

ఆంధ్ర

మహాభారత నిఘంటువు

రచన :

అబ్బరాజు సూర్యనారాయణ

ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి

కళాభవన్ - సైఫాబాదు

హైదరాబాదు 4

ప్రతిష్ఠా ముద్రణ :

జనవరి, 1979

ప్రతులు :

1,000

వెల : రు. 35-00

Paper used for the printing of this book was made available by the Govt. of India at concessional rate.

ముద్రణ :

మురళి పబ్లికేషన్స్,

కల్వరసా, హైదరాబాద్ - 500 027.

ముందు మాట

ఆయా యుగాల భాషావ్యవస్థ అవగాహన చేసుకోవడానికి ఆయాకవుల గ్రంథాలే ముఖ్యంగా శరణ్యాలు. ఆ గ్రంథాలు అధ్యయనం చేసినంత మాత్రాన వారు ఉపయోగించిన పలుకుబడుల వైవిధ్యం, వాటి విపరిణామాలు మనస్సులో నిలువవు. ఏ కవి ఏ పదం- ఏ ప్రత్యయం ఏ కాలంలో ఎలా ఉపయోగించినాడో, వాటి స్వరూపస్వభావాలు, ఆయా పదాలు భిన్న భిన్న యుగాలలో పొందుతూ వచ్చిన పరిణామాలు అసందిగ్ధంగా కళ్లకు గట్టిపట్టు కనిపించాలే. అప్పుడుగాని సమగ్ర నిఘంటు రచనకు దారి దొరకదు. ఏ పదమూ నిఘంటువులోకి ఎక్కకుండా తప్పిపోయే ఏమరు పాటూ ఉండదు. ఈ దృష్టితోనే ప్రసిద్ధ కవుల కావ్యాలకు పద ప్రయోగ సూచికలు తయారుచేసే కార్యక్రమం అకాడమీ చేపట్టింది. ఇప్పటికే నన్నయ, తిక్కన, శ్రీనాథ, నన్నెచోడ పద ప్రయోగకోశాలు ప్రకటింపబడ్డవి.

ఏ పలుకుబడికి గాని, ఏ ప్రయోగ వైశిష్ట్యానికిగాని భారతం పరమ ప్రామాణికంగా గ్రహింపబడడం అనూచానంగా వస్తున్న ఆచారం. పూర్వం ఉండే సాహిత్యంలో స్థిరపడ్డ రూపాలు గ్రహిస్తూనే సమకాలీన మాండలిక రూపాలను కూడా వాడుకోవడంలో నన్నయ్య కంటే తిక్కన ఘనవిజయం. పాతబడ్డ మాటలతోనైనా కొత్త పదబంధాలు సృష్టించడం, సంస్కృతంలో మాత్రమే ఒదుగుతాయనే భావాలు తెలుగు నడికారంతో ఉదాత్తంగా చెప్పగలగడం తిక్కన విశిష్టత.

ఈ దృష్టితోనే శ్రీ అబ్బరాజు సూర్యనారాయణగారు ప్రధానంగా తిక్కన ప్రయోగాలు ప్రాతిపదిక చేసుకుని ఈ భారత

నిఘంటువు సిద్ధపరిచినారు. అయితే తిక్కన వాడని కేవలం నన్నయ ప్రయోగాలు, తిక్కన, నన్నయ వాడకుండా కేవలం ఎఱ్ఱాప్రగడ ప్రయోగించిన పదాలుకూడా ఆరోపాలుగా గ్రహించడంవల్ల ఈ నిఘంటువుకు సమగ్రత ఏర్పడింది. పదప్రయోగ కోశాలలో దేశ్య వైకృత పదాలకు సంస్కృత సమానాలలో క్రియలకూ మాత్రమే ఆరోపాలు గ్రహింపబడ్డవి. ఈ భారత నిఘంటువులో దేశ్యాలు, తత్సమాలతోబాటు సంస్కృత పదాలుకూడా అంటే కవిత్వయం వారు భారతంలో ఉపయోగించిన అన్ని పదాలూ ఇంచుమించు ఆరోపాలుగా గ్రహింపబడ్డవి. ఆరోపాలకు వివిధాలైన అర్థచ్ఛాయలు వివరించి వాటికి ఉదాహరణలు చూపబడ్డవి. పాత, పాతాంతరాలు గ్రహించటంలో ఇప్పటికి ప్రచురితమైన భారత ప్రతులు, సంస్కృత మూల గ్రంథాలుకూడా పరిశీలించడం జరిగింది.

ఇంతటి బృహత్తరమైన సారస్వతకృషి చేపట్టి ఒంటిచేత కడః ముట్ట నిర్వహించిన శ్రీ ఆబ్బరాజు సూర్యనారాయణగారు అభినందనీయులు. ఈ సంపుటంలో అ నుంచి ఔ వరకు పదాలు చేర్చబడ్డవి. హల్లులకు సంబంధించిన తర్వాత సంపుటం త్వరలో ప్రకటింప బడగలదని ఆశిస్తున్నాము.

28, జనవరి 1979.

దేవులపల్లి రామానుజరావు
కార్యదర్శి

ప రి చ య ము

తొలుదొల్ల భారతనిఘంటు రచనోద్దేశమును రచనా విధానమును గుఱించి ఆంధ్ర ప్రపంచమున కెఱుక చేపికొనుట కొంత యుక్తమని తలచి తెలుపుకొనుచున్నాను. గతానుగతికముగా నా స్వవిషయమును కొంత యిందు రావచ్చును. పండితలోకము నన్ను మన్నింతురుగాక : జననకాల విశేషమేమోగాని నాకును నా రెండవ అన్నగారగు వీరరాఘవయ్యగారికిని ఎనలేని అనుబంధము ఏర్పడినది. నా కూహ తెలిసియు తెలియని పూర్వమునుంచి ఆయనను శ్రీరామచంద్రుఁడు వలె జూచుకొనుచుండెడి వా డను. నన్ను ఆయన శ్రీరామచంద్రుఁడు లక్ష్మణుని జూచుకొనునట్లు చూచుకొనెడివాఁడు. నన్ను లక్ష్మణా అని పిలిచి కొఁగిలించుకొనెడి వాఁడు. ఆయనకు నేను నిత్యము పాదాభివందనముచేసి పాదధూళి నా శిరస్సునఁ దాల్చెడివాఁడను. కవితా గోష్ఠియందు సాహిత్య పరిశ్రమయందు ఆళుకవిత్వావధాన చిర్వహణమునందు ఇరువరకు అత్యంత సాన్నిహిత్య మేర్పడినది. కాని ఎన్నఁడును ఆయన ఎదుట పుస్తకముపట్టి శిష్యత్వము వహించినవాఁడను గాను. ఆయనది సహజ పాండిత్యము. నాదియు సహజ పాండిత్యము కావలెననునదియే నా వట్టుదల.

అది 1936వ సంవత్సరము. మా అన్నగారు ఉభయభాషా ప్రవీణ బిరుద మంది బాపట్ల ఉన్నత పాఠశాలలో ప్రధానాంధ్రోపాధ్యాయులుగా నుండిరి. నేనును ఉభయ భాషాప్రవీణ. ఆయుర్వేద పైద్య విద్వాన్, ఆయుర్వేద విశారద పరీక్షల యం దుత్తీర్ణతనంది స్వగ్రామమైన ఆదిపూడిలో వైద్యవృత్తియం దుంటిని. కుటుంబపుఁ జిక్కులకులోనై నేను ఆంధ్రోపాధ్యాయోద్యోగమునకై నెమకుదు ఒక సంవత్సరకాలము స్వగ్రామము వదలి యుండవలసి వచ్చినది. ఆ సంవత్సరము బాపట్లలో మా అన్నగారి సన్నిధియం దుంటిని. ఒకనాఁడు మే మిరువరము సాయం కాలము ఇంటి పంపలో గూర్చుండి సాహిత్యగోష్ఠి జరుపుచుండఁగా

పోదరుడు :- (నాతో) షేక్స్పియర్ డిక్షనరి అని ఒకటి యున్నది చూచినావా ? అనెను.

నేను :- చూడలేదుగాని విన్నాను.

పోద :- పేక్స్పియరు 20 వేల పదాలు వాడినాడట. అందువలన ఆయనను ప్రపంచ కవి (World Poet) అన్నారు.

నేను :- అట్లైన మన తిక్కనగారు 15 పర్వాలు వ్రాసినాడే ఎన్నిపదాలు వాడి యుండవచ్చును ?

పోద :- పేక్స్పియరుకన్న ఎక్కువయే వాడి యుండవచ్చును.

నేను :- నిస్సందేహము. లెక్కపెట్టెదము. మన ఆంధ్రకవి తిక్కన ప్రపంచకవి యని నిర్ధారణ చేసెదము.

పోద :- మంచిది. అట్లే చేసెదము.

అనుకొన్న పని నెరవేర్చుట నెఱవేర్చకపోవుట నిర్ణయించుకొనువఱకు నాకు విద్రవట్టదు. నెరవేరినచో ఖేదపడుటయు లేదు. అప్పుడప్పుడే బజారునకు వెళ్లి తెల్లకాగితాలు తెచ్చి పుస్తకాలుకుట్టి రూళ్లువేసినాడను. అప్పుడే పదము లేకుంటే ఆరంభించినారము. కొన్ని పర్వాలు నేను తీసుకొన్నాను. కొన్ని పర్వాలు ఆయనే తీసుకొన్నాడు. పదము లేతినాము. తర్వాత ఒకరి పర్వాలొకరు మార్చుకొని మరల పదాలు ఏతినాము. ఇద్వారి జాబితాలు దగ్గరుండుకొని ఒక ప్రతి తయారు చేసినాము. ఇది రెండవచిత్తు. తిక్కనగారి పదాలు సుమారు 26 వేలకు కేలినవి. అంత మాకు ఉత్సాహము రెట్టించినది. ఇట్లు గాదనుకొని వానిని అక్షరాది క్రమములో కూర్చితమి. ఇది మూడవచిత్తు. విశ్రాంతిగా నుండుటచే ఎక్కువ పని భారము నామీద బడెడిది. ఒకనాడు....

నేను :- భారత విమర్శనము చేసినవా రెవరేని తిక్కనగారు తెలుగు పదాలు ఎక్కువగా వాడినారు. నన్నయగారు సంస్కృతపదాలు ఎక్కువగా వాడినారు ఎఱ్ఱనగారు రెండు సమానముగా వాడినారని తోకటిపాట పాడుదురు. తిక్కనగారు వాడిన తెలుగు పదాలకు మించి నన్నయగారు వాడలేదా ? నన్నయగారి సంస్కృత పదాలనుమించి తిక్కనగారు వాడలేదా ? ఇరువురవి గాని పదాలు ఎఱ్ఱనగారు వాడలేదా ?

సోద :- అట్లైన నన్నయ ఎఱ్ఱనగారి పదాలుకూడ ఏఱుదము, అప్పుడు భారతము లోని మొత్తము పదాలుతేలును. అంతకుముందు తిక్కనగారి పదాలేమైన వదలినా మేమో మఱల భారతము చదివి రూఢి చేసికొందము.

నేను :- సరే అట్లే చేయుదము

అని బిజారునకు వెళ్లి తెల్ల కాగితాలు తెచ్చి వాల్యూములుగా గుట్ట గుడ్డబైండు చేసినాడను. ఎడమపుట రెండు కాలములుగా నగమునకు నిలుపు గీతను కుడివైపు పుటకు అట్లే రెండు కాలములు మొత్తము నాల్గు కాలములు. రెండు పుటలకు ఒక్కొక్కటి రెండు అంగుళముల దూరములో గళ్ళుగా అడ్డ గీతలు గీచినాడను. ఇంతవఱకు ఏఱిన తిక్కన పదాలను మొదటి కాలము లోను సరిచూచునపుడు తేలిన పెచ్చు పదాలను రెండవ కాలములోను నన్నయగారి పదాలు మూడవ కాలములోను ఎఱ్ఱనగారి పదాలు నాల్గవ కాలములోను గడి కొక పదము చొప్పున తీర్చినాడను. వాల్యూములో 1. అ.ఆ 2. ఇ.బి 3. క.త 4. దధన 5. పప 6. బభమ 7. యరలవ 8. శషసహ. ఇది నాల్గవ చిత్తు. భారత నిఘంటువు అనుట తోడనే భారతమునకు ప్రత్యేకముగా నిఘంటువు ఎందుకు? తెలుగు పదాలకు తెలుగు నిఘంటువులు సంస్కృత పదాలకు సంస్కృత నిఘంటువులు సమగ్రముగా నున్నవి. అని ఎవరు వట్టినను చటుక్కున అనుట మొదలు పెట్టి నారు. మేము ఏఱిన పదాలన్నియు నిఘంటువుల కెక్కిన వేమో చూచితిమి. కుప్పతిప్పలుగా తెలుగు పదాలు లేవు. సంస్కృత పదాలు లేవు. భారతార్థాలున్న వేమో చూచితిమి. అవియు పెక్కులు లేవు. ఇక ఏఱినపదాలకు అర్థాలు వ్రాయుట మంచిదని ఖోయినది. తిక్కన వాడని నన్నయ పదాలు నన్నయ తిక్కన వాడని ఎఱ్ఱన పదాలు అర్థాలు మాత్రమే గుర్తించుటవలన నిఘంటువునకు తిక్కనగారి పదాలు ప్రాతిపదిక యైనవి. ఇంతటిలో నిఘంటువునకు విద్రావస్థ వచ్చినది. నా దోవన నేను బాపట్ల వదలి ఉద్యోగరీత్యా వేటపాలెము చేరితిని. ఇంతవఱకు గల చిత్తులన్ని మా అన్నగారియొద్దనే డాగియున్నవి. 1954 లో ఒక్కసారి యిర్వరము కలిసితిమి. నిఘంటువు ఇర్వరు కలిపి వ్రాయుట అసంభవము. ఒక్కరు పూర్తిచేయగల్గుట అంతకంటె అసంభవము. కాన చెఱినగము వేర్వేరు ప్రయత్నిం తము. తర్వాత ఇర్వరము కలిపి సరిచూచుకొందమని మా అన్నగారు 5 సంపుట ములు నేను 3 సంపుటములు చివరిచిత్తు తీసికొంటిమి. కాని షివరము అందు గీత

పెట్టలేదు. ఎవరిని సంసారలంపటం అందు కలము దూర్చునీయలేదు. 1955 సంవత్సరము అది కాలప్రభావమో, గ్రహచారబలమో, దైవచిత్రమో కాని కంచుకోట వంటి మా అన్నదమ్ముల అనురాగమునకు విఘాత మేర్పడినది. మొత్తము విఘంటు సంపుటములు తనయొద్దకుచేర్చి యుంచుకొనవలెనని మా అన్నగారికి అభిప్రాయము గల్గినది. నన్ను నిర్బంధించినాడు. నీ దగ్గట ఉన్నవానిని పూర్తి చేయుము తర్వాత నా దగ్గట నున్నవాని నిచ్చెదను అని నేను, అది నీ కనవసరము నేనేమి చేపికొన్న నీ కనవసరము. మొత్తము రికార్డు వ్రాసినను, వ్రాయకున్నను నా స్వాధీనములో ఉండవలెనదేనని ఆయన. నాల్గు దినములుకూడ ఒకరి నొకరు చూచుకొననిది నిల్చియుండలేనివారము నాల్గు సంవత్సరము లెడమొగము పెడమొగముతో గడపితిమి. ఈ లోపల నేను ఒంటరిగా నాయొద్ద లేని అక్షరాలకు పదాలను కూర్చుకొని మొత్తము 6 సంపుటములుగాఁ గూర్చుకొంటిని. అవి 1. అచ్చులు. 2. కచట వర్గములు. 3. త వర్గము. 4. ప వర్గము. 5. య ర ల వ. 6. శ ష స హ. ఈ సంపుటములే ఇప్పటి ముద్రితప్రతికి మాతృకలు. మా అన్నగారు మాత్రము తనయొద్దగల విఘంటు సమాచారమునంతయు చెఱయం దుంచెను.

గీ. రామలక్ష్మణులవలె వేర్పలుపరాక

తనరితిమి అదిపూడి సోదరకవు లన

రాఘవుఁ డతండు సూర్యనారాయణుండ

నేను, ఆళువధానాల నేర్చుగలదు.

అని చెప్పకొన్న మాకు దాదాపు అయిదేండ్లు ఉత్తర దక్షిణ ధ్రువములకున్న దూరమయ్యెను. 1960 లో తిరిగి కలిసినారము. తఱచు కలిసినారము. పూర్వమువలె అన్యోన్యానురాగము కనఁబఱచు కొనుచున్నామేకాని ఒక్కనాడు భారతవిఘంటు ప్రసక్తి ఆయన తేలేదు. నేనును తేలేదు. నిష్కలంక సౌభ్రాతము జరుగుదునే వచ్చినది. 1962 సెప్టెంబరులో ఆయన పరమపదించినారు. నేను విఘంటువులను చదలపాలు గాకుండఁ గాపాడ గల్గినాఁడనేగాని అక్షరము పెట్టలేకపోయితిని. కారణము కవిత్రయమువారి ప్రయోగములకు అర్థవివరణము చేయఁగల శక్తి నాకు లేదనియే నా దృఢ విశ్వాసము మా అమ్మగారు జానకమ్మగారు నన్ను 'భారత విఘంటువు పూర్తిచేయరా అదేరా మనకు పేరు తెచ్చెడిది' అని పదే పదే హెచ్చరించెడిది. మౌనమే నేను దానికిచ్చు సమాధానము. ఆమెగారికి ఈ రూపమున దీనిని

జూపు భాగ్యము నాకు లేకయే ఈ లోకము వదిలిపోయినది. నా ఆత్మసత్త్వి వేంకట రాఘవమ్మ నన్ను ఎక్కువగా మీరు వ్రాయగలరు వ్రాయండి అని స్తుతి పాఠములతోఁ బ్రోత్సహించినది. ఆమెయు 1965లో పరమపదము చేరినది. కవి త్రయము వారి శబ్దముల చేదించి అర్థవిర్ణయము చేయఁజాలను అని నానాటికి ధ్రువ పడుచు వచ్చినది. పని కొన్నినెలలు మూతపడినది, కాని నా పట్టుదల వదలలేదు. “ఆరంభింపరు నీచమానవులు” అను భర్తృహరి సూక్తి జ్ఞప్తికి వచ్చినది. నాచేత వ్రాయించునది భగవంతుఁడుగదా నాకేమి యని ధైర్యము దెచ్చుకొంటిని.

తే.గీ. శ్రీ రఘూత్తమ దివ్యపాదారవింద
వితత మకరంద మొకట కవిత్రయంపు
గావ్య పీయూష పూర మొక్కటను గ్రోలి
భవలతాలవిత్రంబును బడయఁగలను.

తే గీ. అన్న నీ యాత్మబలమునా కందియమ్ము
భారతనిఘంటు విరచనభారమునను
సాహసించును నీ పదాబ్జముల కెరఁగి
పీఠ రాఘవాచార్య సుధీరవర్య!

అప్పటినుండి ప్రతిదినము పై విధమున ధ్యానము చేయనిది నిఘంటువు ముందు కూర్చుండను. వ్రాయ మొదలిడుట తోడనే కొన్ని సందేహాలు పుట్టినవి. ఉదా :- విందానువిందులు మూఁడు జతలున్నారు. అన్నిచోట్ల అన్నదమ్ములే-చచ్చి మఱల వచ్చినారా? అనిపించును. వికర్ణుఁడు దుర్యోధనుని తమ్ముఁడా? కర్ణుని కొడుకా? ఇవన్నియూ దేల్చునిది నిఘంటువు పరిపూర్తి కాదని తోచినది. నాపని మఱల మొదటికి వచ్చినది ఈ యుద్దేశము పెట్టుకొని 18 పర్వాలు మరల ఒకసారి చదివి తోడవలసివచ్చినది. ఇంతలో అకాడమీవారి పదప్రయోగకోశాలు వచ్చినవి. అందలి పీఠికలో నిఘంటువు లెట్లుండ వలసినది ఏయే పదముల కేయే యర్థములు నిర్ణయింప వలసినది పండితులు వివరించిరి. తొలుత మా యుద్దేశము కాకులసంఖ్య వలె పదములసంఖ్య లెక్కపెట్టుటయే గదా. ఉదా :- పలుకు అను పదమున్నదను కొనుడు. ఆ పదము వచ్చినదా? లేదా? అనునదే మాకు కావలసినది. ఆ పదము విశేష్యముగా ఎన్ని అర్థాలలో ప్రయోగించినారు? విశేషణముగా ఎన్ని అర్థాలలో ప్రయోగించినారు? క్రియగా అర్థములు ఎన్ని అవి గమనించు తలంపులేదు. మఱల

నాపని మొదటికి వచ్చినది. ఈ యుద్దేశముతో 18 పర్వాలు మఱొకసారి చదివి పదములు పదార్థములపై దృష్టితో గుర్తించవలసి వచ్చినది. ఇవన్నీ కలసియే చివరి చిత్తు అయిదు సంపుటములై నవి. ఎట్లో పిక్కి 'అల్లాడు' అనుశబ్దము వఱకు అర్థ విర్ణయము చేసినాడను. శబ్దవ్యుత్పత్తి శబ్దచరిత్ర ప్రకృతి వికృతి విర్ణయము కొంతవఱకు వివరించినాడనుగాని అది బహు ప్రయాసకరము వివాదాంశము అసాధ్యము అని తోచుటచే దాని జోలికి జోనైతిని. అప్పటికి నేను కందుకూరి తాలూకా పెద్దపవనిలో ఉద్యోగరీత్యా ఉన్న నా నాలవ కుమారునియొద్ద నున్నాను. అంతటితో నా కృషి మరల అడుగునఁ బడినది. వేటపాలెమున చేరిన నాయనిపల్లి గ్రామ నివాసి చి. బందా వేంకట వీరరామవేంద్రరావు నాకు జాబు వ్రాసినాడు. శ్రీ బెజవాడ గోపాలరెడ్డిగారు తిమ్మసముద్రము పోవుచు ది. 8-3-1974న వేటపాలెము సారస్వతవికేతనమునకు వత్తురనియు భారతనిఘంటుప్రతులు తీసుకొని రమ్మనియు వారికి చూపించెదమనియు వ్రాసెను. శ్రీ గోపాలరెడ్డిగారేమిటి? నాబోటి బడుగు అనామకపండితుని ఆదరించుట ఏమిటి? అని కొంచెము తటపటాయించితిమి. ఇది దైవాజ్ఞయేమో అనుకొని అక్కడనున్న ఓల్లవాని తోడు తీసికొని వేటపాలెము ఆ దినమునకు జేరితిమి. శ్రీ అడుసుమిల్లి శ్రీనివాసరావు పంతులుగారు నన్ను రెడ్డి గారికి పరిచయముచేసిరి. శ్రీ రెడ్డిగారిముందు నానిఘంటువును బెట్టితిని. వారు సునితముగాఁ బరిశీలించి కొన్ని ప్రశ్నలుపేసిరి. అప్పటికి నాతోచిన సమాధానములు చెప్పితిని. వారు నాశ్రమను అభినందించి "మీరు ఆకాడమి కార్యదర్శి శ్రీ దేవులపల్లి రామానుజరావుగారికి మీ నిఘంటు రచనోద్దేశము దెల్పుచు వ్రాయండి. నాకుఁ జూపించినట్లు నేను శ్రాయమన్నట్లు వ్రాయండి" అని సెలవిచ్చిరి. తిరిగి పెద్దపవని చేరితిని. ఘటల వ్రాత ప్రారంభించినాడను. నాడక్కు వదలలేదేమఱికవిశ్రయము వారు గ్రహించిన సంస్కృతమూలము చిక్కించుకొనవలయునని పోయినది. విర్ణయ సాగర్ వారి ప్రతి సంపాదించితిని. పూవావారిప్రతి, దక్షిణాదివారి సంశోధితప్రతి, వావిళ్ల వారి తెలుగులిపి ప్రతి సంపాదించితిని. అందేఓకటి కవిశ్రయమువారి మూలముకానట్లు తోచినది. శ్రీపాదవా రెట్లు వ్రాసిరో అవి శ్రీకృష్ణభారతమును వచన భారతములను గూడ ముందుంచుకొంటిని. ఒక్కొక్క ఘట్టమును ఈ అన్ని ప్రతులయందు చదువుచు అర్థవిర్ణయముచేయఁ బూనితిని. ఒక పెద్దకొండనుండి ఒక పెద్దబండను విడదీసి పిండికొట్టవచ్చునుగాని కవిశ్రయమువారి శబ్దములు చేదించి అర్థ విర్ణయముచేయుట కష్టమని తోచినది. కొన్ని నెలలుకూడ సంపుట

ముందు మాట

ఆయా యుగాల భాషావ్యవస్థ అవగాహన చేసుకోవడానికి ఆయాకవుల గ్రంథాలే ముఖ్యంగా శరణ్యాలు. ఆ గ్రంథాలు అధ్యయనం చేసినంత మాత్రాన వారు ఉపయోగించిన పలుకుబడుల వైవిధ్యం, వాటి విపరీణామాలు మనస్సులో నిలువవు. ఏ కవి ఏ పదం - ఏ ప్రత్యయం ఏ కాలంలో ఎలా ఉపయోగించినాడో, వాటి స్వరూపస్వభావాలు, ఆయా పదాలు భిన్న భిన్న యుగాలలో పొందుతూ వచ్చిన పరిణామాలు అసందిగ్ధంగా కళ్లకు గట్టిపట్టుకొనించాలె. అప్పుడుగాని సమగ్ర నిఘంటు రచనకు దారి దొరకదు. ఏ పదమూ నిఘంటువులోకి ఎక్కకుండా తప్పిపోయే ఏమరుపాటూ ఉండదు. ఈ దృష్టితోనే ప్రసిద్ధ కవుల కావ్యాలకు పదప్రయోగ సూచికలు తయారుచేసే కార్యక్రమం అకాడమీ చేపట్టింది. ఇప్పటికే నన్నయ, తిక్కన, శ్రీనాథ, నన్నెచోడ పదప్రయోగకోశాలు ప్రకటింపబడ్డవి.

ఏ పలుకుబడికి గాని, ఏ ప్రయోగ వైశిష్ట్యానికిగాని భారతం పతమ ప్రామాణికంగా గ్రహింపబడడం అనూచానంగా వస్తున్న ఆచారం. పూర్వం ఉండే సాహిత్యంలో స్థిరపడ్డ రూపాలు గ్రహిస్తూనే సమకాలీన మాండలిక రూపాలను కూడా వాడుకోవడంలో నన్నయ్య కంటే తిక్కన ఘురుడనిపిస్తాడు. పాతబడ్డ మాటలతోనైనా కొత్త పదబంధాలు సృష్టించడం, సంస్కృతంలో మాత్రమే ఒదుగుతాయనే భావాలు తెలుగు నుడికారంతో ఉదాత్తంగా చెప్పగలిగడం తిక్కన విశిష్టత.

ఈ దృష్టితోనే శ్రీ అబ్బర్రాజు సూర్యనారాయణగారు ప్రధానంగా తిక్కన ప్రయోగాలు ప్రాతిపదిక చేసుకుని ఈ భారత

మన్నించి లోపములు తెల్పిన గ్రంథాంతమున అనుబంధ రూపమున దెల్పుకొనుచు కృతజ్ఞత దెల్పుకొందును.

ఇప్పటికి వచ్చిన విఘంటువులలో సూర్యరాయాంధ్ర విఘంటువులోని పదములు వారా పదములకిచ్చిన వేర్వేరుపదములు భారతమునందు ఎత్తి చూపవలయుననుటయే నా ప్రధానోద్దేశము. కాన అర్థముల వరుసక్రమము సూర్యరాయాంధ్ర విఘంటువు శబ్దరత్నాకరమును బోలి యుండును. ఆ రచయితలకుఁ గృతజ్ఞుఁడను.

ఈ రచనకు నన్నుఁ బ్రోత్సహించినవారిని చివరికొకసారి స్మరించి విరమింతును.

1. చి. బందా వేంకట వీరరాఘవేంద్రరావు. యమ్. ఏ. బి. యడి. వేటపాలెము, బండ్ల బాపయ్య జూనియర్ కాలేజి ఆంధ్రోపన్యాసకులు. 2. బి. బూదరాజు రాధాకృష్ణ, యమ్. ఏ. పి.హెచ్.డి. డివ్యూటీ డైరెక్టరు, తెలుఁగు ఆకాడమి. యూనివర్సిటీ రోడ్, హిమాయత్ నగర్, హైదరాబాద్. 3. శ్రీ బొడ్డుపల్లి పురుషోత్తముగారు, నాగార్జున యూనివర్సిటీ ఆంధ్రభాషా శాఖలో అచార్యులు. 4. చి. గుత్తి నాగేశ్వరరావు వేటపాలెము, రావూరిపేట, గ్రామాధికారి. 5. శ్రీమాన్ బిరుదురాజు రామరాజుగారు ఉస్మానియా యూనివర్సిటీ ఆంధ్రభాషా శాఖాధ్యక్షులు.

చివరకు నే నీ గ్రంథమును ఇంతవఱకు విర్వివరముగా వ్రాయుటకు నాకు గల సుకృతమునుగూడ దెల్పెదను. 1968 లో ఉన్నత పాఠశాల ప్రధానాంధ్రోపాధ్యాయ పదవినుండి విరమణ పొందితిని. అప్పటినుండి నాకొఱకుగాని నా కుటుంబము కొఱకుగాని నేను ప్రాకులాడ నవసరము లేకుండ నాకుమారులు సర్వ భారము వహించిరి. వారికన్న మిన్నగ కోడండ్రు నన్ను అత్యంత గౌరవాదరాభిమానములతోఁ బరికించుచుండిరి. ఇంక నాకు ఏ విషయమున విచారము లేకపోయినది. ఇంతవఱకు ప్రశాంతముగ రచనము కొనసాగింపఁ గల్గినాఁడను. 75 వ ఏట నున్నాను. వ్యాధిగ్రస్తుఁడను. ఇకముందు భగవదాజ్ఞ ఎట్లుండునో :

నా జీవితమున మూడు వంతులు వేటపాలెము గ్రామమున గడచినది. స్వ గ్రామాభిమానము నాకు వేటపాలెము పైననే గలదు. నాడు నేడు వేటపాలెము పౌరులు నన్ను తోడిపౌరునిగానే భావించుచున్నారు. ఈ విఘంటు రచనా గౌరవము వేటపాలెమునకే దక్కవలయునని నా అభిలాష.

ఓమ్ శాంతి శాంతి శాంతి:

వేటపాలెము }
జనవరి 1979 }

ఇట్లు
బుధజన విధేయుఁడు
అబ్బరాజు సూర్యనారాయణ

ఆంధ్ర మహాభారత నిఘంటువు

అ

అ¹ ఉభ, దేశ్యము

1. సమాస పూర్వపదముగా నున్న తచ్చబ్ధార్థకమగు 'అ'అనుదానికి కొన్నిచోట్ల ఆదేశముగా వచ్చును.

వ. అక్కవివరుం డిట్లనియె. ఆది. 1-18

వ. అవ్వలనుఁ గలయం గనుఁగొనునప్పుడు విరా. 1-11

2. వ్యతిరేకార్థక ప్రత్యయపరమగునపుడు ధాతువుల తుది ఉకారమునకు ఆదేశముగా వచ్చును.

క. పీచుఁగు నంటఁగ నగునే, భూనాథతనూజుఁడనక పుయిలోడకన,
న్నీచివుఁ బనిఁ బనుపం, గా నీకుం దగునె పాపకర్మముగాదే
విరా. 4-109

వ. వెడఁగులగుటం గార్య వచనంబు లెఱుంగరు. ఉద్యో. 8-285

3. ఔపనిభక్తికముల సప్తమికి ఆదేశముగా వచ్చును.

అ.వె. అందు నకులుఁ డిట్లు లను దేవ తమ తమ, నేర్పువనులవెంట
వెడలెదకు, వలయుఁగాక నగరఁదలము దప్పిన మెలం,
కువల కొల్వు లియ్యకొనుట తగునె. విరా. 1-286

(నగరఁ = నగరమునందు)

4. యుష్మదశ్మద్విశేషణంబుల తుది ఉకారమునకు క్రమముగా "వు, రు, ను, మ" వర్ణంబులు పరమగునపుడు ఆదేశముగా వచ్చును.

ఉ. ధర్మజు పాటిగా రనఁగ ధాత్రిఁ బ్రసిద్ధుఁడనై నయట్టి నీ
పేర్మికి నీదె- విరా. 1-50

గీ. ఏమ వంటలవాడనై యా నరేంద్రుఁ గొలిచి విరా. 1-25

5. అనంతర్యామిను దెలుపును.

సీ...అతఁడు మాణిక్యద్రుని ధనదభృత్యు, నియతిఁ దలంప నన్నిధివేసె
నయ్యతుడు శాంతి. 5-847

6. ఆజ్ఞాపమును తెలుపును.

క నహుమందు పనుచువాడటె, విహితానుష్ఠానపరులు వీరటె పో
లోఁగిహితంబటె మనకున్, మహనీయులు కాక యెట్లు మానఁగ
వచ్చున్. ఉద్యో. 1-159

7. అంగీకారమును సూచించును.

చ. అదియెల్ల నీ పలికి నట్టిద ధర్మపు లట్లయుండి బోధను లరయంగ
వచ్చిన నధర్మములై చెడు ఉద్యో. 1-884

8. రూఢాభిప్రాయమును దె. పును.

చ. అది సభయే ప్రయం బెసఁగ నార్యులు నిల్వరయేని
ఉద్యో. 2-20

అ² ప్ర.

విశేష్యరూపములు సిద్ధించుటకై కొన్ని ఛాతువులవై వచ్చును.

ఆ. ఆధికరయము మెఱయ నది పెక్కుతునియలు, చేసె నంతరమున
శిశిరముల. విరా. 5-101

అ³ అవ్య

1. అవధారణార్థకము

సీ. కామించియున్నఁ దత్కామరాగంబున యతిరేకమునఁజేసి
యాక్షణంబ- గీ. తనకు శుక్లపాతంబైన ఆది. 5-195

చ...కలప్రయత్నమగుచున్న సనాతన ధర్మమితై అంగ దహన
కర్మమెల్ల మదిగా నిదిగా మును నెచ్చయించి విరా. 1-179

2. నిశ్చయమును దెలుపును.

క. తిరిగి తిరిగి లోకోత్తర, చరితుఁడు సుజనుండు మత్స్య జనవి
భుఁడు యుధిష్ఠిరు నట్ల యనఁగ విను నినుఁ, గరమచురాగమునఁ
గొలువఁగా నెయ్యెడకున్. విరా. 1-269

శి. మధ్యమపురుష 'ము, డుక్'లమీద వైకల్పికముగా ననుప్రయుక్త
మగును.

సీ. జూదంబు కార్యంబె చెవును సభా. 2-157
 తే... ఏకాగ్రచిత్తవృత్తి, వగుమ... అను. 4-347
 సీ... ఆనవ్యసాచి, దన మేనమఱదలి ధవళాక్షిఁ దోడ్కొని, చనియె
 నాతని కిది చనదె చెవుండ ఆది. 8-208

4. స్వయముగా-పరాపేక్షలేమి తెలుపును.

క... ఇయ్యురగ దోహిత్రుం, దొక్కండ మనసైన్యంబు, ల్నక్కడఁ
 చుచు నున్న వాఁ డలంబున కంటే భీష్మ 31-88

5. అవశ్యక మైవది, తప్పనిది యను నర్థము సూచించును.

తే... ఇమ్మహివిభుఁడు ధర్మవంతు డగుఁడొక చంపన వలయుఁ గృష్ణ
 కర్ణ. 31-99

6. బొత్తుగ-ఎంతమాత్రము అను నర్థములఁ దెలుపును.

చ... పెక్కుభం, గులఁ బురికొల్ప నెవ్వరును గోల్లల సేయర యేమి
 సెప్పుదున్ ద్రోణ. 2-59

(ఈ యర్థమున క్రియల వ్యతిరేకార్థక రూపములకే యనువ్రయుక్త
 మగును)

7. ఏ వార్థకము.

వ. మత్పతి శైలూషుండ కాదు కితవుండును. వి. 2-153
 (శైలూషుండు మాత్రమే కాదు. కితవుండునుగూడ నగును)

అ సం. అవ్య.

1. వ్యతిరేకార్థమును సూచించును. ఇయ్యిం నజ్జోకు బడులుగా విశేష్య
 ములకు, విశేషణములకు అవ్యయములకు క్రియలకు ముందుఁజేర్పఁ
 బడును. ఇది అచ్చు ఆదియందు గల పదములు పరమగునపుడు 'అన్'
 గా మాటును. 'ము' కారము పరమైనపుడు 'అన్' వైకల్పికముగా
 వచ్చును. నజ్జో అర్థము లాటునిధములు—

“శ్లో. తత్సార్థశ్రమభావశ్చ తదన్యత్వం తదల్పతా,

ఆ ప్రాశస్త్యం విరోధశ్చ నక్షర్యాః పట్రుక్తిర్నితాః”

(క) సామ్యము (పోలిక)

అనార్యుఁడు - ఆర్యుడు కానివాఁడు. ఆర్యుఁడైయుండియు
 ఆర్యుఁడైనానివాఁడు. ఆర్యుని బోలి యుండు వాఁడు.

ఉ...మాదెస ననార్యుడు కార్యమునందు ధార్తరా, ప్రిగజుడు
విరా. 5-15

(చ) ఆభావము (లేకపోవుట)

అజ్ఞానము (జ్ఞానములేకపోవుట)

వ. పూర్వాచార్యులచేఁ నభినయతఃకులగు మంత్రములు నిందించుట
యజ్ఞానంబని వివాదంబు వేసిన నతండు కోపించి ఉద్యో. 1-201

(ట) భేము (వేటుపాటు)

అదాసి (దాసింటె వేతైనది)

అ. ధన్వంతర! యే నదాసినే దాసినే, యెఱుంగఁ జెప్పి పనువుఁ
దెల్లదాని సభా. 2-244.

(ఠ) అల్పము (కొంచెము)

అదూరము (కొంచెముదూరము—సమీపము)

ఉదాహరణము మృగ్యము

(స) అప్రాశస్త్యము (అయోగ్యత-అనర్హత)

అకాలము (అనర్హకాలము)

వ. కలయంగెంపుసొంపు సుపాదించి యకాలసంధ్య నావహించిన

విరా. 5-60

అకార్యము (అయోగ్యమైన కార్యము—చేయరానిపని)

వ. ఇతఁడు ధర్మాధర్మోదులకు గురుండు కార్యాకార్యనిరూపకులకు
శిక్షకుండు ఉద్యో. 1-383.

అనర్హము (తగనిది)

తే. వినుము దుర్యోధనుండు వేసిన యనర్హ, మొక్కటియు లేదు

అశ్ర. 1-98.

(గ) విరోధము (వ్యతిరేకము—విరుద్ధము)

అనీతి నీతికి వ్యతిరేకమైనది—దుర్జయము)

క. వినత గడన్ వేగింపడి, యనీతి నొక యాడ మవియ నడిచె
నరేం దా అను. 1-183 శల్య 2-299.

అనీతము—

ఉద్యో. 3-114 స్త్రీ 1-47

2. విశేషణములకు ముదు.

అనిష్టము—(ఇష్టమునకు వ్యతిరేకమైనది. అప్రియము.

సీ. అ, నిష్టంబు ద్రోవను నిష్టంబు చేరను నరుడు గర్మాచరణం
బొనర్చు కాంత్రి. 4-172

8. ఆవ్యయములకు ముందు

అనంతరము (విమృట)

వ. అని యితైఱంగున నయ్యిరువుర నొండొగులకు నప్పగించి పుచ్చిన
యనంతరంబు నకులుండు విరా. 1-255

అచిరమ (చిరముగానిది-అశాశ్వతమైనది-కొలదికాలముండునది)

క. రమణీవర్గత్రయ ధర్మములిచ్చు సుఖములు దుఃఖమయము లచిర
ముల్ - కాంత్రి. 5-223

అంకతలము సం. వి. అ. న.

అంకప్రదేశము.

వ. అప్పొలంకిం దన యంకతల్లంబున నునిచికొని. ఉద్యో. 4-283

అంకము సం. వి. అ. పుం.

1. చిహ్నము, గుఱుతు.

కా...వాహన పరిష్కారాంక సంఖ్యావ్య సం, పత్కల్యాణునిఁ
జేసి..... విరా. 1-235.

2. పేరు.

క. కంకుడు ధర్మసుతుడు, వలలాంకుడు భీముండు విరా. 4-184

8. ఒడి, తొడ

అ. కొడుకుఁ గూతు నెత్తికొని నలుండు, హర్షపులకిరింబులయిన
నిజాంకంబులందు వారి నునిచి యాదరమున ఆర. 2-198

వ. అత్తపోధనుండు మదీయాంక తలంబున నొఱిగి నిద్రించుచుండ
కర్ణ. 2-189

4 బిరుదు.

క...పి, రాంకోక్తులు నిస్సాణజ, ఛాంకృతులును గలసి యుద్ధ
టంబుగఁ జెఱిగెన్ భీష్మ 2-133

5. పక్షము

క. నారాయణాంక తలమున, శ్రీరాజిల్లంగఁజూచి అను-1-288
ఈ అర్థము మా. అ.ని. వారిచ్చిరిగాని యుదాహరణ మీయలేదు

శ. ర; అమరమునం దీ యర్థము కానరాదు. మూలమునందును “శ్లో. నారాయణస్యాంకగతాం జ్వలంతీం, దృష్ట్వా శ్రియం పద్మసమాన వర్ణమ్” అని అంకశబ్దమే కలదు.

పురుషోత్తమ కవీయము—వికృతిరూపచంద్రిక:

వికృతి అంక; వికృతి అక్కు-టీక వక్షము.

విద్యార్థి కల్పితరువు:

వికృతి అక్కు; ప్రకృతి అజ్కము; అర్థము వక్షస్థలము శబ్దార్థ కల్పితరువు : అజ్కః = భుజాంతరే-అక్కు, అమ్ము.

నరసింహ పట్టభిరామ రూపములందుఁ దప్ప నారాయణస్వరూపము నందు లక్ష్మి తొడపై నుండుట గానరాదు. వక్షస్థలమునందును వామ భాగమునను ఒక్కసారిగనే ద్యోతిత యగుచుండును.

అంకించు దే. స. క్రి. ప్రే.

అడించు, జళిపించు

వ. మన యోధు లాయుధంబు లంకించుచు నొండొరులతో బిరుదులు వలుకుచు
ద్రోణ. 3-31

అంకితము సం. విణ (అ.ఆ.అ)

1. చిహ్నితము చేయఁబడినది-గుర్తింపఁబడినది. గుఱు తిడఁబడినది.

వ. ఆ సూతసూనుండు నిజనామాంకితంబులగు నారాచంబుల

విరా. 5-118

2. కలిగినది.

చ. ఆనిమిషనాథుఁడు బ్రచలితాంగద మంగ భుజాయుగంబునం,
దనయునిఁ గోఁగిలింతుకొని తత్క్షణ జాత నితాంత సమ్మదం,
బునఁ బులకాంకితాంగుడయి.
ఆర-1-855

అంకిలి దే. వి.

కలత, సఁక్షోభము

వ. తచ్చైలువయుం దన నిద్రించునెడకుం బోయి పర్యంక భాగంబునం
దనువువైచి యంకిలిదేఱని దెండంబునఁ గొందలంబు తోడి నిశ్చ

యంబు నిద్రంబొరయని కనుదోయి మొగిడ్చియుండె

విరా. 2-285; స్త్రీ. 1-28 మౌస. 164.

అంకిలి దేర్చు దే. స. క్రి. ప్రే

కలఁతపాపు, ప్రసన్నత నొందించు.

వ. పుండరీకాక్షుండు శోకోపశమనవచనంబులు నెప్పి యంకిలిదేర్చి

కాంతి. 1-263

అంకిలి దేలు దే. అ. క్రి

కలఁతవాయు, ప్రసన్నతనొందు, చిత్తస్వాస్థ్యమును బడయు.

క. అనుచరులలోని భూసురు, లనునయవచనములఁ దేర్చ నతఁ
డంకిలిదే, తీర మతితో... మౌస. 169

వ...ధైర్యంబుచిక్కఁబట్టి యంకిలిదేతీన యవ్విభు నాలోకించి

స్త్రీ. 1-28

క. అని యూఱడిలఁగఁ బలికివ, విని యంకిలి దేలు చిత్తవృత్తి
గలుగ నం, గన యేడ్చుడిగెన్ ఉద్యో. 8-125
(అంకిలి అను వ్యస్తప్రయోగము గానరాదు)

అంకురము సం. వి. అ. న.

మొలక, మోసు.

క...ఘనత్యగాఢ, యగు నవిద్య భూమియై బహు కర్మ బీజముల
కంకురాది శక్తులొసఁగు కాంతి. 4-344

అంకురమొత్తు అ. క్రి. సమ. ధా

తలచూపు-కలుగు

ఉ...శాంధవం, బంకురమొత్త మావలన నక్కటికం బొలయంగ
మమ్ము నే, వంకకుఁ బోవనీక గరువంబు జగంబు ప్రళంస
నేయఁగన్ ఉద్యో. 1-328

అంకురించు సం. అ. క్రి (నామధా)

1. కలుగు-బడవు

వ. వేగుఁ బోకట నంకురించు మదంబున గెంపు గదురుట నిద్రలేమి

నని శంకింపక యింపునం గదియు విదగ్ధవిటజనంబుల మనంబులం
దిగుచు లలినాలోచనంబులును విరా. 2-240

2. మొలకెత్తు, కారోన్మృఖమగు

తే. ధార్తరాష్ట్ర గడంగి, మమ్ముఁ బఱచిన పాటులు మానసమున
...యంకురింపక చెడిపోయె. ఉద్యో. 3-76

అంకుశము సం. వి. అ. పుం. న

ఏమఁగును వశపఱచుకొను ఆయుధము. దీనితో నేనుఁగు కుంభస్థలమును
బొడుచుదురు.

వ. అను పలుకు అంకుశంబునక్రియం గుడియించిన. విరా. 3-209
(దీరిచేత ఏమఁగునకు గుర్తుపడును గాన నిది అంకుశము' అనఁబడును.
ఆంక్-అక్షణే)

అంగకము సం. వి. అ. న

1. అవయవము

నీ. కరచరణాద్యంగకంబు లేలకొ రన్న, భూషణ ప్రకరంబు పొందు
దొఱఁగె. విరా. 1-186

2. శరీరము, దేహము

మ. ప్రవర్ధన దళావిర్భావసంభావితాంగకుఁడు విరా. 3-24
(పుట్టి) అంగమేవాంగకమ్-స్వార్థే కన్. అంగము-అంగకము సమానార్థ
ములు.

అంగజన్ముఁడు సం. వి. అ. పుం.

మన్మథుఁడు (శరీరమునుండి పుట్టినవాడు)

ఆ. తెరువులన్నియు మూసి శిశ్నంబుమూయ కంగజన్మరిపుఁడు.

కాంతి. 5-472

అంగజుఁడు సం. వి. అ. పుం

మన్మథుఁడు (శరీరమునుండి పుట్టినవాడు)

కా....ఉద్యుత్తాంగకోన్మాదుఁడై.

విరా. 2-880

అంగడి¹ వై. వి. (ప్ర. అంగణము. అంగనము)

కొలుపుకూటము-రచ్చ-సభ-స్వామ్యసభ.

క. పవనజు గదయును, నీ గాండీవమును నెటఁబోయె నంగడికిఁ
జాంచాలిం, దివిచికోనివచ్చునెడ. ఉద్యో. 4-199

అంగడి² దే వి.

1. ఆవణము, దుకాణము

నీ. అందంబులగు మేటి యంగళ్ల నెల్ల వస్తువులును శోభిల్లి
కాంతి 2-882

చ...వచరింతు రంగడులఁ గోమటు లప్పరి సిద్ధరత్నముల్ ఆది.8-73

2. అంగడి పీఠి-పీఠి

నీ. మలయజ మృగమదావిల సలిలంబుల, నిమ్ముగా నాడ్డికృతంబు
లయిన-తే. యంగకులనొప్పెఁ గర్పూరరంగవల్లులు. ఆం. 6-148

శబ్దచరిత్రము :

ఈ శబ్దము శ.ర.లోఁ గేవల దేశ్యముగానే చెప్పబడినది. సూ. ఆ. ని. లోఁ గేవలము వికృతిగానే వ్రాయబడినది. శబ్దమును శబ్దార్థమును బరిశీలించ అంగడి¹లో నియ్యది వైకృతముగాను, అంగడి²లో నియ్యది దేశ్యముగాను కనబడుచున్నది.

అమ్ముడు + గడి = అంగడి.

గడి = నాల్గవీధిలకు మధ్యగల స్థానము. సీమల మధ్యప్రదేశము-చదరంగపు టాటలయందు గళ్ల మపయోగించుట గమనించునది. గళ్లపీఠ-గడి కదలనీయను-అను లోకమునందలి వాడుకలను విచారించవలయును-కావున అమ్ముచోటు-అమ్ముడు + గడి-ఇచట లుప్త కేసంబునకు, బూర్ణ బిందువు గలిగి అంగడియైవది. అంగడిశలది అంగడిపీఠి - అంగడియైవది. అగసాలెవాని దుకాణము పండును వివిధ వస్తువుల విక్రయము విలుచుట గలదు గాన నదియు అంగడి యనఁబడినది. 'దుకాణము' అను ప్రకృతి వ్యవహారము గూడ దానికి గలుగుట విశదము.

అంగణము సం. వి. అ. న. (వై. అంగడి)

1. కొలుపుకూటమందు జెట్టులు పోరాడు రంగము.

వ. అని మెత్తన యియ్యకొని గర్జించి గజాలస్యంబున నంగణంబు
సొచ్చి భూపాలుని ముందట భుజాస్ఫారణంబు సేసి విరా. 2-14

2. (యుద్ధ)రంగము

ఉ. వేదండ ఘటావిపాటన విదగ్ధతః బొల్చె రణాంగణంబునన్.

విరా. 8-175

3. విశాంప్రదేశము

చ. బాణజాలసం, వృతగగణాంగజంబగు నవిన మహాహవ విభ్రమంబు
నన్.

విరా. 5-125

4. ముంగిలి, ముందుప్రదేశము.

వ. ఒకప్పుడు సముద్రోపాంతమున నొక్క గిరిగర్హారంబున యంగ
ణంబున వైరోచనుండగు బలిం గని

కాంతి. 4-422

5. చోట, ప్రదేశము

వ. పుర బహిరంగణంబునఁ బటకుటీరప్రకరంబుల పసియించి రట్టి
యెడ.

అశ్ర. 2-169

అంగత్రాణము సం. వి. అ. న. సమ.

ఇనుపచొక్కాయ, కవచము, యుద్ధవీరులు యుద్ధమునందుఁ దొడిగికొను
ఇనుపచొక్కాయ.

క. వారలు బహు ప్రకారాకారులు... కృష్ణారుణసితవీర ఘనత
రాంగత్రాణుల్.

ఆది. 2-89

అంగద దే. వి.

1. కోపము.

చ. ఇటు లద్భుత సంగరమైన చోట న, య్యనిమిషనాథుఁ బట్టుకొని
యంగద వృత్రుఁడు మ్రింగె.

ఉద్యో. 1-128

శ్లో. తతో జగ్రాహ దేవేంద్రం వృత్రోవీరశ్శతక్రతుమ్.

అపాకృత్యాఙ్గిపద్వక్త్రే శక్రం కోపనమన్వితః.

సం. కా. ఉద్యో. 8-53 (వావిళ్ళ).

2. ఆకలి, తిండిమీది యత్యాళ

అంగదుఁడు

ఉ. అంగదనాథు మ్రింగిన వృకావళి దన్ వెసముట్టి కొన్న సా
గములం జలింప వెగడందుచు దిక్కులు సూచుచున్న సా, రం
పోలె ద్రోణ. 1

8. ఉత్సాహము, కృతూహలము

సీ. ...అం, గదఁగొని మెదలు లగల్పికొనుచు...ఉన్న స్వగా
లును స్త్రీ

దీనికి మూలధాతువు 'అగలు' (వికలమగు, భేదిల్లుఁ దీనినుండి) 'అ
అంగద' అను రూపములేర్పడినవి అంగలార్పు-అంగలార్పు
శబ్దములం దిది రూఢిపడుచున్నది. అంగలార్పు-దుఃఖంఁచు;
లార్పు-దుఃఖము వానికేమి అంగా? బెంగా? అను లోకమును
వాడుక గమనింపవలసియున్నది. కెడ-కెడను; నెఱి-నెఱిక; వ
వఱవ లోవలె 'అంగ'వైస స్వార్థమున 'న' చేరినది. ఈ పదము
దుఃఖము, మనోవ్యథ, ఉపద్రవము-అను నర్థము లితర కావ్య
లందుఁ గలవు.

అంగదము సం. వి. అ. న.

కేయూరము, భుజకీర్తి

క. ...కిరీటకంఠణ, కనదంగదములను దఱచుగా ధరి, దొర
భీష్మ. 2-

సీ. ఉరగాత్మకములైన, యువనీతములు హారములు నంగదఁజ
బొలుపు మిగుర. సౌప్తి. 1.

అంగదుఁడు సం. వి. అ. పుం

వారికి తార యను భార్యవలనఁ బుట్టినవాడు.

సీ. మధువనం బడె నేడు మన యంగదుఁడును, హనుమంతుఁడ
మొదలైనవారు, బలువిడిఁ జూతూడీ ఫలములానెదరు.

ఆర. 7-9 చూ. ఆర. 7-80 మొ. 87

ధృతరాష్ట్రుని పుత్రులలో నొకఁడని మా.ఆ.నిలో గలదు. ౧
అంధ సంస్కృత భారతముల ధృతరాష్ట్రుని పుత్రుల నామము

చెప్పుపట్ట ఈ పేరు గానరాదు.

ఆది. 5-197

(సం. భా. ఆది. 118-2 మొ 15 శ్లో)

చూ. కురుకుమారుడు.

అంగదేశము సం. వి. అ. పుం.

భరతఖండములోని యొక దేశము. ఇది గిరివ్రజమునకుఁ దూర్పున మోదాగ్నికీఁ బశ్చిమమున నున్నది. (సం. భా సభా 81-17 మొ 22 శ్లో) ప్రస్తుతముఁ బెంగాలు, అనఁబడు వంగదేశములో భాగల్పుర పరిసర ప్రదేశమని యాధునికులు చెప్పుచున్నారు.

వ. కర్ణాట గౌళాంగ వంగ మరాట లాట... జనపదంబులు.

చూ. అంగరాజు

భీష్మ. 1-40.

అంగన సం. వి. అ. స్త్రీ.

ఆడుది.

చ. ...జనమాన్యు లంగనా, సహితముగాఁగ

విరా. 1-44

అంగనాకారుడు సం. వి. అ. పుం. నమ.

ఆడుదాని యాకారమువంటి యాకారము గలవాఁడు.

వ నేను నంగనల నంగనాపూర్వుల నంగనాభిధానుల నంగనాకారు

లను వధియింపకుండ వ్రతంబు పూనినవాఁడ. ఉద్యో. 4-400

అంగనాపూర్వుడు సం. వి. అ. పుం. నమ.

మొదట ఆడుదియై తర్వాత మగ వాఁడైనవాఁడు

చూ. అంగనాకారుడు. చూ. శిఖండి

అంగనాభిధానుడు సం. వి. అ. పుం. నమ

ఆడుదాని పేరుగలవాఁడు.

చూ. అంగనాకారుడు.

ఉదా:- అంకమృ, పేరంటాలు మొ.

అంగము సం. వి. అ. నపుం

1. అవయవము, శరీరమునందలి భాగము. కరచరణాదికము.

వ. సర్వాంగాలింగతమ హితలంబగు నమస్కారంబు చేసిన.

విరా. 1-22

2. శరీరము.

సీ. కంచుక మంగంబు కాంతికి మాటుగా. విరా. 1-228

క. అని చెప్పి గంటి నూపిన, ననిలతనూ భవుడు గనలి యా దుష్టా
త్ముం, దనయాదబుధుసహితము, ననిచెదజముప్రతికనియె నం
గము వొగన్. విరా. 5-810

3. వేదభాగము-వేదాంగము-వేదము యొక్క యర్థమును తెలిసికొనుటకు
సాధ్యమైనది.

ఉ. వేదములుం దదంగములు వింతలుగా నొక కొంత నేర్తు

[దోష 1-73; కాంతి 5-188

ఇవి యాఱు 1) శిక్ష 2) కల్పము 3) వ్యాకరణము 4) నిరుక్తము
5) ఛందస్సు 6) జ్యోతిషము.

1. శిక్ష:- వేదముయొక్క స్పష్టోచ్ఛారణమును స్వరగతిని తెల్పు
కాస్త్రము.

2. కల్పము:- వైదిక కర్మానంతరము విధిని తెల్పు కాస్త్రము.

3. వ్యాకరణము:- శబ్దముల నియమించు కాస్త్రము.

4. నిరుక్తము:- వ్యుత్పత్త్యర్థములలో గలిగిన వైదిక శబ్దము
లను నిర్వచించు కాస్త్రము.

5 ఛందస్సు:- లక్షణ కాస్త్రము.

6. జ్యోతిషము:- గ్రహ తారకా మండలమును గుఱించిన
కాస్త్రము.

4. సప్తాంగములలో నొకటి.

సీ. సప్తాంగములయందుఁ జిత్తంబు మెలగుచుండ కాంతి. 6-200

సప్తాంగములు:- 1) స్వామి 2) అమాత్యుడు 3) సుహృత్తు 4)
కోశము 5) రాష్ట్రము 6) దుర్గము 7) బలము.

5. అష్టాంగములలో నొకటి.

క. యమనియమాద్యష్టాంగ, క్రమాభ్యసన నిర్మథిత వికారసుచేతక,
కమలామోదమయాత్మా. కాంతి. 2-448.

అష్టాంగములు:- 1) యమము 2) నియమము 3) ప్రాణాయామము
4) ప్రత్యాహారము 5) ధ్యానము 6) ధారణము 7)
మననము 8) సమాధి

6. చతురంగములలో నొకటి.

సీ. చతురంగబల మతిసాంద్రతఁ గవిసిన- విరా. 4-82

చతురంగములు:- 1) రథము 2) గజము 3) మరగము 4) కాల్యలము.

7. యజ్ఞపదంగములలో నొకటి

వ. పదంగ సమృద్ధిబయి...రాజసూయం బతిరమణీయంబయిన
సభా. 1-294

రాజసూయ యజ్ఞాంగములు 8

1) సౌమాపౌష్టము (ఏకాదశకపాలము) 2) ఇంద్రాపౌష్టము (చరువు)

3) పౌష్టము (చరువు) ఇవి మూడు శ్యామదక్షిణ యసబడును.

1) అగ్నావైష్ణవము (ఏకాదశకపాలము) ఇంద్రావైష్ణవము (చరువు)
వైష్ణవము (త్రైకపాలము)

8. మనస్సు

ఉ. సంగవిదూరితాకలిత కాంతరసస్ఫుట రోహదిద్ధ బో, ధాంగస
మాశ్రితా శల్య. 1-403

9. (పుం) ఒకేదేశము.

ఆ. కురునరేశ్వరుండు పురికొల్పిఁ బ్రాచ్యక. శింగదాక్షిణామ్యులంగ
బలము, మ్లేచ్ఛతతియు బెరయ మెఱుకొని తాకిరి.

ద్రోణ. 8-97. చూ. అంగదేశము

అంగరాగము సం. వి. అ. పుం. సమ.

మేనికిసలందు² చందనాడికము, మైపూత-చందనాదుల మేనికిఁబూయుట.

వ...అంగరాగమాల్యాభరణంబుల సరింకృతులం జేసిన. విరా. 3-155

అంగరాజు సం. వి. అ. పుం.

1. అంగదేశమునకు రాజు, కర్ణుడు

వ. మన్ననగల మానినియగుట సంగరాజునకు సంగరపాటవంబు

మాటలు దగుంగాక, మామ్యుల నధఃకరింపనగునే,

విరా, 4-220

2, బలియను రాజునకు భార్యయగు సుదేష్టకు దీర్ఘతముని (మామతేయుని) వలనఁ బుట్టిన రాజర్షి

వ. అనిన నబ్బలి సంతానార్థి గావున వెండియు నమ్మనిం త్రార్థించి తత్రప్రసాదఁబు వడసి సుదేష్టనియోగించిన దీర్ఘతముండును దాని యంగంబులెల్లి నంటి చూచి వంశకరుండును సహోపత్త్వండును నయ్యెడు కొడుకు నీకుం బుట్టునని యనుగ్రహించిన దానికి నంగ రాజును రాజర్షి పుట్టెను.

ఆది. 4-238

మూలమున వీరైదుగురు పుట్టినట్లు గలదు.

శ్లో. అంగో వంగః కశింగశ్చ పుండః సుహృశ్చ తే సుతాః తేషాం దేశాః సమాఖ్యాతాః స్వనామకధితా భువి.

సం. ఖ. అది 88-58

అంగవంచనము సం. వి. న. ఆ. స్త్రీ. సమ

శరీరభ్రమణము-దేహమును మెలకువతోఁ దిప్పుటలు

వ. ఆటఁగుల నొడ్డనంబుల నంగవంచనంబులను వ్రేటుపోటుల సవదరింపకుండం గాచికొన నోజ మెఱయుచుండు.

ద్రోణ. 4-262

అంగవిక్షేపము సం. వి. అ. పుం. సమ.

అవయవములను విదుర్పుట - శరీరమును విదుర్పుట. అవయవచాలనము, శరీరచాలనము.

వ. నిదాఘసమయ మధ్యందిన దినకర మూర్తియుంబోలె దుర్నిరీక్ష్యయయి యంగవిక్షేపంబున నంగారవృష్టి గురియుచు.

ఆది. 7-108

అంగపై కల్యము సం. వి. అ. న. సమ,

అవయవలోపము-కుంటితనము, గ్రడ్డితనము. మొ

వ. బలంబుగలిగియు నంగవైకల్యంబునం బరచక్రంబులకుం బ్రతిపూర్తిహంబులు రచింప నేరమింజేసి రాజ్యంబునకుఁ దగకున్న-

ఆది. 6-123

అంగశోధనము సం. వి. అ. న. సమ.

శరీరమును శుద్ధిచేసుకొనుట - దేహమును శుభ్రముచేయుట జాహ్య శాచములలో నొకటి.

సీ. అభ్యంతరము విను మాహారశుద్ధియు, నంగశోధనము జాహ్యంబు.
ఆను. 5-181

అంగసంధి:- సం. వి. ఇ. పుం. సమ..

కీలు, వెఱును.

ఆ. అంగసంధి వికలమగుటయుఁ బోరుసా, లించి యతఁడు గారవించి.
కాం. 1-333

అంగసప్తకము:- సం. వి. అ. న. సమ.

ఏడు అంగములు.

వ. అవధానంబుతో రాజ్యాంగ, సప్తకం బరయుం డని చెప్పి.
కాం. 1-395

చూ. అంగము-ప్రాంగములు.

అంగాదంగాత్సంభవనీ-

వ. పురిమండల భార్యయందుఁ బ్రవేశి చి గర్భమునఁ బ్రతుండె
తాన యుద్భోల్లు గావునఁ జ్ఞానజ్ఞాత్సంభవనీ యనునది
యాదిగాఁ గల వేదవచనంబుల యందును జనకుండును బ్రతుం
డును నను భేదంబు లేదు-
ఆది. 4- 65

అంగాదంగాత్సంభవనీ - హృదయాదధిజాయసే, అత్మావై పుత్రవా
మాసి సజీవశరదశ్శతమ్ - ఉపజ్జిషున్తి పితరో మం తేణానేనమూర్ధని-
సం. భా. ఆది 98-56

“అంగాదంగాత్” అను వైమంశముచే, దండ్రి తనయుని మూర్ధము
వాఘ్రూణించునని సంస్కృత భారతము నుండి తెలియుచున్నది.

మూ. ఉత్తరాభ్యాషభిమంత్రిణం మూర్ధన్యవహ్రూణం దక్షిణకర్ణే జాపః
నక్షత్రవామచ నిర్దిశతి-ఆపసంబ గృహ్యసూత్రము.

అను సూత్రము ననుసరించి యభిమంత్రిణ మూర్ధాఘ్రూణ జపములు
మూడను రె డుమ త్రములతో జరగవలసియున్నది. కావున నాచార
మనందు ఏ త్రయైవతనమే నలుఁబడచున్నది.

ఈ మంత్రములు జూర్యపండు దండ్రీ బిడ్డను అభిమంతించు నపుడు మూర్ధాఘాతము చేయునపుడు దక్షిణ కర్ణమున దుఃఖించు నపుడు వినియోగపడుచున్నవి.

మంత్రములు:-

అంగారకా తస్యభవసి - హృదయా దధిజాయసే - ఆత్మా వై పుత్ర నామాసి సజీవ శరదశ్శతమ్.

ఆత్మా భవ, పరశుర్పవ, హిరణ్యమస్తృతం భవ, పశూనాం త్యాహం కారేణాభిజిహ్నూమ్యసా.

మంత్రార్థములు:-

“అంగారకాత్ - అనుటచే బ్రత్యవయవమునుండి యని యర్థము. స్త్రీ సంభోగమునందు బలవత్ప్రయత్నముచే సర్వాంగవ్యాప్త మగు రేతస్సు (శుక్రం సర్వశరీరగమ్ - అని సుశ్రుతుడు) విడువబడుచున్నది. హృదయము కామమున కధిష్ఠానము. అందునుండియు బుట్టువు చెప్పబడుచున్నది. కాన

“ఓపుత : నీవు నాయొక్క ప్రత్యవయవమునుండి జన్మించితివి. ఇట్టి నీవు పుత్రుఁడను పేరుగం నేనే యగుచున్నావు. నూతే-ద్లు జీవింపుము.

“పాషాణమువలె స్థిరుఁడవు కమ్ము. పరశువలె దురాసదుఁడవు కమ్ము. అనాచ్ఛాదితమలమగు హిరణ్యము వలె రూపము గలవాఁడ వగుము. వాత్సల్యాతిశయముచే గోవు తన వత్సమును హింకారము చేయచు మూచూచునటుల నేనును నట్టి పశుహింకారముతో నీ మూర్ధము నాఘ్రాణించు చున్నాఁడను.” ససూత్రైకాగ్నికాండమంత్ర భాష్యము, ద్వితీయ ప్రశ్నము. 11-12 ఖండములు.

పఞాంతరమున నీ రెండు మంత్రములనే గాక దక్షిణకర్ణ జపమునకు నీ మంత్రముల పిమ్మటదగు మూడవ మంత్ర జపమునుగూడ జేయుట గలదు.

అంగారకారుడు సం. ప. అ. పుం

1. కుజుఁడు- నవగ్రహములలో నొకఁడు. ద్వాదశ రాసులలో మేష.

వృత్తికములకు ఆధిపతి.

వ ఆచార్యుండు అశ్వత్థామ సహితుడై విముక్త జలది జాల వియన్మ
ధ్వంబున నంగారక సహితుడైన యాచిత్తుండును బోలె

ఆది. 6-9

సంచరించువాడు, శరీరములను పీడించువాడు, అంగార (బొగ్గు)
పర్వము గలవాడు కాబట్టి అంగారకుడు డను పేరు వచ్చెను.

2. సౌవీరకుమారులు పన్నిరువురలో నితడు మొదటివాడు.

వ. అంగారకుండును, గుంజరుండును ... బలాహుండును సౌవీర
కుమారులు పన్నిరువురు. ఆర. 6-282

భారతకాలమున సింధుసౌవీరములు రెండు జయద్రథుని పాలనమున
నుండెను జయద్రథుడే సైంధవుడనియు సౌవీరుడనియు బిలువ
బడెను.

“సౌవీర కులప్రసూతులము” ఆర. 6-182 అని ద్రౌపదితో సైంధ
వుడు పలుకుటంజేసి వారు జయద్రథుని జ్ఞాతులయి యుండనోవు.
సోదరులనుటకు బలాహాకానీక- విదారణామ లతని తమ్ము అని కోటి
కాన్యుడు ద్రౌపది కెఱింగించెను. ఈ పన్నిరువురు ద్రౌపదిని
సైంధవుఁ డెత్తికొనిపోవునపుడు వెన్నాడిన పాండవులతో బోరాడి
యం దిద్దునునచే వధింపఁబడిరి.

అంగారపర్వత్యము సం. వి. అ. న.

అంగారపర్వడుగా నుండుట.

మ...నా యంగారపర్వత్యమింకను చాల్చన్ మది నంత నిస్త్రవుడనే.

ఆది. 7-50

అంగారపర్వము సం. వి. అ. న.

1. అంగారపర్వని వనమునుండి ప్రవహించు భాగీరథీ తీరప్రాంతమునకు
గల నామము. దీనికి సోమశ్రవము అనియు బేరు.

వ. ఇవ్వనంబును గంగాతీరంబును నంగారపర్వంబులు నా జగద్రవి
తంబులు. ఆది. 7-89

2. భాగీరథీ తీరమునందు గల అంగారపర్వని వనము. గంగానదియొక్క

సోమశ్రవ తీర్థ మిందే గలదు. ఇది ఏకచక్రపురమునుండి దక్షిణ
పాంచాలమునకుఁ బోవు దోవలోఁ నగులును. ఇందలి చెట్లు ఆసులు
అంగారముల వలె నుండును.

వ. ఇన్నెనఁబును గంగాతీరంబును నంగారపర్వంబులు నా జగద్విది
అమలు. ఆది. 7-39

అంగారపర్వండు సం. వి. అ. పుం.

గంగానదీ తీరమునఁ గల అంగారపర్వము అను వనమునం దుండు
గంధర్వుండు కుజేరుని సఖుండు.

వ. అంగార పర్వండును గంధర్వుం డంగనా సహితంబు గంగకు నంత
ప్రాద్దు జలక్రీడాధంబు ఆది 7-38

వ. ఏనంగారపర్వుం డను గంధర్వుండఁ గుజేరు సఖుండ. ఆది. 7-38

వ. ఏకచక్రపురమునుండి సోవరులతో దక్షిణ పాంచాలమునకుఁ బోవు
నర్జునునితో నోడిపోయి గంధర్వమాయచే చిత్రరథంబు నడసి
చిత్రరథుఁ డను పేరుగలవాఁ డయ్యెను. ఆది. 7-51

అంగారము సం. వీ. అ. పుం న

1. బొగ్గు

ఆ...నదికి యంగారములు సేయు, భంగియైన శాంతి. 2-300

2. నిప్పు

వ. నందినియుఁ దన వత్సంబుఁ బట్టికొనవచ్చిన జనుల కలిగి చిందఱ
రేఁగి...యంగ విశేషంబున నంగారవృష్టిఁ గురియుచు ...
ఆది. 7-106

అంగారవృష్టి సం. వి. ఇ. స్త్రీ. సమ

నిప్పుల వాన.

వ. నందినియు... నంగారవృష్టి గురియుచు ఆది. 7-106; ఆది. 2-79

అంగిరసుండు సం. వి. స్. పుం.

1. సుధన్వుఁ డను బ్రాహ్మణ యువకుని తండ్రి.

వ. తొల్లి ప్రహ్లాదుండు దైత్యబాహిరంభపుం డయ్యును దన కొడుకు
 ఓరోచనుండును నంగిరసుండను విప్రుకొడుకు సుధన్వుండ ను దమ
 తమ ప్రాణంబు లొడ్డుగా నొడ్డి యొక్క ధర్మసందేహంబునకుఁ
 బన్నిదంబు సఱచితన్నడిగిన నితఁడుగొడు కింతడులాఁతి యని తలం
 పక మధ్యస్థుండై సుధన్వు గెలిపించి యశశేత నిజతనయుని జీవి
 తంబు దానంబుగాఁ గొని వాని బ్రహ్మింజె. ఉద్యో. 2-68

చూ. వివరము. సఖా. 2-239 నుండి 243 వరకు

2. ఒక ముని. బృహస్పతికి సంవత్సరకుఁ దండ్రు.

ద్రోణ. 3-116; ఆశ్వ. 1-42

3. తిపుర సహారము నేయఁబోవు శంకరుని రథచక్ర రక్షకుఁడు.

కర్ణ. 1-292

4. బ్రహ్మమానసపుత్రుఁడు శాంతి. 4-206 శాంతి. 6-359 మొ 410;

ఆర. 5. 170.

5. ఒక బ్రాహ్మణుఁడు

ఆను, 3-63

అంగిరసుని నామము అంర అనేక విధములఁ బలుకు చున్నారు.
 అంగిరస, అంగీరస, అంగిరస, అంగీరస అను పేర్లతో విచక్షణలేకుండఁ
 బల్కుటచే నెవ రెవరో తెలియకున్నది. అందుచే మహర్షులు వివాహ
 విషయమున అంగిరస ఋషి కలిసినను వివాహము చేయవచ్చునని
 శాసించిరి.

అంగీకరించు సం. స. క్రి.

1. నియమించు, పనుచు, అజ్ఞాపించు.

వ. కాలోచితకృత్యంబు లాచరించి యొక్క సారథి నంగీకరించి
 యరదంబు పూనించి సన్నద్ధుండనై. ఉద్యో. 4-340

2. సమ్మతించు, ఒప్పుకొను.

వ. అమ్మానిని శాఖిని దన్ను నధర్మంబు వొందదను మాటను దన్ని
 యోగం బంగీకరించె ద్రో. 2-175

3. పొందు, అనుభవించు.

క. గంగాతరంగశీకర, సంగత మగు మారుతమున సద్యస్పృశ్యం,
బంగీకరించు నెవ్వఁడు. ఆను. 2-109

4. స్వీకరించు, వహించు

వ. పావకుండు సకల భూతంబులుఁ జూచుచుండ నంబుధి వెలువడివచ్చి
నిఖిల లోకహేతార్థంబుగా నెప్పటియట్ల హవ్యవాహనత్వంబు
నంగీకరించె. ఆర. 5-174

శ్లో. ఆహూతః సర్వభూతానాం హవ్యం వహతి సర్వదా.

సం. భా. ఆర 221-21 (వావిళ్ళ)

అంగీకారము సం. వి. అ. పుం.

సమ్మతి, ఒప్పుదల.

తే...మద్దన మిది యని వీనిలోన, నొకటియందు నంగీకార మొలయదు.

అశ్వ. 2-93

అంగీకృతము సం. విణ. అ. ఆ. అ.

1. అడపఁబడినది, కబళిపఁబడినది, తనలో నిముచ్చుకొనఁబడినది.

క...చేవదత్తం బంగీ, కృతసకలతూర్యనాదో, ధ్మతియగుచుఁ జెంగఁ
గ్రీడి గడు నొప్పారెన్. భీష్మ. 1-107

2. ఆవరింపఁబడినది.

వ...ఆను నీతివాక్యంబులు విందు నంగీకృత ఙ్మత్రధర్మం డగువానికి
నిట్టివి కర్తవ్యంబులు, సౌ. స్తి. 1-28 కాంతి. 2-159

3. కలిగింపఁబడినది పొందఁబడినది.

వ. అంగీకృత పూర్వోత్తరప్లవంబును. ఆది. 8-4

4. స్వీకరింపఁబడినది, గ్రహింపఁబడినది. తప వశము చేసికొనఁబడినది.

వ. అట్లజాతశత్రుండు సమ్యగంగీకృతసామ్రాజ్యం డయి.

ఆను 5-449

అంగుడు సం. వి. అ. పుం

1. పోడశమహారాజులలో నొకఁడు.

ద్రోణ. 2-199

పోడశమహారాజులు : 1) మరత్తుడు 2) సుహోత్రుడు 3) అంగుడు 4) శిబి 5) శ్రీరాముడు 6) భగీరథుడు 7) ఓలీపుడు 8) మాంధాత్యుడు 9) యయాతి 10) అంబరీషుడు 11) శశి బిందుడు 12) గయుడు 13) రంతిచేపుడు 14) భరతుడు 15) పృథుడు 16) జామదగ్న్యుడు.

2. దివిరథుని కొడుకైన దధివాహనుని కొడుకు.

వ. గంగా కూలముననున్న గౌతమాశ్రమముఁ జేరి యా మహర్షి చే రక్షింపఁబడి పరశురామునిచేఁ జావక నిలిచెను. కాంతి. 2-92

అంగుటము వై. వి. (సం. అంగుష్ఠః)

బొటన వ్రేలు, ఉంగటము.

వ. తన యంగుటంబు వ్రేలం గీతిన నందు భస్మంబుగాటిన.

శల్య. 2-161

అంగుష్ఠము సం. వి. అ. పుం.

1. చేతి బొటన వ్రేలు.

వ. ఆ సనత్కుజాతుం డంగుష్ఠప్రమాణమూర్తి. ఆను. 1-318

2. కాలి బొటన వ్రేలు.

కం. అంగుష్ఠ మొకటి మోపి మ,తంగుడు సూతేండ్లు సేసెఁ దపము ఆను 1-98

(పుర్య) అంగౌ పాణౌ | పాథాన్వేన తిష్ఠతి. అంగు- స్థా.

పాణిని అష్టావ్యాయు. viii 3-97

అంగు = హస్తము. అని అంగుష్ఠశబ్దము పుష్కర్పత్తిని బట్టి హస్తము నందలి ప్రధానాంగుళినే తెల్పుచుండఁ బ్రయోగమునఁ గాలి బొటన వ్రేలుగూడఁ దెల్పుచున్నది.

అంగుళము; అంగులము సం. వి. అ. పుం.

1. వ్రేలు

సీ అంగుళంబుల నల్ల నలకలు గబళించి కెమ్మోవియాని యెక్కింతుఁ గాయ్యు. విరా. 2-810

2 ఎనిమిది యవోదరముల పరిమాణము అడుగులో 12వ భాగము.

ఏ జలజాతుడు గిని పంచాంగ, గుళమాత్రము రథము ధరణిగ్రుంగ నదుముడిన్. కర్ణ. 2-819

యహానగా ఒక రకమైన ధాన్యము జాగ్రీగింజ లని కొందఱు. దీనికి బ్రహ్మమ్నాయముగా అంధదేశమున గోధుమలు చాడు చున్నారు. యవోదర మనగా యపగింజయొక్క నడిమివెడల్పు ప్రదేశము.

8 యవోదరములు = 1 అంగుళము: 12 అంగుళములు = 1 వికస్త్ర, 24 అంగుళములు లేక 2 వికస్త్రలు = ఒక హస్తము.

అంగే పాణా లీయుక ఇతి అంగుళః - అని చేతివ్రేలికే వ్యవస్థితి పరిమితమైనను కాలివ్రేలికిని వ్యవహారము గలదు.

అంగుళి సం. వి. ఇ. ఈ. (స్త్రీ)

ప్రేలు

చ...కరాంగుళులం గపోల మిం, పుగఁ బుడుకుం విరా. 1-247
చూ. అంగుళము

పుంలింగముగా కాళిదాసు ప్రయోగము గలదు.

సంవృతాధిరోష్ఠమంగుళినేతి... శాకుంతలము

అంగుళిత్రాణము సం. వి. అ. న

అంగుళి కవచము. వింటినారి దెబ్బతగుల కుండుటకై ఉడుము తోలుతోఁ గుట్టి చేతికిఁ దొడిగికొను కవచము.

శా...ర్పథహస్తత్ బర్ధగోధాంగుళి, త్రాణత్ ఆది. 6-10

అంగుళీయకము సం. వి. అ. న.

ఉంగరము

వ. అంగుళీయకరుచు లడర నెటిం జాఁగి పడియున్న జాహువండంబుల , వలన. విరా. 3-286

అండ్రియ సం. వి. ఇ. పుం

కాలు, పాదము

సీ. అఖిల లోక నమస్కృతాంఘ్రి సరోదుహ.

కాంతి. 2-50

అంఘ్రితలము సం. వి. అ. పుం. నపుం

పాదము, పాదము యొక్క ఆడుగు భాగము.

సీ. నెత్తమ్మి రేకుల మెత్తదనము దెచ్చి యత్సనఁబెట్టిర ట్లంద మొది
యంఘ్రితలములు విరా. 2-52

అంచత్ సం. శత్ర

ఒప్పుచున్న, ప్రకాశించుచున్న.

మాలిని...జనాంచద్ధ విక్రీతమూర్తి.

విరా. 4-277

అంచలము సం. వి. అ. పుం. న

1. వస్త్రపుర జెఱఁగు, బట్టకొంగు.

వ. ఆందోళిత రక్తాంబరయుగళాంచయిండును,

విరా. 4-78

2. కొన, చివర, తుద

ఉ...తేరితోడ నఱపినుఁగు నీడిచికొంచుఁ బాటె నే, నాంచల భూమి
కిం బెంచ నెత్తురగంబులు విహ్వలంబులై. ద్రోణ. 2-74

ఈ శబ్దము సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువునందు నవుంశక లింగ
ముగా జెప్పబడి యున్నది. వాచస్పత్య శబ్దరత్నాకరములందుఁ
బుంలింగముగాఁ జెప్పబడినది. వామన శివరామ ఆవుని సంస్కృత
నిఘంటువునందుఁ బుం నవుంశక లింగముగాఁ జెప్పబడినది.

“వస్త్రస్యాంతో మతోంచలః” హాలాయుధ నిఘంటువు

“క్షీణాంచలమివ పీనస్తన జఘనాయాః” ఉచ్ఛటటుఁడు.

అంచితము సం. విణ (అ. ఆ. ఆ)

1. అందమైనది. విలాసవంతము.

గీ. పాండు, తనయ మహిషి యంచితగతిఁ జనఁగ రాజ,వీధిఁ...

విరా. 1-294

2. పొదుగఁబడినది, కూర్పఁబడినది, ఖచితము

వ. ఆక్షణిబి పాండవులు రాజయోగ్యంబులయి రత్నాంచితంబులగు

రథంబు లెక్కి.

ఆది. 7-288

అంచితఁడు సం. విణ. అ. పుం

పూజింపఁబడినవాడు, గౌరవింపఁబడినవాఁడు.

క. ఆతఁ డతిప్రీతుండై, కాంచనమును రత్నంబులు, నంచితఁగాఁజేసి
యిచ్చు నప్పుడ నీకున్.

కాంతి 3-487

అంచ వై వి (సం. హంస)

హంస

సీ. లలింతబులగు మట్టియలచవ్వు డింపార, నంచకై వడి నడ నల్ల వచ్చి
విరా. 2-68

అంచపిండు వై. వి

హంసల సమూహము

వ. ప్రోవులు గొనియున్న ప్రేవులవలన లావుగల యంచపిండు పేరార
కలి నటిముఠిం బెఱికిన.

విరా, 3-288

అంచసిడము మిశ్ర (వై + దే)

హంస చిహ్నముగల ధ్వజము.

చ. మడిఁ గొనియాడి యా రిపునిమర్దనుఁ డంచసిడంబు ద్రుంచి

అశ్వ 4-59

అంచు¹ దే. వి

1. అగ్రము, కొన

సీ. ఎనిమిది యంచుల నెనఁగు మెఱుంగుల దారుణంబగు గదా దండ
ముగ్ర-తే.రేఖ సారించి

శంఖ.1-168

2. ఇచట కాలావయవ రూపమైన ఋతువు చెప్పఁబడుచున్నది. బండి
కంటి తొలి-చక్రనాభి. అంచ = బండికంటి యాకు అని యన్ని
యాం ధ నిఘంటువులయందు గలదు, కాని యిచట నియ్యది
యర్థభేదమును సూచించు చున్నది. వీలయన.

క. విను మాఱుచులు బండ్రె, డచుపమ ధారలునునై నిజాన్యము
విశ్వంబును బొదువఁ దిరుగు కారిం, బనుచక్రము దురపబోధ
మది యడఁగు గుహన్, కాంతి. 5-152

శ్లో. ఆవర్తమాన మజరం వివర్తనం
షష్ఠాభికం ద్వాదశారం సువర్వ
యస్యేద మాసోవరి యాతి విశ్వం

తత్కాలచక్రం నిహితం గుహాయాం. సం. భా. కాంతి. 248-252
ఇచట తిక్కున సోమయాజి 'షష్ఠాభికం' అను పదమును 'ఆఱుచులు'
అని చెప్పి యుండుటచే 'నాభి' 'అంచు' సమానార్థకములగు
చున్నవి. అప్పుడు,

అంచు = తొలి (రంధ్రము) ధార = బండికంటి యాకు అగు
చున్నది.

వ. ద్వాదశారచక్రంబుం బరివర్తింపించుచున్నచారి నార్వరంగుమారుల
ఆది. 1-108

"యదపి తచ్చక్రం ద్వాదశారం యద్వైకుమారాః పరివర్తయంతి
తేఽపి షడ్వ్రతహః; సంవత్సరశ్చక్రమ్. సం. భా. ఆది. 3-168
అని యుండుటచే పన్నెండును బండికంటి యాకు అనియే తేలు
చున్నది. నన్నయ మహాకవి యిచట మూలమునే ప్రయోగించు
టచే నర్థవిశేషము సాధింప వలనుపడినది కాదు.

కాని యిచ్చట కవిబ్రహ్మకును బమ్మెర పోతరాజు మహాకవికిని
భాషాంతరీకరణమున భావభేదము గానవచ్చు చున్నది.

"పండ్రెం డంచులు నాటు గమ్ములును మూఁపు దొలులుం గలిగి
సంవత్సరాత్మకం బయి యేకచక్రం బయిన సూర్యుని రథము.

భాగ. 5-281

"యస్మైకచక్రం ద్వాదశారం షష్ఠేమి త్రినాభి"

సం. భా. 5-21-11

ఆరము- అంచుగా నాంధ్రీకరింపఁబడినది.

నాభి- అంచుగాఁ జెప్పినవాఁడు తిక్కున

సమస్తాఽధ నిఘంటువులను 'అంచు=బండికటియాకు' - అని చెప్పటకు నియ్య దొక్కటియే ప్రమాణముగ నుదాహరించి యున్నారు ప్రయోగాంతరమును జూపరైరి. భారతము నందలి యీ 'అంచు' శబ్దమును సమానమైన సంస్కృత భారత శ్లోకముతోఁబోల్చి చూడరైరి

మఱియు ఈ క్రింది పద్యశ్లోకముల గవనించునది.

అ. ఎన్యక్తసప్తధార మవ్యక్తనాశంబు, పోడశక వికార సురమండ,
లంబుధువ మధిష్ఠితః శాస్త్రచేతః జ, కంబు రుగుచుండుఁ గాల
శత,

శాంతి. 4-279

శ్లో. ఎన్యక్తనాశం వ్యక్తారం వికారపరిమణ్ణలమ్

క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠం చక్రం స్నిగ్ధాక్షం వర్తతే ధువమ్.

సం. భా శాంతి. 218-10

ఇచటను తిక్కన మహాకవి 'అర' శబ్దమును ధారగానే యను పదించి యున్నాఁడు, కావున 'వినుమాటంచు' అను పద్యము నందు మూలము లోని నాభిని విడిచి యరము తీసికొని యధేచ్ఛ బలికి యుండుననియు నియ్యది స్వాతంత్ర్య ప్రభావం బనియుఁ జెప్పట పొసఁగదు.

కవిబ్రహ్మ మతమునఁ

నాభి = అంచు
అరము = ధార } సమావార్ధకములగానే గ్రహింపక తప్పదు.
కావున అంచు = బండికటి తొలి.

ఈ 'అంచు' శబ్దము అంధనిఘంటుకారులు వైకృత మనియు దీనికి బ్రకృతి 'అంచల' అను పదమనియు చెప్పియున్నారు. కాని యిది దేశ్యముగానే కనిపించుచున్నది

అంచు = పీడించు, వేధించు, గాయపఱచు.

“చ. కనుకనిదొల్లి దానిదెసఁ గన్నులఁ జూచిన వాని నేయు నా,
చునసిజుండంచుఁ గోయలలు మట్టు నబల్ నవమంచుఁ దెమ్మెరల్

గనుకని నిన్ను నిప్పు దీది గన్నులఁ జూచిన దాని నేసె వా,
 మనసిజఁడంచెఁ గోయిలలు మట్టై నలుల్ నవయించెఁదెమ్మెరల్”
 కోయిలలు అంచునది ముక్కుతోఁ బొడుచుట మూలమునఁ గదా!
 అప్పుడు పడునవి గాయములు-బెజ్జములు గదా! కాన,
 అంచునకు తొలి-రంధ్రము అను నర్థములు తిక్కనకాలమున వ్యాప్తి
 లో నుండి యుండవచ్చును. తరువాత నీధాత్వర్థము నశించి
 నది. కృరంతభావము మఱుగు పడినది. ఇంకను,
 అనుచు = పంపు, పోవునటులఁజేయు ఉద్యో 4-276
 ఒకదాని లోనికి ఘటాకదానిని చొప్పింప సాధనమైనది తొలి
 (రంధ్రము) యే గదా! దీనిని బట్టియు తిక్కన కాంము నాటికి
 అంచు = తొలి, రంధ్రము అనునర్థము సునిచారములో నుండి
 యుండును,

అంచు² దే. స. క్రి. శత్ర

1. అనుచు, అని పలుకుచు (అను ధాతువుయొక్క శత్రుత్వక రూపము)

చ. సామజమున్ వెన నేయుఁ డంచు జోదులకును జేయివీచి.

భీష్మ. 2-250

2. అని తలఁచుచు. చూ. అను.

చ...వ తలఁపు పచ్చునొ యీతని కంచుఁ జూడ్కి ను, స్థిరముగ.

విరా. 1-129

అంచు సందు దే. వి. సమ

కొనయందలి ఎడము

వ. కట్టావృత్తనయన యగునప్పతివ్రతదృష్టిపట్టంబు సంచుసందునం జని
 యజ్ఞనవతి నఖంబులం జెందిన నవి గందిన. స్త్రీ. 1-175

అంజనపర్వుఁడు సం. వీ. అ. పుం

ఘటోత్కచుని కొడుకు. ఆశ్వత్థామచే సంహరింపఁబడెను.

వ. ఆద్దనుజతనయుం డంజనపర్వుం డశ్వత్థామం దలపడి. ద్రోణ. 5-72

అంజనము¹ సం. వి. అ. పుం

పశ్చిమ దిగ్గజము (వడమటి దిక్కునాచలి మ' ఏనుగు)
వ అంజన వామనాచి దిగ్గజంబు తెట్టెట్టివి యని.

భీష్మ. -245

అంజనము² సం. వి. అ. పుం

ఒక కొండ, కాటుకకొండ.

వ. అచ్యుతు డడ్డముసొచ్చి దీర్ఘ వృత్త పీఠంబు లగు శాహువుల
హాలాయుధుఁ బట్టి కైలాసశైలంబు గదిసిన యంజనమహీధరంబు
మాడ్కి.

శల్య 2-297

అంజనము³ సం. వి. అ. న

1. మాలిన్యము.

క...అంజన రహిత, శ్వాతిశయ మెసఁగ వెలిగెడు. ఆను. 4-194

2. పాపము.

మ...దూరాంజనా.

ఆను. 4-449.

అంజన రహితత్వము సం. వి. అ. న

పాపము లేనితనము, నిర్మలత్వము.

క...అంజనరహిత, శ్వాతిశయ మెసఁగ వెలిగెడు. ఆను. 4-194

అంజన రహితుఁడు సం. విణ. అ. ఆ. అ.

పాపము లేనివాడు. నిర్మలఁడు.

క...అంజన రహిత, శ్వాతిశయ మెసఁగ వెలిగెడు. ఆను. 4-194

అంజలి సర. వి. ఇ. పుం.

చేతులు జోడించుట, దోసిలి.

తే...నారద మునీంద్రుఁ డంజలి నమితమైన, మస్తకముఁ జేర్చి.

శాంతి. 4-209

అంజలికము సం. వి. అ. పుం.

1. ఒక విధమైన జాణము. దీనిని ఆభిమన్యుడు శత్రునైచ్యమువైఁ బ్రయోగించెను.

ప. భల్లాంజలిక మురప్రకూర్మ కఖర ప్రభృతి జాణ వేడికా వితా సంబుల వెగడుపఱచిన. దోణ. 2-39

2. అర్జునుడు కర్ణునివైఁ బ్రయోగించి తలద్రుంచిన స్వకీయాస్త్రము.

మ...కూరంపు టొప్పారు నంజలికంబైన మహాస్త్రముం దొడి వికర్ణం బుబ్బునం జేయుచున్. కర్ణ. 3-358

సంస్కృత భారతమున దీనిని గుటించి యిట్లు చెప్పబడినది.

1) సూర్యు కాంతివంటి కాంతి గలది. 2) మర్మముల భేదించు నది. 3) రక్తమాంసముల దూసికొని పోవునది. 4) అగ్ని సూర్యులతో సమానమైనది. 5) అమూల్యమైనది. 6) నరాశ్వ నాగాసురుల హరించుటలో శ్రేష్ఠమైనది. 7) ఉగ్రవేగము గలది. 8) కులికశక్తి గలది. 9) అకలిగొని తెఱచికొనివచ్చు కాలుని నోటివలె నతి ఘోరమైనది. 10) శివుని శూలముతోడను విష్ణువు చక్రముతోడను సమానమైనది. 11) భయంకరమైనది. 12) జీవకోట్లను నాశనము చేయునది. 12) దేవసంఘములకును దుర్నివార్యమైనది. 14) స్వకీయమైనది.

సం. భా. కర్ణ. 92-41, 42, 48

అంజలిపుటము సం. వి. అ. పుం. న.

చేతులు రెండు కలిపి పట్టుటచే నేర్పడిన దోనె, దొప్పవంటి దోనిలి.

ప. లలాటోపరిభాగంబున నంజలిపుటంబు ఘటించి విరా. 1-18

అంజ దే. వి.

అదుగు, పాదము.

ఇది 'హజ్జ' పదమునకుఁ జాతాంతరము.

సీ. ఏనుంగు హజ్జ (అంజ) లో నెల్లి సత్త్వంబుల హజ్జలు నడచిన

యట్ట పోలే.

కావ్య. 2-239

అంజు దే. అ. క్రి.

వెలుచు, భయపడి, వెనుకాడు. సందేహించు.

ఉ... ఇంట నంతసింపరా, దెప్పుడు నంత కంజ నట మొక్కపగోదిన
జాలకుండుదే. ఉద్యో. 1-311

శ్లో. రాజే, తాన్ స్థానయిత్యాగ్రే మోవేషిర్నింశ్చిత్తిః

సన్యమప్నోత దేకస్య నాలం జయ క్షయితే

తాత సుహృత్య జీవామో ద్విషతాం మావశంగమః

సం. భా. ఉద్యో, 30-67

స్థానయిత్యాగ్రే నోవేక్ష్యస్య వినశ్యకః - (చిర్యయ)

అంటు దే. వి.

అనుట.

ఉ. నీ విటు లంట వారు మ, మీరసమెత్తి కిడ్చుచి యింతలు సేసిన
దాన. ఉద్యో. 3-74

అను ధాతువుయొక్క కృదంతము. చూ. అను.

అంటంగట్టు; అంటంగట్టు దే. సక్రి. స. ధా.

1. ఆరోపించు, మోపు, నేరము నిలుపు

క... ఇ ట్లంటంగట్టం దగునే, యంటకు నని బోయ యిట్టు లనియె
నరేంద్రా. అను. 1-28

2. కదలకుండు లాగున నొకదానితో నొకటి బంధించు.

క. ఆ పవనజు నతిఘనంతి, కాపాకావలుల నంటగట్టించి ఆది. 5-171

అంటుందాకు; అంటుందాకు దే స. క్రి. స. ధా

మిక్కిలి వెంబడించు.

వ. ఆ సూతనందనుం డట్లేచి యార్చి యంటుందాకి విభిషిఖలు
నిగిడించుచు. కర్ణ. 8-15

ఉ. సుభగు లొక్క మొగిన్ వెన నంటదాకి.

విరా. 5-38

అంటగట్టించు దే. స. క్రి. ప్రేర

కదలకుండులాగున ఒకదానితోనొకటి సంధింపజేయు

క. అ పవనజు సతిఘనలతి, కాపాశావలుల నంటగట్టించి.

ఆది. 5-171

అంటగట్టు దే. స. క్రి. స. ధా

కదలకుండ నుండునట్లును కదిసియుండునట్లును గట్టిగాఁ బట్టుకొను.

సీ. నజ్జరినైనను నలువైన వెరవున, ముట్టెయఁటఁగఁబట్టి కట్టివిడువ.

విరా. 1-101

అంటఁబట్టు దే. స. క్రి. స. ధా.

గట్టిగా సంధించు

వ. అంతకు కింకరు లంటఁబట్టి కట్టి కొనిపోయి కోసియు.

ఆను. 4-268

అంటనార్చు దే. అ. క్రి. స. ధా

బిగ్గఱగా నలుచు, బొబ్బలిడు

వ. పెక్కండ్రతొడం జెనంగు పుత్రుం గనుఁగొని యర్జునుం డఁటనార్చి
యదరి యందఱ కన్నిరూపులై. భీష్మ. 1-282; భీష్మ. 2-118

అంటనిది దే. విణ/ అంటు = స్పృశించు, తాఁకు

తాఁకదానిది. ఋతుస్నానముచేయని స్త్రీ-ముట్టుత.

క...పతిత నం,టనిదాని నగ్నఁ జూడం జనదు. ఆను. 4-115

శ్లో. న దివా మైధునం గచ్ఛే న్న కవ్యాం న చ బంధకీమ్

న చాస్నాతాం స్త్రియం గచ్ఛేత్ తథాయు ర్విందతే మహాత్.

సం. భా. ఆను 161-118 (నిర్ణయ)

అంటరానిది దే. విణ

అంటనిది, ముట్టుత.

తే...నభ కట్లు పాంచాలి, నంటరానిదాని నొంటిచీర, తోన యున్న

సాధిష్

శర్మ. 2-288

అంటుసిలఁబడు దే. కర్మణి ✓ అంటుసిలు

నేలకుఁ దగులునట్లు కూలఁబడు

క. గురుని రథచక్రము లి,క్కాఁలంబున సమరజయ, శ్రీలోపము దెలియ
నంటుసిలఁబడియె నృపా. ద్రోణ. 5-817

శ్లో. తస్య పూర్వరథం పృథ్వీ శ్చతురంగశమున్నతః

బభూవైఽం తు తేనోక్తే తస్య వాహనోఽస్పృశన్ యహీన్.

సం. భా. ద్రోణ 191-53 (నిర్ణ)

అంటుసిలు దే. స. క్రి.

నేలకుఁ దగులునట్లు తాఁకు.

చూ. అంటుసిలఁబడు

అంటు¹ దే. స. క్రి.

1. తాఁకు, స్పృశించు, ముట్టుకొను.

క. పీనుఁగు నంటఁగనగునే

ఎరా. 4-108

వ. నేనును దానిం గరతలంబున నంటుచు ధరణీతలంబునఁ గూర్చుండి

ఉద్యో. 2-121

చ. ఇంతకును మాన్యభవచ్చరణంబు లఱచెనన్

కాంతి 3-858

2. ధరించు, వహించు, అమర్చు

చ. కటకట ! నా పరాక్రమము గాసిగఁ జక్రముచేత నంటితే

భీష్మ. 2-161. చూ భీష్మ. 2-154

3. నీటితోఁ దాఁకు, నీటితోఁదుడుచు

సీ...నయనంబు లంటిన నలినహితుఁడు-తే-సమ్మదంబునఁ దేలు

ఆను. 2-285

4 భుజించు, కుడుచు ఆహరించు

చ. పగలును రేయుఁ గుడ్చి జలపానముతోనుగఁ గుప్ప నష్ట తు, ప్రిగ

నొసరించి మర్త్యుఁ డొకటిన్ నడుమన్ మణి యెత్తు నంట కే

మిగతిని

ఆను. 4-164

అంటు² దే. అ. క్రి.

1. హత్తు, శగులు, అతుకు, కలుచుకొను

సీ. ప్రవేదమున దోగి ఫాలంబుతో నంటి, యుగ్మలి నీకురు లొప్ప
గడె. విరా. 2-156

2. పట్టు, ఆకమించు

చ. ని, స్పృహ జెద అంటునొక్కొ. మాస. 157

3. బిచ్చు, పొడవు, కమ్మ, అలముకొను.

క. మృణాళంబున నంటిర రొంపి జలంబులం గడిగి నను బెడఁబాసిన
కియ. కాంతి. 5-538

4. నశించు.

తే బొగ్గులకుఁ బోలే మొవలంటఁ బొడువఁ జనదు. ఉద్యో. 2-52

5 కలుగు.

సీ...అంటు దొడ్డ, నారసమున వాని నదరంట సేపిర
ద్రోణ. 2-76 (ఇవి పాఠాంతరము)

దని తుమున్నుకమునకు ఇవర ధాతువు అప్రప్రయుక్తము లగునవును

1 బిగ్గగా (అంటనార్చు) 2 గట్టిగా (అంటబట్టు) 3, కదలనియ
కుండ (అంటగట్టు) 4. మిక్కిలి (అంటదాకు) అను నర్థములు
గలుగును.

అంటుట క్రి. వి. ✓ అంటు

1. కాకుట.

తే. నిర్గతప్రాణు రాధ్యయు నిజకరములఁ గడఁపెంపున నంటుట కార
ణముగఁ, బావనస్నాన మొనరింపఁ బోవునట్టు, లపరజలగణిలోనికి
నరిగె ననుడు, కర్ణ. 3-369

2. రతి జరుపుట

సీ. అధిప రజ్యల నంటుట కల్పన, మాచరితస్నాన యైవ సతిఁ జతుర్థ
దినంబున దోషానమయమునఁ జెందంగఁ దగు నండ్లు కొంద
రారులు. అను. 4-123

అంటేని సమ. అవ్య.

అనిన యెడల

వ. ఇంతయేమిటి కంటేని ఉద్యో. 2-128

వ. అది యెట్లంటేని గృత్రిమకిరాతుండైన పశువతి మెచ్చి ఉద్యో 4-425

వ. అది యెట్లంటేని నాకర్ణింపుము అశ్వ. 4-88

అండ దే. వి.

!పావు. ఆధారము, ఆశ్రయము.

చ. ఈ, తన నొక భంగి నండఁగొని తప్పుదుఁ జావున కంచును.

ఉద్యో. 4-208

అండఁగొను దే. స. క్రి స. దా.

!పావు సేసికొను, రక్షణము సేసికొను. ఆశ్రయిదు, మఱుఁగు సేసికొను
చూ. అండ. ఉద్యో 4-208

అండజము¹ సం. వి. అ. పుం.

పక్షి.

వ. అండజంబులు పండిన వృక్షంబు నుపజీవించు చందంబున.

ద్రోణ. 1-51

అండజము² సం. విణ (అ. ఆ. అ)

1. గ్రుడ్డునుండి పుట్టినది.

ఆ...ఆఖలేంద్రయోవేత, మగు జరాయుజంబు నండజంబు నువిద
సోఁకు, సెఱుగు. అను. 5-144

2. బ్రహ్మ-దాంఢరావిర్భూతము.

తే. అవనిఁ బొందదు దివమున నప్రమేయ, మండజంబు హిరణ్మయ
మండమధ్యమున వెలుంగు. కాంతి. 5-151

అండము సం. వి. అ. పుం. న

1. గ్రుడ్డు.

వ. జరాయువు నండఁబును నుద్ధిదంబును స్వేదంబును నను జనక
విశేషంబుల జనియించి. కాంతి. 5-99; కాంతి. 5-224

2 హృదయము.

తే. అవనిఁజొందదు దివమున నవ్రమేయ, మండజంబు హిరక్మయ
మండమధ్య, మున వెలుంగు నుజ్జ్వల పక్షమనత దాని, నెఱుంగు
సంతత యోగసమేతుఁ డనఘ. కాంతి. 5-151.

3. బ్రహ్మాండము-వాసనామయము.

సీ. ఓషధికల్పన మొనరించు దానికై, హైరణ్యమైన మహాండమున
విధాతఁ బుట్టించు. కాంతి. 6-82

అండేని సమ. అప్య

అండేని, ఆనిన యెడల.

క. ఎట్లండేని లింగములకు న,ఖండజ్ఞానప్రదత్వకలనము గలదే.

కాంతి. 6-178.

అంత దేశ్య. సర్వ. జౌప. అనౌప.

1. ససుస్తము, ఆమూలాగ్రము.

చ...ఆ పదుమూడగు నేడు మత్పితా,మహులు చరించి రంతయుఁ
గ్రమంబున పాకెఱుంగంగఁ జెప్పుమా విరా. 1-44.

2. తచ్చక్తార్థకము—కొన్నివిభక్తులలోమాత్రమే యుపయోగింపఁ బడును.

క. అంతిపురము గుట్టటికం, బెంతయుఁ గీ డంతకంటె నెక్కు తదీయో,
పాంతచరకజ్జవామన, కాంతాదులతోడి పొందు కలిమి భటు
నకున్, విరా. 1-131

కం...ఇంక నుద్దురుండగు మద్రే,శుం గూల్పు మంతతోడఁ దె,గుం
గురుపతిపని జయంబు గొనుము కడంకన్. శల్క. 1-94

క...వివేకశూన్యుల,కడ నుండెడు నంతకంటె గవ్వముగలదే.

ఆది. 8-149

చ...రా, యెఱిగిన యంతనుండి సతి నెట్టి లతాలలితాంగిఁ జూచి యేక
నెఱుగ ఆది. 7-74

క. తన కిమ్మగు నంతకు దుర్జనుఁ డిచ్చడపోలే నుండి సర్పమపోలేం,
దన కిమ్మగుడును గలుచును. ఆది. 6-118

తే...నీ తెగునంతకుఁ గలన నిలువ, నాయుధంబులు విడిచితి.
ఉద్యో. 2-289

3. పరిమాణార్థకము. ఉద్దేశించినంత.

క. నీ వెఱుంగకుండ గర్వముతో విజయుం డా సుఖద్రుఁ దోడ్కొని
బలిమిం బోవఁగ నంత సమర్థుడె. ఆది. 8-207

అంత ద్రు. అవ్య.

1. తర్వాత—అటుమీద.

వ ఇట్లు మత్స్యవహీ-ల్లభుం డతనిం గలిసికొని పరివారంబును
దానును దదీయ సంభావనాతత్పరుండై యుండె నంత.

విరా. 1-210.

2. అప్పుడు, అనంతము.

క... దుర్విలాసం, బొడలికి నొడఁగూర్చుచుండ నుగ్మలి యంతన్
వ తత్రచేశంబునకుం జని. విరా. 2-114, 115

3. ఎక్కువగా, మిక్కిలిగా, అత్యధికము.

క. గొంతికి నంత వెఱవ మీ, కంత వెఱవ రై వతమునకు నంత వెఱవ న,
త్యంతకలుషాత్మ విరటుని, కాంతకు నే వెఱతుఁ బనులు గావించు
నెడన్. విరా. 2-185,

4. కాలము, సమయము,

అ. పుట్టినంతనుండి యట్టివి యెన్నఁడు గాన నెందు.

విరా. 5-118.

5. రెట్టింపు, రెట్టి, మడుగు.

వ... జంబూద్వీప విష్కంభంబు కొలది, యెరుబడివేలు నాటునూటు
యోజనంబులు దీని రెడంతలు దొడఁగి లవణేశురససురాఘృత
దధిక్షీరశుద్ధజలమయంబులు. శీష్మ 1-27.

6. వెంటనే, తక్షణము.

క. కారవులు పేయు నవమతి, కారణముగఁ గోపమెత్తుఁ గర్హుని
వదనాం, భోరుహముం గనుగొన శమ, మారున్ నా వశముగాక
యంతన బుద్ధిన్. శాంతి. 1-18.

7. ఆత్మార్థకముతోఁ జేరి 'అన్యోపేక్షలేమి, స్వయముగా' అను
నర్థములఁ దెబ్బను.

ప. అట్టియెడ నాశ్రమపరిసరంబున నొక్కచోఁ దన యంతన లాఘ
వాభ్యాసంబు నేయుచుండి. శాంతి. 1-20

8. ఆ కొలఁది, ఆపాటిది, అట్టి శక్తి కలిది, అట్టి శక్తిగల,

ఆ...నయమువిక, మఁబు నడపునంత మానిసివై యుండి కుచ్చితంపుఁ
బ్రదుకు కోరఁ దగునె. విరా. 1-282

ఉ...అట్లంతలు రాజులెల్ల సమయం గని. శల్య. 1-352

9. ఏకకాలికవ్యాపారములను దెలుపుటకు సుపయోగించును. సంస్కృ
తము నందలి 'సతి సప్తమి' ప్రయోగము వంటిది.

ప. విషవైద్యుల నొద్దఁ జెట్టుకొని పరీక్షితుండుండు నంత నట తక్ష.
కుండు నిప్రవచనప్రబోధితుండయి పరీక్షితు నొద్దకు నెవ్విధంబునఁ
బోవఁగునో యని చింతించుచుండి. ఆది 2-183.

10 దీక్షికి బహువచన రూపమును గలదు.

ఉ... అట్లంతలు రాజులెల్ల... శల్య. 1-352.

సీ...అంతలు నేసిన యట్టివారి. ఉద్యోగ. 1.331

అంతంత ద్రు. అవ్య. ఔ. అనౌ.

1. కొంచెము దూరము, సమీపము: దాపు, దగ్గఱ.

ప. అనుచు నంతంతం జేరి. విరా. 1-296.

ప అన్యరపతి పరివారం జెల్లను గౌతుకంబునం జనుదెంచి యంతంత
మ్రొక్కుచుం బొందుచుండ. శాంతి. 6-268

2. దపు దప్పుల, దూరముగా

తే. సమద వారణవతి గమనమున మత్స్య, ధరణి వల్లభ సఖచేర నరు

గుటయును,

ప ఆతంతం గనుంగొని.

విరా. 1-2:1, 2:2

అంతంతకు ద్రు. అవ్య. ఔ. అనౌ.

అప్పటికప్పటికి, క్రమక్రమముగా.

సీ. నెఱసినకొనలేచి నింగి యంతంతకు, నవులఁద్రోవఁగఁ దనరారు
దాని.

విరా. 1-162

క. మృదుభాషణముల దుర్జను హృదయముల ప్రసన్నతా
మహిమఁ బొందునె యెల్లిముగఁ గొని యింక కు మద
మెక్కుఁగాక దురిభిమానము వేర్పిన్.

ఉద్యో. 1-34

అంతంతట ద్రుత. అవ్య. ఔ. అనౌ.

దరిదాపు, సమీపము, అంశంత.

సగ్ధర...బిట్టాలోకింపంగ నుగ్రంబగు జలనిధి నంతటం గంటి
ముండ్

అర. 7-16

అంతంతియ (అంత + అంతియ) కళ. అవ్య

అమాత్రము, అంతంత మాత్రము.

క ఎంతెంత మేలునేసి, నంతంతియు కలము నెక్కడై నను
కూరుం

ఆమ 5-82

అంతఃకరణ చతుష్టయము సం. వి. అ. న. సమ.

అంతఃకరణములయొక్క శాశ్వత సముదాయము.

క. అంతఃకరణ చతుష్టయ శాశ్వతి సముద్యద్వివేక సంపద్యేద్యా.

విరా. 4-276.

1. మనస్సు 2. బుద్ధి 3. చిత్తము 4. అహంకారము అనునవి
నాలుగు అంతఃకరణ చతుష్టయము.

అంతఃకరణము సం. వి. అ. న

లోపలి యింద్రియము. జ్ఞానసుఖాదిసాధన మైనది. ఒక్కటియైన
అంతఃకరణము వృత్తిభేదమును బట్టి వైనఁ జెప్పిన 1) మనస్సు

2) బుద్ధి 3) చిత్తము 4) అహంకారము అను నాల్గు విధముల దోష్టమానమగుచున్నది.

శ్లో. మనోబుద్ధిరహంకారశ్చిత్త మిత్యంతరాత్మకమ్

చతుర్థా లక్ష్యతే భేదో వృత్త్యా లక్షణరూపయా.

సం. భాగ 3-26-15

సంకల్పరూపము మనస్సు, అధ్యవసాయరూపము బుద్ధి, అభిమానరూపము చిత్తము, చింతారూపము అహంకారము.

క. శంశన నందనుఁ డవరది, గంతపాప్త రవియట్టిఁడయ్యె నితఁడు
లో, కాంతరగతుఁ డగుటకు ము, స్సంతఃకరణముల సంశయము
వాయంగన్.

వ. సకల ధర్మప్రకారంబు నడిగి తెలిసి కొండనిన.

శాంతి. 2-140, 141

వ. తత్ప్రసాదాసాదిత కవిత్వ తత్వ నిరతిశయానుభావానంద భరి
తాంతఃకరణుండ.

విరా. 1-2

అంతఃపద్మము సం. వి. అ. న.

హృదయమను కమలము.

మాలిని. భరిత వికసనాంతః పద్మనిశ్రేణికా సం, చరణ

శల్క. 2-422.

(అంతః పద్మినీ శ్రేణికా - అని పాఠాంతరము)

అంతఃపరివారము సం. వి. అ. పుం.

అభ్యంతర పరిజనము, పురస్సరజనము- ఎల్లప్పుడు రాజునకు ముందు
నడచు పరిజనము.

వ. సై నికల రానీకు మంతః పరివారంబు వచ్చు టుడుపుము.

శాంతి. 2-129.

శ్లో న సై నికైశ్చ యతవ్యం యస్యామో వయమేగహి,

నతపీడయతవ్యో మే భీష్మో ధర్మభృతాంపరః

అంతఃపురః సరశ్చాపి నివర్తంతు ధనంజయ.

సం. భా. శాం. 52-15, 16.

అంతఃపురకాంత సం. వి. అ. స్త్రీ

అంతఃపురము నందుండు స్త్రీ, రాజభార్య మొ.

వ. వివేకహీనుండగు విరాటుండు నిన్నుం బోధించునప్పుడు నిజాం
తఃపురకాంతలకు వినోదంబు నేయు చారల రావించిన నేనును
సుదేష్టతో నగుగుదెంచి చూచుచుండుదు. విరా. 2-198

అంతఃపురము సం. వి. అ. న

రాణివాసపు స్త్రీలుండు చోటు, రాణివాసము.

క. బృహన్నల, యచ నామముతోడఁ గన్యకాంతఃపురవర్తన
మొనరించుచు. విరా. 1-89.

(వికృతి = అంతఃపురము)

అంతఃపురవర్తి సం. విణ. స్. ఈ. స్.

అంతఃపురమున సంచరించు పరిచారకుడు.

[(స్త్రీ) అంతఃపురవర్తినీ]

వ. విరాటుఁ డంతఃపుర వర్తులం బిలిచి యంతయు సుదేష్ట కెఱిఁ
గింపం బనిచి. విరా. 5-348

అంతఃపురవర్తులు సం. విణ. స్. బహు.

అంతఃపురమున మెలఁగు స్త్రీలు, పురుషులు.

వ. విరాటుం డంతఃపురవర్తులం బిలిచి యంతయు సుదేష్ట కెఱిఁగింపం
బనిచి. విరా. 5-348

అంతఃబోక దే. అవ్య. కళ

అంతఃబోక మానక, అంతఃబోక నూరకుండక, అంతమాత్రముతో విర
మింపక.

క. అని వీడఁగఁ బల్కిన న, మృదుజాఢముఁ డంతబోక మదనో
న్మాదం, బునఁ దన్న నెదిరి నెఱుంగక, పనితకు నిట్లనియె
విరా. 2-51

అంతబోవక దే. అవ్య. కళ

చూ. అంత బోక.

దే. అంత బోవక హేమమయత్య, మహిత, యజ్ఞవాట భాండాది.
పదార్థములను, బ్రాహ్మణావళి కిచ్చె. ఆశ్వ. 1-106.

అంతకంటె దే. స. పం. విభ. ద్రు

అంతకు ముందు.

ప. మము బోంట్లెల్ల బోక పెరిగిన బోరు భరంబైనం బ్రాణం.
బల వై వచ్చు నంతకంటెను బరమదయావరించైన సాండ
వాగ్రజ మును సొచ్చి బదుకుం డనుము. ఉద్యో. 2-244.

అంతకంతకు దే. అవ్య. ద్రుత

క్రమక్రమముగా.

తే. బెగ్గలం బంతకంతకు నెగ్గవినె. విరా. 2-97
తే అడఁ సొచ్చి యంత కంతకు నవులను, నతికతూహలమున నరిగి
యరిగి, చూచుచుండునట్లు సూర్య సంసార కాననమునందు
దిరుగు జనుల నడవు. కాండి. 4-285.

అంతకము సం. వి. అ. పుం

మృత్యువు

ప. గార్గీ గౌతమ కాత్యాయనాదులు దీననచేసి దీప్తబోధు లయి.
వీతాంతకులను, విజ్వరాలును, నిర్దేవులను, సర్వభావదులు
నైరసిచెప్పి వెండియు నెట్లయి, ఆను. 4-297

అంతకహరుండు సం. విణ. త్రి (అ.ఆ; ఈ.అ)

మృత్యువును జయించినవాడు. మృత్యుంజయుండు. శివుడు (యముని
హరించిన వాడు)

వ త్రిపురాంగుకు అంతకహరుం బరమేశ్వరుం. సఖా. 1-158.

అంతకొంతకుండు సం. విణ. త్రి (అ.ఆ.ఈ.అ)

మృత్యువును నాశనము చేసినవాడు, మృత్యుంజయుండు. శివుడు

(యముని నాశనము చేసినవాడు)

సీ శంకరుని నంతకాంతకు

అశ్వ 1-62

అంతకాలయము సం. వి. అ. పుం

యముని మందిరము, యమునిస్థానము,

వ...జలసంధు నంతకాలయంబున కనిచి.

భీష్మ. 2-236

అంతకు దే. ద్రు. అవ్య

1. అంతదనుక, అంతవఱకు.

వ. దుర్యోధన దుశ్శాసన కర్ణశకుని సైన్యవ ప్రముఖులు దుష్ట
లోకంబు నధోలోకంబున కనుచునంత మదీయంతరంగంబు
చింతాపరభుగ్నంబును... వేగిరపడుచున్నయది. విరా. 2-255

2. క్రమముగా

క. కిరణంబు లడగి యంతకు, సరుణత్వము మెఱయఁ దరణి యప
రాద్రి శిరః, స్ఫురణను నధికరణాలం, కరణం బొనరించుటయును
గాంగేయుఁ డెడన్. భీష్మ. 2-389

3. అప్పటికి, ఆసమయమునకు

వ. విరాటుడును బనిచినం గాలరులు వేగునంతకు వీటికిం జని

విరా. 3-237

అంతకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

యముడు

ఉ. అంతకవిక్రముండు మహిమాస్పదమూర్తి...కిరీటి సమాశపుండు
మహోగ్రదండంబు ధరించి, తిరుగు నొక్కొక చోటను నృశ్యుఁ
డగుచు నంతకుం డిదె మౌన. 17.

విణ. అ. ఆ. అ

నాశనము చేయువాడు

చూ. అంతకాంతకుడు.

అంతకుమున్ను దే. కళ. అవ్య. సమ

ఆసమయమునకఁబూర్వము

వ. అంతకుమున్ను తమ వెనుక నడవులం దిరుగుచు.

విరా. 1-46

అంతట దే. అవ్య. ద్రు.

1. అటుపిమ్మట

క. అని యంతట నిలువక

విరా. 5-258

2. అప్పుడు, ఆనమయమునందు

వ. అప్పాంచాల వరుండు

తే. ఎగిరె నగ్గురు తేరిపై కేపుమెఱయ.

వ. అంతటందెలిసి యాచార్యుండు

ద్రోణ. 4-100, 101, 102

3. అపనిహో, దానిహో.

వ. పాండవులకు దిగులు పుట్టింత మంతటఁ దెగక యెత్తి వచ్చిరే

నియు నిర్జింపవచ్చు.

ఉద్యో. 8-391

అంతటన అవ్య. (అంతటన్ + అ)

అంతమాత్రమున

క. కాలుఁడు ప్రేరేపఁగ నిటు, ప్రేరిన యంతటన నిన్నుఁ బెద్దగఁ

దలఁపం, బోలునె

ఉద్యో. 2-270

అంతటను అవ్య. ద్రు.

ఎల్లను, సమస్తము

మ...దీ, ప్తి కలాపఁబులు లోకమంతటను విస్తీర్ణఁబులై

విరా. 5-42

అంతటి కళ

అమాత్రపు

తే. రిత్తవాండ్రను జంపు టరయ, మీరు గొనియాడు నంతటి

పౌరుషంబె

సౌప్తి. 1-204

ద్రు

సమస్తమును

చ. పాండుభూపనుతవర్గము నంతటినేర్చుగాని

సాప్తి. 2-73

అంతటిలో ఔ. సర్వ.

మొత్తములో

చ. ఇది యొక పెద్దగట్టిమొన యీ మొన ముందట గొగణంబుతో,
నదె యొక యల్పనైన్య మట యాశల వేటొక కొంతసేన య,
ల్లదె యిటు పంచిపెట్టఁజను నంతటిలోన వృథాభిమానదు, రృగబహు
భాషియైన కురురా జెచటం జనుచున్నవాడొకో విరా. 4-245

అంతదాఁక అవ్య. కళ.

అంతవఱకు, అంతదనుక

తే. అమరతదీనీతనూజునై యలుకఁజేసి, యనికఁజొరవఱె యత్నెన
నతడుసచ్చు, నంతదాఁకఁ కాండపులకై కొంత సమర, కేలి వేడుక
జలుపుట వోదొక్కొ. భిష్మ. 1-163

అంతనంత అవ్య. ద్రు.

1. కొంచెము దూరము, సమీపము

చ. ఆనవుడు నంత నంత ద్రుపదాత్మజ సేరివిసీతి నిల్చినన్.

విరా. 1-810

2. అక్కడక్కడ

తే. సభవారందఱు నంతనంత, నల్లనల్లన గుజగుజ లాడుచుండిరి.

విరా 1-148.

3. దూరదూరమున

తే ఆరుగుదెంచు బృహన్నలి నంతనంతఁ, గవి నృపాలసుతుండును
గారవమున. విరా. 4-38

శ్లో. దూరాదేవ తు తాం|పేక్ష్య రాజపుత్రోఽభ్యభాషత.

సం. భా. విరా. 32-17,

(రూపాం) అంతంత.

అంతమీద ద్రు. అవ్య

1 తరువాత అటు తరువాత.

తే. నీ తెగునంతకు గలన నిలువ, నాయుధంబులు విడిచితి నంత
మీద, మెఱసి బం విక్రమాబులు నెఱపువాడ. ఉద్యో. 2-289

అంతము సం. వి. అ. పుం. (నపుం. అనికూడ అమరకోశము)

1. మృత్యువు, మరణము.

క. ప్రణతశ్చేయగు నమో నాథా, యజ్ఞాయ యను నక్షరాలి నంత
ప్రాప్తి, క్షణమున జిహ్వకుఁ దెచ్చిఁ బ్రణవార్థం బైన శుకముఁ
బడయుదురు నరుల్. ఆము. 4-372

2. ఆదియు మధ్యము నంతము, నా దేవేకుఁకు లేమి సప్తయుఁ డతఁడు
శాంతి. 5-198

3. నాశము.

తే. అవ్యంఃగతులు నీవ, యొక్కడై వెలిగెడు. శాంతి. 2-10

4. స్వభావము.

తే. విషయములు నంత విరళతా వేషణముప. శాంతి. 5-370

5. ఆచు, ఒడ్డు, పారము

వ. నిజాజ్ఞావిధేయ చతురంతమహీశల బ్రహ్మక్షత్రాది వర్ణముఖ్యుల
నెల్లరావించి ఆది. 3-195

6. మఱియు.

మాలి...భరిత వికసనాంతః పద్మనిశ్శ్రేణికాసం, చరణ

శల్య. 2-422

అంతర్ సం. అవ్య.

1. మధ్యము

క. పారాశర్య ప్రముఖో, దారముసింద్రాంతరంగ ధామాంత ర్వి,
స్పృగవ్రభాపటల విస్తారోజ్జ్వల దీపరూపతాస్తవనీయా

భీష్మ. 2-409

2. లోపల

ఇంద్రవజ్ర. అంతఃపరీతాపము నాన్వజాబున్.

(స్త్రీ). 1-29

దీనికి తెలుగున వ్యస్తప్రయోగము లేదు.

అంతరంగము సం. వి. అ. న

హృదయము, మనస్సు

వ. అని పలికి కౌంత్రేయ గ్రామ నత్కృత సామన్యజరంగు జేసి.

విరా. 1-203

అంతరము¹ సం. వి. అ. న

1. భేదము. తారతమ్యము

క నీ, కే వినిపించెదఁ దెలియఁగా వినువారలకు నీకుంగఁగి యంతరముల్.

ద్రోణ. 5-415

2. లోపలి ప్రదేశము.

మ సింగంబాది టిలో సహకారమునం జేద్వాటుమై నుండి.

విరా 4-65

3. కూర్మకాశములమధ్య ప్రదేశము.

చ. ఆ స్ఫురిత మహాయుధోగ్గ రుచిపుంజ విజృంభణ ఘోరమయ్యె సం.తరము సహస్రనేత్రిముఖ దైవశమండల దుర్నిరీక్ష్యమై.

విరా 5-16

4. నడుమ . మధ్య

ఆ. సవ్యసాచియు ..., నధికరయము మెఱయనది పెక్కుదుని యలు, చేసె సంతరముని శిశరముల

విరా. 5-101

5 మనస్సు,

తే...త్లంతరమున నొనర్చు యాగమున వీతకల్పముడై వెలుంగు,

శాంతి. 5-149

6 అవధి, మేర

తే. అంతరిక్షంబువలన దిగంతరములు, వెలుంగ

ఆది. 2-212

7. ఆకాశము, సమయము

వ. భీమున కపాయంబు నేయ సమకట్టి యంతరం బివ్వేమించు

చున్నంత

ఆది. 5-169

8. రంధ్రము, చిద్రము, దోషము.

వ...నలుండు సేయుచున్న యశ్యమేధాది కానేక భూరి దక్షిణమహా
 క్రతువులయు...గారణంబునం జొర నవసరంబు గానక యంత
 రం బన్వేషించుచు...పాద శాచంబుసేయ మఱచి సంధ్యోపాస
 నంబు సేసెన
 ఆర. 2-58

అంతరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

ఆనన్యము, వేత్తెరది

ఈ యర్థమున నిది సమాసాంతమునఁ బ్రయోగింపబడును.

వ, చెరిమిసేసి కొందఱు గోమట్లు బేహారంబు వెంట దేశాంతరంబున
 కుం జన.
 కాంతి. 2-473

అంతరాత్మ సం. వి. న్. పుం

1. జవుడు

తే...విషయములు నింద్రియములు మనసును గ్రమసాధనములు
 గాఁగ, సంతరాత్మప్రదర్శియై యనుభవించి, తత్కృతములగు
 మోద భేదములఁబొందు.
 కాంతి. 5-81

2. హృదయాంతర్యాసి

క. వినుము నివాతస్థానంబునఁ గంపనరహితదీపము వెలింగెడు చాఁ
 ద్బున సంతరాత్మ వెలుగుచు, నునికి ప్రసాదంబు భంగి.

కాంతి. 5-258

3. ఆత్మకంటె భిన్నమైనది. (ఆత్మ-బుద్ధి)

చ. ౬న కుసుమంబులన్ ఫలవితానము మూర్కొన నాన మ్రాను
 నేరని క్రియఁగా ననేరదు పరంబగుతత్త్వము నైజభంగి విన్ననువున
 సంతరాత్మ గను వైష్ణికతంగను మింతవట్టు.
 కాంతి. 5-183

శ్లో. ఏవ మాత్మా న జానీతే క్వ గమిష్యే కుత స్త్వహం
 అన్యోప్యిత్రాంతరాత్మాఽస్తి యః సర్వమనుషశ్శతి,

సం. భా. కాంతి 250-9

అంతరాత్ముడు సం. వి. సే. పుం.

1. అంతరాత్మ.

క. వెలయు దీప్తి యగువాని నిరంజను సంతరాత్ముని బాటించున్
కాంతి. 4-280

2. పురుషుడు, శ్లేతజ్ఞుడు.

తే. పొందు సత్త్వరజస్తమంబులు విశుద్ధు, సంతరాత్ముఁ బాంసువ్రాత
మఁలుఁ జెందునట్లు కాంతి. 4-281

తే. తలఁచు మనమందు నిశ్చయదశ యొనర్చు, బుద్ధి సర్వైకసాక్షి
త్వమున వెలుంగు, సంతరాత్ముండు శ్లేతజ్ఞుఁ డనఁగ వాని,
మెఱపు సత్వాది గుణములై మెఱయు వత్స కాంతి. 5-162

అంతరాశము సం. వి. అ. న.

మధ్యప్రదేశము.

ఉ...వి, భ్రాజిత శుభ్రకీర్తి పరిపాడుర సర్వదిగంతరాశ.

ఆది. 1-161

ఉ...మౌర్విరప కంపిత సర్వదిగంతరాశుఁడై.

ఆర. 7-399

అంతరించు సం. అ. క్రి. నామధాతువు

నశించు, చెడు

తరలము...ఏ, సనఘ కన్యకఁ గన్యకావ్రత ముతరించిన నెట్లు మృజ్జనకు
నింటికిఁ బోసనేర్చు. ఆది. 3-40

అంతరిక్షచరుడు సం. విణ. అ. ఈ. అ.

ఆ కాశమునందు సంచరించువాడు. యక్ష కిన్నర సిద్ధ సాధ్యాది జాతికి
జెందినవాడు. రాక్షస కింకరుడు.

వ. (మయుండు) ఆపూర్వ సభాభవంబుఁ బనునాల్గు నెలలు నిర్మించి
దాని నెనిమిది వేల రాక్షస కింకరుల మహాకాయుల మహాజన
సత్త్వసంపన్నుల సంతరిక్షచరులం బనిచి మోపించుకొని వచ్చి
ధర్మజున కిచ్చి. సభా. 1-12.

అంతరిక్షము సం. వి. అ. న

స్వర్గమునకు భూమికిని మధ్యనుండు ప్రదేశము — ఆకాశము, వాయు మండలము. (రూపాం) అంతరిక్షము.

వ. అయ్యిరువురు జెల్లెయు పాయకంబు లంతరిక్షంబున దళంబై
సంతమనంబు గలిగి యునికి. విరా. 5-133

అంతరా ద్యావాప్రధివోః ఉంతం అవస్థిత భవతి అంతరిక్షమ్.

అంతరితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మఱుగుపడినది.

వ. ఒక్కపాణంబు తృణంతాంతరిత దేహుండైన మునివరు నొక్కరుం
దాఁకిన. ఆర. 5-131

అంతరితుడు సం. విణ. అ. పుం (అ. ఆ. అ.)

1. చాటునకుఁ బోయినవాడు (అస్తమించినవాడు)

వ. అరుణ గభస్తి యస్తగిరి మస్తకాంతరితుం డయ్యె. భీ. 2-186

2. పొదలు మొదలగు వానిచే మాటుపడినవాడు. కనబడకుండఁ బోయిన
వాడు.

వ. అతండు గుల్మాంతరితుం డగుచుం దోచుచుఁ బోవఁబోవ.

ఆశ్ర. 2-59

అంతర్గత సం. విణ. ఆ. స్త్రీ

లోపలిభాగమును బొందినది. లోపలనున్నది.

వ. దారువుల నన్నియున్న చందంబున సర్వజంతువుల యందును
సంతర్గతయై సిద్ధియున్నది. అశ్వ. 2-96

అంతర్గతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మనస్సు

వ. ఇట్లతని రూపాతిశయంబున కోటువడి చూచుచు నిజాంతర్గతంబున

విరా. 1-214

2. నడుమఁ జొచ్చినది, లోపలఁ జేరినది.

వ. అప్పాండ వాగ్రజుండు జలాంతర్గతుండై యున్న భవన్నందను
నుద్దేశించి, శల్య. 2-58

3. లోపల జిక్కుకొనినది.

వ. తత్కంఠపార్శ్వంబునందు కూలశేషం బంతర్గతంబై యుండె.
ఆది. 5-287

అంతర్గతుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

నడుమఁ జొచ్చినవాఁడు, లోపలఁ జేరినవాఁడు

వ. అప్పాండ వాగ్రజుండు జలాంతర్గతుండై యున్న భవన్నందను
నుద్దేశించి, శల్య. 2-58

అంతర్గిరి సం. అవ్య. ఇ.

పర్వతము లోపల నున్నది (రాష్ట్రము)

క. అతుల చతురంగ సేనా,యుతుఁ డంతర్గిరి బహిర్గోపగిరుల భూ.
పతుల ననినోర్చి... సభా. 1-234

(రూపాం) అంతర్గిరము

అంతర్దశము సం. వి అ. పుం. న.

లోపలరేకు, లోపలియాకు

సీ. అరుణాంబుజంబుల యంతర్దశంబుల తళతళలకు జిగి దశముకొల్చి
ఉద్యో. 2-114

అంతర్ద్వీపము సం. వి. అ. పుం. నపుం.

లోపలనున్నలంక, సముద్రములోపలి లంక

వ. దివ్యపురుషుండు పురుషోత్తముండు...బరిదేవాదు లెఱుంగకుండ
సుఖద్రాక్షునుల వివాహంబునేయ సమకట్టి తమ నిశ్చయం బయ్యిరు
వురకుం జెప్పి పశుపతి పూజావ్యాజంబున నఖిల యాదవభోజాంధక
వృష్టివరులతో నంతర్ద్వీపంబునకుం జని. ఆది, 8-190

ద్వారక సమీపమున సముద్రములోనున్న యొకానొక ద్వీపము-
దీనియందుఁ బర్వతములు, కాననములు పుష్కరిణులు గలవు.

విహారమున కనుకూలముగా నుండును, సుఖదా వివాహ నిమిత్తమై బలరామున కాయుదంత మెఱుకపడనీయ కుండుటకై సమస్త యాదవులను మహేశ్వరీపూజా వ్యాజమునఁ గృష్ణుఁ డంత ద్వీపమునకు వెడలించెను. ద్వారక నుండి పడవలపై పయనించి యీ ద్వీపమును జేరవలయును.

సం. భా. ఆది. 241 అధ్యాయము.

అంతర్ధానము సం. వీ. అ. నపుం.

1. మఱుగుపడుట, కనఁబడకుండఁ బోవుట.

వ. కపిధ్వజ దేవరత్త కిరీటాది దివ్యపరికరంబుల సవినయంబుగాఁ జూర్చించి యంతర్ధానంబు సేయించి. విరా. 5-281

2. యోగులు పొందుమృతి,
చూ. అంతర్ధానము.

అంతర్ధానము సం. వి. అ. న.

మనోజవము, మనస్సునందు ధ్యానము చేయుట.

తే...శ్యామాశ్రమమున నొక్క పక్షమున్న నంతర్ధానఫలము గలుగు. ఆను. 2-80

ఇచట పాతాళిరమగు “అంతర్ధానము” యుక్తము. అపాతాళిరము నందును ‘అంతర్ధాన పదము’ అని గాక ‘అంతర్ధాన ఫలము’ అని యుండవలెను.

శ్యామాశ్రమమున నొక్క పక్షమున్న నంతర్ధాన ఫలముగలుగు— అనుచదిలెరియైన పాఠము.

“శ్యామా యస్త్వాశ్రమం గత్వా ఉపిత్యా చాభిషేచ్యత,
ఏక పక్షం నిరాహార స్త్యంతర్ధానం ఫలం లభేత్. సం. ఆను. 64-30
అప్పుడు ‘యోగులు మృతినొంది పొందు ఫలము గలుగు’— అని యర్థము చెప్పవలయును.

అంతర్ధానము సం. వి. ఇ. పుం. ఈ. స్త్రీ.

మధ్యనాడి—ఇక పింగళులకు నడుమ నున్నది, సుషుమ్న

క. విను మంతర్నాడిం జరగ, బనుపడి పవరంబు బహువర మొందగ
శాంతి నిరూఢమైన చిత్తము. శాంతి. 4-128

అంతర్మదము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

హృదయమునందలి పొగరు

ఉ. ఆ, ధర్మసుతుండు...యాతఁడెప్పు నం, తర్మద దుష్టుడు.

సాప్తి. 1-221

అంతర్మదము సం. వి. అ. పుం.

1. మానసిక యజ్ఞము

వ. ఇం దే విధంబున నేనియు జీవాత్ముండు పద్రవ్యగా నంతర్మదగంబు
నడపు యోగి జనంబులు జనన మరణ విముక్తు లగుదురు.

అశ్వ. 2-18 (చూ. వివరము)

2. మానసిక పూజ

మాలిని అకలుషహృదమాంతర్మదగంసద్ధిమూర్తి. ఆను. 2-478

మానసికయజ్ఞము :— బాహ్యద్రవ్యములచే గాక మనస్సుచే గల్పించు
కొనిన యజ్ఞపదార్థములతో మనస్సునందే చేయు యజ్ఞము. ఇందు
బహిర్మజ్ఞము నందువలె “స్వాహా” శబ్దపూర్వకముగా మనస్సుచే
హోమము స్మరింపఁబడు చుండును. జ్ఞానాగ్నియందు విశ్వహోమము
చేసి శుద్ధజ్ఞానస్వరూపమును బొందుటయే దీని యుద్దేశము.

మానసికపూజ — ఇది ద్వివిధము.

1. బాహ్యపూజయందువలెనే పరమాత్ముని తన హృదయపరికరమునందు
నిల్పుకొని (అథోముఖమైన హృదయమును ఊర్ధ్వముఖముగా తిప్పి
వికసింపఁ జేసికొని) సమస్త పూజా పదార్థంబులను మనస్సుచే
గల్పించుకొని సక్రమముగా సంతరాత్మ సన్నిధానమునఁ దాను
గూర్చుండి పోడశోపచారములఁ బూజించు చున్నటుల భావించు
కొనుట. యోగు లిట్లే యావజ్జీవమును గడపుచుండును. ప్రాణా
యామమును సాధించి యాత్మావలోకన మొనరించువారును, భక్తులు

నిల్లే యభ్యసించుదు. మూర్తామూర్తంబని యియ్యది ద్వివిధంబగు.

2. అహింసాది విషయపుష్పములచే బరమాత్ముని నారాధించుట.

అనగా అహింసాది విషయములను బొంది విరుద్ధ వ్యాపారముల నుజ్జగించి సంతత జ్ఞాననిష్ఠ యందుండుట.

అహింసాది విషయములు :

1. అనూరు 2. అనహంకారము 3. అరాగము 4. అగదము (మానము) 5. అమోహకము 6. అదఃభము 7. అనింధన 8. అఙ్గోభము 9. అమాత్సర్యము 10. అలోభము 11. అహింస 12. ఇంద్రియనిగ్రహము 13. దయ 14. షమ 15. జ్ఞానము.

ఈ షదునైదు విషయములను పుష్పములచే బరమాత్ము నారాధింప వలెను. అనగా నీ గుణముల నలవలచుకొని జితేంద్రియందై సంతత భ్యాన నిమగ్నుఁడు గావలయును.

బాహ్యపూజకంటె ఈ యంతర్యాగ మెన్నిమడుంగులో యెక్కువ యని త్రిమతాచార్యుల యభిప్రాయము. ఆట్లని బాహ్యపూజ త్యాజ్య మెన్నటికి గాదు.

అంతర్వర్తి సం. విణ (న్. నీ. న్.)

లోపల మెలఁగునది. వెలుపలికి బయరింపనిది.

క. తన యెఱిగిన తెరువున నెమ్మన మంతర్వర్తి జేసి మఱి బాహ్య గతిం, జననీకుండఁగ నది యెందనువునఁబడు నిలువవలయు నచ్చట దానిన్.

అశ్వ. 1-214

అంతర్హితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

అదృశ్యమైనది. కనఁబడకుండ బోయినది.

తే శార్దూలమై యుటికి వార, ణేంద్ర సమయాను నమ్మానవేంద్ర తనయు వచ్చి యంతర్హితఁబయ్యె.

శాంతి. 1-269

అంతర్హితుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

1. అదృశ్యమైనవాఁడు, కనఁబడకుండ పోయినవాఁడు.

క...దా, నచ్చట నంతర్హితుడై, యిచ్చఁ జనియె దోచు నేటి

యెల్లిటిలోనన్.

విరా. 5-301

2. కనబడకుండ నుండువాడు, పలుగుపడి యుండువాడు.

క...శమమున్, దాంతియఁ గల జనములుగను, నతర్హితుఁగొలుపు
జలశయను యోగాశ్శున్.

కాతి. 2-29

అంతరింతలు దేశ్య. వి. బహు.

అంతటి ఘోరావమానములు—అట్టి బస్నములు.

చ ఆలిగిన భీమ ఫల్గునల కడ్డములేమి యెఱుంగు దంతలఁ, తలవడి
వాని నీగవలదా?

ఉద్యో. 3-201

తే దార్తరాష్ట్ర) బస్నత్తులు దగిన వలుకు, లేల విని సఁధిసేయుట
కిచ్చ గింతు రెదిరిఁ దమ్మను నెఱిగిరయ్యేని వార, లంతరింతలు
సేయుదు రయ్య నాఁడు.

ఉద్యో. 4-78

అంతరింతలుదప్పులు దే. సమ. వి. బహు.

అంతటి ఘోరమైన తప్పిదములు. మనస్సులో నుద్దేశించినంత పాటి
దప్పిదములు.

వ. అంతరింతలు దప్పులు సేసితిమని తలంక వలవదు. ఉద్యో. 2-244

అంతరింతలు మాటలు దే. సమ. వి. బహు

మిక్కిలి హితమైన మాటలు, మనస్సులో నుద్దేశించినంత హితమైన
వలుకులు.

వ అట్లు హితాద్ధులై యంతరింతలు మాటలాడిరి. (స్త్రీ) 1-11

అంతరింతలు మానసులు దే. సమ. వి. బహు

అంతటి గొప్పవారైన మనుష్యులు మనస్సులో నుద్దేశించినంత గొప్ప
వారగు మనుష్యులు.

వ. అంతరింతలు మానసులు మదిసిరి గాని పుడమి నిత్యులై లలువం
బడరు.

ద్రోణ 2-182

అంతరింతలు మేటి మగలు

ఇది 'ఇంతరింతలు' అను దానికి వాతాంతరము.

చూ. ఇంతరింతలు

కర్ణ. 3-880

అంతలవారు దే. వి. సమ. బహు

సమానమైచవారు; సరితూగువారు

క. చెలిమియు, సంభాషణమును, బలిమి వివాదంబు ద్రోపుఁ బాడియుఁ
దమయం, తలవారితోన తగు. ఉద్యో. 3-48

అంతలు దే. వి. బహు

1. అంతటి ఘోరకార్యములు, అంతటి ఘోరాపరాధములు.

సీ. దుర్లయవృత్తి దుర్ద్యుతంబు వుట్టించి, యంతలు సేసిన యట్టివారి.
ఉద్యో. 1-881

ఉ. అంతలుసేసి పోనడచి యక్కట సంజయుచేతఁ జెప్పివు, త్రైతురె.
ఉద్యో. 8-101

2. రెట్లు, మడుగులు

వ. దీని రెండంతలు దొడంగి భీష్మ. 1-27

3 సమానమైనవి

క. అని పలికి యిరుసులంతలు, సునిశిత బాణమ్మువేయుచుం దటిమిర.
ద్రోణ. 5-78

4. అట్టి ఘోరాపమానములు

ఉ...తఱి నంతలు సేసి ననుం గృపారతిం, దక్కక తండ్రి పాలడిగె
ధర్మజుడు. శబ్ద. 2-821

5. అట్టి పరిస్థితులు

తే. నేర్పి యలజడిబడిన వాణిజ్య విధులఁబడసి వైశ్యుఁ డన్ను బిడి
పరయు సుగతి, చచ్చు నంతలు వడి సిరిచెచ్చికోని చ తుర్గు
లగుంబువెట్టి కాంతురు దివంబు. ఆను. 4-274

6. సమానములు

క. విను పృథివియును సరస్వతియును గోవును దానవిధికి నొక్కం
కలుగా, వినియుండుదు వీనింబో, లిన దాతవ్యములు నొండు లేవని
విందున్. అను. 2-111

7. మనస్సులో నుద్దేశించినంత పరిపాటిగలది.

సీ...డ్రోగ్ధనాడల దుష్కృతములు, నామదిలో నిల్పినే మును

వారును, విధిమోహముననైన విరుఁజావ, మావహిల్లిన బుట్టెనం
తలు పనులు. అశ్ర. 1-34

అంతలుసేయు దే. క్రి. స. క

అంతటి ఘోర కార్యము లొనరించు
చూ. అంతలు

అంతవంతము సం. విణ. (త్. తి. త్.)

1. నాశము గలది, నశించునది

అ. ఆఖల కర్మఫలము సంతవంతంబు మ, గృహక్షయము సంతపదము
గలుగు. కాంతి- 4-254

2. తుది గలది, చివర గలది

వ. కర్మంబు లావ్యంతవంత బులు శరీరంబు గర్మబంధన కరంబు.

అశ్వ. 2-98

అంతవట్టు దే. విణ (అంత+వట్టు)

1 ఆ పరిమాణము కలది. ఆ కొలఁదిది. (చేసికొన్న దానికి చేసికొన్నంత)

సీ. కురురాజుఁ జెలుపన తిరిగితి, నిఖల రాజులఁ దననీకములను —

అ. నామ మడచి తెల్లభూములుఁ బాడయ్యె, సంతవట్టు ఫలము నను
భవించు, మేవడంగ నిన్ను శాపానల జ్వాల, నగ్ధమూర్తిజేయు
దాన వినుము. (స్త్రీ. 2-159)

(ఈ క్రింది యర్థముల సముచ్చయ సహితమై కన్పట్టుచున్నది.)

2 అంతలు

వ తాను మున్నె త్రిగర్తేళు రథంబుకడ నిలువ నియోగించియున్న
తమ్ములం గూర్చుకొని నామ యంతవట్టును నొక్కట విరాటుచకుం
బొడనూపిన. విదా. 3-219

3. అంతయు, సమస్తము

క. ఈ యెడ నిట్లన్నహానీ, యాయుధములువెట్టి యెచటి కరిగిరి మన
కొఁగెయులు బ్రహ్మలా తగ, నీ యెఱిగన యంతవట్టు

నిక్కము సెపుమా.

విరా. 4-128

4. ఎల్లరు

ఆ. సవ్యసాచి తనయు సరిగార, యమ్మహావీరు లంతవట్టు గౌరవేంద్ర
భీష్మ. 2-181

5. అన్నియు

తే. ఆదరంబున నగ్గోవు లంతవట్టు, గూడి యిట్లను అష్టాక్షి గురువరేణ్య.
ఆను. 3-118

శ్లో. సంమాన్య సహితాః సర్వాః శ్రియ మూచు ర్నరాధిన

సం. ఆను. 228-23 (నిర్ణయ)

అంతవట్టునుంగూడుకొను } దే. క్రి. సమ. ధా. అక.
అంతవట్టును గూడకొను }

ఎల్లరను గలిసికొను, అనంతరే జేరు

వ. తమతమ యంతవట్టునుంగూడుకొని సూతకృత్యంబులకుం దార చాలి.
రథంబులు దోలికొని చనుదెంచిరి. విరా. 3-155

వ. కొంతేయాగ్రజుండు సంతసిల్లి తమ యంతవట్టునుంగూడుకొని
విరా. 3-211

అంతవట్టువారు దే. సర్వ. బహు.

ఎల్లరు

సీ...అష్టరాటుండును నంతవట్టు

తే వారలకుఁ దత్తదుదిత ప్రకారములఁ బ్రియంబు దలకొన
సంవిధానంబుసేసె. విరా. 5-380

ఆ...తన్ను, దాకిన, బెట్టుచంపె నంతవట్టు వారి. సౌప్తి. 2-31

‘అంతవట్టు’ శబ్దముపై ‘వారు’ అను సర్వనామ తచ్చబ్ధి మను
ప్రయుక్తమయినది. ఈ యనుప్రయుక్తత నర్థవిశేషమును సాధింపఁ
గలుగుట లేదు. ‘అంతవట్టు’ అను శబ్దమునకే ‘ఎల్లరు-అనంత-
అన్నియు’ అను నర్థములు గానవచ్చుచున్నవి చూ. అంతవట్టు.

అంతపునంతకు దే. జాతీయము.

1. ఆ గడువు పూర్తియగు వఱకు

చ. అనిన సుదేష్ట యిట్లనియె నంతపునంతకు మగ్గపాఁబునం, దునికికి
సమ్మతించితి. విరా. 9-87

2. ఆ కాలము గడచువఱకు.

క. అంతపునంతకు నీడగు, కాంతారూపంబు నేను గైకొనియెద ని,
శ్చింతమున మగుడఁ జనుమని, యింతికిఁ బురుషత్వమిచ్చె నెంతయు
వేడ్కన్. ఉద్యో 4-388

అంతశ్చరము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

లోపల సంచరించునది.

క. అంతశ్చర మారుతమ లు, శాంతములుగఁ జేసి. శాంతి. 2-29

అంతశ్శత్రువు సం. వి. ఉ. పుం.

లోపలనున్న విరోధి—కామము, క్రోధము, లోభము, మోహము, మదము
మాత్సర్యము—వీనినే అరిష్టాద్యర్థ మని పేర్కొందురు.

సీ...అంతశ్శత్రుకులమైన కామాది, వర్గంబు వోర్చి ఆను. 3-272

అంతసేపు దే. వి.

అంతకాలము. ఉద్దేశించి నంతకాలము.

వ నాచేత నాయుధంబు లున్నంతసేపు కన్నఁ జంప నెట్టివారికి
నశకర్తంబు. భీ. 1-191; ద్రో. 1-229

అంతస్థాపము సం. వి. అ. పుం

మనోవ్యధ, లోపలి పరితాపము.

వ. అంతఃపురమునకుం జని యంతస్థాపం జేర్చడికుండ ముందునంత.

ఉద 8-17

అంతస్సన్నిధి సం. వి. ఇ. పుం

హృదయమునందు నిలుపుకొనుట—మనస్సు గోచరము చేసికొనుట—హృద

యమునందుఁ గనబడుట.

వ. ఏను విన్నవంబుసేయు తెఱంగుగా నంతస్సన్నిధిం గలిగించుకొని.

విరా. 1-37

అంతస్సారము సం. వి. అ. పుం.

లోపం సారము గలది.

క. నాదాంతస్సారకరణ నైష్ఠికచరణా

ద్రో. 1-396

అంతస్స్థితము సం. వి. అ. న.

తనలోఁ దాను నవ్వుకొనుట, ముసిముసి నగవు

వ. బలసూదనసూచు పలుకులు విని పాంచాలి యంతస్స్థిత కమనీయ

కపోల యగుచు నిట్లనియె.

విరా. 3-52

అంతికము సం. వి. అ. న

సమీపము, సామీప్యము, దగ్గఱ

క. దూరాంతిక దుర్గమ విస్తార సుగమ సన్నివేశతావదచలనర్యా

రంభక.

భీ. 1-305

అంతిపురంబు నింతులు వై. సమ

రాణివాసపు స్త్రీలు

వ. చిక్కని మల్లులులేని తఱి నంతిపురంబు నింతులు సూడ నయ్యవనీ

కాతుండు పోరింప శార్దూల శుండాలాదులతోడ నీడంబోక పెనంగి

భంగంబుచేకుం దెచ్చి మెచ్చించుచుండు.

విరా. 2-20

అంతిపురము వై. వి (సం. అంతఃపురము) (రూపాం)

అంతిపురి

1. అంతఃపురము, గాణివాసము, రాజు భార్యలుండు చోటు

ఆ. అంతిపురము చరిత కలనద మెలఁగుచు, నుండె నన్వదూటి

యును ముదమున.

విరా. 1-330

2. అంతఃపుర జనము

చూ. అంతిపురము చుట్టటికము.

అంతిపురము చుట్టటికము జాతీయము

రాణివాసపు స్త్రీలతోడి సంబంధము, రాజుగారి భార్యలతో వ్యభిచరించుట
క. అంతిపురము చుట్టటికల జెంతయుఁ గీ దంతకంటె నెగ్గు తదీయో,
పాంతచరకుబ్బ వామన, కాంతాదులతోడి పొందుకలిమి భటునకున్
విరా. 1-131

అంతిపురి వై. వి (రూపాం) అంతిపురము

అంతిపురము, రాణివాసము

వ. అంతిపురి కోటకు లోనగు నొక్క సామ్యమందిరమున కమ్మనిం
గొనుచు...వగిరి. కాంతి. 6-288

అంతిపురికోట వై. వి.

అంతిపురముచందలి కోట

చూ. అంతిపురి

అంతిమము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

చివరయైనది : డబ్బిది, చరిమము

ఆ. అట్లుగాన వతుల యంతిమ సమయంబు, నందఁ జింతవక్కి యను
మంజము, సేసిరేవి సుగతి సిద్ధించు బలిమేతలబుగఁగ నన్నితం
బినులకు- ఆను 5-301

అంతియ దే. విణ

1. అంతే. అంత్రతమే

ఆ. ఉన్నరూప పలుకు నన్నరులెక్కిడఁ గలరు. తోచినట్లు పలుకు
వలుక, నైన చందమయ్యై నంతియ కాకత, వట్టుట్టి చూడఁ
గలరె యెట్టివారు. విరా. 1-91

2. మాత్రము

వ రాను నిజసహోదరులయట్లపోలె వేషాంతరంబుదాల్చిన యంతియ

కాక యూర్వశి యిచ్చిన శాపం బనుభవించుటకు శరీరాంతర పరి
గ్రహంబు చేయుటంజేసి విరా. 8-52

8. దానితో సమానము—సమానము.

వ. నీ బలంబున నాలవ పాలుగొని మహిపాలుండు సత్వరంబుగా
ముందర పోవలయు, నంతియనేన తదనంతరంబు కదుపులంబోదివి
కొని చనవలయు. విరా. 4-287

అంతె దే

అంతియ, మాత్రము

తే. ఆంగములలోన మేలుత్తమాంగ మందు, నుత్తమంబులు గన్నులు
యర్విజనుల, కట్టి కన్నులు లేవను టంతెకాక. ఆది. 5-11

అంతేవాసి సం. వి. న్. పుం. అలుక్సమాసము

శిష్యుడు

క...మా,ర్కండేయుం డను మునినా,ఘం డంతేవాసిగణముతోఁ జను
దెంచెన్ ఆర. 1-202

అంత్యకాలము సం. వి. అ. పుం

ప్రళయసమయము

మ. గద సారించుచు, నంత్యకాల విచలత్కాలాకృతిన్ భీముడు.

ఉద్యో. 2-138

అంత్యజాతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ

కడపటి కులము

క. శునకంబు రజస్వలయగు, వనిత పతిమఁ డంత్యజాతివాఁ డాక్రియ
పట్టున కేడిరువులఁ జేరక,చనఁ జేయుట నుగ్గడించి సంభావించెన్.
ఆను. 8-190

అంత్యజాతివాఁడు మిశ్ర. పుం.

కడపటి కులమువాఁడు.

చూ. అంత్యజాతి.

అంత్యజ్ఞాండు సం. వీ. అ. పుం. (స్త్రీ. అంత్యజ్ఞా)

కడపటి కలమునఁ బుట్టినవాడు.

చ. అనుటయు నంత్యజ్ఞాండు నగి యట్టి విధం బధముంబు గాక.

శాంతి. 8-294

అంత్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కడపటిది. చివరది.

వ. ఆక్కాలంబున నీవు పండరూపంబునఁ బ్రచ్ఛన్నుండవై రాజకన్య
లకు నృత్యంబు గలుపుచుండి తదంత్యంబున శాపమోక్షంబు వడ
యము. ఆర. 1-368

అందంద దే. అవ్య (అందున్ + అందున్ + అ)

1. ఆక్కడక్కడ, అచ్చటచ్చట, అప్పుడప్పుడు

సీ. మట్టియ లొండొంటి బిట్టు చాకఁగ నేల, నందంద మువిగాళ్ళ
నప్పళించు. విరా. 2-250

2. మిక్కిలి, మిగుల, అత్యధికము.

సీ. అందంద కదలెడు కొందలపాటుచేఁ దలఁకుచు నునికి నిలుకడ
యును విరా. 2-315

3. వెంటనే, తక్షణము

సీ. పొడిచిన వెన బీటువోవక యొండొరు, నందంద పొడుచుచు
నవనిఁబెట్టి. విరా. 2-347

4. మఱిమఱి, మాటిమాటికి, తఱచుగా, వెంటవెంటనే.

ఉ. అందలి వారలెల్లను జయంబునఁ బొంగుచుఁ జేరెలుంగులం, దండ
చెలంగఁగాఁ బలుక నార్వఁగ నొత్తిలి నవ్వ నాకసం, బందిన యట్టి
ప్రమోత విని. సాప్తి. 1-5

క. అందంద మెడయుఁ దలయు న, మందాటోపమునఁ బెక్కుమాటు
లడిచి. శాంతి. 8-498

వ. ఇమ్మద్దీయ...పాడితలంబున నందంద వెమ్మొగ మడిచికొనుచు
స్త్రీ. 2-45

అందని ప్రాకుల పండుగోయు దే. జాతీ

సాధ్యముగాని పదార్థములకుఁ బ్రయత్నముచేయు, అరివిగాని దాని నొసరింపఁ బూనుకొను.

క. చను చనదని చూడక యందని ప్రాకులపండ్లు గోయఁ దలఁచుట
హితవే, మును చెడిన రావణాదుల, వివి యెఱుంగవె యెన్నఁడును
వివేకినిహీనా... విరా. 2-58

వాడుక—అందని పండ్ల కట్టులు చాచుట (ప్రాంతులభేద ఫలె లోభాదుద్బాహరివ బాహుళ్యం - కాళిదాసు)

అందము¹ వై. వి. (సం. అంతః = రమ్యము)

1. చక్కదనము, సౌందర్యము

సీ. హారముల్ మెఱయ నొయ్యారంబుగా గ్రుచ్చి, యందఁబు
వింతగా నలవరింతు. విరా. 1-107

సీ. కాళ్ళయొప్పిక మాడుకట్ట నుజ్జ్వలము చేయంగ సంకుల భాహు
లంద మెవల. విరా. 1-228

2. విధము, రీతి

ఉ...పూర్ణరశి చెన్నునఁ బూర్వ మహీధరంబు కాంతివడచన్
య... క్రితీయముగా నలవించు చాడునన్. కర్ణ. 3-327

3. బద్ధిపము, యుక్తమగు విధము

తే...బంధమొంద, నరసిండువులు ట్టుం డిచ్చానురూప. వస్తువులు
గైకొనుండు దురస్థ దెలిపి, పాపికొనుండు. ఆశ్వ 4-176

అందము² దే. స. క్రి. అను ధాతువుయొక్క తద్ధర్మార్థకము.
(అను + దు + ము = అందుము, అందము)

అని పలుకుదము.

క...పమందము దో,స్సార నితాంతోజ్జ్వలఁ దగు, నా రాధేయుండు
నచ్చెనర్దును చేతన్. కర్ణ. 1-23

అందలు స. బహు

ఎల్లరు, ఎల్లవారు

వ. వారందలు మహాద్భుతంబంద. విరా. 1-184

వ. భీష్ముని పలుకులు విని యందలు సమృతించిరి. విరా. 1-274

క. అందలు రథికులు పటవంగ, నించేటికి మున్నువచ్చి రిస్సి యని సం,
క్రందననుతు మార్కొనియె. విరా. 5-72

ఇది అంత శబ్దముయొక్క మహాస్మహాత్యర్థకరూపము.

అందలము వై . వి (సం. ఆందోళము-ఆందోళిక)

1. శబిక (మేనా), చుట్టును కప్పు లేక లోపల కుర్చీవలె గూర్చుండుటకు వీలైనది. దీనిని పురుషులు ప్రయాణము చేయుట కవయోగింతురు.

ఆ...నీకు, సమృదంబుగాఁగ నప్తర్నిగణము నా, యందలంబు మోహనరుగుదెంతు ఉద్యో. 1-180

2. శబిక (మేనా) చుట్టును కప్పండి స్త్రీలు ప్రయాణము చేయుట కవయోగించునది.

వ. విదురుండు కుంతీ ప్రముఖ కురు స్త్రీజనంబుల నందలంబుల నిడి కొని. కాంతి. 1-35

క. సుందరులకు బాలురకును, నందలములు వేసడములు, నాయితములుగాఁ గందక కందక చనువిధ, మొందఁగ నమకట్టుడు. మౌస. 137
పామాన్యముగా నేటికాలమున 'పల్లికి' యనఁబడు వాహన విశేషమును వివాహకాలమునం దుపయోగించుట అక్కడక్కడ గలదేమో. పూర్వము బాల్యవివాహములు జరుగు సమయములందు ఈ పల్లికిని నూతనవధూవరు లెక్కి యూరేఁగెడివారు. ఇప్పుడు వీని స్థానము కారు లాక్రమించినవి. మున్నును పల్లికిని వివాహకాలమందే యుపయోగించెడివారు. మేనా యనునది ప్రక్కలు శలుపులతో మూయఁబడి యుండును గాన దీనిని స్త్రీలే యెక్కు.

వగాఁ బ్రయాణసాధనముగా నుపయోగించెడివారు. అందలములు వాడుకలోనుండి తొలగిపోయి. కాని యవి మేరకంటె నెక్కుగా నుండి ప్రక్కలు తలుపులతో మూయఁబడక యొక రకము, మూయఁబడి యొక రకము రెండు విధములుగానుండి లోపలఁ గూర్చుండు ఒక కుర్చీనలె నేర్పాటు చేయఁబడి యుండును. ప్రస్తుతపు పల్లకీలే తిక్కన చెప్పియుండెననిన నట్టివాని యందు రాచస్త్రీలు పయనించుట యసంభవము. కావున మేనా వంటివే భారతకాలమునాటి యందలములు కావచ్చును. కనుక 'అందలము' అనిన 'మేనా' అమట చెల్లునుగాని నేటికాలపుఁ బల్లకీకి మాత్రము చెల్లుట పొసఁగదు.

ప్రస్తుతపు జీపులవంటివి పురుషు లెక్కు అందలములు- కార్లు వంటివి స్త్రీలెక్కు అందలములు.

స్త్రీలుపయోగించు అందలములలో భార్యాభర్తలు పయనించుటయు గలదు.

వ. పాండవాగ్రంజుడు పాండురా జాగ్రజు నతని దేవిం బ్రభూతాం దోఃకారూఢులంజేసి పురస్కరించుకొని. కాంతి. 1-350

అందలి దే. విణ (అందులనుండి యేర్పడిన విశేషణము) అందున్న

వ. అందలి విప్రు లెదురువచ్చి కాంచి. ఉద్యో. 3-147

వ. ఇందలి యందలి బంధుమిత్ర సహాయ జనంబులు గలసి.

ఉద్యో. 1-377

వ. గంధమాదనమందలి కొలనికిం జని

ఆది. 1-38

అందాఁక దే. అవ్య.

అంతదనుక, అంతవఱకు

తే. ధరణి యెందాఁక నుండు సుస్థిరత నీదు, కీర్తి యందాఁక నక్షయస్ఫూర్తి దాల్చి, కాంతి. 2-148

అందించు దే. క్రి. సక. ప్రేర

కలిగించు, కలుగజేయు

వ. ఇట్లు ప్రచండమూర్తియై మధ్యందిన మార్తాండుడుంబోరె వెలింగి
వివ్వన్పుండు వియచ్చరుల కచ్చెరువందించె. ద్రోణ. 4-302

క. విను పౌరుషమును దైవము, నన రెండును గార్యఫలము నందిం
వఁగ నెట్టిన కారణములు గావున, జననాయక సదృశములు విచా
రింపంగన్. ఆను. 1-142

అందిచ్చు దే. స. క్రి.

అందించు, పొందించు, చేర్చు, ఇచ్చు, అందఁజేయు.

క...జమ్మివెనం బ్రాణి విడిచి చాపము నా కం,దిమ్మనుడు.

విరా 4-112

అందియ వై. వి. (సం. అందుకః) (రూపాం) అందె

అందె, స్త్రీల కాలి నగ.

తే. అందియల మొరవంబున కరెగుదెంచి, ప్రోది రాయంచ రయ
మునఁ బోవు నవ్విధంబు విరా. 4-26

అందియిచ్చు దే. స. క్రి.

1. చేతికిచ్చు

వ. అప్పొలతి హర్షముఁబొందుచు వందియిచ్చు కాంచన చపకంబు
పుచ్చుకొని విరా. 2-102

2. తీసికొని చేతికిచ్చు

వ. అంబికేయుఁడు ప్రసన్నవదనుండగుచుం బ్రతిష్ఠితంబులయిన కల
శంబులలో నుజ్జ్వలంబగు నొక్కటి ధౌమ్యుండందియై నెత్తి యా
భూపోత్రము నభిషేకించె. కాంతి. 1-375

అందు¹ అవ్య. ద్రు

1. దానియందు

ఉ. ఆదరణీయపార వివిధార్థగతి స్ఫురణంబు గల్గి యస్త్రైదశ పర్వ
నిర్వహణ సంభృతమై పెనుపొందియుండ నం, దాది దొడంగి
మూఁడు కృతులు. విరా. 1-6

2. వానియందు

క. విను సుమతి విషయముల నం,దునికి గలిగెనేనిఁ బొందఁ దుదకం
బులఁ బొందని బిసరుహపత్రము చాడ్చున. కాంఠి. 5-527

3. వారియందు

వ. ఇరువురయందు భోగేచ్ఛసలిపి,
సీ...అయ్యిరువురయందు భోగేచ్ఛ సలిపి, యం దపత్యంబు వడ
యుదు నని తలంచి. సభా. 1-135

4. వానిలో

సీ. విబుధుల పండ్రెండు వేలేండ్లు సనునంత, నాలుగుయుగములు నోలి
నడచుఁ, గృతయుగంబున కందుఁ జతురంశకములు.
కాంఠి 5-46

5. వారిలో

వ. నేన పెద్ద నేన పెద్ద నని తమలో నిద్దఱును వివాదంబునేసి ప్రహ్లా
దుపాలికింజని రందు సుధన్వుండు ప్రహ్లాదున కిట్లనియె.
సభా 2-289

6. ఆ ప్రదేశమునందు - అచ్చోట

ఉ. తమ్ములు ధామ్యుఁడన నతియుఁ దా నరదంబులతోడఁ గ్రోశ
మా,త మొక చోటి కల్గఁ జని ధర్మతమాభవుఁ డందు నాటిరే,
యిమ్ములఁ జల్పి వేగుటయు విరా. 1-58

7. అక్కడకు, అచ్చోటికి

వ. అట్లు గాన కదా యే నందు రా నని వెలికి మఱియును.
ఉద్యో. 4-51

8. దెస, వైపున, పక్షమున

వ. అప్పుడు నీయందుఁ జేయంగల నైనికులు సూచి తత్తేజోవిశేషం
బునం జూడ్కులు మిలుమిట్లు గొన వెఱచఱచి. కర్ణ. 8-207

9. సప్తమి విభక్తి ప్రత్యయము

వ. నిషఢాద్రియం దనిమిషపతి ప్రచ్ఛన్నసంచరణమున వర్తించుట
యును. విరా. 1-54

10. వలన - పంచమీ విభక్తికి బదులు

వ...వాని యిచ్చు ధనంబుకంటె నాయం దధికధనంబు గొనిపొమ్ము
ఆది. 2-192

11. చేత - పౌత్యర్థమునఁ దృతీయకు బదులు

క. ఇందివర లోచననీయం దే నభినందితాత్మనైనట్టులు, నందమల
యందుఁ బాత్రుల, యందును నభివద్యవగుమ యని దీవించెన్
ఆది. 8-6

12. ఒద్ద, సమీపమున

వ. ఇవ్వర్హాకాలంబు మాయందయుండి చాతుర్మాస్యంబుసేసి మమ్ము
గృతార్థులం జేయుఁడు. ఆది. 8-180

వ. ఆ పర్ణాదులవలన నిన్నెఱింగిన దాననై నిన్నిట రావించు నుపా
యంబు దలంచి యెల్లి దమయంతీ ద్వితీయ స్వయంవరం బగునని
ఋతుపద్ధనందుఁ బ్రకాశింప సుదేవుం డను బ్రాహ్మణుం బుత్తెంచితి
ఆర. 2-213

13. నిర్దారణ పద్ధి—లో

మత్తకోకిలము...ఈతని బుద్ధి మీ, రేవగింపక చేకొనుం డిది యెల్ల
యందును ధర్మసద్భావ మొక్కని కేర్పరింపఁగ బ్రహ్మకై నను
బోలునే. సఖా. 2-236

14. తచ్ఛబ్దార్థకము

(ఆది - అవి - వాఁడు - నాడు - ఆమె మొ. వానిని దెలుపును)

ఇది ఈ సందర్భమున సర్వనామముగానయి విభక్తి ప్రత్యయము
లను దీసికొనును.

క. అని భీష్ముఁడు వెండియు నిట్లను నా పన్నిరువుదును ధరాధిప
యోగ్యత్వ నిరూఢులెల్ల కర్మంబున కౌరనుఁ డందులోన ముఖ్యుం
డరయన్. ఆను. 2-255

15. క్రియాజన్య విశేషణ పూర్వకముగా నుండును.

క. దొరకొనిదానిఁ గోరక, దొరకొనినందును మమత్వమృష్ట హృద
యతం, దొరయక- ఆరు. 4-244

(దొరకొనినందు : లభించిన దానియందు)

క. వినఁ జూడఁబడునం దెల్లను సమతం బరముఁ గనుచు

కాంతి. 6-285

(చూడఁబడునందు : చూడఁబడుదానియందు)

అందు² దే. స. క్రి.

1. పొందు.

వ. వానియందు మీకుం జూడం బోలినయెడఁ దగిన చందంబున నిలుచు
వారముగాక యనినం బ్రియమంది ధర్మనందనుం డిట్టనియె,
విరా. 1-62

2. అనుభవించు

సీ. చ్యవనుని వాంఛకు సంయాశించిన. యిడుమలఁ గుడవదె
యడవిలోన, రాఘవుతోడ నరణ్యవాసముసేసి సంతాప మందదె
జనకతనయ. విరా. 2-284

3. కలుగు, బడవు.

ఉ...అ సమి, త్కే? వియచ్చర వ్రతతికిన్ వెఱంగెందగఁ జేసె సెంత
యున్. విరా. 3-184

4. అంటు, తాఁకు, స్పృశించు.

మ. అటమిన్నందిన యట్టివాని పొడ వెంతన్నట్లు ఫాలాకు నెక్కటి
కయ్యంబున. ఉద్యో. 2-174

అక. క్రి.

5. చేతికిఁజిక్కు, చేతికి నందుఁబాటులో నుండు.

క. చనుఁ జనదని చూడక యం,దని మ్రాకుల పండ్లు గోయఁ దలఁచుట
హతమే. విరా. 2-58

6. ప్రాప్తించు-లభించు-సిద్ధించు.

తే. వేదసారంబు సత్యంబు వినుఁడు సత్యసారమూర్తి దమము దము

సార మనఘు,లార మోక్ష మీ పరిపాటి గారవమున నాదరించు
జనంబుల కందు ముక్తి. కాంతి. 5-580

ఉ... లో,భానుగతిన్ విమోక్షపద మందదు సంగముకల్పి నెమ్మె
యన్. కాంతి 5-580

7. గ్రహించు, తీసికొను, స్వీకరించు.

తే. గ్రాసమాచ్ఛాదనంబు దక్కంగ వెవ్వఁ డర్థి వెయ్యది యిచ్చిన
నంబులేక, వారభోజి యగుచు నమస్కార సఖ్య నుతి నిరాకృతి
రహతుడై యతి వెలుంగు అశ్వ. 2-172

శ్లో. గ్రాసాదాచ్ఛాదనా దన్యన్న గృహ్ణీయా త్కథంచన.

యావదాహారయేత్తావ త్ప్రతిగృహ్ణీత నాదిమ్.

సం. భా. అశ్వ. 48-88 (నిర్ణయ)

అందుల దే. అవ్య.

1. అందు (సప్తమీ విభక్తి ప్రశ్నయము)

2. అ చోటు

చ. అనవుడు నక్కరిటి దగ నయ్యదువంశవరేణ్ముతోడ నిట్లను నటులేనిఁ
బోవలయు హస్తపురంబున కితైఱ గు నె,ప్పిన నిను ధర్మనంపనఁడు
ప్రీతిగ నందుల కన్పిపుచ్చు. అశ్వ. 3-4

క. ఏ నెఱుంగ నిన్ను నెక్కడి, దానవు మిన్నకయ యమచితంబులు
వలుకం,గా నేల యరుగు మంబురు,హానన, యెందుండివచ్చి తిందు
లకు వడిన్. అది. 4-76

అందోలు సర్వ. బహు.

అందలు

క...భీమనకు నం,దోలుఁ గీడ్పడఁదొడఁగి రుద్దతులు రాజసుతుల్.

అది. 5-164

సీ. కూరులు ధృశరాష్ట్రానుకులు దుర్యోధనాదులు దురాధర్వులం
దోలును మనకు అర. 1-269

ఆ. అన్యథాకరింప నలవియే యనిన నం,దొఱకు నిట్లు లనియె | దుపద
విభుడు, ఆది. 7-252

అంధకారము సం. వి. అ. పుం.

చీకటి

ప. అప్తలప్తలం జను నంధకారము దూరంబులయందును లేకునికి.

విరా. 2-240

అంధకారాతి సం. వి. ఇ. పుం.

శివుడు. అంధకుడకు రాక్షసునకు శత్రువైనవాడు.

ప. అంధకారాతి యిట్లనియె.

అను. 5-161

అంధకారి సం. వి. ఇ. పుం.

శివుడు. అంధకుడను రాక్షసునకు శత్రువైనవాడు.

తే...వేట నెవంబున నంధకారి, గదతె.

అర. 1-800

అంధకాసురుడు సం. వి. అ. పుం.

అంధకుడను పేరుగల రాక్షసుడు. చూ. అంధకుడు.

ప. అయ్యంధకాసురభంజను కతంబునం గడింది పగ అడంగుదురు.

ద్రోణ. 5-428

అంధకుడు¹ సం. వి. అ. పుం.

ఒక యాదవుడు. ఇతనిపేర అంధకవంశమని యొకానొక యాదవుల
తెగకుఁ బేరు వచ్చినది.

ప. ఇతని పంపునంగాదె యదు భోజాంధక వృష్టి సంజయ కేకయ
ప్రభృతి భూపతిప్రకరంబు ప్రశస్తపథంబునం బ్రవర్తిల్లు చున్న
యది. ఉద్యో 1-385

ఇతడు యుధాజిత్తుపుత్రుడు. క్రోష్టునకుఁ బోత్రుడు. అంధక
వంశమునకు మూలపురుషుడని అపుని నిఘంటువునందును సూర్య
రాయాంధ్ర నిఘంటువునందును గలదు.

భాగవత విష్ణుపురాణ హరివంశాదులను బట్టి చూడ క్రోష్టునకు
యుధాజిత్తును తనయుఁ డున్నటుల, నతనికొడుకే అంధకుఁ డైన
టులఁ గానరాదు. పైగా క్రోష్టునకు అంధకునకు మధ్య నెన్నియో
శరములు గడచియుండ క్రోష్టుపౌత్రత్వ మంధకున కెట్లాసంగిరో
తెలియదు. అంధకుని తండ్రి సత్వతుఁ డని పై సాత్వికపురాణ
వచనముల వలన విశదమగుచున్నది.

అంధకుని నుండి యాహుకుని వలకుఁ జెప్పఁబడినది సంక్షిప్త క్రమ మని పురాణములు వలుకుటచే, బెక్కుతరములు గడచి యుండవచ్చును. ప్రధాన పురుషులనే పురాణములు పేర్కొనియుండవచ్చును.

అంధకుడు² సం. వి. అ. పుం. ఒకరాక్షసుడు.

వ...అంధకాచారి యిట్లనియె.

ఆను. 5-191

అంధుడు, అంధకుడు దైత్యులు, ఇంద్రునిచే నిర్జింపఁబడిన పుత్రులు గల దితి శోకసంలగ్నమాసనయై కళ్యపుని దేవతలకు అవధ్యుండగు నొక తనయుని బ్రసాదింపుమని ప్రార్థించెను. అప్పుడు కళ్యపుడు దితికి నీతనయుడు రుద్రునిచే దక్క తదితర దేవతలచే జావఁడని వరమిచ్చెను. దితి యంగుశ్యోదరదేశమునుండి పుత్రుడు జన్మించెను. అతనికి వేయిచేతులు వేయితలలు రెండువేలకన్నులు రెండువేల పాదములు గలవు. గ్రుడ్డివాడు గాకుండినను గ్రుడ్డివానివలె నతఁడు నడుచుటచే అంధకుఁడని పిలువఁబడెను.

శ్లో- సువ్రజ త్య-ధవద్యస్మా దనంధోఽపి హి భారత,

తమంధకోఽయం నామ్నేతి ప్రోచు స్తత్ర నివాసిన్;

హరివంశము 145 అధ్యాయము.

ఎవ్వరిచే జావనని గర్వముతో నెవ్వరిని లెక్కచేయక సుందరులగు స్త్రీ లెక్కడనున్న నక్కడనుండి పట్టి తెప్పించుచుండెను. ఇశరుల ధనమపహరించు చుండెను. అతఁడు స్వర్గమునుండి పారి జాత వృక్షమును హరించికొని పోవుచుండ శివుఁ డీతని జంపెను. మత్స్యపురాణమును బట్టి అంధకుడు కామాంధుడై భూమికే తెంచిన పార్వతి విహరింప బోగా శివుడు త్రిశూలమువే జీర్చి వైచేననియు మరణసమయమున నతఁడు శివునియెడఁ బ్రసత్తిచేయుటచే శివుఁ డాతనికి గణపాన మొసఁగె ననియుఁ దెలియుచున్నది.

అంధత సం. వి. ఆ. స్త్రీ

గ్రుడ్డితనము, కన్నులు గానరాకపోవుట.

క. ఆ ధృష్టద్యుహ్నుదులు, క్రోధాంధత నడది.

కర్ణి. 2-346.

అంధతమనము సం. వి. అ. న

దట్టమైన చీకటి.

క. గంధర్వులను నెవఁబున, నంధతమనగూఢవృత్తి ననిల సుతుఁడుగ,
ర్యాంధమతి యైన నూతు స, బాంధవముగఁ జంపెఁగాక పరులకు
వశమే! విరా. 8-116

అంధము సం. విణ. (అ. అ. అ)

1. గ్రుడ్డిది, కన్నులు కనఁబడకుండఁ జేయునది, వివేకము తొలఁగినది.
క. బంధు శతఁబులు శౌర్యమ, దాంధములై విరా. 1-825
శా. గర్వాంధప్రతివీరనిర్మథన విద్యాపరగుల్ విరా. 2-5⁵
సం. వి. అ. న.
క...అంధమయ్యె జగంబుల్ ఆర. 8-25

అంధీభూతము
అంధీభూతుఁడు } సం. విణ (అ. అ. అ)

గ్రుడ్డియైనవాఁడు, గ్రుడ్డితనముఁ బొందినవాఁడు.

శా...ఇం, లేపో తమ్ముఁ గపిధ్వజప్రళల యంధీభూతులంజేయవే
ఉద్యో. 1-821.

శా. ప్రేతాద్యాపరసఁధి నుద్ధత మదాంధీభూత విద్యేషి జీ,
మూతోగశ్వసనుండు రాముఁ డలుకన్ ఆది. 1-28

అంధుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. గ్రుడ్డివాఁడు
చ...అంధుఁడు దీనుఁడు వృద్ధు నైన యీ, నృపు నరయఁగఁ బాండ
పులు నీవును మత్తులుగారె యెమ్మెయిన్ శల్య. 2-823

విణ

2. వివేకము లేనివాఁడు, వివేకము లేనితనము గలది.

వ. వీ, డిప్పుడు పాండవాగ్రజుని కాఢించినం గ్రోఠాంధుండనై యడి
మఱచితి కర్ణ. 2-21⁴

ఉ. వచ్చు మదాంధవృత్తి ననివారణ వొక్కఁడు నాట్యకాలకుం.

విరా. 2—279

అంధ్యము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

గ్రుడ్డియైనది. వివేకము కోల్పోయినది.

కం. వింధ్యాద్రి వోలె నావ్రతి, వింధ్యుఁ డచరితోగ్రమూర్తి వెలయ
నిలిచి ద, రాంధ్యమతి నడరి దీప్తా, వంధ్యాస్త్రము లక్కుమూర్చువైఁ
బఱపెన్
ద్రోణ. 5-170

వి. అ. న.

అంధత్వము కన్నలు తెలియకుండుట

ఉ...కృష్ణ నీ విక్కడ కేరి వచ్చితివి హీనవివేకుఁడు దుర్మదాంధ్యముం,
దక్కునె... సుయోధను దుర్వి యిచ్చునే శల్య. 1-357
వ. చాపాచార్యునందనుండు మేనెత్తుట జొత్తిల్లి మోహాంధ్యం
బుతోఁ గలసి యువికింజేసి. సాప్తి. 1-202

అంపకోల దేశ్య. వి. సమ. (అమ్ము+కోల = అంపకోల)

బాణ విశేషము అమ్మునీ నకును కోలకును బ్రత్యేకముగా బాణమును నర్థ
మునఁ బ్రయోగములు గలవు.

అమ్ము : నీ. పల్వంట మంటలు గ్రమ్ము నమ్మేయుటయున్
కర్ణ. 1—118

కోల: క...పదియుఁ బదేను నుచ్చిపోయెం గోలన్

విరా. 5—82.

అంపకోల విశేషమేమో విచారింపవలసి యున్నది.

కోల పొడవైనది (గడవలె)

పొడవై సునిశితమైన బాణము—అంపకోల యని చెప్పవచ్చును
(కోలవంటి యమ్ము అని యర్థమిచ్చును)

క. అవ్వీరుని వాలంపఱ, కోవ్వు నడచి తనదు సంపకోల లడ

రేగా, నవ్వనుధాధివుఁ డల్లని, నవ్వొలయఁగ మాటుకొనె ఘృణా
రహితుండై

శల్క. 1-248

ఇందున వాలంపఱకుఁ బ్రతిగా నంపకోలలు చెప్పబడినవి. కావున
అంపకోల వాలమ్ము అనియే నిర్ధారింపఁదగినది.

అంపకాలువ దే. వి. సమ.

బాణముల ప్రవాహము

సీ...అన్నరుఁడు వా, అంప కాలువ లోలి నడరించుటయు.

శ్లో. 8-234

అంపతాఁకు దే. వి.

బాణము తగులుట

సీ...ఒక్క, యాఁజెయ్య యఱికి నా యజ్ఞానమున నంప, తాఁకునఁ
గూలుడు.

కర్ణ. 2-90

అంపపాన్పు దే. వి. సమ.

బాణములతో నేర్పడిన శయ్య

క. రవిఁ గొల్చి యుత్తరాయణ, మవువంతకు నంపపాన్పునం దిట్లు
మహా, తనవ లీల నిలుతు.

భీష్మ. 3-428

అంపపెట్టు దే. వి. సమ.

బాణముపోవునంత పరిమితిగల దూరము

వ...పతిత శేషంబగు నబ్జలం బిరుగెలంకులం దొలఁగి యంపపెట్టు
నేం కవుల సని చూచుచుండె.

ద్రోణ. 4-228

అంపపొది దే. వి. సమ.

1. అంబుల పొది — తూడీరము

ఆ. అంపపొదుల నిగుడు నఁకు విశానఁబు, ఎఱుమంకఱముల దధితు
లుఁగ, దా డివియను జెవుఁ దనకు వైజములుగ, విజయ రోహ
ణాది వెడలి వెలిగె.

భీష్మ. 1-108

2. బాణముల కట్ట

వ. జమదగ్ని మహాముని క్రిడార్థియై శరాసనంబు ధరించి రేణుకాదేవి
బాణంబుల కట్టఁగొని తనతోడం జమదేర నివాసంబు వెడలి
యొక్క బయల నయ్యంప పొది నిలువవైపించి దూరాపాశనం
బాచరింప నక్కుసుమ కోమలి యమ్ము లేఱుకొని వచ్చి యిచ్చు
చుండు.

ఆను. 3-255

3. బాణముల సమూహము

తే. పలక పటియలుగాఁ జేసి యలుగు దునిమి, యొడల వాలంపపొది
నింప నొల్లఁబోక.

భీష్మ. 3-28

అంపబలువు దే. వి. సమ.

బాణములయొక్క శక్తి — బాణాధిక్యము

సీ. ఆర్థానవేం ద్రుని యంపబలువు, చేత నతండు మూర్ఖిల్లి.

ద్రోణ. 3-259

అంపమూడమంచు దే. వి. సమ.

బాణముల సమూహముచే నేర్పడిన దట్టమైన మంచు.

తే. అర్జునుఁడు గవియించిన యంపమూడ, మంచు దళముగఁ గప్పిన
మార్గఞాంశు, జాలముల వెస విరియించె శాంతనవ ప, తంగుఁ
డుద్ధోశమాన ప్రతాపలీల.

విరా. 5-189

(మూడు మంచు — అని పాఠాం)

అంప మూడుమంచు - బాణములచే నేర్పడు (కలుగు) మంచు.

అంపమొత్తము దే. వి. సమ.

బాణముల సమూహము

మ...న, త్వరుఁడై యేసి రథంబుగూడఁ బొదివెన్ వాలంపమొత్తం
బునన్.

భీష్మ. 3-254

అంపము దే. వి

బాణసమూహము

తే- భీష్మునంపట కోర్వక పెల్లగిల్లి

భీష్మ 1-287

క. గురుసుతు బెడిదపుటంపట, నరనారాయణులు నొచ్చినన్.

భీష్మ. 2-305

“అంపటయనంగ శరసమూహంబు దనరు”-

ఆంధ్ర శాషార్ణవము. 2-213

అంపవాన దే. వి. సమ

బాణ వర్షము

ఆ. అతఁడు గాండివమున నడ్డసాకులు వైవ, దురుల నంపవాన గురి
యుఁగాని

విరా. 4-197

అంపవెలి దే. వి. సమ.

బాణప్రవాహము

క. కవిననఁ గడంగి యేనును, గవీయించితి నంపవెల్లిఁ గడుఁగ్రూరత
ఉద్యో. 4-342.

అంపవెల్లువ దే. వి. సమ.

బాణప్రవాహము.

సీ. అర్జునుం డడరి ద్రోణాచార్య మూఁడునా, రసముల నేసియు
గ్రంపుటంప, వెల్లువ వఱపిన,

భీష్మ. 3-218

అంపసెల దే. వి. సమ

బాణముల సెలయేలు

క. ఆతతబలుఁ డగు భీష్ముని, చేతిబలువు ద్రోణు నంపసెల లవియు
టయు, జూతు రటు రండు.

ఉద్యో. 4-182

అంపసోన దే. వి. సమ

బాణవర్షము

క. విజయుం డను వైలము గల, శజధారాధరము గప్పె శరవృష్టి
మహా, ద్విజు నతఁ డేయక కడున, క్కజముగ నయ్యంపసోన గ్రక్కున
మాప్పెన్

ద్రోణ. 3-76

అంపు దే. స క్రి.

పంపు - అనుచు - పనుచు - సాగనంపు

చ. అడవికి నేడు నాడు మము సంపగనెంతయు దవ్వు వచ్చినప్పుడు
ఉద్యో. 3-185

అంబ¹ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. తల్లి, జనని

క. నాతోడి ప్రేముడిం గడు, నాకురయై యెదురుచూచు నంబకు
జేతః, ప్రీతిగఁ జని. విరా. 4-81

ఆ. వచ్చి పోయి చూచువాడుగా కిడుమలఁ, బడునె తల్లివోలె బట్టి
తోడ, దండ్రీ చెప్పు నిట్లు ధర్మశాస్త్రంబులు, నంబ గౌరవమున
సధికయగుట. కాంతి. 5-274

2. గౌరవార్థకమునఁడు స్త్రీ ప్రత్యయంబగు 'అమ్మ' పై ననుప్రయుక్తం
బగు.

సీ. మజ్జినకుండు సమ్మాన్య గౌతమ గోత్ర, మహితుండు శాస్కర
మంత్రి తనయుఁ, డన్నమాంబాపతి. విరా. 1-10

(అన్నమ్మ-అన్నమ + అంబ = అన్నమాంబ)

3. పార్వతి

ఉ...అం, బా దయితుండు దృఢహిత ఫాలుడు లోలుడు భక్తి
యుక్తికిన్. ద్రోణ. 5-425

4. ఒక నది - మత్స్యదేశమునఁ బ్రవహించునది.

వ. (భాగీరథి శాపమువలన అంబ) ... ఒక్కనాడు నిజవ్రత ఫలం
బులో సగంబున నంబయను పేర నదియై యమ్మండలంబునం బరఁగి
ఉద్యో. 4-364

అంబ² సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కాశీరాజు కూతులలోఁ బెద్దది. అంబిక, అంబాలిక ఈమె చెల్లెండు.

ఈ అంబా చరిత్రము సంస్కృతాంధ్ర భారతిములలో రెండు
తావులఁ గలదు. ఒకటి ఆదిపర్వమున భీష్ముడు తన సోదరునికి

వివాహము సేయు సంకల్పమున — రెండవది యుద్ధోపర్యమున కృష్ణ దౌత్యానంతరము శిఖండితోఁ దాను బోరకుండుటకుఁ గల కారణమును భీష్ముఁడు దుర్యోధనున కెఱింగించు పట్ల —

కాశీరాజు తన మాతురైన అంబ, అంబిక, అంబాలిక అను వారలకు స్వయంవరము చాటించుట, భీష్ముఁ డది యెఱింగి బలాత్కారముగా వారి మువ్వరను తోడితెచ్చుట — ఎదురైన సాశ్వాదుల సందఱ జయించుట — అంబ తాను సాఖ్యుని వరించితినిని చెప్పి భీష్ముఁ డామెను సాఖ్యునియొద్దకుఁ బంపుట సాఖ్యుఁ డామెను బరిగ్రహింప నిరాకరించుట. అంబ భీష్ముడై బగసాధింపఁ దలపి తపస్సుచేసి శంకరుని వరప్రభావమువలన ద్రుపదునకు శిఖండియై పుట్టుట యను నవి రెంటు భేదములేని కథాంశములు.

తెలుఁగు భారతమువ అదిపర్వమునందు అంబ కోరికపై భీష్ముఁ డంబను వదలివైచినంత వఱకే గలదు వావిళ్ళవారు వేసి న సంస్కృత భారత ప్రతియందును సంతమాత్రమే కలదు. బహుశః నన్నయగా రాంధ్రీఃరించిన ప్రతి వావిళ్ళవారు వేసిన ప్రతిగాని దానివంటి ప్రతిగాని యైయుండునేమో. దాక్షిణాత్య ప్రతియని ముద్రింపఁబడిన సంస్కృత భారతప్రతిలో అదిపర్వమున ఉద్యోగచర్య కథలో లేని విశేషాంశమున్నది. అది యేదన—

భీష్మునిచేఁ బంపఁబడిన యంబ సాఖ్యుఁడేరి యతనిచే నిరాకరింపఁబడి విచిత్రవీర్యునకుఁ బెట్టి సేయుమని భీష్ముని బ్రార్థింప మఱల వచ్చి నది. భీష్ముఁ డామెకుఁ గాదని చెప్పి పంపెను. ఆమె మఱల సాఖ్యునిజేరి గ్రహింపుమని ప్రార్థించెను. సాఖ్యుఁడు మఱల నామెను దిరస్కరించి పంపెను. ఆమె మఱల వచ్చి భీష్మునే పెండ్లాడుమని ప్రార్థించెను. భీష్ముఁడు కూడదనెను. ఇట్లు తిరుగుటలో ఆఱు సంవత్సరములు గడచినవి.

అప్పటికి అంబకు వినుఁగు జనించి 'బాహుదా' నదీతీరమున ఘోర నిష్ఠతోఁ బడిరెండు సంవత్సరములు తపము చేసినది అప్పుడు.

కార్తికేయుడు (కుమారస్వామి) ప్రత్యక్షమయి యొక పుష్కర చూలిఁబోయి 'అంతా! దీని ధరించినవారు భీష్ముని నిర్జింతురు. పొ' మ్మసి పంపెను. అంత నామె 'యేసృపు డామాలిక ధరించి భీష్ముని పధించునో' వాని భర్తగా వరింతు' నని యెల్లదేశము లైదు సంవత్సరములకాలము క్రుమ్మరి యెందుచు రక్షకునిగానక పాంచాల దేశమున కరిగి ద్రుపదుని శరణుఁ జొచ్చెడి. ద్రుపదుఁడును గాంగేయు భుజబంబునకు వెఱచి యంబును రక్షింప నియ్యకొనకుండుటచే నామె యామాలిక నాశని మందిరద్వారమున వైచి పరువెత్తసాగెను. ద్రుపదు డద్దానిగొని 'అహో, తీసికొని పొమ్మి' మాలిక'నని వెంబడించెను. ఆమె 'ఇది తీసికొని పాఱవైచినను భీష్ముని తోడి విరోధము అప్పుదని కార్తికేయుని యాజ్ఞ' యని పలికి యెటకేలం జరియెను. ద్రుపదుఁ డనివార్యమెక భీష్మ వైరమునకుఁ గుందుచు శంకరుఁ గూర్చి తపమునేసి భీష్మవధకు గారణుడగు శిఖండిని పంపెను.

ఈ కథాంశమత్రయు ఆ భారతప్రతియందు సైతము ఉద్యోగ పర్వమునఁ గానరాదు.

అన్ని సమస్కృత భారత ప్రతులయందును ఉద్యోగ పర్వమునఁ గల విశేష కథాంశమేమన :— అంబ పరశురాముని శరణుఁ జొచ్చుట, భీష్మ పరశురాముని యుద్ధము—పరశురామ ఎరాజయము, వసువులు కాంతి గలిగించుట, అంబ తపోవనమునకు వెడలుట. తపస్సు చేయునంబకు జూహ్నువి, యేఱయిపాఱుమని శపించుట.

(చూ. ఆంధ్రభార. ఉద్యో. 4-343, 344)

తన తఃప్రభావమున సగమేఱయి యంబయను నదిపేర నంబ మత్స్యదేశమునఁ బంపించుట, శివప్రసాదమున నంబ శిఖండియై జనించి భీష్ముని జంప వరము పొందుట. అంబ దేహత్యాగము సేసికొనుట.

యథామూలముగాఁ దిక్కన యుద్యోగ పర్వాంతర్గత కథాంశములను దెనిగించెను. నన్నయార్థీకృతాది పర్వాంతర్గత కథాభాగమునఁ బై యంశము లేఁబోవుటవలన ఉద్యోగపర్వమునఁ జెప్పబడిన—

“అట్టియెడ ద్రుపదుఁ డనవత్సయగు తన మహిషి విషాచంబల దీర్పం దివురుటను గాంగేయుతోడి రోషంబునను శివుని నుద్దేశించి తపఁబుచేసిన” — ఉద్యో. 4-369 - అను వచనంబున కాకరంబు తెలుఁగు భారతంబునఁ గానరాకున్నందున కేవల తెలుఁగు భారతము చదువువారికి ద్రుపదునకు భీష్మునిపై రోషమెందుకా యని సందేహము కలును.

తిక్కనగారు పుష్కరమాలికా పృత్రాంతము చూచి యుండరేమో చూచిన ఆంధ్రీకిరించి యుండువారే.

అది ఉద్యోగపర్వములఁ గల విరుద్ధాంశములు :-

1) ఉద్యోగపర్వమున “బిభేమి భీష్మాత్పుశోణి త్వం చ భీష్మపరిగహః”. సం. భా. 145-24 (వావిళ్ళ) అనుదానిబట్టి సాక్షుఁడు అంబను నిరాకరించుట భీష్మునివలన భయపడియా యని సంశయము గల్గుచున్నది. కాని ఆంధ్రమునఁ గాని, సంస్కృతమున నాదిపర్వమును బట్టిగాని యిది కానరాదు.

2) అంబ తమ్మ సాక్షుఁడు వరించినట్లును అది తండ్రి కిష్టమైనట్లును అదిపర్వమునఁ గలదు.

ఆ. పరఁగ నన్ను సాల్వపతి పరియించినఁ, దండ్రీచేత, బూర్వదత్త నైతి. ఆది. 4-218

శ్లో. మయా సాళ్వపతిః పూర్వం మనసా హి వృతః పతిః

తేన చాస్మి పృతా పూర్వ మేషకామశ్చ మే పితుః

మయా పరయితవ్యోఽ భూతాస్సాల్వస్తస్మిన్ స్వయంవరే.

సం. భా. ఆది. 103-56, 57, 58 (వావిళ్ళ)

ఉద్యోగపర్వమున అంబ తన పరణము తండ్రియెఱుంగక తనకు స్వయంవరము ప్రకటించెనని కలదు.

“మా తండ్రి యెఱుంగక స్వయంవరాలంకారంబు వాకుం జేయించిన కతంబున నింతపుటై. ఉద్యో. 4-281

శ్లో. మయా సాళ్వపతిః పూర్వం మనసాఽభివృతో వరః

తేన చాస్మి పృతా పూర్వం రహస్యవిదితే పితుః.

సం. భా. ఉద్యో. 174-8 (వావిళ్ళ)

అథవా పితరం మూఢం యోమేఽకార్షీ త్వయంవరమ్

సం. భా. ఉద్యో. 175-39 (వావిళ్ళ)

సంస్కృతమును బోల్చి చూడని విమర్శకులు నన్నయ భారతమును తిక్కన చూచి యుండఁడని చెప్పట కి విరుద్ధకథనము మదాహరింప వచ్చునని యింతగా మూలములతో వ్రాయవలసి వచ్చెను.

సమన్వయము :— అంబ రహస్యముగానే సాల్వుని వరించి యుండ వచ్చును. వరించిన పిదప నామె తండ్రి కా వృత్తాంత మెఱుకవడి యుండవచ్చును. ఎఱిగియు 'రహస్యవృత్తము' నే నంగీకరింపను. కులవరంపరాగతమగు మర్కాదకు భంగములేకుండ స్వయంవరము ననే పరింపవలయు'నని యాతఁ డామెకు స్వయంవరము విధించి యుండవచ్చును. సాల్వుని స్వయంవరమున కాహ్వానించి యుండెను. ఇయ్యది 'మయా వరయితవ్యః' అను మాటజేతమ 'అథవా పితరం మూఢం' అను తండ్రి తెలివితక్కువదనమున (స్వయంవరమునందే పరింపవలయునని పట్టుదల పట్టుటచే) నిందించు వాక్యములచేతను నెఱుంగఁబడు చున్నది. రావున కాశీరాజు తెలిసియు తెలియనివాఁ డగు చున్నాఁడు.

అంబికము సం. వి. అ. న

1. కన్ను

స్రగ్ధర. ఙ్గాపాలశ్రేణీ వికాలాంబక కుముదవసీ బాంధవాయత్ర
చంద్రశ్రీలిలా గాఢకాంతి స్మితవదన రుచిస్ఫితు నాగేంద్రకేతున్.

విరా. 3-77

సీ...చా యంబికము-తే - నీవు మూయంగఁ దిమిరంబు నిఖిలలోక,
చయముఁ గప్పిన భూతముల్ భయముఁ బొందె. ఆను. 4-422

2. బాణము

ప. ఇంద్రుని వాయు వరుణ దైవత్యంబులగు శరంబులు గురుం
దేసిన నరుఁడును దత్తదేవతాకంబులగు నంబికంబులఁ బ్రతిహతం
బులు నేయును వచ్చె.

విరా. 5-188

అంబరచరుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆకాశమునందు సంచించువాడు

చ. అసిమిషదానవాంబరచరాదికజాతులనెల్ల.

విరా. 1-167

అంబరతలము సం. వి. అ. పుం. న

ఆకాశము, ఆకాశప్రదేశము

తే- వేగుటయుఁ జుక్కలన్నియు విరిసి విశదభాతిఁ జెలువొందె
జూడ నంబరతలంబు.

విరా. 2-289

ఇక్కడ 'తలము' శబ్దార్థమునే నూచించును.

అంబరమణి సం. వి. ఇ. పుం

సూర్యుడు

వ తదవసరంబున నంబరమణి యవరరత్నాకరంబు సొచ్చె.

భీష్మ. 8-417

అంబరము సం. వి. అ. న

1. వస్త్రము

చ. అంబరమునఁ బుట్టివట్టి మలపంకము గారములోన నద్దఁగా,
విరిసిన యట్లు నమ్మము.

కాంతి. 8-364

2. ఆకాశము

వ వాడునుం బనిపూని యంబరతలంబున నదృశ్యాకారుండై వచ్చి
నిలిచె. (తలము స్వార్థమునఁ జేరి శబ్దార్థమునే నూచించును)

విరా. 2-111

3 సున్న, శూన్యము (గణితము)

నీ అంబర యుగ్మ వసు వార్ధి పరిమితములు.

కాంతి 5-46

4 జగత్కారణము (ఆకాశమువలె అసంగతమైనది కావున 'అంబరము' అనఁబడును)

తే క్షమ యనఁగ నంబరం బరఁగా ద్రువంబు, నావ నామయ మవ
నొప్పి లీనమావ, బుద్ధి సంప్రప్రాయమగు తత్త్వమునకు వేర, మానిత
బ్రాహ్మణులకు నమస్కరింతు.

కాంతి. 5-345

అంబరయుగ్మవసువార్ధులు సం. వి. సమ. బహు

4820 అను సంఖ్యను చెల్పునది,

(అంబర = 0; యుగ్మ = 2; వసు = 8; వార్ధి = 4 — కుడి నుండి.
ఎడమకు లెక్క) కాంతి. 5-46

అంబరవర్తి సం. విణ. న్ (న్. నీ. న్)

ఆకాశమున సంచరించువాడు

చ. అంబరవర్తివై న గని.

విరా. 1-183

అంబరీష గీతలు సం. వి. ఆ. స్త్రీ. బహు

అంబరీషుడు చెప్పిన ధర్మనూక్తులు

చూ. అశ్వ. 2-84, 85, 86

అంబరీషుడు సం. వి. అ. పుం

సూర్యులకు రాజులలో నొక్కడు. ఇతడు షోడశ మహారాజులలో
నొక్కడుగా లెక్కింపబడుచున్నాడు.

మనువు తనయుడు నభగుడు నభగుని కొడుకు నాభాగుడు, నాభా
గుని తనయుడు అంబరీషుడు.

ద్రోణ. 2-208; సం. భా. ద్రోణ. 6-4

అంబష్ఠము సం. వి. అ. న

దేశవిశేషము. ఇది ప్రస్తుతము లాహోరు జిల్లా గల ప్రాంతమున
బూర్వము గలదు. భారతకాలమున నిది యొక స్వతంత్ర దేశము.
దీనిని కర్ణుడు జయించి కౌరవసామ్రాజ్యాంతర్గత మొనరించెను.
అప్పటినుండి అంబష్ఠ దేశాధిపతి కౌరవ సామంతుడయి యుండెను.

ద్రోణ. 1-51

అంబాజన్మము సం. వి. అ. పుం. న. న్. న

ఇది యొక శీర్షప్రదేశము. నారదశీర్ష మని పిలువబడును. ఇందు
బ్రాహ్మణ్యము చేసినవారు స్వర్గలోకమును బడయుదురు.

ఆర. 2-268

అంబాలిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ

కాశీరాజు మూడవ కూతురు

భీష్ముఁ డీమె స్వయంవరకాలమున నీమె సోగరూఁడొగూడ బంహు
ముగాఁ దెచ్చి యీమెకు యీమె యప్పయగు ఆంబికను దన
తమ్ముఁడైన విచిత్రవీర్యునకు వివాహము చేసెను. ఈమె గర్భమున
వ్యాసుని యనుగ్రహమువలన పాండ.రాజు జనించెను.

ఉద్యో. 4-274

ఆంబిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ

1. కాశీరాజు రెండవ కూతురు. విచిత్రవీర్యుని భార్య. చూ. ఆంబాలిక
వ్యాసుని ప్రసాదమున ఈమె గర్భమున దృశరాష్ట్రుఁడు జన్మించెను.
ఉద్యో. 4-274

2. పార్వతి

తే. ఆంబికానాథుఁ డిట్లను నతనితోడ కర్ణ. 1-801

3. 'అంబ' అను పదమువలెకే స్త్రీప్రత్యయమగు 'అమ్మ' పై ని ప్రయుక్త
మయి గౌరవము సూచించును.

సీ. సూర, నార్యునకును బోతమాంబికకును సంద, నుండు

(పోత + అమ్మ = పోత + అమ + అంబిక) అర. 7-469

అంబుకళిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ

నీటిబొట్టు

సీ. తల్లిడం బొందినఁ దన్నికి నవయవం, బులనెల్ల ఘర్మాంబుకళిక
లెసఁగె. విరా. 2-108

అంబుజగర్భుఁడు సం. వి. ఆ. పుం

బ్రహ్మ (పద్మమునుండి యుద్భవించినవాఁడు)

చ. అతనికి వత్సలుండగుట నంబుజగర్భుఁడు వె న్నపై కయిన్, వితత
ముగాఁగ జిహ్వలకు ప్రేగునట్లుగఁ జాలవై చినం. అను. 1-253

అంబుజనాభుఁడు సం. వి. ఆ. పుం

కృష్ణుఁడు. నాభియందుఁ గమలము గలవాఁడు, కృష్ణువు

చ. అనుటయుఁ చిన్ననపు నగి, యంబుజనాభుఁడు పల్కు

ఉద్యో. 8-52

అంబుజము సం. వి. అ. న.

పద్మము (నీటియందుఁ బుట్టినది)

మ...మన యర్జునర్జివము క్రోధావేశ దుర్దారత ద,ర్పవిలాసోద్భట
భంగి నేపథరి కౌరవ్యాంబుజశ్రేణి, జిక్కువడంజేయదె.

విరా. 1-56

అంబుజపదన సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

కమలము వంటి మోము గలది—(స్త్రీ)

క...సార,భ్యవిధం బొకడనగనేల యంబుజపదనా. విరా. 4-31

అంబుజాక్షి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

కమలములవంటి కన్నులు గలది—(స్త్రీ)

తే...ఎవ్వరుగానకుండు, నట్లుగాఁ జనుదెంచితె యంబుజాక్షి, యనిన
నయ్యింతి యిట్లను నతని తోడ. విరా. 2-167

అంబుజాక్షుడు సం. వి. అ. పుం.

కృష్ణుడు

(విణ) కమలములవంటి కన్నులు గలవాఁడు.

తే. అంకురింపక చెడిపోయె నంబుజాక్ష.

ఉద్యో. 8-78

అంబుజానన సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

కమలము వంటి మోము గలది—(స్త్రీ)

చ. అని నడిసె న్నయ్యెడెఱ బృహన్నలకుం గల దంబుజాననా.

విరా. 4-15

అంబుజాప్తుడు సం. వి. అ. పుం.

కమలములకు హితుఁడు—సూక్ష్ముడు

సీ. సౌదామనీ చారుజలద మంబు,జాప్తుని తనవున కడ్డమైయుండి

వా,తాహసంజై పాయసట్టు వోలెఁ కడ్డ. 2-188

అంబుజాననుడు సం. వి. అ. పుం.

బ్రహ్మ. తామరగడ్డియగాఁ గలవాఁడు.

వ. నాకుంగా లోకంబులం గరుణాలోకంబున నాదరింపునున విని
యంబుజాసనుడు. ద్రోణ. 2-163

అంబుజోదరుడు సం. వి. అ. పుం.

విష్ణువు, కృష్ణుడు. ఉదరమునందుఁ గమలము గలవాఁడు.

ఉ. బుద్ధి విహీనులు వానిఁ దక్కి ని, ప్రేజవుఁగూటి కియ్యకొని దీరతఁ
బుందుదు రంబుజోదరా. ఉద్యో. 4-14

అంబుదము సం. వి. అ. పుం

మేఘము.

విణ (అ. ఆ. అ)

నీటినిచ్చునది.

అర్జునాంబుదంబు

విరా. 5-105

అంబుధరము సం. వి. అ. పుం.

మేఘము - నీటిని ధరించునది.

సీ ...ఇంద్రువంచిన మహా, దామణాంబుధరశతంబు చేత.

ఆది. 8-288

అంబుధి సం. వి. ఇ. పుం.

1. సముద్రము

ఉ. ప్రమదాంబుధి నోలలాఝెదన్.

విరా. 1-298

అంబునిధి సం. వి. ఇ. పుం.

సముద్రము.

పశ్చిమాంబునిధి

కర్ణ. 3-325

అంబుపూరము సం. వి. అ. పుం. సమ.

జలప్రవాహము.

ఉ. వీరరసాంబుపూరము...భీష్ముడను సాగరము. భీష్మ. 1-54

అంబురాశి సం. వి. ఇ. పుం.

సముద్రము, జలరాశి

ఉ ధర్మజుఁ డంబురాళి వే, లారశనా... మేదిని ధూ, సారసమగ్ర
భోగముల సన్నతికెక్కెడ ఉద్యో. 1-210

అంబురుహము సం. వి. అ. న.

తామరపూవు - నీటియందుఁబుట్టినది.

ఉ. అంబురుహఃపులం గలయ నారసి చొచ్చి. ఉద్యో. 1-188

అంబురుహాక్షి సం. విణ. ఇ. స్త్రీ. (పుం. అ. అంబురుహాక్షుఁడు)

స్త్రీ - తామరలవంటి కన్నులు లది.

ఉ. అంబురుహాక్షి వచ్చు తెరు వారయ విరా. 8-118

అంబువు సం. వి. ఉ. న.

నీరు

ఉ. వీరసాంబువూరము.

భీష్మ. 1-54

అంభస్సు సం. వి. స. న.

నీరు

సీ. కుంభమల్ నిండి దివ్యాంభోజప్రవాహ ము, కయమగుచుండఁ దన్న
ఊమ చూడ. ఆర. 2-196

అంభోజము సం. విణ. అ. న.

తామరపూవు—నీటియందుఁబుట్టినది.

మాలిని... సుభగపాదాంభోజ సంచారకేళి.

విరా. 2-365

అంభోదము సం. వి. అ. పుం.

మేఘము (నీటిసచ్చునది)

మ. అని సల్లాపము సేయుచుండఁగ ననేకాంభోదజాలంబులం, బనిచెం
తెల్లగ వర్షమున్ గురియఁగాఁ బర్జన్యఁడు... ఆశ్వ. 4-269

అంభోదుర్గము సం. వి. అ. న. పుం

జలదుర్గము (నీటి కోట)

వ. మదీయ విద్యావిశేష సంతతిభిక్షాభోదుష్కంబున నిర్భయుండనై
యుండెద. శల్క. 2-45

అంభోధరము సం. వి. అ. పుం.

మేఘము (నీటిని ధరించునది)

ప. ప్రళయాంభోధరము క్తసాంద్రవిసరత్వాపాణవద్దంబు.

విరా. 5-34

అంభోధి సం. వి. ఇ. పుం.

సముద్రము (నీటికి నిలువచోటు)

భక్త్యాంభోధి సుధాకర.

ద్రోణ 2-1

అంభోనిధి సం. వి. ఇ. పుం.

సముద్రము (నీటికి నిలువచోటు)

తె రెండు గడలు నంభోనిధి గదిసియుండు.

భీష్మ 1-21

అంభోభృత్తు సం. వి. త్. పుం.

మేఘము (నీటిని పెంపించునది)

కా. అ,పూర్ణంబయ్యెఁ దదీయకాణశతి నంభోభృత్పథంబెల్ల.

ఆది. 7-196

అంభోరాశి సం. వి. ఇ. పుం.

సముద్రము (నీటికుప్ప)

క. గాంధార బలాంభోరాశిఁ దటియఁజొచ్చిరి, వీరాగ్రణి సాత్యకి
యును విజయసుతుండున్.

భీష్మ. 2-106

అంభోరుహము సం. వి. అ. న.

తామర—(నీటియందుఁ బుట్టినది)

క...కుంతి చరణాంభోరుహములకెఱిగి వినయభూషణుఁ దగుచున్.

ఉద్యో. 4-9

అంశకము సం. వి. అ. పుం.

శాగము

సీ. కృతయుగంబున కందుఁ జతురంశకములు

కాంతి. 5-46; ఆను. 2-287

అంశకృతి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

భాగము నేర్పఱచుట, భాగము నిర్ణయించుట.

ఆ...పమిజాతులవారి, కయిన నిట్లు దెలియు మంశకృతులు.

ఆను. 2-237

అంశము సం. వి. అ. పుం.

1. భాగము, పాలు, వంతు.

వ. అనిమిషులు నహుషుని...ఇంద్ర పదవిఁ బరిపాలించుటకుం బ్రార్థిం
చిన నతడు రాను హీనబలుండనని శంకించినందమతమ తేజంబుం
యంశంబు లతని కొసంగి శక్తిమంతుంగావించి యభిషేక్తుండేసిన.

ఉద్యో. 1-184

తే. ఆ సుయోధనుతోడి పోరాట దక్కి, యశుభవంతుము మాయంశ
మగు ధర్మితి

ఉద్యో. 3-7

2. ఖండము, ముక్క, తునుక.

క. వింశతి శరముల నేనె వి, వింశతి ననిలఱు డతండు వీర నగుచు
ద, త్రాపంశు ధనుర్దండము రెండంశములుగ నేనె వెడదయమ్మున
బెలుచన్.

ద్రోణ. 1-182

అంశుడు సం. వి. అ. పుం.

అతి కశ్యపులకుఁ బుట్టినవాడు - ద్వాదశాదిత్యులలో నొకఁడు

ఆది. 3-61

అంశుకము సం. వి. అ. న.

సన్నని వస్త్రము, పస్త్రము.

వ. సమీచీశంశుక విరచిత స్తంభజేష్ఠనంబును

ఆది. 7-21

అంశుమంతుడు సం. వి. త్. పుం.

1 సూర్యుడు.

వ. అంత నంశుమంతుండు శాంతుండగుచు వచ్చె.

భీష్మ. 3-411

2 ఉష్ణపులలో నొకడు.

ఆను. 3-192

3. అసమంజసుని కొడుకు. దిలీపుని తండ్రి - భగీరథుని తాత.

చూ. ఆర. 8-67 మొ 72 వ.

అంశువు సం. వి. ఉ. పుం.

1. కాంతి

మాలిని...రత్నాంశు వీచి,స్ఫురణ సుభగ పాదాంభోజ సంచారకేశి

విరా. 2-385

చ. అనిలతనూభవుండు దపనాంశునిభంబగు తోమరంబు వైచిన

కర్ణ. 1-81

2 కిరణము

తే...సూర్యదత్తాహ్వాయుండు, సమదనైనిక నానాస్త్రి శస్త్ర బహుళ,

దీప్తి జాల కప్రతికపహత దినకరాంశు,రాజియై చనుదెంచె

విరా. 3-147

అంశము సం. వి. అ. పుం.

మూపు, భుజశిరస్సు.

ఉ...పంజనాభుని వైచె నాతఁ డా,భీలగదం దదంశమునఁ జెట్టిన

నూతన పుష్పమాలయుం, బోలి వెలింగె

ద్రోణ 3-88

అంహస్సు సం. వి. స్. న.

పాపము

కా. అంహమోమర్దనుఁ డా జనార్దనుడు.

భీష్మ. 2-156

అకంటకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. శత్రువులు లేనిది.

ఉ. ఆమహనీయ చాపమున నర్జును దర్ప మడంచి నేడు సొగ్రామ

ము నుజ్జగించెద నకంటక సుస్థితి గల్గి మేటివై భూమి యమర్చెధం

గొనుము.

కర్ణ. 1-284

2. ముండ్లు లేనిది.

ఆ. కంపు రూపు దెలుపు గలిగి యకంటక, భూమహాదులందుఁ బుట్టినట్టి
పుష్పములఁ బ్రിയంబుఁ బొంది కైకొందు నిర్జరులు పూజనములఁ
గురువరేణ్య
అను. 4-5

అకంపనుడు సం. వి. అ. పుం.

ఒకరాజు

ఈతని చరిత్రము భారతమున రెండు చోట్ల గలదు.

1. ఆభిమన్యుని మురణమునకు దుఃఖించు ధర్మరాజును వ్యాసుఁ
డూరార్చుపట్ల
ద్రోణ. 2-158

2 భీష్ముడు ధర్మరాజునకు మృత్యుచేవత తెలుగు గెరింగించుట్ల
కాంతి. 5-102

పైని ఒకటవ సందర్భములో నితని కొడుకు 'హరి'యని పాఠము
నందును 'ధృతి' యని పాఠాంతరమునందును గలదు. 'హరి'
యనునదియే సరియైన పాఠము.

శ్లో. పురాకృతయుగే తాత హియోసీ ద్రాజా హ్యకంపనః,
స శత్రువశమాపన్నో మధ్యే సంగ్రాముమూర్ధని,
తస్య పుత్రో హరిర్దామ నారాయణసమో బలే.

సం. భా. ద్రోణ. 52-27-28

రెండవ సందర్భములో 'అకంపనుఁ' డని పాఠము నందును 'అను
కంపకుం'డని పాఠాంతరమునందును గలదు. అకంపనుఁడే సరి
యైన పాఠము.

అకంపితము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

చలింపఁబడనిది, స్థిరమైనది.

చ గదఁగొని నన్ను నియ్యెడ నకంపితసుస్థితి నిల్వ, బంచి బెట్టిద
ముగఁ జొచ్చె నాహవపటిష్ఠుడు భీముడు వారి సైన్యమున్.

భీష్మ. 2-887

అకంపితుడు

చలింపఁబడనివాడు

చ...భీష్మ న, కృజముగఁ దాకి యదైన నకంపితులై నడతెంచు

శల్య కుం, భజ కురురాజు లచ్చెరువుపాటు భయంబును బొందఁ
జేయుమీ భీష్మ 2-38

అకంపుడు సం. విణ. అ. పుం.

చలింపనివాడు

చ...దాఁ జలింపబుగాని వాఁర్దిదశ నశం డకంపుడగు ధీపరివృత్తులు
గల్గె నేనియున్. కాంతి. 8-119

అకట దే. అవ్య

1- ఆయ్యో (సంతాపమును దెల్పును)

సీ. అట మాతో మీరు నడవం డుమఁ బొందితిరి. విరా. 1-47

2. అహహ (శ్చర్యమును దెల్పును)

చ. అట యజ్ఞశత్రుఁ డను నవ్వులు కిప్పును నిక్కమయ్యె వానికె
గురునాథ యిట్టు లలనిం దెగఁజూచుట కోర కాజిఁ బట్టికొనుట
గోరితి. ద్రోణ 1-109

చ. పలుకక వేగపొ మ్మకట పాటుడు సంగడికఁడె యొందున్.

ఆది. 5-203

అకటకట దే. అవ్య (అకట + అకట)

అయ్యయ్య

క. అకటకట యుత్తరుడు గొండుక కాంభోజంతునుం గడున్
బాలుడు వానిక కైదువులాడిన నే, లకొరిగి యొప్పి రభిమన్యు
లత్తడలుల క్రియన్. స్త్రీ. 2-84

అకటకటా దే. అవ్య (అకట + అకటా)

అయ్యయ్య

క. ప్రాయోపవేశమున, నిక్కాయంబు దొంగు పలవు గదిరెడి
సంతాపాయత్తచిత్తు నకటకటా యని పోనిండు ననుభవప్రథ
యుక్తిన్. కాంతి. 1-203, అను. 4-52

అకటా దే. అవ్య

అయ్యో

క. ఈ సరపతి యాస్థానము, లో నొక్కరుడైన... పలుకంగఁజాలఁ
డయ్యెడు నకటా ! విరా. 2-141

అకరణీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

చేయరానిది, చేయఁదగనిది

వ. మృతులయిన సరపతుల సుతులు శిశువులును శోకాకాంతులుఁ
గొవున వారలవలన ధనాహరణం బత్యంతాకరణీయంబు.

అశ్వ. 1-14

అకర్కరుఁడు సం. వి. అ. పుం

కల్దువ కొడుక, సర్పజాతివాఁడు.

ఆది. 3-4

అకర్త సం. విణ. బు. పుం (స్త్రీ. అకర్త్రీ)

క. పాతురహితుఁడ వకర్తవు, భూతస్రష్టవు... నీవ ముకుందా.

కాంతి 4-241

అకర్తవ్యము సం. వి (అ. ఆ. అ)

చేయఁదగనిది, చేయరానిది

వ. ఇది కర్తవ్యం విది యకర్తవ్యం బని మనల కాసింప వాసుదేవుఁడు
గలఁడు.

ఉద్యో. 1-315

అకర్తవ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

కర్తవ్యము లేనిది, బుర్ర (అడుగు) లేనిది

అ. నగములెల్లఁ బుణ్యనగములు నదులెల్లఁ బుణ్యనదులు వినుము
భూసురాగ్ర, గణ్య యకలుషం బకర్తవ్య మనఁజాలు, నాత్మతీర్థ
మెఱుఁగు నకలుషనకు

కాంతి. 5-286

అకలంకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

కలుషముకానిది, నిష్కలంకము

క...పురుషుఁడు, ద్రావిడిష్టు సత్యనిత్యా, వ్యాజ మహిషు వెఱుఁగు
చుండు నకలంకమతిన్

కాంతి. 5-463

అకలంకుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

కలంకము లేనివాడు, కలుషరహితుఁడు

క. అనఘా సుకృతముల జీవు డకలంకుఁ డగున్ కాం. 5-418.

అకలుషము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

కలుషములేనిది, నిర్మలము

మాలిని. అకలుషహృదయాభివ్యక్తసర్వోపయుక్తా. సౌ. 2-188.

అకలుషుఁడు సం. వి. ఇ. పుం.

కలహము లేనివాడు, నిర్మలఁడు.

అ. ఆశ్మతీర్థమెఱుగు నకలుషునకు.

కాం. 5-288.

అకల్మషము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

కల్మషములేనిది, నిర్మలమైనది, పాపములేనిది

ఉ. కయ్యమునేయ వేనని యకల్మషబుద్ధిఁ బ్రతిజ్ఞిసేసి నీవియ్యడఁ
దప్పితేని జగమేమను. భీష్మ. 3-288

అకల్మషుఁడు సం. విణ. అ. పుం

పాపరహితుఁడు, కల్మషము లేనివాడు

క...దీనిఁ బ్రయోగించుట, గలిగెనె మానవులవై నకల్మషులారా.

కాం. 2-65

అకాండము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

కాలమునకు ఉచితముగానిది

తే...అకాండ మృత్యు, ముఖము నుగ్రభావము దోచు మొనయు వీర,
సమితిఁ దెగటార్చునప్పు డా శల్కనందు. శం. 1-232

2. జలములేనిది

వ. జనమేజయు సర్పయాగంబున సర్వభక్షకుండైన యగ్నియందు
సర్పంబులకెల్ల నకాండప్రళయంచైన దాని. ఆది. 1-128

(కాలముగాని కాలమున సంభవించిన ప్రళయమనియుఁ తెప్ప
వచ్చును).

3. ఆకస్మికము - ఆకస్మికముగాఁ గలిగినది - ఉన్నట్టుండి కలిగినది.

మ. పాం,దవకౌరవ్యగదావిఘట్టన మకాండప్రోత్థమై. ఆది. 6-14

అకామము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

నిష్కామము, కోరిక లేనిది

ప. | బహు ఊత్రియ వైశ్య కూర్మ లేకవేదక్రియా యోగ్యులై
యకామఫలసంయోగంబునఁ బుణ్యలోకంబులు వడయుదురు.

ఆర. 3-388

అకాముడు సం. విణ. అ. పుం.

కోర్కె లేనివాడు, నిష్కాముడు

చ...గతశోషఁ డకాముఁ డనంగళిలుఁ డాతని కవియెల్ల నేటికి.

కాంతి. 5-310

అకారణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కారణములేనిది, తనంతటనే కలిగినది

వి. అ. న. పుం

కారణములేమి

క్రి. విణ

కారణములేక, వ్యర్థముగా

ఉ. అకారణంబు మనె నెవ్వగ లేటికిఁ బట్టుకొల్పఁగన్. ఉద్యో. 2-240

ఉ. కలటఁ పలుం బకారణమ యంతయు నాశమునొందె.

శబ్ద. 2-388

ఆ. పల్లిఁ దండ్రడిఁ బాయఁదగ దకారణమునఁ, బాసెనేని నాడు పతి
తుడు.

కాంతి. 3-440

అకార్యము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

అయుక్తము, జేయరానిది

వి. న. పుం

జేయఁదగని పని, చెడ్డపని.

వ...నానుచేవుండు గలండు...కార్యాకార్యనిరూపకులకు శిక్షకుండు.

ఉద్యో. 1-385

అకాలకౌముది సం. వి. ఈ. స్త్రీ

ఒకానొక యుత్సవము.

ఈ యుత్సవమునందు దేశమునం దంతటఁ బండుగుసేసికొని దీపములు వెలిగించురు. ఈ యుత్సవమును జగద్విజయకాంక్ష సుందోపసుందు లొనరించిరి.

ఆది. 8-99

అకాలము సం. వి. అ. పుం

అయుక్తకాలము, అనర్హమైన కాలము.

వ. కలయం గెంపుసొంపు సంపాదించి యకాలసంధ్య నావహించిన

విరా. 5-80

క. చెలలుం జుట్టులును నహోయులు విభవము పెంప కాలయుక్తి సవస్థం, దొలగించుట గలదె

కాంతి. 4-429

అకించనభావము సం. వి. అ. పుం.

ఏ కొంచెమైనను లేనితనము, తనకున్న సర్వస్వము భగవదర్పణముచేసి తనది యేమియు నెంతమాత్రము లేదని తలచుట, దార్శిద్యము.

చ. కినియమి సంగవర్జన మకించనభావము తాల్చి...యతిధర్మముల్.

ఆను. 5-16

అకించనుడు సం. విణ. అ. పుం

ఏ కొంచెమైనను లేనివాడు, తనకున్న సర్వస్వము భగవదర్పణముచేసి తనది యేమియు నెంతమాత్రము లేదని తలచువాడు - దర్శినుడు.

చ. కినియమి సంగవర్జన మకించనభావము తాల్చి...యతిధర్మముల్.

ఆను. 5-16

అకిల్బిషము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

పాపములేనిది, పుణ్యమైనది.

క...వారల నెఱుంగుదే యకిల్బిషచరితా.

మ. 2-211

అకుంతము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

అడ్డులేనిది, ప్రతిబంధము లేనిది.

చ...ఆ శిశు వకుంతగతిం దన తేఁమీదనొప్పెడు ఘనచక్రముంగొని
ద్రోణ. 2-112

అకుంతితము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

1. అడ్డులేకుండఁ జేయఁబడినది, ప్రతిబంధలేనిది

చ...నుయోధనుం గని యకుంతిత నిశ్చయమై యకండు వ్రా,లిన
దెన | వాలకుండిన, బలే! మముబోటులకుం | బియంబగున్.

ఉద్యో. 2-97

2. మొక్కవోవనిది, వ్యర్థముగావింపఁబడనిది.

క. తలఁచఁగ రిపులకు నిమ్మగు, కొలఁదిఁ గడచివచ్చితిమి యకుంతిత
కాహా,బలము వెఱవఁ దఱియయ్యెను. విరా. 4-93

అకుంతితుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

అనివార్యుఁడు, అడ్డగింపఁబడనివాఁడు.

చ. ఆ నృపాలుఁడు నకుంతితుడై పదునాల్గుతూపుల, న్నరపతి మేన
గ్రుచ్చి— శల్య. 1-186

అకుటిలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వంకరగానిది, అవక్రమము, కపటములేనిది.

క. ఒక శక్తివైవ నఱికితి, నకుటిలముగ శక్తిదశక మడరించిన స్రు,క్కక
ప్రతుంచితి— ఉద్యో. 4-382

క. నకులుఁడు పశ్చిమదిక్కున, కకుటిలకార్యంబు మెఱయ నరిగి-
సభా. 1-264

అకుప్యము సం. వి. అ. న. పుం.

1. బంగారము, వెండి (కుప్యముగానిది. 'కుప్యము' అనగా వెండి
బంగారములకంటె నితరమైన రాగి, కంచు మొదలైన లోహము)

చ...తెచ్చెఁ గురుముఖ్యుఁ డకుప్యధనమ్ము లిమ్ములన్. ఆది. 5-30

అకూపారుఁడు సం. వి. అ. పుం

ఇంద్రద్యుమ్నమును కొలనియందు నివసించుచున్న యొక కాజేలు.

ఆర. 4-364

అకృత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అన్ని ప్రకృతులకును మొదటిదైన ప్రకృతి. ఇది పురుష రూపిణియై
వికృతిబొందకుండును. జీవప్రకృతి. ఆను. 1-311

ఇచట పాశాంతరము 'అకృతి'యనునది యుక్తమైనదిగాదు.

శ్లో. నిత్యాం తు ప్రకృతీ మాహ యాసా ప్రసవధర్మిణీ
అరూపిణీ మనిర్దేశ్యా మకృతాం పురుషాతిగామ్.

సం. భా. ఆను 32—3

అకృతకము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

కృత్రిమముగానిది - అపౌరుషేయము. మనుష్యులచే జెప్పబడనిది.

మాలిని - అకృతకమధురోక్తివ్యాప్తసందీప్తసారా. స్వర్గ. 1-97

అకృతము సం. విణ (అ. ఆ. అ.)

1. చేయబడనిది.

అకృత వివాహుండును.

ద్రోణ. 2-222

2. శిక్షింపబడనిది.

సీ. వ్యామిశ్రమతి యగు నతనికి నకృతాత్ముడైనవానికి నవధాన
రహిత, చేతస్కునకు నిది నెప్పగాదు. అశ్వ. 1-228

అకృతప్రణుడు సం. వి. అ. పుం.

ఒక మహాముని, ఇతడు పరశురాముని శిష్యుడు. పరశురామునితోఁ
గూడ మహేంద్రపరవ్రతమున నివసించుచుండును. పురాణములను
సూతునుండి గ్రహించెను. పరశురాముఁ డెక్కడ నుండువదియు
నెప్పుడు దర్శనమిచ్చునదియు నితఁడెఱుఁగును. ఇతఁడు ధర్మరాజు
నకుఁ బరశురాముని చరిత్రము చెప్పెను. ఆర. 8-126; ఉద్యో. 4-292

అకృతాత్ముడు సం. విణ. (న్. ఆ. న్.)

1. శిక్షింపబడని బుద్ధిగలవాడు. 2. ప్రజ్ఞాహీనుడు 3. మూర్ఖుడు.

వ. అకృతాత్ములకుం గడవరానియట్టి లోభవాహిని సత్యతీర్థంబున నుత్త
రించి. కాంతి. 5-184

అకృతాస్త్రీడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

అస్త్రవిద్యయందుఁ బరిశ్రమ చేయనివాడు.

క. అకృతాస్త్రీడ బాలుడఁ గా, హృక విద్యాప్రాధిమై విరూఢు
లయిన... యోధవీరుల కెదురే. విరా. 4-53

అకృత్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. చేయరానిది.

సీ. వధము ధర్మంబుగా బుధులు నెప్పుడు రని యనుశాసనము సేయు
జనకుఁతోడ, సత్యవంతుఁడు హింస కృత్యకర్మంబగువేని నకృత్య
మింకేడి యనుదు. కాంతి. 5-294

2. అకార్యము, దుష్కృతి.

వ. అకృత్యంబని యనుమానింపక మత్సార్థనంబున నెల్లభంగుల
నివ్వధం బనుష్ఠింపవలయు. ఉద్యో. 1-110

అకృత్రిమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. కవటముగానిది. మనుష్యులచే జేయఁబడనిది.

వ. అకృత్రిమసమరశీలి యగు నగ్గుణశాలిం గృత్రిమసమరంబునం
గూర్చి క్రమ్మఱ నమ్మహాత్ముమొగంబు సూచి నామధర్మంబు
లువడేశింపవేయని యడుగ నేర్తునే. కాంతి. 1-341

2. యథార్థమైనది, సత్యమైనది.

క. ప్రకృతియనఁ బురుషుడనఁగా, వికృతులనం బరఁగుచున్న వీనికి
నెల్లన్. సకలాత్మక నీవిభవమ, యకృత్రిమాధారభూతమై
యుండు శివా. ద్రోణ. 2-388

అకృపుడు సం. వి. అ. పుం.

దయలేనివాడు, నిర్దయుడు.

నే నీ వింకకటా యెక్కడఁ జేరెదఁ, వకృపులు వచ్చెదరు చంప.

ఆను. 3-85

అకోపనుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కోపములేనివాడు.

ప. నీవు గర్వంబువిడిచి యకోపనుండవై పరమ శాంతులైన రైఖ్య
కొడుకులతోడ నిర్మత్సరుండవయి యుండుము. ఆర 2-281

అక్క దే. వి.

అప్పు తనకంటె ముందుబుట్టినది

ప. నీవే కన్నులంజూచితే యక్కయెక్క దిడినల్ల. ఆది, 2-31

అక్కజము దే. వీణ.

1. అధికము, పాచ్చెన్నది

చ. అక్కజమైన చెల్వమున వాత్మకు వ్రేగయి పొల్పు పొల్లివై
విరా. 2-28

తే. భీమసేనుచివై మన భీష్ముఁ డలుక, నడరె వక్కురుముఖ్యుల యస్త్ర
శస్త్ర కౌశలంబులుసూడ నక్కజములైన, నచ్చెరువునొడి సేనలు
పిచ్చలింప. భీష్మ. 1-25

2. శక్తిమీఱినది, అశక్యము

నీ...మోరబృంహత బృహద్దోషజముల, నివి ఘరబృందంబు లివి గజ
యూధంబు, లని విచారింపంగ నక్కజంబు, లై లలితోత్తుంగకైల
కుంజంబులఁ, ద్రిమ్మరు జలధరద్విరదతతుల. ఆర. 3-35

3. ఆశ్చర్యకరము

చ...భీతమృగేక్షణ భీముఁ డాయఁగాఁ, జని కడు నక్కజంబయిన
చందమునం బడియున్న పీనుఁగున్.

విరా 2-355; శా.తి. 2-155

(వి)

4. వింత, ఆశ్చర్యము

తే సూర్యువలనన బీజంబు ధార్యమాణ, మగుఁ జరాచరధారణియైన
ధరణి, చేత నంతకు మిగులఁ జర్చింప నక్క, జంబు లెందునుగలవె
నిష్ఠానిరూఢ. శా.తి. 6-80

అక్కజుడు దే. వీణ

అధికుఁడు, మిక్కిలి బలవంతుఁడు

సీ. చంపె నాగాయతసత్త్వ జరాసంధు, నెక్కటి యొర్చిన యక్క
జుండు. ఆర. 1-102

శ్లో. తం భీమ స్సమరశ్లాఘీ బలేన బలినాం వరః

సం. భా. ఆర. 10-24 (వావిళ్ళ)

అక్కట దే. అవ్య

అకట

క. లక్కయిలు గాలినది మొద, లక్కట మాతల్లి మాకునై నెవ్వగతో,
బెక్కిడుమలబడుచున్నది — (సంతాపము) ఉద్యో. 3-188

చ. అనవుడు భీష్ము డిట్టనియె నక్కట భాగ్యముగా దె పొందునం, దను
లొక యావదంబడక ధర్మగతిం దగ నందఱున్ సుహృజ్జనులను
గృష్టనిం గలిసి సమ్మద మొందుట (ఆశ్చర్యము). ఉద్యో. 1-242

అక్కటకట దే. అవ్య.

అకట

తే. పొందుసుతులు... వినుత భద్ర, గాన కరిబృంహితముల మేల్జాంచు
నట్టివారు... పులుగు మెకము, లఱవ మేల్కనుచుండిరే యక్క
టకట (సంతాపము) ఉద్యో. 3-188

తే. సకలధరణికి వాఘుడై సంపదలకు, నెల్లి భాజనమగు కౌరవేంద్రుఁ
డనద, తనము దోవంగ గదఁ జేతఁగొని వినిశ్చయమునఁ బోరికి
నమరెచే యక్కటకట (ఆశ్చర్యము). శంభ. 2-236

అక్కటా దే. అవ్య.

అకట

తే. ఆయుధిధిష్ఠిరుఁ డెచ్చట నడఁగియున్న, వాఁడొ భీముని పార్థుని
వర్తనంబు, వెయ్యెదల నేమిచందంబు లయ్యె నక్కటా విధా
త్మండ కవలెందు డాఁగిరొక్కొ (సంతాపము). విరా. 4-129

చ. అక్కటా ! యీ భూపాలుం డింత జేలయగునే, యుధిష్ఠిరుం
డెవ్వరిఁగొని యెత్తి వచ్చువాఁడని యడుగుచున్నవాఁడు (ఆశ్చ
ర్యము). ఉద్యో. 2-169

వ. అక్కటా యిది యొక్క పువ్వయ్యయ్య నహంరవై మనోనయ
నానందకరంబై నది (అశ్వరము). ఆర. 3-311

అక్కటికము దే. వి.

కనికరము, దయ

చ. అనుడు విరాటు డల్లమున నక్కటిం బొలయంగ నంగనం,
గనుగొని. విరా. 2-144

ఉ...ఈదురాత్మకుం, డక్కటికంబు లేక సతి నంబు నేసిరముం గృహ
రతిం, డక్కక తండ్రిపా లడిగె ధర్మజుడ. శల్య. 2-321

అక్కటికంపుఁజూపు దే. వి.

జాలిగలిగిన చూపు, దయార్ద్రస్పృష్టి

సీ. తండ్రి,లేని యీ శిశువువై మానితంబైన నీ, యక్కటికంపుఁజూ
పడరఁజేయుము. అశ్వ. 4-47

అక్కడ దే. వి.

1. ఆవరి, అటువైపు (వ్యతి) అక్కడ

వ. హిమవంతంబున నక్కడయు నిక్కడయు నోలిన కింపురుషవర్షం
బును భారతవర్షంబును ననం బెంపారు. భీష్మ. 1-26

2. ఆవైపు - ఆచోటు (ఆ + కడ = అక్కడ)

వ...పాంచజన్యధ్వని విని యధిష్ఠిరుం డక్కడ నాలించి గాండీపగుణ
ఘోషంబు గర్జగోచరంబు గామికి మనంబుగలంగ నెలుంగు గుప్తు
కం దగుల సాత్యకితో నిట్లనియె. ద్రోణ. 8-278

వృత్తియం దియ్యది జాపవిధక్తికముగా నగును.

అక్కడివారు.

ఉద్యో. 1-17

అక్కట దే. వి.

1. అవశ్యకమైన కారణము, కావలసిన పని

వ. వారు నీ కింకరులు, నీకునైన యక్కట దీచ్చుట వారి కర్మ
కృత్యంబు... ఆర. 6-30

2. కోరిక, అవేక్ష

మ...పులికల్ సెల్వోంద నిన్ గ్రుచ్చి యక్కఱదీఱం బొరి నక్కు
నం గరము వీఁకంజేర్చ నీ,కిమ్మెయిన్, వఱదం ద్రోవగఁజేసెనే
యకట దైవంబు ? ఆర. 7-843

3. కష్టము, ఇబ్బంది

చ. ఇది యొకఁ డేల నీవు మది నెయ్యదిగోరినఁ జేయువాడవా,
డదయత సూత్రసూతి సభ వాడిన మాటకుఁ జాలనొచ్చి మా,హృద
యములెల్ల నీవలన నెంతయుఁ బడుమునేయు నక్కటా, యది
యునుగాక మీపడిన యక్కఱ లెవ్వరి నొవ్వఁజేయనే.

ఉద్యో. 1—114

ఇచ్చట “అక్కఱ” అనునది పాఠాంతరము — ‘మీ పడిన యాపద
లెవ్వరి నొవ్వఁజేయవే’ అని పాఠము. పాఠము సరియైనదిగాని
పాఠాంతరము సరియైనది గాదు.

శ్లో. యచ్చాన్య దపి శఙ్కామి తత్కరిష్యామి తే ప్రియమ్
యద్యద్భుజం త్వయా ప్రాప్తం ద్యూతే వై కృష్ణయాసహః.

సం. భా ఉద్యో. 7-50

అక్కఱదీర్చు దే. స క్రి.

కావలసిన కార్యము నెరవేర్చు

వ...కొంతేయులు నీ దేశంబుననుండి నీ యాజ్ఞావలనం గృతారంభులై
యున్నవారగుటంజేసి వారు నీకింకరులు నీకునైన యక్కఱ
దీర్చుట వారి కర్హకృత్యము. ఆర. 6-80

అక్కఱపడు దే. అ. క్రి.

అశపడు, కావలయునని అపేక్షించు, పనిపడు

చ...ఇట్టి ని,న్నులుమగ నేను వేడుకొన యుక్తుడగాక మొఱంగి
నన్ను నక్కఱపడి నీవు వేడుటిది గర్హమె నిర్జితదైత్య చెప్పమా.

ఆర. 7-387

అక్కిలి దే. వి.

ఇది పాతాళమునఁ జూపఁబడిన అధికపదము—పాతము. “ఒక కరంబు మలంచి కౌగిలిండుకొని” —అనునదియే సరియైన పాతము.

శ్లో. పితేవ పుత్రం గాంగేయః పఠిరభ్యైకపాణినా. భీష్మ. 124-7

అక్కు వై. వి. (సం. అజ్ఞము)

అొమ్మ, వక్షస్థలము

వ. వైచిత్రవీర్యం డతనిఁ దిగిచికొని యక్కునం జేర్చుకొనియె.

(స్త్రీ). 1-150

క...ఆసుదతి మస్తకముం, దన యక్కునఁ జేర్చి. ఆశ్వ. 4-48.

అక్కుఁజేర్చు వై. మిశ్ర. స. క్రి.

వక్షమునఁ గదియించు, కౌగిలించు

సీ...అద్దేవి వారల నకుఁ జేర్చి దీపించె.

ఆశ్ర. 2-148

అక్కుసేర్చు వై. మిశ్ర. స. క్రి.

కౌగిలించు, వక్షమున గదియించు

ఆ...ద్రోణతనయు నక్కుసేర్చి, కొంటినముము. ఉద్యో. 1-368

అక్కునఁజేర్చు, అక్కునంజేర్చు వై. మిశ్ర. స. క్రి.

కౌగిలించు. వక్షమునఁ గదియించు

ఉ. చక్కఁగఁ జాగ్రిమొక్కుటయుఁ జయ్యననెత్తి మనంజెలర్పఁగా,

నక్కునఁజేర్చి యిట్లనియె. కాంతి. 5-858; (స్త్రీ). 1-150

అక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

పూయఁబడినది

క...సం, గ్రామశలము రక్తాకం, బై మెఱయ

కర్ణ 3-288

అక్రమము సం. వి. అ. పుం.

అధర్మము, అన్యాయము

ఉ. అక్రమవృత్తి గీడుతెరువై ఫలియింపదె దోఁతసూతి దుర్విక్రమ
నింద కర్తుఁడె. సౌప్తి. 1-107

అక్రియము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వ్యవహార రహితమైనది, వ్యాపార కూన్యమైనది

అ...అయ్యవ్యక్తమణువు నిత్య మేక మక్రియం బహైతుకంబు చతు
రాదుల కక్రాహ్య. మఱి ప్రధానమనఁగ నతిశయిల్లు. ఆను. 5-245

అక్రూరత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

క్రూరములేమి, క్రూరత్వము లేకుండుట

స్రగ్ధర...తుచ్చు, రాతివ్యాపార దుర్వారతఁ దెగియెఁ గుమారప్రజం
బక్కటా ని, ద్రాతంద్రా వ్యాప్తి నక్రూరతఁ బొలసి భుజాపౌఢి
వమ్మయ్యెఁ జుమ్మి. సౌప్తి. 2-16

అక్రూరుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. క్రూరుఁడు కానివాఁడు, కఠినుఁడు కానివాఁడు, వాక్పారుష్యము
దండపారుష్యము లేనివాఁడు.

సీ...కార్యజుఁడును ధైర్యకార్యఘనుఁడు. నక్రూరుఁడును విశుద్ధా
త్ముఁడు...నైన వికాలబుద్ధి గావలయు మంత్రిముఖ్యుండు గౌర
వేంద్ర. కాంతి 2-369

2. సం. వి. అ. పుం.

యదుపీరుఁడు

వ. వాసుదేవుండు...రుక్మిండును నక్రూరుండును — కొల్పిరా.

విరా. 5-375

సీ—అక్రూరు భార్యల నాత్మజులను, వజ్రనకు నప్పగించె. మౌన. 193
ఇతఁడు హరివంశమునుబట్టిచూడ సాత్వత శనయుండగు మహాభోజుని
వంశమునఁబట్టిన శ్వఫల్గుని కుమారుడని తెలియుచున్నది భాగవత
విష్ణుపురాణములనుబట్టి వృష్టివంశ సంజాతుడగు శ్వఫల్గుని తనయుఁ
డుగాఁ దెలియుచున్నది. ఈయన తల్లి కాశీరాజు కూతురు గాందిని
ఈతఁడున్నచోట జామాది పీడలుండవు. ఇతఁడు శ్రీకృష్ణనియం

దధికభక్తిగలవాడు. ఇతనికి దేవలుడు, ఉపదేవుడు ననువుతులు
గలరు.

అక్రోధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. కోపములేనివాడు

మ...అక్రోధము, దరి వోవ్వంగొనడ వొగడ గమ రాజత్యం
దీప్తుండగున్. కాం. 2-298

సం. వి. అ. పుం.

ఒకరాజు

వ. అయుతానీకుండు పుట్టె వానికిం బృథుశ్రవసుని పుట్టియైన
కామకు నక్రోధనుండు పుట్టె. ఆది. 4-2

అక్రోధము సం. వి. అ. పుం.

కోపములేకుండుట.

సీ. కాచ మక్రోధంబు సంతోష మార్జవ, మనసూయ. ... లే.
ఇంద్రియగ్రామజయ మివియెల్ల దమము నాకృతులు.

కాం. 4-264

అక్లేశము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. ఆయాసములేనిది

సీ. అక్లేశవృత్తి రాజ్యము చవిగొన్నవా, రేల యిత్తురు నీకుఁ బాలు
సెపును. కాం. 3-38

2, సం. వి. అ. పుం.

ఆయాసము లేకుండుట. అనాయాసము.

క. వాడు దురితం, బను దుర్గము నిస్తరించు నక్లేశమునన్.

కాం. 3-50

అక్షయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

ఇంద్రియములను జయించుట.

సీ. ఆర్జవ మక్షయము సత్యంబును శమము కాచ. మను నివి యెద
నిల్పునది. ఆది. 3-206

అక్షజ్ఞుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

ద్యూతకాస్త్రము నెఱిగిన వాడు

క. జూరం, బునకుం బ్రియుడవు దడుడ, వన విందుము నెన్నుచు
నక్షజ్ఞులచేన్. సభా. 2-164

అక్షత సం. వి. ఆ. స్త్రీ

కట్టుకొన్న భర్తవలన రతి ఎఱుగనిది.

తే. విభునిఁదాను, దొఱంగినవెలఁది విభుఁడు, విడచినట్టి సుమధ్యము
విధవ యక్ష, తాత్వ దశ నెవ్వనికి గనుఁ దనయు, డాతఁ డతనికి
కొడుక పొనర్చవుండనఁగ, బరఁగు. ఆను. 2-252

అక్షతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. విఱువఁబడనిది 2. నొప్పింపఁబడనిది 3. గాయపఱుపఁబడనిది.

తే. అక్షతధ్వజసూతహయత్వ లనద, ఫల్లరథవల్లనుండగు ఫల్లునుండు
విరా. 5-35

అక్షతములు సం. వి. అ. పుం. బ. (ఇది చరిత్రాదులలోఁ జేరినది)

1. అక్షతలు, ఆశీంశలు, నీటితోఁదడిపిన నడుము విఱుగని బియ్యము.
ఇది మూడు రకములు—1) శ్వేతాక్షతములు (అశుభమున కెక్కువగా
నుపయోగించురు 2) హరితాక్షతలు (వసువు గలిపిన బియ్యము)
వీనిని పూజించుచున్నందును, ఆశీర్వాదించునప్పుడును ఉపయోగించురు.
కొన్నిపట్ల బొట్టుగాఁగూడఁ జెట్టుకొందురు. 3) రక్షాక్షతలు (వసువు
సున్నము గలిపిన బియ్యము).

సీ. వివిధాన్నపానములును నక్షత గంధములును బుష్పంబులు,
గావించుకొని. మౌస. 29

క. లలితాక్షతములఁగు సుమం, బులఁ బూజితుఁడేసి యర్ఘ్యమును
గోవును న, క్కులపతికి నిచ్చె. కాంతి. 8-287

క. మౌక్తికవిమిశ్రలలితాక్షతవృష్టిం గురిసిరి విఠలుఁ బుణ్యాంగ
నలును భద్రవాక్పయంబుల తోడన్. విరా. 5-288

2. సేనలబాలు - తలలబాలు

తే. ఒండొరుల దోయికుల నిను పొందఁజేయు, నక్షత్రప్రకరంబు
లనోన్మము న్న, కమలఁ బోసిరి మందారకల్పలతలు, విరులగముల
నొండొంటిపైఁ గురియుట్లు విరా. 5-397

అక్షతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

గాయపఱుపఁబడనివాఁడు.

చ. ఓరుఁడైన మద్భుజా, వితతధనుర్విముక్త శరవేగము పోర సహించి
యిట్లు ల, క్షతుఁడు, నమూర్చితుండు నయి కంపముఁజొందకయుండ
నేర్చునే. అర. 1-312

అక్షమ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఓర్పులేకుండుట

క. పరితాప మనభివోషము, సరేశ్వరా శోచనము జనవ్యాపారా,
దర మక్షమ యనియెడునివి, యరయంగా రాజసంబులగు భావంబుల్
కాంతి. 4-851

అక్షము సం. వి. అ. పుం

1. సాచిక

[విభీతక (తాడి) వృక్షముయొక్క విత్తనములను సాచికలుగా
నుపయోగింతురు].

వ. అతండు (ధర్మరాజు) నానావిధంబులగు నక్షంబుల ముడి కక్షం
బున నిడుకొని చనినైవయోగంబున విరాటుండు వెడలవచ్చి బయలి
కొలువిచ్చుటంచేసి తదాస్థానంబు నేరఁబోవునప్పుడు.

విరా. 1-184

2. బండిచక్రము.

వ. బద్ధపరికరకూబరాక్షయగాద్యవయవంబును బ్రతికల్పిత తురం
గంబును...నైన రథం బెక్కి. విరా. 3-144

3. ఇరుసు

సీ. సామర్థ్యమొప్పు విశ్వంభరా చక్రంబు, రథముగఁజేసి చంద్రముని
నుష్ట, కరునిఁ జక్రంబులుగాఁ బెట్టి వారిధి నక్షమొకర్చి—

కర్ణ. 1-282

4. బండి కన్ను.

వ. యుగాక్షరధాంగకూబరంబులును.

ద్రోణ. 1-341

5. ద్యూతము, సప్తవ్యసనములలో వొకటి

క. కామజంబులగు నక్ష మృగయా స్త్రీ పానార్థదూషణంబులును
 గ్రోధజంబులగు వాక్పారుష్య దండపారుష్యంబులును వైన
 సప్తవ్యసనంబులం దగులక

శాంతి. 2-285

6. ఆత్మ, ఆత్మజ్ఞానము

వ. వారాయణ ప్రణీతంబై యక్షప్రదర్శకంబైన యితైఃసంగుఁ
 జిత్రంబున నలవరింపుమని దేవప్రతుండు ధర్మదందనునకుం తెప్పె

శాంతి. 5-629

7. (నపుం)

ఇంద్రియము

తే. అప్రమేయ మవిజ్ఞేయ మచల మాది, విరహితంబు నింతాంతంబు
 విమల మవ్యయంబు పుండరీకాక్ష మనక్షవిషయ, మచ్యుతము సదస
 త్వరమైక్యభాసి..(న + అక్షము = అనక్షము) అను. 4-190

అక్షముడు సం. విణ. (అ. అ. అ)

ఓర్పులేనివాడు

క. వగపునఁ దేజోహీనుం, డగు, నాత్మహితక్రియలకు సక్షముఁ డగు.

ఆర. 5-142

అక్షయము సం. విణ. (అ. అ. అ)

1. క్షయములేనిది. తఱుగనిది, 2. నశింపనిది.

వ. తన తూణీరంబు లక్షయభాణంబు లగుటంజేసి. విరా. 5-144

క. అమరారిమర్దనుఁడు చ,క్రము గ్రక్కుననేయ రాహు కంఠము
 దెగి దే,హము ధరణిబడియెఁ దన్మృతి, మమృత స్పర్శమున
 నక్షయంబై నిలచెన్.

ఆది. 3-19

అక్షయవతుము సం. వి. అ. పుం.

గయలోనున్న మట్టిచెట్టు

ఈ ప్రదేశమున హవ్యకవ్యంబు లొనరించినవారి పితృదేవతలు
అక్షయసుఖంబు లనుభవింతురు.

వ. పాండవు లరిగి...గయయందు నక్షయవటంబున నార్జేయంబైన
విధానంబునం జాతుర్మాస్యక్రతువులు నేసి... ఆర. 2-317

అక్షయ్యుఁడు సం. విణ (అ. ఆ. అ)

నాశము పొందనివాఁడు

వ. ఇట్లు దుర్యోధను చేయు నపాయంబులవలనం జాయుచుఁ జాండ
వులు లాఠాగృహదాహంబువలన నక్షయ్యులై... ఆది. 8-15

అక్షయ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

క్షయింపఁజేయుటకు శక్యముగానిది

వ. ప్రతిపక్షసంక్షయకరంబులయిన యక్షయ్యశరధులును...

అద్భుతమనకిచ్చి

ఆది. 8-254

'అక్షయ్య'—అని ఆనందవారి పాఠము. ఇతర ప్రతులలో 'అక్షయ'
అని పాఠము.

అక్షరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. నశింపనిది

ఆ. క్షరములైన భూతసంఘంబులందెల్ల, నక్షర స్వరూపుఁడై వెలుంగు

కాం. 2-49

వి. అ. న

2. అక్షరము, వర్ణన

వ. కురుపతి ... సాంత్యన స్వరంబున మధురాక్షర విన్యాసంబుగా
నతనితో ... నా యభిప్రాయంబు వినుము.

3. బ్రహ్మము

తే. క్షరము నక్షరమును నీవ కర్తయును వికర్తయును నీవ యాద్యంత.

గతులు నీవ, యొక్క,డై వెలిగెడు పురుషోత్తమాఖి, ధాన వాచ్య
విసమ్ర నాత్సంకల్య— శాంతి. 2-10

4. అవినాశిచైతన్యము

తే. ఊరము నక్షరమును ననం గలవు రెండు, మూర్తు లాత్మకణిభూష
ములను బూర్వ, మొలయు శృతమున దీవమున నుండు నమృత,
మనఁగ నవరంబు రెంటిని గను బుధుండు. శాంతి. 5-111

5. హిరణ్యగర్భుడు, సూత్రాత్ముడు, సర్వేశ్వర్యసంపన్నుడు నైన భగవత్తత్త్వము.

క. నయనముఖపాణిపాదము, లయమహితాయెందుఁగలిగి యాద్యంత
వరి. ఊయ వృద్ధిరహితమై ని, ర్ద్యయమగు తత్త్వంబు నక్షరంబుండు
బుధుల్. శాంతి. 6-5

6. ఓంకారము

వినుము చేవతలును మునులును బరమేష్ఠి, యొద్ద కరిగి మాకు
నెద్ది హితమొ, యనిన నా విధాత యక్షరోపాసన, మనియె గాన
దుర్గ మబల కడతు. అశ్వ. 2-58
చూ : ఊరము

అక్షరశిక్ష సం. వి. అ. స్త్రీ.

అక్షరాభ్యాసము

వ. ఇట్లు పుట్టిన బిడ్డకుఁ బుత్రప్రకారంబున జాతకర్మాదికృత్యంబులు
నిర్వర్తించి, శిఖండి యనుపేరుపెట్టి...యక్షరశిక్షాదు లాచరించి.
ఉద్యో. 4-373

అక్షరుండు సం. విణ. అ. పుం

1. విష్ణువు 2. బ్రహ్మము

తే. పరము నక్షరు విష్ణునిఁ బ్రస్తుతించి, నారద మునీంద్రుండు.

శాంతి. 4-209; శాంతి. 4-216

విణ నాశనము లేనివాడు

సీ. గ్రహమక్షరుండు.....తే...అధ్వరమయాత్ముడైన విష్ణుండు.

శాంతి. 8-110

అక్షరోపాసనము సం. వి. అ. న

ప్రణవోపాసనము

ఆ. వినుము దేవతలును మునులను బరమేష్ఠి, యొద్ద కరిగి మాకు నెద్ద
హితమో, యనిన నా విధాత యక్షరోపాసన, మనియెఁ గాన దుర్గ
మబల కడతు. అశ్వ. 2-53

అక్షరోపాస్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ

అక్షరోపాసనము

తే. ఆజుడు మొదలుగ నక్షరోపాస్తియందుఁ, జేయుదురు కాంతి
నిందియ జిత్వ మొంది. అశ్వ. 2-8

అక్షవతి సం. వి. ఈ. స్త్రీ

జూదము, పాచికలాట

సీ...మందాత్ముఁ డా ధార్త, రాష్ట్రాండు గాంధారరాజతనయు, వచ
నముల్ విని యక్షవతి నెపంబున వానిఁ గట్టఁడైకొన నమకట్టి
మనల, మగుడింపఁగా దుష్టమతిఁజేసి విదురుఁ బుత్రెంచె.

ఆర. 5-56

అక్షవిద్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ

వ. ఆతఁ డక్షవిద్యా పాటవంబు దనకు మిగుల లేమిఁజేసియు—

ఉద్యో. 1-22

అక్షశిల్పము సం. వి. అ. న

జూదమాడు విద్య

క. మృదు, ద్యూతంబునఁ గ్రడింతుం, జేతోముద మొదవ నక్షశిల్ప
ప్రౌఢిన్. విరా. 1-71

అక్షశిక్ష సం. వి. ఆ. స్త్రీ

అక్షరశిల్పమునకు మాటుగాఁ గొన్ని ప్రతులయం దీపద మువయోగింపఁ
బడినది. ఆర్థమునకై చూ. అక్షరశిల్పము విరా. 1-71

అక్షహృదయము సం. వి. అ. న

అధికసంఖ్యాకములగు వస్తువులను లెక్కింపకయే చూచి మొత్తమును
జెప్ప విద్య ఈ విద్యవలన జూదమునందలి రహస్యము నెఱుంగుచును.
మథ్యాక్కర-ఇలఁబనిద్దుఁడు ఋతుపర్ణుఁడనెడు మహీశుఁ డిత్తాకు,
కులజుండు ... అతనికి నక్షహృదయ మనెడి విద్యయిచ్చి, వెలయ
నతనిచేత నక్షహృదయము నిర్విద్యుఁడేకొనుము.

ఆర. 2—128; ఆర. 2—176

అక్ష సం. వి. ఇ. న

చ. తిగిచి కవుంగిలించి జగతీవిభుఁ డక్కమలాయతాక్షి నె, మొగ్గము
మొగంబునన్ గదియమోపు. విరా. 1-247

వ. ధర్మనందనునకుం దోచు దక్షిణాక్షిస్సందనాది శుభసూచకంబులకు
మెఱుంగువెట్టిన చందంబున. భీష్మ. 1-120

అక్షిశబ్దము అవ్యయీభావములోను బహుప్రీహిలోను ఉత్తరపద
మైనపుడుఅకారాంతమగును.

ఉదా : సమక్షము ఆది. 4-169; కమలాక్షుఁడు కర్ణ 1-252; స్త్రీలింగ
మున కమలాక్షి విరా. 2—296

అక్షిస్సందనము సం. వి. అ. న. సమ

కన్న అదరుట. చూ. అక్షి

అక్షిణము సం. విణ (అ. అ. అ)

అధికము, క్షిణముకానిది

తే. కలుగు నక్షిణపుణ్యదోహుఁడు ధర్మసూనుఁ డున్న దేశంబున
మానవులకు. విరా. 8-102

అక్షుఁడు సం. వి. అ. పుం

అత్త

వ. నారాయణ ప్రణీతంబై యక్షపదర్శకంబైన యితైఱుంగుఁ జిత్తం
బున నలవరింపుము. కాండ 5-2౯౨

అక్షుద్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

అధికము, తక్కువకానిది

వ. అతండు రుద్రవరానుభావంబునంజేసి యక్షుద్రబలుం డగుట నే
మతని మిగులంజాలక చిక్కితిమి. ద్రోణ. 2-273

అక్షుభితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

కలఁత పెట్టబడనిది, కలఁత నొందింపఁబడనిది

క. ఉదయ బలంబులుఁ బురికొని, యభ రథ తురగ భట తతి మహిం
గూలఁగ న,క్షుభితములై పోరాడెం, బ్రభువులు వెనుదన్ని చూడఁ
బార్థివముఖ్యా. ద్రోణ. 1-385

అక్షుభితుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

కలఁత నొందింపఁబడనివాఁడు.

అక్షుభితుండగు వృషనేనుఁడు ద్రోణ 2-78

అక్షోభ్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కలఁతపెట్టదగనివాఁడు; జయింపదగనివాఁడు.

కా. దేవా, యేను సమస్తదేవపితృరైతేయాహిగంధర్వర,క్షోవిద్యాధర
యక్షజాతుల కునక్షోభ్యుండఁగా...ఈవే నావుడు వాని కవ్వర ముఖం
డిచ్చెం గృహలోలుడై. ఆర.6-280

అక్షోహిణి సం. వి. ఈ. స్త్రీ

అక్షోహిణి — నేనా విశేషము.

క. బాహుబంధునుఁడు భీముఁడు, సాహసరసికాత్ముడయిన సాత్య
యు మహా, గాహవభూమి సహస్రా,క్షోహిణి లట్లగుట మీరు
సూడరె యెఁదున్. ఉద్యో. 1-238

మ...తా,నొక యక్షోహిణి తోడఁ బాండవ బలం బుల్లాసముబొంద
సా,త్యకి...బాహుబల గర్వనిర్వహణ విద్యాప్రాధిసంయాధుడై.

ఉద్యో. 1-2418

చూ. అక్షోహిణి

అక్షాహిణి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

అక్షాహిణి—సేనావిశేషము.

వ. దుర్యోధనుడు కృతవర్మపాలికిం జని యాతం దొక యక్షాహిణి.
తోడఁ దన్నుం గలయవచ్చువాఁడయి యూఱడంబలికినఁ
బ్రయంబుంది. ఉద్యో 1-84, ఆది 1-81

ఈ “అక్షాహిణి,” “అక్షాహిణి” శబ్దములు ముద్రితప్రతులలో
తాఱుమాఱుగాఁ (అనఁగా ఒక ప్రతిలో అక్షాహిణి యున్నచోట
నింకొక ప్రతిలో అక్షాహిణిగా) గనబడుచున్నవి.

1 రథము + 1 ఏనుగు + 3 గుఱ్ఱములు + 5 కాల్వారు = 1 పత్తి
3 పత్తులు = 1 సేనాముఖము; 3 సేనాముఖములు = 1 గుల్మము
3 గుల్మములు = 1 గణము; 3 గణములు = వాహిని; 3 వాహి
నులు = 1 పృతన; 3 పృతనలు = 1 చమువు; 3 చమువులు
= 1 అనీకిని; 10 అనీకులు = 1 అక్షాహిణి లేక అక్షాహిణి.
109350 కాల్వారు గలిసిన మొత్తము సేనకు అక్షాహిణి అని
పేరు.

హిహః సమూహః సంవికల్పజ్ఞానం వాసోఽస్యామస్తీ ఇని అక్షాహిణి
రథానాం సర్వేషా మింద్రియాణాం వా హిహినీ, ఇత్యం వృద్ధిశ్చ
(పాణిని 6-189 వార్తికము) (21870 రథములు; 21870 ఏనుగులు;
65610 గుఱ్ఱములు; 109350 పదాతులు కలిగిన సేన
అక్షాహిణి)

అక్షాహిణీకము సం. వి. అ. పుం. న

అక్షాహిణులు గలది.

సప్తసంఖ్యాక్షాహిణీకమనీకము.

ఉశ్య 3-122

అఖండము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. అధికము—అవిచ్ఛిన్నము—ఎడతెగనిది.

క. పారాశర్యుని కృతీయయి, భారతమును పేరఁబరఁగు పంచమవేదం.

కారాధ్యము జనులకుఁ ద, ద్గౌరవమూహించి నీ వఖండితభక్తిన్

విరా. 1-16

2. ఆకుఁరితము, తక్కువపలుపఁబడనిది.

క. కెలఁకులుఁ బిఱిందిదెసయుం, గలయంబరికించి తన యఖండిత

బాహో, బలగర్వము యిచ్చట ముం, గలిగా మదమత్త భద్రగజసదృశ

గతిన్.

విరా. 2-326

అఖర్వము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

అధికము

క. నీచమతి నన్ను నెవ్వఁడు, సూచిననా రాత్రిలోనఁ జూతురుదెగఁ

దా, రాచపలు హరిహరాదులు, గాచిన బివిక్రమము లఖర్వము

లైనన్.

విరా. 1-324

అఖిలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. సమస్తము, 2. సమగ్రము

క. వేదములకు నఖిలస్మృతి, వాదములకు

విరా 1-4

అఖిలాండము సం. వి. అ. పుం. న

బ్రహ్మాండము

క. ఆరయనచ్చెరువు గాదె యఖిలాండవతి

విరా 1-20

అగణ సం. వి. అ. స్త్రీ.

పార్వతి. హిమవంతునకుఁ బుట్టినది.

నీ...అగణయెపుడు, మాయనివెలపట్టుదోయిని

శల్య 2-184

అగణితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. వర్ణింపనలవికానిది. ఊహింప శక్యముగానిది

క ... భూ, గగనదిగంతరమంతయు, నగణిత మూర్తిభవన్మయంలై

తోచెన్.

భీష్మ. 1-212

2. ఎంచ శక్యముగానిది; లెక్కింప శక్యముగానిది

క. తగవా కురువృద్ధునకు వొసగెనాటికి దివ్యదృష్టి సాత్యవతేయుం
కగణితతపఃప్రభావం, బుగని యధికవిస్మయంబుఁ బొందఁగ
జనముల్. అశ్ర. 2-121

అగణ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. లెక్కింపశక్యగానిది.

ఉ...పుణ్య నగణ్యపరాక్రమున్ హరి, గేవలమర్త్యుగాఁ దలఁచి—
ఉద్యో. 3-393

2. అధికము, విస్తారము

క. పుణ్యాశ్రమదేశముల నగణ్యంబగు తపమునేయఁగా—
ఉద్యో. 4-385

అగణ్యుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

అధికుఁడు, లెక్కింప శక్యముగావివాఁడు.

మ...అవ్వీరుఁడు ...పవమతోదుల్యం డగణ్యుండు సంగరసంక్రీడల
యందు— కర్ణ. 3-29

అగతి దే. వి. ఇ. స్త్రీ

నరకలోకప్రాప్తి—పునర్జన్మమును బొందుట.

తే, అనఘ, యుత్తరదక్షిణాయనము లమ్మ, హోత్ము లగ్నియు
ధూమంబు నంద్రు మఱియు, వినుము శుక్లంబుఁ గృష్ణంబు ననుట
గలుగు, నుగతిగతికి హేతువులగుటఁజేసి... కాంతి. 5-48

అగదము సం. వి. అ. పుం

బాపధము, మందు.

తే...జలనిధి తార. మొదలుగాఁ దారకంబులు మూఁట నగద, కార్య
ఫలములు. అను. 1-169

శ్లో. నక్షత్రే వారుణే కుర్వన్ భిషక్సిద్ధి మవాప్నుయాత్.

సం. భా. అను 186-12

(అయుర్వైదమున విషచికిత్సను దెల్పును—అగద తంత్రము)

అగపడు దే. అ. క్రి

1. తెలియవచ్చు, ఎటుకవడు.

సీ. బంధులకగ పడ్డఁబాయునన్దయమలు, కలక మైచెమటలు క్రమ్ముదేఱ
విరా. 2-70

2 కనఁబడు, కంటికిఁగానవచ్చు

వ. మాకుంజూడఁ బాండవులు పొడవడంగి లేకపోయిరిగాని యీ
లోకంబున మనకి గలిగిన నగపడకుండనేర రది యిక్కార్యంబు
మన్నరూపు—
విరా. 3-87

3. లభ్యమగు, పాపిండు.

క. అనవుడు ననిమిషవతి యే, యనువున నీశాంతి నీకు నగపడియె
మహాజనపూజ్య చెప్పవే. శాంతి. 4-332; ద్రోణ. 1-287

శ్లో. యేనైషా లభ్యతే ప్రజ్ఞా యేన శాంతిరీవాప్యతే ।

ప్రబ్రూహ తముపాయం మే సమ్యక్ ప్రహృద పృచ్ఛతః

సంభా. శాంతి. 222-33

4. చిక్కువడు (వలలోఁదగుల్కాను)

సీ...సంజకడ నిత్యమును మృగంబుల కురు, లొడ్డిదేకువవచ్చి యొక్క
మూలఁ డగపడ్డ వానిఁ గొంచరుగునొకప్పు డాహారంబునకుఁ బిల్లి
యచటఁ దిరుగఁబోయి.
శాంతి. 3-203

5. అధీనమగు, పశమగు

వ. ఇట్లు బహుప్రకారంబులగు మన్మథవికారంబున కగపడి నె గడంతి
విరా. 2-302

అగ్గము + పడు = అగపడు—చూ అగ్గము.

అగపాటు దే. వి. అగపడు

1. ఎటుక పడుట-తెలియుట-వెల్లడియగుట

వ. మన శస్త్రాస్త్రంబులు దక్కిన యవి యొకభంగి వీటికిని గాండి
వముం, గొనిపోయితిమేని సుయోధనునకు నగపాటు నిశ్చయం
బూహింపన్.
విరా. 1-158

శ్లో. గాండివం హి నరహ్యాఽనుక్రిమి లోకేషు విశ్రుతం,
కథం నావిష్కృతాఃస్యామో ధారరాష్ట్రస్య మారిష.

సం. భా. విరా. 47—3

2. చేర జిక్కుట, లోబడుట

వ. నాకు నొందుమెయి నెట్లునుం బగతు నగపాటు లేక తక్కునే
నవ్విధం బాచరింతు కాక. శల్య 2-278, విరా. 3-181

అగమనము సం. వి. అ. న.

అజ్ఞానము

గమనాగమన నిరసనా.

కర్ణ 2-400, శాంతి. 4-248

అగమనుడు సం. వి. అ. పుం

భగవంతుడు (గమనము లేనివాడు)

క. అగమనునిం బాంధు నఖిలజగద్భరణపరు నమూర్తి సాగరనిభ
బోధగరిష్ఠ బంచకాల, జ్ఞు గుణావ్రకు నిర్గుణత్వకోభితుఁ గొలు
తున్ - శాంతి. 4-224

అగము సం. వి. అ. పుం.

కొండ

ఆ. అగతమాట నాత్మఁ బొగడి.

ఆను. 5-207

అగమ్యత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

తెలియమి, అజ్ఞానము

క. సౌమ్యు లసౌమ్యుల భంగి న, సౌమ్యులు సౌమ్యుల విధమున జన
వర చిత్త, గమ్యత దోతురు. శాంతి. 8-52

అగమ్యము సం. వి. ఆ. (అ. ఆ. అ)

1. పోరానిది

మ...విశ్వవ్యాప్తమై నున్న నీ, కోకచో నెట్టు లగమ్యమయ్యె.

ఉద్యో. 1-186

2. పొందశక్యముగానిది

క. భక్తిసుగమ మగమ్యం, బవ్యయము త్రిలోచన నీ, దివ్యమహిమ
యాగమోపదేశము రుద్రా. ద్రోణ 2-367 కాంతి 4-189

3. తెలియరానిది

వైకృతాగమ్యశీలా.

కాంతి 3-531

4. నడవశక్యము గానిది

ఆ. దానిఁ జూచి దండధరుఁడు నీవిశ్లేల, వచ్చెదవు లతాంగి పలదు
సలువు, మింతి నీకగమ్య మిటమీది తెరువెల్ల ననిన నతనికిట్టు
లనియెఁ బొలఁతి. ఆర. 8-280

అగరువు సం. వి. ఉ. న

1. పరిమళ ద్రవ్యము

సీ. అగరుకస్తూరికా, చందనాద్యనులేపకాలి యిప్పుడు. స్త్రీ. 2-89

2. పరిమళద్రవ్యము నిచ్చు చెట్టు, అగరుచెట్టు

లయగ్రాహి. చందనతమాల లతలందు నగరుదుమము లందుఁ
గదళిపసములందు. ఆది. 5-13

అగలు చే. అ. క్రి.

1. పెల్లగిలు-ఉస్మామగు

క. వగ ముట్టికొనినఁ జిత్తము, వెగడొండఁగ మేను గలయ లెప్పుఁగో
ధృతిపాఁత గల పొకతీవ యింటికి, దగియుండెడు చంద్రకాంత
తల్పము వేరెన్. విరా. 2-308

2. తగులు—భేడిల్లు

తే. ఆతపత్రంబు దుసిమిన నతని మకుట, మతఁడు ఘనతోమరంబున
వగలఁజేయు. ద్రోణ 1-313.

3. విఱుగు-తునియు

వ. ఒకవైరి దావలించి తిరిగినం తెరిగిన యీరసంబున మల్లి
సితుండై యా భూవల్లభుం దతని యెముక లగల వ్రేసిన.

శల్య. 2-267

అగలు ² చే. వి.

అగరు. పరిమళద్రవ్యము

గీ. వల్లకిజాతనిర్యాసమెల్ల దేవ,వలకు మేలంతకంటె గుగ్గిలము లెప్పు
యగలు గంధర్వ యజ్ఞోరగాదులకుఁ బ్రియంబు ధూపదానము
నెడ నధిపవర్య. అను. 4-12

క. మలయజము నగలు మఱియుం, గలుగు సురభివస్తువులు
అను 4-12

అగల్పు దే. స. క్రి.

1. ఉన్నూలింతు, పెటుకు, పెల్లగించు

సీ. ప్రేవులు గండలు పెఱికి పేటాడి, యంగడదఁగొని మెదకు అగల్పు
కొనుచు. స్త్రీ. 2-9

2. వగులఁగొట్టు. భేదించు

పిల్లితల నగల్పు చంపె. కాంతి. 3-235 (పాఠాం)

అగస్తీ సం. వి. ఇ. పుం

అగస్త్యుఁడు అను ఒకముని

ఉ. దీని నగస్తినాఁబరగు దివ్యమునీంద్రుఁడు. అది. 6-98

అగస్త్యవటుము సం. వి. అ. పుం

ఒకానొక తీర్థప్రదేశము

ఇది హిమవత్పర్వతప్రాంతమునఁ గలదు. ఈ తీర్థమున స్నానముచేసిన
వారికి అశ్వమేధఫలము దక్కును. దీనికిఁ దూర్పున భృగుశృంగము
హిరణ్యఖిందువు అను తీర్థంబులు గలవు. అది. 8-185

అగస్త్యసరము సం. వి. స్. న

ఒకానొక తీర్థప్రదేశము. హిమవత్పర్వతప్రాంతమునఁ గలదు.

అర. 2-248

అగస్త్యాశ్రమము సం. వి. అ. పుం

అగస్త్యమహాముని ఆశ్రమము. ఇది భారతకాలమున గయకు సమీపమున
గలదు. అర. 2-319

అగస్త్యుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అగస్త్యుఁడు అను పేరుగల ఒకముని.

ఈతని చరిత్రమునకై చూ. ఆర. 2-320 మొ ఆర. 3-46 వఱకు

ఆను. 5-345

అగాధము సం. విణ (అ. ఆ. అ)

1. మిక్కిలి లోతుగలది

చ...కామమా యిడుమలందఁగఁజేయుదు నిండుఁజేమిటం, గలుగదు
నీకు నీతెఱఁ గగాధరసాతలభంగి. కాంధి. 4-51

2. అధికము, దురవగాహము, తెలియరానిది

క. తగియెడు శిష్యుల కొసఁగెను, జగతీశ్వర యిట్టలది ప్రశస్తంబై
యి, జ్ఞగములను గలిగె విను మ, య్యగాధ ధర్మంబు దుష్కృతా
ప్రాప్యమగున్. కాంధి. 6-498

అగారము సం. వి. అ. న. పుం

1. మందిరము, ఇల్లు

క. ఉచిత విహారప్రకార యోగ్యాగార, ప్రచయము సుందరగణికా,
నిచయము నొప్పించువాడ నీకుం దరుణి. విరా. 2-128

2. కాల

వ. అనర్తనాగారంబు ముఖ భాగస్థలంబు చేరి. విరా. 2-325

3. నివాసగృహము

వ. అప్పుడు కురువీరాగారంబులయందు హాహాకారంబు లెసంగె.

ప్రీ. 1-104

4. ప్రదేశము, స్థలము

మ. అవనిచక్రము పాదఘాదహతి నల్లాడంగ నత్కుగ్రతై, రవ హుం
కారరవంబునన్ వియదగారింబెల్ల భేదిల్ల. ఆది. 6-14

అగు దే. అ. క్రి

1. ఏర్పడు

వ. ఈ యయిదింటన కాదె జగంబులు స్థావరంబులునైన యవి.

కాంతి. 4-87

2. కలిగియుండు

క. ఉమియింపు మనుడు నతఁ డుపశమమొందినఁ గద్దుఁడుం బ్రహ్మ
తుండై విశ్రమ కేలిసలువఁ బ్రతిపైన్యము దెసమొగమయ్యెఁ బటు
గుణధ్వని సెలగన్.

ద్రోణ. 5-112

3. బడవు - కలుగు

ఆ. విను మంత్ర్యలోభమున సిరియగునె యాఁకొని ముసిండి దినినఁ
గ్రొవ్వలావుఁ గలుగునయ్య.

ఉద్యో. 3-383

క. ప్రస్తుత ఫణిసత్త్వ భయత్రస్తాత్మలమైన యస్మదాదులకెల్లన్,
స్వస్తియొనర్పఁగ నవసరమాస్తీకున కయ్యె నిప్పు డంబుజనేత్ర.

ఆది. 2-219

4. ప్రాప్తించు, సిద్ధించు

మ. నన్నుఁ గుటిలాలాపంబులన్ వెజ్జిఁజేసిన నీకై నదియేమి
యాశ్రిత గుణశ్రేష్ఠుడు వంచింతునే.

ద్రోణ. 1-388

వ. రణధర్మంబు దప్పక పెరంగినట్టి ధర్మాత్ముండైన దుర్యోధనునకు
నుత్తమలోకంబయ్యెడు మనుచు.

శల్య 2-307

క. అరయగ విషయము తెంతయు, దురంతములు వానియందుఁ
దొడరినఁజేటుం, బొరయుదురుదొడరకున్నం, బరమపదవి యమ్మై
హనుభావులకు నగున్.

కాంతి. 4-310

5. (i) పొందు

సీ. అదితి గర్భంబున నవతారమై వామనాకారమున హరి యడగు
టయును.

విరా. 1-54

(ii) కలవాడగు

క. ఆలును బిడ్డలు బంధులు, నై లీలఁ జరించుచును గృహస్థుఁడు
దత్త, ల్లోలత్వరహిత చిత్తత, మేలుగనలవటుపవలయు మీఁదెఱిఁగి
నృపా.

కాంతి 1-327

6. శక్యపడు—అలవియగు

ఉ...తగం గురువర్గముతోడిసంధి మీ. కైన తెలుగునన్ పంచినట్లుల
చేయుడు నేర్పులేర్పడన్. ఉద్యో. 3-105

7. నిజమగు, యథార్థమగు

క. అగునది యట్టిద దైవము, దగనిచ్చిన యవ్వరంబు దప్పునె మన
కున్, విగతభయవాసయోగ్యం, బుగ నొక్కెడ నెప్పు డిప్పుడ
పోవఁగవలయున్. విరా. 1-84

క. అదియగు నైనను ననుఁబెం, పొదవఁగ గాచికొని యిచటనుండుట
కంటెన్, మది నధికంబై తోచిన, యదిసి వడ్డునునిపాలి కదగుము
నాకున్. ద్రోణ. 3-298

8. తటస్థించు, సంభవించు

క. చనువానిజేయు కార్యం, బున కడ్డము సొచ్చి నేరువున మెలగు
చుఁదా, నును బయిఁబూసికొనుటఁదన, మును మెలఁగిన మెలఁకువ
కును ముప్పుగుఁ బదపన్. విరా. 1-125

9. తగు, యుక్తమగు

చ. అనవుడు గీచకుండు హృదయఁబునఁబొంగి లతాంగితోడ నిట్లను
ధృతిఁ గోలుపుచ్చెఁ గుసుమాయునుటఁదే విచార మిట్టులేఁపనగునె
యైన నీదయిన పంపెదఁగై కొని చేయువాడ... విరా 2-283

తే. అనిన సహదేవుఁ డిట్లను నధిప పుత్ర, పౌత్ర సోదరవంతుండు
బాహువీర్య, ఖునుఁడు మన కాశ్రయంబయి మనిచె మత్స్యదేశ
పతిగాడె సేవాపతిత్వమునకు. ఉద్యో 4-98

సీ. యొరుండు వెట్ట - ఆ-గుడువ నృపతిమాత్రకునకును గాదన్నఁ,
గౌరవాన్వయాగ్రగణ్యుడైన, నీకుఁ దగునె విడుపు శోకంబు
వజ్రస, నిఖము గాదె నృపుల నెమ్మనంబు. కాంతి. 1-112

10. ఉండు

క. గోవులకు వెమకయై వెనఁబోవుచునున్నారు. విరా. 8-188

క, ఎక్కడఁ జూచినఁ దానై, యక్కఱమగుమకడికలిమి నరి నేనఁ గరం.

బుక్కఱఁ దంత్రీపాలుం, దొక్కఁడ పొలియించె.

విరా. 3-281; ఉద్యో. 1-287

11. పడువలె అనుప్రయుక్తమగు

క. ఇతఁడెవ్వఁడొక్కొ రూపు నిరతిశయమై మనమునకు, బ్రియం
బొసఁగెడుఁ జూచితీరే చిత్తంబు నుదా, తత గానఁగనయ్యెడున్
వదనమున భంగిన్.

విరా. 1-258

12. అమోఘమగు

వ. నెనగునని కైకొనిన యాఁబోతు సంచితంబు మూర్కొని నను
లైగాలి పీచినను గొడ్డునకైనం జూలు నిలుచు.

విరా. 1-286

13. పనికివచ్చు, ఉపయోగపడు

వ. ఉంగిడి యదురుఁ ద్రిక్క యనువానికి నాపేరు నెప్పినం జూలు
మఱియును బసికివలయు తెఱంగులెల్ల నెఱుంగుదు వేటొక్క
పనికిం గాను గాని యే నీ వెంట నీ మనసును వడయం జూలుదు.

విరా. 1-286

14. పరాభవము పొందు

ఉ. మీసుభటత్వమున్ బలము మిన్నక పోవఁగ దుస్ససేనుఁ డట్లా సభ
లోన నన్ బటివెనంతియ కాక జయద్రథుఁడుసం, త్రాసభరంబు లేక
నుచితం బొనరించినఁ జెల్లిపోయె నేఁ, డీ సఖికుల్ గనుంగొనఁగ
నిట్లయితిన్ వగ నాకు వింతయే.

విరా. 2-176

15. దోష్టమగు, స్ఫురించు, తోచు

సీ. పొడసూపినట్లైన వడిఁబట్టకట్టి, పరికించి కానక బమ్మరించు, మెల
గిన యట్లైనఁ బలికింపఁదలంచి నిరూపించిలేమి నఁజులు వహించుఁ,
గదిసిన యట్లైనఁ గొంగిలింపఁ గడంగి, యా రసి బొంకైన నలఁత
హందు; నొడబడ్డ యట్లైన నడరివైకొనఁజూచి, చెన్నటి యగుట
నిశ్చేష్టఁబొరయు—తే— లలిత వివిధ విహారంబులకు లతాంగి,
యెలసి పొలసి నట్లైన నెలమిఁగరిసి, యభిమతక్రీడ సలుపంగ నప్ప
శించి, వెదకి రిత్తబయల్ గని విహ్వలించు.

విరా. 2-301

16. అనుకూలపడు, వీలుకలుగు

ఉ. మానవకోటి నిట్టి విసుమానవుఁబీనుఁగులైనవారి నెం, దైనను
గంటిమే యకట యాటడి వమ్మయిపోయె దుర్జయం, శైన
బలంబు గానితెరువై తన కిత్తిఱి దోడుగాద యుక్కినిమనంబు
గీడుపరికించునె క్రొవ్విన్ జేటుదప్పునే. విరా. 3-2.
(కాని = అనుకూలపడని)

క. అరయఁగ నయ్యెడు తెఱఁగుల, నరయుట కార్యంబు వారి నాల
స్యములే, కరయునది- విరా. 8-105

17. జరుగు-జడఁగూడు

ప. అతనిపయి నెత్తిపోయి తదీయ గోధనంబుల గ్రహించిన ధర్మ
తనయుండును దమ్ములు నడ్డపడం బటతెంతు రయ్యవసరంబున
మనము సమయభంగంబు చెప్పి వారల గ్రమ్మటం బుండెండు
వత్సరంబులు వనవాసంబు సలుపం బుత్త మత్తైన నప్రతిహతం
బుగాఁ జతురంత భూచక్రం కాక్రమించి కీర్తనీయులమై వర్తిల్లు
దుము, విరా. 8-117

చ. అనవుడు వాసుకీ ప్రభృతు లక్కట ధర్మపు గాదు నీవు నూ,
చిన తెరు వట్టి గెల్పు శుభసిద్ధి యొకర్చునె యిట్లుగాక య,వ్వని
తయుఁ దల్లిగాదె గరువంపుఁదనంబున జూత మాకు నిట్లనడగు
నమ్మ యెట్లయినయ్యెను కావమ సేయవచ్చునే. ఆను 1-194

18. సంబంధించు

ఉ. భంగముతోడ నున్న ననుఁ బంపు విరాటునిమీఁద భూమికిం,
తెంగటనుండు నాదయిన జీతపుటూళ్లులు సంతతంబు వానిం గడు
గాసిసేయు నతనిం జెలుపం దఱియయ్యె. విరా. 8-119

నాదయిన = నాకు సంబంధించిన

19. కనఁబడు

చ. హయ రథ దంతి సంతతి నిరంతర దుర్గమలీలఁ జేర్చి నే,ల యవిని
మూఁగినట్లగు బలంబులతోడఁ ద్రిగర్తు లెంతయున్. విరా. 8-138

20. వచ్చు

తే. దొలలు దలపడ్డ నాహవదోహలమున, నుభయబలములు దమకించి
యోర్వలేక, కలయఁబెరసి భూరేణువు కతన రాత్రి, గాకమున్న
యెండొరుఱులఁ గానరైరి. (రాత్రిగాకమున్న = రాత్రి వచ్చు
టకుఁబూర్వము) విరా. 8-190

21. విధ్యర్థకము, వలయు

క. మానముఁ బాణముఁ గాచితి, దీనికి సరిగాఁగ నీ మదికిఁ బ్రియ
మెఱగఁ, గా నాకుఁ జేయనయ్యెడు, దాని నెఱుంగఁ గాన మత్స
దము గైకొనవే. విరా. 3-222

22. ఒసరించు, చేయు

చ. మనుజుపరేణ్య నావలని మన్నన యట్టిదకాదె శక్తిమ,ర్దన మొన
రించి మత్స్యనగరంబున కుత్సవమల్లసిల్లి నీ. చనుటయు నాకుఁ
దేజమును సంపదయున్ గరిమంబుగాక యి,ట్లనఁదగునయ్య యే
నిచటనైనది యేటిది యింత యేటికిన్- విరా. 8-228

క. మానవ నాయక యగ్రజుఁడైనను నమజన్ముడేని నన్యాయం
బుం, బూని సహోదరులకుఁ గీ,డైన నతఁడు దండ్యుఁడందు
రవనీకతికిన్. (కీడైన = కీడు చేసిన) ఆను. 4-188

23. చాలు, సమర్థమగు

చ. మన బృహన్నలకు సారథ్యంబునేయు సామర్థ్యంబు గలదు. తొల్లి
ఖాండవ దహనంబునం బాండవమధ్యమునకు సారథియై యతని
చిత్తంబువడసె మఱియుఁ బెక్కెడలం దదీయంబగు రథంబు గడపఁ
దానైయుండు నేనెఱుంగుదు. విరా. 4-14

క. పరిచారకులై యుండుదు, రరివర్గ వ్యతికిరమున కగుదురు
వీరిన్, సరిదన కొడుకులు మెలఁగిన, తెరువున మెలఁగింపవలదె
ధృతరాష్ట్రీనకున్. శ్లో. 1-359

24. ఏకమగు, కూడు

మ సమయాబ్ధంబుల కంటె ముందర మహోత్సాహంబునన్ బాహువి,
క్రమమొప్పన్ విజయుండు నేను నయి సంగ్రామంబులో నేకకా,

లమునం దా ధృతరాష్ట్రజాధములనెల్లం జంపి భూచ కరా, జ్యము
నేకొందుము కారవేంద్ర మురజితస్థిప్రసాదంబునన్

ఆర. 1-894

(విజయండు నేనును నయి = విజయుడ, నేను ఏకమయి)

ఉ. గాండివి నొప్పు బల్కి తిటు గర్జుని జంపక వచ్చితేని త, మ్మండపు
గాపు నాకు నని మూర్ఖత సోదరమాతి నైనక, వ్వుడ మనంబనం
బెటుగు శోకము నెట్లు సహించు దప్పె నా, తండును నేమునైన
విబుధవ్రకరంబును మాకు నడ్డమే.

కాం. 1-14

25. ఆధారమగు, ప్రాచగు

ఆ. అధిక తాపత వృత్తమైనది నా చిత్త, మొనర నతని తోడ నొకటనునికి
యెన్నఁడొక్కొ మనకు నింఁట కగునాతఁ, డేల మసలెనొక్కొ
యిన్నియెండ్లు.

ఆర. 3-290

“నర్వేషామాశ్రయోఽస్మాకం రణేఽరీణాం ప్రమర్దితా”

సం. భా. ఆర. 141-18 (నావిక్ల)

26. జయించు

వ. ... అవిసీతులైన నీ కొడుకులు పుడమి యెల్లను చార యేలు
తీపుఁజూచెదరుగాని తమ పొలిసిపోవటం గానరు. వీర లర్జునుతోడం
బెనంగి మానప్రాణంబులు దక్కించుకొనువారె యట్లుంగాక సమ
బలులైననుం గయ్యంబునఁ గదా వీరౌదురు వారౌదు రనవచ్చు
నది యేల నీలోనికి ధర్మనందమం దెచ్చికొనుటయ నీకుఁ గర్తవ్యం
బనిన.

ఉద్యో. 2-278

27. జీవించు

వ. తమకించుచుందుము. నీకు తానయిచ్చి పెద్ద కారంబయ్యె నేడు
రణభూమియందు నర్జునుండొండెఁ ట్రిగర్తులొండెం గావరియు
నేమతనిఁ బెద్దకయ్యంబులోనఁ తాపికోనిపోవుట నీచిత్తంబునకు
నచ్చునకాదె.

ద్రోణ. 1-220

శ్లో. అద్యాస్తస్త్వసద్భూతా భూమి రత్రిగర్తాధ వా పునః,

సత్యం తే ప్రతిజానీమో నైతన్మిథ్యా భవిష్యతి

సం. భా. ద్రోణ. 17-18 (వావిళ్ళ)

28. నిలువఁగలుగు

వ. అంతం బతంగుండు పశ్చిమాచలంబునవులకుం జనిన ... పాండవ
జలఁబు సమయ సముచితంబగు సమరవిరామంబునకు నున్నట్లం
బగుట యెఱింగియు మున్ను సవ్యసాచి యురవడికింకాక తమ
మొన దెరలుచులికి జేసియు నదియమెయిగా నాచార్యుండ
దొరలకుం జెప్పి సేనలఁ దివియ నియోగించెఁ బాండవసైన్యంబు
లును మరలె.

[ద్రోణ. 1-388

(ఉరవడికింకాక = ఉరవడికి నిలువఁజాలక)

29. చెల్లు

క. మనమున భేదము మోదముఁ, బెనఁగొనియెడు మధ్యలంబుఁ బీడిం
చెడునా, మనుమల్దని వినికి నాతని, యని పని యటమీద నెట్లు
లయ్యెం జెప్పుమా.

[ద్రోణ. 2-40

30. సమీపించు

క. కాలంబై సం బోవక, యీ లోకమునందు నిలువ నెవ్వరికి వశమి,
స్థైల యవివేకజనముల, పోలిక శోకానలమునఁ బొగులుచు
నుండన్.

[ద్రోణ. 2-827

31. తోడ్పడు

క. నాలో సగ మద్దునుఁడే, నాలమునం దతని కగుట యరుదేయెమ్మై,
ప్రాలెదనోరీపు లెట్టులు, గూలెదరో చూడు నాకుఁ గురుబల
మెదురే.

[ద్రోణ-2-350

32. అక్కఱపడు, వలయు

క. నరుండు దన తేరు వోయెడు, తెరువునకై నంత సేనఁ దీవ్రాస్త్రము
లన్, ధరఁగూర్చుగ నయ్యెడ న, య్యరదముఁ గృష్ణండు వఱపు
టద్భుతమయ్యెన్.

[ద్రోణ. 3-141

సీ. గంధంబు పూణంబు కాని తక్కినయాలు, నధిగమింపగనోప
వధిగమించు, రసము జిహ్వయు యితరము లా పనికిగావు,
రూపంబు జకుచ్చు యోవు నెఱుంగ. అశ్వ. 2-29.

33. నెరవేలు

వ. అట్టివి యద్దేవదేవుని దివ్యలీల లతండు కోపించిన భువనంబు
లస్వాస్థ్యంబును బ్రహ్మండైన సుఖత్వంబును గను నా భూత
నాథుడు గురుసుతునకు సన్నిహితుడయ్యె గావున నయ్యోధ
వరుం డొక్కరుండ శిబిరంబు ప్రవేశించి యి తెఱఁగు పరాక్రమం
బొనరించెగాని యివ్వితేషం బా రధికవరుని శక్తివై నది గావది
చిత్తంబున నిడం బనిలేదు. సౌప్తి. 2-131

ఉ. కావనినట్లయుండి యవు గార్యములు. ఉద్యో. 3-23

34. పరిణమించు, మాటు.

తే. ఓరి ఛాత్రీసురాధమ క్రూరకర్మ, కపటదార్మిక యత్యంత కల్మ
షాభియుక్తి బోయిన రేయి మహోగ్రవృత్తి, దగిలి తెంత వేగి
రమునఁ దపసివై తి. సౌప్తి 2-52

35. (పెండ్లి) చేసికొను

కా. కావప్రాప్తికి నోర్చి తానడిగి యాచంద్రాస్య నన్నారదుం, డా
పృథ్విపతి యీఁ బ్రియంబున వివాహం బయ్యె. కాంతి. 1-254

వ. సవినయంబునఁ దన శక్తితో గురునకు దక్షిణ యిచ్చి యాతండ
వనుపఁగా, సమావర్తనకార్యంబు నడపి వివాహమై.

కాంతి 5-189

36. వర్తించు

ఆ. మనసు నిండ్రయములఁ బనిగొని పురుషుండు, స్త్రీపచరశిక్ష లేని
రథ్యసమితి, నడపు గతికు మాడ్కి నడవడినని యాడ్చి, నట్టులైన
నశుభ మావహిల్లు. కాంతి. 5-153

37. మేలగు

క. పలుకువడి నతనిఁ బాపంబులు విడుచు, బలికిన నతనిఁ బొందును

కావంబులు నొరు పాపము దరపై, నొలయింపఁగ నేల నింద
యుడిగినఁగా చే. కాంతి. 5-553

38. రూపము ధరించు

వ. ఇట్లు లబ్ధివడం డగుచు సత్యవతీసుతుం డగ్నికార్యవరుండై
యరణి పుచ్చుకొని మఖింపందొడంగిన ఘృతాచియను నప్యరో
వనిత లోచనగోచరంబగుటయుఁ దానునుం గామగోచరత్వంబు
నొందిన నయ్యిందువవన యమ్ముని తెఱంగెఱిగి వంచనం జిలుక
యయి యుండె. కాంతి. 6-250

39. చేయఁబడు

క. పారావతములు శుకములు, శారికలును ఋష్యులతలు జనవర
పసిడిం, దారమున నైన ముట్టులు, నారయ గృహమంగళంబు
లాదర్శములున్. ఆను. 4-118

40. జనించు, పుట్టు

వ. ఈశ్వరుండు వానికి వైదర్భియం దఱువదివేవురు గొడుకులు
తైబ్ర్యయం దొక్క కొడుకుం గా వరంబిచ్చి...యదృశ్యుండైన.
ఆర. 3-51

41. ఉదాహరణంబుగానగు

వ. గోదాన ఫలివిశేషం బింకను విరవలతుం జెప్పవే యనుటయు
ననిమిషనదీనందనుం డివ్విషయంబున నైనది యొక్క యితి
హాసంబు గలదు... ఆను. 2-445

42. సంఖ్యావాచకముల మీఁద పూరణార్థకమున వచ్చు 'అవ' కుఁ
దొల్లిటిరూపము.

చ. ...ఆ పదుమూడగు నేఁడు మత్పితా, మహులు చరించిరింతయుఁ
గ్రమంబున నాకెఱుంగంగ జెప్పుచూ. విరా. 1-44

చ. పుడమిధనంబు నాకము విభూతియుఁ జేరిన యేని నల్ల న, వైదు
నభిమన్యు నెమ్మొగము వేయగు పాలును బోలనేర్చునే.

ద్రోణ. 2-145

43. వ్యతిరేక క్రియలపై ననుప్రయుక్తంబై రూఢిని దెలియఁజేయును.

తే. దొరలు దలపడ్డ నాహవదోహలమున, మథయజ్ఞములు దమ
కించి యోర్వలేక, కలయజెగిసి భూరేణువు కతన రాత్రి, గాక
మున్న యొండొరువులఁ గానరైరి. విరా. 3-190

44. వ్యతిరేకార్థమునందు సర్థము లేకయే యనుప్రయుక్తంబగు.

క. కేకయసాల్కులు దోడుగ, నాకిచక్షుఁడాజి నన్ను నపజితుజేసెం,
జాకుండమున్న యొకపరి, నాకాతనితోడ భండనము లేదయ్యెన్.
విరా. 3-118

వ. ...వారికెవ్వరికిని నాకలోకనివాసంబు లేక తక్కునేని సోదర
రహిత స్వర్గంబునందు స్వర్గత్వబుద్ధి పుట్టదయ్యెడు. స్వర్గా-15

45. వ్యవహితంబులగు విశేషణ విశేష్యంబులకు మధ్య చేరును.

క. భండనమున నిరుగేలను, గాండివము దివియ నేర్పు గలిగిన నంబు
ద్దండమగు సవ్యకరము ప్రచండతఁ బరఁగుదును సవ్యసాచియ
నంగన్. విరా. 4-145

క. గురుఁడవు గాక పగతుండవె, దురమునఁ గుపితుఁడగు నిన్నెదు
ర్కొననా కొక్కరునకు శక్యమె యాపురహరున కగుంగాక
యనుచు నరుగుచునుండెన్. ద్రోణ. 3-23

46. పండు, ఫలించు

సీ. పలనేర్పడఁగదున్నఁ బొలములోనైన వర్షంబు లేకున్న ధాన్యంబు
లగునె. సాప్తి 1-31

(వ్యవ—ఈ సంవత్సరము మీచేలో ధాన్యమెంత అయినది. మా చేలో
ఈ సంవత్సరము చేరెడు గింజలు కాలేదు.)

అగుఁగాక } దే. అవ్య (రూపాం) అవుఁగాక; అవుఁగాత
అగుఁగాత }

కానిమ్ము-సరియే. అంగీకారమును దెలుపును.

క. అగుఁగాక కర్మఫలములు, దగఁ గుడువక పోవవలె.

ఆర. 5-338

వ. అద్దేవుం డట్లయగుంగాక యని యానతిచ్చి యంతర్హితుండయ్యె.

ద్రోణ. 4-275

క. ...గో,మహానీయమూర్తిమనస్మతి,సహిత యగుంగాత మకుట సంపద
లొసఁగున్.

అను. 8-89

అగుఁగామి దే. వి.

అగుటయుఁ గాకుండుటయు

ప. ...అతండు ముక్తుం డగుఁగామి గని కొను తలంపున నిజాను
భావంబున నతని చిత్తంబు ప్రవేశించి మారవికారంబు భావించి

శాంతి 6-171

అగుఁబొమ్ము దే. అవ్య. (రూపాం) అవుఁబొమ్ము; సరే

క. అని చెప్పిన విని యగుఁ బొమ్మని కైకొని ధర్మతనయుఁ డందఱ
మును నిట్టనపాయత వర్తిల్లుద, మని తమ్ములతోడ నిశ్చయం
బుగఁ బలికెన్.

విరా. 1-114

అగుచువచ్చు దే. అ. క్రి.

కానుండు, కావచ్చు

వ....మోహూర్తికాది శిష్టజనులు పరివేష్టింప నుండి లగ్నం జాసన్నం
అగుచు వచ్చెనని ధర్మతనయుని కెఱింగింపంబనిచిన, విరా. 5-889

(కొన్ని ప్రతులయం దది పాఠాంతరము)

అగుకంటె దే - ద్రు

అగుటకంటె (ట వర్ణము లోపించిన రూపము)

దుఃఖభారవహుఁ డగుటకంటెన్ -

శాంతి. 3-464

అగుట దే - కృ

'అగు' అర్థములఁ గలిగియుండును. చూ. అగు

సీ. ఈ సుందరి నై రంధ్రియగుటెట్లాకో-

విరా. 2-146

అగుణము సం. వి. అ. పుం.

1. దోషము 2. చెడుగు, తప్పు

అపార గుణాగుణ దోషవర్జితా

ద్రోణ. 2-364

విణ (అ. అ. అ)

అగుణములు లేనిది. గుణరహితము

క. అగుణబియ్యము నిమ్మెయి, బ్రగుణతఁ బ్రాపించు నక్షర
మహంకార, స్థ గణంబూడిన విడచినఁ, దెగు నన్నియు నిర్వికార
దీప్తంబునగున్ - కాంతి. 6-15

అగుదెంచు దే. అ. క్రి.

1, గతించు, కడచు

చ. తడ వగుదెంచె జమ్మికఁ బ్రవక్షిణ వృత్తిగఁ దేరువోవనిమ్ము.

విరా. 4-171

మధ్యాక్కర. ఏనేడు లగుదెంచె నర్జునుం డేగి

ఆర. 4-3

2. అగు

వ. కణ్వమహామునియు నక్కుమారు నుదార తేజో రూప విక్రమ
గుణంబులకు సంతసిల్లి వీఁ డఖలభువన యౌవరాజ్యాభిషేకంబు
నకు సమర్థుం డగుదెంచెనని విచారించి యొక్కనాఁడు గూఢున
కిట్లనియె. ఆది. 4-85

(‘అరుగుదెంచె’ నని కొన్ని ప్రతులు)

అగునగు దే. అ. క్రి

జానాను

చ. అగునగు మేలుమేలు మనుజాధిపుఁడున్ మహి యేలు

ద్రోణ. 5-99

అగోచరము సం. విణ (అ. అ. అ)

1. తెలియనిది

వ. వేదాంత వేద్యంబులగు నర్థంబులు నా కగోచరంబులు

ఉద్యో. 2-102

2. కనబడనిది

సీ. ఒకమరి దవ్వయ్యు నొకమరి దృష్టి కగోచరంబయ్యును

కాంతి. 3-151

3. ఇంద్రియములకు విషయము కానిది

ఆ. కనుట వినుట యాదిగాఁగల యింద్రియంబుల కగోచరంబు బుద్ధి
దీప, రూపగాఁగఁ దోచు రూపశబ్దాది గుణ, శృంగారహితమైన తత్త్వ
మనఁఁ.

కాంతి. 5-108

4 వశముగానిది

వ. ఆనుభవము మ్రింగు శాంతి, గమనది నిర్భేదసత్ప్రకాశంబది చా,
విను తలఁపునకును బలుకున,కు నగమ్యము గర్హముల కగోచర
మనఁఁ.

కాంతి 4-199

5. అగమ్యము, పోరానిది, పొంద శక్యముగానిది.

ఆ. ఉన్నతప్రకాశ యుత్తరకురుభూము, లందు జనులు వీని నవని
చరుల, కవి యగోచరంబు లిందు సాధించి యె,ద్దియును గొనఁగ
లేదు తివిరి నీకు.

సఖా. 1-238

అగోచరుడు సం. విణ. అ. పుం.

కనబడనివాడు, అందనివాడు, వశము గానివాడు

క. యోగీంద్రచిత్రకమలా,భోగ మధుపవిభుడు ప్రకృతి పురుషా
త్ముడు ని,ర్భోగ స్వరూపుఁ డవ్య,త్రాగోచరు, డధిక సులభుఁ
డమలాత్ములకున్.

ద్రోణ. 5-428

అగ్గము చే - విణ.

1. అనుకూలము

ఆ. వినమె యిట్లు పడిన వీగలు పదపడి, తమకు నగ్గమైన తటి
జయించ, రెట్లు ప్రబలి రిపుల నీవును నాపద, కోర్చి భంగపాటు
దీర్చికొనుము.

విరా. 1-54

2. వశమ, ఆధీనము

అనుచు వలరాజువారికి నగ్గమయ్యె విరా. 2-86

క. నరసుతున కగ్గమయ్యెం, గురుధరణీవల్లభుం డకుంఠిగతి మీ,
రరుగుంట్లదేయుం డడ్డమ, చొరుడు వెరవు లావు నెఱయ శూరత
మెఱయన్, ద్రోణ. 2-21

3. అధికము

తే. జరయు మరణంబు మర్పుని జన్మమాది, గాంగ వెనువెంటఁ
దగులు నగ్గలువేచి, యెల్లి సేసెద ననక మే లిష్టదు చేయు, తనయ
వార్చునె మృత్యువు జనులవసులు. కాంతి. 8-234

(అంగంబు—అని పాతాంతరము)

4. సమీపించునది, అందుపాటులో నున్నది.

సీ. హైహయండు సుమిత్రుడను రాజు వేటవో, యిన చోటఁ దన
చేత నేటువడిన, మృగ మమ్ముతోఁజాఱఁ దగితె వెన్వెంటన, యది
యును నొకమరి యగ్గమయ్య, నొకమరి దవ్వయ్య నొకమరి
దృష్టి కగోచరంబయ్యను ఖరవదంబు. కాంతి. 3-151

5. దుర్భరము, దుస్సహము

క. ఈ యెడ ననుగని వారణ, సేయుండు నితఁ డగ్గమైన చిచ్చుట
పిడుగై, పోయి పయిఁ బడదు నీ వర. వాయించుకలేక పటప
వలయు రథంబున్. విరా. 5-14

(ఈయన ననుగని సైరణ, నేయం డితఁ డగ్గమైన, చిచ్చుటపిడుగై
అని కొన్ని ప్రతులు)

(ఈ శబ్దమునకు మూలభావపు 'అగు' అయియుండవచ్చును. 'అగు
క్రింద 6, 16, 30 అర్థములఁ బరిశీలించునది)

అగ్గలము దే. విణ.

1. అధికమైనది, అతిశయించినది. ఎక్కువయైనది.

సీ. అనిలచయమ్మునఁ బ్రాణమగ్ర్యము ఛంద,ములకు గాయత్రి యగ్గ
లము పశువు, ఆశ్వ 2-161; స్త్రీ. 2-111

తే. ఆత్మరక్షకు నగ్గలంబు, ధర్మరక్షయ యుత్తమ ధాన్తి
కులకు. ఆది. 6-217

వి.

అధికము, అధిక్యము

సీ. కుంఠిమహాదేవి కోడండ్రలోపల, నగ్గలంబునఁ గొనియాడఁ
బరఁగి. విరా. 2-216

క. విలువిద్య నొరులు నీ క,గ్గలముగ లేకుండ నిన్నుఁ గఱపుదునని
ఆది. 5-289

క్రి. విణ

అధికముగా

క. పమల యెడ మేలుగాంచిన, మనుగడ యగ్గలము సేసి మర్పిం
పుము. ఆశ్ర. 1-64

దీనికిని మూలధాతువు 'ఆగు'- అగ్గము- అగ్గలము. స్వార్థమున 'ల'
వచ్చినది.

అగ్గలింఁచు : దే. అ. క్రి. (నామధాతువు)✓అగ్గలము

1, విభృంభించు

తే. నేల నాలుగు నెఱుగుల నృపుల కొలువు, లండు నేను వర్తించితి
నననినాథ, యగ్గలించి నా యెదుర బాహువులించి, కడఁగఁ
జాలెడు మల్లులఁ గాన నెందు. విరా. 2-7

2. ఉత్సహించు,

చ. అని యని యుగ్గడించు భృతి యల్లల నాడిన దల్లడించుఁ జై,
కొనుతలఁ పోరగించు మది గోర్కులు వేర్చిన నప్పుళించు నె,ట్టన
తెగ నగ్గలించు. విరా. 2-31

3- అధికమగు, ఎక్కువగు, అతిశయించు.

తే. బెగ్గలం బంతకంతకు నగ్గలింప.

విరా. 2-87

తే. అనుచుఁ గొందఱు పడుకోర్కు లగ్గలించి.

విరా. 2-85

అగ్గలిక దే. వి (రూపాం) అగ్గలికము

1. ఉత్సాహము, పూనిక

తే. జెట్టి తండంబు తోడఁ జేపట్టి హొంతకారి విజించిన యట్టు లగ్గలిక విలుచు.

విరా. 1-81

సీ. దళము దళంబుతోఁ దాకి యగ్గలిక మై, నీడఁ బోవక ప్రేమిల్లాడు నెడలు.

విరా. 5-165

2. ఆధిక్యము, పెంపు, అతిశయము.

ఉ. అచ్చెరువైన విక్రమము నగ్గలికన్ సమరంబు గోరి యీ, వశ్చుచు నన్నవాఁడు బలవద్రిపుభీషణబాహుడైన వి,వ్యచ్చుడ.

విరా. 4-181

3. తలంపు, ఊహ, భావము

క. నను నెవ్వ రాశ్రయించిన, ధన మొనఁగుదు రాజ్యమిత్తుఁ దద్దురిత ములం, దునుముదు నను నగ్గలికలు, మనమున జనియింపఁ జొచ్చె మనుజాధీశ.

కాంతి. 5-355

అగ్గలికము దే. వి.

1. విజృంభణము, అతిశయము

సీ. చతురంగబల మతిసాంద్రతఁ గవిసిక, యగ్గలికమునకు బెగ్గడిలక

విరా. 4-62

సీ. ఫారి భాగంబున నాల్గు, తోమరములు సొనిపి నెత్తురులు వఱపి, యార్చినఁ బేర్చిన యగ్గలికంబున కర్ణ.

2-191

అగ్గలము, అగ్గలిక, అగ్గలికము - రూపాంతరములు.

అగ్గి. వి. ప్రాకృతసమము (అగ్నిః - అగ్గీ - అగ్గి)

ప. వివిధ దేశాధీశులును నాతోడి సుఖదుఃఖముల కియ్యకొని యగ్గలిక మై నగ్గినైన నటుకను సముద్రంబైన నీడను దెంపుసేసి.

ఉద్యో. 2-214

అగ్గించు దే. స. క్రి. నామధాతువు/అగ్గము

స్తుతించు, పొగడు, కొనియాడు

సీ. తన బంటుతన మాజీ గసిన మార్తురకైన బలుమాటు నగ్గింప
వలయువాడు. విరా. 2-208

అగ్ని సం. వి. ఇ. పుం.

1. నిప్పు

క. విను యోగయుక్తునకు శ.ప్రనిహతి జలబాధ యగ్నిదాహము
మొదలై, చను నవ్యికారములు లేవనఘ యతఁడుగోరఁ
ద్రెంద్రమగు పదమైనన్ అశ్వ. 1-211

2. అగ్నిహోత్రము - నిప్పు (ఇది పవిత్రాగ్ని)

అ. అతఁడు నియతితోడ నగ్ని సముజ్జ్వలంబుగ నొనర్చి విరా. 1-148

3. రూపరత్నాత్రము

తే. అతని తలఁపునఁ బ్రతిఫలించె నాకసంబు, దానియందు జలంబు
లుద్భవము నొందె, సలిలమువ నగ్ని మారుతజనన మొనరె, ననల
పవన యోగమన మేదిని జనించె. శాఖ. 4-82

దీనికి-తే. అతని తలఁపునఁ బ్రతిఫలించె నాకసంబు, వాని వలనను మారుతో
ద్భవమునయ్యె, వానివలనను తేజంబు వానివలన, సలిల మాసలిలం
బున నిల జనించె - అని పాఠాంతరము గలదు. ఈ పాఠము
'అకాశాద్వాయుః, వాయోరగ్నిః, అగ్నేరాహః, ఆహః పృథివీ'-
అను ఉపనిషద్వాక్యముసారముగా నున్నది. కాని పై పద్యము
మూలమున కనుగుణముగ నున్నది.

శ్లో॥ ఆకాశదభవద్వారి సలిలాదగ్నిమారుతౌ । అగ్నిమారుతసంయో
గాత్తతః సమభవన్మహి, సం. భా. కాం. 183-14, 15 శ్లో-
(వావిళ్ళ)

4. త్రేతాగ్నులు - (అగ్నిత్రయము, మూడగులు)

1. ఆహవనీయము 2. దక్షిణాగ్ని 3. గార్హపత్యము కాంతి-3-43

“శ్లో. పితావై గార్హపత్యోఽగ్నిర్రాతాగ్నిర్దక్షిణస్త్రుతః

గరురాహవనీయస్త సాగ్నిత్రేతాగ్నిరీయనే-” మనుస్మృతి 2-231

రూపత్రయాత్మకంబగు నీయగ్నిని త్రాహ్మణుండు శాశ్వతముగాఁ గాపాడుచుండును. తండ్రి నుండి కుమారునకుఁ గుమారుని నుండి మనుమనికి నిట్లు వంశపారంపర్యముగా నీయగ్ని గృహస్థునిచే గృహమున రక్షింపఁబడి సంక్రమించుచుండును.

1. గార్హపత్యము :- వేదాధికారికి వివాహములో నీయగ్ని యేర్పడును. ఈ యగ్నియందు యజమానుండు పుంసవన సీమంత జాత కర్మ చౌలోపనయనాది కర్మములును దర్శపూర్ణిమా, స్థావీపాకములును పితరుల కొనరించు ఔర్వదైహిక క్రియలను పొనరించును.
2. దక్షిణాగ్ని :- ఇది యజమానుండు చయనము చేసినపుడు గార్హపత్యము నుండి వేటునేయఁబడును. ఇందు సర్వాభిచారికక్రియలు నిర్వర్తింపఁబడును.

(అభిచారిక క్రియలు = శత్రుహింసార్థము చేయు క్రియలు. పితాచములను వదలించుకొనుటకై చేయు క్రియలు)

3. ఆహవనీయాగ్ని :- ఇదియు దక్షిణాగ్నివలె యజమానుండు చయనము చేసినపుడు గార్హపత్యము నుండి వేటునేయఁబడును. ఇవ్వులు మొదలగు యాగక్రియలు నిర్వర్తింపఁబడను. చయనము చేసిన వారీత్రేతాగ్నులను యావజ్జీవము గాపాడుచుండురు. కేవల గృహస్థులు గార్హపత్యాగ్నినే రక్షించుచుండురు.

భార్యలేనివాని కీయగ్నులు లేవు.

5. పంచాగ్నులు

పంచాగ్ని మధ్యంబున నిల్చి యొక్కయేడు-

ఆది. 8-201

మండు వేసవి పంచాగ్ని మధ్యమున-

ఆర. 8-277

1. అన్వాహార్య వచనము లేక దక్షిణాగ్ని, 2. గార్హపత్యము,

3. ఆహవనీయము, 4. సభ్యము, 5. ఆవసధ్యము.

ఆవసధ్యము = లోకాగ్ని.

(వంచాగ్ని మధ్యమునఁ దపమొనరించె ననుచోట నియ్యవియా?—
వేరుగలవా?— విచార్యము.)

సామాన్యాగ్ని భేదములు నాల్గు మాత్రమే గలవు.

1. అనలము = జలరాగ్ని, 2. కుకూలము = కుమ్ము నిప్పు, 3.
భగలము = పిడుక నిప్పు, 4. వత్సలము = తృణాగ్ని.

6. భానుం డను వహ్నికి సోమపుత్రియైన బృహద్భానయందుఁబుట్టిన
యార్జురలో నై దవవాఁడు— చూ. ఆర. 5-167

2. ఆవుఁడను వహ్నికి ముదితయను తరుణియందుఁబుట్టినవాఁడు. ఇతఁడే
హవ్యవాహనుఁడు, చూ. ఆర. 5-167

ఈ యగ్ని బ్రహ్మమానసపుత్రుఁడు. బ్రహ్మచే నియమింపఁబడి లోక
మున వెలుగుచుండును అని విష్ణుపురాణమునఁగలదు. ఈయన భార్య
స్వాహదేవి.

వ. అష్టవనసువులలో నాఱవవాఁడు - ప్రజాపతికిఁగల యేడ్వరు
భార్యలలో నాఱవ భార్యయగు కాండిలికి 'అగ్ని'యను నాతఁడు
జనించెను. ఇతనికిఁ గుమారస్వామి పుత్రుఁడయ్యెను.

చూ. ఆది. 3-67

అగ్నికార్యము సం. వి. అ. న.

1. హోమము

వ. దేవార్చనంబు దీర్చి యగ్నికార్యంబు నిర్వర్తించి. ద్రోణ. 3-7

2. శరీరమును దహించుట. అగ్నిపంస్కారము. దహనక్రియ.

తే. పుత్రులకు బాంధవులకును మిత్రతతికి, నగ్నికార్యంబు వాగులుచు
నాచరించి, యొక్కచోట నాసీనుడై యుండె ద్రుపద, తనయ
వచ్చుట వార్చి నెమ్మనము దలర. పౌ. ప్రి. 2-23

అగ్నికుండము సం. వి. అ. న.

1. అగ్ని నుంచుటకై యేర్పఱచిన కుండము (గుంట). హోమకుండము.

సీ. ...అగ్నికుండమున ద్రోణాచార్యునకు నాశ, మొనరించు దానికై
యుద్ధవించె, ఉద్యో. 4-101

2. ఒక సరకము.

సరకము లన్నింటి వైదు సమూహములుగా విభజించినపు డయ్యది నాల్గవ సరకసమూహ మగుచున్నది. సరక మైదు విభములుగ విభజించినటుల మహాభారతమునుండి తెలియుచున్నది. శ్రంథాంశరముల విభజింపబడిన సరక భేదములన్నియు నీ యైదింటిలోనే చేరును.
చూ. ఆను. 5-170.

అగ్నికృత్యము సం. వి. అ. న.

అగ్ని కార్యము.

క. తదనంతరంబి యప్పతి, విదుర శవము మ్రానుసెంది వికృత రహితమై, నిదురమెయి నొదిగియున్న ప,గితి నుండం జూచి యగ్ని కృత్యము నడపన్ -
అశ్ర. 2-82

అగ్నిచయనము సం. వి. అ. పుం. (రూపాం) అగ్నిచయము

అగ్నిని బ్రతిష్ఠించుట.

పక్షుల యాకారముతోఁ గుండముల నేర్పబడి యందు మంత్రము లతో నగ్నులను బ్రతిష్ఠించుటయే యగ్నిచయనం బొనరించుట యగును.
చూ. ఆర. 5-163

అగ్నితీర్థము సం. వి. అ. న.

ఒక తీర్థప్రదేశము.

శల్య. 2-184

అగ్నిత్రయము సం. వి. అ. న.

మూడగులు.

చూ. అగ్ని. కాంతి. 3-48

అగ్నిదాహము సం. వి. అ. పుం.

అగ్నివలన దహించుట, నిప్పువలన దగులబడట.

క. విను యోగయుక్తునకు శస్త్రహతి జలబాధ యగ్నిదాహము మొదలై, చనున న్వికారములు లేవు... అశ్వ. 1-211

అగ్నిదేవుడు సం. వి. అ. పుం.

అగ్ని

ప. అగ్నిదేవుడు భృహస్పతికిచ్చె.

ఆది. 7-45

అగ్నిదైవత్యము సం. వి. అ. న.

కృత్తికా నక్షత్రము.

ఆర. 5-245

అగ్నిధార సం. వి. అ. స్త్రీ.

ఒకనది. శిథిలప్రదేశము

ఆర. 2-278

అగ్నిప్రవేశము సం. వి. అ. పుం.

శివులలో బడుట. ప్రాణకార్యము చేయ నిశ్చయించి యగ్నిఁ జొచ్చుట.

సీ ఇప్పుడు నారడం డెందున్న వాడని, యడిగిన యతైన నతఁడు
నాకుఁ, నన్నెఱింగించి యగ్ని ప్రవేశముసేసె ననుము. అశ్వ. 1-48

అగ్నిభట్టారకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అగ్ని— ఇచ్చట భట్టారక శబ్దము పూజ్యవాచకము

వ. కఠమూలఫలాశనుండై వనస్థంబులైన ఫలఁబుల హవ్యకవ్యం
బుల నగ్నిభట్టారకుం విత్పదేవతలం దనువును. ఆది. 3-201

అగ్నిభవుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కాక్తికేయుఁడు, కుమారస్వామి

వ. అమ్మహాధ్వని విని కలుషించి యైరావత ప్రతీకఁబులను దిగ్గజంబు
లయ్యగ్నిభవుమీదం బఱతెంచిన. ఆర. 5-207

అగ్నిమాంద్యము సం. వి. అ. న.

అశీర్థము, ఆకలి మందగించుట

వ. నిరంతర పుతధారాకారణంబున నగ్నిదేవుండు తన కగ్ని
మాంద్యంబును దేజోహీనతయు దప్పియునైన. ఆది. 8-247

అగ్నిముఖము సం. వి. అ. న.

1. ప్రధానహోమములకుముందు నగ్నిని బ్రతిష్ఠించుకొనుట మొదలుగాఁ
గల పూర్వమునందుఁ జేయబడు అంగిక కర్మముదాయమునకు
అగ్నిముఖమనిపేరు. ఇయ్యది హోమమునకుఁ బూర్వాంగక్రియ.
జయాది హోమము, ప్రధాన హోమము అయిన తదుపరి ఒరుపఁ
బడును గాన నయ్యది యుత్తరాంగిక క్రియ యగును. ఉద్దేశముఁబడు

ఒట్టి ప్రధాన హోమములు మాటుచుండను. గాని పూర్వోత్తరాంగ
కర్మలు మాత్ర మస్మింతికి నొకటే.

చ. నిష్కమేయి నగ్నిముఖం బొనరించి వేలిమిం, దనయు
స్మజింబి లోకవిదితంబుగ వృత్తసమాఖ్య యిచ్చి ఉద్యో. 1-122

2. అగ్ని

తే. అప్పటికి వారు లేకున్న సగ్ర మగ్ని, ముఖము నందైన నిడునది
సఖుల బంధు జనుల నతిథుల గురుల భోజన విధాన, తృప్తులుగ
జేసి బలివిధి దీర్చవలయు. ఆన. 3-389

శ్లో. ఏవంక్యత్వా బలిం సమ్యగ్దద్యాద్భిక్షాం ద్విజాయ వై ,
అలాభే బ్రహ్మణస్యాగ్నావగ్రముద్ధృత్య నిక్షిపేత్.

సం ఖా ఆను. 154-15

3. అగ్ని ద్వారకము

క. ఆతని యజ్ఞంబున, బుడ. హూతి పురస్సరమరుద్గణోత్తము లధిక
ప్రీతిఁ జనుదెంచి హవ్యము, లాతత హస్తములఁ గొందు రగ్ని
ముఖమునన్. ఆది 5-79

అగ్నిముఖము సేసికొను స. క్రి.

అగ్ని సందానము (కూర్చుకొనుట) సేసికొను.

సీ. ... అభిరామయైర పాంచాలిఁ దద్యామపార్శ్వమున సహస,
మాసీనఁ గావించి యగ్నిముఖము సేసి, కొని హోమతంత్రవర్తన
మొనర్చె.. కా.తి. 1-374

అగ్నియచ్చు స. క్రి.

1. నిప్పు ముట్టించు, దహించు

వ. అనాథవంతులైన భూకాంతు లనేకసహస్రసంఖ్యలం | బోవులుగాఁ
జెట్టించి సమగ్రదారుసముదయంబు లమర్చి యగ్ని యిచ్చిరి.
స్త్రీ 2-172

దహన సంస్కారముసేయు

క. పురపురఁబొక్కుచు బకపతి, కరంకముందేరఁ బలిచి గారవమున నె,
య్యరు, దాను నగ్ని యిచ్చి య, సురపతి యున్నంత వచ్చె
సురపతి నెమ్మిన్. కా.తి. 3-512

అగ్నియేర్పు స. క్రి.

అగ్ని సంస్కారము సేయు

ఉ. సూతులు దాని కియ్యకొనుచుం దన యన్నకు నగ్ని యేర్పు
వా,రై . విరా. 3-11

అగ్నిర్మిత్రో యోనిః

దీని నెక్కినవారు వీర్యనంతు లగుదు రీ మంత్రంబున దీని నెక్కుండు,
పెఱువాఁడిది దావీక సముద్రంబు సొచ్చునని “యగ్నిర్మిత్రో యోని”
యనునివి యాదిగాఁ గల మంత్రంబు లుపదేశించిన, ఆర 8-122
“అగ్నిర్మిత్రో యోని రాపోఽథ దేవోఽ విష్ణోరేతస్త్వమృతస్య
నాభిః” ఏవం బ్రువన్ పాండవస్సత్యవాక్యం నేదమిమాం త్వం
తరసాధిరోహి. సు.భా. ఆర. 115-17 (నిర్ణయ)

మంత్రార్థము : ఓ విష్ణూ, నీకు అగ్నిమిత్రుఁడు. దేదీప్యమానము
లైన జలములు నీకు స్థానము- నీవే మోక్షమునకుఁ గారణమైన
వాడవు.

అగ్నివక్త్రీడు సం. వి. అ. పుం.

శంకరుఁడు (ముఖమునందు అగ్ని నేత్రముగాఁగలవాఁడు)

సీ. శ్రీకంఠ రుద్రుని శివు... నజు నగ్నివక్త్రీని నభవు భవుని, భక్తిఁ
బ్రస్తుతించి. అశ్వ. 1-89

అగ్నివటము సం. వి. అ. పుం.

ఒక తీర్థప్రదేశము.

ఆర. 2-259

అగ్నివేశ్యుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఒకముని- ద్రోణుని ధనుర్విద్యాగురువు.

ఆది. 5-197

అగ్నిష్టోమము సం.వి. అ పుం.

1. అగ్నిష్టోమ మనునది అగ్నిని గురించిన స్తోత్రము. అగ్నిష్టోమనామము
ఽవరగాఁ గల యజ్ఞము అగ్నిష్టోమ మనబడును. దీనిని గుఱించి
తాడ్డెమహాత్రాహ్మణము ద్వాదశాధ్యాయమునందు విపులముగాఁ
తెప్పబడినది. ద్వాదశ స్తోత్రాత్మకమైనది అగ్నిష్టోమము.

వసంతకాలమందుఁ జేయఁబడు నొక యాగము (ఇది జ్యోతిష్టోమ సంస్థలలో మొదటిది అని సూ. ఆ. ని.

సీ. ...అగ్నిష్టోమ, హయమేధవాజపేయాతిరాత్ర, పౌ. డరీకములనఁ బరఁగిన యధ్వరంబు లనేకములు నేసి... యయాతి నెగఁడె

ద్రోణ. 2 205

2. ఆగ్నులయొక్క సమూహము.

క. నీ మహిమ వొగడఁ గొలదియె, దామోచర శిశ్వస-విధాతపు భవదీ, యామలతేజమ యగ్నిష్టోమము గాలాత్మకత్వశోభివి కృష్ణా. అశ్వ. 3-7

శ్లో. త్వత్తేజ సంభవో నిత్యం హుతాశో మధుసూదన

సం. భా. అశ్వ, 52-9 (నిర్ణయ)

అగ్నిసంభవుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కుమారస్వామి

ఆరు. 3-151

అగ్ని సంస్కారము సం. వి. అ. పుం.

1. దహనక్రియ, శవదహనక్రియ.

వ. అట్లగ్నిసంస్కారములునేసి నీవు వచ్చిన యనంతరంబి తచ్చితా సమీపంబున. కాంతి. 3-518

వ. బుధుశవంబులకుఁ గాలోచితాచారసహితంబుగా నగ్నిసంస్కారంబు నేయుం డని పనిచి. స్త్రీ. 2-10

అగ్నిసాక్షిత్వము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

అగ్ని యెదుట జరిగినది, అగ్నియే సాక్షిగాఁ గలది.

చ. అంబురుహానన యగ్నిసాక్షికంబునఁ బరిణీతయైవ సతిఁ బొల్పుగ వొక్కతఁగాని యన్యథా, మనముననేనియుం డఁడ.

ఆది. 4-188

అగ్నిసూక్తము సం. వి. అ. న.

అగ్నిని గుఱించిన నేద మంత్రములలోఁ జేయు స్తోత్రము.

వ. ఖండవదహనోద్యతుంజై వచ్చుచున్న యగ్నిశ్శట్టారకుం గని యగ్ని సూక్తంబుల స్తుతియించి యిట్లనియె. ఆది. 8-300

అగ్నిహోత్రము సం. వి. అ. పుం.

1. అగ్ని, ధారాగ్ని

వ. అంతకుమున్ను తమ వెనుక నడవులం ఓరుగుచు నగ్నిహోత్రం
బులఁ దోడనకొని వర్తిల్లు భూసురోత్తములు దమ్ముం బరివేష్టించి
యుండ. విరా. 1-46

2. నవుం.

హోమము-

ఆ. అగ్నిహోత్రపరులు నాజిఁ బిట్టిదికి, నడుగుపెట్టక తెగి నడచు
వారు..... దురితఁడర్థముల్ నిస్తరింతురు. శాంతి. 3-48

అగ్నిహోతి సం. వి. న్. పుం.

అగ్నిహోత్రము గలవాఁడు, అగ్నిహోత్రమును జేయువాఁడు, ధారాగ్ని
గ్నిని గలవాఁడు

సీ. ఆహార ముడిగి మహాశ్రమఃఖన నగ్నిహోత్రయై యొక మాస
ముండి. ఆను. 2-76

అగ్నిహోములు సం. వి. ద్వివ. (అగ్ని + సోమఁడు)

అగ్నియు సోమఁడును. వీరే సూర్యచంద్రమనులు పరమేశ్వరుని నేత్ర
ములనుండి పుట్టినవారు.

క. అగ్నిహోములు, చిత్తస్థితి వెలుగుదురు ప్రసిద్ధాకృతులన్.
శాంతి 6-427

అగ్రగణ్యుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

శ్రేష్ఠుఁడు- మొదటిదిగా నెన్నదగినవాఁడు- ముఖ్యుఁడు.

ఆ. అపాకులాగ్రగణ్యుడైన వాసుకి. మాస 76

అగ్రజన్ముఁడు సం. వి. న్. పుం.

1 అన్న.

క. ...దుశ్శాసనుఁ జేమియు సరకుగొనక సమదవిలాసా,ననుడై
నిజాగ్రజన్మునిఁ గనుఁగొని యిట్లనియె గాఢగర్వస్ఫూర్తిన్.
విరా. 3-95

2. ముందు జుంబినవాడు

తే. ...ఆ కైటంగు, ప్రస్ఫుటంబుగఁ జెప్పెదఁ బాండవాగ్రజన్మ-
కాంతి 6 8

3. బ్రాహ్మణుడు

ఆ. భూమిదానవిధులు భూవర యొకమాత్ర సంభికాతనూజుఁ
డాచరింప, నందఁబోక యూకు లగజన్మలకు నీ, నతని జనిచెఁ
బాండవాగ్రజుండు. ఆశ. 1-133

అగ్రజుండు సం. విణ. అ. పుం.

1. ముందు బుట్టినవాడు

వ ఎక్కుడించినఁ బాండవాగ్రజుండు. విరా. 1-169

2. వి. అ. పుం.

అన్న (సోదరులలోఁ జెప్పవాడు)

తే. ...సమీరణ పుత్రుఁ డగ్రజుండు వోయిన దెసఁ దప్ప నొండు
వలన, సమవచారణపతిగిమనమున మత్స్యధరణిపల్లభు నభిచేర
నరుగటయును. విరా. 1-211

అగ్రణి సం. విణ. (ఈ. ఈ. ఇ.)

1. ముఖ్యుడు, శ్రేష్ఠుడు, సేనాపతి

తే. మద్రవిభుఁ డగ్రణిగ నేచి మనము నడచి, కడిది పగఱ జయిం
తము. శల్య. 1-80

2. ముందువాడు, మొదటివాడు, అన్న.

ఆ. అవుడు శనివరుండు ననిలపుత్రుండుఁ జేది,బలము శల్యుఁ దీవ్ర
భంగిఁ బొదువ, నాతఁ డా ధనంజయూగ్రణిఁ బురుతర, పంచమార్గ
జముల నొంచె నధిప. శల్య. 1-183

అగ్రతలము సం. వి. అ. పుం. న.

ముందు ప్రదేశము, ముందర, ఎదుట

క. ఒక్కయొక నగ్నిదేఖు డక్కొరవపాశవరుల యగ్రతలమునన్,
మాస 27

అగ్రతీర్థుడు సం.వి.అ.పుం.

క్రొధవశగణాంశ సంభవుడు, భారత యుద్ధమున దుర్యోధనుని
పక్షమునఁ బోరి మరణించిన వీరుడు లేక, కృష్ణ విరోధులతోఁ
జేరి పోరాడి చచ్చినవాడు. ఆది. 3-80

అగ్రనందనుడు సం. వి. అ. పుం.

పెద్దకొడుకు

ఉ. ...తీగ్రవతిం జనుదెంచె మత్స్య భూ,వల్లభు నగ్రనందనుడు,

విరా. 3-148

అగ్రపుస్తకము సం. వి. అ. న.

పెద్ద పుస్తకము

ఆ. అగ్రపుస్తకంబు లర్పించి చూచుచు.

ద్రోణ. 2-345

భాగవతము, శ్రీమద్రామాయణము, మహాభారతము, శ్రీనిష్ఠపురా
ణము అనువానికి పెద్దపుస్తకములని ఆంధ్రదేశమున వాడుక గలదు.
పీఠిబడి (పల్లెకూటము) చదువులలో మా వానికి పెద్దపుస్తకము
వట్టించినారము. పెద్దపుస్తకము వట్టించునప్పుడు పంతులుగారికి
ధోవతుల చాపుపెట్టుట మామూలు. "అబ్బాయీ, నీవేమైన పెద్దపుస్త
కము చదువఁగలవా?" అను వాడుక మాటలు నిన్న మొన్నటిదాక
గలవు. పిల్లవానికి పిల్ల నిచ్చుచున్నప్పుడు వాని శక్తి పరీక్షించు
టకై పెద్దపుస్తకము చదివించు నాచారమగుండ నుండెడిది. నేడు
పీఠిబడులన్నియు మార్పుఁ జెందిన పాఠ్యక్రమముగలవే యగుటచే
ఆ విద్యావర్ధతి నశించినది. గ్రంథమునకుఁ గల పూజ్యతనుబట్టియు
గ్రంథ విస్తారమును బట్టియు నియ్యవి పెద్దపుస్తకములుగా బ్రసిద్ధి
గాంచినవి. వీనిని సత్య ముపాధ్యాయులు సాయంకాలము విద్యార్థు
లచేఁ జదివించెడివారు.

అగ్రపుస్తకము లర్పించి చూచు జాతీయము

పెద్దపుస్తకములగు శ్రీమద్భాగవత, శ్రీమద్రామాయణ, శ్రీమన్నవో
భారతాదులను బూజించియు, ధ్యానించియు వాఁచితార్థము సిద్ధిం

చునా లేదా యని మనస్సులో బ్రష్నించుకొని యొక సన్నని పుడక దీసికొని మూసిన గ్రంథమునందలి పుటలలో నొక్కొక దూర్చి గ్రంథమును దెఱచి యా పుడక స్పృశించిన పంతులను ఒదిపికొని యందలి విషయమును బట్టి ఫలాఫలములు నిర్ణయించుకొను.

౯. అగ్రపుస్తకము లర్పించి చూడుచు, బగమనియతిమై నువశ్రుతులకు, బోవుచు సశుభంబు లావహించుట, గాంచి, చెలంగి యొందోరులకు జెప్పికొనుచు. ద్రోణ 2-315

ఈ యాచార మీ దేశమున నిప్పటికిని గలదు

అగ్రపూజ్యుడు సం. విణ' అ. పుం.

మొదట పూజింపఁగలవాడు

వ అమ్మని వచనం బమోఘంబు గావున నీవు సర్వభక్షణుడయ్యి మాలో నగ్రపూజ్యుడవని యొకంబఱిచి. శల్య 2-195

అగ్రప్రదాయి సం. విణ. న్. ఈ. న్.

అన్నము పెట్టువాడు, అన్నదాత

క అగ్రప్రదాయి వర్ణ సమగ్రుడు జలయతుడు బుద్ధిమంతుడు లోకానుగ్రహపాత్రము శాత్రవ, నిగ్రహశక్తుడ, దత్త నిష్ఠుడు నగున్. చూ. అగ్రము అను. 4-32

అగ్రభాగము సం. వి. అ. పుం.

ముందు ప్రవేశము

వ. కౌరవేశ్వరు డును నకని ముందటఁ గరిఘటాగ్ర భాగవర్తియై బహుల చతురంగంబులతోడ శకునీయు నిలుచునట్లుగా నొనర్చి. శల్య. 1-113

అగ్రభానితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ప్రథమమునఁ బ్రకాశింపఁబడినది.

తే. అనఘ బ్రహ్మంబు దేవోపయంబు శుక్ల, మగ్రభానిత మెద్దాని యతులసార, రసము విశ్వంబు నది యహర్మహితకాల, బుద్ధమై జేయు బహవిధభూతసృష్టి కాంతి. 5-57

అగ్రమహిషి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

పెద్దరాణి - పట్టపుదేవి

క. పనిగొనునెడఁ బాం, దుని యగ్రమహిషి కొంకఁచుఁ, బని గఱపెను
చందసునన పనుచు తెలుఁగ వే

విరా. 2-219

అగ్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మొదటిది, ప్రథమము

చూ. అగ్రపూజ్యుఁడు శల్య 2-195, అగ్రభాసికము శాంతి. 5-57

2. ప్రధానము, మ. ఖ్యము

ఇతఁడు మదీయగ్రపురోహితుఁడు.

ఉద్యో. 1-33

3. మిక్కుటము, ఆధికము

క. దేవతలకు నగ్రపురం, భావన నువహారమిచ్చి, పదపడి కడువం,
గావలయు.

ఆను. 4-24

వి. అ. న.

1. కొన, చివర

క. అమలినతరదర్శనాశ్రయములెందును దక్షిణంబు సాగ నిడిన య,
గ్రములు గలిగియుండుట.

ఆను. 3-188

2. పై భాగము

వ కరిమకరనికరాఘాతజాతవాతోద్ధూత మగతరంగాగ్ర సముచ్చల
జ్జలకణాసారచ్చటాచ్చానితగగనతలంబైనదాని .. ఆది. 2-27

3. పురోభాగము, ముందు

వ. ఇట్లు గుంఘోని మధ్య దక్షిణ వామాగ్ర పశ్చిమోత్తర భాగం
బుల నిట్టిట్టి వారలు నడచుచున్నారని సారథితో నేర్పడంబలికి

విరా. 4-250

4. శిఖరము (కొండ) కొన

క. నగాగ్రగతుఁడు మహావారలఁ జూచు తెలుగుర శాంతి. 5-185

5. ఉత్కర్షము

శా...ని, ప్రైలోక్యక్త నిరంజనాగ్ర విహృతీ. శాంతి 5-380

6. అన్నము

ఆ. బడివిధానములకు బ్రాహ్మణాతిథులకు, నన్నకాండులైన యధ్యగు
లకు, నగ్రమిందులుచ్చి యాయగ్రశేషములు, తెలువ రెడుపాళ్లు
సేయుమొనగ. ఆది. 7-228

తే. అప్పటికి వారు లేకున్న నగ్ర మగ్నిముఖమునందైన నిడునది.

ఆసు. 3-339

“అలాభే బ్రాహ్మణస్యాగ్నావగ్న ముద్భృత్య నీషిపేత్”

సం. భా. అను. 154-15 (ఉత్తర ప్రతి)

“అలాభే బ్రాహ్మణస్యాగ్నావగ్రముద్భృత్య నీషిపేత్”

సం. భా. అను 154-15 (నిర్ణయ)

నీలకంఠ వ్యాఖ్యలో అగ్రమునకు అగ్నిము అని చెప్పబడినది
అగ్రము అన నాడు కబళముల భిక్ష అని మా. ఆ. ని. నందును
“గ్రానప్రమాణం భిక్షా స్యావగ్రం గ్రానవశుష్టయమ్” అని అమర
కోశమునందును గలదు. కాని ఆ యర్థము ఇక్కడ చాలదు

సమాసముల నియ్యది ప్రథమ పదముగాజేరుచో సామన్యముగా
ముందు భాగము. ముందు మొదటికి- అనియు చివర పదముగా
నున్నచో చివర భాగము, చివర యనియు నర్థము లిచ్చుచుండును.

అగ్రయాయ సం. వి. ఇ. పుం.

ధృతిరాష్ట్రీని నూర్గురు కొడుకులలో ఒక్కడు. ఆది 5-107

అగ్రవర్ణుడు సం. వి. అ. పుం.

బ్రాహ్మణుడు

సీ. అగ్రవర్ణులఁ గాంచి యావరింతకయుండు కంటెను గీడొందు గలుగ
దరయ. ఆసు. 1-181

అగ్రసరము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ముందు నడచునది

మ. పురుహూతాగ్రసరప్రభూత బలసంభూతాస్త్ర నిర్దూతమై

ఆర. 5-274

అగ్రహారము సం. వి. అ. పుం.

తే. గుళ్లుఁజెఱువులుఁ గట్టించుఁ గోరి యూళ్లు, అగ్రహారముల్

గావించునాచి కేయఁ, డధిప ధర్మతనూజఁ డత్యంతహర్ష,
చిత్తవృత్తియై యనుమతి సేయుచుండ. ఆశ్ర. 1-7

పండిన ధాన్యాదికము నుండి బ్రాహ్మణుల భోజన నిమిత్తమై గురు
కుల వాసులగు బ్రహ్మచారుల నిమిత్తమై కొంత భాగమును
ముందుగా నెత్తి యుంచుచు వచ్చిరి ధాన్యాదికము నుండి యేలేట
నిచ్చుట శ్రమముగాఁ దోచి కాఁబోలు కొంత భూమి యిచ్చుచు
వచ్చిరి. ఆదరాతిశయముచే నొకయూరి పొలిమేరలో నున్న శ్మేత
మంతయు నొసఁగుచు వచ్చిరి. ఇట్లు సేయుటచే అగ్రహారమును
శబ్దము పదార్థద్యోతకమై తరువాత భూపర్యాయమై తర్వాత గ్రామ
పర్యాయమయినది. రానురాను అగ్రహారమన నొకసామాన్య గ్రామమే
అగుచున్నది.

“స కశ్చిదగ్రహారే కాలీం నామైకస్యేతి”- దశమకూర చరిత్ర-
ఇప్పటికిని అగ్రహారమన ఒకప్పుడు బ్రాహ్మణులెక్కువగా నుండిన
యూరని అర్థము.

అగ్రహారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తెలియదగనిది

క. లోకంబంతయు నెవ్వం, డేకాంశంబునన నిర్వహించుచు నగ్రా,
హ్యకారుండై వెలుఁగు డ,యాకరు నప్పరస్థనాభు నభివర్ణించున్.
శాంతి. 4-227

2. తెలిసికొన శక్యముగానిది

ఆ. ...చక్షురాదుల కగ్రహ్య, మదిప్రధానమనఁగ నతిశయిల్లు.
ఆను. 5-245

అగ్రహార్యుడు సం. విణ. అ. పుం.

తెలిసికొన శక్యము గానివాఁడు - పరబ్రహ్మము.

క. తనుఁనయంద నిలిపివే, రనువున బుద్ధి కడవెలుఁగు నచ్యుతుని
సనా,తను నగ్రహ్యునిఁ జివ్రయు, ననుష్ఠరించునది యపుకరా
వృత్తికినై శాంతి. 4-247

అగ్రమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ముందటిది

క. నరుభట్టబుల సగ్రమ, చరణబులు దెప్పి | మొగ్గు జవనాశ్వంబుల్
విరా. 5-51

1 మొదటిది (రూపాం) అగ్రయము

క. అరుదంతకలె గలదె యగ్రవనట్టా. కాంతి. 6-602;వహ. 36,

అగ్రయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చివరయైనది - కొన - అగ్రము - కొట్టకొనయైనది

మ. విలసిద్ధర్మ విశుద్ధ వృత్తులు వయోవృద్ధుల్ కళాగ్రీయబుద్ధులు
మధ్యస్థులు. (రూపాం) అగ్రయము అగ్రమము ఆది. 8-85

అగ్రేసరము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

1. ముందు నడచునది

క. ఆ వాక్యము లెల్ల విచుచు, భావమలర సర్వముండు భాసురమగు న,
మ్యాసగ్రేసరముగ య, జ్ఞావాసంబునకు వచ్చెన్ నంచితలీన్.
ఆశ్వా. 4-186

2. ముందుండనది

సీ. ఆ రాజు... అగ్నిహోత్రంబుగొని యాజకోత్కరం బగ్రేస, రం
బయిపో నిజాశ్రమము విడిచి. అశ్ర. 2-143

అగ్రేసరుడు సం. విణ. అ. పుం.

1. శ్రేష్ఠుడు

కా. యోధాగ్రేసరు డిద్ధతేజుడు... విరా. 5-11

2. నాయకుడు

వ పాండవులు మూడు మొగంబులుగా మోహరించిరి. ధృష్టద్యుమ్ను
శిఖండి సాత్యకు లగ్రేసరులుగా భీమార్జును లగ్రభాగంబున శోభిల్లి.
శల్య. 1-113

3. ముందు నడచువాడు

వ. పాండవాగ్రజుండు పాండునృపాగ్రజు సగ్రేసరు గావించుకొని
ఆశ్వా 1-188

అగ్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రధానమైనది, శ్రేష్ఠమైనది, మొదటిది

సీ. అనిలచయమ్మనఁ బ్రాణ మగ్రము చందములకు గాయత్రి
యగ్రము అశ్వ. 2-181

అఘటమానము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చేయటకు నలవిగానిది - సంభవింప విలుగానిది

వ. మన గూఢభావంబు మేరవు నిగూఢభావంబునుంబోలె నఘట
మానంబు అర. 1-286

అఘమర్షణము సం. వి. అ. న.

గురుతల్పగమన బ్రహ్మహత్యాది మహాపాప పరిహారార్థము జపించు
మంత్రము.

అఘము నిశంకజేయనది గాన అఘమర్షణమని చెప్పబడుచున్నది.

1 ద్రువదాశివ ముంచతు, 2. ఋతం చ సత్యం చ, 3. ఆపోహిష్ఠా
మ యో భువః అను మూడును గలిసి అఘమర్షణమంత్ర మనబడును
జలము లందుండి ప్రాణాయామ మొకరించి మునింగి యీ
మంత్రము ముమ్మాటు జపింపవలయు నని సకల స్మృతికర్తలు
శాసించుచున్నారు. క్రతురాజంబైన అశ్వమేధంబువోలె సర్వపాప
ప్రణాశన సమర్థంబైనది యీ యఘమర్షణ సూక్తము. ఇయ్యది
ఋగ్వేదమున 190 వ సూక్తముగాఁ జెప్పబడుచున్నది. ఈ యఘ
మర్షణ మంత్రజపముతోఁ జేయఁబడు స్నాన మఘమర్షణస్నాన మనఁ
బడుచున్నది. "అఘమర్షణస్నాన మాచరించి" అని మనుచరిత్ర.

తే. కల్పయందుఁ ద్రాతస్మయై గుడుపు దక్కి, శాచియై యఘ
మర్షణ జపముచేసి. అను. 2-87

అఘము సం. వి. అ. న.

పాపము

సీ. .. గురుతల్పగుం దనలవ్రత ప్రమైన - ఆ - ఆయసాంగనాంగ
ఘాలింగముపేసి, యైగోసి కరమునందు మేహ,నము ధరించి

యంబరముఁ జూచు చరియే, నియును జచ్చి యఘము నిస్త
రించు. కాంతి. 1-8'7

అఘోషిణి సం. విణ. (న్. నీ. న్)

శబ్దరహితమైన వాక్కు.

సీ. ఘోషిణి వాగఁ నఘోషిణి యన రెండు, దెబ్బలు గలిగి వాగ్దేవి
వరఁగు, నం దఘోషిణి గరియసి. ఆశ్వా. 2-27

అచపలత్వము సం. వి. అ. న.

చాచల్యము లేకుండుట, మనస్థిరత్వము - మనస్సు విషయములందుఁ
జలించుకొండుట.

ఆ. హింస లేక యసికి యింద్రియజయము నై, రాశ్య మచపలత్వ
మనుగుణములు, వాల్మీకి గర్వనీయ నడనకుఁ గరణలా మలక మఃత
రాత్మమహిమ యెల్ల. కాంతి. 8-3!5

అచపలము సం. వి. అ. న.

అచాపలము, చంచలత్వము లేకుండుట - మనస్థైర్యము.

సీ. శక్త్యనుగుణ దానశాలియు నచపలే, ద్రియుండను శుచియు
మైత్రీపరుండు. ఆశ్వా. 2-169

అచరము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

కదలనిది, స్థావరము

తే. అచరములును జరఁబులు నై న భూత, సముదయంబులు

కాంతి. 4-2'0

అచలత్వము సం. వి. అ. న.

కదలకుండుట, కదలికలేమి - చలనము లేకుండుట.

వ. వివిధాయుధ వ్యాపార ఘోరవిచేష్టిక విశళిత రక్తసిక్తంబులగు
నంగఁబుల యచలత్వంబున గైరికగిరిద్యయ బు చందంబున
నొప్పిరి. ద్రోణ, 5-207

అచలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చలింపనిది, స్థిరము, శాశ్వతము

తే. ఉడుగచలయ వినినై డిటి నచలావధానవృత్తి. శాంతి. 5-115

2. వి. అ. పుం.

కొండ

క. గురముఖ బహురథిశశరో, త్కరములచేనైన క్రొత్తగంటను
సుమనో, భరిత నవకర్ణికార స్ఫురితాచలయగము భంగి బొలిచిరి
చూడన్. ద్రోణ. 8-177

వి. అ. న.

పురుషుడు, బ్రహ్మము

వ. విద్యావిద్యలు, వేద్యావేద్యంబులుం బలాచలంబులు ననునవి వేదోది
తంబులు వానిం దేటపటుపవే యని యడిగిర, శాంతి. 8-140

అచలవ్యూహము సం. వి. అ. పుం.

ఋగ్వేదాకారముగాఁ బన్నిన సైన్యసముదాయము.

చూ. పూర్వము

భీష్మ. 1-130

అచలిత సం. విణ. ఆ. (స్త్రీ).

భయము లేనిది, భయములేని యాడుది

వ. వారుత్తమ క్షత్రియులు వారలు సమ్యక్పరిపాలనంబున నన్నరయు
వారుగా ననుగ్రహించిన నచలితనై యుండెద. శాంతి. 2-92

అచలితము సం. విణ. అ. న.

కదలనిది, జాఱనిది, తొలఁగనిది

చ. ఘనతర కోపవేగమునఁ గంపమునొందు నిజాంగకంబుల, దని ధృతి
పెంపునొం పచలితంబులఁజేయ, విరా. 2-332

అచలితుడు సం. విణ. అ. పుం.

భయము తొలఁగినవాడు - స్థిరుడు, స్థైర్యము గలవాడు.

క. ...కుంఠీ, తనయుఁడు వెఱవాపుటయు నతం డచలితుఁడై.

విరా. 4-117

అచలుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

1. చలింపనివాఁడు, తొట్టుసాటు లేనివాఁడు, స్థిరుఁడు

వ. ఆ శినివ.శవరుం డచలుండై యొర్రాస్త్ర ప్రయోగమున
నమ్మాయ మాయించి. భీష్మ. 3-28

వి. ఆ. పుం.

1. పురుషోత్తముఁడు, వారాయణుఁడు.

తే. అచలు సూక్ష్మ శరణ్య సహశశీర్ష, నభయకారి సశీర్ష వారా
యణుని. కాంధి. 4-217

2. గాంధారదేశపు రాజకుమారుఁడు, ధృతరాష్ట్రుని శావమఱి-
వృషకుని అన్న. ఉద్యో. 4-233

కొన్ని ప్రతులలో వృక్షుఁడును నచలుఁడును అనియున్నది. వృక్షుఁడు
అన్న అచలుఁడు తమ్ముఁడు అని యా ప్రతులబట్టి తెలియుచున్నది.
కాని

‘అచలో వృషకత్వైవ సహితా భ్రాతృపుత్ర’ సం భా. ఉద్యో.
167-1 య దు వృషకుఁడగానే చెప్పబడినది. ఇంకను వీరిని గుఱించి
సంస్కృతి భారతమున-

అచలుఁడు వృషకుఁడు అనువారిద్దఱున్నదమ్ములు. వీరు ఒకరిని విడిచి
ఒకరుఁడువారుకారు. దర్శనీయులైన తరుణ వయస్కులు. శావపరా
క్రమము గలవారు. యుద్ధమున బాతము పట్టుచుగలవారు. సమరభులు.
మందిగలవారు. సం.భా. ఉద్యో. 167-1, 2, 3 శ్లో (వాచెక్ల)

అచాపుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

చాపములే వాఁడు.

కం. పరభు ఁ సచాపుఁడు వ, శ్రమరహిత గాత్రుఁడు నైన మద్ర
విభుఁడు. శల్య. 1-270

అచింతనుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

చింత లేనివాఁడు, దుఃఖావహివాఁడు

ఇంద్రవజ్ర. కీర్తి, జిహ్వాదారాత్మ దచితనుడై, గంఠః
చరితము నార్పజాబున్. స్త్రీ. 1-29

అచింత్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విచారంప శక్త్యముగానిది, తలంపరానిది.

తే. పుత్ర వినుము నవవార్తర పుణ్యపురము, గం దచిత్య సంవాద
కుడై శయించు, నీ సమస్త భావంబుల నెనసియట్లు, లగుట
బురుషుండు నాజను నవ్యభుండు. కాంతి 4-275

అచిత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చిత్తములేనిది, మనస్సు లేనిది. 2. తెలిపలేనిది, వివేకశూన్యమయినది.
చ. పరమ తపంబు గాఢపరిపాకము నొందిన జిత్సుభాత్మకా, క్షర
మున చిత్తభూత గుణజాలతనున్ క్షరమున్ వివేకితా, పరిణతి
కాపి చూచి యకపాయసుఖస్థితి నూది పొల్లలం, బొరయక
త్రోపు హింసయను బుద్ధి విమూఢతగాక బోధమే. ఆశ్వా. 2-74

అచిత్తు సం. వి. త్. స్త్రీ.

1. ప్రకృతి, 2. అజ్ఞానము, 3. అనాత్మ.

చ. ...చిరచిద్ధ్వయమున్ విభజించి దాన హింసనము నొకింతయుం
బొరయ జన్నమునేయుదు మేలు నొందుదున్. ఆశ్వా. 2-75

అచిరకాలము సం. వి. అ. పుం.

కొద్దికాలము

తే. అచిరకాలంబునన యమ్మహాత్ముడ డిట్లు, యోగసిద్ధిబ్రాపించునె.
కాంతి. 6-229

అచిరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అపృటికప్పు డగుచది, త్వరితము, శీఘ్రమైనది.

గ. చిరమో కార్యసమీక్ష యచిరమో వలయునది కరుణ జెప్పు
మనవు ఖన్ కాంతి. 5-260

క. విను మచిర వృత్తిజేసిన, పని కర్తకు నావహించు బచ్చాత్మా
షుంబు. కాంతి. 5-292

2. శాశ్వ మైవది. కొలదికాల ముందునది.

క. రమణి వర్గత్రయ ధర్మము లిచ్చు సుఖములు దుఃఖమయము
లచిరమనన్. ఆను. 5-223

అచ్చెప్పత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

నిశ్చేష్టత.

చ. ...సుతున్ హతుడయ్యె ననంగ విన్నయంతన యితఁ డా
యుధులు దిగఁ దావి యచ్చెప్పతఁ బొందు. ద్రోణ. 5-305

అచ్చెరువడు వై. అ. క్రి.

ఆశ్చర్యమును బొందు-

వ ...విజయుండు ధనుస్సమీపంబున కరిగిన నాతని యుత్సాహం
బున కచ్చెరువడి కొందఱు బ్రాహ్మణులు దమలో నిట్లనిరి.

ఆది. 7-178

వ. కని దాని యపూర్వరామణీయకసమృద్ధి కచ్చెరువడి. సభా. 1-173

(ఈ రెండు తావుల 'అచ్చెరువడి' అని కొన్ని ప్రతులు)

(ఆర. 3-83 లో, వాతాంతరము)

అచ్చెరుపాటు వై. వి.

ఆశ్చర్యము, వింత

చ. ...వీరవర్గమున్, నటికెడఁ జూచు భేచరగణంబుల కచ్చెరుపా
టొనర్చెదన్. శంభు. 1-86

అచ్చెరువు + పాటు = అచ్చెరువుపాటు, అచ్చెరుపాటు— 'పు' వర్ణకంబు
నకు లోపము— పాటు స్వార్థమునందుఁ బ్రయోగము)

అచ్చెరువందు వై. అ. క్రి.

అచ్చెరువు పొందు, ఆశ్చర్యమునుబొందు.

సీ. సురసిద్ధ భేచరవరుల్ కావచ్చి యచ్చెరువెంది చూడంగ.

(అచ్చెరువడి పాఠాం)

ఆర. 5-88

అచ్చెరువడు వై. అ. క్రి.

అచ్చెరువడు, ఆశ్చర్యమునుజెందు

క. ఇచ్చటి బంధులు నీవున, నచ్చెరువడి వినుచునుండ నయిదూళ్లును
మా, కిచ్చినను జాలునంటిని. ఉద్యో. 3-11; కాంతి. 3-381

అచ్చెరువాటు వై. వి.

అచ్చెరువునాటు, అచ్చెరువుపాటు, అచ్చెరుపాటు

క. ...ఉత్కటమగు న.చ్చెరువాటుఁ గౌతుకఁబు న,డర నూరక యుండె
నయ్యెడం గురుసేనల్. విరా. 5-83

అచ్చెరువు వై. వి. (సం. ఆశ్చర్యము. ప్రా. అచ్చేరమ్)

ఆశ్చర్యము, వింత

క. ఆరయ నచ్చెరువు గాదె యఖిలాఁడపతి. విరా. 1-20

అచ్చెరువుపాటు వై. వి.

ఆశ్చర్యము

చ. భీష్ము న,క్కజముగఁదాకి యద్దెస నకవితులై నడతెంచు శల్య
కుఁ,భజ కురురాజు లచ్చెరువుపాటు భయంబును బొందజేయుచు.
భీష్మ. 2-38

అచ్చము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

నిర్మలమైనది - స్వచ్ఛము

సీ. ...గ, గంబరుండును క లినాంగుండు నగుతాఁడు, దోచె నచ్చ
జలంబు దొరఁగుచుండు, మేఁతో. అశ్వ. 3-58

అచ్చావాకుండు సం. వి. అ. పుం.

సోమయాగమునందు హోతకు సహాయకారిగా నుండి శఙ్ఖనకర్తగా
నుండు ఋత్విజుండు. సఖా. 1-242

అచ్చిద్రము సం, విణ. (అ. అ. అ.)

1. సందులేనిది, ఎడములేనిది

మ. ...వీరులై తాకి యే,సిరి దేవవ్రతులై సభోపలయ మచ్చిద్రంబుగా
నమ స్త్రులన్. అడ. 4-200

2. జెజ్జములు లేనిది

వ. ...కడుపు నిండ నీళ్లు ద్రావి యచ్చి రకమల వత్త పుటికల నీళ్లు
గొని భీముండు గ్రమ్మటి వచ్చునంత. ఆది. 6-173

అచ్చిన్నము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భేదింపఁబడనిది, చేదింపఁబడనిది

మాలిని- నిజతను విభవతోన్మీరి నాచ్చిన్న నాదా విరా. 3-239

అచ్యుతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. స్థితమయినది

క. అమృతం బచ్యుత మమలంబు...అవ్వెలుఁగు. కాంతి. 4-201

2 తొలఁగనిది, స్వస్వరూపమునుండి వేఱుపడనిది.

మ- ...అ,చ్యుత ధర్మజ్ఞ మహాతన్మ... ఆది. 3-118

అచ్యుతుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. శ్రీమహావిష్ణువు

సీ, ...హృషీకేశ వరద నారాయణ...యచ్యుత యమృతహాప.

కాంతి. 2-50

2. కృష్ణుఁడు

కా. ...సరకుసేయం తచ్యుతున్ (నుయోధనుఁడు) ఉద్యో. 2-145

3. కాశ్యపుఁడు

అ. అమృతు నచ్యుతుని ననంతు.

కాంతి. 4-216

4. చ్యుతము లేనివాఁడు, స్వస్వరూపము నుండి వేఱుపడనివాఁడు.

స్థిరుఁడు (అవతారములందును స్వస్వరూపముతో నుండువాఁడు)

తే. చ్యుతము లేకున్మీఁజేసి యచ్యుతుఁడ.

కాంతి. 6-434

అచట దే. నిర్దేశక స్థలవాచకావ్యయము

అ + చోటు - నిర్దేశక సర్వనామమగు 'అ' పై స్థలవాచకమగు
'చోటు' శబ్దము పరంబయి యనేక విధంబులగు రూపంబుల నొందు
చున్నది.

అ + చోటు = ఆ చోటు, ఆచోటు, అచోటు, అచ్చోటు, అచోటు,
అచ్చటు, అచటు-

ద్విరుక్తంబగు హల్లుపరంబగునపుడును యచ్చికంబగు దీర్ఘంబునకు
ప్రాస్యము వచ్చునమట నిత్యము గాదనియు ఆద్విరుక్తంబగు దీర్ఘంబునకు
ప్రాస్యము వచ్చుననియు నిరూపముల వలనఁ దెలిసికొననవచ్చును.

ఇది భాషవిభక్తిక ప్రత్యయమైన ఇకారము తీసికొని దానిపై పఠ్ఠి
కిన్ పంచమి నుండి ప్రత్యయములు తీసికొనియు, సప్తమి ఆను ప్రత్య
యము తీసికొనియు స్థలవాచక విశేషణముగను వాడఁబడును.

అచట ఆ ప్రదేశము

అతై నేనుఁ డచట గడచి చనియెన్.

ద్రోణ. 4-18

అచట (ద్రు) ఆ ప్రదేశమునందు

అచట దానికి మనసెట్టు నిలుచు.

విరా. 2-297

అచట నచట విరా. 5-95; అచట నచ్చట మాస-190

అచట నుండి శల్య. 2-202; అచటికి వి. 2-91

అచటి బయలు సౌప్తి. 1-18; అచోటు స్వర్గ. 1-19

అచ్చట విరా. 1-148; అచ్చటచ్చట- స్త్రీ-1-101;

అచ్చట నుండి కర్ణ. 2-61; అచ్చటికాకులు కర్ణ. 2-81;

అచ్చటికి ఉద్యో. 3-134; అచ్చటియందఱు ద్రో. 5-306

అచ్చటు ద్రోణ. 4-76 అచ్చోటు విరా. 1-180

అచ్చతెలుపు వై. దే. మి. వి.

స్వచ్ఛమైన తెలుపు రంగు; నిర్మలమైన తెలుపురంగు

సీ. అచ్చ తెల్పునఁ గడు నఖిరామమగు నొక్కయశ్వంబు గాంచితిమి.

ఆము. 1-198

అచ్చము + తెల్పు = అచ్చతెల్పు - అచ్చమునకు వృత్తియందు 'ము' వర్ణలోపము.

వ్యవ: (1) అచ్చతెలుగు, (2) ఈ దినము అచ్చపచ్చడితో భోజనమైనది.

అచ్చము వై. విణ. (సం. అచ్చమ్)

1. స్వచ్ఛమైనది, నిర్మలమైనది

ఉ. అచ్చపు భక్తికిన్ మతిఁ బ్రియఁబున నొందిన ఫాలలోచనం,
డిచ్చిన శల్య. 1-277

తే. ...పదంబు, లచ్చమైన తపఁబున నచ్చుఁబడయ ఆశ్వ. 2-208

2. కేవలము - మిశ్రముగానిది

చూ. అచ్చతెల్పు

అచ్చర వై. వి.

అచ్చరస, దేవవేశ్య

సీ. ...అచ్చరతెఱవరి మనములు గలఁచి యాడుదుగాక స్త్రీ. 2-81

వ. పంచచూడ యను నచ్చరలేమ యొక్కెడఁగాంచి అను. 2-166

అచ్చలము దే. వి.

1. పూనిక, ప్రయత్నము

క. బలహీనులైనవారలు, బలవంతుల నొడుచునపుడు బహుమాయల
నచ్చలమునఁజేయుట యెందును, గలియదియ జయంబికాదె
కర్తవ్యమిలన్. సఖా. 2-170

2. పట్టుదల

చ. అచ్చలమున నా సుయోధనుని చామన కోర్చుటగాదె యెంత
యున్. ఉద్యో 2-287

చ. ...అచ్చలమొ ఫలంబొయింకయిన సఁధియొక్కట మేలు వారి
తోన్ కర్ణ. 8-270

అచ్చ దే. వి.

1. పోలిక, సాదృశ్యము, ఆశర్పము, దృష్టాంతము
కవిరాజు విరాజితము.. సుదుస్తరమైన భవంబున కచ్చగు నీ యితి
హాసము... స్త్రీ. 1-51

శ్లో. ఉపమాన మిదం కాజన మోక్షవిద్భి రుదాహృతమ్
సం. భా. స్త్రీ 6-4 శ్లో.

2. కరువు పోతపోయుటకు మొదట నేర్పబచిన మృత్తికాది వికార
రూపము.

సీ. నెత్తమ్మితేకుల మెత్తదనము దెచ్చి, యచ్చనఁ బెట్టిర ట్లంద
మొంది. విరా-2-52

3. ఒప్పుదము, ఒప్పు.

వ. ఇచ్చునది ధనము పాత్రున. కచ్చుగ నొరు వేడకుండునది
ఆది. 8-204

4. గుర్తు, చిహ్నము

సీ. ...దోషంబుసేయ నుడుట, నచ్చొత్తి వెడలంగ నడుచు విప్రుని
నైన, భూవరుండిది మెచ్చు దేవకోటి. కాంతి. 1-94

ఈ అచ్చ శబ్దము దేశ్యముగాను వైకృతముగాను బూర్వనిఘంటు
వుల యందుఁ జెప్పబడినది. కొన్ని యర్థములందు 'అక్ష' శబ్దభవము
గాను మఱికొన్నిట 'అచ్చమ్' శబ్ద భవముగాను జెప్పుదురు. కాని యీ
శబ్ద మన్ని యర్థములందును దేశ్యమనుట సమంజసము.

అచ్చ :- అ-క్రియ = అప్పుపడు, ఋణపడు.

అచ్చ :- స-క్రియ = ఇచ్చు ఆమనర్థములు గలవు.

వీనినిబట్టి వై యర్థములు నిరూపింప వీలగును.

అచ్చుపడు దే. అ. క్రి.

1. సార్థకమగు

తే. ...అమరు లగ్ని, ననిమిషత్వంబు దమకప్పు డచ్చునడఁగ

విరా, 5-165

2. మిక్కిలి ఫలించు

క. చిచ్చునకుఁదోడు కడువలి, వచ్చుగతిన్ భీము దుర్నివార విహారం,
బచ్చుపడంగఁ బ్రావై వి,వ్వచ్చుడు వెన వచ్చు గాంజీంబును
దానున్. ఉద్యో. 2-191

3. అనుకూలపడు, సాధ్యమగు

ఉ. ...శత్రు సంక్షయము మేకొని చేసెనఁగాక వేటొకం, డచ్చు
పడంగ నేర్చునె దురాత్ములు కౌరవు లుర్వియిత్తురే.

ఉద్యో. 3-120

4. తేటపడా, స్పష్టపడు

క. వచ్చినఁ గనుఁగొని నీరెసఁ, బొచ్చెము లే దిట్లు మూడి పొమ్మిది
విధి నీ, కిచ్చిన రూపలి గుహ్యకుఁ డచ్చుపడం బలికి...

ఉద్యో. 4-397

4. సంభవించు, ఒదవు

తే. మ్రుచ్చిమియకాదె యిది పాప మచ్చుపడియె, నృపతిచే దండి
తుండవై నీఁగికొనుము.

కాంతి. 1-160

6. ప్రకాశించు

ఉ. వచ్చిన సంశ్రమంబు గరువంటు చెలర్చున నుల్లసిల్లి మే, నచ్చు
పడంగఁజేయ.

కాంతి. 6-574

7. ఏర్పడు, వర్తిల్లు

క. ...పోడి.ట్ల చ్చుపడ నేటికని వి,వ్వచ్చుడు గ్రేడించి యొందు
వలనికి నడచెన్.

భీష్మ. 2-307

8. రూపొందు, మూర్తీభవించు

క. నెచ్చెలులు దన్నుఁగొలువంగఁ, బచ్చువిలుతు కలిమియెల్లఁ బద్మా
ననయై, యచ్చుపడినట్లు మెఱయుచు, నచ్చటి కేతెంచె భూవ
రాత్మజు నెమ్మిన్.

ఆర. 7-174

అచ్చపలుచు దే. స. క్రి.

1. నియమించు, నియోగించు

క ...తగువాఁ, డిచ్చోట లేమి వాతం, డచ్చు పలువడయ్యె నీ
క్రియకు నొండొకనిన్.

విరా. 4-28

2. ప్రాపింపజేయు, కలిగించు

క. విచ్చూవిడి నిండ్రయముల, నెచ్చటకై నను జనంగనిచ్చిన నరకం,
బచ్చుకలుచుఁ గుడియించినఁ, దెచ్చుసుగతి నరున కది సతీమాళి
మణి. ఆను. 5-284

అచ్చపాటు దే. వి.

స్పష్టత

క. ...అవ్వించిత్ర వీర్యనందనుండు

ఆ. అనఘ వశముగాదు మనసు గోడంద్ర మీ, వదినె జుట్టములను,
సదనములకుఁ, బుచ్చుమనియెఁ బలుకు లచ్చపాటఁచు గ,ర్గడిక
దైన్య మొనఁగ విడురుతోడ. శల్య. 1-11

అచ్చవడు దే. వి.

అచ్చవడు.

తనమే నచ్చవడు భావనకుం...

విరా. 1-292

అచ్చొత్తు దే. స. క్రి.

గుర్తుపెట్ట, ముద్రవేయు

సీ. ...దోపంబుసేయ నుడుట, నచ్చొత్తి వెడలంగ నడుచు విప్రుని
నైస, భూపరుడిది మెచ్చు దేవకోటి. శాంతి. 1-94

అచ్చొత్తినయట్లు - జాతీయము

మిక్కిలి స్పష్టముగా, మచ్చునకు మచ్చుదీసి చూపించిన విధముగా
(అచ్చవేసిటుల మిక్కిలి స్పష్టముగాఁ గనఁబడఁచో నచ్చొత్తినయట్లుం
దురు.)

ఉ. చిత్రముమెచ్చి నావలనఁ జిక్కఁగ వెండియు నాలతాఁగి యచ్చొత్తిన
యట్లు నాకుఁ దన యల్లము తెల్లము సేయకున్కి. విరా. 2-84

అచ్చొట్టు దే. వి. ఆ ప్రదేశము

చూ. అచట

విరా. 1-180

అచ్చో దే. వి.

అచ్చోటు - ఆ చోటు

అచ్చో వెఱపు దక్కి.

కర్ణ 8-54

అజగరము సం. వి. అ. పుం.

మేఁకల మ్రింగునది - కొండచిలువ, పెనుఁజాము

వ. ... ఇట్లరుగుచున్న దమయంతి నంతిక వ్యస్తచరణయైన దాని
నాహారార్థియయి యొక్క యజగరంబు పట్టుకొనిన నెక్కోమలి
మెదలనేరక. ఆర. 8-86

అజగర వ్రతము సం. వి. అ. పుం. న.

అయత్నముచేత జీవించు వ్రతము-అజగర స్వభావమును బురస్కరించు
కొని దీనికి పేరు వచ్చియుండును.

సంచారమును మానవలయును. పుట్టువును జూపును లెక్కచేయ
రాదు. ఆహారమునకై ప్రాణలొడువారి నవహనింపవలెను. కలిమిని
లేమిని లెక్కింపరాదు. నిత్య సంతోషముతో నుండవలయును. విధి సమ
కూర్చిన ఆహార విహారములచే జీవితము గడువవలయును. ఆత్మపోషణ
భారము మనస్సునం దేమాత్రము పూనరాదు. నిత్యతృప్తి, శాచము,
తాత్త్వి, సమత్వము బొంది యాత్మజ్ఞానమునఁగలిగిన సుఖానుభవమును
బ్రకటించుచుండవలయును. ఇవి అజగరవ్రత లక్షణములు. ఇట్టి యజగర
వ్రతము నడుపు వారికి అరిషడ్వర్గ జయముగలిగి మోక్షము కరతలా
మతకమగును. కాంధి. 4-62, 68, 94

అజగరము ఎప్పుడు మేలుకొని యుండి యాహారమునకై నెదకికొనక
తనదాపునక వచ్చిన మేఁకలను మ్రింగి పొట్టనింపుకొనుచుండును
ఆ స్వభావమును బురస్కరించుకొని ఈ వ్రతమునకు 'అజగరవ్రతము'
అని పేరు వచ్చినది. అజం ఛాగం గిరతీత్యజగరః. గృా నిగరణే-(మేకను
మ్రింగునది) నజాగర్తీత్యజగరః, జాగృనిద్రాక్షయే (ఎప్పుడును మేలు
కొనునది)

అజగరుడు సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక బ్రాహ్మణుడు, అజగర వ్రతముచే జీవించువాడు.

కాంతి. 4-54

అజగవము సం. వి. అ. న.

శివుని విల్లు - పినాకము

అజగవ కాష్ఠాలంకృత.

విరా. 1-39

అజనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జనులు లేనిది, విజనము

తే. ...శుచియు, నజనమును నగుచోట మృద్వాసనమునఁ, గాయ
మున కార్జవము భంగిఁ గలుగ నుండి

ఆను. 5-258

అజపము సం. వి. అ. పుం.

మంత్రశాస్త్ర లేనిది, జపముకానిది.

జపముననొక మంత్రమును నిర్దిష్ట సంఖ్యతో జపించుట. అట్లు
గాక ఆహారహామ లెక్కయుఁ బరిమితియు లేకుండ జపించుట.

చ. ...నిర్జపా, జపమహి తవతైక పరసంగ ధురాధికతాన్య.

ఆను. 3-345

అజపాదుడు సం. వి. అ. పుం.

ఏకాదశ రుద్రులలోనొకడు.

ఆను. 3-58

చూ. ఏకాదశరుద్రులు.

అజమీధుడు సం. వి. అ. పుం.

వికుంఠుని కొడుకు, భరత వంశజాతుడు.

ఆది. 4-110, 111

అజము సం. వి. అ. పుం.

1. మేఢపోతు, లేక గొఱ్ఱపోతు.

అజతీత్యజః (అజాయనియు) అజగతి తేషణయోః, తిరుగునది.

అజంబులకుఁ జిత్తభ్రమణంబు - (జ్వరము)

కాంతి. 5-448

వ. అజంబుల వెనుకొను వ్యకంబు విధంబున.

భీష్మ. 3-161

2. ఓషధి.

వ. వాకలోకంబున సురముని గోష్ఠియందు సుర లధ్వరంబుల నజంబుల విశంసంపవలయునని పలికిన మును లజంబులన్నంత యెల్లయుగంబులను ఛాగంబులగాఁ గొనరాదు కృతయుగ విషయంబుగా వేదంబు లజంబు లోషధులని చెప్పెంగాన యనిరి.

కాం. 6-372

(దీనిని ఉపరిచర వసువు పూర్వపక్షము చేసెను.)

క. ఛాగము విశంసయోగ్యము, యాగంబుల నెల్లయుగములందును ననియెం, దా గీర్వాణుల నక్షర, శై గెపబడి యపుడు వారి కగుటకు నధిపా.

కాం. 6-373

3. పుట్టనిది, పుట్టువులేనిది, ప్రకృతి, పురముడు.

ఆ. అజముని ప్రణంబు లక్షయంబు లతీంద్రియములు ప్రకృతి పురుషులనంగబరంగు.

కాం. 6-141

అజయ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జయింప శక్యముగానిది.

అజయ్య విక్రమోదగుడు.

విరా. 5-15

అజయ్యుడు సం. విణ. అ. పుం.

అజయ్యుడవు నీవ.

ఉద్యో. 1-183

అజరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ముసలితనము లేనిది.

క. అమృతము, నభవము, నజరము, నమలమునగు తన్ను

కాం. 6-18

2. కాలము చే మార్పునొందనిది.

క. ...పొందె శిష్యుం, డనామయం బజర మమృతమనియెడు సదమున్.

అశ్వ 2-220

3. శిథిలముగానిది

వ. ...ఈయభేద్య కవచంబు నిచ్చి యజరంబయిన యగ్గోనయంబు గాండివంబునం దానయోజించి.

ఆర. 4-56

అజరామరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చావుపుట్టుకలు లేనిది.

క. జననీజనకలచేనగు, జననం తాగమము తను విషయమని చెప్పన్,
వినుమాచాద్యు వలననొందిన పుట్టు జరామరంబు దివ్యంబు నగున్
అను. 4-140

అజరామరుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జరామరణములు లేనివాడు. (ముసలితనము, చావు లేనివాడు)

సీ. ...నారాయణుం డవ్యయుం డనంతుండు భూత, సృజనంబు దలచి
మున్ సృజియించె దనదు సహస్రాంశకమున నవ్యక్తుడనంగ, తే-
మనసున యజరామరు ననుపమాను... కాంతి. 4-81

అజరుడు సం. విణ. అ. పుం.

(శరీర ధర్మమగు) ముసలితనము లేనివాడు.

అమరుం డవ్యయుం డజరుండు.

కాంతి. 4-276

అజస్రము సం. క్రి. విణ. అ. న.

ఎల్లప్పుడు, అనవరతము,

మరి నజస్రము నమ్మక

కాంతి. 3-289

సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెంపులేనిది, ఎడతెగనిది.

మ. జనులెల్లం గడు సంభ్రమింపంగ నజస్రంబై భుజాస్ఫులన, ధ్వని కైల
ప్రకరంబుపై బిడు మహాదంభోళి శబ్దంబయో, యన వీతెంచిన.

అది. 6-28

అజహ్నుడు సం. వి. అ. పుం.

జహ్నుని కొడుకు, కుళిక వంశమునకు మూలపురుషుడు.

జహ్నుని కొడుకు అజహ్నుడు, అతని సుతుడు పల్లవుడు, అతని
పుత్రుడు కుళికుడు, అతని తనయుడు గాధి. అతని కొడుకు
విశ్వామిత్రుడు.

కాంతి. 2-68, 69

(సంస్కృత భారతమున భేదము గన్పించుచున్నది)

జహ్నుని కొడుకు అజుడు, అని రాయుడు బాగాశ్వుడు,
అతని సుతుడు కళికుడు, అతని సమానుడు గాధి, అని పుత్రుడు
విశ్వామిత్రుడు

శ్లో. జహ్నోరజస్తు తనయో బాకాశ్వస్తు తత్పుత్రః
కళికో నామ ధర్మజ్ఞ స్తత్య పు తో మహిమతే
గాధిర్నామా భవత్పుత్రః కళికః పాకశాసనః

... ..

విశ్వామిత్రం చ దాయావం గాధిః కళికనందనః
యంప్రపాప బ్రహ్మసమితం విశ్వైర్బ్రహ్మగృణైర్ముఖమ్.

సం. భా. కాంతి. 49 3, 6. 81 శ్లో.

(ఈ భేదము పుత్రులు అని చెప్పినవారు నేరుగా పుత్రులుగాక
వారి వారి నడుమ కొన్ని యంతరములుండునేమో)

అజాతము సం. విణ (అ. ఆ. అ.)

పుట్టినది.

తనయుల నజాతవశుల.

ఆది. 8-308

అజాతవైరి సం. వి, న్. పుం.

యుధిష్ఠిరుడు, ధర్మరాజు, తనకు శత్రువులు లేనివాడు.

విరా. 1-91

అజాతశత్రుడు సం. వి. ఉ. పుం.

యుధిష్ఠిరుడు, తనకు విరోధులు లేనివాడు (ఎవ్వరియందున తాను
శత్రుత్వము భావింపనివాడు.

విరా. 1-178

అజావికము సం. వి. అ. న.

మేఁకల యొక్కయు, గొట్టల యొక్కయు సమూహము.

నీ. ...ఊర్జి, కాంగక విలస దజావికంబులు గణనాతీతములు
గన్య లప్రమేయలు.

ద్రోణ. 2-199

అజిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఒక స్త్రీ.

ఈమె శాశీనరవతి కూతురు. వితంతుడను రాజర్షి కొడుకులైన
(1) సాల్యేయుడు, (2) శూరసేనుడు, (3) శ్రుతసేనుడు, (4)
బిందుసారుడు, (5) అజిసారుడు అను నైడుగుర వొక్కసారిగ స్వయం
వరమున వివాహమాడెను. ఐదుగురకు వేర్వేరు సంతానమును బడసెను.
ఈమె ద్రౌపదికి పూర్వమందున్న స్త్రీ. ఆది. 7-277

అజితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గెలువబడసిది, అనివారితము.

చ. ...జి కేళియం, దజితవిలాసమున్ మెలియ విరా. 1-174

అజితుడు సం. విణ. అ. పుం.

గెలువబడనివాడు.

చ. ...జనమేజయుడన్ జనసాలుఁడుత్తమ, ప్రతమతి దీర్ఘసత్త్రి,
మజితుం దొనరించె శుభాఖికాంక్షియై. ఆది. 1-82

అజినము సం. వి. అ. న.

లేడి మున్నగువాని చర్మము, తోలు.

సీ.బహువర్ణ, చిత్రితాజినము; వైచీరగాఁగ. విరా. 1-211

అజిహ్మము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కవటము లేనిది.

చ. ...బ్రహ్మక్షత్రియ లొంది యజిహ్మములై కృత్యములు విశి
ష్ట నడపన్ శాంతి. 2-212

అజిహ్వ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అ. కియందున్న సీతాదేవికి గావుగాఁబెట్టబడిన రాక్షస స్త్రీలతో
నొకతె. ఆర. 6-360

అజీర్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జీర్ణముకానిది, శిథిలముగానిది, చినుఁగనిది (అకు, వస్త్రము, దొప్ప,
మొ.) అప. 3-28

అజీర్ణి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

జీర్ణ రోగము, తినిన పదార్థము జీర్ణముకాని రోగము.

సీ. వారట్లుకాకని బోరన నరిగి వద్యజునిగాంచి యజ్ఞీదళయెఱుంగ
తే. విన్ననించిన. అను. 3-196

అజుడు సం. వి. అ. పుం.

1. పాండవ పక్షమునఁ బోరుటకు వచ్చిన యొక్కరాజు.

ఇతఁడు భీష్మునిచే మహారథుఁడుగాఁ బేర్కొనఁబడెను. ఉద్యో. 4-284

2. బ్రహ్మ.

వ. అజుండు మెలపుతో మృత్యువ మృత్యువ యెటపోయెదని

ద్రో. 2-167

3. శంకరుఁడు.

అజుని శంకరుఁ డ్రినేత్రు

సా. 1-111

4. భగవంతుఁడు, శ్రీమహావిష్ణువు.

(అర్జునునితో శ్రీకృష్ణుఁడు)

తే. కాత్తివకంబైన నాకు జాతత్వవికృతి, లేమి నజుడనియును

కాంతి. 6-482

5. ఏకాదశ రుద్రులలో నొకఁడు

చూ. ఆది. 3-69

చూ. ఏకాదశరుద్రులు.

6. ఇష్టాకు వంశపు రాజు, దశరథుని తండ్రీ.

క. విను మిష్టాకు కులంబున, జనియించె నజుండునాఁ బ్రశస్తచరి

తుఁ డాతని కొడుకు దశరథుఁడు

ఆర. 6-269

అజేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గెలువదగనిది.

క. వృజినభయ మన్యుశోకము, లజేయములు గావు. కాంతి. 4-66

అజేయుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గెలువదగనివాఁడు, గెలువశక్యము గానివాఁడు.

ఆ. అమరులకు నజేయులగు కాలకేయుల, నొక్కరుడకాఁడె

యొడిచెఁ గర్ణ.

విరా. 4-210

మ. వి. అ. పుం.

ఒక సర్పశ్రేష్ఠుడు.

బిర్రాముడు దేహశ్యామము వేసినపుడు బిర్రాముని తదనంత
నుండి వెలువడి పాంశముద్రమునకు నడుగుచున్న మహాభుజంగమున
కెదురు వచ్చిన సర్పశ్రేష్ఠునిలో నొకడు. మాస. 77

అజ్ఞా దే. వి.

సమయము, అదను.

తే. అజ్ఞ పాటించి మది వెఱ యుజ్జగించి, రయము మెఱయ నప్పాం
చాల రాజసుతుడు, గదిసి యెగసి కుంభస్థలి గదఁ బగుల్పు,
గొండగూలిన ట్టక్కరి గూఠె నధిప. శల్క. 1-320

అజ్ఞాతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెలియఁబడనిది-

నీ. ధేను శరీర విలీనుడై యజ్ఞాత, చర్య మార్తాండుండు నలుపుట
యును. విరా. 1-54

అజ్ఞాతవాసము సం. వి. అ. పుం.

ఇతరు లెఱుంగకుండ నుండుట.

వ. అజ్ఞాతవాస సమయమునకు భంగముగాకుండ. విరా 1-48

అజ్ఞానము సం. వి. అ. న.

1. అవివేకము, తెలివిలేమి.

వ. పూర్వాచార్యులచేత నభినందితంబులగు మంత్రంబులు నిందించుట
యజ్ఞానంబు. ఉద్యో. 1-201

2. రోషము, శోకము, రాగము, ద్వేషము, అభిమానము, దర్పము,
వేగము, ఆలస్యము, అక్లేషము అను వానియొక్క కూడిక.

కాంతి. 3-401

అజ్ఞాని సం. విణ. (న్-నీ-న్)

తెలియనివాడు, అవివేకి, అజ్ఞాని.

ఆ. అజ్ఞులైన మమ్ము నాపత్నయోనిధి, ముమగకుండఁ జాచి తనఘ
మూర్తి. కర్ణ. 3-108

అట దే. అవ్య.

(కవిశ్రయము వారి ప్రయోగములందు ఈ 'అట' రూపము లేదనియే యూహింపఁదగియున్నది. వారు 'అటె' 'అటై' అనియే ప్రయోగించియున్నారు. ఈ 'అట'కు అవి మూలరూపములేమోయనుటకు 'అటై' అను దానియందు విందువు గానరాదు. తర్వాతి కవులయందు 'అట' ప్రయోగము కనబడుచున్నది. పూర్వముద్రిత భారత ప్రతులందు 'అట' కనబడకున్నది. కాని యిటీవల ముద్రితములైన ప్రతులలో నాల్గతావుల విరా, 4-20; ఉద్యో. 3-99 (ఇందు మూడు తావులు) అట కన్పించుచున్నది. ఈ తావుల పూర్వముద్రిత ప్రతుల 'అటె' కన్పించుచున్నది. కొన్నిచోట్ల పాతాంతరముగఁ గన్పించుచున్నది. ఉద్యో. 1-240. నిర్వచనోత్తర రామాయణమున 'అట' ప్రయోగము వాల్మీకి తావులందున్నటులఁ గానవచ్చుటచే ఏమనుటకు సాహసము చాలకున్నది, ఇది విచార్యము. 'అట' అనునది 'అనుట' 'అంట' నుండి యేర్పడినదై యుండవచ్చును.) చూ. అటె

అట దే. అవ్య. ద్రు.

1. అట తరువాత, పిమ్మట, అనంతరము.

మ. నానారసా,భ్యుదయోల్లాసి విరాటపర్వమట నుద్యోగాదులున్.

విరా. 1-7

క. దేవప్రతుండు గీర్వాణావాసంబునకుఁ జనినయట కురునికరం,
జేవాని నడిగి తెలియునొ,కో విక్రతు ధర్మసంప్రయోగ విధం
బున్.

స్త్రీ. 2-117

2. అవల, ఆ ప్రదేశము తరువాత.

సీ. హిమాచలమును వావల హేమకూటంబును నట నిషధంబు నొప్పు.

భీష్మ. 1-21

3. మఱి.

చ.నరుండ కాడట వాసపుడైన నేమి నా, బలముఁ జలంబు నేరి

మియు బంటుతనంబును నీవ చూడుమీ,

విరా. 5-25

దే. వి. ఏక.

1. అప్పుడు, ఆ సమయము.

సీ. బెగ డంతకంతకు మిగిలిన నింతికి, బదములనట దొట్టుపొట్టి
బెరసె. విరా. 2-108

2. తచ్చత్తార్థకము,

ఉ. ...ఇంతట సంతసింపరా, దెప్పుడు నంతకంజ నట యెక్కుడు గోరినఁ
జాలకుండదే. ఉద్యో. 1-371

3. అర్థ విశేషము లేకయే కొన్నివట్ల ప్రయోగింపబడును.

సీ, వివవయ్య నహుషుడన్ జనపతి నేను మీ, పూర్వజులకు నట పూర్వ
జుండ. ఆర, 4-119

చ. (కిచకుడు) సూడ న, చెప్పెరువగు చావు సచ్చె నటుసేసిన వారట
యెట్టిపీరులో. విరా. 8-70

(వారటె-అని ఆనందవారి ప్రతి)

4. అవలి వృత్తాంతము, పిమ్మట విషయము.

వ. ఇవ్విధంబునఁ గార్యంబు నిర్ణయించి...వీరెల్లను దమ్మెవ్వరైన
మనవార్త లడిగిరేని ద్వైతవనంబున మమ్ము విడిచిపోయి రట
యెటుంగ మనం గలవారని చెప్పి. విరా. 1-115

అటమీడ అవ్య. ద్రు.

అ పిమ్మట, ఆ తరువాత.

వ, అనిన విని వారలవర్తనం జటమీడఁ జెల్లిన తెఱం గెఱింగింపుమని
యడిగిన. విరా. 1-382

వ. జనమేజయుం డటమీడి వృత్తాంతం బెఱింగింపు మని యడుగు
టయు. శల్య. 2-419

అటమును అవ్య.

అంతకుముందు.

క,వల, దనుమానము సమయకాల మటమును కడచెన్.

విరా 5-377

అటుమున్ను అవ్య.

అంతకుముందు, అటుమును.

వ. పదంపడి పద్మినీ ప్రమోద సంవత్సరంండగు నరుణకిరణు డద
యించె నటమున్న పాంచాలి సచేతస్సానంబు నేసి. విరా. 3-35

అటువి సం. వి. ఇ. ఈ. స్త్రీ.

అటువి, అరణ్యము.

వ. ఘోరాటపీ భాగంబునుం బోలె.

విరా. 2-325

అటు దే. అవ్య.

1. ఆ ప్రకారముగా.

చ.అది వినం బనిలే దటుగాక యున్న రూపెఱిగియు నేన చెప్ప

విన నిష్ఠము గల్గుట చాల లెస్స,

విరా. 2-169

చ.అటునేసిన వారట యెట్టి పీరులో.

విరా. 3-70

2. ప్రక్కవైపుగా.

క. సారథి లేమిని సాత్యకి, తేరీచ్చెఁ దురంగమములు దేరటువాఱన్,

భూరమణ ధర్మనందను, వారు వొదిలి రంపగముల వడి గురు

తనయున్,

కర్ణ. 2-259

3. ఆ వైపుగా.

చ. ఒడలను బ్రాణమున్ గలుగ నూరక యుండుదురే త్రిగర్తు లి,

ప్పుడ నుటుమాడిపోద మటు వోవఁగ నిమ్ము రథమ్ము.

ద్రోణ. 1-248

అటుగాక అవ్య.

ఆ విధముగాని యెడల.

క. అటుగా, కిది యది యన కూరకునికి యెంతయు నొప్పున్.

ఉద్యో. 2-59

క. నా వలపటుగాక తక్కినను వలదునుమీ.

విరా. 2-287

అటుగావున అవ్య. ద్రు. (అటు + అగును + కావున)

అంగుళేష, కాబట్టి.

క. విను ధర్మంబున ధనమగు, ధనమున సిద్ధింతుఁ గాము తంత్రం
బటుగా, వున మధ్యమంబు నధమము, ధనకామము లుత్తమంబు
ధర్మం బధిపా. కాం. 8-453

అటులు దే. అవ్య.

అ ప్రకారము.

చ. అని యుచితంబుగాఁబలికి యంగన హస్తముఁబట్టి తత్కరం, బున
గదియించి నీ గురువుఁ బొల్లి తగంగొనియాడు మెట్లునె, పైనటుల
భక్తిమై నడవు పెంపెనలారఁగఁ గూడుగూర చందన గుసుమాడు
లున్ నడవి తప్పక యారసి గారవింపుమీ. విరా. 1-252

అటులుండఁగఁనిచ్చు జాతీయము.

అ విషయప్రసక్తిని విడిచిపెట్టు.

ఉ. కావున వాకలోకపు సుఖం బటులుండఁగ నిమ్ము దేవ, నీ భావము
నిల్పు నాదెన.... మహా. 59

అటులేని అవ్య. ద్రు. క.

అ విధముగానైన యెడల.

చ. అటులేనిఁ బోదుమె దయాపరకైలముడిగ్గి. కాం. 6-800

అటువోవు దే. అ. క్రి.

అ ప్రకారముగా జరుగు.

చ. చిఱుతఁడనంబునం దగవు చిత్తమునం దలపోయలేక ముందఱ
యటపోవనిచ్చితి. ఉద్యో. 3-361

అటుసూచు దే. స, క్రి.

1. విశ్వసింపు, నమ్ము.

క. అమడు బృహత్పల యిట్లను, జనపాలక నందనుండు జయలక్ష్మిం
జే, కొనునలె చీరెలు దెచ్చుట, పనియే యటుసూచుఁ దెల్లఁ
గుంఁదెత్తున్. విరా. 4-48

వ. నేను దపంబుపెంపున భీష్ముని వధించెద జన్మాంతరంబున నైన
నుం జలంబు సాధ్యంబు నేయుడు నటుసూచు మని పలిక పోయె.

ఉద్యో. 4-860

2. విచారించు.

వ నీవు నిశ్చలముగనుగాక నివలిగిన వెవ్వ రెట్లయ్యెడలో యటు
సూడుము. ఉద్యో. 4-415

ఈ జాతీయ మెచ్చటనైనను మధ్యమ పురుషమునందే కానవచ్చుచున్నది.
(అటుసూడు - అని)

అటె దే. అవ్య.

1. ఆశ్చర్యమును సూచించును.

ఉ.కించకుంఁదెందును నెట్టియంగనల నెవ్వరుఁజేయనియట్ల నేయఁ
గాఁ, గొందఱకైన నిప్పు కృపకుం దఱి గాదటె యేమిసెప్పదున్.

విరా. 2-148

వ.వగవారి నడిగికొనం బోవుట యుచితంబటె, కయ్యంబు
కర్జంబుగాదటె, భంగంబు నీగికొనం దగదటె. ఉద్యో. 3-89

2. ఆతిథ్యమును సూచించును.

చ. కురుబల మేఁగుఁడెంచెనటె గోవుల బిట్టఱబట్ట. విరా. 4-20

3. సంతాపమును దెలుపును.

తే. నీవు సృజించితటె నన్ను దేవదేవ, యేను గ్రూరకర్మమునకు
నెట్టులోర్తు. బ్రో. 2-168

సీ భీమసేనుండును బీభత్సుండును దనకడుపునఁబుట్టిన కొడుకులటై-గీ,
యెగ్గతంబునఁ దానుఁ గారగ్గిగాలె, నటె యనాథయై దీనికి
నంతరంగ,మలదురక తల్లిడిల్లిక యారటమున, నడుక కలమటఁ
బడక యెట్టుండుఁ జెపుమ. ఆశ్ర. 2-168

4 ఆశ్చర్యమును, పరిహాసమును సూచించును.

క. అనిన విని దరహానిత వదనుండగుచుఁ బురుషాక పురోహితుండు.

క. నహమండు పనుచువాడటె, విహితానుష్ఠానపరాలు వీరటె తా
లో,కహితంబటె యిది మనకున్ మహానీయముగాక యెట్లు
మానఁగవచ్చున్. ఉద్యో. 1-169

క. అనుడు బృహన్నల యిట్లమ, జనపాలకనందనుండు జయలక్ష్మిం
జే,కొనునటె చీరలు దెచ్చట, పనియే యటుసూడుఁ దెల్లిభంగులఁ
దెచ్చున్. విరా. 4-48

6. ఇట్లు జరగెనని కథాంశమును చెల్పును.

క. మనుజేంద్ర దీని తీరంబున నృగుడను రాజు యజ్ఞములఁజేసిన
నం, దనిమిషపతి తృప్తుండై, దనుజుల నోర్చెనటె ఘోరతరశస్త్ర
ములన్. ఆర. 8-172

అతెపో జాతీయము.

ఆని యనుకొనుము, తలంపుము.

క. వారలు వేరతెపో వెఱ, వారలఁ దగు భంగి మనకు వశ్యులఁ
జేయున్. విరా. 3-111

(వేరటపో - అని కొన్ని ప్రతులు)

అదే అవ్య.

నిశ్చయమును స్థాపించును.

చ. తం, ద్రి యముని చందమై తెగితటే శినివీరుడ యంచు నేయుఁ
డున్. కర్ణ. 3-188

(ఇది పాతాంతరము - "తెగితిరే శినివీరుడ యంచు పాతము)

అట్ట దే. వి.

కబంధము, మొండెము. తల తెగి కొనప్రాణముతోనున్న శరీరము.

ఆ. అర్జునాస్త్ర ఖండితాతపత్రధ్వజ, చామరములు గాలిఁ జదలఁ
దూలఁ, జిహ్వాముల విఘాతఁ జెందంగఁ గడు నొప్పె, నప్పు డాడు
మన్న యట్ట రచట. విరా. 5-54

(ఆడుచున్నయట్టులు - అని కొన్ని ప్రతులు)

వ. ఇన్విధంబున నాలుగు దివసంబులు నొక్కరాత్రియు నేనగు దివ
సంబులో నిరువది గడియలు నిరువదివే లట్టలాడ భండనంబునేని
పాండవబలంబుల నుఱుమాడి (ద్రోణుడు)

ద్రోణ. 5-321; కర్ణ. 2-227; భీష్మ. 2-394

2. మొండెము, తలక్రింది భాగము.

క.అతని తల, యట్టకుఁ జాయంగఁజేసి యార్చెం బెలుచున్.

ద్రోణ. 5-204

3. ప్రాణము పూర్తిగాలేని మొండెము - చచ్చిపడియున్న మొండెము.

సీ. అట్టలకడ నుత్తమాంగముల్ గానక, యలమట నలుగడ రరయు
వారు. (స్త్రీ). 2-22

అట్టకము సం. వి. అ. పుం.

వాకిటి మండపము మీదఁగాని కొత్తశము మీదఁగాని యుద్దముచేయు
వారు నిలిచి కూతలు పెట్టుచు నాయుధములు ప్రయోగించి శత్రువు
లను హింసించు స్థలము.

దీనిని బట్టియే 'అటక' అను పదము (నిఘంటువులలోఁ గానరాదు)
వాడుకలోనికి వచ్చియుండును. "అటకమీదఁ బెట్టుకొని కావలసినప్పుడు
తీసికొనవచ్చును." (వ్యవ) ఇంటి గోడలపైన నేర్పాటు చేసిన మంచె -
మిద్దెపై ఖాగమునకును 'అటక' యని వాడుటగూడ కొన్నిచోట్ల గలదు
నిఘంటుకారు లిచ్చిన మేడమీది గది, నగరు అను వర్ణము లిక్కడ
చాలవు.

మత్తకోకిలము : సమున్నత, తూట తోరణ యంత్ర కేతన గోపు
రాట్టక సంహతుల్, వీటతాటమునేసి రక్కసిపీరు లొక్కట
మాత్రలోన్. ఆర. 7-88

అట్టహాసము సం. వి. అ. పుం.

పెద్ద నవ్వు.

సీ. అనవుడు రాక్షసుం డట్టహాసంబుతో, నెట్టెట్టు భీముండె యీశఁ
డేమి, పుణ్యమో వీని నెప్పుడు సంపఁగాంతునో,యని యున్నచోఁ
దాన యరుగుదెంచె. ఆర. 1-118

అట్టాలకము సం. వి. అ. పుం.

అట్టకము.

వ. వీరయోధారూఢ వికాలాట్టాలకంబులును. ఆర. 1-158

అట్టి దే. విణ.

1. పోలిక, సాదృశ్యము.

సీ.శృంగి యన్వాడు కార్పిచ్చునట్టి, కాపంబు నీకిచ్చె.

ఆది. 2-180

2. క్రియాజన్య విశేషణములకు నాకానాకప్య దర్శవిశేషము లేకయే
యనుప్రయుక్తంబగును. (అటువంటి)

పీ. ...కాలార్కబోధిత పద్యజాత, యైనట్టిదాన శ్రీయన లక్ష్మివా
భూతి, యనంగ వెలుంగుదు. కాం. 5-8

వ. తన దివ్యచిత్తంబునంగల యక్కారుణ్యంబు తెలుం గెలుంగునట్టి
శక్తిఁ బ్రసాదించి..., విరా. 1-15

కి. వెనుక చెప్పిన దానిని సూచించును.

తే. కేవల మర్త్యుఁడె ధర్మసుతుఁడు.

ఉ. అట్టి మహాత్ముఁడొక్కనికి నాశ్రితుఁడై. విరా. 2-191, 192

వ. అట్టి సమయంబున. విరా. 3-161

అట్టిండు దే. సర్వ.

అట్టిండు.

క.బ్రహ్మవాహనుఁ, డణుమాత్రముఁ గీడుతేని యట్టిం డెందున్.
అశ్వ. 4-149

అట్టిండు దే. సర్వ. (మహద్వాచకము)

(అట్టిరు మహాస్మహాతీవాచక బహువచనము)

1. అట్టివాఁడు, అటువంటివాఁడు.

క. నీ వట్టిఁడవగు తెలుఁగవు. కాం. 6-289

క.అదివిజారి యట్టిఁడ. కాం. 4-409

చ. అమరనదీ తమాభవుఁడు నస్త్రగురుండును గర్భుడుం బరాక్రమ
మహాసీయు లాహవదురంధరు లట్టిర తక్కుఁగల్గు భూరమణులు.
శల్య 1-44

2. సదృశుఁడు, సమానుఁడు.

చ. ...గురునట్టిఁడ యీతఁ డనంగవచ్చు. సౌ.ప్తి. 1-64

క. విమల తపో విభవంబువఁ, గమలజు నట్టిండు విగత కల్మషుఁ
డాస్తీకమహాముని. ఆది. 2-219

సీ. ...శూరులెందు, నీయట్టిరే కురున్యపరీర. సఖా. 1-286

చ. ...లతాలలనల్ మృదు తానిలాపవర్ణిత కుసుమాక్షతావళులు
సేనలువెట్టిన యట్టిరైరి. ఆది. 4-17

అట్టిచో అవ్య. ద్రు.

ఆ సమయమునందు, అప్పుడు.

ఉ. బుద్ధులుసెప్పు వాక్యముల పోల విసం దననేల యట్టిచో, బుద్ధునిఁ
శేయఁజూచెన్మనఁ బట్టి సుయోధనుఁడు. ఉద్యో. 4-88

వ. ఆహారంబులు దొరకొనని యట్టిచో ద్విజాతు లేమిథంగిం బ్రాణం
బులు రక్షించుకొనువారు. కాంధి. 3-278

అట్టిట్టి దే. విణ.

ఆ ఈ - అట్లు ఇట్లు (ఏదోయొక విధమున)

క. నియమింపుఁడు నగరిసరకు, లయినవి యట్టి థంగి నక్షిణముఁడై,
యెయిదంగల వారలఁ గని, పయనము తెఱఁగు సమకట్టు పని
మఱవకుఁడి. మౌస. 188

(ఇట్టిట్టు - అని కొన్ని ప్రతులు)

అట్టిది దే. సర్వ. (మహతి అమహద్వాచకముల ఏకవచనము.

మహత్తు అట్టిఁడు.)

అటువంటిది.

అ. ...అస్త్రశస్త్ర సంచయంబుగాని, శవముగాదు మత్స్య జనపాల
పుత్ర యే, నట్టి దైనఁ బనతునయ్య నిన్ను. విరా. 4-111

వ. పగఱకు నీకడంక చీకటికి సూర్యుడయడయం బెట్టిదయ్యెడుం
గాక... కర్ణ. 1-54

అట్టివి దే. సర్వ. (అమహద్భూతులు)

అటువంటివి.

వ. తత్సమయఁబునఁ బుట్టినట్టి మాట లుగ్గడించునట్టివి గావు.

ఉద్యో. 1-852:

అట్టియెడ దే. సమ.

అప్పుడు.

వ. అనిన నిది కార్యంబని మధ్యమపాఁడవుం డా సుషధ్యవొక్క శీతల
సికతాతలంబున డించెఁ దక్కినవారలు నట్ల చేయుదమని నిలిచి

రట్టియెడం కాండవాగ్రజుండు గాండివి చేతి విల్లుపలకించు.

విరా. 1-157

అట్టు అవ్య.

1. ప్రకారము, విధము, మాడ్కి.

తే. శెట్టికండంబుతోడ శేవట్టి హొంత, కారి విటచినయట్టు నగ్గలిక
విటుకు. విరా. 1-81

2. ఆ ప్రకారము, ఆ విధము.

క. కుండలములు గవచము నట్టుండగని మృగము నేడు మొందు
ధనంబుల్. ఆర. 7-367

అట్టు దే. వి.

భక్త్య విశేషము.

క. పులగముఁ జాయనమట్టులు, బలము నర్చునకుఁగాక పక్వము
లయినం, గలుగు నభోజ్యత్వము విచ్చలవిడి వంటకము నేసి
చనదు భుజింపన్. కాంతి. 1-324

అట్టులు అవ్య. (అట్టు)

1. ఆ ప్రకారము.

అనవుడు నట్టుల చేసెదము. విరా. 1-144

2. కొన్ని యెడల వీనిపై 'కై వడి, పోలె' మొదలగునవి అర్థ విశేషము
లేకయె ప్రయుక్తమగును.

ఆ. అతని మేను కుంతియట్టుల కై వడి యరయ. కాంతి. 1-12

అడిలేని యట్టుల పోలెన్. కాంతి. 4-185

అట్టె దే. అవ్య (రూపాం) అటె

1. ఆశ్చర్యమును దెలుపును.

క. ...జను, శిష్యులును సందియంబు నడరెను మతితో, నిచ్చెలువ
కడుపు కూటికి, నెచ్చటనే నిలుచునట్టె యిది పలుకగునే.

విరా. 1-299

2. నిశ్చయమును దెలుపును.

తే. శార్యవై భవ ప్రాగవ కాచములకు, నొదులకైన గై వారమై

యుల్లిసిట్లు, నొక్కొరుని కివి యెల్లను నెక్కమట్టె, యెందుగలుగునె
యద్దును నీడువాడు. విరా. 2-204

3. ఉత్కర్షమును దెలుపును.

చ. ...తావల బలంబును జాపఁబాని యే, నరిగెదనట్టె- (చూ.
అంట) విరా. 4-20

ఉ. వాసవుడట్టె నన్నడుగవచ్చుఁ బ్రియంపడి. ఆర. 7-290

4. విచారమును దెలుపును.

సీ. భీమసేనుండును బీభత్సుండును దన, కడుపునఱుట్టిన కొడుకులట్టె,
-తే-యెగ్గతంబునఁ దానుఁగారగ్గిఁగావె, నటె. ఆశ. 2-183

5. వృత్తాంత కథనమును దెలుపును,

ఉ. వీఁడొక మంత్రసిద్ధుఁ డగు విప్రుఁ డపార్థబలున్ బకాసురున్,
నేఁ డనిఁ జంపెనట్టె యతనిం జని చూతమ. ఆది. 6-309

6. ఆక్షేపమును దెలుపును.

ఉ. ఇమ్మడివెట్టి వీనిఁ బరమేశ్వరుఁగఁ గొనియాడె ధర్మత,
త్వమ్మూలు పాండవేయులును దానునుగాని యెఱుంగరట్టె.
సఖా. 2-39

7. ప్రశ్నమును దెలుపును.

క. ఆడపులు నేఱులునవి నీ, పడసినయవియట్టె. ఆది. 7-40

అట్లుకాక జాతీ.

1. సరియే, ఆ ప్రకారమేయగుఁగాక.

వ. ఎల్లిభంగుల రాజరక్షణార్థంబుగా నీకుం బోవలయును బరాక్రమ
ధుర్యుండగు నాచార్యు ప్రతిన యెఱుంగవే యనుటయు నట్ల
కాకయని యతండు ధర్మనందనుపాలికిం జనియె. ద్రోణ. 3-28

శ్లో. తథేభ్యుక్తాఽగమతత్ర యత్ర రాజా యుధిష్ఠిరః.

నం. కా. ద్రోణ. 84-36

అట్లపోలెన్ దే. ద్రు. అవ్య.

1. వలె, మాడ్కి.

వ. అనితాను నిజనవోదరుల యట్లబోలె వేషాంతరంబు చాల్చిన
యంతియకాక. విరా. 3-52

అట్లు దే. అవ్య.

1. ఆ ప్రకారము, 2. వలె.

ఉ. ...అం, ప్రావలి మోదముం బొరయునట్లుగ. విరా. 1-30

పి. తెవులు గొంటులునైవఁ దీర్చి సకటమున, కోపి ముందటియట్లు
రూపుసేయ. విరా. 1-101

క. ...మత్స్య జనవిభుఁడు యుధిష్ఠిరు నట్లయనఁగ విని నినుఁ, గర
మనురాగమునఁ గొలువఁగా నియ్యెడకున్. విరా. 1-269

అట్లుంగాక; అట్లుఁ గాక అవ్య.

అదియునుంగాక, మఱియు-

క. ద్యూతజ్ఞుల దెసఁ గొండొక, ప్రీతియుఁ గల దట్లుగాక పెద్దలరగు
మీ,రే తెఱఁగున విహరించినఁ, జేతోమోదంబు దగ వసింపుఁడు
నెమ్మిన్. విరా. 1-207

వ. అట్లుంగాక. విరా. 1-52

అట్లుండు క్రి - జాతీ

ఆ ప్రకారమగు.

వ. విరాటుంటు పగతుండు గావునఁ దదీయ వ్యసనం బెఱింగింప
వలయునని విన్నవించితి మదియట్లుండెఁ బాండవుల నన్వేషించు
వని యిట మీదం జిత్రగించు తెఱం గానతిచ్చునది. విరా. 3-89

అట్లుగాదిట్లు జాతీ.

ఆ దిక్కుగా దీ దిక్కు.

క. విను మనుచరు లాతనిమో, మునఁ దోచు విషాద భావముం గని
వెగడొందిన కతన నట్లుగా ది,ట్లని చనియెడు వంకపాల రై రెఱిఁ
గింపన్. మాస. 1-159

అట్లేని ద్రు. క. అవ్య.

ఆ ప్రకారమైన యెడల

వ. అయ్యముడు లెట్లెవి మాకు ముప్పురకు మూడు పురంబులు.

కర్ణ. 1-261

అడంకువ; అడంకువ దే. వి.

1. వినయము, విధేయత.

క. ...వేడ్కలు సలుపంగ వలయు భటుఁ డడంకువతోడన్.

విరా. 1-140

తే. కౌరవాన్వయ జాతులై గారవముచ, బెరిగినట్టి మీ రొండొక
నరుని గొలిచి, మనలి వర్తిల్లి మావాపమానములకు, వోర్చి
యడఁకువతోడి యునికి యరిడి.

విరా. 1-118

2. పైకి బొంగకుండుట.

క. మగ లడఁకువ నుండక తమ,తగులమ పాదీంతు రెట్టి తగులంబై నన్
మగువల యెడలన యడఁగుం, దగవు విడిచి యడచి పడరు
ధైర్యము పేర్చిన్.

విరా. 2-261

3. మఱుగుపాటు, తెలియబడమి.

వ. ఒండు ముఖంబుననివ్వార్త నగరు సొరకుండునట్లుగా సంవిధానంబు
సేయవలయు. నీవు దుర్యోధను ప్రియాజనంబులను ద్రక్షకులను
దోబ్బొని భవదీయ మందిరంబునకుం జనుము. తక్కటి వారి
సంతత నడఁకువతో నిలువ నియమింపవలయు. శల్య. 2-26

3. అదృశ్యము.

క. అనిన విని యొకటిసెప్పెద, వినుఁ డాతనితోడ నమర విభునకుఁ
దగఁ బొందొనరింపుఁ డొక్క సమయం,బున నడఁకువఁ గులికఁధారఁ
బొందెద నేనున్.

ఉద్యో. 1-131

శ్లో. అదృశ్యశ్చ ప్రవేక్ష్యామి వశ్రే హ్యస్యాయుధోత్తమే.

సం. థా. ఉ. 9-13

అడఁగు (ధాతువు) అడఁకువ (కృదంతము)

అడంగింను | దే. స. క్రి. ప్రే. అణంగింను, అణంగింను
అడంగింను

1. నివారింపజేయు.

క. విను ప్రరాయంబున సుఖమును దుఃఖమున జెందు జనులఁ బురు
మఁడు ధైర్యంబున గర్వంబు విషాదంబు నడంగింపఁదగునంద్రు
బుధు లది నిజమే. కాంతి. 4-428

2. అడఁచు, అడఁగించు.

చ. ...చేవి నీ వెడ,న్యగ అడఁగింపనున్న భువనంబుల నింకిట యెవ్వ
రోర్పువారు. ఉద్యో. 3-203.

3. చేదించు, నరకు.

ఉ. సంధికి నేగి కార్యము పొసంగక కృష్ణుఁడు రాకయున్ సుహృ,
ద్వాంధవ సంఘయుక్తముగఁ బాండవకౌరవవీరు లష్టది, క్సింధుర
కంధరంబు అడఁగించు బలంబుల పెల్లుతోడ గ,ర్వాంధత నాజి కెత్తు
టయు నా బలభద్రుఁడు విస్మి నార్తుడై. ఉద్యో. 4-165.

4. నశింపఁజేయు.

ఉ. ...ఇట్టిది భీష్మమహాభ్ర మెట్లుడం,గించెనొ కో శిఖండి యను కృత్రిమ,
వాయువు దాఁకి దైవమా. భీష్మ. 1-52

క. అనఘా ! దుఃఖాత్మకమగు, నన్యతం బడగించుటకుఁ బ్రయత్న
మున సుధీ, జను లావరింతు రనిశం,బును మోహవిఘాతి నియమ
ములు నిష్ఠమెయిన్. కాంతి. 4-102

5. నొప్పించు, స్రుక్కించు, నిర్జించు.

సీ. నకులుని నైదుసాయకముల స్రుక్కించి, సహదేవునేడింట సాధుఁ
జేసి, నవశిఖముల మాతస్యవరేణ్యు నడఁగించి, యేడింట సాత్యకి
యేపుమాపి. ద్రోణ. 1-205

అడంగిపోవు దే. అ. క్రి.

రూపము, నశించు, అడంగు, నామరూపములు లేకుండఁబోవు.

వ. ధర్మతనయాది పాండవేయులును....నిఖల దండనాయకులుషా
నాబారింబడి మున్నీరు సొచ్చిన యేఱుల చందంబున నడంగి
పోవుట యవధరించెదుగాక. ఉద్యో. 2-285

అడంగు; అడంగు దే. అ. క్రి.

1. లేవకుండు, అడంగు.

ఉ. దానినెఱింగి యెంతయు నుదగ్రత నాబకవైరి గ్రక్కునన్, వాని
నడంగబట్టి పడవైచి మహోగ్రత చాక్రమించె. విరా. 2-350

2. తెలియబడకుండు.

సీ. ఆతిథి గర్భంబున నవతారమై వామ, నారమున హరియడంగు
టయును. విరా. 1-54

3. తోబడు, పశమగు.

ఉ. దానినెఱింగి యెంతయు నుదగ్రత నాబకవైరి గ్రక్కునన్ వాని
నడంగబట్టి పడవైచి మహోగ్రత చాక్రమించె. విరా. 2-350

సీ. పగతు రకంపనుపై నెత్తి వచ్చి కయ్యముసేసి యాతని నడంగబట్టి
కొనుటయు. ద్రోణ. 2-154

4. ఇండు, అతిపోవు.

వ. ...చతురంగంబులును బెరయఁ బెరంగు నుల్లాంబు శోణిం
బడంగ మట్టవిసి రేణువు లెగసిన. కర్ణ. 2-227

సీ. ఎవ్వని వాకిట సభమనపంకంబు, రాజభూషణ రజోరాజి నడంగు.
విరా. 2-101

5. నిరోధింపబడు, నిరుద్ధమగు, అడ్డగింపబడు.

క. మగ లడఁకువ నుడక తమ, తగులమ పాటింతు రెట్టి సగులం
బైనన్, మగువల యెడలఁ యడంగుం, దగవు విడిచి యడిచిపడరు
దైర్యముపెచ్చిన్. విరా. 2-261

క. రవిదీప్తులు సొరసేరమి, గవినెం జీరట్టు పవను గమనఁ బడఁగెన్.
విరా. 5-92

6. దాగు, మఱుగుపడు.

సీ. మన కీచకులకెల్ల మారియై పుట్టిన సుదతివోయెడు నని చూచు
వారు, నద్దిరా నీకుఁ గ్రొవ్వరుగదే జూతుగా, కని తలమాపక
యడంగువాడు. విరా. 3-36

తే. అయ్యుధిష్ఠిరుఁ డెచ్చట నడఁగియున్నవాఁడు. విరా. 4-129

సీ. నీచదశకు వచ్చి నిషధాచరింబున, కరిగి మరవరేణ్యుఁ డడఁగి
యుండె. ఉద్యో. 1-142

7 వృథయగు - కొఱగాకుండు.

వ. అప్పులవఁన నగ్నియు బ్రాహ్మణుల వలన క్షత్రియ జాతియు
నశ్చ. బుల వలన లోహంబును మధ్యించె వాని వాడిమి యెల్ల
యెడలనుం తెల్లుఁ దమ తమ జన్మస్థానంబులం దడంగుఁగావున.
ఉద్యో. 1-185

8. నిర్జింపబడు, ఓడు.

క. సమరంబున నీ వోడుట, సముద్ర మింకుట జయించె సాత్యకి
గురుఁ గ, య్యమున నని యెసగు జనవా, దమ మేలుగఁ దలఁచి
తొక్కొ ధనురాచార్యా.

క. ఈ భంగి నీవడంగుట, మా భాగ్యముగాక యిక మాటలు వల
దీ, ఊభం బెట్టఁబడుగు జెప్పు, మా భవదీయ బలశౌర్య మతులకుఁ
దఁగఁగాన్. ద్రోణ. 4-184, 185

9 నిస్తేజముగా నుండు, పరాక్రమాదులు ప్రకటింపకుండు, శాంత
ముతో నుండు, లొంగు, లోకువయగు.

తే. జ్ఞాతి నాశనమునఁగాదె సకల దేవతలు ప్రవర్తన మొందుట
ధాము లడిచి, పొడిచి యొప్పనివారిచే బుచ్చికొనక, యడఁగి
యుండంగ జేరునే యండ్రు బుధులు. శాంతి 1-54

10. ఇముండు, అంతర్గతమగు, అంతర్భూతమగు.

సీ. ఏమిగు హజ్జలొనెల్ల సత్త్వంబుల హజ్జలు నడఁగిన యట్లపోలె.

శాంతి. 2-239

సీ. జంతు పదములెల్ల దంతిపదంబులో, నడఁగుక్రియ నహింసయందు
సకల ధర్మములు నడంగు. శాంతి. 5-145

11. ఉండు.

క. విను మాటంచులుఁ బండ్రెం, డనుపమ ధారలును నై నిజాస్యము
విశ్వం, బును బొదువఁ దిరుగు కాలం, బను చక్రము దురవబోధ

మదియడంగు గుహన్.

కాం. 5-152

ల్లో. ఆవర్తమాన మజరం వివర్తనం, వజ్రాభికం ద్వావకారం సువర్వ
యస్యేదమాప్యోపరి యాతి విశ్వం, తక్కాల చక్రం నిహితం
గుహాయామ్. సం. భా. కాం. 248-32 (వావిళ్ళ)

12. అదృశ్యమగు, మాయమగు, అంతర్ధానమగు.

క. ఆదియు వృథయైనఁ బార్థుఁడు, వదలిక వృక్షముల రాలవైచెను
రణదు, రృదు వనచరు నవి యెల్లం, దదంగముల నడఁగె నద్భుతం
బుగ నంతన్. ఆర. 1-317

13. నశించు, చెడు.

క. మన్నన కుబ్జక యవమతి, దహ్నిందిన స్రుక్కఁబడక ధరణీకు
కడన్, మున్నున్నయట్ల మెలఁగిన, యన్నరునకు శుభములొధవు
నాపద లడంగున్. విరా. 1-183

సీ. అరు లడంగిరి యుధిష్ఠిరుఁ డాదియగు భవద్రాతలు నీ పరిపాలన
మున, మల్లసిల్లిరి. శంభ. 1-363

14. నీచత్వమును బొందు.

సీ. వారు ద్రోణ, భీష్ములు గలరని బిరుదులైయున్న వా, రగునె
రాజన్యుల కడఁగి కుడువ. ఉద్యో. 31-37

15. (ప్రకృతియందు) లయించు, లీనమగు.

క. భూతము లన్నియు నడఁగిన, యాతఁడె దనుఁదాస కనుచు నంజన
రహిత, శ్వాతికయ మెసఁగ వెలిఁగెడు, నా తెలి వాతత్వమునకు
నమరు మహేశా. ఆను. 4-194

అడంచు, అడఁచు దే. స. క్రి. ప్రేర.

1. మఱుంగుపఱచు, బహిర్గతముగానీకుండు, దాచు, కప్పిపుచ్చు.

క. దేవతలకైన నొక్కొక, చో వలయునకాదె శత్రుసూదనవిధి కా,
లావాప్తికి మును దమ స, ద్భావంబు లడంచి యడుగఁబడియుండం
గన్. విరా. 1-53

క. శీవేమియు ననకుము సహ, దేవుని నేమఱక యరయు దినకరసుతు

సిన్, శాపమునఁ దలంపు మేళా, దేవసముని పుట్టువడఁచితిం గపట
మునన్.

అశ్ర. 1-152

2. అణచు, వారిండు.

వ. ...తత్కాల జనితఁబయిన భోగంబునం దొరఁగ నమకట్టు శాప
జలంబులు మగుడ నింకించుచు నీట్టూర్పు లడంచి ధైర్యంబవలం
చించి యిట్లనియె.

విరా. 1-73

3. పోఁగొట్టు, నశింపఁజేయు, చెఱుచు, నాశనముజేయు.

ఉ. ...న,ప్రాంగముఁ జూఱఁదెచ్చెర నహంకృతి యెల్ల నడంచి వచ్చె
దన్.

విరా. 3-119

క. తలఁపునన వాసుదేవుఁడు, గలిగింపను నిలుప నడఁపఁగా నొపు
జగంబుల మఱియును క్షీడార్థమ, పలువోకలఁ బుచ్చుచుండఁ
బొరవనాథా.

ఉ. 2-316

4. ద్రుండు.

చ. విజయుఁడు వారి నెల్ల నొకవ్రేల్మిడిఁ ద్రుంచియు భీష్ముసాయక
ప్రజము నడంచియున్.

విరా. 5-74

5. ఉపసంహరించు, ఉపశమింపఁజేయు.

చ. ...శుహృత్త యడంపుము క్రోధ మీతఁడుం, గనదు ప్రతిజ్ఞకై
రిపు గదాహతుఁ జేసె నధర్మమేలగున్.

శల్య. 2-314

6. వెడలు, 'పో' మొదలగు వానితోఁజేరి ప్రేరణార్థమయి 'కొట్టు-
తఱుము' అను నర్థముల సూచించును.

క. కరుణఁబుగ నేడ్చు తలో, నరిఁ బోపొమ్మిచట నింకఁ దడయకుమని
మందిరము వెడలంగ నడచిన, నరిగె నదియు నార్తచిత్తయై వికల
గతిన్.

ఉ. 4-282

7. సేవారిండు, ఉడుపు, మాన్పు.

[ప్రహరణవృత్తము- ఇది యిటులగుట ఖైదీగి పలికెనా, విదురుఁడు
సభఁగోవిదులు వొగడఁగా, నది వినియును నేనడఁపన దురితం,
బొదవెఁగలకనే తొలయ కడుగునే.

స్త్రీ. 1-185

8, మడుచు, సంకోచించు.

క. అవయవములెట్లు కూర్మము నివిడించుచు లోనికడఁచు నెఱి కట్టులు
భూతవితతి భూతాత్ముండుచు, బివర్తన నివర్తనముల పార్పడఁ
జేయున్.

కాంతి. 5-182

శ్లో. ప్రసార్యేహ యథాంగాని కూర్మస్సంహరతే వునః.

సం. భా కాం. 257-4

అడఁగి మడఁగు చే. జాతీ.

మిక్కిలి అణఁకువతో మనోన్మిగ్ధహము గలిగియుండు.

ఆ. ... ఈవత్సర, మకట యెట్టులయిన నడఁగి మడఁగి, సంకటముల
కోర్చి చరియించి యాపద, నిస్తరించి విదప నెగడవలయు.

విరా. 1-148

ఇది పాతాంతరము. చూ ఉడిగి మడుగు.

వ్యవహారమునందు ఎక్కువగా “అడఁగి మడఁగి (అణఁగి మణఁగి) పడి
యుండవలెను”- అనియే కన్పించుచున్నది. కాని ‘ఉడిగి మడుగు’
ప్రయోగమే ఇందు విరివిగాఁ గన్పించుచున్నది.

అడఁచికొను చే. స. క్రి.

అపహరించు.

సీ. క్రయ విక్రయంబులఁ గవటంబు దఱచగుఁ, గడఁగి యిల్లడ సొమ్ము
అడఁచికొండ్రు.

ఆర. 4-294

అడఁజడి చే. వి.

శోకము, దుఃఖము, ఆలఁజడి, అడలడి,

చ. అడఁజడిఁ బొందఁగాఁ దగని యట్టిది ద్రోపది.

కాంతి. 1-202

(‘అడలడి’కిఁ బాతాంతరము)

అడరించు చే. స. క్రి. ప్రేర.

1. కలిగించు.

సీ. గగనభాగంబెల్లఁ గప్పికాలుచు బెగ, డడరించె నుగ్రపుణ్డగ
పఱపు.

విరా. 4-180

2. వ్యాపింపజేయు.

సీ. అరవిరి నెత్తావి నడరించు నున్నిద్ర, విట వీటి సౌరభవితతివౌవల.
ఉద్యో. 2-112

3. పరగించు, ప్రయోగించు.

అ. అంత తెలిసి రాముఁ డతికుపితాత్ముడై, యేలువాలుతెంచు
నెసకమెసంగ, నప్రయోయశరము లడరించె నవి సత్వ, రముగ నేను
బ్రతిహతములునేసి. ఉద్యో. 4-324

4. పుట్టించు, సృష్టించు.

వ. ...పోరిపోరి రాధేయుఁడొక్క దివ్యాస్త్రుంబు ప్రయోగించిన
నది తై మనేని ప్రత్యస్త్రుంబున నడంచి మాయసైన్యం బడరించిన
నమ్మాయా సైన్యంబు. ద్రోణ. 5-207

5. ప్రసరించు (చూపులోపగునవి)

సీ. చూడు మిమ్ముద్దీయ సుతుఁజూచి వదన మ,ల్లార్పుచుఁ బ్రాణేశు
నాననంబు, పైఁజూడ్కి యడరించి పాణితలంబున, నందంద
నెమ్మొగ మడచికొనుచు. స్త్రీ. 2-45

6. వర్తింజేయు, విషయములందు వ్యాపింపజేయు.

సీ. అన్ని యింద్రియముల నడరింప మగుడఁ జే,యంగ మనసు సాలు
నవియు నదియు. ఆను. 5-251

అడరిపడు దే. అ. క్రి.

విజృంభించు.

క. అడరిపడి రథ చతుశ్శతి, పొడినేసి పరాక్రమం బహుర్వంతులై యే
ర్పడ. విరా. 8-174

అడరు దే. అ. క్రి.

1. ఎదుర్కొను, మార్కొను, కవియు.

సీ. అప్పాటఁ బ్రబలు జటాసురు నదరి డం,దితుఁజేసి మనలఁబెట్టించు
కొనియె. విరా. 1-74

2. కలుగు, పుట్టు.

క. పచ్చితి నవపుడు విని జను, లచ్చెరువును పందియంబు నడరెడు
మదితో, నిచ్చెలువ కడవు కూటికి, నెచ్చటనే నిలుచుట్టి యిది
పలుకగునే. విరా. 1-283

ఉ. ఇంద్రపుత్రుండును చాల నొవ్వడరి తూగెడు, భీష్మ. 2-147

క. అచ్చటి బలములుఁ బ్రభువులు, నచ్చెరువును భయము మనములం
దడరంగా, విచ్చిన ద్రోణ. 8-93

3. ప్రసరించు, వ్యాపించు, పర్యు, క్రమ్ము.

సీ. నానార్థచంద్రబాణవ్రాత మడరినఁ, దునియరై మేదిని దొరఁగు
కరులు. ద్రోణ. 8-168

సీ ఉరవడి సేనలు దెరలఁజై దోతెంచు, ధూళిపెల్లదిరినఁ దూఁపోక-
విరా. 4-82

సీ. అంగంబు ననుఁగాంతి యడరిన గోడలు, వేదులు మణిమయ
విధమునొంద. విరా. 1-308

4. అతిశయించు.

తే. ... ఇంతి, నెమ్మొగంబున దృష్టులు నిలిపి తమక, సుడర నెట్లను నా
కీచకాధముండు. విరా. 2-116

సీ. అదట నవకరణావలి వెడవెడ యాదరించుట రాగమడరి, దొడరి-
విరా. 2-238

5. వృద్ధిపొందు

క. ఇంతకు మూలము దృష్టా, తంతులతయ వత్స వినుము రానికి
నడరం, గాంతాజనంబు దొలుప్రా, కింత యెఱిగి శృష్టదొలుగు
దీచ్చు విముక్తిన్. కాంతి. 4-283

6. విజృంభించు.

సీ. ప్రబలి బిడాలంబు బాలకారికమీద, నడరి సత్వరముగ నరుగు
మాడ్కి. విరా. 2-128

మ. మదిరాకుండు గడంగి... గర్జదళోపాతము వింతసేయ నడ
రెన్ రాద్రంబు శోభిల్లగన్. విరా 8-173

14. సంచరించు, తిరుగు.

చ. కరివతి నీరు త్రావుటకుఁగాఁ జనుదెంచిఁగ గూర్మరాజు పం, 45
మొనరించు చుండి తమకంబువ నీళ్లులకాని వీఁడ మై, 46-47
బట్టుకది పత్నమయఁబున రెంజిఁగూడ. ఆను. 1-227

15. సిద్ధపడు, పూను.

క. మీ రాఁకలి పెల్లున నా, హారంబుగ కివముగొనుట . దరితి రిట్లే,
లా రుడిచ్చెద మీ కా, హారంబులు పంపినట్టికి తా మఱియున్.
ఆను. 3-212

16. గర్జించు.

తే. ఇంక నెన్నడు రక్కసు లిద్దు రాత్తు, నట్లు మనుజులఁ జింకండు
డదిరి మనుజు, భటులముసేసితర యేని ఒకుని యట్లు, చత్తురని
రక్కసులకెల్లఁ జాతె వినఁగ. ఆది. 6-307

17. ఒప్పు, యుక్తమగు.

చ. అడఁగఁగ ధర్మనందనుఁ డహర్పతిచేత వరంబు పేర్చితోఁ, బడసి
మహీసురోత్తముల భవ్యులఁ బల్కుర నిర్వహించె. ఆర. 1-44

స. క్రి.

అలముకొను.

క. విడియం బలుకఁగ వెండియు, నుడుగక కీచకుఁడు మన్నఁగోన్నా
దము ద.న్నడరిన నన్నడుగుటకుం. దొడరినఁ గోపించి వానితో
ఁ బట్టంటిన్. విరా. 2-171

అడలడి దే. వి.

శోకము, దుఃఖము, అలఁడి.

చ అడలడిఁ బొందఁగాఁ దాని యట్టిది ద్రోవదిమేరుకల్పురం, గొడు
కల నేవురన్ జముఁడు గొన్న నలందురఁజూడనేర్తురే. (అడఁడి
అని పాఠాంతరము) కాంతి. 1-202

క. అడలడిఁ బడఁగా మమ్మును, ఏడిచితి. ఆశ్ర. 1-99

(ఇది పాఠాంతరము - 'అడవెడ(బడఁగా' - అని పాఠము)

క. చిత్తం, బడలడిఁ జిక్కువడ నిట్టులను నర్జునులొన్.

(ఇదియుఁ జాతాంతరమే. 'చిత్తం బడలునఁ జిక్కువడ' - అని పాఠము.

కాంఠి. 1-58

అడలు = దుఃఖించు ధాతువుయొక్క కృదంతరూపమిది. అడలు + అడి =
అడలడి - అడలుపై 'ఉ' చేరియు అడలు + ఉ = అడలు అనియుఁ
గృదంతమగును.

అడలు దే. వి.

1. దుఃఖము, శోకము.

చ. కడు తెస వచ్చి రూపతీర కాయము నున్న తెఱంగుఁ జూచి బి,
ట్టడలు మనంబులం గదిరి హా, యనువారలు. విరా. 3-5

క. అడలెడఁబడఁగా మమ్మును, విడిచితి గురువైన శోకవేదనయేమి,
కుడిపికొను నప్పటికిఁ దోడ్పడు నీవగు సద్గుణములు బంధులు
వోలెన్. ఆశ్ర. 1-98

శ్లో. త్యక్తా వయం తు భవతా దుఃఖశోకపరాయణాః

భవిష్యామ శ్చిరం రాజన్ భవద్గుణతైర్హృతాః.

సం. భా. ఆశ్ర. 11-18

2. భయము.

క. అనికడు నడలుగఁ బలికిన.

సభా. 2-128

దే. అ. క్రి.

దుఃఖించు, శోకించు, ఏడ్చు.

క. కాలంబగుటయు నృపులకు, నాలము సమకూరె దీని కడలకు మది.

భీష్మ. 1-6

నీ ఉభయ సార్వభౌమల మరిపోసిన ట్లవి వ్రేలి చచ్చినఁజూచి విప్రుఁ
డడలి...నిర్వేదమొంది.

కాంఠి. 4-40

అడవి వై. వి. (సం. అటవి)

అరణ్యము, అటవి.

వ. ...తమ వెనుక నడవులం దిరుగుచు నగ్నిహోత్రంబుఁ దోడనకొని
వర్తిల్లు భూసురోత్తములు. విరా. 1-46

అడవిగలయు దే. వై. జాతీయము.

1. చీలిపోవు, పాటిపోవు.

గీ. పాడునుతులు శిఖండియుఁ జండశక్తి, మెఱయ నొక్కటఁ బైఁ
బడ్డ వెఱచి తాత, విడిచి నా పుత్రులందఱు వెఱిగి యడవిఁ గలసి
రొకొ యాతనికిఁ బడవలనె నకట. భీష్మ. 1-58

2. అడవికిఁజేరు, భయముతోఁ దలఁదాఁచుకొనుటకు అడవికిఁజేరు.

వ. మనస్వినివైన నీకుపశమించుట తర్తవ్యంబు శోకంబు దక్కు మళ్ల
జ్ఞామ యొనర్చిన పరాభవబునఁబుట్టిన యలక వాని సమయం
పక పోదని చెప్పుటయ కాదు. నా తలంపును నిట్ల వాఁడడవిం
గలసినవాడుగానోపు. సౌప్తి. 2-86

శ్లో. సకల్యాణి వనం దుర్గం దూరం ద్రాణిరితో గతః.

సం. భా. సౌ. 11-19

3. అడవిలో లీనమగు. అడవిలోఁ గనఁబడకుండఁబోవు.

క. ఆసాసల వచ్చితినను, గాసింబెట్టి యది యడవిగలనెను మృగయా,
వ్యాసక్తుఁడు వగచుందన, యేసిన మృగ మనఘ తప్పయేగుటకుఁ
గడున్. కాంతి. 3-158

4. అడవిలో నివసించు, అడవిలోఁ బడియుండు.

సీ. ధర్మపుత్రాదు లందఱు నొక్కచోనుండి, ధృతరాష్ట్ర నాతని
చేవిఁ జేరు,కొని వారి కొడుకుతెల్లరు ద్రుంగిరని వార, లతివృద్ధు
లెమ్మెయి నడవి గలసి, యువ్వారనియు నిశనెన్నాళ్లు లుండెడి,
గొంతి వనంబునఁ గూర దినుచు. ఆశ్ర. 2-15

శ్లో. కథం న రాజా వృద్ధః సవనే వసునిర్జనే

గాంధారీచ మహాభాగా సా చ కుంతీ వృథా కథమ్.

సం. భా. ఆశ్ర. 28-3; ఆశ్ర. 1-118

అడవి చిచ్చు వై. వి.

దావాగ్ని, కారుచిచ్చు.

సీ. ...అడవిచిచ్చు-తే-వఱనఁదెగటాత నేమనఁగలదు. అశ్ర. 2-161

అడవి మునగ వై. దే. మి. వి.

ఒక విధమైనమునఁగ, వంశికువు.

ఆ. మునగయుల్లి యడవిమున...ప్రవర్ణసీయ కోటి యగుట.

ఆను. 3-189

అడి విణ. (దీనికి వ్యస్తముగాఁ బ్రయోగములేదు)

1. వట్టిది, వ్యర్థము, 2. అల్పము,

చూ. అడిబీరము, అడియారు.

అడిగికొను దే. స. క్రి. ఆత్మనే.

యాచించు.

వ. పగవారి నడిగికొనఁబోవుట యుచితంబులె.

ఉ. 3-99

అడిగిచూచు దే. స. క్రి.

అడిగి తెలిసికొను.

ఆ. రెండు పక్షములకుఁ బ్రియము హితంబును, నాత్మఁ గోరువారి నడిగి చూడు.

ఉద్యో. 1-300

అడిచిపడు దే. అ. క్రి.

1. ఉద్రేకించు, పైకి పొంగు.

క. మగలడఁజవ నుండక తమ, తగులమ పాటింతురెట్టి తగులం బైనన్, మగువల యెడలన యడగుం, దగవు విడిచి యడిచి పడరు ధైర్యము పేర్చిన్.

విరా. 2-261

2. త్వరపడు, తొందరపడు.

వ. ఎట్లు పొరలినను దై వోపహతంబులగు కార్యంబులు సిద్ధి బొందునె యడచి పడవలవదు విచారించి కొందము.

సౌప్తి. 1-44

క. జడనిధి చందంబున నిమ్మడు వొప్పఁగ నిప్పుడేమి మాఁడెనె యిమ్మై, నడచిపడ రిత్తనెప్పగ, బుడుగుండు మఱి చూచికొంద మెయ్యన తఱిలోన్.

కాంతి. 3-189

3. మిట్టిపడ, మిడిసిపడు, త్రుక్కిపడు, ఎగిరిపడు.

క. విడు విడు మాతం దిమ్మెయి, నడచివడగనెడ పెట్టె పువ్వివర
నీ, వుడిపెడు తెలుగున నా బిడి, దుడుగునె నా చేయి దాకి
యుడిగింభంగిన్. ద్రోణ. 5-178

ఆ. తిండిపోత, నీకు భండనం బేటికి, గడకజేరి మనసు ముడచిబి,
నోపుకొలది మ్రొగి యూరక నీ, పింటికడన ముడుపు మీక
నడచిపడక. ద్రోణ. 4-289; కర్ణ. 2-262

4. సంరంభించు, ఆటోపించు.

నీ. . . త్రాహ్మణుడు దపము. దపమును గల్గువర్తనమున నుండగా,
కనిసేయునే యెంత యడచి పడినది.

ఆ. బడితిగాని యడ్డపడలేవు కౌరవ, కులమునెల్ల భంగి గెలుతు మేము.
కర్ణ. 2-282

అడిచిపాటు దే. వి.

1. తొట్టుపాటు, సంభ్రమము.

నీ. అడగంగం బొదివిన నడచి పాటి చుక, యను లే. వీరి నొందొ
రుని నడరి. విరా. 2-347

2. విజృంభము.

నీ. సమర ముపేషించి కాశీమై నందెడి, నడచి పాటేటికి ననగ
నెటిగి. భీష్మ. 3-395

3. సంరంభము, కోపము.

ఆ. ఆట్టియెడ నృపాలుర డాచార్య పాలికిఁ జనియెఁ దేరు దోలికొని
రయచు న.

వ చని యడిచిపాటు గదుర నతనితో నిట్లనియె.

ద్రోణ. 4-161, 162

శ్లో. తూర్ణమభ్యర్థ్యి వ ద్దోణం మనోమారుతవేగవాన్,

ఉవాచైవం పుత్రస్తే సంరంభా ద్రక్తలోచనః.

సం. భా. ద్రోణ 130-3

అడిచిపొడిచి దే. జాతీయము.

చావగొట్టి.

తే. జ్ఞాతి నాశనమునఁగాదె సకల దేవ, కలు ప్రవర్తన మొందుట
ధనము లడిచి, పొడిచి యొప్పని చారిచే బుచ్చికొనక, యడఁగి
యుండంగఁ జేరునే యంద్రు బుధులు. కాం. 1-54

అడిదము దే. వి.

ఖద్గము, కత్తి.

క. అడిదముఁ బలికయునుంగొని, చిడిముడి వడ కవుడు చిత్రసేనుం
దుటికెం, బుడమికి. భీష్మ. 3-59

(అడుచు + ఇదము = అడిదము, బెడియు + ఇదము = బెడిదమువలె.)

అడిబీరపుఁదులువ దే. వి. సమ.

కార్యము లేకుండియు నున్నట్లు దంబములు పల్కెడు అధముఁడు, దంబాల
రాయఁడు.

క. అడిబీరపుఁదులువ గెలుచునటె పాండవులన్. ద్రోణ. 4-184

అడిబీరము దే. వి. సమ.

వృథాపౌరుషము, వట్టికార్యము, దంభము.

క. తొడరెడు కొలఁదియె వానికి. వదముడి భుజవిక్రమంబు వారల
మన మె, స్పృదు వినమె కర్ణు వినమో, యడిబీరపుఁదులువ గెలుచు
నటె పాండవులన్. ద్రోణ. 4-184

చ. ...మారుత సురాధిప సూనులలోన నల్లనొక్కరు దెనకై రథంబు
దొలఁగంగొని పొమ్మడిబీరమేటికన్. కర్ణ. 1-158

అడియరి దే. వి.

1. మూర్ఖుఁడు, మోఱకు.

ఆ. తండ్రి పాలుమాకుఁదగునంచు నడయరి, తనముసేసి రాకతప్పు
గాక. ఉద్యో. 1-250

2. పాదసేవకుడు.

చూ అడియరితనము.

(క. త. అడి = పాదము, అరి తర్జిత ప్రత్యయము)

అడి + అరి = అడియరి - పాదములను సేవించువాడు అయి పాదసేవకుడు కింకరుడు అను నర్థము నిచ్చుచున్నది. ఇచ్చట అడి = అడుగు శబ్దము నీచార్థదోషకము.

అడియరితనము దే. వి.

మార్గ్యము.

అ. దీన నేమి తప్పు కానకునేగిన, యతఁడు సమయవృత్తి నాక్రమించి, తగ్గడిపాలు మాకుఁ దగునంచు నడయరి, తనము సేసిరాక తప్పుఁ గాక. ఉద్యో. 1-250

శ్లో. నతం నమయ మాదృత్య రాజ్య మిచ్చంతిపైత్తుకం,
బలమాశ్రిత్య మశ్వానాం పాంచాలావాంచ మూర్ఖవత్.

సం. భా. ఉద్యో. 21-11

2. కింకరత్వము, పాదసేవకత్వము.

సీ. ...ఇంక, నడయరి తనమున నెప్పాండవుల నాశ్రయింపఁగఁజాలనే, నెక్కడేఁ, -అ- బోదుఁగాక. ఉద్యో. 1-250

శ్లో. కథం రాజ్ఞః పితా భూత్వా స్వయం రాజా చ సంజయ,
ప్రేష్యభూతః ప్రవర్తేయం పాండనేయస్య కాసవాత్.

సం. భా. సా. 1-112

అడియాలము దే. వి.

1. గుఱుతు (రాజ ధ్వజాదులపై నుండు చిహ్నము)

వ బిరుదులతోడి గొడుగులును నడియాలంబులతోడి సిడంబులును వై పించుకొని. విరా. 5-221

2. గుఱుతు.

వ. మన యరదం బాయితంబు సేసికొని యెల్లి గయ్యఁబునకుం గొని రమ్మని చెప్పె నప్పు డెట్టి యడియాలంబులతోఁ బాంచజన్యంబు పూరింపం గలవాడై వలికె. ద్రోణ. 4-277

8. (రాజ)ధ్వజము.

వ. అంజుకు సంజ్ఞలు నడియాలంబులుం గల్పించి దొరలదెసం గనుం
గొని. భీష్మ. 1-122

అడ + అలము; అడ = చిహ్నము - ఆకృతి - ఒక విధమై గుర్తునకు
స్థానమైనది. అడయాలమ్ (అలము = స్థానార్థకము) అడయాలము అను
పదమే అడియాలము అయినది. కావుననే తమిళ కర్ణాటకములందు ఈ
పదము, అడయాళమ్ - అడయాలమ్ - అని యున్నది.

అడియాస దే. వై. వి.

1. వట్టియాస, ముందు కాలమునందు మేలుగలుగునను కోర్కె.

ఉ. అక్కట మోసపోయి యడియాసలఁ జావకయన్నదాన.

విరా. 2-226

2. పేరాస.

ఆ. అనుచు సంచరించు నడియాసఁ గ్రమ్మఱఁ బాఁదలంచి

విరా 2-299

ఇచ్చటను అడి - నిచ్చాడ్చిల్లము - అప్పుడు నీచమైన యాశ - పనికి
మాటైన ఆశ వట్టి అస. పేరాస - ఫలించని దాని కాన అనునర్థముల
కాకరమగును. ఇది దేశ్యము. ఆస-వై (సం. ఆశ)

అడుకులు దే. వి. బ. (రూపాం) అటుకులు.

నానబోసి. పద్మ (కొత్తవి) వేయించి కొట్టి చెఱుంగఁగా వచ్చినవి.
అటుకులు - పృథులములు.

క. అడుగులు దిన్నట్లగునే, అడువునఁ గుట్టెత్తినపుడు గడుఁబఱచితి
నాఁడొడ లెఱుంగక. ద్రోణ. 4-89

అడుకులు దిన్నట్లగునే కడువునఁ గుట్టెత్తినపుడు.

లోకోక్తి

కడుపులో నొప్పియున్నపుడు మధురముగానున్నవి గదా యని యడు
కులు దిన్నచో అది మేలుచేయక పోవుట యట్లుంచి కడుపు నొప్పి
యెక్కువచేసి శరీరమునకే ముప్పు తెచ్చును. సామచున్నది గదా యని

యొడ లెఱుంగక చేయరాని పని చేసి దాని ఫలితము అనుభవించుచున్నప్పుడు ఈ లోకోక్తి పలుకుదురు.

క. అడుగులు దిన్నట్లుగనే, కడుపునఁ గుట్టెత్తినపుడు గడఁబఱచితి నాఁ, దొడ లెఱుంగక పాండునుతుల, మడిగి మడుగవలసె నిప్పు దొక సాత్యకిచేన్. ద్రోణ 4-81

అడుగు దే. స. క్రి.

1. వేడకొను, ప్రార్థించు,

చ. అహితుల కప్రభేద్యమగు నా పదమూడగు నేడు మత్పితా, మహులు చరించిరంతయుఁ గ్రమంబున నా కెఱుంగఁగఁ జెప్పమి.

క. అని యడగిన వైశంపాయనుఁ డమ్మచుకేంద్ర చ ద్రు సథికౌ త్సుక్యంబున కలిమికి.....నిట్లనియె. విరా. 1-44, 40

క. ... కార్యం, బీరెఱింగింపవలయుననె, కౌరవ పతి నన్న నడిగె గాన యితనికిన్. విరా. 3-101

వ. శివుఁడు ప్రత్యక్షమై యభిష్ట మడుగు మనిన. కాంతి. 6-247

2. ప్రశ్నించు.

వ. ...అయ్యర్వీర్యగుండు మత్పూర్వవర్తనం బడిగెనేనియు ధర్మ పుత్రులతోడి మైత్రిం దగిలి యతని పాం వసియింతు ననంగల వాడ. విరా. 1-78

3. వాంఛించు, కోరు, ఆశించు,

తే. కత్తి గొడ్డలి యడుగ నే కట్టియలకు. విరా. 1-78

సీ అతఁడు తైలాభ్యంగ మడిగినఁ బతి గమ్మ నూనియ దెప్పి చి మేను శిరము, నభ్యక్తములు సేయ అను. 2-808

4. యాచించు.

చ. అడిగిన నిచ్చుకంటెను నయాచకుఁ గాఁగ నెఱింగియిచ్చు టెక్కుడు ఫలమిచ్చు... అను. 2-843

5. సంగమమునకు (రతికేళికి) రమ్మని పిలుచు

తే. చనునె యిమ్మాటలాడ సజ్జనుల కాఁడుఁబట్టుపులతోడ నీవును

బుట్టి నాడ, వట్లుఁగాకయు హీనవంశాభిజాతఁడైన పతిపత్ని నగు
నన్ను నడుగఁ దగునె. విరా. 2-50

క. విడియం బలుకఁగ వెండియు, నుడుగక కీచకుఁడు మర్మతోన్మా
దము దన్నుడరిన నన్నడుగుటకుం, దొడరినఁ గోపించి చానితో
నిట్లంటిన్. విరా. 2-171

అడుగు దే. పి. (రూపాం) అడ్డు V అడి

1. ఒక యడుగు దూరము అడుగు పరిమాణము.

ఉ. ఇప్పటి భంగి నొక్కడుగు నేఁగెడు చానికి నోర్య నెమ్మెయిన్.

విరా. 1-148

క ఎనిమిది యడుగుల కొలఁదిన, వెనువెనుకకుఁ బోయి నిగిడి వేగం
బునఁ గిట్టిన తగఱుల కైవడిఁ చాఁకు వగంబుల భంగి దోచు
గురుకుముఖ్యా. శల్య. 1-178

2. పాదము, కాలు.

సీ. తిగిచిన నడుగులు దెరలక యొండొరుఁ గ్రమ్మఱఁ దిగుచుచుఁ
గడిమి మెఱయ. విరా. 2-847

3. క్రిందిభాగము-దిగువ-మొనలు-మూలము.

వ అతండు కేకనింబునకుం నుదురుగాఁ బెనుపొనరం గావించిన
పీఠంబు నడుగున నొదింగిన. ద్రోణ. 4-286

సీ అడవిలో నొక మట్టి యడుగున లాఁగలఁ, బలితుండు నా నొక్క
యెలుక యుండు. కాంతి. 3-203

అడుగు మాలిపోవు దే. అ. క్రి.

మొదలంట నశించు.

తే. అనుజ తనుజులుఁ జెలులు వియ్యములు నడుగు, మాలిపోదురు
నీకుఁగా మనుజునాథ. ఉద్యోగి 3-341

అడుగుల వైఁబడు దే. అ. క్రి. జాతీయము.

బలిమాలు, కాళ్ళమీదఁబడి వేడికొను.

క. పిను మడుగుల వైఁబడియైనను నెంగిలి గుడిచియైన నరులకుఁ

బగ్గలో, గొని యరుల కినుపడచి బ్రదు, కనవలయు నిహమ్ముఁ
బరముఁ గలుగునె చెడినన్. ద్రో॥. 4-248

అడుచు దే. స. క్రి.

1. తటుము

తే. రాజు నొచ్చిన విటిగిరి రథికవరులు, విభుఁడు దోడన తిరిగె న
వీర్వరుఁ డవుడు, దోలి యా చిక్కు మూఁకల తోడఁగూడ, నకని
దవ్యుల నడవికి నడిచి మగిడె. ఏరా. 5-298

2. కనఁబఱచు, ప్రకటించు.

క. ఎదిరిం దమ యట్టులకా, మదిఁ దలఁచినఁ బొసఁగుఁగాక మాకుం
గుడుమిం,డిదె మీరె వ్రక్క గొనుఁ డని, చదురడిచిన మనసు
పొందు చక్కంబుడునే. ఉద్యో. 1-912

3. కొట్టు, ప్రేటువేయు, మోదు, తాడించు.

తే. కవిసి ప్రేసిన గ్రక్కున గదయమర్చి, యాఁగి వజ్రప్రహారంబు
ననుకరింప, ద్రుఁదనందను డడిచివఁ దునియలయ్యె. భీష్మ 2-194

వ. జనిమేజయుతమ్మైలు శ్రుతసేనుండును నుగ్రసేనుండును నను
వార లా సారమేయు నడిచిన నది యటచుచుం బఱతెంచి.
ఆది. 1-83

4. విఱుగఁగొట్టు, ముక్కలుసేయు.

చ. విజయుఁడు వారిసెల్ల నొకప్రేల్మిడిఁ ద్రుంచియు భీష్ముసాయక,
వ్రజము నడంచియున్ రథము వాఱల వొంచియు.
ఏరా. 5-174

5. చంపు, కొట్టించు.

క. ...ఒక పోకకుఁబోవని కుక్కయందు రాని నడిచి తెచ్చి వండి
తిను నీచపు మాలని యందు. కాంతి. 5-109

క. తనసతి కపకారము సేసిన పాముల కలిగి తాధసేయుదునని
చిక్కుని దండముగొని పాములఁ, గనినప్పుడ యడువఁ దొడఁగె
గహసములోనన్. ఆది. 1-155

6. ఆదలించు.

సీ. ...కాకులు మగల తనువు, లెక్కియున్నను శేష్టలు దక్కి కొంద,
అడువఁ జేయాడకున్నవా రంబుజాతు. స్త్రీ. 2-11

7. ప్రాఁతు, వేలలో గ్రుచ్చు, గ్రుచ్చు.

సీ. ...మార్గముఁ గ్రంప వడిచి కొయ్యలు ప్రాఁతి, చెఱచుట నర
కంబుసేయు నంద్రుడు. ఆను 2-62

8. వెడలు-పోవు ధాతువులకు అవ్యవహితంబుగాఁ బ్రయుక్తమయి ప్రేర
ణార్థకమును దెల్పును.

తే. సమయ సముచిత కృత్యంబు చక్కఁజేసి, పాండవులు రాజ్యమున
కాసపడకయున్న, యరసి యెఱిగి యరణ్యంబునందుఁ దొంటి,
యట్ల యిడుమరఁ గుడువఁబో నడువవలయు. విరా. 3-90

సీ. బాహు బలాధ్యుల బలహీనులక్రియ నెడలంగ నడిచిన వెట్టి తనము.
ఉద్యో. 1-376

క. గురుతల్పగు భూణహనున్, నరేంద్ర విద్యేషి త్రాహ్మణమునిఁ
తెలుచున్, ధరణి వెడల నడువవలయు, శరీర నిగ్రహముసేయఁ
జన దెయ్యెడలన్. శాంతి. 2-178

(వ్యవహితముగాఁగూడ శారతేజరకపుల ప్రయోగములు గలవు)

9. పీడించు, తాఢించు.

సీ. ...ఆర్థుల కొసరి తిండియు ధనగుప్తిమీది,

తే. భరముఁ దమలో విరోధులై వట్టి మరసుఁ, జిక్కువలుపంగఁ
జెక్కండ్రు సిరికి నడువఁ, బరిహరించుచు బహదుఃఖపరులు నల్పు,
సౌఖ్యమును నగుచునికి రాజ్యంబు తెఱంగు. శాంతి. 6-200

అడ్డపడు చే. అ. క్రి.

1. నిరోధము గలిగించు, ఆటంకము గలిగించు.

వ. సకల సుర నికరంబు లడ్డపడినం, బుండరీకాక్ష సహాయుండనై
భా దవ వనం జేర్చినప్పుడు విరా. 4-149

క. నావుడు మదాత్మ త్రాహ్మణ, తావిద్యత్తాత్పదంబు దీనికిఁగా నే,
నీ విధి యొసరించుట పా,పావేశములేమ దీనికడ్డఁడకులే.

శాంతి. 3-297

ఆ. ...ఎంత యడిచిపడినా, బడితిగాని యడ్డపడలేవు కౌరవ, కులము
నెల్ల భంగి గెలుతు మేము. కర్ణ 2-282

2 అడ్డముగా వచ్చు,

సీ. అఁపుడు నెగవెక్కి యాడడ్డ వైచి పో, యెడు వారలకు నడ్డ
పడుచు నక్క. కాం. 3-377

ఉ. ...వేగ నా, తే రటఁ దోలి యడ్డపడి తీవళరంబుల నబ్బిలంబు
దు, ర్వారరయంబు మాన్చి పశువర్గము నిర్దైవ వెల్పు నార్పుచున్.
విరా. 5-288

3. ప్రాణమును రక్షింప నడ్డముగా నిలఁబడు.

తే ఎల్లి యెల్లి విధంబుల నెందుఁజొచ్చెనేని నా ధర్మ తనయుండు
తానవచ్చి, యడ్డపడెనేని నీవ పెంపొరుకరుడఁ, గాచితేని నాచే
బడు కీచకుండు. విరా. 2-282

4. ఎదుర్కొను, మార్కొను.

వ. కౌరవపతి యలంబునుతో నిట్లనియె. వీఁడు రెండవ యద్దునుండై
మన బలంబులఁ గలంచుచున్నవాఁ డద్దుననందను నెదుర్కొన
నీవకాని మాటు లే రేము పాండవుల కడ్డపడియెదము. నీవు వీనిం
బొదివి భంజింపుము. భీష్మ. 3-195

అడ్డపాటు దే. వి.

అడ్డపడుట, రక్షణము, కాపాడుట.

చ. నడికెడు వాఁడఁగాఁడు గురుసంరమఁ దక్కట తండ్రి చావు
న, ప్పుడు మొగ తప్పి యొందుగడఁబోరుచు నుండెనో యడ్డపాటు
గ, వ్వడి కతనన్ ఫలింపమి నవారణ నా ద్రువదాతృజాండు
బె, ట్టడరి వధింపఁగా వికలుఁడై దురపిల్లుచుఁ జూచుచుండెనో.

ద్రోణ. 1-92

అడ్డమాడు దే. అ. క్రి. జాతీయము.

ఎదురుచెప్పు, ప్రతి వచనము పలుకు.

తే. అనిన నాతని మాటకు నడ్డమాడ, వెఱచినట్టి తెఱంగు భావించి.

విరా. 4-38

వ. అలసి డస్సి యెప్పుడేని మీర లడ్డమాడుదు రప్పడ శపింతు.

ఆను. 2-831

అడ్డము దే. వి. (క. అడ్డ. త. అడ్డి.) 4/అడ్డు.

1. ఆటంకము, నిరోధము.

చ. అలిగిన భీమఫల్గునుల కడ్డములేమి యెఱుంగుదు. ఉద్యో. 3-201

2. రక్షణము, కాపు.

క. ఏ విధము కాంతనైనం, దా విహరణమునకు నెపుడు దార్పణు.
తనయం, దావిష్టము భార్యావ్రత, మావెర వడ్డం బుపస్థ మను
వాకిటికిన్. కాంతి. 5-320

శ్లో. భార్యావ్రతం హ్యేతస్మిన్ భారయాత తథాఽస్యోపస్థ ద్వార
గుప్తి ర్భవేత. సం. భా. కాం. 289-27

3. తిర్యగ్గతి, నిలుపునకు వ్యతిరేకము (నిలువు X అడ్డము)

క. అనుటయు విరాట తనయుడు, మొనకడ్డము గాగఁగ దూర్పు.
మొగమై రధముం, గొని కట్టెదిరికి బోయిన. విరా. 4-284

4. వై పరీత్యము, ప్రాతికూల్యము, వై డ్యధ్యము, వేటుపాటు.

క. ...ఏ, మనఁగలదు విధాతచేత కడ్డముగలదే. మాస.-158

విణ

1, నిరోధకము, ప్రతబంధకము, నిరోధించునది.

క. జ్ఞానమునకు సద్గుణ సంతానం బడ్డంబుగాన తత్ప్రతిహతికై, పూని
మును సాత్త్వికమునను, మానస మూన్పంగవలయు మహనీయ
ధృతిన్. కాంతి. 4-299

క. సాహసమున మద్యాహు గ,దాహతి దురోద్ధనాదులగు రిపుల.
జగద్దోహులఁ జంపుదు నత్ము, గ్రాహవమున హరిహరాదు
లడ్డంబై నన్. సఖా. 2-295

2 మఱుగు పఱచునది. చాటు చేయునది.

క. వినుమాఁటది వోలెం దన, తమవున కడ్డంబుగాగఁగ దగిలిచికొన్నాఁ
డనఘ యిటులై న నెట్లుగ్గుచని యెఱుంగఁడు దీని విధములన్నియుఁ
దెలియన్, ద్రోణ. 3-201.

3. విరుద్ధము, వ్యతిరేకమయినది, ప్రతికూలము

క ఐనను హాక పలు కడ్డము, గా నుడివెన దాని తెప్పగా విని
యది మే, లైనను జేసెద, గాదేన, మానెద వేర్పడగ వినుము
మనుజాధీశా. శల్య 1-48

అడ్డముండు దే. అ. క్రి.

ఁ డడముగా నిలుచు.

తే, సైంధవున కడ్డమున్న రాజవజ్రంబు, పార్థరాకకు వెలవెలఁ జాఱఁ
జొచ్చె. దోద 8-110.

అడ్డము గదల్చు స. క్రి. ప్రే.

అంగీకారము లేమిని దెల్పుటకై ముఖమును (తిర్యక్కు) గా, ద్రిప్పుట
(అడించుట)

క. అనుటయు మోటుచందంబున మోమడ్డము గదల్చి భూవిభుఁడు.
విరా. 1-221

అడ్డముసెప్పు అ. క్రి.

మాటుపలుకు, వ్యతిరేకముగాఁ బలుకు.

శా పాపాత్ముండు మదాంధుఁ డాతులువ నీ పంపెట్లునం జేయఁగా,
నోవం డడ్డము సెప్ప రెవ్వరును. ఉద్యో. 8-45

అడ్డముసొచ్చు అ. క్రి.

1. అడ్డము పోవు, లేని జోక్కము గల్గించుకొను.

క. చనువాని చేయు కార్యంబున కడ్డము సొచ్చి నేరువున మెలఁగు
చుఁ దా, నును బయిఁబూసికొనుట దన, మును మెలఁగిన మెఁఁకువ
కును ముప్పుగుఁ బిదపన్. విరా. 1-125.

2. అడ్డవచ్చు, ప్రతిబంధమును గలిగించు.

ఉ. ...తా, నత్తఱిఁ గ్రొత్తకాన్పగుట నడ్డము సొచ్చిన సిగ్గుపెంపు
న, న్నుత్తలమందఁజేయుటకునో తలపోసి యెఱుంగ నయ్యెడున్.
విరా. 2-84.

3. నడుమఁజేరు.

ఉ. అట్టి యెడం గనుంగొని జయద్రథుడున్ ద్రుపదుండు వచ్చి
యా, కట్టు పకాసు లిద్దఱకు గ్రక్కున నడ్డముసొచ్చి యెండొ
రున్, తెట్టుగఁ దాకి తీవ్రతరపీడితదేహులఁ జేసిరి.

భీష్మ. 1-260

అడ్డసాకులు; అడ్డసాగ్ల దే. వి. బి.

పాచికలు, సారెలు.

సీ. పడిమయమ్మలఁ గల ధౌతమయములును సు, వర్ణమయములు
నాదిగావలయునట్టి, యడ్డసాకులు గలవు నా కభిమతముగ,
వారిఁ గొనిపోయి చూపుదు వరుసతోడ. విరా. 1-72

ఆ. అతఁడు గాఁడివమున నడ్డసాకులు వైవ, డురుల సంపవానఁ
గురియుఁగాని. విరా. 4-197

వ. సుయోధనుండు శకుని యడ్డసాక్లును బరికయు నమ్మిందపంబును
దలంపవలయు. కర్ణ. 3-131

(అడ్డము + సారెలు) అడ్డములోని 'ము' వృత్తియందు లోపించి అడ్డ
సారెలు అగును. ఉదా :- అడ్డపడు మొదలగు వానియందువలె నిచట
అడ్డు ధాతువునకు 'ప్రతిఘటించు' అని యర్థము.

అణిమ(ము) సం. వి. న్. పుం.

అమైశ్వర్యములలో నొకటి.

క. పొదలుదు రణిమాదిచయ విభూతి పదమునన్. అను. 4-212

ఈ యైశ్వర్యము వలన సూక్ష్మాకారత నొంది సర్వత్ర సంచరించుటకు
శక్తిగలుగును. ఇవి యెనిమిది. 1. అణిమ, 2. మహిమ, 3. గరిమ,
4. లఘిమ, 5. ప్రాప్తి, 6. ప్రాకామ్యము, 7. ఈశత్వము, 8. వశిత్వము.

అణుత్వము సం. వి. అ. న.

సూక్ష్మత్వము, అణుభావము.

మ. సర్వసం, వసన వ్యాప్తి నణుత్వభంగిని మహత్త్వస్ఫూర్తిఁ

జనుఃప్రభృత్యసహలంబితః దేజరిల్లు పరమాశ్చాఖ్యంబు.

ఆను. 5-245

అణువు సం. వి. ఉ. పుం.

1. నలుసు.

అ. ...ఆయ్యవ్యక్త, మణువు నిత్య మేక మక్రియంబు. ఆను. 5-245

2. విణ (ఉ-ఉ-డ్వి-ఉ.)

అత్యల్పము, మిక్కిలి చిన్నది.

చ. క్వణ దణుకింకిణీ కలిత కాంచన కాంచికలాపమున్.

ఆది. 8-178

అతండు; అతఁడు దే. సర్వ.

వాఁడు, ఆతఁడ.

తే. అతఁడు పేరోలగంబున్న యవసరమున.

ఉద్యో. 1-270

వ. అతండు ప్రార్థించిన తెఱంగును.

ఉద్యో. 1-108

అతగుండు దే, విణ.

దుర్బలుండు, హీనుండు, నీచుండు.

క. అతగుండే ద్రుపదుఁ డనవ, హితుఁడై పట్టువడ నంత హీనుఁడె.

ఆది. 6-68

అతత్త్వము సం. వి. అ. న.

అగుణము.

వ. అతత్త్వంబై తత్త్వము నగుదు.

కాంతి. 4-241

అతథ్యము సం. విణ. అ. న.

అసత్యమైనది, తథ్యము కానిది.

క. తథ్యములై నను దలచ న, తథ్యములై నను సత్యకి తాత్పర్యమునై,

తథ్యంబుఁ బొరయకుండఁగ.

కాంతి. 1-87

అతనువు సం. విణ. (ఉ. ఉ. ఉ.)

అధికము.

చ. కవిసి ఖరంబులైన మునికాళ్లను వ్రేయఁగ సాము నీరిలోను
వెడలకుండి కూర్మ మతనుస్థిర తీవ్ర నఖంబులం బదా, గ్ర విదళ
నంబుసేయఁగ. అను. 1-282

అతర్క్యము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఁచారింప సాధ్యముగానిది, తర్కింప నలవి గానిది.

క. అతర్క్య వైభవుఁ డలంతు నప్పరమాత్మున్. కాంతి. 4-229

అతలము సం. వి. అ. న.

సప్తపాతాళములలో నొకటి.

సప్తపాతాళములు :- అతలము, వితలము, సుతలము, తలాతలము, మహాతలము, రసాతలము, పాతాళము.

క. మీనయితా నతలగతం, బైన నిగమచయముఁ దెచ్చి.

కాంతి. 2-39

అతసి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

మానె యగినె.

సీ. ...అతసి కు, సుమవర్ణ పీతాంబరము ధరించి. కాంతి. 2-50

అతి సం. అవ్య.

1. విశేషణములకు మొదట నుండునపుడు 'అత్యంతము-ఎక్కువగా' అను నర్థములను దెల్పును.

క. మేనతి చంచలము.

విరా. 1-193

2. విశేషణములకుఁ బూర్వముననుండి 'అధికము, ఎక్కువ' అనునర్థములను దెలియఁజేయును.

అ. ...మమ్ము నింక నతిరహస్య, వృత్తిమై నిరస్తవిఘ్నములరై చరి,
యింపుఁడని యనుగ్రహింపవలయు. విరా. 1-47

3. ప్రాది సమాసమున 'అతిక్రాంతము, అతిక్రమించినది' అను నర్థమును తెలియఁజేయును.

మ. ...రాజన్య మాన్యప్రియాం, గనలందెల్లఁ బొగడ్తగంటి నతిలోకం
బైన మీమన్ననన్. విరా. 2-217

అతికామి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

మిక్కిలి యిచ్చ గలవాడు.

వ. సంగ్రామాతికామియుం గోపాటోప ఘూర్ణమాన మానసుం
డును. విరా 5-221

అతిక్రమణము సం. వి. అ. న.

అతిక్రమించుట, అతిక్రమము, ఉల్లంఘించుట దాటుట.

వ. విభాండకుండు గొడుకుం జూచియిట్టేరి చింతాపరుండవై యగ్ని
హోత్రంబు వేల్వక కాలాతిక్రమణంబునెసె దనినఁ దండ్రికి
ఋశ్యశృంగుం డిట్లనియె. ఆర. 3-102

అతిక్రమము సం. వి. అ. పుం.

ఉల్లంఘనము, దాటుట, అతిక్రమణము.

క. . . సాక్షాత్త సేన, హమునకు విచ్ఛేదముగా, సమయాతిక్రమము
సేయ సమకట్టరుగా. ఆర. 1-92

అతిక్రమించు సం. స. క్రి.

1. దాటించు. తలకడచు, మీటు.

వ ఇవ్వధంబున గుంభసంభవుండు విజృంభించిన వివ్వచ్చుం డలిగి
సజ్యశరాసనుండై యా ధనురాచార్యుఁ బటు బాణ విసర వేగం
బున నతిక్రమించి కెలంకుల బలంబుల నాక్రమించిన. ద్రోణ. 8-61

2. మించు, అతిశయించు.

వ. ... అయ్యిరువురుం గోఱవిఁ గోఱవి దాకిన తెఱంగునం దలఁపడి
యొండొరులపైఁ బ్రచండ బాణంబులు వఱగించుచుం బోరునెడ
జనార్దనానుజుండు హర్షిక్కు నతిక్రమించి. ద్రోణ. 4-44

3. ఉల్లంఘించు, జవదాటు, మేరమీటు.

వ. దుహితృ సేనాంబునం జేసి యద్దేవయాని పలుకులు శుక్రకుం
డతిక్రమింపండు గావున... ఆది. 8-107

4. తిరస్కరించు, అనాదరము సేయు.

వ. అని కలుకుచున్న భిష్మభీముల నతిక్రమించి శిశుపాలుడు జనార్దన
నున కభిముఖుండై యిట్లనియె: సఖా. 2-62

ఆ గురుల ధర్మపరుల, గోపించి ధీరు అతిక్రమింతురే తదీయ నిత్య.
ధర్మగౌరవంబు. సఖా. 2-224

అ. క్రి.

గతింను (కాలము) కడచు.

సీ. గుడపత్ని నేడ యక్కుండలంబులు దొడ్లు, దివస మీ దివస మతి
క్రమింప, కుండంగ బోక యెట్లాడగూడు. ఆది. 1-114.

అతిక్రాంతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అతిక్రమించునది, కడచినది 2. అతిక్రమింపబడినది.

౩. భూతక్షయావహంబగు కాలం బతిక్రాంతంబగుచున్నయది.
కాంతి. 4-20

అతిక్రామి సం. విణ. (న. నీ. న్.)

అతిక్రమించువాడు

క. వామన రూపంబున నుద్ధామబలున్ బలి నడంచి త్రైలోక్యాతి,
క్రామితఁ జేర్చిన యద్భుత కామున్. కాంతి. 2-48

అతిక్రామిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అతిక్రమించువానితనము, అతిక్రమించుట.

క. వామనరూపంబున నుద్ధామబలున్ బలి నడంచి త్రైలోక్యాతి,
క్రామితఁ జేర్చిన యద్భుత కామున్, కాంతి. 2-48

అతిచంచలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి అస్థిరమైనది.

క. నానావిధ భూతమయము, మే నతిచంచలము.

అతిదారుణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి భయంకరమైనది.

చ. తఱిమి సుశర్మఁ గిట్టి యతి దారుణ భంగి రణంబుసేయ,

విరా. 3-216

అతిదీనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి జాలి కలిగించునది.

చ. ఆరయ నతండు మానధను, డక్కట రంగమునందు నిల్చి సుం,వ
రులకు నాట సూపెడు విధం బతి దీనము. విరా. 2-208

అతిథి సం. వి. ఇ. పుం.

1. తిథి పర్వోత్సవాది నియమము లేకుండ భోజనమునకు వచ్చువాఁడు
అభ్యాగతునికంటె వేతై నవాఁడు,

సీ. ఇరువది వేవురు పరిజిత పాలకు లభ్యాగతుండును నతిథులకును.
ద్రోణ. 2-209

2. భోజన సమయమునకు వచ్చినవాఁడు. తాటసారి,

వ. ఆ కుంచెడు పేలపిండియుఁ జెఱిమానెండు బంచుకొని యుపయో
గించుకొనువారై యున్న సమయంబున.

తే. అతిథియొక్క ధరామరుం డరుగుఁడెంచె. ఆశ్వ. 4-222

3. స్వర్గలోకమునకుఁ బోవువాఁడు. మృతుడు.

వ. ఇది యెట్లు ధర్మ పరిపాలనపరులై వీరులై రణ నిహతులై న
రాజు లక్షయలోకి సుఖంబు లనుభవింప నతిథులై యిందులకు
నింత కాలంబయ్యు రాని కారణం జేమి? ఆర. 2-30

అతిథి యనఁగా-

1 శ్లో. తిథి పర్వోత్సవాస్సర్వే త్యక్తా యేన మహాత్మనా, సోఽతిథి స్సర్వ
భూతానాం శేషా నభ్యాగతాన్ విదుః. మన్వాద యుగాది ప్రభృ
తిషు తిథి విశేషేషు ద్రవ్యలాభముద్దిశ్య యే అభ్యాగచ్ఛంతి
తేఽభ్యాగతాః, తాదృశం తిథి విశేష మనవేక్ష్య యదాకదాచిత్

తు తృప్తిపాది పరిపీడయోగతోఽతిథిః.

పరా. 1. ఆ. 42 శ్లో. వ్యాఖ్య.

అని యుండుటచే 'తిథిపర్వోత్సవాది నియమములు లేకుండ అన్నార్థియై వచ్చువాడు అను నర్థము వచ్చుచున్నది. దీనిని బట్టి 'తిథి పర్వోత్సవ నియమములతో వచ్చువాడు' అభ్యాగతుడు అగుచున్నాడు. నిత్యము అతిథ్యభ్యాగత పూజ లొనరించుచున్నటులఁ జెప్పఁబడు సందర్భములయందు ఈ పై నిర్వచనము సరిపడుట లేదు.

సీ. ఇరువది వేపురు పరిణత పాచకు, అభ్యాగతులకును నతిథులకును,
తాటించి క్రొత్తగాఁ బవలును రేలును, వలయు నన్నములిడి
వెలసె. ద్రోణ. 2-209

2. అతిథి-గచ్ఛతి-న తిష్ఠతి-ఆత్ -ఇథిన్-ఉదాది. 4-2 శబ్దార్థము-ప్రయాణికుడు, బాటసారి.

శ్లో. ఏక రాత్రం తు నివసన్నతిథిః బ్రాహ్మణ స్మృతః
అనిత్యం హి స్థితో యస్మాత్ తస్మాదతిథి రుచ్యతే.

అను మనుస్మృతి నిర్వచనమును బట్టి నిలుకడగా నొకచోట నొక దినముంటె నెక్కువ నిలువనివాడు అతిథి యగుచున్నాడు ఇట్టి వాడు సామాన్యముగా, గార్యాంతర వ్యాప్తుండగు పథికుడే (తాట సారి)యై యుండవచ్చును.

అతిథ్యభ్యాగతు లిరువురు చెప్పఁబడినప్పుడు అతిథియన ప్రయాణికుడు బాటసారి (ఒక్క దినమునకన్న నెక్కువగా నొకచోట నిలువనివాడు) అనియు అభ్యాగతుడు అన వేళ చూచుకొని భోజనమునకు వచ్చువాడు అనియు గ్రహింపవలెను.

(ఈ విధమున నభ్యాగత సేవా పరతంత్ర సకల జీవముడై భూదేవ కుమారుడుండఁగా...మను చరిత్ర. 1-58)

ఈ అతిథి, అభ్యాగత శబ్దములకు కవులు వాడుక యందెక్కువ భేదము గమనించినట్లు కన్పింపదు.

వ్యవ- గౌరవనీయులు తమ యింట విడిది చేసినపుడు వారిని అతిభీయనియుఁ బిలుచుచున్నారు.

“ఈ దినము మా యింట మంత్రిగారు అతిభుజగ విచ్చేరిరి”

అతిపక్వము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎక్కువగాఁ బండినది, మిక్కిలి పండినది.

క. కండరములు దెగి తలలు వ్యసంధర నతిపక్వతాల సుభగ భారా,
బంధురత రాలు దామగ్రంథి వగఱమీద గినిసి కిపిసి యెడలన్.

విరా. 8-229

అతిబలుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. గొప్పబలము గలవాఁడు.

సీ. నివ్వెఱపడిన యాస్థిప నందనునితోడ, నయ్యతిబలుఁడు మాయన్న
యొకని, ప్రాణంబునకును దప్పకుమయ్య యనియాచ, తిచ్చిన.

ఆశ్వా 4-108

2. శ్రవుఁడు అను నగ్నియొక్క పదునైదుగురు పుత్రులలోఁ బ్రథమ
పంచకమునందు నైదవవాఁడు.

చూ. ఆర. 5-168

అతిభారపు మానిసి తత్స తద్భ. మి. సమ.

మిక్కిలి భూభారము గలిగించు మనుష్యుఁడు, భూమికి బరువైనవాఁడు,
మిక్కిలి దుర్మార్గుఁడు.

చ. ...వీని వెనుకంజని లేమి తలంచియో మహీపతులును వీరు
గొంద అతిభారపు మానిసు లేమి సేయుదున్. ఉద్యో. 3-376

అతిభారము సం. వి. అ. పుం.

మిక్కిలి బరువు, దుస్సాధ్యము.

క. వారల నోర్యంగ మనకతి, భారమ దుర్వారవీర్య బలయుకు
లగుటన్.

ఆది. 8-108

అతిభీమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి భయంకరమైనది.

వ. ఆయ్యవసరంబునం దక్కిన దొరలును దలపడి యతిభీమంబుగా
సంగ్రామంబు నేయం దొడంగిన. విరా. 3-179

అతిభీముఁడు సం. వి. అ. పుం.

‘త్రపుఁడు’ అను నగ్నియొక్క కొడుకులలో మొదటి యైదుగురలో
రెండవవాఁడు. చూ. ఆర. 5-163.

అతిభీషణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి శయంకరము.

కా. జ్యోఘోషం బతి భీషణంబయి ధరాచక్రంబునిండన్. విరా. 4-202

అతిమాత్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొలదికి మించినది, అధికము.

చ. ...భవదీయమై భోజన మతిమాత్రము. మహా. 44

అతిమానము సం. వి. అ. పుం.

గొప్పదనము, పెద్దటికము, సాత్త్విక భేదము.

సీ. స్తంభాతిమాన హస్తంబులు సాత్త్వికములు. అశ్వ. 2-88

శ్లో. హర్షః స్తంభోతిమానశ్చ త్రయస్తే సాత్త్వికాగుణాః

సం. భా. అశ్వ. 32-1

అతిమానుషము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మనుష్యశక్తికి మించినది, దివ్యమైనది.

చ. ...అతిమానుష విక్రమకాలి వీని నెవ్వని కెదురంగరాదు.

ద్రోణ. 5-348.

అతిరథికుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అతిరథుఁడు, చూ. అతిరథుడు.

వ. ఆయ్యిరువు రతిరథికులకుఁ బ్రకట ప్రభవంబయ్యె. కర్ణ. 1-191

అతిరథుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. అనేక రథికులతో నొక్కడే పోరాడగలిగాడు.

వ ఇవ్విధంబున సన్నద్ధుడై యతిరథశ్రేష్ఠుండు రథంబెక్కి

విరా. 4-183

2. కర్ణుని పెంపుడు తండ్రి, ఆధిరథుడు.

ఇతఁడు సూతకలమువాఁడు. ధృతరాష్ట్రునకు స్నేహితుఁడు. ఇతని భార్య యతిలోక సుందరి. రాధ యను వామె. వీరిరువు రొకనాఁడు గంగానదికేగి స్నానము చేయుచుండఁగాఁ బ్రవాహవశమునఁ గొట్టుకొని వచ్చిన యొక మంజూషలో కర్ణుఁడు లభించెను. తర్వాత వారికి జారస సంతానము గల్గెను.

ఆర. 2-349, మొ. 354

అతిరాత్రము సం. వి. అ. పుం.

జ్యోతిష్టోమము నందలి ఒక భాగమగు యజ్ఞము

వ. అగ్నిష్టోమ, హయమేధి, వాజపేయాతిరాత్ర పౌండరీకములనఁ బరఁగిన యధ్యరంబు లనేకములుసేసి.

ద్రోణ. 2-205

అతిరావము సం. వి. అ. పుం.

ఎక్కువ ధ్వని.

క. ...ఇట్లని, యతిరావముగా నొనర్చె నాక్రందనమున్.

విరా. 3-19

అతిరిక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిశ్రిమిశ్రినది, మీఁదు మిక్కిలియైనది.

ఉ. ...ఉ, ర్వీవరు, డాతృశక్తి కతిరిక్తములైన సముద్యమంబులం, దావలియం దలంచి సముదగ్రత గైకొనుటొప్పుడు.

కాంఠి. 3-172

అతిరేకము సం. వీ. అ. పుం.

పాచ్చు, అతిశయము, అధిక్యము.

వ మదీయ పరిభవాతిరేకంబునకు వీ వుద్రేకించిన జనంబులు మనల భేదించురు.

విరా. 2-208

అతిలోకము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

లోకాతీతము, లోకము నతిక్రమించినది, అమానుషము.

కా. ...రాజన్యమానన్య ప్రయాంగనలం దెల్లఁ బొగడ్త గంటి నతి
లోకంబైన నీ మన్ననన్. విరా. 2-217

అతిలోకుడు సం. విణ. అ. పుం.

లోకము నతిక్రమించినవాడు, అసామాన్యుడు.

వ. నయవిక్రమఃఖల నతిలోకుం డగు నతని నెప్పనికేనియుం బొగడ
వలయు. విరా. 4-195

అతివ దే. వి.

1. స్త్రీ.

క. అతివ తగునమ్మ నీ గృహ, మతి నిర్మల చరిత భరిత మని యీ
యెడ మత్పుతల యన్నిధినైనను, మతి నూతిడియున్నచోట
మన్న దప్పన్. విరా. 2-94

2. భార్య

సీ. ధృతరాష్ట్ర సఖుడైన యతిరథుండను నూతుఁ డతివలు
దానును నతిపేభాతి. ఆర. 7-350

అతివర్తించు సం. స. క్రి.

ఆత్మక్రమించు, దాటు, మీటు,

క. సమస్తప్రీతి కాఱుముఁ గనకముఁ జూచుచు సస్సమాధిఃలితం
బగు వృత్తము నడపిన శబ్దబ్రహ్మము పఞ్చాసముల యోగి
యతివర్తించున్. కాం. 5-122

అతివాదము సం. వి. అ. పుం.

తాంకిక విషయ సంభాషణము, ఆధిక ప్రసంగము.

సీ. ...దురిభిమానరాహిత్య, మతివాద వర్జన వఖిల భూతదయ...
తే...వీని నల పుణ్యుఁ డభయఁ దైహికముల వలనను నాముష్మి
కముల వలన. కాం. 4-384

అతివాయువు సం. వి. అ. పుం.

మహావాయువు, ప్రచండ వాయువు.

సీ. ప్రదరవేగమున నరాతులఁగూల్చు పార్థాతివాయువునకు నచల
మగును. కర్ణ. 2-96

అతిశయము సం. వి. అ. పుం.

1. అధిక్యము, ఎక్కువ.

ఉ. ఆ కమలాక్షి రూపమహిమాతిశయంబు మనోహరంబు.

విరా. 3-32

2. గొప్పదనము.

క. నిష్పావుడైన ధరామరుండు, నెపుడు భిక్షయ బ్రదుకగునేని నట్టి
యతఁడు దైవ పితృములకు నతిశయంబు, గల్గిపాత్రంబులగు
దురు కౌరవేంద్ర. అను. 2-59

అతిశయవంతము సం. విణ. త్. (అ-తీ-అ)

అధిక్యము గలది, గొప్పదనము గలది.

సీ. క్రుతము నాచారంబు నతిశయవంతంబు లేడ నహంకారమొక్కింప
యేని లేదు. కాంతి. 5-82

అతిశయితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మీఱినది, మిక్కిలియైనది.

క. అతిశయిత పుణ్యదీప్తులు.

కాంతి. 3-802

2. మీఱ.బడినది, అతిక్రమింపఁబడినది.

చ అతిశయితామరోత్తముఁ డహర్వతితేజః డజాతశత్రుఁడు.

ఆర. 1-51

అతిశయిల్లు సం. అ. క్రి.

అధికమగు.

తే. అర్థిగంవచ్చి వాత్సల్య మతిశయిల్లి.

విరా. 1-10

2. విజృంభించు.

తే. ప్రళయకాలానలమున, గండరించిన రూపంబు కరణి భీముఁ, డతి
భయంకరాకారత నతిశయిల్లె. విరా. 2-134

3 ప్రసిద్ధికెక్కు.

సీ. నిఖిల ధర్మాధర్మ నిపుణంబులై న శుద్ధాంతరంగంబుల నతిశయిల్లి
విరా. 2-140

వ. కావున మునివదుల నృపవదుల వలనం గలిగిన జన్మంబులెల్లను బీజ
ప్రధానంబులై యతిశయిల్లు. ఆను. 2-28

4. పెంపొందు.

తే. సహజమైన యలంకార మహిమ నతిశయిల్లి మహనీయ వైభవ
మెనక మెనగ, వజులు నరపతి మందిర ద్వారభూమి.
విరా. 3-74

అతిసారము సం. వి. అ. పుం.

విరేచనములు మిక్కుటముగా నగు రోగము.

చ. జ్వరమున గుల్మపీడ, సతిసారమునన్ బలుపుండున్.

ఆను. 5-108

అతిసారుడు సం. వి. అ. పుం.

నితఁడువు కొడుకు. జాతీనరపతి కొమరితయగు అజితయను దానిని
స్వయంవరమున వివాహమైన యయిదుగు రన్నదమ్ములలో నైదవ.
వాఁడు. ఆది. 7-277

చూ. అజిత.

అతిస్ఫుటము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి ధృఢమైనది.

ఉ. సారథిఁజూచి నీవు రభసంబునఁ బూన్పుము ఘోటకంబులన్, దేరిఁ
దదీయ వరద్రము లతిస్ఫుటబంధము గాఁగఁజెట్టు. విరా. 3-143

అతిస్ఫురణ(ము) సం. వి. అ. న.

(ఇది చరిత్రాదులలోఁ జేరినందువలన 'ము' వర్ణమునకు లోపము బహు.
శము)

దురూహ, దురాలోచనము.

తే ...భీముఁ డీతఁ, డొంటి యగపడ్డ చోటన యుక్కుడంగఁ, బొదివి
చంపున మని యతిస్ఫురణపేసి. భీష్మ 2-857

అతిహీనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి నీచమైనది.

క. ...చెప్పకు తద్విధాతిహీనవచనముల్. విరా. 1-827

అతీంద్రియము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఇంద్రియముల కందనిది, ఇంద్రియముల కప్రాప్యము.

క. అనుపమ మజర మతీంద్రియ మనామయము. శాంతి. 6-27

అతీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అతిక్రమించినది.

మాలిని. పరిచయకలనా లబ్ధవ్యమతీత సౌఖ్యోత్తర మునిజన
హృన్మాద్యన్మరాశప్రకావా. విరా. 2-885

2. కడవఁబడినది, అతిక్రమింపబడినది.

వ. ఆతండు నజ్జాతవత్సగం బతీతంబగుట నిరూపించి. విరా. 4-14

3. కడచినది, గతించినది.

వ. అతీత కల్పాంత సమయంబున. ఆర. 4-251

4. కడచిన కాలము, భూతకాలము.

వ. అతీతానాగత వర్తమానంబు లెల్లను దెల్లంబుగా నెఱుంగుదు. ఆది. 6-219

అతీతుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

1. చచ్చినవాఁడు.

వ. మఱియు నతీతానాగతులైన నిజవంశంబుల రాజులకెల్ల వంశకర్త
యయ్యె. ఆది. 4-110

2. అందనివాఁడు-

వ. అప్రమేయ ప్రభావ భావనాతీతుం డయ్యును నప్పరమేశ్వరుం

దాశ్రమకు సత్యంత సులభుండు.

విరా. 1-19

అతులము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సాటిలేనిది,

కే. ...నా యతుల బాహు, బలముఁ జెనయంగ భవదీయపతుల కాదు,
మూఁడు లోకంబులందు నెవ్వఁడు లేడు. విరా. 2-56

అతులితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సాటిలేనిది, నిరుపమానమైనది.

క. మన చూడ్కికివే, గయి యీతని యతులితమూర్తి యత్యుదా-
త్తతఁ గడు నొప్పవయది. విరా. 4-257

అత్యుత్తఁడు సం. విణ. అ. పుం.

తృప్తిలేనివాడు.

వ. పలుమాఱు రాజుల నెల్లను బొరిగొని పరశురాముం డత్యుత్తఁడై.
కల్ప. 2-199

అత్యుష్ణఁడు సం. విణ. అ. పుం.

తృప్తి లేనివాడు. ఆశ లేనివాడు.

క. ఆనహంకారుఁడు నక్రోధనుఁడు నత్యుష్ణుండు నై నతఁడు శుభ-
మశుభం, బమ భేదముఁ బొరయఁడు, కాంతి. 5-327

అత్త దే. వి.

1. మగని తల్లి.

క. చెలులై నఁ జూడఁ బయ్యెద, దొలఁగుటకును సిగ్గువడ వధూఁ జన-
తతి య, తల యెదుర నేకవస్త్రంబులతో నంగములు వికృతిఁ
బొందగఁ నడచెన్. స్త్రీ. 1-99

క. సతతంబు నత్తదూఱుటఁ, బతియెడ దుశ్చిత్తయగుటఁ బరమాన్నము.
నొక్కత నేపించుట నగు దుర్గతి బిసములు డాచికొన్న కష్టకుఁ-
గలుగున్. ఆను. 3-244; ఆశ్ర. 2-143

2. పితృ సోదరి.

వ. మా యత్త సాత్వతి నమ్నః శ్రాద్ధించుటంజేసి యద్వరాత్మఃకు
సేసిన యపరాధశతంబు సహించితి. సం. 2-188

దీనికి మూలము 'అత్తు' ధాతువు; అత్తు = సంబంధించు, కలియు.
కూడు- సన్నిహిత సంబంధము గలది గావున అత్తయను కృతరూపము
దీనినుండి యుత్పన్నమగుచున్నది (అత్తుఁది అత్త) అందును ఒక వ్యక్తికిని
మఱొక వ్యక్తికిని మధ్య సంబంధమును గల్గునది గావున ఈ శబ్దము భార్య
యొక్కయు భర్తయొక్కయు తల్లెలయందే రూఢికెక్కి శత్రుసంబంధము
నకు అనఁకూలమైన వారగు తండ్రి యప్పచెల్లెలు, మేనమాను భార్య
అను వారి యందును బర్యవసించుచున్నది. కావున ఇది దేశ్యము.

అత్తమిల్లు దే. అ. క్రి. 1/అత్తు - అత్తము, అత్తమిల్లు

ఒరగు, వాలు

వ. విదురుండను మణిమయ పీఠంబునఁ గృష్ణుని వెనుకఁజేరి దదీయో
న్నత పీఠంబునఁ గరం బత్తమిల్లి యుండె. ఉద్యో. 8-253

అత్తల దే. వి.

అతల, అవల.

క. వాయువుల నియతవృత్తి మనోయంత్రణ బొమల నడుమ
నూల్కొలిపి విచేష్టాయిత శరీరుడై మూర్ఖాయోజితములుగఁ
జేసి యత్తలఁ జేర్చున్. కాం. 4-185.

అత్తశము దే. వి.

ప్రాసము, ఈటె, బల్లెము.

క. పెనుఁగడఁత దొడ్డయత్తశమున వైచిన నకఁడు మార్పు మునిఁగి
రథము మీఁదన పడినఁ గనలి యప్పావని పొదివెను గౌరవేంద్ర
వాహిని కడఁకన్ శల్య. 1-381

శ్లో. పతస్మిన్నంతరే శూర స్సౌఖ్యలేయః ప్రకాశవాన్
ప్రాసేన సహదేవస్య శిరసి ప్రాహరవృష్టిశమ్.

సం. భా. శల్య. 29-16

అత్తు దే. అ. క్రి.

అసక్తిగొను.

లయగ్రాహి :- రిత్తలగు దుర్వచన వృత్తులను నొండొడల నెత్తికొని
మాంసం, బత్తి తినుటన్. స్త్రీ. 2-8

అత్యంతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) (అతి + అంతము)

1. ఆధికము.

వ. అవ్వరమేళ్ళరుం డాశ్రమికు సత్యంత సులభుండు. విరా. 1-19

2. తుదలేది, కాశ్వతము.

ఉ. నీకు సుదారసౌఖ్య మత్యంతము నవ్యయంబునగు నందలి మాన్మలు
సంస్తుతింపఁగన్. మహా. 86

అత్యతీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) (అతి + అతీతము)

1. మిక్కిలి వేరైనది.

క. అగు నీ తత్త్వము సత్త్వాదిగుణత్రయ వికృతి కత్యతీతంబై.

శాంతి. 4-94

అత్యధికము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) (అతి + అధికము)

మిక్కిలి యెక్కువయైనది.

చ. ...నన్ను నత్యధిక మనోజరాగమతియై కనుగొంచు.

విరా. 2-170

అత్యయము సం. వి. అ. పుం.

1. ప్రళయము, ప్రళయ కాలము.

మ ...అత్యయకాలజ్వలనోద్ధతిం గవిసి యేకాక్షాహిణిం దుంపఁగన్.

ద్రోణ. 5-400

అత్యయ సమవర్తి చాడ్చున.

కర్ణ. 1-120

2. నాశము.

క. అత్యంత ప్రబలంబులు, వైత్య వికారములు రేగి ప్రాణములకు
శీఘ్రాత్యయముం జేయు మహాద్ధత్యంబున నెలపు వెడలఁదఱిమి

సుచరితా

అశ్వ 1-169

3. హాస, కీడు.

క చను బొంకంగఁ బ్రాణాశ్శయమున సర్వధనాపహరణమున.

అది. 3-178

అత్యుగ్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) (అతి + ఉగ్రము)

మిక్కిలి క్రూరమైనది. మిక్కిలి భయంకరమైనది.

కా. ...శస్త్రాస్త్రజా, లోపస్థాసాధర చతుర్విధోజ్జ్వల బలాత్యుగ్రంబు

విరా. 4-52

అత్యుదగ్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) (అతి + ఉత్ + అగ్రము)

మిక్కిలి భయంకరమైనది.

క. తరణియు దుఃఖతయగు నృతరణిం గాచుటకు నత్యుదగ్ర భుజా

విస్ఫురణాఢ్య నొక్కరక్కనుఁ, గరుణార్ద్రమనస్కుఁ డగుచు

గ్రక్కునఁ బనిచెన్.

విరా. 2-110

అత్యుదగ్రుండు సం. విణ. అ. పుం.

మిక్కిలి భయంకరమైనవాఁడు.

తే. సింహబలుఁ డత్యుదగ్రుండై చిగురుబోడి, పజ్జఁ గడువడి దగిలి

కోపంబు గదుర, నొడిచి తలపట్టి తిగిది మహాగ్రవృత్తిఁ, గొంతు

కొనరించుకయు లేక కూలఁ దాఁచె.

విరా. 2-128

అత్యుదగ్రత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

మిక్కిలి భయంకరత్వము.

తే సింహబలుఁ డత్యుదగ్రతఁ జిగురుబోడి.

విరా. 2-128

(సం-ము; అకా-ప్రతిపాతము)

అత్యుష్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) (అతి + ఉష్ణము)

మిక్కిలి వేడియైనది.

క. ...దవదహనాత్యుష్ణ ప్రశాపదీప్తులు, కృష్ణానోదరులుఁ దలఁ

పఁ గేవలతె నృపా.

ఉద్యో. 2-178

అత్రి సం. వి. ఇ. పుం.

1. సప్తర్షులలో నొకఁబుమి... ద్రోణ. 5-308 చూ. సప్తర్షులు

2. బ్రహ్మమానస పుత్రులలో నొకఁడు. (విష్ణువు)

తే. ...భవ్య, తల్పగతుడైన నాభిఁ బర్యంబుదోచె, నా దఱుడు పుట్టి
సృజించె నందనుల మనఁబునన సప్తసంఖ్యల నరవరేణ్య.

వ. మరీచియు నత్రియు నంగిరసుండును బలస్త్రిండును బలహం
దును గ్రతువును దక్షుండు ననం బరఁగువారలు.

కాంతి. 4-205, 206; కాంతి. 6-41

ఈ అత్రియే సప్తర్షులలో నొకఁడై యుండవచ్చును.

ఈతఁడు శుక్లము ఇంద్ర దైవత్యము అని జనలకఁ దెలిపెను. అది కార
ణముగ శుక్లమునకు 'ఇంద్రియము' అను పేరు వచ్చెను. కాంతి. 4-307
ఈతఁడు మరీచ్యాదులతోఁ గలిసి విష్ణు నుద్దేశించి తనస్సుచేసి తన చేతఁ
బ్రటితఁడై సకల జగంబులకు హితంబును మర్యాదా ప్రపత్తకంబునై
కాస్త్రంబు వెలుంగునటుల వరము వడసెను. కాంతి. 6-359

8. ఒక బ్రాహ్మణుఁడు.

చ. వినుతచరిత్రుఁ డత్రి యను విప్రవరుండు తపఁబొనర్చగా.

చూ. వివరము - అర. 4-193; మొ 205 వ.

పరికించి చూడఁగా ఈ మువ్వరు నొక్కరుగానే కనిపించుచున్నారు. ఈ
అత్రిని బెక్కతావుల మిగిలిన బ్రహ్మమానస పుత్రులార్వరి తోడను
గల్పియే చెప్పచున్నారు. ఈ బ్రహ్మమానస పుత్రులు ఏడ్వరిలో కాంతి
పర్వము చతుర్థాశ్వాసమునకును షష్ఠాశ్వాసమునకును భేషము గన్పించు
చున్నది. వరుసలో భేషమట్లుంచి చతుర్థాశ్వాసమునఁ చెప్పఁబడిన యేడవ
వాడను దక్షునకు మాటుగా షష్ఠాశ్వాసమున వసిష్ఠుఁడు చెప్పఁబడి
నాడ. మూలమును దీనికనుకూలముగనే కన్పించుచున్నది.

శ్లో. బ్రహ్మమసస్యజే పుత్రా న్నానసాన్ దక్షసప్తమాన్,
మరీచిమత్రంగిరసౌ పులస్యం పులహంకతుమ్.

శ్లో. మరీచిం కాశ్యపం తాత పుత్రమగ్రజమగ్రజః,
మానసం జనయామాస తైజసం బ్రహ్మవిత్తమమ్.

సం. భా. కాంతి. 207, 17, 18

చూ. ఋషి.

అధర్వణము సం. వి. అ. పుం.

నాల్గవ వేదము.

ఆ. అవి క్రమంబున ఋగ్వేదమును యజుస్సు సామము
నధర్వణమును సారభూత భవ్య సంభాషణము నేత. ఆను. 1-162

ఇది వేదములలో నాలవది ఇందు శత్రు వినాశకములును, పాపనిబిర్హణ
ములును, అపాయ నివర్తకములును, సౌఖ్యాపాదకములును నగు పెక్కు
విధములైన మంత్ర భాగములు కలవు. మఱియుఁ దక్కిన వేదములందు
వలెనే వైదిక క్రియల యందు ఇంద్రాదృధిదేవతాకములగు మంత్రములు
గలవు ఇది తొమ్మిది శాఖలును అయిదు కల్పములను గలిగి యిరువది
కాండలయందుఁ గలదు ఇందు మఖ్య బ్రాహ్మణము గోవధ బ్రాహ్మ
ణము. ఈ వేద సంబంధమైన యుపనిషత్తులు ఏబదిరెండు అని చెప్పుదురు.
మఱికొందఱి లెక్కన ముప్పదియొకటియే యగుచున్నవి.

అధర్వణము సం. వి. అ. పుం.

అధర్వణ వేదము. చూ. అధర్వణము.

క. ఆరుణాంబులును సకంటక, తరుభవములుఁ గట్టుక గంధధామములు
నొనర్తురు శాస్త్రవాణిచారిక, కరణమున నధర్వ మాంత్రికతఁ
గుసుమంబుల్. ఆను. 4-7

అధర్వణము సం. వి. అ. పుం.

1. ఒకానొక అగ్ని. చూ. ఆర. 5-169 మొగలు 174.

2. త్రిపురాసుర సంహారము సేయఁబోవు శివుని రథమునకు చక్రరక్షకుఁడు.

వ. అవ్వేదాశ్వంబులం బఱప నధర్వాంగిరసులు చక్రరక్షకులయి
చనుచేర, కర్ణ. 1-292

అదండుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శిశింపబడచగినవాడు.

సీ అదండులు ధరణిదివిజులు...

కాంతి 2-219

అదక్షము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సమర్థము గానిది.

మ. ...అన్యసాధనభిదాదక్షంబునై సర్వలోక మనోజ్ఞంబయి దివ్యమై
వెనుగు నగ్గండిపమన్చాప రత్నము నిచ్చెన్ వరుణుడు పార్థు
నకు.

ఆది. 8-258

అదత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఈయబడనిది.

వానికి నదత్త ప్రతివచనుండైన.

సఖా. 2-210

అదను దే. వి.

సమయము, తటి.

తే. అదను నెఱిగించి నా కడ కనుపు నొక్కొ.

విరా. 2-295

ఆ. అదను దప్పకుండ నమ్మహాత్ముల నెమ్మి, బిలువబంది.

ఉద్యో. 1-241

అదయత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

దయలేమి.

చ. ...నా, డదయత సూతసూతి సఖ నాదిన మాటకుఁ జాల
నొచ్చి.

ఉద్యో. 1-114

అదయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దయ లేనిది.

క. ఇదియెల్లను నొకతల యీ, పదమూడేడులును నాకు బాః
కొడుకుచే, నదయమగు కూడు గుడుచుట, యదియొక్క
యయ్యె, నేమి యనఁ గల దనమా.

ఉద్యో. 3-19

అదయుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

దయలేనివాఁడు.

క. అ,య్యదయుని మట్టుకొని నామమడచుట దక్కన్. సా. ప్తి. 2-82
అదరిపడు దే. అ. క్రి.

1. కోపముచే మిట్టిపడు- మిడిసిపడు- ఎగిరిపడు - ఉక్రదేకించు.

క. గోవులకు వెనుకయై వెసఁ, బోవుచునున్నారు గడవఁ బోవక
యుండఁ, బోవలయు నడ్డపడియెడు, దీవన మెసఁ గలిగెనేని దేవర
కడకన్. వ. అనిన విని విరాటుఁ డదిరిపడి. ఎరా. 8-188-189.

2 భయపడు, ఉలికిపడు.

మ. అదె కౌరవ్య లక క్తదుర్జవత సేయంబూని పైఁ బాఱఁ జూచెద
రమై దమచేతఁ దీటునె జయశ్రీ కాంతు దైత్యాంతకుం,
బొడువం దారు దలించులెల్ల ననలంబుం జీర బంధింపఁగా, మది
నూహించిన యట్ల కాక తమ దుర్మంత్రంబులం బోవునే,

వ. అనిన విని విదురుం డదిరిపడి వైచిత్రవీర్యున కిట్లనియె.

ఉద్యో 3-398-399

3 సంభ్రమము నొందు, అచ్చెరుపాటు నొందు.

అ. ఇతఁ డపూర్వ మనజుఁ డెందుండి వచ్చెనో, యనుచు నదిరిపడి.
లకాంగులెల్ల, వాసనములు డిగ్గి యప్పుడభ్యుద్గత, వైరి ముము
లందు హర్ష మెసఁగ. ఆర. 2-89

శ్లో. తతస్తా వైషధం దృష్ట్వా సంభ్రాంతాః పరమాంగనాః

సం. భా. ఆర. 55-15

అదరు దే. అ. క్రి.

1. పడఁకు, చలించు.

సీ. హృదయంబు తటతట నదరంగ బెలుకులు.

నిరా. 4-80

అదరులు దే. వి. బ.

మిడుగులులు, నిప్పుకణములు.

కైదవుల నదరు లెగయంగాన్.

భీష్మ. 2-171

చదల నదరు లెగయ.

ఆర. 5-181

అదర్శనము సం. వి. అ. న.

1. క నఁబడకుండుట, మఱుఁగుపాటు.

వ. భీమసేను కారించిన సుదర్శనుండు దదీయ శరజాలంబుల నదర్శ
నగనతుండై పదంపడి తచ్చరవిఖండితకంతుండై న. శల్య. 1-380

2. అజ్ఞానము, ప్రకృతి.

వ. ఇది యక్షరక్షర వివేకంగ జేకం బనేకంబు దర్శనం బదర్శనంబు
నిస్తత్త్వంబు దత్త్వంబు. కాంతి. 8-34

అదలించు దే. స. క్రి. ప్రే.

జెరరించు, తర్జించు, గర్జించు, జడిపించు.

వ. అప్పు డశ్వత్థామ యఱువదినాల్గు నారసంబుల నొప్పించిన నన్న
రుండు నిలునిలుమని యదలించినం దెరలి యతండు కరుల గమిం
జొచ్చె. ద్రోణ. 4-248

అదలుచు దే. స. క్రి. ప్రే, (రూపాం) అదల్పు-స్వార్థము అదలు

గర్జించు, భర్జించు.

క. బవరము గీడని యెఱుఁగుదు, నవినీతుండైన కొడుకు నదలిచి
యుడుపం దివిరియు నోరాడమిదై, వ వశం బప్పునికి మనకు వగ
పిఁకేలా. ఉద్యో. 4-183

క. దుర్యోధనుఁ డదలిచి సర్వసైన్యతతిఁ బరికొల్పెన్.

భీష్మ. 2 - 216

అదలుపు దే. వి. (రూపాం) అదల్పు

గర్జింపు, జెరరింపు.

దే. ఈఱ తాఱ, యదలుపుల వాహనంబులు నెదరి పఱచె

ద్రోణ. 3-48

అదల్పు దే. స. క్రి. ప్రే.

వదలించు, తొలగించు, తప్పించు, (జుట్టు) విడల్పు

మ. ఆనుచున్ గ్రక్కున లేచి రోష కరిసంతా హాస మా సూతు
నెమ్మన ముద్దేగముఁ బొందఁజేయ బలిసామగ్గి సమజ్జృంభణం,
బున వానిం దలపట్టి వంచుటయు నేపుంజేవయుందోష వాఁ డను
మానింపక బెట్టదల్చికొని కోపాటోపదీప్తాంగుడై. విరా. 2-840

శ్లో సకేశేషు పరామృష్టో బలేన బలిసాంవరః, ఆషిష్ఠ్య కేశాన్ వేగేన
బాహ్వో ర్థగ్రాహ పాండవమ్ సం. భా. విరా. 22-54

2. కోపముచే మందలించు.

వ. తదవసరంబున శిఖండి దేవక్రతున కెదిర్చిన నొందుసేయ నొల్లమి
నాతండు కోదండంబుఁ దుండంబులు నేసి విలుసఁగ జేయుటయుఁ
బాండవాగ్రజుండు వాని ప్రతిజ్ఞావచనంబు లెత్తి చెప్పి మొగ
మోడక యదల్చినం బురికొని యప్పాంచాలపతి సూచుండు సుర
నదీసూను మార్గొనుటయు. భీష్మ. 8-55

3. వెడలఁగొట్టు, తఱిమివేయు.

ఆ నీరువట్టు శ్రమముఁ గూరిన నీమీది కరుణ వచ్చినాఁడఁ గాదు
నా క, యర్థిఁ ద్రావు టొప్పు ననియె నా చండాలు, నలుకమెయి
నదలల్పె నత్తపన్ని.

వ. అదల్చిన నతండు సారమేయంబులుం దాను నంతర్ధానంబుసేసె.
ఆశ్శ. 3-55, 56

శ్లో. సకథానిశ్చయాత్తేన ప్రత్యాఘ్నాతోమహాత్మనా,
శ్వభిః సహమహారాజ తత్రై)వాంతరధీయత. సం. భా. అశ్వ. 55-28

4. తర్జించు. గర్జించు, కూడదని గట్టిగాఁ జెప్పు.

ఆ. ధర్మజుండు భీముఁ దగు వచనముల నదల్పె నరుండు మఱియుఁ
దగడె పూజ, కాంక్షికేయుఁ డిట్టు లనకుము. ఆశ్ర. 1-118

శ్లో. తమేవం వాదినం రాజా కుంతీపుత్రో యుధిష్ఠిరః, ఉవాచ వచనం
ధీమాజ్ఞోషమాస్సేవతి భర్తృయన్. సం. భా. ఆశ్ర. 12-24

అదల్పు దే. వి.

అదల్పు,

క. హంకారములు నదల్పులు, జంకెలు ధిక్కరణములును సంస్తుత
ములును వీ,రాంకోక్తులు నిస్సాదజ, ధాంకృతులును గలసి యుద్భ
టంబుగఁ బెట్టిగెన్. భీష్మ. 2-13కి.

అదాసి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

దాసి కానిది (అదాసి X దాసి)

ఆ. ధన్యులార, యే నదాసినే దాసినే, యెఱుంగఁ జెప్పి వనుపుఁ
డెల్ల దాని. సభా. 2-244.

అది దే. సర్వ. మహతి, అమహత్

1. ఆమె, స్త్రీ.

క. తన భార్యకు రాధకు ని,చ్చిన నదియును గరము సంతసిల్లి.
ఆది. 5-32.

క. బల విక్రమశంకన్నులు, గలరేవురు దాని పతులు గంధర్వులు.
విరా. 2-72

2. తచ్చక్ష్మార్థకము, అమహత్తు.

వ. వైశంపాయను వంశ వినిత కథ యగుటం జేసి తత్ప్రకారంబున
నడపె నది యెట్లనిన. విరా. 1-48

తే. ఎల్లయందును దా వసియించుటెల్ల యదియుఁ దనయందు వసి
యించుటండ్రు ఉద్యో. 2-326

క. ఇన్నగమునందు గాండివమున్నది యదిగాని. విరా. 4-105.

3. సంబంధార్థమునందు పదముల కనుప్రయుక్తమగును.

ఆ. ఏది కులము నామ మెయ్యది యెవ్వరిదానవు. విరా. 1-312:
(ఎవ్వరి దానవు- ఎవ్వరికి సంబంధించిన దానవు. స్వామిస్వామ్య సంబం
ధము)

తే. ...నీవరుగు మార్య,వర్య యెవ్వరి దూతవు వారి కడకు.

స్వర్గ. 27.

అ. ఏ నెఱుంగ నిన్ను నెక్కడిదానవు

ఆది. 4-76

(ఎక్కడి దానవు = నీవుండ వాదారమైన స్థం మెద్ది?)

(ఆదారాధేయ భావము)

4. క్రియలవై వచ్చి విధి ప్రార్థనాశీరాద్యర్థకములఁ దెలుపును

అందుఁ గొండొక కాలం బుండి వచ్చునది యనిపించిన.

(విధి) ఆది. 6-137

విష్ణుని దివ్య వచనంబుల చొప్పున నడచునది. (విధి) శాంతి. 6-416

ఇట్లుగా దట్టని చక్కం బెట్టునది. (ప్రార్థన) ఉద్యో. 3-272

నీవు నాకు నాగ్నేయాస్త్రా విచ్చునది (ప్రార్థన) ఆది. 7-51

యుష్మద్వన్వయంబు భార్గవ కుల సంబంధంబున జన క్లాఘనీయం

బయి వెలయం గలయది. (ఆశీస్సు) అను. 2-331

5. నిశ్చయమును దెలుపును.

మీ మీ కడనున్న బ్రహ్మ హాశ్య ప్రవేశింపఁగలయది.

శాంతి. 5-432

నీ కెట్లు ప్రియం బట్లు కాఁగలయది.

శాంతి. 2-71

6. క్రియాజన్య విశేషణముల మీఁద వచ్చి భావార్థమును దెలుపును.

శ్రమమున నింద్రియములు లీనమగు నది నిద్ర. శాంతి. 4-324

(లీనమగునది = లీనమగుట)

౭. అహితుల నెల్ల విధంబుల, విహతులఁగాఁ జేయునది వివేకము

(చేయునది = చేయుట)

సభా. 2-271

తమ హవిర్యావములు గొనుదాని కనిన.

శాంతి. 5-432

(గొనుదానికి = కొనుటకు)

7. క్రియాజన్య విశేషణములకు విభక్తి వివక్షించునపుడు అనుప్రయు
మగును.

చేయునదిలేక చింతిల్లుచున్నదాన.

విరా. 3-215

కాకి యనుదానికి నులూకంబులు పుట్టె.

ఆది. 3-71

నా వేడిన దాని నిమ్మనిన.

ఆది. 4-178

8. క్రియాజన్య విశేషణముల మీద అనుప్రయుక్తమై క్రియార్థమును బూర్తిచేయును.

కోపించి గాంధారి శాపమిచ్చిన యది.

మౌన. 191

మది కథికలై తోచినయది.

ద్రోణ. 3-296

పాపత్వంబు బొరయకున్నయది.

కాంతి. 1-320

క. అసంఖ్యకవిధమై పరంగుచుండునది మనుజేంద్రా. కాంతి. 8-96

9. ప్రాధాన్యము దెబ్బుటకై భావార్థకము మొదలగువానిపై నుపయోగింపబడును.

వేడఁగాఁ బడుటది పెద్దసావు.

అను. 2-348

విద్య యనునది యెట్టిది

ఉద్యో. 2-320

ఆశ యనునది అనంతమైయుండు.

కాంతి. 3-150

10. పాదపూరణముగా నుపయోగింపబడును.

హస్తీపురం బది రాజధానిగాన్.

ఆది. 5-6

నీ దగుకోర్కి దీర్చు టది నాకు వ్రతంబు.

ఉద్యో. 1-89

క. మనః పీ తిదమగుచు నాదివర్వంబది వినఁగా నొప్పు భారతాఖ్యం బగుచున్.

ఆది. 1-35

అదిగాక దే. జాతీ.

అదియునుగాక.

క. సూటలు పెక్కాడితి వీ, పోటు మగలు వినఁగ నికఁ బోవుట దగ దె, ప్పాటన నదిగాక తమ్మని, పాటును గన్నారఁ గంటి పాటకు మింకన్.

ద్రోణ. 1-304

అదితి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

కళ్యపుని భార్య. దేవతల తల్లి.

(శ్రీమన్నారాయణుఁ డా యా యవతారము లెత్తనున్నపుడెల్ల నీ యదితి కళ్యపుని నుద్భవించి శ్రీమన్నారాయణుని గమించుదురు)

విరా. 1-54

అదితితార సం. వి. ఆ. (స్త్రీ). అ. న.

పునర్యసు నక్షత్రము.

ఈ నక్షత్రమునందు పులగము దానము చేసిన నుత్తమ ఫలము గల్గును. ఆను. 2-378

ఈ నక్షత్రమునందుఁ జేసిన కృషి చక్కఁగా ఫలించును. ఆను. 3-168

అదిమికొను దే. స. క్రి.

ఒత్తివట్టుకొను, కాగలింను.

క. అని దాని చేతికిచ్చినఁ, గొని యురమున నదియు నదిమికొనియె. ఆర. 7-358

అదియట్టులుండె; అదియట్టులుండె దే. జాతీ.

ఆ విషయ మట్లుండనిమ్ము- అది యంతియే- దాని యందేమి లోపము లేదు. కాని

సీ. అన విని బలి దేవతాధీశుతో నీకు, నా విభవంబు గానంగరాదు, గుప్తమైయున్నది గుహాయందు నా కిచ్చ,పుట్టిన నిప్పుడ పొలిచి తోచు, నది యట్టులుండె నీ వధికుండ వల్పురి, యెదుర రజ్జుల వల్కు చేటిపెంపు. కాంతి. 4-392

క. అది యట్టులుండె నీతోఁ, బదరం బనిలేదు నాకు. కాంతి. 4-409

అదియుంగాక; అదియుఁగాక; అదియునుంగాక; అదియునుగాక దే. జాతీ.

మఱియు, అంతేగాక.

నా మదికిం జూడ మేలై యుండ దదియుం గాక. సౌప్తి. 1-48

సీ. వగతు నదియుఁగాక తగవేది యమృతస్య, మేదిసీశ్వరుఁడు విసో దమునకు. విరా. 2-195

అదియునుంగాక. విరా. 1-117

చ. అదియునుగాక కోలుపులిన్నె నను, విరా. 1-83

అదీనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉదారమైనది, దీనము గానిది.

వ. అనిన విని వృత్రం డదీనంబులు నమృత స్వరూపంబులు నగు
భవదీయ వచనంబులు వినికింజేసి విశుద్ధుండనై తి. కాంతి. 5-422.

అదీనుడు సం. విణ. అ. పుం.

ఉదారుడు, దీనత్వము లేనివాడు.

క. ...ఆతఁ డ,దీనుండై యతని జత్రుదేశం బేసెన్. ద్రోణ. 1-166

అదీపిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అప్రకాశత్వము, వెలుగొందకుండుట.

క. స్వాపావస్థం బ్రకృతి క,దీపిత వాటిల్లునపుడుఁ దెలివెడలక.

కాంతి. 4-326

అదీర్ఘసూత్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దీర్ఘసూత్రము కానిది, చిరకాలము చేయుటలేనిది, తొందరగా నిర్వహించుట గలది.

వ. ఈ యుపాయంబులలో నెయ్యది యుచితంబును నవగత దోషంబును నదీర్ఘసూత్రంబును నగు నట్టి దానిం జెచ్చెర ననుష్ఠించునది. ఆది. 8-24

అదుము దే. స. క్రి.

1. నొక్కుఁ, క్రిందికిఁ ద్రొక్కిపట్టు.

క. జలజాఘండు గని పంచాంగుళ మాత్రము రథము ధరణిఁ గ్రుంగ నదుముడున్. కర్ణ. 3-319.

2. కప్పు, ఆచ్ఛాదించు.

వ. అని పయిచీరచెఱంగు మొగంబున నదిమిఁకొని యేడ్చినఁ గృష్ణుండు వివిధ వాక్యంబుల నద్దేవిం దేర్చి. శల్వి. 2-374.

శ్లో. ఏవ ముక్త్యా తు వచనం ముఖం ప్రచ్ఛాద్య వాససా

పుత్రశోకాభివృద్ధి గాంధారి ప్రరురోదహ.

సం. భా. శంక. 68-69

3. అదల్పు-గద్దించు- మందలించు.

ఆ. ధర్మజుండు భీము దగువచనముల న,దత్తె నరుడు మరియు
దగడె పూజ, కాంబికేయుఁ డిట్టు లనకుము మనకు న,గ్రజుని
బనుపు సేత ప్రతముగాదె.

క. అని భీము నదిమి విదురునిఁ, గనుగొని.

అశ్ర. 1-119

4. అడఁచు, నివారించు, పోగొట్టు.

క. ద్రౌపదియు సుభద్రయు సం,తాపం బందుదురు పాండుతనయులు
దలరన్, భూపాల భవజ్ఞునకుని, చూపందట మానసముల శోకము
నదుమున్.

అశ్ర. 2-18

5. లోబఱచుకొను, నిర్జించు.

సీ నిజమహీమండల ప్రజఁ బ్రీతిఁ బెంచుచు, బరమండలంబుల ధరణి
పతుల, నదిమి కప్పంబులు ముదముతోఁ గొనుచును.

అది. 1-7; అది. 6-125

6. ఒత్తిపట్టు,

అ. ఎత్తికొని చనంగ నిమ్మగునట్లుగా, మెదలుచున్న వ్రయ్య
లదిమి రెంటి, గూడబట్టి నవియుఁ గూడి యెండొంటితో, జక్క
నంటి రెండు వొక్కడయ్యె.

సభా. 1-147

అదురుఁద్రుక్కు చే. వి.

పశురోగ విశేషము

వ. ఉంగిడి యదురు ద్రుక్కు యగువానికి నా పేరు సెప్పినం జాలు.

విరా. 1-286

అదుర్పు చే. అ. క్రి.

అదురుచు- వడఁచు- చలించు,

మ. ధరణిచక్రము దిద్దిరం దిరిగె మార్తాండు గుంఠిభవ, త్కిర

ఋం డయ్యే దిశావిశానము వడంకెన్ మిన్నదర్చెన్ మహిధర
సంతానములోలి గ్రక్కదరె. బ్రహ్మ. 4-377

అదూష్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిందింపఁదగినది.

తే. ...మహాత్ములు దక్కు మన్నారచరుల, దండితులఁ జేత వినమె.
యధర్మమడఁగు, ధర్మమెసఁగు దండము ననర్థంబు గామ,మును
నదూష్యంబులై సిద్ధిఁ బొందు నధిప. కాంఠి. 1-108

అదృశ్య సం. విణ. ఆ.

కనఁబడకుండఁ బోయినది, తిరోహితమైనది (స్త్రీ)
వ. అదియు నట్లచేయుదునని యదృశ్యయయ్యె. ఆది. 4-138

అదృశ్యంతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

శక్తిభార్య, వసిష్ఠుని కోడలు- పరాశరమహర్షి తల్లి. ఆది. 7-128

అదృశ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మఱుగుపడినది, తిరోధానమైనది, తిరోహితమైనది.

వ. ఇంద్రాణియుం దోడన చని తదీయ తంతు మధ్యంబున సూక్ష్మ
రూపంబున నున్న సురపతిం గన్నంత నయ్యువక్రతు నదృశ్యం
బగుటయు. ఉద్యో. 1-171; ఆను. 2-828

(అదృశ్య-అని సం. ము. అకా. ప్ర-పాఠము)

2. కనఁబడనిది.

వ. వాఁడునుం బసిష్ఠుని యంబరతలంబున నదృశ్యాకారుండై వచ్చి
నిలిచె. విరా. 2-111

అదృశ్యుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

తిరోహితమైనవాఁడు, కంటికి గనఁబడకుండ నున్నవాఁడు.

రథ సమేతంబుగా నా ఘటోత్కచుం డదృశ్యుండై న.

బ్రహ్మ. 5-225

అదృష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చూడఁబడనిది-కనఁబడనిది.

వ. ప్రమథగణఁబు అదృష్టాకారంబులై యమ్మహాత్ముని బరమాత్ముఁ
గొలుచు చందఁబున. సా.ప్రి. 1-184

2. అముష్మికము.

వ. అదృష్టపూర్వంబులైన భవదీయ రూపంబు గమంగోనం బడయుటం
బ్రమోదఁబును. భీష్మ. 1-219

వ. ఊమ విడిచి నీవు దృష్టాదృష్ట విరుద్ధ-లైన క్రోధంబుఁ జేకొని
సకల ఊమారఊకుండైన పరీక్షితునకుం బరీక్షింపక కావం బిచ్చి
చెట్టచేసితివి. ఆది. 2-175

అదృష్టిగోచరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కంటికిఁ గనఁబడనిది.

స్వప్నలబ్ధి పరాధంబునుంబోలె నదృష్టి గోచరంబును. విరా. 2-235

అదె దే. అవ్య.

అదిగో, అర్థదె.

అదె పట్టువడియె ధర్మజుఁడు.

ద్రోణ. 1-210, ద్రోణ. 5-820 అశ్ర. 2-31.

అదేహుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. దేహము లేనివాఁడు. 2 ప్రకృతి రహితుఁడు.

తే. ఇతఁ డబీజం డదేహం డనిండ్రియుండు, వీత మానసుఁ డని
యాత్మవిధము సెప్పు, వేదములు భవదుఃఖ కర్మాదిగముల్లు
నాతనికి లేవు నిర్గుణుం డగుటఁజేసి. కాంతి. 6-81; కాంతి. 4-237

అదైవము సం. వి. అ. న.

దైవము గానిది.

క, దైవంబు నదైవముగ నదైవము దైవముగఁ జేయ ధరణి దివి

జుల్, భూవరశక్తులు వినువా, రేవానికి గూర్తు రతం డధీశత
నొందున్. ఆను. 2-141

అదోషము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దోషము గానిది.

అ. చునము మోసపోయి యనిమిష పతి సూతి, తోడఁ బొడిచితిమి
యదోషవృత్తి నతఁడు సమయకాలమంతయుఁ గడచిన, వచ్చెనో
యెఱుంగవలయు నిజము. విరా. 5-372

అద్దము వై. (సం. ఆదర్శః-ప్రా అద్దాః-త. అద్దం)

ముఖము చూచుకొనెడు గాజుబిళ్ళ, గాజుబిళ్ళ, దర్పణము.

క. పాపక్షయమున బోధం, కాపాధింపఁబడి మెఱుఁగు టద్దము
కరణిం, జూపునకు వచ్చు దనుఁదా, నా పురుషుఁడు గాంచుపనికినై
తన్మయతన్. కాంతి. 4-178

అదిరా దే. అవ్య.

కోపమును సూచించును.

సీ. అద్దిరా నీకు గ్రోవ్వఱుగదే జూతుఁగా, కని తలమాపక యడఁగు
చాదు. విరా. 3-36

అద్దు దే. స. క్రి.

ముంచు.

చ. ...ఆం, బరమునఁ బట్టినట్టి మలపంకము గారములోన నద్దగా,
విరిసినయట్లు, కాంతి. 8-364

అద్భుతము సం. వి. అ. పుం. న.

1. ఆశ్చర్యము.

వ. అయ్యవసరంబున వారందఱు మహాద్భుతం బంద. విరా. 1-184

విణ. (అ. ఆ. అ.)

2. ఆశ్చర్యకరము, వింతయైనది.

ఉ. అక్కజమైన శార్యమును నద్భుత సంపద నొందు శక్తులుం

విరా. 3-168

సం. వి. అ. పుం.

3. ఒకరసము (నవరసములలో నొకటి)

తే. ...అచ్చర హృదయములకు. నద్భుతంబు బీభత్సంబు నావహంప,
సంగరాంగణ మతిఘోర భంగియయ్యె. కర్ణ. 1-177

అద్భుతుడు సం. వి. అ. పుం.

అద్భుతుఁ డను పేరుగల యొక అగ్ని- ఇతఁడు ఆపుఁ డనువానికి
ముడిత యను కాంతయందు జనించినవాఁడు. ఆర. 5-168

అద్యతనము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

నేటి కాలపుది.

ఉ. భావి పురాతనాగృతన పార్థివ లక్ష్ములు పాండవేయు ల, స్త్రీ
విభవంబుతోడ నుపమింప నమంబులు గావు. నభా. 2-114

అద్యతనుడు సం. విణ. అ. పుం.

నేటి కాలపువాఁడు.

క. విద్యామయ షడ్వింశుఁడు, విద్యావిద్యావిభేద విరహీతుఁ డజరుం
దార్యుఁ డనంతుఁ డచ్యుతుఁ, డద్యతనుఁ డనాది కేవలాత్మకుఁ
డరయన్. అను. 4-229

అద్రి సం. వి. ఇ. పుం.

కొండ.

సీ. రథఘోషమునఁ బ్రతిరవ మిచ్చు నద్రులు, భయమున వాపోవు
భంగినుండఁ... విరా. 3-156

అద్రిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఒకానొక అస్పరస, చూ. వివరము.

ఆది. 8-31, 32, 33

అద్రిధరుడు సం. వి. అ. పుం.

వాసుదేవుఁడు, శ్రీమన్నారాయణుఁడు, మందరగిరిని దాల్చినవాఁడు,

గోవర్ధన పర్వతమెత్తినవాడు.

క. వినుత త్రివర్గనిరతులు...నమస్కారుల్య లద్రిధర విను నాకున్.

ఆను. 2-184

అద్రుచు దే. అ. క్రి.

అదురుచు, కంపించు, వడఁకు.

తే. తాను మున్నుగ కాత్రవసేన మీద, రథము లొక్కటఁ బఱపిరి
పుథివి యద్రువ. విరా. 8-211

అద్రోహము సం. వి. అ. పుం.

అహింస.

క. కోపంబులేమి సత్యాలాపము నిజదార పరవిలాసము శుచితా,
గోపన మద్రోహం బవ,నీ పాలక సర్వవర్ణ నియత గుణంబుల్.

కాంతి. 2-221

అద్రోహుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

కీడు చేయనివాడు (మేలు చేసిన వానికిఁ గీడుచేయనివాడు)

క. తగునే యిట్లు కృతార్థుఁడ, వగు నీ కురిగొఱుక కిట్లు లాలస్యమా
సే, తగదా కృతఘ్నతకు నెల,వగు టొప్పునె కొఱుకు కడఁక
నద్రోహుఁడవై. కాంతి. 3-212

అద్యయుఁడు సం. వి. అ. పుం.

శ్రీమన్నారాయణుఁడు, తనతో సమానమైన రెండవవాఁడు లేనివాఁడు,
అసమానుఁడు.

క. పరముండు నిరంజనుఁ డ,క్షరుఁ డజరుం డద్యయుండు కాశ్యపుఁ
డగు. కాంతి. 6-602; ఆను. 1-386

అద్వారము సం. వి. అ. న.

ద్వార వ్యతిరిక్త ప్రదేశము, ద్వారముగాని చోటు.

వ. ద్వారంబున మిత్రనివాసంబును, వద్వారంబున నమిత్ర నివాసం
బును జొచ్చుట యిది బాహువీర్య సంపన్నులయిన ఙ్గత్రియులకుం

గర్తవ్యంబు.

సఖా. 1-184

అద్వైతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. రెండు విధములు కానిది, ఒక్క రూపై నది

కా. ...కృష్ణ ద్వైపాయను నీవెఱుంగుము విభున్ వారాయణుంగా
...ధ, రాధైవైతుండు తద్వాచ్యుడే కాంతి. 6-476

2. భేదము లేనిది.

కా. కృష్ణ ద్వైపాయనుఁ డర్థిలోకహిత నిష్ఠంబుని కావించె ధ, రాధై
ద్వైతస్థితి భారతాఖ్యమగు లేఖ్యంబైన యామ్నాయమున్.

విరా. 1-3

అధఃకరించు సం. స. క్రి.

తిరస్కరించు, నిందించు, అవమానపఱచు.

వ. మన్నవగరి మానిసి యగుట సంగరాజునకు సంగర పాటవంబు
మాటలు దగుఁగాక మాన్యుల సభఃకరింప నగునె.

విరా. 4-220, ఉద్యో. 1-192

అధఃపాతము సం. వి. అ. పుం.

అధోగతి, కీడ్పాటు, నరకము.

వ. అతండు (ఉపరిచర వసువు) దేవతా వక్షపాతంబునఁ బడు విశన
నంబు గర్తవ్యం బని పలికి యధఃపాతంబు ప్రాపించెం గావుర
హింసారహితంబయిన యజనంబు పూజనీయంబు. ఆశ్వు. 4-260

అధనత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

చారిద్ర్యము.

క. ధనవత్త్యము దుఃఖకరం, బని కని తత్కాంక్ష విడుచు నతని కధ
నతా, అనితాత్కాధీనత్వం, బిమవమ సౌఖ్యంబు నేయు సక్షిణము
గన్. కాంతి. 4-388

అధనుడు సం. విణ. అ. పుం.

దరిద్రుడు. డబ్బు లేనివాడు.

జగంబున ధనవంతులు నధములుం గలిగి యుందురు. కాంతి. 4-82

అధమత్వము సం. వి. అ. న.

నీచత్వము, వైచ్యము.

వ విదురునిం దమ్ముల నుపలక్షించి ధర్మార్థకామంబులయం దుత్త
మాధమత్వ నిరూపణంబు సేయుఁడు చూతమని. కాంతి. 3-452

అధమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తక్కువైనది - నీచము.

చ. అనుటయు నంత్యజుండు నగి యట్టి విధం బధమంబు గాక నెట్టన
యది ధర్మమే కాంతి. 8-294

అధముఁడు సం. విణ. అ. పుం.

1. నీచుఁడు, తక్కువవాఁడు.

క. నా యనుచరులం దెవ్వఁడు, మీయెడ భయభక్తిలేక మిగిలి మెలఁ
గెనే, నా యధముని దండితుఁగాఁ, జేయుదు నతఁడెంతయుం
బ్రసిద్ధం డయినన్. విరా. 1-201; కర్ణ 2-112

2. ద్రోహి.

వ భవదీయ రాజ్యలక్ష్మి మధురభంగి యయ్యను, నధములగు వారి
యుక్తుల వలనం జోరజన సంవృతంబైన కావేరియుం బోత
నుపయోగ్య గాకునికి. కాంతి. 2-388

అధరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క్రిందిది.

వ. జగజ్జన సంక్రాసన వ్యగ్ర సంచలనంబైన దీర్ఘజిహ్వా నధరోష్ఠ
పుటంబు వాకుచు, ఆర. 3-195

అధరితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

క్రింద పఱుపఁబడినది, తక్కువ పఱుపఁబడినది.

ఆది. 5-15

అధరోష్ఠము సం. వి. అ. పుం.

క్రింది పెదవి. చూ. అధరము.

అధర్మజ్ఞుఁడు సం. వి. (అ. ఆ. అ.)

ధర్మము తెలియనివాఁడు.

వ. విను నీ తనయులు దుర్యోధనాదు లివినీతిపదు అధర్మజ్ఞులు

అను. 5-459

అధర్మత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ధర్మము లేకుండుట.

ఉ. ...అభిమన్యు జాలుని నధర్మతఁబ్రోధు లనేక యోధు లొక్కం

డన కెట్లు చంపిరి.

శల్య. 2-108

అధర్మము సం. వి. అ. పుం.

1. అన్యాయము, అవినీతి, ధర్మవ్యతిరేకమైనది.

వ. చంద్రుండు...రోహిణి రూపాతిశయవతి యగుటం జేసి తదా
సత్తుండైన, దక్కటివారు వగనొంది తండ్రి కడకుం జని చంద్రుని
యన్యాయం జెటంగించిన నా ప్రజావతి చంద్రునితో నుగ్గడించి
యిది చాల నధర్మం బింక నిట్లు సేసితేని శపింతు. శల్య. 2-148

2. దోషము, పాపము.

క. జననిందితమయి నీయం,దనపత్యతయను నధర్మమది యుండఁగ.

సభా. 2-48

అధర్ముఁడు సం. వి. అ. పుం.

వరుణుని కూతురైన సురయను డాని కొడుకు.

ఆది. 8-71

అధర్మువు సం. వి. అ. పుం. న.

అధర్మము.

తే. ...నీవు భ్రాతృత్వ సౌహృదమునఁ గర్మంబు విడుచుట ధర్ము
వనిన.

శాంతి. 1-189

అధశ్శయనము సం. వి. అ. న.

నేలపైఁ బరుండుట, క్రింద బొడుకొనుట

వ. బ్రహ్మచర్యంబునై యథశ్శయన మాచరించుచు.

శాంతి. 1-304

అధ్య, అధ్య: సం. అవ్య.

(కింద, దిగువ. (దీనికి దెనుగున వ్యస్తప్రయోగము లేదు)

క. బ్రహ్మచర్యంబునై యథశ్శయన మాచరించుచు. శాంతి. 1-304

అధ్యార్మికుడు సం. వి. అ. పుం.

ధ్యార్మికుడు గానివాడు, అవినీతిగలవాడు, ధర్మము ప్రకారము నడువనివాడు.

క. ధర్మంబు కలఁగఁగాంచి యధ్యార్మికులం బొలియఁజేసి.

అశ్వ. 3-43

అది సం. అవ్య.

తెలుగునందు దీనికి వ్యస్తప్రయోగము లేదు. ఇది క్రియలకును విశేష్యములకును ముందుఁజేరి యీ యర్థములిచ్చును.

1. అధికము.

అధీశ్వరుడు విరా. 3-151; అధిరాజ్యము ఆను. 5-484; అధికమతి ఆర. 1-59.

2. ముఖ్యము, సర్వోన్నతి.

అధిదేవత విరా. 4-183; అధిదైవతము విరా. 1-175.

3. మీద, పై.

1. అధికారము శాంతి. 1-378; 2. అధిరోహణము కర్ణ. 1-75.

4. శబ్దార్థమునే రూఢి పఱచును.

1. అధివాసము ఆను. 2-359; 2. అధిష్ఠానము ద్రోణ. 5-417.

5. సంబంధమును దెలుపును.

1. అధ్యాత్మము ఉద్యో. 2-106; అధిగమము అశ్వ. 2-184.

అధిక సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అధికురాలు, ఎక్కువైన స్త్రీ.

ఆ. అంబ గౌరవమున నధిక యగుట.

కాం. 5-274

అధికత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అధికము, గొప్పదనము.

క. భీముని సుయోధనుని సం, గ్రామంబు తెఱంగుఁ జూడఁగా నెవ్వడి
యందే మేన నధికతఁ దోచెడి.

శల్య. 2-268

అధికత్వము సం. వి. అ. న.

గొప్పదనము, అధికము.

క. ...అధిక, త్వ మైతిఁగి యెఱిఁగి తొడరుదు, రిమైఱుఁగని యట్టి
నార లిభవురనాథా.

ఉద్యో. 2-84

అధికమతి సం. వి. ఇ. పుం.

గొప్ప మనస్సు గలవాఁడు, బుద్ధిమంతుఁడు.

ఆ. కార్యగతుల తెఱంగు కల రూపునెప్పిన, నధికమతులు దాని
నాదరింతురు.

ఆర. 1-59

అధికము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అదనము, ఎక్కువ.

ఉ. పా, వనిమెయిలాపు పెద్ద కురువల్లిభుఁ డారయఁ గౌరవంబు
పెంపు నధికుండు దత్పరతఁ బూని శ్రమం బధికంబు సేయుటల్.

శల్య. 2-269

2. ఎక్కువయైనది.

క. ...అమ్మనుజేంద్ర చంద్రు నధికౌత్సుక్యంబున కలిమికి.

విరా. 1-45

అధికరణము సం. వి. అ. న.

ఒకటే విషయమును జరిపించి నిర్ణయించు వేదాంత విషయ భాగము-
ఒకటే విషయమునకు సంబంధించిన విషయ విభాగము- మీమాంసక
మతము ననుసరించి యది యైదు అంతర్విభాగములు గలది. (అంతర్విభా
గము అవయవ మనఁబడును)

తే. ఏకాధికరణ, మస్థలితముగ మదినది యలవరించి. అను. 5-224

అధికరణావయవములు :

1. విషయము = వివరింపఁ దగిన యంశము 2. విషయము లేక సంశయము = అసంశయముపై గలుగు ననుమానములేక ప్రశ్నము 3. పూర్వపక్షము = సిద్ధాంతమునకు వ్యతిరేకమగు మొదటి పాదము. విషయనిర్ణయమున కడ్డువచ్చు మొదటి పాదము. 4. ఉత్తరపక్షము = పూర్వపక్ష వాదమునకుఁ బ్రత్యుత్తరము. 5. సిద్ధాంతము లేక నిర్ణయము. విషయముయొక్క ఫలితాంశము.

వేదాంతాల మతమున కధికరణ భాగములు 1. విషయము 2. సందేహము 3. సంగతి 4. పూర్వపక్షము 5. సిద్ధాంతము.

అధికార పురుషుడు సం. వి. అ. పుం.

రాజకీయోద్యోగి.

వ. ...వంచకులైన యధికార పురుషులకు నేర్పుమైఁ శ్రమంబునఁ బరస్పర విరోధంబు గలిగించి సంప్రీతి నెఱిచి నీ వలసిన ట్లాక నొకటి దండించుమని. కాంతి. 2-368

అధికారము సం. వి. అ. పుం.

1. అధ్యక్షత - పై యధికారిగానుండి చూచుట.-పెత్తనము.

వ. ... మఱియుం గరణీయంబులగు నధికారంబుల నెల్లను గల్గించి వారల మీదనపెట్టి. కాంతి. 1-878.

2. దొరతనము, రాజకీయ పదవి.

ప్రజా సహారంబు సేయ నధికారంబు పూనె. కాంతి. 1-213

3. విద్యుక్త ధర్మము.

ప్రజ్ఞ యుత్తమాధికారంబని విని ధర్మ తనయుండు. కాంతి. 4-89.

అధికారి సం. విణ. (న్-ణీ-న్)

1. అధికారము గలవాఁడు మత సజబంధమైన కార్యముల నిర్వహించుట, యందు యోగ్యత గలవాఁడు.

క. ...అర్చితంబగు నగ్నిన్, దాని యధికారి ధామ్యం, దాను బ్రదక్షిణ విధాయతం గొలిచి తగన్ అశ్వ. 3-140.

2. రాజకీయోద్యోగి.

క. ఆ రాత్రి యవ్విభుని యధికారులు సంపి రొక భంగిఁ గాకము

కాంతి. 2-385

అధికుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

గొప్పవాఁడు, మించినవాఁడు.

అధికుండగు నప్పొండవ మధ్యముం గనుగొని. విరా. 5-144

తే. ఉమయు గంగయు నుండ నన్ను, గారవంబున నధికునిఁగాఁ
దలంచి. శల్య. 2-178

అధిక్రతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అధికారమునం దేర్పటుపఁ బడినవాఁడు.

వ. అర్థంబులయం దధిక్రతులైనవారలు ధనంబు లపహరించి దర్పంబు
సూపుదురు. ఆర. 1-218

అధిక్రత్యము సం. వి. అ. న.

అధికారము.

నిత్యాధిక్రత్యా.

కాంతి. 6-624

అధిక్షేపించు సం. స. క్రి.

1. ఆక్షేపించు, తూలనాడు.

వ. దుర్మదంబున ద్రోణాచార్యుల నధిక్షేపింపవచ్చు నంతియకాక
దేవదానవులకయినను దుర్జయుండగు నర్జునునకుం దలసూప
వచ్చునే. విరా. 4-195

2. ధిక్కరించు, తృణీకరించు.

వ విశ్వామిత్రు పౌత్రుండైన పరావసు వను రాజు దుర్విసేతుండై
గర్వోద్రేకంబునం బరశురాము నధిక్షేపించి రాజులకు వెఱచి డాఁగి
యున్నవాఁడవని. కాంతి. 2-34

అధిగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎఱుగఁబడినది, తెఱుసుకొనఁబడినది

వ. సత్యవతి సుతుండు సాంఖ్యయోగశాస్త్రంబు లతనికి నధిగతంబులు
గావించె. కాంతి. 6-256

అధిగమము సం. వి. అ. పుం.

పొందుట, పడయుట.

తే. నిత్య వస్తు, సమ్యగధిగమ సిద్ధికి సంయమ ప్రసిద్ధు లాగమ
తంత్ర ప్రసిద్ధులార. అశ్వ. 2-184

అధిగమించు సం. స. క్రి.

1 నేర్పు.

వ. ఆ గంథం బధిగమించి.

కాంతి 2-203

(ఆధికరించి- అని పాఠాంతరము)

2. పొందు.

వ ఒక ముని యనుగ్రహింప ద్రోణుం డధిగమించి కృపున కిచ్చె.

కాంతి 3-449

3. తెలిసికొను.

సీ ..సర్వంబు, నందును నా తత్త్వ మధిగమింప, నగు. అను. 1-378

సీ గంధంబు పూణాబ కాని తక్కిన యాఱు నధిగమింపఁగ నోప
విధిగమించు, రసము జిహ్వాదు. అశ్వ. 2-29

అధిజ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మోపెట్టినది, ఎక్కిడినది.

ఉ. ఆ సహుపాత్మజుండగు యయాతి యధిజ్య ధనుస్సహాయుడై.

ఆది. 3-139

అధిదేవత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అధిదైవము, అధిష్ఠించియుండు దేవత.

వ. అమహాత్ముండు నియతాత్ముండయి యధిదేవతలకుం బ్రణమిల్లి.

విరా. 4-163

వ. నిష్క్రింశంబునకు నక్షత్రంబు గృత్తిక యగ్ని యధిదేవత గురుండు
రుదుండు. కాంతి. 8-449

అధిదైవతము సం. వి. అ. న.

అధిదైవము, అధిష్ఠించియుండు దేవత.

తే. ఒక్క, విపులకాళి వాయుధములు వ్రేలగట్టె.

వ. ఇట్లు గట్టి తదీయాధిదైవతంబుల నుద్దేశించి నమస్కరించి.

విరా. 1-174. 175

అధిదైవము సం. వి. అ. న.

1. అధిష్ఠించియుండు దేవత.

సీ. అధిభూతములు వాని కధిదైవములు వరుసన విష్ణుమిత్ర ప్రజాపతు
లను. కాంతి. 6-90

2. సర్వాధిపతియగు పరమేశ్వరుడు.

వ. ఆత్మజ్ఞు లధికులు వారలు సర్వధర్మవిదులు సత్యసంకల్పులు నధి
భూతాధిదైవ వేదాలు. కాంతి. 5-99

అధినాథుండు సం. వి. అ. పుం.

1. అధిపతి, ధర్త.

క. అసి రచనా కౌతుకమున, మనమరిరగ నీ ప్రబంధమండలి కధి
నా, భుసేగా నే పురుషుని జేర్కొనువాడనొ యను తలంపు
గూసెన మదితోన్. విరా. 1-8

2. భువు, సర్వాధికారి.

చ. కమరాపగాతనయుతోడి రణంబునకున్ దిశాధివా, భులు నలు
మంగఞాలతని తోచుచునున్నది నా మనంబునన్. భీష్మ. 2-6

అధిపతి సం. విణ. ఇ. పుం. (స్త్రీ), ఇ. తీర్న-నపుం-ఇ.)

ప్రభువు

సీ అనుదినంబును సంతకంతకు బెరిగెడి, యధిపతి మన్నన యప్పు
దీర్పు. విరా. 4-205

అధిపాలుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ప్రభువు.

ఉ. పావకుఁ డాదిగా దిగధిపాలురు.

ఉద్యో. 1-205

అధిపుఁడు సం. వి. అ. పుం.

పరిక, ప్రభువు.

ఆ. అట్టి నీవు విరటు నెట్టి చందంబున, ననుచరించువాఁడ వధిప
చెపును. విరా. 1-67

అధిభూతము సం. వి. అ. న.

సర్వభూతముల యందుండు పరమాత్మ.

వ. వారలు సర్వధర్మవిదులు, సత్యసంకల్పులు నధిభూతాధిదైవ
వేదులు నగుదురు. కాంతి. 6-69

అధిమానము సం. వి. అ. పుం.

అధిక మానము, సంక్రాంతి శూన్యమగు మానము.

చా. ద్రమానమునందు (చైత్రాది మాసములందు) ఏ మాసము
సూర్యునియొక్క సంక్రమణము లేకయున్నదో అనఁగా పౌరమానము
(మేషాది మాసములు) ప్రారంభము కానేరదో అనఁగా శుక్లపాడ్యమి
మొదలు ఆమావాస్యవఱకు సూర్యుఁడున్న రాశికి చలనము లేదో ఆ
మాసము అధికమాన మనఁబడును.

లోకం వచ్చిన ఆధిక మానము మొదలు ముప్పది మాసములకు పైన
8 వ మాసముగాని 9 వ మాసముగాని అధికమానముగా వచ్చును. ఇది
మూడు సంవత్సరముల కొక పర్యాయము (మూడవ సంవత్సరమున)
వచ్చుట సంభవించును.

సీ. రెండవయేట నొక్కం డధిమాన మి, యెల్లెల లెల్లఁ
గూర్చి కొనఁ బడమూఁడు హయనములు దప్పక నిన్నటి తోడన-
నిండె. విరా. 4-232

అధిరథుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కర్ణుని పెంపుడు తండ్రి, నూతుఁడు, అతిరథుఁడు. చూ. అతిరథుఁడు.

వ. రాజయు నిధిఁ ఘంఘను నామ జాతకిర్యాది నిమిత్త నిష్కారం
బులు నిజకులోచితఁ బుగా నాచరించెరి. ఉదోహ. 4-83

అధిరాజ్యము సం. వి. అ. న.

గొప్పరాజ్యము, చక్రవర్తిత్వము.

మాలిని మంత్ర గీతాధిరాజ్యా, ఆను. 5-484

అధిరూఢుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. వృద్ధిపొందినవాడు.

తే. వినుము ప్రజ్ఞాధిరూఢుడై వనట దక్కి, సంస్కృతి క్షేత్రపరుల
భూశలిఁ జరించు, వారి నచలంబుమై నున్నవాడు సూచు, నట్ట
చూచుట సూచె నే ర్పమలహృదయ. కాంతి. 1-129

2. ఎక్కినవాడు.

ఉ. అంచిత వాహనాకలిక యానముఁ చేరఁగఁబంచి నన్ను నెక్కించి
నహాధిరూఢుఁడయి కేల్ దనకేల నమర్చి. ఆను, 2-456

అధిరోహణము సం. వి. అ. న.

ఎక్కుట.

ఉ దంతిఘటల్ మహోగ్ర సముదగ్రతతో నడతేర దర్ప దుర్మాంత
గజాధిరోహణ నితాంత సముజ్జ్వల భంగి. కర్ణ. 1-75

అధివాసము సం. వి. అ. పుం.

నివాసము, ఉనికిపట్టు.

చ. ఇతరుల దానిమేనిఁ దమ యీగియ యేనిని నన్ను పూర్తురే,
మతి నరకాధివాసగతి మాన్పఁదలంచుట గల్గినన్. ఆను. 2-359

అధిష్ఠాత సం. విణ. (బు-త్రీ-బు)

అధ్యక్షుడు, నియామకుడు, నియమించువాడు.

సీ. ...ధర్మాతత్వజం, డేరి కధిష్ఠాత వారు ధర్మ-తే-పథము దప్పు
దురే. విరా. 4-232

అధిష్ఠానము సం. వి. అ. న.

1. ఉనికిపట్టు, వాసస్థానము.

క. వారలు లింగాధిష్ఠానాదూఢుంగా నొనర్చి యర్పించిరి.

ద్రోణ. 5-417

2. ఆశ్రయము, ఆస్పదము.

తే. గోవులకు బ్రాహ్మణులకును గులమొకండ, కమలజుడు రెండు
దెఱుగులగా నొనర్చె, హవికిఁ బూర్వంబు గారణ మఖిల మంత్ర,
ముల కధిష్ఠాన మపరంబు భూపవర్య. ఆను. 2-278

3. స్థానము.

తే. వినుము భూణాదికములై దు, మనసుబుద్ధి, యొక యధిష్ఠానమున
నుండియును నెఱుంగ, పబల యొండొంటి విషయంబు నలమి
కొనగ, ననన వివరింపు మా తెఱంగనియె నింతి అశ్వ. 2-27

4. నియమము.

తే. ఎదురులేక దివ్యాస్త్రంబు లిట్లు నీకుఁ బాడియే ప్రయోగింపఁ
బాండుపుత్త్ర, సిద్ధమిది యధిష్ఠానవర్జితము లయ్యెనేని మూఁడు
లోకములు దహించు మాత్ర. అర. 4-98.

అధిష్ఠించు సం. స. క్రి.

అధివసించు, నివాసము చేసికొనియుండు.

చతుర్వింశతి తత్త్వంబుల నధిష్ఠించియుండు తత్త్వంబు.

ఆను. 4-179, అశ్వ. 3-146.

అధిష్ఠితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. నియంతృత్వము, కూర్పఁబడినది.

వ. దై వాధిష్ఠితంబైన సంతానంబు నీకు ధర్మావిలక్షణాశ్రినుల
వరంబున నగు. ఆది. 5-78.

2. అవలంబింపఁబడినది, పూనఁబడినది.

వ. అని పునర్వనవాసకరణంబు దోషనాడిన నవ్వి యధిష్ఠిత సత్య

ప్రపంచమున యుద్ధిష్ఠిరు డశని కిక్కినెయె. విరా. 5-389

3. ఆశ్రయింపబడినది. నివాసముగాఁ జేసికొనఁబడినది.

ఆ. వ్యక్తకృష్ణధార మవ్యక్తనాథంబు, పోదశకవికార సుపరిమండ,
లంబు ద్రువ వదిష్ఠితం తాత్పర్యేతఁ జక్రంబు నిరుగుచండఁ
గాలవశత. కాంధి. 4-279

4. నిలువఁబడినది- ఉంచబడినది.

వ. నాకు నున్నవిల్లెడు పుత్రుండు వక్షి కులంబున కెల్ల నింద్రుం
డయ్యెడు మని కళ్యపుండు వారల నొడఁబటిచి నీ యింద్రతల్లిం
బేకాధిష్ఠితంబు నేసె ఆది. 2-38

వ ఇక్కుమారులు కురుక్షల సిస్రాగకులు దేవమూర్తులు యాధిష్ఠి
భీమార్జునకులహదేవులనంగా దేవాధిష్ఠిత నామంబులు రాల్చి
ఆది. 8-158

5. గ్రహింపఁబడినది, అధీతమైనది.

ఏను భవదధిష్ఠిత విద్యాప్రభావంబున. ఆర. 4-52

అధిష్ఠితుఁడు సం. విద. (అ. ఆ. అ.)

అధిష్ఠింపఁబడినవాఁడు, ఆశ్రయింపఁబడినవాఁడు.

వ. అయ్యహంకారాధిష్ఠిత పురుషుండు గబళించు నయ్యహంకృతి
నవ్యక్తంబు లోఁగొను. కాంధి 6-88

అధీతి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

చదువుట, అధ్యయనము.

సీ. ...నే, దాధితి తపముల నాచరించె-అ-నేని మథయ లోఁకొనెనా
త్మండగు ఆమ. 8-272

అధీనత్వము సం. వి. అ. న.

వశము,

క. దనవత్తము దుఃఖకరం, బని కని తత్కాండ విడుచు నశని కథ
నతా, బనితాత్మాధీనత్వం, బనుపమ సౌఖ్యంబు నేయు నక్షిణము
గన్. కాంధి 4-88

అధీనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. వశమైనది.

ఉ ...కర్ణ సౌ బలాధీనము కార్య నిశ్చయము ఉద్యో. 2-8

వ. అంతకు మున్న దుక్కాసన గత్తపాన కౌతుకాధీన మానసుండైన
యా భీమసేనువై నెవ్వరు గడంగుడలో యని కన్నీడియుండి.

కర్ణ. 3-228

2. స్వాధీనమందున్నది.

క యముని యధీనం బిది దుఃఖముల ననేకముల, జేయఁగానోవు.

ప్రీ. 1-60

అధీనుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. బద్ధుఁడు, కట్టబడినవాఁడు.

క. ...ఏ నపుడు ధర్మపాశాధీనుఁడనై. విరా. 5-91

2. వశమైనవాఁడు, లోబడినవాఁడు.

వ. మదంబు మిగిలి మన్మథాధీనుండై వర్తిల్లు సమయంబున.

ఉద్యో. 1-148

క. ...అజ్ఞానంబున, యవిరతి విరతుల యధీనుఁ డగు టాత్మనకున్.

శాంతి. 4-184

అధీయానుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అధ్యయనము చేయువాఁడు. చదువుకొనువాఁడు.

క. అధీయానుండితఁ డనఁజను ఋత్విజునట్ల చూచె సంరక్షా కల్పన

హీనుడైన నృపుఁడని, మనువు పలికెఁగాదె. శాంతి. 2-192

అధీరత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ధీరత్వము లేకపోవుట.

ఉ. ...సీ విటుల ధీరతఁ బూనికి దప్పినన్.

భీష్మ. 2-160

అధీరత్వము సం. వి. అ. న.

ధీరత్వములేమి.

మ. ... పౌరుషము మై జావించె నెల్లొండె గాక యధీరస్వము
నాక నీడె. శబ్ద. 2-81

అధీరుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

ఓటికివాడు.

ఉ . . . నీయట్టి దురాత్ములం లరె యంత యధీరతె దాగుటి
ప్రతుల్. విరా. 2-40

అధీశత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అధిపత్యము.

క. దైత్యులు నదైవము నదైవము దైవము జేయ కరణి వివి
జుల్, భూవర శక్తులు విరువా, రేవానికి గూర్తు రతం డధీశత
నొందున్ ఆను. 2-141

అధీశుడు సం. వి. అ. పుం.

1. పభువు.

నీ మస్వ్యదేశాధీశు మఱి దిగ గీచకుని. విరా. 3-88

2 అగ్రణి, సేవాపతి.

తే. కా ర్తికేయుం డధీశుడుగా నమర్చు, వెంమిఁ బరికొని దైత్యుల
గెలుచుకరణి. శబ్ద. 1-80

అధీశ్వరుడు సం. వి. అ. పుం.

ప్రభువు.

మ. దివిజాధీశ్వరు పాలికిం జని. ఉద్యో. 1-189

అధృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అదై ర్యము.

క. స్నేహార్థవ మగుండయి, దేహి మహాదుఃఖముల నధృతిబొందును
ఆర. 1-23

అధోక్షజుడు సం. వి. అ. పుం.

చావు పుట్టుకలు లేనివాడు, విష్ణువు.

క. తాత్త్వికంబైన నాకు జాతత్వ వికృతి, లేమి నజూడనియును
నది లేకపోయినపుడు తదనంతరక్షయమందకునికి, బుధు లధోక్ష
జూడనియుఁ జెప్పుదురు నన్ను. కాంతి. 6-482.

అధోగతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. పాపలోకము, నరకము.

వ. ఆ సాపాత్ములు దమలోనం గలహించి యొందొరుల వధించి
యందలు నధోగతిం జెందిరి. ద్రోణ. 2-194; ఆను. 2-62

అధోగతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నరకమును బొందినవాఁడు.

వ. దిలీపుండును దనపితామహులైన సాగరు లధోగతులు కాకుండ.
ఆర. 3-78

అధోనీవి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

ముట్టుత, రజస్వల (క్రిందికి పోకముడి లేక అవిక ముడివేసిన స్త్రీ.)

వ. ...అక్కోమలి ప్రాతికామి పిఱుంద నేక వస్త్రయు నధోనీవియు..
నగుచు సభకుం జనుదెంచి. సభా. 2-212

అధోముఖము సం. విణ. (అ. ఆ, ఈ. అ.)

క్రింది వైపు ముఖము గలది, తలక్రిందైనది, వ్యత్యస్తము.

సీ.తమం జెఱుగలి యధికంబైన, ప్రోతస్పధోముఖస్రుతి
రజస్సు -ఆ- పెరిగినపుడు మధ్యనరణి సత్త్వము వృద్ధి బొంద
నూర్ధ్వవృత్తి బొందు. అశ్వ. 2-125

అధోముఖుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

క్రిందివైపు ముఖము పెట్టినవాఁడు, తలక్రిందుగా వ్రేలాడువాఁడు.

వ. వాఁ (ఆగస్త్యుఁడు) డొక్క సల్లకి పల్లవంబున నదోముఖులయి
వ్రేలుచున్న తన పితరులం జూచి యివిధంబున మీరున్న కారణం
జేమి యని యడిగినఁ బితరు లిట్లనిరి. ఆర 2-321

అధోలోకము సం. వి. అ. పుం.

పాతాళలోకము, భూలోకమునకుఁ గ్రింది లోకము.

వ. దుర్యోధన దుశ్శాసన కర్ణశకుని సైన్యవ ప్రముఖులగు దుష్ట
లోకంబు నధోలోకంబున కనుచు నంతకు. విరా. 2-235

అధోలోకమున కనుచు జాతీ.

పాతాళ లోకమునకుఁ బంపు, చంపు, సంచరించు.

చూ. అధోలోకము.

అధ్యక్షము సం. వి. అ. న.

ప్రత్యక్ష జ్ఞానము, పరిపాలించుట, అధిపత్యము.

సీ. ఆయుధాగార ధనాధ్యక్షముల యందు, వరవాణి వారణావళుం
యందు, బండారముల యందుఁ బరమవిశ్వాసుల, భక్తులఁ బంచి
తయ్యె. సభా. 1-48

అధ్యక్షుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పనులు గవిపెట్టి చూచువాఁడు.

వ. భూపతి ప్రేయసీ జనంబుల కధ్యక్షులగు వృద్ధకంచుకులం గలసి.
శల్య. 2-22

సం. వి. అ. పుం.

2. అధిపతి, నియంత.

సీ. ...అవిష్టు నధ్యక్షునెల్ల -ఆ- లోకములకు. ఆను. 5-320

అధ్యయనము సం. వి. అ. న.

1. వేదమును జదువుట, గురుముఖమున వేదమును జదువుట.

అ. బ్రాహ్మణునకు దక్షము పరమ ధర్మబుద్ధిశక్తుంబుఁ గృత్య మధ్య
యనము దావ, సర్వకర్మములను కానితంబులు వాని, నడవ
వలయు నిష్ఠ యెడపకఁడు. కాంధి. 2-222; ఆది 8-84.

వ. విప్రుండు...అచార్యుపాల నధ్యయనంబునెసి. కాంధి. 5-80

2 చదవుట.

చ. అనుడు దయార్ద్ర చిత్తుడగు నప్పరమేశ్వరుఁ డక్కిరిటి కిట్లనుఁ
దవమాచరించి నిగమాధ్యయనం బొనరించి కానరా, దనఘ
మదీయ దివ్యపరమాకృతి. భీష్మ. 1-220

అధ్యయనశూరుడు సం. వి. అ. పుం.

వేదము ను జదువుటయందుఁ బ్రౌఢుడు.

వ ఇట్లు మాతల భాగినేయు లిద్దఱు సవయస్కులై పెరిగి పండ్రెం
డేడ్లొక్కట నుద్దాలకతోఁ జదివి యధ్యయన శూరులై రందు.

అధ్యవసాయి సం. విణ. (స్-సి-స్)

పూగిక గలవాడు.

చ. ఆయనయ సంగ్రహండు, వినయాధ్యవసాయి. ఆర. 6-218
(వినయ వ్యవసాయి అని కొన్ని ప్రతులు)

అధ్యాత్మకము సం. అవ్య. అ. న.

ఆత్మ సంబంధమైనది.

వ. అప్పారవోత్తముం డయ్యుత్తమ బోధనిధికి నమస్కరించి యధ్యా
త్మక విద్యాబోధక ప్రకారంబులగు వాక్యసంచయంబులు.

అను. 4-165

అధ్యాత్మ దర్శనము సం. వి. అ. న.

ఆత్మ జ్ఞానమునకు సంబంధించిన శాస్త్రము, చతుర్వింశతి తత్త్వావలోక
నము. అశ్వ. 2-110

అధ్యాత్మము సం. అవ్య. అ. న.

1. ఆత్మ సంబంధమైన జ్ఞానము.

మ. అతి గుహ్యంబిది సీవు భూరికృప సీయధ్యాత్మముం గానఁ జేసితి
నాకిమ్మెయి విన్నిగొంత బ్రమవాసెన్. భీష్మ. 1-206

2. ఆత్మస్థ స్వభావము, (బహు) సంబంధియున్న స్వస్వభావము.

సీ. పాదపాయూపస్థ పాణివాక్కులు విను మధ్యాత్మములు దత్త

మానుయుక్తి, శతవ్యములు నిర్గంబు వాచంబు...చదువు
జిహ్వయు ప్రూణంబు స్వక్కు శ్రోత్రంబుఃజూపె - తే - యనఁను
యధ్యాత్మములు రూపమును రసంబు. కాంతి. 8-90

అధ్యాత్మవిత్త్వము సం. వి. అ. న.

ఆత్మ సంబంధమైన జ్ఞానమును తెలిసికొనుట.

వ. నాలుగాశ్రమంబులకు సామాన్యంబు యధ్యాత్మ విత్త్వంబు పర
తత్త్వంబు నొందరామి. అశ్వ. 2-110

అధ్యాత్మ విదుఁడు సం. వి. త్. పుం.

ఆత్మజ్ఞానము తెలిసినవాఁడు.

క. విను మాతృత్వసంసే, వనము తెఱంగెఱుగునట్టి వానికిఁ దిరుగం,
జనవలయునె వెఱచోటుల, కని చెప్పుదు రాశ్రమికు నధ్యాత్మ
విదున్. కాంతి. 5-150

అధ్యాత్మ విద్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

బ్రహ్మజ్ఞానము, బ్రహ్మజ్ఞానమును బోధించు శాస్త్రము.

వ. అసెన సిని యుధిష్ఠిరు డధ్యాత్మ విద్య విశవలతుఁ జెప్పి వే
యనిన నతనికి చేపవ్రతు డిట్లయె. కా. రి. 4-120

అధ్యాపకుఁడు సం. విణ. (అ-వికా-అ)

చదువు చెప్పువాఁడు, వేదమును జెప్పువాఁడు, గురువు.

క కాంతంబు సువ్రతశీలుఁడు, దాంతుం డధ్యాపకుండు దయాళు
వాఁడ, తక్కువ ప్రబోధ సంప, ద్వంతుండు పాపియు భూపవర
పంక్తులకున్. అను. 2-179

అధ్యాపనము సం. వి. అ. న.

వేదమును నేర్పుట - చదువు చెప్పుట.

క. తనరికి తద్దేశంబున, ననవరతము యజనయాజనాధ్యయ నాధ్యా,
వన దానములు, బ్రతిగ్రహమును నను పట్కర్మములును భూపర
వంశ్యున్. ఆది. 8 84

అధ్యాయము సం. వి. అ. పుం.

సంస్కృత గ్రంథమునందలి ఒక భాగము.

వ. అమృతహసీయ తంత్రంబు సంక్షేప రూపంబునం బదివే అధ్యాయం
బుల వైశాలాక్షణంబున నిర్మించె. కాంతి. 2-203

అద్రువము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అస్థిరము. అశాశ్వతము.

క. ఊమలేని తపసి తనమును, బ్రహ్మ సంపదయు ధర్మశాస్త్ర
ప్రభురా, జ్యము భిన్నకుంభమున తో, యములట్టుల యద్రువంబు
లగు నవి యెల్లన్. ఆది. 2-173

అధ్వగుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బాటసారి, తెరువరి.

(కుంతి ద్రౌపదితో)

సీ ... అన్న కాంతులైన అధ్వగులకు నగ్రమిందుఁ బుచ్చి.

ఆది. 7-221

అధ్వపరిశ్రాంతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మార్గాయాసముచే మిక్కిలి ఆలసినవాడు.

సీ. అధ్వపరిశ్రాంతుడగు వింతవానికి, నన్నంబిడిన ఫలము.

అను. 1-143

అధ్వము సం. వి. న్. పుం.

మార్గము, శ్రోవ. చూ, అధ్వపరిశ్రాంతుడు.

అధ్వరము సం. వి. అ. పుం.

యజ్ఞము.

రాజసూయ మహాధ్వరము గోరిచేయంగ.

విరా. 2-189

అధ్వరుడు సం. వి. ఉ. పుం.

యజ్ఞమునందు యజుర్వేద తంత్రము నడపువాడు, యజ్ఞము చేయించు
వాడు

వ. ఒక్కయెడ నధ్యక్షునకు యతికిఁ గలిగిన సంచారంబు నెప్పెదనా
కర్ణింపు మధ్యుండు పశువుం బ్రోపించుచుండ యతి నిరీపించి
యిది హింసగాదే యనిన నతండు. ఆశ్వ 2-65

పింగళుం డధ్యర్థుండుగా. ఆది. 2-210

అన¹ దే. వి.

1. అన్న, అగ్రజుడు (ఈ యర్థము వృత్తియందే కానబడియెడి,
క. అనజుఁ డొకఁడు వెంగలియై నను దప్పెడుఁగాని పెద్దనకుఁ గార్య
జ్ఞానని రూఢిలేక తక్కిన, ననుజన్ములు సిక్కువడుదు రవనీనాథా.
ఆచు. 4-183

2 పురష నామముల కగుప్రయుక్తమగును.

నీ.కేతన, మల్లిన సిద్ధనామాత్యవరుల, కూరిమి తమ్ముండు
గుఁటూరి విభుఁడు, కొమ్మనవండనాథుండు. విరా 1-10

అన² అవ్య. ద్రు. (అనంగ-అనంగా) నా, నాంగ, నాంగా.

అనుభావు యొక్క తమ న్నాచ్యర్థక రూపము.

1. అనుటకు, అనగా మొ.

ఉ. ...ప్రాణములు దీపనమున్ వినవేల్చిహన్నలా. విరా. 4-55

క. అన విని చిగుమాటల నా,తని కొందలపాటు పాండు చరముండు
క్రమంబుగ డిందుపటిచి. విరా. 4-178

క. షీరోష్ఠక గతిఁ బాండవ, కౌరవు లొడఁగూడి మనికి కార్యంబిదిసీ,
వారసి నడిపుము వారసి, వీరనఁ గురుముఖ్య నీకు వేటుం గలదే
(ఇచట నిర్దేశమును దెల్పును) ఉద్యో. 3-258

2. ఉత్పేక్షావాచకముగాను, ఉత్పేక్షావాచకమునకు అనుప్రయుక్తము
గాను ఉపయోగింపబడును

మ. పెలుచన్ గోతులనొత్తి యగ్గజము తాఁజేలున్ వసంబేడిమూ,ర్పుల
నొందన్ వెననెత్తి మేఘయుగశీసక్తోల్లిపద్దెరికా,చల వైహాయసి
కేళిమోయన. ఆచు. 1-235

ఉ. ...భాస్వదసితోత్పల వర్ణుడు సేంద్రచాప శం,పాదుచి మేఘ
మోయనఁగఁ తాండవ మధ్యముఁ జొప్పె. ఆది. 6-18

8. కొన్నిచోట్ల ఉపమా వాచకముగాఁ గూడ నుపయోగింపఁబడును.

మ. దాని మగలన్ వజ్రాహతింగూలు శైలనికాయంబన మద్భుజా
సమదలీలన్ గీటడంగించెదన్, విరా. 2-75

చ. ...కూలె వాడు వ,జ్రనిహతిఁ గూలు శైలమన సారథికిఁ
యుతంబుగా నిలన్. భీష్మ. 2-63

అనంగతంత్రము సం. వి. అ. న.

మన్మథ వ్యాపారము, సురతము.

ఉ. ...అ, జ్ఞాననఁ బట్టి తెచ్చి హృదయం బలరఁగ ననంగ తంత్ర
వి,ద్యావిపుణత్వ మేర్పఱచెదం బ్రమదాఃబుధి నోల లాచ్చెదన్.
విరా 2-298

అనంగీకృతము సం. విణ. (అ. ఆ. ఆ.)

అంగీకరింపఁబడనిది. అవలంబింపఁడనినది.

క. వ్యాకులతఁ బొంది రూపము, లోకస్థితి తొంటి రాజలోకము
చే నం,గీకృతమగు ధర్మ మనం,గీకృతమగునేని వీతకిల్పిష చరితా.
కాంతి. 2-159

అనంగుడు సం. వి. అ. పుం.

1. మన్మథుడు.

తే. ...ఆ సింహబలుఁ డనంగు, పట్టియాడెడు జంత్రంబు పగిదినుండె.
విరా. 2-87

2. కర్మమని కొడుకు, వేనుని తాత. చూ. వివరము. కాంతి. 2-205

అనంత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

1. పూరుని కుమారుడైన జరమేజయుని భార్య - ప్రాచీనుని తల్లి.

ఆది. 4-2

2 అంశము లేనిది. (విణ)

ఆశ యనునది యనంతయైయుండు.

శాం. 3-150

అనంతత్వము సం. వి. అ. న

1. నిత్యత్వమ, అంతము లేకుండుట.

క. సత్యత్వానంతత్వని, రత్యయ శుభసారమయ సమగ్ర వికాసా.

ప్ర. 1-180

ఆదిశేషత్వము

వ. కృష్ణుని పరమానంద ప్రాప్తియు, బలభద్రుని యనంతత్వసిద్ధియు,
సకల యాదవ మోహలాహవ ప్రకారంబును నెఱింగి. మహా. 2

అనంతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అపరిమితము, అపారము.

వ. కళ్యణుండును దన దివ్యజ్ఞానంబున నట్లకా నెఱింగి తక్షక చేత
నంతంబైన యర్థంబుగొని క్రమ్మటి చనియె. ఆది. 2-101

2. తుదిలేనిది, సమాప్తిలేనిది

ఉ. ఆలము సేసి నాతగుల మాఱడి పుచ్చగనేల బేసి న, న్నేల
యనంత భోగముల నిచ్చమెయిన్ విహరింపు విరా. 2-252

3. అంశము లేనిది, మేరలేనిది.

ఇ ట్లనంతాత్మకుం డగువాడు విష్ణుండు.

శాం. 4-88

4. నాశము లేనిది శాశ్వతము, నిత్యము.

ఆ. ఆఖరి కర్మఫలము సంతపంతంబు మిదృక్తులకు ననంతపదము
గలుగు. శాం. 4-254

అనంతరము సం. క్రి. విణ.

విష్ణుట.

వ. అని యితైఱంగున నయ్యిరువుర నొండొరులకు నప్పగించి పుచ్చిన
యనంతరంబ నకులుండు. విరా. 1-255

అనంత విజయము సం. వి. అ. పుం.

యుధిష్ఠిరుని శ భము.

వ. అప్పుడు కృష్ణార్జునులు పాంచజన్య దేవదత్తంబులును భీమసేనుండు
పాండ్రమును యుధిష్ఠిరుం డనంత విజయంబును నకుల సహదేవులు
సుభూషమణిపుష్పకంబులును.. బూరించిన. భీష్మ. 1-178

అనంతశయనుండు సం. వి. అ. పుం.

శ్రీకృష్ణుడు.

వ. అనంతశయనుండు శిశుపాలు సంస్కరింపం బించి వాని కొడుకుం
జేదిరాజ్యమున కభిషిక్తుం జేసె. సభా. 2-72

అనంతుండు సం. వి. అ. పుం.

1. శ్రీమహావిష్ణువు (అంతము లేనివాడు)

తే ఆది మధ్యాంతములు నాకు నరయలేమి, నై యనాది యమధ్యం
డనంతుఁ డనఁగఁజెల్లు. కాంతి. 6-436

అనఁగి పెనఁగు దే. అ. క్రి. (అనఁగు + పెనఁగు)

కలసి మెలిసి యుండు.

అ. ఆ నితంబిని మక్కువ ననఁగి పెనఁగి, యింపు పొంపిరివోవ నన్నేరి
కొనఁగఁ, దలఁచి పొందిన నది జన్మభలముగాదె. విరా. 2-86

సీ. కారవ కోటియు మీరుఁ జెద్దయుఁగాల, మనఁగి పెనంగి యవ్వోన్య
సంభృతాధిక స్నేహులరై ప్రవర్తించితి రనఘవర్తనులార వినుఁడు
ఆశ్ర. 1-85

అనఁటి దే. వి.

అరఁటి, కదళి.

క. ఈ లోకము నిస్సారం, తాలోకింపంగ ననఁటి యట్టల.

స్త్రీ. 1-82

ఈ ... అ, వ్యవహార యిలఁ ద్రెల్ల నఱుకెన యనఁటి క్రియన్. స్త్రీ. 2-25

అనఁటికంబము దే. వై. సమ. వి.

అరఁటిచెట్టుబోఁడె.

సీ. అనఁటి కంబమునట్ల యనిరి నిస్సారత నొసార మనఁగ నిన్సిం
ప్రబుద్ధులు. కాం. 1-189

అనక దే. అవ్య. (అను ధాతువుయొక్క వ్యతిరేకత్వార్థక రూపము)

1. (నాక) లక్ష్యము సేయక.

క కరిఘటలు దురగముల చళ, మరదంబుల మొత్త మనక యడరి
వడిం గా,ల్వరు మ్రగ్గఁజేయుచును మ్రగ్గిరి. క్రో. 1-272

2. ఎంచక, తలఁపక.

వ. పగతురఁ దెగటార్చునెడ నన్యాయంబనక యుపాయం బెయ్యది
దొరకొనిన దాన నుత్సహింప వలయుట కాస్త్రసిద్ధంబకాదె.

సా. 1-24

3. (మాత్రమే కాక అను తాత్పర్య మిచ్చును)

తే. సేవ దమకును గలవారు లేనివారు, ననక తగువారిఁ జెప్పెన
నఖిల సమర, పండితుల నేర్చి వారి నీ బలము లేడు, నడవఁజాలించి
యభిషేచనం బొనర్చు. ఉద్యో 4-107

అనక్షము సం. వి. అ. న.

అనింద్రియము, ఇంద్రియము కానిది.

తే. అప్రమేయ మవిజ్ఞేయ మచల మాది, విరహింబు నిశాంకంబు
విమల మవ్యయంబు పుండరీకాక్ష మనక్ష విషయ, మమ్యకము
సదసత్పరమైక్యభాసి. అను. 4-190

అనగ్ని సం. వి. ఇ. పుం.

అగ్నిహోత్రము లేనివాఁడు, గార్హపత్యము, దక్షిణాగ్ని, అహవనీయము
అను మూఁడు విధములగు అగ్నులు లేనివాఁడు. చూ. అగ్ని.

అ. వడ్డికిచ్చి కుడుచువాఁడు ననగ్నియు, బ్రాణివిక్రయమున బ్రదుకు
నతఁడు, దైవపితృములకుఁ దగరు సంధ్యోపాసనములు లేని
వారు నరవరేణ్యుఁ

అను. 2-57

అనఘము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పాపరహితమైనది, పవిత్రము.

క. మువినాథ నీవు చెప్పఁగ, ననఘంబగు నీసమంచితాభ్యాసం బే విని.
ద్రోణ. 2-180

అనఘుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పాపరహితుఁడు, (అఘము లేనివాఁడు)

నీ. అనఘులు కేశన, మల్లన సిద్ధనామాత్యవరుల కూరిమి
తమ్ముఁడు. విరా 1-10

అనద్వాహము సం. వి. హ్. పుం.

ఎద్దు, వృషభము (బండిని వహించునది)

వ. ఆగ్నిహోత్రఁబులు ననద్వాహంబులు నతిథి బాంధవ విద్యజ్ఞన
గురు మిత్ర కామినీ నివహంబు లపూజితంబులై యెగ్గు సేయుచు.
ఆర. 1-31

అనతిక్రమణీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అతిక్రమింపరానిది, కడపరానిది, దాటరానిది.

క. మనుజులకు నెవ్విధంబున, ననతిక్రమణీయమైన యాపద్విషయం,
జున సంతాపింపఁగఁ జన,దని యెఱిఁగియు నగునె యెట్టులని
శోకింపన్. ఆది. 6-251

అనతిదూరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొంచెము దూరము, సమీపము (అతిదూరము కానిది)

వ. విరాటు నగరంబున కనతిదూరంబగు కాంతారంబున.

విరా. 1-147

అనద వై. విణ. ✓ పుం అనాథః స్త్రీ అనాథా.

1. దిక్కులేనిది, చ్చక్రకుఁడు లేనిది, నాథుఁడు లేనిది.

ఆ. వీరపత్నినయ్య వీరసహోదరి,నయ్యు నీకుఁ జూడ ననవోలె,

నున్నదాన నెట్టులున్నను నాకు చిన్, దెలుపనేల పలుకు తియ్యపేరి.

ఆర. 8-134

ఆ. అనవనైతి నిచట నాలికుయ్యాలింపు, డకట మీడు గలుగ నాక్ర
మించి, నన్ను గట్టి సూతనంనను లిమ్మెయి వెజపు లేక భంగ
పఱచువారు. విరా. 3-19

2. అశక్తుడు, దుర్బలుడు, అల్పుడు.

ఆ. కలహముగుట లక్ష్మి గారించు బ్రాహ్మణ హాసమును జేయు నింత
నిక్కువంబు, పలువు రొకని కోడి పాటుట బల్లిదు, అనదచేత
జెడుటయును ఘటించు. ఉద్యో. 3-17

సీ. ...భూవరులు మేర, నప్పి లోకములోని ధాన్యముల్ గొన నభ,
ర్థం బంతకంతకుఁ బ్రజ్ఞ నధికు, అనదలఁ జెటువంగ.

కాంధి. 3-280

అనదతనము వై. వి. 1/అనద.

1. అనాథత్వము, అశక్తత.

తే. కారవేంద్రుఁ డనద, తనము దోపంగ గదఁ జేతఁగొని వినిశ్చయ
మునఁ బోరికి నమరెనే యక్కటకట. శల్య. 2-238

ఆ. అతఁడు పూజనీయుఁ డగు నేనెఱుంగుదు, నైన ధనము లీగ ననద
తనము, వచ్చుఁ జెచ్చుపెరిగి వైరులు గర్వింతు, శేఖ వగ యడంగు
నిట్టులైన. ఉద్యో. 3-184

2. దైన్యము, హైన్యము.

క. అనదతనంబును బెడిదపు, దనమును లేకుండఁ బరగి దరియొత్తెడు
నేఱునుబోలె నొత్తవలయును, మనుజేంద్రుఁడు మార్పురం
గ్రమంబున నధిపా. కాంధి. 3-24

అనధికము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎక్కువ కానిది, సూక్ష్మము.

వ. అని తలించి యపునర్భవకారియు శనధికంబును నచలంబు నగు
ధర్మంబును గోరుచుండు. ఆము. 3-809

అనధీతము సం. విణ (అ. అ. అ.)

చదువఁబడనిది.

క. అనధీతాధ్యయనం దనఁ, జను ఋత్విజా నట్లచూవె సంరక్షా
కల్పన హీనుడైన నృపుఁ డని, మనువు పలికె. కాంతి. 2-192
(పాఠాంతరము)

అనధీయానుఁడు సం. వి. అ. పుం.

చదువనివాఁడు, వేదాధ్యయనము చేయనివాఁడు.

క. అనధీయానుం దీతఁ డనఁ, జను ఋత్విజానట్ల చూవె సంరక్షా
కల్పన హీనుడైన నృపుఁ డని, మనువు పలికె. కాంతి. 2-192

అనధ్యయనము సం. వి. అ. న.

1. అధ్యయనము సేయకుండుట.

వ. అన్విశేషజ్ఞుండు పుత్రుతో ననధ్యయనసమయం బగుట నెప్పి.

కాంతి. 6-307

2. అధ్యయనము సేయరాని దినము లేక సమయము.

తే. మొదవుఁ డన్నట రవి యభిముఖత దనకుఁ, గలుగ మూత్ర
పురీష మోక్షజము సేత, యధ్యయన మనధ్యయనమునందు
నడపుటగు బిసంబులు మ్రుచ్చిలినట్టులై న. అను. 3-228

అననుపస్థలము సం. వి. అ. పుం.

లోపఘాయితమైన కావు, అపాయముగల చోటు.

అ. పలుఁగు రాల కుడ్యముల రుచుల్ గప్పిన, జలములున్న యెడలు
వెతయఁజూచి, యననుపస్థలంబు లని జను లెఱుంగక, యుండు
నట్లుగా మయుండుసేనె. సఖా. 1-12

అనురూపము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

అనుగుణము గానిది, తగనిది, యుక్తముగానిది.

క. అను పలుకులకును భీష్ముండును ద్రోణుండు ద్రోణ సూనుఁడును
గృపుఁడును మేలని యియ్యకొనిరి హృదయాననురూపములైన
తెలివు లాస్యముఁ బొందన్. విరా. 4-108

అనన్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఇతరము కానిది, వేఱుకానిది, అన్యము కానిది.

మఱియొకనికిఁ జెందనిది.

వ. ఇది అనన్య సామాన్య కరణం బగు పరమ ధర్మప్రకారంబు

పిరా 1-29

అనన్య సామాన్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అసాధారణము, ఇతరులకు సాధారణము కానిది, ఇతరులకు లేనిది.

ఆ. అద్భుతాంబుదం బనన్య సామాన్య సముద్యమమన ముఖపయో-

రుహముల కాంతి దఱిగి యపుడు కారవసేనా స్రవోవరంబు దీన

భావ మొంద.

పిరా. 5-105

అనపజయము సం. వి. అ. పుం.

అపజయములేమి, పరాజయము లేకుండుట.

క. నానాత్వైకత్వము ల, జ్ఞానజ్ఞానజముల నపజయమండ్రు బుధుల్,

నాని నవిద్యయు విద్యయు, గా నివి విను వంచవీకకస్థావస్థల్.

అను. 4-228

అనపత్య సం. విణ. ఆ. స్త్రీ.

బిడ్డలు లేనిది.

న. అట్టియెడ, ద్రుపదుం డనపత్య యగు తన మహిషి విషాదంబు

దీర్యం దిపురుటను.

ఉద్యో. 4-888

అనపత్యత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

బిడ్డలు లేకపోవుట, సంతానము లేమి

క. జన నిందితమయి నీయం, దనపత్యత యను నధర్మమది యుండఁగ

ధర్మనివృత్తచరిత్రక నీ, యనుకాసన మెట్లు నమ్మనగు జనము

లకున్.

సఖా. 8-43

అనపత్కుడు సం. విణ. అ. పుం.

బిడ్డలు లేనివాడు.

నీవన పశ్చిమదవగు మని ప్రతిశాపించిచ్చిన.

అది 1-99

అనపరాధుడు సం. విణ. అ. పుం.

తప్ప చేయనివాడు, అపరాధము సేయనివాడు, అపరాధము లేని వాడు, నిర్దోషి.

తే అనపరాధుఁ దపోనిధి నధికశాంతి, యుక్తుఁ జంపిన పాపాత్ము నుఱక పట్టి మ్రొంగఁజాలెడువాని మత్తుంగదేహు, నేను సృజి యింతుఁ జూడుడి యీక్షణంబు. ఉద్యో. 1-12, 18; మహా. 58

అనపహార్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

హరింప శక్యముగానిది.

తే. అనపహార్యంబు తేజోమయంబు సర్వగుణములకు నలంకారంబు గురుతరంబు, భామలకుఁ బతిభక్తియ. ఆర. 2-142

అనపాయత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అపాయములేమి, ఎడబాటులేమి.

క. ...ధర్మ తనయఁ డందఱమును నిట్లనపాయత వర్తిల్లున, మని తమ్ములతోడ నిశ్చయంబుగఁ బలికెన్. విరా. 1-114

అనపాయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అపాయము లేనిది, హానిలేనిది, బెఱుపులేనిది, నాశము లేనిది

క. కనఁబ్రమసిన తెరువరి తన, కనపాయంబైన మార్గ మరసి తగ నెఱి, గిన వారు నెప్పుఁగాఁ గై, కొనని కరణి దగిన వెంటకుం జొర వకటా. ఉద్యో. 2-280

2. ఎడబాటులేనిది.

మ. ...మునీంద్రుఁ రండు నీవున్ భవ, తనయుం డీకరియున్ నితాంత సుఖ నిత్యంబైన నాకంబువం, దనపాయస్థితి మత్సఖత్వమునఁ బెంపారం బ్రవర్తింపఁగన్ ఆను. 4-78

3. తొలఁగనిది.

అనపాయమగు మపాయమున ముక్తివడయ.

కాంతి 5-865

అనపాయమగు నుపాయము జాతీయము.

సురక్షితమైన సాధకము, ముక్తిసాధకము, అపాయములే ఉపాయము, తొలగిని ఉపాయము.

తే. హృద్గత ద్వంద్వములనెల్లి నెడల విడుచు, నశను యనపాయమగు నుపాయమున ముక్తి, నడయుఁ బరపడి.

తే. అనుడు ననపాయ మగు నుపాయం బరంగ జెప్పి తొక్కటి మోక్షంబుఁ జెందు తెఱఁగు. కాం. 5-388

తే. తాను గ్రోదాదు లెడలించుఁ గాని ముక్తి, చెచ్చి యీ దొక భంగి ముక్తికిఁ బఠంబు, నగుట ననపాయమగు నుపాయంబరంగ, వలనె నీనేర్పు పే రిందువంశవర్ధ. కాం. 5-371

శ్లో. తతో మోక్షాయ యతత తేనానుపాయాదుపాయతః
సం. భా. కాం. 273-21

శ్లో. మోక్షః పితామహేనోక్త ఉపాయాన్మానుపాయతః
తముపాయం యథాన్యాయం శ్రోతు మిచ్ఛామి భారత.
కాం. 274-1

వ్యాఖ్య :- నానుపాయాదుపాయా వస్తుస్థానాత్ కింకూపాయక పర. అనపాయమగు నుపాయము భగవంతుడే, భగవంతునే యుపాయము గాఁగొని భగవంతుని యనుగ్రహముతో భగవంతుని జేరఁదగునని భక్తి యోగము.

అనపాయుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

విడ వనిపాడు.

క. అనపాయుం డగు నెవ్వండును నను బాధించఁజాలఁడు.

అశ్వ 1-127

అనపాశ్రయ సం. విణ. (అ. అ. అ.)

దిక్కు లేనిది.

క. అవనీతల సామ్రాజ్యోత్సవమునకు యోగ్యమైన సత్తిరైపడి పాండవ ధర్మపత్ని నీకం, తవమానము నేయ నేమియనపాశ్రయయే
భా. 2-208

అనపేక్షితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కోరబడనిది.

వ. తత్సమండు కర్దమండు ననపేక్షితరాజ్యంధై. కాంతి. 2-205

అనపేతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తొలగనిది, వీడనిది.

సీ. వరుసఁ బ్రాణాపాను లిరువురు నయ్యగ్ని, వెలిగింతు రనపేత
వృత్తులగుచు. ఆర. 5-101

అనభిగముష్టండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందశక్యము గానివాడు

చ. ...ని, స్తర మహనీయ తార్కిక వచః కలనానభిగమ్య.

కాంతి. 4-455.

అనభిజ్ఞాతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కెలియబడనిది, ఎఱుగబడనిది.

వ. సీ యజ్ఞంబు నిర్వృత్తంబయిన నే నరిగి బలభగ్నీకృత పాదప వనం
బుల దాని ననభిజ్ఞాత ద్వారదేశంబుల దాని....ద్వారవతిం జూచి.
ఆర. 1-179

అనభితోషము సం. వి. అ. పుం.

సంతోషము లేకుండుట.

క. పరితాప మనభితోషము...రాజసంబులగు భావంబుల్.

కాంతి. 4-351

అనభిమతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అయుక్తము, అసమ్మతము.

వంశనాశ మనభిమతము.

ఉద్యో. 8-15.

అనభివృత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కెలియబడనిది.

అవగతజన శబ్దమై, యశభివ్యక్తమార్గమై.

ఆర 7-406

అనభిషిక్తుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

తడువఁబడనివాఁడు, సంబంధము లేనివాఁడు.

సదసదసభిషిక్తా.

(స్త్రీ) 1-189

అనభ్యస్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభ్యసించఁబడనిది, నేరువఁబడనిది.

అనభ్యస్త కాన్త్రంబునుం బోలె దుర్గమంబును.

విరా. 2-826

అనయము దే. అవ్య. ద్రు.

1. అత్యంతము, మిక్కిలి.

క. అనిన విని యనుచితంబున, కనయము శంకించియును లతాంగి
మదిం ద, మున్నని వలవంత దలఁచి యిట్లనియెం బాంచాలికోడ
సాదర వృత్తిన్.

విరా. 2-37

చ. అనయము నొచ్చుచున్న యవి యంగములెల్లను వేగవచ్చుటన్.

ఉద్యో. 2-16

2. సంతతము, ఎల్లప్పుడు.

క. అని పలికి పిల్లిపొదిగిట, ననయము నిశ్శంకవృత్తి నయ్యెఱుక
వసించిన.

భీష్మ. 1-177

క. అనయముఁ గొంచెపు వెలకుం, గొనవచ్చును సారథాత గోవును
దానంబున ఫల మధికము దానము, గొని నాతఁడు సుఖము
దానఁ గొనుఁ జేసేతన్.

అను. 2-418

3. మఱిమఱి, మాటిమాటికి.

చ. మన మురియాడుచుండ ననుమానముతోన సుదేష్టఁజూచి నీ, మన
యముఁ గోరినట్టి పని యర్థమెయిం జని చేయుదాన.

విరా 2-102

అనయము సం. వీ. అ. పుం.

దుర్జయము, అవినీతి, నీతిలేమి.

చ. అనయము పుట్టె జూదమున యప్పుడ యెంతయుఁ జిచ్చు వెట్టి
కాల్చిన యది నీయుపేక్షయ. ఉద్యో. 2-14

అనర్గళము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిరాఘటము, ఆడ్డులేనిది.

తే. అతఁడు నానాప్రకార శస్త్రాస్త్రనిహతి, నతుల విక్రమ విభవ
మనర్గళముగ, యోధసారథి యుగ్యసంయుతము గాఁగ, నూలు
రథములు ప్రేల్చిడి చుగ్గుచేసె. విరా. 3-172

అనర్గళుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

అడ్డులేనివాఁడు.

ఉ. ...రాముని కులాంగన జానకి నేను నన్ను మోహవిలుఁ డొక్క
రక్కసుఁ డనర్గళుఁడై కొనిపోయెడుం గృహం, గావరె. ఆర. 6-343

అనర్థము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అమూల్యము, అధికమగు వెలగలది

క. శదణాగత సంక్రిత భయహరణా సురనికర శేఖరానర్థ మణి,
స్ఫురణా పరిచయ రంజిత చరణా. విరా. 1-38

అనర్థకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంబంధము లేనిది, అన్వయము కుదురనిది, పొందిక లేనిది.

అర్థంబులం దనర్థక చింత.

సఖా. 1-55

అనర్థజ్ఞుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

కార్యస్థితి నెఱుంగనివాఁడు, అర్థజ్ఞుడు గానివాఁడు.

అనర్థజ్ఞులతోడి చింతనంబు...రాజదోషంబు.

సఖా. 1-55

అనర్థభాషి సం. విణ. (న్-ణి-న్)

అవాచ్యములగు మాడలాడు వాఁడు, అప్రయోజక వాక్యములు
మాట్లాడు వాఁడు.

క. విను మలసుండును గర్వియు, ననర్థ భాషియును మత్సరాత్తిధుఁడుఁ

గ్రోధనుడును గావలను శక్తమరూపతః జేయ వలయు
నాతిథ్యంబున్. కా.తి. 5-454

అనర్థము సం. వి. అ. పుం.

1. కీడు

చ. అర్థానర్థంబులు, బలాబలంబులు మొదలైన సకలావస్థలును.

కా.తి. 8-111

2 దారిద్ర్యము, పేదటికము.

క. పారి నర్థంబు ననర్థము, మరణము, జీవితము సుఖమాగమమును
దుస్తర దుఃఖ సంగమంబును, దొరకొను నే నెపుడు సమతతోడన
నిలుతున్. కా.తి. 4-884

అనర్థము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అర్థము గానిది, అయత్తము, తగనిది.

తే. వినుము దుర్యోధనుండు సేసిన యనర్థ, మొక్కటియు లేదు.

ఆశ. 1-98

అనర్థుడు సం. విణ. అ. పుం.

అర్థుడు కానివాడు, అపాత్రుడు, తగనివాడు.

క విను మర్థుడగు ననర్థుం, డనిఘా విష్ణుస్తుతి క్రియం.

కా.తి. 5-486

చ. ...అనర్థు నర్థు డని యచ్యుతు నర్పితుఁజేయఁ బాడియే

శ్లో 2-10

అనల సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

క్రోధునకు జనించిన సురభికి బుట్టినది. దీనికి గిరివృక్ష లతాగుల్మము
పుట్టెను. ఆది. 8-71

అనలము సం. వి. అ. పుం.

అగ్ని.

తే. ...ప్రళయ కాలానలమున, గండరించిన రూపంబు కరణి భీమః.

డతి భయంకరాకారత నతిశయిల్లె.

విరా. 2-134

2. అగ్నితత్త్వము.

ఆ. విను మహాన్మనో గగనపవనానల, సలిల భూములవగ సంతపించు,
మహిత విభవములు గ్రమంబున నేడు రూపములు జన్మజనక
భవమొంది. కాంతి. 5-59

అనలసత్త్వము సం. వి. అ. న.

మాంద్యముజేమి, జాగరూకత.

క. అంతశ్చర మారుతములు, శాంతములుగఁ జేసి యనల సత్త్వము
శమమున్, దాంతియుఁ గల జనములు. కాంతి. 2-29

అనలసుండు సం. విణ. అ. పుం.

జాగరూకత గలనాడు, అప్రమత్తుడు.

క. అసఘ యిది యోగపథ మితి, దనలసుండై చనఁగఁ జాలు నతఁడు
కృతార్థుండు. కాంతి. 6-122

అనలాస్త్రము సం. వి. అ. న.

ఆగ్నేయాస్త్రము, అగ్ని అధిష్ఠాన దేవతగాఁగల మంత్రపూరిత బాణము.
వ. మద్రనాథుం డెడ సొచ్చి మహానలాస్త్రంబు ప్రయోగించిన.
భీష్మ. 3-51

సీ. అమృహాత్ముండు నాకతి దయ నిచ్చె నియ్యోలాస్త్రము.

ఆది. 7-44

అనలుండు సం. వి. అ. పుం.

అగ్నిదేవుండు.

చ. అనలుండు భాస్కరుండును సుఖాంకుండు.

కర్ణ. 8-397

అనల్పము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తక్కువగానిది, అధికము.

మ. వలలుం డెక్కడఁ జూచె....ననల్ప ప్రీతి సంధించుచున్....యా
భూజము వంట కట్టియలకై ఖండింపఁగా నేదికిన్. విరా. 2-186

అనవద్యత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

అనింత, పూజ్యత.

చ. ...నూ,వర యతః తేమి పూని యనవద్యతః బొందు నెఱుంగఁ
జెప్పమి. అర. 7-444

అనవద్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఉత్తమము, పాపరహితము.

చ. ...నీతి నిర్మలా,తత్తకుఁ డనవద్యఃబుఁడు పదర్ముఁడు దాంతుఁడు
గొంతి ముద్దుసేయు కొడుకు. విరా. 1-98

2. పూజ్యము, అనింద్యము.

సీ. వాగ్య నైపుణ మనవద్య శిష్యావిధి, నలవరించుచు బృహన్నల
యనంగ. విరా. 5-333; స్వర్గ. 33

3. నిరాఘాటము, అడ్డులేనిది.

క. అనవద్య హృద్యనాదంబున మ్రోసెను దేవదుందుభులు.

అశ్వ. 4-241

అనవద్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పూజ్యుఁడు.

మూలవిద్యానవద్యా.

ద్రోణ. 2-398

2. పాపరహితుఁడు.

క. తనువై స్వర్గము గైకొను, ననవద్యా బుద్ధి యాత్మయంద
నిలుచుచున్. కాం. 5-169

అనవధానము వి. అ. న.

ప్రమాదము, ఏమటుట.

తే. ఎన్నికొనుచుండఁ జనుచుండ నేడ్లు లివ్వి,ధమున నాయుత్తు
దోడోడఁ దఱిగి జీవహాని వాటిల్లిఁగాఁ బుత్ర యనవధాన, విద్ర
మోహితుఁడై యున్మి నీకుఁ దగువె. కాం. 6-224

అనవధానుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

ఏమటుపాటు గలవాఁడు.

తే. పనుల యెడ మాటుపలుకక యనవధానుడైన పతిఁ దలపించి

అను 5-291

అనవరతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిరంతరము, తెంపులేనిది

క. అని ధరణి నుండి పొగడెడు, జనుల నిరంతర రవంబు జలధర
మార్గంబున నుండి పొగడు దివ్యుల, యనవరత రవంబు నొక్కఁ
టయి కడు నొప్పున్. ఆది. 7-185

సం. క్రి. విణ. అ. న.

ఎల్లిప్పుడు.

ఆ. ...ఎంత బోధ మెక్కుడయ్యె, నంత కాంతుఁ డగుచు ననవరతం
బును, గురుని గొలిచి మేలు పుడుముఁ డొందు. అను. 3-321

అనవశేషము సం. వి. అ. పుం.

మిగులులేనిది, సమాప్తము

తే. ...వగలు, ననవశేషంబుగాఁ దెగటార్చె నితఁడె. కాంతి 1-357

అనవసరము సం. వి. అ. పుం.

వేళగానిది, అదనుగానిది, తగని సమయము.

తే. అరయు, మిది కొవమునకు ననవసరంబు. ఆర. 1-398

అనవహితుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

పమలుపాటు గలవాఁడు.

క. అతఁగులచే ద్రువదుఁ డనవహితుడైన పట్టువడనంత హీనుఁడె.

ఆది. 6-68

అనవిత్తము సం. వి. అ. న.

జ్ఞానము.

క. సత్త్వాశ్రయమునఁ బురుషుఁడ, గత్త్వాశ్రయమునను సత్త్వశతత్త్వ
ములు వివేకిత్త్వాలేపత్వము లన, విత్త్వము జిత్త్వంబునొందు
విశ్వాధారా. అను. 4-227

అనవుడు దే. అన్య. ద్రు.

నావుడు, అనుడు, అసిన పిమ్మబ.

(అను ధాతువు యొక్క ఆనంతర్యాంత్రక రూపము

క. అనవుడు నప్పలుకులు పిని. తన చిత్తము కలకదేటి ధర్మతనూ
జుండు. విరా. 1-55

అనశనము సం. వి. అ. న.

ఉపవాసము, పస్తు.

చ. అనశన నిష్కలేసి సురలాది ముమల్ మహితానుభావులై, 3.

అను. 4-158

అనశనుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అహారము తీసికొననివాడు

క. మునివరుడు.....తపమొనరించె ననశమం డ, యును బహు
కాలంబు ప్రాణయుక్తుం డగుచున్. ఆది. 4-265

అనశ్వరము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

నశింపనిది, శాశ్వతమైనది.

క. తత్త్వ మనశ్వర మశరీర తత్త్వంబున బరగు భూతరాశి.

అశ్వ. 1-121

అనశ్వరుడు సం. విణ. అ. పుం.

నాశనము లేనివాడు

క. హరియందేనును నాయం, దరయంగా హరియం గలము హరి
నాకును నా, హరి కేను ననశ్వరులము, హరిప్రసాదోదయము
మహత్త్వర మహిమన్. కాంతి. 4-244

(అధీశ్వరులము అని పాఠాం)

అనశ్వుడు సం. వి. అ. పుం.

పిదూరభుని కొడుకు, తల్లి మాధవియయిన సంప్రియ. తండ్రి కడుపు.

ఈతని పంశమువాడే భీష్ముని తండ్రియైన శతనుడు. ఆది. 4-113

అనసూయ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

సద్గుణములయందు ఈర్ష్య లేకుండట.

క.అనసూ యార్జ్యత్వములు నహింసా దాన, క్షమా త్యజన
సూన్యతములు సత్యము మూర్తుల్.

కాంతి. 3-417

అనసూయత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అసూయ లేకుండుట, ఈర్ష్యలేమి.

చ. అగు సంధి యెట్లు ననసూయత మాల్కొని చేయు మిత్తతీన్.

శల్య. 1-61

అనహంకారము సం. వి. అ. పుం.

'నేను' అనెడి యభిమానమును గర్వమును లేకపోవుట, అహంకారములేమి

క. అనహంకారము నప్రాగ్ధనమును విషయములఁ బెద్ద తగులమి
యును మే, అనఘా.

కాంతి. 5-453

ఇతఁ డనహంకారుఁ డెపుడు.

మౌన. 36

అనా దే. వి.

ప్రార్థనార్థమున క్రియలకు అనుశ్రయక్తముగా వచ్చును.

క.నీ, వీ జన్మంబున సన్మని, రాజికి వెఱగను తపశ్చరణ
మొందవనా.

ఆను. 4-335

క.జాహు, శ్రీవిశ్రుత కృష్ణ పనుపు నెల్లింపవనా.

మౌన. 123

క.నిన్నుం దోడ్కొని, పోవచ్చినవారు గినుకఁ బోవిడువవనా.

స్వర్గ. 36

అనాకాంక్షిత్యము సం. వి. అ. న. పుం.

కోర్కె లేకపోవుట.

వ. సర్వ సమతా సమపహితంబైన యనాకాంక్షిత్యంబు ధర్మోత్త
మంబు నిరతిశయానందమునకు నిధానంబు.

కాంతి. 6-619

అనాకారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నశించినది.

క. ఆరయఁ గామముఁ గ్రోధము, వైరులు ముక్తి కవి రెండు వాఁని
చిన సంపార మనాకారంబగు, నేరిమి యొండేరి ముక్తి నెఱపు
గనుటకున్. కాంతి. 6-312

అనాకులము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంకుభితము గానిది, చెడనిది, నశింపనిది.

క. నీ కారణమున వంశ మనాకులమై నిలుచుటయున్. ఆది. 4-245

అనాకులుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

వ్యాకులత్వము లేనివాఁడు, కలఁతఁ జెందనివాఁడు.

చ.వినయంబును భక్తియుఁ దోచ నయ్యనా,కులు నట పుచ్చి
యొక్కెడ నకుంఠి నిర్ణయశాంతచిత్తుడై. మా. 35

అనాగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. రాజోపునది, భవిష్యత్తు.

చ. అరసి యనాగతం దెఱుగు నట్టి మనంబులు గల్గు పాండు
భూవరసుత బంధు మిత్ర కురువర్గ సుహృజ్జన కోటులు.
శల్య. 1-115

2. రానిది, జరుగనిది.

క. గతమునకును వగవ కనా,గతమునకును నోరు దెఱచి కడుఁగోరక
దీ,నతఁ బొందక దైవం జే,గతిఁబుచ్చిన దానఁ బోదుగా కనవల
యున్. కాంతి. 8-80

అనాగతుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

రాజోపువాఁడు.

చ. మఱియు నతీతానాగతులైన నిజవంశంబున రాజులకెల్ల వంశ
కర్త యయ్యె నట్టి భరతునకు. ఆది. 4-110

అనాగనుఁడు సం. విణ. (స్)

పాపము లేనివాఁడు, అపరాధము లేనివాఁడు.

చ. అనఘ ననాతతాయ గరుణాత్ముః బ్రహ్మాంతు నవాగమన్ మహా,
మునివరుః జూచి చూచి యథముల్ వధియించిరి. అర. 3-154
ఇది ఆనందవారి పాఠము. ఇది సం.మున బాతాంతరముగాఁ గూడ
లేదు. 'నిరాగమన్' అని పాతాంతరము గలదు. 'ప్రకాంతుని దాంతు
నిమ్మహా,మునివరు' అనునది. సం.ము; అకా. ప్రతిపాఠములు. మూల
మును బట్టి చూడ 'అనాగన' శబ్దమే యుక్తముగాఁ గన్పించుచున్నది.

శ్లో. ధగ్మజ్జస్య కథం తాత వర్తమానస్య సత్పథే,

మృత్యురేవంఘో యుక్తః సర్వభూతేష్వనాగసః.

సం. భా. అర. 117-2 శ్లో. (వావిళ్ల)

అనాచారము సం. వి. అ. పుం.

అచారములేమి, అయోగ్యవర్తనము (విహితముల ననుష్ఠింపకుండుట-
నిషిద్ధముల ననుష్ఠించుట.)

వ. వారి యనాచారంబులు వారింపమింజేసి యాకల్మషంబు లెల్లను
నిన్నుం బొందు. కర్ణ. 2-108

అనాతంకము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

సందేహము లేనిది.

క. పంకజ సన్నిభుఁ డభు,పంకజాశన మహాతపస్సలిలుఁ డనా,తంక
మతి వైశిష్ట్యుఁ డు,దంకుం డను మునివరుండు దద్దయు భక్తిన్.

ఆది. 1-91

అనాతంకుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

భయము లేనివాఁడు.

ఉ. శంకర సన్నిభుండు, జనశంకరుఁడున్, గరుణాకరుం, డనాతంకుఁ
డుదంకుఁ డనున్రి వ్రతస్థితుఁడై మరుభూమియండు ని,శ్చంక
మఱిన్ వసించి. అర. 4-374.

అనాతతాయ సం. విణ. (న్-నీ-న్)

చంప నుద్యుక్తుఁడు గానివాడు, ఆతతాయ కానివాఁడు, ఆనపరాధి,
చూ. ఆతతాయ.

చ. అనఘు ననాథతాయుఁ గరుణాత్ముఁ, 12 శాంత, ననాగమన్,
మహా, మునివరుఁ జూచి చూచి యధముల్ వధియించిరి.

ఆర. 8-154

ఇది అనాథవారి పాఠము, అనాథమివారి పాఠమును, 10-మ.వారి
పాఠము 'అనఘుని పితరాగు'; పాఠాంతరము అనాథతాయు. మూలము
నకు 'నాథతాయు' శబ్దమే వాపున నున్నది.

శ్లో ధర్మజ్ఞస్య కిథం తాచి వర్తమానుః సత్తవే
మృత్యురేవంధోయక్తః సర్వభూరేష్వనాగరః."

సం. భా. ఆర. 117-2 శ్లో. (వాచిశ్లో)

అనాతురత సం. వి. అ. స్త్రీ.

అతురత లేకుండుట, వేగిరిపాటు లేకుండుట.

క. ఈ తెరువున వేరవిడిచు, వీతామ్నాయుండు ధర్మవేదియుఁ
బాప,స్థితుఁడు సరియై కడతు ర,నాతురత జరామరణమహంభో
రాశిన్.

కాం. 5-91

అనాత్మజ్ఞుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆత్మజ్ఞానము లేనివాఁడు, తన్నుఁదా నెఱుంగనివాఁడు, బుద్ధిహీనుఁడు.

వ. నీ వనాత్మజ్ఞుఁడ పూరకుండుము.

కర్ణ. 2-115

అనాథ సం. విణ. అ. స్త్రీ.

నాథుఁడు లేనిది, దిక్కులేనిది.

సీ. ...మదలోం ననాథను బాలవృద్ధుఁ -తే- దాపనిని భీత వంచనఁ
దలరఁ జేయుట...నిరయ హేతువులు.

ఆను. 2-61

అనాథత్వము సం. వి. అ. న.

నాథుఁడులేనితనము, దిక్కులేనితనము

సీ. నానాజనములకు నాథుఁడై శోభిల్లు దొర యనాథత్వంబు దొరసె
నేడు.

ద్రోణ. 2-249

అనాథవంతుడు సం. విణ. ౯-పుం. (౯-శీ-౯)

నాథుడు లేనివాడు, దిక్కు లేనివాడు.

వ. ధర్మసందనుడు.....మీరు భరతకులులకుం దక్కు ననాథవంతు
లైన వారలకు విధ్యుక్తబుగా నగ్ని సంస్కారము సేయుండని
పనిచి.

శ్రీ 2-172

అనాథుడు సం. విణ. అ. పుం.

నాథుడు లేనివాడు, దిక్కు లేనివాడు.

వ. ఆమ్మానవనాథుండు నలుదిక్కులకు మొగంబుద్రిప్పి విదురు నుద్దే
శించి పుత్రహీనుండ ననాథుండ నగుట యెఱింగితి. శల్య. 1-10

అనాదరణము సం. వి. అ. పుం.

ఆదరములేమి, తిరస్కారము, లెక్కసేయకుండుట.

చ. గురుడని నన్నెఱుంగు దనఘండపు నావనంబునం దనాదరణము
సేసి తెన్నియె విధంబులఁ బల్కెడు భక్తితోడ. ఉద్యో. 4-307

అనాదరము సం. వి. అ. పుం.

ఉపేక్ష, లక్ష్యముసేయమి.

వ. అమ్మాటదెస ననాదరంబుసేసి యశండు వెండియుఁ దొంటి యట్లు
వర్తించిన.

శల్య. 2-148

అనాది సం. విణ. (ఇ)

1. ఆదిలేనిది, మొదలు లేనిది.

క. ఆ దేవదేవుడు...అనాది నిరవసాన నిజపదస్థితుఁ డయ్యెన్.

మౌన. 1-93

2. ఆది లేనివాడు, మొదలు లేనివాడు, పుట్టువు లేనివాడు.

తే. ఆదిమధ్యాంతములు నాకు నరయ లేమి, నై యనాది యమధ్యుఁ
డనఁతుఁ డనఁగఁ, జెల్లు శేఖలు.

కాంతి. 6-486

అనాది నిధనుడు సం. విణ. అ. పుం.

పుట్టుకచావులు లేనివాడు.

వ ఆ బోకపితామహు లలాటంబున ననాదినిదండను విశ్చిజగ
త్కర్తయు, సర్వభూతాన్మృకుడును, సనాతనుడును నగు విశ్వా
పాతుండు వికాలాతు డను నామంబున నావిర్భవించి

కాంతి 2-203

అనాద్యతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆవరణు చేయబడనిది, తిరస్కరింపబడినది.

క. జూదమునఁ గయ్యమున నీ, కేమరితంబులు నితాంత హ్యాయ
క్లేశా, పాదములు వాటిల్లె ననాద్యతములునేయు వాని కన్నిటి
ననఘా. స్వగ్గ 9

అనాద్యంతండు సం. విణ. అ. పుం.

మొదలును చివరయు లేనివాడు, శాశ్వతుడు.

నీ. అనాద్యంతు నన్నిష్ఠ...నమ్మి భక్తి, గొలిచి సర్వదాఖంబులు
దొలంగఁ ద్రోచు. అను. 5-320

అనాధృష్టుండు సం. వి. అ. పుం.

కురుకమారుడు, ఇతఁడు గాంధారి కొడుకై న దుర్లోధనాదులలో
తొంబదియవవాడు. మహాభారత యుద్ధమున ఎనిమిదవనాడు భీమునిచే
మరణించెను. భీష్మ. 3-181

అనామయత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

దాఖరాహిత్యము-

క. విను మనఘ యింక సుకృతంబునకుం జొర దుష్కృతంబు పొం
తకుఁ బోనే, ననుపము నచ్యుతు నవ్యయు ననంతఁజెందెద ననా
మయత నన్నిష్ఠున్. కాంతి. 5-406

అనామయము సం. వి. అ. న.

1 దాఖ రాహిత్యమునకును సుఖస్ఫూర్తికిని హేతువు.

తే. ...ధ్రువంబు, నా ననామయ మన నొప్పి లీలరూపబుద్ధి సంప్రా
ప్త్యమగు తత్త్వమునకు వేద, మానిత బ్రాహ్మణులకు ననుస్కరింతు.

కాంతి 5-845

2. దుఃఖము లేమి.

క. అనుపమ మజర మతీంద్రియ, మహామయ మనంత మమల మన
వెలుగు నొకం, తని వేదశాస్త్రములచే, పిని యుండుదు దానిఁ
దెబవవే కృప నాకున్. కా.తి. 6-27

3. ఆరోగ్యము, కుశలము.

చ స్థిరమతులైర పార్థులకు సేమమ; నీకు ననామయంబై భూ,వర
తగ విందవైతి కురుముఖ్యుల యింటికి ఆర. 6-160

అనాయాసము సం. వి. అ. పుం.

1. ఆయాసము లేమి, ఆశ్రమము.

ఘ. పాశుపత మహాస్త్రంబు నా కిచ్చె; నది నాయందు సన్నిహితంబయి
యున్నది గావున శత్రునిరాసం బనాయాసంబై యుండు.
ఉద్యో. 4-425; అశ్వ. 2-219

2. ఆవలీల, చులకన.

ఘ. మదీయ తేజో విశేషంబున నవ్వురుహూతున కుత్సాహంబు సంభ
వింపం గలదియ, యప్పు డనాయాసంబునఁ బగతు వధియింపనగు.
ఉద్యో. 1-132

అనాయుధుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

ఆయుధము లేనివాఁడు.

క. గురుఁ డశ్వంబులఁ గూల్చెను, సరభసముగఁ గృపుఁడు సంపె సారథి
నమ్మై, నరసుతుఁ డనాయుధుండును, విరథుండును నగుట
సూచి వెఱపేది వడిన్. బ్రదోణ. 2-108

అనాయువు సం. వి. ఉ. స్త్రీ.

1. బ్రహ్మ దక్షిణాంగుష్ఠమునఁ బుట్టిన దతునకును వామాంగుష్ఠమునఁ
బుట్టిన ధరణియను స్త్రీకిని కూతురు. ఈమెచు దక్షప్రజాపతి కశ్యపు
నకు భార్యగా నిచ్చెను. ఆది. 3-61

సం. వి. ఉ. పుం.

2. ఊర్వశీ పురూరువుల కొడుకు, నవామిని తం.డి. ఆది. 9-92

అనారంభకుఁడు సం. విణ. అ. పుం. (అ-భికా-అ)

నిష్కర్ముఁడు.

సీ. అల్పభోజనులు ననారంభకులు నయ్యు, నత్యంత సంతోషులై న
వారు. ఆర. 2-241

అనారంభుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

ప్రయత్నము లేనివాఁడు.

ప. దుష్కృత్యములయం దనారంభు లయ్యును జనులు దుష్టన దర్శన
స్పర్శన సంభాషణ సహసనములం జేసి ధర్మవిహీనులగుదురు.

ఆర. 1-7

అనారతము సం. క్రి. విణ. అ. న.

ఎల్లప్పుడు, ఎడతెగకుండ, ఆనవరతము.

ఉ. సీరి యనారతంబు దన శిష్యుల లోపల నెల్ల నిన్ను దు, న్యారపరా
క్రమాఘ్నాడని వర్ణన పేయుట గేలిచేసి యా, మారితికిన్ జయం
బొనఁగె మాంబ విధాత్పుడు. సౌ. 1-218

అనారబ్ధుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

ఆరంభించనివాఁడు, ప్రయత్నించనివాఁడు.

ప. యదువృష్టి భోజాంధకులు కృష్ణానుమతంబున సజ్యకర్తృత్వమునం
దనారబ్ధులై మిన్నకుండిరి. ఆది. 7-178

(అనారంభులు అని కొన్ని ప్రతులు)

అనార్జవము సం. వి. అ. న.

వక్రత, కుటిలత, కాపట్యము.

ప. సంతతోత్సాహవంతుడై శత్రుకోటి, నార్జవంబున నైన ననార్జవ
మున, నైన జెరుపనవలయు. శాంతి. 2-194

అనార్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దుష్టమైనది.

తే. ...అనార్యవృత్తి, గాని తెరవున నడచుచున్నేని గురుని, నైన

కాసింపగా దగు నండు బుధులు.

కాంతి. 3-275

2. నింద్యము.

క. ఆర్కులుఁ బ్రవృత్తి లక్షణ, కార్యంబుల చేతఁజేసి గ్రాహ్యము
నగు తద్గుర్యత్వమందు విడువ ర, నార్యము లగు మదనమద
భయక్రోధాదుల్.

కాంతి. 4-288

అనార్యుడు సం. విణ. అ. పుం.

ఆర్కుడు కానివాఁడు, అవిసేతుఁడు.

ఉ. ...సమగ్ర కో, పాగ్రహబుద్ధి మాదెస ననార్యుడు కార్యమునందు
ధార్త, రాష్ట్రాగ్రజుడు.

విరా. 1-15; కాంతి. 5-288

అనాలస్యము సం. వి. అ. న.

చుఁటుకుడనము, సోమరితనములేమి.

వ. ...అపరమసాధ్యి దన యగ్రతనయుం డాదేశించిన తెఱఁగూ
హించి రెండవ యండబున జనియించిన తనూజుం దలంచుచు
నాసపాటు గదిరిన హృదయంబుతో దాస్య మనాలస్యంబున నడపు
చుండ.

అను. 1-202

అనాలస్యుడు సం. విణ. అ. పుం.

అలస్యము లేనివాఁడ, జాగరూకత గలవాఁడు, ఏమఱుపాటు లేనివాఁడు.

వ. నీ వనాలస్యుండవును సహాయసంపన్నుండవును నై నెగడుము.

కాంతి. 3-85

అనావర్షము సం. వి. అ. పుం. న.

వర్షము లేకపోవుట, అనావృష్టి.

తే విమల వంశంబునను బుణ్యవృత్తమునను, వఱులు నీతని రక్తంబు
వసుమతీశ, ధరణిపై నెన్ని బిందువుల్ దొరఁగె నన్ని, వర్షములు
గల్గు నిం దనావర్ష భయము.

విరా. 5-261

అనావృత సం. విణ. అ. స్త్రీ.

ఆడ్డు పెట్టఁబడనిది, నియమింపఁబడనిది (అందఱచేఁ జూడఁబడఁదగినది -
స్వైరిణి)

వ. ...తొల్లి స్త్రీలు పురుషులచేత ననావృతలయి స్వంత్రస్వత్తి
 నఖిలప్రాణి సాధారణజైవ ధర్మమునం దమతమ పర్జములందు
 ముతుకాలంబు దప్పక నియతానియత పురుషులయి ప్రవర్తిల్లు
 చున్న.

ఆది. 5-84

శ్లో. అనావృతాః కిల పురా స్త్రీయ ఆసన్ వరాసనే

కామచార విహారిణ్యః స్వతింత్రా శ్చారుహసిని.

అనావృతాః సర్వైర్ద్రోష్టుం యోగ్యాః. సం. భా. ఆది. 128-4

అనావృష్టి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

వాసలు లేకపోవుట-వలపు (ఈతిహాసలో నొకటి)

వ. ఇష్కూమారుండు నీవేర సారస్వతుం డనం బరంగుఁ బరంపడి
 పండ్రెండేండ్ల నావృష్టియైన నయ్యాపడఁ బొందకుండఁ జెక్కెందు
 మనుల రక్షించి వేరాధ్యయనంబులు నేయించు నని చెప్పి యొప్పు
 గించిన సరస్వతి ప్రీతియై తనయుం గొని చనియె. శబ్ద. 2-208

అనాశము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నాశము లేనిది

క. ఆ శార్యం బా సత్త్వం, బా శీలం బా పరాక్రమాభీలత్వం, బా
 శుద్ధవ్రత మొందు ననాశము లని భీష్ముఁ జెద్ద నమ్మితిమిగచే.

భీష్మ 1-58

అనాశ్రయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆశ్రయము లేనిది.

వ. ఆతఁడస్తమించిన రాత్రి యస్తమితసుధాగభస్తియగు రాత్రియుం
 బోలె నగు సకల జ్ఞానంబులు ననాశ్రయంబులై పొనుంగువడు.

కాంతి 2-15

అనాహారము సం. వి. అ. పుం.

ఆహారము లేకుండట, ఉపవాసము, వస్తు.

క. భాగీరథి యెచట నుడ, గృహమునను శివుని నెలపు ప్రాంతమునఁ
 జనున్, భీకణ్య యెచట నెలకు సమాగతుఁగు సురలంగం ద్రనా
 హారవిధిన్.

ఆను 2-75

అనాహారి సం. విణ. న్. పుం. (న్-ణీ-న్)

ఆహారము లేనివాడు, పస్తుండువాడు, ఉపవాసి.

వ. నియద్విధిం జని యమ్ముని కనక నగంబునందు నియతాత్ముం
డయి యుండి దుగ్ధార్థవంబు నుత్తరంబు చేరువ నున్న శ్వేతద్విపం
బునం దనాహారులు నింద్రియ వృత్తిరహితులు నస్వేదులు సుగంధి
శ్వేతాంగులు నగు పురుషులం గాంచె. శాంతి. ౪-353

అనాహితాగ్ని సం. వి. ఇ. పుం.

ఆహితాగ్ని కానివాడు. చూ. ఆహితాగ్ని.

వ. మఱియు ననాహితాగ్నులకు ... చోర నవిషయంబు.

ఆర. 1-850

అని¹ దే. వి.

యద్ధము.

క. ఈ నలుపుర భుజశక్తులతో నెరయగఁ జాలునట్టి దోర్బల
మెందుం, గానము గావున వీరల, లోనన యుండొరుల కని గెలుపు
సమకూరున్. విరా. 3-114

అని² అన్ని

సీ. పేర్చు పురాణంబు లనియను నొక విగ్య. శాంతి. 3-119

అని³ దే. అవ్య. అను ధాతువుయొక్క త్వాత్థకరూపము.

1. ఇట్లు అను నర్థమును దెల్పును. ఇత్యర్థకము.

ఉ. ...విష్ణు రూపాయ నమశ్శివాయ యని పల్కెడు భక్తజనంబు
వైదిక, ధ్యాయిత కిచ్చమెచ్చు పరతత్త్వముఁ గొల్పెద నిష్టసిద్ధి
కిన్. వ అని సకలబ్రహ్మ ప్రార్థనంబు నేసి. విరా. 1-12

2. భావించి అను నర్థమును దెల్పును

ఉ. ...మహా కవిత్వ దీ, ఖావిధి నొంది పద్యముల గద్యములన్ రచి
యించెనం గృతుల్ -వ- అని పూని యీశ్వరంబులగు పుణ్య
ప్రబంధంబులు. విరా. 1-30, 31

'ధర్మో జయతి' అని యుండువాడ.

ఉద్యో. 2-60

3. చెప్పి అను నర్థమును దెల్పును.

తే. ...అరసి డస్సి, నొచ్చియైకను నేమఱు కిచ్చఁ దలఁచి, తడమి నా
చేత దీవన వడయుమమ్మ- అని యప్పగించె. విరా. 2-214, 215

4. పలికి అను నర్థమును దెల్పును

వ అనిన నిది కార్యం బని మధ్యమ పాండవుం డా సుమధ్య నొక్క
శీతల సికతాతలంబున డించె; తక్కిన వారలు నట్ల చేయువమని
నిలిచిరి. విరా. 1-157

5. ఉద్దేశమును దెల్పును.

క. తన కనిపెట్టిన మణిమయ, కనకోన్నత పీఠమునఁ బ్రకాశఁబున
నిల్చినయెడఁ, ఉద్యో. 3-250

క. మునులార నన్ను విధి యే,మని మును పుట్టించె నట్టులయ్యెడుఁ
గాకీ, వినఁ జవిగాని పలుకులకుఁ, బరిగలదే యుడఁగుఁ డీఁక బహు
భాషణమల్. ఉద్యో. 3-325

6. హేత్వర్థము (కారణము) ను దెల్పును

చ కొడుకని చెప్పి యిట్లగునె కూఁతు వివాహమునేయ దీన నీ,పడ
సిన లాభమేమి నగుఁబాటగు. ఉద్యో 4-376

తే. ఎత్తి విడిసిన వారని యెల్లతప్పుఁ, బాండవుల మీఁదఁ బెట్టిన
బ్రదుకుగలదె. ఉద్యో. 3-369

7. వాక్యార్థమును సూచించును.

వ. తమవార లెదిరివార అని నిరూపింప నశక్యంబగుటయు.

ద్రోణ 1-213

ప. రేపకడయ వచ్చునంతకు మన్న యంతయుఁ గావించవలయునని
పనిచి. ఉద్యో. 3-155

8. ప్రాతిపదికార్థమును సూచించును.

వ. ఏపురవేళ్ల ను గ్రమంబున జయుండును జయంతుండును విజయుం

డును జయత్సేనుండును జయద్బలుండు నని సంకేతించుకొని.

విరా. 1-180

వ. నిను నర్జునుఁడని యెఱిఁగిన యంతన పాసె నెల్ల కిల్పిషములు.

విరా. 4-159

9. ధ్వన్యనుకరణమును సూచించును.

క. ...గాంధారేయులు వెస నొక్కపెట్ట రేఁగి యతనివైఁ, గోయని
కవినిన.

భీష్మ 2-100

అనందితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

దూషింపఁబడనిది.

వ. ఈ లోకంబున వనితలు బురుషులు విచ్ఛలవిడిఁ గ్రీడింతు రిచ్చటి
కిది యనిందితంబైన యాచారంబు.

ఆర. 1-368

అనింద్య సం. విణ. ఆ. (స్త్రీ).

ఉత్తమురాలు, నిందింపఁదగనిది.

క. నీ తోడి పరిచయములే,దే తలపోయఁగ ననింద్య తెందును నీవి,
ట్లాతుర వగుటకె నామది,నేశాపములేదు నై జమెఱుంగవు గంచే

విరా. 3-51

అనింద్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దూషింపఁదగనిది, నిందింపఁదగనిది, ఉత్తమమైనది.

ఉ. నీవిభవం బహింసయు ననింద్యచరిత్రమ కాక యన్యమే.

ఉద్యో. 1-323

అనింద్యుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

నిందింపఁదగనివాఁడు, పూజ్యుఁడు, ఆర్జునుడు.

క. ...దివ్య బోధం,బున నలవడు నట్టిపెంపుఁ బొందు మనిండ్డా.

కాంతి. 2-124

అనింద్రియుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఇంద్రియములు లేనివాఁడు.

తే. ఇతః డబీజం డదేహం డనింఁదియుండు.

కాంతి. 6-31

అనింధనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

కట్టెలేనిది రగుల్చుట లేనిది.

తే. ...వితతోజ్ఞ్వలాగ్ని, యద్భుతముగ ననింధనమై వెలుంగ.

ఆను. 1-355

అనికేతనుడు సం. విణ. అ. పుం.

1. నియమితమైన నివాస గృహము లేనివాడు.

సీ అత్యయం దన్ని సమారోపణముసేసి యజన మాంతరముగ నకృత సంధి, విగ్రహుండగుచు బరిగ్రహ విముఖుడై ముందుండు నని కేతనుండవృక్ష మూలవాసియు...గాగవలయు.

కాంతి. 5-142

2. స్థిరనివాసము లేనివాడు.

వ. అంతనండియు నమృతోనుజాపు నేకవస్తు ననికేతను నస్వేషించుచు సైరంధ్రీ వృత్తంబు నేకొని...బరిభ్రమించితి. ఆర. 2-118

అనికొను దే. స. క్రి.

తలఁచు, భావించు.

చ. ...శరంబులం, గురియుచు జంపినాడ ననికొందు జయంబు సముద్భటంబుగెన్.

ద్రోణ. 5-422

అనిచిపుచ్చు దే. స. క్రి.

పంపివేయు, వీడ్కొలుపు.

క. పోయెదఁ బనులు గల వనిచి పుచ్చుము నన్నన్.

ఆను. 2-24

అనితరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

అన్యము కానిది, మఱియొకనికిఁ జెందనిది.

క. అనితర సులభోద్యమమున, ధనంజయుం డిట్టలను నతనితో మఱి యున్.

విరా. 5-115

అనితల దే. వి.

యుద్ధరంగము.

చ. అనితల నీవు పాండుతనయావలి కెప్పుడు మేలుచేయు నా,తన
యులకుం బరాక్రమము దక్కువయుం బ్రకటింప విందు.
భీష్మ. 2-258.

అనిత్యత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అశాశ్వతము, అస్థిరత్వము

తే. నరుఁ డనిత్యత యూహించు టరయ నురవు. కాంతి. 1-218.

అనిత్యత్వము సం. వి. అ. న.

అశాశ్వతము, స్థిరము గాకుండుట.

క. భూశానిత్యత్వ మదియ పుచ్చును వగలన్. స్త్రీ. 1-67.

అనిత్యము సం. వి. అ. న.

1 ప్రకృతి, మాయ.

కా. నిత్యానిత్య విచేక వైభవ సమున్నిదాంతరంగస్ఫుట, ప్రత్యక్షా.
ఉద్యో. 2-882

సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

2. నిలుకడ లేనిది, చంచలము.

తే. యాపనంబును రూపంబు జీవితంబు, ద్రవ్య సంచయములు నని
త్యములుగా వె. స్త్రీ. 1-27

3. శాశ్వతము కానిది, నశ్వరము.

తే. నిత్యు, డాత్మండు దేహ మనిత్యము. ఆను. 5-125

4. అవిద్యాకల్పితమగుటచే నిత్యము గానిది.

క. అనిమిత్తము భూతంబుల, జననం బవి రూపు నెడుట సంపన్నములై
యునికి విషాదము మోదం,బును జేయఁగలే వనిత్యములుగ నెఱిఁ
గినన్. కాంతి. 4-55

అనిపించు దే. స. క్రి. ప్రే.

అనునట్లుచేయు, అన్పించు.

క. కలిమియ చుట్టల జేర్చుం, కలిమియ చెలులను ఘటించు గలి
మియ కారోజ్యజ్జ్వలుఁ డనిపించుం గలిమియ పలువుడు సద్బుద్ధి
యనఁగఁ బరఁగఁజేయున్, కాంతి. 1-51

అనిమిత్తము సం. వి. అ. న.

1. కారణములేమి, నిష్కారణము.

క. అక్కట నా హృదయము గడు, నక్కటికము లేనిదయ్యె ననిమి
త్తమ యీ, కొక్కెర నిటు సేసితి, నా కెక్కడి కాంతి యని
వికల హృదయుండగుచున్. ఆర. 5-8

2. కారణము లేనిది. సజాతీయ విజాతీయ స్వగత భేదశూన్యమైన ఏక
రసాత్మకమైన వస్తువునుండి జగత్తుయొక్క పుట్టుక చెప్పఁబడుచు
న్నది. అవిద్యాకల్పిత మగుటచే ఇయ్యది అనిమిత్తమని చెప్పఁబడినది.

క. అనిమిత్తము భూతంబుల,జననం బవి రూపు సెడుట సంపన్నములై,
యునికి విపాదము మోదఁ,బును జేయఁగలే వనిత్యములుగ నెఱి
గినన్. కాంతి. 4-55

“స దేవ సోమ్యేదమగ్ర అసీ దేకమేవాద్వితీయం
తదైతత బహుస్యాం ప్రజాయేయ- శ్రుతిః.”

అనిమిషగురుఁడు సం. వి. ఉ. పుం.

దేవతలకు ఆచార్యుఁడు బృహస్పతి.

శోకం బడరఁగ ననిమిషగురుఁ జూచి,

ఉద్యో. 1-157

అనిమిషగురుతార సం. వి. ఆ. స్త్రీ. అ. నపుం.

పుష్యమి, అశ్వని మొదలగు నక్షత్రములలో ఎనిమిదవది. ఇది మంచి
పుష్టిని గలిగించును.

అనిమిష గురుతార స్పృష్టి.

అను. 3-168.

అనిమిషత్వము సం. వి. అ. న.

తెప్ప వాల్చుకుండట.

తే చూచి రమరు లద్ది, ననిమిషత్త్రంబు దమ కప్పు డచ్చుపడంగ.
విరా. 5-165

అనిమిషపతి సం. వి. ఇ. పుం.

దేవేంద్రుడు. దేవతలకుఁ బ్రభువు.

సీ. నిషధాద్రియం దనిమిషపతి ప్రచ్ఛన్న, సంచరజమున వర్తింతుట
యును. విరా. 1-54

అనిమిషము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

తెప్పపాటు లేనిది, వికసించినది.

క అయ్యనిమిష చారువిలోచన, యనురూప విధాన నిరతయై
యుండంగన్. విరా. 2-246

అనిమిషుడు సం. వి. అ. పుం.

1. దేవత.

చ. అనిమిష దానవాంబర చరాదిక జాతుల నెల్లి. విరా. 1-168

2. అనిమిషులు- ఇంద్రియములు.

ఆ. బుద్ధిఁగొని మనంబు వోనీక నిలిపి మనోభియుక్తి నింద్రియముల
నాఁగి, విషయ సమితి వెడల విడిచినవానికి, ననిమిషులు ప్రసన్ను
లగుదు రనఁడు. శాంతి. 4-814

(దేవతా పర్యాయ శబ్దములన్నియు ఇంద్రియములకుఁ జెల్లును)

అనిమీలత్ సం. శత్ర.

మూసికొనుచున్న.

లయగ్రాహి. ...అనిమీలదరవింద సరసీవనములందు... ఆది.5-139

అనియతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. ఏర్పాటులేనిది, కట్టుకాటు లేనిది. 2. నిలుకడలేనిది. 3. అనిశ్చితము.

ఆ. అనియతంబులైన యాహార విహరణ శయనముల విధాతృసంప్ర
యుక్త, భంగిఁ బరంగు సంతరంగ నిర్భారవ, ర్తనము కలిమి యజ
గర వ్రతంబు. శాంతి 4-68

అనియతుడు సం. విణ. అ. పుం.

నిశ్చితుడు గానివాడు, నియమము లేనివాడు.

౭. తొల్లి స్త్రీలు పురుషులచేత ననాపృథలయి స్వతంత్ర వృత్తి నఖిల ప్రాణి సాధారణంబైన ధర్మంబునం దమతమ వర్ణంబులయందు ముతుకాలంబు దప్పక నియతానియత పురుషులయి ప్రవర్తిల్లు చున్న. ఆది. 5-84

అనియు దే. క్రియ.

అని చెప్పబడుచున్నదనియు వాక్యాంతర సంయోజకము.

ఆ స్వప్నవనగ సుప్తజరము మనశ్చేష్ట, యసియుఁ గాంచు మన మనాగతములఁ, గాన కలలు సూచకములగు భావిశు, భాశుభోద యముల కనియుఁ జెప్పె. ఆను. 5-153

శ్లో. సుప్తానాం తు మనశ్చేష్టా స్వప్న ఇత్యభిధీయతే
అనాగతమతిక్రాంతం పశ్యతే సంచరన్తనః.

సం. భార. ఆను. 227-40 (నిర్ణయ)

సం.ము “అదియుఁ గాంచు” అని ఆనందప్రతిలో ఈయబడిన పాతాం తరము పారముగా నీయఁబడినది. పై మూలమును బట్టి “అనియు” అనుటయే యుక్తమేమో అనిపించుచున్నది.

అనిరతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

ఆసక్తిలేనిది.

ఉ. ...మానవనాథుఁడు తాల్మిఁ జేసి బద్ధానిరతాత్ముడై యరిగె. మహా. 42

అనిరుద్ధుడు సం. వి. అ. పుం.

1. నారాయణుని చతుర్వ్యూహములలో నొకటి.

వ. అద్దేవుండు వాసుదేవ సంకర్షణ ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధాతస్థంబులగు చతుర్విధ దివ్యస్వరూపంబులు గలిగి. శాంతి. 4-208

2. శ్రీవిష్ణువు.

నీ. శ్మేత్రజ్ఞుఁ డాతండు జీవుండు వాసుదేవుండును సంరక్షణుండు

జూవె, వారు మనం బహుంకారంబు వరుసఁ బ్రద్యుమ్నానిరుద్ధ.
నామోపహితము. -తే- వింతయును మన్మయంబు... పరమ
పురుషుఁడనియు నాపేరు మఱి పర మరయ లేదు. శాంతి. 6-381

3. ప్రద్యుమ్నని కొడుకు.

వ ఆక్రూర సారణ సాత్యకి సాంబ సంరక్షణ ప్రద్యుమ్న కృష్ణ కృత
వరానిరుద్ధ యుయుధాన ప్రముఖులైన యదు వృష్టి భోజాధిక
వరులను. ఆది. 7-170

అనిరూపణీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

నిరూపింపఁబడనిది.

క. వనితలు మాయావినులై, యనిరూపిత చిత్తవృత్తి నంచితరక్షం.
బనుపడకుండుదురైనను, వినినది కథ యొకటి నీకు వినిపింతుఁ
డగన్. ఆను. 2-181

అనిరూప్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

నిరూపింప సాధ్యముగానిది.

క. చని రన వశమే యద్భుత, మనిరూప్యం బప్రతర్క్య మది శ్రీ
రమణా. ఆను. 5-309

అనిర్జేయుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

జయింప శక్యము గానివాఁడు.

హంస డింభకు లనువార లన్జేయులు.

సఖా. 1-111

అనిర్దేశము సం. వి. అ. పుం.

నిర్దేశము లేమి.

క. ...పుడఁగుడు నిర్దేశపుఁ డనిర్దేశముం గలిగి వెలుగొందున్.

శాంతి. 5-64

అనిర్వచనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

అర్థ వివరణముచేసి చెప్పరానిది

విష్టనామంబు లనిర్వచనంబులు.

శాంతి. 6-418

అనిర్వాచ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

నిర్వచింపరానిది.

క. వ్యక్త మనిర్వాచ్యం బ,వ్యక్తము సుస్థిరము ద్రువము వ్యాపిత్వ
మరా,యుక్తము కలిత గుణత్రయ, శక్తి నపద్యారపుర మసా
ద్యమనుండి. అశ్వ. 2-114

అనిలజుడు సం. వి. అ. పుం.

భీముడు. పాండురాజు రెండవ కుమారుడు. వాయుదేవుని వలనఁ
బుట్టినవాడు.

తే. అని నిగూఢభాషణముల నయ్యజాత, శత్రుఁ డనిలజుకోపరసంబు
పేర్చె, సెఱచె విరా. 2-137

అనిలతనయుడు సం. వి. అ. పుం.

అనిలజుడు.

వ. అనిల తనయు నిరీక్షించి తత్కాలజనితంబైన భేరంబున.

విరా. 1-73

అనిలతార సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

స్వాతి యమ నక్షత్రము, అశ్వని మొదలగు నక్షత్రములలోఁ బదునైదవది.
తే. అనిలతార వాణిజ్య వర్ధనము గలుగు. అను. 3-168

అనిలము సం. వి. అ. పుం.

వాయువు.

వ. ప్రజ్వల జ్వాలాభీలంబగు నయ్యవలం బనిలంబుచేతం జెడు.

శాంతి. 6-88

అనిలసుతుడు సం. వి. అ. పుం.

వాయుదేవుని కొడుకు-భీముడు.

క. ...ధర్మతనూజం, డను జన్మలదెసఁ జూచిన, ననిలసుతుం డిట్లు
లనియె నాతనితోడన్. విరా. 1-55

అనిలాస్త్రము సం. వి. అ. న.

వాయవాస్త్రము.

అనిలాస్త్రంబు ప్రయోగించిన.

ద్రోణ. 264

అనిలుడు సం. వి. అ. పుం.

1. వాయుదేవుడు. చూ. అనిలసుతుడు,

2. అష్టవసువులలో నైదవవాడు.

ఆది. 3-87

అనివర్తనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

వెనుకకుఁ దిరుగనిది, వెనుదీయనిది, తొలఁగిపోనిది.

క. అని వర్తన మతిఁ గవయఁగ, నన్నినీదగు తనువు సుశితాయుధ
ములు దాఁకిన వొవ్వడు. కర్ణ. 1-304

సం. వి. అ. న.

వెనుకకుఁ దిరుగకుండుట, వెనుదీయకుండుట.

సీ. ...రాజులు బ్రాహ్మణారాధనఁబ, జన్మమల్ సేతయు సమ.
రానివర్తన వ్రతమును గలదు. కాంతి. 2-341

అనివర్తి సం. విణ. న్. పుం. (న్. నీ. న్.)

మఱలనివాడు, వెనుదీయనివాడు.

వ. భవదీయ జ్ఞాతులు సమరంబున ననివర్తులై యూర్ధ్వలోకవర్తులైరి.
అశ్వ. 1

అనివారణ సం. వి. ఆ. స్త్రీ

క. మీరేమి సేయుదురు దై, వారంభముగాక శుభము నశుభంబును
సంసారులఁ దన తన తఱినని, వారణఁ బొందంగ మాన్పవచ్చునె.
వానిన్. విరా 2-227

అనివారితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

నివారింపఁబడినది.

సీ. వారిధారల నని వారిత నిర్గళ, ద్ధానధారలఁ దట్టిద్దామములను.

ఆర. 3-855

అనివార్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నివారింపఁబడినది.

చ. ...శల్కుఁ దెగటార్చెడి నాకిది కృత్య మీ నను, దృఢ మనివా
ర్యమై నెగడనట్టి తెజంగు వినుఁడు చెప్పెదన్. శల్క. 1-284

అనిశము క్రి. విణ.

ఎల్లప్పుడు.

సీ మదిఁ దల్లివండ్రుల మాటుగాఁ గొని జను, అనిశఁబు భక్తి సేయంగ
నెగడి. విణ. 2-216

అనిశ్చయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిశ్చయము గానిది.

వ. ధర్మంబు లనేక విధంబులు వీనిలో నెవ్వం దెయ్యది యవలం
బించె నదియ వాఁడు మేలను నే మన్నింటి మీఁదను బరఁగిన
బుద్ధులు గలిగి యనిశ్చయ దర్శమలమయియుండుదు మీది ప్రథా
నానుష్ఠేయం బని యుపదేశింపవలయు. ఆశ్వు. 2-187

అనిష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సమృతము గానిది, అప్రియము.

వ. అట్టివి దైవకృతంబులు గావున నిష్టానిష్టప్రాప్తులకం గారణంబులు
గను గొనలేవు. శాంతి. 1-217

సీ. ...అనిష్టంబు ద్రోవను నిష్టంబు దేరను, నరుఁడు గర్మాచరణం
బొనర్చు. శాంతి. 4-172

వి. అ. న.

కీడు, ఆపద.

వ. వ్యాధిశ్రమానిష్ట సంస్కర్మనేష్ట వివర్ణనఁబులను నాల్గిటం బుట్టి
శారీరదుఃఖంబు లాశుక్రియాః ప్రతిప్రయోగంబుల నుపశమిల్లు.
ఆర. 1-92

అనిష్టుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

నిష్టము గానివాఁడు, అప్రియుఁడు.

క. ఖలు నసుర నోర్వనోపెడు, బలయుతుఁగా నెఱిగి కొడుకుఁ
బంచితఁగా కిమ్ముల శతపుత్తులుగల ధన్యులకైన ననిష్టుఁ డగు
తనూజుఁడు గలఁడే ఆది. 6-274

వి. అ. పుం.

విరోధి, అహితుఁడు

క. కృపభవపుత్తుఁ డయి వీఁ, డవనయమున నీ కనిష్టుఁ డయినను
గరుణా, నిపుణుఁడవై నీ మఱఁదికి, నపరాధశతఁబు నైపు
మయ్య యుపేంద్రా. సఖా. 2-59

అనీకము సం. వి. అ. పుం. న.

1. శేష.

శా. ...శతా, నీకం దుద్ధతి నేఁగుచెచె నఖలానీకంబు నుప్పొంగఁగన్.
విరా. 3-146

చ. ...కూడి నిల్చిన యనీకము నంగడ మంచి యోధులం, గలయఁగ.
శాంతి. 3-7

2. సమూహము.

వ. ఇట్లు దివిజానీకంబును, మునిలోకంబును జాకశాసనం బురస్క
రించుకొని. ఉద్యో. 1-129

అనీకిని సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

1. సైన్యము.

ఉ. నీకుఁ బ్రయంబుగా భవ దనీకినికిం బతి నయ్యెదన్. ఆర 5-231

2. చముపునకు మూఁడురెట్లు సైన్యభాగము.

అఙ్గోహిణిలోఁ బదియవపాలు. (2187 రథములు, 2187 ఏనుఁగులు,
6581 గుఱ్ఱములు, 10985 కాల్వారుగల సేనావిభాగము) ఆది. 1-80
చూ. అఙ్గోహిణి.

అనీతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

దుర్జయము, నీతిలేమి.

క. కన సవతియైక కరువ, గని వాపును మత్సరము గదిరెను
మదితో, వినత గడున్ జేగిరఁడి, యనీతివొక యడ మాయ నడిచె
నరేంద్రుడా. శబ్ద 2-299

అనీలుడు సం. వి. అ. పుం.

కక్షపకుఁ బుట్టిన జేయి కొడుకులలో నొకఁడు. ఆది. 2-4

అనీశ్వరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఈశ్వరము కానిది, ప్రభువు కానిది, స్వాతంత్ర్యము లేనిది.

తే. అన్ని తత్త్వములకు నమృతార్థితత్త్వమెక్కడది యీశ్వరంబు,
ననీశ్వరంబు, సత్యపాకంబు నతిరహస్యంబు దానిఁ గనిన మృత్యు
జాలము చిక్క గడవవచ్చు. అను. 4-188

అనీహ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఉత్సాహము లేమి, ప్రయత్నము లేమి,

వ. అనీహమానుడయి దైవపరుండయినవాడు నీటిలోని యాన
పాత్రంబునుంబోలె నవనన్నుండగు. ఆర. 1-286

అనీహమానుడు సం. విణ. అ. పుం.

ఉత్సాహము లేనివాడు, ప్రయత్నము లేనివాడు.

చూ. అనీహ. ఆర. 1-286

అను¹ దే. స. క్రి.

(కొన్ని యెడల అన్వయమునకై దీనికిఁ బూర్వము ఇత్యర్థకమగు అని
అనునది కల్పకొనవలయును.)

1. చెప్పు, పలుకు.

వ. ...నన్ను నాకర్పించి కొలిపించికొని వీఁడె విజయం చేయుచున్న
వాడనుచుం జూపుటయు. విరా. 1-11

క. నలువురు నాలుగు వేర, మూల మంత్రంబులను బ్రహ్మముఖములు
పోలెన్, వెలయంగ సంస్తుతించుచు, నలఘులు మాకభయ మభయ
మని రయ్యనలున్. ఆది 8-811

(అభయ మభయ మనిరి = అభయ మభయ మని పలికిరి)

2. ఒక వస్తువును మఱొక వస్తువుగా నిరూపించుట (రూపకము)

నీ, వనన బాణాసన వ్యక్తము క్తములైన, పలుకుల న్కడు వాడి
బాణతతుల. ఆది. 3-206

(తత్వస్వార్థక విశేషణ రూపమగు 'అను' నకు హల్లు పరమైనపుడు ఉత్త్య
లోపమును గలదు)

3. సామర్థ్యమును చెల్పును.

ఉ. శ్రీయన గౌరినాఁ బరఁగు చెల్వకుఁ జిత్తము పల్లవింప. విరా 1-1

క. ...పూర్వార్థతను సహితుఁ డరుణుఁ డనం,గా నుడయించె సుతుండు.
మ,హాసీతియుతుండు తల్లి కప్రియ మెసఁగన్. ఆది. 2-6

ఉ. ఆఱును దానియన్ సుతుండు నన్నవి వాయని ధర్మముల్ మహిన్.
ఆది. 3-174

4. ఆడుగు, ప్రశ్నించు.

వ. ...తదీయ ప్రియ శిష్యుండయిన వైశంపాయను వలన వినిన
కథ యగుటంజేసి తత్రుకారంబున నడిచెద నది యెట్లనిన.
విరా. 1-48

(ఎట్లనిన = ఎట్లని ప్రశ్నించిన)

5. ప్రత్యుత్తరమిచ్చు, సమాధానమిచ్చు

క. అని యడిగిన వైశంపా,యనుఁ డిమ్మనజేంద్రచంద్రు నధికౌత్సు
క్యం,బున కలిమికిఁ దన హృదయం,బున గాఢాదరము భరిత
ముగ నిట్లనియెన్. విరా. 1-45

(ఇట్లనియెన్ = ఇట్లు సమాధానమిచ్చెను)

6. కాంధవ్యమును పరిగణించు

క. పుత్రులు పౌత్రులు ప్రభాతలు, మిత్రుల నరు రాజు లాజ్ఞ మిగిలిన
చోటన్, శత్రులకాఁదమ యలుకకుఁ, బాత్రము నేయుదురు నిజ
శుభస్థితి పొంచెన్. విరా. 1-124

7. సందేహించు.

క. మన యింట నిచ్చుటచ్చోటన కెచ్చుటనైన నీ బృహన్నం మెలఁగం

జన్మయెడు మానిసితనమన, మన కిమ్మగునట్టి చరితమున వర్తిం
చున్. విరా. 1-254

చ. ఇది యుచితంబు గాదనక యిక్కురుముఖులు సూచుచుండ
దు, ర్మదుఁ డయి వీడు నన్ను నవమానితఁ జేసెడి. చూ. 2-219
(ఉచితంబు గాదనక = తగదని సందేహింపఁ)

8. తెలిసికొను.

క. పెనుమిట్టిది పల్లెఁబిది, యనకుండఁగ నోలమును బయలు నొక్క
టిగాఁ, గనువిచ్చటయును మోడ్చుట, యును సరిగాఁ నమము
పర్యె నుర్విం దోడ్తోన్. విరా. 2-321

9. వివరించు

ఆ. అట్లుగాక యింత యననేల నీమది, తెఱుగు గొంత యేను నెఱుగ
కున్న, దానఁగాను. విరా. 3-53

10. ఆలోచన చెప్పు.

క. బరవసముమైఁ ద్రిగరై, శ్వరుఁ డిట్లను టువిత మింక జననాయకుఁ
డెప్పురునున నానతి యిచ్చెను, దొర లేమరి రట్ల చేయఁ దుది
కార్యమగున్. విరా. 3-122

11. ప్రశంసించు.

చ. .. యి, ట్లనఁదగునయ్య యే నిచటనైనది యేటిది యింత యేటి
కిన్. విరా. 3-226

12. నిర్దేశించు.

క. భవదీయ ప్రార్థనచేఁ దివిరి వరమ దుష్కరములు దీర్చియయిన
ను, త్వవ మొనరించెద పార, ధ్య విధం బొకఁడనఁగ నేల యంబు
జవదనా విరా. 4-31

13. గౌరవముంచు, లక్ష్యముంచు,

క. పీనుఁగు నంటఁగ నగునే, భూనాథ తనూజుఁ డనక పుయిలోడక
న, న్ని నీచపుఁబనిఁబనుపం, గా నీకుం దగునె పాపకర్మముగాదే.
విరా. 4-109

14. నిందించు, ఆక్షేపించు.

క. నిన్నెఱుంగక యేనేమే, నన్న పలుకులెల్ల మఱచి యాశ్రితరక్షా,
సన్నద్ధభావ మేర్పడ, నన్నుం గృహజూడవే సనాథుడ నగుదున్.

విరా. 4-151

క. ఒంటిమెయి దాచ నా ముక్కంటికి వశమగునె కృష్ణగాండివుల
నిట్లంటు యుడిగి తగు రథికుల, జంట గొని రణమ్ము సలుపు
శత్రులు దలకన్.

కర్ణ. 2-85

సీ. ఇట్టి క్రూరుల యింటి కిచ్చిన మననారి నందుఁగా కట్లు దా ననుట
మేలె.

ఉద్యో. 3-195

15. బోధించు, తెలుపు.

తే జ్ఞాన విజ్ఞాన దృష్టి శాశ్వతిక తత్త్వఁడయ్యె నేనియు విడువరా
దాశ్రమములఁ, గ్రమసమారూఢి యనునె వేగములు దీనిఁ,
దెలియఁజెప్పవె మోక్షవిత్తిలకజన్మ.

శాంతి. 6-275

16. ఎంచు, భావించు, తలంచు.

చ. వినుము సుయోధనాదులగు వీరు సధర్మములు గాక కార్యము,
ల్గొనక మహార్థసిద్ధి యెడలుం దమ కిట్లన కన్వయంబు వ,ర్తనమిది
గాదునాక బెడిదంపుదనంబున బంధుకోటికి, నృనములు నొవ్వఁగా
నవగుణంబులకుం బుయిలోడ రేమియిన్.

ఉద్యో. 3-261

(నాక అనక = అనితలంచక)

చ ధరణిపు చక్కఁగటైదురు దక్కిపిలుందను గానియట్లుగా, నిరు
గెలనం దగం గొలిచి యేమనునోయెటు సూచనాక్కొ యె,వ్వరి
చెన నెప్పుడేతలఁపు వచ్చునొ యీతని కంచుఁ జూడ్కిను, స్థిరముగఁ
దమ్మఖంబునన చేర్చుచు నుండుట నీతి కొల్వనన్.

విరా. 1-129

17. మేలమాడు, పరిహాసమాడు.

క. వెఱ పెట్టిడియో యెన్నఁడు, నెఱుంగని నీయట్టివాని కెవ్వరోకో
యీ,పిటికితన మింత యలవడఁ, గఱపిన వారనుచు శౌరి కలకల
నవ్వెన్.

ఉద్యో. 3-57

18. దుఃఖించు

చ. అనుచు నెలుంగు రాలుపడ నేడిసె.

ఉవో 3-119

అను² సం. అవ్య.

సమాస పూర్వకముగా నుండి తఱచు నీ క్రింది యర్థముల నిచ్చును.

1. ఆసంతరము, తరువాత.

అనుజన్ముడు (తరువాత బుట్టినవాడు- తమ్ముడు) విరా. 1-55

2. ఆశ్రయము, ప్రాపు.

అనుజీవి (ఒకరి నాశ్రయించి జీవించువాడు) ఆను. 1-152

3. సహృదము.

అనుచరుడు (తోడఁ దిరుగువాడు. వెంట సంచరించువాడు)
భీష్మ. 3-120

4. అనుకూల్యము.

అనువర్తనము (తగిన నడవడి) విరా. 3-41

5. వీప్సార్థము.

అనుదినము (దినదినము, ప్రతిదినము) విరా. 1-94

6. అనుగతము, ప్రాప్తము.

అన్వర్థాభి ఛానుడు (అన్వర్థము = పొందిన అర్థకము గలది)
భీష్మ. 1-898

7. పునర్దృకము.

అనుచనస్సు (అనువాదము. మఱలఁ జెప్పుట) కా.తి. 4-225

అనుద్యూతము (మఱల ద్యూతము) సఖా. 2-274

8. కొన్నిచోట్ల నిరర్థకముగాఁ బ్రయోగింపబడును.

అనులేపనము (లేపనము, పూత) విరా. 8-2

అనుశాసనము (శాసనము) ఆర. 6-311; ఆది. 5-3

అనుంగు; అనుంగు వై. విణ. (సం. అనుగః. త. అణుక్కున్ =
దగ్గఱవాడు)

1. ప్రియము.

చ. కొడుకులకంటె నయ్యనుగుఁ గోడలి కెక్కుడు గూర్తు.

ఉద్యో. 3-187

2. ప్రియుఁడు, ఇష్టుఁడు అనరక్తుఁడు.

క. నరుఁ డనుఁగు బంటు గావునఁ బొరిగొనఁ జొర వీవు.

ద్రోణ. 5-26

చ. పతికి ననుంగులైన తగు బంధుల మిత్రుల భోజనాది సత్కృత
ముల నాదరించుచు నకృతిమభక్తి విశేషసంతో, త్థితమతివై
చరింపుము.

ఆర. 5-319

3. ప్రియురాలు, ననుపుకత్తె.

వ, వీను వంద యను నవ్వరసఁ గుబేరుననుంగ నా సఖులు సొరభే
యియు, సమీచియు, బుద్బుదయు, లతయు ననువారలు.

ఆది. 8-153

వి.

4. మిత్రుఁడు, స్నేహితుఁడు, ఆప్తుఁడు.

వి. ఇవి మీ యన్న వోయిన పోకు లిట్లు దుర్యోధనునకు ననుంగై
యుండం గళింగపతి యగు చిత్రాంగదుండు శుభాంగియను నిజ
పుత్రికి స్వయంవరమహోత్సవంబు సేయించువాడై చాటించిన.

కాంతి. 1-28

సీ. సభ కేకవస్త్ర రజస్వల యవక నన్ తలపట్టి యీడ్చిన తప్పుఁదనదు
-తే- తొడలు సూపిన తప్పును దుష్టకష్టతర వచనములఁ బఱచిన
తప్పు ననుజునందు దుర్యోధనుని యొందు ననుఁగునందు, గాంచి
దండించి తిట్టిది కల్పమంటె.

కాంతి. 1-94

(కర్ణునందు దుర్యోధనునియందు ననుజునందు- అను పాఠాంతరము
సరియైనది కాదు. తలపట్టి యీడ్చినవాఁడు అనుజుఁడు దుశ్శాసనుఁడు
గాని కర్ణుఁడుగాదు. దుష్టకష్టతర వచనములు పల్కినవాఁడు కర్ణుఁడు
గాని అనుజుఁడు దుశ్శాసనుఁడు కాదు)

అనుబంధం దే. జాతీ.

అనును బొమ్మ (నిశ్చయార్థమును దెల్పును)

క. ...పాఠశాలను ముగించి నిష్క్రమించి, దీని వారి సహాధ్యాయులు, నమః
బో యే నీనుగాని యది యట్లుండెన్. ఉద్యోగ. 8-188

అనుకంప సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

దయ, కనికరము.

క, అనుకంపాతిశయంబున, దన దక్షిణ నేత్రమును సుధారోచియకా,
నను వింతలేక చూచి వ్యసనమున దరహాసరసము దళు కొత్తంగన్.
ఉద్యోగ. 8-10

అనుకంపనము సం. వి. అ. న.

చ. ...శరణాగతానుకంపనులచేగాఁ బ్రసిద్ధులగు భారతవీరుల.

ఆది 3-10

అనుకంపనీయ సం. విణ. ఆ. స్త్రీ.

దయచూపదగినది.

వ. ఇది మదనుజీవిత యనియును, ననువ్రత యనియును, ననుకంప
నీయ యనియు ; నన్ను విడువక, నాయనుగమనంబున కొడంబడు
మనిన. ఆర. 2-75

అనుకరించు సం. స. క్రి.

1. ఒకరు చేసినట్లు చేయు.

వ. ...మొగిడియు జనంబు సంధ్యాంజలిపుటకరణంబుల ననుకరించు
విధంబునం దర్శనీయంబులగు కుముదవదనంబులును. విరా. 2-240

2. ఒకరు చెప్పినట్లు చెప్పు.

వ. దాని నన్వేషించి యెందునుం గానక ప్రలాపించినం దత్రప్రలాపం
జేను ననుకరించితి. ఆర. 2-187

3. పోలు, సాటివచ్చు, పురుడించు.

తే. కవిని ప్రేసిన గ్రంథున గద యమర్పి, యాఁగి వజ్రప్రహారంబు
ననుకరింప, ద్రువదనందనుఁ డడిచిన, దునియ లయ్యెఁ, బలక
రెండవ వాటునఁ బిలిచి శిరము. భీష్మ. 2-194

వ. అస్త్రశస్త్రపాతంబులం గ్రమ్మ రుధిరమ్మల గైరి కనిర్దు రంబుల
తోడి ధరాధరంబుల ననుకరించు నవియు. కర్ణ. 2-227

వ. అంగుళీయక రుచులడర నెటిం జాగిపడియున్న బాహుదండం
బుల చలన నురగ నివాసంబుల ననుకరించు తలంబులును.

విరా. 3-236.

అనుకర్ముడు సం. వి. ఆ. పుం.

ఉష్మపులలో నొకడు దేవతలయందు పితరులుగా నిర్దేశింపబడిన
వారిలో నొకడు. ఆను. 8-192

అనుకారము సం. వి. అ. పుం.

అనుకరించుట, సామ్యము, పోలిక.

వ, తరణి కిరణానుకార పారంగతంబులగు నారాచంబులు తదీ
యాంగంబుల నిలుపం దొడంగిన, విరా. 5-148

వ. భీముడు వాని హీనసత్త్వంగా నెటింగి సురహస్తిహస్తానుకారం
బులైన సవ్యదక్షిణ హస్తంబుల నమ్మనుజకంఠకు కంఠప్రదేశం
బులు వట్టికొని, ఆది. 6-301

అనుకారి సం. విణ. న్. న. (న్-ణీ-న్)

అనుకరించుకది, పోలునది.

ఆ, ... తేజరిల్లు దివిజనగము, గమలకర్ణి కానుకారియై కాంచన,
మణిమయత్వమహిమ మహితమగుచు. భీష్మ. 1-21

అనుకీర్తనము సం. వి. అ. న.

కీర్తనము, చెప్పట.

వ, రాజవంశానుకీర్తనంబును భారత వంశానుకీర్తనంబును. ఆది. 1-32

అనుకూలత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

హితము, ఇష్టము,

చ. ...యతైః, గున నెటి నెటుంగఁజెప్ప ననుకూలత వారల.
యండు దద్దగ, ల్లివఁ దెలి వగ్గలింప నెటిఁగించె. మౌస. 7

అనుకూలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సహాయమైనది.

వ. మీ తలంపునకు దైవం బనుకూలంబు గావుత. విరా. 1-57

2 అనుగుణమైనది, సరిపడునది.

ఆ. హరుల హేషితములు ననుకూల వాయు సం,చారములును
మనకు జయము కలిమి, దెబ్బచున్నయవి, విరా. 4-188

3. హితము, ఇష్టము.

క. తన వచ్చిన కార్యము మన, మనుకూలము పేయకు హాక
యలుక మెయిన్. ఉదో. 4-134

(అనుకూలత- అస కొన్ని ప్రతులు)

అనుకూలుడు సం. విణ. అ. పుం.

1. సహాయుడు, తోడ్పడువాడు.

వ. కాంతుండుగాని విప్రుండును, దేశస్విగాని రాజును, దతుండుగాని
వైశ్యుండును, త్రివర్ణానుకూలుండుగాని శూద్రుండును సంవం
బడయుదురు. సా.ప్ర. 1-48

2. తగినవాడు.

తే. కోరి జనపతి దస కూర్మ హాతుఁ జూచి, గుణవయోరూపముల
కనుకూలుడైన, భర్త నెమ్మెయి దీనికి జడయువాడ, నొక్కొ
యవి. ఆర. 7-173

3. ఇష్టుడు.

వ. పాండవాగ్రజ తలంపున ననుకూలుండై యాఖండలుండు.

స్వర్గ. 2

అనుకృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అనుకరణము, పోలిక.

చ. భ్రుకుటి లలాట దేశమునఁ బొత్పె, ద్రికూటతటి త్రిమార్గగా,ను
కృతి. సభా 2-51

అనుక్రమణిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

విషయసూచిక.

ప. ఆదిపర్వంబున అనుక్రమణికయును.

ఆది. 1-184

అనుక్రమణిక సం. వి. అ. పుం.

దయ, కనికరము, జాలి

ప పౌరజనాక్రమణికంబునం గనుక్రమణికపరుడనై వాని విడిచితి

అర. 3-67

అనుగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అనుసరింపబడినది, వెంబడింపబడినది.

కా. ఆరూపం బనికార మాఖుజబలం బత్వంత నిర్గర్వ మా, శూరత్వం

బ దయారసానుగతము.

విరా 2-209

2. పొందబడినది.

క. ధని యధనుఁడు రూపసి యొప్పునివాఁడు వివేకి మూఢభావుఁ
డరోగుం, డనుగతరోగుఁ డనిక యం,గన పతిఁ బాటింపవలయుఁ
గామధ్యంసీ... ఆను. 5-295

క. సత్య శూద్రమఃబులు, సత్యపదంబునకు నెక్కు సీచ్చెన యవి
సం,గత్యనుగతములు సత్సంగత్యం బటుగాన ముఖ్య కార్యము
సుండి. కాంతి 5-566

అనుగతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. అనుకరించుట, వెంబడించుట.

క. మీ యనుగతి మాకు నభిప్రాయము.

అర. 1-8

2. పొందుట, ప్రాప్తి.

ఉ. ...మిత్రకోటి లో, భానుగతిన్ విమోక్షపద మందదు.

కాంతి. 5-560

అనుగతుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

1. అనుసరింపబడినవాఁడు, వెంబడింపబడినవాఁడు.

వ. అకాశశత్రుం డనుజవర్గాయగతుండై మరలె. భీష్మ. 1-181

2. అనుసరించువాడు, వెంటనుండువాడు.

క. అనుగతుఁ డగు శిష్యునకుం, దన సుతునకు ...దగ వెఱిగించు
నది. అను. 2-95

అనుగమనము సం. వి. అ. న.

వెంటడించుట (కూడఁబోవుట) వెంటవచ్చుట,

క. వినయముతో గేల్మొగుచుచు, ననుగమనం బుడుగ కరుగ నాతం
డును నిర్జనమగు ప్రదేశమునకుం, జని యొక వటవిటపి నీడఁ
జదికిలబడియెన్. అశ్వ. 1-48

క. కాపునఁ బతి యనుగమనం, బే విభమున విడువఁ దగవె యెట్టై
నను మోహవేశముఁ బొందక ధ,రావస్థితి సలుపవలదె యవ
హిత బుద్ధిన్. ఆర. 7-238

వ, మా యనుగమనంబున కొడంబడవలయు. ఆర. 1-7

అనుగమము సం. వి. అ. పుం.

అనుసరణము.

ఉ ...దేవ మంత్రి మం,తానుగమం బొనర్పఁగఁ బ్రియం బెసలార
వరించెఁ జారుష,ద్రావిడ దేవసేనఁ గరియానఁ గరగ్రహణ
ప్రయుక్తితోన్. ఆర. 5-287

అనుగమించు సం. స. క్రి.

1. అనుసరించు, వెంటడించు.

తే. ఆక్కిరాతుండు సన వాని ననుగమించి, వెన్ను రుచిర దేహము
పడియున్న చోటు, సేరి తెలియంగఁ జూచి మూర్ఖిల్లి పుడమిఁ,
బడియొఁ గవ్వడి యనుచరు లడలువొంద. మౌస. 162

2. కూడఁబోవు, సహగమనము సేయు.

వ అన్నిలింపవందనీయుండు దానును కొచ్చి యచ్చటనుండి పతుల
ననుగమింపవలసిన యంగనలు గంగాతోయంబులం గ్రుంకుటకు
రండనిన. ఆశ. 2-127

వ. కావున నీవును బ్రయాసంగమంబయిన యప్పుడ పంచత్వం బొందెడుమని నీ ప్రియయు నిన్ను ననుగమించునని పాండురాజు నకు కాపంబిచ్చి. ఆది. 5-52

3. పొందు,

వ. గరుడుని గతి నన్య విహంగంబు అనుగమింప నోపని యట్లు మానవులు పీని వీర్యంబు ననుగమింప నోపరు. సభా. 1-157

శ్లో. అన్య వీర్యవతో వీర్యం నానుయాస్యంతి పార్థివాః,
పతతోవై నతేయస్య గతి మనేయథా ఖగాః, సం. భా. సభా, 19-8

అనుగమ్యమానుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

వెంబడింపఁదగుచున్నవాఁడు, వెంబడింపఁబడినవాఁడు.

వ. గరుడుండు తనకు మరగ భోజనత్వంబు సురపతి చేతం బడసి తదనుగమ్యమానుఁడై యురగుల యొద్దకు వచ్చి. ఆది. 2-113

అనుగలము వై. విణ. (సం. అనుకూలము)

1. ఇష్టము, అనుకూలము.

క. అని యప్పురి దెస నెప్పినఁ, జని యాతం డతనిఁ గాంచి సముచిత భంగిన్, విడిపించె రాజధర్మున, కనుగలమగు సఖుడ ననియు నతని పనుపునన్. కాంతి. 3-438

అనుగీత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

ఉత్తర గీతలు, తరువాతఁ జెప్పిన గీతలు.

వ. భీష్ముని మరణానంతరము ధర్మజుఁడు రాజ్య మేలుచుండ శ్రీకృష్ణుఁ డర్జునున కెఱిగించిన యధ్యాత్మ విద్యావిషయము లగు వాక్యములు. ఆది. 1-32

అనుగుణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తగినది, అనుకూలమైనది.

వ. అయ్యవసరంబున వారందఱు మహాద్భుతంబంద వారి వారికి నయ్యై వేషంబుల కనుగుణఃబులగు నంబరాభరణ మాల్యా ద్యుపకరణంబులు సన్నిహితంబులయినం జూచి సంతసిల్లి. విరా. 1-184

అనుగ్రహితము సం. వి. (అ. ఆ. అ.)

అనుగ్రహించబడినది; ఉపదేశింపబడినది.

వ. ఆశ్వునుజపతి యమ్మునిపతితో మహాత్మా భవశుభ్రహితంబు
తైన యివాక్యకృంబులు హర్షంబు నావహించె కాంతి. 1-328

అనుగోష్ఠ సం. వి. ఋ. పుం.

ఉష్మత్తులలో నొకడు, దేవతలయందు పితరులుగా నిర్దేశింపబడిన వారిలో
నొకఁడ. అను. 3-192

అనుగ్రహము సం. వి. అ. పుం.

అనుగ్రహించుట, దయచూపుట. ప్రసాదించుట (అహితమును దొలగించి
హితమును జేకూర్చుట)

వ. తదనుగ్రహంబునఁ బాండవాగ్రజుండున్న యునికిన సన్న్యాసి
రూపంబులవడి ధాతులకు దండకమండలు కలితమూర్తియయ్యె.
విరా. 1-184

అనుగ్రహించు సం. స. క్రి.

1. ప్రసాదించు. దయతో నిచ్చు, దయతో నుపదేశించు.

వ. ఆ భరత వంశంబునందు ఖడ్గ సంప్రదాయంబు గలిగివచ్చె నొక
ముని యనుగ్రహింప ద్రోణుం డధిగమించి కృపున కిచ్చె.
కాంతి 3-449

వ. మనమథ మథనుండు మంత్ర స్వరూపంబును గ్రహించె.

ద్రోణ. 2-374; కాంతి. 5-160; ఆశ్ర. 2-98.

2. దయతోఁ జూచు

అ. తలఁపఁ బాండవులును ధార్తరాష్ట్రులు నీకు, నొక్కరూప భక్తి
యుక్తిఁ జాల, నీవు నన్ను మాననీయుఁడు గాఁగ ననుగ్రహించి
తగఁ బరిగ్రహింపు. ఉద్యో. 1-98

వ. అని కాపంబిచ్చి పదంపడి యనుగ్రహించి భవదీయ వంశజాతుం
డయి యజాతశత్రుండను పెంపు గలిగి యుధిష్ఠిర నామధేయుం
డైన యొక్క సత్పురుషుని సంవర్జనంబున దురితంబులఁ బాసి
పుణ్యలోకంబు వడయువాడ వనిన. ఉద్యో. 1-201

అనుచరణము సం. వి. అ. న.

1. ఆచరించుట, ఓనరించుట.

సీ. పురుషోత్తముం డెల్ల భువనంబులును దాన, యఖిల భూతాత్మ
కుండై విహార, లీల విచేష్టించు నీ లోకముల నూయ, దొట్టి
యొక్కొకమరి పుట్టి పెరిగి, కర్మానుచరణముల్ గైకొని
వర్తించు. ఉద్యో. 2-318

2. అనుసరించుట.

వ. వాసుదేవానుచరణ వరాయణులగుచు వర్తించిన సాత్యకి కృత
వర్మాది యాదవుల నపలోకింపుము. స్వర్గ. 59

అనుచరత్వము సం. వి. అ. న.

సేవ.

ఆ. ...భూమి, సుర నృపాల వై శ్య కూడ్రులకును, నధ్యయనము బల
సమగ్రత వాణిజ్య, మనుచరత్వ మధికధనము లరయ
అను. 3-272

అనుచరించు సం. స. క్రి.

కొల్చు, సేవించు.

ఆ, ఒరులఁ గొల్చి తిరుగ వెరవులేని, యట్టి నీవు విరటు నెట్టి చందం
బున, ననుచరించువాడ వధివ చెపుమ. విరా. 1-87

ఆ. మత్స్య విషయ రాజ్య మహిమకు యుక్తుఁడు, గాఁ దలంచెనేని
గారవమున, నట్లచేసి భక్తి ననుచరించు నమాత్య, సుత సుహృ
ర్భటార్యయుతము గాఁగ. విరా. 1-188

అనుచరుఁడు సం. విణ. అ. పుం. (అ. ఈ. అ.)

1. సహాయుఁడు.

వ. గురుకృపాశ్వత్థామ... వికర్ణులు నేకోద్యోగంబునం దను తమ
యనుచరులైన యోధవీర సహస్రంబులతో రథంబులు దోలికొని
చని. భీష్మ. 3-120

2 కృతము.

క. నా యనచరలం చెప్పడ, మీ యెడ భయభక్తి లేక మిగిలి
మెలంగెనే. నా యధమని గండితుంగా, జేయుదు నటం తెతయుం
బ్రసిద్ధుం డయినన్
విరా. 1-201

అనుచారిక సం. విణ. స్త్రీ. (అ. రికా. అ)

పరిచారిక.

క. తన తలసీర యరసి య, వృషితారశ్నంబు వినయ నైభవము
సత్తి, తనువొందిన చుడింబునె, జనియెం గేయసుతానుచారి
కలబడిన్.
విరా. 1-308

అనుచారిణి సం. విణ. ణీ. స్త్రీ.

పరిచారిక

క. నా ను నీ వెచ్చో నిలుతే, పని మెయి వర్తిల్లు దనినఁ శాంచాలికి
నే, ననుచారిణివై తగఁ బంచిన గరువపుఁ బనులు నేర్చి చేయుదు
నందున్.
విరా. 1-108

అనుచితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉచితము కానిది, కూడనిది, ఆయుక్తము.

క. నీకుఁ దగు పదవి యిచ్చెద... హయశిక్షకఁడవగు, నా కొఁదియె
యిట్లు పలుకుటనుచిత మరయున్
విరా. 1-265

అనుచు దే. స. క్రి. (అంచు, అన్ను, అనువు, అన్ను, అంపు)

1. పోవునట్లుచేయు, పంపు.

వ దుర్యోధన దుశ్శాసన కర్ణ శకుని సైంధవ ప్రముఖం బగు దుష్ట
లోకంబు నధోలోకంబున కనచు నంతకు మదీయాంతరంగంబు
చింతాభర భుగ్నంబును నవమాన పంకమగ్నంబును గోపోద్విక్లం
బును నై వేగిరపడుచున్నయది.
విరా. 2-235

క. ...వృద్ధాంగనలం దోడుగ నప్పుడ, పనివి యనిచితిని జనంబు
ప్రస్తుతి సేయన్.
ఉద్యో. 4-276

2 సాగనపు.

చ. ...దారుక సాధియైన దివ్య శాం.చన రథమెక్కి యాశుణు
సాత్త్వత కుంజరు డేగె భక్తి శా.తని ననిచెన్ యుధిష్ఠిరుడు
దమ్మలు దానును శాదచారియై. సభా. 2-28

(అరుగు అప్రేర అనుచు)

అనుజ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

చెల్లెలు- తన తర్వాత బుట్టినది.

అ ...కొంది, అకట సింధురాజు ననుజ మగని, దునిమి తేటి రాజ్య
మని పలుకుదురు. స్త్రీ. 1-121

అనుజన్మి సం. వి. న్. పుం.

తమ్మడు- తరువాత బుట్టినవాడు.

చ. ...అచ్యుతానుజన్మిని దలపడ్డ నాతనికి మించి వృకోదరుఁ
డన్నరేండు నేసిన... బ్రహ్మ. 5-90
(జన్మని ... మించి వృకోదరు- అని పాఠాంతరము)

అనుజన్ముడు సం. వి. న్. పుం.

తమ్మడు- తరువాత బుట్టినవాడు.

క. ...ధర్మతనూజం, డనుజన్ముల దెసఁ జూచిన, ననిలసుతుం డిట్ల
నియె నాతని తోడన్. విరా 1-55

అనుజాతుడు సం. వి. అ. పుం.

తమ్మడు- తరువాత బుట్టినవాడు.

వ. యుధిష్ఠిరానుజాత సింధురథభక్తిభక్తిమాన బలవదరాతి ఖరాస్థిస్వ
నంబుల వలెన. విరా. 5-60

(అనుజాతి- అపపాతము- 'అనుజ' అని కొన్ని ప్రతులు)

అనుజీవి సం. విణ. (న్. నీ. న్)

1. ఆశ్రయించి జీవించువాడు.

క. అది తరువు విడిచి పోవక, హృదయంబున భక్తి పేర్చి నెండను

గాలిన్, బెదరఁ డృఢియై యెడఁ, పదకయందె ననుజీవి
గౌరవ మెసఁగన్. ఆచు. 1-152

వి. న్. పుం.

2. సేవకుఁడ, భృత్యుఁడు.

చ. ... మాటల చందము సూడ మీరు డ,స్సిన యటు బున్నవార
లను జీవులు లేడు తొలఁగి నేటి మాత్ర నెలుపుఁ డెల్లి వైకొని
యరాతుల గెల్లము లాపు వచ్చినన్. శల్క. 2-33; అశ. 2-34

అనుజీవిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఆశ్రయించుకొని జీవించుచది.

వ. కాపుర నిది "మరనుజీవిత యనియును, ననుప్రళ యనియు,
ననుకంపనీయయనియు నన్ను విడువక, వా యనుగమనంబున,
కొడంబడు " మనెన నట్ల చేయుదుఁ; బ్రాణ సమానవైన నిన్నేల
విడుమ, నోడకుండుము నలుండు తన దేవి నాశ్వాసించుచు.

ఆర. 2-75

అనుజుఁడు సం. వి. అ. పుం. (అ. ఆ. అ.)

తమ్ముఁడు, తరువాతఁ బుట్టినవాఁడు

క. అను పలుకులు కర్ణ రసా,యనము లగుడు నయ్యుధిష్ఠిరానుజుఁడు
ముదంబున దేలి. విరా 2-361; సభా. 2-102

అనుజ్ఞలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశింపనిది, అప్రకాశమైనది.

సీ. కాశ్యయొప్పద మాఁడుకట్ట నుజ్జ్వలము చేయంగ. విరా. 1-228

అనుజ్ఞ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అనుమతి, ఇయ్యకోలు

ఆ. ఎవ్వరేని యింటి కెద్దియే నొకటికి, నన్ను బంపఁ దగునె నిన్ను
నాఁడ, కొలుచు నెడ ననుజ్ఞ గొననె నీచములగు, పశుల కేను
జాల కునికి నెప్పి. విరా. 2-96

అనుజ్ఞాతుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

అక్షమతి యాయఁబడినవాఁడు.

వ. అనిన విని సంజయుండు... భీమాద్వచ నకుల సహదేవ సాత్యకి
ద్రుచద విరాటుల నీక్షించి "మీ యందఱచేత ననుజ్ఞాతుండవకదా
పోయి వచ్చెద..." యనుటయు. ఉద్యో. 1-381; ఆశు. 5-468

అనుజ్ఞానము సం. వి. అ. న.

సమ్మతి, అంగీకారము.

క. దీనికి ధృతరాష్ట్రుని ననుజ్ఞానము వడయుడును మనకు సమకూరు
ధరి, శ్రీరాథ భవదభిప్రాయానుగుణైశ్చర్య మతిశయంబునఁ
శ్రీశిన్. సభా. 2-100

అనుతాపము సం. వి. అ. పుం.

1. తాను చేసినది తప్పని యెఱింగి దాని, గూర్చి పిదప వగచుట, పశ్చా
త్తాపము

వ. అనిన ధృతరాష్ట్రుండు... బలవంతుల తోడి విగ్రహంబు పరిహ
రించుట లగ్గు నా వచనంబు ధర్మోపేతంబు దీని నతిక్రమించి
యనుతాపంబు సేయక యిప్పుడు జూదం బుడిగి యెప్పటియట్లు
యండట కార్యం బనిన విని దుర్యోధమం డతని కిట్లనియె.

సభా. 2-148

2. పరితాపము, పరివేదనము.

ఆ. నీకు వృద్ధసేవ లేకున్కి యిప్పుడు, నాకు, దెల్లమయ్యెఁ బ్రాకట
ముగఁ, గోపమును మనోనుతాపంబుఁ బొందుచో, ధీరు డవుడ
యడుపనేరవలదె.

ఆర. 6-88

అనుత్తమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మిక్కిలి యుత్తమము, దేనికంటె శ్రేష్ఠము లేదో అది.

క అనుత్తమంబయిన యిమ్మహోస్తవము పఠించిన వినివను వ్రాసిన
శ్రీయును నాయువుఁ బెంపుఁబేరు నొసఁగు జనులకన్.

శాంతి 2-59

2- ముఖ్యము, అవశ్యాచరణీయము.

క అన విని గృహస్థులకు నే, పని ముఖ్యం బలియై గిరిజ సకుంతి నీ, అన
కారాధన మతనికి, నన త్తమంబైన ధర్మమని నిరూపించెన్.

అను. 5-36

అనుత్తరము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

మిక్కిలి శ్రేష్ఠము.

క, గురు శశ్రూషకులును స, శ్రవరతులు శమ దమ వినిర్మలాత్ములు
దుర్భుత్వ రహితులును నిల్తు రను, త్తరమగు నచ్చోట గోప్రధాన
పరులతోన్.

అను. 2-467

అనుత్సాహము సం. వి. అ. పుం.

ఉత్సాహములేమి.

మధ్యాక్కర...తత్పిద్ధి, యలయక యుత్సాహవంతుడు వడయు
నట్ల మత్సాహ, మొలసి దైవపరుడడి వడయంగను నోపునె
యెందు.

అర. 1-234

అనుత్సాహి సం. విణ. న్. పుం. (నీ-నీ-న్)

ఉత్సాహము లేనివాడు.

తే. నేను కయ్యపు శకునంబు తెన్నియేరీ, గంటి నీవనుత్సాహివి
గాగవలదు.

ఉద్యో. 3-41

అనుదాత్తత సం. వి. అ. స్త్రీ.

నైచ్యము, నీచభావము.

ఉ. భాండవ మేర్చె...మహానుభావుడీ, తం డొక మర్త్యుజేరి యను
దాత్తత నెమ్మెయి గొల్చువాడొకో

విరా. 1-85

అనుదాత్తము సం. వి. అ. పుం.

నీచైస్వరము, ఉదాత్తమదాత్త స్వరితములలో రెండవది. ఉచ్చారణ
సాధనను లగు తాల్యాది స్థానముల యధోభాగమున ఉత్పన్నమగు అచ్చు.

వ. ఒక్కనాడు బలి యను రాజు గంగాఖిషేకార్థంబు వచ్చిన
వాడయ్యింధన బంధనంబున నుడియు యుదాత్రానుదాత్తస్వరిత
ప్రచయ స్వర భేదంబు లేర్పడ సలక్షణంబుగా నేనంబులం జదు
పుచుఁ దరంగఘట్టనంబునం దన యున్న దరిం జేరవచ్చిన వానిఁ
దీరంబుఁ జేర్చి. ఆది. 4-230

“నీచైరనుదాత్తః” - పాణిని అష్టాధ్యాయ.

శ్లో. “ఉదాత్త శ్చానుదాత్తశ్చ స్వరితశ్చ త్రయః స్వరాః”

ప్రయత్నప్రేరితో వాయుర్మథోర్వభాగే ప్రతిహతోఽచం సిప్పాద యతి
స ఉదాత్తః. ఏవ మథో నిష్పన్నోఽచ్ అనుదాత్తః, తాల్యాదిషు
సభాగేషు స్థానేషు సిష్పన్నోఽచ్ అనుదాత్తః” సిద్ధాంత కాముడి.

అనుదినము సం. వి. అ. న.

పశ్యహము. ప్రతిదినము

ఆ. ...గుఱ్ఱములకు వలయు, తెఱఁగులెల్లఁ జాల నెఱుంగుదు రూపుగా
నరయ నేర్తు వాని ననుదినంబు. విరా. 1-94

అనుదీప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వెలిగింపఁబడినది.

వ దీపమున ననేకమలగు దీపములు పరంపరానదీప్తాకృతులై
వ్యాపించు చందమున. శాంతి. 6-97

అనుద్యూతము సం. వి. అ. న.

రెండవ జూదము, పునర్ద్యూతము.

౪. కావున వారల ననుద్యూతంబుఁ బరాజితులం గావించి విరళదేశ
నిర్వాసితులం జేయుట కార్యంబనిన దృతరాష్రుం దొడఁబడి
యప్పుడ యనుద్యూతార్థంబు ధర్మనందనుం దోడి తేరం బ్రాతి
కామిం బంచిన. సభా. 2-274

అనుద్వేగము సం. వి. అ. పుం.

అవ్యాకుల చిత్తత, మనస్సాన్వితము.

క. స్వాగతమే మీ యిద్దఱు, యాగమనంబునకు హేమ వసు కోర్కి
యను, ద్వేగంబున నెఱిగింపుడు, వేమ యొడఁగూర్చు నెల్లి
విధముల దానిన్. ద్రోణ. 2-382

అనుధావ్యమానుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తఱుమఁబడుచున్నవాఁడు.

వ. అన్నగరంబు రాజునర్థంబు మ్రుచ్చిలికొని మ్రుచ్చులారెళుల చేత
ననుధావ్యమానులై మాండవ్య సమీపంబునం బాటి యయ్యాశ్ర
మంబులో డాఁగిన. ఆది. 4-261

అనునయము సం. పి. అ. పుం.

1. ఓదార్పు, ఊఱడించుట.

ఉ. భేదము దక్కు మీక్షణమ కీచకు దండితుఁడేసి నీకు నా, హ్లాద
మొనర్తు నేనని నయంబునఁ గేకయ రాజవృత్తి య, శ్వాపర
వృత్తితో నననయం బొసరించిన నయ్యసత్యసం, వాడిని పూన్కి
పాండు సుతవల్లభ యాలమనేసి యిట్లనున్. విరా. 2-160

2. ప్రార్థనము, బతిమాలుట.

వ. ఆద్దశార్థ పతికి విందుపెట్టి కిట్నంబు లిచ్చి యతని యనునయా
లాపంబులు గైకొని యనిచి పుచ్చిన. ఉద్యో. 4-391

వ. తానును శత్రుఘ్నండును రామానునయార్థంబు చితకూట
శైలంబున కరిగి ఆర. 6-308

3. విన్నపము, విజ్ఞాపనము

చ. కినుకయు మాను మేలె మునికిం గుపితత్వము శాంతవృత్తి నా,
యనునయ మాదరింపు విను మల్పితపంబులచేతఁ గోలుపోదునె.

ఆశ్వ. 3-35

అనునయించు సం. స. క్రి.

1. ఊఱడించు.

చ. భీమసేను దెస మరలి చూచి సాంత్యన వచన సమేతంబుగా
నతనిం గొఁగటం జేర్చి యనునయించి. విరా 1-178

2. బతిమాలు.

వ అని మఱియు ననేక ప్రకారంబుల దివాకరు ననునయించి
యెట్లును గ్రమ్మఱింపనేరక. ఆర. 7-334

తే. అనిన ధృతరాష్ట్రుఁ డాపగాతనయు భక్తి ననునయించి రాధే
యునిఁ గినిసి... ఉద్యో. 1-255

3. సంభావించు, ఆదరించు.

వ. ఆ భుజంగపతి శాంధవులు దదీయ పత్నీ పుత్ర సహితంబుగా
సమ్మహీసురవరు పాలికిం జనుదెంచి మృదుమధుర వాక్యంబుల
ననునయించి. కాంతి. 6-568

అనునీతుఁడు సం. విణ. అ. పుం. (అ. ఆ. అ.)

అనునయింపఁబడినవాఁడు.

చ. ...ఆజాతశత్రుఁ డూర్జితఁ డజితుండు నీ సుతులు సేసిన యెగ్గు
దలఁచ దాతనిన్, ధృతి ననునీతుఁ జేయుము. ఆర. 1-51

అనుపగతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందనివాఁడు.

మ. నవతాదూర పురాణతానుపగతానానాత్వ సంశోభితా-

విరా. 4-275

అనుపము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపమానము లేనిది, సాటిలేనిది

క. విను కొడుకు గొన్న వేదరుఱు కొని కొట్టిన తిండి కాఁడు కటిలుం
డతఁ డా, జనపతి చందము ధర్మజు, ననుపమశీలాఱు నెఱుఁగు
దచి యట్లుఁడెన్. ఉద్యో. 1-56

అనుపమానము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపమానము లేనిది, సాటిలేనిది.

తే అనుపమాన భోగములకు నాస్పదంబు.

విరా. 2-52

అనుపమానుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సాటిలేనివాఁడు, అద్వితీయుఁడు.

సీ. నారాయణుం డవ్యయుండు...యజరామరు ననుపమాను.

కాం. 4-31

అనుపమితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పోల్పబడనిది, సాటిలేనిది.

చ. అనినఁ బరివ్రతాతిలక మాతని కిట్లను నయ్య మత్ప్రియుం,
డనుపమితక్షుధాచలితుండై చనుదెంచిన. ఆర. 5-14

అనుపముండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అద్వితీయుండు, సాటిలేనివాడు.

క. విను మనఘ యింక సుకృతంబునకుం జొర దుష్కృతంబు
పొంతకుఁబోనే, ననుపము నచ్యుత నవ్యయు, ననంతం జెందెన
ననామయత నవ్విష్టున్. కాం. 5-405

అనుపమేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పోల్పరానిది, సాటిలేనిది.

ఆ తనదు జాలబింబ మనుపమేయ ప్రభా, పటల జటిల గగన భాగ
మగుచు, నుల్లిసిల్లి జగము తెల్లను విలసిల్లఁ బూర్వశిఖరి మీఁదఁ
బొడిచె నినుడు. ఉద్యో. 2-114

అనుపయోగ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపయోగింపఁకగనిది, ఉపయోగమునకు రానిది, అనుభవించఁగనిది.

వ. కావురుష లక్ష్మీవిలాసంబునుంబోలె ననుపయోగ్యంబును.

విరా. 2-323

అనుపాధికము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపాధిరహితమైనది.

క. నలునకును రవికిని శశాంకునకును గ్రహతారకములకును
తేజం బెవ్వని వలన నావహిల్లెడు, ననుపాధిక తేజః గొల్తు నవ్వి
క్యాత్మున్. కాం. 4-221

అనుపాల్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పాలింపఁదగినది.

మ. ఈ త్రిలోకములు నస్మద్బాహువజ్రానుపాల్యము లే నిండుఁడ
ఆది. 7-278

అనుపు దే. స. క్రి. అన్న

1. అనుచు, పంపు.

క. అనుటయు ననఘా తెలియ, స్విమ మిది నా తోడ సాశ్వవిభునకు
నే గూర్చినదాన నతని పాలికి, ననుపుము నన్ననిన గాదె యని
చితి మగుడన్. ఉద్యో. 4-308

అ. సమర మరణ మొండె విమల తపమునకుఁ, జొచ్చి యందు నిలిచి
చచ్చుటొండె, వలయు నస్మదీయ కుల ముఖ్య లిట్టుల, నడపి
రనుపు నన్ను నడవి కనఁప. ఆశ్ర. 1-27

2. వీడ్కొలుపు.

తే. అతిని దీవించి నీవు పొమ్మచటి కేము, నరుగుదెంచెదనుని ప్రీతి
ననుప నరిగి ఉద్యో. 3-146

3. సాగపంపు

క. మును పాంచాల విభుని వీడ్కొని ధర్మజు భీము నరు నకలు సహ
దేవుం, గని యనుమతుడై యందఱు, ననుపగ మన్ననలు వడసి
యరిగెం ప్రీతిన్, ఉద్యో. 1-61

తే. నీవు చక్కనిదానపు నెలఁత ధైర్య, రహితచిత్తులు మగవారు
రాజు దీనిఁ, దలఁచి భయపంది నిన్ను నీ వలచునెడకు, నరుగు
నట్లుగఁ బ్రార్థించి యనుపు మనయె. విరా 3-59; ఉద్యో. 1-47

అనుపూర్వము సం. అవ్య.

అనుక్రమము, వరుస (ఒకరి తర్వాత వొకరు)

శా. ...రంగ మధ్యమన సంతన్ నిల్చి రుద్యద్గుణ, శ్రేణీరముల్లులు
ధర్మజ ప్రముఖులై జ్యేష్ఠామపూర్వంబుగన్. ఆది. 6-10

అనుపేక్ష సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఉపేక్ష లేకపోవుట.

గాఢసర్వానుపేదా-

సౌ. 1-240

అనుబోధ్యుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

పోషించుచువాఁడు, ఒకఁ యాఁగములే జేయుచువాఁడు, ఇతఁడు బ్రతుకుచున్నాఁడు.

ర. అ. మా నీ ప్రవర్తన, నీ స్థితి వీరటుం నీ బోధ్యుల నెట్లను బోరె బోజనాచార్య, నీకుల మారలకు కెమ్మి కలుక యుండు.

సౌ. 1-40

అనుప్రమోది సం. విణ. (న్. నీ. న్)

సంతోషించుచువాఁడు.

మాతని. మదన సురభేదీ మానసాన ప్రమోది

సౌ. 1-189

అనుబంధము సం. వి. అ. పుం.

1. సంబంధము.

వ. వారలు దూరంబు నని యొక్క విపుల వటులు పొంత విశ్రాంతి పొంది నీ సంఘమువలఁకిం జనిన హృదయంబుతోఁ దదీయ కార్య చింతాధరంబు పట్టుకొనిఁ దదనుబంధ సంభాషణంబులు సేయు చుండి రక్కడ.

శ్లో. 2-48

2. కట్టు, బంధము.

అ. మూత్రము నఁ బురీషమున నూనుచును గర్భమునఁ బ్రవర్తనముఁ బొంది వెడలి, సంతతానుబంధ సంసార గుఱివ, వైశ్యుఁ డగుచు నుండు మానవుండ.

శాంతి. 4-292

3. సంసార బంధము.

ర. ఆ పూర్ణ తేజ డవగత, పాపుఁ డపార్వత భవానుబంధుఁడు.

అది. 2-181

4. యోగము, కూడిక.

చ. వినము జరాబంధమున వెండ్రుక తండముఁ బండ్లు వీనులుం, గనుఁ

గవయన్ జరం బొరయఁగాని యొకప్పడఁ దృష్ట జీర్ణగాదు.

అను. 1-147

క. అది సర్వదోషముల కా, స్పద మది దురిత క్రియానబంధంబుల
కన్, మొదలు. ఆర. 1-25

అనుబంధించు సం. అ క్రి.

అవ్యవధానముగాఁ జేరు, అపసూతమగు.

వ. వేలులను బంధించు మేలు లట్ల కీళ్ళును ననుసూతంబులై
తొడరు నాకర్ణింపుము, కాంతి. 4-71

అనుబద్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. లగ్నమైనది, ఆసక్తిగలది.

ఆ వినుము దీప్తవైర వృత్తియఁ గ్రోధ చింతనము లేక వాక్కు
మనము నొక్క, చందమగుట సకల జనముల కనుబద్ధ, సంపదాప్తి
పరమ సాధనంబు. ఆశ. 2-75

2. సంబంధించినది.

ఉ. ఆ ధృతరాష్ట్రు చేసిన యనర్హ మణిప్రకరానుబద్ధ శో, భాధృతి
నొప్పుచున్న సభ. సభా. 2-162

అనుభవము సం. వి. అ. పుం.

1. ఉపయోగము.

సీ. ఎడనెడఁ గొనివచ్చి యిచ్చిర వానినెల్లను వేడ్క ననుభవించిన
విధంబు. — కే- సలిపి యనుభవ మొల్లక చనఁగ. ఉద్యో. 3-178

2. భోగము.

క. తనవారుఁ దానుఁ గూడఁగ, ననుభవ సుఖమందఁ జేని యది
రాజ్యమె రా. జనకు భవత్పరిజనములు, ననుజన్ములు బ్రదికి రేలు
మఖల ధరిత్రిన్. శల్య 2-70

ఆ అన్నమిడిన మణిమయావాస శయ్యాస, నములు నమృత భోజ
నంబు హృదయ, మాల్య లేవనములు మహనీయ మహితానుభవము,
జీరత నొందు దినమనఁదు, అను. 2-376

3. సుఖదుఃఖ రూపక మైన కర్మఫలము పొందుట.

క. ఆనుభవము మ్రొంగు కాంతి, గనుచది సెర్పేన సత్రకాళం బది
దా, విను తలపునకును బలుకునకు నగమ్యము గర్మముల కగో
చర మనఘా. కాంతి. 4-199

వ. సంసారంబున మాతృపితృ సోదర దారపుత్ర సహస్రంబు లనుభవ
గోచరంబులయ్యె నందెవరికి వగచెన వని. స్త్రీ 1-26

4. స్మృతి భిక్షానము, ప్రత్యక్షాదిజ్ఞానము.

చ. మనసును దాన వాయువును హానిని గూడి వెలార్చు వాక్కు నా,
త్మని వలనన్ భవద్వచనమున్ జనకానుభవంబు చొప్పయైనను
విను కార్యమున్ గుఱించినం దగ వాగనువర్తనంబు పేయనవలె
సెన్ మనంబునకు నమ్మెయి గల్గుట నట్లు నెప్పితిన్. ఆశ్వ. 2-17

తే. అవ్యధంబున కా రాజు నంగనయును, మనము లద్భుతరసమున
మునుగుచుండఁ, గల యొకో యిది నిక్కమ కానివాఁడు, మిగుల
ననుభవ గోచర మగునె యిట్లు. ఆను. 2-320

అనుభవించు సం. స. క్రి.

1. ఉపయోగించు.

సీ. ఎడ నెడఁ గొనివచ్చి యిచ్చిన వాని నెల్లను వేడ్క ననుభవించిన
విధంబు. -తే- సలిపి యనుభవ మొల్లక చనఁగ. ఉద్యో. 3-173

2. తిను, భుజించు, ఆరగించు.

తే. యోగి యెట్టి ఆహారంబు బడగవలయు, నాతఁ డెచ్చింగి
బోజ్యంబు లనుభవించి, బలము వడయువాఁ డిది నాకుఁ దెలియఁ
జెప్ప,వే జనస్తవనీయ సమిధబుద్ధి. కాంతి. 5-591

తే. తల్లి చన్నుల పా లేను ద్రావ నెట్లు, లాననే పలు తెఱఁగుల తేని
యలును, ఖండకర్మరతోడి దుగ్ధంబు లనుభవింపఁ బడవె
యన్నియు నిత యింపు గావు. కర్ణ. 3-216

3. భోగించు, రమించు.

ఆ. అట్టులున్నఁ జూచి యత్తన్ని మగవారు, భోగపరులు దాల్చి

పొలఁతు లందుఁ గలుగు నవ్విధంబు గాక యే గోరంగ, ననుభ
వింప కునికి యగునె నీకు. అను. 2-15

4. పొందు.

వ. పాణిగ్రహణ మహోత్సవంబు ననుభవింపుమని పలికిన. అను. 2-21

తే ... సల్లాపరసము ననుభవించుచు నల్లనల్లన లతాంగి, యరిగె
నర్తన ముడిపోపాంతమునకు. విరా. 3-42

వ. రాజ్యాభిషేక శోభనం బనుభవింపుమని. శాంతి. 1-371

5. సుఖదుఃఖములను పొందు.

వ. ఈ కాశభలంబు భవదజ్ఞాతవాస వత్సరంబున ననుభవించి తదనంత
రంబు శాశ్ర మోక్షంబు వడయుము. విరా. 1-87

ఆ. తగిలి జరయు దిజయు దైవవశంబున, నయ్యెనేని వాని ననుభ
వింతు గాక. ఆది 3-193

అనుభావము సం. చి. అ. పుం.

1. ప్రభావము, మహిమ.

తే. ఆతఁ డభిభక్తి దలచె దేవానుచరుని, నపుడ యక్కండధారుఁడు
నరుగు దెంచె, నరుగుదెంచిన నతఁడు నిజానుభావ, జనిత గంధ
పుష్పములఁ బూజన మొక్కె. శాంతి. 5-357

వ. త్రిపురంబులు సంగతంబులు గాకున్న నసాధ్యంబులై వెలయ
వలయునని పల్కిన నద్దేవుండు మీరు పురత్రయంబును స.పాదించు
కొనుం దే నమృతోమభావంబులఁ బొందునట్లుగా నిచ్చితి నని నిజ
స్థానంబునకం జనియె. కర్ణ. 1-261

2. అనుభవము, పొందుట.

వ. సూర్యతయ పవననందనాదుల నరక దుఃఖానుభావంబులు మా
దేసిన వెడ మాయంబులగుట నీకుఁ దెలిసె. స్వర్గ. 49

అనుభావము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుభవించగినది.

వ. రాజులకు జయోపజయంబు లనుభావ్యంబులు. మద విషాదంబు

లనాదరణీయంబులు.

కాంతి. 3-87

అనుభావ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుభవింపదగువాడు.

మాలిని. భరిత భవన శేఖో భవ్య యోగాన భావ్యా. భీష్మ. 1-508

అనుభుక్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అనుభవము.

నీ ...నీ, నగు పుణ్య జలముల సగరసుతులు సిక్తులై స్వర్గాపభుక్తిఁ
బ్రాపింతురు, గావున దేవి యుద్దేశపథము, నందుండి వసుమతి
కొందంగఁ జనుదేర, వలయు. ఆర. 3-80

అనుభూతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుభవింపబడినది,

వ ప్రేతపత్యనుభూతోఽష్టికంబైన యాపార భూభాగంబు ననుక
రించు కురుక్షేత్రంబు దణియు ననుయంబున. కాంతి. 2-64

అనుభూతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అనుభవము.

తే. ...తస్మిన్యావరతలేని, యట్టివానికి నడుండు పేమాదులిచ్చి,
పొరయుఁ బదియేడ్లు నర కానుభూతి నడయె. ఆను. 2-36

అనుభోగము సం. వి. అ. పుం.

అనుభవము.

క. అనుభోగయోగ్యములుగా, ధనరాసులు భూషణములు రాసీ
నివహంబును గాంచనమయ శయ్యాశయములు ముని కిచ్చె
హృదయ సంతోషముగాన్. ఆర 3-115

అనుమతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సమ్మతించబడినది, అంగీకరింపబడినది.

క. వారలు లేరట పో పెరి, వారలఁ దగు భంగి మరకు వశ్యులఁ
జేయన్, భూరిబలయుతమగుటయ, కారణమను టచుమతంబు

గాదే మచకున్.

విరా. 3-112

వి. అ. న.

1. సమ్మతి, అనుమోదము.

క. తగు పని జుదొక్కించుచు, ద వెఱిగెడు హితుల కనుమతంబుగఁ
జేయన్, జగతి సురవర కార్యము, లగు వారికిఁ గలుగు విధి
సహాయత్వంబున్. సౌప్తి. 1-33

2. అనుజ్ఞ.

క. ధనధాన్యంబులుఁ గూర్చుట, జనపతి యనుమతము లేక చన దతని
కి దా,న ని రూఢి శ్రద్ధ గలిగినఁ, జనుచది సుపవిత్రయగుట జగతి
నాథా. శాంతి. 2-227

అనుమతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

సమ్మతి, ఇష్టము.

వ. అనిక నడఁడు వికసిల్లుచు, నను నమ్మెయి నేలికొనిన నలినా
నన నీ, యనుమతి నేయనె యొక్కడఁ, జను దెంచెద నేటి రాత్రి
సమ్మదలీలన్. విరా. 2-268

2. అనుజ్ఞ.

వ. వారలం గల మం గనుంగొని, యట్లగాక మీకుం బోలిన తెఱంగు
నేయుం డనిన నదియ యనుమతిఁ గైకొని సరభసంబునం జను
దెంచి. విరా. 3-18

అనుమతించు సం. స. క్రి.

నెలవిచ్చి పంపు.

చ.పను భవదీయ సమాగతిఁజేసి ధర్మసం,స్థితమతి నైతి న న్ననుమ
తింపు గుణాకర పోయివచ్చెదన్.

వ. అని వానికిం బ్రదక్షిణంబునేసి వీడ్కొని చని కాళికుడు.

ఆర. 5-144, 145

అనుమతివడయు మిశ్ర. స. క్రి.

అంగీకారమును బొందు.

వ. అమృహీసురపరేణ్యు ననుమతి వడసి పాండవులు పాంచాలిం
బురస్కరించుకొని. విరా. 1-147

అనుమతిసేయు మిశ్ర. స. క్రి.

1. అంగీకరించు.

వ. నన్ను విరాటుండు మున్ను నీవెందుండు దని నిరూపించెనేని
యధిష్ఠిరు గోష్ఠంబుల కధిష్ఠాతనై యుండుదు ననియెడ నని పలి
కిరఁ గౌతేయాగ్రజు డిది యుక్తం బగునని యనుమతిసేసి
పాంచాలి నాలోకించి. విరా. 1-102

2 ఆజ్ఞ యిచ్చు.

సీ. అనిక్రమంబున వారలంఘు విండులు పెంపెలార వేర్వేల
దొగడి, -ఆ- గొనయగులు వదల్చ వనుమతి సేయుడు వారు
నట్లచేసి తేర. విరా. 1-172

వ. దీన మజ్జనంబు సేయుఁ డని యనుమతి సేసిన. శల్య. 2-172

3. ఇష్ట ప్రకారము నడచు.

క. అనిన నతఁడు వికసిల్లుచు, నను నమ్మెయి నేలుకొనిన నలివానన నీ
యనుమతి సేయనె. విరా. 2-266

అనుమతుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. అంగీకరించినవాఁడు.

వ. నన్ను విడువక నా యనుగమనంబునకు ననుమతుండవు గమ్ము.
ఆర. 2-75

2 అనుజ్ఞ పొందినవాఁడు, అంగీకారమును బొందినవాఁడు.

వ. అది సేయుటకై యమృహాత్ములకు విజ్ఞాపనంబు సేసి.

క. అనుమతుఁడై విజయుఁ డా,తనిమీఁద నికాత విశిఖతతి వజపి.

ద్రోణ 3-52;53

అనుమరణము సం. వి. అ. న.

సహగమనము, భార్యభర్తతోఁ గూడఁ జితిఁ జొచ్చుట.

క. తెని యనుమరకమున వన, మేమి విడిచిపట్టి కాంత మేలి
పరమికిం, దాను నెత్తుడును సరిగి య నూనస్థిత సుఖము లందు
చూడుట వందున్. కాంతి. 3-384

ఆ. కట్టుగాక కతుల య లెమి కమములు, నగుదుఁ జి.తదక్కి. యను
సకలము, సేరిలేని సుత సిద్ధింతుఁ బతి సమే, కంబు గాంగ న
న్నిశాంబులకు. అను. 5-301

అనుమానము దే. వి.

1. సందేహము, సంశయము.

క. చతుడెంచి కాంచి నానే, ర్పిత తెలుగున విన్నపంబు సేసితి నన్నుం,
బ గొనఁ బలచిర నేలెడి, దనమానము గలిగేనేని నరిగెన నధిపా.
విరా. 1-270

క. జననీ వధంబు చేసిన, నన-మానమె నరకమగుట. కాంతి. 5-267

2. ఎవ్వరు కందురో ఎవ్వరు వి దురో యన్న యశుసు.

క. నీని మియ్యెడఁ జెప్ప సొం బ్రొద్దనుమానము లేక మాటలాడుట
దగ డీవును బొ మ్మెడను నా దకు, పని సేసెన ననియె గమల
ప్రశ్నతయన్. విరా. 2-268

(ఇది తెలుగు పదమని ఆ. శే. 32. సంస్కృత పదముగాఁ గొందఱు
చేర్చిరి. కాని సంస్కృతమునఁ బై యర్థములు గాన రావు. తెనుగున
మాత్రమే కలవు.)

అనుమానించు దే. అ. క్రి.

1. ఊకు, వెనుదీయు.

మ. ...వానిం దలవట్టి వంచుటయు నేపుం జేవయుం దోచ వాఁ,
దనుమానింపక బెట్టదల్చికొని కోపాటోప దీప్తాంగుడై.
విరా. 2-340

2. సందేహించు.

మ. అనుమానింపకు తోడఁ బుట్టువులు గారా తున్నితూటాడి నెం,దును
గ్రొన్నెత్తురు లేలులై పఱవ నిండ్రం డుగ్రకన్ దై త్యులన్.
కాంతి. 1-287

అనుమృతి సం. ని. ఇ. (స్త్రీ)

సహగమనము.

సీ. ...కనుమృతి కలకక నమరియున్న, యా బలదేవ మ రాంతక
మహిమలకు ... మౌ. 204

అనుమోదము సం. ని. అ. పుం.

1. సంతోషము,

క. ...నటుతురగగతి స్ఫురణానుమోద లీలా, భరితుఁ డగుచు వేగి
రంపుఁ బయనముల దగన్. ఉద్యో. 1-63

2. అంగీకారము, సమ్మతి

సీ. ...మానినీ త్రివిధములౌ మానసపాచిక, కాయకంబులఁ జాత
కంబులందుఁ, బరధనాపేక్షణ పాపానుమోద ధర్మద్వైషముఖ
ములు మానసములు. ఆను. 5-174

అనుమోది సం. విణ. (స. నీ. న్.)

1. సంతోషించువాడు.

ప్రగ్ధర-సాఫయచ్చేతః ప్రసాద ప్రసృమర విమల ప్రౌఢ బోధాను
మోదీ. సాప్తి. 2-184

2. అనుగుణమైనది. యుక్తమైనది, ఓప్పిరమైనది.

తే, ...అహింసానుమోది, శ్రోధరహితంబు, నిర్మల బోధయతము
...యైన చిత్తంబు గల నియతాత్మకులరు. ఆను. 1-378

అనుమోదించు సం. అ. క్రి.

1. సంతోషించు.

క. మనుమని జయప్రయాణం, బనుమోదింపంగ నా సుధాంకుఁడు
సనుదెచ్చిన కరణి గొడుగు కుంతీ, తన యాగ్రజుమ్రమాల నతినిత
ప్రభ నొప్పెన్. ఉద్యో. 4-121

క. విప్రవరుండు మునిజనములు పూజనము లొనరింప భేదరు, లను
మోదింప విహరించె నప్రతిహతుఁడై. శాంతి. 5-361

స. క్రి. సమ్మతించు, అంగీకరించు.

క. ఏవఁ డెమ్మెయిఁ జెప్పిన, నా వసుధాధిపుఁడు దాని ననుమోదిం
చున్, భావము సంతోషక్రి, భావితమగుచుండఁ గురు నృపాల
ప్రవరా. కాం. 4-341

అనుయాతి సం. విణ. (న్. నీ. ని.)

వెంబడించువాఁడ, అనుయాయి.

మాలిని. అపరిమిత విభూతీ యప్రమత్తానుయాతీ. అశ్ర. 1-186

అనుయానము సం. వి. అ. న.

వ. మన మలరంగ నిల్చి జనమాన్యునిగా నను జేసి ప్రీతి నే, ననుపగ
వచ్చి చేయు మనుయానము యజ్ఞతురంగ రక్షకై. అశ్వ. 4-94

అనుయాయి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

వెంబడించువాఁడు, అనుచరుఁడు.

ఉ. అమ్మెయి నూరకుండ ననుయాయి జన్మములు పెక్కు లాడి
చి, త్రమ్మ కలంకదేర్చి. మాస. 167

అనుయుక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

అడుగఁబడినది.

క.జగతీశ్వర నీ, వినుతోపదేశమున భవ,దనుయుక్తము లెల్ల
నడచు నవికలభంగిన్. అశ్ర. 2-51

అనుయుక్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ

ప్రాప్తి, పొందిక, యోగము.

నీ. పాదపాయూపస్థ పాణి వాక్కులు విను, మధ్యాత్మములు తత్ర-
మానుయుక్తి, గంతవ్యమునునిసర్గంబు నానందంబు, గర్తవ్యవక్తవ్య
కములు నయ్యె. కాం. 6.90

అనుయోగము సం. వి. అ. పుం.

ప్రశ్నము.

తే. భక్తి మనకునై పూజించి బంధుజనుల నందఱు దత్తదౌచిత్య

మఖినుతముగ, నాదరించి వారల కుళలానుయోగ, విధము నచ్చ
తక్కువముగ విస్తరించి. అశ్వ. 3-18

అనురంజనము సం. వి. అ. న.

సంతోషపెట్టుట.

తే ఇట్లు దమశమ వర్తిల్లు నెడల సకల, జనములకు హృదయాను
రంజన మొనర్చి. విరా. 2-8

అనురక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

3. అనురాగము గలది.

ఉ. ...నీవు పాండవుల్, సజ్యతఁ దండ్రి చిత్తము ప్రసన్నతఁ
బొందఁగఁ గొల్చి యున్ని, పాత్రాజ్యముగాఁ దలంతు రనురక్త
మతిం దమకున్ ధరాధిపా. ఉద్యో. 8-842

అనురక్తి సం. వి. ఇ. (స్త్రి).

అనురాగము, ప్రేమ,

సీ. ...అపార్థ పాత్రుని జూపి మా యేవురఁ మాటుగా మీ రిక్కు
మారవరుని, గైకొని తగనెల్ల కార్యజాతంబును, నడపుచు నను
రక్తి నాఁడు నాటి, కెక్కుడగుచు నుండ నీకని యుల్లంబు,
రంజిల్లి సమ్యగారాధనంబు, నందు సంప్రవణుల తగుడయ్యె.

మహా. 18

ఆ. ...కిచకాధముఁడు నిజానురక్తి దెలుప వప్పశించు. విరా. 2-45

అనురక్తుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. అనురాగము గలవాఁడు, ఇష్టుఁడు.

వ. ఇట్లు సన్నద్ధులై వెలి వీడు విడిసి తమకు ననురక్తులైన రాజుల
పాలికిం దగు దూతలం బుచ్చిరి. ఉద్యో. 1-50

ఉ. రాజులు భక్తిఁగొల్పఁగ ధరావలయం బఖిలంబు దర్పవి, భ్రాతృ
వృత్తి నేలి యనురక్తులఁ బ్రోచుచు. శల్య. 1-67

2. సంతుష్టుఁడు.

వ. తాను (యుధిష్ఠిరుఁడు) మఱియు ననేక దేశాగతులైన జనంబుల

నన్నపానంబులం గనక వస్త్రాని దానంబుల ననురక్తులం గావించి.

అశ్వ. 4-212

అనురతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అనురాగము, ఆసక్తి.

తే. ...దివంబు, రాత్రియును యోగసేవారురతి నివాత, దీపమును
బోలె వెలుగు నాత్మీయమూర్తి గనుచు. కాంతి. 6-38

అనురాగము సం. వి. అ. పుం.

ప్రేమ.

క. ...నిమగ్న, మనురాగమునఁ గొలువఁగా నియ్యెడకున్.

విరా. 1-269

అనురాగించు సం. అ. క్రి.

ప్రేమ చూపు, అనురాగము చూపు.

వ. అట్టియెడ రెండు బలంబులవారును బాంధవులు తొల్లి పడిన పాట్లు
సెప్పికొని పగచుచు వారు స.ధికై చేసిన యత్నంబు వాక్రుచ్చి
మెచ్చుచు నప్పుడు గురుజనంబులయెడఁ బాటించిన వినయంబు
వర్ణించి అనురాగించుచుండిరని చెప్పిన. భీష్మ 1-170

అనురాగిల్లు సం. అ. క్రి.

1. అనురక్తినొందు, ప్రేమగలిగియుండు.

క. ప్రభువుల మనచారంబుల, విభుఁ డనురాగిల్లఁజేసి వెనగొనుఁ
గాఁపుల్, సభయులు గాకుండ ధనం, బుభయజగత్సిద్ధి పొంతు
మర్రినాథా. కాంతి. 2-387; ఆర. 6-220

2. సంతోషించు.

క. తరుణ ప్రదేశములు మా, సరముగ వారలు యయాతి శర్మిష్ఠులఁ
జూ,పిరి తండ్రయుఁ దల్లియు నని, కర మనురాగిల్లెఁ గన్యకా
నివహంబుల్. ఆది. 3-184

అనురాధ సం. వి. ఆ. స్త్రీ. అనూరాధ

అశ్వని మొదలగు ఇరువదేడు నక్షత్రములలో పదునేడవది అనూ

రాధ- రాధ అచఁగా విశాఖ దానితర్వాత వచ్చునని అనురాధ-గొడగు
అకారముగా మూఁడేసి నడతములతోఁ బ్రవాళించుకది. (ఇది ఆ. పుం.
బ. ఆని కొంఁటు చెప్పుదురు) ఈ నడతమున పై సమత్తరియమును
దానము చేయుట ముఖ్యము. ఆరు. 2-873

ఇది రాజాధికారమిచ్చును. చూ. అనురాధ

అనురుద్ధుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చుట్టఁబడినవాఁడు, కట్టఁబడినవాఁడు.

తే. .. వర్గత్రయానరుద్ధులైన జనల కెంతయు నొప్పు కప్పురంబు.

అది. 8-74

(అవిరుద్ధులు - అని కొన్ని ప్రతులు)

అనురూప సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తగినది.

తరువోజ - ...వివాహంబుగా జరఁగారు, దనముందు దన కోర్కె
కనురూపయైన యట్టి కన్యకఁ గొడయ్యె మర్త్యమున. అది. 2-151

అనురూపత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అనుగుణత్వము, తగిన విధము.

క.శ, క్త్యనురూపతఁ జేయవలయు నాతిథ్యంబున్.

శా.తి. 5-454

అనురూపము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అనుగుణము, తగినది.

వ. మీకు నందఱకుం జూడఁబోలునేని దీని కనురూపంబగు నద్యో
గంబు నేయుండు. విరా 8-117

ఉ. అక్కట ధర్మనందనని యాస్యమునం దొకనాఁడఁ గిడుపల్కొ
క్కటి లేడ; నీ కొడుకు లొందారు మీటి నికృష్టవాక్యముల్,
పెక్కులు పెక్కు భంగులను ప్రేమ నుండఁగ, నీవు దానికిన్,
ప్రసక్తక విచనుండె దన రూఁమె నీటి కారవేశ్యరా.

ఉద్యో. 2-63

2 ప్రకారము. విధము.

వ. అప్పురుషుం డల్లెని నీ యశ్వకర్ణ రంధ్రధ్యానంబు నేయు మనిన
వల్లెయని తద్వచనాన రూపంబునేయుఁడు. ఆది. 1-110

అనురూపుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుగుణుఁడు, తగినవాఁడు

తే. రూపగుణ శీలముల ననురూపుఁడైన, వరున కి కన్నియఁ దన
వలసివట్ట, తగనివానికి నిచ్చుట ధర్మదేవ,తా తనూభవ బ్రహ్మ
హత్యా నమంబు. ఆను. 2-70

అనులాపము సం. వి. అ. పుం.

ముహూర్తావళిము, మాటిమాటికిఁ జలుకుట.

చ. ...మర్త్యుని యాగము నొజ్జిగాఁగ జాల నిది నిజంబు యింక నను
లాప మొనర్పక పొమ్ము వేఱయొక్కని నుపదర్శనంబునకుఁ
గైకొను మారసి నీవు నావుడున్. ఆశ్వ. 1-41

అనులిప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

పూయబడినది.

దండకము. లలాటేశణోగ్రాగ్ని భస్మీకృతానంగ భస్మానులిప్తాంగ.

ఆర. 1-325

అనులేపనము సం. వి. అ. న.

1. చందనాదుల పూత.

వ. అనులేపనంబున నస్పృగ్గంధం బుడిపికొని.

విరా. 3-2

2. పూత.

వ. రుధిరానులేపనంబున నాభీంబును నసిపట్టిక ఘోరాకారయైన
రాక్షసి పగతుఁ గీటడంగించుటకుఁ దనకుం దోడు వచ్చిన తెఱంగున
మెఱయ. సౌప్తి. 1-177

అనులేపము సం. వి. అ. పుం.

అనులేపనము.

క. ఏనుఁగుల మదము తావియు, సైనిక నికరానులేప సౌరభ్యము
లుం, దా నక్షలాళించుచుఁ బవమానుం డనుకూల మృదు గమన
మునఁ బొలసెన్. భీష్మ. 1-121

అనులోమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) (వ్యతి-విలోమము-ప్రతి
లోమము)

1. అనుకూలమైనది.

క. మృగములు పశులు ననులోమగతిం జరియించు శాంతి. 3-13

2. క్రమము ననుసరించియున్నది.

అ. .. ఆర్యవర్ష్య, లాశ్మకర్మ మెడలి యనులోమవృత్తి నె, జ్ఞాతి
సోచ్చు నన్యజాతి పనికి, దాని కట్టిభంగి దలకొనుఁ బెక్కులు,
పనులఁజేసి జారతనము పచ్చు. శాంతి 4-97

అనువచన్సు సం. వి. సీ. న.

అనువాదము, చెప్పినది మరలఁ జెప్పుట.

క. వ్యక్తము నకుఁ బ్రభవం బ,వ్యక్తం బా తత్త్వమునకు నపుం యను
వచో, యుక్తికిఁ బరాయణం బగు, భక్తపరాధీను భవ్యభావు
మశించున్. శాంతి. 4-225

అనువయించు సం. స. క్రి.

నేయు.

వ. అని యిట్లు నాగకులంబునెల్ల స్తుతియించి యందు సీతాసీత తంతు
సంతాన పటంబు ననువయించుచున్న వారి నిర్దఱ స్త్రీలను.
అది. 1-108

అనువరి దే. విణ.

ఉపాయశాలి, సేర్పరి.

చ ...పురుషోత్తమఁ డింత యొప్పుబిల్కునె మఱుమాటలాడ
నయకొనిదుఁడెవ్వఁడ ధీరుఁ డెవ్వఁ డిం, దనువరి యెవ్వఁ డందు
నచలాకృతులై నెఱి మారకుండఁగన్. ఉద్యో. 3-285

అనువర్తించు సం. స. క్రి.

క్రమముగా వర్ణించు, వివరించు.

క. ...జంబూ ద్వీపమైన జనపదములు విను, మమ్మహితాంశములు
దెలియ ననువర్ణింతున్. భీష్మ. 1-24

అనువర్తనము సం. వి. అ. న.

అనుసరించి నడచుకొనుట.

తే. అవ్యభుడు వోయివత్తుగా కనక పోన, మేఘః బ్రాణంబుఁ దన
యులు మిత్తగ్గణము, బంధులను నర్థచయము నప్పార్థి వేంద్రు,
సొమ్ము తదనువర్తనము వ్రతమ్ము నాకు. అశ్వ. 1-148

అనువర్తి సం. విణ. (న్-నీ-న్)

అనుసరించి మెలఁగునది.

తే. కనియొ బవమాన వివిధ వర్తన కళాను,వర్తిగాక ఘూకా రవ
స్ఫూర్తిజాత, భీకపరివర్తి నాభిల భుజగ, చండమూర్తి శమీతరు
చక్రవర్తి. విరా. 1-162

అనువర్తించు సం. స. క్రి.

అనుసరించి నడచు.

క. ఎఱు గవె యజాతశత్రుని, నెఱియును ధర్మంబు సత్యనిష్ఠయు
మిఱు నె,తైఱుగున ననువర్తించెనో, యెఱుగవె తగుచేవ గలుగు
ఁజెఱుగవె యధిపా. ఉద్యో. 3-278

అనువాదిత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

అనువదించి చెప్పట, వివరించుట.

క. నిను నెవ్వఁ డెఱిఁగె నాతఁడు, నను నెఱిఁగినవాఁడ నిన్ను నమ్మిగ
నేవిం,చిన నదియ నన్నుఁ గొల్చుట, యనువాదిత లేను భేద మర
యఁగ మనకున్. కాంతి. 8-451

అనువాసన సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

అనుగతమగు గంధము, అనుసరించి వచ్చిన పరిమళము.

మ. ఘోరమహర్షిః సహస్రేణానాం వర్తి కర్పూర చక్రోల చంకన
కాలాగరు నిల్లికింకల యుక్తదూపి ఘాపానవాన నొప్పెన్
సురభీశృతంబుల చున్ పుక్తిమానామృతాశన విర్యాధర
రద్దిమాన విరతుల్ సావిత్ర వర్తన బుగన్. ఆది. 8-282

అనువిందుడు సం. వి. అ. పుం.

1. కురు కుమారుడు- ఇతడు కాంధారి ధృతరాష్ట్రం తొమ్మిదవ
కొడుకు. విందు తరావతివాడు ఇందు ద్రోణుని నాలవ నాటి
యుద్ధమున విందునితోపాటు భీమునిచే జచ్చెను.

ఆది. 5-107; ద్రోణ. 4-142, 143

2. అవంతీశ్వరుడు. ఇతడు విందుని తమ్ముడు. విందుడు అనువిందుడు
అను వారిర్వురు అవంతీశ్వరులు. ఇందు అనువిందుడు అన్నయగు విదు
నితోపాటు ఒకయడ్రాపాడిని దీసికొని భారత యుద్ధారంభకాలమున
దుర్యోధనుం జేరి యుద్ధమున సాయపడెను.

ద్రోణుని నాలవనాటి యుద్ధమున అర్జునుడు కౌరవ పూహము
సొచ్చి నైంధవుడన్న దిక్కునకుబోవ ఈ యనువిందు దాతని నెదిరించి
యతని నన్నయగు విందునితోపాటు హతుడయ్యెను.

ఉద్యో. 1-225; ద్రోణ 3-143 మొ. 143 వరకు

ఈ విందానువిందులు శ్రీకృష్ణునకు మేరతయుఁ జూడవుల వల్లి
యగు కుంతికిఁ జెల్లెలుకగు రాజాధిదేవికి అవంతీశ్వరుడైన జయత్సేనుడు
అను వానివలన జన్మించిరి. వీరు దుర్యోధనునకు వశులై శిశుపాలాదులకు
వలె శ్రీకృష్ణుని నిరొడఁగోనినో జేరిరి. వీరి చెల్లెలు మిత్రనింద. ఈమెను
శ్రీకృష్ణుడు వివాహము డెను. (శ్రీభాగవతము)

3. కైకేయుడు. విందుడు అనువిందుడు అను వారిర్వురు అన్నదమ్ములు.
కేకయ దేశపు రాజులు. వీరు మహాభారత యుద్ధమున దుర్యోధను పక్ష
మునఁ బోరాడిరి.

కర్ణుని మొదటినాటి యుద్ధమున ఈ విందానువిందులు సాత్యకి
నెదిరించి యతనిచే హతులైరి. కర్ణ. 1-89, 91, 93

అనువు దే. వి.

1. వికము, వద్దతి, రీతి.

తే. ...అతఁడు, పెక్కు పామలు వొదిలినఁ జెనఁగు గరుడఁ, ననువు
దోఁడఁగఁ బోరాడె మనుజునాథ. కర్ణ 2-278

క. ఇనుమును గనకము నిందయు, వినుతియు సమములుగఁ గొనుచు
వివిధాంగకముల్, దనలోన నడచు కమఠము, ననువున నిండ్రి
యము లడయ నతఁడు గను శివున్. శాంతి. 6-288

2. ఉపాయము, నేర్పు.

క. తనువున విడిగిన యలుగుల, ననువునఁ బుచ్చంగవచ్చు నతినిష్ఠ
రతన్, మనమున నాటిన మాటలు, వినుమెన్ని యుపాయములను
వెడలునె యధిపా. ఉద్యో. 2-82

తే. అప్పటికిఁ దోచినట్టులు దప్పకుండ, ననువుతో ధృతిగల్గి కార్యంబు
నడపు, నతఁడు ప్రాప్తకాలజ్ఞాఖ్యు నట్లపోలె, బరమ సంశయ
మయ్యెడు బ్రదుకుఁ గాంచు. శాంతి. 3-200

3. శక్తి, సామర్థ్యము.

తే. దారుణాస్త్ర జాలాంకుల వై రిసై న్య, తాప మొనరించి యా
సూతతనయ తరణి, పార్థ దుస్తరకాల వై భవము గడవ. ననువు
లేమి నవ్వెడిమున నస్తమించె. కర్ణ. 3-388; ద్రోణ. 2-126

4. శక్యము, సాధ్యము.

క. పెలుకుటి తాళంబీ మదిఁ, దలంచి యనువుగాక ధరణితలము గర
తరిం, బుల నప్పశించె వాఁ డ, క్కొలు వార్వంగ విడిచి మెఱసెఁ
గుంతిస. తుఁడున్. విరా. 2-19

5. అవకాశము, పీలు.

క. అని చెప్పి హర్ష సంభ్రమమున నజ్ఞననాయకుండు మునఁగుట
నది యే, మగి యడుగఁ దలంపమిఁ దన, కనువై కార్యము ఘటించి
యతనిం బుచ్చెన్. విరా. 5-270

చ. అనువుడు భీముఁడొచ్చి యతఁ డాతని కిట్లును నట్టి వాఁడకా, కనిలకఁ

డల్లు డెట్లు సమర్థాగ్రమునన్ భవదుక్తి యట్ల యింతనవగునే
కిరీడిఁ దెటార్పంగ నీతని నొప్పించు దా, గని పెరవచ్చు
నాతఁ డధిపంబగు మన్యుల మపు నూడమి. కర్ణ. 2-206

6. అనుకూల్యము.

వ.సంక్రందన నడను నురవడికిం దెరలక యేకరథస్థులగు
నయ్యిరువురుం బరాక్రమించిన.

తే. చేరియుండుట నరువై నవారి నొక్కనా రసంబున నేసె నరుడు.
ద్రోణ. 1-380

7. ఒప్పు, ఒప్పిదము, బాగు.

సీ. కలవంబు లభిసవ గంధంబులుగఁ గూర్చి, తనవున నలందు
ననువుగాఁగ.

విరా. 1-207

క. తలుగుల పొది యొకదెనఁ, జెయ్యల దామెన యొక్కవలన
ననువై యుండన్, మొలమోపి పెక్కుచుట్లన్, బలుద్రాటం
బాట్టి గోపభావం బలరన్.

విరా. 1-275

విణ.

1. అనుకూలమైనది, వీలైనది.

క. అను మాటలు విని సంక్రందన నందనుఁ డిట్టులనియె దైవంబు
కతంబున నాకు నొక్కచందఁ, బనువై యున్నయది దీని నౌగా
దనుడా.

విరా. 1-88

2. ఆయితము, సిద్ధము.

అ. పాండవాగ్రజుండు పవనాత్మజుని గూడి, తఱిమి సాత్యకియును
దాను గవిసె, నంత మూర్ఖుడేటి వ్రాడింబు డొక్కతే, రమవు
గాఁగఁ జేసికొని కడంగె.

ద్రోణ. 5-85; విరా. 4-8

3. వశమైనది, స్వాధీనము.

తే. ఆయుషాయముల్ మూడికి ననువుగాని, యట్టి పగతుని యెడ
భేద మాచరింపవలయు.

కాంతి. 2-416

అనువుదప్పు దే. అ. క్రి.

అవకాశము చెడు,

సీ యరసేన భేదింపఁ బనిచితి నేను సౌభద్రుని వాఁడు నబ్బలము
సొచ్చె, వెనుక నేమును జొచ్చి చనఁగ నైంధవుఁడు మమ్మాఁగిన
దోడ్పడ ననువు దప్పె. ద్రోణ. 2-147

అనువు సేయు దే. స. క్రి.

సిద్ధపఱచు, ఆయత్తపఱచు.

క. మొన లొఱపుగఁ దీర్చికొనుఁడు, దనతన వాహనము లాయుధము
లెల్ల జనఁబును ననువు సేసికొనుఁ డో, పిన యంతయుఁ గాచి
కొనుఁడు బెరరక పనులన్. విరా. 4-89

క. కురువతి పడవాళ్లందగు, దొరలకడకు సత్వరముగ దురమునకు
భటో, త్కరము ననువు సేయుటకై, బరవసము దలిర్చఁ బనిచెఁ
బార్తివముఖ్యా. శల్క. 1-98

అనువుత్తము సం. వి. అ. న.

అనుసరణము, అనువర్తనము.

సీ. సంయమివరులార సత్త్వరజస్తమో, నామరూఢములు గుణంబు
లవియు, సన్యోన్య మిథునత్వ మన్యోన్య సంశ్రయ మన్యోన్య
సంకలితానువృత్త, భావ మన్యోన్యోపశీవనాచరణంబు గలిగి.

అశ్వ. 2-116

అనువృత్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అనుగుణము, అనువర్తనము.

సీ.అలలన మీరు, మధురుకురులరు మహిత శుకూషకుఁగాదె
ప్రాణములు నంగములుఁ గలిమి, -తే- విహిత మిటుసేత నా
కనువృత్తి శీలఁగాఁగఁ జేయఁడు నన్ను మీ కరుణయలర, ననిన.

అశ్వ. 4-287

అనువ్రత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుసరించునది, అనుకూల వర్తనము గలిగి.

ప. కావునం బతికి ననువ్రతయగుట గృహిణికి ధర్మం బని పలికి.

అను, 5-289; ఆర. 2-206

అనువ్రతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుకూలుఁడు, అనురరించి వర్తించువాఁడు.

వ. నన్న ననురక్తు ననువ్రతుఁ, దలంపక యన్యాపేక్ష బుర
స్వయంచరంబు రచించుట యిది క్షేప్రగ్గంబు గాదు.

ఆర. 2-210

అనుశాసకుఁడు సం. విణ. (అ. సి.కా. అ.)

శాసించువాఁడు, నియమించువాఁడు.

వ. మఱియు బృహచ్చతికి మహేంద్ర భరద్వాజ ప్రముఖులగు రాజ
ధర్మానుశాసకులు రాజత్వ మూలకారణంబు ప్రజామండలయ
యనిరి

కాంతి 2-193

అనుశాసనమున సం. వి. అ న.

1. ఆజ్ఞ.

సీ. ఆమరాపగానుతు ననుశాసనంబునఁ గౌరవ రాజ్యంబు గడు
వెలింగి.

అది. 5-3

2 ఉపదేశము.

క. జననిందితమయి నీయం, దనపత్యత యను నధర్మ మది యుండఁగ
ధర్మనివృత్త చరిత్రక నీ, యనుశాసన మెట్లు నమ్మనగు జన
ములకున్.

సభా, 2-43

వ. దేవర్షియైన రోమకుండు ధర్మరాజునకు ధర్మానుశాసంబునేసి దివం
బున కరిగె.

ఆర. 4-100

3. నియోగము. నిధి

వ. ఇట్లు జూచంబున నయ్యెడు దోసం బెఱిగియు దైవానుశాసనం
బున ధర్మజుడు దాని కభిముఖుడయి

సభా. 2-178

4. నిరూపణము, నిర్ణయము.

సీ. అట్లుగా దిట్లని యనుశాసనము నేయఁ గడు నేర్పు శిష్యుల కడకుఁ
బోయి

అశ్వ. 2-38

సీ- వధము ధర్మబుగా బుధులు సెప్పుదు రని యనుశాసనము సేయ
జనకుడోడ. శాంతి. 5-294

5. పాలనము.

క. ఆయుదాత్తచరితుఁ డెప్పురుసున నొడఁబడఁడయ్యెను, సరస
మహిరాజ్య సమనుశాసనమునకున్. ఆర. 6-311

అనుశాసించు సం. స. క్రి.

1. బోధించు, కలుపు.

క. అనఘుఁడు మైత్రేయుం డను, మునినాథుఁడు వచ్చి ధర్మమున
నాతని దా, ననుశాసించునుఁ దిరముగ నని చెప్పుచు నప్పరాశరా
త్మజుఁ డరిగెన్. ఆర. 1-90

2. ఆజ్ఞాపించు.

క. ఈసున దుర్యోధన దు, శ్వాసను లా పాండవులను సభలో నెగ్గుల్
సేసిన విని వారల నను, శాసించగ వలవ దనఁగఁ జనదే సీకున్.
ఆర. 1-383

వ. యముండు ధర్మజు ననుశాసించుటయు. అది. 1-38

3. పాలించు

వ. దేవా సకల సామ్రాజ్య ధురీణుండవై ముక్తుండఱ ననుశాసించవే
యని యర్హజన హితంబుగా నతని బ్రార్థించిన. ఆర. 6-310

అనుశాసితుఁడు సం. విణ్ణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపదేశింపఁబడినవాఁడు.

వ. విసీతుండయి విప్రులచేత ననుశాసితుండయిన రాజునకు నల్బలా
భాది త్రితయంబు సంపన్నంబగు. ఆర. 1-207

అనుషంగము సం. వి. అ. పుం.

1. కలయిక, కూడిక.

సీ, సర్వభూత దయానుషంగంబు గలిగి య, తీతవస్తువులఁ జింతింపక.

అశ్వ 2-172

2 విషయము, ప్రసంగము.

క. ...నిగ్భర వేదవ్యాసానేక వచోనుషంగ హరిహరనాథా.

స్వర్గా. 76

అనుష్ఠక్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

కూడిక, కలయిక.

క. వినుఁ డా గుణులు లన్నిటిఁ గలి కొని తత్తదనుషక్తి గలుగని
వాఁ డ,ప్రసన్నచే భుజింపఁగాఁ బడఁ. డనహత్మకులార మ్రింగు
నత డా రాశిన్.

అశ్వ. 2-123

అనుష్ఠక్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అసక్తి గలవాఁడు.

క. ...పరమ వైష్ణికత్వ, వ్యాపార పరానుషక్త హరిహరనాథా.

కర్ణ. 1-1

అనుష్ఠాత సం. విణ. (బు-త్రీ-బు)

అనుష్ఠించువాఁడు, ఆచరించువాఁడు.

వ. విహితానుష్ఠానాసక్తులయిన యనుష్ఠాతలకును

అది. 4-22

అనుష్ఠానము సం. వి. అ. న.

1. చేయుట, ఆచరణము.

వ. వారల వనవాస సమ్యగనుష్ఠానంబు సవిస్తరంబుగా విని జనమే
జయుండు వైశంపాయనున కిట్లనియె.

విరా. 1-43

2. కర్మ నాచరించుట. క్రియ జరుపుట.

క. నహుండు పనుచు వాడటె, విహితానుష్ఠానపరులు వీరటె తా
లో,కహితంబటె యిది మనకున్, మహనీయమ కాక యెట్లు
మానగవచ్చున్.

ఉద్యో. 1-169

అనుష్ఠించు సం. స. క్రి.

1. ఆచరించు, జనరించు.

వ. పాండవులు వనవాసంబు సముచితంబుగా జరిపి...తా రనుష్ఠింపం

బూనిన పని వారఖ కెఱింగింపఁ వలఁచి.

విధా. 1-46

అనుష్ఠితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుష్ఠించఁబడినది, ఆచరింపఁబడినది.

క. సత్యాకృతుఁగు గుణములు, నిత్యానుష్ఠిత సమగ్ర నిష్ఠల యోగ, స్థితభిముఖునకు సుఖభము, లభ్యత సఖ్యవలంబు లవి కార్యంబుల్.

శాంతి 3-418

గ. తన తన వెరవున కర్మం, బనుష్ఠితంబైన మేల.

శాంతి. 6-256

అనుష్ఠేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క, సత్యప్రకార దర్శము, నిత్యానుష్ఠేయము.

శాంతి. 3-112; 4-287

అనుష్ఠము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వేడిలేనిది, చల్లనిది.

క. ఓంకార వాచ్యమిది, యనహంకార నిరూఢ భావనారాధ్యము నిష్పంక మశీత మనుష్ఠము, శంకరక్షణలంబునకు దృఢాహారము శివా.

ఆను. 4-189

అనుసంధానము సం. వి. అ. న.

విచారము, సమ్యగ్నిరీక్షణము, చింతనము.

వ. ...లోకంబుతోడి పాటియై యాత్మానుసంధానంబు నేయలేక మెలంగుచున్నం జూచి.

శాంతి. 6-257

2. పరిపాలనము.

వ. భరతుండును రాముచేతఁ బ్రత్యాఖ్యాతుండై తదీయ పాదుకంబులు గొని చని వాని నర్పించుచు నందిగ్రామంబునందు వసియించి రాజ్యానుసంధానంబు నేయుచుండె.

ఆర, 6-312

శ్లో. వినర్జితః స రామేణ పితృర్యచనకారిణా

నందిగ్రామేఽకరోద్రాబ్ధిం పురస్కృత్యాస్య పాదుకే.

సం. శా. వన. 178-45

అనుసంధించు సం. స క్రి.

1. మననము సేయు, చింతనయు సేయు

ప ... అమృతహామృతండు వన మధుర వాక్యజల నుపదేశింప నత్కంఠ
గుహ్యంబైన యోగస్థకారంబు విశంబుగా ననుసంధించితి.

భీష్మ 1-2-9

క. ... నిత్యము నీ యధ్యాత్మము ననుసంధింపు పానకపు దురిత
ములన్.

ఆశ్వ 2-228

2. సమీక్షించు, పరికించిచూచు.

వ. ... మిమ్ము నిందఱను జూడటము నా శిష్యుల గదాయుద్ధం
బనుసంధించటక ను వచ్చితి ననియె.

శల్య 2-141

శ్లో. శిష్యురైర్వి గదాయుద్ధం ద్రష్టుకామోఽస్మి మాధవ.

సం. భా. శల్య. 84-8

3 చూచు.

వ. అప్పుడు దిమకు విజయక్రదంబులును, గౌరవులకు విపరీతంబులు
నైన గంధవాహాది నానాసమిత్తంబు లనుసంధించి యా సవ్య
సాచి సాత్యతో నిట్లనియె

శ్లో. దృష్ట్వాఽర్జునో నిమిత్తాని విజయాయ ప్రదక్షిణం
యుయుధానం మహేష్వాన మిదం వచన మబ్రవీత్.

యుయుధానాద్య యుద్ధే మే దృశ్యతే విజయో ధ్రువః

యుయుధాహిమాని లింగాని దృశ్యంతే శినిపుఃగవ

సం భా. ద్రోణ. 85-16, 17

4. నియమించు, పనుచు.

ఆ. ఇంతి నీ కధర్మ మేలయ్యెడు నాదు, పనుపుసేయు నిన్ను, బరమ
ధర్మ, మొందు విమల కీర్తియును జెందునట్లుగా, వరము లిత్తు
మేను హరుండు నీకు.

వ. ఏ మనుసంధించిన పనికి నీకు భయంబేల. ద్రోణ. 2-174, 175

5. ప్రత్యక్షముగా నెఱుంగు.

వ. అంబికేయండు సంజయతో నీ వింక సంగరంబు జూడంబొమ్మని

సముచితఁబుగ వీడుకొలిపినం బోయి భారత రణ ప్రకారం బను
సంధించి యతండు కతిపయ దినంబులకుం జనుదెంచి, భీష్మ. 1-44

శ్లో. ఆథ గావల్గిణి రిద్వాన్ సంయుగా దేత్య భారత

ప్రత్యక్షదర్శిసర్వస్య భూతభవ్యభవివ్యవిత్ సం. భా. భీష్మ. 14-1

6. తెలిసికొను, గ్రహించు.

వ. అయ్యోషధినాథుండు నానాటికిఁ గృకుం డయ్యె నట్లాతెవులు
చేత నతండు పోడిమి మాలిన నోపధులు పస చెడియె, దానఁ
బ్రజలు డయ్యెం జొచ్చి రది చంద్రకార్య్య హేతుకఁబగుట యను
సంధించి. శల్య 2-148

7. నియమించు, కాసించు.

వ. అట్లు పావకక్రియాకలాపం బనుసంధించి యాసంయమివరుండు.

ఆను 3-186

అనుసంభవుఁడు సం. వి. అ. పుం.

తమ్ముఁడు (తర్వాతఁ బట్టినవాఁడు)

ఆ. పాండవాగ్రజుండుఁ బవనపుత్రుఁడు నకులుండుఁ దదనుసంభ
వుండుఁ, బట్టినవి కుమార యగ్గవాజిశకోశమ;హాశరంబు పార్థు
నదియ చూచె. విరా. 4-128

అనుసరణము సం. వి. అ. న.

అనుసరించుట, అనువర్తించుట.

క. వినునత్త్వరజస్తమాముల, యనుసరణము వలన వివిధమగు యోని
గణంబున వెలసిన యా తత్త్వము, దనఁ జూడఁగలేక యవియ
తా నని యుండన్, కాంతి. 6-12

అనుసరిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అనుసరణము, అనుసరించుట.

క. నరవర యేర్పడ విను మ,త్తురగంబుల పటురయంబుతో నను
సరతం, దిరుగు పురుషుండు సంస్కృతిఁ బరువడి భ్రమియించు నవ
శభావవ్యాప్తిన్. స్త్రీ. 1-58

అనుసరించు సం. స. క్రి.

1. వెంబడించు, వెంటబోవు.

వ. ...అప్పురమ తురంగంబు ధరణిం బ్రదక్షిణరూపంబునం దిరిగి
యత్తరాభిముఖంబై యల్లనల్లన యరుగుచుండ నర్జునుం డమన
రించి పాలనవరుం డగుచుఁ బ్రవర్తింప, ఆశ్వ. 4-4

2. పరికించు, కనిపెట్టియుండు.

వ ...నేనును వనవాస కాలంబున నానేర్పు ఎధంబున మీకునెల్లను
గారామైన శమ్మని నమ్మెయిం బరికించుకొని వచ్చితి నిపు డజ్ఞాత
వాసాయాసతుండగు నతని ననుసరింప వెరవు గామింజేసి చేయు
నది లేక చింతిల్లుచున్నదాన. విరా. 2-215

3. అనువర్తించు.

తే. కూటికై ద్రోణభీష్ములు గుమతి యనక, యనుసరించురు ధృత
రాష్ట్రుడును దనూజు, తృష్ణ నూనినవాడు రాధేయబోటి,
తులువ లెల్లరు నతని సద్భుద్ధియంద్రు. ఉద్యో. 1-38

శ్లో. అనువర్త్యతి తంచాపి ధృతరాష్ట్రః సుతప్రియః

భీష్మద్రోణా చ కార్పణ్యాన్మౌఢ్యాన్ద్రాధేయసౌఖతౌ

సం. భా. ఉద్యో. 4-2

4. గౌరవించు, పూజించు.

వ. ఇట్లు నిలువరించి నిటలంబున నారాచంబు నాటించి యక్కుంభ
సంభవుండు దన మకంబున వీడు వివ్రచ్చు నట్ల నన్ననుసరింపఁ
గలవాడని తలంచి యప్సవనతనయు నుద్దేశించి. ద్రోణ. 4-145

శ్లో. సమన్యమానస్త్యాచారోభీ మామయం ఫల్గునో యథా

భీమః కరిష్యతే పూజామిత్యువాచ పృకోదరమ్.

సం. భా. ద్రోణ. 127-43, 44 (వావిళ్ళ)

5. సరిపోలు.

సీ. అవధరింపుము సాంఖ్య మనుసరించును యోగ, తంత్రంబు నది
యును దాని తెరువు, నొందుఁగావున సాంఖ్య యోగంబు లేకంబ.

కాంతి. 6-29

అనుసారము సం. వి. అ. పుం.

1. అనుసరణము, అనువర్తించుట.

క. జనవర శుక్లము లోహితమును గృష్ణము నైన వర్ణములః శుర
మొందును సత్త్వరజస్తమము ల, యనసారంబున నవర్ణమయ్యు
వికృతమై. శాంతి. 8-14

2 అనుగుణము.

సీ. ప్రణవవీణావేణు రణితానుసారమై, రస గీతరవ మెల్ల దెసల
నెరగె. ఆది. 7-172

అనుసారి సం. విణ. (న్. ణీ. న్)

1 అనుసరించువాడు, వెంబడించువాడు.

వ. అయ్యనిమిషసుతుండను గ్రతువిషయంబులయి వలయు ననుష్ఠానం
బులు విధివంశంబునుగాఁ జలుపుచుఁ దురుగంబు వెనుకం దారా
మృగానుసారి యయిన పినాకపాణియుంబోలెఁ బోవుచుండ.
అశ్వ. 4-49

అనుస్మరించు సం. స. క్రి.

ధ్యానించు.

క. తమఁ దనయంద నిలిపి వేరనువున బుద్ధి కడ వెలుగు నచ్యుతుని
సనా,తను నగ్రాహ్యునిఁ జిన్నయు, ననుస్మరించునది యపునరా
వృత్తికై. శాంతి. 4-247

అనుస్మృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అనుస్మరణము. అనుస్మృతి యను పేరు గల్గిన విష్ణుధ్యానము.

చూ. శాంతి. 4-212

ఈ యనుస్మృతిని నారదునకు శ్రీ మహావిష్ణు వుపదేశించిన విధంబున
భీష్ముడు ధర్మరాజున కెఱింగించెను తొలుత వాసుదేవ ద్వారకాక్షణిని
(ప్రణవము తర్వాత నమశ్శబ్దము తర్వాత చతుర్థితో భగవచ్ఛబ్దము ఆ
పిమ్మట చతుర్థితో వాసుదేవ శబ్దము కలిసియున్న మంత్రము) జపించి
పిదప దీనిని జపింపవలయును.

ఈ యుక్తస్థి ఔత్తరాహ సంస్కృత భారత ప్రతుల యందుఁ
గొన్నిటఁ గానరాదు

అనుస్మాతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుబంధించినది, అవ్యవధానముగాఁ జేరినది.

వ. అనుటయు దేవప్రతుఁ డన్నరదేవోత్తమన కీట్లను మేలులను
బంధించు మేలు లట్ల కీట్లను ననుస్మాతఁబులయి తొడరు.

కాఁతి, 4-71

అనుష్ఠోదుఁడు సం. వి. అ. పుం.

హిరణ్యకశిపుని మూఁడవ కొడుక.

ఆది 3-63

ఇతని భార్య నూర్మి-కమారులు జాష్యలుఁడు, మహిషుఁడు (భాగ)

అనూదదుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కురుకుమారుఁడు, ధృతరాష్ట్రుని నూర్గురు కొడుకులలో నేఁబది యెన్ని
దవవాఁడు.

ఆది. 5-107

అనూనత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

తక్కువగానితనము, నిండుదనము, పూర్ణత్వము.

క. మనము బలకౌర్యుఁడు గర్భుని సేనామ ఖము సేసి నూల్కొని
యరిమగ్దన మొనరింత మితనియం, దమానతం బొచ్చి సద్గణా
వలియు నృపా.

కర్ణ. 1-50

అనూనత్వము సం. వి. అ. న.

అనూనత.

క. కాన తపంబును విద్యయు, దానౌవాత్మ్య ప్రవర్ధితంబులు విద్యా,
నూనత్వం బచ్యుతఁగను, దానికి దీపంబు సద్రవప్రవహులకన్.

ఆను. 4-352

అనూనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తక్కువగానిది, నిండైనది, పూర్ణము.

ఉ. ...మీ, పూనిక దీర్చి మీరెలమిఁ బొందుట యెల్లను బుణ్య

దేవతా, నూనఁ యాసమృద్ధి నను నొందుటగాదె సురేంద్రనందనా.

విరా. 5-346

2 లోపము లేనిది.

క. అని పలికిన విని క్రమ్మఱఁ, జమదెంచితి మేము విష్ణుచందంబిది నీ,
కనఁమా యలుగం జనిలే, దనూనములుగాఁగనడవు మధ్వరవిధులన్.

కాంతి. 6-371

ఆ మీ యనుగ్రహమునఁ జేయంగఁ గడఁగితి, నిమ్మహాధ్వరంబు
నెమ్మితోడ, దీని నిందలును ననూనఁబుగాఁ బూని పెంపుమొఱసి
నిర్వహింపవలయు. సఖా. 1-286

అనూనయించు సం. స. క్రి.

మన్నించు, ఆకరించు,

వ. ఏ నెట్లుచు సత్యభంగంబు నేయుట కొడంబడనోప నని ధర్మతన
యం దనుజ ననూనయించె. ఆర. 1-398

అనూనుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అధికుఁడు, తక్కువ గానివాఁడు.

క. అనిన ముకుందుఁడు గుర్యోధనుతో నిట్లనియె విమలతర వంశ
మునన్, జనియించి తెల్లగుణముల, ననూనుఁడవు నీకు నీదురాగ్ర
హ మగునే, ఉద్యో. 3-381

అనూపము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. జలసమృద్ధి గల నేల, 2 జలసమృద్ధి గల దేశము, 3. నదీపర్వతముల
సమీపము, 4. ఒకానొక దేశము.

వ. ఇట్లు శబరసాగరానూపవాసులై న యోధవీరులతోఁ బన్ని.

సఖా. 1-229; భిష్మ. 1-40

అనూరాధ సం. వి. ఆ. స్త్రీ. అనూరాధ

మా, అనూరాధ

అనూరాధ రాజాధికారము,

ఆను. 3-169

అనూరుడు సం. విణ. అ. పుం.

వినతకు కళ్ళప్పుని వలనఁ బుట్టినవాడు, గరుత్మంతుని అన్న. సూర్యుని సారథి ఇతని భార్యశ్రీ, సుపాతి ఒటాయపు అనువారలు ఇతని పుత్రులు. వినత తన సవతియగు కర్తవకు వేయిసర్పములు పుట్టుటయఁ దనకఁ గలిగిన రెండు గ్రుడ్లు పొదుఁబడకండటయఁ జూచి యోర్వలేక యొక యండమ ను బగుఁగొట్టెను ఆ యండమ మఱి పూర్వాంగము మాత్రము గల్గిన యనూరుడు పుట్టెను. ఇతఁడు తల్లి యవినీతికిఁ గోపించి సవతికి రాసి యగునటుల శపించెను. అను 1-163 మొ 172 వ, 178 అది. 3-65. ఆర 2-169.

అన్యతత్వము సం. వి. అ. న.

ముజావిము క్తిత్యము.

వ. ఇట్లు సకల బాంధవ సుహృద్భ్రాతృబంధులకం బారలొకకక్రియలు నేసి
యన్యతత్వంబున వెలింగి. కాంతి. 1-385

అన్యతత్వము సం. వి. అ. న.

అసత్యము.

క. కలుగునె యమోఘుడుగ నీ, పలుకున కన్యతత్వ మేను బని విని
యెద నన్నలఘు కృపఁ జూడము. అను. 1-131

అన్యతము సం. విణ (అ. ఆ. అ.)

1. అసత్యమైనది, కల్లయైనది.

క. అనవుడు శోకం బడరఁగ, ననిమిషగురుఁ జూచి యిట్లు అను శచి
యిటు వుచ్చిన దూఱురాదె నను శుచి,యని మీ కొనియాడుటెల్ల
నన్యతముగాదే. ఉద్యో. 1-156

సం. వి. అ. న.

2. అసత్యము, కల్ల

వ. అనవుడు నజాతశత్రుండు గంగాపుత్రునితో సత్యాన్యతంబులు
జగంబులం బరఁగియుండఁ బరుషుండు వానియెడ నెబ్బంగి
రాడె ధర్మపరుఁడగు, కాంతి, 3-44

3. యథేష్ఠానుచరణము ఇచ్చవచ్చినట్లు చేయుట.

క. సత్యమ బ్రహ్మము దడమున, సత్యమ ప్రజలను స్పృశించు
సత్యమ లోక స్థిత్యాధానముఁ జేయును, సత్యం బనృతంబు
చేసి సంపిపాతమగున్.

శాంతి. 4-100

4. 1) ఆధర్మము 2) తమము 3) అజ్ఞానము 4) నరకము 5) దుఃఖము.

వ ధర్మాధర్మంబులనఁ బ్రకాశతమంబులన బోధాజ్ఞానంబులన స్వర్గ
నరకంబులన సుఖదుఃఖంబులనఁ బరఁగు బుధజనవ్యావహారిక శబ్దం
బులకు నర్థంబై సత్యానృతంబులు ప్రవర్తిల్లు గావున.

శాంతి. 4-101

5. కపటము, మోసము.

క. ఈ యనృతవర్తన లేలా యున్న నిజంబు నీ తలంపును నిన్నుం,
దోయజలోచన చెప్పుము, పోయెగఁ బనులుగల వనిచిపుచ్చుము
నన్నున్.

ఆను. 2-24

అనృతవాది సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

అసత్యమాడువాడు.

వ. వటియు నాపితాగ్నులకు సతీర్థసేవకులకును ననృతవాదులకు
.. జొర నకపయంబును...నైన దాని నమరావతిఁ జొచ్చి.

ఆర 1-150

అనృతాత్ముడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అసత్యమాడువాడు.

ఆ. మనల నింక నమ్మ రనృతాత్ములన్ద్రావ్య,వరులు గర్వులనుచు...

ఉదోగ్. 1-234

అనేకకాలము సం. విణ. అ. పుం.

చాలకాలము.

వ. ఉపంకుం ఉనేక కాలంబు దపంబు పేసె.

అది. 1-120

అనేకత్వము సం. వి. ఆ. న.

1. పెక్కుండుగా నుండుట.

క. ఏకత్వం బన్యత్వమ్, నేకత్వము గలుగు నీ మహిమ చందం బా, లో
కింప నిప్రుణులగు సు, శ్లోకులకం బరమ పరము సులభము కాన్తి.

కాంతి. 4-289

2. భిక్షుత్వము.

క. నానాకాస్త్రంబుల న, ర్థానేకత్వంబు గనుచు నప్రాప్తసువి, జ్ఞాన
పరినిష్ఠమగు మ, న్నాసిసముం దేర్పవే సమగ్రవివేక.

కాంతి. 5-448

అనేకనికేతనుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒకచోట నియతముగా నుండక పెక్కుచోట్ల నుండువాడు

వ. కామక్రోధాదులం బొరయక శాచాచార క్రియారతులయి సర్వ
ద్వంద్వంబులు నొడిచి సర్వసంగ వివర్జితమయిన యతులను,

ఆది. 3-221

అనేకపము సం. వి. అ. పుం.

ద్విపము, ఏనుగు.

క. ...ఉ, గ్రానేకప శార్దూల భ, యాక వనచాస మర్హ మగునే
మీకున్.

విరా. 1-14

అనేకభంగి సం. వి. ఇ. ఈ. స్త్రీ.

వివిధము.

ఆ. ...అనేక భంగి నాశ్వికసేనలు, బొమ్మలాడినట్లు పోరుచుండు.

విరా. 3-164

అనేకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పెక్కు, ఒక్కటిగానిది.

క. ...అతడు గడుఁబ్రియమున స, ర్థములొసంగె వారికి ననేకములు
వహించంగఁ గొలఁచి గాకుండంగన్.

శల్య. 2-40

2. శరము, పెక్కు రూపములు గలది.

వ. ఇది యక్షరక్షర వివేకం జేకం బనేకంబు దర్శనం బదర్శనంబు

నిస్తత్త్వః బు దత్త్వం బవవర్గంబు వర్గం బని యతురతురంబుల
పర్యాయ నిర్దేశంబులు. కాంతి. 6-84

అనేకాగ్రత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

వ్యగ్రత. ఒక విషయమందే చిత్తము నెలకొల్పుకుండుట.

క. నా కెఱిగింపుము దీని న, నేకాగ్రతఁ బొందనేల యే నుండఁగ
న, వ్యాకుల భవత్ప్రతాప నిరాకృతులు ధరిత్రిలోని రాజులు
నీకున్. సఖా. 2-93

శ్లో. అనేకాగ్రం తు తం దృష్ట్వా శకునిః ప్రత్యభాషత.

సంఖా. సఖా. 74-21

పాఠాంతరము అనేకార్తత యుక్తము గాదు.

అనేకులు సం. విణ. అ. పుం. (బహు)

పెక్కిండు.

ఆ నిఖల దిశలయందు నిపుణవృత్తి, నెఱుంగు నట్లుగా ననేకులఁ
బుచ్చిన, నెల్లినేటి లోన నెఱుంగఁబడరె, విరా. 3-94

అనేకసుండు సం. వి. ఆ. పుం.

1. సహుషుఁ తమ్ముండు. ఊర్వశీ పురూరపుల కొడుకైన ఆయువునకు
స్వర్భానవి యను దానియందుఁ బుట్టిన నబ్బరలో నాలవవాఁడు.

ఆది. 3-92

2. కతుత్సుని కొడుకు, ఇత్వాకుని ప్రపాత్రుఁడ.

ఆర. 4-380

అనిచ్చుచుచు దే. స. క్రి.

పంపివేయు.

చ. ...ఇత్రైఱంగు నెప్పిన నిమ ధర్మనందనుండు ప్రీతిగ నందుల కన్ని
పుచ్చు. ఆశ్వ. 3-4

అనుచు దే. స. క్రి.

అనుచు, పంపు.

చ. క్రిడి క్రిగర్తుని చాపదండ కే, శనములు ద్రుంచి పైపడిన శమ్ముల

నంతకు ప్రోలి కన్వి.

[దో. 1-844

అన్న¹ దే. వి. (ఓ. క. మ. అణ్ణ; త-అణ్ణన్; తు. అణ్ణె)

(సం. జనకః; ప్రా-జణ్ణ అను శబ్దములనుండి ఇది పుట్టినదనియఁ గాన వైకృత మనియఁ గొందఁ అందఱు ఈ వాదము కృతముగాఁ గన్పించును.)

(‘జనకఁడు’ అను నర్థము ఈ పదమునకు భారతమునఁ గానరాదు. వాడుకలోని ‘నాయన’ నా + అన; నాన్న = నా + అన్న అని విడదీసి అన్నకు జనకఁ డను నర్థము కల్పించుదు, ఏమైనను జనకార్థము భారత మునఁ గానరాదు గాన ఇది దేశ్యమే యగును)

1. అగ్రజఁడు, జ్యేష్ఠ సోదరుఁడు.

అ. అన్న పతితుడైన నటుగాక సన్నాసి, యయ్యెనేని తమ్ముఁ డాతఁ డుండ, దారసంగ్రహంబుఁ దాఁ జేసి పాపంబుఁ బొరయఁ డుండఁ బుధులు కురువరేణ్య. కా. 1-301; ఆది. 8-202

2. పురుషుల నుద్దేశించిన ప్రార్థనమందు క్రియల కనుప్రయుక్తమగును.

చ. వెఱవకు మన్న పోటు కురువీరులతోడ నశక్యమేని నత్రైలుగడి యేల నీ కుడ గు తేరికి సారథిగమ్ము. విరా. 4-88

ఉ. వెన్నుఁడు ప్రీతిఁజెప్పిన సవిస్తర వాక్రృచయంబు త్రోవఁబోవన్న ఉద్యో 8-848

3. వాత్సల్యమును దెలుపును.

సీ. ...అన్న నీ వింతేల, యడలెదు కాల విరక్తయము నుడువ, వశమె యెవ్వరికిని. మా. 197

క. నాయన్న జాము దలఁపక, యాయొడ లీచీర యిట్టి యేవపుఁ జందం, బోయన్న మదనవికృతిం జేయుననుట యెంతయును నిషిద్ధముగాదే. విరా. 2-49.

సీ. కద్రువ కొడుకులకడకేగి యేరు మి, మృందఱ పేడెద నన్నలార ఆది. 2-84; అర. 3-228

అన్న² అవ్య. ద్రు.

అనిన (అను భాతువు యొక్క చేదర్థకరూపము) అనినప్పటికిని, అనిన యెడల

చ. అన విని యాకురుప్రవరుఁ డమ్మనివల్లభుమోముఁ జూచి యిట్లను
మహితాశ్చ మాకు గురుఁడన్నను ధర్మవిధోపదేశ్యయన్నను బర
దైవమన్నను మనఃప్రియకార్యకలాపకర్తయన్నను విను నీవ
నీదు వచనంబున కడ్డము పబ్బువాఁడనే. అశ్ర. 1-47

(గురుఁడన్నన్ = గురుఁడు ఎవరు అన్న యెడల ఇట్లే యాయాతావుల
సందర్భానుసారముగా అర్థములు గ్రహించునది.)

సీ. వేఁడము వరమన్న వేడ్కతోఁ బతిదాన మని. అది. 7-87

అన్నదానము సం. వి. అ. న.

అన్నము పెట్టుట.

సీ. ...గృహస్థుఁ డెల్ల వారికి నన్నంబు గారుణ్యమునఁ బెట్టు నన్న
దానమునేత యధిక ధర్మము. కాంఠి. 1-188

అన్నపాకము సం. వి. అ. పుం.

అన్నము వండుట.

వ. ఆత్మార్థంబుగా నన్నపాకంబును, నసాక్షిక భోజనంబును, వృథా
పశుఘాతంబును బాపహేతువులు. ఆర. 1-31

అన్నప్రదుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అన్నము నిచ్చువాఁడు, అహారము పెట్టువాఁడు.

క. ఆత్మున్నతి నెసఁగు నాతఁ డన్నప్రదుఁడై. కాంఠి. 8-112

అన్నమయము సం. వి. అ. పుం.

అన్నమయకోశము, పంచకోశములలో మొదటిది స్థూలశరీరము.

క. అన్నమయత్వాది విరామోన్నత వాఙ్మనసదూర. విరా. 1-884

అన్నమయత్వము సం. వి. అ. న.

అన్నమయకోశత్వము. చూ, అన్నమయము,

అన్నమాంబ సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

తిక్కన తల్లి, కొమ్మన భార్య.

విధా. 1-10

అన్నము సం. వి. అ. న.

ఓగిరము, కూడు, ఆహార పదార్థము.

క. పాలిక కౌరవులకు దుశ్శీలతఁ జెడఁగలఁచిరేసి, జెప్పెద రుధిరా,
భీలాన్నంబున కలఁతును, మేలగు భిక్షార్థమైన మీ సడవడికిన్.

ఉద్యో 1-329

అన్నవిక్రయము సం. విణ. అ. పుం.

అన్నమును అమ్ముట, డబ్బు తీసికొని భోజనము పెట్టుట, పూటకూలి పెట్టుట.

తే. అన్న విక్రయ మొనరితు రఖిలజగులు.

ఆర. 4-308

అన్నసంసారము సం. వి. అ. పుం.

వంట చేయుట.

వ (నలుఁడు) ఋతుపర్వనౌద్ద శక్వాధ్యక్షుండయి గుప్తాశ్వంబు
లవశఁబుల వశంబుఁ జేయుచు, సక్వారోహకుల నారోహణఁబుల
శీఘ్రముచు రసవంశంబులుగ నన్నసంస్కారంబులు సేయుచు.

ఆర 3-129

అన్నసాధకుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అన్నము సిద్ధము చేయువాఁడు, వంటలవాఁడు.

వ. ఆయ్యర్లును తోడి విద్యామత్సరంబునఁ జీకటి నాతం డేయనేర
కుండ వలయునని తలంచి యశ్వత్థామ రహస్యంబున నన్నసాధ
కుం బిలిచి యెన్నఁడును నరునకు నంధకారంబునఁ గుడువం
బెట్టకుమీ యని పంచిన.

ఆది. 5-227

అన్ని సర్వ. డా. అని²

(అంత శబ్దముయొక్క అమహదర్థక బహువచన రూపము. ఇది ప్రథమా
విభక్తియందు తఱచుగా సముచ్చయార్థకమగు 'ఉన్' తోఁజేరి యుండును)

1. సమస్తము, సర్వము.

వ. పదార్థంబులన్నియు నన్నల వశంబు సేయుచు. విరా. 2-2

క. నన్నుఁబులు మున్నూఁబులు, నిన్నూఁబులు నూఁబులును మహిత
వర్షము లయ్యన్ని యుగములకును గ్రహ, సన్నత సంధ్యలును
వాని సంధ్యాంశములున్. శాంతి, 5-50

2. అన్ని మాటలు.

వ. పాపాత్మయైన సుదేష్ఠ తనకు మదిరారసంబుదేరం గీచక నివా
సంబునకు నన్నుం బనిచిరం బోవుట కొడంబడక యెన్ని చెప్పిన
నన్నింటికి నన్నిచెప్పి నిర్బంధించినం బెద్దపెనంగ నొల్లక నా మనం
బున నన్నెవ్వరికి నేమిసేయ వచ్చునని. విరా. 2-178

అన్ను దే. అ. క్రి.

1. మత్తుగొను, చొక్కు, పరవశమగు.

సీ. అలరుఁ దేనియ గ్రోలి యన్ను సోలంబుల, మురియు తేటుల నను
ప్రమోత యింపు. ఆన. 1-181

వి.

2. అహంకృతి, గర్వము.

ఉ. ఎన్నఁడు నిట్టిసాహసము లింక నొనర్చుకుమయ్య దుర్జనుం, డన్నున
సాహసక్రియలయందు గడంగి నశించుఁ గావునన్. ఆర. 5-484

3. పారవశ్యము, ఒడలు తెలియమి.

ఉ. కన్నుల నిద్రదేహిఁగ నకంపితుఁడై యతఁ డెంత సేసినఁ, దన్ను
నెఱుంగ కొక్కమొగిఁ దత్కపిసైన్యచయంబుఁ బోరఁ జేరన్నున
ప్రమింగఁజొచ్చె. ఆర. 2-98

4. అడుది.

క. కన్ను మనంబును దనిసినఁ, గన్నియ యెవ్వనిఁ గోరు గాఁధ
ర్వం బా,యన్ను నతని కిచ్చుట వెల, వన్నుట యాసురము సూపె
పారవముఖ్య. ఆన. 2-223

అన్నువ దే. విణ.

1. అల్పము, సన్నము.

సీ అన్నువ కాండీగ యందంబు మది నిల్పు, జఘనచక్రంబుపైఁ
జలుపు దృష్టి. ఆది. 8-88

క. ఇన్నగమునందు గాండివ, మున్నది యడిగాని మధ్యజోద్రేక
విలాసోన్నతి కోర్వపు పెద్దయు, నన్నువ లీవిఁడ్లు గుఱుద లలఁతి
బలఁబుల్. విరా. 4-105

2. సుందరము.

ఉ. ...అ,య్యన్నువ బ్రహ్మచారి ముఖ మంబురుహంబు సమంబు
సూడఁగన్. ఆర. 8-107

అన్నువు దే. వి.

కాంక్షి, శోభ.

సీ. నలువ చెందొవల తేకులకు నన్నువుపెట్టఁ, గోరి గావించిన గుళిక
యనఁగ. ద్రోణ 1-275

అన్ను దే. స. క్రి.

అనువు వీడ్కొలుపు, సాగనంపు.

ఉ. (జరానబంధము) ఆనయముఁ బేర్చి ప్రాణముల నన్వేషి దది
రోగ మల్పబుద్ధి సరులు ద్రోవలేరది మదిం జొరనీరు సుఖార్థులై
బుధుల్. ఆను. 1-147

అన్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

వేణు 'స్త్రీ, ఇతర కాంత (అవివాహిత లేక మఱొకరి భార్య)

చ. .. అగ్ని సాక్షికంబునఁ బరిణీతయైన సతిఁ బొల్పుగ నొక్కతఁగాని
యన్యలన్, మనముననేనియుం దలఁచ. ఆది. 4-187

అన్యత్యము సం. వి. ఆ. న.

వేణుగా నుండుట.

క. ఏకత్యం బన్యత్య మ నేక త్యము గలుగు నీ మహిమ చందం బాలో

కింప నిపుణులగు సుశ్లోకలకుం బరమ పదము సులభము శాస్త్రీ.

శాంతి. 4-239

అన్యథా సం. అవ్య.

వేఱు, మఱియొక విధముగా.

తే. నీవు ధర్మవిదుడవు మావివాద, మెఱిగి తీర్పు గుణశ్రేష్ఠుఁ
డితఁడొ నేనొ, చెప్పు మన్యథా బుద్ధి వై చెప్పితేని, మఱువు కలి
శఁబు వ్రచ్చు నీ మత్తకంబు.

సభా. 2-240

(దీనికిఁ దెనుగున వ్యస్తప్రయోగములు గానివింపవు)

అన్యథాకరించు సం. స. క్రి.

వేఱుచేయు, చేయవలసినట్లు చేయక భిన్నముగాఁజేయు, మీఱు, అతిక్ర
మించు.

ఆ. గురులలోనఁ బరమ గురువు తల్లియ యట్టి, తల్లి వచనమును
విధాతృకృతము, నన్యథాకరింప నలవియే యనిన సం,దొఱకు
నిట్టులనియె ద్రువదవిఘటదు.

అది. 7-252

అన్యథాత్వము సం. వి. అ. న.

వేఱుపాటు, భిన్నప్రకారము.

ఆ ధర్మములకు సంజ్ఞ దచ్చేదులగు మహాత్ములు దగంగఁ జెప్పుదురు
నరేంద్ర, వినుము కాలపాకమున నది యన్యథాత్వము గలిగి
యవిశదత్య మొందు.

ఆను. 5-407

అన్యథాబుద్ధి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఉండవలసిన విధముగాఁ గాక మరియొక విధముగా నున్న బుద్ధి.

చూ. అన్యథా.

సభా. 2-240

అన్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భిన్నము, ఇతరము, మఱియొకటి.

ఉ. నీ విభవం బహింసయు ననింద్య చరితము గాక యన్యమే.

ఉద్యో 1-328

అన్యవర్ణుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

ఇతరకులమువాడు.

తే అన్యవర్ణుడు దీనుఁ డీయనకు నెట్లు, గూఁతు నీవచ్చునని మదిఁ
గుత్తువుట్టి, యీడ ప్రార్థన వఫలమై యేగి యజ్ఞ, సమయ
మున నగ్ని దనమూర్తి సంహరించె అను. 1-55

అన్యాయము సం. వి. అ. పుం.

1. వ్యాయములేమి, ఆధర్మము.

వ. ...తక్కుటివారు వగనొంది తండ్రి కడకుం జని చంద్రుని
యన్యాయం బెఱింగించిన నా ప్రజాపతి చంద్రునితో నగ్గడించి
యిది చాల నధర్మం బింక నిట్లు సేసితేని శపితుఁ జుమ్మి సముఁ
డవై వర్తింపు మనుటయు. శల్య. 2-148

2. పాపము.

తే. నీవు రుచిఁ గాచు నప్పటి నిపుణవృత్తి, వాకు నెఱింగింప కునికి
యన్యాయముగఁ దలంచిరో కాక దానిఁ గల్మషము గాఁగ,
సేను దలఁచిన శాప మీ నెట్లు నీకు.

వ. అప్పుని పాపంబు గాకుండ వరం బిచ్చితి. అను. 2-212; 213

అన్యాయ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

న్యాయము కానిది.

కా. ...నా కన్యాయ్య వృత్తంబుగా, దీ తంత్రంబున కీవ సాక్షియని
తా సేతె. చె నిన్ గావగన్. అశ్వ. 8-85

అన్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

1. ఇతరుడు.

ఉ. ...ఎట్లీతం, దప్పురి సంచరించునొకొ యన్యు లెఱుంగకయుండు
నట్లుగన్. విరా. 1-92

2. శత్రువు, విరోధి.

చ. విరటు మఱింది కీచకుడు విక్రమ దుర్దముఁ డనన్యైన్యభీకర

మహనీయమూర్తి.

విరా. 3-89

3. ఒకానొకఁడు, ఒక వ్యక్తి.

క. అవసీక యశ్వమేధము, నవభృథమున నీరఁ గ్రుంకి యన్యుఁడు
శుద్ధుం, డవు బావుఁడైనఁ దత్క, ర్త విశేషము లోకపూజితం
బగు టరుదే. శాంతి. 1-305

అనోన్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పరస్పరము, ఇతరేతరము.

వ. గోగణ నివర్తనంబును రణప్రసర్తనంబును ననోన్య విధితంబైన
యనంతరంబ యగ్రజు నుద్దేశించి బీభత్సండు భీమసేనున కిట్లు
నియె. విరా. 5-305

అన్వయము సం. వి. అ. పుం.

1. పదములకుఁగాని పదార్థములకుఁగాని పరస్పరముగల సంబంధము.

తే. అతఁడు మఱియును బ్రహ్మ విద్యాన్వయమునఁ దనకు, సందిగ్ధమై
నట్టిదాని నెల్లి నడగఁగా నమ్మహాత్ముఁ డత్యంత కరుణఁ,
దెలియఁ జెప్పుచు హృదయ సంచలత మాన్పె. భీష్మ. 1-222

2. కులము, వంశము, సంతతి.

తే. కౌరవాన్వయజాతులై గారవమునఁ, బెరిగినట్టి మీరు.

విరా. 1-118

అన్వర్థత సం. వి. అ. స్త్రీ.

1. పాసఁగిన యర్థము గల్గియుండుట, సార్థకత.

క. ఇవి యన్నియు నాశ్చర్యము, లవుఁ దెరువును నాకుఁ జూపి తన్వ
ర్థత నొప్పు వివిధ శబ్దంబుల బోధవరేణ్యా పోయి వచ్చెదం
బ్రియమొందన్. శాంతి. 8-811

అన్వర్థము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పాసఁగిన యర్థము గలిది, సార్థకము.

వ. అంత నరుణకిరణుఁ డన్వర్థాభిధానుం డగుచు వచ్చిన.

భీష్మ. 2-866

అన్వితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సహితము, కూడినది.

క. ...ఐంధరమూర్తి పరాక్రమ్యాతుడు గానోపున్.

విరా. 1 - 259

సత్యభామాన్వితము గ.

ఆర. 4-152

అన్వితుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సహితుడు, కూడినవాడు.

క. కృత మెఱుగుదు రుపకార, వ్రతమున వర్తింతు రెపుడు వదలరు
కరుణాగ్రుతు లీ నరపతికి శుభ, ప్రతిపాదకు లగుదురేమి భంగుం
నైనన్.

విరా. 3-64

అన్వేషణము సం. వి. అ. న.

వెదకుట.

సీ. నిక్కమ కాలంబు నీకుఁ గొంతగలట్లు పలికెడు నీవు గర్భంబు
సొచ్చి, నప్పటినుండియు నన్వేషణము సేయుఁ గొనిపోవుటకు
మృత్యు వని యెఱుంగు.

కాం. 4-23

అన్వేషి సం. విణ. (న్. ణీ. న్.)

వెదకువాడు, రోయువాడు.

సీ. ...వినవె యవింధ్యుడు నా నొక్క వృద్ధ దైత్యుఁ డన
ఘండు రామహితాన్వేషియై నీకు, నాశ్వాస మొరంప నబల
నన్నుఁ బనిచెను.

కాం. 6-394

అన్వేషించు సం. స. క్రి.

వెదకు.

ప. ...పాండవుల నన్వేషించు పని యిటమీదం జిత్తగించు తెఱం
గానతిచ్చునది యనిన.

విరా 3-39

అప¹ సం. అవ్య.

సమాసమునఁ బూర్వపదముగా నుండి యీ క్రింది యర్థముల నిచ్చును.

1. వ్యతిరేకము, విపరీతము.

ఆ. ఏను నర్జునుండు నెక్క టెక్కటి తల, పడకయున్న నగరె పుడమి
జనము, లందు నాదు వచ్చు టతనికి నపకీర్తి యనిన నాకు వేణ
యడగనేల. (అపకీర్తి = విపరీత కీర్తి, డుష్కీర్తి) ఉద్యో 4-41

2. తొలఁగినది, అపగళము.

వ. ...యయాతికి నీకు నయిన, యీ వివాహంబునం దపక్రమ
దోషంబు లేకుండెడు మని వరంబిచ్చి. ఆది. 3-168

(అపక్రమము = క్రమము తొలఁగినది, క్రమ భంగము)

3. చెడ్డది.

వ. వడిగల తురంగబులం బూనిన రథం బెక్కి యింద్రప్రస్థపురంబే
నకుం జని యిందలకు ధగ్ధనందనుం దోడ్కొని రమ్మని విదురుం
బంచిన నాతండును నాపగేయున కతయు నెఱింగించి యిది యప
కర్మం బనుచుండె. (అపకర్మము = చెడ్డవని) సభా. 2-134

4. కొన్నిచోట్ల నిరర్థకముగానే యుండును.

చ, ...లతాలనల్ మృదులానిలాపవర్జిత కుసుమాక్షతావళులు
సేసలువెట్టిన యట్టిరైరి. (అపవర్జితము = వర్జితము) ఆది. 4-17

అప² చే. వీ.

అప్ప. చూ. అప్ప.

ఆ. ...మత్యమరాధిపాచార్య సుజను నన్నపార్కుఁ జూచి. ఆది. 1-9

అపకర్మము సం. వి. న్. న.

చెడ్డకార్యము. చూ. అప¹ - 3.

అపకర్షణము సం. వి. అ. న.

తొలఁగించుట, ప్రక్కకు లాగుట.

క. కర్షిత రిపు లన్యోన్యకర్షణ సంరక్షణాపకర్షణముల సామర్థ్య
లయి పెనఁగి రా హవహర్షంబున బవనసుత బృహద్రథపుత్రుల్.

సభా. 1-208

అపకర్షత్వము సం. వి. అ. న.

తక్కువతనము.

వ. అనిన విని జనకుండు వర్ణంబుల యుత్కర్షాపకర్షత్వంబులకు
 మూలం బెయ్యది దానిన దా నపుత్రుండై జన్మించునం ద్రదియు
 సంశయంబగుట నెఱింగింపవే యనుటయుం బరాశరుం డిట్లనియె.

కాంతి. 5-503

అపకర్షము సం. వి. అ. పుం.

తగ్గుట, అపమాము

క. హర్షంబును మానఁబు న, శుర్షము నపరాధమును సమదళావము
 నుత్కర్షాపకర్ష చింతలు, నార్ష సమాచారమ న నిరస్తగుణం
 బుల్.

కాంతి. 5-24

అపకారము సం. వి. అ. పుం.

అపకృతి, కీడు, ద్రోహము, చెడ్డపని.

వ. అప్పుడు గాంగేయుం డాంబికేయన కిట్లను నీ కొడుకు ప్రాణ
 గొడ్డంబైన కార్యంబు సేయం దలంచె దామోదరు నిట్లు సేయం
 జూచెనేనిం దానును బ్రధానులును వినాశంబుఁ బొందు నింతియ
 యిది సేసిరేమి సేయరై రేమి యమ్మహాత్ము నెక నీ యపకా
 రంబు విచారించిన దుష్టాత్ములు నష్టాత్ముల కాక యని పలికి.

ఉద్యో. 3-172

(అపరాధము అని కొన్ని ప్రతులు)

వ. తొల్లి వేదాధ్యయనంబు సేయుచు బాలకేళీ వినోదంబున నున్న
 కాలంబునఁ బ్రమాణ కోటియందు సుప్రండయిన భీమసేను నంటఁ
 గట్టి మడ వునం ద్రోపించియు... ననేకంబులైన యపకారంబులు
 సేసి.

ఆర. 1-140

అపకారి సం. విణ. (న్. ణి. న్.)

అపకారము చేయువాఁడు.

క. క్రూరాకారుల జగ దపకారులఁ బన్నగులఁ దాల్చుగా నోపని

యి, ధూరుణికి.

ఆది. 2-186

అపకీర్తి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

దూర్భాము, చెడ్డపేరు. చూ. ఆప.

ఉద్యో. 4-41

అపకృష్ట సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లాగఁబడినది.

వ. ఇట్లు వాతావధూతంబైన పతాకయుంబోలె దుశ్శాసన నాప
కృష్టయై ద్రావడి వికీర్ణకేశయు వివర్ణవదనయునై. సఖా 2-217

అపక్రమణము సం. వి. అ. న.

పాటిపోవుట, తప్పించుకొనుట.

వ. జతుగృహదాహంబును, విదురోపదిష్ట ద్వారఁబునఁ బాండవాప
క్రమణఁబును, హిడింబాదర్శనంబును. ఆది. 1-31

అపక్రమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క్రమభంగమైనది, అక్రమము. చూ. ఆప.

ఆది. 3-169

అపక్రాంతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తొలఁగినది.

వ. ఇవ్విధంబున యజ్ఞం బపక్రాంతం బగుటయు నిర్జరులు నిశ్చేతను
త్వైరి. సౌప్తి. 2-122

శ్లో. అపక్రాంతే తతో యజ్ఞే సంజ్ఞా న ప్రత్యభాత్సురాన్,
సప్త సంజ్ఞేషు దేవేషు న ప్రాజ్ఞాయత కించన.

సం. ఖా. సౌప్తి. 18-15

(యజ్ఞంబు ప్రకాంతం బగుట-అను పాఠాంతరము నిరాకరము)

అపక్రాంతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తప్పించుకొని పోయినవాఁడు.

సీ విదురోపదిష్ట భూవివరంబునం దపక్రాంతులై బ్రదికి నిశ్చితు
బయిరి. ఆది, 3-14

2. తొలగినవాడు, వెనకకుఁ బోయినవాడు (యద్ధాదులనుండి)

క. విక్రమము విడిచి సమరా, సక్రాంతండ నయిన నన్ను బలదేవుఁ
డును, జక్రధరుఁడుఁ గుమారులు, నక్రూరాదులును నేమి యని
నగరె నభన్. ఆర. 1-171

అపకర్షము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పక్వముగానిది, ఉడుకనిది.

సీ. గతకాలమును సకర్షంబును గురుదుష్ట విషము విరుద్ధము విపుల
రసము - తే - నైన యన్నము చా నరయక భుజించుట.

ఆశ్వా. 1-168

అపక్షత్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తొలగిన క్షత్రియులు గలది. క్షత్రియులు లేకుండఁ జేయఁబడినది.

వ. ఇరువదియొక్కమాఱు ధాతీతలం బపక్షత్రంబు సేసిన. ఆది. 3-51

అపగతక్షత్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క్షత్రియులు లేకుండఁ జేయఁబడినది.

వ తొల్లి జనుదగ్గి సుతుండయిన రామునిచేత దాత్రి యపగత
క్షత్రంబయిన. సభా. 1-110

అపగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తొలగినది, పోయినది.

సీ. భూవర యమ్మెయిఁ బోవఁగ సహదేవుఁ, డపగత ప్రాణుఁడై
యవనిఁ బడినఁ. మహా. 28

2. మోఘమైనది, వ్యర్థమైనది.

క. కుపితుఁడగువాని వ్రతమును, జపమును దేవార్చనంబు శ్రద్ధా
క్రియయుం, దపమును చానము యజనము, నపగతములు గాఁగఁ
జేయుఁ నంతకుఁ డలుకన్. కాంతి. 5-554

సం. వి. అ. న.

నివాళము,

తే. ఇచ్చిధఃబున ధర్మంబు లెల్ల నపగ,తమునఁ బడ జనులెల్లను దల్లి
డిల్లి.

అపగమనము సం. వి. అ. న.

అపగమము.

వ. శిశిరాపగమన సషయ కమలంబు ననుకరించు నాననంబుతో.

కాంతి. 1-345

అపగమము తొలఁగుట, పోవుట.

సీ మత్సరాహంకారమానదంభాగమంబును బ్రహ్మచర్యముఁ గలిగి
-తే- జవము సెల్లించు పురుషుడు. కాంతి. 4-120

క. వినురేఖామాత్రపుఁ జం, ద్రుని యట్టుల జీవుఁ డతని దుష్పక్షముఁ
బో,లిన యజ్ఞానము నపగమమున బోధానంద సాంద్రపూర్ణతఁ
బొలుచున్. కాంతి. 5-180

అపఘనము సం. వి. అ. పుం.

శరీరావయవము, శరీరము.

మ. జనితామర్షణుఁ డంతఁ బార్థుపయిఁ పర్జన్యాస్త్ర మక్కర్తుఁడే,సె
నపారఁబయి భూనభోంతరముఁ దజ్జీమూతయూహంబు గ,ప్పినఁ
దద్వాంత తిరోహితాపఘనఁడై బీభత్సుఁ డాండెన్ ఆది. 6-39

శ్లో. మేఘచ్ఛాయోఽగూఢస్తు తతోఽ దృశ్యతఃఫల్గుణః

సం. భా. ఆది. 146-26

సీ. కాంచనవర్ణాపఘనఁడై మహోన్నత కాంక్షకహస్తుఁడై కాల
కంఠు. ఆర. 1-300

అపచయము సం. వి. అ. పుం.

పుష్పాదులు కోయుట.

సీ. స్పృశయిండు... క సుమాపచయ మఖ బహవిధకేళి తత్పరత
నొంది. కాంతి. 1-289

అపచరించు సం. స. క్రి.

అపకారము చేయు, కీడ్చినరించు, అవమానించు.

క. అన్యతోపచార కలనంబునఁ బుట్టిన పాతకంబు వోపు చా నె,
వ్యని నవచరించె దగ నా,తనిఁ బ్రీతుం జేయ ధర్మతత్త్వప్రవణా.

కాం. 1-810

అపచారము సం. వి. అ. పుం.

అపరాధము, పెద్దల యెడఁ జేయు శప్పు. తప్పు, అపథ్యము.

క. వీరలయెడఁ గొడుకా యప,చారంబులు పలుకుదునె విచారము
విడు మే, సేరూపంబున నిలువన, గారవమున నిది వ్రతంబుగాఁ
గై కొంటిన్.

ఆశ్ర. 1-150

అపచారి సం. విణ. (న్. చీ. న్.)

అపచారము చేయువాఁడు, అపరాధి.

తే. పాపశాలి సజ్జన సతతాపచారి.

స్వర్గ. 10

అపజయము సం. వి. అ. పుం.

ఓటమి, పరాజయము.

చ. ఆఖిల జనక్షయంబయి, జయాపజయంబులు రెండునుం దుదీన్,
సుఖములుగాని యీ పనికిఁ జొత్తురె.

ఉద్యో. 1-298

అపజితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఓడింపఁబడినది, జయింపబడినది.

చ. ద్రుపద శనూజులన్ గెలిచి దోర్బల సంపద నుల్లసిల్లి మి,మ్మవ
జిత దర్పహీను లగుఁట్లుగఁ జేసి.

శల్య. 2-69

అపజితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జయింపఁబడినవాఁడు.

క. కేయ సాల్వులు తోడుగ, నా కీచకుఁ డాజి నన్ను నపజితుఁ
జేసెం, జాకండ్ మున్న యొకసరి, నా కాతనితోడ భండనము
లేదయ్యెన్.

విరా. 9-119

అపతిత్వము సం. వి. అ. న.

నాథుఁడు లేనితనము.

ఉ. ...పతుల్ విజృంభిత, శ్రీ విలసిల్లు కామినులు సేడ్పడి రిట్లప
తిత్వ దీనతన్. కర్ణ. 3-224

అపత్యము సం. వి. అ. న.

సంతానము, బిడ్డ (కొడుకుగాని, కూతురుగాని)

సీ. వానికి నిట్లనఁ దండ్రీయాలును నవత్యంబుఁ గలుగు తెఱఁగు
నడపి, ... -అ-కానమున కేగి, సౌమ్యవృత్తి ముక్తి సాధించి.

కాంతి. 4-22

అపథము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

అవినయమైనది, ఆధర్మమైనది, సీతిబాహ్యమైనది.

తే. కామముననైన విపులార్థ కారణమున, నైన భయముననైనను నపథ
వర్తనంబునకుఁ జొరఁ దెవ్వాడు నన్ను నేమి, యడుగఁ దలఁచె
నా ధర్మజుం డడుగుఁగాక.

కాంతి. 2-151

అపథ్యము దే. విణ. (అ. అ. అ.)

1. హితము కానిది.

తే. కాని తెరువునఁ బోయిన గలుగునయ్య, బ్రదుకు చవి యెంత
యైన నపథ్యములక, వేడ్క సేయుదురయ్య వివేకులు.

విరా. 2-28

2. శరీరమునకు సరిపడని యాహారము.

క. తనలావున కధికవయిన, పనిసేయుట యుక్తమును నపథ్యము నగు
భోజనములు హరించు నాయువు.

అను. 5-137

అపథూమము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

పొగ లేనిది.

క. ...తానుఁ దెలివినొంది నిరంజనత్వ సిద్ధిం, గని యపథూమాన
లంబు కరణి వెలుంగున్.

కాంతి. 5-120

(గతధూమ అని పాఠాంతరము)

అపథ్యని సం. విణ. (ఇ. ఈ. ఇ.)

చెడ్డమోత గలిది, విపరీతపు నాదము గలిది.

క. మాసె నభోమణి నక్కలా, గూసెం గలయంగ దెసలకుం బలు
సాయల్, సేసెం బజమొయిళు ఁడరి, మ్రొసెం దమయంతఁ
దూర్యము లపధ్వనులై, విరా. 4-86

అపనయనము సం. వి. అ. న.

1. తొలఁగించుట.

క. నిగమ విరోధి, స్థిత్యవనయనోన్ముఖ చిత్సత్యాత్మక భక్తలోక
దార్గత్యహరా. కర్ణ. 1-271

2. తొలఁగుట.

వ. శ్వావిల్లోమాపహంబగు తీర్థంబునం దేకాదశ తీర్థంబులు గల
వందుఁ బ్రాణాయామంబు సేసి విప్రులకు స్వలోమాపనయనం
బగు. ఆర. 2-284

అపనయము సం. వి. ఉ. పుం.

1. తొలఁగించుట.

వ. నీవు సంయమిలోక సురలోక బ్రహ్మలోక ప్రఖ్యాత ప్రజ్ఞాన
సంభావనీయుండవు మదీయ సందేహోపనయంబు సేయవే యను
టయు. కాంఠి 6-148

2. దుర్జయము, దుర్మార్గము, అపకారము.

క. కుషథ ప్రవృత్తుడయి పీఁ, డపనయమున నీ కనిష్ఠుడయినను
గరుణానివృణుడవై నీ మఱుదికి, నవరాధశతంబు నై ఘమయ్య
యుపేంద్రా. సభా. 2-59

అపనయించు సం. స. క్రి.

పోఁగొట్టు, నివారించు.

వ. పాండవులు గంగాతీరంబున నశుచిత్వం బపనయించుటకయి
యొక్క సమస్థలంబునం బటకుటీర సంవిధానంబు సేయించి.
కాంఠి. 1-2

న. మదీయ తపోవిశేషంబున నీదయిన కీటత్వం బపనయించెద.

అను. 2-826

అ. ...మేలు గాక నీ దారిద్ర్య, మపనయితుఁ జింత యపనయింపు
(అపనయితున్-పోగొట్టుదును) కాంతి, 2-482

2. తొలగించు, తీసివేయు.

వ. ...అగస్త్యుండు లోపాముద్రం బరిగహించి దాని దివ్యాంబరాభరణ బులకనయించి వల్కలాజినధారిణి జేసి. ఆర. 2-380

3. వీడు, మాను.

వ. ...విషాదం బపనయింపుము, కపోబలంబును గడచిన బలంబులుం
గలవే వనవ్య జన్మంబు నొంది మేలొనర్చెద నను కోర్కె నీకుం
బుట్టుట మేల. అను. 4-328

అ. ...మేలుగాక నీ దారిద్ర్య, మపనయింతుఁ జింత యపనయింపు
(అపనయింపు = మానుచు, వీడుము) కాంతి 3-482

4. కడపు.

వ. దశరథాగ్రనంగనుండు... ఘన సమయ దివసంబులు నెట్టకేనియుం
గడపి... అతిశీర్ష యాచంబులునైన శారదయామిను లపన
యింప నోపక. ఆర. 7-2

అపనీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తొలగింపఁబడినది, ఊడఁదీయఁబడినది.

సీ. దుశ్శాసనుండు, నెట్టన ద్రౌపది గట్టి పుట్టంబు, సఖిలోన విచ్చె
నాశంక లేక, యుడుగక యెలుగంగఁబడియు మన్నపనీత, మైన
తద్యస్త్రంబు నట్టి వల్లవ, లలితాంగి జఘన మండలంబునఁబాయక
యెప్పుచున్న. కా. 2-281

అపనోదనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తొలగించునది, పోగొట్టునది.

క. మనుజేంద్ర సర్వమాయా, పనోదనంబయిన యగ్నిశాణంబున.

ఆర. 1-189

సం. వి. అ. న.

2. తొలగించుట, పోగొట్టుట, నివారించుట,

వ. సింహబలుడు... మనో వేద నాపనోదనార్థంబు మ దిరారామ
భూమికిం జని. విరా. 2-302

అపనోదము సం. వి. అ. పుం.

తొలగించుట, పోగొట్టుట.

వ. (ధర్మనందనుండు) డగ్గుత్తిక పెట్టి దుఃఖవరవశుం డగుటయు...
తత్పార్శ్వంబున నున్న ధామ్యుడు తదీయ విషాదాపనోదంబు
సేయం దలంచి యిట్లనియె. విరా. 1-50

అపనోది సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

తొలగించువాడు.

క. శోకాపనోదిఁ బుణ్యి, శ్లోకుని నలు రోయఁ బనుపు. ఆర. 2-154

అపమృత్యువు సం. వి. ఉ. పుం. స్త్రీ.

1. ఆకాల మరణము, ఆకస్మికముగాఁ గలుగు చావు.

క. నమ్మమి మృత్యువు పెద్దయు, నమ్మట యపమృత్యు వగుట నర
పతి నమ్మి, నమ్మక పని గొనునది నిత్యమ్మును సూక్ష్మమతిఁ
దాను నరయఁగ వలయున్. శాంతి. 2-351

శ్లో. ఏకాంతే న హి విశ్వాసః కృతోన్మి ధర్మార్థనాశకః,
అవిశ్వాసశ్చ సర్వత్ర మృత్యు నాచ విశిష్యతే.
అకాలమృత్యు ర్విశ్వాసో విశ్వాన్ హి విపద్యతే
యస్మిన్ కరోతి విశ్వాసమిచ్ఛతస్తస్య జీవతి
తస్మాద్విశ్వాసితవ్యం చ శంకితవ్యం చ కేషుచిత్.
ఏషా నీతిగతిస్తాత లజ్ఞా చైవ సనాతని.

సం. భా. శాం. 80-10, 11, 12

చావున “నమ్మినమ్మక” అను పాఠమే సరియైనది గాని పారాంతరములు
యుక్తములు గావు.

అపమేఘము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మేఘము తేనిది,

నీ. అప్రదక్షిణముగా నయ్యె నుల్కాపాత మపమేఘమై యున్న

యంబరమున.

సఖా. 2-299

అపర సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

జరాయువు, మావి.

క. రాగపరిలిప్త మానస, యోగంబున నిండ్రియంబు లుల్లిసితములై,
భోగులగుట యుడిపిన నపరాగత సంసార దుర్విరాము సేయున్.

కాంతి. 4-296

అపరక్త సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనురాగము లేనిది.

ఆ. ఒక్క సతికిఁ బతులు పెక్కండు రగు టిది, సతుల కోర్కిగాన
యతివ కృష్ణ, సుందరాంగి వారియం దేల యపరక్తయగు మనో
ముదంబుఁ దగులుఁ గాక.

ఆది. 8-25

అపరగిరి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

అస్తమయ పర్వతము.

వ. అంత నినుం డపరగిరి గడచనినం గాలోచితకృత్యంబు లాచరించె.

ఆను. 2-299

అపరఘటిక సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

మలుగడియ, తర్వాతి 1 డియ.

సీ. అతఁడు తైలాభ్యంగ మడిగినఁ బతి గమ్మ, నూనియ దెప్పించి
మేను శిరము, నభ్యక్తములు సేయ నమ్ముని నెడనాడి యంత
క్లితం డయ్యె నపరఘటిక, దోచి వికారంబు దొడరక
యున్న రాజు చేవులను గని సముఖుఁ డగుచు. ఆను. 2-308

అపరజన్మము సం. వి. అ. న్. న.

తరువాతి పుట్టువు,

తే. ... అన్నాతి పలుకు, దద్ద యవమాన పడితి కాంతనపుచేత, నరర
జన్మంబునందైన నతనిఁ జంప, నేను జాలుటకై యిట్టిదాననైతి

ఉద్యో. 4-303

అపరదినము సం. వి. అ. న.

మఱునాడు.

సీ ...అపరదినము, గం దగ్గిద త్తంబు నజ్జిశ భంబును, నైన కృష్ణుని
చక్ర మద్భుతముగ, -అ- నెగసి యఖల జనులు నీక్షింప దివ
మున, కరిగె. మౌన 25

అపరదినము సం. వి. అ. పుం. న.

మఱునాడు.

ఆ. అట్లు నిశ్చయించి యాదవనివహాడు, యంబు దివ్య బుద్ధి నరసి
యపర, దివసకలిత మగుటఁ దెల్లఁబుగాఁ గని, కొని య తంతు
పెద్ద కొలువులోన. మౌన. 28

అపరనంద సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఒక నది. అర్జునుఁడు తీర్థయాత్రకుఁ బోయినపు డీ నదిని దర్శించెను.

ఆది. 8-138

అపరపక్షము సం. వి. అ. పుం.

కృష్ణ పక్షము, బహుళ పక్షము.

తే. కాకులును, గ్రద్దలును దిన్నఁ గడును ద్రెప్పి, యపరపక్ష చతుర్దశి
యమృతకరుని, కరణి నొప్పెడు కర్ణ మొగంబుమీద, వనిత
యందంద మోపెడుఁ దన మొగంబు, స్త్రీ. 2-92

అపరభవము సం. వి. అ. పుం.

పునర్జన్మము.

క. భూసురధనాపహరణము, సేసినఁ గుల నాశమగుట సిద్ధము దానం,
జేసి యగును జండాలు, త్వాసంగమున పరభవము నందు నరేంద్రా.

అను. 4-44

అపరభాగము సం. వి. అ. పుం.

పృష్ఠభాగము, వెనుక ప్రదేశము, వెనుక భాగము.

సీ. గాండివ తూణ యుగ్రములు పూర్వాపర, భాగంబులకు ననాభరణ
ములుగఁ. ఉద్యో. 4-125

అపరము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. ఇతరము, అన్యము, వేఱైనది.

క. మనుజులపై బ్రహ్మశిరంబను నస్త్రుంజేసితేని శశుశం బొలయన్.
విను మెన్ని యాపదలు వచ్చిన నఱరోపాయములన చెలుపుము
పుతా. సా ప్తి. 2-45

2. వెనుకది, తర్వాతది.

వ. ఈ కథ పూర్వాపరవాక్యముల యందలి తాత్పర్యంబు నిరూ
పించి. శాంతి 3-80

3. రెండవది.

తే. గోవుంకును బ్రాహ్మణులకును గుల మొకండ, కమలజుడు
రెండు తెజుగులు గా నొనర్చె, హవిశిఁ బూర్వంబు గారణ మఖి
మంత్రముల కధిష్ఠాన మపరంబు భూపవర్య. అను. 2-278

4. పడమటిది; పశ్చిమము.

వ. ...అరుణశిరణుం డపరమహీధరంబు మౌళికి సరసిరుహ శేఖరంబై
చెలువార. ద్రోణ. 2-187

వి. అ. న.

5. ఆచిత్తు.

చ. ...వినచూచె యపగంబు పరంబనఁ గల్గు తత్త్వముల్. ఆశ్వ 3-33

పరరాత్రము సం. వి. అ. పుం.

రాత్రి కడపటి భాగము, రాత్రి నాలవ జాము.

సీ, ఇమ్మల నపరరాత్రమ్మలం దెప్పుడుఁ జింతించె నిజబుద్ధి, జేయఁ
దగిన, రాజకృత్యముల. సఖా. 1-28

పరాంగము సం. వి. అ. న.

వెనుక భాగము, పృష్ఠము, వెనుక దెస.

క. విని కద్రువ యపరాంగంబున నీలిమ దోఁచె ననియె భూప
వరేణ్య. అను. 1-185

అపరాగతము సం. వి. అ. న.

మావిని బొందినది.

క. రాగపరిలిప్త మానస, యోగంబున నింద్రియంబు లుల్లసితములై,
భోగులగుట యుడిపిన నపరాగత సఁసార దుష్టరామము
సేయున్. కాంతి 4-298

అపరాజితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఓడింపఁబడినది.

ఉ. ... అపరాజిత భూరిభుజాకృపాణధా, రాజుల కాంత శాత్రవ
పరాగుఁడు రాజమహేంద్రుఁ డున్నతిన్. ఆది. 1-3

అపరాజితుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. కురుకుమారుఁడు గాంధారి ధృతరాష్ట్రుని నూర్వరి పుత్రులలో
నొకఁడు. ఇతఁడు కాలాపుత్రుని యంశమున జన్మించెను.
ఇతఁడు భీమునిచేత భీష్ముని యష్టమదివస యుద్ధమునఁ జంపఁ
బడెను. ఆది 5-107; ఆది. 8-80; భీష్మ. 8-78

2. కద్రువ కొడుకు.

కశ్యప వ్రజాపతి పుత్రకామేష్టి యొకరింపఁగా కద్రువకు వేవురు
సర్పజాతివారు జన్మించిరి అందు నీ యపరాజితుఁ డొకఁడు.

ఆది 2-4

విణ (అ. ఆ. అ)

ఇతరులచే జయింపఁబడనివాఁడు.

క. నిఖలాస్త్రశస్త్ర విద్యాసఖుఁ డపరాజిత యశోవిశాఖుఁడు విష్ణుం.
డఖలేశ్వరుఁ డతనికిఁ బ్రియ, సఖుడటె యప్పీరు గెల్వ శక్యమె
నీకున్. ఆర. 8-259

అపరాధి సం. వి. ఇ. పుం.

అస్తమయ వర్జితము, పడవటి కొండ.

క. కిరణంబు లడఁగి యంతకు, నరుణశ్వము మెఱయఁ దరణి యప

రాద్రిశిరః, స్ఫురణను నధికరణాలంకరణం బొసరించుటయును
గాంగేయుఁ డెడన్ భీష్మ, 2-339

అపరాధ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తప్పు చేసినవాడు, అపకారము చేసినవాడు.

చ. విరహిత సత్త్వఁడయ్యెఁ బ్రతివీరుడు వీని నశేషధారుణీ శ్వర
నికరాపరాధ్య నతిసాహసికన్ వధియించి. సఖా. 1-207

(నికరాపరాధ్య-అని కొన్ని ప్రతులు)

అపరాధత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అపరాధము గలిగియుండుట.

చ. ...అట్టి విధము సాపరాధతను డెందము లూఱటఁ బొంది
యుండ, నేరపు మన కట్లు గానఁ దగఁ బ్రార్థన నేయుట యుక్త
మిత్తఱిన్. విరా. 5-851

అపరాధము సం. వి. అ. పుం.

నేరము, తప్పు.

సీ, ...అపరాధగతి యెఱింగి, దండించు నృపతికి రెండు లోకంబులు
జేకులు... శాంతి. 1-94

క. హర్షంబును మానంబు న, మర్షము నపరాధమును సమదళావము
ను, శర్మార్హాపకర్ష చింతలు, వార్ష సమాచారిమున నిరస్తగుణాబుల్.
శాంతి. 5-24

అపరాధి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

అపరాధము గలవాడు. తప్పు చేసినవాడు.

తే, ...అనపరాధియైన యతని, తనువు నొంచుట సూహింప ధరణి
పతికి. ఆను. 5-66

అపరార్థము సం. వి. అ. న.

ఒకదానిని రెండు సమభాగములు చేయఁగా రెండవ సమభాగము,

క, దినమున మూడవ యామంబున యపరార్థంబు యోగ్యముగ

నాహారంబునకుం గల్పించిరి నా. కనిమిషు లటుగాన మాన
నాఁకలిపుత్తున్. అశ్వ. 3-92

అపరాహ్ణము సం. వి. అ. న.

వగటిని మూఁడు భాగములు చేసినప్పుడు కడపటి భాగము. ఇది పితృ
పూజకుఁ దగిన కాలము.

క. గృహపరపూర్వాహ్నంబున, నపరాహ్ణము చేపిత్వ సమారాధనవి
ధ్యుపదిష్ట కాలములు మధ్యపు సమయము మానుపార్చనం
బరయన్. అను. 2-54

వ. అంత నపరాహ్ణంబయ్యె నట్టియెడ. భీష్మ. 1-289

అపరిగ్రహము సం. వి. అ. పుం.

ఏమియును దీసికొనకుండుట

అపరిగ్రహంబు నొక్కటన శుద్ధుం డయ్యెడ. కాంతి. 1-47

అపరిచయుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎఱుక లేనివాఁడు.

క. పురుష విశేషవివేకా, పరిచయులగు ధరణిపతుల పాలికఁ బోవం,
బరులందు దుష్ప్రతిహ, భర మెవలో రోసి ధర్మపథమున
నున్నన్. అది. 5-215

అపరిచ్యుతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

తొలఁగుట, లేరుఁడుట,

ఉ. ...ప్రాణసంయమా, ఓణత దేహ మధ్యఖిణఁ జిమ్మఁగఁ దత్త్రీయ
మొంది మూర్ఛ, పారిణతఁ గోర్కి నల్పు నపరిచ్యుతిఁ దగ్గతుఁడైన
యోగికిన్. అను. 5-260

అపరిజ్ఞాతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎఱుగనిది, తెలియనిది.

వ. కాంతనపుండా శతానందునకు నపరిజ్ఞాతంబును, గలదే యతని
గొలువ వచ్చినట్టి సిద్ధసాధ్యులకు వినిపించెదంగాక,

కాంతి. 6-390

అపరిమితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పరిమితము కానిది, మితము లేనిది, విస్తారము.

క. ...అయశ్శీ, అపరిమితము లొంది యమరు లగుదురు పదపన్.

ఆను. 4-368

అపరిమితుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పరిమితి లేనివాడు. ఇంత యని చెప్పటకు వీలు లేనివాడు.

చ. .. ఇద్దెర దక్కు గల్గు వా, రపరిమితుల్ గొనండు ద్రుపదా
శ్రేణు డగ్గురు బోర జీరికిన్. దోణ. 8-298

అపరిమేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పరిమితము తెలుప శక్యము గానిది. అమితము, ఆత్యధికము,

తే. ...అయ్యపరిమేయ, తేజ డాత్మ తేజమున నాద్యబృథేంద్రి,
యములు మనసులు సమ్మోహితములు నేసి, యిపుడు తనయుండు
పుట్టెడు మనియె బిదప. ఆశ్ర. 2-101

అపరిశ్రాంతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అలసట పొందనివాడు.

కా. శ్రాంతిం బొందినవాడు పార్థు డపరిశ్రాంతుండు గర్జుండు.

కర్ణ. 8-275

అపరిక్షితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పరీక్షింపబడనిది.

వ. ఉనంకుండు గడుచుచో నన్నంబు కేశదుష్టంబైన రోసి కరం బలిగి
యిట్లపరిక్షితంబైన యశుద్ధార్షంబు పెట్టినవాడ వంధుండవగు
మని కాపంబిచ్చిన నల్లి యల్పదోషంబున నాకు కాపంబిచ్చిన
వాడవు నీ వనపత్యుండ వగుచుని కాపం బిచ్చిన. ఆది. 1-99

అపర్ణ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

పార్వతి (తపసి పర్ణానామప్యనశనా దపర్ణా- ఆకులైన (పర్ణములు)
తినక తపస్సు చేయునది)

వ. ఆకర్ణాదేవి వర్ణఃఖల కర్ణ-బులు పాకఃఖల బొంబు ప్రకారంబు
స్వేదముని యప్పుర మేశ్వరు నడిగిన యతం డిట్లనియె.

అను 5-80

అపర్యాప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చాలనిది, సరిపోవనిది.

వ. అనిన నతఁడా ఖలచరఁబు గైకొని పోయి యొక్క జావియందు
విడిచిన నది యెప్పుటి యట్ల యక్కఁబునఁ బొదిలి తనకు
నవ్వాపియందు నవకాశం బర్యాప్తం బగుటం జెప్పి. ఆర. 4-222

అపలాపము సం. వి. అ. పుం.

మఱుగు పుచ్చి చెప్పట, కప్పిపుచ్చి చెప్పట.

వ. అనిన విని వేదార్థావలాపఁబునకుం గోపంబు నొందిన మనుల
శాపఁబున నతండు భూవివరఁజెతుండయి యుండ నమరు లేతెంచి.

శాంతి. 6-374

అపలాపించు సం. స. క్రి.

నిరసించు.

మ వివరిత స్థితి నొంది ఘోరవిపి నోర్కివాసులై నిత్య దుఃఖ పరా
ధీనతఁ దూలి రంచు మనలన్ గర్హాంధిత స్వాంతుడై, యశలా
పింపఁగ వచ్చి దుర్జయపరుం డా ధర్తరాష్ట్రుడు దోషపరి
తాత్ముఁడు తస్ఫులఁబు గడిచెన్ సత్యఁబు సామాత్యుడై.

ఆర. 5-406

అపవర్గము సం. వి. అ. పుం.

1. మోక్షము.

వ. కర్మహీనశ్చం బపవర్గకరంబు.

శాంతి. 1-70

2. చతుర్వింశతి వర్గములకు వెలియైనది.

శాంతి. 6-34; చూ. వర్గము

అపవర్జితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విడువఁబడినది, తొలగింపఁబడినది.

చ ... అవ్యనంబున లతాలలనల్ మృదులానిలాప వర్జిత కుసుమా

క్షతావశులు సేలు వెట్టిన యట్టిరైరి.

ఆది. 4-17

అపవాదము సం. వి. అ. పుం.

నింక, దూఱు

తే. అన్యై లెఱుగమిజేసి లోపవాద, భీతినెఱిగియు నిత్తన్విం
బ్రీడిదప్పి యెఱుగనడిని. ఆది 4-108; అర. 5-210

అపవిత్రుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పవిత్రము కానివాడు, అనాచారుడు.

క. అపహృష్టకమండలుడై, యపవిత్రుం డగుటకేసి యధిక తపో
వీర్యపరిక్షయనుగుడును నా, తపస్వినుతు రాక్షసుండు తడయక
తాకెన్. అర. 3-289

అపవిద్దుడు సం. వి. అ. పుం.

ద్వారక విధ పుత్రులలో నొకడు, తల్లిదండ్రులు విడువగా మఱొక
రిచే బుత్తుడుగా జేకొనఁబడినవాడు. చూ. ఆసు. 2-249

అపశదుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నీచుడు

ఉ. ఆవనజాననం గురుక లాపశడందు...శిరోజములం దెమల్చి పాపా
వహు డీడ్చి తెచ్చె సభకు సభా. 2-218

అపసవ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కడివైపు మన్నది, కఠిణము.

వ. అమృష్టవరుండను—అనిల సుతుండునం బగస్పరమూర్తుల నవలో
కించి...యున్నతంబులగు నపసవ్య కరంబుల నాశించిన సవ్య
శాహుతలంబుల నప్పళించు చప్పుళ్లుగలసి యొక్కడ మల్లినఱ
చిన చందంబున వీతేర. విరా. 2-14; ఆది. 6-12

వ. అతండు కై నేయు విడిచి యపసవ్యకరంబున కరంబులు వలుచు
కొని ప్రాయోపవేశనమతి నుండి ప్రాణాయామ పరాయణుడై
యోగయుక్తుం డయ్యె. ద్రోణ. 4-278

ఇక్కడ 'అపసవ్యము' అనుటకు 'ఎడమ' అని యర్థము చెప్పవలయును అది పొసగదు. కావున ఇది అపపారము. భూరిశ్రవుని కుడిచేయి అర్జునఁడు నఱుకెను. ఇక కుడి చేతితో గర్భలు పఱచుకొనట అసంభవము. ఎడమ చేతితోనే పఱచుకొనెను. తాళవత్ర ప్రతులందు 'అప' కానరానప్పుడు పరిష్కర్తలందుకు 'అప' చేర్చిరో బోధపడకున్నది. మూలము నందును 'సవ్య' శబ్దమే ప్రయోగింపఁబడినది

శ్లో శరీరాస్తీర్య సవ్యేణ పాణినా పుణ్యఽటణః.

సం. భా ద్రోణ. 148-85

8. ప్రతికూలమైనది, క్రమభంగమైనది.

వ. కృపి మున్నగ శిష్యులు సౌద,యపసవ్యముగాఁగఁ దిరిగి యరిగిరి.
స్త్రీ. 2-124; ఆను. 5-473

(అపసవ్యముగాఁ దిరుగు = కుడి ప్రక్కనుండి ఎడమ ప్రక్కకుఁ దిరుగు = అప్రదక్షిణముగాఁ తిరుగు)

అపస్మారి సం. విణ. (న్. ణీ. న్)

అపస్మార రోగము గలవాఁడ, మోహదుఃఖాదులచే గలిగెడి యావేశము గలవాఁడ, స్మృతి దప్పినవాడు.

అపస్మారము — చీకటి ప్రవేశించినటులఁ దోచుట. వికారముగ కన్నులు ద్రిప్పుచు కాళ్లుచేతులు విదిలించుట దోషప్రాబల్యము వలన జ్ఞానము నశించుట. ఇవి సాధారణాపస్మార లక్షణములు. పలుమాఱు వణకులు, శరీరము కృశించుట, కనుబొమ లెగురవేయుట, నేత్రములను వికారముగఁ ద్రిప్పుట అనునవి అసాధ్యాపస్మార లక్షణములు.

తే. శ్రిః గుప్తి...నపస్మారి...వేదవిక్రయ విడువవలయు.

ఆను. 2-56

అపహతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొట్టఁబడినది.

వ. ఏను గార్పణ్యదోషాపహత స్వభావుండగు ధర్మసమ్మాధ చేత స్కందను.
భిష్మ. 1-194

అపహాము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) (ఇది తత్పురుష సమాసోత్తర పదముగానే యుండును.)

అపహరించునది, పోగొట్టునది, తొలగించునది, నాశము చేయునది.

వ. మహాభారతంబు సమస్తదురితాపహంబు. విరా. 1-48

అపహరణము సం. వి. అ. న.

1. దొంగిలించుట

వ. అర్జునుఁజంపుదు మతని కోడితిమేని గోవధంబును వనితావధంబు ..
పరధనావహరణంబు ..జనులకెట్టి గతులఁ బుచ్చు నట్టి గతులు
వాటిలు. ద్రోణ. 1-201

2. అపహరించుట, నాశము చేయుట.

వ. ...సరస్వతి యత్రపస్వి తన చేరువ నొకప్పుడు జపయుక్తుఁడై
యుండఁ గూలాపహరణంబు నేసి వటుత నమ్మహాత్ముం గొని
పోయిన నతిం డాంగిరస మంత్రంబుల నత్తరంగిణిం బ్రణుతించె.
శల్య. 2-170

3. బలాత్కారముగఁ దీసికొనిపోవుట

క. ఏపెనఁగరేగి యట్ల,పాపాత్మకమగు కిరాతబలము సమగ్రాటోప
మునఁ గవిసి వివిధ ధ,నాపహరణ మాచరింప నారంభించెన్.
మోస. 1-184

అపహరత్వము సం. వి. అ. న. పుం.

అపహరించుట.

క. మహాసుర, గర్వాపహరత్వ సంప్రకాశైకరణా.

విరా. 5-408

అపహరించు సం. స. క్రి.

1. దొంగిలించుట, కారణేయుట.

వ. కావునఁ జండాలు ధనంబగు సారమేయ మాంసం బపహరించి
ప్రాణహాని పరిహరించికొందు. కాంతి. 8-288

క. కృష్ణుని గోరికొనియె విజయుం డెల్లమిన్.

ఆ. దాని కార్యం బోగి ధార్తరాష్ట్రం వారి, నపహరించికొనిన
యట్లకాగఁగఁ, దలచి చెన్నమీటి బలమల నైకొని, చనియెఁ
బ్రీతి రాము సదనమునకు. ఉద్యో. 1-76, 77

2. సశింపఁజేయు.

క. భీరుడు కూడుడు జడుడు విశారదుఁ డబలాత్మకుండు సబలుం
డనలే, దేరినయిన మృత్యువు దుర్వారంబై యపహరించు వైదిక
వర్యా. శాంతి. 4-24

తే ఆయురై శ్వశ్ర్య కీర్తుల నపహరించు, పరఁతి సంగమము.

విరా 2-69

3. నిదారిండు, మాన్పు, పోగొట్టు.

సీ వారట్లు కాకని బోరన నరిగి పద్మజుని గాంచి యజ్ఞీనశ
యెటుంగ -తే- విన్నవించినఁ దనయొద్ద వెలుగుచున్న, యగ్నిఁ
జూపి యిక్కి డిఁగఁ డపహరించు నఱన. ఆను. 3-198

4. తయింపఁజేయు, తగ్గించు.

క. మేలివి గీడివెయని భూపాలక యే, జెప్పినట్టి పను లెటుంగుము నీ,
సోలిన యాయువుఁ జెనువం, జూలుననియు నపహరింప శక్తము
లనియున్. ఆను. 4-95

5. మోసముచేసి తీసికొన, కపటముచేఁ దీసికొను.

సీ. కపటంపు జూదంబు ఘటియించి ధర్మాతుఁ డగు ధర్మశుతు నీరి
యపహరించి. కర్ణ. 3-353

6. బలాత్కారముగాఁ దీసికొనిపోవు.

వ. గ్రస్తుండను పేరంబరఁగు నొక్కరుండ భృగువన్ని నపహరించి
తదీయ శాపంబునం గీటంబనైయుండి భవదీయ విలోకనామృత
సేకంబున సుఖనైతి. శాంతి. 1-24

అపహరణం సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అపహరించువాడు.

క సురారికాంతా విలాస శోభాపహరా,

సౌప్తి. 2-185

అపహసించు సం. స. క్రి.

గేలిసేయు, పరిహాసము సేయు.

తే. బహువిధఁబులఁ బలుకు నా పలుకులెల్లఁ, జీడకన్నిడి తనపెడ
చెవులఁ బెట్టి, యీట తాటలు ముటుమాట లిచ్చి యపహసించె
దుర్యోధనుఁడు వేయఁ జెప్పనేల ? ఉద్యో 4-76

వ. మమ్ము నపహసించిన వారిలోఁ గురుకుల దాహకుం డొక్కరుఁడ
తక్కు. శత్య. 1-895

అపహసితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఊరస్కరింపఁబడినది, నిరసింపఁబడినది,

వ. ...ఆపహసిత శిలాసారోదారఁబును గనక పట్టికా మండితంబును
నైన గదాదండంబు. శల్య. 2-95

అపహారము సం. వి. అ. పుం.

నాశము, హాని.

అ. ప్రాణహాని వచ్చు పట్టున సర్వధఁ, నాపహారవేశయంద నడవు,
సత్య మన్యుతమం ద్రసత్యఁబు సూన్యత, మని పరిగ్రహింతు రార్య
జనులు. కర్ణ. 8-77

తే. చంపెఁ గురువిభు నాకు లజ్జాకరముగ, భీముఁ డదియు నధరమ్మ
సంగ్రామ వృత్తి, నంతఁ బోవక వచ్చి ప్రాణాపహార, మాచరిం
పఁగఁ బూని నన్నాక్రమించె. సౌప్తి. 2-72

సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అపహరించునది.

వ. మఱియు నచేతనంబులయ్యును గిరిసరిత్సరోవరంబులు వృణ్యతీర్థం
బులై జనులకు దురితాపహారఁబులయిన కారణం జేమియని యడి
గిన. ఆర. 2-808

అపహారి సం. విణ. (న్. ణీ. న్.)

తొంగిలింపువాఁడు,

వ. ఆరెకు ఇమ్మునిం గని రాజధనాపహారులయిన చోరులు నీయొద్దన
పాటి రెట పోయిరి. ఆది. 4-281

అపహరిణి సం. విణ. (న్-ణి-న్)

అపహరించునది.

వ. అవ్విరించి వచనంబుల తెలుగున నాధివ్యాధులు గాత్రహానిం
జేయ నామృత్యుదేవత ప్రాణాపహరిణి యగుటం ప్రాణంబులు
దేహంబులం బాసి దేవాదిభావంబులం బొందుచు మగుడ
మనుష్యశ్రావులు నొందుచుండు. ద్రోణ. 2-175

అపహాసనము సం. వి. అ. న.

అపహసించుట.

మ. కలిశప్రస్ఫురణాపహాసన విభాగుచ్ఛంబులం గల్గి యాకలిమై
వచ్చు కృతాంతవక్త్రమున. కర్ణ. 3-318

అపహాసము సం. వి. అ. పుం.

గేలి, ఎకనక్కెము.

ఉ. అజ్ఞులు కొంద అప్పు డపహాసము నేయుచు, గూఢరూప చే బా
జ్ఞతలేమిఁ దిద్విస్తృతకాయము మీఁదను దృష్టు నిల్పఁగా.

విరా. 4-74

తే. చిటునగవుతో నొండొరు చేతు లప్పశించి నిర్భర సంతోషలీల
నొప్పి, రమ్మహీనాథుఁ డయ్యపహాస మెఱిఁగి. బొమలు ముడి
వడఁ గమఁగవఁ బొడమఁగెంపు. శల్య. 2-98

అపహాసి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

అపహసించునది.

వ. కైలాశకైల విలాసాపహాసి భాసుర గగనతలోల్లేఖ శిఖరరమ్య
హర్మ్యతలంబులను. ఆది. 7-188

అపహరణము సం. వి. అ. న.

హామ వ్యతిక్రమము, క్రమ పద్ధతి వదలి ప్రేల్చుట,

క. క్రమయుక్తము యుక్తమగా, నమరగురు ప్రతిములైన యాజ్ఞి
కులు గ్రియా, సమదయము నడఁగా స్థలి, తములే కళహతము
సొరక తత్కృతు మొప్పెన్. ఆశ్వు. 4-173

అపహృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అపహరింపఁబడినది.

వ. కపట ద్యూతగ్రుణ నపహృతంబులైన సకల దనంబులు నలుగు
మొన మరల్చినవాడనై పాండవాగ్రజుని చింతవంత యంతయుఁ
బుచ్చివైచెద. శల్య. 1-473

2. విధ్వస్తము, నాశనము చేయఁబడినది.

క. అమిత బలంబగు బ్రహ్మాస్త్రముచే నయ్యుత్త్ర మహృతం బగు
టయు. కర్ణ. 3-347

3. తిరస్కరింపఁబడినది.

వ. వివిధ విశిఖజాలంబులఁ గాలు సేయార్ప రాకుండఁ గప్పి యార్చిన
నస్సార్థుం డతనిచేతఁ దన విక్రమం బపహృతం బయ్యెనని తలంప.
కర్ణ. 2-291

అపహృష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అపహరింపఁబడినది.

క. అపహృష్టకమఁడలుండై, యపవిత్రుం డగుటఁజేసి. ఆర. 3-289
(అపహృత కమఁడలుండై - అని కొన్ని ప్రతులు)

అపాంగము సం. వి. అ. పుం.

1 కడకన్ను, నేత్రాంతము.

వ. పరిభవానల సంతప్తయైన పాంచాలి నిజశయన స్థానగ్రుణ సంజ
నేత తల్పంబుపై మేనువైచి యపాంగములం దొరఁగు కన్నీరు
చెవుల కొలంకులు నిండ నెవ్వగలు నివ్వటిలం దలపోయుచుండి.
భీరా. 2-168

2. నొసటఁ బెట్టుకొను బొట్టు, తిలకము.

వ. ...ఆరథికు చూపు కంఠంబు చక్కటికిం గాక తప్పి యపాంగ

ప్రదేశంబు కొలంది యగుటంజేసి

కర్ణ. 8-816

అపాండవము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పాండవులు లేకుండుట గలది.

వ. అగ్గురునందనుండ..... బ్రహ్మశిరోనామం బను దివ్యాస్త్రాలు
దలంచి యొక్క యిషికంబు పుచ్చికొని యదయ్యస్త్ర బు నావ
హించి యపాండవం బయ్యెడుమని దారుణ భాషణంబులతోడ
రోషస్రదీప్తుం డగుచు బ్రయోగించిన. సౌప్తి. 2-58

అపాంతరతముండు సం. వి. అ. పుం.

వేదవ్యాసుండు.

వ. వేదంబులకుం బ్రవర్తకుండు నారాయణనందనుం డపాంతరతముం
డను వేరం బ్రసిద్ధుం డగు వేదవ్యాసుండు సాఖ్యంబునకుం గపి
లుండును. కాంతి. 8-517

అపాకృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తొలగింపబడినది.

క. ఆ పూర్ణ తేజుఁ డపగత,పాపుఁ డపాకృత భవానుబంధుండు.
(ఆస్తీకుండు) అది. 2-161

అపాటపుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శక్తి చాలనివాఁడు, నేర్పు లేనివాఁడు.

వ కడు భయమున మాతలి చేడ్చడి రథచోదనమునం దపాటపుఁ
డైనన్. అర 4-68

అపాత్రత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అనర్హత.

క. మిత్రత్వము శత్రుత్వము, బాత్రతయు నపాత్రతయును బరికించు
సుచారిత్రుండు చిరతరగణనా, సూత్రితముగ దాన నెల్ల శుభములు
నొందున్. కాంతి. 5-289

అపాత్రము సం. వి. అ. న.

1. అనర్హుడు, అయోగ్యుడు, తగనివాడు.

అ. పాడి దవ్వకుండఁ బడయు సొమ్ములకు న,పాత్రములకు నీగి,
పాత్రములకుఁ, బెట్టకునికి, యనఁగ నెట్టన రెండు విధములఁగిడు
తొడరు ధరణినాథ. ఉద్యో. 2-43

2. అనర్హము, తగనిది.

కవిరాజ విరాజితము : అపాత్రపుజా వొనరించు గురుపవరా.

(స్త్రీ). 1-55

అపాత్రభూతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనర్హుడైనవాడు.

తే. అడవి గోవులకై కాల్చు టధ్వరమునఁ, బశువుఁ జంపుట దాన
మపాత్రభూతుఁడగు ఔటుంగక యిచ్చుట దగని బంటుఁ, బ్రోవ
కుండుట గీడులు గావు వత్స. కాంతి. 1-302

అపానము సం. వి. అ. పుం.

1. సులమూత్రాదులను క్రిందుగాఁ ద్రోసివేయునట్టి యొక నొక
వాయువు (ఇది ప్రాణాది పంచవాయువులలో నొకటి. ఇది గుదస్థానమం
దుండును.)

పంచవాయువులు : 1) ప్రాణవాయువు, 2) అపానవాయువు, 3) వ్యాన
వాయువు, 4) ఉదానవాయువు, 5) సమానవాయువు.

శ్లో. అపానోపానగః శ్రోణి వస్తి మేఘోరుగోవరః.

శుక్రాత్తవ శక్యస్మాత్ర గర్భనిష్క్రమణ క్రియః - వాగ్భటము -
అపానవాయువు ముఖ్యముగా గుదస్థానము నాశ్రయించి పిటు
దులు, వస్తి, శిశ్నము, తొడలు వినియందు సంచరించుచు, రేతస్సు,
ఆర్తవము, మలము, మూత్రము గర్భము ఆకువానిని వెలివఱచుచుం
డును.

మందాక్రాంతము : ప్రాణాపానహరణ నిపుణ ప్రాపణియానుభావా

(స్త్రీ). 2-184

సం. వి. అ. న.

గుదస్థానము.

ఉ. అతతమైత నాదగు నపానము నూఁడు మొకింతయున్ జగు, ప్పా
తుర వృత్తి నీదు హృగయంబునఁ జొప్పుకు. ఆశ్వ. 3-110

అపానుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. వ్యాసుని వలనఁ గల్గినవాఁడు. చూ. శాంతి. 8-307

2. అపానవాయువు.

క. విను స్పృష్టశోణితంబునఁ, బనుగొను శుక్లంబు వలనఁ బ్రాణుఁడు
దగ వ, ర్తన మొందుఁ బ్రాణశుక్లము, లనూన పేతువులుగా
నపానుఁడు నడచున్. ఆశ్వ. 2-46

క. చనుఁ ప్రాణుఁ డథోగతి మార్థ్యనిరూఢి నపాను డివిధము గల
యీ రెం,టను నిగ్నిమయోదానంబును వ్యాసంబును సమాన
మునువర్తించున్. ఆశ్వ. 2-47

అపాయము సం. వి. అ. పుం.

1 చెలుపు, కీడు, హాని.

తే. రాగరస మగ్నుఁడయ్యె సైరంద్రుఁ జూచి, యకట దీన నింకేమి
యపాయమగ నొ. విరా 2-62

అపాయము సేసిన నిందపుట్టదే. విరా. 2-95

2. విశ్లేషము, వేటుపాటు.

ఉపాయపాయకూబరంబును. శాంతి. 5-92

క. అపదయైనను ధర్మవ, ప్రాపుగ రక్షింపవలయుఁ బరమార్థము
ధ, రాపాయ ధార్మికులకు, నాపద జన్మాంతరమున నమగత
మగుటన్. ఆది. 6-218

అపారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆవలి దరిలేనిది, మితములేనిది, అధికము.

ఉ. కూర్పుట నూత్నరత్నమునకుం గనకంబునకుం దగున్ జనాభ్య

ర్చితమైన భారత మసారకృపా పరతంత్ర వృత్తిమై, జేర్చిన
దేవదేవునకుఁ బ్రీతిగ నిచ్చుట సర్వసిద్ధి. విరా. 1-28

క. పాత్రము గాకుండుచే యపారశ్రీకిన్. శాంతి. 8-485

అపార్థకము సం. విణ. (అ-ర్థిక-అ)

అపార్థము, అర్థములేనిది, విరుద్ధార్థము గలది.

ఆ.హిను లభికు, లను వివేకమది యపార్థకంబగుఁ గాదె.

ఆర. 4-128

అపార్థత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

విరుద్ధభావము, తపైన యర్థము.

క. నీవును భీష్ముఁడు ద్రోణుఁడు, భూవినుత విశుద్ధ ధర్మబుద్ధుల రగు
టన్, మీ వచనమున కపార్థత, గావింపఁగ నంత కార్యగతి
మూఁడుడనే. ఆది. 8-50

(‘అవజ్ఞత’ అని కొన్ని ప్రతుల పాఠము)

శ్లో. భీష్మశ్శాంతనవో విద్వాన్ ద్రోణశ్చ భగవాన్సృషిః,

హితం చ పరమం వాక్యం త్వం చ సత్యం బ్రవీషి మామ్

సం. భా. ఆది. 208-1 (వావిళ్ల)

ఇచ్చట ‘అవజ్ఞత’ మూలమును బట్టి చూడ యుక్తముగాదని తోచెడిది.
‘సత్యం’ అను పదమునకు ‘అపార్థత గావింపఁగ’ అనునది సరిపడునట్లు
‘అవజ్ఞత’ సరిపడదేమో విచారణీయము.

అపార్థీకృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విషయముగాఁ జేయఁబడనిది.

క. అర్థమ యనర్థమూలం, బర్థమ మాయా విమోహ నావహము
నయం, డర్థార్జన దుఃఖమున న,పార్థీకృత జన్మఁడగుట పరమార్థ
మిలన్. ఆర. 1-28

అపావృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెఱనఁబడినది.

క. సమరంబు రాజులకు ను,త్తమ కర్మం బది యపావృత స్వర్గ

అప్పుడు

ద్వారము.

భీష్మ 1-201

అపొస్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తొలఁగింపఁబడినది.

ఉ. ...అతండును మూర్ఖుఁడు డయ్యె వాని సఁ,భ్రాంతిఁ దడియ
సారథి యపొస్తరఁజాంతరుఁ జేసె, జెచ్చెరన్. ఆర. 1-166

క. అన విని తెలిసి విడిచె న,ర్జునకుఁడు భుజగము నపొస్తరోమం
డగుచున్. ఆరు. 1-40

2. గీరసింపఁబడినది.

ఆ. ...కొండలు, లోనుగాఁగఁ బవనుచే నపొస్త మహిమ గలుగు
ఘోషింపఁగూ. శాంతి. 8-387

అపిధానము సం. వి. అ. న.

1. మఱుపు, కవచము (రూపాం) పిధానము.

తే. ...దళివ, రథుని విగతాతపత్రు నిర్భగ్న శక్తి, భిక్షుమధ్యరకేతు
విఖండితాపిధానఁ జేసె నప్పార్వతుం డా నరేంద్రు. కర్ణ. 2-269

శ్లో. దుర్యోధనం తు విరథం చిన్నవర్మాయుధం రణే.
సం. భా. కర్ణ. 57-35

అపిహితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కప్పఁబడనిది.

క. ప్రమద విషాదాదిద్వం, ద్వమలాపిహితాంతరంగవాసా.
ఆమ. 2-477

అప్పుడు దే. వి. జౌ. ప.

అప్పు, అప్పుడు. చూ. అప్పుడు.

తే. ...లాయమున మన్న యప్పుడు దొడ కించుకయు లేని యట్లు
గాఁగ, మాటిమాటికిఁ బరికించి మందడి, కెల్ల నూటలు యగుచు
వర్తిల్ల నేర్తు. విరా. 1-95

క. మగతనము నాఁడు మీరు, న్మగువతనము నప్పుడు మీరు నాయం

దుదయం, బగుటను దోడంబుట్టువు, లగుదురు ధర పంచి కుడువుఁ
డందలు ననుడున్.

ఆను. 1-292

అపుణ్యము సం. వి. అ. న.

1. పాపము.

క. ఉపరమముం బ్రాపించిన, యపుణ్యపుణ్యములు గలుగు నతి
శాంతులు.

శాంతి. 2-30

అపుత్రకుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొడుకులు లేనివాఁడు.

ప.అక్కంత కృతాంజలియై మా తండ్రి మద్రేళ్ళరుం
డపుత్రకుఁ డతనికిఁ బుత్రశత లాభంబు గావలయు. ఆర. 7-240

అపుత్రస్య గతిర్నాస్తి

కొడుకులు లేనివానికిఁ బ్రదోషలేదు. (కొడుకులు లేనివానికి పితరుల
ముఠము తీఱదు. పున్నామ నరక మనుభవింపక తప్పదు)

ప. అపుత్రస్య గతిర్నాస్తి యను వేదవచనంబు గలదు గావున
నే నపుత్రమండ నేమిసేయుదు ననిన.

ఆది. 5-70

అపుత్రుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొడుకులు లేనివాఁడు.

ప. పదంపడి యేఱుండ్రు, గూతులుం బుట్టిన వారలనెల్ల దక్షుం
డపుత్రుండు గావునఁ బుత్రీకరణంబు నేసి.

ఆది. 3-81

అపునరావృత్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. మఱల జన్మము లేకుండుట.

క. తనుఁ దనయంద నిలిపి పేరనువున బుద్ధికడ వెలుగు నచ్యుతుని
సనాతను నగ్రాహ్యునిఁ జిస్మయు, ననుష్ఠరించునది యపునరా
వృత్తికిలై.

శాంతి. 4-247

అపూజితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పూజింపఁబడనిది, గౌరవింపఁబడనిది.

వ. ఆతిథి శాంధవ విద్యజ్ఞన గురు మిత్ర ఛామిసీ నివహంబు లపూజి
తంబులై యెగ్గుసేయును. ఆర. 1-81

అపూపము సం. వి. అ. పుం.

1. పిండితోఁ జేయఁబడిన భక్ష్యము , పిండి వంట.

సీ. ...అధ్వరములు పెక్కు లొసర్చి వేషకఁ, జాయసమ్మలు నపూ
పములు మోద, -ఆ- కములు లోనుగాఁగఁ గల వంటకముల
ను, రిద్దను రావకులకుఁ బ్రీతిఁజేసి ద్రోణ 2-206

అపూర్వము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఇదివఱకెన్నఁడు గలుగఁనది, క్రొత్తది.

అపూర్వ నునఁ ప్రమదంబు నేకుఱున్ విరా. 3-88

ఆ. ఇకఁ దపూర్వమనుటఁ దెలిదుండి వచ్చెనో, యనుచు నుదరిపడి
లతాంగులెల్ల, నాననములుడిగ్గి. ఆర. 2-39

2. అపురూపము, వింతయైనది.

ఉ. ప్రల్లిపఁడైన యొక్క కులపాంసను చేసిన దానఁ దత్కులం,
బెల్లను దూపితం బగుట యేమి యపూర్వము ఆది. 1-125

అపూర్వుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క్రొత్తవాఁడు.

సీ. ...అపూర్వ సంబంధి సూరి, యాజితపోనిత్యులందు సత్పాత్రము,
లెవ్వార లనుటయు. ఆను. 2-38

అపేక్ష సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కోరిక, కాఁక్ష.

వ. బ్రాహ్మణుఁడ భృగువంశ జాతుండ నస్త్రవిద్యాపేక్ష నిన్నాశ్ర
యింప వచ్చితి. కాంతి. 1-20; ఆర. 2-210

అపేక్షణము సం. వి. అ. న.

అపేక్ష, కోరిక.

సీ. మానిని త్రివిధముల్ మానస వాచిక, కాయకంబులఁ జాతకంబు
లఁదుఁ, బరధనాపేక్షణ పాపానుమోద ధర్మద్యేష ముఖములు
మానసంబులు ఆను. 5-174

అపేక్షించు సం. స. క్రి.

కోరు, వాంఛించు.

వ. హోరితుడను మునివరుండు విద్యజ్ఞనంబులు దనవలనం బ్రవ్రజ
నంబు సమీచీర ప్రకారంబుగా నెఱుంగ నపేక్షించిన.

కాంతి. 5-892

అపేతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తొలఁగినది, పోయినది.

ఉ. .. అపేత కళంకులు వారు వారికే,లా తగవేది దైవము దలంచు
రణంబునఁ జేటు సంజయ. ద్రోణ. 4-185; కాంతి 4-175

2. విదుత్తము, వ్యతిరేకమైనది.

క. ద్యూతార్థము తత్కితవాహూతుడ నై జూద మాడకుండుట
ధర్మాపేతం బని యభిముఖుడై, యాతనితో నలుండు జూద
మాడఁగడంగెన్. ఆర. 2-59

అపేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

త్రాగఁగూడనిది, త్రాగఁదగనిది.

వ. అత్పాదరాయణుతో నమ్మేడినీ రమణుం డపేయంబులు నభోజ్యం
బులు నెయ్యవి యపాత్రభూతపురుషు లెట్టివారు మహాపురుషా
యెఱింగింపవే యని యడిగిన నతం డిట్లనియె. కాంతి. 1-820

అపైశునత్వము సం. వి. అ. న.

ఇతరులకు హానిగలిగించు మాటలు పలుకకుండుట.

సీ. ...అపైశునత్వంబు సాధు, జరసంగమం బమృషా భాషణంబు.

కాంతి. 4-864

అపైశునము సం. వి. అ. న.

ఇతరులకు హానిగలిగించు మాటలు పలుకకుండుట.

క. అనసూయయు నక్రోధంబును దమమును బ్రహ్మచర్యమును
ముఱుఖావంబును సత్యంబు నపైశునము నహింసయుఁ జూపె
యతికి ముఖ్యవ్రతముల్. అశ్వ. 2-178

అపోహము సం. వి. అ. పుం.

1. విరద్ధమైన ఊహ, తప్పుటూహ

క. ...సకలవేదో, హాపోహాతీతసార హరిహరనాథా. మాస. 1

2. అతద్వ్యాప్త్యుత్తి, ప్రతిపాదించదగిన విషయమును ఇది యిట్టిది అని
తెలుపక దానికంటె భిన్నమగు దానినెల్ల అదికాదు అదికాదు అని
నిషేధించుట

వ. నీవును శుక్రూషాశ్రవణ గ్రహణ దారణోహాపోహార్థ విజ్ఞాన
తత్త్వజ్ఞాన సమన్వితుడవు. అర. 1-38

అప్పు దే. వి. డా. ప.

అప్పుడు, అప్పుడు (చూ. అప్పుడు)

ఉ. అంబురుహాక్షివచ్చు తెరువారయఁ గీచకవ ఖ్యుఁ డప్పు తెల్లంబుగఁ
జూచి. విరా. 2-113

అప్ప దే. వి.

1. 'అయ్య' అను నర్థమిచ్చుచుఁ బరుషనామాంతములకుఁ జేర్చబడును
(నామాంతములందు దీని ద్విశ్యము లోపించుటయుఁ గలదు)

ఆ. నిత్యసత్యవచను మత్యమరాధిపా, చాచ్య సుజను నన్నపార్కుఁ
జూచి. అది. 1-9

2. అక్క, జ్యేష్ఠ సోపరి.

వ. ...సింహబలుండు తనయప్ప సుదేష్ఠకు మ్రొక్కంజనువాడు.

విరా. 2-22

3 తనకన్నఁ బెద్దదియగు తోడికోడలు.

తే. గొంతి ప్రాణంబుతో నుండఁ గురువరేణ్య, యచ్చటికిఁ జని యొక
మరి యమ్మహాను, భావ దర్శింపవలవదె భావనప్ప, ననసరించుచు
నెట్లున్న యదియొ సాధ్యి. అశ్ర. 2-22

అప్పగించు వై. స. క్రి.

1 బప్పగించు, ఆధీశులు, వశమున నుంచు, వశమునేయు.

చ ...తనకూత విరాటుడు పిల్వబుచ్చె న, ర్తనమునకై బృహన్న
లకు దత్తరతం దగ నప్పగింపగన్, విరా. 1-243

వ. అని యితైఱంగున నయ్యిరువుర నొడొరులకు నప్పగించి వుచ్చిన
యగతరంబు. విరా. 1-255

సీ. ...మిమ్ము నెల్లిభంగుల దన, సాలనంబున బరమసుఖుల -ఆ-
గానొనర్చువాడగా నప్పగించిన, వాడ. ఆశ్ర. 1-93

అప్పటిగోలె (అప్పుడు + గోలె) ద్రు.

1. ఆ సమయంబున మండి.

క. ...ప్రియంబున నిను జూచిన యప్పటిగోలె నుగడు, మహాభవ
సిపిడ్యమాన మానస నయితిన్. ఆది. 6-192

అప్పటి కష్ట (అప్పుడు + కిన్ + అప్పుడు)

ఏ సమయమున కా సమయము.

ఉ. ...సురవ్రజం బప్పటికష్ట వితయగు నచ్చొరు నొందగఁ బోరి
రేవునన. శల్క. 2-260

అప్పటికి (అప్పుడు + కిన్) ద్రు.

ఆ సమయమునకు.

క మన మురియాడుచు నుండగఁ, దన కొరు లప్పటికిలేమి ధరణిశ్వు
రనఁదనుడు బృహన్నల బిలువం, బనుచుట కొడఁబడిన వలుకు
వలుకటయుఁ దగన్. విరా. 4-24

అప్పనము వై. వి. (సం. అర్పణమ్. క. అప్పన)

1. రాజుచే ఇంతయని నియమింపఁబడక ప్రబలుగాని పాలెగాండ్రుగాని
అయా కాలములయందు రాజునకు సమర్పించు కానుక.

అ. సాంగవేదవేది యగు పురోహితుఁ డెప్పు, నగర మెలఁగవలయుఁ
దగవుఁ గృపయుఁ, జక్కటియును గల్గును సచివు నప్పనములు,

నరులు నరయఁబనుచు నది విభుండు.

కాంతి. 2-298

2. కప్పము, పన్ను.

అ. మనఃకృతకఁ డిది తనకు నప్పనముగా, నొరులవలని శాధ వారయ
కుండ, దీని గాచుచుండు నీనాటి రాజును, దలఁపఁ డసుర నోర్య
బలములేమి. ఆది. 6-268

తే.అప్పనంబు, పలుకుబడి దప్పికొనియెడు పతియు గోవు,
ముక్కుఁ గుట్టెకువాడఁ దన్మృష్కఁమాతి, యగు నతండు నథో
గతి కరుగువాడు. ఆచు. 2-62

తే. దైవమానుష బలములు దఱిఁగియుండు, నెవ్వరికి నెప్పుడప్పుడ
యెసకమెసఁగ, వైర మతనితోఁ జాటింపవలయుఁ జెఱచు, టప్ప
నముగొను టర్హత్వ మరసి నడపు. ఆశ్ర. 1-88

ఈ శబ్దము 'అర్పనమ్' అను శబ్దమునుండి వుట్టినది. అర్పణమునకు
'పొందించుట, ఇచ్చుట' అని అర్థములు గలవు గనుక అప్పనమనఁగా
పొందించునది. ఇచ్చునది యని చెప్పవలెను. ఈ పొందించునది, ఇచ్చునది
1) అనియమితము, 2) నియమితము అని రెండు విధములు. అనియ
మితమై స్వేచ్ఛా పూర్తిగా నిచ్చుదానికి 'కానుక' యనియు, నియ
మితమై బలవంతము మీద నిచ్చుదానికి 'కప్పము, పన్ను' అనియు నర్థ
ములు గలుగుచున్నవి. అప్పనమునకు 'కానుక' అనునర్థము భారతేతర
గ్రంథములయందు స్పష్టముగాఁ గానిపించుచున్నది. అప్పనము, అరి
యనునవి సమానార్థకములైనను రెండు సుపయోగించినపుడు, అప్ప
నము = కానుక; అరి = పన్ను అని గ్రహింపఁవలెను. చూ. వై ఓకటవ
డిదాహరణము ఈ రెండును రాజులకుఁ బ్రజలనుండి రావచ్చును.
సామంత శాజులనుండి రావచ్చును.

అప్పళించు వై. స. క్రి. (సం. ఆస్ఫాల్ ప్రా. అప్పాల. క.
అప్పళిను)

1. ఆస్ఫాలనము చేయు, వఱచు, తట్టు.

తే. అగ్గలించి నా యెదుర శాహస్పళించి, కడఁగఁ జాలెడు మల్లఁ
గాన నెందు, నిరా. 2-7

వానిపీఠపప్పశించి.

ద్రోణ. 5-237

ఉ కిందము లప్పశించి తురగంబుల నించుక నిల్పు. విరా. 5-89

(కీచకవధానంతరము ద్రౌపదిని జూచి)

తే. ...కరంబున నుదర మప్పశించి యమ్మరొ రక్కెనయంచు నుల్ల;
ములుకు వారునై పురజనంబులు దలంకి. విరా. 8-96

2. అదిమి పట్టకొను.

క. పెలుకటి తాళంబీ మది, దలంచి యనువుగాక ధరణి తలము;
గరతలం, బల నప్పశించెడు వాడు. విరా. 2-19

ఉ కొన్నిటి కంఠముల్ నులుపుఁ గొన్నిటి కాకులు ద్రుంచు నుగ్ర
తం, గొన్నిటి పక్షముల్ నెఱకుఁ గొన్నిటి పొట్టలు పుచ్చులీనమై
గొన్నిటి నప్పశించుకొని కోలముకల్ నులుమాడు లిట్టుల.యన్నిటి
నయ్యలూకము రయంబెనంగన్ వధియించె భూపరా.

సౌ. ప్రి. 1-18

3 సంతోషముతో నొకరి బుజ మొకరు చేతితోఁ జఱచు.

వ. ...అమ్మవూర్పురు మునీంద్రులు నెప్పిన హితోపదేశంబుల దెస
ననాదరంబుసేసి గాంధారేయుండు రాధేయుం గనుంగొని చే
యప్పశించి నవ్వి వీర లి.త వెఱ్ఱు లదుగురే యచి పలికి వారల
నవలోకించి. ఉద్యో. 3-24

తే. చిఱుగగవుతోడ నొడొరు చేతు లప్పశించి నిర్భర సంతోషలీల
నొప్పి, రమ్మహీనాథుఁ డయ్యపహాస మెఱిగి, బొమలు ముడివడఁ
గనఁగవఁ బొడమఁ గెంపు. శల్య. 2-98

4. కొట్టు.

సీ. మట్టియ లొండొంటి బిట్టదాఁకఁగ నేల, సందంద మునిగాళ్లు
నప్పశించు. విరా. 2-250

5 ఆక్రమించు, క్రమమై.

వ తదవసరంబున నల్లగల్లన తెఱపి యిచ్చి యవుఁజవులం జను సంద
కారంబు దూరంబుల యందును లేకునికి వలనం గడ క్లప్పశించి

నెరసి విరసినం బొలుచు కలుకట్టలుం బోని దిక్తటంబులును.

విరా. 2-240

6. ఉత్సహించు, తమకించు.

ఆ. అనుచుఁ జూచుఁ జేదు నమ్మగ్గ పలుకులు, వినఁగఁ గోరుఁ గేలు
దనదుకేలఁ, గీలుకొలుపఁదలఁచుఁ గీచకాధముఁడు ని,జానురక్తి
దెలుప నప్పశించు. విరా. 2-45

తే. లలిత వివిధ విహారంబులకు లతాంగి, యెలసి సొలసిన యజ్ఞైస
నెలమిఁగలసి, యభిమతక్రీడ సలుపంగ నప్పశించి, వెదకి రిత్త
బయల్ గని విహ్వలించు విరా. 2-301

వ. ఇట్లు వికలేంద్రియుండై వైశ్వానరుం డమ్మనిపత్నులయందుఁ
దగిలిన దెందంబు మగిడింపనేరక వారలం గదియ నప్పశించి
గార్హపత్యకుండంబునం దావేశించి. ఆర. 5-198

అప్పు దే. వి.

ఋణము.

సీ. అనుదినఁబును సంతకంతకుఁ బెరిగెడి యధిపతి మన్నన యప్పు
దీర్చు. విరా. 4-205

ఇది 'అచ్చు' అను క్రియాపదము నుండి పుట్టిన కృదంతము. మెచ్చు-
మెప్పువలె అచ్చు-అప్పు.

అప్పుడప్పుడు (అప్పుడు + అప్పుడు)

అప్పటికప్పుడే, తక్షణము.

తే. అప్పుడప్పుడ తలఁపడినట్టు లప్పుడేచి విలసిల్లు మేనుల యెఱ్ఱ
చెలువు, గలయఁబూచిన నడమ్రమోదువులఁ దలంపఁ, బట్టుగానొప్పె
నధిప నీ పట్టిదోయి. శల్య. 2-266

అప్పుడు దే. వి. డా. ప. (త. అప్పొజ్జదు, అప్పొదు)

(దీని రూపాంతరములైన అపుడు, అప్పు అనునవి యితర విభక్తులతోఁ
గూడి యుండవు.)

1 ఆ సమయము, ఆ కాలము.

వ. అవ్వలనుం గనుంగొను నప్పుడు.

విరా. 1-11

క. ముఱిముఱి చీకటి యప్పుడు.

విరా. 3-195

వ ఇట్టియప్పుడు జనులు దసమీదం జాలమి వెట్టకుండటకుం గాదె

కర్ణ. 2-96

అప్పుడు దొడంగి (అప్పుడు + తొడంగి)

ఆది మొదలుకొని.

వ. అప్పుడు దొడంగి యంతరంగంబు నిప్పులం బొరటి నట్లయ్యెడి.

కాంతి. 1-8

అప్పులు సం. వి. స్త్రీ. బి.

సీళ్లు.

వ. అప్పుల వలన నగ్నియు బ్రాహ్మణుల వలన తుత్రీయ జాతియు
నశ్శంబుల వలన లోహంబును నుద్భవించె. ఉద్యో. 1-185

అప్రకంపము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చలింపనిది.

క. ఇతరేతర శరకృత శోణితధారలు నిగుడ నపుడు నిర్భరదాన,
ద్యుతు లదరఁ బొలుచు నగముల, గతిఁ బొలిచిరి వారలప్రకంపా
న్నతులై. భీష్మ. 2-208

అప్రకాశత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

రహస్యము, ప్రచున్నము.

సీ. అతని యన్నెడ కప్రకాశతఁ జన్న, నెఱింగి యమృహితాత్ముఁ
డెఱింగి. అను. 4-348

అప్రకాశము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ప్రకాశములేనిది, కాంతిలేనిది, ప్రసిద్ధిలేనిది.

క. కలరూపగుణద్రవ్యంబులు విక్రమవంతునందు భూవిదితములై,
నిలుచు, నవిక్రమమునకు నవి, గలిగియు లేకరియ నప్రకాశంబు
లగున్, సభా. 1-128

2. రహస్యమైనది, రహస్యము.

తే సాధు లింద్రియవిభ్రాంతి సంహరింతు, తఘము దెలిసి ప్రాయ
శ్చిత్త మాచరింతు, రప్రకాశంబుగా ధర్మ మాచరింతు, రఖిల
భూతదయాశుత్వ మారఁగలదు. ఆను. 5-428

అప్రచలితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కదలనిది, చలించనిది.

వ. అప్రచలిత విద్యుల్లితా రుచిర మూర్తియైనదాని నొక్కకన్నియం
గొని. ఆర. 5-178

అప్రతర్క్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తర్కింప నలవికానిది, ఊహింప శక్యముగానిది.

వ. ...ఇద్దెసకుం, జనిరన వశమే యద్భుత, మనిరూప్యం బప్రతర్క్య
మది శ్రీరమణా. ఆను. 5-309

అప్రతికారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రతిక్రియ లేనిది, మాటు లేనిది.

కా. క్రోధం బప్రతికారమై హృదయముం గుందింప. విరా. 2-275

అప్రతికారుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రతికారము లేనివాఁడు, మాటుసేయుట లేనివాఁడు.

క. అవమానితులై ధరణీ, దివిజులు గ్రోధాగ్నిశిఖలు దీపించి మహా,
ద్రివనదీప్తపంబులతో, నవనినయినఁ బొడవడంతు రప్రతికారుల్.
ఆర. 5-17

అప్రతిగ్రహము సం. వి. అ. పుం.

ప్రతిగ్రహము సేయకుండుట, దానము వుచ్చుకొనకుండుట.

సీ అధ్యాపవంబు, నప్రతిగ్రహమును... -ఆ- వత్స యాచరింప
వలయునట్టివి. ఆను. 8-8

అప్రతిగ్రహుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రతిగ్రహము చేయనివాఁడు, దానము వుచ్చుకొననివాఁడు,

తే. ఆతిథి శిష్టాన్నభోజులు నప్రతిగ్రహాలును గండ్రది సరకుసేయు
దునె యచట. అను. 4-63

అప్రతిగ్రాహకుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రతిగ్రహము చేయనివాఁడు, దానము పుచ్చుకొననివాఁడు.

సీ ... శుభము సంపాదించి, యప్రతిగ్రాహకుడైన మనస్క, మాంస
పరస్త్రి సమాగమ వైముఖ్యమున. అను. 2-63

అప్రతిభుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రతిభ లేనివాఁడు, అప్పటికప్పుడు వికసించెడు బుద్ధి లేనివాఁడు.

తే ...కొంత, ప్రజ్ఞగల వారలైన యప్రతిభులైన, జనబుదుఃఖార్తు
లగుట నిస్సంశయంబు. కాంతి 1-190

అప్రతిమము

సాటిలేనిది.

ఉ. ...అవ్వెభుం, గట్టెదఁ బట్ట మప్రతిమ కావ్య కవిశ్మయహానిభూతి
కిన్. విరా. 1-27

అప్రతిముఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అసమానుఁడు, సాటిలేనివాఁడు.

క. ...మహేశ్వరుఁ, దని కొనియాడ హరుఁ డొప్పు నప్రతిముండై.
అను. 5-397

అప్రతివారణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అప్రతిహితమైనది, అనివార్యమైనది.

వ దండధరుం డప్రతివారణంబైన దండంబు విధింపు క్తంబుగా
నిచ్చిన. అను. 1-399

అప్రతిహతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిరాటంకము, అనివార్యము, అడ్డగింపఁబడినది.

వ. అట్లైన నప్రతిహతంబుగాఁ జతురంత భూచక్రం వ్యాపించి కీర్త
నీయులమై వర్తిల్లుదుము, విరా. 3-117

అప్రతిహతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎదురు లేనివాఁడు, అడ్డు లేనివాఁడు.

తే అతిరథుఁడు యుధిష్ఠిరుం డగ్నికల్పుఁ, డాహవంబున నప్రతి
హతుఁడు. ఉద్యో 4-255

అప్రతిహన్యమానము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనినార్యమగునది

చ. ఆమిత జరగ్భయంకర విషాన్నియు నప్రతిహన్యమాన వీర్యము
గల యట్టి సర్పములకు. ఆది. 1-127

అప్రతీకారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అప్రతికారము, ప్రతిక్రియ లేనిది.

వ. లోకార్థుఁ డప్రతీకారంబులగు రోషవిషాదంబులం గన్నీరొలుక
రథంబు డిగ్గి కన్వడిదెడఁ గనుంగొనుచు నిట్లనియె కర్ణ 3-350

అప్రతిఘాతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎదురులేనిది

ఉ. ఈతని పౌరుషం బరయ నె దు నమానుషకృత్య మప్రతీఘాత
మనేక మన్యతము. ఆర. 6-210

అప్రతీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎఱుంగఁబడినిది, అప్రసిద్ధము.

ఆ. అప్రతీత భంగియగు మందపవన విచేష్టితంబు గర మశీష్టమయ్యె.
ఆర. 4-405

అప్రదక్షిణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కుడిప్రక్క నుండి ఎడమ ప్రక్కకుఁ దిరిగినది.

సీ. ధృతరాష్ట్ర విభుని ముదిరమున ..యప్రదక్షిణముగా నయ్యె
సల్కా పాత, మపమేఘమై యున్న యంబరమున. సభా. 2-299

అప్రధృష్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎదుర్కొనరానిది, గెలువరానిది.

మ. అమరాహీంద్ర వియచ్చరాదుల కశేయం బ్రహ్మపద్యం బభేద్యము
...నగ్గాండీవమన్ చాపర, శ్నమ. ఆది. 8-253

అప్రబుద్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మెలఁకువ లేనిది.

చ. సతతము చాల్చుకొన్ వపువు సంకటపాటునఁ బెట్టు నార్యమ, చ్యు
తమమలఁబు దాను దను జూడక యతుర మప్రబుద్ధమై.

కాంతి. 6-17; 43

2. క్షరము (తెలిసికొనుట లేనిది)

వ. క్షరాక్షరంబు లప్రబుద్ధ బుద్ధమాన బుద్ధంబు లను నిర్దేశంబులు
గలిగియుండు.

కాంతి. 6-58

అప్రబుద్ధుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అజ్ఞానము గలవాఁడు

వ. అక్షరక్షరంబు లపర్యాయ నిర్దేశంబు లక్షరంబు నప్రబుద్ధులు
గానరు.

కాంతి. 6-35

అప్రబోధము సం. వి. అ. పుం.

అజ్ఞానము.

అ. ఇంతకాల మేని యెఱుంగక సంగాళి, భూత యగుచు నప్రబోధ
కలిత, యైన యట్టి ప్రకృతియే నంటి,

కాంతి. 6-49

అప్రభేద్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భేదింప శక్యముగానిది.

చ. అహితుల కప్రభేద్యముగ నా వదుమూఁడగు నేడు మన్నితా
మహులు చరించి రంతయు గ్రమంబున నా కెఱుంగంగఁ జెప్పమా.

విరా. 1-44

అప్రమత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సావధానుఁడు, ప్రమాదము లేనివాఁడు, ఏమఱుపాటు లేనివాఁడు.

క. గతహర్ష భయక్రోధుఁడు, ధృతిమంతుండు నప్రమత్తధీమహి

తుఁడు సం, శ్రితదర్శుఁడు దాంతుఁడు నగు నతఁ డవసాదంబు
నొందఁ జతులవివేకా. కా.తి, 5-87

అప్రమత్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సావధానఁడ, ప్రమాదము లేనివాఁడు, ఏమఱుపాటు లేనివాఁడు.

వ ఏను రాజరక్షణంబునకు నిలిచెక నీ వప్రమత్తుండవై యదుగు
వనిన, ద్రోణ. 3-307, కర్ణ. 1-281

అప్రమాణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1, ప్రత్యక్షాది ప్రమాణము లేనిది, నిరాధారము.

వ. దుర్మోఢమండు నిజపురంబునకుం జని చని నడుమ విడిసిన యెడం
గర్జితకునిదుశ్శాసనుల దుర్మంత్రంబుఁ బట్టి గాంగేయుని వచ
నంబు అప్రమాణంబులు నేసి. విరా. 5-387

2. అప్రమేయము, మేరలేనిది.

మాలిని. అపరిమిత విభూతీ అప్రమాణ స్వరీతి. కా.తి, 5-632

అప్రమాదము సం. వి. అ. పుం.

పొరపాటు పడకుండుట, ప్రమాదము లేకుండుట, జాగరూకత.

నీ శ్రమ క్రోధమునకు సంకల్పవర్జనము కా,మమునకు నప్రమాదము
భయంబు,నకు... వైరులు. కా.తి. 5-612

అప్రమాదుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఏమఱుపాటు లేనివాఁడు, జాగరూకత గలవాఁడు.

వ. పరిక్షితుండు... ఆత్మరక్షయం దప్రమాదుడై. ఆది. 2-181

అప్రమేయత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అమిత త్వము,

క. వ్యాసాది మునిప్రోక్త మహాసందర్భాప్రమేయతారూఢ గుణో
ల్లాసా. ఉద్యో, 2-333

అప్రమేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మితిలేనిది, ఇంతయని పరిమితి యేర్పఱుప శక్యము కానిది,

వ, అప్రమేయప్రభావభావనాతీతుండయ్య నప్పరమేశ్వరుం డాశ్రమ
లకు నత్యంతసులభుం డని. విరా. 1-19

2. ఇది యిట్టిదని నిశ్చయింప శక్యముగానిది.

వ. విష్ణుండు జగన్మూర్తి విష్ణుతనుభూతంబైన మహాభూత పంచకం
బప్రమేయంబు గాక తక్కునే. కాంతి. 4-83

అప్రమేయుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మితిలేనివాఁడు, అప్రమేయమైనవాఁడు,

ఆ. పూజ్యుఁడవు పురాణపురముండ వీకుండ, వప్రమేయుఁడవు చరా
చరంబు,లయిన భూతరాసు లచ్యుత నీయండ, పుట్టు నిలుచు
లయముఁ బొందుచుండు. ఆర. 1-126

అప్రయత్నుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రయత్నము చేయనివాఁడు.

వ. అప్రయత్నులకు నర్థంబు సిద్ధించుట గలుగు ధర్మపరులును నీతి
విదులునైన బలవంతులు బహుమార్గంబులగు సదుపాయంబుల
నర్థంబు లాకాంక్షింప సిద్ధింపకుండెడు. ఆను. 5-429

అప్రయోజకము సం. విణ. (అ. జికా. అ.)

నిరుపయోగమైనది, నిష్ప్రయోజనమైనది.

చ. ఒకనిని జంపి యిట్లు చను నుజ్జ్వల శక్తి నెఱింగి కర్ణుఁ డేటికి
నరు మీఁద దానిని గడింపక యిన్నిదినంబు లప్రయోజకముగఁ
జేసెఁ గయ్యము. ద్రోణ. 5-240

అప్రయోజనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రయోజనము లేనిది, నిష్ఫలము.

తే. వీని నేటికిఁ బట్టితి మీఁదు బ్రదికి, యిచట వర్తించి మనకు నెగ్గేమి
నేయు, నప్రయోజన మిది విడుపు మనిన.

శల్య. 2-7; ఆర. 7-381

2. వ్యర్థము, ప్రయోజనము లేమి.

తే. ...బిఁదుమిత్రజనులు తెగటాటి రప్రయోజనము గాఁగ.

కర్ణ. 3-81

అప్రవాసి సం. విణ. (న్. నీ. న్)

ప్రవాసమునం దుండనివాడు.

ఆ. అప్రవాసియైన యవనీసురుని యుద్ధశాలిగాని ధరణిపాలు నుర
గముల బిలాంధకారమున నడంచిన యట్లు, మెఱయనీక భూమి
మ్రుంగు నంద్రడు. ఆను. 2-159

అప్రశస్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శ్రేష్ఠము గానిది, ప్రసిద్ధము గానిది.

వ. కలియు నవ్వితక వృక్షంబు నాశ్రయించె నది మొదలుగా విభీ
తకం బప్రశస్తంబయ్యె. ఆర. 2-190

అప్రసక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అసంగతము, అసందర్భము.

వ. అప్రసక్తంబైనను నీ యర్థంబు వినవలయునట్టిది. ఆను. 4-155

అప్రసిద్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రసిద్ధము గానిది, పొగడకెక్కినది.

చ. ...హరి భూరిపరాక్రమ మప్రసిద్ధమే. ఉద్యో. 2-310

అప్రాకృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అమానుషము, అసామాన్యమైనది.

వ. నీవప్రాకృతపరుడవు...నావుడు బాధ్యుడు గర్జన కిట్లవీయె.
ఆది 7-199

అప్రాప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁబడనిది.

క. నానాశాస్త్రంబుల నర్థానేకత్వంబు గనుచు నప్రాప్త మవిజ్ఞాన
పరినిష్ఠమగు మనస్సైవసముం దేర్పవే సమగ్ర వివేకా.

కాంఠి. 5-448

అప్రాప్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందరానిది.

క. విను పాణి గ్రహణము సేయని వనితకుఁ బుణ్యలోక మప్రాప్యము.

శల్య. 2-210

అప్రార్థనము సం. వి. అ. న.

ప్రార్థనములేమి, ప్రార్థింపకుండుట.

క. అనహంకారము నప్రార్థనమును విషయములఁ జెద్ద దగుఁచి
యును మేలు.

కాంతి. 5-458

అప్రియము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రియము గావిది, అప్రియము.

చ. ...శివులఁ ద్రుంచి యశం బిల నించె పుత్రుఁ డెక్కటి దివి చూర
కోల్ ప్రియము కాకిది యప్రియమే తలంపగాన్.

ద్రోణ. 2-257

క. ఒరు లేమేమి యొనర్చిన, నరవర యప్రియము దన మనఁబున
కగుఁ దా, నొరులకు నవి సేయకునికి, పరాయణము పరమ ధర్మ
పదములకెల్లన్.

కాంతి. 5-220

అప్రితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంతోషింపనివాఁడు.

వ. అనిన విని గురుం డప్రితుండయ్యును గటకటం బడక యతనితో
నిట్లనియె.

ద్రోణ. 1-889

అప్సరస సం. వి. స్త్రీ.

దేవవేళ్య, అచ్చర.

సీ. తురగఖురోద్ధాతధూళి యప్సరసల చిన్నిపువ్వుల తోడఁ జెలిమి
సేయన్.

భీష్మ 1-104

వ. (కళ్యపుని వలన) కపిల యనుదానికి నమృతంబును గోగణంబును
త్రాహ్మణులును ఘృతాచీ మేనకాదు లయిన యప్సరసలును
బుట్టిరి.

ఆది. 8-65

అప్సరస్త్రీ సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

దేవవేళ్య, అచ్చర.

ప. దానికి భయంబుది నిలింపపతి యప్పుర స్త్రీలఁ దత్తపోభంగంబు
సేయుం డని నియమించి వంపిన. ఉద్యో. 1-117

అఫలత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

నిష్ఫలత్వము, వ్యర్థము.

తే. శరణు సొచ్చిన రక్షింపఁ జాలియుండి, కడపి పుచ్చిన నూర్వ
లోకములు దప్ప, బుణ్య కర్మంబు లఫలతఁ బొందు.

ఉద్యో 1-161

అఫలితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఫలింపనిది.

ప. అపార్థివుం దొల్లి తాను ధన మర్థించి యఫలిత ప్రయత్నంజై
తత్కాల జనిత వైరాగ్యంబునం దపస్వి యగుట. శాంతి. 3-168

అఫలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఫలములేనిది, నిష్ప్రయోజనము.

తే. అన్యవర్ణండు దీనుఁ డీయనకు నెట్లు, గూఁతు నీవచ్చునని మదిఁ
గుత్సపుట్టి, యీఁడ, ప్రార్థన మఫలమై యేగి యజ్ఞ, సమయ
మున నగ్ని దనమూర్తి సంహరించె. అను, 1-55; ఆను. 5-149

అఫలీకరణము సం. వి. అ. న.

నిష్ఫలము అగునట్లు చేయుట

చ. దొరకొని దివ్య కాణములు ద్రోణుఁడు బల్విడి నైంద్రమాదిగా,
నరుపయినేయ నాతఁడు మనంబునఁ గొంకక తత్తదస్రమల్, వెర
పున నేసి యేసి యఫలీకరణం బొనరించి పేర్చుఁ ద, ద్వరశరజాల
మున్ గురునివారితమై యడఁగుం బొరిన్ బొరిన్. ద్రోణ 5-93

అఫలువు సం. విణ. (ఉ. ఉ. ఉ.)

అధికమైనది, అమోఘమైనది.

ప. అట్లు ఫలును నఫలు విద్యావిశారదుం జేసి శారి యతనితోడ.

అశ్వ. 3-2

అబల సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఆడుది.

సీ. తెలిగన్నగవకాంతి పొలుపార నించుక, కనువిచ్చి చూచిన
గాదె యబల. విరా. 2-45

అబలము సం. వి. అ. న.

బలము లేమి.

వ ధర్మాధర్మంబులు... బలాబలంబులు... దండంబున సమ్యగసమ్య
క్రృకారంబులం గలుగు శాంతి. 3-111

అబలుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బలము లేనివాడు.

క కలివాడు లేనివాడు సబలుఁ డబలుఁడు, మూఢబుద్ధి ప్రౌఢుం
డనఁగా, వలదెవ్వరికైన జరని, కలిమియ యత్యంత సౌఖ్యకరమై
యుండన్. శాంతి. 5-278

అబహుభాషి సం. విణ. (న్. ణి. న్.)

అధిక ప్రసంగము చేయనివాడు.

వ గురునకుఁ బ్రియకరుం డయి వేదాధ్యయన మొనరించుచు...
యజ్ఞోపవీతియు నబహుభాషియు...(నై) వర్తించు బ్రహ్మచారి
అశ్వ. 2-168

అబాంధవుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చుట్టములు లేనివాడు.

క. పంగుల మూకాంధుల విక,లాంగులను నబాంధవుల దయంబ్రోతె.
సభా. 1-44

అబాధ్యత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

బాధింపఁదగకుండుట.

క. ఓహో, యిట్లనుట జగద్దోహం బిహ్మట వజ్రపు; దూతత్వం
బున్, మాహాత్మ్యంబును ధర్మోత్సాహంబును విను మహాధ్యతకుఁ

గారణము ల్.

ఉద్యో. 8-170

అబ్బిజుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కారణము లేనివాడు.

తే. ఇతఁ డబ్బిజుం డదేహుం డనింద్రియుండ.

కాంతి. 6-31

అబ్బుద్ధిపూర్వకము సం. విణ. (అ-ర్వికా-అ)

తెలియక చేసినది, బుద్ధిపూర్వకము గాఁ జేయనిది.

వ. తొల్లి పరిక్షిత్తనయండగు జనమేజయుం డను మహారాజు దన
కబుద్ధిపూర్వకముగ బ్రహ్మహత్య వాటిల్లినం దత్కిల్పింబు
వాపికొనియె.

కాంతి. 3-344

అబ్బుద్ధుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జ్ఞానము లేనివాడు

తే. ...విను ప్రబుద్ధుఁ, డన నబుద్ధుండు నా నొప్పు నతఁడు మఱియు.

ఆను. 4-198

అబోధము సం. వి. అ. పుం.

తెలివి తొలఁగట, మూఁఛ,

క. ఆ ధర్మనందనుఁడు స,క్రోధాత్ముం డగుచు నేనెఁ గోదండము
ను,గై ధరఁ దొరఁగఁ వాతఁ డబోధంబునఁ దేరి మీఁదఁ బొలుపఱి
ప్రవాతెన్.

తే— ఇట్లు మూర్ఖిల్లుటయుఁ కౌరవేశ్వరుండు. [దోణ 5-53;54

అబ్బగర్భునితార సం. వి. ఆ. స్త్రీ).

రోహిణి నక్షత్రము.

అబ్బగర్భునితార మాషములు... మేలు దానమునకు. ఆర. 2-878

అబ్బభాండము సం. వి. అ. పుం. న.

బ్రహ్మాండము.

ఆ. అట్లు లోకకర్తయగు నంబుజాక్షుండు, పట్టుఁగొమ్మ భావభవహ
ర్మండు, హరుని యనుమతమున నఖిలాబ్జ భాండంబు లట్లు పుట్టఁ

జేసి యడఁచుచుండు.

ఆను. 1-834

ఈ పద్యము “వ్రాత ప్రతులలోనే లేదు” అని అనంద ముద్రణము వారును, “పెక్కు శాశ్వత ప్రతులలో లేదు” అని సం.ము వారును చెలిపిరి. సంస్కృత భారత ప్రతులయందలి ఆచుకాసనిక పర్వము లో ఈ భావముగల శ్లోకమేలేదు. నిర్ణయసాగర ప్రెస్సుపత్రిలో ఈ ఆధ్యా యము గలదు గాని ఈ భావముగల శ్లోకములేదు. నీలకంఠీయ వ్యాఖ్య గల ప్రతిలో ఈ ఆధ్యాయమే లేదు. కావున ఈ పద్యము ప్రక్షిప్తము అనవలసి యున్నది.

అబ్బజుడు సం. వి. అ. పుం.

తమ్మిచూలి, బ్రహ్మ.

సీ. అబ్బజు వీడ్కొని యది దేవసభకుఁ బ్రదక్షిణం బొనరించెఁ దష్టణంబ.

ఆది. 8-105

అబ్బనాథము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నడుమ పద్మము గలది. శ్రీకృష్ణచక్రము.

సీ. ...అపరదినమనం దగ్నిదత్తంబు నబ్బనాథంబును, నైన కృష్ణుని
చక్ర మద్భుతముగ, -ఆ- నెగసి యఖిల జనులు నీక్షింప దివ
మున కరిగె.

మౌన. 25

అబ్బనాథుడు సం. వి. అ. పుం.

బొడ్డునందు తామర గలవాడు. శ్రీ మహావిష్ణువు.

ఆ. ...రవి సహస్రనిభు హిరణ్యగర్భు, నబ్బనాథు. శాంతి. 4-216

అబ్బము సం. వి. అ. న.

పద్మము.

మాలిని. కమలభవ కిరీట గ్రామ పద్మావలీ సం.గమ సుభగవరాజ్ఞా.

విరా. 1-885

అబ్బముఖి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

పద్మము వంటి మోము గలది,

సీ. మానిని గరువంపు మాట పొందూహించు దళితాబ్జముఖ తిన్న,
దనము మెచ్చు. విరా. 2-292

అబ్బాజీ సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

పద్మమువంటి కన్నులు గలిడి - (స్త్రీ)

ఉ యశుఁ డెఱింగి పచ్చి యిటు లాఱడి చావఁగనేల చెప్పు మ,బ్బాజీ
భవస్థనోరుజకు నౌషధమే నొసరించు. ఉద్యో. 4-385

అబ్బానన సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

పద్మము వంటి మోము గలిడి. (స్త్రీ)

ఉ. ...ఇప్పుడ పోయి మట్టి యబ్బాననఁ బట్టి తెచ్చి హృదయం
బలరఁగ ననంగ తంత్ర ని,ద్యానిపుణత్వ మేర్పఱిచెదం బ్రమ
దాంబుధి నోల లార్చెదన్. విరా. 2-298

అబ్బిని సం. వి. ఈ. (స్త్రీ).

తామర సమూహము.

తే. అబ్బి నీ తటాక తరువండ పుష్పవాటముల నిలుతు ఆను. 1-285

అబ్బకము సం. వి. అ. న.

సంవత్సరము.

తే. వసములందును బండ్రెండు వత్సరమ్మై లలయ కజ్జాతవాస మే
కాబ్బకంబు, పూని నిర్విఘ్నవృత్తిఁ జల్పుదురు మీరు. ఆర. 4-88

అబ్బము సం. వి. అ. పుం.

1 సంవత్సరము.

వ. ఇమ్మహనీయ చాపంబు... సోమడు పంచ దశాబ్దంబులు...
గ్రమంబున ధరియించిరి, విరా. 4-122

2 మేఘము.

మ. ... నీ నేన యబ్జవితానంబు మహా సమీరణ నిరస్తలైన చందం
బునన్, ద్రోణ. 1-198

అబ్బి సం. వి. ఇ. పుం.

సముద్రము.

మ. ...ద్రోణు వాహన సూతధ్వజ దేహమల్ పొదివె నిట్లస్త్రాబ్ధి
నిర్మగ్నుఁ జేసిన హాహ నిదంబు లొక్క మొగిఁ బేర్చెన్ సర్వ
పై న్యంబులన్. విరా. 5-187

అబ్బు అ. క్రి.

1. సిద్ధించు.

అ. ఆకట దిశములోన నా నైంధపుని జంప, నబ్బుకున్న నతని కగ్ని
సౌరగ,వలయు నాతఁ డనృతవాదిగాఁ డిక్కార్య, మెట్టులగునొ
మనకు నేటి గతియొ. ద్రోణ. 2-343

క. ఆపత్సమయంబున కా,చాపాదన మిట్టి భంగి నబ్బమి మలసం,
లేవన గంధము వోవఁ గ్రి,యాపరుడయి చేయునది మృదాకల
నంబున్. అను. 3-288

2. వశమగు, చిక్కు.

క. ...మోసంబుగాక ధన్వజుఁ డట్లబ్బినఁ బోనిచ్చుట రాధా తన
యునకన్ బుద్ధి యగునె తప్పెం దప్పెన్. కర్ణ. 9-8

అభంగము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భంగము కానిది.

వ. ...ముందట నతి జాహుబలాక పూహసన్నాహ సమున్నతంబు
తైన యభంగోత్తుంగ శృంగ సముదయంబుల నఖిల గగన క్రోడ
పీడనంబు సేయుచున్న దాని ఋశ్యమూక వైలంబుఁ జేరి.

ఆర. 8-388

అభక్ష్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తినఁగూడనిది.

వ. అభక్ష్యభక్షణంబును నన్యభామారశము మద్యపానంబు మొదలైన
కృతులు కాయకంబులు, అను. 5-174

అభయకారి సం. విణ. (న్. టి. న్.)

రక్షణము నేయువాడు, ఆభయ మిచ్చువాడు.

తే. ఆచలు సూక్ష్మ వరేణ్య సహస్రశీర్ష, నభయకారి నశీర్ష నారా
యణుని. కాంతి. 4-217

అభయము సం. వి. అ. న.

1. రక్షణము.

సీ. ఓర్వక పెక్కఁడు రుర్వీకు లొక్కఁడ బైనెత్తి వచ్చిన భండన
మన, వారి పేతిచ్చత్రవాహనధ్వజములు, నఱకిన గడుగడు
నడికి వార, లభయంబు వేడిన నందఱఁ గృపఁగాచి, యేతె
నీపెన్నేల యెల్లఁ దాన. ద్రోణ. 2-206

2. ప్రాణదానము.

ఆ. తనయు లార్దుర నఱకు మనియె నద్దేవి ద, క్కనుజులెల్ల వారి
కభయ మొసఁగు, మనిన నట్లకాక యని మమ్ము నలుపురం, బట్టెఁ
గాని తెగడ ప్రాణములకు. కాంతి. 1-9

3. భయము లేమి.

ప. కృతయాగంబునం జార్వాకుం డను దైత్యుండు తపం బొనరించి
పద్రుభవుండు ప్రత్యక్షుఁడైన సఖిల భూతంబుల వలనను నభయంబు
వేడిన. కాంతి. 1-889

4. అభయమను పేరు గల్గిన భార్యాభర్త సంవాదము. అశ్వ. 2-5

అభయహస్తము సం. వి. అ. పుం.

భయము లేదని సూచించుటకు ఆఱచేతివ్రేళ్ళను నిలుపుగఁ బట్టి ముందఱికి
చాచిన చేయి.

తే. కాలు తక్కువ వారలు గలయఁ జెదరి వెనకఁబడిపోవునెడఁ
దన్నుఁ గని భయమునఁ, బ్రాణదానంబు వేడిఁ బార్థుఁ డభయ,
హస్తమిచ్చుచు దయ పెనుపారఁ బలుకు. విరా. 5-225

అభయండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. భయరహితుడు, నిర్భయండు, భయము లేనివాడు.

తే. ...దమము, నాకృతులు వీని గల పుణ్యం దభయం దైహిక
మల వలనను నా ముష్టికమల వలన, కాంతి మంగళవిధి బోధ
సామ్యమూర్తి. కాంతి 4-384

2. కురుకుమారుడు, గాంధారి ధృతరాష్ట్రుల కొడుకలలో 87వ
వాడు. ఇతడు ద్రోణుని నాలవనాటి యుద్ధమున భీమునితో బోరి
రాద్రకర్మయను శమస్త్రాతోడను దుర్విమోచనండు అను అన్న
తోడను మరణించెను. ఆది. 5-102; ద్రోణ. 4-142

అభవము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పుట్టపు లేనిది,

అమృతము నభవము నజరము.

కాంతి. 8-18

అభవుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పుట్టుక లేనివాడు.

ఈశానుడు నభవుడు నమృతుడు నైన శివుని.

కాంతి. 8-458

అభవ్యండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిందితుడు, దుష్టుడు.

క. పరమ మునియగు నగస్త్యుడు, సరోపకారార్థకృతి నభవ్యుం
డగునే. కాంతి. 3-298

అభావము సం. వి. అ. పుం.

1. లేకపోవుట, లేమి.

వ. కౌంతేయాగ్రజుండు సంతోషించి జీవనాభావంబైనచో శత్రుయ
కర్మానుష్ఠానంబునకు శక్తుండగు విప్రుం డెట్లు బ్రమకు వాడని
యడిగిన భీష్ముం డిట్లనియె. కాంతి. 2-848

2. నాశనము

ఉత్సాహ : శోకావిలంబ ముడువఁ ట్టాని యధుగుఁడెంచితిన్

సుతా, భావజిత దుఃఖవార్ధి పారమ్యేయ పుత్రికా. స్త్రీ. 1-88

8. అనిత్యము.

వ. అనేక వాక్యముల నాత్మకు నభావంబు శరీరమునకు భావంబును
గలుగమి దెలిపి. భీష్మ. 1-186

అభావితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

భావింపబడనిది.

క. నీవట్టిడ వగు తెలుగునా, భావంబున సంశయమును భయమును
బాల్యం, భావేశింపగజేయ నభావిత నిశ్చయం డ వగుట బరమ
మునీంద్రుడా. శాంతి. 6-289

అభికాంక్షి సం. విణ. (న్. ణి. న్.)

కోరువాడు.

చ. ...జనమేజయుడన్ జనపాలుఁ డుత్తమ, స్తుతమతి దీర్ఘసత్త
మజితుం డొనరించె శుభాభికాంక్షియై. ఆది. 1-82

అభిఖ్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

నామము, పేరు.

తే. ఇంతయును మనస్థయంబు యే నిరుపదియు, నాల్గునగు తత్త్వకోటికి
నాథుడైన, పంచవింశ కాభిఖ్యుండఁ బరమ పురుషుఁ డనియు నా
పేరు మఱి పర మరయలేదు. శాంతి. 6-381

అభిగతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ప్రాప్తి.

తే ఆకలేక యెవ్వని కలాశయమున, మండువేసవి యందును
మనుజుకోటి, యవభృథస్సాన పానంబు లాచరించు, నతఁడు
మోడఁడు విషమదుర్గాభిగతులు. ఆన. 2-386

అభిగమనము సం. వి. అ. న.

1 ఎదురుగాఁ బోవుట.

వ. ఆటవోయిన జనంబుల వలన వైచిత్రవీర్యండు పొలికఁనికి వచ్చు

చున్నాడని విని తదభిగమనోన్ముఖుడై (ఆజాత శత్రుండు)

స్త్రీ 1-116

2. పోవుట.

వ. తీర్థాభిగమనంబున మహాభిష నాశాగ భరత భగీరథ ముచుకుండ
మాంధాత్య సగర సార్వభౌమాష్టక రోమపాదుల యట్ల శత్రు
జయంబును సర్వలోక సుఖంబులు బడయుదురు. ఆర. 2-308

3. పొందు, సంభోగము.

అతిదూపవ్యంబగు పరచారాభి గమనంబు దగదు. ఆను. 2-172

అభిగమించు సం. స. క్రి.

పొందు, సంభోగించు.

వ. అవత్యార్థం బగస్త్యమహాముని లోపాముద్ర సభిగమించుటయు.

ఆది. 1-38

అభిగమ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁదగినవాడు, (పూజ్యుడను భావముతో ఇతరులు తన్ను సమీ
పించుటకుఁ దగినవాడు- పూజ్యుడు) సమీపింపఁదగినవాడు.

వ. కృష్ణుండు పాండవ కార్యార్థంబుగా మన యొద్దకు వచ్చుచున్న
వాడు నేడు కృష్ణలంబున విడిసె. రేపిందులకు వచ్చునని వింటి
మిట్టి యాశ్చర్యంబునుం గలదే సర్వలోకాభిగమ్యుడగు నమ్మహా
మహాపునకు మన మభిగమ్యులమైతిమి. మన కింతకంటెను బెంపె
య్యది.

ఉద్యో. 3-149

అభిఘట్టనము సం. వి. అ. న.

సంఘర్షణము, ఓరయిక.

చ. సరభసవృత్తిఁ బొందుసుత నైన్యము లొక్కట నేచినం గడుం,
దిరమయి నీ బలంబులు నుదీర్ణత సూపిన జాహ్నువీసముద్ధర
యమునాభిఘట్టనముతో నెనవచ్చె.

ద్రోణ. 3-117

అభిఘాతము సం. వి. అ. పుం.

క్రవేటు.

భీముగదాభిసూతంబున దుర్యోధనుడు తొడలు విరిగి పడిన.

ఆది. 1-52

అభిచారము సం. వి. అ. పుం.

శత్రుహింసార్థమై చేయు కర్మము. (శ్వేనయాగాదికము) మారణ కర్మము, వంపకము.

వ. అకాల ఫల సంయోగంబునఁ బుణ్యలోకంబులు వడయుదు, రందు
నసూయాభిచార దర్ప మై శున్యవిగ్రహ క్రోధ మన మత్సర భయ
సంతాప వ్యాధి | పజాక్షయేంద్రియక్షయంబులు లేవు ఆర 3-387

అభిజనము సం. వి. అ. పుం.

కీర్తి, గౌరవము.

క. సుత్రామపుత్రుఁ డభిజన, పాత్తుండు విచిత్రవీర్యుఁ పౌత్రుఁడు
శుభచారిత్రుఁ డీ విజయుఁడు మత్పుత్రికి వరుడయ్యె సెట్టి
పుణ్యోదయమో. ఆది. 7-288

అభిజాత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 పుట్టినది.

తే. హింసకాభిజాత, నైన పతి పత్నినగు నన్ను. విరా. 2-50

2. పూజ్యురాలు.

ఆ. యజ్ఞ సేమ కూతు నభిజాత నాతని యజ్ఞ వేది నుదితయయినదాని,
ననఘ విధి వివాహమయి పాండునందనుల్ మిగుల మిత్రబల
సమృద్ధులయిరి. ఆది. 8-15

అభిజాతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గొప్ప వంశము నందుఁ బుట్టినవాఁడు, పూజ్యుఁడు.

మ. అభిజాతుఁడవు ధర్మశీలుఁడవు నీయందైన సంబంధ మిం దభి
రమ్యం బచురూప మిష్టము. ఆది. 8-52

అభిజిత్తు సం. వి. త్. పుం.

ఒకానొక నక్షత్రము- ఉత్తరాషాఢ చతుర్థ పాదము శ్రవణ ప్రథమ

పాపమును గలిసి యేర్పడు నక్షత్రము. ఉత్తరాషాఢ తుదిని పదియేను గడియలును శ్రవణము మొదట నాలుగు గడియలును గలిసి యేర్పడు నక్షత్రము అని కొందఱు. దీనితో గలిసి నక్షత్రము లిరువదియైస్మిది యగుచున్నవి. కొన్నిపట్ల యీ నక్షత్రమునకును పరిగణనము గలదు.

ఈ నక్షత్రము రోహిణి చెంత నుండును. ఇది చంద్రున కందఱకంటె తానే ప్రియవల్లభ గావలెనని తలచి తపస్సునకుఁ బోయెను. ఆ స్థావమునఁ గుమారస్వామి నిజ భర్తలచేఁ బరిత్యజింపఁబడినవారును దనకు మాతృసములు నగు ఆర్షరు కృత్తికలను నిల్పెను.

ఆను. 3-180; ఆర. 5-244

అభిజ్ఞము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బాగుగాఁ తెలిసినది.

క. విజ్ఞానానందరసాభిజ్ఞ హృదయ కమల హంస. విరా. 3-238

అభిజ్ఞానము సం. వి. అ. న.

1. గుఱుతు.

వ. పాంచజన్య రవాభిజ్ఞానంబు సవిశేషంబుగా నతనిచేత వినికొని తత్కాలంబున నాలంబులోనికి నరదంబు గొనివచ్చెద ననియె.

ద్రోణ. 2-858

2. ఆనవాలు.

సీ. ఆద్యేవిఁ గని యతం డట్లు చెప్పిన ముని, వల్లభ నా కానవాలు దెమ్ము, సృపుపాల ననియె న న్నెలఁత యుదంకుండు, నను దెంచి విభు నభిజ్ఞాన మడిగె.

అశ్వ. 3-95

3. నిదర్శనము.

వ. అట్లు నియోగుల కపటోపాయంబునం గాకి మృతంబగుట సాభిజ్ఞానంబుగా నెఱింగించి.

శాంతి. 2-388

అభిజ్ఞాఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెలిసినవాడు.

ఆఖరి ధర్మాభిజ్ఞుఁ డగు పరాశరాత్ముఁడును.

అభితప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి పరితపింపబడినది.

ఆ. భూతరాశి తొల్లిపుట్టి బుభుక్షాభితప్తమయి.

ఆర. 1-38

అభితప్తుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి తపింపబడినవాడు.

ఆ. పుత్రశోకాభితప్తుడైన యతడు గనలి.

ద్రోణ. 5-73

అభితర్పణము సం. వి. అ. న.

శృప్తి నొందించుట, తృప్తి.

క. ఏమ దపశ్చరణంబున, దానంబున గురుజనాభి తర్పణమున నిత్యా
నూన వ్రతశీలుడ,

కర్ణ . 3 359

అభితర్పితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి తృప్తి నొందింపబడినది.

సీ అనవరతాన్నదానాభితర్పిత మనివిప్రజనాశీః పవిత్రమూర్తి.

ఆది. 5-84

అభితాడితుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తాగుగాఁ గొట్టబడినవాడు.

వ. అట్లవ్వీరుండు విరళుం డగుటయుం దఱిమి యద్దమజుండు గదాం
తర పాతాభితాడితుం జేసిన.

ద్రోణ. 5-228

అభిదారణము సం. వి. అ. న.

చీల్చుట, వ్రచ్చుట.

ఉ. ఘోరగదాభిదారణ విఘూర్ణిత కాత్రవ కుంభి కుంభముల్.

(గదా విదారణ అని కొన్ని వ్రతులు)

ఆర. 6-187

అభిధాన సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పేరు గలది.

వ. పంచశిఖం డను మునివరుండు మహిం దిరుగుచుండి మిథికుం

జనుదెంచె నతండు కపిలాభిధానయగు గురుకుటుంబిని చన్న
గుడిచి పెరిగిన వాడగుటం గాపిలేయుండు ననంబరఁగు.

శాంతి. 4-342

అభిధానకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పేరు గలది.

పార్వత్యభిధానక మాధుర్యధుర్య.

అశ్వ. 1-1

అభిధానము సం. వి. అ. న.

నామము పేరు.

వ. నేను సైరంధ్రీజాత సంభూత- నభిధానంబు మాలిని.

విరా. 1-319

అభినందనము సం. వి. అ. పుం.

పొగడ్త, ప్రశంస.

తే. లీల మూరిఁబో నచ్చరలేమపిండు, బలసి యభినందనము నేయఁ
బొలిచె.

శాంతి. 3-333

అభినందించు సం. స. క్రి.

1. పొగడు, ప్రశంసించు.

క. ధనదారాదికముల నెవ్వనికిని రక్షించికొనఁగ వసమే రక్షాఘనుఁ
డగు పతి గల్గినఁగా, కనఁడే శుక్రుండు సుమతు లభినందింపన్.

శాంతి. 2-191

క. కొందఱు కర్మకరణ మభినందింతురు వారలకు జనన మరణ
ములం బొందక పోరాదు,

శాంతి. 5-128

అ. క్రి.

2. సంతోషించు.

వ. ...పాశశాసనం దతని వివేకపాకంబున కచ్చెరువొంది యభి
నందించి యతని కిట్లనియె.

శాంతి. 4-448

అభినందితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభినందింపఁబడినది.

సీ. దివస ముఖాభినందిత చక్రయుగస్థకం, బుల యనురాగంపుఁ బ్రోవ
నంగ. విరా. 2-241; ఆది. 8-6

అభినందితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభినందింపఁబడినవాఁడు.

వ. ఇట్లు పురంబు వెడలి యతండు కురువతి కడ కేతెంచి ప్రీతుండగు
నతనిచేత నభినందితుండై లోకంబు నవలొకించి.

ద్రోణ. 1-27, అశ్వ. 8-165

అభినంద్య సం. విణ. (అ. .ఆ అ.)

అభినందింపఁదగినది

క. ...సీ, నందనులయందుఁ బాత్రుల,యందును నభినంద్యవగుమ
యని దీవించెన్. ఆది. 8-6

అభినంద్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభినందింపఁదగినది.

తే. తప మ,నంగ వేటొండె ధర్మాభినంద్య హృదయ. ఆను 4-84

అభినయము సం. వి. అ. పుం.

తనయొక్కగాని యితరులయొక్కగాని భావములను దెలుపు శరీర చేష్టా
విశేషము. ఇది నాలుగు విధములు. 1. ఆహార్యము- భూషణాదులచే
గలిగినది. 2. వాచికము- వాక్కుచే గలిగినది. 3. అంగికము- అంగము
చేత గలిగినది. 4 సాత్త్వికము సత్త్వముచేత గలిగినది.

క విశ్రుత వాచ్య-బులు మం,ప్రశుతి సంభావ్య గీత సుగతులు
సద్భావాశ్రయములఁ దజ్జనన్యరసాశ్రయములునైన యభినయంబు
లెఱుంగుదున్. విరా. 1-241

అభినవము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క్రొత్తది.

సీ. కలపంబు లభినవ గంధంబులుగఁ గూర్చి తనువున నలఁచుదు ననువు
గాఁగ. విరా. 1-107

అభినీరతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి ఆసక్తిగొన్నది.

ఉ దయాభిరతస్థితి నీవు .. సర్వయాగ ముడిగింపుము

అది 2-220

అభినుతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొగడబడినది,

తే బాదుజనుల, నందఱను తత్తదౌచిత్య మభిరుతమ గ, నాదరించి.

అశ్వ 3-18

అభినుతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

స్తుతి, పొగడ్డ

నీ. ...మనసు నిందాభినుతులు, హింసయు నాత్మ ప్రశంసయు లేవు.

కాంతి. 5-228

అభిన్నము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జేఱుగానిది, ఏకరూపము గలది

క. ...అఖిల జన,దభిన్న రూపునకు భావనాతీతుఁకున్. విరా. 1-33

అభివన్నము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందినది

తే. ఒదవు వృత్తు రక్తమున బుద్బుదము లెసఁగి, పుట్టికొక్కులై
యవి జనభోజ్య భావ, మొంది విప్రదిక ద్విజయోగ్యతాభివన్న
ములు గావు ధర్మ సంపన్న చరిత.

కాంతి. 5-488

అభిపూజితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లెప్పుగాఁ బూజింపఁబడినది.

క. భూపాలక వల్లభాభిపూజిత చరణా.

స్త్రీ. 1-173

అభిపూజితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లెప్పుగాఁ బూజింపఁబడినవాఁడు.

వ. వచ్చి యభిహజితుండై సమున్నతాసనంబున నున్న యమ్మహా
త్మునితో శుక్రకుండు. కాంతి. 5-408

అభిప్రాయము సం. వి. అ. పుం.

తలపు, ఉద్దేశము.

నా యభిప్రాయంబు వినుము.

కర్ణ. 1-252

2. తాత్పర్యము, భావము

వ. పాండవాగ్రజా నీ మనంబున నెక్కిలుపు మిక్కిలి యభిప్రాయంబు. ఆను. 1-83

3. వృత్తాంతము.

వ. నాకు ననవరతంబును శ్రీ మహాభారతమునందలి యభిప్రాయంబు
విని నిఖిలాప పెద్దయై యుండు. ఆది 1-11

4. సమస్తము, ఇష్టము.

క. మా యందు లేని గుణములు, మీ యరురాగమునఁ జేసి మిగిలి
వెలింగెన్, మీ యనుగతి మాకు నిఖిప్రాయము వసవాస భర
మోపుదురే. ఆర. 1-4

అభిభవము సం. వి. అ. పుం.

పరాభవము, అనుమానము.

తే. ఏను (సిరి) వచ్చుటగోరి కాదే తపంబు, లాచరింతురు నన్నిట్లు
అభిభవించు, టుటవె మీ కన్న సద్భవ మొల్లమనట, యభిభవమె
నీకుఁ బోలిన యచటి కరుగు.

క. అని గోవులు వలికిన సిరి, విని మీచే నిట్లు పరిభవింపఁగఁబడియే,
జనినను నెవ్వరునున్ గైకొనరు శరణ మడుగు వేడికొనియెద
మిమ్మున్. ఆను. 2-114, 115

అనుభవించు సం. స. క్రి.

పరిభవించు, అవమానించు. చూ. అనుభవము. ఆను. 2-114, 115

తే. పరఁగ నమ్మధుకై టభాసురం నుతుండు, నువ్వె ధరణిశ ధుంధుఁ

డన్ కూరవరుడు, వాడు వరగర్వమునఁ జేసి వాడి మిగిలి,
యమరపజిఁ దొట్టి వేల్పుల నభిభవించు. ఆర. 4-401

అభిభాషణము సం. వి. అ. న.

వచనము, సంభాషణము.

ఆ. అగ్ని దేవుఁ డన్యతంబునకు విప్ర, కాపమునకు వెఱచి కాప
భయము, దీర్చుకొనఁగఁ బోలుఁ దీర్పరా దన్యతాభిభాషణమున
నైన పాప భయము. ఆది. 1-129

అభిభూత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁబడినది.

ఆ. ఇంతకాల మేది యెఱుంగక సంగాభిభూత యగుచు నప్రబోధ,
కలితయైన ప్రకృతియేసంతె నిస్సంగ, బోధ మహిమ గానఁ బోల
దయ్యె. కాంతి. 6-49

అభిభూతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. వంచించఁ బడినవాడు, అవమానింపఁ బడినవాడు.

వ. ధర్మతనయుండు పితామహుతో ధన శృష్ట్యాభిభూతుండగు పురుషుం
డేమిట సుఖ యగు, కాంతి. 4-89

2. ఆక్రాంతుడు

న శివుఁడు దవంబు సేయఁ దదీయ సంవిత్సౌఖ్యం బనుభవించి
యయ్యనలంబు గడచి యరుగుచుండ నేను సు బధిశమాభిభూతుండ
నగుచు విడువక వెనుకఁ బోవుచుండితి. అను. 1-856

అభిమంత్రించు సం. స. క్రి.

మంత్రముచే సంస్కరించు.

వ. దానిం బుచ్చికొని యభిమంత్రించి చండకౌశికుండు బృహద్రథుర
కిచ్చి యీ ఫలంబువలన నీ కొక్క పుత్రుండుద్భవిల్లునని చెప్పిన.
సభా. 1-148

అభిమంత్రితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మంత్రముచే సంస్కరింపఁబడినది.

వ. తేజోవయ బయిన మార్గజులు పర్వస్య మంత్రాభిమంత్రజంబు
గావించి మహితలంబు గాఢ నేసిన భాసురచ్ఛాయంబగు
తోయంబు ధారారూపంబున దివ్యగంధరపోషేకంబు యేసిన.

భీష్మ. 3-429

అభిమతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సమ్మతము, ఒప్పుకొనఁబడినది.

అ, నాకఁ జూడ మస్య నరపతి సర్వర్మ,వర్తి... యతని పాల
నందఱుఁ దగ,వైన పనుల నిలుచు టభిమతంబు. విరా. 1-84

అభిమతార్థము సం. వి. అ. పుం.

కోరఁబడిన వస్తువు.

వ. కవిగాయక స్రమఖిభరి విద్యజ్ఞనంబులు పారకవాంఛికి వైడి
కాది వినోద పాత్రంబులు నపురమేశ్వరుం గానవచ్చి ప్రార్థు
పుచ్చి యభిమతార్థంబు వడసి చనిరి ఉద్యో. 8-282

అభిమన్యుడు సం. వి. ఉ. పుం.

శ్రీకృష్ణుని చెల్లెలగు సుభద్రకును పాండురాజు పుత్రుడగు అర్జునునకును
కుమారుడు,

భయములేనివాఁడును క్రోధముగలవాఁడును నగుటచే నితనికి అభిమన్యుఁ
డని పేరు వచ్చెను.

శ్లో. అభిశమన్య మాంశైశ్చ తతస్తమరిమర్దనమ్

అభిమన్యరితి ప్రాహురార్జునిం పురుషర్షభమ్.

సం. భా. ఆది. 247-88

వయోనిర్ణయము : అభిమన్యుని వయస్సు ఇంత యని నిర్కర్షగా వచిం
చటకు ఆంధ్రభారతమున నాధారము లేవియు గానరావు సంస్కృత
భారతమున ఆదిపర్వము 6 వ అధ్యాయమున అభిమన్యుని జనన
మును గుఱించి చెప్పు సందర్భమున చంద్రుఁడు సురలతోఁ దన
పుత్రుండైన వర్చుఁడు భూలోకమున దేవహితార్థ మర్జునుని కడుపున
జన్మించుననియు నతనికిఁ బరాజయ యేట యుద్ధము జరుగుననియు నా
యుద్ధమున ననమాన ప్రతాపంబు వెలిబుచ్చి గుప్తసంహారం బొనరించి

యసువుల వదలుననియుఁ జెప్పెను. దీనిని బట్టిచూడ అభిమన్యుని యాయుర్దాయము పదాఱు వత్సరములని స్పష్టపడుచున్నది.

అభిమన్యునకుఁ బదాఱు సంవత్సరములే యాయుఃపరిమితియైన యెడల వనవాసాజ్ఞాతవాసములు పదుమూడేండ్లును అజ్ఞాతవాసానంతరము యుద్ధారంభమునకు నాఱు మాసములును గడవఁగా వనవాసారంభమునకు ముందు నభిమన్యునకు రెండు సంవత్సరముల యాఱుమాసముల వయస్సే యుండవలయును, తరువాతనే యువనయనాదులు జరిగియుండవలెను, అర్జునుఁడు ధనుర్విద్యయు వనవాసమునందే నేర్పియుండవలయును. కామ్యకవనమందుఁ గొన్ని నెలలున్న వెంటనే సుభద్రాభిమన్యులను గృష్ణుఁడు వెంట కొనిపోయెను, కావున వనవాసమునందు ధామ్యుచే జాలోపనయనాదులు కావించబడుట అర్జునునిచే ధనుర్విద్య నేర్పబడి 'ప్రవీర వైరి పతాకినీ భేద మార్గములెల్ల నభేద్య విక్రమ సంపదన్' (ఆది. 8-227) నేర్పుట పొసంగనేరదు. అదియునుగాక ప్రతివింధ్యాదులు అభిమన్యుని జననానంతరము పుట్టినటులఁ గలరు. (ఆది. 8-228) ద్యూత సమయమునఁ గుమారులు గలరు. వారు నీతివిక్రమ స్థిరులని ద్రౌపది వాకొన్నది. (ఉ. 8-108) వారును యుద్ధమునందుఁ బాల్గొనిరి. అభిమన్యునకుఁ బదాఱేండ్లంగీకరించుచో ద్రౌపది యైదవ కొడుకునకుఁ బదేండ్ల వయస్సు నంగీకరింపవలెన. అతఁడు యుద్ధము చేసియుండెగావున నదియుఁ బొసంగదు. వనవాసమునందు బ్రహ్మచర్య నిష్ఠులగు పాండవులకు సంతానము గలుగుటయుఁ జెప్పరాదు. (ఒక్క కారణమున నుద్దతులగు విరోధుల చేతం బతుల సన్నిధిం దలవట్టి యీడ్వంబడి వనంబున కరిగి వ్రతంబుమై వల్లభసహితంబుగా వన్యాహారంబులం గాలంబు గడపుచు బ్రహ్మచర్యంబు నడపితి (విరా. 1-313) శ్రీమద్రామాయణమునందుఁ గౌసల్య శ్రీరాముని వయస్సు గుఱించి చెప్పెను ఉపనయనమును బ్రధానముగాఁజేసి చెప్పినట్లు ఇచ్చటను ద్విజత్వారంభమందుఁ పదునాఱు సంవత్సరములని గ్రహించుచో నొకవిధముగా సరిపడదు. లేనిచో నాయా సందర్భములంగల కథలఁ జూడ నిది పొసఁగుట లేదు. అభిమన్యుఁడు సర్వధనుర్విద్యా కోవిదుడైన విదవ ఖాండవ దహన వర్జుననిచే జరిగినట్లున్నది (ఆది. 8-227, 228) అల్లెన నా సమ

యమున నభిమన్యుని వయస్సు 18, 14 సంవత్సరములైన నైయుండవలయును. మఱేమన ఉపనయనము కాగిది ధనుర్వేదాభ్యసనము జరుగదు. అస్త్రమంత్రము లభ్యసింపరాదు. శ్రుతియుల యువనయన వయస్సు 11 వ సంవత్సరము.

శ్లో. గర్భాష్టమేక్షే కర్విత బ్రాహ్మణ సోపనాయామ్

గర్భాదేకాదశే రాక్షో గర్భా తద్ధ్వాదశే విః (మనుస్మృతి)

ఖాండవ దహనానంతరము మయసభ నిర్మించుటకు పదునాల్గు నెలలు పట్టినవి పిదప రాజసూయము జరిగినది. తర్వాత నరణ్యవాసము, ఇవన్నియు జరుగుటకు ఖాండవ దహనము నుండి మూడు సంవత్సరముల కాలమైన పట్టక తప్పదు. అరణ్యవాసము పదిరెండు సంవత్సరములు. అక్షాతవాసము సంవత్సరము. పిదప యుద్ధమాటు నెలలకుఁ బ్రారంభము. ఇవన్నియుఁ జూడ నభిమన్యుడు యుద్ధకాలము నాటికి 30-31 సంవత్సరములవాడై యుండక తప్పదు.

ఖాండవ దహనమునకుఁ బూర్వమే అభిమన్యుడు చౌలోపనయనాదుల నొంది శస్త్రాస్త్రకోవిదుడయ్యెనని చెప్పిన వాదము త్రోసివేయుమా అట్లైన అభిమన్యున కివన్నియుఁ బాండవులు తొలుత కామ్యక వనమును వదలు నప్పటికి జరిగి యుండవలెను. అచ్చట కృష్ణుడు వచ్చి సుభద్రార్జునులఁ దీసికొని వెళ్ళినటులఁ గలదు. అభిమన్యుడు తండ్రి యొద్దనే ధనుర్విద్య నేర్చినట్లుండుటచే నాపైన నది పొసఁగదు. తొలుతఁ బాండవులు కామ్యక వనంబునందుఁ గొన్ని నెలలే యున్నటుల ధర్మరాజు ద్వైత వనమున కరుగుచుఁ జెప్పిన కార్యముల వలనఁ దెలియుచున్నది. అట్టిచో నభిమన్యుఁడా కాలమునకైనను పదునాల్గేండ్ల వయస్సు గలిగి యుండవలెను. అంతమాత్రము లేనిది విద్యాకోవిదత్వమబ్బదు. మైగా ధర్మరాజాదులు అద్వైత వనమున నున్న కొంత కాలమునకు బలరామకృష్ణ సాత్యకులు వచ్చిరి. అప్పుడు సాత్యకి “కేకయ స్సంజయ పాంచాలవృష్టి భోజాంధక వీరులుం గృష్ణాను మతులయి యుద్ధంబున ధృతరాష్ట్రపుత్రులను భీష్మద్రోణ కర్ణాదులను వధియింతురు. ధర్మరాజు దమ్మలుం దానును సమయాబ్ధింబులు సలిపి రాజ్యాభిషిక్తుండగు నంతకు నతిరథు నభిమన్యు నఖిలరాజ్య రక్షకుం జేసియుండదము” (ఆర్. 8-168) అనెను.

అతిరథుడయిన ఆభిమన్యుడప్పటి కెంత వయస్సువాడై యుండవలెనో. అట్లు చూచినను యుద్ధము నాటికి ఆభిమన్యుని వయస్సు 27, 28 సంవత్సరముల కే మాత్రము తక్కువ యుండదు. ధర్మరాజాదులు 72 సంవత్సరముల వారగుటచే వానికి ముప్పదేడల యభిమన్యుడు బాలుడుగాక మతెవరగును? ఏబదియైదే డ్లు నిండిన సహదేవుడు కుంతికి కడు పసి బిడ్డగా గనబడెగదా (విరా. 2-218.)

సంస్కృత భారతమునఁ జెప్పబడిన పదాటు సంవత్సరముల గుఱించిన కథ యాంధ్రభారతమునఁ గానరాదు. అందుచే నది ప్రక్షిప్తమనియో లేక యగ్రాహ్యమనియో నన్నయభట్టారక యు త్రోసిపెసేసేమో యెఱుంగరాదు.

అభిమానము సం. వి. అ. పుం.

1. ధనబల కులాధికారాదుల వలనఁ గలుగు దర్పము, గర్వము.

చ. ...వృథాభిమాన దుర్మద బహుభాషియైన కురురా జెచటం జను చున్నవాడొకో. విరా. 4-345

2 అత్మ గౌరవము.

చ. ...భీష్ముఁ బ్రథనంబున నాతఁడు సంపద గౌరవుల్ మరని తోచె నాకు నభిమానముఁ గాచుటకై పెనంగెదన్.

ద్రోణ. 5-28

3. మమత, మమకారము, నాదియను భావము.

క. ఆరయ నధ్యాత్మ మహంకారం బధిభూత నామకం బభిమానం,
బారూఢయశః పరమోదారా రుద్రఁ డధిదైవతంబన నెగ
డున్. కాంధి. 6-98

అభిమాని సం. విణ. (న్. సి. స్)

1. అభిమానము గలవాడు, గర్వి.

కిచగ్రజుండును రూపాభిమానియు.

విరా. 2-22

2. మమకారము గలవాడు, ప్రేమ గలవాడు.

తే. వినుము దేహాభిమానికి వీనినెల్లఁ, దొఱగెగ ధొరకొన నెంతి కాంతు
నకునె న. కాంధి. 4-284

అభిముఖము సం. విణ. (అ. ఆ. ఈ. ఉ.)

(ముఖము స్వాంగము కానప్పుడు స్త్రీలింగ మాకారాంతమే యగును)

1. ఎదురు ముఖము గలది.

వ. సమస్త జనంబులుఁ దదభిముఖులయి భక్తియుక్తి బ్రత్యుక్తానంబు
సేయం దాచును గద్దీయ డిగ్గి. విరా 1-187

2. ఎదురు.

వ. విరాట కన్యకల యాటఁ జూచు చందంబున నందుఁ బరందర
నందనం గనంగొను నప్పాంచాలి నాలోకించి యకండునుం
దారును దదిభిముఖంబుగా వచ్చి యక్కన్నియ లిట్లనిరి.

సఖా. 3-48

అభిముఖి సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఎదురుగా నిల్చునది.

క. పురుహూతున కభిముఖయై, కరములు మోడ్చుటయు నతఁడు
గారవమున. శాంతి. 5-7

అభిముఖుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. ఈ. ఉ.)

ఎదురుగా నిల్చునది.

క. పురుహూతున కభిముఖయై, కరములు మోడ్చుటయు నతఁడు
గారవమున. శాంతి. 5-7

అభిముఖుడు సం. విణ. (అ. ఆ. ఈ. అ.)

(ముఖము స్వాంగము కానప్పుడు స్త్రీలింగ మాకారాంతమే యగును)

1. ఎదురు మొగమైనవాఁడు, సముఖుఁడు.

వ. వారల కభిముఖులై పాండునందను లందఱు నేట్లనిరి.

విరా. 1-178

2. ప్రసన్నుఁడు.

వ. నిత్యనిపుణారాధనంబున భృతరాష్ట్ర⁹ కభిముఖుం గావించి.

ఉదో. 1-280

3. అనుకూలుఁడు (వ్యతి. విమ. ఖుఁడు)

క. ద్యౌతార్థము తత్కితవా, హూతుఁడనై జూద మాడకుండుట
ధర్మా, వేతం బని యభిను ఖుఁడై, యాతనితో నలుఁడు జూద
మాడఁ గడంగెన్. ఆర. 2-59

అభియాతి సం. వి. ఇ. పుం.

శత్రువు.

చ, పలువురు రాజులం దునిమె బల్లిదు, దాతఁడు పిన్న పాపఁడే,
యలుగుల పాలు సేయ శభియాతులు పువ్వుల కోల సాతురే.

ద్రోణ. 2-149

అభియుక్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. కూడిక, పొందిక, కల్గియుండుట.

వ. దుర్యోధనుఁడు విచారాభియుక్తి నున్న యవసరమున. కర్ణ. 1-213

2. ప్రాప్తి.

అభిజిత్తునఁడు విద్యాభియుక్తి.

ఆను. 8-189

అభియోగ్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి యుక్తమైనవాఁడు

సత్రుతివాభియోగ్యుఁ.

ఆది 1-9

అభిరక్ష సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అభిరక్షణము.

ఆ. ...ధర్మచరణ వేది, యై ప్రజాభిరక్ష యధ్వర కరణము, వలను
మెఱసి నడవవలయు నధిప. ఆను. 4-124

అభిరక్షణము సం. వి. ఆ. న.

పూర్ణముగా రక్షించుట.

ఆ. అదిదేవుఁడైన యవ్నిష్ఠుఁ డఖిల లోకాభిరక్షణార్థమై జనించి.

ద్రోణ. 5-408

అభిరక్షితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూర్ణముగా రక్షింపఁబడినది,

భీమాభిరక్షితం బగు నబ్బలంబు.

భీష్మ. 1-174

అభిరక్షితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూర్ణముగాఁ గాపాడబడినది..

వ. ధృతరాష్ట్ర⁹) పొందు విదురులు భీష్మాభిరక్షితులై. ఆది. 5-2

అభిరక్ష్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూర్ణముగాఁ గాపాడఁదగినది.

క. భవదభిరక్ష్యమలగు నీ, భువనంబుల యందు సర్పములు ద్రిమృతః
రుటన్, దివిజాధిప నీ కెఱిఁగింపవలనె నీ యాజ్ఞ నాకుఁ బడయఁగ
వలనెన్. ఆది 2-117

అభిరతి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

మిక్కిలి ఆసక్తి.

సీ. ...ఇంద్రియమల పొందును విషయాభిరతియుఁ బరిహృతంబులు.
కాంతి. 4-242

అభిరతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అత్యంతాసక్తి గలవాఁడు.

తాండవాభిరతుఁ డగు.

భీష్మ. 2-318

అభిరామ సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మనోహరమైనది.

సీ. ...శోభ, నాలంకరణమున నభిరామయైన పాంచాలి.

కాంతి. 1-374

అభిరామము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అందము, సుందరము.

ఉ. రాజగృహంబుకంటె నభిరామముగా నిలు గట్టఁగూడదు.

విరా. 1-123

2. మనోహరము, ఇంపయినది.

క. అభినందించిరి దేవ, ప్రభుఁడును నారదుఁడు నపుడు పవనంబును

సా.గభసుఖ సంస్కర్షంబుల, నభిరామంబగుచు వీధె నల్లన యచ
ఓన్. కాంతి. 5-14

అభిరాముడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మనోహరమైనవాడు, ఒప్పుచున్నవాడు.

ఉ. ...అర్కుం డభిరాముడై పొడవు గొండవయిన్ వెలుగొండె
జూడగన్. శల్య. 1-114

అభిరూక్షము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి కరకైనది, ఆతికరమైనది.

క. ...ధర్మాత్మజుండు ప్రాకృతః శనున, త్లభిరూక్షతలంబున ని, త్లభి
భూతుం డగునె నిద్ర నశింపుండై. ఆది. 6-178

అభిరూపము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనురూపము, తగినది.

సీ. ...ఆ, రూఢ యౌవను నభిరూపతేజ, ఆర. 6-195

అభిలషణము సం. వి. అ. న.

కోరిక, ఇచ్ఛ.

సీ విషయోపభోగాభిలషణ మింకను నాకు, వదలక పెరుగుచున్న
దియు. ఆది. 8-95

అభిలషితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కోరబడినది.

ఆ. బ్రాహ్మణాభిలషితదాయ వగుట మేలు. ఆశ్వ. 4-187

అభిలాష సం. వి. అ. పుం.

కోరిక.

తే. అభిల ఊలకు పరమపదాభిలాష, వృత్తి సామాన్య. ఆన, 8-917

అభిలాషము సం. వి. అ. పుం,

కోరిక,

తన యభిలాషంబు తేటపడం బలికిన.

విరా. 2-48

అభిలాషి సం. విణ. (న్. ణి. న్.)

అభిలషించువాడు.

క. తాపవరతీవ్రంబగు, పాపాగ్ని జ్వాలచయము పాలుపడి పరి,
తాపము నొందుచు ధర్మ, వ్యాపార జలాభిలాషి నై యున్నాఁ
డన్. కాతి. 3-354

అభిలీఢము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూర్తిగాఁ దినబడినది, పూర్తిగా గ్రహింపఁబడినది.

వార్ధకభిలీఢమైన మదీయ కాయమునకు.

అశ్. 1-27

అభివందనము సం. వి. అ. న.

ప్రణామము, స్తోత్రమస్కారము.

క. అనవుడు నట్టుల చేసెదవని వారిలు భక్తియుక్తి నతనికి నభి
వందన మొనరించినఁ దగు దీ, వన బిచ్చె నతండు గాఢవాత్సల్య
మునన్. విరా. 1-144

అభివంద్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నమస్కరింపఁ దగినవాడు.

తే. మున్నాస కోవిదులును, దరకు నభివంద్యు లగుట యతండు
సెప్పె. అను. 3-328

అభివర్ణనము సం. వి. అ. న.

పొగడుట.

క. నీ దానంబున విస్మిత లై దైవత యక్ష సిద్ధు లభివర్ణన మ, తా
దరమునఁ జేసెదరు. అశ్వ. 4-240

అభివర్ణించు సం. స. క్రి.

1. వివరించు, తెలుపు.

క. వర్ణాశ్రమ ధర్మము లభివర్ణించుము వేర నిరత వత్సా యవి నా,

కర్ణములతో నఖం జన, కర్ణంబులఁ బొంది పుణ్యకర్తృత యొసఁ
గున్.

ఆను. 4-445

2. పొగడు, స్తుతించు.

క. ...అగ్రాహ్యకారుండయి వెలుగు దయాకరు నప్పదైనాభు నభి
వర్ణింతున్.

శాంతి. 4-227

అభివర్ణితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభివర్ణింపఁబడినది.

వ. భవదీయ రాజ్యలక్ష్మి మధురభంగియయ్యును నధములగు వాని
యుక్తుల వలనం జోరజనసంవృతంబైన కావేరియుంబోలె నుప
యోగ్యగాకునికి యెఱింగి నీ కెఱిగించుటకై మిథ్యాభివర్ణితం
బైన కాకంబు నెసంబిడి జొచ్చితి

శాంతి. 2-388

అభివర్ణ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొగడఁదగినది.

ధర్మములందెల్లను నభివర్ణ్యము లవి,

శాంతి. 5-544

అభివర్ణనము సం. వి. అ. న.

అభ్యుదయము, వృద్ధి.

క. ధరణి నధార్మికులగు కాపురుషుల కభివర్ణనంబుఁ బుణ్యచరిత్రం,
బరఁగెడు ధార్మికులకు దుర్ధరమగునవి వర్ణనంబుఁ దగునె
మునీంద్రా-

ఆర. 2-307

అభివర్ణిత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పెంపఁబడినది.

వ. ఏము దీనికి భయత్రాతల మగుటంజేసి గురుల మిదియును మాచే
నభివర్ణిత యగుటంజేసి హృదయానందనియైన కూతు రని కంఠ
మహాముని యమ్మునులకుం జెప్పిన.

ఆది 4-50

అభివాంఛితము సం. వి. అ. న.

కోరిక.

క. ...అనిందిత చరిత నీకు నభివాంఛిత మెయ్యది దానిఁ జెప్పు
చేయుదు ననినన్. ఆది. 1-109

అభివాదనము సం. వి. అ. పుం.

తన గోత్రనామములు చెప్పి పాదములకు నమస్కరించుట, అభివాదము.

వ. అమృహోదేవిం గాంచి కానీనుండు సంభ్రమ వినయంబులతోడం
జేరి సూతగోత్రంబును రాధేయనామంబును జెప్పి యభివాద
నంబు నేసి. ఉద్యో 4-58

అభివాద్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభివాదనము చేయఁదగినవాఁడు, నమస్కరింపఁ దగినవాఁడు.

శచీరతి మ భ్యానిమిపాభివాద్య. శబ్ద, 2-420

అభివిష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కలిగినది.

చ. దురితమునేసి తాపమునఁ దూలిన నింకిటు సేయ నన్మతిం, బొర
సిన ధర్మసంచరణ బుద్ధియ మేలని యూఁదినం గ్రియావరుఁ
డయి మేలు నేసినను తాదము పాదముగాఁ గ్రవంబునన్, విరియు
నమస్తమం దదభివిష్ట కళంకము నిర్భయంబుగన్, కాంతి. 8-368

అభివీక్షించు సం. స. క్రి.

చూచు.

తే. అతని నట్లుండనిమ్ము నా యనుజ తను జ; మిత్రజనములఁ
జాంచాలపుత్రి నా క,వశ్యమును నభివీక్షింప వలయుఁ జూపఁ.
బనుపువారల యున్నెడ భవ్యచరిత. స్వర్గ. 11

అభివీక్ష్యమానుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చూడఁబడుచున్నవాఁడు.

సీ. .. కడు వేడ్కతోఁ దన్నుఁ, జూచు భేచరసిద్ధసురభుజంగ, గరుడ
గంధర్వకిన్నరకామిచులచేత, మానుగా నభివీక్ష్యమానుఁ డగుచు
ఆర. 8-812

అభివృద్ధి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

పెంపు.

ఉ పనును బ్రహ్మమంతముల నెంతయు నీ కభివృద్ధిజేసెనం, గాన.
ఉద్యో 1-187

అభివృత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

స్పష్టమైనది. తెల్లనైనది.

వ. కావుననే తత్స్వరూపం బభివృత్తంబుగా వివరింపవలసియుండు.
స్త్రీ. 1-52

అభివృత్తుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెల్లమగువాడు, తెలుపబడువాడు.

మాలిని, అకలుష హృదయాభివృత్త సర్వోపయుక్తా. సౌ స్త్రీ. 2-135

అభివ్యాపించు సం. స. క్రి.

వ్యాపించు, ఆక్రమించు.

వ. ...ఇంద్రానుజుండవై త్రివిక్రమంబులం ద్రిజగంబుల నభివ్యాపిం
చిన విశ్వరూప ధరుడవు. ఆర. 1-127

శ్లో. శిశుర్భూత్వా దివం ఖం చ పృథివీం చ పరంతప,
త్రిభిర్విక్రమణైః కృష్ణక్రాంతవానసి తేజసా.

సం. భా. ఆర. 12-28

అభిశంకిని సం. విణ. (న్. నీ. న్)

ఆధిక్షేపించునది, నిందించునది.

వ అని విభాతృని ధర్మపు నాక్షేపించు ద్రౌపదిం జూచి ధర్మరా
జిట్లనియె నాస్తీకుల యట్లు ధర్మాభిశంకినివై దైవదూషణంబు
సేసెడు. ఆర. 1-228

అభిశోభి సం. విణ.

మిగులఁ బ్రకాశించునది.

తే అతనివై మకరంద ధారాభిశోభి, కుసుమ వర్షంబు పెల్లుగఁ

గురినె నిధిస.

అశ్వ. 4-216

అభిశోభితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి ప్రకాశ మొందినది.

వ. వారణావతంబు... సజ్జనకేళి కందుక మృగయాది వివిధ విహార
హారి ప్రదేశాభిశోభితము. ఆది. 6-132

అభిశోభితుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి ప్రకాశ మొందినవాడు.

సీ. లోకజ్ఞు నభయ భాషా కావ్యరచనాభిశోభితు... నన్నపార్థుఁ
జూచి. ఆది. 1-9

అభిశ్రావ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విరచింపబడినది.

మాలిని. సుమహదుపనిషత్ప్రతిత్యభిశ్రావ్యసేవ్యా. మహా. 79

అభిషిక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పట్టాభిషేకము చేయఁబడినది.

అ. ...అంతం బోక కరుదేశ రాజ్యాభిషిక్తమైన యతని శిరము
దన్నె. సాప్తి. 1-27

అభిషిక్తుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పట్టాభిషేకము చేయఁబడినవాడు

తే. మున్న చనుదెంచి ప్రీతిమై నున్నయట్టి, దుశ్యలకుఁ బెంపు
గలుగఁ దత్పుత్త్రపుత్త్రు, సింధుదేశంబునకు నభిషిక్తుఁడైన, దోహ
లమున నజాతశత్రుఁడు వరేంద్ర. అశ్వ. 4-210

2. స్నానము చేసినవాడు.

వ. ...అకాశిక ప్రాదంబున నందఱు సభిషిక్తులై. ఆన. 8-118

అభిషేకము సం. వి. అ. పుం.

పట్టాభిషేకము, ఒకనిని ఒక దేశమునకుఁగాని ఒక సేనకుఁగాని ఒక
మహాకార్యమునకుఁగాని అధిపతిగాఁ జేయునపుడు చేయించు స్నానము.

తే. అంగరాజాభిషేకార్థమైన శిరముఁ దడవె వెండియు హస్తాశ్రు
తతుల నొప్ప. ఆది. 6-53

వ. అట్టివానికి వాహినీ నాయకత్వం బిచ్చి యభిషేకింపవలయు.
ఉద్యో. 4-98

వ. అప్పు డద్దేవునకు దేవతలు విభవం బెరుగఁ బురహంసంబునకయి
యభిషేకంబు సేసి. కర్ణ. 1-281

2 తడవుట (జలతైలాదులతో)

వ. పరిమళ పరంపరాభాసిత నూతన తైల ధారాభిషేక ప్రదీపితంబు
లయిన కరదీపికా సహస్రంబులు వెలుంగ. భీష్మ. 3-169

3. భగవంతునకు మంత్రపూర్వకముగా చేయించు స్నానము.

చ. కలమెయిఁ బాల సేత నుదకంబులసేని వరాభిషేక మం, గళము
నొసర్చి... లింగలసితమూర్తియందు ననుఁ గాంచి భజించిన
ముక్తి సేకుఱున్. ఆను. 5-273

4 స్నానము.

వ. బలియను రాజు గంగాభిషేకార్థంబు వచ్చినవాఁడు. ఆది. 4-230

అభిషేకించు సం. స. క్రి.

1. అభిషేకము సేయు (రాజ్యమునకు- సేనకు- ఒక మహా కార్యమునకు)
వ పాండవాగ్రజుండు... పుండరీకాక్షుండు పనిచినట్లు పాంచాలనాథ
ప్రముఖుల నజ్ఞోహిణులకు నధిపతులుగా వేటువేట యభిషేకించి,
చూ. అభిషేకము. ఉద్యో. 4-113

2. తడుపు.

వ. సత్యవతియుఁ బెద్ద కాలంబునకు వచ్చిన యా ప్రథమపుత్తు నతి
హర్షంబునం గౌఁగిలించికొని యవిరళ పయోధర పయోధారల
వానంద బాష్పధారలం జేసి యభిషేకించుచున్న నమ్మనివరుం
డును దల్లి బాష్పజలంబులు దుడిచి. ఆది. 4-240

వ. ఇట్లానతీఁ దగదు నాకుం బ్రసన్నుండ వగుమని నిజనేత్ర జలంబు
లం దదీయ చరణయుగళం బభిషేకించుచు. ఆర. 6-24

అభిషేచనము సం. వి. అ. న.

1. అభిషేకము.

తే. .. అఖిల సమర, పండితుల నేర్పి వారి నీ బలము లేడు, నడపఁ జాలించి యభిషేచనం బొనర్పు. ఉద్యో. 4-107

2. స్నానము.

వ. ధర్మపత్ని సన్నిహితమునకు నగ్నులు విహరింపుమని పంచి యభిషేచనార్థ మరుగ. ఆది. 1-128

అభిష్టుతుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

స్తుతింపఁబడువాఁడు.

ః. అసఘ యిది యోగకథ మిం, దనలనుడై చనఁగఁజాలు నతఁడు కృతార్థం, డనితర సులభ పదప్రా, ప్తినియాధుఁ డనామయుం డభిష్టుతుఁ డెందున్ కాం. 6-122

అభిష్టుత్యము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

పొగడఁదగినది, స్తుతింపఁదగినది.

క. ధర్మంబుఁ బరిజ్ఞానము, నిర్మలమతి నభ్యసించి నృప యనిశంబున్, ఛార్మిక సంగతి గలిగినఁ, జేర్చి యుభయలోకముల నభిష్టుత్య మగున్. కాం. 6-74

అభిసంధి సం. వి. ఇ. పుం.

ఉద్దేశము, అభిప్రాయము.

ఆ. అశ్వమేధ మఖమునం దట్ల యనిఘ య, లోటుపత్వ గుణ విశాల బుద్ధి, శాలివై ఫలాభిసంధిలే కక్కాము, ధర్మగౌరవ బొనర్పు ధర్మతనయు. అశ్వ. 1-134

అభిసర్గము సం. వి. అ. పుం.

సృష్టి.

వ. అది కాలమునఁ బ్రజాభిసర్గమునకు నారాయణుఁడు నిజనాభిపద్మ మున బ్రహ్మఁ గల్పింప. కాం. 6-520

అభిసూచనము సం. వి. అ. న.

సూచించుట, తెలుపుట.

మ. ...పాండవ కౌరవ్య గదావిఘట్టన మకాడ ప్రోత్థమై భావి
పాండవ కౌరవ్య రణాభిరూచన పటిష్ఠంబయ్యె ఘోరాకృతిన్.

అది. 6-13

అభిహతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

దెబ్బ, ప్రవేటు.

క. ...అనోన్యా భిహతిః జనిరి యమపురమునకున్. అది. 8-113

అభిహరణము సం. వి. అ. న.

1 దగ్గఱకుఁ దీసికొని వచ్చుట, సమర్పణము.

అర్హ్యాభిహరణంబు శిశుపాలవధ.

అది. 1-323

2 తీసికొని వచ్చుట.

చ అతఁడు సమిత్కుశాభిహరణార్థము గానకు నేఁగియుండఁగా.

కా.తి. 2-81

అభిహితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

చెప్పఁబడినది, పలుకఁబడినది.

క. జననుత కృష్ణదైవపా,యన మునివృషభాభిహిత మహాభారత
బద్ధ నిరూపితార్థ మేర్పడఁ దెనుఁగున రచియింపు మధిక
ధీయుక్తిమెయిన్.

అది. 1-16

అభిరుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కాలాపుత్రుని యంశమునఁ బుట్టినవాఁడు.

అది. 3-80

అభీష్టత సం. వి. అ. స్త్రీ.

కోరిక, అభీష్టము,

ఉ ...ఇత్తునే, బేర్పిఁ గౌరవేంద్రున కభీష్టత రాజ్య రమావిలాస
మున్.

ప్రదో. 1-34

అభీష్టము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. ప్రయము, ఇష్టము.

క. విను మివి యెయ్యవియను నా,కు సభీష్టములు గావు.

ఆర. 7-859

2. కోరఁబడినది.

క. విని రోయు తీరగగాళ్ళం, బెరఁగెం దాననుచుఁ బొంగి భీష్ముఁడు
ద్రోణున్, ఘృభుజు నభీష్టపూజా ధనదాన విధానముల మదం
బునఁ దనిపెన్.

ఆది. 5-220

అభేద్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భేదింశశక్యము గానిది.

చ. ...ఇంద్రు డిచ్చిన కిరీట మభేద్య మహోగ్ర సుస్థిర,త్వ విభన
రూఢిమై జనులు దానన నన్ను గిరిటి నామ సం,స్తవన విశేష
పాత్రముగ సమృద్ధి జేసిరి మాత్స్యనందనా.

విరా. 4-148

అభేద్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భేదింశ శక్యముగానివాఁడు. తెలిసికొన శక్యము గానివాఁడు.

క. విని విననివాఁడపోలె, గని కానని వాఁడపోలె గావలయు
విభుం, దొనరింపఁ దలంచిన పని, కనువగునంతకు నభేద్యుఁడై
జనుల యెడన్.

కాంతి. 3-273

అభోగము సం. వి. అ. పుం.

భోగము లేకుండుట,

క. అతనికి ...భోగాభోగ సుఖదుఃఖములు లేవధిపా. కాంతి. 5-594

అభోజ్యత్వము సం. వి. అ. న.

తినరానితనము.

క. విను సురతోఁ గూడఁగ దెచ్చిన యట్టిది యెద్దియును భుజింప
రభోజ్యత్వ నిరూపణ నిపుణతగల, మన జోత్తము లఖిలలోక
మాన్య చరిత్రా.

కాంతి. 1-323

అభోజ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తినరానిది,

వ. అత్తాదరాయణుతో నమ్మేదిసీరమణుం డవేయంబులు నభో
జ్యోతులు నెయ్యవి యెఱిగింపవే యని... శాంతి, 1-320

అభ్యంగము సం. వి. అ. పుం.

తలంటు; ఒడలికి నూనె మొలగునవి రాచుట.

సీ. అతడు తైలాభ్యంగ మడిగినఁ బతి గమ్మ, నూనియ దెప్పించి
మేను శిరము, నభ్యక్తములు సేయ నమ్ముని సెడనాడి యంత
ర్హితుం డయ్యె. అను. 2-303

అభ్యంతరజనము సం. వి. అ. పుం.

అంతరంగిక పరివారము.

వ. సుభద్రాభిషున్యులం బాంచాలి పాలికిం గొనిపోవ నభ్యంతర
జనంబుల నియోగించి. విరా. 5-377

అభ్యంతర పరివారము సం. వి. అ. పుం.

అంతరంగిక సేవక జనము.

వ. ఇతైఱంగున నభ్యంతర పరివారంబు నెల్ల నియోగించి... వీడు
కొలిపె. విరా. 1-115

అభ్యంతర మందిరము సం. వి. అ. న.

లోపలి గృహము.

వ రాత్రియగుటయుం దగిన యభ్యంతర మందిరంబున హంస
తూలికా తల్పంబున భుజంగతల్పు నునిచి యశనికడ సచితా
సనంబున నుండి (విదురుడు). ఉద్యో. 3-232

అభ్యంతరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. లోపలిది.

ఉ. ...కీచకుం డహంకృతి ముంగలిగాఁగ మండపాభ్యంతర భూమిఁ
జొచ్చి. విరా. 2-311

2. అంతరంగికము.

వ. సంజయుండునుం జని, యుపప్లావ్యంబు సొచ్చి, మాధవు మర్ధి

రంబున కరిగి, యభ్యంతర వినోదంబుల నరసహితుడై యున్న
యన్నారాయణునకుం దన రాక యెఱిగించివుచ్చి ఉద్యో 1-272

సం. వి. అ. న.

3 లోపలి మందరము.

క. ...రాజును నభ్యంతరమునకుం జనియె రాజతనయుఁడు బహిః,
పరివారముఁ బొమ్మని మిత, పరిజనఁడై యేగె నాశ్మభవనం
బునకున్. ఉద్యో. 4-27

4. నడిమిచోటు. మధ్యప్రదేశము, లోపల.

తే. ...సభక్తికముగఁ బర్వతాలాభ్యంతరమున కతనిఁ, దోడ్కొని
పోయి. అశ్వ. 4-222

తే. ...మీరు, పగఱ నిర్జింతు రాహవాభ్యంతరమున. ఆర. 4-98

అభ్యంతరావాసము సం. వి. అ. పుం.

లోపలి గృహము.

వ. సంతోషం బంతరంగంబు నిండి వదనంబున వెల్లిగొన నీ కొడు
కభ్యంతరావాసమున కరిగె. కర్ణ. 1-59

అభ్యంతరుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అంతరంగికుఁడు.

వ. కృతవిరాధి యాడవులు లోనుగాఁగల యభ్యంతరులైన బలు
మానుసులు పొదిగికొనిపోవ, ఉద్యో. 8-249

అభ్యక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

(తైలాదులచే) అంటఁబడినది. అభ్యంజనము చేయఁబడినది.

సీ. .. కమ్మ, మానియ దెప్పించి మేన శిరము, నభ్యక్తములుసేయ.
ఆను. 2-308

అభ్యర్చనము సం. వి. అ. న.

పూజించుట, పూజ.

వ. అత్తెఱంగున భుజంగంబుల యూపద దీర్చిన యస్త్రీకు నభ్యర్చనం

బున నత్యంత స తుష్టునిం జేసి...

స్వర్గ. 1-79

అభ్యర్చిత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపఁబడినది,

క. వనవాస పరిక్లేశం, మృక కోపదు కుంతిదేవి భోజాత్పజ గా, నన
నా గృహమున నందెడు, ననవరతము భక్తితో మదభ్యర్చితయై.

సభా. 2-281

అభ్యర్చితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపఁబడినది

ఆ. అందు నగ్నితొంటి యట్టు లభ్యర్చితం, బయి వెలుంగుచున్న...

ఆది. 8-128

అభ్యర్చితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపఁబడినవాఁడు,

క. ...కనక మయో, న్నత పర్యంకంబునందు నారాయణుఁ
డూర్జిత మహిమరుండి యభ్యర్చితుఁ డయ్యెఁ దగంగ నతనిచే
సత్కృతులన్: ఉద్యో. 3-210

ఆ. ...అహ్మహోధ్వరమున, నధముఁ డయ్యెఁ గడుఁ బ్రియంబున
సభ్యర్చితుండ కాని వంచితుండు లేఁడు. సభా. 2-116

అభ్యర్థము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సమీపమున నున్నది, చాపై నది.

వ. గురుకృప గాంగేయులకుఁ జరణసమీప స్థలంబుల నిలువ రెండును
గర్జాభ్యర్థ ప్రదేశంబులం జన రెండునుగా నాలుగేసి యమ్ము
లేసిన నా సప్యసాచిం జూచి యాచార్యుండు. విరా. 4-250

అభ్యర్థనీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

యాచింపఁదగినది, కోరఁదగినది,

వ. ఆపురమ పతివ్రత వేటొడు దెలుంగుల సభ్యర్థనీయంబులయిన
వస్తువు లుపన్యసించిన నతం డవి యెవ్వయు నొల్లనమటయు.

ఆను, 1-71

అభ్యర్థి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

యాదించువాడు, కోరువాడు.

క. వికార షోడశక మిది వివేకాభ్యర్థి.

కాంతి. 4-273

అభ్యర్థించు సం. స. క్రి.

ప్రార్థించు, వేడు.

వ. ...సమర సమయంబున నిరాకరించి పలికి కర్ణు చిత్తంబునకుం
గలంక పుట్టించి పార్థు రక్షింపవలయు నకృత్యం బని యనుమా
నింపక మత్స్యార్థులను నెల్లభంగుల నెవ్విధం జరుగ్గించువారలని
యభ్యర్థించిన సమ్మతించి శల్కుడు. ఉద్యో. 1-110

అభ్యర్థితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కోరబడినది.

వ. యాజ్ఞవల్క్యః జనక సంవాదం వితిహాసరూపంబునం బ్రహ్మర్షి
నది వినిన భవదభ్యర్థితంబైన యర్థంబు ప్రతిభాసించు.

కాంతి. 6-80

సం. వి. అ. న.

2. కోరిక. వాంఛితము.

దండకము : సురాభ్యర్థితా నాకు నభ్యర్థితంబుల్ ప్రసాదింపు.

ఆర. 1-325

అభ్యసనము సం. వి. అ. న.

1. అభ్యసించుట, అలవాటు నేయుట.

క. యమ నియమాద్యష్టాంగ, క్రమాభ్యసన నిర్మూలక వికార సుచేతః
కమలామోదమయాత్మా. కాంతి. 2-448

2. నేర్చుట, కలుచుట.

క. ...వేదాభ్యసనంబులు నేయుచుండు నాతడు నియతిన్.

కాంతి. 5-183

అభ్యసించు సం. స. క్రి.

నేర్చు, కలుచు, అలవాటు నేసికొను,

తే. ఒండు పనులకు నెలవు లేకునికీ జేసి, యభ్యసించితి శైశవ
మాదిగాఁగ, దండలాసక విధమును, గుండలియును. బ్రెక్క
ణంబు తెఱంగును బేరణంబు. విరా. 1-240

అభ్యసూయ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

గుణములయందుఁగూడ దోషారోపణము చేయఁట, అసహనము.

చ. పరుసని పల్కు బొంకులగు పల్కులు... సంతత ధర్మరతాభ్య
సూయయుఁ, గరిణిభయాన ఘోరసరకంబున కేగెడివారి చిహ్న
ముల్. ఆను. 5-220

అభ్యస్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభ్యసంపాదనది.

సీ. అభ్యస్త వేదవేదాంగులు విధిదత్త దక్షిణాప్రీతిత ధరణిదేవులు.
ఆది. 8-86

అభ్యాగతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సమీపించినవాఁడు.

వ, మఱి యదియనుంగాక యతథ్యుం డను మునివరుని పత్ని
మమత యనురాని గర్భిణి నభ్యాగతుఁ డయి బృహస్పతి దేవర
న్యాయంబున సఖిలపించిన. ఆది. 4-226

సం. వి. అ. పుం.

2. తిథి పర్వము ఉత్సవము మొదలగు సందర్భములయందు ద్రవ్యా
వేక్షతో వచ్చినవాఁడు.

వ, తగువారును రానును వారల గృహంబుల కరిగి యభ్యాగత
పూజలు గైకొని వారిని సంభావించి విడిదలకుం జని.
ఉద్యో. 8-147

శ్లో. అభ్యాగతో జ్ఞాతపూర్వో హ్యజ్ఞాతోఽతిథి రుచ్యతే
తయోః పూజా ద్విజః కుర్యాదితి పౌరాణికీ శ్రుతిః
చూ. అతిథి

భార. అశ్వ. 101-5

అభ్యాసము సం. వి. అ. పుం.

1. నేర్పుట, కఱచుట,

సీ గురునకు భక్తుడై పరమాదరమ న వేదాభ్యాస మెప్పుడు నాచ
రింతు. శాంతి. 4-107

2. అలవాటు, వాడుక.

క. తన గృహంబున నభ్యాసంబున మెలగెడు నందు చందమున
సంసారంబున దిరుగు మూఢుడెఱుంగెడు, వినుతంబగు మోక్ష
పదము విమల వివేకా. శాంతి. 5-592

3. సాధన.

సీ. నానా యథాభ్యాస నై పుణంబున బొల్పి. ఆను. 4-124

4. సేవించుట, భజించుట (మందులోనగునవి)

తే. తపమునను బ్రహ్మచర్య వ్రతమున హితమి, తాళనమున రసాయ
నాభ్యాసమునను, జెరుగు నాయపు. ఆను, 5-131

5. ఆవృత్తి (మరల మరల చేయుట- చెప్పుట- మొ)

ఉ. వాసవనందనుండఁ గుడువం గడువం బటుమారు కాహతిం, జేసి
చలించి దీపశిఖ చెచ్చెరఁ బోవును భోజనక్రియా, భ్యాస వశంబునం
గుడిచి పన్నుగ నిట్టుల విద్యలెల్ల న, భ్యాసవశంబునం బడయ భారము
లేదని నిశ్చితాత్ముడై, ఆది. 5-228

అభ్యుదయము సం. వి. అ. పుం.

1. పుట్టుట.

మ. ...నానారసాభ్యుదయోల్లాసి విరాటవర్ణము విరా. 1-7

2. ఉత్సాహము.

తే. వివేచనాసంబు నజ్ఞాత విధము వర్తనంబు గడపి నవాభ్యుదయంబు
నొంది, రాత్రి బుచ్చి తోతెంచు మార్తాండు మాడ్కి. జూడ
నుజ్జ్వలుం డగుచు నర్జునుడు పొలిచె. విరా. 4-254

3. శ్రమము.

వ. అద్దేవి నహుష కడకుం జని సముచితంబుగాఁ దదీయ సాంగత్య
మున కెడ వలికి కొనివచ్చునది, యటమీఁద మన మందఱముం
బురందరున కభ్యుదయం బగు తెఱు గాచరించువారము.

ఉద్యో. 1-162

4. శ్రేయస్సు, మేలు.

ప. సత్య పరాక్రమములగు పాండవులు మనకుఁ బరమమిత్రులు విశేషించి మన మేనత్త కొడకు లనీతిపరుల చేతం బరిభవింపఁబడిన వారు గావున వీరల కభ్యుదయంబు గలిగించుట నీకుం గర్తవ్యంబు. శల్య. 2-299

క. మానమన దృఢజ్ఞానము, దానంబున నభ్యుదయము ధర్మనిరత యాశా నిర్వహణంబున నరకానీకనిహరణ సౌఖ్యమగు నంద్రు బధల్. శాంతి. 6-584

5. ఆభిష్టప్రాప్తి.

ఉ. కావున మీర అభ్యుదయ గౌరవ మొందుట యాత్మఁ గోరి యే, నే విధి నైన వాచగలకెల్లను నోర్చెద దానికేమి. విరా. 2-228

అభ్యుదితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉదయించిది (సూర్యుడ . మొ.)

సీ. ...ధర్మనందమనకుఁ ... గట్టెదురఁ దోచె -తే- మన్నతాసనా
సీమఁ డభ్యుదిత సరిసి, జాప్తసంకాకుఁ డమృతాశవాఁగనాది, వృ
తుడు వీరఁజ్ఞి విరాజితుఁడు సతత, యుక్త సుఖ సాధనండు
దుర్యోధనుడు. స్వర్గ. 3

అభ్యుదితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభివృద్ధి నొందినవాఁడు.

క. ఉగరభిదామఖమున నభ్యుదితుండై నిర్గమించె బుదనుతుఁడు
కనుండు (అభ్యుదయముతో నిర్గమించెనని కొన్ని ప్రతులు)
ఆది. 3-125

అభ్యుద్గత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గౌరవముతో లేచి యెదురు వచ్చినది.

క. ఇతఁ డపూర్వ మనఁజఁ జెందుండి పచ్చెనో, యనుచు నుదరిపడి
లతాఁగులెల్ల, నాసనములు డిగ్గి యప్పు డభ్యుద్గత లైరి మనము
లందు హర్ష మెరగ, ఆర. 2-89

అభ్యుద్ధతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సీ. పాండవాలోకనపరుఁడై సహస్రాక్షుఁ, డమరగణంబుతో నమ్మ
హోద్ర, కేతెంచెఁ బ్రీతి నయ్యిండున కందఱు, నంత నభ్యుద్ధతు
లైరి. ఆర. 4-44

అభ్రకము సం. వి. అ. న.

ఒక ఖనిజ పదార్థము. అగ్నిచేత విడువబడిన దేహంబునందలి గోళ్ళ
నుండి యిది పుట్టెను. ఇది ఇప్పుడు గనులలో దొరకును, ఇది నాల్గు విధ
ములు. 1) పినాకము 2) నాగము 3) మండుకము 4) వజ్రము- ఇవి
ప్రత్యేకము తెలుపు, ఎఱుపు, పసుపు, నలుపు అను రంగులను బట్టి నాల్గు
రకములు. వజ్రాభ్రకము శ్రేష్ఠమైనది దానిని 'కృష్ణాభ్రకము' అని
పిలుతురు. నిప్పులలో గాల్చిపప్పుడు చిటపట మనక ఎగురక పొగరాక
కాలునది కృష్ణాభ్రకము. దీనిని భస్మముచేసి యాషధముగా వాడుదురు.
ఆర. 5-172

అభ్రకుంజరము సం. వి. అ. పుం.

ఐరావతము.

క. ...విభవం జెనంగ నభ్రకుంజరము పయిన్, వినువీధిఁ జనియె
సురలును. మునులును వేష్టింప భూతములు వినుతింపన్.

కావతి. 4-452

అభ్రగజము సం. వి. అ. పుం.

దిగ్గజము, ఐరావతము.

శే. హస్తీపురిఁ బేరుగల మదహస్తీ నెక్కి, క్రాలు కావలి రథములు
గవియుదేర, నభ్రగజముపైఁ బర్జన్యుఁ డనంగ నంప, వాన పరంగ
వికర్ణుండు వచ్చి తాఁకె. విరా, 5-192

అభ్రము సం. వి. అ. న.

మేఘము.

ఉ. ...ఉగ్రాకృతి కల్పనక్షయమహాభ్రము చందము నొందుచున్.
విరా. 3-172

2. ఆకాశము.

ఘంటారవ మభ్రపీఠి నిగుడ.

ద్రోణ. 5-229

అమ వి.

(వృత్తియందు అమ్మ అను పదమునకు జడ్డ లోపించిన రూపము)

1. స్త్రీ.

క. ... ఈ యమతోడ.

విరా. 2-100

వ. ... సీవ యాయమ నడుగు మనుటయు, నయ్యనిమిషపతి
యమ్మద్దియ మొగంబు గనుంగొని మాకు నిన్నెఱింగింపు మన
పుడు.

కాంతి. 4-400

2. స్త్రీ నామాంతముల యందుఁ జేర్పబడును.

అన్నమాంశాపతి.

విరా. 1-10

అమంత్రకము సం. విణ. (అ. త్రికా. అ.)

మంత్రము లేనిది

సీ. నరనాథ కాలహీనంబును నకుచి సం, స్పృష్టంబుఁ బరిభుక్తశేషమున
న, మంత్రకమును వీరతంత్రంబు కీటకే, శప్రదుష్టంబు రాక్షసులు
గొంద్రు.

ఆను. 2-56

అమంథరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. వేగము గలది.

మ. ... ఆచార్యునిపై, గంధవహ సుతుఁడు గవియ న, మంథరగతి
నెప్పఁ డాగు మన యోధులలోన్.

ద్రోణ. 1-88

2. వక్రముగానిది, అవక్రము, దోషము లేనిది.

క. ... అ, మంథర భవదీయ కీర్తి మలినము గాదే.

ఆర. 7-386

అమందత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

మందము కానితనము, వేగము

క. ఇందోక త్రాడు గఱచి యే, నొందంగాఁ గ్రుచ్చినట్ల యుండెద
వీరీ, క్రంశుకొనుట మానంగ న, మందత నది యెడల విడిచి
మడుపు దఱసెనన్

కాంతి. 8-194

అమందము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మందము కానిది, అధికము.

వ. ఇట్లు బహుప్రకారంబులగు మన్మథ వికారంబుల కగపడి వెగ
డంది యమంవసం తాపభరితాంతఃకరణం డగుచు.

విరా. 2-302; కర్ణ 2-108

అమత్రము సం. వి. అ. న.

పాత్రము, భాజనము.

క. చిత్రాంగదయు సలూపియు, ధాత్రీశ్వర వత్తు రెవుడు ద్రౌపది
తోడన్, గాత్రములు భూరివినయాచుతములుగ సుబలసుత
బ్రహ్మదమునఁ గొలువన్.

ఆశ్ర. 1-5

అమత్సరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మాత్సర్యము లేనిది.

ఉ. దాని నెఱింగి భూసురతఁ దాల్చి వెసం జరుడెంచి యర్కుఁ
డ, మ్మానితసంయమిం గని యమత్సరభావము దోఁప రోష
మున్, మానుము నావుత.

ఆను. 3-260

వి. అ. పుం.

2. దానధర్మముల యందు సంయమము.

క. సమతయుఁ దమముఁ దితిక్షయు, నమత్సరము ప్రీతియు
ననసూయార్యత్వములు నహింసా దాన, తుమాత్యజన సూన్యత
ములు సత్యము మూర్తుల్.

కాంతి 3-417

అమధ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మధ్యము లేనివాడు.

తే. అదిమధ్యాంతరములు నాకు నరయలేమి, నై యనాది యమధ్యుఁ
డనంతుఁ డనఁగఁ, జెల్లు పేళ్ళులు శుచులు నా చెవుల కింపులగుట
మునులు శుచిశ్రవుఁ డండ్రు నన్ను.

కాంతి. 3-436

అమరగృహము సం. వి. అ. న.

స్వర్గము.

నిస్సంగవృత్తి యమరగృహము.

కాంతి. 4-25

అమరత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

దేవత్వము.

తే. అల్పపుణ్యుండు తొలితొలి యమరతాసు, ఖంబు గయికొని
మఱియు దుఃఖముల నొందు, భూరిపుణ్యుండు మునుముసు ఘోర
నిరయ, యాతనల నొంది వెండి సౌఖ్యంబు లొందు. స్వర్గ. 39

అమరత్వము సం. వి. అ. న.

దేవభావము.

క. వానికి నిత్యామరత్వ వై భవ మొదవున్. ఆను. 5-307

అమర పర్వతము సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక పర్వతము. నకులుండు వశిమ దిగ్విజయమునకై చనినప్పు డీ
పర్వత నివాసులను వశగతులం జేసుకొని వస్తువాహనంబుల బహుకృతిగా
గ్రహించెను. సభా. 1-166

అమరరాజు సం. వి. అ. పుం.

దేవేంద్రుడ.

ఉ. ...అమరరాజ తనూభవుఁ జూచి యిట్లనున్. విరా. 1-58

అమరాచలము సం. వి. అ. పుం.

మేరు పర్వతము.

వ. అమరాచలము పర్వతములలో... నెక్కుడు... శ్వా. 2-162

అమరాధిపుండు సం. వి. అ. పుం.

దేవేంద్రుడ.

క. మాతలి పాణిగ్రహణం, బాతనిఁ జేయించియున్న, సంతయు విని
తా, నేతెంచి గరుడ దతి కో, పాతురుడై రేగి పెలుచ నను
రాధిపుతోన్. ఉద్యో. 3-293

అమరావతి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

దేవేంద్రుని పట్టణము.

ఉ. ...వి, ద్రావణ దంతినెక్కి యమరావతికిం జని యింద్రుఁ డా శచీ
దేవియుఁ దాను మోదమునఁ దేలి రభీష్టవినోదలీలన్.

ఉద్యో. 1-205

అమరి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

దేవతా స్త్రీ

క, అమరి వృక్షదలి వీచోపు లిక్షణ, నుతి గమంగోనుచు నుండె
నజ్జ్వల శంగిన్. విరా. 4-241

అమరు దే. అ. క్రి.

ఒప్పు.

క. సిరి విడుచుచు బురుషుని విను, పురుషుడు సిరి దొరంగు నిది
యహర్వమె ఫలమూ, లరతుండై వాణ్ణియతిం, బొరసి యునికి
యట్టిచోటఁ బురుషున కమరున్. శాంతి, 3-33

మ ...మహాభారతి పారిజాత మమరున్ ధాత్రీసురప్రార్థ్యమై.

అది. 1-65

2. కుదురు, అనుకూలమగు.

ఆ. అచ్చ మమరణిట్టి రాళ్ళును చేతులు, వ్రేలి మత్తగజము లీల
మెఱయ. విరా. 2-17

3. ఏర్పడు.

క. ఏకటు బలులు ద్రిగరై, శ్వరు బలముం జెలంగ నార్చి వడిఁ దాఁకె
భయం కర నాదమేదురములగు, శరసిధు లొండొంటిఁ దాఁకు
చందం బమరన్. చూ. అమర్పు. విరా. 3-158

4. అబ్బు, లభించు.

చ. చనుదెంచి పేడితరమును, ననితారూపంబు నమర వానవసుతుఁ
డా, మనుజాధికునకు సభా, జనులకుఁ దనఁ జూపి మందసంచార
మునన్. విరా 1-229

5. సిద్ధమగు.

సీ. ...తృణ ము ప్పైఁగొని వాడు వీచుడు, సం దగ్గి యుదయించి
యతని వంట, అమరు సంతకు నింధనము లపేక్షింపక, యుడుగక
మండుచునుండు. ఆర. 2-196

సీ ...సంభారముల నెల్ల సంఘటించి, యజ్ఞాచరణమున కమరి

యున్నాడ నీ, పుషదర్శనంబు సేయుటకు రమ్మ. అశ్వ. 1-40

6. సరిపడు, తగు.

వేదికాస్థలిమణి కనకాత్మికయై ముప్పదాసు యోజనముల
దైర్ఘ్యము నంత కమరు విస్తారంబు గలుగంగ నొనరించి క్రతువు
సేసి. కాంతి. 1-240

7. డీడు, ఆను.

ఆ ఇట్లుసేసి శక్తి యెల్లను గడచన్న, నతడు నేలవ్రాతె నతి రయ
మున, వచ్చి యమరబట్టి వాసపుడక్కట, నీకుఁ జెప్పనయ్య
నెమ్మి సేను. ఆను. 1-99

8. పూన్పు, కట్టు.

నీ. ...హరి వసు, జల తారకములఁ గంబళము గుఱ్ఱు లమరిన బండియు
యవలు. ఆను. 2-379

అమరుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చాపు లేనివాడు.

క. అమరుడ వజరుడ వజితుడ, వమేయుడవు నీకు నమృతమది
యేల ఖగో, త్రమ దీని నొరుల కిచ్చిన, నమరులకును వారసాధ్యు
లగుదురు పోరన్. ఆది. 2-110

2. నశించు శరీరమునం దుండియు వాశనము పొందనివాడు.

క. అమరుం డవ్యము డజరుం, డమేయుఁ డమలప్యశావుఁ డప్పురు
షుడు దే, హమున మహీజమునం దన, లమున్న గతి నుండు మథన
లక్ష్యుం డగుచున్. కాంతి. 4-278

సం. వి. అ. పుం.

3. చేవత.

డి. అమరరాజ తనూళపుఁ జూచి యిట్లనున్. విరా. 1-58

అమరుచు; అమర్చు దే. స. క్రి.. (అమరించు, అమరజేయు)

1. సిద్ధపఱచు.

ఉ పొచ్చెము లేని బల్మగలఁ బోరి కమర్చుము దర్ప మేర్పడన్.

విరా. 4-181

2. (ఆయుధములు మొదలగు వానిని) పూను, పట్టు.

తే. కవిని ప్రేసిన గ్రక్కున గద యమర్చి, యాగి వజ్ర ప్రహారంబు
సనుకరింప, ద్రువదనందనుఁ డడిచిన దునియలయ్యెఁ, బలక
రెండవ వాటునఁ బగిలె శిరము.

భీష్మ 2-194

3. (క్షుస్తులు) ధరించు, తాల్చు.

ఉ. శృంగములేని నీలగిరి చెల్వనఁ గ్రీడి కిటిపహినుఁడ, యుగ్మం గను
పట్టి వెల్లతల యొల్లయ మౌళి దృఢంబుగా నమ, ర్చెం గురునాథ.
కర్ణ . 3-327

4. (ప్రతిమలను) నిర్మించు.

తే. వినయమున ద్రోణురూపు నమర్చి.

ఆది. 5-232

5. చూచు, సారించు.

క. పోవకు పోవకు మనుచు మ, హావీరుఁడు గద యమర్చి యమ్మడి
మంతున్, లా వఱగవై చె.

ఆర. 4-20

6. కావించు, చేయు.

ఉ. తూర్పురుణంబుగాఁ దొడఁగె దుష్టనికాచర వేళయయ్యెడన్,
మార్పుము కాలయాపన మనుర్చక యప్పిళితాళిఁ బట్టి పా,లా
ర్పఁగ నేల నావుడు....

ఆది. 6-213

ఆ. మంత్రతంత్ర విధు లమర్చి యేమఱకుండు, నది. ఆది. 2-180

7. కలిగించు.

క. నీ యొద్దకుఁ బుత్రైచిరి, మాయం దొక్కరు నభీష్టమతి వరి
యింపం, దోయజముఖఁ బ్రార్థింపుము, మా యందఱకును బ్రియ
మమర్చుము ప్రీతిన్.

ఆర. 2-45

8. పట్టుకొను.

చ. అన విని ధర్మనూనుఁడు కృతాంజలియై తగ భీష్ముడాయ న,ల్లన
చని కేలఁ బాదకమలంబు లమర్చి శిరంబు సోఁక వం,దన మొనరిం

చిన.

శాంతి. 2-156

వ. ...మందరధరుండు మందస్మితఃబుతో ;ందఱం గలయం గమం
గొని ధార్తరాష్ట్ర కరంబు గజంబు పల్లవం బల్లన తెమల్చు లీలం
గేల నమర్చి. ఉద్యో. 3-221

9. ఉంచు.

ఉ. అప్పుడు శౌరి పార్థుడు నడ్డముగాఁ దన మేగమర్చి ను, న్గప్పెస
లార పేరురమునన్ ధరియించిన నమ్మహాస్త్రము. ద్రోణ. 1-355

10. పూహముపన్న.

తే. చూడు మాచర్య నీదు శిష్యుండు ద్రుపద, సుతుఁ డమర్చిన యది
పాండుసతుల సేన. భీష్మ. 1-178

వ. ...అర్జునపతి నిబిడ చారు సన్నాహంబుగా నుచిత పూహం
బమర్చుచుని యతినికిం తెప్పిన. భీష్మ. 1-103

11. పెట్టుకొను, వహించు.

తే. ఇట్లు లంఘించిపోయి పరేతభూమి, యొద్ద నలుదిక్కులును చూచి
యొక్క యున్న, శావనీజంబు వెఱికి రాద్రాతిరేక, మడర భుజ
శిఖరంబున యందమర్చి. విరా. 3-23

12. ఏర్పఱచు.

వ. ...అందిఱు నప్పర్వతంబు దెచ్చి సముద్రంబులో వైచి దాని
క్రింద నాధారంబుగాఁ గూర్మరాఁ నియమించి యొక్కంబుగా
నాసుకి నమర్చి. ఆది. 2-11

క. అమలమతిఁ గరముఁ గ్రోలుగ, నమరిచి. అశ్వ. 1-21

అమరేంద్రుడు సం. వి. అ. పుం.

దేవేంద్రుడు.

సీ. అమరేంద్రు నర్థాసనమునకువైన న, ధ్వుం డంతయును నను రూఢి
మాట. విరా. 2-204

అమర్త్యత్వము సం. వి. అ. న.

దేవత్వము, చాపులేనితనము.

క. ఏను సుధ యడుగుటయు హరి, మానవులకు నేలయగు నమర్త్య
త్యము మేలైన తెఱఁ గొండు గోరుము, దానిం దగ నిచ్చెదన్
ముదం బారంగన్. అశ్వ. 3-61

అమర్త్యుడు సం. వి. అ. పుం.

వేల్పు, దేవత.

మ. ...ఆ, మనిఁ బూజించె నమ ర్త్యనాథుడు మనోమోదఁబు సంధిల్లి
ఉద్యో. 1-108

అమర్యాద సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అతిక్రమణము, కట్టబాటు నల్ల ఘించుట, మేరలేమి.

ఆ. మహి గలంగె, గడు నమర్యాద వర్తించె, గమలజుండు విష్ణు
కడకుఁ జేయె శాంతి. 3-116

అమర్షణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కినుక గలది, క్రోధము గలది.

మ. జనితామర్షణుఁ డంతఁ బార్థసయిఁ బర్జనాశ్రు మక్కర్ణుఁ
డే,నె... ఆది. 6-39

అమర్షము సం. వి. అ. పుం.

1. అసహనము, ఓర్వలేనితనము,

క. అని గదఁ జేకొని నృప నీ, తనయుని మెవవట్టి యరిమి తం
గ్రమ్మఱఁ దన్నినఁ గని మును దన్నుట నె,స్మృత మెరియు తద
గ్రజం డమర్షముతోన్. శల్య. 2-287

2. కోపము,

క. నహుషుడు మహేంద్ర పదవీ, సహితుడు శచికిన్ వరింప జను
నాతని లో కపితఁబుగఁగఁ బుచ్చుము, మహాశ్రీ తచ్చిత్తమున
యమర్షం బడఁగన్. ఉద్యో. 1-158

అమలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిర్మలము, మలినము లేనిది.

క. అమృతం బచ్యుత మమలం, బమేయ మవ్యయ మనాత మవ్యై

లుగు యమా,ద్యమల నలవడిన చిత్తము, శమాతిరేకమునఁ
బొంద సంవేద్యమగున్. కాంతి. 4-201

అమలినము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిర్మలము, వలినము లేది.

అంబరములు నిత్యావలినములు.

ఆను. 5-217

అమలుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దోషరహితుడు, నిర్మలుడు.

...శంకరుడు...సకలం డమలుడు.

ద్రోణ. 5-427

అమవస వై. వి. (సం. అమావాస్య, అమావస్యా- క. అమవాసె.
అమాసె. త. అమావసి)

అమావాస్య.

క. అమవస గావున నేడ, కృమలజఁ గొలువఁగ మహర్నీ గణములు
పితృ సంఘములును బోదురు బ్రహ్మాం డమునం గల వారలం
దొడంగూడంగాన్. ఆది. 5-68

క. అమవస నమవస నా తీర్థమునఁ గృతస్నానుడై సుధాకరుడు
ప్రసృద్ధి మహితతనుఁ డగు. శల్య. 2-152

అమాంసభోజి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

ఎల్లిప్పుడు మాంసము తిననివాడు; దేవప్రతీతి పూజావిధులయందు
నివేదించియే మాంసము తినువాడు.

సీ. దేవప్రతీతి పూజావిధులం దిడి, మఱి సంజ పురుషుఁ డమాంస
భోజి. కాంతి. 4-388

అమాత్యుడు సం. వి. అ. పుం.

1, మంత్రి.

చ. అమాత్యవర్గమునుగాఁ గల రాజ్య మితండ యేలు. విరా. 5-348

2. సహవాసి.

తే. వరదుఁ డగు విష్ణుఁ డిట్లనుఁ బరమ భక్తి, నిర్మలశ్రద్ధ యింద్రియ

నిగ్రహంబు, మన్మయ ఛాయనమునకు నమాత్య కోటి.

కాంతి. 4-211

అమానుషము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

1 మనస్య శక్తికి మీతీనది, ఆసాధారణము; మనస్సులకు సంబంధింప నిది.

ఉ. మండలచారియై రథ మమానుష విక్రమ లీల వొప్ప.

విరా. 8-175

క. ...చిఘం డమానుష తేజోధనుఁ డగు సహదేవుఁ గనుంగొని
యిట్లను.

విరా. 1-97

2. దై వికము.

వ. అతం (దుర్యోధనుఁడు) డశ దుర్జనత నేయం జూచిన నమాను
షంబులగు వానిం గొన్ని వెడమాయలం బన్ని పెక్కు పోకలం
బోయితి.

ఉద్యో. 4-88

సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

3. మనుష్యులు లేనిది, నిర్జనము.

క. హిమశైలకందరా శాగము కడ నిప్పురుషనగము గల దచ్చో నీ,
ద్రుమశాఖ విడుపు మది చా, నమానుష మగమ్య మీశ్వరాదుల
కైనన్.

ఆది. 2-77

అమావసువు సం. వి. ఉ. పుం.

ఊశ్వశీ పురూరపుల కొడుకు.

ఆది. 8-92

అమావాస్యముఖము సం. వి. ఉ. పుం.

అమావాస్యోదయము, అమావాస్య ప్రారంభము.

వ. ...అమ్మహూర్తంబు రౌద్రనామకంబయి సోమసూర్య సంగమ
కారణంబయిన యమావాస్యము ఖంబై.

ఆర. 5-190

అమాహరూఁడు సం. వి. అ. పుం.

ధృతరాష్ట్ర సర్పజాతీవాఁడు.

వ, ఇతఁడు జనమేజయ సర్పయాగములోఁ దన జాతిచారితోఁగూడ

నగ్ని కుండమునఁ బడి మరణించెను.

ఆది. 2-212

అమితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మితిలేనిది, కొలఁది లేనిది, అధికమైనది.

తే. ఒక్కరుఁడు విశాల్ రస్కుఁడమిత బలఁడు.

విరా. 2-5

అమితేజుఁడు సం. వి. స్. పుం.

పాంచాలుఁడు.

ఇఁకఁడు కేతుము-తుని యంశంబున జన్మించెను. ఆది. 3-80

ఇతఁడు మహారథుఁడు పాంచాల కులప్రదీపకుడు. మహాభారత

యుద్ధమునఁ బాండవ పక్షమునఁ బోయెను. ఉద్యో. 4-265

నిద్రా పరవశుడై యండఁగా అశ్వశ్రామ యితని బంపెను.

సౌప్తి. 1-168. 169

అమిత్రుఁడు సం. వి. అ. పుం.

శత్రువు.

అమిత్ర ధ్వంసీ.

భీష్మ. 2-124

అమిత్య సం. అవ్య. అ.

సత్యము.

క. ...అతఁడు, మీకుం బ్రయశిష్యుఁడటె యవిధ్యాపచనా.

ఆది. 5-240

అముత్ర సం. అవ్య.

(తెనుగున దీనికి వ్యస్తప్రయోగము గానిపింపదు- వ్యతి. ఇహ)

పరలోకమందు.

క. క్షత్రియ సంస్కారమునకు, బాత్రముగా నీవు నన్ను బాటింప

నిహా, ముత్ర ఫలిములకు నీకే, బుత్తుడ నని వచ్చుటికఁ బొసఁ

గ నె చెప్పునూ.

ఉద్యో. 4-62

అముష్కరుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కటిలుఁడు కానివాఁడు.

మ. ఆరయుం దప్పు కృతం బెఱులగు మదలోభావేశముల్ లే

నమ, స్కరుఁ డాత్మ స్తుతి లేదు.

కాంతి. 2-296

అమూర్చితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మూర్ఖ నొందనివాఁడు.

చ. ఇతఁడు సురేంద్రుఁ డొండెఁ బరమేశ్వరుఁ డొండెఁ ధనేశుఁ
దొండెఁ గా, కతులబలప్రభావయుతుఁ డన్యఁడుగాఁ దొరుడైన
మద్భుజా, వితత ధనుర్విముక్త శరవేగము పోర సహించి యిట్టు
లక్షతుఁడు నమూర్చితుఁడు నయి కంపముఁ బొందక యుండ
నేర్చునే.

ఆర. 1-312

అమూర్తరయుఁడు సం. వి. స్. పుం

గయుని తండ్రి

సీ. అనఘుఁ డమూర్తరయః ప్రియపుత్రుఁడు, గయుఁ డను రాజుర్వి
క్రతువు లిందు, బ్రహ్మసరంబునఁ బరఁగంగ మును చేసె

ఆర. 2-315

ఈతని కుమారుఁడు గయుఁడు, ఇతని పేరనే గయ యను పుణ్యతీర్థము
వెలసెను. చూ. గయుఁడు.

పూర్వ ప్రతులఁ గొన్నింట నిది 'అ'కారాంతముగానే యున్నది.
"అమూర్తరయ ప్రియ పుత్రుఁడు." కాని ఈతని పేరు అధూర్తరజుఁ
డని మూలమునఁ గలదు.

శ్లో. అధూర్తరజుః పుత్రో గయో రాజుర్విసత్తమః

సం. భా. వన. 93-20

అమూర్తి సం. వి. ఇ. పుం.

ప్రకృతి సంబంధమైన దేహము లేనివాఁడు- శ్రీమహావిష్ణువు.

౬. ఆగమనునిం బాంధు నఖిల, జగద్భరణవరు నమూర్తి...గొలుతున్.

కాంతి 4-224.

అమూల్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విలువ లేనిది, మిక్కిలి వెలగలది.

చ మునులకు నేనుఁ గేటికి నమూల్యపుఁ గోవులఁ బుచ్చికొమ్ము.

ఆను. 4-57

అమృత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

పూరువంశోద్భవుఁడైన కురుసకఁ బుత్రుఁడగు వీదూరధుని
తనయఁడైన అనశ్వునకు భార్య. ఈమె కుమారుఁడు పరిక్షి
తుఁడు

ఆది. 4-113

శ్లో. అశ్వాంస్తు ఖలు మాగధీముపయేమేఽమృతానామ,
తస్యామస్య జ్ఞే పరీక్షిత్.

ఆది. 68-44

అమృతకరుఁడు సం. వి. అ. పుం.

చంద్రుఁడు.

అపరపక్ష చతుర్దశి యమృతకరుని కరణి నొప్పెడు కర్ణ మొగంబు.

స్త్రీ 2-92

అమృతకిరణుఁడు సం. వి. అ. పుం.

చంద్రుఁడు

తే. అశ్రవణంబు వానిక యమృతకిరణ, పూర్ణమండలంబును బోలె.

కా.తి. 5-190

అమృతత్వము సం. వి. అ. న.

1.-మోక్షము.

క. ఖమలంబగు నీ యితిహాసము భక్తిఁ జేరించినం బ్రకాంతి యొలసి
దుఃఖములం దొజగి మనుష్యుం, డమృతత్వావాపి మహి
తుఁడై వెలుగొందున్.

కాంతి 4-360

2. చాపు లేమి

క. అనఘా మృత్యువు నమృతంబును దేహమునంద కలవు మోహము
మృత్యుశ్చ నీరూఢ మున్న రూపుం, గను డమృతత్వోనహిత
ముగా నెఱుఁగుమి.

కాంతి. 5-384

అమృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పంపిణి, కాశ్యతము.

వ. ఇప్పరమతత్త్వంబు విను మవిక్షేయం బవ్యయం బకలంకం బనా
మయం బమృతంబు.

కాంతి, 6-10

సం. వి. ఆ. పుం.

2 సుధ.

చేపదానవులు క్షీరసాగరమును మధించునపు డందుండి జనించినది.

దీని సేవనము వలన మృత్యువుగలుగదు. ఆది. 2-16; విరా. 1-12

దేవేంద్రునితో యుద్ధముచేసి దీనిని గరుడుఁ డపహరించి మఱల దేవేంద్రుని ప్రార్థనముపై నతని కప్పఁజెప్పెను. చూ, గరుఁడుఁడు.

శ్రీకృష్ణుడు దీనిని ఉదంకునికై పంపెను. ఆది. 1-118

3. మోక్షము.

క. నిను దన్నఁగా నెరినిగ్మల, మనస్సమాధి ప్రకర్ష మగ్నత వలనం,
గనఁగొని తద్రూప భజన, మొనరించు మహాత్ముఁ డమృత
మొందుఁ బశుపతీ. ద్రోణ. 5-412

క. అమృతము మృత్యువు నన సత్యము మోహము గాన విను
మహాత్మా యే సత్యమునన మృత్యువు గెల్పెద, సమదుఃఖుండ
నగుచు కాంతిపరుడనై. కాంతి. 4-28

4. అన్నము.

సీ. అధిప యింకను విను మన్నంబు జలమును, నిచ్చుట యీవులకెల్ల
నెక్కు, డగుట నేఁ జెప్పెద నమృత సుధా స్వధా నామమల్
సురలందు నాగకలము, నందును బిత్తకోటియందును వర్తిల్లు,
నన్నంబునకు. ఆను. 2-405

5. యజ్ఞశేషము.

వ. కావున గృహస్థుండు సర్వసంతర్పకుండు గావలయుం గావునం
బ్రతిదినంబును బక్షి శునక శ్వపచార్థంబు సాయంప్రాతస్తస్సం
యందు వైశ్వదేవంబు సేసి యమృతాశియు విఘ్నసాశియుఁ గావ
లయు. ఆర 1-31

6. దక్ష ప్రజాపతి కన్యయైన కపిలకును కశ్యపునకును జన్మించినది.

వ. కపిల యనురానికి నమృతంబును గోగణంబును త్రాహ్మణులును
ఘృతాచీ మేకాదులయిన యప్పరసలును బుట్టిరి. ఆది. 3-85

అమృతసూతి సం. వి. ఇ. పుం.

చంద్రుడు.

కా. ...సాత్యవతేయ ధీవనధిజన్మశ్రీమహాభారతాభ్యానాభ్యామృత
సూతి యెప్పు నిఖలాఘధ్వాంత విధ్వంసియై. ఆది. 8-21

అమృతాంకుడు; అమృతాంకువు సం. వి. అ. పుం.

అమృతమయమైన కిరణములు గలవాడు, చంద్రుడు.

చ. ...ఉదయవై వెలింగె నమృతాంకుడు సేనకుఁ దన్ను సేయు
చున్. కాంతి. 2-126

సీ. వటమొయిల్ గప్పినఁ బాడటి నునుఁగాంతి, గదలిన యమ్మ
తాంకు కలయుఁ బోలె. విరా. 2-124

అమృతాశనుడు సం. వి. అ. పుం.

అమృతము ఆహారముగాఁ గలవాడు, వేలుపు.

క. ...అమృతాశన గణ సమ్మద సంపాదనుఁ డగుచును (కుమార
స్వామి) శంఖ. 2-188

అమృతాశి సం. వి. స్త. పుం.

1. భృత్యులు తినిన పిదపఁ దినువాడు

తే భృత్యవర్గంబు గుడిచిన పిదపఁ గుడుచు, నాతఁ డమృతాశి

కాంతి 4-368

2, యజ్ఞశేషమును భుజించువాడు

ప్రతిదినంబును షష్ఠి శునక శ్వపచార్థంబు సాయం ప్రాతస్సుల
యండ వై శ్యదేవంబు సేసి యమ్మతాశియు, విఘ్నసాశియుఁ గావ
లయు. ఆర. 1-31

3. అమృతము భక్షించినవాడు.

ఆ. ...అమృతాశి వగుట నీ, కభిమతార్థసిద్ధియయ్యె. ఆది. 1-118

అమృతుడు సం. వి. అ. పుం.

1. చావు లేనివాడు, శ్రీమహావిష్ణువు.

నీ. ...విష్ణుఁ బరమపురుషు, -గీ- అమృత నమృతని... దలఁతు.

కాం. 4-216

2. జీవుఁడు, హంసుఁడు.

తే. విను నవద్వార పురమున వెలుఁగుచుండు, హంసుఁ డతనిన
యడరుఁ డమృతుఁ డంద్రు, పరమ యోగులు కాం. 5-113

3 శివుఁడు.

క. నానారూపంబుల ని, జ్ఞేను బ్రవర్తింతు జనము లన్నిటను నీ,
శానుఁడు నభవుఁడు నమృతుఁడు, నైన శివు గొలుపు మర్జున యెపు
డున్ కాం. 6-458

అమృష సం. అవ్య

అరత్యము గానిది, సత్యము.

నీ ...సాధు, జన సంగమం బమృషాభావణంబు. కాం. 4-364

అమేధ్యము సం. వి. అ. న.

ఉమ్మనీరు, ప్రసవ జలము, జరాయువు.

తే. కలసి శుక్రశోడితములు కరుడుగట్టి, విను మమేధ్య మధ్యమునఁ
బ్రవృద్ధి నొంది, కాలవశత నప్పిండ మంగంబులెల్లఁ, గలిగి శిశు
వయి మారుతగతి యెల్లర్చ. స్త్రీ. 1-36

పురీషము- మలము- అన్ని నిఘంటువులు కాని యా యర్థ మిక్కడ
పొసఁగదు. స్త్రీ గర్భాశయము లోనికిఁ దల్లి మల మూత్రములు పోవ
వీలులేదు శిశువు గర్భమునం దున్నంతవఱకు మలమూత్రములు వదలదు.
ఇంక శిశువు నావరించి మల మెట్లుండును? నెలనెలకు బ్రవర్తించు బుతు
గ క్రమము గర్భాశయమున పిండమునకు- తర్వాత శిశువునకు తొమ్మిది
నెలలు ఉమ్మనీరు (ప్రసవ జలము) గ జరాయువుగ (మావి) మాటి
క్రమ్ముకొని యుండును. ఇందే పిండము పెరిగి శిశువై పూర్ణావస్థను
బొంది వాయు ప్రేరితమై వెలువడును. శిశు జననముతోఁ బాటు ఉమ్మ
నీరును, మావియు వెలువలకుఁ బడిపోవును.

శ్లో. మలాలృత్వ రయోగాచ్చ వాయోః పక్వాశయస్య చ,
వాతమూత్ర పురీషాణి న గర్భస్థః కరోతి హి.

శ్లో. జరాయునా ముఖేచ్ఛన్నేకణ్ఠే చ కఫవేష్టితే,
 వాయుర్నాగ్గోరోధాచ్ఛ న గర్భస్థః ప్రరోదతి
 సుశ్రుత శారీరమ ద్విత్వీయాధ్యాయము 52, 53 శ్లో.

అమేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అపరిచ్ఛేద్యము, మితిలేనిది

తే. .. ఆతః డమేయ భల్లి, తతుల నన్నిటిఁ దునుమాడెఁ దరతరఁబ.

భీష్మ. 2-177

క. అమృతం, బద్భృత మమలం, బమేయ మవ్యయ మనంత మవ్యె
 లుఁగు. శాంతి. 4-201

అమేయుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మితిలేనివాఁడు.

ఉ. ...శివదేవు నెఱుంగుదు... నతండె..... భక్తికి విధేయుఁ
 డమేయుఁడు కౌరవేశ్వరా. సౌప్తి. 2-109; శాంతి. 2-40

2. శరీర ధర్మమగు మితి లేనివాఁడు.

క. అమరుం డవ్యయుఁ డజరుం, డమేయుఁ డమలస్వభావుఁ డప్పురు
 ముఁడు దేహమున మహిజమునం దన,ల మున్నగతి నుండు మథన
 లక్ష్యం డగుచున్. శాంతి 4-278

అమోఘము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. వ్యర్థముగానిది, సఫలమైనది. 2. అఖండము.

తే. గోమయ ప్రభావ మూల మిట్టిది గోవు నమోఘ మహిమ

ఆను. 8-118

ఈతని వచనం బమోఘంబు.

ఆర. 7-182

అమోఘుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. శ్రోధుని కుమారుడైన కామునకు కొడుకు. ఇతని కుమారుఁడు
 ఉక్తుఁడు. ఆర. 5-159

2. ఒక యక్షశేషుఁడు.

ఈశ్వరుఁడు కమార సహితుడై భద్రవటంబు నేరునపు డతని

ఓడిన పక్షంబున నితఁడు ప్రబల రక్షో యక్ష రక్షితుడై చనెను
ఆర. 5-284

అమోహత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

మోహము లేకుండుట

క. .. నిన్ను భక్తిఁ దెలుతురు దురిశ, పూహముఁ బుణ్యచయ
మున న, మోహత నిరసించు యోగి మఖ్యులు గృష్ణా.
కాంతి. 4-287

అమ్మ దే. వి. (అమ) (సం. అంబా. ప్రా- అమ్మా- అనువాని
వికృతి అని శబ్దసామ్యమునుబట్టి చెప్పుదురు. అట్లైన తెలుఁగు
వారికి అమ్మలేదు; అయ్య లేడు కాబోలు)

1. కన్నశిల్పి.

సీ. ఇట కమ్మ, నమ్మ, గొగిట శేర్పు కొడుక మీయమ్మ నూరార్ప
రావయ్య. శల్య. 1-18

2. స్త్రీ నుద్దేశించి ప్రార్థనార్థక క్రియలకు అనుప్రయుక్తమగును.

క. అతివ తగునమ్మ నీ గృహ, మతి నిర్మల చరిత భరితమని యీ
యెడ మత్సరుల యన్నధేనై నను, మతి నూట యన్నచోట
మన్నన దప్పన్. విరా. 2-94; ఆశ్వు. 4-88

3. ప్రేమను, ఆదరణమును దెలుపును.

ఉ. కీచకకోటిచేత నొక కీడును బొందక పచ్చితమ్మ ని, నేర్చిన
దర్శకుండు జమునిం గొలువం జనె నమ్మ యంతఁబో, కేచిన
నూతు నీ యెడలి సంత యపాయ మొనర్తు రమ్మ వే, కాచి.
విరోధులం దునుమగా నిటు ముట్టుదురమ్మ నీ పతుల్. విరా. 3-44.
(బ్రహ్మన్నం ద్రాపది నాలోకించి పక్కిన పల్కులు)

తడమి నా చేత దీవన వడయు మమ్మ విరా. 2-214.

4. పూజ్యతను దెబ్బను.

సీ వివమ్మ, తృణము ప్పికి గొని వాడు భీమడ, నం దగ్ని యుడ.
యించి యతని వంట, అమరునంతకు నింధనము లపేక్షి పక్ష

యాడుగక మండుచునుండు (కేళిని యను దూతి దమయంతితో)

ఆర. 2-196

౯. వాత్సల్యమును దెల్పును.

ఆ. ...అతిథి జనుల సంతతంబుఁ బూజింపు, మన్నదానమున ధరామ
రేంగ్ర, వరులఁ ధనువు మఖిల వసుమతీ ప్రజలెల్లఁ, గరుణ
గలుగు మమ్మ కమలసేత్ర (కుంతి | దౌపదితో) ఆది. 8-4

౧౦ ఓదార్పు, సంతాపము మొదలగువానిని దెల్పును.

మత్తకోకిల. పుత్రి యిట్లగునమ్మ శోకముఁ బొంది కుందుచు నన్న నీ,
గాత్ర మొండొక ఓడు పాటిలి కందుఁ. (స్త్రీ). 1-183

అమ్మచెల్లె దే. అవ్య. అమ్మకచెల్లె; అమ్మచెల్లె గా.

ఆశ్చర్య సంతాపాదులను దెల్పును.

ఆ. అమ్మచెల్లె యిట్టు లనకుము కొండలు, లోనుగాఁగఁ బవనుచే
నపాస్త, మహిమ గలుగు లెఱుగు మా భూతముల చేష్ట,తములు
నాయవశగతములు గావె. కాంతి. 8-387

అమ్మరొ దే. ఆవ్య.

భయమును సూచించును.

తే. ...కరంబున నుదర మప్పశించి యమ్మరొ; రక్కెనయంచు నుల్ల
ములుకువారునై పురజనంబులు దలంకి. విరా. 3-38

అమ్మ దే. వి.

అంబు (వృత్తియందు తరచుగా 'అంప' అగును)

1. బాణము.

వ. ఇప్పుడు నాకుఁ బ్రణామంబులుగాఁ బాదంబుల మొదలం బడ
రెండమ్మ లేసి. విరా. 4-252

దే. స. క్రి.

2. విక్రయించు,

వ. వాయునండముఁడు వంటకు మిగిలిన మాంసంబు లమ్మ నెపంబున
నిచ్చలు నహోదరులకు నిచ్చుచుండు. విరా. 2-2

అమ్మకొను దే. స. క్రి.

1. అంబమిచ్చు.

చ. క్రమముననైన శాత్రవులఁ గ్రమ్మననైనను జానఁజేత ధర్మము
విను పాపకర్మంగు రాజులతోఁ దగ సంధిసేతఁ దోషము
విభుఁ డుర్వి యమ్మకొని సంగరముం దొలగింపఁ గూడునే,
సమరజితావనీభరణశాలితఁ బోలునె యొండు ధర్మముల్.

కాంతి. 1-178

2. విక్రయించు.

సీ. పాపాత్ముఁ డొక బోయ వతుల వధియించి, తినియును పెక్కమి
కొనియు నదియ, బ్రదుకుగా దానికి బహు సాధనంబులు, నవ
రించుకొని మహాటవిఁ జరింప.

కాంతి. 8-307

అమ్ములపొది దే. వి,

అంబుల పొది, అంపపొది, మాణిరము, బాణములుంచు పొది.

క. ఈ నెలఁతఁ గన్న మన్నభుఁడైన జిగురు గొడుగుఁ బువ్వుటమ్ముల
పొదులున్, లోనుగ నెజ్జలు సేయం, దా నియమింపఁడె విరహ
తాపము పేర్చిన్.

విరా. 2-28

అష్టానము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. వాడనిది.

వ. అష్టాన కుసుమ మాలికా మనోహరులు.

అది. 8-131

అయతి సం. వి. ఇ. పుం.

నహుమనకు ప్రీయంవదయందు జన్మించినవాఁడు.

యయాతి తమ్ముఁడు.

అది. 3-94

అయత్నము సం. వి. అ. పుం.

యత్నములేమి.

సీ. ...నీవు పెద్దలకును, బెద్దవ యత్న సంఖ్యత జగత్త్రయుఁడవు.

ఆను. 4-410

అయనము సం. వి. అ. న.

1. గతి, పోవుట.

వ భీషునకు మార్గనిరోధంబుగా మహాకృతంబు లురలం ద్రోచి యే.
కాయన పదంబున కడ్డంబ శయనించి లాంగూలీలాచారణంబున
జేసిన. ఆర. 3-318

2. మార్గము.

క. శ్రీకరణ నిపుణ పదపద్మా కేవలసత్త్వస్మై మాయావ్యవధూ,
తేయికాయన గమ్యా. శల్య. 2-1

3. వర్తనము.

క. పరమాత్ముని నారాయణుని జిరంతనుని భక్తశేముషీనిష్ఠా స్వీక
రణైకాయనుని నమస్కరణంబునఁ దలఁతు నతుల పద్విధ
భూతిన్. శాంతి. 4-248.

4. నెలపు, స్థానము.

క. నారము లనఁగా జలముల, పేరయనం బరఁగ నెలపు ప్రీతిగ
వాకున్, నారము లయఁగం బగుటను, నారాయణుఁ డండ్రు
జనులు నన్నుఁ గిరీటీ. శాంతి. 6-421

5. సూరుని యొక్క దక్షిణోత్తరదిగ్గమనములకు పట్టు కాలము. అర్ధ- సంవత్సరము (ఉత్తరాయణము, దక్షిణాయనము)

క. మాసర్తవ్యయనాబ్జమయోద్భాసిక రూపుఁడయి స్పష్టఁ బ్రశ
యంబు దగం జేసి పాలుపారు శారి. శాంతి 2-85

6. సూర్యుఁడు దక్షిణోత్తర దిశలకుఁబోవుట.

క. ఆయన వశంబునఁ దేజో, వియుక్తుడై రవి ప్రతాప రహితుఁడగు.
శాంతి. 4-407

అయము సం. వి. అ. పుం.

1. భాగ్యము.

చ. ప్రేయ మెసఁగం దగం బిలిచి పెట్టెడు కూడని లెస్సకూడు ద,క్క
య నయహీనతం దమకు నాపదయైనెడ నిట్టుపట్టు నేమియు
ననలేని కూడదయు, మేనడియై చను నీవు మాదెసం, బ్రియుఁడవు.
గావు మాకు ధృతిపెంపట నాపద లేదొకింతయన్. ఉద్యో 2-222

2 వంగళము, శుభము.

అయమహితా.

శా.తి 4-8

3 పూర్వజన్మ సుకృతము.

అయ నయశాలి.

ఆది 4-250

అయశ్శంకుడు సం. వి. అ. పుం.

కేకయ రాజయి పుట్టినదానవుడు.

ఆది. 3-80

అయశ్శిరుడు సం. వి. స్. పుం.

కేకయ రాజయి పుట్టిన దానవుడు.

ఆది. 3-80

అయస్సు సం. వి. స్. న.

ఉక్కు, ఇనుము.

దృతరాష్ట్రం డిట్టివాడు గాఁగల వాడని తొల్లి యెఱింగి త్రికాలవేది
యైక కృష్ణుడయోమయంబుగా భీష్మపతిరూపంబు నేయించి.

ప్రీ 1-126; ఆర. 1-209

అయాచకుడు సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

యాచింపనివాడు, అడుగనివాడు

చ. అడిగిన నిచ్చు కంటెను నయాచకఁగాఁగ నెఱింగి యిచ్చు
తెక్కుడు ఫలమిచ్చు.

ఆను 2-348

అయాచనము సం. వి. అ. న.

యాచింపకుండుట, అడుగకుండట.

వ. పాడవాగ్రజుండు యాచనా యాచనంబులలో నెయ్యది దానా
ర్హం బగునని యడిగిన నతనికిఁ బితామహుం డిట్లనియె

ఆన. 2-342

అయిదు దే. (సంఖ్యా వాచకము)

ఐదు.

వ. తన తోబుట్టవు లేవురకు నిలువ తావు లయిదిచ్చిన సర్వశాంతి
యగు

ఉద్యో. 1-877

అయిదూళ్లు దే. సమ.

పాండవులు సంధిప్రయత్నకాలమున దుర్యోధనుని ఇమ్మని కోరిన గ్రామములు 1. కుశస్థలము, 2. వృకస్థలము, 3. వాసంతి, 4. వారణావతము, 5. ఏదేని యొక్కటి

ఏ కుశస్థలంబును, వృకస్థలంబును, వాసంతియు, వారణావతంబును జాలుఁ గాదేని మఱియు సెందేనియు నొక్కటి యగునట్లుగాఁ దనతోడఁబుట్టువు లేవురకు నిలువ తావు లయిదిచ్చిన సర్వకాంతి యగు.

ఉద్యో. 1-377

శ్లో అవిస్థలం వృకస్థలం మాకన్ధీం వారణావతమ్
అవసానం భవత్వత్ర కంచి దేకంచ పంచమమ్.

సం. భా. ఉద్యో. 31-19

శ్లో. అవిస్థలం వృకస్థలం మాకన్ధీం వారణావతమ్
అవసానంచ గోవింద కంచి దేవాత్ర పంచమమ్.

సం. భా. ఉద్యో. 71-33

శ్లో. అవిస్థలం వృకస్థలం మాకన్ధీం వారణావతమ్
అవసానం మహాభాహో కంచి దేకం చ పంచమమ్.

సం. భా. ఉద్యో. 81-7, 8

సంస్కృత భారతమునఁ జెప్పఁబడిన వై మూఁడు తావులం బట్టి చూడఁగా పాండవులు కోరిన గ్రామములు 1. అవిస్థలము, 2. వృకస్థలము, 3. మాకన్ధి, 4. వారణావతము, 5. ఏదేని యొక్కటి.

ఆంధ్ర మహాభారతమునకు సంస్కృత భారతమునకు ఈ గ్రామముల పేళ్లయందు భేదము గన్పించుచున్నది. సంస్కృత భారతమునందు గ్రామముల పేళ్లు చెప్పఁబడిన మూఁడు స్థలములలో మొదటి స్థలము నందు మాత్రము ఆంధ్ర భారతమునఁ జేళ్లు చెప్పఁబడియున్నవి. మిగిలిన తావులయందు వివరింపఁబడక.

క. ఇచ్చట బంధులు నీవును, నచ్చెరువడి వినచునుండ నయిదూళ్లును మా,కిచ్చినను జాలునంటిని.

ఉద్యో. 3-11

ఉ. .. తా,నంతన యూకులేవురకు నైదు సుయోధనుఁడిచ్చునొక్క

ఉద్యో. 8-101

అనిమాత్రము చెప్పబడియున్నది. సంస్కృత భారతములో నెచ్చటఁ జెప్పబడియున్నను సమముగానే యున్నది. కాని ఆంధ్ర భారతమున అవిష్టలమునకు మాటుగా కుశస్థలము, మాకండికి మాటుగా వాసంతి చెప్పబడియున్నవి. కొందరు (సూ-ఆ) అవిష్టలమే కుశస్థలమనియు ఇంద్రప్రస్థమనియుఁ జెప్పుచున్నారు. ఈ విషయమునకై చూ. కుశస్థలము- ఇంద్రప్రస్థము. మాకండి వాసంతియై నటులఁగూడ నెచ్చటఁ గనబడుటలేదు. చూ. వాసంతి.

వావిళ్లవారి సంస్కృత ప్రతిలో మొదటి తావున మాత్రమే (ఉద్యో. 80-19) కుశస్థలము అని ఉండి మిగిలిన రెండు తావుల అవిష్టలము అని యే గలదు. ఇది తెనుఁగు నుండి సంస్కృతమునఁ జేరిన ప్రమాదమై యుండును. అందుచు వాసంతి లేదు

అయిన దే. అవ్య. ద్రు. (ఐన)

అను ధాతువు యొక్క చేదర్థకరూపము వికల్పముగాని పఞాంతరముగాని తెల్పును.

క. దయమాలి పోవనేటికి, బ్రయత్నమునఁ బొదువ దైవబలమున మీకుం, బ్రయమెచఁగ బ్రదుకు బ్రదుకం, డయినను మఱి పోవ రాదె యని చెప్పటయున్. (ఇది పఞాంతరము) శాంతి. 3-873

చ ...ఇంక నమరలోకమైన నరకంబయినన్ సరి మాత్ర నారయన్. శల్య. 2-285

(వికల్పము)

(విణ) అను ధాతువు యొక్క భూతార్థక విశేషణము.

వ భవత్ప్రసాద భాజనంబులయిన వారికి దుర్లభంబులగు వస్తువులుం గంచే. ద్రోణ. 2-218

అయిపోవు దే. అ. క్రి.

సమగ్రముగా నగు.

చ. అడలున రాజధర్మములయందు జనించె నసూయ నీకు నిప్పుడు మును నిస్సృహుండ వయి పోవఁగఁ గన్నఁగులంబువారు ని, ప్పుడమి వృషాలుడున్ బ్రదికి పోదురు. శాంతి. 1-62

చ. చెవు లవిసెన్ దిశల్ దిరిగె చిత్తము నీటియిపోయె నాకు నీరవ
మున. విరా. 4-177

అయుక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కూడనిది, తగనిది.

క. ...తచలావున కధికమయిన పనిసేయుట యుక్తమును నపథ్యము
నగు భోజనములు హరించు నాయువు. ఆను. 5-132

అయుతము సం. వి. అ. న.

పదివేలు.

మ.నాగాయతసామ్యకీర్తిత బలోదగ్రుం. ఉద్యో. 2-172

అయుతానీకుడు సం. వి. అ. పుం.

పూరు వంశోద్భవుడైన మహాభౌముని పుత్రుడు. ఇతని తల్లి ప్రసెన
జిత్తు పుత్రియైన సుపుష్ప (సుయజ్ఞయని సంస్కృత భారతమున) భార్య.
పృథుశ్రవసుని కొమరితయైన కామ (భాస యని సంస్కృతభారతమున).
ఇతని కుమారుడు అక్రొధనుడు. ఆది. 4-2

పురుషమేధము కోరికు పదివేల పురుషులను దెచ్చినవాడు గాన వీనికి
అయుతానాయి అని పేరు వచ్చెను.

శ్లో యం పురుషమేధే పురుషాణా మయుతమానయ,
త్రతస్యాయుతానాయి. సం. భా. ఆది. 63-20

అయుతాయువు సం. వి. ఉ. పుం.

దుర్యోధన పక్షియుడైన యొక ఊత్రియుడు. కళింగ దేశీయుడు,
శ్రుతాయువు నోదరుడు. ఇతని కుమారుడు నియుతాయువు.

ఈ అయుతాయువు ద్రోణుని నాలవనాటి యుద్ధమున అర్జునునితోబోరి
మరణించెను. ద్రోణ. 3-96

ఇతనికి సంస్కృత భారతంబున అశ్రుతాయువు. అచ్యుతాయువు అను
పేళ్లు గలవు. అయుతాయువు అను పేరు గాన్పించదు.

సం. భా. ద్రోణ 63-7-74

అయోగ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనర్హము. తగనిది.

చ. అనినయ బుద్ధివై హరికి నర్హ్యమయోగ్యమ యంటి నీవు మూర్ఖువు
శిశుపాల. సభా. 2-24

అయోగ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనర్హుడు, తగనివాడు.

తే వధమునకు నయోగ్యుం డగువాని జంపితే పరాజితుడైతె నీ
తెలుగు సెపుమ. మాస. 207

అయోధ్య సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

కోసల దేశమునకు రాజధాని.

ఉద్యో. 3-314

ఇది సరయూ తీరంబునందున్నది దీనికి సాకేతమని మఱియొక పేరు
గలదు. శ్రీరామచంద్రమూర్తి జన్మస్థలము. ఇప్పుడు Oudh. అయోధ్య
అది కాదు. ఆనాటి అయోధ్య సముద్రమున మునిగిపోయినది. అయో
ధ్యా జీవకోటి యంతయు శ్రీరామునితో పరమపదము పొందెను. శత్రు
వులచే యోధింప శక్యముగానిది అయోధ్య.

అయోనిజ సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

యోని నుండి పుట్టనిది, స్త్రీ గర్భమునుండి రానిది.

వ. ఆ ద్రుపదుండు తనకూతు నగ్నికుండ నమర్భవయైన దాని
నయోనిజ నగణ్య పుణ్యలావణ్యగుణసమన్విత. ఆది. 7-4

సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

ద్రావిది

చ. పరమ పతివ్రతన్ సభఁ దపస్వినిఁ కాండవ ధగ్ధపత్ని ధర్మరత
నయోనిజం బ్రకృతి మానవ భామినిగాఁ దలంచి...

సభా. 2-255

అయోనిజాతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

యోని నుండి పుట్టనివాడు.

వ. పశు యోనిజాతులు నయోనిజాతులును లోనుగా సద్విజ్ఞులును
రాజవరులు నగుట గన్నదిగాదె కావున మునివరుల నృపవరుల

వలనం గలిగిన జన్మంబులెల్లను బీజప్రధానంబులై యతిశయిల్లు.

అను. 2-28.

అయోనిజుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

యోని నుండి పుట్టనివాడు.

క. కృపుడును గురుడు నయోనిజు, లవరిమిత భుజబలాధ్యులు.

ఉద్యో. 3-210.

అయోమయము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఇనుముతో జేయబడినది.

వ. శ్రీకాలవేదియైన కృష్ణం డయోమయంబుగా భీమ ప్రతిరూపంబు
సేయించి.

స్త్రీ. 1-128.

అయ్య దే. వి.

(సం. ఆర్యః. ప్రా. అయ్య ఓ, అబ్బపా, అయ్యో, తణయన్ అను వికృతిని.
అని శబ్దసామ్యమునుబట్టి చెప్పుదురు. అట్లైతె తెలుగువారికి అమ్మ
అయ్య లిరువురు లేరేమో.) కన్న తండ్రి, జనకుడు.

సీ. ...మంత్రుల, తనిజూపి యతని నందమని రాజ్యమునకు బట్టము
గట్టికొని రక్కుమారుండు, దవయయ్య చేటు చిత్తమునదలంచి.

అశ్వ. 1-18.

క. మా యయ్యకుఁ జాయక పని, సేయుచు దీవించి ప్రియము సేయుచు
నుండున్, మీ యయ్య.

అది 8-187

వ. మాతలియు నర్జునుం జూచి .. మహేంద్రుండు మీ యయ్య భవ
ద్దర్శనం బవేక్షించి నిన్ను నమరావతికి రాఁబనిచె. అర. 1-348.

2. తండ్రి వరుసవాడు, పెరతండ్రి, పినతండ్రి.

క. మీ యయ్య మీరు వనవా, సాయాసము నిస్తరించి యభ్యుదయ
మునన్, డాయుట విని ముదితాత్ముండై యట పుత్తైచె నన్ను
నను మీ మొదలన్.

ఉద్యో. 1-261

3. వాత్సల్యమును దెలుపును.

తే. అయ్య నేము నీ పితరులము.

అర. 2-822

తే. కాని తెరువునఁ బోయిన గలుగునయ్య, బ్రదుకుచవి యెంతయైన
నపథ్యములకు, వేడ్కనేయుదురయ్య వివేకు లెవ్వితమున నా
బుద్ధి వినవయ్య తమక ముడిగి. విరా. 2-78

4. పూజ్యతను దెబుపును.

వ. అయ్యా, నీవు బ్రాహ్మణుడవు భృగువంశ సముత్పన్నుండవు. ఆది 1-158

5. పురుషు నుద్దేశించిన ప్రార్థనమందు క్రియలపై ననుప్రయుక్తమగున్న
అ. తండ్రి, నీకు నాకు దయతోడ నిచ్చిన, వరము చిత్తగించి వలయు
తెలుగు, సమయ సముచితముగ సమకట్టుమయ్య యీ, రాకు
మారు లవిధిబోకయుండ. విరా. 1-181

తే. నెయ్య మొనరంగ నెఱిగింపు మయ్య మాకు. ఆది. 3-224

6. పురుషుల నుద్దేశించి పలుకునపుడు అనుప్రయుక్తమగును-

చ. ...పోకడ మాలిన వారమయ్య యిద్దురిత శరీరముం దినఁగ
దోసము మాకని వార లొల్లమిన్. కాంతి. 3-505

చ. ...అయ్యనఘుల వైతృకంబయిన యంశము మిన్నక వజ్రపాణి
కై, నను గొనఁబోలునయ్య, కురునందన. ఆది. 8-886

7. ప్రకృత్యర్థకమును దెబ్బను.

అ. విను మనత్య లోభమున సిరియగునె యా, కొని ముసిండి దినినఁ
గ్రొవ్వు లావుఁ, గలుగునయ్య శకుని కర్ణ దుశ్శాసన, మంత్ర
తంబు గార్యతంత్ర మగునె. (ఇచట కాక్వర్థము) ఉద్యో 3-383

అ. ...పుతవరులఁ, దగిలి కాచునట్టి తల్లి సర్పములకు. నేరి యలిగి
కాపమిచ్చెనయ్య. స్త్రీ 1-170; ఆర. 2-148

8. పరిహాసమును దెబ్బను.

క. వీరెవ్వరయ్య ద్రుపద మహారాజులె యట్లు కృపణులయి పట్టు
వడన్, వీరికి వలసెనె యహహ మహారాజ్య మదాంధకారమది
వాసెనొకొ. ఆది. 6-90

అయ్యది సర్వ. (ఆ + అది)

అయది.

ఉ. ...నాకు నింతయును నేర్పడఁగా నెఱిగింపుఁ దున్నరూ, వయ్యది
నావుడున్. విరా. 1-190

అయ్యమ దే. వి.

అయన, అమె

చ. అయ్యమయ్యఁ బుణ్యుఁడు గృష్ణుఁడు కార్యవాదముల్, పలికెడు
వార లిట్లు దెగఁ జాటిరి. ఉద్యో. 4-22

అయ్యయి సర్వ.

అయ్యై - ఆయా.

ఉ. అయ్యయిచోటుల నాచరింపరే. ఆను. 2-394

సీ. అయ్యయిశంధుల నందునందు, నందును నిలుచు నట్లు, గనియ
మించి మోస. 193

అయ్య అవ్య. ద్రు.

1. అయ్యయి, అయినప్పటికిని.

వ. అమ్మొచ్చి వచనం బమోఘు బు గావున నీవు సర్వభక్షణు డయ్య
మాలొ నగ్రపూజ్యుడ వని యొడంబబిది. శల్య. 2-193

క. అఘా, యీ యజ్ఞము విధి, సవాద ఋషిక్వయోగ
సంపూర్ణం బయ్యయి గడచననేరదు నడు, మచ యుడుగును
భూసురోత్తమ సమిత్తమున్. ఆది. 2-207

2. అయి

ఉ.ధర్మని, ప్రారకమయ్య సత్య శుభదాయకమయ్యను దైవ
ముండెడున్. ఉద్యో. 3-273

సీ. చక్రధరుండయ్య జలరుహ నాభుండు, గాండివధరుఁ డయ్యఁ
కాండవుండు, నుండి రవ్వనమున నుభయ పార్శ్వంబుల.

ఆది. 8-261

అయ్యై సర్వ. అయ్యయి, ఆయా

వ. ...వారివారికి నయ్యై వేషంబుల కనుగుణంబులగు నలంకారభరణ

మాల్యాద్యుపకరణంబులు సన్నిహితంబులయినం జూచి సంతస్తి
విరా. 1-184

క. అయ్యై కర్మంబుల దెస, నెయ్యం బరార. ఆరు. 3-806

అరక్షణము సం. వి. అ. న.

కాపాడకుండుట.

సీ. శరణాగ, తారక్షణము నన్యతాభిరతియు. ద్రోణ. 1-221

అరగతి

సందేహము, జంకు.

చ. సరునకుఁ బూని పల్కితి వినం జవిమాలిన దొడ్డపల్కులే, నరగతి
లేక బెట్టడరినప్పుడు సూడుము నన్ను నాతనిన్. కర్ణ. 2-28

అరజాము వై. వి. (సం-హరణమ్)

1. వివాహకాలమందు వధూవరుల కిచ్చు ధనాదికము.

వ. సౌఖ్యద్రునకు భద్రసామజ సప్తశతీయును లోకోత్తరతురంగ దశ
సహస్రంబును సలక్షణ గోపంచలక్షయు రథంబులు రెండువేలును
దాసదాసీజనము లక్షయు మఱియు నానా ప్రకారంబులగు ధనం
బులు నరణంబిచ్చె. విరా. 3-493

సీ. ...అగణ్య సహవస్తు, వాహనంబులు గొని వాసుదేవుఁ డక్షకు
నరణ మీ నర్థితోఁ జను దెంచె. ఆది. 8-215

అరణి సం. వి. ఇ. పుం. ఇ. ఈ. స్త్రీ.

త్రచ్చి నిప్పు ముట్టించెడు కొయ్య.

ఆ. అరణి నగ్ని వాడము కరణి దేవకియందు, విప్రకర్మ యజ్ఞ వేద
గుప్తి, కై జనించె నెవ్వఁ డవ్వసుదేవ సం,దమ భజింతు నేకతా
నిరూఢి. కాంతి. 2-28

అరణ్యము సం. వి. అ. న.

అడవి.

ప్రేతభూమి పరిసరారణ్యంబునందు.

విరా. 1-161

అరణ్యవాసి సం. వి. న్. పుం.

వానప్రస్థుడు.

తే. ...ఏమి, వ్రతము సలిపినఁ బాపనిర్హరణ మగుటఁ, బుణ్యగతి
కల్పి దప్ప దరణ్యవాసి,కి. ఆను, 5-22

అరతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ప్రియము లేమి.

తే. రతియు నరతియుఁ బవనంబు గతియు నుడిపి, ధారణా నిశ్చలుం
డయి తన్నఁ దాన, కనుచునుండెడి యోగి. కాంతి. 5-592

అరత్ని సం. వి. ఇ. పుం.

మోఁచేయి మొదలు చిటికెనప్రేలి చివరవఱకు నుండు కొలఁత, మూర.

క. పడరత్ని ధనుర్ధరుఁ డె,య్యెడ నజితుఁడు గాన. ఆది. 7-15

అరదము వై. వి. (సం. రథః. త. ఇరదము)

రథము, తేరు.

క. శరములు శరాసనము న,య్యరదమువై డిగ్గ విడిచి యతిరథస
మునన్, ధరణికి లంఘించి. విరా. 4-72

అరము సం. వి. అ. పుం. న.

1. బండికంటి యాకు.

వ. ద్వాదశార చక్రఁబుం బరివర్తించుచున్న వారి నార్జున గుమా
రుల. చూ. అంచు. ఆది. 1-108

2. కోణము.

మాలిని. అసురదళన లీలా వ్యాప్తి దీప్తార శోచి,ర్లసిత. భిష్మ. 2-410

అరయపచ్చు దే. స. క్రి.

విచారించు.

తే. అరయ వచ్చినఁ దనమేను నెరవ తనకు, నొండు రూపులు దక్కక
యునికి యరుదె. స్త్రీ. 1-33

అరయు (ఆరయు) దే. స. క్రి. (క్రి. ఆరయు. త. ఆరాయ్)

1. విచారించు, ఆలోచించు.

తే. తెనుఁగు బాస వినిర్మింప దివురటరయ, భవ్య పుగుషార్థ తరు.

పక్కఫలము గా దె.

విరా. 1-18

2. పరిశీలించు.

క. పెనుఁ బొడవుఁ బఱపు జొంప, మున్ను గలయది దీన నెల్ల పురుషు
లకుఁ బ్రయోజన మొకఁడు లేదు సేరం, జనఁ జూడఁగ నరయ
నెక్క సమకట్టంగన్. విరా. 1-165

3. పరామర్శించు.

ఆ అకట యాఁడుకూయు నాలకూయును లాఁతి, వారికైన నరయ
వలయు ననిన, నన్నుఁ గీచకుండు దన్నంగ నెట్టులు, నూడనేర్చె
ధర్మసూనుఁ డవుడు. విరా. 2-177

4. పరిక్షించు

చ అనుడు విషణ్ణమైన హృదయంబున గారవ మొంద నైపుణ్య
బున నుచితంబుమై నరసి పొచ్చెము లేమిఁ దదీయ సేవఁ గై, కొను
టకు నిశ్చయించి తన కూతు విరాటుఁడు పిల్వబుచ్చె న, ర్రన
మునకై బృహన్నలకుఁ దత్పరతం దగ నప్పగింపఁగన్.

విరా. 1-243

5. వెదకు, అన్వేషించు.

క. దేవర యానతిఁ బాడవు, తేవురు ద్రావదియు నున్న యెడ
యే మరయం గా వెడలి. విరా. 3-80

ఆ. పరఁగు పొదరు పొదరు పల్లంబు పల్లంబు, మ్రాను మ్రాను దుర్గ
మంపుఁజోటు, దొనదొనగుహ యాదిగాఁగ నెందు నరసియరసి.

విరా. 3-82

6. చూచు, పీఠించు.

మ. బలియుం డా సొబగుండు భావభవ దర్పభ్రాంతుఁడై వచ్చి ని, శృల
సర్వాంగతమన్న నన్నరసి నీ చందంబుగాకున్న నా, కులతం
బొందెడు. విరా. 2-281

7. ఏలు, పోషించు, కూడుగడ్డ యిచ్చి భరించు.

క. సీచము లయ్యెడు పనులకు, నా చాలమి యెఱిగి మన్ననకుఁ
తాత్రముగా, నీ చిత్తంబునఁ గైకొని, యాచారము దప్పకుండ

నరయుము నన్నున్.

విరా. 1-318

తే. శస్త్రజీవికయును నరి వృక్షభాగ, మాహరించుటయును భృత్యు
నరయుటయును- ఆను. 5-11

శ్లో. భృత్యానాం భరణం ధర్మైః కృతే కర్మణ్యమోఘతా.

సం. భా. ఆను. 208-128

8. కనిపెట్టు, జాగ్రత్తతోఁ జూచు.

తే. ఎప్పు డెయ్యెడ నేమిట నెట్టు లరయ, వలసె నెమ్మెయి నారయు
మలసి డస్సి, నొచ్చియైసను నేమట కిచ్చఁ దలఁచి, తడమి నాదేత
దీవన వడయుమమ్మ. విరా. 2-214

9. రక్షించు, కాపాడు, పాలించు.

క. రమ్మింద్ర పదవి నేకొని, మమ్మెల్లను నరయుమనిన మానవపతి
నా, కమ్మహిమకుఁ దగు మాహాశస్త్రము గలదె నన్ను నేల
యలఁచెద రనినన్. ఉద్యో. 1-145, ఆర. 4-891

ఆ. కొడుకుఁబోలె నరయ గురుఁ బోలె గొలువంగ, నగ్నిఁబోలె నిష్ఠ
నర్చితుఁడుగఁ, జేయవలయు విప్రు, ఆను. 1-160

శ్లో. పుత్రవచ్చెచ్చెన తే రక్ష్యా ఉపాస్యా గురువచ్చ తే,
అగ్నివచ్చోపచార్యా వై బ్రాహ్మణాః కురుసత్తమ

సం. భా. ఆను.

10. ప్రతీక్షించు, నిరీక్షించు.

సీ. ...అర్కుని యుత్తరాయణము వచ్చు -తే- టరసికొని యుండి
నా కడ కరుగుదెమ్మ. ఆను. 5-442

11. తెలియు.

చ. కనుఁగొని యప్పు గ్రోత్తయగు కౌతుకవృత్తి మునింగి పల్లటిల్లిన
ధృతితో గ్రమం బరయలేని మనంబు చలింప విరా. 2-247

12. ఊహించు.

చ. పరి సనుఁడెంచి గోగణముఁ బట్టి రనన్ విని పిన్నగాన మీఁ, దర
యక రాజనందనుఁ డహంకృతిమైఁ బఱతెంచి సైన్య విస్ఫుర

ఇమఁ జూచి భీతిఁ దవబుద్ధి దలంగినఁ బాటఁజొచ్చె. విరా. 4-78.

13. యోగజ్ఞేమములు విచారించు.

క. చూపుటయు నగ్గలంబగు, నేపునఁ గిమ్మిర వైరి యేన కలఁచెదన్,
రూపు సెడఁగ నిమ్మొనలన, భూపతి నరయంగ నీవ పొమ్మొయె.
నృపా. కర్ణ. 8-27

14. ప్రోగుచేయు.

ఆ సాంగవేదవేదియగు పురోహితుఁ డెప్పు, నగర మెలఁగఁవలయుఁ
దగవుఁ గృపయుఁ, జిక్కుటియును గలుగు సచివు నప్పకములు,
నరులు నరయ బనుచు నది విభుండు. కాంతి. 2-298.

అరవాయి దే. వి.

వెనుదీయుట, శంక, జంకు.

క. ఈ యెడ ననుగని వారణ, నేయుడు నితఁ డగ్గమైన చిచ్చుఱ
పిడుగై, పోయి పయింబడు నీ వర, వాయిచుకలేక పటపవలయు
రథంబున్. విరా 5-14

తే. ఇవ్విధంబున గురుసుతుఁ డేపు మిగిలి, చనఁగ, గృపుడును గృత
వర్మయును దలిర్చు, కడక పతనితోడ నడచిరిగాని వారి, పఠక
నించుకయును నరవాయి లేదు. సౌప్తి. 1-140.

అరవాయిగొను దే. అ. క్రి.

1. వెనుదీయు.

వ. ఇట్లరువాఁగు నరవాయి గొనక వెనంగుచుండ. విరా. 3-170.

2. శంకనొందు, సందేహించు.

క. కురు నైన న్మము నిస్సారం, బరయఁగ మనబలము తెల్ల నతి దృఢ.
ములు నీ, వరవాయి గొనక నడపుము, ధరణీశ్వర సేన మొగము
దై వమ నీకున్. ఉద్యో. 4-111.

3. జంకు, భయపడు.

వ. ...పాండవాగ్రజుండు ధృవ్తద్యుమ్నంబు గనుంగొని గురుని పురో
భాగంబునఁ గౌరవసేన భీమసేనుండు దాకి తెరల్చుచున్నాఁడు.

నీవక్కుంభసంభవు సంరంభంబు మాన్పుము. తద్వివాహం బాచ
రించుటకయి యనలంబున జనియించినవాడవు. శిఖండి ప్రముఖ
పాంచాల కుమారులం గొని యరవాయి గొనక యడరుమని పలికి.

ద్రోణ. 5-285

అరవిందగంధి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

స్త్రీ.

ఉ. ఇయ్యరవిందగంధి కులమేమి చరిత్రము చందమెట్లు. విరా, 2-40

అరవిందనాథుడు సం. వి. అ. పుం.

శ్రీకృష్ణుడు.

వ. కొలువు వారెల్ల నత్యుత్సుకలై యెదురుచూడ రథోత్తమంబు
నవతరించి యరవిందనాథుడు. ఉద్యో. 3-247

అరవిందభవుడు సం. వి. అ. పుం.

బ్రహ్మ.

చ. ...నరుండు సిద్ధుడై, వినుతికి వెక్కుఁ బొందు నరవిందభవాం
తికవాససంపదన్. అను. 2-89

అరవిందము సం. వి. అ. న.

పద్మము.

అరవిందభవుడు నమరులుఁ జనుడెంచి ప్రార్థించి. అను. 4-433

అరవిరి దే. వి.

సగము వికసించిన పువ్వు.

సీ. అరవిరి నెత్తావి నడరించునున్నిద్ర, విటవీటి సౌరభ వితఖివౌదల.

ఉద్యో. 2-112

అరళోచి సం. వి. ఇ. పుం.

చక్రము.

(అరము = చక్రపుటాకు, అరములయొక్క ప్రకాశము గలది అరళోచి-
చక్రము)

మాలివి, అసురదళన లీలావ్యాప్తి దీప్తారళోచిర్ల సిత పరశు గాఢా
లంకృత. భీష్మ. 2-419

అరసావు దే. వి.

సగము చచ్చుట, మూర్ఖ (అర + చావు)

చ. ...అతండు నీ మఱి,దికి నరసా వొనరెచ్చి ఘనతీవ్ర సముజ్జ్వల
మార్గణంబులన్. ద్రోణ. 5-178

అరాజకత్వము సం. వి. అ. న.

రాజు లేకపోవుట.

ఆ. ...అరాజకత్వ, దోషజాతమైన దురిత బాహుళ్యంబు, గుణిలపెట్ట
భూమి యతలమునకుఁ, బోవ కాంతి. 2-69

అరాజకము సం. విణ. (అ. జికా. అ.)

రాజులేనిది.

వ. ...అరాజకంబయిన రాజ్యం బికలంకంబుగాఁ బ్రతిపాలించుచున్న
కొడుకు నఖిల ధర్మవిదు గాంగేయుం జూచి సత్యవతి యిట్లనియె.
అది. 4-217

అరాతి సం. వి. ఇ. పుం.

శత్రువు

నీ ...దుర్దమారాతి, మర్దన చాతుర్య మహితభుజుఁడు. విరా. 3-152

అరాతితనము మిశ్ర. వి.

కాత్రవము, శత్రుత్వము.

౯. నెట్టన సభలో నేర్పుర, కట్టెదుర నరాతితనము గాకెంతయు
చా,రెట్టి తులువలో ద్రావది, నట్టు పఱిచెడిదె జూద మాడరె
యెందున్. ఉద్యో. 1-344

అరాళము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. వలయములుగా (చుట్లు చుట్లుగా) ప్రసరించు- అలలు అలలుగా ప్రస
రించునది- కుదురుగా నిలిబడఁక ప్రసరించునది.

ఉ. ...వచ,శ్రీలలితుండు వచ్చి నిలిచెన్ హరినీలవిసీలవిగ్రహ, రాళ
రుచుర్ వెలుంగఁగఁ బరాళరమామఁడు తల్లి ముందటన్.

(ఆరా. వేప్వనాని సంత్యస్యేత్యరాళం) అది. 4-339

శ్లో. అరాళం వృజినం జిహ్వామూర్ధ్విమక్కుచ్ఛితం నతమ్
అవిద్ధం కుటిలం భుగ్నం వేల్లితం వక్రమిత్యపి అ. శో

2. వంకరయైనది.

తరలము. ...లసన్మహాత్పలవత్ప్రసేత్ర యరాళకుం, తలవిభాసిని.
ఆది. 7-19

శ్లో. సుభగా దర్శనీయాంగీ స్వసితాయతలోచనా
శ్యామా పద్మపలాశాక్షీ నీలకుంభితమూర్ధజా, సంభా- ఆది. 68-45.
(ఇచ్చట పాఠాంతరము 'మదాలి కుంతల' అయ్యుక్తము)

అరి¹ (క. త. అరి.)

కప్పము, పన్ను.

క. అరి యని విప్రులచేతను, ధరణీకులు రూకయును మొసలుగాఁగొన
రెవ్వరును. ఆది 6-288

క. అరి యాఱవ పాలు గొనుచు, గరుణ గలిగి ప్రజలఁ దండ్రిగతి
మధ్యస్థా, చరణంబునఁ బాలించుట పరమపదముఁ జేర్చు విడుచు
భయ నఁశయముల్. (చూ. అప్పనము)

కాంతి. 1-176; కాంతి. 2-298

అరి² దే. వి.

అల్లెతాడు. నారి, మౌర్వి.

గీ. అరిజలంబువై నొక్క దివ్యాస్త్రమేయఁ, దఱచి యరిఁబోసి తిరిగి
యుదగ్రవృత్తిఁ, గవిసి భీష్మ 8-388

అరి³ మతుబర్ధకము.

కలది, కలవాడు అను నర్థమున వచ్చును.

చ. వెరవరి గాక వీడు కురువీరులకుం బొడసూపువాడె.

(వెరవు + అరి)

విరా. 4-91

తే. ...తియ్యఁజండు వెర వాఁచికొనిన నేర్పరియుఁ బోలె.

(నేర్పు + అరి)

ద్రోణ. 5-248

అరి⁴ సం. వి. ఇ. పుం.

1. శత్రువు.

వ నీకుం బోతిన భంగి రహస్య భంగంబు గాకుండ నరిభంగంబు
సేయుము. విరా. 2-208

2. చక్రము (అరములు గలది) చక్రాయుధము.

మాలిని. స్ఫురరరి దృఢకూల మూర్తి సంశస్తహస్తా ఆను. 4-451

అరిందముఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. శత్రువుల నణచువాఁడు.

క శక్తియులము పొందుప్రియ, పుత్రుల మేనగ్రజుండ భూనుతులు
మహాత్పుత్రార్జున యము లమల చ, రిత్తులు నలుపురును వీరరిం
దము లెందున్. ఆది. 7-286

2. కామాద్యరిపద్యర్గమును గెలుచువాఁడు.

క. తక్షకుఁడను పన్నగుఁడు ప, రిక్షితుఁ గలచవలె నేఁ డరిందము
నతఁన్, రక్షింపగ బోయెద. ఆది. 2-188

అరిబోయు దే. స. క్రి. (✓ అరి)

సజ్జముచేయు, నారి బిగించు, ఎక్కపెట్టు.

సీ. .. దర్పంబున శిరము ద్రుంచు, టకు సరమరిఁ బోయుటయుఁ గృత
వర్మ రెండమ్మల విల్లు నయ్యమ్ముఁ దుసిమె ద్రోణ 1-169.

అరికట్టు దే. స. క్రి.

1. (దారులు) కట్టు, అడ్డగించు, నిరోధించు.

మ. వడి నడ్డం బరికట్టె నెట్టన హరి వ్రాతంబు పెన్ మ్రాకులన్.

ఆర. 7-99

2. చుట్టుకొను, పరివేష్టించు.

తే. అతని ముఖ గహ్వరంబుల నదృశముగ, నుగ్రదహన శిఖావళు
లుదృవించి, వేల్పు మూఁకల నరికట్టి వేల్వఁ దొడఁగె, నంత
నెంతయు సంత్రాంతు లగుచు సురలు. ఆర. 5-218

అరిగాపు దే. వి. (✓ అరి¹)

పన్ను చెల్లించువాఁడు, కప్పము చెల్లించు సామంతుఁడు.

సీ వైదేహ పాండ్రాది పనుధేకు లెవ్వని, కడిమి సొంపున నరిగాపు
లైరి -ఆ- యట్టి కర్ణు డీలెనటై. కర్ణ. 1-211

సీ. పరువడి దక్షిణ పశ్చిమోత్తర పూర్వ, దేశస్థులయిన మహిళలెల్ల,
-తే- నీక యరి గాపులై రిట్ట. ఆర. 5-345

అరిగొను దే. స. క్రి.

పన్ను దీసికొను, కప్పము పుచ్చుకొను.

మహిషతుల చేత నరిగొని.

సఖా. 1-227

నీలుచేత నరిగొని.

సఖా. 1-260

క. పరుసదనము మెయి నరిగొనఁ, జొరఁ దగదది పొదుఁగ గోయు
చొప్పగు. కాంతి. 2-299

అరిత్వము సం. వి. అ. న.

శత్రుత్వము.

క. అరిత్వము దొఱంగి మైత్రి యలవఱుపు మదిన్. కాంతి. 3-205

అరిది దే. విణ. (క. అరిదు, అరుదు. త- అరిదు)

1. అసాధారణము, అపూర్వము, అపురూపమయినది.

చ. అరిది తపోవిభూతి నమరారుల బాధలు వొందకుండఁగా నురగుల
నెల్లఁ గాచిన మహోరగ నాయకుఁడు. ఆది. 1-105

క. అరిది ఎలుకాని యజ్ఞస్థల, శర మొక్కని నొంచుఁ దప్పి చనినం
జను. ఉద్యో. 2-38

2. అద్భుతము, అశ్చర్యకరము.

తే. నెరయు కినుకఁ బెన్వెడఁదయై నిప్పులురలు, కన్నుఁగవ శల్కుఁ
జూచిన నున్న యునికి, నతఁడు నీలు గాకుండుట యరిదియయ్యె,
మాకుఁ జూడంగ నప్పుడు మనుజువాధ... శల్య. 1-280

శ్లో. నిరీక్షితోఽసౌ నరదేవ రాజ్ఞా పూతాత్రనా నిర్వృత కల్మషేణ,
ఆసీన్నయదభిష్మ సాన్మద్రరాజస్తదభ్యుతం మే ప్రతిభాతి రాజన్.
సం. భా శల్య. 17-40 (వావిళ్ల)

మిక్కిలి సాహసమైనది.

ఆ. రాజుఁ గూల్చి జయముఁ దేజంబుఁ బొందిన, యత్యుదగ్ర విభవు

లైన యరుల, శిఖర మాక్రమింపఁ జిత్తంబులందుఁ దెంపొదవి
మవ్వురట్లు గదియు టరిది. సౌప్తి. 1-98

4. అశక్యము.

క. మును మమ్ముఁ బొగడి పదవడి, యని వారల గెలువ నరిదియని
పొత్తుగఁ జెప్పిన మాటకు నే నొడఁబడ, విను సంజయ పక్షపాత
వృత్తి విడుపుమీ. ఉద్యో. 1-822.

క. విను మంత్ర భేదమున వచ్చిన కీడున కనఘ కాంతిసేయు టరిది
గావున మంత్రులతో మంత్రా,వననియమం బూడి చెప్పవలయుం
జుమ్మి. ఆశ్ర. 1-59

శ్లో. మంత్ర భేదే హి యే దోషా భవంతి పృథివీభృతామ్.

నతే శక్యాస్సమాధాతుం కథంచిదితి మే మతిః

దోషాం శ్చ మంత్రభేదస్య బ్రూయాన్తం మంత్రమండలే.

సం. భా. ఆశ్ర. 5-24; 25

5. దుస్సహము.

క. గురుపుత్రుఁడు తేజోనిధి, సురాసురులకైనఁ దేటి చూడ నరిది
సంగరమున నీతని. విరా. 5-8

6. దుష్కరము.

క. జన రహితంబగు వనమున, ననుజన్ములు ద్రుపద భూవరాత్మజ
యును నీవును నింతకాల మెలయక, యునికి కడున్ దుష్కరము
మహోదాత్తమతీ.

ఆ. దానికంటె నరిది తలపోయ నజ్ఞాత,వాస ముజ్జ్వలాంగ భాసమాను,
లైన మీకు. ఉద్యో 1-105, 106

క. బ్రదుకును జావును సుఖదుఃఖదములుగా జంతుకోటి గరుణా
మూర్తి, మదిఁ దలఁచుఁ బ్రాణి లాభము, వసలు టరిదిగాన
యట్టివారి నడిగితిన్. ఆను. 4-81; 82

శ్లో. దుఃఖం ప్రాణపరిత్యాగః పురషాణాం మహామృతే,

జానాసి త్వం మహా ప్రాజ్ఞ ప్రాణదానం సుదుష్కరమ్.

సం. భా. ఆను. 117-2

7. దుస్సాధ్యము.

వ. పాండవాగ్రజా తెఱవల తెఱం గెఱింగితి వారి రక్షించుటయు
నిట్టరిదియై యుండు. ఆను. 2-217

8. దుర్లభము.

క. తోడు దొనలేని యప్పటి, క్రిడి కొలది యట్టి దధిప కినియక
విను మేఁ, దోడై యా నెదురట గడుఁ, గీడు వలవ దుడుగవయ్య
గలు పరిది సుమా. ఉద్యో. 3-340

9. అసంభవము.

అ. లావు గలిగి మొక్కలమ్మరఁ గీచకా, రాతి పొచ్చి ధార్తరాష్ట్ర
వెరవు, వలన నొచ్చుచున్నవాఁడు గావువ ధర్మ, సంగరమున
నరిది జరుము గొనుట.

వ. అన్యాయజునం జంపువాఁడు. శల్య. 2-270, 271

శ్లో. భీమసేనస్తు ధర్మేణ యుధ్యమానో న జేష్యతి,
అన్యాయేన తు యుధ్యన్వై హవ్యాదేవ సుయోధనమ్.

సం. భా. శల్య. 59-4

క. కను టరిది యొండు మెయి విష్ణుని భక్తిం గనుము నీవు సువ్రత
యద్దేవుని విసుము భక్తవత్సలుఁ, డను నామము గలిమి దృశ్యుఁ
డగు భక్తులకున్. ఆను. 4-376

అరియుఁబెట్టు దే. క్రి.

కప్పము చెల్లించు.

తే. సఖ్య సంబంధములఁ జేసి చక్రధరుఁడు, ద్రుపదుడును దక్కఁ
దక్కిన నృపతులెల్ల, నరియుఁ బెట్టని వారులే రఖిల జలధి, వల
యిత ఊణిలోఁ బాండవులకుఁ బ్రీతి. సఖా. 2-106

అరివెట్టు దే. క్రి.

కప్పము చెల్లించు.

క. ...ధర్మజుఁడు నిరం,తర ధర్మశీలుఁ డాతని కరివెట్టుము రమ్మ
ప్రీతి నమ్మఖమునకున్. సఖా. 1-282

అరిష్టోయు దే. స. క్రి.

సజ్యముచేయు, ఎక్కువెట్టు.

అపార్థుఁ డాగ్నేయాస్త్రం బరివోసి.

కర్ణ. 3-287

(అరిఁబోయు- అని కొన్ని ప్రతులు)

అరిషడ్వర్గము సం. వి. సమ. అ. పుం.

అంతశ్శత్రువుల యాటింటి సమూహము. అవి : 1. కామము,

2. క్రోధము 3. లోభము 4. మోహము 5. మదము 6. మాత్సర్యము

అరిషడ్వర్గము నేమిట నుదయించు.

కాంక్షి. 3-420

అరిష్ట సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

హంసుఁ డను గంధర్వ విభుని తల్లి - ఆ హంసుఁడే ధృతరాష్ట్రుఁడై పుట్టెను

వ. అరిష్టా పుత్రుండయిన హంసుఁ డను గంధర్వవిభుండు ధృతరాష్ట్రుఁడై పుట్టె.

ఆది. 3-80

ఈమె దక్షుని కూతురు, కశ్యపుని భార్య- హాహహహహ్వాది గంధర్వులును, అలంబుసా ద్యస్సరసలును ఈమెక జన్మించిరి. సం. భా. ఆది. 66-48

అరిష్టనేమి సం. వి. ఇ. పుం.

1. సగరునకు ధర్మప్రకార ముపదేశించిన ఒక ముని.

అ. విను మరిష్టనేమి యను ముని నడిగె నీ, యడిగినట్ల నగరుఁడు.

కాంతి. 5-460

2. కశ్యపుఁడు, కుమారస్వామి భార్యయైన దేవసేనకు తండ్రి, మరిచికి బుత్రుఁడు.

వ. అయ్యా, నే నరిష్టనేమి యను ప్రజాపతి కూతుర దేవసేన యను దాన, దైత్యసేన చెలియల.

ఆర. 7-182

శ్లో. మరిచే కశ్యపః పుత్రస్తస్య ద్వే నామనీ స్మృతే.

అరిష్టనేమి రిత్యేకే కశ్యపే త్యపరే విదుః.

సం. భా. కాంతి. 207-8

అరిష్టము సం. వి. అ. న.

1. కీడ, ఆశుభము.

ఉ. ...వారు జాహబల ధీబల వై వబలంబు లొప్పు వత్తిల్లుదు రమ్మ,
హాత్ముల కరిష్టము లేమిట నెందు నేల వాటిల్లెడు. విరా. 3-99.

ఆ. ఆ ధృష్టద్యుమ్ను దర్శనంబు దనకు నరిష్టం బగుటయు నగ్గురుం
డొక్కింత విన్ననై యతని దిక్కుచేటి చూడంజాలక.

ద్రోణ. 1-284.

2. మరణ చిహ్నము, మరణ సూచకము.

వ. అని చెప్పి మఱియు నిట్లను నరిష్టంబుల తెలుం గెలుంగవలయుం
గావున నెఱింగించెద నాకర్ణింపుము.

సీ. ద్రువ మండలమున నరుంధతిఁ గనుక క్రి, గంటికిఁ గలుగంగఁ గాన
కున్న, ముక్కున వలపటఁ జెక్క వాసిన యట్ల, దోచినఁ బూర్ణ
చంద్రుండు మలినుఁడై కానవచ్చిన నాయువు సంవత్సరంబున
గడచను. కాంతి. 6-125; 126

అరిష్టుడు సం. వి. అ. పుం.

కృపాచారుని రథ రక్షకుడు.

ఇతఁడు ఆర్జునునిచే ఉత్తర గోగ్రహణ కాలమునఁ జంపబడెను

విరా. 5-148

అరిహుడు సం. వి. ఆ. పుం.

1. పూరు వంశీయుడైన క్షత్రియుడు, అచాచీనుని కుమారుడు.

ఇతని తల్లి విదర్భరాజపుత్రియైన మర్యాద. ఇతని భార్య అంగి.

ఇతని కుమారుడు మహాభౌముడు. ఆది. 4-2

అంద్ర భారతమునఁ గొన్ని ప్రతులయం దీ విషయము కుండలీకరణ
మునఁ గలదు. దీనికి సంస్కృతమున మూలము గానవచ్చుచున్నది. కాన
కుండలీకరణ మనవసరము.

శ్లో. అపరాచీనస్తు ఖలు వై దర్శి మవరా ముపయేమే మర్యాదాం
నామ, తస్మామస్య జ్ఞజ్ఞేఽరిహః. అరిహః ఖల్యాంగీ ముపయేమే.

తస్యామవ్యజ్ఞజ్ఞే మహాభామః. సం. భా. ఆది. 63-17, 18
ఆవాచీనుఁడే అపరాచీనుఁడు

అరుంధతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

వసిష్ఠుని భార్య.

అరుంధతి కర్దమ ప్రజాపతి పుత్రి. ఆమె తల్లి స్వయంభువుమను పుత్రియైన దేవహూతి. ఆమె సోదరీలు 1) మరీచి భార్య 'కల' 2) అంగిరసుని భార్య 'శ్రద్ధ' 3) పులస్త్యుని భార్య 'హవిర్భుక్కు'. 4) పులహుని భార్య 'గతి' 5) క్రతువు భార్య 'క్రియ' 6. భగుని భార్య 'భ్యాతి' 7) అంగిరసుని భార్య 'శాంతి' 8) అత్రి భార్య 'ఆననూయ'.

ఈమె సోదరుఁడు కపిల మహర్షి. (సం. భాగ. 3-24)

ఈమె కుమారుఁడు శక్తియను మహర్షి.

ఆది. 3-36; సం. భా. ఆది. 11-42

ఈమెకు అక్షమాల యను నామాంతరము గలదు. సం. ఉద్యో. 117-11.

ఈమెకు "ఉర్జ" యనియు నామాంతరము గలదు (సం. భాగ. 4-1)

(మత్స్య పురాణము 201)

ఈమె రూపమును ధరించుటకు స్వాహాదేవికి శక్తి చాలకపోయెను.

ఆర. 5-204; సం. భా. వన. 227-18

ఈమె వసిష్ఠునకు ముందు నిలిచెనేని ఉత్పాతమును సూచించును.

సం. భీష్మ. 2-31

ఈమె ఇనుప రేఁగుపండ్లను గుగ్గిళ్ళు వండిపెట్టెను. అందులకు శంకరుఁడు

సంతసించి వర మొసంగెను.

సం. శాంతి 41-82

ఈమె నక్షత్ర రూపమును బొంది యాకాశమున వసిష్ఠ నక్షత్రము

ప్రక్కన నుండెను. ఈ నక్షత్రము కనబడకపోవుట మరణమును సూచిం

చును.

సం. భా. శాంతి 302-8; 8-128.

అరుంధతీవటుము సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక పీర్థము; సర్వసిద్ధికరము. అను 2-271; సం. భా. వన. 82-41

అరుగు దే. అ. క్రి.

1. చన, పోవు.

33)

ప. అమర నగరంబున కరిగిన యెడ మార్వళి నమ్మ నపుంసకునిగా
శపియించిన. విరా. 1-37

క. అరదములు నవరణలతో, బరపై యొక్కొక్క యూరి పరపున
నరిగె, బరుసని పలుకుల నాకృతి, పరుపత నసురాలివోలె భటతతి
మెఱసెన్. భీష్మ. 1-84

ఈ సందర్భమున గజము లొప్పై, శురంగములు వొలిచె, భటతతి మెఱసె,
గంగానుతుల, నెరిగె- అని చెప్పుచు అరదములు ఆరిగె అన్నప్పుడు
అరదములు చనెను అని చెప్పట సమంజసముగా గన్పింపదు. మెఱయు,
ఒప్పు, పొలుచు స్థానములో నిది వాడబడినది. పోనీ యతిస్థానమై వాడ
బడినదా, అది కాదు. పాఠాంతరమును గానరాదు. బహుశః 'పరగె' అనునది తిక్కనగారి పాఠమై యుండునా? విచార్యము.

శ్లో, తత్ర నాగా రథాశ్చైవ జాంబూనద పరిష్కృతాః,

విభ్రాజమానా దృశ్యంతే మేఘా ఇవ స విద్యుతః

రథానీకాన్యదృశ్యంత నగరాణీవ భూరిశః

అతీర శుశుభే తత్ర పితా తే పూర్ణచంద్రవత్.

సం. భార. భీష్మ. 16-67 శ్లో.

2. కడచు, గతించు.

క. ధన దానములను బ్రయ భోజన దానములను విశిష్ట సద్విగ్రహ
తతులం, దనుపుచునుండగఁ దత్పురమున పఞ్చాసములు భరత
మఖ్యుల కరిగెన్. ఆది. 6-158

ఆ. అమరనాథునొద్ద నర్జునుఁ డుండ నే, నేడు లరిగె నిట మహీ
తలమున. ఆర. 1-369

3. ఉటుకు, లంఘించు, మార్కొను.

సీ. హయములఁ జెండాడ నరుగుచోట్లను లేళ్ళగమి గిట్టు కోల్పులి
కరణి యొలయు, భటులకు నరుగుచోఁ బసలేని పెనుగాన, దరి
కొనుచిచ్చు చందంబు గలుగు. శల్య. 1-282

ఆ. ...రక్కసునకు నరిగిన యగ్రజ, నలుక యెఱిగి వీరుఁ డర్జునుండు
ఆర. 1-116

4. తొలగగు, నశించు.

క. ధృతి విజ్ఞాన శ్రద్ధలు, నశివ యశమోహమును దయయు హర్షము
నంబిత సత్త్వవృద్ధిఁ బరివర్ధితంబు లగు సత్త్వ మరుగఁ దెరలుం
చారున్. ఆను. 5-247

5. ప్రవర్తిల్లు, నెలకొను.

తే. వర్ణముల నాశ్రమంబుల వలను మెఱసి, యరసి చక్కని తెరు
వున నరుగఁజేసి, ధరణి పాలింపు. శాంతి. 1-192

శో చాతుర్వర్ణ్యం స్థాపయిత్వా స్వధర్మే
పూతాత్మా వై మోదతే దేవలోకే. సు. భా. శాంతి. 25.95

విణ.

చను, పోవు

వ. జననీరహితులై దక్షిణపాంచాలంబున కరుగువారు, ఆది, 7-158

అరుగుదెంచు దే. అ. కి. (✓అరుగు) అరుదెంచు.

1. వచ్చు.

తే. ...జగత్పాణుఁ డొడలు, మనుషఁ జెఱుంగ నొడయందు సనుట
మగుడ, నరుగుదెంచుట వింతగా దతని కెందు. ద్రోణ. 2-178

వ. అన్నాడీజంఘుండును జీవితంజై యెప్పటియట్ల యొప్పెడు
నాకారంబుతో నరుగుదెంచుచున్నవాఁడు. శాంతి. 31-518

2. అరుగు, పోవు, వెళ్ళు (స్వార్థమున 'తెంచు')

వ. ...పాంచాలీ బంధమోక్షంబు గావించి యింక నీశ్చింతంబున సుదేష్ట
మందిరంబునకం జను మని యవ్వెలంది పీడుకొలిపి తానును
వేటొక్క మార్గంబున మహానస గృహంబున కరుగుదెంచె.

విరా. 31-29

శో. వైరిహి త్వం నగరం కృష్ణే న భయం విద్యతే తవ,
అన్యేనాహం గమిష్యామి విరాటస్య మహానసమ్.

సం. భా. విరా. 28, 38 శ్లో.

అరుచము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

రుచితేనిది.

క. పెరుగుట స్రగ్గఁగ రుచులం, బొరయుట యరుచంబు గాఁగఁ
బుట్టుట సావం, బెరయుట పాయఁ బఠార్థోత్కరముల నై జమది
యెట్లు దప్పింపనగున్. స్త్రీ. 1-24

అరుచికము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

రుచి కలిగింపనిది.

వ. సర్వరుచికరంబైన యాహారంబు రోగాతురునకు నరుచికరంబైన.
యట్లు. ఆర. 1-53.

అరుణకిరణుఁడు సం. వి. అ. పుం.

సూర్యుఁడు.

వ. వదంపడి పద్మిని ప్రమోద సంపత్కరుం డగు నరుణ కిరణుం
డువయించె. విరా. 3-36.

అరుణగభస్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

సూర్యుఁడు.

వ. అంత నరుణగభ స్తియ స్త గిరిమ స్త కాంతరితుండయ్యె. భీష్మ. 2-166.

అరుణత్వము సం. వి. అ. న.

ఎఱ్ఱదనము.

క. అరుణత్వము మెఱయఁ దరణి యపరాద్రి శిరః, స్ఫురణను నధి
కరణాలంకరణం బొనరించుటయును. భీష్మ. 2-389.

అరుణమణి సం. వి. ఇ. పుం. స్త్రీ.

పద్మరాగమా, కెంపు.

క. అరుణ మణిమాలికా విస్ఫురణంబున దంతి తనువు సూడఁగ
నొప్పెన్, విరా. 5-195.

అరుణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఎఱ్ఱనిది.

క. అరుణంబులును సకంటక, తరుభవములుఁ గట్టుక గంధదామములు
నొనర్తురు శాత్రవాభిచారిక, కరణమున నధర్వ మాంత్రికతఁ
గునుమంబుల్. ఆను. 4-7.

సం. వి. అ. పుం.

2. ఎఱుపు.

క. ఆ సమయంబున నరుణో, ద్భాసితగాత్రుండు దొలుతవట్టి యరుణుఁ
డల్లాసి యగుచు... ఆను. 1-178

సం. వి. అ. న.

3. నెత్తురు.

క. వీరుండు, క్షత్రియులఁ దన, దారుణ పరశువున జామదగ్నుఁడు
రాద్రా, కారుఁడు వధియించి తదీ, యారుణమున నేను మడుపు
లాపాదించెన్. ఆర. 2-260

అరుణాంబుజము సం. వి. అ. న.

ఎఱ్ఱదామర.

సీ. అరుణాంబుజంబుల యంతర్దళంబుల, తళతళ యను జిగి దళము
నొప్పి. ఉద్యో. 2-114

అరుణాంశుఁడు (పు) సం. వి. అ. పుం.

సూర్యుఁడు (ఎఱ్ఱకాంతి గలవాఁడు)

ఉ. అంబుజముల్ సముద్రదరుణాంశుని గన్న విధంబునన్ వికా,నంబున
నుల్లసిల్లి. విరా. 1-256

అరుణానది సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

కురుక్షేత్ర సమీపమునందున్న ఒక నది. ఇందు స్నానముచేసిన సమస్త
పాపములు హరించును. శల్య. 2-172

చూ. వివ. శల్య. 2-188 మొ. 174 వరకు

అరుణితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎఱ్ఱగాఁ జేయఁబడినది, ఎఱ్ఱనైనది.

అరుణుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. అనూరుఁడు; సూర్యుని సారథి, వినత పెద్దకొడుకు.

క. సారథ్య మ్మితనికిఁ జేయు మినున కరుణుఁడు సాహాయ్యమొసైన
రిచినట్లుగ. కర్ణ 1-247

చూ. చరిత్ర. ఆను. 1-167 మొ. 178 వ.

2. సూర్యుఁడు.

వ. అరుణోదయ రాగపటలంబు నెనయు కెంజాయ రంజిల్లి.

విరా. 2-240

అరుణోదయము సం. వి. అ. పుం.

సూర్యోదయమునకు ముందు నాల్గు గడియల కాలము. విరా. 2-240

“చతురస్రో ఘటికాః ప్రాత రరుణోదయ ఉచ్యతే”

అరుదారు దే. అ. క్రి. (✓ అరుదు)

ఆశ్చర్యమగు, వింతయగు.

సీ. అరుదారు మేలుకట్లాయితంబై చూడ, నొప్పారి అనుపగు చప్పుర
ములు. ఉద్యో. 1-93

అరుదు దే. వి.

2. ఆశ్చర్యము, వింత.

వ. నీవు కురునై న్యంబుల జయించుట యరుదె గెలుపుకొనుము.

శ్లో. నైతచ్చిత్రం తవ కర్మాద్య భీమ,

యాస్యావహే జహి పార్థరిసంఘాన్. సం. భా. కర్ణ. 68-22

విణ.

2. అశక్యము.

అ. ఇంత దలర నేల యెమ్మెయినైనను, గొమ్మ నలవరించి కూర్చు
టరుదె. విరా. 2-80

3 దుర్లభము.

తే. అరయ వచ్చినఁ దన మేను నెరవ తనక, నొందురూపులు
దక్కక యునికి యరుదె. స్త్రీ. 1-33

4. అనివార్యము.

క. నిరుపద్రవ సుఖనిద్రా, నిరతాత్మకులలున వీరి నిద్రకు నశ్చ, చ్యురః
భుజ భూతశబ్దం, బరుదుగ విఘ్నంబు సేయునని వచి మదిన్
అది 8-205.

5 అశ్చర్యకరము, మిక్కిలి వింతను గలిగించునది, అద్భుతమైనది,

క. నరసిద్ధసాధ్యవిద్యాధరసురకన్యకలఁజే దమయంతియ సుం.
దరి దాని సుశ్చయంవర, మరుదై వర్తిల్లుచున్న యది యట్లు
మదిన్. ఆర 2-81

క. అ, ప్పుఁ మఁడూ రవి యంద వెలుగు, నరు దంతటికంటె గలదె.
కాంతి 6-803.

అరుదెంచు దే. అ. క్రి. (✓ అరుగు - అరుగుదెంచు)

వచ్చు.

క. సమయం బరుదెంచె దొంటి చందము గలదే. విరా- 4-198

వ. పితృదేవతలు ననుచర సమేతులై యేకెంచిరి మూర్తిమంతం
బులై యోషధి సరి త్సముద్రపర్యతంబులు నరుదెంచె.
శల.. 2-178

అరువు దే. వి.

ఏదేని జాగ్రత్తగాఁ గాపాడి మఱల నడిగినప్పుడు ఒప్పుగించుట.

ఉ ...మీ, చేతికి నిచ్చి యిట్లరువు సేసెన నిన్నరనాడు... కర్ణ. 2-202
ఈ పదమునకు ఒక వస్తువును వెలకుఁ దీసికొని ఆ వెల మఱొకప్పుడు
వడ్డీతోడనో వడ్డీ లేకుండనో చెల్లింతుట- అను నగమము నేటి వ్యవహా-
రమున నున్నది.

దీనికిఁ బాఠాంతరములు “ఇల్లడము-ఇట్లెరువు” అనునవి.

శ్రీ. రాజాన మద్య భవతాం న్యాసభూతం దదాని వై
తస్య సంరక్షణే సర్వే యతధ్యం విగతజ్వరాః.

సం. భా. కర్ణ. 51-12

అరువుసేయు దే. స. క్రి.

ఏదేని జాగ్రత్తగాఁ గాపాడి మఱల నడిగినప్పుడు ఒప్పుగించుమని దాఁచు
నిచ్చుట, చూ అరువు.

అరూపుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

రూపము లేనివాడు.

క. ...నే, నకలంకుడ నరూపుడ....

శాంతి. 6-51

అరోగత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

రోగము లేకపోవుట, ఆరోగ్యము.

ఆ, సాధుచరితులైన జనులు దుర్గతుల రోగములఁ దెగుదు రల్ప
కాలమునన, పాపపరులు లగ్గుఁ బరమాయువును నరోగతయు
సిరియుఁ బొందఁ గాంతు రెంచు.

ఆర. 4-294

అరోగుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

రోగము లేనివాడు.

క. అరోగుం, డనుగతరోగుం డచక యంగన పతిఁ బాటంపవలయుఁ
గామధ్వంసీ.

ఆను. 5-295

అర్కజుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సూర్యుని పుత్రుడు, కర్ణుడు.

మ. ...అర్కజుని యుల్లం బెప్పుడుం గ్రోధదీ, ప్రము. ఉద్యో. 4-57

అర్కుడు సం. వి. అ. పుం.

సూర్యుడు.

ఆ. విడువ దర్కు నంతువిభవంబు చాడ్చున బోధలక్ష్మి. శాంతి. 5-538

అర్గళ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అర్గళము, ఇనుపకడ్డీ.

సీ. పుండరీకాక్ష... భవదీయ మహనీయ శాహార్గళానిచ, యాపిహిత
మలయ్యై నన్ని దిశలు.

అశ్వ. 8-50

అర్గళము సం. వి. అ. న.

1. ఇనుప కడ్డీ

వ. నిరర్గళ భుజార్గళ సంరంభ విజృంభణంబు శోభిల్ల. విరా. 5-2

2. ప్రతిరోధము, ఆడ్డంకి.

క. ...శివుండును నిజది, వ్య నిరర్గళ చిత్త పథ విహారుం డయ్యెన్.

ఆను. 4-289

అర్హ్యపు సం. వి. అ. పుం. (రూపాం) అర్హ్యము.

వెల.

చ అవని యరాజకం బయినయప్పడ... వృష్టిలే. దవు మఱి యర్హ్య
పుల్ దఱుగు నందురు. అది. 4-249

అ అర్హ్యలోలి తెరిగె నవనీకు తెల్ల నీ, యనుజ వీర్య విజితులయి
త్వదీయ శాసనస్థలయిరి... (బహువచ.) అర్హ్యలు. సఖా. 1-271

అర్హ్యపాత్ర సం. వి. అ. న.

పూజాపాత్రము, పూజించుటకొఱ కుంపఁబడిన ద్రవ్యములుగల పాత్ర.
చ. శిరమున నర్హ్యపాత్రగొని చెచ్చెరవచ్చి బ్రియం తెచ్చె న, గురు
సతుఁగాంచి. కాంతి. 6-288

అర్హ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజ కొఱకై నది.

క. ...లలితాక్షతములఁ గుసుమం, బలఁ బూజితుఁడేసి యర్హ్యమును
గోవును న, క్కులపతికి నిచ్చె. కాంతి. 6-267

అర్హ్యములు : పెరుగు, తేనె, నెయ్యి, అక్షతలు, గఱిక, నువ్వులు,
దర్భ, పుష్పములు- అని కొందఱు. తెల్లయాచాలు, అక్షతలు (వచ్చు
నివి) దర్భం కొనలు, నూపులు, యవలు, గంధము, ఫలము, పుష్పము-
అని కొందరు.

శ్లో సిద్ధార్థ మక్షతం చైవ కళాగ్రం తిలమేవచ,
యవం గంధం ఫలం పుష్పం అర్హ్యే ద్రవ్యాని నిక్షిపేత్.

సం. వి. అ. న.

పలు రకములగు ద్రవ్యములతో నొక గౌరవనీయునిగాని భగవంతుని
గాని యర్పించుట.

సీ ...పుండరీకాకుండు గృష్టుం డవాది నిధమఁ -గీ- డజ్జనాకుఁ
డుండ నర్హ్యంబునకు నిందు, నర్హ్య లోరులు గలరె. సఖా. 2-8
వ మాకు నొండు కార్యంబు గలుగుటంజేసి నీ యిచ్చ నర్హ్యంబు
గొన నొల్లమనిన జరాసంధుఁ డిట్లనియె. సఖా. 1-184

అర్చన సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. పూజ.

తే. ...మఱునాడ యెగుడెంచె, భార్గవుం డమ్మనిండ్రులు పరమ
భక్తి నర్చలిచ్చిరి హోత్రవాహనుడు గనియె ఉద్యో. 4-298

2. దేవతాదుల ప్రతిమ, విగ్రహము.

వ ఎత్తెఱంగునం జేసిననుఁ బరమేశ్వరారాధనంబు సర్వార్థ పాధనం
బగు నందును లింగంబునందుఁ బూజించుట యర్చయం దారాధం
చుటకంటె సనేక గుణంబు లెక్కుడు గావున లింగార్చనపరులగు
వారల సర్వారాధకుండవగు నీకు నెట్లు జయింపవచ్చు.

ద్రోణ. 5-418

అర్చకుడు సం. విణ. (అ. ర్చికా. అ.)

పూజించువాడు.

ఆ. పితృ సమర్చకులు... పూజ్యులనఘ నాకు. ఆను. 2-188

2. భక్తుడు.

క. ఏను బ్రసన్నుడనైనం, గానిది లే దగ్గకులకుఁ గావున మత్రు,
ధ్యానస్తుతి వందనము లి, నానాభజనముల వలయు నైష్ఠికత శివా.

ఆను. 5-266

అర్చన సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. పూజ, పూజించుట.

వ. విదురుండు... గోవింధునకు దేవోపచారంబుల సనేక ప్రకారం
బుల నర్చన లిచ్చి. ఉద్యో. 8-180

2. దేవతాది పూజనము.

క, పులగముఁ తాయన మట్టులు, బలలము నర్చనకుఁ గాక పక్వము
లయినం, గలుగు నభోజ్యత్వము విచ్చలవిడి వంటకముచేసి చనదు
భుజింపన్.

కా. తి. 1-824

అర్చనము సం. వి. అ. న.

పూజించుట, పూజ.

వ. వేదవ్యాసుండు విజయంచేసి యమ్మహిషతి సేయు నర్చనంబులం
గైకొని. భిష్మ. 1-5

అర్చనీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపఁదగినది,

తే. త్రిభువనములందు నర్చనీయ సంక్రిడన మవిహితముగ సంచ
రించు మాహాత్మ్యంబు సంభవించు. ఆను. 2-125

అర్చనీయుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపఁదగినవాఁడు.

సురార్చనీయ.

కాంతి. 6-622

అర్చి సం. వి. స్. న. స్త్రీ. (అర్చిస్తుని)

1. కాంతి, దీప్తి, కిరణము.

ఉ. ...ఉజ్జ్వల రోష మహానలార్చు లొండొండ మొగంబుపై నెగయ.
ఉద్యో. 4-319

2. జ్వాల, మంట, అగ్నిజ్వాల.

వ. వహ్నులు కాలంబునం బుణ్య గంధంబులతోఁ బ్రవక్షిణార్చు
లగుటయు. భిష్మ. 1-14

క. ఘృతమర్చి స్సంపదయ్యు, ఘృతార్చి రభిధాన మొందె.

కాంతి. 6-485

అర్చించు సం. స. క్రి.

పూజించు

ఆ. ఆతఁ డెవ్వ డొక్కొ యమ్మహాత్మునిఁ గమం, గొనఁగఁ గౌఁగిలింప
వినయ మొప్ప, నర్హ్యపాద్య విధుల నర్చింప భక్తి సంయుక్తి
నెఱుఁగు గొలిచి యుండవలయు. విరా. 5-300

అర్చితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపఁదగినది.

చ. ...దేవతా, పితృనివహంబులం గరమ ప్రీతియు భక్తియు నుల్ల
సిల్ల నర్చితములు సేయుము... ఆశ్వ 1-19

అర్చితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపబడినవాఁడు.

వైశ్వానరు నర్చితం జేసి

ఉద్యో. 1-184

అర్చిష్మంతుఁడు సం. వి. త్. పుం.

అగ్ని,

వ. ఆజ్య దాశాక్రాంతుడైన యర్చిష్మతుండునుబోలె నుండి...

భీష్మ. 3-161

అర్చిష్మతి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

అగ్నికి అగ్రతనయుండైన యంగిరసునకు శివ యనుదానికిఁ గూతురు. ఈమెకు బృహస్కీర్తి, బృహజ్యోతి, బృహద్రహస్తి, బృహస్పతిననుఁడు, బృహన్మతుఁడు, బృహద్భానుఁడు బృహస్పతి నను నేడ్వరు సోదరులు భానుమతి, రాక, సినీవాలి, కుహువు, మహిష్మతి, మహామతి యను నార్వు రప్పచెల్లెఁద్రు గలరు.

అర. 5-158

అర్చిష్మత్వము సం. వి. అ. న.

1. కాంతి గలిగియుండట.

కా. ...ఉదగ్రధ్వజార్చిష్మత్వాకలితంబు నైన్యము, విరా. 4-52

2. వేడిమి గలిగియుండుట.

క. గ్రీష్మాదిత్యుని క్రియ నర్చిష్మత్వము సూపి యడరె వేసలు చెర లన్.

భీష్మ. 2-278

అర్ఘనకుఁడు సం. విణ (అ. ఆ. అ.)

1. తెల్లనివాఁడు.

అర్ఘనకనామము నీ కవదాత భంగికిం గావలదే.

అను. 1-12

సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక బోయవాఁడు.

క. ఈ పాముఁ జంప బ్రదుకునె, నా పుత్రుఁడు విడుపు మర్ఘనక.

అను. 1-11

అర్జునము సం. వి. అ. పుం.

ఏఱుమద్ది, తెల్లమద్ది- ఏఱునందుఁ బుట్టునుగాన ఏఱుమద్ది యనియుఁ దెల్లగా నుండునుగాన తెల్లమద్దియనియు దీనికి పేర్లు గలిగెను. “అర్జున” అని పేరుండుటచే నిండున కిష్టమైన వృక్షము. దీని కొమ్మల లలి విశాలములై దిక్కుల వ్యాపించును.

చ. కదలీ లవంగ వనన క్రము కార్జున కేతకిలతా, గరు ఘనసార సాల
సహకార మహీరుహ రాజరాజి. ఆది. 8-78

(కరవీరము-గన్నేరు ఆను నర్థమును గలదు)

అర్జునుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. కుంతికిఁ బాండురాజునకు జన్మించినవారిలో వఱుఁడవవాఁడు.

దేవేంద్ర ప్రసాదంబున ఉత్తరఫల్గునీ వ్రథమ పాదమున నుదయించెను.
ఆది. 5-122, 124

శ్లో. ఉత్తరాశ్వాం తు పూర్వాశ్వాం ఫల్గునీశ్వాం తతో దివా,
జాతస్తు ఫల్గునే మాసి తేనాసౌ ఫాల్గునః స్మృతః.

సం. ఆది. 182-17

కార్తవీర్యుని కంఠెను వీరుఁ డగుటచేత నీతనికిఁ అర్జునుఁ
డని పేరుగల్గెను. చూ. అనుబంధము.

అర్ణవము సం. వి. అ. పుం.

సముద్రము.

అర్ణ వముల్ ఘూర్ణవ మొంద.

విరా. 2-284.

అర్ణస్సు (ము) సం. వి. స్. న.

జలము, నీరు.

మ. .. దైత్య దానవ దేహప్రకరంబు వాత విధుతార్ణఃపూరసం.
ఘూర్ణితార్ణవ కుక్షిం బడియె. ఆర. 1-185

అర్థకము సం. వి. అ. వ.

నిమిత్తముగాఁ గలది.

తే. వేదదేవతానిందలు వేతవార్థకముగ జోన్యంబు నడపుట కల్పి.
వములు. ఆను 4-104.

అర్థకరము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ధనమును గలిగించునది, లాభకరము, ఆదాయమును గలిగించునది.

చ. ...కోటివిధ బుద్ధి నాప్తవతులం, ని వన గోకులాకర నగ

సముఖార్థకరంబు లారయం, బుచ్చుచుచు... శాంతి. 2-283

అర్థకీలము సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక తీర్థము. ఇది గర్భినిర్మితము. ఇందు స్నానముచేసిన శూద్రులు బ్రాహ్మణులు లగుదురు.

బ్రాహ్మణులు పరమసిద్ధు లగుదురు. చూ. దర్శి. ఆర. 2-267

ఈ తీర్థమునకుఁ జెప్పిన మాహాత్మ్యము సంస్కృత భారతమున బ్రాహ్మణ తీర్థమునకుఁ జెప్పబడియున్నది.

శ్లో. ఇతో గచ్ఛేత రాజేంద్ర బ్రహ్మణస్తీర్థ ముత్తమమ్.

తత్ర వర్ణావరః స్నాత్వా బ్రాహ్మణ్యం లభతే నరః.

బ్రాహ్మణశ్చ నిశుద్ధాత్మా గచ్ఛేత పరమాం గతిమ్.

సం. ఆర. 88-113, 114

బ్రాహ్మణ తీర్థ ప్రశంస ఆంధ్ర భారతమునఁ గనుపట్టదు. అర్థకీలతీర్థము క్రింద సంస్కృత భారతమున ఈ విషయము స్పష్టముగా లేదు. బ్రాహ్మణుల విషయమే చెప్పబడినది.

శ్లో. అర్థకీలం చ తత్రైవ తీర్థం కురుకులోద్వహ,

విప్రాణామనుకం పార్థం దర్శిణా నిర్మితం పురా,

వ్రతోపనయనాభ్యాం చాప్యుపవాసేనచాప్యత

క్రియా మంత్రైశ్చ సంయక్తో బ్రాహ్మణస్సన్ సంతయః

క్రియామంత్ర విరోహి౭పి తత్ర స్నాత్వానరక్షతః,

చీర్ణ వ్రతో భవే ద్విద్వాన్ దృష్టమే శుశ్రూషతనైః,

సముద్రాశ్చాపి చత్వారః సమానీతాశ్చ దర్శిణా,

తేషు స్నాతో నరశ్రేష్ఠో న దుర్గతి మవాప్నుయాత్.

సం. భా. ఆర. కర్ణ. 3-154 మొ 157 వ.

అర్థక్రియ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

డబ్బు సంపాదించుటకుఁ జేయు కృషి, వాణిజ్యాదికము.

క మనమునకు సుఖము గోరుడు, జనులకు సర్వక్రియా వికారద
భంగుల్ పొనుపడ విడిచి భరములే, కునికియ యూహించి చూడ
మర వెబ్బంగిన్. కాంతి. 4-43

అర్థచింతకుడు సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

దబ్బును గుఱించి తదేకాలోచనమునం దుండువాడు.

తే. అలుక యెత్తినవానికి నర్థచింతకునకు, నాతుడునకు గామ గోచ
రాత్మునికిని, వచ్చునే విను నిద్ర. సాప్తి, 1-46

అర్థజ్ఞుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కార్యస్థితి నెఱింగినవాడు.

అనర్థజ్ఞుల తోడి చింతనంబు.

సఖా. 1-55

అర్థదూషణము సం. వి. అ. వ.

ధనమును పాడుచేయుట. ఇది సప్తవ్యసనములలో నొకటి. సప్త వ్యసన
ములలో కామజములు 5; క్రోధజములు. 2; కామజములు 1
ద్యూతము 2. వేట 3. స్త్రీ 4. వద్యపానము 5. అర్థదూషణము.
క్రోధజములు 1. వాక్పారుష్యము 2. దండిపారుష్యము. కాంతి. 2-285

అర్థనము సం. వి. అ. వ.

కోరిక.

క. నను మోక్షమూడి చెఱచెన, నని యెవ్వడు దలంచు వానియందే
మోక్షార్థనమై యునికి నపధ్యుడ. అశ్వ. 1-130

అర్థము సం. వి. అ. పుం.

1. శబ్దార్థము (ఇది వాచ్యము, లక్ష్యము, వ్యంగ్యము అని మూడు
విధములు)

ఉ. ఆదిరణీయసార వివిధార్థగతి స్ఫురణంబు గల్గి. విరా. 1-6

క. ...సీవును, గనుగొని యేతద్వచోనికాయార్థంబుల్.

కాంతి. 4-307

2. ధనము.

సీ. కలయట్టి వివిధార్థములు సశేషంబుగ, దగ నొసంగుండు సత్వా
శ్రమలకు. ఉద్యో. 2-127

వ. తృష్ణాతురుం డర్థలోభంబునఁ గోటరస్థంబయిన యవలంబునంజేసి,
దగ్ధంబగు వృక్షంబునుం బోలె వినాశంబునం బొందు.

అర. 1-26; ఆర. 1-30.

3. ధనధాన్యాదికము.

సీ. అర్థముల్ దుర్బుద్ధికై నను సిద్ధించు, నగుకాలమున నార్యు
లయ్యుఁగాని, -ఆ- కాల మవి ఘటంపగా నేరదు. కాంతి. 1-185.

4. పదార్థము, వస్తువు.

వ. గాంగేయుండు వారించి వారి కభిమతార్థంబు లిచ్చి వీడుకొల్పె.
భీష్మ. 3-425

5. విషయము.

వ. కొన్ని యర్థంబులు భరద్వాజుం డడిగిన భృగుండు సెప్పె.

కాంతి. 4-50

వ. అమృతోకావ్యంబు నర్థంబు సంగతంబు సేసెద. విరా. 1-37

6. నిమిత్తము, కారణము.

వ. కావున మీకు నప్రమాదార్థంబుగా నా నేర్చిన విధంబున నుప
దేశం బవశ్య కర్తవ్యంబు. విరా. 1-120

7. కార్యము, ప్రయోజనము.

ఆ. ...నీతియుతులు సమర,హతమ సాధనముగ నాడుదు రర్థసం,సిద్ధిఁ
బొందు తెఱఁగు సేయునెడల. విరా. 4-207

వ. అగుదేశకాల బలయుత,ముగఁజేసిక పోర నర్థములు. విరా. 4-208

8. నాలుగు పురుషార్థములలో ధనసంపాదన రూపమగు పురుషార్థము.

క. ...దా,మూదల ధర్మార్థ కామమోక్ష స్థితికిన్. విరా. 1-4

9. లాభము.

వ. ధర్మాధర్మంబులు, సుఖదుఃఖములు, నయానయంబులు నర్థానర్థం
బులు, బలాబలంబులు, ప్రమాదాప్రమాదంబులు మొదలైన సక
లావస్థలును దండంబున సమ్యగసమ్యక్ప్రకారంబులం గలుగు.

కాంతి, 3-1111

10. భాగ్యము.

క. పొరి నర్థంబు ననర్థము, మరణము జీవితము సుఖసమాగమమును
దు, స్తర దుఃఖ సంగమంబును, దొరకొను నే నెపుడు సమతతోడన
నిలుతున్.

కాంతి. 4-394

అర్థవంతము సం. విణ. (త్. వతీ. త్.)

ఫలవంతము, సార్థకమైనది, సఫలమైనది.

క. ...పాప, వ్యవసాయల చెయ్యి లర్థవంతము లగునే. ఆది. 5-176

అర్థవంతుడు సం. విణ. (త్. వతీ. త్.)

ధనము గలవాడు.

వ. అర్థవంతులకు రాజచోర స్వజన జలానలంబుల వలన భయంబు
నియతంబు.

ఆర. 1-26

అర్థశాస్త్రము సం. వి. అ. న.

నీతి విద్య. పదునెనిమిది విద్యలలో నొకటి.

పదునెనిమిది విద్యలు: 1. ఋగ్వేదము 2. యజుర్వేదము 3. సామ
వేదము 4. అధిర్వణ వేదము (ఈ నాలుగు చతుర్వేదములు) 5. శిక్ష
6. చందస్సు, 7. వ్యాకరణము 8. నిడుక్తము 9. జ్యోతిషము 10,
10. కల్పము (ఈ యాఱు వేదాంగములు) 11. పురాణములు 12. ధర్మ
శాస్త్రములు 13. న్యాయశాస్త్రము, 14. మీమాంసశాస్త్రము 15. వైద్య
శాస్త్రము, 16. ధనుర్విద్య 17. గాంధర్వము 18. అర్థశాస్త్రము.

బ్రహ్మ దేవుడు మూడు లోకముల హితము కొఱకు వీని నేర్పఱు
చెను.

కాంతి. 8-118.

అర్థసిద్ధి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. కార్యము నెఱవేఱుట.

ఉ. పోరితంబు లేకయ్యెడు నర్థసిద్ధి వెడలైనను నొల్లక యొండు.
నేయునే.

ఉద్యో. 1-304

2. ధనము కూర్చుట.

సీ. ...విద్య వార్త, నేవకాదుత యర్థసిద్ధికి మూలముల్. అను, 5-75

అర్థాంతరము సం. వి. అ. న.

ఒక యర్థమునకు మఱియొక యర్థము,

ఆ, అతఁడు వాసుదేవుఁ డన నాత్మయనఁగ వేదాంత కార్య
బోధ్యుఁడై వెలుంగు, నరుల కప్పదములు నామాంతరంబు
ల,ర్థాంతరంబు లేని యట్టి వనఘ, అను. 4-367

అర్థాధ్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అర్థకాస్త్రము జాగుగా నెఱిగినవాఁడు,

సీ. ...అర్థాధ్యుఁడు ప్రకట బుద్ధి, నెంతయు సంఘమవంతుండు
సహదేవుఁడు. సఖా. 2-282

అర్థి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

1. కోరువాఁడు, ఇచ్చించువాఁడు.

వ. భవజ్ఞుననీ జనకు లిప్పుడ వచ్చెదరని చెప్పిన నదీస్నానార్థియయి
యరిగె. కాంతి. 2-69

2. ఆనక్తిగలవాఁడు.

చ. ...సూతుఁ డుద్గత భీతిం దొలఁగంగఁ దోలె రథముం ద్రాత్రాణ
రక్షారియై. విరా. 5-29

వి. పుం.

3. యాచకుఁడు, వేడువాఁడు.

సీ. ప్రీతార్థి జనుల సచేతన త్యాగ ధ్వజములుగా నన్ని దేశములఁ
బటపె. విరా. 5-320

వ. ధర్మనందనుండు దేజో విశేషంబున మహోజ్జ్వలత్వంబు నొంది
మహిసురుల నాశ్రిత జనంబుల నర్థులం గృతార్థులం గావించి.
(తెనుఁగున మాత్రమేగల యర్థములు.) కాంతి. 2-2

వి.

1. ప్రేయము, కుతూహలము.

చ. ...కృష్ణఁ డర్థితో, విసఁగఁ బరాశనంబయిన వృత్తము నిమ్ముని
సెప్పుటొప్పుగున్. అను. 4-412

2. ప్రీతి.

తే. యర్థి గలవచ్చి వాత్సల్య మతిశయిల్ల. విరా. 1-10

వ. అమృహితాత్ముల కర్థితో మఱునాఁ డనుజ్ఞ యిచ్చిన.

ఆశ్శ. 2-69

3. స్నేహము.

చ. వాక్య విస్తర చతురత్వ మేర్పడగ నల్లవనం బొసరించు నర్థి
తోన్. విరా. 1-209

ఆ. మేలుగాక నీకుఁ బోలినట్లయిన నం, దరిగి యేము వారు నర్థిఁ
బోంది, యుండునట్లుగాఁగ నొడఁబాటు గావింపు, మొక్కభంగి
మనకు నదియ లెస్స. ఉద్యో. 3-33

శ్లో. యత్తుభ్యం రోచతే కృష్ణ స్వప్తిప్రాపు హి కౌరవాన్.

శ్లో. యథా సర్వే సుమనసః సహస్యామసుచేతసః. ఉద్యో. 71-89-91

4. అభిలాష- కోరిక.

క. విహరింప మానవాకృతి, సహితంబుగ మహికి నర్థిఁ జనుదెంచిన
పద్మహితుడొ హిమకరుడొ. విరా. 1-215

గీ. అర్థిఁ గణ్యమహాముని యాశ్రమంబు, నందు గాంధర్వ విధి వివా
హమునఁ గరము, సమ్మిఁ జేసితి దీనిఁ బాణిగ్రహణము.

ఆది. 4-108

5. ఆసక్తి.

సీ. సఖులయి వేదముల్ చదివి ధనుర్వేద, మగ్నివేళులతోడఁ నర్థిఁ
గఱచి. ఆది. 7-6

గీ. ఆనఘ ధర్మార్థ కామంబులందు నొకట, నర్థి దగిలిన మానవుం
డధముఁ డొకటి, మాని వర్తించు నాతఁడు మధ్యముండు, నడపు
నన్నింటి నుత్తమనాయకుండు. కాంతి. 3-481

6. ఆతురత.

తే. ... చూచి రమరు లర్థి, ననిమిషత్వంబు తమ కప్పు డచ్చు
పడఁగ. విరా. 1-165

7. భక్తి.

సీ. ...బ్రాహ్మణులకు మన్ననగల్గి, యుండు వేనే మర్తి నొసంగినట్టి
వృత్తులు పెల్లునే, ఉద్యో, 1-278

తే. ...మొదలుగ, నరుగుచెంచిరి యద్దేవు నర్థి గొలువ, మౌస. 77

అర్థించు సం. స. క్రి.

కోరు,

గీ. ...కృతి పరిత్వ మర్థించి వచ్చితిఁ దిక్కశర్మ, విరా, 1-18.

ఉ. ...నకులార్థిత ధర్మువు నాకు నన్వతిన్, వీనుల కింపుగా నకులు
వేడితి తద్విధ మెందుఁ గల్గునే, మహా. 1-63.

అర్థిత్వము సం. వి. అ. న.

ప. ఆయినను నా యర్థిత్వంబునం జేసి నీ తెఱంగించెద, సఖా. 1-108.

అర్థిని సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

కోరునది

ప, కృత్తిక లక్కుమారుం గని పుత్రార్థినులై యాదలు నొక్క
పెట్ట వీడు మా కొడుకని పలుకుచు, శల్య, 2-178

అర్థ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కోరఁదగినది, వేడఁదగినది.

ప, పదార్థ్యంబులైన యెండు వస్తువులఁ బరిగ్రహింపక, ఆది, 7-238.

అర్థితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పీడింపఁబడినది.

నా యనుజులు దుఃఖార్థితులై యున్నారు. స్వర్గ, 28.

క. ...నలుదేవి యుండె నెదఁ బతిఁ దలఁచుచు దుస్సహవియోగ
తాపార్థితయై, ఆర. 2-121

అర్థచంద్రబాణము సం. వి. అ. పుం.

అర్థచంద్రాకారము గలిగిన ముఖము గల బాణము.

ప. అర్థమణుం డర్థచంద్ర బాణంబునఁ దద్బాణాసనంబు దుండంబులు
సేసి. భీష్మ. 8-28.

అర్థచంద్రపూహము సం. వి. అ. పుం.

అర్థచంద్రాకారముతోఁ బన్నబడిన మొగ్గరము.

కర్ణ. 1-89

చూ. పూహము.

అర్థచంద్రుడు సం. వి. అ. పుం.

సగము మాత్రము గనబడుచంద్రుడు. అరచందురుడు. సప్తమి అష్టమి. తిథులలోఁ గనబడు చంద్రుడు.

క. ...కురుధా, త్రిరమణుఁ డర్థచంద్రాకార శరము దొడిగి ధనువు గ్రక్కునఁ దునిమెన్.

భీష్మ 3-125

అర్థము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అసంపూర్ణము, ఖండము.

అవంతి దేశాధీశులగు వింధానువిందు లర్థరథులు. ఉద్యో. 4-223

క. (అర్జునుండు) మన మొనఁ గని ధృష్టద్యుమున కిట్లనుఁ బన్నబంపు మోహర మధ్దే, దుని చందంబున దుర్యోధను సైన్యముఁ బొదువు ననువు దలకొనవలయున్.

భీష్మ, 2-97

వి. అ. పుం.

భాగము, అంశము.

క. మాయం దొక్కొక్కొక్క తు, రీయార్థముఁ దాల్చి శుభచరిత్రుండై దీ, ధ్వాయుష్యం డష్టమ వసు, నాయతభుజుఁ డుండు నీకు నాతోడై గృవుడై.

ఆది. 4-130

వి. అ. న.

అర, సగము.

వ. మదీయంబులయిన జేజోబలంబులం దర్థంబు పుచ్చికొని మీరందఱుం గూడి యాదుష్టదై తుగ్గిల మర్థించుట కార్యంబు. కర్ణ. 1-274

క. నిర్జరవరనందనుండు నిమిషార్థమునన్,

విరా. 5-37

అర్థరథుడు సం. వి. అ. పుం.

రథికుని కంటె (సమరథుని కంటె) తక్కువ యోధి (అతిరథ మహారథుల కంటె) దక్కువవాఁడు. గుఱ్ఱముమీద నుండియే యుద్ధము చేయును

గాని సమరథునివలె (తాపీజ్యోత గలిగియుండఁడు) ఒక్క విలుకానితో సరిగా నిలిచి పోరలేని యోధుఁడు (శ. ర)

రాధాసుతుం దర్ధరథుఁడు.

ఉద్యో. 4-234

వ. అవంతి దేశాధీశులగు విందానువిందు లర్ధరథులు. ఉద్యో. 4-228.

అర్ధరాజ్యము సం. వి. అ. న.

సగము రాజ్యము, దొరతనమునకు లోఁబడిన దేశమునందు సగము.

వ. మా తండ్రి సమయంబు పరిపాలించి యే మర్ధరాజ్యం బెట్లునుం బడయుదుమని కృతనిశ్చయులమై వడితిమి. ఉద్యో. 3-272

అర్ధరాత్రము సం. వి. అ. పుం.

నడిరేయి.

వ. అర్ధరాత్రం బగుటయుఁ జండాలురెల్ల నిండ్రింప. శాంతి. 3-288

అర్ధాసనము సం. వి. అ. న.

సింహాసనమునందు సగము భాగము. పీఠమున సగము భాగము. (సింహా సనాధిపతితోఁబాటు సమానముగా నతని ప్రక్కన సింహాసనమునందుఁ గూర్చుండుట.

సీ. అమరేంద్రు నర్ధాసనమునకునైన నన్నుం డెంతయును నను రూఢి మాట. విరా. 2-204

అర్ధేందుఁడు; అర్ధేందువు సం. వి. ఉ. పుం.

క. ధృష్టద్యుమ్నున కిట్లనుఁ బన్నపంపు మోహర మర్ధేందుని చందంబున, భీష్మ. 2-87

అర్పించు సం. స. క్రి.

బసఁగు, ఇచ్చు, అప్పనచేయు.

ఆ. ...అభవు, నాశ్రయించి యతని కాత్మోపహార మర్పించు వాఁడఁ గాక పెక్కు తలఁపు, లేల నాకు. సౌప్తి. 1-112

అర్పితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అర్పింపఁబడినది, ఈయఁబడినది.

ఉ. కర్మఫలంబు నర్పితముగాఁ దగ నీశ్వరునందుఁ జేత స,ద్దర్శము.

కాంతి. 1-149

అర్చకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

శిశువు.

గర్భాంబుల నున్న యర్చకులను.

కాంతి. 2-86

అర్చితి దే. వి.

1 ప్రేమ, ప్రీతి.

చ. తిగిచి కవుఁగిలించి జగతీవిభుఁ డక్కమలాయతాషి నె,మ్మొగము
మొగంబునం గదియ మోపుఁ గరాంగళులం కపోల మి,పుగఁ
బుడుకుం బొరింబొరి నవూర్వవిలోకన మాచరించుఁ గప్పగు
మృదుమౌళి నుజ్జ్వల సఖాంకురచేష్ట యొనర్చు నర్చితిన్.

విరా. 1-247

సీ. పడతుల కర్చితి బిడ్డల దెస కడుఁ బెద్ద

ఆను. 1-804

2. స్నేహము.

క. తనకుం దా నెర వనినను, విను బంధులు సతమె యన్వివేకంబు
ననే, జనులవయఁ జేయ నర్చితి, నను వగవొంద దచి కారణముగ
నరేంద్రుఁడ.

కాంతి. 4-11

శ్లో పదం పుత్రాశ్చ పౌత్రాశ్చ జ్ఞాతయో బాంధవాస్తథా
తేషాం స్నేహో న కర్తవ్యో విప్రయోగో ద్రువో హి తైః.

సం. భా. కాంతి 164-16, 17

అర్చ దే. వి. (రూపాం) అణుము

ప్రతిఘటనము, మార్కొనుట.

ఉ. పటుల మ్రొగ్గువారిఁ గని యించుక కొంకక యర్చు పెంపుకం,
బోటుల వాతబోవు భటపుంగవులన్ మది మెచ్చుచున్.

విరా. 3-163

అర్చన పెంపు దే. సమ.

ప్రతిఘటించుట యందలి యతిశయము (లేక) ప్రతిఘటనాతిశయము.

ఉ. పటుల మ్రొగ్గువారిఁ గని యించుక కొంకక యర్చు పెంపునం.

బోటుల వాతఁబోవు భటపుంగవులన్ మదిమెచ్చుచున్.

విరా. ౩-16౩

అర్యముఁడు సం. వి. న్. పుం.

1. అదితి కశ్యపులకుఁ బుట్టినవాఁడు. ద్వాదశాదిత్యులలో నొకఁడు.

వ. అదితి యనుదానికి ధాతృమిత్రార్యమ శక్రవరుణాంశు భగ వివ
స్వత్పాష సవితృ త్వష్ట్రవిష్ణు లనంగా ద్వాదశాదిత్యులు పుట్టిరి.

ఆది. ౩-61

2. సూర్యుఁడు.

క. హిమకరుఁడు శైత్యమును న,ర్యముఁడు మహాతేజమును హుతా
శనుఁ డుష్ణ,త్వము విడిచిరేని గుర్వర్థము నా చేకొనిన సద్యః
తంబు విడుతునే.

ఆది. 4-22౩

3. పరంబ్రహ్మము, పరంజ్యోతి.

తే. ఆ పరంజ్యోతి పేర్లు అర్యముఁడు వరుణుఁ, డనిలుఁ డగ్ని.

అశ్వ. 2-24౩

అర్యముని తార

ఉత్తర అను నక్షత్రము, ఈ నక్షత్రమునందు వైశ్వక కర్మము నాచరిం
చినఁ బెక్కు సంతానము పుట్టును,

తే. అర్యమునితారఁ బెక్కుపత్యములు పుట్టు.

ఆను. ౩-168

అర్యుఁడు సం. వి. అ. పుం.

స్వామి, యజమానుఁడు.

వ. అత్రి నిమిత్తో నిట్లను, శ్రాద్ధంబున నర్య వరుణ సోమాగ్నులకు
భాగంబులు బ్రహ్మ కల్పించె.

ఆను. ౩-19౩

దీనికి సరియైన తావులఁ నెచ్చటఁ జూచినను సంస్కృత భారతమున
అర్యునకు భాగము కల్పించినటులఁ గానరాదు.

శ్లో. తతోఽగ్నేయేఽథ సోమాయ వరుణాయ చ నిత్యశః

విశ్వేదేవాశ్చ యే నిత్యం పితృభిః సహ గోచరాః

తేభ్యః సంకల్పితా భాగాః స్వయమేవ స్వయంభువా.

సం. భా. ఆను, 1౩8-2౩, 29; ఆను. 91-2౩, 24

అర్హది (సంఖ్య)

అటువది, అటుపదులు.

చ. ...నా నృపాలుఁ డు, నృదుఁ డయి మేటి వింట బలు మార్గణముల్
వెన నేనె మూఁడు న, ర్వదియును నద్దరామరునిపై శినివంశకరుండు
దోడ్పడన్ కర్ణ. 2-25

అర్హావసువు సం. వి. ఉ. పుం.

రై ఖ్యని పెద్దకుమారుడు.

వ. అందు రై ఖ్యండు కృతాధ్యయన శూరులైన యర్హావసు పరా
వసులను తన యిద్దఱు పుత్రులతో విద్యత్పూజితుండై యున్న.
అర. 3-253

అర్హ సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తగిన స్త్రీ.

తే. మాతృ పితృహీనయైనను భ్రాతృరహిత, భావమొందిన నబ్బొం
పరిణయాధ్య, వరణమున క్షవ్వా గా దని కురుకులారగ్ర, గణ్య
చెపుదురు పరిణయ కల్పవిదులు. ఆను. 2-227

శ్లో. యస్యాస్తు న భవే ద్రాతా పితా వా భరతర్షభ,
నోపయచ్ఛేత తాం జాతు పుత్రికా ధర్మిణీ హి సా. ఆను. 44-15
ఇచ్చట తిక్కనగారు మూలమునలేని 'తల్లిని' గల్పిరి.

అర్హణీయుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపఁదగినవాఁడు.

వ సహదేవోపనీతంబయిన యర్హ్యం బర్హణీయుం డయిన వాసుదేవు
నకు శాస్త్రదృష్ట విధానంబున ధర్మతనయుం డిచ్చిన. సభా. 2-7

అర్హత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

యోగ్యత-

సీ. ...రా, క్షన యక్ష భూతభుజంగమాది, తర్పణంబులు నర్హతా
నిరూఢములుగా, నివి గొని యొనరించు. ఆను. 4-34

అర్హత్యము సం. వి. అ. న.

తగియుండుట, యోగ్యత.

తే. అప్పనము గొను టర్హత్య మరసి నడవు.

అశ్ర. 1-68

అర్హము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. యోగ్యము, తగినది.

క. తగఁజొచ్చి తనకు నర్హం, బగునెడఁ గూర్చుండి. ఉద్యో. 1-121

2. వెల, విలువ.

సీ. ...వారు మహార్హంబులగు వివిధాన్న పాసములు ఘటించి కుడువఁ
బనిచిన
అను. 2-308

తే. ద్రోణ గాంగేయ భానుమత్సాను కృప సుశర్మ దుశ్శాసనులు
సర్వవై న్యపతులు, నార్యజనములుఁ గొలువ మహార్హ కాంచ,
నోన్నతాసమునఁ గొలుపున్నవాని. విరా. 3-76

అర్హుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తగినవాఁడు.

వ. సత్సవ్రత నిష్ఠుండగు యుధిష్ఠిరుండు పొగడ్తకుం దగువాఁడుగాని
దూఱువడ నర్హుండు గాఁడు. విరా. 2-182

2. సమర్థుడు.

వ. ఎక్కువ దక్కువలు నిరూపించి భీష్ములు దీనిని నిశ్చయింప నర్హులు.

విరా. 4-185.

మ. అనిశో నిల్వఁగలేని నీ విటుల కీడాదంగ నర్హుడవే. కర్ణ. 3-88

అఱ దే. వి.

1. సగము, అర్థము.

క. నిన్న యఱ సచ్చిపోయితి, వున్న యఱయు నేఁడు దీర్చి యుడి
చెద నీ గర్హిన్నతి. ఉద్యో. 4-341

2. సందేహము, అనుమానము.

క. అని పలికి మహారాజా, వినుమని ధృతరాష్ట్రుఁడ తోడ వెండియుఁ

దానిట్లని చెప్పె వాసుదేవుడు, తనమది నటలేక కార్యదశ దెలియంగన్.
ఉద్యో. 3-276

3 కీడు, ద్రోహము

అ. దుర్జయమున శకుని కర్ణ దుశ్శాసనుల్, గఱపఁ బాండవులకు
నటయచేయఁ, గడఁగెఁ బాండవులును గడు ధార్మికులుగాన,
పొరయరైరి వారు దురితవిదులు. ఆది. 3-12'

4. కొఱత, న్యూనత్వము.

చ. శివుడు ప్రసన్నుడైన నటచేయునె యెవ్వరికైన. సౌ.ప్ర. 2-108

5. కపటము, మోసము.

వ. పాండవుల గెలువ నలవిగాదని యెప్పుడు, జెప్పుదునైన నటలేక
నీకు జయంబు గోరి పోరెద వగవకుండుము. భీష్మ. 3-8

శ్లో. పరేన యత్నేన విగాహ్య సేనాం, సర్వాత్మనాహం తవ రాజ
పుత్ర, ఇచ్ఛామి దాతుం విజయం సుఖం చ, నచాత్మానం ఛాద
యేఽహం త్వదర్థే. సం. భా. భీష్మ. 82-8

ఇచ్చట ఓట, బర, ఓర అనునవి పాఠాంతరములు. "అట"యను పాఠాంతరమే సంస్కృత పాఠమునకు దగ్గఱగా నున్నది.

అ బల్లికు అట లున్నవి. ఇచ్చట నొక యట యేర్పాటు చేసినారము అని వ్యవహారము గలదు. అప్పుడు కప్పబడిన లేక మఱుగుపడిన తాపు అని యర్థము వచ్చును. అనఁగా ఉన్నది గానరాకుండఁ జేయుట. కపటము మోసములోఁ గూడ అదే భావము స్ఫురించును. "న చాత్మానం ఛాదయేఽహం" అన తన్ను తాను గప్పిపుచ్చను అనఁగా మోసము చేయనని యర్థమేగదా.

అటకడ దే. వి.

స్కంధము, మూపు.

క. అటకడ నిడి ప్రాజ్ఞులుండై, పఱచి జలధిలోనఁ జవలఁ బాఠెడు
నెడ. ఉద్యో. 3-310'

నీ ఎఱిగి చెచ్చెరఁ దల్లి నటకడ నిడి ధర్మసుత విజయులఁ దన వితత
బాహు... ఆది 6-160'

శ్లో. స్కంధమారోఽప్య జనసిం యామానంకేన వీర్యవాన్
పార్థౌ గృహీత్వా పాణిభ్యాం భ్రాతరౌ సుమహాబలః

సం. ఆది. 160-27

క. తటియగు నంతకు రిపుఁ దన, యటకడఁ బెట్టికొనియుండునది తటి
యగుడుం, జెటుచునది తాతి మీదను, పఱలఁగ మృద్ధుటము
నెత్తివై చిన భంగిన్.

ఆది. 6-114

అటకాలు దే. వి.

పాదతలము, పాదము క్రింది భాగము,

క. నాయంగంబులనెల్లన్, నాయన మతి భక్తిఁ బూసి పాదతలమునన్,
బూయవు గావునఁ గలుగు న, పాయం బటకాల నీకు నవిలం
ఘ్యంబై.

ఆను. 5-377; మాస. 80

అటచు దే. అ. క్రి.

1. మొత్తుకొను, మొటవెట్టు.

క. నీవు బతిమాలి కొడుకుల, చావునకును జేటునకును జాలకయిమై
వావిడిచి యటచినం గడు, నేవపడరె జనులు నిన్ను నే మన
నేర్తున్.

ఉద్యో. 2-216

క. అటచినఁ బటచిన వ్రేకులు, గటచిన నతఁ డించుకయును గరుణిం
పక యం, దట నులుము నేనె గుంపుల, కుటికి యుటికి ఖడ్గదారు
ణోల్లసనములన్.

సౌప్తి. 2-7

సీ. శిరములు మేనులఁజేర్చి భావించి ని, జాస్యముల్ వ్రేసికొంచటచు
చారు.

స్త్రీ. 2-22

2. విలపించు, ఏడ్చు.

క. నెటి దప్పంబడి పెల్లన, నొటలెడి నరవాణికరుల యులి వధి
మన్యుం, డటిమఱిఁ బడుటకు వగ మదిఁ, బటిగొన నిల పెలుచ
నటచు భంగిఁ జెలంగెన్.

ద్రోణ. 2-132

3. (పశుపక్ష్యాదులు) ధ్వనిసేయు,

అ. పులుఁగు మెకము లటవ మేల్కను చుండిరె యక్కటకట.

ఉద్యో. 3-183

తే. నక్క లఱచెడు చేరువ నక్కటకట.

స్త్రీ. 2-69

క. కాకాయని చంచు దెఱవఁగా నఱచుచు నీ, రాకరంబున మునిఁ
గెడు నక్కాకి.

కర్ణ. 2-79

ఉ. ...ఆ వఱచినట్లు...

ఆది. 6-198

4. కేకలువేయు, బొబ్బలువెట్టు, గోలవెట్టు.

సీ. ...కొందఱు దంతహతిఁ జేసి భిన్నాంగులై రి కొంద —గీ-అఱచి
ప్రాణభీతిఁ బఱచి మహిజంబు లెక్కిరి.

ఆర. 2-110

ఉ. ...అఱచెన్ వివిధ ప్రలాపుడై.

ఆది. 6-168

స. క్రి.

ప్రేలు, వదరు, వాగు.

క. నను సుప్రసాద దృష్టిం, గనుఁగొను మే నివుడు గొన్ని కాఱు
లఱచితిన్, మనుజేంద్రు వానిఁ బెడ చెవులను బెట్టుము వేఱుగాఁ
దలంపక దయతోన్.

కర్ణ. 3-93

వ. అవ్వెంగలి విత్తు లఱచు వీటిడి యఱపులకు వంకలొత్తి మాఱు
సెప్పటయు నొప్పకయుండు.

ఉద్యో. 3-283

అటచేతఁ బ్రాణములు పెట్టుకొను (ఇడు) (జాతీయము)

ప్రాణములు విడువ సిద్ధముగానుండు.

క. పిఱుదం గురుధరణిపతి, నటచేతం ప్రాణములు ఘనారాతి
బలం, బఱని తెగువ ముందటఁ బెన్గొఱుట చిత్తమునఁ బెట్టుకొని
విహరించెన్.

స్త్రీ. 2-87

తే. ఇం తెడ, సేయ కనికి నడవుఁ డఱవేతఁ ప్రాణములిడి కడంగి.

ఉద్యో. 2-127

అటచేతికిఁదెచ్చు దే. స. క్రి.

1. వశము సేసికొను.

క. సకల భువనములు నటచేతికి, దేరం జాలునట్టి ధీమంతుఁడు దే, వశి
కొడుకు గలఁడు ధర్మజు, నికి నాతం డెత్తిరాక నిలుచునె యధిపా.

ఉద్యో. 2-182

అటచేతిది; అటచేతిలోనిది దే. వి.

1. అటచేతి యందున్నది. కాగుగా నెఱింగినది, ముఖ్యమైనది(విషయము)

క. భూతలంబుల సంస్కరణము, భూతభవద్భావి కార్యములు గర్భ
సముద్యోతన భంగియు నీ యటచేతివిగావె కురువంశశేఖర
జన్మా. శాంతి. 2-101

2. అటచేతియందున్న దానివలె వశమైనది, ప్రాపించినది.

క. ఇనశశి పావక భూమి గ,గన జల పవనాది వస్తుగతులెల్లను గా,లుని
యటచేతి వనినఁ ద,క్కిన పని నెప్పంగ నేటికిని భుజగేంద్రా.
ఆను. 1-23

చ. జనవర, నీనుభాషల ననత్య మొకండును లేదు నీవు న,న్ముని
గణక్తిర్తనీయుడవు మోక్షము నీ కటచేతిలోనిరై, యునికి
దృఢంబుగాఁ గనియు నొండొక చందము మాటలాడితిన్.
శాంతి. 6-217

అటచేతిలోన నున్నయట్లు దే. జాతీ.

అటచేతిలో నున్న వస్తు వెంత విస్పష్టముగాఁ గనఁబడునో అంత విస్పష్ట
ముగా-

తే. లోకమెల్లను నటచేతిలోన నున్నయట్లు గనికొని. శాంతి. 4-250

అటచే(సే)యు దే. న. క్రి.

పంచనమచేయ, మోసపుచ్చు.

ఉ. ...పాండవుల్, నేపడిరేని చంప నటసేయక చెప్పెద సవ్యసా
చిపైఁ, గోపము పెద్ద వాఁడు సమకూరిన బిట్టఁ జంపుదుం
బుమీ. ఉద్యో. 4-68

“నవైత్వయ్యనృతం వదే”

సం. కా. ఉద్యో. 145-18

అటచేయి దే. వి.

హస్తతలము, చేతిక్రింది భాగము.

ఆ. కాంతమైన నొక్కకరము వొడమి యటచేయి సాచుటయును
జిత మద్భుతంబుఁ బొంద దాని దప్పుక చూచి య,య్యధిపు
కాహవగుట నాత్మ నెఱిగి. ఆను. 8-128

అటపీనుఁగు దే. వి.

1. మూర్ఖితమైన ప్రాణి.

ఉ ...విల్, ద్రుంచి తురంగ వక్త్రములఁ దూపులు నించి యలంచి
మేను నొప్పించినఁ దేరితోడ నటపీనుఁగు నీడిచికొంచుఁ జాతె
సే, నాంచల భూమికిం బెలుచ నత్తురగంబులు విహ్వలంబులై.

ద్రోణ. 2-74

2. కొఱప్రాణముతోనున్న ప్రాణి, కొనయాపిరితోనున్న ప్రాణి.

వ. ...పదంపడి యటపీనుఁగు లొఱలుటయును దానవ కలకలంబు
డిందుపడియె.

సౌ. పి. 1-202

అటపుదే. వి.

1. వ్యర్థభాషణము, తెలివిమాలిన మాట.

వ. ...తమ్మెఱుంగని దుష్టాత్ముల నడుమం గూర్చుండటయు నవ్వెం
గలివిత్తు లఱచు పీఠిడి యటపులకు వంకలొత్తి మాఱునెప్పుటయు
నొప్పకయుండు.

ఉద్యోగ, 8-285

2. అటచుట.

క. ...వికృతపు, టటపులతో రేగి కాకు లటచుట గంచె.

కర్ణ. 2-116

అటపొఱడు దే. వి. (✓అట)

సగముగూను.

క. అటపొఱడు కుఱుచ చేతులు, నొజవ శరీరంబు గలిగి.

ఆర. 2-184

అటవ దే. వి.

సాధువుగాని యావు.

క. అటవులనై నను నంపున, వెరవున.

విరా. 1-101

ఇది పాఠాంతరము.

అటవటలు దే. వి. బ.

ఖండఖండములు, ముక్కముక్కలు.

సీ. పటుభల్లనికరంబు పరింగినఁ బటియలై, యటవటలయ్యెడు సరద
ములును. ద్రోణ. 3-158

విణ.

భగ్నమైనది, ధ్వస్తమైనది.

సీ. ...చేవతల్ మనులు నతిప్రయత్నంబునఁ, గావించు దక్షయాగ.
మున శివుని, మఱచిన నయ్యజ్ఞ మటవటలై పోదె. అను. 5-388

అటవాయిగొను దే. అ. క్రి.

వెనుదీయు, జంకు.

సీ. ...తలలేటి యుర్వికి బలియొనర్తు, నని యదల్చినను వారటవాయి.
గొనక యప్పులుకులన్నియును రజ్జులుగఁ గొనుచుఁ.

మాస. 1-185.

‘అరవాయి’ అను పద మిక్కడతప్ప భారతమునందలి మిగిలిన ప్రయో
గములన్నియు లఘురేపముతోనే యున్నవి. శబ్దరత్నాకర సూర్యరా
యాంధ్రనిఘంటు కర్తలు లఘురేపము గల శబ్దమునే యిచ్చిరి. గాని
శకట రేఫయుక్త శబ్దము నొసంగలేదు. తి. ప. ప్ర. కోశమువారు మాత్ర
మిచ్చినారు. ముద్రణ ప్రమాదమా, సాధువా, విచార్యము.

అటసచ్చిపోవు దే. అ. క్రి.

సగము చచ్చు.

క. నిన్న యట సచ్చిపోయితి, వున్నయటయు నేడఁ దీర్చి యుడిపెద.

ఉద్యో. 4-341

అటగించు దే. అ. క్రి.

1. (తినిన పదార్థము) జీర్ణముచేయు.

సీ ...దరిద్రపుజనంబు, లొకటం దిని తాలు నటిగించుకొందురు,
భోజనంపన్నులు భోజనంబు -గీ- బూర్ణమునఁ జేయఁజాలరు.

కాంతి. 1-216

అటగించుకొను దే. అ. క్రి.

1. (తినిన పదార్థము) జీర్ణము చేసికొను.

చూ. అటగించు.

కాంతి. 1-216

అటముటి . దే. క్రి. విణ. ద్రు.

1. అనాలోచితముగా.

క. వెలువక సంకేతించిన, తెలుగున నయ్యెడకు నరుగుదెంచు నొకొ
కొందఱు దెచ్చునొకొ వెడలై, అటముటి వెలిపుచ్చునొకొ
రహస్యం బెల్లన్. విరా. 2-277

2. తోడ్తో, వెంటనే, శీఘ్రముగా, వేగముగా.

చ. ...యుధిష్ఠిరుం, డటిముటిఁ జంపె సారథిఁ దదశ్వములన్ వర
బాణపాడియై. విరా. 3-215

శ్లో. యతోయుధిష్ఠిరోరాజా త్వరమాణోమహారథః సం. విరా. 38-37

సీ. ...ఉత్కట శోకంబు గదిరిన, నటిముటి మేదిని నొటగువారు.
మౌన. 150

3. తటచుగా, దట్టముగా.

చ. ఉటుముచు నెల్లెడం బడుగు లుగ్రగతిం బడ ఘోరమూర్తియై
యటిముటి గప్పదెంచు విరియాభ్రము చాడ్చున. ద్రోణ. 1-89

వ. ...అశ్వశరీరంబులు గోసి పాటవైచి, వాడినేయుచు నుబ్బున.
గుట్టంబుల కుటికి బడలువడ నటిముటి విసరిన నోరవోయిన
సురియంజెంది యవలీలం గాలుబలంబుల వైబడి చక్కం.
జేయుచు భీష్మ. 2-71

4. ఉత్సాహముగా, పూనికగా.

చ. అటముటి నీ కుమారవరు లత్తటి నందఱు నా బకారివై, నుటక.
భీష్మ 2-293:

క. ముటిముటి చీకటి యప్పుడు, నటిముటి భటులుడుగ కడరి యని
సేయంగా, నెఱసి తల మెల్లయెడఁ గ్రిక్కిరిసిన మటి పాసి నిలిచి.
రింతను నంతన్. విరా. 3-195.

5. తల్పిబ్బుగా, తాటుమాటుగా, ఉచ్చావచముగా.

క. విటిగి భవత్సుత నివహం, బటిముటిఁ గనుకనిఁ జనంగ ననిట
సుతుం దే, దైట నెనచి వగచె నారం,దఱుఁ దనచేఁ జచ్చుటపుడు.

తప్పటకు గడున్.

భీష్మ. 2-390

క. ...ఉక్కటి బహుళ సైన్య మణిముఠి, బలదిన వాగంగ గాడు
బలియురకై నన్, కాంతి. 3-16; ద్రోణ. 4-168

6. అత్యంతము, మిక్కిలి.

క. మెఱుమథమర్దండము గుణ, మఱుమగ విశిఖకతి దొరుగ నొకటం
డఱుచై, పఱవ రుధిరంపు గాలువ, యఱిముఠి ఘనభుజుడు
ద్రోణుడడరె నరేంద్రుడా. ద్రోణ. 1-294

వ. అంచపిండు పేరాకలి సఱిముఠిం బెఱికినఁ గుఱుకులు గట్టిన
మృణాళవాళంబుల. విరా. 3-288

7. పూర్తిగా, నిండుగా.

క. తఱిమి తన మునుము సైన్యము, నుఱుమాడంగ గని సుయో
ధనఁడు మున్నుగ నే, దైత నీ యోధులు మార్కొని, యఱిముఠి
నొప్పించి పట్ట నమరి పొదివినన్. కర్ణ. 2-276

అంబు. దే. అ. క్రి.

1. నశించు, ఓడించు.

క. బలవంతుల బలమఱుగా. ఆది. 7-176

జన మఱియున్నన్. ఆది. 2-18

చ. కురుబల మేగుదెంచెనటె గోవుల బిట్టలుబిట్ట. విరా. 4-20

చ. చిఱునగవొప్ప గాండివము చెచ్చెర సజ్యముపేసి సేవ లుక్కఱ.
విరా. 5-148

2. చెడు, తొలగు.

ఆ. పనులు మరలె శత్రుబలములు పీనుగు, పెంటలయ్యె రాజుఁ
బెద్దదొరలు, జీర లొలువబడిరి సిగ్గటి బిరుదులు, వై చి రింక మగుడ
వలదె మనకు. విరా. 5-222

క. ఎఱుకలు విఱిగిన గురుడుని, తెఱుగునఁ దేజంబు నెడిన దినకరు
గతి నం,దఱు బంధులు దెగి విభవం, బఱి వెలవెలఁ బాటుచునికి
యది బ్రదుకగునే. స్త్రీ. 1-11

చ. ప్రియమతి యజ్ఞు నేనియు దరిద్రుని నేనియు విప్రుఁ గంధఁజేఁక,
యుభయలోక సౌఖ్యములు దవ్వఁగఁజేయు. ఆను. 5-6

అటుఁదెవులు దే. వి.

జయరోగము, క్షీణింపఁజేయు రోగము.

వ. ఆమ్మహాత్ముండు గోపించి యటుఁదెవులు గొనుమని శాపంబిచ్చిన
నయ్యోషధినాథుండ నానాటికిఁ గృకుండయ్యె. శల్వ. 2-148

సీ ...కుష్ఠముగల తనువు నాతఁ, డటుఁదెవుల్ గొన్నాతఁ డఖిల
వస్తువులను నమ్మెడు నతఁడు... -తే- పంక్తిదూషకు లంద్రు
పౌరవేంద్ర. ఆను. 3-175

అటుగుఁదెవులు- అటుఁదెవులు; అటుగు = క్షీణించు; అటుఁదెవులు = క్షీణింపఁ
జేయురోగము, జయరోగము. (మై చార్వాత్ ఉయా)

అటుగు దే. అ. క్రి.

1 జడఁగు, అడుగు, నశించు.

సీ. అద్దిరా నీకుఁ గ్రొవ్వలుగదే జాతుఁగా, కని తల సూపక
యడఁగువారు. విరా. 3-36

క. నీ, క్రొవ్వలుగదేని దలపడు మెవ్విధి జనితేని ననుచు నెత్తిన
భీతిన్. విరా. 4-71; ఆను. 3-800

2. క్షీణించు, తలుగు.

సీ. సత్యంబు నరులకు సంతీప్తమగు సత్యహాని నాయువు గడు నటిగి
పోవు, నాయువు తఱిగిన నల్పంబులగు విద్యలు. ఆర. 4-388

తే ...భీమసేనుడే జచ్చి చచ్చి, బలము లటుగ నా కర్ణుండు,
చూ. అటువు. ద్రోణ. 4-220

3. తినిన పదార్థము జీర్ణమగు.

ఉ. డక్కెను రాజ్యమంచు నకటా యిటు దమ్ముని భాగమీక నీ,వె
క్కటి మ్రింగఁ జూచె దది యెట్లగున్. ఉద్యో. 2-52

తే. ...అగ్నిమత్సహితులై కొనిన నలుగఁ జేయువాడ నాహార
మూల్ సిద్ధ మిదియు. ఆను. 3-198

అణుగమి దే. వ. క్రి. విశే.

తినిన పదార్థము జీర్ణము కాకపోవుట.

సీ. ఒక తటి మునివర్యు లొక్కటఁ బెక్కండ్ర, శ్రాద్ధముల్ నేయఁ
భోజ్యములు పెక్కు, అనుభవించుటఁ దమ కణుగమి పుట్టుట
యును పితృదేవతల్ సనిరి సోము కడకు. ఆను. 3-198.

అణుత వి. ఔ.

ఉపకంఠము, సమీపము.

వ. అమ్మడువు నణుత నొక్క పఱపు గల పొద యీఱమిం దూఱి
పొంచియుండితి. శల్య. 2-48.

“అణు” శబ్దమునకు ఔపవిభక్తిక రూపము.

అణుము స. క్రి.

ఒత్తిడిచేయు, బాధించు

వ. ...ఇప్పురుసునం బ్రతివీరుల నణుముటయు నప్పుడు పతంగుండు.
పశ్చిమాచల శృంగంబు మణుంగువడుటయుం జూచి గంగే
యుండు. భీష్మ. 2-405.

అ. క్రి.

1. యుద్ధముచేయు.

(విరాటునితో నుత్తరుఁ డర్జునుని విషయమై తెల్పుట)

క. మొగమోడఁ డితఁడు కౌరవ, జగతీశుఁడు విఠిగినపుడు జవమున
వెనుకం, దగిలి యిది జూదమాడఁగ, నగు నెడగా దణుమువలయు
ననియె నతనితోన్. విరా. 5-318.

2. విజృంభించు, చెలరేగు. (శ్రీకృష్ణుఁడు విదురునితో సంభాషించుట)

క. ఎఱుంగుదు నేను సుయోధను, కొఱగామియు నతనితోడఁగూడిన
నృపులం,దణుఁ బగ మనమున నిడికొని, యణుముటయును సంధి
పొసఁగ దనియు మహాత్మా. ఉద్యో. 3-237.

3. సాహసించు, తెగించు.

తే. ఎవ్వరికిఁ గాఁగ ధరణియు నెల్ల సుఖము, గోరెదము చార

లందఱు వీరె వచ్చి, ప్రాణములు నర్థములు నొల్లఁజాటుసేసి,
కయ్యమనఁ జావ నఱుముట గంటిగాదె. భీష్మ. 1-182

4. ప్రతిఘటించు, మార్కొను.

వ. ఏలినవార డఱుముటయును దొరలు తెగి తిరుగుటయు.

విరా. 5-207

చ. .. అమరావతగాతనయుతోడి రణంబునకున్ దశాధినాథులు నఱు
మంగఁ జూచు భీష్మ. 2-6

దే. వి.

ప్రతిఘటనము, ఎదుర్కొనుట, మార్కొనుట.

క. ఉఱక నరు డట్లు మైమఱు, వఱువుశ్శుగఁ జేసి లీల నంగములెల్లం,
బఱియలుగఁ జేయ వాతం, డఱు మెడలక మఱియు నేసె నధిక
రయమునన్. భీష్మ. 2-306

అణువది దే. సంఖ్య. ఔ.

అర్హది, అణుపదులు.

అణువది శరముల నన్నరు నంగంబులను, విరా. 5-108

తే. మున్నూట యణువదింటఁ బెంప మానుపాబ్బింబులై పేర్చియుండు.
శాంతి. 5-48

సీ. అమరసదీసూను నణువదింటను నేసి. విరా. 5-88

అణువదినాలుగు దే. స. ఔ.

అణుపదులపయి నాలుగు,

అణువది నాలుగు నారసముల నక్కిరిటి. భీష్మ. 3-51

అణువదివేపురు దే. స.

అణువదివేలమంది.

నివాత కవచుల నణువది వేపుర నిర్జించితి. ఉద్యో. 2-150

అణువదేను దే. స. ఔ.

అణుపదులపయి నయిదు.

అణువదేనేండ్లు ధరియింపం గలవాఁడు. విరా. 4-122

అఱువదేవురు. దే. స.

అఱువదేవులు నయిదుగురు.

దుర్జయులగు పీఠాధ్యపుర నివాసుల నఱువది వేపుర దేవారాకుల
వారాశీతీరంబునం బరిమార్చిరి, విరా. 4-148.

(అఱువదివేపురు- అని పాఠాంతరము)

అఱువు దే. అ. క్రి.

పగులు, ప్రయ్యు.

చ. అని పలుకంగ గౌతమ మహామని యచ్చటనుండి యంతయున్,
ఁని కలుపించి యేల యటు వీకను నోరఱువంగఁ జేలే దీ, అన
పతియే విధాతయును శక్రుఁడు నీకుఁడు నర్తకాంక్షివై, మనమున
శంకలేక యొక మానవు నింత నుతింప నేటికిన్-

ఇది ఆనందవారి పాఠము. దీనికి పాఠాంతరముగా ఆనందప్రతిలోనే
'నోరెరువంగ' అని యిచ్చిరి. అకాడమి, సలము ప్రతులలో 'వీకున. నోర
ఱుగంగ'- అనియున్నది. సం. ము- 'వీకున' అనుదానికి 'వీకను' 'వీకున'
అను బిందురహిత పాఠాంతరము లిచ్చిరేగాని 'అఱుగంగ' అనుదానికి
ఆనంద వారిచ్చిన పాఠముగాని పాఠాంతరముగాని ఈయలేదు. అనఁగా
సం. ము 'అఱుగంగ' అనుదానికి పాఠాంతరమేలేదు. మూలమును బట్టి
ఈ పదమునకు ఆకరము కనఁబడుటలేదు. పరికించిచూడ "అఱువంగ"
అనుదానికన్న "అఱుగంగ" అనునదే సమయోచితముగానున్నది- "అఱు
గంగ" అఱిగిపోవఁగా- ఒక వస్తువును ఎక్కువగా వాడిన దాని
రూప మె ట్లఱిగిపోవునో అట్లే అనఁబద్ధ ప్రలాపములు చేయుటచే నోరు
అఱిగిపోవునని భావము "నోరఱుగంగ" అనునది తిక్కనగారి తెలుఁగు
నుడికారము.

అఱువుళ్లు దే. వి. బ. (అఱువుడ - అఱువుళ్లు)

ఖండములు, తునుకలు.

క. అమెయిన వివిధ వర్ణ, స్తోమం బఱువుళ్ళు సేసి. విరా. 5-36.

క. ద్రోణుఁడు గోపించి తనుత్రాణం బఱువుళ్ళు సేసి. భీష్మ. 31-283.

క. చిఱునగవుతోడ మైమఱు, వఱువుళ్ళుగఁ జేసి యతని యంగము.

దోగం, బటపె రుధిరంబు.

కర్ణ. 8-300.

ఏకవచన ప్రయోగము భారతమునందుఁ గానరాదు.

అటువుళ్లు సేయు దే. స. క్రి.

ఖండించు, ముక్కలు సేయు.

“...చాపంబులు విటుచుచు, మైమటపు అటువుళ్లు సేయుచు.

ద్రోణ. 4-176.

అట్టాడు దే. అ. క్రి.

1. సమీపమునఁ దిరుగు, ఇటునటు తిరుగు, చుట్టిచుట్టి తిరుగు.

వ. ...అతండును సత్వహీనుండు గావున సత్వరుండై క్రమమ్రాతీ
ద్రౌపదియున్న యెడకుం జని యాసమీపఁ బున నట్టాడుచు నమ్మాన
పతితో నిట్లనియె

విరా. 2-42.

అట్టు + ఆడు = అట్టాడు.

అట్టావు దే. వి.

అడవియావు.

అట్టావులనునైన నలువున వెరవున

విరా. 1-101

ఇది పాఠాంతరము,

అట్టు దే. వి. బౌ.

1. మెడ, కంఠము.

అట్లట్ల చూచి కర్ణుడు.

కర్ణ. 3-127

వ. అమృతద్రవతి యట్లత్తి యాలోకించి.

కర్ణ. 2-119

సీ. శక్తి యాచార్యుని శక్తి నూయించుఁ బొమ్మని చూపఁజెల్లరు
నట్టులెత్తిరి.

ద్రోణ. 8-248

వ. అపగత ప్రాణంబై పడియున్న పాముం దన వింటికోపున నెత్తి
యమ్మని యటుతం దగులవైచి.

ఆది. 2-167

తే. ...ఒక్కఁవాడు తన యట్టుసాచి కాననములోన దీనుకొని మే
యఁగాఁ బెనువాన వచ్చె.

కాంతి. 8-83

2. వసువుల మెడ వంపు.

సీ. ఆరథికోత్తముఁ డచ్యుతుఁ జూచి ర,ధ్యమ్ములు మేనుల నలుఁగు
లుండ -తే- నురవడింపు వీరల సరకుగొనక, వీనినిప్పుడ యఱ్ఱులు
విడిచి తడవుము. ద్రోణ. 3-151

(జౌప విభక్తికములు పరమగునప్పుడు ఈ పదములోని క్రింది అకారము
నకు నిత్యముగను ఇతరత్ర వైకల్పికముగను లోపము వచ్చును.)

అల దే. విణ. (రూపాం. అల్ల)

1. ప్రసిద్ధిని దెల్పును.

ఉ చిత్తము లుల్లిసిల్లి నల సింహాకిశోరము లొక్కమై మదోన్మత్త
గజావళిం బొదువు మాడ్కి. ఉద్యో. 2-140

2. నిర్దేశమును దెల్పును.

చ. ...పార్థుఁ డాఁక కెటపోయితి నాఁ డల ఘోషయాత్రలో.
కర్ణ. 2-82

అలంకరణము సం. వి. అ. వ.

1. అలంకరించుట.

వ. పట్టణాలంకరణ ప్రముఖ నిఖం భద్ర విధానంబులు నేయించిరి.
విరా. 3-287

క. తరణి యపరాద్రి శిరః, స్ఫురణను నధికరణాలంకరణం బొన
రించుటయును. భీష్మ. 2-319

2. భూషణము.

క. వివిధాలంకరణంబుల, నవకాంతి వహించి, విరా. 5-383

అలంకరించు సం. స. క్రి.

1. అలంకారము సేయు, కై సేయు, సింగారించు.

వ. ...రేపకడ వనలక్ష్మి పురశ్రీ నలంకరించు వదువున నెడపడక
యెల్లెడల నిగుడు విభాత కునుమ కదంబ పరిమళంబుచు.
విరా. 2-240

2. అలంకారము గలదిగాఁ జేయు.

చ. ...యిట్టులను గ్రూకుటి ఫాల మలంకరింపఁగన్. విరా. 3-208

3. (అలంకారముగా) పెట్టు.

క. ...నధిపు చుట్టల, నలంకరించిరి విభూషణాంకుచ్ఛటలన్.

ఉద్యో. 4-127

4. వహించు, పూను.

సీ. అనిమిషాసుర యుద్ధమున నసురావళి, సమయించి వర్ణాశ్రమముల
నేర్పరించి భూమి యలంకరించి.

ద్రోణ. 2-205

5. అధిష్టించు.

వ. ...తదనంతరంబు యంబుజాపు డవరగిరిశిఖరం బలంకరించె.

కాంతి. 2-125

6. ప్రకాశింపజేయు.

వ. ...వార లభ్యావన యాజన విశేషంబుల నశేష దేశంబులు నలం
కరించుచుండి రట్టియెడ.

కాంతి. 6-803

అలంకారము సం. వి. అ. పుం.

1. భూషణము.

వ. ప్రాంతారమయ మనో జ్ఞానంబు రోల్లాస నిత్య లాలిత్వనకున్.

విరా. 1-82

2. కావ్యాలంకారములలో నొకటి.

విషమ కావ్యంబునుం బోలె నస్పష్టాలంకారంబును. విరా. 2-825

ఇవి ; 1. శబ్దనిష్ఠమగు అనుప్రాసాదులు 2) అర్థ నిష్ఠమగు ఉపమానా
దులు 3. ఉభయ (శబ్దార్థ) నిష్ఠమగు పునరుక్తవదానాదులు- అని
ప్రతివిధములు.

అలంకారుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అలంకారము గలవాడు.

అట్టి కౌర్యాలంకారు మహాత్ము.

ఉద్యో. 2-145

అలంకృత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అలంకారము చేయఁబడినది.

వ. ...అమృతహాసవంబున నలంకృతయై యున్న యంబయు నంబి

కయు నంతాలికయు ననుముద్దయల ముప్పురంబట్టి. ఉద్యో. 4-274.

కన్యల నలంకృతలఁ జేసి...

ద్రోణ. 2-202.

అలంకృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అలంకరింపఁబడినది.

వ. కృష్ణఁ డరిగి యలంకృతమైన నిజపురము సొచ్చునప్పుడు.

అశ్వ. 8-119.

అలంకృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అలంకారము.

తే. లోకములకు మూఱి, కుజ్జ్వలాలంకృతియుఁ బెంపు నొసఁగినట్టి,
యమలతరమూర్తి యగుఁ దేవి.

ఆను. 2-114

అలంకృతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అలంకరింపఁబడినవాఁడు.

వ. ...చారలం దోడ్కొని చని... యంగ రాగ మాల్కాభరణంబుల
నలంకృతులం జేసినం.

విరా. 8-155

2. అలంకారము చేసికొనినవాఁడు.

వ. ...మత్స్య మహీనాథుండు... లగ్నం బాసన్నం బగుచు వచ్చెవని
ధర్మతనయున కెఱింగింపం బనిచిన నతండు ననుజ సహితంబుగా
నలంకృతుండై.

విరా. 5-899.

అలంక్రియ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అలంకారము.

మత్తకోకిల. సంగరాంగణ భూమికిం దమ చాగు భావ మలంక్రియా,
సంగతిం గలిగింక.

స్త్రీ. 2-144

అలంఘనీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉల్లంఘింపరానిది, చాటరానిది.

వ. .. ఇతని (వాసుదేవుఁడు) వచనం బవశ్యంబు నలంఘనీయం బనిన
విని జనార్దనుండు సంజయున కిట్లనియె.

ఉద్యో. 1-885.

అలంఘితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జవదాటఁబడనిది, అతిక్రమింపబడనిది.

ఆ. ధర్మరతులు నర్థనిర్మాణ చతురులు, తౌల్య రహితులును నలం
ఘితాజ్ఞులును సునీతి నిపుణులును గుణజాలు నగు, పరిజనములఁ
బెనువుపతికి హితము. కాంతి. 2-189

అలంఘ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. జవదాటరానిది, ఉల్లఃఘింపరానిది.

సీ ఇట్టి రత్నము వీరికిఁ జాలుదునె ముని, నాయక నీ పచనం బలంఘ్య
మగుట దీని నీకు నర్పించితిని. సౌప్తి. 2-78

2. లఘింప నలవికానిది, దాట శక్యముగానిది.

స్రగ్ధర : ...దుర్వార వారోఘగంభీ, రాలంఘ్య ప్రాణవేగం బగుచు
బహుతరాయామ విస్తారమై బిట్టాలోకింపఁగ నుగ్రఁబగు ఒలనిధి
నంతంతటం గంటి మంతన్. ఆర. 7-16

అలంబతీర్థము సం. వి. అ. న.

1. ఒకానొక పవిత్ర త్రేత్రము.

క. కనక వ్రతతీ తతులం, బెఁగిన సురభూరుహములఁ బెద్దయు బెడఁ
గై, తనరిన యలంబు తీర్థంబున కరిగె. ఆది. 2-70
వివరమునకై చూ. ఆది. 2-63 మొదలు 78 వఱకు.

అలంబసుండు సం. వి. అ. పుం.

బకుని తమ్ముడ.

అసురేంద్రు లగు నలంబప హలాయధులును. భీష్మ. 1-95

వీనికి 'అలంబసుండు' అనియుఁ బేరు గలదు. చూ. అలంబసుండు.

అలంబున సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఒకానొక అప్పరస్త్రీ. చూ. వివరము.

శల్య. 2-203

అలంబసుండు సం. వి. అ. పుం.

1. బకాసురునకుఁ దమ్ముడు, కిమ్మీరుని తరువాతివాడు.

ఇతఁడు ఘటోత్కచునితోఁ బోరి మరణించెను. ద్రోణ. 3-259; 268.

2. ఒకావొక రాజు, దుర్యోధను పక్షమువాఁడు, ఇతఁడు సాత్యకితో యుద్ధముచేసి యతనిచేఁ జచ్చెను. ద్రోణ. 4-252; 253

3 జటాసురుని కొడుకు, ఇతఁడు కురుపాండవ యుద్ధ సమయంబునఁ గురురాజుఁజేరి తనకుఁ బాండవులదెసఁ బూర్వవైరము గల దనియు నందుచే నతనికిఁ బ్రియంబుగా వారిని వారివారిని వధిం చెదననియుఁ బలికి యతని పక్షముఁజేరి ఘటోత్కచునితోఁ బోరి మరణించెను. ద్రోణ. 5-203

అలంక దే. వి.

ఒక విధమైన కుండ, భాండ విశేషము.

సీ. కలశములును, నల,కులుఁ గాఁగులు నాదిగాఁగల పాండవులును.

అశ్వ. 3-156

(శ-ర; సూ. ఆ. నిఘంటువులలో దీనియం దఱచున్న లేదు)

అలంగు; అలంగు దే. అ. క్రి.

శ్రమపడు, అలయు.

ఉ. ఎండకు వానకోప్పి తన యిల్లు ప్రవాసపుఁ జోటుచాక యా, కొండు నలంగునున్ నిదురకుం దఱిదప్పెడు దప్పివుట్టె నొక్కం డన యెట్లొకో యనక. విరా. 1-185

అలంచు; అలంచు దే. స. క్రి.

1. శ్రమపెట్టు, వేధించు, పీడించు.

క. రమ్మింద్రపదవి పేకొని, మమ్మెల్లరు నరయు మనిన మానవపతి నా, కమ్మహిమకుఁ దగు మాహాత్మ్యము గలదె నన్ను నేల యల చెద రనినన్. ఉద్యో. 1-145

వ. దుశ్శాసన వికర్ణ చిత్రసేనులతో సుఖద్రాసూనునకు మహాయుద్ధం బయ్యె నందు వారల నందఱ నా సంక్రందనపాత్రుడు వికఠులం జేసి వృకోదరువచరంబులు దలంచి యలంచుచుండెం గాని సమయింపడయ్యె. భీష్మ. 3-46

2. కలఁతపెట్టు.

క. పెరయ్యాగల గళిఁ గవియఁచు, బొరిఁబొరిఁ గడుఁ దురుల పగిదిఁ
బొడుపుచు నెరకై, వెరవుఁ గాకలుఁ గ్రోఁతులు, బరువడిఁ
జీకాకు పఱుచు భంగి నలఁచుచున్. ద్రోణ. 1-258

క. దైన్యము చి, త్ర మ్మలపంగఁ కురుక్షేత్రమ్మనకుం జనియె
నరుఁడు ధరణీనాథా. మౌస. 1-189; స్త్రీ. 2-15

అలఁత; అలంత దే. వి.

1. దుఃఖము, బాధ.

సీ. కదిసిన యత్తెనఁ గౌఁగిలింపఁ గడంగి యరసి బొంకై నను నలఁత
నొందు. విరా. 2-401

క. మున్నిట్టి తెలుగు శోకంబెన్నఁడు దా ననుభవించి యెఱుంగదకట
నేఁ, డన్నెలఁత యఁత పెల్లన, నెన్నియవస్థలకు వచ్చి యెట్ల
య్యెడినో. సౌప్తి. 1-19

సీ. అసేమిషనాథుఁ డిచ్చిన శక్తి యర్జును, సమయింపఁ గర్ణుండు సంగ్ర
హించెఁ, నదియున్నదాన నయ్యాపద వాదెల్లెనేని నయ్యలఁత
నహింపవశమె. ద్రోణ. 5-281

శ్లో. తతోభవే త్రై వ్యసామ్ ఘోరమ్ భరతసత్తమ. ద్రోణ. 184-62

2. ఆపద.

సీ. ఆమరుల యీలువు టాండ్రను తెఱవట్టి తఖల లోకములకు నలఁత
నేసి ఆర. 7-81

అలఁతి; అలంతి దే. విణ.

1. సూక్ష్మము, చిన్నది, కొలఁదిపాటిది.

తే. ... పెక్కండ్రు రఖల దిశలఁ, బొదివి యతని కరంబువఁ బొలుచు
చక్రమలఁతి తునియలుగా నేసి రాగ్రహమున. ద్రోణ. 2-118

అ. హరి సహస్రశీర్షుఁ బరమ సహస్రాక్షు, వేదమయు సహస్రపాదు
నలఁతు, లైన వారికంటె నలఁతి పెద్దలకును, జాలఁబెద్దయగు
దయాళుఁ గొలుతు. కాంతి. 2-21

క. సరసన సాశ్నకి రుచిరపు,టరదంబునఁ జనియె నెనుక నలఁతి రథ
ముపై, నదిగె సుఖద్రయు. అశ్వ. ౩-28

2. స్వల్పము.

క. ఇన్నగమునందు గాండివమున్నది యదిగాని మద్భుతోదేక విలా,
సోన్నతి కోర్వపు పెద్దయు, నన్నవ లీలిండ్లు గుఱుచ లలఁతి బం
బుల్. విరా. 4-105

3. సన్నమైనది (కంఠస్వరము)

తే. నావుడు ననుసిగ్గు గదిరి యాననము వాంచి, యలఁతి యెలుఁగున
నిట్లను నా లతాంగి. ఆను. 1-50

4. వశము, శక్యము.

వ. ...పుత్రశోకం బడరి యలఁతిగాని యలఁతఁబెట్ట నూరకుండి
యక్కరవ రాజపత్ని పన్ననాభుదెసఁ గనుంగొని శోధోద్దీపితయై.
స్త్రీ. 2-158

వి.

అల్పమైన ప్రయత్నము.

ఆ. ధర్మపుత్రు భాగ్య మలఁతి బోవు నెట్లు. ద్రోణ. 1-91

5. అందుబాటులో నున్నవాఁడు, లోకువయైనవాఁడు.

చూ. చేయలఁతి

అలఁతిగానియలఁత దే.

భరింప శక్యముగాని బాధ.

ప. పుత్రశోకం బడరి యలఁతిగాని యలఁతఁబెట్ట నూరకుండి.

స్త్రీ 2-158

అలఁతిఁబోవు; అలఁతింబోవు దే. స. క్రి.

అల్పమైన ప్రయత్నముచే జక్కఁబడు.

సీ. పరుకురామునిచేతఁ బడసినవాఁడు బ్రహ్మస్త్రింబు సర్పముభాస్త్రి
మలఁతిఁ బోవునె. కర్ణ. 1-42

ఆ. ఆ ధర్మపుత్రు భాగ్య మలఁతిఁబోవు నెట్లు.

ద్రోణ. 1-91

మానిని. ...యిప్పుని యి, మ్రోదివి సేనలకుం గురుకోటికి మృత్యువుగాన
నిజం బలంతింబోదని యాడరె. స్త్రీ. 2-31

సీ. మనసేర మున్నవమానపాటు, దుఃఖపాటు గతిగి తొడరంగ వచ్చిన,
వారుగాన యలంతిబోదు ప్రాణ మానపడక. ఉద్యో. 4-257

మ. అలంతి బోరు మథారథుల్ ద్రుపద మత్స్యధీశులు.
ఉద్యో. 4-261

అలంతినగవు; అలంతినవ్వు; అలంతినవ్వు దే. వి.

చిఱునవ్వు, మందహాసము.

క. ...అలంతి నగవు, నినుపారెడి చూడ్కి వారి నెమ్మొగములపై ...
అశ్వ. 3-145

తే. ...అలంతి నగవు చెఱువు మొగమున కొక క్రొత్త పొలుపొనర్చ
ఉద్యో 3-384

అలంతి న విగ్రహమడి చెలువు నొసంగ. అను. 4-419

అలరు మొగంబున నలంతి నప్పుకాంతి దళుకొత్త శల్భ. 2-838

అలంతులబోవు; అలంతులబోవు; అలంతులబోవు దే. స. క్రి.

కొలది ప్రయత్నములచే జక్కబడు.

సీ. .. సాత్యకి యలంతుల బోయెడువాడె. ఉద్యో. 1-288

అలంతుల బోక గలుగు నెట్టులు. ఉద్యో. 3-205

ఉ. ...యీ, కావరమైన కీచకుడు కామని పీడితుడై యలంతులం
బోవక. విరా. 2-228

వ. చూడం బిన్నవాడుగాని యలంతులం బోయెడువాడు గాడు.
ద్రోణ 2-104

అలంకర; అలంకర దే. స. క్రి.

పూయు, రాచు.

సీ. కలపంబు లభిరవ గంధంబులుగఁ గూర్చి. తనువున నలంకర
ననువుగాఁ విరా. 1-107

ఆ. నాడు దోర్దండముల చందనం బింది, కుసుమదామముల్ సుట్టి.
అశ్. 1-19

అలఁదురు; అలఁదురు దే. అ. క్రి.

1. దుఃఖించు, పరితపించు, ఏడ్చు.

వ. వాని దెసం జింత యావంత వలన దమ్మాటలు విడుపుమని
యూఱడిల్లం బలికి దుర్దశల నలందురు నవ్వెలంది డెందంబు కుందు
వాపం దలంచి యిట్టనియె. విరా. 2-288

చ. తలరు నలందురు నవయుఁ దాప భరంబున వెచ్చనూర్పు,
విరా. 2-298.

చ. ఇటు దగునయ్య శూరులకునెల్లను బోకడ యిట్లుకాదె యే,మిటికి
నలందురన్. ద్రోణ. 2-257

2. కలఁతజెందు, ఊభమునొందు.

ఆ. పట్టి యతఁడు దనదు వైచీర యాస్తర,ణంబుసేసి భూస్థలంబునందుఁ,
బెట్టె మానసములు పెద్దయు నలదురి యర్జునాది సోదరాలి వొదిలె.
అశ్వ. 1-4.

లయగ్రాహి : ప్రోషితుల డెందము లలందురఁగ మందమలయానిల
మమందగతి వీచెన్. ఆది. 5-139

3. కృశించు.

వ. ...కండర్ప దర్పంబున నలందురి వందుదు ననిన. విరా. 2-48

అలక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. కుజేరుని పట్టణము.

ఆ. ...నాతఁ డతి రయమున ముట్టె నలకఁ గుజేరుండు, ననికి వెడలఁ
నిజబలాన్నితముగ. శాంతి. 2-321

అలక(ము) సం. వి. అ. పుం. న.

(బహువచనము నందే దీనికిఁ బ్రయోగములు కనఁబడుచున్నవి)

సెటివెండ్రుక, కుటిలకుంతలము.

సీ. ఖచరకాంతల యలకములందుఁగెం ధూళి యకులవై పుప్పొడి.
ననుకరించు. భీష్మ. 1-242

సీ. ...నుదుటి పెం పలకలఁ బొదువఁ బడఁగ. విరా. 1-228.

అలజడితుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చూడబడనివాడు.

అన్యులచేత నలజితుండనై వచ్చితి.

ఆర. 2-46

అలఘుండు సం. విణ. ఉ. పుం.

గొప్పవాడు.

చ. ...నే, దలఘుండు గుంభసంభవుని నాగు భవత్పరిరక్షణార్థమై.

ద్రోణ. 1-227, శాంతి. 3-491.

అలఘువు సం. విణ. ఉ. ఘ్వి. ఉ.

గొప్పది.

క. అలఘుతనుస్త్రిసనాథ హరిహరనాథ.

విరా. 1-40; అశ్వ. 4-155

అలజడి దే. వి.

1. బాధ, శ్రమము, క్లేశము.

సీ. కుంభసంభవునికై హోరదుర్గముల లో, పాముద్ర యలజడిపాలు
గాదె. విరా. 2-284.

క. నీ వలనను భక్తి స్నేహవేశము గలిగి కూరుడై యలజడికిం,
దా వినువని సత్కులజం, గావింపుము సైన్య విభునిగాఁ గురు
ముఖ్య. ఆశ్ర. 1-85

క. అలజళ్ళు దీని వలనం, గలిగెడు నో.

అశ్వ. 4-155

2. హాని, నష్టము.

వ. ...ధర్మపుత్రుండు కురుక్షేత్రంబు దఱియంజొచ్చి ఋష్యాశ్రమం
బులకు దేవతాయతనంబులకు నలజడి గాకుండం బరిహారంబు
సేయుచు. ఉద్యో. 4-180

3. ఆపద, కష్టము.

ఆ. ఇదియకాని చేయ నెద్ది యే నమచు నిర్బంధవృత్తి దలపు పట్టు
కొనిన, నట్టివాని కెందు నలజడి వాటిల్లు. ఉద్యో. 3-305

క. కులశీలోన్నతియు విని, శృల కరుణారతియు ధర్మ సంగమా

మఱియుం, గల మనకు నివ్విధంబున, నలఱడి వచ్చుటకు మూల
మది యెయ్యదియో. ఆర. 7-381

అలఱడిఁబెట్టు దే. స. క్రి. (✓అలఱడి)

బాధ నొందించు, క్లేశపఱచు.

వ. ...నా దగు శాంతియు దాంతియుఁ జెల్లించి నన్నలఱడిఁ బెట్టక
పోరినంబుడిగి... ఉద్యో. 1-377

అలఱడిపాటు దే. వి. (✓అలఱడిపడు)

అలఱడిపడుట (ఇచ్చట నష్టము. కష్టము)

సీ ...కార్యమునఁ బరాక్రమమునఁ దా నలఱడిపాటు దుష్కర్మ
సరణిఁ బొరయకునికి. ఆను. 2-64

అలఱడిపడు (పడు) దే. అ. క్రి. (✓అలఱడి)

అలఱడినొందు.

సీ. ఏ వింటు విజయుఁ డనేక యుద్ధంబుల నలఱడి పడుట. అశ్వ. 4-152

అలఱిము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁబడనది.

వ. అలఱి ప్రతిపచనయై మీ తల్లిదండ్రు లెవ్వరని యక్కుమారుల
నడిగిన. ఆది. 3-184

అలఱిలాభాదిత్రితయము సం. సమ.

1. అలఱి లాభము (లభింపనిది లభించుట) 2. అలఱివృద్ధి (లభించినది వృద్ధి
పొందుట) 3. యథార్హతార్థ ప్రతిపాదనము (ఈ రెంటి విషయమున
తగిన రీతిని అర్థమును సమకూర్చుట)

వ. విప్రలబ్ధేత ననశాసితుఁడయిన రాజునకు నలఱి లాభాది
త్రితయంబు సంపన్నంబగు ఆర 1-202

“అలఱి లాభాది చతుష్టయము” అని పాఠాంతరము కాని మూలమున
త్రితయమే చెప్పఁబడినది.

శ్లో. అలఱిశ్చ చ లాభాయ లఱిన్మ పరివృద్ధయే

అలఱి లాభాయ చ లఱివృద్ధయే యథార్హతార్థప్రతిపాదనాయ.

అలమట దే. వి.

1. దురవస్థ, కష్టము, శాధ.

ఆ. పడుచు వీరక టాడ్చి పట్టి యాడెడునట్టి, పులుగు చందమయ్యె
నలఁప నా య, వస్థ యెందుఁ జొచ్చువాఁడ నీ యలమట, దీర్ప
నెవ్వ రింక దిక్కుగలరు. కర్ణ. 1-84

క, తిలకాదులఁ గంతులచే, నలమటఁ బడువారు.

ఆను, 5-101; ఆను, 5-144; ఆర. 1-218

2, దుఃఖము,

క, తననారు పెక్కండ్రు వొలిసిన యలమట మునిఁగి, కర్ణ, 1-17

అలమటఁబడు; అలమటపడు దే. అ. క్రి. (✓అలమట)

అలమటన జొందు,

తే. ...అనాథయై దీనికి నంతరంగ, మలదురక తల్లడిల్లక యారట
మున, నుడక కలమటఁ బడక యెట్లందుఁ జెవును. ఆశ్ర, 2-168

అలమికొను దే. న. క్రి.

1 ఆక్రమించు,

క, ...సెజ్జపై మే నిడి య, శ్రులు గ్రమ్మచున్న యవ్విభుఁ, డలమట
గ్రొత్తయి మనసు నలమి కొనంగన్, మాస. 106

2, తెలిసికొను, అధిగమించు.

తే. వినుము పూచాదికము లైదు మనసు బుద్ధి, యొక యధిష్ఠానమున
నుండియును నెఱుంగ, యబల యొందొంటి విషయంబు నలమి
కొనంగ. ఆశ్వ. 2-27

అ. క్రి.

3. పీడితమగు, మిశితమగు.

క. అలమికొని యొందొరుల ప్రో, పులఁ బ్రాపుల నెలమిఁ జొంది బహు
జ్ఞాతులు నెమ్మిఁగూడి తామర, కొలని క్రియన్ నిరికిఁ బట్టగుదు
రుజ్జ్వలులై. ఉద్యో. 2-87

4. ప్రసరించు, వ్యాపించు.

మహాప్రగర్భ. సాధుల్, హసిత స్వాంతంబులం బెల్లలమికొనంగ

నత్యాదరోత్కర్ష ముత్.

స్వర్గ. 34

అ. నారచీరయేని చారుచీనాంబరం, బైనఁ గట్టికొనిన యపుడు
హృదయ, మొప్పు దొప్పు సనఁయుండు రూపాదుల, నలవి
కొనవు చతురాదికముల. కాంతి. 4-80

అలము దే. అ. క్రి.

వ్యాపించు, ప్రసరించు.

చ. సులభమొ దుర్లభంబొ యని చూడ నెఱుంగవు గన్నదానివై,
నలముదు కామమా. కాంతి. 4-51

అలయించు దే. స. క్రి.

నొప్పించు, కారించు.

అ. అంపగముల గురుని నలయించి కడచి యిం, ద్రజుని కొడుకు మొగ్గ
రంబు సొచ్చె. ద్రోణ. 2-17

అ. పులుగుఁ ద్రాటఁబట్టి యలయించి యాడెడు, బాలునట్లపోతె
తాఁగుడఁడఁ, గడఁగి కృష్ణ ననుజఁ గారించుచున్నవాఁ, డతని
బొదువుఁ డితని కడ్డు పడఁడు. ద్రోణ. 3-278

అలయు దే. అ. క్రి.

1. విసుగు, వేసారు.

ఉ. ఒల్లరు రాజు దేవులును నొడ్డులు రాచిన చందనంబు మే, నెల్లఁ
జెమర్చఁగా నలయ కేను శ్రమంపడి నిల్చినిల్చి య,ల్లల్లన
మార్దవం బొనరునట్లుగ నెట్టకు వేని రాచి మీ, తల్లికి భక్తిఁబెట్టెడు
విధంబునఁ బెట్టుదు బ్రహ్మ దిట్టుదున్. విరా. 2-220

చ. అలయక నాఁడు నాఁటికి లతాంగి యహ్వర్వములైన భోజనం,
బులు గడు భక్తిఁ బెట్టుచు. ఆది. 8-188, ఆర. 1-234

2. శ్రమపడు డమ్యు.

చ. తలరు నలందురున్ నవయుఁ దాపభరంబున వెచ్చమార్పు మే,
నలయఁగ నొల్లఁబోవు వెగడందుఁ గలంగుఁ బరిభ్రమించు

విరా 2-298

3. బడలికఁజెందు, అలసట పొందు.

తే. ఎప్పు డెయ్యడ నేమిట నెట్టు లరయ,వలసె నమ్మెయి వాగయు
మలసి డస్సి, నొచ్చియైరను నేమట కిచ్చు దలఁచి, తడమి వాచేత.
దీవన వడయుచుమ్మ. విరా. 2-214

(ఇందు “అలసి” అనుదానికి మాటుగా “అరసి” అని సం.ము. అకాడమి
ప్రతి. సం.ము. న “అలసి” పాఠాంతరము. ఇది తిక్కనగారి స్వతంత్ర
రచన. “అరసి, అలసి” రెండింటిలో ఏది స్వారస్యమగునో పాఠకులే నిర్ణే
తలు).

4. తడయు, విలంబముచేయు.

ఉ. హలధరునిం దలంచి మునులాడిన మాట తెఱంగు దప్పరం,
చలయక తత్ప్రదేశమున నారసికాంచి తదీయ దేహమున్, వలయు
తెఱంగునం బరమ వహ్నికి నాహుతి సేసెనయ్య మౌస, 172

5 సంభ్రమించు

క. ...నీ, వరదము సననిమ్ము నేటియని కలయకుమీ, ద్రోణ. 4-83
శ్లో. నసంభ్రమో మే వాగ్దేయ విద్యతే సత్యవిక్రమ.

సం. భా. ద్రోణ. 119-18

6. కోపగించు.

క. అలుకఁదనంబున విప్రున, కలుగఁగాఁ దగదు గురుఁడునై
యున్నాఁ డం, చలయక కలంచితిఁ గా కిటు, నిలు మీ నీరణము
సేత నిజమగునేనిన్. ఉద్యో. 4-912

7. బాధపడు, నొచ్చు.

నీ. ...వేదలై పెంచుట కలయంగఁ జెల్లు పుట్టుదురు ప్రజలెంతయు
సిరి గలవాఁడు గోరంగఁ బుట్టరు. కాంతి. 1-219

అ. ఆలయ విసువఁగాదు తలకొని యమనియ,మాదు తెనిమిదియును
నభ్యసింపఁగా విచార మెలయు, కాంతి. 4-127

8 వగచు, చింతిల్లు

వ. ...వను...గౌతముండ... కామలోలత్వంబున బోయత యిల్లా

లుగా బోయలం గలసియుండి పేదటికంబునకు నలసి బే హారంబు
వెంట నొక్కసాతుం గూడి పరచేశంబున కరగుచోట గిరి గహన
దుర్గమ ప్రదేశంబున. శాంతి, 3-480

అలరారు దే. అ. క్రి. (✓అలరు)

1. కలుగు.

ఉ. తక్కుటి వారలుం గని ముదం బలరారంగఁ గౌఁగించుచున్,
విరా. 5-265

2. ఒప్పు, శోభిల్లు,

వ. వేలువేట రథ కరి తురగ దాన దాసీజనంబుల నొసంగి పద్మ
నాభుండు పొండవులుం దానునుం గలసి సంతసంబున నలరారు
చుండె. విరా. 5-878

అలరించు దే. స. క్రి. (✓అలరు, అలరుచు)

1. సంతోషపెట్టు.

క. శ్రాత స్మార్త నిమిత్త, జ్యోతిర్విద్యలు వహించి యోగ్యసమయ
సంజాత ప్రాగల్భ్యఁడనై, చాతుర్యము మెఱసి మానసం బల
రింతున్. విరా. 1-70

2. కలిగించు.

శా. లీలం గేల నమర్చి మత్తగజకేశీ సుందరోల్లాస మా, భీలత్వం బల
రింపఁ ద్రిప్పుఁ జదలం బృధ్వీస్థలిన్ వైచు. కర్ణ. 3-210

3. కనఁబఱచు (శల్య యుద్ధము)

ఉ. వాలి యతండు కాహువిభవం బలరించినఁ జేర్చి రాద్రతం, గూలు
గజంబులుం గెడయు గుఱ్ఱపు తండముఁ ద్రెళ్లు తేరులుం,
శల్య. 1-155

అలరు దే. అ. క్రి.

1. సంతోషించు, ఆనందించు.

క. అని రచనా కౌతుకమునఁ మన మలరంగ నీ ప్రబంధమండలి
కధినా, ధునిగా నే పురుషునిఁ బేర్కొనువాడనొ. విరా. 1-8

ఆ. పలువు రవనిపతులు, గవిసిరవుడు తేరుగములతో వడి భవ,త్పాత్రు.
మీద నీదు పుత్రు లలర. ద్రోణ. 2-83

సీ. ...జశీర్వాదములు గ్రమమున, నర్మిలి పెంపున నలరు మనఃబుతో
వేర్వేట నిచ్చె నా వీరజనని. అశ్ర. 2-148

2. (పుష్పము) విరియు, విచ్చు.

క. ఇమ్మెయిని నభిక పరితా,పమ్మనఁ బడు సూతు హృదయ పద్మం
బలరఁ, దమ్మికోలంకులు మొగుడ వ,చమ్మలు సోలంగ దివస
నాథుఁడు గ్రుంకెన్. విరా. 2-816

3. పూచు, పుష్పించు.

సీ. అతని మేను పెల్లలరిన మోదువు, తెఱఁగుగాఁ జేసిన ద్రోణ. 3-259
శ్లో. స విద్ధో బహుభిర్భాషైర్మిల్లాంజనచయోపమః
శుశుభౌ సర్వతో రాజన్ ప్రపుల్ల ఇవ కింకుకః. ద్రోణ 108-21

4. వికాసము పొందు, శోభాయుక్తమగు.

వ. ...హలాయుధుండు సనురెంచిన నె,మ్మనము దెలివొందె మూపులు.
దనరె మొగం బలరె నీదు తనయున కధిపా. శల్య 2-228

5. ఒప్పు, మెఱయు.

ఓ. ...అరిప్రకరఁబులు వేరువేట యు,ద్ధింద భుజాబలం బలరఁ
దాఁకిన. విరా. 8-168

క. ...శ,త్రుంతపుఁ డోసరిల కాజి దోహల మలరం, గౌతేయు
తోడఁ గలపడి, విరా. 5-75

క. త్రైలోక్యఁబును దనకు వశగతంబు సేసె ధగ్ధం బలరన్.
కాంతి. 3-132

6. కలుగు, ఉదయించు.

క. ...అ,వ్వనజాతు లెట్ట నెరలోపు నతని వీక్షించి యార్చి బరవస
మలరన్. ద్రోణ. 3-178

వ. నీవు నగర రక్షకై నిలుపు మని నెయ్యం బలర విదుర సమేతం
బుగా నిలిపి. అశ్వ. 3-158

7. స్పష్టపడు, బోధపడు.

తే ...అమృహాను,భావయిట్లని చెప్పెఁ దద్భావ మలర.

ఆను. 3-335

8. ప్రజ్వరిల్లు, వెలుగొందు.

గీ. ...హోమ, మాచరించిరి యాజకు లగ్ని యలర, ఆను. 5-469

వి.

పుష్పము.

క, విను మలరునఁ దేనియఁ గొను గతి.

శాంతి, 3-460

అలరుఁదేనియ దే. వి.

పూఁదేనె,

సీ. అలరు తేనియ గ్రోలి యన్ను సోలఁబుల, మరియు తేఁటల నను

ప్రమోత యింపు.

ఆను. 1-192

అలరుఁబోఁడి దే. వి. (✓అలరు) బ. అలిరుబోడులు, అలరుబోండ్లు.

అలరు బోండ్లు, అలరుబోడి, స్త్రీ, పుష్పమువలె మనోజ్ఞురాఁగు స్త్రీ.

తే. ...నైరింప నోపఁ బచ్చ, విలుతు తూపుల తాకున కలరఁబోఁడి.

విరా. 2-53

అలరు విలుతుఁడు దే. వి.

పుష్పధన్వఁడు-మన్మథుఁడు. (పూవు బాణముగాఁ గలవాఁడు)

ఆ. అలరువిలుతుని పూవు టమ్మవోలె.

విరా. 1-245

అలర్కుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక రాజు.

చూ. వివరము.

అశ్వ. 2-81

అలిపడు దే. అ. క్రి.

1. అభ్యస్తమగు, అబ్బు, పట్టువడు.

చ. నృపవయవిద్యకుం దగిన నే ర్పలవడ్డది కొంతకొంత.

విరా. 1-197

సీ. సత్యంబు దాంతియు శాచంబు శాంతియు నలవడి యెవ్వని

యందు వెలయు.

కాంతి 2-151

2. స్వాధీశమగు, వశమగు.

క. నరనాథుఁ గొలిచి యలవడఁ దిరిగితి నాకేమి యనుచు

విరా. 1-122

3. ఏరుపడు.

వ. ...తదనుగ్రహంబునఁ బాండవాగ్రజుండున్న యునికిక సన్నాధ్యక్ష
రూపం బలవడి ధాతుపటండకమండలుకృతమూర్తి యయ్యె.

విరా. 1-184॥ కాంతి. 1-880

4. ఒప్పు.

క. వలపలి దిక్కున కించుక, మలగంగాఁ దుఱుమిడి కలుమాపుడుఁ
బుట్టం, బలవడఁ గట్టి జరర వ, ల్కలమున సెప్పిగుఁ జన్నగవఁ
గప్పి తగన్.

విరా. 1-291

క. తల చక్క ముడిచికొని ద్రిం, డలవడ బంధించి పోరి కమరినిలుపు.

శల్య. 2-106, ఆశ్ర. 2-27

5. సరిపడు, అర్థమగు, తగు.

ఆ. అంతిపురము చరిత కలవడ మెలఁగుచు, నుండె నవ్వధూటియును
ముదమున.

విరా. 1-330

క. విను నా కీర్తి జగంబులఁ, బొమగుపడియె నీవు భువనపూజిత
వృత్తిం, బనుపడితి గానఁ దగు నీ, యనల వదవి నీక నాకు నల
వడ దింకన్.

ఆర. 5-152

6. ఉండు.

క. పిలుచుటయు నతఁడు కాప్పము, లొలుకఁగ గాండివము వెట్టి
యొయ్యన చనినం, దంగడ తూపులు సెజ్జకు, నలవడఁ బెట్టుమని
భీష్ముఁ డాతని బనిచెన్.

భీష్మ. 3-421

7. నిద్రించు, నెఱవేలు,

క. ...మనం, బుల జనియించు మనోరథ, మలవడుటయు...

కర్ణ. 2-140

సీ. ...నేమ నియతి. నాత్మావలోకన మాచరించెదనని తొడఁగుదు

నని యలవడదు నాకు.

శాంతి. 6-550

8. కలుగు, లభించు.

వ. ...అందు మీ కెవ్వరెవ్వ రెక్కడ నే రూపంబునం జరియింపం
గోరిన నయ్యై రూపంబు లలవడియెడు.

శాంతి. 4-268, ఆర. 7-465.

క. దివ్య బోధంబున నలవడునట్టి పెంపుఁ బొందుమఱి. శాంతి. 2-124

9. అలవాటు వడు, చాలు

క. ...కాంభోజులును మధుర చుట్ల దేశంబులవారును గుఱ్ఱపు బర
వంబులకు నలవడియుందురు,

శాంతి. 3-11

10. స్థిరపడు.

క. వెఱ పెట్టిదియో యెన్నఁడు, నెఱుగని నీ యట్టివాని కెవ్వరొక్కో
యీ, పిఱికితన మింత యలవడఁ, గఱపినవా రనుచు శారి కలకల
నవ్వెన్.

ఉద్యో. 3-57

క. అమృతం బచ్యుత మమలం, బమేయ మవ్యయ మనంత మవ్వె
లుగు యమా, ద్యముల నలవడిన చిత్తము, శమాతిరేకమునఁ
బొంద సంవేద్యమగున్.

శాంతి, 4-201

11. కూడు, చేరు, కలియు.

క. పురికొనుచుం దెరలుచు నో, హరిసాహరి నొక్కచోట నలవడు
నొకచో, విరియు నొకచోటఁ దిరుగుం, దిరుగక యొకచోట
రెండు దెఱుగులు నొచ్చున్.

భీష్మ, 2-178.

అలవరించు దే. స. క్రి. ($\sqrt{\text{అలవడు}}$) అలవడఁజేయు, అల్పరించు,
అలవఱుచు.

1. అభ్యసించు, నేర్పు.

సీ. ...గాఁధర్వంబుఁ గామకంత్రంబు లో, నుగ శాస్త్రములనెల్లఁ
దగిన భంగి నలవరించి

అను. 4-124.

సీ. ...తన వర్తనము విన్న మునిజనంబులనైన నలవరించికొనంగ
వలయువాఁడు.

విరా. 2-208, విరా. 1-95.

2. అభ్యసించజేయు, నేర్పు

సీ. వాద్య నైపుణ మనవద్య శిశువిధి నలవరించుచు బృహన్నల
యనంగ, బరంగు నీతండు బీభత్సుండు. విరా. 5-838

3. లోబఱచుకొను, వశము చేసికొను.

తే. ...పైఁ బడుచు నింతి, వింతభంగుల కెలయించి వెకలిజేసి, యభి
మత క్రీడనములకు నలవరింతు. విరా. 2-810

4. ఆనుకూలపఱచు.

ఆ. ఇంత దలరనేల యెమ్మెయినై నను, గొమ్మ నలవరించి గూర్పు
టరుడె. విరా. 2-80

5. పట్టుకొను, పూను.

వ. గాండీవంబుఁ బుచ్చికొని యెక్కుపెట్టి ముష్టి నలవరించి గుణధ్వని
నేసిన. విరా. 4-188

సీ. ...ఏకాద, శాస్త్రంబు లొక ముష్టి నలవరించి. ద్రోణ. 5-176

6. ధరించు, తాల్చు.

వ. ...విరాట తనయుండు నిజాయుధంబులు గైకొని రథికుండయి
వచ్చునట్లుగాఁ జేసి తొంటి చందంబునం దలచీర యలవరించికొని
సారథియై సవ్యసాచి నొగలెక్కి. విరా. 5-281

తే. విను పతివ్రతా తిలకమై వెలయునట్టి, యయ్యదుంధతి రూపంబు
నలవరింప, నెట్లు నేరదకాని యయ్యింతి యున్న, యువిద తార్కుర
రూపులు నొనరఁ దాల్చె. ఆర. 5-204

7. సంపాదించు.

క. వీరలు దిగ్విజయంబుఁ జేసి యలవరించుకొన్న పదం బగుటయు.
ఉద్యో. 1-17

శ్లో. యత్తు స్వయం పాండుసుత్రై ర్విజిత్య,
సమాప్యతం భూమిపతీన్ నిషీడ్య. సం. భా. ఉద్యో. 1-17

8. కూర్చు.

వ. ఆ పగ్గంబులు శీలంబు వెరవుతో నలవరించి తద్రథ వేగం బాచ్యుఁ

లుడువుదురు.

(స్త్రీ). 1-81

శ్లో. శీలరశ్మిసమాయుక్త స్థితో యో మానసే రథే.

(స్త్రీ). 7-24

9. పాదుకొలుపు, నెలకొలుపు, నిలుపు.

వ. ఇందలి యర్థంబులు నీ చిత్తంబున నలవరింపుము. శాంతి, 1-191

వ. ...నారాయణ ప్రణీతంబై యక్ష ప్రదర్శకంబైన యితైఃసంగుఁ
జీత్తంబున నలవరింపు మని దేవప్రతుండు ధర్మనందనునకుం
జెప్పె.

శాంతి. 5-829

క. ...విద్యన్నుత నీ,వును నలవరింపు మీ మన,మున నివ్యాకృతముల
యర్థముం దత్పరతన్.

శాంతి. 4-202

10. పొందు.

క. మనుజు డెవ్వని దఱచి మహనీయ నిరంజన సిద్ధిఁ బొందఁగనునే,
యనువు దలఁపు నలవరించునని యడుగుటయున్.

శాంతి, 4-207. (స్త్రీ). 1-33

11. నడపు, నెరపు, జరపు.

తే. అరులు మిత్త్రు లుదాసీను లనుచు సంధి, విగ్రహాది పద్మణముల
వెరవు లొకరుఁ, డలవరించుచు విజయంబు నానపడుచు, నుండు
నలె ముక్తి తెఱఁ గిటు లున్నె యరయు.

శాంతి. 6-197

12. ఒడఁగూర్చు.

సీ. హరిముల్ మెఱయ నొయ్యారంబుగా గ్రుచ్చి, యందంబు వింత
గా నలవరించు.

విరా. 1-107

13. ఏర్పఱచు.

తే. అర్జునుఁడు వెట్టె నీతని కంపపాన్పునకుఁ దగంగ నిశాత బాణ
ముల మూట, నలవరించిన తలగడ.

(స్త్రీ). 2-115

14. చేకూర్చు, లభింపజేయు.

వ. ...వివృచ్చుండు...యప్పుడా వహిల్లి న రుధిరసాగరంబునకు రత్నా
కరత్వం బలవరించె.

విరా. 1-133

15. ఆచరించు, చేయు.

వ. ఇది సూక్ష్మకర్మానుష్ఠాన ప్రకారంబు దీని నీ వలవరింపుము.

ఆది. 1-114

అలవణుచు; అలవణుచు దే. స. క్రి.

1. అలవడఁజేయు, ఆశ్చర్యమగునట్లు చేయు.

క. అజగర చరితము గనకును, నిజముగ నలవణుపనేర్చు నిర్మల మతి
కిన్, వృజిన భయ మన్యుశోకము, లజేయములుగావు మోక్ష
మాయత్తమగున్.

కాంతి. 4-88

2. పూను, వహించు.

క. ఉరితైవ్వఁగొటికి యిప్పుడ, వెరవారఁగ నీకు నేను విడుగర
నేయం, దొరకొనుట నీదు భాగ్యం, బరిత్వము దొటింగి మైత్రి
యలవణువు మడిన్.

కాంతి. 3-205

క. ...ఆ,య్యజీధి పనువునేయక త్రో,చు తలం వలవణుచుఁ జేయఁ
జూచుం దలఁచున్.

ఆను. 1-72; కాంతి. 1-327

3. అలవాటు పఱచు.

క. కమయును సత్యంబును శౌచమును సుధర్మములు బ్రహ్మచర్యం
బత్స్యు,త్తమ ధర్మము వానికిఁ జి,త్తము నలవణుపంగ వలయు
దైర్యము వేర్పిన్.

కాంతి. 4-299

4. నెక్కులువు, నిలువు.

క. శివమును బరమబ్రహ్మము, నవికృతియు సనాతనంబు నగు పద
మును భూ,ధవ యెఱిఁగించితి నిర్భయుఁ,డవు గ మృలవరువు మిది
దృఢంబుగ నాత్మన్.

కాంతి. 6-84

క. ఆ వణిజుఁడు ధర్మస్థితి, దేవతలును మెచ్చునట్లు దెలియఁగఁ బలి
కెన్, నీ నీ వాక్యము లన్నిట, భావం బలవఱచి కనటు వాపుము
వత్సా.

కాంతి. 5-258

క. మనంబు కలఁక విడిచి యీ జ్ఞానం బలవఱపుము. కాంతి. 6-70

5. ఆభ్యసించు.

క. మలమూత్రబల కాలం, బల భుక్తి కనంతరమున భూవరయోగం
బలవరుణ రెండు మార్గం, బలును నిషిద్ధంబు లండు పూర్వా
చార్యుల్. కాంతి. 8-37

6. కలిగించు.

క. వెలివగల గెలుపు గెలుపే, యలఘమతిన్ గెలువలయు సభ్యం
తర శత్రులఁ దద్విజయము మోక్షము, నలవరుపం జాలు నొంట
నమ్మెలగునే. ఆశ్వ. 1-124

7 సమకట్టు.

చ. ...నే, ర్బలవడ వాహనంబులు మహాస్త్రములున్ సమకట్టి
క్రమ్మరుండు... -ఆ- అనినఁ బోక నిల్చి యాహితోత్సాహులై,
సకల వాహనాస్త్రశస్త్రచయము, లలవరించి పేర్చి యార్చి
తాఁకిరి వసు, రుద్ర సాధ్యముఖ మరుత్రవరులు.

ఆర. 5-271; 272

అలవాటు చే. వి. (✓ అలవడు)

అలవడుట, సిద్ధి.

తే ఎట్టి కృత్యంబు మేలొ యే నెద్ది సేసి, కృతపరాయణ ధర్మతా
స్థితి వహింతు, నొక్కొ యని చింత, బొందుచునుండు నాత్మనిష్ఠ
యలవాటు కాంక్షించి నృపవరేణ్య. కాంతి. 8-547

అలవి చే. వి.

1 కొలఁది, పరిమితి.

క. వెలలి బలరిపుఁడు చలమునఁ, గలహమునకుఁ జొచ్చె వృత్రు ఘన
బాహుబలం, బలవికి మీఁతెను దండ్రీ వి, మల తపమునఁజేసి సురల
మనములు దలఁచన్. ఉద్యో. 1-126

క. ...మెయికలి కర్ణం, డేటలవికిఁ గవిసె ధను, ర్జ్వాటంకృతిసెలఁగఁ
బాండవాగ్రజుఁ బెలుచన్. కర్ణ. 2-187

2. రీతి, విధము.

తే. రథములను సామజములఁ దురంగమముల, నుటక నైతుఁజేయుల

సీ.ది తటియ నడిచి, పోరి రేటును వ్రేటును బోటు నొక్క యలవిఁ
జెలంగఁగ నుభయ నై న్యములవారు. భీష్మ. 3-225

3. శక్తి, సామర్థ్యము.

చ. అలవి యెఱుంగనేరక మహాత్ముని లోకము తోడిపాటిగాఁ, దలఁ
చితి బేలనైతి భీష్మ. 2-6

చ. అలవి యెఱుంగ కిమ్మెయి దురాశఁ దలంచిరి గాక ధార్త
రాష్ట్రులు ద్రోణ 1-121

విణ.

శక్యము, సాధ్యము.

౭. బలహీనుడైన వానికి, నలవియె మోపెట్టి తివియ నక్కారుక్
ముం, గులహీనున కకృతాస్తుఁ, కలవియె యా లక్ష్య మేయ
నశ్రమలీలన్. ఆది. 7-232

సీ. ధర్మైక నిరతుఁ డాఁం డొక్కరుడ చూపె, యనఁ జన నొరులరు
నలని యగునె. విరా. 2-199

వ. భీమగదాభీషణుడైన భీమసేనుఁ డెవ్వరికి నలవి గాకయుండు.
ద్రోణ. 1-96

అలపు దే. వి.

1. బలము, శక్తి, సామర్థ్యము.

చ. ...పోటరులైన భర్త వేపురు గలరంటి వారి యలపుం జలముం
గడకంటి విరా. 2-257; కర్ణ. 1-186, 137

2. ఉపాయము, నేర్పు.

ర. పులివాతి కండఁ గొనుగతి, నలపునఁ బాంచాలతనయు నయ్యె
డదునకం, దొలఁగించిన సాత్యకిపై, నలుకవొడమకుండు నెట్టు
లాచారుణున్. ద్రోణ. 3-127

క. తలపడి వాలమ్మలపై, నల వేర్పడ నినుచుటయును నలుక
పొడమినం, దల దునిమివైచె నాతని, బలసూతనుఁ డొక్క పలు
భల్లమునన్. విరా. 5-80

3. అనలీం, అనాయాసము.

చ. ...ఎల్లవారు నే, ర్పలవడ వాహనంబులు మహాస్త్రములున్ సమ
కట్టి క్రమ్మడుం, ధలవునఁ దున్నివైపుడు దురాత్ముల దైత్యుల.

ఆర. 5-271

అలవుంజలము; అలవుంజలము దే. (అలవును చలమును)

సామర్థ్యమును, పౌరుషమును.

క. నా యలవుంజలము నీ వెఱింగి తఱియచాలున్. కర్ణ . 1-136

తిక్కనగారు ఈరెండు పదములను జంటగా 15, 16 తావుల వాడి
యున్నారు.

అలవోక క్రి. విణ. ద్రు.

1. యాదృచ్ఛికముగా, దైవికముగా.

సీ. విను మకంపనుఁ డను మనుజేంద్రుఁ డాత్మజుఁ, డాహవంబున
మృతుండైన వగవు, గదురంగ నుండి నారదు నలవోక వచ్చిన
వాని గని.

కాంతి. 5-202

శ్లో. యదృచ్ఛయా శాంతిపరో దదర్శ భువి నారదమ్.

సం. శా. కాంతి- 257-9

గీ. పొంది నారదముని యలవోక యచటి, కరుగుదెంచిన వినతుఁడై.

కాంతి. 6-327, కాంతి. 5-456

2. ఆకస్మికముగా, హఠాత్తుగా.

సీ. అలవోకఁ గనుఁగొని యంతరంగము బిట్టు, బెరరా మాటుమొగంబు
వెట్టువారు.

విరా. 9-36

అలవోకవోలె క్రి. విణ. అలవోకవలె, అలవోకయునుబోలె, అల
వోకయును బలె.

1. అనాదృతముగా, నిర్లక్ష్యముగా.

సీ. ఆజగవాక్రుల నలవోకవోలెఁ గన్గొని దక్షిణమునకుఁ జన.

ద్రోణ. 2-166

2. యాదృచ్ఛికముగా, దైవికముగా.

ప. ...ఇట్లువివాదంజైన సమయంబున నలవోకవోలె నుపరిచరవసు.

వయ్యెడకుం జనిన.

కాంతి. 6-872

అలస సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మందురాలు, ప్రభాంతిగలది.

ఉ. వామవిలోచన లంగజన్మ లీ, లాలసలై.

ఆర. 7-845

అలసత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

1. నెమ్మది, మెల్లన.

క. నమ్ముము కైదువు మోపగు, జమ్మి వెసం ప్రాణి విడిచి చాపము
నా కం, దిమ్మనుడుఁ జేయునది లే, కమ్మగ్గుం డమ్మహిజ మలసత
నెక్కెన్.

విరా. 4-112

2. బడలిక, మాంద్యము.

తే. అసురనాథుండు నలసత యడగ నీల్గి, యాపులించిన.

ఉద్యో. 1-125

3. అలస్యము, జాగు.

క. ...అమూషిక మయ్యురిచేరులు గొఱు, కక యలసత నల్ల నల్ల
గఱచుచు నుండెన్

కాంతి. 3-210

4. నిద్రవలనఁ గలుగు మాంద్యము.

క. తలఁపులు గ్రందుగఁ బొడముట, గలగను టేమఱుట భ్రమము గడు
రుట జాడ్యం, బలసతయను నీభావంబులు దామసకోటియంద్రు
బుధులు నరేంద్రు.

కాంతి. 4-852

అలసము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మందమైనది, మెల్లనైనది, సౌమ్యమైనది (నడక)

క. బలువిడి మన దివ్యాస్త్రంబుల చవి సూపంగ వలయుఁ బోనిమ్ము
రథం, బలసగతి నతని దెస కని, పలికిన.

విరా. 5-168

చ. అలసవిలాసలాలసరసాన్నితలైన నితంబినీజనుల్. ఆర. 7-859

2. అజాగ్రత్త, ఏమఱుపాటు-

తే. అనియు (ఉష్ణము) పరగర్వమున సహాయంబు నొల్ల, కలస

భావంబుతోనుండి వలచి యొక్క, నాడు తన యజ్ఞుపాచి కాన
నములోన, దీనుకొని మేయంగాఁ బెనువాన వచ్చె. కాంతి. 3-83

అలసమూర్తి సం. విణ. (ఇ. ఇ. ఇ.)

జడత్వము గలిగిన యాకారము గలది.

(రావణ వధానంతరము శ్రీరామచంద్రుని పలుకులకు సీతామహాదేవి)

అ. మొదలు నటక నౌటగు కదలి చందంబున, నెలత దల్లిడమున నేల
వ్రాలె.

తే. సడతి యల్లన మఱికోంతవడికిఁ దెలిసి, యలసమూర్తియై
దందడి నక్రమ బురలఁ, గేలు మొగిడించి వసుమతీపాలుఁ జూచి.

ఆర. 7-158, 160

అలసుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. మెల్లని నడక గలవాఁడు, మందగమనుడు.

క. అసిన విని పూని గ్రక్కునఁ, జనుదేరమి నతఁడు డస్సెఁ జాలండని
నె, మృగమున నెఱింగి యాతని, యనుజన్మనిఁ బనిచె నతఁడు
నలసుం డయినన్.

విరా. 1-152

2. పాటుపడనివాఁడు, సోమరి.

క. అలసులు ధనహీనులు నై, సోలసి క్రియలు విడుతు రడవిసూత్రత
దానఁ, గలదే సద్గతి వేదంబులు విడిచి యఫలంబు పరతఁ బోవతె
తండ్రి.

కాంతి 5-314; 454

3. ఉపేక్ష వహించినవాఁడు,

తే ఏమి గ్రొత్తగఁ బుట్టిన నించుకేని, నలసుడవుగాక దాని నీ
వరసి తీర్పు. మిట్టి తెఱఁగుల కీ ప్రాప్తు లితవట్టు, నర్హములు
కౌరవక్షితిపాగ్రగణ్య.

అశ్ర. 1-62

అలాతకము సం. వి. అ. న.

కొఱవి.

సీ ...తోమర ముద్గరాలాతక ముసల శూల, శర శరఘ్నిముఖ
సాధనోపేతమై.

ఆర. 7-57

అలాతము సం. వి. అ. న.

కొఱవి.

వ. ప్రదీప్తాలాత కాత శర చక్ర తోమర వరకు పాశాంకుశ కూటంబు
లును. ఆర. 1-158

అలాబువు సం. వి. ఉ. డి. స్త్రీ.

సొఱ, అనుగు.

వ. వైదర్శికి నొక్క యలాబూఫలంబును కైబర్శకు నసమంజసుండను
కోడుకునుం బుట్టిన... ఆర. 31-58

అలాభము సం. వి. అ. పుం.

1. కీడు.

వ. గురు సమాశ్రితులగు వార లెద్దానివలన సుఖదుఃఖంబులు లాభ
లాభఁబులుఁ బ్రియ ద్వేషంబులు నాదిగాఁ గల ద్వంద్వంబులం
బడక బ్రదుకుదురు. ఉద్యో. 2-108

అలాయుధుఁడు సం. వి. అ. పుం.

బకాసురుని తమ్ముఁడు.

ఈ అలాయుధుఁడు తన యన్నయగు బకుని జంపినందులకు భీమునిచై
వైరము చాలకాలము హృదయమును దహింప ద్రోణుని వాలవనాటి
నిశాసంక్రామమునకు సన్నైవ్యముగా వచ్చి దుర్యోధనుం జూచి యతనితో
భీముని నతని సోదరులతోడను సుతుల తోడను మ్రింగెదననియుఁ బలికి
ప్రతిపట్టి మహాఘోరయుద్ధంబుచేసి ఘటోత్కచుని చేతిలోఁ జచ్చెను.
ద్రోణ. 5-209 మొ. 228 వఱకు.

అలి¹ దే. అప.

వృత్తియందు 'అందు, ఇందు, ఎందు' అనువానివై వచ్చు అగమము.

ఉ. ఆఱు రసంబులం జవుల యందలి క్రొత్తలుపుట్ట. విరా. 1-77

అలి²(లి) సం. వి. న్. ఇ. పుం.

తుమ్మెద.

సీ. ఇంచైన ప్రియ కాన నిచ్చి నిల్చిన మధు, వాదట నాను మత్రాలి
విభుని. విరా. 2-806

అలింగ సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిశ్యానుమేయ (అనుమాన ప్రమాణముచే గనుగొనఁదగినది)

చ. ప్రకృతి యలింగ తజ్జనిత భంగులు లింగములట్టులయ్యు రంజక
గుడలీల లింగచయ సంగతిఁ దాను సలింగయయ్యె. శాంతి. 6-32

అలింగుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. శ్రీ పున్నపులసకమూర్తి కానివాఁడు, అత్తుఁడు,

క. .. అమ్మని, మదాత్మకుం దేటపఱిచె మహనీయ కృతిన్.

శాంతి. 6-69

2. సన్నసన బ్రహ్మచర్యాది చిహ్నములు లేనివాఁడు.

అ. అసను దానపాత్ర మగుట విప్రుఁడు లింగియైననో యలింగుడై
చరించుటనొ యెఱుంగఁ జెప్ప మనవుడు. ఆను. 2-31

3. బుద్ధాదులచే నెఱుఁగఁబడువాఁడు, జ్ఞానస్వరూపుఁడు.

సీ. అవ్యక్త నామకం బగు తత్త్వ మరయ సలింగంబు పురుషుఁ డలిం
గుఁడు. అశ్వ. 2-159

అలికిడి దే. వి.

మనుష్య సంచారాదుల వలనఁ గలిగిన ధ్వని- కాళ్ళ చప్పుడు.

సీ. అలికిడి మేల్కను నతని ధృష్టద్యుమ్నఁ బట్టిన క్రియ.

సౌప్తి. 1-169

అలిగించు దే. స. క్రి. అలిగించు

కోపము వచ్చునట్లు చేయు, రెచ్చఁగొట్టు.

తే. ఏల యాశీవిషంబుల నెఱిఁగి యెఱిఁగి మూర్ఖువై యలిగించెడు.

సభా. 2-204

ప. అప్పాండవుల కెంతలగ్గుసేసియు హితుల మయ్యెదమె యాశీవిషం
బుల నలిగించి కంఠసమీపంబున విడుచునట్లు వారల విడిచిపుచ్చి
కర్ణబు దప్పితిమి. సభా. 2-272

క. వలవని ప్రేరితి నూటల, నలిగింపకు నన్ను నేమియాడిన నికం,
దలదెప్ప నేయుదుం గురు, బలమదె పురణించె ఒడలు పఱతుము
రమార్ప. చూ. అలిగించు. ద్రోణ. 5-370

అలుగు దే. వి.

1. బాణాగ్రము, ములికి, పిడిగాక మిగిలిన ఆయుధాంశము.

క. తనవున విఱిగిన యలుగుల, ననువునఁ బుచ్చంగవచ్చు నతి నిష్ఠు
రతన్, మనమున నాటిన మాటలు, విను మెన్నియుపాయములను
వెడలునె యధిపా. ఉద్యో. 2-62

సీ. ...రథ్యమ్ములు మేనున నలుగు లుండ నురవడింపవు.

ద్రోణ. 3-151

తే. అలుగుటమ్ములు దాఁకిన నలిగి భద్ర, కుంభి రాద్రంబు సొంపారఁ
గొలిపె నతఁడు. ద్రోణ. 1-349

2. బాణము.

సీ. కొల నక్కజంబుగ నలుగుల మొన ఘటి, యించి యమ్ముల దాని
కీల్లుగట్టి. ద్రోణ. 3-168

వ ...తత్తైనికోత్తములు చతురంగ బహుబలంబులతోఁ గలిసి కవ్వ
డిం జుట్టుమట్టి యలుగుల సోనలు గురిసిన. ద్రోణ. 3-209

3. ఖడ్గము, కత్తి.

గీ. పలక పఱియలుగాఁ జేసి యలుగు దునిమి, యొడల వాలంప
పొది నింప. భీష్మ. 3-23

శ్లో. చర్మాచ్చిన దసిం చాస్య ఖండయామాస సంయుగే.

సం. భా. భీష్మ. 83-84

అలుగుటమ్ము దే. వి. (అలుగు + అమ్ము)

కత్తివాతియమ్ము, (కత్తి పదనువంటి పదనుగల బాణము)

తే. అలుగుటమ్ములు దాటిన నలిగి భద్ర, కుంభిరాద్రంబు సొంపారఁ
గొలిపె. ద్రోణ. 1-349

అలుక¹ దే. వి. ($\sqrt{\text{అలుగు}}$)

1. కోపము.

క. పుత్రులు పౌత్రులు బ్రాతలు, మిత్రు లనరు రాజు లాజ్ఞ మిగిలిన
చోటన్, శత్రులకాఁ దమ యలుకకుఁ, బాత్రము నేయుదురు

నిజశుభస్థితి పొంతున్.

విరా. 1-124

తే. అలుక యింద్రునిపైఁ బొడమిన నమ్మహాత్ముఁ, డప్పుగుఱుఁ జూచి
మగుడ నీ వరుగు మార్య. చూ, అల్కు. స్వర్గ. 27, విరా. 5-80

అలుక² దే. విణ.

గౌరవహీనుఁడు, అల్కుఁడు.

సీ. గాని నంతయు భీనుసేనుండు విని... పురుషున కెందును నిర
తంబు మిక్కిలి, తేజంబు కర్మంబు దీని విడిచి... —అ— అలుక
గాఁడె పురుషుఁడని కోపఘూర్ణిత రక్తనేత్రుఁడై. సభా. 2-269

అలుకఁదనము దే. వి.

అమర్యాద, అగౌరవము, నిర్లక్ష్యము, పలుచదనము.

క. అలుకఁదనంబున విప్రున, కలుగంగాఁ దగదు గురుడు నై
యున్నాఁడు. ఉద్యో. 4-812

అలుకు¹ దే. అ. క్రి. అల్కు-

1. భయపడు, వెనుదీయు, జంకు.

తే. ఈతఁ డింతకు మీకుఁ దన్నెఱుంగఁ జెప్ప, వలవదని నియమించినఁ
దెలియఁ బలుక, నలికి యొక దేవసన్నిభుం డంటఁ గాని, నిన్న
యంతయుఁ దాఁ గదా నిర్వహించె. విరా. 5-335

తే. ధార్తరాష్ట్రులు సడికిన ధర్మమునకు, నలుక రెన్నఁడు విడుపు
దైనట్లు. ఉద్యో. 3-35

క. తనయులఁ దెగటార్చి వడిం, దనమీదం గవిసినం బ్రతర్దను శౌర్యం,
బున కలికి వీతహావ్యం, డనయము వెనఁ బాతె భృగువు నాశ్ర
మమునకున్. అను. 1-124

(ధర్మరాజు సాత్యకితో)

క. హరి యొకఁడు నీ వొకండవుఁ, బరమావులు గలిమి నరుఁడు
భారవుఁ బనికిం, జొర నలుకఁడు నీ కూరిమి, పొరపొచ్చెము
గాక యుండఁ బోవఁగవలదే. ద్రోణ. 3-285; ఉద్యో. 3-92

2. అన్యతమగు, వ్యర్థమగు.

వ. శృంగి యిట్లనియె.

క. అలుక మెయి మన్న పలికితి, నలుకని నా పలుకు తీక్షమై,
యింతకు నుజ్జ్వల దహనాకృతిఁ దక్షకుఁ, దలరంగఁ బ్రేరేపకేల
తా నెడ నుడిగున్.

ప. నా వచనం బమోఘం బనిన. ఆది 2-177, 178. 179.

శ్లో. నైవాన్యథేగం భవితా ఏకరేష బ్రహ్మి తే
నాహం మృషా బ్రహ్మేహం స్వైరేవ్యపి కుతః శపన్.

సం. భా. ఆది. 42-2 (నిర్ణయ)

వి.

3. భయము, వెఱపు, జంకు.

క. తల వ్రయ్యలై నఁ బ్రాణంబులును గృహణంబు విడిచి భువిఁ
ద్రెట్లై నతం, డలుకొంది కురుబలం బా, కులతం బొందంగఁ గొండ
గులిన భంగిన్.

భీష్మ. 2-195

మ. ...ద్రోణుఁ డుద్ధతి బ్రహ్మోస్త్రము మౌర్వితో నియతమంత్ర
స్ఫూర్తి సంధించినన్.

తే. అంతరంగంబు నందొక యింతయేని, యలుకులేక తనర్పి బ్రహ్మో
స్త్రమునన, వేడుకకు మరలించిన విధము దోఁచ, నదృశంబుగ
చారించె నర్జునుఁడు.

ద్రోణ 5-297, 299

అలుకు² దే. స. క్రి.

1 (వేడ మున్నగువానితో నేల మున్నగునవి) రాచు, లిప్తముచేయు.

క. కలువడములు మణితోరణములు గట్టిరి క్రమకకాండ మోచా
స్తంభంబులు నాటిరి కుంకుమమునఁ, గలయనలికి మ్రుగ్గులిడితి
కర్పూరమునన్.

విరా. 5-882

క. అలుకుఁడు మృగమదమున మ్రుగ్గులు పెట్టుఁడు గప్పురమున.

ఉద్యో. 3-152

2. చల్లు

క. తలపై జాహ్నువి చాలుక, యలికికొనిన ఫాలతడిఁ దదంతర్మృ
త్సం, కలితముఁజేసినఁ బాపంబులు దోఁగు నుత్తరఁ గనిన భుజ
గముల క్రియన్.

అను. 2-208; కాం. 1-355

అలుకుడు; అల్కుడు దే. వి. (అలుకుడు - అలికిడి)

మనుష్య సంచారాదుల వలన గలిగిన ధ్వని, చప్పుడు.

చ. వెడవెడ నిద్రవొంది కనువిచ్చిన పాథుల మీద చాడివో, దడబడ
నొండొరుం బిలుచు దర్పకు పంపు బలంబులోని యల్కుడు కర
ణిం జెలంగె శుకకోకిలభృంగతతుల్ వనంబులం, దెడనెడఁ బల్కు
గూయ సొగియింపగె మ్రోయగఁ దద్విరావముల్ .

ఉద్యో. 2-111

అలుకొందు దే. అ. క్రి.

భయపడు, వెఱచు.

క. అలుకొందు మనముతోడన, బలముం బురికొలిపి పొదివి భగదత్తుని
నమ్ములఁ గప్పె నతఁడు. ద్రోణ. 1-819

అలుగు దే. అ. క్రి. అల్లు

1. కోపపడు.

తే. మదిర వోయింపుఁ డద్దేవి యెదురుచూచు, నలుగుఁ దడవైన
మగుడఁ బోవలయు ననిన. విరా. 2-120

మత్త :- ఏమి కారణమయ్యి పాములకేల యల్గితివీవు. ఆది. 1-151

క. ...నా సుతునకు సుశ్లోకా యలుగం దగునే, నీకు సుఖ జేయు
మీతనిం గృహతోడన్. శాంతి. 5-474

ఆ. అయ్యజాతశత్రుం డలుగుట నీళ్లుల, నగ్ని పుట్టినట్టిదయ్యె.

ఉద్యో. 2-125

2. ద్వేషించు, పగగొను.

క. అలుగుదు పాండవులకు నా,రలు నాకుం బ్రాణములు ధరావల్లి
భయి,ట్టలముగఁ దమప్రాణములకు, నలుగు జనులు పగతు రగుట
యనుమానంబే ఉద్యో 3-223

ఉ కపటములేక వైభవము గప్పక యొండొరు మీద రాజుపై,
నపరిమిత ప్రియం బెసఁగ నల్లకయుండు ముదంబుఁ బొంది యే,
నృపు విషయంబునం బ్రజ వినిర్మలవృత్తతఁ బుత్రుభంగి నా నృపు

నృపు డండ్రుగా కితరునిం దగువా రెద నియ్యకొందురే.

చూ. అల్ల.

శాంతి. 2-190, 2-270

అలుగులపడు దే. అ. క్రి. (అలుగులము + పడు)

వ్యాకులతనొందు, స ఊభమునొందు.

క. నీవలుగుల పడుటకు దుఃఖావేశము వొగనే నిరర్థకమగు నియ్యే
వపుఁ బుట్టువు పుట్టిన, నావగ పెవ్వరికి నెక్క నశించువాఁడీ.

విరా. 3-59; కర్ణ. 1-147

క. అలుగులపడి ఖండవమునఁ, గల యాశీవిష మహోరగములెల్ల
విషా, గ్నులు గ్రక్కుచు.

అది. 8-267

అలుగులము దే. వి.

సఁక్షోభము, వ్యాకులత, క్లేశము.

చ. అలుగుల పండి యందుల మృగావలియన్ విహగంబులున్ భయా,
కులగతిఁబొంది మూగలును గుంటులుఁ జీకులునైన యట్టులై.

ఆర. 1-801

అలుచు దే. వి.

అల్పుడు, నీచుడు.

క. అలుచైనను బగతుని దెసఁ, దలపు గలుగవలయు. విరా. 3-107

అలుపము వై. విణ.

అల్పము, కొంచెము.

సీ ఈ వెండ్రుకలు పట్టి యీడ్చిన యాచేయి, దొలుతగాఁ బోరిలో
దుస్ససేపు, తను వింతలింతలు తునియలై చెవరి రూపతీయున్నఁ
గని యుడు కాఱుగాక, యలుపాలఁ బొనుపడనట్టి చిచ్చే యిది.
ఉద్యో. 3-117

(అలుపాలన్ = అలుపములచేత, అల్పకార్యములచేత)

అలుపుడు వై. విణ.

అల్పుడు

ఆ. అనుడు నకులు డిట్టు లనుదేవ తమతమ, నేర్పు పనుల వెంట

నెగడి బ్రదుక, వలయుఁ గాక నగరఁ దలము దప్పిన మెలఁ, కువల
కలుపు లియ్యకొనుట దగునె. విరా. 1-266

(“మెలఁకువల కొలుపు లియ్యకొనుట”- అని కొన్ని ప్రతులు)

అలుప్తత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

లోపించుట, లేకపోవుట.

ఉ. ...నూ, లోన నొకఁడఁ గల్గితి నలుప్తత వారలయందుఁ గల్గి
లో, కానుమతంబుగాదె నకులార్థిత ధర్ములు నాకు, మహా. 83

అలుప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లోపింపనిది, కొఱత వడనిది.

క. విను సత్యభామలోనగు, వనితాజను లధిక నియతి వనములకుఁ
దీపం, బొనరింపఁ బూని కొండలు, చని రవ్వధమున నలుప్త
సత్కర్మఁడై. మౌస. 205; మౌస 153

అలుబ్బుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లుబ్ధత లేనివాఁడు, లోభబుద్ధి లేనివాఁడు

సీ. నిజకర్మనిరతులు విజితేంద్రియులు, సర్వభూత హితులు నలుబ్బు
లును శుచులు... వారి కిచ్చుట వంశ విస్తారకంబు. ఆను. 2-50

అలుపు¹ దే. వి. అలుగు

జల నిర్గమన మార్గము, చెలువు మున్నగువానిలో ఎక్కువగానుండు
నీరు పోవుటకు ఏర్పఱచిన దారి, నీటి తూము.

గీ. అంతరంగంబు నిండి రెండలువులందు, వెడలు సంతోషపూరంబు
విధము దోహద, గన్నుగవ సమ్మద్రాశులు గడలుకొనుచు.

విరా. 5-240, అశ్వ. 3-196

అలుపు² దే. అ. క్రి.

అలుగు, కోపించు.

చ. వినుము నరేంద్ర విప్రుఁ డలివెన్ జమదగ్ని సుతుండు కావ
మిచ్చెన్. కాంతి. 1-85

అలేపత్వము సం. వి. అ. న.

అంటులేమి, తగులమి.

క. సత్త్వాశ్రయమునఁ బురుషుఁడు, దత్త్వాశ్రయమునను సత్త్వతత్త్వముల వివేకిత్వాశ్రయేపత్వము లన, విత్త్వము జిత్త్వంబు నొందు విశ్వాధారా. ఆను. 4-227

అలోకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. లోకము నతిక్రమించినది

వ. వృష్టి కుమారలోకం బలోకసామాన్యంబు. బ్రహ్మ. 1-36

2. కనఁబడనిది, చూడఁబడనిది.

క. లోకాలోకంబున నచలుఁడు గావలయున్.

కాంతి. 4-316, ఆది 3-119, కాంతి. 5-37

అలోకసామాన్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లోక సామాన్యము గానిది, ప్రపంచమునం దెవ్వరికి సాధారణముకానిది.

ఉ. ...రాద్రరసం బలోప సామాన్యము గాఁగ. భీష్మ. 1-281

అలోలుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లోలత్వము లేనివాఁడు.

క. వినుత త్రివర్గ నిరతులు, నవహంకార మమకారు లగు జనులు సు,వర్తనయుతులు నలోలురు లో,ధనులు నమస్కారులై లద్రిధర నాకున్. ఆను. 3-184

అలోలుపత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

లోలత్వము లేమి.

తే. లోకయాత్ర వాఁటించు చలోలుపతయు, శమముఁ గల్గి వర్తిం చుట శాచ విధము. ఆను. 2-45

అలోలుపత్వము సం. వి. అ. న.

లుబ్ధత లేకుండుట.

ఆ. ...అలోలుపత్వ గుణ విశాల బుద్ధికాలివై ఫలాభిసంధి లేక.

ఆశ్వ. 1-184

అలోలుపభావము సం. వి. అ. పుం.

లోభము లేకుండుట.

క. శీలంబు మైత్రీ కరుణ య, లోలుపభావము తితిక్ష లోనగు ముని
లో, కాలంబనీయ సద్గుణజాలంబు. శాంతి. 3-408

అలోలుపము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

లోభ రహితము.

సీ, సుర యక్ష గంధర్వ గరుడోరగాదుల, లోన నెవ్వఁడు గాఁ డలోలు
పాత్ముఁడు. శాంతి. 6-610

అలోలుపుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ధృతరాష్ట్రుని సూర్యుడు కొడుకులలో నొకఁడు.

ఇతఁడు కవచి, నిషంగి, పాళి మొదలగు తన తొమ్మండ్రు సోదరులతోఁ
గలసి యప్పుడే దుశ్శాసను వధించియున్న భీమునిపై కుటికి యతనిచే
మరణించెను. కర్ణ. 3-224, ఆది. 5-107

అలౌల్యము సం. వి. అ. న.

లోలత్వము లేకపోవుట, ఆసక్తి లేకపోవుట.

క. నీ విజయోత్సాహమునకు, లావునకు జవంబునకు నలౌల్యము
నకు స, ద్భావమునకు మెచ్చి వరం, బీ వచ్చితి వేఁడు మెద్ది
యిష్టము నీకన్. ఆది. 2-105

అల్కు దే. వి. (✓ అలుగు)

అలుక, కోపము.

ఉ. ...భూజనులు నింద యొనర్పగ నే నొనర్చు నీ, చివ్వకు నీవు
నల్కు మెయిఁ జేసిన యీ పని. నిరా. 2-286, శాంతి. 4-396
చూ. అలుక.

అల్కు దే. వి.

అలుకు.

ఉ. నెయ్యము దప్ప నొంజొకటి నీచెవి సోఁకెనె నాదు పల్కులం,
దియ్యెడ సంజయూ యనికి నిమ్మెయి నల్కెదు.
చూ. అలుకు. ఉద్యో. 1-304, కర్ణ. 3-298

అల్కుడు దే. వి. చూ. అలుకుడు

అల్గించు దే. స. క్రి. అలిగించు

కోపము వచ్చునట్లు చేయు.

మ. —లసత్కూర శరాగ్ని దుస్సహుని నగ్గాండివి నల్గించి యె,
క్కురజీన్ మానధనాధ్యులై బ్రతికిపోవన్ వచ్చువే యేరికిన్.

చూ. అలిగించు.

ఆర. 6-177

అల్లు దే. అ. క్రి. అలుగు

చూ. అలుగు.

తే. ...విరాట విభుడు, వరపునకు నల్గినట్టుల సరకుగొనక, యతుల
రథసాతిరేకత నతని దాకె.

విరా. 3-185, మౌస. 109, ఆను. 5-338

అల్పకము సం. విణ. (అ. ల్పికా, అ.)

అల్పము, కొంచెము.

క కుడిచేతఁ బిదపి డాచేఁ, గడిగి పొరిన్ సప్తమృత్తికాకలనమునం,
గడగునది కరయుగము మఱి, కడుగవలయు గుహ్య మల్పక
మృదాకలనన్.

ఆను. 3-280.

అల్పబుద్ధి సం. వీణ. (ఇ)

నీచమతి.

క. నీ కొడుకు లొందు సుఖములు, సేకొన రప్పీర సుఖము చిత్త
మ. లఁ గరం, బాకాంక్షింతు రలంతులఁ, బోక గలుగు నెట్టు లల్ప
బుద్ధులె వారల్.

ఉద్యో. 3-206.

అల్పము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) అలుపము.

1. కొంచెమైనది, తక్కువది.

కా. ...నాకుఁ బరమోత్సాహంబు సంధిల్లి దుస్సాధంబైన విరుద్ధ
కార్య మిటు లాసన్నంబుగా సంఘటిం, లే ధర్మాత్మజుఁ డాత్మ
మెచ్చఁ బగ సాధింపంగఁ గా నల్పమే.

విరా. 2-275

తే కొంచెమైనను దగఁ బించి కుడుపు మేలు, పనులయెడ దుఃఖ,

మోర్చి యల్పంబు సుఖము, ననుభవించుట హితము శత్రునకు
నైన, నిచ్చుటయ లెస్స యడిగినయెడ నృపాల. ఉద్యో. 2-47

2. అల్పకార్యము.

వ. తమవారిన్ సిరికై వధించు డిది సద్దర్శంబై యక్లేశకృత్యమె తాఁ
గయ్యము ద్రోణ భీష్మ కృప కర్ణాటోపముల్ మాన్పు టల్ప
ముల దీటునె యందు నర్కజుని యుల్లంబు... ఉద్యో. 4-57

(అల్పము = అల్ప కార్యములు)

3. సంక్షిప్తము.

క. కౌరవ సఖఁ డా నాడిన, గౌరవ వాక్యములుఁ గార్యఖడ్గక్రమ
వా, క్షూరములు సుయోధను డు, ప్రాప్తిరంభము నల్ప వచన
పద్ధతిఁ జెప్పెన్. ఉద్యో. 4-10

అల్పీయము సం. విణ. (స్. యసీ. స్.)

అల్పతరము, మిక్కిలి కొంచెమైనది.

వ. అల్పీయంబైన కార్యంబు సాహసారబ్ధంబైనను దోషంబు లే దిది
మహాకార్యంబు సాహసక్రియా సాధ్యంబు గాదు. ఆర. 1-383

(అల్పీపాయంబైన కార్యంబు- అని కొన్ని ప్రతులు)

శ్లో మహా పాపాని కర్మాణి యాని కేవల సాహసాత్
ఆరభ్యంతే భీమసేన వ్యథంతే తాని భారత
సుమంతితే సువిక్రంతే సుకృతే సునిచారితే,
సిద్ధ్యంత్యర్థా మహాబాహో దైవం చాత్ర ప్రదక్షిణమ్.

సం. భా. ఆర. 383-84, 7 శ్లో.

మూలమునకు “అల్పీపాయము” కన్న “అల్పీయమే” దగ్గఱగాఁ గను
పించుచున్నది.

అల్పండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొద్దివాఁడు, తక్కువవాఁడు.

సీ. కవ లగ్రజన్ములకంటె నేమిటఁ గీడు, ద్రుపదుఁ డల్పంఁడె తత్తు
తులు కాహు, గర్వ సమగ్రులు గారె. ఉద్యో. 1-288

అల్ల¹ దే.అవ్య. (అల్లవాడు - అల్లదె) (రూపాం. అల)

అ - అదిగో (నిర్దేశ వాచకము)

చ. అల్ల గట్టి మొరఁ గ్రాలుచున్న తిగ్గనాథు కేతనము.

(అల్ల కంటె అని కొన్ని ప్రతులు)

విరా. 3-180

వ. అల్లవాడె నరుండు.

ద్రోణ. 5-161

తే. మల్లయుద్ధంబు సేయుచు నల్లచోట, నున్నవాడు అది 6-211

వ. చూడవె యల్ల యతి ధవళంబైన యశ్వంబునందు, ఆది. 2-31

వ. అల్లదె రాక్షసాత్య సేవ.

ద్రోణ 4-12

అల్ల² వై. విణ. (సం. అలసః)

1 మందము కొంచెము. (కర్మధారయమునందు దీనికి "నిగాగమము వికల్పము.

మ. .. అల్లని నవ్వువృగ నా సమీరణుడు పేలాస్ఫురుడై
యిట్లనున్.

కాంతి. 3-391

సీ అల్లదనంబున ననువు మైకొనఁ జూచు, నడపుకాంతికి వింత
తొడపు గాఁగ.

విరా. 1-245

క్రి. విణ. ద్రు.

2 మందముగా, మెల్లగా, నెమ్మదిగా క్రమక్రమముగా.

ఉ. తమ్ములు ధామ్యుడున్ సతియుఁ దా నరదంబులతోడఁ గ్రోశ
మా,త్ర మొక్కచోటి కల్లఁ జని ధర్మతనూభవుడు. విరా. 1-53

గీ. సర్వ సంకల్ప వర్జనకాలి యగుచు, బరమకాంతి చిత్తంబునఁ
బట్టుకొల్పు, నతఁ డనింధనానలమున ట్లల్లబొందు, వికృతి వర్జిత
యైన నిర్వృతిఁ గృతాత్మ. అశ్వ. 1-205

అల్లదనము వై. విణ.

కొంచెపుదనము, మందత్వము.

సీ. అల్లదనంబున యనువు మైకొనఁజూచు నడపు కాంతికి వింత
తొడపు గాఁగ.

కాంతి. 1-247; విరా. 1-245

అల్లన క్రి. విణ. ద్రు.

మందముగా, మెల్లగా, నెమ్మదిగా.

శే. ...అజాత,వైరి యల్లన నకులుని వలను సూచి, నెమ్మనంబున
నుమ్మలికమ్ము గదుర, నెలుగు చందంబు వేటుగా నిట్టులనియె.

విరా. 1-91

వ. ...అ న్నాతి పదంపడి యల్లన సురిగి ధేనుకాశ్రమంబున కరిగి
యత్యంత దీర్ఘశాలంబు ఘోర తపంబుసేసి... శాంతి. 5-207

క. దక్షిణ మారుత మల్లన వీతెంచె... అది. 4-40

అల్లనల్ల క్రి. విణ. (అల్ల + అల్ల)

మెల్లమెల్లగా.

అ. వచ్చి కొలువుసొచ్చి నెచ్చెలిపిండు సం,తంత నిలువఁబనిచి యల్ల
నల్లఁ, గడిసి ప్రాధవనిత కైవడి ముద్దయ, మద్దుపుట్టఁ దనకు
మ్రొక్కుటయును. విరా. 1-246

అల్లనల్లన క్రి. విణ. (అల్లన + అల్లన)

మెల్లమెల్లగా.

చ ...అల్లన,ల్లన వెడభీతి దోప జనులన్ వెగడయ్యెడు దృష్టిఁ
జూచుచున్. విరా. 1-276

అల్లలనాడు అ. క్రి.

అల్లాడు, చలించు, కదలు.

చ. అనియని యగ్గడించు ధృతి యల్లలనాడినఁ దల్లడించు.

విరా. 2-31

మ. భీముఁ డా నూతనూ,తి రథం బల్లల నాడ దాని పయికిఁ దెంపొప్ప
లఁఘించినన్. ద్రోణ. 4-235

అల్లల్లన క్రి. విణ. (అల్ల + అల్లన)

మెల్లమెల్లగా.

క. అనటయు నాతం దందఱును మెలపునఁజెప్ప వగలఁగుండుచు
నల్ల,ల్లన తమ నిలయంబులకును, జనిరి మఱియు నేడ్చుచుండె
సంజయఁ డలఁతన్. శల్య 1-12

అల్లాడు అ. క్రి. అల్లలనాడు

1. కదలు, చలించు, వడకు.

మ. అవసీ చక్రము పాదఘాతహతి నల్లాడంగ. ఆది. 6-18

మ. అవసీ చక్రము సంచలింపగ దివం బల్లాడ. విరా. 2-284

సీ. పాలిండ్లు దనునెడ వ్రాలింపఁ జెన్నొందు నపదుగోడిఁగె
యల్లాడుచుండి. విరా. 4-26

2 భయాదులచే ఊభవడు, కలఁతజెందు.

శా. కూడంబాటి సముద్రతిం గడఁగి తద్గోపాలకుల్ మూఁక బల్లాడం
దాకి నిశాత సాయక పటు వ్యాపార ఘోరంబుగా, నీడంబోక
పెనంగినం గని త్రిగరైకుండు. విరా. 8-132.

అల్లార్పు స. క్రి.

1. కదలించు, చలింజేయు

సీ. ...ఓ, క్కమ్మనఁ గేతు వల్లార్చి పేర్చి. కర్ణ. 1-99.

2. ఆడించు, డీపు.

సీ. చూడు మిమ్ముద్దీయ సుతుఁ జూచి వదన మల్లార్పుచు బ్రాణేశు
నాననంబు, పైఁ జూడ్కి యడరించి పాణితలంబున, నందంగ
నెమ్మొగ మడిచికొనుచు. స్త్రీ. 2-45

3. సారించు, త్రిప్పు.

వ. ...అమ్మహాబలనందనుండు గండతలంబునం దొరుగు నెత్తురను
మదంబున మత్తకరి ననుకరించుచుఁ దుండంబు చందంబునం జెలు
వొందు గద యల్లార్చి పేర్చి వ్రేటుగొనిన. శల్య. 2-267

అల్లు దే. స. క్రి.

(జడ, చాప, మాటలు మొ.) కూర్పు. అల్లికవేయు.

క. గారవమున నిజ దేశాచారము మై నల్లియున్న జడయగు కబరీ,
భారంబు విచ్చి తిరముగ, సైరంధ్రీజాతి వేష సముచితభంగిన్.
విరా. 1-290.

అల్లుగుట్ట దే. వి.

అల్లుడు, మేనల్లుడు.

క. గతి నీవే నాకు చుక్కం, తతికిని నీ యల్లుగుట్ట తనయుడు పుచ్చెన్
మృతుడై క్రూరుండగు గురు, సుతుని యిషీకాస్త్రవహ్నిఁ జూడిన
కతనన్. అశ్వ. 2-189

అల్లుగుట్ట తనయుడు మిశ్ర. వి.

మేనల్లుని కొడుకు.

చా. అల్లుగుట్ట.

అశ్వ. 2-169

అల్లుడు దే. వి. (బహు. అల్లురు, అల్లుండ్రు)

1. మేనల్లుడు, మేనల్లుని వరుసవాడు (తల్లి యక్కచెల్లెండకు తల్లి
యన్నదమ్ములకు తండ్రి యన్నదమ్ములకు సరిబంధించి యల్లుని
వరుసయైనవాడు)

సీ. ...శత్రు డతిరడుడు -ఆ- నాసుదేవుతోడి యీరువాఁ డల్లుఁ
విడిచె నిన్నుఁ గూడి. ఉద్యో. 4-221

తే వారికి నీ యల్లుఁ డడ్డపడియె.

ద్రోణ. 2-67

సీ. ఇతఁడు మీ యల్లుని సుతుఁ డన్న న ప్పార్థుఁ డప్పుడు నా యల్లుఁ
డెచట నున్న వాఁ డని యడిగిన. అశ్వ. 4-45

క. ఏ నమ్మహానుజాపురి మేనల్లుడ

విరా. 4-128

2. జామాత, కూతు మగడు.

(సంజయుడు ధృతరాష్ట్రునితో జెప్పిన వాక్యములు)

తే. చిత్తమున వరగర్వంబు చిగురు లొత్తఁ, బాండువుత్రుల దుర్దాంత
జాహుబలము, మొనరి పెల్లున సరకుగాఁ గొనక యేచి, యార్జు
వారికి నీ యల్లుఁ డడ్డపడియె, ద్రోణ. 2-26, అను- 1-108

(సంబంధము అల్లువాడు గాన అల్లుడు)

అవ అవ.

సంభాష వాచకములపై పూరణార్థకమున వచ్చును.

దీని పూర్వ రూపము అగు, అవు. చా. అగు.

సీ రెండవ యేట నొక్కం డధిమాసము. విరా. 4-282

వ. బలంబున నాలవపాలు గొని. విరా. 4-287

సీ. ఆయంబునందు నాలవ భాగమొండె మూడవ భాగమొండె నందర్థ
మొండె, గాని మిక్కిలి సేయగాదు వ్యయము. సఖా. 1-46

అవ సం. అవ్య.

ఇది సమాసమునందు పూర్వపదముగానే యుండును. ప్రత్యేక ప్రయోగము లేదు.

1. వ్యతిరిక్తము, విరోధము.

చ. వినుము సుయోధనాదులగు వీరు... బంధుకోటికిన్, మనసలు
నొవ్వగా నవగుణంబులకుం బుయిలోడరేమియున్, ఉద్యో. 8-281

అవగుణము = విరుద్ధగుణము, దుర్గుణము.

అవమానము. విరా. 1-118; అవకార్యము. కర్ణ. 1-224

2. అనాదరణమును చెల్పును.

అవకర్ణింపు. ఆది. 2-210

3. అగౌరవమును చెల్పును.

అవజ్ఞ. ఆది. 2-177

4. ఆధారమును చెల్పును.

అవలంబనము. ఆది. 4-219

5. పరిశుద్ధిని చెల్పును.

అవదాతము ఆది 4-170

6. వంగుటను చెల్పును.

అవనతము. కాంతి. 1-384

7. కొన్నిచోట్ల నిరర్థకముగానే యుండును.

అవాప్తి- ఆప్తి. కాంతి. 4-119

అవరుద్ధము, రుద్ధము. బ్రోజ. 1-308

8. దీని తొలి యక్షరము కొన్నిటియందు వైకల్పికముగా తోపించును.

అవతంసము. ఆది. 8-129, వతంసము. ఆది. 5-141

అవంతి సం. వి. ఇ. ఈ. స్త్రీ. (రూపాం) అవంతిక

ఒకదేశము.

భారత కాలమున దీనికిఁ బ్రభువులు విందుడు, అనువిందుడు అను నిర్వురు పోరరులు (చూ. అనువిందుడు) భారత యుద్ధమున వీరిర్వురు చెటియొక యొకపాటి సేనతో వచ్చి దుర్యోధనుని పక్షమునఁ జేరిరి. చూ. అవంతిక.

ఉద్యో. 1-226

అవంతిక సం. వి. అ. స్త్రీ.

అవంతి- ఒక దేశము.

వ.మాళవ నేపాళ ఘూర్జర కుంతలావంతికానూపాది జనపదంబులు సమస్త వస్తు సమత్సంపాదనంబు లయిన గుణ విశేషంబుల వెలసి.

భీష్మ 1-40

భారత కాలమున మాళవదేశము అవంతిదేశము వెలువేలుగ నున్నను బిదప అవంతిదేశము మాళవ దేశములోఁ జేరిపోయి మొత్తమంతయు మాళవ దేశముగనే వ్యవహరింపఁబడినది. దీనికి ముఖ్యపట్టణము ఉజ్జయిని. ఇది మోక్షదాయకములగు సప్తపురములలో నొకటి.

శ్లో. అయోధ్యా మధురా మాయా కాశీ కాంచీ అవంతికా,

పురీ ద్వారవతీ చైవ సప్తైతా మోక్షదాయకాః.

ఈ పట్టణపు సరిహద్దులలో సుప్రసిద్ధమైన మహాకాలాలయము గలదు.

అవంతీశ్వరుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అవంతిదేశపు రాజు. (విందుడు - అనువిందుడు) ఉద్యో. 1-225

అవంధ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అమోఘము, సఫలము.

మత్త :- ...అవంధ్యవిక్రమ మేర్పడన్, భూరిపీరరణం బొనర్తము.

ఆర. 2-222

అవకర్ణించు సం. స. క్రి.

విను- అనాదరముతో విను- పెడచెవినిబెట్టు.

వ. ...అనిన వాని వచనం బవకర్ణించి రాజనియక్తులయి చ్యవనకుం

విభాతుండైన చండభార్గవుండు హోతగాఁ బింగళుం డధ్వర్యుం
డుగా శార్ఙ్గవుండు బ్రహ్మగా. ఆది. 2-210

అవకలితము సం. వి. అ. న.

గ్రహింపఁబడినది, తీసికొనఁబడినది.

సీ. అంగనాటముల యుత్తుంగ సంగత కుచ కుంకుమ చందన పంకము
లయు, వారివ ధమ్మిల్ల భారావకలిత ది,వ్యామోద నవపుష్ప
దామములయు. ఆది. 3-156

అవకార్యము సం. వి. అ. న.

దుష్కార్యము, చెడ్డపని.

క. దురోద్ధను చేసిన యవకార్యంబున వచ్చినట్టి కష్టంబులు,
కర్ణ. 1-324; శల్య. 2-78

అవకాశము సం. వి. అ. పుం.

1. ఎడము, చోటు

క. సవరణల నొప్పి యనిఁ బాం,డవ బలముల మార్కొనం గడం
గుచు నత్కు,త్సవమునఁ జేర్చిన సేనల, కవకాశము లేదు విడియ
హస్తీపురమునన్. ఉద్యో. 1-228, ఆర. 4-221

2. అవశ్యకత.

తే. అనఘ నాయందు నీవు నీయందు నేను, గలము నీకు నీ సర్వ
లోకంబు గలదు, చింత కవకాశ మెద్ది నిశ్చింతభావ, మొందు
మనియె నా దండకూకోత్తముండు. కాంతి. 6-616

3. ప్రవేశము, విశ్రమించు తావు.

వ. ...అయ్యా, నిన్ను నతిశ్రాంతుంగా నెఱింగితిఁ గొండొకసేపు
విశ్రమింపవలతేని నవకాశం బిచ్చెద నా శరీరంబు ప్రవేశించి
సుఖంబున శయనింపుము. ఆర. 4-256

అవకీర్ణత్వము సం. వి. అ. న.

వ్యాపించుట, నిండుట.

మహాస్రగ్ధర. దనుజవ్రాతంబు కాంతాతతియును బ్రజలుం దారు

నానావిధోగ్రధ్వను లాకాశావకీర్ణత్య మహిమః జౌరయం...

సా. ప్తి. 1-201

అవకీర్ణి సం. వి. న్. పుం.

స్త్రీ సంగమాదులచే వ్రతభ్రష్టుడైన బ్రహ్మచారి.

సీ. పరిణయంబునకు మున్ సురతి సుఖము ననుభవించిన నవకీర్ణి,
యందురు. అను. 4-105

“అవకీర్ణి భవే ద్గత్వా బ్రహ్మచారి తు యోషితమ్”.

యజు. 3-280

అవకృష్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తొలగింపఁబడినది, బహిష్కరింపఁబడినది.

సీ. సరస్వతీ సత్త్రింబున నవకృష్టోత్తరా సంగుండవయి. ఆర. 1-127

“అవకృష్ణ” యని కొందఱ పాఠము. అవకృష్ణము అను పాఠమే
యుక్తముగాఁ గనిపించుచున్నది. చూ. అవకృష్ణము.

అవకృష్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తొలగింపఁబడినది, బహిష్కరింపఁబడినది.

సీ. సరస్వతీ సత్త్రింబున నవకృష్టోత్తరా సంగుండవయి. ఆర. 1-127

ఆనందవారి పాఠాంతరమును అకాడమి సం. శ్లో. ము. పాఠమునయిన
“అవకృష్ణ” యే యుక్తమైన పాఠము.

శ్లో. అవకృష్టోత్తరాసంగః కృశోధమని సంతతః,

అసీః కృష్ణ సరస్వత్యాం సత్రే ద్వాదశవార్షికే.

సం. భా. ఆర 12-15 శ్లో.

అవక్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆకుఁగింతము, అడ్డులేనిది.

వ. అవక్రవిక్రములగు కర్పూర్జనులును.

ఉద్యో. 2-89

అవక్రీతుఁడు సం. వి. అ. పుం.

భారద్వాజుని పుత్రుఁడు. చూ. చరిత్ర. ఆర. 3-252 మొ. 283 వఱకు.

అవగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెలియఁబడినది, జ్ఞాతము.

వ. ఇవిధంబునఁ బార్థున కుపనిషదర్థజాతం బవగతంబునెసి.

భీష్మ 1-228

అవగతి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

తెలిసికొనుట, జ్ఞానము.

క. ధృతి యారోగ్యము నొసఁగును, ధృతి యుజ్జ్వల లక్ష్మిఁ దెచ్చు
ధృతి గీర్తిసమున్నతిఁ జేయుఁ గాలగ త్యవగతి గలిగినఁ గలుగు
ధృతి వికార విదూరా.

కాంతి. 4-421

అవగమము సం. వి. అ. పుం.

జ్ఞానము, తెలివి.

తే అట్లు గృహమేధి ధర్మతత్త్వావగమము, దనకుఁ గలుగంగఁ జేసిన
తాత తెఱఁగి

ఆరు. 4-3

అవగమితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెలిసికొనఁబడినది.

మాలిని. అవగమిత రహస్యాష్టాంగ సమ్యక్ప్రకారా ఉద్యో. 4-428

అవగమ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁబడినది.

క. సాత్త్వికతేయాది మహామత్యవగమ్యప్రకార (స్త్రీ). 1-188.

అవగమ్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁబడినవాఁడు.

ఉపనిషదవగమ్యా.

కాంతి. 5-882

అవగాధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. దుశ్శక్యము, దుస్సాధ్యము.

క. రవి శశి గతు లుడుగుడు నిది, దివ మిది రాత్రి యని వసుమతీజను.
లకు న, ద్వివిజమునివడల కెఱుంగఁగ, నవగాధం బయ్యె నంధః
మయ్యె జగంబుల్.

ఆర. 8-25

2. చేటు గలిగించునది, ప్రమాదకరమైనది.

ఉ. అ కమలాయతాక్షి రూపమహిమాతిశయంబు మనోహరంబు

భో, గైక పరాయణుల్ పురము లంగజుఁ డప్రతికారచేష్టిత,
స్వీకృతలోకుఁ డట్లగుట చేటు పురంబున వారి కెప్పుడుం, గా
కెటులుండు నిట్టి యవగాధపుఁ బొత్తు మనంగవచ్చునే

విరా. 3-82

అవగాహనము సం. వి. అ. న.

1. స్నానము.

సీ అతఁడు సరస్వతి నవగాహనము సేయుచుండి యాచేరువ నోర్చు
తడుపుగట్టక సిల్లాడఁగాఁ జూడఁ దనదు శుక్లము నిర్గమించిన.

శల్య 2-160

2. మునుగుట.

తే. బాహుదా నదియం దవగాహనంబు, సేయఁ బ్రభవించె నాతని
చేతు లపుడు.

కాంతి. 1-170

3. ప్రదేశము, లోపలఁజొచ్చుట.

సీ. సాత్యవతేయుండు జాహ్నువీ సలిలావగాహన మొనరించి గారవ
మున, నింపారు నెలుగున నిందు రం డనవుడు.

అశ్ర. 2-118

అవగాహము సం. వి. అ. పుం.

అవగాహనము.

క. కమనీయ హంసకుల సం,గమ శోభితమైన యొక్క కమలా
కరముం, బ్రమదమున దాన నవగా,హము సేయుచు నున్న తన్ను
నచటం గంటిన్.

అను. 1-370; అర. 6-285

అవగుణము సం. వి. అ. పుం.

1. అకార్యము, చెడు పని.

చ. ...బంధు కోటికిన్, మనసులు నొవ్వఁగా నవగుణంబులకుం బయి
లోడ రేమియున్.

ఉద్యో. 3-261; కాంతి. 1-329

2. దోషము, నేరము.

క. స్త్రీ రక్ష సూక్ష్మ మీష, శ్లేరూపుననైన వంశహీనత మమ్ముం,
జేరిక యుండం గగఁ బరిహరము సేసి తదియేల యవగుణ
మయ్యెన్.

అను. 2-216

3. దుర్గుణము.

తే. ...ఇచ్చుచోట, నైన నవగుణ మెక్కుడై కానబడిన నిందితా
త్ముల కిచ్చుట నిష్ఫలంబు. కాంతి. 1-329

అవగ్రహము సం. వి. అ. పుం.

అనావృప్తి, వఱపు.

వ. ...ధర్మాంబు నడవక యవగ్రహోది దురితంబులు దుస్తరంబులయిన
నాహారంబుల దొరకొనని యట్టిచో ద్విజాతు తేమిభంగిం బ్రాణం
బులు రక్షించుకొనువారు. కాంతి. 3-278

అవచయము సం. వి. అ. పుం.

క్షీణత, తగ్గుదల, క్షయము.

అ. అర్హ కర్మలోప మవచయ మొనరించు. అశ్వ. 1-168

అవజితుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గెలువబడినవాడు, నిర్జితుడు.

క. అవినీతులయి మహాత్ముల, కవమానము సేసి మును జయద్రథ
దంభో, దృఢ కా ర్తవీర్యులనువా, రవజితులయి రొడులచే మహా
బలులయ్యున్. సభా. 1-190

అవజ్ఞ సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

అవమానము, తిరస్కారము.

అ. ఉద్ధతియు నసూయయును నవజ్ఞ యును నెఱుంగడు.

కాంతి. 5-32, ఆది. 2-177

అవజ్ఞత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

అవమానము,

సీ. అసపాటుచు నవజ్ఞతయు నెందును లేక సర్వధర్మతంత్రలోలుం
డును. అశ్వ. 1-203

అవడు దే. విణ.

సీచము.

ఉ. పాయక టొమ్మునం దవడుఁ బాములమోవను వారికిం జనుల్,

సేయను నేమి కారణము నెప్పుము.

ఆది. 2-48

అవతంసము సం. వి. అ. పుం. న.

శ్రేష్ఠవాచకము.

మహాదేవకులావతంస.

ఆది 3-129

అవతరణము సం. వి. అ. న.

1. (తీరాదుల నుండి జలాదులయందు) దిగుట.

వ యాజ్ఞాసేనీ పురస్సరంబుగాఁ బుణ్యనదీతీర్థావతరణంబు సేసి.

విరా. 1-180

2. (రథాదుల నుండి క్రిందికి) దిగుట.

వ. పురంబున కరుగు దెంచి రాజమందిరద్వారంబుఁ జొచ్చి రథావతరణంబు సేసి.

విరా. 4-4

3. తొలఁగించుట, నివారించుట.

వ. అఖిల భారావతరణార్థంబు నారాయణుండు యదువంశంబున నుదయించుటయు.

సభా. 2-2

వ. సరనారాయణులు జగదుపకారులు జగతీ భారావతరణ కారణులై.

ఆర. 1-375

4. క్రిందికి దిగుట.

వ. దిలీపుండును దన పితామహులైన సాగరు లధోగతులు గాకుండఁ గంగావతరణంబునందు యత్నంబుసేసి యశక్తుం డయ్యె.

ఆర. 3-78

అవతరించు సం. అ. క్రి.

1. అవరోహించు. దిగు.

తే, ...గ్రక్కున విమాన, మవతరించి యాసన్నయై యశివ యోర్తుతి

కాంఠి. 5-6; ఆశ్వ. 4-24.

2 భగవంతుడుగాని దేవతలుగాని మనుష్యాకారముతోఁ బుట్టు.

వ. యాదవ కులంబునం బుట్టి పురంధరనందనుండై యవతరించిన నరుండు దోడ్పడ.

కాంఠి. 6-338

క. లోకేశ నీవు ధర్మశ్రీ కావలిగాఁగ నవతరించుట విద్యల్లోకంబు
సెప్పు నమ్మూలాకృతి యెట్లుండునో దయాత్మకమూర్తి.

కాంతి, 6-351

3. (పక్షులు మొదలగునవి) వాలు.

వ. హంసావళి యవనీతలంబున కవతరించిన.

ఆర. 2-11

అవతారము సం. వి. అ. పుం.

1. భగవంతుఁడు లేక దేవతలు మనుష్యాకారముతోఁ బుట్టుట.

సీ. అదితి గర్భంబున నవతారమై వామనాకారమున హరి యడగుట
యును, పరా. 1-54

సీ. ...వరాహావతారలీల యతిశయిల్లి. కాంతి. 6-437, మాస. 219

2. ప్రాదుర్భావము.

వ. దేవదైత్యదానవుల యంశావతారంబుల వివరించెద. ఆది. 3-73
8, రూపము, ఆకారము.

క. తరుణావతారధరణీ సురవర సురభూజ.

సఖా. 2-320

అవతీర్ణుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దిగినవాఁడు.

దివ్యరథావతీర్ణుండై .

ఆర. 1-358, ఆర. 7-390

అవదాతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తెల్లనిది.

తే. దుర్లభమగు నవదాత వర్ణంబు గలుగుట నర్జునుఁ డండ్రు.

పరా. 4-148, ఆది. 2-31

అవదానము సం. వి. అ. న.

2. దోషరహితము.

వ. ఈ రెం డవదానంబులు నీవును గొంత యెఱుంగుదు. కాంతి. 1-34

అవద్యత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

నింద్యత- నిందింపఁబడఁదగి యుండుట.

క. ఉద్యోగము వియవాదిత, విద్యాపరినిష్ఠ సంధి విగ్రహ విహతా,
పద్యత దీనానాథ వి,పద్యాపన మాజ్ఞ వెరపు వాటించు దగన్.

ఆను. 5-49

అవద్యము సం. వి. అ. న.

దోషము, పాపము.

తే. తగియె మునివర వాహనత్వంబు నమ్మహాద్యుతికి వేయు నేల
యవద్యరహిత. ఆను. 4-36

సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిందించదగినది.

క. ...బ్రహ్మ హత్యావద్యము మొదలైన పాపవర్గం బెల్లన్.

స్వర్గ. 1-86

అవధరించు సం. స. క్రి.

1. విను, ఆలకించు.

వ. ...నీవు తొల్లి రచించిన పద్యంబు గాఢాదరంబున నవధరించి
భక్తవత్సలుండగు హరిహరనాథుండు నీదెస దయాకుండై.

విరా. 1-11

2. దయతో విను, చిత్తగించు.

వ. రామగ్రంథి యనువాడ నాకు సశ్వవిషయంబయిన విచక్షణత్వం
బెల్లను గల దవధరింపు మని యిట్లనియె.

విరా. 1-262

3. నెలవీయు, నెలవిచ్చు.

వ. బహుప్రదేశంబులు రోసి కౌంశేయులం గానక సంకేతస్థలంబునం
గూడికొని మా వర్తించిన తెఱంగు దేవరకు నెఱింగించి యట
దివ్య చిత్తంబున నవధరించినభంగి నేయువారమై చనుదెంచితిమి.

విరా 3-87

4. తలంచు, ఊహించు.

వ. అతండు మీదివ్యచిత్తంబున నవధరించిన దానిం గాదన నెట్లు
వచ్చు.

ద్రోణ. 2-186

వ. అనినం దవనందనుం డది యట్లుండె నాకు సహజంబైన కవ
చంబు నొలిచి యచ్చిన మదీయ దేహంబు గరంబు వికృతంబగునది
యేమని యవధరించి తనిన. ఆర. 7-873

5. ఎఱుగు, తెలిసికొను.

సీ. ఆయంబువందు వాలవ భాగ మొండె, మూడవ భాగమొండె
నం దర్థమొండె, గాని మిక్కిలి సేయఁగాదు వ్యయం బని యవధ
రించితె బుద్ధి నవనినాథ. సఖా. 1-46

6. చూచు, కనుఁగొను.

సీ శోకాగ్ని దనికిన సొగయు నీతమ్మల నుపపన్న వాక్యామృతోప
యుక్తిఁ, దేర్పుము గానలం ద్రిమ్మరునాఁడు వీరాయాసములఁ
బడు టవధరించి, సనుయ కాలము సన్నఁ జని సుయోధనుఁ జంపి
భోగంబులను ఒహుత్యాగములను, యాగంబులను సద్విహారముల్
సలుపుదు మని యూఁడింపవే. శాంతి. 1-89

7. దయతోఁజూచు, అనుగ్రహించు.

తే. ...ఆతండు నీతసరోజు, రేఖ దలకొనఁగా నలవరించె గన్ను లవధ
రించెను నను లోచనాంచలముల. ఆర. 4-255

అవధానము సం. వి. అ. న.

1. ఏకాగ్రత, మనస్సు ఇతర విషయములనుండి మరలి యొకే విషయము
పై నిలిచియుండుట.

క. ... ఉన్నరూపు చెప్పెద, విను మవధానంబుతోడ. ఉద్యో. 2-51.

2. ఏకాగ్రతతో వినుట.

చ. ...సంయమి, న్నవన కథావధాన పరదర్శక దర్పహరా.

ద్రోణ. 2-384

3. ఎచ్చరిక.

సీ. బ్రాహ్మణుఁ డొకనికి భార్యలిద్దఱు గల, రందోక భామిని యతని
హితము, నడపెడు నవదాన మెడలి యాతఁడు వంప, కయుఁ దాన
సురపితృకార్యవర్త, నడచు. ఆను. 5-287.

వ. యుయుత్సుం గనుంగొని విదుర సంజయుల నాలోకించి మీర అను
దినంబును నవధానంబు గలిగి రాచవారి యోగజ్ఞేమంబు లే
నెట్లట్ల నిర్వహింపవలయు, కాంతి. 1-378

4. శ్రద్ధతోఁ జేయు పని.

తే. ఎవ్వఁ డిమ్మహాసురు వధియించు పనికిఁ, బూరు నతనికి నాత్మీయ
భూరి శక్తి, యిచ్చి జయమిత్తు నని యాశపిచ్చె నధిప, యాదరం
బున నాకు జక్రకాయుధుండు,

వ. కావున.

చ. అతులిత విష్ణుశక్తి సముపాహితమూర్తివి గమ్ములెమ్ము సం,తత
భుజశక్తి నిట్టి యవధాన మొవర్పంగ నీవకాని యీ,క్షితి నిత
రుండు లేఁడు. ఆర. 4-385, 386, 387

5. శ్రద్ధ జాగ్రత్త.

క. నీవును నవధానముతో, గోవుల మన్నింపు పాత్రకోటి కొనఁగు
స,త్సేవిత పుణ్యచరిత్రము, లావెరవునఁ బోల వెన్ని యొనఁ
గుమారా. అను. 2-478

క. ...నవ్విపులుఁడును జిత్తం,బున నవధానము దృఢముగ, పనితం
గాచికొనియుండె వను ధాధీశా. అను. 2-190

అవధాయకుడు సం. విణ. (అ. యికా. అ.)

ఏకాగ్రత గలవాఁడు, ఏక విషయమునందే మనసు నిలుపువాఁడు.

క. ఆయతీకాఁడు కావలయు నర,నాయకునకు వాని కెల్ల నరులుం
జేటుం, జేయఁ దలంతురు చా నవ,ధాయకుడై కావలయు ధర
ణివుఁ డతనిన్. కాంతి. 2-363

అవధి సం. వి. అ. పుం.

1. మేర, హద్దు, మొదలుకొని వఱకు, అనునర్థములం దుపయోగించును.

వ. అపత్యాగ్ధీయై యిత్వాకుండును నయ్యుంకువునకు భార్యయగుట
పుత్రజన్మావధిగా నొడివి. ఉద్యో. 3-316

2. (సమాసాంతముల) సమాప్తమగుట, వఱకు అనుసరము నిచ్చుట.

ఉ. ...కా,లావధియయ్యెఁ గావలయు నక్కట వారికి వారివారికిన్.
ఉద్యో 31-398

3. వేళ.

సీ. ...రణమొనర్చినగాదె మరణ,మెయ్యది యవధి యిందెల్లవారును
దెగువార కాకది గడవంగ వశముగాదు. స్త్రీ. 1-25

అవధిఁబోవు అ. క్రి.

కష్టపడు, శ్రమపడు. విరా. 1-181

(సం ము, పాతాంతరముగా నీయఁబడినది. పాతము అవిధిఁబోవు - అని
పాతము) చూ. అవిధిఁబోవు.

అవధీరణ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అవధీరణము, తిరస్కారము, అనాదరము.

చ. ...అట్లునేయ కవధీరణ చేసితియేని వజ్రముం, బుచ్చు నతండు
నీవయి సఖాసదులున్ వినఁ జాటి చెప్పితిన్. అశ్వ. 1-89

అవధీరితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అవమానింపఁబడినవాఁడు, పరాభవింపఁబడినవాఁడు.

చ. ...పవమాన తనూజుని చెయ్యిఁబెన్దొడన్, విఱిగి ధర్మితిఁబడ్డ యెడ
వేగమె వచ్చి శిరంబుడన్నె నే, డైటగల యువ్వు శత్రు నవధీరితుఁ
జేయుట యొప్పుఁగాక యే,పఱిన్ పరాభవించిన జనావళి నవ్వదె
నొవ్వదే మదిన్. శంభ. 2-387

అవధూతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కదల్చఁబడినది.

మ. అవనీ చక్రము సంచలింపఁగ దివం బల్లాడ నాకాచయం, బవధూ
తంబుగ గోత్ర తైలనికరం బాకంపముం బొంద. విరా. 2-284

2. వెడలఁగొట్టఁబడినది.

క. సదసత్ప్రకార నిత్యం,బది దాని తెఱంగెఱుంగు నాత్ముఁడు విజ్ఞాన
దకావధూతగుణుడై. అశ్వ 2-188

3. ఎగురగొట్టబడినది.

వ. వాతావధూతంబైన పతాకయంబోలె.

సఖా. 2-217

4. వంగగొట్టబడినది.

వ. మఱియు నక్కుమారుం డొక్క యెట్టుని ఫలంబు దన దక్షిణపాణి.
తలంబున నందంద చఱచుచు నది నేలంబడి యెగయం బోయిన
వలనికి వ్రాలుచు వాతావధూతంబైన బాలవృక్షంబునుం బోలె.
నొప్పుచున్న నమ్మునిపుత్రునందు నా హృదయంబు దద్దయుం
దగిలినయది. అర. 3-106

అవధూతి సం. ఇ. స్త్రీ.

నిరసనము, త్యాగము.

క. శోకమదాద్యవధూతి, వ్యాకోశ వివేకభవన హరిహరనాథా.

అను. 5-1

అవధ్యత్వము సం. అ. న.

చంపరానితనము.

వ. ...సత్యవతీ వివాహం బొసర్పుటకు మా తండ్రి మెచ్చి యవధ్య
త్వంబును స్వచ్ఛంద మరణంబును నిచ్చినవాడు భీష్మ. 3-415

అవధ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చంపబడనిది.

వ. ...అతనికి నక్షయ తూణిరంబులు నగ్నిచేవుం డిచ్చిన యభేద్య
రథంబును నవధ్య రథ్యంబులుం గలవు. కర్ణ. 1-235

అవధ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చంపదగనివాడు.

(కృష్ణుడు ధర్మరాజుతో)

వ. క్రూరాత్ములగు కౌరవులెల్ల వారికి వధ్యులుగాదగుదురు. సీకేల
యవధ్యులైరి, పాపాత్ములగు హింసకులం బాముల నెట్లట్ల నిర్వి
చారంబుగా వధియించుట కర్తవ్యంబు. ఉద్యో. 3-37

2. చంపకవ్యము గానివాడు.

ప అమ్మహాదేవికి నద్దేవుం డిట్లను చైత్యులు సుందోపసుండు లను

నిర్దురు గలరు. వార లవార్యభుజ పీర్యకార్య సంపన్నులు నస్త్రు
శస్త్రావధులు. ఆను. 4-425

అవనత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వంగినది.

అతి ఘనలజ్జావనతయగు నక్కన్య.

అది. 3-38

అవనతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వంపఁబడినది, వంగినది, క్రిందికి వంపఁబడినది.

లజ్జావనతానమం డగు సుశర్మ.

విరా. 3-286

వ. ఇట్లు పుట్టంబనియేమి యను వచనంబులతోఁ దిరుగుడు వడిరి. ధర్మ
నందనుండు లజ్జావనత వదనుండై యూరకుండి. శాంతి. 1-364

అవనతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వంగినవాడు, క్రిందికి వంగినవాడు.

వ. వినయావనతుండనై లలాటోపరిభాగంబున నంజలిపుటంబు ఘట
యించి. విరా. 1-18; శల్య, 2-297; ఆను. 1-377

అవనము సం. వి. అ. న.

రక్షణము, కాపాడుట.

మాలిని. త్రిజగదవన నిత్యక్రీడనోద్యత్ప్రమోదా.

విరా. 3-239; ఆను. 3-347

అవని సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

భూమి, నేల.

సీ. బలు విడి వాడు పై, నడరిన జరగక యవని గ్రుంగి నిలుచు.

విరా. 2-15.

అవనిజము సం. వి. అ. పుం.

1. చెట్టు.

క. చనియెన్ రోమకుండు నవనిజముపైకి వెసన్. శాంతి. 3-221

2. వృక్షము- బ్రహ్మవనమునందలి వృక్షము- మహదహంకార పంచ
39)

తన్నా తాది సంహతరూపమైన దేహములే వృక్షములుగాఁ జెప్పఁ బడినవి.

తే. కొన్నిటికిఁ బంచవర్ణముల్ గునుచు ఫలము, లందుఁ గొన్నిటి కేక
వర్ణాంచితంబు, అవనిజములు గొన్నిటికి నవ్యక్త వర్ణకములు
సౌరభ్యమాధుర్య సమధికములు అశ్వ. 2-56

అవనినాథుడు సం. వి. అ. పుం.

రాజు.

విరా. 2-7

అవనిపుడు సం. వి. అ. పుం.

రాజు.

సఖా. 2-24

అవనిభృత్తు సం. వి. త్. పుం.

కొండ, పర్వతము.

ఉ. నీ వలమూపు లావు మును నేలవహించిన నాగకూర్మ గోత్రా
సనిభృద్ధికావరుల కారయ మాటపట్టుగాడె. విరా. 2-193

అవనీకాంతుడు సం. వి. అ. పుం.

రాజు.

విరా. 2-20

అవనీజము సం. వి. అ. పుం. అవనిజము.

చెట్టు.

విరా. 3-23; కాంతి, 1-68

అవనీనాయకుడు సం. వి. అ. పుం.

రాజు.

విరా. 3-181

అవనీవల్లభుడు సం. వి. అ. పుం.

రాజు.

విరా. 2-12

అవనీశుడు సం. వి. అ. పుం.

రాజు.

విరా. 2-158

అవబోధము సం. వి. అ. పుం.

1. మేలుకొనియుండుట, 2. జాగరణము, 3. తెలివి, 4. వివేకము.

క. సమవబోధ నిరంతరావిదాత్మాధీనా.

కాంతి. 1-399

5 తెలిసికొనుట.

వ. ధర్మంబు బహుప్రకారంబైయుండుఁ దదీయ సూక్ష్మగతి దురవ
బోధంబు గావున శ్రుతిప్రమాణంబుల వలనను వృద్ధాచార నిదర్శ
నంబులను నెఱింగికొనునది. ఆర. 5-61

అవభృథము సం. వి. అ. పుం.

1 యజ్ఞము కడపట న్యూనాతిరిక్త దోషపరిహారార్థముచేయు కర్మము,
2. యజ్ఞమునకు అంగమై దాని కడపటఁ (యజ్ఞానంతరము) జేయు
స్నానము, 3. యజ్ఞ సమాప్తియందు యాజకుఁడును యజ్ఞపరికర
ములును స్నానముచేత నొందు శుద్ధి.

ఉ. ...పంకజనాభ యొకండు రాజసూ,యావభృథంబునందు శుచియై
పెనుపొందిన వేణి వట్టి యీ,యేవురుఁ జూడఁగా సభకు నీడ్యైఁ
గులాంగన నిట్లానర్తురే. ఉద్యో. 3-110

తే. ఆఁక లేక యెవ్వని జలాశయమున, మండువేసవి యందును
మనుజుకోటి, యవభృథస్నాన పానంబు లాచరించు, నతఁడు
వొందఁడు విషమదుర్గాభిగతులు. ఆను. 2-386

ఉ. ...రాజసూ,యావభృథంబునందు వసుధామర మంత్ర పవిత్ర
వారిధి,రావళిజేసి పావనములైన శిరోజములందెమ్మి పా,పా
వహుఁ డీడ్చి తెచ్చె. సభా. 2-216

అవమతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అవమానము, తిరస్కారము, అనాదరము.

క. మన్నన కుబ్జక యవమతి,దన్నొందిన స్రుక్కఁబడక ధరణీకుడన్,
మున్నున్నయట్ల మెఱఁగిన, యన్నరునకు శుభములొదవు నాపద
లడఁగున్. విరా. 1-138; కాంతి. 1-13

అవమతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అవమానింపఁబడినవాఁడు.

క. ...పవిత్ర చారిత్రులైన పరమద్వీజు లిట్లవమతులై కోపించిన,
నవనీశుల కేలకల్గు నాయువు నీరియున్. విరా. 5-278

అవమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తక్కువయినది, అధమము.

క. ఆవమానాసమామగు నీ,యవమ త్తత్త్రియ కులంబునం దిం కీట
పుట్టువు గాకుండెడు సజ్జమ,మవు బ్రాహ్మణ కులము నంద
యయ్యెడు నాకున్. ఆర. 1-284.

అవమానపడు అ. క్రి.

అవమానము పొందు.

తే. ...అన్నాతి పలుకుఁ దద్ద యవమానపడితి కాంతనవుచేత,నవర
జన్మంబునందైన నతని జంప, నేను జాలుటకై యిట్టిదాన వైతి.
ఉద్యో. 4-368.

అవమానపాటు వి. (√అవమానపడు)

అవమానపడుట.

సీ. ...మున్నవమానపాటు -గీ- దుఃఖపాటు గలిగి తొడరంగ వచ్చిన,
వారు గాన యలఁజిఁబోరు. ఉద్యో. 4-257

అవమానపెట్టు స. క్రి.

అవమానించు, భంగపఱచు.

సీ. ...ఇప్పొత్తిఁ దలవట్టి యీడ్చి తెచ్చి, సభలోన నట్టు దుశ్శాసయం
డవమానపెట్టంగ నచ్చట పెద్దలెల్లఁ, బలుకకయుండ.
అశ్ర. 1-168; స్వర్గ. 5

అవమానము సం. వి. అ. పుం.

1. తల వంపు. అగౌరవము.

తే. మీ రొండొక నరునిఁ గొలిచి, మనలి వర్తిల్లి మానావమానము
లకు, నోర్చి యడకువతోడన యునికి యరిది.

విరా. 1-118; కాంతి. 5-267

2. పరాభవము.

క. తానును నన్నయు నయ్యాస్తానమ్మున నుండి పవన తనయుఁ
డసహ్యో,జైన మనోవల్లభ యవ,మానము నా సింహబలుని మద
జృంభణమున్. విరా. 2-132

అవమానించు సం. స. క్రి.

1. అవమానపఱచు, పరాభవించు.

క. ఆ నరుఁ డెప్పుడు మము నవమానించుచు నునికిఁజేసి మనుజేశ్వర
కో, పానలము సంతతము మా, మానసములఁ బొదువ నతని
మార్కొను కడఁకన్. ద్రోణ. 1-219

2. న్యూనిత యొనర్చు, తక్కువ పఱచు.

వ. ...తన తపోభిమానంబున మహద్బల తపంబు అవమానించి పలికిన
నయ్యయాతి గర్వంబునకు సహింపక యింద్రుం డలిగి.
ఆది. 3-211

అవమానింపఁబడు సం. క్రి. కర్మ. ప్ర.

పరాభవింపఁబడు.

వ. అబ్బింగి నవమానింపఁబడినవాఁడు గావున ధార్తరాష్ట్రీకులధూమ
కేతువగు కపికేతువు దోచె. విరా. 4-195

అవమానిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

చ. ఇది యుచితంబు గాదనక యిక్కురుముఖులు సూచుచుండ
దు, రృదుఁడయి వీఁడు నన్ను నవమానితఁ జేసెడి. సభా. 2-219

అవమానితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అవమానింపఁబడినవాఁడు.

(భీముఁడు) తే... కర్ణ, చేత నవమానితుండయి చిన్నఁబోయి.

ద్రోణ. 4-286, ఆది, 5-219

అవమాన్యఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అవమానింపఁబడినవాఁడు.

ఉ. ...సా, మమ్మున నెల్లివారి నవమాన్యులఁ జేసి నమాన్యు డంచు
రూ, ఊమ్మున భీష్ముఁజూచి బలగర్వితుఁ డిట్లని పల్కె నర్కతోన్.
సభా. 2-39

2. అవమానింపఁదగినవాఁడు.

మ. అవమాన్యున్ సభలోన మాన్యుడని సాహార్థంబునం గౌరవ,

స్థవిర ప్రేరణ నిన్నుఁ కాండుతనయుల్ తప్పంగఁ బూజించిరి,

సభా. 2-68

అవయవము సం. వి. అ. పుం.

1. శరీరములోని భాగము (కరచరణాది)

వ. ఏనును... లలా టోపరిభాగంబున నంజలిపుటంబు ఘటియించి
నయనంబులు నవయవంబులును ప్రమద బాష్ప సలిల నిలులితం
బులును బులక పటల పరికలితంబులునుంగా వంతంత నిలిచిన
నదేవుండు...

విరా. 1-18.

2. ఒకదానిలోని భాగము.

వ. బద్ధ పరికర కూబరాక్షయుగాద్యవయవంబును. విరా. 3-144.

వ. ప్రాకార గోపుర ప్రాసాద ప్రముఖ వివిధావయవంబులు.

కర్ణ. 1-268.

వ. ...సంఖివిగ్రహ యానాసన దైవధీభావ సమాశ్రయంబులును
మొదలుగా వలయువానికిఁ బ్రబోధంబులగు నానావయవంబులుం
గలిగి.

కాంతి. 2-208.

అవరజ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

చెల్లెలు.

క. భువనైకదీపకుం డగు, సవిశృంభకుఁ దనూజ మఱియు సావిత్రికి
నే, నవరజ నవినయ నర్జిత, నవనీశ్వర వినుము తపతి యను సుర
కన్యన్.

ఆది. 7-80

అవరజాండు సం. వి. అ. పుం.

తమ్ముడు, అనుజుడు.

వ. అనిన విరాటుండు పాండవావరజున కిట్లనియె. విరా. 1-28.

అవరతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అగివది, ఉడిగినది.

క. ...అచల స్థిరుడై పరము ధ్యానావరతేంద్రియ వృత్తి నున్న
వాని శమీకున్.

ఆది. 2-171

అవరుద్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వ. ఇట్లు పాడవబలంబులు జలధిరంబులు శైలంబు గప్పు కరణిం
గు భువంభవుం బోదివిస దృష్టపథం బవరుద్ధం బగుటయు నతండు
దెలియె నను దిగులు మనవారికి బుట్టు నట్టియెడ ద్రోణ 1-308

అవరూఢి సం. విణ. న్. (న్. నీ న్.)

ఁవచము ధరి-వనివాడు (వృత్తి-వరూఢి)

చ. రణకూరుతోడ భీరునకు వరూఢితోడ నవరూఢికి సజ్జనుతోడఁ
గట్ట దుర్జనునకు నెవ్వధంబునను శిఖము దా నొడగూడనేచ్చనే.
ఆది 5-204

అవరోధించు సం. స. క్రి.

ముట్టడించు

వ. దుర్యోధన యుయుత్సు దుశ్శాసన విఃర్ణ జలసంధాదులైన
ధార్తరాష్ట్ర లనేకస్వపక్ష సహాయులై పాంచాలపురం బవ
రోధించిన ఆది 6-89

వ కామగమనంబయిన తన సౌభకంబను నగరంబుతో సన్నద్ధం
డయివచ్చి ద్వారవతీపురంబు నవరోధించి ఆర. 1-150

అవర్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

రంగులేనిది

కి. జనవర శుక్లము, లోహితమును గృష్ణము నైన వర్ణముల నెడర
మొందును సత్త్వరజ సమముల, యశుసారంబున నవర్ణమయ్యు
నవిౌతమై. కాంతి. 6-14

అవర్ధనము సం. వి. అ. స.

కీడు, దుఃఖము.

ఆ. ...నీచ దుర్యోధనా,దులకు వర్ధనమును నలములైన, పాండు
సందనులకు దండితారుల కవర్ధనము నిట్లు సేయఁదగునె విధికి.
ఆర. 8-162

అవల దే. వి.

(దేశ్యము నందు అనంతరము)

క. వాలమ్మలు దాడి ధరన్, వ్రాలు భటులఁ జూచి యొడలు
వడఁకఁగ మేనుల్, దూలఁగఁ దముఁ దాఁకకయును, వాలము
సానించి కొంద అవలఁ జనంగన్. విరా. 5-82

ఆ. ఇవుల మూటి కవల నవల యమ్మాడికి, నివల,
(వేఱుచోటు-ఇతర స్థలము) భీష్మ. 1-21

క. కవదొనలును గాండివము, నవల నిడం బనువు ముందరరదము
డిగు మే,న విదప డిగియెన, శల్య. 2-833

అవలంబోచు దే. స. క్రి.

తిరస్కరించు, ధిక్కరించు, త్రోసివుచ్చు.

సీ. కేతనంబుల మణివ్రాతంబు రోచులు రవి కిరణంబు అవలఁ ద్రోవ.
భీష్మ. 1-104

అవలంబనము సం. వి. అ. న.

1. చేపట్టుట, పూనుట.

వ. (అర్జునునకు) అతనికి రణోత్సాహంబునకుం గారణంబైన స్వక
రావలంబనంబు వదలిం దగమి దెలియుటకు వలయు వాక్యం
బులు పెక్కు లుపన్యసించి. భీష్మ. 1-200

2. ఆధారము, ప్రాపు, ఆశ్రయము.

చ. ... అనఘ యెఱుంగు దున్నత గుణాధ్యుడవున్ భరతాస్వ
యావలంబనుడవు నీవ నిన్నొకఁడు పంచెదఁ జేయుము
మత్రియంబుగన్. ఆది 4-219

అవలంబనుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆధారమైనవాఁడు, ప్రాపైనవాఁడు.

భరతాస్వయావలంబనుడవు. ఆది. 4-219

అవలంబము సం. వి. అ. పుం.

ఆధారము, ప్రాపు, ఆశ్రయము.

వ. అగ్ని దేవుఁడు గరంబు సంతసిల్లి కమలజా వచనం బవలంబంబుగాఁ
బెద్దకాలం బుండి. ఆది. 2-250

అవలంబించు సం. స. క్రి.

1. పట్టుకొను.

వ. ...అంతకుమున్ను సన్నిహితులై యున్న కృతవర్మ కగంబును
సాత్యకి హస్తంబును నవలంబించి యూరకవెడలె. ఉద్యో. 3-411

వ. తచ్చరణంబులు గరంబుల నవలంబించి ప్రణతి యాచరించి కేలు
మొగిచియున్న. ఆశ్వ. 1-163, సా. ప్రి. 2-48

2. ఊతగాఁగొను, ఆధారముగా గ్రహించు.

వ. ఆ య్యసురవరుండు దశవిశిఖంబులు రయంబున సురంబున
గ్రుచ్చిన మూర్చవచ్చి యమ్మేటి జోడు కేతుదండం బవలంబించి.

వ. ఆలోనన తెలిసి... ద్రోణ. 5-150, 151; ఆది. 2-74

3. పూను.

వ. తత్కాలజనితంబయిన భేదంబునం దొరఁగ నమకట్టు బాష్పజలం
బులు మగుడ నింకించుచు నిట్టూర్పు లడంచి ధైర్యం బవలంబించి
యిట్లనియె. విరా. 1-73

వ. పానుఁగు వడ్డ యగ్ని వేడిమి వోని వాడిమితో దుర్యోధనుఁడు
ధైర్యం బవలంబించి. కర్ణ. 1-17, శాంతి. 3-423

4. గ్రహించు, చేపట్టు.

వ. ఆచార పరిపాటి యవలంబించి యిట్లుపాఠ్యాయ వరణంబు
సేసి... శాంతి. 4-255

వ. తపంబు ననేక యోగసమాధి నవలంబించి. ఆను. 1-354

వ. ఎప్పాట ధర్మంబగు మార్గం బవలంబించి రాజ్యతంత్రంబు నడపి
యశుభంబునం దొడరక జయింతు. శాంతి. 1-385, ఆశ్వ. 2-187

5. ఆశ్రయించు.

వ రజస్తమోదూషితంబుగాక కేవల సత్త్వాధిష్ఠితంబయిన జ్ఞానంబున
నన్నవలంబించునది. ఆను. 1-379

అవలిస్తుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూయబడినవాఁడు, లిస్తుడు.

అవలీధము సం. వి. (అ. ఆ. అ.)

లీధము.

అవలీల సం. వి. ఆ. (స్త్రి).

చులకన, అనాయాసము.

క. వివిధములగు లక్ష్యముల నవలీలం దునియ నాట నవియగ నేయున్. విరా. 5-19

సీ. ఏవి ధృష్టద్యుమ్నుఁ డేఁడైర ద్రోణువై, నడరిన నవలీల నాతఁ డతని, ఘన శరాసనముఁ ద్రిఖండంబుగాఁ జేసి. భీష్మ. 1-256

క భవవర్ధన నిలయంబుల, నవలీలన పరుస బ్రహ్మయర విష్ణుఁడనన్, శివుఁ డన నిర్వర్తింతును, భువనంబుల నేన చూచె భూరిమహిమ లన్. ఆశ్వ. 3-42

అవలుంచించు సం. స. క్రి.

పెటుకు, ఉత్పాటనము నేయు.

వ. ...ఒక్క జట యవలుంచించి వేల్చిన. ఆర. 8-287

అవలేపము సం. వి. అ. పుం.

గర్వము, పొగడుబోతుఁడనము

సీ. ... మత్సములెవ్వరును నెందు లేరని యత్యవలేప యుక్తి నాడిన. ఆను. 5-338

అవలోకనములు సం. వి. అ. న.

చూచుట.

వ. బహుప్రకార పాదప గుల్మ లతావలోకనంబులను... విసోదిం చుచు... విరా. 1-147

అవలోకించు సం. స. క్రి.

1. చూచు.

వ. ఇట్లు సంభావించి పాండవాగ్రజు నవలోకించి. విరా 3-221

2. సరికించి చూచు.

వ. ...అతండును ననిలసుతుండునుం బరస్పర మూర్తుల నవలోకించి

యుద్ధరంగంబు మన్ను ఫాలప్రదేశంబుల ధరియించి. విరా. 2-14

అవశిష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శిష్టము. చూ. శిష్టము.

అవశేషము సం. వి. అ. పుం.

మిగులు, శేషము.

క. ప్రళయాంతకుండు బడబా, నలమును మృత్యువును నెదిరినం గొఱు
శవదన్, నిలిపినను నిలుపు మార్కొనీ, చెలంగిన నరుళరముల నవ
శేషము నేయున్. విరా. 4-198

అవశ్యంభావి సం. వీణ. (న్. నీ. న్.)

తప్పక సంభవించునది.

అవశ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనివార్యము, తప్పనిది, మానగూడనిది.

చ. ...అథర్వుపునందుఁ జిత్తముం, దగులదు నాకు నెన్నఁడును ధర్మ
నవశ్యము నట్లు కావునన్. ఆది. 7-250

క్రి. విణ.

నిశ్చయముగా, తప్పకుండగా.

ఉ. వచ్చినవాఁడు ఫల్గునుఁ డవశ్యము గెల్తు మనంగ రాతు

విరా. 4-234

వ. ఇతని వచనం బవశ్యంబు నలింపునీయంబు.

ఉద్యో. 1-385.

అవష్టంభము సం. వి. అ. పుం.

అవలంబనము, ఊత.

కా. నీవున్ ధర్మవిరోధులైన జనతానించాత్మలం బుణ్యచూర్ణావ
ష్టంభము దేజరిల్ల నృపవంశాచార మొప్పుర... కాంతి. 1-288

అవసన్నము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సమర్థము గానిది, శక్తిలేనిది, అవదనొందినది.

చూ. అవసన్నుడు.

అవసన్నుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సమర్థుడు గానివాడు, శక్తి లేనివాడు, అపద నొందువాడు.

వ. అసహమానుడయి దై పపదుండయినవాడు నీరిలోని యాన
పాత్రంబునుబోలె నవసన్నుం డగుం గావున అర్. 1-286

అవసరజ్ఞుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చూ. అవసరము.

అవసరము సం. వి. అ. పుం.

1. తటి, సమయము.

వ. అవసరోచితంబులగు విరోధంబులం బ్రమోదంబు పుట్టించుచు.

విరా. 1-78, ఉద్యో. 1-809, ఆది. 1-115

2. అవకాశము.

నీ. ధనిక గృహధ్వారమునఁ బ్రతిహారి త, మ్రాగంగనుండి దైన్య
మున దుఃఖ, -తే- పడుజనంబులు బోగై కపరతఁ దొల్లి, మాన
నీయుల కవసరమీనివారు. అను. 5-107

(అవసరమీనివారు = తమ్ముఁ గలిసికొనుటకు అవకాశము గల్గింపనివారు)

అవసాదము సం. వి. అ. పుం.

1. తుదముట్టు, ముగియుట. 2. నాశము.

అవసాదితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తుదముట్టింపఁబడినది.

క. వాదైన యాశ్రితత్వము, నీదగు చిత్తమునఁ గల్గి నియకమ
యేనిన్, సాదరభణితుల న న్నవసాదిత సమ్మోహుఁగాఁ బ్రసా
దింపు తగన్. అర్. 4-268

అవసానము సం. వి. అ. న.

తుది, అంతము, ముగియిక.

వ ధార్తరాష్ట్రులకుం గాలావసానంబై న యట్లు సమయా కాలావ
సానంబయ్యె. విరా. 2-235

అవసాయకుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నశింపజేయువాడు.

ఉ. ...మోరసంసార సురామయాపదవసాయక. భీష్మ. 2-408

అవసితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ముగిసినది, సమాప్తము.

సీ. ...పుణ్య మవసితమగుడు మర్త్యత్వమొందవత్తురు. ఆను. 5-18

అవస్థ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. స్థితి.

క. అనుచుం దొరగెడు నశ్రుల, మునిగిన మోమకని వక్షమునఁ
జేర్చిన న,వ్యసిత యవస్థయ తాల్చుచు, ననిలసుతుం డడలె డెంద
మలమటబొందన్. విరా. 2-222

2. దుస్థితి, దురవస్థ.

వ. కాల పర్యాయంబునఁ గౌరవులకుఁ గడవరాని యవస్థ వచ్చె.
ఉద్యో. 2-198; కాంధి. 5-397

క. మున్నిట్టి తెఱఁగు శోకం, బెన్నఁడు దా ననుభవించి యెఱుఁగ
దకట నే, డన్నెఱత యలత పెల్లున, నెన్నియవస్థలకు వచ్చి
యెట్లయ్యెడినో. సా.ప్ర. 2-19

3. సర్వావస్థలు.

అవస్థాద్వయము : 1. సుఖము 2. దుఃఖము.

అవస్థాత్రయము ; 1. జాగ్రదవస్థ 2. స్వప్నావస్థ 3. సుషుప్తావస్థ.

అవస్థాచతుష్టయము (వేదాంతము) : 1. జాగ్రత్తు 2. స్వప్నము 3
సుషుప్తి 4. మోక్షము (వైద్యము) 1. బాల్యము 2. కౌమారము
3. యౌవనము 4. వార్ధక్యము.

(పంచదశ పర్యంతం బాల్యమ్, అప్రతింశద్వర్షం కౌమారమ్. ఆపంచా-
శద్వర్షం యౌవనమ్, తతః షోర్ధ్వం వృద్ధత్వమ్)

అవస్థాపంచకము (యోగము) : 1. అవిద్య 2. అస్మిత, 3. రాగము
4. ద్వేషము 5. అభినివేశము.

అవస్థాపట్కము : 1. పుట్టుట 2. ఉండుట 3. పెరుగుట 4. మాటుట 5. ఊడించుట 6. నశించుట.

(జాయతేఽస్తి వర్ధతే విపరిణమతేఽవక్షియతే నశ్యతి) (నిరుక్త)

అవస్థాసప్తకము : 1. గర్భము 2. జన్మము 3. బాల్యము 4. యౌవనము 5. ముసలితనము 6. మరణము 7. నరకము.

అవస్థాష్టకము : 1. కౌమారము 2. పౌగండము 3. కైశోరము 4. యౌవనము 5. బాల్యము 6. తారుణ్యము 7. పృథ్వీము 8. వర్షీయస్త్యము.

(కౌమారం పంచమాబ్దాంతం పౌగండం దశమావధి,
కైశోర మాపంచదశాత్ యౌవనం తు తతఃపరమ్,
అషోడశాదృవేద్బాలిస్తరుణస్తత ఉచ్యతే,
పృథ్వీ సప్తతేరూర్ధ్వం వర్షీయాన్ నవతేః పరమ్-సప్తతి)

అవస్థాదశకము (అలం) : 1. దర్శనము 2. మనస్సంగము 3. సంకల్పము 4. జాగరము 5. కార్యము 6. ఆరతి 7. అలజ్జ 8. ఉన్నాదము 9. మూర్ఛ 10. మరణము.

(జ్వరము, సంతాపము కలిసి ద్వాదశావస్థలని కొందఱు)

క. స్వాపావస్థం బ్రకృతిక, దీపిత వాటిల్లునపుడుఁ దెలి వెడలక తా,
దీపించుఁ బురుషుఁ డిమ్మెయి, చూపు ప్రబోధంబు పరమసూక్ష్మత
పుత్రా. కాంతి. 4-326

తే. అని జపించి సర్వావస్థలందు నను విశిష్టభక్తి ననుస్మరించిన
యతండు, సకల పాపంబులను బాసి కాంతి నొంది, యవ్యయానంద
పదమున నతిశయిల్లు. కాంతి. 4-249

అవహస్తము సం. వి. అ. పుం.

అవహస్తము, హస్తపృష్ఠ భాగము, చేతి వెనుకవైపు.

చ. ...భీముఁడును...సారథిం జఱచెఁ దా నవహస్తమునన్ వసుం
ధరా, తలమునఁ ద్రెల్లె సారథియు. ఆది 5-177

అవహిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఏకాగ్రచిత్తురాలు, సావధానము గలది.

ప. శివుండు శైలేంద్ర తనయతో ధర్మబులు మఱియు నెఱిగించెద
నవహితవైయాకర్ణింపు మని యిట్లనియె

ఆము. 5-29; అశ్వ. 2-98

అవహితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉంపఁబడినది, సావధానముగ నున్నది.

క. అనిమిషనాథున కిత్తఱి, ననుగ్రహము సేయవలయు నవహిత
బుద్ధిన్. ఉదో. 1-181; ద్రోణ. 1-10

అవహితుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సావధానము గలవాఁడు.

ప. ధృతరాష్ట్రుం డవహితుండై యడుగఁ దా నయ్యుద్ధిష్ఠిరునకుం
తెప్పిని భంగులు నతండు వానికి నెల్ల నుత్తరం ఓచ్చిన తెలుంగును
నెఱింగించి. ఉదో. 2-117

ప. అవహితుండవయి యాకర్ణింపుము. కాంతి. 3-360

2. ఏమటుపాటు లేనివాఁడు.

క. ధృతరాష్ట్ర కుమారులు నవహితులై పాంచాలు మీద నేసిరి
సాంద్రాతత బాణప్రకర తిరోహితమై రవికిరణజాల మేర్పడ
కుండన్. ఆది. 6-72; కాంతి. 5-117; అశ్వ. 4-174

అవాఙ్మనసగోచరుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వాక్కునకును మనస్సునకును విషయము కానివాఁడు, చెప్పను, దలం
పను శక్యము గానివాఁడు.

ప. అనేక ప్రకారంబుల వవాఙ్మనస గోచరుండగు నప్పురమేశ్వరుఁ
బ్రస్తుతించి. ద్రోణ. 2-388

అవాచీనుండు సం. వి. అ. పుం.

జయశ్నేపనకు వైదర్భియైన సుశ్రవసునకుఁ బుట్టినవాఁడు. ఇతనికి
విదర్భరాజ పుత్రియైన మర్యాదకు నరిహండు పుట్టెను. ఆది. 4-2

అవాచ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చెప్పటకు శక్యముగానిది.

వ. బ్రహ్మవిద్యా విషయంబు మాబోటివారికి నవాచ్యంబై యుండు.

ఆర. 5-82

అవాప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రాపించినది, పొందఁబడినది.

క. అనఘ భవత్సుకృతంబున, ననిమిష లోకాభిగమ మవాప్తంబయ్యెం
జను దెమ్ము విమానము చ,య్యన నెక్కుము. ఆర. 6-127

అవాప్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ప్రాప్తి, పొందుట.

క. గురు శుశ్రూషయును బ్రహ్మకుం భజనము నా,యురవాప్తిఁ
జేయు. కాంతి. 4-118

అవాప్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁదగినది.

సుసంవిదవాప్య.

కాంతి. 6-622.

అవారణ సం. వి. ఆ. స్త్రీ. (అవారణము)

అడ్డులేనిది, నిరాటంకము.

చ. ...నీ, వదన సరోజ సారథ మవారణ నన్నును గ్రోలనిమ్ము.
విరా. 2-121

అవారితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అడ్డగింపఁబడినది, వారింపఁబడినది.

చ. వజ్రభవ ప్రభావుఁ డగువాని వసిష్ఠు నవత్య శోక ము, వ్యసనిధి.
లోకన ముంచిన యవారితసత్త్వడు. ఆది. 4-87

2 అధికము.

క. భూరిభుజుం డర్జునుఁ డతి, శూరుఁడు దన యస్త్రవిద్యఁ జూపఁగ
రంగ, త్రార్పరంభుఁడయిన నతని న,వారితముగఁ బొగడు జన
రవం బిది యధిపా. ఆది, 6-222

శ్లో ఇత్యేవంతుములా వాచః శుశ్రువుః ప్రేక్షకేరితాః,
తేన శబ్దేనమహతా పూర్ణ శ్రుతిరథాబ్రవీత్
కిమేష సుమహాధ్యనిః

శ్లో. ఏష పార్థో మహారాజ ఘోషః పాండునందనః,
ఆవతీర్ణస్స కవచ సైత్యేష సుమహాస్వనః.

సం. భా. ఆది. 135, 13, 14, 15, 16

సీ. ...అనేక విప్ర... -తే- ...పరుల కతిథిజనులకు వవారితముగఁ
దండ్రి పని నిష్ఠమృష్టాన్నదాన మొనరఁ జేయుచున్న దుర్యాసుఁ
డన్ సిద్ధమునియు, వచ్చె నతిథియై భోజన వాంఛఁజేసి...

ఆది. 5-17

అవార్యత సం. వి. ఆ. (ప్రే.).

అనర్గళత్వము, వారింప నలవి కాకుండుట.

చ. వినుము కుమార విప్రు భుజవీర్య మవార్యతఁ దేజరిల్లెడుం...

కర్ణ. 1-158.

అవార్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వారింపనలవిగానిది, అడ్డగింప శక్యముగానిది.

అ. మత్స్య నరపతి సద్ధర్మవర్తి సుజనహితుఁ డవార్య బాహు
బలుఁడు. విరా. 1-64.

ఉ. ... ఈ, వంటలవాని చేసిన యవార్యపరాక్రమ మొండు
చోటులం, గఱిమె. విరా. 3-228, మహా. 58.

అవార్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అడ్డగింపఁబడనివాఁడు, వారింప నలవి కానివాఁడు.

చ. ...ఎవ్వ రక్కడ నవార్యులు గ్రీడికి సారథిత్వముం, దలకొని
నీ వనూన శుభదంబగు వర్తన మాచరింప... ద్రోణ. 2-355.

కా. ...అవార్యుం డయ్యెఁ గర్ణుం డనిన్. కాంతి. 1-31

అవి¹ చే. సర్వ. బహు

అది యొక్క బహువచన రూపము.

నా కవి యెల్లినేల. చూ. ఆది.

విరా. 1-222.

భక్తి మెయిం దలంప నవి వచ్చెన్,

విరా. 4-164.

అవి² సం. వి. ఇ. పుం.

1. సూర్యుడు.

క. ...అవి, కల్పిండు కృతవర్మ సనియె గాఢస్ఫూర్తిన్. భీష్మ 1-97

2. గొట్టె.

చ. ...అజావిగోమహిషవర్గములన్.

ఆది. 5-39

అవింధ్యుడు సం. వి. అ. పుం.

ఒక వృద్ధ దైత్యుడు- ఇతడు రామహితాస్వేషియై సీతాదేవి నాశ్వా
సింహ ద్రిజటను బాపెను ఆర. 6-894

వ. అద్దేవి నా కిట్లనియె నన్నా నిన్నెఱింగితి నది యెట్లనిన రామ
హితాస్వేషియగు వాఁ డవింధ్యుండను వృద్ధ రాక్షసుండు మున్న
యింతయుం ద్రిజటచేత నా కెఱింగించె ఆర. 7-82

ఇందు మొదటి సూక్ష్మ క్రింద సంస్కృత మూలమున "అవధ్యుడు"
అని యు డెను రె డవ సంఖ్య క్రింద అవింధ్యుడు అనియే యుండును.
మొట్టిది ప్రమాదజనితము గానోపు.

అవికలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అనయవ వైకల్యము లేనిది.

క- శ్రోత్రియు లోగు లవికల గాత్రులు పాత్రములు వైతృకము
లకు. అను. 5-208

2. అవిఘ్నము.

క. జగత్కివ్వర నీ, వినుతోవదేశమున భవ, దనుయక్తులెల్ల నడచు
నవికల భంగిన్. ఆశ్ర. 2-51

3. దృఢము.

క. సారథి తురంగముల మెల, పారంగాఁ బూన్చి తేర్చి యవికలముగు
నా, తే రల్లఁ దేర సాత్యకి, భీరము వొలివోవకుండఁ బ్రియ
మున నెక్కెన్. ద్రోణ. 1-825

4. వికలత్వము లేనిది.

క. అవి యెల్లను బైఁ గురియఁగ, నవికలమూర్తియగు ననిమిషాధిప

తనయుం, డవిరళ వర్షము మీదం, గవియంగా నొప్పు నగము
కరణం బొలిచెన్.

భీష్మ. 2-35

అవికంపితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చలింపనిది.

చ కని యభిమన్యు ముఖ్య లవికంపిత వృత్తి గడంగి యేసినం.

భీష్మ. 2-240

విషయావికంపితాత్మ.

కాం. 6-291

అవికల్పము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వికృతి నొందఁచిది.

చ. ఘనముగ నీవు నీ వదము గైకొనవే యవికల్ప భావనన్.

ఆర. 5-150

అవికల్పండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సూర్యునితో సమానుఁడు.

క. ... అవి, కల్పండు గృతవర్మ సనియె గాఢస్ఫూర్తిన్.

భీష్మ. 1-90

2 వికృతి నొందనివాఁడు.

ఉ. సర్వలోక రజాకరడై కబుద్ధి నవికల్పండు నయ్యెడఁ గట్టు పట్టు
మున్.

ఆర. 5-231

అవికారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మార్పులేనిది, వికారము లేనిది.

కా. ఆ రూపం బవికార మా భుజబలం బత్యంత నిర్గర్వము.

విరా. 2-209

చ. అవికార నిగూఢ నిజ ప్రకారుడై.

విరా. 2-882

అవికృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వికారము పొందనిది, విడ్డూరము గానిది.

క. తగఁ జొచ్చి తనకు నర్హం, బగునెడఁగూర్చుండి రూప మవికృత
వేషంబుగ సమయ మెఱిగి కొలిచిన, జగతీవల్లభున కతఁడు
సమ్మాన్యఁ డగున్.

విరా. 1-121

అవికృతి సం. విణ. (ఇ. ఇ. ఇ.)

పరిణామము లేనిది, వికారము లేనిది.

క. శివమును బరబ్రహ్మము, నవికృతియు సనాతనంబు నగు పదమును.
భూ,ధవ యెఱిగించితి. కాంతి. 6-64

అవికృతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వికారము నొందనివాడు.

క. అలఘుండగు నసురపతియు నవికృతుఁ డగుచున్.

కాంతి. 3-491, అను, 2-261.

అవిక్రముడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క. కులరూపగుణద్రవ్యంబులు విక్రమవంతునందు భూవిదితములై,
నిలుచు నవిక్రమునకు నవి, గలిగియు లేని క్రియ నప్రకాశంబు
లగున్. సభా. 1-128

అవిక్షిప్తు సం. వి. త్. పుం.

కరంధముని కొడుకు.

అశ్వ. 1-32.

అవిచలితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కదలనిది, సుస్థిరమైనది.

క. అమరాధిపుఁ డమృతముగొని, యమరావతి కరిగి తొంటియట్టుల
సుస్థా,నమున నవిచలిత రజా,క్షముడై రక్షించుకొని సుఖస్థితి
నుండెన్. ఆది. 2-121

అవిచారత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అలోచనలేమి.

ఉ. ...పార్థునిఁ దాఁకెడు బుద్ధి గ్రమ్మఱున్, సాహస వృత్తిఁజేసి
యవిచారతఁ బోయితిమేని వాడు పూర్ణాహుతిసేయఁడే మనల
నందఱ నొక్కట మార్గఁబాగ్నికిన్. విరా, 5-219

క. ...కౌశవపతి యపుడు సంధి గావింపక హింసారుచిన్జె తిననుట
యవిచారత నృపపంశ కలితజనియగు నీభున్. కాంతి. 1-180

అవిచారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మంచిచెడ్డలు ఆలోచించనిది, వివేచనము లేనిది.

మ అవిచారం బని పల్క నోడెదము.

ఆది. 8-198

అవిచారితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చక్కగా ఆలోచించబడనిది, గుర్రెఱుగఁబడనిది.

క. ఇట్లు వేర్చిన కోపాటోపంబున నవిచారిత సమయ వర్తమండయి

వృకోదరుండు కీచకుని గీటడంగింపం జూచి, విరా. 2-185

అవిచారుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆలోచనము లేనివాడు.

చ. ముని విదురుండు నెప్పె నతి మూర్ఖుఁడనోగతియైన యీ సుయో

ధను చరితంబు గీ డఖిల దాత్రి జనంబులకుం బొనర్చు నాశన

మని దానిఁ గొంద అవిచారులు పాటిగఁ బట్టరైరి.

శల్క. 1-38, కాం. 1-268

అవిచింత్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వితర్కింప సాధ్యము గానిది.

చ. ...అవిచింత్య భూరి బలసత్త్వ సమన్విత దీప్తహవ్యవాహన

సము వై నతేయుని.

ఆది. 2-74

అవిచింతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వితర్కింప నలవి గానివాడు.

తే. ...పురాణ, పురుషుఁ డచింతుఁ డచలుండు వుండరిక, లోచ

నుండు సదృశులఁ గాచు నధిప.

కాం. 8-47, అను. 5-285

అవిచ్ఛేదము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చేష్ట లుడిగినవాడు.

చ. ...నీ పెనుమూఁక పాయ విచ్చి నిలిచి చూచుచుండె నవి

చేష్టలులైరి బలాధినాథులున్.

ద్రోణ. 2-88

అవిచ్ఛేదము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చేష్టలు తొలగినవాడు.

క. నయనములు వాకుఁ బవనత, నయ విజయులు మనము కమ్మ
నాభుఁడు వీరిం, బ్రియహితులఁ బాసి నిమిషం, బయినను నెట్లుండ
నేర్తు నవిచ్ఛేదనై. సఖా. 1-168

(ఇచ్చట చేష్టలు తొలగనివాఁడు- జీవించినవాఁడు అనియుఁజెప్పవచ్చును)
(అ + వి + చేష్టుఁడు = చేష్టలు తొలగినవాఁడు కానివాఁడు)

అవిచ్ఛిన్నము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెంపులేనిది, ఎడతెగనిది.

వ. దుష్టారిష్ట వికృతులయి యా సుకృతు లవిచ్ఛిన్నాత్మానుసంధా
నఋనం దదీయ దురవస్థం ద్రోవఁ జాలుదురు. ఆను. 4-281

అవిజయ్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క. అవిజయ్యలు వారిఁ దొడర నగునే తనకున్. ద్రోణ. 4-208

అవిజితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జయింపఁబడనిది.

తే. అవిజితేంద్రియ బల కుత్స్నితాత్మ సీచ. ఆను. 2-20½

అవిజేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జయింప శక్యముగానిది.

సీ. అంగభూవిభుఁడును, భూరిశ్రవుఁడు, మద్రభూమిపతియు, నాదిగాఁ
గల వీరు లవిజేయవిక్రములు. ఆర్ష. 1-268

అవిజేయుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జయింప శక్యము గానివాఁడు.

సీ. బ్రహ్మ విద్వేషంబుఁ బరికించి కోపించి, యవిజేయుఁడైన సహస్ర
బాహుఁ, బరిమార్చి. కాంతి. 1-244, ఆది. 6-208.

అవిజ్ఞాతగతి సం. వి. ఇ. పుం.

అనియుఁడను పనువునకు శివయను దానికిఁ బుట్టినవాఁడు. వీరి యన్న
మనోజవుఁడు. ఆది 3-67

అవిజ్ఞేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెలిసికొనఁబడనిది, తెలియ శక్యముగానిది

ప సంచవిశతితమంబై యతరం బనం బరగు నిప్పరమత త్వంబు
విను మచిజ్ఞేయం బవ్యయం బకలంకం బరామయం బమృతంబు.
కాంతి. ౪-10

అవితథము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అత్యము కానిది, నిజమైనది.

క వృథ యనగఁ బలుకదునే యవి, తథ వచనం దైన భగవత్సయము
ననుజుడన్ విరా. 4-148

2. అమోఘము, వ్యర్థముగానిది.

క. సమవిషయ వినిమోక్షనత, సమీప దూర స్థలములు సృజము
లుగఁ జి తము క్రియ నవిహతగుతులను, సమరమహిం గ్రీడి
రథము సమ నవితథమై. విరా. 5-4౬

అవిదితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెలియనిది.

సీ. లోకత్రయంబున మీకు నవిదితంబు లేదు త్రికాల సంపేదులార,
ఆను, 4-410

అవిద్య సం. వి. ఆ. (స్త్రీ)

1 విద్యకు విరోధి. సాత్త్విక రాజస తామస వికారంబుల తిప్పలం
బడుచు భగ్గం బాచరింపక భావశుద్ధిలేకయుండుట దీనిచే దూషితుడైన
వాఁడు విష్ణు నెఱుంగజాలడు. ఉదోహ. 2-320

2. లోభమోహములు దోష సంపేదనము సేయఁగా మిక్కిలి గాఢయగు
ఈ అవిద్య భూషయై పలు రకములైన కర్మబీజములకు అనురాద
శక్తు లిచ్చును. కాంతి. 4-౪44

3. అజ్ఞానము. ఇది ఆవరించినవారు కర్మల నాచరింతురు. ఇది తొలగిన
విద్య. అది మోక్షము నిచ్చును. మాయ యని అద్వైతులు చెప్పు
దురు. ఈ మాయ చేతనే నిర్విశేష చిన్మాత్రుని సత్యమును అగు-
బ్రహ్మమునందు విధ్యయగు జగత్తు లోచుచున్నది అని వారి
వాదము. తత్త్వజ్ఞానము లేకపోవుట అని శిష్టాద్వైతులు చెప్పు
దురు. చిత్తు, అచిత్తు, ఈశ్వరుడు- అను మూఁడు తత్త్వములకల

గల పరస్పర సంబంధము తెలియకపోవుట. దీనిచేతనే ఆత్మలు ఒద్దా
వస్థ నొందుచున్నవి. ఈ యజ్ఞానము తొలగెనుటకు లక్ష్మీనారాయణుల
యనుగ్రహమే కారణము. క్షణికములను స్థిరముగాఁ దలంచుటయని
తౌద్ధల వాదము. జ్ఞానము లేకుండుట అని నైయాయకులు ప్రవ
చించురు జ్ఞాన మింకను రాకున్న నవస్థయని సాంఖ్యాదులు చెప్పు
దురు.

కాంతి. 5-127

దీనికి శేత్రము, అవ్యక్తము, ప్రకృతి, ప్రధానము, అవేగ్య, చలము
అని పేరులు గలవు.

కాంతి. 6-44, 140; ఆర. 1-88

అవిధి సం. వి. ఇ. పుం.

నియమ విరుద్ధము.

ఆ. తండ్రి నీకు నాకు దయతోడ నిచ్చిన, వరము చిత్తగించి వలయు
తెఱుగు, సమయ సముచితముగ సమకట్టుమయ్య యీ, రాకు
మారు అవిధిఁ బోకయుండ.

విరా. 1-181

అవిధిఁబోవు అ. క్రి.

నియమము తప్పి చరిండు. చూ. అవిధి.

విరా. 1-181

అవిధేయుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విధేయత లేనివాఁడు, విధేయుఁడు కానివాఁడు, దుర్మార్గుడు.

సీ, బ్రహ్మ విధ్వేషంబు వరికించి కోపించి, యవిధేయుఁడైన సహస్ర
శాసనుఁ, బరిమార్చి.

ద్రోణ. 2-212

అవిధ్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గాయపడనిది, నొవ్వనిది.

క. ...నొప్పిం, బొరయక యవిధ్ధగా|తుని కరణి సుఖాత్ముఁడవు
గమ్ము కౌరవవాఢా.

కాంతి. 2-122

అవినయము సం. వి. అ. పుం.

1. దుర్నయము, చెడు నడవడి.

క. నీ కా, దుర్మోఢము వవినయ మని, వార్యం బని యెఱుంగరామి
ఁలనో వెడఁగో... ఉద్యో. 1-318, ద్రోణ. 4-22; ఆను. 4-825

2. దోషము.

వ. స్వతంత్రవై నీవు చేసిన యీ యవినయంబున నెయ్యది వాటి
ల్లిన నది నీయంక నిలుచుంగాక యని పలికి. కాంతి. 6-183

అవినాభవత్ సం. శత్ర.

ఐక్యమును పొందుచున్న. అభేదభావమును బొందుచున్న.

ఉ కాంతబోధ సం.వత్త్యవినాభవస్మహిమ భాసుర. ద్రోణ. 1-395

అవినీత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

నీతి మాలినది దుర్మార్గురాలు.

వ. ఇట్లు వికలాగుండై పుట్టిన యచూరుండు వినతకు నలిగి నన్ను
సంపూర్ణ శరీరుం గానీక యడం బరియించిన యవినీతవు
కావున నీవు నీ సవతికి దాసివై యేనూతేం ధ్లుండుమని కావం
బిచ్చి. ఆది. 2-7

అవినీతత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

దుర్మార్గము, అవినీతి.

క. దివిజారి దొల్లి యప్రేడ. యవినీతత నిపుడు బ్రాహ్మణాసూయ
మెయిన్. కాంతి. 4-403

అవినీతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. దుర్మార్గము, అయుక్తము, తగవుగావి పని.

మ. నను నీ వప్పుడు సూతు మందిరమున న్నైర్యంబుఁ దెమ్మన్నఁ
బోయిన నాతం దవినీతి పేసినను జేయి కేను...

విరా. 2-185, ఉద్యో. 2-64

2. తెలివి తక్కువదనము.

సీ. ...వృష్టి కుమారులు విధి వశమున, మనముల నవినీతి జనియింప
సాంబున, కంగనాలంకార మమరఁజేసి. మాస. 5

అవినీతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నీతి మాలినవాడు, చెడు నడవడి గలవాడు,

వ కురురాజు వొద్ద నవినీతులు నీతిమంతులు సత్త్వసంపన్నులు
దురహంకారులు బెరసి యుండుదురు, ఉద్యో. 1-282

వ. జాహ్నికులకంటె మద్రదేశజాతు లవినీతు లని యార్యులు నెప్పు
దురు. కర్ణ. 2-109.

అవిప్లుతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చలింపనిది, భంగమలేనిది.

వ. అవిప్లుత బ్రహ్మచర్యులయిన బ్రహ్మచారులును. ఆది. 8-221

అవిభావ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భావింపదగనిది

కా. కాల స్వైర విహార భంజన కళా కౌతూహలస్తవ్య, దుశ్శీ
లాంతఃకరణా విభావ్యకరణా శ్రీమందిరాపాంగ మంత్రాశీ
వాచ్య... సంసార నిస్తారణా. మాస 234

అవిభేదత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

భేదములేమి.

ఉ....సుహృజ్ఞన, ప్రీతియు మున్నపోలే న్నవిభేదత యొప్పుగ నిర్వృ
హించితిన్. శాంతి. 8-377

అవియనదుచు దే. స. క్రి.

పగులగొట్టు, పగుల్చు.

క. తన సవతియైన కద్రువ, గవి వగవును మత్పరంబు గడ్డొరెడు
మదితో, వినత గడున్ వేగిరవడి, యనీతి యొకయండ మవియ
నడిచె నరేంద్రుడా. ఆను. 1-168.

అవియించు దే. స. క్రి.

పగుల్చు,

చ. ఇరువుర మేము పుట్టెద మహీనపు మేనులతో మహా బల.స్ఫురణ
నెఱంగ నప్పెనువుఁ బొందగనీ కవియించి తిట్లు.

ఆను. 1-172, ఆది. 2-7

అవియు దే. అ. క్రి.

పగులు, భేదిల్లు, బద్దలగు.

చ. చెవు లవిసెన్ దిశల్ దిరిగె, జిత్తము నీటయిపోయె నాకు.

విరా. 4-177, భీష్మ. 1-287

వ. ...ప నూతేండ్లకుఁ గద్రూ గచ్చాండంబులు తరతరంబు యవిసిన
నందు శేష... మహోదరు లాదిగాఁగల వేవురు నాగమ ఖ్యులు
పుట్టిరి. ఆది. 2-4

2 విరియు, ఉబుకు, పొంగు.

క. ఆతతబలుఁ దగు భీష్ముని, చేతి బలుపు ద్రోణు నంపనెల లవియు
టయుం, జూతు రటు రండు కృష్ణుని, చేతన సకలంబుఁ జక్కఁ
జేసికొనుండి. ఉద్యో. 4-192

క. గొడుగునను వింటి కొమ్ముల, సిదమున నరదంబునందు నెల లవిసి
కడున్, వడి నిగిడెడు చాడున న, వ్యడిముడిదెస నమ్ము లడరె
వసుధాధీశా. ద్రోణ. 4-222

3. భేదిల్లు, నశించు

క. వివిధములగు లక్ష్యంబుల, నవలీలం దునియ నాట నవియఁగ
నేయున్, భువనైకధన్వి నత్యుగ్ర విచేష్టితు నోర్చెఁ బరశు
రాముం బోరన్. విరా. 5-19

4. తెగు, గండివడు.

క. చెలువు నడు మవిసినను బెను, వెఱ మెకములు నెరరినను విచేక
నిధి యు, క్కటి బహుళ సైన్య మఱిముఱి, బలచిన నాగంగరాడు
బలియురక్షై నన్. శాంతి 3-16

5. నొగులు, నొచ్చు, బాధపడు.

క పవనజుండు మూఁడు శరముల, దివిజనదీసూరు నేసి దృఢగతిఁ
గృపుమే, నవియ నొకటఁ గృతవర్ముని యవయవతతి నెనిమి
దింట నార్చుచు నేసెన్. భీష్మ 1-277

అవిరతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. విరామము లేనిది, ఎడతెగనిది.

క. ...ఆధమవగు లోకము ధర్మదూర జనలు మోడదు, రవిరత
బహుదుఃఖ నియమమది విప్రవరా, శాంతి. 4-114, మౌస. 180

2. విచ్చిత్తి పొందనిది, అవిన్నపమైనది.

క. ధృతి నీ యనుజుండై వి, శుతుండైన విచిత్రవీర్య సుశ్శేత్రము
లన్, సుతులం బడయుము కుల మవిరత సంతతి నెగడ చేవర
న్యాయమునన్. ఆది, 4-244

అవిరతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

వదలకుండుట.

క. రఘింబము రాహువుపయి, గవిసినఁ బాసినను దోపకయుఁ
దోచియు నుండు విధమ యజ్ఞానంబున, యవిరతి విరతుల
యధీనుఁ డగు టాత్మనకున్. కాం. 4-184

అవిరళము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఎడము లేనిది.

క. వివిధాస్త్రంబుల నంబర, మవిరళముగఁ బొదువఁ బడుట నద్భుత
భంగిన్. విరా. 5-97

2. విస్తారము, అధికము.

చ. అవిరళ దివ్యమార్గణ దురాసదు ద్రోణుని జూచి.

ద్రోణ. 1-802. కాం. 1-848, కాం. 5-89

అవిరుద్ధుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విరుద్ధము గానివాఁడు, విరోధము గానివాఁడు, వ్యతిరేకము గానివాఁడు
తే. ...వర్గత్రయావిరుద్ధులైన జనులకెంతయు నొప్పు నప్పురంబు.

ఆది. 8-74

(శ్రది సం.ము ఆకాడమీ ప్రతుల పాఠము. 'అనురుద్ధుఁడు' అని అనంద
వారి పాఠము. చూ. అనురుద్ధుఁడు.)

అవిరోధము సం. వి. అ. పుం.

విరోధములేమి, నెయ్యము.

మ. అవిరోధంబున జానకీసహితుండై యాబద్ధ రత్నప్రభా, నవపుష్పం
బగు పుష్పకంబును విమానం బెక్కి యర్కాన్వయ, ప్రవరుం
డిమ్ముల నేగె. ఆర. 7-165

అవిరోధి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

ప్రతికూలము గానిది.

తే. కరము నియతుడై కొంతేసి కాలముల శరీరధర్మావిరోధిగా
రేయుఁబగలు, బ్రాణసంయమనము నడపగ వలయు.

కాంతి. 6-115.

అవిలంఘ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తొలఁగ శక్యముగానిది.

క. నాయంగంబుల నెల్లిం, బాయస మతిభక్తిఁ బూసి పాదతలమునం,
బూయపు గావుఁ గలుగు న,పాయం బటకాల నీకు నవిలం
ఘ్యంబై. ఆను. 6-877; మాస, 80

అవిలంబితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జాగులేనివాఁడు.

క. జాంబవతేయు బృహద్విశి,ఖంబులకున్ బెదర కెదిరి ఘనుఁ డేసె
రణా,గ్రంబున నాతనిపై న వి,లంబితుడై క్షేమవృద్ధి లక్షకరం
బుల్. ఆర. 1-158.

అవివర్ధనము సం. వి. అ. న.

క్షీణత, పెంపులేమి.

క. ధరణి నధార్మికులగు కా,పురుషుల కభివర్ధనంబుఁ బుణ్యచరిత్రఁ,
బరఁగెడు ధార్మికులకు దు,ర్ధరమగు నవివర్ధనంబుఁ దగునె
మునీంద్రా. ఆర. 2-317

అవివేకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వివేకము లేనిది, తెలివిలేనిది.

క. కాలంబై నం బోవక, యీ లోకమునందు నిలువ నెవ్వరి వశ
మి, క్షైల యవివేకజనముల, పోలిక శోకానలమునఁ బొగులుచు
నుండన్. ద్రోణ. 2-827

వి. అ. పుం.

వివేకము లేమి, తెలివి లేమి.

క. బాలత్వంబున నవివేకాలోలత శుచియు వశుచియైనదియు సమం,బై
లీల జుగుప్సిత విధి,శీలత నొందంగ దుర్విచేష్టలఁ దెదగున్ శ్రీ. 1-39

అవివేకి సం. విణ. (న్. నీ. క్.)

వివేకి కానివాడు, వివేకము లేనివాడు, అజ్ఞాని.

ఉ. .. నా, వృద్ధియ కోరుదేని నవివేకి నీవని నన్ను నిట్లనం, బద్ధము
లైన వాక్యములు పల్కుక వే విలిపింపు కోమలిన్. విరా. 2-78

చ. ...చచ్చిరి మీ యవివేకు లందఱున్. శల్య. 1-394

అవిశిష్టము సం. విణ, (అ. అ. అ.)

వేటుగానిది.

తే. భూతములను నీవు నేనును సర్వగతావిశిష్ట విధములను.

కాంతి. 6-617

అవిశేషము సం. వి. అ. పుం.

పంచతన్మాత్రలు, బుద్ధి.

క. పారిఁబొరి భూతముల గుణోత్కర మవిశేషాన్వితముగఁ గనుఁ
గొను సంవిత్పరు దుఃఖంబు సుఖముచే, విరియుఁ దరణిచేతఁ
దమము విరిసిన భంగిన్. కాంతి. 5-192

“విశేష విశేషలింగమాత్రా లింగాని గుణపర్వానీతి యోగేక్షేష
గుణావయవేషు, విశేషాః స్థూలపృథివ్యాదయ ఏకాదశేంద్రియాణి చ,
అవిశేషః పంచతన్మాత్రాణి బుద్ధిశ్చ లింగమాత్రం మహత్తత్త్వం. అలింగ
ప్రధానం తత్ర పూర్వ పూర్వ త్యాగేన ఉత్తరముత్తరం ప్రతిపద్యమానో
యోగీ గుణావపి త్యజతి తత్రావిశేషాణి భూతానీతి పంచతన్మాత్రాణి
గుణా ఇతి మహదవ్యక్తం చ జహతో మునేస్త్యజతా మునినా దుఃఖం
సంసారాఖ్య మపోహ్యతే.

శ్లో. అవిశేషాణి భూతాని గుణాంశ్చ జహతో మునేః,

సుఖేనాపోహ్యతే దుఃఖం భాస్కరేణ తమో యథా.

సం భా. కాంతి. 251-21

అవిశ్లేషము విం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఎడఁబాటు లేనిది.

క. రోషముఁ గామము రాగ,ద్వేషములును లేక భక్తి దిరమై యేకా,
శ్లేషిణిగాఁ గొలుతు రవిశ్లేష మనోనిలయవృత్తి సిద్ధులు నిన్నున్.

కాంతి. 4-235

అవిశ్వాసము సం. వి. అ. పుం.

నమ్మకములేమి.

క. అని పలికి యవిశ్వాసము, మనమున నెలకొల్పి. కాంతి. 3-264

అవిషయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందిశక్యముగానిది, చొరశక్యముగానిది.

వ. అనాపితాగ్నులకు నతీర్థసేవకులకు నన్యతవాదులకు వేదవిరు
ద్ధాచారులకు మాంసాహారకులకు రణపరాజులుకు నవిషయం
బైన దాని నమరావతిం కొచ్చి. ఆర. 1-849

క. నలుగొన మివ్వసంబున, గల వెప్పుడు గాంతు ముక్తకరులను
సింహం, బల ఋక్షంబుల నిది మర్త్యుల కవిషయ మాతలంబు
దూఱు దీనన్ ఆర. 2-108

అవిషహ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సహంపరానిది, దుస్సహము.

చ. ...ప్రబలుం డనగాఁ జరియించుచుండు వి, చ్చలవిడి భీముఁ డీతఁ
డవిషహ్య పరాక్రమ దర్దముం డనిన్. విరా. 5-828

అవిహితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 అటకము లేనిది, అడ్డులేనిది,

క. నమ విషమ నిమోన్నత, సమీప దూర స్థలములు సదృశములుగఁ
జిత్తము క్రియ నవిహితతులను, సమరమహం క్రీడి రథము సమ
నవితథమై. విరా. 5-48, ఆర. 8-27

2. అప్రతిహతము, కొట్టబడినది

చ. ...క్రోధ దీప్తుడై, యవిహిత భంగి భూరిగద నాతఁడు
వైచిన గూఁత వాడు. భీష్మ 2-68

అవిహితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అయుక్తము,

క. ఒక యల్ప మనుజు క్రియ సోమ కులొత్తమ నీకు నిట్లు మహా
నీయ సుఖ, ప్రకృతియగు నిజ శరీరం, బకట విడువ దలచ

నగునె యవిహితబుద్ధిన్.

ఆర. 6-28

(“అవహితము” అని పాఠాం. అప్పుడు నిదే యర్థము)

అవు దే. అ. క్రి. అగు

1. సిద్ధించు, నెఱవేఱు.

ఉ. నీ వొనరింపఁ బూనిన పనిం గమలోదర కీడువుట్టువే, కావనినట్లు
యుండి యవుఁ గార్యములు. ఉద్యో. 3-78

2. అగు

ఉత్తరాయణ మవునంతకు. చూ. అగు.

భీష్మ. 8-42

అవుంబొమ్ము దే. అ. క్రి.

అవుఁగాక, కానిమ్ము.

ఇది తగ వవుం బొమ్మునుచున్.

ద్రోణ. 5-31

అవుఁగాక దే. (అగుఁగాక)

సరియే.

క. నీ మాటకు దుర్యోధనుఁ, డా మెయిఁ దాఁ ద్రుళ్ళిపడక యవుఁ
గాకని నాఁడే మేనిఁ గొంత యక్కట, భూమి యొసఁగెనేని
నింత పుట్టదు సుమ్మి.

శల్య. 2-371, ఆను. 1-358, ఆను. 5-292

అవుడుగఱచు దే. క్రి.

పెదవి గొఱకు (కోపసూచకము)

ఆ. అలిగి యవుడు గఱచి యన్నరుఁ డావృపు, తురగములును సూతుఁ
దునిమివై చి. ద్రోణ. 3-208, భీష్మ. 1-267, భీష్మ. 3-222

అవుఁదల దే. వి.

బౌదల, శిరము, తల, ముందల.

క. అవమానంబులు నేసిన, యవిసీతుల దుస్ససేమఁ డాదిగఁ గలవా,రి
వధించి యడుగు పగతుని, యవుదల నిడితింత వార అవనిం గలరే.

శల్య. 2-319

అవుదానికి దే. ద్రు.

కాఁగలదానికి, భవిష్యత్తునకు.

ఆ. ...వనితయైన, యతనిఁ జూచి యింక నవుదాని కిట్టుల, యుండుఁ
గాక యని విభుండు పలికె. ఉద్యో. 4-394

అవురు దే. వి. జారు

జారుగడ్డి, వీరణము.

వ. ...మీ పట్టిన యవురుగంట వేళ్లెల్లం గాలుండు మూషికవ్యాజం
బునం దరతరంబి కొఱికిన. ఆది. 2-148

అవుల దే. వి. ఆవల

వేటుచోటు, ఇతర స్థలము.

నవ్వును నవుల నిలిచి.

ద్రోణ. 8-163

వ. అచ్చటనున్న రక్షకాది జనంబుల నవులం బోవం బనిచి యతనితో-
నిట్లనియె. భీష్మ. 3-440.

(వెనుక వైపు)

వ. పతంగుండు పశ్చిమాచలంబు నవులకుం జనిన. ద్రోణ. 1-887

వ. అంశుమంతుం డపరగిరి యవులకుం జనుటయు. కర్ణ. 1-209
(కాలమునందు అనంతరము)

తే. ఇవుల నేడుదరంబుల నవుల నేడు, దరములను బిత్పవర్గంబు నరుడు
గంగ, నాడి శుచిఁ జేయు. ఆను. 2-110

(దేశమువందు అనంతరము)

సీ. ...వారియవుల నున్నవారు మిత్రులగుదురు, ఆశ్ర. 1-86

విణ.

(అవతలిది, అన్యము, ఇతరము)

ఆ. ఇవుల మూఁటి కవులనవుల యమ్మాటికి, నిపులఁ దేరిల్లు దివిజ
నగము. భీష్మ. 1-21

ఆ. విభుని సకల ధర్మవృత్తి నత్తటి కృత, యుగముఁ బోలు ధర్మ
యుక్తి మాత్ర, లరయు విభుల కెట్టులయ్యె నయ్యె పలులవుల
యుగము లట్లయగు నృపాల. కాంధి. 2-294

క. ...త్రాహ్మణ్య మవుల జాతులు మూటన్, జనియించిన వానికి
దొర, కొనునొకొ. అను. 1-85

అవులద్రోచు దే. స. క్రి.

వెనుకకు ద్రోసివేయు.

సీ. బృంహిపత ధ్వనులును బృథుల ఘంటావలీ, రవములు దిక్కుల
నవల ద్రోవ. విరా. 3-187

తే. ...ఎన్నడో మరలి యింద్రియముల నిర్జించి సత్త్వాదు లవుల
ద్రోచి, యేను శాంతిసుఖంబున కెలయు టనఘ. శాంతి. 5-395

అవులద్రోచు దే. ప. క్రి.

పోద్రోచు, పరిత్యజించు,

తే తెలియ మేల్కొని యుండుట / లలు నిద్ర, యను నవస్థాశ్రయం
బును నవుల ద్రోచు, జాలు విజ్ఞాన నిర్మల సత్యబోధ, రూప నిర్భ
రానంద స్వరూపుఁ డనఘ. శాంతి 4-327

తే. ...గర్భంబు దాల్చియున్న, యపుడు వాచవులెల్లను నవులద్రోచి,
దాని కెయ్యవి పథ్యముల్ వానిఁ గొందు. అను. 4-361

అవులవుల దే. వి.

దూరదూరము.

తెఱపి యిచ్చె యవులవులం జను నంధకారంబు. విరా. 2-240

అవేక్ష సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అవేక్షణము, పరిపాలనము, కాచుట.

తే. విషయములు నంత విరసతావేక్షణమున, నిత్యసంతోషమున లోభ
నిరతి కృపన, ధర్మ ముచితకృతావేక్ష ధర్మమవుల, ద్రోవనేర్చుట
ముక్తికి ద్రోవ యధిప. శాంతి. 5-369

అవేక్షణము సం. వి. అ. న.

చక్కఁగా అలోచించుట, జాగరూకతతోఁ జూచుట.

సీ. ...అఖల - తే- విషయములు నంత విరసతావేక్షణమున...
అవులద్రోవ నేర్చుట ముక్తికి ద్రోవ యధిప. శాంతి 5-369

అపేద్యము సం. వి. అ. న.

ప్రకృతి.

వ. విద్యావిద్యా వేద్యావేద్యాచల చలంబులును శబ్దంబులు వరుసం
బురుషునకుం బ్రకృతికిని వాచకంబులు. కాంతి. 6-140

అవైకల్యము సం. వి. అ. న.

వైకల్యము లేకుండుట.

వ. ...తనకు నమకట్టిన నమస్త వస్తువుల యవైకల్యంబునకు
శల్యుండు సంతుష్టాంతరంగుండై. ఉద్యో. 1-94

అవైదికము సం. వి. అ. న.

వేద విరుద్ధము.

క. విను తృష్టా రాహిత్యం, బున నాలపు నాశ్రమంబుఁ బొందుదురు
మహా, జను లది యుపనిషదుక్తం, బనక యవైదిక మనంగ నగునే
నీకున్. కాంతి. 5-388

అవ్యక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తెలియబడనిది, స్పష్టముగానిది.

తే కొన్నిటికిఁ బంచవర్ణ ముల్ గుసుమ ఫలము, లందుఁ గొన్నిటి కేక
వర్ణాంచితంబు, లపనిజములు గొన్నిటికి నవ్యక్త వర్ణకములు
సౌరభ్య మాధుర్య సమధికములు. ఆశ్వ. 2-58, ద్రోణ. 2-887

వి. అ. న.

1. ప్రకృతి, క్షేత్రము.

సీ. క్షేత్రంబునాఁగఁ బ్రకృతి యనంగ, నవ్యక్తమునకు నామాంతర
ములు. ఆశ్వ. 2-159

2. వ్యక్తముగాని కారణము, జగత్కారణమగు ప్రధానము- మూల
ప్రకృతి.

క. భూతము లవ్యక్తంబున, జాతములగు నంద పెరుఁగు సమయఁ
దదీయ, స్ఫుతత్వమునన పురుషుం, డే తద్విధ పాక్షికాసమిద్ధుఁడు
వత్సా. కాంతి. 4-278

3. చిదాత్మ, నిర్గుణము (సుషుప్తి వంటిది)

తే. వ్యక్త మవ్యక్తమును రెండు నవగతములు గాఁగి, మోక్ష
మార్గంబు గానరాదు. కాంతి. 4-328

4. అమృతము.

తే. వ్యక్తమది మృత్యు వ్యక్త మమృత మనియె, నతుల, విజ్ఞాన
భునుఁడు నారాయణుండు. కాంతి. 4-328

5. నివృత్తి లక్షణముగల ధర్మము.

క. అనఘా విను మవ్యక్తం, బనునది తైత్తిలోక్యమునకు నాధారము
దాని నివృత్తి లక్షణంబగు, ననుపమ ధర్మమని చాటు నాగమ
ఫణితుల్. కాంతి. 4-329

అవ్యక్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తెలివి లేనివాఁడు, అజ్ఞాని.

క. ...అవ్యక్తాగోచరుఁ డధిక సులభుఁ డమలాత్మలకున్.

2. అ. పుం.

2. యోగులకుఁ బ్రత్యేకమయ్యును మూఢులకుఁ దెలియఁబడనివాఁడు,
నారాయణుని సహస్రాంశమున జన్మించినవాఁడు.

సీ. నారాయణుం డవ్యయుం డనఁతుండు భూత, సృజనంబు దలచి
మున్ సృజియించెఁ దనదు సహస్రాంశకమున నవ్యక్తుఁ డనఁగ,
-తే- మనసునన యజరామరు ననుపమాను, నతనివలన మహా
త్త్వ మావహిల్లె, నతఁడు దివ్యతేజోమయంబైన పద్మ, మొకటి
గలిగింపఁ బ్రహ్మ యం దుగ్భవించె. కాంతి. 4-81

3. శ్రీమహావిష్ణువు.

సీ. అవ్యక్తు శాశ్వతు నఖిల ప్రభవ భూమి, భక్తవత్సలు విష్ణుఁ బరమ
పురుషు, నక్షయుఁ బ్రాంజలియై యాశ్రయించెద. కాంతి. 4-216

అవ్యగ్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

స్థిరమైనది, తొట్రుపాటులేనిది.

సీ. .. పితృక్రి -తే- యలకు శాచ మశ్రోధ మవ్యగ్ర భావ మర్హ

ములు.

ఆను. 5-203

అవ్యవనయము సం. వి. అ. పుం.

తొలఁగుట

క. నవ్యత్వ పురాణత్వ ద, కావ్యవనయ దుర్నిరూపసౌందర్యా.

అశ్వ. 1-232

అవ్యయత్వము సం. వి. అ. న.

మోక్షము.

క. జలమున మీను నుడుంబర, ఫలమున మళకములుఁ బోలెఁ బ్రకృతిం
దాని. ముల్లం నునికి దెలిసి వేర్పా, టలవఱచిన పురుషుఁ డవ్య
యత్వము నొందున్-
ఆను. 4-232

అవ్యయము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. నాశనములేనిది, కాశ్యతము.

సిశ్చలావ్యయదీపా.

విరా. 3-288

తే. అవ్యయానంద సంప్రాపణంబు, గురువదాట్ట సమారాధకుండు
గాంచు. కాంతి. 3-48, కాంతి. 4-28, కాంతి. 4-283

ఉ ... నీకు నుదార సౌఖ్య మ, త్యంతము నవ్యయంబు నగు....

మహా. 48

2. పరిణామము లేకుండుటచే నిత్యము.

సీ. ప్రభవం తనంగ నవ్యయ మన కాంతి నాఁ, దేజంబు నా నెందుఁ
దేజరిల్లు. కాంతి. 5-345

అవ్యయంఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. నారాయణుఁడు.

నారాయణుం డవ్యయుం డనంతుండు భూత సృజనంబు దలఁచి.
కాంతి. 4-81

2. శంకరుఁడు.

సీ. స్థాణు రుద్రుని శివు... నవ్యయు శ్రీకంఠ... శంకరు నాశ్ర
యించి. సా. పీ. 1-112

(వ్య) అదిమధ్యంతములు లేనివాఁడు, పరమ పురుషుఁడు.

క. ఆదియు మధ్యము నంతము, నా దేవేకునకు లేమి నవ్యయుఁ డతఁ
డీ, వేదములకు నానావిధ, వాదములకుఁ జేరుగడ భవజ్ఞేపి
న్యసా. శాంతి. 4-198, శాంతి. 4-278

అవ్యవహితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వ్యవధానము లేనది.

మాలిని. విజ్ఞానసారా, వ్యవహిత పరమానందానుభూత్యేక రూపా.

ఉద్యోగ 4-428

అవ్యవసితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అంగీకరింపనివాఁడు, సమ్మతింపనివాఁడు.

క. తనయుల నలువురఁ గ్రమమునఁ, బనిచెన్ జమదగ్ని దనదు భార్య
వధింపన్, జననీ ఘాతము పాతక, మని వారలు పలుకకుండు
రవ్యవసితులై. ఆర. 8-140

అవ్యాకీర్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చెదరుటలేనిది, భేదింపఁబడనిది,

కా. ...అవ్యాకీర్ణగజాదియై మెఱయు సైవ్య శ్రేణిఁ బాలించి.

ద్రోణ. 1-74

అవ్యాకులము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కలఁత నొందనది.

క. ...ఏ మండఁగ న, వ్యాకుల భవత్ప్రతాప నిరాకృతులు ధరిత్రి
లోని రాజులు నీకున్. సఖా. 2-98

అవ్యాజము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కారణములేనిది, నిర్వైతము.

క. తేజోదూపము బ్రహ్మము, ప్రాజాపత్యం బనంగఁ బరఁగి పురు
షుఁ డుద్బ్రాహ్మిష్ఠు సత్య నిత్యావ్యాజ మహిమ వెలుఁగుచుండు
నకలంకమతీన్. శాంతి. 5-83

2. కనటములేమి, మోసములేమి.

క. భూజన పరివాదం బి, వ్యాజంబునఁ బరిహరింప వలయును మన

కన్, వ్యాజము సధర్మ లోపం, బాజి జయా పరిహరింతురయ్య
మహాత్ముల్. అది 8-123.

అవ్యాపన్నుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అపద నొందనివాడు, సుఖ.

వ. పదమూడగు నే డజ్జాతవాసంబు సలుపవలయుట నిట వచ్చి
మర పీట నవ్యాన్నులై యన్నవారు విరా. 4-183

అవ్యాప్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

వ్యాప్తిలేమి, నాశము

నీ విను వ ధర్మం ఒహింసమన నెడలు ద,ర్మంబు సంల్ప వర్జనము
చేత, నవ్యాప్తి బొందు. శాంతి 6-320

అవ్యాహతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అప్రతిహతము, అడ్డగింపబడలేది.

వ. దివ్యాస్త్రవేదియు నవ్యాహత విక్రమోద్ధాముండను నగు నశ్వ
త్థామ శల్య. 1-76 సౌప్తి. 2-52, అను 1-320

అవ్యాహతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అడ్డులేమి, నిరాటంకము.

క. ...ఇతర, డవ్యాహతి నాచరించు నక్కార్యమున్. అశ్వ 8-222

అప్రణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దోషరహితము.

ఆ. అజము లప్రణంబు లక్షయంబు లశీంద్రియములు ప్రకృతి పురుషు
లనంగఁ బరఁగు రెండు తత్త్వములు. శాంతి 6-141

అవ్వ దే. వి. (క. అవ్వ. త. అవ్వై)

1. అమ్మ, పెద తండ్రి భార్య.

నీ. ...చిత్తమైన, బాబు గాంధారి శాసంబు తెలుగుఁ —తే- దలఁచి
యయ్యవ్యయతఁ గృతంపుఁ జోట, నరయ దిక్కువ్యయను లేని
యట్టి తెగులు, నొందఁగల వాడుగాఁ బల్కు నొద్దనుండి, వింటి
నకట నిప్పును తెద లంటునొక్కొ. మాస. 157

2 తల్లి, తల్లి వరుస స్త్రీ, వినతల్లి, పెదతల్లి మొ,

సీ. అనందభరితాశ్రయై రాజమాత య, కృమలాః శ్రీతిశోః
గౌగిలించి, కొని తల్లి నీవు నా కూతుర వేష నీ, జననియుఁ
బేర్చి దర్శన రాజ, తనయుల మదియు విదర్శకుసతి యయ్యె,
నే వీర కావలన కింతి నైతి ననిన నయ్యవ్వకు నతి వినయంబుతో,
నలుదేవి మ్రొక్కి.

ఆర. 2-150

3. పూజ్యురాలు, ఆర్య.

వ. హిడింబ ధర్మరాజుకుం గుంతిదేవికిని మ్రొక్కి యేకాంతంబు
కుంతికి నిట్లనియె నవ్వా సర్వప్రాణులకు సామాన్యంబయ్యును
మనోజరాగంబు వనితల కనహ్యంబయి విశేషంబయియుండు.

ఆది. 6-219

శ్లో. ఆర్యేజానా నీయ ద్దుఃఖ మిహస్త్రీణా మనంగజమ్.

సం. భా. ఆది. 167-9

అవ్య నీవ వేల్చవగుదని కొందఱు మొగిన కేలు మొగించి మ్రొక్కి
రంత.

ఆర. 2-102, ఆర. 2-117

4. వృద్ధ స్త్రీ.

సీ. అయ్యిద్దఱకును గృష్ట నట్లాప్పఁ దోడ్కొని, చని యొక్క ముదు
సలి సాని కవుడు, మ్రొక్కి యక్కనన్యను మ్రొక్కించి మఱి
యొక్క, గౌరవర్ణుఁడు వంపఁ గడఁకతోడ, నలువురు భూసుర
నాథ శృహంబుల, కరిగి భైక్షము దెచ్చి యంత గూడు, నొగిన
నయ్యవ్వకు నొప్పించియున్న నయ్యవ్వయు ద్రోపది నర్థిఁ బిలిచి—

ఆది. 7-221, ఆది. 7-223

5. ఆమ్మ (గౌరవార్థకము- అదర్శార్థకము)

వ. అవ్వా నీ ప్రశంసలకు నుత్తరం బయ్యుధిష్ఠిరుండు సెప్పవలయు.

సభా. 2-245

క ఆమ్మనులు దమయంతిం జూచి యచ్చెరువడి యవ్వా నీ వెవ్వరి
దానవు.

ఆర. 2-97

6. సామాన్య స్త్రీ వాచకము.

తే. అవ్వ నీ తల్లి దండ్రుల కావ్యజలకు, బంధుజనులకుఁ గుళలాంబు
భామ నీదు, కుళల మెఱుఁగునంతకు వంతగూరి వగచుచున్న
వారు. ఆర. 2-44

వ. అవ్వా నీ వెవ్వరి కూతుర వెవ్వని భార్యవని యడిగిన.

ఆర. 8-184

వ. అబ్బాలకు రోదన ద్వని విని యంతిపురంబున నున్న ముదుసలి
యవ్వ లెల్లం బఱతెంచి. సభా. 1-149

7 ఇల్లాలు, కటుంబిని.

వ. అందొక్క పుణ్యగృహంబు వాకిట నిలిచి భిక్షాందేహి యనుటయు
నా యింటి యవ్వయు నతి సంప్రమంబున బిక్షయిడుటకుం బాత్ర
శోధనంబు సేయునెడ. ఆర. 5-9

“కాచం తు యావత్కురుతే భాజనస్య కటుంబినీ”

సం. భా. ఆర. 205-9

8. స్త్రీతో మాట్లాడునప్పుడు అమ్మ శబ్దమువలె క్రియలమీద వచ్చును.

ఆ. బలియు నిట్టి భీము బ్రాహ్మచార్యముగాఁ నసురవాతఁ ద్రోతు
రవ్వ యిట్లు. ఆది. 6-287

అవ్వల దే. వి. ఆవల

(దేశ్యమునందు అనంతరము)

వ. యుధిష్ఠిరుండు శుండాని మాలికాభీలంబుగా మధ్య ప్రదేశం
బలంకరించె నవ్వల సాత్యకి మొదలుకొని యెలిన కవలును
ద్రౌపదేయులు కళిమచ్యుడు ఘటోత్కచుండుఁ గేకయవతులుం
బన్నిరి భీష్మ. 2-98

వ. కురు నందనుం డా హృదిక నందనుని నిజస్యందనంబున నిడు
కొని యవ్వలికిం గొనిపోయె. శల్క. 1-291

విణ.

ఆ వైపుది.

వ. అవ్వలి నై నికు లడలంగ, నవ్వుచు మనవార లార్వ.ద్రోణ. 2-318

అవ్వ దే. సర్వ. బహు.

అవి (ఆది యొక్క బహువచన రూపము)

అవ్వ వుచ్చుకొనకయున్న (అవి- అవి పాఠాం.) అను. 3-218

మధ్యాహ్నం : ఎదురను దవ్వలఁ జూచిన పొడవులెల్లఁ దష్టణము,
కదియఁగా నవ్వె యెంతయును దవ్వయి కనఁబడ, ఆర. 2-189

అశంక సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

సందేహము లేమి, నిస్సందేహము,

కా. ...రాద్రరే,భా ఘోరాకృతి యేన చూపెర నశంకం జూడుఁడి.
యేర్పడన్. విరా. 4-202

అశంకితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సందేహింపఁబడనిది. అనుమానింపఁబడనిది.

క. అనిసం జలమునఁ గుంతి, తనయాగ్రజుఁ డిట్టులనియె దరహాసం
కా,ననమున ముసుగు వడఁగ నజ్జనవాయకుతోడ ని ట్లశంకిత
భంగిన్. విరా. 5-258

అశంకితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సందేహింపఁబడనివాఁడు.

వ. మఱియుం దన యొద్దకు వచ్చి యశంకితులయీ శత్రుయోచి
తంబులైన మహార్థా సనంబుల నున్నవారల రాజపుత్రులగా
నెఱింగి. అది. 7-285

2. భయమువొందనివాఁడు, నిర్భయుఁడు.

వ. దమయంతి నివేశంబు ప్రవేశించునపుడు ని న్నైవరు వారింప
నోడుదు రనిన శత్రు వచనంబుల నశంకితుండయి నలుం డప్పడ.
ఆర. 2-388

అశక్తదుర్జనత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

చేతగాని దౌర్జన్యము.

మ. అదె కౌరవ్య అశక్తదుర్జనత సేయం బుని నైఁ కాఁటఁ జూ,చెద.

రమ్మై ఓమచేతఁ దీటునె జయశ్రీ కాంతు దైత్యాంతకుం,
బొదువం దారు దలంచు తెల్ల. ఉద్యో. 3-398

అశక్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అసమర్థుఁడు, శక్తిలేనివాఁడు.

ఉ. మహి నేరి నశక్తుఁడు కాంక్ష సేయునే

కర్ణ. 3-57. ఉద్యో. 1-244, కాంతి. 2-343

అశక్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తే. ఇట్లు దమ్ము నిరూపింప నితర జనములకు నశక్యంబుగాఁగ,
సల్లాపరసము, ననుభవించుచు. విరా. 3-42, ఆను. 1-102

అశక్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అలవి గానివాఁడు, సాధ్యము గానివాఁడు.

ఎ ఇక్కుమారుండు మేరుగిరి శృంగంబునుంబోలె నా కెత్తుకొన
నశక్యం డయ్యె. సభా 1-151

అశరుఁడు సం. వి. అ. పుం.

శరుఁడు కానివాఁడు

మ. ...అశరుఁ డప్రీతిలోఁ డక్రొధనుండు.

కాంతి. 2-298

అశనత్వము సం. వి. అ. న.

భుజించుట

సీ. తపం బనఁగా నియతాశనత్వము.

ఆను. 4-82

అశననిగ్రహము సం. వి. అ. పుం.

ఆహారమును జయించుట. నియతమైన యాహారమును మితిగాఁ దీసికొ
నుట, తపము

క. విను మశననిగ్రహము దప, మను నభిధానంబు గల మహా
ధర్మము. కాంతి. 3-414

అశనము సం. వి. అ. న.

1. తినుట, భుజించుట.

సీ. కపాలంబున, నెత్తి భైతాన్న మేకకాల, మశనంబు గొనుచు.

కాంతి. 1-304

2 అన్నము.

సీ మాన్యులఁ జంపుట మగపాడిగాదు భిక్షాశనంబైన నత్యంత
సుఖము. భీష్మ. 1-198

3 ఆహారము, ఆహారపదార్థము.

క. మనలోఁ గయ్యం బేడికి, నని ధర్మసుతుండు నెప్పె నది మీ పతి
గైకొనఁ జయ్యె రోగి పథ్యాశనమునకుం జొరని భంగి సంజయ
యెట్లున్. కర్ణ. 1-28 ఆర, 4-505

వ. ఆ రక్కసున కే నశనం బయ్యెద మీరు వగవకుండుడు.

ఆది. 6-252

అశనముగొను మి. స. క్రి.

భుజించు

సీ. కపాలంబున నెత్తిన భైక్షాన్న మేకకాల, మశనంబు గొనుచు

కాంతి. 1-304

అశని సం. వి. ఇ. పుం. స్త్రీ.

1. పిడుగు

సీ అశని కల్పము లివి యద్భుత బాణముల్, గాని శిఖండిని గావు
సుముత్ర. భీష్మ. 2-403, కాంతి. 4-88

2 వజ్రము, వజ్రాయుధము.

క. గిరియై పఱతేర నశని, శరమును మేఘత్వమొంది సాయకవృష్టిం
గురిసిన. ద్రోణ. 5-76

అశబ్దము సం. వి. అ. పుం.

శబ్దము లేనిది.

క. అసమాలంబ మశబ్దము, రస గంధ స్పర్శ రూప రహిత మగుణ
ముల్లసిత గుణమగు వెలుగు నభ్యసన నియతిపరుఁ డొకండు
పడయుం బుత్రా. ఆశ్వ. 1-204. కాంతి. 1-174

అశమము సం. వి. అ. పుం.

శమములేనిది.

క. పలు చాయల నొప్పిన యా, బలము లొకటి కొకటి కెదురఁ

బల్లవ పుష్పా, వలి గల వనముల క్రియ నిశ్చలత నిలిచి పాలించె
నశమనమధైర్యమునన్. భీష్మ. 1-150

అశరీరత్వము సం. వి. అ. న.

శరీరములేకుండుట

క. తత్త్వ మనశ్వర మశరీరత్వంబునఁ బరఁగు భూతరాశి నియత
నాశిత్యంబు హింసకత్వము, తాత్త్విక మై లేదు దేహ దశమునను
న్మపా. అశ్వ. 1-121

అశరీరవాణి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

సీ. అర్జును పుట్టిన యప్పుడు వీడు లోకములెల్ల గెల్పు పొగడ్త
మొగులు -తే- ముట్టినట్టిదయగు రణమున జయించుఁ, గౌర
వుల సోదరులుఁ దాను భూరిరాజ్య, గౌరవముఁ బొందునని
యశరీరవాణి, వలికెనది దిట్టువడఁ గాక వలయునేని.

ఉద్యో. 3-195. కాంధి. 5-305, ద్రోణ. 6-449

అశరీరి సం. వి. న్. పుం.

అకాశవాణి.

వ. దానిం జూచి సాత్వతి యద్భుతచిత్తయై యశరీరి పలుకు లప్పుడు
దలంచి, నభా. 2-58

అశర్మము సం. వి. న్. న.

దుఃఖము, కీడు.

మ. ...అతి క్రూరక, రమ్యములం దుద్యతులైనవారికి నశర్మప్రాప్తి
గాకుండునే. ఆది. 7-185

అశాశ్వతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శాశ్వతముగానిది, నశించునది.

క. ఇవి యెల్ల నశాశ్వతములు, భవమరణాకలితములును. ఆను. 3-308

అశి సం. విణ. (ఇ. ఈ. ఇ.)

భుజించువాఁడు, తినువాఁడు.

అతిధిశిష్టాశి.

అశ్వ 2-169

అశీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభ్యసంపఁబడినది.

వ. సువర్ణస్థివి యశ్శిశికాస్తుండును నకృతవివాహుండును.

[దోణ. 2-222

అశీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శీతముగానిది, చల్లగా మండనిది,

క, ఓంకారవాచ్యము... నిష్పృంక మశీత మనుష్టము. ఆను. 4-188

అశీతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఎనుబది.

కృతవర్మ నశీతి సాయకంబులను.

[దోణ. 2-94

అశీర్షుఁడు సం. వి. అ. పుం.

విష్టువు, నారాయణుఁడు.

తే. అచలు సూక్ష్మవరేణ్య సహస్రశీర్షు, నభయకారి నశీర్షు నారాయణుని.

కాంతి. 4-217

అశీలత్వము సం. వి. అ. న.

శీలత్వములేమి, చెడునడక.

క, లోభక్రోధాశీలత్వ కామ భయములఁ దేలు జనుఁడు కాలవృత్తి తెఱఁగు నెఱుఁగునే.

కాంతి. 4-444

అశుచి సం. విణ. (ఇ)

1. అపవిత్రమైనది, పరిశుద్ధి లేనిది.

క. బాలత్వంబున నవివే,కాలోలక శుచియు నశుచియైనదియు సమం, బై లీల జుగుప్సిత విధి, శీలత నొందంగ దుర్విచేష్టలఁ దిరుగున్.

[స్త్రీ. 1-39

2. మలినమైనది, ముఱికిగలది.

ఆ. పాదరోగు లశుచి పదముల దేవాలయముల మెట్టుటయును ననదు వారిఁ, దప్పులేక క్రొవ్వి తన్నుటయును దొలు,పుట్టునందుఁ గలిగి నట్టివారు.

ఆను. 5-102

3. అపవిత్రుడు

చ అశుచియుఁ గష్టఁడున్ లఘువునైన నిజాగ్రజమేనితోడ నిత్య
శుచియుఁ బుణ్యశీలయు మదాత్తయు నాఁ జను నింకిఁ గొంచుఁ
గ, రక్కశమఱిఁ గీచకుల్. విరా. 3-17, కర్ణ. 1-295

4. కాచము లేనివాడు.

క. యాగంబునందు శ్రద్ధా, యోగము గల యశుచి శ్రద్ధ యొనరని
శుచి పుణ్యాగమ సంపదఁ దుబ్బులుగా గణుతింపిరి నిరూపకత
నమరవరుల్. కాంతి. 5-247

అశుచిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అశుచిత్వము, శుచి లేకపోవుట.

తే. పలుచెఱంగుల వంటకంబులఁ బ్రమాద, జాతమై యశుచిత్వంబు
సంభవించి, నప్పు డసురులు గొండు క్రియాఫలంబుఁ, దెలుపైఁ
జల్ల నశుచిత దొలఁగునంద్రు. ఆను. 3-178

అశుచిత్వము సం. వి. అ. న.

మృతాకాచము, సూతకము.

వ. ఇట్లు చని గంగాస్నానం తాచరించి యమ్మహిషి మొగలగు
నర్హజనంబులు ధృతరాష్ట్రునకు గాంధారికిం గుంతికిం దిలోదక
ప్రదానంబులు నిర్వర్తించి నివృత్తులై యశుచిత్వం బవనయించు
టకం బుర బహిరంగణంబునఁ బట కుటీర ప్రకరంబుల వసియించిరి.

అశ్ర. 2-169, కాంతి 1-2

2. అపవిత్రత.

క. వినుకాలిన కొఱవి తెఱంగున నల్లఁడనంబు మిగులు కుఱుచ
యొడలు, నెఱ్ఱని కన్నులునై యశుచిత్వ నిరూఢుం దోకఁడు
పుట్టె ధర్మతమాజా. కాంతి. 2-206, ఆను. 3-178

అశుద్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శుద్ధముకానిది, అపవిత్రము.

వ. అశుద్ధాన్నంబు పెట్టినవాడవు.

అది. 1-99

అశుభత్వము సం. వి. అ. న.

హాని.

ఉ. నిమిత్త శుభాశుభత్వ నిర్ధారణమున్ మదిం గని హితం బెఱిగిం
చుట నీతి... కర్ణ. 2-52

అశుభము సం. వి. అ. న.

1. కీడు.

క. మీరేమి వేయుదురు దై, వారంభము గాక శుభము నశుభంబును
సం, సారులఁ దనతన తఱి నని, వారణఁ బొందంగ మాన్పవచ్చునె
చానిన్. విరా. 2-227

సీ. విష్ణు నామంబులు వేయును నిత్యంబు, వినినఁ బఠించిన మనుజుఁ
డిహము, నందుఁ బరమున శుభంబు నొందక... ఆను. 5-316

2. దుర్నిమిత్తము. అపశుకునము

వ. అనేక దుర్నిమిత్తంబులు పుట్టె..... అయ్యశుభ సూచకంబులకు
ధార్తరాష్ట్రులు లంకక తూర్థంబులు మొరయింప నియో
గించిన... భీష్మ. 1-145

అశుభసూచకము సం. వి. సమ. అ. న.

అపశకునము సూచించునది.

వ. అనేక దుర్నిమిత్తంబులు పుట్టె..... అయ్యశుభసూచకంబులకు
ధార్తరాష్ట్రులకు లంకక తూర్థంబులు మొరయింప నియోగిం
చిన. భీష్మ. 1-145

అశేషము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిగులులేనిది, సమస్తము.

చ. .. అశేషబలంబులు నల్లెనల్ భయ, ద్రుతగతిఁ బాటినన్.
విరా. 8-201, శాంతి. 1-71, శాంతి. 3-442

వి. అ. పుం.

శేషములేమి, మిగులులేమి

వ. ... దీయానుజ్ఞ నడసి తద్దయాలబ్ధ ప్రజ్ఞావిశేషండవై యశేషం
బును వివరింప. స్వర్గ. 75

సీ. కలయట్టి వివిధార్థములు నశేషంబుగఁ దగ నొసంగుఁడు సత్సాక్షి
ములకు. ఉద్యో. 2-127

అశోకము సం. వి. అ. పుం.

అశోక వృక్షము.

అ. అంత నుదయకైల మను నశోకద్రుమ, సమితియందుఁ గాంతి
చారు భంగి, నెఱయ విరసి తొలుత నెగసిన యుజ్జ్వలి, స్తబ్ధ
మనఁగఁ బదస్థసఖుఁడు వొడిచె. ఉద్యో. 2-113, ఆర. 6-385

అశోక వృక్షములో రెండు జాతు లున్నవి. ఒకటి రామఫలపు చెట్టు
ఆకులను బోలి పండిన నారింజలండు రంగుగల పూలగుత్తులు కలిగి
యుండును. మఱొకటి మామిడి ఆకులను బోలిన యాకులు గలిగి తెల్లని
పూలగుత్తులు గలిగియుండును. మాఘఫాల్గుణ మాసములలో దీని పూత
యారంభమగును. వైశాఖ మాసమున పండ్లు పండును. కాయలు
ముదిరినప్పుడు నీలపురంగును తాగుగా పండినప్పుడు ఎఱ్ఱని రంగును
గలిగియుండును. చిగురు ఎఱ్ఱగా నుండును. పూలయందు తేనెయుండును.
ఇది మిక్కిలి గుబురుగా వ్యాపించియుండును. శోకమును చెఱచునుగాన
దీనికి అశోకము అని పేరువచ్చినది. వంజుశము అని నామాంతరమును
గలదు, కొందఱు నరమామిడి కంకేళి యందురు. కాని యది వేఱు అశో
కము వేఱు. ఇది దక్షిణ దేశమున అందును మలయాళదేశమున విరివిగా
నుండును. మామిడి ఆకులవంటి ఆకులు గలిగిన అశోకము చెట్టు పట్టు
స్త్రీల ప్రదరరోగములకు వాడుదురు.

విణ. (అ. అ. అ.)

దుఃఖములేనిది.

క. ...మీర ల, శోక స్థితి మండుఁ డనుచు సురవది కరుణన్.

ఆది. 4-128

అశోకవనము సం. వి. అ. న.

అశోక వృక్షములు గలతోపు, ఇచ్చట నారదుఁడు నివసించును.

అనుచు విశుం డగుటయు సమ్మోరి (నారదుఁడు) తనదైన

యశోకవనమునకుఁ జనియె. చూ. అశోకము. ద్రోణ. 2-181

అశోకుడు సం. వి. అ. పుం.

అశ్వుని యంశమునఁ బుట్టినవాడు.

అశ్వుం డను వాఁ డశోకుండై పుట్టి. ఆది. 8-80

అశ్వంతకదేశము సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక దేశము.

ఇది భారత కాలంబున సమస్తవస్తు సంపత్సంపాదనంబులయిన గుణ విశేషంబుల వెలసి పురుషార్థంబులగు ధర్మార్థకామంబులకుం గారంభించి కమనీయం బగుచుండెను. భీష్మ. 1-40

అశ్వంతకుడు సం. వి. అ. పుం.

మగధ రాజు కుమారుడు, ఇతఁడు దుర్యోధనుని పక్షమునఁ బోరాడి యభిమన్యునిచేఁ జచ్చెను.

తే. మగధసతీసూనుడైన యశ్వంతకుండు, బాలుఁ డయ్యును బ్రౌఢ దోర్బలము మెఱయఁ, దాఁకుటయు సూతు తలయు రథ్యముల తలలు, నతని తలతోన యభిమన్యుఁడవనిఁ గూల్చె. ద్రోణ. 2-97

అశ్మకి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ప్రాచీను భార్య, సంయాతి తల్లి. ఆది. 4-2

అశ్మకుడు సం. వి. అ. పుం.

1. ఒక శ్రాహ్మణుడు. ఇతఁడు జనకునకు నీతి బోధించి వివేక పరిపాకము గలిగించెను. చూ, వివరము. శాంతి. 1-210 మొ

2. దుర్యోధను పక్షమునఁ బోరిన యోధుడు.

ఇతఁడు అభిమన్యునిచేఁ జంపబడెను. చూ. ద్రోణ. 2-80, 81

3. కల్కాపసాదుఁ డను రాజునికి భార్యయైన గమయంతికి పసిపునివలనఁ బుట్టినవాడు. ఆది. 5-89

చూ. వివరము.

ఆది. 7-129, 130, 131

అశ్మము సం. వి. న్. పుం

తాయి, శిల.

అశ్రమంబుల వలన లోహంబును నుద్యవించె.

ఉద్యో. 2-185, ఆర. 7-98

అశ్రురి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

ఒకానొక మూత్ర రోగము. ఈ రోగమునందు మూత్రము వాతపితృ శ్లేష్మములతోఁ గూడికాని శుక్రముతోఁ గూడికాని ఆర్పివేయబడి వస్త్ర (మూత్రపు తిత్తి) యందు కల్లు (త్రాసు) గట్టును. మూత్రము అతి కష్టముమీఁద వెల్లుడుచుండును. ఆపృడప్పుడు తాళ్లు మూత్ర ద్వార మున కడ్డుపడి మూత్రమును వెలికి రానీయక చాల బాధ పెట్టును. ఈ తాళ్ళే చిన్నచిన్న ముక్కలుగా నున్నచో “శర్కర” వ్యాధి అనియు నిన్నని పలుకలుగానై నచో సికతా రోగమనియు నందురు. చూ. శర్కర.

సీ. ...కోశ మశ్రురిని శర్కరను తా,ధితుఁ డగు నరుఁ డన్య పతిని గన్య -ఆ- మహిషి గోవుఁ దురగి మదనాతురత మున్ను, గవిసి నాఁడు. ఆను. 5-99

అశ్రమము సం. వి. అ. పుం.

శ్రమలేమి; అనాయాసము, అవలీల.

తే. తొలుత నీవు నన్నడిగిన దొడ్ల విల్లు, గాండివము ఫల్గునున కేడు గడయు నదియ, సమరమున దేవ దానవ సమితి నైన, గెలుచు నశ్ర మమున దాని వలన నతఁడు. విరా. 4-120

సీ అశ్రమంబున గెల్వనగు నాకు. శల్య. 2-242, ఆను. 1-123

అశ్రాంతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అవిరతము, ఎడతెగనిది; తెంపులేనిది.

క శ్రీ శ్రీతవక్షస్థ సుల గౌ, రీ శ్రీత వామాంగ సుభగరేఖా సంప, త్ర్య శ్రాంత తనూ లలిత. కాంతి. 4-1

తే తాను దెగునేని బాంధవ దారపుత్ర, మిత్రు లను సజ్జనంబు లేమి టికి విగత, చింతుఁడై గుహ సొచ్చి యశ్రాంత బుద్ధి, దడవి కానంగవలన దె తన్నుఁ దాన. కాంతి. 6-233

అశ్రీ సం. వి. ఇ. ఈ. స్త్రీ.

ఆయుధముయొక్క పదునైన అంచు.

ఉ. ...ఉగ్ర దైత్యాదుల రంజితాశ్రీ.

ఆర. 5-179.

అశ్రుకణము సం. వి. సమ. అ. పుం.

కన్నీటి బొట్టు.

సీ. తోయజ దళముల తుది మంచు దొరగెడు, గతిఁ గమ్మగోప నశ్రు
కణము బురుల. విరా. 2-188.

అశ్రుతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విననిది.

వ. నీ పలుకు ధర్మవిరుద్ధం బన నోడుదు మయినను లోకంబున నిది
యశ్రుతపూర్వంబు దీని నింక నీవును నేనును గుంతిదేవియును
ధృష్టద్యుమ్నుండును విచారించి యెల్లి నిశ్చయింతము.

(అశ్రుత పూర్వము = మున్నెన్నఁడు విననిది) ఆది 7-243

అశ్రుధార సం. వి. సమ. ఆ. స్త్రీ.

కన్నీటి చాలు.

వ. దీని వృత్తాంతం బంతయు వినమని యమ్మానీనిం గానిపించిన
నదియును.

చ. కనుగవ నశ్రుధార లోలుకం జరణానలయైన రాముఁ డిట్లను.
ఉద్యో. 4-294, 295

అశ్రుపూరము సం. వి. సమ. అ. పుం.

కన్నీటి ప్రవాహము.

క. దందండి దొరగం, జనుదెంచు నశ్రుపూరము, కనుగవలో
మ్రుంగుకొనుచుఁ గామిని పలికెన్. విరా. 2-79

అశ్రుబిందువు సం. వి. సమ. ఉ. పుం.

కన్నీటిబొట్టు, కన్నీరు.

వ. మృత్యు వ ప్రజలఁ బ్రబల దుర్బల భేదంబులేక సంహరింపుచును
టయు నవ్వనిత వనటం గన్నీరొలుక ...అశ్రుబిందువులు దోయిటం
బట్టి యద్దేవుం డమ్మద్దియతో. కాంధి. 5-205

అశ్రువు సం. వి. ఉ. న.

కన్నీరు.

అమృతధవ ధనంజయులఁ జూచునప్పుడు నాకు హర్షాశ్రువులక
లును దదనంతరంబి భయంబును బుట్టె నట్టియెడ.

ఉద్యో. 2-12, విరా. 2-79

(బహు) కన్నీళ్లు

ఉ ...కుంతి సహాదేవుని నిర్లిడవెట్టి నాకు న,మ్మా నిను భమ్మి చాల
విషమం బగు ని వ్యవచాస మీతఁడుం, బూరగ నియ్యకొంటి.

విరా. 2-211

అశ్లథము సం. విణ, (అ. ఆ. అ.)

శిథిలముగానిది, దృఢమైనది.

మ. ...సంగ్రామామార్త చాపంబు ల,శ్లథ వరప్రంబులు వీరి కిమ్ము.

విరా. 3-154

అశ్లేషము సం. వి. అ. పుం.

దేశికోడను సంబంధము లేకుండుట,

క. రోషము శోకము రాగ,ద్వేషము లభిమాన దర్పవేగానంసా,
శ్లేషము లజ్ఞాన మని మ,నీషిజనము నెప్పు మాననీయ చరిత్రా.

కాంధి. 3-401

అశ్వకము సం. వి. అ. పుం.

ఆశ్వము, గుఱ్ఱము.

తే అపుల మూటను గృహ్యవృద్ధశ్వకాయపులు శుచి శ్రాద్ధ
క ర్తకుఁ గలుగు నధివ.

ఆను, 3-189

అశ్వకృంతుఁడు సం. వి. అ. పుం.

దేవేంద్రుని భటుఁడు.

క తలరఁ గరేణు క్రథన, ప్రలిహ ప్రరుజాశ్వకృంత పద శఖులను
ర,తులఁ గులికనితాన నఖా,వలిఁ బడింద్రుఁడు వచ్చి వందలు
లాడెన్.

ఆది, 2-100

(రేణుక క్రథన అనియుఁ బాఠము గలదు. అప్పుడ 'క్ర' తేలఁ బలుక
వలయును)

అశ్వజ్ఞానము సం. వి. అ. న.

ఆశ్వము యొక్క మనోగతభావమును దెలుపు జ్ఞానము, అశ్వహృదయము.

క, హరి కెక్కు డరయ మద్రే, శ్వరుఁ డశ్వజ్ఞానము న నసంశయము.
కర్ణ, 1-289

అశ్వతరుఁడు సం. వి. ఆ. పుం.

కద్రువ కొడుకు.

ఆది. 2-4

అశ్వతీర్థము సం. వి. అ. న.

గంగా తీరమునఁ కన్యాకబ్జమునకు సమీపమున నున్న తీర్థము.

చూ. వివరము,

అను. 1-106, ఆర. 3-132

అశ్వత్థము సం. వి. ఆ. పుం.

రావించెట్టు.

ప. ఆశ్రలంబు వైరి ప్రమోద భరితుం డగుచు మెలంగి యశ్వత్థ మధూ
కామ్రు బిల్వాది భూరుహాఃశోభితంబైన నిజ పూర్వాశ్రమంబు
గనుంగొని. శల్య. 2. 218

ప. ఋతుకాలంబున నీ తల్లి యశ్వత్థంబును నీ పుదుంబరంబును
నాలింగనము సేసి భక్తితో మీమీ చరుపు లపయోగించునది.

అను. 1-110, ఆర. 3-135

అశ్వత్థామ సం. వి. న్. పుం.

1. మాళవేంద్రుఁడైన యింద్రవర్మ యేనుగు. భీముఁడు దీనిని సంహరించెను. దీని నారాము చేసికొనియే యుద్ధిష్ఠిరుఁడు అశ్వత్థామ నచ్చెనని యెలుంగెతియు ద్రోణుని చెవికి వినరాకుండఁ గుంజరమణియుఁ బలుకఁ గలిగెను. ద్రోణ. 5-316

క. భీమునిచే నని నశ్వత్థామ యనం బరఁగు భద్ర దంతి వడిన.

ద్రోణ 5-307

ప. మాళవేంద్రుండగు నింద్రవర్మ వారణం బశ్వత్థామ యను పేరి
టిది ద్రోణ. 5-311

2. ద్రోణుని కొడుకు.

చూ. వివరము అనుబంధము. విరా. 4-4, ద్రోణ, 5-349, ఆది 8-79

అశ్వనది సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

కుంతిభోజ పురమునకు సమీపము నందలి యొక నది. ఈ నదియందే కర్ణుని జేటిక యందుంచి కుంతి వదలెను.

వ. ఖయుచుం రానును గొని చని పురసమీపశతబయిన యశ్వనది
 పవాహంబున విడిచి కుంతి యెంతయు సంతాపంబున నిట్లని
 లలాపంబు నేసె. ఆర. 7-240.

అశ్వనీతీర్థము సం. వి. ఆ. న.

ఒకానొక పుణ్య జలాశయము. పుణ్యనదీజలము.

ఇందు స్నానం జాడినవారు రూపవంతు లగుదురు. ఆర. 2-258

అశ్వపతి స. వి. ఇ. పుం.

మద్రదేశపు రాజు, సావిత్రి తండ్రి

వ. ...అయ్యశ్వపతియును సావిత్రి ప్రసాదంబున నిజధర్మపత్ని
 యయిన మాళవియుండు సావిత్రియను కూతురని, ఆర. 7-170

అశ్వము సం. వి. ఆ. పుం.

గజ్జము.

అశ్వశీత శీటము

ఆను. 2-378

ఉ ...అశ్వములం బరికించియున్ని యిం, పేని దురంగశాలలకు నెల్లను
 ముఖ్యుడవై ... విరా. 1-273

అశ్వముఖము సం. వి. ఆ. న.

గజ్జపు ముఖముతోనుండు జౌర్వాగ్ని-ఇది సముద్రమునం దుండును.
 బడబాగ్ని

వ. జౌర్వాండు విశ్వదేవతాదేశంబున దనకోపానలంబు సముద్రం.
 బులో వై చిన నది యౌర్వానలంబునా నశ్వముఖంబున నబ్ధి జలం
 బులు ద్రావుచుండు... ఆది 2-148.

అశ్వమేధదత్తుడు సం. వి. ఆ. పుం.

జనమేజయుని (పరీక్షిత్తు కుమారుడ) కుమారుడైన శతానీకునకు.
 వై దేహివలనబుట్టినవాడు... ఆది. 4-117

అశ్వమేధపర్వము సం. న్. న. పుం.

భారత భాగములలో బదునాల్గవది. చూ. మహాభారతము

అశ్వ. 1-288

అశ్వమేధము సం. వి. ఆ. పుం.

అశ్వమును పశువుగాఁజేసి సార్వభౌముఁడు చేయు యాగ విశేషము సర్వ పాపనాశనమునకై దీనిని జేయదురు. ఉద్యో. 1-168; ఆర. 2-274

శ్లో. "సర్వ పాపానాం తరతి, తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజేత"—ఆని శ్రుతివాక్యము.

‘రాజా సార్వభౌమోఽశ్వమేధేన యజేత’-ఆని స్మృతి.

ఈ యజ్ఞము చైత్ర పూర్ణిమనాఁ దారంభింప వలయును. ప్రథమ సంవత్సరమున అఁగా యజ్ఞారంభపు మొదటి సంవత్సరమున చైత్ర పూర్ణిమనాఁడు సాంగ్రహణము అను పేరు గల యొక యజ్ఞమును జరిపించి మరుసటి దినమున బ్రహ్మాదనము, మేధ్యాశ్వబంధనము, స్నానము ప్రోక్షణము మొదలగు క్రియల నొనరించి అశ్వమును వదల వలయును. ఆయజ్ఞాశ్వము మొదటి సంవత్సరము స్వేచ్ఛా విహారము చేయుచుండ రాజపుత్రులు, ఉగ్రరాజులు సూత గ్రామణులు క్షత్ర సంగ్రహీతలు అను వారొక్కక్కరు నూతనేసి మండిగా వెరసి నన్నారు మండిదాని సంరక్షణార్థమై వెంబడి పోవలయును. వారు దానిని మరలింపఁ గూడదు. అది యట్లు తిరుగుచు, దుదకుఁ దాను గృహమునకు మఱి వచ్చును. ఇట్లా అశ్వము వగలిన సంవత్సరమున ఏడునొకండు మాసముల్లు గడచిన పిదప దానిని తోలుకొని వచ్చి సదస్సునకుఁ దెచ్చి రావిచెట్ల తోపుబో బంధింపవలయును.

యజ్ఞాశ్వము తిరిగి వచ్చునఱకు సార్వభౌముఁడు ప్రతిదినము శ్రుత్యుక్త క్రమముగ సావిత్రి తాది కర్మములు చేయుచుండవలయును. యజ్ఞారంభమునకుఁ బూర్వము శ్రుత్యుక్తముగ ఋత్విగ్వరణముచేసి ఉపాంగముగఁ గొన్ని యజ్ఞములు చేయవలసి యున్నది.

ఏడునొకండు మాసములలో యజ్ఞాశ్వము తిరిగి వచ్చిన పిదపఁ బండ్రెండవ మాసమున యజ్ఞములకు వలసిన సామగ్రులను సంపాదించుకొని యా సంవత్సరము కడపటి ఫాల్గుణమాసావస్థనాఁడు ఋత్విక్కులతో యజ్ఞశాలను బ్రవేశించి రెండవ సంవత్సరము ప్రథమ దినమగు పాడ్యమి మొదలు అశ్వమేధయజ్ఞమారంభింపవలయును. ఏడుదినములు హోమము చేసి పూర్ణాహుతి చేయవలయును.

అశ్వమును బ్రహ్మ, ఆభ్యర్థ్యుఁడు, హోత, ఉద్ధాత అను నలువురు ఋత్విక్కులు రథకారుని గృహమున బంధించి దాని నాలుగు పాదములయందు “ఇహ ధృతి స్వాస్వహో” ఇత్యాదులగు మంత్రములఁజెప్పి హోమము చేయుదురు.

విష్ముట పోషలతారాజమునకు నభివర్ధకములగు కొన్ని క్రియలు జరపి సోమపానము చేయుదురు.

అశ్వమేధి సం. వి. న్. పుం.

అశ్వమేధ యాగము చేసినవాఁడు.

క. నాకదియేల యశ్వమేధుల పదమని యెంచితి. ఆను. 4-72

అశ్వమేధేశ్వరుఁడు సం. వి. అ. పుం.

రోచమానుఁడః అను పేరుగలవాఁడు.

రాజమాయయాగ కాలంబున పూర్వదిగ్విజయంబుసేయు భీమునిచేతఁ తమ్ములతోఁగూడఁ జచ్చెను. శా. 1-241

అశ్వవిద్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అశ్వలక్షణాదికమును దెల్పు విద్య, అశ్వవృద్ధయము.

క. తురగంబులఁజూచు విధంబరయఁగ నితఁ డశ్వవిద్యయందు నిపుణతా, సుధురణము గలవాఁడు. విరా. 1-259

అశ్వశాల సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

గుఱ్ఱపుసాల, మఁదుర.

వ. ఒక్కరమ్య ప్రదేశంబున రాజచుదిరంబును నుచితస్థానంబులసమస్త జననివాసంబులునై రమణీయ బంధురంబును సింధురాశ్వశాలా మాలికా వనోహరంబునుంగా వీడెల్ల విడిసె ఉద్యో. 4-132

అశ్వశిక్షకుఁడు సం. వి. సమ. అ. పుం.

గుఱ్ఱములకు విద్య నేర్పువాఁడు, గుఱ్ఱముల నలవఱచువాఁడు, గుఱ్ఱములను బరీపాలించువాఁడు.

ఆ. అశ్వ శిక్షకుఁడనై మత్స్యభూవిభుఁ గొలుచువాఁడ గుఱ్ఱములకు శలయు, తెఱఁగులెల్లఁ జాలనెఱుఁగుదు రూపుగా, నరయనేర్తువాని ననుదినంబు. విరా 1-94

అశ్వశీర్షుడు సం. వి. అ. పుం.

తక్షకుని కొడుకు, అర్జునుడు భాండవ దహనముసేయు సమయంబున నితఁడు అగ్ని శిఖలకు వెఱచి తల్లిని దనతోకను గఱచి వట్టుకొనునట్లు చేసికొని ఆకాశమున బర్విడుచుండ నర్జునుడు వాని తోగకం దెగఁ గొట్టెను. ఆ తోక తోడ తల్లియగ్నిబడి నశించెను. వెంటనే పార్థుడు అశ్వసేను నేయ సమకట్టిన నింద్రుడు మోహిని యను మాయగావించి యాయశ్వసేను విడిపించెను. ఆది. 8-272, 273, 274

అశ్వహృదయము సం. వి. అ. పుం.

గుఱ్ఱము యొక్క మనోగత భావమును దెలుపు విద్యావిశేషము.

వ (దుర్యోధనుడు శల్యునితో) కృష్ణునకు నశ్వహృదయ జ్ఞానంబున నీపథికుఁడవు. కర్ణ. 1-252

మహాకర్కరః (కర్కటకుడు నలునితో) అతనికి (ఋతుపర్ణునకు) నశ్వహృదయ మనెడి విద్య యిచ్చి, వెలయ నతనిచే నశ్వహృదయ మన్విద్యఁ జేకొనుము. ఆర. 2-128

అశ్వి సం. వి. న్. పుం. (ద్వివచ) అశ్వులు

అశ్వినీ పుత్రిలగు దేవవైద్యులు

తే. అశ్వపితృ శతానందులు నంను వెలుగుచుండ్రు. శాంతి. 6-124

నీ ...పరమాహ్లాదమునఁ జను, దెంచి గంధర్వులు దేవమునులు మర దశ్వివసువులు మహితాదరంబున. మహా. 67; ఆను. 5-313

అశ్వినీ సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

ఇర్వదేడు నక్షత్రములతో మొదటి నక్షత్రము. ఈ నక్షత్రమున తిల దానము శ్రేష్ఠము. ఆను. 2-379

అశ్వేతము సం. వి. ఇ. (అ. ఆ. అ.)

తెలుపు కానిది, నల్లనిది.

నీ. పలువురఁ గొడుకులఁ బడయంగ వలయునఁ, దొక్కరుఁడయినను నోపి గయకు, నరుగునో యనియును నశ్వమేదం బొప్పఁజేయునో యనియు నశ్వేతమైన, యాబోతు విడుచునో యనియును గోరుదురు. ఆర. 2-274

అష్ట సం. విణ. న్. సంఖ్య.

ఎనిమిది (ఇది తెనుగున సమాస పూర్వకముగనే యుండును)

అష్ట వైడూర్యములు.

విరా. 4-80

ఆ అమరులకు నజయులగు నష్టసంశస్త్రములు.

కర్ణ. 2-275

ఇది ఇతర సంఖ్యావాచకములతోఁ జేరినపుడు తఱచుగా 'అష్టై' అను రూపముగా మాఱును. చూ అష్టాదశము.

అష్టకము సం. విణ. అ. ప్రికా. అ.

ఎనిమిది పరిమితి గలది.

నిశిత బాణాష్టకమున.

విరా. 5-165

పాదాష్టకంబును.

శాంతి. 8-109

అష్టకుండు సం. వి. అ. పుం.

విశ్వామిత్రునకు మాధవి వలనఁ బుట్టినవాఁడు; యయాతి దౌహిత్రుఁడు.

క. (విశ్వామిత్రుఁడు) మునివరుఁ డష్టకుఁ డనియెడు, తనయు, బడసి

శిష్యునకు సదతి (మాధవి) నొప్పించెన్.

ఉద్యో. 3-321; ఆది 8-218

అష్టగుణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎనిమిదియైనది, ఎనిమిది విభాగములు గలది, ఎనిమిది రకములు గలది.

క. అష్టగుణంబగు వైశ్వర్యంబు నొదియు.

సాప్తి. 1-118

(అష్టైశ్వర్యములు)

అష్టచక్రము సం. విణ.

ఎనిమిది చక్రములు గలది, విష్ణుని తేరు.

ప. అష్టచక్రంబును, బ్రహ్మత భూత యుక్తంబును మనోజవంబును

నగు మహనీయ శకటంబున నినోదపరాయణుండైన నారాయ

ణుండు వికుంఠనిధానుం డగుచు వైకుంఠాభిధానంబున విభ్యా

తుండై విహరించుచుండు.

భీష్మ. 1-37

అష్టమత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఎనిమిదవది యగుట..

క. విను మై దింగ్రియములకును, మనంబు పవ్వంబు సత్తమత్వము
బుద్ధిం, బనుగొను భవ్య క్షేత్రజ్ఞునియం దవ్వతుల గల్గు సుగుణా
భరణా. కాంతి. 5-165

అష్టమము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)
ఎనిమిదవది.

క. ...అయ్యిష్టమ యామిని నుదిత పటువిషాదుం దగుచున్.

క. గురువిభుడు నగరు సొచ్చియు. భీష్మ. 3-164, 165

అష్టమి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

1 ఎనిమిదవదియైనది (స్త్రీ).

క. యష్టమియగు దేవత నే, గష్టాత్మత యనురులందు గని విడిచితి.

కాంతి. 5-13

2. పక్షములో ఎనిమిదవ తిథి.

ఉ. మానవుఁ డోపి యాశ్చర్యయుజమానము రెండవ యష్టమిం దగం,
బూని దివత్రయంబు. ఆను. 3-16

అష్టముడు సం. విణ. అ, పుం.
ఎనిమిదవవాడు.

ఆ. ...ఎప్పటి, యట్ల నెమ్మినుండు నంతఁ బుట్టె, దనయుఁ డవ్వ
ముండు తల్లిదండ్రుల కతి, ప్రీతియును ముదంబుఁ బెరుగుచుండ.
ఆది. 4-150

అష్టమూర్తి విం. వి. ఇ. పుం.

శివుడు.

అష్టమూర్తులు:-పంచ భూతములు-5, సూర్యచంద్రులు-2, యజ్ఞముచేసిన
పురుషుడు 1.

వ. ఇట్లు ప్రళయకాల తాండవంబునం బ్రచండమూర్తియగు నష్ట
మూర్తియుంబోలె విజృంభించిన భీష్మ మార్కొను మగలుజేక.
భీష్మ. 1-271

అష్టశోభనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎనిమిది విధములైన యలంకారములు గలది, ఎనిమిది విధములైన

మంగళకర వస్తువులు గలది, అవి : 1. సింహము 2. వృషభము
3. గజము, 4. కలశము 5. వృజినము 6. వై జయంతి 7. భేరి 8. దీపము

వ. పరమ సంతృప్త హృదయయై చంద్రుతోఁ గూడిన రాత్రియుం
బోలెఁ బతిఁ గూడి యొప్పుచున్న దమయంతిం జూచి సంతస్థి
తన పురంబునం దవ్వు శోభనంబులు దేవ గృహంబులయందు విశేష
పూజలు సేయించె. ఆర. 2-220

వ. పాంచాలపతియును గరం బసురాగంబుగఁ బురం బిష్టశోభనంబు
సేయించి (ద్రౌపది వివాహమునకు) సఖా. 1-153

అష్టాంగము సం. వి. అ. పుం.

1 యోగ విశేషము. దీని యంగములు : 1. యమము 2. నియమము
3 ఆసనము 4. ప్రాణాయామము 5. ప్రత్యాహారము 6 ధారణ
7. ధ్యానము 8. సమాధి.

మాలిని. ఆవగమిత రహస్యాష్టాంగ సమ్యక్ప్రకారోత్సవ గురు
కరుణావిస్తార గాఢ ప్రళాంతి, ప్రణవ హృదయ పద్మోద్భాసి
విజ్ఞానసారా. ఉద్యో. 4-428

2. ఆయుర్వేదము. దీని యంగములు : 1. కాయచికిత్స 2 కౌమార
భృత్యము 3. భూతవిద్య 4. శాలాక్యము 5. శల్యము 6. అగద
తంత్రము 7. రసాయనతంత్రము 8. వాజీకరణము.

క. అనిశము నేవీంతురె ని, న్ననఘా యష్టాంగమైన యాయుర్వేదం
బున దక్షులైన వైద్యులు. సఖా. 1-333

అష్టాకపాలము సం. వి. అ. పుం.

ఎనిమిది మట్టిపాత్రములలో సంస్కరింపఁబడిన పురోడాశముతోఁ జేయు
నొక విధమైన యజ్ఞము.

వ. దక్షిణాగ్ని ప్రమథులయిన వహ్నులు వాయుహతింజేసి
యన్యోన్య సంస్పృష్టంబు లయ్యెనేనియు రజస్వలాది సంకరంబులం
బొరసె నేనియుఁ దత్ప్రాయశ్చిత్తార్థంబై యష్టాకపాలేష్టి సేయ
వలయు. ఆర. 5-187

అష్టాదశ సం. విణ. న్.

పదువెనిమిది (ఇది తెలుగున సమాన పూర్వపదముగనే ప్రయుక్తమగును)
ఉ. అష్టాదశవర్ష నిర్వహణ సంఖ్యకము. విరా. 1-8

అష్టాపదము సం. వి. అ. పుం. న.

ఎనిమిది ధాతువులయందును ప్రతిష్ఠ గలది- బంగారము.

ఉ. కళింగుఁ డష్టాపద దీప్త పుంఖ నవకాత శరంబులు నాటసేసినం.
భీష్మ. 2-73

అష్టావక్రము సం. వి. అ. న.

తీర్థవిశేషము. ఇందు స్నానముచేసిన మర్త్యుఁడు బ్రహ్మభావ మొందును.
ఆను. 2-85

అష్టావక్రుఁడు సం. వి. అ. పుం.

మునికుమారుఁడు.

చూ. చరిత్ర. ఆను. 2-3 మొ. 25 వ.

ఎనిమిది వంకలుగల శరీరము గలవాఁడు. ఏకపాదుని కుమారుఁడు.

చూ. చరిత్ర. ఆర. 3-286 మొ. 250 వ.

అష్టాశీతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఎనుబది యెనిమిది.

వ. ఊర్ధ్వరేతసులయిన యష్టాశీతి సహస్రములును. సఖా. 1-80

అసంఖ్యకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంఖ్యలేనిది, లెక్కింపరానిది.

క ప్రకృతి దన యిచ్చఁ గ్రీడా, ర్థకముగ సత్త్వాది గుణవితానము
నానా, వికృతులఁ బొందింప నసంఖ్యకవిధమై వరఁగుచుండు
నది మనుజేంద్రుఁడా. శాంతి. 8-98

అసంఖ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంఖ్యలేనిది, లెక్కింపరానిది.

క. అసురవరుఁ డీ హలాయుధుఁ, డసమానబలుండు సమరభాగ్రణి
విను పాం.డునుతుల యెడ రోషము గలఁ. డసంఖ్య మాయాబల

మ న నరులఁ గలంచున్.

ఉద్యో. 4-231

2, త్రవ్వితండము.

ఆ. భక్తిఁ బ్రస్తుతించి ప్రణతుల దేల్చి తత్కరుణ వడసి పసిఁడి త్రవ్వితండములు నృపాల పెక్కు మోపులు దెత్తము, రమ్మ భార వహులఁ దెమ్మచాల.

క. అసఁ జలికి యమ్మహాత్ముఁడు, గొనిపోవఁగఁబోయి శివు నకుఁజిత కరుణం, గనక మసంఖ్యము మోపులు, గొనివచ్చె నతండు మంచు కొండ యివులకున్.

అశ్వ. 1-62, 63

అసంఖ్యాతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఇన్ని యని లెక్కింపరానిది, బహుసంఖ్యగలది.

వివిధ విశేష వికృతి స్వరూపులగు నసంఖ్యాత ప్రమథులు,

సాప్తి. 1-116

అసంఖ్యులు సం. విణ. పుం. బహు

అనేకులు.

చ. ఇటు తగునే సుయోధన మహివలయంబున నిట్టి దైన్య మెచ్చట వివఁ జూడఁ గల్గెనె యసంఖ్యులు రాజులు నీకుఁగాఁగఁ జచ్చట యును.

శల్య. 2-54

అసంగత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

తగులమి, సంబంధములేమి,

క. ధర్మారాముఁడు సంతత, ధర్మసంఖ్యుఁడు నై యసంగతానిష్ఠమతిన్, సైన్యముఁ డగుచానికి నిష్కర్మత్వానందసిద్ధి గలుగు మునీంద్రుఁడా.

కాంతి. 5-285

అసంగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూడనిది. పొనఁగనిది, యుక్తముగానిది.

చ. ఇతఁ డిది యేల క్రొవ్వి ధరణీకుండ వంచు వృథాభిమానియై, గత మునఁ బోయె.

ఉద్యో. 3-376

క. మానవులకు దలఁపఁగ నజ్ఞానము నట్టి పగ లేదసంగత కృత్యాధి

నుండై రూపునెడు ను,దానం గావున మదాత్త ధర్మవిధిజ్ఞా.

శాంతి. 5-32

అసంగతుఁడు సం. వి. అ. పుం.

విరోధి.

క. అనిమిషవరుఁ డివ్విధమున, జనియింపఁగఁ జేసెఁ బగ యసంగతులై
వా,గును దెగి యొండొరువులతో, నని బెట్టుగఁజేసి చచ్చి రందఱు
నధిపా, అర. 1-298

అసంగము సం. వి. అ. పుం.

సంబంధములేమి, విషయాదులయందు భోగాసక్తిలేమి.

ఆ. ఆరయ మే లసంగ మంచిత జ్ఞానంబు. శాంతి. 5-525.

తే. ప్రకృతి సేసెనె యీ యపరాధ మరయ, నా యదియగాక
జేటొకండే యసంగ, కలితుఁ డగు నేను దానితోఁ గలయనేల్,
కలిగె బహురూపముల దానఁ గాదె నాకు. శాంతి. 5-52

అసంగుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విషయ సంగము లేనివాఁడ, దేనితోడను సంబంధము లేనివాఁడు.

సీ. అమృతనపతి యసంగులుఁ గృతాత్ములు ప్రతాచరితమతులు.
నభ్యాత్మ నిరతులు నందుఁ (బ్రహ్మలోకము) బోదురుగాక యిచ్చ
టుగా నశక్యంబె నాకు. ఆను. 4-74

వి. అ. పుం.

విష్టువు.

సీ. వరుఁ డసంగుఁడు ధర్మపాలుఁడు... సంగుత్త మంత్ర మనఁగఁ,
-తే- బరగు పేకుల నొప్పి యధ్వర మయాత్ముఁడైన విష్టుండు.
శాంతి. 3-110

అసంతానుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బిడ్డలు లేనివాఁడు.

తే. ...యసంతానుఁ డగుట గర్భ,దానుఁ డగుట చరిత్రత్యశవుఁ
డగుట, చెందుఁ దూఁడుల కట్ట మ్రచ్చిలిని కట్ట, నరుని కని.
పల్కెఁ బశునఖ నామఁ డధిప. ఆను. 3-245.

అసందిగ్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనుమానము లేనిది, నిస్సంశయము.

క. అసందిగ్ధము మన కాజి యగుట దీనికి దగఁగన్. -విరా. 4-88

అసంబద్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పొందికలేనిది, అతుకనిది, అయత్తము, (వాక్యము)

ఉ. ...నా, వృద్ధియ కోరుదేని నవివేకివి నీవని నన్ను నిట్లసంబద్ధములైన వాక్యములు పల్కక వేసిలిపింపు కోమలిన్.

విరా. 2-76

ఉ. ...రాజ్యసంసిద్ధి నిజాగ్ర జన్మనకుఁ జేయు తలంపును గల్గు నీ వసంబద్ధములైన వాక్యములు పల్కుట యెప్పునె కీచకాంతకా.

ఉద్యో. 8-55

2. అసత్యమైనది, హాని కలిగించుచది (మాట).

వ. సంజయునకు ధృతరాష్ట్ర; డిట్లనియె.

క. వృద్ధని జాత్యంధుం డని, బుద్ధిహీనుఁ డని నన్ను బుత్తుఁడు బలద, రోషద్వతుఁడై మెచ్చ డసంబద్ధంబులె కాని వినఁడు పలికిన చలువల్.

ఆర. 1-888

అసంబద్ధుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

అయోగ్యుఁడు, అపాత్రుఁడు, హితము విననివాఁడు.

ఉ- బద్ధునిఁ జేయఁ జూచె ననుబట్టి సుయోధనుఁ డింక న య్యసంబద్ధునితోడి సంధికి నుపాయము నా మదిఁ దోఁప దెమ్మయిన్.

ఉద్యో. 4-88

అసంభవము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంభవించనిది, కలుగనిది, అసంగతము, పొసఁగనిది.

ఆ. ద్రుపద తనయుఁ డట్టి ద్రోణుని తలఁ గోయు, వాఁడు విధికి నెట్టి వారి నెట్టి, తెఱఁగు సేయరాదు దీనికి నేమను, వార మిది యసంభవంబుగా దె.

స్త్రీ- 1-122

2. లభింపనిది, దొరకనిది.

వ. ...పాంస దలంపక నిత్యంబును నొక్కొక్క వనస్పతీయందు
నొక్కొక్క వనస్పతీ ఖిగ్గొని యసంఖ్యవంబయినవాఁ డుపవా
సంబు సేసి. ఆది. 5-49

అసంఖ్యతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చక్కగాఁ బొందఁబడనిది.

తే. ఆర్థధర్మంబు లితరేతరాశ్రయములు, గన వానిలో నొకఁ
డూఁడు మానవేంద్రు, జగము పోకలఁ బుచ్చు నసంఖ్యతార్థుడై న
వానికిఁ గామ మప్రాప్య మరయ. కాం. 3-457

అసంఖ్యతముఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంఖ్యతము లేనివాఁడు, తొట్టుపాటు లేనివాఁడు.

ఉ. ఆ సభ కేకవస్త్ర యగునట్టి ననుం గొనివచ్చి నొంచు దు,శ్చా
సమఁ జూచుచుం బడు అసంఖ్యతములై తగు చేష్ట లేక నా,యాసలు
మాని చిత్రముల యాకృతి నున్నయెడన్. ఉద్యో. 3-111

క. అవి గనియు వినియు నులుకక, సవరణ లొప్పార నపు డసంఖ్య
ములై యా,దవులు. మౌ. 28

అసంఖ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంఖ్యములేనిది, నిశ్చితము.

ఉ. ...మదీయ కామబల హీనబలుండయి నీకుఁ బ్రీతిగాఁ, జచ్చు
నసంఖ్యం బిది విచారము లన్నియు నింక నేటికిన్ విరా. 2-279

అసద్ద వై. వి (సం. అశ్రద్ధా. ప్రా అసద్ధో క. అసద్దే. త. అసద్దై)

తిరస్కారము, తృణీకారము, నిరసనము, ఉపేక్ష

(ఇంద్ర బలి సంవాదము) ఆ. సరకుసేయ నను చసద్దమాటలుగొన్ని.
యాడినంత నేమియయ్యె నింద్ర నీడు శక్తి వింతయే దైవ వశ
మన, నెట్టిపాటివారు నెట్లుగారె, కాం. 4-428

(అసద్దమాటలు = తృణీకరించి పలుకు మాటలు)

అసతి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

కులట, అంకుటాలు,

క. పలుమాఱుం దల వాకిట, మెంగుట యసతీజనైక మిత్రత
కలహం, బుల కెలయుట నగు వలుకులఁ జెలుచనగుట నాకుఁగాని
పేరివి మగువా.

అశ. 5-302

అసత్తు సం. విణ. (క. టి. క్.)

1 లేనిది, అసత్యమైనది.

మాలిని. సదసదుపచితాశ్మా సంభృతానందవర్తూ. ఉద్యో. 1-385

2. చెడ్డది, దుష్టమైనది

చ. హితు లెంత చెప్పిన, నివినక బహు ప్రకారముల నిందకు నోర్చి
పరాభవించె సజ్జనులగు పాండుపుత్రుల నసత్పుత్ర వృత్తికి తేటు
దప్పినే

సా. ప్రి. 1-37, కాం. 5-291

నపుం.

ప్రకృతి.

సీ. అలవడ సదసద్భవయంబును నా యందు, సనుచేతమై యున్ని
సత్కుఁ డనియు.

కాం. 6-482

అసత్యత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అసత్యము, అసృత్యము.

క. హరివచనంబు అసత్యతఁ బొరయఁగ నేర్చునొకొ. శల్య. 1-205

క. అనుటయుఁ జెలుచని యెలుఁగున, ఘనమూల ప్రబల కాళికా
దుర్జయు న, మ్మును రాణిన నతని ప్రళం, జనుఁడను నామంబునకు
నసత్యత వచ్చున్.

కాం. 3-383

అసత్యత్వము సం. వి. అ. న.

అసత్యము, అబద్ధము.

క. గెలుపుము శత్యుని నీవని, పలికి ముకుందుండు నమ్నుఁ బనిచిన
వాఁ డ, పృథుకులకు నసత్యత్వము, గలుగఁగ నేర్చునొకొ డైవ
ముట బలమునన్.

శల్య. 1-263

అసత్యము సం. వి. అ. న.

అసత్యము, అబద్ధము, బొంకుమాట.

క. సత్యంబు నహింసయు నను, నత్యుత్తమ ధర్మయుగళ మందు
నహింసన్, సత్యముగాచట ధర్మ మ, సత్యమున నహింసఁ గావఁ
జనునండు బుధుల్. కర్ణ. 3-78. విరా. 2-180

అసత్యసంవాదిని సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

అసత్యము మాట్లాడునది, కల్లమాటలు చెప్పనది.

ఉ. ...కేకయ రాజపుత్రి య, త్యాదర వృత్తితో ననునయం బొన
రించిన నయ్యసత్యసం, వాదిని పూన్కి పాండుసుతవల్లభ యాలము
సేసి యిట్లనున్. విరా. 2-180

అసదు దే. విణ.

1. తక్కువది, అల్పము, దుర్బలము, స్వల్పము.

తే. పాండవులు కౌరవులతోడి పగకు నొల్ల, రఖల భూవ్రజా నాశన
మగుటఁజేసి, వారలనదని తలఁపంగ వలవ దధిక, ధర్మవరులైన
కతమునఁ దగవు నడచె. ఉద్యో. 1-234

చ. అసదుగఁ దాఁకి మేనఁ దఱచై పొరి నెత్తురు | గమ్ముపోటులన్.
విరా. 3-184

తే. ...భీష్మాదులెల్ల వివ్వచ్చుఁ బోలు, నెక్కుడగుఁగాని యసదు గాఁ
డితఁ డనిరి. (అభిమన్యుని) భీష్మ. 1-272

అ. పాడరోగు లకుచిపదముల దేవాల, యములు మెట్టుటయును నసదు
వారిఁ, దప్పులేక క్రొవ్వి తన్నుటయును దోలు పుట్టునందుఁ గలిగి
నట్టివారు. ఆను. 5-102

చ. మా, కడిమియు లావు నీ వసదుగా గణుతింపకు. ఉద్యో. 2-208

2. అయ్యక్తము, తగనిది.

(కృష్ణుడు) క. మానుషయోని జనించితిఁ, గాన మదీయమగు బుద్ధి
గౌరవము దదీ, యానుగుణ్యోపహితము, గా నెఱుంగుడు మీకు
సెప్పు కత విను టసదే. ఆను. 4-411

3. కొద్దివాడు, బలహీనుడు.

సీ. విరాటుండు, నాతని తమ్ములు నాత్మజులును ననదులే.

ఉద్యో. 1-289

(ఉ రోధనుండు భీమునితో) కా. పూర్వహాసము సూచిన న్ననదుగా
నూహించెదో భీమ. శల్య 2-248

4 కృశము, సన్ననిది.

అసదుఁ గౌఁ దీఁగె యల్లాడుచుండఁ...

విరా. 4-26

అసదుఁజోటు దే. వి.

దుర్బలమైన తావు.

క. మూలబలము సంతుష్టంబై లాలితమగుచు నున్న యప్పు డసదుఁ
జోటాలోకించి నడవ భూపాలకునకు దండ మతికుభం బొనరిం
చున్. కాంతి. 2-418

అసదువాడు

కొద్దివాడు, అల్పుడు.

ఆ. పాదరోగు లకుచివరముల దేవాలయములు మెట్టుటయును
నసదువారిఁ, దప్పలేక క్రొవ్వి తన్నుటయును దొలుపుట్టు
నందుఁ గలిగినట్టివారు. ఆమ. 5-102

అసదృక్షుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అసమానుడు.

(భీష్ముండు కర్ణునితో) క. నీ యువయము దైవిక గ, ర్భాయత్తము
నీకు మర్త్యు లసదృక్షులు గౌం, తేయుఁడవుగాని విమ రా, ధేయుం
డవుగావు నీవు ధీరవిచారా. భీష్మ. 8-443

అసదృశము సం. విణ. (ఆ. ఈ. అ..)

పాటిలేనిది, అసమానము.

(అర్జునుఁ డుత్తరునితో) చ. అసదృశ లీల బొల్పు రథికావలి మీఁదఁ
జనంగ వెట్టినే. విరా. 4-57

క. పాపశ్రమిది యశదృశంబు పౌరనముఖ్యా.

కాంతి. 6-589

అసదృశుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. సాటిలేనివాఁడు.

క. ...ధనుశ్శాస్త్ర పరిజ్ఞాన ఘనుఁ డసదృశుఁడు శక్తిన్. విరా. 5-8

2. పోలనివాఁడు, తగనివాఁడు.

క. పొడువునఁ బ్రాయంబునఁ గడఁ, గడిది బలంబునను జూడఁగా
నసదృశు నీ, కొడుకని యీతని నెంతయు, నెడమడుగుగఁ జూప
దెత్తెయిందఱు నగఁగాన్. అది. 4-100

అసద్భావము సం. వి. అ. పుం.

1. నిర్గుణత్వము.

క. కావున గుణములు ప్రకృతివ; యే విధమనఁ జూచినను మహేశ్వ
రుని గుణ, శ్యావేశము పొరయదన, ద్భావము సద్భావమగునె ఖరిత
వివేకా, కాంతి 8-88

2. చెడ్డస్వభావము,

క. వావిరి మాటలఁ దేలక, భావంబునఁ గీడు మేలుఁ బరికించి యస,
ద్భావుని సద్భావుని నవనీ, వర యేర్పఱుర నెఱుంగ నేరఁగవల
యున్. కాంతి. 8-81

అసద్భావుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

చెడ్డ స్వభావము గలవాఁడు, దుర్మార్గుఁడు.

క. వావిరి మాటలఁ దేలక, భావంబునఁ గీడు మేలుఁ బరికించి యస,
ద్భావుని సద్భావుని నవనీ, వర యేర్పఱుప నెఱుంగ నేరఁగవల
యున్. కాంతి. 8-81

అసన్నిధి సం. వి. అ. పుం.

పరోక్షము.

(ప్రౌపది సుదేష్టతో) క. అతివ తగునమ్మ నీ గృహ, మతినిర్మల చరిత
ఖరిత మని యీయెడ ను, శృతల యసన్నిధి నైనను, మతి నూఱడి
యున్నచోట మన్నన దప్పన్.

విరా. 2-94, ద్రో. 4-290, అశ్వ. 2-77

అసన్మార్గము సం. వి. ఆ. పుం.

దుర్మార్గము.

అ అధిప పాండునుతుల కరయంగ నతి కాంక్షలేదు బట్టిబట్టి నీదు.
సుతుడ, శకుని కలపు విని యసన్మార్గ వృత్తికి, జోచ్చి యిట్టి
యెడరు చెచ్చికొనియె. భీష్మ 1-30

అసభ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సభక దగనిది. అశ్లీలము (ప్రసంగము మొ)

(భీష్మ డ శల్యునితో) ఇద్దురాత్ముడు (కర్ణుడ) సభలోన ససభ్యంబు
లగు మాటలు ప్రదాసి నుద్దేశించి యాడిన నద్దిపించిన కోపం జూత
శత్రువుకు బియంబుగా నడంచికొనియుండితి. కర్ణ. 2-214.

అసమంజసుడు సం. వి. అ. పుం.

సగరుని కొడుక.

చూ. శాంతి. 2-183.

అసమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సాటిలేనిది.

సీ. రామద్రగంధి యసమ సం, గ్రామకేశీ గాఢ కాతుశుండు

విరా. 8-152.

అసమర్థము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శక్తి చాలనిది.

(దుర్యోధనుడు ద్రోణునితో) భీష్మ పరిపాలితంబయిన యీ
నై న్యంబు పెద్ద యసమర్థులై తోచుచున్నయది. భీష్మ. 1-174.

అసమర్థుడు సం. విణ. అ. పుం.

1. శక్తి చాలనివాడు.

క. అప్పుడ యసమర్థుండగు, నప్పుడ దుఃఖియగు శూర్యమై తోచు,
జగం, బప్పుడ మాశృవియోగం, బెప్పుడు వాటిల్లె నపుడ
యంతయుఁ దూలున్. శాంతి 5-277.

2. బయటబడి యే వనియి జేయజాలనివాడు.

అ నై వదేశ్యుండు నలుఁ దిప్పు డసమర్థుఁ, డగుటజేసి తన్ను నన్యు

తెలుగు కుండ నుండు గానయును సఖాంతరముల, కరిగి నిట్లు
లనుడు వరుస మీరు. ఆర. 2-156

మూలమునందు అసమర్థ శబ్దమే గలదు.

శ్లో. యది వాసా సమృద్ధస్యా ద్యదివా ప్యథనో భవేత్
యది వాప్యసమర్థస్యాత్ జ్ఞేయ మశ్య చికిర్షితమ్.

సం. భా. ఆర 69-47

అసమాన సం. విణ. ఆ. (స్త్రీ).

తే. మహిత లావణ్యమున నసమాన యనఁగఁ, జనిన పౌలోమి యా
నహుమనకు నయన, మార్గగోచరయగుటయు. ఉద్యో. 1-149

అసమానము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సమానము లేనిది, సాటిలేనిది.

అ. అధిక విభవ మెఱఁగ నసమాన శక్తి స, నాథుఁ డగుచు నున్న
నహుమఁ డిప్పుడు. ఉద్యో. 1-200

అసమానుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

సమానము కానివాఁడు.

క. సమశీల శ్రుతయుతులకు, సమధనవంతులకు పమసు చారిత్రులకుం,
దమలోన సఖ్యమును వివాహమునకుఁ గాకగునె రెండ్లు నసమా
నులకున్. ఆది. 5-205

అసమాలంబిత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

గ్రహింపఁబడనిది.

మ. ...చతుః ప్రభృత్యసమాలంబితః దేజరిల్లు 'పరమాత్మాఖ్యంబు.
అను. 5-254

అసమాలంబము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆధారములేనిది, ఆశ్రయము లేనిది.

క. అసమాలంబ మశబ్దము, రసగంధ స్పర్శరూప రహితం బగుటం,
బ్రహ్మరించు నింద్రియములేకు, వసంబుగా దొందఁ బరమవస్తువు
పుత్రాః. శాంతి. 4-174, ఆశ్వ. 1-204

అసమీచీనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తగనిది, అపాత్రము.

క. చాన విధి యరయ నసమీచీనంబగునేని కీడుసేయుం గురు ధా, త్ర
నాథ మతియుఁ బాత్రం, బైనను గొన్నతని కిచ్చు నతనికి
నెట్లున్. కాంతి. 1-338

అసము దే. వి.

1. అహంకారము, గర్వము, దర్పము.

ఉ. అసమున మీఁ దెలుంగక మహాగ్రహ వృత్తిఁ గడంగి చెచ్చెరం,
బసులకుఁ గూయిగాఁ జనియెఁ బాపండు కౌరవసేన యేడ యొ,
టిగనుట యేడ... విరా 5-234

క. మునిశాపము వారలమది, ననయము నస మెక్కజేయ నందొకఁ
డైనన్, విను మరలుట దెరలుట లే, కని బెట్టుగఁజేసి రధిప
యార్పులు సెలఁగన్. మాస. 59

2. ఉత్సాహము.

వ. (కౌరవులు) ఇట్లు సన్నద్ధులై వెడలి యస మెడలిన బలంబులం
గూర్చికొనుచుండి. విరా. 1-13

క. మీ రెల్లఁ జూచుచుండఁగఁ, గౌరవ నికురంబమునకుఁ గన్నాకై
యొప్పారిన భీష్ముఁడు వడియెను, మేరు వొఱఁగినట్టు అసము
మిగుల నరునకున్. ద్రోణ. 1-81, భీష్మ. 2-148, ద్రోణ 2-104

అసమెక్కు దే. ఆ. క్రి.

1. ఉత్సాహము పొంగు.

క. యాదవ కేకయ పాంచాలాదులు వాటుటలు సూచి యస
మెక్కి జయో, న్నాదంబునఁ గురు నైనయము, లే దిక్కునఁ దాను
యగుచు నేడ్వెఱఁ బొదివెన్. భీష్మ. 2-148

2. గర్వము గలిగించు, మదము గలిగించు, అహంకారము గలిగించు.

క. మునిశాపము వారలమది, ననయము నసమెక్కఁ జేయ న దొకఁ
డైనన్, విను మరలుట దెరలుట లే, కని బెట్టుగఁ జేసి రధిప

యార్దులు సెలంగన్

మోస. 59.

అసమ్మతము సం. విణ (అ. ఆ. అ.)

సమ్మతము కానిది, ఇష్టముకానిది.

(శకునతో దుర్మోధనుడు)చ. ...ఉన్నతమగుచున్న పాండు నరనాథ.

సమాజుల లక్షి న కసమ్మతమయి నూవెలింగె. సఖా. 2-88.

అసమ్మితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అపరిమితము, మితిలేనిది.

లయగ్రాహి ...అహీన ముసలమ్ములును జక్ర నివ హమ్ములును

లోనిగు నసమ్మిత మహోగ్రాస్త్రమ్ములును. స్త్రీ. 2-7

అసరు దే. వి. (√పసరు)

పసరు.

సీ. ...విను మొక్కనాఁ డత్తపస్వి వ్రేల్నాటి దర్భ -ఆ- గంటిఁ

గూర యసరు గాఱిన నర్తించె, నళండు తపము సిద్ధి కాత్మఁ

బొంగి. శల్య. 2-180

శ్లో. పురామంకణస్పిద్ధః కుశాగ్రేణేతి విశ్రుతమ్

క్షతః కిల కరే రాజంస్తస్య కాకరసోఽస్రవత్.

శ్లో. స వై కాకరసం దృష్ట్యో హర్షావిప్లవః ప్రణృతవాన్,

తతస్తస్మిన్ ప్రణృతే వైస్థావరం జంగమంచ యత్.

సం. భా .శల్య. 40-89, 40.

అసలారు దే. అ. క్రి.

అధికమగు, అతిశయింపు.

క. ...వసియించు నమ్మదితఁ బ్రియ, మనలారఁగఁ గాంచి వచ్చు

నప్పుడ. ఆను. 2-8.

అసహత్వము సం. వి. అ. న.

ఓర్వలేమి

ఉ. .. జగత్పావను ధర్మనందను సఖాస్థితుఁ జూచి ముదంబుసెంది

రిం, బ్రావరజాది మిత్తు లసహత్వముఁ బొందిరి ఛార్తరాష్ట్ర

లున్. శకా 2-78

అసహాయత్వము సం. వి. అ. న.

1. సహాయత్వములేమి, తోడు లేకుండుట.

సీ. అలస్యమును సహాయత్వమును వొప్ప, వవిలేని పతి సుఖయై
చరించు. కాంఠి. 3-83

2. ఏ కాకిత్వము.

వ (ద్రమయంతి) ప్రాణ సమానురాలవయిన ని న్నవశ్యంబును విడువ
నని పలికితి సత్యప్రాతిపాలనంబు నేయుమని ప్రలాపించుచుం
దన యేకాకిత్వంబునకు నబలా శావంబునకుఁ బ్రతిపదన్యాస
జాయమాన కంటక మృగ పన్నగ భయంబునకు వగవక నిజనాథు
నసహాయత్వంబునకు దుస్సహతుత్పిపాసాశ్రమాకులత్వంబునకు
వగచుచు. ఆర. 2-83

అసహాయుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తోడు లేనివాడు, సహాయులు లేనివాడు.

క. మ న్నే ససహాయుడనై, చన్న కడం జనగనై న చందంబయ్యెన్,
వెన్నుడు తోడు గలడు వెఱు, చెన్నండును వలవడింక నేమిటి
కైననీ. ఉద్యో. 4-178

అసహిష్ణుడు సం. విణ. (ఉ)

ఓర్చనివాడు, సహింపనివాడు,

వ. ...కృష్ణు డిట్లని చెప్పె నీ యజ్ఞంబున నర్హ్య నిమిత్తంబున
ససహిష్ణుం డయిన శివుపాలుండు నాచేత నిహతుండగుట విని వాని
అమ్ముడు సాల్వుం డనువాడు. ఆర. 1-150

అసహ్యపడు అ. క్రి (✓అసహ్యము)

1 అసూయపడు.

క. పరుల ధనమునకు... అసహ్యపడు న, న్నరుడు దెవులులేని
వేదనం బడు నధిపా. ఉద్యో. 2-53

2. ఏవగించు.

వ దానికిఁ గొంద అసహ్యపడి పొందవ పడుపాతంబున బ్రతికూల

వచనంబులు వలికిన నవి కృష్ణునకుఁ బ్రయోజనములై యుండు.

ఉద్యో 1-80

౩. చూపొపవిపొందు, ఓర్వలేకపోవు.

వ. భవదీయ సభ యొప్పునకును రాజసూయంబు చెల్లిన యుల్లాసం బునకును నట్లసహ్యపడి ధృతరాష్ట్రునితో (దుర్యోధనుడు)

కాంతి. ౩-129

అసహ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. నహింపరానిది.

(ధర్మరాజు కర్ణునిజనము విని కుంతితో) వ. అవ్వచనంబులు దనకు నసహ్యంబులైనం గటకటం బడి యద్దేవి నాలోకించి భవదీయ మంత్రకార్యగోపనంబునం గాదె యింతపుట్టె.

కాంతి. 1-40

తే. ఈ నెలవులు బృందారకాదీన మిదియ, మనకు రావలసిన చోటనిన నతిం డ, సహ్య దుర్గంధ ఘోర దర్శనత నచొటు, చిత్త మతి దుఃఖతంబుగఁ జేయటయును.

స్వర్గ. 19

చ. ...కడు దీర్ఘములై నిదాఘ వా, సరములు సర్వజీవుల కసహ్యము లయ్యెను దారుణంబులై.

ఆది 8-280

2. భరింప శక్యముగానిది.

క. తామను నన్నయు నయ్యాస్తానమ్మననుండి పవనతనయుఁ డసహ్యంబైన మనోవల్లభ యవమానము సింహబలుని మద బృంభణమున్.

విరా. 2-132

క. చింతించు నతనితో భూ, కాంతుం డిట్లనియె మఱియు గాఢత రాకా, క్రాంతత దుర్లభ ఫలమగు, టింప యసహ్యమగునయ్యె యెడఁద మసీందా.

కాంతి. ౩-159

సీ. విను తొల్లి ధర్మవర్తనమ్ములసహ్యంబు, లైన దానవులు మహాగ్రహ మున, నరులయం దెరిసిన నరవర వారలు దర్పరోగముల నధర్మ వృత్తి, దగిలిన గలఁగె వేదములును...

కాంతి. 5-498

అసాక్షిక భోజనము సం. వి. సమ. న.

పంక్తిని రెండవవాడు లేకుండ భోజనము చేయుట, ఒక్కడే కూర్చుండి

వ. ఆత్మార్థంబుగా నన్నపాకంబును నపాక్షిక భోజనంబును వృథా
పశుఘాతంబును శాప హేతువులు. ఆర. 1-81

అసాధనము సం. వి. అ. న.

సాధనము కానిది, సాధించుటకుఁ గారణముకానిది.

అ. కయ్యమునక యెప్పుడుఁ గాలు ద్రవ్యదు కార్యగతికిఁ జొరవు
స్థితియుతులు సమర,హత మసాధనముగ నాడు దురర్థ సం,సిద్ధిఁ
బొందు తెఱఁగు సేయునెడల. విరా. 4-207

ఇచ్చట పారాంతరమైన అధమ సాధనమే యుక్తము.

శ్లో. యుద్ధంతు పాపిష్ఠం వేదయన్తి పురావిదః. సం. భా. విరా. 49-2

అసాధుత్వము సం. వి. అ. న.

అసాధుశావము, మంచి నడత లేకుండుట.

తే. విప్రుఁ డేమిట దేవత్వ విభవమొందు, సేమికతమున సాధుత్వ
మెసక మెసఁగు, నభనికెద్ది యసాధుత్వ మావహించు, మానఃశుం
డగు నెఱ్ఱాన మహితమూర్తి. శాంతి. 5-568

అసాధువు సం. విణ. (ఉ. ఊ. ధీ. ఉ.)

1. సాధువుగానివాఁడు, మంచి నడత లేనివాఁడు. చెడ్డవాఁడు.

చ. .. జనం బసాధు నాఁజనుఁ బరివాదశీలమున. శాంతి. 5-567

2. తనంత తానుగాని సదుపదేశము వఱనఁగాని ధర్మము తెలిసికొనని
వాఁడు.

సీ. తమ యంత నెఱుంగరు ధర్మంబు సదుపదేశమునను గాన రసాధు
జనులు. ఆన. 5-425, 428

అసాధ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సాధ్యముగానిది, అశక్యము.

మ. ...మాధవుఁ డా దిక్కులె పొండవేయుల కసాధ్యం బెద్దియుం
గల్గుచే. ఉద్యో. 1-240

అసాధ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సాధ్యము గానివాఁడు, శక్యము గానివాఁడు.

చ అన్నదమ్ములును బొందిన వేరి కసాధ్యులట్లుగా కెరవయి నిల్వినం
గలని కెల్లదమై పటివోడు రెంతయున్. ఉద్యో. 2-88

అసారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సారములేనిది, మంచిచికానిది.

క. ఈ రెంటియందు నరసి యసారం విడి గాఢసార సహితంబిది నా,
నేరవలయు. ఉద్యో. 1-357

2. చేవలేనిది, దుర్బలము.

క. ఆరయఁ గదలీ గర్భాసారము సఁసారము. కాంతి. 5-580

అసింహము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

సింహములులేనిది.

మ. ధృతరాష్ట్రుడును బుత్తులున్ వనము గుంతినందనుల్ సింహ
ముల్, మతి నూహింప నసింహమైన వనముల్ మర్దింతు రె.దున్
వనా,వృత వృత్తంబులుగాని సింహములకున్ వేగంబు చేటొందుఁ
గా,న తగం బొందుట కార్య మీ యుభయము న్సంతుష్టిమై
నున్కికిన్. ఉద్యో. 1-358

అసి సం. వి. ఇ. పుం.

1. ఖడ్గము, కత్తి.

అ. ...అసిముద్గరా,ద్యాయుధములుఁ గూడ నతఁడు గట్టె.
విరా. 1-172

ఉ. వచ్చినఁ దత్పదాంబురుహ వందనపూర్వము గాఁగఁ బ్రసృజం,
డిచ్చెఁ గృపాజ మవ్విభుఁడు... ఆటు లయ్యసఁ గైకొని మేను
పెంచుచున్, కాంతి. 3-448

2. విష్ణుని పేరు, దండనీతియైన విష్ణునకుఁ బేరు.

సీ. ...దురానదుఁ డసి సత్యగుండు విత్యగుండు కాస్త,... సంగుప్త
మంత్ర మనఁగఁ -తే- బరఁగు పేకుల నొప్పి యధ్వరమయాశ్వుఁ,
తైన విష్ణుండు దండమై యావహిల్లు, కాంతి. 3-110

3. ఖడ్గముయొక్క యెనిమిది పేరులలో ఒకటి. కాంతి. 3-449

అసితపక్షము సం. వి. అ. పుం.

కృష్ణపక్షము.

వ. వారణావతంబును... నవసుధా ధౌత సౌధ సుధాకర నికర
ప్రభావటల ప్రధ్వంసికాసితపక్ష దోషం బనియును... అది. 8-182

అసితపథుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అగ్ని.

మాలిని అసితపథుఁడు విప్రుఁడై ... దాయవచ్చెన్ వసునిభులగు
వారిన్ వాసవిన్ వాసుదేవున్. అది. 8-284

అసితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నల్లనిది, తెల్లనిది కానిది

ఉ. ద్రోవది బి.ధురంబయిన క్రొమ్ముడి గ్రమ్రున విడ్చి వెండ్రుకర్.
దా వలచేత బానియసితచ్చవి బొల్పు మహాభుజంగమో నా
విలసిల్లి వ్రేగ. ఉద్యో. 3-114

వ. సికాసితంబులగు మూషికంబు లమ్మహారుహంబు మూలంబు
నటకుచుండ. స్త్రీ 1-47, ఆను. 1-104

అసితుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఒకముని. జనమేజయుని సర్పయాగంబున పదస్యుఁడు గామన్న
వాడు. అది. 2-210

అసిద్ధత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

నిష్ఫలత్వము.

తే. పెద్దకాలంబు యత్న సంపీడ నొంది, నెల్లజేసిన పనియుక్క
పొల్ల పగతు, చే నసిద్ధత బొందుట వీర నొకట, గా ర్థ్యపాండు
రత్నంబులు గలుగు ననఘ. ఆను, 4-388

అసిద్ధి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

సిద్ధింపమి, సంప్రాప్తిలేమి, అప్రాప్తి.

ఉ. కావున సిద్ధ్యసిద్ధుల వికారముఁ బొందక ద్రోహమెయ్యెడ,
వ్యాపిరిఁ జేయ కేలు భువనంబు.

కాంతి. 1-150, కాంతి. 4-979, కాంతి. 5-223

అసిధారావ్రతము సం. వి. అ. న.

1. క తివాతి మీద శయనించుటవలె దుష్కరమగు వ్రతము- ఎలజ
వ్యనితో యువకుడు కలిసిమెలిసి యుండియు దానితోడ రతిని నలుప
కుండుట.

2. అసిధారతో జేసెడు వ్రతము. దంపతు లిద్వరు ఏక శయనమున
బరుండి వారి నడుమ కత్తి పెట్టుకొని బ్రహ్మచర్యమును జరుపుట,

3. అసిధారావ్రతము వంటి దుష్కర కార్యము.

క. జనవర యసిధారా వ్రత, మనఁ దగియెడు దారణా నియతి పను
పడు నెవ్వని చిత్తంబున నాయాగ నిరూఢున కరిదియైన
కార్యము గలదే, కాంతి. 1-593

అసిపట్టిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

భిక్షము, కత్తి.

వ. ...రథిరాసులేపనంబున నాభీలంబగు ససిపట్టిక ఘోరాకారయైన
రాక్షసి పగతుర గీటడంగించుటకుఁ దనకుం దోడు వచ్చిన తెలుం
గున మెలయ. సౌప్తి. 1-177

అసిపత్రవనము సం. వి. అ. న.

నరక విశేషము.

(ఇందలి చెట్లయాకులు కత్తులవలె నుండును, ఇందలి జలములు స్త్రీలనల
క్రాగిన నూనియవలెఁ దెరలుచుండును. ఇది వాడియైన మొనలు దేలిక
యిసుప మేళతతో దుస్సర్పమై యుండును. స్వర్గ. 1-18

అసిపుత్రిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

చిన్నకత్తి.

చ. ...శిఖి తప్తణఁబ యసి పుత్రిక నాత్మ శరీర కర్తనం, బనఘుడు
సేసి చేసి తన యంగములంగల మాంస మెల్లఁబెట్టినను. ఆర. 8-236

అసిలోముడు సం. వి. అ. పుం.

దనువు కళ్ళపుల కొడుకు.

ఆది. 8-68

అనుదు దే. వి.

అసదునకుఁ బాఠాంతరముగా నీయఁబడిన పదము. చూ. అసదు.

శల్య. 1-91, శల్య. 2-248, కాంతి. 2-418, విరా. 4-56

అసుర సం. వి. అ. పుం.

(ఈ పదము సంస్కృత సమాసాంతమున నుండదు)

అసురుఁడు, రాక్షసుఁడు.

క. కీచకుఁడు వ్రేటువడి తన, నీచపు దెస యొరు లెఱుంగనేరక
యుడన్, లేచి వెనుకఁ జని విష్మయ, గోచరుడై యసుర
కతనఁ గుఁతికుఁ డయ్యెన్. విరా. 2-190, భీష్మ. 3-86

తే, ...అరువది వేలు దివ్యాబ్జములును మహాతపం జొనరించె నీ
యసుర.

కాంతి. 5-425, కాంతి. 8-479, ఆది. 6-252, ఆది. 6-294, 298

అసురుఁడు సం. వి. అ. పుం.

రాక్షసుఁడు.

ఉ. ...మహాసురప్రతతి దర్ప మడంచి ప్రియంబొనర్చి యా, ఖండలుఁ
డున్న గడ్డియ సగంబున నుండె. విరా. 1-86

అసువులు సం. వి. ఉ. పుం. బహు

ప్రాణములు, ఉనులు-

క. శాతఘనశరము వే కొని, యా తల వెడలంగనేసి యసువులఁ
బాపెన్. విరా. 5-77, కాంతి. 3-377.

అసూయ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. ఇతరుల గుణములయందు దోషము నారోపించుట, ఓర్వలేని తనము.
(మృత్యుదేవత బ్రహ్మదేవునితో) వ. లోభంబును గ్రోధంబును
నీర్వ్రయు ననూయయు జంతువుల శరీరంబుల వికృతిం బొందింప
వలయు ననవుడు నతం డట్ల యయ్యెడు మదియునుగాక.

ద్రోణ. 2-75

(ధర్మజ్ఞ శపింపఁ బూనిన గాంధారితో వ్యాసుఁడు) నీ ...పాండ
వాగ్రజువై నల్క మామము... -ఆ- ...ధర్మజ్ఞుల కాగ
వలయుఁ జాండుతనూజ ల, నూయలేని బుద్ధిఁ జూడు మెట్లు.

(స్త్రీ). 1-151

2. క్రోధము, కోపము.

ఉ. మ్రొక్కెద వాసుదేవునకు మోడైన చేతులు సవ్యసాచికిం,
దక్కటి మి త్త్రభాంధవ హితస్రియ మంత్రి వయస్య కోటికిన్,
స్రస్కుచు విన్నవించెద ననూయలు దక్కి యమజ్ఞు సేయుడి,
యి క్కరుచాకరున్ శరణ మే నిదె వేడెదఁ గ్రోధశాంతికిన్.

ఉద్యో. 1-802

3. ద్వేషము.

(యద్ధానంతరము దుఃఖించుచున్న ధర్మజ్ఞతో భీముఁడు)

చ. ఆడలున రాజధర్మములయందు జనించె ననూయ నీకు ని,ప్పుడు
ముమ నిస్సృహుండవయి పోవఁగఁగన్న గులంబు వారు ని,ప్పుడమి
సృపాలురున్ బ్రదికిపోదురు నెమ్మది నట్టలైన నే, ముడుగుదు
మస్త్ర జీవన సముద్ధతిఁ జొత్తుము భైత వృత్తికిన్. శాంతి. 1-62

అస్సక్కు సం. వి. జ్. న.

రక్తము, నెత్తురు,

నవాసృగ్రక్త నేత్రుల్.

ఆది. 2-213, ఆర. 4-65

అసేవ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 ఫలపుష్పచ్ఛాయాదులచే ననుభవింపఁ దగనిది, అనుభవింపఁ దగనిది,
సేవింపదగనిది.

మ. వలలుం డెక్కడఁ జూచె నొండెడ నసేవ్యత్వాజముల్ పుట్టవే,
ఫలితంబై వరశాఖ లొప్పుగ నశల్ప ప్రీతి సంధించుచున్, విలస
చ్ఛాయ నుపాశ్రితప్ర తతికిన్ విశ్రాంతి గావింపఁగాఁ, గల యీ
భూజము వంటకట్టియలకై భండింపఁగా నేటికిన్. విరా. 2-136

2. ఆచరింపదగనిది.

క. ఏడియుఁ దలఁస నసేవ్యము, గా దాశ్రమ సమితిలోనఁ గావున

శుచులై, యే దాన మన్న సంసారోదధి యా దరికిఁ బోవ నోపు
దురు బుధుల్.

శాంతి. 5-340

అసౌఖ్యము సం. వి. అ. న.

సౌఖ్యముగానిది, కష్టము, కష్టమైనది.

చ. ... అసౌఖ్యపుఁ జోటని సమ్మతించితిన్.

అను. 2-481

అసౌమ్యము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఒప్పదముగానిది, తిన్ననై నది కానిది, మనోజ్ఞము కానిది.

క. సౌమ్యాసౌమ్య బలులు విను, సౌమ్యాసౌమ్య ప్రకార జన
కృత్యంబుల్, సౌమ్యకృపోత్తమ యయ్యె, కామ్యముఁ దత్త
త్రిపుంజ్య కరణిం జేయున్.

అను. 4-81

అసౌమ్యుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అయోగ్యుఁడు.

క సౌమ్యు లసౌమ్యుల భంగి న, సౌమ్యులు సౌమ్యుల విధమున జన
వర చిత్రాగమ్యతఁ దోఁతురు వారిని, సమ్యక్ప్రియతఁ గాంచు
చందము నెపుమా.

శాంతి. 3-52

అస్థలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తొలఁగనిది, స్థిరమైనది.

సీ. ... ఉంచవృత్తి మహిమరొత్తముం, డష్టలనియముండు...

శాంతి. 6-610

అస్థలిత సం. విణ. ఆ. స్త్రీ.

సీ. (ధర్మరాజు) నిత్యసత్యవ్రతంబుగా సత్యంబు పాలించు నిష్ఠ యస్థ
లితగా నెఱచె నితఁడె.

శాంతి. 1-857

అస్థలితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చలింపనిది, స్థిరమైనది.

చ (దుశ్శాసనుఁడు దుర్యోధనునితో) వలవదు రోయఁ బాండవుల
వారొక యూటబు లేని త్రిమృటన్, బలమణి వనస్సత్త్వముల
పాల్యడి చచ్చినచోటఁ బూరియు, న్నొలవదె యంతకింకిట మనో
ముద మస్థలితంబుగాఁగ వి, చ్చలవిడి రాజ్యలక్ష్మిఁ దగు చంద

ముసం గొనియాడు మున్నతిన్.

విరా. 3-95

2. చ్యుతిలేనిది.

ఉ. ...ని,వృంద నిరంజనాస్థలిత శాశ్వత నిర్మల వైభవా.

ద్రోణ. 4-835

3. ప్రమాదములేనిది, ఏమఱుపాటు లేనిది.

సీ. ...భవ,త్సతీయుఁ బవిత్ర యస్థలిత చరిత... ఆను. 1-80

4. విడువనిది.

క. ఫలమూలౌషధి శాకం,బులుఁ బశుమృగ తతులు భక్ష్యములుగా
భూతం,బుల కఱుఁడు సేనె నవి య,స్థలితంబుగ మ్రోయు శ్రుతు
లఁ గాదనవశమే.(అస్థలితంబుగ = మానక, విడువక) ఆర 5-54.

అస్తమయము సం. వి. అ. పుం.

(సూర్యాదులు) అస్తమించుట, క్రుంకుట, కనఁబడకుండుట.

క. అస్తమయమునకు మును రిపు, మస్తకముం దునుమవలయు మన
కిది సాలన్, దుస్తరమును నగు నస్త,ప్యస్తం బగునేని నాకు వగవు
గదిరెడున్. ద్రోణ, 2-308, ఉద్యో. 8-147

అస్తమించు స. అ. క్రి.

1. క్రుంకు.

క. ఇనుఁ డస్తమింపకుండఁగ, మును సైంధవుఁ జంపువాడ.

ద్రోణ. 2-852

సీ. ...ఇంక నొక్కించుక, ప్రౌద్ధాగి పెనఁగినఁ బ్రౌద్ధు డాను,
నస్తమించెడును నీ యట్టి జోదునకు... ద్రోణ. 4-291

అ. అధిప భీష్మభానుఁ డస్తమించె...

భీష్మ, 1-47

2. మరణించు.

వ. అతం డస్తమించిన ధాత్రియస్తమిత సుధాగభస్తియగు రాత్రియుం
బోలె నగు.... కాంతి. 2-15

వ అట్టి వ్యుపిశాక్కుండు కాశీవతియైన భద్రయను తన భార్య
యందు ననవరత కామాసక్తిం జేసి యత్మరుజాక్రాంతుండయి
యస్తమించిన. ఆది 5-80

అస్తమితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అస్తమించినది.

వ. ఆతం డస్తమించిన ధాత్రియస్తమిత సుధాగభ స్తియగు రాత్రియుం
బోలె నగు. కాం. 2-15

అస్తమితుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అస్తమించినవాఁడు.

తే. ధర్మజే నస్తమితుఁ డగుఁ దపనుఁ డమ్మ, హాత్మనకు సత్యమాధార
మండ్రు బుధులు. ఆర. 7-423

అస్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

క్షిప్తము, త్రోయబడినది, నశించినది.

క. అన విని తెలిసి విడిచె న, ర్జునకుఁడు భుజగము నపాస్త్రోమండగుచున్
అను. 1-40

వి. అ. పుం.

(సూర్యాదులు) అస్తమించు కొండ.

క. అస్తశిఖరికి జేరెం, దోయజ మిత్తుడు. భిష్మ. 2-252

అస్తవ్యస్తము సం. విణ (అ. ఆ. అ.)

తాఱుమాత్రై నది, వ్యత్యస్తము.

క. అస్తమయమునకు మును రిపు, మస్తకముం దునుమవలయు మన
కిది సాలన్, దుస్తరమును నగు నస్తవ్యస్తంబగునేని నాకు వగవు
గదిరెడున్. ద్రోణ. 2-303

వ. కొండలు నెఱయ మేల్కొనని భ్రమను భయంబునను కాదంబులు
గుడివడఁ బాఱలేక నెల వెడలిన యెలుంగుల నస్తవ్యస్తపు మాట
లాడ. సౌప్తి. 1-197

అస్తాద్రి విం. వి. ఇ. పుం.

అస్తమయ పర్వతము (ఇట్లే అస్తగిరి మొ)

క. ధర్మోజ్జ్వలఁడౌ భీష్ముఁ డ, హర్పతి యస్తాద్రి నేరునట్లునఁ బడి
యెన్. భిష్మ. 3-412

అస్తీకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అస్తీకుఁడు, జరక్కాదుని కొడుకు. చూ, అస్తీకుఁడు.

వ. అయ్యుధిష్ఠిరానుజ పుత్ర పౌత్రుఁ డతైతెంగున భుజంగంబుల
యాపద దీర్చిన యస్తీకు నభ్యర్చనంబున నత్యంత సంతుష్టునిం
జేసి... స్వర్గ. 79

అస్తోకము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

అల్పముకానిది, అధికము.

కా. దుర్వారోద్యమ కాహు విక్రమ రసాస్తోక ప్రతాప స్ఫుర,
ద్గర్వాంధ ప్రతివీర నిర్మథన విద్యాపారగుల్ మత్పతుల్.

విరా. 2-55, కాంతి. 6-558

అస్త్రగురుఁడు సం. వి. ఉ. పుం.

ద్రోణాచార్యుఁడు.

తే. అందఱ కన్ని రూపులై మహారణ మొనరించె నస్త్రగురుఁడు.

భీష్మ. 3-245

అస్త్రము సం. వి. అ. న.

1. కాణము.

మ. అనుచుండం ద్రిదశేంద్రసూనుఁడు రయం బత్యంతఘోరముగా,
మనకాతోజ్జ్వల దుర్బిచార విలస త్కాండంబులన్ ద్రోణు
వాహన సూత ధ్వజదేహముల్ వొడిచె నిట్లస్త్రాల్లి నిగ్మగుఁ
జేసిన హాహా నినదంబు లొక్క మొగిఁ జేర్చన్ సర్వపై న్యంబు
లన్. విరా 5-187

క. కనుఁగొని శిఖండి వెస మా,ర్కొని భీష్ముని వేసె మూఁడు క్రూరా
స్త్రములన్. భీష్మ. 3-320.

2. మంత్రచోదితమైన కాణము.

కా. ...అష్టార్థుఁ డా,గ్నేయాస్త్రం బరిఁబోసి దారుణ మహాగ్ని
జ్వాలికల్.కర్ణ. 3-337, కర్ణ. 3-289.కర్ణ. 2-48, ద్రోణ. 5-402

3. ఆయుధము.

అ. అస్త్రదర్శనాగతాఖిల క్షత్రియ వైశ్య కూడ్ర వివిధ పర్ణజనుల

కలకలంబు.

ఆది. 6-7

తే. వీడె కృతహస్తః డఖలాస్త్ర విద్యలందు, వీడె యగ్రగణ్యుడు.
ధర్మవిదులలోన, వీడె భరతవంశం బెల్ల వెలుంగఁ గుంతి, కడుపు,
చల్లగాఁ బుట్టిన ఘోరజుడు.

వ. ... 'దాఖడాది వివిధాయుధ దక్షతం జూపి యద్దునుండు.

ఆది. 6-18, 27.

అస్త్రవిద్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. విలువిద్య, అస్త్ర పయోగోపసంహారములను దెలుపు శాస్త్రము.

శా జామదగ్న్యకలిత శ్రేష్ఠాస్త్ర విద్యాధ్యుఁ డీ, రాధేయుడు.

విరా 5-11

క. ... నిన్నున్, వాడిఁ మగఁ డనుట యుడుపుదు, వేడిమి సొంపె
నగ నస్త్రవిద్య మెఱయుదున్.

భీష్మ. 3-325

2. ఆయుధ విద్య.

తే వీడె కృతహస్తః డఖలాస్త్ర విద్యలందు.

ఆది. 6-18.

అస్త్రీలోలుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

స్త్రీలకు శతముగానివాఁడు.

మ. ... ఆశరుఁ డస్త్రీలోలుఁ డక్రోధనుం, డరి నొవ్వంగొనఁడవొగడ్డ.

గను రా జత్యంత దీపుం డగున్.

కాంతి. 2-296.

అస్థి సం. వి. ఇ. న.

ఎముక.

వ యధిష్ఠిరాన జాతి నిష్ఠుర భల్లభజ్యమాన బలవదరాతి ఖరాష్ఠి,
నిస్వరంబులను-

విరా 5-80

తే. రక్తమాఁన మేదోస్థి మస్తిష్క మయతఁ జూడ. ద్రోణ, 3-158.

అస్థిబంధము సం. వి. అ. పుం.

కీలు

నీ ... రవినుకు రథసారథుల నొంచి, వగ్మమంతయుఁ ద్రుంచివైచి
మర్మాస్థి బంధములు భేదించి విక్రమము నెఱపి.

విరా. 5-86

అస్తిమాల సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఎముకలదండ.

శ్లో. కిమస్థిమాలాం కిము కౌస్తుభం వా, పరిష్క్రియాయాం బహు
మన్యసే త్వమ్, కిం కాలకూటః కిము వా యశోదాస్తన్యం తవ
స్వాదు పద ప్రభో మే" యని నీవు తొల్లి తచించిన పద్యంబు
గాఢాదరంబున నవధరించి. (చూ. కిమ్) విరా. 1-11

అస్తిమాలిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఎముకలదండ.

క. ఆస్తికచేత స్సహితా, కౌస్తుభ రత్నాస్థి మాలికా శబలిత వ,ఙ్
స్థల. ద్రోణ. 4-888

అస్థిర సం. విణ. ఆ. స్త్రీ.

చంచలమైనది, స్థిరముకానిది.

సీ. ...అక్షరక్షర భేద, మీవు సెప్పితి బుద్ధి యెంతయేని నస్థిర గాన
యయ్యవభోదమును మానె. కాం. 8-85

అస్థిరత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అకాశ్వతము.

ఆ. భావములు నిజస్వభావంబునన తోచు, నడంగు నట్లుగాన యస్థిర
తకు, నెలవు లని యెటుంగ నేర్చిన భావంబు, లందుఁ దగులు నెట్లు
డెంద మనఁను. కాం. 4-375

అస్థిరత్వము సం. వి. అ. న.

అకాశ్వతము.

సీ. భూతాస్థిరత్వంబు బుద్ధిగానమి లోభ మనఁను జనించుఁ గాంచిన
నడంగు. కాం. 3-421

తే. ఆర్థముల యనిత్యత యెఱిగినఁ గలదె వికృతి.

కాం. 5-898, కాం. 5-347

అస్థిరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అకాశ్వతము

క. తుఁది బోయి | కూర కర్మాస్పదమగు తెల్లగునకుఁ జొచ్చు

బంధ ల గురులన్, వెదకి వధియించు సౌఖ్యం, బని యేటికి నార్య
నింద్య మస్థిర మరయన్. ఉద్యో 1-392

తే అర్థవతుడై భోగంబు లనుభవించుచున్న యప్పుక యిది యిట్లు
లుండనేర, దస్థిరమ తాను లోనగా నని యెటుంగు, నతడు
వగఁ బొందఁ డేది యెత్తున నధిప. శాంతి, 3-27, శాంతి. 4-3146

2 చంచలము, నిలుకడలేచిది.

తే అస్థిరేంద్రియ శలిలమయంబుఁ గామ, రోష దారుణ గ్రాహదూష
తంబు, నైన సంసారసాగర మతులదై ర్య, పోకపాత్రిక నిస్తరిం
పుము కుమార. శాంతి. 6-228

అస్థిసారము సం. వి. అ. న.

ఎముకలలో నుండు చమరు పదార్థము, మజ్జ, మూలగ, (దీని ను దీయే
శుక్రము జనించును.)

సూ. ఆ. నిఘంటువున అస్థిసారమునకు అస్థికృత్తు అనియు అస్థికృత్తు
నకు మజ్జ, మూలగ అనియు నున్నది. అస్థికృత్తు మేదస్సుగాని
మజ్జ కాదు.

శ్లో. రసాద్రక్షంతతో మాంసం మాంసా స్మేదస్తతోఽస్థి చ,
అస్థి మజ్జా తత శుక్రకం శుక్రా ధర్మఃప్రజాయతే.

అష్టాంగహృదయము-శరీర-3 అధ్యాయ. 62, 63 శ్లో.

ప. మొక్కలు వోయిన నస్థిసారంబులగు నశ్వశరీరంబులు గోసి పాట
వైచి- భిష్మ. 2-71

[ఇక్కడ అస్థిసారము = ఎముకల యొక్క చేప (మజ్జ) యని యర్థము
మజ్జ అతిపోయిన ఎముకలు నిస్సారములగును. మజ్జ ఎంత ఎక్కువగా
నన్న ఎముక లంత పటిష్ఠముగా నుండును. వ్యవ:- ఎముకలతో నున్నము
లేకుండ తన్నెదను.]

అస్థిభూతము సం. వి. అ. న.

ఎముకల చేనైనది. (ఎముకలు మాత్రము మిగిలినది)

ప. సంయాతి యప్పుడా పుట్టయొద్దకు వచ్చి యందుఁ దవ్యక్షేత్య

గస్తీభూత శరీరు నతివృద్ధు భార్గవుం గని నమస్కరించి.

ఆర 3-180

అస్థైర్యము సం. వి. ఆ. న.

అస్థైర్యము.

మ. ...అక్రేందు భూజల తేజః బవనాఽబరంబులకు నస్థైర్యము

గాకుంట నిశ్చల శక్తి స్థితి నీగి.

ఆర. 5-225

అస్పందము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చలింపనిది, సశ్చలము.

అ, అస్పందబోధమును ముకుందుఁ దలఁచు.

కాంతి 2-49

అస్పందితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తొలఁగనిది, చలింపనిది.

ఉ. ...నమ్మఁ బలివ్రతాగుణా,స్పందిత వర్తనం బరమసాధ్య ననిందిత-

శీలఁ గీచకుం, డెందును నెట్టి యంగనల నెవ్వరుఁ జేయని యట్లు

సేయఁగా...

విరా. 2-142

అస్పందితుఁడు సం. విణ. అ. పుం.

క. అతి దృఢీకృత శీలా స్పందితుఁ డగుము.

కాంతి. 5-17

అస్పర్శనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తాఁకకుండుట.

క. భూతంబుల దర్శింపమి, భూతాస్పర్శనము భూతములయెడ-

సంభా.సాతరలత నొందమి సూ,రేతెరువు విమోక్షసుఖ గరిష్ఠత-

వడయన్.

కాంతి 6-314

అస్పష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

స్పష్టముగానిది.

వ. విషమ కావ్యంబునుంబోలె నస్పష్టైలంకారంబును. విరా. 2-825

అస్థిితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అల్పము.

ఉ. .. అస్థిశములైన భారవహ జీవనముల్ దలపం గనిష్ఠముల్.

ఉద్యో. 2-71

అస్పరత్ సం. శత్ర.

కాంతి విహీనమగుచున్న, అస్పష్టమగుచున్న
చ.వచ్చి చొచ్చి రజ్జనములును బరికితుడు సామజపట్టన
మచ్చురగ్గతిన్. మహా. 21.

(ఇది తెనుగున సమాసపూర్వ పదముగానే వాడబడును.)

అస్మత్ సం. స.

(ఇది తెనుగున సమాసపూర్వపదముగానే యుపయుక్తము.)

1. నా యొక్క.

క. ననుఁ గుచ్చితంపుఁబనులకుఁ, బనుపక యెంగిలికి లోనుపఱువక తగు
మన్ననతోడి నరయు వారల, కనురాగము నెఱపి నడతు రస్మ
శ్శతులున్. విరా. 1-329

2. మా యొక్క

(త్రాహ్మణులు పాండవులతో)

వ అస్మత్సోపదోపాయ చింతసేయ వలదు. వన్యమూల ఫలంబుల
సేమ తెచ్చికొని యుపయోగించును జపహోమాది పుణ్యక్రియల
మీకుం బ్రయంబు సేయుచు నుండెదము ఆర. 1-17

3. మనయొక్క

కా. ...అస్మత్సేనవై వీఁడె వచ్చెం గుంటీసుత మధ్యముండు సమరస్థే
మాఖిరామాకృతిన్. విరా. 4-95

అస్మదీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. నాది, నా సంబంధమైనది.

తే. ...అస్మదీయ ప్రణామంబు నాదరించి, తుష్టి దీపించి కరుణార్ద్ర
దృష్టిఁ జూచి, యెలమి యిట్లని యానతి యిచ్చె నాకు
విరా. 1-10

క. అనిన విని బూరు విట్లను, ననిలుని బల మస్మదీయమైన బంధుతో,
నెన గాచేర్పడ విను, వదునెనిమిది యగు నంశమునకు నెనయ దర
యగన్. కాంతి. 3-385

2. మా సంబంధమైనది.

క. నా చిత్రము తాన్మకులకు, గోచరమే యస్మదీయ కులజన సంశి,
తాచార మహిమ యట్టిది,యే చెప్పకు తద్విధాతిహీనవచనముల్
విరా. 1-827

3. మన సంబంధమైనది.

ఉ. ఈశనితోడి కయ్యమున కియ్యకొనం దగువార లస్మదీ,యాతత
సేవలోఁ గలుగు టారయ సంశయము. విరా. 1-96

అస్మాదృశుఁడు సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

నావంటివాఁడు, మా వంటివాఁడు.

సీ. అస్మాదృశులకు ధర్మానుబంధుల కిట్టి క్రోధంబుదాల్చుట గుణమె
చెప్పును. అర. 1-222

అస్మైరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిగూఢము, గంభీరము

సంతతాస్మైరమతీ.

అర. 6-1

అస్రగంధము సం. వి. అ. పుం.

నెత్తురుకంపు.

వ. ...పవనతనయుఁ డట్లు నని మహానస మందిరంబు పరిసరంబున
శరీరప్రతాపనంబు సేసికొని యనులేపనంబున నస్రగంధం బుడిపి
కొని. విరా. 3-2

“అస్రగంధము” అని కొన్ని ప్రతులు. సం.ము వారు “విస్రగంధము”
పాఠాంతరముగా నిచ్చినారుగాని “అస్రగంధము” ఈయలేదు.

“రుథిరేఽస్యగ్లో హి తాస్ర క్తక్షతజశోణితమ్” అని అమరము.

(అనుజ్ఞేపణే-చర్మము తెగిన మాత్రమునఁ బ్రవహించునది)

అస్రము సం. వి. అ. న.

నెత్తురు. చూ. అస్రగంధము.

అస్వతంత్రత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఆస్వాతంత్ర్యము, స్వాతంత్ర్యము లేమి.

సీ. ...మృతులుఁ బ్రేమపాత్ర, తరుణులు నన్వితంబ్రతఁ జేయ...

కాంతి. 6-200

అన్వపున్దు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నిద్రపోనివాఁడు, పగటిపూట నిద్రపోనివాఁడు.

వ. సదోపవాసియు సదాబ్రహ్మచారియు నమాంసభోజియు విఘ్నాశనుఁడును నమృతాశియు పన్వపున్దునుం గావలయుఁ దత్స్వరూపంబు లెట్టివంటెని-

సీ. దివసంబునందు నిదురపోని పుణ్యుఁ డన్వపున్దు.

కాంతి. 4-867, 868

అస్వాతంత్ర్యము సం. వి అ. న.

స్వేచ్ఛ లేకపోవుట, పారతంత్ర్యము.

తే. పుత్రభావ మస్వాతంత్ర్యమునకు నెలవు.

కాంతి. 5-267

అస్వాస్థ్యము సం. వి. అ. న.

చ్యాకులత, ఊభము, సౌఖ్యములేమి.

వ. అట్టివి దేవదేవుని దివ్యలీల లతండు కోపించిన భువనంబు లస్వాస్థ్యంబును బ్రసన్నుండైన సుఖత్వంబును గను. సా. ప్తి. 2-188.

అస్వేదున్దు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒంటికిఁ జెమట పట్టనివాఁడు.

వ. శ్వేతద్విపంబునం దనాహారులు, నింద్రియ వృత్తి రహితులు, నస్వేదులు, సుగంధి శ్వేతాంగులు నగు పురుషులం గాంచె.

కాంతి, 6-858

అహఃపతి సం. వి. ఇ. పుం.

సూర్కుడు.

క. ...అహఃపతి నా మీఁదఁ గృపాసం, గతమగు తన చూడ్కి వొలయుఁగా వత్సలుడై,

కాంతి. 6-608

అహంకరణము సం. వి. అ. న.

అహంకారము, గర్వము

చ. వెరవరిగాన మీఁడు కడువీరులకుం బొడసూపువాఁడె యచ్చెరు.

వాక మ్రానిపేర నిటపేరగ వచ్చుచు నున్నవాఁడహంకరణము
కాని యొందొకటి గానఁడు. విరా. 4-91; కాంఠి. 5-98

అహంకరించు సం. అ. క్రి.

అహంభావముతో నుండు, గర్వింపు, దురభిమానమొందు.

సీ. పశు లాత్మ వొందొక్క పడఁతులఁ గలసిన, నలుగ నెయ్యెడల
నహంకరింప. ఆర. 5-300

అహంకారము సం. వి. అ. పుం.

1. నేను అనెడి అభిమానము, గర్వము.

క. ఇది యేమి కంక నీవు, నగ్గగ వృత్తిని శంకదక్కి నాగద్దీయమై, బడి
లంబుగఁ గూర్చుండితి, వదియునుగా కిపుడు డిగవహంకారమునన్
విరా. 5-318

క. కృష్ణ విజయులలో నొక్కనిఁ బొరిపుచ్చెదఁ జూడుం, డనుచు
జనున్ సూతుసుతుఁ డహంకారముతోన్. ద్రోణ. 5-287

2. మహత్తత్వము వలనఁబట్టి పంచ తన్మాత్రలకుఁ గారణమైన తత్త్వ
భేదము (ఇది మహత్తు వలనఁ బుట్టెను. దీనివలన ఆకాశము పుట్టెను.)

క. చైతన్య శక్తిఁ బురుషున, మేతత్వ విశేషమున వహించుఁ బ్రకృతి
త, జ్ఞాతయగును బుద్ధి తదుద్భూత మహంకార మదియుఁ
బొరయుం జిత్తున్. కాంఠి. 4-270

క. కలిగె విను మహంకారము, వలన నభము దానఁజేసి వాయువు
గ్రమ సంకలిత జననములఁ దేజము, జలము నిలయుఁ దత్త
దాతజన్యత్వమునన్.

వ. బుద్ధికి మహత్తను తత్త్వ నిర్దేశనంబునుం గలిగియుండు.

కాంఠి. 4-270, 271, 272

అహంకారి సం. విణ. (న్. టి. న్.)

అహంకారము గలవాఁడు.

క. ఆ రాజన్య నెడ నహంకారిత మమకారితయును గర్తవ్యముగా
దేరికి. కాంఠి. 6-260

అహంకారిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అహంకార భావము. చూ. అహంకారి.

అహంకృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. అహంకారము.

చ. అకుటిలుఁ డార్య సమ్మతుఁ డహంకృతి దూరుఁడు గొంతి మద్దు
నేయు కొడుకు. విరా. 1-98, కాంతి. 2-232

2. మదము, గర్వము.

(సుశర్మ దుర్యోధనునితో) ఉ. ...అతనిం (విరాటుని) జెలుపం దటి
యయ్యె ముట్టిస,ప్రాంగముఁ జూఱ దెచ్చెద న హంకృతి యెల్ల
నడంచి వచ్చెదన్. విరా 3-119

అహంకృతి పురుషుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అహంకారాభిమానియైన మహారుద్రుఁడు.

వ. ప్రళయ ప్రకారంబు వినుము రాత్రియగుటయు నవ్యక్తం బహం
కృతి పురుషు బోధించిన నతండు పండ్రెండు మూర్తులు గైకొని.
కాంతి. 8-88

అహంత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అహంభావము.

క. త్వంతాహంతా నిరసన, కాంతాంతఃకరణ యోగిజన విజ్ఞేయా,
ఓంతా సాగరమగ్న, భ్రాంతజనాధ్యేయ వరమభక్తి విధేయా.
స్త్రీ 2-185

అహంయాతి సం. వి. ఇ. పుం.

ప్రాచీనుని మనుమఁడు సంయాతికి వరాంగికిఁ బుట్టినవాఁడు.

ఆది. 4-2

అహము సం. వి. స్. న.

దినము, రేయంబవలు.

సీ. అధిప రజస్వల నంటుట కల్మష మాచరితస్సానయైన సతిఁ జతుర్థ
దినంబున దోహసమయమునఁ జెందంగఁ దగు నంధు గొంద
జూర్య, లేనవనాఁ డొంద నింతియు పప్తాహమునఁ బొంద మగ

వాఁడు బుట్టు,

అను. 4-128

సీ. ...సప్తాహములలోన, నా పరీక్షితుఁడు నా యలుకఁజేసి, తక్షక
విషమున దగ్ధుఁ డయ్యెను. అది. 2-180

పగలు.

ఉ. అతనిఁ గన్నులారఁగ నహర్నిశముం గనుఁగొంచునుండు వాఁరే.
తప మాచరించిరొ యుపేంద్రుని నాశ్రితపత్నలున్. ఉద్యో. 2-380

అహర్నిశము సం. వి. అ. న.

పగలును, రేయును, ఎల్లప్పుడు.

ఉ. అతనిఁ గన్నులార నహర్నిశముం గనుఁగొంచునుండువాఁరే తప
మాచరించిరొ యుపేంద్రుని నాశ్రితపత్నలున్... ఉద్యో. 2-380

అహర్వృత్తి సం. వి. ఇ. పుం.

సూర్యుఁడు.

క. దర్పిజ్జ్వలఁ డా భీష్ముఁ డహర్వృత్తి యస్తాద్రి సేరునట్లుగఁ బడి.
యెన్ భీష్మ. 8-412

అహల్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

గౌఁమ మహర్షి భార్య.

సీ. అహల్యకై యింద్రుండు, గౌతము డలిగిన గాసిబడఁడె.

చూ. అనుబంధము.

అను, 5-340

అహల్యాహ్రదము సం. వి. అ. పుం.

గౌతమ వంశమువందలి యొకానొక తీర్థప్రదేశము.

ఇందు స్నానము చేసినవారు అశ్వమేధపలంబుఁ బడయుదురు.

అర. 2-275

అహస్సు సం. వి. స్. న.

పగలు.

క. మితభోజియై వివిక్త, క్షితి సావిత్రి జపంబుసేయు నది యహస్త్రిస్సా
తియు నిశాసీనత్వము, మతి నేమట కట్టులైన మాను నఘంబుల్.

శాంతి. 1-317

తే. అందు మూడేసి ఋతువుల కయన వామ, కంబులగు నుత్తరాఖ్య
మొకండు దక్షిణాఖిదాన మొక్కటియు గుణాఖిరామ, యవి యహ
స్సును రాత్రియు ననగ బరగు, శాంతి. 5-41

అహస్సుదినములు సం. వి. అ. పుం. న. బహు.

ఈ శీర్షములందు స్నానము చేసినవారు మార్యలోకప్రాప్తు లగుదురు.

ఆర. 2-268.

అహహ దే. అవ్య.

అధిశ్ఠేపమును. ఆశ్చర్యమును దెలుపును.

క. వీరెవ్వరయ్య ద్రుపద మ, హోరాజులె యిట్లు కృపణులయి పట్టు
వడన్, వీరీకి వలసెను యహహ మ, హోరాజ్య మధాంధకార మడి
వాసెనొకో. ఆది. 6-82.

అహోర్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

హరింపదగనిది, హరింప శక్యము గానిది.

బలారికై నను నహోర్యంబు.

ఆర. 1-282.

(అవార్యము అని ఆనందపాఠము)

అహి సం. వి. ఇ. పుం.

1. పాము.

క. భూనాయకుడు మరలి పటుకో, పాయత్తతఁ ద్రొక్కఁబడ్డ
యహిగతిఁ గవిసెన్. విరా. 5-206, కర్ణ. 2-45

2. నాగజాతివాడు.

శా. దేవా యేను సమస్త దేవ పితృ దైతేయాహి గంధర్వ రక్షో
విద్యాధర యక్షజాతులకు నక్షోభ్యుండఁగా. ఆర. 6-280.

అహింస సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. హింససేయమి, హింసలేమి.

(సంజయుడు ధర్మరాజుతో) ఉ. నీ విభవం బహింసయు ననింద్య
చరిత్రమకాక యన్యమే.

ఉద్యో. 1-828, శాంతి. 1-111, కర్ణ. 3-72.

2. సర్వభూతములకును మనోవాక్కాయ కర్మముల ద్రోహము తలఁపకుండుట, శమము దమము హృదయమునకు నెప్పుడు నలవడఁజేయుట

అ. విను మహింస శమదమములు హృదయంబున నెప్పు నలవడంగఁ జేర యంద్రు బుధులు. శాంతి. 5-511, శాంతి. 3-412

అహింసకత్వము సం. వి. అ. న.

హింస నేయకుండుట.

అ. ...ప్రజల వలనఁ గరుణ, గలిగి వారిఁ గీడు గదురకయుండంగఁ, గావు పతి కహింసకత్వ మనఘ. శాంతి. 5-299

అహింసకుఁడు సం. వి. (అ. సి.కా. అ.)

హింసచేయుకుండువాఁడు.

తే. అన్నరేంద్రుం డహింసకుం డగుటఁజేసి, పశువిశసనంబు లేకుండఁ బరమ నిష్ఠ, నాతఁ డారణ్యకోద్గీతమైన వాక్య, సంచయము విష్ణు గుఱిచి పఠించె నధిప, శాంతి. 6-882

అహింసనము సం. వి. అ. న.

1. హింసించకుండు పని.

క. అనిన విని జనక భూవిభుఁ, డనఘ యహింసనములైన యవి యెయ్యవి య,వ్వును లెఱుగఁజెప్పవే నా కనుడు. శాంతి. 5-510

2. అహింస, హింస చేయకుండుట.

శమపుణ్యులు సూర్యే యహింస నాత్మకున్. ఆను. 5-55

సీ. పిను మధగ్ధం బహింసనమున నెడలు ధర్మంబు సంకల్పవర్జనము చేత నవ్యాప్తిఁ బొందు. శాంతి. 6-320

అహికేతనుఁడు సం. వి. అ. పుం.

సర్పము ధ్వజమున గుర్తుగాఁ గలవాఁడు, దురోద్ధనుఁడు.

క. అహికేతను పల్కులకు మహాహ్లాదమునన్. విరా. 3-128

అహికేతువు సం. వి. ఉ. పుం.

సర్పధ్వజము, దురోద్ధనుని ధ్వజము.

ప. అయ్యధిష్ఠిరుండు నిజసారధి నాలోకించి యహికేతు మహితంబై

వచ్చుచున్న ధృతరాష్ట్రనందన స్వందనంబునకు సమ్మతింబుగా
మర రథంబు నడుపుమనుటయు. కర్ణ. 1-191

అహిచ్ఛత్రము సం. వి. అ. పుం.

1. దుర్యోధనుని దండు విడిసినచోటు.

వ. ఇతైః అంగునం గురుజాంగలతిబున రౌహితకారజ్యంబున మరు
దేశంబున నహిచ్ఛత్రంబునఁ గాలకూటంబున గంగాకూలంబున
వారణాపతంబున వటస్థానంబున విచ్చలవిడి విడిసి. ఉద్యో. 1-228

2. అర్జునుఁడు ద్రుపదుని జయించినపుడు ద్రోణున కిచ్చిన యొక దేశము.
ఆని సంస్కృత భారతమునఁ గలదు.

శ్లో. పుత్రజన్మపరీష్పన్ వై పృథివీ మన్వసంచరత్,
అహిచ్ఛత్రం చ విషయం ద్రోణ సస్మభిషద్యత.

శ్లో. ఏవం రాజ న్నహిచ్ఛత్రాపురీ జనపదాయతా,
యుధి నిర్జిత్య పార్థేన ద్రోణాయ ప్రతిపాదితా.

సం. భా. ఆది. 1-38, 76; 77 శ్లో.

అహితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రియమ గానిది, ఇష్టముగానిది, ప్రతికూలము, విరుద్ధమైనది.

వ. ఆగ్నేమాయువు దదీయ హితాహితంబు లరసి బుద్ధి సాచివ్యంబు
సేయు తెఱంగును జూచి. శాంతి. 8-61

వి. అ. న.

చెఱుపు, హాని, కీడు

వ. ఎఱింగి కూడుకొని గోవుల కడకువచ్చి వానితో నగ్ని దాఁచుట
యఖిల జగజ్జనంబులకు నహితంబు సేయుటగాదె.

ఆను. 3-102 ఆను. 1-294

అహితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శత్రువు,

చ. అహితుల కప్రభేద్యమగు నా పదమూఁడగు నేఁడు మర్పితా,
మహులు చరించి రంతయుఁ గ్రమంబున నా తెఱుగంగఁ
జెప్పుమా. విరా. 1-44

అహిభంజనుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కాశింగుని మర్దించినవాఁడు. శ్రీకృష్ణుఁడు.

(అర్జునుఁడు) క. ...అహిభంజన తేరు నడపు గురుబల, విని
పాతన పాటవమున విహరించుటకున్. భీష్మ. 8-158

అహిమద్యుతి సం. వి. ఇ. పుం.

సూర్యుఁడు.

క. సద్యోగర్చంబున నహిమద్యుతితేజుండు వేదమయుఁ డఖిల మునీం
ద్రాద్యుఁడు వేదవ్యాసుం, దుద్యోత్జ్ఞానంబుతోడ నుదితుండయ్యెన్.
ఆది. 3-44

అహిర్బుధ్నుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఏకాదశరుద్రులలో నొకఁడు.

వ. వారల నేకాదశరుద్రులుగా నెఱుంగుము.

తరువోజ. అనఘాత్మ యజపాదుఁ డన నహిర్బుధ్నుఁ డనఁ గడు విల
సిల్లి. ఆను. 8-57, 58

అహినత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అధికము.

సీ. ...జగతి నెందు నితనికిబోలె నహినత మెఱయునే, యెవ్వరికైనను
నిట్టి పుణ్యుఁ గున్పితదళ యెట్లాకో. మహా. 38

అహినము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తక్కువకానిది, ఎక్కువయైనది, అధికము.

ఉ. ...అహీన పరాక్రమకాలి యర్జునుఁడు.

ఉద్యో. 1-258, ద్రోణ. 4-387

అహీనుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అధికుఁడు, గొప్పవాఁడు.

ఉ. ...పరమేశ విక్రమా,హీనులఁ కాండునందమల నేపుర సైన్య
యుతంబుగా ననిం,బూని జయించునట్టి వరముం గృపసేయుము
నాకు నావుడున్. ఆర. 8-255

అహుడు సం. వి. అ. పుం.

అష్టవసువులలో నాలవవాడు. చూ. ఆది. 3-57.

అహైతుకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కారణము లేకుండఁ గలిగినది.

అ. ...అయ్యవ్యక్తః మణువు నిత్య మేక మక్రియం బహైతుకంబు
చతురాదుల కగ్రాహ్య, మది ప్రధాన మనఁగ నతిశయిల్లు.

ఆను, 5-245

అహోరాత్రము సం. వి. అ. పుం.

పగలునురేయును.

తే. మూడుపదులు మహార్తమున్ మోహదూర, యగు నహో
రాత్ర మట్టివి యన్నిగూడ, మానము. కాంతి, 5-40

అహోరాత్రములు సం. వి. అ. పుం. బహు

పగలున, రేయును.

వ అమ్మిథునం బహోరాత్రంబు లయ్యారురు ఋతువులు.

ఆను. 2-218

అహోరాత్రవిదుడు సం. వి. ద్. పుం.

బ్రహ్మయొక్క పగలురాత్రి ప్రమాణము ఎఱిగినవాడు,

తే. ఆ యుగంబులు నాల్గు మహాయుగంబు, నాఁగఁ జనుఁ దత్సహ
స్త్రంబు నలువపగలు, చాని కొలఁదియ రేయును దీని నెఱుఁగు,
ప్రాథమములు ను మ్మహోరాత్రవిదులు. కాంతి. 5-54

అశకము వై. వి. (అలరకము)

ఒకజాతి కీటకము.

గీ. అశకమనియెడు నొక కీట మద్ధినేంద్రతనయు క్రిందొడఁ దొలిచె
సత్వరముగాఁగ. కాంతి. 2-21

శ్లో. దదర్శ రామ స్తం చాపి కృమిం సూకరసన్నిభమ్.

శ్లో. అష్టపాదం శిష్టదంష్ట్ర, సూచీభిరివసంవృతమ్
రోమభిన్ననిరుద్ధాంగ మలర్కం నామ నామతః.

సం. భా. కాంతి. 12-13

అశి సం. వి. న్. పుం. (అలి)

తుమ్మెద,

సీ. ఉభయ పార్శ్వముల నిభఘట లేలకో చనుదేవు సమదాశి సమితి.

మొరయ,

విరా. 1-186

క. విను మళి యలరునఁ దేనియ గొను గతి.

కాంతి. 3-460

అలిని సం. వి. ఈ. స్త్రీ. (అలిని)

ఆడు తుమ్మెద.

చ, ...సం,వత రశిస్థినినాద మృదుభాషల దీవన లొప్ప నిచ్చుచున్.

ఆది. 4-17

అళుకు దే. అ. క్రి.

వెఱచు, భయపడు.

తే. పాపమయ్యఁ గాకుండె నప్పనిఁ దలంచి, యళుకుచుండుదు.

మద్భయ మవనయింపుఁడు...

ఆశ్ర. 2-105

అ

అ¹ దే.

కొన్ని పదాంతములకు సంబోధమునందు విభాషను ఆదేశముగావచ్చును.

క. చేరఁ జనుదెంచి పాండవ,వీరుఁడు మత్స్యధిపునకు వినతుండై
దే,వా రాజవాహనములగు, వారువముల నరయనేర్తు వల
నేర్పడగన్. విరా. 1-261, విరా. 2-91

(ఆ. అనుడు నకులుఁ డిట్లు అను దేవ తమతమ నేర్పు పనులవెంట
నెగడి బ్రదుకవలయుగాక. విరా. 1-266 దేవా, దేవ)

ఉ. నూయవిధియా యని దైవము దూఱు,

విరా. 2-104, శాంతి. 4-395.

ఆ² దే.

తచ్ఛర్వాత్థము.

1. కంటి కెదురుగాఁ గనఁబడుచున్నదానిని దెల్పును.

సీ. దుర్వారగర్వోద్ధతి, నగ్నిప్రభంబగు నారథంబు పటురయంబున.
నెక్కి (కర్ణుడు) ద్రోణ. 1-38

వ. అతండు ప్రీతుండై యభివందింప నా సూతనందనుఁ గలసి తల
కడచి హిడించానందనుం దాఁకిన ద్రోణ. 5-203, ద్రోణ. 8-19

2 దూరముగానుండి గోచరమగుచున్నదానిని దెలుపును.

సీ. ఆ సేనమీద నైంద్రాస్త్ర మక్కిరిచి నవ్వుచు నేయ నాటోప
మున. కర్ణ. 2-238.

వ. మార్గణోజ్జ్వలంబగు దక్షిణ కరంబున నా ఫల్గునుఁ బిలిచి హాస
భాసిత ముబుండగుచుఁ గుపితుండగు నతని కిట్లనియె. కర్ణ. 2-286

3. పూర్వము నిర్దేశింపఁబడినదానిని దెలుపును.

ఉ. ఆ సభ కేకవస్త్ర యగునట్టి నమం గొనివచ్చి ఉద్యో. 3-111.

వ. ఆ నియమాచరణంబుకు నిండ్రుఁడు శంకించి. శల్క. 2-208.

తే. ఆ విధమున నది భ్రమించుచుండు. అశ్వ. 1-197.

4. ప్రసిద్ధిని దెలుపును.

తే శాంత మానవుడైన యాశాంతనవుడు విస్త్రయావహాచరితుండు.
వినుము వలసి, నవుడు విడుచుటకై ప్రాణ మాఁగినాఁడు, గాదె
యొరు లంతవా రెందుఁ గలరె నరులు. శాంతి. 1-339.

వ. ఇట్లు చతుర్విధాహారంబుల నందఱు దృప్తులం జేసియున్న యా
నందినిం జూచి విశ్వామిత్రుండు విస్మితుండయి. ఆది. 7-97

[దీనికి ఆప్రమేడితమున అయ్యయి (అను. 2-394, మౌస. 193) అయ్యై
(విరా. 1-184) (అను. 8-306) అనురూపములు గలవు.

6. నిర్దేశమును చెప్పును.

శా. ఆ రూపం బవికార మా భుజిబలం బత్యంత నిర్గర్వ మా, శూర
త్వంబు దయారసానుగత మా శుంభత్కియజ్ఞాన మా, ర్యారంభ
ప్రతికూలవాద రహితం బా యిగి సమ్మాన వి,స్తారోదాత్తము
మాద్రి పిన్నకొడు కేతన్మాత్రుడే చూడగన్. విరా. 2-209

శి. విభక్తి వివశించునపుడు 'ఉన్న, కల, న' వర్ణకములపై మహత్తునకు
రెండు వచనములయందును మహానికి బహువచనమునందును
వచ్చును.

తే. శాంతమానసుడైన యా శాంతనవుడు, విస్మయావహచరి
తుండు వినుము వలసి, నవుడు విడుచుటకై ప్రాణమాగినాడు,
గాదె యెరు లంతవా రెండు గలరె నరులు. శాంతి. 1-389

తే. చనునె యిన్మాటలాడ సజ్జనుల కాఁడూ, బుట్టువులతోడ నీవును
బుట్టినాఁడ, వట్లు గాకయు హీనవంశాభిజాత, నైన పతిపత్నినగు
నన్న నడుగఁదగునె. విరా. 2-50

ఆ³ దే. అవ్య.

ప్రశ్నార్థకము.

ఉ. అమ్మని శిష్యుఁ డయ్యునిద యంగము వాసి నిజాంగవర్తియై
యమ్మరుదీశుతో మఱచితా మును మూడిన యబ్బగాంకిత, త్వ
మొక్క భంగి నీగు టిది దైవత సంయమి నేవనీయ భావమ్ము
గలట్టి నీకుఁ దగవా యిసిరో యని పల్కి వెండియున్.

అను. 2-200

ఉ. ఆస్త్రశస్త్ర వి,ద్యానిపుణుండు క్రిడి సుఖయా.

ఉద్యో 3-186

క. భవదీయ తేజో, ధనహానికిఁ గరుణపుట్టదా యెవ్వరికిన్.

శాంతి. 3-298

క. ధరణీరాజ్యము నాకును, నరవర సౌఖ్యంబుఁ జేయునా.

అశ్ర. 1-30 ఉద్యో. 2-204

(మూఁడు నాలుఁ గుదాహరణములందు కాక్యర్థము)

2. ఆశ్చర్యార్థకము.

చ. ...తేరికి బృహన్నల సారథియైన దీని న,వృతే పురిలోన నింత
కటవా రథచోదకు లింత యేటికిన్. విరా. 4-20

8. సంప్రార్థనమున మధ్యమ పురుష “మవర్ణక” “ఁడు” వర్ణకములకు
అనుప్రయుక్తమగును.

చ. నిక్కము సెపుమా తనూజ భుజగర్వవిహీనతఁ నొంచెఁ జిత్తమున్
కర్ణ. 1-187

క. మనలోన నెవ్వఁ డెమ్మెయి, పనివెంటను విరటు మనము వడయుద
మదియె,ల్లను నేర్పరించి యందఱుఁ, దనతన మదియున్న తెఱఁగు
తథ్యము చెప్పుడా. విరా. 1-85

ఆ⁴ సం. అవ్య.

తఱచుగా ఈ క్రింది యర్థములను దెలుపును. తెలుగున దీనికిఁ బ్రత్యేక
ప్రయోగములేదు,

1. మర్యాద, అభివిధి (మొదలుకొని వఱకు అనునర్థమున ‘వఱకు’
అర్థమున)

ఆపాదమస్తకము : విరా. 1-311 (పాదమునుండి తల వఱకు)

అఖాలవృద్ధము. ఉద్యో. 8-175, శాంతి. 1-354

అఖాలగోపాలము. కర్ణ. 2-48

2. ఒక్కొక్కప్పుడు మొదలుకొని యనియు వఱకు అనియు మాత్రమే
తెలుపును.

అకర్ణాంతము (చెవి చివరవఱకు) ఆది. 7-196

3. అంతట.

కీర్ణము (వ్యాపించినది) ఆకీర్ణము (అంతట వ్యాపించినది) విరా. 1-62

ప్లావితము : అశ్వ. 1-175, అప్లావితము : కర్ణ 8-19,

ఛాదనము- అచ్ఛాదనము ఆది. 3-189

4. మిక్కిలి.

పూరితము (నిండినది) ఉద్యో. 2-127 అపూరితము = మిక్కిలి నిండి
నది. శాంతి. 8-306

శ్రీతము (అశ్రయించినది) ఆది. 5-33

అశ్రీతము (మిక్కిలి అశ్రయించినది) విరా. 4-170

రూఢము. విరా. 2-1, ఆరూఢము. ఉద్యో. 2-388,

సతము. భీష్మ. 3-178, ఆసతము. స్త్రీ. 1-176.

5. ఈషదర్థకము (ఇంచుక)

కంఠము (వణకు) విరా. 2-33 ఆకంఠము (ఇంచుకవణకు)

విరా. 2-234.

6. ఒక్కొక్కప్పుడు స్వార్థమునందును వచ్చును.

రావము (ధ్వని) విరా. 3-159, ఆరావము (ధ్వని) కర్ణ. 1-78

లోలత. ఉద్యో. 2-52 ఆలోలత. స్త్రీ. 1-39

శోభితము. ఉద్యో. 4-428 ఆశోభితము, శాంతి. 2-1

లేపనము. స్త్రీ. 2-16, ఆలేపనము. మౌన. 29.

శాసము. విరా. 1-83, ఆశాసము. శాంతి. 4-305.

7. గమనాద్యర్థక ధాతువులకు ముందువచ్చి దాత్యర్థకమునకు వ్యతిరేకార్థమును చెబుచును.

గమనము = పోవుట. భీష్మ. 3-455, ఆగమనము = వచ్చుట, రాక..

శాంతి. 6-594; దానము = ఇచ్చుట. విరా. 4-149, ఆదానము =

తీసికొనుట. శాంతి. 5-523, ముక్తము (వదలఁబడినది) విరా. 5-544.

ఆముక్తము = ధరింపఁబడినది. అర. 5-221.

అంగరిష్టుడు సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక రాజు.

శాంతి. 3-128.

అంగి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

1. పూరుని వంశము రాజైన అరిహుని భార్య- మహాభాముని తల్లి.

ఆది. 4-2.

2. అంగదేశ స్త్రీ- అంగరాజు పుత్రిక ఈమెకు సుదేవ యను పేరుగలదు.

పూరుని వంశీయుడైన ఋచీకుని భార్య, ఋషుని తల్లి. ఆది. 4-2.

అంగికము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

దేహోపయవ సంబంధమైనది.

అంగికంబులైన శుభ సూచకంబులు గైకొనుచు. ఉద్యో. 8-132

అంగిరసము సం. వి. అ. న.

1. అధర్వ వేదములోని యొక సూక్తము.

వ, సరస్వతి యత్తపస్వి శన చేరువ నొకప్పుడు జపయుక్తుండై
యుండం గూలాపహరణంబు నేసి వటుత నమ్మహాత్ముం గొని
పోయిన నతం డాంగిరస మంత్రంబుల నత్తరంగిణిం బ్రబుతించె.
శంక. 2-170

2. అశ్వత్థామవంశము.

(అశ్వత్థామ శివున కాత్మోపహార మీయ నిశ్చయించి)

క. అంగిరసకుల జనిత మీ, యంగము శిఖయందు దీని నాహుతిగాఁ,
జేయంగంటి భవద్భక్తి సు, సంగత మతితోఁ గృతార్థజన్మఁడ
నైతిన్. సాప్తి 1-128

అంగిరసి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

ఒక బ్రాహ్మణుని భార్య. చూ. వివరము.

అది. 7-129

అంగిరసుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. బృహస్పతి.

వ. అంగిరసభార్గవాదులను పెద్దలిట్లని చెప్పిరి. కాంతి. 2-284

వ. విష్ణుండు దండనీతిశాస్త్రంబు సకలంబు నాంగిరసున కిచ్చె నాంగి
రసుం డింద్ర మరీచులకు మరీచి భృగునకు భృగుం డనేక మును
లకు నిచ్చె. కాంతి. 8-120

వ. మదీయాధ్వరంబున నాంగిరసు నుపాధ్యాయుంగా వరియింపఁ
బోయితి నదైవగురండు నన్ను దూషించి. అశ్వ. 1-42

2. అంగిరసుని కొడుకు, (అ యర్థమున బహు. అంగిరులు, అంగిరసులు)

వ. మాంధాతృనకు నాంగిరసుం డగు నుతథ్యుండు సెప్పిన హిత
వాక్యము లుపన్యసించెద. కాంతి. 2-400

తే. ఆంగిరస వంశ సంభవుం డగు నుచఱ్యుడు. చూ. అను. 5-340
ఇక్కడను మూలమున ఉత్తమ్యుఁ డనియే కలదు.

శ్లో. శృణు రాజ న్నతథ్యస్య జాతస్యాంగిరసే కులే.

సం. ఛా. అను. 154-9

అంజనేయుడు సం. విణ. అ. పుం.

హనుమంతుడు, అంజనాదేవి కొడుకు.

అంజనేయుండు రాఘవునకు నభిజ్ఞానార్థంబుగా నొక్క వల్లవదామంబు
నలుతఁ బెట్టె. ఆర. 6-385

అంతరము సం. విణ. (ఆ. ఈ. అ.)

మనస్సంబంధమైనది.

సీ. ఆత్మయం దగ్ని సమారోపణము నేసి యజనమాంతరముగ
నకృత సంధి విగ్రహం డగుచు. కాంతి. 5-142

అంతరయాగము సం. వి. అ. పుం.

1. మానసిక యజ్ఞము, 2. మానసిక పూజ.

సీ. .. తదీయ మధ్యవర్తిత నొప్పు మహనీయ వహ్నియు, దానంబు
దాని నిర్ద్వంద్వభావ, మాంతరయాగ విద్యాప్రవీణులు గండ్ర.
అశ్వ. 2-49

అంత్రము సం. వి. అ. న.

అంత్రము, ప్రేగు.

వ. అంత్రఫేసయు, భేరీ మండూకయు, హేతి మీనయు, గళకళేబర
పులిసయు నగు నమరపుణ్యనది నవభృథస్నానంబు నేసి. కాంతి. 2.443

అందోళిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అందోళము, అందలము.

పాండవాగ్రజుండు పాండురాజుగ్రజు నతని దేలిం బ్రభూతాందో
ళికా రూఢులంజేసి... చూ. అందలము. కాంతి. 1-350

క అందోళికాదివాహన, సందోహంబున నితాంతచారుత్వము చెన్నొం
దఁగ సమలంకృత లగు, సుందరు లేతేర విభవ శోభిత భంగిన్.

ఆందోళితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ముందు వెనుకలకుఁ గదలింపఁబడినది.

వ. ఆందోళిత రక్తాంబర యుగళాంచలుండును. విరా. 4-73

2. ఊపఁబడినది.

వ. మందమారుతాందోళితంబగు మందారంబు చందంబు దోఁప
నర్తించుచు. ద్రోణ. 5-237

ఆంధ్ర కవిత్వము సం. వి. అ. న.

తెనుగు కైత.

ఉ. ...అం,దాదిఁ దొడంగి మూఁడు కృతు లాంధ్ర కవిత్వ విశార
దుండు. విరా. 1-6

ఆంధ్రదేశము సం. వి. అ. పుం.

తెనుగువారు నివసించు దేశము.

(ఈ దేశమువారు కౌరవుల వక్షమునఁ జేరి పాండవులతోఁ బోరాడిరి.)

వ. యవన యుగంధరాంధ్ర సింధు చేది... అవంతికానూపాది జన
పదంబులు... భీష్మ. 1-40

వ. రాధేయునకుఁ బ్రాపయి పుళింద బాహ్లిక తేంకడాంధ్ర భోజా
నీకంబు గవిసినం గౌంతేయ బలంబునకు భరంబగుటయు.

కర్ణ. 2-817

న. ధనంజయుండు... పౌండ్రాంధ్ర ద్రవిళ కేరళ కర్ణాట దేశా
ధీకుల ననాయాసంబున వశగతులం గావించికొనియె

అశ్వ. 4-118

శ్లో. తత్రాపి ద్రవిడై రాంధ్రై రాధైర్మాహిషికైరపి,

తథా కోంగిరేయైశ్చ యుద్ధమాసీ త్క్రిరీడినః.

శ్లో. తాంశ్చాపి విజయో జిత్యా నాతితీవ్రేణ కర్మణా.

సం. భా. అశ్వ. 88-10, 11.

వ. అంగ వంగ బంగాళ గౌడాంధ్ర కేరళ కోసలాధిపతులు.

సభా. 2-118

ఆంధ్రము సం. విణ. (ఆ. ఈ. అ..)

1. ఆంధ్రదేశమునకు సంబంధించినది, (భాషాదికము)

ఆంధ్రకవిత్వ విశారదుండు.

విరా. 1-6

వి. అ. పుం.

2. ఆంధ్రదేశము, తెనుగుదేశము. చూ. ఆంధ్రదేశము.

ఆంధ్రుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. ఆంధ్ర దేశపువాఁడు, తెనుగువాఁడు.

ఉ. ...ఆంధ్రావళి మోదముం బొరయునట్లుగ... రచించెదం
గృతుల్.

విరా. 1-80

2. ఆంధ్రదేశపు రాజు.

అంగ వంగ బంగాళ గౌఢాంధ్ర కేరళ కొసలాది మహిషతుల.

సఖా. 2-113

అంబాలికేయుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అంబాలిక పుత్రుఁడు, పాండురాజు.

మహాస్వర్గర. కానఁగావచ్చి నకల జగత్సేవ్యమానుల్ మహేంద్ర,
ప్రతిముం గౌరవ్య వంశ ప్రభు నఖిల మహిషాలు రాంబాలి
కేయున్.

ఆది. 5-38

అంబికేయుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అంబికపుత్రుఁడు, ధృతరాష్ట్రుఁడు.

క. తగుమాట లాంబికేయుం, డగు నని కైకొనునె యెన్నఁదైనను
గొడుకున్, మగటిమి గలఁ డనియెడు న,మ్మిగఁ జూచుచునుండు
విషము మ్రింగెనయేనిన్.

ఉద్యో. 1-315

ఆఁక దే. వి.

ఆడ్డు, నిరోధము,

గీ. ఆఁకలేక యెవ్వని జలాశయమున, మండువేసవియుచును మనుజు
కోటి, యవభృథన్నానపానంబు లాచరించు.

ఆను. 2-386

ఆఁకగొను దే. అ. క్రి.

ఆఁగు, నిరోధ మొందు.

క తాడినఁ బొగడఁ దగియెడు, వీరకం బతి ద్రోణు బాణవృతుఁ
జేయ నతం, దాఁకగొనక యతని ధనువు, వ్రేఁకని భల్లమునఁ
ద్రుంచి వెన డగ్గటియెన్ ద్రోణ. 1-201

గి గురుని దర్పంబుచే వాఁకగొనిన ధర్మసూను పైన్యంబు తెట్లయ్యె
మాతతనయ. ద్రోణ. 3-235, ద్రోణ. 5-29

ఆచటందిని తాళు నఱిగించుకొను దే. లోకోక్తి

ఆచలి బాగుగా నున్నపుడు తాలు దిన్నను అఱిగిపోవు ననుట.

సీ. ...దరిద్రపు జనంబు, లాఁకటం దిని తాలు నఱిగించుకొందురు,
భోజ్యసంపన్నులు భోజనంబు -తే- బూర్ణముగఁ జేయఁజాలరు.
కాం. 1-218

శ్లో ప్రాయేణ శ్రీమతాం లోకే భోక్తుం శక్తి ర్నసిద్ధతే,
కాష్ఠాన్యపి హి జీర్యంతే దరిద్రాదాం చ సర్వకః.

సం భా. కాం. 28-29

ఆచటిప్రాదు దే. వి. సమ.

ఆచలియైన సమయము.

చ. ...తనకుంగల యాచటి ప్రాదైఱుంగఁడు. విరా. 2-218

ఆచ తోట దే. వి.

పరులు రాకుండ కట్టుపాటు చేసిన తోట,

సీ. నీవును వాలియు నేఁడును నాఁడుఁ బ్రియంబునఁ బాటించు నాఁక
తోట, మధువనం బదె. ఆర. 7-9

ఆచరము దే.

అగ్రహము, చలము.

క. వీరక బలతెంచి నలుగడఁ, దాడినఁ గడు నలిగి ఘోరతర శర
హతి న, మూకలు విరియఁగ నర్జునుఁ, దాఁకరమున నేసె మగ్గుఁ
డయి రణభూమిన్. ఆది. 8-200

ఇది "అహంకారము" యొక్క వికృతి యందురు. అహంకారమున కి
యర్థము గన్పింపదు. వికృతియం దర్థభేదము వచ్చినదనియు తెలుగు
పదముల సాహచర్యమును బట్టి బిందువు వచ్చినదనియు నందురు, ఇది
ముడిపెట్టుగాఁ గన్పించును.

ఆంధ్రుల దే. బౌద్ధ

మత్తు.

ఆ. అనఘ నీరువట్టు నాఁగలియును నెవ్వు, బొరయకుండు నట్టి భూరి
శక్తి, నీకుఁ గలుగ నేను నెమ్మనంబున దలం,చితిఁ దదీయ పీడఁ
జెందకుండు. కాంతి. 2-128.

చ. ఫలము దశంబునుం దొడిమఁ బాయుట రాలినవాని గొంచు.
నాఁకలి కెరనేసి గోరసము కార్యము నట్టుల నిర్వహించి.
అను. 5-55, విరా. 2-240, ఆశ్ర. 1-29, అను. 2-212.

ఆంధ్రుల దే. స. క్రి. (✓ఆంధ్ర)

అడ్డగించు.

క. ఆ కొలువువారు గర మచ,లాక్ష్మి నొక పలుకులేక యందఱు.
వింజం, బాఁడిదిన కరణి నవళము,దాకారిత చిత్తవృత్తులై
యందంగన్. ఉద్యో. 3-255.

ఆంధ్రుల దే. అ. క్రి.

ఆంధ్రులగును, మత్తునొందు.

ఆ. విను మనశ్శయి లోభమున నిరియగునె యాఁకొని ముసిండి దినినఁ
గ్రొవ్వు లావుఁ, గలుగునయ్య. ఉద్యో. 3-333.

వ. అమృతహృదంబు దేవాసుర మనుష్య తిర్యగాత్మక భూతంబుల
సృజించిన నాఁకొని యవి దక్షప్రజాపతి భక్షింపఁ గవిసిన.

కాంతి. 2-112.

ఉ. ఎండకు వాన కోర్చి తన యిల్లు ప్రవాసపుఁజోటు నాక యాఁ
కొండు నలంగుదున్ నిదురకుం దటి దప్పెడు. విరా. 1-185.

ఆంధ్రుల దే. స. క్రి.

1. నిలుపఁబడు, ఉంచఁబడు, నెలకొల్పఁబడు.

సీ. భవదండ్రయములు మనము,నం దాఁగఁబడ్డవి. కాంతి. 2-8.

శ్లో. ఇంద్రియాణి ప్రసన్నాని మనసి స్థావితాని తే.

సం. భా. కాంతి. 46-28.

2. నిషేధింపఁబడు-

అ. వేదవిహితవిధుల నాదరించుట, యూర్ధ్వగతికిఁ దెరువు విధులఁ గడచి యెందు, నాఁగఁబడిన వాని లోఁగకచేయుట, యథమ గతికి మార్గ మనిరి మునులు. అది. 8-220

అఁగికొను దే. స. క్రి.

అడ్డగించు, నిరోధించు.

దే. మద్రవిభువారి నమ్మెయి మార్తురాఁగి, కొనఁగ మనకు నుపే ఊంపఁ జనునె యనుడు, నతఁడు నామాట వినక వా రరిగి రేమి, సేయువారము చెప్పు మౌచిత్య మనియె. శల్య. 1-297

అఁగు దే. స. క్రి.

1. అడ్డగించు, నిరోధించు, అటంకపఱచు, అరికట్టు.

క. దవ్వుల విఠిగినఁ బౌరులు, నవ్వుదురఱె మేలుమేలు నను నాఁగకు. నీ, క్రొవ్వరుగదేనిఁ దలవడు, మెవ్విధిఁ జనితేని ననుచు నెత్తిన భీతిన్. విరా. 4-71

సీ. నైఢవుడు మ, మ్మాగినఁ దోడ్పడ ననువు దప్పె. బ్రోత. 2-147.

2. నిలుపు, అఁపు-

తే. శాంతమానసుఁ డైన యీ శాంతనవుడు, విస్మయావహచరి తుండు వినుము వలసి, నపుడు విడుచుటకై ప్రాణమాఁగినాడు. గాదె యురు లంతవా రెందుఁ గలరె నరులు శాంతి. 1-389.

సీ (శుభాంగి స్వయంవరమున) కురుపతిఁ గడచిపోయె, నతం డల్గి యచ్చపలాఁకి బోనీ కాఁగిపట్టి రథంబుపై బెట్టఁ బనిచి -అ- యేగుచున్న. శాంతి. 1-390

3. మరలించు, వెనుకకు త్రిప్పు.

ఉ గోవు నెట్టులాఁగితి వకుంఠిత విక్రముఁడైన రాజరా, జేవిధి మానభంగమున కెల్లను నోర్చి. విరా. 5-288.

క. బెలుపు నడు మవిసినను బెను, వెఱ మెఱములు సెదరినను వివేక

నిధి య, క్కటి బహుళ సైన్య మతిముఱి, బఱచిన నాంగంగరాదు
బలియురకై నన్. శాంతి. 3-16

4. నిగ్రహించు, అణచు, అదుపులోఁబెట్టు

ఆ. విమము తన్ను గెలుచు టన వేటొకండె పం, చేంద్రియములఁ
దూలనీక కొలది, నాగుటయ. శాంతి. 2-277

ఆ. బుద్ధిఁగొని మనంబు వోనీక నిలిపి మ, నోభియుక్తి నింద్రియముల
నాగి. శాంతి. 4-814

తే ఎల్లకడలకు వెలువడు నింద్రియముల, బాలపుత్రులఁ దండ్రీయుఁ
బోలె నాగుము. శాంతి. 5-179

5. ఉడిగించు, పోఁగొట్టు.

క. భగదత్తు పేనుఁ గడరిన, వెగడునఁ బాండవుల మొనలు విఱుగు
టయు మహా, నగమేటి వేగమాఁగిన, పగిది ఘటోత్కచుఁడు దాని
పరు పుడిగించెన్. భీష్మ. 3-35

6. నిషేధించు.

ఆ. వేదవిహిత విధుల నాదరించుట యూర్ధ్వ, గతికిఁ దెరువు విధులఁ
గడచి యెందు, నాఁగఁబడిన వాని లోఁగక చేయుట, యధమగతికి
మార్గ ముగిరి మునులు. ఆది. 3-220

అ. క్రి.

నిలఁబడు, ఓపికపట్టు.

సీ. శై నేయుఁడును భీమసేనుఁడు నిరుదెస, రా నర్జునుఁడు సింధురాజు
దెసకు, నేడైఱఁ దఱిమెడు నింక నొక్కించుక, ప్రొద్దాఁగి పెనఁ
గిరఁ బ్రొద్దు దాను నస్తమించెడును. ద్రోణ. 4-291

అచికోను దే. స. క్రి.

నాచికోను, అపహరించు.

ఇది 'అచికోను శబ్దమా? నాచికోను శబ్దమా?' ప్రయోగములను
బట్టి నిర్ణయింప వీలుగాకున్నది. భారతేశర కవి ప్రయోగములందు
'అచికోను, నాచికోను, రెండును స్పష్టముగాఁ గనిపించుచున్నవి.

అ. చావులేని మందు చక్కఁగ మన కబ్బె, ననుచు గడవ నసురు లాచి
కొనిన, వెఱచి సురలు. భాగ. 8-297

సీ. పురిలోనఁ జొచ్చి విస్ఫురిత గేహంబుల, యర్థసంచయమును
నాచికొనుచు. హరి. ఉద్యో. 6-126 (సూ. ని.)

చ. ... హుమ్మని నోరికండ నాచికొనిన మ్రోగు బెబ్బలి విశేషము
దోపఁగఁ జార్థపట్టి సా,యకముల నొందినం దెరలిరందలు వేళు
పిండు నాకృతిన్. ద్రోణ. 2-25; శాంతి. 5-547

అచికోలు దే. వి.

నాచికోలు — అపహరణము.

చూ. నాచికోలు.

అఁటది దే. వి.

అఁటది, స్త్రీ.

క. విను మాఁటది వోలెం దన, తనువున కడ్డంబుగాఁగఁ దగిలిచి కొన్నా
డనఘ. ద్రోణ. 8-201

“స్త్రీవదేష బిభర్షేతాం యుక్తాం కవచ ధారణమ్.”

సం. భా. ద్రోణ. 103-16

అఁడు దే.

(దీనికి వ్యస్తప్రయోగములేదు)

స్త్రీ — చూ. అడకట్టు, అడుకూయి, అడుచందము, అడుదనము,
అడది, అడువేడి, అడుఁబుట్టువు, అడుమొత్తము.

అడుఁబుట్టువు దే. వి.

అడుది, అడుబిడ్డ, అక్కసెల్లెండ్రు లోనగువారు.

తే. చనునె యిమ్మాటలాడ నజ్జనుల కాఁడుఁబుట్టువులతోడ నీవును
బుట్టివాఁడవు. విరా. 2-50

అడుకట్టు దే. వి.

అడుదాని కోక కట్టు, అడువాండ్ర వస్త్రధారణము.

సీ. కాళ్ల యొప్పిన మాఁడు కట్ట నజ్జ్వలము సేయంగ సంకుల
బాహులంద మెడల. విరా. 1-228

ఆంధ్రకూయము దే. వి.

ఆంధ్రదాని మొఱ.

ఆ. అకట యాంధ్రకూయ న లకూయన లాఁతివారికైన నరయ
వలయుననిన, విరా. 2-177

ఆంధ్రచందము దే. వి.

ఆంధ్రదానికుండు విధము.

మ. వసితావేషము గల్గియున్నయది చెల్వం కా, చందంబు గాదు.
విరా. 1-231

ఆంధ్ర చందంబు పురుష సమాకృతియును గలిగియున్నది.

విరా. 4-75

ఆంధ్రదనము దే. వి.

స్త్రీత్వము.

ఉ. ఆంధ్రదనంబు నిక్కమున కారసి చూచిన లేదు. విరా. 1-238.

ఆంధ్రుడి దే. వి.

స్త్రీ.

తే. అకట నా పోల్కి యాంధ్రదాని వెదకియు నెయ్యెడనైన నీకుఁ
బడయవచ్చునె యెఱుంగక పలికితిట్లు. విరా. 2-337

ఆ. ఆంధ్రదానిఁ జంపి నతఁ డేకనింకతి దూష్యనరకవాసదుఃఖ
మొందు. ఆను. 4-285

ఆంధ్రపేడి దే. వి.

నపుంసకుడైన ఆంధ్రుడి, ఆంధ్రకొఱ్ఱ. మాచకమ్మ.

(ఆంధ్రదాని విధమున నుండును, పురుషునితో సమానమైన ఆకారము
గలిగియుండును. రూపమున ఆంధ్రుడి తొమ్మును మీసములు మగవానివి)

చ. ...బృహ,న్నం యన నాంధ్రపేడివయ నాన యొకింతయు లేక
వీవు న గ్గలమగు దై న్యమొంది. ఉద్యో. 4-200

ఆంధ్రమొత్తము దే. వి.

స్త్రీ సమూహము

సీ ...ధర్మతనయుండు ధృతరాష్ట్ర విసయ మొప్ప, మున్నిడుకొని
యాడు మొత్తంబు దోడ్కొని. ప్రి. 2-178

అడువారు దే. వి. బహు.

ప్రి.బు.

అడువారు వెరవుతో మృదవచోరచనఁ జెప్ప టరయ నుచితవృత్తి.
విరా. 3-31

అవు దే. స. క్రి.

అగ్రజేయ, నివారించు, అడ్డగించు.

వ. ...అధర్మంబు నాఁపనివాడు. సశా. 2-243

అఁబెయ్య దే. వి.

అవుపెయ్య.

అయ్యెడకు నొక్క యాఁబెయ్య యుఱికి. కర్ణ. 2-90

అఁబోతు దే. వి.

అలబోతు, అచ్చుపెద్దు, యథేచ్ఛముగాఁ దిరుగుటకై అచ్చువేసి విడిచిన
యెద్దు

వ. ...నేనగునని కైకొనిన యాఁబోతు పంచితంబు మూర్ఖుని
ననుఁ, బై గాలి పీచినను గొడ్డున కై నం జూలు నిలుచు.

విరా. 1-286

క. బలితపు వెన నాఁబోతుం, బులి గొనినం బనులు నాఱు పోలికి.

కర్ణ. 3-372

అకంపము సం. వి. అ. పుం.

వణకు, ఇంచుక వణకు.

గోత్ర కై లనికరం కాకంపముం బొంద.

విరా. 2-284

అకరము సం. వి. అ. పుం.

1. నిలయము, స్థానము.

ఉ ...పు, చాకరమూర్తివైన నిను నాతని గొల్పినయట్ల కొల్పె
దన్. విరా, 1-222, శాంతి. 4-277, ఆను, 2-384

2. పుట్టకచోటు, ఉత్పత్తిస్థానము.

వ, మృణాల నాశంబుల నొప్పు కమలాకిరోద్దేశంబులఁ గ్రేణిసేయు
ప్రదేశంబులును. విరా. 3-236

ఉ. ...పరిపక్వ దయాకరచిత్త మాధవా, కాంతి. 2-144

ఆకర్షణము సం. వి. అ. న.

వినికి, వినుట.

వ. పక్షికుల ప్రకరానేక భంగి విరుతాకర్షణంబులను. విరా. 1-47

తే. ...తాను, నున్నవాడుగా నాకర్షణోత్సుకుండు, నక్క లఱచెడి.
చేరువ నక్కటకట. స్త్రీ. 2-69. కాంతి. 4-88

ఆకర్ణాంతము సం. అవ్య. అ. న.

చెవిపఱకువైనది,

కా. చాపంబు లాకర్ణాంతంబులుగా వడిం దిగిచి. ఆది. 7-198

ఆకర్ణించు సం. స. క్రి.

విను.

అను పలుకు లాకర్ణించి కర్ణండు కటకటంబడి. విరా. 4-97

ఆకర్ణించు కౌతుకంబు నా మనంబున నెసకం బెసఁగెను.

అశ్వ. 2-225

ఆకర్షణము సం. వి. అ. న.

1, ఆకర్ణించుట, లాగుట.

క. కరి హస్తాకర్షణ విధ్యస్తంబులగు రథంబులును. భీష్మ. 2-295

క. కర్ణితరిపు లనోన్యాకర్షణ సంకర్షణాపకర్షణముల సా, మ.
ర్థులయి వెనఁగిరాహవ, హర్షంబునఁ బవనసుత బృహద్రథ
పుత్రుల్, సభా. 1-208

2. ఈడ్చుట, లాగుట.

(వారి, నాగలి, జుట్టు మొదలగువానిని బట్టుకొని)

అ, నీకఁ జూడ ముప్పి నెలపు నాకర్షణ, గాఢతయును తాణగలియుఁ
దొంటి, యట్లా యొందు భంగియై తోచెనో నాకు, నున్న రూపు

సెప్పవన్న పార్థ.

ద్రోణ. 8-198

వ మహాలాంగలాకర్షణములయందు.

ఆర. 1-84

వ. విరథుండగు నమ్మహీవిభుం గేశాకర్షణంబున నేల బడవైచి.

ఆర. 5-401

ఆకర్షించు సం. స. క్రి.

1. ఆకర్షణముచేయు, లాగు, వశము సేసికొను.

వ. నన్ను నాకర్షించి కొలిపించికొని వీడె విజయం చేయుచున్నవాఁడు.

విరా. 1-11

2. తిగుచు, తీయు, హరించు.

ప. (ప్రహృతృదేశతో) సర్వజీవుల యెడం గామరోషంబు.

లుడిగి జీవంబుల నాకర్షింపుము.

ద్రోణ. 2-175

3. రప్పించు, వచ్చునట్లుచేయు.

వ. ...అవ్వీరద్యుమ్నునకుం గరుడించి యతని కొడుకు భూతి ద్యుమ్నుం దన తపోమహిమ నాకర్షించి వీడుకొలిపె.

కాంధి. 3-183

ఆకలనము సం. వి. అ. న.

1. ఒనరించుట, చేయుట.

క. లోకోత్పత్తిస్థితి విలయాకలన వినోద. భిష్మ. 2-284. కాంధి. 1-2

2. కూర్చుట.

సీ పలవించి పలవించి బహుశిష్యు లయ్యతిరథవర్చ్య (ద్రోణుని) నస్త్రు

శస్త్రములు రథము నవయవంబులును జిశాకలనంబు సేయుచు

స్త్రు. 2-123, కాంధి. 6-155

3. పొందుట, ప్రాప్తి.

క. ...సర్గశ్యాకలనంబు సరియ తదుభయలకున్.

కాంధి. 5-578, కాంధి. 6-549

ఆకలితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1 కల్పింపబడినది.

ఉ. బాంధవ కాత్రవాకలిత భావభవా...

విరా. 1-333

2. కూడినది.

కా. ఉదగ్రధ్వజా,ర్విష్ణుత్వాకలితంబు నై వ్యమిది. విరా. 4-52

క. కులమును శీలము విద్యయు, గలవానిం బిలిచి పీఠిం గన్నియ
నేఁగా,వలయు నుదకప్రదానా,కలితంబుగ బ్రహ్మకర్మగతి యిది
యధిపా. ఆను. 2-221

3. గ్రహింపఁబడినది, తెలిసికొనఁబడినది.

క. నిత్యనిధి సద్వివేకము, సత్యవ్రతశీల ధర్మసారజ్ఞ భవ,నస్తత్వా
కలితమయైనను, నిత్యంబును వృద్ధ సేవ నిష్ఠఁ జలుపుమీ.

అశ్ర. 1-79

4. పొందఁబడినది.

ఉ. సంగవిదూరితా కలిత కాంతరసస్ఫుట రోహదిర్ద బో,ధాంగ
సమాశ్రితాపదుదయజ్వలన ప్రళమప్రవర్తకా. శల్య. 1-408

క. ప్రాకట తపోబలంబున, నాకలిత విలోచనండవైయున్న నినున్
బోకేళ చూడఁగఁటిమి.

ఆకల్పము సం. వి. అ. పుం.

1. ధరించుట, వహించుట, అలంకరింపఁబడినది, వహింపఁబడినది.

కా. రథదంతి ఘోటక భట శ్రేణీ సమద్దాంత సే,నాకల్ప ధ్వజవిభ్ర
మంబున. విరా. 3-145

2. భూషణము.

గుణరత్నాకల్ప. భీష్మ. 2-264; గుణాకల్ప. ఆను. 5-175,
అశ్వ. 4-2, మౌస. 204.

ఆకల్పితము సం. వి. అ. న.

అలంకరణముగాఁ జేయఁబడినది.

క. హరిహరనాథునకు మరు,త్సరిదాకల్పిత మనోజ్ఞ చరణ శిర
స్సందరమూర్తికి. విరా. 1-88

అకసము వై. వి. (సం. ఆకాశః; ప్రా. ఆకాసో)

ఆకాశము, మిన్ను.

తే. సాంధ్రనాయక తతి నాకసంబు గప్పె.

విరా. 5-168

ఆకాంక్ష సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కోరిక.

మ. ...పోరి రు, త్కట దర్పిద్ధతులై పరస్పర జయా, కాకుం బ్రచం
డంబుగన్.

విరా. 3-187

నీ. ...ఫల మూల నీరమారు, తాహారుడగు ముని యాకాంక్షసేయఁ
డు, ప్రాప్తంబుగాని పదార్థమలకు.

శాంజి. 8-810

ఆకాంక్షించు సం. స. క్రి.

వాంఛించు, కోరు, ఆపేక్షించు.

క. నీ కొడుకు లొండు సుఖములు, సేకొన రివ్వెరసుఖము చిత్తములఁ
గరం, తాకాక్షించు రలంతులఁ, బోకగలుగునెట్టు లల్పబుద్ధులె వా
రల్.

ఉద్యో. 3-205; ఆమ. 5-429

అకారత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అకారత, అకారము గల్గియుండుట.

కా. భటచయం బత్యంత చూర్ణీకృతా, కారత్వంబు భజింపఁ గేలి సలి
పెం గొంతేయ వైన్యంబునన్.

కర్ణ. 3-14

అకారము సం. వి. అ. పుం.

1. రూపము.

నీ. అదితిగర్భంబున నవతారమై వామనాకారమున హరి యడగుట
యును.

విరా. 1-54

2. విధము, స్వరూపము.

క. ఇది యనన్యసామాన్యకారంబగు పరమ ధర్మ ప్రకారంబు.

విరా. 1-29

క ...ను, శ్లోకుండు పరాశరుండు ధ, రాకారము లెఱుంగఁ జెప్పె
నంచిత చరితా.

ఆమ. 3-270

2. హృదయమునందలి భావములను వెలికి సూచించు వికారము.
(బొమ్మమడిపాటు మొ. చేష్టలు)

ఆ. న్యాయశాస్త్ర వేదియై యింగితాకార చేష్టలెఱిగి.

కాంతి. 1-175.

4. సౌందర్యము, చక్కని రూపము.

ప. ...వేదవేదాంగ భనుశ్చేద పారగుండును నగు పరమాకారవంతుడు
దుదయించె.

కాంతి. 2-207

ఆకారవంతుడు సం. విణ. (త్. వత్తి. త్.)

సౌందర్యము గలవాడు, చక్కని శరీరము గలవాడు.

పరమాకారవంతుండు దుదయించె.

కాంతి. 2-207

ఆకారితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆకారము గలదిగాఁ జేయఁబడినది.

కా. ధ్యాతాకారిత కుడ్యకుట్టమ ఘనస్తంభావరీ రూపముం.

విరా. 2-327

ఆకాశగంగ సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

మందాకిని, మిన్నేలు.

క. ఆకాశ గంగ యిదె పు, చాళాకృతి యున్నది.

స్వర్గ. 47

ఆకాశము సం. వి. అ. పుం.

1. సూర్యాది గ్రహములు ప్రకాశించు ప్రదేశము. అననము, మిన్ను.

ప. ఆకాశమున నుండి యొక్క దేవదూత యిట్లనియె. అది. 1-150.

2. ఆకాశతత్త్వము (దీని గుణము, శబ్దము)

తే. శ్రోత్ర మాకాశమునఁ గ్రమ సూత్రితముగఁ బొందఁజేసి గోవింద.
యానంద మిమ్ము.

కాంతి. 4-242

ఆకాశవాణి సం. వి. ఈ. (స్త్రీ).

ఆకాశము నుండి పుట్టినట్లు వినుఁబడునట్టి యదృశ్య దేవాదుల వాక్కు --
ఆశరీర వాక్కు.

తే. మ్రోసె నాకాశవాణి, ఏర్పడరుఁడైన యత్తులాదారుఁ డింత,
యాడఁ డిట్లాడనేని యదృశముగ

కాంతి 5-221

ఆకీర్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. క్రిక్కిరిసినది.

వ. కుగు జనపదంబు చుట్లం బాంచాల చేది మత్స్య సాశ్వ విదేహా
బాహ్నిక దశార్ణ తూరసేన కళింగ మగధ దేశంబులు సుఖికుంబులు
జనాకీర్ణంబులు. విరా. 1-62

2 అంతయు వ్యాపించినది

కా. గ్రీష్మాదిత్య పటు ప్రకాపవినరాకీర్ణంబు. విరా. 4-52

3, నిండినది.

సీ. అశ్వమేధములు జాహ్నువి పొంత శిష్ట జనాకీర్ణములుగఁ బెక్కా
చరించె. ద్రోణ 2-20

ఆకు దే. వి.

1. పర్ణము, పత్రము.

క. నరపతులవెల్ల భీష్మున, కెరగా నొప్పింపఁజాల నే నడవులకున్.
మరలం బోయెద నచటం, దిరిగెదఁ గూరాకు గోసి తినియెద
ననమా భీష్మ. 2-8

తలిరాకు. భీష్మ. 2-43, కామరసాకు. ద్రోణ. 4-309.

కాయలాకులు నీళ్లును గాలి యనుభవించి. కాంతి. 1-24

కొందఱాకు లెండినవి యేటికొని. అను. 5-28.

2. తొప్ప (కన్న)

కారవ నికురంబమునకుఁ గన్నాకై యొప్పారిన భీష్ముడు.
ద్రోణ. 1-31

తమతమ మొనలకుఁ గన్నాకులగుచు మునుకొని. భీష్మ. 2-291

ఆకుంచితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ముడువఁబడినది.

వ. ఉన్నతంబులగు నపసవ్యకరంబుల నాకుంచిత సవ్యకాహుతలం
బుల నవృశించు చప్పుళ్లు గలసి యొక్కరుండు మల్ల చఱచిన
చందంబున వీతేర. విరా. 2-14

ఆకుజొంపము దే. వి.

ఆకుల గుబురు.

సీ. శ్యామంబు లగునెడ లాకు జొంపంబు లనుకరింప. విరా. 4-50

ఆకులత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

వ్యాకలత్యము గలిగియుండుట, సంక్షోభము.

మ. బలియుం డా సోబగుండు భావభవ దర్పత్రా తుండై వచ్చి
నిశ్చల సర్వాంగత నున్న నన్నరసి నీ చందంబుగాకున్న నా,
కులతం బొందెడు. విరా. 2-280, భీష్మ. 1-291

ఆకులపడు వి. అ. క్రి.

ఆకులమగు, కలంగు.

క. లోకము గాలముచే నిట్టాకుల పడుచునికిఁ గాంచి. కాంతి. 6-288

ఆకులము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వ్యాకలము, కఠిగినది.

మ. ...ఆకులమయ్యెన్ గ్రహతారకాకలము సంక్షోభించె నవ్వేధము
విరా. 4-172, సౌప్తిక. 2-122

ఆకులితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆకులపలుపబడినది.

వ. ఇట్లు వృత్తాగ్రి బ్రహ్మహత్య వాయుటయే కాని నహమనంత
బలంబు లేమిం జేసి భయాకులితచిత్తుండై. ఉద్యో. 1-168

ఆకుల్యము సం. వి. అ. న.

ఆకులత్వము, ఊభము.

క. నీ కఱపుల నిక్కురుకుల, మాకుల్యముఁ బొందుటేమి యాశ్చ
ర్యము. ఆది. 8-41

ఆకృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అకారము గల్గింపఁబడినది.

తే. వికృత వేషాకృతంబులై వెలయ కితఁడు, నిపుణు గవిన మొఱ
యని నిప్పువోలె. విరా. 4-75

అకృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. అకారము, రూపు.

చ. మహిత సముజ్జ్వలాకృతులు మానధనుల్ జనమాన్యులు.

విరా. 1-44.

సీ. పుణ్యోజ్జ్వలాకృతీయగు నొక్కవనిత-

విరా. 3-88; శాంతి 4-864.

2. చేహము.

క. శ్రీమత్కీర్తిమదత్యభి, రామాకృతి సద్గుణాభిరతి. స్త్రీ. 2-1

3. ఆయా సమయములయందు రాజులు గనఁబఱచు ప్రీతిని బ్రకటించు బహిరాకారము.

ఉ. రాజగృహంబు కంటె నభిరామముగా నిలుగట్టఁగూడ దే, యోజ
వృషాలుఁ డాకృతికి వొప్పుగు వేషము లాచరించు నే, యోజ
విహారముల్ సలుప నుల్లిమునం గడువేడ్క సేయు నే, యోజ
విదగ్ధుడై పలుకు నొడ్డులకుం దగదట్లు సేయఁగన్. విరా. 1-123

4. విధము.

మ.నొండొరున్, మిగులంజాలక కొంతసేపు వడి మేమే బోరి
రుగ్రాకృతిన్. విరా. 2-848

అకృష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లాగఁబడినది.

క. కర్ణుని మెయి నాలోనన, కర్ణాంశాకృష్ట చండకాండములు.

కర్ణ. 3-808.

అకృష్టి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అకర్షణము.

సగ్ధర. మౌళిస్రవకస్సంగరంగ న్మధుకత పటలీ మానసాకృష్టి విద్యా,
శాలి స్ఫారాబ్జ రేఖాంజలి పుటఘటనా... రుచి స్ఫీతు నాగేంద్ర
కేతున్. విరా. 3-77.

అకృష్టముడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అకర్షింపఁబడినవాఁడు, ఈడ్చఁబడినవాఁడు.

తే ...కలిచేత నాకృష్టుడైన నలుడు, విగత కరుణుడైన దమ
యంతి విడిచి చనియె. ఆర. 2-79

ఆ క్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తడుపఱచినది.

ఆ. ...ఉల్లసిత లోహితా క్తలాజములను, సురను బలియొనర్చు.

అను. 4-80

ఆక్రందనము సం. వి. అ. న.

ఏడ్చుచు మొఱపెట్టుట.

క. పితృవనము దెసకుఁ జన నయ్యతివ భయత్రాంతచిత్తయై బాష్ప
జలోద్గతి మొగము గప్ప నిట్లని, యతిరామముగా నొనర్చె
నాక్రందనమున్. ఏరా. 8-18

ఆక్రందము సం. పి. అ. పుం.

పెద్దయేడ్పు, ఆక్రందనము.

క. నారదుఁ డుపశమ ఫణితులఁ గౌరవసత్తమునిఁ దేర్చు గ్రమమున
నాక్రం,దారవము బుడిగె. ఆశ్శ. 2-159

ఆక్రందించు సం. అ. క్రి.

1. ఏడ్చు.

క. కొడుకుల దెస నెవ్వగఁ జేడ్చడి వందిరి యున్న యా నృపాలు
నడుగులంబడి భీష్ముపాటు సెప్పుచు, నడలి కరుణ నాద మెసఁగ
నాక్రందించెన్.

వ. అయ్యేడ్పుతో నిట్లని విలాపంబు సేయు. భీష్మ. 1-45, 46

2. మొఱపెట్టు.

వ. ఆ సైన్యంబు జనంబులు హాహాకారంబు తెసంగ దీవనశం బొంది
ముకుంద పురందర నందనులం జేర్కొని యాక్రందించి.

కర్ణ. 3-15

3. పెద్ద పెట్టున ధ్వనిసేయు, బొబ్బరింత పెట్టు.

తే. ఆడవి దరమిడి నలుకంగ నందుగల వి,హంగమంబులు గలగొన
నలుచు తెలుగు, దోఁచె వాతఁడు యోధులఁ దునుమఁ గలగి,

యన్యజనము లాక్రందించునప్పు డధిప.

సౌప్తి. 2-6

అక్రమము సం. వి. అ. పుం.

1. నిర్బంధము.

క. జ్ఞాతుల పోరితమును గో, వ్రాతము నాక్రమము విప్రవర్గము చన
పున్, నాతుల కారించుటయును, బ్రీతిం జననిచ్చు నతని పెంపొప్పు
గృపా. ఉద్యో. 2-38

2. అక్రమించుట, క్రమ్ముట.

తే పెరిగి పాండవాంబుది వెల్లివిరిసినపుడు, నిలువ నిమ్మగు దీనిగా
నిన్నుఁ దలచి, యుండ నత్యంత తుచ్చ శిఖండి పల్వ, లాక్రమం
బున ముగిఁగితే యకట తండ్రి. భీష్మ. 1-58

3 ఎదుర్కొనుట, డిక్కొనుట.

తే. ...చేడిశ పౌరపుల స, మాన ఘోరపరాక్రం బొప్పె మారుతాత్మ,
జుండు రారాజు నేనిక పిండుఁ జదిపె భీష్మ. 3-370

4. పరాక్రమము, విజృంభణము.

తే అట్లు భీషణమగు నర్జునాక్రమంబు, ఘోరమైన మురారి శంఖా
రవంబు, నిధిక భయసంక్రమంబుల నావహింప, నధిప నలుగడఁ
బఱచె సైన్యంబు గలఁగి. ద్రోణ. 3-211; కర్ణ. 1-273

5 వినాశము.

ఉ. ...దే, వావలికైన నత్తెఱఁగు నాక్రమశీలలు సెల్లనేర్పునే.
సౌప్తి. 1-211

6. శత్రు సంహారము.

అ. కర్ణు మరము పెద్దగాఁ గొనియాడుదు, మతనికంటె శల్యుఁ
డధికుఁ డందు, రతఁడు నతఁడు నిట్టి యాక్రమంబున నాకుఁ
బ్రయము సేయఁజాలిరే మహాత్మ. సౌప్తి. 1-238

అక్రమించు సం. స. క్రి.

1. బలాత్కారముగాఁ బట్టుకొను.

అ. మీరు గలుగ నాక్రమించి, నన్నుఁ గట్టె సూతనందను లిమ్మెయి,

వెలుపులేక భంగపఱచువారు.

విరా. 3-19

2. అదిమిపట్టుకొను.

ఉ. దాని నెఱింగి యెంతయు నుదగ్రత నాబకవైరి గ్రక్కునన్,
నాని నడంగఁబట్టి పడవైచి మహోగ్రత నాక్రమించెఁ బంచానన
మేణముం బొందువునట్లు. విరా. 2-350.

3. వశము సేసికొను.

వ. వారలం గ్రన్ముఱు బండ్రెండు వత్సరంబులు వనవాసంబు
సలుపం బుత్త మ్మత్తైన నప్రతిహతంబుగాఁ జతురంత భూచక్రం
శాక్రమించి కీర్తనీయులమై వర్తిల్లుదుము. విరా. 3-117, శాంతి. 1-378.

4. ఓడించు, జయించు.

వ. నహుషునకుఁ దేజోహాని లేమింజేసి యతని నాక్రమింపరాదయ్యె
ఉద్యో. 1-197, ఆది 7-205.

5. కవియు.

ఆ. సత్యశాచధర్మశాలి దయాపరుం, డట్టి ధర్మపుత్రు నాక్రమింప,
మనము దలంచుటెల్ల మంటలో మిదుత లు,దగ్రవృత్తి నుఱుకఁ
దలంచునట్లు. ఉద్యో. 2-300.

6. చుట్టుముట్టు, పొందువు.

వ. ...వివృచ్చుం డలిగి సజ్యశరాసనుండై యాధనురాచార్యుం
బటు బాణ విసరవేగంబున నతిక్రమించి కెలంకుల బలంబుల నాక్ర.
మించిన. ద్రోణ. 3-81

7. అజిశయించు, పరాక్రమించు, ఉరవడించు.

వ. అయ్యదుపీరుం డాక్రమించి శాష్టిక తనయుం గొప్పపట్టి
యొఱుగఁ దిగిచి యనుకంప పెంపునం జంపనొల్లక తన్ని విడిచిన.
ద్రోణ. 4-275, ద్రోణ 4-28.

8. విజృంభించు, చెలరేగు.

చ. ...ఇంక నెమ్మెయిం దెగఁడను భీతి యొధుల మడిన్ జనియింపఁగ

నాక్రమించిన్.

ద్రోణ. 5-227; సభా. 1-195.

9. ఎదుర్కొను, మార్కొను.

తే. చంపెఁ గురువిభు నాకు లజ్జాకరముగ, భీముఁ డదియు నధర్మ,
సంగ్రామపృత్తి, నంతఁబోవక వచ్చి ప్రాణావహార, మాచరిం
పగఁ బూని నన్నాక్రమించె. సౌప్తి. 2-74

చ. ...పురాణ పురుషులైన కృష్ణులు రణంబున శాత్రు లాక్ర
మించుటం, గుప్త మవస్థులైన నిరకున్ బ్రదు తెమ్మెయిఁ గల్గి
నేర్చునే. కర్ణ. 3-251

10. పూను, ఆవేశించు.

క. నలుఁ దొల్లి యాక్రమించిన, కలికరోటక విషంబు గ్రక్కుచు.
నొడలన్, వెలువడి నలునకు విహితాంజలియై తన్నెఱుంగఁ జెప్పె
చంచలుఁ డగుచున్. ఆది. 8-178

11. భంగపఱచు, అవమానించు.

వ. తన్ను నాక్రమించి తనతోఁబుట్టువు రుక్మిణి గొనివచ్చిన యా-
కృష్ణు సన్నిధి నస్గిలేక యాడిన మాటలు విని చిఱునవ్వువచ్చుచు.
ఉద్యో. 4-175.

అక్రాంతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అక్రమింపఁబడినది.

క. శాంత యెఱుంగవు సైన్యము, లింతవడిం దలలు చీర లెఱుంగక
మోహాక్రాంతంబులయ్యె. విరా. 5-215.

2. అణఁపఁబడినది.

ఉ. ...అద్వైత గల్గు యోధు లాక్రాంత విరోధి దర్పుడు పురందర
నందను కల్మసి, శ్చింతత నుల్లిసెల్లెదరు. శల్య. 1-50.

అక్రాంతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అక్రమింపఁబడినవాడు.

వ. ...కొంతసేపు చింతాక్రాంతుండై యమృహికాంతుండు.

మంత్రులం జూచి.

విరా. 3-89

అక్రోశము సం. వి. అ. పుం.

1. చాటింపు, ప్రకటన.

తే. తలరి యమ్మునఁ దెగఁ జూచి ధర్మరహితుఁ, డగుట యెవ్వరు
నెఱుంగని యట్లు గాఁగ, నేఁడు గాలంబు గడవిన నెఱింగి భూత,
గణము లాక్రోశ మొనరింపఁగా నతండు.

వ. తన దుష్కర్మంబు ప్రకటం బగుటకు రోసి, ఉద్యో. 1-119, 120

2. (రక్షణమునకు) బిగ్గఱగా నటచుట, కేకలువేయుట.

తే. ...చచ్చె వాఁడు, దాది యాక్రోశమున నార్తనాద మెఱుగ.

కాంతి 1-289, ఆది 8-116

అక్రోశించు సం. స. క్రి.

1. నిందించు.

వ. ...ఉత్తమ్యం డను మునివరుని పత్ని మమత యనుదాని గర్భిణి
సఖ్యాగతుండయి బ్రహ్మస్పతి దేవర న్యాయంబున నఖిలపించిరఁ
దదీయ గర్భస్థుండయిన పుత్రుం డెఱింగి ధర్మవిరుద్ధంబని యాక్రో
శించిన వానికి నలిగి బ్రహ్మస్పతి. ఆది. 4-228

అ. క్రి.

2. (రక్షణముకొఱకై) కేకలువేయు, బిగ్గఱగా నటచు.

వ. గవాధ్యక్షుండు రథంబు దోలికొని యాక్రోశించుచుం బురంబున
కరుగుదెంచి. విరా. 4-4

3. విలపించు, ఏడ్పు.

వ, అని దీరవదనుండై యాక్రోశించువానికి నాకాశంబుననుండి
యొక్క దేవదూత యిట్లనెయె ఆది, 1-150

అక్షిప్తము సం. వి. (అ. ఆ. అ.)

కలఁత పెట్టఁబడినది. సంకుభిత మైనది.

మహాస్రగ్ధర :- భయాక్షిప్తయోధ ప్రజంబున్. సౌప్తి. 2-9

అక్షిప్తము సం. విణ. అ. పుం.

1. త్రోసివేయుట, చిమ్మివైచుట.

కా. ...బాణజా,లా పాతంబునఁ దూలనేసి చటుల వ్యాపార ఘోరా
నిలా,క్షేప జోభిత వారివాహచయభంగిం జూపె నేపారఁగాన్.
ద్రోణ. 3-229

2. త్రోసికొని వై కెగయుట.

వ. పలువురు రక్కసులు గ్రక్కున నవ్వాలి నందనుం బొదువం బట్టిన
బిట్టెగని హర్షైశిఖరంబు పైకి దాటుటయుఁ దదాక్షేప వేగం
బున నన్నికాచరులు ధరణీతలంబున జగ్గరిత శరీరులై పడిరి.
ఆర. 7-68

ఆక్షేపించు సం. స. క్రి.

1. నిందించు

వ. అని యిట్లు పుండరీ కాకుండు దన్ను నాక్షేపించుట యాకర్షించి
కారవేశ్యరుండు. శల్య. 2-324

వ. అని విధాత్మని ధర్మపు నాక్షేపించు ద్రోపదం జూచి.

ఆర. 1-228; సభా. 2-50

2. దెప్పు, దూషించు.

వ శిశుపాలుం డుపాలంభనపరుండయి యధోక్షజ నాక్షేపించుచు
ధర్మరాజున కిట్లనియె. సభా. 2-7

3. ధిక్కరించు.

(చిత్రాంగదుఁడు) ఆతండును నతివ్యాలోలుండై గర్వంబున నెవ్వరి
నుఱక సుర దనుజ గంధర్వాదుల నాక్షేపించుచున్న వాని కలిగి
చిత్రాంగదుండను గంధర్వవతి యుద్ధార్థియై వచ్చినం గురుక్షే
త్రంబునందు. ఆది. 4-195

4. నిరసించు, తక్కువగాఁజేయు.

సీ. నీలజీమూతంబు లీల నాక్షేపించి నల్లనై తోఁతెంచు నల్లగృహము.
ఆది. 6-210

5. కాదని త్రోసిపుచ్చు, త్రోసిరాఁజను.

వ. అని పలికిన నాగృధ్రవచనంబు లాక్షేపించి యజ్ఞంబుకంబు
వారల నుద్దేశించి. కాంతి. 3-371

ఆఖండలనూతి సం. వి. ఇ. పుం.

దేవేంద్రుని కొడుకు, ఆర్జునుడు.

ఉ. ఖండవ మేర్చునప్పుడు దగన్ రథచోదకవృత్తి సల్పి యా,
ఖండలనూతికిన్ జయముగల్గి నొనర్చినయట్టి బుద్ధియున్.

విరా. 4-37

ఆఖండలుడు సం. వి. అ. పుం.

ఇంద్రుడు (వృ. శ్రీ) తువులను ఖండించువాడు)

ఉ. ...ఆ, ఖండలుడున్న గద్దీయ సగంబుననుండె. విరా. 1-85

ఆఖ్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

పేరు.

కా. శ్రీ మహాభారతా, ఖ్యానాఖ్యామృతసూచి యొప్పు. ఆది. 3-21

రావణాఖ్యా నిరూఢుడ.

ఆర. 6-888

ఆఖ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పేరుగలది!

కా. ...భారతాఖ్యమగు లేఖ్యంబైన యామ్నాయమున్. విరా. 1-8

గీ. ఉత్తరాఖ్య మొకండు.

కాంతి. 5-41

ఆఖ్యానకము సం. వి. అ. న.

చిన్నకథ.

మ. ఆమితాఖ్యానక కాఖలం బొలిచి,

ఆది. 1-75

ఆఖ్యానము సం. వి. అ. న.

1. కథ.

క. ఈ యాఖ్యానము విని భూ, నాయకుఁ డెవ్వండు. కాంతి. 3-122

క. నారాయణీయమగు నీ, సారాఖ్యానంబు వినినఁ జదివిన.

కాంతి. 6-541

2. పూర్వపుత్ర కథనము.

తే. పుత్ర శోకావహంబును బుణ్యశమము, నైన యాఖ్యానమున
నాదు మానసంబు, కలఁక యంతయుఁబాసె (షోడశరాజ చరిత్ర

మును నారదుడు చెప్పట)

ద్రోణ. 2-217

3. చెప్పట, వినిపించుట.

వ కృష్ణ రైవాయనుండు వైశంపాయన ముని జూచి శ్రీమహా
భారత కథాభ్యాసం బాద్యంతం బితనికి సవిస్తరంబుగాఁ జెప్పుమని
పంచిస. ఆది. 3-6

4. పూర్వచరిత్ర ప్రతిపాదక గ్రంథము— ఇతిహాసము.

కా. ...శ్రీ మహాభారతా,భ్యావాభ్యామృతసూతి యొప్పు.

ఆది. 8-21, ఆది. 8-11

5. ఆర్ష మహాకావ్యముల నడుమ వచ్చెడు కథావిశేషము,

వ ఉదాహరణంబైన యీ గృధ్రజంబుకోపాభ్యాసంబు.

కాంతి. 3-381

సీ ఇన్నలోపాభ్యాస మెప్పుడు దత్తావధానులై వినువారు.

ఆగ. 2-280

ఆగంతుకుడు సం. వి. అ. పుం.

అతిథి.

తే. పద్ముఁ డనుచేరి య న్నాగపతి... ఆగంతుక ప్రియతముండు.

కాంతి. 6-558

అగడము దే. వి.

1. చౌర్యము, చౌష్ట్యము.

సీ. వేశ్యయొకత దొల్లివిద్యాంసు నొకరుని, మ్రుచ్చుని తలవరుల్
మోదఁ జూచి, -తే- యితఁడు మానాడు మీరిది యేటి కాగ,
డంబు సేసెన రని మోక్షణంబు సేసి. ఆమ. 5-312

2. వంచన, మోసము.

సీ. ...వృష్టికుమారులు... సాంబున, కంగనాలంకార మురఁజేసి...
యమ్మహాముని వర్గమునకు... వందన మొనర్చి యీ భూమిని
బ్రతుని భార్య ప్రజలఁ -తే- గమనె యిదియని యడిగినఁ గౌర
వేంద్ర, యత్రపోధనవర్యు లయ్యాగడమున, కాత్మండుఁ గ్రోధా
నల మగ్గలముగ, నెలయ నక్కుమారులతోడ నిట్టులనిరి.

మౌస. 8, ఉద్యో. 4-376, ఆమ. 1-261

ఆగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. వచ్చినది, ఆయాతము.

ఉ. బహుళోగమహాస్త్రి గతాగతంబులన్.

భీష్మ. 1-250

వి. అ. న.

2. ఆగమనము, రాక.

తే. వినుము బ్రహ్మాదితంబు స్రవ్యతిధర్మమది గతాగత వ్యాపులు
నావహించు....

కాంతి. 4-329

గతాగత భ్రమణంబుల నలయం దొడంగి.

ఆర. 4-170

ఆగతి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

1. ఆగమనము, రాక.

క. దండనీతి సమారంభము నడపుఁ గృతయుగాగతి నధిపా.

కాంతి. 2-288

2. ప్రాప్తి.

చ. ...విక్రయింపఁగా, దనుమతి యూడి వైశ్యకృతినై నను విప్రన
కాపదాగతిన్...

కాంతి. 2-844

ఆగతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సీ. ఆగత నృపాలుఁ డచ్చెరువొంది.

అశ్వ 4-140

ఆ. అస్త్రధర్మనాగతాఖిల ఙ్గత్రయ వైశ్య శూద్ర వివిధ వర్ణజనుఁ
కలకలంబు.

అది. 6-7

ఆగమనము సం. వి. అ. న.

1. రాక, వచ్చుట

క. స్వాగతమే మీ యిద్దఱు, యాగమనంబునకు పేతువగు కోర్కి
యను, ద్వేగంబున నెఱిగింపుడు. ద్రోణ. 2-882, కాంతి 6-594

2 ప్రాప్తి.

వ. మేము నిదాగమనంబున జడులమై యున్న వారము. సౌప్తి 1-86

ఆగమము సం. వి. అ. పుం.

1. వచ్చుట, రాక.

క ...దుర్విసితుః, కగు ననిమిత్తాగమంబు లయిన భయంబుల్.

ఆది 1-85.

ద అట్టి శారదాగమనంబున.

ఆర. 4-148.

2 ప్రా పి, పొందుట.

ధన్ధాన్యాది సంపదాగమంబులు.

భిష్మ. 1-88, శా.తి. 5-84³, శా.తి. 5-247, శా.తి. 1-189.

3. వేదము.

క. నారదముని తైత్తిలోక్య సమారాధ్యుఁ, డశని పలుకు లాగఁను,
వాక్యోదారములు వినుము. ఉద్యో. 4-854

సీ. అగమత్రయంబును నగ్నిత్రయంబును శాంతి 3-48

4. దేవపూజా విధానమున తత్సంబంధిత విషయములను దెలుపు పాంచ,
రాత్రాదికము.

చ. ...అగత్పరిపూజ్యములైన యీశ్వరాగమములయందు నిల్పితిం-
బ్రాశముగా హృదయంబు భక్తితోన్ ఆది. 1-10

5 జనప్రవాదము.

సీ ఈ క్రమంబు లోకాగమంబులందు విరుద్ధము.

ఆది 8-98, ఆతి. 8-11

6. శాస్త్రము.

క. జననీజనకులచే నగు, జననం తాగమము తను విషయం బని.
చెప్పన్. ఆను. 4-140

అగమిష్యమాణము సం. నిణ. (అ. ఆ. అ..)

రామన్నది.

ఆ. మానితాగమిష్యమాణి చైత్ర, మాస పౌర్ణమాసి మహితాశ్వమేధ-
కాలంబు. అశ్వ. 4-98

అగస్త్యు సం. వి. స్. న.

దోషము, అవరాధము, తప్పు

ఆ. మీరు నాకు నేను మీకు నెన్నుండు మున్నహిత మాచరించినదియు,

లేదు, మీకు నేం నే నమితుడవైతి ని, రాగసుండ సద్గుణాన్వి
తుండ. సఖా. 1-185

అగామి సం. విణ. (న్. సి. న్.)

ప్రాప్తించునది, ప్రాపింపనున్నది.

వ. అగామి నిజప్రాదుర్భావముల తెలుంగెల్ల నెఱింగించె.

కాంధి. 6-467, ఆది. 7-184

2. వచ్చునది, రానున్నది.

వ. అగామియయిన చైత్రంబు పున్నమనాఁ డన్నరేంద్ర చంద్రు
నశ్వమేధయాగంబున కనురాగం జెనఁగ రమ్మి. అశ్వ. 4-128

అగారము సం. వి. అ. న.

అగారము, ఇల్లు

క, ...క్రీడా, గారములు గట్టఁ దొడఁగుదు. ఆర. 5-891. మాస. 77

అగ్నికము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అగ్ని సంబంధమైరిది.

సంగ్రహాగ్ని కాజ్యాహుతుల్, గా వై రిక్షతజంబు వ్రేల్చి.

కాంధి. 1-181

అగ్నిద్రుండు సం. వి. అ. పుం.

అగ్నిద్రమునందుండు ఒకానొక ఋత్విజుండు.

(అగ్నిద్రము = యజ్ఞ వేదికలో ఉత్తరభాగ మందుండు స్థాన విశేషము ;
ఇతని పని యజ్ఞ మునందు నిప్పు రగుల్పుట)

వ. ...వీరల పుత్రశిష్యగణంబులు క్రమంబున మైత్రావరుణం
డును... బ్రాహ్మణాచ్చంసియు నాగ్నిద్రుండు... సుబ్రహ్మ
ణ్యుండున గా- సఖా. 1-292

అగ్నేయము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

1. అగ్నికి సంబంధించినది, అగ్ని దేవతాకము.

అశ్వత్థామ యాగ్నేయాస్త్రంబు సఁక్షిణం బగుటయు.

ద్రోణ. 5-408

2. తీర్థము, వేడిమిగలది రాద్రము.

సీ. సౌమ్యాగ్నేయ యోగ కలిత మఖల జగంబు. అను. 4-441

సీ. ఆగ్నేయ భావరూఢమైన యాకృతి లోకహితార్థముగ వహించి
నాడ. అను. 4-441

3. తగులబడునది

క. ఈ గృహ కుడ్యంబులు లా, ఊగర్భము లాజ్యతైల గంధులు మఱి
శస్త్రాగార సమీపము మా, యాగృహ మగు నిది యవశ్య మాగ్నే
యంతై ఆది 6-150

ఆగ్నేయాస్త్రము సం. వి. అ. న.

అగ్ని దేవతాకమైన యస్త్రము, అనలాస్త్రము.

వ. అతనిపై నాగ్నేయాస్త్రంబు ప్రయోగించిన. ద్రోణ. 1-388

ఆగ్నేయుడు సం. వి. అ. పుం.

కుమారస్వామి.

సీ. గాంగేయుఁ డన మఱి కార్తికేయుఁ డన, నాగ్నేయుఁ డన
రాద్రుఁ డనఁగ శరవఃణోగ్భవుఁ డన గుహుం డుద్భవిల్లిఁడె.
ఆది. 6-59

ఆగ్రయణుడు సం. వి. అ. పుం.

భానుఁడను వహ్నికి సోమపుత్రియైన బృహద్భాసయందుఁ బుట్టిన
వాఁడు. అగ్నులలోఁ జేరినవాఁడు. మా. ఆర. 5-167

అగ్రహము సం. వి. అ. పుం.

1. ఆక్రమణము.

ఉ. ...సమగ్రకో, పాగ్రహ బుద్ధి మాదెస ననార్యుడు కార్యము
నందు ధార్తరా,ష్ట్రాగ్రహఁడు. విరా. 5-15

2. ఒత్తిడిపెట్టుట, నిర్బంధపఱచుట.

(ధర్మజుఁడు భీష్మునితో) వ. ఆగ్రహంబున నే మేనియు నడుగు
చున్నవానినిగా నన్నుం దలంపవలదు. కాంతి. 6-221

3. కోపము,

చ, మనకు నజాతశత్రుని సమంచిత మార్ద్రవమూఁది సంధిసేయ

మచితమైన కాలమిది యాగ్రహముం జొర నీకు చిత్తమున్.

శల్క. 1-54

ఉ. భీముడు ధార్తరాష్ట్ర³ల భీషణరోముడు చిత్త మెప్పు డెట్టై.
మన మెత్తునో యతని యాగ్రహ వృత్తికి లోనుగాక మీ. రే
మెయినైన వంచన వహించి తొలంగుట మత్సమీహితం, జేమట.
కుండఁ గావలయు నివ్వినమాబ్జములోన నాతనిన్-విరా 1-177

(ఈ యర్థము సంస్కృతమునఁ గానరాదు. తెలుఁగు గ్రంథములయందును
వాడుకయందును గనిపించుచున్నది)

అగ్రహించు సం. అ. క్రి.

కోపించు.

అ. ...భీష్మ పలుకు లవి కర్ణశూలంబు, లయినఁ జేసినాథుఁ డాగ్ర
హించి...

ఉ. ...ఇట్లని పల్కె నల్కతోన్.

సభా. 2-38, 39.

2 చలపట్టు, మాతస్సర్కముగొను.

క. ...కర్ణుఁ డమ్మువ్వర సంపహిత శరీరులఁ జేసెను బహువిధ
కాణములఁ జలము బలమును మెఱయన్.

చ. కనుగొని శల్కుఁ డిట్లనియెఁ గర్ణునితో నిది యేల ధర్మనందను
పయి నాగ్రహించెడు కర్ణ. 2-398, 399

అఘాటము సం. వి. అ. పుం.

ఎల్లసీమ

వ ఇట్లు కృతప్రతిజ్ఞుండై ఉత్తయిలనెల్ల వధియించి దిగ్దంతి దంతా
ర్గఘాట మహిచక్రంబు సాధించి. ఆర. 3-155

అఘాతము సం. వి. అ. పుం.

1. వధ, సంచారము.

కా ...త్రిగరేశుండు చే వీచుడుం, గ్రీడాఘాత నిరూఢి నాశ్వికులు
వారిం దున్నితూటూడిన్. విరా. 8-132

2. ప్రేటు, దెబ్బ.

తే. ...కేక,యులును మాత్యపాంచాలురు నొక్క పెట్ట,కవిసి విరిసిరి
తచ్చరాఘాశభీతి. ద్రోణ. 1-299, ఆను. 5-100

ఆఘోషణము సం. వి. అ. న.

1. చాటింపు.

తే. ...గురుప్రతిని యెల్లెడఁ జాటించె రాజరాజు.

వ. ఇట్లు శిఖిరంబునను సేనాస్థానంబునను గలయ వాఘోషణంబు
సేయించిన. ద్రోణ. 1-114; 115

2. పెద్ద మ్రోత.

(కుమారస్వామి) అబుముఖంబుల నొక్కపెట్ట యార్చినం బ్రళయ
భైరవారావభీషణంబైన తదాఘోషణంబున. ఆర. 5-207

అప్రమాణము సం. వి. అ. న.

వాచన చూచుట, మూర్ఖునుట.

వ. ఆ ఘటోత్కచుండు ధర్మవందనున కభివందనంబు నేసిన నతండు
సంతుష్టాంతరంగుండై యాలింగనంబును మూర్ఖాఘ్రాణంబును జేసి
యగ్గించె. ద్రోణ. 3-268

2. వాసనపీల్చుట.

వ. తదీయవిస్రగంధాఘ్రాణంబునను యోధులు వికచేతస్కులైరి.
శబ్ద. 1-341

అప్రమాణించు సం. స. క్రి.

మూర్ఖును, చూచుచు.

వ. అశ్వవపాహోమంబునం బరఁగు గంధం వాఘ్రాణించి ధర్మనంద
నుండు. అశ్వ. 4-184

వ. (శంతమఁడు) ఒక్కనాఁడు యమునా తీరంబున వేటలాడుచుఁ
గ్రుమ్మరువాఁడపూర్వసురభిగంధం వాఘ్రాణించి. ఆది. 4-189

ఆచమనము సం. వి. అ. న.

ఉపస్పర్శము, ఆచమించుట.

వ ...కృష్ణుడును జిష్ణుతోన దదీయ సదనంబునకుం జని విమల జలంబులం గృతాచమనుండయి. ద్రోణ. 2-389

తే. గరగ లొనఁగిన నరుడు భూసురులొనర్చు, నాచమనముఖకర్మ
లందు వప్త, శాగఫల మొందు. ఆను. 2-388

ఆచమించు సం. స. క్రి.

ఆచమనము చేయు.

వ. పూర్వాభిముఖుండయి శుద్ధోదకంబులం బ్రహ్మశివ పాణిపాద
వదనుండయి యాచమించి పౌష్యామమతంబున నద్దేవి యొద్దకుం
జనిన. ఆది. 1-97

ఆచరణము సం. వి. అ. న.

1. ఒనరించుట, చేయుట.

వ. అనిన విని ధర్మాచరణంబున కింత వట్టి పెనంగనగునె.

ఉద్యో. 4-308

వ. పురుషుం డేమిటఁ తాపాచరణమునకుఁ జొచ్చు. శాంతి. 5-368

2. కృత్యము, కార్యము.

క. విరటుడు సంభ్రమమును నా, దరమును భక్తియును నాత్మఁ దల
కొనఁ బూజా, పరుడై సమయ సముచితా, చరణంబులు నిర్వ
హించె సమ్మదలీలన్. విరా. 5-390

వ. పాంచాలి సుదేష్ట మందిరంబునం దా నుచితాచరణంబున నుని
కియు. విరా. 2-274

3. ఆనుష్ఠానము.

వ. శిటమీద నియమాచరణంబునకు నొక్క సంవత్సరంబు గొఱంత
గలదు. విరా. 1-313

ఆచరణీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆచరింపఁదగినది.

వ. కావున గృహస్థ ధర్మంబు యాచరణీయం బట్ల గాక

శాంతి. 1-77; ఆను. 3-838

ఆచరించు సం. స. క్రి.

1. చేయు, కావించు.

అ. పనులు పట్టువడిన పదపడి నరుఁ డెద్ది, యాచరించెఁ గౌరవాధి
నాథుఁ డేమి చేసె. విరా. 4-278

వ. శమివృక్ష సమారోహణం కాచరించి.

విరా. 1-178; శాంతి. 5-210; కర్ణ. 1-298

2. ధరించు (వేషము మొ.)

ఉ. ...వ, యోజ నృపాలుఁ డాకృతికి నొప్పును వేషము లాచరించు.
విరా. 1-123

ఆచరితము సం. వీణ. (అ. అ. అ.)

1. ఆచరింపఁబడినది, చేయఁబడినది.

వ. దైవంబు దుఃఖభాజనత్వం బొనర్చుటం బూర్వజన్మాచరితంబైన
సుకృతంబులేమి. స్త్రీ. 1-14

క. ఆనదియం దాచరితస్నానంబై.

శాంతి. 5-5

2. నిర్మింపఁబడినది, కూర్చఁబడినది.

వ. ఇచ్చుటయు బుచ్చుకొనుటయును నివి దైవాచరితంబులు మీకుం
బనిగారు. శాంతి 4-159

ఆచారము సం. వి. అ. పుం.

1. నియమము.

క. ఆరయ నెండును గౌరవ, భారం బెడలంగనీక పాతివ్రత్యాచా
రముమై వర్తించుదు, సైరంధ్రీజాతివారు పౌజన్యమునన్.
విరా. 1-112.

2. ఆచరించుట, అనుష్ఠించుట.

వ. నీతిశాస్త్ర సముద్భవం బెఱింగించి దీని నధిగమింపను దదీయాచా
రంబు నడపను శక్తుండగువాని నొక్కరుని నిర్దేశింపవలయు నని.
శాంతి, 2-205, శాంతి. 3-163

3. ధర్మము.

క. నీచము లయ్యెడు పనులకు, నాచాలమి యెఱిగి మన్ననకుం

తాత్రముగా, నీ చిత్తంబునఁ గైకొని, యాచారము దప్పకుండ
నరయుము నన్నున్. విరా. 1-318

క, నాచిత్తము తాదృశులకు, గోచరమే యస్మాదీయ కులజన సంశ్రి,
జ్ఞాచార మహిమ యట్టిది, యే చెప్పకు తద్విధాతిహీనవచనముల్.
విరా, 1-327

వ. ...ధర్మాకారంబు నిర్దేశించితి వుత్తమాచార ప్రకారం జెఱింగిం
పవే. శాంతి. 5-221

తే. వేద మాచారములఁ జెప్పు వివిధ గతుల, సకల హితమగునట్టి
యాచార మరయ, ననఘ వేఱొండు గలదె మహాత్ము లెద్ది,
యాచరించిరి దానిఁ జేయంగ వలయు. శాంతి. 5-222

4. శీలము.

క. సారాచార నిరూఢుడైన ధనురాచార్యున్ వధింపంగ.
సౌ.ప్రి. 1-68

క, ఆచారనేమియుఁ బ్రాజయ్యుగంబును. శాంతి. 5-92

5. నడవడి, ప్రవర్తనము.

క, అనిన విని ధర్మజుఁడు శాంతనవునితో జనుల కెవ్విధము నాచా
రంబున నెట్టిపాటి శీలంబున నే విద్యను మహాత్మ ముక్తి దొర
కొనున్. శాంతి. 5-18

మ. హరి మేనల్లుఁడు బాహువీర్య పటుశార్యస్ఫూర్తి త్రైలోక్య
సుందరుఁ డాచారపవిత్రుఁడు. విరా. 5-383

6. విధి, కృత్యము.

వ. గీతవాద్య నృత్తంబులును నాదిగాఁగల వివిధ శుభాచారంబులం
బ్రవర్తింప నియోగింపవలయు ననిన. విరా. 3-236

వ. ఇట్లు సూర్యోదయం బగుటయు ధృతరాష్ట్రుండు దత్కాలోచితా
చారంబులు నిర్వర్తించి. ఉద్యో. 2-115

7 సంప్రదాయము, గురువులు పెద్దలు మొదలగు వారినుండి పరంపరగా
వచ్చు వాడుక.

నీ సజ్జనులం దురాచారవంతుల.

కాంతి 4-117

వ. అచార పరిపాటి యవలంబించి యిట్లుపాఠ్యాయ వరణంబుసేసి.

కాంతి. 8-255

అచారవంతుడు సం. విణ. (త్. వతి. త్.)

అచారము గలవాడు, సదాచార సంపన్నుడు.

వ. సజ్జనులం దురాచారవంతుల.

కాంతి. 4-117

అచారి సం. విణ. (న్. జీ. న్.)

అచారము గలవాడు.

వ. ...అసమంచితాచారులతోడ నాశ్రమ ప్రకారంబు తెలింగించెన.

ఆశ్వు. 2-167

అచార్యకము సం. వి. అ. న.

1 ఉపాధ్యాయత్వము, గురుత్వము,

క. ...కృపాచార్యుడు మత్పితృసఖుఁ డాచార్యక మొనరించె మాకు
శైశవము తఱిన్.

విరా. 5-9

2. ఉపదేశము, శిక్ష.

వ. ...నీ కొడుకుం దోడ్కొని ద్రోణుని కడకుం జని జయద్రథుండు
డనకు నర్జునునకు ధనుర్విద్యా విభవంబు నందలివాసి యెట్టిదని
యడిగిన నశండు నీకును నతనికి నాచార్యకంబు సమప్రకారంబు
యప్పీరుండు వివేధశ్రమంబుల యలజడి కోర్చి యలఘు ప్రయో
గంబులు పెక్కులు సాధించుటంజేసి నీకంటె నధికుండై యుండు.

ద్రోణ. 2-296

అచార్యుడు సం. వి. అ. పుం.

1 శిక్షకుడు, ఉపాధ్యాయుడు, గురువు.

అ. సకల కరుకుమార చాపశిక్షాచార్యుడు.

విరా. 5-118; ద్రోణ. 1-158

2. బృహస్పతి.

వ. జంభారి కర్తవ్యం జెయ్యది యని యడిగిన నాచార్యుం డితం
డెఱింగినను విస్పష్టంబుగా నమామ వృత్తాంతంబితయు వివరిం

చెదం గాక యని తలంచి యిట్లనియె.

ఉద్యో. 1-181.

3. ద్రోణుడు.

క. సూర్యోదయావసరమునఁ, దుర్యోధను బలము ప్రబల దోర్బం
బీలా, ధుర్యగతి నడచె భీష్మచార్య రవిసుతాది యోధ సంఘో
ద్భటమై.

విరా. 4-81.

4. షహా మంత్రోపదేష్ట - తత్త్వోపదేష్ట.

క. జననీ జనకులచేనగు, జననం బాగముము తను విషయమని చెప్పన్,
విను మాచార్యుల వలన నొందిన పుట్టు జరామరంబు దివ్యంబు
నగున్.

వ. కావున గౌరవంబున నాచార్యుండు సర్వాధికుండు.

ఆను. 4-140, 141.

క. విను మాచార్యులు నూర్వురు, జనక నృపాలునకు వారు సంత
తంబును న, జ్ఞనపతి వినిపించురు త, తత్త్వ నిరూపక శాస్త్రములు
పృథగ్విధములుగన్.

కాంతి. 4-340.

5. అఱిశేఱినవాడు, ఉపదేష్ట.

కా. భక్తాంభోరుహ బాలసూర్య దనుజ ప్రధ్వంసనాచార్య.

కాంతి. 1-398

ఆచితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కప్పబడినది.

క, వడి సవ్యసాచి శ, రాచిత దేహులుగఁజేసె నందఱఁ గడిమిన్.

ద్రోణ- 1-158.

ఆచుంచితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తాఁకబడినది.

ఉ. ...ప్రకటసుభట భూషణ రత్నరోచిరా, చుంబిత దిగ్విభాగ,

ఆర. 4-216.

ఆచ్ఛాదనము సం. వి. అ. న.

వస్త్రము.

తే. గ్రాసమాచ్ఛాదనంబు దక్కంగ నెవ్వఁ డర్థి నెయ్యది యిచ్చిన
నందక...

అశ్వ, 2-172.

వ. (యయాతికి) శర్మిష్ఠం జూపి యిది వృషపర్వుని కూతురు దీనికి
బ్రయంబున నన్న పాన భూషణాచ్ఛాదన మాల్యానులేపనాదుల
సంతోషంబు సేయునది. ఆది. 8-179

అచ్ఛాదితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కప్పబడినది.

సీ. అయ్యుధిష్ఠిరుడు నానాస్త్రంబు లేసిన, నాచ్ఛాదితం బయ్యె
నంబరంబు. కర్ణ. 1-192

అజగరము సం. వి. అ. న.

అజగర చరిత్ర.

ఆది. 1-32

అజగవము సం. వి. అ. న.

మాంధాతృని ధనుస్సు.

వ. ...అమ్మాంధాతృండు... యజగవంబును ధనువును దివ్యాస్త్రం
బులు నభేద్య కవచంబును ధరియించి. ఆది. 3-205

అజానేయము సం. వి. అ. పుం.

1. అజానేయ దేశమునకు సంబంధించినది మేలుజాతి గుఱ్ఱము)

వ. ...అజానేయ తురంగారూఢులైన యాశ్వికులు. ఆది. 4-10

2. ఒకదేశము.

అ. అజానేయ బాహ్యక హూణ పారసీక దేశంబులం గల హయంబుల.

సభా. 2-113

అజామీధుడు సం. వి. అ. పుం.

అజామీధుని వంశస్థుడు, యుధిష్ఠరుడు

కా. రాజకీర్తలు వచ్చి కాంచి రనఘుల్ రాముండు గృష్ణుండు
న యాజామీధు నజాతశత్రు... గౌతేయాగ్రజన్ ధర్మజన్.

ఆది. 7-215

అజి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

యుద్ధము.

సీ తన బంటుతన మాజి గనిన మార్తరకైన బలుమాటు నగ్గింప.

వలయువాడు.

విరా. 2-208

ఆజీవి సం. వి. (న్. నీ. న్.)

ఒకదానిని ఆశ్రయించి బ్రతుకువాడు, ఒకదానిని వృత్తిగా బెట్టుకొని
బ్రదుకువాడు. ఉపజీవి.

క. విను మధ్యార్థకులను గా, ర్యనిపుణ మానసులు నాయుధాజీవులు
ద, కుక్కునుగరి పనుల జనులు గలరు. కాంతి. 3-38

(అయుధాజీవులు = అయుధములు ధరించి వానిమీద జీవించువారు—
నైనికులు, రాజభటులు మొ.)

ఆజీవిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

జీవనార్థమగు వ్యాపారము, బ్రతుకుతెరువు, జీవనము

క. రాజునకు ధర్మము శస్త్రాగ్రజీవిక యొకడ కాంతి, 5-494

ఆజీవిత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

బ్రదుకుట

క. ధృతవేదత్యజనానల, వితతి వృథా త్యాగ సోమ విక్రయ వృష
లీ, పతితా దుర్గాహ మాజీ, వితలు బిసస్తేయ కష్టవృత్తికి నెనయే.
అను. 3-240

ఆజ్ఞ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఉత్తరువు, ఆదేశము.

క. ఆజ్ఞాభంగం బయినం బ్రాజ్ఞేతదనట్లు దుఃఖపడియుండఁడె.

ఉద్యో. 1-207

మ. భవరాజ్ఞా దృఢబంధసంయమిత శుంభద్యేగమై కాక నా, డవ
లీలన్ మన యద్భుత ద్విపము... కౌరవ్యాంబుజ శ్రేణి జి, కుక్కు
వడం జేయదె. విరా. 1-58

ఆజ్ఞాపనము సం. వి. అ. న.

1. ఆజ్ఞాపించుట, ఆదేశించుట.

వ. సాత్యవతేయ మునిపతి కురుపతి పాలికిం జనుడెంచి నేడు
యజనంబునకుం దొడంగుము... నమస్త శుభంబులు నావహిల్లునని
ఆజ్ఞాపనంబు నేయుటయ.

అశ్వ. 4-171

2. నియమనము- నియోగించుట.

సీ. ...అమ్మహాసీయుఁ డట్లగు టంబుజా,ననుని యాజ్ఞాపనమున.

ఆశ్ర. 2-77

అజ్ఞాపరిపాలకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఉత్తరువులను నెరవేర్చువాఁడు- అజ్ఞులనుబట్టి పరిపాలించువాఁడు.

వ. ...తత్సంబంధ (కీచక సంబంధ) బద్ధుండును నాజ్ఞా పరిపాలకుం

డును గావున మత్స్యపతి.

విరా. 2-135

అజ్ఞాపించు సం. న. క్రి.

అజ్ఞు వెట్టు, నియోగించు.

వ. భృత్యులకు జీవితంబులు పెట్టుటకుఁ గర్మకలాపంబులు సేయించు

టకు నకులు నాజ్ఞాపించి.

కాంతి. 1-378. స్వర్గ, 77

అజ్ఞాపితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడు.

అ. అవనిన భుజేత నాజ్ఞాపితుండయి సూతనందనుండు ప్రాతికామి.

సభా. 2-208

అజ్యపాత్రము సం. వి. అ. న.

నేతిగిన్నె- హోమమునకై తీసియించిన నేయి గల గిన్నె.

తే. ...స్రకుసవాజ్యపాత్ర దండకమండలు దాత్రములును.

అశ్వ. 3-158

అజ్యము సం. వి. అ. న.

నెయ్యి, పుతము.

అజ్యముద్గపాయసాపూపముల్ ముఖ్యకోటి.

ఆను. 5-202

అట దే. వి. (✓అడు)

1. క్రిడ.

వ. అచ్చేరువం జరియించు మునికుమారులతోడి యాటపాటలు మరిగి

లోకంబుతోడిపాటియై.

కాంతి. 6-257

సీ. ...ప్రాణ -ఆ- మోటుపడియె నెత్తమాటకు నీతండు.

స్త్రీ. 2-188

2. నృత్యము.

క. నిన్నుఁ గొలువంగ వచ్చితిఁ, గన్నియలకు నాట గఱపఁగా
నోపుదు. విరా. 1-283

వ. ఇమ్మగువ నీకు నాట గఱపం దగు పాత్రం బగునే యని యడిగి.
విరా. 1-248

3. వలుకుట.

ఆ. ...మీకుఁ గాననవాస, మెల్ల భంగిఁ గలుగునేని నేనుఁ, దగిలి తోన
వత్తుఁ దగు మాటగా నాట, గాదు నాదు హృదయగతియు నిట్ల,
అశ్ర. 1-34

క. అని తగు నుల్లస మాటకుఁ గినిసి... విరా. 5-182

4. కొన్ని శబ్దములకు అనుప్రయుక్తమై వచ్చును.

పోరాట. ఉద్యో. 3-7. మోదులాట. మౌస. 1-95

ఆటపట్టు దే. వి.

1. క్రీడాస్థలము, విహార స్థలము.

తే. ఆతనికి బ్రహ్మలోకాదు లాటపట్టు. అను. 4-808

2. నివాసస్థానము.

ఆ. యతికి మోక్షవీధి యాటపట్టు. అను. 5-43

ఆటపాట దే.

అడట, పాడుట, నృత్యము, గీతము.

చ. అనటయు నాటపాట గల యప్పటికిన్ ననుఁ గోరి పిల్వఁ
బం,చినఁ దగుఁగాక. విరా. 4-35

ఆటు దే. వి.

అడచుట, దెబ్బ, ప్రవేటు.

నీ దానత్వమొంది యదల్పుల, దిట్టుల నాటులఁ బడుచుండునట్టి
నీచులు. అను. 5-107

ఆటుఁబోటు దే.

అడుచుట, పొడుచుట వలనఁ గలిగిన దెబ్బ,

(గదదెబ్బ, క త్తి, బాణముదెబ్బ)

ఆ. అట్లు దివిసిపోయి యాటుఁబోటు నొడళ్ళఁ గలయఁ గలిగి.

కర్ణ 1-213

ఆటోపత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

సంరంభత్యము.

మ. ...నిమ మెచ్చించుం దుదిన్ సైంధవుం, డనుచానిం దెగటార్చి
వేర్చు రిపు ధైర్యక్షేపణాటోపతన్.

ద్రోణ. 3-15

ఆటోపము సం. వి. ఇ. పుం.

1. వేగిరపాటు, సంభ్రమము

ప. ఇట్లు వేర్చిన కోపాటోపంబున నవిచారిత సమయవర్త నుండయి
వృకోదరుండు...

విరా. 2-135

2. సంరంభము.

మ ...చాఁ, డనుమానింపక బెట్టవల్చికొని కోపాటోపదీప్తాంగుడై.

విరా. 2-340

3. విజృంభణము.

క. ...వీర విసోదము నప్పు డధిక రథసములగు మ,ద్వివిధాటోపము
లకుఁ జాలపు విల్లిది నూఱువేల లావరయంగన్.

విరా. 4-106

4. గర్వము, గరువము.

వ అమ్మేటి మగండు నాటోపంబుగా దేవ నిన్ను నొప్పించిన
యప్పావకర్ము మత్కార్ముకముక్త శరీముఖంబులం బొలిపుచ్చి
యిదె వచ్చెద.

కర్ణ. 3-112

ఆడంబరము సం. వి. అ. పుం.

1. సంరంభము, వేగరపాటు.

క. వేడుకమైఁ దలపడి పో,రాడిరి ద్రుపద భగదత్తు లస్త్రబలము
శో,ర్యాడంబరమును నెలుఁగులుఁ, జూడను వినఁ జిత్రములుగ
శుంభదృంగిన్.

ద్రోణ. 1-163

2 దర్శోన్నతి, విజృంభణము.

మ. ...భారత కథావిద్యూతికిం గారణం బును దద్భారత విస్తరోక్తి

విభవంబుం బాండవాడంబరం, బును భీష్మాది కురు ప్రవీత చరి
తంబుం జెప్పు ముద్యన్మతిన్. (ఇచ్చట పరాక్రమము అను
నర్థము స్ఫురించును) ఆది. 1-74

3. అతిశయము.

ఉ. ...కారద చంద్ర చంద్రికా, డంబరచారుమూర్తి...ఆర. 4-216

అడించు దే. స. క్రి.

1. నాటు, గ్రుచ్చుకొనునట్లు చేయు.

క. తోడన తోడండము దును, మాడెను సూతు మెయిగ్రుచ్చె నాట
మ్ములు సం, క్రిడయ పోలెను ముప్పది, యాడించెను మఱియు
దూపు లనిలజుమేనన్. కర్ణ. 8-201

2. పలికించు.

సభలో నులూకుని బంచి యాడించిన పరుసములును గక్కించి.

భీష్మ. 2-297

అడు దే. స. క్రి.

1. అటలాడు.

క. నెచ్చెలుల తోడ నెంతయు, మచ్చిగఁ దన యిచ్చ నాడమరిగిన
యదియై, విచ్చలవిడి నింతకుము, న్నిచ్చేడియ మెలగు శిఖ
యెఱుగద సుమ్మి, విరా. 1-250

2. అటయాడు (జూదము. మొ.)

వ. ధర్మసూనుండు... నొక్కొక్కమాటు మధుర ప్రసంగంబుగా
నాడిన నెత్తంబున గెలిచిన విత్తంబులు. విరా. 2-2

తే. జూద మిచ్చట నాడంగరాదు సుమ్ము. విరా. 5-204

3. క్రిడించు.

ఆ. పడుచు లీక లూడ్చిపట్టి యాడెడునట్టి, పులుగు చందమయ్యె
దలఁప నా యవస్థ. కర్ణ 1-34

గీ. తుంగమడువున నాడు మాతంగవిభుని, భంగి భవదీయ సైన్యంబు
బడలువడగ, భీష్మ. 2-222

4. నృత్యము చేయు, నర్తించు.

సీ ...నలుపుర నేపుర నాటు నవియు -తే- నైన శరములు గనుఁ
గొని యాడియాడి, నారదుఁడు విచ్చలింపంగ వీరకేళి సలిపె.

విరా. 8-181

చ ...తన కుంచెయుఁ గృష్ణ మృగాజినంబునుం, బలుమటు వీచుచుం
గలహబంధుఁడు నారదుఁ డాడె వేడుకన్.

సభా. 2-51, ఆర 2-264.

5. స్నానము చేయు, మునుగు

క. సరస్వతి చేరువ నడచి తదీయ సకలదీర్ఘంబు లాడుచు.

శల్య. 2-148

సీ. సర్మర నాడి భూనాథ నందనుఁ డగు.

ఆను. 2-87

ఆ. గంగ నాడ వచ్చి నీవు.

ఆది 7-41

6. ఓగుగు, సంచరించు, విహరించు.

తే. అడరి కురుసేనవై గ్రద్దలాడఁ జొచ్చె,

భీష్మ. 8-354

7 కదలు, చలించు.

మత్తకోకిల. నాలు కాడకయుండి యద్దేవి యూర్పు నిగిడ్చె.

స్త్రీ. 1-175.

ఉ. ...మే, యాడక నిద్రవోయె శిశిరాసలముల్ పయి వీచుచుండఁ
గన్.

ఆది. 5-170.

8. (అవయవాదులు స్వకార్యములందు) ప్రవర్తించు,

క. పెరివారి నెల్లఁ దరమిడి నలుకుదుఁ జాండుక్షితీశ నందనులను
రూపిణియం జేయాడదు, దలుమరు నా మీఁద నత్యుదగ్రత
వారున్.

ఉద్యో. 4-150.

సీ. ...అక్కటా బాలుని నబ్జవదను, నిట వై చిహీవఁ గా శ్మృట్లాడె.

కాంతి. 8-389

తే ఏల తెంపు నాటిలుఁ జేతు లెట్టు లాడు.

కాంతి. 4-279.

స. క్రి.

1 పలుకు, వచించు, చెప్పు.

తే. చనునె యిమ్మాటలాడ నజ్జనుల కాఁడుఁ బుట్టువులతోడ నీవును
బుట్టి నాఁడవు విరా. 2-50, భీష్మ. 1-68

క. విఱుఁగుట నొచ్చుట మనదెసఁ దఱచుగ నాడెదవు. భీష్మ. 1-31

తే నారి పీక్షించి ఖచరులు పోరు లెందుఁ జూడమే దీని కెనయని
యాడఁగలదె, కలుగ వింకను వీరల బలముఁ జలము, నలువు
వెరవు నిట్లుండునే యనుచునుండ. కర్ణ 1-107

ఉ. నిక్కమపోలె నప్పు డొక నేరిమిమై ననుఁ ద్రోచిపుచ్చఁగా,
నక్కమలాఱి పొందు దగ నాడి తుదన్ నిజ మేది నేటి రే,
యిక్కకు రాక తక్కిన సహించునె నన్ మరుఁడు. విరా 2-296

2. నాటు, గ్రుచ్చు.

ఆ ...వేటొక్క వింట వ,జ్రంబుఁ బోని నారసంబు దొడిగి, రాజరాజు
పెస మరం జాడనేసిన, మూర్ఛవచ్చి యతఁడు మ్రొగ్గె నధిప.

భీష్మ. 2-283

సీ. అర్జున భీష్మచాపాచార్య భీమ క,ర్ణాదుల మహిత దివ్యాస్త్ర
వితతు లాడిన నొఁడొక కీడు రానేరమి. (స్త్రీ). 2-14

క. మహాశర్ల మురస్థులమ్మ నాడఁగ నేసెన్. ద్రోణ. 4-229, 189

ఆ. ఎఱుకు నన్ను మఱక యేసిన సరములు, నెఱకులాడి నాకు సిగిత
దివ్య, విశిఖతలుల యట్ల వేదన గావించు, టిది యపూర్వ మీతఁ
డెవ్వఁ డొక్కొ. అర. 1-314

3. దూటు, నిందించు.

ను త్తకోకిల. తాన చుట్టుఁ దగిల్చి యగ్ని యుదగ్రతం దరికొన్నఁ
దా, సానుభూతికి నోర్వఁ జాలక యప్రయోజన వాక్యసం,తాన
శోషితపక్రందై యతి దై న్యమొందెడువాని య,త్తై నీదు విలాస
మన్యుల కాడఁ బట్టగు భూవరా. (స్త్రీ). 1-21

చ. గురులను బంధుమిత్రులను గ్రూరశరంబులఁ గూల్చె మగ్రతన్,
నరుల ననేక కోటుల రణంబునఁ దాఁ దెగటార్చె గాన యిక్కు
రుపతి నీ సమక్షమునకుం గదియం బుయిలోడెడుం గృపా, విర

హిత కార్యకర్మతుడు పీడని యాడునో యన్ తలంపునన్.

కాంతి. 2-158

4. ఆచరించు, చేయు, ఒనరించు.

సీ. (పార్వతి) తమ్మితేకుల నుల్లసమ్మాడు తన మృదు కరయుగ్మము
మునకు శంకరుని నేత్ర -ఆ- యుగ్మ మల్ల మూసియున్నంత.

ఆను. 4-419

జలక మే లాడవు కౌరవేంద్ర.

శల్య 2-402

5. ఇది పెక్కుపదముల కనుప్రయుక్తమై విశేషార్థములు కలిగియును
లేకయును ఉండును. వాని యర్థములు సకర్మకర్తాకర్మకర్తృత్వముల
రెంటను సందర్భానుసారముగ గ్రహింపవగును.

వాయించియాడ. విరా. 2-184, తన్నియాడ. విరా. 2-184,

త్రిప్పియాడి. శల్య. 1-317, తూలాడు. విరా. 5-185.

అధ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూడినది, కలిగినది, కలది,

తే. నిష్కళత శుద్ధపేమంబు నిర్మలోజ్ఞుని, లాప్తవై దూర్యములుఁ
దురగాధ్య రథముఁ, గరటి శతకంబు నొక యూరుఁ బురము
సొచ్చినపుడ యిచ్చెద నీ కను నార్తుఁ డగుచు. విరా. 4-80

ఆ. తమకు ధనము లేక తగు భోగముల కెవ్వరైన నడపమను
సుఖాధ్యక్షులు, దొల్లి పేదవార లుల్ల మర్థుల కెప్పుఁ బెట్టఁ గోరు
చుండినట్టివారు. ఆను. 5-90

అధ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కలవాఁడు, సమృద్ధిగాఁగలవాఁడు.

శోభాధ్యుడు. విరా. 1-85, మధ్యాహ్నస్నానత్రయభాధ్యుడు.

కర్ణ. 2-234, అలఘుసయాధ్యులు. ఆను. 5-91

అణి దే. వి.

1. (ముత్యముల) వట్టువదనము, గుండదనము.

గీ. ...చందనమునఁ బరిణయాగార మబుకంగఁ బాణి యాణి;గలుగు
ము త్తియముల మ్రుగ్గుగా నొనర్చు, జతుర పుణ్యాంగనాజనతతిఁ

బొనర్చె.

విరా. 5-888

2. శూలముయొక్క చివరిభాగము, శంకవు

వ. ... శీలంబువలన నమ్మునిం (మాండవుని) బాచుచో నది పుచ్చ
రాకున్న దాని మొదలు మెత్తన తునిమించినఁ దత్కంత
పార్శ్వంబునందు శూలశేషం బంతర్గతంబై యుండె దానంతేన
యాడి మాండవుడు వాఁ బరగుచు. ఆది. 4-287

ఆతంకము సం. వి. అ. పుం.

1. అడ్డు, అడ్డుగలిది.

క. భూతముల తారతమ్యము, చేతోగతమైన యట్టి శిష్టజనము
ప్రద్యోతితుఁ డగు పురుషుఁ గని ని, రాతంకావ్యయ పదంబు
ప్రాప్తింపఁ గనున్. ఆశ్వ. 2-197

2. సందేహము.

క. పంకజభవ సన్నిభుఁ డఘ, పంకజాశన మహాతపస్సలిలుఁ డనా,
తంకవతి వైలశిష్యుఁ డు, నంకుం డను మునివరుండు దద్దయు
భక్తిన్. ఆది. 1-91

3. భయము.

కా. ... కల్పాంతసంజాత ప్రోద్ధత బాడబాసలశిఖా శంకాధికారం
కమై. ఆది. 1-111

4. ఆధి, మనోవ్యధ.

క ఆశని రాజ్యంబున ను, ర్వీతలము ప్రజాసమృద్ధి వెలసి రుజా
శో, కాంతక జయ శంకా, పేతంబై ధర్మచరితఁ బెరుగుచు
నుండెన్. ఆది. 4-9

ఆతండు, ఆతఁడు సం. సర్వ. ప.

వాఁడు, అతఁడు.

ఇది 'అ' శబ్దమునకు మహదర్థకమున వచ్చు ప్రథమైక వచన రూపము.
మ. అతం డవినీతి నేసినను. విరా. 2-158

వ. రమ్మని నియోగించిన వాతండు నట్లచేయుటయు. విరా 4-163

- క. అతఁడు తనమదిఁ బ్రయమంచె, విరా. 1-278
 ఆ. నరుఁడు సేనగూర్చి యాతని భంగపెట్టె. ఉద్యో. 3-287
 ఆతనికిన్, ఉద్యో. 3-68, ఆతనిచేన్. కర్ణ. 2-46.
 అతనిచేత. స్త్రీ. 2-56, ఆతనితో. శల్య. 2-94.
 ఆతనితోడన్ విరా. 1-55, ఆతనిని. కర్ణ. 1-110,
 ఆతనియందు ఉద్యో. 1-22 మొ.

అతతము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. విరివియైనది, విస్తారము.

ఉ. ఈతనితోడి కయ్యమున కియ్యకొనం దగువార లస్మదీ,యాతత
 సేనలోఁ గలుగు టారయ సంశయము. విరా. 4-96

2. విశాలమైనది.

క. హవ్యము, లాతతహస్తములఁ గొందు రగ్నిముఖమునన్.

ఆది. 5-79

అతతాయి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

చంపమద్భుక్తుఁడైనవాఁడు, అతతాయలు అటుగురు.

శ్లో. అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణి ర్దనాపహః,

క్షేత్రదారాపహారి చ షడేతే అతతాయినః- (వసిష్ఠుఁడు)

సీ. కూరులు ధృతరాష్ట్ర సుతులు దుర్యోధనా,దులు దురాధర్షు లం
 దొలును మనకు, నాతతాయలు. ఆర. 1-289

అతతాయలు : 1. అగ్నిదుఁడు = నిప్పు ముట్టించువాఁడు-లక్క యిల్లు
 కాల్చినారు 2. గరదుఁడు = విషము పెట్టువాఁడు. భీమునకు విషము
 పెట్టినారు. 3. శస్త్రపాణి = చేతియందు ఆయుధములు గలవారు. మహా
 స్త్రములు, మహాస్త్రములు గలవారిని గలవారు 4- ధనాపహుఁడు =
 ధనమపహరించువాఁడు; జూదము నెపమున ఐశ్వర్య మపహరించినారు
 5. క్షేత్రాపహారి = అస్తి కాఁజేయువాఁడు - జూదమున రాజ్య మపహా
 రించి 6. దారాపహారి = ఒకని భార్యను అపహరించువాఁడు - ప్రదోపదికి
 సభలో మానభంగము చేయఁ బూనినవారు.

ఆతపత్రము సం. వి. అ. న.

1. ఎండనుండి రక్షించునది- గొడుగు.

సీ. ధవళాతపత్రముల్ దఱచుగా నేలొకో పట్టరు మౌక్తిక ప్రభలు
వెలుగ. విరా. 1-186

2. యోధుల బిరుదచ్చత్రము.

చ. అనుగుణమైన యానమును నానమున్ రుచితాతిపత్రమున్.
విరా. 1-220

వ. చుక్కానన దుర్మర్షణ వివింశతి వికర్ణాదులగు సోదరులు వాహన
చ్చత్రంబులు మెఱసి మెఱుంగారు తమతమ సిడంబు లుల్లిసిల్లి.
భీష్మ. 1-98

3. నెల్లగొడుగు.

వ. పరితాతపత్ర హంసంబులనుం బొలుచునట్టి నదీప్రవాహంబులు
వఱపె. కర్ణ. 2-157

ఆతపము సం. వి. అ. పుం.

1. ఎండ.

వ. శీతాతపవర్ష పడిహారంబుగా నాయుధంబులం బొదిపించి.
విరా. 1-180

2. వెలుతురు, ప్రకాశము.

నిరతిశయ సాంద్ర చంద్రాతపన్నవన శీతల సమీరవాహ్యమాన
వినిద్ర కుముద కేదార పౌరభ్య నిర్భరంబులు. ఆర. 7-2

ఆతల దే. వి. అవతల

1. ఆవలి ప్రదేశము.

క. ఆతలకు నేనుఁ జని విభ్యాతంబుగ నీదు వినయ మభివర్ణింతున్.
ఉద్యో. 8-38

ఉ. నీవు నై, న్యావలియై, శేషుడక యాతల కెద్దురుట లేదు నేని
యున్. విరా. 4-192

చ. ఆతల వేటొక కొంత సేన యల్లదె. విరా. 4-245

2. ఆవైపు, ఆ పక్షము.

మంగళమహాశ్రీ... ధర్మం, జేతల ననూనమగు సిద్ధజయ మాత
లకు నెట్లయిన సిద్ధమగు నంటిన్. (స్త్రీ), 2-28

ఆతిథ్యము సం. వి. అ. న.

అతిథికి జేయు సత్కారము.

క. నను దగియెడు నతిథింగా, మనంబునఁ దలంచి నీవు మన్నించెద
వే,నిని వచ్చెద నీ పాలికి, ననమా సంగ్రామ మొసగు మాతిథ్యము
గన్. కర్ణ. 2-286

క. నారదుఁడు వచ్చి నరునిన్, నారాయణుఁ గాంచి భక్తిన్ముం
డైనన్, వారతనికి నాతిథ్యము, గారవమున నడిపి యడుగఁగా
వారలతోన్. శాంతి. 6-483

విణ. (అ. ఆ. అ.)

అతిథి కొఱకైనది (భోజనాది)

వ. అంతకు నియ్యాతిథ్యంబుఁ గయికొను మని రుచిమంతంబు లగు
మందాకినీ మీనంబులు సుపక్వంబులుసేసి మధురంబులగు వన్య
ఫలంబులు దెచ్చి తృప్తి యగునట్లుగా నతనికి నాహారవిధి యొనర్చి.
శాంతి. 8-483

అతుర సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పీడింపఁబడినది, కాధ పెట్టఁబడినది.

క. నీతోడి పరిచయములే, దే తలపోయఁగ ననింద్య వెందును నీ విట్లా-
తురవగుటకె నా మది, నేతాపము లేదు నై జమెఱుంగవు గంచె.
విరా. 3-51

2. పరితాపము గలది.

క. నాతోడి ప్రేముడిం గడు, నాతురయై యెదురుచూచు నంబకుఁ
జేతఁ, ప్రీతిగఁ జని యాయమఁ బొడ, సూతుం బోసీగదే విశుద్ధ
చరిత్రా. విరా. 4-81.

అతురత సం. వి. అ. స్త్రీ.

1. పీడ, కాధ.

క. అనఘము వలన నాపద, రానీ నాతనికి నాతురత గావింపం,
బూని యొనర్చెద వేలిమి, రానను మునివాహనత గతస్తైర్యుఁ
డగున్. ఉద్యో. 1-183

2. పరితాపము.

క. విరఘుఁడయి మాతస్వపుత్రుఁడు, గరవాలముగొని రథంబు గ్రక్కున
డిగి యాతురత సురరాజనందను, నరదము మాటునకు నతి
రయంబున నరిగెన్. భీష్మ. 1-291

3. తమకించుట, సంభ్రమమొందుట, వేగిరపాటు, తొటుపాటు.

చ. గురుదేశ వంత నాతురతఁ గూరెద వైరిఁ దలంచి దోషసంభరి
తుఁడ నయ్యెదన్ సమరభంగి నిరూపణ చింత నొందెదం, గురు
పతికిం బ్రియం బెసఁగఁ గోరుట నుత్తలపాటు సెందెదం, బురుష
వరేణ్య యే నిదుర వోవఁగ నెమ్మెయినేర్తుఁ జెప్పమా.

సౌప్తి. 1-68

క. గురువిఘ్నఁడు నగరు సొచ్చియుఁ, జొరమిన గాంధారవిభుని సూత
తనూజుం, ద్వారితముగఁ బిలుపుమని యాతురతం బిలుమాటుఁ
జెప్పె దుశ్శాసనుతోన్. భీష్మ. 3-165

4. దుఃఖము, శోకము.

మ హరియుం బార్థుఁడు నట్లు నేర్పుగల బాహళక్తిమైఁ జొచ్చుచో,
దొరలున్ సేనలుఁ బెల్లుగూటకు నా దురోఽధనుం డెంత యాతు
రతం బొందెనో దంతి ఘోటక పదాతుల్ సాత్యకిస్ఫారదో,
స్ఫురణన్ మ్రగ్గుట కెట్లు దాను ననుజుల్ శోకించిరో యక్కటా.

ద్రోణ. 4-20

ఆతురత్వము సం. వి. అ. న.

ఆతురత.

1. వ్యధ.

తే. వానితోడిద లోకమై యెను బోవ, నైతిఁబోఁ గన్నఁ బుత్త్రోశా
తురత్వమున నితాంత వివర్ణతఁ బొందుచుండఁ, జూడకుండెడి
వాఁడ నర్జును మొగంబు. ద్రోణ. 2-148; శాంతి. 1-227

2. దుఃఖము.

నీ ...యివ్వనితా జనంబు,నందు దైన్యముతోడి యత్యంత శోకసమా
కులత్వము దోచె నస్మదీయ,మగు చిత్తమున వీరి యాతురత్వము
గన్న, యంతన కొందల మతిశయిల్లె. మౌస. 104

ఆతురము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వేగిరపాటు గలది.

క. కార్యాతుర విప్రోవేణా, నీతి బిసము లపహరించు నిపుణత యర
యన్. ఆను. 3-284

ఆతురుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తమకించువాడు, వేగిరపడువాడు, ఉత్కంఠితుడు.

క. గురుభీష్మాదుల మరములు, దురమునకుం జొరకయుండ దుర్యో
ధనుఁ డా,తురుడై యొడఁబఱువఁగ ని,ప్పురుసున నెరవైన టిచ్చ
వడు బలమెల్లన్. ఉద్యో. 1-58

2. ఆపదయందున్నవాడు.

క. మరలుపుడు పట్టుఁ డిటఁ దెం, డరదమునకు వేగవేగ యడ్డము
సనుఁ డా,తురు డయ్యెను సాత్యకి నె,చ్చెరఁ జొరుఁ డను నులిపు
వారిసేనఁ జెలంగెన్. భీష్మ. 2-299

3. వ్యాధిగ్రస్తుడు, రోగి.

తే. అలుక యెత్తినవానికి నర్థ చింత,కునకు నాతురునకుఁ కామగోచ,
రాత్ను,నికిని వచ్చునే విను నిద్ర నీవు నెఱుఁగు, దెఱిఁగి యుండి
యిట్లేటికి నేఁప నన్ను. సౌప్తి. 1-68

4. పీడింపఁబడువాడు, బాధపడువాడు.

చ. జ్వరమున గుల్మపీడ నతిసారమునన్ బలుపుండులన్ శుభో,దర
మున వాతపిత్తకఫ దారుణ రోగములన్ నిరంతరా,తరులగు
వారు నిర్ణయతఁ దొల్లి వినోదముగాఁగఁ జీమలం, దరమిడి చంపి
వారు గురుఁ దల్లడ పెట్టినవారుఁ బార్వతీ. ఆను. 5-103

క. భూతదయయు ననహంకా,రాతిశయముఁ గలుగు విమలుఁ డప్రా

యశ్చిత్తాతురుడు సూర్య విధులు సుసీతములై నను దృఢాత్మః
నిష్ఠకతమునన్. కాంతి. 5-384

ఆతోద్యము సం. వి. అ. న.

వాదిత్రము, తతము, ఆనందము, సుషిరము, ఘనము అనెడి వాద్యచతుష్టయము.

మాలిని :- హృద్య విద్యాధర పటు పటహోద్యమంబులు.

ఆది. 5-127

ఆత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁబడినది.

మ.సుకర్మతం గలుగు నాకం జాత్తవీరవ్రతా. కాంతి. 1-138

క. తత్తద్విదాత్త నైపుణుడైనన్. కాంతి. 5-502; విరా. 3-1

ఆత్మ సం. వి. న్. పుం.

1. జీవుడు.

అ. ఆత్మ దగులు నాత్ముండు నారాయణుడు.

కాంతి. 5-602; ఆను. 5-157

2. దేహము.

క. నావుడు మరాత్మ బ్రాహ్మణ, తా విద్యతాస్పదంబు దానికిఁగా
నే, నీ విధి యొనరించుట పాపావేశము లేదు దీని కడ్డపడకువే.

కాంతి. 3-297

3. స్వరూపము.

జని మృతి భిషగాత్మా.

ద్రోణ. 2-383

4. హృదయము.

క. రాజునకుఁ బ్రజ శరీరము, రాజు ప్రజకు నాత్మ గాన రాజుం
ప్రజయున్, రాజోత్తమ యన్యోన్య విరాజితులై యుండవలయు
రక్షార్చనలన్.

కాంతి. 2-223

5. మనస్సు.

అ. జున్ను దెప్పరంపుఁ జోపైన చటియన్న, జూచి విలుగఁబడుట

జూడ కాత్మ, దీవుగోరి యుబ్బకు తిండికాడునుబోలె, నయితి
వగచు టింక ననుచితంబు. స్త్రీ. 1-19, కాంతి. 1-213

మహికాత్మడు నన్నయభట్టు దక్షతన్. విరా. 1-6

6. బుద్ధి.

తే. ఇంద్రియంబులు దమ యిచ్చ విట్టునట్టు, దిరిగెనేనియు దుఃఖ
ముల్ దెచ్చు నవియ, కట్టువడి సుఖ మొనరించు గాన యాత్మ
గావలయు నింద్రియ చోరగణము వలన. కాంతి. 4-184

7. తే. త్రజ్జుడు.

ఆ. వ్యక్తన ప్రధార మవ్యక్తనాభంబు, పోడశకవికార సుపరిమండ,
లంబు ద్రువ మధిష్ఠితం బాత్మచేతఁ జ, క్రంబు దిరుగుచుండు గాల
వశత. కాంతి. 4-279

8. అదృశ్యము, ప్రత్యక్తమత్వము నగు మనస్సు.

తే. అనఘ, యింద్రియములు విషయములు మనసు, బుద్ధియును
నాత్మయును గ్రమంబునన యెక్కు, డాత్మబుద్ధి యనంగ నల్పాంత
రంపు, వస్తువులు బుద్ధి యిన్నింట విస్తరిలుట. కాంతి. 5-168

9. (1) జీవుడు, జీవాత్మ, (2) పరమాత్మ బ్రహ్మము. 3) స్వరూపము
4) దేహము, మనస్సు.

త. హరి మాత్మ యర్జునున కా, హరి కర్ణును డాత్మ హరియు నర్జును
డును నా, నిరువురగుట క్రీడార్థం, బరయఁగ నదియొక్క వెలుఁగ
యతులం బెందున్. దోణ. 1-332

10. తన తన సంబంధమైన, తమ తమ స-బంధమైన, నిజ.

ఉ. ఆత్మ తురంబులకెల్లను. విరా. 1-267

స్త్రీ. సలబద సేయుడు రాత్మభర్తకున్. కాంతి. 3-483

ఆత్మకము నేం. విణ. (ఆ. త్రికా అ.)

1. స్వరూపముగాఁ గలది.

(ఇది సమాసాంతములనే యుండి వికారిమైనది, పరిణమించినది.
49).

స్వభావమునకు సంబంధించినది, గుణమునకు సంబంధించినది, అనునర్థము
లోనగును) యజ్ఞాత్మక. విరా. 8-288

వి. అ. పుం.

ఆత్మగానైనది, ఆత్మగాఁగలది.

వ. ఆగ్నిహోత్రం బస్మదాత్మకంబు

ఆర. 4-215

ఆత్మగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మనస్సునందున్నది.

వ. ఫల్గుచం దాత్మగతంబున.

భీష్మ. 8-828 (తనలో)

వ. ఋతుపర్వం డప్పరంబున స్వయంవరంబును శబ్దంబు మొదలుగా
వినం గానక ఆత్మగతంబున. ఆర. 2-188 (తనలో)

క. కడు లజ్జయు దైన్యంబును, నదరి మునుఁగు వడఁగ నాకు నాత్మ
గతమునఁ, బుడమి వివరంబులేదే, యడిగెద నన్నట్టిదయ్యె నప్పుడు
కర్ణా. ఆర. 6-14 (నాలో)

ఆత్మగుణము సం. వి. అ. పుం.

నీస్సీమ జ్ఞానవైరాగ్యైశ్వర్య ధర్మాత్మకము. ఈయది చంద్రాఖ్యమైన
సమప్తి మనస్సు యొక్క గుణముగాఁ జెప్పఁబడినది.

అ. ఆకాశమును మనసు హరియించు గంధాది, యగు గుణాశితోడ
సఖి భూతములును నిట్లు లయమాఁ బొందిన గ్రహియించు,
మనసు నాత్మగుణము వెనసి విడుదు. కాంతి. 5-75

ఆత్మభూతము సం. వి. అ. పుం.

ఆత్మహత్య.

అ. అమృతోత్పూ డిట్టులనుఁ బెక్కు డివ్వనంబు, లుభవసించి యునికి
తపము చొప్పె, దాన విను తపస్వి గానేరఁ డది యాత్మభూత
మగుట నరుడు కౌరవేంద్ర. అను. 8-205

ఆత్మజ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కొమరిత, కూతురు.

ఉ. ద్రుపద కితిపార్థజ.

విరా. 4-194

అత్మజన్మఁడు సం. వి. న్. పుం.

అత్మజఁడు, కొడుకు.

క. మదీయాత్మజన్మఁ డాశం డరయన్.

స్త్రీ. 2-175

అత్మజఁడు సం. వి. అ. పుం.

కుమారుఁడు, అత్మజన్మఁడు.

వాసవాత్మజఁడు.

విరా. 1-155

అత్మజ్ఞానము సం. వి. అ. న.

అత్మయొక్క స్వరూపస్వభావాదులు తెలిసికొన్నవాఁడు. తన్నుఁ దా నెఱింగినవాఁడు.

వ ప్రపంచశీలురయం దాత్మజ్ఞు లధికులు.

కాంతి. 5-99

అత్మతంత్రత్వము సం. వి. అ. న.

స్వాతంత్ర్యము.

నీ ఆత్మతంత్రత్వంబు నీ కెగ్గు లేదు.

ఆర. 7-237

అత్మతంత్రము సం. వి. అ. న.

తన యధీనమైనది, తనకు వశమైయున్నది.

తే, కర్మఫల మాత్ర తంత్రంబు గాకయుండు

ఆర. 5-88

అత్మధారణము సం. వి. అ. న.

అత్మయందు నిలుపుట,

నీ. వినుమందు సమము వివిక్తంబు నగుచోటఁ, బ్రాబ్ధుభాసీనుడై
పరమ యోగ,రతిఁ బదప్రభృతి గాత్రములఁ గ్రమంబుగ వాత్మ
ధారణము సేయంగ.

కాంతి. 6-327

అత్మనింద సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

తన్ను చూచు నిందించుకొనుట.

క. కడుకొని కడు దుఃఖములై నెడ నుచితమై యాత్మనింద యెయ్యె
డల మనం, బడలక యేకాకృతి నెప్పుడు నుండుట మావె పురుషు
పురుషార్థ మిలన్.

ఆర. 4-114

ఆత్మప్రశంస సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

తన్నుఁ దాను బొగడుకొనుట.

వ. ఆత్మప్రశంస సేయు మది మరణం బని పెద్దలు నెప్పుదురు.

కర్ణ. 3-90

ఆత్మభవుఁడు సం. వి. అ. పుం.

స్వయంభువు- తనకుఁ దానే కలుగువాడు.

ఆ. నృసింహాత్ము, నాత్మభవుని భక్తి నాశ్రయింతు, శాంతి. 2-42

ఆత్మభావనము సం. వి. అ. న.

తనవలెఁ దలంచుట.

క, శాంతికవిధు లప్పట్టున నొనరించి రాత్మభావనపరులై.

ఆర. 5-209

ఆత్మవత్సము సం. వి. అ. న.

జితేంద్రియత్వము.

తే. ఆర్జవంబు ప్రసన్నత యాత్మవత్స, మప్రమాదంబు వృద్ధసేవాభి
నిరతి, మేలుసేయుఁ బ్రజ్ఞాశాంతికాలి యగుట, కాలపాకంబుతోఁ
దాన కలుగు ననఘ శాంతి. 4-888

శ్లో. ఆర్జవేనాప్రమాదేన ప్రసాదేనాత్మవత్తయా.

ప. భా. శాంతి. 222-84

ఆత్మవధము సం. వి. అ. పుం.

ఆత్మహత్య.

సీ. జ్ఞాతుల నందఱుఁ జంపితి మది యాత్మవధమ కాదే. శాంతి. 1-45

ఆత్మవిద్య సం. వి. అ. స్త్రీ.

ఆత్మయోగ్య-యథాస్వరూపమును దెలుపు విద్య.

ఆ. చిత్తగుద్ధి మాత్రం జేసెనేనియు నవీ, ద్యాత్మకంబు బు-పె యరయఁ
గర్మ, మది దొలంగు టంబితాత్మ విద్యాత్మక, ధర్మమైదియ
మోక్షదంబు సుమ్ము. శాంతి. 5-127

ఆత్మస్తుతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

తన్నుఁదాను బొగడుకొనుట.

ప. భా. శాంతి.

స. అరయుం దప్పు కృతం బెటుంగు మదలోభావేశముల్ లే వము,
మృదుఁ డాత్మస్తుతి లేదు సేయు నియతిం గార్యంబులు,

కాం. 2-29

అత్మానుసంధానము సం. వి. అ. న.

సరమాత్మను తనయాత్మయందు చింతించి తెలిసికొనుట.

వ. అటలు మరిగి లోకంబుతోడి పాటియై యాత్మానుసంధానంబు
సేయలేక మెలంగుచున్నం జూచి. కాం. 6-257

అత్మారామత్వము సం. వి. అ. న.

అత్మానందము.

క. తేజోమయతత్త్వము నాత్మారామత్వంబున నిరంతరంబును
జూతున్. కాం. 4-231

అత్మారాముడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అత్మయందే రమించుచు దానియందే తృప్తుడైయుండువాడు(యోగి)
వివరమునకై చూ. కాం. 5-893

అత్మార్థము సం. విణ. (అ. ఆ. ఉ.)

తన నిమిత్తమైనది.

వ. అత్మార్థంబుగా నన్నపాకంబును నసాక్షిక భోజనంబును.

అర. 1-31

అత్మికము సం. విణ. (అ. త్రికా. అ.)

చూ అత్మికము 1. అర్థము.

సీ వేదికాస్థలి మణికనకాత్మికయై.

ద్రోణ. 2-208

అత్మీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తనది.

ఆ. అరిన్మపాలు పెంపు నాత్మీయశక్తియు నెఱిగి. కాం. 3-90

తే. ఆతిథులకు నెడమిచ్చి యాహారములను, భక్తి నాత్మీయముల లోనఁ
బంచెట్టి. అశ్వ. 2-170; విరా. 1-384; ఆశ్వ. 1-141

అత్తుడు సం. వి. న.

అత్తు, జీవుడు.

క, ...ఆత్మం, డకుటిం తేజో రూపతః, బ్రహ్మతీయ వికృతీయను
గాక ప్రస్ఫురితుఃడగున్. శాంతి. 5-802; 603.

2. పరమాత్మండు.

క. విను మాత్మండు తేత్రజ్ఞం, డన భూతాత్మం డనఁ బురుషుఁడనఁ
బరమేశుం, డన బుద్ధిసాక్షి యన నం,జన రహితుం డనంగఁ బరఁగు
శాంతిప్రవచా, శాంతి. 4-122

ఆత్మోపహారము సం. వి. అ. పుం.

శరీరమును జలిపెట్టుట.

సీ. ...అభవు -అ- నాశ్రయించి యతని కాత్మోపహార మర్పించు
వాడఁ. పా. 1-112

ఆత్మంతికము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

1. అత్యంతముగాఁ గలిగినది, సమృద్ధము, పూర్ణము.

వ. కుంభకర్ణం జూచి వరం బడుగుమనిన వాడును దైవోపహతుండై
తనకు నాత్మంతికంబై నిద్ర యడిగిన నట్లయగునని. ఆర 6-281.

ఆత్రేయుండు సం. వి. అ. పుం.

ఒకముని, జనమేజయు సర్పయాగంబున నొక సదస్యుండు. అది. 2-210

2. వామదేవుని శిష్యుండు. చూ. వివరము. ఆర. 4-841

ఆదట దే. వి.

1 ఆసక్తి, అపేక్ష.

ఉ. తక్కుటి వారలుం గని ముదం బలరారంగఁ గొంగిలించుచున్,
మ్రొక్కుచు నాదటం దనదు మోముపయిం దనివోని చూడ్కు
లం, గ్రక్కిటియించుచుం బొదివి. విరా. 5-286

సీ. ...గుండె,కాయ లాదటమెయిఁ గబళించుచును. స్త్రీ. 2-9

సీ. అంతంతఁ జనుదేర వాదట గనుఁగొను, శౌరికిఁ బ్రాణంబు జల్లి
నంగఁ, ద్రోణ. 4-253

2. ప్రీతి, ప్రేమ.

సీ. ఇంపైన ప్రీయు కాననిచ్చి నిల్చిన మధు వాదట నాను మత్తాని

విభుని

విరా 2-208

వ అప్పు డప్పుడనొకండుఘట బ్రహ్మదండనం బయోజ పూడఁబు,
సొచ్చి.

తే బిసము లాదట నందఱుఁ బెరికి రొంపి, వోవ నీటఁ దెచ్చు.

ఆను. 8-223:

3. స్త్రీ పురముల యనురాగము.

నీ ఇంపారు చోక్షన నిగురొత్తు చిత్తంబు, తెలిసి యొందొరులవైఁ
బొలయు చూడ్కు, లాదట నుపకరణావలి వెడవెడ యాదరిం
చుట రాగ మడరఁదొడరు

విరా 2-288:

నీ. తటివేచి చనఁబోయి తడఁబడి మార్గతి నడి చూపు లాదట బయలు
పఱుప.

విరా. 5-402

చ. అతివలు దన్నుజేరుటకు నాసపడుం బొరిఁ జేరుచోట నా యత
విలసచ్చిభాగ్రముల నల్లర వారల నంటుఁ గౌతుకం, బతిశయమై
తదంగలత లాదటఁ గొఁగిటఁ జేర్చుగోరు.

ఆర. 5-197.

4. శ్రద్ధ, భక్తి.

ఉ. అదటఁ బూర్వశాస్త్రముల యర్థము లారఁగఁ గ్రోలి.

శాంతి. 1-141:

చ. ...అకురుక్షితిపుఁ డాదటఁ గోరఁగ మీర లిందు వచ్చిన కరుణా.
మయాదర విశేషము కంటెను మేలుఁ గల్గునే.

అశ్ర. 2-84.

5. తనివి, తృప్తి.

చ. అనఘుఁడు దాని చిత్తమున నాదట వోవక చూచెఁ బ్రీతితోన్.

ఆది 4-144.

అదటవోవు దే. అ. క్రి.

తృప్తినొందు, తనియు.

చ. అనఘుఁడు దాని చిత్తమున నాదటవోవక చూచెఁ బ్రీతితోన్.

ఆది. 4-144

“పిబిన్నవ చ నేత్రాశ్యాం నాతృచ్యుత నరాధిపః

సఖ ఖా ఆది 103-54

ఆదమఱచు దే. అ. క్రి.

ఒడలు మఱచు, హాయిగా నిశ్చింతమై నుండు.

క. లే దింకం బగ యని ధను, రాదుల దెస వాహనములయందును
సంత్యక్తాదరులై పగతురు నేఁ, డాదమఱచి నిద్రవోదు రది తఱి
బొడువన్. సౌ.ప్తి. 1-51

శ్లో. ఆద్య స్వస్థ్యంతి పాంచాలా విశ్వస్థాజిత కాశినః.

విముక్తయుగ్య కవచా హర్షేణ చ సమవ్వితాః॥

జయం మత్వాత్మనిశ్చైవ శ్రాంతా వాయామకత్థితాః,

తేషాం నిశి ప్రసుప్తానాం స్వస్థానాం శిఖికే స్వకే.

సం. భా. సౌ.ప్తి. 8-24, 25

ఆదరణము సం. వి. అ. న.

1. మన్నన, లక్ష్యము చేయుట

క. జూడవుసిరి యానపడం, గాదని విదురుండు నెప్పుఁగా నప్పుడు
క, ధ్వాదుల నలుకలు విని వతి, యాదరణము నేయకున్న నంతన
తీరున్. ఉద్యో. 1-318

2 ప్రేమ, అనురాగము

చ. వెరవున లావునం గృషికి వేయు విధంబులమేలొనర్చినన్, దొరకొ
నుజే ఫలంబు దరితోఁ దగు వర్ష ము లేక యున్న నె,ప్పురుసన లెప్పు
నేసినను జౌరుషముల్ ఫలియించు లెల్ల నా,దరణమునం బ్రసన్న
మగు లైవము చేతన చూవె ఫల్గునా. ఉద్యో. 8-82

ఆదరణవంతుఁడు సం. విణ. (తే. తీ. తే.)

ఆదరణము గలవాఁడు.

వ. ఈ విద్యయం దత్యంతాదరణవంతుండ వగుటంచేసి దీని వలన
వెలసితివి. కాంతి. 3-449

ఆదరణీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆదరింపఁదగినది, పాటించఁదగినది, లక్ష్యము నేయఁదగినది.

ఉ. ఆదరణీయ సార వివిధార్థ గతిస్ఫురణంబు గల్గి. విరా. 1-6

వ. మీకు శోకోపశమనంబుగ నిప్పుడు కారి నెప్పిన వచనంబు లాదర

ణీయంబులు సుండి.

కల్య. 2-377

ఆదరణీయుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజించఁదగినవాఁడు, గౌరవింపదగినవాఁడు.

వ. అని పలికి పరమాదరణీయులగు సాత్యవతేయ దేవకి నందనల
వాక్యంబు లాదరింపక పాండు సంతాన సకల గర్భవిషయంబుగా
నస్త్రుపుమోచనంబుసేసిన నుపలక్షించి వాసుదేవుండతినితో నిట్లను.

సౌప్తి 2-88; కాంతి. 5-99

ఆదరము సం. వి. అ. పుం.

1. మన్నన, గౌరవము.

వ అని నీవు దొడ్లి రచించిన పద్యంబు గాఢాదరంబున నవధరించి.

విరా. 1-11

సీ. ఇట్లనియె నాచతురాస్యుఁ డాదరమున

ఉద్యో. 2-147

2. పూనిక, ప్రయత్నము.

క. భూదేవోత్తము నాశీర్వాదంబులఁ బ్రీతిఁబొంది వారలు ప్రస్తానా
దరపరులగుటయు స, మ్రోదావహ పుణ్యకర్మముల కుద్యమఁజై.

విరా. 1-145

3. ప్రేమ, ఆనురాగము.

ఉ. ...ఆదరా,ద్ధింబగు చూడ్కితో బ్రయహిత స్థిర భాషల నూట
డింపవే.

విరా. 1-183

క. ఆదరము సంభ్రమంబును, మోదంబును దన మనమున ముప్పిరి
గొన నా, భూదయితుఁడు వివిధ ప్రియ,వాదంబుల గౌరవించె
వారల నెల్లన్.

విరా. 3-220

4. సరిగ్రహము, స్వీకారము.

క. కా దిది విక్రమకాలము, లే దిప్పుడు నాకు నలుక లీలాత్మక
రో,పాదగము గలిగినను నిను, నీ దగు పరిజనముఁగూల్పవే పెడ
చేతన్.

కాంతి. 4-483

క. వరుసఁ గృత శ్రేణి ద్వావర కలియుగములఁదపంబు భవ్యజ్ఞాన,
స్ఫుగణము యజనము దోష, దరమును మానవులకుఁబ్రధానతఁ

గలుగున్.

కాంతి. 5-52

5. పాటించుట, లక్ష్యము సేయుట

తే. బ్రాహ్మణుడవయ్య నిట్లు క్రూరతను రోయ, కన్నదీయ వాక్యంబు
నాదరంబు, సేయ కీ పాపకర్మంబు సేసినాడ, వచ్చుతుండు.
వల్కినట్టులన యగుము నీవు. సాప్తి 2-87

ఆదరించు సం. స. క్రి.

1. సమ్మానించు, గౌరవించు, మన్నించు

ఉ. రాజులనెల్ల నుగ్రసమరంబుల వ్రేల్చిడి నోర్చి పేర్చి యీ, భూజన
కోటి నాదగు విభుత్వ సమగ్రత నాదరించి. విరా. 2-254

వ. అమృహివల్లభుండు సంతసిల్లి తదవసరంబునఁ బ్రవేశించి కాంచిన
యాబ్రహ్మల నాదరించి నిజనందను నాలోకించి యిట్లనియె.
విరా. 5-278

ఉ. సారమతిం గపింద్రులు ప్రసన్నకథా కలితార్థయుక్తి లో, నారసి
మేలునా నితరు లక్షరరమ్యత నాదరింప నా.నా రుచిరార్థనూక్తి
నిధి నన్నయభట్టు. ఆది 1-25

(ప్రశంసింప అని భావము)

2. పాటించు, లక్ష్యము సేయు, లెక్క సేయు.

వ. అని చెప్పి యప్పాటం బరమ హితోపదేశంబు సేసిన భీష్మద్రోణుల
పలుకు లాదరింపక వారికి నదు త్తరంబు లీయక. ఉద్యో. 2-167

ఆ. అనిన బాహ్లికాదులగు కురువృద్ధుల, నాశ్టజనకుఁ గృష్ణ నాద
రింప, కతఁడు రాజసమున నప్పుడు దిగ్గన, లేచిపోయె సంచలించెఁ
గొలుపు. ఉద్యో. 3-378

వ. అప్పుడు తన్నుఁ దొడరవచ్చు శల్యు నాదరింపక ధర్మతనయుండు.
భీష్మ. 3-53

తే. ఆశలియు నీరువట్టును నాదరింప, కేను విప్రుల పనిచేసి యిట్టి
మహిమ గంట. ఆను. 4-84; ద్రోణ. 2-808; కాంతి. 3-267

3. స్వీకరించు, గ్రహించు.

వ. నీ వాహారంబు గొనక నిలువం దొడంగిన నాటికి నేఁడఱువ

- దినఃబయ్యే నే మతిథిహాసరులము మాకు ధర్మవిరోధంబు
గాకుండ మా చేయు నాతిథ్యంబు నాగరింపుము కాంతి. 6-588
- ఆ. మేన భసిత ముండి మానసియ తపఃప్రయుక్తి నాదరించియున్న
ద్రోణ, తనయుఁగాంచి. సౌ. పీ. 2-57
- తే. అనఘ దేహంబుకంటె వేఱయిన దేశి, సూక్ష్మరూపము కాస్త్రోక్త
సుకృతములఁ బ్ర, శాంత జనములు గాంతురు సాధనముల, నాద
రింపరు దర్శనానంతరమున. కాంతి 6-195

4. సేవించు, అనుభవించు.

- చ. కమలవనంబు పొంత నునుగా ద్భౌకయించుక యాదరించుఁజి, త్రము
నకుఁ దానఁ దల్లిడము దమ్ముటయుం జని గౌరవంపుఁ జూ, తము
కడ నిల్పు. విరా. 2-308

5. అంగీకరించు, ప్రేమతో అంగీకరించు.

- ఆ. అనుడు నతఁడు కర్మ మఖిలంబు నీడఁతో, విడుచు టొప్పు దండ్రు
వేదవిదులు, దాని నాదరింపఁ దగదొకో సంయమి, ప్రవర సంతి
యంబు నాపవలయు. కాంతి. 1-184

- గీ. అస్త్రదీయ ప్రణామంబు నాదరించి. విరా. 1-10

6. తెలిసికొను,

- తే.తియ్యఁజి పరువ, మాదరించి తడువచార మాచరించు,
వెరవు గలయట్టి జనముల విధము దోష. అను. 5-424

2. అశ్రయించు, ఆధారముగాఁగొను.

- క. తమ తమ కలవడు విజ్ఞానముల తెరువు లాదరించి నానాగతులన్,
సుమతులు ధర్మము చెలిపిరి, దమము పరాయణము ధీరతమ
యన్నిటికిన్. కాంతి. 3-405

- శ్లో. ధర్మస్య విధయో నై కే యే నై ప్రోక్తా మహర్షిభిః,
స్వస్వం విజ్ఞానమాశ్రిత్య దమనైషాం పరాయణమ్.

సం. లా. కాంతి. 160-6

8. అనుగ్రహించు, మన్నించు.

- వ. కృప నాదరింపుము.

కాంతి. 5-221

వ. నాకుంగా లోకంబులఁ గరుణాలోకంబున నాదరింపు మనిన.

ద్రోణ. 2-188

శ్లో. ప్రసీద భగవన్ సర్వం రోషో న స్యాద్వరో మమ. ద్రోణ 58-10

(ఆవరించు - అని సం.ము పాఠము. చూ. ఆవరించు)

ఆదర్శము సం. వి. అ. పుం.

అర్థము, దర్శనము.

వ. మంగళప్రకారంబున నలంకరించి నిజాకృతి యాదర్శంబునందు
దర్శించి కాంతి. 1-129; అను. 4-118

ఆదాత సం. విణ. (ఋ. త్రి. ఋ.)

గ్రహించువాడు, పుచ్చుకొనువాడు.

క. కావున విను పాత్రము మే,లై విహితాచరణ సౌమ్యమగు దానము
దా,త్రీవర దాత్రా దాతలఁ, దా వెలయించు భువనద్వితయరంజ
కతన్. కాంతి 2-384

ఆదానము సం. వి. అ. న.

1. గ్రహించుట, తీసికొనుట, పొందుట.

క. దానములఁ బుణ్యతీర్థ, స్నానంబుల నతిథి పూజనంబులను ఫలా,
దాన నిరతుఁడు గాకీ, మానుష్యము గారవించు మతి నిత్యుఁ
డగున్. కాంతి. 5-523

2. తీసికొని పచ్చుట

సీ. వసుధ యిత్రణి వసుహీయై యున్నది దానఁజేసి, భూదేవ నిహిత
ధనాదాన మావశ్యకం బయ్యె. ఆశ్వ. 3-187

అది సం. విణ. (ఇ. పుం.)

1. మొదటిది, ప్రథమము, మూలము,

ఉ. అదికీ నాది లోకముల కన్నిటికిం బ్రభుఁడు...అంతాదయితుండు.
ద్రోణ. 5-426; కాంతి. 4-232

2. మొదలుగాఁగల, మొదలయిన, మొదలుగాఁగలవాడు

పు. మహిష వ్యాఘ్రగజాది సత్త్వచయమున్.

విరా. 2-18; కాంతి. 6-8

ఆదికొను దే. అ. క్రి.

సూటిగాఁ బరుఁగిడు, మీఁదికిఁ గవియు, లంఘించు.

వ. ఇవిధంబున వృషభంబున కాదికొను బెబ్బలియునుబోత
రాధేయుడెస నడచు కవ్వడిం గని. విరా. 5-73

ఆదిగ, ఆదిగా. అవ్య. ద్రు.

తొట్ట, మొదలుకొని.

చ.కాల్యము నాదిగ దుష్టభావనం, బెరిగితి నీ నిమిత్తమునఁ
బెద్దయు దుఃఖమలైరి పాండవుల్. సభా. 2-255

మధ్యాక్కఱ.....అది యాదిగాఁగ శతద్రునామయై యన్గడి
యొప్పె. ఆది. 2-120

వ. తార్కికులు నాదిగాఁ గలుగు విద్యజ్ఞనంబులు. ఆది. 1-8

వ. కుండోదర మహోదరు లాదిగాఁగల వేపురు వాగముఖ్యులు పుట్టిన
ఆది. 2-4

(కడపటి రెండు ప్రయోగములందును 'ఆదిగాఁగల' = 'మొదటివారు
గాఁగ, మొదలయిన' అను సర్థములు)

ఆదిగర్భేశ్వరి సం. విణ. ఈ. స్త్రీ.

జన్మప్రభృతి గొప్ప యైశ్వర్యముగలది.

అ. కలకు దర్శనూరి పఱపులు బిజాన్న, మళన మట్టివారి నతిముద
మున, నాదరించెఁబ్రీతి నాదిగర్భేశ్వరి, యయ్య నేవగింపదయ్యెఁ
గృష్ట. ఆది. 7-224

ఆదిగొను దే. క్రి. ఆదికొను

ఎమర్కొను, మార్కొను.

వ. రాజులగములకు నాదిగొను నప్పుడు, ద్రోణ. 5-808

ఆదిజాఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

మొదటఁ బుట్టినవాఁడు.

క. యాదవ వంశంబున జగ చాదిజాఁడగు విష్ణుదేవు నంశంబున
మత్పాదిలై గృష్ణుఁడు. ఆది. 3-74

చ. అదిజుడైన బ్రహ్మయుదయంబున కాస్తదమైనవాడు.

సఖా. 2-18

అదిత్యకేతుడు సం. వి. ఉ. పుం.

కురుకుమారుడు- ఎనిమిదవనాటి యుద్ధమున భీమునిచే జచ్చెను.

భీష్మ. 8-73

అదిత్యతీర్థము సం. వి. అ. న.

ఆదిత్య మను పేరుగల పుణ్యస్థలము, చూ. వివరము.

శంఖ. 2-200

అదిత్యాశ్రమము సం. వి. అ. పుం. న.

ఇది యొకవనము, ఇందు నాదిత్యుంబూజించి యాదిత్యలోకగతు లగుదురు.

ఆర. 2-287

అదిత్యుడు సం. వి. అ. పుం.

1. సూర్యుడు.

సీ దుద్యోధన గ్రీష్మాదిత్య పటుప్రతాపవిసరాకీర్ణంబు. విరా. 4-52

2 వేటపు, దేవత.

మాలిని:-పద్మజాదిత్య సత్సోషణ చతురదయా విస్ఫూరితాలోక.

విరా. 4-277

3. గ్వాలరాదిత్యులలో నొకడు.

క. అదిత్యమరుద్వసురుర్రాది దివిజగణములెల్ల.

కాంధి. 2-37

ద్వాదశాదిత్యులు 1. ధాత 2, మిత్రుడు 3. అర్యముడు 4. శుక్రుడు

5. వరుణుడు 6. అంశువు 7, భగుడు 8. వివస్వంతుడు 9. పూషుడు

10. సవిత్యుడు 11. త్వష్ట 12. విష్ణువు.

అది. 3-61

4. ఊస్మపులలో నొకడు. చూ. వివ.

అను. 3-192

అదిదేవుడు సం. వి. అ. పుం.

విష్ణువు.

ఆ. అదిదేవుడైన యవిష్ణుఁ డఖిల లోకాభిరక్షచార్థమై.

ద్రోణ. 5-408

అదిపర్వము సం. వి. స్త్రీ. న.

మహాభారతమందలి తొలిపర్వము.

అది. 1-36

ఆదిమగృహస్థుడు సం. వి. అ. పుం.

శివుడు.

వ. కొండొక కాలంబువకు నయ్యాదిమ గృహస్థుని తేజం శాపరమ
గృహిణి నిమిత్తంబుగా రేతోదాతు రూపంబునం బ్రహ్మన్నంజై
యమ్మహిళ్యరు మానస వృత్తింజేసి యగ్నియందు నిలిచియుండు.
--రు. 8-142

ఆదిమధనుర్ధరుడు సం. వి. సమ. అ. పుం.

శివుడు,

వ. అట్టి పరమేశ్వరుండు నీకు వరదుండై సన్నిధిసేసె...అయ్యంధ.
కాసురభంజనుకతంబునం గడింది పగ అడంగుదు రయ్యాదిమ
ధనుర్ధరుం డివ్యధంబున వైరివధం కాపాడింప నీకు గెలుపుగొనుట
సుకరంబయ్యె. ద్రోణ. 5-423

ఆదిమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మొదలుగాగలది.

సీ. అగ్నిహోత్రాదిమ యజ్ఞ వాజివేయ ఫలము లోలి నాయన కగు.
ఆను. 8-880

2 మొనటిది.

అయ్యాదిమ రథికుండు. కర్ణ. 1-292

ఆదిమరథికుడు సం. వి. అ. పుం.

శివుడు.

వ (తిపురాసుర సంహార కాలమున) అత్రేరాపురంబుల కడరిన
నయ్యాదిమరథికుండు. కర్ణ. 1-292

ఆదివిష్ణుడు సం. వి. ఉ. పుం.

శ్రీమన్నారాయణుడు.

ఉ ప్రభవిష్ణుండగు నాదివిష్ణుడుగఢా యాశ్రయిండు.

ఉద్యో. 31-302

ఆదిష్ణుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆదేశి పరిణివవాడు, ఆజ్ఞాపింపబడినవాడు.

సీ వాసవాదిష్ణుడై వసుధకు నేతెంచి, వేర్నితో నవ్యైశ్వర్యకృత్తులగుచు
నిరిచె. ఆది. 5-20

ఆదీపము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రజ్వరిల్లునది, ప్రకాశించునది.

మాలిని. మోహ వ్యతికర తిమిర ప్రధ్వంసనాదీపరూపా.

ద్రోణ. 4-887

ఆదృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆదరింపఁబడినది, మన్నింపఁబడినది.

క. పరిధాన ప్రాసరణీకరణాదృత పీతవసనగజచర్మ.

ద్రోణ. 3-809

(ఇచ్చట ఉపయోగింపఁబడినది యను నర్థము స్ఫురింపఁజేయును.)

ఉ. సర్వలో, కాదృత దివ్యబోధ మహినూతిశయం బుదయింపఁ
జేయుచున్.

కాంతి. 2-62

ఆదేశము సం. వి. అ. పుం.

ఆజ్ఞ, పంపు.

వ. తత్రుపాదంబునఁ గుండలంబులు వడసి తదాదేశంబున నత్తురంగంబు
నెక్కి.

ఆది. 1-117

ఆదేశించు సం. స. క్రి.

1. చెప్పు.

వ. ఒక్కనాఁ డశరీరవాణి వీడు (సైంధవుడు) సంగ్రామంబునఁ
నేమఱి తల దునుమంబడునని యాదేశించిన.

ద్రోణ. 4-828

(అమర కన్యకలు ఆర్జునునితో) తే నీ పరాక్రమ బలమున నిఖిల
ధరణి, రాజ్యభారంబు నీ ధర్మరాజు చాల్చు, రఘుకులాధీశ్వరుం
డైన రాముక్తిర్తి, యట్ల నీ కీర్తి త్రిజంగంబులందుఁ బర్వ.

క అనియాదేశించి దేవకన్యకలు వోయిన ఆర. 4-99-100.

(యముడు పావిత్రితో) చ...అ,య్యనిమిషకోటి కెల్లను నిజాన్వయ
మౌ విభూషణుండగున్.

వ. అని యాదేశించి యాతం డంతర్నితుండయ్యె. ఆర. 2-250; 251

వ. దుద్యోధనుండు జనియించినప్పుడు మును లిప్పాపాత్ముండు నిఖిల.

క్షత్రియ కయ పేతువగునని యాదేశించిరిగాదే యనిన నర్జునుం
డతని కిట్లనియె.

తే. అమ్మహాత్ములు సెప్పినయట్ల యయ్యె శల్య. 1-358, 359

2. అజ్ఞాపించు.

వ. ఆ జగత్కర్త బలిష్ఠ భూతంబులకు దుర్బల భూతంబులు భక్ష్యం
బగుం గాక యనియు వాదేశించె. సౌ. ప్రి. 2-114

ఆద్య సం. వి. (అ. ఆ. అ.)

మొదటిది.

క. ప్రకృతులు పె క్కన్నింటికి నకృత యనం జనిర యదియ యాద్య
ఆను. 1-311

ఆద్యంతము సం. వి. అ. న.

మొ:టినుండి చివర వఱకుఁ గలది.

క. అన్యంతంబును నీయనవద్యకథ వినంగఁ గనిన వారికి. స్వర్గ. 88

ఆద్యతిథి సం. వి. ఇ. పుం. (స్త్రీ).

ప్రతిపత్తితి-శుక్ల పక్షమునందును కృష్ణ పక్షమునందును పాడ్యమితిథి.

ఆను. 4-202

ఆద్యపురుషుఁడు సం. వి. అ. పుం.

బ్రహ్మ.

క. ఆద్యపురుషోపలాలిత, ముద్ధోత్తిత రోచిరుద్గమోగ్రం బరిని, ర్భేద్యము
దివ్యజనన మన, సద్యంబని కార్ముకై కవరము గుమారా. విరా. 4-121

ఆద్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మొదటిది.

క విను కర్షకులును వణిజులు, ననఘా గోరక్షకులు ధరాధీశురకున్,
ధన మొడఁ గూడెడు చోటుల, ననేక విధములకు నెల్ల నాధ్యస్తల
ముల్. శాంతి. 2-391; ఆను. 3-162

2. మొదట గలది.

క, కామ క్రోధాద్యములగు, నీ మానస వికృతు లుడిపి శాంతి. 4-80

3. మెదలుగాఁ గలది.

క. అమృతం బచ్యుత మమలం, బమేయ మవ్యయ మనంత మవ్వెలుఁగు
యమా, ద్యముల నడవడిన చి, త్తము శమాతిరేకమునఁ బొంద
సంపేద్య మగున్
కాంతి. 4-201

ఆద్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మొట్ట మొదటివాఁడు.

క. గుణములకు నాదియై నిర్గుణములకు నాద్యుఁడగు నరూపుని లక్ష్మీ
ప్రణయపరము సజ్జ సూక్ష్మనిఁ, బ్రణుతింతుఁ బ్రసన్నుఁగాఁ బరము
సర్వగతున్.
కాంతి. 4-232 ఆది. 1-2

2 సనాతనుఁడు

చ. ఆనంతు నాద్యు విష్ణుని...
కాంతి. 5-408

ఆధానము సం. వి. అ. న.

1. ఉత్పాదవము, కలిగించుట

వ. గర్భాధాన వేళయందును, పిండావస్థయందును, ప్రసూతి
మాత్రంబున జాల్యంబునను యౌవనంబునం బ్రౌఢత్వ సమయం
బునను వార్ధకంబునం గర్మామరూపంబగు నాశంబు శరీరంబునకు
సంప్రాప్తంబగు.
స్త్రీ. 1-85

వ. అశుభ నిరాసనంబును, శుభాధానంబును బొనర్చుచు.

కాంతి. 2-285 కాం. 4-100

2. పుట్టినది, కలిగినది.

క. శ్రీ నిత్యత్వ ప్రమదా, ధానకుతూహల నిరూఢతాస్తవ్యా
స్వర్గ. 76

3. ఉంచుట, కలిగించుట

క. శ్రీ ధర్మ కామ హృదయ స, మాధానా ధానకారకాంఘ్రిసరోజా
మౌస. 1

ఆధాయి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

కలిగించువాఁడు.

భరతవంశ మహిమాధాయి

మౌస. 1-74

ఆధారభూతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ..)

ఆధారముగానైనది.

క. ప్రకృతి యనఁ బురుషుఁ డనగా, వికృతు లనం బరఁగుచున్న పీఠికి
నెల్లన్, సకలాత్మక నీ విభవము, యకృతిమాధారభూతమై
యుండు శివా. ద్రోణ 2-388

ఆధారము సం. వి. అ. పుం.

1. ఆదరువు, ప్రాపు, ఆశ్రయము

నీ. ఆత్మయోధుల కెల్ల సాధారమగునట్టి, తనకు నస్త్రింబు లాధార
మయ్యె. భీష్మ. 1-47; కాంతి 4-329

వ. ఆప్వర్యతంబు దెచ్చి నముద్రంబులో వైచి దాని క్రింద సాధా
రంబుగాఁ గూర్చరాజు నియమించి యొక్త్రంబుగా వాసుకి
నమర్చి ఆది. 2-11

2. ఆలవాలము, పాదు.

నీ. విమ మోహభీజ సంజనితంబు గామద్రుమంబు ప్రమాదజలంబు
దనకుఁ బరిపేచనంబుగఁ బెరుఁగు నజ్ఞాన స్థిరాధార కలితమై
ఆను. 5-199

ఆధారుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆధారమైనవాఁడు

మానసేజ్ఞాధారా.

శల్య 2-421

ఆధి సం. వి. ఇ. పుం.

మనోవృధ (మనస్సునకు సంబంధించిన రోగము)

క. ...శరీరము లాధివ్యాధి జరా, సమన్వితము లగుటఁ జేటు సహజం
బరయన్. ఉద్యో. 2-92

ఆధిక్యము సం. వి. అ. న.

అతిశయము, పొచ్చు, ఎక్కుడు.

మ. ...సంక్షీణంబులై యుర్వి నిల్చి గుణాధిక్యముఁ బొందు బీజములుఁ
బోలెం గౌరవుల్. ద్రోణ. 1-49

వ. శుకుండు మొదలుగాఁగల యే మేవురమును వేదవిషయ ప్రఖ్యాతి

నెల్లవారికఁదె నెక్కుడు గావలయు మమ్ముఁతోలె నొడ్ల నాద
రాధిక్యంబున భరంవడి సవిశేషంబుగా నధ్యయనంబు జేయకుండుట
మాకు వరంబు.

కాంతి. 6-297

ఆధిపత్యము సం. వి. అ. న.

1. ప్రభుత్వము, దొరతనము.

(శ్రీకృష్ణనితో కర్ణుడు) తే. ధర్మతనయుండు చాను నా తమ్ముఁ
డగుట, యెఱిగెనేనియు సామ్రాజ్యమేల పూను, నట్టి ధార్మికుఁ
డాధిపత్యంబుఁజేయ, వలవదే శాశ్వతంబుగ వసుధయెల్ల.

ఉద్యో. 4-44

2. నాయకత్వము.

సీ. ...ఎ,వ్వరును ద్రోణుఁ, -తే- డనిన గాదన రాతండ యర్హుఁ
డాధి,పత్యమునకు నాచార్యుండు బ్రాహ్మణుండు, వివిధరణ కోవి
దుఁడు వయోవృద్ధుఁ డధిక,బలుఁడు శూరుండు గట్టుము పట్ట
మరిని.

ద్రోణ. 1-82

ఆధిరాజ్యము సం. వి. అ. న.

ఆధిరాజ్యము. ఆధిపత్యము, దొరతనము.

అ. బ్రహ్మచర్యమునకుఁ బరమాయు పుషవాస,ములకుఁ జిత్తశుద్ధి
ఫలజలంబు, లాహరించి యునికి కాధిరాజ్యము పత్ర భక్షతకు
దివంబు ఫలము లభివ.

అను. 1-148

ఆధివ్యాధులు సం. వి. సమ. బహు.

మనోరుగ్మతయు శరీరరుగ్మతయు.

వ. అవ్వరించి పచనంబుల తెఱుగున నాధివ్యాధులు గాత్రహానిం
జేయ నా మృత్యుదేవత ప్రాణహారిణి యగుటం బ్రాణంబులు
దేహంబులం కాసి.

ద్రోణ. 1-175

ఆధూర్తరయసుండు సం. వి. స్. పుం.

అధూర్తరజసుని పుత్రుఁడు, గయుఁడు

వీనితండ్రి అమూర్తయుం డని అంధ్ర భారత ప్రతుల యందు
(ఆర. 2-818) గలదు అక్కడనే మూలమున అధూర్త రజసుఁడని గలదు

(చూ. అమూర్తరయఁడు) కొన్ని వ్రాతప్రతులయందును ముద్రణ ప్రతులయందును అమూర్తరయః ప్రియపుత్రుఁడు అని (అర. 2-318) కలదు. 'అధూర్తరయః' శబ్దమే 'అధూర్తరయః' గా వాడఁబడినట్లును 'అమూర్తరయః' శబ్దము యక్తముగానట్లును తోచెడివి అత, 2-318లో 'అమూర్తరయః' శబ్దమిచ్చిన ప్రతులు గూడ ఇక్కడ అధూర్తరయ శబ్దమిచ్చినవి.

వ. తొల్లియాధూర్తరయసుండై ప గయిండు చూ, అర. 3-173

ఆధ్యాయుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ధ్యానింపఁ బడువాఁడు.

క. చింతాసాగరమగ్న, భ్రాంత జనాధ్యేయ పరమభక్తి విధేయా.

స్త్రీ 2-185

అన వై. (సం. అజ్ఞా, ప్రా. అణా)

ఒట్టు, తోడు

తే. వానిఁ దెగఁజూడవై తేని వాయుపుత్ర, నీవు గనుఁగొన నురినైన
నీరనైన, నగ్నినైన విషంబుననై నేను, మేను దొఱఁగుదు నెట్లు
నీయాన సుమ్ము. విరా. 2-229

ఆ- గురుని యలపుఁ జలము నెరవును గలఁచి నీ, యాన గాండివంబు
నాన దివ్య శరములాన యెల్లి సైంధవుతల యెల్లభంగిఁ దునిమి
వైతుఁ బగలు దలక. ద్రోణ- 2-811

చ. అనవుడు నమ్మహిపతికి నర్జునుఁ డిట్లను నేడు కర్ణునే, ననిఁ బడ
వైతు నీ యడగులాన. కర్ణ. 3-111

అనంత్యము సం. వి. అ. న.

అంతములేమి, తుదిలేమి. నాశములేమి, మేరలేమి, అమృతత్యము,
మోక్షము.

క. దాని నెఱింగి గృహంబున, మానితమగు చదువునందు మనసు
గొలుప కెందేని జని చదువుదురు శ్రుతు, లానంత్యమునకు
దపస్వులగుదురు విప్రుల్. ఆను. 2-160

అనందనము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

అనందింపఁజేయునది, సంతోషము గలిగించునది.

క దుఃదుఖినిస్వనములు వా,నందన మృదు మధుర గీతనాదములుఁ
జెవిం బొందె. ఆను. 1-880

సీ. ఆనందనములగు గానములను. ఆశ్వ. 4-179.

ఆనందము సం. వి. అ. పుం.

1. సంతోషము, సుఖము.

తే. నామరంబు నానందమగ్నముగఁజేయ నెలమి సన్నిధిసేసె సర్వేశ్వ
రుండు. విరా. 1-12

వ. శబ్దస్పర్శరూపరసగంధ వక్తవ్య కర్తవ్య గంతవ్య విసర్గానందంబులు
హవిస్సులు ఆశ్వ. 2-18

2. అవ్యయానందము.

కా .. మహానంత చిత్సత్కానంద విభు స్వభావమహితా
ఉచ్ఛో. 2-332

3. ఆవ్యయసుఖము.

తే ఘ్రాణజిహ్వలు మహినుదకముప దృక్కు,శ్రవకృ దేజంబునందును
వాయువునను, శ్రోత్ర మాకాశమునఁ గ్రమసూత్రితము గఁబొంద
జేసి గోవింద యానందమిమ్ము కాంతి. 4-242

ఆనందించు సం. అ. క్రి.

సంతోషించు.

వ. ఇవ్విధంబున సుహృజ్జన హృదయాంబు లానందింప ధర్మనందనుండు.
కాంతి 1-375.

స. క్రి.

1. ఆనందింపఁజేయు, సంతోషపెట్టు.

సీ. రోషసీ కుహరంబు రుచిరాంకు తఱిఁజేసి యర్కుండు వెలిగించు
నట్టు లమృత, సందోహ నిష్యంద చంద్రికఁజేసి, శీతాంకుఁ డానం
దించునట్లు. సభా. 2-8

2. ఆభినందించు, పొగడు.

సీ. ...నా వివేకంబున కానందింపఁ గవి న యంగన యెట్లు నిలుపునట్లు

గ్రాగకుండు.

విరా. 2-335

‘ఆనందితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంతోషించినది.

క. ఆనందిత మాగధ సుగీత నాదంబుల

ద్రోణ. 8-6

‘ఆనకదుందుభి సం. వి. ఇ. పుం.

1. ననుచేవుండు, కృష్ణుని తండ్రి.

ఉ. ఆనకదుండుభిప్రభృతి యాదవులు.

ఆది. 8-217

(ఇతని జన్మకాలమున దేవతలచేత ఆనకములును, దుందుభులును వాయింపబడినవి. “ఆస్య జన్మకాలే దేవతాభి రానకశ్చ దుందుభయశ్చ వాదితా ఇత్యానక దిందుభిః” అని ఆమరకోశము)

ఇ. ఈ. (స్త్రీ).

‘పెద్ద ధక్క.

వ. శంఖానకదుందుభిప్రభృతి మంగళ తూర్వంబులు గంభీర నాదంబులం జెరింగె.

కాంతి. 1-375

‘ఆనత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నమస్కరించినది.

చ. కనుగవ నశ్రుధార లొలుకం జరణానతయైన రాముఁ డిట్లను.

ఉద్యో. 4-296

‘ఆనతి వై. (సం. ఆజ్ఞ. ప్రి. ప్రా. ఆణ. త్రి.)

ఆజ్ఞ, నెలపు.

క. దేవర యానతిఁ జాండవు, లేవురు ద్రౌపదియు మన్నయెడ మేమరయం, గా వెడలి వారు సనిన మహావిషింబులకుఁ దొలుత నరిగితిమి వెనన్.

విరా. 3-80

మోక్షము తెరు వానతి యీవే దయామయా. కాంతి. 4-261

‘ఆనతిచ్చు; ఆనతియిచ్చు స. క్రి.

1. నెలవిచ్చు (గొప్పవారు తక్కువ వారికి) చెప్పు.

క. ...నీ, తలఁపెయ్యది యానతిమ్ము ధరణీనాథా. వితా. 1-224

తే.కార్యనిశ్చయంబు ధర్మతనూభవుం డానతిచ్చు,వాడు మన
మెల్లఁ గావించువార మదియు. విరా. 5-385

తే. ఎలమి నిట్లని యానతి యిచ్చె నాకు. విరా. 1-10

2. ఆజ్ఞ యొసఁగు, ఆజ్ఞాపించు

తే. అమృతమయమగు నల్లపద్మాకరమున, నాడు కాణాసనంబు కాణ
ములు నున్న, యవి దృఢవ్రతులార మీ రచటి కరిగి, వానిఁ దెం
డిచ్చటికి నని యాసతిచ్చె. ద్రోణ. 2-368

క. బరవసముమైఁ ద్రిగ రైశ్వరుఁ డిట్లను టుచిత మింక జననాయ
కుఁ డెప్పుడును నానతి యిచ్చెన, దొర లేమని రట్లు చేయఁడుదిఁ
గార్య మగున్. విరా. 3-122

ఆనతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. వంగినవాఁడు.

వ. ...అతం డంజలివుటంబు ఫాలంబున మోపి యానతుం డయ్యెఁ.
స్త్రీ. 1-176

2. నమస్కరించినవాఁడు.

ఉ. వానికి నమ్మహిశ్వరుఁడు వత్సలుఁడై పొడసూపి యీప్సితం బైన
ది వేఁడు మన్న నతఁ డానతుఁడై పరమేశ. ఆర. 6-256

3. అణఁవఁబడినవాఁడు, లోఁబఱుపఁబడినవాఁడు.

ఉ. ఆనతవై రి యిట్టు లను హంసము వారలతోడ. శాంతి. 5-560

ఆననము సం. వి. అ. న.

మోము, మొగము.

వ, కొమ్మనామాత్య నాననం కాలోకించి తగనుమతి వడసి యిట్లంటి.
ఆను. 1-19

ఆనమత్ సం. శత్ర.

మ్రొక్కుచున్న (దీనికి తెనుఁగున ప్రత్యేక ప్రయోగములేదు)

తరలము. ...నిరంతరా, నమదశేష నృపాల మౌలి పినద్ధ ముగ్ధమణి
ప్రకాశమ సమర్పిత విమృశ త్వరకాంతి నిర్జిత పంకజా

ఆర. 7-475

ఆనయనము సం. వి. అ. పుం.

తోడి తెచ్చుట, తీసికొని వచ్చుట

ఉ. ...భూమి దే, వానయనాది కృత్యసరులైన జనంబుల గారవించు
చున్. పరా. 5-584

న ఆభిషేచనిక గ్రహ్యానయనంబునకుం దగువారిం బనిచి.

శాంతి. 1-371

ఆనయము సం. వి. అ. పుం.

ఆనయము, తీసికొని వచ్చుట.

చ. ...సురాపగానయ సమర్థ తపోగుణయుక్తు సుత్తమున్.

ఆర. 3-74

ఆనయించు సం. స. క్రి.

తెప్పించు

ఉ. రాజులఁ బిల్వబంపుము ధరాసుర సంఘము నామతింపు వే, రోజు
నూదాత్ర యజ్ఞగృహ యూపతతుల్ సమకట్టఁ బంపు వి, బ్రాజిత
భక్ష్యభోజ్య విధి భవ్య వదార్థము లానయింపు మ, వ్యాజిః ఘాతమై,
నమరవల్లభు చాక్షునఁ జేయు జన్మమున్. ఆర. 6-70

ఆనర్తకము సం. వి. అ. పుం.

దేశ విశేషము, ఈ పేరుతోఁగొన్ని దీవులు గలవు. వాని యన్నింటికి
ముఖ్య పట్టణమైనది ద్వారక- సౌరాష్ట్ర మని సూ. అ. ని.

వ. ఇంద్రప్రస్థ పురంబున కభిముఖుండై యానర్తక దేశంబులకుం జని
యందు ముందట ముకుంద ప్రేషితులయిన దాశార్హ వీరులతో
నగర్యారణ్యంబులు గడచుచు, 8-209

ఆనవాలు దే. పి.

అభిజ్ఞానము, గుఱుచు.

గీ. అద్దేవి గని యతం డట్లచెప్పిన ముని, వల్లభ నాకానవాలు దెమ్ము,
నృపు పాం ననియె నన్నెలఁత యుదంకుండు, సనుదెంచి విభు నభి
జ్ఞాన మడిగె. ఆశ్వ. 3-95; ఆశ్వ. 3-98

అనీతము సం. పిణ. (అ. ఆ. అ.)

తేబడినది, తీసికొని రాబడినది.

వ. తత్కాలోపగత సముచిత పరిజనానీత జలంబుల ముఖప్రతాళ
నంబు పేసికొనిరి. కర్ణ. 8-109; అను. 5-51

అను దే. స. క్రి.

1. త్రాగు.

క. వాసిత రాజ, నృదిరా రసమానగ నా, హృదయంబున వేడ్క
యెనక మెనఁగెడుఁ దరుణి.

విరా. 2-88; విరా. 2-806; విరా. 2-98

ఉత్సాహ పృత్యము. ...మధురధార తెల్ల ప్రొద్దునుఁదొరఁగుచుండ
నతఁడు వాని దోహలమున నానుచుం, బొరయ డెప్పుఁ దృప్తి.

స్త్రీ. 1-48; శాంతి 5-181

౨. అక్రమించు, క్రమ్ము.

ఉ. వైదిక బ్రహ్మచారి జనవత్సల నీమడిఁ బట్టుకొన్న యు, న్నాదము
హీనమానవు మనంబునఁ బుట్టిన వెట్టివోలె న, స్వాదులఁ దీర్పు
టొప్పుదు నిజానజ వర్గము మీఁదగల్గు న, త్యాదర సాంద్రసార
కరుణామృత మానగ నిమ్ము నెమ్మదిన్. శాంతి. 1-101

ఉ. తేరుల యొప్పు మ్రోడు పడఁదేకువ లేని పదాతికోటి ను, గై
రుధీరంబులో మునుఁగనానిన యేనికసిండు. ద్రోణ. 1-278

3. తిను, భుజించు.

ప. జక్కవలు గలసిపాలిసి నవి రేఁగి చెలంగుచు రేయింటి యాకటి
పెల్లన గొదగొని కమిచి చంచువులం దిగిచి త్రుంచి యానుచు.

విరా. 2-240

వ. ఇవ్విధంబున వివిధ విశారానంబులు బహుభంగిక కరపాదంబులు
గలుగు నపరిమిత క్రవ్యాదులు గవిసి మేదోహంస మస్తిష్కు
మజ్జంబు లానుచుం జవియైన వానిఁ బుత్త్రమిత్ర కళత్రాదుల
కొసంగుచు. సౌప్తి. 1-202

శ్లో. మేదోమజ్జాస్థిరక్తావాం వసానాం చ భృశాశితాః

పరమాంసాని భాదంతః క్రవ్యాదా మాంసజీవనః.

సం. భా. సౌప్తి. 8-139; ఆది. 5-188

4. విను, అలకించు.

క. శివనారాయణ యచ్యుత, భవదీయములైన మధుర భాషణములు
నా, చెవులానిన నమృత రస, స్థవనంబును బోలె బ్రమదభరితుడ
నైతిన్.

కాంతి. 2-118

5. చుంబించు, ముద్దాడు.

సీ. అంగుళంబుల నల్ల నలకలు గబళించి, కెమ్మొవి యాని యెక్కింతుఁ
గాయు.

విరా. 2-810

6. అస్వాదించు, అనుభవము.

క. సంతోషామృతము నాని సంకుద్ధుడగున్.

కాంతి 5-419

లోచనము లమృతం బానినమాడ్కి సమ్మదంబునఁ దేలన్.

ఉదో. 3-254

ఆనుకూల్యము సం. వి. అ. న.

అనుకూలముగా నుండుట, తగియుండట, ఒడ్దిక, సాహాయ్యము.

క. అనలం బించుకయైనఁ బి, వనుచే వెలుఁగొందు మాడ్కి వర్తనముం
బొందును సత్కర్మాచరణంబున దైవము నాన కూల్యము గురు
ప్రవరా.

అను. 1-138; అను. 1-137

వ. దైవానుకూల్యంబు లేక మానుషం బెంతయయ్య నేమిసేయు.

ఆది. 8-12

ఆనుగము దే. వి.

సౌమికాయ

అ. (క్రాద్ధమునకు) మునగ యుల్లియడవి మునగ దుర్మాంసము, లాను
గమ్మ మలినమైన యుప్పు, కఱియ జీలకఱ్ఱ, కఱివేము కురుజ
యిం, గువ ప్రవర్జనీయ కోటియగుట.

అను. 3-189

ఆనువు సం. వి. ఉ. పుం.

యయాతికి శర్మిష్ఠయందుఁబుట్టిన మువ్వరు కొడుకులలో రెండవవాడు.

ఆది 3-94

అనుశాసనికపర్వము సం. వి. ౧. న.

మహాభారత మునందలి పదుమూడవ పర్వము.

చూ. మహాభారతము.

ఆను. 1-389.

అన్యశంస్యము సం. వి. అ. న.

ఆక్రూరభావము, నిమ్రతత్వములేమి, కపటములేమి, మోసములేమి.

వ. (భీష్ముడు శరీరంబు విడుచు నమయంబున) అందఱఁ గౌఁగిలింతు
కొని యాన్యశంస్యంబును సత్యంబును నిత్యంబులుగాఁ బాటించి
బ్రదుకుం డని చెప్పి.

ఆను. 5-468.

అస్వీక్షకి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

పర్యాలోచన ప్రయోజనముగాఁగలది, రాజు విద్య.

వ. అస్వీక్షకీ శ్రయీవారా దండసీతులను రాజవిద్యలయందును బ్రవీ
ణులగు పహాయంతోడం గూడి.

కాంతి. 1-182

ఆపగ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. నది, ఏఱు

తే. అనిన ధృతరాష్ట్రుఁ డాపగాతనయు భక్తి, ననునయించి రాధే
యునిఁ గినిసి ప్రియము దోఁపఁదా నిట్టులనియె. ఉద్యో 1-255

2. ఒక తీర్థము, ఇదియు నది.

వ దాని తూర్పున (మానుష తీర్థంబునకుఁ దూర్పున) నొక్క యిర
వుర నాపగయను మహానదిం బిత్పతర్పణంబుసేసి పితృదేవోద్దేశం
బున నొక్క బ్రాహ్మణునకుం గుడువం బెట్టినఁ గోటిబ్రాహ్మ
ణులు గుడిచిన ఫలంబుగఁ బితృదేవతలు దృష్టియు నొందుదురు.
ఆర. 2-283.

ఆపగా తనయుడు సం. వి. అ. పుం.

భీష్ముడు. చూ. ఆపగ.

ఆపగేయుడు సం. వి. అ. పుం.

భీష్ముడు.

చ. అనుటయు నాపగేయుడు.

కాంతి. 2-169

ఆపణము సం. వి. అ. పుం.

అంగడి, దుకాణము.

క. ...నిర్వృత్తి పర్యాపణ పరచరింద వికాసా. విరా. 2-384

ఆపతనము సం. వి. అ. న.

ప్రాప్తి, సంభవము.

సగ్ధర. ...వదనోత్కిర్ణ కీలాల ఛారా,పంక ప్రాగ్భార మగ్నాప

తన విఘటిత ప్రాణుడై యాహనోర్పిన్. అర. 7-91

ఆపత్తు సం. వి. ద్. స్త్రీ.

విపత్తు, ఇడుమ

ఉ. ...ఘోరసంసారదురామయాపదవసాయక. భీష్మ. 2-408

ఆపద సం. వి. ద్. ఆ. స్త్రీ.

1. ఆపత్తు, విపత్తు, కష్టము

క. ఒకనాఁ డేమును నాపద,లకు విడుమరఁగాంచి విప్రులం జుట్టలఁ

బెట్టుకొని సుఖముండఁ బడయుదు, మొకొ. విరా. 1-49

క. శిఖిచోరాది ముఖ్య విషయాపదకున్. కాంతి 4-34

2. కోపంబును లోభంబును, నేపారి మనంబు గలఁప నెప్పుడుఁ జింతా,

లాపంబునొందు సధనుం, డాపదగా కవ్విధము సుఖావహ మగునే.

కాంతి. 4-35

ఆపద్ధర్మము సం. వి. అ. పుం.

ఆపదయందు అవలంబింపఁ దగిన ధర్మము.

సీ. కాయంబు వికృతులఁ గాల పర్యయముల వచ్చు నాపద్ధర్మ వర్తన

ములు. ఆను. 5-216 కాంతి. 1-335

ఆపన్నుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆపదయందున్నవాడు, విపత్తునొందిన వాడు

తే. ...ఆ పన్నుడ, వైన నిన్నుఁ, జూచి దుఃఖోపహర మనస్కుండ

నైతి. అర. 1-147

ఆపస్తంబసూత్రము సం. వి. అ. న.

ఆపస్తంబ మహర్షి చెప్పిన నియమనాస్త్రము.

సీ. ఆపస్తంబ సూత్ర పవిత్ర శీలుడు.

విరా. 1-10

ఆపస్తంబసూత్రుడు సం. వి. అ. పుం.

ఆపస్తంబ మహర్షి చెప్పిన నియమావళి ననుసరించి ప్రవర్తించువాడు.
(సన్నయభట్టు-తిక్కన మొ.)

సీ. పాత్రు నాపస్తంబసూత్ర ముద్గల గోత్రజాతు సద్వినుతావదాత
చరితు. ఆది. 1-9; విరా. 1-10

ఆపస్తంబుడు సం. వి. అ. పుం.

యజుర్వేద విహితకర్మములను సూత్రముగఁజేసిన యొక మహర్షి.

విరా. 1-10; ఆది. 1-9

ఆపాతము సం. వి. అ. పుం.

హతాత్తుగాఁ బైబడుట (భాణములు మొ.)

శా. అయ్యోధులన్ బాణజాలాపాతంబునఁ దూలనేసి.

ద్రోణ. 8-229

2. పడునట్లు వేయుట.

వ. దూరాపాత విశిఖంబుల జయద్రథు రథ్యంబులం బడనేసిన.

ఆర. 6-243

ఆపాతనము సం. వి. అ. న.

ఆహతము, పడునట్లు వేయుట.

(జమదగ్ని) ఒక్కబయల నయ్యంపపొది నిలువ వై పించుకొని దూరా
పాతఁ ఁ బాచరింప నక్కునుమకోమలి సని యమ్ములేటికొని వచ్చి
యిచ్చుచుండు. ఆను. 8-258

ఆపాదకము సం. విణ. (అ. దికా అ.)

కలిగించునది.

క. జూదమునఁ గయ్యమున నీ, కేదురితంబులు నితాంతహృదయ క్లేశ
పాదకములు వాటిల్లె న, నాదృతములు వేయు వాని నన్నిటి
ననఘా. స్వర్గ. 1-9

ఆపాదనము సం. వి. అ. న.

ఉత్పాదనము, కలిగించుట.

క. వేదములు డాంభికత్వా, పాదనములుగాఁగ యతులు పలుకుదురవి
స, ర్వాదరణీయంబులు నీ, కాదర పాత్రముగావో యని పలుకుట
యున్. కాంతి. 6-308; కర్ణ. 1-245; అను. 2-476; మౌస. 9

అపాదమ స్తకము సం. సమ. అవ్య. అ. న.

పాదమునుండి తలవఱకు.

క. అపాద మ స్తకము త, ద్రూపము పీఠించుచుం గుఱూహల మడ
రన్. విరా. 1-311

అపాది సం. విణ. (ఇ. ఇ. ఇ.)

కలిగించునది.

మ.పోరనిమిషస్తోమాద్భుతాపాదియై. కర్ణ. 1-86

మానివి. అమరగణ విరోధి వ్యాసదాపాదికోపా. మౌస. 228

అపాదించు సం. స. క్రి.

1. కలిగించు, కలుగజేయు, సమకూర్పు.

క. నా పలుకు నమ్ము మర్దునుఁ, దాసాపాత్యకుని నెల్లి యనిఁ జంపి
ముదం, బాపాదించుం గులమున, కీపెంపున కెలమివొందుఁ డీవును
నతఁడున్. ద్రోణ. 2-380

క. పాపక్షయమున బోధం, బాపాదింపఁబడి మెఱుఁగుటద్దము కరణిం,
జూపునకు వచ్చుఁ దనుఁదా, నా పురుషుఁడు గాంచు పనికిన్దై
తన్మయుతన్. కాంతి. 4-187; అను. 5-354; ద్రోణ. 3-96

2. ఒనరించు, చేయు.

వ. కవలు నీకు చక్రరక్షకులుగా లోకసామాన్యంబులైన చాప.
కృపాణ గదాదులగు నాయుధంబుల విరోధిసధం బాపాదించి
వేవేగ విరాటు విడిపించుము. విరా. 3-207

వ. నీ వాపాదించిన పాపంబులకెల్ల మూలంబైన కర్ణునరదంబు ధరణిం
గ్రుంగిన. శంభ. 2-328; అర. 3-14-

అపాదితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

సమకూర్పుఁబడినది.

ఉ. ...నృపపుంగవ నీవు ననేక భూసురాపాదిత సర్వయాగమున
భస్మమునేయుము. ఆది 1-124

ఆపానము సం. వి. అ. న.

కల్లు సారాయముల దుకాణము,

ప ప్రేతపత్యనుభూతోజ్ఞితంబైన యాపాన భూభాగంబు ననుక
రించు కురుక్షేత్రంబు దణియు సమయంబున కాంతి, 2-84

ఆపుడు సం. వి. అ. పుం.

ఒక అగ్ని. చూ. ఆను 4-168

ఆపూరణుడు సం. వి. అ. పుం.

కద్రువ కొడుకు ఆది. 2-4

ఆపూరితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

నిండింపబడినది, మిక్కిలి నిండింపబడినది.

భవనమంతయు నాదాపూరితముఁ జేసె.

కాంతి. 6-806

ఆపోవు దే. అ. క్రి. (ఆదట + పోవు అని శ. ర.)

తృప్తి నొందు.

క. కోపము నుబ్బును గర్వము, నాపోవక యునికియును దురభిమాన
ము నిర్వాప్యపారత్వము నను నీవి, కాపురుష గుణంబు లంద్రు
కౌరవనాథా. ఉద్యో. 2-82

వ. ఇట్లు సిద్ధ స్వరూపదీపితుండైన యతని నాపోవక చూచుచు
శంకరుండు, శల్య. 2-185.

క. శ్రీపతి గడు వెయ్యింబున, నాపోవక పార్థ నొద్ద నా రాత్రి
ప్రియా, లాపములఁ దగిలియుండెను, దీపమణుల్ వెలుగ భవన
దీపుడు దానన్, ఆది. 8-172

ఆపోశనముగొను మి. స. క్రి. (✓ ఆపోశనము)

ఆక్రమించు, వశపఱచుకొను.

వ. పరదేశం జాపోశనంబు గొనం దమకించు తన బలంబు గజిబిజి

యుడిపికొని.

విరా. 8-181

(అపోశనము = భోజనాదియందును భోజనాంతమందును పుడిసిబ
జలము పోసికొని మంత్రపూర్వకముగాఁ బుచ్చుకొనుట, అట్లు పుచ్చు
కొను జలము)

ఆప్తచరుడు సం. వి. అ. పుం.

ఆప్తుడైన గూఢచారి (గూఢచారులలో దనకు విశ్వాస పాత్రుడైన
వాడు)

వ. తస్యైతాంతఃబతయః గుంతి తన యాప్తచరుఃవలన విని శిథిలీ
కృత సంతాపయయి యుండె.

ఆర. 7-355

ఆప్తత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

పాతము

సీ. ఆతనిఁ దొఱఁగి మదాప్తత మెఱయు పెక్కాడంగనేటికి.

అశ్వ. 1-38

ఆప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రాప్తము, పొందఁ బడినది.

తే. ఆప్తసర్వవిధై శ్వరుడు.

స్వర్గ. 1-80

ఆప్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. పొందుట

చ. పరమచదాప్తి హేతువగు భారత సంహిత-

స్వర్గ. 1-94

2. యథాగమును జెప్పుట

తే. నీవివేకంబు నాప్తియు నెఱపి తీవు, తల్లిదండ్రుల మాడ్కిపాతంబు
సెప్పి, తేను నా రాక తెఱఁగెల్ల నేర్పడంగఁ, జెప్ప విని యేమి
సెప్పఁ జేయువాడ.

ఉద్యో. 3-236

శ్లో. ధర్మాస్థియుక్తం శత్రుం చ యథాశీత్యయ్యుపపద్యతే

తథా వచనమక్తోఽస్మి త్వయైత త్పితృమాతృవత్.

సం. భా. ఉద్యో. 92-2

వ. నా యాప్తియును గార్యవివేకంబు కలిమియు నమ్మి మదీయోప
దేశంబు నాదరింపుము.

శాంతి. 2-368

ఆప్తుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కావలసినవాడు, ముఖ్యుడు.

క. తానెంత యాప్తుడైన మహినాయకు సొమ్ము పాము నెమ్ము
లుగా లో, నూనిన భయమున బొరయక, మానినగా కేల కలుగు
మానము బ్రదుకున్. విరా. 1-186

2. సుహృదయుడు, హితుడు, స్నేహితుడు.

ఎ. సేనజితుండను రాజు పుత్రశోకార్తుండయి యున్నయెడఁ దఱా
పుండగు విప్రుం డతని కిట్లనియె. కాంతి. 4-7

తే దుష్పథంబులఁ జొరనీక తొలఁగఁ దివుతు, రాప్త జనములు దగ
వశ్యులై నవారి, నందుఁ బుణ్యంబు దొలఁగని యతఁడు దొలఁగుఁ,
దొలఁగ నేరఁడు భాగ్యంబు దొలఁగువాడు. సౌప్తి. 1-79

3. విశ్వసింపఁదగినవాడు.

చ. జనకుడుఁ బోలె నర్మిలిఁ బ్రజం బరికించుచు పృథ్విభాగముం,
గొనునది వారిచేత నరిఁ గోటి విధంబుల నాప్తదతులం, గని నవ
గోకులాకరనగ ప్రముఖార్థకరంబు లారయం, బనుచుచు నన్ని
టన్ ధరణిపాలుడు గన్నిడి యున్నఁ బెసంగున్. కాంతి. 2-288

4. మేలు గోరినవాడు.

మ. జనకుండున్ గురు భీష్ములుం దగిన కర్ణం కాపులై నీకుఁ బ్రీతి
నెఱింగించు తెఱంగుగాదు. ఉద్యో. 3-872

5. పొందినవాడు.

క. ఈగతి యెఱింగి చేసిన, యాగము సోమాపుఁజేయు నప్పురుషుని.
కాంతి. 2-348

ఆపాద్యయనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ప్రీతి గలిగించునది, తనివి కలిగించునది.

వ. అంతకుమున్న సాత్యకియుఁ గృతస్నానుండై యాపాద్యయన మధు
పానంబున నెలమిం బొంది. దోణ. 3-307

వి. అ. న.

2. తృప్తి, ప్రీతి.

క. ఖర కిరణ కాపమున నురు, తర దవదాహమున శోషితములైన.
వనాం, తరతరుతతి కాప్యాయన కరమైన వర్షాగమంబు గడు బెడఁ
గయ్యెన్. ఆర. 4-184

ఆప్యాయిత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తృప్తి నొందింపఁబడినది. సంతృప్తి పొందింపఁబడినది.

వ. భీముండు జాత సన్యయైన వసుధ తోయసంప్రాప్తి నాప్యాయిత
యైరట్ల జ్ఞాత చర్యుండైన తన పతిం బడసి వరమ సంతృప్త హృద
యయై చంద్రుతోఁ గూడిన రాత్రియుం బోలెఁ బతిం గూడి
యొప్పుచున్న దమయంతిం జూచి సంతసిల్లి. ఆర. 2-220

ఆప్యాయితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బలియఁ జేయఁబడినది.

వ. చంద్రుం డా తీర్థంబునకుఁ జని తదీయ జలస్నానంబున నాప్యాయిత
శరీరుండై. శల్య. 2-158

ఆప్యాయితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తృప్తి నొందింపఁబడినవాఁడు, సంతోష పెట్టఁబడినవాఁడు.

వ. ...సర్వ యజ్ఞంబులును మానవులు మాననీయంబులుగా నడప.
మీకెల్లను నయ్యాగంబుల భాగంబులు గలిగి తద్భాగంబుల
నాప్యాయితులై యుపభృంహణంబు నొందువారలు.

కాంతి. ౯-410

ఆప్లావితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అంతటను తడువఁబడినది.

వ. అనిన నతండు గన్నీరొలుక నన్నపాదంబులపైఁబడిన నప్పాండ
వాగ్రజుండును బాష్పాప్లావితముఁబడగుచు నతనిమీద నొఱఁగె.

కర్ణ. 8-109

ఆప్లతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆర్ద్రభూతము, తడువఁబడినది.

చ తతమున ముక్కునం జెవుల గన్నుల నొల్కెడు రక్తమంగ మా,
పుతముగఁ జేయఁగా నతఁడు బోరగిలం బడియెన్ ధరం....

శల్య 1-265

అబద్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బాగుగాఁ గట్టఁబడినది, కూర్పఁబడినది.

ప. ...అబద్ధ మరకత వజ్ర వైడూర్య పద్మరాగ ప్రవాళ ప్రభావ
ప్రకర వృత్తికర విరచితాపూర్వ సురచాప చారుగౌరవంబై -
ప్రేక్షాగ రంబున నున్న. ఆది. 8-4

అబాలగోపాలము సం. సమ. అవ్య. అ. న.

బాలుని మొదలు గోపాలుని వఱకు (చిన్నవాని నుండి పెద్దవాని వఱకు)

సీ. క్షత్రియాధమ నీచ కలదు లోకంబున నాబాలగోపాలమైన వాక్య,
మతికుటిలుండు సంగతుండు గాఁడేమిటఁ, జెలికిఁ గీడినరించుఁ
జెట్టవలుకు కర్ణ . 2-47

అబాలవృద్ధము సం. సమ. అవ్య. అ. న.

బాలుని మొదలు వృద్ధుని వఱకు (ఎల్లరు)

ప. అనుచు నతికుతూహలంబున వవలోకింప నాబాలవృద్ధంబగు పౌర
లోకంబు. ఉద్యో 3-178; శాంతి. 1-254

సీ. పౌరజనంబు లాబాలవృద్ధంబుగా వచ్చి రక్కురువంశవరులఁ జూడ.
మహా. 20

అబ్ధికము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

సంవత్సరమునకు నగునది.

క. హీననరునట్ల గుఱ్ఱము, నేనుఁగును మనుష్యవధ మనేకాబ్ధిక భి,
జానిరతి ప్రభృతి సుక, రానుష్ఠానములఁగాని. ఆచు. 3-299

అభిము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఇది సమాసోత్తరముగా నుండి 'సదృశము' అను నర్థము నిచ్చును

తే. ...ధర్మపరత్వంబు వాసవాభవై భవము నయ్యెడుమ నీకు.

ఆను. 2-287

ఆభరణము సం. వి. అ. న.

భూపణము, తొడవు.

క. వనమాలికా భుజంగాభరణా.

విరా. 1-88

అభాసితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశింపిబడినది, ప్రకాశించినది.

క. ఈ సర్వము దేహత్వాభాసిత మిది దేహీయైన పరమాత్ముని వి, వ్యాసమునకుఁగా నొదవి యు, పాసింఁచుం గరణరూపమై యా కర్తన్.

కాంతి. 4-274

అభిచారికము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

అభిచారమునకు శత్రుమారణ పశికరణాదులకు సాధనమైనది(మంత్రాది)

క. అరుణంబులును సకంటక, తరుభవములుఁ గట్టుకగంధధామములు నొన, దురు శాత్రవాభిచారిక, కరణమున నధర్వమాంత్రికతఁ గుసుమంబుల్.

ఆను. 4-7

అభిజాత్యము సం. వి. అ. న.

1. కులీనత, గొప్ప వంశమునఁ బుట్టుట.

క. అని చెప్పి యిది మరుత్తుని యాభిజాత్యంబును దదీయ విత్త విశేషంబును నెఱింగించుట యవ్యిత్తం బతనికి దొరకొనిన తెఱంగును నెఱింగించెద.

అశ్వ. 1-82, ఆది, 7-60

2. మనోజ్ఞము, సౌందర్యము.

సీ. ...కన్యారత్నమయిన యా దమయంతి, యత్యంత కాంతి రూపాభిజాత్య.

ఆర. 2-9

అభిజితము సం. వి. అ. న.

అభిజిత్తు సంబంధమైన కాలము. ముప్పది ముహూర్తములుగల దినములో ఎనిమిదవ ముహూర్తము అభిజిత్తు అనఁబడును. సూర్యోదయానంతరము సుమారు 8 గంటల కిది ప్రారంభమగును. సూర్యుడాకాశమున నట్టనడియెత్తుననుండు సమయము.

ఉ. శాత్రవజైత్రతేజమున సర్వదిశల్ వెలుగంగ నైంద్ర నక్షత్ర

యతుడుగా శశి ప్రకాశ జయోన్నతమైన యష్టమిన్ మిత్ర
మఖ గ్రహప్రతతి మేలుగ నాభిజితోదయంబున, బుతుడు
ధర్మవశమనఁ బుట్టి నతిస్థిరధర్మమూర్తియై ఆం. 5-94.

శ్లో. ఐంద్రే చంద్రసమాయుక్తే మహూర్తేఽభిజితేఽష్టమే,
దివా మధ్యగతే సూర్యే తిథౌ పూర్ణేఽతిపూజితా
సమృద్ధయశసం కుంతీ సుషావ ప్రవరం సుతమ్.

సం. భా. ఆది. 123. 6, 7 శ్లో.

అభిజితోదయము సం. సమ. వి. అ. పుం.

అభిజిత్కాలము పుట్టట, అభిజిత్తు సమయము. చూ. అభిజితము.

అభిషేచనికము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

పట్టాభిషేకమున కుపయోగించునది (పదార్థము)

వ రాజ్యాభిషేక శోభనం బనుభవింపు మసి పలికి యాభిషేచనిక
ద్రవ్యానయనంబునకుం దగువారిం బనెచి. శాంతి. 1-371

అభీరము సం. వి. అ. పుం.

ఒక దేశము.

వ. సింహశాఖీర కూరసేన కేకయ ప్రముఖులు మెడయును.

ద్రోణ. 1-222.

వ. పాంచాల పాండ్య బర్బర...పుళింద పుండ్రక పాండ్యాఖీర సౌవీర
సౌరాష్ట్ర...జనపదంబులు. భీష్మ. 1-40.

ఇచ్చట పాండ్య శబ్దము రెండుసార్లు కనబడుచున్నది. సంస్కృతము
నందలి యీ ఘట్టమున నిచ్చినవానికి వీనికిఁ కొన్ని భేదములు గనబడు
చున్నవి. ఆక్కడ 'పాండ్య' శబ్దము గానరాదు. ఇది పుష్కరారణ్యము
నందలి యొకదేశము. సం.మున. 'పాంచాల పాండ్య బర్బర' అన్నచోట
పాండ్య శబ్దము వదలఁబడినది. 'పాండ్య' ఉన్నట్లు పాతాంతరము గూడ.
నీయలేదు. సం.ము. పాతమే సరియైచదిగాఁ గన్పించుచున్నది.

అభీరుడు సం. వి. అ. పుం.

పుష్కరారణ్యవాసి, గొల్లవాడు, చెంబడివాడు

మూలమునందలి పాతమునకు ఈ పాతమునకు ఇంచుక భేదము.

గన్పించుచున్నది, అందు 'శూద్రాభీర' అనియు వారు సరస్వతీ నది ప్రాంతము వారనియుఁ దెలియుచున్నది.

“పునశ్చ పరివృత్త్యాథ పుష్కరారణ్యవాసినః
గణానుత్సవసంకేతాన్ వ్యజయత్పురుషర్షభః
సింధుకూలాశ్రితా యేచ గ్రామణీయా మహాబలాః
శూద్రాభీరగణాన్చైవ యేచాశ్రిత్య సరస్వతీమ్
వర్తయంతి చ యే మత్స్యైర్యేచ పర్వతవాసినః

సంఖా. సఖా. 32-8, 9, 10 శ్లో.

ఈ 'శూద్రాభీర' శబ్దమే సంస్కృత భారతమున భీష్మపర్వమునందును గనఁబడ చున్నది.

శ్లో. శూద్రాభీరాశ్చ దరదాః కాశ్మీరాపత్తిభిస్సహ,

ఘశిరాశ్చాంతచారాశ్చ సహవాగిరిగహ్వరాః

సంఖా. భీష్మ. 67 శ్లో.

ఏమైనను ఈ “ఆభీరులు” అడవులయందు నదీ ప్రాంతముల పల్లెలలో ముండు వారనియు నాలవజాతికిఁజెందిన వారనియు ఈ పల్లెల కన్నింటికి వారిలో నొకఁడు ప్రభువుగా నుండి స్వతంత్రుఁడై (రామాయణమునందు గుహ్యనివలె) పరిపాలించుచుండుననియు నదిని చాట వేయు పని గూడ వీరిదే యైయుండుననియు నూహింపనగును.

వ. ఇట్లు రౌద్రాకారఁబున మాద్రేయుండు మహాసేనాన్వితుం డయి యరిగి మహాసేన రక్షితంబైన మహితకవిషయంబున దత్తత మయూరకాది శూద్రులతోఁ గయ్యంబుచేసి కురు మాళవ బర్బర కర్చర శైరీపక చాకార్ణదేశంబుల రాజుల జయించి పుష్కరారణ్య నివాసులైన యాభీర గణంబులను సరస్వతీ సింధు కూలా శ్రితులైన గ్రామణీయులను బంచనదామరపర్వత నివాసులను వశగతులం జేసికొని.

సఖా. 1-266

ఆఖిలత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

భయంకరత్వము.

క. ...పాండవజ్వలనం జా,ఖిలత మండం దొడరిన, విరా. 1-119

ఆభీలత్వము సం. వి. అ. న.

భయంకరత్వము, వెఱపు గొలుపునది.

శా లీలంగేల నమర్చి మత్తగజకేళి సుందరోల్లాస మాభీలత్వం బల
రింపఁ ద్రిప్ప. కర్ణ. 3-210; భీష్మ. 1-56

ఆభీలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భయంకరము, వెఱపు గొలుపునది.

తే. ...ఆభీల భుజగ చండమూర్తి శమీతరు చక్రవర్తి. విరా. 1-182

ఆభీలుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భయంకరుఁడు

క శస్త్రప్రకార నిపుణుఁ, డస్త్రవిదుఁడు దూరపాతనాభీలుఁడు.

విరా. 5-8

ఆభోగము సం. వి. అ. పుం.

చక్కని సుఖాద్యనుభవము.

క. యోగీంద్ర చిత్త కమలాభోగ మధుసవిభుఁడు ప్రకృతి పురుషా
త్ముఁడు. ద్రోణ. 5-428

2. వైశాల్యము.

సీ. పర్యతాభోగనిభంబునైన మేనిపెంపును గల దాని. మౌస. 78

3. ప్రాంత ప్రదేశము.

క. గిరిశిఖరాభోగ బృహస్పరభుజగ శరీరవేష్టిత శరీరుండై.

ఆర. 4-116

ఆభ్యంతరము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

లోపలిది, హృదయ సంబంధమైనది.

సీ. ఆభ్యంతరము కాహ్యము ననఁగా శౌచ మిరుదెఱఁగై యుండు.

ఆను. 5-181

ఆమంత్రణము సం. వి. అ. న.

ప్రయాణాదులయందు బంధువులు లోనగువారి యన్నజ్జ పొందుట, వీడు
కొనుట, వీడ్కోలు.

వ. అనిన విని దుర్యోధనుండు దాని కియ్యకొని సవినయముగా బల
దేవుని వీడ్కొని వాసుదేవు నామంత్రణంబుసేసి కృతవత్స పాలి
కిం జని. ఉద్యో. 1-84; స్త్రీ. 1-117; శాంతి. 6-618.

వ. అప్పక్షిదేవు దీవించి యామంత్రణంబుసేసి. ఆను. 1-881

ఆమంత్రణము సేయు మి. స. క్రి.

వీడ్కొను.

వ. ధృతరాష్ట్ర విదురుల నామంత్రణంబుసేసి యద్దేవముని యంతర్థా-
నంబు నొందె. చూ. ఆమంత్రణము. ఉద్యో. 2-106

ఆమంత్రించు సం. స. క్రి.

పోయిచచ్చెదనని చెప్పి యనుజ్ఞతీసికొను, వీడ్కొను.

వ. అంత ననుద్యూతపరాజితులయిన పాండవులు దమరాజ్యోపభోగం
బులు విడిచి....వనంబునకుంబోవ సమకట్టి భీష్మ ధృతరాష్ట్ర
విదుర కృప ద్రోణాచార్యుల నామంత్రించిన. సభా. 2-280

ఆమంత్రితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆమంత్రణము చేయబడినది. వీడుకొలుపబడినది.

సీ ...ధృతరాష్ట్ర మేదినిపతి తపస్విగణము సవినయంబుగా నిజస్థాన
యానమునకు నామంత్రితముగజేసి. ఆశ్ర. 2-180

ఆమంత్రితుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఆమంత్రణము చేయబడినవాడు, వీడుకొల్పబడిన వాడు.

స. ఇవిధంబునం శాండునందమందఱును గోవిందునకు వలయు
మాటలు నెప్పి యతని గొగిలించుకొని యథోచిత ప్రకారంబున
వీడుకొని వలగొని మగిడిరి. తక్కిన వారలు నర్హులగు తెఱంగుల
నామంత్రితులై నురలిరి. ఉద్యో 8-145

వ. ...భవదీయ కృపావిశేషంబునకుం గృతార్థుండ వై తినని యతని
నా మంత్రితుంజేసిన. ఆశ్ర. 2-182; శాంతి. 1-222

2. వీడుకొనబడినవాడు.

క. వేగిన నా మంత్రితుడై, యా గుణసిధి వీడుకొలిపి యతడు.

ప్రయాణో, ద్యోగంబు సమీచినవి, దాగరిమ ప్రాధవ్యత్తి దగ
నొనరించెన్. కాంతి. 6-662; ఆను. 1-289

ఆమడ దే. వి.

యోజనము, నాలుగు కోసుల దూరము.

వ ... అచటికి రెండ్రామడయగు సరస్వతి పొంతం బయలికి బలంబులం
గాని చని. శల్క. 1-74

శ్లో. తతో వాహాన్ సమాశ్వాస్య సర్వే యుద్ధాభినందినః
ఊసద్వియోజనే గత్వా ప్రత్యతిష్ఠంత కౌరవాః.

సం. భా. శల్క. 5-50

సీ. ... ఈ, ప్రాంతికి నామడనేల నల్ల, యమునానది గహ్వరమున
బకుండను రక్కసుం డుండు. ఆర. 6-284

(ఇక్కడ మూలములో)

శ్లో. సమీపే నగరస్యాస్య బో వసతి రాక్షసః సం. భా. ఆది. 160-3.
(ఆమడ ఇప్పటి లెక్క ప్రకారము సుమారు 8 మైళ్లు లేక 18 కో
మీటర్లుండ ను)

ఆమతించు వై. స. క్రి.

1- ఆమంత్రణము చేయు, నియంత్రణమొనరించు - పితృకార్యములందు
భోక్తగా నియమించు.

క. వినుము నపిండి కరణ, మృన నేకోద్ది ప్రమునను భోజనవిధివర్జన
మొప్పు నామతంపక, చన దామెతగుడువబోవ. ఆను. 4-122

శ్లో. అనిమంత్రితో న గచ్ఛేత యజ్ఞం గచ్ఛేత దర్శకః
అనర్హితే హ్యనాయుష్యం గమనం తత్ర భారత.

సం. భా. ఆను. 105, 143, 144

2. పిలుచు, ఆహ్వానించు.

ఉ. రాజులఁ బిల్వబంధుము ధరాసుర సంఘము నామతింపు.

ఆర. 6-70

ఆమద్రవ్యము సం. వి. అ. న.

పచ్చి పస్తవు-అగ్నిదగ్గముగాని పదార్థము.

క. ఆమద్రవ్యము మణియును, రామయు శుచులగుట గాదె రామా
రత్నా, రామత దగవగు దుష్కుల, మై మెచ్చమి దోచెనేని ననిరి
ముసింద్రుల్ కాంతి. 4-434

ఆమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పచ్చది, వండనిది, అగ్నిదగ్ధముగానిది.

చూ. ఆమద్రవ్యము.

ఆమయము సం. వి. అ. పుం.

రోగము, తెవులు.

కం. ...లోకామయ నిర్వరణ నివృణ హరిహరనాథా. విరా. 2-1

ఆమర్దితము సం. వి. అ. న.

మర్దింపబడినది, నలంబబడినది.

ఆ. ఆతని కరతల ద్వయామర్దితంబులై, కందియును మహాసుగంధ
కుసుమ, తతులు దొంటి యట్ల తమ కంపు విడువక, యుండు నతని
తేజ మున్నతంబు. ఆర. 2-196

ఆమర్శము సం. వి. అ. పుం.

చక్కగా స్పృశించుట.

క. ... సంతర్పామర్శ రహితమగు చే, తోముద్రం దాల్చి నేను దుది
యది నీకున్. కాంతి. 4-45

ఆమలకము సం. వి. అ. పుం.

ఉసిరిక కాయ.

క. ఆతనికెల్ల ధర్మము, గరస్థ లామలక సన్నికాశం బధిపా.

కాంతి. 1-337; 4-448

ఆమిషము సం. వి. అ. పుం. న.

1. ఆశగొలుపు వస్తువు, లోభనీయ వస్తువు, వాంఛితార్థము.

చ. ... భూజనుల నేలుట మేలని పల్కెదార్తికా, న్నదమని రారు
లామిషమువైదగు లిమ్మపియెల్ల నేలినం, దుది నరకం బొకండ.

కాంతి 1-128

ఉ. అనదృశలీల బొల్చు రథికావళి మీదఁ జనంగ వెట్టి నే, మసలక

యామిషంబు గొని మార్గము పట్టిన తుచ్చనై న్యమున్.

విరా. 4-57

(ఇచ్చట మూలమునందును 'ఆమిషము' అనియే గలదు)

క, దుర్మతు లామిషగతమగు, కర్మము వాటించి బంధకలితులగుదురు.

కాంతి. 1-125

2. మాంసము.

ఉ. డక్కెను రాజ్యమంచు నకటా యిటు దమ్ముని భాగమీక నీ, వెక్కటి
మ్రుంగజూచె గది యెట్లొగున్ విను మీను లోలతన్, గ్రక్కున
నామిషంబు చవి గాలము మ్రుంగిన చాడ్పుసూవె. ఉద్యో. 2-52

3. ఆహారము, భక్ష్యము.

వ. అమృతోజగరం బామిషార్థియై భీముం బట్టికొని.

ఆ. ఎదురెబడిన వాని వదలక శార్దూల, శరభ సామజాది సత్త్వతతులఁ
బట్టి తినుచునున్నయట్టి వాకిప్పుడు, భక్ష్యమైతి వీవు పాండుపుత్ర.

ఆర. 4-108, 111.

4. ఆహుతి, అగ్నిహోత్రమునందు వేల్పు పదార్థము.

క. హోమవిధులఁ దన్నాంసము, లామిషములుగాఁగ నొసఁగె.

ఆను. 5-72

అముక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ధరింపఁబడినది.

సీ. ఆయ్యగ్ని సంభవు నాయతోన్నత బాహు, నాముక్త కవచుఁ
దేజో మహిష్టు. ఆర. 5-221, 414; ఆర. 7-108.

అముష్మికము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

పరలోకమందుఁ గలుగునది.

వ. ఎయ్యది యాచరించి పురుషుం డైహికాముష్మిక సుఖంబులం
బొందు ననిన మంగాకినీందనం డతని కిట్లనియె.

కాంతి. 3-42, 310

ఆమెత వై. వి.

పితృకార్యమునందలి భోజనము.

క. వినుము సపిండికరణమున నేకోద్దిష్టమునను భోజనవిధి వర్జన
మొప్పు నామతింపక, చన దామెతఁ గుడువఁబోక సజ్జనవినుతా.
అను. 4-122

ఆమోదము సం. వి. అ. పుం.

1. దూరముగా వ్యాపించెడు పరిమళము, పరిమళము.

తే. శ్రుతి శిరోభాగములఁ దన సుభగచరణ, సరసిజామోదమును
గూర్చు చతురుఁ డితఁడె. ఉద్యో. 3-175

2. సంతోషము, ఆనందము.

క. యమనియమా ద్యష్టాంగ, క్రమాభ్యసన నిర్మథితవికారసుచేత,
కమలామోద మయాత్మా. కాంఠి. 2-444

ఆమోదితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంతోష పెట్టఁబడినది.

క. ...సంపత్త్యామోదిత భక్తలోక హరిహరనాథా. స్త్రీ. 2-1

ఆమ్నాయము సం. వి. అ. పుం.

1. వేదము.

కా. ...భారతాభ్యమగు లేఖ్యంబైన యామ్నాయమున్.

విరా. 1-8

2. సమూహము.

ఉ. ఆయత కీర్తితో వివిధ యాగములన్ సురభారుణి సురామ్నా
యము నాపితాహుతి సమంచిత దక్షిణ లిచ్చి తన్నుచుం.

ఆది. 1-89

3. వంశము.

మ. అమితౌజం డగువానిఁ జూచి కృతవీర్యామ్నాయజ ఙ్గత్రియా,
ధమ్మలెల్లన్ హృతదృష్టలై.

ఆది. 7-135

క. ...పాపమతివై భరతామ్నాయులగు పాండవేయుల, శ్రీ
యిమ్మెయిఁగొనిన నిన్నుఁ జీ యనఁకె యొరుల్. సఖా. 2-185

ఆప్రము సం. వి. అ. పుం.

మామిడిచెట్టు, చూతము.

వ అశ్వత్థమధూకామ్రఖిల్వాది భూరుహోవభోభితంబైన నిజపూర్వా
శ్రమంబు గన్గొని. శంఖ. 2-218

అప్రేడితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పెక్కుమాటులు పలుకఁబడినది, అధికము చేయఁబడినది.

ఉ. ...సజ్జనా, ప్రేడిత కీర్తి నిమ్ముని నమిత్రనిషాదను నాశ్రయించె
దన్. ఆర. 4-858

అయతత్వము సం. వి. అ. న.

ఔన్నత్యము

క. ...ఓహో చాలు భూనభోమధ్యవ్యాపితమయ్యె భవద్దేహీయ
తత్వ ముపసంహరింపు మనవుడుఁ గపియున్. ఆర. 8-344

అయతనము సం. వి. అ. న.

కాల

వ. యజ్ఞాయతనంబున నానాదేశగతులైన రాజులకు సన్నివేశంబులు
సేయించి సభా. 1-281

2. ఇల్లు, గృహము.

క. ధృతరాష్ట్ర సన్నిహోత్రా, యతనంబున నటచె వటకు లగ్నులు
కాంత, ద్యుతులయ్యెన్. సభా. 2-251

3. స్థానము, ఆశ్రయము, ఉనికి పట్టు.

క. ఈ యాటును మంచి తెరువు, లైయుండు నహింసయున్న యైదిం
టికిఁ బవిత్రాయతనము. ఆను. 4-279

వ. ఆ సంయమ చతురునిచే సర్వాయతన సన్నిరుద్ధంబై యాత్మ
మూర్ధంబు భేదించి. ఆను. 5-468; కాంతి. 2-50; ఆను. 8-254

అయతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. విస్తృతము, విరివియైనది.

సీ. పాయు తొలంగు మం చాయతవేత్రహస్తలమొత్త మేలొకో తోడు
రాదు. విరా. 1-186

2. వికారము.

చ. కమలాయతాక్షి.

విరా. 1-247; సభా. 1-18

3. దీర్ఘము, నిడువైనది.

ఉ. ఆయత బాహులున్ వెడఁదయైన సమున్నత వక్షమున్.

విరా. 1-284

వ. కనకాయత కుజ్జాసనంబులం గవల నిరుపకంబుల నునిచికొని,
కుంతీ మహాదేవియు.

శాంతి. 1-871

వ. అందు రౌహిణింబను పాదపోత్తమంబు గరుడునిం గని సంభావించి
శతయోజనాయతంబైన మదీయ శాఖవైనుండి యిగ్గజ కచ్చ,
పంబుల భషించి పొమ్మనిన,

ఆది. 2-71

4. నియతము.

తే. సాక్షియును ధర్మదర్శియు సాక్ష్యవిధులు, దప్పఁగాదు తప్పినను
నధర్మయుక్తి, వరుణపాశసహస్రంబు వానిగట్టి, పాయు నేత్రేట
నొక్కొక డాయతముగ.

సఖా 2-242

ఆయతి¹ దే. వి.

ఆయము, రాబడి.

క. వినికి కలిగి రక్షించుచు, ననువున దయతోడిపాడి నాయకులెల్లం,
గొనుచుఁ దగ నేలి పొగడొందిన రాజున కుర్వి గామధేనువుగాదే.

భీష్మ. 1-41

క. వినుమొక కుంబెడు ధాన్యము, దన కాయతి గల్గు నతఁడు దాని
కొనఁగెనన్, ధనకోటి గల్గువాఁ డ, దన మొనఁగిన నొక్కరూప
తత్తఫలమల్.

ఆను. 5-211

ఆయతి² సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. రాజోవు ఫలితము.

క. ధృతిఁబూని బ్రహ్మచర్యవ్రత మున్నతిఁ దాల్చితిని ద్రువంబుగ
ననవత్రితయైనను లోకము లాయతిఁ బెక్కులు గలవు నాకు
ననుభావ్యములై.

ఆది. 4-189

2. కార్యము, పని.

చ. ...విధిగృప్త విశిష్ట పూజనా,యతికి ననర్హు నర్హుడని యచ్యుతు
నర్పితుఁడేయఁ బాడియే.

సఖా. 2-10

అయతికాఁడు దే. వి. (✓అయతి¹)

రాజాదాయమును రక్షించువాఁడు, కోశాధ్యక్షుఁడు.

క. అయతికాఁడు వలయు నర, నాయకునకు వాని నెల్ల నరులుం
జేటుం, జేయఁ దలంతురు దా నవ, ధాయకుఁడై కావవలయు
ధరణిపుఁ డతనిన్. కాంతి. 2-363

శ్లో. రాజకోశస్య గోప్తారం, రాజకోశవిలోపకాః,
సమేత్య సర్వే బాధంతే సవినశ్యత్యరక్షితః. సం. భా. కాంతి. 82-4.

అయత్తత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

వశమా, ఆధీన్యము.

క. భూనాయకుఁడు మరలి పట్టుకో, పాయత్తతఁ ద్రొక్కఁబడ్డ యహి-
గతిఁ గవినెన్. విరా. 5-208

మ.వతెంచె దుర్వాసుఁడన్, యతి యమ్ముర్గలు పాలికిం బటు
బుభుజాయత్తతం దూలుచున్. ఆర. 6-116

అయత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అధీనము, వశమైనది.

(కీచకుఁడు) కామాయత్త చిత్తుండును గర్వోన్మత్తుండును గావున జన
సమూహంబు సరకు సేయక రహస్యప్రకాశ విభేదంబు దక్కి
విరా. 2-120.

క. మోక్ష మాయత్త మగున్. కాంతి. 4-68.

క. విధి యధీనంబులు గా, కారయ విత్తంబులు పురు, పారంభాయత్త
ములె కాంతి. 4-87.

2 జాగరూకము.

క. నీయందు వారియందుం, జేయంగల మానసుల విశేషంబులఁ
జి, త్రాయత్తంబుగఁ జెప్పము, నీ యెఱుంగని యవియు లేవు.
ఉద్యో 4-218

ప్రణవ వృత్తము. నీ యుల్లం బొక నియతిం గార్కం, జాయత్తంబుగ
ననుసంధింపం, జేయంజాలవు స్త్రీ. 1-145.

3. చేయబడినది.

ప్రగ్ధర :- కుముదవసీ కాంధవాయత్త చంద్రశ్రీలీలా. విరా. 3-77

4. సిద్ధము, పొందబడినది.

క. ...నిష్ఠుర నివాదా,యత్త మయి నభము విడుగుల, మొత్తంబులు
వడియె నగరమున నెల్లెడలన్. ఉద్యో. 4-160

ఆయన దే. సర్వ. ఏక (ఆ + అన)

ఆతడు,

క. ...ఆతని, కాయన సెప్పిన విధంబు నభివర్ణింతున్.

భీష్మ. 2-261; ఉద్యో. 8-48; ఆను. 3-880; స్వర్గా. 14

ఆయమ దే. సర్వ. ఏక. (ఆ + అమ)

ఆమె.

ఉదకప్రదాన సమయంబున నాయమచేత వింటిని.

కాంతి. 1-7; ఉద్యో. 4-276; కాంతి. 1-9

తే. గొంతిఁ గాంచి యాయమ యడుగులకు నెఱగి. ఆశ్వ. 4-168

ఆయము¹ వై. వి. (సం. ఆయుః, త. ఆయం. క. ఆయ)

1. ఆయువు పట్టు, మర్మస్థానము.

తే. ఆయముల్ నొంచి దోర్గిల నెఱపి.

విరా. 2-817

ఆయము² సం. వి. అ. పుం.

1 రాబడి, ఆదాయము.

తే. ఆయములును వ్యయంబులు నరసి కోశ,సంపదలు గాంచి యునికి
రాజన్యగుణము. కాంతి. 8-107

2 గ్రామములనుండి వచ్చు శిస్తు.

“గ్రామేషు స్వామిగ్రాహ్యో భాగ ఆయః శ.కా. మృచ్చమటక.

ఆయవ్యయములు సం. వి. (ఆయము + వ్యయము)

రాబడియు పోబడియు - ఆదాయ వ్యయములు.

వ. వలయు పనులు వెనుక ముంద రరసి యెఱింగించుటకను నాయ

వ్యయంబు లెఱిగించుటకును సంజయుం జొనిపి.

కాం. 1-378, ఆశ్ర. 1-60

ఆయసకంటకము సం. వి. అ. పుం. న.

ఇనుప ముల్లు, మూది మొనవంటి మొనదేలిన యినుప శలాక.

వ. ...అరంగ్రాగిన మానియ వోలెం దెరలుచున్న జంబులు గలిగి
యాయసకంటక దుస్స్వర్ణంబగుచుఁ దటంబున నిశితాసిపత్త్ర
వనంబు శోభిల్లి వై తరణి యమపేరఁ బరంగిన యేలును.

స్వర్ణ. 18

ఆయసము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఇనుముతోఁ జేయఁబడినది, లోహమయము.

సీ. ...గురుతల్పగుం డనలప్రతప్తమైన -ఆ- ఆయసాంగనాంగ
మాలింగనముసేసి, యైనఁ గోసి కరమునందు మేహనము ధరించి
యంబరముఁజూచు చరిగి యే, నియును జచ్చి యభుము నిస్తరించు

కాం. 1-307

చ. అనిలజమేని చందమగు నాయసరూపము చూర్ణితంబు సేసిన
బలమాననీయుఁడు.

ఆశ్ర. 1-41

ఆయసరూపము సం. వి. అ. న.

లోహమయమైన ఆకారము.

చూ. ఆయసము రెండవ ఉదా.

ఆశ్ర. 1-41

ఆయాతము సం. వి. అ. న.

ఆగతము, రాక.

క. ...దుక్కి వృథా, యాతాయాస విషణ్ణుఁడై తన పురంబునకు
మగుడ నరిగెం బెలుచన్.

ఉద్యో. 4-180

ఆయాతి సం. వి. ఇ. పుం

యయాతి లేమ్ముఁడు.

వ. అట్టి నహుషునకుఁ బ్రియంవద యను దానికి యతి యయాతి
సంయాత్యాయాత్యయతిధ్రువులనంగా నార్వరు పుట్టిరి.

ఆది. 3-24

ఆయామము సం. వి. అ. పుం.

1. దైర్ఘ్యము, నిడుపు.

వ. ...ఒక్క మహాపర్వతంబు శృంగంబులు...యనేక యోజనా
యాను నిస్తారంబులు గలిగి మార్గంబున కడ్డపడియుండె.

కాంతి. 6-330

సీ. మహాద్భుతాయానుంబు.

ఆను, 4-429; సఖా. 1-68

2. హృషింతుట, పఱపు.

వ. ...శాస్త్రవిహిత ప్రమాణోపేతవృత్తాయామంబును. ఆది. 6-4

ఆయాసపడు మి. అ. క్రి. (ఆయాసము + పడు)

శ్రమపడ, కష్టపడు.

తే. అని సహోదరు లాజి నాయాసపడుట కోర్వమియు.

ఉద్యో. 8-58; కాంతి. 3-330; ఆను. 2-287

ఆ. ...ఒకట నాయాసపడి యున్నదాని నీరు గోప్రదానవిదులు.

ఆను. 2-402

శ్లో నవ్యం గాం న పరిశ్రాంతాందద్యాధ్గాం బ్రాహ్మణాయ చ.

సం. ఖా. ఆను. 68-58

ఆయాసము సం. వి. అ. పుం.

1. శ్రమము, బడలిక.

క. మీ యయ్య మీరు వనవాసా యాసము నిశ్చరించి యభ్యుదయము
నన్, దాయుట విని ముదితుండై. ఉద్యో. 1-281; కాంతి. 1-89

2 క్లేశము, వ్యధ, కష్టము.

క. దాంతుడఁ బ్రజ్ఞావంతుఁడు, శాంతుఁడు నగువాని మానసం
బాయాస, శ్రాంతము గా దెమ్మెయి ని, శ్చింతుడనై యుండుదును.
విశిష్టాచారా.

కాంతి. 4-381

క. మాయారహితుఁ డహంకారాయ త్తతఁ జూనె పుట్టువను చెఱఁ
బడి నా, నా యాసంబులఁ బడునా, జ్ఞాయుతుడై యాత్ముఁ డింత
చర్చింపు మదిన్.

ఆను. 5-158

3 ఉత్సాహము, పూనిక.

క అనిన విని పార్థునకు నిట్లనియె నివాత్మజుడు దుర్బలాయాస
జే,వనిబంధములై వలుకక, ఘననిశితాస్త్రములఁ బలుకఁగడ
గుము నాతోన్. ఆది. 6-36

ఆనంద వారి ప్రతిలో 'దుర్బలాశ్వాసాజ్ఞేప' అని పారాంతర మీయఁ
బడినది. అకాడమి సం. శో.మ-ప్రతులందు 'దుర్బలాశ్వాసజ్ఞేప' అని
పాఠముగా నీయఁబడినది. దానికి బలముగా పుట క్రింద

"కిం జ్ఞేవైః దుర్బలాశ్వాసైః శరైః కథయ భారత"

అని మూలమిచ్చినారు. కాని వావిళ్లవారి సంస్కృత భారతమున
'కింజ్ఞేవైర్దుర్బలాయాసైః శరైః కథయ భారత" (ఆది 186-20) అని
యున్నది. ఏ పాఠము గ్రాహ్యమో పాఠకులే నిర్ణేతలు.

అయాసితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బడలికఁ జెందినవాఁడు, శ్రమమొందినవాఁడు.

వ. ఇపు డజ్ఞాతవాసాయాసితుండగు నతని నాకు ననుసరింప వెరవుం
గామింజేసి చేయునది లేక చింతిల్లుచున్నదాన. విరా. 2-215

అయితము దే. విణ. (క. అయిత, ఆయత. త. ఆయత్తం)

1. సిద్ధమైనది.

క. సమరమునకుఁ దగు నుద్యోగమునఁ బ్రవర్తిల్లి రెలమిఁ గాంతే
యులు మత్స్యమహీనాథుఁడు సన్నాహముసేసెన్ ద్రుపద
విభుఁడు నాయితమయ్యెన్. ఉద్యో. 1-49

2 సిద్ధపఱువఁబడినది

క. ...శకటంబు లాయితంబుసేయుఁడు మీరల్. మౌ. 132

సీ. ఆరుదారు మేలకట్టాయితంబై చూడ, నొప్పారి తనువగు చప్ప
రములు ఉద్యో. 1-98

3.

సన్నాహము, సిద్ధమగుట

వ అటమున్న నకులుం డొక్క యరగం జాయితంబు సేసికొని యుం
డుట. కర్ణ. 3-4

వ. వివిధాయుధంబులు రవణంబులుగా నాయితంబులుసేయఁ బ్రవ
ర్తించు పదాతివర్గంబుల సంరంభంబునను. ఉద్యో. 4-138

వ. కర్ణుండు దనమొన యెట్లాయితంబుసేసెఁ గౌంతేయ ముఖ్యునైనన్
సన్నాహం బెట్టిది. కర్ణ. 2-148

ఆయుధము సం. వి. అ. పుం.

శస్త్రము, ఖడ్గాది యుద్ధసాధనము.

వ. ఆయుధంబులు నిజేపించుటయ కర్ణంబుగాఁ బరికి యోగ్యస్థల
నిరూపణంబునకు నలుదిక్కులుం బరికించి.

విరా. 1-161; కర్ణ. 1-268; శాంతి. 2-880

ఆయుధవంతుఁడు సం. విణ. (త. తి. త్.)

ఆయుధము ధరించినవాఁడు.

క. శాంతుఁడు గా కని నాయుధవంతుడై కవియు విప్రు వసుధేశుఁడు
వేదాంతివయిన హింసించుట, యెంతయు ధర్మంబు శ్రుతులు
నిట్లని చెప్పన్. శాంతి. 2-175

ఆయుధాజీవి సం. వి. న్. పుం.

ఆయుధముచేత జీవించువాఁడు, శస్త్రాజీవుఁడు, యోధుఁడు.

క. విను మర్ధార్థకులను గా, ర్యనిపుణ మానసులు నాయుధాజీవులుఁ
ద, క్కును గల పనుల జనులుఁ గల, రనఘా యొక్కిండ్ల వారలైన
జనంబుల్. శాంతి. 3-38

ఆయుధీయుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఆయుధాజీవి, ఆయుధముచేత జీవించువాఁడు, శస్త్రాజీవుఁడు, యోధుఁడు.

వ. ఆయుధీయ సురక్షితంబైన రాజగృహం బెట్లు సౌరనగునని శంకింప
వలదు. ఆర. 2-88

ఆయుర్వేదము సం. వి. అ. పుం.

వైద్యశాస్త్రము- ఇది అష్టాంగ పరిపూర్ణమైనది. చూ. అష్టాంగము.

“ఆయుః విందతి వేత్తి అనేన ఇతి ఆయుర్వేదః” ఆయుః పరిమాణ
మును దెలిసికొనుటకును ఆయువును వృద్ధి పొందించుటకును సాధనభూత.

మైన శాస్త్రము. ఇది ఋగ్వేదాధర్వణ వేదములయందుఁ జెప్పబడి యున్నది. ఇది ముఖ్యముగా రెండు విభాగములు 1) కాయచికిత్స :- వ్యాధులు రాకుండఁ దీసికొనవలసిన జాగ్రత్తలు వ్యాధులు వచ్చిన నివారించు మార్గములు ఇందుఁ జెప్పబడెను. 2) శల్య చికిత్స :- ఇది కేవల శస్త్ర చికిత్స (సర్జరీ Surgery) కు సంబంధించినది. అష్టాంగము లీ రెంటియం దంతర్భూతములు.

క. అనిశము నేనితురె నిన్ననమా యష్టాంగమైన యాయుర్వేదంబున గతులైన వైద్యులు. సఖ. 1-88

ఆయువు సం. వి. ఉ. పుం.

1. ఆయుర్దాయము, జీవిత కాలము, ఆయుస్సు.

(ఇది సాంతమైనపుడు 'ఆయుస్సు' అని యగును. అప్పుడది నపుంసక లింగము)

శరీరేంద్రియ సత్త్వాత్మ సంయోగోధారి జీవితం
నిత్యగచ్ఛానబంధశ్చ పర్యాయైరాయు రుచ్యతే-

—చరకము- సూత్రస్థానము.

శరీరము, ఇంద్రియములు, సత్త్వము (మనస్సు) ఆత్మ(జీవుడు) వీని కలయికయే ఆయువు. వీని యెడబాటే మరణము.

సీ. వీని యాయువు దెగటాఁ. శల్య. 2-242

సీ. అవయవ లక్షణం బాయుఃప్రమాణంబు.

విరా. 1-263; కాంధి. 3-882

2. ఊర్వశీ పురూరవుల కొడుకు, సహషుని తండ్రి. ఆది. 8-92

3. మండూక నాయకఁడు. చూ. వివరము. ఆర. 4-835

ఆయుష్మంతుఁడు సం. విణ. (త్. వృత్తి. త్.)

దీర్ఘాయువు గలవాఁడు, చిరకాలము బ్రదుకువాఁడు.

వ. దుర్యోధనాదు లాయుష్మంతులగు వారకాక యనిపల్కె.

ఉద్యో. 2-146

ఆయుష్మత్త్వము సం. వి. అ. న.

ఆయువు కలిగి యుండుట, చిరకాలము బ్రతికియుండుట.

క. శ్రీమత్త్వామ్యష్టత్త్వ సుధీమత్త్వప్రద కటాక్ష. బ్రహ్మ. 4-1

ఆయుష్షము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆయుర్వృద్ధికరము.

సీ. ఇక్కడ...పుణ్య మాయుష్షము భూతిప్రదము. ఆను. 1-382

ఆయుష్షం బిశిహాస పస్తుసముదాయంబు. ఆది. 3-11

వి. అ. స.

దీర్ఘాయుర్దాయమ్, చిరకాలమ్ బ్రదుకుట-

మ. జనులు నిత్యాయుష్యులే చెప్పమా.

శాంతి. 1-225; ఆర. 3-280

వ. నీ యాయుష్షంబునం దర్థం బిక్కన్య కిమ్మనిన దురుం డట్ల
చేయుదుని తన యాయుష్షంబునం దర్థం బిక్కన్యక కిచ్చిన.

ఆది. 1-150

(ఇక్కడ శేషించిన ఆయువు అని స్ఫురించును)

అయోజితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూర్మబడినది, చేర్మబడినది.

క. వాయువుల నియతవృత్తి మనో యంత్రణ బొమల నడమ
నూల్కొలిపి విచేష్టాయిత శరీరుడై మూర్ధాయోజితములుగఁ
జేసి యత్తలఁజేర్చెన్.

శాంతి 4-165

అయోధనము సం. వి. అ. స.

యద్దము.

క. ఆ యిరువురు నొకతలయై, యాయోధనమునకు నడచునట్టిద
యేనిన్, వేయెల మనకకా దె దు, రై యేడ్డెఱఁ దాఁక హరునకై
నను వశమే.

ఉదో. 2-151

ఆర అవ.

ఆరా - సఁబోధనమునందు బహువచనమున వచ్చు ఆగమము.

ర. మునులార నన్న విధియే, మని పుట్టించె నట్లు లయ్యెడుఁగాక.

ఉదో. 3-315

చ. నృపులార చూచితిరె

శ్లో. 2-294; ఆర. 5-177

ఆరంభకుఁడు సం. వి. (అ. భి.కా. అ.)

ఉపక్రమించువాఁడు యత్నించువాఁడు.

క. సర్వారంభక.

భి.ప్ర. 1-805

ఆరంభణము సం. వి. అ. న.

ఆరంభము, ఉపక్రమము

క. బహు యః, జ్ఞానరంభణ మాచరింపు మఖిలహితముగన్

కాంతి- 1-105

ఆరంభము సం. వి. అ. పుం.

1. ఉపక్రమము.

కా. ఆశుభక్రియాజ్ఞాన మా, ర్వారంభ ప్రతికూలవాచరహితంబు.

విరా. 2-209; ఉద్యో. 4-86

2 ఉద్యమము, ప్రయత్నము.

క. ...ఆరయ విత్తంబులు పురు, పారంభాయత్తములె.

కాంతి. 4-878

క. ఆరంభ రహితుఁ బొందునె, యారయ సంపదలు హింసఁడయ్యును
బరుషుం, డారంభశీలుఁడయి యక్ర, తారంభుల నోర్పు నెంత
యధికుల నయినన్.

సఖా. 1-122

3. పని, కార్యము.

క. మీరేమి సేయుదురు చై, వారంభముగాక శుభము నశుభంబును
సం, సారులఁ దనతన తఱిన ని, వారణ బొందంగ మాన్పవచ్చునె
చానిన్.

విరా. 2-227

క. వారాయణ గోపాలుర, భూరిపరాక్రములఁ గురువిభుఁడు గొన
సంగ్రా, మారంభ రహితు సన్నుం, గోరికొనుట నీకు మేలగునె
తలపోయన్.

ఉద్యో. 1-85; కాంతి. 6-818

వ. అని యందఱుఁ దమతో విచారించి యధర్మారంభంబునకు సుము
ఖులు గాకయున్నఁ గద్రువ కోపోద్దీపిత ముఖయై ఆది

2-36

ఆరంభించు సం. స. క్రి.

మొదలుపెట్టు.

౯. ...కిరాతబలము సమగ్రా,టోపమునఁ గపిసి వివిధ ధ,నాపహరణ-
మాచరింప నారంభించెన్. మౌస. 1-184

ఆర క్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎఱ్ఱనై నది.

సీ. శ్యామాంగు నా ర క్తజలరుహనేత్రు.

ఆర. 7-458.

ఆరగించు దే. స. క్రి.

జిను, భుజించు.

సీ. ...పుండరీకాక్షుడు, దమ్ముండుఁ దాను సుత్సవ మెలర్చు.

తే. సరసరంజక మహనీయ సంప్రయోగ, మగు చతుర్విధహృద్యాన్న
మారగించె. ఉద్యో. 3-229

ఆ. ఏమిసేయఁ దలచితేని నీ వక్కట, యారగించి చేయుమయ్యఁ
యనుడు. ఆశ్ర. 1-54; ఆశ్ర. 1-44; ఆర. 3-108

ఆరచితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చక్కఁగా నిర్మింపఁబడినది.

వ. హిమవదచల కందరా రచిత రత్నవేదికా తలంబున సింహాసనా
సీనుడయి. ఆది. 7-270

ఆరటపెట్టు దే. స. క్రి.

తపింపఁజేయు, శాధపెట్టు.

చ. ...విషమెత్తి క్రోలి యడి యంగము వారటపెట్ట నమ్యం, గినిసిన
యట్ల మీఁదు పరికింపక యమ్మెయి నీవు పొందునం,దనులకుఁ
జెట్టవై హృదయతాపము వచ్చినఁ బల్కె దొండులన్.

ద్రోణ. 4-209.

ఆరటము దే. వి.

1. పరితాపము, సంతాపము, శాధ.

లయగ్రాహి :...వారలును బోరబడి నెత్తురులఁ, గూడటఁ గరం
బెడఁగ కారటముసేయన్. స్త్రీ 2-8

తే. ఎగ్గతంబునఁ గారగ్గిఁ గాలెనటె యనాథయై దీనికి నంతరంగ,
మలఁదురక తల్లిడిల్లక యారటమున, నుడక కలమటబడక

యెట్లుండు చెవుకు.

అశ్ర. 2-168

2. లభింపని వస్తువునకై పొందు శాధ.

సీ. తనికెడు నారటంబున నంతకంతకు, వెమ్ముచు నునికికి విడుమర
యును.

విరా. 2-815

ఆరణ్యము సం. వి. అ. న.

1. సంస్కృత భారతమునందలి 100 పర్వములలో 48వ పర్వము.

ఆది. 1-32

2. అరణి వృత్తాంతము,

ఆర. 7 గద్యము

ఆరణ్యముండు సం. వి. అ. పుం.

అరణియందుఁ బుట్టినవాఁడు, శుకుండు.

వ. ...అయ్యారణ్యముండు నిజాశ్రమంబున నున్న తండ్రిపారికిం
జనుడెంచి.

కాంతి. 6-257

ఆరణ్యకము సం. వి. అ. న.

ఆరణ్యమునందుఁ జరింపఁదగిన వేదభాగము. చూ. వేదము.

తేఅతఁ డారణ్యకోద్గీతమైన వాక్యసంచయము విష్ణుగుటిచి
జరించె నధిప.

కాంతి 6-632

ఆరణ్యపర్వము సం. వి. స్. న.

మహాభారతమునందలి మూడవ పర్వము

ఆది. 1-99

చూ. మహాభారతము.

ఆరణ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఆడవికి సంబంధించినది.

సీ. ఆరణ్యదేశ సంచారశీలి.

కాంతి. 3-177

వీ. అ. న.

సంస్కృత భారతమునందలి 100 పర్వములలో 78వ పర్వము. ఆది. 1-32

(పాండవారణ్య గమనమును గూర్చిన కథ)

ఆరబ్బము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆరంభింపఁబడినది, మొదలు పెట్టఁబడినది,

క కారణముల వలనఁ గృత, ప్రారంభంబైన కర్మ మచితగతికిం,
గారణమే కర్తవ్యత్వారబ్ధి క్రియల యట్టు లనఘచరితా.

కాం. 5-237

క. ఆక్రం, దారవములుడిగె బంధు జ, నారబ్ధములైన యనునయా
లాపములన్.

అశ్ర. 2-159

ఆరభ్యమాణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆరంభింపబడుచున్నది.

సీ. ఆరభ్యమాణ మహాధ్వరు మనుచరిత్రు.

ఆది. 8-82

ఆరయు దే. స. క్రి. ఆరయు (క. ఆరయు. త. అరాయ్)

1. వెదకు

ఉ. ... కీచకుఁ డహంకృతి ముంగలిగాఁగ మండపా, భ్యంతరభూమిఁ
బొచ్చి తటియంజని యారసి సెజ్జ గాంచి య, త్యంతముదావహం
బగుడు నందు రయంబునఁ గేలుసాచినన్.

విరా. 2-331

ఉ. అంబురుహంబులం గలయ నారసి చొచ్చి యొకండు నాశనూ,
త్రంబున నున్న యింద్రుఁ గని.

ఉద్యో. 1-188; మాస. 172; ఉద్యో. 3-291

క. ... దాని యగ్రవిటపం బెక్కి నీరారయుచున్నంత ననతిదూరం
బున

ఆది. 6-171

2. ఆలోచించు, విచారించు, పరిశీలించు.

క. భూరి భవత్కారుణ్య, శ్రీరాంబుధి నాదు తుచ్చ చిత్తంబున విస్తార
మహితముగ మనిచితి, వారయ నచ్చెరువు గాదె యఖిలాండవశీ.

విరా. 1-20

క. వారెల్లను భవదీయ, స్ఫూరబలము గారణముగ సౌఖ్యంబున ను,
న్నారమని పలుకుదురు నిజ, మారయఁగా నట్లుకాదె యది జన
నాథా.

ఉద్యో. 2-26

ఉ. ... భూవర రెండు దెఱంగులందు నీ, కారయఁ బభ్య మేది యగు
నవిధ మేర్పడ నిశ్చయింపుమా.

ఉద్యో. 3-284

చ. అరులను మిత్రులం దెలియ నారయు దెంతయు నూళ్ళు కృత్యమ
వ్వెర వతిదుర్దంభంబు. కాం. 3-227

ఉ. సారమతిం గవీంద్రులు ప్రసన్న కథా కలితార్థ యుక్తి, లో నారసి
మేలునా. ఆది. 1-25; ఆది. 6-236

3. కాపాడు, కనిపెట్టి చూచు.

చ. ... నీగురువుఁ బొల్పి తగం గొనియాడు మెట్లు నెప్పె నటుల
భక్తిమై నడపు పెంపెనలారఁగఁ గూడు గూర చం, దనకునుమాదు
లున్ నడపి తప్పక యారసి గారవింపుమా. విరా. 1-252

క. దయ వీడే నుద్బాదితు, లయిన సుతులు దమ్మెఱుంగునంతకు
భీష్ముం, డయనయశాలి సమర్థుం, డయి చేకొని రాజ్యభార
మారయుచుండన్. ఆది. 4-260

4. యోగజ్ఞేమములు విచారించు.

క. ...కిమీరవైరి యేన కఱచెదన్, రూపునెడఁగ నిమ్మొనలను,
భూపతి నరయంగ నీప పొమ్మనియె నృపా. కర్ణ. 3-27

క. ద్వారవతి నుండియును నిట, యారసియుండునది దానవాంతక
లోకా,ధార సమీపస్థుండవ, దూరంబున నుండియుం జతుర్భుజ
మాకున్. సఖా. 2-82

5. కనుఁగొను, తెలిసికొను.

ప. ప్రహ్లాదుండొక్కయెడ నొక్కరుండ యాసీచుండై యుండ నింద్రుం
డతని యంతరంగం బారయ వేడి చేరఁబోయి

కాంతి. 4-369; కాంతి. 1-215; కాంతి. 5-342

ఉ. అంబురుహాక్షి వచ్చు తెర వారయఁ గీచక ముఖ్యుఁ డప్పు దెల్లం
బుగఁ జూచి. విరా. 2-113

6. పరీక్షించు, శోధించు.

క. అరయ నెందును గౌరవ,భారం బెడలంగనీక పాతివ్రత్యా,చారము
మై వర్తింతురు, నైరంధ్రీ జాతివారు సౌజన్యమునన్.

విరా. 1-112

ఉ. అడుదనంబు నిక్కమున కారసి చూచిన లేదు పుంస్త్యముం,
బోడిమి దప్పియున్నది. విరా. 1-238

చ. అనపుడు బ్రాహ్మణ ప్రవరుఁ డల్లిన నవ్వుచు నిన్ను నారయ,
నృపమున వేడ్కపుట్టి నరనాయక వచ్చితి నేను ధర్ముడన్.
అశ్వ. 2-95

7. అడుగు, ప్రశ్నించు.

క. మీరెఱిగినఁ జెవు డీతని, పే రెఱుంగనియట్టులై నఁ జెంపారంగా,
జేరంజని యల్లిన యొకఁ, దారసి యెఱుంగంగ వలయు నను
సమయమునన్. విరా. 1-260

8. పాటించు, లెక్కపేయు.

చ. అన విని యింద్రుఁ డిట్లనియె నగ్నికి నిమ్మరివోయి చెప్ప మజ్జన
పతివోడ నా వలకు సమ్మతిఁజేయక తక్కెనేని నేఁ, బనిచెద వప్ర
మున్ జమునిపాలికి నన్నరనాథు వేగమే, యనుచుట కింత యెల్లి
దమె యాతనికిన్ మనయాజ్ఞ యారయన్. అశ్వ. 1-81

ఆరవము సం. వి. అ. పుం.

ధ్వని.

తే. కాకఘాతారవస్ఫుర్తి. విరా. 1-162

ఆరా అప

ఆర. సంబోధనమునందు బహువచనమున వచ్చు రూపము.

వ. ...వారలెచ్చోట నుండి రచ్చోట యేను బుణ్యలోకంబుగాఁ దరిం
చెద నయ్యెడ కనిచి పుచ్చుం డనిమిషవద్యులారా యని పలికిన
నస్పాండవాగ్రజుతో నద్దేవమును లిట్లనిరి. స్వర్గ. 15

మహిత బోధనులారా. స్వర్గ. 87

సంచుమీంద్రులారా. స్వర్గ. 89

ఆరాధకుఁడు సం. విణ. (అ. ధికా. అ.)

ఆరాధించువాఁడు, పూజించువాఁడు.

వ. ...లింగమునందుఁ బూజించుట యర్చయందారాధించుట కంటె

ననేక గుణంబు లెక్కడు గావున లింగార్చనపరులగు వారల నర్చా
రాధకుండ వగు నీకు నెట్లు జయింపవచ్చు.

ద్రోణ. 5-418; కాంతి. 3-1

ఆరాధనము సం. వి. అ. న.

1. పూజ (దేవతాదులకు)

వ. అని పూని యీ దృశంబులగు పుణ్యప్రబంధంబులు దేవచన్నిధిం
బ్రశంసించుటయు నొక్కయారాధన విశేషంబు. విరా. 1-31

వ. కృష్ణుడు భక్తపరతంత్రతంజేసి యుత్కృష్ట చరితుల యారాధ
నంబునకు భాజనంబయి భోగమోక్షంబులు గరుణామయ కటా
క్షంబుల నొసంగు. కాంతి, 4-206

2. సంతోష పెట్టుట, తృప్తిపఱచుట, గౌరవము.

వ. (పాంచాల మహిషబ్ధభు పంచిన భూదేవుడు) వారివారి మందిరం
బులకుం జని కని సముచితాలాపంబులం బ్రసన్నచిత్తులంజేసి దుర్యో
ధను సందర్శనంబును నిర్వృత్తించి నిత్యనిపుణారాధనంబున ధృత
రాష్ట్రు) నభిముఖుం గావించి. ఉద్యో. 1-280

ఆరాధనీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆరాధింపదగినది,

సీ. ...నారాయణుండను మునీంద్రు, బరరికాశ్రమముల భక్తిమై
గొలిచి నారదుడెద్ది సిద్ధికారాధనీయ మానతి యిమ్మన్న.

కాంతి. 6-849

ఆరాధించు సం. స. క్రి.

1 సంతోషపఱచు.

వ. అమ్మవారి చిత్తం కారాధించి యర్జునుండు. ద్రోణ. 2-820

వ. యుధిష్ఠిరుండు వరిష్ఠ స్రభువుల చిత్తంబు లారాధించి సర్వజన
సమ్మతంబుగా సమరోత్సాహంబుచేసి.

ఉద్యో. 4-115; ఉద్యో. 2-106; ఉద్యో. 3-282

2. అర్పించు, పూజించు.

వ. నిశాసమయంబున మపశ్రుతి నారాధించిన. ఉద్యో. 1-171

వ. ఋగ్వేదాస్సమంబుల నాత్రిధాముం బ్రస్తుతించి మనంబుల నారాధించితిమి. కాంతి. 6-416; ఉద్యో. 2-262

తే. యజ్ఞశీలు నారాధించునట్టి విష్ణు డిష్టదాయి.

కాంతి. 4-222; కాంతి, 1-247

3. నుతించు, స్తోత్రము నేయు.

వ. పార్థివుండునుం దదనురూపంబులగు నాలాపంబుల నారాధించినం బ్రసన్నుండై సనత్సుకాతుండు. ఉద్యో. 2-106

వ. అని మఱియు నత్యంత వినయవాక్యముల నారాధించుచుండె నిట్లు కృతాహారందైన హరికి. ఉద్యో. 3-222; కాంతి. 6-269

4. అనుగ్రహము సంపాదించు.

సీ. ప్రబలుని జేరి యారాధించి యాతని సేనతోడుగ నరిఁ జెఱుప వలయు. కాంతి. 3-36

5. కొలుచు. నేవించు

క. విను భక్తియు వెఱపు గలిగి, యనుజన్ములు పెద్దవాని నారాధిం పన్, జనవర యతండు దమ్ములఁ, గొనియాడన్ సిరికిఁ బట్టగుదు రుజ్జ్వలులై అను 4-182

సీ. అతని నారాధించు టస్మదీయ -ఆ- చిత్తముపకుఁ బ్రియము.

అశ్ర. 1-10

ఆరాధితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆరాధింపఁబడినవాఁడు.

క. వారలు డర్యోధనుచే, నారాధితలు.

ఆర. 1-279

ఆరాధ్య సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆరాధింపఁదగినది, పూజ్యురాలు.

క. లోకోత్తరచరితుండగు, నాకావ్యుతనూజ నీకు వారాధ్యమ నేఁ, బ్రాకట భూసురకన్యక, నీ కట్టినమైల గట్టనేర్తునె యనినన్.

ఆది. 3-185

ఆరాధ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆరాధింపఁదగినది, పూజింపఁదగినది.

క. ...భారతమును పేరఁబరఁగు పంచమవేదం, జారాధ్యము.

విరా. 1-17; కాంతి. 6-849

ఆరాధ్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజింపఁదగినవాఁడు, పూజ్యుఁడు.

క. లోకారాధ్యుఁడు నెప్పె.

కాంతి. 6-538; విరా. 1-82

క. మీరలు నా పితృదేవత, లారాధ్యుఁడను మీకు నాత్మజుఁడ.

ఆది. 2-146

ఆరామత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఆరామత్వము, రమించుట.

ఆ. వేత్తలైనవారు వివరించి యన్యోన్య, బోధకత్వమునఁ బ్రభూత
సౌఖ్య, లగుచు సంతతము శివారామతా నిరూఢాత్ములై
చరింపు రధిపముఖ్య. ఆను. 5-400; కాంతి. 3-484

ఆరామము సం. వి. అ. పుం.

1. ఉపవనము, తోట, ఉద్యానవనము.

వ సింహబలుండు.....మనోవేదనాపనోదనార్థంబు మందిరారామ
భూమికిం జని. విరా. 2-802

2. వనము.

వ. అది నుహావాత నిహత విటవంజైన యారామచందంబయ్యె.

కర్ణ. 2-279

3. క్షీడనము, విహరణము.

క. కామక్రోధాద్యకులగు, నీమానసవికృతు లుడిపి యేకాంతగుహ
రాముఁడవై నిను వెదకుట, సూ మేలు. కాంతి. 4-30

ఆరాముఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విహరించువాఁడు.

క. ధర్మారాముఁడు సంతతధర్మసఖుఁడు.

కాంతి. 5-286.

ఆరావము సం. వి. పుం.

ధ్వని, మ్రోత

భుజాస్థాల నారావములతోడ.

కర్ణ. 1-78

ఆరికవియ్యము దే. వి. (పాఠాం)

చూ, ఆరుగవియ్యము.

అను. 3-194

అరు¹ దే. అ. క్రి.

1. కలుగు, జనించు

ఉ కౌగవకోటి నే బొదివి క్రందుగఁ గయ్యముసేయఁ గర్ణఁ డా,
భూరమణున్ వడిం గడిసి భూరిశరంబులు మేన నింప నొ,వ్వార్లుట
యుం దొలంగె నతఁ డాహవ రంగమునందు లేడు కర్ణ. 3-21

క. కౌరవులుసేయు నవమత్తి, కారణముగఁ గోపమెత్తు కర్ణుని వద
నాం,భోరుహముం గనుఁగొన శమ, మారున్ నావశముగాక
యంతన బుద్ధిన్. కాంతి. 1-18

(భీముఁడు గాంధారితో)

సీ తలపోసి చూడంగ ధర్మమయ్యె నధర్మమయ్యె నేఁ బ్రాణభయంబు
కతన, నట్ల సేసితిఁ గృపయార్ నై రింపుము. స్త్రీ. 1-157

2. ఒప్పు, ప్రకాశించు.

మ ధఃశాశ్వంబులఁబూని కేతన కపింద్రస్ఫూర్తి మార్తాంఢమూర్తి
విడఁచింపఁగఁ జక్రగాండివధరుల్ దేజోన్మయాకార వైభవ
మారం దనపై వెలుంగ నతిదీప్తవై న తేరొప్పె. ద్రోణ. 1-124

తే. ధరణి దుర్లభమగు నవదాత వర్ణ,మారఁగలుగుట నర్జునుఁడంద్రు
నన్ను. విరా. 4-146

చ. పరమ విసీతిమై వెటిగి కాంధవమారఁగ నల్ల నిట్లనున్, గరుఁ
డుఁడు అను. 1-209; ఆను. 5-428; అను. 5-428

3. అరికయిల్లు

మ. తనకోదండము ఖండితం బగుడుఁ గ్రోధంబార మందాకినీ, తన
యుం డప్పు విరా. 5-173

క. ద్రుపద నృపాలుని దవశా,తపత్ర మస్త్రంబు లెచొట్టుఁ దాఁకక
జిగియా,రి పొలిచె కారదచంద్రుం, డుపమాపాత్రంబుగాఁగ సుర్వి

యను దివిన్.

ప్రీ. 2-147

4. నిండు, పూర్ణమగు

క. అసి తను నుల్లసమాటకుఁ, గినిసి యినతమాజుఁ డేను గ్రీడి నిచట
మా, ర్కొను పీఠఁ గన్నులారం, గనుఁగొనుమి నిలచి యమచుఁ
గవిసెం తెలుచన్. విరా. 5-182

క వినుము తెలియంగ క్లేషస్థం, బను దోపం శారఁ బరఁగి యవయవ
ములు జా, డ్యనిరూఢంబులుగాఁ జే, యును లోపలి బయలునెల్లి
నొయ్యన కప్పన్. అశ్వ. 1-171

5. తనియు, తృప్తినిందు.

ఉ. కాపున భారతామృతము కర్ణపుటంపుల నారఁగ్రోలి.
విరా. 1-80

క. మున్నును నేఁ గారణముగ, నన్నియిడుమ లనుభవించి రనుజులు
వీరిం, గన్నారఁ జాతుఁగాని జ, గన్నున భీష్మునకుఁ గోలుగానీఁ
జాలన్. భీష్మ. 8-279

ఉ. నా మనమార దీనిఁ గని నందముఁ బొందితి నింత సాలు.
సౌ. ప్ర. 2-99

శీ. తీటు, ఫలించు.

క. నారాయణ సౌహార్దో, దారత్వవిభూతి ఘున్న తనకుఁ గలిమి
న, న్నారాయణుని మనోరథ, మారం బూరించె శంకరాంబికల
కథన్. అను. 4-414

(సందర్భానుసారముగ దీని తుఘున్నంతరూపము నిశ్శేషముగా,
నిండుగా, చక్కఁగా, బాగుగా, సమృద్ధిగా మొదలగు నర్థములనిచ్చును.)
ఆరంగన్ :- (1) నిశ్శేషముగా.

సీ. ఉదధిలో నున్న యత్యుగ్ర నిషాదుల నారంగ మ్రింగిన ఘోరపీఠ
వరుఁడు. అది. 2-83

2. ప్రయముగా, సంప్రీతిగా.

క. ద్వారవతి కేగి యర్జునుఁ, దారంగ సుఖద్రఁ బెండ్లియై నచ్చి.
అది. 8-16

ఆరంగూరు, ఆరంగూరు. 1. నిండుగా.

ఉ. ఇట్లుక్కివుడైన నీకొడుకు మల్లము మన్నటు లారంగూరునే
(నిండుగా నెఱవేఱు) ఉద్యో. 2-52

2. బాగుగా.

తమ్మునిదెస కూరిమి నారంగూరిన వగపెంపున.

ద్రోణ. 2-187; కాంతి. 3-346

(బాగుగాఁ గలిగిన)

శంభు. 1-387; స్త్రీ. 2-150

3. పూర్తిగా

పౌరులు వంత నారంగూరి.

ఆశ్ర. 2-13

ఆరంగ్రాగు; ఆరంగ్రాగు పూర్తిగా బాగుగా

వ. ...ఆరంగ్రాగిన నూనియవోలెం దెరలుచున్న జలంబులు గలిగి.

స్వర్గ. 18.

ఆరంబండు; ఆరంబండు 1. పూర్తిగా, బాగుగా

ఆరంబడిన పండ్లుగని.

కాంతి. 1-160

2. సమృద్ధిగా.

తే. ...ఉత్తర కురుభూము లారంబడియున్నయవి. ఆశ్వ. 4-285

(ఇది కొన్నిపట్ల నర్థవిశేషము లేకయుఁ గొన్నిపట్ల నర్థవిశేషము కలిగి
యును గొన్ని పదములతోఁగలిసి శబ్దపల్లవమగును)

పొంగారు = పొంగు. ఉద్యో 4-208; తనరారు = తనరు విరా. 1-189;

చెలువారు = చెలువొందు. ద్రోణ. 2-187; ఎసలారు = అతిశయించు

విరా. 2-38; తెగటారు = చచ్చు, నశించు. శంభు. 1-39

ఆరు² దే. వి.

రోమావళి, నూగారు.

నీ వెడవెడ నూగారి వింతయై యేర్పడు చేరని వశులతో నారు
నిగుడ. విరా. 1-245.

ఆరుగ దే. వి.

ధాన్యవిశేషము, ఆరిక.

క. ఉజవగు నారుగపంటలు, గొఱియల పాడియును దణచగుం బురు
మలకుం, దెజవల చుట్టము లయ్యెగ, రెజచియ భుజియింతు రర్థి
నెల్ల జనంబుల్. (ఆరిక అని పాఠాం) ఆర. 4-295

ఆరుగబియ్యము దే. వి.

ఆరుగభాస్యము నుండి వచ్చిన బియ్యము- ఆరిక బియ్యము.

ఆ. పూరి పంటప్రాలు నారుగబియ్యంబు, జంబువున ఫలంబు శ్రాద్ధ
కృతికిఁ, గావు తుమ్మ నేడ్వఁ గాదు శ్రాద్ధక్రియా,చరణ సమయ
ములఁ బ్రకాంతి వలయు. ఆను. 3-194
(ఆరిక బియ్యము - పాఠాం)

ఆరుణి సం. వి. ఇ. పుం.

ధృతరాష్ట్రుని సర్పజాతివాఁడు. ఆది. 2-212

ఆరూఢ సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 ఆధిరోహించినది.

క. మద్ర రాజపుత్రి పతితోడన చితారూఢయై యగ్నిశిఖల నధిగత
ప్రాణయయ్యె. ఆది. 5-148

2 చేర్పఁబడినది, కూర్పఁబడినది. ఆను. 3-209

ఆరూఢత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

నిరూఢి.

క. ఘోరాస్త్ర శస్త్రపిద్యుల, నారూఢత మిగుల నిపుణులైరి కుమా
రుల్, మీరలు వీరల విద్యాసారము నను తెఱుంగ వలయు భవ
దీయ సభన్. ఆది. 6-8

(ఇది అకాడమి సం.ము ప్రతి పాఠము) చూ. ఆరూఢము.

ఆరూఢము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. రూఢియైనది.

క. వ్యాసాది మునిప్రోక్త మ,హాసంధర్భాప్రమేయతారూఢ గుణో,
ల్లాసా. ఉద్యో. 2-838

2 మిక్కిలి ప్రసిద్ధము.

క. ఆరూఢయశః పరమో,చారా.

శాంతి. 6-93

3. పొందింపబడినది, చేర్చబడినది.

క. మేరువు మణులును, వారిధి వారికణంబులును నెన్నువడువగు
గంగా,స్ఫూర గుణంబులు దగు సంభారూఢంబులుగఁజేత
యతుల వివేకా. ఆను. 2-122

4. సంప్రాప్తము, పొందబడినది.

వ. అట్టి విచిత్రవీర్య నారూఢయోవనుం జూచి. ఆది. 4-197

5. ఆరోపింపబడినది, ఎక్కబడినది (రథము మొ.)

వ. తొల్లితారకాసుర సంక్రామంబున నిందారూఢం బయినదాని
నింద్రువలన వసువసురాజు వడసె వాని వలన బృహద్రథుండు
వడసె నని తద్వివరథ ప్రభావంబు నెప్పుచు. సఖా. 1-215

వి. అ. న.

ఆరోహణము (వాహనాదులు)

క. మోరాస్త్ర శస్త్రవిద్యల, నారూఢములందు నిపుణులైరి కుమా
రుల్. ఆది. 6-3

(ఇది ఆనందవారి పాఠము. అకాడమి సం.ము పాఠము ఆరూఢత-
మా. ఆరూఢత)

ఆరూఢుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అధిరోపించినవాఁడు, ఎక్కినవాఁడు.

అనేక యోధవీరులు వివిధ వాహనారూఢులై. విరా. 2-149

2. పొందినవాఁడు.

క. వారలు లింగాధిష్ఠానారూఢుంగా నొనర్చి యర్చించితి భ,వ్యా
రాధనపరులై మును, గౌరీపతి నతులనియమకల్పన వెలయన్.

ద్రోణ. 5-417

ఆరూఢి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

నిరూఢి.

మహాస్వర :- కంఠత్రుటన విలసనారూఢి నవ్విప్రుఁ డొప్పెన్.

పా. ప్రి. 1-189

ఆరెకుడు వై. వి. (సం. ఆరక్షః, ఆరక్షికః ప్రా. ఆరక్షో
పా. ఆరఖ్కో)

గ్రామరక్షకుడు, తలారి

వ. అయ్యా శమంబులో దాగివారి వెనుదగిలి వచ్చిన యారెకు
లమైనిం గని రాజధరావహారులైన చోరులు సేయ్యుద్దన పాటిరి.
ఆది. 4-281.

ఆరోగ్యము సం. వి. అ. న.

రోగము లేపోవుట, నీరోగము, స్వాస్థ్యము

క. శ్రీవాగ్విభవారోగ్య, ప్రావీణ్య ప్రాథవారూఢావ మహిత
పాఖ్యావహ పదస్మరణ. ఉద్యో. 3-1

ఆరోపించు సం. స. క్రి.

ఆరోపణము చేయు.

వ. అచ్చితీయం దాశవంబు నారోపింపం బనిచి. మౌన. 1-148

ఆరోపితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఆరోపింపబడినది, చేర్పబడినది.

ఆ అగ్ను లాశ్రయంద యారోపితములుగఁ జేసి. శాంతి. 6-272

ఆరోహకుడు సం. విణ. (అ. హికా. అ.)

అధిరోహించువాడు, ఎక్కెడివాడు.

గజారోహకులు.

భీష్మ. 1-267; ద్రోణ. 1-280

ఆరోహణము సం. వి. అ. న.

అధిరోహించుట, ఎక్కుట.

వ. ...రథారోహణంబునేసి. విరా. 4-49; శాంతి. 4-140

ఆరోహము సం. వి. అ. పుం.

ఎక్కుట

వ. ...తపో దాన ధర్మ శమ దమ రహితులైన జనులకది దురారోహ
ణంబు ఆర 3-95

ఆరోహించు సం. స. క్రి.

ఎక్కు.

వ స్వర్గం జారోహించి యెట్టెట్టి నెలవుల నిలిచిరి. స్వర్గ. 2

అర్చికపర్వతము సం. వి. అ. పుం.

చ్యవనుని తపోమహత్త్వము ప్రకాశించు ఒక కొండ. చూ ఆర. 3-197

ఆర్పు¹ దే. అ. క్రి. ఆఱుచు

1. అఱుచు, బొబ్బవెట్టు, ఘోషించు.

చ. ...త్రిగర్తు లెంతయున్, రయమున గోవులంబొడివి రక్షకులొక్కట
నార్చి తాఱినన్, భయగమహోస్త్రశస్త్రపటుపాతవరంపరఁ దుష్టి
యుద్ధతిన్. విరా. 3-186

ఉ. ఆతఁడు భండనం బనిన నార్చిన మూరెడునేర్పు. ఉద్యో 2-225

క. కలయ నసిముసలదండంబులు గొని కాంపిల్య నగరమున జను
తెల్లన్, నలిరేగి యార్చి కౌరవ,బల సుభటులఁ బొడిచి రాజిఁ
బడలు వడంగన్. అది. 8-71; కర్ణ. 8-274

2. అపహసించుచు(బలుకు.

క. పసులని యార్చుచు మము ముల్లసమాదిన ధర్మహీనులను నృప
ధర్మం, బెసఁగఁగ నేమిచె యివ్వుడు, పసులని యార్చెదము మగుడ
బంధుద్రోహి. శల్య. 2-280

శ్లో. గార్గోరితి పురా మంద బ్రహ్మపదీ మేకవాసనమ్
యత్సఖాయాం హసన్నస్మాంస్తదా వదసి దుర్మతే.

తస్యాపహాసస్య ఫల మద్యత్వం సమవాప్నుహి. శల్య. 80-4-5

ఆర్పు² ఆరుచు. దే. స. క్రి. (✓ఆడు) ఆడఁజేయు

1. చలింపఁజేయు, కదలుచు, విదలించు.

(భీష్ముపాటు చూచి)

తే, కాలుసేయార్చుటలు లేక కన్నుగవల, నశ్రు లొలుకంగఁ జిత్తంబు
లడలఁ జాండు, నూనుతతిఁ జూచుచుండిరి గాని యించు, కయును
గడఁగరు మనవారు గయ్యమునకు. భీష్మ. 3-416

వ ఇవ్విధంబున వివిధ విశిఖజాలంబులఁ గాలుసేయార్పరాకుండఁ గప్పి
కర్ణ 2-291

తే. అవుడు నేయార్చి కారిలీం గొందఱు.

కర్ణ. 2-229

2. ప్రవర్తిల్లఁ జేయు.

క. రాగ విరాగతల హృదయ రంగమనకుఁ గేలి గతులఁ దెచ్చి
యార్చుచు, యోగి యనభవించు

శాంతి. 5-584

3. నర్తింపఁ జేయు, అడించు.

క. నేర్పిరి పెక్కు విధంబుల, నార్పగ బొమ్మలు గడంగి యాడెడు
చందం, జేర్పడఁ గామ్ము.

శాంతి. 1-288

చ. చలన దాయుధ మార్పుట

భిష్మ. 1-148

చ. చలమున దుస్సనేషఁడును సౌఖలుఁడున్ మిముఁబట్టి యార్చ బొ,
మృలక్రియ నాడుచుండుదురు.

ఉద్యో. 2-11

4. ద్యూతాదులను ఆడజేయు, అడించు.

చ మది మది నుండ నీ సుతుఁడు మంత్రులు సౌఖలు జూద నూర్చి.
ఉద్యో. 3-280; కర్ణ. 3-197

5. పలికించు, చెప్పించు

నీ. కెంగేలు గేలితోఁ గీలించి నెయ్యింపు మాటలఁ దగు మఱు మాట
లార్తు.

విరా. 2-310

అర్చుః అఱుచు³ స. క్రి. ఆఱుజేయు

1 ఉపశమిల్లఁజేయు.

వ. ...నీవిక దప్పి యార్చికొమ్మ... కర్ణ. 3-179 మౌస. 1-155

2 చల్లఁబఱచు, చల్లార్చు.

వ. శన మనంబున దరికొను తృష్ణానలం బార్చ నొరు లడ్డంబు సొరమిం
జేసి...

ఉద్యో. 1-377, ఉద్యో 1-222

3. (దీపాదులను) పోజేయు, చల్లార్చు.

మ. ...భూపాలి యేపారి మం,డునె యాటంగల దీపమ ట్లతఁడు
మండుంగాక యే నార్చెదన్.

కర్ణ. 3-49

ఆర్జకుడు సం. విణ. (అ. ర్జికా. అ.)

సంపాదించువాడు, గడించువాడు.

క. విను మర్థార్థకలను గౌర్యనిపుట మానసులు నాయుధా జీవులు
దక్కును గల సమల జనులు గలరు, కా. తి. 3-38.

ఆర్జనము సం. వి. అ. న.

ఆర్జనము, సంపాదనము, గడన.

సీ. కీర్తిధనార్జన క్రీడనంబు గలిగి.

విరా. 1-87

వ. పాడితోడి యార్జనంబునం దమకుఁ గల కలిమి యనుభవించుచు.

ఉద్యో. 1-343; కాంతి. 2-225

ఆర్జనము సం. వి. అ. న.

1. ఋజుత్వము, పరిశుద్ధ ప్రవర్తనము, కపటముకామి.

క. భక్తియు నార్జనమును సంయుక్తములై యున్న యట్టి యుల్లంబున
నా, సక్తి నిలుతు నిం దొకఁడు యుక్తంబైనను వసింప నుర్వీనాథా

కాంతి. 2-115

2. సరళత్వము, ఎగుడు దిగుడు లేకుండుట.

చ. అరుదుగ సర్వకైలమున యంత తనర్పును నార్జనంబు సుస్థిర
తయు నోషధీరస విశేషతయుం గల దుత్తమంబు మంతర
కుధరంబు. ఆది. 2-10

ఆర్జవుఁడు సం. వి. అ. పుం.

శకుని తమ్ముఁడు, ఇరావంతునిచేఁ జచ్చెను.

భీష్మ. 3-91

ఆర్జించు సం. స. క్రి.

సంపాదించు, గడించు

సీ. విభవ మార్జించుబోఁ బ్రజల నొప్పింపని పరమ పుణ్య కర్మంబునకు
మెచ్చి. ద్రోణ. 2-200.

ఆర్జితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంపాదించఁబడినది, గడింపఁబడినది.

ఉ. ...విద్విషడ్భికర మద్యజ్ఞార్జితము పెంపొనరంగ భుజింతు దిక్పతి.

కాంతి. 2-325

సీ. న్యాయార్జితంబైన యర్థంబు వేదవిత్త్వము కాంతి మొదలగు
వరగుణములు. ఆను. 5-138.

ఆర్తుని సం. వి. ఇ. పుం.

ఆర్తునని కొడుకు, ఆభిమన్యుడు.

తే ఆర్తునియు సింధురాజుఁ బజ్జాభిరామ, సింహాశ్వాద్ధూలగతి విలసిల్లి
రధిప... ద్రోణ. 1-171

ఆర్త సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దుఃఖత.

ఉ. నన్నిట లాదురాత్ము సదనంబునకుం జనుమన్న జంత కీ, బన్నము
లన్నియం దెలిపి వ్రేయిడనే యని పోయె నార్తయై.

విరా. 2-154

ఆర్తత్వము సం. వి. అ. న. దైన్యము

వ. చతురాననుండు సన్నిహితుండై 'మార్తోభవ' యని పలికి యతని
యార్తత్వం బుడిపి. ఆను. 3-52

ఆర్తము సం. విణ. (ఆ. ఆ. అ.)

దుఃఖము నొందినది.

చ. ...అందియిచ్చు కాం,చనచపకంబు పుచ్చికొని చారువిలోచన
యార్తమూర్తియై. విరా. 2-102

ఆర్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

దుఃఖము.

అ. కర్ణకర్ణ వచ్చికావు మనాథుల, మైతి మను నెలుంగు లగ్గముగ,
బలములోన నెల్లఁ గలయంగ వీతెంచె, నార్తి దెల్లముగ జనాధి
నాథ. ద్రోణ 1-18

మాలిని;- సకృపలసదపాంగోత్సార్యమాచాశ్రితార్తి. ఆను. 2-478

ఆర్తిజ్వము సం. వి. అ. న.

ఋత్విజుని భావము, ఋత్విజుని పని.

క. ఈతఁ డనవరత యజర, ప్రీతుం డీతనికి దురిత భీతునకు మనః,
ప్రీతిగ నార్తిజ్వము మహావేజోధికుడ చేయు మని దయఁ
బంచెన్ అది 8-246.

ఆర్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1- దుఃఖతుఁడు

తే. ... పురము సొచ్చినపుడ యిచ్చెద న్నికను నార్తుఁ డగుచు.

విరా. 4-80

2. రోగగ్రస్తుఁడు

చ. పరి సభికంబుగాఁ గలుగు వైద్యులు శాస్త్రము లభ్యసించి మం,దుల
నొడఁగూర్చ నేర్చి తనుదోషములారయు బుద్ధి గల్గి యా,ర్తుల
కుఁ జికిత్స నేసెదరు. శాంతి. 1-215

వ మఱి యార్తునకు శయనంబును భీతున కభయంబును దృషితునకు
జలంబును బుభుక్షితునకు నన్నంబును శ్రాంతునకు నాసనంబును
నిచ్చుట సనాతనంబైన యుత్తమ గృహస్థ ధర్మఁబు. ఆర. 1-81

ఆర్ద్ర సం. వి. ఆ. శ్రీ.

అశ్వన్యాదులగు నిర్వదియేడు నక్షత్రములలో ఆఱవ నక్షత్రము. ఈ నక్ష
త్రమున గోదానము చేసిన నూర్ధ్వలోకములు లభించును.

చూ. అను. 2-878

ఆర్ద్రత సం. వి. ఆ. శ్రీ.

మెత్తదనము.

మ. దెప్పె శివు నుల్లం బార్ద్రతఁ బొందఁగన్.

శాం. 2-433

క. ... అన విని మొగమోట మనము నార్ద్రతఁ బెరుపన్ అను 2-279

ఆర్ద్రపాదుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తడికాళ్ళు గలవాఁడు.

ఆ. ప్రాజ్ఞుఁడు నార్ద్రపాదుండునై భోజ, నంబుల సేత మేలనంగ
విందు. అను. 4-99

ఆర్ద్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 తడిసినది, క్లిన్నము.

తే. తుష్టి దీవించి కరుణార్ద్ర దృష్టిఁ జూచి.

విరా. 1-10

(కరుణార్ద్రము- కరుణరసము చేతఁ దడుపఁబడినది)

2. మెత్తనైనది, ద్రవించినది, కరగినది.

అ. ...నాదు, హృదయమతులు దీని యెడఁ గడు నార్ద్రమై, యుండఁ
గాన చెప్పకుండరాదు విరా. 1-249

ఉ. ...చూడఁగాఁ బోవు తలఁపు పుట్టెడుఁ బ్రభూతగుణున్ బలదేవు
వత్సలన్, దేవకి నార్ద్రచిత్తు వసుదేవుని ఆశ్వ. 1-146

చ. కని మఱి తల్లి పాదములఁ గ్రందుగఁ జేర్చిరి మస్తకంబు లి, వ్వని
తయు నందఱుం జూడివి వత్సలతన్ మన మార్ద్రభావ మొంద మరలు
నశ్రుబిందువుల దందడిఁ జిక్కగఁ గౌఁగిలించి వా,రి నయనవారిచేఁ
దుడిచి ప్రీతిగ దీవన లిచ్చె భూవరా. ఆశ్ర. 2-85

3. పచ్చిది, ఎండనిది, శుష్కముగానిది.

వ. అది యెయ్యది యనిన నార్ద్రంబగు దానను శుష్కంబైన సాధనం
బునను దారువునం తాపాంబున శస్త్రాస్త్రంబులం దివంబున
రాత్రియందును నేను వధ్యుండఁ గాకుండవలయు నవిన.

ఉద్యో 1-187

వ. అగ్ని జలంబుల నార్ద్రంబునను శుష్కంబునను. ద్రోణ. 5-414

ఆర్ద్రీకృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తదుపఁబడినది, తడిగాఁ జేయబడినది.

సీ. ...మలయజ మృగమదావిలసలిలంబునఁ నిమ్ముగా నార్ద్రీ కృత
మ్ములయిన -తే- యంగుల నొప్పె. ఆది. 9-148

ఆర్ద్రీభూతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తడిగానైనది, ఆర్ద్రమైనది, కరగినది.

కా. భావం బేకముఖంబుఁజేసికొని యాపద్ధ్యాంతభానున్ మహా,దేవుం
బర్వతకన్యకాప్రియు దయార్ద్రీభూత చేతస్కు. కాంతి- 1-109

ఆర్థ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. మెత్తఁబడినవాడు, మార్దవము గలవాడు.

తే అని సహోదరు లాజి నాయాసపడుట, కోర్వమియుఁ గౌరవులఁ
జంపనొల్లమియును, గలుగునెయ్యంబు పెంపునఁ గరుణాదార్థ్యుఁ,
డైన పవనఁ బురికొల్ప వాత్మఁ దలఁచి. ఉద్యో. 3-58

2. దుఃఖములు.

సీ. అమృతహా, కామ్యండుఁ గరమును నార్థ్యిడగుచు, గౌరవంబున
వారిఁ గలయఁ గనుంగొని, యంతరంగంబు శోకాగ్ని నెరయ.

మౌన. 1-128

ఆర్థ్యశాస్త్రము సం. వి. అ. పుం.

విశ్వకుని భుమాడుడు. యువనాశుని తండ్రి.

చూ. ఆత. 4-380

ఆర్థ్య (దే. వి. ఆర్థ్య¹)

1. ఆయువు, కేక.

సీ. అనుచుండ నైన్యంబు లార్పులుఁ బెడబొమ్మలును దూర్యనాదంబు
లుల్లసిల్లి. విరా. 5-168; భీష్మ. 1-47

2. గర్జనము.

తే. యూధవతితోడి దంతి సముత్కరంబు వెనుకఁదగిలెడు సింగంబు
విధముదోచ, నార్పునాదంబుగా నరుఁ డంటదాఁకె. విరా. 5-197

ఆర్థ్య దే. స. క్రి. (ఆర్థ్య³)

1. చల్లార్పు, సశింపఁజేయు.

క. బలుగాలిఁజేర్చు దావా,నల మొక్కరుఁ డార్పఁబోయినను దీటునె.
విరా. 4-214; కాంతి, 8-276; ఉద్యో. 2-73

2. తీర్పు, పోగొట్టు.

చ. అలమువిచార నాయలఁత యార్పుము నన్ గడ్డజేర్చు మెమ్మె
యిన్. ఉద్యో. 8-201

(ఇది ఆర్థ్య³యొక్క-త్వార్థక తుమున్నర్థకా ధ్యసమాపక క్రియల
యందు కృతంతమునందును మధ్యమపురుషయందును వచ్చురూపము.
అర్థములకై చూ. ఆర్థ్య³.)

ఆర్థ్య సం. వి. అ. స్త్రీ.

1. పాగవతి.

అ. హరుడు కరుణఁజూడ వాహిమనస్సగ,దావా ముడిగి శోభిత త్త
మొలసె, నార్థ్య పరమ విస్మయముఁబొంది యానర్థ, భువనకర్త

తోడ నవినయముగ.

అను. 4-421

2. కుమారమాతృకలు ఏడుగురిలో ఆఱవది.

చూ. అర. 5-245

ఆర్యకుండ సం. వి. అ. పుం.

భుజంగరాజు, చిరకుని తండ్రి, సుముఖుని తాత.

చూ. వివ. ఉద్యో. 3-291

ఆర్యత్వము సం. వి. అ. న.

1. పెద్దటికము.

క. దుర్యోధను నింటం దగు, కార్యమునకు భిక్షమునకుఁ గలవాడై
చాతుర్యంబు మెలయు కర్ణుని, యార్యత్వము నెల్లుచున్న యదియే
నెమ్మిన్.

ఉద్యో. 1-291

2 జీవకోటికి శుభము గలిగించుట.

క. సమతయు దమముఁ దితిక్షయు, నమత్సరము హ్రీయు ధృతియు
ననసూర్యత్వములు నెహింసాదాస, క్షమాత్యజన సూన్యతములు
సత్యము మూరుల్.

కాం. 3-417

ఆర్యమిత్రుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పూజ్యులకు స్నేహితుఁడు, ఆర్యమిత్రుఁడు, గౌరవాన్నితుఁడు, పూజ్యుఁడు.

క. ఏనమ్మవోన భావుల, మేనల్లుడ వారలార్య మిత్రులు శత్రుత్వా
నాయక గర్వత మో, భానులు బంధురహిత కార్యపరతంత్రాత్ముల్.

విరా 4-128

ఆర్యమూర్తి సం. విణ. (ఇ. ఇ. ఇ.)

సుందరమైన, మనోజ్ఞమైన, అనుత్తమమైన ఆకారము గలది.

వ. ...లోలిత్యరాపిత్యంబువ నత్యుదాత్తుం డగుచుం జని యభ్యం
తర మండిరంబున వివిధ రత్నరశ్మి విరాజితంబైన పర్యంకంబున
నార్యమూర్తియు ధవళవ నాంగరాగయు రుచిరాభరణ భూష
ితయుఁ బ్రౌఢనయస్కయు నగు నొక్క వనితం గని. అను. 2-10

ఆర్యవృత్తము సం. వి. అ. న.

సాధువర్తనము.

సీ. భార్య పుత్రకుఁ డల్లుఁ డార్యవృత్తములేమి,

అను. 4-846

ఆర్యాత్మకము సం. వి. అ. పుం.

పూజ్యమైన మనస్సు గలవాడు.

ఇంద్రవజ్ర :- చింతా పరత్వంబునఁ జెందు దుఃఖా, క్రాంతత్య ముర్వి
శ్వర కాన గీడుఁ, జింతింపఁ దార్యాత్మక డచింత నుండై, యంతః,
పరీతాపము నార్చ, జాలున్. (స్త్రీ. 1-29)

ఆర్యుడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. పూజ్యుడు, గౌరవనీయుడు.

చ. అకుటిలుఁ దార్యసమ్మతుఁ డహంకృతిదూరుడు. విరా. 1-98.

క. ధుర్యత ననాగతములగు, శార్యము లూహించి పని తగం జేయు
నయా, చార్యుడు సౌఖ్యముఁ బొరయును, నార్యస్థితి దీర్ఘదర్శి
యను మీనుక్రియన్. కాంతి. 3-201: (స్త్రీ. 1-29)

2. మంచివాడు, సాధువు.

సీ. శార్య పుత్రకుఁ డల్లుఁ దార్య వృత్తములేమి. ఆను. 4-848.

3. కులీనుడు, విశ్వసనీయుడు, వినీతుడు.

తే. ద్రోణ గాంగేయ భానుమత్కూసను కృప సు, శర్మ దుశ్శాసనులు
సర్వవైశ్యవతులుఁ గొలువ మహార్హకాంచ, నోన్నతాపనమునఁ
గొలుపున్నవాని. విరా. 3-74.

4. కర్మతుడు, కర్మనిష్ఠుడు, కర్తవ్యము నాచరించుచు అకర్తవ్యము
విసర్జించుచుఁ బ్రకృతాచారమున వర్తించునాడు.

క. ఆర్యులుఁ బ్రవృత్తి లక్షణ, కార్యంబులచేతఁజేసి గ్రాహ్యము
నగు త, ధుర్యత్వమందు విడువ ర, నార్యములగు మదనమద భయ
క్రోధాదుల్. కాంతి. 4-288:

ఆర్యోక్తి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

సామెత, పెద్దల వాక్యము.

సీ. ఇట్లుండు నార్యోక్తి నృపనీతి, దురితంబుసేయునే యొరుండువెట్ట-
-అ- గుడువ నృపతిమాత్రకునకును గాదన్నఁ. గౌరవాన్వయాగ్ర
గణ్యుడైన నీకుఁ దగునె. కాంతి. 1-152:

అర్చురు దే. సర్వ.

1. ఆటుగురు

ఉ. ...అహీన పరాశ్రమశాలి యర్జునుం, దొక్కడ యార్జురన్ మనల
నుగ్రరణంబున గెల్చె నిన్ను. ఉద్యో. 1-258

తే. ...నీకుఁ దనయు లార్జు రనకు మనియె. కాంతి. 1-9

2. పడ్యమపులు.

వ. మఱియు మార్గంబున నార్జురు జూదమాడుచుండ. ఆను. 2-210

అర్జము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

1. ఋషి సంగంధమైనది.

క. వార్జంబును మానంబు న, మర్జము నపరాధమును సమదళావ
ముల ను, శర్జాపకర్జ చింతలు, నార్జ సమాచారమున నిరస్త
గుణంబుల్. కాంతి 5-24

వి. అ. పుం.

2. అష్టవిధ వివాహములలో నొకటి (ధర్మార్జము వరుని వలన ఒకటిగాని
రెండుగాని గోమిథునములు పుచ్చుకొని కన్యక సిచ్చి యథాశాస్త్ర
ముగాఁజేయు వివాహము) చూ వివాహము.

సీ. బ్రాహ్మంబు దైవంబుఁ బరంగ నార్జంబుఁ బ్రాజాపత్యమును
రాక్షసంబు నాసురంబు గాంధర్వంబు రమణఁ బైశాచంబునను
నెనిమిది వివాహములయందు. ఆది. 4-54

అర్చినేనాశ్రమము సం. వి. అ. పుం. న.

అర్చి సేనుని యాశ్రమము. ఇచ్చట ఉజ్జానకనును తీర్థభూమి గలదు.
ఇందు స్నానముచేసిన మర్తుర్జుడు అఖిల పాపంబులం దొఱంగును.

ఆను. 2-88

అర్చిషేణుడు సం. వి. అ. పుం.

ఒక రాజర్చి - ఇతని యాశ్రమమున ధోమ్యుడ్రౌవదీ ప్రభృతులంబెట్టి
కుబేరునితో యుజ్జముఁజేయఁబోయిన భీముని జూడఁబోయెను. ఆర. 4-22
54)

కుబేరుఁడు ధర్మరాజామల నితని యాశ్రమంబున నొకపక్షము వసి
యించునది యని యాదేశించెను. ఆర. 4-34

పాండవులితని యాశ్రమంబున నొక్కమాస ముండిరి ఆర. 4-39
ధర్మరాజాదు లీతని యాశ్రమమునం దుండఁగనె దేవలోకమున కంత
మున్నరిగియున్న యర్జునుఁడు వచ్చెను. ఆర. 4-40

శ్లో. ఆర్జిషేణస్య రాజర్షేరాశ్రమం దశ్శుకుస్తథా.

సం. భా. ఆర. 158-108

ఆర్జిషేనుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఒక మహర్షి. ఇతని యాశ్రమమున ఉజ్జానకమను తీర్థ స్థలము గలదు.
ఇచ్చట స్నానముచేసిన సమస్తపాపములు నశించును.

శ్లో. ఉజ్జానక ఉపస్సృశ్య ఆర్జిషేఃస్య చాశ్రమే,

పింగాయాం చాశ్రమే స్నాత్వా సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే.

సం. భా. అను. 25-54

పై ఆర్జిషేనుఁడు ఈ ఆర్జిషేనుఁడు ఒక్కడే యౌరాకాదా అని నిర్ణయింప
పీలుకాకున్నది. మూలములోఁగూడ ఈ రెండుచోట్ల రెండు
విధములగనే కన్పించుచున్నది.

అర్జేయము సం. వి. అ. న.

ఋషిప్రోక్తము. ఋషులచే జెప్పబడిన విధము.

వ గయయందు నక్షయ పటంబున నార్జేయంబైన విధానంబునం
జాతుర్మాస్య క్రతువులుసేసి. ఆర. 2-814

అఱుడి వి.

న శనము.

సీ. నీవు ధరిత్రి యీనేర్పిన గురుకులంబునకు నిట్లాఱడిఁ బొందనేల.

శల్య. 2-74

2. చాపు, మృత్యువు.

తే. పరకురాముని నోర్చిన బల్లిదుండ, కాళిరాజు కన్యకలకుఁగాఁగఁ
బుడమి, సరపతులనెల్ల గెలిచిన విరుదు గలన, నాఱడియవడు

టూహింప నడలుగదురు.

కాంతి. 1-198

8. నింద, అట్టు, అపవాదము.

క. విను మొకనినేల భవదనుజుని పుత్రులనెల్లఁ జంపఁ జొప్పడినను
నీ,తనయులు మగుడఁగ వత్తురె, యనయము పాపంబునేసి
తాఁజిఁబోవన్.

స్త్రీ. 1-199

విణ.

అపరాధము చేయనిది.

ఉ. అక్కడ లోకమెల్ల నగ నాటడి కప్పలఁజంప దీననీ,కెక్కడి పెంపు
గల్గఁ పృథివీశ్వర కోపము డింపు కప్పలం, జక్కనిచూడ్కిఁజూడు
మిది చాల నధర్మము నా వుఁడున్.

ఆర. 4-389

శ్లో. మా రాజన్ క్రోధపశంగమః ప్రసాదం కురు వార్తాసిమండా
కానా మనపరాధివాం వధం కర్తుమితి శ్లోకాచాత్ర భవతః

సం. భా. ఆర. 192-20

క్రి. విణ.

1. నిష్కారణముగా.

క. ఇది విధిపశత్వమున నై,నదియని శోకంబు దొఱఁగునట్టి వివేకం,
బొదపడు ఫల్గున యాటడి, యదువంశంజెల్ల సమసె నను వగ
చేర్చిన్.

మాస. 1-118

ఉ. యక్షుఁడెఱింగి వచ్చి యిటు లాటడి చావఁగనేల చెప్పు మ,జ్ఞాక్షి
భవన్మనోరుజకు నౌషధ మే నొనరింతునన్న.

ఉద్యో. 4-385

తే. అభిమన్యువీరుని నతని తమ్ముఁగుఱ్ఱులను గర్జు నాటడిఁ గోలు
పోయి, యెంటి వడితి మనియుఁ గడు నుమ్మలంపు, మాటలాడుదు
ర్పరిజనుల్ మఱుఁగుచుండ.

అశ్ర. 2-16

2. వ్యర్థముగా, నిష్ప్రయోజనముగా.

చ. అనుటయు నాతఁ డిట్లనియె నాటడి విప్రుల కేల యశ్వముల్.

ఆర. 4-349

ఉ. చచ్చిన పిమ్మటం గడిచి శత్రుల నోర్వఁగవచ్చునే శుభం. విచ్చునె

చావు లెందును నరేశ్వర యాఱడి చత్తునంట దా, మెచ్చగునయ్య.

ఆర. 6-58

౪. దీనముగా.

చ. నినుం బఱఱు సంపఱగ గావఱగలేని మీ బలాధిపతుల దూఱు
సాత్యకి యతిశ్రమ మొందినచోటఁ దాఱి క,వ్వపఱచి చంపె డి.
వతఱడు సచ్చనె యాఱడి యేను గల్గఱగాన్. ద్రోణ. 4-270

అఱడిఁబుచ్చు; అఱడిపుచ్చు దే. స. క్రి. (✓అఱడి)

వ్యర్థముచేయు.

ఉ. అలముసేసి నాతగుల మాఱడి పుచ్చఱగనేల జేరి న,న్నేలి యనంత
భోగముల నిచ్చమెయిన్ విహరింపు. విరా. 2-253

అఱడిఁబోక; అఱడిపోక దే. వి. (✓అఱడిపోపు) అఱడిపోవుట

నిష్ఫలమగుట, వ్యర్థమగుట.

ఉ. అఱడి పోకయిన్ ఫలమునందుటయుం గని పల్కనేరమిన్.

ఉద్యో. 3-100

అఱడిఁబోపు; అఱడిపోపు; అఱడివోపు దే. అ. క్రి.

1. వ్యర్థమగు, నిష్ఫలమగు.

చ. ...అతి డక్కరమైన తపంబు సంచితంబనఱగు బ్రహ్మచర్య
మును నాఱడిఁబోవె కటా శపించినన్. అశ్వ. 8-35

చ. అనవుడఁ గృష్ణఁ డిట్టులను నాఱడిఁబోయెఁ బ్రయత్న మెల్ల.

అశ్వ. 8-59

2. చెడు, భగ్నమగు.

క. ...చోరుమం,చమమానింప తతనిఁ జోరు,మనరు గదా మీ యు
పాయ మాఱడిపోవన్. ద్రోణ. 2-284

3. నశించు, చచ్చు.

వసంత తిలక :- హో,పుత్రవర్గ మిటు లాఱడిఁబోవ. స్త్రీ. 1-10

ఆ. ...అడరి పెలుచ నేడ్చె నాఱడిఁబోయిన ప్రజల పెరుఱ్రుచ్చి
పవవి పవవి. మాస. 1-107, 208

ఆ. అవ్యధమునఁ గర్తుఁ డాటడిఁబోయిన, నాదు మానసంబు వోడు
నూలు, పఱియలై. ఆశ్. 1-154

4 నిందపడు.

క. విను మొకనినేల భవ, దను, జులి పుత్రులనెల్లఁ జంపఁజొప్పడినను
నీ, తనయులు మగుడఁగ వత్తురె, యవయు పాపంబు సేసి యాటడిఁ
బోవన్. స్త్రీ. 1-139

(కొన్ని ప్రతులయందు 'ఆడడిపోవు, ఆటడివోవు' అనియు గలదు)

అటాటు దే. సర్వ.

రె. డు అటులు — పండ్లెందు

ఆ. .. కూల్చె మెటుఁగు వాలారుతూపు లా, తాటు నిగుడఁజేసి
యద్భుతముగ. ద్రోణ 4-211

అటు¹ దే. అ. క్రి.

1. తీటు, ఉపకమిల్లు, నళించు,

క. ...నిను మ ద్దోర శరనిహతిఁ బడఁ గ, న్నారఁ గమంగొనక కోప
మాటునె యొంటన్. కర్ణ. 1-124

క. కాటడవిఁ జూచు మృగముల, నూటడకం దిగిచి డస్సియున్నతని
శ్రమం, తాటఁగ నెడఁ బరితాపము, దీటఁగఁ బై వీచె నన్నదీపవ
నఁబుల్. ఆది. 4-19; ఆర. 8-210

ఉ. నెట్లన యిట్టి యల్క మది నిల్పితి రక్కెసతాత్మిఁజిచ్చొడిం, గట్టిన
యట్ల పెద్దయును గాలము దీనికి నాటు పెన్నడుం, బుట్టడు.
ఉద్యో. 8-118

2. నిర్దోషమగు, ఎండిపోవు.

సీ వెలవెలఁ తాటుచు వెగడొందుఁ బెదవుల తడియాట నెంతయుఁ
దల్లడిల్లు. విరా. 4-80

3 (దీపాదులు) పోవు, మలుగు, చల్లారు

మ భూపాల యేపారి మం, డునె యాటంగల దీపమట్లతఁడు మండుం
గాక యేనారెదన్ కర్ణ. 8-49

ఆ. ...అడరు శోకవహ్ని యాటనేర, దిండ్రపదవి నేరె నేనియుఁ
గావున, భండనంబు సేయకుండువాడ. భీష్మ. 1-198

మ. నిరాకృత శీలుండగు నా సుయోధనుఁడు సంక్షీణంబుసేసెం
గులం, బతనిం జంపంగ దీసమాతె మది శోకాక్రాంతమయ్యెం
దుదిన్. కాంఠి. 1-46

4. చచ్చు.

క. అడవుల డవళిఖ దరికొను, వడువున నిట్లరిబలం బవారణఁ బొడిగా,
నడరి యతఁ డాతె ద్రుపదునికొడు కార్య నుభయ జనములకున్
వగ మిగలన్. ద్రోణ. 1-77

శ్లో. ఏతాని చాన్యాని చ కౌరవేంద్ర
కర్మాణి కృత్వా సమరే మహాత్మా,
ప్రతాప్య లోకా నివ కాలసూర్యో
ద్రోణో గతస్వర్గ మితో హి రాజన్, సం. భా. ద్రోణ. 8-29

అటు² దే. సర్వ. సంఖ్యా. ప. (జౌత. అటు. క. అటు)

బదునొకటి.

ఉ. అటు రసంబులం జవులయందలి క్రొత్తలుపుట్ట నిచ్చులున్, వేటొక
భంగిఁ జాకములు విన్ననువొప్పంగఁ జేసి చేసి. విరా. 1-77

క. తురగముల నాలుగిట నుత్తరు నాటిట నెనిమిదిట రథముఁ బది
టన వానరు నటువది శరముల నన్నరు నంగంబులను జెలుచ
నాటగ నేసెన్. విరా. 5-108

తే. ఇంద్రియంబుల నాటింటి నిట్లు విషయములకు నొలయక యుం
డలగ నిలువరించి. కాంఠి. 5-181

ప. సంజయుం డాటవ దివసంబు నాహవంబు తెలుంగెటింగించె
భీష్మ. 2-405

2. సంధి, విగ్రహ. యాన, ఆసన, ద్వైధీభాష, సమాశ్రయములు.

తే. ఒకటి గొని రెంటి నిశ్చల యుక్తిజేర్చి, మూటి నాల్గింటఁ గడు
వశ్యములుగఁజేసి, యేనిటిని గెల్చి యాటింటి నెఱిగియేసు.

విడిచి వర్తించువాడు వివేధః

ఉద్యో 2-87

చూ వివరమునకై ఒకటి

అటునూలు దే. సర్వ. సంఖ్యా.

అటు వందలు.

వ ... ఇయ్యాటు నూలు గుఱ్ఱబలను గురునగు సమర్పింపుము

ఉద్యో. 3-818; కర్ణ. 2-91

అలంపుగోల వి.

(అలము + గోల)

యద్దమునందు వీరులు చేయు కలకలము, అటుపు, బొబ్బరింత.

సీ. హరుల నాల్గిటఁ జంపి యాలంపు గోలతో, నొగలు మూడమ్మల
నుగ్గుసేసి. విరా. 5-150

అలంపుఁబెలుగు వి.

(అలంపుగోల కిది పాతాంతరము) (అలము + ఎలుగు)

యద్దమునందు వీరులుచేయు కలకలము, అటుపు, బొబ్బరింత

సీ. హరుల నాల్గిటఁ జంపి యాలంపు పెలుగుతో, నొగలు మూడమ్మల
నుగ్గుసేసి. విరా. 5-150

అలంపుఁగేలి వి.

(ఇది అకాడమి సం.ము పాతము) (అలము + కేలి)

యద్ధక్రీడ, యద్దమునందు వీరులొంజారులు చేసికొను పరిహాస వాక్యములు

సీ. హరుల నాల్గిటఁ జంపి యాలంపుఁగేలితో నొగలు మూడమ్మల
నుగ్గుసేసి. విరా. 6-150

ఆలంబనము సం. వి. అ. న.

1. ఆశ్రయముగాఁ గొనుట, ఆధారముగాఁ గొనుట

క. శ్రీతత్త్వశివాత్వాంబున తత్త్వశ్లేషాత్త.

విరా. 3-1

2. ఊత, ప్రాపు, ఆధారము, ఆశ్రయము.

వ. ... అయ్యార డేయుండు నియ్యతద్ధిక మారుతం బెక్కడిది యని.

యడిగిన నఖిల భూతవేదియగు వేదవ్యాసుండు దేవయానంబున
విష్ణుండును బిశ్వయానంబున భానుండును సూర్యాభోగమన
పర్యాయ రూపంబునం బ్రవర్తిల్లుదు రది పవనాలంబున కృతంతై
చెల్లు. కాంతి. 6-307; కాంతి. 4-447; కాంతి. 6-77

ఆలంబనీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆశ్రయింపఁదగినది.

క. శీలంబు మైత్రి కరుణ య,లోలుప భావము తితిక బోనగు
మునిలో, కాలంబనీయ సద్గుణ, జాలంబు దమంబు రూప సంపద
యధిపా. కాంతి. 3-408

ఆలంబము సం. వి. అ. పుం.

ఆదారము, ప్రాపు.

క. శ్రీగిరిజా సమవాయ మ, హాగురుశర శుభగ సంపదాలంబ సదా,
యోగిజనతేమ సమీ, హాగర్భిత దివ్యచిత్త. శల్య. 1-1

ఆలంబి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

1. పట్టకొనునది, గ్రహించునది.

తే. చిత్తమున గాఢరాగంబుచేతఁ జూపు, తెఱఁగుదోష గెంపారెడు
తీగబోడి, మృదులపాణిఁ గుమారుండు మెలపుమై గ్రహించెఁ
బల్లవాలంబి మత్తేభలిం. విరా. 5-400

2. ఆశ్రయించినది.

క. మేఘింపను గీడును, జాలంబడి తొలంగఁ ద్రోవ సరిఁ దూష్టిం
భా, వాలంబి మనస్కుడనై, యాలంబుగఁజేసి నడతు నయ్యిరు
తెఱఁగున్. కాంతి. 4-58

ఆలంబించు సం. స. క్రి.

అనుభవించు.

క. మును మే మాలంబించిన, వెనుకఁగదా నీకు ననుభవింప వశం బో,
మనసా నీతెంగిలి కా,దను మా యవ్విషయ మెక్కు డయ్యెడు
ములోన్. అశ్వ. 2-38

ఆలంబ్యమానము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆశ్రయమగుచున్నట్టిది.

క. ...లక్ష్మీరమణత్వ శివాప్రియతా, సమవాయాలంబ్యమాన సౌం
దర్యనిధి. కర్ణ. 1-821

ఆలంభము సం. వి. అ. పుం.

చంపుట, యజ్ఞమునందు పశువును విశసించుట.

వ. --సర్వ పశుశ్రవణంబు లాచరించి ఋత్విగ్జనంబు లశ్వాలంభ సమ
యంబున యాజ్ఞ పేని సన్నిహితంజేసి. అశ్వ. 4-184

ఆలకించు సం. స. క్రి.

విను.

వ. అట్లు ధర్మనందునుం దేతెంచు కలకలం బాలకించి. శల్య. 2-43

ఆలకూయు దే. వి.

ఆవుల యఱపు, ఆవుల యార్తధ్వని.

అ. అకట యాడుకూయు నాలకూయును లాఁతి, వారికైన నరయ
వలయు ననిన, వన్నఁ గీచకుండు దన్నంగ నెట్టులు, నూడనేర్చె
ధర్మసూనుఁ డవుడు. విరా. 2-177

ఆలక్ష్యమాణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చూడఁబడుచున్నది.

వ. తొల్లి వాణ్ణేయుండు తెచ్చిన రథంబునందు నిజహయంబుల వాలక్ష్య
మాణ శుభలక్షణంబులు మనోవాయు వేగంబులు నైన వానిం
బుచ్చుకొని. ఆర. 2-186

ఆలనేయి దే. వి.

ఆవుల పాలమండి తీసిన నేయి.

తే. ఆలనేయి ముఖ్యము మహిషాదిమేష, జనిత పృథములుఁ దైలంబు
మనుజనాథ, మధ్యమములగు మేదోష్ఠిమాంసరసము, లరయ
నింద్యముల్ దీపసమర్పణమున. ఆను. 4-22

ఆలపనము సం. వి. అ. న.

అలాపము, సంభాషణము.

చ. అతఁడు మఁదహాస సహితాలవనంబును సత్యభాషణ వ్రతమును
...గల్గి కాంతి 2-283

అలపుటాలము వి. (అలము + అలము)

యుద్ధమునందు ఉపేక్ష- యుద్ధమును త్రోసిపుచ్చుట, యుద్ధమునందు
అనాదరము.

సీ. ద్వారకా నగరంబు చేరువ ఘోటక మరుగంగఁ బ్రీతులై యదు
కుమారు, లాలపుటాలించు ననువున నయ్యింద్రనందనుఁ గని పూజ
నం బొనర్చు. అశ్వ. 4-114

అలమంద దే. వి

అవుల సమూహము.

ఆ. ...అతఁ డాలమందలు, పరపులైన యెడల కరిగి యరిగి.

అను. 1-254.

అలము¹ వై. వి. (సం. హారః = యుద్ధము)

యుద్ధము.

క. వాలమ్మలు దాఁక ధరన్, వ్రాలు భటులఁజూచి యెడలు వడఁ
కఁగ మేనున్, దూలఁగఁ దముఁ దాఁకకయును, నాలము సాలించి
కొంద అవలఁ జనంగన్. విరా 5-82

తే. పెచ్చుపెరిగి, యాలమెడనేసి యనిలజ వ్రేలే దిట్లు. శల్య. 2-245.

అలము² దే. విణ.

1. అలక్ష్యము, ఉపేక్షితము, అనాదృతము.

క. మే లర్థింపను గీడును, జాలిఁబడి తొలఁగఁ ద్రోవ నరిఁ దూష్టిం
భా,వాలంబి మనస్కుడనై, యాంబుగఁజేసి నడతు నయ్యిరు
తెఱఁగున్. కాంతి. 4-58

ఉ. అలమునేసి నా తగుల మాఱడి పుచ్చగనేల బేల న,న్నేలి యనంత
భోగముల నిచ్చమెయిన్ విహరింపు విరా. 2-258

ఉ ...అయసత్యసం,వాదిని పూన్ని పాండుసుతవల్లభ యాలమునేసి
యిట్లనున్. విరా. 2-160

వ. అని పలికి వాని యాలాపంబు వాలంబువేసి యభిమన్యుండు
పెలుచం దటమిన. దోణ. 2-16

శ్లో. తతోఽభిమన్యుస్తామ్ వాచమ్ కదర్థీకృత్య సారథేః

సం. బా. బ్రోణ 36-8.

వి.

ఉపేక్ష.

నీ యదుకుమారు, లాలంపు టాలంబు ననవు నయ్యింద్ర నండుం
గని పూజనం జొనర్చు అశ్వ. 4-114

అలయము సం. వి. అ. పుం.

1. ఇల్లు

తే. ఒక్కనాడు, స్పంజయునిగాంచి యతడు విశిష్టశక్తి, నర్చనము
వేసినను భవదాయమువ, ననఘ వసియింతుమే కొన్ని దినము
లనిరి. కాంతి. 1-286

2. నిలయము, మందిరము.

ఉ. మాలని రాకచూచి భయమర్థితమైన మనంబుతోడ న,క్కాలము
నందు నీకుఁ జనఁగావయున్ వెన ప్రమానిపైకి నా, యాలయముం
జొరన్ సమయ మప్పుడ నాకుమగాన యత్రఱి, నేమి లొనరింతు
గమ్ము మిది నిక్కము గర్జము నే నెఱుంగనే కాంతి. 3-215

అలరి దే. విణ.

అవివేకి, కొంటె.

ఉ. .. ఒక్కతనీ, బాలిక దొల్లి యేవురకు భామినిగా సృజించి
యున్న య, యాలరి బ్రహ్మచేయి పరమార్థముగా కది యేల
యొండగున్. ఆది 7-211

అలవట్టము వై. వి. (సం. ఆలావర్తమ్. ప్రా. ఆలావట్టం. త..
అలవట్టం)

వస్త్రముతోఁ జేయఁబడిన గుండ్రని విసకణ్ణి (ఇది రాజాద్యుపచారము
నకై వినియోగపడును.)

గీ. కనక బహురత్నమయ పీఠమున మృగాడు, లాలవట్టంబులిడఁ
తెలువమరునట్టి కౌరవేంద్రుండు పెనునేలఁ గంకపక్ష, పవన
హతుడయ్యెఁ జూచితె పగ్గనాథ. స్త్రీ. 2-38

వ. భీమసేనాద్దురులు ధవళచామరంబు లిడిరి యుయుత్సుండు త్తమ
చృత్రంబు నట్టె వృద్ధలగు కౌరవస్త్రీ లాలవట్టంబులు వట్టిరి,
ధౌమ్యుండు క్రియాకలాపంబు నడపె నట్లు సొద నేర్చి దేవప్రతుని
దేహంబు శ్రాతాగ్ని కాహుతిసేసి ఆను. 5-478

అలవాలము సం. వి. అ. న.

కుదురు, పాదు.

ఉ. ...నిత్య లక్ష్మీనికాలవాలమగు జీవనమంతయు నీమొగంబుకాఁ,
కాదనసేయు మిప్పురము భామిచులెల్లను నిన్నుఁ గొల్వఁగన్-

విరా. 2-258

సీ. ...అది ధర్మబుద్ధికి నాలవాలం బగు.

కాంతి 5-365

అలస్యము సం. వి. అ. న.

1. సోమరితనము, కార్యనిర్వహణమునందు చుటుకుదనము లేకుండుట.

వ. ఇట్లుత్తముండైన విప్రుండు త్తమమంత్రోపాశ్రితంబులగు విహిత
కర్మంబులు నడపుట రత్నకాంచన సాంగత్యంబునూం బోలె సంస్తు
త్యంబై యుండు వాలస్యంబునఁ గ్రోధంబున శోకంబునఁ దదనుష్ఠా
నంబు విడుచుట పాతకంబు కాంతి. 1-72

క, శాలిమి లేచి జనంబులు, మేలెఱుంగక యట్టివాని మీఁదను జాడ్యం
కాలస్యం బిదియని దో,పాలోచన మాచరింతు రది మతియగునే.

కాంతి. 5-268

2. జాగు, విలంబము.

క. ఆరయఁగ నయ్యెడు తెఱుగుల, నరయుట కార్యంబు వారి నాల
స్యము లే, కరయునది పెక్కుభంగుల, నరసినఁ దోచెదరు గాక
యది యట్లుండెన్. విరా 3-105

3. ఏమటుపాటు, జాగరూకత లేమి.

వ. విచ్చిపోయ సమస్త దేశంబులుం గలయం గ్రుమ్మరి కొండొక

యు నువేక్ష లేక పరువు తోడిదకా పరికించుచు బయలు నాల.
స్వంబు దక్కి యోలంబునట్ల శోధించుచు.

విరా. 2-87; కాం. 3-80

4 నిర్లక్ష్యము - ఇతరుల పలన భయములేమి, నితరులను తిరస్కార
పూర్వకముగా నాత్మనిర్భయమును బ్రకటించుట

వ. అని మెత్తన యియ్యకొని గర్జించి గజాలస్వంబున నంగణంబుపొచ్చి
విరా. 2-14

5. అజ్ఞానము.

వ. అని యడిగిన నతం డేను మధ్యదేశీయుండ గౌతముండ నొక్క
మహనీయ చరిత్రుని పుత్రుండ నాలస్వంబున వేదాధ్యయనాది
విప్రకర్మ విరహితుండనయి కామలోలత్వంబున బోయిత యిల్లా
లుగా బోయలం గలసియుండి. కాం. 3-480

6 ఆలసత, మాంద్యము, మత్తు.

వ. ...అదైత్యునకు నాపులించునట్టి యాలస్యం తావహించిన.
తే. అసురవాఘుండు నలసత యడర నీల్గి, యాపులించిన నత్తటి నమర
విభుండు, దనశరీరంబు సంకుచితంబు నేసి, కడుజవంబునఁ గుప్పించి
వెడలనుటికె. ఉద్యో. 3-124, 125

అలాతకము సం. వి. అ. న.

కొఱకచ్చు, కొఱవి, అలాతము.

సీ. ...తోమర మధ్గరాలాతక ముసల శూల, శర శతఘ్నిముఖ సాధనో
పేతమై. ఆర. 7-57

అలాతము సం. వి. అ. న.

కొఱవి, కొఱకచ్చు, అలాతకము.

వ. ఇట్లు గవిసినం బ్రాకార రక్షకులైన రాక్షసవీరులు వారలం జేర
నీక శిలా శూల పరశు తోమ రాలాత ప్రముఖంబులు ప్రయో
గించినం. ఆర. 7-70

అలాపము సం. వి. అ. పుం.

1. మాట.

క. అనుటయు మోఱకు చందంబున మో మడ్డము గదల్చి భూవిభుడు
సఖా, జనులు విన ననిలసుతుఁ డిట్లనియెం బ్రస్తుట నిరర్థకాలాప
ములన్. విరా. 1-221

2. వచనము.

వ. ... ఏమేని నెపంబున నొండొరులమేలు కామ్మ రమణ రమణి జనం
బుల నరాస్థలాపంబులన్ బెరయు దరహాపంబుల కాంతిఁదెలుపెక్కు
నట్లు వెలరారు దీపంబులును. విరా. 2-240

క. పరమ సుఖము దృష్టయుడుగు, టరయఁగ నిట్లగుట పింగళాలాప
ములం బరిబోధితమగు. కాంతి. 4-15

3. సంభాషణము,

వ. అని పలికి వాని యాలాపంబు వాలాపంబుపేసి యభిమన్యుడు.
ద్రోణ 2-18

4. పలుకుట.

క. కోపంబులేమి సత్యా, లాపము నిజదార పరవిలాసము శుచితా,
గోపన మద్రోహం బవ, నీపాలక సర్వవర్ణనియత గుణంబుల్.
కాంతి. 2-221

ఆలి¹ సం. ఇ. ఈ. స్త్రీ. (ఆలి)

పంక్తి, వరుస, శ్రేణి, సమూహము.

మ, ... పౌరాలి దీవన లిచ్చెం... విరా. 4-88

క. ... మధుశ్రీ లాలిత్యాస్పదవా, క్యాళికలనమున నాకు నానతి
యావే. అను. 4-424

ఆలి² దే. వి.

1. పరిహాసము, గేలి. చూ. ఆలిగొన.

2. హీనము, నీచము. చూ. ఆలితనము.

ఆలింగనము సం. వి. అ. న.

ఉపగూహనము, కౌగిలింక.

అ. ప్రీతి నలుమడింప భిమునిఁ గవల వాలింగనమునెసి. విరా. 5-841

వ. అమ్మునివరుండు దనయుని గాఢాలింగనంబును మూర్ధాపూజం
బునుం జేసి. కాం. 5-287

అలింగితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొంగిలింపఁబడినది, స్పృశింపఁబడినది, తాఁకఁబడినది.

వ. సర్వాలింగాలింగితమహితలంబగు నమస్కారంబుసేసిన నజ్జగన్నా
థుండు విరా. 1-22; ఆర. 1-828

అలింగితుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొంగిలింపఁబడినవాఁడు.

వ. ఇవ్విధంబున నాలింగితుండయి భూమింజయుండు. విరా. 5-272

అలింపు దే. స. క్రి.

1. ఆలకించు (విను)

ఆ. అనదనైతి నిచట నాలికుయ్యాలింపుఁడు. విరా. 8-19

వ. ...అట్లయ్యిరువురు వివాహంబుసేయుట యాలించి.

కర్ణ. 2-115; భీష్మ. 8-228; కాం. 8-880

(అలించి విను) శ్రద్ధతో విను.

తే. ...నక్ష, ఘోరనాదంబు నీకోర్వఁగొలఁది యగునొ కాదొ నీవ
యెఱుంగుదు మేదినిక, యనుటయును నృపుఁ డాలించి విని
భయమున. అశ్వ. 1-90

2 స్మరించు, మనసునకుఁ దెచ్చికొను.

ఆ. ఇంకనైన నన్నునేల యాలించువు, నాకు శరణమగుము నాథ.

ఆర. 2-87

శ్లో. కథం భవిష్యసి పునరామనుస్మృత్య నైషధ,

కథం భవాన్ జగామాద్యమాముత్యుజ్య వనే ప్రభో.

సం. భా. ఆర. 68-24 శ్లో.

అలికుయ్యి దే. వి.

భార్యమొర.

ఆ. అనదనైతి నిచట నాలికుయ్యాలింపుఁ డకట.

విరా. 8-19

అలిగొను దే. స. క్రి.

పరిహసించు, గేలిసేయి, తక్కువ పఱచు.

గీ. ఆకట పై రంధ్ర నన్ను నిట్లాలి గొనఁగ, నేల చక్కఁగఁ గనువిచ్చి
యేను జేడి, జూడ రోయుదు రణమువ సూతకృత్యభరము
దాల్చుట కెమ్మెయిఁ బనుచువాడ. విరా. 4-18

అలితనము దే. వి.

హీనత్వము, నై చ్యము.

ఉ.పాటిగఁబట్టుము వాడుమాట లి, య్యాలితనంబు వాపెడఁ
బ్రియం బొనరించెద నీకుఁ దండ్రికిన్. శల్య. 2-85

అలిప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.) పూయఁబడినది చూ. అలిప్తి

అలిప్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

పూయఁబడుట, పూత.

తే. సారచందన హృద్యక్షస్తూరికాది, లేపనాలిప్తి నుండెడి భూప
ఁద్యులకట శోణిత పంక దిగ్ధాంగులగుటఁ, గనట కోర్వరా
దయ్యెడఁ గమలనాభ. స్త్రీ. 2-16 (అలిప్తము-అని పాఠా)

అలిథము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గ్రసంపఁబడినది, ఆక్రమింపఁబడినది.

తే. ప్రేగు పెద్దెనోడ వారిధిఁ దరింప, లేని భంగి మనోభళవాలిథ
వృత్తి, యగుచు నుండు జీవుండు భవాబ్ధి యుత్తరంపలే డిది
నిజము గరిష్టచరిత. కాంతి. 5-584

అలిథుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గ్రసంపఁబడినవాఁడు, ఆక్రమింపఁబడినవాఁడు.

క. విను మలసుండును గర్వియు, ననర్థభాషియును మత్సరాలిథుఁడుఁ
గ్రో, ధనుఁడును గావలవదు శ, క్త్యనురూపతఁ జేయవలయు నాతి
ధ్యంబున్. కాంతి. 5-454

అలిసుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అంటియున్నవాఁడు, సంగతుఁడు.

క. కాళగతి గనుట కాంతికి, మూలంబై యంతరంగమున కాశ్మమ
య, కావలంబనంబు నిచ్చుఁ ద, గాలీసుండైన పురుషుఁ డజ్ఞోభ్యుఁ
డగున్. కాంతి. 4-447

అలు దే. వి. డా. (బి. ఆంధ్రు. ఆంధ్రురు)

భార్య.

క. అలును బిడ్డలు బంధులు, నై లీలఁ జరించుచును గృహస్థుఁడు
దత్త, ల్లోలత్వరహిత చిత్తశ, మేలుగ నలవఱువలయు మీఁ
దఱిగి నృపా. కాంతి. 1-827

సీ. ...చతురులు నా నెందును నుతికి నెక్కి -తే- యున్నగంధర్వు
లేవురు నన్ను నిట్టు, లొకఁడు పఱుపంగ మారకయునికి సూడ.
నచ్చెరువుగాదె యెవ్వరి యాంధ్రు రింకఁ, బరిభవంబునఁ బొందక
బ్రదుకువారు. విరా 2-160

సీ. నాలుగు జాతుల నాతులు విప్రపున కాంధ్రుగాఁ గైకొనఁదగు.
అను. 2-27

వ. జూదరి యాలికి గఱువతనం బెక్కడి యది. విరా. 2-158

క. వెడపనికి నాలిఁ జంపం గొడుకుఁబనిచి వచ్చినాడ. కాంతి. 5-281

అలుబిడ్డ దే. వి. (అలు + బిడ్డలు) (అలు + బిడ్డ)

భార్యాపుత్రులు.

ఆ. అలుబిడ్డ లేని యట్టి త్రిమృరియగు, కొయ్యగాక కుదుటఁ గూడు
వెట్టి, కుదుచువార లిట్టి క్రొవ్విదంబులు సేయఁ, జొచ్చు టిచ్చ
గించి మాతురయ్య. ఉద్యో 2-9

ఆ బలము నీవ నాకు భక్తుండ నీయెడ. నాలుబిడ్డ లేని యట్టివాడ.
అను. 5-483

తే. అలుబిడ్డనక యతిథి, పూజనం బిట్లు నడపిన పుణ్యమునకు.
అశ్వ. 4-144

అలుబిడ్డలు దే. వి. బహు. (అలు + బిడ్డలు)

భార్యాపుత్రులు.

ఆ. అలుబిడ్డ లొఱుటలై లేమిఁ గుందుచు, దెవులుచేతఁ బడుచు
55)

నవయ జనులు, మున్న క్రోధలోభమ ల నా స్థితఁ బర, పీడనంబు
సేసి పేర్చినారు, అను. 5-98

ఆలేపనము సం. వి. అ. న.

మైపూత.

తే మాల్యములును భూషణములు నాలేపనములు వస్త్రములు వింత,
చెన్ను సేయఁ జేప్పలు విలసిల్లుచుండ. మాన. 29

అలో అవ్య. ద్రు.

అంతలోపల, అది జరుగులోపల.

క. అలో ధర్మజ్ఞ సారథిఁ గూలఁగఁ గృపుఁ డేయ. శంధి. 1-281

క. ...మద్రమతుఁ డాలోఁ చెలిసి లేచి శోభిల్లెఁ గడున్.

ద్రోణ. 1-190

అలోకదానము సం. వి. అ. న.

దీపదానము, దేవుని సన్నిధియందు దీపారాధనము (దీపము వెలిగించుట)
చేయుట.

క అలోకదాన మన భూపాల పరఁగు దీప మీగి. అను. 4-18

అలోకనము సం. వి. అ. న.

1. చూచుట, దర్శనము.

వ. ...ఒక్కనాఁడు యయాతి యశోకవనికాలోకన తత్పరుండై.
అది. 3-178

క. ...నా కొనఁగు తదీయాలోకనంబగు తెఱంగు కృపన్.

కాంతి. 6-852

2. చూపు, దృష్టి.

క శ్రీమదహంకారాలోకనధామ.

విరా. 2-1

[3. నేత్రము, కన్ను.

వ ...కృష్ణుండు ధనంజయుం దనచేరువ నుచికొని చిరకాల దర్శ
నోల్లాసితంబులైన యాలోకనంబుల నతని యాకారం బత్యాదరం
బున నభినందించుచు. అర. 4-153

అలోకనీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చూడఁదగినది.

ప. ...తత్రకారంబునం గరదీపికాలోకం బాలోకనీయం బయ్యె.

ద్రోణ. 5-144

అలోకము సం. వి. అ. పుం.

1. చూపు, దృష్టి.

మాలిని- పరస్పరాదిత్య సత్ప్రసాద చతుర దయావిస్ఫారికాలోక.

విరా. 4-277

2. దీపము.

క. అలోకదాన మన భూపాల పరఁగు దీప మీగి.

ఆను. 4-18

3. కాంతి.

ప. ...తత్రకారంబునం గరదీపికాలోకం బాలోకనీయం బయ్యె.

ద్రోణ. 5-144

అలోకించు సం. స. క్రి.

1. వీక్షించు, చూచు.

ప. కొమ్మనామాత్య నాననం బాలోకించి తదనుమతి వడసి.

విరా. 1-10; కాంతి. 3-427

2. అలోచించు, విమర్శించు.

క. ఈ లోకము నిస్సారం, బాలోకింపఁగ ననఁటియట్టుల. స్త్రీ. 1-82

క. ఏకాంత జనంబులు ను, శ్లోకుండగు హరిమనంబులో నుండుదు
రా, లోకింప వారి కతనికి, నేకత్వము గలదు తెల్లమిది వేదములన్.

కాంతి. 6-509; ఆను. 4-388

అలోకితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చూడఁబడినవాఁడు.

క. నాకుఁ గల సొమ్ములెల్లను, నీకిచ్చెద ననుఁ బ్రసాదనిరత కటాక్షా,
లోకితుఁజేయు మనుఁడు నతఁడీ కాటులు మానుమనుచు నేగం
బెలుచన్.

కర్ణ. 2-98

ఆలోచనము సం. వి. అ. న.

1. ఆలోచించుట, యోజించుట.

క. అని యూహించిన నరుఁ డో, డొన్ని ధర్మతనూజు నొద్దకుం బ్రయ
మెసఁగం, జనుదెంచెం గారాలో, చనమును దగఁ జేయు బుద్ధి.
కారి గడంకన్. ఉద్యో. 1-90

2. విచారణము, చర్చ.

క. తాలిమిలేని జనంబులు, మేలెఱుగక యట్టివాని మీఁదను జాడ్యం,
కాలస్యం విదియని దో, పాలోచన మాచరింతు రది మతి యగునే.
కాంధి. 5-283.

ఆలోడించు సం. స. క్రి.

చక్కగా విమర్శించు, చర్చించు.

ఆ. సర్వకాస్త్ర వాక్యసమితి నాలోడించి. ఆను. 4-368.

(సూ. ని. ఇచ్చిన పాఠము. దీని స్థానమున అలోకించి అని అనంద
అకాడమి సం.ము. ప్రతుల పాఠము. తి.వ.ప్ర.లో. ఈపదము కానరాదు).

ఆలోన దే. అ. ద్రు. (ఆలోనన్ + అ—ఆలోనన)

ఆలో, అంతలో, అంతలోపల, అది జరుగులోపల, ప్రతి కాలములో.

వ. ఆలోన నైంధవుండు సంభ్రమంబున. ద్రోణ. 1-170

వ. వధియించు సాధనం బన్వేషించు నాలోన వంచించి. శల్య. 2-170

క. ఆలోనం గురుధరణిపాలుఁడు. శల్య. 2-275

సీ. అరదంబుపై వ్రాలి యాలోనఁ దెలిసి. విరా. 3-170

వ. ...అతని కాలోన నచటి కేగుదేర సమకూరిన విధంబును.

శల్య. 2-144

శ. ఇవ్విధంబున నేనుంగు పీఠంగై న వికర్ణుండు వెఱచఱచి పఱచి
వివింశతి రథంబెక్కి వాలోనన యట్టి నారాచంబున రారాజు
నురంబు నోనాట నేసిన. విరా. 5-198

ఆలోలత్ సం. శత్ర.

ఆసక్తి గొలుపుచున్న.

కా ...కర్ణాఖ్యున్ జగత్కర్ణ పూర్ణాలోలద్గుణుఁ జూచి చూపఱు
ప్రభూతాశ్చర్యలై రచ్చటన్. ఆది. 6-30

అలోలత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

వ్యామోహత.

క బాలత్వంబున నవివేకాలోలత కుచియు నకుచి యైనదియు.

స్త్రీ. 1-39

అలోలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కదలునది. చలించునది,

సీ. అలోల పవన వాచాలితకల్లోల, రసిత మృదూక్తులు నెనగుచుండ.

ఆర. 3-83

సీ గాలి నవ్విట సమాలోల మగుడు.

ఆశ్వా. 3-105

అవ దే. వి.

ఆవగింజ. చూ. అవంత

అవంత దే. వి.

ఆవగింజంత, మిక్కిలి కొంచెము.

క. నీ వింత యలుగ నేటికి, నా వంతయుఁ బౌరజన మనఃభేదము నొ,
కావంత ద్రిక్కకుండఁ గ,లావంతులు మత్పతులు గలరు పగ
దీర్చన్. విరా. 3-161

అ. ...మనముల నావంత, శంక లేదు సంతసంబు ఘనము.

సౌప్తి. 1-52

ఉ. ...మనంబులో నా, వంతయు శంకలేక.

కర్ణ. 3-283

అవము దే. వి.

కాల్చుటకై పేర్చినకుండలు ఇటికలు మొదలగు వాని దొంతర

సీ. ...కడవకు...తే. ఎత్తియొకచోట డించిన నెడలుటయును, నెండి
యవియుటయును నావమిడినఁ బిగిలి, పోవుటయు వాడు జనులచేఁ
బొలియుటయును, గలుగు గతి మేని కెట్లును గలుగుఁజేటు

స్త్రీ. 1-34

ఆవరణము సం. వి. అ. న.

అచ్చాదనము, కప్పు, కవచము.

ఉ. ...కృపాణచ, రామరచాది భాసిత మహాభుజ విక్రములై న వార
లన్. సభా. 2-278

చ. స్ఫురదచుడాంకు రాగరుచి బొంపిరివోయి నిరస్త నీరదా, పర
ణము లై దళత్కమల వైభవ జృంభణ ముల్లసిల్లి... వెలిగె వానర
ముఖులు కారదవేళ జూడగన్. ఆర. 4-158

అవరించు సం. స. క్రి.

క్రమ్ము, కప్పు.

వ. నాకుంగా లోకంబులం గరుడాలోకంబున నావరింపు మనిన.

ద్రోణ. 2-168

ఇది సం.ము పాతము. ఆనందవాతి పాతము అదరించు. సం.ము 'అవ
రించు' అనుదానికి కాతాంతరమేమియు నీయలేదు. 'అవరించు' కన్న
'అదరించు' పాతమే యర్థస్ఫూర్తి గలదిగఁ గన్పించుచున్నది.

"శ్లో. ప్రసీద భగవన్ సర్వం రోషానస్యాద్వరోమమ" ద్రోణ. 58-10
చూ. అదరించు, రివ అర్థము. (అవరించు పద మీ యొక్క కావుననే
కన్పించుచున్నది)

అవర్జితము సం. విణ. (ఆ. ఆ. అ.)

1. ఆకర్షింపఁబడినది.

ఉ. అర్జునుఁ డప్పు భీష్ముగని యగ్గలికన్ గుణరావసంగమ, స్ఫూర్జిత
దేవత తరవ శోభితుడై గణకేశి కాతుకా, వర్జిత చిత్తవృత్తి నని.
వార్య పరాక్రమలీలఁ దాఁక న, తూర్జిత రౌద్రమయ్యె బహు.
శోగ మహావ్రగకాగతంబులన్. భీష్మ. 1-250

2. వంపఁబడినది, పశము పేసికొనఁబడినది.

ఉ. ...విక్రమా, వర్జితవైరి భీముఁడును వారికిఁ దోడుగ నేగుటెట్లాకో
ద్రోణ. 4-129

అవర్తనము సం. వి. అ. స.

1. అవృత్తి, జనన మరణ రూపమైన తిరుగుట.

క. పునరావర్తన రహితుం, డనఘా పరమాత్ముఁడెందినట్టి పురుషుఁడు.

కాంతి. 5-619

2. సుడి తిరుగుట. మరలుట.

క. అలములు హోమకాలం బువ నానాభూత వర్ణములతోడ శిఖల్,
మనుజేశ్వర నామావ, ర్తన మొందగ నుగ్రగంధ రాద్రులగున్
మాస. 1-20

ఆవర్తము సం. వి. అ. పుం.

1 నీటి సుడి

వ. ... రక్తాంబు తురగావర్తక కరిగిరి కలితంబైన సమరాంగణ.
సాగరంబు ద్రోణ. 1-280

వ. ... తృప్తా వర్తంబును నానా ప్రీతి రత్నంబును సత్యశీర్థంబును
నగు సంసార సాగరంబు. కాంతి. 5-812, సకా. 2-175

2. మరలినది, కొనగలది.

ఆ పరిగృహీతులైన బ్రాహ్మణుల్ పంకిపా,వనపరిష్కరిగుట వారి
కిడిన, దర్ప విష్టరములు గజదావర్తంబులగుటఁ గ్రీయలు దిల
సమగ్రలగుట. అను. 3-182

3. తిరిగినది, చుట్టినది.

ఉ. ప్రదక్షిణా,వర్త శిఖాగ్రహస్తముల వహ్ని. ఆది 2-228

ఆవర్తి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

చుట్టు తిరుగునది,

క. ఈ జన్న మొనర్చియకా, దే జగదావర్తికి దీపితులైయ, వ్యాజు
మరలోక సుఖముల, భ్రాజిల్లిరి రము యయాతి భరతాది నృపుల్
ఆర. 6-88

ఆవర్తించు సం. స. క్రి.

ప్రతిప, మరలపు.

క. నీ వడిగి సమం బ్రాణముఁ, గావగ మాయంద బోధకంబగు
ద్రవ్యం, బావర్తింపఁగఁ జేయుట, గావించును నీకుఁ దెలిపుఁ గని
కొను మిదియాన్. ఆశ్వ. 2-37

ఆవర్తితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆవృత్తి నొందినది.

క. వితత ప్రదక్షిణా వ, ర్తిత దీప్త శిఖానలమున దృతి వేల్చెఁ బురో,
హీతుఁడగు ధౌమ్యుఁడు బుధస, మృతుఁడు వివాహ ప్రయుక్త
మంత్రాచుతులన్. అది. 7-288

ఆవలచినట్లటచు దే. జాతీ.

ఆవు ఆటచిన విధముగా నటచు, పెద్ద పెట్టున ఏడ్చు,

ఉ. కాధిక శత్రువర్గులగు పాండుకుమారుల దుఃఖభార...విని దుఃఖ
కాత్ముడై, యాధృతరాష్ట్రుఁ డావలచిన ట్లటచెన్ వివిధ ప్రలా
పుడై. అది. 8-168

ఆవల దే. ఔ. అనౌ. (ఆ+వలను)

అవ్వల, అవల, ఆవుల.

1. దేశ కాలములయందు అనంతరము, అవతల.

(దేశమునకు) సీ. హిమాచలంబును నావల హేమకూటంబును నట
నివధంబు నొప్పు. భీష్మ. 1-21

సీ. రౌరవంబునఁగ ధరాస్థలి క్రింద మహారౌరవంబున నవుల దాని
కావల విను కంటకావనంబుననుండు. అను. 5-170; ఆర. 6-363

(కాలమునకు) ఉ. ఆవల వచ్చునాపదల కన్నిటికోర్చి లతాంగిఁగూర్చి
కా. కీచెడమాటలన్ మరలఁ డెన్ని విధంబులఁ జూపి చెప్పినన్.

విరా. 2-78

చ. అకట నితాంతలోభమున నావలఁ బాటిలు కీడు గానఁజాలక.

భీష్మ. 1-186

2. ఆ వైపు.

క. చావును నోవును మరయో, ధావలికిన్ గెలుపు నుబ్బు నావలికిని
సీ, చే వినియెడఁ దుది నెట్టులు, శ్రీవిభవము పాండవులకుఁ జేపడున
కదే. భీష్మ. 2-199

విణ.

ఆవలిది. అన్యము, ఇతరము.

క. విను నూతి కప్ప విధమున, నను నీవ యెఱుంగు డెఱుగ నేరవు
గర్వం, బున నావలికొలది రణం, బున నొకమరి పట్టుపడక

పోనేర్చెదవే.

ఉద్యో. 4-196

ఆవలి(శి) సం. వి. ఇ. ఈ. స్త్రీ.

సమూహము, గుంపు.

ఉ. కావున భారతామృతము కర్ణపుటంబుల నారఁ గ్రోలి యాం.
దావలి మోదముం బొరయనట్లుగ. విరా. 1-80

ఉ చిత్తము లుల్లిసిల్లి నల సింహాకిశోరము లొక్కమై మదోన్మత్త
గజావళిం బొదువు మాడ్కి. ఉద్యో. 2-140

సీ. కుల పర్వతావళి కులిశ భయంబున బెదరి వాపోవున ట్లెదురు
సెలఁగె. విరా 4-116

తే. ...కమల, ముఖుల తాలవృంతానిలమల సుఖించు, ప్రభువే
కంక గృధ్రావలీపక్షవాయు. వడర నిలఁబడి యున్నవాఁ డక్క
టకట. ఆశ్ర. 2-161

ఆవశ్యకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆవసరమైనది, ముఖ్యమైనది. తప్పనిది

సీ ... వసుధ యిత్తటి వసు,హీనయై యున్నది, దానఁజేసి భూదేవ
నిహిత ధనాదాన మావశ్యకంబయ్యె ఆశ్వ. 3-137

ఆవసథము సం. వి. అ. పుం.

వాసస్థానము. ఉనికిపట్టు, ఇల్లు

చ. ...కుక్కలకు నావసథంబు త్రివిష్టపంబునం, గలుగునె...

మహా. 54

మత్తకోకిలము : దేవతాయతనంబులున్ జగతీసురావసథంబులుం,
బావనాశ్రమ భూములుం జెడి పాడగున్. ఆర. 4-305

ఆవహము సం. పిణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కలిగించునది.

వ. మహాభారతంబు సమస్త దురితాపహంబును నభిమత శుభావహంబు
నుం గావున. విరా. 1-48

క. నీ కూరిమి పొ,భ్యావహ మఖిల జగములకు.

ద్రోణ 5-21; శాంతి. 1-63

వి. అ. పుం.

2. కలది.

క. ...వీ, రావహునిఁ గడ్డు నోర్వంగా వచ్చినఁగాదె నాకుఁ గడుఁబ్రీతి
యగున్. ద్రోణ. 5-3

ఆవహించు సం. స. క్రి.

1. కలిగించు, ఆవహిల్లజేయు.

వ ...కెంపు సొంపు సంపాదించి యకాలసంధ్య నావహించిన.

విరా. 5-60

క. ఇది నాయది యను నూతనస్మది నెయ్యది పట్టుకొల్పినను వాని
తమై, తుదిఁ జేతునొంది వానికి, నది శోకము నావహించు నత్యం
తంబున్. కాంతి, 4-18; కాంతి. 5-292; 570

2. రప్పించు.

క. కని యిది కన్యక దోషం, బని తలఁచక బాల్యసంభృతాజ్ఞానము
వేడక నొనర్చ నావహించితి, మునిమంత్రబలమున సూర్యు
మునినాథవరా.

తే. ఆవహించిన నద్దేవుఁ డాకసమున, నాత్మమూర్తి వర్తింపమూర్త్యం
తరంబు, దాల్చి నాకడ కేతెంచెఁ దత్త్వం బ, నాదుచిత్త మాశ్చర్య
మగ్నంబుగాఁగ. ఆశ్ర. 2-98, 99

3. ఆవాహనము చేయు, మంత్రాదులచే ప్రవేశపెట్టు.

వ. ...ఒక్క పసిండి కత్తశంబునం దాశక్తి యావహించి యిచ్చిన.

ద్రోణ. 8-116

తే. శుభ్రమగు మృత్తిక సురుచిరఁపుఁ, బ్రతిమ గావించికొని యందుఁ
బరము నావహించి పూజా విశేషంబు తెల్లఁజేసి, నీవు దొలుమేనఁ
గొలిచితి నిష్ఠతోడ. ద్రోణ. 4-416; కాంతి. 6-184

4. ఆవేశించు.

వ. ... రౌద్రం బావహించిన అయకాలరుద్రుని సంక్రిడనంబు
చందంబు దోచె శల్య. 1-211

5. మార్పు నొందించు, ప్రవర్తింపఁ జేయు.

తే. నాకు నివ్వఁగ మిమ్మని నప్రమయగుడు; వీఁడు బ్రాహ్మణుఁడగుఁ
గాక వీని కొడుకు, నందు రాజత్వ సంపద యతిశయిల్లు, ననియొ
గరుచార్ద్ర చిత్తుడై యత్తపస్వి.

వ అట్లమ్ముని యావహించుట కతంబున సత్యవతీ పుత్ర పౌత్రులై న
జమదగ్ని పరశురాములు గ్రమంబున బ్రహ్మక్షత్ర తేజోవిరాజితు
లయిరి గాధి భార్యకు జనియించి విశ్వామిత్రుడ.

అను. 1-116, 117

6. కల్పించు.

తే. బ్రహ్మఁ గల్పించి దానికిఁ బరిగఁజేయ, నమ్మహాత్ముఁడహంకార
మావహించి, మనసుఁ బది యిద్రియములు బుద్ధిని ఘటించి, చదలు
మెదలగు భూతపంచకముఁ జేయు.

అను. 1-324.

ఉ. అత్తకు భక్తిగల్గి మది నాయమ పెప్పిన మాడ్కి జీవికా, పృత్రము
లావహింతు.

ఆర. 5-304

7. ప్రతిష్ఠించు.

వ. ... అత్తపోధమందు దన నందమం డగు జమదగ్నియందు
సమస్త ధనుర్వేదంబును నావహించు నవ్వితేషంబు తత్పుత్రునందు
ఫలియించు.

అను. 2-381; కాండి, 2-69

8. ధరించు, పూను.

చ. భువనము లొక్కపెట్ట మృతిఁ బొందిన జీవము లావహింపనేర్తు
వలచినట్టులై న గుణరూఢుడు మేనమఱిపాత్రుఁ జావ విడుతె.

ఆశ్వ. 3-177

అ. క్రి.

9. కలుగు, సంభవించు.

ఆ. అగ్ర పుస్తకంబు లర్పించి చూచుచు, బరమనియతిమైన పశ్రుతు
లకుఁ, బోవుచును శుభంబు లావహించుటఁ గాంచి, చెరిగి యొండొ
రులకుఁ జెప్పికొనుచు

ద్రోణ 2-345

అవహిల్లు సం. అ. క్రి.

1. కలుగు, ఉండు

వ. అప్పు దావహిల్లిన దుధిరసాగరంబునకు రత్నాకరత్వం బలవరించె.

విరా. 5-188

గీ. ఆఖరి సిద్ధులు నఱచేత నావహిల్లు.

కాంతి. 8-415

3. పుట్టు, జనించు.

వ. అందు దుర్నయంబు లాచరించిన నమ్మని కోపించి నిజసోమధేనువు
నాలోకించి నీ బలంబు పనుపుమనిన నది దన మాహాత్మ్యంబున
నచట నావహిల్లిన ఘోరాకారులగు వీరులఁ బనుప వారలా
రాజు వరూధిని మడియించిన.

శల్య. 2-185

8. పరిణమించు, ఏర్పడు.

సీ. ఎయ్యవి సుఖము లొక్కింతకాలమునకు నవియ దుఃఖంబు లై యా
వహిల్లు.

కాంతి. 4-172

అవహుండు సం. వి. అ. పుం.

సప్తవాయువులలో నొకడు.

కాంతి. 6-807

వీరు 1, ప్రపహుండు 2. అవహుండు 3. ఉద్వహుండు 4. సంవహుండు
5. వివహుండు 6. పవహుండు. 7. పరావహుండు.

అవళి సం. వి. ఇ. ఈ. స్త్రీ. అవలి

చూ. అవలి

అవాప్తము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

పొందఁబడినది.

తే. చాల దుస్తరమైన యజ్ఞాతవాస, వత్సరంబు భవద్గర్భవాస గుప్తి,
వలన గడపితి మతిసుఖావాప్త చిత్త,వృత్తి నేము నిర్భయులమై
విందులట్ట.

విరా. 5-844

అవాప్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ప్రాప్తి, పొందుట.

క. దేవతలకైన నొక్కొకచో వలయునకాదె శత్రు సూదనవిధి కా,

లావా ప్రికి మను దమ స, ద్భావంబు లడంచి యడుగఁబడి
యుండంగన్. విరా. 1-58; కాం. 4-360; కాం. 5-248

ఆవాసత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

ఉండుట, నివాసము.

క. ఆవిభుఁడు రాజ్య సుఖి, లా విముఖత వెడలి బంధులం దొఱఁగి
యథేష్టావాసత బ్రుంగుడువడి, పోవుట. విరా. 1-268

ఆవాసము సం. వి. అ. పుం.

1. ఉండుట, ఉనికి.

మ వివినావాసము గూఢచర్యమును గావించం దలం పొప్పదే.
విరా. 1-7
క. ఆవాసము శుక్లమునకు నఖిలాంగకమల్. కాం. 4-305

2 నివాసము, మందిరము, ఇల్లు

క దేవవ్రతుఁడు గీర్వాణావాసంబునకుఁ జనిన. (స్త్రీ). 2-117
క. ... అర్జునుండు తాసురమగు న, మావ్రత్ర గేసరముగ యజ్ఞా, తావా
సంబునకు వచ్చె నంచిత లీలన్. ఆశ్వ. 4-168

ఆవాసి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

సివసించువాఁడు.

క ... పరదేశావాసుల మగుదుము. అను. 1-195

ఆవాహనము సం. వి. అ. న.

అహ్వానము, పిలుపు, ఆహ్వానించుటయందు మంత్ర పూర్వకముగా శక్తిని
బ్రవేశపెట్టుట. ఒకస్థలమునందుఁగాని ప్రతిమయందుఁగాని మంత్ర
పూర్వకముగా దేవతాదులఁ బ్రవేశపెట్టుట.

తే. మోహనాస్త్రంబు సంచితావాహనంబు సేయుటయును.

ఉద్యో. 5-347

వ. కుజేర మాణిఖద్ర స్రవ్యతి భూత యక్ష జనంబులను సభక్తికా
వాహన కలితులం గావించి పూజనంబు లొనరించి. ఆశ్వ. 3-150

ఆవి దే. వి.

ఉపిరి, శ్వాసము

గీ. ఆసుయోధను ముక్కువ నావిగలుగఁ, బుడమి నీ కీఁడు

ఉద్యో. 3-41

ఆవిర్భవము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొట్టఁబడినది, గాయపఱుపఁ బడినది.

క. ఆ విజయుఁడు గర్జని విలు, నావిరిఁ దునుమాడి విపుల వక్షము
నవనా,నా విర్భవమునేసి యతని, జీవము గొనునట్టి ఘనవిశిఖ మేసె
వడిన్

ద్రోణ. 4-800

ఆవిర్భుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. గాయపఱుపఁ బడినవాఁడు, కొట్టబడినవాఁడు

మ. విరభుండున్ వినికృతచాపుఁడు శరావిర్భుండునై మేదిసి, నర నీ
పుత్రుఁడు.

శల్య. 1-145

2. పీడింపఁబడిన వాఁడు

నీ, దమయంతిఁ జూచి కందర్ప శరావిర్భుఁడయ్యె నలుండు.

ఆర. 2-39

ఆవిర్భవత్ సం. శత్ర.

పుట్టుచున్న.

మందాక్రాంతము : వీణానాద ప్రతినిగమావిర్భవ త్సార పుణ్య,
శ్రేణి సంపాదిత విమలతా స్థేమ నిర్ణేవ చిత్త, త్రాణక్రిడాకలన
సంతతోత్సాహవద్దివ్యభావా

స్త్రీ. 2-184

ఆవిర్భవించు సం. అ. క్రి.

ప్రభవించు, పుట్టు

వ. ... ఆ లోకపితామహు లలాటంబున...నావిర్భవించి.

కాంతి 2-208; ఆను, 5-276

ఆవిర్భావము సం. వి. అ. పుం.

పుట్టుక, కలుగుట

క, ...నాకై, నిర్భర విధ్వంసదశా, విర్భావము దెచ్చికొనుట వెరవై
యున్నే.

విరా. 1-322

ఆవిర్భూతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పుట్టినది, వెలువడినది

మ. వెరవే సంపదఁ గోరి గాండివగుణావిర్భూత కాణాలి కి, ధైరయై
వచ్చుట. ద్రోణ. 3-185

ఆవిర్భూతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఆవిర్భావము.

మ, ... భారతకథావిర్భూతికిం గారణంబును అది. 1-74

ఆవిలత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. (రక్తాదులచే) కలుషత్వము, మలిసమగుట.

క. ప్రోవులు గట్టిన గుఱ్ఱపుఁ, బ్రేవులు నేనుఁగుల తఱచుఁ బీనుఁగులు
రక్తావిలత వెల్లిచీరలు, గావులు నై కటనికాయ కాయంబులునై
భీష్మ. 2-289

2. నష్టము

క. ... సంక, ల్పావిలతకు నలుగుట పితృ దేవతలకుఁ గలుగుఁ
బొమ్మ దిగ్గున ననుడున్. అశ్వ. 4-281

ఆవిలత్వము సం. వి. అ. న.

కాలుష్యము.

ఉత్సాహవృత్తము : ... ఏను శో, కావిలత్య ముడువఁబూని యరుగుదెంచి
తిన్. స్త్రీ. 1-66

ఆవిలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కలఁగఁజాఱినది. (చిత్తము మొ.)

ఉ. ... ఈతఁ డ, త్యావిలచిత్తుఁ డయ్యెను నుహృదాప్రమృతిన్ దుర
టల్లు నెవ్వగం, బోవఁగఁద్రోవు నీదయిన పుణ్యతపస్సుట వాక్య
పద్ధతిన్. కాంతి. 2-109

2. కలుషమైనది, పాపము గలది.

ఉ. ... కా, మావిల బుద్ధిగాక యుచితాగత సౌఖ్యము లాచరించు
చున్, భూవిభుఁ డెవ్వు భూమిసతిఁబొంది రమింప మహోన్నతుం
డగున్. కాంతి. 3-125

ఉ. కావున నన్నదానమునఁ గాకెటులుండు మహాప్రమోద ము, త్యా
విల చిత్తుడైనను మహాత్తర దానమునన్ విశుద్ధ స, ద్భావత
నొందు నిక్క మని పల్కె.

అను. 4-358

ఉ. ...ఆ, త్యావిల భావముం దపము నగ్గిలికం బెడఁతావు.

అశ్ర. 2-181

3. కలాపిగాఁ జేయఁబడినది.

సీ. మలయజ మృగమదావిల సలిలంబుల నిమ్ముగా నాద్వీకృతము
లయిన -గీ- యంగళులనొప్పె.

అది. 6-148

ఆవిస్మరణము సం. వి. అ. న.

పరాక్రమము.

క. ...అత్తరుడిం గాచుటకు నత్తుదగ్ర భుజావిస్మరణాధ్యు నొక్క
రక్కను...గ్రక్కునఁ బనిచెన్.

విరా, 2-170

ఆవిష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. (దయ మొదలగువానిచే) గ్రసంపఁబడినది.

వ. ఇట్లు సేసి పరమకృపావిష్ట హృదయుండై తపోవనంబునకుం
జనియె.

కాంతి. 2-84

2 చొచ్చినది, నివిష్టము.

క. ఏ విధము కాంతనైనను, దా విహరణమునకు నెప్పుడు చార్పడు
తనయం, దావిష్టము భార్యావ్రత, మా వెర వడ్డం బుపస్త యను
వాకిటికిన్.

కాంతి. 5-320

3. ఆవేశింపఁబడినది.

సీ. ...పురహరునకు, నంతయు నెఱింగింప నతఁడు త్రిశూలంబు
బనుప దై త్యావిష్టభావ మడచె.

కాంతి. 5-495

4. కలిగినది, పర్పడినది.

క. నీ వలనన కలిగి కురు, త్నావలయం జేలునట్టి జనపతు లనోభి, నా
విష్టరోషులై రణ, సేవనమునఁ గులము తఱచు నెఱుతురు వత్సా

కాంతి. 6-521

ఆవిష్టుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. (భయక్రోధాదులచే) గ్రసించబడినవాఁడు.

వ. ...అయ్యాచార్యునుకుం జూచి రోషావిష్టుండై భృష్టద్యుమ్నంఁడు
దాఁకి. ద్రోణ. 5-127

2. నిండినవాఁడు, వ్యాపించబడినవాఁడు.

సీ. వీతంపురోమంబు చేత నొప్పార నా,విష్టుండగుట శివివిష్టుండనియు.
కాంతి. 6-482

3. ఆవేశించబడినవాఁడు.

సీ. రాక్షసావిష్టుడైనపు రాజ్యలీల, విడిచి తన్నెఱుంగక తదాదేశ
రహితుఁడైన యప్పుడు రాజ్య కార్యంబులందు, బద్ధబుద్ధియై
కల్మాషపాదుఁడుండె. ఆది. 7-113

ఆవు దే. వి. (బహు. ఆవులు-ఆలు)

వృత్తియందు అంత్యవర్ణలోపము వికల్పముగ నగును. ఉదా : ఆవు
పెయ్య-ఆఁజెయ్య. మొ. కర్ణ. 2-90

గోవు, మొదవు.

ఉ. ఆ భృతరాష్ట్రాఁ దావఱచిన ట్లఱచెన్. ఆది. 6-168

చ. అనుటయు భీతి వేడికొని యావులు వేయును నెడ్డనాఱునూఱును.
కర్ణ - 2-91

ఆవులనేయి దే. వి.

ఆలనేయి, ఆవుల పాలనుండి తీసిన నేయి.

తే. ఆవుల నేయి విశ్రులకు నీగిఁ దాని వ్రేల్పుట వ్రావు టుదాత్త
తరము. అను. 8-48

ఆవులింఁచు దే. అ. క్రి.

ఆవలింఁచు, జృంభింఁచు.

వ. ఇట్లు మ్రింగినం ద్రిదళ గణంబులు దక్షిణంబు యాదైత్యునకు
నావులింఁచునట్టి యాలస్యం జావహించిన. ఉద్యో. 1-124

తే అసురనాథుండు నలసత యడర నీల్గి, యావులించిన నత్తటి నమర
విభుండు, దనశరీరంబు సంకుచితంబుపేసి, కడుజవంబునఁ గుప్పించి
వెడల నుజ్జితే. ఉద్యో. 1-125; ఆర. 7-95

ఆవులింత దే. వి. (✓ఆవులించు)

అవలింత, ఆవులించుట.

ఆ. ఆవులింత తుమ్ము హాసంబు నిష్ఠివ,నంబు గుప్తవర్తనములుగాఁగఁ,
జలుపవలయు. విరా. 1-137

ఆవృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కప్పఁబడినది, మఱుగు పఱుపఁబడినది.

ఉ. కావున దీనియం దిడుట కార్యము గైదువులెల్లఁ గేశచ, రావృత
సంచయంబుగ శవాకృతిగా నొనరించి కట్టినం. విరా. 1-166; కాం. 5-559; ఆర. 3-369

2. చుట్టఁబడినది.

తే జగతిఁగల జనపతులు నీ చరణపీఠ, మర్థిఁ గొలువ సముద్రవేలా
వృత్తోర్వి, యెల్ల నేలుట యొప్పుదే. ఉద్యో. 3-265

3. ఆక్రమింపఁబడినది.

సీ. ...నక్షత్ర గణావృత గగన సదృశు. కాం. 2-3

4. గుప్తము, సురక్షితము.

మత్తకోకిలః (ఆలిమన్యుండు) అదిఁగోలెను గృష్ణచే దయ నావృతుం
డయి ధామ్యుతో, వేద మంగయులమ్ముగాఁ జదివెన్. ఆది. 8-227

ఆవృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఆవరణము.

ఉ. ...పుష్పితవల్లి వేల్లితో, ర్విజవనావృతిన్.....రమ్యమగురై వత
కాచల కందరంబునన్. ఆది. 8-171

ఆవృతుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చూ. ఆవృతము.

ఆవృత్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. జనన మరణ రూపమైన తిరుగుడు.

క. ...చిన్నయు, ననుస్మరించునది యపునరా వృత్తికినై.

కాం. 4-247

2. ఒక వంకనుండి మఱియొక వంకకుఁ ద్రిప్పుట.

వ. (అర్జునుఁడు) ఈ శరీరంబుతోడన నమరావతికి నరిగి యం దమ రేంద్రు నాచార్యుఁగా వరించి తత్రసాదంబున దివ్యాస్త్రంబుల ప్రయోగంబును నుపసంహారంబును నావృత్తియుఁ బ్రాయశ్చిత్తంబును బ్రతిఘాతంబులును వేర్చిన నాకు సంతోసిల్లి నురేంద్రుఁ డిట్లనియె.

ఆర. 4-52

ఆవేదించు సం. స. క్రి.

తెలుపు, ఎఱిగించు.

వ.తద్రవతీ నందనుం డాగామి శుభంబు లావేదించి చనిన.

ఆది. 7-164

ఆవేదితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. ఆ.)

(తెలుపుడు సేయుట) కలవాఁడు, విన్నవింపఁబడినవాఁడు, విజ్ఞాపితుఁడు.

వ. ...పుత్రశోకార్తుఁడగు నప్పాండురాజ పుత్రుండు పుత్రశోకార్తురిం బొగులు విచిత్రవీర్యపుత్రుకడకుం జని తత్సార్వవర్తుల చేత నావేదితుం డగుచు నాభూవల్లభు పాదంబులకుం బ్రణతుం డగుటయు.

స్త్రీ. 1-124

ఆవేశము సం. వి. అ. పుం.

1. ప్రవేశము, చొచ్చుట.

క. కావునఁ గామక్రోధము, లావిరూపములు గాని యట్లుగఁ ద,త్సత్త్వావేశంబున నూన్పుము, భావం బివ్వధము విష్ణుపరత గుమారా.

ఆను. 1-313

2. ఆవేగము, చిత్తసంభ్రమము.

క. నీ వలుగుల పడుటకు దుఃఖావేశము వొందనే నిరర్థకమగు నియ్యె

వపుఁ బుట్టువు పుట్టిన, నావగ నెవ్వరికి నెక్కు నభినదకాక్షి.

విరా. 8-50

3. అభినివేశము, చలము.

వ. ...అపార్థుండు రెండు బలంబులయందు మన్న సోదర సుత మాతు
లాచార్యాదులగు బంధుశిష్ట జనంబుల నాలోకించి పరమకృపా-
వేశంబున నత్యంత విషాదంబు నొంది. భీష్మ. 1-180

క. యౌవనమున విషయ పర, త్యావేశము దుఃఖకారియై యలంపగ
నా, నావిధ దుర్విసయములకుఁ, దావలమై మెలఁగు నిందిత
ప్రక్రియన్. స్త్రీ. 1-40

4. ఉద్రేకము, విజృంభణము.

క. వినుము శుక్లావేశము సంకల్పజ, మావాసము శుక్లమునకు నభా-
లాంగకమర్. శాంతి. 4-805

5. కలుగుట, ఏర్పడుట.

వ. (జ్వరము) మనుష్యులకు జనన మరణాదుల యెడ వేదనా వేశంబు
మంగా విభజించె. శాంతి. 5-443

6. (పికాచరాక్షసాదులు) సోఁకుట.

వ. అని చెప్పిన వినుచు మున్నురాక్షసావేశంబునంజేసి నీచపరాక్ర-
మంబు లాచరించి తదనంతరంబ తెలిసి యారథికవరులు వగం
బొగులుచున్నవారు. సౌప్తి. 1-204

7. సంరంభము.

కా. విద్యత్సంప్రవసీయ భవ్యకవితావేకుండు విజ్ఞాన సంపద్విఖ్యా-
తుడు. విరా. 1-3

ఆవేశించు సం. అ. క్రి.

ప్రవేశించు, చొచ్చు.

వ. ...అతం డెఱుంగకుండ, తేజోరూపంబున నతని తనువున నావే-
శించె. సౌప్తి. 1-184

క. ఆవేశించెద యోగ, ప్రావీణ్యంబున మునీంద్రు ఖార్యం దప్పె.

యావిశ్రుతాత్మ మనమున, కీ విజ్ఞానంబు దోచునే వెఱపేలా ?

అను. 2-192; కాంతి. 6-289; ఆర. 5-262

ఆవేశితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రవేశపెట్టబడినది, ఉంచబడినది.

క. దేవా జనమేజయ జగ,తీవరుడు గుతూహలము మదిన్ మొల
తేరం,గా వైశంపాయన వద,నావేశిత దృగ్విలాసుడై యిట్లని
యెన్.

స్త్రీ. 1-2

ఆశ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. అస, కోరిక, తృప్తి, ఉత్కలేచ్ఛ.

కా చాపాచార్యుడు భీష్ముడుం గృపుడు నశ్వత్థామయుం గర్జు
డున్, భూపశ్రేష్ఠుడుఁ దారు మున్నెఱుంగరే పోరెట్లుఁ గయ్యంబు
లా,కాపాశంబులు చుట్ట లా వెఱిఁగియుం జూవేడి మార్కొందు రిం,
తే పో తమ్ముఁ గవిధ్వజప్రభల యంధీభూతులం జేయవే.

ఉద్యో. 1-821

2 దిక్కు.

మహాస్రగ్ధర : వితతజ్యోనాద మాకా వితతి నినిచి. సౌ. ప్తి. 1-189

ఆశంక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1 భయము.

క. పితృగణ హితార్థముగ సత్కృతు వొనరింపంగ బుద్ధిగలదు ప్రజా
సం,హృతి తత్కృతువున నగు నని, మతి నాశంకయును గలదు
మానుగ నాకున్.

సభా. 1-95

2. సందేహము, అనుమానము

క. ఇవవంశోత్తముఁ డిప్పుడ, చమదెంచుఁ బ్రియంబు నొందు జల
జానన నా,విని జానకి లక్ష్మణునెడ, జనితాశంకయయి క్రోధసం
క్రాంతమతిన్.

ఆర. 6-388

ఆశంసనము సం. వి. అ. న.

కథనము, చెప్పట, తెలుపుట.

క, జనవరశీర్ష విధాశంసనమగు నీపుణ్య వాక్యచయము పవిత్రం,
 బనుపమము మాననీయం, బనిమిష పదవీప్రదము రహస్యము
 సుమీర్ష. అను. 2-94

ఆశపడు వి. అ. క్రి. (అశ + పడు)

కోరు; ఆపేక్షపడు.

తే. వాకుఁ బ్రజగతి నిచ్చు ననంగ వంప, దేన ప్రజనయి పొడమెడఁ
 గాన యేను, నన్నుఁ గనుచున్న నది మోక్షణంబుసేయు, నాశపడు.
 నట్టులగుటఁ బ్రజాభియుక్తి. కాంతి. 4-27

ఆశయము సం. వి. అ. న.

1. స్థానము, పట్టు.

క. సలిలాశయములుసేసిన, నలఘు ప్రియమందుఁ బితృచయములు.
 అను. 3-881

2. మనస్సు, చిత్తము, హృదయము.

క. ప్రియవస్తు తెడలుటయు న, ప్రియంబు చాటిల్లుటయుఁ బరిజ్ఞాన
 వినిశ్చయ హీనులైన యల్పాశయులకు దుఃఖంబుఁజేయు జగతి
 నాథా. స్త్రీ. 1-80

క. ...శుద్ధాశయ సంభజన మహిత హరిహరనాథా. సాప్తి. 2-1

ఆశాచక్రము సం. వి. అ. న.

దిగ్విలయము.

సీ. చాగిన కాళి లాశాచక్రముల కోలందులు తారవెట్టంగఁ బోలుచు,
 దాని. విరా. 1-162

ఆశాసించు సం. స. క్రి.

1. ఆశీర్వాదించు.

వ. ...అమృతజవతి దనకు జయం తాశాసించుమని యభ్యర్థించిన
 సయ్యాచార్యుండు నీకుం గృష్టుండు మంత్రయైయుండ నొరుల
 జయం తాశాసించు మననేల. భీష్మ. 1-161

2. కోరు.

తే. (ధృతరాష్ట్రుఁడు) వారలకు శ్రీయు నాయువు వైరిజయము,

మానసమున నాకాసించు మానవేంద్ర (వారలకు : పాడవులకు)

అశ్ర. 1-14

అశి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

(తఱచు సమాసాంతమందు వచ్చును) తినువాడు.

ఉ. మార్పుము కాలయాపన మమర్చక యప్పిళితాశిఁ బట్టి పా లా
ర్పగ నేల. అది. 8-218.

అశీర్వాదము సం. వి. అ. పుం.

దీవన.

క. భూదేవోత్తము నాశీర్వాదంబులుఁ బ్రీతిఁ బొంది. విరా 1-145

అశీవిషము సం. వి. అ. పుం.

కోటలందు విషముగలది, పాము.

తే దారుణాశీవిషముల బారి దప్పుట.

ద్రోణ. 8-175.

అశీస్సు సం. వి. వ్. స్త్రీ.

మంగళాకాశము, దీవన.

సంక్రతాశీఃప్రవృష్టి.

ఉద్యో. 1-385.

ఆశుక్రియ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

మందు పుచ్చుకొనుట, బాషధ సేవము.

వ. వ్యాధిశ్రమానిష్ఠ సంస్కర్షనేష్ఠ వివర్జనంబులను నాల్గి టం బుట్టి
కారీరదుఃఖంబు లాశుక్రియాది ప్రతియోగంబుల నుచితమిట్లు.

ఆర. 1-225.

ఆశుగము సం. వి. అ. పుం.

కాణము.

వ.ఫల్గుణాశుగ్గ సంకాడనవికీర్ణ శత్రుశేఖర వజ్రప్రణంబులు
వలనను. విరా 5-80.

ఆశువు సం. విణ. (ఉ. ఉ. ఉ.)

వేగము గలది.

తే. రామునందును గార్తవీర్య ఊతీకు,నందు నరునందు భీష్ముని.

యందుఁ దక్కఁ, గలుగునే యెందు నీయస్త్రి బలము వీని, యాకు
విక్రమ మద్భుతంబయ్యెఁ జూడ. [దోణ. 2-184

ఆశోభితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశించినది.

క. ... శక్తిత్రయ సమయ, క్త్యాశోభిత రూపహేల హరిహరినాథా.

కాంతి. 2-1

ఆశ్చర్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అద్భుతమ, అచ్చెరువు.

మ అనినం గేకయరాజనందన ప్రభూతాశ్చర్యమై యిట్లనన్.

విరా. 1-321

ఆశ్రమము సం. వి. అ. పుం. న.

1. మునిపల్లి, మునులు నివసించు చోటు.

వ. ... అవ్యిప్రవరుండును నొక్క పుణ్యాశ్రమంబున వసియించె.

విరా. 1-147

2. బ్రహ్మచర్యాది.

(ఇవి నాలుగు : బ్రహ్మచర్యము, గార్హస్థ్యము, వానప్రస్థము,
సన్న్యాసము)

క. ద్విజుండఁ గురువిషయ జాతుండ, మజనప్రియుడైన ధర్మసుతు
సఖుండఁ బరి, వ్రజనాశ్రమ కలితుండ. విరా. 1-195; ఆరు. 1-15

ఆశ్రమవాసపర్యము సం. వి. న్. న.

ఆంధ్ర మహాభారతమునందలి 18 పర్వములలో 15వ పర్వము.

చూ మహాభారతము.

ఆశ్ర. 1-187

ఆశ్రమస్థుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బ్రహ్మచర్యాదులలో నేదేని ఒక యాశ్రమమునం దున్నవాడు

సీ. ఆశ్రమస్థులఁ దనకులంబు - తే - వారి భరియించినను. ఆది. 2-63

ఆశ్రయణము సం. వి. అ. న.

ప్రాపు, ఆశ్రయించుట, ఆండఁగొనుట, అవఁబించుట.

చ. .. రక్షణ క్రియాశ్రయణ విలాసశాసుర. కాంతి. 3-529

ఆశ్రయణీయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆశ్రయింపదగినది, అండగొనదగినది.

సీ. ...ఆశ్రమములకెల్ల నాశ్రయణీయమై గృహస్థత్వమొప్పు.

అను 1-15

ఆశ్రయణీయుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆశ్రయింపదగినవాడు, అండగొనదగినవాడు.

క. నీవాశ్రయనీయుండవు, గావే భోగపరము గాకున్నది మద్యా
పం బటుగావున నా, కీ వచనము లింపునేయ విద్వగుణాధ్యా.

కాంతి 3-58

ఆశ్రయత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఆశ్రయత్వము.

కవిరాజ విరాజితము : ఉదాత్తగుణాశ్రయమహితా. స్త్రీ. 1-51

ఆశ్రయము సం. వి. అ. పుం.

1. ఉనికిపట్టు.

క. విశ్రుత వాద్యంబులు మంజుశ్రుతి సంభావ్యగత సుగతులు సద్భా,
వాశ్రయములు దజ్జన్య ర, సాశ్రయములు నైన యభిరయంబు
లెఱుగుదున్.

విరా. 1-242

2. అండ, ప్రాపు.

తే ఇతని యాశ్రయమున మనమెల్ల బ్రదికి, యున్నవారము గావున
నుగ్రహిపుల, పాలువడకుండ వినిపింప బాడి యితని, నెఱుదు
మెఱుదుము రథరయ మెసకమెసక.

విరా. 3-203

సీ ...గృహస్థ దర్మ ముత్తమం బని చెప్పు నర్హిశ పశుపక్షులారా
జీవుల కాశ్రయంబు.

కాంతి. 1-156

3 రక్షణము, నిలువనీడ.

తే. ...ఆశ్రయంబు, దీనలకు నిచ్చినను హింస మానినను సమంచిత
స్వర్గలక్ష్మి సిద్ధించు నంద్రుడు

అను 2-63

అశ్రయానుడు సం. వి. అ. పుం.

కురుకుమారుడు.

చూ. ఆది. 5-107

అశ్రయించు సం. స. క్రి.

1. సేవించు, అండగొని బ్రదుకు.

చ. అకటిలుఁ దార్యసమృతుఁ డహంకృతి దూరుడు నీతినిర్మ
లా, త్మకుఁ డనవద్యశీలుఁడు సధర్ముఁడు దాంతుఁడు గొంతి ముద్దు
సేయు కొడుకు మేను లేత దనయుల్లము మెత్తన యిట్టి యీతఁ
డె, ట్లాకొ యెరు నాశ్రయించు విధియోపదె యెవ్వరి నెట్లు సే
యఁగన్
విరా. 1-98.

2. శరణుసొచ్చు.

ఉ. ...భార్గవరాము నాశ్రిత, శ్రీకరుఁగాన్పు మాపదలు సెందఁగనీ.
డతఁ దాశ్రయించినన్.
ఉద్యో. 4-289

3. ప్రార్థించు, వేడికొను.

ఉ (భీష్మునితో ధర్మరాజు).....నీకృప నాశ్రయింపగా, వచ్చితి
మెవ్విధిన్ గెలువవచ్చు మహాత్మ యెటుంగఁజెప్పవే.

భీష్మ. 8-299

4. ఉపాసనపూర్వకముగాఁ బ్రయోగించు.

వ. ఆ వృద్ధ కుత్సించు శమంతక పంచక సమీపంబున నుండు నీ
వమ్మహానీయాస్త్రింబు నాశ్రయింపు మనవుడు నర్జునుం డట్లకాక
యచి భక్తియు క్తంబుగా నియతమతిం దత్ప్రయోగం బాచరించిన.

ద్రోణ. 4-880

5. చేరు.

వ. ...కృపాచార్యుండు కరిపురి కేతెంచెఁ గృతవర్మ నిజపురంబునకుఁ
జనియె నశ్వత్థామ కృష్ణదైవపాయనాశ్రమంబు నాశ్రయించి
గ్రక్కనం దపస్వియయ్యె.

శ్రీ. 1-116

శ్లో. జగామ హస్తినపురం కృప శ్శారస్వతస్తదా,

స్వమేవ రాష్ట్రం హర్దికోదౌణిర్యాపాశ్రమం యయా

ఏవం తే ప్రయయర్విరా వీక్షమాణాః పరస్పరమ్.

సం. ఖా. స్త్రీ 11-21, 22 శ్లో.

వ. తొల్లి కన్యాకుబ్జంబున గాధిపుత్రుండు విశ్వామిత్రుండను రాజు
నిరమిత్రంబుగా ధాత్రినేలుచు నొక్కనాడు మృగయార్థం బరిగి
యపారబల సమేతుండయి ఘోరారణ్యంబునం గ్రుమ్మరి వడవడి
కడుడన్సి పసిమ్మ నాశ్రమం బాశ్రయించిన. ఆది. 7-95

శ్లో. వ్యాయామ కర్పితస్సోఽథ మృగలిప్పుః పిపాసితః,

ఆజగామ నీరశ్రేష్ఠ వసిష్ఠస్వాశ్రమం ప్రతి.

సం. ఖా. ఆది. 175-6 శ్లో.

అశ్రయఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అశ్రయమైనవాడు.

వ. ...అవ్వరించి పలుకులు మనస్కరించి మహాదేవుండు నిజప్రభా-
వంబు దండంబుగాఁ గల్పించి దండనీతి కాశ్రయందై పరఁగు
చుండె. కాంతి. 8-118.

అశ్రితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అశ్రయించినది, మిక్కిలి యాశ్రయించినది

వ. (అర్జునుడు) తదనంతరంబు యగ్నిదేవుం దలంచిన నతండును
దనవరంబున మున్న కలిగి విశ్వకర్మ నిర్మితంబును మాయా-
మయంబును వానరాకారంబును నగు మహోగ్ర కేశనంబును తదా-
శ్రితంబులైన వికృతాభీల వావావిధ భూతంబులనుం బుత్రైంచిన.

విరా. 4-170

అశ్రుతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అశ్రయించినవాడు.

వ. అప్పరమేశ్వరుం డాశ్రుతులకు నత్యంత సులభుండు. విరా. 1-19

2. అశ్రయింపఁబడినవాడు, ఆధారముగాఁ జేసికొనఁబడినవాడు.

మ. నన్నుఁ గుటిలాలాపంబులన్ వెట్టిజేసిన నీకై నది యేమి యా-
శ్రిత గుణశ్రేష్ఠుండు వంచించునే. ద్రోణ. 1-388

3. అనుజీవి, ఆశ్రయించి బ్రదుకువాడు.

ఆ. అమర వల్లభుండు నమృతసేచనమున, భూజమునకుఁ దొంటి
పొల్పుకంటె, మిగుల సెలమిసేసె మేలియాశ్రితు లిట్ల, మనుతు
రధిపుఁ గురుకుమారవర్య. ఆను 1-158 (చూ. ఆను. 1-152)

ఆశ్లేష సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఆశ్విన్యాది యిరువదేడు నక్షత్రములలోఁ దొమ్మిదవ నక్షత్రము- ఈ నక్ష
త్రమున వెండి దానము చేసిన సూర్యలోకములు గల్గును. ఆను. 2-378

ఆశ్లేషము సం. వి. అ. పుం.

1. చేరిక, సంయోగము, కూడిక.

క. శ్రీత్య శివాత్వాలంబన, తత్త్వాశ్లేషాత్త శబలతా సంగత.

విరా. 8-1

2. సంపర్కము, ఒకదాని నంటుకొని సంబంధము గల్గియుండుట.

క. రోషము, శోకము, రాగ, ద్వేషము లభిమాన దర్ప వేగాలస్ఫూర్తే
షము లజ్ఞాన మని మ, నీషిజనము నెప్పు మాననీయచరిత్రా.

కాంతి. 3-401

ఆశ్లేషిణి సం. విణ. (జో. ణీ. జో.)

విశ్లేషము లేనిది, సంయోగము గలది.

క. రోషముఁ గామము రాగ, ద్వేషములును లేక భక్తి దిరమై యేకా,
శ్లేషిణిగాఁ గొలుతు రవి, శ్లేష మనోనిలయవృత్తి సిద్ధులు నిన్నున్.

కాంతి. 4-285

ఆశ్వమేధికము సం. వి. అ. న.

1. సంస్కృత భారతమునందలి నూలు పర్వములలో 91వ పర్వము.

అంధ్ర భారతమునందలి 18 పర్వములలో పదునాలుగవ పర్వము.

ఆది. 1-82

ఆశ్వయుజము సం. వి. అ. పుం.

ఆశ్విని నక్షత్రమునకు సంబంధించిన నెల, చైత్రాది మాసములలో ఏడవ
నెల.

ఉ. మానవుఁ డోపి యాశ్వయుజ మాసము రెండపు నష్టమిం దగం

బూని.

ఆను. 3-16

ఆశ్వాసము సం. వి. అ. పుం.

1. పర్వములోని యొకభాగము.

విరా. 1-866

2. ఓదార్పు, ఊటట.

వ. ...వలయు వాక్యంబుల వారికి నాశ్వాసంబు గావించి.

శల్య. 2-377

వ. ...పరమానందంబు నొందుమని యిట్లు గోవిందుండు ధర్మనందను నకు నాశ్వాసం బొసరించె.

సా.ప్ర. 2-188; మౌన 99

క. ...దుర్బలాశ్వాస శ్లేష నిబంధములు పలుకక.

ఆది 6-388

(చూ. ఆయాసము శివ అర్థము)

ఆశ్వాసవచనము సం. వి. అ. న.

1. ఓదార్పు మాట.

వ అనిన విని వారలు వెనుక యై యాశ్వాస వచనంబులు పలుకుచుం బోవం బోవుచున్న యన్నరేంద్రు వెలుంగెత్తి విచిచి పార్థం డిట్లనియె.

విరా. 5-202

ఆశ్వాసించు సం. స. క్రి.

1. ఊరార్పు, ఊటడించు, ఓదార్పు.

వ. అని డగ్గుత్తికపెట్టి దుఃఖ పరవశుం డగుటయు నమృహీసురవరులుం దమ్ములు నతని నాశ్వాసించుచుండఁ దత్పార్శ్వంబున నున్న ధౌమ్యండు దదీయ విషాదాపనోదంబు నేయం దలంచి యిట్లనియె.

విరా. 1-50; ఆది. 2-222

2. సుఖముగా నిశ్చలించు, మనస్సునకు ఊటట పొందు.

వ. ...గాండివిం గమంగొని జలాశయంబు వెలువడి స్థులంబునీరిన నట్లాశ్వాసించుచున్న నచ్యుతుం డయ్యోధవరు నాలోకించి చదు నుద్దేశించి.

ద్రోణ. 4-255

3. ధైర్యము చెప్పు.

వ. ...ఏవురు నక్కోమలిం బట్టుకొని భయపడకుండ నాశ్వాసించు.

చున్నంత.

ఆర. 1-107

4. ఉత్సాహపఱచు, సంతుష్టి పఱచు.

వ. ...అర్జున దుర్యోధనులు ద్వారకా నగరంబునకుం జని శ్రీకృష్ణునిం గని సహాయత్వంబునకుం బ్రార్థించుటయు, నారాయణుండు వారి నాశ్వాసించి నారాయణ గోపాల బలంబుల నిరూపించి వారలం గోరికొండనుటయు.

ఆది. 1-42

ఆశ్వాసిత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఊరిడింపఱిడినది, ఓడార్పఱిడినది (ప్రీతి)

సీ. హృదయేకుండైన తన్నెప్పుడు వినుచున్కి, నలయ కాశ్వాసితయైన దాని.

ఆర. 2-49

ఆశ్వికుండు సం. వి. అ. పుం.

గుఱ్ఱపు రాతు.

కా. క్రీడాఘాత నిరూధి నాశ్వికులు వారిం దున్ని తూటాడినన్.

విరా. 3-182

ఆశ్వినులు సం. వి. అ. పుం. ద్వి.

ఆశ్వినీ దేవతలు, దేవవైద్యులు.

వ. ఆదియునుంగాక ధర్మదేవతయు వాయుదేవుండును వాసవుండును నాశ్వినులును వారలకుఁ బాండురాజుతోడివారలు వారి కొక కిడును జొరయకుండ రక్షింతురు. ఉద్యో. 2-258; ఆను. 5-848

వ. సవితృనకు బడతా రూపధారిణియైన త్వాష్ఠీకి నాశ్వినులు పుట్టిరి.

ఆది. 3-89

బ్రహ్మాండ పురాణమున వీరి జన్మమును గూర్చి యిట్లు కలదు :

సూర్యుని భార్యయైన సంజ్ఞాదేవి యాయన తేజస్సును సహింపఁజాలక బడబ (అడుగుఱ్ఱము) రూపమున నుత్తర కురుదేశమున నుండగ నచ్చటకు అశ్వరూపమున సూర్యుండు వెళ్లెను. ఆమె తన భర్తను గుర్తించెను. సూర్యుఁ డశ్వరూపముతోడనే యామెను రమించెను. అపుడు వారికిఁ బుట్టిన సంతానమే (ఆశ్వినులు) ఆశ్వినులైరి. నాసత్కుండు దప్రసుండు అని వారికి పేర్లు.

అశ్వినేయులు సం. వి. అ. పుం. ద్వి.

అశ్వినీ దేవతలు, అశ్వినలు.

సీ. రూపమున నాశ్వినేయుల సరియనఁ దలిర్పు. ఆర. 7-179

అషాఢము సం. వి. అ. పుం.

అషాఢా నక్షత్రమునకు సంబంధించిన మాసము. చైత్రము మొదలుకొని నాలవ మాసము.

తే. అధిప యాషాఢ ముఖ్యంబులైన నెలలు, వాలుగింటను.

ఆను. 4-801

అషాఢుఁడు సం. వి. అ. పుం.

క్రీడవశ గణాంశ సంభవుఁడు.

చూ. ఆది. 3-80

అస వై. వి. (సం. ఆశా)

1. అపేక్ష.

ఉ. అప్పుర మిచ్చటచ్చ టను నాసల వచ్చితి నెంత దవ్వొకో.

విరా. 1-148

సీ. ...దుర్బోధము నాస మానె.

కర్ణ. 1-81

వ ...రాజ్యంబునం దాస విడిచి మదుపు సొచ్చిన వాని వెదకి వెలార్చి యెక్కటి కయ్యంబునకుఁ బిలుతురే. శల్య. 2-271

2. కోరిక, అభిలాష.

క. సమయంబు నడిపినను రాజ్యము భాగం బీరయెట్లు ననునాస నర,ణ్యమున వసించితిగాక నిజమునకు నీయందు ధైర్యపారము గలదే. విరా. 5-94

క. ధరణిసురు నాస నెఱచిన.

శాంతి. 6-588

ప. తద్ద్విజు నాసదీర్పఁ గోరుట వలదే.

శాంతి. 6-584

అసంగము సం. వి. అ. పుం.

1. సంబంధము, కూడిక.

క. ...మిత్రాసంగ మొంది శత్రుని,రాసం బొనరించి తమ్ము నరసెద మనుమీ. ఉద్యో. 1-368

2. సాంగత్యము.

మ. నిజదాతైక పరత్వమే...సుజనాసంగము...బం,కజ గర్భుండు
గృహస్థ ధర్మమలుగాఁ గల్పించె నుర్వీశ్వరా. శాంతి. 2-231

వ. సరస్వతీ సత్త్రింబున నవకృష్ణోత్తరా సంగుండవై. ఆర. 1-127

ఆసక్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. ఆపేక్ష, కోరిక.

క. ...నిజాసక్తి ఫలింపఁ గొఱలు మభిమతకేళిన్- విరా. 2-81

2. తత్పత్వరము, సంబంధము.

క. భూసురులాదిగఁ గల జను, వీసుర నేవించిరేని యిది మెనలుగఁ
తా,పాసక్తిఁ బతితులగుదురు, చేనతి మర్యాద దీనిఁ జేకొనుఁడు
జనుల్. ఆది. 3-121

ఆసక్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆసక్తి గలవాఁడు.

సీ. అట్లుగాకయు సురతాసక్తునను బల మొలయు ఆను. 4-804

సీ. శాంతి ననఘ విప్రు లాసక్తులగుదురు. అశ్వ. 4-258

ఆసగొను అ. క్రి.

ఆసగలిగి యుండు, అపేక్షించు.

వ. ఆలంబన నోరి మాసగొనండు. ఉద్యో. 4-228

ఆసగొల్పు అ. క్రి. (✓ఆసగొను)

ఆశపెట్టు.

వ. ఆసగొల్పి విప్రున కియ్యకున్కి యొప్పుదు. ఆను. 5-275

ఆసత్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

పొందిక, యోగము, కూడిక

క. ఆఖిలజగద్రజాసత్తివిసోద. శాం. 6-1

ఆసనము సం. వి. అ. న.

1. (కూర్చుండుటకు ఆధారమైన) పీఠ, చాచ, కంఠశము మొ. వీతము.

ఆ. ఉత్తమాసనములు మత్కృష్టవాహనం,బులును గరుణఁ దమకు
భూమిపాలు, డీక తార యెక్కు పెంతటి మన్నన,గలుగు వారి
కైనఁ గార్యమగునె. విరా 1-182; అను. 5-256

2 కూర్చుండుట.

క. ...విలా,సిమల సహాలాస సహా,సన సహయానములు బంధసమ
ములుగావే. ఆరణ్య 31-111

3. చేకకాలాదులనుబట్టి దండెత్తి పోక నిలుచుట (వ్యతి-యానము).

వ. ...సంధివిగ్రహయానాసన ద్వైధీభావ సమాశ్రయంబులు
కాంతి. 2-203;

“ప్రతిబద్ధకక్రొత్తిః కాలప్రతీక్షయా తూష్టి మవస్థానమాసనమ్,
పరస్పరస్యసామర్థ్య విఘాతా దాసనమ్ స్మృతమ్ ”

అసన్నత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కూడుట, చేరుట, ప్రాప్తించుట.

క. నన్నూటులు మున్నూటులు, నిన్నూటులు నూటులుచు మహిత
వర్షము ల, య్యన్నియుగములకును గ్రమా,సన్నత సంధ్యలను
వాని సంధ్యాంశములన్. కాంతి. 5-50

అసన్నము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఉపస్థితము (చేకకాలములందు) సమీపమున నున్నది, దగ్గరనున్నది

కా ...దు,స్సాధంబైన విద్యుత్ కార్య మిటు లొన్నంబుగా సంఘ.
టింతే. విరా 2-276

తే. ...గ్రక్కున విమాన, మవతరించి యాసన్నయై యతివయోర్దు
కాంతి 5-6.

వ. అనుటయు నచ్యుతుండు భీష్ముర కత్యాసన్నుండై కారీర మాసన
కుశలప్రశ్నంబుఁ జేసిన... కాంతి- 2-143.

వి. అ. న.

2. సమీపము

వ. ముందట వాసన్నంబునం గొలను కలుగవలయునని యుపేక్షించి.
ఆర. 31-313

ఆనవడు అ. క్రి.

1 ఆనగొను, అపేక్షవడు,

గీ. పాండవుల రాజ్యమున కానవడక మున్న యరసి యెఱిగి.

విరా. 3-౪౦

నీ పదుల పొమ్ముల కానవడమి. కాంతి. 5-218; అను. 8-297

2. అఖిలపించు

వ. ...సుయోధనుండును దోడానపడి పుచ్చు నుచితపరు లగు నర
పతులు దోలుతఁ జెప్పినవారి కనవోయత్వంబుఁ జేయం తామరు.

ఉద్యో. 1-87

3. స. క్రి.

అశించు.

క. భరణిళ పాండుపాలిత, ధరావలయ మానవడుట దగదే నీకున్.

కాంతి. 1-112; ద్రోణ, 1-21

ఆనవటుచు స. క్రి.

ఆనడఁజేయు.

క. నీ వానవటువ ధనములఁ గావించెదఁ బో.

కాంతి. 4-50

ఆనపాటు వి. (✓ ఆనవడు)

అపేక్షవడుట, కోరిక.

నీ ...ఆనపాటును నవజ్ఞతయు నెందును లేక. అశ్వ. 1-208

వ. ...ఆనపాటు గదిరిన హృదయంబుతో దాస్యం బివాలశ్యంబున
నడపుచుండ. అను. 1-202

ఆనమాలు ఆ. క్రి. (✓ ఆన)

అశలడుగఁటు, నిరాశుఁడగు.

చ. ...సూతసుతుఁ దోలుదు మంతట వానమాలెడున్, ఉద్యో. 4-203

ఆనవము సం. వి. అ. పుం.

అల్ల, పక్షముగాని చెఱుకు రసముతోఁ జేయఁబడివది.

క. ఆనవమునకని నీదు ని, వానమునకు దివములో నవశ్యంబును నే,

నా సుదతిం బు తైంతు.

విరా. 2-81; విరా. 2-98

“శీధు రితుతనై : పత్వైరపత్వైరాసనో భవే”

అససే(చే)యు అ. క్రి.

ఆశపడు, అపేక్షపడు, కోరు.

సీ. మహావ్యాధి ని,రాసంబు సేయంగ నాససేయు నతడు.

అను. 2-59

ఆ. జాత్రమండ్రు బుధులు గన్య పురుషుఁ గోర, నతఁడుఁ గన్యమీఁద
నాససేయ.

అను. 2-222; ఆశ్వ. 2-172

అసాదితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రాప్తము, పొందఁబడినది.

వ. అని సకల బ్రహ్మప్రార్థనంబుసేసి తత్ప్రసాదాసాదిత కవిత్య
తత్త్వ నిరతిశయానుభావానంద భరితాంతఃకరణుండ నగుచుండి.

విరా. 1-2

అసారము సం. వి. అ. పుం.

మహావృష్టి, జడివాన.

వ ప్రముఖ రథిక జనంబులు గోపాం వర్గంబు ననర్గళ ప్రసారంబగు
శరాసారంబునం గప్పినం గని.

విరా. 4-4

అసాసలు వి. బహు. (అస + ఆస)

అధికాశ, పేరాస.

క. అసాసల వచ్చితి నను,గాసిం బెట్టి యది యడవిఁగలసెను.

శాంతి. 3-153

ఉ. ఆ,సాసల నొక్కరుండయను నాగ్రహవృత్తి బలంబుపైఁబడున్.

విరా. 5-280

మ. పటచున్ దవ్వుగఁ జేయలంతి నిలుచుం బట్టిక యాసారలం, బిఱు
వోవుం. (అసాస అని పాఠాం)

ఆర. 6-827

అసింఛు స. క్రి. (√అస)

అపేక్షించు, కోరు.

తే. ...నీ వింత నెప్పు,నేల సర్వలోకముల కధీశుఁడైన, నీ గురుం

దొరు నానించునే మహేంద్ర.

ఆశ్వా. 1-86

నీ. నీ సొమ్మునకు నొరుఁ డానించుచుండంగ, దానికిఁ దగ రక్షదలంచు
చునికి.

ఆను. 4-384

అసిక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తడుపఱచినది.

కా. ...శోణితాసిక్తాకారతః బొంది.

విరా. 5-84

అసితము సం. వి. అ. న.

నిరర్థక ప్రయత్నము.

క. శతవర్ష వృద్ధుడవు నీ, వతికృకుడ వశశ్యమైన యర్థమునం దా,
నీక మేలనేసి కడదు, ర్మభివై తింకెన్నఁ డిది సమాప్తి బొందున్.

ఆర. 3-258

శ్లో. కిమిదం వర్తతే బ్రహ్మన్ కించ తేహ చికిర్షితమ్

అతీవ హి మహాన్ యత్నః క్రియతేఽయం నిరర్థకః.

సం. భా. ఆర. 195-215 శ్లో.

“అస్థితి, అస్థిత” అని పాఠాంతరములు. ‘అస్థిత’ అని సం. ము. చూ
అస్థిత.

అసీన సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూర్చుండినది.

క. అవ్యధేహవతికి నాసన్నంబగు నుచితాసనంబున నాసీనయై యుండి.

కాంతి. 6-171

అసీనత్వము సం. వి. అ. న.

కూర్చుండుట.

క. మితభోజియై వివిక్త, శీతి సావిత్రి జపంబునేయునది యహ, స్థితి
యు నిశాసీనత్వము, మతి నేమఱ కట్టులైన మామ నఘంబుల్.

కాంతి. 1-817

అసీనుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూర్చున్నవాఁడు.

వ. ...బలదేవ సహితంబుగఁ దాను నాసీనుండయ్యె. శల్య. 2-282

ఆసురము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

రాక్షస సంబంధమైనది, భయంకరము.

క. ఆపాత్యకి వేటొక వి, త్వాసురగతి నెత్తి. భీష్మ. 3-210

క. ...విసివితి, ననఘా యే నింకఁ జాల నాసుర విధికిన్.

భీష్మ. 8-386; ఆశ్వ. 3-86

వి. అ. పుం.

1. రాక్షసు లాచరించు విధి.

ఆ. మునికుమారు నెగచికొని వచ్చి నిశితశూ,లాయుగమునఁ బొడిచి
యాసురమున, రక్కసుడు చంపి యక్కాంతయును దాను,
నరిగె రై భ్య కడకు నాక్షణింబ. ఆర. 3-271

వ. ఇమ్మహీశుం దాసురంబున నాసురియం దనురక్తుండై.

ఆది. 8-187

2. అష్టవిధ వివాహములలో నొకటి.

క. వెల,వన్నుట యాసురము చూవె పౌరవముఖ్య. ఆను. 2-228
చూ. వివాహము.

ఆసురి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

1. అధర్మ ప్రవర్తనముగల స్త్రీ, రాక్షసులలో నొకతెగవారైన అసురుల
యంశమునఁ బుట్టిన స్త్రీ.

సీ. పరమేశ యాసురి వైకాచి రాక్షసి,యను వేళ్లుగల వధర్మాంగన
లకు, వ్యభిచార తత్పరత్వంబు వారికి నెల్లఁగల దసురాంశజ
క్రౌర్యనిరత, దనయిచ్చుఁ బొలియించు ధనదాన్యములు చల
హృదియ భోగపరాత్మ ఈర్ష్యగలదు. ఆను. 5-289

2. రాక్షస స్త్రీ.

వ. ఇమ్మహీశుం దాసురంబున నాసురియం దనురక్తుండై పుత్ర
త్రయంబు పడసి. ఆది 3-187

ఆనూత్రణము సం. వి. అ. న.

చొచ్చుకొని యుండట, ప్రవేశము

క. శ్రేత్రజ్ఞం డనగ నిఖరి, గాత్రవ్యాప్తత్య మహిమ గలిగి సమీరా,
సూత్రణమున జీవుండును, గోత్రమునై సర్వవర్తకుం డగు చుం
డున్.
కాంతి. 4-98

అనూత్రితము సం. వి. అ. న.

ఒకదానితో నొకటి కూర్చుంటున్నది, అంటింపబడినది.

క. శ్రీ సంశ్రయ మంగళగౌరీసంగమ విభవ పుణ్యరేఖా సంపద్యా
సిత వక్షోహమాం.గా సూత్రిత చిత్ర మహిమ హరిహరనాథా.
ద్రోణ. 1-1

అసేకము సం. వి. అ. పుం.

1. పోయుట, క్రమమొందుట,

వ.తతేజధనుం డాజ్యభారా చ్చటాసేకంబున నుద్రేకంబు
నొందిన హుతవహుండును బోలె మండి. కర్ణ. 8-952

2. చల్లుట.

ఆది. 7-43

అసేవనము సం. వి. అ. న.

చక్కగా సేవించుట, మరల మరల సేవించుట

తే. త్రిపథగాసేవనమున సిద్ధించునట్టి, గతి జనములకు నియత
కల్పితములయ్యు, నధ్వరంబును బ్రహ్మచర్యంబుఁ దపము, సంపరి
త్యాగమును జేయఁజాల వనఘ. అను. 8-102

(ఇచ్చట పూజ సల్పి స్నానము చేయుట యని యర్థము)

అస్తరణము సం. వి. అ. న.

తీవాది, కంబళి, వస్త్రము మొదలగునవి పఱచుట.

వ. ...సమున్న తాదుంబర పీఠంబునం బరమాస్తరణం బొనర్చి
యంగపతి నందు నిలిపి కర్ణ. 1-56

అ. పట్టి యతఁడు దనదు పై చీర్ల యాస్తరణంబునేసి భూస్థలంబునందుఁ
బెట్టె. అశ్వ. 1-4

కుశాస్తరణము.

అను. 8-180

2. పఱచెడు వాఁప (కృష్ణాజినము మొదలగునది)

వ అక్కోవలి యొక్కనాఁడు తన కంబువు దలయంపిగాఁ గప్పజే

నాస్తరణంబున నిజనాడుండు నిద్రితుండై యున్న యవస్థమున
ఆది 2-157

ఆస్తికత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఆస్తికభావము, భగవంతుడు గలఁ దనియు, పరలోకము గల దనియు,
సమ్మిక.

క. విను మాస్తికతా శ్రద్ధా, వినయంబులు గలుగువారు వీనికి నెల్లన్,
జననాథ యర్హులు. కాంధి 1-319

ఆస్తికుడు సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

దేవుడు కలఁదనియు, పరలోకము కలదనియు నమ్మువాడు.

క. ఆస్తికచేతస్సహితా. ద్రోణ, 4-886.

ఆస్తికము సం. వి. ఆ. న.

సంస్కృత భారతమునందలి మారుపర్వములలో మూడవ పర్వము
(ఆస్తికుని చరిత్ర) చూ. ఆది, 1-82

ఆస్తికుడు సం. వి. ఆ. పుం.

జరిక్కారుని కొడుకు. ఈతఁడు జనమేజయని సర్వయాగ మాపెను.
చూ. వివ. ఆది. 2-220 ము. 287

ఆస్తిరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పఱవఁబడినది.

సీ. వేదాంత విదులను మోదించునట్టిది జపకర్మ మత్యంత కాచ
కాలియై కకాస్తిర్థ సమావసీతలమున. కాంతి 4-180

ఆస్థత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అభిలాషత్వము, కోరిక, నిరర్థక ప్రయత్నము.

(ఇది అనందవారి ప్రతిలోని 'ఆసితము'నకు మాఱుగా సంము.
పారము) ఆసితముకన్న ఆస్థతయే యుక్తముగా నున్నది. చూ. ఆసితము

అస్థాన మండపము సం. వి. అ. పుం.

సకామందీరము, కొలువు కూటము

వ. ...అస్థాన మండపంబునకు వచ్చి. ద్రోణ. 3-7

ఆస్థానము సం. వి. అ. న.

కొలుపు, రాజసభ.

వ. ...విరాటుండు వెడలివచ్చి బయలి కొలువిచ్చుటంజేసి తదా
స్థానంబు సేరఁబోవునప్పుడు. విరా. 1-184

ఆస్పందనము సం. వి. అ. న.

అడరుట.

వ. ...తన దక్షిణ భుజాస్పందనం బుపలఁగించి. ఆర. 4-115

ఆస్పదము సం. వి. అ. న.

1. తావు, చోటు.

ఉ. ...సాత్యవతేయు సంస్మృతి, శ్రీవిభవాస్పదంబయిన చిత్తము
నోడ. విరా. 1-30; విరా. 1-801

(కొన్నిచోట్ల దీనికి మహద్వివక్షయుఁ గాన్పించుచున్నది)

మ. అ,య్య వివేకాస్పదులైన పాండవులు. సభా. 2-63

2. ఆధారము, ఆశ్రయము.

క. పదపడి దుర్యోధనుఁ డున్నదుఁడై తఱుమంగ ధర్మనందనుఁడు
జయా, స్పదముగఁ బురికొల్పఁగ జెట్టదముగ నొండొంటఁ దల
పడియె నై న్యంబుల్. భీష్మ. 1-241

ఆస్పదీభూతుఁడు సం. విణ. (ఆ. ఆ. అ.)

ఆస్పదముగానైనవాఁడు,

మ. ...సప్సభలందు మెచ్చఁబడునే హాసాస్పదీభూతుఁడై.

ఆది. 7-49

ఆస్పర్శనము సం. వి. అ. న.

తాడుట.

న. ...ఆప్పుడమిత్రేడు నితకుసుమాక్షత కాంచన రజత రత్న గర్భా
స్పర్శనం జాచరించె. కాంతి. 1-371

ఆస్థాలనము సం. వి. అ. న.

తాడనము, చఱచుట, చఱపు.

వ అన్నరపతి కట్టెనట నిల్చి భుజాస్ఫారనంబుఁజేసి యిట్లనియె

విరా 2-6; శల్య. 1-103; కర్ణ. 1-73

అస్ఫురితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

జలిపింపఁబడినది, హఠాత్తుగా ఆడింపఁబడినది

చ. ...అ స్ఫురిత మహాయుధోగ్ర రుచిపుంజ విజృంభణ ఘోరమయ్యె.

విరా. 5-28

క. ...అట్లా, స్ఫురితాస్త్రైః బాధ్య నవ్యుద్ధర బాణ సమగ్రుఁ డైన
ద్రోణుఁడు నొదివెన్ ద్రోణ. 3-86

అస్మైరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వికసించినది.

క. ...సంతతాస్మైరమశీ

అర 6-1

అస్యము సం. వి. అ. న.

1. ముఖము, మోము.

చ. ...నితాంతదంత పీడనరట దాస్యరంగ వికటభ్రుకటి చటుల
ప్రవృత్త న, ర్తనఘటనా ప్రకారభయదస్ఫురణా పరిణద్ధమూర్తియై
విరా. 2-183

2 నోరు.

ఉ. అక్కట ధర్మనందనుని యాస్యమునం దొకనాఁడుఁ గీడు పల్కొ-
క్కఁడు లేదు. ఉద్యో. 2-83

అస్వాదనము సం. వి. అ. న.

అస్వాసించుట.

క. ...భక్తిరసై శాస్వాదన సుకరాపందో, త్వాదన దివ్యమతినగుచుఁ
దగ నెఱిగింతున్. భీష్మ. 1-63; శాంతి. 3-188

అస్వాదము సం. వి. అ. పుం.

త్రాగుట.

ష. ...నీ, యనుజుల్ మన్వచనంబు గైకొనక తోయాస్వాదులై
యివ్వధంబున త్రాణచ్యుతిఁ బొందిరి.

(ఇచ్చట) మహద్వివక్ష)

అర. 7-414

ఆస్వాదించు సం. స. క్రి.

రుచిచూచు, చవిచూచు.

వ. దుశ్శాసనుం జపి భీముండు తద్యక్షోరక్తం తాస్వాదించుటయు-

అది. 1-48

వ ...తామకు వండిన నంజుళ్లు దెప్పించి యాస్వాదించి.

ఆర. 2-197

2. స్పృశించు, తాఁకు.

వ. ...ఘోరసమీర ప్రేరితంబై దుర్వార శిఖాజిహ్వల నంబరంబు
నాస్వాదించుచున్న యనలంబుం గని.

అది. 2-101

శ్లో. సభస్సృశంతం జ్వాలాభిః సర్వభూత భయంకరమ్.

సం. భా. అది. 32-24

3. త్రాగు, పానము చేయు.

మ. ...దుశ్శాసనున్ తోకభీకర లీలన్ వధియించి తద్విపుల వక్ష
త్వైల రక్తాఘ నిర్దుర ముర్వీపతి సూచుచుండ నని నాస్వా
దించు నుగ్రాకృతిన్.

సకా. 2-288

క. కలహమున నిట్లు సురవీరులఁ బల్వుర నోర్చి యొక్కరుఁడ య
మృతముఁ దెక్కిలికొని యాస్వాదింపక, యలోలుఁడగు వానిఁ
జూచి హరి యిట్లనియెన్.

అది. 2-104

సీ అర్ధరాత్రమున నప్ప డందుల కేతెంచె, గజయూధములు జల
కాంక్షఁజేసి, యంబుధి విమలతోయంబు లాస్వాదింపఁ జనుదెంచు
జలధరసమితి యట్ల.

ఆర. 2-110

4. తిను, భుజించు.

వ. ...నీరస వన్యమృగ మాంసభావన జాత నిర్వేదనపరుండ నయి
చెద్ద కాలంబునకు మానవ మాంసం బాస్వాదింపఁ గంటి.

అది 6-185

అహతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొట్టఁబడినది.

సీ. ...దండాహతంబై న మహాహి వోలె

కర్ణ. 3-381

చ.తద్రథచోదకు మార్గత్రయాహతుఁడుగఁ జేయ.

కర్ణ. 1-117

అహతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

వేటు, దెబ్బ.

మ. వజ్రాహతింగూలు శైలనికాయఁబన.

విరా. 2-75; విరా. 5-194

అహననము సం. వి. అ. న.

కొట్టుకొనుట, చంపుకొనుట.

చ. ...అట్టి బిడ్డల కకారణ రోషమునం బరస్పరాహననము గల్గి
చావలనె నందఱు క్కుకట దైవ మల్గినన్. మాస. 1-109.

అహరణము సం. వి. అ. న.

1. ఆకర్షించుట, లాగుట, పైకిఁదీయుట.

మందాకాంతము :- ప్రాణాపానాహరణ నిపుణ ప్రాపణీయాను
భావా. స్త్రీ. 2-184.

1. నాశనము చేయుట.

క. భూతాహరణంబు నిజ, ద్యోతనము దదీయవృత్తి దుర్లభపుత్రా.
కాంతి. 5-161

2. అహరించుట, గ్రహించుట, స్వీకారము.

క. కరుణా విధేయుఁడగు నా, హరి యతనికిఁ గానవచ్చు నట్టులుగాఁ
తెచ్చెర వచ్చి హవిర్భాగాహరణం బొనరించి చనుడు నతికుపి
తుండై. కాంతి. 6-383.

4. తెచ్చుట. తీసికొనివచ్చుట.

చ. వివతకు దాస్యమొండె నొకవెంటఁ దదీయ నిరాసహేతువై,
యనఘ విచార నాకు నమృతాహరణంబు విధేయమయ్యె.
ఆను. 1-251

క. యమునా స్నానంబునకును, సుమతోయాహరణమునకు సువ్రతుఁ
డా సంయమి న్నయె. ఆశ. 2-38; ఆర. 3-96 ఆది. 4-47

5. ఆపహరించుట, కాఁజేయుట.

క. ...విప్రస్వా హరణము భూపాలవరుఁ కాపదఁ దెచ్చున్
అను. 2-440; అది. 1-32

వ. కుండలాహరణంబు సవిస్తరంబుగాఁ జెప్పిన విని. అర. 7-374

ఆహరించు సం. స. క్రి.

1. అపహరించు, గ్రహించు.

వ. అఖిల జగద్దన మాహరించి కొవనేల. అశ్వ. 4-268

అ. ...యాగముల భాగ, మాహరింతుఁగాన హరియు నంద్రు.

కాంఠి. 6-481

2. ఆరగించు, తిను.

అ. బ్రహ్మచర్యమునకుఁ బరమాయు పువహస,ములకుఁ జిత్తశుద్ధి ఫల
జలంబు, లాహరించి యునికి కాధిరాజ్యము పత్త్రభక్షతకు దివంబు
ఫలము లభిప. అను. 1-143

3. ప్రోగుచేయు, సంపాదించు.

వ. ...మయుండు లోకంబులం గల యొప్పులందెల్ల నుత్తమ సారం
బులు తిలప్రమాణంబు లాహరించి యొక్క కామినిం గావించి
తిలోత్తమ యమ పేరిడి. అను. 4-425

4. తీసికొను.

గీ శస్త్రజీవికయును నరి పవ్త భాగ,మాహరించుటయును భృత్యునర
యుటయును, బ్రజలవాదంబు వినుచోటఁ బక్షపాతి,గామియును
రాజులకుఁ గృత్యకర్మకోటి. అను. 5-11

5. తీసికొని వచ్చు.

వ. అయ్యదంకుం డట్లు దన మహాతపంబు బలిమిఁ బరాక్రమించి
యనన్య సులభంబులగు కుండలంబు లాహరించి గురుజన మనోరథ
సిద్ధి గావించె. అశ్వ. 3-113

ఆహవనీయము సం. వి. అ. పుం.

అగ్నిహోత్రభేదము (ఇది దక్షిణాగ్ని, గార్వాచత్యము, ఆహవనీయము
లనెడి శ్రౌతాగ్నులలో నొకటి)

క. విను గార్హ పత్యమును న,య్యనలము విహరింపఁబడి తదాహవ
నీయంబన వెలుగునట్ల వెలుగును, జనకుఁడు దాఁబుత్రుఁడై
నిజద్యుతి తోడన్. ఆది. 4-86

అహవము సం. వి. అ. పుం.

యర్థము.

తే. దొరలు దలవడ్డ నాహవదోహలమున, మథయ బలములు దమ
కించి యోర్యలేక. విరా. 3-190

అహా దే. వి.

అశ్వర్యము.

కా. అహా పుట్టెడు లాఁతి చూపఁబకు హాహా పుట్టు మీ వారికిన్.
శల్య. 2-248

అహారత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అహారమగుట

క. ...భిక్షాహారత నొందఁ దలఁపనగునె నరేంద్రా. కాంతి. 1-48

అహారము సం. వి. అ. పుం.

1. భోజన పదార్థము.

వ. వన్యాహారంబుల శరీర యాత్రలు నడపుచు. విరా. 1-147

2. భోజనము.

సీ. పదుమూఁడు వర్షముల్ పగలును రేయిను, గర్భ దర్పం జెట్లు
గడతునొక్కొ, యను చింతఁ జేసి యాహార నిద్రలు లేక, పరి
తాపమందితి. శర్ణ. 2-38

3. (శువుల) మేత, తిండి.

సీ. (అశ్వములకు) దేశకా,లోచితా హార ప్రయోగ భంగి.
విరా. 1-268

సీ ...అహారంబునకుఁ బిల్లి యచటఁ దిరుగఁబోయి కాంతి. 3-208

4. చతుర్విధములగు అహారములలో నొకటి. భక్ష్యము, భోజ్యము,
చోష్యము, లేహ్యము అనునవి చతుర్విధాహారములు.

వ. ఇట్లు చతుర్విధాహారంబుల నందఱం దృఢులంజేసి యున్న యా నందినిం జూచి విశ్వామిత్రుండు. ఆది. 7-97

అహితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. స్థాపింపఁబడినది ఉంపఁబడినది, పుట్టింపఁబడినది.

ఉ. అహిత గౌరవంబగు శుభాంగముఁ దేజముఁ జూడఁబుద్ధి సం,దే హముఁ బొందుచున్నది. విరా. 1-295

2. కలిగింపఁబడినది.

క. సితనీలాదిక వర్ణా, హిత వైకృత దూర. శల్య. 2-421

ఉ. సధర్మకోపాయనమాహితంబును. అను. 2-461

3. చేయఁబడినది.

క. శ్రీ మదరేఖవిషాదవి,రామాహితగాఢ శమదురా. విరా. 4-1

4. కూడినది.

క. అమృతము నభవము నజరము, నమలము నగు తన్ను మృతము నాహితభవమున్, సమధిక జరమును మలసహితముగా నక్షరము మమతఁ దలంచు నరేంద్రరా. కాండి. 6-18

అహితాగ్ని సం. విణ. (ఇ)

అగ్నిహోత్రమును గృహమునం దెప్పుడును ఆధానవిధి పూర్వకముగా స్థాపించుకొని యుండువాఁడు.

అ. అహితాగ్నిఁ బుణ్యుఁ డను | శుభి జననియు, జనకుఁడును గురుండు సద్గతియును. కాండి. 5-487

వ. అని సలుకుటయు ధర్మనందనుం డిట్లను నీ యఖిల జనంబులు నాహితాగ్నులయట్ల యగుం గాక. స్త్రీ. 2-172

అహుకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

హృదికుఁడు, కృతవర్మ తండ్రీ.

(ఇతఁడు ఉగ్రసేనుని తండ్రీ అహుకుఁడు కాదు)

వ. అహుకాత్మకు వలన సంత వృత్తాంతంబును వెఱింగి.

అర. 1-179

శ్లో. దృష్ట్వా శంకోపవన్నోఽహ మప్సచ్ఛం హృదికాత్మజమ్
ఏవముక్తస్స తు మయా విస్తరేణేకమబ్రవీత్,
రోధం మోక్షం చ సాశ్వేన హార్దికోఽ రాజసత్తమ.

సం. భా. ఆర. 70-3, 4 శ్లో.

అమకుడు (హృదికుడు) ద్వారకకుఁ జెందిన యొకరాజు. ఈతఁడు
ద్వారకను శత్రువుల నుండి కాపాడుచుండును.

శ్లో. ఏవం సువిదితా రాజన్ ద్వారకా భూరిదక్షిణా
అమకేన సుగుప్తా చ రాజ్ఞా రాజీవలోచన.

సం. భా. ఆర. 15-23

శ్లో. రాజానమాహుకం చై వ తథై వానకదుండుభిమ్

సం. భా. ఆర. 20-7 శ్లో.

ఆహూతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

(దేవతల న్న ద్వేషించి) అగ్నియందు మంత్రపూర్వముగా వేల్పుట.

మ. ...చటులాస్పదీయ విశిఖాగ్నిజ్వాలలం దాహతుర్, వరుసం
జెట్టదు ధార్తిరాష్ట్రతతి నై శ్వర్యం బహర్యంబుగన్.

ఉద్యో. 2-801

వ. ...ఈ పదింటిని గ్రమంబుగా నాహుతులుసేయు హోతలు

అశ్వ. 2-18

2. హోమద్రవ్యము, హవిస్సు.

ఆ. ఇవిధమునఁ జేరి యవ్వేడిలోపలి, భావమానుడైన సావకునకు,
దేహ మొక్క యాహుతిగఁ జేయుటకుఁ దగు, సంత లేక యునికి
నతఁడు సూచి.

సౌప్తి. 1-118

ఆహూతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పిలువఁబడినది.

వ. అనుటయు విని మున్నాహూతంబైన హంసం బక్కాకంబు
నాలోకించి.

కర్ణ. 2-62

వ. ...పామకూటంబున నుడలంబుల వలగ నెలువడు దహనంబున
నాహూతంబులై వచ్చు మేఘంబులను జూచి విస్మయం బంది.

ఆర. 3-85

ఆహూతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పిలువఁబడినవాఁడు, ఆహ్వానింపఁబడినవాఁడు

వ. ఆయోగింద్రుండు దేవేంద్రుని దేవతలనుం బలిచె నమ్మహనీయ
మంత్రశక్తి నాహూతులైన యప్పురుహూత ప్రభృతి బృందా
రకులు. అశ్వ. 1-98

వ. ...అనద్యూతార్థం బాహూతుండనై మగుడ నగునే యని.

సఖా. 2-278.

అహృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఆహరిణము, హరించుట.

చ జగత్ప్రయీ విధాయక పరిరక్షక ప్రతి సమాహృతికారక చిత్ర
వృత్తి భావక. కర్ణ. 8-899.

అహ్నికము సం. వి. అ. న.

ప్రతి దినము నిర్ణీత కాలమునఁ జేయఁదగిన కర్మము.

(సంధ్యావందనాదికము)

వ. ...మధ్యాహ్నం బగుటయుఁ గృతాహ్నిక విధానంఁడై గ్రామం
బున కరిగి. ఆర. 5-9.

అహ్లాదనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అనందము గలిగించునది, సంతోషపెట్టునది.

క ...రత్నభూషిత రూపంబును గురుదేశాహ్లాదనమును నగు నిజ
కార్ముకంబు మోపెడలించెన్, విరా. 1-170.

అహ్లాదము సం. వి. అ. పుం.

సంతోషము, ఆనందము.

వ ...తెలియం జెప్పిన నతండు పరమాహ్లాదంబునం బొంది.

విరా. 2-274.

అహోది సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

సంతోషము గలిగించునది.

మ హ్మాయాహ్లాది చతుర్థ మూర్తితకథోపేతంబు నానా రసాభ్యు
దయోల్లాసి విరాటపర్వము. విరా. 1-7.

ఇ

అహ్వయము సం. వి. అ. పుం.

పేరు.

తే. ఫల్గునాహ్వయ ము త్తరఫల్గునీ విశిష్టకాల సంజననతఃజేసి కలిగె.

విరా. 4-148.

అ. ...నరుని భార్య లులూపి చి,త్రాంగద యనఁ బరఁగు నాహ్వయ
ములు. అశ్ర 2-48

అహ్వయుఁడు సం. వి. అ. పుం.

పేరు గలవాఁడు.

తే. అతని యనుజుండు సూర్యదత్తాహ్వయుండు. విరా. 8-147

అహ్వినము సం. వి. అ. న.

పిలుచుట, పిలుపు.

వ. నానా దేశాధీశులు పరస్పరాహ్విన నాదంబులు...శైలంగ.

ద్రోణ 2-78

అతి సం. వి. ఇ. ఈ. (స్త్రీ). (అతి)

సమూహము.

క. అతిపక్వతాల సుభగ ఫలాశీ,బి-ధురతరాలు. విరా. 3-229

ఇ

ఇ¹ఇ, ఈ, ఏ-ల మీది 'కు ను, పు' క్రియావిభక్తుల యొక్క ఉకారమున
కాదేశముగా వచ్చునది.ఉదా :- మానిసికిన్ ఉద్యో, 8-107; వారికిన్ ఉద్యో, 8-112; ఇంగిత
58)

వేదివి, నెచ్చెలివి, సుకృతివి ఉద్యో. 1-153; వచ్చితిని ఆది. 1-95;
వచ్చితిమి ఆది. 4-27; వచ్చితివి ఆది. 5-99; వచ్చితిరి ఆది. 7-2.

2. కొన్ని శబ్దములకు విభక్తి ప్రత్యయములు పరమగునపుడు ఆదేశముగా వచ్చు ఔపవిభక్తిక వర్ణము.

ఉదా :- నోరికిన్ విరా. 4-98; వారియందు ఉద్యో. 2-160

3. అలుక్పమాసమున 'చేత, తోడ, వలన' -ల అంత్యమునకు ఆదేశముగా వచ్చునది.

ఉదా :- అతని చేతిబలుపు భీష్మ. 2-822; అతని వలని వెలుపు కాంతి. 2-58; సితోడి సఖ్యంబు ఆది. 7-51.

4. ఇ, ఐ, ఏ-వర్ణములు కూడునపుడు అనాద్యమైన ధాతూకారమునకు ఆదేశముగా వచ్చునది.

ఉదా :- అరిగి విరా. 2-112; అరిగెను ద్రోణ. 2-281.

5. ఈష్టరేఫ భిన్నమును అసంయుక్తంబు నగు హల్లు పరంబగునపుడు వృత్తియందు సర్వనామమగు 'ఈ' శబ్దమునకు ఆదేశముగా వచ్చునది.

ఉదా :- ఈ విధము, ఇష్విధము భీష్మ 1-168; ఈముని, ఇష్ముని కాంతి. 3-98.

6. ఔపవిభక్తికములగు 'టి, తి' వర్ణములు పరమగునపుడు ఉకారము నకు ఆదేశముగా వచ్చునది.

ఉదా :- ఆటిటిన్ ఉద్యో. 2-27; ఐను, ఐదింటిని అను. 4-279.

7 కొను ధాతువు అనుప్రయుక్తమగునపుడు యాంతధాతువులకు నిత్యము నను ఇతర ధాతువులకు వికల్పముగా వచ్చునది.

ఉదా :- పట్టికొను ద్రోణ. 5-812; తలంచికొను అను. 1-289; చేసి కొని ఆది. 8-26.

8 క్రియలపై భూతంబున వచ్చునది.

ఉదా :- కావించితి ఆర. 4-88; కావించినవారు ఆది. 4-288; కావించి నన్ ఆది. 6-158

ఇ² అవ్య.

ప్రశ్నార్థకమగు 'ఏ' శబ్దమునకు మహాన్మహాత్యర్థములందు అను ప్రయుక్తమగునది.

ఉదా :- పరి విరా. 5-322.

ఇ³ ప్ర.

1. కొన్ని ధాతువులపై వచ్చు కృత్రప్త్యయము.

ఉదా :- చేయు + ఇ = చేయి విరా. 1-78; త్రిమ్మరు + ఇ = త్రిమ్మరి ఉద్యో. 2-9.

2. క్తార్థమున వచ్చు స్రత్యయము.

ఉదా :- ఇచ్చి విరా. 5-378; పెట్టి ఆర. 1-119.

ఇంక దే. అవ్య. ద్రు. ఇంక

1. ఇతఃపరము, ఈపైని, ఇందుమీద.

వ. ఒక్కయెడ నరదంబు లరిగిన చొప్పు గాంచి దానివెంబడిం జని చని.

ఓ. కేవల సూతులతోడన, పోవుట గని వారిఁజేరఁబోవక యదియిం, కే వంకఁబోవునొకొ యను, భావః (బోయితిమి దానిపట్టన యేమున్. విరా. 3-83, 84

వ. చెప్పు మింక సప్పాండవు లేమిసేయువారనిన విదురుం డిట్లనియె. ఆర. 1-45

క. పాముఁబొదివి పడఁదిగించిన, చీమలగమి యట్ల ద్రోణఁజిక్కివతిచెఁ గా, కేమి బహుదేశ సైన్యము, లేమనఁగల దింక నూఁత యెవ్వరు మనకున్. ద్రోణ. 1-85

ఆ. ఇంకనైన మమ్ము నెఱుంగంగ నగునొక్కొ. ఆది. 8-90

2. ఇంతకంటె వేఱు, పతదన్యము.

తే. (జమదగ్ని పరశురామునితో) సమరముడుగు నారాయణసఖుఁడు నరుఁడు, సవ్యసాచి నా నింకొక జన్మ మొంది, యితని పథియించుఁ గాని తక్కితరజనము, లకు నసాధ్యుండు భీష్ముఁ డాలంబులో.

ఉద్యో 4-357

క. నరుఁ డొక్కరుండు దక్కఁగ, గురుఁడు గడగినపుడు మాఱుకొనఁ
జావధరుం; డొరుఁడు గలఁడె మఱి వెదకిన, హరుఁడు గలం డింకఁ
గలుగు ననరా డెందున్. విరా. 5-128.

8. ఇంతకంటె నధికముగా.

వ. విదురు దిక్కు మొగంబై ధృతరాష్ట్రుండు నీ చెప్పిన నీతివాక్యం
బుల నామనంబు దనివోవ డింకను జెప్పమనవుడు. ఉద్యో. 2-85

క. ధనమున విద్యను సంతతి, దనిసిన వారెందుఁగలరె ధవళేక్షణ
కావున నాకింకను బలువురఁ, దనయులఁ బడయంగవలయు ధర్మపు
వేర్రిన్. ఆది. 5-119

4. మఱియు.

ఉ. ...నీకరుణ నిట్లు పడన్తుడనైతి నింకజ, న్నాంతర దుఃఖముల్
దొలఁగు నట్లుగఁజేసి సుఖాత్ముఁడేయవే. విరా. 1-21

ఆ. నీచేత, భంగపడితి మింకఁ బలుకులేల. భీష్మ. 2-121

తే. క్షరము నక్షరమును ననఁగలుగు రెంటి, నేర్పటించి మున్ను నెప్పితి
నింక నొకటి, నెప్పుఁ గలదు. కాంతి. 6-48: ఆశ్వ 1-158

5. మఱి విచారింపఁగా.

తే. ఎవ్వరి యాండ్రురింకఁ, బరిభవంబునఁ బొందక బ్రదుకువారు.
విరా. 2-140

చ. వాఁ, డిల మన నింక వాండ్రకును నెవ్వరు భంగము నీగజాలు
వారు. విరా. 2-281

6. మరల, రెండవ పర్యాయము.

వ. ఆసంరంభము నూచి సుయోధనుం డశ్వత్థామతో నింకను నమ్మ
హోస్త్రంబు ప్రయోగింపుమనుటయు నతిం డది పునఃప్రయోగంబున
కర్తవ్యంబుగాదు. బ్రహ్మ. 5-390

7. ఇప్పటికిని

సీ. విషయోపభోగాభిలషణ మింకను నాకు వదలక పెరుగుచున్న
దియుఁ గాన. ఆది. 8-95

వ. చెట్టచేసి తింకనయినఁ జెచ్చెర సాంబ చారుదేష్టు లున్న చోటికి
సాల్యాభిముఖంబుగా రథంబువలపుము. ఆర. 1-172

ఇంకించు దే. స. క్రి.

ఇంకునట్లు చేయు, లోపల నణఁగునట్లు చేయు.

వ. ...తత్కాల జనితంబయిన భేదంబునం దొరఁగ నమకట్టు కాష్ట
జలఁబులు మగుడ నింకించుచు. విరా. 1-78

ఇంకు దే. అ. క్రి.

1. (ద్రవపదార్థములు) నేల మున్నగు వానిలో నడఁగు, ఇరుగు.

క. మూత్ర పురీషాదులు తమ, గాత్రములం దింక వారు గారవ
మెనఁగం, బుత్రుం డని సంవర్ధిత, గాత్రునిఁగాఁ జేసి రింతకాలము
గూర్చిన్. ఉద్యో. 4-84

తే.రాజవిహితమైన, పుడమి జనులకు నింకిన మడుపులోని, జల
చరంబులు పడఁపాటు సంభవిల్లు. కాంతి. 2-265

చ.వా వచనంబు దప్ప ది,వ్యననిధులేడు నింకిన. ఆర. 1-141

ఇంగలము వై . వి. (సం. అంగారః-ప్రా-ఇంగాలో)

నిప్పు, అగ్ని.

వ. ఆ పొంత పల్లియకు రయంబునం జని పుల్లతల సంగతంబైన
యింగలంబు. కాంతి. 3-317

ఇంగితము సం. వి. అ. న.

1. హృదయమునందలి భావము, అభిప్రాయము.

సీ. అవయవ లక్షణం బాయుఃప్రమాణంబు, గర్భంబు లింగితాకారము
లును. విరా. 1-288

2. హృదయమునందలి భావమును దెల్పు చేష్టావిశేషము.

క.ఇంగితవేదివి నెచ్చెలివి ను, శృతి వట్లగుటన్. ఉద్యో. 1-58

వ. తదీయ భార్య దదింగితం బూహించి యతనితోడ. ఆశ్వ. 4-224

ఇంగువ వై . వి. (సం. హింగు)

రామతము, ఒకానొక చెట్టుయొక్క జిగురు లేక పాలు

ఈ చెట్టు ఒక నిలువెత్తున పెరుగును. దీని మానుపట్ట అఱచేతి
యంత దళసరిగా నుండును. వావిలి చెట్టువంటి యాకులు పూలు గలిగి
యుండును. దీనిలోఁ గొన్ని పస్తువులను జేర్చి వంటచేసి యనేక విధము
లైన యింగువను తయారుచేయు చున్నారు. దీనిని పులుపు గలిగిన పదార్థములలో నుపయోగింతురు.

ఆ. కఱియ జీలకఱ్ఱ గఱివేము గురుజ యింగువ ప్రవర్ణనీయ కోట
యగుట. అను. 8-189

ఇంగువు వై. వి. (సం. హింగు)

ఇది ఇంగువకు పాతాంతరము. చూ. ఇంగువ.

ఇంచు¹ దే. అ. క్రి.

ఇంపగు, ప్రియమగు, రుచించు.

క. కర్ణుండు రేచిపెట్టగ, దుర్లయపరులైన శకుని దుశ్శాసను శ్రీ,
నిర్ణయమే మేలనగ నీ, కర్ణములకు నించునెట్లు కార్యవచనముల్.

ఉద్యో. 2-248.

తే. వస్త్రమాల్యానులేపనావసరములును, జతురతూర్యశ్రయంబుల
సమయములును, నేము వెలిగాఁగ మా తండ్రి కించునెట్లు, పుత్రు
లనవట్టి మమ్మెం పోవఁద్రోచు.

ఉద్యో. 1-809

ఆ. తనియఁ బండ కుండమును గోసికొనఁ జవి, చేఱెకాదు విత్తుచేటుఁ
గలుగుఁ, బక్వమైనఁగొనిన ఫల మించుఁజెడదు బీ, జంబుఁ గార్యసిద్ధి
చందమట్లు.

ఉద్యో. 2-56; కాంతి. 6-226; ఆశ్ర. 2-128

ఇంచు² అవ్య.

సంస్కృత ధాత్వాదులకును కొన్ని తెనుగు ధాతువులకును స్వార్థమునం
దును, అన్ని ధాతువులకుఁ బ్రేరణార్థమునందును వచ్చు అగమము

ఉదా: భుజించు. కాంతి. 4-868; ఆలోకించు విరా. 1-19; పలవించు

విరా. 3-5; త్రావించు విరా. 4-28

ఇంచు³ క దే. అవ్య.

1. కొంచెముగా.

తే. ...లాయమున మన్న,యపుడు దొంగించుకయులేని యట్లుగాగ,
మాటిమాటికీ బరికించి. విరా. 1-95

ఉ. ఇంచుక యేని పాపమున కెన్నడు రోయక యెల్లవారి భా దించి.
ఆది 6-294

సీ తెలిగన్నుగవ కాంతి పొలుపార నించుక కనవిచ్చి చూచినగాదె
యబల- విరా. 2-45

2. కొంచెమైనను.

మ. రణనం బించుకదోచలేద. విరా. 3-159

ఉ పటుల మ్రొగ్గువారి గని యించుక కొంకక. విరా. 3-163.

చ అశు భవశ్చలంబునన యాపద యించుకలేక పాండునం,దములు
నిజాప్రబంధు సహితంబు ముఖస్థితి మన్నవారు ఉవోగ్. 1-370.

3. కొంచెము, స్వల్పము, సూక్ష్మము.

ఉ. ఎక్కడి మాట గొల్లతన మించుక యేయు లేదు నీదెసం.
విరా. 1-284

క. ... దురితముం, బొరయఁ దొఁయించుకయు. కాంతి. 1-296

క, ...ఒకయించుక ముల్లయి,నను కావతలమున మన్న నడవఁగ
నగునే. ఆది. 6-115.

(ఒక యించుక = అత్యల్పము - మిక్కిలి చిన్నది)

4 ఇంచుకనేపు, కొంచెమైన కాలము.

వ. ఇంచుక నిద్రించు సమయంబున. విరా. 1-91

ఇంచుకంత దే. అవ్య.

మిక్కిలి స్వల్పముగా, ఏ మాత్రమైనను.

ఆ. యత్న మించుకంతయయినను వలవదు. విరా 1-42

ఇంటిసిరి వి.

ఇంటియందున్న యైశ్వర్యము, గృహసంపద, గృహలక్ష్మి.

ఆ శీలవంతులైన సిరి బొందుదురు ధర్మ,తనయు నింటిసిరికి నెనయు.

నంగ, నెక్కుడనగ.

కాంతి. 3-130

ఇంత సర్వ. జౌప. అనౌప

1. పరిమాణార్థకము, ఈ కొలఁదిది, ఈ పరిమితి గలది, ఉద్దేశించినంత.

(ఇది సంకర్షానుసారముగా ఆధిక్యమును, అల్పత్వమును దెలుపును)
ఆధిక్యము :-

తే. ఇంత ప్రాదేల యిచ్చోటికేగుచేరఁ గారణంబేమి. విరా. 2-168

వ. అప్పాండవేయాగ్రజుండు వృత్రుని విజ్ఞానంబును విష్ణుభక్తియు
నింత యొప్పునే యని యుగ్గడించి. కాంతి. 5-422

క. వెఱపెట్టిదియో యెన్నఁడు, వెఱుగని నీయట్టివాని కెవ్వరొకో
యీ, పిఱికితన మింత యలవడఁ, గఱపిన వారముచు శారి కంకల
నవ్వెన్. ఉద్యో. 8-57

వ. యోధవీరు లితం దింత వెఱచునే యనువారును. భీష్మ. 1-166

గీ. ఇంత పాపంబుసేయంగ నెత్తికొందుచుయ్య. భీష్మ. 1-188

అల్పత్వము :-

చ. పొలఁతుక కాంతి యింత పొలివోవఁగ నీకెనలారు తారని, శృలత
గడంగి క్రోలికొనఁ జూడటఁ గీచకముఖ్యు లోచనంబులు.

విరా. 2-85

చ. ...ఆతఁడుం, దెఱవి యొకింతఁ గాంచి ఘనతీవ్రశరంబున నారిఁ
ద్రుంచి. విరా. 5-141

మ. అరయం దప్పొకయింత మావలన లేదు.

ఉద్యో. 8-858; ఉద్యో. 4-79

2. దీనికి బహువచన రూపముగూడఁ గలదు. చూ. ఇంతలు.

తి. ఈ మాత్రము, ఇంతవట్టు.

తే. (కీచకుఁడు)...నా యతుల బాహు, బలముఁ జెనయంగ భవదీయ
పతుల కారు, మూఁడు లోకంబులందు వెవ్వఁడులేఁడు, నిక్కువం
బిత నమ్ముము నీరజాఁడి. విరా. 2-58

తే. ఎలమిఁ బొందుము దీనికి నింతయే.

విరా. 4-175; ఆను. 4-324; ఆశ్. 1-111

4. ఇదమర్థకము, ఇది యను నర్థము సిచ్చును (కొన్ని విభక్తులలో మాత్రమే యుపయోగించును.)

క. రాజధర్మంబున కీడునఁజేసి యింత పుట్టఁగ వలసెన్.

విరా. 5-120

వ. ...ఇంతకంటెం బరమరహస్యం బొక్కటి చెప్పెన. భీష్మ. 1-223

క. ...అజ్ఞాయుతుడై యాత్ముఁడింత చర్చింపు మదిన్.

ఆను. 5-158

5. ఈ సమయము, ఇప్పుడు.

చ. ...గొంతి యింతకున్, బడుగయి పాలలోఁబడిన బల్లి విధంబున నుండకుండనే. (ఇంతకున్ = ఈ సమయమునకు) ఉద్యో. 8-185

ఉ. ఇంతకు నేర్చు నీకు నొక యింతటిలోన మదీయ వాణిన,త్యంత విభూతిఁ జెంపెనఁగునట్టి నినుం గొనియాడఁజేత దా నెంతటి పెద్ద. (ఒక యింతటిలోన = ఈ కొలఁది స్వల్పకాలములో) విరా. 1-21

చ. ఎఱిగి యెఱింగి నన్నడుగ నేమిటి కిప్పు డెఱింగి యింతకు,నైఱు చుట గల్గెనే (ఇంతకున్ = ఈ స్వల్పకాలములో) విరా. 2-169

తే. ...అప్పు డమ్మగువ యమ్ము, లేటితేరంగఁబోయి యొక్కింత దడసి, యరుగుదెంచిన. (ఒక్కింత = కొంచెముసేపు)

ఆను. 3-258

6. ఈ సర్వము, ఇదియంతయు.

ఆ. ఏది కులము నామ మెయ్యది యెవ్వరి,దాన వేమి పనికిఁబూని యిప్పు డెచట బుద్ధిఁదలఁచి యేగెన వింతయు, నెఱుంగజెప్పు మాకు మెఱుంగఁబోడి. విరా 1-312

క. ఇంతకు మూలము దృష్టా,శంతులతయ. శాంతి. 4-298

క. మీకును వారును జలమునఁ, బోరెడు నెడ నెద్దియెట్లువోయిన నెఱి నే, నూరకయుండుదుఁ దోడె,వ్వారికిఁ బో నింతి విక్కువం బెబ్బంగిన్, ద్యో. 1-88

తరువోజ. ... ఇంకెట్టులీ లోకపరివాద మే నుడిగింతు నింతకు నిం
తయు నెఱుంగరె జనులు. ఆది. 5-28

7 విజృంభణము, చెలరేగుట, ద్రోహము, కీడు.

ఉ. ...దీనికై, కీచక యింతసేసితి సుఖత్వముఁ బొందుదు. గాక యింక
న, జ్ఞేచిన నిట్లుగా కుడుగునే. విరా. 2-858

చ. ...నాదు వల్లభకు పిండును గ్రమ్మట నింతసేసిరే, యనుచు.

విరా. 3-22

అవ్య

1. అధికముగా, ఎక్కువగా.

సీ.అతని -తే- పలుకులకు నవ్వి యా బృహస్పతి మహాత్మ్య.
యెఱుంగనే నిన్ను నన్ను నీ వింత సెప్ప, నేల. ఆశ్వు. 1-39

వ విశేషించి నీవింత ప్రార్థించి పనుప నూరకుండుదునే.

ద్రోణ, 8-293

ఆ. ...వారి కేల యింత వగవ.

స్త్రీ. 1-70

2. కొంచెముగా.

చ. ...ధర్మపున కొకి తయుం దొలగఁ ద్రొక్కమి. కాంతి. 1-4

8. ఇంతటిలో, ఇకమీద, ఇది మొదలుగా.

సీ. ...రాజ్యమునకుఁ, బరువడి యే మింతఁ బాసిన మా పుత్రపౌత్ర
వర్గంబును పాయు. ఆది. 6-127

ఇంతంత

సమీపము.

వ. పరమైకాంతు లగువారి కింతంత నిలిచి

కాంతి. 6-877

ఇంతంతలు

ముక్కలు ముక్కలు.

మ. ...తురంగమావయవ సంశానంబు లింతంతలై. ద్రోణ 4-83

(ఇంతింతలు — అని కొన్ని ప్రతులు)

ఇంతింతలు

చిన్న చిన్న ముక్కలు.

చూ ఇంతంతలు.

ఇంతకు దే. ద్రు.

1 ఈ స్వల్పకాలమునకు.

చ ఎఱిగి యెఱిగి నన్నడుగనేమిటి కిప్పు డెఱిగి యింతకున్, మఱ
చుట గల్గెనే. విరా. 2-169

2. ఈ వేళకు, ఇప్పటికి.

కా. ... ఇంతిం గాముం డిట తేడె యింతకని యుద్వృత్తాంగ
జోనాదుడై. విరా. 2-880

ఉ. ...నే, బట్టిన యాయుధంబు వెడఁచానినఁగాని వధింపఁ బోల
ది, బట్టిన కేగు మిప్పురుస యింతక కాలముగాదు దానికిన్.

భీష్మ. 1-159

వ. ...నానా దేశాధీశులు నింతకుఁ జనుదెంచురు.

అది. 7-160; విరా. 3-2

3 ఈవఱకు, ఈనాటికి.

వ. అవనభూమి నాతఁ డింతకుఁ జనునో నిలుచునో. మాన. 161

క. నెచ్చెలుంతోడ వెంతయు, మచ్చిగఁ దనయిచ్చ నాడ మరిగిన
యదియై, విచ్చలవిడి నింతకు మున్నిచ్చేడియ మెఁగు శిష
యెఱుఁగదు సుమ్మి. విరా. 1-250

ఇంతట ద్రు.

1. ఈ మాత్రమునకు.

ఉ. ...ఇంతట సంతసింపరాదు. ఉద్యో 1-871

2 ఈ విమృట.

క. ...ఇంతట నేటికి నని సా, లింతము. భీష్మ. 2-40

ఉ. ...జగతివర యింతటఁ బోయివచ్చెదన్. ఉద్యో. 8-400

(ఇంతక, అంతట పాఠాంతరములు)

ఇంతటిలో ద్రు.

ఈ స్వల్ప కాలములో.

ఉ. ...ఒక యింతటిలోన మదీయవాణి న, తవ్యంత విభూతిఁ బెంపెనఁగు
నట్టి నినుం గొనియాడఁజేత. విరా. 1-21

ఇంతటి మానిసి మి. విణ.

ఇంత గొప్ప మనుష్యుఁడు.

క. అంతకుఁ జాలఁడె కర్ణుం, డింతకు మును తాన యిచ్చి యెన్నఁడు
బొంకం, డింతటి మానిసి యలిగినఁ, గౌంతేయులకెట్లు బ్రదుకఁగా
వచ్చు ననిన్. ఉద్యో. 2-291; ఉద్యో. 2-158; భీష్మ. 8-17

ఇంతటివాఁడు సర్వ.

ఇట్టి గొప్ప శూరుఁడు, ఇంత గొప్పవాఁడు.

వ. ...పరశురాముఁ డింతటి వాఁడగునే. కాంతి. 2-97

ఉ. ...ఇంతటి వానిఁగాఁగ న, త్యాగరవృత్తి మీరు విజయాశ ననుం
గొనియాటఁజేసి. ద్రోణ. 1-78

ఇంతనంత; ఇంతనునంత; ఇంతనంతలు

1. సమీపము

తే. ...చంద్రకుండను గూబవులుఁగు, హాళికుండను ముంగియు నింత
నంతఁ దోచె. కాంతి. 3-208

వ. ...వసువు లక్కడ కేతెంచి యింతనంత నొక్కరేవునం దోచి
కృతస్నానులై. (ఇంతనంతలు-అని కొన్ని ప్రతులు) అశ్వ. 4-88

2. దూరదూరము.

వ. ధృతరాష్ట్రం దేశతంబి యున్నయెడ వృకోదరుం డతనికి నింత
నంత నుండి గాంధారి వినుచుండ. ఆశ్ర. 1-18

వ. ...తమ మెల్లయెడఁ గ్రిక్కిరిసిన మఱి పాసి నిలిచి రింతను
నంతన్. విరా. 8-195

ఇంతప్రొద్దు మి. వి.

1. ఇంత రాత్రివేళ, అర్ధరాత్రి సమయము.

తే. ఇంత ప్రొద్దెల్ల యిచ్చోటి కేగు దేరఁ, గారణం జేమి.

విరా. 2-168

2. ఇంత కాలము, ఎక్కవ కాలము.

ఆ. ...ఇంత ప్రాద్దుఁ, బోరి తింక కాంతిఁబొందుటొప్పు.

అశ్వ. 4-127

ఇంతమాత్ర

ఈ చెప్పిన మాత్రము, ఈ మాత్రము.

తే. ఇతఁడు రాజగు రాజను నింతమాత్ర, గాదు మూర్ఖాభిషిక్త
వర్గంబుఁ దనదుఁ, చరణయుగ్మంబు గొలిపింపఁజాలు సార్య, భౌము
పదవికిఁ దగియెడు భంగివాఁడు. విరా. 1-186

ఇంతియ

ఈ మాత్రమే, ఇంతే.

వ. ఉన్మత్త ప్రలాపంబులు పల్కుచున్నవాఁ డింతియకాని.

ఉద్యో. 2-241

ఇంతయంత

చిన్నవాఁడు-పెద్దవాఁడు; బలహీనుఁడు-బలము గలవాఁడు; అల్పుఁడు-
అధికుఁడు; చిన్నది-పెద్దది.

ఆ. ...దారుణాస్త్ర మింతయంత యనక యెదిరి నాహుతిఁగొను.

కర్ణ. 2-45

ఇంతయేని ద్రు. కళ.

ఏ మాత్ర మైనను, మిక్కిలి కొలఁదిగానైనను.

తే. ఆంతరంగంబునం దొక యింతయేని యలుకులేక. ద్రోణ. 5-299

తే. ఇతని మది లేదు కలఁక యొక్కింతయేని. ఆశ 1-51

ఆ. ఉఱికి మంటలోన నుల్లంబు తెలివొక, యింతయేనిఁ గుండ కిద్ద
మూర్తిఁ, దేజరిల్లినన్న ధీరవర్చునకుఁ బ్రత్యక్షమయ్యె శివుఁడు
దయదలిర్చ. సౌ. 1-125

ఉ. ఓట మొకింతయేనియు సుయోధను చిత్తమునందు లేదు.

ఉద్యో. 3-104

ఇంతలింతలు (ఇంతలు + ఇంతలు)

1. ముక్కలు ముక్కలు, ఖండఖండములు.

సీ. ...దుస్ససేను తను వింతలింతలు దునియలై చెదరి.

ఉద్యో. 1-117

2. చిన్నచిన్నవి.

చ. ...ధరణిం బడియున్న శరీర మింతలింతలు శకలంబులై నెరయ.

ద్రోణ. 1-274

3. ఇంతంత గొప్పవారు, యోధానుయోధులు.

వ. ...ఇ తలింతలు మేటిమగలు మన కార్యంబునకై. కర్ణ. 3-380

ఇంతలు (ఇంత-బహువచన ప్రయోగము)

1. ఈ చెప్పిన పరిస్థితులు, ఇట్టి పరిస్థితులు.

క. ఇంతలు పుట్టిన చోటను, శంతమనంగన యహీరశాంతిపరుండై,
కాంతేయాగ్రజుఁ డాలము, పొంతం బో నొల్లఁ డనుము బుధు
లియ్యకొనన్. ఉద్యో. 1-375

వ. ...విరస వచనంబు లాడుచు నింతలు పుట్టించుట యది యర్జును
నకుఁ గార్యంబు. ఉద్యో. 2-298

2. ఇట్టి ఘోరములు, ఇట్టి హంతక కార్యములు.

ఉ. ...సుజనవత్సల సీ విటులంట వారు మ, మ్మీరసమెత్తి కడ్పఱచి
యింతలుసేసినదాన నీమదిం, గూరిన నొప్పుసొంపునను గోపము
పెంపునఁగాదె యారయన్. ఉద్యో. 3-74

ఉ. ...దుష్టచేష్టల సుయోధనుఁ డింతలుసేసె. ఉద్యో. 3-47

ఉ. ...సుయోధమండు సంభావనసేసి పాలొసఁగు పాడియ కల్గిన
బాల్యమాదిగా, నేవిధివై ననుం జెఱుప నింతలు పాపము లాచ
రించునే. ఉద్యో. 3-83

సీ. ఇతరేతర ద్రోహమతిఁదెగి యింతలుసేయుట గావించె నీయధర్మ
వరత లోభంబు. శల్య. 2-291

వ. ...కురుసంఘునకు గుర్దలిగొని దుర్మూతంబు సీవ తొడరితి దాన
నింతలు పుట్టె. శల్య. 2-328

. ఇంతవట్టు దే.

1. ఈ మాత్రము.

తే. ఎల్లభంగుల సై రంధ్రి నేము సింహ, బలునితోఁ జంపువారమై
తలఁచి నీకు, నెఱుంగఁ జెప్పంగ వచ్చితి మీవు నింతవట్టు మన్నన
మాకు నీవలయు ననిన. విరా. 3-14

చ. ...నినుఁ బ్రార్థనసేసెద నింతవట్టు నా, చనువునఁ బోవనిచ్చి నృప
సత్తమ పోరికిఁ గర్ణుఁ బంపవే. భీష్మ 3-171

చ. అతులిత విష్ణుశక్తి సముపాహితమూర్తివి గమ్ము లెమ్ము సం, శత
భుజశక్తి నిట్టి యవధాన మొనర్చుగ నీవకాని యీ, షితి నితరుఁడు
లేఁ డధిక కీర్తియుఁ బుణ్యముఁ జేరు నిన్ను నూ, ర్జితగుణ యంత
వట్టు తగఁ జేయును గావుము లోకమంతయున్. ఆర. 4-387

2. ఇదియంతయు, సర్వము.

వ. ...నేనునుం బాండవులను వాసుదేవుని సవినయంబున వీడ్కొని
యింత వట్టును దేవరకు నెఱింగింప వేగంబ వచ్చితి.

ఉద్యో. 2-802

తే. ఇప్పు డీసభ పుట్టెన యింతవట్టు, మీకుఁదెల్లంబుగాదె. ఉద్యో. 4-7

ఆ. విను మవిద్య గామమునకఁ గామము గర్భ, మునీకఁ బుట్టఁబట్టు
లనఘ యింజ, వట్టుఁ గారణముగ ఏచ్చుఁ బునర్జన్మ, మండ్రు
తత్త్వవేదులైన మునులు. శాంతి. 4-818

3. ఇది, ఈ విషయము.

క. అనుజులఁ దినుజుల మత్పరి, జనులకు సమయించి వారు సమరోల్లా
సం, బున మెఱయఁ జూడ నేర్తునె, జననాథున కింతనట్టు సంజయ
చెపుమా. శల్య. 2-14

శ్లో. ఆచక్షరాస్సర్వమిదం మాం చ ముక్తం మహాహవాత్.

సం. భార. శల్య. 30-53

ఇంతింత (ఇంత + ఇంత)

దరిదాపు.

సీ. ...పరమైకాంతు లగువారి కింతంత నిలిచి దుష్కర తపోనిష్ఠఁ
జూని. కాంతి. 4-377

ఇంతింతలు (ఇంతలు + ఇంతలు)

క. పలుకయు వాలును నింతింతలు దునియలునేనె. విరా. 5-153

క. సంతత శరీరముల నన్నిటి, నింతింతలు శకలములుగ నేనె నతం
దున్. ఆర. 7-120

ఇంతి వై. వి. (సం. స్త్రీ. ప్రా. ఇత్తి ఆ, ఇత్తి)

1. ఆడుది, స్త్రీ.

ఉ. అల్లన యింతి యిట్లనియె.

ఉద్యో. 1-165

మ. ...ఇంతులుం దగిలి నీపై జూడ్కి నెక్కిల్చి నెమ్మనముల్ విస్త్ర
యమందఁ జూచెదరు భామా పల్కు లింకేటికిన్. విరా. 1-321

2. భార్య, ఇల్లాలు.

సీ. బ్రాహ్మణుఁ డొకనికి భార్యలిద్దఱు గల, రందొక భామిని యతని
హితము, నడపెడు నవధాన మెడలి యాతఁడు వంపకయ దాన
సురపితృ కార్యపరత, నడఁచుఁ దక్కిటియింతి నాథుఁ బాటిం
చుచుఁ దన్మతంబునఁ జేయు ధర్మవిధులు. ఆను. 5-287

ఇంతియ సర్వ. (√ఇంత)

ఇంతె, ఇ.తయె, ఇంత మాత్రము.

మ. ...పెక్కండ్ర కింతియ కాలంబగునట్టి నీమనము కాంతిం బొందఁ
గా నేర్పునే. ఉద్యో. 4-47

వ. ...వాఁడు తగవు మాలిన పనిఁ జేయఁజాలక పెనంగె నింతియ
కాని విరోధి గాఁడు. ఉద్యో. 4-360

చ. ...పరిచారము నీవును నీదు పత్నియున్, గొనకొని చేయఁగా
వలయుఁ గోరిన యంతయ తీర్పు మోపినన్. ఆను. 2-295

ఇందము అవ్య.

'ఇదిగో పుచ్చుకొమ్మ' అను భావమును దెలుపును.

సీ. బొమ్మపొత్తిక లడిగితి కొమ్మ, యింద మనుచు సిచ్చెఁ దాఁ
దెచ్చిన యంబరమఱు. విరా. 6-804

ఇందఱు సర్వ. బహు.

(ఇంత శబ్దమునకు మహాస్మహాతర్థక బహువచన రూపము)

1. ఇంత మంది.

ఉ. ఇందఱుఁ జూడఁగా నిచట నిమ్మెయి నన్ను. విరా. 2-142

2. వీరందఱు (ఈ యర్థమునఁ బ్రాయశఃకముగా సముచ్చయముతోఁగూడి యుండును.)

క. ఇమ్మొద్దియ నర్జునునకు, నిమ్మిపని బంధుజనుల కిందఱుఁ గడున్,
సమృతము. విరా. 5-859

క. ...నీ, కొడుకని యీతని నెంతయు, నెడమడుగుగఁ జూపఁదెత్తె
యిందఱు నగఁగాన్. ఆది. 4-100

ఇందలి విణ. (✓ఇందు)

ఇందున్న.

వ. ...ఇందలి సుఖలేశఁబునకై యొండొరులం జెలుపను జంపను
జొచ్చి ధర్మపథంబు దప్పి యమకింకరుల చేతం బడుదుర.

(స్త్రీ. 1-42

ఇందాఁక అవ్య. ద్రు. (✓ఇంత)

ఇంతవఱకు, ఇంత పర్యంతము.

క. ఇందాఁక నీదుపలుకుల, దెందము తాపంబు కాంత డిందుపడియె.
ఉద్యో. 2-54

క. ఇందాఁక విశ్రమించితి, మిందు నినుం దడవి కంటి మిప్పు డిచట.
శల్య. 2-88

ఇందిర సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

లక్ష్మి.

క. ...తిరమై, యిందిర నీకడ వసించు నిభపురనాథా. కాంతి. 5-17

ఇందిరానందనుఁడు సం. సమ. వి. ఆ. పుం.

లక్ష్మీదేవి కుమారుఁడు, మన్మథుఁడు.

ఉ. ...ఇందిరానందను నాజ్ఞయేచి.

విరా. 2-26

ఇందిరాపతి సం. సమ. వి. ఇ. పుం.

లక్ష్మీదేవి భర్త - విష్ణువు.

సీ. ఇత్తలోదరి జీవితేతునకు ఇందిరాపతినైన మెచ్చక పలుకఁజనదె.

విరా. 2-27

ఇందీవరతీర్థము సం. వి. అ. న.

ఇ దీవర తీర్థము అను పేరఁగల ఒకానొక నదియొక్క పవిత్రమైన రేవు స్థలము ఇందు స్నానము చేసినవారికి అశ్వమేధము చేసిన ఫలము లభించును.

ఆర. 2-273

ఇందీవరనయన సం. విణ. ఆ. స్త్రీ.

నల్ల కలువలను బోలిన కన్నులు గలది - స్త్రీ.

క. అందొఱగి కీచకుండా, యిందీవరనయన నాత్మనిడి. విరా. 2-309

ఇందీవరము సం. వి. అ. న.

నల్ల కలువ.

చూ. ఇందీవర నయన.

ఇందు అవ్య. ద్రు.

1 దీ.యందు, వీనియందు, ఈమెయందు, వీరియందు.

క. అశ్వు యివి యోగపథ మిం, దనలసుఁడై చనఁగఁ జాలునతఁడు కృతార్థుండు.

శాంతి. 6-122; విరా. 1-47

జ. ఎల్ల చుట్టములును దల్లియుఁ దోడును, జెలియుఁ బరిజనంబుఁ జెలువ నీకు, గురువ యింక నొక్క కొఱఁతయు లే దిందుఁజేరి బ్రదుకు బుద్ధి గౌరవమున.

విరా. 1-258

వ. ...వేదంబు గర్మంబుల నాచరించుటయుం బరిత్యజించుటయుం జెప్పు నిష్పిధంబులు వరస్పర విరుద్ధంబులై యున్నయవి యిందె ద్దాన నెట్టిగతి సిద్ధించు.

శాంతి. 5-124

సీ. ఇక్కడయే యతిశాల యిందుద్భవంబగు, దాహిత్రలాభంబు దలుఁగ నెట్లు - ఆ- దీనిఁబుత్తు.

ఆది. 6-248

ఉ. అక్కట కౌరవాన్వయము నింకెడునట్లు పుట్టె నిం,దొక్కరుడైన
గేశవు హితోక్తికి మేకొనడయ్యె. ఉద్యో. 4-54

2 ఇక్కడ.

తే. ఇందు మీ యున్ని విని ప్రియ మెనక మెనగ. ఉద్యో. 1-278

సీ. ...ఇందున్నాడు చూచితె యొడ్డు చక్క -తే- గా నమర్చుచు
జూడ్కులు గలయ దెసల, బొరి నిగుడ్చుచు ధృతరాష్ట్ర
పుత్రుడు. శల్య. 1-368

అ- ఏల యెఱుకలేని యితరుల యట్ల సీ, వెఱుగ ననుచు బలికె
దెఱిగి యెఱిగి, యేనకాని దీని వెఱుగ రిం దొరులని, తప్ప
బలుక నగునె ధార్మికులకు. ఆది. 4-78

3. ఇక్కడఁ.

చ. ...ఇందుర.మృనవుడు నంత నంత ద్రుపదాత్మజ పేరి విసీతి నిల్చి
నన్. విరా. 1-310

వ. కృష్ణుడు పాండవ కార్యార్థంబుగా మన యొద్దకు వచ్చుచున్న
వాడు నేడు కశస్థలంబున విడిసె రే పిందు వచ్చునని వింటిని.
ఉద్యో. 3-49

4. ఈ లోకమున.

క. ఈ నామ నిర్వచనములు, మానవుడు పఠించినను సమాహిత
మతియై, వీనుల నించిన సౌఖ్యము, నానందము నిందు నంను నత
నికి గల్గున్. ఆను. 5-401

అ. మానసియ దేవయోనులు జననంబు, నొంది రిందు మనుజయోను
లందు. ఆశ్ర. 2-110

సీ. పరమప్రియము లిందు బరలోకమున సంభవించు. ఆశ్ర. 2-128

ఇందుడు సం. వి. ఉ. పుం.

చంద్రుడు.

క. ఇందు శిశిరమైన హృదయంబున.

ఉద్యో 1-238

ఇందుధరుడు సం. వి. అ. పుం.

చంద్రుని ధరించినవాడు, శంకరుడు.

వ. అయ్యిందుధరుడు మధురస్వరంబున నిట్లనియె. ఉద్యో. 2-361

ఇందునిశాస్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

చంద్రునితో సమానమైన ముఖము గలది. స్త్రీ.

క. పేరేమి సెప్పు మిందునిశాస్యా. విరా. 2-48

ఇందుఖింబము సం. వి. అ. పుం. న.

చంద్రమండలము

సీ. ఇందుఖింబము మీది కందుచందంబున. విరా. 2-188

ఇందుమౌళి సం. వి. ఇ. పుం.

శిరస్సునందు చంద్రుని గలవాడు, శివుడు.

చ. వారు బరమేశ్వరు...నిందుమౌళి దత్తరమతి నాశ్రయించి
పాప్తి. 2-107

ఇందుల (✓ఇందు)

1 ఇందలి, దీనియందున్న.

క. ఇందుల తాత్పర్యము నీ, డెండము నొందించి. కాంతి. 5-17

సీ.బకుం డను రక్కసుం డుండు వాడక్కజముగ, నిందుల
కాపుల నందఱు దొల్లి యిల్వరున మ్రింగుచునున్న. ఆది. 6-264

2. ఇచ్చోటు, ఇక్కడ.

క. వీనికి మార్కొనఁజాలెడు, చానికిఁ దగువాని ధర్మతనయుని
పురిలో, నానా నియుద్ధలంపటు, నే నొక్కనిఁ గంటి నిప్పు డిందుల
నఱఁడున్.

క. మన కానిసీఁడు. విరా. 2-9, 10

క. ఎందుండి వచ్చి తిందుల, కెందుల కేగెడు మహామునీశ్వర.

ఆది. 4-281

ఉ. ఎయ్యది జన్మభూమి కులమెయ్యది యెయ్యది యున్నచోటు పేరె
య్యది మీరలిందులకు నిప్పుడు వచ్చిన చానికిం గతంబెయ్యది.

విరా. 1-190

ఇందులాంఛనము

చంద్రబింబమలోని గుర్తు.

తే. అర్కు నుదయాస్తమయములయందు, గృష్టకాంతి ఘోరక
బంధంబుఁ గప్పఁజొచ్చె, నిందులాంఛన స్థితి తలక్రిందుగాఁగఁ,
దోచుచున్నది ప్రజయెల్ల ద్రుంగకున్నె. భీష్మ 1-11

ఇందుశేఖరుఁడు సం. వి. అ. పుం.

నెలతాలు, శివుఁడు.

ప. శతానందుం డయ్యిందుశేఖరునితో.

కాం. 5-448

ఇంద్రకీలము సం. వి. అ. పుం.

అర్జునఁడు తపస్సు చేయఁబోయిన యొకానొక పర్వతము ఇది హిమవ
త్పర్వతమునఁ జేరినది. చూ. వివ. ఆర. 1-287

ఇంద్రగోపము సం. వి. అ. పుం.

ఆరుద్ర పురుగు, మెఱుగుడు పురుగు.

ప. ఇంద్రసీలేంద్రగోప పిక చంద్ర మయూర కిర వర్ణ తురంగంబు
లును. సఖా 2-118

ఇంద్రచాపము సం. వి. అ. పుం.

ఇంద్రధనుస్సు, మేఘమునఁ జిత్రవర్ణములతో ధమరాకారముగాఁ గనఁ
బడు సూర్యకిరణ సముదాయము వఱసగూడు.

తే. గాండివం బింద్రచాపంబుకరణి నొప్ప.

భీష్మ. 1-108; కర్ణ. 1-184

ఇంద్రజాలము సం. వి. అ. న.

కనుకట్టు విద్య, ముత్రతౌషధదులచేత నొక విధమగు పదార్థమును మఱి
యొక విధమ గాఁ జూపెడి విద్య, కనుబ్రాముట, మోసపుచ్చుట.

ఉ. మాయలు నింద్రజాలములు మాధవుఁ డిందును గొన్ని వన్నినన్.

ఉద్యో. 4-201

ఇంద్రజి సం.

ఇంద్రజిత్తు.

క. అంతః బటుతోమరంబుల, నెంతయు వెన నృపతమాజు నింద్రజిత్తు
వైవన్. ఆర. 7-120

ఇంద్రజిత్తు సం. వి. త్. పుం.

రావణుని కొడుకు, ఇంద్రుని జయించినవాడు, మేఘనాదుడు

వ. అని కౌగిలించుకొని పీడుకొల్పిన నింద్రజిత్తు సత్వరుండై యర
దం బెక్కి లంకాపురంబు వెలువడినం గని. ఆర. 7-114

ఇంద్రజూడు సం. వి. అ. పుం.

ఇంద్రుని కొడుకు, అర్జునుడు.

క. ...అదైస, కేచి భుజాబలము మెఱయ నింద్రజూడ రిగెన్.

విరా 5-140

ఇంద్రతనయుడు సం. వి. ఆ. పుం.

ఇంద్రుని కొడుకు, అర్జునుడు.

వ. ...మె, త్తనిపలుకులఁజెప్పె నింద్రతనయునితోడన్. విరా. 4-13

ఇంద్రతీర్థము సం. వి. అ. న.

ఇంద్రతీర్థమును పేరుగల పవిత్ర స్థలము, తీర్థస్థానము.

ఆ. ఇంద్ర తీర్థమునకు నేఁగె నా బలభద్రుఁ, డచట నూలు క్రతువు
లాచరించి, యనిమిషేశ్వరుండు గనియె శతక్రతుఁడను ప్రసిద్ధి
తోడ నతులపదము. శల్య. 2-198

ఇంద్రతోయ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఒక పుణ్యనది, తీర్థస్థానము, గంధమాదన పర్వతమునందఁ బ్రవహించు
నది.

వ. గంధమాదన సంగతయైన యింద్రతోయయుం గురంగదేశ గత
యగు కరతోయయుం ద్రిరాత్రోపనానోపేత స్నాతకులకు
నశ్వమేధఫలంబు గలుగంజేయు. ఆను. 2-78

ఇంద్రదైవత్యము సం. వి. అ. న.

ఇంద్రుఁ డధిదేవతగాఁ గలిది, రేతస్సు, శుక్రము.

తే. అత్రిముని యింద్రదైవత్యముని జనులకుఁ, దెలిపెనది కారణముగ
నింద్రియ మనంగఁ, విరగఁజూపె నృబీజంబు పరమమెల్ల, ధాతు

పుల కడి విను పుత్ర దాని విధము.

కాంతి 4-307

ఇంద్రద్యుమ్నము సం. వి. అ. న.

ఒక సరస్సు

వ. (పాండూరాజు) హిమవంతంబునుం గడచి సురసిద్ధ సేవితంబున
గంధమాదనంబునం గొండొక కాలం బుండి యింద్రద్యుమ్నంబును
కొలనును హంసకూటంబును నతిక్రమించి. ఆది. 5-88

ఇంద్రద్యుమ్నుడను మహారాజు బహువిధ యజ్ఞ దక్షిణార్థముగ.
త్రాహ్మణ్యులకిచ్చిన గోగణముల గొరిజల త్రొక్కుడుచే పల్లముగావైన
పర్వదిన సరస్సు. ఇందు కూపారుడను కచ్చపము వసించుచుండెను.

ఆది 4-364, 388.

ఇంద్రద్యుమ్నుడు సం. వి. అ. పుం.

1 యమద్వారాజు కొలవులోనుండు ఒక రాజుబుడి. సఖా. 1-88

2 స్వర్గవాసియైన యొక మహారాజు. చూ. వివ. అర. 4-382 మొ 389

ఇంద్రధనువు(స్సు) సం. వి. స్. న.

ఇంద్రచాపము.

తే ఇంద్రధనువు చందంబున వెనకమెరుగు, గాండివముపాటు గంటిరే.

అశ్వ. 4-14

ఇంద్రధ్వజము సం. వి. అ. పుం.

భాద్రపద శుక్ల చ్చాదియందు రాజు తన రాజ్యమందు సస్యవృద్ధికర
మగు వాన కురియుటకై ఇంద్రప్రీతిగా నెత్తునట్టి ధ్వజము.

వ. ...ఆ ధ్వజం బింద్రధ్వజంబునుం బోలె. ద్రోణ. 4-287

ఇంద్రనీలము సం. వి. అ. పుం.

నీలమణి.

రుక్మబద్ధేంద్రనీలమణ్య.

కాంతి. 2-2

ఇంద్రపర్వతము సం. వి. అ. పుం.

ఒక నొక పర్వతము. దీని సమీప ప్రాంతము నేడ్వరు కిరాతపతులు
పాలించిరి. సఖా. 1-242

ఇంద్రప్రస్థము సం. వి. అ. న.

యమునాతీరమున నున్న యొకానొక పట్టణము. అడవులకుఁ బోక పూర్వము పాండవులు ముఖ్య పట్టణముగాఁ జేసికొని పరిపాలించిన పట్టణము. ఆది. 8-15

మూలమున భాండవ ప్రస్థమని చెప్పబడియున్నది.

శ్లో. నగరం భాండవప్రస్థం రత్నాన్యాదాయ సర్వకః,

తత్ర తే న్యవసన్సార్థాః సంవత్సరగణాన్ బహూన్.

సం. భా. ఆది. 61-86 (నిర్ణయ)

ఈ ఇంద్రప్రస్థమును విశ్వకర్మ యింద్రుని పనువున నిర్మించి యిచ్చెను.

ఆది. 8-70

క. హరి యింద్రుఁ దలఁచె నింద్రుఁడు, కర మనురాగమున విశ్వకర్మను వినిచెన్, సురపురమున కెరయగు పుర, మరుదుగ నిర్మింపు ముర్వి నని కడుఁబ్రీతిన్.

సీ. ద్వైపాయనుండును ధౌమ్యుండు నాదిగా, భూసురుల్ సూత్రవిన్యాస మమరఁజేసి శాంతికవిధుల్ సేయంగ సుప్రళ, స్తంభై నరమ్యదేశంబునందు, వాసవాదిష్టుఁడై వసుధకు నేతెంచి, పేర్మితో నవ్యిశ్వకర్మ పురము, నిర్మించె నదియును నిరుపమలీలలఁ దనరి యింద్రప్రస్థ మనఁగ నింద్రు - ఆ- పురముతోఁ గుజేరు పురముతో వరుణేంద్రు, పురవరంబుతోడ నురగరాజ, పుర విభూతితోడ నురు విలాసంబుల, సరియనంగ నొప్పె ధరణీమీద. ఆది. 8-70

ఇంద్రప్రస్థ వర్ణనమునకై చూ. ఆది. 8-70 మొ. 80 వరకు

సంస్కృత భారతమున నొకచోట ఇంద్రప్రస్థమనియు నొకచోట భాండవ ప్రస్థమనియుఁ గలదు. కావున ఇంద్రప్రస్థము భాండవప్రస్థము అను పేర్లతో ఆ పట్టణము పిలువఁబడుచున్నదని యెఱుంగవలసి యున్నది.

శ్లో. విరోచనూనం వివిధైః పాండురై ర్భవనోత్తమైః, తత్త్రివిప్తవ సంకాశ మింద్రప్రస్థం వ్యరోచత. సం. భా. ఆది. 207-36 శ్లో.

శ్లో. ధృవరాష్ట్రాభ్యమజ్ఞాతాః కృష్ణయాసహ పాండవాః, రేమిరే భాండవప్రస్థే ప్రాప్తరాజ్యాః పరంతపాః. సం. భా. ఆది. 208-5

క. ...ఇంద్రప్రస్థం, బొందెను వేటొక పట్టణ, మొందెను మాకిచ్చి
యనుచు టుచితమకాదే. ఉద్యో. 1-827

“ఇంద్రప్రస్థే భవతు మమైవ రాజ్యమ్”

సం. భా. ఉద్యో. 25-29 శ్లో.

వ. అని ధర్మరాజు నభిషిక్తుఁడేసి

క. నెమ్మిఁ జని ఖాండవప్రస్థము నివాసముఁడేసి తద్దయు ననురా,గ
మొసఁగ నుండుఁ డందుఁ ది,రమ్మగ నని పనిచెఁ బాండురాజాత్మ
జులన్. ఆది. 8-87

స స్కృత భారతమునందును ఈ ఘట్టమున ‘ఖాండవప్రస్థము’ అనియే
గలదు.

నూ. ఆ. ని-కారుఁడు ‘అవిస్థలము’ అను శబ్దము క్రింద ఇంద్రప్రస్థము,
కుశస్థలము, అవిస్థలము ఒక్కటియని వ్రాసెను. కాని దానికి ఆధారము
ఇందుఁ గానరాదు. చూ. ఆయిదూళ్లు - కుశస్థలము - ‘అవిస్థలము’ అను
పేరు ఆంధ్రభారతమునఁ గన్పట్టదు.

ఇంద్రమతంగ సంవాదము సం. సమ. అ. పుం.

ఇంద్రునకు మతంగునకుఁ గలిగిన సంభాషణము.

చూ. వివ. ఆపు. 1-83 మొదలు

ఇంద్రమార్గము సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక తీర్థస్థానము, ఇచ్చట స్నానముచేసిన వారలు అస్సరస్సమేళ
విమానవర్తన లగుదురు. అను. 2-72

ఇంద్రమాల సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఇది కమలములు గ్రుచ్చిన మాలిక. దీనిని ధరించిన ఆయుధములు శరీరము
నకు సోఁకవు. ఈ మాల యెన్నఁడును వాడదు. దీనిని ఇంద్రుఁడు ఉపరి
చర వసువున కిచ్చెను. ఆది. 3-24

ఇంద్రము సం. వి. అ. పుం.

అధిపతి, శ్రేష్ఠము. చూ. ఇంద్రుఁడు 3వ అర్థము.

మృగేంద్రము.

కాంతి 3-74

ఇంద్రవర్మ సం. వి. న్. పుం.

మాశవరాజు, దుర్యోధనుపక్షమునఁ బోరాడెను. ఇతని ఏనుగు ఆశ్వత్థామ. యనుపేరు గలిది ఇది భీమునిచేఁ జచ్చెను. ద్రోణ. 5-811

ఇంద్రసేన సం. వి. అ. స్త్రీ.

1. నాలాయని- మౌర్ఖల్యుని భార్య, ఈమెయే ద్రౌపదిగా జనించెను. చూ. కథ. ఆది 7-255 మొదలు చూ. ద్రౌపది

2. నలుని కూతురు. అర. 2-82

ఇంద్రసేనుడు సం. వి. అ. పుం.

1. ధర్మరాజు రథము తోలువాడు. విరా 1-115

2. నలుని కుమారుడు. అర. 2-82

ఇంద్రాణి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

ఇగ్గుని భార్య శచీదేవి.

వ. ...ఇంద్రాణియు మగుడం జను దెంచె. ఉద్యో. 1-188

ఇంద్రాయితుడు సం. వి. అ. పుం.

ఇంద్రునివలె నున్నవాడు.

ఉ. ...ధర్మజునొద్ద నుండి మైత్రేయుడు ధీయుతుం డరుగు దెంచిన నప్పుడ యమ స్థినింద్రు నిం, ద్రాయితుఁ డాఁబికేయుఁ డుచితస్థితిఁ బూజితుఁడేనె. అర. 1-92

ఇంద్రావరజుడు సం. వి. అ. పుం.

శ్రీకృష్ణుడు (విష్ణువు వామనావతారమున నదితికి జన్మించుటచే నింద్రునికిఁ దమ్ముఁ డయ్యెను.)

క. నరు నింద్రాశ్రజు నింద్రావరజఁఖన్.

ఆది. 6-17; పథా. 2-78

ఇంద్రియజిత్వము సం. వి. అ. న.

ఇంద్రియములను జయించుట.

తే. ఆజుఁడు మొదలుగ నక్షరోపాస్త్రయందుఁ జేయుదురు కాంతి నింద్రియజిత్వ మొంది అశ్వ 2-8

ఇంద్రియము సం. వి. అ. న.

1. త్వగాది (ఇవి పది-త్వక్కు, చతువు, శ్రోత్రము, జిహ్వ ప్రాణము- ఇవియైదు జ్ఞానేంద్రియములు-చాక్కు, పాణి, పాదము, పాయువు, ఉపస్థము- ఇవి యైదు కర్మేంద్రియములు. మనస్సుతోఁ గూడ ఏకా దేంద్రియములగును).

కా. ...ఇంద్రియమలన్ మర్దించు... కాంతి. 2-282; విరా. 2-85

2. జ్ఞానేంద్రియ కర్మేంద్రియ వ్యాపార శక్తి

సీ. సంచాత్మకంబైన పవనంబు నిగృహీతమైనది భవదేంద్రియము మనము, నం దాఁగఁబడ్డవి యవియును నదియును బుద్ధియం దొది గించి.

కాంతి 2-8.

3. శుక్రము, రేతస్సు.

తే అత్రిమని యింద్రదైవత్యమని, జనులకుఁ దెలిపె నది కారణముగ నింద్రియ మనంగఁ బరఁగుఱువె నృదీజంబు పరమమెల్ల. ధాతువుల కది విను పుత్ర దాని విధము.

కాంతి. 4-807

ఇంద్రుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. సురపతి, వాసవుఁడు.

సీ. ...ప్రభావతి యమనది యింద్రుండు పతిగాఁగఁ గోరి.

శల్య. 2-196; ఆర. 5-181.

2. ప్రభువు

మ. ...కొందల మందెం ద్రిదేశేంద్రు పట్టణము పాశాళంబు ఘూర్ణిలై.

విరా. 4-172

3. సమాసమునం దుత్తరపదమైనపుడు మహదముహద్భావముల ననుసరించి ఇంద్రుఁడు, ఇంద్రము, అన రూపములతో నుండి శ్రేష్ఠము అను నర్థముల నిచ్చును,

మునీంద్రుఁడు. ఉద్యోగ 3-411; మృగేంద్రము. కాంతి. 8-74.

ఇంద్రోత్సవము సం. వి. అ. పుం.

ఇంద్రుని గూర్చి రాజులు ఏలేటఁజేయు నుత్సవ విశేషము.

వ. (వసువు) ఏఁటేట నిఁద్రోత్సవం బను నుత్సవంబు సేయుచు నీశ్వరునకు నిఁద్రాది దేవతలకు నతిప్రీతిసేసె. అది. 3-24

ఇంధనము సం. వి. అ. న.

వంట కట్టియ.

క. జ్ఞానమ యింధనముగ వి, జ్ఞానాగ్నిం బ్రబలఁజేయ జరయు మరణమున్, నానావిధ దుఃఖములు, లేని యమృత మక్షరంబు లెన్నెఁజున్. కాం. 4-817; విరా. 1-888

ఇంపారు దే. అ. క్రి.

1. ఇంపు గలిగించు.

సీ. లలితంబులగు మట్టియల చప్పు దింపార, నంచకై వడి నడ నల్లవచ్చి. విరా. 2-84

సీ. ఇరుగు జొంపంబుల నింపారు విరులను బలువైన పొదలక్రేవలకుఁ దార్చి. కాం. 3-837

2. తీపియగు, రుచి కలిగించు.

సీ. ఇంపారు పండ్లు, దెచ్చి యర్జిలి దాని కిచ్చుచో. కాం. 3-245

ఇంపు దే. వి. ఇంబు, ఇమ్ము (✓ఇంచు -క- ఇంపు త. ఇన్ను. ఇనిప్పు)

1. తీపి, మాధుర్యము, రుచి.

సీ. అమృతంబు నింపు కర్ణములకు నొసంగెడు, మాటలాకర్ణింపు.

సౌ. ప్రి. 1-229

క. ...ఇంపొదలించు నట్టివియుఁగార్, బదార్థములు. అశ్వ. 4-186

2. సంతోషము, ఆనందము.

చ. (విరాటుఁ డుత్తరమ) కపోల మింపుగఁ బుడుకుం. విరా. 1-247

సీ. కుచము లురంబునఁ గుదియించి క్రమమున, నిజిసవ కౌఁగిట నింపొనర్తు. విరా. 2-810

తే. వారును మీరును దగ జాంధవమునఁ బొదలి, యింపు దళుకొత్తఁ దామరతంపరైనఁ, జెలులుఁజుట్టలు గలిసి పేరెలమిఁబొంది, యల్ల

సిల్లంగఁ గుల మెంత యొప్పునొక్కొ.

ఉద్యో. 3-858

3. మనోజ్ఞత, విలాసము, అందము.

మృదుమధుర వాక్యంబుల నింపొదవెడ చిటునవ్వుతోడ.

కాంతి. 2-871

4. ఇచ్చ, ఆసక్తి, వలపు.

తే. ఆనితఁబిని మక్కువ ననఁగిపెనఁగి, యింపు పొంపిరివోవ నన్నేలి
కొనఁగఁ, దలఁచి పొందిన నది జన్మఫలముగాదె. విరా. 2-86

సీ. ...పొలఁతి యింపెనలారఁ బొందునొక్కొ. విరా. 2-295

క. మృగములుఁ బక్షులు లోనుగఁ,దగు నాహారములు దెచ్చి తమ
ప్రియలకు నింపుగ నిచ్చు. అశ్వ. 4-227

విణ.

1 ప్రియము, ఇష్టము.

తే. ఖండశర్కరతోడి దుగ్ధంబు లనుభవంపఁ బడవేయ నవి యింత
యింపుగావు. కర్ణ. 8-218

గీ. ...జారపొందు, హృదయమున కింపుసేయమి నెఱుకగలుగు,వారు
దీని సుఖంబుగాఁ గోర రెందు. విరా. 2-70

గీ. ఇంపు పుట్టంగఁ బలుకు మచట. ఉద్యో. 1-270

2. మనోజ్ఞమైనది, మనోహరము.

తే. శుచులు నాచెవుల కింపు,లగుట మునులు శుచిశ్రవుఁ డండ్రు నన్ను
కాంతి. 6-486

సీ. దీని నామాకృతిగా నోచి వడసిన, యింపగు వర్ణంబు లెవ్వి
యొక్కొ. విరా. 2-80

ఇంబు విణ. ఇంపు, ఇమ్ము.

ప్రియము, ఇష్టము.

ఉ. ఇంబుగ సర్వలోక జనులెవ్వని యేని ముఖామృతాంశు బింబంబున
నుదృవంబయిన భారత వాగమృతంబు కర్ణరంధ్రంబు నంజలిం
దవిలి త్రావుదురు. ఆది. 1-76

ఇంక అవ్య. ద్రు.

ఇంక.

క. కావున మన మింక నడికిం, బోవం బలిలేదు.

కర్ణ. 8-54

ఇంకమీద ద్రు.

ఇంక.

క. ...ద్రోణుల, వేడిమి యింకమీద మునుము విక్రమమునకున్
(ఇది పాఠాంతరము- 'ఇట మనకు' పాఠము. విరా. 5-110

ఇండి ప్ర.

లేది, లేనివాడు అను నర్థముల నిచ్చును.

వెరవిడి- (వెరవు లేనివాడు)

స్త్రీ. 2-58; శల్య. 2-76

ఇక్క దే వి.

1. స్థానము, సంకేత స్థలము.

సీ. వడతి న మ్నాటడఁ బలికిన భంగిన, నిచ్చమై నిక్కకు వచ్చు
నొక్కొక్క. విరా. 2-295

ఉ. అక్కమలాక్షిపొందు దగ నాడి తుదిన్ నిజమేది నేటిరే, యిక్కకు
రాక తక్కిన సహించునె నన్ మరుడు. విరా. 2-298

2. నివాస స్థలము, ఇల్లు, ఆశ్రయము.

సీ. ఎలమి నమ్మెలత న, న్నెలయింపఁ దివిరిన నెడఁద యానందంబు
నిక్కగాదె. విరా. 2-86

ఉ. చుక్కలు తోడుతోడఁ దలచూపఁ దొడంగె మనోభవుండు వి,ల్లె
క్కిడి చక్రవాకముల యిక్కలు రోయఁగజొచ్చె. విరా. 2-319

ఉ. చయ్యన నేగి యంబుజ విశాల విలోచనఁగాంచి ప్రీతిమై, నియ్య
కొనంగఁజేసి యెలయించెద నిక్కకుఁదార్చి నేర్పునన్, శయ్యకుఁ
దెచ్చెదం గునుమసాయకు పూనికి నేడ తీర్చెదన్. విరా. 5-245

3. ఉండుచోటు, ఉనికిపట్టు.

సీ. ...అమిషంబుల యిక్క లరసికొనుచు.

సౌ. 1-18

ఇక్కడ దే. వి. ప. (ఈ + కడ) (వ్యతి - అక్కడ)

ఈచోటు, ఇటువైపు.

అ. చెదరకుండఁ బనులఁ బొదివి యించుకమేర, యిక్కడరుగుదెంచి
యెలమి మగిడి, కడవిపోవుచున్న కౌరవపతి ముట్ట, నడరింపక
సేన లతనిఁ గూడె. విరా. 5-289; భీష్మ. 1-25

ఇక్కడక్కడ (ఇక్కడ + అక్కడ)

ఈవైపు; అవైపు; ఇటువలె.

వ. ఇట్టివలనంత నిక్కడక్కడ వడిఁ దిరిగి తిరిగి. విరా 2-307

ఇక్కడక్కడఁబడు; ఇక్కడక్కడవడు దే. సమ. అ. క్రి.

ఇటునటువడు, క్రిందుమీదులగు, సఁజ్ఞోభ మొందు.

తే. ఇట్లు పాండవ పై న్యంబులెల్లఁ గలఁగి యిక్కడక్కడఁ బడుచుండ.
భీష్మ 1-297

ఇక్కడక్కడఁబెట్టు దే. సమ. స. క్రి.

తాటునూటు చేయు, కలఁడు.

సీ. పశు సాగరములు నిక్కడక్కడఁ బెట్టి పలుచని రొంపి మై నలఁది
కొనఁగ. విరా. 2-134

ఇక్షురసము సం. పి. అ. పుం.

చెఱకు రసము. చూ. ఇక్షురస సముద్రము. భీష్మ. 1-27

ఇక్షురస సముద్రము

చెఱకు పాలవంటి నీరుగలిగిన సముద్రము, ఇక్షు సముద్రము, ఇది సప్త
సముద్రములలో నొకటి.

వ. లవణేక్షురససురాఘృతదధిక్షీరశుద్ధజలమయంబులయిన మహార్ద్రపం
బులు (ఈ యేడును సప్తసముద్రములు) భీష్మ. 1-27

ఇక్ష్వకుడు; ఇక్ష్వకువు సం. వి. ఉ. పుం.

సూర్యవంశపు రాజులలో నొకఁడు. అయోధ్యాపతి, శుతుని కుమారుడు.

తే. ..అయోధ్యకుఁ జని తదీయ, నాథు నిక్షాకుఁ గనిన.

ఉద్యో. 3-814

వ. ...తీర్థయాత్రాపరుండైన యిత్వాకుం డచ్చటి కేతెంచి.

కాం. 4-140.

వ. కుతునకు నిత్వాకుండు ప్రభవించె, నాభూపతికి నూర్వురు సుతు.
లుదయించిరి.

అశ్వ. 1-17

ఇగిరించు దే. స. క్రి. (✓ఇగురు) ఇగురజేయు

ఇంకించు, నశింపజేయు.

తే. అత్తకోపంబు పుచ్చి జలాశయమున, వైచి తాలేందుధరుడు దేవ
తల నాద,రమన వీక్షించె నమ్మహాగ్రంథ రోష,మనల రూపమై.
యిగిరించె నజ్జలముల.

సా.ప్ర. 2-180.

ఇగిర్చినమాట దే. వి.

అంకురించిన మాట, పుట్టిన మాట.

సీ. మది నిగిర్చిన మాట మగువ నీవెంపునఁ గునిసి నా నాలుక తుడికి
రాదు.

విరా. 2-47

ఇగురు దే. వి.

చిగురు, పల్లవము.

సీ. ఇగురు జొంపంబుల నింపారు విరులను బలువైన పొదల క్రేవలకు
దార్చి.

కాం. 8-882

ఇగురుఁబోడి దే. వి. (✓ఇగురు)

చిగురువలె మనోజ్ఞురాలగు అడుది, అడుది.

ఆ ...ఇంతయు, నెఱుంగఁజెప్పు మాకు నిగురుఁబోడి.

(ఇది పాతాంతరము)

విరా. 1-312

ఇగురొత్తు దే. ఆ. క్రి.

1. అనురక్తమగు. (ప్రభాతవర్ణనము)

సీ. ...మలయపవను నింపారుబోకున నిగురొత్తు చిత్తంబు వెలిసి
యొండొరులవైఁ బొలయు చూడ్కులు.

విరా. 2-288

2. అంకురించు, కలుగు

ఉ. కౌరవనికాయముగర్వ మడంపుఁడన్న ధైర్య మిగురొత్త వే.
తిరిగిరా రథికుల్ మరలెన్ బలంబులున్.

కర్ణ 2-198.

ఇగుర్చు దే. అ. క్రి.

అంకురించు, పుట్టు. చూ. ఇగిర్చినమాట.

మానిని. కూలియుఁ గాంతి యిగుర్చుగ దేజము గుండక స్త్రీ. 2-12

ఇచట నిర్దేశక స్థలవాచకావ్యయము చూ. అచట

ఇక్కడ, ఈ ప్రదేశము.

ఇచట ద్రు.

ఈ ప్రదేశమునందు.

క. లే రిచట మగలు నీకును.

ఉద్యో. 1-850

గీ. ...నే నిచటలేని, సమయమునఁ గాచు నీ వర్తకాల. ఆను. 4-55

ఇచట అవ్య.

ఇక్కడ, ఈ ప్రదేశము.

తే. ఇచట పుణ్యలోకము.

స్వర్గ. 1-7

ఇచ్చ వై. వి. (సం. ఇచ్చా)

1. కోరిక

సీ. గుప్తమైయున్నది గుహయందు నా కిచ్చ, పుట్టిన నిప్పుడు పాలించి
తోచు. కాంతి. 4-392; ఆది. 7-50

2. మనస్సు, చిత్తము.

ఉ. గుణహీనత విప్రనియందుఁ గల్గినా, యిచ్చఁగా దలంచితి

కాంతి. 3-502

ఆ .. భూతకోటి మంచు, వోలెఁ దోచు విరియు బుద్ధిమంతులు-
దాని, కిచ్చ వగవరు. కాంతి 4-392

3. యథేష్టము, స్వేచ్ఛ, మనసునకు వచ్చినట్లు

క. నెచ్చెలుల తోడ నెంతయు, మచ్చిగఁ దన యిచ్చ నాడ మరిగిన.
యది విరా. 1-250

ఇచ్చకువచ్చు

మనస్సునకుఁ బ్రీతి గలిగించు.

60)

ఉ. ఇచ్చకు వచ్చు పూజనల నెంతయు సంతసమంది. సభా. 1-152

ఇచ్చగించు అ. క్రి.

1. ఇష్టపడు, ఒప్పుకొను.

అ ఆలుబిడ్డతేని యట్టి త్రిమూరియగు, కొయ్యగాక కుదుటఁ గూడు
వెట్టి, కడుచువార లిట్టి క్రొవ్విదంబులు సేయఁ, జొచ్చుటిచ్చగించి
చూతురయ్య. ఉద్యో. 2-9

తే. ధార్తరాష్ట్ర లున్నతులు దగినవలుకు, లేం విని సంధిసేయుట కిచ్చ
గింతురు. ఉద్యో. 4-78

ఉ. ...అ, చోటన సంగరంబులగు చొప్పులు పుట్టిననైనఁ బాండవుల్,
పోటున కిచ్చగింతురొకొ పోదురొ కోనలనుండ నమ్యతా.
ఉద్యో. 8-104

స. క్రి.

వాంఛించు, కోరు.

వ. ...ఎవ్వఁడేని మూఁడు లోకంబులం జూడ నిచ్చగించు నాతండు
దన యిచ్చకుం దగ నివ్విద్య పెంపున సర్వంబునుం జూచు.
ఆది 7-50

ఇచ్చట ద్రు.

ఇచట, ఈ ప్రదేశమందు.

ఉ ఇచ్చట నేను నిల్చు టిది యెట్టు లెఱింగితి. ఉద్యో 1-178

క. ఇచ్చటికి మీరలందఱు, నచ్చిన పనియేమి భీష్మ. 3-294

ఇచ్చటచ్చట ద్రు.

ఇక్కడక్కడ-ఇదిగో, అదిగో.

ఉ. అప్పుర మిచ్చటచ్చటను నాసల వచ్చితి. విరా. 1-148

ఇచ్చటచ్చోటు

ఈ ప్రదేశ మా ప్రదేశ మను విచక్షణ.

క. మనయింట నిచ్చటచ్చోటున కెచ్చటవైన నీ బృహన్నల మెఱిగఁగఁ,
జనియెడు మానిని తన మన, మున కిమ్ముగునట్టి చరితమున వర్తిం
చున్. విరా. 1-254

ఇచ్చు సేయు స. క్రి.

1. కోరు.

అ. ఇంక సేమి వినగ నిచ్చునేనె దనిన.

అను. 5-74

ఇచ్చుట అవ్య. ఇచ్చుట

చూ. ఇచ్చుట ప్రయోగములు.

ఇచ్చు స. క్రి.

(ఇందు, ఈడు, ఈవుత మొ, విశేషరూపములు సిద్ధించును) (ఒకనిది మఱియొకని) అధీనము చేయు.

1. ఇడు, ఒనగు, ప్రసాదించు.

నీ వువ్వులు బహు విధింబులఁ గట్టి ముడి కొక్క భంగిగా నెత్తులు వట్టి యిత్తు. విరా. 1-107

తే. జనన మరణాదులైన సంసార దురిత,ములకు నగపడకుండఁగఁ దొలఁగు తెరువు, గనువెలుంగు నీ కిచ్చితి ననిన లేచి, నిలిచి సంతోష మెక నిండ నెలవుకొనఁగ. విరా. 1-24; ద్రో. 5-281

2. దానాది రూపముగా నొనగు.

నీ. ఇట్టి క్రూరుల యింటికిచ్చిన మనవారి నందుఁగాక. ఉద్యో. 8-195

క. రండని పిలువఁబనిచి, పా,లిండని కొడుకులకుఁ జెప్పి యింద్రప్రస్థం, బొందెను వేటొకపట్టన, మొందెను మా కిచ్చి యనువు టుచితము కాదే. ఉద్యో 1-827; అను 5-191

క. నను నిచ్చుటకుం గర్తలు, జననియు జనకుండుఁగాక చనునే నాకున్, వనితాధర్మము విడువఁగ. ఆర. 7-381

3. వశపఱచు, అధీనము చేయు (చేతులలో నుంచు)

ఉ. ...అమ్మహామ్మలన్, మ్రుచ్చులఁ జంపినట్టులు పరుల్ దెగటార్చిరి దైవమిచ్చినన్. శల్య. 1-27

4. (ధ్వని,పూజ, ప్రతిజ్ఞ, యద్ధము మొ.) చేయు, కావించు, ఒనరించు.

ఉ. ...వెదకిచూచి ననుం గని యప్పు సంగరం, బిచ్చు. విరా. 2-279

అ. ఇట్లు సింహనాద మిచ్చిన భీముని, మా ర్కొనంగ మగఁడు మన
బలమునఁ గలిగెనే. ద్రోణ. 4-157

అ. ...నా,యిచ్చు శాస కౌరవేంద్ర వినుము. ద్రోణ. 5-388

చ. తడయక సామభేదముల దానములన్ దయతోడ నమ్మఁగా, నొడి
వియు సత్య మిచ్చియుఁ జనున్ జననాథ కృతాపకారులం, గడఁగి
వధింపఁగా. ఆది 6-118

ఆ ప్రొద్దు నేడు పెద్దవోయె నిత్యము నిట, తెచ్చి యిచ్చు బలియుఁ
దెచ్చి యీగ, నొల్ల కెలుఁగు లిచ్చుచున్నవాఁ డమ్మను,జాధ
ముండు మెచ్చఁడయ్యె ననుచు. ఆను. 6-290

5. (కృతి మొ.) అర్పించు.

ఉ. ...జనా, భర్పితమైన భారత మపారకృపాపరతంత్ర వృత్తిమై,
బేర్పిన దేవదేవునకుఁ బ్రీతిగ నిచ్చుట సర్వసిద్ధి. విరా. 1-28

6. కలిగించు.

తే. శోక భయ కారణంబులు లోకమున న,నేకములు దానఁ దలసూపు
శోకములకు, భయములకు బుద్ధి నెడఁబాటు పండితుండు,
మూఁడు డవి త్రోవనేరండు మునుఁగు వగల. శాంతి. 1-188

తే. కాలిదెనఁ జొరవచ్చుట గానిపించి, యుడుగు సీసానఁ బట్టియు
నుప్పళించు, బోవనిచ్చు మగుడ నేచి పోరఁజేరు, నెడల సరి నేయనగు
తడవీక హత్తు. విరా 2-15

సీ. ...ఇది దైవ,మిచ్చిన దురిత నిస్తారంబు. ద్రోణ. 5-261

7 త్యజించు, విడుచు, ఎడమీయు.

అ ఎట్టి రాజులును మహీసురోత్తము లెదు,రరుగుదెంచునప్పు డధిక
భక్తి, నెరఁగి ప్రియము వలికి తెరు విత్తు రిట్టిద, ధర్మ వీపు దీని
దలఁపవెట్టు. ఆది. 7-111

8. (కొలుపు) తీర్పు.

స. ...విరాటుండు వెడలివచ్చి బయలు కొలువిచ్చుటంజేసి,

విరా. 1-184

9. అప్పగించు.

క. మీ పనిచినట్ల చేసెద, నేపారిన వై రిబలమునెల్లను కాహాటోప
మువ నోర్చి మత్స్యమ, హిపతి విడిపించి తెచ్చి యిచ్చెద మీకున్.

విరా. 3-209

మ. ఇట్టి మగలు స్వేయేల నిన్నిత్తురే.

ద్రోణ. 2-294

10. పలుకు.

తే బహు విధంబులఁ బలుకు నాపలుకులెల్లఁ, జీదకన్నిడి తన పెడ
చెవులఁబెట్టి, యీటతాటలు మఱుమాటలిచ్చి యపహ,నించె
దుర్యోధనుఁడు వేయుఁ జెప్పనేల ఉద్యో. 4-76

11. తుమున్నర్థకములకు అనుప్రయుక్తమగునపుడు చేయు, అడ్డుపెట్టు
కుండు, సమ్మతించు, అంగీకరించు మొదలగు అర్థముల నిచ్చును.

(i) చననిచ్చు = చనఁజేయు - విడుచు.

క. జ్ఞాతుల పోరితమును గో, వ్రాతము నాశ్రమము విప్రవర్గము
చనవున్, నాతుల కారించుటయును, బ్రీతిం జననిచ్చు నతని పెం
పొప్పు నృపా. ఉద్యో. 2-86

(ii) పోవనిచ్చు = పోవఁజేయు - సమ్మతించు.

తే. కాలిదెసఁ జొరవచ్చుట గానిపించి, యుడుగు నీసానబట్టియు
నుప్పళించు, పోవనిచ్చు. విరా. 2-15

(iii) ఉపేక్షను అనాదరమును దెలుపును.

వ. ...అది యట్లుండనిమ్ము నీచి త్తమున వలవని వెఱపు గట్టుకొని
యెదవు. ద్రోణ. 3-295; కాంతి. 4-149

క.కుశ్రూషావశవర్తిత నడచితి, భూవర చిరకాల మింకఁ
బోనిమ్ము తగన్. ఆశ్ర. 1-46

ఉ. కావున నాకలోకపు సుఖం బటు లుండఁగనిమ్ము. మౌస. 1-59

(iv) కాపమిచ్చు = కాపముపెట్టు

సీ. ...నీవిట్లు సనుచేర తక్కిన కాపమిత్తు. భీష్మ. 1-157

వ. వారు ముదియునంతకు నుండక జవ్వనంబున పంచత్వంబున కరుగు

వాదనుం గా కాపం విచ్చి.

ఆది. 3-195

(v) వెన్నిచ్చు = వెనుదీయు.

న. ఆయ్యనిలతనయుండు పాధనవైకల్యంబున వెడంగు వడియుమ
వెన్నీక. ద్రోణ. 4-286

ఇట్లు ఇచ్చుతోగూడి సందర్భానుసారముగా నిచ్చుపదములను ఆయా
పదముల దగ్గఱ చూచునది.

ఇచ్చో అవ్య. ద్రు.

ఈ స్థలమునందు.

క. స్త్రీ సంతోషించు తెలుఁ, గానపడని మనసు గలుగునట్టి యధముఁ
డి, చో నడిగనుఁజని యచ్చో, గానింబడు జముని భటులు గాఱియ-
వెట్టన్. అశ్వ. 4-228; భీష్మ. 1-215

ఇచ్చోటు అవ్య.

ఈ చోటు, ఈ స్థలము.

క. ఇతైఱుగున సంభవించె నిచ్చోటు సొరన్. ఆను. 2-822

ఇచ్చ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అభిలాష, కోరిక.

వ. అమృతానందియం దిచ్చానురూపస్నానపానంబు లాచరించి.

శల్య. 1-74; శల్య. 2-170

ఇచ్చసేయు స. క్రి.

ఇచ్చించు. వాంఛించు.

వ. ...ఇంక నేమి విన నిచ్చ నేనెద వనిన.

కాంతి. 4-2

ఇజ్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

యజ్ఞము.

క. ...మానసేజ్యాధారా.

శల్య. 2-421

ఇజ్యాడు సం. వి. ఆ. పుం.

గురువు

ఉ. ...అతనిం, బుచ్చె సురేజ్యయుక్తముగ.

అశ్వ. 4-270

ఇట దే. ఏక.

1 ఈ చోటు, ఇక్కడ

వ. .. ఇట ధృతరాష్ట్రాండును. ఉద్యో. 1-258.

క. .. ఇంకిట మనకుఁ గావింపవలయు కార్యము. ద్రోణ. 1-57.

వ. ... ఆ శిష్యుం డరిగె నిట నిన్ను దర్శింపవచ్చితి అశ్వ. 1-225.

2 ఇక్కడకు, ఈ స్థలమునకు.

వ అజ్ఞాతవాసంబు సలువవలయుట యిట వచ్చి విరా. 4-188.

ఉ నీ విట మున్ను వచ్చి తిది నిక్కము. ఉ. 1-72

వ. ఆతం డట పోవ నే నిట వచ్చితిన్. కర్ణ. 8-32.

వ. ఆ రా జిట వచ్చెను. అను. 1-127

3. ఈ లోకమున.

క ఉక్కటి సురపతికైనను, మ్రొక్కము నృపధర్మమూఁది మొన.
తలఁబడినన్, మిక్కిలి పేరును నిట దివి, నక్కజముగఁ జెంపుఁ
బడయ నగుట నృపేంద్రా ఉద్యో. 3-380.

4 ఈ విషయమున.

చ. పలవడు రోయఁ బాండవులఁ వారొక యూటటలేని త్రిమ్మటన్
బలమట వన్య సత్త్వముల పాల్పడి చచ్చినచోటఁ బూరియు, నొల్ల.
వదె యింతకింకిట మనోముద మస్థలితంబుగాఁగ వి, చ్చలవిడి రాజ్య
లక్ష్మిఁ దగుచందమునం గొనియాడు మున్నటన్ విరా 3-96.

ఇటమీద దే. ద్రు.

1. ఇప్పటినుండి, ఇటుపైని.

వ. ... ఇటమీద నియమాచరణంబునకు నొక్క సంవత్సరంబు
గొఱంత గలదు. విరా. 1-818.

2. ఇక్కఁ జెప్పవలసిన దంతయు, ఈ పై నివిషయము.

వ. ఏ నప్పుడు నీకుఁజూపి యన్వయనా మధేయంబు బుడిగిన యప్పు,
లఁతి వలనం జిక్కి చిత్తం బుత్తలపడుచున్న యది యిట మీద

నీవ యెఱుంగుదు.

విరా. 2-61

ఇటముందఱు దే.

ఇంతకుమున్ను, ఇంతకుఁ బూర్వము.

క. పొందొందఁగఁ దలఁచితి నీ,విందు శిశిరమైన హృదయంబున
వా,రందఱకును సేమం బిట, ముందఱు లేకున్న నేడఁ మొద
లుగఁ గలుగున్. ఉద్యో. 1-288

ఇటమున్ను దే. అవ్య.

ఇంతకుఁ బూర్వము.

క. వినుము మనము మధ్యస్థుల, మని నద్దును నెదిరి సంజయా యిట
ము న్నె,వ్వనికి మానముఁ బ్రాణం, బును దగఁ దక్కించుకొనఁగఁ
బోలెనె చెప్పుమా. ఉద్యో. 1-280

ఇట యట సూచు దే. స. క్రి.

వెనుకముందులు విచారించు.

క. ...నీ, కొడు కిట యట సూడక యె,క్కుడు మగటిమి నుఱికి
వేరు గొనియెనె పోరన్. ద్రోణ. 2-246

ఇటవట్టి దే. అవ్య. ($\sqrt{\text{ఇట}}$)

ఇది మొదలుకొని, ఇంతటినండి.

ఆ. దివమ కాని యింక భువనంబునం దిట, వట్టి రాత్రిలేని యట్టు
గాఁగఁ,జేసె నొక్కొ విధి విశేషించి నాక కా, నేడ దివము సాఁగి
నిలిచెనొక్కొ. (ఇటఁబట్టి - అని శబ్దరత్నాకరము) విరా. 2-813

ఇటు దే. అవ్య.

1. ఈ ప్రకారము.

ఉ.వేరునుం, బుట్టును మాలి యిప్పు డిటు బ్రుంగుడుపాటునఁ
బొందఁ జూచి నా,కెట్టు మనంబు పట్టు ధృతి యెమ్మెయిఁ దూలక
నిల్చు చెప్పుమా. విరా. 2-192

ఉ. దక్కెను రాజ్యమంచు నకటా యిటు దమ్ములి భాగమీక నీ,వె
క్కట మ్రింగఁజూచె దది యెట్లఱుగున్. ఉద్యో. 2-52

చ. ఇటు దగునయ్య శూరులకు నెల్లను బోకడ యిట్లకాదె యేమి
టికి నలందురన్. ద్రోణ 2-257

2. ఇక్కడ, ఇక్కడకు, ఈదిక్కు, ఈవైపు.

క. అలుకఁదనంబున విప్రుల, కలుగంగాఁ దగదు గురుఁడునై యు
న్నాఁడం, చలయక తలఁచితిఁ గా కిటు, నిలుమీ నీరణముసేత
నిజమగు నేనిన్ ఉద్యో. 4-812

ఉ. ...నా, చేసిన పుణ్య మెవ్వరును జేయరు నిన్నిటు సేరఁ దెచ్చుటం,
జేసి. కర్ణ. 8-194

చ. అనుడు నెదిర్చి నీ తనయుఁ డాతని కిట్లను నేల రిత్తగ, ర్జన
ములు గానవే పటుభుజాకలితోగ్రగదా సముద్భటున్, నను నిటు
రమ్ము సూపుము రణంబున నీదు బలంబుఁ జేవయున్, మనమిటు
చేరనిల్చి వెడమాటలయాడుచునున్కి యొప్పునే. శల్య. 2-136
(వ్యవ) ఇటు రా నీ పని చెప్పెదను.

ఇటులు ఇటు

ఈ ప్రకారము.

ఉ. ఏ నిటు లంటినా పరిపదు. ఉద్యో. 3-105

చ. నరుఁ డిటు లాడునే నృపగణంబు వినంగ జయింపవచ్చునే, గురు
కరు సేనలం దరణిఁ గ్రుంకకమున్న... ద్రోణ. 3-348

ఇటువంటి దే. విణ. ($\sqrt{\text{ఇటు}}$)

ఇట్టి .

వ ...ధృతరాష్ట్రుఁడును దుర్యోధనునితో నిటువంటి కొఱగాములు
మనంబునం దలంచినప్పుడు సేయంగలవాఁడవు గావున దీరం జేటు
వచ్చు నుడుగు మయ్య యని చెప్పి. ఉద్యో. 8-172

ఇట్టట్టను (ఇట్టు + అట్టు + అను)

1. ఈ మాట ఆ మాట పలుకు, అడ్డముచెప్పు, వేఱు విధముగా నొనరించు

ఉ. ...ఇంక నిట్టట్టనఁ బట్టలైన హృదయంబున నెక్కడి శంక వాని
కిన్. విరా. 2-278; శల్య. 2-184

2. చెనకు, ఎదిరించు.

ఉ. ...నమ్మ నిట్టట్టన వచ్చునే సురలకై నను నొల్లిపుగాక చివ్వకన్.
ఉద్యో. 1-297

ఇట్టలము దే. విణ.

అధికము, మిక్కిలి

వ. ఒడపు దప్పిన మహానాగంబునుంబోలె నిట్టూర్పు నిగుడ నిట్ట
లంబగు కోపంబు పెల్లిన మల్లిడిగొనుచుండె. విరా. 2-181

చ. తలపడి పోర వారి యరదంబు లనేకము లొక్కపెట్ట యిట్టలపు
రయంబునం బొదివి డాసె. నిరా. 8-199

క. అలుగుదు పాండవులకు వారలు నాకుం బ్రాణములు ధరావల్లభ
యిట్టలముగఁ దమప్రాణములకు, నలుగు జనులు పగతు రగుట
యనుచూనంజే. ఉద్యో. 3-228; కాం. 4-192

ఇట్టి దే. విణ. (ఇట్టు + ఇ)

ఈద్యకమైన, ఇటువంటి.

వ. ...ననుబోటి కాలస్వభావునకు నిట్టి మహనీయమహిమ దొర
కొనుటయుం గలుగున కాక యని తలంచుచు. విరా. 1-19

క.లేడి కడుపునఁ బులి పుట్టునె యిట్టి దివ్యతేజం, బునవాఁ
డధమాన్వయమునఁ బుట్టునె చెపుమా. ఆది. 8-58

ఇట్టిఁడు దే. వి. (ఇట్టి + వాఁడు)

ఈద్యకుఁడు, ఇటువంటివాఁడు, (బహువచనమున మహన్నహతీ వాచక
ముల రెండింటికి 'ఇట్టిరు' అగును.)

తే. ...అర్జునుడొంటి భార్గవుఁడు వింట, నిట్టిఁడే యని పొగడంగ నెల్ల
జనులు. ఆది. 5-280

చ. ...చూచి యే, నెఱుంగ సురేంద్ర కన్యకలు నిట్టిరె రూపవిలాస
సంపదన్. ఆది. 7-78

క. భావిభవత్సుతు లిట్టిరె. ఆది. 4-188

ఇట్టిక వై. వి.

ఇదిక, ఇటుక, ఇట్టుక - మట్టితోజేసి కాల్చిన రాయి (ఇది స్తంభము,
గోడ మున్నగునవి కట్టుట కుపయోగించును.)

వ. పసిడి యిట్టికలం జతుశ్చిత్తంబు నప్పదశ కరాత్మకంబును గరు
దాశ్చిత్తియునుగా యజనం బొనర్చి. 4-180

(పసిడి యిట్టిక = మట్టికి బదులు బంగారము తీసికొని చేసిన ఇటుక)

ఇట్టిట్టును (ఇట్టు + ఇట్టు + అను)

ఇది కాదు అది-అది కాదు ఇది అనిపలుకు, మాటుమాట పలుకు,

ఉ. ...నే, బట్టిన యాయుధంబు వెడఁజూసినఁగాని వధింపఁబోల
దిట్టట్టన కేను మిప్పురుస యింతక కాలము గాదు దానికిన్.

భీష్మ. 1-159

ఇట్టిట్టి దే. విద. (ఇట్టి + ఇట్టి)

ఈ యీ విధమైన.

వ. ...ఇట్టిట్టి గతిం బ్రాపించిరని నా చేతం చెప్పఁబడిన వారెల్లను.
స్వర్గ. 1-78

ఇట్టిట్టివారు సర్వ. బహు.

వీరువీరు-ఈ ఈ విధమైనవారు.

వ. .. ఇట్టిట్టివారి చేత నిట్టిట్టివారు దెగిరని యేర్పడ నెఱింగించిన...
కర్ణ. 1-17; అను. 2-458

(వ్యవ-ఫలాని ఫలానివాడు ఫలాని ఫలానివాని చేత)

ఇట్టిట్టివి సర్వ. బహు. (ఇట్టి + ఇట్టి + అవి)

ఇవి ఇవి-ఈ ఈ విధమైనవి.

వ. ...ఇట్టిట్టివి వారి సన్నివేశంబు లిచ్చటిచ్చట వని సాఖిజ్ఞానంబుగా
విని. సా.ప్తి. 1-148; ఉద్యో. 2-228; కాంతి. 2-110

ఇట్టిది సర్వ. ఏక. (బహు) ఇట్టివి

ఇటువంటిది.

ఉ. ... శుభాంగముఁ దేజముఁ జూడ బుద్ధి సం,దేహముఁ బొందు
చున్నది సతీజన మిట్టిదె యెజ్జగంబులన్. విరా. 1-295

మ. ...ఇవ్విధం బిట్టిదిం, గలదే వేడఁగ ధర్మంబుం డదుగఁ బోఁగాఁ
గృష్ణఁ డా ధార్తరా,ష్ట్రులు పాశిక చలంబునం బెసఁగ నిట్లుం
గూడు దీవయ్యెనే. ఉద్యో. 8-95

క. ...అ, పద లిట్టివి గలవె మనుజపతులకు నెందున్. శల్య. 2-8
కలవే యెందును నిట్టివి. ద్రోణ. 3-71

ఇట్టిపాటి దే. విణ.

ఈ పరిమాణముగల.

ఉ. ...కాదన్ కిట్టిపాటి యపకారముఁ దక్షకుఁ డేకవిప్రసం, బోధనఁ
జేసి చేసె. ... అది. 1-124

ఇట్టియందు దే. ద్రు.

ఇట్టిచో, ఇట్టి సమయమున.

ఉ. .. ఇట్టియం, దక్కట భీముడైన మన యర్జునుడైనను మాద్రీ
పుత్రులం, దొక్కరుడైన నీ పగఱ నుక్కడగింపరె యొక్క
ప్రేమిడిన్. ఉద్యో. 1-287

ఇట్టు దే. అవ్య.

1. ఈ ప్రకారము.

క. ఇట్టగు తెలుఁగక వచ్చితి, మెట్టొకొ మన భంగి. విరా. 4-54

క. ఇట్టవునెమాద్రీతోడం, బుట్టె ననక యితని ధర్మపుత్రునకుఁ గడుం,
బెట్టదుడై చంపవలసె, జుట్టపుడన మేల రాజసుతులకుఁ గలు
గున్. స్త్రీ. 1-108

సీ. వినుమని ముని యిట్టు లను.

కాంతి. 5-186

2. ఈ వైపు.

అ. అలిగి యతఁడు సూతు తలఁదెగ నేసిన, నధిప వృష్టిపీరు నరద
మిట్టునట్టుఁ దిగిదె భీష్మ. 2-298
అడవి లోపల కొన్నిదినము కిట్టునట్టుఁ దిరుగన్. మౌన. 160

ఇట్టునట్టు దే.

1. ఈ వైపు-చూ ఇట్టు.

2. ఇబుది అటు, అటుకి ఇటు, ఈ వైపుకి ఆ వైపు, ఆ వైపుకి ఈ వైపు.

క. తెప్పించి తొడుగు మీ వని, యొప్పించిన నిట్టుకట్టు గొఱవలుగా
మైఁగప్పికొని. విరా. 4-89

2. ఈవైపు ఆవైపు.

ఆ, అట్లు దిక్కు దప్పి యడవిలోపలఁ గొన్ని, దినము లిట్టునట్టుఁ దిరుగ
మాస. 186

ఇట్టులు

ఈ ప్రకారము.

క. ఆనుమాటలు విని సంక్రం,దననందనుఁ డిట్టు లనియె దైవంబు
కతం,బున నాకు నొక్కచందం, బనువైయున్నయది నోఁ గా
దనుఁడా విరా. 1-86

వసంతతిలక :- ఎ,ల్లై జాలు సూర్యనిధు నిట్టులు డించి పోవఁగా బుద్ధి
పుట్టునని కన్య మనంబులోనన్. ఆది 5-29

ఇట్లు ఇటులు

1. ఈ ప్రకారము

వ. ఒక్కనాఁ డిట్లని వితర్కించితి. విరా 1.2

తే. ...మీ జన్మములు నిట్లకావె వినఁగ. ఆది. 6-59

ఇట్లుగా = ఇటులు

ఆ. ...మహాతపంబు చేటు, లేని కృత్య మిట్లుగా నెఱుంగుట. కాంతి. 5-525

2. దీనికి అర్థవిశేషము లేకయే పోలె మున్నగునవి యనుప్రయుక్తము
లగును.

చ. ననుఁ గని యొందు సత్త్వము మనంబున బెగ్గిలి పాటునప్పు డి,
ముద్దనివరుఁ డిట్లుపోలెఁ గృప మొక్కలమై శరభంబుఁ గాఁగఁ
జేయనొ... కాంతి. 8-96 (ఇట్లుపోలె, శ-ర-పా)

ఇదు దే. స. క్రి. (త. క. ఇదు)

1. ఉంచు

(క) పెట్టు.

చ. ...దుర్జనత్వమునఁ బల్కెడు వీరుల మస్తకంబువై, నిడియెద
నంచు దాఁ జరణ మెత్తె సభన్ సహదేవుడు.

సభా. 2-80; కర్ణ. 1-89

(చ) తాల్పు, ధరించు.

తే. ...మైమలు విడి తలిర్పు, నెలమిఁ గోదండ తూడిరములు
ధరించె... భీష్మ. 1-169

క. ఉత్తరుడు సత్వరంబుగ, దత్తనువున మలుపుదొడిగి తానును
హృద్యోదాత్తంబగు కంకటమిది. విరా. 4-40.

(ట) పడవైచు, వైచు, వేయు, శ్రోయు.

సీ. ...కర్ణున కట్లుగా నున్నది యగుటఁజేసి, యేటిలో నాతని
నిడి తీవు... ఆశ్ర. 2-187

ఆ. హరుడు దనదు వీర్య మన్నియం దిడిన... శల్య 2-175

(త) అలందు, పట్టించు, రాచు.

క. పలుకవలదు కాచక్రియ, సలుపకమును సలుపునపుడు జలములు
దొడలం, జిలుకుట యొప్పుదు మృత్తిక, పలయు నపానంబునం ద్రి
వారంబు లిడన్. ఆను. 8-277

(ప్ర) విత్తు, చల్లు, ఊడ్చు, నాటు, పాడు.

తే. ...అమిత్ర, దత్తమైనది భస్మహుతంబుఁ జేట, నిడిన విత్తునుబోలె
నై చెడు నృపాల. ఆను. 9-181

ఆ. ...విధివిహితంబు గాని యట్టి ధర్మ మనుఁడు, చవుట నిడిన విత్తు
చాడ్చున రూపించి, చేయ నిహపరములఁ జెందు సుఖము.
కాంతి. 5-218

(గ) ఉపయోగించు, వాడు.

ఉ. ...దుర్మతి వుట్టినయట్టి మర్త్యు వారే విధినైన మందు లిడి
యెప్పటిబద్ధి ఘటించు చాడ్చునన్. కాంతి. 8-198

(జ) నిలుపు, నెలకొల్పు.

క. ...పరమేశ్వరు మనమున నిడి... పాప్తి. 1-124

క. అం దొరిగి కీచకుం డా, యిందీవరనయన నాత్మ నిడి వేడ్క
మెయిన్. విరా. 8-309

క. భ్రమగొని యద్దేవునిఁ జిత్తమునం దిడి శరణు శరణు దయగావుము
నన్నమితై శ్వర్య యనుడు. అను. 1-384

వ. ...ఇవిశేషం బారథివరుని శక్తి నై నది గా దది చిత్రంబున నిడం
బనిలేదు. సౌ. ప్రి. 2-183

(డ) అటుపెట్టు, త్యజించు.

సీ. ఆయుధం బిడినవానిని శూరు లేయ రెండు. కర్ణ. 8-351

శ్లో. శరణాగతే న్యస్తశస్త్రే యాచమానే తథార్జున.

సం. భా. కర్ణ. 91-119

(ద) మోపు, ఆరోపించు

చ. నెపమిడి యోహటించి యిటు నీపు దొలంగినఁ బోవవచ్చునే.

ఉద్యో. 4-249

క. మతిమంతులైన వారికి, హితులగు వెరవుగలవార తెఱిగింతురు
దుష్టితి గాకుండఁగఁ గార్యము, గతి యొత్తియుఁ దప్పలిడియుఁ
గడవఁ బలికియున్. సౌ. ప్రి. 1-80

వ. ...సహస్రచిత్తుఁ డను మహారాజు తన పెద్దకొడుకైన శతచిత్తు
నందు రాజ్యభారం బిడి. అశ్ర. 2-4

(బ) (నిప్పు) అంటించు, (దీపము. మొ.) వెలిగించు.

సీ. ఎఱుగుదు మఱచితి నే లక్ష్మయింటఁ జిచ్చిడి మిమ్ముఁ బఱచిన
యిడుమ లవియుఁ కర్ణ. 3-197

తే. ఇంటఁ జిచ్చిడు చాడ్చున నిట్లు నేసి. శల్య. 2-898

క. బరులిచ్చిన దీపం బప, హరించి తత్పాతకమున నంధుండగు భూ,వర
రథాసభ గుడిమై, గిరి దీపం బిడి విభూతికిం బాత్రమగున్.

అను. 4-21

2. ఒసఁగు.

(క) అర్పించు, సమర్పించు,

వ. ...అయ్యై దేవతలకు నాహుతు లిడునపుడు. అశ్వ. 4-184

(చ) నియమించు.

తే. ఎఱిగి యుపధా విశుద్ధ నిడు ననూత్య పదవికి. ఆను. 5-45

(ట) ఇచ్చు, పెట్టు.

క. పేరు పలలుండు గూడుం జీరయు నిడి సాకతంబు సేసిన జాలుం.
విరా. 1-219

తే. ...గర్వులై బలియు భై ఊంబు లిడక. శాంతి. 5-11

(త) దానము చేయు.

వ. ...పితృకార్యాదులందు గొడుగులుఁ జెప్పలు నిడుట యుత్తమ
ప్రకారంబు. ఆను. 3-255

(ఠ) పెంచు, వేసి వృద్ధి పొందించు.

ఆ. ... (చెఱువు) కట్టఁదగిన తరువు లిడిన సుగతి గలుగు.

ఆను 8-890

4. నిర్మించు.

క. చనుఁడు వృక్షస్థలమునందుఁ జప్పరము లిడన్. ఉద్యో. 8-154

5. పర్వతము, నిర్ణయించు.

వ. ...దుశ్శాసనుండును వివింశతియును గద్దియ లిడ సాత్యకియుఁ
గృతవర్మయుఁ గృష్ణం గదిసి యిరువంకలఁ గూర్చుండిరి.
ఉద్యో. 8-258

6. కోతగోయు.

సీ. వెన అంపమున నిడ్డ వసిగఁ గొన్నిటి నిను, మంతలుగా నులుమాడి
యాడి. విరా. 5-35

7. ప్రయోగించు.

క. ...పద్మభవుని మాట దలంపవలయు నీవై, భిదురంబిడ దనుజ
నాథ ప్రయమందు మెదన్. శాంతి. 4-409

8. బిగించు.

క. ...వింట నిడియె గుణంబున్.

సౌప్తి. 1-159

అఁకిడు, బొబ్బిడు, ఎక్కిడు, వెన్నతోనిడు, చెవినిడు, కన్నిడు మొదలగు పదముల యర్థముల నాయా పదముల క్రింద గ్రహించునది.

ఇడుగడ దే. వి. (క. ఇడుగు. త. ఇడుక్కు)

అమాయ.

చ. ఉడయక మ్రొక్కియున్న వినతాసుతు నప్పుడు సూచి యాశ్చర్యో.
నిడుగడ సేయుచున్ గడు సహింపక కద్రువ. అది. 2-42

ఇడుమ దే. వి.

క్షేళము, కష్టము.

సీ. అకట మాతో మీరు నడవుల నిడుమలఁబొందితి రోశభంగి బోయెఁ
గాలము. విరా. 1-47

తే. సొమ్మ గోరినయంతన సుఖము గలుగ, దది యపార్థింపఁగా సిద్ధి
యగుట నిజమె, కలిగెనేని యనేక చింతల నొనర్చు, తెడుట
చావుతోఁ దుల్య మయ్యిడుమ యేల. కాంతి 4-47

క. కఱపుపయిఁ గఱపు వొరయుచు, వెఱపు పయిన్ వెఱపు దోఁప
విడువని యిడుమం, దొఱగమిపైఁ బురుషుఁ డిడుమఁ, దొఱగమిఁ
జేడ్చుచు నడచు దుష్కర్మములన్. కాంతి. 4-72

ఇడుమ గుడుచు దే. అ. క్రి.

క్షేళముపొందు, కష్టమనుభవించు.

తే. అడవుల నిమ్రైయి నిడుమ గుడిచితేల... ఉద్యో. 1-381

తే. పాండవులు రాజ్యమున కాసపడకమున్న, యరసి యెఱిఁగి యర
ణ్యంబునందుఁ దొంటి, యట్ల యిడుమలఁ గుడువఁబో నడుప
వలయు. విరా. 8-90

ఇడుమపఱచు; ఇడుమలఁబెట్టు దే. స. క్రి.

క్షేళపెట్టు, కష్టపెట్టు.

ఆ (భీముఁడు ద్రౌపదిని, జూచి) ఏది కారణముగ నెవ్వరెచ్చొట నీ,
కేమి కిడొనర్చి రెట్టిపాటి, సాహసకఱా వారిఁ జంపుదు నొంపుదు.

భంగపఱుతు నిడుమపఱుతుఁ జెఱుతు.

విరా. 2-156

సీ ...ఇట్టి కిష్టపు డిడుమలఁ బెట్టెడిదె.

స్వర్గ. 1-28

ఇడుమఁబడు; ఇడుమలఁబడు; ఇడుమవడు దే. అ. క్రి.

క్షే శమునొందు, నష్టపడు.

క. నరసుతుఁడు దొల్లి నలుఁడను, ధరణీశుఁడు జూదమాడి తన విభవము
పుష్కరుచేత నోటువడి యొక్కరుఁడుఁ గరం బిడుమఁ బడఁడె
కాననభూమిన్. ఆర. 2-6

క. వా రిడుమలఁబడఁ దగియెడు, వారే పితృభాగ మేలు వారలు
గారే. ఉద్యో. 1-268

క. దానికి నొచ్చిన మనములతో నడవికిఁబోయి బహుళ దుఃఖంబుల
నట్లుని విరాటుపురింబడఁగాని యిడుమవడియు వారు గనలర
కంచే. శల్క. 2-366

ఇతండు; ఇతఁడు దే. సర్వ.

ఈతఁడు.

ఉ. ఇతండు రుద్రునిం బ్రీతుని జేసెనా విసమె. విరా. 4-98

తే. ఇతఁడు పుట్టినకోలను నెనక మెఱుగు దర్పమునన. విరా. 1-74

ఇతకరి వై. వి.

మేలు చేయునది, మేలు చేయువాఁడు, ఇచ్చకాలు మాట్లాడునాఁడు.

ప. ...వార లెఱుంగకుండ నపరకుమారులకడకు నేగి యితకరి
మాటలమొత్తంబుల వారల చిత్తంబులను గలంచె. ఆను. 1-297

ఇతరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అన్యము, వేత్రై నది.

తే. ఇట్లు దమ్ము నిరూపింప నితరజనములకు నశకళ్యంబుగాఁగ.

విరా. 3-42

2. వేఱు విధము గలది.

క. అమ్మగ్గ యతని కిట్లను, నిమ్మాఁడు జగములు మీర లితరంబు
లుగాఁ, గ్రమ్మనఁ జేయఁగఁజాలుదు, రెమ్మెయినై నఁ గృపసేయరే

నా మీదన్.

కాంతి. 2-70

ఇతరుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ప్రాకృత పురుషుడు, పామరుడు.

క. నీ యవినయంబు పెంపున, నీ యాపద సంభవించె నింక వగచినం,
జాయనె యితరులక్రియ శో, కాయత్తుడ వగుట నీకు నర్హమె
యధిపా. ద్రోణ. 4-22

శ్లో. ఆత్మాపరాధాత్సంభూతం వ్యసనం భరతర్షభ, ప్రాప్యప్రాకృత
వద్విర మా త్వం శోచితు మర్హసి. సం. భా. ద్రోణ. 114-47

చ. వ్రతము ధరించి నిష్ఠ సుపవాస విధిం గొలుతున్ సమద్రు నా,
కితడు ప్రియంబుతోడఁ దెరు విచ్చుట యంతన కల్గెనేని మే, లిత
రునిఁ గావసుం దలంచెనేని యమానుష రోషవేష దీ, పిత శరవహ్ని
నిజ్జలముఁ బీల్చెదఁ బ్రేల్చెన నొక్కవేల్పిడిన్. ఆర. 7-47

2. అన్యుడు, వేరైనవాడు.

ఆ. సుకృతు లమరలోక సురుచిర వాసులు నిట, దిగి చిరాయువులును
నగుదు రితరు, లతిచిరముగ నరకగతు లయి తుది నాయు, వల్పు
మగు మనుష్యు లగుట గలుగు. ఆను. 5-134

ఇతరేతరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అన్యోన్యము, ఒండొకటి, పరస్పరము.

క. ఇతరేతర శరకృత శోణిత ధారలు నిగుడు.

భీష్మ. 8-203; ద్రోణ. 4-202; శంభు. 2-291; కాంతి. 6-454

ఇతపు వై. విణ. (సం. హితపు)

హితమైనది, ప్రేయము.

క. పితృబూజనమని యెవ్వరి, కితపుగఁ జేయుదురు దీని నెఱింగింపు
శనా. ఆను. 5-208

చ. ...ఇట్టి నా, రితపులు తండ్రికిన్ సుతుల కేమనసేర్తుము పెద్ద
రాజులన్. (ఇతపులు = హితులు) ఉద్యో. 4-240

ఇతిహాసము సం. వి. అ. పుం.

1. పూర్వచరిత్రపతిపాదక గ్రంథము (భారతాది)

సీ. ఐతిహాసికు లితిహాస మనియు. ఆది. 1-81

వ. తొల్లింటి యితిహాసంబు నెప్పెద వినుము. ఉద్యో. 1-117

2. పూర్వరాజుల వృత్తాంతము.

వ. తొల్లి యిట్లు పుత్త్రమరణ శోకాతురుండైన యకంపనుం డను రాజు నారదమునిచేత మృత్యుప్రకారంబు దెల్లంబుగా విని యువశ మిత శోకుండయ్యె నని విందు మయ్యితిహాసంబు తెలుం గెఱింగించెద. ద్రోణ. 2-158; కర్ణ. 1-295

3. పూర్వకథ - కథ.

వ. ...కౌళికుం డను నొక్కవిప్రుండు...నత్యవిభాగ విధిజ్ఞుండు గామింజేసి తన కనత్యంబు వాటిల్లు నను శంక (జనులు) నీ గుల్మలితా గహనంబు పొచ్చిరని చూపి చెప్పిన నతైక్కలికాండ్రు వారలంజంపి ధనమ్ముగొని రమ్మని తద్వచన దోషంబున నరక ప్రాప్తుండయ్యె నను నితిహాసంబు విందుము. కర్ణ. 8-78; స్త్రీ. 1-51

ఇది దే. సర్వ.

(ఈ + ది = ఈది, ఇద్ది, ఇది- అనునవి రూపాంతరములు- 'ఈది' ప్రస్తుతము శాషలో లేదు. క-త-ఇదు.)

1. (i) 'ఈ' అను దానికి మహాత్యర్థమునందు (స్త్రీ వాచకమగునపుడు) ప్రథమై కవచనమున వచ్చు రూపము.

చ. ఇది గడుముద్దరాలు పనులేమియుఁ జేయఁగనేరదు. విరా. 1-108

క. ...సాధ్వీ యిది మలీమన వృత్తంబున పొంతఁబోవ దెన్నుండు.

విరా. 1-108

చ. ఇది మునికన్యయేని మఱి యేలొకొ.

ఆది. 4-30

(ii) అమహాదర్థంబునంగు (తిర్వగ్గడములను దెలుపునపుడు) ప్రథమైక వచనమున వచ్చు రూపము.

సీ. ...ఇది హోమ, ధేను వత్సంబు.

కర్ణ. 2-90

- సీ. ...ఈ భవ్యసారమేయ, మిది యట రావలదే. మహా. 1-52
- వ. ...కీటంబుం జూపి యిది దొలుఁచుచుండ మీ నిదుర సెడుటకుం
జాలక కడలకుండితి ననియె. కాంతి. 1-22
- వ. ...ఇది యెవ్వరి యాశ్రమంబు. శల్య. 2-218
- (iii) ద్వితీయాది విభక్తులలో ఏకవచనమున స్త్రీ తిర్యగ్జడ వాచకంబులకు
రెండింటికిని 'దీని' అనురూపము వచ్చును.
- సీ దీని జన్మంబున - దీని నామాకృతి - దీని వల్లభుఁడు. విరా. 2-30
- క. ముని యశ్వముఁజూచి కరం, బనురాగముఁబొంది మేధ్య మగు నిది
దీనిన్, వినుత విధానమున విడుతము. అశ్వ. 3-220
- వ. .. ద్వీజశ్రేష్ఠుండు దీని (చరువు) వలనం బుట్టు.
కాంతి. 2-89; విరా. 1-160
- (iv) ద్వితీయాది బహువచనంబులందు తిర్యగ్జడ వాచకంబులకు 'వీని'
అనురూపము వచ్చును.
- తే. మద్దన మిదియని వీనిలోన నొకటి యందు నంగీకార మొలయదు.
అశ్వ. 2-98
- 2 దగ్గఱగా నున్నదానిని దెలుపును.
- చ. ఇది గడు ముద్దరాలు వను లేమియుఁ జేయుఁగ నేరదు.
విరా. 1-108
- క. ఇది కగ్మదూమి భో, గాస్తదము. కాంతి 4-110
- చ. ఇది శతవృద్ధ మా జనని. విరా. 1-179
- వ. వారలకందఱకు నిది ప్రాప్త కాలంబై యున్నయది.
ఉద్యో. 3-235
- సీ. ఇది యాదిగా నతు లెన్నండుఁ బరపురుషార్థినుల్ గాఁ జనదు.
(ఇది- ఈ కాలము) ఆది. 5-85
- శి. ఈ విషయము.
- వ. ఇది యనన్య సామాన్యకారంబగు పరమ ధర్మ ప్రకారంబు.
ఆది. 1-29; భిష్మ. 3-79

4. ఈ జరుగునది.

సీ. ఇది పదుమాడగు నేడు మాకజ్ఞాత, చాసంబు నలుపంగవలయు.

విరా. 1-47

5. ఈ చెప్పబడినది. ఈ రచింపబడినది.

వ. ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్ర...తిక్కన సోమయాజి ప్రణీతంబు.

విరా. 1-336

వ. ఇది జామదగ్నక్తోపంబు తెలుంగు.

కర్ణ. 2-89

6. ఈ విషయములో, దీనిలో.

ఉ. ఉల్లము దల్లడిల్లఁ దను వుద్గత ఘర్మజలంబు చాల్పుచున్, దిల్ల
పడంగ వాకిది గడింది విచారము వుట్టె నందుఁ బో, నొల్ల ననంగ
రా దచటి కూరక పోవనురాదు నేర్పు సంధిల్లఁగ దీని కాపికొను
దీనున మెట్టిది యొక్కొ దైవమా.

విరా. 2-91

7. ఈ వచ్చినది.

వ. ...మందమందసంభాషణంబుల సంబోధించు పాంచాలి పాణి
స్పర్శనంబున మేలుకని యిది యెవ్వ రనవుడు నే నను నమ్మానిని
యెలుం గెఱింగి భీమసేమండు.

విరా. 2-167

8. పాదపూరణముగా నుపయోగింపబడును.

ఉ. కౌరవసేనఁ జూచి వడకం దొడఁగెన్ మదితోన మేను నీ, పూరక
పోవుచుమ్మి యిది యొప్పునె.

విరా. 2-136

ఇదిగాక దే. అవ్య.

ఇదియును గాక-ఇది కాకుండ.

ఉ. దానఁ గొఱంత లే దభిమతం బదిగాకయుఁ గల్గెనేనియుం బూని
యొనర్తు నన్నఁ గురుపుంగవుఁ డెంతయుఁ బొంగి. ఉద్యో. 1-98

సీ. అన విని గాంగేయుఁడు...వైరుని నిర్జింపు, మిదిగాకయును వత
మెద్దియైన, నడుగుము నీకుఁగా నని సేయు టొక్కటి, దక్కంగ
నావుడు ధర్మనుతుఁడు.

భీష్మ, 1-157

ఇదిగో దే అవ్య.

ఈ కనఁబడునదే.

మ. ప్రమదాపాది పయఃప్రపూర్ణ మిదిగో పద్మాకరం బంచు.

ఆది. 6-172

('ఇదియో' అని ఆనందపారము 'ఇదియే'-అని అకాడమీ సం. ము.

పాఠము. 'ఇదిగో' అనునది పారాంశరముగా సం. ము)

ఇది యది యనక

ఆనవసరపు మాటలాడక.

క. ఎదిరికి హితమును బియ్యమును, మది కింపును గాగఁగ బలుకు
మాటలు పెత్తై, యొదవినను తెన్న యటుగా, కిది యది యన
కూరకునికి యెంతయు నొప్పున్. ఉద్యో. 2-59

ఇదియో దే. అవ్య. (ఇది + ఓ)

ఇదిగో (చూ. ఇదిగో)

ఇదె దే అవ్య. (ఇది + ఎ)

ఇదిగో.

మ. ఇదె గంధర్వులు వచ్చి ముట్టకొని రింకెట్లాక్కొ. విరా. 3-27

సీ. ...ధృతరాష్ట్రుని యాశ్రమంబు, సెఱిగివవార దెయిదెయంచు
జేర్కొని, చూపి చెప్పిన. ఆశ్ర. 2-81

తే అంతకుం డిదె యదె తోచెననగ నధిప. మౌస 1-17

క. ఇదె పోయెదఁ గౌరవ్యులఁ, బదనికి రాఁబలికి నఁధి వాటించెద
(ఇదె = శీఘ్రముగా) ఉద్యో. 3-69

ఇద్దలు దే. సర్వ.

(రెండు శబ్దములకు మహాన్మహాత్యర్థ బహువచన రూపము)

ఇరువుర.

క. ...అయ్యి,ద్దలు నెత్తుటఁ దోగి కడున్ వఱవిరి కల్పాంత నవ.
దివాకరులక్రియన్. ద్రోణ. 4-216

సీ. భార్యలిద్దలు గలరు. అను. 5-287

మ. ...ఇద్దమున్ భుజబలాటోపంబుమై.

విరా. 2-343

క. ...ఇద్దఱు దిక్కుల సైన్యములును దలవడియె వడిన్.

భీష్మ. 1-289; కర్ణ. 3-258

ఇద్దము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. దీప్తము, కాంతివంతము.

ఆ. ...ఉటికి మంటలోన నుల్లంబు తెలివొక, యింతయేనిఁ గుంప కిద్ద
మూర్తిఁ, దేజరిల్లనున్న ధీరవర్ణునకుఁ బ్రత్యక్షమయ్యె శివుఁడు
దయదలిద్ద, సాప్తి. 1-125

2. ప్రజ్వలించునది.

ఆ- ఇద్దమైన యగ్ని యింధన సంపద, నతిశయిల్లు నట్టులు.

కాంతి. 5-580

3. ప్రసిద్ధము.

తే. ధ్యానయోగ నిశ్చలమదు నంతరంగ, మెడల విడుచు గుణంబుల
నిద్దకాంత, మైన నిర్గుణ వస్తువునందుఁ గలయుఁ బరమపద మది
దానికిఁ బరము లేదు. కాంతి. 4-184

4. అప్రతిహతము, అనివార్యము.

మాలిని : ఇద్దమాయా విలాసా.

ఉద్యో. 1-385

మ. ...జాకుదగ్గఱ కలితాస్త్రం దిద్దతేజంబునన్, దొరసప్తార్చికి.

కర్ణ. 3-29

5. సత్యమైనది.

ఉ. ...ఇద్దతో, ధాంగసమాశ్రితాపదుదయజ్వలనప్రళమప్రవర్తక.

శల్య. 1-408

ఇద్దము సం. వి. అ. న.

వంట చెఱకు.

క. ఆతం దిద్ద ముండు నటపిష్ఠలికిం జనినయెడ.

ఆను. 1-69

ఇద్దవాహుఁడు సం. వి. అ. పుం.

తేజస్వియను ఋషి, ఆగస్త్యుని మనుమఁడు, దృఢస్థుని కొడుకు.

వ. వానికిం (దృఢస్యనకు) దేజస్వి యను ఋషిపుట్టి పారంబైన
యిద్ధృభారంబు నహించుటంజేసి యిద్ధృవాహుం డనం బరగె.

ఆర. 2-353

ఇనబింబము సం. వి. అ. పుం. న.

సూర్యమండలము.

క. అని పలికిన యవసరమున, నినబింబములోన నుండి యిది నిజ
మిబ్బింగిన నెగడవన్న మేలగు, నను వాక్యము వెడలె గర్జుండా
కర్ణింపన్. ఉద్యో. 4-80

ఇనసుతుడు సం. వి. అ. పుం.

కర్ణుడు.

క. ఇనసుతుఁ డిట్లు లను.

విరా. 4-216

ఇను దే. సర్వ. (వృత్తియందే దీనికిఁ బ్రయోగము)

రెండు.

క. ...కర్ణం, డినుమా తొక శరము దొడుగునే పరులు నగన్.

కర్ణ. 3-317

ఇనుఁడు సం. వి. అ. పుం.

సూర్యుడు.

క. ఇనుఁడు తనకడకు నేతెంచిన రాగముఁబొందుటది యుచితమనఁగాఁ
గెంపున మెఱసి పశ్చిమాశాం, గన జన సంభావనముల గౌరవ
మందెన్. విరా. 2-318

ఇనుచు దే. స. క్రి.

పూను.

క. ...ఆర్యజనుల మహిమ హితవచనముల్, వీనుల వినుచుచు ధర్మ
ము, లైనవి సేయంగఁ దప్ప కగుఁ దత్ఫలముల్. శాంతి. 4-79

(ఇనుచు - అని పాఠాం)

ఇనుపగుండియ దే. వి.

ఇనుముతోఁ జేయఁబడిన గుండె- (ఇనుము ఎంత గట్టిగానుండునో అంత
గట్టిగా నుండు గుండియ అని భావము.)

తే. ...ఇనుప, గుండియకుఁ జేటు పాటింకఁబుండరిక, నయన

(స్త్రీ) 2-49

ఇనుపొడుపు మి.

సూర్యోదయము.

క. ఇనుపొడుపునఁ జెడని తమము నెందును గలదే. ఆను. 2-855

ఇనుమడి దే. విణ. (ఇను + మడుగులు)

ఇమ్మడి, ఇబ్బడి, రెట్టి, రెట్టింపు.

సి. చెలువంపు నెమ్మొము నెలమిసొం పినుమడి, గా నల్ల నవ్విసఁగాదె
యింతి. విరా. 2-45; ఉద్యో. 4-414; భిక్ష. 1-27

ఇనుమడించు దే. ఆ. క్రి.

ఇమ్మడియగు, రెట్టింపగు, ఇంతనంతలు సేయు.

తే. తగు నినుమడింపఁ జూచు నత్తన్నిఁ బొరిఁబొరిఁ గీచకుండు.

విరా. 2-250

తే ఇమ్మహిపతి సమ్మదం బినుమడించె.

ఆను. 1-284

సి. కర్షభూషణ మౌక్తిక ప్రభాదోలన మీక్షణ దీప్తుల నినుమడింప

విరా. 4-28

ఇనుమడుగు దే. వి.

రెట్టి, రెండింతలు.

క తన యెప్పటి రూపముఁజే, కొని దీనికి నినుమడుంగగుం బ్రతి
బలముం, గనినప్పడు నా రూపం, బనుపమముగ ననిన హనుమ
కనిలజఁ దనియెన్. ఆర. 8-845

ఇనుమాలు దే. వి.

రెండు పర్యాయములు, రెండుమాలులు

క. కర్ణం, డినుమా తొక శరముదొడుగునే పరులు నగన్.

కర్ణ 8-817

ఇనుము దే. వి.

ఒక లోహము, కాలాయసము.

క. ఇనుమును రాగియుఁ దగరం, బును వెండియుఁ బిండియుం బ్రభూ

తములై పేర్చిని సిరిజేయగ నొప్పెడు, ఖను లెడనెడఁ బెక్కు
కలవు కౌరవనాథా. భీష్మ. 1-36; కర్ణ. 1-263; భీష్మ. 3-419

ఇన్నాళ్లు; ఇన్నాళ్లులు దే. వి. బహు. (ఇన్ని + నాళ్లు)

ఇన్ని దిములు.

తే. పెండ్లికని పిల్వబంచినఁ బ్రియముతోడ, నేగుదెంచితి మిన్నాళ్లు
నెల్లయొప్పి, దములఁ జూచితి మియ్యెడఁ దడవుఁగాఁగ, నిలువఁ
దీజదు పోయి రావలయు మాకు ఉద్యో. 1-42

ప. ...ఇన్నాళ్లు గాంగేయుఁ డెబ్బంగుల సంగరంబుసేసె.

భీష్మ. 1-64

కా.నారల యువేక్షంగాక యిన్నాళ్లు లేలా వైరం బడగింపనీ
వయివ లీలన్ గెల్తు కౌంతేయులన్. కర్ణ 1-53

ఇన్ని దే. సర్వ. బ. డా.

1. ఇంతశబ్దముయొక్క ఆమహదర్థక బహువచన రూపము. అధిక
సంఖ్యను దెలుపును.

తే. ఇన్ని తెఱఁగుల శ్రమము సేయింతుఁ జతుర,తా విహీనులైన
పాత్రములనైన, విరా. 1-242

ప. ... ఇన్ని నైశ్యంబులు నొక్కలావున వర్తించు చందంబు సూచి
కొనవలయు. ఉద్యో. 4-142

2. ఇవి యన్ని.

క. ... ఇమ్మై, బూని వ్రతంబులు సలిపెడు, వానికి నిన్నియును
సీట్లు వలయునె చెప్పుమా. విరా. 1-205

క. ఇదె దేహం బిదె యర్థం, బిదె నా పరిజననమూహ మిన్నిటిలో
నెయ్యివిన మాకిష్టము చానిన, ముద మొదవఁగ విత్తు గొనుఁ
డమోఘం బనినన్. ఆది. 5-148

ఇన్నిట. ఉద్యో. 3-108; ఇన్నింట. కాంతి 5-168; కాంతి. 6-456
ఇన్నిటి. ఉద్యో. 2-194; ఇన్నిటిని. కాంతి. 6-405; ఆను. 4-219;
ఇన్నిటికంచెన్. ఆను. 2-334; ఇన్నిటిలోన్. ఆది. 5-242; ఇన్నిటి
లోనన్. ఆర. 2-70.

.ఇన్నూలు; ఇన్నూలులు దే. సర్వ. ఔ. (✓ఇను)

రెండు వందలు.

వ ఇన్నూలు రథంబులు మా జేసుంగులు. శల్య. 1-828

తే తనకు నిన్నూట కాని లే ననియె హరులు. ఉద్యో. 8-814

క. నన్నూలులు మున్నూలులు, నిన్నూలులు నూలులును.

శాంతి. 5-50; ఉద్యో. 8-817

.ఇన్పవల దే. వి. సమ.

ఇనుముతోఁ జేయఁబడిన చిక్కము.

చ. ...ఇన్పవలలో నమ్మతంబు సురక్షిత స్థితిన్

క. ఉండు ననిన.

ఆను. 1-216, 217

.ఇన్మాలు దే. సర్వ. వి.

రెండుసార్లు.

సీ. ఇన్మాలు తిర్యగ్విధమున, నాస్యంబు దొడిసి. ఆను. 3-284

.ఇన్ము దే. వి.

ఇనుము. చూ ఇన్పవల.

ఆను. 1-216, 217

.ఇప్పుడు దే. ఏక.

ఇప్పుడు, ఈ సమయము.

క. విగత భయవాసయోగ్యంబుగ మౌక్త్యేడ సెప్పుఁ డిప్పుడ పోవఁగ
వలయున్. విరా. 1-68

ఆ. ...తద నుగ్రహంబుపడయ వలయున నఘయిపుడు.

ఉద్యో. 4-359

.ఇప్పించు దే. స. క్రి. ప్రే.

ఇచ్చునట్లు చేయు.

వ. ...గోపాలురకుం గట్ట నిప్పించి కంకు నాలోకించి నెత్తం బొక
పలుక యాడుడమే యని యుబ్బుమై మాటగాఁ బలికిన.

విరా. 5-244

వ. ...వీని కర్వ్యం బిప్పించి తదియునుం గాక. సఖా. 2-42

వ. ...అమరులెల్లఁ బితామహుఁ డ్రాధించి నాకు నవ్యయత్వంబును

సకల భయమోక్షణంబునుంగా వరం విప్పించి రై నను.

ఆది. 2-129

(వరంబిచ్చిరై నను- అని ఆనందవారి పాఠము- ఇప్పించిరి- అకాడమి సం.ము పాఠము)

ఇప్పించుకొను దే. స. క్రి.

1. ఇచ్చునటులఁజేసికొను.

వ. ...మదీయ ధర్మపత్ని యక్కుండలంబులు దొడుగ నవసరంబై యున్నయది మద్వచనంబున వాని నిప్పించుకొమ్మనిన. ఆది. 1-96

2. కలిగించుకొను, పొందు.

అ. అతని నాశ్రయించి యవ్వెర విప్పించుకొనిన మేలు వొందు ననియె భార్గవుండు. కాంతి. 8-185

ఇప్పు దే. ఏక.

ఇప్పుడు, ఇప్పుడు.

కా. ...మత్పతు, శ్రీరాయాకృతు లేవు రిప్పు నిను దోక్కిలన్, వెసం గిట్టి గంధర్వుల్ మానముఁ బ్రాణముం గొనట తథ్యంబు.

విరా. 2-55

ఇప్పుడు దే. వి. ఏక.

(ఇది ద్వివీర్యాది విభక్తులతోఁగూడియు నుండును. దీని రూపాంతరము లగు 'ఇప్పుడ, ఇప్పు' అను వానికి ద్వివీర్యాదివిభక్తి రూపములు లేవు.)

ఈ సమయము.

చ. ఇది శతవృద్ధ మాజనని యిప్పుడు మృత్యువుఁ జొందె.

విరా. 1-179

ఉ. ...నీ, వెల్లి నెఱుంగు దిప్పు డెడ యిచ్చుట యుక్తము నాకుఁ జూడఁగన్.

ఉద్యో. 1-185

ఉ. ఇప్పటి భంగి నొక్కడుగు నేఁగెడు దానికి నోర్య నెమ్మెయిన్.

విరా. 1-148

వ. ఎల్లభంగుల నిప్పటి కిదియె కార్యంబు.

విరా. 8-117

మ. ...నీ చిత్తంబు పోరాటకుం, జొరచే నిప్పటికిం దొలంగి చని

శల్య. 2-44

క. ...ఇప్పటి నీ,యునికియును జూచి నాకు నుమ్మల మయ్యెన్.

కాంతి. 4-390

వ. ...ఇప్పటియట్ల యెల్లపుడును గోవులవలన భక్తి. ఆను. 3-76

క. ...ఇప్పటి వదనున్, గడవఁబడుట ద్రాటఁ దప్ప కరణియచుమ్మి.

కర్ణ. 8-278

వ. ...విన నిప్పుడుం జెప్పెద.

ఉద్యో. 2-89

ఉ. ...ఆ,తండ మరల్పుగాక విరోధి నిప్పుడున్.

విరా. 4-194

క. ...సౌగంధిక,ములుగొని యిప్పుడును దర్పమున.

ఆర. 4-25

ఇభపురము సం. వి. అ. న.

హస్తినాపురము.

క. ...ఇభపురమున మాట పుట్ట దెట్లీవు వినన్.

ఉద్యో. 1-79

ఇభము సం. వి. అ. పుం.

ఏనుగు.

నీ. ఉభయ పార్శ్వముల నిభఘట లేలకో చనుదేవు. విరా. 1-186

ఇమి అవ.

నీ. మ్రుచ్చిమియును అంకు నెచ్చోటనైన భూమి లోపల లేదు.

కాంతి. 2-841

మగటిమి శల్య. 2-125; పోడిమి శల్య. 2-148.

ఇమ్మడి దే. విణ. (✓ఇను)

1. రెట్టింపు, ద్విగుణితము.

నీ. ...అగ్గోవిందు సందర్శనంబున నుత్సవోన్మత్త భావ, మిమ్మడియై ప్రమోదమ్మనం చేలిరి.

అశ్వ. 8-119

2. రెండవవాడు, సరిసమామండు.

క. అమ్మేటి మగఁడు తనచా,పమ్మూతగనిల్చి సోలి పదపడి తెలి
పుల్లమ్మన నొలిసిన నౌరా, యిమ్మడియని పొగడె గొడుగు
నెంతయుఁ బ్రీతిన్.

అశ్వ. 4-80

(ఇమ్మడి = తనకురెండవవాడు, తనతో సరిసమావమైనవాడు)

ఇమ్ము దే. వి. (ఇంబు)

1. అనుకూల్యము, వీలు.

ఉ. ఎప్పు నం, క్రందనసూతి దగ్గటియె గయ్యము సేయుట కప్పు
డిమ్మనన్. విరా. 4-184; విరా. 4-93

ఉ. లోకవిరుద్ధవృత్తి చపలుం డతఁ డిమ్మెఱుంగండ యేమియున్.

శల్య. 2-370

వ. ...గరుడుండు గగనంబునం బఱచి తనకు నూఁద నిమ్మగు ప్రదేశం
బెందును గానక. ఆది. 2-73

క. తన కిమ్మగు నంతకు దుర్జను,డిష్టుఁడ పోలె నుండి సర్పమ పోలెం,
దన కిమ్మగుడును గఱచును, ఘనదారుణ కర్మగరళ దంష్ట్రుల
చేతన్. ఆది. 6-112

2. ఉపాయము.

క. నెమ్మి గలవారి నొల్లరు, త మ్మొల్లనివారి వెనుకఁ దగులు దుర
ధిక,త్య మ్మెఱిఁగి యెఱిఁగి తొడరుదు, రిమ్మెఱుంగని యట్టివార
లిభవుర నాథా. ఉద్యో. 2-84

3. స్థానము, చోటు.

తే. పెరిగి పాండవాంబుధి వెల్లి విరిసినపుడు, నిలువ నిమ్మగు దీవిగా
నిన్నుఁ దలఁచి, యుండ నత్యంత తుచ్చ శిఖండి పల్వ,లాక్రమంబున
మునిఁగితే యకట తండ్రి. భీష్మ. 1-58

4 పదిలము, ఊమము.

వ. అయ్యమోఘవీర్యం బొక్క యజీర్ణ పర్ణపుటంబున నిమ్ముగా
సంగ్రహించి యొక్క డేగయఱుతం గట్టి... ఆది. 8-28

సీ. ...పెఱ ధన మెల్లను నిధియుఁగా, నిమ్మైన నెలపున నిడుచునుండి
అశ్వ. 1-15

క. రథి కిమ్ముగానియెడ సా,రథి ధృతిమెయిఁ గానవలయు.

ఆర. 1-178

విణ.

1. అనుకూలమైనది, వీలైనది.

ఉ. ఇమ్మదిరాక్షి డస్సె మన కీ నడుమన్ విడియంగ నొందు బో,
టిమ్మును గాదు. విరా. 1-154

ఇ. ఎత్తికొని చనంగ నిమ్మగునట్లుగా, మెదలుచున్న ప్రయ్యలమి
రెంటి, గూడబట్టె ననియుఁ గూడి యుండొంటిలో, జక్కనంటి
రెండు నొక్కడయ్యె. సభా. 1-147

2. మనోహరము.

క. ఏనవపర్వం, బిదినా మద్యోగపర్వ మిమ్మగు సభలన్ ఆది. 1-43
మానిని. ఏచి తనర్చి తలిర్చిన శ్రోవుల నిమ్మగుతావుల జొంపములన్.
ఆది. 4-20

3. ఇంపైనది, ఇష్టమైనది, ఆభీష్పితము.

క. మన యింట నిచ్చటచ్చొటన కెచ్చటనైన నీ బృహన్నల మెలఁ
గం, జనియెడు మానిసి తనమన,మున కిమ్మగుచట్టి చరితమున
వర్తించున్. విరా. 1-254

క. ...రాజు మాటలకుం దే,లని వెరవుతోడ నా పూజ్యుని దన
కిమ్మైన యెడకుఁ జనియెఁ గుమారా. కాంతి. 8-284

శ్లో. నైవముక్త్యా శకునికా బ్రహ్మదత్తం నరాధిపమ్, రాజానం
సమనుజ్ఞాప్య జగా మాభీష్పితాం దిశమ్. సం.భా. 189-112 శ్లో.

ఇమ్ముగ ద్రు. (ఇమ్ము + కన్)

1. బాగుగా, చక్కగా.

వ. ...గర్భంబు లిమ్ముగా రక్షింపం బనిచిన. ఆది. 2-4

ఉ. ఇమ్ముగ నాత్మరక్ష విధించు విధంబున మంత్ర రక్షయ,త్నమ్మునఁ
జేయఁగా వలయు. ఆది. 8-110; ఆది. 5-248

2. ప్రసిద్ధిగా.

క. ఇమ్ముగ సరస్వతీ తీరమ్మునఁ బండెందు వత్సరమ్ములు విధి
మా,ర్గమ్మున సద్గుణ సముదాయ మ్మొసఁగఁగజేసె సత్త్రియా
గము నిష్ఠన్. ఆది 4-8;

3. స్వప్నముగా, తెల్లముగా

తే. వృక్ష కాభాగ్రమున నున్న పక్షిశిరము, దెల్లముగఁ జూచితే
మహివల్లభుండ, యగిన నిమ్మగఁ జూచితి. ఆది 5-249

4. రుచ్యముగా.

వ ...సూపకారుండు వధ్యస్థానంబునకుం జని మనుష్యమాంసంబు
దెచ్చి యిమ్ముగా వండిపెట్టెన. ఆది. 7-114

ఇమ్ముల (ఇమ్ము శబ్దము యొక్క ద్వితీయా బహువచనాంత
రూపము)

సంతోషము, సుఖము, ప్రీతి (అగునట్లుగా)

ఉ. .. ధర్మతనూభవుఁ డందు నాటిరే, యిమ్ములఁ జల్పి వేగుటయు
నీప్సిత కార్యము సేయఁగా విచారమ్మున నున్నచో.

విరా. 1-58; ద్రోణ 2-285; సౌప్తి. 1-9

క. కులమునకు నఖిల లోకంబులకు నపాయంబుసేయు పురుషాధమ
నిమ్ముల దూషించి జగంబును, గులమును రక్షించు టఱుదె
కువలయనాథా. ఆది. 5-111

క. కులపాంసమలయి యహితంబులు సేయుచునుండు చుట్టములఁ
బొందక యిమ్ముల నుండు వాడ పుణ్యుడు, వెలయఁగ గ్రావస్థి
తైక వృక్షమహాలెన్. ఆది. 6-181

శ్లో. జ్ఞాతయో యస్య నైవ స్యుః, ర్విషమాః కలపాంసనాః-

స జీవేశ సుఖం లోకే గ్రామ ద్రుమ ఇవైకజః

సం. భా. ఆది. 151-81, 82

ఇయ్య¹ ఈయ.

వ. అట్లగుటం జేసి యాసగొల్పి విప్రున కియ్యకున్ని యొప్పును.

ఆను. 1-275

ఇయ్య² అవ్య.

అంగీకారమును దెల్పును.

మధ్యాః- ఒనర నాసుతునకు భార్యవగుమన్న నొడబడి యియ్య

యనియె.

ఆది. 4-141

క. చక్కనగు మలిన రక్కసుఁ, డక్కజముగఁ బెరిగి యియ్య యగు
నిప్పుడు నీ, యుక్కును బీరముఁ జూచెద ఆది. 6-208

ఇయ్యకొను ఈయకొను, స. క్రి. (✓ఇయ్య)

1. అంగీకరించు, సమ్మతించు, ఒప్పుకొను.

తే. ఆనిన నిది పోలు నని యియ్యకొని యజాతవైరి. విరా. 1-91

ఉ. ముందడియట్ల యింకఁ బదు మూడు దినంబుల మాత్రకున్ భవ,
గ్రందెరవాస మియ్యకొనినం గడతేలు మదీయవాంఛ.

విరా. 3-82

క. అక్కడి బంధులఁ జంపుచు, నిక్కడి బాంధవుల సచ్చు టియ్య
కొనుచు నెం, దెక్కడి పెంపొందెదను. భీష్మ. 1-184

2. మెచ్చు.

తే. ఏమి కారణమున మెచ్చి తేకతమున, మెచ్చవైతి దానవుల నీ
మెచ్చుచొప్పు, మాకు నెఱిగింపు మనిన న మ్మాననీయ, వాక్య
యిట్లని చెప్పె న వ్యాసపునకు.

క. నానాధ్యయనాభిస, మ్మానాది విశిష్ట గుణ సమగ్రత కలిమిన్,
దానవుల నియ్యకొంటిని, వాని విడిచి గర్వులగుట వారి విడిచితిన్.

కాంతి. 5-8, 9

అ. క్రి.

అంగీకరించు, సమ్మతించు.

ఉ. ఈతనితోడి కయ్యమున కియ్యకొనం దగ దేను. విరా. 5-7

అ పొడుతు నెట్లుఁ బాండువుత్రులతోఁ గయ్య, మేను నీవు దీని కియ్య
కొనుము. శల్య. 1-69; విరా. 1-160

ఇయ్యకొలుపు దే. స. క్రి. (✓ఇయ్యకొను)

1 అంగీకరింపఁజేయు, సమ్మతంపఁజేయు, ఒప్పించు.

గీ. సముచితమగు మాటలఁ జక్కఁబడిక, తక్కినే నుక్కివుం డగు
ధార్తరాష్ట్రుఁ, గ్రూరశరముల నే నియ్య కొలుపువాడ, నవని

కౌతేయులకు నిచ్చునట్లు గాగ.

ఉద్యో. 1-27

వ. ... అజాతశత్రుండు నీవు కరినగరంబున కరిగి కౌరవులతోడం
నగిన మాటలాడి తెఱంగునేయ వలయు నని ప్రార్థించి యతని
నియ్యకొలిపి యిట్లనియె.

ఉద్యో. 31-3

2 లోబఱచు, లొంగునటులఁజేయు.

ఆ. కాలకేయ కులముఁ గాలుని ప్రోలికి,చనిచె నఖిల నృపుల ననికి
నియ్యకొలిపెఁ గ్రీడి జగము గొనియాడనేగ కో,నండ చండవలసి
తమునఁగాదె.

కర్ణ. 1-211

సీ. కళ్యాణం బదిలంబుగాని గుఱ్ఱంబులఁ గ్రొత్తముట్టున కియ్యకొలుపు
వెరవు.

విరా. 1-95

ఇయ్యకొలు దే. వి. ($\sqrt{\text{ఇయ్యకొను}}$)

ఇయ్యకొనుట, అంగీకారము, సమ్మతి

చ. పెనఁకున నాక యేల మన పెద్దల కెవ్వరి కియ్యకొలు గాదు.

ఉద్యో. 2-246

ఇయ్యన

ఈయన.

క. అయ్యై కర్మంబుల దెస, నెయ్యం బెసలారఁ గలిగి నియమని
రూఢుం, డియ్యన యన సుకృతంబుల, నయ్యెడు సౌఖ్యంబు నిహ
మునందు బరమునన్ -తే- అనుభవించు. ఆను. 31-308, 307

ఇరవు దే. వి.

1 స్థానము, తగిన చోటు.

క. శరణాగతుండ భక్తుడఁ, బరమపదవి గోరెదను శుభంబుగ నమ్నుం,
బరికించి యేది మే లయ్యిరవు దొరకొనంగఁ దలఁపవే కమలాజా.

కాంధి. 2-54

క. ...ధా,త్రీదై వత సమానము, నేదేశమునందుఁ గలుగు నిర వది
నిలువన్.

కాంధి. 5-455

క. శిరమును నాఖియు హృదయము, సురమును గర్ణములుఁ బార్శ్వ
యుగళము నాశ్రాదరణీయ స్థానము లయ్యిరవుల గను యోగి

యాత్ర నిభవురనాథా.

కాంతి. 5-589

2. సంపూర్తి, సంపూర్ణము.

క. పరమంబగు వైవస్వతు, చరితం బతిభక్తి వినినఁ జదివినను మహా,
దురితంబు లడఁగు జనులకు, నిరవుగ సిద్ధించు నసఘ యిహ పర
సుఖముల్. ఆర. 4-234

క. శరణం బని వచ్చిన భీకర శత్రుని నయినఁ బ్రీతి గావగవలయుం,
గరుణాపరుల తెలుం గిది, యిరవుగ సరిగావు దీని కే ధర్మంబుల్. ఆర. 5-413

2. కుదుడ, హాయి.

క. తురగంబులవై నాక్కికు, లరదంబుల మీద రథికు లప్పుడనిద్రం,
బొరసిరి కొందఱు భూస్థలి, నిరవుగ సుఖనిద్ర సేసి రిట్లున్నంశన్.
(ఇరవుగ = కుదురుగ, హాయిగా) ద్రోణ. 5-274

ఇరవొందు దే. అ. క్రి. (ఇరవు + ఒందు)

ప్రీతినొందు, సంతోషించు.

సీ. ...బిరుదైన యెద్దు భూసురున కిచ్చి - ఆ- నరుడు ధేనుదళక మిర
వొంద నిచ్చిన, ఫలము వడయు మఱియు వలుపు లొసఁగి, చంద్ర
లోకమునకు సంప్రీతుడై చంద్రగనక మిచ్చి నాకమునకు నరుగు.
ఆర. 4-212

ఇరావంతుడు సం. వి. త్. పుం.

అద్దునునకు ఉలూచియను నాగకన్యయందుఁ బుట్టినవాడు.

జనము చూ. ఆది. 8-128 మొ. 184 వఱకు.

భీష్ముని యెనిమిదవనాటి యుద్ధమున నితఁడు అలంబసునితో యుద్ధము
చేసి మరణించెను. చూ. వివరము. భీష్మ. 8-89 మొ. 105 వ.

ఇరు దే. సర్వ. (ఇను)

రెండు.

(హల్లు పరంబగునపుడు 'రెండు' అను దానికి వృత్తియందు వికల్పముగా
వచ్చు ఆదేశము. 'ఇరుగురు - ఇరువురు' అను వానిలో దక్క విడిగా
దీనికిఁ బ్రయోగము లేదు.)

న అని యితైఱంగున నయ్యిరువుర నొండొరులకు నప్పగించి పుచ్చిన
యనంతరంబ నకులుండు. విరా. 1-255

క. ఇరుదెసల నున్న కవల, న్నరపతి దురవస్థ సూచి. కర్ణ. 2-885

ఇరుగడ దే. వి.

రెండు ప్రక్కలు.

సీ వీనుంగు నెక్కి పెక్కినుంగు లిరుగడ, రాఁ మరవీధులఁ గ్రాలఁ
గలదె. విరా. 5-208

ఇరుగాలు దే. వి.

రెండు కాళ్లు.

వ. వాని వలచేయు నురంబును నిరుగాలం ద్రొక్కి. ద్రోణ 4-267

వ. ...ఉరంబును మెడయు నిరుగాలం ద్రొక్కిన. పాప్తి. 1-158

ఇరుగెలను దే. వి.

రెండు ప్రక్కలు.

చ. ధరణిపు చక్కఁగఁబైదురు దక్కి విటుండును గాని యట్లుగా, నిరు
గెలనం దగం గొలిచి. విరా. 1-129

ఇరుగేలు దే. వి.

రెండు చేతులు

క భండనమున నిరుగేలను, గాండివము దివియ నేర్పు గలిగిన నందు,
ద్దండమగు సవ్యకరము ప్రచండతఁ బరఁగుదును సవ్యసాచి యనం
గన్. విరా. 4-145

ఇరుచేయి దే. వి.

రెండు చేతులు.

తే. శిరము గ్రోఁకంగఁ దగ దిరుసేక. ఆను. 4-102

సీ. ...ఇరుచేయి నెత్తి -తే- యలత నాక్రందనములు హాహారవము
ల,తో నొనర్చువారును. మౌన. 151

ఇరుతేరు; ఇరుదేరు దే. వి.

రెండు రథములు.

చ. ...వడిం ద్రిగ ర్తనా,తులు నిరుదేరుఁ దద్రథముతోఁ గదియించి
తడియ సారథిన్, బలువిడిఁ గూల్చి. విరా. 3-199

(ఇరుశేరు - అని పాఠాంతరము)

ఇరుదెఱుగు దే. వి.

రెండు విధములు.

సీ. అభ్యంతరంబు బాహ్యము ననఁగా శౌచ మిరు దెఱుగై యుండు.

ఆను. 5-181

ఇరుదెస దే. వి.

రెండు ప్రక్కలు, రెండు వైపులు.

సీ. తై నేయుండు భీమసేమండు నిరుదెస, రా నర్జునుడ.

ద్రోణ. 4-291

ఇరుపీనుగు దే. వి.

రెండు పీనుగులు, పీనుగుల జంట.

చ. మగధమహిళుఁ డేచి యభిమన్యునిపైఁ గరిఁగొల్చి న్నజ్జ్వలంబగు
నొక నారసంబు దొడి యాతఁ డుదగ్రత ఫాలకుంభ నంధిగతము
గాఁగ నేయ నది దీనత మ్రొగ్గఁగ నప్పు డక్కజంబుగ వెఱమాగ
ఘం దునిమె భూస్థలి నయ్యిరు పీనుగుం బడన్. భీష్మ. 2-209

ఇరుప్రాద్ధు దే. వి.

సీ. ఇరుప్రాద్ధు గుడుచుచు నెడనెడఁ గుడువకయుండు నాతండు
సదోపవాసి.

కాంతి. 4-868

ఇరుమూఁడు దే. సం.

రెండు మూఁడులు, ఆఱు.

చ. ఆమర తరంగిణి తనయుఁ డర్జునసందసు సూతుఁ గేతుదం,డము
నిరుమూఁడు దూపులఁ బడం గడు బెట్టిద మేసి. భీష్మ. 1-273

క. ...ఆతఁ డది యిరుమూఁడ,మ్ములఁ దునియలుసేయుడు.

కర్ణ. 3-160

ఇరుమెయి దే. వి.

రెండు ప్రక్కలు.

వ. ... ఇరుమెయిన్ గెలిచిన కుంతకురికాదులును.

భీష్మ 1-267; విరా. 3-161

ఇరుమేను దే. వి.

రెండు శరీరములు.

తే. లఱిమి సాశ్యకి గృతవర్మఁ దాఁక నశఁడు, నేచి మార్కొన నిర్మ
మేను పూచి యొప్పు, మిగలు మోదుగు మ్రాఁగల పగిదిగాఁగ్గ
నడరె మార్కొన్న రెండు వాలంపగముల భీష్మ. 1-251.

క. హరుఁడు వినోదార్థంబుగా, నిరుమేనయి రణమొనర్చె.

ద్రోణ 5-295

ఇరువండ్రు దే. సం.

ఇరువది మంది.

వ. మ్రుక్కడిమూఁక యిరువది నాలుగువేలు మున్నూట యిరు.
వండ్రుఁ దెగిరి.

స్త్రీ 2-167

ఇరువది దే. సం. (ఇరు + వది)

రెండు వడలు, ఇరువయి, ఇరువై, ఇర్వది.

క. ...నాకేశ సుతున్, ధనురాచార్యుం డిమిది, సునిశిత బాణముల
నేసె. విరా. 5-124; భీష్మ. 2-293;

ఇరువదాఱు కర్ణ. 2-213; ఇరువది నాలుగు శాంతి 8-9;

ఇరువదినాల్గు ఆను. 4-178; ఇరువదిమూఁడు ద్రోణ. 5-395;

ఇరువదియేను భీష్మ. 3-75; ఇరువదియేపురు ద్రోణ. 3-277;

ఇరువది యొక్కటి ఆను. 2-302, ఇరువదిరెండు ఉద్యో 4-380;

ఇరువదెనిమిది ద్రోణ. 3-196; ఇరువదేసేసి ద్రోణ. 3-78.

ఇరువఱియ దే. వి.

రెండు చెక్కలా.

క. గుర్రసుతుఁడు క్రోధమయమగు, బగవసమన నప్పు డా ద్రువద
నడమ మే, నిరువఱియఁగాఁగ నేసెను.

సౌప్తి. 1-182; కర్ణ 1-95.

ఇరువాంగు; ఇరువాంగులు దే. వి.

ఉభయ సైన్యములు.

ప. ఇ ట్లరువాంగును నరవాయి గొనక వెనంగుచుండ. విరా. 2-170

క. ఇరువాంగులుఁ బోరికిఁ జొచ్చె విరా. 3-198

ఇరువు దే. వి.

1. ఇల్లు.

క. శునకంబు రజస్వలయగు, వనిత పతితుఁ డంశ్యజాతివాఁ డాక్రియ
పట్టునకే డిరువులఁ జేరక, చనఁజేయుట నుగ్గడించి సుఖావించెన్.
అను. 8-190

2. ప్రక్క, పార్శ్వము.

క. మరణ జరా రోగము లగ్గిరి యేడిరువులను లే వఖల గుల్మలతా,
తరువుఁ గుసుమ ఫలంబులు, గర మొప్పుచునుండు నెల్లకాలము
లందున్. అశ్వ. 1-59

శ్లో న జరా తుత్తిపాసే వా న మృత్యు ర్న భయం నృప,
తస్య తైలస్య పార్శ్వేషు సర్వేషు జయతాంవర. అశ్వ. 8-10

ఇరువురు దే. సర్వ. బహు. (ఇరువురు)

(రెండు ఆను దానికి మహాస్మహాశక్తిర్థక బహువచన రూపము)

ఇద్దఱు.

తే వీర లిరువురు మామృతలు (ద్రోణాచార్య కృపాచార్యులు)
విరా. 5-10

ప. ...ఇ తైఱంగున నయ్యిరువుర నొండొరులకు నప్పగించి పుచ్చిన
(ఉత్తర, బృహన్నల) విరా. 1-255

క. విను శంఖుండును లిఖతుం, డన నిరువురు విప్రవర్యు లన్నయుఁ
దమ్ముం, డును గలరు. (ఇచట విశేషణముగాఁ బ్రయోగము)
కా.తి. 1-159

ప. అయ్యిరువుర శరనికరంబు లంబరంబు గవ్వె. ద్రోణ. 1-159
ధర్మపత్ను లయ్యిరువురఁ దనయట్ల. ఆది. 5-88

ఇరువేయి దే. సర్వ.

క. ఇరువే యుద్ధట రథములఁ బొరి గొనుటయు. ద్రోణ. 1-244

క. ...పొడిసేసెన్, వాయుసుతుఁడు రథముల నిరు, వేయిటి రథి రథ్య
సూత వితథఁబులుగాన్. విరా. 3-212

ఇరుసు దే. వి.

బండియొక్క అడుము.

క. అని పలికి యిరుసు లంతలు, సునిశిత బాణమ్మ లేయుచుం దఱి
మిన. ద్రోణ 5-75

ఇర్లవారము దే. వి. (ఇరులవారము)

చీరఁటుల గుంపు.

ఉ ...ఇర్లవారమును భానుఁడు దోచి సముజ్జ్వలాత్మతేజస్సున
రూపుచూపు క్రియ. శల్య 2-88

ఇర్వురు దే. సర్వ. బహు. (ఇరువురు)

ఇద్దఱు.

ప. .. దైత్యులు సుందోపసుండు లన నిర్వురు గలరు ఆను. 4-425
చూ. ఇరువురు.

ఇటుకటము దే. విణ. (ఇటుకటము)

ఇటుకై నది.

తే ఎత్తిరప్పుడు విడియుచో నిటుకటంపుఁ, దెరువునందు నడపునెడి
తిరుగఁబడిన, యట్టియెడ నిద్రవోయెడు నవసరమున, కాత్రవుల
బెట్టు వైఁబడి చంపవలయు. సౌప్తి. 1-25

ప. ...క్రంతల నిటుకటంపుఁజోట్ల మానవకోట్ల పీచుంగు తిట్టలగు
చుండ. సౌప్తి. 1-197

వి.

ఇటుకు చోటు.

ప. ఇవ్విధంబున నరదంబుల యిటుకటాబు గడచి యెడఁగలుగ నిలిచి.

విరా. 5-213

శ్లో. తస్మా విముక్తో రథబృంద మధ్యాత్. సం. భా. విరా. 66-18.

ఈ రథబృందంబుల యిఱకటంబు వెడలి నిలుతము విరా. 5-211

(ఇఱకటము అని సూ ఆ. ని.)

ఇఱి దే. విణ. (✓ ఇఱియు)

బిగువు, సందులేనిది. (ఇది వృత్తియందే కనబడుచున్నది)

ఉ. ఆరథికోత్తముం డధిక హర్షముఁ బొందుచు నమ్మహిశ్వరున్.

గారవ మొప్పు గ్రుచ్చి యిఱిగొఱిటఁ జేర్చి. శల్య 2-416

ఇఱికికొను దే. స. క్రి.

ఇఱికించి పట్టుకొను, ఇనుడ్చు.

క. చఱచి యొకచేతఁ గూర్చుముఁ బెఱచేత గజంబుఁ బట్టి పెరచి

ఖగేంద్రుం, డిఱికికొని గగనపీఠి, బఱచె వియచ్చర విమాన

పంక్తులు దూలన్. ఆది. 2-69

వ. గజకచ్చపంబులం గరంబుల నిఱికికొని గేరుడుండు గగనంబునఁ

బఱచి. ఆది. 2-73

ఇఱిగొఱిలి దే. వి.

బిగికొఱిలి, గాఢాలింగనము.

ఉ. ఆ రథికోత్తముం డధిక హర్షముఁ బొందుచు నమ్మహిశ్వరున్.

గారవ మొప్పు గ్రుచ్చి యిఱిగొఱిటఁజేర్చి. శల్య. 2-416

ఇఱియు దే. అ. క్రి.

1. బిగియు, గట్టిగా నదుముకొను

సీ ...అశ్వామిని వగచుచు నాతని నెత్తి తాఁగొఱిట నిఱియఁ జేర్చి

అశ్ర. 2-84

క. పెద్దయునుం బ్రొద్దీతియం గొఱిటఁ జేర్చిరి మౌస. 1-163

సీ. ...కుచము లురంబునఁ గుదియించి క్రమమున, నిఱిసిన కౌఱిట

నింపొనర్చు విరా. 2-810

ఇఱుకటము దే. వి. (✓ ఇఱుకు)

ఇఱుకు చోటు.

ఇలావృతవర్షము

(ఇఱకటము అని ముద్రిత ప్రతులన్నియు- మా. ఆ. ని. లో ఇఱకటము అని ఇఱకటములోని చివరి రెండుదాహరణము లీయఁబడినవి. చూ. ఇఱకటము)

ఇఱకు దే. స. క్రి.

బిగియఁబట్టు, రెంటి సందున ఒత్తిపట్టు.

క. వెరవునఁ దత్తనువుం దన, చరణంబుల నిటికి యెత్తి చాపుడిపి
బల,స్ఫురణంబు మెఱయ వీవున, ధరియించుచు వచ్చెఁ బక్షి
తతులు నుతింపన్. చూ. ఇటికికొను. కర్ణ. 2-80

ఇట్టి దే. వి.

మగలేడి.

క. మనసిజరాగంబునఁ బెనఁగిన యిట్టిని లేడిఁ జూచి కృతహస్తుఁడు
పెల్చున యేనమ్ముల నారెంటిని ద్రెళ్లఁగ నేనె గడుఁ గరిక
హృదయుండై. ఆది. 5-49

ఇల¹ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

భూమి.

సీ దీనివల్లభుఁ డనఁగా నిం సొబగు సొం,పెనఁగ వర్తిల్లు వాఁడెవ్వఁ
డాకొక్క. విరా. 2-80

క. ఈ యాఖ్యానము విని భూ,నాయకుఁ డెవ్వం డిలాజనంబుల
నతుల, న్యాయంబునఁ జాలించు శాంతి. 3-122; శాంతి. 4-214

ఇల² సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

వైఁస్వత మనువు కూతురు చంద్రుని పుత్రుడైన బుధునకు భార్య.
పురూరవుని తల్లి. ఆది. 8-89

ఇలాతలము సం. వి. అ. పుం. న.

భూప్రదేశము.

వ. ...ఆనందు పదియడుగుల కొలంది నిలాతలంబు చిక్కం ద్రొక్కి
యూడిగిలఁబడి నలువం బట్టి. భీష్మ. 2-159

ఇలావృత వర్షము సం. వి. అ. పుం. న.

నీలకైల దక్షిణదేశము, ప్రపంచము యొక్క 9 భాగములలో నిది

యొకటి. 1) కురు, 2) హిరణ్మయ, 3) రమ్యక, 4) ఇలావృత, 5) హరి, 6) కేతుమాల, 7) శత్రుధ్వ, 8) కిన్నర, 9) భారత. భీష్మ. 1-25

ఇలాసురుడు సం. వి. అ. పుం.

బ్రాహ్మణుడు.

ఉ. ...దీనిచే, రాజు లిలాసురుల్ మఱి యరాతుల గెల్తురు విన్న
యంతటన్. స్వర్గ. 89

ఇలిలుడు సం. వి. అ. పుం.

దుష్యంతుని తండ్రి

వ. ఆ త్రసునకుఁ గాళిందియను దానికి లిలుండు పుట్టె వానికి రథం
తరి యను దానికి దుష్యంతుండు పుట్టె. ఆది 4-5

సంస్కృత భారతమున నితనికి ఇలిలుడు, ఈలినుడు, ఇలినుడు అని
మూడు పేరులు గనఁబడుచున్నవి.

“రాజా తాతాజగామేహ దుష్యంత ఇలిలాత్మజః” ఆది. 94-54

“ఈలిసో జనయామాస దుష్యంత ప్రభృతీన్నపాన్” ఆది. 88-16

“రాజర్షీస్తస్య పుత్రోఽహ మిలినస్య మహాత్మనః” ఆది. 92-11

ఇలు దే. వి.

ఇల్లు (చూ. ఇల్లు) గృహము.

ఉ. రాజగృహంబుకంటె నభిరామముగా నిలుగట్టఁగూడదు.

విరా. 1-128

క. లక్కయిలు గాలినది మొద, లక్కట మాతల్లి. ఉద్యో. 31-136

సీ ...లక్క యి ల్గాలివి. ఉద్యో. 31-366

ఇలుగు దే. ఆ. క్రి. (✓నీలుగు)

చచ్చు.

క. బలపక్రమ ఘనులగు దొగ,లిలిగిన మనసేన మేదిసీశ్వర విను క,
న్నులు నెడిన ట్లున్నది. శల్య. 1-51

ఇలువడి దే. వి.

1. కలిసత, మంచి కలమునఁ బుట్టుట.

చ. వలనుఁ గులంబు లేని పరివారము గోటియు నేల నేర్పున, గృలికయు
భక్తిపెంపు మదిగల్గి సుహృష్టన మిశ్రమౌ బలం, బిలువడి గల్గెనేని
నిలయెల్లను నేలఁగఁజాలు. కాంతి 8-108

2. మంచి నడత.

సీ. ...ఇలువడి ఘటశుద్ధి గలిగిన కాంతలందు -తే- నిల్చి వల్లభ ప్రతి
కూల నిష్ఠురాత్మ, నన్యమందిరగామిని సధిక నిద్రయైన మానసిఁ
దొఱఁగుదు. ఆను. 1-285

ఇలువరుస; ఇల్వరుస దే. వి.

ఇంటి వంతు.

సీ. ఇందుల కాఁపుల నందఱఁ దొల్లి యిల్వరుస ప్రమింగుచున్న.
ఆది. 6-264

వ. పెద్ద కాలంబునకు నీయిలు వరుస నేడు మాకు వచ్చిన.
ఆది. 6-269

ఇలువాడు దే. క్రి.

ఇంటిని ఇంటిలోని వస్తువులను శుభ్రపఱచి గృహాలంకారాఢులు చేసి
గృహశాఢమును గాపాడు.

క. లలన యిలువాడి నాథుఁడు వలచిన చవివంటకములు వండి యిడి
తనుం, గలయఁ దలంచిన మెయికోని, యెలమిం గై సేసి
హృదయ మీవలయు శివా. ఆను. 5-290

శ్లో. మంగళం గృహ శాఢం చ సర్వోపకరణాని చ, సర్వకాల మవే
క్షేత కారయంతి చ కుర్వతి. సం భా. ఆను. 250-8 (నిర్ణ)

సీ. ఇలు వాడి తలవాకి లెప్పుడు నెఱుంగక. ఆను. 4-358

(సం.ము పారము ఈ సంఖ్యలో 'ఇలువడిదలవాకి లెప్పుడు నెఱుంగక'
అని యున్నది. ఆను. 5-290 లో మాత్రము 'ఇలువాడి' యనియే
యున్నది. ఆను. 4-358 లో 'ఇలువడి'కి పాఠాంతరముగా 'ఇలువాసి,
ఇలువాడి' అని కలవు. 'ఇలువాడి' అను దానిని పుటయడుగున పాఠాం
తరములు చెప్పవట్ల ఇలు + పాడి యగునని చెప్పిరి. రెండు తావుల
'ఇలువాడి' యను పాఠమే యుక్తముగాఁ దోచుచున్నది. మొదటి

దాని మూలమును దానిని బలగఱచుచున్నది. వాడు = ఉపయోగించు; ఇలువాడు = ఇంటిని ఉపయోగించు- అనగా ఇంటిని ఉపయోగించుకొను స్థితిలోనుంచు- గృహశాచమును గాపాడు అను నర్థము స్ఫురించును. సూ. ఆ. సి. ఇలువాడి శబ్దముగాని 'ఇలువడి' క్రింద పై ప్రయోగములు గాని ఇచ్చి యుండలేదు. అనంద వారిలోని 'ఇలువాడి దళవాకి లెప్పుడు' పాఠమ నందలి అర్థబిందువు 'వాడి' పాడియని స్ఫురింపజేయుట కేమో.)

ఇల్లడ దే. వి. (ఇల్లడము)

న్యాసము- జాగ్రత్తగాఁ గాపాడి మఱలఁ గోరినప్పుడు ఒప్పుగించు పద్ధతిని ఒకరియొద్ద దాచిన ధనాదికము. ఇల్లడపెట్టిన వస్తువు వంటివాడు.

సీ ఇల్లడ యిమ్మహానుభావు నిడితి మీకడ. ఆశ్. 1-98

శ్లో. పష న్యాసో మయా దత్తః సర్వేషాం వో యుధిష్ఠిరః

భవంతోఽస్య చ వీరస్య న్యాసభూతాః కృతా మయా.

సం. భా. ఆశ్. 10-15

సీ. ...తగు వడుపునకు నీ, నిల్లడ బ్రహ్మచే నిడఁగఁబడిన యిక్కన్య.

ఆది. 8-248

ఇల్లడపెట్టు దే. స. క్రి. (ఇల్లడపెట్టు)

జాగ్రత్తగాఁ గాపాడి మఱలఁ గోరినప్పుడు ఒప్పుగింపుమని దాచనిచ్చు.

ఉ. ...కుంతి సహదేవుని నిల్లడపెట్టి నాకు. విరా. 2-211

లే. నమ్మి యిల్లడపెట్టిన సొమ్ముగొనిన, మీనులోనగు నీచపు యోను

లందుఁ బుట్టు.

ఆను. 4-267

ఇల్లడము దే. వి.

ఇల్లడ, చూ. ఇల్లడ.

ఉ. మీ, చేతికి నిచ్చి యిల్లడము పేసెద నిన్నరనాడు. కర్ణ. 2-202

(ఇది పాఠాంతరము - చూ. ఆరువు)

ఇల్లడయిడు దే. స. క్రి.

1. సంరక్షణమునకై యొనఁగు.

౬. ...పాడు జనాభా నెమ్మిన్, క కొడుకుల నిందలు నిల్లడయిడి
 : గలోకమున కరిగె నెడనేయక యిప్పుడ పీఠల గురువృద్ధుల,
 కడకుం గొని పోవవలయు గజవరమునకున్. ఆది. 5-143

2. ఒకసారి రక్షణ భారము వైచి తిరిగి యప్పగించుటకై యప్పగించు.

చ. (శ్రీకృష్ణుడు ధర్మరాజుతో) తడయక యేగి నీతిబల దర్శము
 లొప్పగ వాని డాసి క, నృదీయును నేను భీముడు; నవశ్యము
 బోర బృహద్రథాత్మజుం, గడిదిరిపున్ జయింతుము జగన్నుత
 నన్నెద నమ్ముదేని యిల్లడయిడు భీము నర్జును నలంఘ్యు లలా
 ధ్యుల నావశంబునన్. సభా. 1-163

శ్లో. యది భీమబలం వేత్సి యది తే ప్రత్యయోమయి, భీమసేనార్జునౌ
 శీఘ్రం న్యాసభూతా ప్రయచ్ఛ మే. సభా. 20-7

ఇల్లడసొమ్ము దే. వి.

జాగ్రత్తగాఁ గాపాడి తిరిగి యప్పగించుటకై దాచి యుంచిన ద్రవ్యము
 ఆ. కడగి యిల్లడ సొమ్ము లడచి కొండు. ఆర. 4-294

ఇల్లాలు దే. వి.

భార్య, గృహిణి.

వ. ...కామలోలత్వంబున బోయత యిల్లాలుగా బోయలం గలసి.
 కాంతి. 8-480

వ. పరానురక్తచిత్త యగు మగువ నిల్లాళింజేయు వాడుం గలరె.
 ఉద్యో. 4-308

ఇల్లు దే. వి. డౌ. (బహు) ఇండులు, ఇండ్లు, ఇండ్లులు

ఇది హల్లుపరమగునపుడు వైకల్పికముగా 'ఇలు, ఇల్' అను రూపముల
 నొందును.

1. గృహము, ఉనికిపట్టు.

ఉ. ఎండకు వానకోర్పి తన యిల్లు ప్రవాసముఁ జోటు నాక.

విరా. 1-135

ఆ, మగుణములకు నెల్ల జొచ్చి నిల్లు.

కాంతి. 1-386

సీ. పాడిల్లును బోలెనై యున్నది.

ద్రోణ. 2-387

ఉ. రాజ గృహంబుకంటె నభిరామముగా నిలుగట్టఁగూడ దే యోజ.
చూ. ఇలు.

విరా. 1-128

సీ. వారణావతంబున లక్కయిల్ గావించి.

ఆది. 3-14

ఉ. ...ఇట్లు వంటయిల్, కుందెలు సొచ్చె.

ఆది. 6-186

తే. ...దుర్మర్షణునియును దుర్ముఖునియు, నిండ్లు గవలకు సంప్రీతి
నిచ్చె నృపతి.

కాంతి. 1-398

చ. ...ఇట్లు దమయిందుల నుండినయట్లు మెచ్చకే, మఱి శయనించు
రే కడుఁ బ్రమాదముసేసిరి బుద్ధిహీనులై.

ఆది. 6-194

2. వంశము, కుటుంబము.

మ. భవదీయాత్మజా నాతస్మజుండు కురుభూభారోద్వహుండయ్యె యా,
దవ వంశోత్తరుడైన వజ్రానకు నిండ్రప్రస్థ రాజ్యంబు గౌరవ
దీప్తంబుగ నిచ్చినాఁడ సుచరిత్రా రక్షణీయంబులై, నవి యీ
యిందులు రెండు నీవు దృఢధైర్యం బొప్ప రక్షింపుమా.

మహా. 1-11

సీ. ...భరతాన్వయంబు, నందు నా యిల్ల యిల్లుగా నతిశయిల్లి.

విరా. 3-218

సీ. ఇట్టి క్రూరుల యింటికిచ్చిన మనవారి నందుఁగాక. ఉద్యో. 3-253

ఇల్లురువు దే. వి.

ఇల్లడము. చూ. ఇల్లడ.

క. తన చేతికి నిచ్చిన వస్తునికాయము నిల్లురువున చొప్పున మగుడం,
గొన వచ్చి భార్య పతి దెచ్చుని నప్పడ యిచ్చు టొప్పునకపట
వృత్తిన్.

ఆను. 5-298

ఇల్లురున దే. వి.

చూ. ఇలువరున

ఇల్లులుండు సం. వి. అ. పుం.

ఒక రాక్షసుండు, వాతాపి యన్న. చూ. ఆర. 2-318 మొ. 848 వ.

ఇవల; ఇవుల దే. వి. బా. అనౌ. ఇవ్వల, ఈవల

కొన్నియెడల అన్యధ్యముగాను గొన్నియెడల ఉన్యధ్యముగాను ప్రయో-
గములు గలవు. చూ. ఇవుల.

1. ఇవతలి విభాగము.

అ. ఇవుల మూఁటి కవల నవుల యమ్మాఁటికి, నివలఁ దేజరిల్లు దివిజ
నగము. భీష్మ. 1-21; అశ్వ. 1-88

2. ఇవతలి కాంము.

తే. ఇవుల నేడు దరంబుల నవల నేడు, దరములను విత్పవర్గంబు నరుడు
గంగ, నాడి శుచిఁజేయు. ఆను. 2-11

(ఇవల అనియుఁ గొన్నింట)

ఇవి దే. సర్వ. బహు.

ఇది శబ్దము యొక్క అమహదర్థక బహువచన రూపము. ద్వితీయావిభ
క్తుల యందు 'వీని' అను రూపము వచ్చును.

క. ఇవి దుస్ససేచు వ్రేళ్లం దవిలి నగము ద్రెవ్విపోయి దక్కినయవి.
చూ. ఇది. ఉద్యో. 3-118

ఇవురంబాటు; ఇవురంబాటు దే. అ. క్రి.

సీ. గగనంబుతో రాయు కిరదులు గల జలం వివురంబాటిన మహార్ణ
వంబు కరణి. ద్రోణ. 2-126

క. ...బెడిదమైన యెడ దనుకఁగ నివురంబాటెడు మడువు.
కాంఠి. 3-192

ఇవరు దే. అ. క్రి.

1 ఇంక.

క నానాస్రశస్త్రచయ బడ, వానలముం గవియజేసి యశ్యుగ్రతనే,
నాళ్లని యప్పొండవ, సేనాసాగరము నివురఁజేయుదు నధిపా.
ఉద్యో. 4-416

2. వట్టు. ఎండు, శుష్కించు.

సీ. కల్పాంత వాయుసఖ స్ఫురణంబున నివిరిపోయిన మహార్ణవము

కరణి.

శల్య. 2-399

ఆ. ఇంద్రియములనెల్ల నివుగంగజేయుచు, నడరు శోకవహ్ని యాట
నేర, దిండ్రపదవి నేర నేనియు. భీష్మ. 1-193

3. చెడు, నశించు.

ఇ అధ్వరంబుకంటె నధింబు దపము న, పం బసంగ మే ప్రన్న
దనము, నివురజేతగా దహింసయు సత్యవాక్యంబు దమము
దయయు గాని యరయ. శాంతి. 2-348

4. అడఁగు, లీనమగు.

గీ. ఇంద్రియంబులు మనమునం దివురజేసి, మనసు దిగిచి.

శాంతి. 6-117

ఇవుల దే. వి. టా. అనౌ.

చూ. ఇవల.

ఇషీక(ము) సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కాశము, తెల్లు, వీరణ తృణము, అవురుగడ్డి, ముంజదర్భ మొక్కలోని
మొవ్వు.

వ. అగ్గురు నందనుండు... బ్రహ్మశిరోనామకం బను దివ్యాస్త్రంబు
దలంచి యొక్క యిషీకంబు పుచ్చుకొని యందయ్యిస్త్రంబు నాప
హించి. సౌప్తి. 2-60

ఆ. అసఘ ముంజగర్భమగు నిషీక నిదర్భ, నంబుగాఁగఁ గనుఁగొనంగ
వలయు, దనువు ముంజ మాతృదదిషీక నిష్కర్ష, విధము సుమ్ము
యోగవిదుని వెరవు. ఆశ్వ. 1-207

వ. ఆ రుద్రుండు రౌద్రాకారంబున నయ్యిజ్జుంబు వెనుకొని నాప
యిం గవిసిన నొక్క యిషీక పరశు రూపంబుగా నభిమంత్రించి
యతనిపయిం బ్రయోగించిన. శాంతి. 6-441

ఇషీకాస్త్రము సం. వి. ఆ. న.

మంత్రచోదితమైన అస్త్రము, ఆవహింసఁబడిన ఇషీకము.

వ. ... అగ్గురు నందనుండు... బ్రహ్మశిరోనామకంబగు దివ్యాస్త్రంబు

దలించి యొక్క యిషికంబు పుచ్చికోని యుండయ్యెన్త్రంబు నావ
హించి యపాండవం బయ్యెడుమని దారుణ భాషణంబులతోడ
రోషప్రదీప్తుండగుచు బ్రయోగించిన. నా. ప్రి. 2-80

క. (కంఠి శ్రీకృష్ణతో) గతి నీవె నాకు మత్సర, తతికిని నీ యల్లుఁ
గుఱ్ఱ తనయుఁడు పుట్టెన్, మృతుఁడై క్రూరుండగు గురు, సుతుని
యిషికాస్త్రవహ్ని జూడిన కివనిన్. అశ్వ. 3-169

ఇష్టపు సం. వి. ఉ. పుం. స్త్రీ.

బాణము.

ఉ. (మారుతి) చొచ్చి పితామహుం గని యిష్టప్రచయంబురఁ గప్పె.
భీష్మ. 2-277

ఇష్టదాయి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

వరము లిచ్చువాఁడు.

తే.విష్ణుఁ, డిష్టదాయి ప్రసన్నుఁ డయ్యెడును నాకు.
కాం. 4-222

ఇష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అభిమతమైనది, ప్రియమైనది.

వ. ...అట్టివి దైవకృతంబులు గావున నిష్టానిష్ట ప్రాప్తులకుం గార
ణంబులు గని కానలేవు. కాం. 1-217

వ. (శల్యుఁడు దుర్యోధనునితో)....నీ కెయ్యది యిష్టంబు గోరు
మిచ్చెద ననిన. ఉద్యో. 1-94; విరా. 5-359

2. సమ్మతమైనది

క. (భీష్ముఁడు ద్రుపదు పంచిన భూదేవునితో) నీ వాక్యము విప్ర
స్వాభావికమై యిట్లు శ్రుతికిఁ బరుషంబై నన్, భావింపఁగార్యమున
యం, దే విధమున సభకు సంత యిష్టం బగునే. ఉద్యో. 1-248

వి. అ. న.

శోరిక, వరము.

సీ. ...ఇచ్చెద నిష్ట మడుగు మనిన. కాం. 4-188

ఉ. పరతత్త్వముఁ గొల్చెద నిష్టసిద్ధికిన్. విరా. 1-1

ఇష్టాకృతము సం. వి. అ. న.

బ్రహ్మచేసిన వేయి సంవత్సరముల సత్రయాగము.

వ. ప్రజాపతి సహస్ర వార్షికంబైన యిష్టాకృతంబను సత్రయాగంబుఁ జేసె. ఆర. 3-221

ఇష్టి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

యాగభేదము.

సీ అగ్నిహోత్రము నిష్టి యజనములును, గలవార లగుదురుగాక యన్నెల వొల్ల నని యాడె భూపతి. ఆను. 4-70

వ. (ధృతరాష్ట్రుఁడు) పాడ్యమినాఁడు రేపకడ ఋత్విక్సమేతుండై యిష్టి నడపి. ఆశ్ర. 1-187; ఆశ్ర. 2-165

ఇష్టుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.).

హితుఁడు, మిత్తుఁడు, ఆవుఁడు.

వ. ...వారలు మొదలుగాఁ గల యిష్టజనంబులు పరివేష్టింప ఉద్యో. 8-245; ఉద్యో. 8-8

ఉ. ...నా, రాయణు నట్లు దానును ధరామర వంశ విభూషణుండు నా, రాయణ భట్టు వాఙ్మయ ధురంధరుఁడుం దన కిష్టుడన్. ఆది. 1-24

ఇసిరో దే. అవ్య. ఇస్సిరో, ఇస్సిరో.

ఏవగింపును, నిందను చెలుపును.

చ. ...కిరీటిచే నటుక కాంతత నొందిన సోమదత్తనం, నను తల ద్రుంపవే మఱచితా యసిరో యిది పోరిపాడియే.

మౌన. 1-44; ఆను. 2-200

ఇసీ దే. అవ్య. ఇస్సి.

ఏవగింపును నిందను చెలుపును.

చ. తలఁకెడు వానికిన్ మగఁడ తానలె నన్నిడికించువాఁ డిసీ, పలు కకు భీతున ట్లాదుఁగఁ బాటునె శూరుఁడు నిన్న నచ్చియే, కలనికి వచ్చితిన్. విరా. 5-25; కాంతి. 1-117

ఇసుక దే. వి. పక.

ఇసుము, సీకత, వాలుక.

సీ. ...భూషణస్తోమాస్తి చయముల తమురు లిసుక గాఁగ.

ద్రోణ. 2-128; శల్య. 1-180

ఇసుమంత దే. వి.

1. ఇసుక రేణువు పరిమితి.

సీ. జెర అంపమున నిడ్డ వసిగఁ గొన్నిటి నిసుమంతలుగా నులుమాడి
యాడి విరా. 5-85

2. మిక్కిలి కొంచెము.

చ. ...సద్గురుం, డనియెడు కొంకుబుద్ధి నిసుమంతయుఁ బుట్టడు వీని
గాల్పనే. కాంబి. 1-361

ఇసుము దే. వి. పక.

ఇసుక.

సీ. ఇసుము చల్లుచు నమరేంద్ర పుత్రుఁడు వోయె. సఖా. 2-301

ఇస్సిరో దే. అవ్య. ఇస్సిరో, ఇసిరో

ఏవగింపును నిందను దెలుపును.

తే. ...నివాలు నొకనిఁ బొదివి రిస్సిరో పెక్కండు ప్రోడ లిదియు
మగటిమియె. స్త్రీ. 2-76

ఇస్సిరో దే. అవ్య. ఇస్సిరో, ఇసిరో

ఏవగింపును నిందను దెలుపును.

కా. రారా జిస్సిరో చచ్చుచో, గాంభీర్యంబును ధైర్యమున్ విడిచి
దోర్గర్వంబు జెండయ్యెనే. శల్య. 1-58; మౌస. 42

ఇస్సీ దే. అవ్య. ఇస్సీ

ఏవగింపును నిందను దెలుపును.

క. (భీముఁడు కీచకునితో) ఆనవుడు మనమున నిస్సీ,యని యుచిత
నిగూఢ భంగులగు భూషణముల్, దనప్రియ వినిపించుట కిట్లని

యెన్ మృదురీతి భీమఁ డాతని వోడన్.

విరా. 3-388; ద్రోణ 5-288

ఇహము సం. అవ్య.

1. ఈ లోకము.

క. విను విప్రశరీరము సుఖమునకే బహునియమ దుఃఖముల నిహమునఁ జెందను నిత్యసౌఖ్యముం బరమునఁబొందను బుట్టెఁగాక బోధప్రవణా. శాంతి. 6-231; ఉద్యో. 2-94.

2. ఐహిక సుఖము.

క. అని యతఁడు శౌరితో నిట్లను నిహముం బరము గలుగునట్టి విధము నీ, ననఘా చెప్పితి నాకుం.

ఉద్యో. 3-828, ద్రోణ. 4-248; శల్య. 2-56; ఉద్యో. 3-35.

ఇహలోకము సం. వి. అ. పుం.

ఈ లోకము, భూలోకము.

తే. పాడి గలిగిన నిహలోక ఫలములెల్లఁ, జేరుటయకాదు కీర్తియుఁ జెందుఁ బురుషు. ఉద్యో. 2-67

ఇహముత్రఫలము సం. వి. అ. న.

ఐహికాముష్మిక ఫలము, ఇహపరములందలి కర్మఫలము.

క. (కర్ణుఁడు కుంతితో) వత్తియ సంస్కారమునకఁ, పాత్రి యుగా నీవు నన్నుఁ బాటింప విహాముత్ర ఫలములకు నీకే, బుత్తుఁడ నని వచ్చు టింకఁ బొసఁగునె చెప్పుమా. ఉద్యో. 4-82

ఇళ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఇళ అను పేరుగల నాడి — ఇడ.

ఉ. శౌచము బ్రహ్మచర్యమును శాంతియు లఘుశనంబుకై యిళం, జూచుచు నంతరాత్మునెడ సొచ్చిన విఘ్నవిశేషమున్ ధృతిం; ద్రోచుచు భక్తియుక్తికి గురుండు ప్రమోదమయుండు గాఁగ ద్రృగ్గోచరతం జరింపఁగ నకుంతిత మోక్షసుఖంబు సొప్పడున్.

అను. 5-225

ఈ¹ దే. ఇది యొక్క ప్రాతిపదికము

నిర్దేశార్థకము దగ్గఱనున్న దానిని నిర్దేశించును.

(దీనికి ప్రతియందే ప్రయోగము గలదు)

వ. ... ఈ కాపఫలంబు భవనజ్ఞాత వాన వత్సరంబున ననుభవించి.

విరా. 1-87; విరా. 2-78

ఈ²

ఇప్పు ధాతువునకు వ్యతిరేకార్థక తు మున్నర్థక ప్రత్యయములు పరమగు నపుడు ఆదేశముగా వచ్చునది.

తే. ఆ సుయోధను మక్కున నావిగలుగఁ, బుడిమి నీ కిడు.

ఉద్యో. 3-41

తే. శోకము లకు, భయము లకు బుద్ధి నెడ యీడు పండితుడ.

కాంతి. 1-188

చ. అగ్రగణనీక శంకను యశ్వయుముం గలిగించి తీవ

ఉద్యో. 1-373

వ. ఇవ్విధంబున నశ్మశ్రు వడిన దెలు బలంబుల మరలనీక పురి
కొల్పకొని.

ద్రోణ. 2-33

చ. అగ్రహముం జొరనీక చిత్తమున్.

శల్క. 1-54

క. అనజులకు నడ్డపడి యేమిని జేయఁగ నీమిఁ జూచి మెచ్చితిఁగాకి.

ఉద్యో. 8-18; కాంతి. 8-87

క. ...కౌంతేయులకుం, గల పాతీ దగుఁ దోడ్తో.

ద్రోణ. 4-247

క. సౌబలు నీతియుఁ గర్ణభుజాబలమును గూడి తనకు సామ్రాజ్యం
బీఁ గా బలని వెలయువాఁడై.

కర్ణ. 1-222

క. నీ య్యె సనుచు నల్లన, యాతని శయనమున కరిగి యతఁ డెడ

యీగా,నా కల్పంబున నొకదెసఁ, బ్రీతహృదయయై శయించెఁ
బృధ్వీనాథా. ఆను. 2-18

ఈ అవ్య.

1. సంప్రార్థనంబున మధ్యమ పురుష 'మ,ఁడు' వర్ణకంబులకు విభాషను
అనుప్రయుక్తమగునది.

చ. అని యుచితంబుగాఁ బలికి యంగన హస్తముఁబట్టి తత్కరం,బున
గదియించి నీ గురవుఁ బొల్లి తగం గొనియాడు మెట్లు సె,ప్పె
నటుల భక్తిమై నడపు పెంపెసలారఁగఁ గూడు గూర చం,దన కును
మాదులన్ నడపి తప్పక యారసి గారవింపుమీ విరా. 1-252

క. గురునట్టివారు పదివే,పురు గాచిన నెల్లి సైంధవునిఁ బగలిటిలోఁ,
బొరిగొన్ననట్లుగ నరునకు, వరమిండి వేల్పులార వారని కరుణన్.
ద్రోణ. 2-846

2. ప్రశ్నించునపుడు (కిమర్థమగు) 'ఏ' అను శబ్దమునకు అనుప్రయు
క్తమై అర్థవిశేషమును దెలుపును.

క. ఓడితిమె మేము రణమునఁ, గ్రీడికిఁ గ్రేడించిరాక గెలుపే యతఁ
డే,డి డాఁగిపోయెనొకొ మా,తోడి బవర మిట్లు దాను దొలఁగినఁ
దెగునే. ద్రోణ. 1-374

ఈక దే. వి.

ఈకె, పక్షి ఐక్కలోని భాగము.

ఉ. తమ్ముడ నీవు నాకొలది తథ్యమెఱుంగక నాకు నీచభా,వమ్మగు
భంగిఁ జేసితివి వాసవ యియ్యదితి ప్రసూత వం,శ మృణులమ్మొ
దాల్తు నొక సన్నపు టీకన. ఉద్యో. 8-298

ఆ. పదుచు లీక లూడ్చిపట్టి యాడెడునట్టి; పులుగు చంగమయ్యె
దలఁప నాయ,వస్థ. కర్ణ. 1-84

ఈగ దే. వి.

మక్షిక.

ఆ. ఈగ కాలియంత యేనియు పీసర,పోవకుండ ధర్మమునను నడచి
కాంఠి. 2-885

ఈగకాలియంత దే. జాతీ.

ఈగ కాలి పరిమితి, మిక్కిలి కొంచెము, నూజ్జాతిసూక్ష్మము.

ఆ ఈగ కాలియంత యేనియుఁ కావంబు, వీరివలనఁ గనుట వినుట
గలుగ, దొక్కనాఁడు నట్టియుత్తమ లకు విధి, పాడిమాలి యిట్టి
పాటు దెచ్చె. స్వర్గా 28; కాంతి. 2-835

ఈగఁగరాని యప్పు దే. సమ.

తీర్పుటకు శక్యముగాని ఋణము.

ఉ ...పాండవిభు కోడలు దవ్వుల నున్న నన్న 'గో,విందుడ
కావు, మంచుఁ బలించుట యీగఁగరాని యప్పుఁతో,లెం దల
పోయ ప్రేగయి చలింపక యున్నది యెప్పుడున్ మదిన్.

ఉద్యో. 2-129

ఈగికొను దే. స. క్రి.

1 (అనమానము మొ.) పోఁగొట్టుకొను.

వ. ... కయ్యంబు కర్ణంబుగాదలె భంగంబు నీగికొనం దగదటె.

ఉద్యో. 3-99

2 తొలగించుకొను.

వ. అత్తపన్నివర్యుండు దపోవిశేషంబున దోషంబు నీగికొని.

కాంతి 2-808

ఈగు దే. స. క్రి.

1. తొలగించు, పోఁగొట్టు

చ. జలజదళాక్షి కీచకునిఁ జంపుట కిమ్మెయి ముట్టఁబల్కుఁగా, వల
యునె యేను జూడనని వారణనిన్నుఁ బరాభవించి వాఁడిం మన
నింక నాండ్రకును నెవ్వరు భంగము నీగఁజాలువారు

విరా. 2-281

2 తీర్పు, పోఁగొట్టు (ఋణము, పగ మొదలగు వానిని)

ఉ ...నా,నా విధవై భవంబులు మనంబుల వాంఛలకుం దగంగ నీ,కే
విధి నీగువాడ ఋణమెయ్యది యేనియు వేడు డిచ్చెదన్.

విరా. 3-282; ఉద్యో. 2-129; ఉద్యో. 3-9

శా. ఏ నూతేంద్రకుఁ బుట్టు నాయనుజుఁ డింకియున్న యండంబు నెత్తు
నన్ దైర్యము గల్గి కాపుము ప్రయత్నాసక్తిమై వాఁడు న,ర్నా
నూనుండు బలాభిరాముఁడు మదీయస్ఫూర్తిమన్నూర్తి నీ, కానం
దంబుగ నీగు దాస్యము త్రిలోకాశ్చర్య సంపాదయై.

అను. 1-175.

ఈగ దే. స. క్రి.

వెనుదీయు, వెనుకకుఁ దగ్గు.

ఉ. ఒండొరుఁ బట్టుచుం దిగుచు చొండొరుఁ బాయుచు ప్రేయుచున్
మహోద్ధండత నొండొరుం దెరలఁ దాఁకుచు నీ,గుచు లోఁగుచుం
జలం, బొండొరు మీట నొండొరుల యుద్ధతి సైఁవగ వీకఁ బోరి
రా,ఖండల భానుసూను లవిఖండిత చండభుజా ప్రకాండతన్.

ఆర. 8-883

ఈత దే. వి.

ఈదుట.

వ. గాంధారిఁ గుంతినిం గాంచి యీతఁకాఁడు తీరంబు గనిన చం
దంబుఁ బొంది.

అశ్వ. 4-167

ఈతకాఁడు దే.

చూ. ఈత.

ఈదీటు దే. స. క్రి.

ఇచ్చుటకు వలనుపడూ.

తే. తొంటి చవి గని యిప్పుడుఁ దోచి పొందు, సుతులు రాజ్యంబు
నేయంగఁ జూచు కలుచ, నాకు నీఁ దీటునే యింక, నాటి చూట
తెక్కడివి ద్రోణభీష్ము లీ దిక్కు సుమ్రు. ఉద్యో. 31-382

ఈదు దే అ. క్రి.

1 ఈతకొట్టు.

తే ప్రళయకాల సముద్రము భంగిఁ బొంగి, కడ. భయంకరుడగు
భీముఁ గడవనీడ, వశమె నా పుత్రులకు విధివశము వొంది, యెదిరి
దమ్మను వెలుంగరు ముదముకతన.

ఉద్యో. 2-180; ఉద్యో. 4-85; భీష్మ. 1-54

2. తరించు, దాటు

చ. ...నిన్నుఁ దెప్పగాఁగొని పలుమాఱు నాపదలకున్ భయమొం
దక దుఃఖవార్ధు లీఁ, దినమున నెల్ల నిక్కొఱత దీర్చి సుఖాత్ములఁ
జేయు పావనీ. ఉద్యో. 3-68

ఈక్షణము సం. వి. అ. న.

1. చూచుట, చూపు.

ఉ. ...పరస్పర వక్ర్యవిలోకన క్రియా, వ్యాజమునం దదీక్షణ నివా
రితులై రతి మస్సరంబునన్. ఆది. 5-235; విరా. 4-26

2. కన్న.

మదిరేక్షణ యంతటిలోఁ దలంచె.

ఆర. 5-11

ఈక్షణశ్రోత్రము సం. వి. అ. పుం.

కన్నలే చెవులుగాఁ గలది, సర్పము.

ఉ. ...ఈక్షణ, శ్రోత్రవిభుండు తక్షకుఁడు.

ఆది. 1-107

ఈక్షణశ్రోత్రవిభుండు సం. సమ. వి. ఉ. పుం.

సర్పరాజు, తక్షకుఁడు.

ఆది. 1-107

ఈషించు సం. స. క్రి.

చూచు.

అ. అత్తపస్వి యీషించుచుండఁ గ, నైఱచె నిట్లు మగుడఁదెలివివొంది.

ఆశు. 2-450

ఈగి దే. వి. (✓) ఇచ్చు)

ఇచ్చుట, దాము, తాగిగమ.

ఉ. ధర్మసుతుండు.....యీగియుఁ బ్రియంబును నాయెక నాఁడు
నాటికిం, బేర్చివహించుచుండ నడపెం దతమ్ములలోని వానిఁ
గాన్. విరా. 1-267

సీ. నీ యీగి నేను భూనాయకఁ డగుటొల్ల.

శల్య. 2-74.

ఈడంబోవు; ఈడంబోవు దే. అ. క్రి.

1 వెనడియ, వెనకకుఁబోవు

వ. ...అయ్యవనీకాంతుండు పోరింప శార్దుల శుండాలాదులతోడ
నీడఁబోక పెనంగి భంగంబునకుం దెచ్చి మెచ్చించుచుండు.

విరా. 2-20

క. ఇ చుకయు నీడఁబోవక, కాంచనపుంఖ ప్రకాండ కాంతిస్థాయ,
త్పంచాశద్భాణంబులు, నించె నతఁడు మత్స్యమేడినీపతిమేనన్.

విరా. 8-189

2 పాటిపోవు.

వ. ఇవ్విధంబున రాధేయుం తోడిపాటిన నీడఁబోవు మన నై నికులం
గనుంగొని కరువిభుండు. ద్రోణ. 5-115

శ్లో. ద్రవతస్తాన్ సమాలోక్య రాజా దుర్యోధనస్త్వయమ్.

సం. భా. ద్రోణ 159-68

3. ఓడ్చు, సహించు.

క. కిడాడిన మేలాడుదు, దాడన మొసరించిరేని దరహాసముతో,
నీడఁబోదును గ్రోధోత్పిడ వొరయఁ దెప్పుడును మదీయ హృద
యమున్. కాంతి. 5-548

శ్లో. ఆకృశ్యమానో న వదామి కించిత్, ఉమామృహమ్ తాడ్యమా
నశ్చ నిత్యమ్. సం. భా. కాంతి. 289-12

ఈడఁబోవిడుచు దే. స. క్రి.

పూర్తిగాఁ ద్యజించు.

ఆ. అనుడు నతఁడు కర్మ మఖిలంబు నీడఁ బోవిడుచుటొప్పదండ్రు
వేదవిదులు, దాని నాదరింపఁ దగదొకో సంయమి, ప్రవర సంది
యంబు వాసవలయు.

వ అనిసం గగ్గంబు విడువమియు విడుచుటయుం గలిగియుండుఁ
దదీయ యోగ్యతా విశేషంబు లెఱింగించెద. కాంతి. 5-184, 185

ఈడవిడుచు దే. స. క్రి.

పూర్తిగాఁ ద్యజించు, మొదలంట విడుచు.

తే. ధనము చేటున పసివి నామనము నిన్ను. నీడవిడిచె నోకామమ
యేను కాంతి సత్య క్షమా భూతదయఁ జెంది, నాడ లోభాదు
లొందవు నన్ను నింక.

తే కామసుఖ దివ్యసుఖములు కాంక్ష దొఱఁగు, మేలి పోడకాంక్షం
బురఁ బోలలేవు, గాన కామము నిను శత్రుకరణఁ జంపి, బ్రహ్మ
పురమున మండెద రాజుఁబోలె కాంతి. 4-51, 52

సీ త్రివర్గచ్ఛ యెవ్వనిచేత నీడ విడువఁబడు. అశ్వ. 1-208

ఈడిగిలంబడు దే. అ. క్రి.

మందునకు రాదని వెనుకకు లాగుచుఁ జదికిలఁబడు.

వ అర్జును డు రయంబున రథంబు డిగ్గనటికి పఱచి పురుషోత్తము
పిఱింది దెసం గ్రుచ్చిపట్టిన నతండు దీర్ఘ బాహుఁడగు నతని నాయత
కాఖఁబగు విపుల కాఖఁగొనిపోవు మహావాతంబునుం బోలెఁ గొని
పోవ నాతండు పదియడుగుల క్కొలంది నిలాతలంబు చిక్కం
ద్రోక్కి యాడిగిలంబడి నిలువంబట్టి యిట్లనియె.

భీష్మ. 2-159

ఈడితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొగడఁబడినది.

క. సురపతి విభవము మేరువు, హిరణ్యమును గిన్నరేకుఁ డీడిత సంప,
ద్గురుతయు నొసఁగిరి రథకరి, తురగభటావళులు దలఁపుతో నొడఁ
గూడెన్ కాంతి. 2-212

క. వేడుక నాలుం గొడుకును, గోడలు నీవుచు బ్రభూతగుణ యెక్కు-
ము సంక్రిడమెయి నివ్వమానము, నీడితగతి బ్రహ్మసభకు నేఁగఁగ
వలయున్. అశ్వ. 4-250

ఈడు దే. విణ.

1. సమానము, సాటి.

తే ఎందు గలుగునె యర్జును నీడువాఁడు.

విరా. 2-204; విరా. 5-60; అను. 2-108; విరా. 2-68

2. అనుగుణము, తగినది.

ఉ. ...ఎవ్వరున్, ధర్మజుపాటి గారనఁగ ధాత్రిఁ బ్రసిద్ధుఁడవైన యట్టి
నీ, పేర్మికి నీడె దుర్దశల పెల్లునకున్ దురపిల్లు టారయన్.

విరా. 1-51; ఉద్యో. 1-164; విరా. 2-30; విరా. 2-192

ఈడుచు; ఈడ్చు దే. స. క్రి.

లాగు, తిగుచు.

ఉ. ...తేరితోడ నఱిపినుఁగునీడిచి కొంచుఁ జాతె. బ్రోణ. 2-74

సీ. ఒక్కత యిలు పొచ్చి యువిదల నీడిచికొని పోవ. మాస. 25

ఉ. ...పవురుఁ జూడఁగా నభకు నీడ్చెఁ గులాంగన నిట్లానర్తురే.
ఉద్యో. 3-110

ఈడ్వము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొగడఁదగినది.

ఉ. ...గంధవతియందుఁ బరాశరసంయ మీశ్వరుం,డే పురుషోత్తముం
బడసి యీడ్వత మోన్నతి నొందె లోకశిక్షాపరు భారతాధ్యయన
కారకుఁ గొల్చెద నమ్మహాత్మునిన్. శాంతి. 6-514

(వాక్యవారి ప్రతి పాఠము ఈడ్వము - పాఠాంతరము ఈడ్వము)

ఈడ్వము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొగడఁదగినది. చూ. ఈడ్వము.

(కొన్ని ప్రతులలో ఇది పాఠాంతరము - ఈడ్వము పాఠము)

ఈతండు; ఈతఁడు దే. సర్వ. ఏక.

ఇతఁడు, ఈ పురుషుఁడు, ఈయన.

ఉ. ...మహానుభావుఁ డీ,తం డొక మర్త్యుఁడేరి యనుచాత్తత నెమ్మెయిఁ
గొల్చువాడొకో. విరా. 1-85

ఉ. ...ఇట్టి యీతఁ డెట్లొకొ యొరు నాశ్రయించు విధి యోపడె
యెవ్వరి నెట్లు సేయఁగన్. విరా. 1-98

ఈతల దే. వి. టా.

ఇతల (ఈవలి కాలము, పిమ్మట)

ఉ. ...ఈ, యాతతసేవయం దతని నారసి కానకయున్న వీరి నిట్లే
తలడించి యా కడుపు నెద్దుఁగఁ బోదముగాక ప్రేల్చిడిన్.
విరా. 4-247

ఈడ్చుక్కు సం. విణ. క్.

ఇట్టిది (రూపాం. ఈడ్చుము)

క. అది పురిమండలమును, వేదములు నెప్పు నవియు వెలుచుఁ బలు
కఁగా, నీదృక్పథకారుఁ డని దా, మోదర నీ పెంపెఱుంగ నొరుల
కలవియే కాంతి. 1-890

ఈదృశము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఇట్టిది, ఇటువంటిది.

వ. అని పూని యీదృశంబులగు పుణ్యప్రబంధంబులు దేవసన్నిధిం
బ్రశంసించుటయు నొక్క యారాధన విశేషంబగుటండేసి.

విరా 1-81; భీష్మ. 1-208; కాంతి. 4-288

ఈనడుమ దే.

ఈ మధ్యప్రదేశమునందు.

ఉ. ఇమ్మదిరాక్షి డస్సె మన కీ నడుమన్ విడియంగ నొందుచో,
టిమ్మును గాదు. విరా. 1-154

ఈను దే. అ. క్రి. స. క్రి.

1. (తిర్యగ్దమలు) ప్రసవించు.

సీ. మానుషీక్షిరంబు నీనిన పదినాళ్లలోని ధేనువుల పాలును నవేయ
ములు. కాంతి. 1-322

క. ఎవ్వఁడు నచరాచరగుడు, డెవ్వని నాభిసరోజ మీనె విధాతన్.

కాంతి. 4-218

సీ. కుక్కలెల్లను బిల్లుల నీను.

మాస. 1-19

2. కలిగించు.

సీ. రథ సమాగమన సంతాపంబు మేరుగహ్వరములఁ బ్రతిరవోత్క
రము నీర. మహా. 43

సీ. ఎవ్వని కడకఁట నివ్వటిల్లెడు చూడ్కి మానితసంపద లీరుచుండు.

విరా. 2-191

ఈప్పితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందుట కిష్టమైనది.

ఉ.ధర్మశనాథుఁ డందు నాటిరే, యిమ్ములఁ జల్పి వేగుటయు
నీప్పితకార్యము సేయఁగా విచారమున నున్నచో. విరా. 1-58

వి. అ. న.

కోరిక, అభీష్టము.

క. అతఁ డతనితోడ భవదీప్సితమెయ్యది నాకు నేల చెప్ప వనుడు.

ద్రోణ. 2-190

ఈము

ఇచ్చు ధాతువుయొక్క వ్యతిరేకార్థకోత్తమ పురుష బహువచన రూపము

తే. వినుము గాండీవమును నొకపిల్ల దాటి, పొడవు గలిగియుఁ గృష్ణుండు

పూని తోడు, గూడుకొని వచ్చుటయు నెఱుంగుదము వీని, కెల్ల

శంకించి భూమిపా లీముగాని.

ఉద్యో. 4-198

ఈయన దే. సర్వ. పక. (ఈ + అన)

ఈతఁడు.

క. ఈయనతో రణ మిప్పుడు, సేయఁగ మది గొల్పదు. భీష్మ. 2-251

ఈయమ దే. సర్వ. పక. (ఈ + అమ)

ఈమె.

క. అని మఱియుఁ బెక్కుభంగులఁ, దనుఁ బ్రార్థింపంగ ద్రువదతన

యకుఁ జిత్తంబున నింకఁ బెద్ద పెనఁగం, జన దీయమతోడ నను

విచారము పుట్టెన్.

విరా. 2-100

ఈరణము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

పురికొలుపునది.

క. తంత్రీపాలుం, దొక్కఁడ పొలియించె నీరణోత్సాహమునన్.

విరా. 8-280

ఈరసము వై. వి. (సం. ఈర్ష్యా)

1. ఓర్వలేకపోవుట, అసహనము.

గీ. బుద్ధిమంతుల వలన దుర్బుద్ధు లధికు, వలన హీనులు రూపసివలనఁ

గొనటి, వారసూయలు సేయుదు రీరసమున, నింత యెఱుంగంగ

వలవదే యీవు కొడుక.

కాంతి. 3-70

2. ద్వేషము, పగ.

క. పెక్కండ్రతోడ నీరస, మొక్కతఱిన కొనక తఱిగియున్న పగ.

తుతో, నుక్కాడి బంధుభావము, దక్కటి వగలు యెశవలయుఁ
దా నెఱపంగన్. కాంతి. 3-25

క. ఆరాజకుమారుల మతి, నీరసము జనించునట్లు లెక్కడి జనకుఁ డేరికిఁ
నేనియుఁ బుట్టిన, వారిం దోబుట్టువులుగ వల్లం జనునే.

ఆను. 1-298; ఉద్యో. 3-383.

3. కోపము.

ఉ.సారథి...హితం జెఱిగించుట నీతిగాన నీ, వీరసమెత్తినోఁ
బలికి తేనియుఁ జెప్పదు సూతనందనా. కర్ణ. 2-52

4. చలము, పట్టుదల, మాత్సర్యము.

నీ. ...అమ్మేది, నీశ్వరునితోఁ గర్ణుఁ డిట్లు లనియె, నాకుఁ గృత్యంబు.
లనేకముల్ గలిగె ము, న్నాధనంజయునకు నట్లకాన, యీరసం
బున మాకు నిర్దణ కొండొరు విడువక పెరగఁ జొప్పుడన యింకఁ
...దలపడి పోరుదు మరివుఁ జలము నుల్లసిల్ల. కర్ణ. 1-222.

ఈరసమెత్తు అ. క్రి.

1. అసూయ వహించు, ఈర్ష్యపట్టు.

ఉ. వేరిమి ధర్మజం బరిభవించిన ద్రోహులు వద్యులన్న నె, వ్యారికిఁ
బోలదే సుజనవత్సల నీవిటు లంట వారు మ, మ్మీరసమెత్తి కీడ్చు.
అచి యితలు సేసినదాన నీ మదిం, గూరిన నొప్పుపొపునము.
గోపము పెంపునఁ గాదె యారయన్. ఉద్యో. 3-74.

2. కోపించు, ద్వేషము పూను.

ఆ. గురుఁడవై సమగ్రకోదండ విద్యామ, హత్త్వ మిచ్చినాఁడ వలుగఁ
దగునె, కారణంబు లేక యీరసమెత్తి యిట్లనినఁ బరశురాముఁ
డాగ్రహమున. ఉద్యో. 4-308.

3. పట్టుదల పట్టు, చలము వహించు.

ఉ. ...దు, ర్వారత నీ పదంబుగొను వాంఛ నవశ్యముఁగాన యింతఁ
లో, నీరసమెత్తి వాని వధియింపుము చెచ్చెర విక్రమోన్నతిన్.

అర. 5-218.

ఈరెలుగు దే. వి.

హింస్యరము, అల్పస్యరము

క. కారణ మెయ్యయగునొకొ, వీరల దురవస్థ కనుచు వెలుగం
దెను నా, భూరమణుడు నభయును విన, సీరెలుగు దలంకఁ బల్కి-
రిట్లని గోవుల్.

విరా. 8-185

ఈరితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

త్రోయఁబడినది.

ఉ. ...ఇద్దఱ భూరిభుజారవంజు నయ్యిద్దఱ ముష్టిహత జనితేరిత
దారుణ నిస్సనంబు.

అది. 6-297

ఈరు¹ దే. విణ.

అల్పగు, హీనము.

ఈరెలుగు.

విరా. 3-185

ఈరు² సర్వ.

రెండు శబ్దమునకు వృత్తిలో అజాది సంఖ్యావాచకము పరంబగునపుడు
అదేశముగా వచ్చునది.

ఈరేడు.

విరా. 4-219; కర్ణ. 2-168

ఈరైదు.

శల్య. 1-226

ఈరు³ సర్వ.

'ఈవు'నకు బహువచన రూపము.

క. ...విషమ్నల, యెడఁ గృహసేయుటయ లెప్ప యీరలుగకుఁడి.

విరా. 5-128

ఈరు⁴ క్రి.

ఇచ్చు భాతువునకు మహాన్మహాత్యర్థకమున వచ్చు వ్యతిరేకార్థక బహు
వచన రూపము.

ఉ. ...తండ్రి పా, వీరని తెంపునేసి పయినెత్తి నెత్తిరిగాక.

ఉద్యో. 1-841; అశ్వ. 2-188

ఈరువు దే. వి.

ఎఱచి, మాంసము.

ఆ. నీవుఁ గొడుకు వారి నెఱి లేక పఱచితి, రదియ చాలు నుచితమైన
పాలు, పంచి యిండు పిల్లవట్టిన యీరువు, సేసియున్న నేల చెల్ల
నేర్పు. ఉద్యో. 2-25

(క. పొల యీరు వెఱచి నంజుడు, పొలసన నివి పరఁగు మాంసమునకు
మహేశా. ఆం. సం. తి. 18- పిల్లి తననోటఁ గఱచిన మాంసమును
చావునకై నను తెగించునుగాని తినువఱకు వదలదు. ఆట్లే దుర్యో
ధనుఁడు మొండిపట్టు పట్టియున్నాఁడని భావము.)

ఈరేడు సర్వ. ($\sqrt{\text{ఈరు}^2}$)

పదునాల్గు.

తే. ఏను విల్లందుకొన్న నీరేడు భువనములును వడవడ వడఁకు.

విరా. 4-219; కర్ణ. 2-168

ఈరైదు సర్వ. ($\sqrt{\text{ఈరు}^2}$)

పది.

మ. ...ధర్మసుతుఁ డీరైదమ్ములమ్మద్ర నా,యకులై. శల్య. 1-228

ఈర్ష్య సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అసూయ, ఓర్వలేమి.

క. చెలులం జుట్టలు సఁబంధులు ఋత్విజులును బురోహితులుఁ దగు
పాత్రం,బులు హింసాక్రోధేర్హ్యాదులు లేని జనంబులైన దురిత
విదూరా. అను. 2-162

2. ఈను, స్పర్ధ, ద్వేషము.

వ. ...లోభంబును గ్రోధంబును నీర్ష్యయు నసూయయు జంతువుల శరీ
రంబుల వికృతిం బొందింపవలయు. ద్రోణ. 2-175

హాటతాట దే. విణ.

1. తాటుమాత్రై నది, వక్రము.

తే. వంకయైన తలంపెల్లి వసుమతీశ, యరయ మృత్యుపదంబగు నార్జు
నాన్వి,తంబు బ్రహ్మపదంబిత తథ్యమేల, యీహతాట తలంపులు
బీటువాట. అశ్య. 1-108

2. పరుషము, కఠినము.

తే. చేటుకోలల వ్రేటుల నీటతాట, యదలుపుల వాహనంబులు.
నెదరిపటచె. ద్రోణ. 3-43

ఈ అతాతలు దే. విణ.

తాటుమాత్రై నడి, వక్రము.

తే. బహు విధంబులఁ బలుకు నాపలుకులెల్ల, జీదకనువడి తన పెడ
చెవులఁబెట్టి, యీ అతాతలు మటుమాట లిచ్చి యపహసించె
దుర్యోధనుఁడు వేయఁ జెప్పనేల. ఉద్యో. 4-76

ఈ అమి దే. వి.

తీగెలు, ఆకులు మొదలగు వాని గుంపు.

వ. ...అమ్మడ వునఱుత నొక్కవఱు గల పొడ యీ అమిందూఱి
పొంచియుండితి. శల్య. 2-46

ఈ లకణము; ఈ లగణము దే. అ. క్రి.

ప్రాణములు లిగఁబట్టు.

క. పొడవునకు నెగసి యెప్పటి, పడమటిచెన నిగిడి పెలుచఁబఱచినఁ
గూడం, గడు రయమునఁ జని యంచం, గడవంగా కీల కఱచి
కాకము పాఱున్. కర్ణ. 2-88

వ నిలువందగు నెలవగుట నసము డింపక యీ లగణముకొనియున్న
వాడ. ద్రోణ. 2-104

ఈ లుకణము; ఈ లుగణము

పాతాంతరములు. చూ. ఈ లకణము.

ఈ లువు

పాతాంతరము. చూ. ఈ రువు

ఈ లువు దే. వి.

పాతివ్రత్యము. చూ. ఈ లువుటాలు.

ఈ లువుటాలు దే. వి. ఔ. (ఈ లువు + అలు)

పతివ్రత, సాధ్వి.

సీ. అమరుల యీ లువు టాండ్రను జెలవట్టితి.

ఆర. 7-61

ఈల్లు దే. అ. క్రి.

చచ్చు, మరణించు.

క సుతుఁడీలిన మద్రచహీ, పతి శోకక్రోధవేగ భరితాత్మకుఁడై.

శల్య. 1-166

ఉ. అమ్మెయి సూతుఁ డీలుటయు నగ్గలికన్.

ద్రోణ. 1-180

ఈవి దే. వి. (✓ఇచ్చు)

ఇచ్చుట, దానము, ఈగి.

ఉ. ఎందు నపాత్రపుటివి యొప్పునే.

కర్ణ. 2-33

ఈవు దే. సర్వ.

నీవు.

(‘నీవు’లో ఆద్యక్షరము లోపించిన రూపము)

చ ...పా, మెనసిన తోలు వాయుక్రియ నీవు దొఱంగుదు పాపపుంజ
ముల్ .

శాంతి. 5-188; విరా. 4-33

ఈశానుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. శివుఁడు.

వ. తనకు సరణ్యుంబున నయ్యాశానుఁ డిచ్చిన వరంబును.

ద్రోణ 2-378

క. ఈశానుఁడు నభవుఁడు నమృతుఁడు, నైన శివుని నీవు గొలువు
మర్జన యెప్పుడున్.

శాంతి. 8-456

2 నారాయణుఁడు. (ఈశనశీలుఁడు - ఈశనము = ఐశ్వర్యము)

అ. ...ఆత్మవేద్యు నీశాను న, వ్యయఁ దపఃఫలాత్ము నాశ్రయింతు.

వ అని మఱియు ననేక ప్రకారంబుల నప్పరమ ముని యప్పుడు
భావంబున నెలకొన్న నారాయణుం బ్రస్తుతించి.

శాంతి. 8-415; 416

ఈశుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. ప్రభువు, రాజు.

తే. మేదినికుండు హర్ష, నిర్భరాశ్మకుఁడై.

విరా. 8-152

2. శివుడు.

(శివుడు పార్వతితో) క. ఈశుడ, సనాతనుడ, నవ్యయుండ, సత్యా
త్ముండన్. ఆను. 5-265; భీష్మ. 8-79

3. ఉష్ణపులలో నొకడు.

వ. దేవతలయందుఁ గొంద టుమ్మపు లయిన మహాభాగులం బితృత్వ
నిర్దేశంబున నేర్పరించె నవ్విరించి వివరించిన నామంబులు నెప్పెద
వినుము బలుండు...భవుం డీశుండు...ప్రజుండు. ఆను. 8-192.

ఈశ్వరి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

1. ప్రభుణ్ణి.

ఈ విశ్వంబునకు నీశ్వరివి.

ద్రోణ 2-175.

2. పార్వతి.

ఈశ్వరుం డీశ్వరుతో నిట్లనియె.

ఆను. 5-110.

ఈశ్వరము సం. వి. అ. న.

ఒక తత్త్వము.

వ. శ్రుతిపురుషు నమృతార్థతత్త్వం బనియు బ్రహ్మం బనియు నిర్దే
శించి -తే- అన్ని తత్త్వంబులకు నమృతార్థ తత్త్వమెక్కు డది
యీశ్వరంబు ననీశ్వరంబు, సత్యపాకంబు నతిరహస్యంబు దానిఁ,
గనిన మృత్యుజాలము చిక్కు గడవవచ్చు. ఆను. 4-188

ఈశ్వరుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ. స్త్రీ) లింగమున ఈకారాంత
మును)

1. ప్రభువు, రాజు.

క. విరటు బలంబు ద్రిగరైశ్వరు బలమం జెరింగ నార్చి వడిఁ దాకె.

విరా. 3-158.

వి. అ. పుం.

1. శంకరుడు.

ఉ. భాండవమేర్చె దేవతలు గానని యీశ్వరుఁ గాంచె. విరా. 1-85

వ. అని యెఱింగించి యీశ్వరుం డీశ్వరితో నిట్లనియె. ఆను. 5-110

2. భర్త, మగఁడు.

వ. ...ఆ లక్ష్మీశ్వరుండు దన దివ్యరూపంబు సూపె భీష్మ. 1-210

3 అంత ర్యామి, భగవంతుఁడు, నారాయణుఁడు

తే అచలు సూక్ష్మ వరేణ్య సహస్రశీర్ష, నభయకారి సశీర్ష నారా
యణుని స, నాతమని యోగమూర్తి లో కాతిరిక్తు, ద్రువుని నీశ్వరు.
హరి భక్తితోడఁ గొలుతు కాంతి 4-217

4 దండదేవుని పేరు.

ఆ. పురుషుఁ డీశ్వరుండు జీవుండు ప్రాణుఁ డతయుండు సత్త్వ, మనఁగ
నేడు పేరు లష్టమంబు ప్రజాపతి యనఁ బరఁగు దండదేవు పేరు.
కాంతి. 3-114

5. ఉష్ణపులలో నొకఁడు.

వ. దేవతలయందుఁ గొంద ఋష్ణపులయిం మహాభాగుం బిత్పత్తి,
నిర్దేశంబున నేర్పరించె నవ్విరించిన నామంబులు నెప్పెద వినుము
బలుఁడు...న ప్ర యీశ్వరుండు...వరి వీరలు భాగార్జును.
ఆను 3-192

6. క్రోధగణాంశభవుఁడు.

వ. ...క్రోధవశగణంబు వలన మద్రక...మతి మదీశ్వరాదు లనేకలు
పుట్టిరి. ఆది. 3-80

ఈసు వై . వి. (సం. ఈర్వా)

1. ఓర్వలేమి, అనహనము.

చ. ...విను చెప్పెద మీసు గలంక పోరితం, బనునవి మత్సరంబు గల
యట్టి మనంబునఁ బుట్టు. కాంతి. 5-241

2 కోపము.

క. దుర్జనులుఁడవగు నీయెడ నీ, సున హాటు వలుకవలసె సూత
తనూజా. ఉద్యో. 4-247; కాంతి 1-18

వ. అంతఁ బంక్తివదనుండు నిబిడజ్ఞాలంబగు శూలంబు రాఘవు.
మీదం బ్రయోగించిన నతండును దానిఁ దునియలుపేసిన సీనునం

జెరిగి సురవై రి మఱియునుం దరతరంబు తోమరంబులు శరంబు
లుం బఱఁగించి. ఆర. 7-149

శ్లో తతః క్రుద్ధస్స సర్వాశు దశగ్రీవశ్చితామ్ శరాన్.

సం. భా. ఆర. 289-22

3. ద్వేషము, పగ.

సీ. ...శల్కుఁ డతిరథుండు -ఆ- వాసుదేవునితోడి యీసువా డల్లుర
విడిచె. ఉద్యో. 4-221; శాంతి. 1-18

శ్లో. స్ఫుర్దతే వాసుదేవేన చిత్తం యో వై రణే రణే.

సం. భా. ఉద్యో 164-27

క. వాసపుండును నవ్విభునెడ, నీసు గలిగి తన్నుమిగుల నీనని తచ్చిం,
తానకుండై మంత్ర ని,వాసమునకుఁ జనియెఁ బూరువంశప్రవరా
...చ...విరోధము దక్కి యధ్వరం,బున కిటువచ్చి దైవత
విభుండు. అశ్వ. 1-94-95

4. మాత్సర్యము, చలము.

తే. అనిన గాంధారి కిట్లను జనవిభుండు, నీతనూజుండు దుర్మాని
నీతిశాహ్మక దుద్ధతుం డీను మానినా బుద్ధి వినఁడు, వీఁడు నెడుఁ
గాని బ్రదుకంగలేఁడు సుమ్ము.

ఉద్యో. 2-828; ద్రోణ. 8-88; అశ్వ. 1-14

5. నింద.

క. అనయము నీసు వొనర్చిన, విని యతనికి నిట్టులనియె వృత్రుండు
విజయంబునకు నయి తవము పేయనె. శాంతి. 5-408

6. దుగ్ధ, విచారము.

క. ఈ రెంటియందు నరసియ, పారం బిది గాఢపార సహితం బిదిన్ద్రా,
నేరవలయు నదియను గా,కేరూపం బయ్యెనేని నీసేమిటికిన్.

ఉద్యో. 1-357

ఈహ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కోరిక, వాఁచ.

గ. ...గా ధాహంకార మమత్వము, లీహఃజెనుపఁ బ్రకృతిఁబురుషుఁడే
నను చుండున్. కాంతి. 6-154; అశ్వ. 1-199

ఈహితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కోరఁబడినది.

ఉ. మీయెడ చింతవాయఁగ సమీహితబుద్ధి యొక్కఁగోరి.

ఆశ్ర. 2-82

క. ఈహిత విధానముల లో, కాహిత దుస్సహనజేబుఁ డయి వాడు.

సఖా 1-154

ఉ1

1. హలంత సంస్కృత శబ్దములు తత్సమములగునపు డంతాగమముగా
వచ్చు వర్ణము— చాక్-చాకు, డిక్-దిక్కు

క. చాకును మనసును గాయము, నేకాయనవృత్తి శాచమెడలని
తపముం, జేకొనునది. కాంతి. 4-888

వ. యోగ్యస్థల నిరూపణంబునకు దిక్కులుం బరికించి. విరా. 1-161

2. మహర్వాచకములగు బల్లిదాదుల యొక్కయు పెక్కు పుంలింగ
మహర్వాచక తత్సమ శబ్దముల యొక్కయు తుది ఆకారమున
కాదేశముగా వచ్చును : బల్లిదుండు, రాముండు.

తే. పరశురాముని గెలిచిన బల్లిదుండు, భీష్ముండు. ఉద్యో. 2-209

క. విరటుండుఁ బాంచాలుండును, హరియును, రాముండు వారి
యనుజ తమాజుల్. ఉద్యో 1-5

3. నామముల తుది ఇకారమునకు బహువచనము పరమగునపుడు ఆదేశముగా వచ్చును : హరులు, విరులు.

ఆ. హరుల హేషితములు ననుకూల వాయు సం,చారములును.

విరా. 4-188

తే. వేడి నిట్టూరుపో యన వెడలెఁ గ్రొత్త,తావి మూతులు విచ్చు
నెత్తమ్మి విరుల.

విరా. 2-288:

4. ఇకారాంతములగు తెలుగు శబ్దముల యుపోత్తమేత్యమునకు బహువచనమున ఆదేశముగా వచ్చును. (ఉపోత్తము = రెంటి కెక్కువైన వానిలోఁ గడపటి చానికి ముందున్న యక్షరము) ములికి, ములుకులు.

ఆ. ఎఱుకు నమ్మ నఱక యేసిన ములుకులు. ఆర. 1-314

(పందిరులు - వాకిళులు మొదలగు కొన్నిటికి రావు)

ఆ వీను వేడు అగుడు వాని నివ్వేదుఱ, పట్టఁ జదురు గలదె ప్రాంతి.
దొఱఁగి, యెండికంబ మొగ్గు నింటివాకిళులు దొమ్మిదియు
నెఱయ మూసి నిదురవోదు

శాంతి. 4-17

5. ప్రేరణార్థమున వచ్చు 'చు', 'పు' పర్ణములు పరమగునపుడు ధాతువులలోని ఇకారమున కాదేశముగా వచ్చును : తెలియు, తెలుపు.

క. మఱచినఁ దలఁపింపఁగనగు, నెఱుగని వాఁడెల్ల పాట నెఱిగింప
నగున్, మఱి యెఱిగి యెఱుగ నొల్లని, కఱిం దెలుపంగఁ గమల
గడ్డని వశమే.

ఆది. 4-71

6. కృత్రప్రత్యయములు పరమగునపుడు కొన్ని యువర్ణాంత ధాతువుల తుది ఇకారమునకు ఆదేశముగా వచ్చును. కినియు-కినుక, కినుపు; బిలియు-బిలుపు; ముదియు-ముదుక, ముదుకఁడు.

క. ఒదవెడు కినుకం గడు బెట్టిదముగఁ బెనఁగిరి. విరా. 2-348

క. అరుల కినుపడఁచి బ్రదుకవలయు. ద్రోణ. 4-248.

ఆ. ముష్టిబిలుపు నెఱయ ముక్కున వాతను, నెత్తురొలుక మల్లు నెత్తి
వైచె. (బిలుపు అని పాఠాం)

విరా. 2-17

చ ముదుకఁడనైన నాదు బంతుం జలమున్. ఉద్యో. 4-248.

ఉ² అవ్య. ద్రు.

(ఉదంతేతరములకు పరమగునపుడు దీనికి నిత్యముగా యదాగమము వచ్చును. ఒకానొకచో నిందలి ద్రుతము నూత్రము మిగిలి ఉకార లోపము జరుగును. 'ను' సముచ్చయార్థకమనియు, ఉకారేతరములమీద 'యు' వర్ణపూర్వకముగా వచ్చుననియు ఆ 'యు' వర్ణము ఒకానొకచో లోపించుననియు పూర్వలాక్షణికుల మతము సూ. ఆ ని)

1. అపిశబ్దార్థమును దెలుపును

(క) సముచ్చయార్థమును దెలుపును.

మ. ఇవి యేనున్ సతతఁబు నాయెడఁ గరం బిష్టంబులైయుండుఁ
తా,యపు భూదేవకలాభితర్పణ మహీయఃప్రీతియున్ భారత,
శ్రవణాస్తక్తియుఁ తార్వతీపతి పదాబ్జధ్యాన పూజామహోత్సవ
మున్ సంతత దానశీలతయు శశ్వత్సాధు సాంగత్యమున్.

ఆది. 1-12

మ. ...భూ,వర మున్నిట్టివి నూడరున్ వినరు నెవ్వారుం ద్రిలో
కంబులన్.

ద్రి. 3-162

(గ) విరోధమును దెలుపును (కూడ, సయితము, అయినప్పటికి, మున్నగు వాని యర్థముల నిచ్చును.)

క. ఎట్టి విశిష్ట కులంబునఁ,బుట్టియు సదసద్వివేకములు గల్గియు మున్,
గట్టిన కర్మఫలంబుల. నెట్టిన భోగింపకుండ నేర్తురె మనజుల్.

ఆది. 5-58

సీ. ...వారలిగినఁ జెడుదు రయ్యమరురై న, నట్టివీరుల తారి కగపడి
యుండియు నేమియుఁగారై తి రీవుఁ బాండు -గీ- తనయులందఱు
నీ కూర్మితమ్ముఁడును. (అగపడియుండియు = అగమైయుండి
కూడ)

స్త్రీ. 2-155

2. కిమర్థకమగు ఏ, ఎవఁడు, ఎప్పుడు మున్నగు పరములకమ, ఒకఁడు మున్నగు కొన్ని పదములకును అనుప్రయుక్తమై సర్వార్థమనిచ్చును. (అప్పుడు వ్యతిరేకార్థక క్రియలతోడనే సంబంధించి యుండును.)

ఉ. ...చిచ్చోడిం,గట్టిన యట్లు...దీనికి నాఱు తెన్నుఁడున్, బుట్టదు..
ఉదో. 8-118

క పాండవుల వలని కీడొక్కండును లే దధిప నీదుకొడుకులు ధర,చీ
మండలమంతయు మ్రింగిరి. పాండునృపతి భాగమునకుఁ బాపిరి
వారిన్. స్త్రీ. 1-83

3. ఆనంతర్యము ను దెలుపును.

చ. అనుటయుఁ చిన్ననవ్వు నగి యంబుజనాభుఁడు పల్కు నెన్నఁడున్.
విన నీవి భీముపాలఁ గడ వింకలు వింటిమి మాటలు, ఉద్యో 3-52

4 వాక్యాలింకారము గా నుపయోగింపబడును.

సీ. విషయ భోగాభివణ మింకిను నాకు వదలక పెరుగుచున్న
దయుఁ గాన ఆది. 3-95

ఉ. ప్ర.

కొన్ని రాతువులవై వచ్చు కృతృత్యయము.

ఒప్పు + ఉ = ఒప్పు; పలుకు + ఉ = పలుకు.

తే. కాను జొచ్చిన కతన మత్స్యశీతీశునింట నిమ్మెయిఁగ్రొత్త
యొప్పెసక మెసఁగ, నమ్మహాదేవి యున్నెడ కల్లరల్లఁ బాండు
రాజతనూభవపత్ని యరిగె. విరా. 1-808

క. ఆనవుడు నప్పలుకులు విని విరా. 1-55

ఉంకించు దే. ఆ. క్రి.

యన్నించు, పూను.

(ద్రౌపది) సీ. లలి నుల్లసిల్లుచు లలితలోచనదీప్తు లడర నుంకించిన
నాఁగి యాఁగి. విరా. 3-55

తే. (దుర్యోధనుఁడు) రక్తసంసిక్తమైన ధరాతలమున, నార్తి బొర
లుచు నూర్చులందంద సంద,డింప జీవంబు వెడల నుంకింపఁ జేష్ట,
లొయ్యనొయ్యన యడఁగంగనున్న యధిపు. సౌ. ప్రి. 1-213

ఉంకువ దే. వి.

కన్యార్థము మామకుఁగాని కన్యకకుఁగాని యిచ్చు ద్రవ్యము, కన్య
కుల్కము, ఓలి.

సీ. అతని కీనొల్ల కప్పతిదన కూతున, కుంకువగాఁ జెప్పె నొక్క కర్ణ

-తే- మసితమై తెలుపారెడు హరులు వేయి. ఆన. 1-104

వ. (గాధి)...అచ్చెరువును సంతోషంబును కాపభయంబును ముప్పిరి
గొనం దన పుత్రికి నుంకువగా నియ్యకొని. ఆను 1-106

ఉంకువు దే. వి.

ఉంకువ, కన్యార్థము మామకుఁగాని, భర్తకుఁగాని కన్యకకుఁగాని యిచ్చు,
ద్రవ్యాదికము, కన్యాశుల్కము, ఓలి.

వ. అపత్యార్థియై యి,త్వాకుండును నయ్యంకువునకు భార్యయగుట
పుత్రజన్మావధిగా నొడివి యశ్వంబుల నొసంగి కన్యకం బరి-
గ్రహించి. ఉద్యో. 3-316

తే. ఈలతాంగికి నుంకు వి ట్లేగనోపు,దేని. ఆది. 8-144

సీ. ఇట్టి గుఱ్ఱములు యిక్కన్య కుంకు వి,ట్లీనోపుదేని. ఆర. 182

(చివరి రెండును 'ఉంకువ' అని న. ప. ప్రకాశము. రెండవదియైన
ఆది. 8-144 'ఉంకువ'గా సూ. అ. ని. మొదటి యుదాహరణమైన
'ఉంకువు' అనంద, అకాడమి, సం.ము మొ. వానియందుఁ జాతములుగా
నుండఁగాఁ జాతాంతరము గూడ లేకుండ నుండఁగా సూ. అ. ని. 'ఉంకువు'
పదమేలకో ఈయలేదు.)

ఉంగిడి దే. వి.

సశువులకుఁ గణువువేయని జొన్న మొదలగునవి తినిన వచ్చు కంఠరోగము

వ. ఉంగిడి యదురుఁద్రుక్కు యనువానికి నాపేరు సెప్పినం జాలు.

విరా. 1-286

ఉంచు దే. స. క్రి. (✓ఉండు)

ఉండునట్లు చేయు, ఉనుచు, ఉన్పు.

1. కూర్చుండఁబెట్టు.

చ. ...ర,త్నరుచిర కాంచనాసనమునం దగ నుంచి.

కాంతి. 6-266; ఆర. 1-356

2. దాచిపెట్టు.

ఉ. వైరి వినాశన క్రియకు వాసవుఁ డిచ్చిననుంచియున్న యా,ఘో'

రపు శక్తి. చూ. ఉనుచు.

ద్రోణ. 5-229

ఉంఛవృత్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

క్షేత్రాది స్థానములందు రాలిన గింజలను ఏఱుకొని తిని బ్రదుకుట.

సీ. ...ఒక మహాద్విజుఁ డుంఛ వృత్తిమై నుండు. ఆశ్వ. 4-220

వ. ...కురుక్షేత్రంబున వసియించి యుంఛవృత్తి పరాయణుండై
ఆర. 6-115

సం. విణ. (ఇ)

ఉంఛముచే బ్రదుకువాఁడు (ఉంఛము = క్షేత్రాది స్థానములయందు
రాలిన గింజలను జీవనార్థమై ఏఱుకొనుట.)

వ. ...తత్సమీపంబువ నొక్క శుష్కశవంబు నవలోకించి యిది
యుంఛవృత్తియైన మానవు కళేబరంబు గావలయు ననుచు.

విరా. 1-180

ఉంట దే. వి. (✓ఉండు)

ఉండుట.

ఉ. బంటుతనంబు మాటలకుఁ బాటకు పాండునృపాలు పాలు గై,
కొంటయ చాలు నన్న నృపకుంజరు పల్కుల కడ్డమాడరా,కుంట
యెఱుంగవే మును. ఉద్యో. 3-59

ఉండి అవ్య. (✓ఉండు)

1. ఉండు దాతువునకు క్షార్థకరూపము.

వ అయ్యింతి యింత సేపు నీ చేరువ నుండి యిప్పుడెట మెలగె.

విరా. 2-81

2. అపాదానార్థమందు (ఎడఁబాటును దెలుపునప్పుడు) వచ్చిన 'వలన'
కున, దానికి వికల్పముగా నాదేశమగు ద్వితీయాసప్తములకును అను
ప్రయుక్తమగును.

ఆ. విష్ణువలనఁ ద్రిపుర విజయి మౌళివలన, నుండి హిమనగమున
నొలసె గంగ. ఆను. 2-118

క. ...వనజాయత నేత్ర కడకు వచ్చెను గగనంబున నుండి కమల
మిక్తుఁడు, తన శీత్ర కరత్య ముడిగి తరుణద్యుతితోన్. ఆది. 5-20

8. ప్రభృతి (మొదలుకొని) అను నర్థమును చెల్పును.

వ. పాండునందనులు పుట్టినంత నుండి నేడు దుదిగా నీయెడ ధర్మ
విరోధం కాచరింపరు. (పుట్టినంత నుండి = పుట్టినది మొదలు)

శ్లో. 2-828; విరా. 5-113; ఉద్యో. 1-81

ఉండు దే. అ. క్రి..

ఉందురు, ఉండ్రు, ఉంటివి, ఉంచిరి, ఉన్నను, ఉన్నది, ఉన్నె, ఉన్నే
మొదలగు రూపము లాయాతావుల గ్రహించునది.

(ఇది సంస్కృతమునందలి 'ఘ' ధాతువు వంటిది.)

1. సత్తను (స్థితిని) తెలుపును.

క. ...కడవఁ బోవక యుడం, బోవలయు నడ్డపడియెడు, దీవస
మెదఁగలిగెనేని దేవర కడకున్. విరా. 3-187

వ. .. పరమ బ్రహ్మణ్యులైన పాండవులును బ్రాహ్మణ సమూహం
బులో నుండి పాంచాలరాజు సమృద్ధినిం జూచి సంతసిల్లిరి.

ఆది. 7-186; సభా. 1-81

2. కలుగు, సంభవించు.

ఉ. కావున నన్నదానమునఁ గాకెటులుండు మహాప్రమోదము,

అను. 4-358

3. ప్రవర్తిల్లు.

తరలము :- నేను భార్యయు దారుడాటవిఁ గామభోగరతి నుండితి
మిష్టచారిమృగవ్రజంబుల పొత్తునన్. ఆది. 5-51

వ. పురుషుని వలన నివియెల్లముం గలుగుఁ బురుషుం డింతకు నధిష్ఠా
తయై యుండు. కాంతి. 8-41; సభా. 1-81

4. కాలము గడపు.

ఉ. మ,త్పాద నిరంతరస్మరణ తత్పరభావము కల్మినాత్మస,మోక్ష
దముఁ బొందఁ గావ్యరసముం గొనియాడుచు నుండుచెప్పుడున్.

విరా. 1-1

5. నివసించు.

తే. అధిప ధర్మజుపాల నున్నప్పు డతని వేడుకకుఁ దగఁ జెనఁగుడు.

విరా. 2-13.

6. జీవించు.

క. దేవతలకైన నొక్కొక, చో వలయున కాదె శత్రుసూదన విధి,
కా,లావాప్తికి మును దమన,ద్భావము లడంచి యుడుగఁబడి
యుండంగన్.

విరా. 1-18.

తే. ఇంద్రులెందఱువో రింద్రువేల బ్రహ్మలుండుదురె తఱివోఁదెగు
చున్నవారుగాక. శాంతి. 4-486; ఆది. 4-221; భీష్మ. 1-195

7. పరుండు.

వ. ఇట్లు పొచ్చి తఱియంజని మధ్య ప్రదేశంబున విరాటనందన శీలా
పర్యంకం బరసికని దాని కనతిరూపంబునం బాంచాలి నోసరిల
నునిచి తానాతల్పంబున నుండె నంతం గీచకుండు. విరా. 2-828.

శ్లో. శయానం శయనే తత్ర సూతపుత్రః పరామృశత్.

సం. భా. విరా. 22-484

8. కూర్చుండు.

ఉ (అర్జునుఁడు)...ఆ,ఖండలుఁడ న్న గర్దియ నగంబున నుండె.

విరా. 1-85.

9. ఆఁగు, నిలుచు.

వ. ఇక్కొక్కపుండైన కణ్డమహామునీంద్రునకు నమస్కరించి వచ్చెద
నా వచ్చునంతకు నందఱు విచ్చోటన యుండునది యని.

ఆది. 4-24.

చ. వలయు నమాత్యులం దగినవారల నుండఁగ బంచి ధారుణీతల
విభుఁడొక్కరుండ చని.

ఆది 4-25

10. తప్పు, తొలఁగు, మాను.

ఉ. ...అట్లగుటఁజేటు పురంబున వారికెప్పుడుం, గాకెటులుండు నిట్టి
యవగాధఁపుబొత్తు మనంగవచ్చునే.

విరా. 8-82

11. కనఁబడు, తోచు.

సీ. రథఘోషమునఁ బ్రతిరవ మిచ్చు నద్రులు, భయమున వాపోవు
భంగి నుండ. విరా. 8-156

12. ఊరకుండు.

సీ. ...వీడు విజయుఁ -ఆ- డొక్కొయనుచు సంకయోపేత చిత్తయై
యుండియుండ నోప కొక్కనాడు. ఆది. 8-185

13. తలఁచు, అనుకొను.

వ. ...ధనువునకు బాణంబులకు వైకల్యంబు వాటిల్లినయెడం బర
వీర ప్రహరణంబునకు నాత్మతాణంబునకుం గృపాణంబు మేలని
యుండుదు నా తలంపెట్టిదియో తెలిసికొనవలయు. శాంతి. 3-441

14 శేషించు, మిగులు

క. నిన్న యట సచ్చిపోయితి, వున్నయటయు నేడు దీర్చి యుడిపెద
నీ గ, ర్వోన్నతి యింకెటు పోయెదు. ఉద్యో. 4-841; అను. 1-82

15. తగు, ఒప్పు, తనరు.

వ. ... తొల్లిజాబాలియను మునికిఁ దులాధారుండచు వడిగ్వరునితో
సంవాదంబు గలిగె నది యితిహాసరూపంబునఁ జెల్లు నేతద్విషయం
బయి యుండు దానిం జెప్పెద నాకర్ణింపుము. శాంతి. 5-228

వ. ...అది భవత్పక్షంబునకు సుతరఁ జైయుండు. శాంతి. 5-846,

16. కొన్ని దాతు జన్యములగు అవ్యయములకు అనుప్రయుక్తమగును.

ఉ. ఇంతకుఁబోరికి వచ్చుచుండుదురు. ఉద్యో. 8-284

క. ...ఓండారుతో లెప్పగఁ బొందియుండదురు. శాంతి. 4-111;

వ. రాజులెల్లం బ్రతివత్సరంబు నింద్రోశ్వవంబు సేయుచుండుదురు.

ఆది. 8-24.

17. కొన్నియెడల తుమున్నంతములకు అనుప్రయుక్తమై భవిష్యదర్శ
మును సూచించును.

క. ...ననున్ ధర యేలింకఁగ నున్నారరు. ద్రోణ. 5-111

18. కొన్ని యెడల తుమున్నంతములకు అనుప్రయుక్తమై 'సిద్ధమగు',
'అభిముఖముగానుండు' అను నర్థ మిచ్చును.

తరువోజ :- ఇది యిట్టిదారుణ మిమ్మెయిరజేయఁగా నున్న విధి యేల
కడవంగనిచ్చు. ఆది. 6-247

అ. స్వజనములును దాను భుజియింపనుండి యా,నక్తు నతిథికిచ్చెఁ జనఁదె
పొగడ. అశ్వ. 4-259

ఉంటి. స్త్రీ. 2-84; ఉంటివి. కర్ణ. 2-112; ఉంతు అశ్వ. 2-57;

ఉండును కాంతి. 8-441; ఉండుము ద్రోణ. 1-220;

ఉండురు అశ్ర. 1-8; ఉన్నది విరా. 4-75;

ఉన్నె విరా. 2-27; సఖా. 1-55; ఉన్నే విరా. 4-107;

ఉన్నాడు శల్య. 1-588; ఉన్నాతఁడు అను. 5-118;

ఉన్నారము ఉద్యో. 1-276; ఉన్నారరు ద్రోణ. 5-111;

ఉన్నారలు ద్రోణ. 2-284; ఉన్నారు విరా. 8-138; ఉద్యో. 1-259;

ఉన్నవాఁడు విరా. 1-188; ఆర. 1-874;

ఉన్నవారు ఉద్యో. 2-284; ఆర. 2-145;

ఉన్నవారము శల్య. 2-172; ఉన్నవారలు ఉద్యో. 2-288;

ఉన్నవి స్త్రీ. 2-20; ఉన్నావు (విచార్యము)

ఉన్న విరా. 2-47; ద్రోణ. 2-128;

ఉన్నయది ఆది 2-144; విరా. 4-177;

ఉన్నయవి సఖా. 1-183; ఉద్యో. 2-15;

ఉండెడు ఆది. 8-149; ఉండునది ఆది. 6-159;

ఉండెద ఆది. 6-288; ఉండెదము ఆర. 1-17;

ఉండెడు ఆర. 8-244.

ఉక్కడంచు దే. స. క్రి.

1. అవమానపఱచు.

సీ. పొలపంబు మెఱసి దిక్కులఁ గాంతి పూరించు క్రొక్కారు మెఱు
నుల నుక్కడంచి. విరా. 2-88

2. చంపు

ఇక్కర్లు నుక్కడంచి యక్కుంథ సంభవు సంరంభంబు వారించెద.
ద్రోణ. 5-197

శ్లో. అహ మేవం వధిష్యామి మామ్ వైష మధుసూదన.

సా. భా. ద్రోణ. 174-85

ఉక్కడఁగించు దే. స. క్రి.

సంహరించు, చంపు

ఉ. ...ఇట్టియం, దక్కట భీముడైన మన యర్జునుడైనను మాద్ర
పుత్రులం, దొక్కరుడైన నీసగఱ నుక్కడఁగింపరె యొక్క
ప్రేల్మిడిన్. ఉద్యో. 1-287

ఉక్కడఁగు; ఉక్కడంగు దే. అ. క్రి.

1. దిర్బలమగు, నిస్సత్వమగు.

తే. వారలందఱు నొందొరుఁ బేరువేరఁ, బిలిచికొని వీడె చనుదెంచె
భీముఁ డీతఁ,దొంటి యగపడ్డచోటన యుక్కడంగఁ, బొదివి చంపు
దము. భీష్మ. 2-857

2. విహ్వలించు.

చ. అవనితలంబు వ్రసెనొ హిమాచల శృంగము వ్రయ్యలయ్యెనో,
శ్రవణ విచారణంబయిన శబ్దము డా నిదియేమి యొక్కొ తై,ర
వమయి విన్నె నంచును బురంబునవారు భయంబు నొంది రం,
దువిదలగర్భముల్ గలఁగె నుక్కడఁగెన్ మగధేకు సైన్యముల్.

సభా. 1-212

ఉక్కలు దే. అ. క్రి.

1. గర్భము చెడు, మదమడఁగు.

క. పెక్కండ్ర నొక్కపోరను, నుక్కఱ భంజింతుఁ జంపు టుదుగుఁడు
రాజుం, దక్కటి చూపఱు లెంతయు, పెక్కసపడఁ జిత్రగతుం
విహరింతుఁ దగన్. విరా. 1-82

క. ఉక్కటి నరపశితై నను మొక్కము.

ఉద్యో. 3-860

2. బలహీనమగు.

క. ఎక్కడఁ జూచినఁ దానై, యక్కజమగు కడిమికలిమి నరిసేనఁ
గరం, బుక్కఱఁ దంత్రీపాలుం, డొక్కఁడ పొలియించె నీరణోత్సా
హమునన్.

విరా. 3-280

చ. మఱియు నరుండు సూతసుతు మర్మవిభేదన మాచరించిన, సైఘ్నిః
గులు గ్రమ్ము నమ్ముల వినిశ్చల ధైర్యము పేర్చి నాతఁ డుక్క
ఱక పెనంగె

కర్ణ. 3-804

3. గండుమిఱు

క ఎఱుకలు గల కులశైలము, తెఱుగు మెయిన్ రయము మెఱుఱు
దివికి నెగసి బెట్టుఱుము జలధరము క్రియ ను, క్కుటి తద్దనమెల్ల
నద్రువ నార్పుచు గడిమిన్.

ఆర. 8-845

(ఈ యర్థమిక్కడ విచార్యము. ఉక్కు + అఱులో 'అఱు'నకు అర్థి
శయార్థము గానరాదు. 'ఉక్కు'పై న మతుబద్ధకము 'అరి' చేరినదన
ఇచ్చట శకటరేఫమున్నది. లఘురేఫముగాఁ దీసికొనెదమన్న శకటరేఫ
ముతోఁ బ్రాస నడచినది.

శ్లో సక్రోధోఽభ్యద్రవత్పక్షీ రావణం రాక్షసేశ్వరమ్

సం. భా. ఆర. 278-2 అని మూలము.

ఉక్కలుడు విణ.

బెట్టిదుడు, అసాధ్యుడు.

క. నలువురు పార్థుల నత్యుజ్జ్వల శరవర్షముల ముంచి జలధరము,
క్రియం, బెలుచన గర్జిల్లుచు ను, క్కులుడయి తన విక్రమంబుఁ
గడఁకయఁ జూపెన్.

ఆర. 5-425

(ఉత్కల శబ్దభవమని సూ. ఆ. ని. 'మొక్కలుడు' అని కొన్ని ప్రతులు)

ఉక్కాడు దే అ. క్రి. (✓ఉక్కు)

బలము చూపు.

క. పెక్కంద్రతోడ నీరస, మొక్కతఱిన కొనక తఱిగియున్న పగు

తుతో, సుక్కాడి బంధుశావము, దక్కటి పగలుయెడ వలయు
దా నెఱవంగన్.

కాంతి. 3-25

ఉక్కివము దే. వి.

మోసము, కపటము, కపటకృత్యము.

క. ఎక్కువ తక్కువ మాటలు, నుక్కివములు నెందుఁ గీడు లొందిం
చుటలుం, బెక్కు తన యన్నదమ్ముల, దిక్కుల నన్నియును నైఁపఁ
దేజము సేయున్.

కాంతి. 2-359

జ. ఇట్టి కార్యమునకు నేనవశ్యంబును, నొడఁబడంగ నోప నుక్కివమున
సుతులతోడ నేలసుతులకు భేదంబు, సేయఁ గడఁగి తిదియుఁ జెట్ట
యనక.

సభా. 2-180

విణ.

కపటము గలది.

క ఒకటి గలదు వత్తురు వేఱొక గర్భంబునకు మృతులు నుక్కివ
మౌన, క్కుకు నేటి బుద్ధి పీనుఁగు, నకు బ్రదుకఁజె గలుగునట్టి
నవ్వులు గలవే.

కాంతి. 3-378

ఉక్కివుడు దే. విణ.

1. ఉక్కిడు, మూర్ఛుడు, బుద్ధిహీనుడు.

తే. సముచితములగు మాటలఁ జక్కఁబడక, తక్కెనే నుక్కివుండగు
ధార్తరాష్ట్రుఁ, గ్రూరశరముల నే నియ్యకొలుపువాఁడ, నవని
కౌంతేయులకు నిచ్చునట్లుగాఁగ.

ఉద్యో. 1-27

ఉ. అక్కట వాసుదేవు పను పాదరంబునఁ జేయరైరి వీ, రెక్కడి
బుద్ధిమంతులని నిందును నందును లోకమెల్లఁ జేరుక్కున మ్రగ్గు
టం దలఁచనొల్ల కపాయము సేసిరట్టె యీ, యుక్కివు లెందునుం
గలరె యొప్పురువో భృతరాష్ట్రనందనున్.

ఉద్యో. 4-20

2. ఖలుడు, దుష్టుడు.

వ ... భవత్రతాపంబున నహుషునకుఁ బరాభవం బొనరించి నన్ను
రక్షింపక తక్కిన నుక్కివుండగు నతని పాపనిశ్చయంబున నాపద
వచ్చు.

ఉద్యో. 1-174

ఉక్కిన దే. వి.

దగ్గు

క. ...వశీ, పలితంబులయ్యె వగరును, దలయేరును నుక్కినయును దల
కొనుదెంచెన్. ఆది. 8-191.

ఉక్కిడు దే. వి. ఉక్కివుడు

మూర్ఖుడు.

ఉ. ఉక్కిని మనంబు గీడు పరికించుచె క్రొవ్విసఁ జేటు దప్పనే.

విరా. 8-7

ఉక్కు దే. వి.

1. ప్రతాపము, బలము.

ఉ. అక్కజమైన శౌర్యమును నద్భుత సంపదనొందు శక్తులుం, జక్కని
మేనులున్ మొనకుఁజెల్వగు కైదువులుం దగంగ ను, క్కెక్కిన
యట్టి మేటి మగ లించుక వారణలేఁ భేచరుల్, వెక్కసమంద
వొచ్చియుఁ జలింపక పోరిరి వెక్కుభంగులన్. విరా. 8-168

క. చక్కనగుమనిన రక్కసుఁ, డక్కజముగఁ జెరిగి యియ్యయగు
నిప్పుడు నీ, యుక్కును బీరముఁ జూచెదఁ, జిక్కన నిలుమనుచుఁ
గడు విజృంభించి వడిన్. ఆది. 6-208

2. గర్వము, పొగరు, మదము.

వ. విరోధివర్గం బుక్కుదక్కి వెక్కసపడి చూచుచుండ. విరా. 6-2

తే. పాండుపుత్రుల మాత్రకు భయము నాకు, నెక్కడిది వారి యుక్కు
మడఁతు. ఉద్యో. 4-216

3. పౌరుషము, పరాక్రమము.

క. ఉక్కును నస్త్రబలము మీ, కెక్కడియది సాలరైతి రిందలు నని నీ,
యొక్కరుఁ గావఁగ మీరి, తక్కువ కోర్పితిరి మిమ్ముఁ దక్కున
నేలా. ద్రోణ 2-268

4. అయస్సారము, కాచి కుభ్రముచేసిన యిసుము.

వ. అభిమన్యుడు... అనేక యోధవీర విక్రమ సంకులంబునం, జిక్క

వడి యుక్కు మడిసిట్లు సమసి.

ద్రోణ 1-384; ఉద్యో. 2-178.

ఉక్కుతునియ దే. వి.

ఉక్కుచ క్కవంటివాఁడు, శూరుఁడు

గీ ద్రౌపదేయులు నాసుభద్రాసుతుండు, సుక్కుతునియలుగారె

మి మృగ్గుమార, వరులఁ గొని యోధువాఁడయి వచ్చు ధర్మ,

పుత్రఁ డిది నీకుఁ జూడంగఁబోల దెట్ల. ఉద్యో 2-178

ఉక్కుదక్కు దే. అ. క్రి.

1. గర్వమడఁగు, మదమడఁగు.

వ ... విరోధి వర్గం బుక్కుదక్కు వెళ్ళసపడి చూచుచుండ

విరా. 5-2

2. నశించు, చెడు.

ఉ. ఒప్పురె కూడి మన్ని మన కొప్పనివారల యుక్కుదక్కుగన్.

ఉద్యో. 1-871

3. నిస్తేజునుగు, బలహీనునుగు.

(భీముఁడు) అక్కుమారసప్తకంబు సమవర్తి సమీపంబున కనిచినఁ

దక్కుటికుమారు బుక్కుదక్కు వెఱఁగుపడి యంతంత నొదిగిన

భీష్మ. 8-78

ఉక్కుమడఁగు దే. అ. క్రి.

1. చచ్చు, నశించు.

చ. ఉఱకవిరోధి సైన్యముల నుక్కుమడంగఁగ మల్లసద్గతిం, బలప రథ.

ద్విపాశ్వములు పొండవమధ్యము తేరి వీధి యం, దఱవఱలై పడం
గని.

విరా. 5-61

2. మదమడఁగు, గర్వము చెడు, క్రొవ్వలు

వ. కౌంతేయాగ్రజుండు సైన్యసంతాన సమేతంబుగా నుతవడించి

భుజాటోపంబు సూపిర నవి (విరోధి సైన్యములు) మడిసియుం

ఱడిసియుం బిక్కువడియు నుక్కుమడిఁగియు వెఱఁగుపడి చూచు
చుండ.

ద్రోణ. 5-92

ఉక్కుమడఁచు దే. స. క్రి. (✓ఉక్కుమడఁగు)

1. చంపు, నాశనము చేయు.

ఆ అని నివాత కవచు లను దానవుల నాతఁ డొక్కరుండకాడె
యుక్కువడఁచె. విరా. 4-210

తే (కర్ణుడు) పాండవుత్రుల మాత్రకు భయము నాకు, నెక్కడిది
ప్రేల్పిడిన వారి యుక్కుమడఁతు. ఉద్యో. 4-216

2. ప్రతాపమణిఁగించు.

తే. నృపు లనేకులు నామీద నిగిడి రేను, జిక్కువటిచెడఁ జూడుమీ
యుక్కుమడిచి. భీష్మ. 3-11

ఉక్కుమిగులు దే. స. క్రి. (✓ఉక్కు)

ప్రబలు, అతిశయిల్లు.

క. రెండు బలంబుల వారలు, నొండొరువులకంటెఁ జాల మక్కుమిగులి
యొం,దొండ కడంగుచు నుజ్జ్వల,చండస్థితి నొప్పి రపుడు జగతి
నాథా. భీష్మ. 1-138

ఉక్కుమీలు దే. అ. క్రి. (✓ఉక్కు)

ఉక్కు మిగులు.

వ. సైంధవాది వసుంధరావతులం జిక్కువడంతేసి యుక్కుమీఱిన
మారుతియు. భీష్మ. 8-65

ఉక్కుముట్టు దే. స. క్రి. (✓ఉక్కు)

ఉక్కు మిగులు.

సీ. ...ధృష్టకేతుండు సమర -తే- లంఘిండు శిఖండియు లావు
వెరవుఁ గలరు నీయెడ నమర క్తి గలరు సాలఁ,బెంపు కల రుక్కు-
మట్టిన తెంపు గలరు, కోరి వతులుగఁ జేయు మఱోహిణులకు.

ఉద్యో. 4-109

ఉక్కుమురియు దే. అ. క్రి. (✓ఉక్కు)

వ. ఆభిమన్యుండు.. అనేక యోధవీర విక్రమ సంకులంబులం జిక్కు-
వడి యుక్కు మురిసినట్లు సమసిన. ద్రోణ. 1-894

ఉక్కుమెఱయు దే. అ. క్రి. (✓ఉక్కు)

గర్వము వెలివడు, దర్పము ఆతిశయించు

వ. సుషేణుండును సరిష్టుండును సుకేతుండును సుక్కుమెఱయు
నొక్కటం చాడిన. విరా. 5-148

ఉక్కునెడు దే. అ. క్రి. (✓ఉక్కు)

బలము నశించు.

వ. శిశుపాల జరాసంధ శల్య కర్ణులు దర్పితులై తమతమ లావులు
మెఱసి క్రమంబున నలువురు మాష యవ ముద్గ రోమ మాత్రంబులు
దక్క గొనయం బెక్కించియు మోపెట్ట నశకల్యంబయిన సుక్కునెడి
వెక్కిన వారలం జూచి. ఆది. 7-178

ఉక్కెక్కు దే. అ. క్రి. (✓ఉక్కు)

బలమతిశయించు.

ఉ. అక్కజమైన శార్కమును నద్భుతసంపద నొందు శక్తులుం, జిక్కని
మేనులున్ మొనకుఁ జెల్వగు కైదువులుం దగంగ నుక్కెక్కిన
యట్టి మేటిమగ లించుక వారణలేక భేదరు, ల్వెక్కిననుంద సొచ్చి
యుఁ జలింపక పోరిరి పెక్కుభంగులన్. విరా. 8-168

ఉక్కెదు దే. అ. క్రి.

బలము చెడు.

శా. మేనుక్కెది నీరందనుం, డెల్లం జూడంగఁ బాటి యొండొక రథం
బెక్కెం గురుగ్రామదే. కర్ణ. 1-148

ఉక్తము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

చెప్పబడినది.

వ. ఇట్లు పూర్వోక్త ప్రకారంబున.

విరా. 1-178

సీ. ...సత్యమన్నది గన్నది విన్నది యున్నరూపున సుక్తమగుట.

అను. 5-181

ఉక్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1 పలుకు, మాట.

క చని చెడ వికసిల్లెడు నా, ననపద్మముతోడ ననిలనందనునకు నిట్ట

నియెఁ జతురోక్తిరీతి య,తని గూఢక్రోధవహ్ని దరికొల్పంగన్.

విరా. 2-20

2 వచనము.

వ. ఆదోయ లట్లు కెలన నేమటి సల్లాపంబులు పేయుచున్న యన్నర
నాడుని యారథికవరుల వచనంబులు విని పూర్వాభ్యాసంబు వలన
నయ్యైక్తి ప్రతుక్తుల పరిపాటి చేటవడిన నన్నీటిలో నీకొడుకు.
దాఁగియొండుట నిశ్చయించి శల్య. 2-86; కాంతి. 4-156

3 వాక్యము.

వ. ఇతఁడు దెలివొందునట్లుగా ధర్మాగ్రహమాధి యుక్తంబులగు నుక్తి
విశేషంబుల ననుగ్రహింపవలయు ననుటయు నద్దేవకినందనునకు
దేవవ్రతు డిట్లనియె. కాంతి. 2-117

ఉక్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆర్పుఁడు. తగినవాడు.

క. శౌర్యము సత్కంబును స,త్కార్యజ్ఞానమును భక్తితాత్పర్యము
గాంభీర్యముఁ గలిగినఁ గురుకుల,వర్య కులంబేల సిరికి వాఁడుక్తుఁ
డగున్. కాంతి. 8-88

సీ. ...ఉర్ధ్వలోకాధివాసమునకు వా రుక్తులు.

ఆను. 5-425; శల్య. 2-828; కాంతి. 2-142, 802, 830

ఉక్తుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అమోఘుని కొడుకు.

చూ. ఆర. 5-158

ఉక్షము సం. వి. న్. పుం.

వృషభము, ఎద్దు.

సీ. అప్పురుషుం డింద్రుఁ డయ్యుక్ష మైరావతంబు. ఆది. 1-118, 98

ఉక్షధ్వజుఁడు సం. వి. అ. పుం.

శివుఁడు.

క. ...విరూ,పాకు మహోక్షధ్వజుఁ బ్ర,త్యక్షముగావించె మగ్రతప
మున పేర్చిన్. ఆది. 8-49

ఉగ్గడన వై వి. (సం. ఉద్వాటన)

ప్రకటనము, పైకిజెప్పుట.

తరల :- కొడుకు సద్గుణ కోటులెల్లను గోటిభంగుల నోలి ను, గ్గడన
సేయుచు సత్యవతుని గానరే మునులార. ఆర. 7-289.

ఉగ్గడించు స. క్రి.

1 పలుకూ.

సీ. ఉచితంబుగా నెఱి మగ్గడించిన మాట సభ యియ్యకొనమి

అను. 4-884

చ. అని యని యుగ్గడించు ధృతి యల్లలనాడినఁ దల్లడించు.

విరా. 2-31

వ. తమతమ పేర్లు విరుదు మగ్గడించుచు నగ్గలిక సొంపునను.

ద్రోణ. 5-142.

2. ప్రకటించు, తెలుపు, చెప్పు.

అ. అక్కుమారి చతురయగుట శిఖండి వ, ర్తనమునెడఁ బ్రమాదమున
నెఱింగి, యుగ్గడింప నొల్ల కూరక యెఱుంగనియదియపోలే నుండె
నాత్మ నొచ్చి. ఉద్యో 4-874.

క. నగళుల లోపలి మాటలు, దగునే జెలి మగ్గడింపఁ దనకేర్పడ నొం,
డ గడం బుట్టినఁ బతి విన, నగుపని చెప్పెడిదిగాక యాతని తోడన్.

విరా. 1-180

వ. ఇట్లు దలఁచుటయును నివృత్తాన మానసీయుం డగు నమ్ముని వరే
ఱుకొం డాక్షణంబి పొడసూపిన విదురుం డతని వచ్చుట యుగ్గడిం
చుచు వినయంబున నతని నెదుర్కొని దండనమస్కారంబు లాచ
రించి. ఉద్యో. 2-104

3. స్తుతించు, ప్రశంసించు

సీ. ఒత్తొరువొందుల వలనఁ బుట్టదుగదా కలకులందుఁ -తే- బుట్టి
నప్పుడు గాండీవిభుజ బలంబు, దలఁతురా భీమసేను గదావిహార,
ముగ్గడింతురె. ఉద్యో. 1-278.

తే. సముచితంబుగఁ గూరలచంద ముగ్గడించి కుడుపు తెఱఁగు పుట్టించి

పలుకు నా సుయోధనుగీతో.

ఉద్యో. 8-214

4. ప్రస్తావించు.

వ. అతనిచేత మున్న చావకయున్న ప్రతర్థనాదుల నుగ్గడించి.

కాంతి. 2-84

ఉగ్గడువు విణ.

అధికము, ఎక్కువ.

క నడురేయి తీవ్రభానుడు, పుడమి వెలసెనను తలంపు పుట్టించుచు
నుగ్గడువగు తేజంబున వెలి, గెడుఁ గర్ణుడు బాణరుచులు గిఱి
కొన దెలన్.

ద్రోణ. 5-195

ఉగ్మలి దే. వి.

అడుది, స్త్రీ.

క. చిడిముడి పడుచు నెదురుసనఁ, గడగుచు హారములు చక్కఁగాఁ
దోచుచు మల్లడిగొనుచు దుర్విలాసం, బొడలికి నొడగూర్చుచుండ
నుగ్మలి యంతన్.

విరా. 2-114

ఉగ్రకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కద్రువ కొడుకు, ఒక నాగముఖ్యుడ .

వ. కద్రూగర్భాండంబులు తరతరంబి యవిసిన నందు శేష...శబిబార్య
కోగ్రక కలశ పోతక.....మహోదరు లాదిగాఁగల వేపురు నాగ
ముఖ్యులు పుట్టిన.

ఆది 2-4

ఉగ్రత సం. వి. అ. స్త్రీ.

1. కోధము.

కా. ...అలోను నిశ్చింతుండై సతికేలు వట్టికొని చొచ్చెన్ భీముఁ
డత్యుగ్రతన్.

విరా. 2-827

2. కయంకరత్వము

ఉ ...వార్తకున్, ముందఱఁ బోయి గోధనము ముట్టుకొనన్ వల
యున్ మహోగ్రతన్.

విరా. 8-126

చ మనుగడ దప్పినొక్కొ మునిమాటలు గె కొననె ని నాబలంబిన

నది యెంత యుగ్రత మహాబలురాకకు నోర్వఁజాల.

కాం. 3-394; కర్ణ. 3-229

ఉగ్రమయూఖుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఉ. నిగ్రహ మేది నన్ను ధరణీవర కూపము వెల్వరించునాఁ, దుగ్ర
మయూఖ సాక్ష్యముగ నున్నత దక్షిణపాణిఁజేసి భూ,పాగ్రణి నాడు
దక్షిణ కరాబ్జము వట్టిరి. ఆది. 3-160

ఉగ్రము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. భయంకరమైనది, క్రూరమైనది.

ఉ. అదియునుగాక కోలుపులి నై నను గారెనుపోతునై న ను, న్నదకరి
నై న నుగ్రమృగనాథునినై నను గిట్టిముట్టి బెట్టిదముగఁ గాలఁ
గేలను గడించి మగంటిమి యుల్లిసిల్లఁ బట్టుదు. విరా. 1-88

2. ఉత్కటమైనది, మిక్కుటమైనది.

లయవిభాతి- అరయ నిది పెద్ద యని పరుల మొనఁ జిత్తమున, సరకు
గొనకుగ్రమగు బరవసమెలర్చ. స్త్రీ. 2-72; ఉద్యో. 4-262

3. తీక్షణమైన శక్తిగలది.

చూ. ఉగ్రమయూఖుఁడు.

ఆది. 3-160

4. దీర్ఘము, నిడుదయైనది.

చూ. ఉగ్రశ్రవఁడు

స్వర్గ. 77

ఉగ్రశ్రవసుఁడు సం. వి. స్. పుం.

సూతుఁడు, రోమహర్షణుని కొడుకు

సీ. నైమిశారణ్య పుణ్యక్షేత్రమునఁ గుల,పతి కానకుండను పరమ
మౌని.... ద్వాదశ వార్షికోత్తమ సత్రయాగంబు, మొగిఁ జేయు
చున్న నమృతముల కడకు, వచ్చి తానుగ్రశ్రవసుఁడను సూతుఁడు,
రౌమహర్షణి సుపౌరాణికుండు -అ- పరమభక్తితోడఁ బ్రణమిల్లి
యున్న స,క్కథకు వలన మునినికాయమెల్ల, వివిధ పుణ్యకథలు
వినువెడ్క నతనిఁ బూజించి రవరిమిత విశేషవిధుల -వ- అక్కఱ
కుండు వెండియు నమ్ముని సంఘంబునకు నమస్కారంబునెసి

యనేక పురాణ పుణ్యకథా కథనదతుండ వ్యాసశిష్యుండైన రోమహర్షణునకుఁ బుత్రుండ నావలన నెక్కఁగ వినవలతురనిన నమ్మును లతని కిట్లనిరి. చూ. ఉగ్రశ్రవుడు. ఆది. 1-27, 28

ఉగ్రశ్రవుడు సం. వి. స్. పుం.

1. సూతుని పుత్రుడు, రోమహర్షణుడు.

వ. సర్వయాగ సమయ ప్రవృత్తంతలైన మహాభారతంబంతయుఁ దత్సభాగతుండైన రోమహర్షణ నామధేయుండును సాత్యవతేయ శిష్యుండును బండిత ప్రవరుండును నగు సూతునిపుత్రుండైన యుగ్రశ్రవుం డనియెడు కథకుండు సమ్యగవధానఁబున నాకర్షించిన వాడగుటను సమాశ్రితవత్సలుండైన యా కృష్ణదైవాయను ననుగ్రహంబునఁ దత్కథా సాకల్యవివరణ విశారదుండై యుండు నతండు నైమిశారణ్య పుణ్యక్షేత్రంబునందు కానకుండును కులవతి...సత్రయాగం తాచరించుచుండ.

క. అమృతహాత్ముల కతివిశదముగాఁగ నిమృతహాత సెప్పెన్.

స్వర్గ. 77-78

“ఉగ్రస్య నృసింహస్య శ్రవః ఇవ శ్రవః యస్య సః— ఉగ్రశ్రవాః”

(ఉగ్రుడైన నృసింహుని చెవులవంటి చెవులు గలవాఁడు ఉగ్రశ్రవుఁడ—లేక ఉగ్రశ్రవసుఁడు.)

ఆదిపర్వమునందుఁ జెప్పిన దానికిని (చూ. ఉగ్రశ్రవణుడు) స్వర్గా-రోహణ పర్వమునందుఁ జెప్పిన దీనికి భేదము గనఁబడుచున్నది. ఆదిపర్వమున కానకాదులకు సూతుఁడును రోమహర్షణుని పుత్రుఁడును నగు ఉగ్రశ్రవసుఁడు భారతము వినిపించినట్లుండెను. స్వర్గారోహణ పర్వమున సూతుని పుత్రుండును రోమహర్షణ నామధేయుండును నగు ఉగ్రశ్రవుడు కానకాదిమునులకు భారతము వినిపించినట్లుండెను. దీనింబట్టి ఉగ్రశ్రవసుఁడు, ఉగ్రశ్రవుడు ఒక్కడే యని తేలుచున్నది. కాని ఉగ్రశ్రవసుండు రోమహర్షణుని పుత్రుఁడు సూతుఁ డనువాఁడు (చూ. ఉగ్రశ్రవసుఁడు) ఉగ్రశ్రవుడు సూతపుత్రుడు రోమహర్షణుఁడే. ఇవి పరస్పర విరుద్ధములు— సంస్కృత భారతమున ఆదిపర్వముందు.

రోమహర్షణ పుత్ర ఉగ్రశ్రవాస్సోతిః పారాణికో నైమికారణ్యే
శానకస్య కులపతేర్ద్వాదశవార్షికే సత్రే వర్తమానే- ఋషీనభ్యాగతా
నువతస్తే పారాణికః పురాణే ఽృతశ్రమః- సకృతాంజలి స్తానువాచ.

సం. భా. ఆది. 8-1 అని కలదు.

స్వర్గారోహణ వర్తమున తిక్కన కవీంద్రుని పాఠమునకు ఆధారము
గానరాదు.

సూ. ఆ. నిఘంటువునందు ఉగ్రశ్రవసుడు, ఉగ్రశ్రవుడు ఒక్కరే
యనియు అతడు సూతుని కొడుకు రోమహర్షణుడనియుఁ గలదు.
ఎట్లో తెలియకున్నది.

2. కురుకుమారుడు- ధృతరాష్ట్రుని కొడుకు. చూ. ఆది. 5-107
ఇతడు ద్రోణుని నాలవనాటి యుద్ధమున భీమునిచే జచ్చెను.

ఉగ్రసేనుడు సం. వి. అ. పుం.

1. కంసుని తండ్రి స్వర్ణానుని యంశమునఁ బుట్టినవాడు.

వ. స్వర్ణానుం డుగ్రసేనుండై పుట్టె. ఆది. 8-80

2. పరిక్షిత్తు కొడుకు, జనమేజయుని తమ్ముడు.

వ. జనమేజయుని తమ్ములు శ్రుతసేనుడను భీమసేనుడును సుగ్ర
సేనుడును ననువారలు. ఆది 1-83

3. మునికిఁ గళ్యపునకుఁ బుట్టినవాడు, గంధర్వుడు.

దశుని కూతురు ముని, ఆమె కళ్యపుని భార్య. చూ. ఆది. 8-61

వ. మునియను దానికి భీమసేనోగ్రసేనాదులయిన గంధర్వులు పదా
ర్వురు పుట్టిరి ఆది. 3-85

4 కురుకుమారుడు, ధృతరాష్ట్రుండ.

చూ. ఆది. 5-107

ఇతడు పదునెనిమిదవనాటి భారత యుద్ధమున భీమునిచే జచ్చెను.

ఉగ్రాయుధుడు సం. వి. అ. పుం.

1. పాంచాల కుమారుడు.

వ. అట్టియెడఁ పాంచాల కుమారులు వ్యాఘ్రకేతు సుశర్మ శుక్ల
చిత్రోగ్రాయుధులును జయరోచమాన సింహసేనులును బలుదేరుల

మొత్తముతోఁ దన్నుం గవినిం గర్జుం డయ్యెనమం| డవీరుల నెని
మిది భల్లంబులం దునిమి. కర్ణ. 2-272.

2 భృతరాష్ట్రుని కొడుకు, కురుకుమారుడు. చూ. ఆది. 5-107.
ఇతఁడు భీమునిచేఁ జచ్చెను.

ఉగ్రుడు సం. వి. అ. పుం.

1. శివుడు.

అ. భృష్టద్యుమ్నుఁ డుగ్రతేజుఁ డనికి ముగ్రునట్ల. ఉద్యో. 4-282.

2. కురుకుమారుడు భృతరాష్ట్రుని కొడుకు. చూ. ఆది. 5-107.
భీష్ముని చతుర్థదివన యుద్ధమున భీమునిచేఁ జచ్చెను. భీష్మ. 2-288.

3. ఏకాదశ రుద్రులలో నొకఁడు.

తరువోజ. ...ఉగ్రుఁ డన విశ్వరూపుఁ డనఁ జేర్చి యా రుద్రు లర్చితు.
తైరి. ఆను. 8-58

విణ. (అ. ఆ. అ.)

4. భయంకరుడు.

తే. ఉగ్రుడై దుస్ససేనుని యురము వ్రచ్చి, రుధిర ముగ్రతఁ ద్రావు
మరుత్తనూజు. కర్ణ. 8-229; విరా. 5-15.

ఉచధ్యుడు సం. వి. అ. పుం.

అంగిరసుని వంశమువాడు.

తే. అంగిరస వంశసంభవుం డగు సుచథ్యుఁ, గోరి నిజపుత్రు పోముఁడు
గారవమున నిచ్చె. ఆను. 5-840.

ఉచితపరుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నీతి గలవాడు.

వ. ఉచితపరులగు నధపతులు దొలుతఁ జెప్పినవారిక సహాయత్వంబుఁ
జేయఁజూతురు. ఉద్యో. 1-87.

ఉచితత్వము సం. వి. అ. న.

ఔచిత్యము.

వ కయ్యింపు టుచిత త్త్వంబునం గలనె. కర్ణ. 2-817.

ఉచితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తగినది, యుక్తము.

వ. మఱియు నవసరోచితంబులగు వినోదంబులం బ్రమావంబు పుట్టిం
చుచు. విరా. 1-78; విరా. 4-204

2. విధింపఁబడినది, నియమింపఁబడినది.

వ. అనినఁ బాంచాలి సుదేష్ట మందిరంబునం దా నుచితాచరణంబున
నునికియు. విరా. 2-274.

3. వ్యాయమైనది, నైతికము.

ఆ. అనుడు నతని కిట్లు లనుఁ బాండవాగ్రజుం డింద్రతనయుఁ డుచిత
మెఱిగి పలికె. విరా. 5-385; ఆది 3-14

4. సమంజసము.

చ. అనుడు విషణ్ణమైన హృదయంబున గారవ మొంద నైపుణం, బుర
నుచితంబుమై నరసి. విరా. 1-248.

5. ఒప్పదము.

క. ...ఇ, ట్లనియెం బాంచాలి యుచితమగు చందమునన్.
విరా. 1-104

6. హితము.

తే. నీవు ధృతరాష్ట్రతో ధర్మనిష్ఠమైన, యుచిత మాడిన నందుఁ బో
టొడ్డియున్న, దొరల భృత్యుల మనములు దిరుగఁబడవె.
ఉద్యో. 1-57

ఉచ్చము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఉన్నతము, ఎత్తైనది.

వ. కనకమయోచ్ఛాసనంబున నున్న వ్యాసభట్టారకు. ఆది. 3-4

2. పెద్దది, బిగ్గఱయైనది.

మ. ...అత్యుచ్చ శైరవ హుంకార రవంబునన్ వియదగారంబెల్ల
భేదిల్ల. ఆది. 6-18

ఉచ్చయము సం. వి. అ. పుం.

సమూహము.

క. ...బి, ల్క-య్యము గురుని బలమతో, నయ్యె యుధిష్ఠిరబలోచ్చ
యంబున కధిపా. ద్రోణ. 3-287

ఉచ్చరణము సం. వి. అ. న.

ఉచ్చరించుట, నోటఁబలుకుట.

క. సమర్థ పుణ్యాభిధాన సకృదుచ్చరణా. ఉద్యో. 4-427

ఉచ్చరించు సం. స. క్రి.

వాక్రుచ్చు, పలుకు, చెప్పు.

క. కురుక్షల విభుఁడగు ధర్మస్థిరమతి యగు నీతఁ డనుచు ధృతిఁజేసి
యధిష్ఠిరుఁ డను నామముఁ దా నుచ్చరించె నాకాశవాణి జన
వినుతముగాన్. ఆది. 5-97

ఉచ్చరితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉచ్చరింపఁబడినది, పలుకఁబడినది.

చ. ...అర్జునుఁ బోలెగ నన్యై లెందు లే, రను జనభూష ముచ్చరిత
మయ్యె. ఆది. 8-95

ఉచ్చారణము సం. వి. అ. న.

ఉచ్చరించుట, పలుకుట.

వ. ...శంకరు దర్శించి సప్రణవోచ్చారణంబుగా దండప్రణామంబు
లాచరించి. ద్రోణ. 2-388

ఉచ్చిచను చే. అ. క్రి.

ఉచ్చిపోవు. చూ. ఉచ్చిపోవు.

ఉ. ...అపృషతాన్వయాగ్రగణ్యం దడరించు నారసము లుచ్చి
చనంగ. భీష్మ. 2-55

ఉచ్చిపోవు చే. అ. క్రి.

1. దిగఁబడి పైకి వెడలు.

క. తన దృష్టియు ముష్టియుఁ దగు, ననువున మున్నెత్తి యేయుతనఁ

డప్పుడు డించిన కాయముల సపాటంబునఁ బదియుఁ బదేను నుచ్చి
పోయెం గోలల్.

విరా. 5-82; మాస. 88

2. నాటుకొను, విచ్చిపోవు, విడిపోవు.

మ.మాయల్ పన్ను నేర్పింకఁ జెల్లదు సూ నీకని యా సుయోధ
నుని యుల్లం బుచ్చిపో నాడుమీ.

ఉద్యో. 3-97

3. భేదిల్లు, చీలు.

తే. అలిగి యాతండు గడవైచి యక్కుమారు, ఘోటకంబుల సూతుని
గూల్చె నదియ, పట్టుకొనివైచె మగుడ నప్పాండుపాత్రు, చేయి
వడి నుచ్చిపోవ నచ్చిత్తుఁ డధిప.

కర్ణ. 1-89

“నిర్భద్య దక్షిణం జాహుం, నిపపాత వహితలే.”

సం. భా. కర్ణ. 15-30

ఉచ్చు చే. అ. క్రి.

[దీనికి ‘చను’, ‘పోవు’ - అను గమనార్థక ధాతువు లనుప్రయుక్తము
లయిన ప్రయోగములే యెక్కువగాఁ కన్పించుచున్నవి. తి. ప. ప్ర
కోశమువారు భిష్మ. 3-489 (అది. 431) విరా. 3-162 క్రింద ‘ఉచ్చి’
యని ప్రయోగమిచ్చియున్నారు. భిష్మ. 3-481 లో ‘ఉచ్చి’యను
పాఠము గనఁబడుచున్నది ‘ఉచ్చి’ పాఠాంతరముగాఁ గూడ సం.మున.
కానరాదు. విరా. 3-162 లో వీరిచ్చిన ప్రయోగమునకు మాటుగా
“ఇరుమెయిఁ దొలిచి బెట్టిలఁ దూటు నవియును” - అని ఆనంద, సం.ము.
ఆకాడమి ప్రతులలోఁ గానవచ్చుచున్నది.]

1. దిగఁబడి వెడలు. చూ. ఉచ్చిపోవు¹.

2. నాటుకొను, విచ్చిపోవు, విడిపోవు. చూ. ఉచ్చిపోవు².

3. భేదిల్లు, చీలు. చూ. ఉచ్చిపోవు³.

4. పైకివచ్చు, ఉద్గతమగు.

మ. మును సౌరభ్యము నివ్వటిల్లఁగ మనోమోదంబునం చేటు ల,ల్లన
యోలిన్ వెడలంగ రేకులు సముల్లాసంబునన్ బింకమెక్కునయం
బెక్కుచు గ్రద్దె పొం దెడలి వీరకం గేసరంబుల్ గడ, లొక్కనఁ

దోడ్కోమధువుచ్చి పేరెంమిఁ బొల్పుంజెందె సంభోజముల్.

ఉద్యో. 2-110

(వుచ్చి, వుబ్బి- అనునవి పాఠాంతరములు- తి. ప. ప్ర. కోశము వారు ఈ పాఠ మీయలేదుగాని 'ఉబ్బి' క్రిందఁ జాతాంతరము గుర్తుతో నిచ్చినారు.)

తే. ...కుంభజుండు గోపించి దొడ్డ, నాగసం జేయ నమ్మకస్యనాథ
తనయు నురము వడిఁ గాడి పీపున నుచ్చిపోయె. భీష్మ. 3-19

స. క్రి.

భేదించు, చీల్చు.

ప. అవ్వీరవరు నారాచాడి నానావిధ విశిఖ వ్రాతంబులు హేతినంపు
ట్టనంబున మండుచుఁ గరుల నుచ్చిపోవుచుఁ దేరుల విలుచుచు.

ద్రోణ. 2-18

ఉచ్చైర్వాదము సం. వి. అ. పుం.

పెద్ద ధ్వని.

క. పాదంబులు వెట్టుదుఁ ద, త్పాదప ఘనశాఖ విఱిగి బల్లన నుచ్చై,
ర్వాదమున దిక్కు లద్రువఁగ, భేదిల్లె విహంగతతులు భీతిం బఱ
వన్.

ఆది. 2-72

ఉచ్చైశ్రవము సం. వి. స్. పుం.

ఇంద్రుని గుఱ్ఱము.

తే. జన్మవేశన యాతఁ డుచ్చైశ్రవంబు, భంగి హేషించెఁ బృథివి
గంపంబు నొంద, నప్ప డతని కశ్వత్థామ యని యొర్రెచ్చె, జేరు
జనములు విన నశరీరవాణి.

ద్రోణ. 5-849

ఉచ్చిఖుండు సం. వి. అ. పుం.

తక్షక కులమునఁ బుట్టినవాఁడు.

ప. వుచ్చాండక.....రణేభకోచ్చిఖ శరభ.....మహాహన్వాదులయిన
తక్షకకులసంభవులును.

ఆది. 2-212

ఉచ్చిష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భుజింపఁగా మిగిలినది.

వ. అని కారతమ్యః జ్ఞానహీనులగు నయ్యల్పబుద్ధులు పెప్పిన నుచ్చిష్ట దర్పితం బగునదియును (కాకి) కర్ణ. 2-57

వ. తొల్లినాలాయనెయైన ఇంద్రసేవయనం బరంగిన పరమపతివ్రత మౌగ్ధల్యుండను మహామునికి భార్యయి కర్మవశంబున నమ్మి నిం గుప్తవ్యాధిబాధిత త్వగస్థితూత శరీరు వయోవృద్ధు...విశిర్య మాణ నఖత్వచుం బరమభక్తి నారాధించి తదుచ్చిష్టంబు కుడుచు చున్న.

తే కుడుచునెడ వాని పెనువ్రేలు కూటిలోన, దునిసిరడియున్న వ్రేల్ పుచ్చి తోయజాఱి, యేవగింపక యుచ్చిష్ట మిష్టలీలఁ దగిలికుడుచు చున్నంత నత్తరుణిఁ జూచి. ఆది. 7-255; 258; ఆర. 2-120

ఉచ్చేదము సం. వి. అ. పుం.

1. భేదించుట, చీల్చుట.

మ. ఘనపజాహతులం బ్రకాండ పరిఘా మాతంబులం దీవ్రకాత నఖోచ్చేదములం బ్రదీప్త శరవేద క్షీడలం...తత్త్వగే, ద్ర నికాశేం ద్రుతిపోరు సాధన సమత్వస్ఫూర్తి నొప్పెంగడున్. ఆర. 6-847

2. నాశనము చేయుట, సంక్షోభ పఱచుట.

క. లోకోచ్చేదముఁ గర్మ, వ్యాకులతయుఁ గాక యుండవలయుటకై సుశ్లోకా చతురాశ్రమములు, గైకొని నడపిరి దృఢంబుగాఁ బూర్వమునుల్. కాంతి. 6-278

ఉచ్చితము సం. విణ. (అ. ఆ. ఆ.)

1. పలుకెత్తఁబడినది.

ఉ. ...చటుల వేగసముచ్చిత పుచ్చగుచ్చ వి, పోటిత దిగ్విభాగుఁ దగుచుం జనుదెంచె సుషేణుఁ డత్తఱిన్. ఆర. 7-87

2. ఎత్తైనది, మీదికిఁబోయినది.

చ. ఆతులితమై ద్వితీయ కనకాద్రియొక్కో యిది నా నిజాంగ ముచ్చితముగఁ బెంచి పుచ్చయునఁజేసి దిగంతములందుచున్న యున్నతుఁ గపినాథుఁ జూచి కురునందనుఁడు. ఆర. 8-848

ఉజ్జగించు స. క్రి.

విడుచు, త్యజించు, విసర్జించు

సీ. ...పోర నన్నొత్తి యెపుడు, జెప్పుదు రేను నాచేనయిరంతయుఁ
జేసితి నింక నిశ్చింతవృత్తి, సుగతికిఁ జనఁగోరి తగ మజ్జగించెద, బా-
చాననంబును బాణములును -తే- దెలివి గలిగి మనుం డని పలికి
(ద్రోణుడు) ద్రోణ. 5-822

తే. లజ్జ పాటించి మది వెఱ యుజ్జగించి, రయము మెఱయ నప్పాం.
చాల రాజసుతుడు. శల్య. 1-820; కాంతి 1-191

ఉజ్జానకము సం. వి. అ. న.

ఒకానొక తీర్థస్థానము.

ప. ఆర్జి సేనాశ్రమంబున నుజ్జానకస్నాతుండై మర్త్యం డఖిల పాపం
బులం దొలంగు. ఆను 2-88

ఉజ్జ్వలత్ సం. శత్ర.

దీనికిఁ దెనుఁగున వ్యస్తప్రయోగము లేదు.

ప్రకాశించుచున్న.

క ధృష్టద్యుమ్నుఁడు నుజ్జ్వల, దప్తాపదపుంఖ మార్గచావళి నయ్యు,
తక్కువ గజఘటలఁ గలఁచె. భీష్మ. 2-210

ఉజ్జ్వలత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ప్రకాశము, కాంతి.

క. కల్పిత దృఢ చతురంగా, నల్పంబై గండుమిగిలి యాదవ బల
మా, కల్పోజ్జ్వలతఁ గొలువ నవి, కల్పుఁడు గృతవర్మ సనియె
గాఢస్ఫూర్తిన్. భీష్మ. 1-90

ఉజ్జ్వలత్వము సం. వి. అ. న.

ప్రకాశము, కాంతి.

తే. గంధకారి వేషంబు కతన మూర్తి, యుజ్జ్వలత్వంబు మఱువడి.
యండఁ బాండు, తనయ మహిషి. విరా. 1-294; కాంతి. 5-15

ఉజ్జ్వలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశించునది.

చ క ప్పగు మృదుమాళి నుజ్జ్వల నభాంకురచేష్ట యొనర్చు నశ్రులిన్.

విరా. 1-247; విరా. 4-118

సీ ఉరగంబుఁ దునిమి వే మరలి కర్ణునిమీదఁ, బదియఁ బండ్లెడును

బటుశరములు, నిగిడిచి యుజ్జ్వలంబగు దొడ్డవారసం జేసెన.

కర్ణ. 3-381

ఉజ్జ్వలితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వెలిగింపఁబడినది, జ్వలింపఁజేయఁబడినది.

క. ఉన్నతకరదీప నికర ముజ్జ్వలితముగాన్.

ద్రోణ. 5-148

ఉజ్జ్వలుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ప్రకాశించువాఁడు.

వ వెడలి వివిధ వాహనారూఢలయి పౌరు లప్పురువంశవరు ననుగ

మించి రిత్తెఱంగున మెఱయు మహిమ నుజ్జ్వలుం డగుచుం జని

భాగీరథి యుత్తరించి పాండవోత్తముండు కురుక్షేత్రంబు ప్రవే

శించి చనుచుండి. ఆశ్ర. 2-30; ఆశ్వ. 4-272; కర్ణ. 1-288

తే. ...మార్తాండు మాడ్కిఁ జూడ నుజ్జ్వలుఁ డగుచు నర్జునుఁడు

వొలిచె. విరా. 4-254

2. శౌర్యము గలవాఁడు.

క. విను మవమానము వడి యిట్లునికీఁ బడయు పొగడు కంటె నుజ్జ్వ

లులై మా,ర్కొనినది లెగ్గు యెట్లయి, నను వీరికిఁ బోటు మేలు

నాకుం జూడన్. ఉద్యో. 1-342

3. వెంపొందువాఁడు.

ఆ. పుత్రమిత్ర బంధు భూరి సేనా సమ,న్వితముగాఁగఁ గొలిచి నిన్ను

రాజ్యభార వాహనమునకుఁ బట్టంబుఁగట్ట ను,జ్జ్వలుఁడ వగుదు

రమ్ము వారికడకు (శ్రీకృష్ణుఁడు కర్ణునితో ననిన మాటలు)

ఉద్యో. 4-29

ఉజ్జితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

విడువఁబడినది.

వ. ప్రేతపత్యనుభూతోజ్జితంబైన యాపానభూభాగంబు ననుకరించు.

కురుక్షేత్రంబు.

కాం. 2-84

ఉట్టు దే. అ. క్రి.

కాటు, సవించు.

అ. ఆర్పి నెత్తు రుట్ట నమ్మస్తకము వట్టి, కొని యతం దురాత్తఘోర
భంగి. ద్రోణ. 5-205

చ. అరివయి వీర నెత్తి చనునప్పుడుఁ దేనియ లుట్టునట్లుగా, నరపతి
వానివారలు వినం బ్రియమాడుట మేలు. కాం. 3-21

ఉడించు దే. స. క్రి.

క్రుంగునటులఁజేయు, అణగించు.

క. తన దృష్టియు ముష్టియుఁ దగు, ననువున మున్నెత్తి యేయు నతఁ
డప్పుడు డించిన కాయముల సపాటం, బునఁ బదియుఁ బదేను నచ్చి
పోయెం గోలర్. విరా. 5-32

అప్పుడు + ఉడించిన - అని ఆనందవారి పాఠము

ఉడించు శబ్దము నిఘంటువులఁ గానరాదు. అప్పుడు + డించిన అని
విడదీయుట సమంజసమని తోచెడిని. చూ. డించు.

ఉడికించు దే. స. క్రి. ($\sqrt{\text{ఉడుకు}}$)

1. కోపము వచ్చునట్లు చేయు.

క. రిత్తయుపచారముల నే, నుత్తముఁ డగు ధర్మతనయు నుడికించితి
దుర్వృత్తులగు మత్సుతులకును, మిత్తియగుం బోర వగలు మిగు
లకయున్నే. ఉద్యో. 2-82

క. సమరమునకుఁ బురికొల్పుచు, మముఁ దలఁచిన నుల్లి కుట్టు మాటలఁ
దచ్చిత్తము లుడికించుచుఁ బాండవ, సమితిం గడగించువా రచట
నెవ్వరోకో. ఉద్యో. 2-242

2. మనోవ్యధ పొందునట్లు చేయు, అంతస్తాప మొందఁజేయు.

క. పాంచాలరుఁ బాండవులు ను, దంచిత గర్వమున ననికె దతిమి
యొడలు మం, డించుచు నుండఁగ నిట్లుడి, కించెద వొకవలన నీవుఁ
గిడు పలుకులన్. ద్రోణ. 5-35

(ద్రాపది యుద్ధిష్ఠిరునితో) నీ. ... అరిగణంబు - తే - ద్రుంచి రాజ్యంబు
సేకొంటి తొలగిపోదు, గాక యని యిప్పు డుడికింప నీకు దగునె
కాం. 1-89

శ్లో. కథమద్య పునర్వీర వినిహంసి మనాంసి నః. సం.భా. కాం. 14-12

ఉడిగించు దే. స. క్రి. (✓ ఉడుగు)

ఉడుగుజేయు

1. మానిపించు, అవు.

క. భగదత్తు నేను గడరిన, వెగడునఁ బాండవుల మొనలు విఱుగు
టయు మహానగ మేటి వేగ మాఁగిన, పగిది ఘటోత్కచుఁడు దాని
పరు వుడిగించెన్. భీష్మ. 8-85

2 విడుచు, తొలగఁగఁద్రోయు.

నీ నినుఁ బ్రజాసంహారమునకునై కల్పించి, నాఁడఁ గావున నీమనంబు
నందుఁ, బొడము విచారంబు నుడిగింపుము. ద్రోణ 2-170

3. అణచు.

ఉ ... వానినెల్లఁ గ్ర, క్కించెద నీమదాంధ్య ముడిగించెద నిప్పుడ
కాలు ప్రోలి కేఁగించెద. అది. 8-294

ఉడిగిమడుగు; ఉడిగిమడఁగు దే. అ. క్రి.

అణగిమణఁగు.

క. వనమున ఫలమూలంబులు, దిని మునివై యుండఁగాక ధీరోద్ధతిమై,
ననిసేయ నీకు వచ్చునె, చను మచటికి నుడిగిమడిగి శాంతుఁడ
పోలెన్. (ఉడిగి మడిగి - అని సం.ము) ద్రోణ. 4-241

అ. అనిన ధౌమ్యః డిట్టు లనియె నీవత్సర, మొకఁడు నెట్టులయిన
నుడిగి మడిగి, సంకటముల కోర్చి చరియించి యాపద, నిస్తరించి
విదప నెగడవలయు. విరా. 1-148

2. ఉపరతమగు, వ్యాపారము లడఁగు, నశించు.

తే. ఉపరతంబైన మనసుతో నుడిగి మడఁగు, నింద్రియములు పరమ
మొదెనేని దాన, మనసు మగుడడు విషయతృప్తన చరించు.

కాం. 6-86

3. ప్రాణములు దక్కించుకొను, పాటిపోవు.

(ద్రోణుడు దుశ్శాసనునితో) క ఏమి యువరాజు విభునకు, సేమమే
సైంధవుని నేమిసేసె నరుడు నీ, వేమిటి కిట్టి రథిక, స్తోమముతో
విఱిగి తెందు, జొచ్చెద వింకన్.

క. అడుకులు దిన్నట్లగునే, కడుపునఁ గుట్టెత్తినపుడు గడఁ బఱచితి
వా, డొడ తెఱుగక పొందుసుతుల, నుడిగి మడుఁగ వలసె నిప్పు.
డొక సాత్యకిచేన్. ద్రోణ. 4-88, 89

ఉడిచికొను దే. అ. క్రి.

ఉపసంహరించుకొను, మరలించు.

క. ధరణి దిశాప్రసారిత, గురుకర నికరంబు లుడిచికొని దీర్ఘనిరం,
శరగతి భిన్నుడ పోలెను, హరిదశ్వుడు విశ్రమించె నస్తాధి
దరిన్. ఆది. 6-174

ఉడిపికొను దే. ఆ. క్రి.

మాన్చుకొను, పోఁగొట్టుకొను.

వ. అని వితర్కించుచుం గిరిటి యురియాడు చిత్తంబు నుత్తలం బుడిపి
కొని లెచ్చయించి. విరా. 1-161; అశ్ర. 1-99; భీష్మ. 2-162

ఉడివించు దే. స. క్రి.

1. మానిపించు, ఆపు.

ఉ. ...మహో, ర్వినుత సర్పయాగ ముడివింపుము కావుమ సర్పసంహ
తిన్. ఆది. 2-230

2. అణచు.

ఉ. వింతయె కాముశక్తి యుడివెంసఁగ శక్యమె యెట్టివారికిన్.

ఆది. 7-58

ఉడివోక దే. వి.

విరమించుట, ఆగుట.

ఉ. మంచుచు వచ్చు దానిఁ బది మార్గణముల్ గొని వేగమొప్పు నా,
ఖండల నందనుండు గడికండలు నేసినఁ జూచి యప్పు డా, శం దుడి

వోక లేక సమరంబున ఖడ్గము ఖేటకంబు నుద్దండతఁ గొంచుఁ
దేరు డిగి తాఁ గవిసెన్ రయ ముల్లసిల్లఁగన్. విరా 5-151

ఉడివోవు దే. స. క్రి.

విరమించు, ఆపు

చూ. ఉడివోక.

విరా. 5-151

ఉడుకాటు దే. అ. క్రి.

మనస్తాపము తొలఁగు, విచారముడుగు, మంట చల్లారు.

సీ ఈ వెండ్రుకలువట్టి యీడ్చిన యాచేయి దొలుతగాఁ బోరిలో
దుస్సనేను, తను వింతలింతలు తునియ్యలై చెడరి రూ,పఱియున్నఁ
గని యుడు కాటుఁగాక, యలుపాలఁ బొనపడు చిచ్చే యిది.

ఉద్యో. 8-117

ఉడుకు దే. అ. క్రి.

పరితపించు, (భయదుఃఖాదులచే) తాపమునొందు.

సీ. విప్రులు పట్టరా వెఱసొచ్చి యొదిగెడు, గవయంబు చాడ్పునఁ
గర్జభీతి, నుల్లల నడుకుచు నుండుదు. కర్ణ. 3-88

తే. చూచు వారల యల్ల ముడక.

స్త్రీ. 2-14

తే. మదిఁ జింత పొనిపి యుడకు లొకవెట్టి.

కాంతి. 1-282; కాంతి. 4-84

వి.

1. అంతస్తాపము, పరితాపము.

అ. ఓడి వచ్చినాడ నుద్ధతి నాకేల, యుడుకుమాని నీవ యుర్వియేలు
గుఱ్ఱములు నేనుగులు లేని బయలు నీ,తలనె కట్టికొనుము ధర్మ
తనయ. శల్య. 2-72

శ్లో. హతశాంధవ భూయిస్తా హతాశ్వాహత కుంజరా, ఏషాతే పృథివీ
రాజన్ భుంక్ష్యేనామ్ విగతజ్వరః. సం. భా. శల్య. 82-52

తే. నేలఁబొరలు,చున్న వారేమి నెప్పుడు నుడుకుపేర్చి.

స్త్రీ. 2-60; ఉద్యో. 8-117

2. బాధ, పీడ.

క. కడుఁగ్రొవ్వి వాడు లొకము, నుడుకులఁ బెట్టంగ విసివి యుగ్ర

తపమునం, గొడుకుఁ బడసి.

అను. 4-407

విణ.

వేడియైనది, ఉష్ణము.

తే. ఉడుకుఁ గన్నీరఁ దడియంగ నొలుగుచును విచేష్టయై. స్త్రీ. 2-45

ఉడుకువ వి. (✓ఉడుగు)

విశ్రాంతి, విరామము, ఊట, తెలిపి.

చ. ఉడుకువ లేని కయ్యమున కోర్వఁగ వచ్చునె నాకు ఉప్పిపు, టైపు
నొకమాటు నాగ్రహము దింపవు. విరా. 5-148సీ. వావిరిఁ బొదివెడు వగల సందడిఁబడి, యురియుచు నునికికి నుడు
కవయును. విరా. 2-815

ఉడుగుఁబడియుండు దే. అ. క్రి.

బడిగిపడియుండు.

క. దేవతలకైన నొక్కొక, చో వలయునకాదె శత్రుసూదన విధి
కా,లావాప్తికి మును దమ స,ద్భావంబు లడంచి యుడుగుఁబడి
యుండంగన్. విరా. 1-58

ఉడుగు దే. స. క్రి.

1. మాను, విడుచు, త్యజించు.

క. వెక్కండ్ర నొక్కపోరను, నుక్కలు భంజింతుఁ జంపు టుడుగుడు
రాజుం, దక్కటి చూపలు లెంతయు, వెక్కసపడఁ జిత్రగతుల
విహరింతు దగన్. విరా. 1-82

తే. నా బుద్ధి వినవయ్య తమక ముడిగి. విరా. 2-78

క. జనులకు నొడఁబాటగు విధ,మున నడచుచు లోకనింద్యముల నుడు
గుచు మీ,దని యొక కలిమి కులుకక, మనుజులతోఁ బొంది
పొసఁగి మను టొప్పు నృపా. ఉద్యో. 2-82తే. నియత తపమును నిండ్రయ నిగ్రహంబు, భూరివిద్యయు శాంతిఁ
గారణములు, వాని యన్నింటికంటె మేలైన శాంతి, కారణము
లోభ ముడుగుట, కారవేండ్ర.

ఉద్యో. 2-84; శాంతి. 5-208, 561; అది. 2-180

అ. క్రి.

1. విరమించు, అగు.

క. కదియుచుఁ జాయుచుఁ బట్టుచు, నుదలుచుచుం బడుచు లేచు
చుడుగుచు వడిగొం, చొదవెడు కినుకం గడుతెట్టిదముగఁ జెనఁగిరి
చలంబు దింపక కడిమిన్. విరా. 2-848

క. ఉడు గుడ గు మోహనాస్త్రము, విడువకు మను నెలుఁగుతోడ
వేగంబున స,య్యెడ కేగుచెంచి నారదు, డెడపడు టించుఁయు
లేక యిట్లను నాతోన్. ఉద్యో. 4-849

2. తప్పు, తొలగు.

ఉ. చూచుచుఁ జేరి వ్రేల్చిడుచుచుం దలయూచి విలక్షణిత్తయై,
యాచపలాక్షి ముక్కుపయి నంగుళముం గదియించి దీనికై,
గీచక యింతసేసితి సుఖత్వము బొందుదుగాక యింక న,ల్లెచిన
నిట్లుగా కుడుగునే యనుచున్ వెఱ నందుచుండఁగన్.

విరా. 2-356

ఉ. వ్రేవడి పోయెఁగాక ధృతరాష్ట్రుడు గన్నది యేమి యాసఖం
దా వలదన్నఁ గి డుడుగదా. కర్ణ. 8-224

3. బింకము వదలు.

చ. ఎడపక యర్హ్య మచ్యుతున కిచ్చితి మిచ్చిన దీనికిం దొడం,బడమని
దుర్జనత్వమునఁ బెక్కిడు పీరుల మస్తకంబుపై, నిడియెదనంచుఁ
దాఁ జరణ మెత్తె సఖన్ సహదేవుఁ డట్టిచో, నుడిగి సఖాసదుల్
పలుకకుండిరి తద్దయు భీతచితులై. సఖా. 2-30

విణ.

నూను, విడుచు, త్యజించు.

తే. చేయుటెంతయు మేలైనఁ జేసి విదవ, వగచినట్టి దానము దను,
బొగడికొన్న, దానవిధి నిష్ఫలంబులు గాన రెండు, నుడుగుదాత
మహాఫల మొందఁగాంచు. ఆను. 5-189

ఉడుచు స. క్రి.

ఉడిగించు, పోగొట్టు, తొలగించు.

ఆ క్రూరకర్మలయ్య గోత్రాహ్లాదం కగు, శాధ లుడుచు జనులఁ
శాపచయము, వెట్టి యెడలఁ బొంద వింద్రనందన నీకు, సమయ
భంగభీతిఁ జనఁగనేల. ఆది. 8-121

2. ఆఁపు, నివారించు.

వ. ...వారాళియుంబోలె బోరన మ్రోయుచున్న వాదిత్ర శబ్దంబు
లుడిగి. ఆది. 8-15

ఉడుపతి సం. వి. ఇ. పుం.

చంద్రుడు, నక్షత్రములకు రాజు.

సీ. జిహ్వ, యద్యాత్మకము రస మారయంగ -తే- దాని యధిభూత
ముడుపతి దదధిదై వతంబు. అశ్వ. 2-148

ఉడుపము సం. వి. అ. పుం. న.

నీటిపండి రక్షించునది, తెప్ప.

వ. ...ద్రుహ్యువంశంబునవా రుడుపప్లవ సంతార్యంబైన దేశంబు
నకు రాజులుగా. ఆది. 3-195

ఉడుపు దే. న. క్రి.

ఉడిగించు.

1. పోగొట్టు.

వ. ...అనులేపనంబున నస్రగంధం బుడిపికొని. విరా. 8-2

క. కామక్రోధాద్యములగు, నీమానస వికృతు లుడిపి. శాంతి. 4-30

క. విను తెవు లుడుపఁగ భేషమునకుం దలకొనిన చందమున.

శాంతి. 4-286

2. ఆఁపు, నిరోధించు, అడ్డగించు.

తే. ఇట్లు శత్రుంతపునిఁ ద్రుంచి యివ్వధమున, నొక్కఁడొక్కఁడ తల
పడు టుడుపఁ దలచి, వివిధ శాణపరంసర వెల్లి గొలిపె, భయ
రసము వట్టువెట్టునఁ బగలువాటు. విరా. 5-78

సీ. నరుఁ డేచి వాయుశాణమున నమ్మొనఁ, దూలింపఁ గుంభజులై ల
శరము -అ- వచ్చి యుడుప నలిగి. భీష్మ. 3-218; కర్ణ. 2-49

వ. వాఁడు పాండవ బంబులకెదురుగా నరదంబు సముచితరయంబున
నడప నమ్మద్రపతి సముద్ర సముద్రేకంబు చందంబైన యా
నైన్యంబు సరథసత్వంబు చెలియలి కట్టయుం బోలి యుడుపుట
యచ్చెరువైయుం.

శల్య. 1-135

3. ఆణగించు.

ఉ. ...వీటికిం, బోవపు శత్రునే వుడిపి పోయెడు వాడవుగావు నీవు
సై, న్యాయలియైర జేడ్చడక యాతలకెద్దుట లేదునేనియున్.

విరా. 4-192

త. నిన్నయటసచ్చి పోయితి, వున్న యటయు నేడు దీర్చి యుడిపెద నీ
గ, రోవొన్నతి యింకెట వోయెచు.

ఉద్యో 4-341

4. చల్లార్పు.

వ. వెలిగివచ్చు కార్చిచ్చు నుడుపను బాపాణవర్షంబు వారింపను.

ఉద్యో. 2-262

తే. త్రినయనఁడు వచ్చి యాతనిఁ దేర్చె నాతఁ, డాతెఱంగెఱి, గించి
యయ్యగ్ని నుడిపె, నపుడు వుట్టెఁ దదీయేంద్రియ వ్రజమున,
నొక్కయంగన రక్తాక్షి యుజ్జ్వలాంగి.

శాంతి. 5-204

5. మాన్పు, తీర్పు.

వ. ఇట్లయ్యిరువురు నొండొరులం బట్టుకొని యేడ్చి రచ్చుతుం డుడుప
నుడిగి తత్కాలోపగత సముచిత పరిజనానీత జలంబుల ముఖ
ప్రజాశనంబు సేసికొనిరి.

కర్ణ 8-109

ఉడుపు సం. వి. ఉ. స్త్రీ. న.

నక్షత్రము

వ. అకాలసంధ్య నావహించినం దదుచిత వ్యాపార పారంగతంబులై
పొడసూపిన యుడుగణంబులుం బోలె.

విరా. 5-80

ఉద్భవ దే. వి.

ఉడుకువ.

చ. వారొక యుడుకువ లేని త్రిమ్మటన్.

విరా. 8-95

(పాతాంతరము)

ఉత్తరభృంగుడు సం. వి. అ. పుం.

అంగిరసుని కొడుకు, బృహస్పతి యన్న.

సీ మఱి యంగిరసుడను మానసపుత్రున, కయ్యుతథ్యుడు బృహ-
స్పతియును, సంవర్తుడును గుణాశ్రయ యోగసిద్ధి య న్మా-
తురు బుట్టిరి. ఆది. 8-86; కాంతి. 2-400

ఉత్కంఠ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఇష్టప్రాప్తికై పడయు వేగిరపాటు, విరహము వలనఁ గలిగిన విచారము.

క. కై నేసి మదవికారో,ల్లాసంబున మేనువొంగ లఘుగతి నుత్కం-
ఠాసవపాన విదాన, వ్యాసంగతరంగి తాంతరంగుం డగుచున్.

విరా. 2-329

ఉత్కంఠము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎక్కువ పడఁకునది.

మ. (హరి) ధరణి చక్రము గ్రక్కునం గదలి దిగ్దంతావళశ్రేణి కం,
ధరమల్ మ్రొగ్గబడన్ దిశావలయ ముత్కంఠంబుగా నీ బలం,
బురలం బాఱఁగ భీష్ముపైఁ గవిసె. భీష్మ. 3-282

వి. అ. పుం.

పడఁకు.

మ. ...కౌరవులు గోవర్గంబు నొంపోవఁగాఁ, గని యే గ్రమ్మఱి
రిత్తవోదునె భయోత్కంఠంబు నీ కేటికిన్. విరా. 4-88

మ. ...దిశావలయ ముత్కంఠంబు నొందెన్.

సౌప్తి. 2-122; ఆర. 7-254

ఉత్కచము సం. వి. అ. న.

ఒక పుణ్యతీర్థము.

ప. గంధర్వుఁడు పెద్దయుంబ్రొద్దు విచారించి యిచ్చిటికిం గుఱంగట
నుత్కచంబును తీర్థంబునం దపంబు నేయుచున్నవాని ధౌమ్యం
డను బ్రాహ్మణునిఁ బురోహితునింగాఁ బ్రార్థింపుడు.

ఆది. 7-156

ఉత్కటము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అధిక మైనది, మిక్కుటము, అతిశయము.

ఉ. కీచక ముఖ్యుఁ డవు...నుత్కట సంభ్రమంబు హర్షంబుఁ బెనం
గొనంగ. విరా. 2-118; విరా. 2-226

వ. అని తన మనంబునం గదిరిన యమజ వియోగతాపం బుత్కటం
బగుటయు వెండియు నిట్లనియె. విరా. 3-59; భీష్మ. 3-346

ఉత్కరము సం. వి. అ. పుం.

సమూహము, గుంపు.

సీ. భేరీధ్వనుల నింగి బీటలు వోకుండఁ, గరికర శిఃరోత్కరము
ఁడుపు. భీష్మ. 1-119; విరా. 3-154

ఉత్కర్షణము సం. వి. అ. న.

పైకి లాగుట, పైకి ఎగబట్టుట.

ప. .. ఆ సభ పిభవంబు సూచువేడుక నందుఁ గ్రుమ్మరు వాడ హరి
నీలబద్ధ స్నిగ్ధమణి స్థలంబునందు జలబుద్ధింజేసి పరిధానోత్కర్ష
ణంబుసేసి ఏమల శిలాతల బుద్ధి మదక పరిపూర్ణంబయిన వావి
సొచ్చి కట్టిన పుట్టఁబు దడియం ద్రెల్లిన నన్నుం జూచి వృకోద
రుండు నగియె. సభా. 2-140

ఉత్కర్షత్వము సం. వి. అ. న.

శ్రేష్ఠత్వము.

వ. అనిన విని జనకుండు వర్ణంబుల యుత్కర్ష తావృషకర్షత్వంబులకు
మూలం బెయ్యది. శాంతి. 5-509

ఉత్కర్షము సం. వి. అ. పుం.

1. ఆతిశయము, గొప్పతనము.

క. అని హర్షోత్కర్షంబున, మన మలరంగఁ బల్కి. విరా. 1-227

వ. అట్టి మహామూర్తిం గనుంగొని ధవంజయుండు విస్తయరోమా
హర్షణ ప్రహర్షోత్కర్షంబుతో ప్రణామంబులుసేసి. భీష్మ. 1-210

2. ప్రాశస్త్యము, శ్రేష్ఠత్వము.

క. హర్షంబును మానంబు న, మర్షము నపరాధమును సమదళావము.

సుత్కర్షాపకర్ష చింతలు, నార్ద సమాచారమున నిగస్త గుణా
బుల్, కాంతి. 5-24

వ. అని పలికి స్వప్నంబున ఫాలలోచను వలనం బరమోక్తర్షంబు
వడసిన తెలుఁ గేర్పడం జెప్పిన. ద్రోణ. 8-19

సీ దుర్యోధనాది సుతులకను దక్కమ, గలుగు బాధులకు సుక్కిర్ష
మెసగ. ఆశ్ర. 1-109

ఉత్కర్షించు సం. అ. క్రి.

అధిమగు.

క. తప మల్లియు కల్పమముల, నవగతములఁ జేయు విద్యకాచురమగు
నా, తపసి మహిత దానంబున, నుపచితమగు విద్య డపము నుత్క-
ర్షించున్.

క. కానఁ దపంబును విద్యయు, దానౌదాత్య ప్రవర్తికాబులు,
ఆను. 4-361, 362

ఉత్కలితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కలిగింపఁబడినది.

చ ఉరుతర దాపపావక శిఖోత్కలితశ్వసంబులున్. ఆది. 3-230

ఉత్క్లిర్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వైకిఁ జిక్కిరింపఁబడినది.

స్కంద :- వదనోత్క్లిర్ణ కీలాఱ ధారాపంక ప్రాగ్భారమన్నాపతన
విఘటిత ప్రాణుడై. ఆది. 7-91

ఉత్కృష్ట సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శ్రేష్ఠురాలు.

వ. దూఱలావణ్య గుణంబులఁ బ్రచుదా జనంబుల యుద్వెల్లి నుత్కృష్ట
యగుటంజేసి ప్రమద్వర యన నొప్పుచున్న కన్యక. ఆది. 1-145

ఉత్కృష్టత్వము సం. వి. అ. న.

గొప్పతనము, శ్రేష్ఠత్వము.

కా. పృష్టద్యమునిఁ జూచుచున్ రణ సముద్రేకంబు నాహంబలా,

వప్తంభంబును కౌర్యనిర్వహణ గర్వనూర్తియుం దొంటి యు,
తక్కువత్వంబును దక్కి స్రుక్కి వగ బుద్ధిఁ బీకు వీకాడఁగాఁ,
జేప్టేహీనతఁ బొంది యగ్గురుఁడు సంతిప్రాగుఁడై యున్నెడన్.

ద్రోణ. 5-820

ఉత్కృష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. శ్రేష్ఠము, పశస్తము.

ఆ. ఉత్తమాసనములు నుత్కృష్ట వాహనంబులును గరుణఁ దమకు
భూమిపాలుఁ, డీక తార యెక్కు తెంతటి మన్నన, గలుగువారి
కైనఁ గార్యమగునె

విరా. 1-182

సీ. ధనము లుత్కృష్టంబులను ధనంజయు మాట పాటిగాఁగొనుము.

కాంశి. 1-144

క. పరుషత్వములే కంఠఃకరణంబున శుద్ధి సాలఁ గలిగి ప్రియము
పొం, పొరివోవఁజేత దానము, పరమోత్కృష్టంబు పద్మపత్ర
నిభాషి.

ఆను. 5-212; భీష్మ 1-117

2. మిక్కుటమైనది, అధికము.

క ఒక తల సమస్తజగములు, నొకడ జనార్దనుఁడు నిలిచి యొక
తల యైనన్, సకలము ససార మాతం. డొకరుని సారంబ చాల
నుత్కృష్టమగున్.

ఉద్యో. 2-815

ఉత్కృష్టుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

శ్రేష్ఠమైనవాఁడు, ప్రశస్తి పొందినవాఁడు, గొప్పవాఁడు.

తే. ధృష్టకేతుండు గౌరవోత్కృష్టుడైన జాహ్నుని మాఱుకొని.

భీష్మ. 1-257

వ. తపోధృతి శమంబుల నుత్కృష్టుండగు ద్విజశ్రేష్ఠుండు దీనివలనం
బుట్టు నీది నీ వుపయోగింపుము.

కాంశి 2-69

వ. మనమ్యులయందు జాతిధర్మోపధారకు లెక్కుడు జాతిధర్మోప
ధారకులయందు విప్రు లుత్తములు విప్రులయందు వేదజ్ఞు లుదా
త్తులు వేదజ్ఞులయందు బ్రవచనశీలు రుత్కృష్టులు ప్రవచన శీలు
దరయం చాత్రజ్ఞు లధికులు.

కాంశి. 5-99; ద్రోణ. 5-22

ఉత్కృచము సం. వి. అ. న.

ఒక పుణ్యశీర్షము. (పాఠాం) చూ. ఉత్కృచము.

అది. 7-156

ఉత్కృపము సం. వి. అ. పుం.

మిక్కిలి కోపము.

ఉ. చాపముఁ గేతువుం దునిమి సారథి నశ్వములన్ వధింప నుత్కృప
వికారఁడై యసుర క్రూరకృపాణము గొన్న. ద్రోణ. 5-166

ఉత్కృమణము సం. వి. అ. న.

1. మీదికిఁగాని వెలికిఁగాని పోవుట.

సీ. నరనాథ యుత్కృమణ ప్రదేశంబులు పాద జంఘా జాను పాయ
గుహ్యములు. కాంతి. 6-124

2. ప్రాణము పోవుట.

సీ. చేకురు నఁవర్గి ముత్కృమణ కాలంబున గంగఁ దలంచితేని.

అను. 2-113

ఉత్కృమము సం. వి. అ. పుం.

ఉత్కృమణము, వెలుపలికిఁబోవుట, మీదికిఁబోవుట.

తే. హృన్మయ వవనక్రమోత్కృమముల నొందు నద్దైవతంబుల యోగి
వరుఁడు. కాంతి. 6-124

ఉత్తంసము సం. వి. అ. పుం.

1. నిగబంతి, తలమానికము, శిరోభూషణము.

ఉ. ...నేను దుర్మాంసము గోయు వైద్యుని క్రమంబున నాతనిఁ
ద్రుంచి యన్వయోత్తంసముఁ జేయనే జనకుఁ దద్విధ మొప్పుడె
మీరుఁ జేసినన్. ఉద్యో. 3-379

2. శ్రేష్ఠవాచకము.

కురుక లోత్తంసమవై.

కాంతి. 1-121

ఉత్తంసీకరణము సం. వి. అ. న.

అలంకారముగాఁ జేయఁబడినది.

క. అంశప్రదేశ లలితో, త్తంసీకరణోపలాల్య ధరణీవలయా.

కాంతి. 3-426

ఉత్తమత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఉత్తమత్వము, శ్రేష్ఠత్వము.

క. పురుషుడన వేటొకండే, పురుషోత్తముడైన యేర పురుషోత్త
మశా, స్ఫురణఁ బురుషత్వంబను, మెరమెర గల దదియకాదె
మెయికొనుఁ గ్రియకున్. భీష్మ. 1-199

ఉత్తమత్వము సం. వి. అ. న.

శ్రేష్ఠత్వము.

వ తన మాపునం గపిలలయిర గోవులకుం దక్కిన వర్ణ బల గోవుల
కంటె నుత్తమత్వంబు గలుగ వరంబిచ్చి విరించినీ వీడ్కొలిపె.
ఆము. 2-25

ఉత్తమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 శ్రేష్ఠమైనది,

క. ఉత్తమ కన్యాజనులకు, శృత్తము గణపంగ నాకు నేర్పు గలదు.
విరా. 1-88

వ. ధర్మార్థ కామంబులయం దుత్తమమధ్యమాధమత్వ నిరూపణంబు
నేయుఁడు చూతమని పల్కిన నవ్వెభువకు విదురుం డిట్లనియె,
కాంతి. 3-452; ఉద్యో. 4-427

2. మిక్కిలి అనుకూలమైనది.

ఉ. ఉత్తర లోనుగాఁగల పయోజముఖుల్ పగల్గెల్లఁ బ్రీతితో, శృ
త్తముఁజేసి పోవ మహనీయ రహస్యవిధిన్ నిశిధిసీ, శృత్తము
గోరు వారలకు వేడ్కకుఁ బట్టగుచుండు నాగృహంబు, బుత్తము
మిత్రైఱుగునకు నొంటిమెయిం దగ నీవు వచ్చినన్. విరా 2-265

ఉత్తమాంగకము సం. వి. అ. న. (ఉత్తమాంగము)

శిరస్సు, తల.

చ. ఘనతర కంధరుండు దృఢకాయుఁడు దీప్తముఖుండు రక్తలో, చ
నుఁడు మహోత్తమాంగకుఁడు... సువర్ణుఁడు పుట్టె భూవరా.
ఆను 1-77

ఉత్తమాంగము సం. వి. అ. న.

శిరస్సు, తల

వ. ఇవ్విధమున ద్రువపపుత్రి దురవస్థం బొందుచు...దినకరుం గనుం.
గొని వినయ వినమితోత్తమాంగయై నిజాంతర్గతంబున.

విరా. 2—107

ఉ. శ్రీముండు దదుత్తమాంగము సమద్ధతిఁ దన్నిన. సౌప్తి 1-209

ఉత్తముండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. శ్రేష్ఠుండు.

వ. ...భూసురోత్తములు దమ్ముం బరివేష్టించియుండ. విరా. 1-48

2. యోగ్యుండు.

క. ఆరోగ్యము గల యుత్తము, బౌరోహిత్యంబు నడవఁబడుచునది.

కాంతి. 2—311

ఉత్తమౌజుండు సం. వి. స్. పుం.

యుధామన్యుని సోదరుండు, ద్రువదుని కొడుకు, ఇతడు మహారథులలోఁ
జేరినవాడు. చూ. ఉద్యో. 4-285; ద్రోణ. 4-168, 169, 170, 171
నిద్రించునతని నశ్వత్థామ హత్య చేసెను. సౌప్తి 1-168, 169

ఉత్తర సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. విరాటరాజు కూతురు, అభిమన్యుని భార్య. విరా. 1-245

విరాటుఁడీమెను ఆటగఱపుటకై బృహన్నల కప్పగించెను.

విరా. 1-243 మొ. 252

ద్రౌపది కోరికపై నుత్తర తన యన్నయగు నుత్తరుండు గోగ్రహణ
సమయమున కరుసేనలపైకి యుద్ధము సేయఁబోవునపుడు బృహన్నలను
సారథిగా జేసికొనుమని యతనికిఁ జెప్పి యొప్పించి బృహన్నలను బిలిచి
తెచ్చి యుత్తర సారథ్యంబున కంగీకరింపఁజేసెను.

విరా. 4-2 మొ 32 వ.

కురుసేన మీదికి నుత్తర సారథిగాఁ బోవుచున్న బృహన్నలను జూచి
యీమె కురువీరులను గెలిచి వారి వస్తువులలో జితవర్ణ భాసురము

లును లోచనోన్మకరములు నగువానిని బొమ్మపాత్రికలుగాఁ దెమ్మని
కోరెను విరా. 4-47 అర్జునుఁ డట్లే తెచ్చి యిచ్చెను విరా. 6-804.
విరాటుడు ఉత్తరమ అభిమన్యుని కిచ్చి వివాహము నేసెను

విరా 5-889 మొ.

ఈమె భర్త యభిమన్యుని ద్రోణుని మూఁడవనాటి యుద్ధమున
ఁ బట్టెడు మొదలగు యోధులు వంచనచే వధించిరి. ద్రోణ. 2-122.

శోకపరితప్తయగు నీమెను కృష్ణుఁ డోదార్చె . ద్రోణ. 2-399.

ఆ సమయమున కీమె గర్భిణిగా నుండెను, అశ్వత్థామ ప్రయోగించిన
బ్రహ్మశిరోనామకం బగు నస్త్రముచే నీమె గర్భము దగ్ధము గాకుండ
శ్రీకృష్ణుఁడ గాపాడెను. ఈమెకు పరీక్షితుఁడు అను కుమారుఁడు
జన్మించెను సా.ప్ర. 2-80 మొ.

2 ఉత్తరాపాథా నక్షత్రము .

నీ ఉత్తరాఖ్యయై న యాపాథమాక్షికార్ద్రాన్నంబు అను 2-379.

ఉత్తరంగము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

లేచి ట్టి తరంగములు గడిచి, ఉప్పొంగినది.

ప దేవా జనమేష్యుండు వైశంపాయనుతోడ మత్సూర్వ పితా-
మహులగు పాండవులును దార్త్రీరాష్ట్రులును స్వర్గం బారోహించి
యెఱ్ఱెట్టి నెలవుల నిలిచి రెట్లు వర్తించిరి చెప్పవే అదాకర్ణనకౌతు-
కంబు వదీయ చిత్తంబు నుత్తరంగంబగుచున్నయది. స్వర్గ. 2.
(ఉత్తలము అని పాతా)

ఉత్తరకుమారుఁడు సం. వి. అ. పుం.

పరాటగాజు కుమారుఁడు. చూ ఉత్తరుఁడు.

వ అయ్యుత్తరకుమారునకు రథంబు గడప నియ్యుకొని. విరా 4-29

ఉత్తరకురుభూమి; ఉత్తరకురుభూములు సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

జ.బూది ప్రసహించు ప్రదేశములు జ.బూనది నీరము సోకిన
చోల్లెల్లలు సువర్ణ బగునట. అందుచే ఈ యుత్తర కురుభూములు సువర్ణ
మనుచు అని చెప్పవచ్చును. భీష్మ 1-19 స్వర్గతుల్యములైనవి

అను. 2-322

ఇవి మేరువునకు నుత్తరమున నున్న ప్రదేశములగుటచే ఉత్తర కురు
భూములని పేర్వడిసినవి. భూమిపై సంచరించువారి కెవ్వరికి ఇవి అగో-
చరములఁట. ఎవ్వరును ఆచ్చట సాధించి కైకొన్నది లేనట్లు ఇందు
'హరివాసము' అను పుర మొక ముఖ్యనగరము. అర్జునుఁ డీ నగరముపై
విడిసెను అచ్చట వారు అర్జునుని జూచి భయపడి రాజసూయమునకు
రత్నాభరణములు ధనములు నిచ్చిరి

సభా. 1-236

కి. ఉత్తర కురుభూమియొ లో, కోత్తరమగు నట్టి నాక మొకొ.

చూ. ఆనుబంధము తుది సంపుటము. ఆను. 2-322

ఉత్తరగతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఊర్ధ్వలోకము.

చ. పరమ పవిత్రముల్ యజనభాజనముల్ దము విన్నఁ జూచినన్,
దురితచయంబులం దొలంగఁ ద్రోవంగఁ జాలుఁ బ్రదానార్థకు,
త్తరగతి లాభవై భవము తంగెటి జున్నగఁ జేయు గోవు లె,వ్వరు
దగ వీని గొల్తు రనివారణఁజొత్తురు వారు నాకమున్. ఆను. 3-46

ఉత్తరణము సం. వి. అ. న.

దాటుట, అవ్వలిగట్టు చేరుట.

కి. గిరివన దుర్గములందును, సరిదుత్తరణంబునపుడు శ్రాద్ధపథి సమా-
చరణ సమయమున వీరిం, బరికిర్తించిన యతండు వడయుశుభం
బుల్.

ఆను. 3-193

ఉత్తరపాంచాలము సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక దేశము.

వ ఉత్తర పాంచాల శూరసేన....మత్స్య దేశంబుల రాజులెల్లమ
దద్యయంబునఁ దమతమ దేశంబుల విడిచియున్నవారలు

సభా. 1-112

ఉత్తరఫల్గుని సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

శక్తివి మొదలగు వానిలోఁ బండ్రెండవ నక్షత్రము.

సీ. ...చెఱకుఁ దేనియ నుపాసి క్తమైన —తే- భక్త ముత్తర ఫల్గుని.

ఆను. 2-373

తే. ఫల్గునాహ్వయ ముత్తరఫల్గునీ విశిష్టకాల సంజనతఁజేసి కలిగె.

విరా. 4-146

ఉత్తరమించు క్రి. మి.

ఉత్తరదిక్కు అధిగమించు, (ఉత్తరమించి = ఉత్తర దిక్కునబట్టి)

సుధ్యాక్కర :- ఏనేడు లగుదెంచె నర్జునుం దేగి యింతకేతెంచు,
బూని దివ్యాస్త్రముల్ వడసి యహ్మహా భుజ భూరిగత్తువు, నానత
రిపువర్గుఁ జూచి గాంతు మిందంచు బ్రాహ్మణుల, తోనే గెచ్చుతర
మించి ధర్మనిత్యుడు ధర్మజుండ.

ఆర. 4-3

ఇది సం.ము పాఠము. వావిళ్ల ఆనంద అకాడమీల ప్రతుల పాఠము
ఉత్తరము మించి- ఉత్తరము మించి యన్న ఛందోభంగమగును. ఈ
మధ్యాక్కర 7 ఇంద్ర + 1 సూర్య + 7 ఇంద్ర + 1 సూర్యగణము
లొక్కొక్క చరణమునకు గల్గియున్నది. కాన సం.ము పాఠమే సరియైనది.
'ఉత్తరా' అని అకారాంత స్త్రీలింగ శబ్దము 'ఉత్తరదిక్కు' అను నర్థ
ములోఁ గలదు. "ఉత్తరాదిగుడిచీ ప్యాత్" అని అమరము.

ఉత్తరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 శ్రేష్ఠము, శ్రేష్ఠమైనది.

క. ఉత్తర కురుభూమియొ లో, కోత్తరమగు నట్టి నాకమొ.

అను. 2-822

క. ఇవి గమ్య భూము లుత్తమధిపతా.

కాంతి. 5-348

2. తర్వాతిది, ఆనంతరమైనది.

తే. భండనంబునఁ దనయుండు గం డడంగి, పోక విని తీవ్రభేనంబుఁ
బొంది యంచి, కా తమాభవుఁడప్పు డా నూతపుత్రు, నడిగె నుత్తర
వర్తన మాదరమున.

భీష్మ. 3-3

3. ప్రధానము, ముఖ్యము.

క. ... బ్రహ్మ వచ్చి శివుఁ గని వినయో, త్తరముగ మ్రొక్కుచు.

కాంతి. 5-440

వ. ఇట్లు బ్రహ్మోత్తరంబుగాఁ బ్రజావృద్ధియు సత్యసమృద్ధియు నగు
చుండ.

ఆది. 5-5; ఆర. 2-7

4 మీదిది, వైది.

క. త్యాగ మొకనెవు శవసం, యోగం బుత్తరము దాని కూర్వము
సంతోషాగమము. కాంతి. 5-348

వి. ఆ. స్త్రీ.

5. ఉత్తరపు దిక్కు.

వ. యశార్థ దేశంబున కుత్తరంబునఁ జాంచాల జనపదయామ్య దిగ్భా
గంబున సాశ్వతూరసేన విషయంబుల లోనం గాళి దీ దక్షిణ తీరం
బొరసికొని. విరా 1-141; శల్య. 2-5

వి. అ. న.

6. సమాధానము, ప్రతివచనము.

వ. నేనును నా పోయిన కార్యంబు విన్నవించిన విజయుండు బలు
మొగంబుతో దానికి నుత్తరంబు పలుకం దొడంగిన వారిచి వారి
జోదరుం డిట్లనియె. ఉద్యో. 2-123; ఉద్యో. 4-177

క. నీ తులువ పలుకులకు నీ, డై శోచిన యుత్తరంబు నడియె
దురాత్మా. కర్ణ. 2-329; కాంతి. 4-342; కాంతి. 5-540

7. లీనరూపమగు బుద్ధిచే సంప్రాప్తమగు తత్త్వము.

సీ. అవ్యక్తమనఁగ బ్రహ్మంబు నా నుత్తరమనఁగ శివంబు విమతికెక్కి
-తే- అనామయ మన నొప్పి లీనరూప, బుద్ధిసంప్రాప్తమగు తత్త్వ
మునకు వేదమానిత బ్రాహ్మణులకు నమస్కరించు.

కాంతి. 5-845

8. వైభాగము, ఊర్ధ్వభాగము.

వ. సరస్వతీ సత్త్రింబున నవకృష్టోత్తరాసంగుండవై నియమక్ శిశ్యు
శరీరం బుతోఁ బండెండు వర్షంబు లశేషవ్రతఁబులు నడిపిన తపో
నిధానంబవు. ఆర. 1-127

వి. అ. పుం.

9. రాబోవునది, భవిష్యత్తు.

క. ఉత్తర కాలంబున లో, కోత్తరఁడు వసిష్ఠ పౌత్రుఁ డుదితజ్ఞునో

దాతుడు పరాశరుం డను, నుత్తమ సంయమికిఁ బుట్టు దుష్ట్యుల
తేజా. కాంతి. 6-525

ఉత్తరము ముట్టిన తూర్పు వి.

ఈశాన్య దిక్కు.

సీ. అనతిదూరమై యుత్తరము ముట్టినట్టి తూర్పున నొక్క మడు
పున్న. శల్య. 2-5

ఉత్తరవేది సం. వి. ఇ. ఈ. స్త్రీ.

యజ్ఞమం దగ్నిస్థాపనార్థమై ఉత్తర దిక్కున వేసిన వేది కరుణేత్రమందలి
యొకానొక తీర్థము.

వ. అది స్రజాపతి యుత్తరవేది యనియును సమస్త దేవతలు నందు
వరిష్ఠంబులగు సత్రంబు లాచరించి రనియును దానిఁ గుడుం డను
రాజు దున్నటంజేసి దానికిఁ గరుణేత్రం బను నామంబు గలిగె
ననియు నెఱింగించిర. శల్య. 2-215

ఉత్తరాభాద్ర సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అశ్వినీ మొదలగు నక్షత్రములలో ఇర్వాదాటవది. ఇది రెండు నక్షత్రములు
గలది.

సీ. పూర్వోత్తరాభాద్ర పాష్టాశ్వినీ భరణులందు, -తే- గ్రోవ్యుగల
మేఁకనంజుండు. ఆను. 2-379

ఉత్తరాయణము సం. వి. అ. న.

సూర్యుఁ డుత్తరపు వైపుగా నడచు లఱు నెరిల కాలము. మకర సం
క్రాంతి మొదలు కర్కట సంక్రాంతి వఱకుఁ గల కాలము.

క. రవిఁ గొల్చి యుత్తరాయణ, మపునంతకు సంపపాన్మునం దిట్లు
మహోత్సవ లీల నిలుపు నాకీ, దివసంబులఁ జేయవలయు దృఢ
రక్ష దగన్. భీష్మ. 8-423

ఉత్తరారణి సం. వి. ఇ. పుం. ఇ. ఈ. స్త్రీ.

అరణి నుండి యగ్నిని బుట్టింపఁజేయు మఱొక యడటి.

(అరణి = తచ్చి నిస్స పుట్టించెడు కొయ్య)

ఆ. అరణి బ్రాహ్మణుండు గురుఁ డత్తరారణి. ఆశ్వ. 2-97

ఉత్తరాషాఢ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అశ్వినీ మొదలగు ఇంద్రుడేడు నక్షత్రములలో ఇరవదొకండవ నక్షత్రము.

సీ. ఉత్తరాఖ్యయైన యాషాఢ మాషికార్దాగ్నంబు. ఆను. 2-879

ఉత్తరాసంగము సం. వి. అ. పుం.

ఉత్తరీయము.

వ. సరస్వతీ సత్తరింబున నవకృష్ణోత్తరాసంగుండవై నియమ కృశికృత శరీరంబుతోఁ బండ్రెండు వర్షంబు లశేషవ్రతంబులు సలిపిన తపో సిద్ధాంతంబు. ఆర. 1-127

ఉత్తరించు సం. న. క్రి.

దాటు, కడపు.

వ. అకృతాత్ములకుం గడవరాని యట్టి లోభవాహిని సత్యతీర్థంబున నుత్తరించి. కాంతి. 5-184

తే. జీవుండు భవాద్ధి యుత్తరింప లేడిది నిజము గరిష్ఠచరిత

కాంతి. 5-585

సీ. కౌరవనై న్య సాగర ముత్తరింపంగఁ, గంటిమి.

అశ్వ. 3-8; ఆర. 4-228

ఉత్తరీయము సం. వి. అ. న.

పై వస్త్రము (పురుషులు ధరించు వైబట్ట, స్త్రీలు ధరించు మేలి ముసుగు వస్త్రము లేక పైఁట)

తే. అనుమతి సేయుండు మీ దనుండు, వార లుత్తరీయంబులు వదన వినిహితములుగాఁ జేసికొని రోదనము రవంబు, లెనంగఁజేసిరి.

ఆశ్ర. 1-96

వ. అన్నారీ రక్షంబును రయంబునం జేరి ప్రేటు గంటిం దొరంగు రుధిరంబుఁ దన యుత్తరీయంబున మెత్తనయొత్తి

విరా. 5-280; ఆర. 6-155

ఉత్తరుండు సం. విద. (అ. ఆ. అ.)

శ్రేష్ఠుండు.

తే. ...తతఁడు కీర్తిధరుండు కరుణోత్తరుండు.

విరా. 2-189

సీ. లోకంబులెల్లఁ గల్గుట నిల్పుడుగుట, తనయందయగు మహాః
త్తరునిఁ గొలుతు. కాంతి. 2-20

వి.

విరాటుని కొడుకు, భూమింజయుఁడు, తల్లి సుదేష్ట.

దీని నెఱింగింత ముత్తరునకు.

విరా. 4-16; విరా. 5-238

ఈశఁడు బృహన్నలను సారథిగాఁ జేసినకొని యుత్తర దిక్కునందలి
గోవులను బట్టిన కౌరవుల మీఁదకు యుద్ధమునకుఁబోయి కౌరవసేనఁ
జూచి ఎడవడ వడంకి పాటిపోవుచుండ బృహన్నలయైన యర్జునుఁ డసనిని
వెంబడించి రథముపై సారథికిఁగాఁబెట్టి తాను రథికుఁడై తమ ఆయుధ
ములున్న జమ్మియొద్దకు వచ్చి యుత్తరుని చెట్టెక్కించి యాయుధముల
కట్ట విప్పించి గాఁడివము నందిపుచ్చుకొనెను. ఉత్తర సారథ్యముతో అర్జు
నుఁడు కౌరవ సేనను జయించి గోవుల మఱలించెను, విరాట చతుర్థా
శ్వాసమ - విరాటుఁడు తన కుమారుఁడే కౌరవులను జయించెనను యీ
నందవడుచుండఁ దాను గాదనియు నర్జునుఁడు జయించెననియు నుత్త
రుఁడు తండ్రికిఁ జెప్పెన. విరా. 5-279 మొ, 303 వ.

ఉత్తరుని తల్లి సుదేష్టపాఁడవుల తల్లియగు కుంతికిఁ జెల్లెలు కూతురు.
ఆ సంబంధము వలన ఉత్తరుఁడు పాఁడవులకు మేనల్లుడు. విరా. 4-128
ఈశఁడు మహారథుఁడు ఉద్యోగ, 4-260; ఈశఁడు పాండవ ఓడమున
శల్యునితో బోరి యతనిచే భీష్ముని ప్రథమ దివస యుద్ధమున మరణిం
చెను. భీష్మ. 1-283

ఉత్తరోత్తరము క్రి. విణ.

మఱిమఱి, క్రిమక్రమము, ఎడతెగక.

ఎ. సువర్ణప్థివి యను పేరిడి ప్రేయఁబునం బెనుచుచు వాని వలనం
గనకఁబను దినంబు నుత్తరోత్తరాభివృద్ధి యగుచుండ సమృద్ధి నొంది.
ద్రోణ. 2-191

ఉత్తరోల్పాకము సం. వి. అ. పుం.

ఉత్తరోల్పాకమను పేరుగల దేశము.

స. (ఆర్జునుఁడు) ఉత్తరోల్పాక వామదేవ మోదాపుర సుదామ ససంకు

లంబులను దేశంబుల రాజుల జయించి.

సఖా. 1-285

ఉత్తలపడు దే. అ. క్రి.

1. పరితపించు, వగచు.

వ. అపొలఁతి వలనం జిక్కి చిత్తం బుత్తలపడుచున్నయది.

విరా. 2-61

క. పరిజనహీనత దీనతఁ, బొరసిక యెడ ముట్టుకొని రిపుప్రకర
ము నిష్ఠుర వాక్యముల నమ్మెయి, బరితాపము నేయ నేమి
భంగి నిలిచెనో.

వ. అనుటయు సంజయుం డమ్మనుజపతి కిట్లనియె నట్లు ధర్మ తనయుం
డును దమ్మలుఁ గొడుకులును ద్రుపద పుత్రులును బొందువుకొని
పలుకు పలుకులను జిత్తం బుత్తలపడ వాననంబు వల్లటిల్లి.

శల్య. 2-88

2. డుభిషమగు, కలగు.

క. ఇత్తటి మనవ్య భువనం, బుత్తల పడుచున్నయది మహోగ్రా
సుర దుర్వృత్తముల నీవు కరుణా,యత్నమతిం బుట్టవయ్య
యదు వంశమునన్.

భీష్మ. 2-267

వ. అనుచు నుత్తలపడు నయ్యవంశంబున నుత్తయందు పుత్తైంచిన
గోపాలుడు పఱతెంచి.

విరా. 5-288

3. త్వరపడు.

వ. భీష్ముడెసకుం జనుచున్నం గనుంగొని యమ్మహివల్లభు తమ్ము
లును శారీసాత్యకులును బరమాపులగు ధరణీకులు నతని చేతో
వృత్త బెఱుంగమి నుత్తలపడు చిత్తంబులతో వాహనంబులు డిగ్గి
యతనిం గూడంజని యప్పుడు.

భీష్మ. 1-158

4. కోపపడు, ఆగ్రహించు.

క. పలుమాటును రామికి నుత్తలపడియెచు దాన నిట్టి దశ నతఁ
డొందెన్.

కాం. 3-515

“యదా బకవతీ రాజన్ బ్రహ్మణం నోపసర్పతి,

తతో రోషాదిదం ప్రాహ ఖగేంద్రాయ పితామహః”

సం. ఖా. కాం. 178-8

ఉత్తలపఱుచు దే. స. క్రి.

ఉత్తలపడఁజేయు (తపింపఁజేయు)

వ. పాంచాలి వలని తగులు చిత్తంబు నుత్తలపఱుపం దలరి.

విరా. 2-82

ఉత్తలపాటు దే. వి. ($\sqrt{\text{ఉత్తలవడు}}$) ఉత్తలవడుట

(కలఁత, సఁక్షోభము)

క. అత్తఱి నీలినయుం డెలుఁగెత్తి రథికవరులతోడ విట్లను నీ దు,
రవ్యత్తుని బొడుపుఁడు భీముని, యుత్తలపా టు కపు కడఁక నుడు
పుఁడు గడిమిన్.

భీష్మ. 2-372

క. అనుడు సతఁడు దనచిత్తంబునఁ దోచిన విధము ధర్మపుత్రుతో
నిట్లని చెప్పె నాతనికిఁ బుట్టిన యుత్తలపాటు గొంత డిందు
వడంగన్.

విరా 1-99

ఉత్తలపెట్టు దే. స. క్రి. ($\sqrt{\text{ఉత్తలము}}$) ఉత్తలపడఁజేయు

1. పరితపింపఁజేయు.

వ. అప్పు డశ్వత్థామోద్దామ మరణకరణ స్మరణంబు దన చిత్తం
బుత్తల పెట్టఁ గోపంబు దీపింప నాసీనయై.

సాప్తి. 2-30

క. మత్తుఁ బ్రమత్తుని విషయా, యత్తుని దుర్బలునిఁ జూచి యిట్టి
పగతువై, నెత్తురది శిఖ విషాదుల, నుత్తలపెట్టురది యశని యుక్తి
కడంకన్.

కాంతి. 2-281

ఉ ...అ,త్కుత్తమతేజు భూరిగుణు నొప్పెడు మెత్తనిమేను వాని
నెట్లుత్తలపెట్టిరో పలువు రుగ్రమనమ్ములు గూడి యక్కటా.

ద్రోణ. 2-3

ఉత్తలమందు దే. అ. క్రి. ($\sqrt{\text{ఉత్తలము}}$)

పరితాపపడు.

ఉ. ...నన్నుత్తల మందఁజేయుటకునో తలపోసి యెఱుంగనయ్యె
డున్.

విరా. 2-84

ఉత్తలము దే. వి.

1. పరితాపము.

వ. ఆని వితర్కించుచుం గిరిదీ యురియాడు చిత్తంబు నుత్తలం బుడిపి

కొని.

విరా. 1-161; మాస. 170; అను. 1-8

క. చిత్తంబునఁ బైకొనియెడు, నుత్తలమడఁచుచును ముఖపయో
రుహమునఁ ద.శ్కొత్తెడు వెడనవ్వునఁ బ్రియు, చిత్తంబిగురొత్తఁ
జసియెఁ జెలువ యడవికిన్. ఆర. 7-210

శ్లో. సహభర్తా హసంతీవ హృదయేన విదూయతా,

సం. భా. ఆర. 295-299

2. సంక్షోభము.

క. అప్పయుఁ బరిజనములుఁ దనుఁదప్పక కనుగొనుచు నుండఁ దగ
వేది కరంబొప్పని తమకము చిత్తముఁ గప్పికొనుట నుత్తలంబు
గదురఁగ నచ్చోన్. విరా. 2-361

3. త్వర, వేగము, ఊహము.

చ. విలుదునునూడి వెండియును విండులు నాల్గితఁ డెత్త నెత్త ను.త్తల
ముగఁ ద్రుంచివైచె గదఁ దత్తురగంబుల సూతుఁ జూడ.

ద్రోణ. 5-154

శ్లో. తదవ్యస్య ధనుః ఊహం చిచ్ఛేద లఘుహస్తవత్,
ద్వితీయం చ తృతీయం చ చతుర్థం పంచమం షఢా.
ఆత్తనూత్తం మహారాజ భీమస్య ధనురాచ్ఛిన్.

సం. భా. ద్రోణ. 167-51. 52

ఉత్సాహము సం. విణ. (అ. ఆ. ११.)

తరింపఁజేయువాడు.

మ. ...నమ్రాపరుత్తారణా.

శల్య. 2-420

ఉత్తారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కుటమైన ధ్వని గలది.

మహాస్థగర :- తలచుగ నగు నుత్తారశల్లాపముల్ సేయు.

సౌప్తి. 1-201

ఉత్తాలము సం. విణ. (అ. ఆ. ఆ.)

1. గొప్పది, బలీయమైనది, భయంకరము, మిక్కిలి యరువైనది, మేలైనది,
శ్రేష్ఠము, పొడువైనది.

సీ. తాలకేతువు మహోత్తాలమూర్తి.

భీష్మ. 1-268

2. మిక్కిలి యెత్తెనది.

ఉ. ఆ లనణాబ్ధి మధ్యమునయందుఁ ద్రిపూటనగంబుమీఁద నుత్తాల
విశాలసాలమణిధామ సముజ్జ్వలమైన లంకయన్, ప్రోలిని గంటి.

ఆర. 7-26

ఉత్తాలితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి యెత్తు గావింపఁబడినది.

సీ. ఉత్తాలితాట్టలకాశీలమై.

ఆర. 7-57

ఉత్తుంగము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి యెత్తెనది.

దే. అనపరాధుఁ దపోనిధి నధికశాంతి, యుక్తుఁ జంపిన పాపాత్ము
మఱక వట్టి, మ్రింగజాలెడు వాని నుత్తుంగ దేహు, నేను సృష్టి
యిఁతుఁ జూడుఁడీ యీతణంబు. ఉద్యో. 1-121; ఆది 2-30

2. ఉబికినది, విస్తరించినది, విరివి చెందినది.

క. గాంగేయుఁ డవష్టభోత్తుంగతనుం డగుచు నిట్లు దూలిన కురు
సేనాంగంబులఁ బురికొలిపి సునంగతములు నేనె సమరపమ్మొలి
ములుగాన్,

విరా. 5-67

ఉత్తుఁడు వై. వి. (సం. యుక్తః)

ఆర్జుఁడు, తగినవాఁడు, పాత్రుఁడు.

చ.నాదుసిరి కత్తుఁడ వయ్యెదు రమ్మ ప్రీతితో. శాంతి. 3-224

ఉత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పుట్టినది.

శా పక్షివ్యాకలముం బరేతనిలయోపాంతోష్ఠమన్ - ఈ శమి, వృ
క్షంబు.

విరా. 1-164

2. పై కెగసినది.

సీ రథ కరి తుగగోష్ఠ పృథివీపరాగంబు, దెసల నాకసమున దీటు
కొనఁగ.

ద్రోణ 1-189

ఉత్థానము సం. వి. అ. న.

లేచుట, పైకి లేచుట.

క. ఇమ్మెయి గుహ్యతలము శుద్ధమ్ముగ నొనరించి కేల్ పదంపడి జల
ధౌతమ్ముగఁ జేసి సమత్థానమ్ము పిదపఁ బాదశోధనము నేయఁ
దగున్. ఆను. 3-281

తే. జాపకలకు యోగులకును సమమ పుణ్యగతి విశేషంబు ప్రత్యక్ష
కలితమందు, జాపకలు నిర్భరోత్థానశక్తి వధికు,లనుచు వక్త్రంబు
విచ్చి రమ్మనియె వధివ. కాంతి. 4-167

ఉత్థిత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. లేచి నిలఁబడినది.

తే. అనినఁ గొఁడొక తెలివొందు నానందంబు,తోడ నుత్థితయైన యా
తోయజాఘ్రి, ప్రభలు పర్వంగ నొప్పు నావద్మరాగ,రత్న ముజ్జిత
నిడికొని రాజుఁ జూచి. సౌప్తి. 2-97; ఆశ్వ. 3-180

2. ఉద్గమించినది, పైకి వచ్చినది.

సీ. ఉదకంబు లందుండి యుత్థితయై శోక,విహ్వలత్వంబున వికల
గమన యగుచు. ఆను. 5-474

ఉత్థితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కలిగినది, పుట్టినది.

చ...కిరీంద్ర ఘంటికా, భుద్ధిత సేనాదమన్ రథవరోష్ఠిణ ఘోషము
మత్కృటంబుగన్. విరా. 5-39

చ. కినుఁగొని వృష్టివీరలు నికామ సమజ్జల రోషవహ్ని నెమ్మన
మున నుత్థితంబుగ... మౌస 52

2. పూనినది, ఉద్యుక్తము.

సీ. ఆఖల జగత్పథునగు దేవదేవు న,నంతుని బురుగోత్తమాభిధాను
నంచితనామ సహస్రకంబున సంస్తు,తించుచు సంతోష్ఠిత మన
స్కుడై... ఆను. 5-320

ఉత్థితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 లేచినవాఁడు, లేచి నిలువబడినవాఁడు,

వ. అనిసం బ్రీతచేతస్కు లగుచు నుత్తిమలై లలాటంబుల నంజలి
పుటంబులు ఘటించి. | దోణ. 2-868

తే. మీ వగపెల్లఁ దీర్చ నిపుడ, యుత్తిమండగు నీ కౌరవోత్తముండు.
ఆశ్వ. 4-82

2 ఉద్యుక్తుడు, పూనినవాడు.

క. అని పలికిన మీ మానంబుల, వనట సమస్తంబుఁ బుచ్చివై చెద
నాతోఁ, జనుదెండు మీరు గంగకు, గనియెద రనిఁ దెగిన బంధు
గణముల నచటన్ - తే-అన చు నుత్తిమండగుటయు.

అశ్ర. 2-114-115

ఉత్పత్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

పుట్టుక, జననము.

క. లోకోత్పత్తి స్థితివిల,యాకలన వినోద, మునిగఁజార్చిత.

భీష్మ. 2-264

వ. నీకుం బుత్రోత్పత్తి గావింపంజాలు చరువు సంపాదించెద.

ఆను. 1-108

ఉత్పథము సం. వి. అ. పుం.

కాని త్రోవ, తప్పుదారి

సీ. రఘుఁడై భూపతి దండనీతి నయింప,కున్న సన్న్యాసులు నత్పథ
ప్ర, వర్తను లగుదురు. కాంతి. 1-108

ఉత్పన్నుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పుట్టినవాడు.

క. ఉన్నతటి వివిధదేశోత్పన్నులు నదృశవిధాయి బలవిక్రమసం,
పన్నులు నగు మల్లులు. విరా. 2-4

ఉత్పలగంధి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

స్త్రీ, (కలువ వాసనవంటి వాసన గలది)

ఉ. ఉత్పలగంధి న మ్నుడుగు మొడ్లను బంపుము కల్లుచేర.

విరా. 2-98

ఉత్పలదశాక్షి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

(కలువ తేకలవంటి కన్నులు గలది) స్త్రీ.

సీ. దంతమౌక్తిక రుచి దలకొన మటుమాట, పలిగినఁ గాదె యుత్పల
దశాక్షి. విరా. 2-45

ఉత్పలమాల సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కలువ పూవులదండ.

క. ఆలోనన యారధికుని, ఫాలస్థలి నోలి నెనయఁ బది వారసముల్
గీలించిన నవి యచ్చట, నీలోత్పలమాల వోల నెఱయం బొలిచెన్.
[దో. 4-230]

ఉత్పలము సం. వి. అ. న.

1. కలువ.

సీ. అసిలోత్పలచ్చాయమై దంష్ట్రీకా చతుష్టయమును.

కాం. 3-109

2. నల్లకలువ.

వ. కమలకైరవోత్పలాక్షిగ్ధం బగు కొలని ననుకరించు ప్రదేశంబు
లును భీష్మ. 3-247

ఉత్పలాక్షి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

స్త్రీ (కలువతేకుల వంటి కన్నులు గలది)

వృద్ధి :- తిలోత్తమ యనంగ నొక్క యువతీలలామబు నుత్పలాక్షి
సృజియిందె. ఆది. 8-108

ఉత్పలావనము సం. వి. అ. న.

ఒక తీర్థస్థానము.

సీ. నెల పసి చి, నైమిశఁబునఁ బొందు నరవర పురుషమేధ ఫలంబు
నట్టి విధంబు యుత్పలావనంబునఁ జేయఁగా. ఆను. 2-82

ఉత్పలిని సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

ఒక నది, అర్జునఁడు తీర్థయాత్రా సమయమున దీనిని జూచెను.

వ. ఉత్పలినియుఁ గౌశికియు, నందయు, నవరనందయు, గయయు,
గంగయు, గంగాసాగర సంగమంబును జూచుచు. ఆది. 8-186

ఉత్పాతము సం. వి. అ. పుం.

1. అరిష్ట లక్షణము.

వ. అతనిం (అర్జునుని) గనుంగొని కారవ నైనికలు గలంగిన మనం
బుల తోడ నివ్వెటపడి యుండ వారలం గనుగొని తోచు నుత్పా
తంబుల నాలోకించి గురుం డిట్లనియె విరా. 4-85

వ. ఇది రాక్షసనాశంబునకుం దోచిన యుత్పాతంబు

కాంతి. 3-443; మాస. 2

2. నాశము.

వ. చ్యవనుండు నిజవంశబునకుం గుళిక కులంబు గారణంబుగా సంక
రంబు గలుగఁగలయది యని యెఱిగి యక్కుళిక కులంబునకు
నుత్పాతం జాపాదింపం గోరి కళికభూపాలు పాలికిం జనిన.

ఆను. 2-291

ఉత్పాదనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పుట్టించునది, కలిగించునది.

క. భక్తిరసైకా, స్వాదన సుకరానందో, త్పాదన దివ్యమతి నగుచుఁ
దగ నెఱిగెంతున్. భీష్మ. 1-69

వి. ఆ. న.

2. పుట్టించుట, కలిగించుట.

ఉ. ఇది సేయు నాయురు, త్పాదన మిచ్చు సంతత శుభంబులు.

కాంతి. 4-570

ఉత్పాదము సం. వి. అ. పుం.

పుట్టుక, సంభవము, కలుగుట.

క. ఆదిత్యమరుద్వసురు, ద్రాది దివిజగణములెల్ల నవయవ రూపో
త్పాద కలితు రెవ్వారికి, నా దేవుని సంస్తుతింతు హరి దేవాత్మున్

కాంతి 2-87

ఉత్పాది సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

పుట్టించునది, కలిగించునది.

క. నీదగు తనువుర దివ్యా, మోహము సాద్రమము సోమ ముట్టెను

నత్యాష్టాంగ మహాశ్చర్యసముత్పాది యగుచు నీ గతాగతములం
జెపుమా. ఆను. 2-452

ఉత్పాదించు సం. స. క్రి.

పుట్టించు.

వ. నా సేన సడచునప్పుడు వలసినచోట జలంబు లుత్పాదించును జాలుదు
ఉద్యో. 2-262

వ. ర క్తజలోద్రి క్తంబును నగు నదీ ప్రవాహంబు నుత్పాదించె.
ద్రోణ. 5-84

ఉత్పాదితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పుట్టించబడిన వాఁడు.

క. దయ నీచే నుత్పాదితు,లయిన సుతులు ద మ్రొలుంగనంతకు భీష్ముం,
డయనయశాలి సమర్థుం, డయి చేకొని రాజ్యభార మారయు
చుండున్. ఆది. 4-250

ఉత్పాదిల్లు సం. అ. క్రి.

1. పుట్టు.

క... విష్ణుదేవునంశంబున ను, త్పాదిల్లెఁ గృష్ణుఁ డపగతభేషుఁడు
వసుదేవ దేవకీదేవులకున్ ఆది. 8-74

2. కలుగు.

క. ...యుష్మద్భేషమునఁజేసి యెగు.త్పాదిల్లు ధరిత్రఁ బ్రజకు భయ
జననంబై. సభా. 2-185

ఉత్పీడ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. కలఁత.

క. కీడాడిన మేలాడుచుఁ, చాడన మొనరించిరేని దిరహాసముతో,
నీడం బోదును గ్రోధో,త్పీడ వారయ దెప్పుడును మదియ హృం
యమున్ కాంఠి. 5-548

ఉత్పీడనము సం. వి. అ. న.

ఉత్పీడ, బాధ.

క. |పాణాయామము గ్రమమునఁ, శ్రాణోత్పిడనముగాని భంగి
నడుపుచున్, ఘోణాగ్రస్థితి విషయ, శ్రేణి దొలు గియుండి యోగ
సిద్ధతఁ బడయున్. కాంతి 8-118

ఉత్పల్లము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. విప్పారినది, మిక్కిలి తెలుచినది (కన్ను)

వ. అమ్మారుతి మోదంబెరంగ మోప్పుగేలు ఫాలతలంబున మోపి
కొనుచు నుత్పల్లంబులగు లోచనంబుల నొప్పి నిజాగ్రజుం జేగం
జని యిటకొనియె. శల్య 2-310; కర్ణ 2-254

2. వికసించినది (కన్ను)

వ. ఉత్పల్లకమల కల్వారకేసర కరాళ కలిత కల్లోలమాలినియు
ఆర, 4-148

ఉత్సంగము సం. వీ. అ. పుం.

1. ఒడి.

క. ఇక్కురువరు నాండురలో, నొక్కత యతి రమ్మమూర్తి
యుత్సంగమునం, దక్కర మిడికొని పనవెడు, నెక్కుడు వగమాని
యదె మహిధర కంచె స్త్రీ, 2-182

2. తొడ.

ఉ. (గంగ) ప్రతీపవసు ధాధిపుకాం వికాల దక్షిణోత్సంగమునందు
మన్మథవశంబున నుండె గరంబు వీలతోన్. ఆది. 4-184

3. తీరభూమి, ప్రాంతప్రదేశము.

వ. అట్టి కారదాగమనంబున... అనేక మునిలోక సతత సంసేవ్య
మాన విపుల పులిసోత్సంగయు. ఆర. 4-148

ఉత్సర్పితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పై కుబ్జినది, అతిశయించినది.

ఉ. శూర్పణఖా నిమిత్తమున శూరు లనేకులు రక్కసుల్మహాోత్స
ర్పిత రోషులై బహుళ సైన్యయుతంబుగ నెత్తి వచ్చుదున్.

ఆర, 6-818

ఉత్సవము సం. వి. అ. పుం.

1. వేడుక.

చ. సంగరోత్సవో, ద్యమ రథసాతిరేకము బయల్పడు టించుక
లేక. విరా. 2-324

ఆ. ఉత్సవంబుమీద నుత్సవ మందుచు, సుఖముమీద సుఖము సొప్ప
డంగ. శాంతి. 4-74

2. సంతోషము.

ఆ. అతడు వచ్చెనేవి నస్మచ్చిలీముఖ, వాత చలిత హృదయపద్మః
జేసి, వెగడు పటిచి యోధవీరుల కెల్ల నుత్సవ మొనర్తు బాహు
దర్ప మొప్ప. విరా. 4-99

క. సత్సంగతి సజ్జనులకు, నుత్సవ మొనరించు నృగుర కున్నతిఁ ద్రి
జగ, ద్యత్సలుడగు కృష్ణుఁడు సమత్సుకతం జేరఁజనుట యొసఁ
గిన మాడ్కిన్. ఆను. 2-442

3. ఆనందమును బుట్టించు కార్యము (వండుగు, వివాహము మొ)

వ. ఇవ్విధంబున రెండు దెలుగుల చుట్టంబులునైన భూపతులు దమ
తమ విభవంబులు మెఱసి వచ్చియుండ విరాటుడు పురంబున
నుత్సవంబు పాటించిన. విరా. 5-381

వ. అది వీడుఁబట్టు గాఁదగియె కుపట్టని పలికి వాసుదేవుఁడు రేపకడయ
వచ్చు నంతకుమున్న యంతయుం గావింపవలయు నని పనిచి పురం
బున నుత్సవంబు పాటు డని నియోగించి. ఉద్యో. 3-155

ఉత్సహనము సం. వి. అ. న.

మిక్కిలి ఓర్పు.

క. మహితాయుధ సుప్రహతులు, సహించు దృఢదేహ ధృతుల సడి
సన్నవహో, త్సహనులు యాదవ వీరులు, నిహతులయిరి దుంగలను
మనీషి ప్రవరా. మౌస. 209

ఉత్సహనుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సహించు స్వభావము ఎక్కువగాఁ గలవాడు. మిక్కిలి ఓర్పు గలవాడు
చూ-ఉత్సహనము.

ఉత్సహించు సం. అ. క్రి.

1. ప్రయత్నించు, కడఁగు,

మ. ...వరిష్ఠంబగు నీదు కృత్యము ననుష్ఠింపంగ నీ పుత్రహింసపు
నీకేమి కొఱంత. ఉద్యో. 1-189

వ. ...పగతురఁ దెగటార్చునెడ నన్యాయంబరక యుపాయం బెయ్యది
దొరకొనిన దాన నుత్సహింప వలయుట శాస్త్రసిద్ధంబకాదే.

సౌప్తి. 1-24

తే. అనఘులార సంసిద్ధుల రైతి రింకఁ, తడయ నేటికి నిర్మలదాస్త
గతికి, నుత్సహింతురుగా కన్న మత్సరాది, బంధకంబులఁ బోఁ
ద్రోచి బ్రాహ్మణుండు, కాంతి, 4-162

స. క్రి.

2. ప్రోత్సహించు, ఉత్సాహపఱచు.

క. కావున మన నైనన్యంబులు, నేవ నెడక సంగరంబు నేయు నటు
లుగా, నీపుత్రహించి నిజబాహు విభవము సూపు శక్తికను రూపము
గాన్. ద్రోణ. 5-98

3. పూను, భరించు.

సీ. ఏ యాయుధంబున నెమ్మెయి బోరంగ నిష్ట మయ్యది యుత్స
హింపుఁ డనిన. సభా. 1-197

ఉత్సాదనము సం. వి. అ. న.

సంహరించుట, నశింపఁజేయుట.

క. ఉత్సాహంబున శత్రుకు,లోత్సాదనవిధి యొర్చి యున్నత
సామ్రాజ్యోత్సవము నొంచు పుత్రుల, నుత్సృజతం జూతుగాక
యూఱడు మింకన్. ఉద్యో. 3-206

ఉత్సాదము సం. వి. అ. పుం.

నాశము.

క. మా కెమ్మెయి సామ్రాజ్యము, నేకులు నెబ్బంగి బహుళసేనో
త్యాద, వ్యాకులతరాక తక్కుం, జేకొని యత్రైలు కరుణఁ
జెప్పఁగ వలయున్. భీష్మ. 3-298

ఉత్సాది సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

నాశము చేయునది.

తే. సీల పింగళదేహ మాభీభంగి, కముగ నమ్రైయి వర్తించు జముఁ
డు సకల, వృష్టి భోజాధ కోత్సాది విహరణమున, మునుల
శాపంబు ప్రవేశ మన జనాథ. మౌస 1-18

ఉత్సాదించు సం. స. క్రి.

నశింపజేయు.

వ. దైవానుకూల్యంబు లేక మానవం బెంతయయ్య నేమి సేయుఁ
బాండవు లేమి దైవసంపన్ను లై రోయని వగచి యీయవసరం
బున ద్రుపదు భేదించి పాండవుల నుత్సాదించవలయు నెట్లనిన.

ఆది. 8-12

ఉత్సారకము సం. వి. అ. న.

తొలగించునది, పోగొట్టునది.

శా. ...సంక్షేశోత్సారక దివ్యనామ.

ఆశ్ర 1-184

ఉత్సారణము సం. వి. అ. న.

తొలగించుట, పోగొట్టునది.

మాలిని :- ఇందుబింబ, క్షరదమృతవికారోత్సారణానందరూపా.

శల్య. 2-422

ఉత్సారి సం. విణ. (న్. ణీ. న్.)

పోగొట్టువాడు, తొలగించువాడు.

మాలిని... జననమరణ దుఃఖోత్సారి సర్వోపకారి. ద్రోణ. 1-897

ఉత్సార్యమాణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పోగొట్టబడుచున్నది. నివారింపబడుచున్నది.

మాలిని :- సకృశలసదపాంగోత్సార్యమాణాశ్రితాక్షి.

ఆచు. 2-478

ఉత్సార్యమాణుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వెడలగొట్టబడుచున్నవాడు.

వ అనవుడు బృహద్ద్యము ప్రేరితులయిన జనులచేత నుత్సాహ్య
మాణుడయి యర్హావసుం డనియె. ఆర. 3-278

ఉత్సాహత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

కుతూహలత్వము

ఉ. కౌరవ, పూహము నోర్చి నీ పరల నొక్కఁడుఁ దక్కకయుండ
సత్వరో, త్సాహతఁ దెచ్చెఁ గావలయుఁ దప్పదు నాపలు కట్ల
చూడుమీ. విరా. 5-257

ఉత్సాహము సం. వి. అ. పుం.

1. ప్రయత్నము, పూనిక.

వ. అశ్వత్థామ యుత్సాహం బమ్మహోత్సూనకు (కృష్ణవకు) హృదయ
గోచరం బగుటయు దిగ్గనలేచి పారాశర్య చరణంబులకు విన
తుండై యవ్విభునకుం బ్రణమిల్లి యతనితో నిట్లనియె.

శంభు. 2-374

నీ. మన వారిలోన నొక్కనినై నఁ బిల్వ కు, త్సాహంబుసేసిన సాహ
సంబు. విరా. 2-360

2. కుతూహలము.

తే. వత్సరంబునఁ గడచనువ్రతము నాకు, దాని నీపాలఁ జల్పి యుత్సా
హవృత్తి, మెఱయ నాకుఁ గృతఘ్నత నెఱపి తొల్లి, యెగ్గు సేసిన
వారి జయింపఁబోదు. విరా. 1-198

3. ఆస్థ, అభిలాష

కా. శ్రోధం బ్రవతికారమై హృరయముం గుందింప నత్యంత చిం,
తాధూత్తుడనైన నాకుఁ బరమోత్సాహంబు సందిల్లి దు, స్సాధం
బైన విరుద్ధ కార్యమిటు లాపనంబుగా సంఘటిం, తే ధర్మా
త్మజుఁ డాత్మ మెచ్చఁ బగ సాధిపంగఁగా నల్పమే. విరా. 2-275

4. సంరంభము.

క ఎక్కడఁ జూచినఁ దానై, యక్కజమగు కడిమి కలిమి నరిసేన
గరం, బుక్కఱఁ దంత్రి పాలుం, డొక్కడ పొలియించె నీ రణో
త్సాహమునన్ విరా. 8-280

5. బలము,

క. తమకు బలంబెక్కిన తటి, సమచితమగు విగ్రహంబు శక్తులకు
త్సాహము మీటి పుడు కర్త, వ్యము సంధియనంగ విందు మార్పు
లచేతన్. శ్లో. 1-56

6 పురుషకారము, మానవ ప్రయత్నము.

సీ. దైవంబొ కర్మవర్తనము జనంబును, త్సాహంబొ యనిన నతండు
దైవ, మోపి కర్మంబు సేయుట లేదు... కృషివోలెనుండు జారుష
గతి ... ఉద్యోగ రహితుఁ డెత్తెఱంగున దైవ సమృద్ధిఁ బడయుఁ
అను. 5-155

7. (రాజులకు వలయు) మంత్ర ప్రభుత్వోత్సాహ శక్తులలో నొకటి.

ఇవి 1) మంత్రము 2) ప్రభుత్వము 3) ఉత్సాహము.

శాంతి. 2-285; ఆశ్ర. 1-78

ఉత్సాహము సేయు అ. క్రి.

ప్రయత్న మొనరించు, ఉద్యమించు.

క. మది సుఖముగోరి దుఃఖంబొదవంగల కార్యములకు నుత్సాహ
ముసేయుదు రొప్పని తృప్తంబిడి, చదురేమియులేనియట్టి జను
లాతురులై, ఉద్యో 1-3.6

ఉత్సాహశక్తి సం. ఇ. స్త్రీ.

రాజున కుండవలసిన ప్రభుమంత్రోత్సాహ శక్తులలో నొకటి. అత్యధికమైన
విక్రమచేష్ట.

సీ. ఉత్సాహ శక్తియు గుర్వీశ మంత్రశక్తియుఁ బ్రభుశక్తియుఁ గెలని
చాని, కిని నీకు నిట్టివి యని తారతమ్యముల్, వెరవుర బరికించి
వేరమెత్త, వలయుట. ఆశ్ర. 1-73

ఉత్సాహి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

ఉత్సాహము గలది.

సీ. శరభంబు ధాటికిఁ జకితమైన నుదగ్ర శరభంబుఁజేసి యుత్సాహం
జేసె. శాంతి. 3-98

ఉత్సుకత సం. వి. అ. స్త్రీ.

తహతహ పాటు, అధికానక్తి, ఉత్సాహము,

క. ఉత్సాహంబున శత్రుకు, లోత్సాదన విధి యొనర్చి యున్నత
సామ్రాజ్యోత్సవము నొందు పుత్రుల, నుత్సుకతం జూతుగాక
యూఅడు మింకన్. ఉద్యో 3-206

ఉత్సుకత్వము సం. వి. అ. న.

ఉత్సుకత, ఔత్సుక్యము.

క. దేవా జనమేజయధా, త్రివల్లిభుఁ డుత్సుకత్వ రేఖా సౌమ్యశ్రీ
విలసితుడై. శల్య. 1-2

ఉత్సుకము సం. వి. అ. పుం.

తహతహ, తమకము.

క. ప్రథనోత్సుక వృత్తి మహా, రథుఁడు జయద్రథుఁడు నొలిచెఁ
బ్రస్ఫురితగతిన్. భీష్మ. 1-91

ఉత్సుకుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఇష్టవస్తు ప్రాప్తికై త్వరపడఁవాఁడు తహతహపడఁవాఁడు, ఉచ్చి
శూరువాఁడు.

వ. పౌరులకఁ గన్నులపండు వగుచు రాజమందిర ద్వారంబు సేర
నరుగునప్పటి యలిపురకఁ గొలుపు వారెల్ల సత్కుత్సుకులై
యెదురుమాడ రథోత్తమంబు నవతరించి యరవిందనాభుండు.

ఉద్యో. 2-247

2. ఇష్టార్థమునకై యత్నించువాఁడు, ఉబలాటపడువాఁడు

అ. ఎఱిగి యెఱిగి నన్ను నేకార్థసముపేతుఁ బాడియయ్య యిట్టి
పనికిఁ బనుపఁననిన నుత్సుకుండవై యేల చేసెన, నఱి చేయకుండ
నగునె నీకు. ఆర 2-38

3. శౌతుకము గలవాఁడు.

వ. ధృతరాష్ట్రుడును గాంధారియు గొంతియుం బనుప నుత్సుకుండై
యుయుత్సుండు విదురుం బురస్కరించుకొని యప్పాంచజన్యధరు
నెదుర్కొని పరమభక్తిం దోడ్కొని వచ్చిన. ఆళ్ల 3-161

ఉత్సృష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. ఆ.)

విడువబడినది.

నీ. అది యతిపరివృద్ధ మగుటయు ధరియింప, నోర్యక నిర్జర పర్య
తంబు, తటమున శరవణస్థంబుగా గంగ యు, తస్సృష్ట మొనర్చు.

అను. 8-150

ఉత్సృష్టి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

విడుచుట.

క. మూత్ర పురీషోత్సృష్టికి, రాత్రిపగలు దక్షిణోత్తర దిశాముఖతా,
సూత్రణము వలయు నది సంధ్యాత్రయమును నుత్తరంబ యగు
నప్పనికిన్.

అను. 8-276

ఉత్సేకము సం. వి. అ. పుం.

ఉద్రేకము, అఙ్గీకరణము.

కా. చింతా శల్యము వాసెనే భుజబలోత్సేకంబు నీ కెక్కెనే.

విరా. 2-858

ఉత్సేధము సం. వి. అ. పుం.

1. పొడవు.

వ. ఇట్లన్నయుం దమ్ముండును ననోన్య కాపంబులంజేసి యోజన
త్రయోత్సేధంబు గలిగి దశయోజన వృత్తంబైన కూర్మంబును
పక్ష్యోజనోత్సేధంబు గలిగి ద్వాదశ యోజన విస్తృతంబైన గజం
బును నై.

అది. 2-68

2. గొప్పతనము.

ఆర. 3-168

ఉదంకము సం. వి. అ. పుం.

మరుదేశమున వర్షించు మేఘముపేరు.

చ. అనఘ జలంబు నీవలసినప్పుడ మేఘము లీమరుద్ధలం, బుననెరగున్
భవద్యతము పొంపిరివోవ నుదంక మేఘనా, మనుతవిహారముల్
గలిగి మాన్యత నెప్పుడు నియ్యెడం జరిం, చును జలదంబు లింక.

అశ్వ 3-67

ఉదంకుడు సం. వి. అ. పుం.

1. గౌతముని శిష్యుడు. ఒక మహర్షి.

ఆశ్వ. 3-28

2. వైలుని శిష్యుడు—ఒక మహర్షి—సంస్కృత భారతమున 'ఉత్తంకుడు' అని గలదు,

ఆది 1-91

3. ఒక మహాముని.

ఆర. 4-378

ఈ మువ్వరు ఒక్కరా? వేరే? అనున దొక పెద్ద సందేహము. ఉదంకుని చరితము నన్నయ తిక్కన ఎఱ్ఱనలు మువ్వరును వ్రాసిరి. కథా విషయమున కొన్ని భేదములు కన్పించుచున్నవి.

వివరము :- ఆది పర్వము కథ 38 పద్యములలోను, ఆశ్వమేధపర్వ కథ 91 పద్యములలోను నడవగా ఆరణ్యపర్వ కథ ముగియెట్లగుచు చరిత్ర ధుంధువధ పోను 18 పద్యములలోనే నడచినది. ఆరణ్య పర్వము నందలి విషయము ఆద్యశ్వమేధ పర్వములలో లేదుగాన ఆది విశేషము తెల్పుచున్న దనకొనవచ్చును. వఱొక ఉదంకుని చరిత్రముని తలచు బనిలేదు. ఈ వచ్చిన విషయము ఆది పర్వమునందలి ఉదంకుడు ఆశ్వమేధ పర్వమునందలి ఉదంకుడు భిన్న వ్యక్తులా? ఒక్కరా యని ఎటు నిర్ణయింపలేని ఘట్టములు కొన్ని కనబడుచున్నవి. తొలుతరెండు కథలందు గల సారూప్య వైరుధ్యములను దిలకింతము.

సారూప్యము :- రెండు కథలందు ఉదంకుడు తపస్సపన్నుడు గురు శుశ్రూషాపరుడు. శిష్యుకోపి, మహాగర్వి, నిగ్రహానుగ్రహ సమర్థుడు. విష్ణుభక్తుడు—గురుపత్ని కోరికపై కుండలములు తెచ్చుటకు బోయెను. రాజు భార్య నడిగి కుండలములు తెచ్చుచుండ ఉదంకుని ప్రమాదవశమున తక్షకుడు కుండలముల హరించి నాగలోకము జేరెను ఉదంకుడును నాగలోకము జేరెను. ఆ లోకమును జూచుట తోటనే ఉదంకునకు నిరాశానిస్పృహలు జనించెను. అశ్వము దృగ్గోచరమయ్యెను. దాని ఆపానము నూదగా ధూమము వెడలి నాకలోకమంతయు గ్రమ్మి సర్పములకు భయాదోళనములు గలిగించెను. (సంస్కృత భారతమునందు అపానమునందే ఊదినట్లుండగా నన్నయకు జుగుప్సా దోచె

గాఁబోలు చెవియం దూడెనని చెప్పెను. శిక్కన యన్నది యన్నట్లే చెప్పెను) తక్షకుడు కుండలములు తెచ్చి యాయఁగా వానిని దెచ్చి యుదంకుడు గురవన్ని కిచ్చి అభినందనములందెను.

వై రూ ప్య ము

ఆది పర్వము

అశ్వమేధ పర్వము

- 1 ఉదంకుడు శృంగువఁశియఁడ గఁ 5 వఁశియఁడైనది చెప్పఁడలేదు
జెప్పబడెను.
2. పైలుని శిష్యుఁడు. పైలుని ఖార్య గౌతముని శిష్యుఁడు ఆయన ఖార్య
పేరు లేదు. పేరు అహల్య.
3. కుండలములు తెచ్చుటకు 4 దిన 35 దినములు పట్టెను
ములు పట్టెను
4. తేఁబోవునపుడు పురుషుఁడు వృష భము కనఁబడుట గోమూత్రము లేదు
గోమయము భక్షణము గలదు.
5. కుండలము లడుగఁబోయినది 'మిత్రసహుఁడు అను నామాంశరము
పౌష్యుఁ డను రాజును. గల సౌదాసుని, ఇతఁడు మనుజుఁడు.
6. కుండలము లిచ్చిన దేవి పేరులేదు కుండలము లిచ్చిన దేవి మదయఁతి
7. కుండలములు నేలపైఁ బెట్టెను. చెట్టునకు వ్రేలాడఁగట్టఁ గ్రిందఁ
బడెను.
- 8, దేవి తొలుత కనఁబడలేదు. కనఁ తొలిసారిగనే కనఁబడినది అభిజ్ఞాన
బడితర్వాత అభిజ్ఞానమడుగలేదు మడిగినది.

ఆదిపర్వమునఁ జెచ్చు విషయములు :

1. కుండలములు తేఁబోవునపుడు ఒక పురుషుఁడు వృషభమునెక్కి
కనఁబడుట, ఉదంకుడు గోమయ గోమూత్ర భక్షణము చేయుట, 2)
పౌష్యుఁ డుదంకున కాతిథ్య మిచ్చుట- ఒండొరులు శపించుకొనుట,

- 3) పాతాళ లోకమున నాగకులమును స్తుతించుట. ఇద్దఱు స్త్రీలను ఇవ్వరకుమారులను అతిక్రమాజతురంగము నెక్కిన వాసని జూచుట-
4) గుఱ్ఱముపై నెక్కి గురుకులముఁ జేరుట.

అశ్వమేధ పర్వమునఁ బెచ్చు విషయములు :

1) ఉదంకుఁడు శ్రీశ్రష్టుని శపింపఁబూనుట శ్రీశ్రష్టుని విశ్వరూప సందర్శనము 2) ఉదంకుడు వృద్ధాప్యమునఱకు గురువును సేవించుట 3) గుర్వసుగ్రహమునఁ బదాతేడ్ల వాడై గురువుఁజికు వివాహమాడుట.

పెచ్చు విషయముల సంగతి యెఱుఁగెన సరిపుచ్చుకొనవచ్చునుగాని అన్యోన్య వైరుధ్యములు మాత్రము బలవత్తరములు నున్నవి. అట్లని యిద్వరు వెఱువేఱు ఉదంకు లనుటయుఁ బొసఁగకన్పడి. సం.భా.న అది పర్వమున ఉదంకునికి మాటుగా ఉతంకుఁడు, ఉత్తంకుఁడు అని కనబడు చున్నను అవి పర్యాయ పదములుగానే గ్రహింపవలెను ఆంధ్రభారత మున నున్న విధముగనే సంస్కృత భారతమునను గలదు. అదిపర్వమున నున్న విధమున నన్నయ యనువదించెను. అశ్వమేధ పర్వమున నున్న విధ మున తిక్కన యనువదించెను. ఇట్టివి భారతమునఁ గొన్ని కథలకు సహజములు.

ఉదంచిత సం. శత్ర.

దీనికి వ్యస్త ప్రయోగము లేను మిక్కిలి యతిశయించుచున్న, మిక్కిలి బిప్పుచున్న.

కా చంచత్తుంగ తరంగ సత్వరగతి స్ఫూరీభవ తేజనో, చంచదీప్తులు.
ప్రజ్వరిల్లు. ద్రోణ 1-150

ఉదంచితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పిఱుంభించినది.

కా. వృష్టోచిత సార వీరరస సంపూర్ణాంగముల్ భీష్మ. 1-117.

2. మిక్కిలి యతిశయించినది,

క. పాంచాలురుఁ బాండవులు ను, దంచిత గర్వమున ననికఁ గఱిమి.
ద్రోణ. 5-85.

ఉదంసము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఎత్తై మూపు గలది-ఉన్నతమైన భుజిగన్ను గలది.

క. మీరుం దీ కృష్ణ మదం, సాయత భుజుఁ జూచి అని. 7-161

ఉదకకర్మము సం. వి. న్. పుం. న.

చసహాయిన వారికి నువ్వులు నీళ్ళు కలపి వదలుట తిలోదకప్రదానము.

వ. సురనదీసందనున కుదకకర్మం జూచరించి అశ్వ 1-2; స్త్రీ. 2-182

ఉదకక్రియ సం. వి. అ. స్త్రీ.

తర్పణము. పితృదేవతాదులకుఁ జేయు జలాదితర్పణము.

క. రయమున నీ చేఁ నిహతులయిన సురారాతులకు రణాంతరము
న నీ, దయన రుధిరమున నుదిక, క్రియఁ జేసెన బక హిడింబ కిమ్మి
రులకున్. అర. 3-392

ఉదకవిధి సం. వి. ఇ. పుం.

ఉనికి క్రియ, ఉదక కర్మము.

క. అచుజన్మలు నంతఃపుర, వనితా జనములును నీవు వసుధేశ్వర వే
చససదువుఁ డుదకవిధి నీ, జనక నకును తనపలకును జూహ్నవిలో
నన్. అశ్ర. 2-167

ఉదకప్రదానము సం. వి. అ. న.

ఉదక కర్మము — ఉదక విధి

చ. పుర భుజవి క్షమోన్నతుఁడు, కానకకోటికి బట్టుగొమ్మ మమ్మని
మొనఁ దూల పుచ్చిన మహాత్ముఁడు గర్భుఁడు గొంతి తొల్లమా. అని
యదక ప్రదాన సమయంబు. నాయుచేక వింటి నా, తని కుద
కంబు లిచ్చుటకుఁ దా మనుఁ బ చుట గోరి చెప్పినన్.

కాంతి. 1-7

ఉదకము సం. వి. అ. న.

1. జలము నీరు.

క. క్షీరోదక గతిఁ జూడవ కౌరవు లొడఁగూడి మనికి కార్యంబు.

ఉద్యో. 4-258; కాంతి. 5-527

2. జలతత్త్వము.

తే. ప్రాణజిహ్వలు మహి నుదకమును దృక్కు, త్వక్కు తేజంబునందును
 వాయువునను, శ్రోత్ర మాకాశమునఁ గ్రమసూత్రితముగఁ బొందఁ
 జేసి గోవింద యానంద మిమ్ము. కాంతి. 4-242

ఉదక్కు సం. విణ. (చ. దీచి. చ.)

ఉత్తరపుది, ఉత్తరపు వంకకుఁ దిరిగినది. చూ. ఉనబ్బుఖత్వము. ఉద
 బ్బులుదు

ఉదగ్రత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. భయంకరత్వము.

ఉ. దాని నెఱింగి యెంతయు నుదగ్రత నా బకవైరి గ్రక్కునన్.
 వాని నడంగఁబట్ట పడవైచి మహాగ్రత నాక్రమించె.

విరా. 2-350

2 ఉద్ధతి.

చ. తఱియగునంతకున్ రిపు నుదగ్రత వైఁచుట నీతి. ఉద్యో. 1-176

3. ద్రుఢిమ, దార్ద్రము.

చ ఘనతర బాహుళక్రియును గాండివశక్తియు నస్త్రశక్తియు,
 స్త్రగమున వచ్చి యడ్డ మునినాథ కడంగితి నెట్టకేల క,ద్దనువు
 గుణంబుఁ గూర్చితి నుదగ్రత బాహుల లేకయుండె న,స్త్రునికర
 మంత్ర తంత్రములు సంస్మృతిఁ బొందవ యేమి సెప్పుదున్.

మాస. 211

4. అధికృమ, మిక్కిలి పెరుగుట.

ఉ. నెత్తుటఁ దోగి మేను కమనీయరుచిం గొమరార బాణంపత్తి
 యుదగ్రినన్ మెఱయ బాస్వరుడై... కర్ణ. 3-389

ఉదగ్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. గర్వించినది, ఉద్దళము.

తే. ఇకఁడు పుట్టిన కోలెప నెకమెరఁగు, దర్పమునన వర్తిల్లు నుక
 గ్రహృదయుడు. విరా. 1-74; విరా. 2-148

2. భయంకరము.

కా. ... ఉదగ్రధ్వజా, రిప్తస్త్రాత్వాకలితంబు నైనన్య మిది యే జేరంగ
శక్తుండనే. విరా. 4-52

3. వృద్ధము, మిక్కిలి పెరిగినది.

క. కోరించి యతఁడు దర్పా,టోవ ముదగ్రముగ దశపటు ప్రదరము
లా, భూపాలుమేనఁ జొనిపిన. శల్య. 1-199

ఉదగ్రుండు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

1. భయంకరుండు.

ఉ. ఉగ్రుం డనూనమాన మహిమోన్నతచిత్తుఁ డజయ్య విక్రమో
దగ్రుండు హస్తలాఘవసమన్వితఁ డేయునెడన్ సమగ్రకో,పా
గ్రహ బుద్ధి. విరా. 5-15

2. గర్వితుండు,

క. రక్కసుడో మానిసియో, సిక్క మెఱుంగము వధించె నృపసూ-
మని వీఁ, డొక్కఁడు ఉదగ్రుండై రథ, మెక్కి యరిగెడున్ దురా-
త్ము నెయిదుండు కడఁకన్. సౌప్తి. 1-185; ఉద్యో. 2-172

3. సమర్థుండు, గొప్పవాడు.

ఉ. ... నీవ యొక్కఁడుం, దక్క నొరుండు దీర్ఘగ మదగ్రుండు
బంధుండు లేమి వేఁడెడన్. ద్రోణ. 8-279

ఉదజ్ఞాభిత్వము సం. వి. అ. న.

ఉత్తరమువైపు మొగము గలిగియుండుట.

అ. ... ఉజ్ఞాభిత్వ మొండెఁ బ్రాజ్ఞాభిత్వ మొండెఁ బ్రాపించి
యిమ్మెయి నాచమనము సేయుటార్యమతము ఆను. 3-284

ఉదజ్ఞాభుండు సం. విణ. (అ. ఇ. అ.)

ఉత్తరపు దిక్కు మొగముపెట్టినవాడు.

క. చనియె నుదజ్ఞాభుండై దివి, కనిమిషనాథుండు గౌరవాన్వయముఁఖ్య
కాంతి. 4-410; కాంతి. 8-283

ఉదధి సం. వి. ఇ. పుం.

సముద్రము.

చ. ... బాడబా, బుడధిజలంబు ద్రాగెడు మహాగ్రసముద్ధతి వాని
నన్నిటన్.

సా. పి. 1-98

ఉదపానము సం. వి. అ. పుం. న.

1 ఒకానొక తీర్థము.

ప. ... ఆరోహణీనందనుం డరిగి చమసోద్యేగంబను తీర్థంబున నొక
రాత్రి వసియించి యుదపానంబునకుం బోయె.

తీర్థయాత్రలు సేవించు బలరాముడు దీనిని సందర్శించెను.

విశేషము:- త్రితుడు, ద్వితుడు, ఏకతుడు అను మువ్వురు ఋషి
పుత్రులు గలరు. వీరు రాజులచే యజ్ఞములు చేయించి గోసమూహమును
గానుకగాబడసి నిజనివాసంబునకుఁ బోవుచుండిరి. త్రితుని వంచి చి యేకత
ద్వితు లాగోవులఁ దామే యపహరింపఁ దలఁచిరి పోవు సమయమున
నాం తోడేలు వారి కెదురయ్యెను దానిఁ జూచి వారు భయపడి తొలఁగి
పోవుచుండఁగా ప్రమాదవశమునఁ ద్రితుఁడొక నూతనబడియెను అయ్యి
రువురు వాని నుపేక్షించి దేవులఁ దోలకొనిపోయిరి-త్రితుడు నీరులేని
యానూతియందుండి సంకల్పరూపమున యజ్ఞ సాధనంబునకుఁ బ్రతినిధులు
సంపాదించుకొని క్రతువొనరించి సోమపానముచేసెను దేవతలు సన్నిధి
సేసి హవిర్భాగంబులు గైకొనిరి. సరస్వతీ జలంబు తత్కూపంబున నుద్గతిం
బై యానవనపతిని (త్రితుని) వెలికి దీసి యుద్ధరించెను. అమరులు వరము
కోరుకొనుమనిరి అందుల కా తపస్వి కుమారుడు ఆ కూపజలమున
నాచమనము చేసినవారికి యజ్ఞముచేసి సోమపానము చేసిన ఫలమువచ్చు
నటుల వరమియుమని కోరెను. నార లట్లే యిచ్చిరి. ఆ కూపమునకే
యుదపానము అని పేరు.

శల్వ. 2-158, 154, 155 156

ఉదయము సం. వి. అ. పుం.

1. ఉన్నది, వృద్ధి, అతిశయము.

సీ. అంచితోదయము గృహాతిశయము...తే...కలుగు నక్షిణ పుణ్య
దోహలుడు ధర్మసూనుఁ డున్న దేశంబున మానవులకు

విరా. 8-102

2. (సూర్యచంద్రులు) వైకి వచ్చుట

ప ...మూర్తాండోదయంబు వెలుంగుటయుం గాలోచిత కృత్యంబులు

నిర్వర్తించి...

భీష్మ. 2-21; శాంతి. 2-126.

3. ఉద్గమము, వెడలుట.

వ. అరవిందంబులు వికాసంబు నొందెం బదంపడి తదీయప్రతాపోదయ
సహవర్తి యగుచు. భీష్మ. 2-21.

4. ఉద్భవము, పుట్టుక.

ఉ. ...ఇది సేయు నాయురు, త్యాగన మిచ్చు సంతత శుభంబులు
గీర్తి యొనర్చు బుత్రపా, త్రోదయ మావహించు భరతోత్తమ తన్
వినినం బఠించినన్. శాంతి. 5-579

ఉదయశైలము సం. వి. అ. పుం.

మార్పుకొండ, పొడుపుకొండ.

ఆ. అంత నుదయశైల మను నశోకద్రుమ సమితియందు.

ఉద్యో 2-118.

ఉదయాద్రి సం. వి. ఇ. పుం.

మార్పుకొండ, పొడుపుకొండ,

సీ. చిగురు జొంపము నును జిగి యొప్ప నుదయాద్రి, బొలుపారు
నవకల్పరూప మనంగ. ద్రోణ. 5-275.

ఉదయించు సం. అ. క్రి.

పుట్టు, జన్మించు, కలుగు.

వ. అతనికి సూర్యుడును, అత్రికి సోముండును నుదయించి రాజ
వంశంబులకుఁ గూటస్థులైరి. శాంతి. 4-208

వ. దానం బ్రబోధం బుదయించుటంజేసి యమృతహామతికి బ్రహ్మచర్య
గార్హస్థ్య వానప్రస్థ ధర్మంబులను నాశ్రమంబులు మూటను
బుద్ధి రమింపదయ్యె. శాంతి. 8-257

2. (సూర్యచంద్రులు) పొడుచు, తోచు, ఉదయమగు.

వ. పదంపడి పద్మినీ ప్రమోద సంపత్కరుం డగు నరుణ కిరణుం
డుదయించె. విరా. 8-35.

ఉదరపోషణ; ఉదరపోషణము సం. వి. అ. న.

పొట్ట పోసికొనుట, జీవనము చేయుట.

ఉ ఏను మనంబుపె పు సెడి యిప్పుడు నీచతరప్రచాగమం, బూని నికృష్టనై యుదర పోషణకై తగవేస యెంతయన్, దీక్షతబొది యిమ్మెయి సుదేష్టపనల్ గను న్నెఁ జేయుచన్, హీనతనున్ని మీకు వగ వేమియుఁ జేయగ యేమి సేయుదున్. విరా 2-218.

(ఉపరిపోషణ-మ వర్ణ లోపము)

ఉదరము సం. వి. అ. న.

1. కడపు, పొట్ట

(కీచక వధానంతరమ ప్రదోషదిన జూచి) తే. కరఁబున నదరమన్ను శించి యమ్మరొరక్కెన యంచు నుల్ల, ములుకువారునై పుర జనంబులు దలంకి విరా. 3-86

తే. శిశ్నము నుదరమును భృతిఁ జేయఁ గాలఁ, జూడ్కి వినికియు వినుమ పశుద్ధమాన, సమున మానస వాక్కుల విమలవిద్య, నవ హితుండు రఱించుఁ గలగ్రగణ్య. కాం. 5-118

2. గర్భము.

వ తదనంతరంబి కాశీశ్వర కన్యాచైతన్యం బుదరంబు పవేశించిన. ఉద్యో. 4-871

క. సురతదీపిపుణ్యతమో, దరమన జన్మించినాఁ డుదాత్తవ్రతత, త్పురుఁ డతనికెల్ల ధర్మముఁ. గరష్టలామలక సన్నికాశం బధిపా కాం. 1-887

3 జలోదరాదిరోగము, ఉదరవ్యాధి.

చ. జ్వరమన గుల్మపీడ సతిసారమున బలుపుండులన్ మహో, ర మున వాసపితృకఫ గారుణ రోగములన్ నిరంతరా, తురు లగు వారు నిర్దయతఁ దొల్లి వినోగముగాఁగ జీవులం, దగమిడి చంపి నారు గురుఁ డల్లపెట్టినవారు తార్వతీ ఆను 5-108

ఉదరిండ్లు దే. వి. బహు.

ఇది పదాలు అను పదమనకఁ బాఠాంతరము. తెక్కెము

సీ. గొడ గులు నదరిండ్లు మడివడ.

ఆను 4-388

ఉదరిపడు చే. అ. క్రి.

హతాశ్చంభవములైన భయక్రోధాదులచే ద్రుశ్యపడు, చలించు అదరి పడు, ఉడికిపడు.

వ. అనిన విని ధృతరాష్ట్రం దుదరిపడి విదురున కిట్లనియె.

ఉద్యో. 2-391

వ. అమ్మహోద్యని విని యుదరిపడి ధృతరాష్ట్రం డిడి యేమి రథసంబు విదురు నడిగిన నాతం డిట్లనియె.

ఆది. 6-21

వ. అంతదేవతలెల్ల మహా వహ్ని శిఖాహారికి వెఱచి దేవేంద్రు పాలికిం బోయి ఖాండవంబున కైన యకాండ ప్రళయంబు సెప్పిన విని యుదరిపడి.

ఆది 8-268

వ. అని యప్పుడ శకుని దుర్యోధనుం దోడ్కొని ధృతరాష్ట్రం నొద్దకుం జని యతని శరీర కార్యంబు వై వర్ణ్యంబులు సెప్పిన విని యుదరిపడి ధృతరాష్ట్రండు.

సఖా. 2-101

(ఈ శాపులనెల్ల సం.ము. అకాడమి గతులపాఠము 'అదరిపడి'పాఠాం తరము 'ఉదరిపడి' నూ. అ. ని. ఉదరిపడు, ఉదరిపాటు అని శబ్దము లిచ్చి నది. ఉదరిపడు క్రిందఁ బైని ఆది. 6-21 ఉదాహరణము గలదు.

ఉదరు చే అ. క్రి. ('ఉదరిపలుకు' అనియే ప్రయోగము)

కోపించు, గద్దించు.

అ. అనుచు నుదరిపలుక హిడింబయుఁ గడు వెఱచి

ఆది. 6-201

వ నీతోడ బద్ధ సఖ్యంబుఁ జేసెద మఱి మమ్ముఁ బరమరాష్ట్రకులం బరమబ్రహ్మణ్యుల నేమి కారణంబున నుదరిపలికి తనిన గంధర్వుఁ డిట్లనియె.

ఆది. 7-54

"కారణం బ్రూపి గంధర్వ కిం తచ్చేన స్మ దక్షి కాః".

సం. భా. ఆది 170-59-(వావిళ్ళ)

ఉదలు స. క్రి.

విడుచు, వదలు (చూ. ఉదలుచు)

ఉదలుచు(ల్పు) స. క్రి. (స్వార్థమున 'చు')

వదలు, విడుచు.

క కడియాచుఁ బాయుచుఁ బట్టుచు, నుదలుచుచుం బడుచు లేచుచును
గుచు పడిగొం, చొదవెకు కినుకం గడ బెట్టిదముగఁ జెఁగిరి
చలంబు డింపక కడిమిన్, విరా. 2-348

2 విదిలించు, విడిపించు.

ఉ. పాప వినిశ్చయండు సతివయ్యెదకొంగు కడంగి పట్టిన్, గోపము
తో నుదల్పికొని కోమలియున్ వెస వాని వ్రేయుడున్ అర. 3-190

ఉదవాసము సం. వి. అ. వుం.

జలమందు నివసించుట, (తపస్సునకై) జలమందు నిలిచియుండుట.

చ. ...శశ్వదుదవాస మహావ్రత శీతపీడితా. చల మునిసౌఖ్యహేతు
విలస్సడతాగ్ని శిఖాచయంబులన్, వెలిగెడు దానిఁ గాంచి
రరవిఁదనిఖానన లమ్మహోదధిన్. ఆది. 2-28

ఉదస్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తిరస్కరింపఁబడినది- ఆవమానింపఁ బడినది.

వ. త్రిభువన వంద్యయైన శ్రీదేవియు. నిజ ప్రభాపటల పర్యుదస్త
ప్రభాకర గభస్తి విసరంబయిన కౌస్తుభంబును నారాయణు వక్ష
స్థులంబున విలసిల్లె. ఆది 2-16

ఉదాత్త సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గొప్ప బుద్ధి గలది

చ. అశుచియుఁ గష్టఁడున్ లఘువునైన నిజాగ్రజు మేనితోడ ని,
తగ్గుచియుఁ బుణ్యశీలయు నుదాత్తయు నాఁజను నింతిఁ గొంచుఁ
గ, ర్కశమతి కీచకున్. విరా. 3-17

ఉదాత్తత సం. వి. అ. స్త్రీ.

1 గొప్ప తనము.

క. ఇతఁ డెవ్వఁడొక్కొ రూపు నిరతిశయమై మనమునకుఁ బ్రియం
బొసఁగెడుఁ జూచితిరే చిత్తంబు నుదాత్తత గానఁగ నయ్యెడున్
వదనమున భంగిన్. విరా. 1-258; కాం. 2-149

2. ఔదార్యము.

ఆ. కార్యముననొ వృద్ధసంసేవలననొ, తపముననొ యుదాత్తతాని

రూఢి, గలిగి మమ్మునరకుగాఁ గొనకున్నాఁడ, వేమికతము దీని
నెఱుంగఁజెపుము. కాంతి. 4-425.

ఉదాత్తత్వము సం. వి. అ. న.

ఉదాత్తత, గొప్పతనము.

వ. అవ్వెపుండు గలంకయుఁ గొందలంబును లేని డెందంబుతో నద్దా
నపు నాననంబు గనుంగొనిన నా ధైర్యధుర్యుం గనుంగొని తడి
యంబగు సుదాత్తత్వంబునం జిత్తంబు రంజిల్లి అను. 4-881

ఉదాత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఉన్నతము, గొప్పది.

చ. ఇది యొక ముద్దరాలు పనులేమియుఁ జేయఁగ నేరడెంతయున్
మృది వొక కిడుపాటునకు మేకొనఁజాల దుదాత్తచిత్త యొంటి
దిరుగు చాని కోర్వదు. విరా. 1-108

కా. ... ఆ యీగి సమాధి న విస్తారోదాత్తము. విరా. 2-209

2. మనోజ్ఞము, ఓప్పిదము.

చ. మనమున నూటడిల్లు మనమానము మానుము నన్ను నేలు మే,
ననులు నదాత్త నాగరిక భంగుల నీమది కెక్కునట్లు నేర్పుచు
భయభక్తులన్ మెఱయ రూపునఁ జేసెన. విరా. 1-828

3. ఉదారమైనది, దయగలది.

చ. ఆనిన సుదేష్ట యిట్లనియె నంతపునంతకు మద్దహంబునం, దునికి
సమృద్ధించితి నెఱోచిత వృత్తిఁ జరింపు నాదునం, దనుల మదీయ
వల్లభు సుదాత్తమతిం బరికొంచుకొమ్ము నీ. మనమున కెట్లు
లూటట సనుస్తము నట్టుల చేసెనం దగన్. విరా. 8-87

4. దృఢమైనది మేలైనది,

క. ఉత్తరుండు సత్వరంబుగఁ గత్తనవున మఱుపు దొడిగి తానును
హృద్యోదాత్తంబగు కంటక మిడి. చిత్తము పని గ్రమ్మటొపఁ జికి
మడి పడఁగన్. విరా. 4-40

5. అందమైనది.

క. ఉత్తర నలంకరింప నుదాత్తాభరణాది సమృద్ధి యొసఁగి

నరేంద్రోత్తముఁడు.

విరా. 5-388

వి. అ. పుం.

స్వరభేదము (వ్యతి. అనుదాత్తము)

వ, ఒక్కవాఁడు బలి యగు రాజు గంగాభిషేకార్థము వచ్చినవాఁ
డయ్యింధన బంధనంబున నుండియు నుదాత్తానుదాత్తస్వరిత ప్రప
య స్వరభేదంబు లేర్పడ సలక్షణంబుగా వేదంబులం జదువుచుఁ
దరంగమట్టనంబునం దన యున్న దరిఁ జేరవచ్చిన వానిఁ దీరంబు
జేర్చి.

అది. 4-230

“ఉచ్చైరుదాత్తః” పాణిని అష్టాధ్యాయ.

“కాల్యాదిషు భాగేషు స్థానేషార్థభాగే నిష్పన్నోఽనుదాత్తః”
—సిద్ధాంత కౌముది.

చూ, అనుదాత్తము.

ఉదాత్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అధీకుఁడు, గొప్పవాఁడు

క. అలఘు బలవిక్రమోదాత్తులకై నను బలములేక దోర్గర్వముమై,
గెలవఁగవశమె

ఉదో. 1-15

ఉదానము సం. వి. అ. పుం.

ప్రాణాది పంచవాయువులలో నొకటి

సీ మతి నపానమున సమానంబునందు నీ శానవిశ్రాన్తస్వరస్సమితులు.
అను. 4-198

ఉదానుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఒక వాయువు. సమానునివలనఁ గలిగినవాఁడు.

వ. పవనుల వినుము చెప్పెద సమానుండు దైవత సంఘ సంభవుం
డతనికి నుదానుండను మదానునికి వ్యానుండును వ్యానునకు
నపానుండును నపానునికి బాణుండును జన్మించిరి.

కాంతి 6 307'

శ్లో. తత్ర దేవగణాః సాధ్యానహాభూతా మహాబలాః,

తేషామవ్యభవత్పుత్రః సమానోనామ దుర్జయః ||

ఉదాన ప్రశస్తి పుత్రోఽభూద్వాన్యన ప్రసాదై క్షత్యుతః,

అపానశ్చ తతో జ్ఞేయః ప్రాణశ్చాపి తతోఽపరః ॥

అపవత్యోఽభవత్ప్రాణో దుర్ధర్షశ్చత్రుతాపనః.

సం.భా. శాంతి. 329-32, 33, 34 (వావిళ్ళ)

ఉదారత్వము సం. వి. అ. న.

జౌదార్యము.

వ. భవదీయ కాహావిహారంబు నుదారత్వం విట్లుండునే యని యగ్ని
చుచు నరిగి. ద్రోణ. 5-18

ఉదారము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గొప్పది, అధిక మైనది.

వ అపహసిత శిలోదారంబును, కనకపట్టికా మండితంబునునైన గదా
దండంబు విపులాంసపీతంబున ననుర్చుకొని వెడలె. శంభు. 2-95

ఉదారుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చాత.

సీ. అర్థికిఁ బ్రాణంబులైనను దాఁపక, తమకించి యిచ్చు నుదారులార
విరా. 8-21

2. గంభీరుడు, మనస్సునందలి వికారములు వెలికిఁ దెలుపనివాడు.

మ. హరి మేనల్లుడు కామవిర్య పటుశార్యస్ఫూర్తి త్రైలోక్య
సం,దరుఁ డాచారపవిత్రుఁ డంచిత కళా దక్షుఁ డుదారుండు...
వరించుగాక యభిమన్యుం డీ సరోజాననన్. విరా. 5-388

ఉదాసీనత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. అనాసక్తి, అపేక్ష.

వ. కీడయిన నుదాసీనత యుడిగి మేలు చందంబున భావించుచు.

విరా. 8-370

2. అసంగత్వము. దేనియందును జోక్యము లేకుండుట.

క. విను మూర్ఖ నాభితంతువు, జనియింపఁగఁ జేసినట్లు సత్వము గుణ
సం,జనకం బిగు నది పురుషుండు, గనట యుదాసీనత నవికారము
గందె. కాంతి. 5-174

ఉదాసీనత్వము సం. వి. అ. న.

ఉపేక్ష, అనాదరణము.

వ. ఏ నాయథవ్యాపారంబు వలన నుదాసీనత్వంబు నొందినను నన్ను
జయింప నమకూరు. భీష్మ. 8.308

ఉదాసీనము సం. వి. అ. పుం.

ఏ జ్యోతిషము లేకుండట, ఉపేక్ష నేయుట.

క. దాసీ దాస జనముల కు, దాసీనము గాకయుండఁ దడయక యే
మి, త్రాసంగ మొంది శత్రుని, రాసం బొనరించి తమ్ము వరసెద
ననుమీ. ఉద్యో. 1-868

ఉదాసీనుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. నిరపేక్ష గలవాఁడు.

వ. నరేంద్రత్వము దెస నుదాసీనభావంబు నొంది బ్రాహ్మణ్యంబునందు
సస్పృహుండవైతి ఆను. 2-31

వి. అ. పుం.

శత్రువును మిత్రుఁడునుగాని రాజు.

వ అరిమిత్రోదాసీనాదిక ద్వారా శ రాజమండలంబును.

కాంతి. 2-208

తే. ఆరులు మిత్రు లుదాసీను లనుచు సంధి, విగ్రహాది వద్దగముల
వెగవు లొరు, డలవరించుచు విజయంబు నానవడుచు, నుండు
నటె ముక్తి తెఱఁ గిటు లున్నె యరయ.

కాంతి. 6-187; ఆశ్ర. 1-66

ఉదిత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పుట్టినది. జన్మించినది,

ఆ యజ్ఞ సేనకూతు సఖిజాత నాతని, యజ్ఞవేది నుదితమయిన దాని,
ననమ విధి వివాహమయి పొండునందనుల్, మిగుల మిత్రబల సమృ
ద్ధులయిరి. ఆది 8-15

ఉదితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఉదయించినది, పైకి లేచినది.

క. తదనంతరఁబ ద్రోణుం, దుదితార్కునిఁ గ్రేణిపేయు నుజ్జ్వల రథ
మెల్లదిశలు వెలిగింపగఁ బెట్టిదముగ మును గవిసె మొన గడి
మిఱో గడియన్. ద్రోణ, 1-137

2. పుట్టినది, కలిగినది.

క. ...ఉదితనినదకోదండుఁడై విరా. 5-115

తే. స్మృతియు సంప్రీతియును బ్రసన్నతయు మఱియు, నీ దృశములును
సత్త్వ గుణోదితములు. కాంతి. 4-288

ఆ. యజ్ఞ సేనుకూతు నభిజాత నాతని, యజ్ఞ వేది నుదతయైవ దాని
ఆది. 8-15

3. చెప్పఁబడినది.

తే. యోగతంత్రంబు సకల కాస్త్రోదితంబు కాంతి. 5-598

వ. ...విశ్వా విశ్వంబులు...చలాచలంబులు ననునవి వేదోదితంబులు.
కాంతి. 4-140

4. ప్రసిద్ధి కెక్కినది.

ఆ. అతని కోఁఫువంతుఁ డనువాఁడు జనియించె, నుదితయశుఁడు.
ఆను. 6-62; కాంతి. 3-100

ఆ. ధర్మపుత్రుని తోడి పాం,దొప్పదయ్య నీకు నుదితకార్య.
ఆది. 8-14

పీ. ఉదిత సత్యరతుల, ఆది. 8-14

ఉదితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఉదయించినవాఁడు.

వ. నవోదితుండైన భానుండునుం బోలె. ... కర్ణ. 1-56

2. పుట్టినవాఁడు.

ఉ. అతత పక్షమారుతరయ ప్రవికంపిత ఘూర్ణతాచల, వ్రాత
మహార్ణవు డు బలవన్నిజదేహసముజ్జ్వలప్రభా,ధూత పతంగతేజః
దుఃకుండయి తార్కుఁడు తల్లికిన్ మనః, ప్రీతి యొనర్చుచున్
నెగనె భీమజవంబున నశ్రవీధికిన్. ఆది. 2-88

ఉదిలకొను; ఉదిలగొను దే. అ. క్రి. (ఉదిల + కొను)

1. (భయాదులచే) చలించు, వణకు

అ ... బెరర వజ్రాయుధు, హృదయ ముదిలకొనగఁ ద్రిదశగణము.

ఆది. 2-21

క. ఏనరుడు మానసము ధృతి, నూన నుచితవృత్తి నుండు నుదిల కొనక
యెం, దైనను నెయ్యది యేనియు, వానికి దుర్లభములేదు వసుధా
ధీశా. కాం. 3-161; విరా. 2-24

2. కులుకు, మరియు.

గీ. తనలోచనములు వాదుమనసు వాచి, కొనగ నయ్యింతి ననుఁ
గనుఁగొనియె నాత్మ, గైకొనియె రాగరసమునఁ గడలుకొనియె,
మదన వికృతి బయల్పడ నుదిలకొనియె. విరా. 2-83

3. పరితపించు.

వ. మదనాగ్ని నుదిలకొని యగ్ని దేవుం డక్కాంతతో నేకాంతంబున
నెట్లనియె. అను. 1-49

ఉదీచ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉత్తరపు దిక్కున నున్నది.

క. భారతవర్షముఁ దొడఁగి మహారమణ యుదీచ్యములన యెక్కుడు
బలం, త్వారోగ్యాయుస్సుఖపు, భారంభ గుణంబులంతకంతకు నర
యన్. భీష్మ. 1-25

ఉదీచ్యుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉత్తర దిక్కు వాడు

చ. ... జయించె నహీశులం బ్రవర్తిత యశుఁడై ప్రతీచ్యుల నుదీ
చ్యులఁ బ్రాచ్యుల రాక్షసాత్ములన్. ఆది. 5-78

ఉదీర్ఘత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఉద్రేకము.

క ఒక్కటఁ గడంగి శత్యునిఁ, బెక్కమ్మల నొంచుటయును భీష్మ
ద్రోణుల్, గ్రక్కునఁ దఱిమిన నయ్యరు, దిక్కుల సైన్యములు
నక్కుడిర్ఘత బెరసెన్. భీష్మ. 1-243

2. ఆధిక్యము.

ఉ. ఒక్కడ చన్నవాడు విజయుండు మహారజ మెక్కు డయ్యెన,
ద్విక్కునఁ జాంచజన్యమ యదీర్ఘత మ్రోయఁదొడంగె.

ద్రోణ. 3-129

ఉదీర్ఘత్వము సం. వి. అ. న.

గొప్పతనము.

వ. ఇట్లు ప్రసిద్ధ బలపరాక్రమంజైన కర్ణ సుదీర్ఘత్వంబు సెఱుచుట.
కునై కవచకుండలంబులు భిక్షించి.

శాంతి. 1-84

ఉదీర్ఘము సం. వి. అ. న.

1. గొప్పది.

అ. కురుబలంబు గెలిచి గోవులఁ గ్రమ్మఱఁదెచ్చు తెల్ల నీ యదీర్ఘ.
జాహు,బలమకాఁగ నీవు పలుకుము వెలిఁబుచ్చు, టుడుగు మధిపు
పాల నొండు తెఱఁగు.

విరా. 5-227

2 అలిశయించినది, ఆధికము.

అ. దివ్య పరిమళంబు నవ్యవికాసంబు, నల్లసీల్ల వచ్చి యుర్విఁ బఁనఁ
గాంచి రుచి యదీర్ఘకాతుక చిత్తయై, దాని బుచ్చికొనియె
మానవేంద్ర.

అను. 2-207

ఉ. మేలి మదావిళంబులును మేటిహయంబులుఁ దమ్మెప్పిండు నా,
ఖిలతఁ జుట్టిరాఁగ రథబృందముతోఁ గురురాజు కర్ణుదోర్గిలకుఁ
దోడ్పడం గడఁగె రేణు వుదీర్ఘముగా నతండు పాం,చాలబలంబు
పై నడరె శార్య సముద్భుట జాహువీర్యుడై.

కర్ణ. 2-156

౪. గర్వించినది, ఉద్రేకము పొందినది.

తే. కర్ణనందనుఁ డిట్లత్యుదీర్ఘభంగిఁ, జాండురాజ తనూటల బలము.
నెల్లఁ, గమపు గొట్టంగఁ జొచ్చినఁ గినిసి నకులఁ, వాల్మీజిండు
శతానీకుఁ డతని దాఁకి.

ద్రోణ. 1-198

ఉదీర్ఘుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉద్రేకము నొందినవాడు.

వ. ...కోపంబు రూపంబు గైకొన్న కైవడి నదీర్ఘుడై యక్క-
ర్ణుండు. ద్రోణ. 4-232; శల్య. 1-175.

ఉదుంబరము సం. వి. అ. పుం.

మేడిచెట్టు.

వ. ఋతుకాలంబున నీ తల్లి యశ్వత్థంబును నీ పుదుంబరంబును
నాలింగనముసేసి భక్తితో మీమీ చదువు బుపయోగించునది.

అను. 1-110.

నపుం.

మేడిపండు.

అ. తాను బ్రకృతి బ్రకృతి దనయందు నిల్చుని,ల్పివను దాన విప్రతి-
శేదకుండు, బురుషుడుదక మత్స్యముల యుదుంబర మశక
ముల సంగంబు కరణి గలుగ. కాం. 6-108

ఉద్ధతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పుట్టినది.

ఉ. ఉల్లము దల్లిడిల్లఁ దను పుద్గత ఘర్మజలంబు చాల్చుచున్, డిల్ల
పడంగ, విరా. 2-91; కాం. 3-281

2. పైకి వచ్చినది, ఊటినది

వ. సరస్వతీ జలంబు తత్కూపంబున నుద్గతంబై యా నవనపతి నుద్గ
రించె. శల్య. 2-155

3. బయలు వెడలినది.

తే. అచ్యుతాననోద్గతము వేదార్థమయము, యోసాంఖ్యాత్మకము
నైన వాగవిప్రకము, గర్భపుటసేయముగఁ జేయు గారవమున.

కాం. 6-889.

తే. సత్యభామ గోపఁ మడరి వశా శృభావోద్గతాశ్రు పూర,
యగుచు హరి యగ్రతలమునఁ కరుగుచెంచె, మోస 45

ఉద్ధతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. బయలు వెడలుట

70)

క పి ప్పనము దెసకుఁ జన న, య్యతివ భయత్రాంతవిత్తయై కాప్ప
జలోద్గతి మొగముఁ గప్ప నిట్లని, యతిరావముగా నొనర్చె
నాక్రందనమున్. విరా. 8-18; కర్ణ - 3-38

2. పుట్టుక, ఉదయము.

క. ఘృశములు పైఁజల్లిగ న, చ్చితిఁ బేర్చిన సప్తజిహ్వా శిఖర వము
నూర్జిత సామగాన వాదోద్గతియును హాహారవంబుఁ గలసి చెలం
గెన్. మౌస. 1-142

ఉద్ధతుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బయటకు వెడలినవాడు, పుట్టినవాడు.

వ. అప్పుడు తదీయ బ్రహ్మరంధ్రోద్ధతుండును మహాజ్యోతిర్వాల్స
కృతీయుం బ్రాదేశమాత్రుండు నగు పురుషు నెదిర్కొని
కాంతి. 4-188

ఉద్ధమము సం. వీ. అ. పుం.

1. పుట్టుక, కలుగుట.

దుర్గతి రోగోద్ధమ చికిత్సకా.

విరా. 2-364

2. పైకివచ్చుట, బయటకు వెడలుట, కాలుట.

మహాస్రగధరః- బాహ్యోద్ధమము వొదులు వక్త్రంబులన్,

సౌప్తి. 1-214; ఆర. 8-284

ఉద్ధమించు సం. అ. క్రి.

పుట్ట, కలుగు.

సీ. హోటకోత్తమరోమ కూపంబులం దెల్ల, నొక్కట మనధూమ
మద్ధమించి. అశ్వ 8-112

ఉద్ధాత సం. వి. ఋ. పుం.

జ్ఞానునందు సామవేదంత్రము నడపువాడు.

వ. కౌత్సుం డద్ధాగా... యజ్ఞికు లగ్నిముఖంబువేసి వేల్వందొడం
గిన. అది-2-210

ఉద్ధారి సం. విణ. (న్. ణీ. న్.)

కాటునది, స్రవించునది, క్రక్కునది.

లయగ్రాహి :- దంతవలభిరభస దంశోద్ధారి రుధిరా ధరు... అద్ద
మజవీరుఁ గని ఆర. 7-98

ఉద్గీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చెప్పబడినది.

తే ఆతఁ డరణ్య కోద్గీతమైన వాక్య, సంచయము విష్టుగుఱించి
పఠించె నధిప. కాంతి. 6-362

2. పరిపఱచినది, పాడబడినది.

కా. ఉద్గీతామ్నాయుఁడు... పారాశర్యుండు. ఆర. 6-108

ఉద్గీతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

నామగానము చేయుట.

క. ధౌమ్యుఁ డరిగె వి, చారజ్ఞుఁడు రౌద్రయామ్యసామోద్గీతన్.
సఖా. 2-808

ఉద్బంధ సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూరాత్మరాలు.

వ. శునస్సఖుండు దన యభిధానం బభివ్యక్తంబుగా మగ్గడించినం గృత్తి
నీపేరు దెలియంజెప్ప విడియేమి యనవుడు నతండు తేటవడం
జెప్పి యుండం జెప్పవనియెడ విట్టంట తప్పుగాదె యిట్టి యుద్ధం
డవు మత్తిగ్గిదండంబుపాల నడుము. ఆను. 3-222

ఉద్బంధత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. భయంకరత్వము

ఉ. ... అ,తం దుడివోక లేక సమదంబున ఖడ్గము ఖేటకంబు ను,
ద్వందతఁగొంచుఁ దేరు డిగి తాఁ గవిసెన్ రయ ముల్లసిల్లఁగన్.
విరా. 5-151

క. చండ భుజబలమునై యుద్బంధత నరుఁ డడర నెమరఁ దరమే
సికున్. ఉద్యో. 4-48

2. విజృంభణము.

క. పాండవుల దిక్కు వీరు ల, ఖండిత బలులైన వామొగంబునఁ బడి
యు, ద్దండత మావగ లేరు శి, ఖండిని నొక్కరుని జంపఁగాని
కుమారా.

ఉద్యో. 4-270

ఉద్దండము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భయంకరమైనది.

ఉ. ... బోర్బలో, ద్దండ శుహాసురప్రతతి దర్శ మడంచి ప్రియం
బొనర్చి యా, ఖండలుఁ దున్న గడ్డియ సగంబున నుండె

విరా. 1-85

ఉద్దండుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భయంకరుఁడు.

కా. .. వీరికే తుం దుగ్రంబున దాకి యగ్గురుని సూతు న్నొంచి
యేనమ్మ లు, ద్దండంఁడై తనువాడ నేయుటయు ద్రోణ 4 97
తే. డడగి వెనుకొన్న పాండవోర్ము నొకడ, నిలువరించె
నద్దండుఁడై నీ తనూజుఁడు.

శల్య 1-290

ఉద్దవిడి దే. అవ్య. ద్రు.

శీఘ్రముగా, ఎడిగా, వెంటనే

ఆ. ఉద్దవిడిన పసుల నూచముట్టుగఁ దెత్తు, నతఁడు వెచుక ఎచ్చి
యడ్డపడిన, చోటఁ బాఁడురాజసూనుల నరయుదు.

విరా. 3-120, ఉద్యో. 3-388

ఉద్దహనము సం. వి. అ. న.

కాల్పుట. తిగులఁబెట్టుట.

కా. .. అపార్థుఁ డా, గ్నేయాస్త్రం బరిఁబోసి... రా, ధేయాఁగోర్ద
హన భిలాప మెడఁదన్ దీసింప బెట్టెనెనన్.

కర్ణ 8-287

ఉద్దామత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

భయ కరత్వము.

క. భీమని ముందటి బల ము, ద్దామతఁ గాళింగ పేనఁ దలనడి.

భీష్మ. 3-81

ఉద్దామము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అధికము.

కా. వీరాలాపముల్ వల్కి యుద్దామక్రొధ శిఖా కలాప వికటోద్య
ద్రూకుటిసూపుర్తియై. విరా. 3-139

2 బెట్టినము.

వ. ఉద్దామంబైన కామంబు విడుపు వడకున్న జిత్తంబు నిర్వృతి
గలుగునే కాంతి. 4-44

3 భయంకరము.

క. ఈ మత్స్యపతి సహాయము, గామాకుం దీర్చరాని కార్యము గలదే,
సామాద్యుపాయపరు డుద్దామ భుజా బలయుతుఁ డితఁడు
కేవలఁడే. ఉద్యో 1-30

ఉద్దాముడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. భయంకరఁడు

తే. భీమనాదుండు భీముఁ డుద్దాముఁ డప్రతర్క్య తేజోమయుడు.
కాంతి. 5-214

క. భీమార్జునులకు రణమున, నే మగలును బ్రతియె వీరు నేను
నై న్యోద్దాములమై నడచిన నే, భూమికులు నెదిరి బరికిపోవం
గలరే. ఉద్యో 5-28

1. అధికుడు

వ. విభవోద్దామా. విరా 2-1

ఉద్దాలకుడు సం. వి. అ. పుం.

1. ఒక ముని.

వ. ఉద్దాలకు నధ్వరంబున. శల్క. 2-159

2. ఒక ముని, శ్వేతకేతుని తండ్రి.

వ. ఉద్దాలకముని నిజతనయు శ్వేతకేతుని విప్రులయెడ మిథోప
చారుఁ డని యెఱింగియుఁ బరిత్యజించె. కాంతి. 2-188

(వీరియ్యరు నొక్కరే యైయుందురు)

ఉద్దీపించు సం. అ. క్రి.

1 విజృంభించు, చెలరేగు.

మ. ... కన్నె కయ్యంబు నర్థి భవత్పుత్రమీది కోపమున నుద్దీపింప
నేతెంచి ర, య్యభిమన్యుడును ద్రౌపదీయులును మాద్యద్వంతి,
యూ ధాకృతిన్. భిష్మ. 1-110

2. ప్రకాశించు, వెలుగొందు.

వ. సాత్యకి... కృతవర్మనిం దాకి యేసిన నతండునుం బొగలేని మంట
చందంబున నుద్దీపించి సాయకజ్వాలలు నిగిడించిన నవి మగిడించి
యాచై నేయుండు. ద్రోణ. 4-82

3. ప్రజ్వలించు, మండు.

వ. ... ఇద్దురాత్ముండు సభలోన నసభ్యంబులగు మాటలు ద్రౌపది
నుద్దేశించి యాడిన నుద్దీపించిన కోపం బజాతశత్రునకుఁ బ్రియంబు
గా నడంచుకొని యుండిరి. కర్ణ. 2-214

ఉద్దీపితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి ప్రజ్వలించఁ జేయఁబడినది.

క. చూపులు మిఱుమిట్లు గొనఁగ. నేపారిన వానరేంద్రు నెసకంబున
ను, దీపిత మగుపడగ భయద రూపంబునఁ గ్రాలఁగా నరుండు
దోతెంచెన్. ద్రోణ. 8-34

2. ప్రకాశింపఁజేయఁబడినది.

క. క్రేపులు దోరా దుర్గతిఁ, బ్రావింపఁ గలార యిట్టి భావించరిత ము
ద్దీపిత బోధమునం గని, మీపై కృపఁ జెప్పవలసె మీకుం దెలి
యన్. అను. 8-20

ఉద్దీపితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. రెచ్చఁగొట్టఁబడినవాఁడు.

క. ఏవున పొడింబనుతుఁడును, ద్రౌపదిపుత్రులు నుభద్ర తన
యుండుఁ గో పో దీపితులై. భిష్మ 3-180

2 ప్రకాశి సం. జేయబడినవాడు.

క. నిత్యసత్యాత్మతో, దీపితుడై.

కాంతి 5-64

ఉద్దీప్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి వెలుగొందినది, ప్రకాశి చినది.

కా.... బౌద్ధాహ సంవత్సరే, శ్కృష్ట స్వందనముం గనద్దనవు నుద్దీప్త
ధ్వజంబుం దగన్, ధృష్టద్యుమ్నంబు వొల్పె నై విలక్షితో
విరాజదతిన్. భిష్మ 1-117

ఉద్దీప్తుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి ప్రకాశించినవాడు, వెలుగొందినవాడు.

కా. మద్రేకున్ వెడొందనేసె నతనిన్ మున్నంచు జోగల్ ప్రకా.
పోద్రేకంబున వొక్కపెట్ట రథవేగోద్దీప్తులై తాతినన్. భిష్మ. 1-279
తే. గగన మధ్యంబునకు వచ్చి ఖరకరుండు, దేటి చూడంగరాక
యద్దీప్తుడగుచు, నెట్లు వెలుగొందు ద్రోణుండు నట్ల వెలుగు,
చున్న గనుగొని ధర్మజుం డురవడించి. ద్రోణ. 1-148

ఉద్దీప్యమానము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వెలుగొందుచున్నది.

సీ. రత్నయాసంబును రజత వరాహంబు నుద్దీప్యమాన మహార
గంబుల, గేతనంబుల నొప్పు ... భూరిశ్రవునకు సైంధవునకు
రారాజునకు. ద్రోణ. 3-283

ఉద్దేశము సం. వి. అ. పుం.

1. ప్రదేశము.

వ. ప్రోవులు గొనియన్న ప్రేవుల మసలావుగల యంచమిడు పేరా
కలి నటిమఱి టెటికినఁ గుఱుకులు గట్టిన మృణాళ నాళంబుల
నొప్పు కమలాకరోద్దేశంబులఁ గ్రడిసేయు ప్రదేశంబులును.

విరా. 8-236.

క. చలదశిపుంప్రోక్షికేకుల, కలరవ ముఖరిత లతాంత కమ్రఫలాశీ,
లలిత మహీరుహమాలా, మిశితోద్దేశముల విశ్రమించుచు లీలన్

అర. 4-8

వ జీవితేశ్వరు వామశాసాపు నిజవామభుజంబువయి నిడికొని దక్షిణ
హస్తంబున నతని గ్రుచ్చి గొలిపించి మందగమనంబున నాశ్రమో
ద్దేశంబునకు మగిడె. ఆర. 7-287

2. ఉడ్యము, గుటి, అనుసంధానము, గుటిగాఁ జేయుట.

వ ... ఆపగయను మహానదిం బిష్మతర్పణంబుసేసి విశ్మదేవోద్దేశంబున
నొక్క బ్రాహ్మణునకుం గుడువం బెట్టినఁ గోటి బ్రాహ్మణులు
కుడిచిన ఫలంబగు. ఆర. 2-288

3. ఉదాహరణములతో వివరించుట.

వ అని నిర్దేశించి యుద్దేశరూపంబునం గర్పణంబుల తెఱంగు గెఱపించి
యింక నేమి యడుగవల తడుగు మనిన. అను. 5-122

4. ఊహ, అనుకొనుట, తలంపు.

వ సైన్యద్యయంబును రయంబునం గలయం బెరసినం బెందూశి
యెగసి తఱితోఁ గవియదెంచు తమంబునకుం దోడుపడి
చూడ్కులు నిగుడ నీకున్నను దమకంబునం దమతమ పేళ్లు బిరు
దులు నుగ్గడించుచు నగ్గరిక సొంపునను సన్నల మద్దేశంబుల నద్దెర
నిద్దెర పీరులు పోరుచుండ. ద్రోణ, 5-142

5. అభిప్రాయము.

క. జనకునకును స్వామిత్యము, తనయోద్దేశమునఁ గలిమి తథ్యపు
యది యజ్ఞసంకీర్ణంబున కావున, జనుల బలి బంధంబు నిన్ను
జన నుత నాకున్. అది. 4-241

ఉద్దేశించు సం. స. క్రి.

1. గుఱించి

వ. గాంగేయుండు కౌరవేశ్వరు నుద్దేశించి ధర్మాగ్ధ సంకతంబును,
సువిహితంబునుగా నిట్లను విరా. 4-220

వ. అగ్రజు మద్దేశించి బీభత్సండు భీమసేనున కిట్లనియె. విరా. 5-305

వ. ద్రుపదుం డనపత్యయగు తన మహిషి విషాదంబు దీర్పందిపురటను
గాంగేయు తోడి రోషంబునను శివుని నుద్దేశించి తపంబుసేసె

నద్దేవుండు ప్రత్యక్షమై.

ఉద్యో. 4-369; భీష్మ 3-320

2 భావించు, అనుకొను, తలచు

వ. ఇంద్రుండు వానియొద్దకు వచ్చి నీవేమి యుద్దేశించి యుగ్ర
తపంబుఁ జేసెద వనిన. ఆర. 3-258; విరా. 1-175

ఉద్ద్యోతనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశింపఁ జేయునది.

క. భూతంబుల సంసరణము, భూతభవద్భావి కార్యములు గర్భ
సముద్ద్యోతన భంగియు నీయఱ, చేతివి కావె కురువంశ శేఖర
జన్మా. కాంతి. 2-101

ఉద్ద్యోతమానము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశించుచున్నది.

తే. ఆర్జునుండు గవియించిన యంప మూడ, మంచు దళముగఁ గప్పిన
మారణాఘ, జాలముల వెస విరియించె శాంతనవప, కంగుఁ
డుద్యోతమాన ప్రతాపలిల. విరా. 5-169

ఉద్ద్యోతితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ప్రకాశము కల్పింపఁబడినది. ప్రకాశితము.

క అద్యపురుషోపలాలిత, ముద్ద్యోతిత రోచిరుద్గమోగ్రం బరిని, ర్భే
గ్యము దివ్య జనన మన, చద్యఁబది కార్ముకైకపరము గుమారా
విరా. 4-121

2. బయవ్వెడలినది, బహిర్గతమైనది.

క. పాతాళమునకఁ జని యం, దాతలమై వ్రణవరూపమగు నాదంబు,
ద్ద్యోతితము నేసె నది యా, దై తేయులు విని పటుప్రతాపంబెసఁ
గన్. కాంతి. 6-485

ఉద్ధత సం. వి. ఆ. (ప్రీ).

ఏడుగురు కుమార నూత్యకలలో నొకతె - కాలగ్రహము. పది యాఠే
ఁబలు ప్రాయము వచ్చు వఱకు నరులను బాధించును. ఆ సమయ
మున మొక్కినను, కొల్పినను, వేడినను కనికరముతో వదలిపోవును.

ఆర. 5-245 మొ. 250 వ.

ఉద్ధతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పెచ్చు పెరిగినది. ఆతిశయించినది.

తే. ఉఱక యేచి త్రిగర్తులు నుద్ధతముగఁ, జెలఁగి మార్కొని పొదివి
సంకులముగాఁగ. విరా. 8-211

2. మదించినది.

సీ. ఒక మత్తకరిఁ జూచి యోటమై నొడిగిన నుద్ధతకరిఁజేసి యొసఁగె
జయము, శాంతి 8-98

3. కఠినమైనది. ఉరువైనది.

మ. విడుగుల్వొని మహోద్ధతాశ్మముల నాభీలంబుగా దైత్యు
బి, డ్డువన్. ఆర. 7-98

ఉద్ధతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. గర్వము, దర్పము.

ఉ. నిర్మలా, త్యాగిత కీర్తికారణ రణోద్ధతి వెల్వెలఁతాఱ నేడికిన్.
విరా. 4-188

క. నీసుతుఁడు సమర విషయో, ల్లాసంబున నంగకంబులం బొంగారం,
గా నుస్వరమున నా కుం, తిమానునిఁ బలిచె నుద్ధతిన్ రణము
నకున్. శంభ. 2-208

2. అహంకారము, అభిమానము.

క. మతి నెప్పుడుఁ దా ధర్మ, స్థితి నూహించుచును హితులు నెప్పెడి
వెర పుద్ధతిదిక్కి యాచరించుచు, జితేంద్రియత గలిగి నడవఁ
జెందు శుభంబుల్. సాప్తి. 1-78

3. సంరంభము, అటోపము, వేగిరపాటు.

కా. శతా, నీకుం దుద్ధతి నేగు దెంచె నఖిలానీకంబు నుప్పొంగఁగన్.
విరా. 8-145

4. బొన్నత్యము. ఆధిక్యము.

ఉ. ... వన్యజల ముద్ధతిఁ గొల్పు మృగేంద్రురేఖ శోభిల్లుచు నుండ.
విరా 3-148

5. ప్రకోపము, ఉల్పణము.

మత్తకోకిల : — వృద్ధుడైన తతతీన్ బలంబును వీరయుం దఱుగంగ
దుర్బుద్ధి వాటిల మ్రగ్గి యింద్రియముల్ విశక్తతఁ బొంద దో,
షోడ్ధతీన్ రుజులుధృవింపఁగ నొందు రూపగు పాశసంబద్ధుఁ జేసి
జముండు దివ్యుగఁ జాయు నబ్ధవముం దుదిన్. శ్రీ 1-41

ఉద్ధతిమాన్చు మి. క్రి.

గర్వమణుడు, చంపు

ఉ. తక్కినవార లాతనికి దవ్వుల చోటుల వారు వాయుజం,
దొక్కడ యింక సింహబలు నుద్ధతి మాన్చిన మాన్చువాఁడతం,
డక్కడ నిల్వఁ గావలయు నాసతి ద్రౌపదిగాఁగ నోపు వే,
తోక్కడఁ దాజిఁ గీచకుం నోర్వఁగఁ జాలమి మీ రెఱుంగరే.

విరా. 3-115.

ఉద్ధతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 గర్వముగలవాఁడు, అవినీతుఁడు.

వ అనిన విని యాజ్ఞ సేసి యిట్లను...ఒక్క కారణంబున నుద్ధతులగు
విరోధుల చేతం బతులసన్నిధిం దలవట్టి యాడ్వంబడి వనంబునకరిగి

విరా, 1-818;

2. అహంకారి, స్వాతిశయము గలవాఁడ.

వ. ఇవ్వీధంబున దురోద్ధమం డద్ధతుండైన మఱియుం బెద్ద యెలుం
గునఁ బలుకుచుండ. శల్క. 2-113; విరా. 3-118

ఉద్ధరణము సం. వి. అ. న.

1 మీఁదికెత్తుట.

క అమృత మథనమున మంథనము లీలోద్ధరణ కేలిఁ గైకొవి
సురసంఘమునకుఁ బరియ మొనరించిన, యమేయుఁ గూర్మాత్ము
నంబుజాశుం గొలుతున్. కాంతి. 2-40

అ. ...కళ్యపుఁడు నిజోరుపు నెఱి, గ్రుచ్చి దాపుగాఁగ నిచ్చియెత్తె

వ. అదికారణంబుగా ధరణియర్వియనం బ్రసిద్ధి వహించె నయ్యుద్ధరణ
సమయంబునం గాళ్యపి గళ్యపువి వేడుకొని. కాంతి. 2-89-90

2. ఆపదనుండి తొలగించుట, రక్షించుట

వ నీ వమ్మహారాజుచేత దండింపబడుటం బుచ్చాత్తుండవును వంశోద్ధరణ సమర్థుండవు నైతివి సంశోషింపుము - పొమ్ము

కాంతి. 1-169

వ నీగర్భంబున నున్నవాడు సూర్యానల సమ ప్రభుం డైన పుత్రుం డ భయకుల దుఃఖోద్ధరణ సమర్థుండు సుమ్ము నీవు వగవక నీ యగ్రజునొద్ద నుండు మని జరక్కారువు సూరార్పి.

ఆది. 2-160

క- ధర్మతత్తోద్ధరణా.

ఆను. 5-488

ఉద్ధరించు సం. స. క్రి.

1. పైకిడియు, వెలువరించు.

వ. దేవయాని యను దానఁ బ్రమాదవశంబున నిన్నూతం బడి వెలువడ నేరకున్నదానను నన్నద్ధరించి రక్షింపు మనిన.

ఆది. 3-143

వ. ఇమ్మడువు మహామత్స్య సంకులంబు గావున నపాయంబు వొంద కండ నన్నద్ధరించి యొందెడం బెట్టచే, యేచు నీకుఁ బ్రత్యుపకారంబు సేయనోపుదు ననిన.

ఆర. 4-220

2. కాపాడు, రక్షించు, ఆపదనుండి తొలగించు.

వ. నీవింతకుఁ జాలుట యెవ్వరు నెఱుంగరే యెట్లును సంగరంబున మమ్మద్ధరింపు మనియె.

ఉద్యో. 2-244; శల్య. 2-155; కర్ణ. 8-179

3 (ముల్లు మొదలగు వానిని) వెలికిడియు, ఊడడియు.

వ. వినిద్రకరణంబయిన నా హృదయ శల్యంబు నుద్ధరింపుము.

ఆది. 6-180

4. తరింపజేయు, పుణ్యలోకప్రాప్తి గలిగించు

వ. లోకోద్ధారంబును తీర్థమాడి కులంబు నుద్ధరించురు.

ఆర. 2-268

ఉ. ఇక్కుల మెల్లమ నుద్ధరింపఁగా, వచ్చిన పుణ్య దేవతపు.

సఖా 1-152

ఉద్ధవుండు సం. వి. అ. పుం.

కృష్ణునకు హితుడైన యొకానొక యాదవుడు.

ఆది. 8-176

ఇతఁడు యాదవులతోఁగలిసి నైవతకాద్రి మహోత్సవమునకేగెను.
యాదవ వినాశకాలమునఁ దపస్సు చేసికొనుట కడవికిఁబోయెను.
మౌస. 88

ఇతనిని గుఱించి శ్రీ మదాంధ్ర భాగవతమున నిట్లు చెప్పబడినది.

క. సిద్ధవిచారు గభీరున్, వృద్ధవచో వర్ణనీయు వృష్టిప్రవరున్, బుద్ధి
నిధి సమరగురుసము, నుద్ధవునిం జూచి కృష్ణుఁ డొయ్యన పలికెన్.

భాగ. దశమ. 1483

ఉద్ధారుఁడు సం. విణ. (అ. రిణీ. అ.)

ధరించువాఁడు.

సీ అవ్వీరు లన్యశరాసనోద్ధారులై యతనివైఁ బఱపిరి శివశరణులు
కర్ణ. 1-90

ఉద్ధరత సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

1. ఆధిక్యము, అతిశయము.

క. నరనాథ యింక భీష్ముని, దురమునకుం దేకు మేను దోర్బలవిభవో,
ద్ధరతం బొండుకుమారో, త్కరమం దత్సేనన్ మదంబడఁగిఁతున్.
భీష్మ. 3-167

2. దృఢత్వము, నేర్పు.

తే. గదగొని వైచె నద్ధరత నతఁడు.

ద్రోణ. 8-248

ఉద్ధరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సమర్థమైనది, నిర్భరమైనది.

క. శరము వ నీ పోరెడ. నెడఁ, బగమ విషాదంబు నీవు బలిమి మెఱపి
యు, ద్ధరవృత్తి జయము గొనినం, బరితోషముఁ బొందు నన్ను
భావించి మదిన్.
విరా. 2-198

2. అధికమైనది, డట్టమైనది.

క. శరవేగఁబున సరుఁడు, ద్ధరమారుశచండభంగి దోఁసఁ దె ల్పున్.
విరా. 4-270

సీ. ...పద్మనాభుఁడును దీవకోపాగ్ని తనదు చిత్తమున నద్ధగమై
జనింపంగి.
మౌస. 81

ఉద్ధరుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 ధీరుడు, జెట్టిమడు.

క. పరిభవము రెండు దెలుగుల, దరుణి తోచినది సామ్రాజ్య దగ్గర
నొ యుద్ధరుడగు భీష్ముని చేర్చునొ, కరము ప్రియంబెన్ని హృ
దయ గతముం జెపుమా. ఉద్యో. 4-297

2. సమర్థుడు.

చ. దురమున నర్జునకట దోర్నిభవంబు నెదుర్పజాలు సుద్ధరు
దొకరుండు గల్గునె. శల్య, 1-88; శాంతి. 8-174

ఉద్ధూతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఎగురగొట్టబడినది, పైకి జిమ్మబడినది.

సీ. తురగ ఖరోద్ధూత ధూళి యప్పురసం చిన్నిపువ్వుల తోడ జెలిమి
నేయ. భీష్మ. 1-104; ఆది, 2-288

ఉద్భృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఆపద నుండి తప్పించుట, రక్షించుట, విమోచనము.

మ. యదువంశంబున వాసుదేవుడనఁ గ్రీడార్థంబు జన్మించి...దేవ
ముని సమ్మానోద్భృతిన్ భూభరంబు దొలంగించిన చక్రి నంబురుహ
వాళుం గొల్తుఁ గిష్టెత్తునిన్. శాంతి. 2-47

ఉద్బద్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పైకి గట్టబడినది.

వ. (సుబోధకుడు) పింగళోద్బద్ధ జటాకేశకలాపంబును.

ద్రోణ. 5-207

ఉద్బటుము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. అధికము, ఉద్ధతము.

మ. భవగాఙ్గా దృఢబంధ సంయమిత కుంభద్వేగమై కాక నా, డవలీ
లన్ మన యర్జున ద్విపము క్రోధావేశ దుర్దాంత ద,ర్ప నిలాసో
ద్భటభంగి నే పడరి కౌరవ్యాంబుజశ్రేణి జిక్కువడం జేయదె.

విరా. 1-58

2. భయంకరము.

నీ ఉద్భటాకార సముద్రతి మనము లుత్తలపడఁ దోపంగఁ దల్లడిలుచు.

విరా. 4-243

ఉద్భటుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఉద్భతుఁడు; గర్వి, శౌర్యము గలవాఁడు.

ఉ. ... (భీమఁడు)... ఆక్రమించె పంచానన మేణముం బొదువున
ట్లతఁ డూర్జిత శక్తి నుద్భటుం, డై నెగనెన్ సమీరసుతు నల్కకుఁ
త్రాకిడినట్లు వీకతోన్, విరా. 2-350

2. భయంకరుఁడు

వ. కర్ణుండు...కోపాటోపంబున నుద్భటుం డగుచు నమ్మహారథుని
తేరికి సముఖంబుగాఁ దనయరదంబు వఱపించి.

కర్ణ. 3-247; అశ్వ. 4-68; విరా. 3-24

ఉద్భవము సం. వి. అ. పుం.

పుట్టుక, ఉత్పత్తి.

నీ. ఆవృథున కుద్భవమై కౌశికుఁ డిమ్మహి గాధినామమ్మునఁ
బరగె కాంతి. 2-68

తే. అతని తలఁపునఁ బ్రభవించె నాకసంబు, దానియందు జలంబు
లుద్భవము నొందె. కాంతి. 4-82

ఉద్భవించు సం. అ. క్రి.

పుట్టు, జనించు.

వ. అప్పుల వలన నన్నియు బ్రాహ్మణుల వలన క్షత్రియ జాతియు
నశ్శ్రాంబు వలన లోహంబును నుద్భవించె. ఉద్యో. 1-185

ఉద్భవిల్లు సం. అ. క్రి.

పుట్టు- జనించు.

చ. ఉడగక యొండొరుం జఱచి యొక్క బలంబుగ దేవదానవుల్,
వడిగొని వార్ధి నిట్లు దరువం దరువన్ విష ముద్భవిల్లి నల్గడలను
విస్ఫులింగములు గప్పంగఁ బరిగెన. ఆది. 2-15

ఉద్భావన సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఉపించుట, భావించుట.

క, మత్పాణ్యం కో, ద్భావన శ్రీకంఠుఁ డనఁగఁ బరగుము శర్వా.

కాంతి. ౯-452

ఉద్భావితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కలిగినది, ఏర్పడినది.

క. కావునఁ గుడువక పొలియదు, దేవాసురమునులకైన దేవీ కర్మో,
ద్భావిత ఫలమీ యర్థము, నీ వలవలుపుము భవన్మనీషఁ దిరము
గన్.

అను. 5-119

ఉద్భాసి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

మిక్కిలి ప్రకాశించువాఁడు.

వ. ఇట్లు భగ్నబల సమాశ్వాసనోద్భాసియగు భీష్ము భుజబలంబు ప్రా
పున.

విరా. 5-68

2. ప్రకాశించునది, మెఱయునది.

మాలిని :- హృదయఽద్యోద్భాసి విజ్ఞానసారా.

ఉద్యో. 4-428

ఉద్భాసితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి ప్రకాశింపఁబడినది.

క ... సేవ్యపదారవింద యాగిక విద్యోద్భాసితమతిమూర్తినుయా

విరా 5-1

ఉద్భాసితుఁడు

మిక్కిలి ప్రకాశింపఁబడినవాఁడు.

క. అసుకృతము గడయెల్లు మహాఃత్వాయోగ సేవనారాఢత
ను, ద్భాసితుఁడ పగుచు నిష్ఠా, వ్యాసంగ విహారివగు మనామయ
లీలన్.

కాంతి. 5-౪80

ఉద్భిజ్జము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బూమిని భేదించుకొని పుట్టినది.

ఆ. ఉవిద సోఁకు నెఱుఁగు నుద్భిజ్జములు, స్వేదజముల కదియుఁ జూపు
సఁభవించు.

అను. 3-13

ఉద్బేదము సం. వి. అ. పుం.

మొక్క (చీల్చుకొని పైకి వచ్చునది)

వ జంగమ స్థావరంబుల యందు జంగమంబులు తెన్న యని జరా
యువు నండంబును నుద్బేదంబును స్వేదంబును నను జనకవిశేషం.
బుల జనియించి బహుపాదంబులు, ద్విపాదంబులును నైయుండు
నందు మనష్యులు మేలు. శాంతి. 5-99

ఉద్భూతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పుట్టినది, కలిగినది.

క. చైతన్య శక్తి బురుషస, మేతత్వ విశేషమున వహించుఁ బ్రకృతి
త, జ్ఞాతయగును బుద్ధి తదుద్భూత మహంకార మయఁ బొర
యం జిత్తున్ శాంతి. 4-270; కర్ణ. 2-165; ఆర. 1-182

ఉద్భూతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

పుట్టుక.

తే. ...మైత్రీ సప్త, పదకృతోద్భూతి యనియెడు పలుకు విసవె.

కర్ణ. 2-102; శాంతి, 4-77

ఉద్భృకుటి సం. విణ. (ఇ ఈ. ఇ.)

బొడుముడి, లవాడు

వి. శకుని ప్రతిహింధ్యుఁ డాకినఁ, బ్రాతబలుం డా యధిష్ఠిర ప్రయ
సతుఁ డుద్భృకుటి యగుచుఁ గవిసెను సింహకిశోరము గజముఁ
బొడువున ట్ల నిపయిన్ భీష్మ. 1-263

ఉద్బేదనము సం. వి. అ. న.

భేదించుకొని వెలికి వచ్చుట, డల్లుట.

క. మయూరంబులకు పత్తోద్బేదనంబును.

శాంతి, 5-143.

ఉద్బేదము సం. వి. అ. పుం.

మొక్క (చీల్చుకొని పైకి వచ్చునది)

తే. స్వేద ముద్బేద వండమ న్విసం బుట్టు, నధమ మధ్యమోత్తమ దశ
లైన భూత రాసులు. అశ్వ. 2-144

ఉద్భాతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

స ఊభము చె దినది.

మ. ...ఉద్భాతంబులై యంబుదు, లొవ్వరలెం గట్టల మీద.

ద్రోణ. 5-377

ఉద్భాంతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

మిక్కిలి భ్రాంతి, మిక్కిలి సఊభము చెందుట.

మ. ...సపాక్తు స పులు బిట్టుల్కి రథంబు నల్ దెసలకుం బోసిచ్చె

నుద్భా తిమై.

ఆర. 5-203

ఉద్భాజితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి ప్రకాశింపఁబడినది.

క తేజోధమఁడగు నరుఁ డ, ఉద్భాజితగతి నడుమ మెఱసి.

విరా. 5-58

ఉద్భాజిష్టుఁడు(వు) సం. వి. ఉ. పుం.

మిక్కిలి ప్రకాశించువాఁడు.

క తేజోహుపము బ్రహ్మము, ప్రాజాపత్యం బసంగఁ బరఁగి పురుషుఁ

డు, ద్భాజిష్టు సత్యనిత్యా, వ్యాజుహిమ వెఱఁగుచుండు నకలంక

మతిన్.

కాంతి. 5-93

ఉద్యత్ సం. శత్ర. (దీనికిఁ దెనుఁగున వ్యస్తప్రయోగము లేదు)

పుట్టుచున్న, కలుగుచున్న

కా. నానాగమ, ఊరోద్యన్నవసీత లాలసిత నిశ్చి త్తత్య సంభాసితా.

ఆశ్ర. 2-174

కా. ఉద్ధాసుక్రోధ శిఖాకలాప వికటోద్యః ద్రూకుటిహ్నా ర్థయై.

విరా. 8-189

2. అతిశయించుచున్న.

మ. ఉద్యద్భాహువృష్యదృఢతో, త్కరమున్ దిట్టినయట్లు గూఠె.

విరా. 5-290

3. ఉత్కృష్టమగుచున. శ్రేష్ఠమగుచున్న.

కా. ఉద్యద్గుణ శ్రేణీరముఖులు.

ఆది. ప 9

4. పై కెత్తుచున్న.

వ. ఉద్యోగదాహస్తులయి.

ఆది. 6-12

ఉద్యతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. పై కెత్తబడినది.

చ. ...అశ్రుతాయు పు,ద్యతగద నొప్పు బట్టి దనుజాంతకుప్రేసె.

ద్రోణ. 3-106

చ. ...అ,తనిపయి భీముఁ డుద్యతగదాస్ఫురణన్ నడచెన్ నరేశ్వరా.

శల్య. 2-253

2. పూనినది, వహించినది.

చ. సురేశ్వరో,ద్యతకులిశంబుఁ బొందె హరి దత్తమయంబునఁ గౌర

వేశ్వరా.

కాంతి. 5-424; సఖా. 2-51

3 ఉన్నవించినది, పుట్టినది.

సగ్ధర: ఆదివ్యాస్త్రమునం దుద్యతమయి ఘన ఘోరాగ్ని యర్చిర్వితానం,

జే దిక్కుం దానయై వెల్లెనఁగుచు. సౌప్తి. 2-61 ఆర. 4-246

4. సిద్ధమైనది.

వ. ఆఖరి లోకదహనోద్యతంబయిన నా కోపదహనంబు నిగ్రహీతం

బయిన నన్ను దహించు నేమిసేయువాఁడ.

ఆది. 7-148

చ. అతఁడు నివృత్తిధర్మము ప్రయత్నమునన్ జీవివరించె మోక్షణో,

ద్యత మది.

ఆను. 5-31

ఉద్యతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

యత్నపడినవాఁడు, పూనినవాఁడు, సమకట్టినవాఁడు.

క. భూదేవో త్రమునాశీ, ర్వాదంబులఁ ద్రీతిఁబొంది వారలు, ప్రస్థా,

నాదరపరులగుటయు న,మోదావహ పుణ్యకర్మముల కుద్య

తుఁడై.

విరా 1-146

మ. నిశ్చంకం బతిక్రూరక,రత్నములం దుద్యతులైన వారికి నశర్మ

ప్రాప్తి గాకుండునే.

ఆది. 7-186

ఉద్యమత్యము సం. వి. అ. న.

సిద్ధమగుట.

మ. ...త, క్కిన దైత్యావలి విచ్చె నల్లడఁ బరిక్షిణోద్యమత్వంబునన్.

కాం. 2-442

ఉద్యమము సం. వీ. అ. పుం.

1 పూనిక, యశ్నము.

కా.దుర్వారోద్యమ బాహువిక్రమ రసాస్తోక ప్రతాపస్ఫుర, ధర్వాంధ
ప్రతివీరసర్వధన విద్యాపారగుల్, విరా. 2-55.

2. సన్నాహము, సిద్ధమగుట.

కా. ...ధరిత్రీనాథుండు రణోచితోద్యమము సందీర్ఘంగ శస్త్రాస్త్రప్రవ,
ర్యాసీతిక్రమదతులం బనిచె సయ్యెవారికిన్ గ్రక్కునన్.

విరా. 3-142

క. అనుటయు నాతఁడు దగ నూ,ల్కొనిఁ దా నుదితనినద కోదం
డుండై, యనితర సులభోద్యమమున, ధనంజయుం డిట్టలను
నతనితో మఱియున్.

విరా. 6-155

ఉద్యానము సం. వి. అ. న.

1. ఆరామము, (విహారార్థము) తోట.

వ ఇతైఱంగున నొక్క యెడ నయింను గాలూనిక లీలోద్యానంబు
గలయం గ్రుమ్మరుచు.

విరా. 2-305

2. ఆడవి.

సీ. ఖాండవోద్యానంబుఁ గావనేరక సిగ్గుపడి చన్న నేర్జిర ప్రభునికంటె
కర్ణ. 2-24

ఉద్యాపనము సం. వి. అ. న.

ప్రతిసమాప్తి కాలమున ప్రతఫలము నకై చేయు కార్యము.

న. ...ప్ర, తంబున కుద్యాపనంబుసేయఁ, దలచి యర్థించుకొడును.

కను. 2-59

ఉద్యుక్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సిద్ధమై వాడు.

వ. అని పలికి మరణోద్యుక్తు డై జలాన్ని విష ప్రాయోపవేశాదు
లుగ్గడించిన విని సంజయుం డతని కిట్లనియె.

కర్ణ. 1-74; కాం. 8-568

2. ప్రయత్నించినవాడు.

ఆ. పాలకడవ పెక్కు పసులలో డించిన, యాతఁ డెట్లు దాని నరసి
కొనుచు, నుండునట్లు లోన నునిచిన మరసు నే, మఱక యాత్మ
వెదకు తెఱగు మేలు.

క ఈ తెఱగున నుద్యుక్తుండై. అశ్వ 1-220, 221

3. పరిశ్రమ చేయువాడు, కృషి సలుపువాడు, పాటుపడువాడు.

వ. అగస్త్యుండు దనతపశ్శక్తిజేసి పుత్రకాముండైన విదర్భరాజున
కొక్కతూఁతుం బుట్టించిన నది లోపాముద్రయను నామంబుతో
జలంబులయందు నలినియుంబోలె వినీతుకందు లక్ష్మియుంబోలె
నుద్యుక్తునందు విద్యయుంబోలె బెరిగి యావనంబు దాల్చి
రూపవతియై. ఆర. 2-323

ఉద్యోగత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ప్రయత్నము, పూనిక.

క. ఉద్యతులై కవలును దృష్టద్యమ్నండఁ గడఁగఁ దోన సౌభ
ద్రుండున్, మాద్యద్గతిఁ గవియుడు నే, కోద్యోగత ద్రౌపదీసుతో
త్కర మడరెన్. శీష్మ. 1-238

ఉద్యోగపర్వము సం. వి. న్. న.

బారతమునందలి యైదవ పర్వము. చూ. మహాభారతము.

ఉద్యోగము సం. వి. అ. పుం.

ఉద్యోగ పర్వము

మ. హృదయాహ్లాది చతుర్థ మూర్జిత కథోపేతంబు నానారసా.
భృదయోల్లాసి విరాటపర్వ మట యుద్యోగాదులుం గూడఁగా.
విరా. 1-7

2. ప్రయత్నము, పూనిక.

వ. ...ఎల్లభంగుల నిప్పటి కిదియె కార్యంబు మీకు నందఱకుంజూడఁ
బోలునెని దీని కనురూపంబగు నుద్యోగంబు సేయుండనిన
విరా. 3-117; శర్మ 1-58

3. యుద్ధప్రయత్నము.

అ. అనఘ నీవు చెప్పినట్టులు నేనెగ, మున్న పలికినాడ నన్నరేంద్రు
కడిమి నాకుఁ బాలుగాఁబూని యుద్యోగ, వేళయందు నెల్ల వినుచు
నుండ.

శల్య 1-98

4. మానుషము, పురుషప్రయత్నము.

మ. విను ముద్యోగమురెంటియందుఁ బర మర్హినాథ యుద్యోగవం,
తునకున్ దైవము దోడ్పడంగ ఫలసిద్ధుల్ నేకుఱున్ మానషం,
బున కొక్కొక్కడ సిద్ధి దప్పిన వగల్ వొందంగ రానీక య,
ప్పని దైవోపహతంబుగా గనుట భూపాలార్హ వృత్తంబగున్.

శాంతి. 2-167

ఉద్యోగవంతుడు సం. విణ. (శ్. తీ. త్.)

మనుష్య ప్రయత్నము సేయువాడు.

మ. విను, ముద్యోగము రెంటియందుఁ బర మర్హినాథ యుద్యోగవం,
తునకున్ దైవము దోడ్పడంగ ఫలసిద్ధుల్ నేకుఱున్.

శాంతి. 2-167

ఉద్యోగి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

ప్రయత్నము చేయువాడు.

క. త్యాగ మొకనెలపు శమనం, యోగం బుత్తరము దీని కూర్వము
సంతో, సాగమము మోక్షలాభో, ద్యోగికినివి గమ్యభూము లత్రమ
ధిషణా.

శాంతి. 5-343; అది. 1-42

ఉద్యోగించు సం. అ. క్రి.

1. పూను, కడగు.

శా. ఏమీ నిక్కమే మొ న్నెఱుంగండె త్రిగరైకుండు మద్గోధన,
సోమంబుం గొనిపోవుతెంపునకు మద్యోగించెనే మేలుమే, లామై
తోడనె పోవుగాక యని పీరాలాపముల్ పల్కి. విరా. 8-139

2. ఆయాశపడు, సిద్ధపడు.

వ. ... అతండు పయనంబునకు నుద్యోగించిన.

అ. అతని ననుపనేగి యధికసంప్రీతి నే, తెంచునప్పు డయుధిధిష్ఠిరుండు.

ఉద్యో 1-214, 215

ఉద్వ్యోతితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశింపఁబడినది.

ఉ .. భీమసేనుఁ డుద్వ్యోతితహేమభూషిత చతుర్దశమార్గణ విద్మః
జేయడన్ ద్రోణ. 4-200

ఉద్వ్యోతితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశింపఁబడినవాఁడు.

ఉ. అతఁడు చిత్రసేనుని శరాసన మేడెఱఁ ద్రుంచి ఘోటక, వ్రాతము
నొంచి మైవఱువు వచ్చి శరంబులు మేన గ్రుచ్చి యుద్వ్యోతితుఁ
డైనఁ జూచి. భీష్మ. 2-818

ఉద్రిక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అశిశయించినది

వ ... రక్తఙ్గలోద్రిక్తఁబడు నగు నదీప్రవాహంబు నుత్పాది చె
ద్రోణ. 5-84

కా. రౌద్రోల్లాసము మూరిసంకలన ఘోరఁబై పొరిం బోర్చెనా,
నద్రక్తంబగు నూత్నరక్తమున మగ్నోన్మగ్నతం బొల్చి.

శల్య. 2-264; కర్ణ 2-188

ఉద్రేకత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

విజృంభణము.

క. మద్రేకుఁ డంత నీలువక, రౌద్రంబున వాలు వెఱికి రయముమెఱి
య న, మృద్రేకత డాసి యఱికి, భద్రకరిం గరముఁ దునిమి పడ
వై చె నెఱన్. భీష్మ. 1-2-4

ఉద్రేకము సం. వి. అ. పుం.

1. విజృంభణము ; పెచ్చుపెరుగుట

క ఇన్నగమునందు గాండివ, మున్నది యదిగాని మద్భుతోద్రేక
విలాసోన్నతి కోర్కవుచెద్దయు. నన్నవ లీనిండ్లు గఱుచ లలఁతి
బలంబుల్. విరా 4-105; శల్య. 1-188; కర్ణ. 3-291

2. అతిశయము.

క. నాకొడుకు పోటుకూటలు, వీకేటికిఁ బొసఁగ నాడనేరవు మౌఘ్యోన్మ

ద్రేకమునఁ జలుకుచుండుట, మాకు సహింపంగరాదు మానుము
విప్రా. విరా. 5-255

ఉద్రేకి సం. విణ. (న్. టి. న్.)

ఉద్రేకముగలవాడు.

తే. పాండవార్థమై యొక్కరుఁ బనుప మీక, భరము మీపలు కందఱు
పలుకు మీరు, తెఱఁగు పఱుపంగ మిగిలి, యుద్రేకులైన వార
చెడువారు విమల విచార విభవ. ఉద్యో. 1-44

ఉద్రేకించు సం. అ. క్రి.

విజృంభించు, చెలరేగు,

వ. (ద్రౌపది భీమునితో) కావున మదీయ పరిభవాభిరేకంబునకు
నీ వుద్రేకించిన జనంబులు మనల భేదించురు. నీకుం బోలికభంగి
రహస్యభంగంబుగాకుండ నతిభంగంబునేయుము. విరా. 2-208

ఉద్వహనము సం. వి. అ. న.

ఉద్ధరించుట.

వ. ... సత్యవతి కరువఁజోద్వహనార్థంబు పారాశర్యుం దలంచుడు
నాతఁడబ. ఆది. 4-288

ఉద్వహుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. (వంశాధికము) ఉద్ధరించువాడు.

ఉ. ఈతఁ డజాతశత్రుఁడు ... కౌరవ కులోద్వహుఁ డార్యసెకాయ
సంతత, భ్యాతచరిత్రుఁ డీవిటుతగద్దియకుం దగఁడే నరేశ్వరా.
విరా. 5.321; ఆశ్ర. 1-121; ద్రోణ. 5-419

2. మోసువాడు, వహించువాడు.

మ (యుధిష్ఠిరుఁడు సుభద్రతో) భవదీయాగృహ నాత్మజుఁడు కురు
కూళారోద్వహుం డయ్యె యా, దవనంజోత్తరుడైన వజ్రానకు
నిందప్రస్థరాజ్యరము గౌరవదీప్తంబుగ నిచ్చినాఁడ మహా. 11

వి.

3 సప్తవాయువులలోనొకఁడు

వ. ... ప్రవహం డావహం దుద్వహండు సంవహండు వివహండు
 |ప్రవహండు పరావహం డనం బవనులు సప్తసంఖ్య లలితివుతు
 లఖిల భువనవ్యాప్తులై చరియింతురు. కాంతి. 6-807

4 | కోవళగణాంశమునఁబుట్టినవాడు.

వ ... క్రోధవళగణంబువలన నుద్రక ... శ్రుశాయ రుద్వహమతి
 మదీశ్వరాడు లనేకులు పుట్టిరి. ఆది. 3-80

ఉద్వాసించు సం. స. క్రి.

వ లిపెట్టు, విసర్జించు.

తే. ఆంధ్ర యాజకజనము లయ్యగ్నిచయమ, నడవిలోన నుద్వా
 సించి యరిగె. ఆశ్ర. 2-185

ఉద్వికాసుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి సంతోషించువాడు.

మాలిని : అమృతమయ విలాసా, యాగభోగోద్వికాసా.

ద్రోణ. 5-483

ఉద్విగ్నము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వ్యాకులత్వముగలది, సఁజ్జోభించినది.

వ దుర్యోధన దుశ్శాసన కర్త శకుని సైంధవ ప్రముఖంబగు దుష్ట
 లోకంబు నధోలోకంబున కనుచునంతకు మదీయాంతరంగంబు
 చింతాబరభున్నంబును నవమానపంకమగ్నంబును గోపోద్విగ్నం
 బునునై వేగిరపడుచున్నయది.

విరా. 2-285; ద్రోణ. 3-185; శల్య. 2-277

ఉద్విజిత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

(దుఃఖాదులచే) వ్యాకులత నొందినది.

క. ద్విజభామినికి నరర్థము, ప్రజ గాంచినపిదప నయ్యవత్వము
 శోకోద్విజితయఁ బతిభక్తయునై, త్యజించి యనుమరణనియత
 యగుట మహేశా. ఆను. 5-301

ఉద్వృత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. నీతిని అతిక్రమించి నడచునది, చెడునడత గలది.

తే. చిగురుఁ దఱచునఁ గైంజాయ మిగిలి చెలువు, వడయు క్రొమ్మావి
చాడ్చున భార్గవుండు.

క. నెత్తురు వడసిన మూర్ఖా, యత్తుండై సొగయుటయును నాశనిఁ
గని యుద్వృత్త ఉత్రియ ధర్మో, సాత్తఁబగు లేజ మెల్లఁజాతై
తోఁచెన్. ఉద్యో. 4-321; 322

2. మేర మీఱినది, మిక్కిలి అఱిశయించినది.

కా. ఆ, రంగాగారము సేరవచ్చి మదిలో రాగంబు ఘూర్ణిల్ల నిం,
తిం గాముండట తేఁడె యంతకని యుద్వృత్తాంగజోన్మాదుడై.
విరా. 2-380

తే. ...ఉద్వృత్త శార్యమాన తుంగ ప్రభద్రక మాతస్యతతులుఁ,
దోడ బలువిడిఁ దఱుమంగ ద్రోణతనయు, ముట్టి శస్త్రాస్త్రచయ
ముల ముంచుటయును. సాప్తి. 1-178; శల్య. 1-116

3. పై కులికినది, పొంగినది.

వ. కోపావేశంబు నొంది యుద్వృత్త తారకంబుల వారలనెల్ల నాలో
కించి. శల్య. 2-90; అశ్వ. 3-82

ఉద్వృత్తి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

గర్వము, చెడునడత.

క. (ప్రిగర్తులు) ఏయుచు బొడుచుచు ప్రేయుచు, డాయుచు
సద్వృత్తిఁ దఱుముటయుఁ బొడిసేసెన్, వాచుసుతుఁడు రథ
ముల నిరు, వేయిదీ రథిరథ్యసూతవితథఃబులుగాన్.

విరా. 3-212

ఉద్వృత్తుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గర్వి, అహంకారుఁడు.

క. రిత్తలు రజ్జెడు వాడే, మత్తగజాయుతబలుండు మారుణియని
నుద్వృత్తుఁడగు దుస్ససేనుని, నెత్తు రురము వ్రచ్చి త్రావు నీవుం
జూడన్. ఉద్యో. 4-204; మౌస 46

ఉద్వేగము సం. వి. అ. పుం.

1. వ్యాకులత్వము, కలఁత.

మ. అనుచున్ గ్రక్కున లేచి రోషకఠినం బె హాసమాసూతు నెమ్మన
ముద్వేగముఁ బొందఁజేయ బలసామగ్రి సమజ్ఞప్రభంబున వానిం
దలవట్టి పంచుటయు నేపుం జేవయుం దోష వాఁ, డనుమానింపక
బెట్టుదల్చికొని కోపాటోపదీప్తాంగుడై. విరా. 2-840

2. భయము, వడఁకు.

క. ఆవమానమునకుఁ దృపుం, డవు నమ్మతము ద్రావినట్ల యంచిత
సమ్మాన విధికి నుద్వేగముఁ బొందు విషంబునఁ బోలె శమ
రతుఁడు మునినాథా. కాంధి. 5-25

3. దుఃఖము, పరితాపము.

సీ. ధర్మనందనుఁడు చిత్రమ్మున నుద్వేగ, మావహిల్లఁగ దై వమకట
యిట్లు, నేనెనే కీడేమిసేసిరాకో వీర, లిన్నరకమునకు నేగుదేర,
వలసిన యట్టిది. స్వర్గ. 24

ఉద్వేజితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. కలఁత పెట్టఁబడినది, సంచుభితము.

సీ. రుద్రనారాయణ రూపప్రవర్తిత మూర్తి ద్వయము రణమునకుఁ
జొచ్చి, పరమ సంరంభంబు వాటింప నుద్వేజితము లయ్యె నఖిల
భూతములు శ్రుతులు. కాంధి. 6-444

2. వెఱపింపఁబడినది, భయపెట్టఁబడినది.

మత్తకోకిల : విక్రమోద్వేజితాహిత విష్ణుసన్నిభ విష్ణువర్ధన భూ
పతి. ఆది. 8-823.

ఉద్వేలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కుటమైనది, అతిశయించినది.

కా.గీర్వాణుల్ మునుల్ సిద్ధుల,వీరులం బ్రస్తుతినేయుచుం బొడలి
రుద్వేల ప్రమోదంబునన్. అశ్వ. 4-42

ఉనికి; ఉన్కి దే. వి. (✓ఉండు)

1. ఉండుట.

చ. అనిన న్నదేష్ట యిట్లనియె నంతపుంతకు మగ్గహఁబునం,దుకికి
సమ్మతించిరి. విరా. 3-57

ఉ. ఆ నరనాథుఁ డిట్లనియె నశ్వములం బరికించి యున్కి యింపేని.

విరా. 1-272

2. జీవము; బ్రదుకు.

వ. మాకుం జూడఁ బాండవులు పొడవడంగి లేకపోయిరి గాని యీ
లోకంబున నునికి గలిగిన నగపడకుండ నేరరు. విరా. 3-87

ఉత్సాహవృత్తము : వగల ప్రోకయైన యట్టి దు, స్తరపు టున్కి
కొల్లఁబాటు దనఁగఁ దించుకేనియున్. స్త్రీ 1-48

శ్లో. నచాస్య జీవితే రాజన్ నిర్వేదస్సమజాయత,

తతైశ్చ పచ మనుష్యస్య జీవితాశా ప్రతిష్ఠితా. సం.భా. స్త్రీ. 5-2

క. అనునెడఁ గ్రీడి యితఁడు కృష్ణ నుపేక్షయ చెప్పెఁగాని శోక
మడరియుం, బనవఁడు కృష్ణని గావున, ననుమానము ఎలవ దమ్మ
హాత్ము నునికికిన్. మోస. 1-114; ఆది. 4-182

3 స్థానము.

వ. ...లోయలు నీ కొడుకు మడుపున దాఁగిన యునికిఁ జెప్పిన.

శల్య. 2-352

4. అవస్థ, దశ.

క. మనమునఁ గృప పుట్టెడు నట్లనయముఁ గీడైన యునికి శాశం
జెమ్మెత్తి గనియెను విడుమర దానిన్, వినవలతుం జెప్పే వివేక
నిరూఢా. స్త్రీ 1-50

ఉనికిపట్టు దే. వి.

నివాస స్థానము, ఉండుచోటు (శాశ్కాలికము)

తే. ఉభయ సేనలు తమ తమ యునికిపట్ల కరిగె. భీష్మ. 1-302

(స్థిర నివాసము)

సీ. ఆగమసత్యధర్మాచారతపముల, కునికిపట్టులుగాఁగ వనజభవుఁడూ,
గలిగించె మును బ్రాహ్మణుల. కాంధి. 4-97; కాంధి. 4-287

(ఆశ్రయము)

ఆ ...సాదుఁడెరువరి కునికిపట్టాసఁగు తొసఁగుఁ దనుసుఖోదయములు. అను 5-196

ఉనిచికొను దే. స. క్రి.

కూర్చుండఁబెట్టుకొను. (చూ. ఉనుచు)

క. భయశోకంబులు దనదు హృదయమునఁ బిఱిగొన విరాట ధరణి. నాథ,ప్రియ సంభావనసేసె వి,నయ పూర్వముగాఁగ ద్రుపదనంద సకుఁ దగన్.

వ ఇట్లు సంభావించి యత్తరుణిం దవ పరిసరంబున నునిచికొని తడీయ వదనం బవలోకించి. విరా. 5-58; 57

ఉనుచు; ఉన్ను దే. స. క్రి. (✓ఉండు)

1. ఉండునటులఁజేయు.

క. ఇట్లు సొచ్చి తఱియం జని మధ్య ప్రదేశంబున విరాటనందన లీలా పర్యంకం బరసె కని దాని కనతిదూరంబునం జాంచాలి నోసరిల నునిచి తానాతల్పంబున నుండె. విరా. 2-328; స్త్రీ. 1-125

వ. అగ్రభాగంబున శిఖండి నునిచి. భీష్మ 3-191

2 కూర్చుండఁబెట్టు.

వ. సగౌరవంబుగాఁ దోడ్కొని చనుదెంచి సమంచిత సమ న్నతాసనం బుగ నునిచి వినయావనతుఁడయి. విరా. 1-189

వ. గాఢాలింగనముసేసి కనకాసంబున నునిచి. ఉద్యో. 1-94

క. అమృనివరు నా పర్యం,కమృపయిం బ్రీతి నునిచి...తత్పార్శ్వ మనన్

వ. ...వేటొక్క నెజ్జం గూర్చుండె. అను. 2-11, 12

3 ఉడిగమునకై నిలుపు.

ఆ. అనిన సంతసిల్లి యద్దేవి పైరంధ్రీ, నూఱడిల్లఁ బలికి యునిచి కొనియె, సంతిపురము చరిత కలవడ మెలఁగుచు, నుండె సన్య ధూటియును ముదమున. విరా. 1-330

4. దాచియుంచు.

నీ కడుఁ బెద్దకాలంబు గంధపుష్పాదుల, నర్పించుచున్నాఁడ నను
దినంబు, -అ- దొనఁ గరంబు శక్తి నునిచిన నున్నది, యహి
మయంబు దారుణాస్త్రము. కర్ణ 2-45

క. మీ తండ్రి కుఱికి నఱికిన, పేరియు నీ కొఱకు మనిచి తిపుడ
నరుకుదున్, నీ తులువ పలుకులకు నీ, దై తోచిన యుత్తరంబు
నదియె దురాత్మా.

6. నిపసింపజేయు. కర్ణ. 2-829

క. ఖలుఁడై ధృతరాష్ట్రాదు పుత్రులు దానుమ గూడి మమ్ము దూర
స్థులుగా, నిలువెలువరించి లాఱా, నిలయంబున మనిచెఁ తాపస్థిత
బుద్ధిన్. ఆది. 8-80

8. నెలకొల్పు, నిలుపు, ఆపు.

తే. బ్రహ్మచర్య భిక్షాశన వరత గలిగి, జటితయొండె ముండితయొండె
సంభవించి, మనసు నాయందు తిరముగా నునిచి యొండు, వస్తు
వుల దెస నొల్లమి వర్తిలంగ. ఆను. 5-289

క. దేవుఁడుగా కితఁడు నరుఁడు, నా వచ్చునె నిష్టపెంపునం బ్రాణం
బుల్, తావలసినపుడ విడువం, గా వేడుక నునిచినాఁడు గాదె
తనువునన్. స్త్రీ. 2-112

వ... ఒక్క మోహరంబుగా నమర్చి యిందగ్రభాగంబునం దాను
నిలిచి యిరుగెలంకుల నశ్వత్థామ సౌబలులమనిచి నడకొన శల్యు
నిలిపి. ద్రోణ. 5-142; భీష్మ. 8-414

7. స్థాపించు, అభిషేకించు.

క. వినుఁ డింద్రప్రస్థపురంబునకు నధీశుఁడుగ వజ్రఁ బోడిమితో నే,
నునిచెద మీరెల్ల నతఁడు, మనుపంగాఁ దొంటియట్ల మను డచో
టన్.

మౌస- 1-131

8. అమరుచు

వ... ఎల్లి నీపు మరయరదంబు పన్ని కైల్వసుగ్రీవ మేఘపుష్పవలా

హకంబుల గనకమణి మాలికాలంకృతంబులంజేసి పూన్చి గరుడ
ధ్వజంబు సంఘటించి చక్రగదా ప్రముఖాస్త్ర శస్త్రంబులు దగు
తెలుంగున నునిచికొని మైమఱుపు దొడిగి రమ్ము. ద్రోణ 2-354

9. నియమించు, ఏర్పఱుచు.

క. కని కృతవర్మకు సారథి, వొనర్చి తనకృత్యమునకు నునిచి కడఁగి
యా, శినివరు వెనుకొన ధర్మ సు,తుని దొర లయ్యెత్తగురుని,
దొడర నడరినన్. ద్రోణ. 4-24

క. ..జనక నకుఁ గావలిగా, మనిచిన వాడయి నెమ్మదిఁ, జనిన హరికిఁ
జాపు నెప్పఁ జనియెద నకటా. మౌస. 1-56

10. తఱించు, పోషించు, కాపాడు.

క. మొదలఁ గలిగించి జగములఁ, బదిలంబుగ నునిచి వానిఁ బడపడి
తనయం, దొడిగించి షటియు నెమ్మొయి, మదారగతి నడపు చిన్మ
యుని గొలుతు హరిన్. కాంతి. 6-414

ఆ. మాఱుకొన్నవారి నీఱుపేయుము ప్రజ, నరసి మఱపు ధరణి
సురులఁ బ్రోపు, మఖల బంధుజనుల వాక్రతులను సుఖ, వృత్తి
నునుపు పెంపు వెలయ నధిప. కాంతి. 1-370

11. ఒదిగించు, ఆజఁగియుండునటులఁ జేయు.

క. మనమున నైంద్రియములు, నునిచి మనం వాత్స నల్ల నొదిగిం
వఁగ నెక్కొని ప్రాణంబున పానం,బును వశ్యత నిలుచు యోగ
మున సిద్ధికినై. ఆచ 5-257

12. (యజ్ఞము) నిర్వహింపఁ జేయు, ఊనుచు.

సీ. ఈతండ నిఖలావసీతలేకుల నోర్చి, రాజసూయము ధర్మరాజు
నునుచు. ఆది. 5-124

క. పరచక్రపతులచే భీ,కరుఁడై ధనరాసు లదిమి కప్పము గొని చె,
చైరఁ దెచ్చియిచ్చి నన్నును, భరతకులశ్రేష్ఠుఁ డునిచె బహుయజ్ఞం
బుల్. ఆది. 6-125

సీ. అగ్రజు రాజసూయాధ్వర మునిచిన, యధిక సమర్థున కర్ణునునకు
ఆర. 1-378

13. తలఁచు, స్మరించు.

క. విను మొకయించుకనే నై, నను నారాయణునిఁ దలఁచినను సుగతిఁ
గనున్, మనుజుఁ డనిన మది నెప్పుడు, నునిచిన యాతనికి క్రాంతి
యు త్రమధిపరా. ఆను. 4-871

ఉన్నట్టులు దే.

ఉన్నది యున్నవిధముగా, యథా ప్రకారము.

క. ఉన్నదుగ నేల నీవును, న న్నిచుఁడు నేమి మాటలాడితి రది నా,
కున్నట్టు తెఱుగఁ జెప్పుము, నిన్నే మెచ్చించువాడ నీరజ
వదనా. విరా. 2-278.

ఉన్నతము పం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఎత్తైనది.

తే. అట్ల చేయుఁడు రుచిరోన్నతాసనములు.

విరా. 1-200; ఆది 8-4

క. సమ విషమ వినిమోన్నత, సమీప దూగ్ధలములు సృశము
లుగఁ జి, త్తముక్రియ నవిహతగతులను, సమరమహిం గ్రీడింధము
సను వివితధమై. (మెరక యైనది) విరా. 6-469;

2. ఎత్తబడినది.

వ. ఉన్నతంబులగు నవసవ్య కరంబుల నామించి నన్యతాహాసలంబుల
నప్పళించు చప్పుళ్లు గలసి యొక్కరుండ మల్లచఱచిన చందంబున
వీతేర. విరా. 3-14

3. గొప్పది, అతిశయించినది.

క. విను బండారము పెరుగని, జనపతికి బలంబు మిత్త్రీ విహితయును
గల్గునె బలమిత్త్రీహీనున, కొనరునె రాజ్యంబు విభవమున్నత
మగునే. శా. 2-171

ఉ. ఉగ్రుఁ డనూనమహిమోన్నతచిత్తుఁ డజయ్య విక్రమో గ్రుఁడు
.....ధార్తరాష్ట్రాగ్రజుడు విరా. 5-15

4. పొడవైనది.

వ. అనుచు బురుషోత్తమునిఁ జిత్తమున నెరిపి యున్నతలై న పూర్వ

కాయంబుతో మంద ప్రకారంబున మార్గణంబు లమ్మ దపతి దెచ
నిగిడింప... శల్య. 1-267

ఉన్నతి సం. వి. ఇ. ప్రి.

1. ఉచ్చస్థితి, వృద్ధి

చ. ...వి,చృలవిడి రాజ్యలక్ష్మిఁ దగుచందమునం గొనియాడు మున్న
తిన్. విరా. 8-98

మ. ...పది పంచిన వినిశ్చింతింబునంజేసి యున్నతి. బొందం గల,
వారమై యునికి కృష్ణా నేడు గావచ్చెనే.
ఉద్యో. 8-80; కాంతి. 5-576; ఆను. 2-156

2 కీర్తి.

సీ. ...సకలజనముఁ, గొనియాడు సిద్ధులు, మునులు సేవించుర్ను
ధర్మనందనుఁ డిట్లురాత్తుఁ డగునె, -తే-యతని కున్నతి గావించి
రనిలజుండు, గవలు నెంతయు నీచేతి గాండివంబు. ఆశ్వ. 1-144

ఉన్నతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అధికుఁడు, గొప్పవాఁడు.

క. ...విభ,వోన్నతుఁడగు విరటుపాల మధటవృత్తిన్. విరా. 2-4

క. అనవద్య ధర్మచరితం,బున మున్నతుఁడైన నహుమ పుత్రుఁడు,
ఆది. 8-214

ఉన్నద్దము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉన్నది, పెరిగినది, అతిశయించినది,

కా. గీర్వాణ ప్రవిముక్త కాణపటం కీడా విలూనంబులై, గర్వోన్న
ద్దసురారి శీర్షములు వీకన్ డొల్లె. ఆర. 5-276

ఉన్నమత్ సం. శత్ర. (దీనికిఁ దెనుగున వ్యస్తప్రయోగములేదు).
పై కెత్తఁ బడుచున్న.

చ. జలధి విలోలవీధి విలసత్కలం కాంచి సమంచితాపనీ, తల వహన
జమంబయిన దక్షిణ హస్తమునం దదున్నమ,ద్గళదురు ఘర్మవాక్రి
కణ కమ్రకరాబ్జము వట్టి నూతిలో, వెలువడఁ గోమలిం దిగిచె.

విశ్రుత కీర్తి యయాతి ప్రీతితోన్.

అది. 8-144

అజిశయించుచున్న.

కా. దూతవ్యాజమునన్ సఖాంగణములో దురోన్యమం డట్లు దుర్ని
తిం గూరి యొకర్చినట్టి యశుమల్ నిష్కాప ధైర్యోన్నతు, చేత
స్సారుడవైన నీకొకనికిం జెల్లెన్ సహింపంగ. ఆర. 4-157

ఉన్నయనము సం. వి. అ. న.

పైకెత్తుట పైకెగుర వేయుట.

వ శోభసద్భజోన్నయనంబును,

విరా. 3-286

ఉన్నయునికి దే.

ఉన్నవాడున్నట్లు (ఉన్నట్లే).

క. పాండవాగ్రజుండున్నయునికిన సన్నాహసిరూపం బలవడి

విరా. 1-134

ఉన్నరూపు దే.

యథాగ్రము, సత్యము- ఉన్న విధము.

ఉ. ...నాకు నంతయును నేర్పడఁగా నెఱిగింపు ఉన్నరూపు, పయ్యది
నావుడన్ నరవరాగ్రజి కయ్యతిమఘ్నఁ డిట్లెన్. విరా. 1-190

అ. వె నాకు, నున్నరూపు నెప్పవన్న పార్థ... ద్రోణ. 3-193

ఉన్నిద్రత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

వికాసము.

మాలిన్:- నతాఁహో, నిరసన చరణాబ్జోన్నిద్రతా రాజమానా.

కర్ణ. 8-401

ఉన్నిద్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. నిద్రనుండి లేచినది.

సీ. అరవిరినెత్తావి నడలించు మన్నిద్ర, విట వీటి సౌరభ వితతివౌవల
ఉద్యో. 2-112

2. జాగరూకత గలది. ఎచ్చరిక గలది.

మ. సతతోన్నిద్ర విదైక భక్తసుంధా.

శంభు. 2-420

3 విరవియైచది.

మాలిని:- నిరతిశయ సమత్వోన్నిద్రకారుణ్యభద్రా. శాంతి. 6-624

ఉన్నిద్రుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశించువాడు.

వ. ...అప్పాండవాగ్రజుండు యాగంబున కుద్యోగంబు సేయుట
చారులు నెప్ప నాకర్ణించి కుతూహలీన్నిద్రుండై (కృష్ణుడు)
అశ్వ. 3-161

ఉన్నేత సం. విణ. ఋ. పుం.

రాజసూయ యాగంబునం దొక స్థావము వహించువాడు చూ-
చుఖా. 1-292

ఉన్నగ్నత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

తేలుట.

శా. ఉద్రిక్తంబగు నూత్న రక్తమున మగ్నోన్నగ్నతం బొల్చి తర్జ
దూపోగ్రగదాయుగంబు...చెన్నవడనెన్. శల్య 2-264

ఉన్నగ్నము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తేలినది.

వ. అన్నయు నహంకార వ్యాప్తంబులయి యవ్యక్త సాగరంబున
మగ్నోన్నగ్నంబు లగుచుండు. ఆను. 1-325; శల్య. 2-264

ఉన్నత్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మిక్కిలి మదించినది

ఉ. చిత్తము బుల్లసిల్లి నల సింహకిశోరములొక్కమై మదోన్నత
గజావళిం బొదువు మాడ్కి నరాతిబలంబు ముట్టి ఉద్యో 2-140

ఉన్నత్తవేషిణి సం. విణ. (న్. ణి. న్.)

పిచ్చిదాని వేషము ధరించినది.

తే జీర్ణమై కడు మాసిన చీరగట్టి, దూళిధూసరాలకములు దూలు
చుండ, నల యన్నత్త వేషిణియైనంచి, కరణి నిట వచ్చుచున్నది
కంటె దాని ఆర. 2-115

ఉన్నతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒడలు తెలియనివాడు, కై పెక్కినవాడు.

వ. కామాయ త్త చిత్తుండును గర్వోన్మతుండును గావున జనసమూ-
హంబు సరకుసేయక రహస్య ప్రకాశ విభేద విచారంబు దక్కి-
విరా. 2-127

2. దుర్మాధుడు, చెడునడత గలవాడు.

సీ. సన్మార్గరక్షయు మన్మత్త శిష్యు నంచితోదయము గృహతి-
శయము. విరా. 8-102

3. పికాచాద్యావేశము గలవాడు.

వ. ఉభయపై నికు లున్నతులగతిం గవియ. భీష్మ. 1-287

4. పిచ్చివాడు.

సీ. గోవు బ్రాహ్మణు బాలకుని వృద్ధు నంధుని సఖుఁ దోడబుట్టువు.
జడుఁబ్రమత్తు, మత్తుని గురుని మన్మత్తుని సుప్తుని నంగన భీతుని
నస్త్రిశస్త్రి, సహతి నొప్పించుట విహితంబు గాదని యార్జును
సెప్పుదురు. సౌ. పి. 1-108

సీ భూపాల యతఁడు కాళీపురిఁ బాయక, వర్తిండు మన్మత్త వర్తన
మున ఆశ్వ. 1-45

5. మన్మథ వికారము గలవాడు, కామముచే మద మెక్కినవాడు.

సీ. అంతః బులోముండన్ వింత రక్కసుఁ డగ్ని, హోత్ర గృహంబున
కోయ్యవచ్చి, యత్తన్విఁ జూచి యున్నతుఁడై యెవ్వరి, సతి యిది
సెప్పుము జాతవేద... -ఆ- యనఁగ. ఆది. 1-129

ఉన్నతము సం. వి. అ. న.

చువుట.

చ. ...దేవతా, సురపరిరక్షణోన్నతన శోభి కటాక్ష విహార

కా. తి 4-455

ఉన్నదము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 మద మెక్కినది.

చ. అదియునుగాక కోలుపులిన్నై నమ గారెరుపోతున్నై న ను, స్మరకరి
నై న సుగ్ర మృగనాథునినై నను గట్టి ముట్టి. విరా. 1-88

2. గర్విచినది.

మ ఈ వచ్చు ను, న్నద వీరావళికిన్ భుజావిభవవిన్యాసంబు గొప్పించి
మా, న్నెద గర్వంబు మరల్చెదం బసుల నాచే జిక్కు రా కెమ్మె
యిన్
విరా. 4-268

3. చపలత్వము గలది.

మ. యదువశంబున లోకరక్షణ పరుండై పుట్టి ప్రేపల్లె ను, న్నద
బాల్యంబు నడించి కంసముఖ నానాదైత్యులం ద్రుంచి.
దోణ 1-97

ఉన్నదించు సం. అ. క్రి.

పిచ్చి మాటలు పలుకు

సీ. శయానుండయ్య నా సీనుండయ్యఁ బి, శృంగేణఁ గని యున్న
దించెనేని నది పిశ్యుగ్రహము. ఆర. 5-258

ఉన్నదుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. దురహంకారము గలవాడు, గర్వి

క. అది యట్టిద సంతానము, దుది నెమ్మెయి గల్గునెట్లు దుర్యోధనుఁ
డున్నదుడు ధృతరాష్ట్ర భూవిభు, హృదయంబు తెలుగు గొంత
యెఱుగుదుమె కదా. ఉద్యో 1-889; ఉద్యో 2-218

1. ఉద్రేకము గలవాడు.

క. పదిటన్ ధృష్టద్యుమ్నునిఁ, బదియమ్ముల నతని సూతుఁ బటురయ
మున ను, న్నదుడై నొప్పించినఁ గెం, పొందవిన మో మూతి నవ్వు
నొప్పున నొప్పెన్. భీష్మ. 2-187; కర్ణ. 2-316

ఉన్నాదము సం. వి. అ. పుం.

1. మదము, మత్తు

క. అని వీడఁగఁ బల్కిన న, మృనుజాధము డంతఁబోక మదనోన్నా
దంబున దన్ను నెదిరి నెఱుగక, వనితకు నిట్లనియె గారవంపుఁ
బలుకులన్. విరా 2-51

2. వెట్టి.

ఉ. వైదిక ధర్మచారి జనవత్సల నీ మదిఁ బట్టుకొన్న యున్నాదము

హీన మానవు మనంబునఁ బుట్టిన వెట్టివోలె న,స్వామిలఁ దీర్పు
టొప్పుదు. కాంతి. 1-101

3. అతిశయమైన ఉద్రేకము.

మ. మదిరాశ్యుండు గడంగి యన్నకు బలోన్మాదంబు రెట్టింప
విరా. 8-173

ఉన్నాది సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

ఉన్నాదముగలవాడు, మిక్కిలి యుద్రేకము గలవాడు
కా. ...ఇ త్తుం గాంతేయుల కిమ్మహి వలయమున్ దుర్దాంత చంచ
ద్భుజా,నంగ స్ఫూర్ణిత చక్ర విక్రమకళా సంక్రీడనోన్మాదిన్.
భీష్మ. 2-158

ఉన్నాదిని సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

ఉన్నాదముగలది, పిచ్చిది.
సీ. ఆకలి తృప్తి నిద్ర లను వీని నెఱుంగక యున్నాదినియుఁబోలె
నున్నదాని. ఆర. 2-102

ఉన్నార్గము సం. వి. అ. పుం.

తప్పిత్రోవ, చెడ్డనడత.
సీ దుర్వృత్తుల వధియించు రుద్రుని, గోవిందు వానపు గహని
జూడు-తే-మా మహాత్ములు దక్కు నున్నార్గ చరుల, దండితులఁ
జేత వినమె... కాంతి. 1-108

తే. విభుల సంపు, సేయ కున్నార్గములఁ దమ చిత్తములకు, వచ్చినట్ల
వర్తింతురు వనిత లధిప. మాస. 1-19

ఉన్నార్గయానము సం. వి. అ. న.

దారితప్పించినడచుట.
తరువోజ :- అతి దుర్గమగు నరణ్యప్రదేశమున, నవనీచురుం డొకఁ
డరుగుచునుండ, మితిలేని ఘోరంపు మృగములు శరభ, మృగపతి
ప్రముఖముల్ మిక్కిలి భయము, మఱికావహించుచు మార్గంబు
నందు, మల్లడిగొనుడు నున్నార్గయానమున, ధృతి దూలఁ జన.

(స్త్రీ), 1-48

ఉస్మైలితము సం. విణ (అ. ఆ. అ.)

శాగుగాఁ గలుపఁబడినది

వ మృగమదకర్పూర కుంకుమోన్మైలిత సుగంధం బలఁది

ఆర 1-858

ఉస్మైషత్ సం. శత్ర. (దీనికిఁ దెనుఁగున వ్యస్తప్రయోగము లేదు)

1. ప్రకాశించుచున్న.

ఉ పమిట నిట్టలయ్యెనొకొ యమృహితాత్మకుఁ డంచు నున్మిష,
ద్ధామమ లైన యంగములఁ దాఁ గలయం బరికించి మౌ. 165

2. వికసించుచున్న.

చ. జలరుహనాభ గమ్యగిరిసానువనంబుల వేఁటలాడుచుం, జలపుదమీ
నిదాఘ దివసంబుల నీవును నేను నున్మిష. న్నలిన రజస్సుఁ డి
యమునాహ్రద తుంగ తరంగ సంఘా, నిల కళిర స్థలాంతర
విసిరిత నిర్మల హర్ష్య రేఖన్. ఆది 8-232

ఉస్మైలత్ సం. శత్ర. (దీనికిఁ దెనుఁగున వ్యస్తప్రయోగము లేదు)

ప్రకాశించుచున్న.

కా. శాలార్కద్యుతి పుంజ పింజర జటాభారంబుఁ బ్రావృష్టన, శ్రీ
లీలం బ్రహసించు నంగమును రోచిసాఘరదండంబు ను, స్మైలన్నీల
మృగాజినాంబరమువై నిర్వాణ దానక్రియా, శీలుండైన పరాశ
రాత్మజుఁడు విచ్చేసెం గృహలోలుడై. అశ్వ. 2-147; ఆశ్ర. 2-1

ఉస్మైలనము సం. వి. అ. న.

వికాసము.

మాలిని— నిజతను విభవత్వోస్మైల నాచ్చిన్ననాదా. విరా. 3-289.

ఉస్మైలితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. వికసించినది, పుష్పించినది.

ఉ ... వసంతవిభ్రమో, స్మైలితశాలవల్లిక్రియ మేలగుచూడ్కులు
మించి. ఆర. 6-148.

2 విరివియైనది, విస్తృతమైనది

ఉ వాలి యెలుంగు మాపి కృతవర్మఁడు సై న్యము నిల్వరించి

యస్మిలిత విక్రమం దగుదు మేమెయి నాతని దాకె నన్త్రవి,
ద్యానిసతుండు సాత్యకి శల్య. 1-322; ద్రోణ 2-110

ఉన్మూఖము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉద్యుక్తము, నిర్దమైనది.

వ. పాండవబలంబు సమయసముచితంబగు సమరవిరామంబునకు
నన్మూఖంబగుట యెఱింగియు. ద్రోణ. 1-387

ఉన్మూలనము సం. వి. అ. న.

వేళ్లతోఁ బెల్లగించుట.

వ. నదీప్రవాహంబులు వృక్షోన్మూలనంబు సేయునట్లు. సభా. 1-131

ఉన్మూలించు సం. స. క్రి.

1. వేళ్లతోఁబెల్లగించు, పెఱికివేయు-

తే. ఉదధి సుఖగోష్ఠి నున్నప్పు నదులతోడ, మీకటంబుల తరువులు
మీరు వొంగి, తఱిమి పాఠినఁ గూలు వేతసములేల, పెఱికిపోవవి
మీకేమి ప్రియమొనర్చె - వ - వాని నున్మూలించ మీకు శక్యం
బుగామింజేసియో వానికిం జేటు వాటిల్ల దిదియేమి యనవుడు
గంగ యిట్లనియె. కాంఠి. 3-57

2. నాశముచేయు.

మ. మునులం దిట్టుచుఁ బుష్ప వృక్షతమ లున్మూలించుచున్.

ఆర. 8-152

ఉన్మేషణము సం. వి. అ. న.

(కన్న మె) తెఱచుట.

వ. మఱియు నొకవరంబు భవదీయ నయనోన్మేషణ కారణంబయ్యె.

ఆర. 7-272

ఉన్మేషభూతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

అభివ్యక్తమైనది, స్ఫురితమైనది.

మాలిని— నిగమకుసుమ గంధోన్మేష భూతాభిధానా. విరా. 5-407

ఉన్మేషము సం. వి. అ. పుం.

1. అభివ్యక్తి, స్ఫురణము.

మ. నిజవంశోత్తమ వీరవృత్తమున కున్నేషంబుగా నాకపి ధ్వజుఁ డు
తాహము నేయకున్న. ఉద్యో 4-16

మాలిని:— నిగమ కుసుమగఁధోన్నేష భూతాభిధానా. విరా. 5-407

2. వికాసము, అభ్యుదయము.

మ నిను మున్నెంతయు నమ్మి పాండవుల యున్నేషంబు నేఁ జీరికిం
గొన. భిష్మ. 3-170

క. ...మహావిద్యోన్నేషగాత్ర స్వర్గ. 1

3. విజృంభణము, పెచ్చుపెరుగుట.

కా. నీరుం జాయగఁ జల్లి రాక్షసుల యున్నేషంబు మర్దించి.

ఆను. 1-255

ఉప సం. అవ్య. (ఇది సమాస పూర్వపదముగానే యుండి తఱు
చుగా ఈ క్రింది యర్థములను దెలుపును)

1. అసన్నము, సమీపమున నున్నది

ఉపవనము. కాంతి. 6-162, ఉపనీతము. సభా 2-2;

ఉపగతము. కర్ణ. 3-109

2. సదృశము.

ఉపకీచకుఁడు. విరా. 3-9; ఉపపాండవులు. అది. 4-115.

3. అల్పము. చిన్నది.

ఉపవర్షము. అది. 1-68; ఉపాంగము. ఆర. 2-82, ఉపకాఖ.

పా. ప్రి 1-15; ఉపమహీధరము భిష్మ. 1-85.

4. అధికము.

ఉపవనయనము. అది. 5-3; ఉపబృంహణము. కాంతి. 6-410

5. కొన్నిచోట్ల నిరర్థకముగాఁ గూడఁ గనబడుచున్నది.

ఉపసంజనితము. ఆను. 1-155. ఉపానితము. కర్ణ. 1-27

ఉపభుక్తి. ఆను. 3-282 ఉపభోగము. కాంతి. 5-501

6. కొన్నిచోట్ల అర్థవిశేషమును గలిగించును.

ఉపకృతి. ద్రోణ. 3-280; ఉపవాసము. అను. 1-149; ఉపహారము
విరా. 1-308; ఉపచారము. విరా. 5-867; విరా. 3-44

ఉపకంఠము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

దాపై నది, దగ్గఱనున్నది.

వ ... ఋశ్యమూకశైలంబుఁ జేరి తదుపకంఠ ప్రదేశంబున విశ్ర
మించి యున్నంత. ఆత. 6-868; అను. 3-62

ఉపకరణము సం. వి. అ. న.

1. ఉపకరించుట, ఉపయుక్తమగుట.

క. తరణి శశినేత్ర జగదుపకరణచణ చరిత్ర బోధగాత్ర.

కాంతి. 3-580

2. సాధనము, పనిముట్టు, పరికరము.

వ. ప్రజాపతి ప్రజల సృజించి పదంపడి సంహారంబు లేమింజేసి
భూమికిఁ దదీయభారంబు దుర్భరం బగుటయు ననుసంధించి
చింతాక్రాంతుడై తత్సంహారంబునకు నుపకరణంబు గానక
కటకటంబడిన. ద్రోణ. 2-160

వ. యధిష్ఠిర భీమ నకుల సహదేవుల యరదంబులు దురంగాది పరిక
రంబు లిట్టిట్టి పని యేర్పడంబలికి విరాట్రుదాదాదులకు వలయు
నుపకరణంబులు గొఱంత లేమియు నెఱింగించిన. ఉద్యో. 2-228;
అశ్వ. 1-31; ఆది. 4-84.

3. చిహ్నము, లక్షణము (వస్త్రాభరణ మాల్యాదులు)

వ. ... వారివారికి నయ్యైవేషంబుల కమగుణంబులగు నంబరాభరణ
మాల్యాద్యుపకరణంబులు సన్నిహితంబులయినఁ జూచి సంతసిల్లి.
విరా. 1-184

4. (రథ్యాదులకుపకరించు మైపూత మొదలగు) చిహ్నము, పరికరము.

నీ. మలయపవను నింపారు చోకున నిగురొత్తు చిత్తంబు, వెంసి
యొండొరులవైఁ బొలయుచూడక, లాటట నుపకరణావలి వెడ
వెడ, యాదరించుట రాగ మడరఁ దొడరి. విరా. 2-288

ఉపకారకుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

మేలొసరించువాఁడు.

సీ. వణిజులు లోక ప్రవర్తనఁబులకెల్ల నుపకారకులు. ఆను. 5-18

ఉపకారము సం. వి. అ. పుం.

1. ఉపకృతి, మేలు.

సీ. ... కృప నుపకారమునకు, బాత్రముగ నీవు సేసిన పురుషుఁడా
మేల్దన, యలఘు పౌరుషమునఁ గలిగెనుట. ఆను. 4-382

2. ఉపయోగించునది.

వ. అనిన విని యాజగత్కర్త యోషధులును ఫలమూలాదిభక్ష్య
సంపదుపకారంబులుగా వృక్షలతాగుల్మంబులును గల్పించి.

సాప్తి. 2-114

ఉపకారి సం. విణ. (న్. జీ. న్.)

ఉపకారము చేయువాఁడు, మేలుచేయువాఁడు.

మాలిని :- సర్వోపకారి.

ద్రోణ 1-392

వ. పరమోపకారియైన యీ బ్రాహ్మణునకు నేమి ప్రియము సేయ
సమకూరునో యని. ఆది. 6-240

ఉపకీచకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కీచకుని తమ్ముఁడు.

వ. ఒక్క యుపకీచకుండు నిజసహోదరులం జూచి, విరా 3-9

(వీరు నూటయైదుగురు. కీచకుని శవముతో ద్రౌపదిని గట్టి
శ్మశానమునకుఁ దీసికొనిపోవు సవయమున భీముఁడు వీరినందఱినఁ
జూపి ద్రౌపదిని విడిపించెను

చూ. (విరా. 3-9 మొదలు 29 వఱకు)

ఉపకృతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఉపకారము.

క. (ధర్మరాజు సాత్యకితో) త్వరితముగఁ జనుము నఖుఁడు, స్థురుఁడు
గదా నీకు నర్జునుం డుపకృతి తత్పరులై నెగడెడు నుత్తమ
పురషులు వేచు తటి వచ్చె భుజవీర్యధీ. ద్రోణ 3-280

ఉపక్రమము సం. వి. అ. పుం.

ఉపాయము నెఱింగి ప్రారంభించుట, ఆరంభము, మొదలు పెట్టుట,

క. రేపకడ యుభయబలములు, నేపును నెలమియును నెరక మెరగ
వెడలి యా,టోపంబున రణసన్నా, హోపక్రమలీల మెఱయ
నుజ్జ్వలభంగిన్. బ్రదోణ 1-214

2. కార్యము, పని

వ. ... వారల సంవాద ప్రకారంబు హృషీకేశుం డెఱింగి వీడు
సంయమివడు మాట గీటునంబుచ్చి తన వలసినట్లు సేయువాడయ్యె
నిపాపాత్ము నుపక్రమంబునకు నడ్డనడి చూచెనఁ గాకున్నఁ
దుది నాచేయు తెఱంగున్నదియ కాదె యని వితర్కించి.

సౌ. ప్రి. 2-79

ఉపక్రమించు సం. వి. అ. క్రి.

తొడఁగు, పూను, కడఁగు.

వ. ... సూర్య సంకాశుడవగు నీవు సూర్యోదయ సమయంబునఁ
ప్రకాశ ప్రకారంబైన పరాక్రమంబున కుపక్రమింపు మనవుడు
నశ్శ్రేణిమ కృపాచార్యున కిట్లనియె. సౌ. ప్రి. 1-82 అశ్వ. 1-64

వ. ... కృష్ణార్జునులు సంతసిల్లి సన్నద్ధులయి రథంబెక్కి యగ్ని
దేవుం జూచి సురాసురపరివృతుండయి సురపతి వచ్చినను జయింతు
మింక శంకింపక ఖండవ దహనార్థం బుపక్రమింపుమనిన నగ్ని
దేవుండు హర్షించి. ఆది. 8-254 ఆది. 6-276

స. క్రి.

వ. ... ఇప్పుడు మీరిందఱు నెఱుంగ నాయం దకారణ వ్యతిక్ర
మం బుపక్రమించి యత్యంత శత్రుం డయ్యె. సభా- 2-66

ఉపగతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సమీపించినది, దగ్గఱినది.

వ. ... తత్కాలోపగత సముచిత పరిజనానీకజలంబుల ముఖప్రవాళ
సంబు సేసికొనిరి. కర్ణ 3-109

ఉపగమము సం. వి. అ. పుం.

1. జ్ఞానము. ఎఱుక.

సీ. శాస్త్రోపగమము నష్టలితదమము.

విరా. 8-102

2. ప్రాప్తి, పొందుట.

మాలిని...శ్లాఘనీయ క్రమోద్యమనైపుణ్యము తీరామధ్యమానేందు
బింబ, క్షరదమృతవికారోత్సారజానందరూపా. శల్య. 2-422

ఉపగిరి సం. వి. ఇ. పుం.

ఒక దేశము, కొండ సమీపమునందున్న ఒక దేశము.

క. ఆతుల చతురంగసేనా, యుతుఁడంతర్గిరి బహిర్గోపగిరల భూ,న
తుల నని వోర్చి శారోన్మతిఁగొనియెను వారిచేత నాపాదన
మర్.

సఖా. 1-234

ఉపఘాతము సం. వి. అ. పుం.

చోడు, బాధ

క. విను డెబ్బది యేడ్లగుదాఁకను మానవులకు గ్రహోపఘాతం
బులు గల్గె నంతరఁబ గ్రహముల, పని వలవదు ముదిమియెల్ల
పనులకుఁ జాలున్.

ఆర. 5-254

ఉపచరణము సం. వి. అ. న.

సీ. సంవర్తఁ బలిచి యాసన పాద్య ముఖ్యోపచరణముల్ నడిపించి.

అశ్వ. 1-70.

ఉపచరించు సం. స. క్రి.

1. గౌరవించు, సమ్మానించు.

వ. ... ఎవ్వరితోడ నెవ్వధఁబునం బలుకం దగు ప్రణామ విషయ
కాంధవమైత్రీ వాత్సల్యంబులకు నయ్యై ప్రకారంబుల మద్దవనం
బులుగాఁ బలికి యుచితంబుమెయి నుపచరింపుము. ఉద్యో. 1-887

2. నేవించు, పూజించు.

తరల...తల్లి వచ్చిన భక్తితో, మపచరింపక లాఁతివై యిటు లూర
కుండ ట యుక్తమే.

స్త్రీ 2-27

అ. క్రి.

3. దుఃఖోపశమన మొనరించు.

వ ఇవ్విధంబున నాలింగనంబు చేసి సాంత్యవచనంబుల నుపచరించె.

(స్త్రీ) 1-126

వ. నందుల తనువుల మీద వదనంబు బాష్పాంబుధారాక్రాంతం
బుగాఁ బ్రకటాక్రందనంబునెయుచుఁ బలవించుచుండఁ గృష్ణా
ర్జునులును సముచిత భాషణంబుల బోధించిరి. తక్కుటివారును
దగుమాటల నుపచరించిరి.

సౌప్తి. 2-22

4. ఉపకరించు, ఉపయోగించు,

సీ. (గోవు) తోట శృంగంబులు వాలంబు రోమచ,యము శక్యన్నా
త్రము లఖిలవర్త-ఆ-నముల కుపచరించు.

ఆను. 2-897

ఉపచారము సం. వి. అ. పుం.

1. ఇచ్చకము, ముఖప్రీతికై పలుకుమాట

వ. అని తారు మున్న విన్న కీచకవృత్తాంతంబున కనుగుణంబుగా
నుపచారంబులు పలుకుచుండ నా బృహన్నల వైరంధ్రి కిట్లనియె.

విరా. 8-45

2. పూజ.

వ. అతండును (విరాటుఁడు) ససంభ్రమ పరిజనసముపనీయమానం
బులగు నానావిధోపకరణంబులం గౌతేయులకు వివిధోపచారంబు
లాచరించి మహార్హమజ్జన భోజనంబులు పెనడ.

విరా. 5-867

3. సేవ.

వ. వారలంజావె దేవతలు బ్రాహ్మణు లంద్రు వా రెల్లవారికి
ననుస్కారాద్యుపచారాదరణీయులు.

కాంఠి. 5-99

4. ఉపయోగము, భుజించుట.

తే. ... తియ్య పంటిపరువ, చూదరించి తదుపచార మాచరించు
వెరపుగల యట్టి జనముల విధము దోష.

ఆను. 5-425

5. సాంత్యము.

క. ప్రభువుల నుపచారంబుల, విభుఁ డనురాగిల్లఁజేసి.

కాంఠి. 2-397

6 నడవడి, వ్రవర్తనము.

సీ. ... అసత్యోపచారంబు గహగదాహము ... పాపంబులందురు
బుధజనములు. కాంతి. 1-293

శ్లో. అన్యతేనోపవర్తీచప్రతిరోద్ధాగురోస్తదా. సంశా. కాంతి. 34-8

ఉపచితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సంచితము, కూడఁజెట్టినది.

తే. పుణ్యోర్మముల్ నేయుచు భూసురులకు, వివిధధనములు ప్రీతితో
వినయమొప్పు, నొసఁగుచుండెడువారు పూర్వోపచితము, లైన
కిల్బిషములఁ బాతు రవనినాథ. కాంతి. 1-318

2. కుదురుపడినది

మాలిని:— సదసదుపచితాత్మా సంభృతానందవర్మా. ఉద్యో. 1-385

ఉపచిత్రుడు సం. వి. అ. పుం.

కురుకమారుడు, గాంధారిధృతరాష్ట్రుల కొడుకు. ఆది. 5-107
చూ. కురుకమారుడు.

ఉపజనితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పుట్టినది.

తే. శోక వారిధి పారంబు నాకుఁ బొంద, నేలవచ్చుఁ జిత్తంబునఁగీలు
కొని యనన్యమై కర్ణమరణోపజనితమైన పరిభవంబను శల్య
మాతరజఁజేయ. కర్ణ 1-27

ఉపజీవకుడు సం. విణ. (అ. వికా. అ.)

ఒకగానివలన జీవనము గడపుకొనువాడు.

సీ అబ్ధిసంచారలాభోప జీవకుం డుర్విశ నేవకుండు ... గీ ... పంక్తి
దూషకు లంద్రు పౌగవేంద్ర. ఆను 8-175

ఉపజీవనము సం. వి. అ. న.

1 జీవనాధారము, బ్రదుకుఁదెరువు.

సీ. ... పనితోపజీవనశీలు నన్నంబు నాడెడు పాడెడు నట్టివాని
యన్నంబు ... నభోజ్యమంద్రు. కాంతి. 1-822

2. బ్రదుకుట, జీవించుట.

సీ. అన్యకర్మోపజీవన మకృశజ్ఞత ... నిరయహేతువులు,

3. ఒకరినాశ్రయించి బ్రదుకుట.

సీ. ... ఆన్యోన్యోపజీవనాచరణంబు గలిగి. అశ్వ. 2-118.

ఉపజీవి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

ఒకరి నాశ్రయించి లేక యొకదానిని వృత్తిగాఁ గొని జీవించువాఁడు.

వ, ... అద్దేవి విక్రమోపజీవులయిన ముచుకుందుండును సృంజయం.

దును నను తొంటి నరపతుల చరిత్రంబులు నెప్పి. ఉద్యో. 4-18.

చ. వినుము నరేంద్ర నైనికులు విక్రమశీల నరాతిసేన సొచ్చినఁ

బలిగావకున్న నుపజీవులు మెత్తురె.

శల్య. 1-299; కాంతి. 6-222; ఆను. 8-287.

ఉపజీవించు సం. స. క్రి.

ఆశ్రయించి బ్రదుకు.

వ. సకల భూతంబులుం దన్నుపజీవింపం బెంపారువాని. ఆను. 1-815.

సీ. ... అమరు లింద్రు, ననిశమును నుపజీవించునట్లు బంధు, జనులు

ని న్నుపజీవింప మనుముపేర్చె.

సఖా. 2-79.

ఉపజీవిత సం. వి. అ. శ్రీ.

జీవనాధారము.

ఉ. ... వాని నుపజీవితఁ ద్రవ్వరె కందమూలముల్. కాంతి. 1-110.

ఉపతాపము సం. వి. అ. పుం.

సంతాపము, వ్యధ, కీడు.

ఆ. సర్వభూతదయకు సత్యవాక్యమునకు, నుత్తమంబు ధర్మ వొండె

బుంగ, నొడల నొప్పికోడ కుపతాప మొనరించు, నదియ కడు

నధర్మ మనిరి బుధులు.

అది. 3-219.

ఉపతాయి దే. వి.

వల్లబంద విశేషము (తల్లి విజ్ఞానము)

సీ. ఉపతాయిలోఁ దన కొదివిన తోరహత్తము సూపి. విరా. 2-15.

ఉపదంశము సం. వి. అ. పుం.

ఊరుగాయ.

వ. ...హరి సన్నిధానమునఁ గ్రోలిరి యాదపు లంతరంగమోదన,
కరణంబులైన యుపదంశములం గొనుచున్ మహేశ్వరా.

మాస. 1-80

ఉపదర్శకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఉపద్రష్ట - యజ్ఞాది కర్మముల యందలి గుణదోషములను కనుపెట్టి
చూచువాఁడు-ఓకానొక ఋత్విక్కు.

తే. శమము దనుమును సత్యశాచములుఁ గలిగి, యజన శీలత
నశ్వమేధాధ్వరంబు, లంగిరసుఁ డుపదర్శకుండై నయింపఁ,
బెక్కినరెల్ల లోకములు సంప్రీతిఁ బొగడ. అశ్వ. 1-27

ఉపదర్శనము సం. వి. అ. న.

యజ్ఞాది కర్మముల యందలి గుణ దోషములను కనుపెట్టి చూచుట ఉప
ద్రష్ట కార్యము

వ. ...పరశురాముం దత్పృథుండై ప్రాయశ్చిత్తంబుగా నయ్యెడఁ
గశ్యపు నుపదర్శనంబున రాజసూయంబులు నశ్వమేధంబులు
వాజిపేయంబులు ననేకంబు లొనర్చి-

శంభు- 2-199

కాంతి. 6-861; ఆను. 2-188

ఉపదిష్టము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. చెప్పఁబడినది.

క. నృపవర పూర్వాహ్నంబును, నపరాహ్ణంబును దేవపితృ సమారాధ
న విధ్యుపదిష్ట కాలములు మధ్యపు సమయము మానుపార్చ,
నార్హం బరయన్. ఆను. 2-54

2. ఉద్దేశింపఁబడినదిఁ

వ. పాండవాగ్రజా నీవును గూరూపదిష్టంబులయిన యివాక్యకంబులు,
భావగతంబులు చేసికొని. ఆను 8-177

3. నిర్దేశింపఁబడినది అజ్ఞాపింపఁబడినది.

వ ధర్మరాజు రాజసూయంబు సేయ నుపక్రమించి సహదేవుం జూచి

నీవు ధామ్యోపదిష్టంబులయిన యజ్ఞోపకరణ ద్రవ్యంబులు చేర
నిండ్రసేన ప్రముఖులను నర్జును సారథియయిన రుక్మను సమ
ర్పించి. సఖా. 1-281

ఉపదేశము సం. వి. అ. పుం.

1. హిత బోధనము.

వ. కావున మీకు నప్రదార్థంబుగా నానేర్పిన విధంబున నుపదేశం బవశ్య
కర్తవ్యంబు రాజులం గొలిచి యెమ్మెయినయినను బ్రదుకు
జనాబులు గీడునుం బొరయకుండునట్టి సాధారణ నీతి సంక్షేప
రూపంబున నెఱింగించెద సావధానులరయి వినుండు.

విరా. 1-120

2. బోధనము.

క. ...నీ, దివ్యమహిమ యాగమోపదేశము రుద్రా. ద్రోణ. 2-387;
శల్య. 2-289; భీష్మ. 3-293

3. దీక్షా పూర్వకముగా మంత్రతాదుం నుపదేశించుట.

నీ. హిమగిరిమీద ననేక ద్విజులు దవఁ మాచరింపంగ నయ్యాశ్రమ
మున కొక్క శూద్రుండు ధర్మోపేతుఁ డేతెంచి, యమ్మునలకు
గురుఁడగు మునీంద్రుఁ గని కృప మపదేశ మొసరింపవే తపో,
వృత్తికై నా కని వేడుటయును. ఆను. 1-276; ఆర. 2-176

ఉపదేశించు సం. స. క్రి.

1. నిర్దేశించు, నిరూపించి చెప్పు.

వ. పితామహుం డుపదేశించిన లక్షణంబు లద్దేశంబునం గలిగి యుండు
నని విందుము. పాండవులు ప్రచ్ఛన్నవేషంబున విరటుప్రలోల వని
యించినవారు గావలయు. విరా. 8-117

2. బోధించు.

వ. ...విచిత్ర వీర్యసందనుండు సూతనందనునితో నవ్యాసుదేవనామ
నిర్వచనంబు నాకుఁ దేటపడం దెలిపి యతనిం బొందు నుపాయం
బుపదేశింపవే యని యడిగిన. ఉద్యో. 2-325; కాంధి. 1-841

కాంధి. 2-164

3. హితబోధనము నేయు, ప్రబోధించు.

క. అచ్చెరువు సంపుటకుఁ దనయిచ్చుఁ జొరకకేలి సలిపె నిన్నాళ్లును
వివ్వచ్చుఁడు హితమేఁ జెప్పినఁ బొచ్చెముతే కంతరంగమున
నిల్పె దగన్.

శల్య. 2-347

క. ఏ నుపదేశించినతిసనఁ గా వొక పెంపెంచినాఁడు గాని తలంపన్,
మానవనాథ సురేశ్వర, సూనుఁడు నా యట్టివాఁడచుమ్మే పనికిన్
శల్య. 2-348; 347; మహా. 28. మహా 10.

4. ఉపదేశము నేయు.

ప. ఇప్పిద్య నాకు నుపదేశింపవలయు నని యడిగిన ఋతుపర్ణం
డిట్లనియె.

ఆర. 2-174

ఉపదేశ్య సం. విణ. (ఋ. స్త్రి). ఋ.)

ఉపదేశించువాఁడు.

చ అతనిని యాకురుప్రవరుఁడమ్ముని వల్లిభుమోముఁ జూచి యిట్లను
మహితాత్మ మాకు గురుఁ డన్నను ధర్మవిధోపదేశ్య యన్నను...
నీవ

అశ్ర. 1-47

ఉపదోహము సం. వి. అ. పుం.

పాలు వితికెడు పాత్రము,

సీ. కాంస్యోపదోహాయుఁ గాంచన చారు శృంగయు...నయి తగు
గోవు.

ఆను. 2-383

ఉపద్రవము సం. వి. అ. పుం.

1. వివత్తు, అవద.

క. నిరుప్రదవ సుఖనిద్రా, నిరతాత్మకులయిన వీరి నిద్రకు.

ఆది. 9-205

2. రోగోద్రేకమును సూచించు వికారము,

సీ. ...రోగములు నుపద్రవములు హితము మితంబుఁ గాలయోజి
తంబు వగు భోజనంబున...తే...అవులఁ ద్రోవనేర్చుట ముక్తికిఁ
ద్రోవ యధివ...

కాం. 5-870.

ఉపద్రష్ట సం. వి. ఋ. పుం.

యజ్ఞాది కర్మముల యందలి గుణదోషములను కనిపెట్టి చూచువాఁడు.
ఒకానొక ఋత్విక్కు.

క. అనుజులు ఋత్విజులుగ నీ, పని యిటు సేయుమని నీ పుపద్రష్ట
వృత్తుగా, విను కురుకుమార పశువిశ, సనమున రణయజ్ఞ మతఁడు,
సమ్మతఁడెయ్యన్. ఉద్యో. 4-45.

ఉపథ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. మంత్రి మొదలగు వారి గుణములను పరీక్షించుట.

తే. ఎఱిగి యుపథా విశుద్ధుల నిడు నమాత్య, పదవికి, అను. 5-46.

2. కపటము, మోసము, కూటకల్పన.

క. ఉపథాశుద్ధులఁ బాప, వ్యసగత బుద్ధుల వినీతవర్తుల సములన్,
సుపరీక్ష నియోగించితె, నిపుణుల నర్హాశనాది నృపకార్యములన్.
సభా. 1-85

ప్ర. తాత సీతుండై తల్పంబునకుం దిగువ యుపథానంబు వెట్టికని
యతనిం గొనియాడి సకల పౌత్రులను ధాత్రిఃకులను నవలోకించి.
భీష్మ. 8-422; ఆది 7-223.

ఉపధారకుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆవలంబించినవాఁడు. పూనినవాఁడు.

వ. మనుష్యులందు జాతి ధర్మోపధారకు లెక్కుడు. కాంఠి. 5-99.

ఉపథాశుద్ధుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కపటము లేనివాఁడు; మోసములేనివాఁడు.

క. ఉపథాశుద్ధులఁ బాప, వ్యసగత బుద్ధుల వినీతవర్తుల సములన్,
సుపరీక్ష నియోగించితె, నిపుణుల నర్హాశనాది నృపకార్యములన్.
సభా. 1-85.

ఉపనందకుఁడు; ఉపనందుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కురుకుమారుఁడు, గాంధారి ధృతరాష్ట్రుని కొడుకు

వ నందో నందక చిత్రకాణ.

ఆది. 5-107

వ. నందుడును ఉపనందుడును రాద్రంబుగా సౌఖ్యదుం బొదివిన
భీష్మ. 2-399

వ. నందోపనందుల నొక్కపెట్ట పెక్కుమ్ములం బొరిపుచ్చె.
కర్ణ. 2-216

కాన ఉపందకుఁ డన్నను ఉపనందుఁ డన్నను ఒక్కరేయని చెప్ప
నగును. ఇతఁడు భీష్ముని వృద్ధివసయ్యుద్ధమున అభిమన్యునితోఁ బోరెను.
భీష్మ. 2-399. భీమునితోఁ బోరి యన్నయగు నందునితోఁ గూడ మర
ణించెను కర్ణ. 2-216

ఉపనతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁబడినది

క. శర మతిఁబోయుటయును ద,త్కరయుగ్మము బాణ కార్ముకం
బులతోఁ జెచ్చెర సంస్తంభము నొందుడు, నరనాథుడు విస్త్ర
యోపనతమానసుడై
ఆర. 4-356

ఉపనయనము సం. వి. అ. న.

వేదపఠ నార్థము బాలుని గురు సమీపమునకుఁ బంపుటకైన సంస్కారము-
వడుగు

వ. ధృతరాష్ట్ర పాండు కుమారులు భీష్మాభిరక్షితులై పెరుగుచు
నుపనయనానంతరంబున నథ్యయనం బొనరించి రాజ విద్యల
యందు జితశ్రములై యున్నంత.
అది. 5-2

ఉపనిషత్తు సం. వి. డ్. స్త్రీ.

(బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిపాదకమును వేదశిరోభాగమునగు) వేదాం
తము ఇవి పది 1) ఈశము 2) కేసము 3) కఠము 4) ప్రశ్నము
5) ముండము 6) మాండూక్యము 7) తిత్తిరి 8) ఐతిరేయము
9) ఛాందోగ్యము 10) బృహదారణ్యము - బ్రహ్మకైవల్యాదులు కలిపి
నచో నూటయెనిమిది ఉపనిషత్తులగును.

వ. ఇవిధంబునఁ బార్థున కుపనిషర్థజ్ఞాతం బవగతంబు సేసి.

భీష్మ 1-228; కాంతి. 5-388

ఉపనీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. తీసికొని రాఁబడినది.

వ. భీష్మువచనంబున నప్పుడు సహదేవోపనీతంబయిన యష్ట్యం బర్హ.
 నీయుండైన వాసుదేవునకు శాస్త్ర దృష్ట విధానంబున ధర్మ
 తనయుం డిచ్చిన. సభా. 2-7; ఆర. 3-71.

ఉపనీతి సం. వి.

ఉపనయనము.

సీ, జనియించి విప్రుడు జాతకర్మంబును జాలంబు నుపనీతి సంస్కృతి.
 యును, బడసి యాచార్యులపాల నధ్యయనంబు సేసి.

కాంఠి. 5-80.

ఉపనీతుడు సం. వి. అ. పుం.

ఉపనయనము సేయఁబడినవాడు.

తే. కామవైరి, యతని నుపనీతుఁ గావించె.

కాంఠి. 6-252.

ఉపనేత సం. వి. ఋ. పుం.

ఉపనయన సంస్కారము చేసినవాడు.

మధురాక్కర :- తనర జనకుండు, నన్నప్రదాతయును భయత్రాత,
 యును ననగ నింతులకు ముప్పు రొగిన గురువులు వీర, లనఘ యువ
 నేత మఱియు నిరంతరాధ్యాపకుండు, ననగఁ బురుషుని కియ్యేవు
 రనయంబును గురువులు. ఆది. 4-48.

ఉపన్యసించు సం. ప. క్రి.

1. చక్కఁగా వర్ణించి చెప్పు.

వ. దీనిం బాండవులయం దెవ్వరు ధరియింతు రని మఱియు బహు
 విధంబులగు నాయుధంబులు వరీక్షించి వేటువేటు వాని చంపఁబు
 లుపన్యసించి యివి యెవరెవ్వరివని యడిగిన. విరా. 4-119.

వ. అప్పరమవతివ్రత వేటొండు దెఱంగుల నభ్యర్థనీయంబులయిన
 వస్తువు లుపన్యసించిన నతఁ డవి యెవ్వియు నొల్ల ననుటయు

ఆను. 1-71

2. బోధించు-

వ. అతనిని రఱోత్సాహంబునకుం గారణంబైన స్వకర్మావలంబు
 వగలం దగమి దెలియుటకు వలయు వాక్యంబులు పెక్కు లుచు.

న్యసించి.

భీష్మ. 1-200, శాంతి 6-428

3. వివరించి చెప్పు

వ. అస్పృహ గొందఱు బ్రహ్మరాక్షసు లమ్మునులకుఁ బ్రణమిల్లి తమ.
చేసిన విప్రద్యేష గురుజనాపమాన దుష్టాన్నభక్షణంబు లగు పాత
కంబులు వేటువేట యపన్యసించి. శల్య. 2-173

4. తెలుపు

వ. రయంబున రాజసన్నిధికిం జని భవత్కర్తం బుపన్యసించి దండిం
చుట వేడుమని పలికినం దెలిసి యట్లకాకయని లిఖితుండు.

శాంతి. 1-161

వ. తీర్థయాత్రా పరుండయి గాధిగృహిణి సమేతఃకుగాఁ జనుదెంచిన
సత్యవతియు నిజభర్త గావించిన చదుద్యయంబు మాతకుం జూపి
తత్రృణావభేదం బుపన్యసించినఁ బ్రీతయై యద్దేవి. శాంతి. 2-69

5. పలుకు.

క. సులభాభిధానయగు నొక లలన

వ. నియమాచరణ కృశంబగు శరీరంబు యోగప్రభావంబున డాచి.
సుందరసుకుమారంబగు నాకారంబు వహించి జనకం గాంచి
భిజ్జావృత్తిత్వ సూచకంబులగు వచనంబు లుపన్యసించిన.

శాంతి 6-171

6. కీర్తించు.

సీ. వాసు, దేవాశ్రయుఁడు వాసుదేవ పరాయణుండును నగు
మర్త్యుండవ్విసుతనామ -ఆ-కము లుపన్యసించి కల్మషంబుల నెల్ల,
దోఱఁగి దుర్గతులకుఁ దోలఁగి జన్మ, మరణములకు రోగ జరలకు
నందని, పరమమైన బ్రహ్మపదము నొందు. ఆను. 5-327

7 ఉదాహరించు.

వ అశినివరుండు దను వారించిన వారల నుద్దేశించి యభిమన్యు
పథ ప్రకారం బుపన్యసించె బ్రదోణ. 4-278

ఉపన్యాసము సం. వి. అ. పుం.

ఒక విషయమును విస్తరించి చెప్పట; వర్ణించి చెప్పట.

సీ. భరత వంశోత్తమ పారజనంబులు, తమ మాటలు భవత్సన్ని
ధానమున న న్నువన్యాసమొనరింపఁబించిన, యట్టి భాషణము
లేకాగ్రబుద్ధి నవధరింపుము. అశ్ర. 1-98; కర్ణ. 2-109

ఉపపన్నము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సీ. శోకాగ్ని దనికి న సొగయు నీ తమ్ముల, నుపపన్న వాక్యామృ
తోపయుక్తి చేర్చుము. కా. 8. 1-90

ఉపపర్వము సం. వి. న్. న.

మహా పర్వములోని యంతర్భాగము.

క. ఇట్టి మహాభారతంబు ననేక విధ పదార్థ ప్రపంచంబితంబు నుప
పర్వ మహాపర్వోపశోభితంబు. అది. 1-88

ఉపపాండవులు సం. వి. బహు.

పాండవులకు ప్రదోషదియఁడు బుట్టిన కుమారులు. పాండవులవలన వీరు
నైదుగురు. వీరు 1) ప్రతివింధ్యుఁడు- ధర్మరాజు కొడుకు 2) క్రుశ
సోముఁడు-భీముని కొడుకు 3) క్రుతకీర్తి-అర్జునుని కొడుకు 4) శతా
నీకుఁడు-నకులుని కొడుకు 5) క్రుతసేనుఁడు- సహదేవుని కొడుకు.

భారత యుద్ధము తుదివఱకు హాహాహోరినఁ బోరిరి. శివరమునందు
నిద్ర వోవు సమయమున అశ్వత్థామ వీరిపై నుఱక వీరు మేల్కొంచి
యాతనితోఁ బోరి మరణించిరి సౌప్తి. 1-181 మొ. 190 వఱకు-
చూ, అనుబంధము చివరి సంపుటము.

ఉపపాద్యుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రతిపాదింపఁ గగినవాఁడు

మాలిని :- సకలనిగమవేద్యా, స్వాస్థ్య వికోత్సవపాద్యా.

సౌప్తి. 2-188

ఉపప్లవము సం. వి. అ. పుం.

ప్రలయము (ప్రపంచ) నాశనకాలము.

క. సముదిత సూర్యసహస్రోపమ దుష్సహశేష జగదుపప్లవ ముహూ
సమదీప్తి తీవ్రపావక, సముఁ జూచుచు నసుర భస్మసాగ్మకుండయ్యెన్
అది. 1-181; అది. 7-184

ఉపప్లావ్యము సం. వి. అ. పుం.

మస్యో దేశమునందలి యొక నౌక పరము పాడవులు అజ్ఞాతనాసా
నంతరము పాండవులు విడిసిన నగరము ఇక్కడనుండియే పాండవులు
సంధి ప్రయత్నము జరిపి యుద్ధమునకు సిద్ధపడిరి. ఇది విరాటనగరమునకు
సమీపమున నున్నది.

న ఇన్ద్రిధంబుల బ్రహ్మలై పాండునందనులు శమీప్రక్ష నిక్షిప్త
మస్త్ర సాధనంబులు బూజాపూర్వకంబుగా దెచ్చుకొని యుప
ప్లావ్యంబున వసియించి మస్యో మహానాథుడు పెంపు నేయం
దెంపు మిగిలి. విరా. 5-875; ఉద్యో. 4-72

ఉపబృంహణము సం. వి. అ. న.

చక్కగాఁ జెరుగుట.

న. మీకెల్లమ నయాగింబుల భాగింబులు గలిగి తద్భాగంబుల నా
ప్రాయితములై యుపబృంహణంబు నొందు వారలు. కాంధి 6-410

ఉపభుక్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

తినుట.

చ. వలగవ్యభోపభుక్తి నభర బహముపల్కుట. ఆను. 3-282

ఉపభోగము సం. వి. అ. పుం.

అనభవము.

నీ అనమ సుఖదుఃఖములు వచ్చివును మరవి, పాదములు లేక
సంప్రాప్త సముపభోగి. రతుండు సప్రాప్తవాంఛానిరాలకుండు,
నగుట సారథిపోదూప ముగ్ధు బుధులు.

కాంధి. 5-501; కాంధి. 5-804

నీ వివయోభోగాభివృద్ధిమింకను నాకు, వనరక పెరుగుచున్నది
యంగుళ. ఆది. 8-85

ఉపభోగించు సం. న. క్రి.

రమియించు.

న అనేకస్థానంబుల నేక సహస్రవర్షంబులు నాలాయని యైన
యింద్రనేక ముఁభోగించి తృప్తులై. ఆది. 7-257

ఉపమ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

సాదృశ్యము,

క. అపరాహ్లాసమయమున న,ట్లుపమానీతాతిహారయద్ధంబయ్యెన్..

భీష్మ. 2-382; కర్ణ. 2-387

ఉపమము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సదృశము, సాటియైనది

(ఇది సమాసోత్తరపదముగానే యుండును)

సీ. సాంధ్య రాగోపమచ్ఛాయంబులగు పట్లు, కిసల యోత్కరముం

గ్రేడినేయు,

విరా. 4-50

ఉపమహీధరము సం. వి. అ. పుం.

చిన్నకొండ.

వ. మఱియు నుపమహీధరంబులనేకంబులు గలిగియుండు. భీష్మ. 1-85

ఉపమానము సం. వి. అ. న.

1 పోలిక, సాదృశ్యము.

క. ద్రుపదుండు వృషనేనుండును, నుపమానానీతహారయద్ధంబున

బాణపరీతకోడితల్లుత, పపురుజ్జ్వలులైరి కారవక్షిణవాదా,

ద్రోణ. 5-188

2. దేవితోబోల్పడగునో యది.

సీ. ఓరాజకల్పక్షయోపమానంబగు కారవక్షాని నెండుయము చూడ,

కున్నాడ.

స్త్రీ. 2-127

వ. అమృతోపమానంబులగు నన్నపానంబుల నననిం చృపునింగావిచి.

అను. 2-21

ఉపమించు సం. స. క్రి.

1. పోల్పు.

ఉ. తావిపురాతనాద్యతన పార్థివలక్ష్మలు పాండవేయు లక్ష్మిని

వంబుతోడ ననువమింప మంబులు గావు.

నాథా. 2-114

2 పోల్చిచూచు.

ఉ. వీరలు దైవశక్తిఁ బ్రభవించినవా రగుటకుమి నందియం, వీరము.

డియకాంతి నుపమింపగ వేల్పులకాక యిట్టి యాకారవిశేష
సంపదఁ బ్రకాశిత తేజము వేర్పొజ్జాడ సాధారణ మర్హ్యులే.

ఆది. 5-151

ఉపమితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపమింపఁబడినది, పోల్చఁబడినది.

క. ఫణిరాజోఽమికాస్త్రంబు లతనియొడలం జొనిపెన్.

భీష్మ. 2-188

ఉపయాజుడు సం. వి. అ. పుం.

యాజోపయాజులలో కొండుకవాడు, వానప్రస్థాశ్రమము నందున్న
ఒక మహాతపస్వి.

వ. (ద్రుపదుడు) గంగాకూలంబునందు వానప్రస్థ వృత్తి నున్న
యాజోపయాజులను వారినిద్దిఱ నరవరశత్రవశ వ్యాసక్తులం
గాశ్శప గోత్రులం గని వారికి నమస్కరించి యందుఁ గొండుక
యయ్యును దాపోమహిమ నెవ్వరికంటె బెద్దయైనవాని మహ
యాజు నుపాసించి యిట్లనియె.

ఆది. 7-8 చూ ఆది. 7-8 మొ. 12-వ.

ఉపయుక్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

భుజింపఁబడినది;

వ. చారుకానఁ జండగు నాసూతు నుపయుక్తహరుంశేయుటయు.

బ్రహ్మ. 3-305

ఉపయోగపడినది.

మాలిని :- అక్షులవచ్చుదయాభివ్యక్త రోహిపయుక్తా. సౌప్తి. 2-188

ఉపయుక్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

కూడియుండట; కూర్చుండినదియగుట

సీ. ఉపపన్న వాణ్యమృతోపయుక్తిఁ దేర్చుము,

కాంతి. 1-89

ఉపయుక్తుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపయోగపడినవాడు;

మాలిని :- అక్షులవచ్చుదయాభివ్యక్త రోహిపయుక్తా. సౌప్తి. 2-188

ఉపయోగము సం. వి. అ. పుం.

1. పుచ్చికొనుట భుజించుట

వ జాత్రంబయిన చరువు మీ తల్లికిచ్చి బ్రాహ్మణులైన దాని నీవు
పుచ్చికొనుము ఋతుకాలంబున నీ తల్లి యశ్వస్థుంబును నీ
పుదుంబంబును నాలింగనముపేసి తక్కితో మీమీ చరువులును యో
గించునది యని నియోగించె వారి యుపయోగంబు సమయం
బున విధివశంబునంజేసి. అను. 1-110

2. వినియోగము, ప్రయోజనము.

వ అధ్వరోపయోగంబు వడసిన గోగణంబులు గోలోకంబునకుం
బ్రమోదంబునఁబోయె, అను. 8-88
వ. అశ్వమేధయాగంబునం దుపయోగంబు నొందింపఁగోరెను.
అశ్వ. 8-208

ఉపయోగించు సం. స. క్రి.

1. ఆరగించు, భుజించు, తిను.

వ. ... ఆ కుంచెను పేలిపిండియుఁ జెట్టి మానెందు బంచుకొని
యుపయోగించువారై యున్న సమయంబున.
అశ్వ. 4-221; కాంతి 1-163, ఉద్యో 2-123, ఉద్యో. 3-218;
అశ్వ. 4-224.

2. ప్రయోగించు.

తే. అస్త్ర మస్త్రముతో కాంతమగుటఁ గోరి, నొంప కిట్లుప్రయోగింప
వలసెఁగాని. సాప్తి. 2-89

3. ఉపయోగపఱుచు, అనుభవించు.

వ. మేమెక్క విజ దెచ్చితిమని తల్లికి నివేదించిన వెలుంగ
యెప్పటియట్లకా వగచి కుంతిదేవి సంతసెల్లి దాని మీరెపురు
నుపయోగింపుండని కొడుకుల నియోగించి
అది. 7-208; అది. 7-209

వ. దుర్యోధనుండు దానుం దమ్ములును గర్జునిం గోగిరించుకొని
నాతో బద్ధసబ్బిండవయి నాకును కాంధవుంకు పాశంబుపేసి

నన్నుం గురు రాజ్యంబు నుపయోగింపుమనిన నట్ల చేయుదునని.

ఆది. 8-34

ఉపయోగ్య సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సేవింపఁదగినది

వ. భవదీయ రాజ్యలక్ష్మి మధురభంగియయ్యును నధములగు నా నియుక్తుల వలనం జోరజన సంవృతంబైన కావేరియుంబోలె నుపయోగ్యగాకునికి యెఱింగి నీ కెఱింగించుటకై మిథ్యాభి వర్ణితంబైన కాకంబునెవంబిడి జొచ్చితి. కాంతి. 8-366

ఉపయోగ్యత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఉపయోగ్యత్వము, ఉపయోగమునకుఁ దగియుండుట.

వ. విశ్వలగు దేవతలు పితృదేవతలతోఁగూడం ద్రక్షియోప యోగ్యతం బోవురు. ఆను. 8-192

ఉపయోగ్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఆచరింపఁదగినది.

క. జనసాధ మనోధారణయును బ్రాణాయామ విధియు నుపయో గ్యములై, చను సిద్ధులమును నగుటంబును ననఁగా రెండు తంత్ర ములు యోగమునన్. కాంతి 8-112

2. ఆనుభవింపఁదగినది.

వ. అజాతశత్రుండు శంతను వుత్రుతో నప్రయత్నులకు నర్థంబు సిద్ధించుట గలుగు ధగ్వపరులును నీతి విదులునునైన బలవంతులు బహుమార్గంబులగు దుపాయంబులనర్థంబు లాకాంక్షింప సిద్ధింప కుండు గొంధిలును సిద్ధించియు నవి భోగంబుల కుపయోగ్యం బులు గాకుండు. ఆను. 5-429

చ. భవదుపయోగ్యమైన స్మృతశాసము నాకు వహింప శక్యమే

ఆర. 8-25

ఉపరతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఉపరితిబింబికి, వ్యాపారములడిగినది.

రే. మనసుదేహివ యింద్రియ మహిమలెల్ల, నుపరతంబైన మనసుతో

నడిగి మడగు, నింద్రియములు పరమమొందెనేని దాన, మనసు
మగుడడు విషయ తృప్తన చరించు. కాంతి. 8-86

2. ఉపశమించినది, నివారించినది.

ఉ. ...మదీయ బంధు సం,తాన మనోజ్వరం బుపరతంబుగ నాకుఁ బ్రి
యంబుగా మహో,ర్వినుత సర్పయాగ ముడివింపుము కాపుము
సర్పసంహతిన్. ఆది. 2-280

ఉపరమము సం. వి. అ. పుం.

1. మరణము.

క. అగలము శమించు చాడ్చున, ననఘ యతండు పరమోన్న
భాత్మందైతా, నును దలచె నింద్రియంబులు, మనమునఁ దగ
నిగ్రహించుచుపాత సమాధిన్. కాంతి 2-18

2. నాశము, క్షయము.

క. ఉపరమముం బ్రాపించిన, యపుణ్యపుణ్యములు గలుగు నశికాం
తులు భ,వ్యపుగతిఁ బొందెడు వానందపురూపుని విష్ణు దలచెడిను
మోక్షాత్మున్. కాంతి. 2-80

3. విశ్రాంతి, విరమణము.

సీ. ... దివంబు, తే. రాత్రియును, యోగపేవానురతి నివాస దీప
మును బోలె వెలుగు నాశ్రియమూర్తి, గనుచు నెడనెడి నుపరసు
కాలములున; నంగ వర్తించి యోగి యానంద మొందు.

కాంతి. 8-33

4. మోక్షము, విషయవైరాగ్యము.

వ. ... అయ్యపరమపరుం డప్పారాశర్యతో మోక్ష పుండెయ్యది
దాని నెఱింగింపవే యనుటయు. కాంతి, 8-257

ఉపరి సం. అవ్య.

పైని, మీద.

సీ. విమలాశ్రయ ముద్దుమొగంబులే మెఱుంగుల మొత్తంబువరి చుట్టుముట్టి
కొనగ వరా. 2-87

(సూ-అ.ని-లో 'ఇది తెనుగున సమాసపూర్వపదముగానే యుండును' అని కలదు. కాని ఇక్కడ కొన్ని ప్రతులు 'మొత్తంబు + ఉపరి + చుట్టుముట్టికొన' అనియు, గొన్ని ప్రతులు 'మొత్తంబు + పరిచుట్టుముట్టికొన' అనియు, బ్రయోగములు చూపించుచున్నవి. 'ఉప' వ్యస్తముగా, బ్రయోగాంతరములేమి నిట్లు విడదీసియుండురా? విచార్యము)

ఉపరిచరవసువు సం. వి. ఉ. పుం. (ఉపరిచరుడు-వసువు)

ఒకానొకరాజు.

చూ. చరిత్ర ఆది. 3-28 మొ, 84 వఱకు కాంతి. 6-854 మొ, 875 వఱకు. చూ. అనుబంధము.

ఉపరితలము సం. వి. పుం. న.

వైభాగము.

క. పోపించి యారె ట్టించొక, చావముగొని నవనిశాతసాయకములు
కా, చోరితలముల నురమున, నేపున నాటుటయు, కార్డు డెల
నవ్వొలయన్. ద్రోణ. 8-88

ఉపరిచరుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఆకాశమునందు సంచరించువాడు.

వి. దానంజీ వసునామధేయుండైన యశండుపరిచరుడనంబరగె.
కాంతి 8-859

2. పసువు, ఉపరిచరవసువు.

చూ. ఉపరిచరవసువు.

ఉపరిభాగము సం. వి. ఆ. పుం.

ప్రైరేణము.

వ. లలాటోపరిభాగంబున నంబలిపుటంబు ఘటించి. విరా. 1-18

ఉపరుద్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఆడ్డగింపబడినది. నిరోధింపబడినది.

సీ, వాసుకి ప్రభృతి నివాసరూము, లుపరుద్ధభాషంబు నొందె.

ఆశ్వా. 8-112

ఉపరోధి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

అడ్డగించునది, అడ్డగింపు.

వ. ... ఇవ్వనంబు భవచ్చిరనివాసంబుసంజేసి విరళఫలకుమపాద
పంజై మృగకులోపరోధియై యొప్పుకున్నయది. అర. 1-276.

ఉపరోధించు సం. స. క్రి.

అడ్డగించు.

మ. ... ఈ వివినంబుజ్జ్వల పుష్పవల్లవ ఫలావిరూపి నానాలతా,
గవరీతంబన విందుఁ గూడఁగ మదిం గౌతూహలంబయ్యె నన్న
పరోధింపకు మింతవట్టు చన వీయుక్తుండ వెబ్బంగులన్,
అర. 7-208.

ఉపలక్షించు సం. స. క్రి.

1. చూచు; కనుఁగొను.

వ. సవ్యసాచి సవితర్కంబును సవిషాదంబును సగౌరవంబునుంగా
నతని నుపలక్షించి యిట్లనయె. విరా. 1-88

వ. ... (ధర్మజుడు) విదురునిం దమ్ముల మహాక్షిచి ధర్మాన్త
కామంబులయం దుత్తమమధ్యమాధమత్య సియాపణ. బు
నేయుఁడు చూతమని పల్కిన నవ్విభునకు విదురుం డిట్లనియె.
కాంధి 8-450

2. ఉద్దేశించు.

వ అంబికేయండు పుండరీకాక్షుంజేరి నిజగనూజుల నుపలక్షించి.

ఉ వీరుమ కాండుపుత్రులును వేరము దక్కి పొసంగి.

ఉద్యో. 4-2, 8 కాంధి. 2-117

వ. అమృహాశ్వుండు వెండియు శల్య కిట్లనుఁ గృష్ణుండు వినుచుఁడఁ
గొందఱు బ్రాహ్మణు లతని నుపలక్షించి నాతో నిర్బాలుఁడు
యాదవుండైన వసుదేవునకుఁ గంసానుజయైన దేవోయండు జ్ఞాం
చినవాఁ డితని నీవు క్రతుపురుషుం డని కొనియాడుటకు గతఁజేసి
యని యడిగిన. అను. 1-184

3. కనిపట్టు.

వ. మదనాతురుండయి దుష్టఃకుడు దనయం దిక్కో మలి యనురాగం

బుపలక్షించి యిట్లనియె

ఆది. 4-51

4. తెలిసికొను.

వ. అనిన విని నగుచు నజ్ఞవాఘం డర్జును నతిన్నేహంబునం గొంగిలించు
కొని యెల్లవారి కుశలంబును నడిగి యాతని తీర్థాభిగమననిమిత్తం
బును విని సుభద్రయందు బద్ధానురాగుండగుట నుపలక్షించి
ద్వారకాపురంబునకుం దోడ్కొని యరిగి. ఆది. 4-170

5. ఊహించు.

వ. ఇట్లరుగువాడు నిజసింహనానిశ్రవణ పరిత్రప్తయై యెగిసి
ఁజుచు పడుల యార్ద్రపక్షుంబులఁ జూచి యుండట నానందంబునం
గొలను కలుగవలయునని యుపలక్షించి యతిత్వరితగతిం జనించని
... యొక్కఁ గరోవరంబుఁ గనె. ఆద. 3-318

ఉపలబ్ధము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁబడినది

ఉ. ఘో, రాజీమఘోపలబ్ధవిజయప్రమదాశ్చితకాహునండి

ఆది. 1-181

ఉపలబ్ధి సం. వి. ఇ. (స్త్రీ).

1. పొందఁగ, ప్రాప్తి.

అను 8-129

2. మహా సస్యము.

సీ అవ్యక్తమునను మహావృత్తి ముదయుచు నది బుద్ధి మతి ధృతి
భ్యాదిః కేది శక్తికామంబులైన యెదురు గని, విని చని
గావించి కరుణనొప్పు. ఆశ్వా. 2-135

ఉపలము సం. ప. అ. పుం.

అను,

వ. అవ్వీగుండ ఘోరాకారు డయి కా డీవచ డెట్లగ్గా బులొందె. ఉ
నెగుడ నెళిసాగుకొనఁగవలలు గనిన సహావలంబును మేటో
మోంపరింబును నెట్లమార్గంబునను నుళోడి నడి పక
రంబును విజె. ద్రోణ. 1-218; అను. 4-209

ఉపలాలన(ము) సం. వి. అ. న.

బ. జ్జగి పు.

సీ. ఈ సుమధ్యమ యిమ్మహీశ్వరు శాహుశలంబున లలితోపలాం
నంబు, నొంది రాగిల్లెడు నుల్లంబుతోనుడు. శ్రీ. 2-47

తే. అసఘ మాతండ్రి యొక్కవార డతిమువమున నన్నునుపలాం
నము సేసి. ఆర. 5-138

ఉ. యౌవనదర్పమంది జనమంతకునంతకు నగ్గలింప మై లానధికంబు
గారెగ నుపలాంన సేయగ బద్ధులంభవుం, దానిఁవో న్ననుండు.

ఆరు. 1-103

ఉపలాంతు సం. స. క్రి.

1. బ. జ్జగించు, లాలించు.

వి ఇవ్వధంబునం దన గాదిలిహాతు ముపలాంతు బృహన్నల దం
నుంగొని. విరా. 1-243, కా. 5-240

2. పాంచు, తాల్పు, వహించు.

పరుగుల మదముతావియు. నై నిక నిక రాను లేక సౌ భగ్గములు,
దా నుపలాంతుచుచు బహుమతి డనుకూల్యముగనున
బొలనెన్. భిష్మ. 1-121

ఉపలాంతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. బ. జ్జగించుబడినది.

... ఆశించేత సంతతోపలాంతయు ధర్మాధర్మ విగ్ధులు నగు
నా చారి. కా. 1-89

2. దగి రుబడినది.

ఆవ్యపురుషోపలాంత, ముద్వ్యోగినరోచిగున్ద మోగం బివిరే
యి దివ్యజనన మర, వద్యంబిది కాన్ముక్తైకనము గుమానా.
విరా. 4-121

ఉపలాంతితు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. బ. జ్జగించుబడినవాడు

... ఉపలాంతితుండగు దింభకుండు దనకాంబియొలుగక మహా పరా

ర్థంబు వేడు విధంబున బ్రహ్మనందస్థితిం గోరి. విరా. 1-22

2. మెచ్చుకొనబడినవాడు, పొగడబడినవాడు.

వ. దీనంబులగు నాననంబులతోడం గౌరవులు విడిదలకుం బోయిరి.
పాండవులు బహుతూర్యనినదంబులు సింహనాదంబులుం జెలంగం
బొంగారిన సముద్రంబు చంగంబున నుల్లసిల్లు నైనయంబు మగి
డించుకొని నిశ్చితంబులగు సంతకరణంబులతోఁ గృష్ణోపలాలితు
లగుచు నిజశిఖిరంబులకుం జనిరి. ద్రోణ. 5-418

ఉపలాల్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపలాల్నింపఁదగినది.

ఉ. ... వానితో, శస్సంగతతోపలాల్య పదసంస్కృతివారణ దైత్య
దాగడా. శల్య. 1-403

క. అంశప్రదేశలలితో, తంసి కరణోపలాల్యధరణీపలయా.

కాంఠి. 8-428

ఉపరిలోకము సం. వి. ఉ. పుం.

ఉర్విలోకము, భూమిఁ దై నుండు లోకము, స్వర్గము.

వ. అవ్వసువులు ఉర్విమానారూఢుండై యుపరిలోకంబునం జరించు
అంశే, యుపరిచరుండు వాఁ బరిఁగి. ఆది. 3-24

ఉపరివనము సం. వి. అ. న.

ఆరామము, పెంచితోట.

వ. వచ్చువచ్చు డయ్యెడ నేపచార్థంబులఁ జూచినం జూడనివాడపోతె
వచ్చె నెట్లు వచ్చి విదేహజనంబు సొచ్చి మిథిలాపునంబు
నువవనంబు దీక్షిసి చని. కాంఠి. 8-267; ఆర. 4-826

ఉపవసించు సం. అ. క్రి.

1. ఉపవాసము చేయు, భుజింపకుండు, ఆహారముదుగు.

అ. పుణ్య దినమునందు భూసురానుష్ఠితో, నువవసించి గోవులున్న
మండ, కరిగి పరమనియతి వయ్యహోరాత్ర మ, గ్లోష్ఠమున వసించి
నివ్వతోడ. అను. 8-7

1. వసించు, ఉండు.

వ. ఇత్తీర్థంబున దేవఋషి పితృతర్పణపరుండై యొక్కనాఁడు
 సించినవాఁడు పంచాశద్వత్సర పరిపూరణీయంబగు నైష్ఠికబ్రహ్మ
 చర్య ఫలంబు వడయువాఁడని పలికి. శబ్ద. 2-214

ఉపవహుఁడు సం. వి. అ. పుం.

సప్తవాయుపులలో నొకఁడు

చూ. కాంతి. 6-307

ఉపవాసము సం. వి. అ. పుం.

భుజింపకుండుట, ఉపవాసవ్రతము.

ఆ బ్రహ్మచర్యమునకుఁ బరమాయు పునఃవాసములకుఁ జీతగుడ్డి
 ఫలజంబు, లాహరించియునికి కాధిరాజ్యము పత్త్ర, భద్రాకు
 దివంబు ఫలము లభిప ఆరు 1-148

ఉపవాసి (సం. విణ. న్. నీ. న్.)

ఉపవాసము చేయువాఁడు.

నీ. ... తృగుతుంగ మను మహావ్రాతమున వాగ్రస్థులను మున
 వానియై బ్రహ్మవధంబు పాపంబు దొఱుగు. ఆను 2-38

ఉపవిలోకనము సం. వి. అ. న.

చూడుట.

ఉ | దౌపదియున్ సుభక్తయును చిక్కటికాంక్షలు భాగ్యముల్లి
 పా, త్రోపవిలోకనోస్సవము నొందుదురి. అశ్. 2-108

ఉపవిష్టుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

కూర్చున్నవాఁడు.

వ. నారదుండ...వతించిన నెల్లవారలు బ్రహ్మజ్ఞుల ప్రదానము
 లాచరించి సుఖోపవిష్టుఁడని పరివేష్టించి.

శబ్ద. 2-214; అశ్. 3-88

ఉపవీతము సం. వి. అ. న.

ఎడమబాకము మీదినుండి కుడిచేతి క్రిందుగా వ్రేలాడునట్లు దరిపఁబడు
 బ దెము.

సీ. ఉరగాతస్త్రాకములైన యుపవీతములు హారములు నంగదంబులుఁ
బొలుపుమిగులః సౌ. ప్రి. 1-95

ఉపవేశనము సం. వి. అ. న.

ఉపవేశము-సూర్యుండుట.

సీ. వణిహేమచర్యంక మహిలోపవేశను, సురుచిరాభతణ విస్ఫురిత
గాత్రు. కాంతి. 2-8

ఉపవేశము సం. వి. అ. పుం.

కూర్పుండ శి,

చ. ...ఉపవేశనిశ్చలం బాచినమే లఖలప్రియంబుగన్ శల్య. 2-281

ఉపశమనము సం. వి. అ. న.

1. కాంశము, ఓర్పు

ప. ఆమ స్త్రావలు నాగిడికూరి నను దెంచి యుపశమనవాక్యంబులు పలికి
జామఁ గ్నుత్తోడం నిమయాడినమాటలు దేట పఱిచి.

ఉద్యో. 4-858

ప. పరిశీతుండు పరిశీలనార్థమునైన నెనచేసిన వ్యతిక్రమంబునకు
సాక్షాపించి శమికు మపశమనంబునకు మెచ్చి శృంగిళాంబునకు
వెఱచి. ఆది. 2-181

2. కాంతి.

ప. అట్లు త్రోధోపశమనం కాచరించుసమయంబున. ద్రోణ. 2-186

3. ఊట.

ప. అని చెప్పి గుని యుపశమనప్రకారంబు నీతి యెఱిగించెన
నాన్దింపుము. కాంతి. 8-36

4. ఉరుగుట, విరమించుట.

ప. - పాపాదుండు రుదునకు సర్వమూలంబునం దుపశమన బుద్ధి
పుట్టగదె ననిన. ఆది. 1-168

ఉపశమము సం. వి. అ. పుం.

1. ఉపశమనము, కాంతి.

తే. అట్లుగావున నెఱిగింపు మఖల కార్యజాతమును జిత్రకాపోప
శమముగాఁగ. ఉద్యో. 2-50

2. నాశము.

వ. స్నేహజంబులయిన మానసదుఃఖంబులు జలంబుల నగ్నియుపశమిల్లు
నట్లు విమలజ్ఞానంబునంతేసి యుపశమంబునంబొందు ఆర. 1-22

3. ఊటట.

తే. ఆనరుండు, దద్ద యడలి ధారుకు భూషితములఁదేటి, యఖలజను
లకు నుపశమ మావహించె మౌస. 1-151

ఉపశమించు సం. అ. క్రి.

1. శాంతించు.

వ. అని పలికి వారలకందు మాన్పి యిది యట్లకాక యొడువగునే
యనుచుఁ దక్కినవారిదెనయుం గనుంగొనన నెల్లవారు నుపశ
మించిరి. విరా. 5-814

2. ఊటిల్లు.

వ. ... ఎవ్వరు నేమిసేయుదురు కాలవశంబున నవశ్యభావియైనది
యయ్యె నుపశమింపుమని పలికె. స్త్రీ. 1-188 విరా. 2-48

3. ఆడఁగు, తొలఁగు, నశించు.

వ. నీవు ధర్మాధర్మవిదుండవు నయానయజ్ఞుండవు నాకుం బ్రజాగరం
బొనర్చుచున్న సంతాపం బుపశమించునట్లు తవశ్శచనామృతంబు
వాయుల్లంబున చెల్లిగొల్పుము. ఉద్యో. 2-80

ఉపశమించుకొను అ. క్రి.

ఊటటచెందు.

వ. తన్నుండాన ఉపశమించుకొనియున్నం గనుంగొని కౌరవేశ్వరుం
దతనిక న్నెఱింగినవాఁడై దుశ్శాసనుతోనిట్లనియె. భీష్మ. 8-187

ఉపశమితము సం. విద. (అ. ఆ. అ.)

శాంతినిొందింపఁబడినది, ఉపశమింపఁబడినది.

వ తొల్లి యిట్లు పుత్రమరణకోకాతురుండైన యకంపనుండను రాజు

నారగము నిచేత మృత్యుప్రకారంబు దెల్పింబుగా విని యుపశమిశ
శోకుం డయ్యెనని విందుము బ్రోత 2-153; స్త్రీ 1-186.

ఉపశమిల్లు సం. అ. క్రి.

ఉపశమించు, అడగు, నశించు.

వ శారీరదుఃఖంబు లాశుక్రియాది ప్రతియోగంబుల నుపశమిల్లు మఱి
సే హజంబులైన మానసదుఃఖంబులు జలంబుల నగ్నియుపశమిల్లు
నట్లు విమలజ్ఞానంబునలజేసి యుపశమంబునంబొందు. ఆర. 1-22

ఉపశాంతము సం. విద. (అ. అ. అ.)

అడగినది ఉశగినది.

వ. ఇట్లు రాశ్రియగుట దీవాచరంబులైన జంతువు ఉపశాంతవర్త
నంబులయ్యె రాశ్రించరంబులైన విచించగింపదొడగె

సాప్తి 1-15

ఉపశాంతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. ఉపశమము -

వి. అంబుమికి ననేక భేమవుల నొగి దుశితోపశాంతి యొనర్చె.

శబ్ద, 2-164; కాంధ. 1-123.

2. మనశ్శాంతి.

తే. చార ధన మిహి పుత్ర శాన్తింబులగు న, చార్థముల సంఘమున
జన్మ మలగజంబు, విసివినప్పుడు నిర్మల విపుల తపము. గార
ణంబు నుపశాంతి కలిమి కనము. కాంధ. 5-499.

3. శేగుచోటు.

తే. శేవాస్త్ర పురాణ పంచేదితంబులైన బహువిధ వశిష్టానములకు,
నెల్ల విధి సేవాదయావె యేలులకు న, ముద్రమునబోలె నుప
శాంతి తగ్గెన్త. కాంధ. 5-823

ఉపకాఖ సం. వి. అ. స్త్రీ.

కాఖనంద పుట్టిన కాఖ, రిన్నకొమ్మ.

వ. గురునందనుండు శ్రోరాశికాయంబునంజేసి నిదురవోవక వటువిటు
వంబు గలయంగనంగనువాడు తదియకాఖోపకాఖల నానా

కాకంబులు నిలీకంబులై నిద్రించు చుండ నాలోకించె నయ్యపసర
మున. సాప్తి. 1-15; కాంతి. 5-199

ఉపశోభితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశి చినది, ప్రకాశింపజేయబడినది.

వ. అశ్వత్థ ధూళి, మబిల్వాని భూరుహ శోభిత బై న నిజపూర్వా
శ్రమబుం గను గొని శల్క. 2-213

ఉపశోభితుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రకాశి చినవాడు. ప్రకాశింపజేయబడినవాడు.

ఉ. సాండనస్త్వైరంఘ పరిపాలననేయు నిజఃకయంచు నెమ్మొ
డభిషేకంపదుఃశోభితుః జేయఁ నాధిపత్యము, స్థంభని బూరితి.
భీష్మ 2-15

ఉపశ్రుతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. శుభాశుభములను గూర్చి ప్రశ్నవేయఁగా తద్దేవతావేదముగం బాలా
దుల ద్వారమునఁజెప్పఁబడు నుత్తర వాక్యము. ప్రాంత సమయ
మున దైవికముగా విసఁబడు శుభాశుభ సూచకమగు వాక్యము.

అ. ఆగ్రపుస్తకంబు లర్పించి చూచుచు, బరమనియతిమై మంత్ర
తులకఁబోవుచును శుభంబు లావహించుటఁగాంచి, చెలఁగి యెం
దొరులకుఁజెప్పికొనుచు. బ్రోణ. 2-845

2. ఉపశ్రుతి కిధిష్ఠానదైవము.

వ. నిశానమయంబున నుపశ్రుతి వారాధించిన దివీయాధిదేవత
సీసత్యంబువలన నీమగనిం గనుదని చెప్పి యనంతరంబు సాకారయై
పొడసూపిన. ఉద్యో. 1-171

ఉపస్సంజనితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కలిగినది, పుట్టినది.

చ. ... ఆతఁడచ్చెరువంది పురాకృతోపసంజనిత విశేష మీ భగము
జానుగ నన్ను వెలింగె దీనికిన్. అను 1-156

ఉపస్సంహరించు సం. స. క్రి.

1 సంహరించు, నశింపజేయు.

వ. ఏమనుసంధించిన పనికి నీకు భయం జేత చతుర్విధ భూతకోట్ల
నుసంహరింపు మనన. ద్రోణ. 2-175; కా.తి. 4-206

2. అజయ

వ. స్యామీ కోపంబుసంహరింపుము కా.తి. 5-441; ద్రోణ. 2-165

3. మోను, నిరమించు.

వ. ఇటు బహుప్రకారంబులం పోరుచుఁ బ్రొద్దుగ్రుంకినప్పుడు గణం
బుపంహరించుచు రేచడ దొడంగుచు ఉద్యో. 4-330

4. నివారించు, మరలించు.

వ. అగ్నిశక్తిగ్రాసంబు నిజలలోక వ్యాప్తంబైన తనతేజోమూర్తి
నుసంహరించిన. ఆది. 1-189

వ. నిజవిశ్వరూప్రపంచంబు నుసంహరించి. ఉద్యో. 8-411

. ఉపసంహారము సం. వి. ఆ. పుం.

ఉపసంహరించుట, మరలించుట, నివారించుట (వ్యతి. ప్రయోగము)

వ. ఏను పేలుకాంచి పంతోపించి తస్మాత్ప్రవర్తమాపంబును బ్రయో
గోపసంహారప్రకారంబులను జిత్తంబున నిలిపికొనుచు ఉద్యో. 4-340

. ఉపసంహృతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపసంహారముజేయఁబడినది. హరించఁబడినది, తరించఁజేయఁబడినది.

త. అనితః ముపసంహృతమదనా. అను 1-887

. ఉపసర్తము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

పొదువఁబడినది, కూర్చఁబడినది.

అ. గర్విభూషణముల గర్భులఁ గేననచ్చత్ర చామరోపసర్తములు,
నుచులపెళుటపేతిరోచులఁ బవలింటి, దివియచందమయ్యై దివక
యడు కర్ణ. 1-82

. ఉపనుందుడు సం. వి. అ. పుం.

ఉ. రాక్షసుడు, సుందుని కమ్ముడు.

యా. చరిత్రత. ఆది. 8-95 మ. 113 వలకు; అను. 4-425

యా. సుందుడు.

ఉపసేవ సం. వి అ. స్త్రీ.

ఉపసేవనము.

క. సారమతిఁజేసి మానస, శారీరరుజావళులకు సతతంబుఁ బ్రతీకార
ములు సేయుచుండుటె. యారఁగ వృద్ధోపసేవ నౌపధసేవన్.

సభా. 1-34; సభా. 2-285; ఆర. 8-822

ఉపసేవనము సం. వి. అ. న.

సేవించుట, పరిచర్యచేయుట.

వ. వృద్ధోపసేవనంబును ధర్మసంపేదవ బునుంగంవాఁడవని నన్న నీవ.
చెప్పితివి. ఉద్యో. 4-36; కాంధి 5-447

ఉపసేవి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

సేవించువాఁడు.

సీ. నీవు వృద్ధజనోపసేవి ధర్మసంపేదివి తెలియంగ వినుము.

ఉద్యో. 4-29

ఉపసేవితము సం. విణ. (అ. అ. అ)

సేవింపఁబడినది.

ఆ. జనకువిడిచి యిట్లు నని సిద్ధచారణ, సముదయోపసేవితమును
యోగ, సేవనార్హవిధము నై వెలుఁగొందు కై, లాఁగితిరికట మలం
కరించె. కాంధి. 8-328

ఉపస్థము సం. వి. అ. పుం. న.

స్త్రీపురుషుల రహస్యావయము.

వ. వాక్పాటిపాదపాయూపస్థంబు లను కి శ్చేంద్రియంబులును.

కాంధి. 2-285

ఉపస్థానము సం. వి. అ. న.

1. డగ్గలుట, దరిఁజేరుట.

వ. ఆవృథం బద్ధివ్యాస్త్రులొసఁబుగానెట్లంగి పాదప్రతాపసోపస్థార్థ
సఁబు లొచరించి యమ్మహోరగంబుల కుపస్థానంబుసేసి వేదవిదు
లగు నమ్మహాత్ములు శతరుద్రీయంబు వినియి చుచు.

ద్రోణ 2-872

2 ఉపాసించుట, ధ్యానము

వ. ఆయ్యరదంబుఁ బూజింపం బురోహితు నియమించి తదీయమంగళ
విధానంతరంబు తాను నర్పించి కృతప్రదక్షిణుడై ప్రణమిల్లి
తాస్కరోపస్థానం తాచరించి నవినయంబున శబ్దవారోహణంబు
సేయుచునుటయు కర్ణి. 1-317

3. అనుసందానము, స్మరణము.

క. వ్యాసమహాముని లోకహితాపత్రిని శివునివిషయమై పఠ్యముగాఁ,
తేనె నుపస్థాన మొకటి, యాసమధికపుణ్యవాఙ్మయము విను మధిపా.
అను. 5-403

ఉపస్మర్యనము సం. వి. అ. న.

1. ఆచమనము.

వ. ఆతఁడను తానప్రతాపనంబు చుపస్మర్యనంబు నాచరించి.
[కోణ. 2-889; అశ్వ. 3-187; అశ్వ. 4-79]

2. స్నానము.

తే. సుంగరి కాహవంబునను దగఁగ, సకృదుపస్మర్యనముసేసి చారు
మూర్తియై జనించు. అను. 2-76

ఉపస్మర్యము సం. వి. అ. పుం.

ఆచమనము, స్నానము.

తే. వినుఁ డుపస్మర్య మిందుఁ తేసినయతండు, వడయుతాఁడు మహాన
సోమపానఫలము. శబ్ద, 2-158

ఉపహతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొట్టఁబడినది.

సీ. ఇతఁ డతిలోలోపహానమానమందు దీప్తి, వర్ణిగాఁడు. పర్వ. 6

2. చెడినది, దూషిత మైనది.

మ. ... మానుషంబున కొక్కొక్కెడ సిద్ధివచ్చిన వగల్గొందంగ
తానీ యచ్చని చైవోపహతఁబుగాఁగనుట భూపాలార్హస్మత్రం
బగున్. కాం. 2-187

క. కాలోపహతచేతస్కుడు, మేలు తెరువువట్టునెట్టు. శల్య. 2-268

ఉపహతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

అడ్డగింస, ప్రతిఘటనము.

తే. దైవోపహతి శేటు మూఁదెనొక్కొ. కర్ణ. 1-42

అ. దైవోపహతి నింత, చిక్కువడితి నేమిసేయువాడ. ఆర. 7-262

ఉపహతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

చెడఁగొట్టఁబడినవాడు, దూషితుడు.

వ మంబుద్దియు లోభోపహతుండునునయి దురభిలాష మన దుర్యోధనుఁ
ధనుఁ డింతసేసె. ఉద్యో. 2-198

ఉపహారము సం. వి. అ. పుం,

1. కానుక.

క. గురువుకు మాటువల్కుటఁ, బోలెసిన కల్మషము పాసిపోవుననకిం
బరితోషముగా విషయపు, వెరవున మహారమిచ్చి విశుదయిన్.
కాం. 1-311; విరా. 1-808

2. కానుకగా నిచ్చుద్రవ్యము.

వ. పూజోపహార ప్రముఖ విధానంబుల నద్దేవు నారాధించుచుండి.
కర్ణ 1-296

3. దేవతాదుల కిచ్చు బలి

సీ. అభవు-ఆ-నాశయించి యశనికాత్మోపహార మర్పించువాడ.
రాష్ట్ర. 1-112

ఉపహితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూడుకొన్నది,

క. అనఘామృత్యువు నమృతంబును దేహమునంద కలవు మోహము
మృత్యుత్వనిరూధ మున్నరూపుం, గనుటమృతతోపహితము
గాఁగ నెఱుంగుమీ కాం. 5-384; కాం. 8-881

ఉపహితుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూడు కొన్నవాడు.

క. గుహయందు నిహితమనియెడు, మహనీయబ్రహ్మవదము మహిత

ద మత్యోపహితండగువానికి స,న్నిహితంబని చెప్పుదురు మనీషి
జనంబుల్.

కాంతి. 3-409

ఉపహృతుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బలిగొనఁబడినవాఁడు, ఆత్మార్పణము చేయఁబడినవాఁడు.

క. అప్పురుసునఁ బెరిగిన నృపు, ల్నిప్పుడు భారణరణోపహృతులై పలు
పుర్, గుప్పులు గొనఁబడి రనికిం, దప్పినవాఁ డొకఁడొకండ ధరనంతం
తన్.

కాంతి 2-96

ఉపాంగము సం. వి. అ, న.

అంగమునకు అంగముగా నుపయోగించుచుతర్కాంగము. వేదాంగసంగ్యత
మైన మీమాంసాది, ఇవి నాలుగు 1 పురాణము, 2. న్యాయ
శాస్త్రము, 3. మీమాంస 4. ధర్మశాస్త్రము

“పురాణ న్యాయ మీమాంసా ధర్మశాస్త్రాణి చత్వార్యుపాంగాని.”

క. వగవఁగ సా గోపాంగము, లగు నాలుగువేలయలయు సభ్యయనము
పొల్పున నొక సత్యముతో నె,యగునె యెవ్వయును బోలవఱు
సన్మబుల్.

ఆర 2-42

ఉపాంతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. సమీక్షనందన పురి.

ఉ. ... అప్పుడడు నుపహృతము చ ... నొందుచున్ శతా, నీకుఁడు
దాఁగఁగ కటమణిమృతిగిమ్మదుపాంతకాంక్షయై. విరా, 3-171

వి. అ. పుం.

1. సమీక్షము

క. అంశపుగము చుట్టటిగం, బెంకనుగ గీచితోనెనెగ్గు గడియో
పొలచిది నిజ్జవామన, కాంక్షాదులతోచబొందు సమీక్షటు గన్

విరా 1-131

2. ప్రక్క, అంచు.

ఉ. తొలిపగిల గోణముఁ గైకొనిపోస నొందు ముట్టి యు, గసి
రాజుఁగ నక యుపాంతమునం దొలఁగించి వేగ నా, తేగట దోలి
యడ్డపది తీవ్రశరంబుల నెల్లలఁబు దుర్వారరయంబు మాన్పి

పశు వర్గము నిర్దేశ వెల్పు నార్పుచున్.

విరా. 5-288

ఉపాంశువధ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

రహస్యముగాఁ జంపించుట.

పృథ్వీ- ఉపాంశువధఁజేసి మధ్యము మదోద్ధతుంజంపి. ఆది. 5-168

ఉపాంశువు సం. అవ్య.

రహస్యము.

వ. ఉపాంశుప్రయోగంబుల భీము వధియించి వారల బలహీనులంజేయు
దము. ఆది. 8-22; ఆది. 5-168

ఉపాఖ్యానము సం. వి. అ. న.

ప్రదానకథలో వచ్చెడి అవాంతర కథ.

క. సౌఖ్యంబులు నొందు జగ, త్రుభావములుఁజెందుఁ దగఁ బుగందర
విజయో, సాఖ్యానము విన్నను ద. ద్వాభ్యానము సేసిన్ జనావలి
కనఘా. ఉద్యో. 1-212; విరా. 1-43

ఉపాత్తము సం. విద. (అ. ఆ. అ.)

పొందఁబడినది.

క. ... ఉద్యుత్తక్షత్రియ ధర్మో, పాత్రంబగు తేజ మొల్లఁబాటై
తోఁచెన్. ఉద్యో. 4-822; కాం. 1-155

ఉపాదానకారణము సం. వి. ఆ. న.

కారణవిశేషము, (కుండకు మన్ను ఉపాదానకారణము).

వ. ఇట్లు చరాచరాత్మకంబై తేజరిల్లు నత్తేరు వీక్షించి పాలామందు
గ్రహమండిత వ్యోమమండలం బుపాదాన కారణంబుగా విశ్వకర్మ
గావించిన కవచంబు దొడిగి శరాసనంబు ధరియించి కర్ణ. 1-288

ఉపాధి సం. వి. ఇ. పుం

చింత, ఆలోచనము.

వ. మోక్షోపాధి ప్రదంబులను వాక్యంబు లిట్లని యుపదేశించె.

కాం. 4-342

ఉపాధ్యాయుఁడు సం. వి. ఇ. పుం.

1. విద్య నేర్పువాఁడు-గురుఁడు.

వ ఆచార పరిపాటి యవలంబించి యిట్లుపాధ్యాయవరణంబు సేసి.

కాంతి. 6-255

1. ఉపద్రవ్య.

వ షడీయాధ్వరంబునకు నాంగిరసు నుపాధ్యాయుగా వరియింపం
బోయితి.

అశ్వ. 1-42

ఉపానయనము సం. వి. ఆ. న.

తెచ్చుట, పొందుట.

చ ...కిర్త్యుపానయన కృతార్థ సేవకజరా.

కాంతి. 3-529

ఉపానహము సం. వి. హా. స్త్రీ.

చర్మపాదుక, చెప్పు.

మ. నయమిట్లారగ నాశపత్రము నుపానర్ధ్యంవ్యముం జూపి.

అను, 8-264

ఉపానీతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

తీసికొని రాబడినది.

క. ...శత్రావైశ్లేషి, పానీత నిరంతర సాం, ద్రావం స్థానితాత్మ హరి
వగవరా.

అశ్వ. 1-1

ఉపాయజ్ఞుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపాయము తెలిసినవాడు.

గ. ...అని పని విహంగవిధుం డల్లరి నెగుచు నీవు పుత్రస్నేహ, ద్యుండ
వయి పెరికి తీ బలి, యుండ నుపాయజ్ఞుడను మహోజ్జ్వలతేజా.

అను. 1-217

ఉపాయనము సం. వి. ఆ. న.

కానుక.

ఉ. ... ఆలసం, తెచ్చెరఁ దా నెమర్కొని విశిష్ట సమాదరమై యు
పాయనం విచ్చి తదియ చిత్తమున కిం చెరలారఁగ కాద్య మిచ్చి
నన్.

కాంతి. 6-574

ఉపాయము సం. వి. ఆ. పుం.

1. యుక్తి, వస్తుగద.

చ. ... ఏమి గతి సమ్యగుపాయ నిగూఢ వృత్తిమై, నహితుల కప్ర
భేద్యమగు నా పదుమూడగు నేడు మత్పికా, మహాలు చరించి
రంతయుఁ గ్రమంబున నాకెఱుంగంగఁ జెప్పుమా. విరా, 1-44

నీ ఈ రెండు వీకుల తారతమ్యంబులు, నెఱుంగుదు పోరైన నెవ్వ
రోర్తురది నిశ్చయింతమే యెందు నుపాయంబు; జౌరుషంబు గల
వారు గలరు. ఉద్యో. 2-804

2. సాధనము.

తే. అతని బొందు నుపాయంబు నంతరంగ, నిగ్రహముకాంగ నార్యు
లనుగ్రహింతురు. ఉద్యో. 2-827

8. పద్ధతి, మార్గము.

క. తనువున పఠిగిన యలుగుల, ననువునఁ బుచ్చంగవచ్చు నభివృద్ధ
తన్, మనమున నాటిన మాటలు, విను మెన్నియుపాయములను
వెడలునె యధిపా. ఉద్యో. 2-82

4. సామాది.

తే ఆయుపాయముల్ మూఁటికి ననువుగాని, యుట్టిపాముని యెడ
భేద మాచరింప, వలయు రంధ్రముల్ దగవేమవలను గలిగి నన్ని
రతం జేయఁజాలు సాధకులఁ బనిచి. కా. పి. 2-418

ఇవి నాలుగు 1) సామము 2) భేదము 3) దానము 4) సామము
కా. పి. 2 412

(వీనితో 'ఉపేక్ష' చేర్చి అయి దుపాయము లని శుక్రకుండి 'మాయా,
ఉపేక్ష, ఇంద్రజాలము' అనఁ మూఁడిటిని జేర్చి ఏకని కొంటెలు,

ఉపార్జకుడు సం. విణ. (అ. ర్జికా. అ.)

కృషివాణిజ్యాదులచే జీవించువాడు.

తే. యజ్ఞపరుడు రక్షకుడు నుపార్జకుఁడు, విద్రుశుకూషకుఁడు గాని
విప్రరాజు, వైశ్యకూట్రులు దిక్కుటవాని నెట్టి, ధర్మములఁ జేసి
రేని సధర్మపరులు. కా. పి. 5-461

ఉపార్జనము సం. వి. అ. న.

గడన, సంపాదనము.

వ. కాపున నర్థోపార్జనంబును బంధుమిత్ర పరితోషణంబును భూపతు
లకుం బరిమ పురుషార్థం బదియునుం గాక. కాంతి. 1-58.

ఉపార్జించు సం. స. క్రి.

గడన, సంపాదనము.

వ. పార్థిపు లర్థంబు లుపార్జించి వర్జన్యాదులగు నాదిత్యుల నధ్వర.
క్రియా జాతంబునం ద్రీమలజేసి, కాంతి. 1-55

తే. యశ ముపార్జింపఁ గ్రొత్త పెంపగునె నాకు, కాంతి, 2-148

సీ. ఐహిక సుఖము లుపార్జింపవలసిన వారికి.

అను, 5-870; అశ్ర. 1-82

ఉపార్జిత సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సంపాదించబడినది. పొందిబడినది,

సీ. మమమమ పుట్టి, సుతుడు ధర్మము పవిత్రజనకు చాని-తే-
పాక సంపద సుమతు లుపార్జితిగ ను, సాసనము నేయుచురు తియ్య
పంటి పరుస, మాదిరించి అదుపచార మాచరించు, వెంపుల యట్టి
జనముల విధముతోవ. అను. 5-424

ఉపార్జితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

గడించబడినది, సంపాదించబడినది.

ఉ. అర్జునుఁ దైనతేమి సులై ను నేమగు విద్విషచ్చిరో, పార్జిత మైన
గోపనముఁ బట్టెమి. విరా. 4-188

ఆ. ధర్మ లబ్ధమైన ధనము పాతి యేరి, విహుళఫలము నిచ్చుఁ తాప
వృత్తు, పార్జితంబు కోదయైన నిష్కల మండ్రు, దానిశాస్త్ర
పదులు మానవేంద్ర. కాంతి. 5-492

ఉపాలంభనము సం. వి. అ. న.

సంపించుట, ఆశేపించుట;

వ. శిశుపాలుం డుపాలంభనవరుడయి యధోక్షజ నాశేపించుచు
ధర్మరాజుని నీట్లనయె. సఖా. 2-7

ఉపాలంభించు సం. స. క్రి.

నిందించుట, ఆక్షేపించు.

వ. ఏను గరో టకుండను వాడఁ గర్మవశంబున నొక్క బహుముషి
నుపాలంభించి తచ్చాపంబున నెక్కడం గదలనేరకున్న వాడ.

ఆర. 2-239

ఉపాశ్రయము సం. వి. అ. పుం.

1. ప్రాపు, ఆడ, ఆశ్రయము.

చ. ప్రకృతియు బుద్ధ్యహంకృతులు భానము భూతచయంబు నింద్రి
య, పకరముఁ గేశవా భవదుపాశ్రయ భావిన వర్తవంబులు

కాం. 4-288

2. దూత, ఆశ్రయము.

చ. సుమహదుపాశ్రయప్రమద శోభిత విశ్వజగన్మధుప్రకా.

కాం. 4-426

3. ఆధారము

సీ. ...అన్నంబునకు నోలిసట్లుగాఁ యది ప్రాణ మగ్రు మహాత్ములు
గవు, దానిఁ బెట్టిట ప్రాణదానము -తే- విను విశేషించి
తత్వాకమునకు జల నుపాశ్రయము చంద్రునిఁ బుట్టఁ బట్టు
వయ్యె, జలము చంద్రుఁడు గాఁడె యోపధులఁ బ్రోచు, గాన
యుత్తమ మన్నంబుకంటె జలము

ఆను. 2-405

ఉపాశ్రితము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఆశ్రయ పఁబడినది ఆశ్రయః చినది

వ. ఇట్లు తనుండైన విప్రుండు తమ ముగ్రోపాశ్రితంబులగు విహిత
శ్రామిలు నడపుట రోనిసాఁచిన సాగ్యంబును బోల నంపు
శ్న జైయుండు.

కాం. 1-72

ఉపాశ్రితుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఆశ్రయ చువఁబడు, అడఁజేగువాడు.

మ. విలసచ్చాయ నుపాశ్రిత ప్రతీతిన్ వికాంతి గావింపఁగాఁ, గల
యా భూజము వంటకట్టయలకై భుడింపఁగా నేటికిన్.

విరా. 2-136

ఉపాసనము సం. వి. అ. న.

మననము, ధ్యానము.

క. పరతత్త్వోపాసనత, త్వరుడై సంక్షీణ కామ భావతనున్నం, బురుషు
సుఖమొందు వృద్ధిం, బొరయుచు వపు వమృతకిరణుఁ బొందిన
మాడ్కన్. కాంతి. 5-191

ఉపాసించు సం. స. క్రి.

1. సేవించు, కొలుచు.

ఆ. శత్రుమీపమునకు ధర్మచందనపుత, స్వరత నరిగి తొలుత సకల
మునులఁ, బ్రణతిఁ దెలిచి కదిసి బలిసి యుపాసించి, రన్నదీకనూజా
నధిక భక్తి. కాంతి. 2-136; కాంతి. 4-274; కాంతి. 1-2

2. ఆచరించు.

వ. ఎవ్వరు ధర్మంబునెడ నసూయ సేయుదు రెవ్వరు దాని మపా
సిఁతు రెఱిగింపు వారివారి బొందుగతులును వినవలతుం తెప్ప
మనిన. ఆను. 5-428

3. పూజించు,

కుంఠిదేవి గొడుగులుం దాను నవ్విప్రు ప్రీతి మపాసించు.

ఆది. 7-2

4. ధ్యానించు.

ఁ. అని పలికి దశరథాగ్రసూసుండు దానును దమ్ముండును మప
వనించి గర్భశయనుడై జలదీండు మపాసించుచున్నంత నము
ద్రుండు. ఆను. 7-48

ఉపాసిత్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

నడుపఁబడినది.

సీ. ...భగుం దధిదేవత యగుకారఁ, తెఱుఁ దేనియ మపాసి క్తమైర
భక్తము. ఆను. 2-378

ఉపాసితుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

సేవింపఁబడినవాడు.

వ. ...మహాధ్వర ప్రముఖ ధర్మకార్య ధుర్యులును సముపాసితార్హ్య
లును దయావిధేయలు నగు పాండవేయులు. ఆశ్ర. 1-2

ఉపాన్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

1. ఉపాసన.

వ. మఱువాఁ డరుణోదయంబునఁ గృష్ణుండు కాలోచిత కృత్యములు
నిర్వర్తింపి మార్యోపాన్తిసేసి యన్న సమారాధనం బాచరించి.
ఉద్య. 3-180; ఆశ్వ. 8-110; ఆర. 7-857

2. సేవ, పూజనము.

వ ఇట్లు ద్రువదుండు ద్రోణుచే విముక్తుడయ్యుఁగోపపాళబద్ధం
డయి యప్పరిభవంబునకుం బ్రతికారంబుసేయ సమకట్టి గ్రాహ్య
ణోపాన్తి సేయుచుండె. ఆది. 8-91

ఉపాన్యమానుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కొలువఁబడుచున్నవాఁడు, సేవింపఁబడుచున్నవాఁడు.

వ ఇట్లుపాన్యమానుండయి చఁడకౌశికుండు బృహద్రథునకు మెచ్చి.
సభా. 1-189

ఉపాన్యుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపాసంపదగిసవాఁడు.

తే. భక్తవత్సల పరమాశ్మ వస్థితేత్ర, సర్వభూత మహేశ ఋక్సామ
యజురు,పాన్య సాధు సంరక్షణపరవిహార.

ఆను. 1-840; ఆశ్ర. 2-175

ఉపేంద్రుండు సం. వి. అ. పుం

1 విష్ణువు.

1) ఇంద్ర ముపగతః అనుజత్వా దుపేంద్రః- ఇంద్రునికి అమ్ముండు
గనుక ఉపేంద్రుండు, 2) ఇంద్ర రక్షణాదు నిర్వహింపే స్థితోవా-
ఉపేంద్రః- ఇం దుని రక్షి చుటకై ఆతనయొద్ద నున్నవాఁడు గనుక
ఉపేంద్రుఁడ, 3) ఇంద్రలోకా దివరి నిష్కలితవా ఉపేంద్రః- ఇంద్ర
లోకమున కంటె పై లోకము ను దుండువాఁడు గనుక ఉపేంద్రుఁడు.

సీ. ...క్రాంతి యువేంద్రుని యందును నర్థంబునందు లోభమును.

కాంతి. 5-602

2. కృష్ణుడు.

ఉ. ...ఉవేంద్రుని వాక్రీతవశ్యులున్ వినిర్దుతకలంకు.

ఉద్యో. 2-880

ఉపేక్ష సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. ఆశ్రద్ధ.

సీ. దేవి యుపేక్షయచూచె యీయమకు ని,ప్పాటు వచ్చుట యని
ప్రందువారు.

విరా. 2-147

2. నిరసనము.

ఉ. ఇప్పు డుపేక్షసేసి కృగయేమియు లేక విహీనవృత్తి వా రొప్పమి.
బొందఁ జూచు టిది యొప్పునె యింతట సంతసింపరాదు.

ఉద్యో. 1-371

3. ఉదాసీనత్వము, శగులులేకుండట.

క. నిరనాథ నీవుపేక్షాపరుడవయిరఁ గౌరవులక పాండవులక కా,దర
యఁగ భూప్రజకెల్లను, దురితం బొనరించినట్ల తుడిఁ గీడు నుమీ.

ఉద్యో. 3-286

క. విని కాలవేది యగు న,వ్వనజాతుఁడు నియతినగు నవస్థకుఁ దలఁ
పం, జన దన్యధాత్వకరణం, బని యూహించుచు నుపేక్ష యాత్మ
నొలయఁగన్.

మౌస. 1-11

4. ఆసక్తిలేమి.

సీ. నియత ధర్మము నీవు నిశ్చంక నడపుము, ప్రియము వప్రియము
నుపేక్షఁగూర్పు.

కాంతి. 2-210

ఉపేక్షకుడు సం. విణ. (అ. -క్షికా- అ.)

1. ఆశ్రద్ధ చేయువాడు.

చ. అతని జయించునంచు మన మడ్డును నెంతయు నమ్మియుండఁగా,
నితఁడును సంగరంబున నుపేక్షకుడయ్యె వృకోదరుం బొకం,
ద తటికిఁ బొచ్చి దోర్బలము దాచకపోరెను నేమిసేయు నా,కిర

నిని వీరనిందడవ నేటికి గయ్యము జోలి మానెనన్.

భీష్మ. 2-7; సభా. 2-145.

2. ఉదాసీనుడు.

సీ. ఆ సభఁ కాంచాలి గానిపేయఁగ నుపేక్షకుఁ డయి చూచె.

ద్రోణ. 5-879, ఉద్యో. 3-40

ఉపేక్షించు సం. స. క్రి.

1. అశ్రద్ధచేయు, ఒప్పరికించు.

వ. అన్నదమ్ములు దమతోనం బోరఁ గృష్ణుండు వారింపక యుపే.

క్షించెఁ దనచేతఁ జక్కఁబడదా యని యజ్ఞులైన జను లాడుదురు.

ఆది. 2-220

2. మాను. విరమించు.

సీ. సమర ముపేక్షించి కాంతిమై నుండెద, నడచి పాటెటికి.

భీష్మ. 8-395

3. విడుచు, త్యజించు.

క. వాయునుతుఁ బనిచి నేడట, వేయింపక తక్కితేనిఁ జెప్పెద విను

మేఁ, బ్రాయోపదేశమున నీ, కాయ ముపేక్షింతుఁజమ్ము తొరవ

నాథా.

నాప్తి. 2-88; శంభ. 2-155

4. నిర్లక్ష్యముచేయు,

క. దారుకుఁ డిట్లనియె మహా వీరు నుపేక్షింపఁదగునె వీనిని మామూ,

ప్రపారంబు మపేక్షింప ర, పార పరాక్రములు పోరఁ బ్రాకృతు

నయినన్.

ఆర. 1-188

ఉపేక్షితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపేక్షింపఁబడినది.

తే. అహితవృద్ధి యుపేక్షితంబగుదు నల్పమగు మహావ్యాధియును

బోలె నదియసాధ్యమయి యుపేక్షకు నిర్మూలికాత్ముఁ జేయుఁ

గాన పాండవశ్రీ యుపేక్ష్యంబు గాదు.

సభా 2-145

ఉపేక్షితుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉపేక్షింపఁబడినవాఁడు.

వ. విశ్వామిత్ర పాత్రుడైన పరావసువసురాజు దుర్జినీతుడైన గర్వో
ద్రోంబునం బరశురామ నధిక్షేపి చి రాజులకు వెఱచి డాఁగియున్న
వాఁడవని విశిష్ట జనసన్నిధిం బలికి బాలవృద్ధ భావ బున నుపే
క్షితులై యతఃసేత మున్నుచావకయున్న ప్రతర్దనాదుల నుగ్గ
డించి కాంఠి. 2-84

(ఉపేక్షితులు = వదిలిపెట్టబడినవారు)

ఉపేక్ష్యము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

ఉపేక్షింపఁగి డి.

తే. పాండవశ్రీ యుపేక్ష్యంబు గాదు.

సఖా 2-145

ఉపేతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూడుకొన్నది.

మ. హృదయ స్థాది చతుర్థ మూర్జిత కథోపేతంబు. విరా. 1-7

ఉపేతుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

కూడుకొన్నవాఁడు.

వ. నీవును ధర్మంబు విడువక యధర్మోపేతులైన నీ కొడుకుల వలని
వక్షపాతంబు విడిచి తెఱంగు సేయుము.

ఉద్యో. 2-84; కాంఠి. 8-488.

ఉపేయము సం. విణ. (అ. ఆ. అ)

ఉపాయముచే సాధ్యమైనది, పొందఁదగినది

వ విరోచను వహావశావంబునఁజేసి యోగ సాంఖ్య రూపోపాయ
ప్రకారంబు దోఁచెఁ బగంపడి తదుపేయ బగు వేన వేండ్లంబును
నదైవుని కడఁగా విశేషంబునఁ బ్రతిభాసించె. కాంఠి. 8-140

ఉపోద్బలకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

బలపఱచునది, ధ్రువపఱచునది.

వ. కురుపతి యశ్వత్థామ కలిషేంబు సేయించిన నా కృపాచార్యుం
డును, గృతవర్మయు గురుశత్రు నుత్సాహంబునకు పోలకం
బగు మద్యోగంబునకు బొందలిరి. సూప్తి. 1-4

ఉపోద్బలము సం. వి. ఆ. న.

తోడ్పాటు; ఊత.

వ. నేడు శిఖండి చందంబు వింతయయి యున్నయది. నదీగంధనుండు సమయుటకు సమయంబైన దైవ తోత్సాహ మన నేచి పలికెం గావలయునని యూహించి యుపోద్బలంబుగా నతని కిట్లనియె

భీష్మ. 3-825

క. అతి తీవ్రమైన నీదగు ప్రతిస కుపోద్బలముగాఁగల బగఁగిన ధిరోద్ధత పాంచజన్యరవమున, ధృతి దూలకయునై కురువతికి నిందసుతా.

దోడ 2-283

ఉప్పతిల్లు అ. క్రి. (సం. ఉత్పత్. ప్రా. ఉవృత)

కలుగు, పుట్టు, సంభవించు.

చ. గుణమున లస్తకంబునను గోటియుగంబునఁగేలఁ దాగిభీష్మణముగ నుప్పతిల్లి రథసంబున రేగిన మాడ్కిఁ దీవ్రమాగ్ధుని నిరంబు లొక్కట నరాతిబలంబులఁ గప్ప.

విరా. 5-80

ఉప్పరము వి.

ఆకాశము.

వ. ఆదివ్యావ్రుంబు కల్పాంతజ్యోతనంబునుం బోలె నాభిల జ్వాలా మాలా కరాళంబై యుప్పరఁజెల్లను దనమయంబుగా నిగిది.

సా. ప్ర. 2-84

ఉప్పరవీధి వి. (ఉప్పరము + వీధి)

ఆకాశమార్గము.

ఉ. ...రథం, బుప్పరవీధిఁ దోలికొని...

విరా. 8-176; విరా. 5-98; భీష్మ. 2-80

ఉప్పలవాయి దే. వి.

బొటనవ్రేలికిని చూపుడు వ్రేలికిని నడుమ నుండుచోటు.

తే. వలకేలి యుప్పలవాయి వైశ్యకంఠుఁ దీగ్ధంబు తర్కత కార్య మునకు.

అను. 4-118

శ్లో. అంగుష్ఠస్య చ యన్మధ్యం ప్రదేశిర్యా చ భారత,

తేన ఏత్రాణి కర్విత స్పృష్టైశ్చైవోన్మాయకః

సం. భా అను. 1-81-110 (నిర్ణయ)

ఉప్పళించు దే. స. క్రి.

ఉప్పరించు, వై కెత్తు (మల్లయ్యర్ల కియా విశేషము)

తే. ...సీసానఁ బట్టియు నుప్పళించు,

విరా. 2-15

ఉప్పు దే. వి.

లవణము, పడ్రుములలో నొకటి.

తే అరులు మనమీద నుగవిడి నరుగుదేగ, నేము సిగిముడి పడుచుండ
నిట్టు లనుట, యొప్పు దురిసిన పండుల నుప్పు వెల్లెదగయ దీనికి
నిన్ను నేమందు బాధ్య. 6-853

ఉప్పొంగు దే. అ. క్రి.

1. మిక్కిలి సంతోషించు.

క. మన్నన కుబ్బగి యెవమతి, దన్నొందిన స్మృతిబడక ధణికు
కడన్, ముగ్గున్న యట్లు మెలగిన, యన్నరునకు శుభము
అదవు నాపది ఒడగిన్. విరా. 1-188

2. అతిశయించు.

మ. తొమలల్కన్ ముదివత్త రా నరస ముప్పొంగం నరసన్ భుజా,
గ్రము లిం దెవ్వఁడు నాకు మాటయచు శార్యస్సూర్తి శోభిల్ల.
ఉద్యో. 2-188

3. మిక్కిలి పొంగు, మీనికి ఉబ్బుకు.

సీ కాగిన యెసరుల కరణఁ బొరింబొరి కరనిధు బుప్పొంగి పొరలఁ
బడియె. ఉద్యో. 4-116

ఉబ్బు దే. అ. క్రి.

1. అతిశయించు, విజృంభించు.

ఉ. అప్పుడు రెండు వైష్ణవులు నానావశేషి నున్నహించి పెల్ల
పైఁ తెరింగి యిచ్చిన సముద్ధతి. భిష్ణు. 1-146

మ. అరులం గీటడఁగించి పాండుమక నై నన్యం బుల్లి వైఁ గ్రమ్మిగం
శబ్ద. 1-802

తే. ...వీరకలికి, సంధ్రమము పుట్ట పంకవోతానాహరిం, మల్లి భూత

భేతాళంబు లోలనాడ, నిట్టలంబగు నెత్తురు చేటు వలకె

ద్రోణ. 1-146.

2. ఉప్పొంగు, పెరుగు.

క. అడవి దరికొనిన పావకు, వడవున భీషుండు గౌరవపూహంబుం,
బొడిసేయుచుఁ జేర్చెందన, యెడలు మరము నంతకంత కుబ్బుచు
నుండన్. భీష్మ 2-320; విరా. 8-182

3. గర్వింపు.

క. తను లోకము గొనియాడఁగ, విని యుబ్బుఁడు నజ్జనుండు.

ఉద్యో. 2-48.

క. మన్ననకుబ్బుక యవమతి, దన్నొందిన స్రుక్కఁబడక ధగఁచీకుకడన్,
మున్నున్న యట్ల మెలఁగిన, యన్నరునకు శుభము లొదవు నావద
లడఁగున్. విరా. 1-183.

చ. గజబిజి లేక యుబ్బుక యఖండిత శార్యము శత్రువీర్యమున్,
భుజబలముం బొగడ్తవడ. భీష్మ. 2-33.

4. ఉత్సాహపడు, వేడుకపడు.

చ. ...కుల విశిష్టని సువ్రతు వృద్ధు నార్యు భీష్ముని నెఱొల్పి వేర
లకు ముఖ్యుడ వీవని యుబ్బుఁజేసి యీ, సురఁ గలపెట్టి చంపి
కొనఁజూచె సుయోధనుఁ డింతవేమగున్. ఉద్యో. 4-207

కవిరాజవిరాజితము :- ...మునయైన మహాత్మునిగని యుబ్బుచు
సాత్యకి యేమనిశ్రుంచె శిరంబు, స్త్రీ 2-181; ద్రోణ. 1-146

5. సంతోషించు, మురియు.

వ. ధృష్టద్యుమ్నుండును ద్రోణులం దొడరం బడసితిగని యుబ్బుచు
వెడలి భీష్ముం దలవడఁగంటినని పొంగు శిఖండి రోమగా రాజకాప
నంబు నిర్వర్తించె... ఉద్యో. 4-210.

ఆ కౌరవులు ప్రకంప గాఢ విస్మయములైరి, పాండునుతులు వారి
బలము నబ్బియార్చి సంగు లొత్తి రాజలంబుల నమ్మహాత్ముఁ
డృపుఁడేనె నర్జునుండు. భీష్మ. 8-480.

6 విజృంభించు, చెలరేగు.

మ. అరులం గీటడగించి పాండుసుత నై న్యం బుబ్బి నైఁ గ్రమ్మినం
గురుభూనాయక సేన నొచ్చి కలయం గూలెన్ ధర్మన్ గుంపులై.

శ్లో. 1-802

చ. ...మనంబు విక్రమోత్సవమున నబ్బుగాఁ బశువుఁ జంపెడు
చాడునఁ జంపువేడుకన్.

స్త్రీ. 1-162

7. పొంగిపోవు.

క. ఇందఱఁ జంపితి నని యు,బ్బు దీఱద ద్రుపద తనయపట్టుల నభిమ,
మగ్ని దెగటార్చితి మఱఁదుల, నందఱ మ్రుంగితి ప్రిభూతియన
నీకెదీ.

స్త్రీ. 1-128

వి.

1. అధికక్యము.

వ. అప్పాండవ కౌరవనై న్యంబులలో నెయ్యది యుబ్బు గలిగియుంకె
నని యడిగిన సంజయు డతని కిట్లనియె.

భీష్మ 1-187

2. ఉత్సాహము.

చ. ...నెమ్మనములన్ రణకౌతుక మావహిల్లు నా,ననమలు దోపఁ
దర్శవచనంబుల సేనకు మబ్బొర్చుచున్.

శ్లో. 1-78

క. నిమఁ దలపడఁ జూచిన యీ,తని యేదైఱ మంటసారఁగఁ దలఁచు
మిడుతయు,బ్బున కెనయై నాకుం, దోచినయది మ్రుండింపు మితని
శతవిశిఖములన్.

కర్ణ. 2-348

3. విజృంభణము.

ఉ. పాండు నృపాల నందమలు పావనిమన్నగ నేచి యచ్చ భీష్ముండు
గడంకమై నడచు చోటికిఁ జక్కటిగాఁగఁ ద్రోచి యొండు
కడంగి సేన తమ యుబ్బున కల్పగ నన్యనై న్య వేదండ ముఖాంగ
ముల్ దృఢ విశానముగాఁ గొని నిర్వికారలై.

భీష్మ. 1-284

వ. అయ్యతిరథవయ్యండు లేళ్ళగమిం గనిన తెబ్బలి యుబ్బు దోప
నలిరేగి యందఱ ముఱుమాడిన.

ద్రోణ. 2-78

4. గర్వము, పొగరు,

సీ. ...కృపుని, హయముల శరచమస్తయతాడనమున నుబ్బిడఁగించి.

భీష్మ. 1-272

సీ. ...తన్ను పై దొడరు రాధా తనూజు, నుబ్బువాండ్ములు దెబ్బిడి

మూట వారింది.

కర్ణ. 2-168

5. సంతోషము.

సీ. మనమున నుబ్బుమై మాట నాలుకకు రాఁగడఁగిన నాడక కడవి

కడవి,

విరా. 8-55

తే. ఏను గలుగంగ నీ కేమియెల్లమి వాహనముల కుబ్బుగ సంతోధ

నంబు సేయు.

విరా. 5-114

క. కోపము నుబ్బును గర్వము, నాపోవక యునికియును దురభిమాన

ము ని ర్వాహార త్వమునను నివి, కాపురుషగు ఇంబులంబ్రు

కౌరవనాథా.

ఉద్యో. 2-82

శ్లో. క్రోధో హర్షశ్చ దర్పశ్చ హిస్తంతో మాన్యమానితా,

యమర్థాన్నావకర్షంతి స వై పండిత ఉచ్యతే.

సం. కా-ఉద్యో. 82-22 (వావిళ్ళ)

ఉభయకవిమిత్రుఁడు సం. వి.

తిక్కన సోమయాజి విరుదము—అశ్వాసాంతగద్య.

(సంస్కృతాంధ్ర భాషలు రెండింటియందును కవిత్వము చెప్పుటలో ప్రచండుఁడు—సంస్కృతాంధ్ర భాషలు రెండింటియందు కవిత్వము చెప్పు వారికి మిత్రుఁడైనవాఁడు)

ఉభయభ్రష్టుఁడు సం. విద. (అ. అ. అ.)

ఇహ పరలోకములు రెండికిఁ జెడినవాఁడు.

ప. అజ్ఞానులగు నర్థహీనులు సన్నాహకాల వివేకంబులేక వేగిరచడి

యుభయభ్రష్టు లగుదురు.

కాం. 1-72

ఉభయము సం. సర్వ. (అ. ఈ. అ.)

1. రెండు.

సీ. ఉభయ పార్శ్వంబుల నిభఘటలేతొకో చనుదేవు సమదాళి సమితి
మొరయ. విరా. 1-86

2. ఇహపరములు.

వ. ...అశుభ నిరాసనంబును, శుభాధానంబును నొనర్చుచుఁ బ్రజలం
కాలించు భూపతి యుభయలోకసిద్ధులం బొందు. కా.తి. 2-285

ఉమ సం. వి. ఆ స్త్రీ.

పార్వతి.

(1. ఉ ఇన్యనేన సః బోధ్య మా ఇన్యనేన తపసో మాత్రా నిపిర్దత్వా
దుమా ఉ-ఓలిద్దా. మా-వలదు. అని యిట్లు తల్లిచే దపస్సువలన సమేధిం
పఱచెను గనుక ఉమ 2 అపరీ త్యుమా రక్షించునట్టిది. అవ రక్షణ)

తే ఉమయు నగ్నియు గంగయు నుండ నన్న. గారవంబున నధిమనో
గాఁ దలచి, చక్కనా పాలి కేతెంచు నొక్కొ వీడు, సంభృత
స్నేహభక్తి పిన్ద్రుఁడుడగుచు. శల్వ. 2-179; అను. 4-885

ఉమాపతి సం. వి. ఇ. పుం.

శివుడు.

వ శంకరుండు రుద్రుండు భవుండు స్థామిం దుమాపతియను పేళ్ళు
లరగు. కా.తి. 8-120

ఉమియు దే. అ. క్రి.

1. సప్తీవనముదేయు, ఉమ్మివీయు.

వ. వాని సప్తరుగా నటి గి యజ్ఞసవతి యతని పజ్జర చనం జన
ననండు మరలిచూచి పై ధూళి ల్లియు నుమిసియు వేడులు
చంపఁబు కాంప. అశ్వ. 1-47; అను. 4-116; అర. 4-31

2. క్రిక్కు.

సీ. ఉగ్రవిహారం బుమియుచున్న మహేంద్రుఁ గడగి నేఁ డెవ్వఁడు
గాంఁదిన్నె. అగ. 8-315.

ఉముక; ఉముకలు దే. వి. ఉఁక.

కుమము, రాయ్కొక్క, వధవై పొట్టు.

అ. ఉమ్మక దినుచు నిట్టులుండి నీ తొల్లింటి, లీలఁ దలఁచి యుమ్మలింతా
లేదో, యున్నరూపు నెప్పువన్న గార్థభరూప ధారలైక నిపుణ
దానవేంద్ర. కాం. 4-391

ఉ. గాడిదరూపు దాల్చి యుమ్మకల్ దినుచుండఁగఁ జూచి యుల్ల
సం, బాడెదు శుక్ర. కాం. 4-396

ఉమ్మడి దే. అవ్య.

ఒకే కాలము, యుగపదర్థకము, 'ఒక్క' శబ్దపూర్వకముగానే దీనికి
తిక్కినగారి ప్రయోగము. నన్నయ ప్రయోగము కానరాదు.

ఒక్క యుమ్మడి. ద్రోణ 2-82; ద్రోణ. 1-132
చూ. ఒక్కుమ్మడి, ఒక్కుయుమ్మడి.

ఉమ్మలము దే. వి.

సంతాపము, దుఃఖము.

అ. ఇంత తలర నేల యెమ్మెయి నైనను, గొమ్మ నలవరించి కూర్పు
టరుదె, యుమ్మలంబుచిక్కి యూటతోడ నీ, వెగు మఱలవలన
దింక సెచట. విరా. 2-80

క. కనకమయ యూరమొప్పఁగ, నమాన విధమున నీవు యాగం
జొనరించి న యొప్పును నిప్పటి నీ, యునికియునుం జూచి వాకు
నుమ్మలమయ్యెన్. కాం. 4-390

ఉమ్మలించు దే. అ. క్రి. (ఉమ్మలము + ఇంచు)

1. అపించు, దుఃఖించు, శోకించు

ఉ. అక్కటయేమి వేడ్కపడి యానెడు నానవ మర్థిఁదేరఁగా, నొక్క
నికృష్టఁ బంచటకు నోపక చెప్పిన దీని నీవు గో, నెక్కఁగఁ జేసి
నిన్ను నతిహీన విధాననియుక్తఁ జేరఁగా, నిక్కమ యుమ్మలించి
తిది నెయ్యము కల్పియే సఖి. విరా. 2-98

తే. చనిన నయ్యెలనాఁగయు సంభ్రమంబు, దెచ్చికొని జూ నెఱంగని
తెఱంగు దాల్చి, కాత్యమున నుమ్మలించి పాంచాలితోడ, నెఱంగు
వేటొక భంగిగా నిట్టు లనియె. విరా. 3-155

2- విచారపడు, దీనత్వము పొందు.

వ. భీష్ముల గాంచిరట్లు సముచిత ప్రకారంబునం గని యతనిం బరిచే

ప్తి చి యాసీరైరప్పు డచ్యుతుం డమ్మహాత్ము నాలోకించి
యుమ్మలి చుచు నతఃతోడ. కాంతి. 2-99

“శ్లో. కించిద్దీగమనా భీష్మమితి హోవాచ కేశవః”

సం. భా. కాంతి. 50-12

3. విచారించు, ఆలోచించు, తలంచు.

వ. విరూపాక్షుండు వికలాక్షుడను నామంబున నావిర్భవించి యా
గ్రంథంబు మించి దాని నభ్యసించుటకు మర్దుల కాయద్బుద్ధులు
సాలవనియు మ్మలించి యమ్మహానీయ తంత్రంబు సంక్షేప రూపం
బుగా బది వేలద్యాయంబుల వైకలాక్షంబు నిర్మించె.

కాంతి. 2-203

ఉమ్మలిక; ఉమ్మలికము దే. వి.

1. ఇమ్మహియెల్లను నీమది, యమ్మలికకుఁ జాల నొచ్చె నుర్వీవర.

ఉద్యో. 1-107

చ. ...ఉమ్మలికయు నుబ్బు నాదుమది మందునకై నను లేదు కేశవా.

కాంతి 4-895

క. మనుమట్ట నెఱిగి శ్రాద్ధంబుకుం గైకొనుట మేలు భూసురు
నిం గైకొని యరిసి కాడనిన వా,తని యమ్మలికంబు సెఱచు
దార్మికుడై నన్.

ఆను. 8-182

2. కష్టము, ఇడిమి, బాధ.

సీ. నలుని పిలువందఁ గానల కేగి దమయంతి మనుజులు వదని యమ్మ
లిక పడిదె

విరా. 2-284

వ. ఇన్విధంబునఁ గృష్ణనిశోడఁ బనయమ్మలికంబు లన్నియుఁ ద్రవ్వె
కొని శోకంబు వెల్లి గొన.

ఉద్యో. 3-181

ఉమ్మలికించు దే. అ. శ్రీ. ఉమ్మలించు (ఉమ్మలిక + ఇంచు)

చ. ...భీష్మఁడటగి వారికి,ట్లు సుగలార కాలగతి నాత్మఁగలంచి
యకాదె మేఁదో, మనిచిన వాడఁ బ్రాణముల నుమ్మలికింపకుం
డించుకేనియన్.

భీష్మ. 3-15

సీ. క్షత్ర ధర్మంబునఁ గైకొంటి మేదిని, యమ్మలికింపక లెమ్ము వత్స

అశ్వ. 1-6

ఉయ్యాల దే. వి.

ఉయ్యాల.

సీ ఓహరిసాహరి మయ్యాల చేరుగా వెనుకొంచుఁ దెరలుచుఁ బెనుగ,
నెడలు. విరా. 8-184

ఉయ్యాలచేరు దే. వి.

ఉయ్యాలకుఁ గట్టిన త్రాడు, ఉయ్యాలత్రాడు.

సీ. ఓహరిసాహరి మయ్యాల చేరుగా వెనుకొంచుఁ దెరలుచుఁ బెనుగ,
నెడలు. విరా. 8-184.

ఉయ్యాల దే. వి.

ఉయ్యాల.

చ. నలుఁడు విమోహరజ్జులఁ బెనుగి గళాగతకారియైన యుయ్యాల,
యును బోలె నూటడక యెంతయుఁ బ్రోద్దు వినిశ్చితాత్ముఁడై.
ఆర. 2-78.

చ. ...సమీరణుడన్ సఖుఁ డూచు చుండగా, నులియుచు మొల్ల
గుత్తుంను నుయ్యాల లొప్పుగ నెక్కి యూఁగె నుల్లల దళిసి
కులంబు. ఆర. 4-188

ఉరగకేతనుఁడు సం. వి. అ. పుం.

సర్పము ధ్వజ విహ్నముగాఁ గలవాఁడు, దుర్యోధనుఁడు.

వ వీరంలో మరగకేతనుండు లేడు. విరా. 4-250

ఉరగనివానము సం. వి. అ. పుం.

పాతాళలోకము.

ప. ఉరగనివానముల ననుకరించు వలంబులును. విరా. 8-238

ఉరగము సం. వి. అ. పుం.

1. తొ త్తఁ త్రాకునది, సర్పము,

మ. మహోరగంబులం బెట్టియలం బెట్టి కట్టుచంపంబున బంధించి

విరా. 1-178

2. దుర్యోధనుని ధ్వజచిహ్నము.

సీ. ...ఉద్దిప్యమాన మహోరగంబు కేతనంబుల నొప్పు ..రారాట
సకు. ద్రోణ. 8-288.

3. ఒక పర్యతము.

సీ. ప్రాకృయోనిధి పాంతః బర్వతం బొక్కటి, ఘనశృంగ కబళితా
కాళ మగుచు, నురగ నామంబున నొప్పు. ఆను 1-220.

ఉరగుండు సం. వి. అ. పుం.

నాగజాతివాడు

క. నురలును నసురులు యశులు, నురగులు గంధర్వులును.

ఉరము సం. వి. స్త. న.

తొమ్మిది, పక్షులు.

సీ. ప్రథమా దిః దోతెంచ భానుబింబమునా ను, రమ్మనఁ గొస్తుభ
రన్ని మొప్పు. విరా. 1-12; కాంతి 5-589

ఉరలంబాటు దే. అ. క్రి.

విడిపోవు, చెరు.

మ. ందలేచ కము గ్రమ్మినం గదల దిగ్దంతావళశ్రేణి కం,ధరముల్
మ్రొగ్గిబడినీ దిశావలయముశ్శూపంబుగా నీబలా,బురలంకాటంగ
భిమ్మవై గలసె భీష్మ. 8-262

ఉరలించు దే. స. క్రి.

ఉగ్రః శైయు, ప్రవహించు శీయు.

ప. గలలు చిరుమచు నంశులంబులు రాల్పుచు, నెత్తురు లురలించుచు
దండలుసెక్కుచు. ద్రోణ. 2-18; ద్రోణ 1-308, శల్య. 1-211

ఉరలు; ఉరులు దే. అ. క్రి.

(ఉరలు ఉరులు పాములు విచక్షణలేకుండ ముద్రింపఁబడి యున్నవి.
కొన్ని ఉరలో 'ఉరలు' చోట్ల 'ఉరులు' - 'ఉరులు' చోట్ల
'ఉరలు' గలవి. ఇవి పురాణాలినియే యర్థమీయఁబడినవి. నన్నయ

భారతమున 'ఉరలు' లేదు. తిక్కన భారతముననే యీ యస్త్ర వ్యస్త ముద్రణము.)

1. స్రవించు, కాటు.

వ. కరిహయతతిఁ జెల్లుగ నశ్రు లురులఁజొచ్చెను భీష్మ 1-9

వ. దమయంతి వానినెఱిగి శన పుత్రులఁ జల్లిగంధుల బాంధవులం
బ్రత్యేకంబ యడిగి యశ్రుజ్వరము లురుల నేడ్చుచున్నఁ జూచి.

ఆర. 2-145; భా. 2-269

2. దొర్లు, జాటిపడు.

ఆ. పొదివి పలుపురేయఁ బొడవ ప్రేయఁగ భగ, శత్రుఁడతి రక్త భార
లొప్పెఁ, జెలుపు రెట్టిగాఁగ శేపులు సోరేఁలు, లున్న కాచల
మున నురలునట్లు. భీష్మ, 3-148

క. దెండము గలంగఁ గన్నీ, గలంద మొగ బునిఁ గన్నీ నుగురిన్.
మాన 198

3. పడు, రాలు.

క. అప్పుడు ధృష్టద్యుమ్నఁడు, నిగ్గు లురలు చూపులడగ నీతికాశ్రు
ములం, గప్పె గురుని. ద్రోణ. 1-158

వ. మశ్చయగ్రంశం బద్ధమం దశ్రమఃకున గ గురునీ.

ఆది. 8-15; ఆది 7-132

4. కూలు, విటిగిపడు.

వ. బాహుకండు విని వీని నెన్ని కాని నిశ్చయింపనేరని శనకధంబు
నిలిపి యా వృక్షం బాడఁడఁబ యురులొందొచి విశ్లేష్టకాలింగల
యాకులుం బండ్లు నెన్నిన బునఁ గ్కుండు పెప్పినయన్నియయిన.

ఆది. 2-174

వ. భీమునకు మార్గనిరోధంబుగా మహావృక్షం బురులొందొచి.

ఆర. 3-816

క. గిరిగుహాంతర మురళిన్.

ఆర. 3-817

(గిరిగుహాముఖములకన్ — ఆది ఆనందవారి ప్రతి)

ఉరవడి దే. వి. (ఉరపు + వడి) ఉరవణి

1. మిక్కిలి వేగము.

నీ ఉరవడి నేలు దెరలఁ జై దోతెను ధూళిపెల్లఁజరిపఁ దూలపోత.

విరా. 4-62

క. మొససి చనుదెంచు దుర్యోధన నేనా సముదయంబుఁ దఱియ
సురవడిఁ, జననిమ్మ మనరథము నా, సుశిత బాణముల సమయ
జూచెన దీనిన్.

శల్య. 1-846

2. శౌర్యము, పరాక్రమము.

క. శరపు వెగఁ జెఱికికొని నీ, పురవడిమైఁ గవిసేతని యుభయబలము
న, చెప్పెరు వందుచుఁ జూచి వృకో, దరుడవగుట యెఱుంగకున్నె
తద్విధమేలా?

విరా. 8-206

క. కురబలముఁ దొడరి గెలుపఁగ, సురగణములకైన నరిది కూరోత
మ నీ, పురవడి గెలిచితి భాగ్య, స్ఫురణంబును బాహుబలముఁ దొగ
డఁ గన్గదే.

ద్రోణ 5-7; భీష్మ. 2-313

3. విజృంభణము.

వ. భద్రసంకరా బగు నభినంకులంబున సామజవాతిరథంబుల యురవడికి
నోసరిగవని కాలుబలంబులు.

భీష్మ. 1-267

క. గరునతి ధృష్ట దుష్టుని, యురవడి గద నిలువరించి యుద్ధతి
మెఱుంగున, శరసంచనమున నొంచెను.

శల్య 1-218

ఉరవడించు దే. అ. క్రి. (ఉరవడించు)

1. విజృంభించు, లేగు.

నీ. కోమలిగి చూరి గడఁగి జీవులమీఁగ నుగ్రనఁ గవియుక ట్లుక
వడిచి.

ఉద్యో. 2-139

2. పరాక్రమించు.

వ. సాత్యకియు దృష్టదుష్టున్నందును గేకయ వంచకంబును విరా
టుండు ననిని కోడఁకులం చలగడచి యురవడించె.

భీష్మ. 1-280

8. వేగముగాఁ బరువెత్తు.

నీ. ... ఆచ్యతుఁ జూచి రథమృగము మేనుల నలుంగు లుండఁగి.

మరవడింపవు వీరల సరకు గొనక, వీని నిప్పుడ యజ్ఞులు విడిచి.
 తడవు, మనుడు. ద్రోణ 8-151

4. లఘించు. దూకు.

వ. కరుక మారు లమ్మారుతిం జుట్టును ట్టి విశిఖంబులు నిగిడించినం.
 గోపించి దుర్మదుసితేరి కురవడించి తురంగంబులం బొరిపుచ్చి.
 సాగతి జదిపిన. ద్రోణ. 5-68.

ఉరవణి దే. వి.

ఉరవడి.

వ. అమ్మోహరం కా నూతనందను మొన యురవడి సరకుగొనక
 మరొ నియె. కర్ణ. 2-149

ఉరవణించు దే. అ. క్రి.

1. పరాకమించు.

వ. సౌబలుండు వేటొక్క విల్లెత్తి యతెఱపి మరవడించి పాండవ
 రథిఁజలం గలంచె. కర్ణ. 1-151

చ. ... సంగరంబున, నిద్రిత విభీతిమై మరవణించుటయున్ నృప
 ధర్మమల్. కాంధి. 2-224

శ్లో నిత్యోద్భుక్తో దస్యవధే రథే దుర్యాన్ధరాక్రమమ్
 సం. భా. ౪ తి. 60-10

2. కవియు, దుముకు.

వ. ప్రాణ బులు మీకింత నే యెన్నే యని పలికినను నిలువఁ బైపయి
 వారు రవడించిన. ఆశ్వు. 4-48

ఉరవు దే. వి. ఉఱవు

ఉచితము, అర్హము, తగినది.

క. అ పూ న్నర్త్యం జీవన, మనోరమని యెఱిగి సుఖము నప్పుడు
 దుఃఖ బుని యపుడు ధర్మ మేమట, కునికయ యెఱ్ఱానిత్రవ
 సం పూహించున్. కాంధి. 5-488; కాంధి. 4-43; కాంధి. 2-381

ఉరస్థలము సం. వి. అ. న.

సక్షి పీఠి

వ. గంధమాదనంబున నేను ద్రవంబుసేయుచుండ నక్కాలంబునఁ
గాలాంతకుండు దడునియజ్ఞంబున కలిగిన నితి భీతిం బఱతెంచి
నాయురస్థంబునొందిన మదీయకేశంబులు ముంజనిభంబులగుటం
జేసి ముంజకేశండును పేరుగలిగె. కాంధి. 6-441

ఉరస్సు సం. వి. స్. న.

తొమ్మిది

క. తమలోన మాటలాడెను, సమయంబున నొక్కరుండు విశాలో
రస్కుం, డమితబలుండు. విరా. 2-5

ఉరి దే. వి.

1 వాగుర, ఉచ్చు, పడులను మృగములను పట్టుకొను గజ్జుచేషము.

త. దౌపదీ రూపమను నుడి దిగిలి తనదు, మృగమును మృగ
మత్తటి నుదిలకొనుచు, గాముడను బల్లినిపువేటకానివారి,
బడుట కెంతయు నాసింహబలుండు దలరి. విరా. 2-24

క. వల యరి యోగము గాలము, గలిగికదా మృగముఁ బడి,
గజము యువము గడులు వట్టుదు రట్టుల తజ్జులు విజ్ఞానంబుకలిమిఁ
జూతురు పురుషున్. కాంధి. 4-81

ఆ. యోగబలము లేని యొక భంగి యోగి బల్, ద్రోపులేని మీను
నేపులేని, మృగము వలయు నురియుఁ దెగిపోవ నుజ్జ్వలంగ, లేని
యట్లు భవము లోన నడంగ. కాంధి, 5-573; కాంధి. 8-208

2. కంఠపాశము, చనిపోవుటకై గొంతునకు వేసికొనెడి ఉచ్చు.

గీ. చానిఁ దెగఁజూడవై తేని వాయువుత్ర, నీవు గమగొన నురినైన
నీరనైన, నగ్నినైన వివంబుననైన నేను, మేనుదొంగుడు.

విరా. 2-229

ఉరిపోయు దే. ఆ. క్రి.

ఉచ్చు తగిలించు.

పీ. ఉరయ పార్శ్వంబుల మరిపోసనట్లవి వ్రేలిచచ్చిన. కాంధి. 4-60

ఉరియాట దే. వి. (✓ఉరియాడు) ఉరియాడుట

సందేహము, శంక.

తే. ...ఇట్లు...మీరు సెప్పంగ నురియాట మేలె. కాంతి. 1-275

శ్లో. న తే భిశంకే వచనమ్ యస్మిన్నిపి తపోధన,

అపరోక్షోహితే ధర్మః సర్వధర్మనిగాంవర.

సం. భా. కాంతి. 33-10

ఉరియాడు దే. అ. క్రి.

1. కళవళపడు, కలఃతఃశెందు.

వ. అని వితర్కించుచు గిరిటి యురియాడు చింతఃబు నుత్తలంబుడిపి
కొని. విరా. 1-161

వ. ఇట్లు భింబించియున్న యన్నరేంద్రుం ధమ్మస్థునిచేరి మనఃబురి
యాడునోయని శంకించి యతఃతో మఱియు నిట్లను నివ్విధం
బాచరించుటకు విచారంబు వలవదు. శర్వ 1-247

2. పరితపించు.

వ. పాండవులం బరిమార్చుపని నేడచేయక మఱిచేసిన గారాజు నిర్లత
ప్రాణుడైన నాకెలసెం బెవ్వరి కెక్కడఁ జక్కటితోడి బవరంబున
నల్బులుమగల గెలువరాదని యిట్లురియాడు నాచింతంబు చింతా
పరంపర వాయ నీపక్ష విచ్ఛేదకంబు లోచనగోచరబయ్యె
సాప్తి 1-24

3. తొట్టుపడు, చలించు.

అ. అన్నరేంద్రు పాటి యల్లిన తనకరా, బ్ధమునఁ గీలుకొల్పి ఎవలక
బాష్పకలిత వశముఁ డగుచు గళమున నెరు గురి యాశనిగిచి
యమ్మురాలకకండు. శర్వ 2-361

4. దోలాయమానమగు, సందేహించు, పదుకములదాడు.

క. సతి దనపతి వచనంబులు, మతిఁజూనుపుం దె. ఘనాను మాన
వెఱచు న, య్యభిధింపపునేయకతో, చు తరిం పలవణుచుఁ తేయఁ
జూచుం దలదన్.

తే. ఇట్లు ఉరియాడు చింతంబు నెట్టుకేని, చాడుచెప్పిన ధర్మలునికే
జొరంగ, నూలుకొల్పి నిర్ణయమునఁ గీలుకొన్న, లజ్జప్రేగుఁ
దోలె ప్రవాలంగమోము.

అను. 1-71, 72; విరా. 2-102; ఉద్యో. 8-103

ఉరియు దే. అ. క్రి.

1. ఎరియు, నాలు. గడ్డిమగు, పరితపించు.

ఆ ఇదియు, పల్లెలాగ కరము తిచ్చయి నోచట, నుల్ల మలతపేర్చి
మరియుచుండు. మాస. 201

క. సుగుమాడఁడఁడు గోపా, లక వృత్తిపహించి యగవులఁ గ్రుమ్మ
డుచు, న్నికి నాక కాదు పగవా, రికినై నను నట మన మురియదే
వగలన్. విరా. 2-210

క. తనలేనిచోటఁ బలుపురు, నినుఁ జుట్టునుముట్టి యొక్కనింజేరి
వధి చిన వంచనకు ధరింపయు, మన మెమ్మెయి నురియునొక్కొ-
మస్తృతమూర్తి. ప్రి. 2-78

2. రేగు, ఒకపడి నొందు.

చూ. ఉరిసినపుండుల నుప్పుపెట్టు. ద్రోణ. 5-358

3. ఉడుకు, వచనమగు.

వ. పొగఁబునకు రాంయుండ వెంకియుఁ గన నెవరించిన కావ్యంబులు
గ్రమ బున నిడి యుండు ప్రబంబునేనుఁ గావ్యంబులు సమసెఁ
గాని యా రేగుఁబా డ్దగియవయ్యె. శల్య. 2-197

శ్లో రిస్కా పద త్యాగ్యునువోసి యోజ్యుగుషక్షథ

చ తత్యానృచర్మిత దీపం చ డాయమభ్యగాత్.

గా. ధా శల్య. 49-21 (వావిళ్ల)

ఉరిసినపుండుల నుప్పుపెట్టు దే. జాతీయము

రేగి ఒకపడినొందు పుండమిచ్చ ఉన్పుట్టు.

(చాణమిగా పుడురేగి యొకపడినొందు మంటలు పోట్లు కలిగించు
చుడు దాన్పునని పోగెగిగి పోగెగి మంటలు పోట్లు పుట్టించు
ఉప్పు గూడెన నెట్లుండవో యట్లు - ఏదో మనస్సున మిక్కిలి
బాధపడె దానినె నెట్లుండవో నేనో పొడుపు మాటలాడి మన
స్సును మఱి న బాధ పట్టుచుండి జాతీయము నుపయోగింతురు)

తే. అరులు మామిద నారవడి సగుగుదేక, నేను సిడిముడిపకచుండ
నెట్టలనుట. యొప్పు దురిసిన పుండుల నుప్పుపెట్టె, దరయ దీనికి

నిన్ను నేమందుఁ బార్తి.

ద్రోణ. 5-358

శ్లో. వపన్ వ్రజే జారమివ తాతానాం శత్రుకన్యకాః

విధిర్యతే మే హృదయం త్వయా వాఙ్మూర్తిపీఠమ్

సం. భా. ద్రోణ. 198-15

ఉరు దే. అ. క్రి. ఉలు

1. మేలగు, శ్రేష్ఠమగు, అధికమగు.

ప. ఈ లోకమ యురుఁ గొండలు, కాలోకమ కొండలు నిహంబును బరమున్, మేలగుఁ గొండలు కథిపాఁయ లోకము లేదు విసవె యిలఁ గొండలుకున్.

ఆర. 4-174

(ఉరున్ - మేంనితోఁచును అని భావము)

2. తగు.

క. అవ్వలుఁ దమ్ములు గలుగుట, యున్నవఁజేయు నృపుసాగ యెలు ప్లియిన్, మన్ననయు నీగియును సంపన్నులులు గాఁగ వారిఁ బాటించుటరున్.

కాంధి. 2-808

క. రసకర్మజ్ఞుఁ డుదారము, పసిందిసేతకుఁ బ్రయగ్నపరుఁడై శుద్ధి, త్వ గమగ్రము నేయు క్రియ, నివసుపతి పరిశుద్ధి జీవుఁకిఁ జేయుట రున్.

కాంధి. 5-417

ఉరులఁద్రోచు; ఉరులంద్రోచు దే. స. క్రి.

విజిగివడునట్లు పడవైచు.

ప. భీమునకు మార్గనిరోధంబుగా మహావృక్షంబు లురులం దోచి యే కాయన పథంబున కడ్డంబు శయనించి.

ఆర. 8-818

ఉరులంబదు; ఉరులంబదు దే. ఆ. క్రి.

ఉచ్చులోఁ జిక్కుకొను, వలలో దగల్కొను.

తే. దాయ లొడ్డిన మాయజూదంపుటురులఁ, విడి కులంబున కాతఁ డిప్పాటు దెచ్చె.

విరా. 2-226

ఉరులంబులెంచు; ఉరులంబులెంచు దే. అ. క్రి.

పైకి దుముకు, డీకొను.

వ. ధూమ్రాక్షుండు రోషతామ్రాక్షుః దగుచు నతి నిఖిడ బలాహ
కానీః భీఃరంబై కాటుకొనుచున్న నిశాచర చక్రంబుతో నురులం
బలతెంచినం జరించి బలీమాఖ బలంబులు దుర్బలంబులై తొలం
గిన ఆర. 7-85

శ్లో. అభిమద్రావ ధూమ్రాక్షో వేగేన మహతా కపిన్
తస్య మేఘోపమం వై న్యమాత ద్భీమగర్భమ్
గృప్తైవ హసా దీర్ఘా రణే వానరపుంగవాః

సం. భా. ఆర 285, 5, 6

ఉరులనేయు దే. స. క్రి.

చేయచు, నడఁగొట్టు.

వ. మగ్ధ్యమంత్రం బగ్ధ్యమః దక్షమంబుల మరులనే. ఆది. 3-15

ఉరులు దే. అ. క్రి.

చూ. ఉగళ.

ఉరువు¹ దే. స. క్రి.

మాను, విడచు, తగ్గించు.

అ. క్షరము నక్షరంబుఁ గానంగఁ బోని వేదార్థ చింతనమున నమ్మి
ధునము, నందుఁ బూర్వ మురివి యపరంబు నేపట్టి, నిలువ నలయు
నది నిష్కలిగి. కాం. 6-144

గీ. ఊర్చి బొందువు వ్రచ్చి వ్రేపురివి నంజ, దంశయును బుచ్చి పొదు
కగా నమరఁగిట్టి. కాం. 3-499

చ అన విని యశయ బురివి యమ్మరితో వరణతనూజఁ దిల్లను.

కాం. 8-821; ఆర. 8-162

ఉరువు² సం. విడ. (ఉ. ఉ. రీ. ఉ.)

1 మిక్కిలియైనది, అధికము.

మ ... అ, తుల్యరూపమున వరించుఁగాక యభిమన్యం దీ సరోజానన్.

విరా. 5-368

ఉర్వర సం. వి. అ క్రి.

భూమి.

క. చారిద్ర్యముచే గుందుచు, నేరిని నడుంగ బోవ కంటెయుఁ గృతం, గూరిన విప్రున కుర్వర, వారిని దయ సీగి ఫలము వాగ్గోచరమే. అను. 2-85; ఆశ్వా. 4-5

ఉర్వశీకృత్తికాయోగసిద్ధికి ర్తి

కృత్తికా నక్షత్రముగల దినమున లేదా కృత్తికా నక్షత్రముతోఁజేరిన పూర్ణిమ (కార్తిక పూర్ణిమ) యందు ఉర్వశీయను స్థితిమున స్నానము చేసిన ఏ ఫలితము వచ్చునో ఆ ఫలితము వచ్చునని పేర్కొనెను. తాహిత్యమును పుణ్యజలాశయమున కిది విశేషణము. చూ. 1) ఉర్వశీ 2వ యర్థము 2) ఉర్వశీ తీర్థము, ఉర్వశీ, ఉర్వశీ యనునవి రెండు నొకటే. ఈ తాహిత్యమును తీర్థము గంగానది సమీపమునం దుండనేమో యుగించుచున్నది.

ఉర్వశీ యని గంగకు పేరు.

శ్లో తథా భాగీరథీ గంగా ఉర్వశీ చాశవత్పురా,

దుహితృత్వం గతా రాజ్ఞః పుత్రశ్చ మమన్తినా

సం. భా. ద్రోణ. 80-8

కృత్తికా నక్షత్రమున గంగయందు స్నానము చేసిన ఏ ఫలితము గలుగునో బట్టి ఫలితము నిచ్చునదియని యెఱుఁగు చెప్పుకొనవచ్చును.

సీ. ...ఉర్వశీ కృత్తికా యోగసిద్ధికి ర్తియైన తాహిత్యమునందు సుస్మాతుడై, పుండరీకాద్వగమున ఫలంబుబొందు.

శ్లో. ఉర్వశీం కృత్తికా యోగే గత్యా చైవ సమాహితం,

తాహిత్యే విధిత్యాన్నత్వా పుండరీః ఫలంబభేత్.

సం. భా. అను 26-16

ఉర్వి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

భూమి, నేం.

వ. ...అమముపత్వే నర్విం దోద్ధోన్.

విరా. 2-821

ఒకప్పుడు భూమి అరాజకత్వము వలనఁ గలిగిన దోషములచే బుట్టిన దురితాధిక్యము పీడింపఁగాఁ బాతాళ బోకమునఁగఁ బోయెను. అప్పుడు కాశ్యపుఁడు తన యూరపును గ్రుచ్చి దానితో భూమిఁగఁ జైత్రుఁడై అధికారణ బుగా భూమి యుర్వియని ప్రసిద్ధికెక్కెను. కాం. 2-89, 90

ఉరుత్వాదుర్వి- మనమైకది గాన ఉర్విః ఊర్జాయతే పర్వతై రిత్సుర్విః
ఊర్జుకో ఆచ్ఛావనే పర్వముకచేతః గప్పబడుచదిగాన ఉర్వి- అను.

ఉర్విమృత్తిర సం. వి. అ. స్త్రీ.

నేలనుట్టి.

తే. శుశ్రూషుగు నుర్విమృత్తిక సుగుదిగంపు, బ్రతిమ గావించుకొని
యందు బగము నావహించి పూజావిశేష బు తెల్లఁజేసి, నీవు
దొల.మే. గొలిడెరి సిప్పతోడ. ద్రోణ. 5-418

ఉర్విజము సం. వి. అ. పుం.

వృక్షము.

సమీపోర్విజమూర్త వ్రాణియుం

విరా. 8-27

ఉర్వీతలము సం. వి. అ. పుం. న.

భూప్రదేశము.

వ. సర్వాంగి సంగతోర్వీతలంబగు నందప్రదామం కాచరించి.

విరా. 4-149

ఉర్వీధరము సం. వి. అ. పుం.

భూమిని ధరించునది, పగ్గోము, కొండ.

సీ. ఉర్విధరంబు ల నొప్పెను. తేవులు, బలులు కాంతికి మనుమెలుగు
వట్టి. ఉద్యో. 2-118

ఉర్విభృత్తు సం. వి. త. పుం.

1. కొండ.

కా. సవోర్జ్వాసమాకా. భూతోర్విభృత్తు గండితైలములతో
సూహించు దుర్భిణుల్ల. ఆర. 5-276

2. రాజు.

ఉర్వీరసము సం. వి. అ. పుం.

జలము, నీరు.

వ (సూర్యుడు) ఉత్తరాయణమున ఉర్విరసము పరిగ్రహించి
ఉత్తరాయన గతిం బద్ధవ్యరూతుండై యోషధులం బడసి.

ఆర. 1-89

ఉర్వీరుహము సం. వి. అ. పుం.

భూమియందు మొలచునది, చెట్టు.

క. ఉర్వీరుహ నివహముతోఁ బర్యకములు వెఱికి. ఆది. 4-7

ఉఱుడు ఉఱు ధాతువునకు వ్యతిరేకార్థక మహదర్థక ఏకవచన రూపము.

చూ. ఉఱు².

ఉఱుక ఉఱు ధాతువునకు వ్యతిరేక క్వార్థకరూపము.

1. చూ. ఉఱు².

అవ్య.

2. అవలీలగ, సునామానముగ.

చ. ఉఱుక యురంబు బాహువులు నొక్కొక యమ్మైన నొవ్వనేసి నీ వెఱిగి యెఱిగి నన్ దొడరి తెక్కడఁ బోవఁగి వచ్చునంచు.

[దోఁ. 2-90

తే. పద్మనాభుని నొప్పించి పాఠు నొకటి, కొఱుగగా నూఱుకరముల నుఱుక నొఱుచె.

శ్లో. 2-811

3. నిర్భయముగా.

సీ. ...రారాజు ద్రోణ, తనయుండుఁ జాట్లన తలచుట్లు నల్లని, యవి నూతపుత్రు శిరోఁబరంబు, పచ్చనియది కుంభసంభవ కృపారార్య యష్టిపములు వెల్లలుఱుక నీవు, చెమ్మిఁగవట్టును. విరా. 5-210

4. పలుకక, మాటాడక.

క. వెఱుచఱువ నింతకంటెం, దఱుచుగ బాణంబులేసి తడయక పగఱుం తెఱుతునని యిసుము చల్లుచు, నుఱుక ధనంజయుండు రఱుయో న్నతుఁడరిగెన్.

సూ. 2-305

5. వ్యర్థముగా, ప్రయోజనము లేకుండ, నిష్కారణముగా.

అ. నీవు నూచుచుండ నీ యిచ్చుఁ దిమ్మిటి, మంతుఁ దివుడు గనదు మదమువేర్చి, నన్నునుఱుక యుమిసె నా మీఁద నిట్టి యి,ర్థమఱుఁ దీల్గు నొక్క మనుజుడేక.

ఆం. 4-31

ఉటదె ఉటు ధాతువునకు వ్యతిరేక అహమదర్థ కై కవచన రూపము.
తగదే - చూ. ఉటు¹.

ఉటవు విణ.

1. ఉచితము, యుక్తము.

అ. అంత తోడ నెల్ల యాపదలును దీటు, వంశ మధిక గౌరవంబు
వొండ, గూడి మనట గలుగు గురు పాండవులకు ని, తైఱుగు
సూడ మీకు నటవకాదె. ఉద్యో. 3-380

2. తగవు, పాతము

త. శక్రుతరైన నదవంగఁ జాలువాడ, మఱవునెచ్చదు రథికునే
నుఱుగ నిను, గృష్ణసారథ్య ఘనుడగు క్రీడి గెలువ, దలంచు
నీకేను గడవుట దగు రథంబు. కర్ణ. 1-314

3. అధికము

క పొడువఁగ వ్రేయఁగ నతఁడుం, గడునటవగు నేర్పుకడిమి కలి
మిం దనపై, బడకుండఁ గృపాణమ్మున, గడు జిత్రపుగతుల
బడినెఁ గైదువు లెల్లన్ భీష్మ, 8-96

క. ఉటఁగు నాదుఁబంటలు గొఱియల పాడియును దఱవగుం బురు
మరిటం, రెఱుపల చట్టము లయ్యెర, రెఱచియ భుజియింతు రర్థి
నెల్ల జనంబుర. ఆర. 4-295

చ. ...ని, న్మఱవు నేను వేఁకొన యుక్తుడఁగాక మొఱంగి
నన్ను నెక్కఱునది నీవు వేఁకటిది గర్జమె నర్థిఁదై న్య చెప్పుమా
ఆర. 7-888

ఉటికిపోవు దే. అ క్రి.

దుముట, క్రిందికి దూఁగ.

అ. అయిశస్థి తిరిగి న్నొచ్చు ముగిరా, గండమె శ్చికొని యుదగ్ర
స్థ శి, కలతదేవుడయ్య, దిరుట వెయిస్కొన, ట్లవని కటికి
పోయి యెఱసె ప్రసె. పురా. 8-217

ఉటిది దే. విణ.

సాటి, మానము.

నీ చంద్రదత్త వ్యాఘ్రదత్తులు, వినుము నే న బి దుఁడను నృపాలుఁ
డు రథోత్తముఁడు మారుతపుత్రు నెసయనం, దొక్కరుండును
వారి యఱిదిలావు. ఉద్యో 4-268

ఉలు¹ దే. అ. క్రి.

1. తగు, ఒప్పు, ఉచితమగు.

చ ...నీ,యలు కడకేగి వోడుపడు మొద్దకు నెవ్వరినేని.

ఉద్యో. 4-179

క. కులమునకు నఖిల లోకంబులకు నపాయంబునెయు పురుషాధము
ని,మ్ముల దూపించి జగంబును, గులమును గణించు టులుదె
కువలయనాథా. ఆది. 5-111

క. నరవర సరసాన్నంబులు, బరిమళ నదస్త్రపులును బరమశయన
విష్టరములు, గలాధీనశ, నగుఁ దొలపం కాము వాని నమ్మ
మియ్యయలున్. కా. 1-214

క. శివలింగ స్థాపనముఁ ద్రి,రుగనములం బరమహితము పొందు
గరుడన్, ధవళాక్షిచేసిరిం ద. శ్రవవిమల లింగమాన నమ్మ కావించు
టులున్. ఆను. 5-272

ఉ. ...ఒక నక్కనిచ్చి సింహమ్ముల విల్కికో లులుదె.

సభా. 2-151; అను. 1-18; ఆను. 1-24; ఆను. 5-884

2. ఇష్టమగు.

క. తెలుపిగొని నీవు సొచ్చిన, విలుగవె చొచ్చెము రిఫలు పెల్లగిం
న,గలమును మాకిది యె శయు, విలుట్టవగంబు దీని హస
గుము పుత్రా. బ్రహ్మ. 2-7

3. సరిపోలు, పోల్చు.

క. బకకులు సూచిన యదివా,రికిఁ బెట్టక నమలుటయునుక్రింది దనవం,
క్రికిఁ దెచ్చిన చుట్టలు వే తొక భంగిగురువ, గుర్ర పు మలు విస
భుక్తిన్. ఆను. 4-111

ఉలు: (దీనికి వ్యతిరేకమునందే ప్రయోగములు కనబడుచున్నవి)

స. క్రి.

1. ఉత్తపెట్టు, సరక గొను, పరిణిచు.

క. విలుగుగురు ధగణిపతి, నలుచేతం బాణములు ఘనారాజులం,
బులు తెగువ మందట బెన్గొంటట చిత్తమున బెట్టికొని
విహరించెన్. శ్రీ. 2-67

అ. క్రి.

ఉలుడు సురేంద్రుడైన బలియందు అది 3-194; అది. 7-271

2. మాగు, విరమించు, అగు.

తే. అతడు వ్యక్తాస్ర బాణము నశయము, సూపచతురంగ
బలిమల దూనుచువి, యుగ నలిమి శిఖండిని దెలుపిసూప,
వాడి మాపుల నీష్ట పై వాడు నొకె భీష్మ. 8-861

చ. ఉలు వెలిగి పై న్యమల ముక్కుమాడ గిగ వల్లగ్గతి బలవ.

విరా. 5-81

వ. వల్లగ్గ ప్రసాదము వ వల్లగ్గ గొరకలయందు గరిమించియ
యల్లగల వెలవ కాపుల శేషి క్రూరుగ్గులున నులుక
గదికని విరమించు నలు గొనుచున్నది అది. 2-47

3. అలు, ఎరదీయు.

చ. నలిమి నశగ్గిగిట్టి నుడిచాడు భంగి రణమునెయ వాడు అక
నిశాన సాయకవ. గొరగ్గ మెగిం బతి వీనియందు గ్రుక్కి అయగం
శే. విరా. 3-215

క. కదిలము పొలియెను మ గ్గియెరియంగా నున్న నాగు నితడి
రాజునీ, శివ అతి నన్న యుమ్మెరగా, లోకవ మొందింప వగవు
పాటిలకన్నే. శల్య. 2-308

ఉలుకడ దే. వి.

అగి స్థానము.

చ. నీ, యలుకడ శివకడ ఉడు మెల్లని నెల్లరిశేని. ఉద్యో. 4-179

ఉలుకు దే. అ. క్రి.

1. దుముకు.

క. ఎఱిగి పిలుసనిన వెనఁబై, ఉలుకుదు సాకువము గానినొడిసిన
భంగిన్. విరా. 2-282

క. మఱియు నొకవిల్లు గొనున, తెఱవిన విరధు డగఁ జేయ ధృతిగర
వాలం, బుఱకకొని విభుడు నేలకు, నుఱికి యరినిమీఁదఁడఁ
నుగ్రాకృతియై. భీష్మ 8-27

సీ ధనము లుత్కృష్టంబులను ధనంజయు మాటపాటిగాఁగొనుము
సోపానభంగి, నున్నది మార్గంబు యోగసమారోహణమునకు
దానన నడచికాక, వడి నుర్కివడ నీకు వచ్చునే ధవలంగ్రహంబు
భోగార్థకృతంబు దుష్ట, మగుటయుఁగందు యజ్ఞార్థకృతంబైన
నదియ నిచ్చైన బ్రహ్మపదమునంద. కాళి. 1-144.

సీ. నొగనొగతోఁదాఁకి పగులంగ నరదంబుఁ, బఱవయూతేరిపై ఉలుకు
వారు. విరా. 8-189; విరా. 4-218

2. పరుగెత్తు.

తే. ద్యూతమున గెల్పునెవమున నుఱికి పుణ్యకాంక్షఁ దలవట్టికొని
సఖాభ్యంతరమున, కీడ్చి వలువలొలుచుటయు నెఱిగి నుఱులఁ,
జంపెని భీముఁ జంపఁ దల పనగునె. స్త్రీ. 1-148

3. తప్పించుకొనిపోవు, బయటపడు.

అ. యోగబలము లేని యొక భంగి యోగి బల్, ద్రోవులేని మీమ
నేపులేని, మృగమువలయు నురియుఁడెనిపోవ ముఱుంగ, లేని
యట్లు భవములోన నడఁగు. కాళి. 5-578

4. పై పడు.

క. అరయుదముగాని యిమ్మోహరమునకును దాపవిచి గురఁగముఁ
బోని. మృగవడి నొనిక యుఱికెవ, నరుమగి నెచ్చి గి నెఱ
గడ్డఁబై నన్. విరా. 4-248

ల్లో తన్వీమూర్తి పతిష్ఠామి తః పతే వరాజితాః

సం. భా. విరా. 58-18

ఉలుము అ. క్రి.

గర్జించు.

క. ఉలుముచు మెలుముచు విడుగులు, వలలంగ నలుగడలఁ బడ
నవారిక వృష్టుల్. ఆది. 8-270

క. మెలుము ధనుర్దండము, గుణ ములుముగ విజృంభతి దొంగుగ
నొక్కటఁ దఱచై, పఱవ రుధిరంపుఁ గాలువ, లఱిముఱి ఘన
భుజుఁడు ద్రోణుఁ డడరె నరేంద్రుఁ. ద్రోణ. 1-294

ప. మహాంబువంబు చంపంబునఁ జనలం దోచి మెలుముచు నులు.
ముచు. ద్రోణ. 5-225

చ. ఉలుముచు నెల్లెడం విడుగు లుగ్రగళింపడ ఘోరమూర్తియై.
ద్రోణ. 1-89

వి.

1. మేఘధ్వని, గర్జనము.

క. మొగిలులు లేయ నులునులు, గగనజ్వలమునెసె. భీష్మ. 1-9

2. వీరవలంకారము.

క. ఒకమఱి కిరీటి కడైది, రికి మలుమునఁ బోయిరేరి రెండవ మాటి,
య్యుక్తముట కోర్వంగి లరై, కొంట్లు గురు రాజుపే యోధుల
లోననీ. విరా. 5-55

ఉలి ద. విద. (ఇది వృత్తియందే కనబడుచున్నది)

అల్పము, చిన్నది. చూ. ఉలిగాలు.

ఉలికిపడు దే. అ. క్రి. (✓ఉలుసు)

(అస్మిన్ముగాఁ గలిగిన భయానుభవే) కంపించు, అరిగిపడు, త్రుళ్లి పడు.

ప. ఏను నివృత్తిపాదుండును ముని మాఖ్యుడ నా సహాధ్యాయుండు
భగవంతుం డను మునిముఖుం డగ్నివల్లోన గృహంబున నున్న
నే నవహాసార్థంబు తృణమయి ర్పఱచు నైవై వైచిన నరిండులికి
పడి నా కలిగి నీవు సర్వీర్యంబైన యురంబువసుమని కాంచుచిన్న.

(అదిరిపడి అని కావిల్లవారి పాతము.) ఆది. 1-156

ఉలిగాలువ దే. వి.

సన్నకాలువ, చిన్నకాలువ.

క. గురుఁడను జలనిధి గడచితి, నొరులును నలవంగ నాకు నులిగాలువ
లి, నరఁజుల నరఁగొన నీ, నరదము నననిమ్ము నేటి యని
కలయక మీ. ద్రోణ. 4-88

ఉలియు దే. అ. క్రి.

మ్రోయు, ధ్వనించు, అటచు (నకు వజ్రాసులు) కూయు, ర్వని పేయు.

చ. పిడుగుల పిండు బిట్టలియు పెల్లునఁ బాద్ముడు శంఖమొల్లిన.

విరా. 4-171

సీ. తమశమ నియమిత స్థానంబులఁ బోలి నుండిరి బోరన నులిసె
భేదలు. ఆది. 6-7

చ. అలుగుల మండి యందుల మృగావలియున్ వివాహంబులున్
భయా, కులగతిఁ బొంది మూలమును గుంటులుఁ జీసులునైన
యట్లులై యులియక యున్నచో నడఁగియుండఁ. ఆర. 1-801

ఉలివు దే. వి.

1. శబ్దము, మోఁ, కలకలము.

ఆ. వారు సగ, భమిచి వడిఁ గోల పనియ న, గొలుచు నులివుమిగులఁ
గూడఁ బాటి, నృత్తశాలఁ బొచ్చి రత్తటి నా కల, కల మెటంగి
కిచకి వజ్రంబు. విరా. 3-4

ప. కృశవర్మ సాత్యకు లొక్కరథంబునను దుర్యోధనవాది చనుష్టయం
బొక్క రథంబునను బాగ్యంబులం రాఁబోరులకుఁ గన్నులవండు
వగుచు రాజుండిర ద్వారంబు సేర నరుగు నప్పటి యులివునకుఁ
గొలువు వారెల్ల సతువులకులై యెదురుమాడ గథోన్మయంబు
నవతరించి యరవిందనాకుండు. ఉద్యో. 3-247

వ. అట్టి యవసరంబున బోరన మ్రోయు జనుల యులివును వాచిత్ర
నాంబును వారించి. ఆది. 7-168; ద్రోణ. 6-173

2. ఉజ్జాహము.

క. మొ మునఁ గయ్యపువేడుక, నిగ రొత్త మదాత్రమూర్తిఁ తెలు
వొ దుగురు, దగు రాజులు గొలిపులును, బొగడితులిపుమిగుల,

బ్రహ్మదపూర్ణ హృదయమై.

ద్రోణ. 1-55

3. చలనము.

ఉ. ఆ నినదంబు సాంద్రముగ నాకసమంతయు నిండఁ బయ్యుదున్,
మానసముల్ గలంగి యభిమానము ధైర్యముఁ దూల విద్విష,
తేని నితాంత నిశ్చలతఁ జిత్రసమర్పిత మూర్తియో యనం,గా
సులివేది యుండియును గ్రమ్మఱఁ దేటిరవంబు మానఁగాన్.

ద్రోణ. 1-239

(ఉలిపు + ఏదు = చలనము వదలు)

శ్లో. తేన ఘోషేణ సంక్రిస్తా సంశ్చక్త వరూధినీ,
నిశ్చేష్టావస్థితా సంఖ్యే హ్యశ్వసారమయీ యథా.

సం. భా. ద్రోణ. 18-9

ఉలివేదు దే. అ. క్రి.

చలనము లేకుండు-

చూ. ఉలిపు.

ద్రోణ. 1-239

ఉలుకు; ఉల్కు దే. అ. క్రి.

1. భయపడు, బెరుగు.

తే. ...కరంబున నునర మప్పుశించి యమ్మరొ రక్కెసయంచు నుల్ల
ములుకువారునై పురజనంబులు దలఁకి. విరా. 8-88

చ. భగవంతుని గుంపంపు బల్కుల విధబునకున్ మదిలోన నుల్కు
చున్. ఉద్యో. 1-280

క. అయ్యచు బలుగుల యెలుగుల, కులుకుచు నుగ్రాశపమున
కోపఁ వృక్షంబుల నీల నిలుచుచు నెలుగుల బలులం బాది
భయము గొని వగచుచున్. ఆర. 2-84

2. ఉడుకు, అమాయపడు.

క. జనులకు వొడఁజాలగు విధమున నడచుచు లోకనింద్యముల నుడు
గుచు మీఁదని యొకని కలిమి కులుకక, మనుజులతోఁ బొంది
పొసఁగి మనుటొప్పు వృషా. ఉద్యో. 8-31

వి.

భయము.

క. ఉలుకును వెక్కనపాటును, దలకొను నెమ్మనము తోడ రాత్రి
రమణుం, డలముభుజ విపుల వక్షస్థల రేఖాకాంగిఁ బరవశత్వముఁ
బొందెన్. విరా. 1-218

తే. ఉలిపు విని యల్లమునఁ గడు నులుకుపుట్టి. ఆను. 4-818

ఉలుము దే. వి.

కుష్ఠరోగము.

అ. ఉలుము గొన్నవాఁడు దొలుమేన నాఘాత, వింధనముల నొరుల
ప్రన్నదనము, నెఱచినాఁడు. ఆను. 5-100

ఉలూకము సం. వి. అ. పుం.

1. గుడ్డగూఱ.

తే. అచటి బయల్బెఱచానయై యక్కజంపుఁ, జంగమును హోద మైక
నిశ్చయముఁ జంద, గతియు భూవికాస భీరముగా నుల్లాస
మొకటి వచ్చె భూలోక నాథ. సౌప్తి. 1-16; కా. తి. 8-210

2. ఒక దేశము.

యధిష్ఠిరుఁడు రాజసూయము చేయటకు యగ్న్యంబును ఇతర దిగ్వి
జయంబు సేయనేగి జయించిన దేశము. దీనికా కాలమున రాజా బృహం
తుఁడు.

వ. మఱియు నులూక దేశాధిపతియగు బృహంతునిఁ బరాజిను శేసి.
విరా. 1-85

ఉలూకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

1. శకని కొడుక.

ఇతనిఁ జంపుట నకుల సహదేవుల వంతుగ భర్తరాజు నిశ్చయించెను.
ఉదోగ 2-230

ఈతఁడు కృష్ణుని మీఁదఁ బార్థునిమీఁద కాణములు ప్రయోగించెను.
ద్రోణ. 5-188

ఈతఁడు పర్వత ప్రతిముఁడు. ఈతనితో యయుత్సుఁడు చోరాడెను.
కర్ణ. 1-141 మొ. 147 వఱకు

ఈతఁడు నకుల సహదేవుల నెదిరించి పోరాడెను. సహదేవుఁడు ఈతని తండ్రియగు శకుని సమక్షములోనే యితని శిరస్సు ఖండించెను.

శ్లో 1-888

2. ఇతనిని దుర్యోధనుఁడు పాండవులం గని వాసుదేవ సన్నిధిని బాంబాల విరాట ప్రముఖులు విజయింపఁజేసి పరుసని మాటలు గఱపి పుచ్చిన నగండును వెల్లి యటులనే యక్షరము బీజువోకుండ మాటలాడెను. ఇతఁడు శకుని పుత్రుఁడా మఱొకఁడా నిర్ణయించుటకు సాధ్యము గాకున్నను అర్జునుఁ డితనిని "కిశవసుతా" (ఉద్యో. 4-908) అని పిలిచింపఁచుట చేతను సం. భా. ఉద్యో. 159-8 లో "ఉలూక గచ్ఛ తైతప్యో" యని యుండుట చేతను, ఇతఁడు కిశవపుత్రుఁడని తేలుచున్నది. 'కిశవుఁడు' అను పేరుగల వ్యక్తి భారతమున గానరాఁడు. కిశవుఁడు అని వంచకుఁడు, మోసగాఁడు జూదరి యను నర్థములు గలవు. ఈ లక్షణములన్నియు శకునియందుఁ గలవు గాన ఇతనిని 'కిశవసుతా' యని అర్జునుఁడు వ్యాఖ్యానించి యుండవచ్చును. దానింబట్టి ఈ రాయబారిగాఁ బోయినవాఁడు శకుని కొడుకే. శకుని కొడుకు గాకున్న నింక దైర్యముగాఁ గృష్ణ పాండవ సమక్షమున మాటలాడువాఁ డొకఁడుండఁడు.

ఉద్యో. 4-187 మొ. 210 వ.

ఉలూచి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

ఉలూపి - అర్జునుని భార్య - నాగశిన్వతి ఇరావతుని కల్లి. ఈ యలూచి కథ మహాభారతమునందు అదిపర్వమునం దొక చోటను అశ్వమేధ పర్వమునం దొకచోటను గన్పించుచున్నది. రెండు చోటుల, తెప్పిల్చిన వారొక్కరే యయినను ఆంధ్ర భారతమున అదిపర్వ పర్వయందు ఉలూచి యనియు అశ్వమేధ పర్వత కథయందు ఉలూపి యనియుఁగలదు... అదిపర్వ కథయందు ఉలూపి శబ్దము లేదు. అశ్వమేధ పర్వ కథయందు ఉలూచి శబ్దములేదు. సంస్కృత భారతమునందు రెండఁ జూపుం ఉలూపి శబ్దమే యున్నది.

ఈమె యైరావత కలసంభవించిన కౌరవుని సూతురు. శీర్ష యాత్ర లకై వచ్చిన అర్జునుని నాగలోకమునకుఁ దీసికొనిపోయి వివాహము

చేసికొనెను. సద్యోగర్థమున ఇరావంతుడను కుమారుడు జన్మించెను. చూ. చరిత్ర. ఆది. 8-124 మొ. 184 వఱకు.

బ్రాహ్మవాహనుని ప్రేరేపించి అర్జునునితో యుద్ధము చేయించెను. కుమారునిచే హతుడైన నర్మనుని సంజీవని మణిచే బ్రదికించెను. అశ్వమేధ కాలమున హస్తీపురము చేరెను.

చూ. అశ్వ. 4-58 మొ. 95 వఱకు.

పాండవుల మహాప్రస్థాన సమయమున ఈమె జనకుని కడకు భుజంగ లోకమునకుఁ బోయెను. మహా. 1-28

ఉల్లాపి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

చూ. ఉల్లాచి.

ఉల్కి సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. ఆకాశము నుండి రేఖాకారముగాఁ బడు రేఖాపుంజము - (ఇది అగ్న్యూత్పాదములలో నొకటి)

తే. అడరి కరువేనవై గ్రద్ధ లాడఁజొచ్చెఁ, బదుచునున్నవి యుల్కి లిక్కడ. భిష్మ. 8-854

2. మంటలేని నిప్పు కణిక. (ఉల్కాస్యాన్నిర్గళ జ్వాలా - అమరము)

వ. ఆ సంయమి చతురునిచే సర్వాయతన సన్నిరుద్ధంలై యాత్మ మూర్ధంబు చేదించి మహోల్కాకారంబున నాకసింబున కెగసి కొంత దివ్యరిగి యంత నంశస్థితంబయ్యె. అను. 5-468

ఉల్కము ఉల్కి

(ఉల్కా శబ్దము 'అ' కారాంతముగాఁ గానరాదు. అనందవారి ప్రతిలో 'ఉల్కము' పాతముగను 'ఉల్కికలు' పాతాంతరముగను ఈయఁబడినది. మిగిలిన ప్రతులలో 'ఉల్కికలు' పాతము. ఉల్కము పాతాంతరము. చూ. ఉల్కిక.

ఉల్కిక సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఉల్కి.

ఆ. రత్న కేతనములు రాజిత శేఖరంబులును రుచిరమండికలును బాధ్య, కాంనిహతిఁ దునినపడుఁ గౌరవుల చేటు వెలువడుల్లు నుల్కికలును బోలె. విరా. 5-50. చూ. ఉల్కి. ఉల్కము.

ఉల్కాపాతము సం. వి. అ. పుం,

అకాశము నుండి రేఖావారముగు కాంతిపుంజము పడట

వ. ఆ సమయమున మనదెస నల్కాపాత శర్కరా వర్షాదులగు
సుశ్చాతంబులు గలిగె. శల్క 1-887

ఉల్కు దే. అ. క్రి.

చూ. ఉలుకు.

ఉల్ల దే. సర్వ.

నాకదూరము నాతినమీపము గాని దానిని తెల్పును. ('ఈ' యని
యర్థము)

తే. నా నలుండు విరూపాక్ష నామధేయుఁ, డతని పురము మధువ్రజ
మడఁము మూఁడు, యోజనము లిచ్చటికి దాని కల్ల తెరువు,
వట్టి వే చని యారై శయ్య భర్త గమము. కాంతి. 8-486

శ్లో గచ్చ సౌమ్య పథానైన కృశకృత్యో భవిష్యసి.

సం. భా. కాంతి. 170-14.

తే. ఉల్ల కాంచన రథముపై మన్నవాఁడు, మనుఁడు తేమం
కరుండు త్రిగర్తరిఁగుఁడు, మఱియు నిరఁ జూచుచున్నాఁడు
మగువ వాఁడె, దీప్తఁగుఁడు కళింగదాత్రీవరుండు అర. 6-158

శ్లో. ఆరౌ తు యస్త్రీవతి కాంచనాంగే రథే హుతోఽగ్నిశ్చయనే
యథైవ, త్రిగర్తరాజ్ఞః కమలాంకశాః తేమఃకరోనామ సపమ
వీరః. సం. భా. అర. 254-7 (వావిళ్ల)

తే. ఉల్ల పద్మాకరము పొంత ముడి నిన్ను, మెచ్చి కమఁగొనుచున్న
యన్దిలికాఁడు, డశ్వలాక్షి యిత్తాను వః శోభ్యమాడు, మఱి
భూపతి పూత్రుఁడు మితగుఁ డతఁడు. అర. 6-154

శ్లో. ఆరౌ తు యః పుష్కరిణే మివే. సం. భా. అర. 254-8.

('ఎవర' అను పాశాంశరము యుక్త ముగాఁ గన్పింపడు) (వావిళ్ల)

వ. అయ్యురగవల్లకు వచ్చువంశకు మల్లవంశుని నిలికెద.

కాంతి. 6-583

ఉల్లంఘించు సం. స. క్రి.

నిరసించు. త్రోసివచ్చు, మీటు, జవరాటు.

వ. నీవిట వచ్చుట విననయప్పుడు ధార్తరాష్ట్రులందఱుం గూడఁ
బాటి తమలో నిశ్చయించిన తెలుంగు నీకాసనం బుల్లంఘి పంగల
వారు పొందునంచులకు నేవొందు నీకుండువారు ... అగుటం
జేసి. ఉద్యో. 8-285.

వ. నీకు విజయంబుగోరి హిసఁబుపదేశించు నీ గోవిందు వాక్యం
బుల్లంఘింపక. ద్రోణ. 5-311

న. ఇంత ప్రమాదంబు నీవు గలిమిం దెఱిసితి మేలయ్యె మాకులాసి
యాజ్ఞ యుల్లంఘింప కర్ణ. 2-214

ఉల్లతెరువు దే. వి.

ఈదారి. చూ. ఉల్ల.

ఉల్లము దే. వి.

1. హృదయము.

వ. అద్వివ్య వచనామృతంబు నా యుల్లంబున వెల్లిగొనిఁ బునఁపునఁ
ప్రణామంబు లొనరించి. విరా. 1-19

2. ఇచ్చ. అఖిలావ,

ఉ. చిత్తము మెచ్చి నావలనఁ జిక్కిగఁ వెండియు నాలకాంగి
య,చ్చొత్తినయట్లు నాటఁ దన యుల్లము దెల్లము వేయకన్కిరా,
నత్తఱి గ్రొత్తకాన్పగుట నడ్డము పచ్చిన సిగ్గుపెంపు నచ్చుత్త
మందఁజేయుటకునో తలపోసి యెఱుంగనయ్యెడున్. విరా. 2-4

ఉల్లల దే. వి.

ఉడకుట (పరితపించుట) యందలి ధ్వని కనుకరణము

నీ. విప్రులు పట్టరా వెఱిసొచ్చి యొరిగెడు, గవయంబు రాక్షసం
గర్జ భీతి, నుల్లమడుకుచు నుండుదు. కర్ణ. 8-83

క. ధనము గలవాఁడు హృత్య వ,ధనమున నున్నట్లు భయము దన
చిత్తమునం, దనుకఁగ నుల్లల మడుకును, విను తలచోగాది
ముఖ్య విషయాపకకున్. కాం. 4-38

ఉల్లలనుడుకు దే. అ. క్రి.

మిక్కిలి పరితపించు (పరితాపముచే) తుకతుక మఱిగిపోవు
నూ. ఉల్లల.

ఉల్లలత్ సం. శత్ర.

చలించుచున్న, ఎగురుచున్న (దీనికి దెనుగున వ్యస్తప్రయోగములేదు)
క. లలితాచ్చి స్ఫటిక శిలా, నలమ లపైఁ బాటు విమలశరనిర్వహిణి,
జూపూరసులను తారోల్లల దుఃఖరాలి నిష్ఠ్యం బగుదానిన్.
ఆర. 8-283; ఆర. 4-188

ఉల్లవనము

ఈ పదము.

వ. అయ్యురగ గల్గెడు వచ్చునంతకు నల్లవనమున నిలిచెగ.

కా. తి. 6-568

శ్లో. అనేక నిశ్చయే నాహం సాధ్య సంప్రాప్తనానిహ,

గ్రతీక్షన్నాగమ దేవి వత్సామ్యస్మిన్ మహావనే.

సం. కా. కాంతి. 857-10

ఉల్లనత్ సం. శత్ర. (దీనికి దెనుగున వ్యస్తప్రయోగములేదు)

ఉల్లసించుచున్న, ప్రకాశించుచున్న.

కా. ...సాంకేతికమును శ్రేణి వికాసోల్లస, ద్రక్షాశోక తరువ్రజంబుల

క్రియన్ గండిల్లి యుప్పెంగడన్. విరా. 5-38; విరా. 5-279

ఉల్లసనము సం. వి. అ. న.

1. ప్రకాశము, వెలుగు.

ఉ. అప్పుడు శంఖు దేశయుఁ బ్రియంబునఁ బెద్దికిఁ బోవుకట్టు

మో, మొప్పుగ నిష్ప్రశస్త్రముల యల్లసనంబున శత్రునేత్ర

మల్, నిప్పుగ. విరా. 8-178

2. పరామ, స్ఫుటత.

మహాద్గం :- వసుధురారితక్తి గంధర్వ గురు తుజగ వ్రాసముల్

వైభవం బుల్లసనం బొంగి సిద్ధు ల్లసముల ముదము ల్పల్లి

వింపంగ సార్కుల్, హసిత స్వాంఘంబులం బెల్లలమిఁకొనంగ

నత్యాదరోక్కర్త ముత్. స్వర్గా. 1-84

3. విహారము, విహరణము.

క. అటచినఁ బటచిన వ్రేకులు, గఱచిన నతఁ డించుకయును గరుడిం
పక యం,దట మఱుమువేసె గుంపుల,కుటికి యుటికి బద్ధుడారు
తోల్లసనములన్. పొప్తి. 2-7; మోస. 57

4 సంహోషము.

చ. సముదీరితోల్లసన కందళిత స్రహసద్దయాలతా, సుమహా
దుపాశ్రయ ప్రమనకోభిత విశ్వజగన్మైదువ్రతా. ఉద్యో. 4-428.

ఉల్లసమాట వి. (✓ఉల్లసమాడు)

ఉల్లసమాడుట, పరిహాసము చేయుట.

క. అని తను మల్లసమాటకుఁ, గినిసి యినతనూటఁ దేమ గ్రీడి నిచట.
మా.క్కొను వీరక గన్నులారం, గమఁగొనుమీ నిలిచి యనుచుఁ
గవిసెం తెలుచన్. విరా. 5-182

ఉల్లసమాడు సం. అ. క్రి.

1. ఎత్తిపాడుచు, పరిహాసించు, మర్చము దూటనాడు.

సీ. ఈ యొడ్డు భేదింప నే మెవ్వరమునేర, మర్చునుండుచు నీవు నచ్యు
తుండు, బ్రద్యుమ్నుండును దక్కఁ జార్చుండు మనల సుల్లస
మాడకుండ నీలాపు మెఱసి, భేదించి మాకెల్లఁ బ్రియమొసర్చు
కుమార. క్రో. 2-5

2. అపహాసించు, గేలిసేయు.

సీ. తమ్మితేకుల నల్లసమ్మాడు తన మృదు,కర యుగ్మమునను శంక
రుని నేత్ర -ఆ- యుగ్మమల్లమూసి. అను. 4-419; శల్య. 2-215.

ఉల్లసము చే. వి.

ఎత్తిపాడుపు, పరిహాసము, ఎత్తిపాడుపు మాట. సోల్లంతన వాక్యము.

క. పరదోషము నెప్పగ నే,రురుగా కాశ్చీయమైన దోషము మదిం,
బరికింపఁగ నధములు నే,రురె తంపక యుంటి వలుకతో నుండ
కుమీ. కర్త. 2-112, '18

వ. అని యుల్లసంతాడి మఱియును.

ఉ. గాడిద రూపుదాల్చి యుముకల్ దినుచుండఁగఁ జూచి యుల్లసం-

కాడెదు శక్రశాంతి సమయం బగుటన్ విను మింకఁ గొన్ని నీ,
వాడిన నాదు చిత్తమున నల్క యొకింతయుఁ బుట్టద.

శబ్ద. 2-215.

ఉల్లసములాడు దే. అ. క్రి.

ఉల్లసమాడు.

తే. కానపై వీరరథికులు బరిసి యెలమి, నొండొరుల గరువంబుగ
నుల్లసంబు, లాడుచును జేరి వడతేర నత్యుదార, గతి శిఖండియు
నడచిరి శౌరవేంద్ర.

భీష్మ, 1-112.

ఉల్లసితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ప్రకాశించినది.

ఆ. ఆర్పిపెలుచ నట్టహాసంబు సేసిన, నలిగి యతఁడు భల్లములం
దదీయ, భూరికంకటంబు పాలువల నటకి యుల్లసిత మకుట కుండ
లములు దులిచె.

కర్ణ. 3-388.

2. గర్వించినది.

వ. సౌభద్రుండు రాద్రరసోల్లసితమూర్తియై.

ద్రోణ. 2-18.

3 ఉద్రిక్తమైనది. శేతశ్చినది.

క రాగ పరిలిప్తమానస, యోగః బున నింద్రియంబు లుల్లసితములై,
భోగులగుట యుడిసిన నప, రాగత సంసార దుర్విరామము పేయన్
శాంతి. 4-286

మ. మడిఁ గారుణ్యముపేసి విప్రవరుఁ డీమంత్రంబు నాకిచ్చెనే, నిదియే
చంద్ర మొ చూతునంచు నొకనాఁ డిచ్చన్ ఋతుస్నాతయై, సుగతి
గత్నము పూర్వకై లగట్టపై శోలిల్లి శిష్టాంశుఁ జూచి దశత్వం
కల భంగి ముల్లసితమై చిత్తంబు రాగిల్లఁగన్.

ఆర. 7-324

4. ప్రసిద్ధము, ప్రఖ్యాతము.

క. విమతమగు లోకశేచన, మున నన్ను విరించుడండ్రు బుధమత
రవియం, దనుపాధిక విద్యాస్థితి, మనకిం గపిలాభిదాన ముల్లసిత
మగున్.

శాంతి. 6-488.

ఉల్లసితుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ప్రకాశించినవాడు, గర్వించినవాడు.

ఉ. తెల్లని జోడు వెట్టుకొని తీవ్రగతి జనుడెచె మత్స్య భూవల్లభు
నగ్రనందనుడు వైరిమదానహ నిక్రమ ప్రకా, రోల్లసితుడు
వన్యబల ముద్దతిగొల్పు మృగేంద్రరేఖ శో. భిల్లుచునుడ శంఖుడు
విభాషణ శంఖనినాద మొప్పుగన్. విరా. 3-148

4. సంతోషించినవాడు.

ఉ. గాండివము క్క బాణమునఁ గిట్టుడు గూలుటయుం దిలంగి శ, లున్యం
దరదంబు దోలుటయు నొక్క మొగిన్ భవదీయ సేన లొం, దొండ
కలంగి పాఱుటయు నుల్లసితుడయి చూచి వాయు పు, త్రుండు
మహావిరావమున రోదసి ఏకకబిలంగ నాన్పినన్. కర్ణ. 3-374

8. ఉత్సహించినవాడు.

శల్య 2-282

ఉల్లసిలు; ఉల్లసిల్లు సం. అ. క్రి.

1. సంతోషించు.

ఉ అంబుజనుల్ సముద్యనరుణాంకునిఁ గన్న విధాబున్ వికా,
సంబున నుల్లసిల్లి జనచారు విలోచనముల్ నిజోజ్జ్వలాం, గంబున
కర్ణిమై నఖిముఖంబులుగాఁ జనుడెంచి చైవయో, గంబున భూ
విభుండు దురగంబులఁ దేరగఁ జంచి చూడగన్. విరా. 1-258

తే. ...ధర్మపు దప్పి యుధిష్ఠిరుండు, వడయ నొడఁబడఁ దయ్యింద్ర
పదవియైన, నుచితగతి నెడవడసిన నుల్లసిల్లు. ఉద్యో. 1-11

2. ఒప్పు, ప్రకాశించు.

అ. తనదు బాలబింబమును వమేయప్రకా, పటం జడిం గగన భాగ
మగుచు, నుల్లసిల్లి జగములెల్లను విలసిల్లె, మూర్వశిఖరి మీదఁ
బొడిచె నినుడు. ఉద్యో. 2-114

తే. ఇట్లయిదును నుల్లసిలుట, ననఘ భూజంబు పంచభూతార్థకంబు.

కాంధి. 4-83

చ ...మనోజ్ఞు నిశచ్చవి నుల్లసిల్లు సుందరతురగోత్తమాలు దపు
దపులఁ గాంచిరి చారులోచనల్. అను. 1-188

3. స్ఫుటమగు, వ్యక్తమగు.

చ. అదియును గాక కోలుపులిన్నె నను గారెనుపోతునై న నున్నదకరి
నై న నుగ్రమృగవాగుని నైనను గిట్టిముట్టి జెట్టిదముగఁ గాలఁ
గేలను గడిఁదిమగంటమి యల్లపిల్లఁ బట్టుదు నడఁగంగ.

విరా. 1-88

4. విజృంభించు, చెలరేగు.

తే. అడఁగఁ బొదువుచు నలుక యంతఁక కగ్గ.లించి యాయముల్
నొచ్చి దోర్గిల నెఱపి, యుల్లసిల్లిన స్రుక్కకొందారుల రాద్ర,
వృత్తినించు చొడొరులను వెక్కిరియుగ. విరా. 2-347

5. దిక్కులఁగల బాణములు, పిన్నిటిలఁగి నల్లసిల్లి భీష్ముడు నరు లే,
రక్కడి దించి ద్రువదక్షుఁ, దుక్కఱఁ తత్సేన మీద నురవడి
గవిసెన్. భీష్మ. 1-292

6. కలుగు, పుట్టు.

చ. సునకవిరేణ్య నావలని మన్ననఁబుట్టిగదాదె శత్రు మర్దన మొన
రించి మత్స్య సగరంబున కున్పిన మల్లసిల్లి నీ, చనుటయ నాకుఁ
దేజమును నింపయుని గరిమంబుగాక. విరా. 3-225

సీ. ఉప్పట క్రోధ సముద్రదేవములఁ జూడ్కులం దుల్లసిల్లెను నరుణ
దుచుల. శల్య. 2-255

7. ఉండి, నిలుచు.

వ మనవారును వెదలి భీష్మం దగ్రభాగంబున నల్లసిల్లి నీ కుమారు
లమృతోత్పన్నుల బరిశేష్టింప. భీష్మ. 3-115

8. ప్రవర్తిల్లు

ఆ. అదిదేవుఁడగు మహాదేవు మీఁద నెఁవ్వని మను భక్తివై భవమున,
నల్లఁజ్జు వలని నెల్లకార్యముల దగ్గఱపు సూర్య గ్రహ వికార
కృతులు ఆర. 5-267

9. పెంపొందు, వర్ధిల్లు.

స. అట్టియెడఁ దక్షు సపత్యంబై తత్సోదరుఁడగు నైరావతుండు
పెనిది యుపలాభింప నల్లసిల్లిన యశ్వసేనాధిభానుం డగు వాగ

కుమారుండు సర్పముఖ శరాకారంబు గైకొని తనయొద్దనుండ.

కర్ణ. 3-816

తే. ఒక్కఁ దుష్టుల తేజోమయుండు దోచి, జరయు మరణంబు లేక
యసురల సురల, నోత్వజాలిన బలముతో నుల్లసిల్లు, మని వరం
బిచ్చె నిచ్చిన నధికభక్తి. ఆను. 1-851

ఉల్లాసనము పం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉల్లసింపజేయునది.

ప. మిత్రోల్లాసనంబును బ్రగుణమణిజాంబూనదమయంబును జన
ప్రస్తుతి పాత్రంబును హస్తీకఠ్యాత్మకంబును నగు ననిని శేన
నంబు గనకపుంఖ ప్రభా భాసితంబైన భల్లంబునఁ బడనేసిన.

కర్ణ. 8-857

(మిత్రోల్లాసనము = మిత్రులకు సంతోషము గలిగించునది)

క. శ్రీ సంత్రామణ సేపుణ, విలాసకటాక్షా వివృత్తిలంపట చిత్తో,
ల్లాసన రక్షా వేర, వ్యాసవచో విభవలక్ష్మి హరిహరనాథా.

కాం. 1-1

ఉల్లాసము సం. వి. అ. పుం.

1. ప్రకాశము.

క. హ్రీకార మయమనోజ్ఞా, లంకా రోల్లాస సత్వలాలితుక్కుకున్.

విరా. 1-82

2. అష్టాదము, సంతోషము.

క. కై పేసి మదన వికారో, ల్లాసంబున మేనువొంగ లముగతి మత్కుం,
తానవపాన విధాన, వ్యాసంగ తరంగితాంతరంగుం డగుచున్.

విరా. 2-329

ప. చూచి తన్నప్పుడు గ్రమ్మట జన్మించిన వానిఁగాఁ దలంచి యాప
దలకుం బాసి సంపదలకు భాజనంబునై తినని యూటడిల్లి యుల్లా
సంబున మరలె నిట్లు కర్ణ సాగరంబు గడవనీదిఁ పాండునందమలు
పరమానందంబు నొందిరి.

కర్ణ. 3-896

3. వికాసము, స్ఫుటత.

ప. అనన విని సంక్రోధహో రోల్లాస వికృతానమంతై మక్కు మహీవా

కుండు.

విరా. 5-253

4. ఉత్సాహము.

క. తమ తమ యొద్ది బలంబులు, క్రమ విరళములైన దొరలు గాండి
వివై ను, గ్రముగఁ జలుముటయు నాతఁడు, సమరోల్లాసమున
దివ్య శరతత్పరుడై, విరా. 5-315

5. విజృంభణము.

ఉ. ... వాని విళర ప్రతతిం దొగఁగించి ద్రోణునుల్లాసము మాన్పి
కౌరవ బలంబులు నెత్తురు వెల్లిఁదేలఁగాఁ, జేసినఁ గర్ణ కర్ణ మముఁ
జేకొనవే యనుచున్ భయంబునన్. ద్రోణ. 1-382

వ అని నడఁబునకై పాంచాల విభుని వేలిమిం బుట్టినవాడగుట
నప్పొద్దితుండు దిశ్శిమయ జనితోత్సాహ రోష విశేషాయత్త
ఁజెత్తుండగుచు నమ్మహీసురవరు మీఁదం గవిసి యేసిన ననికి నొల్లని
యల్లంబువం బరుని యల్లాసంబు సహంపలేవి తేజంబునం బురికొని
యతఁడు వోగం దొడంగిన దివ్యాస్త్రులు ప్రవిభాసింపర
యుండ. ద్రోణ 5-321

6. సౌభవము

క. స్థానోపాసనము సూచి నన్ననదుగా సూహించెదో భీమ మ, ద్భావో
చండిమ పాగదుర్గమగదాదండంబు ద్విపృష్ఠవ, ద్దేహోల్లా సము
నెట్టు దింశకుం దే నోపునో చూడుమీ, యాహోపుట్టెను లాఠి
చూఁబులు వాహోపుట్టు మీ వారికిన్. శల్య. 2-248

7. విస్మయము.

క. నిద్రాశక్తునిఁ గొంత మేల్కొనినవానిన్ సుప్రభుత్వాత్ముడై
యుద్రేకంబును శౌర్యసాధమును బాహుల్లాసం జూపఁ జం,
చద్రేఖం దరిమైనవానిఁ గను నుత్సాహోగ్రతం దాఠి యున్ని
ద్రస్యైర సమదృశిన్ బొలయు వానిం దున్నె వేళాకృతిన్.
సా. పి. 1-178

8. వైరము.

వ. భవదీయరథ యొప్పునకును రాజసూయంబు చెల్లిన యుల్లాసంబు

నకు నట్లసహ్యపడి

కాంతి. 3-129.

9. చేష్ట, వ్యాపారము, కర్మము.

క. జాతుడు మృతుడగుట ద్రువము, భూతోల్లాసము లనిత్యములు.
విను సద్యః, పాతియగు శరీరమున, కై తొలుగువె ధర్మవథము
నార్యుం డడునఘా. కాంతి. 5-519.

10. ఉద్రేకము.

క. నదిరయము వారణేంద్రుడు, గుడియించినయట్లపోలే గురువర
తైన్యా, స్వరమగు విషయోల్లాసముఁ గుడియించును యోగ
సిద్ధి గురుహృద్భులుడున్. కాంతి. 5-582.

ఉల్లాసి సం. విణ. (న్. సి. న్.)

ఉల్లాసము గలవాడు.

ను. నరసింహుం డసురేంద్రువ్రచ్చు కరణి నై వం బుగగ్రంబుగా,
నుర మత్కుగితఁ జీరి కమ్మై ధిర మైల్లాసయై దోయిట, నెవ్వర
వారం గొని వ్రాపు మెచ్చుఁ జవికి నేమి నున్ మొగలున్ భయం
కరరేఖం బొరయంగ జల్లికొను క్షౌరముఁ జూచుం బొరిన్.

కర్ణ. 8-214; విరా. 1-7; విరా. 6-168; ఆను. 1-178

ఉల్లాసితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉల్లాసించి జేయబడినది.

క. శ్రీ సాగత్వ విధాయి వి, క. సోల్లాసిన కటాక్ష కరుణామయ
మూర్తి. శ్రీ. 1-1

ఉల్లి దే. వి.

ఉల్లిగడ్డ, ఉల్లిపాయ ఇది 1) నీరుల్లి (పలాండవు) 2) వెల్లుల్లి (లకునము)
అని రెండు విధములు.

ఆ. మునగయల్లి యడవిమునగ దుర్బాసము, లానుముమ్మ మెలిర
మైర యుప్పు, కఱియ జీలకఱ్ఱ కరివేము గురుజ యిం, గువ ప్రతర్క
నీయకోటి యగుట. ఆను. 8-189

ఉల్లికుట్టు దే. వి. (✓ ఉల్లి)

ఎత్తిపొడువు, సోల్లంకనము.

చ. వినుమరిఁ జంజనుం తెలుప వేచుట లెస్స ప్రతాప భాషణంబున
వెడ నుల్లి కుట్టులను బొంకుల వానిఁ గలంగఁ జేసి రేఁచినఁ దన
పూవు, దప్పు నఱ సేయని చందము నమ్మియున్న చా, పున్న మెఱ
యంగఁ బల్కుచుఁ గడున్ మది నమ్మక యుండఁగాఁదగున్.

కాంతి. 8-20

ఉల్లి కుట్టు మాటలు దే. వి. (1/ఉల్లి)

ఎత్తి పొడుపు మాటలు, సోల్లఁగ వచనములు.

క. సమరమునకుఁ బురికొల్పుచు, మముఁ దలఁచిన నుల్లి కుట్టుమాటలఁ
దచ్చి, తము లుడికించుచుఁ బాండవ, సమితిం గడఁగించు వార
చట నెవ్వరో - (ఉల్లికుట్టు - ఉల్లిము + కుట్టు - అని-శ ర.)

ఉద్యో. 2-242

ఉల్లి భితము సం. విద. (అ. ఆ. అ.)

రాచుకొనఁబడినది, రాపిడి చేయఁబడినది.

గ్రంథ :— లీలం గల్లోల భాగోల్లి భత గగనమై.

ఆర. 7-16

ఉల్లేఖ సం. విద. (న్. నీ. న్.)

రాపిడి చేయునట్టి, తాఁబునట్టిది.

వ. కైలాసశైల విలాసాపహా భాసుర గగనతలోల్లేఖ శిఖరరమ్య
పాఞ్చ్యతలఁబులను.

ఆది. 7-166

ఉవిద పై. వి. (సం. యువతి)

1 స్త్రీ, ఆడబడి.

వి. అన్న రామబుండును శోకం తాపితాంబుకరబుండగుచు నుచిత
వచనముల యుభింబ నెట్టకేంటి నూరార్చి ద్రోణ. 2-838

2. భార్య.

క. ... ఋచీగిరిభిః, మృగమున గృహస్థ ధర్మము నడుపు,
చుండ తాపితాంబుకర బయుభింతోడ.

అను. 1-107

ఉష్ణికులూరు; ఉష్ణిక్లూరు దే. అ. క్రి.

1. ఉష్ణికుడి, ఉష్ణికించు, ఉష్ణివంపడు.

78)

ఉ. వీనుల దియ్యమెక్క మును విన్ని, బరస్పర రాగవృత్తి లో,
మానినఁ జూచు వేడుకల నువ్విశులూరెడు నెమ్మనంబులు.

విరా. 8-398

చ. విలిచిన రాజులున్ మునులు బ్రీతి యెలర్ప బోగ్గరంబు
శిష్యులుఁ దమతోడరా మనము లువ్విశు లూరగ యష్ట వర్త
నంబులు గనుగొంటకై సకల రూపలయంబునఁ గల్గునట్టి
వా,రలు ననుదెంచిన.

ఆశ్వా. 4-185

మ. అనినంగేకయ రాజనందన ప్రభుతాశ్చర్యయై యిట్లచున్, విను
నీ రూపము సూచి మా నృపతి యివ్వెట్లూరు.

విరా. 1-321

ఉ. ... ఇక్కడకుఁ దార్చి నేర్పునన్, శయ్యకుఁ దెచ్చెనెం గురుమ
సాయకు పూసికి నేడ తీర్చెదన్.

క. అని యివ్వెట్లూరుచు వెసఁ జని.

విరా. 2-245; 248

ఉవ్వెత్తుగొను దే. స. క్రి. (ఉవ్వు + ఎత్తు + కొను)

సశ్లేషముగా చంపు, సశి.పఁజేయు.

ఆ. కవల వారుఁ గొడకు గమియుఁ బాపాం వంగులు వృష్టి
వరులుఁ గడఁగి రేని, యొక్క మాత్రలోన నువ్వెత్తు గొనరె
దు, రోధనాది శతము నుద్ధవిడిన.

ఉద్యో. 1-29

క. అటువది కోటులు గపివరు, లుఱకి జగత్ప్రభుము నొకఁడు ఉవ్వెత్తు
గొనం, దఱిగొన్నయట్లు నడవఁగి, నెఱసి కుముదుఁ దగులదెచె
నృపవరుఁ గనియెన్.

ఆద. 7-88

ఉశీనరుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఒకానొక రాజు, అష్టవసువైన ప్రభాసుని భార్యకు ప్రియసఖయైన
జీవతి ఉండె.

ః. మర్రి లోకంబున నుశీనరపతి పూతురు జీవతి యచు కోమలి
నా ప్రియసఖ.

ఆది. 4-159

ఉష్ట్రము సం. వి. అ. పుం.

ఒకఁడు, లొట్టియ.

సీ. విను తొల్లి యొక యువ్వ మనితరసాధ్యతపంబు సేయఁగ
మెచ్చి బ్రహ్మ వచ్చి యర్థించినది యేమి యనిన—

కాంతి. 8-88; అశ్వ. 3-157

ఉష్ణి) సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

అడు తొట్టియ

క. తురగియు సుష్ణియు ఖరియును, గురిసిన దుగ్ధములు నింద్యకోటి
గణితమూర్, దరణిసురాది జను లప్పొరువునఁ బోయిన నఘంబుఁ
బొందుదు రధిపా.

కాంతి. 1-321

ఉష్ణము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

వేడియైనది

చ. విముననెల్ల సుష్ణకరదీప్తులు పర్వి రసంబుఁ బీల్చు.

కాంతి. 2-126

ఉష్ణకరుడు సం. వి. అ. పుం.

సూర్యుడు, (వేడియైన కిరణములు గలవాడు.)

సీ ... చంద్రముని నన్వ, కరుని జక్రింబులుగాఁబెట్టి. కర్ణ. 1-282

ఉష్ణత్వము సం. వి. అ. న.

వేడిఁ నము.

క. హిమరుడు నైశ్యమును న, ర్యముఁడు మహాతేజమును హుతా
శనుఁ డి న్నైశ్యము విడిచిరేని గుర్య, ర్యము నాచేకొనిన సద్ర్యతంబు
ఁడుతునే.

ఆది. 4-223

ఉష్ణినాథుడు సం. వి. అ. పుం.

ఉష్ణి నాథో నాథుడు. చూ. ఉష్ణపులు.

అను. 8-182

ఉష్ణిగంగ సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఒక నీర్ధ్రుఁడేశము. ఇచట స్థూల శరసుని ఆశ్రమము గలదు. ఇచ్చట
మానవీక త్యాగము ముఖ్యము ఇందు స్నానముచేసిన వారు కృతార్థు
లగుదురు. బహుశః ఇది ఉష్ణపు గుండముగల గంగానదీ ప్రదేశ
మేమో,

ఉష్ణీషము సం. వి. అ. పుం. న.

తలపాగ, శిరోవేష్టనము.

క. బలరిపుఁడీచ్చిన కుండలములు నుష్ణీషంబుఁ జిత్తమున భక్తిమెయిం.

దలఁప నవి వచ్చె వెండ్రుక లలవడఁగాఁ బాచి ముడిచె నమర
దృఢముగన్. విరా. 4-184

ఉష్ణీషి సం. వి. న్. పుం.

శివుడు.

నీ చీరవాసుని ధన్వి సిద్ధు దండధరు మృగ, వ్యాధు నుష్ణీషిఁ గనక
బాహుఁ, బశుపతి వృష భూతపతి. ఆశ్వ. 1-62

ఉష్ణపులు సం. వి. అ. పుం. బహు.

చేవతలలోఁ గొందఱు పితరులుగా నిర్దేశింపఁబడిన వారు-

వీరు- 1. బలుడు, 2. దృతి, 3. విశాష్ట్రుడు, 4. పుణ్యకృత్తు, 5. పావనుడు, 6. పార్థి క్షేముడు, 7. సమూహుడు, 8. దివ్యసానువు 9. వివస్వంతుడు, 10. వీర్యవంతుడు, 11. హ్రీమంతుడు, 12. కీర్తి మంతుడు, 13. కృతుడు, 14. విద్యుద్ధర్మగుడు, 15. సోమవర్చ సుడు, 16. సూర్యశ్రీ, 17. సోమపుడు, 18. సూర్యసావిత్రుడు, 19. దత్తాత్రుడు, 20. పుండరీకుడు, 21. ఉష్ణినాథుడు, 22. నరహరుడు, 23. విశ్వానువు, 24. దీప్తి 25. చమూపారుడు, 26. సురేకుడు, 27. వ్యోమారి, 28. శంకరుడు, 29. భవుడు, 30. గోకుడు, 31. భర్త, 32. కృతి, 33. దక్షుడు, 34. భువనుడు, 35. దివ్యకృత్తు, 36. సజ్జనుడు, 37. పంచవీరుడు, 38. అదిత్యుడు, 39. దిశ్శిమంతుడు, 40. సప్త కృత్తు 41. సోమహరుడు, 42. విశ్వగ్నిత్తు, 43. కవి, 44. అనుగోష్ఠ, 45. సుగోష్ఠ, 46. నప్త, 47. ఈశ్వరుడు, 48. తిశాత్పుడు, 49. ముని వీర్యుడు, 50. దీప్తిరోముడు, 51. భయంకరుడు, 52. అనుగ్ధుడు, 53. ప్రతీతుడు, 54. ప్రదాత, 55. అంశుమంతుడు, 56. శైలాకుడు, 57. పరమక్రోధి, 58. దిరోష్ఠి, 59. భూపతి, 60. ప్రతాపి, 61. వజ్రి, 62. చరి. ఆన. 3-192

ఈ వరుసయందు నిర్ణయసాగిర వారి ప్రతికిని నీలకంఠము వ్యాఖ్యానింతును తిక్కనగారి ఆంధ్రీకరణ మనుకూలించినది. వావిళ్ళ వారి ప్రతిలో

శ్లోకములు వెనుక ముందగుట మాత్రమే కన్పించుచున్నది గాని పేర్లలో భేదములేదు. ఈ మాత్రమునకే తిక్కనగారు నిర్ణయపాగర ప్రతిని ఆమ సరించివారనుటకు వీలులేదు.

ఉష్ణము సం. వి. ఆ. న్. పుం.

వేసఁగి, గ్రీష్మము.

సీ. ...శత్రుప్రతాపోష్ణ సమయంబు, గా మిత్రు బర్హి కేశారవంబు, లెసఁగంగఁ దోఁతెంచి యింద్రనందన మహాబలధరంబు.

ఆర. 6-188

ఉసులు దే. వి.

ప్రాణము.

క. ఉసులు సచ్చినవారలు వత్తురె. ద్రోణ. 2-185; శల్య. 2-56

ఉసులుగొను దే. ఆ. క్రి.

ప్రాణమ దీయు. చంపు.

క. ...ఈ, పిన్నారని ప్రాణంబులు, గొన్నది యిది దీని యుసులుగొని యెద ననియెన్. ఆను. 1-7; ద్రోణ. 5-135

దీరి

దీరికించు దే. ఆ. క్రి.

ఉంకించు, ఉత్సహించు, పూను.

కా. నీ తోడ్పాటువ వేఁ ద్రివిధపములన్ గెల్వంగ నూకింతు.

కర్ణ. 3-130

తొలికువ దే. వి.

విక్రాంతి, ఊట, తెలివి, విరామము.

చ. వలవదు రోయఁతాండపుల వారొక యూఁకువలేని త్రిమృతన్,
బలమఱి వన్యసత్త్వముల పాల్పడి చచ్చినచోటఁ బూరియు, న్నొం
వదె యింత కింకిట మనోముద మస్థలితంబుగాఁగ వి, చ్చలవిడి
రాజ్యలక్ష్మిఁ దగు చందమునం గొనియాడు మున్నఁచిన్.

విరా. 8-85.

“ఊట” అనునది పాఠము. “ఊకువ” యను నది పాఠాంతరము.

ఊరకొను దే. స. క్రి.

1. ఊరకొట్టు, మనస్సున పెట్టక విను, వినియు విననట్లు విను.

ప. మీరును వారును నొక్కటియై యున్న మీదిఁకు దేవతలకుం దేఱి
చూడరాదనిన నమ్మాటలు వెడవెడ యూ-కొని భృగరాష్ట్రాదు
విడుదన కిట్లనియె. ఉద్యో. 2-49

ఉ. రక్కెపమాట లాడెదరు రాజును దమ్ములు వానిలోన నీ, వొ
క్కటి యైనఁ గాదనగ యూ-కొనుచుఁడుట యంశకంఠె మేలు.
ఉద్యో. 8-84

2. విను, అలకించు.

చ. ... కార్య మల్పబుద్ధుల వెడమాట లూ-కొనకు దోషము
నేగియు వచ్చు నెమ్మెయిన్. ఉద్యో. 3-881

ఊరగు దే. అ. క్రి.

ఉయ్యలనూగు. చూ. ఊచు.

ఆర. 4-188

ఊరచముట్టు దే. క్రి. విణ.

(అరటి పొరలను దూఁట తగులు వఱకు నొలిచినట్లు); నిశ్శేషముగా,
మూలముట్టగ.

ఆ. ఉద్ధవిడిన పనుల నూరచముట్టుగఁ దెత్తు.

విరా. 8-120

ఊరచముట్టుగొను దే. స. క్రి. (ఊరచముట్టు + కొను)

నిశ్శేషముగాఁ జంపు, చంపు.

గీ, కొడుక తమ్ములుఁ దోడ్పడఁగదఁగి శత్రు, వరుం గెల్పెదవంటి
వొక్కరుఁడు దక్క, కుండ నీతమ్ముఁ గుఱ్ఱల నూరచ ముట్టు, గొని,
యేనే విధి యేగఁగిఁ జనుదుఁజెప్పును. శర్మ. 1-28

ఊరదొంగ దే. స. క్రి.

ఊరదొంగను, ఊరదొంగలు చేసికొను.

ఉ కాతనభాగ్రఖండిత లసన్మగకుంజర కుంభముక్త ము, కాతన
తైల కందర గుహంతర సుప్తమృగేంద్ర కేర, వ్రాతము
వేడ్క నూచికొన వారక చేరులు గాదె క్రోధ నిర్హత
మహోగ్ర భీముః జెనకం దంపోయుట నీకు నెమ్మెయిన్.

ఆర. 8-176

ఊరదొంగ దే. స. క్రి. (1/ఊరదొంగ) ఊరదొంగ

ఊరదొంగ.

చ గళిత నవీన కంఠ కదంబ కదంబక కేకీరజో, మిళిత సుగంధ
బాధుగ నమీరణుడన్ సఖుః డూచుచుండగా, నులియుచు
మెల్ల గుత్తులను మయ్యెల లొప్పగ నెక్కి యూగె నుల్లల
నగిసికలంబు మృదుల ధ్వని గీతము విస్తరించుచున్,

చూ తలయూచు.

ఆర. 4-183

ఊరదొంగ దే. స. క్రి.

పాదుచు.

సీ. చేతి నెమ్మెటలను శేరుకొలల నేసి యంకుశంబుల నూటి యతి
గయమున, వాహనంబులఁ దోలువారును భీష్మ. 8-284

ఊరదొంగ దే. ఆ. క్రి.

(దీనికి మూలరూపము తమిలమున 'ఉన్దు' - తమిలమున రేఫమునకు
'ఉ' కారోచ్చాగిణ ముండను గాన 'ను' లోపించి 'ఊను' అయినది
రేఫము లోపించి 'ఊను' అయినది 'ఊడు, ఊను' (సమావార్థక
ములు) చూ. ఊరదొంగను.

ఊరదొంగను ఊరదొంగ (స్వార్థమున 'కొను' ప్రత్యయము)

వాటు, గ్రుచ్చు, దిగబడు.

ఎ. కాలుబలంబుల పీచుంగుపెంటలమీద మాడుకొనం గూలిన
చోటకంబులును. ద్రోణ 2-80.

(ఇది 'ఊరదొంగ' అను పాఠమునకు పాఠాంతరము)

ఊత దే. వి. (✓ఊదు)

1. ఆధారము.

క. చమటయు చౌపడి యతనిం, గనియుం గానని విధంబు గై కొని
చిత్తంబున బెసరక తన ముందటి, పని వెరవున నుండె నీయు
పలుకుల యూతన్.

విరా. 2-248

2. ప్రావు, ఆశ్రయము.

వ (ధృతరాష్ట్రుడు) డప్పి యెక్కుడు గదిరిన గాంధారి తనువున
మేను సేర్చి మూర్ఖిల్లుటయు నార్తి నొంది యక్కుంటీరందనా
గ్రజుం డిట్లని పలివించె.

క. కరిదళ సహస్ర బలవి, స్ఫురితుడగు విచిత్రవీర్యపుత్రిఁ డొక
తలో, దరి మాతగొనియె విధి, యెవ్వరి హీనులఁజేయఁ దకట
వక్రకుండైనన్.

చ, అనిలజమేని చందమగు నాయసరూపము చూర్ణిశంబు పే, సిన
బలమాననీయుఁ డొక చేడియ నక్కట యాశ్రయించె.

ఆశ్ర. 1-89, 40, 41

2. అవలంబనము.

చ. అరయఁగ రాజధర్మము సమాశ్రయమై నడపుం ద్రివర్గమున్.
గురుతర మోక్ష ధర్మమునకుం దలఁపం దన ప్రాప యూత.

కాం. 2-158. ద్రోణ. 1-858

సీ. అవకమై యొలగిన యంగవల్లిక పొంత, నున్న భూమిరుహం
బూతగాఁగ,

ఆర. 7-28

4. భావము, తలంపు.

క. ఇది నాయదియను మాత, న్నది నెయ్యది పట్టుకొల్పినను చాసి
తమై, తుదిఁ జేటు నొంది చానికి, నది శోకము నావహించు
నర్థింశంబున్.

కాం. 4-18

శ్లో కించిదేవ మమత్వేన యదా భవతి కల్పితమ్
తదేవ పరితాపార్థం సర్వం సంపద్యతే తదా.

సం. కా. కాం. 174-44, 45

6. అడుగున వెడల్పుగను వైవి సన్నముగను నుండునట్లు రెండు వైపుల
మూత లేకుండ వెదురు పేళ్లతో అల్లిన మత్స్యగ్రహణ సాధనము.

క. వెరవున నూతల నెత్తెరంగరముల మత్స్యములఁ బట్టి కడుసంతస
మాం, బొరయుచుఁ ద్రాళ్లం గ్రువ్వఁగ, గరమూహించి మదిఁ
బ్రాప్త కాలజ్ఞుండున్. కాం. 3-198

ఊరితకోల దే. వి. (ఊరిత + కోల)

అవలంబముగాఁ బట్టుకొనెను కట్టి, అవలంబము.

తే. అ-ధులకు నూతకోలగా నకట యొకని, నైన నిలుపక నూర్పుర
నదయ వృత్తి, మ్రింగి తందెవ్వఁ డేనియు మీకు నెగ్గు, లాచరింపని
వాడ లేడయ్యెనయ్య. స్త్రీ. 1-170

ఊరితగొను దే. స. క్రి. (ఊరిత + కొను)

అశ్రయించు, ఆధారము చేసికొను.

వ. అకపిర్వతాండు నిజధ్వజవందం బొక్కింత యూతగొనిన.

ద్రోణ. 3-96; ద్రోణ. 1-40

ఊరిచెప్ప దే. స. క్రి.

నొక్కి పలుకు.

క. అతిథి నిమఁ గోరెనేనిని, మతిఁ గింకిరిపడక యోల మానగొనక నీ
వతనిఁ బ్రియంబు నల్పుము. సతికిం బతి పనువునేయఁజను
నెల్లదియున్.

క. అనియూరి చెప్పి. అను. 1-69, 70

క. విను మంత్ర భేదమున వచ్చిన కీడున కనను కాంతిపేయు టరిది
గావున మంత్రులతో మంత్రా,వన నియమం బూది చెప్పవలయుం
బమ్మి. అశ్ర. 1-59; కాం. 1-188

ఊరిపట్టు దే. స. క్రి.

వడకుండ గట్టిగా అని పట్టుకొను.

చ. కనుగొని పల్లమందు దురగంబుల వాగెలువట్టి యెత్తి త, త్రను
పులు మాల్కొనన్ నివిరి తత్పరతం దగ మర్చ్యురూమిభృ, త్ర
నయుని నూదిపట్టి వికృతంబగు రూపము చక్కఁజేసి పెచ్చున

మొకభంగిఁ దేర్చి నరిమంబుగఁ గొంగిటఁ జేర్చి యిట్లనున్.

విరా. 4-174

ఉండ్రు దే. స. క్రి.

1. ఆధ్రానము చేయు, అగ్ని ప్రజ్వలనము మున్నగువాని కొఱకు నోటితో గాలి విడుచు, నోటిగాలితో (నిప్పు) రేగఁ జేయు.

సీ. అల్లన యూడెడు నప్పు డక్కొమ్మవా, తెఱతావి దైర్యంబు
ద్రిప్పకొలప అను. 1-48

క. పటు విశిఖపంక్తి యమృతకృట రయమున నిగుడఁ జేయఁగా
నవ్విధ మూఁదుటయైన నుండె దీప్తి, నృట భంగిఁ గృపానలంబు
బలములు వొంగన్, విరా. 5-147

2. గ్రహించు, స్వీకరించు.

సీ. ...నీతులు వారుష, దేశింప వాని నూడిన మనంబు, గలిగి వర్తిం
పుము. ఆశ్. 1-58

3. పట్టుకొను.

క. ఉరగపతి తలలవల నురు, తరజవమున నసురులూడి తత్పుచ్చము
నిర్జరపరు లూడి మహామ, త్వరమున వడిఁద్రచ్చి త్రచ్చి జనమణి
యున్నన్. అది. 2-18

అ. వినఁగ నిష్ట మేని వినుమని ద్రుపదులే, యూడి యింటిలోని కొనర
నరిగి. అది. 7-245

4. ఆశ్రయముగాఁ జేసికొను, ప్రాపుగాఁ జేసికొను, ఆశ్రయించు.

చ. తన భుజశక్తిలేక యొరు దర్పమయూడి పరాక్రమింప వచ్చిన
నదిసెల్లనే... ఉద్యో. 4-207

శ్లో. పరవీరం సమాశ్రిత్య యస్సమాహూయ తే పరాన్.

నం. కా. ఉద్యో. 182-4

సీ. పాఁడు సూనులతోడి వగకోర్చె నెవ్వని యుక్తాపామూడి
సుయోధనుండు. కర్ణ 1-21

వ. వచ్చి యవ్విటవంబు నూడి యక్కాకంబుల వాలోకించి.

నా. పి. 1-12

5. ఆధారముగాఁ గొను,

ఉ. మానుషశక్తి యొల్లఁడు సమంచిత దైవమ యూఁదియుండు.

ఉద్యో. 2-8

చ. మనకు నజాతశత్రుని సమంచిత మార్దవ మూఁది సఁధిసేయ
సుచితమైన కాలమిది యాగ్రహముం జొరనీకు చిత్తమన్.

శల్య. 1-54

ఉ. ...వన్నఁ దనయంతటి మానిసిఁజేసి యుండ నే,నే తగవూఁది
యాకురుకులేక్కరుఁ బాయుదు ముట్టవచ్చినన్. ఉద్యో. 4-89

6. గట్టిగా అనుకొను.

చ. కనఁగొని ఫల్గునుండు దురగంబుల వాగెలువట్టి యెత్తి త,త్రమ
పులు నూల్కొనన్ నివిరి తత్పరతం దగ మత్స్యభూమిభృ,
త్తనయుని నూఁదిపట్టి వికృతంబగు రూపము చక్కఁజేసి

విరా. 4-174

7. ప్రమాణముగా గొను.

అ. దగ్ధమెదలఁ గృపణ కర్మంబుఁ గోరి త,ద్దంబు సువైదికల ధర్మ
కారి, యొదమి లేనివాఁడ నడపినుఁగను నహహోక్తి విసమె
దాని నూఁది వలదె.

కాంధి. 1-49

ఉ. ...లోకసం, కావిశక్తి వయ్యెడు నృపాలక నా పలుకూఁదు
పాటిగాన్.

కాంధి. 1-221

చ. సమయమ యూఁది పాండవుల శక్తుల చాద్గున నిందు నాఁడు
బన్నమువడి చన్న దైన్యము.

ఉద్యో. 1-244

చ. ...జ్ఞున మహాజ్ఞువచో మహనీయ నీవు నె,ప్పిస పలుకూఁది యా
క్రతువు ప్రీతి నొసర్చెం సెల్ల భంగులన్.

అశ్వ. 1-13

8. అను, విలువు, మోపు

తే. ... రాజ్యలోభంబున నఖిల బంధు, బంధుల వధియింపఁ దొడగితి.
మని రతంబు మీఁద గూర్చుండబడియొక జేయూఁది కొనుచు.

భీష్మ. 1-188

వ. శత్రువులగున వొక్కయొడ నయినను గా లూచక లీలోచ్యానంబు

గలయంగ్రుమ్మరుచు.

విరా. 2-805

9. ఒత్తు. నొక్కు.

చ. పవనతనూజా కాహువులు పాటియుగంబునఁ బట్టి వీరకమై, నవని
పయిం బడం దిగిచి యంగము జానుల నూడినం గడున్, జవమున
దడతాడితభుజంగముభంగి సమ స్థికాంగులై.

విరా. 2-842

క. అని యూడిచెప్పి యొకనాడు.

ఆను. 1-68

10. వహించు, పూను.

చ. ఇటు దగునయ్య శూరులకు నెల్లను బోకడ యట్లకాదె యే, మిటికి
నలందురన్ మొనలు మేకొని యాయుధజీవనంబు నూడుటయు
నెఱుంగవే రిపులఁ ద్రుంచి యశం బిల నించి పుత్రుఁ డెక్కటిదివి
చూజకోర్ ప్రయమ కాకిది యప్రియమే తలంపఁగాన్.

ద్రోణ. 2-257

క. ఉక్కటి సురపరితైనను, మ్రొక్కము నృపధర్మమూడి మొన
తలఁ బడినన్, మిక్కిలి పేరును నెట దివి, నక్కజముగఁ జెంపుఁ
బడయ నగుట నశేంద్రా.

ఉద్యో. 3-860

11. పట్టుదల పట్టు.

మ. గురు పుత్రుండ సురాంతకున్ విజయునిం గ్రూరాస్త్ర సంతాన
ని, మరపాతంబున నొంప నాహరి దరాటోపంబు నైరింప కన్న
రుతో నౌపధ మూడి చేసి తెవులున్నర్థింపకున్నం దుది, నృరమై
యుండుడె యే పడంపుము రిపు న్సంరంభివై నాపుజన్.

కర్ణ. 2-367

12. విశ్వనించు.

ఉ. ఆతనిఁ గానఁ బొమ్మ ప్రచరాదరణంబున వీడు కోర్కి సం,
ప్రీతిగఁ దీర్పు నా గుణగరిష్ఠుఁడు నావలు కూడుమున్న మో,
దాతికయంబు నొంది భృగుఁ డా ధతలేరురవర్కుతో మహా, క్షా
తెలివొందె నా మనము కావక పావన చాక్ర్య సంపదన్.

కాంఠి. 6-559 కాంఠి. 2-369

18. పాండు

క. అగుణంబయ్యమ నిమ్మెయి, బ్రగుణతః త్రాపించు నక్షర మహం
కార, గుణంబూదిన విడిచిన, దెగు నన్నియు నిర్వికార దీప్తంబు
నగున్. కాంతి. 6-15

క. అని పుత్రుం దువదేశించిన జనకుం డట్లచేసి చెందె సుఖంబున్.
మనుశేంద్ర యవ్విధముఁ గని, కొని యూదుము సత్యధర్మ కుశ
లత్వంబున్. కాంతి. 4-31

క. నరనాథ సుఖము దుఃఖము, బరునడి మెయిఁ బొరయుఁగాక
పన్నగి నరునిం, బొరయునె యందొక్కటి యని, పొరసిన వల
దూడ మోదమును భేంబున్. కాంతి. 4-12; కాంతి. 2-244

14. అలవలుచు.

క. జరమును నజరమును చ, త్పరమును నెఱిగితివి శోకభయ
మోహుఁడవై, కురువర యానిశ్చేయను, కరప్రబోధంబు
నూదు గాధావరణన్. కాంతి. 6-71

15. అనుభవించు

ఉ. అయ్యమలాగ్నితోడఁ బవనాశ్మితఁ డిట్లను ధర్మపుత్తున్, నీ
తెయ్యిల యుక్త హేతువు నిమ్మెయిఁ తాసెను నీదు వస్తునం,
గయ్యము నేసి భూపతినికాయములం బరిమార్చెఁ గల్గి నీ,
నిగ్మని లక్ష్మీనూఁది చరియింపక యిప్పుడు వాయఁతాడియే.

అశ్ర. 1-159

శ్లో. ప్రసీ మాగి రాత్రగా వ్విం వస మ్యయశస్విని,
శ్చిగ్గ యాధిష్ఠిరీ మాత ర్భూత్వి తాపాల్లాగ్ని మ్. అశ్ర. 16-28

16. గుచ్చు, నాటు, దింబి.

వ. కాలుబలంబుల పీచుఁగు పెంటలమీఁ నూదుకొనం గూలిన
ఘోటన బులును. ద్రోణ. 2-60

అ. క్రి.

ఉండు, నెలుచు.

వ. అందు రోహిణింబను పాదపోత్రమంబు గరుడునిం గని సంఖా
 వించి శతయోజనాయతంబై న మదీయశాఖపై నుండి యిగ్గజ
 కచ్చపంబుల భడించి పొమ్మనిన గరుడుండు నట్ల చేయుదునని
 యమ్మహాశాఖపై నూడ సమకట్టి యందు. ఆది. 2-71

ఊడకొను దే. స. క్రి. (స్వార్థమునందు 'కొను' ప్రత్యయము)

1. గ్రుచ్చుకొను, నాటుకొను, దగఁబడు.

వ. కాలుబలంబుల వీనుంగు పెంటలమీద నూడకొనం గూలిన
 ఘోటకంబులును. ద్రోణ. 2-60

2. పట్టుకొను.

వ. ఇట్లు మూర్ఖిల్లి కొండొక సేపునకుం దెలిసి గాంధారి పరిచారిక
 లూడి కొనిపోవ నప్పశ్రశవంబు కడకుఁ దోయి. స్త్రీ. 2-26

ఊడు దే. స. క్రి. ఊడుచు

దులుచు, రాలుచు.

క. అందంద మెడయుఁ దలయు న,మందాటోవమునఁ రెక్కు
 మాటు లడిచి చా,పుండెలియుఁ జూచి యలరెడ, డెనముతో
 నీకలన్నిటిని వెస నూడెన్. కా. 2. 8-498

తే. ఊచి బొండువు వ్రచ్చి.

కా. 3. 3-499

('ఊడు' - నకు ఇది పాశాంతరము)

ఊట దే. వి. ($\sqrt{\text{ఊరు}}$)

ఊరిన ద్రవము.

సీ. ... ఎముక యూట, చవిగొని యానుచు.

స్త్రీ. 2-9

ఊటాడు దే. అ. క్రి.

ఊగాడు, గ్రక్కదలు.

వ. కలఁగెం దోయధి సప్తకంబు గిరివర్గఁబెల్లి నూటాడె సం,చలతం
 బొందె వసుంధరావలయ మాశాచక్ర మల్లాడె విరా. 4-172

ఊడు దే. అ. క్రి.

వీడు, వదలు, సడలు.

క. గరుడాస్త్రం బేసిన న,చ్చెరువుగ గరుడములు గవిసి చీరెం జంచు,
స్ఫుగణము మెఱయఁగ వెన న,య్యరగాత్రక బంధ మూడ
నర్వినాథా. కర్ణ. 2-285

అ. ... అతని మార్పి యూడనేసె. కర్ణ. 3-298; కర్ణ. 8.848

ఊర్ధ్వకొను దే. అ. క్రి.

1. మూఁగు, కవియు.

క. అరదంబులు మొదలగు నుద్ధర వాహనకోటి డిగ్గి దుర్దాంతగతిం,
దరగంబులపై హరిపై, నరుపై నూడుకొనఁబడిరి నలి నార్పుల
తోన్. బ్రహ్మ. 1-260

2. నాటుకొను, గ్రుచ్చుకొను.

వ. మిగిలిన మాతంగంబులు పెనంగిన కనకలిప్త కాండంబు లూడు
కొనం, దాదిన వెరగట్ల వోవు కొండలకై వడి బొలుచునవియు.
కర్ణ. 2-227

ఊర్ధ్వ దే. స. క్రి. ఊర్ధ్వ

1 తొలఁగించు, తీసివేయు.

ప. అపౌగవో న్నమందు నవ్వుచు మన మనువులు సాలునని పలికి
'ర్వాభరణంబులు నూడ్చి వల్కలాజినంబులు ధరియించినం
'మల్లలు బ్రహ్మదేవుని నట్ల చేసిరి మహా. 19

ప. అన్విధు కౌగిలులు దారును దమవారును మైమఱువు లూడ్చి
యాముధంబులు వెట్టి గాంగేయుకడకుం బోయిరి.
భీష్మ. 3-419

ప. గో-ండులు వెక్కుడించి కంటకంబూడ్చి నిద్రింపుము సౌప్తి. 1-85

2. చిచ్చు.

క. అయిదము పిడిచియుండెడి, సాయక గురు మీధు నూడఁ జంపిన
కచ్చి, పాయసి ధృష్టదుర్ముఖుని, మాయించియకాని తొడిన
మలువే నూర్చున్. కర్ణ. 2-180

త. మగ తొతుకయైన యజాతకత్రుఁ, దొప్పు మిగిలెడు మైమఱు
ఫూడ్చి యాయుధములతోఁ గూడఁ దనయరదమునఁబెట్టి, యిల
మడిగి మోసియై కరంబులు మొగిడ్చి. భీష్మ. 1-152

8. తృణించు, విడుచు, ఉజ్జగించు.

వ. తోలూడుపు మహానాగంబునుం బోలె గరవాలంబు దాన యొలు
వెలికి నిగుడుచున్నయది. ఉద్యో. 2-146; కాంధి. 6-252

సీ. సుగతికి జనంగోరి తగ నుజ్జగించెని, బాదానంబును, బాణము
లును -తే- తెలివిగలిగి మనుండిని పలికి శర శ, రాసనము లూడ్చి
తేరిపై నసఘమూర్తి యొప్పు గూర్చుండి. ద్రోణ 5-822

కా. కానున్ భార్యయు నేగుఁ జేరదవికిం దా నొక్కడై నం జనున్.
కాంధి. 2-282

4. పెలుకు, ఊడదీయు.

అ. పడుచు లీక లూడ్చి పట్టి యాడెడిట్టి, పులుగు చందమయ్యెఁ
దలంప నా యవస్థ. కర్ణ. 1-84

క. ఈ కలన్నిటిని వెన నూడెన్ - తే - ఊడ్చి బొందువు వ్రచ్చి.
కాంధి. 8-498; కాంధి. 8-499

హానము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

హీనము, తక్కువైనది, కొఱవడినది.

క. అనవుడు శినిపుంగవుఁ దొక్కింపి చింగించి పాఠ్యుల బోవుట
బంటుతనంబున కూనంబుగాదు. ద్రోణ. 8-800

క. నీ వడిగి తేను సెచ్చితి, భూవల్లభ యింక సత్యమున బాంబుగా, దే
వరియింపమి. కాంధి. 4-148

హాను దే. స. క్రి.

1. పొందు.

అ. ... ఏమి సంభవించె, నేని దానఁ బ్రప్తిమానుట దచ్చి, ఎనిక
వగవ కునికి భవ్యగుణము. కాంధి 5-23

తే. మనుల మానసంబులు సంప్రీతి నూన. ఆము. 4-444

క. ఏనుంగు వడిన నచ్చటి, పేలు బ్రాలుటయు రానింపాలడ
దన్నం, దాన పురికొల్పుకొని వెలుపునది రావుల యెదుగ
నొక్కడ నలిచెన్. భీష్మ. 8-118

క. హీనప్రజ్ఞః డకార్యము, లై నవి నేసి తుది వగచు నతులప్రజ్ఞః,
సానుమదారూఢుడు వగ, నూనఁడు దురితముచు వతితి కోడక
యునికన్. కాంతి. ౪-౩52; కాంతి. 4-31

2. జీను, మోపు.

వ. జంభాంతక నూనుండు సరభసంబుగా రథంబు డిగ్గనుటికి వెన్ను
వెతుక నెయిది కరంబుల గ్రుచ్చి పట్టిన సతండును దగిచికొని
వెండియుం బోవం బోవం బిది యదుగుల కొలంది నా కాంతే
యుండు నదస్తైర్య బును బాహవీర్యంబును మెఱయ మహీశలం
బూని మెట్టి నిలువంబట్టి నెట్టూర్పు నిగిడించుచు నద్దను జమద్ద
నునితో నెట్టసియె. భీష్మ. 3-267

3. పూను, పహించు, అవలంబించు.

త. ఒండొరువుల లేకెమటం నూని వ్రేఁగు, వడిన చాడ్పున నవయవ
భంగులందుఁ, దగిలి మఱపునఁ దడయు నిద్దఱ వికాల, నయన
దీవులు వెఱకువ బయలువడఁగ. విరా. 5-౪95

తే. కూటికై ద్రోణ భీష్ములు గుమతియనఁ, యెనుసరింతురు ధృత
రాష్ట్రాండ్రును దనూజు, స్పృష్ట నూనినవాఁడు రాధేయుఁబోటి,
తెలువఁ బ్రసూని నెఱసి నదృద్ధినుండ్రు. ఉదోహ. 1-86

ర. నూనిత మూని యొనఁడు నుభా, సీనుండై యున్న ననిని శిష్యుఁడు
మోయ, నూని నెలికి మోతుము తెరు, వానితి యీవే నయా
మయా వా కనుచున్. కాంతి. 4-281

ర. నూనచి నాగుక యగ్రజుఁడైనను ననుజన్ముఁడేని నన్యాయంబు,
బూని సవకొరులందఁ గీ,తైన, పఠఁడు నొడ్డుఁడఁడు రఁసి
నాథా. ఆను. 4-186; స్త్రీ. 2-182

4. కీలుకొను, తగులు, నెఱకొను

ర. అని పలికి యగ్ని పరిగొని, తన దేవము దానిలోనఁ గడయుక
యిడిం, గని బోను నిష్కయంబున, మరమునఁగఁ గొంతనేవు
ప్రమాన్వది యుండన్. కాంతి 3-828.

సీ. ... ప్రీతి సంతాప మోహాదు, లోరవినఁ దత్తద్గుణోదయ
ములఁ గని యుపేక్షించుచు మనము నూనఁగనీమి కార్యంబు
ధర్మార్థ కామములకు. అను. 5-258

క. తన మదిఁ గదిరిన తమకంబునఁ జిడిముడి పడుచు ద్రువద
పుత్తిక పై నూనిన వేడ్క దిగువ నొకటియుఁ, గనుఁగొన విశలేక
మనకంపితుడగుచున్ విరా. 2 243; అశ్వ 1-89

6. ఆధారముగాఁ దీసికొను, ప్రమాణముగాఁ దీసికొను.

క. దానము ధగ్ధము దివ మి, బాణనిష్ఠ యనంగఁ గిల్లి సక్రియ
లెల్లన్, మానవనాథ యహింసా, నూనానాథు లండ్రు శ్రుతుల
నూనిన పెద్దల్. అను. 4-288

6. ధరించు, తాల్చు.

మ. అనుచున్ సంయమికావజాన ములాత్సంగతాద్యున స్ఫూళ, క్తి
నిరూఢంబుగ నూననట్టి నిజస్త్రి శంఖ శీఘ్రముం, గొని
లద్దీధితి రాజిచే నతని చూడ్కుల్ వివక్షాత్మంబు నొంద
నుదగ్రోద్ధతిఁ ద్రులకైఁ గద్గళము రక్తంబు ప్రసాదంబున్.
మా. 1-43

అ. క్తి.

1. కలుగు, పుట్టు.

ఉ. వీనుఁ దియ్యి మెక్క మును విన్మిఁబరపురరాగవృత్తి లో, నూ
నినఁ జూచు వేళ కల నువ్విభులూరెన్ నెమ్మనంబులు.

విరా. 5-893

క తానెంత యాపుడైన మహీనాయకు సొమ్ము పొమ్ము నెమ్ము
లుగా లో నూనిన భయమునఁ బొరయక, మానినఁ గాళేల
కలుగు మానము బ్రదుకన్. విరా. 1-188

క. ... ఇట్లను పారి చిత్తంబులోన నడలూసంగాన్. ద్రోణ 2-258

తే. ... వారలు నాత్మఁ బీడి, యూనఁ జరిపిరి పావన స్నానవిదులు
శల్య. 2-171

వ. ఇట్లు పెక్కం ద్రొక్కపెట్ట పెల్లెసినం గిమకనూనిన నపుడ రాద్ర
రసంబు నలంకరింప. ద్రోణ. 3-225

8. స్రవించు.

ఉ. . . . వృకోదరాద్ధుమలు బొంగులుగాఁ బెడచేతఁ గన్నునీ, రూనఁగ
నొత్తుకొంచుఁ జని యుగ్రవనంబున దుఃఖమగ్నుఁడై.

ఉద్యో. 8-281

4. నాను.

అ. మూత్రమునఁ బరిషమున నూనుచును గర్భమునఁ బ్రవర్త
నమ్ముఁ బొంది.

కాంతి. 2-292

5. అనుభవించు.

క. దానికి నొచ్చిన మనముల, తో నడవికిఁబోయి బహుళ దుఃఖంబుల
నెట్లూని విరాటుపురిం బడఁగాని యిడుమ వడియు వారు గనలర
కంటే.

కల్య. 2-306

శీరక; శీరక దే. స. క్రి.

1. చేర్చు, గలిపించు.

సీ. నాథి యూరులు జనునము మెత్తమెత్తన యొత్తి ముదంబున నుల్లి
మూన్చు.

స్త్రీ. 2-138

2. ఉంచు, మోపు.

క. ఒలికి మనో వాక్యాయంబుల ద్రోహోభావ మఖిల భూతముల
యెడఁ, గలిమి విను శీల మది మే, లొలయించును దాన నుల్లి
మూన్చుము పుత్రా.

కాంతి 3-147

క. పూని మను సాక్షిగమునను, మానస మూన్పంగ వలయు మహా
నీచు ధృతిన్.

కాంతి. 4-289

క. కాపునఁ గామ శ్రోధము, లావిరూపములు గాని యట్లుగఁ
పెత్తి, క్షాంతిదేహిగ నూన్చుము, భావం వివిధము విష్ణువరత
గుమారా.

అను. 1-318

శీరక దే. అవ్య. (యత్నము, కారణము, ఫలము, ప్రకీరణము
మున్నగు వాని అభావమును దెలుపును)

1. యత్నము లేక.

ఉ. అక్కజమైన చెల్వమున నాత్మకు వ్రేగియి పొల్పు పొల్లివై,
నెక్కిను చూడ్కిఁ గ్రమ్మలుపనేరిక యూరని నిల్పె

విరా. 2-28

క. కలదో లేదో యని యెదు, తలపోయె కాని నిల్చినిము గాదు
సురా,దులకుఁ బునర్జన్మంబున, కలిమియు లేమియును నరులు
గానమి దప్పే.

క. కలదది యూరక కానఁగ, నలవియె శుభివాకన్గి మిది యర్థంబు
లపై, నిలిచిన శ్రద్ధం గ్రమమునఁ, దెలివొందిఁ గాక యెట్టి
ధీమంతులకన్.

ఆను. 5-162, 168

2. కారణము లేక, వ్యర్థముగా.

చ. ... భీష్ముపై, కుఱికనఁగాక మాకు సగిమూరకె యిత్తురె మీరు
మేదినిన్.

ఉద్యో. 2-142

3. మానక.

ఉ. కౌరవ సేనఁ జూచి వడకం దొడిగెన్ ముత్యోని మేను వీ.భూరక
పోవుచున్కి యిది యొప్పునె.

విరా. 4-55

4. వివరణము చేయక.

క. విను విధిక్రవ్యము లూరక, కనుగొనుచును స్థితిస్థితి కల్పిన
సుఖ దుఃఖ నిరూఢిఁ బొందకుండఁగ, వనముం దొల్లించువెరవు
మహనీయమగున్.

కాంధి. 4-879

5. ఉపేక్షించి, ఉపేక్షాభావముతో.

తే. గంధిర్వాలేపురు నన్ను నిట్లు లొంగి పొయి నలువది నూరక మునికె
నూడ, నచ్చెరువు గాదె.

విరా. 2-140

ఉ. ... ఇచ్చో ననుఁ గన్పఁ గీచకువిఁ జూచియు నూరక మున్కి
పాడియే.

విరా. 2-148

ఉ. ... చిత్రమలుం గలువంబు లమ్మవో, విరుల కీర్తిపాలనెక వీరికి
నూరక యున్కి గర్జమే.

విరా. 8-108

క. తన చేసిన సూకసుతుం, దునుమాదు గాకనుచు నలువతోడ
రయమునం, జనియెడు ధర్మసుతుం డీ నని సూక మాయమనికె
తగునే మఱకన్.

ద్రోహ. 5-258

క. మీరును వారును జలమునఁ, బోరెడునెడ నెద్ది యెట్లు వోయిన
నెఱి నే, నూరకయుందుదుఁ దోడె, వ్యారికిఁ బో నింత నిక్కువం
బెల్బంగిన్. ఉద్యో. 1-88

6. పలుకక, మాటాడక.

క. ఊరక యుండక పలుపుర, తోరవ మెనఁగంగఁ బలుకదొడరుపక
మదిం, తేరువ గల నాగరికులుఁ, చారుఁ గలిసి పలుకవలయు ధర
ఁజీకుకడన్. విరా. 1-127

చ. ... మీఁదు పరికింపక యమ్మెయి నీవు పాండు నం,దనులకుఁ
తెట్టవై హృదయ తాపము వచ్చినఁ బల్కెదొందులన్.

స. ఊరక బవరఁబు తెలుగు వినుము ద్రోణ. 4-209, 210

వ. కినియించి గదం దలవగుల వ్రేటువడక యూరక తేరువో ని
మృతపుడు మద్రపతి యతని నవరోకించి
కర్ణ. 2-50, ఆశ్ర. 1-185

చ. ... పురుషోత్తముఁ దింత యొప్పుఁ బల్కునె మఱుమాటలాడ
నయకోవిదుఁ డెవ్వఁడు ధీరుఁ డెవ్వఁ డిం, ఎనువరి యెవ్వఁ డంచు
నచల్పొకులై నెఱి మారకుండఁగన్. ఉద్యో. 3-285

7. నిగ్ధయముగా, నిర్లక్ష్యముగా.

ఉ. ఉల్లిము దిల్లిదిల్లిఁ నను పుద్గత ఘర్మజలంబు చాల్పుచున్, దిల్లి
పడంగ నా కిది గడించి విచారము పుట్టె నందుఁ బో,నొల్లి ననంగ
రాదచది కూరక పోవమరాదు నేర్పు సం,ధిల్లిగ దీని తాపికోను
దీమఁ మెట్టిది యొక్కొ లైవమా. విరా. 2-91

8. ఏమియుఁ జేయక, నిర్వాహముగా, చేష్టలుడిగి.

వ. ఇట్లుభయ నైవిగులు సాంద్ర సంతమసంబునం జేయునది లేక
సంగ్రామంబు దక్కి తమకంబెక్క నొక్కింతపే పూరకున్నంత.
విరా. 3-196

క. మొనఁ గలయఁ జూచి యూరక, చను టధిపతి నరసి తానిచటఁ
గానక యా,తని పట్ట నడుగు తెఱఁ గగు, నమమానము లేదు
క్రోధ మగ్గలము మదిన్. విరా. 4-259

అ. తిండిపోత నీకు భండనంజేటికి, గడవజేరి మనసు కాంక్ష దీని,
నోపు కొలది మ్రుంగి యూరక నీ వింటి, కడన యుండు మింక
నడచి పడక. ద్రోణ. 4-239; ద్రోణ. 3-245.

9. ప్రతీకారము చేయక.

వ. సమస్త జనంబులు ధృతరాష్ట్ర నిందించుచు మీరు బలవంతురయి
యుండియు సత్యంబు వాదించి యూరక పోక చూచి యచ్చెరు
వాటుతో నుమ్మలించుచుండిరి. ఉద్యో. 8-82.

కా. సారాచార నిరూఢుడైన ధనురాచార్యున్ వధింపంగఁ గ, న్నా
రం జూచితి వీవుఁ దత్పరిభవం బట్లుండె భగ్నరుడై, రారాజెం
తయు దీనస్మృతిఁ జెవులారం బల్కుగా విన్న యే, నీరే యూరక
నిద్రవోడునటె యిట్లేంటి వీరోత్తమా సూప్తి. 1-89.

10. మాటుపలుకక, సమాధానము చెప్పక.

వ. అని ప్రార్థించినం తార్థుని వలుకులకుం బ్రయంబంది ముకుందుం
డూరక మరలె. భీష్మ 8-288.

క. అనవుడు నీవిట్లడిగిన, విని యూరక యుండఁగదా విను మేర్పడు
నెల్లను నున్నరూపు నెప్పెద, మనవారల వారివారి మానము
లధిపా. ఉద్యో. 4-219.

11. కొన్ని పట్ల నిది వాక్యారంభారముగా మువయోగింపఁబడును.

క. నారాయణాభిధానులు, వారలు గయ్యంబు సేయువా రొక్కెడ
నే, నూరక నిరాయుధ వ్యాపారతమై నుండువాఁడ ఐర
మాపుడనై. ఉద్యో. 1-74.

అ. అక్కుమారి చతురయగుట శిఖిండి వ, ర్తనమునెడఁ బ్రమాదమున
నెఱంగి, యుగ్గడింపనొల్ల కూరక యెఱుంగని, యడియ పోలె
నుండె వాత్మ నొచ్చి. ఉద్యో. 4-874.

ఊరార్పు చే. ప. క్రి.

ఊఱదించు, ఓదార్పు.

క. చని మదవాగ్ని జ్వాలలు, దనుకఁగ నిట్టూర్పు గాడ్పు దండడి

నిగుడం, దను నూరార్చగ సఖ దొరఁ, కొనమికి వెనుబడుచుఁ
గీచమం డా సతితోన్. విరా. 2-80.

క. వినుము ధనఁజయుఁ డప్పుడు, తనుఁ దాఁ దేర్చుకొని యెల్ల తరు
ణుల నూరాఁర్చె నతనిఁ దోడ్కొని హరి జన, కునిక డకుం జనియె.
మౌస 104

గీ. బాలుఁడొక్కండు కొండొకకోల పేతఁ, బట్టికొని యేరురక్కసుఁ
గిట్టి చంపి, చులుకఁగా వత్తు మీ రేడ్వవలవ దనుచుఁ, గలయ
నూరాఁర్చెఁ దన తొక్కఁ బలుకు లొప్ప. ఆది. 6-380

క. ఊరార్చి యికి నుచితా, చారణులు నడపుటయ యిచటఁ
గృహస్థము. మౌస. 208, ఆర. 8-160

ఊరు¹ దే. వి. జౌ.

(కొండలు 'పూర్' శబ్దభవమని యందురు కాని దేశ్యమనుటయే యుక్త
ముగాఁ దోచెడిని)

(బహు - ఊగులు. ఊళ్లు, ఊళ్లులు - ఊరులు, ఊర్లు అను రెండు రూప
ములు భారతమునఁ గానిరాకున్నవి.)

తే. కరటి గళకంటు నొక యూరుఁ బరము సొచ్చి, నపుడ యిచ్చెగ.
విరా. 4-80

క. అరదిములు సవరణలతో, బరవై యొక్కొక్క యూరి
పరిపున నరిగెం. భీష్మ. 1-84

తే. వీనికి వగఁబొందు టూరివారి, కొలయు నెడదల కెల్లఁ దానమ్మ
లికము, గిట్టికొని కుందు నట్టులు గాదె వశ్య కాంతి. 6-320
(ఊరివారు - గ్రామ వ్రజలు)

క. అయిదుాళ్లును మా, కిచ్చినమఁ జాలునంటివి.
ఉద్యో. 8-11; ఆది 6-267

ఉ. - కా, నంతన యూకు లేవురకు నైదు సుయోధనుఁ డిచ్చు
నొక్కొ. ఉద్యో. 3-101

అ. వెఱచి కారె యేమాళ్లు నైనను, దమకుఁ జాలు ననియె ధర్మ.
సుతుఁడు. ఉద్యో. 2-219.

హిరు² దే. అ. క్రి.

లోపల నుండి (ద్రవము) పైకి వచ్చు.

ప. ఎక్కువ దక్కువలు విచారింపక వలవని వెఱపు గట్టికొని
ముక్కురి వగచుచున్న వాడపు (ముక్కుగు—ముక్కున
నీరుగాలు). ఉద్యో. 2-222

హిరుకాండము సం. వి. అ. పుం. న.

బోదియవంటి తొడ.

క. తునిపి చిక్కువడి యున్న యూరు కాండంబుల వలన మన గజం
బులు సొచ్చిన కదిలీవనంబులం బోని యెడలును. విరా. 3-236

హిరుపు దే. వి.

శ్వాస. హిపిరి.

ప. అంతః గొంత యూరుపు వోయినం తిఱునపు నవ్వి కవ్వడి కమల
నాభున కిట్లనియె. కర్ణ. 1-280

హిరుపువోపు దే. అ. క్రి.

హిపిరి పుచ్చుకొనుటకు అపకాశము చిక్కు.

క. అంతః గొంత యూరుపు వోయినం తిఱునపు నవ్వి కవ్వడి కమల
నాభున కిట్లనియె. కర్ణ. 2-230

హిరుమూలము సం. వి. అ. న.

తొడ మొదలు రహస్య స్థానము.

తే. హిరుమూల మేర్పడఁగ నయ్యువిదవలుపు, దొలఁగె ననిలంబు
చేత విధాతమగుచు. ఆది. 4-132

హిరుపు సం. వి. ఉ. పుం.

తొడ

సీ. జనని యూరు ప్రదేశంబున నతినిగూఢంబుగా నొర్పుండు
దాగుటయును, విరా. 1-54

హిరు; హిరుచు దే. అ. క్రి.

హిపిరి విడుచు. విశ్వసించు.

చ. తలరు నలందురున్ నవయుఁ దాపభరంబున వెచ్చ నూర్చు.
విరా. 2-293

వ అనిన విని సంజయుండు వెచ్చ నూర్చి టిచ్చపడి.
ఉద్యో. 2-169; సఖా 2-310

దీక్షార్థము సం. విద. (అ. ఆ. అ.)

1. గొప్పది, ఉదాగమ.

ఉ ... మ, చ్చిచ్చును నేర్చునట్టులుగఁ జేసెఁ గదూర్జిత సేన.
భీష్మ. 2-277

చ. ఒరులకు నందిరాని పక మూర్జితపుష్పిని రూఢిఁ బొందఁగా, దొర
కొని యున్ని నీ నిశ్చితదూరమఁస్కంఠ గాదె. మౌన. 73

మ. వృషాయాహ్లాది చతుర్థ మూర్జిత కథోపేతంబు. విరా. 1-7

2. గృధము, బలముగలది.

ఉ. ... అనఁ దూర్జితశక్తి ముట్టుంటై నెగసెన్ సమీరసుతునల్కకు
ప్రకాశిడి నట్లు వీరకాన్. విరా. 2-850

3. వృద్ధి గలది, పెంపొందినది.

ఉ. ... నిర్మలా తూర్జిత కీర్తి కారణ రణోద్ధతి వెల్వెలఁకాఱ
నేటికన్. విరా. 4-186

4. వృద్ధి చేయబడినది, పెంపొందింపబడినది.

ఉ. అద్భుతం దప్పు భీష్మం గని ... అనివార్య పరాక్రమశీల దాత
న తూర్జిత రౌద్ర మయ్యె బహుళోగ మహాశ్రు గతాగతంబు
లన్. భీష్మ. 1-250

దీక్షార్థము సం. విద. (అ. ఆ. అ.)

ఉత్సాహము గంచాడు.

వ. ఇట్లు నిర్జర వరుం నెల్లి నిర్జించి యూర్జితుడై గరుడుండు.
ఆది. 2-'01

శ్రీమద్భగవద్గీత సం. వి. ఇ. పుం.

సాలెపురుగు

క. చిన మూర్తవాని కంతువు, వినియింపఁగఁ జేసినట్లు సత్త్వము గుణ

సం,జనకంబగునది పురుషుఁడు, గనుట యుదాసీరశన వికారము
గంచే. కాం. 5-174

ఊర్ధ్వనాభుఁడు సం. వి. అ. పుం.

కరు కుమారుఁడు గాంధారి దృశ రాష్ట్రీల సూర్యుడు కొడుకులలో
నొకఁడు. వికటానన సునాభుల నడిమివాఁడు. ఆది. 5-107

ఊర్ధ్వగతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఊర్ధ్వ లోకములగు స్వర్గాది లకుఁ బోవుట.

వ. ... మాధవీ పుత్రులగు చన్నబువురు దౌహిత్రుల కతంబున
సూర్య గతి గనియె. ఉద్యో. 3-822; కాం. 1-279.

సీ. ... అయ్యవిదలు వెన్నుఁ దూర్ధ్వగతి కేగు తెఱిగి.

మౌ. 1-192

ఊర్ధ్వబాహుఁడు సం. విణ. (ఉ. ఊ. ఉ.)

చేతులు పై కెత్తిన వాఁడు.

తే. ధర్మరసయురభ్యంబుల దంజీఁ గూల్చి, ధనువుఁ గేతువుఁ దును
మాడి తనపు నొంప, నాతఁ దరసింబు దగ్గి నిరాయుదుఁడు,
సూర్య బాహుండునై యూరకుంజ నధి.

ద్రోణ 8-245; ద్రోణ. 5-409.

ఊర్ధ్వము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

మీదిది, పైది, ఉపరితనము.

సీ. ... ఊర్ధ్వంబు దిశల ... నెక్కుడు. అశ్వ. 2-182

క. శ్యాగ మొక నెలపు శమసం, యోగం బుత్తరము దానికూర్ధ్వము
సంశోషము. కాం. 5-348

ఊర్ధ్వరేతసుఁడు; ఊర్ధ్వరేతుఁడు సం. విణ. స్.

అధఃపతనము లేని రేతస్సు గలవాఁడు.

క. సుతు లనములు వేపురు దమ, యతులై యుదయించి పాంఖ్య
యోగాశ్యాసో,న్నతిఁ తేసి మక్తులై దూ,రితల లందఱును
సూర్ధ్వరేతసులైనన్. ఆది. 3-80.

తే. ఉత్తమాశ్రమ నిష్ఠితుఁ దూర్వారేతుఁ, దైన కణ్య మహాముని
యనఁచు చరితుఁ, డట్టి మునికెట్లు గూతురవైతి. ఆది. 4-32

హీర్వలోకము సం. వి. అ. పుం.

1. స్వర్గము.

మ. అనుమానింపకు తోడఁబుట్టువులు గారా తున్ని మాటాడె
నెందును గ్రొన్నెత్తురులేఱులై పఱవ నిండుండుగ్రతన్ దైత్యు
లన్, మును లద్విరు భజింపరే క్రతువు లామోదంబుతో నమృహా,
త్తుని జేయింపరె యూర్వలోక మది కాదో యేలఁడోనాకమున్.
కాంతి. 1-182

2. వైనండు లోకము.

తే. శరణు సొచ్చిన రక్షింపఁ జాలి యుండి, కడపి పుచ్చిన నూర్వ
లోకములు దప్ప, ఉద్యో. 1-181

హీర్వశ్వాసము సం. వి. అ. పుం.

ఎగరాప్పు, వైశ్వాస, శ్లేష్మ రోగము.

క. కతు కతు నడ్డపదు నూర్పొత్తిలి పోనీక యాగు నూర్వ శ్వాసం,
తెత్తఁగఁ జేయును జీవుఁ, దత్తమపున నుండనేర కంశట వెడలున్.
ఆశ్వ 1-178

హీర్వాలకములు సం. వి. అ. పుం. న. బహు.

తల జెందుకలు

సీ. పాంసుజాలములు వై, బ్రాకినఁ గరము రూక్షములగు నూర్వాల
కముల దాని. ఆర. 2-102

హీర్వు దే. వి.

ఉపరి.

ఉ. ... మీ, ముక్కున మార్పు గల్గి నొక మూర్ఘుని చేబడితిన్.
సాక్షాతిన్. విరా. 2-296, భిష్మ, 2-118, శంఖ. 1-357

2. నిశ్వాసము.

వ. అవి భంగించి యూర్వులు సందడింప మొగంబు బిగువారం గ్రోధ
తోకలులు మవలనఁ జెనంగొనం గన్నీ రొలుక మారకున్న

నెల్లవారు నతనికి మాటు పలుకను దేటి చూడను వెఱచి
యుండిరి. ద్రోణ. 2-289

ఊర్పుగాడ్పు దే. వి.

నిశ్శాసన వాయపు, నిట్టూర్పు గాలి.

తే. ... తఱచు, టూర్పు గాడ్పుల పరిమళ ముల్లినెల్ల.

విరా. 2-288

ఊర్పువోపు దే. అ. క్రి. (ఊర్పు + పోపు)

ఊపిరి యాడు.

వ. అంజుడు ఒగంబులు సృజియింప జంతు సంతానంబు పెరిగి సమ్మ
ర్థం బధికంబై యూర్పువో పని యటైర. కాంఠి. 5-209

ఊరికి సం. వి. ఇ. పుం. (స్త్రీ).

1. అరి

క. వీరాస్థి శర్కరా ఘన, భేరిమ, డూక కవచ పృథు లోర్కి రథ,
స్ఫారావర్త గజ మకర, ఘోర మహిమ రత్త నదులకుం దగియె
స్పృశా. ద్రోణ. 1-295

2. బుభుక్షాది వదూర్పులు- 1) బుభుక్ష, 2) శృష్ట, 3) శోకము,
4) మోహము, 5) జర. 6) మరణము.

క. దుర్మతు లామిషగత మగు, శర్మము చాటించి బంద కలితులగు
దు ర, యోగ్యుని గడచి సువిచారులు, నిర్మమతను ముక్తి వడయ
నేర్తురు వత్సా. కాంఠి. 1-125

ఊరికిమాలిని సం. వి. ఈ. (స్త్రీ).

పుణ్య తీర్థమైన ఒక నది.

సీ. సత్త దినంబులు చంద్ర భాగను విత, సమ సూర్యమాలిని, దగ
వసించి, యాహార విరహాకుంబై యుండ మునిసమానుం దగు.
అను. 2-27

ఊర్వశి సం. వి. ఈ. (స్త్రీ).

ఊర్వశి, ఒకానొక అప్పురస, స్వర్గ వేశ్య.

ఈమె పురూరపుని కార్య, పురూరపుని వలన ఈమెకు 1) అయువు

2. దీమంతుడు, 3. అమా వసువు, 4. దృఢాయువు, 5. అనాయువు,
6. శతాయువు అను నార్వరు కొడుకలు పుట్టిరి. ఆది 3-92

అర్జునుఁ డమరలోకమును దర్శింపఁబోయినపు డీమె యర్జునుని వరించి
రమింప నిర్బంధము పెట్టెను. అర్జునుఁడు నిర్భయముగా భావించి నిరా
కరించినందున నపుంసకుఁడుగా శపించెను. ఆ శాప మర్జునునకు అజ్ఞాత
వాసమున నుపకరించెను. అర. 1-353 మొ 368 వ.

2 ఒకానొక పుణ్య జలాశయము. చూ. ఉర్వశి ఆను. 2-85
ఉర్వశీ స్థితిము. అర. 2-275.

ఉర్వశీతీర్థము సం. వి. అ. న.

ఒకా నొక పుణ్య జలాశయము — ఇందు స్నానము చేసిన వారు
సర్వపాపార్థు లగుదురు. అర. 2-275

ఉపాఖ్యానము.

విరాచము.

సీ. కోటమంగళంబు కోర్కెలు వెనువెంట బాటుచు నుసికియు
నూటయును. విరా. 2-815

3. విశ్రాంతి.

చ. వలవడు రోయఁ బాడనల వారొక యూటలేని త్రిమృతన్,
బాటున వనస్థులైన పాల్పడి చచ్చినచోట బూరియు,
నొడవ దె. విరా. 3-95; విరా. 2-195

8. స్వాస్థ్యము, మనశ్శాంతి.

ఆ. ఇది గలరనేల యెమ్మెయినైనను, గొమ్మ నలవరించి కూర్చు
నరుదె, యమ్మెయి గొమ్మ యూటతోడ నీ, వేగు మనలవలవ
దింగి నిచట. విరా. 2-80

4. ప్రీతి, ఇష్టము.

చ. ...నీ, మాముగ కెట్ట లూటనమనము నట్టల చేసెనె గగన్,
విరా 3-67

5. ఉదాహరణ, ఉదాహరణ.

ఉ. ... అంతలు పేసి పోనడిచి యక్కడ సంజయుచేత చెప్పి పు, తెం

తురె యిట్టి యూటట మదిం బ్రియమంది యుధిష్ఠిరుండు.

ఉద్యో. 8-101

చ. ...మా దెస గప్ప యెలుంగుఁ కామనై, యునికి యెలుంగ వచ్చె
నటు లూటటగా వరమిచ్చినాడవో. ద్రోణ. 8-107

విణ.

విశ్రాంతి నిచ్చునది. సహాయము.

తె. మాటిమాటికిఁ బరికించి మందడిల కెల్ల నూటట యగుచు వర్తిల్లి
నేర్తు. విరా. 1-95

ఉరిణటపట్టు దే. వి.

విశ్రాంతినిచ్చు కావు.

ఉ. నీవలమూపు లావు మును నేల నెహించిన నాగకూర్మ గో, శ్రా
వనిభృద్ధిశాకచుల కారయ నూటటపట్టుగాదె. విరా. 2-198

ఉరిణడంబలుకు దే. అ. క్రి.

మనశ్శాంతి గలుగు నటుల మాటాడు. చిత్తస్వార్థము గలుగ మాటాడు.

వ. కృతవర్మ పాలికిం బోయి యాశం దొక్క యథాహితోడఁ
దన్నుం గలయ వచ్చువాడయి యూటడం బలికినఁ బ్రియంబంది,
ఉద్యో. 1-84

ఉరిణడించు దే. స. క్రి.

ఉరిణడఁ జేయు.

1. ఓదార్పు.

ఉ. ...అతి వత్సలభావముఁ బొంది యావరా, ర్థ్యలగు చూడ్కితోఁ
బ్రియపిత స్థిర భావల నాదిరింపవే. విరా. 1-188

వ. అతని యంతరంగంబునకుం దెలివును నంగంబునకు దప్పిలే కుని
కియు వొసంగి విష్ణు ప్రసాదంబునఁ బ్రత్యావన్నుండ వగు చని
యూటడించి యరిగిరి. శాంతి. 8-374

అ. ...మత్స్య నందనయు, నూటడింపఁ బడియె వోనాడు నీ దేశ

అశ్వ 8-170

నీ. సమయ కాలము సన్నఁ జని సుయోధనుఁ జంపి, భోగంబులను

బహు శ్యాగములను, యాగంబులను సత్విహారముల్ సలుపుద
మని యూహడింపవే. కాంతి. 1-89

2. చిత్త స్వాస్థ్యము గల్గించు.

క అనినఁ గిరిటికి హరియి,ట్లను నీ దగు కోర్కి దీర్చుటకి నాకు
వ్రతం, బసఘా తగ సారథ్యం, బొనరించెద నీకు నసమ యద్ద
క్రీడన్. క. అని యూహడించినరుదోడ్కొని ధర్మ తమాజు నొద్ద
కుం బ్రియ మెరుగం, జనుదెంచె. ఉద్యో. 1-89, 90

వ. ... (భీష్మఁడు) ఏనీ రాత్రి యేకాంతంబున దర్శకయనంబున
నుండి భూసురవర్గంబులం దలంచి భక్తిం బ్రచామంబులు నేసి
పరశురాముని జయంపరాదయ్యెడు దినంబులు పెక్కులు ననియె
ననని నాజి జయించుట గలుగునేని మీరు నాకుం దోచి యూహ
డింపవలయునని ప్రార్థించి నిద్రించుచుండ. ఉద్యో 4-388

డికరడిలు; డికరడిల్లు దే. అ. క్రి.

1. ఉపకాంతి నొదు

వ మదియ లేతో పశేషంబున పురుహూ తునకుశ్చాహంబు సంభవంపం
గల యుది యుప్పు డనాయాంబునఁ బాతు వధియి ప నగునని
గదాదరుం డూహడిలం బలికిన బలసూచిన వ్రముఖ నిఖిల సుర
లోకంబును సంపసిల్లి. ఉద్యో, 1-133

వ. వాసిదం టింతి యావంతి వలన దిమ్మాటలు విడుపుమని యూహ
డిల్లి బలికి దుర్దశల నలందురు నవ్వెలంది కుందు బాసం దలంచి
యొట్టయె. విరా 2-283
(అకాడమి ప్రతి డికరడిల్లు-సం. ము. ఆనంగి-ఊహడిల్లు)

క. అని యూహడిలంగఁ బలిగిన, విని యంకిలి దేలు చిత్తవృత్తి గలుగు
నంగిన. ఉద్యో. 2-125

అ. అనిన సంపసిల్లి యద్దేని పైరంధ్ర మాహడిల్లి; బలికి యునిచి
కొనయె. విరా 1-880

2. స్వస్థమగు, స్వస్థచిత్తమగు.

అ. పగయ కలిగేనేనిఁ కామున్న యింటిలో, మన్నయట్ల కాక యూహ

డిల్లియుండు నెట్లు చిత్త మొకమాటు గావున, వలన విధిక దీర్ఘ
వైర వృత్తి. ఉద్యో 8-20

క. అని యూజిడిల్లఁ బలికిన, విని యనియఁ గలఁకు దేటి విభుఁడుం
దాచుం, అని సం|గామోశ్చానం బునఁ బొదవిరి తూర్గి ఘోష
ములు దివి ముట్టన్. ద్రోణ. 8-22

ఆ. ఏను నిలిచినట్లకా నూజిడిల్లు నీవున్న నన్న రోక్షోత్తముండు.
ద్రోణ 8-23

8. రాడించు, శోభిల్లు.

ఆ శుద్ర జంతువులకు గురులకు నెమ్మెయి, నలన నొక్కగూప
శిల్లి వలయు, నూజిడిల్లఁగలదె యొండు సోటుల నువస్తువు నెవాస
మైన చోటఁగాక. కాంతి. 5-278

ఊరదూ దే. అ. క్రి. ఊరడిల్లు

1. విరమించు, ఊరగుండు.

క. కాఱడనిఁ బఱచు మృగముల, నూఱడనిఁ బడిచి ఆది. 4-19

వ. కృతవర్త యతనిం దాకి

క. ఆఱమ్మ లతని మేనం, దూఱంగా నేని నాల్గు మదగాంగములన్
గీటించి నెగిసి ద్రోణం, దూఱి ధగ్గఱని దెలు నెన్నెలు
డయ్యెన్. ద్రోణ. 4-12, 13

2. ఉపశాంతి నొందు.

క. అనినఁ గడు తొనయని నెమ్మిమున నూఱడి పడు, ఉమానప
తేశో, ధనుఁడగు సహదేవుఁ గనిఁగొని యిట్లమ. విరా. 1-97

క. అతివ లగురహృ నీగృహ, మతి నిర్మల చరిత భగవ మని యీ
యెడ మనస్సులయఁన్నిధిస్తనమ, మతి నూఱడి యొచ్చోట
మన్నవ దప్పెన్. విరా. 2-84

3. స్వస్థమగు, స్వస్థచిత్తమగు.

క. ఉశ్చాపాఁబున శత్రుకు, లోశ్చాపాఁప విధి యొర్పి యున్నత
సామ్రాజ్యోన్మేషము నొందు పుత్రుల, మత్స్యసం జాతుగాక
యూఱడు మిఁకన్. ఉద్యో 8-206

క. పొంతకు వచ్చిన వానిన, కాంతునిఁగాఁ గొనుచు నొరునిఁ గాఁడిం
పకియే నెంతయు నూఱడి మనమునఁ, జింత యొకఁడు లేకయున్నట్లు
జెందు సుఖంబుల్
కాంతి. 4-18

క. అన్న సహదేవ నీవును, నన్నలతో నరిగెదయ్య యట యడవులకి,
పున్నను సుతులందఱు నిం,దున్నట్టుల నాకుఁ జిత్త మూఱడి
యందున్
సఖా. 2-28

ఊహార్చు దే. స. క్రి. (ఊహార్చు)

ఓహార్చు.

వ. అయ్యాక్రందనధ్వని విని సంక్రమించి నోమకుం డంతఃపురంబు
నకుం జని కొడుకు నూతార్చి.
ఆర. 3-210

ఊహ; ఊహము సం. వి. అ. న్. పుం.

1. వేడిమి.

కా. ...శస్త్రాస్త్రాణా, లోహస్థానర చమర్వి ధోజ్జ్వల బలామ్యగ్రంబు
విరా. 4-52

క. గిందున రాధా తనయుడు, రెండు దినంబులు పెరిగి గ్రీష్మ
సమయ మా,ర్జ్యండుంబోలె వెలింగెడు, గాండివధరు శరకరోష్ట్ర
గ్రాగె నరేంద్రా.
అశ్వ. 3-124

2. ఉమ్మ, ఉక్క.

సీ. ...అరిని నా,హయమును గమగొను నప్పు, డగ్గలంపు సందడి
నూమ్మ జనింప నానంబులు.
అశ్వ. 4-2

ఊహలత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

తేజస్సు, పరాక్రమము.

క. పావర కాంతత్యము సజ,భావంబున మాన్మలతయుఁ బ్రకటంబు
లుగా. నా విధుఁడు మనుజు వేషుం,డై వచ్చెనొ శిఖరీరి యయ్యె
హయనగన్.
విరా. 1-274

తే. ఆడఁ జందఁబుఁ బురుష సమాకృతియును, గలిగియున్నది
యొప్పు మాన్మలత పొంపు, వికృత వేషాకృతంబులై వెలయు

కితఁడు, నిపుణు కవినిన మెఱయని నిప్పువోలే విరా. 4-75

ఊష్మలత్వము సం. వి. అ. న.

పరాక్రమము.

క. అనిన విని యింద్రాశ సంజనిత్య కలిత తేతోధనుఁడగు నర్థసం
జయుఁడు దన యూష్మలత్వంబున నవ్యాకీర్ణంబులు మిప్పిహంబు
లైనం బదరి దరస్థితంబున దద్వికారంబు గప్పి యుండమితేని
కిట్లనియె కా. 2. 1-47

శ్లో. దర్శయ నైంద్రి రాశ్మాన మగ్ర మగ్రపరాక్రమః.

సం. కా. కా. 2. 1-2

ఊష్మలము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వేండ్రమైనది తీట్టమైనది.

వ. ఉదాత బ్రాహ్మణ నిధియైన బాగ్ధవ్యాను బునఁ బిల్లనర
డాశ్రమ చరిత్రుఁడగు పరశురాముఁడు జనియి చుటయు, పుత్రు
క్షుత్రీయస్య మహాష్మలఁడై 2-291 2-291 బంధు
బ్రాహ్మణ్య విశ్రుతుడైన పిశ్వామినుఁడు చుటయును
నది యెట్లొకో. కా. 2-291

ఊష్మలుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

వేడిమి గలవాఁడు.

క. భిమ్మని గర్భం బడిపి మహాష్మలఁడై తాగవేగ్రు యోమల
కెల్లవ్, గ్రీష్మాదిత్యుని క్రిమి క్రిచ్చత్వము నూపి ముడత
వేలు దెరలన్. ఊష్మ. 2-298

ఊష్మాయితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఉష్ణకరమైనది వేడిమి కలిగించునది.

క. వాయువు చేష్టగూఢము, మ్రోయనెడ నభంబు గవము మునిగర
జలమూ,ష్మాయితమనలము గరి,ష్మాయితము రరి ని యిటులై యు
దెఱంగుల్. కా. 4-86

ఊహ సం. వి. ఆ. స్త్రీ. (ఊహము)

అపూర్వార్థము నుత్రేక్షించుట. ఊహించుట, ఏదేని విమర్శించి నిర్ణయించుట.

వ. నీవును శుశ్రూషా శ్రవణ గ్రహణ ధారణోహోహోహార్థ విజ్ఞాన
తత్త్వజ్ఞాన సమన్వితుండవు. ఆర. 1-88

ఊహము సం. వీ. అ. పుం.

వితర్కము, అపూర్వార్థము నుత్రేక్షించుట, ఊహించుట.

క. ...సకలవేదో, హోహోహోతీత సార హరిహరనాథా మహా. 1

ఊహించు సం. స. క్రి.

1. వితర్కించు, ఆలోచించు.

క. పారాశర్యుని కృతీయయి, భారతమను వేరఁ బరఁగు పంచమ
వేదం, భారాధ్యము జనులకుఁ ద, ద్దైరవ మూహించి నీ వఖండిత
భక్తిన్.

తే నెనుఁగు భాష పినిర్మించఁ దివురుట. విరా. 1-17, 18

క. మన స్వాస్థ్రుంబులు గి, క్కిన యవి యొక్కభంగి వీటికిని గాండి
వముం, గొని పోయితిమేని సుయో, ధనునకు నగపాటు నిశ్చితం
బూహించున్. విరా. 1-158

2. తెలిసికొను.

ప. ఇట్లు దాని తెలియఁబడన వడిగొనుచు నప్పుడయ్యంగన యింగితం
బూహింప వెరవు మాలి మఱియును. విరా. 2-48

3. తెలుచు.

వ. లయిన నా నేర్పుకొలండిఁ దగిన తెలుంగున వారిచి చూచెదం
గాక యని యూహించి యిట్లనియె. విరా. 2-83

4. అనుమానించు.

క. భరమున నీ పోరెడు నెడఁ, బరమ విషాదంబు నీకు బలిమి మెఱసి
యు, ద్ధుర వృత్తి జయముగొనినం, బరితోషము బొందు నన్ను
భావించి మదిన్.

వ. ఊహించి సుదేష్టయుఁ దత్పరిజనంబులుం దమలోన

క. వలలనిరెవ మ లిని చూ, ద్దులు తెలుఁ గెడపొందుఁ దెలిసెడు
గంటరె వీరలు వచ్చిన నమయంబును, దలఁపఁగ నొక్కటియ

యివ్విధం బెట్టాకోర్క.

విరా. 2-195, 199, 200

“శ్లో. క్రుద్ధంతీ మాం చ సంప్రేక్ష్య సమశంకత మాం త్వయి”

సం.భా. విరా. 19-12.

6. ప్రశంసించు.

వ. అవిధంబునఁ గవ్వడియాదుర్నివార సాధనంబు వారించుట నాలో
కించి యమ్మునీశ్వరు లమ్మాహోస్థ్యం బాహించిరి. సౌప్తి. 2-78.

6. మనస్సునఁ బాదుకొల్పు, దృఢబుద్ధి సేసికొను.

తే. మాతృపితృ దారపుత్రక భ్రాతృ శనస, హస్తానంబులు సంస్కరి
నమభవింపఁ, బడియె విందులో నెవ్వరి కడలునాఁడు, నరుఁ
డనిత్యత యూహించు టరయ నుజువు. కాంతి. 1-218

7. పాటించు.

క. సంపద లేమికి మది శోకింపవు శత్రువుల చేరికిని లోనగు టూ,
హింపవు నిను నూరకునికి, పెంపని పాటిచె దిట్టి జేలవునెవే.

కాంతి. 4-870.

ఋ

ఋక్కు సం. వి. చ్. (స్త్రీ).

ఋగ్వేదము.

వ. ఋగ్వీణః పతన రవంబులును సామగాన వాదంబులును.

స్త్రీ. 2-172

ఋక్ష సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

అజమీధుని ముగ్గురు భార్యలలో నొకతె.

ఆది. 4-101

ఋక్షము సం. వి. అ. పుం.

ఎలుగు గొడ్డు.

వ. పౌర వాన్వయ ప్రభవుండగు విదూరథ సుతుండు ఋక్షనర్పర్య
తంబున ఋక్షంబులు చేత రక్షితుండగుటయు. కాంఠి. 2-92

ఋక్షవంతము సం. వి. అ. పుం.

కల పర్వతము.

అ. మలయ మనఁగ శక్తిమంతంబు నావింధ్య, మనుఁగ జారియాత్ర
మన మహీంద్ర, మనఁగ ఋక్షవంతమన సహ్యామన నిందు, గుల
నంబు వేడ వొలుచు నధిప, భిష్మ. 1-84

ఋక్షవత్పర్వతము సం. వి. అ. పుం.

ఋక్షసంఘము అను కలపగర్వతము. చూ. ఋక్షవంశము,

ఋక్షుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఋచీక నకు అంగియైన సుదేవయను దానివలనఁ బుట్టినవాఁడు అది 4-2

ఋగ్వేదము సం. వి. అ. పుం.

నాల్గు వేదములలో మొట్టమొదటి వేదము.

సీ. వినుము ఋగ్వేదాది వేదముల్ వాలుగు. కాంఠి. 3-119

ఋచీకుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఋచీ మహర్షి - ఈయన భార్య గాధిరాజు అని పేర్కొనెనకౌశికుని కుమార్తెయగు సత్యవతి. కుమారుఁడు పరశురాముని తండ్రియగు జనునగ్ని

ఈయన చరిత్ర ఆదిపర్వమునందును, కాంఠి పర్వమునందును అను
శాసనక పర్వమునందును గలదు. ప్రధాన కథాంశములన్నియు సరిపో
వుట చేత ఈ మూఁడు కాపులఁ జెప్పఁబడిన వాఁడొక్కఁడే యనుటకు
సందేహము లేదు. ఆది. 3-70; కాంఠి. 2-88 మొ. 71- వఱకు;
అను. 1-104 మొ. 118 వఱకు.

సీ. విగతాముఁడైన యాశ్వగునకుఁ బుత్రుఁడై, చ్యవచుండు పుత్రై
భార్గవ వరుండు, జనపంధ్యుఁ డశనికి మను కన్యకకుఁ బుత్రై,
మారుల నౌర్వ్యుండు భూరికీర్తి, యశనికి మారుర్వు సుతులు

ఋచీకాదు, బుదయించి రథం భూవిధిత లేజు లందు ఋచీకున
కొందంగ జమదగ్నియను ముని పుట్టె నాననికిఁ బుట్టి-అ- రథము
మతులు సుతులు నలుపురు వారిలోఁ, బరశురాముఁ డాది పురుష
మూర్తి ఆది 3-70

దీనినిబట్టి చ్యవనుని కొడుకు బౌర్వుడు. బౌర్వుని కొడుకు ఋచీ
కుండు, కాన ఋచీకుండు చ్యవనుని పౌత్రుడు.

ఆ. చ్యవన నందనుండు సత్యవతీ గర్భిణి సూచి యగ్రతాహ్వా
ణుడు, గాఁడు తరుణి నీదు కడుపులోఁ బరివిధ, స్రూరుడైన
రాచకొడుకు గాని. ఆను. 1-118

దీనినిబట్టి ఋచీకుండు ఆదిపర్వతలో వలె చ్యవనుని మమసుండు గాక
కొడుకు అని తెలియుచున్నది ఒకదాని కొంటి అంగతముగ నున్నది.
సంస్కృత భారతమునందుఁ గూడ ఈమహింకత మిట్లే కలదు.

శ్లో. అన్యముత్పాదయామాస పుత్రం భృగు రనిందితమ్
చ్యవనం దీప్తవనం ధర్మాత్మానం యశస్వినమ్
య స్సరోషాచ్యుతో గర్భాస్థాకు ర్మోక్షాయ భారత.
ఆరుషీతు మనోః కన్యా తస్య పత్ని మనీషిణః
బౌర్వు స్తస్యాం సమభవ దూరుం విత్వా మహాయశా,
మహాలేజా మహావీర్యో బాల ఏవం గుణై ర్యుతః
ఋషీక స్తస్య పుత్రస్తు జమదగ్ని తోఽభవత్
జమదగ్నేస్తు చత్వార అసన్ పుత్రా మహాగర్భాః
రామ ప్రేషాం జనున్మోక్షకా రణమనై గ్ని ర్గుణై ర్యుతః

సం. భా. ఆది. 66-46, 47, 48, 49, 50

ఇందు 'ఋషీకుండు' అని చెప్పి యున్నను అతఁడు ఋచీకుండు నపు
మఱొకఁడు గాఁడు, కొన్ని సంస్కృత ప్రతులలో ఋచీకుండునియుఁ గందు.

శ్లో. కుశిక స్యాశ్మజః శ్రీమాన్ గాధి రామ జనేశ్వరః
అపుత్రః ప్రసవేనార్థీ వనవాసముదావతః
కన్యా జ్ఞే సుతా తస్య వనే వివసతస్సతః.
నామ్నా సత్యవతీ నామ రూపేణా పతిమా భువః
తాం వప్రే భార్గవః శ్రీమాశ్చ్యవన స్యాత్మసంభవః
ఋచీక ఇతి విభాగతో విపులే తవసిద్ధిః

సం. భా. అను 4-6, 7, 8 శ్లో

శ్లో దృష్ట్యా గర్భ మనుప్రాప్తా భార్యాం స చ మహాశృష్టిః
ఉ వాచ కాం సత్యవతీ దుర్మనా భృగుసత్తమః॥ అను 4-36 శ్లో.

మూలము నందున్న వ్యత్యాసమే ఆంధ్రీకరణమనందును గనుబడు
చున్నది. ఎవరిపాటికి వారున్నదున్నట్టు లాంధ్రీకరించిరి.

ఋణపు సం. విణ. (ఉ. ఉ. జ్యే. ఉ.)

సరియైనది, తగినది, యుక్తమైనది, కపటము లేనిది.

క. విమమీ తంత్రంబుతెల్లను నరయఁ బరాయణంబలఘుతర సంవి,
త్రముడగు నారాయణుడ యతనిఁ బొందఁగ బుణవులగు
వధము లివి యధిపా. కాంధి. 8-518.

ఋణము సం. వి. అ. న.

1. అప్పు-ఇది ధనరూపముననే గాక ఉపకారము నగు నుండవచ్చును

ఉ. ఏ విధి నీగువాడ ఋణ మెయ్యదియే,నియు వేడు డిచ్చెదన్.

విరా. 8-282

(భీష్ముడు దుర్యోధనునితో)

మను కడికేపురఁ జంపుదు,ననియిచ్చిన భాగ వచ్చె నవశిక్వరనీ,
మననని ఋణంబు దీర్చితి విను లావిటమీఁగఁ బిఱుగు విధమై
తోచెన్. భీష్మ. 8-319; కాంధి. 4-245

2 దేవఋణము, విశ్వామను, ఋషిఋణము అని మూడు విధములు.

కాంధి 5-80.

ఋణములు ఆయిదు.

1 దేవఋణము = ఇది యజ్ఞములు చేయుటచేఁ దీటును 2. ఋషి
ఋణము = ఇది వేదాధ్యయనమువలనఁ దీటును. 3. విశ్వామను = ఇది
శ్రాద్ధములు పెట్టుటవలనఁ దీటును 4. అతిథి ఋణము = ఇది అతిథ్యభాగ్యగత
పూజలవలనఁ దీటును 5. సరిఋణము = ఇది సంద్రవ్యయములు ఆచరించుటచేఁ
దీటును. కాంధి 5-484

శ్లో. దేవకాతిథి భృత్యేభ్యః పితృభ్య శ్చాస్త్రైస్తథా,

ఋణవాన్ జాయతే మర్త్య స్తస్మాదన్యథాకాం వ్రజేత్.

శ్లో. స్వాధ్యాయేన మహర్షిభ్యో దేవేభ్యో యజ్ఞకర్మణా,

సితృభ్యః శ్రాద్ధదానేన నృణా మధ్యగృనేన చ॥

శ్లో. వాచాశేషావహార్యేణ పాలనే నాత్మనోఽపి న, యథావద్భుక్త్య
వర్గస్య చిక్నేష్కర్మ ఆదితః సం. భా. కాంతి. 298-9, 10, 11

నః ఋణమే ఆత్మఋణము. పూర్వజన్మ సంపిత కర్మఫలము : ప్రవృత్తా
చరణముచే తక్కువ సేసికొనవచ్చును.

ఋతము సం. విణ. (అ. ఆ. ఆ.)

1. పూజింపబడినది, లీనయావమైన బుద్ధిచే సంపాద్యమగు తత్త్వము,

సీ. వేది తన్వంబిత విదితంబునా ఋతంబునగు నిర్వంబిత సజ్జయిల్లు.
కా. తి. 5-845

2. సత్యమైనది. (వ్యతి-ఋతము)

క. వారికి ధర్మపు రప్పని, వారికి ఋతవచనమైన వారికి.

ఆగ. 1-879

ఋతుకాలము సం. వి. అ. పుం.

స్త్రీ వెలుపలఁ జేరిన దినము మొదలు పరాణవదినము వెలుపల గల
కాలము ఇది గర్భధారణమునకు యోగ్యమగు కాలము.

[“ఋతుస్తు ద్వాదశ రాత్రం భవతి దృష్టార్తః అదృష్టార్థవాప్యస్తీ
త్యేకే కావంతే (సక్రతుమ కారీరప్థానమ, స్మిగీయాద్యాయము 5 సూ)
దృష్టార్తవయగు స్త్రీకి ఋతు స్నానము చేసిన దినము మొదలు పం
ద్రెండు దినములు ఆర్తవము (ఋతు రక్తము, రజస్సు) కనబడు చుం
డును. కాపుననే యా పంద్రెండు దినములు ఋతుకాల మనియెగరు.

‘ఋతు ష్టోదశ రాత్రయః -’ అని గ్రంథాంతరమునఁ గలదు. మొదటి
మూఁడు దినములును చివరి పదునాఱవ దినమును రజస్సు కనబడు
చున్నను గర్భ ధారణమున కనర్హము లైన దినము లగుటచే ఋతు
కాలము పంద్రెండు దినములని సుక్రతుఁడు నిర్వచించెను. ఆ కాల
మున రజస్సు ఒకప్పుడు కనబడక పోవచ్చును. కనబడ కున్నను అది
ఋతు కాలమే యగును.

శ్లో ద్వారకాద్యత్సరా దూర్వ మావంధాశస్సమా స్త్రీయః

మాసి మాసి భగద్వారా ప్రవృత్తై వార్తవం ప్రవేత్ ||

ఆర్తవప్రావదివ సా దృతుష్టోద శరాత్రయః ।

గర్భ గ్రహణ యోగ్యస్తు స తవ సమయస్స్మృతః ॥

సర్వాసామేవ చతుర్వర్ణ స్త్రీణాం సర్వవాది సమృతః పూర్వోక్త
స్వమయః

(భావ ప్రకాశ - పూర్వ ఖండము - ద్వి.ప్ర 1, 2 శ్లో)

పండ్లెడు సంవత్సరముల వయస్సు దాటిన తర్వాత ఏబది సం
వత్సరముల వఱకు స్త్రీకి ప్రతిమాసమునందు భగద్వారము నుండి స్వభా
వముగనే ఆర్తవము స్రవించు చుండును (పదాక్షేప్త లోపు గలుగుట
అస్వాభావికము) ఆర్తవ స్రావ దినము మొదలు పదునారు రాత్రుల
వఱకు ఋతు కాలము. ఈ కాలమే స్త్రీ గర్భమును ధరించుటకు
యోగ్యమగు కాలము. ఈ పదునాఱు రాత్రులును నాల్గు వర్ణముల
వారికి ఋతు కాలమని సర్వ సమృతమైనది.

గ్రంథాంతరే తు విశేషః, తద్యథా - స్నానదివసా దూర్ధ్వం ద్వాదశ
రాత్రావధి త్రాహ్మిణ్యః, ౧౪ రాత్రావధి క్షత్రియాయాః, అష్ట రాత్రా
వధి వైశ్యాయాః, షడ్రాత్రావధి శూద్రాయాః, గర్భదారణే శక్తిః
(భావ ప్రకాశ).

అథ ఊర్ధ్వం ఋతు ర్ద్వాదశాహం త్రాహ్మిణానామ్, ఏకాదశాహం
క్షత్రియానామ్, దశాహం వైశ్యానామ్, నవరాత్ర మిశరాణామ్ -
ఋతుర్నిజకాల మవేక్షత ఇత్యాహు ర్మహర్షయః - (కౌమారభృత్య
తంత్రము - ప్రథమాధ్యాయము.)]

సీ. ఋతుకాలమున నాశ్మసత్యియంద రతి సల్పు భవ్యశీలుడు సదా
బ్రహ్మచారి. కాం. 4-888; అను. 1-110

ఋతువర్ణన సం. వి. అ. పుం.

అయోధ్యాపుర రాజులలో నొకడు - ఇతని యొద్దనే నలుగురు
బాహుకుండను పేరుతో వంటలవాడుగ నుండెను. ఇతడు నలునకు
అక్ష వృషభమును నుపదేశించి యతని వలన అశ్వ హృషభమును
బడసెను.

మధ్యాహ్నం - ఇలఁ బ్రసిద్ధుడు ఋతువర్ణన దశమ మహిమ
దీక్షాకు, కుంజుండు నీకు పేర్చుండగు. అర. 2-123-220

ఋతుపుష్పరసము సం. వి. అ. పుం.

ఋతురక్తము, అర్తవము, రజస్సు,

వ. గర్భ యోని యందు ఋతు పుష్పరస సంయుక్తం బగుచు.

రేతంబు గాడ్చు చేతం బ్రేరేతంబయి కలసిన ఆది. 8-221

ఋతుమతి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

1. ఋతుకాలము నంబలి స్త్రీ - ముట్టినయైనది మొదలు పదాఠవ రాత్రి వఱకు కాలము గడపు స్త్రీ

నీ అధివ రజస్వల నంటుట కష్టమ, మా చరిగి స్నానయైన సతి^౧ ఉతుర్థ దినంబున దోహదమయమునఁ జెంగఁగఁదగు నంధ్రు గొంఁ జూర్చులు - తే. ... ఋతు శక్తి యెడలకుండ, పెట్టి కార్యము గల్గిన ఋతుమతి సమాగమము దప్ప నీకున్న నాయు వెక్కు.

అను. 4-128

2. ముట్టినయైన స్నానము నేసి పదాఠవ రాత్రి లోపం కాలము గడపు స్త్రీ.

వ, ఋతు మతియైయున్న తన దేవి సుదేష్ట యను దాని మగ్నించిన (చూ. ఋతుకాలము) ఆది. 4-132

3. పుష్పవతి, రజస్వల.

నీ. ఋతుమతి గాక శుద్ధతయుఁ గల్గిన యిది, కన్య. అను. 5-285

ఋతువు సం. వి. ఉ. పుం.

1. రెండు నెలల కాలము. (ఋతువులు ఆఱు. 1. వసంత ఋతువు, 2. గ్రీష్మ ఋతువు, 3. వర్ష ఋతువు, 4 శరదృతువు, 5. హేమంత ఋతువు, 6. శశిర ఋతువు)

వ. అయ్యార్వరు ఋతువులు.

అను. 2-21^౪

తే. దినము రాత్రియ ఋతువులు మనుజుడేయు, సుక్ష్మతమును దుష్కృతమును జూచుచుండు. అను. 2-214; కర్ణ. 1-281

2. ఆఱు అను సంఖ్య.

తే. ఖద్వయర్తు గుణంబులు.

శాంతి. 5-46.

8. స్త్రీ రజస్సు.

ఆను. 4-126

తే ... ఇట్లులు పోడకంబు దాక నెల్ల నాడును ఋతు శక్తి యెడల
కుండ ఆను. 4-126

ఋతుస్నాత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఋతు స్నానము చేసిన స్త్రీ, రజస్వలయై నాలవ దినమున స్నానము
చేసిన స్త్రీ.

మ మదిఁ గారుణ్యము నేసి విప్రవరుఁ డీ మంత్రంబు నాకిచ్చెనే,
నిది యే చందము చూతునంచు నొకనాఁ డిచ్చన్ ఋతు
స్నానయై, సుదతి రిత్నము. ఆన. 7-824

ఋత్విక్కరణము సం. వి. అ. న.

ఋత్విక్కు చేయు కాత్యము.

న. ఆమృతీచాధి సప్తసంఖ్యలును మతీయునుం దత్సములగు
మహానుభావులును ఋత్విక్కరణంబు లాచరించిరి.

కాంతి. 6-161

ఋత్విక్కు సం. వి. జ్ఞ. పుం.

ఋత్విజ్ఞాన, చూ. ఋత్విజ్ఞాన.

సీ. ... దేవతలకఁ దృప్తి, యగు నట్లుగా ఋత్వి గర్వన మొప్పఁగాఁ
గావించునది. ఆను. 5-198; అశ్వ 4-187

ఋత్విగాధ్యుడు సం. వి. అ. పుం.

ఋత్విక్కులో ప్రధాన నిర్వాహకుడు.

క. విను ఋత్విగాధ్యుఁ డగు న, మృనిసతి యట్లు కురువంశముఖ్య.
దాసంగ మేదిని సంప్రమోదమునఁ గై, కొని యిట్లను వానరేంద్ర
కుంజరుతోడన్. అశ్వ. 4-186

ఋత్విజ్ఞాన సం. వి. జ్ఞ. పుం.

యాజకుడు.

(యజ్ఞశక్తచేత దక్షిణ పుచ్చుకొని) యజ్ఞము చేయుచు బ్రాహ్మ
ణుడు (హోత, ఉద్గాత, అధ్వర్యువు, బ్రహ్మ-అను వీరు నలువురు వీరిలో
ఒక్కొక్కనికి మ గ్గురు చొప్పున బ్రాహ్మణాచ్చుని, అవస్థిత, మైత్రా)

వరుణుడు, ప్రతిష్ఠాత, పోత, ప్రతిహత, అచ్చావాకుడు, నేష్ట, ఆగ్ని
ద్రువుడు. సుబ్రహ్మణ్యుడు, గావస్తువుడు, ఉన్నేత-అని పండ్లెండు
గురు సహాయ ఋత్విజులు)

క అనజులు ఋత్విజులుగ నీ, వని యిటు సేయుమని నీ వుష్ణవన్త
వుగా, విను గురుకుమార పశువిశ, నవమున రణయజ్ఞ మతఁడు
సమ్మతిఁ జేయున్. ఉద్యో. 4-45

సీ. ... ఆగ, స్తుండు పండ్లె-దేండ్లు సు, వతాధి, రణిఁజేయు మహితా
ధ్వరమునకు దివాగ్ను, భాపంబుగల యట్టి పరమమునులు, వేడ్క
ఋత్విజులయి వెలయ. అశ్వ. 4-261; కాంధి. 8-118; భా. 2-4

ఋద్ధి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

వృద్ధి, పెంపు

క. మహర్షి భక్త సమాజా.

కాంధి. 4-456

ఋభువు సం. వి. ఉ. పుం.

వేల్పు, దేవత

క. ఋభువిభు విరోచనాంబుజ, భుభ దరవిత్వా హరిశ్చ సుభగ
హరత్వా కాంధి. 6-828

ఋశ్యము సం. వి. అ. పుం.

మనఃబోతు, ఒక జాతి మృగము దీని పాదములు తెల్లగనుండును.

అ. వాయు శనయు ఋశ్యవర్ణాశ్వముం మద్ర, నతి ధర్మితిఁ గూల్చె.

శంఖ. 1-181

ఋశ్యమూకము సం. వి. అ. పుం.

పంపా సరస్సునకు రగ్గఱనున్న యొక వర్మశము. సుగ్రీవుఁడు నివసించిన
కొండ. ఇచ్చట శ్రీరామ సుగ్రీవమైత్రి జరిగెను.

వ. పంపాధిధానంబయిన సరోవరంబు గలదు. దాని యావల ఋశ్య
మూకంబును శైలంబునందు వారి నహోదయండు సుగ్రీవుండను
వానరుండు సచివచతుష్టయ సహతుండై యుండు. ఆర. 6-368

(సంస్కృత భారతమునందు 'ఋశ్యమూకము' అని గలదు.

శ్లో. ఏషా పంపా శివజలా హంస కారండ వైర్యుతా, ఋష్యమూకస్య
తైలస్య సన్నికర్షే తటాకినీ. సం. భా. ఆర. 2-78. 44 శ్లో.

శ్లో. తా పృష్యమూక మభ్యేత్య బహుమూల ఫలద్రుమమ్
సం. భా. ఆర. 279-9

ఋశ్యశృంగుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఒక ముని ఋశ్య మృగము కొమ్మగలవాఁడు.

ఏభాండకునికి ఋశ్యమృగి (మనఁజెంటి) యందుఁ బుట్టినవాఁడు. ఇతనికి సత్తియందొక కొమ్మగలదు. ఇతని భార్య అంగరాజైన రోమపాదుని కూతురు. కాంతయను పేరుగలది. చూచరిత.

ఆర. 8-87; మొ. 118 వఱకు

కాంత దిశరథుని కూతురు, తల్లిపేరు తెలియదు. దిశరథుఁడు తన కూతురగు కాంతను తనకు మిత్రుఁడును అంగరాజు నగు రోమపాదునకుఁ బుత్రిగా నిచ్చెను. శ్రీమద్రామాయణము బాలకాండ. 11 వ సర్గ.

సంస్కృత భారతమున ఋశ్యశృంగుఁడు అని కందు-శ్రీమద్వాల్మీకి రామాయణమున ఋశ్యశృంగుఁడు అని కలదు.

ఋషభకూటము సం. వి. అ. పుం. న.

ఒక పుణ్యశీర్థ ప్రదేశము. ఋషభుఁడను మహర్షి నివాసస్థలము ఇచ్చట దేవి ఋషులు యజ్ఞముచేసిరి. యజ్ఞ భూములయందుఁ గుళాకారంబులైన దూర్వాంకురములు యూపాకారంబులైన వృక్షంబులు గానంబడును. దీనికి హేమ కూటమనియుఁ బేరు గలదు. ఆర. 8-85.

సం. భా. ఆర. 110. ఆధ్యాయము.

ఋషభము సం. వి. అ. పుం.

1. ఒకానొక పర్యాయముం జరగానెఱుఁగిన పట్టణమైన గిరివ్రజమును చుట్టుకొని యున్న యైదు పర్యాయములలో నొకటి సం. భా. ఆర. 174

చూ. ఋషిగిరి.

2 ఎద్దు

వ. (శృష్ట భీమ పార్థులు) చైత్యగిరి శృంగంబున కరిగి యందున్న మూఁడు భేరులం జూపి తొల్లించి మాగధలు మానుపాదంబను.

ఋషభంబు వధియించి దాని చర్మంబున దీనిని నిర్మించిరి.

సం. 1-175

ఋషభుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఒకముని ఋషభకూటము నందుండు వాఁడు.

అ. ...ఋష, భాఖ్యుడైన తపసి.

కాం. 8-151

క. ఋషభుండు సుమిత్రుని చిత్తంబు మృగయాకాయత్రంబు
గాకుండునట్లుగా బోధించె. కాం. 8-168 చూ. వివ. అర. 8-85

ఋషి సం. వి. ఇ. పుం.

ఋషి జ్ఞానముచే సంసార సాగరమును గరించిన వాఁడు విరా. 8-150

సప్తర్షులు:- 1. మరీచి. 2. ఆశ్రి, 3. అంగిరసి, 4. పుణష్టుడు, 5. పులిహాడు, 6. క్రతువు, 7. వసిష్ఠుడు. మఱి యొక్క మన్వంతరమున

1. కశ్యపుడు, 2. ఆశ్రి, 3. భరద్వాజులు, 4. విశ్వామిత్రుడు, 5. గౌతముడు. 6. అమరగ్ని, 7. వసిష్ఠుడు.

వీరు దేవర్షులు, బ్రహ్మర్షులు, రాక్షసర్షులు అని మూఁడు గణాలు.

మఱి యొక క్రమమున 1. మహర్షి, 2. పరమర్షి, 3. క్రుశర్షి,
4. కాండర్షి - అని నాలుగు తెగలు.

ఋషికుఁడు సం. వి. అ. పుం.

అర్కుని అశమునఁ బట్టిన వాఁడు.

న. అర్కుండు ఋషికుండై పుట్టె.

అది. 8-80

శ్లో. అర్క ఇన్ద్రధిభ్యాహో యమ్ కాపపుంగవః. ఋషికో నామ
రాక్షసి ర్భూతాన నృపవత్తమః.

సం. కా. అది. 87-88, 84 శ్లో.

ఋషికుల్య సం. వి. అ. స్త్రీ.

ఒక తీర్థ ప్రదేశము - దీనిని వేచించిన దురితంబులు బోవును.

అర. 2-871

ఇది ఒక నది. అది ప్రాచీన తీర్థ ప్రదేశము అని సం. కా.

ఋషిగిరి సం. వి. ఇ. పుం.

ఒక పర్వతము. జానఁడుని పట్టణమైన గిరివ్రజమును చుట్టుకొని యున్న యైదు పర్వతములలో నొకటి.

క. గోధమును ఋషభము వై, హారము ఋషిగిరియు, జైత్య కాద్రియు ననఁగా, భూరి గిరు లేను దీనికి, శూన భటుల వోలఁ గాచి చుట్టన నుండన్. సభా. 1-174

ఋషితర్పణము సం. వి. అ. న.

ఋషుల న్నద్యేశించి చేయు జల తర్పణము.

వ. వానవ సుతుండు ... ఒక్కనాఁడు ప్రభాతంబి విధిపూర్వకంబు నం గృతాభిషేకుండయి దేవర్షి పితృ తర్పణంబులు సేసి.

ఆది. 8-127

ఋషితీర్థము సం. వి. అ. న.

ఋషుల కొనఁగు తీర్థము.

కుడిచేరి ప్రేళ్లను గుప్పిలిగా నగము వంచి అంగుస్తము తర్జని యను ప్రేళ్ల మధ్య నుండి చిటికెన వ్రేలి దిగువఁగాఁ బడునటుల విడచు జలము.

తే. అంగుళాగ్రము లో నెటికెనలందు మొదలు, లనఘ దేవర్షి తీర్థము లనఁగి బరఁగు, వరుస వలకేలి యుష్పలవాయి పైతృకంఘ్రఁ దీర్థంబు నిర్పణ కార్యమునకు. ఆను. 4-118

ఎ

ఎ¹ ఏ. అవ్య.

1. అనారాధ్యము.

చ. ... పెన్దొడకా, విఱిగి దరిత్రఁ బడ్డ యెడ వేగమె వచ్చి శిరంబుఁ దన్నె. శబ్ద. 2-887; విరా. 8-134

కా. మే, లామై తోడనె పోవుఁగాక యని వీరాలాపముల్,
పల్కి. విరా. 8-139

2. నిర్దేశమును (చూపుటను) బలపఱచును.

చ. ఇదె యొక పిన్నవాఁ డడరి యెక్కుడు మూఁటిల క్రంఘ
దోలెడున్. ద్రోణ. 2-11

ఆ. కిర్ణ కేశనంబు గ్రాసెను నల్లదె. విరా. 5-70

ఆ. వీడె వచ్చు చున్న వాఁడు పార్థుఁడు మఱి మేమి నేయు వారము
విరా. 5-181

వ. అదె యంగ నై న్యంబల్లదె రాక్షసాశ్య సేవ. ద్రోణ. 4-12

3. ఆధిక్యమును (ఎక్కువను) తెల్పును.

క. ఆమరనదీ తనయుఁడు సింహము గాఁ నయందె. శల్య. 1-24

ఎ² అవ్య.

1. ప్రశ్నార్థకము. (ఇది సందర్భానుసారముగా ఆభిప్రాయపరిహాసాశ్చర్యాదులను గూడఁ దెలుపును.)

(ఆభిప్రాయము)

క. అతి గిర్వింశమున్నత మగు, సకని శిరము వాని వాదలంఘిం
బాహ్నిర్గతితో, జూడఁగ నమరి, తీరి దొల్లెనె విజయ సీదు శివ
భల్లమునన్. శర్మ. 3-37

క. జనమత యాప్రమానిని నెన్నును మఱి నీ భ్రాన్తి వదులనుం జూచిత
నీ, వపపుడుఁ జూచితి నన్నిట, నెఱఁపూ పృథ్విమునె మన్ని యన్వి
హగముతోన్. ఆది. 6-250

క. సారమతిఁ జేసి మానసి, శారీర రుజావళులను సనసంతుఁ బ్రతి
కారములు నేయుచుండుదె, యారఁగి వృద్ధిపడెన నౌషధ సేవన్.
విధా. 1-84

(పరిహాసము)

క. వీరెవ్వరయ్య ద్రువద మహారాజునె యిట్లు కృపణులయి పట్టు
వడన, వీరికి వలసెనె యహహ మహారాజ్య మహాంధకార మది
వాఙ్మనో. ఆది 8.89

(ఆశ్చర్యము)

సీ. అనవుడు రాక్షసుం డట్టహాసముతో, నెట్టెట్టు భీముండె యీతఁ
డేమి, పుణ్యమో వీని నెప్పుడు సంపఁగాంతునో, యని యున్నచోఁ
దాన యరుగుదెంచె. ఆర. 1-116

వ. అచ్చిత్రము సూచి యచ్చోటం గల యట్టి.

క. ఎల్ల జనులు నివ్వీరుం, దొల్లడుగా కుత్తమాంగ ముర్వి నిటుల వే.
దొల్లఁగ నేయఁడె వలసినఁ, జెల్లఁబో యితని కరుణ చెప్పిట్లున్నే.
అశ్వ. 4-120

(పరిహాసము - అవమానము)

క. వీరెవ్వరయ్య ద్రుపద మ,హారాజులె యిట్లు కృపణులయి పట్టు
వడన్, వీరికి వలనెనె యహహ మ,హారాజ్య మదాంధకార మది
వాసెనొకో. ఆది. 8-89

సీ. ... సాత్యకి కృతవర్చుని, వదనంబు గమఁగొని మగ మెలర్చ,
నొద్ద నిల్చున్న ప్రద్యుమ్ను చే నఱచుచు, నవమాన మేర్చుడు
నట్టి భంగిఁ, తెలుచ నవ్వి యరాతి బృందంబు నిద్రావ, శత్యంబుఁ
బొందుటఁ జూపు వోని - తే-దుష్టదళ నొంది యుండంగఁ దుచ్చుఁ
డెని, నడరి వధియింపఁగా జొరఁ డనిన రాజ,తనయుఁ డంత
పాపంబు నేయునె యితఁడు, పొడిచెనటె యిస్సరో యిట్టి పోటుఁ
బోటె. మాస. 42

(కాకర్షణమును - ప్రశ్నించిన విషయము యొక్క వ్యతిరేక నిశ్చయ
మును - తెలుపును)

తే. ఒక్కరుని కిది యెల్లను నిక్క మట్టె యెదుఁగలుగునె యర్జును
నీడువాఁడు. విరా 2-204

క. ... పాండవులకు, తేనిన కీడెల్ల భంగిఁ తెలుపదె మిమ్మున్
దోహ 5-31

తే. ... భూసురులకు, నొసఁగినట్టి భగీరంథుం దున్న వాఁడ.
కాంధి. 1-284

క. ... నేఁ, బ్రాకట భూసుర కన్యక,నీ కట్టర మ్రొ గట్ట నేర్తునె

యనినన్.

ఆది. 3-185

2. ప్రార్థనార్థకములగు మధ్యమ 'ము,' 'డు' - లకు అనుప్రయుక్తమగును.

తే. అర్థములు బంధువులుఁ గల్గివుడు తద్వి, యోగ మైనట్టి యెడను మర్త్యునకు నెద్ది, తలపుమై నున్న మన విషాదంబు లడర,కుండుఁ జెప్పవె యది కృపాయుక్తి ననఘ (చెప్పుము + ఎ = చెప్పవె)

కాం. 1-211; కాం. 8-449

ప. ఎల్లవారికి ననుష్ఠింప నయ్యెడు నట్టి పుణ్య కర్మంబెమ్మది యపదేశింపవే యనుటయు (ఉపదేశింపుము + ఎ = ఉపదేశింపవె.)

ఆమ. 4-180

ప. మానవులకుం గర్మభూమి కృతంబులైన నిద్రతృగ్మంబులం జూపె దేవతలును గీటంబులు నగుట వాటిల్లెడు. ఆమ. 4-326

(చూడుము + ఎ = చూడవె)

ఎ³ సర్వ.

సమాస పూర్వ వదముగా నున్న యర్థమర్థక మగు 'ఏ' అను దానికి కొన్ని చోట్ల వచ్చెడి యాదేశము.

క. మన మొక యేవుగ మీయం,గనయుం దో నడుగు చేరగా నయ్యెడఁ దో,యిన నెఱుంగ నుండుదురె (ఏ + యుం = ఎయ్యెడ.)

పా. 1-59

తే మీకెన్ని నిడపవలయు — (ఏ + పని = ఎప్పని.) కాం. 2-208

చ. ... ఎ,వృక్షనున తిప్పి చేసెనను. ఉద్యో. 3-82

ఎంగిలి దే. విణ.

- 1 నోటికిఁ గలిగి అపవిత్ర మైనది. ఉచ్చిష్టము, తినఁగా మిగిలినది.

సీ. వీ వింగమై వీగయోధ, చారు శరీర సంచయ ముండఁగా దీఁ గొక శివాస్పద కాళ కులము, లాదిగాఁగలుగు క్రవ్యాద మ. తే వీకు వీకాడఁట నెంగిలి యయ్యె. (ప్ర.) 2-14

సీ. ఎంగిలి వర్ణి చి యిలువది, ఘటకుర్తి గలిగిన కాంతంబు- గి - నల్లు. ఆమ. 1-285

వ. ఆ కోమటి కొడుకుల యెంగిలి కూటం బెరిగిన యక్కాకంబు.

కర్ణ. 2-81

క. ననుఁ గుచ్చితంపుఁ బనులకుఁ, బనుపక యెంగిలికి లోనుపలుపక
తగు మ,న్ననతోడ నరయు వారల, కనురాగము నెఱపి నడతు
రస్మత్పతులున్.

విరా. 1-829

2. అనుభవింపఁబడినది.

క. మును మేమాలంబించిన, వెనుకఁ గదా నీకు ననుభవింప వశంబో,
మనసా నీ వెంగిలి కా,దనుమా యవ్వీషయ మెక్కుడయ్యెడు
మనలోన్.

అశ్వ. 2-38

శ్లో. "భోగా నపూర్వా వాదత్వే నోచ్ఛిష్టం భోక్తు మర్హసి.

సం. భా. అశ్వ. 22-28

వి.

1. తినఁగా మిగిలిన పదార్థము.

వ. కురకుమారుఁ యెంగిలు గుడిచి క్రొవ్వి యెక్కుడు వారల
ధిక్కరించెదవు.

కర్ణ. 2-81

క. విను మడుగులవై బడి యై,నను నెంగిలి గుడిచియైవ నరులకుఁ బగ
లోఁ,గాని యరుల కినుపడఁచి బ్రదుకనవలయు నిహమ్ముఁ బరము
గలుగునె చెడినన్.

ద్రోణ. 4-248

2. భుక్తశేషము తినుట వలనఁగాని స్పృశించుట వలనఁ గాని కలుగు
దోషము.

సీ. ... గోవుల, కెంగిలి లే దిందుఁ డెట్టు లమృత, మొనఁగు నట్టుల
గోవు లొఁగు దుగ్ధంబులఁ, దద్యత్స పీత దుగ్ధంబు శుచియ కాన
కోషము దిక్కి వర్తింపుము.

అను. 8-24

ఎంచు దే. ప. క్రి.

ఆరోపించు.

క. ఏ మపదేశించితి ననఁ,గా నొక పెంపెంచి వాడు గాని తలంపన్,
మానవనాథ సురేశ్వర,మానుడు వాయటివాడ చుమ్మే
పనిన్.

శర్మ. 2-847

ఎండ దే. వి.

1. సూర్యుని ప్రకాశము, ఆతపము.

ఉ. ఎండకు వాన కోర్చి తన యిల్లు ప్రవాసము నాక. విరా. 1-185.

2. కాంతి.

సీ. సమర వికాసంబు చెమట నొప్పటకుండ పేతి దీధిమలురేయెండ
నొడుచు. భీష్మ. 1-119.

ఎండకన్ను వానకన్నును నెఱుంగని దే. జాతీ.

రాణివాస మందుండి బయటికి రాని, ఎండ మొగము వాని మొగముఁ
జూడని.

ఆ. వచ్చి రెండ కన్ను వాన కన్నును నెఱుంగ, గని పురంద్రు వెల్లి -
ఆకురువృద్ధుఁ జూడ. ఆశ్ర. 1-148

ఎండమావులు దే. వి. బి.

(ఎండ + మావులు = ఎండలో గుఱ్ఱము వలె చలించుచుఁ గనఁబడు
చాయలు.)

మట్ట పథ్యాహ్నమున బయళ్లయందు నీటివలెఁ దోచెడు చాయలు.
మృగతృష్ణ.

క. మతిఁ దంఁపఁగ సంసారం, బతి చంచల మొడి మావు లట్టుల
సంపత్ప్ర) తకు లతిఁబడికంబులు, గత కాలము మేలు వచ్చు
కాలము కంటెన్. ఆది. 6-159

ఎండయొక్క దే. అ. క్రి.

ప్రార్థగు, ఎండ తీక్షణును.

క. కడు నెండ యొక్క నంతకు, మడుగక యచ్చుమప గడిచి.

ఆర. 2-105

ఎండిపోవు దే. అ. క్రి.

శుష్కము.

చ. ఆనయముఁ బండు చుండు నెడ న్నాశయ మొప్పిన నిల్చి యెండి
పోయిన తడిఁ బాసి పోక తగవెట్లు కృతఘ్నత గాదె

అను. 1-155

ఎందు చే. అ. క్రి.

1. శుష్కించు, నిస్సారమగు.

ఉ. సూన్యత మూడి బన్నములు సూడక లోన నడంచి నట్టి కో, పానల
మెండి యున్న నిలి డాటవివైఁ బచరించు తీవ్రదా, వానలుఁ
బోలి. ఉద్యో. 2-187

2. ఆటిపోవు, తడిలేకుండఁ బోవు.

క. శరవేదన సర్వాంగము, నెరియఁగ నాకిపుడు పెదవు లెండెడుఁ
దృష్టాభర ముడుపడగిన నీకులు, వెరవునఁ దేనేర్తు వీవ వే
తెమ్మనమా. భీష్మ. 3-428

ఎంత చే. ఔ. అనౌ.

1. ఏ పాటిడి, ఏ కొలఁదిది (ఈ యర్థమున 'లు' వర్ణాంత రూపమును
ఆమ్రేడిలి రూపమును గలవు.)

ఉ. ఇంతకు నేర్చు నీకు నొక యింతటిలోన మదీయ వాణి న, తన్విత
విభూతిఁ జెప్పెనఁగు నట్టి నినుం గొనియాడఁజేత దా, నెంతటి
పెద్ద. విరా. 2-194

చ. మన బలమెంత యంతయు సమగ్ర సముద్యమ దుర్దమంబుగా.
మునుమును గూర్చి. విరా. 3-108

చ. అలఘు తపంబులం బ్రకట యాగములన్ ముని బోధిత వ్రతం,
బుల మహనీయ దానములఁ బుణ్యచరిత్రములన్ మహాశ్ము లెం,
తలు రమణీయ విశ్రుత పదంబుల కేగుదు రంతకంటె ను, జ్ఞుల
మగు సద్గతిం బడయు. ద్రోణ. 2-888

2. సందర్భమును బట్టి ఆధికత్వమును అల్పత్వమును సూచించును.

క. తానెంత యాప్తుఁడైన మ, హీ నాయకు సొమ్ము పాలు నెమ్ము
యిగా లో, మానిన భయమునఁ బొరయక, మానిన గాకేల తలుగు
మానము బ్రతుకున్. విరా. 1-186

చ. ఎంత లెంతలు వడి వాని నీగ వలచా?

ఉద్యో. 3-201 (ప్రాకాంతరము)

తే. ... నీ యుత్తమ నాయకత్వ, మెటింగి నిమః గొనియాడ నే
నెంతదాన. విరా. 2-361

తే. నాథుల దూఱంగఁ గాదు వినుము, నీతికిఁ దానెంత వడియును
సఖల లోన. విరా. 2-148; ఉద్యో. 4-888

8. ఎంత కాంము.

క. ఎంతకుఁ గృతకారుండగు, నంతకుఁడీ రంశకును భయం బంపక
ని, శ్చింతమున నుండుఁడు. ఆది. 7-288

4. ఎంతకు లేదు - ఎంతకుఁ గాదు. ఎంతకై ననుఁ దగును.

క. పారాశర్యాది మునులు, నీరాజన్యమును వినికి యెంతకు లేదీ,
గారాము నాకుఁ బరమో, దారపదావాప్తి గారె తిర్మతనూజా.
అను. 4-894

5. సంబంధ సర్వనామము.

చ. మన బలమెంత యంతయు సమగ్ర సముద్యమ దుర్గమంబుగా,
మును మును గూర్చి. విరా. 8-108

ఎంతదప్పు చే. వి.

1. ఎంత దూరము.

తే. ... ఎంత దప్పు, నవిన నడవికిఁ గడలేమియును మృగ వ్ర, బంబ
పొదుపుటయును గొందలంబు పేయు. స్త్రీ. 1-48

2. అసంభవము.

తే. ద్రోణ కర్ణ దివాన్యస్త్రిముల్ క్రూర భంగిఁ, గవియు నప్పుడు
మము నీవు గావకున్న. బ్రదుకు మెంతద వ్యధి? కుళంబులను
భవత్ప్రపాదంబు గని కారె వానుడేవ. శంక. 2-889

ఎంతదాఁక అవ్య. ద్రు. (౪ఎంత)

ఎంత వఱకు, ఎంత పర్యంతము.

గీ. ఇలయు గిరులును శరధులు నెంత దాఁక, గలుగు నంత కాలం
బును వెలయుచుండు, కుకుని కీర్తియు. కాం. 6-341

ఎంతయు విణ. ద్రు. (✓ఎంత)

అధికము, మిక్కిలి.

క. ఎలమియు నచ్చెరువును సరి, నెలసి పొదలు మానసమున కెంతయుఁ
బ్రోదె, గలలోనఁ గన్న చందము, దలఁచుచు నుండితిని భక్తి
తాత్పర్యమునన్. విరా. 1-25

గీ. సుతుల విద్యా ప్రవీణతఁ జూచు వేడ్క, నెంతయును సంత.
సంబునఁ గుంతిచేవి, రాజసన్నధి గాంధారరాజపుత్రి, కెలనమండె.
ఆది. 8-6

క్రి. విణ. ద్రు.

మిగుల, అత్యంతముగా.

క. మాతృ వియోగం, బెప్పుడు వాటిల్లె నపుడ యెంతయు దూలున్.
కాంధి 5-277; కాంతి. 8-202

సీ. ... త త్తపమన, కెంతయు వెఱచి. ఆది. 4-86

ఎంతేసి దే. అవ్య. (ఎంత + ఏసి)

ఎంత చొప్పున.

సీ. పాండవుల బలమంతయు సమయింపఁ జాలుదు రెంతేసి కాల
మానమున. ఉద్యో 4-420

ఎంతవట్టు దే. అవ్య.

ఎంతవఱకు.

క. నీ విషయ మెంత వట్టది, యే విని పరవిషయమునకు నేగెద.

అశ్వ. 1-88

ఎందఱు సర్వ. ఐ. (✓ఎంత శబ్దమునకు మహానస్రహత్యర్థకరూపము)

ఎంత నుండి.

చ. ... వెఱచితిరేని నిల్వఁ దొక వీరున కొక్కడు చాలుఁ గాక
యెందఱు వలయుం. విరా. 4-201

ఉ. అందు వృకోదరాద్భుతుల వాహవ రంగమునందుఁ గ్రేడి సేయు
వా, రెందఱో యెప్పుమా యిచట నీ గరు భీష్ములుఁ గ్రేడి
సేయు వా, రెందఱో. ఉద్యో. 3-284

ఎందాక (√ఎంత)

ఎంత చాక.

గీ. ధరణి బొగడిత యెందాకఁ బరఁగు నంత, కాలమును బుణ్య
బోకము గలుగు నంద్రు. ఉద్యో. 2-87

గీ. ధరణి యెందాక నుండు సుస్థిరత నీదు, కీర్తి యందాక నక్షయ
స్ఫూర్తిఁ దాల్చి, నడవఁగల యది. కాంఠి. 2-148

ఎందు అవ్య. ద్రు. (ఇది వందర్శమును బట్టి దేశము విషయము
మొదలగు వానిని దెలుపును.)

1. ఏ చోట నైనను, ఏ తావునందు.

ఉ. ఎందున నిట్టి రూపు నరు లెవ్వరుఁ గాంచిరె నాక కాదు -ం,
క్రందనసూతికిం దగిలి కన్ననఁ జాండె. విరా. 2-28

వ. ఇక్కుమారున కెందు వివాహంబు పేయున మని విదురునితో
విచారించుచుండె. ఆది. 5-18 (ఎందు = ఏ తావున)

ఏ విషయము నందు.

క. ఆరయ నెందును గౌరవ, భారం బెడలంగ నీక పాతివ్రత్యా,
భారముమై వర్తింతురు, నైరంధ్రబాధివారు సోమ్యమునన్.
(ఎందు = ఏ విషయము నందు) విరా. 1-112

ఆ. ఎల్లదాని నేన యెఱుఁగుదు నెందు వా.రర్హ్య రాన యోగుఁ
డయ్యెఁ జెవును. సభా. 2-41

3. ఎల్ల యెడల, అన్నిచోట్ల.

అ. పరఁగు పొదరు పొదరు వల్లింబు వల్లింబు, స్రూమ స్రూమ దుర్గ
మంపుఁ జోటు, దుర్గమంపుఁ జోటు దొన దొన గుహ గుహ, యాది
గాఁగ నెందు నరసి యరసి. విరా. 3-82

వ. ఎందునుం జరియించు వారొక్క నాఁడు అమరగ్ని యాశ్రమంబు
నకుఁ బోయి. కాంఠి. 2-78

వ. సారేదుర దెందునుతి జరించుతుండి పంచమాడ యమ నచ్చర
కేమ నొక్కెతం గాంచి. అమ. 2-186; ద్రోణ 1-73

4. ఎవ్వరి యందై నను.

క. ఈ నలుపుర భుజశక్తులతో నెనయగఁజాలునట్టి దోర్బల మెందుం,
గానము గావున వీరల, లోనన యొ దొరుల కని గెలుపు సమ
కూరున్. విరా. 3-114

5. ఎప్పుడై నను.

క. అనుడు న పేద్రుడు మనుజే, దున కిట్లమ దూత లెందుఁ దొలి
తొలిగుడువం, గొనఁ గట్టఁ దొడఁగుదురె పచ్చిన కార్యము
దీర్చి విదపఁ జేయుం డెల్లన్. ఉద్యో. 8-249
(దీనికిఁ గొన్ని విభక్తులు చేరుటయుఁ గలదు)

ఎందుండి

ఎచట నుండి.

క. ఎందుండి యేమి పనికై, యెందుల కరిగెగవు. కాంధి. 8-479
వ. అమ్మహివతి మహాభాగ యెందుండి రావ యే దేశంబులఁ జరించి
తిరి. అశ్ర. 2-145

ఎందును

1. అన్నిటి యందు.

క. అని పలికి ధీమృఁ దిట్లను, విను మెందుమదీన రాన విధి మే లని
శంబునఁజేయ సూర్యు లోకంబును గర్తకుఁ బరమ దివ్య బోధము
నిచ్చున్. ఆను. 4-40
అ. ... అమర, భావమున నుఖంబు జీవించురలె దీని, నేలఁ గనిన
వాడ యెందుఁ డెద్ద. అది. 4-158

2. అంతట, సర్వత్ర.

మహాస్రగ్ధర - వశ్ర సర్వోష మెందుం, శెంగం తోర్చున్,
దూప్తి. 2-65

ఎందేని

1. ఎక్కడకో.

వ. వృక్షాగ్రి ... నహమనంత బలంబులేమిం శేసి భయాపల విక్తుండై.
క. ఎందేనిఁ బయియె. ఉద్యో. 1-169, 170

2 ఎచ్చటి కై నను.

క. దాని నెటింగి గృహంబున, మానిత మగు చదువునందు మనసు
గొలువ కెందేనిఁ జని చదువుమరు శ్రుతు, లానంత్యమునకుఁ
దపస్సు లగుదురు విప్రుల్.

ఆరు. 2-159.

ఎందేనినుండి

ఎక్కడ నుండియో.

వ శర్మిష్ఠ లజ్జావనత వదన యయి యిట్లను నెందేనినుండి యొక్క
మహాముని నిఖల వేద వేదాంగ పారగుఁడు వచ్చి ఋతుమరినై
యున్న నన్నుం జూచి వాకుఁ బ్రతాప శ్రీః బ్రసాదించె

ఆది, 3-181

ఎందేనియు

ఎక్కడకో.

వ. సై ంధవుండు దన రాచులచేత నీ యాదినమాట విని వెలుచలుచి
కురురాజు గొలుపున్న చోటికిం జని సిగ్గుతో నన్ను నగ్గించి నీ
ప్రతివ యెఱింగించి యశం దరిగిన మీరు గావలేనివి పరికి తావెం దే
నియుం బోయెద ననిన.

బ్రోణ. 2-304

ఎంపనుగ్గులు దే. వి. ఐ.

ఎముకల ముక్కలు.

ఉ ... పోరి రుద్రగురై గదల్, మందగ నెత్తురుల్ నెదర మాంసము
పిండిగ నెంపనెగ్గు లొం, దొందధరిత్రవైఁ దొరగి.

బ్రోణ. 2-122

ఎంపపొడి దే. వి.

ఎముకల చూర్ణము.

క. బిశమర్దనుఁడు ... యా, తని మీద నుటిఁ గ్ర మ్మెం, గమకని
నెంప పొడి నెదరఁ గాలం గేలన్.

బ్రోణ. 5-82

ఎండు ప్ర.

పరిమాణార్థకము.

గీ. అతఁడు వుడినెండు నీ రన యప్పు దళనిఁ దెంచి.

అశ్వ. 1-84; భిష్మ. 8-410 - అర. 8-115.

ఎకవెక్కు దే. అ. క్రి.

వైకి వెక్కి వెక్కి యెద్దు.

సీ. అనవుడు నెక వెక్కి యా బిడ్డ వైచి పోయెడు వారలకు.

(పాతాంతరము)

కాంతి. 8-877

ఎక్కబాటు దే. స. క్రి.

అధిరోహించు

ఆ. విరికుడై యతండు వృషసేను రథమెక్కఁ బాటుటయును
గలంగ బాట సేనలు. ద్రోణ 4-181

శ్లో. హతాశ్వాత్తు రథా త్పూర్ణమవస్తుశ్య విశంపతే, స్వంగనం వృష
సేన్య సమారోహ స్వహారథః. సం. భా. ద్రోణ. 129-88

ఎక్కటి వర్ణ. ఏ.

1. ఒక్కడు, అనహాయుడు, ఏరాపేక్ష లేనివాడు.

ఉ. దొడ్డును రాజ్యమంచు నకటా యిటు నమ్ముని భాగమీక నీ,
వెక్కిటి మ్రొంగఁ జూచె నది యెట్లలుగున్, ఉద్యో. 2-52

క. ఒక్కరుని నీవు సంపక, తక్కిన నంతటనె ప్రతి న దప్పునె విధవం,
తెక్కఁగ మీయన్న నరం, దెక్కటి రాజ్యంబుసేయ నీదె కుమారా.
స్త్రీ. 1-171

ఉ. ఒక్కరుడై నఁ గేశపు పాతోక్తికి మేకొనఁడయ్యె నద్దనుం,
దొక్కటి దాన చాలుఁ దమునందఱఁ దీవళరాగ్నిఁ గాల్య.
ఉద్యో. 4-54

క. ఇక్కరువంశంబున నీ వొక్కరుడవ యున్నవాడె పుర్తిరాజ్యం,
తొక్కటి పేకొని తేజము, తిక్కుల వెలిగింపు సంకతియుఁ బదయు
మొగిన్. ఆది. 4-280

2. ప్రత్యేక మైనది, మహాక రానితోఁ గలియనిది.

క. ఎక్కటి యిట్టివి దోషము, లొక్కొక మరి తెండు మూడు వాదవి
తెరయుఁ దా, నక్కడు సన్నిపాతంబు. అశ్వ. 1-174

3. పాదిలేనిది.

ఉ. ఎక్కటి గాందివంబు మతితెక్కి వెలుంగుట. ఉద్యో 2-194

4. కూరుడు.

చ రిపులఁ ద్రుంచి యశంబిల నించి వుత్తమఁ డెక్కటి దివి చూఱుకోర్
ప్రియమ కాకిది యప్రియమే తలంపఁగాన్. ద్రోణ 2-257

5. దురాళ, పేరాస.

క. ఇక్కొఱగాముఁలోపల, నొక్కటి నీ చిత్తవృత్తి నొందెనొ యొరు
సొమ్మెక్కటి గుడువఁ దంచితో, నిక్కము గళమేమి నెపుడు
నిద్ర నెడుటకున్. ఉద్యో. 2-22

శ్లో. కచ్చిచ్చ పరవి త్రేమ గృధ్వన్నపరితవ్యసే.

సం. భా. ఉద్యో. 82-14

ఎక్కటికయ్యము దే. వి.

ఒకనితో ఒక్క డే చేయు యుద్ధము, ద్వంస్వి యుద్ధము.

మ. ... ఫాలాకు నెక్కటి కయ్యంబునఁ గన్న పల్లము భుజా
గర్వంబు. ఉద్యో. 2-174

ఎక్కటి కార్యము వి.

ఒక్కఁడు చేయుపని, తోడులేని పని.

ఆ మమ్ము పేలు నెట్టి యొక్కటి కార్య, మాచరించువాఁడ వగుట
దగునె. నాప్రి. 1-89

ఎక్కటిపోరు దే. వి.

ఎక్కటి కయ్యము.

వ. కౌంతేయాగ్రజుండు రౌహిణేయుతో వన్నదమ్ముల యిరువుర
యొక్కటి పోరు సూదుమని పరికి. శంభు. 2-141

వ. అప్పగ మనంబునఁ బెద్దకొని వదంపడి జరాసంధుం డొక్కమఠ
బాధు పుత్రు నెక్కటి పోరికిం తిరివినఁ బోయి. కాంతి. 1-32

శ్లో. అహ్వయ ద్వైరథే నాశౌ జరాసంధో మహావతిః.

సం. భా. కాంతి. 5-1

ఎక్కటిబవరము దే. వి.

ఎక్కటి కయ్యము.

సీ. బహు దివ్య శరములు వడయడే యెక్కటి బవరాన మెప్పించి
శివునిచేత. భీష్మ. 3-177

ఎక్కఁజుక్కటి (ఎక్కటి + ఎక్కటి)

ఒకనితో నొకఁడు.

చ. నరవర యెక్కఁజుక్కటి పెనంగఁగ భీమునినైనఁ బప్పుఁగాడు.

శల్య. 2-116

ఆ. ఏను నెట్లునుండు నెక్కఁజుక్కటి దల,వడక యున్న నగరె పుడమి
జనములు. ఉద్యో. 4-41

శ్లో. యదహ్యగ్య న గచ్ఛేయం దైవరథం సవ్యసాచినా
అక్తిస్తాన్య ధృష్టికేళ మమ పార్థస్య చోభయోః

సం. భా. ఉద్యో. 140-18

గీ. ఎక్కఁజుక్కటి పెనఁగిన యింక వట్టు, పెనఁకువలు నిట్టు లేచునే
పృథివి నింక, జనము నీకురుపాండవ సంగరంబు, నెప్పికోండ్రు
మనంబు లచ్చెరువునొంగి. ద్రోణ. 1-178

ఎక్కడ దే. వి. (ఏ + కడ - వృత్తియందు భావవిభక్తికము
ఎక్కడి మాట)

1 ఏ కోటు, ఏ ప్రదేశము

క. మానవవతి నన్నెక్కడి, దానవు నీవనియెనేని. విరా. 1-80

వ. ఎక్కడఁ జూచినం దానైపు. భీష్మ. 2-187

ఉ. ఎక్కటినుండి యెక్కడకు పేగడినో.

విరా. 1-308; ఆను. 1-197

2. అర్థగణి జాగరమృగమును దెలిపును.

క. ఇతఁ డెక్కడి మద్రవహీ, వది యెక్కడ నితని కనఁడు పాటియె.
ఉద్యో. 2-238

చ. ఏను రాజును నీవు పేద పాటుండవు నాకును నీకును నెక్కడి
నభ్యంబు. ఆది. 5-219

3. అసంగతత్వము, పొసగమిని దెల్పును.

ఉ. ... సుయోధనుం, దెక్కడ భూమిలోన సగ మిచ్చుట యెక్కడ.
ఉద్యో. 8-84

4. అనాదరమును దెల్పును.

ఉ. ... నా, తెక్కడి ప్రాణ మేటి తను వెయ్యిది నిల్కడ యేమి
సేయుదున్. విరా. 2-286

వ. పో పొ మ్రొక్కడి వాడ పని యదల్పి. కర్ణ. 3-70

క. ఎక్కడి తండ్రివి నీవే, నక్తాంతేయులకుఁ గొడుక. ద్రోణ. 5-74

5. లోక వైపరీత్యమును దెల్పును.

ఉ. అక్కట వానుడేవు పను పాదరణంబునఁ జేయరైరి నీ, తెక్కడి
బుద్ధిమంతులు. ఉద్యో. 4-20

ఉ. ఎక్కడి మాట గొల్లనన మించుక యేనియు లేదు నీ దాం.
విరా. 1-281

6. ఆశ్చర్యమును దెల్పును.

మ. వలలుం దెక్కడఁ జూచె నొండెడ న సేవ్యహృదముల్ పట్టవే.
విరా. 2-188

ఉ. ... నీ బలం, దెక్కడఁ బోయె నై న్యవతులేలకొ యొక్కడరారు.
కర్ణ. 2-401

7. ప్రశ్నార్థకమైన వ్యతిరేకార్థము నిచ్చును.

చ. ... నీ, వెటింగి యెటింగి నన్ దొడరి తెక్కడి టోవంగివచ్చు.
ద్రోణ. 2-90

వ. జూడరి యాలికి గరువరసం దెక్కడియది. విరా. 2-153

8. ఎప్పుడు, ఆకస్మికముగా నను నర్థమిచ్చును.

వ. ... ఎక్కడ వచ్చి నెవ్వరినేమి సేయునో యనుచు మేములు
వడంక. ద్రోణ. 6-225

9. సంబంధ వాచకముగా నుపయోగించును.

క. ఎక్కడ నడచును సత్యం, దెక్కడ ధర్మంబు పరగు దెక్కడఁ

గలుగుం జక్కటి నిలుచుం గృష్టుం; డక్కడ నతఁ డున్నకడన యగు
జయ మధిపా. ఉద్యో 2-817; ద్రోణ. 1-248

10. పలురకములుగా నుపయోగపడును.

సీ. నామీద గృపయుఁ బ్రయము నెక్కడవోయె. శంభ 1-18
(ఎక్కడవోవు = కానరాకుండఁ బోవు)

తే. ఇంక నాటి చూట లెక్కడివి. ఉద్యో. 8-882

వ. ప్రముక్కుడి మూఁగలు సని యెక్కుడెక్కడ నని తలపడిన
(ఎక్కడెక్కడ - అలింపు మాటలు) విరా. 4-4

ఎక్కించు దే. స. క్రి. (ఎక్కునట్లుచేయు)

1. అధిష్ఠించి జేయు, నిలుపు, మోపు.

క. ... పృథివీపతి నీ, తలన నన కార్య భిక్షంబుల మోపెక్కించె.
విరా. 5-28

వ. నీ గోరవంబులయ నెఱింగి కాదె వహ్ని : మానుండైన యీ
మహామని నారాధించుటకు నీయందు భారం బెక్కించె.

ఆగ. 7-815

2. అధిరోపించఁజేయు

మ. ఇ లేటం దతిభ క్తి గాంచనరథం బెక్కించి యక్కన్యఁ దోడ్పొని
పెచ్చెన్. ఆది. 4-191

సీ. ... ధర్మ, సుత పుణ్యములఁ దనవిరతకాహుయమళంబు నెక్కించి.
ఆది. 8-180

వ. ... కుంతిదేవిని ప్రదా:ది నొక్క రథంబెక్కించి తోడ్కొని.
ఆది. 7-288

3. కలిగించు.

క. ధర్మసందనునిఁ దగం, గను మతఁడు రాజునని తన, మనమున
నెక్కించు తొనఁడు మనగర్వంబుల్. శంభ. 1-59

ఆ. ఇక్కరంబు నెయ్య మెక్కింప వేరంగఁ, దగిలి సంతతంబుఁ దలఁ
చుట్టి, భంగిమొలయఁ గీడు వలువంగఁ గొనియాడ, వలఁతి నీలు
వేయవలసె దీవి. శ్రీ. 2-188

4. అధికము చేయు, అతిశయింపజేయు.

సీ. అంగుళంబుల నల్ల నలకలు గిలకించి, కెమ్మోవి యాని యెక్కింతుఁ
గాయ్యు. విరా. 2-810

4. (వారి) విగించు.

గోనయం బెక్కించియు మోపెట్ట నశక్యంబయిన. ఆది. 7-178

6. ఉంచు, తూచు.

క. తక్కిన మూఁడాశ్రమములు, నొక్కదెస గృహస్థ ధగ్ధ మొకదెసఁ
దుల యం, బెక్కింప వానితో న, యొక్కటి సరితూఁగె నందు
రుర్విశబ్ధుల్. కాం. 1-78

విక్కించుకొను చే. స. క్రి.

1. (రథముపై) కూర్చుండఁ బెట్టుకొను, అధిరోహింపజేయు.

వ. గోవిందుండు కర్ణుడెను గనుంగొని నన్ననిచి ఎత్తుగాని రమ్మని
కరంబు సాచి చెయివట్టి తన యరసం బెక్కించుకొని
ఉద్యో. 4-19

2. భావించుకొను, మీద మోపుకొను.

వ. జామదగ్గుల్లిం దదియెల్లి నెఱింగి యోటమి యెక్కించుకొని.
ఉద్యో. 4-856

3. అరోహించుకొను.

వ. నీవు గొందఱ నేర్పించితిని దుర్బయత్వం బెక్కించుకొని.
క్రి. 5-127

4. కలిగించుకొను.

వ. ...దర్శనందనునిఁ దగం, గిను మతఁడు రాజుని తన, మఁమున
నెక్కించుకొనఁడు మదగర్వంబున్. శబ్ద. 1-59

5. పూసుకొను.

వ. ...పోతెక్కించుకొనని వానిమీదం బ్రయోగించినవానిన మఱి
వధియించు. క్రి. 8-88

క్రి. ఆయుధ్యతి నమోక్షవ్యా సా శక్తయ్యేన పఠేది,
హవ్యాదేహ ప్రతిపం హ ప్రయోక్తారమపి ప్రథో.

సం. కా. క్రి. 92-51

ఎక్కిడు దే. స. క్రి. (ఎక్కుపెట్టు)

1. సజ్యముచేయు, నారితోడగు.

- ఉ. చుక్కలు తోడుతోడఁ బలిచూపదొడంగె మనోభవుండు వి,ల్ల
క్కిడి చక్రవాకముల యిక్కలు రోయఁగఁ జొచ్చె. విరా. 2-3 91
- వ. తేరెక్కి యెక్కిడిస విల్లును మెచ్చునచ్చు నమ్మలును దొడలపైఁ
బెట్టికొని. ద్రోణ 3-805

ఎక్కు దే. అ. క్రి.

1. సంతోషకరముగు, ఇష్టముగు, నచ్చు.

- తే. అకట యొరుచి త్తమున కెక్కునట్లుగా గ, మెలఁగి యేమి విధం
బునఁ గొలుచువాడు. విరా. 1-74
- ఉ. ...ఇ, యేవపుఁ బుట్టువు పుట్టిన, నావగ పెవ్వరికి నెక్కు నళిన
చిహ్నము. విరా. 8-50
- వ. పాండువులం బరిమార్చు పని నేడి చేయక మఱిచేసిన రారాజు
నిర్గలప్రాణుండైన నాకెలసం తవ్వరి కెక్కిడు. సౌప్తి. 1-24
- ఉ. ...దుర్విసింహకోటి విసంబుల్, ననకెక్కినట్టి తప్పులఁ గొని నుజనుల
కిగి న్నొనలి గుణమండ్రు బురుల్. కాంధి. 2-188

2. సమ్మతముగు.

- ఉ. అది నెక్కున్నను, నేమి వినుము చెప్పెనను మునింద్రులకెక్కిన్.
కాంధి. 1-57

3. అధికముగు, అతిశయించు, ఎచ్చు.

- ఉ. తమకును బలమెక్కిన తఱి, సముచితముగు విగ్రహంబు శక్తుల
కొల్పి, నాము మీఱింపుడు కిర్తనవ్యము సంతియనంగ విందుచూ
ర్కుల చేరిన్ శర్మ. 1-58
- వ. అట్లడరు నయిర్పింబు నాళినివరుండు గినుక యెక్కిన యే కైజం
బిక్కివఱిచె. ద్రోణ. 6-177
- ఉ. ఎక్కిడు దినములు కుభములు, నెక్కు నళల వైభవములు నెక్కు

దినమునం, దక్కక యుండెడు కాలము, నెక్కు మహాశ్మశాయము
నెక్కు నిభవురనాథా. ఆచు. 4-149

ఉ. ...వా, రేమయిరేమి మాకెస మెక్కె నెఱుంగుము మమ్ము
మువ్వరన్. సాప్తి. 1-281

ఉ. కలుగు, సంభవించు.

ఉ. ...గో, నెక్కుగజేసి నిన్ను నతిహీన విధాన నియుక్తజేతగా,
నిక్కను యుమ్మలించి తిది నెయ్యము తియ్యము శల్మియే శక్తి.
విరా. 2-98

క. మహాశ్మశాయము నెక్కు. ఆచు. 4-149

ఉ. ప్రకటమగు, తెలియు.

వ. అతని లావును బీరంబును లోకంబున కెక్కు యున్నయవి.
విరా. 4-204

క. నినుగీడ వొరయకండంగ, అనులకు నానిక్కమెక్కు అనునాయక
నేననెలంబు జొచ్చి వెడలెదగ, గినుగొను మిచ్చునువు నానిగిరు
జీవు నగన్. ఆచ. 7-180

ఉ. మార్కొను, ఎక్కుమార్కొను

సీ. ఒక్కండ పెక్కండ కెక్కిన విచ్చియు, తొడివి కెఱ్ఱా పోటు
వొడుచు నెడలు విరా. 8-184

వ. ఇట్లుక్కమిగిలి యెక్కిన యద్భుతసంఘము గనంగొని శక్తివి
తమ్మలు. భీష్మ. 3-91

క. పటురయమున నాశ్విను లొక్కటఁ తెక్కుగ్రహిక్కు గణవికర
ముల యులితి, శ్రుతికాక్యములగ విహరించుట యొక్కను
వేడ్కపేము సురగణమునకున్. శల్య. 1-128

ఉ. పీతి గలిగించు, మెప్పువచ్చు.

(భీముడు ద్రావడితో) కా. చింతాశ్మము నాపెనే భుజిలోద్రేకంబు
వీ కెక్కనే, కాంతిం బొందెనె లోపపావకుడు నుక్కరిత్రుని
జూచితె. విరా. 2-258

క. పతిమదికి నింత యెక్కిన, యతివ గదా పుణ్యవతి. కాంతి. 8-311

9. ఎచ్చు, ఆదనమగు.

సీ. రెండవయేట నొక్కం దధిమాన మి, ఘైక్కిన యన్నెలలెల్లఁ
గూర్చి, కొనఁ బదుమూఁడు హాసములు దప్పక, నిన్నటి తోడన
నిండె. విరా. 4-232

తే. ... రెండును మూఁడు నాల్గు, నీ క్రమంబున నోపిన ఘైక్కినట్టి,
దినము వెడ పెట్టి కుదుచుచు ధృతి నొకేడు, నడపు వారల
తెఱఁగు తీర్పడఁగ వినుము. ఆను. 4-143

10. కడచు, గతించు.

క. ప్రాద్దు జామెక్కుటయున్. కాంతి. 8-500

11. వృద్ధి పొందు.

తే. ... పోడికంటుదాఁక, నెల్లవాఁడును ఋతుకృత్తి యెడల కుండఁ
నెట్టి కార్యము గల్గిన ఋతుమతీ గృహగమము దప్పనీకున్న
నాయు పెక్కు. ఆను. 4-126

12. వచ్చు, చేరు, లగించు.

చూ. కీర్తి కెక్కు, సుతికెక్కు ప్రసిద్ధి కెక్కు.

స. క్రి.

1. ఆధిష్టించు, ఆశ్రయముగాఁ గొను-

క. వల్లెయని రాజనంబును, తల్లెను నమఁటి రథము లెక్కి దిశల్
తే, దిల్లెగ గర్జిల్లి నిశా, తోల్లసిన కృపాణ కామ్రుకోద్యోతకరులై.
ఆది. 8-84

2. బండు, బాండు

ఉ. ... నేల కెం, పెక్కుచు వచ్చె. విరా. 2-818

సీ. బిగి యెక్కి యేర్పడంగఁ దెలుపుచు గప్పను వెలయంగ మెఱుఁ
గెక్కు. విరా. 1-245

3. క్రమముగాఁ బొందు, ప్రాప్తు.

అ. వేతికుండ మోది యే తెలివున సోల, నాలు ప్రాకు నై పుణంబు

గలుగు. పురుషులట్ల యోగ పరిణతుండును నాస్తి, నేమటక
విముక్తి కెక్క వలయు. కాంతి. 5-537

క. తేనియ కుండఁ గొనుచు నో, పానము నేమటుట లేద ప్రాచీన
క్రియ నా, త్యాసందరసం బొక కణ, మైనఁ జిలువనీక తుదికి
నాతం డెక్కున్. కాంతి. 8-121

4. (చెట్టు మొదలగు వానిని) ఆరోపించు.

అ. ... పఱచి మహిజ. బు, తెక్కి రెండుఁ గొని యొక్కడంగి.

ఆర. 2-110; ఆర. 8-112; ఆది. 1-169. ఆర. 8-244

క్రి. విధ.

1, తగు, అర్హమగు.

వ. ... సురేశ్వరుండు సువర్చనంబునఁ బ్రకటించి నెక్కు విమాన
మెక్కి యంబరగతి వచ్చె. విరా. 4-234

2 అధికిమగు.

క. ఎక్కుడు దినముల శుభములు, నెక్కు నిఖల వైభవములు నెక్కు
దినమునం, దిక్కక యుండెడు కాలము, నెక్కు మహాస్థితియు
నెక్కు నిభవురనాథా. ఆది. 4-148

వి.

సజ్యము, జ్యాసంధానము, నాతి కూర్పుట.

వ. ... గాఢీవంబుఁ బుచ్చుకొని యొక్కవెట్టి ముష్టి నలవిరించి.
విరా. 4-163

వ. కోదండంబు నెక్కుడిచి కంఠిటం బూడి, నొప్పి. 1-85

ఎండ యెక్కు; కీర్తి కెక్కు. నుతికెక్కు మొదలగు మామల నాయా
తావులందు, జూడనగును.

ఎక్కుడించు దే. స. క్రి.

విండి నుండి వారిని పడలించు.

వ. ఎక్కుడించిన పాండవాగ్రజుండూ.

క. దనుజకులత్రాసకరంబును రిపు భంజనము రన్ని భూషిత రూపం

బను గురుదేశాస్థానమును నగు నిజకార్మకంబు మోపెడ
లించెన్. విరా. 1-169-170, సాప్తి. 1-65

ఎక్కుడు దే. విణ.

1. ఉక్కుప్తము, శ్రేష్ఠము.

తే. రాజు సర్వోత్తముడు ధర్మరాజి యందు, రాజవర్మంబు
యెక్కుడు. కాంతి. 2-289

ఆ. అగ్నిసిద్ధింతు నరయ నెక్కుడు ధర్మసిద్ధి కాంతి. 2-408

2. అధిమైవాడు, గొప్పవాడు.

ఉ. — ఇట్లు శత్రు దో, శృండిమ కోహటించితి నిజంబునటన్ నరుఁ
డింబ యొక్కడే విరా. 4-98

3. అధికముగా నాదరింపఁబడినది.

చ. ... నిను రాజరాజ యి, మృదువున కిద్ది తెచ్చె విధి మానము
ప్రాణము కంటెఁ జాల నెక్కుడగుట సెప్పఁగా వినబోకో కడు
నీచనఁ బొంది తక్కుటా. శల్య. 2-57

4. హెచ్చైనది.

చ. చిదిముడిపాటు లేక యతిశ్రమమునన్ మునీర్తి నాతఁ డెక్కుడు
ముదిమొప్పు నాన్యవతిఁ గూలఁగ వైచె సురల్ మతింపగాన్.
ద్రోణ 8-250

5. స్థితికి మించినది, స్తోత్రమైనది.

ఉ. — గెల్పునుతింపఁగ రాజపుత్రుఁ డ, యెక్కుడుమాటకోరువక
యిట్లను నర్హుఁడంటితోఁ దగన్. విరా. 5-285

6. స్వాహంకారపూరితము.

ఉ చిక్కని పోటు మానిసి విసి విను వారలు నవ్వ నేమిగా, నెక్కుడు
మాటలాడెదవు. ఉద్యో. 1-258

7. తన్నుఁ దాఁ బొగడుకొనుటకు సంబంధించినది. అశ్వశ్లాఘనమైనది

నీ సంజయుతో మీరు శంకలే కాది, న యెక్కుడు మాటలు పెక్కు
గలవు. ఉద్యో. 4-191 - చూ ఎక్కుడు మాటలు.

8. ఒకదాని కన్న వొకటి పెచ్చు.

క. ఎక్కుడు దినముల శుభములు నెక్కు.

అను. 4-149.

9. మించినది.

వ. సహజేవుం డా శై నేకు నుద్దేశించి మిమ్మును శాంచాలురం గడ
చిన బంధువులు మాకును మమ్మును మిమ్మును మిగిలిన శాంధ
వులా పాంచాలురకును వారకంటె మాకంటె నెక్కుడు సుహృద్ధ
నులు మీకును లేకునికి. ద్రోణ. 5-871

10. ముఖ్యము, ప్రధానము.

(మనస్సు ఇంద్రియములతో)

వ. నిజంబుగా నేను దొంగితేని.

ఆ. ఆప్రయోజనంబులై యుండు నాతీన, నివృల్లు శూన్య నిత్య
ములును, బోలె మీ స్వరూపములు గాన మనలోన, నెక్కు చేస
చూపె యింత నిజము. ఆర్క. 2-32.33

క్రి. విణ.

అధికముగా, మిగుల.

వ. అప్పటి కప్పటి కెక్కుదొడవు మదంబునం ద్రిగ్రాదులగు నమ్మా
ర్తురు ప్రేషయిం గ్రమ్మి. కర్ణ. 2-317

క. కడు నమ్మియునికియును నెక్కుడు నమ్మమియును సుకం కుక
లత గా దెయ్యెడనై నను. కాంతి. 2-187

ఎక్కుడుపడు చే. ఆ. క్రి.

ప్రకెగయు.

చ. నడవ మరాశ్మ యగ్ని యయి నావదనంబున నిర్గమించి యెక్కుడు
పది పద్మగర్భకడకుం జనె. అను. 4-408.

ఎక్కుడుమాట చే. వి. పక.

పొగర్త.

ఉ. ... రాజపుత్రుఁ డెయ్యెక్కుడు మాట కోరువక యిట్లును నర్క
జనంబుతోఁ దగన్. విరా. 5-265

ఎక్కుడు మాటలు దే. వి. బహు.

1 స్వాహంకార పూరిత వాక్యములు.

ఉ. చిక్కని పోటు మానిసి విసి వినువారలు నవ్వు నేమిగా, నెత్తుడు
మాటలాడెదవు ఉద్యో. 1-253

2. తన్నుఁ దాను తొగడుకొను మాటలు, ఆత్మశ్లాఘన వచనములు.

సీ. సంజయతో మీరు శంకలే కాదిన, యెక్కుడు మాటలు పెక్కు
గలవు. ఉద్యో. 4-191

“శ్లో” యదేష శ్రద్ధనా వాక్యం సంజయో మహావ్రబీత్
సం. భా ఉద్యో. 159-8

ఎక్కుపెట్టు; ఎక్కువెట్టు దే. న. క్రి.

సజ్యము పేయు.

తే. ఒక్క విల్లెక్క పెట్టంగ మఱక. భీష్మ. 8-368

వ. గాంధీవంబుఁ బుచ్చుకొని యెక్కు వెట్టి ముప్పి నలరించి.
విరా. 4-198

తే. ఇట్టి యే దేరుగడపంగ నెందు మఱికి, నెక్క గాంధీవ మే దైత
నెక్కవెట్టి, రెందు దొనలను బాని కిరిది యనికి, వచ్చు నేఁ డెల్లి
యెందు లోవచ్చు మీకు. ఉద్యో. 2-180

ఎక్కువ దే. వి. (ఎక్కు)

అధ్యము, పాచ్చు.

క. హరి సత్కృతి గుణంబులఁ, తొరిఁతొరిఁ గలిగింపఁ జెంపఁ తొలి
యింపఁగ భూవర యవి యెక్కువఁదక్కువఁ, తొరయుచుఁ బరి
వర్తనంబుఁ తొందుచు మందున్. కాం. 6-420

చ. వతి దెస కూర్మివాపుటకుఁ బట్టుగ నెక్కువ తక్కువంచు నున్నతు
లగు మేదినీకులకు నానగఁ బుట్టుటగాక. ఉద్యో. 4-240

ఉ. ...రాజపుత్రఁ ద, యెక్కువమాట కోరువక యిట్లను నర్హ
జనంబుతోఁ దగన్. విరా. 5-286 (ఇది పాశాంతరము)

ఎక్కువ తక్కువ దే. వి.

ఎచ్చు, తగ్గు

(“ఎక్కువ, తక్కువ” అను రెండు పదములు కలిసి ఏకపదముగను ద్వంద్వ సమానమున బహువచనమునను మాత్రమే ప్రయోగములు గనఁ బడుచున్నవి. కాంతి. 8-490 లో ప్రత్యేక ప్రయోగముగాఁ గనఁ బడుచున్నను రెండు నవ్యవధి నే ప్రయోగింపఁబడినవి)

చ. పతిదేన కూర్మివాపుటకుఁ బట్టగ నెక్కువతక్కువంచు నున్నతు
లగు మేదిసీకులకు నానగఁ బట్టుటగాఁ. ఉద్యో. 4-248

(ఎక్కువంచు, తక్కువంచు)

క. వినుఁ డెక్కువ తక్కువలే, కనయము పొంద గుణత్రయమును
(‘ఎక్కువదక్కువ’ అనియుఁ ప్రయోగము) అశ్వ. 2-182

విణ.

క. ఎక్కువదక్కువ మాటలు, మక్కువములు బంధింపఁ బెరించు
టలుం, బెక్కుదన యన్నదమ్మల, బిక్కున నన్నియును వైచిఁ
దేము సేయున్. కాంతి. 2-359

ఎక్కువదక్కువలు దే. వి. బ. (ఎక్కువ + తక్కువ)

ఎచ్చుతగ్గులు.

వ. కావున నెక్కువదక్కువలు నిరూపించి. విరా. 4-185

వ. ఈ యెక్కువదక్కువలు విచారింపక. ఉద్యో. 2-222

వ. ఇతైఃపంగున నెక్కువతక్కువలు లేక యెక్కువలుగాఁ బోరువారి
భీష్మ. 2-48

వ. ఇట్లెక్కువ తక్కువలు లేక పోరిపోరి. ద్రోణ. 6-207

ఎగఁద్రోచు దే. స. క్రి.

వైతెత్తి పట్టు.

వ. నీరాశ్రయస్థి స్థగితంబైన విమల మణ్డలంబు అలాఁకయంబుగా
వగచి పరిరాసం బెగఁ ద్రోచుకొని. పా. 2-88

ఎగచు

ఇది పొగచువంటిది. కాని నిర్ధారక ప్రయోగములులేవు ‘ఎగయు’
యొక్క ప్రేరణార్థకమైన ‘ఎగయించు’ దీనికర్థము అని మా. అ. ని.

ఈ 'ఎగచు' ప్రయోగము భారతము ముద్రితప్రతులలో 15 శావు లందున్నది. కాని కొన్ని ముద్రిత ప్రతులలో 'ఎగచు' ఉండటము లేక పోలేదు. మనము చూచి నిర్ణయించు వాతప్రతులు కవిశ్రయమువారి స్వహస్త లిఖితములు కావుగదా. తొట్టతొలుత ముద్రిత ప్రతియు, వాత ప్రతినుండి వచ్చినదే కదా—'ఎగుచు ఎగచు' అని రూపాంతరముగా గ్రహింపవలెను. అట్టివి మఱికొన్ని గలవా అమ ప్రశ్న నిరాధారము. 'ఎగియును' అని చెప్పుకొనుటకు ప్రేగణముక్తింద గానరావు. వైగా ఊర్జకముగాఁ గూడ దీనికిఁ బ్రయోగము గలదు.

అ క్రి.

1. విజృంభించు.

వ. ఇతైత్రుంగునందునిమి తముము నతని దోర్నిలాసంబు దుస్సహం బగుటయుం బాండవబలంబులు దెలిసినం గురుపై నెటులు నలుగడ లకు వెగచి రట్లు విజృంభించిన కుంభసంభవు నెదుర్కొని.

ద్రోణ. 1-298

స. క్రి.

1. వెంబడించు, తలుము.

క. వెనుకొని విడిగిన వై న్యము, గనుకనిఁ బాటంగఁజేసి క్రొక్కొ ర్త్రేణంబున ధృవ్యదుగ్ధముండును, దనఁజలనం దలుము వాయుశన యుం దెగచెన్.

భీష్మ. 2-112

గ్లో. తరస్తాం కారవీం సేవాం ద్రవ మాదాం తనస్తతః,

నిఘ్నన్ భీమశ్శరై స్తీ క్తై రనువప్రాజ పృన్దనః

సం. భా. భీష్మ. 58-19

చ. ...ఎంతయున్, భరమున నీ మొనల్ గలఁగి పాటె నరేశ్వర వారి సైన్యసం, చయమెగవన్ మహిశలము సంభృతకంచము గాఁగ నల్లదన్.

కర్ణ. 8-9

వ. ...ఒక్కవారు మహాగహనంబులఁ బెక్కమృగంబుల నెగచి చంపి తనచేత నేటువడి పాటిన మృగంబు వెంటం దగిలి.

ఆది 2-105; అది. 5-48

ఆ. వీరవేసమతుఁడు వీరుండు హంసల, నడచెదంగుఁ జూచి నగుచు

వాని, నెగచి యెగచి యందు నెగయకుండగ నొక్క, హంసఁ
బట్టుకొనియె నతిరయమున. ఆర. 2-12

క. నలి భగదత్తుఁడు గడుపుల, వెలుచు పనులవాని యట్ల విలసద్గతి
న బృలము నెగవ ధూళియు నా,కుల సంరావంబు గగనకుహరము
నిండెన్. ద్రోణ. 1-882

1. త్రోలు (రథము మొదలగు వానిని)

తే. ...సారథి తొలఁగంగ నెచె రథము. ద్రోణ. 5-164

చ. అనపుడు సూతుఁ డెంతయురయఁబునఁ దేగు వృకోదరాంతికం,
బున కెగవంగ. కర్ణ. 1-149 చూ. ఎగుచు.

ఎగయించు దే. స. క్రి. (✓ఎగయు) ఎగయఁజేయు

ఎత్తు.

చ. అనునెడ వాని యుగ్ర సముదాకృతియుం బటువాక్యవృత్తియుం.
గని విని మల్లులెల్ల భయకంపితమూర్తులు చాల్చి మాఱువ,ల్కెను
గనువిచ్చి చూడమ మొగం బెఱియింపను జాలకున్న విరా. 2-8

సీ. అతఁడు తెప్పల నెగయించి యప్పాండవోత్తముఁ దప్పగ చూచి.
అర్క 2-80

క. ...ఇంచుకవడి మోనము దగం చాల్చియుండి నశవసుఁడై.

వ. పదంపది నిట్టూర్పువిగిడించి మొగంబెఱియించి భూపాలు వాలో
కించి. భిష్మ. 8-178, 174

ఎగయు అ. క్రి. నెగయు

1. చైకిపోవు, ఎగురు.

సీ. ప్రమథులు గాసి సేయుచును రక్తములుఁ బల్లి, యాగ్రంగ మృగ
యావమై గగనంబున కెగనె నిర్భరము. కా.తి. 5-489

సీ. వెలఁది కటాక్షముల్ విడునిపైఁ గ్రమమున, నెగసి మోమునఁ
జోడి మగిడివచ్చు. విరా. 5-895

వ. అట్టియెడ మున్ను తురంగమటురాడలం దూరిన కెందూళియుం
తైసయి నెగయఁ బరబలంబు నెత్తుట తొత్తిల్లుచు. విరా. 5-82

2. లేచు, ఉత్థితమగు.

సీ. మంకినాఁ బరిఁగు బ్రాహ్మణుఁడు ధనేచ్చమై నర్తించు శికింప
వలయునట్టి, గుఱ్ఱ దోయిని జట్టిగొని | పీఠి లంకించియుండ లంకియ
తోన గండ మీఠి, పాత నక్కోడియల్ పడియున్న గనవ తొట్టే
నుంగుపై నది యెగనె పఱవ, గుళయ పార్శ్వంబుల నురిపోసిన
ట్లవి వ్రేలి చచ్చినఁ జూచి విప్రవై దడలి. కాంతి. 4-40

3. కలుగు, పుట్టు, ఉద్భవించు.

ఆ అన్ని వెడఁదివాఁతి యమ్మై లద్భుతముగ నొక్క ముష్టి దొడిగి
గ్రక్కనంగ, నశఁడు లీలఁ దునెమె నందఱ తలలును, ఘోరభంగి
రక్తధార లెగయ. విరా. 5-149

న తమ విడిసిన విప్రగృహంబున నున్నంత, నందొక్కపెట్ట యార్త
ధ్వని యెగసిన విని ఖంభిదేవి. ఆది. 8-239

4 వ్యాపించు, క్రమ్ము.

ఉ. బండొక విల్లుపుచ్చుకొని యుజ్జ్వలరోష మహానార్యు తొం,బొండ
మొగంబుపై నెగమ నుర్వి చలింప. ఉద్యో. 4-319

క. చిచ్చెఱ కన్నుదిరు లిగయ, విచ్చినఁ గవలశ్య ముండె విబుధ
ప్రకరఁ, బచ్చెరు వందుచు గన్గొన, నచ్చెరువ నొరభేయు లమం
చరిత్రా. ఆను. 3-22

క. దరికొని దహనం దెగనెను. వరుసను సహదేవు సకల వాహిని
మాద్య, క్కరులవయఁ దురగమ లపయి, వరరథములవయఁ బరాతి
వర్తములవయిన్. సకా. 1-250

5. వెడలు, ఉద్గతమగు.

తే. రథము మీఁదికిఁ జనురెంచి పృథుల వైసఁగి, హర్ష భావం ధ్వను
లుఁ దూర్గ్యవములు, నెగసి దివిముట్టు మైములువిడి తలెర్పు
నెలమిఁ గోదండ కూడిరములు ధరించె, వీష్ణు 1-189

విద.

పుట్టు, కలుగు.

క. విని యా విప్రునితో నిట్లను నయ్యెలనాగ మన మనకు ప్రేరే
వంగనెగయు వాక్కు దదను వ, ర్తనము మనంబునకు నెవ్విధం
బునఁ గలుగున్. ఆశ్వా. 2-15

ఎగవంజను దే. స. క్రి.

తఱుముకొని పోవు

క. మును సహదేవుండెగ వంజని గప్పుడ యొండు దేరు పవరించు
కొనం, గనుట నది నేర్చి యశనిం, గొని పోయెను గంగరము
నకుం దొలఁ గంగన్. శర్ల. 2-387

ఎగవు దే. వి.

అవలి కాగము.

ఆ. ... పాండవేయుఁ దార్తి, గూరి నిలువలేక కూర్చుండఁబడి
మాటు, నరగ మెగవు తొలఁగి ననియె నధిప. శర్ల. 2-381

ఎగవెక్కు దే. అ. క్రి.

పై వెక్కిళ్లుతో పడు.

సీ. అనవుడు నెగవెక్కి యాదిగ్ధ తైదిపోయెడు వారలకు నగ్ధ
పడ చు నక్క. కాం. 8-777

ఎగుచు దే. స. క్రి.

1. శ్రోలు.

వ. ఇట్లు దుక్కాసనుండు పోలి ప్రాణులయ్య.

క. సారథి యరదము ధిమ్మని, తేరి వెనుకఁ జెలితె. భిష్మ. 1-344

2. పైకొను; కవియ.

క కాం హరిణములఁ బట్టెను, లింను విషమాటరి చరిత శేరి
కా, ర్థులేక కరణములఁ దన, కాల్యమునంద యెగిచి పట్టుచు
మఱియున్. ఆది. 4-6

3. వెంబడించు, తఱుమా.

చ. అనిలజఁ దుగ్రుండై ... వేగ దుర్మనుజులఁ జంపనేల యని
మానుగ గోవుడు గోగణంబున్, గొనకొని రొప్పునట్టు లధికం
దెలిచెన్ బృథుకండ హస్తంబై. ఆది. 8-78

క. నలిరేగి కలగి తద్బలములు విశ్వామిత్రు నై న్యముల కేను
మడుంగులు పెరిగి మూడు యోజనములు వాఱంగ నెగిచె
నొక్క మొగి బలిబలమున్. ఆది. 7-107; ఆది. 7-194

వ. ... ఇంద్రుడు శ్వేనంబైన నగ్ని కపోతంబైన శ్వేన భయంబున
బలతెంచి శివి మఱుపుసొచ్చిన దాని నెగిచికొని వచ్చి శ్వేనంబు
శివి కిట్లనెయ్యె, ఆర. 8-227 చూ ఎగరు

ఎగరు దే. అ. క్రి.

ఉఱుకు, లంఘించు.

వ. ఆస్పాంచాల వరుండు.

తే. ... సలగోయుట కప్పశించి, యెగిరె నగ్గురు తేరిపై కేపు మెఱయ.
ద్రోణ. 4-100, 101

ఎగువబడు దే. అ. క్రి.

నిరోధి పఱుడు, అడ్డగింపఱుడు.

ఆ. అగ్ని నేను నాకు నాహోరమయ్యింద్రు, భాండవంబు దీనిఁ గాల్పఁ
గిడఁచి యెగువఁబడితి నుండు, రింద్రు పంచిన మహోదారుడాంబు
ధరిశంబు చేత (ఎగువఁబడితి = అని పాతాం) ఆది 8-238

ఎగ్గతము వై. విణ. (నం. ఏకాంతం)

ఏకాంతమైనది, నిర్జనమైనది.

(గాంధారి శ్రీకృష్ణుని శపించుట)

గీ. ... అయవ్య యశఁ జగ్గగంపు జోట, నగయ దిక్కెప్పురును లేని
యట్టి తెగుట, నొదిగిలవాడ గాఁ బల్క నొద్దనుండి వి. టి.
మా. 157

వి.

ఏకాంత స్థలము, ఒంటరిగా నుండుచోటు.

తే. ఎగ్గతంబునఁ దానుఁ గారగ్గిఁ గాలె, నలె యనాథయై దీని
సంసారంగ వెలదు. గళ... యెట్లుండుఁ జెపును. ఆశ్ర. 2-188

ఎగ్గాడు దే. అ. క్రి.

నిందించు.

మ. పరిహాసంబునఁ దేలి భృత్యులయొడం బ్రహ్మకముం బొందు భూ,
వరు నాజ్ఞం జన రీగిమెచ్చరు పనిన్ వుదించు రెగ్గాడఁజొత్తురు
కౌతూహం వెషభాషణములం దుల్కిన్యముం బొంది యే, మరు
వారెల్ల వదంబు వేడుదురు సింతుర్ భూమి మాటొడ్డులన్.

కాం. 8-180

ఎగ్గు దే. వి.

1. కీడు, హాని.

సీ. ధార్తరాష్ట్రులు సూతతనయ సౌబలులును, తెలుపక వేతును
చిన్నచన్న. - ఆ. యెఱిగిరేరిఁ జాల నెగ్గు వాటిల్లు. విరా. 1-47

సీ. ...నీ జనించిన యది యాదిగా, మదుగఁ పాండవేయులకుఁ జాం
నెగ్గునేసితి విషమిడి పెనుఁజాములఁ గలపించి నీతిలోఁ బద్భిత్తోచి
లక్కయిల్ గాలించి. ఉద్యో. 3-867

ఆ. ఆ, పాండవులను గుఱించి బహుధి బులగు నిమిత్తములు నయం
బునఁ జాలించి, నెగ్గులేక వారికెల్ల ఎగ్గు. ఉద్య. 7-28

2. తప్పు, నిషిద్ధమైన పని.

క. కావునఁ గౌరవ పాండవు మీ వసుధకానై పెనుగులెగ్గే ద్రవం,
జేవంక వ్రాలె వారిక, పోవుం గాకిత నరేంద్ర పొలముమీన్.
భీష్మ. 1-48

క. చేతఁగొని యుప్పునమలుట, రాతివయిరి మప్పుకొమట రాత్రి
దధిమధూ, పేతంబుగఁ గుడుచుట ద, శ్మేతకములు లేము నెగ్గు
నరేంద్రా. ఉద్య. 4-110

(కర్ణుడు కల్పనితో)

ఆ. వానిలేక యెల్లవనితలుఁ బురుషులు, గలయ మీరు నెగ్గుగాక
యుండు, మున్నుగల్లు వీదపఁ జన్నఁజాలై పెరుఁ గుడురు నెవ్వ
నేం గుణములింక. కర్ణ. 2-47

3. దోషము, అపరాధము.

కా. ...అట్టి కా, క్యాలంకారు మహాత్ముఁ య నరకుపేయం దయ్యి

తున్ మమృతం, డేలా కైకొమ నానుయోధనునియం దెగ్గేది
యూహింపగన్. ఉద్యో. 2-145

సీ. అల్లన నవ్వుచు నయ్యింతి యతనితో, నాథ నీయం దొకనాఁడు
నెగు, గలదె. అశ్వ. 4-87

అ. ధాత్రీ శంతనుఁడు విచిత్ర వీర్యుఁడు, కాండు, రాజు నెట్టు లట్లు
రాజరాజు, ప్రజకు సంతసముగఁ బాలించె నీయందు, నతనియందుఁ
గలదె యధిప యెగు ఆశ్ర. 1-100

4. నింద,

చూ. ఎగ్గాడు.

క. కడు ననుగ క్తియు నేర్పును, గడఁకయుఁ గలవారి నుఱక కడ
వగ నెగురీ, నొడివెడు వివేక కూసులొ, కడ నుండెడు సంతకంఠె
గవ్వుము గలదె ఆది. 8-149

5. చెడ శత్రునము, అశుభచిహ్నము.

క. ఖలుఁ డీ దుర్యోధనుఁ డె గ్గులతోడన యుగ్మవిల్లె గోమాయురుతం,
బులు వించె దుగ్నిమిత్త, బులు పెక్కుపుట్టె వీని పుట్టిన వేళన్.
సభా 2-178

6. చావు, అంగకై కల్యము.

ఉ. “గ్గిసారం దలంచునటు లద్దను నెక్కటిరాఁకఁ గోర్కి నీ, కెగ్గిది
మాగి మీ పలుకు లెవ్వరుఁ తెప్పగిలేరు రూపఱ, న్నెగ్గఁగఁ గాల
మయ్యెనొకొ నావచనంబు లొకింత కర్ణము, ల్దగ్గఱనిచ్చి యోధులు
బలంబులుఁ దోడుగఁ తోరు టొప్పుగున్. కర్ణ. 2-38

విద.

1 కీర్తె నది, హానికరమైనది.

క అంతివరము చుట్టటికం, బెంతయుఁగి దంతకంఠె నెగు రదియో,
పొంత చరశబ్దవామన, కాంతాదుల తోడి పొందుకలిమి తలు
నకున్. విరా. 1-181

2. ఏవిగింపు పుట్టించునది, అసహ్యమైనది.

అ. అవులింకి తుమ్ము హోహలు సెప్పివ, నంబు గు వ్రవ ర్తనములు గాఁగఁ,

జలుపవలయు నృపతి గొలుపున్న యెడల బాహరములైన గెలవి
కెగ్గులగుట. విరా. 1-187

ఎగ్గుగొను చే. స. క్రి. (✓ఎగ్గు)

ఎగ్గుగా భావించు.

క. కావునఁ బ్రభుత్వ సంపద, నీవిభుఁ దాదినది యెల్ల నెగ్గుగొనక నా,
చేవినుము నీదు ప్రతిపక్ష, నేవిధిసేయనగు దానిసేగ్గుడ ననఘా.

కర్ప. 3-88

ఎగ్గులగ్గు చే. వి. ద్వం.

కిడును మేలును.

అ. బుధుఁడు సూక్ష్మవిమలబుద్ధి నప్పురుచుని, నగసి కాంచి యతని
యందు మనసు, దిగ్గవిడిచి యెగ్గులగ్గును బొంగితి, శుద్ధికాంతిఁ
బరమ సుఖముఁ బొందు.

కాంతి. 4-95

ఎగ్గులాడు చే. స. క్రి.

నిందించు.

వ నా కట్టిన పుట్టంబు నీకుం గట్టంగాను గాకేమి యని నిర్మించున
నెగ్గులాడి చేవయాని నొక్క మానం ద్రోచి కర్పిన్ద. ఆచి. 3-138

ఉ. భీయుత యంచు ధర్మజ నదీసుత కృష్ణం నెగ్గులాడి చును, బోయె
సనంబు వెల్వడి సప్తగ్రీవలుండయి చైద్యుఁ డలకాశన్.

రా. 2-15

ఎగ్గులుపట్టు; ఎగ్గులుపట్టు చే. స. క్రి.

తప్పులుపట్టు, తప్పులుగాఁ దీసికొను.

క. జనవర్ణిత యోగసమయము, విచు మీతనితోడ నేను విత్కలవిడి
దోచిన మాటలెల్ల నాడదు, నను నెగ్గులు పట్టగాఁ దింపి బోదా
నరున్.

కర్ప. 1-255

ఎగ్గులుపలురు; ఎగ్గులుపలుకు చే. స. క్రి.

ఎగ్గాడు, నిందించు.

క. అలిగిన నలుగక యెగ్గులు, పలిగిన మఱి విసనియట్లు ప్రతివచం
బుల్, వలుకక బన్నము వడి యెడఁ దలచెఁ యున్నకడిచూచె

ధర్మజ్ఞుఁ డిలన్.

అది. 3-147

చ. ఇతినికి నిట్లు నన్నుఱక యెగులు వల్కుగఁ బోలెఁగాక.

సఖా. 2-61

ఎచ్చోటు ఎచ్చోటు

తే. ధర్మదేవత నీదు సత్కర్మమునకు, మెచ్చి యెంతయు శ్రీతిమై
నిచ్చినట్టి, వరము గలుగంగ మనమేమి వర్తనమున, నెచట నున్నను
నొరులకు నెఱుగ నగునె.

విరా. 1-81

ఆ. ఏది కులము నామమెయ్యది యెవ్వరి, దాకవేమి పనికిఁబూని యిప్పు
దెచటు బుద్ధిఁదలఁచి యేఁగెద వింతయు, నెఱుగఁజెప్పు మాకు
మెఱుగుఁబోడి.

విరా. 1-312

ఎచ్చోటు ఎచ్చోటు

క. ద్రుపదస్థపాలుని ధర్మాతపత్ర ముత్రంబు లెచ్చోటు దాఁకక జగి
యా,రి పాలించె,

స్త్రీ. 2-147

ఎచ్చోటు ఎచ్చోటు

క. మనయింట ఇచ్చటచ్చోటన కెచ్చటనైన నీ బృహన్నల మెఱ
గం, అయ్యెడు మానిసి.

విరా. 1-254

క. వచ్చితి ననవుడు విని జరు, లచ్చెరువును సందియంబు నడరెడు
మదితో, నిచ్చెలువ కడుపు కూటికి, నెచ్చటనే నిలుచుఁజ్ఞె యిది
పలుకగునే.

విరా. 1-289, శల్య. 2-54

ఎచ్చోటు ఎచ్చోటు

తోటకము - గరుపాఠుగ మేను ప్రకంపమునం, జొరఁ దొట్రువకం
బరముల్ దొంగం, జొర నెచ్చోటు లేమి ననువ్యయ దీ, శర
మొందినఁ జెప్పుడు భావము తోన్.

స్త్రీ. 1-46

ఎచ్చో ద్రు. ఎచ్చోటు

1. ఏ ప్రదేశమునందు.

ఉ. ... ఎచ్చో వసియించినం బిదవఁ జొప్పుడుఁ గ్రమ్మఱ వచ్చి

కై కొనన్.

విరా. 1-186

సీ. ... అతఁడెచ్చో నున్న, వాఁడొ కోయనుడు నవ్వారిజాక్షి.

కాం. 4-887

ఎచ్చోటు దే. వి. ప.

ఎచటు, ఎచోటు, ఎచ్చటు, ఎచ్చోటు.

(ఏ + చోటు—చూ. అచటు)

ఏకాపు, ఏచోటు.

క. ఎచ్చోటు నున్న వాఁడనఁ డిచ్చోటికి నేల రాఁడొ. విరా. 5-801

తే. ... ఎచ్చోట నెదురుగా మెఱిగి రచట, మన రింఁ బర్జొల్లన
చనఁగ నిమ్ము. విరా. 5-10

ఎటు దే. వి. ప.

ఎచ్చోటు, ఎక్కడ.

వ. అయ్యింతి యింక నేపు నీ చేరువ నుండి యిప్పు డట మెఱిగె.

విరా. 2-81

క. ఇటు గిర్వింతు నీచన, యెట వోయెకా బొమ్ము.

కాం. 4-393

వ. విధి వశంబున నన్నుం బాసి వృద్ధయౌశ్వరుల డట యెరయుం
బోయిఁ దదన్వేషణా సక్త చిత్తనై వివిధ పరిశ్రమలు చేసె.

ఆం. 2-99

(ఎటయే'యున్ = ఎచ్చడికో)

కాం. 5-288

క. ఏనెట నీవెట సుతుఁ డెట.

ఆం. 4-88

(ఇట సంబంధము లేమని డెల్పును.)

ఎటు దే. అవ్య. ఎట్టు

1. ఏవైపు, ఏకక్క.

చ. ... ఏమనునో యెటు నూచునొక్కొ యెవ్వరి డే విప్పుడే
రింపు నచ్చునొ యీతని కంచు. విరా. 1-129

2. ఏ ప్రకారము, ఏవిధము.

వ. ధృగరాష్ట్రండు సంజయునితో నితైఱంగువం బన్ని బహులమి

రంబున సమరం జెటు సేసి రని యడిగిన.

ద్రోణ. 5-142

చ. ... తత్సమయంబున రెంటిఁ గూడ నీ, వెరవున యూచి చిత్తమున వేగిర పాటెటు లేక పొంచుమీ.

ఆను. 1-272

(ఎటు = ఏ విధముగా నైనను)

ఎటులు దే. అవ్య. (✓ఎటు)

ఏ ప్రకారముగా.

ఉ. . . . నీవు, నీ, న్మానము సేసి నాకిటు లమాత్యుడవైన వదంబు కంటె మే, లై నుతికెక్కు కోర్కి యెటు లారసి చూచిన నొందుఁ గల్గునే.

ఉద్యో. 1-98

ఉ. . . . క, య్యమ్ము తెఱంగు నెప్పు మెటులయ్యెఁ బదంపడి సూత నంగనా.

ద్రోణ. 2-88

ఎట్టచునేని అవ్య. (ఎట్టకున్ + ఏని) ఎట్టకేని

చాల సేపటికి, చిట్ట చివరకు, అతి ప్రయామన, చాల కష్టము మీద.

ఉ. ఒల్లరు రాజు దేవులును నొడ్డులు రాచిన చందనంబు మే, నెల్లఁ తెమర్చఁగా నలయ కేను శ్రమంపడి నిల్చి నిల్చి య, ల్లల్లన మార్దవం బొనరు నట్లుగ నెట్టకు నేని రాచి మీ, లెల్లికి భక్తిఁ జెల్వెదు పథంబునఁ జెట్టురు బ్రహ్మఁ దిట్టుదున్.

విరా. 2-220

ఎట్టకేని అవ్య. (ఎట్టకున్ + ఏని) ఎట్టకేని

చాల సేపటికి, చిట్ట చివరకు, అతి ప్రయామన, అతి కష్టము మీద.

తే. ఇట్లు ప్రార్థించి పాంచాలి యెట్టకేని, సింహంబు మందరం బల్లఁ జేర నరిగి, యెల్లఁ బోవుచు జెబ్బులియున్న పొవరు, సొచ్చు లేది చందంబునఁ జొచ్చుటయును.

విరా. 2-112

వ. . . . ఇక్ష్వార్యంబున దోపంబు లేదు వినిద్రకరణంబయిన నా హృదయ శక్యంబు నుద్ధరింపుమని ధృతరాష్ట్రుని నెట్టకేనియు నొరులతోచి దుర్యోధనుండు.

అది. 8-180

ఎట్టకేనియు దే. అవ్య. ద్రు.

ఎట్టకేని.

వ. ఈ దేవియును (కుంతి) బలితోడన నోవి నమగట్టినం బు త్రురక్ష
జార్థంబు మునిగణ ప్రాశ్నితయై యెట్టకేనియు ధృని ప్రాణ.
యయ్యె. అది. 5-168

ఎట్టకేలకు దే. అవ్య. ద్రు. (ఎట్టకున్ + పరికు)

ఎట్టకేని.

చ. అనుటయు నెట్టకేలకు రరాధిపుఁ దట్టలకాక యంచు.

విరా. 1-287

చ. ఒకరుడ రాను భీతి వెఱిందెడు తెండవ కిన్న నెట్ట కేలకు
దగఁ దేర్చునవ్వదు బలంబులతోఁ గులుకాఱ నూడ. విరా. 6-388

ఎట్టి దే. విణ. (ఎట్టు + ఇ)

ఎటువంటి.

ఆ. ఎట్టి సాధ్యులకును బట్టిన యింద్రును దెచ్చికాల మునికెన్దె తిందు.
అది. 4-65

తే. యోగి యెట్టి యాచారంబు బడుగవలయు. కాం. 6-591

(ప్రశంసాదులను దెల్పును.)

ఉ. ఎట్టి లా వెట్టి పరాక్రమస్ఫురిం మెట్టి గయంబని పిచ్చ గింపఁ నె.
ఓష్ఠ. 1-280

ఎట్టిపాటివారు దే. సర్వ. బహు.

ఎంతటి వారు.

ఆ. దైవ వశమున, నెట్టిపాటివారు నెట్లుగారె. కాం. 4-428

ఎట్టిండు; ఎట్టిండు దే. సర్వ. ఏక. (ఎట్టి + వాడు)

ఎటువంటి వాడు.

క. తివిరి సుత జన్మం దెట్టిం,దవు హో దేవరుడు వాగు ననుచుం.
అది. 4-252

క. ఇకఁదెట్టిఁ దైన నేమగు, నతనిఁ బుడమై బల మహత్తర
సఖ్యం, విశనిం జాత్రముఁ జేయఁదె.

కాం. 3-492; కాం. 4-418

ఎట్టు దే. అవ్య. ఎటు

ఏ విధము, ఏ ప్రకారము.

ఎట్టు

ఉ. ... ఇప్పు డీటు బ్రుంగుడుపాటునఁ బొందఁ జూచి నా, కెట్టు
మనంబు వట్టు ధృతి యెమ్మెయిఁ దూలక నిల్చుఁ జెప్పుమా.

విరా. 2-192

ఎట్టులు దే. అవ్య. ఎటు, ఎటులు

ఏ విధముగా, ఏప్రకారముగా.

ఆ. అనిన ధౌమ్యుఁ డిట్టలసెయె నీ వత్సర, మొకఁడు నెట్టులయిన
నుడిగి మడిగి, సంకటముల కోర్చి చరియించి యావద, నిస్తరించి
పిదవ నెగడవలయు.

విరా. 1-143

తే ఎప్పు డెయ్యెడ నేమిట నెట్టులరయ, వలసె నెమ్మెయి నారయ,
మలసి డస్చి నొచ్చియైనను.

విరా. 2-214

ఎట్టులొక్కొక్క (ఎట్టులు + ఒక్కొక్క)

ఏ విధముగాఁ గానున్నదో - ఏ విధముగాఁ బరిణమించునో.

ఆ. ... ఇమ్మని, యేల నైఁచు నింక నెట్టు లొక్కొక్క. ఆర. 2-827

ఎట్టెట్టు (ఎట్టు + ఎట్టు)

ఏమేమి (ఆశ్చర్యమును తెలుపును.)

సీ. అనవుడు రాజునుం డట్టహాసంబుతో, నెట్టెట్టు భీముండ
యారఁడేమి.

ఆర. 1-116

ఎట్టొక్కొక్క ఎట్టొక్కొక్క

ఏ విధముగాఁ బరిణమించునో.

క. ఇట్టగు తెలుగక వచ్చితి, మెట్టొక్కొక్క మన భంగి వీరలిందఱును
గడున్ బెట్టదులు.

విరా. 4-5

ఏవట్టున నైనను, ఎట్టి పరిస్థితి యంతైనను.

ఆ. ఎట్లనియేని గూర్తు రింతులు మాకని, విశ్వసించు వారు వెడఁగు
లెందు.

ఆర. 2-164

ఎట్లు ఎటులు, ఎట్టులు

1 ఏ ప్రకారము.

వ. తత్ప్రకారంబు నడపెద నది యెట్లనిన.

విరా. 1-48

2. ఏ ప్రదేశము, ఏ తావు.

(భీష్ముడు కర్ణునితో)

చ. నెవమిడి యోహటించి యిటు నీవు దొంగినా బోవ వచ్చునే.
కుపిత మనస్కుడై నరుడు గూల్చు గ్రమంబున దొడ్డలెల్లఁ జూ
న్న విదవ నెట్లుఁ జొచ్చెడు. ఉద్యో. 4-249.

(ఎట్లుఁ జొచ్చెడు = ఏ తావునకుఁ బోయెనను)

ఇది సం. ము అకాడమీ ప్రతుల పాఠము. ఎట్లుఁజచ్చెడు పాఠాంత
రము - ఆనంద ప్రతి ఎట్లుఁ జచ్చెడు—పాఠము ఎట్లుఁజొచ్చెడు పాఠాంత
రము. ఎట్లుఁ జచ్చెడు = ఏ విధముగా నైనను జచ్చెదవు.

3. ఇది వ్యతిరేక క్రియలపై 'ఏల' అను నర్థముతోఁ బ్రయోగించఁబడి
యుక్తార్థమునందు నిశ్చయమును దెల్పును.

ఆ. ... ఇట్లు వడిన వీరలు వదవడి, తమకు నడ్గమైన నట్టి జయింప
రెట్లు - (నిశ్చయముగా జయించిరి.) విరా. 1-58

4. అన్ని విధముల.

ఆ. రాజు నొడ్డఁ బలుపురకు సంకటముగాఁగఁ దిరుగు పసుల కెంత
తేజమయిన, వాని బుద్ధి గలుగు వారొల్లర మీఁదఁ జేటు దెచ్చు
చెట్లు నిర్దమగుట. విరా. 1-128

5. సంబంధ సర్వవాచముగా నుపయోగించుట.

ఎట్లు - అట్లు

వ. మీతండ్రి నీకును దమ్మలకును వాసుదేవునకు నెట్లు ప్రయంబిల్లు.
నేయు వాడ కాక. ఉద్యో. 1-377

ఎట్టుచెప్పిన; ఎట్లునెప్పిన దే. ఆ. క్రి.

ఏ విధముగా అనుకొనినను, ఏ ప్రకారముగా అలోచించినను.

చ. ఇది పెను బాము చందమున నెంతయు భీషణమై జనంబులన్, తెర
రఁగఁ జేయు; నట్లగుటఁ దెట్టి చనన్ వలయుం దలంచి వా, వూర
యము దీనిఁ జాయుటకు నియ్యకొనం జొరరెట్లు దె (నె) వీనం.
దుది నొకచోట వైచుటయ తోచిన కార్యము నెయ్యెడుం గటా.

విరా. 1-160

ఎట్లాకో, ఎట్లాకో, ఎట్లాకో, ఎట్లాకో, ఎట్లా-

క ముని నాయక మృత్యువు ప్రభు, వని విందుము లోకమునకు నది
యెట్లా కో. ద్రోణ 2-159 (ప్రకారమో)

క. ... హరు లి, తటి నీకులు ద్రావక తెప్పిటి తెట్లాకో శత్రు
పై స్య భీకర మూర్తి
ద్రోణ. 3-160 (ఏమి కారణమో) ద్రోణ. 5.45

ఎట్లాకో

1. ఏనుగునో, ఏది జరుగునో.

ఉ. ఎండకు వాన కోర్చి తన యిల్లు ప్రవాసపుఁ జోటునాక యా,
కొండు నెలంగుడున్ నిదురకుం దటవచ్చెడు డప్పివుట్టె నొక్కం
డన యెట్లాకోయనక. విరా. 1-185

2. ఏమి కారణమో,

సీ. శుభ లక్షణాంగి యీ సుందరి పై రంధ్రీ, యగుచెట్లాకో యని
వచ్చు వారు. విరా. 2-148; కాం. 3-398

3 ఎందులకి జరుగఁ గూడదు, జరుగ వచ్చును అని భావము.

చ. ... ఈ బలం, బల కథినాథుగా ద్రువద భూపతి బట్టముఁ గట్టు
చెట్లాకో. ఉద్యో. 4-99

ఉ. ... నిక్రమా, నర్జిత వైరి భీముఁడును వారికిఁ దోడుగ నేగు
చెట్లాకో. ద్రోణ. 4-129

3. ఎటుల సాధ్యపడునో.

వ. మునుల వలన శూద్ర జాతి భామలందుఁ బ్రభవించిన వారికి
బ్రహ్మర్షి త్వంబు గల్గుటది యెట్లాకో యని వివరించి.
అను. 1-28

వ. బ్రాహ్మణునకు శూద్రజాతియందు భార్య పరిగ్రహంబు నేయం
ఁగు నని విందు నననికి భార్యలు మువ్వరని నిర్దేశించితి రది
యెట్లాకో యనుటయు. అను. 2-280

ఎట్లాకో

ఏమగునో, ఏది జరుగునో.

మ. ఇదే గంధర్వులు వచ్చి ముట్టకొని రిం తెట్లాక్కో యంచున్
భయం బొడవం. విరా. 8-27

ఎట్లాకో

ఎట్లు జరుగునో, ఎట్లు సాధ్యపడునో.

క. ఏము నిను మత్స్యరాజ్యి, శ్రీమహిమకు నెల్ల యుక్తుఁ జేమఁ
దలంపం,గా మా మనోరథమునకు, నీ మాట విన్ను చుయ్యె నిది
యెట్లాకో. విరా. 1-288

ఎట్లో

సంభవము కామిని సూచించును.

క. మేలు దొరకొను విధమెట్లో. కా. 8-133

ఎద¹ చే. వి.

1. స్థానము, చోటు.

తే. ఇట్లు దమదమ వర్తిల్లు నెడల నకల, జనములకు హృదయాను
రంజన మొనర్చి. విరా. 2-8

క. మన మొక యేవుర మీ యం,గనయుం దోనరుగుదేరఁగా
నెయ్యెడఁ బోయిన నెఱుంగకుండుదురె. విరా. 1-58

వ. సరిగా రెండెడలకు, నరులు సమటఁ గోరి మనమునన్.

అను. 5-160

అ. ... పార్థు, నరిగి నెడక మనము నరిగి యశని యున్నచోప ప్రీతి
సుండుద మిందుండ, నేల యనుచుఁ బారులెల్లఁ దెలి.

అది. 6-142 అర. 2-178

2. ఎదము, అంతరము.

వ. అంత సంకుమంతుండు కాంతుం దగుచు వచ్చె నట్టి యెడం గదిసి
కవ్వడి గాంగేయువైఁ గ్రూర వారావ నికరంబులు నిగిడింది
వదం ద్రోవిన. భక్త 1-411

వ. యోధవీరులుం గుమారులు వొక్క పెట్టి రృష్టద్యుమ్నం బొది
విన నతండు ద్రోణ రత్త ప్రమోహన వాణులన వారినందఱ
నిశ్చేష్టితులం జేసినప్పుడు దప్పి దీర్చికొన నెడగని యనిలనందఱుం

దొక్క మడ వున మధుర శిశిర జలంబులఁ తానంబుసేసి.

భీష్మ. 2-873

3. అవకాశము, వ్యవధానము.

వ. ఇన్విధఁ బునఁ గృపాశ్శతామ శల్యపుష్పసేనులు దెంపుసేసి సైంధ
వున కిడ్డఁజై నం జూచి యానవ్యసాచి యతనిఁ దెగఁజొడ నెడ
గొనక యపుడుగఱచుచుఁ బ్రొద్దుదిక్కు గనుఁగొనినఁ గేశవుం
డిట్లనియె. ద్రోణ. 4-311

క. కొండొక యెడఁగని శాంశన,పుం డాఖండల తమాభవుని డామూఁ
పు,ద్దండ భుజబలము మెఱయఁ బ్రచండాస్త్రక్షతముసేసి
విరా. 5-175

తే. శోకభయ కారణంబులు లోకమున న,నేకములు రానఁదలసూపు
శోకములకు, భయములకు బుడ్తి నెడయొడు పండితుండు, మూఢుఁ
డవి త్రోవనేరండు మునుఁగు వగల. కాంధి. 1-188

ఉ. వాకెడ యిమ్మాలెమ్మ కురువాభు మనఃప్రియ ధర్మపత్ని నే,
నేకత మెట్టలుండ దు వహిపతితోడనబోదు. ఆది. 5-144

తే. లేరు దిగ్గి పారించెఁ గ్రీడి గాండివ గుణంబు.

చ. ఎడగిని యబ్బలంబు గడు నేతైఱఁ గిట్టి మహాస్త్రశస్త్రముల్గడు
వడిఁ గుప్పఁగూరగఁ జలంబునజైఁ దొరగింప.

ద్రోణ. 3-151, 152

శ్లో. ఇదం చిద్రమితి జ్ఞాత్వా ధరణీస్థం ధవంజయమ్.

సం. భా. ద్రోణ. 99-42

4. సమయము.

క. అమరనగరంబున కరిగినయెడ మూర్వశి నన్ను నపుంసకుంఁగా శపి
యించిన. విరా. 1-87

వ. అదియును నిలిచి మార్కొన్న యప్పుడును నడచు నెడనుగాదు.
శంభు. 2-305

క. గిఱుపు నెడనేయు నెడవడిఁ బఱచునెడం బెఱగునెడ నపారబలం
బుర, మెఱయునెడ భీమునకు నం,దొఱుఁ గిడ్డరఁ దొడఁగి రుద్ద

మలు రాజసుతుర్.

ఆది 5-184

సీ. ఇతని విక్రమ మాశ్రయించియకాదెయ, యెద్ద లోకయిల్లు వెల్వ
డగగ గంటి,మి. ఆది. 6-278; ఆను. 2-195

6. గడుపు, వ్యవధి.

వ. ...అదేవి నహమకడకుం అని నుచిగంటుగాఁ దదీయ సాంగ
త్యంబున కెడవలికి కొనివచ్చునది. ఉద్యో. 1-162; ఉద్యో. 1-188

(ఎడవలికి = గడుపుగా మాటాడుకొని అని తాత్పర్యము)

ఉ. అల్లన యింతి యిట్లనియె నాగసి వాఁడు శిమియుం, రెల్లము
గా నెఱిగికొని తేఱువ వేకిట వచ్చుటొప్పు నా, యుల్లము శంకి
తం బగుచు నుండఁగ వేగిరపాటు మేల నీ, వెల్ల నెఱుంగు దిప్పు
రెడ యిచ్చుట యుక్తము నాకుఁ జూడఁగన్. ఉద్యో. 1-185

సీ. పలుకుల కెడలేదు కాదానము గొని, చమరెమ్మ నా తోడ.

ఆది. 8-118

6. విరామము, విచ్చితి.

తే. పుత్త్ర వినుమేను దతుని పుత్త్ర సన్నుఁ, కావకన కిచ్చె మా
శండ్రి కాల్యమునను, నన్ను నశఁదంగ యొల్లఁడు నాకుఁ బిరికి,
నెప్పుడు నెడలేని పొందుగా నీవొనర్చు. ఆర. 5-259

7. తెఱపి, తీతిక.

ఆ. వేగ జాముగలుగ వెడనిద్రఁ తొందుదుఁ, గాని రాజగిరారకార్య
యక్తి, నజ్జనయన నాకు నాహారనిద్రఁ, కడయు లేదునువ్వె
యెల్లప్రొద్దు. ఆర. 5-803

8. మధ్యము (నదిమి ప్రదేశము)

సీ. ...నూశ్నము క్రాంతముల తోడఁ, గునుమమాలిం వెడగుచ్చి
వ్రేలఁ గట్టించి. విరా. 5-886

తే. ...మీ శండ్రి క్రిడినై నడర నదుమఁ, శొచ్చె సాశ్యి యన్నదీప
తుఁడు శక్తి, నైవ మెయిచాల్చి యది పట్ట వైరె మగుడ, నాశఁదా
భిమ్మఁ రెడఁ దుమమాచె నధిప. భిష్మ. 8-285

క. కదిసి శరాసనగురు దిరు,వది యేను శరంబులేయఁ బాద్మఁడు వా
నిం, గుదియింబి విశాలాస్య, ప్రదరము లడరింపఁ గుంభభవుఁ
డెడఁ ద్రుంచెన్. ద్రోణ. 8-75

క. అని మామఁ బలుకు పలుకులు, విని యశ్వత్థామ క్రోధవివకుం
డయి గ్రక్కున వాలు వెఱికికొని కర్ణుని దెసకుం గవియ భూవ
రుం డెడ సొచ్చెన్. ద్రోణ. 5-108

9. ప్రవేశము, చొరవ.

వ. ...పృథివి శాసింప భవదీయ విభవం బుజ్జ్వలంబై యొరుల కెడ
లేక చెల్లుచున్న నెంత యొప్పుగునో యటు విచారించుము.
ఉద్యో. 2-89

10. స్థితి, సందర్భము.

వ. విప్రుని దండించు నెడలునుం గలవు శుక్రకుండును తెప్పిన వాఁడు
వినుము. కాంఠి. 2-174

వ. పద్మపూహంబు సంఘటించునెడ వివిధ దేశంబుల రాజులు దళం
బులును. ద్రోణ. 2-4

11. వీలు, అనుకూల్యము.

చ. ఎడగవి వాలు బల్లెమున నేనె వెసం దునియంగ ద్రోణుఁడు.
ద్రోణ. 2-112

క. ఇవి మీ కన్నియుఁ జేయఁగ, నవునని తలఁపకుఁడు భూసురాచారి
మంత్రోద్భవ దాడుణ దహనశిఖర్, గవినిన నెద్దియును జేయఁగా
నెడ గలదే. ఆది 2-182

12. దూరము.

చ. తడ వగుదెంచె జమ్మికిఁ బ్రదక్షిణ వృత్తిగఁ దెరువోవ ని,మ్మెడ
గలుగంగఁ జోయెఁ బసులిప్పుడ కూడుదమన్న. విరా. 4-171

(ఎడగలుగంగ = దూరముగా)

క. వేత్ర హస్తలు దొలంగు తొలంగుం దని నెడ గలుగ జడియ
(ఎడ గలుగంగ = దూరముగా నుండునట్లు.) భిష్మ. 8-189

వ. పవమానసూనుం దవమాన పూర్వకంబన నీతెందులరాన వింక
ప్రాణ్ణేల వచ్చి తెట వోయె తెడ గలిగి పొచ్చువిన విని పొడింబ
యిట్టనియె. ఆది. 8-191

సీ. ఆడవిలో నిద్రావళామ్మలమై యున్న, మన నిద్ర తెలువగా
దని పొడింబ, నెడ గల్గి గొని పోయి యెక్కిటి సంపన. ఆది. 8-278

చ. ... అచ్చటన్, జను తెడయేట గాంచు నెఱిసాలక.

విరా 2-247

13. ఆలస్యము, విలంబము.

క. ధరణీసురులకుఁ గడు, నెగగై నెడ నెఱిగి యెడయుఁ శేయుదురె
మహాపురుషుని నరుడు విలుగొని. (ఎడయున్ = ఆలస్యమును)
ఆది. 8-119

14. విధము.

సీ. ... ఆటోయల సమద వృత్తి, నెట్టకేంకు వొక యెడ మాన్చి.

మాస. 1-183

(ఒక యెడ = ఒక విధముగా — అతి కష్టము మీఁ—అని భావము.)

15. అడ్డు.

వ. అనిన విని కుటిలం బగు నతిని యభిప్రాయంబునకు రోసి యస్త్ర
గురుఁ దవ్వరంబునకు నేమేనియు తెడతెట్టి యిచ్చు వాడుగా
నూపించి. ద్రోణ. 1-112

శ్లో. సత్య శివబ్రహ్మవిప్రప్రాయం, జ్ఞాత్వా ద్రోణదోర్ధ కత్త్యవిక్.

తం వరం సాంతరం తస్మై దిదౌ సంచిత్య బుద్ధిమాన్.

సం. భార. ద్రోణ. 12-19

విద.

16. అధికము, మిక్కిలి.

చూ. ఎడదవ్య.

అవ్య. ద్రు.

17. అందు, విషయమున.

తే. ... తల్లి ప్రజల, యెడ విరోధంబు వాటించు తెంత మేలు.

ఉద్యో. 3-285

క. మా తండ్రియెడం జేసిన, పాతకము కతంబుగాఁగఁ జాంచాల
నిక్కష్టా తునిమెద నిను.

కర్ణ. 2-327

క. ... స, జ్ఞన సేవ్య యన్నదానము, మును లధికంబుండ్రు పాపములఁ
జాపు నెడన్.

ఆను. 4-270.

ఎడ₂ వై. వి. ఎడఁద, ఎడ్డ, ఎడ్డ, ఎడ, (సం. హృద్)

హృదయము.

తే. దీని కెడ నియ్యకొని వేడ్క నూని కృతిప, తిత్వ మర్థించి వచ్చితిఁ
దిక్కశర్మ.

విరా. 1-18.

క. ... కుమ్మరి కో,లను సారెంబోలితిం దలంచి చూడు మెదన్.

ఆను. 1-18

తే. ... జెట్టులూకుఁ, దడరి యన్న కులానుజు సంపదెల్లి, ముంప
నతఁడేచి నటు భల్లమున శిరంబుఁ, ద్రుంచె నన్నల యెడలు సం.
శోష మొంద.

శల్య. 1-386; విరా. 5-82

ఎడ₃ విణ.

గృహము.

ఆ. కర్ణకునకు వేల శాం మెలుంగుట, జట్టికాని కేడి సంభవించె,
సందు విలువ మొదలనగు లాభమును నెడ, వ్యయము గల్గుటయు
శివప్రదములు.

ఆను. 5-75.

ఎడఁగాంచు దే. స. క్రి.

దూరమునఁ జూచు.

మత్త:-మహామునీంద్రుల యాశ్రమం జెడఁగాంచె సం,భోధుహాతి
పురా సమార్థిత పుణ్యకర్మ ఫలంబునన్.

ఆర. 2-98

ఎడఁజొచ్చు దే. ఆ. క్రి.

1. నదుమఁ జొరఁబడు.

ఆ. అప్పు డర్థమందు దప్పక చూచి యీ, బలము పసుల కర్ణప్రదక
యొంద, నెడ సొరంగ వలయు నిట యెయ్యి కొనుమేని పనిచె.

మత్స్య భూమిపాల మతుని.

విరా. 4-267

క. ఎడఁజొచ్చి చిత్రసేనుఁడు, వడముడిపై నేయ. భీష్మ. 8-57

2 అడ్డుపడు.

క. ద్రోణాచార్యుండు సుత, త్రాణ పరత్వమునఁ గృష్ణ తమ్ముని
పై, నక్షిణోద్ధతిఁ గవియుడు గీ, ర్యాచాధిప మతుఁడు వచ్చి వడి
నెడఁ జొచ్చెన్. భీష్మ. 8-218

ఎడఁద వై. వి. ఎడ్డ, ఎడ్డ, ఎడ్డ² (సం. హృదయము)

హృదయము, మనస్సు.

తే. విఱట విస్ఫురదనిచరణ వివిధ చిత్ర, గతులు చూపఁ యెడఁద
కద్దురము నేయ. ద్రోణ. 1-171

తే. ఎడఁద సొగయించు మాటల నెలమి మిగుల. విరా. 2-64

ఎడఁబడు దే. అ. క్రి.

ఊట గొను, విశ్రాంతిపొందు, తెంపు అగు.

క. ఎడఁబడక యహోరాత్రులు, వడిఁగొని చదివిన నిట్లు వలయునె.
అర. 3-288

ఎడఁజాయు దే. అ. క్రి.

విడుచు, త్యజించు, పాయు.

ఉ. హో యను ధర్మరాజ తనయా యను నన్నెడఁజాయ నీకుఁ జ,న్నే
యను. ద్రోణ. 2-142

ఎడగను దే. అ. క్రి.

వ్యవధి పొందు, అవకాశము పొందు, వీలు చూచుకొను.

చ. ఎడగని వాలు లెల్లమున నేనె వెసం దునియంగ ద్రోణుఁడు.
ద్రోణ. 2-112

క. రేయును బగులుచు విడురుఁడు, నీయొద్దన యునికిఁ జేసి నేరము
పలుకన్, మా యివ్వం తెఱఁగింపఁగ, రీయుత యెడఁగంటి మిన్ని
దివసంబులకున్. అది. 8-18

ఎడగర దే. వి.

చిత్ర స్వాస్థ్యములేమి, నిద్రలేమి వలనఁ గలుగు వేగిరపాటు లేక తొట్టు
పాటు.

చూ. ఎడగరపడు.

ఎడగరపడు దే. అ. క్రి.

చిత్తస్వాస్థ్యము లేకుండు, నిద్రలేమి వలనఁ గలుగు వేగిరపాటు లేక తొట్రుపాటును బొందు.

సీ. ...నీవు డస్సి,యున్నవాడవు నిద్రయును లేకయున్న నీ,నెడ గర పడియె దీ యడవిలోన. పొప్తి. 1-61

శ్లో. చిరం తే జాగ్రత స్తాన స్వప తావన్నికామిమామ్
విక్రాంతశ్చ వినిద్రశ్చ స్వస్థ చిత్తశ్చ మానద.

సం. భా. పొప్తి. 4-4, 5 (వావిళ్ల)

ఎడగలయు; ఎడగలుగు దే. అ. క్రి.

1. దూరముగాఁజేరు, దూరముగా నుండు.

క. నిలిచిన సకల జనులు నెడ,గలిగి బరిసి నిలిచిరపుడు. శబ్ద. 2-280
(ఎడగలసి — అని సం.ము పాఠము అప్పుడు నిదియే యర్థము)

వ. వేద్రహస్తులు దొలంగు తొలంగుండని సందడి నెడగలుగ జడియ
భీష్మ. 3-169

వ. ధృరాఘ్నిండు గొండాక యెడకలుగం జనియె. ఆశ్ర. 1-157

2. ప్యవధియుండు, సావకాశము చిక్కు.

క. ఇవి మీ కన్నియుఁ జేయఁగ, నవునవి తలఁపకుఁడు భూసురావలతి
మంత్రో,వృషదారుణ దహనశిఖి, గవిసిన నెడ్డియును జేయఁగా
నెడగలదే. ఆది. 2-182

ఎడతెంపి దే. వి.

వ్యవహాసము.

చ. ...భయంపడి యిద్దెస పిచ్చెనేని న,త్రైత్యగయిపోమె యంచు నెడ
తెంపిగఁ గొందఱు వాయఁబాఱఁగన్. విరా. 5-61

(ఎడతెంపు-అని పాఠం)

ఎడతెంపు దే. వి.

చూ-ఎడతెంపి.

ఎడతెగు దే. అ. క్రి.

ఎడపడు, విచ్చిన్నమగు.

క. ద్రోణుడు రయమున వేసిన, బాణము లేడి తిండి యొక్క బాణము
పోలెన్, శ్రేణియయి వోవె బాన్లుడు, లేణువు గావించు గంటిరే
చిత్రగతిన్. విరా. 6-129; విరా. 6-41

క. జనవినుత యగ్నిహోత్రంబును సంతానమును పోములు నెడ
తెగఁగఁ, జనదు త్రమ వంశజులకు. అది. 4-181; అది. 4-221

ఎడత్రవ్వు దే. అ. క్రి.

ఎడతెగు, విచ్చిన్నమగు.

క. వెనకువ యెడత్రవ్వక వదు, వెనమిది దివసములు సల్లె.

కృష్ణ. 1-848

క. మడు వింకఁగఁ బాతెను నీ, రెడ శ్రవ్విస వొండ కోటి శేణు
రాదె, వృదు నింకని నీళ్ళులుగల, ముద వుంకుల బోవవలెద మనకిట్టి
యెడన్. కా. 8-188

ఎడదవ్వు దే. వి.

మిక్కిలి కావవ్యవధి, చాలాకాలము గడచుట.

క. ఎఱుంగఁడొకొ నన్ను నెఱిగియు, నెఱుంగి యెట్లుగడు పోకొ
యెడ దవ్వగుటన్, మఱచినోవో ఎ. గ్ని లభిమిలు, మఱచిరి బహు
కార్యభాగమగులు గారే. అ. 4-88

ఎడదాటు దే. అ. క్రి.

లంఘించు, ఉలుగు.

చ. కరివలి తిట్టునం దిరిగి శ్రమ్ముట మార్గంబు ని వచ్చి వీగు మధుర
రథ ముద్దతింజెంచి తొండమునన్ బె నెత్తి వీచివై, రే రయము
మైనతం దిలకు తీత్రముగా నెడదాటి పోయె. ద్రోణ. 1-824

ఎడనుడుగు దే. అ. క్రి.

నడచుమాను, మధ్యలో విరమించు.

క. ...రక్షకు, దంరంగఁ శ్రేయశేం కానెడ నుడుగున్. అది. 2-178

ఎడవక

ఎడనెడ దే. వి.

అక్కడక్కడ.

వ. పశ్చిమాభిముఖ ప్రయాణంబుల నెడనెడ వన్యాహారంబుల శరీర
యాత్రలు నడుపుచు. విరా. 1-147

2. అప్పడప్పడు.

వ. తమకంబు నెడనెడ నటిముఠి దద్రథంబు దెచకు ననడు వాఱు
విడిచిన విశిఖంబులు నూలు గలవు. ద్రోణ 2-228

3. నుధ్యమధ్య, నడుమనడుమ.

సీ. కిజ్జంబులును బండ్లు గంధమాల్యంబులు, ధృవరాష్ట్ర సుమండు
పుత్రైరఁ బ్రీతి, నెడనెడఁ గొనివచ్చి యిచ్చిన వాసినెల్లను వేడ్క
ననుభవించిన విధంబు-తే. సలిపి యనుభవ మొల్లక చనఁగ. ఉద్యో. 8-178

సీ. ఇరుప్రాద్దుగుడుచుచు నెడనెడఁ గుడువకయుండు వాతండు సదోప
వాసి. కాంధి. 4-868

ఎడవక దే. అవ్య. (ఎడపు ధాతువుయొక్క వ్యతిరేక క్షార్వత్కము)

1. తొలఁగక, వీడక, వదిలక.

వ.చలం తెడవక నీమఱుండి యన్న కులాసుజుల గిట్టి. శల్య. 1-860

అ.వాని, నడవకయు నిష్ఠయెడప కతఁడు. కాంధి. 2-222

క....అయ్యేపురు వతులందు ధర్మ నెడవకయుండుం, గావున. ఆది 7-282

2. వారు, వీరు అనుభవము లేకుండ.

క. అడవులునేలులు నవి నీ, పడసిన యవి మచ్చై పుణ్య కాగి ధియి,ప్పు
దమిఁగల జనులకెల్లను, నెడవక నేవ్యంబకాక యది నీయదయే. ఆది. 7-40

మహా పూర్వకముగా.

చ. ఎడవక యర్హ్య మచ్యుతుక కిచ్చితిమి.

సఖా. 2-80

శ్లో. మతిపూర్వ మిదం సర్వం చేతిరాజ మయా గృహితమ్.

తస్మై నిగద స్తత్త్వం కారణానత్ర మే శ్మణు.

పంచా. 42-2

ఎడపడు దే. స. క్రి. (✓ఎడ)

1. విడివడ, వీడు.

వ. శ్రేష్ఠుడవన లక్ష్మి పుత్రుని లంకానందు పడ పున గడవన మెట్లె
డల నిగుడు విభాతికసుమ కదల విశమక బువ్వె యున్నంగ

పంచా. 2-140

1. బట్టి వెట నొటి నచ్చు.

ఆ. బ్రదుకు చేటు పొగడు వడుట దూటో చుట, యొగి వేడుకొనుట
యిట్లు మఱియు, పలుకు నొల్లదె. బలములు నచ్చు పడ ది, నావి
కి యేల వచ్చె గతి.

ఉత్పత్తి 3-79

శ్లో సుఖం చ దుఃఖం చ భిషాభవోచ, లాభాలాభోమోక్షా నోపగతః,
సర్వయశః సర్వమేతద్విశ్వకర్మ సస్వర్గీయో న సస్వర్గీయో
శోచేత్

పంచా. ఉత్పత్తి 35-47

8. అలస్యమగు, జాగగు. సడయు.

క. ఉ గుడుగు మాపొనాన్పుము, విడుగు మును నూనితోడ
వేగు మన న్పును డ కేనుడలని పొగదె. అడవడ ది ముగయు
లేక యిట్లను నాతోన్.

ఉత్పత్తి 4-849

4. దూరమగు

సీ ముక్త కావత్తిని మూర్ఖుడు మూర్ఖులను, నడిచి పగలము
కడవడం దుడు ముక్తి వేరొగై మూమూప.

పంచా. 6-174

ఎడపు దే. స. క్రి. (✓ఎడము)

1. విడుచు, వీడు. విడుచు.

సీ. తొడిగి నని చూచి తెలివక ముగియ గొ తెలివక తన్ను ప్రభు
పులాద.

పంచా. 3-21; పంచా. 2-273

వి డట్లు పడ ముగ్ధ ముగ్ధులము ముగ్ధులము జూచి తెలివ నీ
విజయ యన్న లాడుటం గిట్టి

శ్లో. 1-880

2. తొలగించు.

క. నా కీడు దలచినేరక, శ్రీకనెడవి పాడియింత వేయక పుత్తానీక
సుహృద్బాంధవులం, బోళార్పిత బ్రతుకుటంకఁ బొసఁగునె చెవుమా
స్త్రీ. 1-18

3. తప్పించు.

క. కీలేడసిన జంత్రము, వడుపునఁ బడనేనె నతని వాసవి యధిపా.
ద్రోణ. 3-79; ద్రోణ. 1-371

ఎడపెట్టు; ఎడపెట్టు దే. స. క్రి. (✓ఎడవడు)

1. విడుచు, విడిచిపెట్టు.

గీ. దినము తెడపెట్ట కుడుచుచు. అను. 4-148

ర. గెలుపును నోటమియునుననిఁ, గలుగవె యెడపెట్టి యెట్టి ఘనులకు
నిమ్మైఁ, బలురొదురే తగువారిం, తులువా నీకులము గుణముఁ
దోఁచెం బ్రజకున్. ద్రోణ. 4-289

(ఎడపెట్టు = ఒక దానిని విడిచి యొకటి ఒకటి తగువాత నొకటి ఎదు
వడి అని భావము).

2. అడ్డుగాపెట్టు, మితిగాఁ పెట్టు.

అ. గురుని ప్రతివ వింటె వెరవున లావునఁజేసి దీని బొంకునేయవలయు
నెఱుఁగు మతఁడు నిన్ను నెడపెట్టి పలికిన, వాఁడు గానఁ జెప్ప
వలసె నీకు. ద్రోణ. 1-116

వ. అనిన విని కుటిలంబగు నతని యభిప్రాయంబునకు రోసి యస్త్ర
గురుం డవ్వరంబునకు నేమేయి నెడపెట్టి యిచ్చువాఁడుగా
మాహించి. ద్రోణ. 1-112

శ్లో. తస్య తిహస్తా మభిప్రాయం జ్ఞాత్వాద్రోణోఽర్థ శస్త్రవిత్,
తం వరం సాంఘరం తస్మై దదౌ సంచిత్య బాధిమాన్.

సం. భార-ద్రోణ. 12-19

ఎడపొందు దే. వి.

మనసు తగిలియుండుట.

క. వలలుని దెస మాలిని చూ, దుక్కుల తెలుఁ గెఁబొందుఁదెలిపెను
గంటిరె వీరలు వచ్చిన సమయంబును, నెలఁచి నొక్కటియ
యవ్విధం బెట్లొక్కొక్క. విరా. 2-200

ఎడమ దే. విణ.

సవ్యము, డాపలిది.

ఉ. ధర్మము మాని యూరులు గనం బొడిసేసిన యంతఃపాద దుష్క
త్వంబు వాయుజం దెడమకాల శిరఃబంటు దన్నె నొక్క. 1-221

ఎడమడియు దే. అ. క్రి.

సమయము చాటిపోవు, అనమచెడు.

క. కరుపతికి జయము గోరెడు, గురువుత్పత్తిఁబు మున్నఁబులొక
యిటు తఱకిం. జొరక యెడమడిసినను మఱి, పగవం జేపెయును
జూప వేడుక వడియెన్. నొక్క. 1-207

ఎడమడుగు; ఎడమడుపు క్రి. విణ. (ఎడమ + అడుగు)

1. ఎక్కొక్కము. కాలుమాటై నది.

క. నడిపింపఁగఁ బొడిపింపఁగ, నెడమడుపు నెలఁచివచ్చి దేవుఁలంగ
నే, గడుసేర్పుఁ జేర్చునానగు, నడిమియు నీ పుష్కలముల గొనెన
గాదే. చిట్ట, 4-214

2. విఠికిము, విరుద్ధము,

క. పొడవునఁ బ్రాయంబునఁ గడు, నడిది బలంబును జూడఁగా
నొక్కట నీ, కొడుకని యీతని నెంతయు. నెడమడుగున జూప
చెత్తె యిందలు నగగాన్.

చ. ఇట్టి లోకవిరుద్ధంబులకే మోడుదు మయు క్తంబులయు పలుకులు
నలుకక. అది. 4-100, 101

ఎడమిచ్చు దే. అ. క్రి.

అవ శమిచ్చు

తే. అశ్వుగకు నెడమిచ్చి యాహారములను, శక్తివాత్సల్యములలోనఁ
బండపెట్ట. అశ్వ, 2-170

(ఎడమిచ్చి = అతిథ్యమిచ్చి అని ఇక్కడ భావము)

ఎడము చే. వి.

1. నడిమి భాగము, మధ్య ప్రదేశము.

సీ. కవట తొండొంటితో గదియుచు నెడములు మ్రింగి ప్రబ్బంగ
సొంపు మిగులు వాని. విరా. 1-162

2. చోటు, స్థలము, ఆవకాశము.

ఆ. అనఘ నీ ప్రయత్నమున నా శరీరంబు, పొదలె నిందు నాకు మొ
దల నెడము, సాలగట్లుగాన మేలుగ నొండొక యెడకుఁ గొంచుఁ
బొమ్ము కడఁగి నన్ను.

వ ఆనిన నతం డాజలచరంబులఁ గైకొనిపోయి యొక్క బావి
యందు విడిచిన నది యెప్పటి యట్ల యక్కజంబుగాఁ బొదలి
తనకు నవ్యాపియందు నవకాశంబు పర్యాప్తం బగుటం జెప్పి
యతనిచేత గంగమద పున విడవంబడి కాలక్రమంబున నచ్చోటఁ
దిరుగం బట్టు చాలకున్న నతం డెత్తికొనిపోయి సముద్రంబునం
బెట్టిన నది వాని కిట్లనియె. ఆర. 4-221, 222

శ్లో. అథ మత్స్య మనుం దృష్ట్వా పునరేవాభ్యభాషత,
భగవన్ సాధుమేఽర్హాన్యత్ స్థానం సంప్రతిపాదయ.

సం. రా. ఆర, 147-14

సీ. గరుసులు గడవంగఁ గదలి యల్లిల్లిన, యెత్తుచు నెడముల నుత్త
రించి. ఆర. 4-228

ఎడమేను చే. వి.

వక్షస్థలము.

సీ. ఎడమేని నెత్తావి సుడియంగఁ బయ్యెద, సగము దూలించి నై
మగుడ దిగిచి. విరా. 2-64

ఎడయగు చే. ఆ. క్రి. (✓ఎడ)

దూరమగు.

చ. అను లెడయాటగాంచు నెఱిసాలక.

విరా. 2-247

ఎడయాట చే. వి.

సమీపమునఁ దిరుగాడుట.

చ. జను లెడయాట గాంచు నెఱి సాలక.

విరా. 2-247

(ఇది పాతాంతరము)

ఎడయిచ్చు దే. అ. క్రి.

1. గడువొసగు, వ్యవధి యిచ్చు.

ఉ. ...నా, యల్లము శంకితం జగుచు నుండగ వేగిరపాటు మేలె నీ,
వెల్లి నెఱుంగు దిప్పు దెడయిచ్చుట యుక్తము నాకుఁ జూడనన్.

ఉద్యో. 1-185

2. అవకాశ మొసగు.

క. వగవునకెడ యీకుము నె, వ్యగఁ గుండిన మానవుండు వైరుం
చేతం, దెగుగాని తనదు కార్యము, దగి వొనగింపగ నేడు తగు
నే వగవన్.

ద్రోణ. 2-867; ఆది. 5-144

3. తావొసగు, చోదిచ్చు.

క. సీతయ్యె ననుచు నల్లన, యాతని శయనమున నిరిగి యుండెడ
యీగా, నా తల్పంబున నొక దెసఁ, బ్రీత వ్యాపయియై శయిం
చెఁ బృథ్వీనాథా.

అను. 2-13

ఎడయుడుగు దే. అ. క్రి.

నడుమ విరమించు, విశ్రాంతి తీసికొను.

వ. భీమజరాసంధు లెడయుడుగక యొందోరులం బట్టియుఁ గిట్టియు
నడిచియుం బొడిచియుఁ దాచియుం ద్రోచియు మహాయుద్ధంబు
సేయుచు.

సభా. 1-108

ఎడరు దే. అ. క్రి.

విఱుగు, భగ్గుమగు.

చ. తడయక ఘోరదర్శన సుదర్శనపావకుడే నహింసఁగాఁ, బది పర
మేశ్వరోగ్రశరపావకదగ్గ పురత్రయభక్తు, యెదిరి ధర్మ తమిరఁ
బదియెం తెడి సౌభక మంత సౌత్వాదుం, బది... మదీచు చక్ర
సటుపాతరయంబున రెండు వ్రయ్యలై.

ఆద. 1-198

వి.

1. భంగము, అవమానము.

చ ...మానినికిం దనుదాన కాచికో, లొగవిన దానఁజేసి సభనొచ్చెము
దక్కినఁ బాండునందనుల్, బదికిరి గాక యయ్యెడరు రాచకో
మారుల కోర్పుఁట్రదే ఉద్యో. 1-848

2. కీడు, హాని.

క. ఈనలుపురుదక్కఁగ మన, పేవల నొక్కొరుకైనఁ జేడ్పడని
భటుం, గానం జెవి కెడరైనం, బూని తలఁగు నశఁడచూపె పురుషుం
డెందున్ విరా. 2-231

ఆ. పుత్రదార బంధుమిత్ర సత్కుడు రొంపి, బడిన గజగు నట్ల యె
డరు నొందు, బోగజాంపరుడు వాగురాజాల సగ, పతిత మృగ
రుషముల భంగిఁ దలరు. కా. 3-818

3. యుక్త సమయము, అదను, తటి.

అ. తలఁపఁ గూరమతులు దార్తరాష్ట్రులు గడు, నెగ్గుసేయఁ జూతు
రెడరుచేచి ఆర. 6-194

4. అపగ

వ. ఇట్లు విరథుండును వికల హనుండునునై విషణ్ణుండగు నన్నర
నాథుడఁ వెడంగగుటం గటకటంబడి యొంకటాలు నిష్ఫలంబను
బుద్ధి బుచ్చివైచి యొందోక కపచంబు దొడిగె నెయ్యెడగు గనుం
గొని శీఘ్రంబునం దున్నెనికోతములు చతురంగ బహుబలంబు
లతోఁ గలిసి కవ్వడిం జాట్టుముట్టి. దో. 3-209

గ్లో. తం కృత్యామాపదం ప్రాప్తం దృష్ట్యా పురుషధన్వినం,
సమాపేతుః పరిష్పింతో ధనంజయ శరాధిగమ్.

సం. కా ద్రోణ. 108-32

ఎడలు వి. ఎడ

1. కాపు, చోటు.

వ తనయొక్కంగల యోధవీరు లెయ్యెడల లేమి తెల్లఁబయినను
మాకుఁ జేదోడు ధర్మంబు గలదు. ఉద్యో. 1-877

వ. మీరెల్లఁ పలయునెకల నిలిచి భీష్మునకుఁ గావలిగావలయు.

భీష్మ. 1-174

సీ. ఉన్నతంబులయి నెడలెక్కుచు.

ఆర. 8-312

తే. నాలుగే నెడల మాత్రం గన్నచావం దృవుండనై యున్న మేలు.

కాం. 1-58

క. నాయట్లువడిన యంగన లేయెడలం గలరె.

కాం. 1-58

ఆ. జలమలున్న యెడలు వెలయఁజూచి, యసనువృత్తింబులని జను
లెఱుంగక, యుండునట్లుగా మయుండు పేసె.

సఖా. 1-12

2. సమయము.

తే. సతీయ వావంగఁ దునియఁగా విఱువ వలయు, నెడలఁ గాట్లలఁ
జేతులఁ దొడలఁబట్టి, కడఁగి యనువుఁజేసి ప్రొయ్యిడుదుఁ గాని,
కత్తిగొడ్డలి యడుగ నేఁ గట్టియరుగు.

విరా. 1-78

ఆ. ఆవులింశ మమ్ము హాసంబు నెప్పివనంబు గుప్తవర్తనములు గాంగఁ,
జలుపవలయు నృపతి గొలుపునై వెలసెన కా, హగములై నఁ
గెలని కెగురుగుట.

విరా. 1-187

విణ.

అధికము.

క. దుర్జనునకు సంపద లెడలయ్యును నాతని, మొదలిటి సంపదలతో
సమూలంబు చెడున్.

విరా. 2-102

ఎడల అవ్య. ద్రుత. ఎడ¹

విషయమున, సందర్భమున.

ఆ. కథ జగత్ప్రసిద్ధ గావునఁ బూర్వవ, పూర్వ యుక్తిపేయువద్దె యె
డల, యత్నమించుకంత యయినను వలవదు.

విరా. 1-42

క. శిలచేప మ్రాప దెప్పగ, జలనిధిఁ గడవ దొరకొనిన రాజునఁ
కాత్రంబులు గాని యెడల చావంబులఁ జాపము నిస్తరించు
బుద్ధి దలఁచినన్.

కాం. 1-380

ఎడలఁద్రోచు చే. స. క్రి.

ఎడలించు, తొలఁగద్రోయు, పరిత్యజించు

తే. మేలు గడువేగ చేయదు కాంపాళ, బద్ధులై యేమరుటఁజేసి వడఁతి

మనుజు,లింత యెటుఁగుట సంసార మెడలఁ ద్రోచు,నట్టి విను
పుటఁ బుట్టించు నది హితంబు. ఆను 5-289

ఎడలించు దే. స. క్రి. (✓ఎడలు) ఎడలఁజేయు

1. తొలఁగించు, ఊడఁదీయు.

క. బంధుశతంబులు శౌర్యమ,దాంధములై శక్తిసంపదాభీలతమై,
సింధుర నద్విశత నున్నను, సంధుల సంధు లెడలించి చంపుదు
రశనిన్. విరా. 1-325

వ. ఇట్లుత్తరుండు సమారూఢ శమీన్మతుం డగుటయు నరదంబు పయి
నిలుచుండి పాండవ మధ్యముండు వేవేగ విడపు మనవుడు నతండు
నాయుధసంచయ బంధం బెడలించిన. విరా. 4-118

వ. ...ధర్మతనయుండు దన నికేతనంబున కరిగి యచట నిఖిల శరి
జనంబులుం దాచును సన్నాహంబు లెడలించి శూన్యాకాశులై
యున్న సమయంబునం నమ్మనిదస కూరిమి నారం గూరిన వగ
పెంచున దైర్యంబు సొంపటి వివర్ణవరనుం డగుచు నిట్లనియె.
ద్రోణ. 2-187

2. త్యజించు, విడుచు.

సీ. పన్నిన పగఱవై సన్నాహమంతయు, నెడలించి నడచుట యెట్లు
లాక్కొ. భీష్మ. 1-154

తే. తాను గ్రోధాదు లెడలించుఁగాని ముక్తి,దెచ్చి యీదోక భంగి
ముక్తికిఁ బథంబు,నగుట ననపాయమగు మపాయం బనంగ, వలనె
నీ నేర్పు వే రిందువంశవర్య. కాంధి. 5-871

3. వదల్చు.

సీ. కిలుకఁ దెడలించఁ గెడసిన బొమ్మల, కై వడిఁ బటుతురంగ
ప్రణంబు. ద్రోణ. 3-62

ఎడలు దే. అ. క్రి.

తొలఁగు.

సీ. ...ద్రువద, తనయా మతద్రలు ధర్మజుండమఱ లా.శిశువు సంతే
వితుఁ జేయకున్న -ఆ- ద్రుక రవ్యయమున కుదక పిండప్రదా.

నంబు లెడలు.

ఆశ్వా. 8-170

చ. ఆలసత యొప్పుగాఁ దరుణి యమ్మునివల్లభుమౌం నున్న నా,
మిశత సుగంధ బంధురనిమీర విశంబునఁ దూలి కానిపై, వలుచెడ
లన్ బయల్పడియె వల్లక చంబులుఁ నడయున్దొనున్, లలిత కృశో
దరంబుఁ దరళశ్రవణీయుఁ రోమరాజియున్. ౪౩. 4-48

2. పడలు.

వ. పయిఁబడిన వీరులం గీలెడిలిన బంధులంబులం బోన్ నేలఁగూం
నేయుచు. భిష్ట. 2-187

క. ఆరయ నెందును గౌరవ, భాగం బెవలొనీఁ పాశ్చిమత్యా, చారము
మై వర్తింతురు, నై రంధ్రీ జానీచారు సౌఖ్యమున్.

విరా. 1-112

3. తగ్గు, ఊడించు, నశించు.

నీ. కాళ్లయొప్పిన మాఁడుకట్టమట్టులము నేయంగ నగుం కావల
లందమెడల, విరా. 1-228

క. గురునలుక నాకు నస్త్రుస్ఫుగఁ మెడిలొచ్చు జనులు బొంకితి.

ఉద్యో. 2-286

క. దగ్గములై నట్టలు నెమ్మనైర్దగ్గము నెడిలొచ్చు నామొచ్చి చయ
మున్. విరా. 4-88; విరా. 5-208; విరా. 1-294

4. విఱుగు, పునుగు.

నీ. ...రాపము నిడమెడల తెంటు, వేసిన.

భిష్ట. 8-19

5. చెడు.

క. అంబయు నట పొక్కునెడిద, కం బోయిన నకఁడు భిమ్మకొనిరొయిన
రానిం బరచుం గైకొన దగ్గింటే వివాహిన్ మెడల మగువా
నిటన్. ఉద్యో. 4-278

6. విభిన్నమగు.

(భిమ్మడు) క. పురువంక మెడం వచ్చిన, అరమోపాయమున
మగుడఁబడెన్.

శ్రీ. 2-111

7. భిన్నాభిన్నమగు.

క. సేనాపతిత్వమునకుం, బూని యొక్కఁడు నడవకున్నఁ బొడవడఁగఁదె
యీ, సేనయనిఁ గగ్గఱార విహీనంబగు కలము జలధి నెడలిస
భంగిన్. ద్రోణ. 1-60

8. వికలమగు.

చ. తనువు ఘనాస్త్రశస్త్రములు తాఁకిన నొప్పిని డప్పిపుట్టెనా, మనము
వశంబు గాకెడలె మాటల చందము చూడ మీరు డ, స్సినయటు
లున్నవారలు. శల్య. 2-83

9. పగులు, భిన్నమగు.

సీ. ...నృప విను కడవకు సారిపై, సమర మృత్తిక యిడునపుడు విరి
యు, ఓయు వెరవారఁ బట్టఁగరాక చెడుటయు, వాని యెత్తెడు
నెడ ప్రయ్యుటయును - తే - నెత్తియొకచోట దించిన నెడలుట
యును, నెండి యవియుటయును నావమిడినఁ బగిలి, పోవుటయు
వాడు జనులచేఁ బొలియుటయును గలుగు గతిమేనికెట్లమ గలుగుఁ
తేటు. స్త్రీ. 1-84

10. వృథయగు, వ్యర్థమగు.

వ. ...అవ్వాలమ్మలు నమ్మెయిన వమ్మెయిన విహారంబున వాసుదేవుం
డు వాసవి కిట్లనియె.

క. ముప్పెన్నఁడు నివ్వితమే, గన్నదిగా దమ్ములెడలె గాండివములా,
పు న్ని భుజముల శక్తియు, మిన్నకపోఁ జిత్రమిది యమిత్ర
ధ్వంసీ. ద్రోణ. 8-197

11. భేదమును బొందు,

తే. ఈగి మన్ననఁ గలఁగంగనీక పొదిలి, యధికముగ గణముఖ్యుల
నాదరించి, పనులు గొనునది తమలోనఁ జాయకుండఁ, ద్రోపు
లెడలిస రాజ్యంబు పొలుపుదవ్వు. కాంఠి. 8-40

12. చచ్చు.

ఆ. గొడ్డు బడుగుఁ దెవులుగొంటుఁ గ్రే పెడలిస, దాని నెచ్చుటెని

నూనమైన, యట్టిదాని నొకట నాయాసవడియున్న, దాని నీరు
గోప్రదాన విదులు. అను. 2-402

క. కడుఁగూర్చు గవ్వడికి న, యొగ్గడలు గలుగి నేను బ్రసికియుండు
దుఁగా కెక్కడి బ్రదుకు నాకు నాతం, చెదరిన నప్పార్థుఁగాకు నెల్ల
విధములన్, ద్రోణ. 2-349

సీ. శరణన్న మ్రొక్కినఁ దురగాళి యెదరిన నొరుతోడఁ బోరుచు
నున్న నెట్టి -ఆ- పగతునైనఁ జంపఁదగిదు. కాంధి. 2-420

13. విఘ్నమగు, భంగవడు.

అ. ఏను గర్తననుట యెఱుఁగిమి దాగర్త, నీని నేమిఘ్నము నెదరి
కుండి, నఖం కర్మములును నాచరించుచు నున్న, వాఁడ కాన
కర్తగాఁడు దాను. కాంధి. 4-876

14. లయించు, హరించు.

క. అతనిఁ బొదుపు సంకల్పం, లతుల జ్ఞానంబు దాని నెదరును విజ్ఞా,
నితఁ దద్విలముఁ బురుషుడే, హితముం గాలంబు వదుని నెదలం
జేయున్. కాంధి. 5-78

స. క్రి.

విదుచు.

కా. ఉద్యద్విక్రములైన యీ ద్రువక మర్శ్యోర్విపతుల్ విన్ను సం,
వద్యోగోజ్జ్వలుఁ జేయఁబాని కడఁకం బ్రాణంబు లీ నున్న నిట్లు
ద్యోగం తెదలంగ నేమిదికి నీ కర్మిక. భిష్ము. 2-13

తే. క్రియ లహంకారమునఁ గల్గుఁ గ్రియలవలన, దేహచింతంధ మెద
లక తిరుగవలయు. కాంధి. 4-291

క. ... ఆ తం,దలుమెదలక మఱయు నేనె నధికగయమునన్.

భిష్ము. 2-308

అ. ... మా,తలి ప్రతోద మెదలి ధరణిఁబడెయె.

అర. 4-68

ఎడసేయు దే. అ. క్రి.

1. బాగొనరించు, అలస్యము చేయు.

(కిచకుడు సుదేష్టతో)

ఉ. బుద్ధులు సెప్పులెల్ల నటుపో విడు మెమ్మెయి నైన సౌఖ్యసంసిద్ధి
యొనర్చు నాకు నెడసేసినఁ దాపము రూపుమాపు నా. వృద్ధియ
కోరుచేసి నవివేకివి నీవని నన్ను నిట్లసంబద్ధము లైన వాక్య
ములు పల్కక వే పిలిపింపు కోమలిన్. విరా. 2-76

క. కొడుకుల నిందఱు నెల్లడ, యిడి పరలోకమున కరిగె నెడసేయక
యిప్పుడ పీఠరఁ గురు వృద్ధుల, కడకుం గొనిపోనవలయు గజ
పురమునకున్. ఆది. 5-148

వ. పుత్ర మిత్ర బాంధవ బలసంపన్నుడైన ద్రుపదునొద్దఁ బాండవు
లుండు వారైన వారలం గృష్ట బలదేవులు యదుపుష్టి భోజాంధక
వర్గంబులతో వచ్చి కూడిన నెవ్వరు సాధింప నోపరు గావున నెడ
సేయక ద్రుపదుండు పాండవుల విడుచునట్లుగా భేదింతము.

ఆది. 8-22

2 తప్పించుకొను.

వ. సత్పాత్ర దానక్రియ నిర్వర్తించి తత్ఫలంబు మున్ను దనకు
గోదాన ఫలంబిచ్చిన యతని కిచ్చు వాడయిన నతండును గొను
వాడయి యుండి కొనక యెడసేసి తిరుగందెరుగ.

కాం. 4-158

తే. ఆమరి యున్నాడ నా బారి కగ్గమైతి, పదురు గాకింక నీకు
నెక్కిడకుఁ బోవ, ఎచ్చు ననవుడు నిదియెల పెచ్చు పెరిగి,
యాల మెడసేసి యనిలజ ప్రేతె దిట్లు. శల్క. 2-248

స. క్రి.

8. పరిత్యజించు.

క. కమియింప వంయు నొకఁ డెఱుఁగమి నీమే నన్న నంతఁ గటఁగఁ
బడి భూరమణుని శార్యస్థితి చిత్తములం దెడసేయునట్టి తరమే
మీరిల్. విరా. 4-225

4. ఉపేక్షించు.

అ. పల వృద్ధరాజు లెడసేసిరో పార్థు, నరిగి నెడక మనము నరిగి
యతని, యున్నచోన పీతి మందర మిందుండ, నేల యమచుఁ.

జౌరుల్లెఁ దెరలి.

ఆది. 6-142

5. త్రోసివుచ్చు, తిరస్కరించు.

వ. కావున నిక్కార్యం దెససేయక యొక్కడుం బనువలయు.

ఉదా. 1-20

చ. కురువంశ వర్య నీ, వలుగక విన్ను ట్కొలకు నావంథంబు
త్రివిష్టపంబునం, గలుగునె నీకు నిష్ఠరణ గల్గదు దీరఁ బరిత్య
జించినం, జలము కొనంగ నేల శుభంబుమనం దెససేయకన్.

మదా. 1-54

ఎడసొచ్చు దే. అ. క్రి.

1. జాగగు, అలస్యమగు.

ఉ. వీనులఁ దియ్య మెక్క మును వినినఁ బోర రాగప్పత్తిలో,
నూనినఁ జాచు వేమితిల నువ్వులులారా! నెమ్మింబు లిచ్చో
నొక యింతసేపు నెడసొచ్చుట గోర్చి నెమ్మింబు మన్న యున్నా
నినియుం గుమారుడును మారవిచారము లుండు విదాన.

విరా. 5-398

2. అడ్డవడు, అడ్డము వచ్చు.

వ. అప్పారాలనూనుండు మగనదిసూచి నెలకొనుటయు మర
నాటుం దెడసొచ్చి మహానలాత్తంబు ప్రయోగించె.

భిష్మ. 3-55

క. అని మామఁ బలుకు పలుకులు, విని యుక్తత్వము క్రిందఁ గెలుపియు
గ్రక్కన వాలువెలికినొని కన్ఱని దెలుగు వివేము ఖాపడుండెడ
సొచ్చెన్.

ద్రోణ. 5-106

ఆ. నృపతి తోడఁ గూడి కృపుడును నెడసొచ్చి.

ద్రోణ. 5-107

ఎడు అవ.

శక్త్యశక్త్యములందు ప్రథమైకవచన 'మ' వ్యయము పరమైవపును
అమముగను, శృత్యశక్త్యములందు ప్రత్యయముగను వచ్చును.

1. వర్తమాన కాలమును దెలుపును.

క. జగ్గజమాలు మిన్నకయును, మ్రొగ్గెను నుత్తమ శురంగములు

కాష్టజలం, బగ్గలము విడుచుచున్నవి, తగ్గెడు గారణము లేక
తడబడి పడగన్. విరా. 4-87

2. కాచ్ఛీల్యమును దెలుపును.

క. కిడు ననురక్తియు నేర్పును, గడకయుఁ గలవారి నుఱక కడనఁగ
నెగ్గుల్, నొడివెను వివేకూన్యుల, కడ నుండెడు నంతకంటె
గవ్వము గలదే ఆది. 3-149

3. భవప్యత్కామమును దెలుపును,

వ. ...నాగముఖులనెల్ల వాసుకి చెలియలైన జరత్కారువువకు జర
త్కారుడను మహాముకిం బుట్టెడు వాడధికతే జన్మి యాస్తీ
కుండిను మహాముని జా మేజయు సమారబ్ధ సర్పకుల ప్రళయంబు
వలన గిడించును; ఆది. 2-137

4. భూనికాలమును దెలుపును.

నీ. గరుల ద్రుంచెడి వేళ గిరిల దున్నాడు సంక్రందను కైవడి గాన
వచ్చు శల్య. 1-282

క. తడిబడబడియెను రవమును, బడి కాలెడు రవముఁ గాలి పలు
దెఱుగుల వ్రసెను రవమును దిగ్విలయము, గడుగొని
ప్రమాయిచె నురగికాయోజ్ఞిమై. ఆది. 2-215

ద్రు.

5. అశీశ్శాస సంప్రార్థనములందు క్రియా ప్రత్యయములకు వచ్చు అదే
శము. దీనికి ఆచ్చుపగమై చో 'మ' వచ్చును. అశీస్సునకు.

క. ...యాయాశి నీమ నయిన యీ వివాహమునం దిప్రకమ
దోషంబు లేకుండదు మన వరచిచ్చి. ఆది. 2-169

కావమునకు.

క. పశహీనలైన భామికు, లతి భనవతులయ్యుఁ గులజలయ్యును
ననలకల్పలయ్యెడు మొంగల్య రహిత లయ్యెడు గృహ
స్థుత్తి నిటమొదిలుగాన్. ఆది. 4-229

ఎడ ఎడద

హృదయము.

క. వికచ ముఖుడగుచు కాశ్రవు, లకు పోతులగునట్టి వారలం గని
భూపా, లకుఁ దెచ్చ కత్తెగయు నా, లుకె లెల్లమునై మనంబులుం
గన వలయున్. కాంధి. 8-288; కాంధి. 8-836

తే. వీడు దనకంటెఁ బ్రాజ్ఞుడు లేడె జగతి, నెందునిఁ గంతమ్ముఁ
దానెడ్డఁ దలఁచు, దాని నిట్టియ్యెనంచు ప్రేమా నిరూఢ మర్థి
నరుగుచునుండె నప్పురుష వరుడ. మచ. 1-38

ఎడ ఎడద

హృదయము.

ఉ. ఏనొక పాపభావమును నెట్టె నలంపకయుండు నట్లుగా,
అర. 2-215

ఎత్తించికొనిపోవు దే. స. క్రి. (✓ఎత్తు)

మోయించుకొని పోవు.

వ. ఆచరకాలంబునకు విస్తృండు విహంగపతిం బాగ్రాచి యెత్తించి
కొనిపోయి. కాంధి. 8-374

ఎత్తించు దే. స. క్రి. (✓ఎత్తు)

1. పైకిలేపదీయించు (పశాఢము మొ.) పైకి నెగురఁ జేయు.

వ. సన్నాహ సాంగరగ్యము నొడిచి కాలగ్రాహం దెత్తించి మెళునె.

విరా. 4-287; కంఠి. 1-193

2. నాటించు. (దేరాలు మొ.) వేయించు.

వ. ...వికార రమణీయంబైన బహంగిణంబునం బటకటిరం దెత్తించి
విడిసి. ఉద్యో. 3-147

ఎత్తికొను దే. అ. క్రి. (✓ఎత్తు)

పూను, పెద్దపడు. యెత్తించు.

తే. ఇంత పాపంబు సేయంగ నెత్తికొందు. మయ్యఁ రాజ్యలోభంబున
నఖంబుండు, జనుల వరియింపఁ దొంగిలి మని రథంబు, మీదఁ
గూర్చుండఁ బడియెఁ జేయూరికొనుచు. రిష్ట. 1-188

“జ్ఞో” అనో బత మహర్షావం కర్తుం వ్యవసితా పయమ్.”

సం. భా. రిష్ట. 1-45

ఆ. ఎట్టికష్టమైనది న నిట్టి పాపమునెయ, నెత్తికొనునె దరణి నీవుదక్క
ఆర- 6-252

స. క్రి.

1. గ్రహించు, పట్టకొను.

క. వేటొక్క విల్లెత్తికొని

విరా 5-102

ఆ ఆసుశ్రేణి యందున్న శునగదా, దండ మెత్తికొని యొదగ్ర
వృత్తి, జరత దేహుఁ డయ్యుఁ దరుణవయస్కున, ప్లవ కఱికి
పోయి యతని ప్రసే
విరా 8-217

2. వహించు, మ్రోయు

గీ. వాయు వేగంబుకైన అద్వానాసుల, భీష్మునరెత్తికొని పాఠుఁ
బృథిని యద్రువ.
భీష్మ. 2-82

(భీష్ముఁడు మహాశక్తులతో)

తీ. అబల యైన భవనాన్ని నిత్యాన్వేషణము , భీష్మయై పి గజరాజు
భీష్ముని, దీని నీ వెత్తికొని చనుదెమ్మ మా ముగ్ధులను నెట్టి
నుతు నెయమించ నెప్పుడు.
ఆర. 8-200

వ. వాఁడు బిచ్చువచ్చు చోటకుండై యిమ్మార్గం బనిపించవలెలా విష
మంబు పాదచారుల గుఱమృదులు గావున మిమ్మంబు నెత్తికొని
యశ్రవణంబున నరగంజని ధౌమ్య పాండవ ప్రదోషములు దా
నెత్తుకొని బ్రాహ్మణుల నెత్తికొనిం దని రాక్షస బలంబులు
బంచె.
ఆర. ౮-307

3. నెత్తి బుజములు మొదలగు వాని మీదఁ బెట్టుకొను.

క. మహనీయ బహుళ పూజా, నహతంబుగ భోజనంబు ముగ్ధప్రిగ
న, మృదాతాత్పుండు నదవి ద్దుర్వహభారముగాఁగఁ గనక రాశియు
మణులున్.

చ. కుడిచిన పశ్చరంబున నకుంతిత హర్షముతోడ నిచ్చినం, గడుముద
మంది యెత్తికొని గాఢభరంబునం మార్చిమోవఁగా, మెడయును,
వీవు మూఁపులును మిక్కిలి గొప్పనఁ గొంతపోవ నెక్కడు

వెం నేగుడెంచెగని కొక్కెర మమ్రువమంద మట్టికిన్.

కాంధి. 3-491; 495

4. చేతులతో దీసికొను, చేతులలోనికి దీసికొను

వ. అని యంత నిలువని వలవంత పె.వు. కాలకవంబు నెత్తికొని
య కనలబువ విడికొని నదాననం కాలోకించి శశ్య. 3-188

వ. ఎక్ర ముమటిక శరీరుండై యిక్కమాగుడు మేమిది శృంగం
బుల లోలె వాకెత్తికొని నశని డయి కా. 1-151

నీ ... అశిఖర సంద-రే-వల్లరీ గుమ్మమున నెవర్ల మయ. వెలుగ
కాలుడై వెళిగ నవ్విగ గల్గు. ముప్పదో పన్ని ధిశ లాన్యు
యమ, నీను పు శ్రీగుండమయ నే త్తికొని గ మ.

వ. ఇతెట గుంగు నొక్కట నెత్తికొనుటయు నెక్కును, గుండును
వెచ్చుంబుడై యొక్కపెట్ట నెత్తికొని నెత్తికొని కాచరించె
శమ. 8-110 161; శా. 4-47

5 చంక బెట్టికొను.

వ. అని దాని నెత్తివీరి, బూతించి కోడకు నెత్తికొని దేహియంబు
నకు నెచ్చి అగయను రాజునిచే నెత్తివలదిన నాడు గావున
నరాదు డను చేరిడి. కా. 1-158

వ. అక్కలకు రోడవర్తని పని యునివ గంబున నెత్తి ముదురి
యవ్వులల్ల బుగల చి మహావార్ష బాతో వాని నెత్తికొనిరి.

శా. 1-149

6 వాచికొను, అపహరించు, దొంగిలి చు.

లగుగ్రాహ : : నెత్తుగురుర్వర, వృక్షము వొ దొంగు నెత్తికొని
మూలం, బత్తి రమటన్ శ్రీ. 2-8

క. అయసుగ నమ్మ, నూకగ, మై యప్పుడ యెత్తికొని రయి బున
జనులోన్, శా. 1-133

ఎత్తికోలు దే. వి. (ఎత్తికొను)

1. పూర్వ ప్రయోమ.

వ. ఇట్లు విశామహు నెత్తికోలునకుం జిత్తంబు వికసిల్లి ననుజ సహితం
బుగా నితనిం బరివేష్టించి, ఉద్యో. 1-108

క. తరతరమ ప్రకలఁ దునిమెఁడు, నరునప్పటి యెత్తి కోలునకు సుర
విగ్నాధరభేచరులును భీతిం, బొరసిరి తమదెసకు నేమి పుట్టునో
యనుచున్. (ఇట 'విక్రంభణము' అని భావము) విరా. 5-64

2. సంకల్పము, ఇచ్చు.

ఉ. ...గద పండువువేయఁగోరు నా, దయ్యపు నెత్తికోలు దుది రాఁ
కుట గాదె భుజంగ భంజనా. ఉద్యో. 3-87

క. పదివేలఁ జంపఁగా నో,పుదు నేనను నెత్తికోలు పుట్టిన యది నీ,
పదునొక్క డఱ్ఱహిమలను, జదురున నడిపింతు నెదిరి సైన్యము
గలుతున్. ఉద్యో. 4-406

వ. అఁస దస్సి యెప్పుడెని మీర లద్దమాడుదు రప్పుడ శపింతు నిట్టద
నా యెత్తికోలు. ఆను. 2-381

3. పొందుట.

ఉ. ...నీ, కిసరమెత్తికోల్ గజవి యిప్పుడు కార్యము దప్పఁజూచు
నీ, వారలు ముట్టవచ్చిన నవిశ్యము వంతకు జాలరుంజుమీ. ఉద్యో. 3-385

ఎత్తిచను దే. అ. క్రి. (✓ఎత్తు)

ఁడయాత్రకుఁ బోవు.

నీ. చిగురులతో సఁధిపేసి యంబుజముల, పైకెత్తి చనునట్టి పదతల
ములు. విరా. 2-67

ఎత్తినదుగులనుండు దే. జాతీ. (✓ఎత్తు)

ఎత్తిన పాదములనుండి, మునివ్రేళ్ళమీద నిలఁచు (ప్రయాణమునకు
సంసిద్ధముగా నుండు)

తే. గొంతి కోండ్రు రెల్లను గురువరేణ్య, యెత్తి నదుగుల నున్న
వార వ్రహస్పి నీవరిష్ట దర్శింపంగఁ బోవఁగోరి, యనియె నట్లు
లయ్యిరువురు నాడుటయును. ఆశ్ర. 2-25

శ్లో. అగ్రపాద స్థితం చేమం విద్ధి రాజన్ వధూజామ్

పం.భా. ఆంధ్ర. 24-17

ఎత్తిపట్టు దే. స. క్రి. (✓ఎత్తు)

క్రిందఁ దగులకుండులాగున ప్రకృతియించు.

కి. పార్థం దట్ట చేయుదునని గాండీబు పుష్ప కోకిలిని నవన్జు
గొని మూడు వాలపొద్దు లభింపఁ జేసి వదిలివెళ్ళి యెత్తి
పట్టుకొని పు.భా.బులు భూమి మోచి నుచు ద్వి. భా. బా.
ప్రీతుడై. తీర్పు 8-422

ఎత్తిపెట్టు దే. స. క్రి. (✓ఎత్తు) దెప్పిపొడుచు

త. ...అబ్బి గఁ బత్తి తి ముగించు అపసేను మీ రెమెలు గాధ
కెక్కి, వెలుగుఁ గోరుట కతిమనఁ జెచ్చి దాని, నానా మతి
పెట్టె నేమనఁగఁ గలదు. తీర్పు. 1-168

ఎత్తిపోవు దే. అ. క్రి. (✓ఎత్తు)

దండు వెడలు, యద్ధమున కిగును.

వ. అతనియ నెత్తిపోయి గోధులని బ్రహ్మచర విగా. 8-117

ఎత్తివచ్చు దే. అ. క్రి. (✓ఎత్తు)

త. పట్టి యానఁ జెఱఁజెట్టి పాండవులనఁ దిగులు పట్టి న మ నెట
దెగక యెత్తి, వచ్చిరేనయు విద్ధి పవచ్చు. తీర్పు. 8-891

ఎత్తివిడియు దే. అ. క్రి. (✓ఎత్తు) దండెత్తి చన దెంచు

దండదిగు, యద్ధమునకు సిద్ధుడ.

తే. ఎత్తి విడిసిన వారని యెల్లనిప్పు, పాండవులమీఁద జెట్టక
బ్రదుకు గలదె. తీర్పు. 8-889

ఎత్తివైచు దే. స. క్రి. (✓ఎత్తు)

ప్రకృతి క్రిందఁ బడవైచు.

అ. కచ్చయమరఁబట్టి కాళ్ళను జేతులు, వ్రేల ముత్రగజ్జా లిం
మెఱయ, ముష్టిలుపు నెఱయ ముక్కున వాకిను, నెక్కిరొయ
మల్లు నెత్తివైచె. విగా. 2-17

ఎత్తిచె(సె)ప్పు దే. స. క్రి. (✓ఎత్తు)

ఉద్ఘాటించు, వెల్లడిచేసి చెప్పు

ప. ...పాండవాగ్రజుండు వాని ప్రతిజ్ఞావచనంబు లెత్తి చెప్పి మొగ
మోడ కలిపిన. భీష్మ. 8-55

ఎత్తు దే. అ. క్రి.

1. కలుగు.

సీ. కొలువులోపల నిన్న కోవమట్లెత్తించి, నలఁచక నిలిచిన ధైర్య
మహిమ. విరా. 2-160

మ, అనుభవ శివర్య విభూతిని, భవదీయంబైన రూపంబు సూచ
నలం పెత్తెడఁ బోలునేని దయఁ జతుః ప్రీతిఁ గావించె.
భీష్మ. 1-208

క. ఆడ కలు దిన్నట్లుగునే, కడ వూఁ గుట్టెత్తినపుడొ. ద్రోణ. 4-89

క. కౌరవులు వేయు నవమతి, కారణముగఁ గోపమెఱుఁ గట్టచి
వఁచాం, భోగుహముం గనుఁగొన శమ, మారున్ నావశము గాక
యంఁగ బుద్ధిన్. కాంధి. 1-18

2. (పోరుటకు) పూను, కడగు.

క. నీ యనుజులు దివిజంకు న, జేయులు ధృక గావ్యసృతంఁ జెలుచుట
ప్రేరేగే, తోయఁ నాశము గజము లీలాయత్తము గాదె యెత్తు
మాహవమునకున్. ఉద్యో. 4-112

3. దండెత్తు, పోరుటకై బయలుదేలు.

ఉ. కౌరవసేన గాదు శ్రుజగంబులు వొక్కట యెత్తి వచ్చినం, దేరు
బృహన్నలా వశగతిం జరియించిన గెల్వవచ్చు. విరా. 4-22

క. బలవంతుఁడు పైకెత్తిన, బలహీనుఁడు ధనముగోలువడిన యతఁడు
ముచ్చిల వేచువాఁడుఁ గామాకుల చిత్తుఁడు నిద్రలేక కుండుడు
రథిపా ఉద్యో. 2-21

తే. ఎవ్వరిఁ గొనియతఁడు, కౌరవులమీద నెత్తి రాఁగలుగువాఁడు.
ఉద్యో. 2-188

సీ. వానయు నీతును వర్జించి మందు వేసవి గాక మున్న నెవ్వములవంట,
 తొడవెడు తటి నెత్తునది శత్రుపయి. కాంధి. 3-8

4. అతిశయించు, ఎక్కువగు.

క. దివ్యున విఠిగినఁ జౌరులు, నవ్వుడరటె మేలుమేలు నను వాగకు
 నీ, క్రొవ్వలుగ దేనిఁ దలవడు, మెవ్విధి జనిలేని ననుచు నెత్తి
 భీతిన్. విరా. 4-71

ఉ. ఎత్తిన వేడ్క గంధరము తెత్తి మొగంబులు సాచి...చిత్తజ శీఁ
 దేలె విలసిల్లుచు జక్కవదోయి వేకువన్. ఉద్యో. 2-109

స. క్రి.

1. లేవదీయు, పైకిదీయు.

క. అని మనమునఁ దలపోయుచుఁ, దనతమ్ముని నల్ల నెత్తి దందడి
 దొరఁగం,జనుడెంచు నశ్రుపూరము, కనుఁగవరో మ్రింగికోమ
 చుఁ గామిని పలికెన్. విరా. 2-79

క. పెనురొంపిలోవలమ బ్రుంగిన ధేనువు నెత్తుపోలికిని.

శంభు. 1-158

ఉ. పంఖిన శోకభారమునఁ బ్రాణవిమోక్షము గోరి గంఠదేశంబున
 రాయి గట్టికొని సన్ననినాథుఁడు నిశ్చితాత్ముఁడై, యంబుధిఁ
 జొచ్చినం గడు భయంపడి వార్ధి లెత్తురంగ వాస్తవంబుల నెత్తి
 పెట్టె దనసైకతతీరము జేర నమ్మునిన్.

ఆది. 7-119; విరా. 4-174

2. ఉన్నమితము చేయు, దీర్ఘముగా నుండునట్లు చేయు.

వ. తమ కందువలు రోసి యెత్తిన మెడలును. విరా. 2-240

క. హయములఁ బూన్పుము రథమున, రయమున నిది మెత్తుము,

విరా. 5-42

ఉ. ఎత్తి వేడ్క కంఠరము తెత్తి మొగంబులు సాచి ... జక్కవ
 దోయి వేకువన్. ఉద్యో. 2-109; విరా. 5-82

3. పైని పెట్టు, మీద నుంచు.

ఆ. సూత పుత్ర యితఁడు వాతఁల పెద్దమో. పెత్తి నమ్మియున్న

యిట్టిచోట, గ్రంథపేయ నాకుఁ గాదని పైరించి, యున్న బ్రతికి శింక నూరకుండు. ఉద్యో. 4-251

లో సమద్యతోయమ్ భారో మే సమహన్ పాగరోసమః

సం. భా. ఉద్యో, 187-80

4. (అర్జును, హవిర్ను మొదలగు వానిని) ఇచ్చు సమర్పించు.

క. అమృంతము దనఁగు హృదయమైన నక్కనన్య నిలిపి యాది తున కర్మమైతి నాకు నిమిత్త ప్రయమైన నీయట్టి కొడుకు నంబ జమితా. అది. 5-9

వ దివ్య భవణు డగు భవణు డు గన్నీ రొక నన్నరవతితోఁ గనకై యెత్తె పురోదాశ కాగంబు విష్ణు డెల్ల వేలు పులుఁబోలె నాకు దర్శన గోచరుండై కొనక యగృశ్యుడై కొనియె.

కా. 8-384

5 ఇచ్చు. ఒకఁగు.

ఆ అట్టి యవనరమున నమ్మహా సతి నన్ను, దలచె నప్పుడే బల విరోధి, మది నిరోధ ముడిపి మనలక వచ్చి య, బాబు ప్రాణ మెత్తి ప్రమద మెసఁగ. కా. 1-271

6. చావు మొదలగు వాని నుండి ఉద్ధరించు, ఉజ్జీవింపఁ జేయు.

క. ... విగతాసులఁ దన, మృదు వచన వ్రక్క మను నమృతమున నెత్తెన్. అది. 8-282

7. మోయు, పహించు.

వ. ... కృష్ణునిచేసన్న నర్జుని వనపునం గనకరగ్నమయఁబగు నతని పాదపీఠం బఁగండు వ్రేల్చిన కాళ్లు దిగిచికొన నడ్డలు ముద్దయ లెత్తి తెచ్చి నాకుం బెట్టిన నేమను దానిం గరతలంబున నంటుచు. ధరణీతలంబునఁ గూర్చుండి. ఉద్యో. 2-121

8. తీసికొను, గ్రహించు.

పి. ఘన శరాసముఁ ద్రిఖండంబుగాఁ జేసి, వారాచ మొక్కట నాటె మేన, నేటాక విల్లెత్తి వెసఁ బదునాలుగు, కాత కాణములఁ

కాచాల సుతుడు, గలకటవేసె.

భీష్మ. 1-258

చ. ...విషమెత్తి క్రోలి యదియంగము వారట వెట్ట నన్యలం గినిసిన
యట్ట.

ద్రోణ 4-207

9. చేశబట్టుకొను, కైకొను.

వ. అబ్బికేనుండు ప్రసన్నవగుండగుచుం బిల్గినింబరియిన కల
శ బులలో నజ్జ్వలం బగు నొక్కటి ధోమ్యం డెది గూనెల్లి యా
భూపోత్రము నభిషేకిచె

కాంధి. 1-875

10. చేతులతోబట్టి వైకి లేవడియు.

సీ. అనియె నప్పడు పరమాహ్లానమునఁ జను, నెచ్చి నొద్దిగ్బలు లేవ
మనుల, మరుదర్శి వసువులు మహిమార్చింబున, దిష్టండు
నొద్దుండఁ దారు నమ్మ; హాత్మర నెల్లి నదానూడుగఁ జేసి.
మహా. 47

11. పూను, పహించు.

ఆ కారణంబు లేక కౌంతేయులకు కాల్య, మాది గాఁగ నీడ యూచ
రింతు, పుణ్యపరులు దోడఁ బుట్టువు లాద్యులు. ప్రభు మేనఁ
దగునె వారి తోడ.

ఉద్యో. 8-327

ఉ. ... ఆతని (భీముడు) దలుక నెత్తి యాగఁ జాలించుము,
క్రామ విలాసుడై కురుకదంబములో విహరింపకుండు నీ.

ఉద్యో. 2-185

సీ. ... తారతమ్యముల్, వెగవునఁ బరికించి వేగ మెత్తి, వలయుట
నెట్లోల్లి పలుకక యుండంగ, వగుట యూహించు టున్తమిగా.

ఆశ్ర. 1-78; ఉద్యో. 2-18; ఉద్యో. 2-218

12. నంకల్పించు, తలంచు.

సీ. ... తద్విపుల గుణోన్నతి వై నక, దుర్బోధనుండు దుష్కార్య
మెత్తి - ఆ - దుర్జయమున శకవి కర్ణ దుష్కామల్, గణనఁ
కాండవులకు నటయ చేయఁ గడఁగె.

ఉద్యో. 3-13

13. పెట్టు. (తినిపించు.)

వ నిజులైన పరిచారకు లెత్తు రంగంబుల నీరికిందిగిది భావించెత్తి

ఓడవి.

ద్రోణ 8-305

క్లో. పీతోపవృత్తాన్ స్నాతాంశ్చ జగ్ధాన్నాన్ సమలంకృతాన్.

సం. భా. ద్రోణ 112-55

14. పట్టి దిసికొని పోవు.

సీ. ఘర కాయ జవ సత్త్వ గజ కచ్చసముల నొక్కెత్తున లీలమై
నెత్తె నితఁడె.

అను. 1-270

15. అనివారిండు.

తే కామ రసమన నతి స్పృహఁడై మనుష్యుఁ, డర్థ తృప్తా పరీ
జాంశరంగుడై, గొతయ నడవిలో నెత్తెడు కోలుపులియుఁ,
బోలె వృత్తు వాశనిఁ గొనిపోవు దేని.

అను 5-235; కాంతి 6-229

16. (కిరగ్వరము) పాచ్చు చేయు (ఈ యగ్ధమున ఎలుగు, గొంతు
మన్నగు శబ్దములతోనే కూడి యుండును.)

క. అత్తటి నీతనయుఁ డెలు, గెత్తి గథికవరులతోడ నిట్లను.

భీష్మ 2-372

17. (దీపము మొలగు వానిని) వెలిగించు.

సీ. దివియలోఁబడుఁ బ్రువ్వు దివియ యెత్తికవారిఁ కాపంబు వొం
రునే.

అను 5-58

18. ప్రయోగింప నడగ్గమించు.

క. గురుసుతుఁడు భీమునకు నై, నరమాస్త్రం బెత్తె. అశ్వ. 3-172

19. చూచు,

తే ధనము కలిమియు లేమియుఁ బ్రాసునంగు, నిలిపి యెత్తంగ మాలు
నూపె నిర్దనత్వ, మెక్కుడై రాని దిక్కున నెట్టలన్న.

కాంతి. 4-83

క్లో. అకించస్యం చ రాజ్యంచ తులయా సమతోలయన్.

సం. భా కాంతి 176-10

20. (లిక్, యాచించు, అడుగు.

తే. తగు వేళఁ బర్ణకాలలకు నరిగి, యెత్తగా లిక్. కాంతి. 1-58

వి.

1. మాటు, తడవ, హ్యాయను (ఈ యర్థము 'ఒక్క' శబ్దపూర్వకము గనే యుండును.)

ఆ. ఇట్లు దఱిమెనేచి నిస్పృహ యాగఁ ది, ద్విక్కువానినెల్ల నొక్కయెత్తు
గాఁగఁ బిలుకమార్పు. దో. 5-196

వ. దుశ్శాసన దుస్ప్రహ దుర్ముఖ వివింశతి వికర్ష చ న సేనాదులగు
నీ కొడుకు లొకఁడొకఁడ జగంబులెల్ల జయించు జాలుదు రందఱు
నొక్కమొగంబై త్రోచి నడచిన సవ్యసాచి నొక్కగునిన కాదు
పాండవులనెల్ల నొక్కెత్తుననై చి తొననొప్పుమరు. ఉద్యో. 2-282

నీ. భువకాయ జవసత్త్వ గజకచృచముల నొక్కెత్తున నీలమై నెల్ల
నితఁడె. ఆను. 1-270

2. పన్నుగడ, ఎన్నిక, యుక్తి.

ఉ. ఎత్తునఁ గొందుఁ గౌరవుల నెల్లను మార్కొనిరేచి గోవులం, దెత్తు
ముహూర్తమాత్రమున. చూ. ఎత్తునఁగొను. విరా 4-9

విణ.

సమానము, సమము.

వ. దివిజ రానవ గంధర్వాది సమస్త భూనంబులు నాతోడి యెత్తు
రాకుండెడినట్టి దోర్నిర్యంబున వెలసి వర్తిల్లుదు.

ల్లో. దేవ రానవ గంధర్వ మనుష్య పతంగోరగాః
నసమా మమవీర్యస్య కళాంశేనాపి విండితాః.

సం. కా. పా. 12-17

క. ఈ యున్న రాజులందఱు, వాయునుతున నొక్కయెత్తు.

ఉద్యో. 8-887, ఆను. 2-48

ఎత్తుదెంచు దే. ఆ. క్రి. (✓ఎత్తు)

దండెత్తి వచ్చు.

వ. ద్రుపదుసయి నెత్తుదెంచిన ద్రుపదుండను భీమంబై బ్రాహ్మ
ణుల మఱుపుసొచ్చె. ఆది. 7-191

ఎత్తునఁగొను దే. స. క్రి.

నై పుణ్యముచే జయించు.

చదరంగములోఁ గాయనడపుట యెత్తనఁడును. అట్టి యెత్తుల చేతనే ఆ యాటలో జయము కలుగును. అటులనే చదరంగములో నెత్తు వేయుటకుఁ జూపునట్టి యుక్తిఁజూపి (కొరవులనెల్ల) తన వశమునేసి కొందురని యుత్తరుని వచనము.

ఉ. ఎత్తునఁ గొందుఁ గొరవుల నెల్లను మార్కొనిరేని గోవులం, దెత్తు ముహూర్త మాత్రమున. విరా. 4-9

(ఎత్తెం, ఎత్తల, ఎత్తుర, ఎత్తెర, ఎత్తర, ఇత్తెర) అనునవి పాతాంతరములు

ఎత్తులుపట్టు దే. స. క్రి.

(పూలదండలు) సరిపడునో లేదో యని ఉరువు మొదలగు వానిని సరి చూచు

సీ. పువ్వులు బహవిధంబులఁ గట్టి ముడికొక్కభంగిగా నెత్తులు పట్టి యిత్తు. విరా. 1-107

ఎత్తువచ్చు దే. అ. క్రి.

సరిమాగు, సమమగు, సాటియగు.

వ. వారెల్లఁ దేజోదైర్య పరాక్రమోపాయ విచారవివేకంబుల నా యెత్తువత్తురె. ఉద్యో. 2-285

ఎత్తెడుచోటు దే. వి.

దండు వెడలు ప్రదేశము.

వ. సుకర్మయు...వేగిరంపుఁ బయనంబులయ్యును బ్రజల నోలాకు పడనీక యెత్తెడు చోట్లను విడిదల యందును లోనుగా నిస్సా దాదులయిక యుద్ధట చిహ్నంబులు ప్రకటింపక. విరా. 8-131

ఎత్తెల దే. వి.

దేశంను బట్టుకొనెడి యొకానొక సాధనము.

క. వెరవున నూతల నెత్తెలఁ, గరముల మత్స్యములబట్టి కడ సంకస ముం. తొరయుచుఁ బ్రాశ్నం గ్రువ్వఁగ, గర మూపించి మడిఁ బ్రాప్తకాఁజ్జుండున్. రాం. 3-198

ఎత్తెలగొను చే. స. క్రి.

వలతో, జేదలను బట్టిపట్టు అనాయాసముగా (శత్రువులను) పట్టుకొను లేక వశము సేసికొను

ఎత్తె = జేదలను బట్టివల - వలవేసి పెక్కు జేదల నొక్క వర్యా యము అనాయాసముగా, బట్టిన చంగుమనఁ గౌరవులనెల్ల నొక్కొత్తునఁ బట్టుకొందును. అని యుక్తరుని బింగ్గుమాట.

ఉ. ఎత్తెలగొందుఁ గౌరవులనెల్లను మార్కొనిదేని గోనూరి, చెత్తు
మహూర్త మా సమున. విరా. 4-8

(ఇది ప్రాశస్త్య పాఠము అని నూ. 4 ని. ఇచ్చిన ప్రాశస్త్యములోనిది సాతాంశరము) చూ. ఎత్తుఁగొను

ఎద వై. వి. ఎడఁద

హృదయము, మనస్సు.

తే. ...సంతోష మొనిండ నెలవుకొనఁగి. విరా. 1-24

క. ...అన్నాకవతియు సిగ్గెఁగి నదురన్. ఉద్యో. 1-118

క. వాలమ్మల రాణి ధరన్, వ్రాలు భటులబాచి కుంటు వద
కఁగ మేనుల్, దూలఁగఁ నముఁ రాణకయను, వాఁము సానిచి
కొంద అవలఁ జనంగన్. విరా. 5-82

ఎది చే. పర్వ.

పది.

పీ. ...వకాదశ్చేద్రీమానీక మీశ, దింది సంపదీబది కుంభి యందెరి
యింపేనిఁ దనవంక కీద్రఁజాలు, బుద్ధితత్త్వము గల్గు కుర్తాశ్చ
కఁడు. ఉద్యో. 2-44

ఎదిరి చే. విణ. (✓ఎదురు)

1. అన్యుఁడు ఇశరుఁడు.

క. ఎదిరికి హిశమును త్రియమును, మదికింపును గాఁగఁబలుకు మాటలు
పెక్కై, యొవనమ లెస్స యటుగా, కిదియది యన మారబడి
యొశయు నొప్పున్. ఉద్యో. 2-59

2 ఎదుట నున్నవాడు, ఎదుట నున్నది

క. అని వీడగఁ బల్కిన న,మృదు జాఢముఁ డంతఃబోక మదనోన్మా
దఁ,బునఁ దన్ననెదిరి నెఱుంగక, వనితకు నిట్లనియె గాఢసంపు
బలుకులన్. విరా. 2-51

వి.

ప్రశ్నింపఁడు, విరోధి.

క. మమ్మెఱుగు దెలిసి నెఱుగుదు, నెమ్మియెఱుగు దల్లసిద్ధి నెఱి
యెఱుంగఁచి పాకవీక్షణల వద్దతి నెఱుగుదు, పామైవ్వఁడ
నెఱి నీకు బద్ధుల సెప్పన్, ఉద్యో. 8-84

ఎదిరివాడు దే. వి.

ప్రతిఘటించు, విరోధి

ఆ. బల్లభువనములను నేలుటకై నను, ట్టి ప్రయాగగర్భ మెట్లుసేయ,
వచ్చుగడఁగి యెగరివారేమి సేసిన, మూఱుసేయ నాకు మనసు
రాదు. భీష్మ 1-185

ఎదురఁబడు దే. అ. క్రి.

ఎదుటఁ గనఁబడు, చేఱింపు, వశమగు, యాదృచ్ఛికముగా కలించు.

ఆ. ఎదురింపడించాని వదంక శార్దూల,శగభ సామజాది సత్త్వములఁ
బట్టి ననుచునున్న యట్టి నాకిప్పుడూ, భద్రమైతి వీవు పొందు
పుక్కి. ఆర. 4-111

ఎదురీడు దే. అ. క్రి.

నీటి ప్రవాహమునకు ఎదురుగా ఈఁతకొట్టు, బెట్టిదములగు కష్టములు
దీక్షించ వానిని తరించుటకు ప్రయత్నించు.

చ. ...వారిని నాకుండు లేని దీనతం,బొరని కృతైక భాజనతఁ బొం
దన యిప్పురిఁజూచి మానసిం, బెరియఁగఁ జొచ్చె నేటికెదురీదిన
చాదున సేమి సెప్పుదున్. మౌస. 1-48

ఎదురు దే. అ. క్రి.

మార్కొను, ప్రతిఘటింను.

క. కావున నీ యుగ్మకు రథి,కావలి నివ్వెడునిఁ గాచునట్లుగఁ బనుపం.

గావలయు మీరలందఱు, నేవలఱాచిన శిఖండి కెదురుఁ దెవు
డున్. భీష్మ. 1-81

క. సదివేపురు రాజులు దన, కెదిరి పొలిసిరా శిఖండి యేమిటివాఁడై
తుడిఁబోయి ఉన్న నాజిం, గదియుచుఁ బోలియించె నియనిఁ గడ
వఁగ వశమే. భీష్మ. 1-48

తే. నకులుఁడును గనిమఱుఁడు సాత్యకియు నా నుభంగి కోడుకును
వెదిరిన బిరుఁ నెల్లి, బెరిరఁతెదర బడల్పడఁదెల్లు సానఁ, జేయఁగని
కొరవులు సంధిసేయువారు. ఉద్యో. 2-139; ఉద్యో. 3-803

వి. జా.

పురోభాగము, ముందు, సమక్షము.

ఆ ... ఇందఱ, యెదుర నీవు గోరి నివ్వధఁలు. కాం. 4-160

తే నేలనాలుగు నెఱుఁగుల నృపుఁ కొలుపుఁడందు నేమి వర్తించిని
నవనివాధ, యగ్గలింపి వాయెదుర బావాప్పించి, కడిగఁ జాలెను
మల్లులఁ గాననెందు. విరా. 2-7

వ నీచహృదయుండగు కీచకుండు దినయెదుర నప్పుడాదిన కన్ద
శూలఁబులగు మాటలమీద. విరా. 2-108

విద.

1. ముందఱ నున్నది.

వ. అన్నరుం డరగని కఠఁబునకుఁ గవియు గరుడుని శ్రవడి నఁదై
కడరె నట్లడఁడు యాలోకించి నన కట్టెమట్మొనఁదెట్టు నాఁకి.
కర్ణ. 8-155

2. అన్యఁడు, ఇతఁడు.

తే. మాలకరి పుష్పములు గోయుమాడ్కిఁ దేటి, వృష్టుఁదేనిఁగఁగొని
యెనుబోల్కి నెదురు, గండకుండఁగఁ గొనునని కార్జవఱమ,
బొగ్గులకుఁబోలె మొరలంటఁ బొడువఁ జెందు. ఉద్యో 2-57

క. పదపది దుస్తిరమగు నీ, పదు మూఁడవయేఁడు గడఁబులు యరి
ది త, మ్మెదు రెఱుఁగమికై యాపది, లొఁచిన వైరించి రిట్టి
యునికియుఁ గలచె. ఉద్యో 1-9

3. అభిముఖుడు (ఎదురు మొ మై వాడు) అభిముఖ, అభిముఖ.

క. ఎదురున్న రూపు వలుకగ, దురగటగటబడవు. ఉద్యో. 1-388

వ. కొందఱు మరుగాఁ జనుదెంచిన వారిది యేమి యని యడుగ
నశ్చత్తామ వచ్చి పొడుచుచున్న వాడనిన సౌప్తి. 1-197

సీ. ఎదురుగా వచ్చిన నె.త యేరియు దవ్వు, గలుగ వేటొక శ్రోవ
దొలగు వారు విరా. 2-38

4. ఎదుర్కొన సమర్థమైనది, ప్రతిఘటింపఁ జాలినది-సాటి, సమానము.

క. అకృతాస్త్రుండ బాలుడఁ గార్ముక విద్యా ప్రాధిమై నిరూఢు
లయిన యీ, శకుని జయద్రథ దుర్ముఖ, వికర్ణ కర్ణాది యోధ
వీరులకెదురే. విరా. 4-53

తే. ...ఈ నీట వాబల్లదునకు, నెదురు రథికునిఁ గాన ననేక హేతి,
నిపుణ శార్దూల ఏకమ నీవు దక్క. శంభ. 1-91

వ నీకై మీ శంఢి యిట్లు సేయఁడయ్యెనేని వా కెదురెవ్వరు
ప్రదోష 5-289

5. మాటు, బదులు

సీ. కుల పర్వతావళి కులిశ భయంబున, బెరరి వాపోవు నల్లెదురు
సెంగె ఉద్యో. 4-116

క్రి. విద.

1. ఎదురుగా, అభిముఖముగా.

ఎ. నీకెదురై జయంబు గొనరాదు. ఉద్యో. 1-87

2 సమానముగా.

వ. సుయోధనుడు...భీష్ము కడకుంజరి శోక గర్గద కంఠం దగుచు
నశనతో నిట్లనెయె.

వ. అనిగ విని నదిహనుండు దాను నెదురు శోకించి యతని
నిట్లనెయె భీష్మ. 3-78, 78

ఎదురుకొ(ర్కొ)ను దే. స. క్రి. (ఎదురు)

1. మార్కొను, తెలపడు.

వ. సుశశ్రూతానుం దశ్శుంశుం గవ బాగాః కోర్తూం నేపి రథ
సమూహంబుతో విరాట ష్వాహంబు నెదురికొని. పరా. 3-182

ఉ. శాంతివపుండు పుష్ప శిశుశంఖుల తొనవ రూప పుష్పముల్
సంజని ముందు నొప్పుచు పుష్పమణి నెదుర్కొని.
పరా. 5-164

క. గిరుడవు గాని నీవు ననె, నుగమను నుతి నను దిష్టాక్షిణ
నా కొమ్మరునకు శక్తిమె గొప్పరి, నొనరు ననునా ను నను
నరుగుచు మండన్.
ప్రశ్న. 3-78

2 ప్రత్యుక్తమించు.

క. వాయును లం నూచుము నిగమున, రుద్రము నీ మున్ను ముహు
రావలయును గో చయను గోప మున్నదీయ నీ ను వాని ను
బురము జరుగుదుకొని.
పరా. 4-42

కా చాచు బంపుడు పిగ్గి నుద్దురు నామాత్పగ్గి బు బుదా
కోటిం బుచ్చు డెదుర్కొని.
పరా. 5-242; 854, ఉ. శ్లో. 3-173

ఉ. ...అభుజగేశ్వరు పిగ్ని యారసిం. తెప్పరం దానొక్కరి.
పరా. 6-54

అ. క్రి.

అభిముఖమగు, శారసిల్లు.

వ అస్మృతి నట సూర్యుండు నిరర్థుని వహించిడని పద్యశిలకు
సన్నిభంజైన మార్గంబు ప్రవేశించి చంజన సూక్ష్మంబు ను శిరి
లుండును సుగంధియు సుఖార్థుండును సప్తమారుల శ్రేష్ఠుండును
నగు పవనుం డెదుర్కొని.
పరా. 6-618

ఎదురుగాలి దే. వి.

ఎదురుగా వీచునట్టి గాలి.

క. వజరులు మన చేరువఁ బెల్లజచట బెట్టెరుదు గాలి యాడదట
గ్రద్దల్, శఱచయి యాడట విశ్రాంత, టఱపుతో రేగి శాకు
ంజచట గంచె.
కర్ణ. 2-115

ఎదురుచను; ఎదురుసను చే. అ. క్రి.

1 ప్రతిఘటించు.

క. గురుడను సురుతరగిరి ని, మ్మర భంగిం బుట్టి వచ్చు సునిశిత
కాణో త్కర చండ వేగనడికి నె, దురు చన రావయ్యె నపుడు
ద్రుపదసుతునకున్. భీష్మ. 2-57

2. ఎదురుగాఁ బోవు.

వ. అసి సమస్త జనంబులుఁ దదభిముఖులయి భక్తి యుక్తిం బ్రతుక్తి
త్థానంబు సేయం రాసును గడ్డియ డిగ్గి యెదురు చని నమస్క
రించి యతని యాశీర్వాదంబులు గైకొని సగౌరవంబుగాఁ
దోడ్కొని చనుదెంచి సమంచితసమున్నతాసనంబున నునిచి.

విరా 1-189

క. చిడిముడి పడుచు నెదురు సనఁ గడఁగుచు హారములు చక్కఁగాఁ
ద్రోచుచు మల్లడి గొనుచు దుర్విలాసం, బొడలికి నొడఁగూర్చు
చుండ నుగ్మలి యంతన్. విరా. 2-114

ఎదురుచు; ఎదుర్చు చే. అ. క్రి. స. క్రి.

ప్రతిఘటించు, మార్కొను.

క. పొందెడ నప్పుడు శార్యోన్నదుడగు నయ్యనిల ననయ్య
మార్గములు బెట్టిదముగఁ గవియుడు నోటటి, యెదురుప
లేరైరి కరుకులేంద్రుడు వారున్. కర్ణ. 2-184

ఆ. అనఘ నీ కటర్పి యని వేయువాడనై, మున్నెన్జ్జఁ గొంగ
నిస్సఁగాన, నెమ్మి వచ్చివాడ. భీష్మ. 1-166

క. విను నై ధవుడు మహారథుఁ డని బోక పెనుగు నతని నా
ద్రౌపదికై, పెనుపఱఁ బఱచిరి కుంతీ, శనయులు వారం
కెదుర్పఁ దపముం జేసెన్. ఉద్యో. 4-222

క. పొదువుచు విచ్చుచుబలువిడి, వెదుగుచు కాలుచును మఱి మహి
శాగము, గ్రక్కదలం గార్ముక విద్యా, విదుడగు గురుతోడఁ
బోరె వివిధ బలంబుల్. ద్రోణ. 1-144

చ. అనిలజవంబునం బఱచు ననుజ్జనాగ మెదిర్చి క్రమ్మటించిన
పరికాండ పోలె. ఆది. 4-206

చ. దురమున నడ్డున ప్రకట దోర్విభవంబు నెదుర్పఁజాలు నుద్దురుఁ
డొకరుండు గల్గెనె. శల్య. 1-88

ఎదురుమాచు దే. అ. క్రి.

ప్రతీక్షించు, నిరీక్షించుకొని యుండు.

ప. (కిచకుండు) అమ్మదిరాక్షిరాక కెదురు మాచుచుండె.

విరా. 2-87

క. హయముల మరల్పుమీ తల్లియు బంధలు నెడలు పంచరింప
గుమరు గట్టయెదురు సూతురు వారికి, త్రినుముగ శీఘ్రముగ్గి
నం బురికి బోవలయున్. విరా. 5-234 విరా. 4-81

ఎదురునడుచు దే. అ. క్రి.

అభిమతిముగా నచ్చు, మార్గోన్వనచ్చు.

క. చరులఁ బనిచి యరుల తెఱంగుగయుచు నారెదురు నడుచునట్టి
దయన దెప్పరవుం దెరువున దప్పిం, బొగసె యెడ నడియుచోటఁ
బొడచు టుగవగున్. కాంధి 3-4

ఎదురుపడు; ఎదుర్పడు దే. అ. క్రి.

ఎదురుపచ్చు ను ర్కొను.

క. కుడవారికిఁ జిక్కినెను దిం, కరుమి తూడు నేల్పుచేటి ను తుండుఁ
ప్రావై, యురవఁడి దఱిమిరవానికి, నరనలాను డమదుపడ గుణ
ధ్వని సెలఁగన్. భీష్మ. 2-813

అ. అరిగ్నపాలు పెంపు నాత్మీయ శక్తియు, నఱిగి మూర్ఖవృత్తి
నెదురుపడక, యుచితవృత్తి నకని యుద్ధతి మేనది, గడపి మీన
బలుఁడ నెడక నిలుచు. కాంధి. 3-90

చ (గంగాత్రయండు) అపృత్రవైరిని సూరెల మన్నుమిగలను మును
లను గలగొని గినుఁగొని.

చ. ...తల్లి చావయగు బోర్వక శంధిమంజు మిదెదుర్పడిన దురు
ద్ధతిన్ మఱచి కాంధవ సత్కృతి వాగరిపుడి అను. 1-265; 266

ఎదురుపలుకు దే. అ. క్రి.

మాటుపలుకు, ప్రత్యుత్తర మొసగు.

క. ఏ నొల్లగాక భస్మము, గా నిన్నుంజూతునే వికారీయనుడుం, రాసె
దురు పలుకకంత, ధ్వానము వెనఁజేసె నశఁడు ధరణీనాథా.

ఆను. 2-208

ఎదురువచ్చు దే. అ. క్రి.

అభిముఖముగాఁ బోవు, వచ్చెడివారికి ఎదురుగాఁ బోవు

వ. శల్వుండు మపస్తావ్యంబునకుం జని స్కంధావారంబు దణియం
జొచ్చె ధర్మచందను నివాసంబున కరిగిన నశఁడు దమ్ములుం
చానను ద్రౌపదీ సుభద్రలు నభిమన్యు ప్రభృతి పుత్రవర్గంబును
నెదురువచ్చి కృత ప్రణాముండై. ఉద్యో. 1-104

వ. కమల నాభుండు గదలిపోయి సూర్యాస్తమయ సమయంబునఁ
గృశస్థలంబు సేరం జనునప్పు డందలి విప్రు లెదురువచ్చి కాంచి.
ఉద్యో. 3-147

తే. భవ్య విభవంబుతో నుపస్తావ్యపురము. పొచ్చి సంక్రమమునఁ
బాండుసుతులు దినకు, నెదురువచ్చిన నాహ్లాద మెసక మెసక
విరా. 6-878; సభా. 1-179

ఎదురువోవు దే. అ. క్రి.

1. వచ్చువారికి ఎదురుగాఁబోవు, అభిముఖముగాఁ బోవు.

వ. ధర్మచందనుం డొక్కబోయం బొడఁగని దుర్యోధనుండు దొలఁ
గెం తెట్టచేమల నడంగి యుండునో మీరు మెలంగునెడల నరయ
పలయననిన వాఁడును వృకోదరుని మృగయులలోని వాఁడుగుటఁ
దమ వారికి నెదురువోయి యమ్మాట తెలుంగెఱించుటం జేపి.

శల్య. 2-86

2. ప్రత్యుత్తాన మొనరించు ఎదురుగా బోవు.

సీ శత్రువతి కొడుకందల, కేతేర నందలు నెదురువోయి. ఆశ్ర. 2-71

ఎదురుశోకించు దే. అ. క్రి.

దుఃఖించువానిని జూచి తామను వానితో సమానముగా దుఃఖించు.

వ. అనిన విని నదీసూనుండు చాను నెదురు శోకించియతవి కిట్లనియె.
భీష్మ. 8-78

ఎదురు సేయు దే. స. క్రి.

ప్రత్యర్థిగా నిలుపు.

క. శార్యాటోపంబున దోర్నిర్యంబున నప్త్రుశస్త్ర విస్త్రీయమునను
మాత్సర్యంబు సేయు నాకును, దర్శింపనుఁ దెచ్చుదు నన్నెదురు
సేయంగన్.

విరా. 8-12

ఎదురెదురు దే. వి. జా.

ఎట్ట యెదురు.

క. ఎవ్వరు వినెనను దీనికి, నవ్వుదురని యెఱుంగఁ దలఁప నా యెదు
రెదురన్, వివ్వచ్చుఁ జూపి సేయు, గ్రొవ్వుఁ బలుపలుకు లిట్లు
ద్రోలుదు వలికెన్.

విరా. 4-178

ఎదురేచు దే. అ. క్రి.

ప్రతిఘటించు, పోరికిదిగు.

క. పాండవులు శార్ఙ్గ మొల్ల ర, నిందితనీతి ప్రకార శార్ఙ్గము
మెచ్చె, యుండదు రెదు రేచినఁ దడిమఁ, దదు రాగ్నింగరాదు
మరి యెవ్వరికిన్.

ఉద్యో. 2-73

ఎదురేయు దే. అ. క్రి.

ప్రతిఘటించి బాణ ప్రయోగము చేయు.

వ. ముందటి పుట్టపున నంగనయగుట వాని నెదురేయకుండును

రిష్ట. 8-302

ఎదురొడ్డు దే. స. క్రి.

ప్రతిఘటించఁ జేయు, దీక్షించఁ జేయు.

మ. మహిషవాక్రిఘగజాదినత్వచయమున్ మల్లప్రణంబులు గృహి, గహి
కుండై యెదురొడ్డుచున్ వరుసఁ బోరం జూచు. విరా. 2-198

ఎదుళ్లుచూచు దే. అ. క్రి.

వ. కుంభసంభవ ప్రముఖులైన మాన్యులును అని మారపుతోడ మా
యిండ్ల నెల్లను గానిక లాయిశంబులు సేకొని నీవు విజయం
చేయుటకు నెదుళ్లు చూచుచున్నవారమని వల్కి ప్రార్థించిన.

ఉద్యో. 8-128

ఎద్ది దే. సర్వ.

ఏది.

క. ... ఇ, ద్దినములు గడపంగ నెద్ది తెఱంగయ్యెడినో. విరా. 1-59

ఎద్దు దే. వి. (బహు) ఎద్దు

సీ. అనఘ విశాఖ నెద్దు.

అను. 2-879

తే. బలము లేఁతాయమును రూపుఁ గలుగునట్టి, గవవ యెద్దు సద్దర్శ
విప్రునకు విచ్చి, నతఁడు సద్విధి గోదాన మాచరించి, నతని పడ
సిన గతిఁ గాంచు ననఘ చరిత. అను. 2-480

చ అనుటయు భీతి వేడికొని యావులు వేయును నెడ్లనాటు
నూ,టును రథముల్ శతంబును. కర్ణ. 2-91

తే. కడఁక నెడ్లను దఱిమి రొప్పెడు నరాలి, యులివువిని యుల్లమున
గడు నులుకు పుట్టి. అను. 4-318

ఎద్దుఁబట్టు దే. స. క్రి. (✓ఎద్దు)

ఎద్దును బీజములు లేని దానిని గాఁతేయు, ముష్క హీనముచేయు.

సీ. పొలఁతి నవుంసకుల్ పూర్వభవంబున, నెద్దుఁ బట్టిన వారు.

అను, 5-105

శ్లో. యే పురా మనుజాః భూత్వా ఘోర కర్మరతాస్తథా।

ఏకు పుంస్త్రోపమాతేన జీవంతి చ రమంతి చ॥

సం. భా. అను. 221-81 (నిర్ణయ)

(ఎద్దు పట్టు - అని.సూ.అ.ని. అన్యప్రయోగము.)

ఎన దే. విద.

సాటి, సమానము.

సీ. ఇతన్ని కెనలేమి కెదిరి పన్నిరము భా,హ విభుతోనైనఁ బఱవ
రాదె. విరా 2-27

చ. ... మాతలియుం దలంప నీ.వని నెనరాడు. కర్ణ. 1.215

క. అతిరథుఁడు బాహ్నికుఁడు విను, మమలిత బలుఁ డితని యట్ల
యాత్మజుఁడును విశ్రుతశక్తి సోమ దత్తుం, డితనికి నీతనికి సమర
మైన పెండిలికన్. ఉద్యో. 4-230; స భా. 1-78

వి.

సామ్యము, పోలిక.

చ. ... వారల చెప్పెడు ధర్మ వృత్తి నిచ్చెనయ్యగ నూది నిత్య
ధర్మఁ తెందుట కెక్కుము పొత్తినూలి ప్రభువు సోయ్యఁ గాకు
బంధకుఁ డవుం దన కజ్ఞుఁడు దాన యమైయిన్. కాంఠి. 8-227

ఎనమండ్రు; ఎనమండ్రురు దే. సర్వ. బహు. (✓ఎనిమిది)

ఎనిమిది మంది (ఎనిమిదికి మహాస్మహాత్కర్షణ రూపము.)

వ. అయ్యెన మండ్రను దక్కిది దొరలను గనుంగొని. ఉద్యో. 4-113.

క. ... వసువుల, నెనమండ్రం గాంచి యెంతయ్యఁ బ్రీతిన్.

అది. 4-125

క. వారలఁ బొదువనడరు బలు, తేదం మొత్తముం మిగిలి దీప్తపటు
రథో, దారులగుచు నెనమండ్రురు, వీరులు నితమిరి నిశాంశ
వేగోజ్జ్వలులై.

బ్రహ్మ. 8-218

ఎనమన్నాఱు దే. సర్వ. టా. (ఎనిమిది + నూరు)

ఎనిమిది వందలు.

వ. అత్తపోధనవర్ణం డట్లేని శుద్ధ ధవళ వర్ణంబులై యొక్క
కర్ణంబు నీలంబైన యుత్తమాశ్వంబు నెనమన్నాఱు చెచ్చి
యిమ్మని పలికిన.

ఉద్యో. 8-806

వ. ఇరువది యొక్క వేయు నెనమన్నాట చెచ్చిది రథంబులు.

అది. 1-81

ఎనయిక దే. వి. (✓ఎనయు) ఎనయుట

పొందిక, ఒకదానితోనొకటి చేరుట.

క. అనఘ యమలోమమునఁ గో, పును బ్రతిలోమమున అయము
వొందుటయును గ, ల్లను సర్వకత్తముం వి, యెనయిక బ్రహ్మ
మును గలయు శైకత్వమగున్.

అను. 4-184

ఎనయు దే. స. క్రి.

1, పోలు.

చ. ఎనయుడె నీవు పొరువ విహీనుఁడ వర్ధివిశేంద్ర నందమన్.

కర్ణ. 2-23

తే. ఉదయ ధరణీధరంబువై నొప్పు దివస, నాథు నెనయుచు సిం
హాసనంబు మీడఁ, బొలిచె లీలావతీ కర కలిత చామ, రములు
వొలయంగ నుచిత జనములు గొలువ.

ద్రోణ. 3-5; కాంతి. 5-75.

2. పొందు.

క. వరమ మగు యుశము సీకును, ధరణింగలిగింపఁ బూని తాత్పర్యము.
నం, బుర వవర నాదు బుద్ధి, స్ఫురణము నీ మనమునందుఁ జొని
పితి నెనయన్. కాంతి. 2-147; కా.తి. 4-276; కా.తి. 5-75

క. అని సాత్యవతేయుఁడు గృహ, నెససి సుధాధారఁ బోలు నీక్షణముల.
గ, తనవున నిగిడించిన న, మ్మృనిపతిఁ గీర్తించె భూతములు.
ప్రీతమైతై. ఆను. 5-330

3. చేదించు, వ్రచ్చు.

క. ఆలోనన యారథికుని, ఫాలస్థలి నోలి నెనయఁ బరినారసముల్,
గీలించిన నవి యచ్చట, నీలోత్పల మాలవోలె నెజయం బొలిచెన్.
ద్రోణ. 4-230

శ్లో. తే లలాటం విగ్నిర్య మూతపుత్రస్య మారిష,
వివికు శ్చోదతా తేన వర్మిమివ పన్నగాః.

సం. భా. ద్రోణ 189-7

(స్థలమోలినేయ-అను పాశాంతరమే సమంజసమేమో)

అ. క్రి.

1. సరియగు, సమాసమగు.

క. ఈ నలుపుర భుజకత్తుల లో, నెనయఁగఁ జాలునట్టి దోర్బల.
మెందుం, గానము. విరా. 3-114.

క. నెల్లఁడు యమ తనమునితో, నెల్లగుణాబులను జాల నెనయుదు
నవి తా. నుల్లమున నిశ్చయించు, నెల్లంబో పోరఁ బగఱచే
నిట్లయ్యెన్. స్త్రీ. 2-104

2. కలుగు, సంభవించు.

క. కోకిల కుల గంధర్వా, నీః ధ్వమ లెససి బెరసి నిగుడఁగ నమరీ,

లోక భ్రమరీ మండలి, కాకలి కలి నాదములును గలసి చెంగన్.

అను. 4-417

3. వ్యాపించు, ప్రసరించు.

సీ. తునిసిన నెత్తురు నెనడును నెమ్ములు, నెఱచియుఁ గండలు నెనసి
నెమర - తే. - తలము మోరంటుగాఁ గవిధ్యజను ధవళహరులు
కోవిల్లి. ఉద్యో 2-144

4. పొమగు, కూడుకొను.

ఆ ఆకడు కాలి లితమైన కర్ణమున సగపార వర్తనంబు నలుపు
చుండు, పైపై సగవ్రపుత్తి నలిపెడునరు మాడ్కి, నిగ్గడియ
ముల తోడ నెనయ తెరసి. కాం. 4-195

తే. కేళి నలిపిరి భవన దీప్తికలి తమ్మి, విరుల నెత్తావి నెనుంగ తెరసి
చెమట, పొడవు మేను లతని కంపు ప్రోచి తలచు, టూర్పు
గాడ్పుల పరిమళ ముల్లసిల్లి. విరా. 2-288

5. సంగమించు, రమించు

క. వనితకుఁ బురుషునకుం దన, తన యంతన రూపాకం దొనవఁ
జేయఁగ విన్ననువు గలుగ రొందొరువుల, పోయుటఁ గాని క్రుతి
మనము నిట్ల మహాత్మా. కాం. 6-22

6. ఒప్పు.

క. అని యొక గుడిమీల నడుమ, నెనయంగాఁ దూటి కలచి యిరు
చొడలఁ బ్రాదొనరంగఁ బట్టుకొని క్రుచ్చిన చందము రోచ
మూర్ఖుఁ జెందిన భంగిన్. కాం. 8-195

7. కప్ప, ఆవరించు.

చ. ... పా, మెనసిన తోలు వాయుక్రియ నీవు రొలుంగుదు పానపుంబ
మున్. కాం. 5-188

8. నఖ్యము నేయు.

తే. ... అన్నదమ్ము, లేమి విధమునఁ దమలోన నెనసి నెడచు, చార
లెఱిగింపు మనుటయు గారవమున. అను. 4-130

ఎనవచ్చు దే. అ. క్రి. (✓ఎన)

సాటివచ్చు, సమానమగు.

క. ధైర్యధనఁ డితఁడు ద్రోణా, చారుణం కెనవచ్చు దివ్యశర విడుఁడు
కృపా, చారుఁడు. విరా. 5-9

ఎనిమిది; ఎన్నిది దే. సర్వ. జ్ఞా.

ఏదు నొకటి.

వ. కౌరవపతి యరదంబున నెనిమిది సునిశిత విశిఖంబులు గ్రుచ్చి
పేర్చిన. కర్ణ. 3-190

అ. ఎనిమిదింట ద్రోణ. 3-227

క. ఎనిమిదిట బే,రుక్మిణ నక్కరున్మపాలు నొడలం గ్రుచ్చెన్.
ద్రోణ. 4-42

క. విను నుల్లేచి నకులుఁ బొడి, వెనుగగ్ర ధ్వని ననేక వేదం డములం,
దెనిమిదిటఁ గూల్చె కాణము, తెనిమిది యెనిమిషులఁ రమ్ముఁ
డేదైఱ నధిపా. కర్ణ. 2-345

వ పదునెనిమిదవ పర్వంబై స్వర్గారోహణము నాఁబరఁగె.
అది. 1-64

సీ. ఐదు నెన్నిదియును నాఱు శలుఁడు. ద్రోణ. 2-80

ఎనుబోతు దే. వి. (✓ఎనుము)

దున్నపోతు, మహిషము.

చ. ...కోలు పులి నైనను గారెను పోతునైన...నట్టదు. విరా. 1-83

వ నిత్యంబు నెలు వరుస నొక్క మానిసి రెండెను పోతులం బూనిన
శకటంబున నవరిమిత భక్ష్య పిశిర మిశ్రాన్నంబు నించుకొని
పోయిన దానిని వానిని నయ్యెను పోతులను భజించుచు.

అది. 8-286

ఎనుబోతు దే. వి. (✓ఎనుము)

దున్నపోతు, మహిషము.

చ. వలసిన నేలు మేను బలవంతుఁడఁ గారెనుబోతు దంతి బెట్టులి
మృగవాధునిం దొడరి పోరుదు. విరా. 1-228

(తి.ప. ప్ర.కోశమున ఈ తావున 'ఎనుబోతు' అని నందికముగా నున్నది, వారు అనగా అకాడమి వారు ముద్రించిన భారత ప్రతి యందు ఇచ్చట నిర్బిందుకము గాఁగఁడు సంకోధితము నందును. ఈ యొక్క తావుననే 'ఎనుబోతు' అని నిర్బిందుక ప్రయోగము గలదు. మిగిలిన తావున ఎనుబోతు అనియే గలదు. ఈ సంఖ్యలో ఆనందవారి ప్రతి యందు 'ఎనుబోతు' అనియే కలదు. మ్యాం.ని. వారు 'ఎను(బో)తు' గాని ఎనుబోతు గాని ఈయలేదు. విచార్యము.)

ఎనుబది దే. సర్వ. ఔ.

ఎనిమిది పదులు, అశీతి.

తే. ఎందు మెనుబది నాలుగు వేల యొకనలులని హేమరాశి
ధరణు పాదపు భిష్ట. 1-22

ఎన్నందు; ఎన్నందు దే. వి. ఔ. ఏనాడు

1. ఏదినము, ఏకాలము.

క. నీ పసులఁ గావఁజెట్టుము, భూపాలక నన్ను నేను బూని యరసినన్,
గోపంతులు రుజవడ వారు, చేవడ వెన్నెడును డప్పిఁ జెడ్చడ
వెచటన్. విరా. 1-278

ఆ. ఒలసి యెంత కాలముఁడిన నేను మీ, దానఁ గాన యొరుల
ధనమ నన్ను, నెన్నఁ డయిన నారుల కిచ్చుచో నమగకు, భోజ
నముగ నిచ్చి పుచ్చుఁ దిప్పుడ. అది. 6-257

2. ఎప్పుడను, ఎల్లప్పుడు.

(ఈ యర్థమునఁ దఱచు ద్రుతాశముగా నుండును.)

క. కని కొలుపు నేసికొని మా,లిని వాఁ అని పొద్ది యిది మఱిమని
వృత్తంబున పొంకఁబోవ దెన్నెడు, నను ప్రేక్షఁదనంబు రోచు
నట్లు చరింతున్. విరా. 1-106

సీ. ...మఱి, పాండు నందమ లేక పత్నియంద. కరమమగతులు
గావునఁ దమలోన, నేలఁజేదిల్లుడు తెప్పఁడయ్యు - అ వొక్క
సరికిఁ బతులు పెక్కండు గగుటిది, నకుం కొరికి గాన యతివ
కృష్ణ సుందరాంగి వారి యందేం యపర క్త, యగు.

(ఎన్నఁడయ్యు = ఎల్లప్పుడను)

అది. 8-25

తే. (బలరాముడు) ఇట్టి దాని కోర్వక యెన్నఁడేని, గృష్ట తోడనేఁ
తెప్పితిఁ గినిసి యిరు దె,అంగు వారికిఁ దగఁ తెప్పి సంగతంబు,
సేయుమని యొత నెప్పినఁ జేయఁడయ్యె. ఉద్యో. 4-168

(ఎన్నఁడేని = ఎన్నఁడో, ఏనాఁడో)

మత్తకోకిల :- మదియ భాషిత మెన్నఁడున్నేని మోఘము గాదు.
దిగ్గరటి రపిందు లెఱుంగఁ గాన్. ఆది. 7-141.

(ఎన్నఁడున్నేని = ఏనాఁడైనను, ఎప్పటికిని.)

ఎన్నఁడో చచ్చినయట్లు దే. జాతీ.

ఎంతకాలము క్రిందనో చచ్చినట్లు,

క. అని యతని జ్రమ దేశంబున నొక వాలమ్ము వక్షమునఁ బెక్కును.
గ్రుచ్చినఁ ద్రెల్ల యెన్నఁడో చచ్చిన యట్లు రథంబు మీఁదఁ
జేడ్చడి యుండెన్. ద్రోణ. 2-51

ఎన్నాళ్లు(లు) దే. వి. వి. (ఎన్ని + నాళ్లు)

ఎన్ని దినములు.

సీ. ...ఇంక నెన్నాళ్లు టుండెడి, గొంతి వనంబునఁ గూరదినుచు.

ఆశ్ర. 2-15

ఎన్ని దే. సర్వ. ఔ.

(ఎంత కల్పమునకు అమహదర్శక విహ వచన రూపము సంఖ్యా
వాచకము.)

1. ఎంత సంఖ్య గలవి (ప్రకృత్యర్థకము.)

సీ. నెటి నిట్టిదని యింతి నెమ్మనం బెన్ని. భంగుల నరనినఁ బట్టు వడదు.

విరా. 2-47

క. కూవర నాకుం జూడం,గా విష్ణుఁడు దై వ మట్లు గావున నగనిన్,
భావించు తెల్లవారికి, గావించును మోక్షమయ సుఖము లెన్నిం
టన్. కాంతి. 5-509 (ఇది పాతాంతరము.)

2. యావదర్థకము (ఇది తావదర్థకము నపేక్షించును)

వ పాపాత్మయైన సుదేష్ట దినకు మదిరారసంబు దేరం గీచకనివా
సంబునకు నన్నుం బనిచినఁ బోవుట కొడఁబడక యెన్ని సెప్పిన

నన్నింటికి నన్ని నెప్పి నిర్పించినం బెన్ద పెరంగ వొల్లక.

చిరా. 2-178

ఎన్నియేన్ శ్రీ. 1-140; ఎన్నియేన్ ఉద్యో. 3-41; ఎన్నియేని
యన్ శ్రోణ. 2-180; ఎన్నియేనియును మౌ. 5

ఎన్నికొను దే. స. క్రి.

లెక్కపెట్టకొను

తే ఎన్ని కొనుచుండఁ జనుచుండ నేండ్లు లిప్పి. ధర్మస నాయువు
దోడ్లోడఁ దఱిగి జీవహాని వాటిల్లఁగా. కాంధి. 8-224

వ. అడుగు తెన్ని కొనుచు నరిగి నదియగు నడుగు నప్పుడప్పాముజేన
దమ్మందై. తన రూపంబు విడిచి విశ్మయ రూపంబుతో నున్న నన్న
లునకు. ఆగ. 2-127

ఎన్ను దే. స. క్రి.

1. లెక్కించు. లెక్కపెట్టు, పరిగణించు.

క. శత్రుంతపాదులగు గృహ, శత్రువుల జేరుగల యోధ పుంగవులు
మద, చిత్ర శరనిహతి పంగర, రాత్రిఁబడిరి వారి నేన్నఁ దడలై
యుండన్. చిరా. 5-91

చ. అమలిన భారతా నముదయంబుల నెన్నును ... భారత భారతీ
నము, ద్రముఁ దఱియంగ నీదను విరాత్వనై నను నేరఁబోలునే.
ఆది. 1-19

ఉ. అందు వృకోదరాధ్యుని సాహవరంగము నందు మీటు వా. రెం
దఱొ యెప్పుమా. ఉద్యో. 3-284

వ. వీని నెన్నికాని నిశ్చయింప నేరము. ఆర. 2-174

2. ప్రసంగించు, చెప్పు.

తే. అల్లులకు మ్రింగఁ జేరై న హేమలము, భంగిఁబొంగెడు కోపంబు
మ్రొంగి కొనఁగ, నీలగళు నెన్ని నిన్నెన్నఁ బోలునట్టి, నీవుసాలిన
గాతల నెగడుఁ జేరు. ఉద్యో. 1-833

వ. మనసేవానాయకులం తెప్పెద నెమ్మును భీష్ముని నెన్నవేల కృపా
చార్యుం దశ్యుక్తామ శల్యుండు విశ్మండు భూరిశ్రవసుండు

మఱియుం బెక్కండ్రు రథికులుఁ గలరు.

భీష్మ. 1-174

సీ. వినుము ధర్మములెల్ల వినుత కృత్యంబుల, తపమెన్ని యెన్నఁగా
ధర్మమెందుఁ గలదు. ఆను, 4-82; ఆర. 5-115

ఎపుడు (ఎప్పు) ఎప్పుడు

ఎల్లప్పుడు.

క. సన్న్యాసి వేషమున రా,జన్యునిఁ గని యెపుడుఁ గొలిచి సభ్యత్వ
మునన్, మాన్యుడనై పుణ్య కథా, విన్యాస మొనర్తు నతనివేడు
కకుఁ దగన్. ఏరా. 1-69

జ. ...ఎప్పు నంగనా, జనములు నన్నఁజూచి మరుసాయకముల్
దమ చిత్తవృత్తు లేచినఁ గొని వచ్చి యిత్తురు విశిష్ట ధనంబులు
నాకు లంచముల్. ఏరా. 2-884

ఎప్పటి అవ్య. (✓ఎప్పుడు)

ఎప్పటివలె, యథాప్రకారముగా (మరల, తిరిగి అని తాత్పర్యము.)

వ. విశ్వరూపా యీ రూపం బుపసంహరించి నీదగు నెప్పటి యాతా
రంబు గైకొనవే యనిన. అశ్వ. 3-51

చ. ...తగం దొలంగఁగా, ద్రోవఁగ తాడిబంధులకు దుర్మతి పుట్టిన
యట్టి మర్త్యు వా,రేవిధినైన మందులిడి యెప్పటి బుద్ధిఘటించు
చాడునన్. కాంతి. 6-198

ఎప్పటిచందము

యథాప్రకారము.

వ. కుంభ సంభవ, తారికిం దప్పించుకొని వోయినం బోహమ్మని పలికి
డెందం బెప్పటి చందంబగుటయు నిశ్చల భావబొందె.

ద్రోణ. 5-821

ఉ. ఎప్పటి చందముల్ విడిచి యేదెఱు దక్కిన చూడ్కులు.

ద్రోణ. 1-14

ఎప్పటిచొప్పు

యథాప్రకారము.

న. మన్ను నిద్రించు ప్రక్క వక్కియొందు ప్రక్క నిద్రించు భార్గవు
 నట్లు గాంచి సంతోషించి పరిశ్రాంతి దిగఁద్రావి యెప్పటిచొప్పున
 నడుగు తొత్తుచుండ మఱియు దినంబు లిరువది యొక్కటి
 సనివం బ్రబుద్ధుండై. అను. 2-307

ఎప్పటియట్టులు; ఎప్పటియట్లు

యథాప్రకారము.

సీ. దనుజేంద్రు నిలుచుట గని నైనయెప్పటి, యట్టుల పురికొని.

భీష్మ. 3-86

వ. దామోదరుండు ధృతరాష్ట్రనిభిమగం తొడిగూడి ననని కన్ను
 తెప్పటియట్లు కావించి నిజ విశ్వరూప ప్రవంచంబు నుపసంహ-
 రించి. ఉద్యో. 3-411

ఎప్పటివారలు

పూర్వమెవరుండిరో వారు.

వ ధృతరాష్ట్రుండును మిగిడి కొలువు కూటంబుగ వచ్చి యెప్పటి
 వారలు పరివేష్టించ నుండి. ఉద్యో. 4-21

ఎప్పుడు ఎప్పుడు, ఎప్పు

వి. ఏ. టౌ.

(దీని రూపాంతరములగు 'ఎప్పుడు' 'ఎప్పు' అనునవి ద్వితీయాది
 విభక్తులతోఁ గూడి యుండవు.

1. ఏ వేళ, ఏ సమయము.

చ. ... ఎవ్వరియెస వెన్నుదే కలఁపు వచ్చునో యీతని కంచు
 తాడ్కి ను, స్థిరముగఁ దన్మఖంబునన రేర్చుచు నుండుట నీతి
 కొలువన. విరా. 1-129

2. యరార్థకము (ఇది 'ఎప్పుడు' అను రాని నవేషించును)

అ. ఒడలితోడ నీకు సూర్యలోకమునకు, నరుగవచ్చు వెప్పు దరుగు
 కలఁపు, దోచె నెప్పు దిదియు; దోడియై ప్రీతి, నరుగుటెంచు
 ననియె; గురువరేఱు. అను. 1-80; అశ్ర. 1-68

8. ఎల్లప్పుడు, అన్ని వేళల.

(ఈ యర్థమునఁ దఱచు సముచ్చయముతోఁ గూడియే యుండును)

ఉ. ఎప్పుడుఁ దాను బల్కునెలుఁ గేర్పడ ద్రాపదితోడ నిట్లనున్.

విరా. 2-147

క. నీ మాట మెయిన చేయుదు, మేమెయ్యదియైవ నెందు నెప్పుడు
మాకున్, దామోదర యశుభస్థితి, లేమి శుభము కలిమి నీదు లీలయ
కాదే.

భీష్మ. 2-9

4. పూర్వము, మునుపు

వ. ఎప్పటి పాలికలనికిం బోవునమనిన నతం దాదైవపాయనహ్రాదం,
కాసిమలోనిది గామియెఱుంగుం గావున ననూటకీయ్యకొని.

శల్య. 2-229

5. మొదటి నుండియు, చాల కాలము నుండియు.

క. గదఁగయ్య మెగ్నఁదొకొ చేయుదు భీమునితోడ ననుచు నుల్లం
బునఁ గోరదు నెప్పుడు నిప్పుడు నా, కది యొదవెన్ విధిక్తిం
గృతార్థుఁడనై తిన్.

శ్లో. చిరకాలేప్పిశం దృష్ట్యా హృదయస్థమిదం మమ,

త్వయా సహగదాయుద్ధం త్రిదిశైరుపపాదితమ్

సం. భా. శల్య 57-40

ఎముక దే. వి. ఎముక్కు

అస్థి, బొమిక, బోకె

ఉ కొన్నటి నవ్వళించుకొని కోవెముకల్ నులుమాడు. సౌప్తి 1-18

వ. ఆ భూసల్లభుం డతని బరియెముకం గల ప్రేసిన, శల్య. 2-267

ఎముకయూట దే. వి.

మజ్జ, మూలగ, ఎముకలయందుఁ బుట్టు నొకానొక జిగురు పదార్థము.
దీని నుండియే సంతానోత్పత్తి కారణభూతమగు శుక్రము పుట్టును.

సీ. ఎముక యూటి, చవిగొని యానుచు.

స్త్రీ. 2-9

ఎముక్కు దే. వి.

ఎముక.

సీ, చతురంగములును జర్జరితంబులై యవ,యవ భేద మెఱుంగని
యట్లుగాఁగ, దుసిసిని నెత్తురు నెడును నెన్నులు, నెఱచియుఁ
గండలు నెనసి సమరతలలు ఘోరంబుగా. ఉపో. 2-144

ఎంపనుగ్గు చే. వి.

ఎముకల పొడి.

ఉ. ఎంప నుగ్గు లొండొండ ధరిశ్రిపైఁ దొరల. డ్రో. 2-122

ఎంపపొడి చే. వి.

ఎముకల పొడి.

క. కినిసి ఒక మర్దనుడు...బ్రకుమ్మెం, గినుకిని నెంబ పొడినెగఁ
గాలంగేలన్. డ్రో. 5-62

ఎయిదింబు చే. స. క్రి.

ఎయిదఁజేయు.

తెలుపు, ఎఱిగించు

క. చని యొక్కమారుఁడెమయ్యెనొ యశఁజగెఱిగి మౌను నము
దించుమ పుట్టిన కార్యమునకుఁ గియెదా, పనియట పట్టెగలువ
వసమె బ్రవృత్తువైనన్. పరా 5-287

ఎయిదికొను చే. అ. క్రి.

1. కూడుకొను, ఒక చేరిగిజేను.

వ. మనుజుపతి కనుజుపాతులై సహస్ర నియంతలుగా పోడి ఎన్న
దన్ని నెలిచెనంతఁ దక్కిది బలంబులు నెయిదికొని యున్న
దళంబుగాఁ గవిసిన. పరా. 5-2

2. దగ్గలు, సమీపించు.

వ. పాంచజన్య రవం బాఁగ్గించి నవ్వుది వేగం బయెదుగొనుచున
దారుకుండా. డ్రో. 2-364

3. మార్కొను, దీకొను.

వ. అట్టియెడ నర్జునుండు కిలంది వారొకించి.

తే. నీవు నీమధ్దన కలికినఁ బోవరేను, గలుగ నెఱపేం యథనిపైఁ

గవియు మెయిది, కొని మదీయ శాణంబులఁ గుప్పఁగూరఁ బఱపి
కూత్పద నీతనిఁ బటరయమున. భీష్మ. 3-383, 384

ఎయిదు దే. స. క్రి.

1. వెంబడించు, వెన్నాడు.

వ. అట్టి యెడ ధర్మతనయుం డనిలనందను నవలోకించి సత్వరంబగు
చిత్తంబుతో మత్స్యవిభుని వలను సూపుచు నిట్లయ్యె.

తే. ఇతని యాశ్రయమున మనమెల్లి బ్రదికి, యున్నవారము గావున
నుగ్రరిపుల, పాబువడకుండ విడిపింపఁ జాడి యితని, నెయిదు
మెయిదుము రథరయ మెసక మెసఁగ. విరా. 3-202, 203

2. తలుసు.

వ. ...సువర్మ లోనైన బంధుజనంబులు వాదిగాఁ గల పరివారంబు
పలాయన పరాయణం బగుటయు వెచుకొని యెయిది గోధన
వర్గంబు మరల్చి. విరా. 3-219

3. అందుకొను, చిక్కించుకొను.

అ. ఇట్లు పఱచుటయును సెంతయు రయమున, నమ్మిగంబు వెనుక
నరిగి యరిగి, యెయిద లేక ఛామణీకుండు సారథిఁ, బరరి తేరు
వేగ పఱపు మనియె. ఆర. 4-387

4. చేరు, నమీపించు.

వ. ఆలోన నై ంధవుండు సంభ్రమంబున కాత కృపాణ చరమంబులు
గొని రథంబుడిగ్గ నుటికి రయంబున నెయిది యుద్ధిన్గని జనక
ద్వేషియగు నతని రోషంబుగ్గలింప వాపురందర పౌతుండు పౌర
వుని విడిచి యద్వైకు లంఘించి కవినె. ద్రోణ 1-170

వ. నిరామిషంబైన యీ పేరతో ననిసేయం బులేమ. వీర లెయిది
యడ్డపడి తడవు సేయకుండు నట్లుగా ముట్టికొని పసులంబెట్టించి
దొరయును నెలగడవంబోవక యుండఁ బొడువవలయు.

విరా. 4-250

6. పొందు.

క ఎఱిగి విఱుసనిన వెసఁ లై, కుఱుకుదు సాకువము గాకి నొడిసిన
భంగిన్, వెఱుచఱవం బొదువుదుఁ బఱి, వఱిసేయుదు నీచు పూన్కి
పారం బెయిదన్. విరా. 2-292

క. నగరి నరకు, లయినది యిట్టిట్టి భంగినఱిణములై, యెయిదం
గలవారలఁ గని, వయనము తెఱఁగు నమకట్టుపని మఱవకుఁడి.
మా. 138

7. కవియు, కాఁకు.

క. అన విని ధృతరాష్ట్రం ది, ట్లను సంజయుఁడోడ రిషిచాక్రపత
న, ధ్వునుఁ దిట్లెయిదిస భగ, దత్తుని కఠనికి నేమి భంగి దురమయ్యె
నాకో.

ఉ. నావుదు నాతఁడా ధరణి నాథున కిట్లను నట్లు చాఁకినన్.
ద్రోణ. 1-847; 848; ఉర్లు. 2-216

అ. క్రి.

1. వెడలు, బయలుదేలు.

క. అతిరయమున గురుఁడు భవ, త్పుతుఁడును కాష్ఠాకుఁడు నెఱుచి
త ద్దో బలసం, తతి గూడికొనఁగఁ బట్టుఁ, పాసి హేపా నేమి
రవము లెఁగెం దఱుచై. రిష్య. 2-188

క. కడువడి నీవరుగఁగ వడముడియును నీవెఁగఁగ క్రమమున నెఱు
దుం గ, వ్పడి కుశలయైన విజయం, బొడఁగూడును మనకు దీని
కొడఁబడు మనఘా. ద్రోణ. 8-297

2. పోవు, చను.

క. అనిన నట్లకాయని కారి యరదంబు, ద్రిప్పి యాశ్చర్యపేన దిక్కు
వోవ, నిచ్చుటయును వెనుక నెయిది సంతప్తకు, లార్చిపేర్చి
క రసి రస్త్ర మితి. ద్రోణ. 1-839

వ. అనమయఁబుఁ దుర్లోధను డాను ద్రోణ బయల్దేరులును వెఱుచి
కాతవ సమ ద్రుఱున మెనుగ కుండి వారాధేయు నుద్ధరించిరి.
ద్రోణ. 1-884

ఎయ్య దే. స. క్రి.

ఎయ్యదు.

1. పాండు.

ఉత్పాహ వృత్తము: ... ఏను శో, కావిలత్వముడువఁబూని యరుగు
దెంచితిన్ సుతా, భావజసిత దుఃఖా వార్ధి పారమెయ్యు పుత్రకా.
ద్రో. 1-86

2. వైకెత్తు.

ఉ. అంతకు భీమసేముడు రయంబెవఁగన్ గద నెయ్యి పట్టి యత్యంత
రయంబుమై బిఱిడి కాతని ద్రోచిక నద్గదాపరి, శ్రాంతి వెలుంగ
నిల్చిన.
ద్రో. 1-181

3. చేరు, సమీపించు, దగ్గఱు.

ఉ. అతఁడు నిక్కెనేని బలమంతయు విచ్చు మరల్చవచ్చు గో, వ్రా
తము నట్లయైన సుకరంబుగ నంతట నెల్లఁదీఱు నీ, యాతతసేన
యందతని నారసి కానకయున్న వీరి నిట్లీతలడించి యాకదువు
నెయ్యఁగఁ బోదముగాక వ్రేల్చిడిన్.
విరా. 4-247

అ. క్రి.

1. తప్పించుకొని పోవు.

ఉ. ధరణీశ్వర యింతకు మున్ను వీటికిం, బోవవు శత్రుసేపుడిపి
పోయెడు వాడవు గావు నీవు నై, న్యావలి యైవఁ జేడ్చడక
యాతల కెయ్యుట లేదు నేనియున్.
విరా. 4-192

2. తోడ్పడు.

(అభిమన్యుని మరణమునకు దుఃఖించుచు అర్జునుఁడు.)

చ. పలువురు సుట్టు ముట్టికొని కాణ కృపాణముఖాస్త్ర శస్త్ర పం,
క్తులఁ గదు నొంపఁగా దనకుఁ దోడ్పడువారలు లే నన్ మదిం,
దలఁపఁడ యత్తఱిన్ రిపువధంబున కెయ్యుము తండ్రి యేరు గొం,
దలమునఁ బొందకుండనని లాఁ బలుమాటును జీరకుండునే.

ద్రో. 2-247

3. చను, పోవు, వెళ్ళు.

చ. సచివులఁ జూచి యిప్పుడు వెరన్ మన మెయ్యక తక్కినం బకు,

ప్రచయము దప్పిపోవుఁ దుది భంగము నేగియు వచ్చు.

విరా. 8-140

క. విను పాంచజన్య పటుని, స్వనము దెయిది మఱుది యెడరు సైకిం
పక కృష్ణుని రణమునేయు రభఃబని నలఁచె నెయు మెయు
మధిక రయమునన్.

ద్రోణ. 4-141

శ్లో. గచ్చ గచ్ఛేతి గురుతా సోఽనుజ్ఞాతో వృకోదగః.

సం. భా. ద్రోణ. 1-127, 26

ఎయుకొను దే. ప. క్రి.

తఱిమికొను.

అ. అప్పు డద్దురుండు తప్పక చూచి యీ. బలము పనుల నడ్డవక
యుండ, నెడ సొరంగవలయు నిట నెయుకొనుమని, పనిచె మత్స్య
భూమిపాలసుమని.

విరా. 4-287

ఎయ్యది దే. సర్వ. (ఏ+అది) ఏయది, ఏది, ఎది, ఎట్టి

1. ప్రశ్నార్థకము,

ఉ. ఎయ్యది జన్మభూమి కుల మెయ్యది యెయ్యది యున్నచోటు
వేరెయ్యది మీర కొడులుని నిఘ్నపా వచ్చితి దానిని గిరిం,
బెయ్యది నాకు నంజయును నేర్పడఁగా నెఱిగింపుడి.

విరా. 1-180

2. కాక్యర్థము ('లేదు' అను తాత్పర్యమిచ్చును)

వ. ఇంతకంటెను పెరిపెయ్యది (పెంపులేదు అని తాత్పర్యము)

ఉదాహ. 8-149

అ. శోకమునకు నెయ్యది తుది (తుదిలేదు అని తాత్పర్యము)

ద్రోణ. 1-6

3. యచ్చత్పార్థకము (ఇది యచ్చత్పార్థకము నపేక్షించును)

వ. ఎవ్వరికి నెయ్యది యిష్టం బయ్యదియెల్లం దనిమాయాబలంబున
మయం బొదవించుచుండు.

కర్ణ. 1-283

క. మన మందఱుమును ధృతరాష్ట్రుని కడకుం బోయి కాగ్యమాత్ర
మతనిచే, వినవలయు వాతఁడెయ్యది, గని పలికిన నదియ మనకుఁ
గ ర్రవ్యమగున్.

దా. ప్రి. 1-41

ఎయ్యేని ఏ¹ (ఏ + ఏని) యచ్చజ్ఞార్థకము (తచ్చజ్ఞార్థకము నపే
ఠించును)

వ. ఎయ్యేనివేల్పు నాహ్వనంబు వేసెన నవ్వేల్పు ననుదెంచి నీ వళం
బున నుండు. ఆర. 7-828; ఆది. 5-18

2. ఏదియో, ఎవరో - అని నిర్దేశార్థమును సూచించును.

వ ఇతండు కిరాతరూప ప్రచ్చన్నుండైన యెయ్యేని యొక్క దివ్య
పురుషుండు గావలయు. ఆర. 1-215

వ. ఏము వసిష్ఠ మునివరు కాననంబునంజేసి మర్త్యలోకంబునం దె
య్యేనియు నొక్క స్త్రీయందు జన్మింపం బోయెదము.

ఆది. 4-127

వ. ఇవి యెయ్యేనియు నొక్క ధనుర్వేదవిదుం డయిన బ్రాహ్మణు
నపత్యం ఒగునని శంతనునకుం జూపిం.

ఆది. 5-188

ఎర దే. వి.

1. (భూకాదులకు వేయు) బలి, ఆహారము.

క. నరవతుల నెల్ల భీష్మున, కెరగా నొప్పింపఁజాల నే నడవులకున్,
మరలం బోయెద. భీష్మ. 2-8; ద్రోణ. 3-185

2. పశుపక్ష్యాదుల యాహారము, మేఠ.

తే. భయము దక్కి యచ్చొటన పలికు దెరకు, గ్రుమ్మరఁగ.

కాం. 8-208

వ. ఎరలకై వచ్చి యట్లు దోచిన వయ్యెలుక. కాం. 3-204

వ. ఎరకుఁ బెనంగు దేగల చందంబునఁ జిత్రగతులం బోరి పోరి.

ద్రోణ. 3-268

క. ...ఎరకై, వెరపురఁ గాకలుఁ గ్రోతులుఁ బరువడిఁ జీకాకు
పఱుచు భంగి నలఁచుచున్.

ద్రోణ. 1-258

3. ఆహారము.

చ, ఫలము దళంబునం దొడిమఁ జాయుట రాలినవానిఁ గొంచువాఁ,
కలికెరవేసి గోరసము కార్యము నట్టుల నిర్వహించి. ఆను. 5-56

4. వ్యసనము.

చ. తిరుగుచుఁ బుట్టలం బొదలఁ ద్రిమ్మరు పాముల రోసిరోసి నిష్ఠు
రతర దీర్ఘదండమున దొడ్లఁగ వ్రేయుచు వచ్చివచ్చి యయ్యెర
నొక దుండుభంబును నహిం గని వ్రేయఁగ దండమెత్తుఁడున్, హరి
హరి యంచు దుండుభ మహాహి భయంపడి పల్కుభార్గవున్.

అది. 1-152

ఎరంగు దే. అ. క్రి. ఎఱంగు

1. క్రిందికి దుముకు, దిగ్గనుఱుకు.

క. సహదేవుండును గదగొని, మహి కెరఁగినయప్పు దొప్పి.

క్రి. 1-161

2. ఉఱుకు, లంఘించు.

సీ. మృగంబు వై కెరంగు సింగమ పోలఁ గిట్టి సర్వేమని గిటదంచి.

శల్క. 1-379; కర్ణ. 8-256

3. నమస్కరించు.

ఆ ఎట్టి రాజులును మహిసురోశ్తము లెదు, రరుగురెంచునప్పు దధిక
భక్తి, నెరఁగి ప్రియము వలికి తెరుచిత్తురు. అది. 7-111

ఎరగలి దే. వి.

ఉల్క. అకాశమునుండి రేఖాకారముగాఁ బడు తేజఃపుంజము.

చూ. ఎరగళువోవు.

ఎరగలిచిచ్చు వి.

దావాగ్ని, కార్పిచ్చు, అగ్ని.

చ. ఎరగలిచిచ్చుకాఱదవి యెల్లను, తెల్లన నొక్క పాయగా, దరికొని
రూపదంచిన విధంబున. భిష్మ. 2-5.

వ. ఇట్లెరగలిచిచ్చు గవిని చుట్టుముట్టిన నమ్మమునాకుండును
నన్నాకులు నిరాహారులై యువికింతెసి యొక్కచోటఁ దిలియ
నుటికి తొలంగిపోవ లేరైరి. అశ్ర. 1-152.

ఎరగళువోవు

ఉల్కలు పడి మండు.

వ. మిగిలిన మాతంగంబులు పెనంగిన కనక లిప్తకాండంబు లూడు
కొనం దాకి న నెరగట్లవోవు కొండల కై పడిం బొలుచు నవి
యును. కర్ణ. 2-227

శ్లో. శరైః కనకపుంజైశ్చ చిత్రతా రేఖ ర్గజోత్తమాః
ఉల్కాభి సంప్రదీప్తాః పర్వతా ఇవ భారత.

సం. భా. కర్ణ. 52-17

ఎరగొను చే. స. క్రి. (ఎర + కొను)

1. ఎరగాఁగొను, ఆహారముగాఁగొను, ఆహుతిగాఁగొను.

తే. కురుకుమారులు దమయంతఁ గుడిచి క్రొవ్వి, మీఁ దెఱుంగరు.
మాకేమి మేలుకాక, నాలుకలు గ్రోయు నద్భుతానలము దఱిసి,
యెరగొనం గని సంతృప్తి యెనక మెనఁగ. ఉద్యో. 4-12

2. మేఁత మేయు.

సీ చలనంబు లేక జాణలి తపోనిష్ఠ నాసీనుడై యుండఁ బిచ్చికలు.
గూఁడు, గావించెఁ దన్మస్తకంబున నమ్మిథునము గారణముగ
నండములు గలిగి, పిల్లలై వర్తించి యెల్లడ కెరగొన నడుగుచు.

కాం. 5-224

ఎరవగువాఁడు చే. సర్వ.

భేదబుద్ధి గలవాఁడు, అమృదు.

క. వైరుల దూతలు వెరవగు, వారు నిరాకృతులుఁ కాపవర్తులుఁ
దమకుం, తేరువగా వర్తించుట, నేరమి తుడిఁబోయి చేటునిందయు
వచ్చున్. విరా. 1-138

ఎరవలి చే. వి.

ఎరగలి, కార్పిచ్చు, దావాగ్ని.

తే. కనక భూషణ జాలంబు కతన గజము, తెరవకులప్రోవు కొండల
నెనెసియొప్పె, వల్లనంబుల పేవలి వలన నత్తి, ఘనతరంగంబులను
దురంగములు వొలిచె. భీష్మ. 1-82

(‘ఎరవకులు వోవు’ - అని పెక్కు ప్రతుల పాఠము)

ఎరవట్లవోవు చే. అ. క్రి.

ఉల్కలు పడి మండు.

చూ. ఎరవి ('ఎరవకులపోవు' - అని కొన్ని ప్రతుల పాఠము)

ఎరవు దే. వి.

కొంతకాలము వాడుకొని తిరిగి యిచ్చుటకు అదిగి తెచ్చుకొను సొమ్ము.

క. ఇమ్ము నశ్వర మామర, గమ్ముల నీ కార్యమయ్యెగాదే కడు
లో, భమ్ముని నొండ్లవి సొమ్ములు, రమ్మనగన్ వచ్చునే యెరవు
సతమగునే. ఆర. 4-847

క. తన యొడ తెరవని నను మను, జనకును బంధులని సతమె కోకిలచిన
వచ్చునె చచ్చిన జంతువు నెమ్మన మధికము నొచ్చుగాక మ
హిత వివేకా. కాం. 1-220; స్త్రీ. 1-88

(ఇక్కడ 'ఎరవువంటిది, అనిత్యము' అని భావము)

2. భేదము, ఆరమరిక.

క. గురుభిష్పాదుల మనములు, దురమునకుం జొరకయుండ దుర్యో
ధనుఁ దామరుఁడై యొడఁబలువగ నిచ్చుచున్న నెవైన జిచ్చ
వడు బంధునన్. ఉద్యో. 1-58

విణ.

1. ఎరవయినది.

చ. హరి గలుగంగ నేటికి భయంబున వచ్చితి నీదుగాండివఁ, తెవుగ
నిచ్చి నీవు నొగలెక్కి హరిన్ రథిఁజేయఁగన్న నిమ్మరథుఁ విక
మోగ్రుండగు నూతనమాభవుఁ దర్పిహేయలం, తొరిగొనిఁడే
సుయోధనుని పోడిమి దూలఁగ నొక్కమాత్రలోన్. కర్ణ. 8-85

2. అన్యము, లాఁడి, తనదికానిది.

వ, మమ్మెరవుగాఁ దలంచి యియ్యెడ నిట్టట్టన వలనదు పురంబున
కరిగి యయ్యెడ నీకెట్లు ప్రేయం బట్ల మన్నింపుమని రందుఁ
గంకుండు మఱియు విట్లనియె. విరా. 8-284

క. తనకుం గా నెరవని నను, విను బంధులు సతమె యన్యవేకంబుననే
జనులవయిఁ జేయ నర్హిలి, నను వగ నొంద దది కారణముగన
రేంద్రా. కాం. 4-11

శ్లో. ఆత్మాపి చాయం న మమ సర్వా వా పృథివీ మమ
యథా మమ తథాన్యేషా మితి చింత్య న మే వ్యథా.

సం. భా. కాం. 174, 14

క. వరనాయక నీ యేలెడు, పురమున భూమిని మమత్వబుద్ధిగలుగకి.
తైలైవై యుండుటకుఁ గతం, బరయఁగవెద్ది వినువింపుమది విశదము
గన్.

ఆశ్వ. 2-91

ఎరవుపడు దే. అ. క్రి. (✓ఎరవు)

కలహించు, భేదపడు, ద్వేషించు.

వ. అట్టియెడ సహదేవుం డాతైనేయు నుద్దేశించి...మీలో మీరెరవు
పడం దగునే యలుకదక్కు మనునెడ.

ద్రోణ. 6-871

ఎరవుమాట దే. వి.

ద్వేషపుటలుకు.

వ సురనదీసూను దిక్కు మొగంబై సుయోధనుండు నీకుం గోపింప
నగునే నన్నును గార్యభారంబునుం జూచి నా బ్రదుకునకై సర్వం
బును సహింపవంయునని తేర్చి యంగరాజుం గనుంగొని మీ
రిద్దఱు నొక్కటియై భరంపడి యిప్పని సక్కంజేసి కాక మీలోన
నిట్టి యెరవు మాటలేల యని బొదివి పలికి.

ఉద్యో. 4-253

ఎరవుసేయు దే. స. క్రి.

తనదికాని దానిని గాఁజేయు, ఎరవు వస్తువుగాఁజేయు.

క. ధనములు బంధులు భోగము, లనియెడు నష్టరములెల్ల నాత్మకెరవు
వేసిన కాంతి యలవడును మన, మన కాంతిక్రి సమృద్ధిమోక్షము
నిచ్చున్.

కాం. 4-846

ఎరసేయు దే. స. క్రి.

1. ఎరగాఁజేయు, బలియిచ్చు.

చ అతని శిఖండి బాణముల కట్లైరవేసితి.

కర్ణ. 8-120

క. ...అప్పాంచాలో, త్రరు నొక నారసమునకు, నెరవేసె.

శల్య. 1-214

2. ఆహారముగా నొసరించు.

చ. ఫలము దళంబునుం జొడిమఁబాయుట చాలినవానిఁ గొంచు నాఁ,
కలి కెరసేసి గోరసము కార్యము నట్టుల నిర్వహించి. ఆను. 5-55

ఎరియించు దే. స. క్రి.

తపింపఁజేయు, పీడించు.

వ. బకునితోడంబుట్టువగు నలాయధుం డను నసురేంద్రుండు వడ
ముడివలనివైరంబు పెద్దకాలంబేనియు మనం బెరియింపం దఱి
వేచికొని యుండి యన్నికా సంగ్రామంబునకు ససైన్యంబుగాఁ
జనుదెంచి దుర్యోధనుం గని తన్నెఱిగించుకొని యశవితో నిట్లు
నియె. క్రో. 5-209

ఎరియు దే. అ. క్రి.

1. దగ్ధమగు, మండు, కాలిపోవు.

నీ. మఱియొక్క నెవ్వగ మనమున జనియించె, వాఁలికేయుండు
కారగ్ని వెరిసె. ఆశ్ర. 2-165

క. గురు కర్ణుల యస్రాగ్నుల, వెరసిన యశిమమ్ను దీని నిటుగాకుం
డం, భరపడి రక్షించితి సంగరము దెగినఁ దొలఁగి యిప్పుడు గాం
విడిచితిన్. శంధి 2-337

లో అత్తై రృహువిదై ద్దగ్ధః పూర్వమేవాయ మద్భుత,
మదధిష్ఠితత్వాత్ సమరేన విశిష్టః పరంకప.
ఇదానీ ంతు విశిష్టోఽయం దిగ్ధో బ్రహ్మస్తో తేజసా.

సం.భా. శంధి. 68-18-19

2. పరితపించు, కారవడు.

క. పరుల ధనమునకు విర్యా, పరితపిం దేజమునకు బలమునకు
మనం, వెరియఁగ నసహ్యపడు నన్నరుడు దెవులు తేని వేదవం
బుడు నధిపా. ఉద్యో 2-58

క. శరవేదన సర్వాంగము, వెరియఁగ వాకిప్పుడు పెంపులెందెడుఁ
దృష్టాశర ముడువఁదగిన నీకులు, వెరవునఁ దే నేర్పు వీర వే
తెమ్మనమా. భిష్మ. 3-428; క్రో. 4-286.

8. నశించు చచ్చు.

క. కౌరవులు దమదురితమునఁ, దా రెరిసిరి కల్పాక్షంబు దానఁ గలదె.
భూ,భారము వహింపు బహు య.జ్ఞారంభణ మాచరింపు మఖిం
హితముగన్. కాంతి 1-105

తోటక వృత్తము : తమతమ తప్పులఁ దా రెరియంగా, విమలమతీ.
యిటు వీరికినై శో,కమున దహింపఁగఁ గాదు మనంబున్, సము
చిత మిత్తటి కాంతము సుమ్మి. (స్త్రీ) 1-81

గ్లో. ఆత్మాపరాధాశుక్రాస్తే విసప్తాః పృథివీపతే,
మా తాన్ శోచస్య రాజేంద్ర న హి శోఽకే నైకారణమ్.
సం. భా. కాంతి. 8-85

ఎఱు దే. విణ.

ఎట్టనిది, అరుణము.

క. నిలిచి మహాస్త్రం తెఱమం,టలు గ్రమ్మఁగ నేయుటయు
భీష్మ. 8-117

ఉ. నెత్తుటఁ దోఁగి నేల యెఱునింగి తెఱంగున నుండె నక్కుమా
రోత్తముఁ దందుఁ జంద్రుక్రియ నొప్పె. ద్రోణ. 2-127

ఎఱంగు; ఎఱంగు దే. అ. క్రి.

1. వ్రాలు, దిగు.

అ. దానిమీఁద నుండి వాని రెంటిని భుజిం,పంగ మదిఁ దలంచి పంచ
యోజ,నములు నిడుపు గల్గు రమణీయ కాళిపై, గరుడఁ దెలిమి.
వెఱుగఁగె గురువరేణ్య.

క. ఎఱుగిన యప్పెనువ్రేగున విఱుగుటయును. అను. 1-238, 287
వ. శొలింకుల చందంబు నొంద వాని తెఱుగెడు కొదమటుమ్మెద
వడవుం పగిదిఁ దొరఁగు నాఖండలతనయ ఖండిత వరవీర కాలా
యస నారాచకకలంబుల వలనను. విరా. 5-80

2. పడు, రాలు,

వ. శ్రుతవర్త శిరంబు భల్లంబునంద్రుంచిన నది ముఖకాంతి మెఱయం
జంద్రమండలంబు మహా తెఱంగు తెఱంగుఁదోపం బడియె.
కర్ణ. 2-218.

8. నమస్కరించు.

క. మహాదారుడు గుంతి చరణాం, భోరుహముల తెఱగి వినయ
భూషణుఁ డగుచున్. ఉద్యో. 4-9

సీ అనఘ సుఖాసీనుడైన వసిష్ఠ సంయమిఁ గాంచి భక్తిఁ జానముల
తెఱగి. కాంతి 8-8

వ. వేదవ్యాస మునివరు పాదంబుల తెఱగి. ఆశ్వ. 1-137

వ అన్నరపతి చరణంబుల తెఱగి. ఆశ్వ 3-138, ద్రోణ. 5-428

ఎఱక దే. వి.

పక్కి తెగ్గ.

క. ఎఱకలు విచ్చుచుఁ దుండము, నెఱచుచు ప్రేగదగి సొప్పి నెల్లి
వివరుడై, యఱచిన నోడకు మని వారి, నెఱిగ్గంగఁ ద్రోచి
యెత్తె నెగయంగఁ గృపన్.

ఉద్యో. 8-301; విరా. 2-240 కర్ణ. 2-72

(‘ఎఱకలు’ — అని బహు వచనమువందే వ్రాయొందు.)

ఎఱచి దే. వి.

మాంసము.

సీ. ... నెనడును నెమ్ములు నెఱచియుఁ గండలు నెఱచి మర -తే-
తలము ఘోరంబుగా. ఉద్యో. 2-144

క. ఉఱవగు నారుగ పంటలు, గొఱియల పాడియును నెఱచగుం
బురుషులకుం, దెఱవలు చుట్టము యొద్ద, నెఱచియ భుజియుంతు
రర్థి నెల్లజనంబుల్. ఆర. 4-295; ఆది. 5-58; స్వర్గ. 82

ఎఱింగించు; ఎఱింగించు దే. స. శ్రీ.

ఎఱింగఁజేయు.

1 ప్రకటించు.

సీ హయ మదద్విరద రథా రూఢ రక్షత, ప్రకటించువారును
ప్రాస శక్తి, కుంత తోమర గదా కుశలత్వమెఱింగించు, వారుమగా
నిట్లు వసుధలోన -ఆ- రాజసుతులతోడ రమణఁ జాండవ ధృత

రాష్ట్రసుతులు వృద్ధ రాజులొద్దఁ, దద్దయును ముదమునఁ దమ
తమ విద్యలు, మెఱసిరెల్ల జనులు మెచ్చి పొగడ. ఆది 6-11

క. కుంతీ తనయులు సమయము, శాంతతమై నడపి తమ భుజాబల
మును దుర్ఘాంతోద్యమ శౌర్యము నెఱిగింతుమచు నున్న
వారు గినుకెడ గదున్. విరా. 1-13

2. తెలియజేయు.

క. ఆన విని తగుమాటల నా తని కొందరిపాటు పొందు తనయుండు
గ్రమంబున డిందుపఱచి యరగము, సనఁగా నెఱిగించి పట్టె
శఙ్ఖము మఱియున్. విరా. 4-178

తే. ఊర్ధ్వగతి కేగు మానవు లుండునట్టి, నెలవు లార్యులు శాస్త్రసు
నిశ్చయమ నఁ, గని యెఱింగింతు రవి నీవు వినుము నీకుఁ, తెలియు
నట్లుగఁ జెప్పెడి ధీమత్రగ. ఆశ్వ. 1-182

ఎఱుంగఁబడు దే. స. క్రి.

తెలిసికొనఁబడు, కనఁబడు.

ఆ. వివిధ దుర్నిరూప వేషముల్ గైకొని, నిఖల దిశల యందు
నిపుణ వృత్తి నెఱుంగునట్లుగా ననేకులఁ బుచ్చిన, నెల్లి నేటిలోన
నెఱుంగఁబడరె విరా. 8-93

ఎఱుంగమి; ఎఱుంగమి దే. వి.

అజ్ఞానము, అవివేకము.

క. ఎఱుంగమి చీకటి నీ పెద్దటికంటె చలంప నేమి తప్పు గలిగినన్,
మఱచి దయఁజూడు మిట్లం.నఱు నీకుం బనులునేయఁ దగుదురు
వీరల్. విరా. 5-357

చ తన మును పడ్డ బన్నములుఁ దమ్మనిపై గల కూర్చి పోని నీ,
జనవతి పై పకున్నె యది సక్కుని రాశ్యము పాలు లేని తీ, ఱుర
కొడఁజాటు గల్గిన నెఱుంగమి వెట్టరె చాలరైరి వీరన రొక
నానలేమి యని యాడరె లోకము వారు కేశవా. ఉద్యో. 3-102

ఎఱుంగు; ఎఱుంగు దే. స. క్రి.

1. తెలియు, గ్రహించు.

వ. తన దివ్యచిత్తమునం గల యక్కారుణ్యము తెఱం గెఱుంగు
నట్టి శక్తిం బ్రసాదించి. విరా. 1-11

వ. అని యుపలాభితుండగు దింభకుండు దనకొలంది యెఱుంగక
మహాపదార్థము వేడు విధంబున. విరా. 1-22

క. ధర్మం బెఱుంగుచు నెఱిగిన దానిని, మఱవ కనుష్ఠించునది సమం
జసబుద్ధిన్. ఆది. 3-268

2. అభ్యసించు, నేర్పు.

క. దేవా నాలవహతివాడ నిను నర్థిం గొంగ్గా వచ్చితిన్, నేవా
దక్షత యొందుమై నెఱుంగ నీ చిత్తమునన్ మెచ్చున, క్లేవండు
గడునేర్తు కానసమునం దిచ్చొటనే కాదు న, న్నేవీటన్ మిగులంగ
నెవ్వఁడును లేఁ డెఱ్ఱంగులం జూచినన్. విరా. 1-218

3. కనుగొను.

క. కీచకుఁడు వ్రేటువడి తన, నీచపుడెఱి యొరు లెఱుంగనేరకయుం
డన్, లేచి వెచుకఁజని విస్మయ, గోచరుడై యమరకతనఁ గుం
ఠితు డగుచున్. విరా. 2-180

4. గుర్తుపట్టు.

వ మంద మంద సంభాషనంబుల సంబోధించు పాంచాలి పాడార్ప
నంబున మేలుకని యిది యెవ్వరనిపుడు నేనను నమ్మించి యెఱుం
గెఱింగి భీమసేనుండు. విరా. 2-167; ఆర. 1-327

5. జ్ఞప్తయిందుంచుకొను.

క. కృతమెఱుంగుదు రుపకార, ప్రతమున వర్తింతురెపుడు వనంబు
కరుణా,న్వితు లీవరవతికి కుభ, ప్రతిపావకులగుదు రేమి భంగుం
నైనన్. విరా. 3-63

6. వెదకి తెలిసికొను.

ఆ. వివిధ దుర్నిరూపవేషముల్ గైకొని, నిఖం దిశలయందు నిపుణ
వృత్తి, నెఱుంగునట్లుగా ననేకులఁ బుచ్చిన, వెల్లివేటిలోన నెఱుం
గఁ బడరె. విరా. 3-93

7. విచారించు.

తే వాలి యజ్ఞాతవాస సంవత్సరంబు, నిండకుండంగ మున్న పార్థుండు
బయలు, మెఱసి సమయంబుదప్పె నీవెఱిగి దీని, కేది దగు నది
నేయుము మేదినిక. విరా. 5-868

8. అనుభవముచే గ్రహించు, అనుభవించు.

క. హరి కులికక్షతి యెఱుంగని, గురుతర పక్షములతోడి కులగిరి
వోలెన్, గరుడుండు గగన గతి నురు, తరజవమున నరుగుదెంచి
తల్లికి మ్రొక్కెన్. ఆది. 2-41

ఉ. ...వీడు నీ, చేతుల లావెఱుంగఁడు విశిష్టకుభం బిది నీకు ఫల్గునా.
ద్రోణ. 8-188

9. క్షార్థకమువై వ్యతిరేకార్థక క్రియారూపమునఁ జేరి 'లేదు' అను
నర్థము నిచ్చును,

వినియెఱుంగఁడు = వినలేదు; చూచి యెఱుంగఁడు = చూడలేదు.

క. ...ఇట్టి నభన్, మానవ లోకేశ్వరులం, చే నెన్నడుఁ జూచి వినియు
నెఱుంగ ధరిత్రిన్. సభా. 1-58

చొచ్చియెఱుంగఁడు = చొచ్చుట యెఱుంగఁడు - ప్రవేశించినవాఁడు
కాఁడు - ప్రవేశింపలేదు.

క బాలుఁడు సుకుమారుఁడు పె,క్కాలములం జొచ్చి యెఱుంగదనక
మొనసొరం, జాలుదు చొరుమని పనిచితి. ద్రోణ. 2-141

ఎఱిగి ఎఱిగి = బాగుగా దెలిసికొని.

ఆ. ఎఱిగి యెఱిగి నన్ను నేకార్థసముపేతుఁ,బాడియయ్య యిట్టి
పనికిఁ బనుప. ఆర. 2-86; ఆర. 3-821

ఎలుక దే. వి. (✓ఎఱుంగు)

1. జ్ఞానము, తెలివి.

తే. క్రిడదెనఁ గౌతుకం బురియాడ రతుల, చవులు గొనియాడ వారు
దీని సుఖంబుగాఁ గోరఁరెందు. విరా. 2-70

తే ఏన నీవను నై క్యంపు తెలుక వొడముఁ,గాత గమనాగమనములు

గ్రాంగిపోవ.

కాం. 4-248

2. స్మృతి.

ఆ. ఎల్లవారు నెఱుక లేదలి చొక్కెక్కి నిద్రాతిశయము గూరినట్లు
తై. 8. విరా. 5-208

3. ప్రజ్ఞ.

వ. వనట యనియెడు నగ్ని నెఱుక యనియెడు నీట నార్పుము.

(ప్ర.) 1-92

శ్లో. పుత్రశోక సముత్పన్నమ్ హుతాశం జ్వలితం సదా ।

ప్రజ్ఞాంభసా మహాభాగ నిర్వాచయ తదాప నవ ॥ (ప్ర.) 8-49

4. ఆత్మానాశ్ర వివేకము.

సీ. తారు గొందఱకు బాధకులయి నడచుట నరులచే బాధలఁ బడుట
గలుగు, నివి కాలభావ్యంబు నెఱుక నగ్నిన నొదుఁ జటిచితి నొరు
నిచేఁ బడితి ననుచు, బురుషుండు ప్రయశోకమునఁ బొందెనెడ.

కాం. 1-148

5. ప్రసిద్ధి.

సీ పాండు కుమారులు...భూసురవరుల వలన, వేఁబలును భయశ్రే
చారి విద్యలు, గణచుచు గడిచేని యెఱుకఁ బొందుచు దిట్టి
పుల గుడోన్నతి నై వణ.

అ. 8-12

ఎఱుకచే(సే)యు దే. స. క్రి.

తెలియఁజేయు, తెలుపు.

ఆ. ద్వారపాలు రచట వారింప కాంతిమై, మాగొప్పఁజూచి వారు
వెఱచి,లోని తెఱుకచేసి లోగుచు వారు నిన్నునుఁ జరిగె నృప
గృహంబునెర.

కాం. 8-288; ద్రో. 4-188

ఎఱుకపడు దే. అ. క్రి. (✓ఎఱుక)

1. తెలియు, బోధపడు, స్పష్టపడు, ప్రకటిరము.

క. హరి పలికిన విధమెంతయు, నెరవై యున్నయది వింటి యిచ్చుట
తెఱుం, గరయదము తొలుత నీ పెను,వరి చందం తెల్ల నెఱుకబడి
యెడుఁ బిదచన్.

అర్య. 3-214; స్త్రీ 2-187

ఎఱుగలి

ఆ కాపమిచ్చువాడు జనని యత్సంగంబు, నందు నిద్రపోయినట్లు
యండి, యమరవదల కటవకైన యనోన్యస్య సంభాషణంబు
లెఱుకపడగ వింటి. ఆది. 2-134

2. అనుభవించుచున్నట్లు తెలియఁబడు.

గీ. అధిక దుఃఖిరోగార్తున కౌపరంబు, సురచిరంబుగ సౌఖ్యంబు
చూపె యెందు, నొనర భార్యాసమేతుడై యున్న వాని కెంతల
య్యును నాపదలెఱుక వడవు. ఆర. 2-73

ఎఱుకు దే. వి.

కిరాతుడు, నిషాదుడు.

తే. పఱప నోపకయున్న మైమఱచి పెంటిఁ, బెనగియున్నను బ్రవించి
మొనసియున్న, దెవులుగొన మృగములఁ దివిరి యేయ, రెఱచి
యాహారముగ మను నెఱుకులయిన. ఆది. 5-68

క. ఎఱుకని యెఱుగక నిన్నున్, మఱకువ నెదిరితిని దీని మఱపుము
నమ్మిం, గఱకంతా డమియింపుము, నెఱి నెప్పరి కెఱుగ నగునె
నీ చరితంబుల్. ఆది. 1-827

ఎఱుకువ దే. వి. (ఎఱుగు)

అనురాగము, ప్రేమ.

తే. అవయవ భంగులందు, దగిలి మఱపునఁ దడియు నద్దఱ పికాల,
నయన దీపుల నెఱుకువ బయలుపడగ. పీరా. 6-385

క. ఎఱిగినఁ జేరఁడు చేరుట, యెఱుకువమై మనకు దైవ మిచ్చినసిరి
యిట్లఱిమిన యీలోగ్రక్కున, నఱకు మితఁడు దెగిన మన మనః
పీడ చెగున్. ద్రోణ 8-184

ఎఱుగలి దే. వి.

పెరుగుట, పెంపు.

సీ. ...దమంబెఱుగలి యధికంబైన, ప్రోత స్సద్ధోముఖస్రతి రజమున్
ఆ-పెరిగినపుడు మధ్యసరణి సత్త్వము వృద్ధిఁ బొంద సూక్ష్మ
వృద్ధిఁ బొందు. అశ్వ. 2-125.

ఎఱ్ఱ దే. వి.

ఎఱ్ఱపు, ఆరణ్యము.

సీ. ...వల్లవముల కట్టెఱ్ఱకుఁ బన్నువొసంగి.

విరా. 2-114

విణ.

ఎఱ్ఱనైనది.

క. నరుఁడలుక వొడమియును ను స్థిగుఁడై గన యెఱ్ఱనెరల చెలువునఁ
గెందా, మరలం దెగఁడెడు కన్నుల నరుణచ్చవి నెఱుచు...

విరా. 2-132; కల్య. 2-268

ఎఱ్ఱదనము దే. వి.

ఎఱ్ఱపు రంగు.

సీ. ఎఱ్ఱదనంబుఁ దనరిన మూపులు, వాయుత స్పీకంబులైన కాహ
పులు వెడఁగియరంబునై పొలుచు నిరఁకు నీముఁడు. ఆశ్. 2-40

ఎఱ్ఱన దే. విణ. (ఎఱ్ఱ)

ఎఱ్ఱనిద.

సీ. అభోజవశమీగఁ గడు వెఱ్ఱనైన క్రేఁగంటి చూర్కి, నిగిరించి.

మా. 1-46

ఎఱ్ఱనవ్వు; ఎఱ్ఱని నవ్వు దే. వి.

కోమలచేఁ గలుగు నవ్వు.

చ హయములమీఁగి సూతువయి నాతిని యంగములందు నెత్తు
నం చయ మెదిరించినం గమల రాసుమఱుఁబుగ వెఱ్ఱనవ్వు తె,
న్నయి విలసిల్లి శిల్పమున నన్నగమానుఁడు దుఁచి విశ్చివ్వునయి
దవిలాస కాచు నముగ్రగత వాని కిదంబు గ్రమ్మున.

కో. 2-54

క. అన్యసరాధిపు వెఱ్ఱని, నవ్వున నుగ మాఱుకొని మృదా నిహ
తు డై.

కల్య 1-245 (పాశాం)

ఎఱ్ఱనార్కుడు వి.

ఎఱ్ఱ కవి- కవిశ్రయము లో మూడవ నాఁడు.

సీ. కన్యకు ధైర్యై స్థానత రాతస్య-తే-తెఱ్ఱ నాఁడు

(మా. అనంతధను ఎదివనాపుట) ఆర. 7. 470, 471

ఎఱ్ఱని చూడ్కి దే. వి.

కోపముగల చూపు, కోపదృష్టి.

ఉ. క్రోధవేగ సముద్రగ్రత నెఱ్ఱని చూడ్కిఁజూచి. విరా. 5-193

ఎల దే. విణ.

(వృత్తియందు 'ఎలమి'లోని 'మి' వర్ణము లోపించిన రూపము).

1 లేతటి, కోమలము. చూ. ఎలదీగ.

2 అభినవము, నూతనము. చూ. ఎలజవ్వనము.

3. స్వల్పము. చూ. ఎలనవ్వు.

ఎలచన్నుగవ వి.

లేనచన్నుల జంట- బిగుతుగల చన్నులజంట.

సీ. మారేడుపండుల గారాము నెఱచు నీ, యెలచన్నుగవ వేడుకల
నొనర్చె. అను. 1-5,

ఎలజవ్వనము దే. వి.

నూతన యౌవనము.

తే. శ్రమములేదు ప్రహేదప్రణములులేవు, నాఠియును నేను నెల
జవ్వనంబుఁ గంటి, మిది మహాద్భుతతర మందుమే భవన్మహాను
భావత్య మేమి నేయదు మునింద్ర. అను. 2-814; ఆది. 8-27

ఎలదీగ; ఎలదీగె; ఎలదీప దే. వి.

లేత టీగె.

సీ ఎలదీగఁ గిప్పిన లలిత పరాగంబు, క్రియ మేన మేదినిరేణు హృప్పు
విరా. 2-188

సీ. సోలెడు నెలదీగలిలఁ గ్రాలుచు వింత, చెలువంబు దలకొనఁ జెరి
నలిచి (సం.ము ప్రతి, అకా-ప్రతి) విరా. 2-84

సీ. మావి మ్రోకల నెదివలఁ జెన్నొందు తోటలకడ నలి తోడఁ
జెంది. కాంతి 8-882

ఎలదేటి దే. వి.

కొడుమకుమ్మై.

సీ. మఃరంద రసపాన మనివిలోలంబులై, ప్రకాశిడి యెలదేటిముల
యులివుర. ఆం. 7-212

ఎలనవ్వు దే. వి.

చిలునగవు, కొద్దినవ్వు.

సీ. నలచుట్టుచుట్టె గుండలములు పెట్టె ప్రేమ గావములై
గరిం, బుల వలయంబులు నమకొని, నెలనవ్వులముం వెన్నె
నే డెలు రథమన్. విరా. 4-165

ఎలనాగ దే. వి.

యువతి స్త్రీ.

వ. కావున నా యెలనాగ నేమి యుపాసించుట నైన వన్నం తీర్చి
వై తేని గదిరప్ప నన్న బుడమిందు వందడి. విరా. 2-88
త. ... అయ్యెలనాగయు సంప్రమంబు, తేనినాగ తా నెలుగని
తెలుగు గాల్చి, కాత్యమ నుప్పిలో చి పాంచాలిలోడ, తెలుగు
వేటొక భంగిగా నెట్టలనెయి. విరా. 2-165

ఎలపలుచు దే. స. క్రి.

తేలి చేసి అవమానించు.

క. నెట్టిన నెత్తలో వెవురకొట్టెడిర నూసితివ నా గొంతును నా, నెట్టి
తులునలో ప్రాపది, నెట్టెలవటిచెడిదె బానిమానిగ ను డున్.
ఉత్కల్. 1-344 పా. శో. ను. 35. ప్రశులు,

ఎలప్రాయము వి.

జన్మము.

క. ఎలప్రాయ మిచ్చితిని సీ, కలమున నీ యిచ్చెన నీ మర్యాదగ్గా మర్దం,
బానిగడ బెండిలిగవ్వున పలికి మఱియ నానవల్లన నీ యిట్టని
యెన్. ఉత్క. 2-76 (పా. 79)

ఎలమామిడి దే. వి.

లేమ మిడి లేనియైన నూమిడి చెట్టు.

ఉ. ...సుయోధనుం డదె యహీనబలంబులఁ గూర్చెఁ గర్జుతో,
మత్తగజంబు లీల నెల మామిడిఁ గూర్చిన భంగిఁ బొందుపుత్తో
త్తమ వీనిఁ గూల్పు మతఁ డొంటిగ రాజ్యము నీకు జేకుఱున్.

కర్ణ. 2-850

ఎలమావి దే. వి. ఎలమామిడి

లేమామిడి (తియ్యమామిడి అని సూ. అ ని)

వ. అన్నరపతులు నలుకుడువడిన యెలమావి జొంపంబుల చందం
బగుటయు

ద్రోణ. 2-85

ఎలమి దే. వీ.

1 సఁతోపము.

క. ఎలమియు సచ్చెరువును సరి, నెలసిపొదలు మానసమున నెఱయుఁ
బ్రోద్దె, గలతోనఁ గన్నచందసు, లఁచుచు గుఱితిని భక్తి
తాపర్యమునన్.

విరా. 1-25 (చూ. 28)

లే. ఇన్విధంబున నభిషేక మెలమి జేసి.

ఉద్యో. 4-159

2 ప్రేమ, అనురాగము.

సీ. ఎలమి నమ్మెలఁత నన్నెలయింపఁ దివిరినఁ నెడఁద కానందంబు
నిక్కగాదె.

విరా. 2-86; 1-10

3. అనుగ్రహము, దయ.

తే నామనంబు నానంద మగ్నమునఁ జేయ, నెలమి సన్నిధిసేసె సర్వే
శ్వరుండు.

విరా. 1-12

4. విశాసము.

క. అని వలికి గాఢనిశ్చయమున పెదనం జెలమిఁబొంద మును కలఁ
గిన నీ, మొనలెల్లి నొక్క మొగమున, నొసరిచి తలకొలిపె
భూసురోత్తముఁ డనికిన్.

ద్రోణ. 5-42

క. ఎలమియు వాడుటయును దన, వలచినయట్లవి యెఱుంగ వావిధి
చరితం, బులు బలవంతులగుట, వలదె వివేకంబు పెద్ద వారికి
నిందా.

కాం. 4-387

4. పెంపు, అతిశయము, వృద్ధి.

క. అలుచైనను బగతుని దెసఁ, దలఁపు గలుగవలయుననిన చిర్రోజ్జ్వల
దో,ర్పలులగు కౌంతేయుల మన, మెలమికలిమి వచ్చి లేయిట్టుమఱు.
నగునే. విరా. 8-107

క. హీనస్థానమున విభవ, హీనత నిట్లుండి రివుల యెలమిగనియు నీ,
మానసమున శోకింపమి, దానవకులనాథ యెవ్విధంబునఁ గలిగెన్.
కాం. 4-423

6. ఉత్సాహము.

తే. ఇవిధంబునఁ దమరిమ యెఱుఁగు, లంచఱును తెప్ప విని మరునంద
నుండు, దగవిచారించి కార్యంబు తెగువగాంచి. యెలమి వారలఁ
గనుఁగొని యిట్టులనియె. విరా. 3-112

క. సమరమునకుఁ దగు నుద్యోగమునఁ బ్రవర్తిల్లి రెలమిఁ గౌంతే
యులు మ, తస్యమహీ నాథుఁడు, పన్నా, హము పేసెన్ ద్రుపద
విభుఁడు నాయిత మయ్యెన్. ఉద్యో. 1-48

7. దైర్యము.

తే. శంఖ భేరిరవంబులు సామజముల, బృంహతంబులు వింశతే పృథుల
సైన్య, పరిచయోదాత్తులగు నరపాలనుతుల, కెలమి బొందుము
దీనికి నింతయేల. విరా. 4-175

8. జేమము, సౌఖ్యము.

ఉ. ఏనన వేఱ యొక్కఁడనె యిట్లనఁగాఁ గనుఁయ్య యిమ్మెల్లయుం,
గానన దేశవాసములఁ గాతీయ కోర్చి యడింగియుండి మీ.
పూనిక దీర్చి మీరెలమిఁ బొందుట యెల్లమ బుద్ధిదేవతా, మాన
దయా సమృద్ధి నమ నొందుట గాదె సురేంద్రనందనా.

విరా. 8-346

9. సౌందర్యము.

క. వివిధాలంకరణంబుల, నవకాంతి పొంది పట్టణంబు విరావో,
త్సవ మాధవ లక్ష్మికి లలితవనంబై యెలమిగలిమి కావల
మయ్యెన్. విరా. 6-588

10. తెవులులేమి, ఆరోగ్యము

నీ. నైజుబులైన-తే-కుసుమధూపాది గంధమర్ గొనుట నెలమి
చాల్చునని చెప్ప దరువువేసంబు స్రూణ, ముర్చికై యిట్లయి
దను నెల్లనిలుట, ననఘ భూజంబు వంచభూతాత్మకంబు.

కాంతి. 4-88

11. విలాసము. శోభ.

క. అని లలచి నీదుఃఖకలు. విని 'మెచ్చితి' వరముగోరు విహగోత్త
మ నీ, వనిన శుకంబు వహీజంబునకుం జేరెలమి వేడె భూపవరే
ర్యా.

అను. 1-157

ఆ అమర వల్లభుడు నమృత సేచనమున, భూజమునకుఁ దొంటిపొల్చు
కంటె, మిగుల నెలమిసేనె మేలియాశ్రితు లిట్ల, మనకు రధిపుఁ
గురుక మారవర్య.

అను. 1-158.

12 తోడ్పాటు, రక్షణము

(భీముని అర్చన సాశ్వతాలకు సహాయముగాఁ బంపుట.

తే పెక్కచోటుల నెఱిగిన యుక్కులావు. గలుగు నీతనిఁ బనుచుట,
కలకనేల, యితఁడు గలయ నయ్యిరువుర కెలమివచ్చుఁ, బనుతు
నేనటు శోకంబు వాయలయు.

ద్రోణ 4-131

శ్లో. ఇతోగత భీమసేనే సాశ్వతం ప్రతి పాండవే,
సనాథౌ భవితారౌ హి యుధి సాశ్వత ఫాల్గునౌ.
కామం శ్వశోచనీయా తే రణే సాశ్వత ఫాల్గునౌ,
రక్షితౌ వాసుదేవే స్వయంచాస్త్రినికారణౌ

సం. భా. ద్రోణ. 126-28, 24

ఎలయించు దే. స. క్రి.

1. కౌగిటఁ జేర్చు, కౌగిలించు

నీ. ఎలమి నమ్మెలఁత నన్నెలయింపఁ దివిరిన, నెడఁద కానందంబు
నిక్కగాదె.

విరా. 3-88

2. వశమగునట్లుచేయు, లోబఱచు.

ఉ. చయ్యన నేగి యంబుల వికార విలోచనఁ గాంచి ప్రీతిమై, నయ్యెడ

నేకతఁబ హృదయం బలరందగఁ బోకి యొక్కమై, నియ్య
కొనంగఁజేసి యెలయించెద నిక్కకు చార్చి వేర్చున్, శయ్యకుఁ
దెచ్చెదన్ కుసుమ సాయకు పూనికి నేడ తీర్చెన్.

విరా. 2-245.

క. విను విషయ జ్ఞానమునకు, ననయంబును మనసు మూలమది కామ
క్రోధనిరూఢమగుచుఁ బరుమని, ననిశము నెలయించు నిండ్రి
యార్థంబులకున్.

ఆం. 5-80

3. ఉన్మథమగునట్లు చేయు.

తే. ...ఇంతి, వింతభంగుల నెలయించి వెకలిఁజేసి, యభిరుత క్రిడన
ములకు నలవరింతు.

విరా. 2-810

4. కలిగించు, సమకూర్చు.

క. మానుషము దైవమును సరి, నేనేనని కార్యోద్ధి నెలయింపఁగ ని,
త్యానందుఁ డయ్యె ధర్మజుఁడీ నిర్మల భాగ్యమహిమ యెరికిఁ
గలదే.

ఆశ్వా 4-162

5. తీసికొనిపోవు.

వ. ఇట్టతీదూరంబుగా నెలయించి యలయించిన నది రాక్షసమాగుగా
నూహించి రాఘవుం డమోఘబాణంబు దొడిగి నదెఱుక గుమ్ము
గంబు నేసిన.

ఆం. 8-828

ఎలయు దే. ఆ. క్రి.

1. అర్హుగు, తగు, కావనమగు.

తే. రాజభావంబు తొడుసున గ్రుచ్చుకొన్న, మనసుతో మండ క్షోభో,
మరచి యిండ్రి, యమ ల నిగ్ధించి పితృదు లపులఁ ద్రోచి, యేమ
కాంతిసుఖంబున నెలయు టనెను.

కాంతి 5-825

2. నిర్దోషుడు.

తే. ...శోభిత ప్రసరణంబు, నిరతిశయమైన వెడవోలి నిలిచి గదలు.
వామకరముల నూడియు చారు మగుడఁ, బోరినెలయుట నిర్భరా
ద్యుతముపేసె.

శంభ. 2-262

3. ప్రవేశించు, ఆవేశించు.

సీ. విను తొల్లి ధర్మవర్తనము లసహ్యంబులైన దానపులు మాహాగ్రహ
మున, నరకలయం దెలసిన నరవర వారలు దర్పరోషముల నధర్మ
వృత్తి, దగిలినఁ గలఁగె వేదములు గ్రతువులు కాంతి. 5-486

4. వర్తించు, మెలఁగు.

క. విను సత్త్వరజస్తమముల, యనుసరణము వలన వివిధమగు
యోని గణంబున నెలసిన యాతత్త్వము, దనుఁ జూడగ లేక
యవియ తానని యుండున్. కాంతి. 8-12

5. కలుగు, పుట్టు.

కి. ఎలమియు నెచ్చెరవును సరి, నెలసి పొదలు మానసమున నెంతయు
బ్రోద్దే, గలలోనఁ గన్నచందము, దలఁచుచు నుండితిని భక్తి
తాత్పర్యమునన్. విరా. 1-25

చ. ...హోయని కిన్నర యజసిద్ధ సాధులు దివినుండి యార్చు
చును దూర్యరవంబు నెలంగ నద్భుతం, బెలయఁగఁ బుష్పవృష్టి
గురియించిరి కర్ణపయిం బ్రియంబునన్. ఆర. 7-878

6. ప్రవణమగు, ఉన్ముఖమగు.

సీ. ఇంపారు బోకున ని గురొత్త చిత్రంబు, లెలసి యొందొరులపైఁ
బోలయు చూడ్క, లాదట నుపకరణావళి వెడవెడ, యారరిం
చుట రాగమడగఁ దొడరి. విరా. 2-238

వ. వాఁడు (సుతోత్కచుఁడు) నాకు భక్తుండేమను (యుధిష్ఠిరుఁడు)
సహదేవు కంటెను వానికిఁ గూర్తు నట్టి పట్టిలేకున్న నాకు శోకంబు
గాకుండునే యని తత్ప్రతిపీరుని దెచకు నెలసిన యంతరంగంబు
రోషాశ్రాంతంబగుటయు. బ్రదోఁ. 5-257

సీ. పోటులనొచ్చి మేనును దప్పి గూరి చిత్తంబును బోరికెలయ-తే-
కునికిఁ జేసియుఁ దొలఁగితి నొదిగి నేర, దేర్చుకొని రణమునకు
నుదీర్ణ వృత్తి వచ్చువాఁడను. శంక. 2-84; ఆను. 3-138

7. బోనగు, వశమగు

కి. అలిత వివిధ విహారంబులకు లతాంగి యెలసి పొలసిన యటైన

నెలమిగలసి, యభిమత క్రిడ సలువంగ నప్పించి, వెనకి రిత్త
బయల్ గని విహ్వలించు విరా. 2-301

సీ. ఇంద్రియాద్ధంబుల తెలిసిన పురుషుండు, గాఢవాగంబునఁ గరఁగు
చుండు. ఆర. 5-81

8. ఒలయు, వ్యాపించు, ప్రసరించు.

క. ఎలసి పయివారి దంత ఘటల మదముల రాచులవెట్టుటయుఁ
గౌరవ సేనల యేనుంగుల మదచారలు దొంగిలించు మద
కిరము లుబ్బడఁగన్. భీష్మ. 1-141

వ. అని యిట్లు శరదాగణ రక్షణ ఫలించెను ప్రకటించుగు లుబ్బ
కపోతాళ్ళానంబు సెప్పిన విని యప్పికానువలని మీఁదఁ బ్రీతి
వినయ విస్తారవిలోకనం తెలయ నప్పాండవాగ్రహంబు.

కాం. 3-342

9. ఉండు.

చ. శలభము వహ్నిమీదఁ జను చనియు గాదె నృపాలుఁ డట్టుమం,
దలపడఁజొక యాతని శత్రువదిరంబుల చారి కగ్గమై, గొలసినఁ
గావఁగావకమె యీతని నీవును నేను నుండి ముగ్ధులముగఁ
జోవనీడగదు గ్రమ్మిన జెడ్డుగాము నిల్చు మన్నితున్.

క్రీడా 6-118

సీ. మృతిఁజొంది వేగ జన్మించినఁ బూర్వ దైవాదులన్నియు బుద్ధి
నెలయు వాడ, జాతి స్మరుం దనఁ జను. అను 5-151

10. చేరు, ముసరు.

సీ. ఏనిక మదమున తెలయు తేటలు మొత్తములు వెలిగొడుగుల
చెలుపుగొలుప. భీష్మ. 1-104

11 నెలకొను, నిలుచు.

క. శరతల్పగతుం దతఁడె, శరణంబుగ వాశ్రయించి సర్పావ వ్యాధి
రతుండగుటను విమత, శృంగత సతనియందు వాడు భావం తెలసెన్.

కాం. 2-14

12 సక్తమగు.

తే ఇంద్రియములెల్ల నట్టివ యెలసి యొండు, వలన మనసున్న దమ
తమ వర్తనముల, నిగుడనేరమి దెల్లంబు నృపవరేణ్య, యిట్టు
లగు టజ్జులకు నైన నెఱుగవచ్చు. కాంతి 8-85

18. పొందు

సీ. వినుము మూర్ఖునఁ జవిగొన దర్శన స్పర్శనము లాచరింప
వినంగ నెలయ, నేమి సంకల్పంబు నెడఁజేర్చ నిష్టార్థములను
ననిష్టార్థములను గోడఁటయును నొల్లక. అశ్వ. 2-84

సీ నెలయేఱులందలి తెలిసీటఁ దనువుసొంపెలసిన గిరుల తెప్పలకుఁ
జేర్చి. కాంతి 8-882

14 చను, పోవు

సీ. (రాజులకు) వేటకు నెలయు టఘము, గాదు. ఆను. F-86

ఎలరారు దే. అ. క్రి. ($\sqrt{\text{ఎలరు} + \text{ఆరు}}$)

1. అతిశయించు, అధికమగు.

క. ఇవ్విధమున నాయితమై, క్రొవ్వెలరారంగ నిలిచి కురుపాండ
వులం, దెప్పదు మును గడగిరి. భీష్మ. 1-282

2. ప్రకాశించు, ఓగ్గు.

క. మునివర నాదగు చిత్తంబునఁ గౌతూహలము సాల మొలతెంచె.
తలి,యైన నెలరారెడు నేర్పడ, వినిపించుము మీది కథ సవిస్తార
ముగన్. ఆను. 4-447

ఎలరు దే. వి.

1. అతిశయము, 2. ప్రకాశము. చూ. ఎలరారు, ఎలర్పు, ఎలర్పు.

ఎలర్పు దే. అ. క్రి.

1. అతిశయించు.

ఉ. ఇట్టి నన్న నీ, విమ్రోయిఁ దూఁపుతై యని యీశుణ్ణిచులఁ
గెంపెలర్పగన్. ఉద్యో. 8-298.

ఉ. ...పాండవ కావూ సంపదల్, చేర్పు నెలర్పు నింకఁ గురుబ్బం

దము తెల్లను దల్లిదల్లిగన్.

[రో. 1-42

చ. ... నీ కుట, స్థిరత యెల్ల నమస్కరించెను బాంబును నీ
బలంబు భాసురముగ నూకూటాపును విక్రమముతోడి మాను
తాత్పర్యము.

కా. 1-307

2. బస్సు

ఉ. కేరీరి విక్రమములు కపిలేంద్రుల వైరివీరి తాళగ
ప్రకారముగ వర్ష మెల్లగిరి.

కా. 4-52

3. ప్రకాశించు, శోభించు

తే. ... కపిర్వజము రవళ, హరులు శోభిల్లి నొల్లె నాది నొల్లె.

ఉరో. 2-144

4. సంశోషించు

క. గురుడును గృహుడును శోనగు, గురుడు మోక్షము కాష్టికుండు
మొదలుగా, గురుజాతి యెల్లగిరి నొల్లె నొల్లె నొల్లె.

ఉరో. 4-189

ఉ. మీయెడ చింత వాగులు నీహిహిగ బుద్ధియొల్లె శోనీ,
నీయెడ కిచ్చ వచ్చి నవీప్తము వేడుచు శోనీ. దీ, వాయుక
యెల్లగిరిని మనః ప్రయమంబు నెత్తునొల్లె శోనీ, నీయెల్లగిరి
రవ్వసుమనీవతి మోము నొల్లె నొల్లె.

కా. 2-83

5. ప్రేరేపించు, ప్రేరణముచేయు.

తే. కలసి కుళ్ల శోణకములు కగుడుగట్టి, విడు మమేర్పిమర్పమున
బ్రవృద్ధి బొంది, కాలవళక నప్పిడి మంబు లల్లి, శోనీ శు
ము మారుగిరి యెల్లగిరి.

క. వెడలునెడ గాఢపీడం బడి.

శ్రీ. 1-86; 87

ఎలర్పు చే. వి. (ఎలర్పు) ఎలర్పుట

అతిశయము

ఉ. వచ్చిన సౌఖ్యమంబు గురువభు యెల్లగిరి మల్లిగిరి.

కా. 6. 574

ఎలుగించు (అనందవారి పాఠము)

ఎలుగించు (సం.మ. అకా. పాఠము) (విరా. 4-268 లో)

ఎలిగించు (పాఠాంతరము) దే. స. క్రి. అ. క్రి.

1. దీగ్గరిగి యెలుకు.

8. పనుచివ నానెడు నమ్మెయి, జనచెర్చి రథంబు గోవిందుము
దరివైకొని పొందు పనులనోడవ, యిది తానెలుగించి వీటికై
నాత్కొలిపెన్. విరా. 4-268

2. దేగ్గ పట్టు, నిలుగు.

8. పనిగల పట్టు నెత్తురు దేనియె యిదె ద్రావెం గదిగిసను గడి
పిన మోహంబు గొల్గ గలిగిన, ద్రావి మెల్లుగింపు మీమొనం
గల చాగన్. భర్గ. 3-212

3. ధృవించు, (వత్తులు) కాలగళాయ.

నీ చంచుల జీరణుల జీచియొడుచు నలి, నెలుగించు గండుఁ
కోయిలల పొవు అమ. 1-181

ఎలుంగించు; ఎలుగించు దే. స. క్రి. అ. క్రి.

పెలుచు, పులిదించు, దేగ్గ పట్టు.

ప దురోధర స్థిర దుశ్శసముల నశ్చర్తాంశకుని గ్రహవిగ్రహులం బై
యోని యారంభించు నై న్యంబు ముంపుప నది విచ్చిన నెలుం
గిచ్చి పోనిన నెలివ నతుల పాదేవ ధృష్టదుష్టము శిఖరి
ద్రావిదేయలు గడగి కాలవ నైపులం గనవుగొట్టు దొడం
గన్. భర్గ. 8-172

ఎలుంగు; ఎలుగు దే. వి.

1. అంత్యగము.

నీ. కలారముల దేగ్గ గణదిన విగ్గ వీణం కిచ్చునట్టి తిన్నని
తెలులు. విరా 2-67

తే. అనునది వోలుని యయ్యకొని యజాన, వైరి యల్లన నతులని

వంను నూచి, నెమ్మనంబున నుమ్మలికిమ్ము గదుర, నెలుగు
చందఁబు వేణుగా నిట్టలనయె. విరా. 1-91

2. పతుల బిటపు, పక్షిసూత.

వ. చీకటి వాసినంబ్రభాతంబను వింప మాని? మెలంగి ముసలంగు
పుచ్చినట్లు మేలుగని యెలుకలు పొదల విడిచి డూర్చికోని కం
గొనం బలుకు పులుగుల యెలుంగులవలన పొందోంటిం తెలుపు
కరణ నొప్పు ధగడియపాంబులును. విరా. 2-240

3. ధ్వని.

ఉ. తిట్టలలోయి యక్కొలుపు తఱువ వారలలోని కింకిరం, పట్టుయ
దున్నసేమఁ దడయాక్కిని మూలవట్టి యూపైఁగా, పట్టుపొందె
మామ నతి యెప్పు తెలుంగున పట్టలోరెన్నె, పట్టున పేమ మార
యగ బంచుట కెట్టయ నేర్పె గ్రమ్మణన్. ఉత్ప. 1-347

చ అని పంపించు నెయ్యెలుగు లావనమా తమిఁజా దర్పకన్,
విని విరా. 3-22

ఎలుగు² దే. వి.

ఎలుగుబ టు, భల్లూమా:

క. అంయుచుఁ బలుగుల యెలుగుల, కలుగిచు మృగాఁ. పావ
కోపగ వృక్షంబుల నీడల నెలుచుచు నెలుగులఁ బలురం జూచి
భయమగొని పగచుచున్. ఉర 2-84

ఎలుగు చలించు; ఎలుగు చలించు దే. అ. క్రి.

ఎలుగురాలృడు, దగ్గుతిక పడు.

ఉ. పంపిన కోపమున్ పవయ తలఁప నులలను పట్టించి యుల్లలు
పెంగొనంగఁ బతులం పగఁ బట్టులఁ జూచుమోర్చిగూ, పగ
చూడ్చి నాద్రుపదుఁన్నియ మోచి పఱువ ప్రకాశంబును
మస్మిసాతుడు విసంగ నెలుగుచరించి విట్లచున్. విరా. 2-139

ఎలుగు రాలుపడు; ఎలుగు రాలృడు దే. అ. క్రి.

దగ్గుతిక పడు.

వ. అనుచు నెలుంగు రాలువడ నేడ్చిన యాజ్ఞ సేనిం గృపాయత్త
చిత్తుండయి నారాయణుం డూరార్చి కూర్చుండ నియమించి.

ఉదో. 3-119

వ. వారలలోన సుఖద్రాసూనుండు లేమియుం జూచి నవ్యసాచి
యడుగులు దొట్రువడ నక్కొలుపులోనికింబోయి కలయం గనుం
గొని యెలుంగు రాలృడ నిట్లనయె ద్రోణ. 2-282

వ. కొండొక పేపునకు మూర్చదేటి యన్నరపాలుం డెలుంగురాలృడ
నిట్లనియె. సూప్తి. 2-12; ఆర. 4-396

ఎలుంగెత్తి దే. అ. క్రి. క్షార్వర్థకము

బృహదగ, ఉచ్చైర్వరముతో.

వ. సంశయ్య సమితితోడం దమకించి పోగిపోరి కారవ నై నికుం సంహ
నాగంబులు వింటి నప్పు డెలుంగెత్తియుయుక్తుం డాదిన మాటలు
నాకన్గించితి. ద్రోణ. 1-258

శీ. ఎలుము కొండె నెలుంగెత్తి వర్ణ సమితి, యచ్చుపడంగ నశ్వత్థామ
చెప్పెనెలు, నని విదంపడి యల్లన యతని చెవికి, పనెగ రాకుండ
గుంజరి మనెలు నధిప. ద్రోణ 5-18

ఎలుంగెత్తిచెప్పు; ఎలుంగెత్తి పల్కు దే. స. క్రి.

బృహదగ, బలుకు, ఉచ్చైర్వరముతో; బలుకు.

చ. కనుగొని సై న్యముల్ విటిగి కందుకొనన్ పెనె రాజ నాపగా,
నాయడు సేననాగి యివిదై తుగ్గల మాయలుగాని బొంకు బొం,
కని యెలుంగెత్తి చెప్పగ భయంబున నమ్మకపోయె నట్లువోయిన
మనదెఱచె గౌరవ మహాకురు దీన భిష్ముపానికిన్.

బీష్మ. 8-135

ద. అని యెలుంగెత్తి పల్కునని నాడు మనోర్థతి; ద్రుష్టు
వర్ణ. 3-217

ఎలుగుగొట్టిక దే. వి.

ఉగ్గుత్తిక.

శీ. ... ధర్మనందనుని యాననంబు ప్రించి నిర్ధరనాథ తనయు,

దెలుగు గుత్తికఁ దగులంగ నిట్టులనెయె.

క్రొ. 2-252

ఎలుగుపెంపు దే. వి.

పెద్ద కంఠద్వని

తే. వెనుక నరుగుచునున్న యిష్టేమా క్రింద పొగలు
దప్పుతుండు తెల్లకొంగి పిల్లలైపోయె నెప్పు నెలుగు పెంపు
మిగుల కుకా యని విలిచె నరెడు. కాం. 11-382

ఎలుగురియాడు దే. అ. క్రి.

ఎలుగు చలించు, దగ్గుతిక పదం.

ఆ. అన్నరేండ్లు పాడి యల్ల నెక కిర్యాన్లును నెక కిర్యాన్లు గవాల
కావ్వు, కలిత వదనుఁదగుచు నెకమున నెలుగునీ, పొడ నెచి
యమ్మరాంతకుండు. కల్ప. 2-381

ఎలుగు (ఎలుంగు) నూలుకొనంతేము

చలించు కంఠస్వరమును విడిచిమా చేయు.

వ. నెత్తిదేశంబుననున్న కొక కలిక కలింబు నొక కలిక కలింబు
నేని నూలుంగు నూలుకొనంతే యల్లనెయె. కాం. 2-382

ఎలుగులిచ్చు దే. స. క్రి.

విలుచు.

ఆ. నెచ్చియచ్చు లలియుఁ దచ్చియార, నొల్ల కలిక కలింబు
వార దమ్మను, కారముండు మెచ్చునెచ్చి నమచు.

అది. 11-240 నూ. 240)

ఎలుగువడచు దే. అ. క్రి.

కంఠస్వరము చలించు, దగ్గుతిక పదం.

ఆ. అనెన నలుకలకు ల్భవన్మృగ గవంగొ, నెలుగు పెంపు
నాతఁ దిట్టలనియె, అనల దియ్యమెలుగు కలికల కలికల
మేల వాకు ననికె జాల నేను. పద్య. 4-59

ఎలుగునూపు దే. అ. క్రి.

1. నట్టిగా నులుచు, పెద్దకేక చేయు.

జే పచి గర్వోధనుడు చేపించి యెలుగు, సూపి పురికొల్పి నెంతయు
నేపు మిగిలి, మన బలంబులు పొందుకుమార సైన్య, సమితితోఁ
దాకె నత్యంత సంకులముగ. భీష్మ. 2-28

2. కంఠధ్వని వినిపించు

ఆ. ఎచ్చట నన్నవాడవే మైతి ప్రాణానఁ, గలవె యేను నెన్నఁ
గానకునికి, లఱకుచున్నవాడ వైర్యధారేయ నీ, యెలుగు
సూపవే సురేంద్ర సనయ. ద్రోణ. 1-262

3. పలుకు, మాటాడు.

ఆ. వచ్చి పర్ణకాల హాకిట నిల్చి య, త్రస్త్రంబిల్చె నశిథి దాసి నల్లఁ
నారకుడు మరయె పవిత్రయు భూసుర, కావళి నెలుగు సూప
కుండు. ఆమ. 1-75

ఎలుగెత్తు దే. అ. క్రి.

చూ. ఎలుంగెత్తి, ఎలుగెత్తి చెప్పు, ఎలుగెత్తి పలుకు.

ఎలుక; ఎల్క దే. పి.

మూపికిము.

సీ. అపరితో నొమ్మట్టి యడుగున లాగలఁ బవిత్రుండునా నొక్కి
యలుకి యుండు. కాంధి 8-203

క. నరనాథుని శిశ్నోర, పరాగఁబుండగుచు నొండు పరికి పని
దుర్నిరుఁ డలుగఁ బిల్లివొడిలన, పరుసుని జరవొడువ ముక్తి బడ
యకి పొలియునె. కాంధి 5-524

చ. అనుటయు నెల్క యిట్టలను. కాంధి. 3-213

ఎలువు దే. వి. ఎలుగు²

ఎలుగుబంటు, కల్పాకము.

సీ. ...పిశాచముల్ పూనుగెగా, లెక్కి కప్పారెడు నెలువు చగ్గవుఁ
గత్తకములతో బరివిస్తనములు నెలుగ -దే- నమరవల్లభుగు
వలంబు. కుటోగ్య, చులు సమర్థుని దొడరి. ద్రోణ 1-163

ఆ శత్రువాని కోటి సఖ్యుల యెరువులు, గొలవ జరిగిన మోర
మూర్తి, జంబవంతుఁడతుల త్వుడై చనురెండె. ఆర. 7-39

ఎల్ల¹ రే. వి.

వాడు నీను పొలిమేర, అవధి.

క వి విప్రులు పేలగుట, మనశ్శ్రద్ధను బుద్ధిశీలి మాతా కృ
తావన నాచు వాగ్ద్రోని, ప మేలు కల్గిన ద తొవ
నాదా. కా. 8-488

ఎల్ల² అవ్యం ద్రు.

సర్వశక్త్యాం (వ్యక్తిగతుల ద్రుశమ గోపించు... ఎల్ల¹, ఎల్ల², ఎల్ల
యడ, ఎల్లకలనో-అని విశ్లేషణ గూడిన (అని మునుము...))

1. అంశయు నుచ్చము.

నీ తెల్లబుగారె మీ కల్లసుయోధను, కేసీ గాడెల కేష్టిగ ను.

కా. 1-47

2. అన్ని.

ఎ. మన ముగ్ధివోగ్రామం నెల్ల భోములు గడించుచారు.

కా. 1-115

క. నీ కడిగి నని యెల్లడగా నమమే వొక్క నెల కెగిరియుదు
నానావిర దివ్యాస్త్రములు, లావున నప్పుడెచల బలములు
నెల్లన్.

ఉత్క. 4-411

మత్తకోకిల... ఈరవి (విద్వం) బుద్ధి మీ కేపించక కేళిమ, డి
యెల్ల ముందు భగ్గ వాచమొక్కని నేర్పరిల:ని బ్రహ్మశ
నను బోలునే

కా. 2-286

[అన్ని- అన్ని కావున-(ప్రవాచకము)

3. అందలు.

అ. అను నీవు నాకు సాదాద్యుట్టలు, నేడొడయుగా విశము
సెప్పె, నను అలాధివాడుగా నేమి నెట్టునీ, నెల్ల విదాన శిశ్
యిలవలయు. ఉత్క. 1-77; కా. 2-282; విష్ణు 2-322

ఈ. ...మందల తెల్ల నూలుల ముగుచు వర్తిల్ల నేర్పు విదా. 1-66
(ఎల్లన్-అందలు)

4. ప్రతి, ఒక్కొక్క.

చ. ఒకరుని చేతి ప్రోపును దడున్నతి ప్రాపును గాంచి యెల్లవెంట
కును గొఱంత లేక పొగడంచగు సంపదవొంది. ఉద్యో. 2-77

ఎల్లది; ఎల్లయది సర్వ. (ఎల్లన్ + అది)

సమస్తము.

క. సతికిం బతిపనుపు పేయఁ జను నెల్లదియు. అను. 1-88

తే. ఎల్లయందును దావసియిగచులెల్ల, యదియుఁ దినయందు పసి
యించుటండ్రు వాసు, దేవుడను పేరి కర్థంబు. ఉద్యో. 2-828

ఎల్లనాఁడు వి.

ప్రతిదినము.

శ్లో. ...ఇట్లులు పోడకంబు నాఁక నెల్లనాఁడును ఋతుక్తి యెడల
కుండ, నెట్టి కార్యము గల్గిన ఋతుపతీ, మాగమము గవ్వనీ
కొన్న వాయువెక్కు. అను. 4-28

ఎల్లప్పుడు వి. టి. (ఎల్లన్ + అప్పుడు)

సర్వకాలము.

క. చుట్టము పగతును భేది, బెట్టిబనులవలనఁ దగుల దెల్లప్పుడు
నెప్పుట్టన సర్దానను మదిఁ, బుట్టదు సంతోషహాని బుద్ధాత్మన
కున్. కాంతి. 5-28; ఆశ్రి. 1-74

ఎల్లప్రొద్దు

ఎల్లప్పుడు

ఉత్సాహవృత్తము - ధరణినాథ పినుము మధువుధార లెల్ల ప్రొద్దునం.
దొరఁగుచుండ నగఁడు దాని రోహలమున నానుచున్.

(స్త్రీ). 1-48

ఎల్లభంగులు

అన్నివిధములు. సర్వదా.

క. అనుడు బృహన్నల యిట్లను, అనెవారిక నందమందు జయలక్ష్మిం
తె, కొనునెఱచిరలు దెచ్చుట పనియే యటునూడఁ దెల్లభంగులఁ
దెత్తున్. విరా. 4-48

ఎల్లయందు ద్రు.

సమస్తమునందు, ప్రతి వస్తువునందు.

ఈ ఎల్లయందును దాహింపఁజేయుట, యదియొక మహిమ వాఁడు
చుటంద్రా వాని దేవుడని వేర కథంటా. సా. 2-838

ఎల్లయెడ ద్రు.

అన్ని కాపుల, ప్రతిచోట.

క. మఱియుఁ బీఠాటయప్పుడు, నెఱిమిలో కట్టుకొని పడిన యని
సేయంగా, నెఱసి నమ మెల్లయెడ ప్రకీర్తిలోని మఱిమి నిలిచి
రింపను నెఱసి విరా. 4-95

ఎల్లవలన

క. నీ వస్తువుననే బ్రతికెద, నేవలనా కృషియు విడిచి పుట్టినా మీ,
లాపాదించుచు విపుల, శ్రీపాదముల కాలుని పదించి కా కిన్.
సా. 5-354

ఎల్లవాఁడు సర్వ.

నీ వెరవిట్టి శఱుగిది వెలఁ లినమని పుట్టివాఁడు నీ వలఁ గిది
పట్టి, శఱుగున నుప దర్శింపఁజేయు నెఱిమి, మోలఁ దేవులు
పట్ట నొల్లఁడు, సర్వ. 1-45

ఎల్లవారు; ఎల్లవారలు సర్వ. ఐహు.

అందఱు.

చ. వడిగొని గోగఁబఱు బొడుమల నొక చితి కల్గివా.

విరా. 4-200; కర్. 2-11

క. కలోనన భోజపశన్, వాలమ్మలఁ బొంది కల్గివాఁడు ఐహు,
దూరకనఁడు బలువెలుగొని, క్రాలుని మఱిమి. కర్. 2-11
నొంచెన్. ద్రో. 4-29; కర్. 2-141

ఎల్లవి వి. ఐహు.

సమస్తము.

ఉ ...నేదిట్టడనైతి కెల్లవియుఁ కెల్లముగా వివరీకృ తంబయా.

దీప్తి. 1-45; కర్. 4-241

ఎల్లి¹ దే. వి.

శత్రుము, గొడుగు.

ఉ. అల్లదె కంటె పాండుతనయాగ్రణి లేదు సిశాశ్వయుక్తమై,
నెల్లయెల్లి నొప్పినది. శల్య 1-138

క. ...మడిమయంపు తెల్లులు మెఱయం, గా నీ వేతెంతువు.

కాం. 4-339

ఎల్లి² వి. ఏ. డా. అనౌ.

1. నేటికి మఱు టి దినము, తేవు

తే. ఎల్లియెల్లి నిధులుల నెందుఁ జొచ్చె, నేని నా ధర్మతనయుండు
తాన వచ్చి, యడ్డనడెనేని నీవ వెంపాదు కరుణఁ, గాచితేని నాచేఁ
బులుఁ గీచకుండు. విరా 2-182

వ. నీ నడు తంబు రోహిణిగా యెల్లి లేనది నీకుఁ జూర్చి తారాబంం
బులు గలవు గమనంబునను రేపిడయ మేను.

ఉద్యో. 8-180; ఆగ. 2-188

2. మీనములో నరుగనున్న దానిని సూచించుటకు ప్రయుక్త మగును.

క. మొలఁబడియెను నీచెప్పిన యట్టుల నడవులేమ విరుదులరై
నీవును వీరు నిలువుఁడిదె భండన మెల్లయ వచ్చె నూహలు గమఁ
దింకన్. ఉద్యో. 8-385

ఎల్లిదము దే. విణ. పలిదము

1. అశువు. శత్రుఁడైనుది. చులకనయైనుది. గౌరవములేనిది.

చ ...అన్నదమ్ములను జొందిన నేరి కసాధ్యులట్లుగా, కెరవయి నిల్చి
నం గెలని పల్లిదమై చటివోడు రెంతయున్. ఉద్యో. 2-88

ఉ. భూమిసురేంద్రులన్ దివిజనులను దాడిగ తక్కి గొల్చుచో,
నేమిట నొక్క వారు గడునెల్లిదమై రిటు నీకు నిచ్చటన్.

అం. 5-18; ఆశ్వ. 1-81; ఆది 8-292

2. అగౌరవ పలుచునది. అవమానకరము.

తే. వేడఁ దొడిపూసి శట్టి యవ్విరటుఁ దుత్తరుండు దోఁజనుకేరఁ
గొలుర్తుండు బుద్ధి, నచటి శేతంచి కని విస్మయంబు నొంది, యెల్లి

దంబుగఁ దలఁచుచు నిట్టలనియె.

విరా. 5-317

వి.

8. పరిహాసము.

క. మృదుభాషణముల దుర్జన, హృదయము ప్రాప్తికా మహిమఁ
బొందునె యెల్లినముగఁ గొని యంగణశకు, మనమెక్కుం గాక
దురభిమానము పేర్చిన్. ఉద్యో. 2-34

ఎల్లి నేడు దే. వి. జా. అనౌ.

జేపు, ఈదినము.

ఆ. ఎల్లి వేటిలోన నెఱుగఁ బడరె.

విరా 8-98

తే. నరుడువచ్చు, నిందు మీ పంపువేళన్ యెల్లినేడ. మా. 89

ఎల్లుండి దే. వి. జా. అనౌ.

జేపటి కావలి దినము.

వ. ...నమయంతీ స్వయంవరం తెల్లియో యెల్లుండియో యియెల్లియ.
ఆ. 2-188

ఎల్లెడ; ఎల్లెడలు దే. వి. (ఎల్ల + ఎడ)

అంతట, అన్ని కాపులు.

సీ. దమమును సత్యంబు ఓమయును నెల్లెడ విడిచివలయు.

కాం. 5-540

చ. ...అంతసంగ నడరి చింతు మెల్లెడలు బాగులు విక్రమణ శ్రమం
బునన్. ద్రో. 2-3

తే. ...గురుని, ప్రతిన యెల్లెడఁ జాటించె రాజరాజ ద్రో. 1-114

క. అనుమానములేక తిరిగె ననిఁ జల్లడనన్. ఉద్యో. 1-180

ఎవఁడు దే. సర్వ.

కిమర్థకము (ప్రశ్నమును తెలుపును)

సీ. ఆరాము, దెవనితోఁ బోరాడి యిరువది, మూడు రెనములకు
పాడి దఱిగె. కాం. 2-12

(ఇది తి. ప. ప్ర.కో—అనందచారి పాశాంతరము వి.ములో ఈ పాశాం
తరము లేదు)

ఎవరు దే. సర్వ. బహు. (V/ఎవఁడు)

కినుర్థకము. (ప్రశ్నమును నెలుపును.)

క. ఆ యిరువుర నోర్వ నెవరికైనను వశమే కర్ణ. 1-41

వ. ఇది యెవరి ఘోషంబని గోపాలకుల నడిగిన వార ఓట్ల'రి.

ఆర. 8-118

ఎవ్వఁడు దే. సర్వ. (ఏ+వాఁడు) ఎవ్వఁడు. (బహు) ఎవ్వరు

(మహాతీ వాచకము గూడ నగును)

1 యచ్చక్షాప్తకము.

క. మనలోన నెవ్వఁడెమ్మెయి, పనివెంటను విగటు మనము వడ
యద మది యెల్లను నేర్పరించి యంగిఱు, దశని నుద నున్న
తెలుగు పథ్యమ చెప్పుడా విరా. 1-85

వ. ఎవ్వఁడేని వీర్యంబున నిక్కనై యుప్పిల్లె నట్టి యువరిచరుం
డను రానిన్. ఆది. 4-188.

2 నచ్చక్షాప్తము నపేక్షించును సంబంధ సర్వసామము.

క నాయనుచరులం దెవ్వఁడు, మీ యెడ భయభక్తిలేక విగిరి
మెలఁగె నే, నా యధము ని దండితుఁగా, శేయుదు నశఁడెనియు
బ్రహ్మ డయినన్. విరా. 1-102

ఆ. ఏమోట్టువారు దాన నాకెవ్వరు, గిడుపు కూడు వెట్టి కట్టఁ జీగ,
యిర్చి సాకతమున నేలుదు రట్టివా, రలకఁ బనులు పేసి మెలఁగు
బుద్ధి. విరా. 1-288

3. కినుర్థకము : (ప్రశ్నమును నెలుపును)

వ. మఱియు దుక్కాసమండు వీరులందఱును గొడ్డువోయిన వారలు
బారుపంబుగల మానిసి యిందెన్వం దనియె. ఉద్యో. 1-852

క. ...,కురుపాండివులం, దెవ్వరు మును గడఁగిరి. భీష్మ 1-282

వ. అనుచు మందమంద సంభాషణంబుల సంబోధించు పాంఠాలి పాణి
స్పర్శకంబున మేలుకని యిది యెవ్వరనవుడు.

విరా. 2-167; కాం. 5-7

(ఎవ్వరు-ఎవ్వత-అని మహాతీవాచకైక వచనమునఁ బ్రయోగము)

క. ఇదియొక కాపము విప్పయ, మొనెంచుచుఁ గొండ్లి చిలువ
యొకొ వాఁడగియున్నది బలిని కనకకమల సముయమృతి
సముసగూహ నోజ్జ్వల మగుచున్

వ. దీనిం బాండవులయం దెవ్వరు భోగించుదురని. విరా. 4-113, 118

(ఎవరు = ఎవ్వఁడు - గొప్పవాఁడక బహువచనము)

వ. వారెవ్వరంటేని. తో. 8-217

4. ఎంతటివాఁడు, ఏ పాటివాఁడు-ఎట్టివాఁడు

క. మమ్మెఱుగు దెలిసి నెఱుగుదు, నమ్మి నెఱుగుదు నమ్మి నమ్మి
నెఱుగుదు వా క్కొమ్మల వర్ణి నెఱుగుదు, మమ్మెఱుగుదు నేను
నీకు బద్ధులు నెన్నన్.

ఉత్ప. 8-34

క. ఈమీయింప నెవ్వరము భూగనులుని కాన్గమున నెవ్వరము
ద్రోణుం చి, ప్రియు కాంతి పోంపఁజేయుట, మహాదేవులు
యిట్టులేని మాకొలఁదులనిన్.

విరా. 4-227

ఉ. ...ఎవ్వఁడున్. భగవత్ పాటిగారు. విరా. 1-51

(ఎవ్వరు = ఎంతటి గొప్పవారైనను)

5. ఎల్లవాఁడు (ఈయర్థమున బహువచనముననే ప్రయుక్తము)

వ. తపోమహిమ నెవ్వరికంటె దెద్దయైనవాని మహిమ నుపాసించి

అని. 7-8

వ. సురవతి గురుడైన బృహస్పతి పేసిన నీతికాన్త గవాన్గములం
దెవ్వరికంటె విదురుం దెంతయు వికారబాండు.

విరా. 2-125

వ. ఆయాధీయ సురక్షితంబున కాన్గమున దెట్లు పోరవగునని
శంకింపవలనదు గమయంతి వివేకంబు ప్రవేశించునపుడు నిన్న
వ్వరు వారింప నోడుదురు అర. 2-88 (ఎవ్వరు = అందఱు)

ఎవ్వత ఎవతె, ఎవ్వతె

(ఇంది భీష్మునితో)

క. ఏయు మొక పేరుమై ని, క్షేయక శ్రేడింది యరుగు మెట్లయినను

మ, త్సాయకముల నినుఁ గూల్పెదఁ, జా యెవ్వతనై తినేమి
సూచెదు నన్నున్. భీష్మ. 3-324

వ ఇవ్వనిత యెవ్వత. శాంతి. 4-400; స్త్రీ. 2-81; ఆర. 7-348

ఎవ్వరివాఁడు

ఎవ్వరికిఁ బిఁచిన వాఁడు, ఎక్కడనుండువాఁడు.

వ. అమ్మహిపతి నీ వెవ్వరివాఁడవని యడిగెనేని పాండవాగ్రజునకు
కానసంబు పేయుదు ననంగిలవాడ విరా. 1-84

ఎవ్వఁడు సర్వ. (ఏ + వాఁడు) (బహు) ఎవ్వారు, ఎవ్వారలు

ఎవ్వఁడు.

1. యచ్చక్షాగకము.

తే. అనఁడు ననిఁడిట్లు లనియె నాయకుల కాహు, బలముఁ జెనయంగ
భవదీయ పనులుకాదు, మూఁడు లోకంబులందు నెవ్వఁడులేఁడు.
విరా. 2-58

తే. నైష్ఠవియుఁ గల్మష ప్రజ ధ్వంసనియును, నైష్ఠ యీయను
స్మృతి ప్రాజ్ఞుఁడైన నెవ్వఁడు పరియించు యజ్ఞదాన, సమయ
ముల వాఁడు నిస్సంశయము పడయు. శాంతి. 4-250

ఉ. సారపు ధర్మమన్ విమల సత్యముఁ కాపముచేత బొంకుచే,
కారముఁ బొంగలేక చెడఁకాటినదైన యవస్థ గడులె, వ్యారలు
పేక్షిసేసి రది వారల చేటగుఁ గాని ధర్మని, స్తారకమయ్యుఁ గళ్యణభ
ద్రాంక మయ్యును దై వముండినన్. ఉద్యో. 8-278

2. కిమర్థకము.

తే. శౌరపులలోన నిప్పుచెవ్వారితోడ, నినికి గడఁగుదునో చూచి
కొనఁగ వలయు. భీష్మ. 1-178

ఎవ్వి' ఏది బహువచన రూపము.

చూ. ఏది.

ఎనఁగు దే. అ. క్రి.

1. అతిశయించు, అప్పు.

సీ. తవ్యంగి మవ్యూపుఁ దనులని నెఁగెడి, నునుగాఁగి వెల్లువ
మునుగఁ బాటఁ. విరా. 2-37

క. భూతాత్మకమైన యలిల. దాకు చయము వెలిగినేను ననువా
మొత్తం, బాసని జీవవాగ్నిప్తి, మేరముగాఁగి ప్పెఁ జేప్పెఁగను
వత్సా. కాంధి. 6-398

క. వసునికుండు పైనికంటగు, పసిదా గాఁగింబు నీవ్వవదముక
గత, వ్యసనఁడయి కాల్చెఁజేసె, బెఁగెఁ విచిత్రపీఠుగ్గి ద్వియ
కుండై. అది. 4-186

2. కలుగు.

క. ఊరకయుండక పలుపుక, తోరవమెఁగెఁగి బలుకఁ బొడరుప
మదిం, జేరువగల నాగిరికలుఁ, దానిగిలపి పోవలయు రిదదేకు
కడన్. విరా. 1-127

సీ. ధర్మానిరంజితంబైన భూవ్రజ కంఠయు నదివృత్తి నీవు
చుండ. అది. 6-8

3. జనించు, పుట్టు.

సీ. ప్రళయ కాంబున జగముల విష్ణుడు యోని భ్రాంతి నొంది
మేలు, కాంచి లోకంబులు గావించెఁగలను నా కాని మేఁగె
బ్రహ్మభద్రున, నిలితమైతన్నాభికమలఁబడిం దిట్లు జనించుచి యొ
బ్రహ్మ. కాంధి. 6-479

తే. ఒదిపు వృక్షు గర్భమున బుద్ధుఁడను నాఁగి, నట్టి కోక్కునై
యవి జఘోష్యభావ, మొంది విప్రభాతిక ద్విజయూహితారి, పన్నె
ములుగ పు ధర్మ సంపన్ను చేసి. కాంధి. 6-483; అది. 3-61

4. క్రమ్మకొను, వ్యాపించు.

క. దగ్ధములైనట్టులు స, మృత్యుగ్రగము లేదని మంద వాయుఁడ చయ
ముల్, దిగ్భూమం బెఁగె నరం, దిగ్ధము మనకాజియగుట దీవిక
దగఁగన్. విరా. 4-88

5. సంహరించు, ప్రీతికెందు.

క. ఇమ్మగ సరస్వతీ నీరమ్మనఁ బండెందు పత్తిరమ్ములు విరి

మా.ర్గమున నద్గుణ సముదాయ మ్మొనగగగ జేసె సత్త
యాగము నిష్ఠన్. ఆది. 4-8

(ఎనగగగ-అని న. వ.ప్ర-కోశము-ఇది పాతాంతరముగ సం. ము మొ-
వానిలో గానరాదు.

ఎసకము దే. వి.

1. విజృంభణము.

క. ఆ పన్నిద్రులు నై న్యా, టోపసమేతముగ గవియుదును బాంచాల,
జ్ఞాపాం సుతుడు భీమ డు, నేపారిరి నీదుసేవ యెసకం బడ
గన్. భీష్మ. 2-378

2. ఆరిశయము, పెంపు.

తే. ...ఎంతయు వంతజొందు, జింత యొకంబు వడిగొని చిక్కు
వలువ. విరా. 2-292; కాంతి. 1-56

3. అవలీరి, అనాయాము.

ఉ. కావలి వారి; దోలి యెసకంబున గోవుల; బట్టికొంటినం,...వెడ
మాటలేం దరచేశ్వర. విరా. 4-192

4. విరము.

ఆ అంతః దెలిసి రాముఁ దగిళుపితాశ్ముడై యేలు వాటతెంచు
సేవక మొగ, నప్రమేయ శరము ఒడరించె నని సత్వరముగ నేను
ప్రతిహాసములు సేసి ఉద్యో. 4-324

5. ఒప్పు.

క. ఈదేశము ప్రజ ధగ్ధజా, నాదిరసంభావనముల నాజ్ఞానిరతిన్,
యాదవ వీరుల కలనాఁడేది తెలుగట్టి మనికి మొసకం బారున్
మౌస. 184

విద.

1. అధికము, పొత్తైనది.

క. స్వాధికతుండగు శుక్రకుండే తెలుగునఁ బరఁగఁజేయు సేవపు
వర్షం, కాతెలుగున పాయక వర్షాతిశయం బావహించె నతఁడు

నరేంద్రా.

కర్ణ. 8-42

2. ప్రియము.

ఉ. అందక వృష్టి భోజ కళరాన్వయ భూవరశల్ల నీదాన్, కాంధవ
సౌహృద బ్రజయభక్తి విశేషము తొచ్చు నీవనో. క్రి. భియదంగ
జేయ నెనకంబుఁ బూనివాగు. పర. 4-160

ఎనకమెనఁగు దే. అ. క్రి. ఎనఁగు (ఎనకమా + ఎనఁగు)

1. అతిశయించు.

తే. ఇకఁడు పుట్టిన కోతను నోక మెఁగు, దగ్గును నావల్లి.

పర. 1-74

తే. కాను తొచ్చిన కరక మత్స్యగిరికు, నింట నిమ్మెయి గ్రొత్త
యొప్పెక మెఁగు, నమ్మవోదేవి యుప్పెడ ఇల్లల్ల, కాంధరా
తనూభవ పన్నియరిగె. పర. 1-803

2. అభివృద్ధినొందు, వర్ధిల్లు.

క. పలువురు క్రీడింతుగు భూ, వలయాధిప నారఁగు మంచివానిమ
గలిగ, కుక్కల భర్తవతుం గణమున, నిం నింపానుత్తి ముంది
యొకం తెనఁగున్. అన. 2-218

3. కలుగు.

తే. కాను తొచ్చిన కరక మత్స్యగిరికు, నింట నిమ్మెయి గ్రొత్త
యొప్పెక మెఁగు, నమ్మవోదేవి యుప్పెడ ఇల్లల్ల, కాంధరా
తనూభవ పన్నియరిగె. పర. 1-808

తే. విప్రుఁడెమిల దేవత్యవిభవ మొందు, నేమి గణమున పారుత్త
మెనక మెనఁగు, నరసికెడ్డి యపారుత్త మావహించు, మానము
దగు నెద్దాన మహిమూర్తి. కాంధ. 6-688

4. పొరమెయ్యు, అత్యుచ్చదిశ పొందు

క. ఒరవెరు తృపపెల్లిదమున, వనము వలవట్లు నట్టె పానకరా
న్మదిరారసమానగ కా, హృదయంబున వేడ్క యొక మెఁగిడు
దరుదే. పర. 2-88

తే. సహజమైన యలంకారమహిమ నతిశయిల్లి మహనీయ వైభవ
మెసక మెసక, నటలు నరవతి మందిర ద్వారభూమి, నేర నదిగి
యా వేగులవారు ప్రీతి. విరా. 8-74

5. ముఖ్యమగు, ప్రధానమగు.

తే. సారమతిఁ బరికింపఁగఁ జారుషంబు, కంటె దైవంబు ముఖ్యంబు
గార్వీసిద్ధి, కెచట నేనియఁ జారుష మొకమెనఁగె, నేని యది
దైవ దత్తంబి యంత నిజము. కాంతి 4-41

6. పొందు పడియు.

క. పరమజ్ఞానుల యొద్దను, బరంగిన జ్ఞానులను బోధ భరితుఁడగు నిరం,
తర మేరు మీశ్రుతి, హరిజ్యురచి గాక మెసక మెసకెన పరిగిన్
ఆను. 8-325

శ్లో. శస్సంనికరై పరివర్తితవర్ణం విద్యాధికాశ్వాసి నిషేవితవాన్,
సంవర్ణకాంగచ్ఛరి సన్నికర్షాన్వీలఃకాగ్ మేరు మిహాశ్రయన్తై
సంఖా. ఆను. 152-80 (కర్ణయ)

ఎనకొల్పు దే. ప. క్రి.

పురికొల్పు, ప్రేరేపించు, ప్రోత్సహించు.

చ. కల శిష్టని సుప్రతు పుద్గు నాగ్నా భీష్మని నెకొల్పు మేలకు
మామ్యుర విపని గుంబురతేని యా, నునఁ దలపెట్టి చంపకొం
జాచె సుయోధనుఁ డి నయే మగున్. ఉద్యో. 4-207

సీ. నీకుఁ బ్రోడయునై వెయ్యింపుఁ జెలియనై, కయ్యింబనగు
నెఘంగాలు ద్రవ్యం. కాదు పుత్రులతోడి పాకు నిన్నెనకొల్పుఁ
గొలుపున రజ్జులు పలుకునట్టి, రాధాసుతుం దగ్ధరధుఁడు.
ఉద్యో. 4-234

శ్లో. ఉత్సాహయతి రాజం స్వాం విగ్రహే సాంపత్యైస్సహ.

సం. ఖా. ఉద్యో. 181-3.

ఎనరు దే. వి. జా.

వంటకై కాంగఁ జెట్టినీరు, వచనయోగ్య జలము.

సీ. కాంగిన యెసరుల కరడిఁ బొరిపారి శరనిధు లుస్సాంగి పారం

బడియె.

ఉద్యో. 4-116

ఎసలారు దే. అ. క్రి. (ఎసలు + ఆరు)

ఒప్పు, అతిశయించు.

ఉ. ...నా వయం, గ్రూవ్వెలార నీవు శరికోటి పాం బరంగించితని నే
నవ్వుదుఁ గాని కోపము మనంబునఁ బుట్టదు నూ కలుగదని.

శిష్ట. 8-321

ఉ. ...ఆకుశగేశ్వరు నన్నియారనిం, తెచ్చెరిఁ దానెక లోని విశిష్ట
సమాధిరయై యుపాయనం, విచ్చి నదీయ చిత్తమున నీం పాలా
రగఁ బాద్య మిచ్చినన్.

కాంధి. 8-574

క. అయ్యెగ్గి కర్మంబుల దే, వెయ్యెఁగ్గి పాలానిఁ గలిగి నియమ
నిరూఢుం, దిగ్గిని యన నిచ్చెనెంబఁ, నెయ్యెఁగ్గి బొట్టెంబు
నిహమునందుఁ బరమహన్.

ఆను. 3-808; విరా. 2-85; శిష్ట. 51

ఏ

ఏ! అవ్య.

1. అవధారణార్థకము.

క. నా వలని రాగముననే నీ విశ్చేతి.

కాంధి 8-184

మ. ...నీ, తెరువైనం దిన యుచ్చతోఁ బడియె నెంతగాఁ గలుఁ
బూటయే.

ఉద్యో. 1-353

చ. పనిచెన వ్రతమున్ జముని పాలికి నన్నగనాథునిగఁజే, యమయ
ట కింత యెల్లినమె యానెసికిన్ మన యాత్మ యూగయన్.

అశ్వ. 1-31

2. నిర్దేశము (చూపుటను) బలపఱచును.

క. నాచేతి బలుపుగని నీ,యాచార్యుం డోడి తొలగి యరిగెను నీవే,
త్రోచి యెట వోపువాడవు. ద్రోణ 4-9

ఏ² అవ్య.

1. ప్రశ్నార్థకము (ఇది సందిग्ధానుసారముగా ఆశ్చర్య ప్రశంసాదులను గూడఁ దెలుపును)

కా. ఈ దుర్లోధనుఁ డింత గర్వియగునే యీ యున్నవారెల్ల నా,చే
దైన్యించినఁ బొందు టొప్పదని చర్చింపండ, ఉద్యో. 8-878
(ఇట ఆశ్చర్యమును దెలుపును)

వ. నాయాడిన మాటలకు నయ్యుధిష్ఠిరుండు వలికిన వచనంబు లంత
యొప్పునేయని యగ్గించిన ఉద్యో. 2-117; సభా. 1-7
(ఇట ప్రశంసను దెలుపును)

తే వారు కంఠమూలంబు లాహరింబులుగఁ, బొదలఁ బుట్టలఁ బడి
యుండి పులుఁగు మెకము,ఁ బవ మేల్కనుచుండిరే యగ్గటకట.
(ఇట దుఃఖమును దెలుపును) ఉద్యో. 8-188

ఏ³ సర్వ.

1. సర్వార్థకము (ఇది సర్వార్థము నవేక్షించును)

క. ...అచ్యుతుఁడే దిక్కిననుండు నెమ్మివా ది,క్కునకు జయము
గల్గునని యగుఁచిత కరుణన్. శంభు. 2-841

క ఏ సరుఁడు మానసము ధృతిమాన నుచిత వృత్తినుండు నుదిలగొనక
యెం,దై నను నెయ్యది యేనియ. వానికి దుర్లభములేదు ననురా
ధికా. శాం. 8-161; ద్రోణ. 2-161

2. కమర్థకము (ప్రశ్నార్థకము)

మ. ఏ కనులు సత్కాయమ్యలే చెప్పమా. శాం. 1-225

వ. ఈ ప్రబంధమండలి కథినాథునిగా నే పురుషునిఁ బేర్కొను
వాడనొ. విరా. 1-8

వి⁴ సర్వ. అవ్య.

పమియొక్క అశ్మశాసనము.

సీ. ఏ కాగణము న నేనుయ్యెనో.

WCA 8-310

ఏ కారణము = ఎందుకని

క. ప పాపమేని నీతి, కాపరిమతి మోక్షమేని నీతియైన
(పపాపము = పాప పాపము) కాంతి. 8-488.

క. విను పాడి వ్రాసిన పాదము పేరికి వేసిరి కుక్కలొక మ పాదము
ము గా, పున నేయుపాయమున న్నె, నను నగిరి కు పున పాదపు
పలివచాడీ. కల్ప. 2-210; విరా. 8-61

ఏ. అన్ని అను నగ్గమనిచ్చును.

చ. ...ఏ, పనులు నుదాత్త నాగరికత గుణ సిమర్త శక్తివట్టు
నేర్పును ధియత్తులానే మెలుగు గాఢుఁ జేసెద
(ఏ వనయోను పరి శీ ౨ : ౧౧. 1-828)

వ. (రిమ్యుడు) పోలిక- సూచించి బాన్సులు పంపించు పోలికను
నాళ్ళో లను దునమి. పేజీ. 8-248

2. ప్రార్థనార్థకము లగు మధ్యమ 'మ', 'ద' లు ఇమ్రు: కు సంబంధించును.

వ. అమ్మోహమ్మ మొగలూ సూచి వారి కర్తవ్యం అవడే . 3 (అవి
యడగా నేర్చడే. ౪౦౦. 1-841
(ఈ దేశం 3-ఈ దేశ వనూ అని పోల్చునా.)

3 క్రియలపై పోలి 'శివుడు', 'కాదు' అనుభూతుల నొచ్చును.

ప. ఆరుగ నేర్పునే (అడుగివేరడు-అని అర్థము) వ. న. 1-841

చ. అ. ఘ. య. వ. ర. ద. ది. త. ప. వ. గ్గ. య. సౌ. శ్చ. వ. ధ. శి. వ. స. వి. రి.
కాం. 2-408

ఏకత దే. వి.

ಅವೆ

సీ. నారాయణ చీటి న యెఱుంగ వెఱిచిర్చు జగ్గము దింకొనఁ గోర
యొగ్గు. అర్చ్య 2-112

ఏ.గిం.చు దే. స. క్రి. (చ.పకు)

వంగజేయు, వెళ్ళజేయు, వంపు

ఉ. ...ఇప్పుడ కాలుప్రోలి కేగించెదర జక్కనై నిలుము గిట్ట రజం
బున రాక్షసాధమా. అది 6 294

క. ...అంతకుపురి కేగించితర జాలోమ కాలకేయాసురులన్.

ఆం. 4-88

(ఎక్కడ కోపగించుకొనిపోయినాడు - అని వ్యవహారము)

ఏగు దే. అ. క్రి.

1. పోవు, వెళ్లు.

క. కొలువుగొన నొల్లకుండుట, గిలిగిల బొమ్మనుట యంతకంటెను
మేలీ, పరిసరికి కేగెద నీ, అలవెయ్యి యానతిమ్ము ధరిణి
నాథా. విరా. 2-224

క. ...ఇంక విడియం, అనది ద్రోవికికె తెప్పి చయ్యన సేగెన్.

విరా. 2-381

తే. డొర్త్యగనికేగు మానవు బుండునట్టి నెలపులు. ఆశ్వు. 1-132

2. నడుచు

ఉ ఇప్పుటి భంగి నొక్కడుగు నేగెడు రాసికి నోర్య నెమ్మెయిన్,

విరా. 1-148

3. ప్రవేశించు చొరబడు

అ. ...పెట్టు నతని శేయిడ్డ, వాని దలచ నందు వరుడు పెట్టు,
వాడి యగుట నిక్కువం ది తనూదక, యిట్లు దీవృత్తి కేగ
దం. కాం. 1-138

ఏగుదెంచు దే. అ. క్రి. ($\sqrt{\text{ఏగు}}$)

1. వచ్చు, పరెంచు.

(ఇట్ల 'దెంచు' ధాతువు వ్యతిరేకాన్తమును దలుపును)

క. ...వేగంబున న,యెక్కడ కేగు దంచి నారదు, డడవిడు టించు
కయు లేక యిట్లను వాహన. ఉద్యో. 4-349

చ. కురుకుల ఏగుదెంచెను గోవుల బిట్టలుబిట్ట. విరా. 4-10

నారు. భారతమున ఈక్రిందిప్రయోగము అనందప్రతి, సంశో.ప్రతి, అకా. ప్రతితి ప.ప్ర.కో-లలో సబిందుకముగాఁ గన్పించుచున్నవి. నిర్బిందుకమైన ఏపుకబ్బము భారతమున విశేష్యముగనే వాడఁబడినది)

పీడించి, తాధించు.

తే. అలుక యెత్తినవానికి నర్థచింత,కునకు నాతురునకుఁ గామ గోచ రాత్మ,నికిని వచ్చునే విను నిద్ర నీవు నెఱుఁగు, దెఱిఁగియుండి యిట్లేటికి నేప నన్ను. సాప్తి. 1-88

ఉ. ...అటపిస్థలికేగుదెంచి యే,కాంతమ యున్నవాఁడ నియమాభి రతున్ నను నేపనేటికిన్. కాంతి. 8-569

చ. అనవుడుఁ గీచకుండు హృదయంబునఁ బొంగి లతాంగితోడ నిట్లను ధృతిఁ గోలుపుచ్చెఁ గుసుమాయుధుఁ డేటి విచార మిట్టులేఁవ నగునె. విరా. 2-288; ద్రోణ. 2-242; కాంతి. 4-104

ఏఁబండ్రు దే. సర్వ. బహు. (ఏను + పది - ఏఁబది - దీనికి మహన్త్ర హత్యర్థక రూపము)

ఏఁబదిమంది.

వ. పదంపడి యేఁబండ్రి గూతులుం బుట్టినఁ అది. 8-81

వ. ఆతండుఁ దదనువరుల నేసూట యేఁబండ్రు పీరరథకులం బిలుకు మార్చి. కర్ణ. 2-218

ఏఁబది దే. సర్వ. టా. అనౌ. (ఏను + పది)

అయిదు పదులు.

ఉ. వేఱును నేల పార్థులును విష్ణులు నేఁబదివేలు వచ్చినం, జేయుదు మేము గయ్యమొక చీరియు సంపదఁ బంచయిత్తుమే.

ఉద్యో. 4-201

తే. ...నపుడు నేఁబది దూపులైరము,నందు వాదినం. ద్రోణ. 2-38

ఏకకుండలుఁడు సం. వి. అ. పుం.

బిరరాముఁడు

వ. ...అచ్చోటు గదలి హలాయుధుండు రామశిర్ధంబునకుం బోయె

అందుండి యయ్యేకకండలుండు యామునంబునకుం జనియె.

శంభు. 2-189

ఏకచక్రపురము; ఏకచక్రాపురము సం. వి. అ. పుం. ఆ. (స్త్రీ).

ఏక చక్రము అనుపేరుగల ఒక పట్టణము పాండవులు లాఠా గృహము నుండి తప్పించుకొని వచ్చిన పిమ్మట బ్రాహ్మణవేషధారులై యిక్కడ భిక్షుక వృత్తి గడపిరి-ఇక్కడనే భీముడు బకాసురుని జంపెను.

సీ. ఏకచక్రపుర దొడరి యాభంగి రూపఱుజేసి, రక్షించె నేకచక్రా
పురంబు. విరా. 1-74

వ. భీమసేనుండు హిడింబాసురుంజంపి వాని చెలియలి హిడింబను వివా
హంబై యేకచక్రపురంబున కేగి యందు బకాసురుంజంపి విప్రు
లం గాచె. ఆది. 8-15

సీ. కడుఁ గ్రొవ్వి రేకచక్రంబున వారల, కేనింఠ యెల్లిదమేల యైతి.
ఆది. 8-292

ఏకచక్రము సం. వి. అ. పుం.

ఏక చక్రపురము (లేక) ఏకచక్రాపురము.

సీ. కడుఁ గ్రొవ్వి రేక చక్రంబున వారల, కేనింఠ యెల్లిదమేల యైతి.
ఆది. 8-292

ఏకచరుండు సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఒంటరిగా సంచరించువాడు.

వ. సర్వసంగ వర్జితులయి యేకచరులయి యనేకనికేతనులైన యతు
లును. ఆది. 3-222

ఏకచారి సం. విణ. (న్. డి. న్.)

ఏకచరుండు, ఒంటరిగా సంచరించువాడు.

వ. మాండవ్యుండను బ్రహ్మర్షి దొల్లి మహివలయంబునం గల తీర్థంబు
లెల్ల నేకచారియయి సేవించి. ఆది. 4-261

ఏకద దే. వి. ఏ.

ఎక్కడ.

ఉ. ...నీ, తెక్కడ డాగవచ్చు గద నే నని సేయుటకుం గడంగినన్.

శ్లో. 2-249

ఏకత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

1. ఏకత్వము, ముఖ్యము.

ఉ. ...మహానందరనైకతాత్మల యవక్రమనిష్కల బోధపుష్కలా.

ద్రోణ. 4-385

2. ఏకాగ్రత్వము.

ఆ. ...అవ్యసదేవనం, దనుభజియింపు నేకతానిరూఢి. శాంతి, 2-281

3. ఒక్కటియగుట, ఐక్యభావము.

క. జనన ప్రళయంబులఁ దనకు బహత్వంబు నేకతయ శోభిల్లున్.

శాంతి. 6-42

ఏకతము వై. వి. (సం. ఏకాంతమ్ - ప్రా. ఏకగ్రంథ)

ఒంటరిపాటు, ఒక్కరుగానుండుట.

ఉ. చయ్యన వేగి యంబుజ విశాల విలోచనఁ గాంచి ప్రీతిమై,
నియ్యకొనంగఁ జేసి. విరా. 2-245

తే. కోలుమసఁగి గురుండు పాంచాలసేన, నేలకును గోలకును దెచ్చె
నీవు గడఁగి, కౌరవులఁ బాయవలపు మేకతమయైన. నతనిఁ బరి
మార్పుఁ జేకొని యబ్బలంబు. ద్రోణ 5-301

ఏకతుండు సం. వి. ఆ. పుం.

1. ఒక ఋషికుమారుడు. వీని సోదరులు ద్వితుండు, త్రితుండు.

క. త్రితుండనఁగా ద్వితుండన నే, కతుండనఁగా దవన్విసుతులు గలరా
విప్ర, త్రితయము భూపాలురకును, గ్రతుదీక్షతోనర్చి ధేనుగణముం
బడసెన్. శ్లో. 2-154

(వీరే ప్రజాపతి పుత్రులుగ ఈక్రింది సంఖ్యయందుఁ గలదు. కాని వరుస
క్రమమున భేదము గలదు. పైది కనిష్ఠానుపూర్వకముగాఁ గ్రిందిది
జ్యేష్ఠానుపూర్వకముగాఁ జెప్పబడినదని యనుకొనవలయును)

వ. ప్రజాపతి పుత్రులగు నేకతుండును ద్వితుండు ద్రితుండును నమః

మీని సత్తములు సదస్యులై రి.

W.D. 6-861

శ్లో. ఆసన్ పూర్వయుగే రాజన్ మునయోభాతరస్త్రయః,

ఏకతత్త్వ ద్వితత్త్వైవ | తితత్త్వాదిత్యసన్నిధాః

సర్వే ప్రజాపతి సమాః ప్రజావంశ స్తథైవ చ.

సం థా. కల్య. 37-8,9 క్రి.

శ్లో | పజాపతిసుకాశ్చాత్ర సదస్యాశ్చభవఃస్త్రయః

ఏకతశ్చ ద్వితశ్చైవ | తితశ్చైవ మహర్షయః.

సం. ఖా. కాం. 387-6 స్తో. చూ ఉదపానము

వీరత్వము సం. వి. అ. న.

1. ఒక్కటియగుట, ఐక్యభావము.

వ. అమ్మరహర పురహరుల యేకత్వంబు మనంబునం గొనియాడి

ದೊಂ 2-4 68

క. ఆనఘ యమలోమమునఁ దోఁపును | బతిలోమమున రయము

మొందుటయును గ,ల్గురు సర్వోత్తముల కవి, యెనయిక బ్రహ్మ.

మును గలయు టేకత్తమగున్.

ఆంధ్ర. 4-184

2 ఒకడుగా నుండట.

క. ఏకత్వం బన్ధిస్తూ మనః,కత్వము గలుగు వీ మహిమ చందం కాలో:

కింప నివృణులగు ను, శోకులకుం బరమపదము నుతిభము శార్దూ

કાં. ૪-૨૮૬.

ఏకపాద సం. వి. ఆ. (స్త్రీ).

అశోక వనమున సీతాదేవికి కాపుష్ప రాక్షసస్త్రిలలో చోకతె.

వ అమ్మగువ కాపున్న దనజాంగనలు త్ర్యక్షియు, లలాటాక్షియు.

దీప్తనియు నేకపాదయు దీర్ఘజిహ్వయుఁ | దిజటయు నేకలోచ

నయు మొదలయినవారు.

ଅ. 6-891

వీరపాదుడు సం. వి. అ. పుం.

1. ఏకాదశ రుద్రులలో నొకఁడు.

వ మఱియు స్థాణునకు మానసపుత్రులైన మృగవాక్యధ శర్వ నిర్మతస్య

శ్రీ కపా దహిద్భుద్భ్య వివాకి దహనేశ్వర కపాలి స్థానభర్తులదం.

గా నేకాదశరుద్రులు పుట్టిరి.

ఆది. 3-68

2. ఒకముని, అష్టావక్రకుని తండ్రి.

వ. తొల్లి యేకపాదుండను మునివరుండు తన విద్యావిభవంబున సుజాత
యను దాని వివాహంబై వనంబున ఘోరతపంబు చేయుచు ననవ
రతంబును శిష్యుల వేదంబులు చదివించుచున్న.

ఆర. 3-237; ఆర. 3-238

ఇతఁడు ఉద్దాలకుని శిష్యుఁడనియు ఇతని పేరు కహోళుఁ డనియు మూల
మునఁ గలదు.

శ్లో. ఉద్దాలకస్య నియతః శిష్య ఏకోనామ్నా కహోళ ఇతి విశ్రుతోఽ-
భూత్.

సం.ఖా. ఆర. 132-6

3. పాగర ద్వీపనివాసి-సహదేవుఁడు రాజసూయయాగ సందర్భమున
దక్షిణ దిగ్విజయ యాత్రకుఁ బోయినపుడు వీరిని జయించెను.

వ. సహదేవుండు దక్షిణ దిక్కున కరిగి...పాగర ద్వీపవాసులైన
నిపాదులం బరుపాదుల నేకపాదులం గర్జప్రావరణుల ... వశ
గతులం జేసి.

సఖా. 1-280

విణ. (అ. ఇ. అ.)

ఒంటి కాలివాఁడు.

వ. అప్పుడు వ్రదీప్త వదనలుఁ బ్రజ్వలిత నేత్రులు నేకపాదులుఁ గరి
తురంగ సింహ సూకరానన సమాన ముఖులును. సౌప్తి. 1-116

ఏకపుత్రుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒక్కఁడే కొడుకు గలవాఁడు.

క. వినవయ్య యేకపుత్రుఁడు ననకత్యుఁడు నొక్కరూప యని ధర్మ
పులన్, విని నీకుఁ దోడుపుత్రుల, ననఘా పడయంగ నిష్ట మయినది
నాకున్.

ఆది. 4-180

ఏకభక్తి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

నిశ్చలభక్తి, ఏకాంతభక్తి, అవిచ్ఛిన్నభక్తి, అనన్యభక్తి,

చ. ...మదీయదివ్య పరమాకృతి పేర్చిన యేకభక్తి భావనమునఁ

దోచు దీని జనవర్గము గానదు నీక చూపితిన్. భీష్మ. 1-220

తే. అచరములును జరంబులునైన భూత, సముదయంబులు మణులు
సూత్రమున నున్న, కరణి నీ యంద యున్నవి గాన సమత, నేక
భక్తి నే, గోరెద నిమ్ము దేవ. శాంతి. 4-240

ఏకభుక్తము సం. వి. అ. న.

పగలు రెండుజాములు దాటిన తరువాత ఒకపూట మాత్రమే తినుట.

సీ. ఏకభుక్త వ్రత మెంతయు నిష్ఠ మానం బెల్ల నడపిన సద్విజుండు.

ఆమ. 4-48

ఏకమతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒక్కటే తలంపు గలది.

ఉ. అందఱము నేకమతంబగు నిశ్చయంబుతోన్.

అర. 7-18

ఏకము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1. ఒకటి (ఈ యర్థమున నిత్యైక వచనము)

వ. విశ్వావసుండు పంచవింశత తత్త్వంబునకుం బరంబు గలుగుటయు
నది రూపింప నేకంబగుటయు వారన జై గీషవ్య దేవల కపిల శుక
సుమంతు వైల్యాదులైన పరమమునుల గోష్ఠీ విశేషంబుల విందు.

శాంతి. 9-148

క. ఏక ద్వి త్రి చతు ఝాఞ్ఞః హాశారతః దోచుచుండు హరిభక్త
జనా, లోకమున వాసుదేవా, ద్యోకః ప్రాప్తముగఁ దత్తదుచిత
స్ఫూర్తిన్. శాంతి. 6-500; శల్య. 2-1; విరా. 4-160

2. ముఖ్యము.

సీ. ధర్మైకనిరతుఁ డాతం డొక్కరుడ చూచె.

విరా. 2-189

ఏకముఖత్వము సం. వి. అ. న.

ఒకటిగా నుండుట, ఒకే యుద్దేశముతో నుండుట.

వ. పవమాననూనుండు సోదర ఖుజబలంబు లేకముఖత్వంబున నెప్పు
డుం గలుగు మనోబలంబు వలనం జలింపకుండె. శల్య. 2-297

ఏకముఖము సం. విణ. (అ. ఆ. ఈ. అ.)

1. ఒకవైపుననే యున్న ముఖము గలది. ఒకటే యుద్దేశముగలది.

వ. సేనయు నొక్కుమ్మడి నద్దిక్కు దఱిమినం గని కృష్ణార్జునులు నిజ
నై న్యంబు సమస్తంబు నేకమృఖంబుసేసి మార్కొనిరి.

శల్య 1-231; ఆర. 7-14

2. ఏకాగ్రత గలది.

కా. భావం బేకముఖంబుఁ జేసికొని యాపద్ధ్యాంత భాషన్ మహా,
చేవుం...భక్తి ప్రాధతం గొల్పెదన్. సా ప్రి. 1-109

3. ఏకాధిపత్యము.

ఉ. నాకును నీకు నేటికి రణం బొసరింపఁగ నేను బంప నీ, వేకముఖం
ముగా ధరణి యేలుము. కాంధి, 2-835

ఏకరాత్రము సం. వి. అ. న.

1. ఒకానొక తీర్థము.

వ. ఏకరాత్రంబును తీర్థంబున నేకరాత్రోపవాసంబు సేసి బ్రహ్మ
లోకంబు వడయుదురు. ఆర, 2-267

2. ఒక్క అహారాత్రము, ఒక రాత్రి.

వ. ఏకరాత్రంబును తీర్థంబున నేకరాత్రోపవాసంబు సేసి బ్రహ్మ
లోకంబు వడయుదురు. ఆర. 2-267

[తీర్థయాత్రలు చేయువారు ఒంటిపూట భోజనము సేయుట విధిగాన
రాత్రులయం దెటుల నుపవాసము చేయుచునే యుందురు గాన ఇక్కడ
అహారాత్రము (ఒక పవలు + ఒకరాత్రి) అని చెప్పటయే సమంజసము.]

ఏకలవ్యుడు సం. వి. అ. పుం.

హిరణ్య ధన్వంతరుని ఎఱుకురాజు కొడుకు, ద్రోణుని పరోక్ష శిష్యుడుం
క్రొధవశగణ సంభవుడు. ఆది. 8-80

చూ. చరిత్ర ఆది. 5-282; మొ. 245 వరకు; ద్రోణ. 6-239

ఇతని కొడుకు అశ్వమేధ హయరక్షణార్థము వచ్చిన అర్జునునితోఁ
బోరాడి యోడిపోయెను. ఆశ్వ. 4-111, 112

చూ. అనుబంధము చివరి సంపుటము.

ఏకలోచన సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

అశోకవనమునందున్న సీతాదేవికి కాపున్న రాక్షస స్త్రీలలో నొకతె-
చూ. ఏకపాద. ఆర. 6-281

ఏకవర్ణము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒకేరంగు గలది (ఇక్కడ సుఖము అని భావము)

తే. కొన్నిటికిఁ బంచవర్ణముల్ గుసుమపలము, లందు గొన్నిటి కేక
వర్ణాంచితంబు, లవనిజములు గొన్నిటికి నవ్యక్త వర్ణకములు.
సౌరభ్యమాధుర్య సమధికములు. అశ్వ. 2-56

ఏకవస్త్ర సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఒక్కటే వస్త్రముగలది, ముట్టుత,

ఉ. అక్కమలి ప్రాతికామ విఱుంద నేక వస్త్రయు నధోనీవియు
నవిరళ గళితనయనోదకబిందు సందోహ పరిపిడ్యమాన పీనస్తన పరి
ధానాంతరయు. సఖా. 2-212

వ. (దుక్కాసనుడు) అనుచు డాయ వచ్చిన నేను రజస్వలను ముట్టు
కుండు మేక వస్త్రను నయియున్నదాన మఱి గురుబంధు జనాధి-
ష్ఠితంబైన సభకు నెట్లు రానేర్తుననిన నీ వేక వస్త్రవైతే నేమి
విగతవస్త్రవైతే నేమి నిన్నెట్లుం దోడ్కొని పోదునని బలాత్కా-
రంబున. సఖా. 2-215

శ్లో. ఏకవస్త్రా అధో నీనీ రోదమావా రజస్వలా,
సఖామాగమ్య పాంచాలీ శ్వశురస్యాగతోభవ...

సం. భా. సఖా. 66-18

శ్లో. సాకృష్యమాణా నమితాంగ యష్టిః
శనైరువాచాథ రజస్వలాస్త్రి,
ఏకం చ వాసో మమ మందబుద్ధే
సఖాం నేతుం నార్హసి మా మనార్య.

శ్లో. రజస్వలా వా భవ యాజ్ఞ సేని

హ్యేకాంబరా వా ప్యథ వా వివస్త్రా,

ద్యౌతే జితా చాసి కృతాసి దాసీ

దాసీషు వాసశ్చ యథోపతోషమ్ సం. భా. సఖా. 66-31, 38

స్త్రీలు ముట్టయిన మూడు దినములు ఒకే వస్త్రము ధరింపవలెను. అనగా రజోదర్శనమైనది మొదలు స్నానపర్యంతము వస్త్రము మార్చరాదు. పోకముడి క్రిందికివేయవలెను-స్నానము చేయరాదు-అని ధర్మశాస్త్రము, వైద్యశాస్త్రమునే గాక సనాతనాచారమును,

కావున ఏకవస్త్రపదము రజస్వలకుఁ జెల్లినది. ఈ సమయమున ఆంధ్రస్త్రీలు వాడు పైటచెఱుగు జొత్తరాహులువాడు మేలు ముసుగునుండదు-“అవిరళగళితనయనోదకబిందు సందోహ పరిపీడ్యమాన పీనస్తన పరిధానాంతయు”-అనునది నన్నయగారి కల్పన.)

ఉ. అసభ కేకవస్త్రయగునట్టి నమం గొని వచ్చి నొంచు దుఃఖానను
జూచుచుండు లులసంభ్రములైతగు చేష్టలేక నా,యాసలు మాని
చిత్రముల యాకృతి నున్నయెడన్. ఉద్యో. 3-111

(మూలములో ఈ కావున ఏకవస్త్ర పదప్రయోగములేదు. భీష్మ పర్వములోఁ గలదు.

శ్లో. యచ్చైవ ద్రౌపదీ కృష్ణా ఏకవస్త్రా రజస్వలా,

శ్లో. సతామాసేయ దుర్బుధ్దే బహుధా క్లేశితా త్వయా.

సం.భా. భీష్మ. 92-27, 28 శ్లో.

విణ. (అ. ఆ. ఆ.)

2. ఒక్కచే వస్త్రముగలది.

వ. శిశ్లేకతంబ యేకవస్త్రయై యోడ నెక్కవచ్చు వారి నిరీక్షించుచున్న సత్యవతిం జూచి యామునివరుండు దానియందు పరవశుడై,
ఆది. 3-77

(ఇక్కడ ‘ముట్టుట’ అను నర్థము పొసఁగదు. ముట్టయి వావ నడపుట, ముట్టుకాలమున గర్భోత్పత్తియయి నిలిచి శిశువుపుట్టుట అసంభవము.)

సూ. తత్ర ప్రథమే దివసే ఋతుమత్యాం మైథునగమనమనాయుష్యం పుంసాం భవతి, యశ్చ తత్రాధీయతే గర్భ స్ప్రవసవ మనో విముచ్యతే. ద్వితీయేఽప్యేవం సూతికా గృహేవా, తృతీయేఽప్యేవ మసమ్పూర్ణా శ్లోఽల్పాయుర్యా భవతి.

సుశ్రుతము చారీరస్థానము. ద్వితీయాధ్యాయము 30 సూ.

పరాశర మహర్షి ముట్టుతను అసింఛెనని చెప్పుటయు గర్వ్యము. సత్య వతి దాశవనిత. దాశవనితలు వివాహమునకు బూర్వము ఏకవస్త్రులుగా నుండట ఆచారమైయుండవచ్చును. ఇప్పటికిని మళయాళ దేశమున ఏకవస్త్ర ధారణాచారము సనాతన మార్గావలంబులలోఁ గనఁబడుచున్నది నేఁడును కొన్ని కులములందు మగపిల్లలు మేనమామ ధోవతులిచ్చు వఱకు పంచెకట్టని యాచారమున్నది. ఇప్పటివఱకు అన్నిజాతులయందును ఆడ పిల్లలకు వివాహకాలమున మేనమామలు తలఁబ్రాలుచీరె వల్లెవాటు వస్త్రము నిచ్చు నాచారము విధిగాఁ గలదు. దీనినిబట్టి కన్యలు వివాహ మగువఱకు ఏకవస్త్రులు అని రూఢియగుచున్నది. దాశకన్య రజస్వలా సిద్ధి పొందినను వివాహము కాలేదుగాన ఏకవస్త్రము ధరించియుండును. ఏకవస్త్రత్వము ఆవివాహికత్వ సూచకము. రజోదర్శన దినము మొదలు పదాటవ దినమువఱకు దజోదర్శనావకాశముండుటచే సంతానయోగ్య అని సూచించుటకై నను ఏకవస్త్ర శబ్దముపయోగించి యుండవచ్చునేమో ఇది నన్నయగారి స్వకీయ పదప్రయోగము. మూలమునం దీ శబ్దమీ తావున గానరాదు

ఏకవస్త్రధరణము సం. వి. అ. న.

ఒకే వస్త్రమును ధరించుట, దీక్షా వస్త్రమును ధరించుట.

అ. అనిన లెస్సగాకయని ధర్మసుతుఁడేక వస్త్రధరణియతి వఱల నెల్ల వారు నట్ల యేగు దేరఁగఁ బారులు, బలసి చనఁగఁ జనియెఁ బార వేంద్ర.

అశ్ర 2-168

ఏకవస్త్రుఁడు సం. విణ. (అ. అ. అ.)

ఒకే వస్త్రము ధరించువాఁడు వైనియుత్తరీయము లేనివాఁడు.

(దమయంతినలు నన్వేషించుట) వ. అంతనుండియు నమ్మహానుభావు

నేకవస్త్రుని, ననికేతను నన్వేషించుచు నైరంద్రీ వృత్తంబు నేకొని.

అర. 2-118

ఏకవారభోజి సం. విణ. (న్. నీ. న్.)

దినమున కొకసారి భుజించువాఁడు.

తే. గ్రాసమాచ్ఛాదనంబు దక్కంగ నెవ్వఁ డర్థి నెయ్యది యిచ్చిన

కేకవారభోజియగుచు నమస్కార సఖ్యముది నిరాకృతి యహి

మఁడై యతివెలుంగు.

అశ్వ. 2-172

ఏకవారము సం. వీ. అ. న.

ఒక పర్యాయము. చూ. ఏకవార భోజి.

ఏకవింశతి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఇరువది యొకటి.

మ ఊతి నెందుం జరియించి భూసతుల నిశ్శేషంబుగా నేకవింశతి వారంబులు ద్రుంచి యాతఁడు దుదిన్ కాంతత్వముం బొందె.

కాంతి. 2-66

ఏకవీరుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ప్రముఖుడైన వీరుఁడు, యోధానుయోధుఁడు.

వ. అప్పుడు గగన మధ్య భాగంబున భాసమానుండయిన మార్తాండు రెండవ మూర్తియుం బోలె నయ్యెకవీరుఁడు వెలింగె.

ద్రోణ. 2-60

ఏకశృంగుఁడు సం. వి. ఆ. పుం.

విష్ణుమూర్తి.

ఆ. ఒక్క శృంగమునన యుర్వియైత్తితి వరా, హావకార లీల యతిశ యిల్ల, నట్లులగుటఁ జేసి యార్య జనప్రియ, నాకు నేకశృంగనామ మయ్యె.

కాంతి. 6-487

ఏకాంతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

1 రహస్యమైనది. ఇద్దఱకంటె నెక్కుడు జనములేనిది (చోటు)

వ. ...అమ్మహాదేవింగాంచి కాసినుండు సంభ్రమ వినయంబులతోడం జేరి సూత గోత్రంబును రాధేయ నామంబునుం జెప్పి యభివాద నంబు సేసి నీవు విజయం చేసిన కారణమి నాకుఁ జేయం గలపని యెయ్యది యానతిమ్మనినఁ గుంతి యేకాంతంబుగా నిట్లనియె.

ఉద్యో. 4-58; కాంతి. 1-18

వ. పిలిచి యేకాంతంబున నతని కిట్లనియె.

అను. 2-184

2. ఏకాగ్రము.

బక్క విషయమునే గుఱిగాఁ జేసికొనినది.

క. కామ క్రోధాద్యములగు, నీ మానస వికృతు లుడిసి యేకాంత
గుహ, రాముఁడవై ననువెదకుట, సూ మే లొండెల్ల నుడుగు సులభ
వివేకా. కాంతి. 4-80

కా. ...లోకాగమ, న్యాయైకాంత గృహంబునాఁ బరఁగి నానావేద
వేదాంత వి, ద్యాయుక్తఁబగు దానిఁ జెప్పఁ దొడఁగెం తద్భార
తాభ్యాసమున్. ఆది. 8-11

3. కేవలము, ముఖ్యము.

తే. తగిలి నిత్యఁబు నేకాంత ధర్మనిరతుఁ, డగుట యుక్తమె పురు
షున కట్టి వాని, వెలయ వెలయ ధర్మకామంబులు విడుచుఁ బ్రాణ,
విగతు సుఖదుఃఖములు రెండు విడుచునట్లు. ఆర. 1-244

ఏకాంతస్థలము సం. వి. అ. న.

ఒంటరి వ్రచేశము, రహస్యవ్రచేశము.

వ. అట గీచకుండు కందర్ప దర్ప గోచరుండై పరిజనంబుల వంచించి
యేకాంత స్థలంబున. విరా 2-291

ఏకాంతి సం. వి. న్. పుం.

ఏకాగ్రచిత్తుఁడు, విష్ణుభక్తుఁడు

క, ఫలములు గోరక కర్మంబులు నడపుచు వాని విమల బోధాగ్ని
హతి, బొలియించుచు నిర్ద్వంద్వత, నెలకొను నేకాంతి జనులు
నినుఁ గంఁడు హరి. కాంతి. 4-236; కాంతి. 6-85, 88, 76

ఏకాంతికము సం. వి. అ. న.

ఏకాంతము గలది.

వ. సాంఖ్యయోగ యుక్తులు బహిర్దర్శనమై నిశ్చయ రహితులై రేని
నస్మిదీయ తత్త్వంబు గాన నేర రది మోహపంక మగునగువారికి
నుపవాసంబుల నియంబుల వ్రతంబుల నెఱుంగ శక్యంబుగా
దేకాంతిక ధ్యానపరుల కెఱుంగుట గలదు. అను. 1-879

ఏకాంతికుండు సం. వి. అ. పుం.

1. విష్ణుభక్తుండు.

శే. వికృతులందును సత్త్వస్థ విదముమేలు, దాన హరిఁ బొందవచ్చు
నతండు నడపుఁ, దత్తప్రకారులకు శలంపుఁ దండ్రమెల్లి, వార
కాంతికులు పెరివారి వినుము. కాంతి. 6-508

2. శ్వేత ద్వీపవాసి (విష్ణుభక్తుండు.)

వ. శ్వేత ద్వీపంబునకుం జని....ఏమయ్యెడ నేకాంతికజనుల కింత
నంత నున్నంత....జయ పుండరీకాక్ష జయ హృషీకేశ జయ విశ్వ
భావన నను నే నను నే యను నెలుంగులు నింగిమట్టం గొల్పిరి.
కాంతి. 6-387, 370.

ఏకాకారుండు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒక్కటే విధముగా నుండువాండు.

సీ. మనమునఁ జెయ్యలమాటల భక్తి నే, కాకారుండై ఆది. 3-110

ఏకాకి సం. విణ. (వ్. నీ. న్.)

ఒంటరి.

సీ. నారహీనములగు సంసారసుఖములు విడిచి యేకాకినై యడవికేగి

కాంతి. 1-58; శల్య. 2-5; కాంతి. 5-142

ఏకాకిత్వము సం. వి. అ. వ.

ఒంటరితనము,

వ. (దమయంతి) తనయేకాకిత్వంబునకు నబలాభావంబునకుఁ ప్రతిపద
న్యాస జాయమాన కంటక మృగ పన్నగ భయంబునకు వగవక.

ఆర. 2-83,

ఏకాగ్రత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఏకాగ్రభావము, చిత్తసమాధానము (మనస్సు) ఒకదానియందే నిలుపుట

మ. మన సేకాగ్రతఁ బొందఁజేయ. కాంతి. 5-121; కాంతి. 6-35.

ఏకాగ్రము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒక విషయమునందే లగ్నమైనది (చిత్తము. చూపు మొ.)

వ.చదైపు నాశ్రయింపు మకం డేకాగ్రచిత్తులై యారాధించిన
వారికిఁ జేరువయగు. ఉద్యో. 2-325

వ. తెగ వాపుటయుం దదీయ స్థానకంబును ముష్టి ప్రకారంబును
నేకాగ్రదృష్టిం గనుంగొను గాండిపికి. ద్రోణ. 2-374

ఏకాదశ సం. విణ. (న్)

పదునొకండు, పదునొకండవ.

(ఇది తెనుగున సమాస పూర్వపదముగనే యుండును.)

క. వారల నేకాదశ రుద్రులంగా నెఱుంగుము. ఆను. 3-57

వ. మెచ్చి భద్రమూర్తులైన రుద్ర విరుంచులు సన్నిధిసేసినం బెన్నిధి
గన్న పేదచందంబున సంభ్రమించు నాకుం గరుణించి కృష్ణుండను
నేకాదశనామంబును నప్రతిహతశాణంబులు నొసంగిరి.

విరా. 4-149

ఏకాదశరుద్రులు సం. వి. బహు.

పదొకండుగురు రుద్రులు—వీరు 1) అజపాదఁడు 2) అహిర్బుధ్నుఁడు
3) త్ర్యంబకుఁడు 4) వృషాకపి 5) శంఖుఁడు 6) కపాలి 7) దైవ
తుఁడు 8) హరుఁడు 9) బహురూపుఁడు 10) ఉగ్రుఁడు 11) విశ్వ
రూపుఁడు. ఆను. 8-57; 58

ఏకాధిష్ఠితము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఏకచక్రతాధి పత్యమైనది.

క. ఈ కార్యసిద్ధియగుడును, నీ కతమున నఖల ధారుణీ రాజ్యము
నా, కేకాధిష్ఠిత మగు నిది, నీకును నిత్యోపభోగనిలయమ కాదే.
ఆది. 6-140

ఏకాయనము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఏకాగ్రము, ఒక విషయమునందే లగ్నమైనది.

క. నాకును, మనసును గాయము, నేకాయన వృత్తి కావమెడలం
తపముం, శేకొనునది యది బోధ, శ్రీకి ఘృతంబునకు వెన్న క్రియ
జనకమగున్. కాండి 4-383

ఏకార్థము సం. వి. అ. పుం.

ఒకే ప్రయోజనము, ఒకే శార్యము.

ఆ ఎఱిగి యెఱిగి నన్న నేకార్థసముపేతు, బాడియయ్య యిట్టి
పనికిఁ బనుప. ఆర. 2-38

ఏకార్థుడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒక్కటే కోరిక గలవాఁడు, ఒకే ప్రయోజనము గలవాఁడు.

వ. వారి. గూడిన రాజులెల్లను దిగ్విజయంబునాఁడు పొండపుల శేక
భంగపడిన వారు గావున గద్దతో నేకార్థులమై చత్తుము గెలుతు
మింతియకాని యు డులేనని నిశ్చయించుకొని యున్న వారు.

ఉద్యో. 3-285

వ. శున్నకుండను పరివ్రాజకుండు ఎచ్చిన వారికి గని వందనంబు
పేసిన వారఁబ్రినందించి రతండు నమ్ముచులంగలసి యేకార్థుండై
సంచరించె ఆను 3-220

ఏకాశ్వాసము సం. వి. అ. న.

ఒకటే యాశ్వాసము గలది

గద్యము - మహాప్రస్థానిక పర్వంబు సర్వంబు నేకాశ్వాసము

మహా 80; మాస. 227

ఏకాశ్లేషిణి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

ఒక దానియందే చేరినది. ఏకాగ్రమైనది.

క. రోషముఁ గామము రాగ, ద్వేషములును లేక భక్తి దిరమై యేకా,
శ్లేషిణిగాఁ గొలుతు రవి, శ్లేషమనోనియవృత్తి సిద్ధులు నిన్నున్.

కాంతి. 4-235

ఏకాసనత సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

ఒకే పీఠముపైఁ గూర్చుండుట.

క. పతి దనకు వేమి యిచ్చిన, నతిముదమునఁ బొందవలయు దాశ్రయ
దైనిన్, మరిఁ గొంకక యేకాంతస్థితి నేకాసనత సున్నినెట్ట
ప్రమదకున్.

ఆను, 5-294

ఏకిభూతము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒక్కటిగా అయిది,

వ. కృష్ణదైవపాయనుండను బ్రహ్మ తొల్లి వేదంబు లేకీభూతంబులై
యేర్పడకున్న ఋగ్యజుస్సామాధర్వంబులుగా విభాగించి తన
శిష్యులయిన పై ల వైశంపాయన సుమంతు కై మినులం బంచి క్రమం
బునఁ జతుర్వేద సూత్రంబులఁ జేయించి. ఆది.1-30; ఉద్యో.4-261

ఏకోత్తరము సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఒకటి ఎక్కువగాఁ గలిది.

వ. ఈ రెండు వంశంబులవలన నేకోత్తరశత వంశంబులయ్యె (ఏకోత్త
రశతము = మాట ఒకటి) సఖా. 1-109

ఏకోద్దిష్టము సం. వి. అ. న.

ప్రేతము నుద్దేశించి మరణదినము మొగలు పదునొకండవదినమునఁ జేయు
శ్రాద్ధము.

క. వినుము సపిండికరణ, మున నేకోద్దిష్టమునను భోజనవిధి వర్జన
మొప్పు నామతింపక, చన దామెతఁ గుడువఁబోవ నజ్ఞనవినుతా.
ఆను. 4-122

ఏగురు దే. సర్వ. (ఏను + గురు - ఏను శబ్దమునకు మహాస్మృతా
త్యర్థక రూపము)

అయిదుగురు.

వ. కురురాజు మొదలగు నేగురు రథికులు పెలుచనేసిరి

ద్రోణ. 5-177; అది. 7-213

ఏచు దే. అ. క్రి.

1. విజృంభించు, చెలరేగు.

క. భుజబలదుర్జయుఁ డింద్రుం. డజయుఁడవు నీవు నీకు నతనికి మీలో,
విజయము దక్కదు మీరే,చి జగంబులు నొవ్వ రణము సేయఁగ
నేలా. ఉద్యో. 1-133

ఉ. ఏచిన యాపురత్రయము నేకశరంబున రూపుమాపఁగాఁ, జూచినఁ
బోవుఁగాని పెఱచొప్పునఁ బోవదు. కర్ణ. 1-286

ఉ. ...ఈ, కావరమైన కీచకుఁడు కామనిపిడితుఁడై యలంతులం,
బోవక యేచి పట్టుకొనఁబోయినఁ దూలదెఁగాక యిమ్మెయిన్
విరా. 2-228

2. మదించు.

తే. ఏచి మున్నీరు నేయీత నీర నగ్ని, నుటుక వాసుకి శోటలు
వెటుకఁ గడఁగి, నట్లు గాదె రాధేయనీ వద్దునునకుఁ, బోర వెక్కటి
మార్కొనఁ బాను టరయ, విరా. 4-218.

ఆ. ఆధిక దర్పయుక్తమై బలీవర్తంబు, నగముదరి విచారణంబు
నేయఁ, గాలు ద్రవ్వనట్లు గడుబలాద్యుల తోడ, నేచి వీడు విగ్ర
హింపఁ దొడఁగె. సభా. 2-188

3. ఆధికమగు, అతిశయించు.

మ. ...పౌ, త్రుని భూరిశ్రవసుం గనుంగొనుచు నింద్రుం గ్రేడిసేయం
గ నే, చిన పెంపొప్పగ కాప్లకుం డరిగె నిశ్చింతంబునం బోరికిన్,
భీష్మ. 1-94.

తే. ఎక్కుచెక్కుటి పెనఁగిన నింతపట్టు, పెనఁకువలు నిట్టు, లేచునే
వృథివి నింక, జనము లీ కురు పాండవ సంగరంబు, నెప్పికొండ్రు
మనంబు లచ్చెరుపు నొంద. ద్రోణ. 1-178.

4. పెరుగు, బలియు.

సీ. నెగసిన కొనలేచి నింగి యంతంతకు, నవుంఁ ద్రోవఁగఁ దనరారు
దాని (శమీతరు చక్రవర్తి) విరా. 1-162

మానిని :- ఏచి తనర్చి తలిర్చిన క్రోవుల నిమ్మగుర్రావుల జొంపములం
బూచిన మంచి యశోకములన్. ఆది. 4-20

క. ఏచిన పొదలఁ బోరల్పడఁ ద్రోచుచు, ఆర. 2-85.

5. ఉత్సహించు.

చ. మనసుల నూలుకొల్పి యనుమానము లెల్లను కాచి యేచి వా, హ
నములు నాయుధంబులును నాయితమయ్యెడు భంగిఁ జేయుచున్.
విరా. 4-187

స. క్రి.

కలఁతపెట్టు, పీడించు.

చ. ...ఎవ్వు నంగనా, జనములు నమ్మఁజూచి మరుసాయకముల్ దమ.

చిత్తవృత్తులే, చినఁగొని వచ్చి యిత్తురు విశిష్ట ధనంబులు నాకు
లంచముల్.

విరా. 2-834

(‘లంచములిత్తురు’-అనునది తిక్కనగారి భావము)

ఏటికి దే. ద్రు. (ఏమిటికి -ఏమిలోని మివర్ణము లోపించి వచ్చిన
రూపము)

ఎందులకు.

మ. భామా పల్కులింకేటికిన్.

విరా. 1-321; విరా. 8-225

ఏటికెదురీదు దే. జాతీ.

పటి యందలి నీటి ప్రవాహమునకు ఎదురుగా ఈడు.

(నీటివాలున ఈడుట సులభము సుఖకరముం ఉద్దేశించిన శావు చేర
వచ్చును. ఎదురుగా ఈడుచున్నచో మిక్కిలి శ్రమగలిగి యెప్పుడు నీట
మునుగుదునో యని మానసిక బాధ యేర్పడును. తలకుమించిన
కార్యము చేయ సాహసించినప్పు డీ జాతీయము నుపయోగింతుడు.
ఇక్కడ-ఏటికెదు రీదునప్పుడు పడు మానసిక బాధ అనుభవించు. అని
యర్థము).

చ. ...వారిజనాథుఁడు లేని దీనతం, బొరసి కృపైక భాజనతఁ
బొందిన యప్పురిఁ జూచి మానసం. బెరియఁగఁ జొచ్చె నేటి కెదు
రీడిన చాడున నేమి నెప్పుదున్.

మాస. 93

ఏటికోళ్లు దే. వి. బ.

పమస్కారములు.

క. ...వరమిండి వేల్పులార వారనికరుణన్.

వ. అని ప్రార్థించుచు దైవంబుల కేటికోళ్లు నిరూపించుచు బహు
ప్రకారంబులం బలుకుచుండిరి.

ద్రోణ. 2-348, 347

ఏటిది దే. వి.

ఎటువంటిది, ఎంతమాత్రపుది.

చ.ఇ,ట్లనఁదగునయ్య యే నిచట నైనది యింత యేటికిన్.

విరా. 8-225

క. యదుఁ డగ్రతనూజుఁడు నా, హృదయసముద్భవుఁడు వాఁడయిన
మద్వచనం, బదియేటిది యని కడుదు, ర్మదుఁడై చేయక కృతావ
మానుం డయ్యెన్.

ఆది. 8-198

ఏటిమడ దే. వి.

ఏటి యొడ్డు.

సీ. అనఘఁడౌద్దాలకియను మహాముని దన, తనయుని బిలిచి యిధ్దు,
ములు దర్భ, కట్టయు జలపూర్ణ కలశంబుఁ బుష్పలు మఱచి
వచ్చితి నేటిమడఁ గుమార, కొనిరమ్మ వేగంబ చలి.

ఆను 2-448

శ్లో. ఇధ్మా ధర్మాః సుమనసః కలశశ్చాభితో జలమ్,
విస్మృతం మే తదానీయ నదీతీరాదిహ వ్రజ.

సం భా. ఆను. 71-5

ఏటిమాట దే. వి.

ఎక్కటిమాట, పృథానచనము, అనవసరపు మాట.

చ. ...ఆ, వ్యనిత దరస్మిత స్ఫురిత వక్త్రముతో నిదియేటి మాట.
న,ల్లని యెడ గానగాదె తెమలం బలుకం బనియేమి నావుడున్.

ఆను. 1-186

క. ధృతరాష్ట్రుండును బుత్తులి, నతిలోభంబునఁ బ్రజాక్షయము నేనిరి
ధ, ర్మతనూజు గెలువవచ్చునె, మతిలేరైరింక నేటి మాటలు మన
కున్.

భీష్మ. 8-227

ఏటు దే. వి.

శాణ ప్రయోగము, శాణపుదెబ్బ.

ఉ. ఏటుల మ్రొగ్గువారి గని యించుక కొంకక. విరా. 8-168

వ. అని యివ్విధంబున నతం డేటు దప్పిన జోహారు వెట్టుటయు (ఏటు
దప్పు = శాణప్రయోగము నిలిచిపోవు).

ఏటులాడు దే. అ. క్రి. (ఏటులు + ఆడు)

శాణములతోఁ బోరు, పోరు.

క. అటిముటి నడరిన రథికుల, తఱచునకు సుభద్రకొడుకు దలఁక

తా నం,దఱ కన్ని రూపులై యే, దైఱ నవ్వుచు నేటులాడె ధీరఱ
మెఱయన్. భీష్మ 2-88; ద్రోణ. 8-267

ఏట్లాడు దే. అ. క్రి.

ఏటులాడు.

బాణములతోఁ బోరు, పోరు

వ. ఇవ్విధంబున నేట్లాడుచుం గదిసి గాఁడివి గర్జన తీట్టనియె.

విరా. 5-87; ద్రోణ. 3-180

ఏడ దే. వి. ఏ ($v^2 + k$) ఎక్కడ

(అసంగతము-పాసంగమి తెల్పును.)

చ. అసమున మీఁదెఱుంగక మహాగ్రహ వృత్తిఁ గడంగి చెచ్చెరం,
బసులకుఁ గూయిగాఁ జనియెఁ బాపఁడు కౌరవసేన యేడ
యొంటి ననట యేడ నాకిది కడింది విచారము పుట్టె.

విరా. 5-234

తరువోజ :- ఏనేడ నింద్రాదులేడ వారలకు నెప్పుడు మ్రొక్కుదు
అర. 2-47

ఏడిక వి. (సం. ఏడః)

మేఱ, గొట్టె.

సీ. శరభసింహవాహ్నిఘ్ర సత్త్వచయంబుల నేడికలెట్లెట్ల యెక్కియాడి.
ద్రోణ. 2-210

ఏడు దే. సర్వ.

1. ఆఱునొకటి.

సీ ఏడు పాగరములు నిక్కడక్కఱెట్టి, పలుచని రొంపిమై నలఁది
కొనఁగ. విరా 2-134

క. విన నేడగు పర్వము మేలనఁగా ద్రోణాభిషేక మాదిగఁ గల
య,య్యెనిమిది పర్వములను. అది. 1-47

2. సప్తవ్యసనములు ఇవి 1) ద్యూతము 2) వేట 3) స్త్రీ 4) మద్య
పానము 5) అర్థదూషణము (ఇవికామజములు) 6) వాక్పారుష్యము.
7) దండ పారుష్యము (ఇవి క్రోధజములు).

తే. ఒకటి గొని రెండు నిశ్చలయుక్తి జేర్చి, మూటి నాల్గంట గడు
వశ్యములుగఁ జేసి, యేనిటిని గెల్చి యాటింటి నెఱిగి యేడు,
విడిచి వర్తించువాఁడు వివేకధనుఁడు.

ఉద్యో. 2-87 చూ. వివరణమునకై 'ఒకటె'

ఏడుగడ దే. విణ. ఏడుగడయు

భారత ప్రయోగములన్నియు 'యు' వర్ణకము తోడనే కన్పించుచున్నవి
రెండును ఇంచుమించు సమానార్థకములుగనే యున్నవి. 'యు'
వర్ణము సముచ్చయముగా భావించిన ఏడుగడ విశేషణము అగును,
కానిచో అవ్యయమగును.

రక్షకుఁడు.

ఆ. బాలకేళీమీడి భరము గ్రమంబున, విడువఁ గళలయందు వేడ్క
సొంపి, నయముతోడ నర్తనంబుల శిక్షింపు, నెలఁత కేడుగడయు
నీవకాదె. విరా. 1-251

తే. తొలుత నీవు నన్నడిగిన దొడ్డవిల్లు, గాండివము ఫల్గునున కేడు
గడయు నదియ, సమరమున దేవదానవ సమితివైన, గెలుచు
నశ్రమమున దానినలన నతఁడు. విరా. 4-120

ఆ. అనిన నట్లకాక యథల ధర్మజ్ఞాన, ఘనుఁడు మనకునేడుగడయుఁ
దాన, కౌరి నిశ్చయింప సంశయం బేటికి, సంఘటింపుఁ డుగ్రసమర
విధము. ఉద్యో. 4-93

ఏడుగడయు అవ్య. ద్రు.

1. సర్వము, సమస్తము.

ఆ. ఎట్టిసాధ్యులకును బుట్టిన యిండ్లను, బెద్దకాలమునికి తద్ద తగదు,
బతుంకడన యునికి సతులకు ధర్మపు, సతుల కేడుగడయుఁ బతుల
చూచె. ఆది. 4-85

2. శరణ్యము, గతి.

వ. నీవు ప్రాజ్ఞుడవు ప్రబలుడవు విశేషించి నాకేడుగడయు నీవ
కావున నీకును మదీయ హితం బవశ్య కర్తవ్యంబు. కర్ణ. 1-54

శ్లో. భవాన్ ప్రాజ్ఞతమో నిత్యం మమచైవ హాగతిః-

సం. భా. కర్ణ. 11-23

అ. అనఘ సీపు నాకు నాచార్యునట్టుల, నేడుగడయుఁ గాన హితము
నెప్పుఁదగు బలాధినాథుఁడుగఁ జేయ నర్హుని, నెల్ల వినఁగ నిశ్చ
యింపవలయు.

శల్య. 1-77

శ్లో. గురుపుత్రోఽద్య సర్వేషా మస్మాకం పరమాగతిః,

భవాన్ స్తస్మాన్ నియోగాత్తే కోఽస్తు సేవాపరిరమ.

సం. భా. శల్య. 6-18

ఏడునూలు దే. సర్వ. (ఏడు)

ఏన్నూలు, ఏడువందలు.

తే. ఏడునూలు రథంబుల నేవుమాపె.

విరా. 3-214

ఏడుమొక్కులు దే. వి.

నమస్కారములు.

అ. అనఘ యేడు మొక్కు లాబ్ధిహస్తానికి మ్రొక్కెద నతండు
నన్ను నదయవృత్తి. నపహసించి తాను యాజకత్వమువకు, నెట్లుఁ
జొరకయున్న నేను బోయి.

అశ్వ 1-75

(ఏడు మ్రొక్కులు = అనేక నమస్కారములు)

(వేయ మ్రొక్కులు అని-పాతాం)

శ్లో. సంవరోఽయం యాజయితా ద్విజోమాం

బృహస్పతే రంజలిరేష తస్య,

నచై వాసా యాజయిత్యా మహేంద్రం

మర్త్యం సంతం యాజయ న్నద్య శోభేత్.

అశ్వ 9-16

శ్లో. మదంతో బృహస్పతే రంజలిం ప్రాహణోత్సః,

అశ్వ. 9-22

ఏడు దే. అ. క్రి.

రోదనము నేయు, శోకించు.

సీ. ...ఒక్కరుఁ బలుపురిట్లు, సంపిది రిది మీకు సంతోష కాలమే

యెదురుగా కార్యనేం చెపుడ.

ద్రోణ. 2-254

సీ. ఎలుగు గడ్గదికఁ దొట్రల నేడ్చు,

విరా. 4-80

ఏదైతఁ దే. వి.

1. అతిశయము.

ఉ. ఇమ్మహనీయ దూపమున యేదైతఁ గన్గొని వేడ్కనీకు యోగ్య
మ్మగు భంగిఁ జెప్పితిమి గాని నరోత్తమ యొందుగాదు.

విరా. 1-296

ఉ. రోహిణి యొండె నొండెను నరుంధతి గాక మనుష్య జాతియే,
యీహరిణాక్షి చెల్వమున యేదైతఁ చూడ్కుల నాచి కోలకాదు

విరా. 1-295

2. ఏపు, చేప, విజృంభణము.

చ. మఱియు నొకండు వించె పవనూనతసూజుని చెయ్యిఁ బెన్దొడల్,
విఱిగి ధరిత్రిబద్ధయెడ వేగమె వచ్చి శిరంబుఁదన్నె నే,దైతఁ గల
యపు శత్రు నవధీరితుఁజేయుట యొప్పుఁగాక యే, పఱిసఁ బరా
భవించిన జనావళి నవ్వరె నొవ్వరే మదిన్.

శల్య. 2-387

సీ. అక్కుమారుఁడు దరహాసాభిరాముడై భల్లమొక్కటి దొడ్డి విల్లు
దునిమి యేదైతఁ నిరువదియేను దూపులు వడి నడరింప

శల్య. 1-254

మ. తఱికిం జొచ్చి కడంగిపోరు విజయన్ చౌదవ్వులం జూచి
యే,దైతఁ కాంచారి సుతుండు సత్వరగతిం దేరదైచన్ సారథి,
బలపం బంచి.

భీష్మ. 2-233

క. నినుఁ దలపడఁ జూచిన యీ,తని యేదైతఁ మంట సొరఁగఁ
దలఁచు మిడుతయు,బ్బున కెనయైనాకుం దో,చిన యడి మ్రుందింపు
మితని శిత విశిఖములన్.

కర్ణ. 2-348; కర్ణ. 2-388

3. వడి, వేగము, రయము.

క. కేకయులేవుర బలములు, నాకులతం బొంద మార్గణాసారమునం,
జీకాకు పఱిచె భీష్మఁ డ,నేకగతులఁ దన రథంబు నేదైతఁ మెఱ
యన్.

భీష్మ. 1-291

క. ఒక్కఁడని కడఁగి రథికులు, పెక్కండు నికాత విశిఖ భీమాకృతిఁ

జేరుక్కునఁ బొదివిరి నరు నతఁడెక్కుడు మదమొలయఁ జేతి
యే దైత సూపెన్. (ఏ దైత = లాఘవము) ద్రోణ. 3-42

4. పూనిక.

మ, విరథుండై పొలివోని బీరమునఁ బృథ్వీభాగ సంచారియై, శరజాలం
బుల భీమసేననుఁడు డాశ్చర్యంబుగా నీ మఱుది రథం జే దైతగప్పి
కర్ణ 1-149

5. శక్తి, సామర్థ్యము, నేర్పు.

చ. ...రూఢికి నెక్కిన సూతవృత్తిమై, నని సడినన్న యే దైత బృహ
న్నలకుం గల దంబుజాననా. విరా. 4-15

చ. ...ఎల్లెడల నారసి కాహు బలాధ్యుడైన యొక్కని రథమే దై
తం గడవఁగా నియమింపుము రాజనందనా. విరా. 4-35

6. పరాకమము

అ. ఇట్లు దొరలు నొవ్వ నే దైతఁ దనచేతి, కొలఁది సూపి క్రిడి నెలఁగి
దేవ,దత్త మొత్తుటయు. విరా. 5-67

ఉ. ...తమునిందఱఁ దీవ్రశరాగ్నిఁ గాల్చుఁ జెం, పెక్కిన పాండునంద
నుల యే దైతఁ దొల్లియుఁ దారెటుంగరే. ఉద్యో. 4-54

7. తేజస్సు, కాంతి.

ఉ. ...నేల, కెం, పెక్కుచు వచ్చె దీవియల యే దైత సోయగమందె.
విరా. 2-819

ఉ. అప్పుడు భీష్ములేమి హృదయంబుల నుమ్మలికంబు గూడగా,
నెప్పటి చందముల్ విడిచి యే దైతఁ దక్కిన చూడ్కులొండొరు,
నెప్పల మాటునం బొలయ నీ సుతుపాలికి వచ్చు రాజులం,
దిప్పు డతండు రావలవదే యని కర్ణుఁ దలంచి రందఱున్.

ద్రోణ. 1-14

8. ఉత్సాహము.

క. తలచుట్టు చుట్టై గుండలములు పెట్టెను ద్రిండు గాఢముగఁ
గట్టై గరం,బుల వలయంబులు గమఁగొని, యెలన వ్యోలయంగ
నెక్కి నే దైత రథమున్. విరా. 4-165

సీ. అంత శల్కండును శాంతనవుండును, నతనికిఁ దోడ్పడి యడరి భీము
అ-వేయఁ దొడఁగుటయును నేఁజైఱ ద్రావదేయులును దానుఁ
గవిసి యుగ్రలీలఁ బట్టు రయముమై సుభద్రాసుతుండు దు,ర్యార
విశిఖతతుల వారిఁ బొదివె. భీష్మ. 2-284

ఏడ్పు చే. వి.

రోదనము.

ఉ తిట్టులఁబోయి యక్కొలుపు తేకువ వారలలోని కింతిఁదా,నట్టులు
దుస్ససేనుఁ డదయాకృతిముం దలవట్టి యీడ్వఁగా, నెట్టు సహించె
మామ సతి యేడ్పుటెలుంగున కెట్టు లోరె.

ఉద్యో. 1-347; ద్రోణ. 4-194

వీణము సం. వి. అ. పుం.

పెద్దకన్నులుగల నల్లియిట్టి.

ఉ. ...ఎంతయు నుదగ్రత నా బకవైరి గ్రక్కునన్, వాని నడంగ
బట్టి పడవైచి మహోగ్రత నాక్రమించెఁ బంచానన మేణముం
బొదువునట్లు. విరా. 1-350; శాంతి. 5-362; మౌన. 82

ఏతద్ సం. సర్వ. (5)

ఈ (ఇది సమాన పూర్వసదముగానే తెనుఁగున నుపయుక్తము)

వ. జనక నులభా సంవాదం బను నితిహాసంబు గలుగు దాన నేతత్వం
శయంబు వాయు దానిం జెప్పెద వినుము. శాంతి. 6-169

వ. ఏతద్వ్రతానుష్ఠానంబు. అశ్వ. 4-79

వ. ఏతత్ప్రయోజనంబు.

శాంతి. 3-53; శాంతి. 4-387; శాంతి. 5-228

ఏతదీయము సం. విణ. (అ. అ. అ.)

దీనిది.

వ. నాఁడు రథస్థుండ వయిన నిన్ననేతదీయఁబయిన యర్థజాతంబు
వినిపించినని యప్పురుషవరుతోడం బురుషోత్తముండు వెండియు
నిట్లనియె అశ్వ. 1-225

ఏతన్మాత్రుఁడు సం. విణ. (అ. ఆ. అ.)

ఇంతమాత్రమువాఁడు, సామాన్యుఁడు.

కా. ...మాద్రి పిన్నకొడుకేతన్మాత్రుఁడే చూడఁగన్.

విరా. 2-209

ఏతాదృశము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఇటువంటిది, ఈ విధమైనది, ఇట్టిది.

క. మహితాత్మక యేతాదృశ, మహిమంబు సువర్ణమది సమంచిత
తేజో, మహనీయము తద్దానము, మహాత్త్వ మా శివుఁడ యెఱుఁగు
మాకుం జూడన్. ఆను. 8-152; ఆర. 6-192

ఏతెంచు దే. అ. క్రి.

ఏగుదెంచు.

1. చనుదెంచు, వచ్చు.

తే. వేడఁ దొడివూసికట్టి యవ్విరటుఁ డుత్తరుండు దోఁ జనుదేరఁ
గొల్పుండు బుద్ధి, సచటి కేతెంచి కని విస్మయంబు నొంది, యెల్లి
దంబుగఁ దలఁచుచు నిట్టులనియె. విరా. 5-817; విరా. 2-818

2. తీపికొనవచ్చు.

సీ. ...యాదవేంద్రు, శవము సుస్నాతంబుఁ జందన చర్చా స, మే
తంబుఁ జీనాంబరాతిశోభి - తే- తంబు నాభరణ స్ఫురితంబు
మాల్య, యోజితంబును గాఁజేసి యాజక ప్రయుక్త మంత్రతంత్ర
స్ఫుట యోగమిం బొనర్చ నేతెంచె సామగానంబు నెలఁగ.

మౌస. 141

ఏది సర్వ. ఏది (✓/ఏ³ - ఏ శబ్దమునకు అమహాన్మహాత్యర్థక ప్రథ
మైక వచనము) బహు. ఏవి (అమహదర్థకము)

1. ప్రశ్నార్థకము.

అ. ఏది కులము నామమెయ్యది యెవ్వరి, దానవు. విరా. 1-812

ఆ. దీనికేది తుది యుపేంద్ర.

స్త్రీ. 2-44

క. ...సంజయ, కై వారమునేనె దీవు కౌంతేయుల వా, రేవరణ
సాధనమ్ములు, గా వెఱవక నడచువారు కౌరవుల పయిన్.

ఉద్యో. 2-227.

ఆ. ఏది కారణముగ నెవ్వరెచ్చోట నీ, కేమి కీడానర్పిరి.

విరా. 2-158

2. యచ్చత్తార్థకము.

‘అది’ అను దానితో అన్వయము నవేషించును.

తే. ...పార్థుండు జయలు మెఱసి సమయంబు దప్పె నీ వెఱిగి దీని,
కేటి దగు నది సేయుము మేదిసీక. విరా. 5-868

మ. ...పాతము ధర్మాంబున్ విచారించి చూచి తగుం బొమ్మని
యేది పంచి తది నిశ్చింతంబునం జేసి యున్నతిఁ బొందంగఁ
నారమై యునికి కృష్ణా నేడుగా వచ్చెనే. ఉద్యో. 3-80

3. కాకువును దెల్పును.

కా. బాలక్రిడ మహాసుర ప్రకరమున్ భంజింపఁడె యెప్పుడుం, దై,
లోక్యంబును భక్తియుక్తి దగ నారాధింపఁడె యట్టి శౌర్యాలం
కారు మహాత్ముఁ డా సరకు సేయం డచ్యుతున్ మమ్మతం, డేలా
కైకొను నా సుయోధనుని యందెగ్గేది యూహింపఁగన్.

ఉద్యో. 2-145

ఎగ్గేది = ఎగ్గులేనేలేదు. అనఁగా అన్నియు ఎగ్గులే అని భావము.

ఏదు¹ అ. క్రి.

1. చెడు, తప్పు, తొలగు, నశించు.

క. అప్రయుఁ బరిజనములుఁ దనుఁ, దప్పక కనుఁగొనుచు నుండఁ
దగవేది కరం. బొప్పని తమకము చిత్తముఁ గప్పికొనుట నుత్త
లంబు గదురఁగ నచ్చోన్. విరా. 2-86

సీ. ఘోష యత్రావిధిఁ గురురాజుఁ జెఱవట్టి, మానమేదిన చిత్రసేను
కంటె. కర్ణ. 2-24

కా. పెంపేదం దమకిట్టి తక్కువలు రూపింపంగనేలా? ఉద్యో. 3-108

తే. తన కులంబునఁ బుట్టిన ధార్తరాష్ట్రు, లన్నదమ్మలతో విగ్ర
హంబు గొనుట, కుమ్మరించి వివర్ణత వొందినట్లు. గంది యెంత
యుఁ జెలువేదెఁ జందురుండు.

ఉద్యో. 2-107; కాం. 4-112; శంభ. 2-228 (సం.ము)

2. ఉదుగు.

మ. ...న, త్వరతన్ నల్గడఁ జాతె నవ్విఘ్నేడు గర్వంబేది వెల్వెల్లగన్.

శ్లో. 1-802

ఆ. చలన మేది పుట్టుఁ జావునుం బిడవెట్టి, యామిషార్థిజనుల నపహా
సింఁచు, చెలమి తోడలేమి కలిమి వాటింపని రమణనునికి యజగర
వ్రతంబు.

శాంతి. 4-62

సీ. వెగడునఁ జెయ్యేసి వేగంబు తేటి నం, శస్త్రకు లద్దును సాయకముల.
(ఇది స. క్రి. యు నగును) కర్ణ. 2-229

3. లేనిదగు, పోయినదగు.

క. ముట్టఁబడి దీర్ఘసూత్రం, డిట్టట్టరుగంగ నుసాయమేది యొక
నిచే, బట్టువడె దనదు డెందము, పట్టువదలి చకిత వికల భావేం
ద్రియుడై.

శాంతి. 3-198

స. క్రి.

పొందు.

కా. పాండుత్మావరనూను సైన్యములు దర్పంబేదుడున్.

ద్రోణ 4-9-7

ఉ. ప్రల్లరమేది యిట్లు శిశుపాలుఁడు వజ్రహతాద్రితుల్వడై, త్రె
ళ్లుడు.

సఖా. 2-69

ఏదు² దే. వి.

ముఁడ్ల పంది.

ప. ఇట్లు విరధుండును విశిఖత దేహుండునునై యతఁ డేదు వెరిగి
నట్లు నీదు మఱిందియగు వృషకు నరదంబుమీది కరిగె.

భీష్మ. 8-30

ఏదువెరుగు; ఏదువెలుగు దే. అ. క్రి.

ముఁడ్లపంది విజృంభించు.

ప. ఇట్లు విరథుండును విశిఖత దేహుండునునై యతఁ డేదువెరిగి
నట్లు నీదుమఱిందియగు వృషకు నరదంబు మీదికరిగె.

భీష్మ. 8-30

వ. సుభద్రా తనయుం డతని రథస్థంబులను సారథినిం జదియఁమోడి
మనజోదుల యమ్ముల నేడుఁజెరిగిన చందంబున సౌబలుని చెనకు
నడచి యాతనికి నడ్డపడిన. ద్రోణ. 2-119

శ్లో. శరాచితాంగస్పృశద్రః శ్వావిశ్చత్రత్య దృశ్యత. ద్రోణ. 49-8

వ. అయ్యోధవరుండు దురగసారథి సహితంబుగా రథంబు శకలం
బులుపేసి యతని తను వేడ వెరిగిన తెఱంగుగా మెఱుంగుటమ్ము.
లు గిరికొల్పినం గెరలి యన్నిశాచర నాథుండు (ఘటోత్క
చుండు) ద్రోణ. 5-207

శ్లో. సోఽదృశ్యత ముహూర్తేన శ్వావిచ్ఛ లలితో యథా.

సం. శా. ద్రోణ. 178-55.

సీ. అతఁడొండొక చాపమెత్తి తఱచుటమ్ముల నేడు వెరిగిన చం
దంబు, నేనె రయంబునఁ జీత్రపేసు. కర్ణ. 1-97

(ఏడు వెరిగిన - అని సం.ము)

ఈ ప్రయోగములలో మొదటి ప్రయోగమునందు మాత్రమే
ఆనంద, సం.ము లందు లఘురేఖము గన్పించుచున్నది. వెలుగు = విజృం
భించు అర్థములో శకటరేపమే నిఘంటువులఁ గానవచ్చుచున్నది.

ఏనగు; ఏనవ దే. విణ.

అదుదవ.

వ. ద్రుపదు నేటికి డెబ్బకయేసిగు దివసంబునం బౌషమాసంబున
శుక్లంబున నష్టమియు రోహిణివాఁడు స్వయంవరం బని ఘోషిం
పం బంచి. ఆది. 7-24

వ. ఏనవనాటి రాత్రి సనుటయుండెల తెలివేగునప్పుడు ధనంజయుండు
సేనాపతి రావించి మకర పూహంబు సంఘటించుమని నియ
మించిన. భీష్మ. 2-344

ఏనస్సు సం. వి. స్. న.

పాపము.

క. మానసముల నింద్రియముల, నేనియుఁ జేయంగబడిన యేనఃపుంజం.

వీ, శిర్మలేతిహాసము. వీమల నొక్కింత నిలుక నిరియు నగలమున్.

స్వర్గ. 88

వీనాళ్లు దే. వి. బ. (ఏను + నాళ్లు)

అయిదు దినములు.

క. నానాస్త్రి శస్త్రచయ బడ, బానలయుం గవియఁ జేసి యత్కుగ్ర
త నే, నాళ్ళన యప్పాండవ, నేనా సాగరము నిపురఁజేయుదు
నధిపా. ఉద్యో. 4-418

ఏని; ఏనియు నేని (ఏన్ అనునది 'ఏనియున్' అను దాని సంక్షిప్త
రూపము)

1. (చేదర్థకము.)

(క) పఞాంశరమును దెల్పును.

వ. నా వలసం బ్రయోజనంబు గొనవలయునేని నొందుమాటలు
నక్కి పనులఁ జరికింప నియోగింపుము. విరా. 1-288

(కొవలయునేని = కొనఁదలఁచిన పక్షమున)

అ. ఎఱిగిరేసిఁ జాల నెగ్గు వాటిల్లు (ఎఱిగిన పక్షమున) ఎరా 1-47

మ. అది కాదే దెగి బంటవై యటుము (కాదేన్ = కానిపక్షమున)

ఉద్యో. 8-98; విరా. 8-8; శల్య. 1-1.

అ. సభకు వచ్చి ధర్మసందేహ మడిగిన, నెఱిగి చెప్పకుండిరేని పశ్యు.

లన్మితదోష ఫలమునం దర్థి మొందుదు, రనిరి ధర్మవేదులైన

మునులు. (చెప్పకుండిరేని = చెప్పని పక్షమున) సభా. 2-237

(గ) వికల్పమును దెల్పును.

క మానవ నాయక యగ్రజుఁడైనను ననుజన్ముఁడేని నన్యాయంబు

బాని సహౌదరులకుఁ గీ.డైన నతఁడు దండుద్రుఁడందు రచ నీపతికన్

అను. 4-138

(అగ్రజుండు గాని యనుజన్ముండు గాని)

అర. 1-54

చ. సందేహములేమిని దెల్పును. -తే- పాండుపుత్రుల కేను దప్పని

మనంబు, గలుగుదాననయేని నోకమలమిత్ర, కీచకునిదెస నన్నొక
కీడు తెరువు, వొరయకుండంగ రక్షింపు కరుణతోడ.

విరా 2-108

2. అపవర్గము.

(క) ఉత్కర్షమును దెలుపును (ప్రాశస్త్యమును దెలుపును.)

మ. పనితావేషము గల్గియున్నయది చెల్వం బాడుచందంబుగా,దు
నిరూపింప మహానుభావతయు నిర్దోషత్వమున్ రాజసంబును శోభి
ల్లెడు నెవ్వఁడెనొక జగత్పూజ్యుండు గ్రీడార్థమిట్లొనరం దాల్చిన
రూపుగావలయు మీరూపింపుఁడా యల్లగున్. విరా. 1-231

(ఎవ్వరేన్ = ఎవ్వరో యొకమహాత్ముడు)

ఆ. అడరు శోకవహ్ని యాటనేర, దిండ్రపదవి నేరె నేనియుఁ గావున,
భ డసంబు సేయకుండువాడ. భీష్మ. 1-198

(గ) అపకర్షమును దెలుపును (నికృష్టతను దెలుపును)

ఆ. ఎవ్వరేని యింటి కెద్దియే నొకటికి, నన్నుఁ బంపఁ దగునె నన్ను వాడ
కొలుచునెడ ననజ్జిగొననె నీచములగు, పనులకేను జాలకునికి
సెప్పి. విరా. 8-96

(ఎవ్వరేం = ఒకానొక నిష్పప్తిని-ఎద్దియే నొకటికి = ఏదియో యొక
నికృష్టమైన పనికి) కాంతి. 2-288

కా ఎచ్చోనైనను నిల్చు వాడటకి నేమేనిం గొనున్ రాత్రియైనచో
నెమ్మి శయించు నగ్నిపరిచర్యం కాసి వర్తించు (ఏమేనిన్ = ఏది
చిక్కిన అది)

చ....ప్రతీపుఁ డిట్లొనియె నంబురుహానన యగ్నిసాక్షికం, మనఁ బరిణీత
యైవ పశిఁబొల్పుగ నొక్కతఁగాని యన్యలన్, మనముననేనియుం
దలంప మాలని. ఆది. 4-187

(చ) వివక్షింప విలుగాకొని దెలుపును

చ అధిపుమఱి దిసింహబలుఁ డప్పకు మ్రొక్కఁగవచ్చి నమ్మ న,త్యధిక
మనోజరాగమతియై కనుఁగొంచుఁ గడంగి యెన్నియేన్. విధము

లఁ బల్కి నాకుఁ దనవిన్నను వెల్లను జూపి చెప్పి మానధనవిహీ
నతం తెనకనం గడునేవము పుట్టి యయ్యెడన్. విరా. 2-170

(ఎన్నియేన్ = ఇన్నియని వివరించి చెప్పటకు వీలులేనన్ని)

3. నిర్ధారణము లేమిని సూచించును.

క. వచ్చితి ననవుడు విని జను, లచ్చెరువును సందియంబు నడరెడు
మదితో, నిచ్చెలువ కడుపుకూటికి, నెచ్చటనే నిలుచునట్టె యిది
పలుకగునే. విరా. 1-299; ఆది. 1-150; ఆది. 5-188

(ఎచ్చటనేని = ఈచోటాచోటు అనకుండ ఎచ్చటనైనను)

కి. అట్టియెడం గొందఱు, జననిఁ దొఱఁగి యొక్కడేనిఁ జనిరి (ఎక్క-
డకో-ఇదమిత్థమని చెప్పటకు వీలులేదు.) ఆను. 1-196

వ. అది యెట్లని యడిగిన శర్మిష్ఠ లక్షావనత వదనయయి యిట్లను
నెందేని నుండి యొక్కమహాముని శిఖల వేదవేదాంగ పారగుండు
వచ్చి ఋతుమతివైయున్న నన్నుం జూచి నాకుఁ బుత్రోత్పత్తిఁ
బ్రసాదించె ఆది. 8-181

(ఎందేనినుండి-ఎచ్చట నుండియో - ఇచ్చటనుండి యని చెప్పటకు వీలు
లేదు.)

4. వాక్యాలంకారముగ నుపయోగించును.

కా. మనకుఁ కాండురాజ తనయ వర్గమునకుఁ, గయ్యమయ్యెఁ జెద్ద
కాలమేని, నెదురుచూచుచుండ నొదవె నివ్వధ మిందుఁ, బూనిచేయ
వలయు దాని వినుము. భీష్మ. 1-75

(పెద్ద కాలమేని = పెద్ద కాలము)

ఉ. ఇంబుగ సర్వలోకజను లెవ్వనియేని ముఖామృతాంశు బింబంబున
నుద్భవంబయిన భారత వాగమృతంబు కర్ణరంధ్రంబను నంజలిం
దవిలి త్రావుదురట్టై మునీంద్రలోక వం ద్యుం బరముం బరాశర
సుతుం బ్రణమిల్లి కరంబు భక్తితోన్. ఆది. 1-78

(ఎవ్వనియేని = ఎవ్వని)

(‘ఏని’ కళగాఁ గూడఁ గొన్ని ముద్రితప్రతులఁ గానవచ్చుచున్నది)

ఎటయేని పోయెదన్.

ద్రోణ. 2-288 సం ము

ఏనిక వి.

ఏనుగు.

సీ ఏనిక బదమున కెలయు తేటుల మొత్తములు. భీష్మ. 1-104.

ఏనికపోరు వి.

ఒక యేనుగు మఱొక యేనుగుతో జేయు యుద్ధము.

వ. అష్టాశేన లేనికపోరు సూచనట్లు సూడం బోరి పోరి

ద్రోణ. 4-262; శల్య. 1-171

ఏనికలావు వి.

ఏనుగు బలమంశ బలము గలవాడు.

క. నీ నమ్మిన భూరి శవుడేనిక లావు.

శల్య. 1-26

ఏను¹ నేను (బహు. ఏను)

వ. ఏను భక్తిమయులగు సాష్టాంగదండప్రణామం జాదరించి.

విరా. 1-13

ఉ. ...వంకమాట లే, నేర.

ఉద్యో. 8-96

సీ, ఏము సుపిమని యించుకేనియు నహంకారంబు వారికి గలు
గదు. ఆను. 5-58

ఏను² సర్వ. ఔ.

1. అయిదు.

తే. రాధాసుతుం డేనె నిరువదియేను సారాచములు. కర్ణ. 2-212

ఉ. ...తదీయ దేహముల్, ధీరుడు సూచె దాశసముదీర్షతం
బొల్పినవాని నేటిన్. ఆది. 7-276

2. పంచజ్ఞానేంద్రియములు. 1) తృక్కు 2) కర్ణము. 3) చక్షువు (కన్ను)
4) జిహ్వ. 5. ఘ్రాణయు (ముక్కు.)

తే. ఒకటి గొని రె టి నిశ్చలయుక్తి జేర్చి, మూటి వాల్గింట గదు
పశ్యములుగఁ జేసి, యేనిటిని గెల్చి యాటింటి నెఱిగి యేడు,
విడిచి వర్తించువాడు విచేదనుడు. ఉద్యో. 2-37

చూ. వివరమునకై 'ఒకటి'

ఏనుంగు; ఏనుగు వి.

గజము, దంతి.

ఆ. వసుమతీశుపాల వర్తించు నేనుంగు, తోడనైన దోమతోడనైన,
వైరమగు తెఱంగు వలవదు. (ఏనుంగు = మిక్కిలి గొప్పవాడు)

విరా. 1-189

క. ...తామర, కొల నేనుగు సొచ్చినట్లు గురువుగఁ జొచ్చెన్.

విరా. 3-188

క. ఆ తే రయ్యేనుగైతై నాకసమునకున్.

శల్య. 1-316

ఏనుగుకయ్యము వి.

ఏనుగుమీద నెక్కి చేయుయద్దము-ఏనిక కయ్యము.

వ. అక్కురునాథుం డేనుగు కయ్యొబునకు వెరవుగల గళింగ
వంగాంగ మగధ సుహృ పౌండ్రాది దేశంబుల బలంబుల గవియిం
చివ.

కర్ణ. 1-343

ఏనుగుకొమ్ము వి.

అస్త్ర విశేషము.

క. అమ్మల నేనుగు కొమ్మల, నమ్మత్తగజమ్ము నొంది.

భీష్మ. 2-246

ఏనుగునకు నిడులు సూపినట్లు; ఏనుగునకు నిట్లుసూపినట్లు

జాతీయము.

ఏనుగునకు అంకుశములు చూపిన విధముగా, అంకుశములను జూచి
యేనుగు విజృంభించినట్లు విజృంభించి-ఆని భావము 'నిడులు' అను
విహులచన ప్రయోగము ఏనుగు విజృంభణాతిశయమును దెల్పును.

క. కనుగొని సాత్యకి యేనుగునకు నిడులు సూపినట్లు
కోసంబున భీష్ముని మీదఁ గవిసి యుజ్జ్వల, సునిశిత భల్లంబు
నేసె సురలు సుతంపన్.

ఆను 2-267

తే. అప్పుడు రాధేయుఁ డిమ్మెయి ననుజపాటుఁ, జూచి యేనుంగునకు
నిట్లు సూపినట్లు, గవిసి హయముల మత్స్య భూకాంతు తనయు,

నేని పండ్లెందు శరముల నేని నరుని.

విరా. 5-81

ఏనుగు మొగసాల వి.

యామకుంజరములుండెడి ముఖశాల, మొదటి మొగసాల (యామకుంజరములు = మూడుగంటల కాలము కావలి కాచు ఏనుగులు.)

వ. నారాయణుండు సమృద్ధమందగమనంబునం జని మణి తోరణ సుందరం బగు రాజమందిర ద్వారంబు ప్రవేశించి కక్ష్యాంతరంబులు గడచి యేనుగు మొగసాలఁ జొచ్చి యరదంబు దిగ్గి.

ఉద్యో. 2-176; ద్రోణ. 3-7; కాండి. 1-380

ఏనూలు దే. సర్వ. (ఏను² + నూలులు)

అయిదు వందలు.

వ. జయద్రథుండు రౌద్రం బెసంగు వేగంబు మెఱసి మెఱుంగుటమ్ము లేనూ అతనిపై నడరింప. భీష్మ. 8-56

ఏపడఁచు దే. స. క్రి. (√పపు)

1. గర్వమడఁచు—అడఁచు.

మ. ...ఏపడంపుము రిపు స్మరంభివై.

కర్ణ. 2-307

2. చఁపు

క. విను మేను గల్గిసారెలు, గొని కవటపు నెత్తమాడు కుశంతఁ గాదోఁ పునివారి వేపడంచుట, మనకాచుస్వైర కేళి గాని దురాత్మా. శల్య. 2-281

ఏపడరు దే. అ. క్రి.

విజృంభించు.

మ. ...మన యద్భుతద్విపము క్రోధావేశ దుర్దాంత దర్శన విలాసోద్భట భంగి నేపడరి కారవ్యాంబుల ప్రేటిఁ జిక్కు, వడంజెయదె యొక్క ప్రేల్పిడిన నీకున్ వేడ్క సంధిల్లగన్ విరా. 1-56

ఏపలు దే. అ. క్రి.

ఉత్సాహము చెడు, గర్వమడఁగు.

వ. అట్టియెడఁ దమమీది మామసులు వడినం తెడి తిరిగెడు మాయగలు

స్వందనంబులు దురంగ మాతంగ స్వందనంబులు రూపణిన నేపణి.
మెలంగు నయ్యై యారోహకులునై.

భీష్మ. 2-31; భీష్మ 3-289

క. మణియును శరశతము మెయిన్. గిణిగొలిపిన వృష్టి వరుడు
గినియగలే కే, పటియున్నఁ జూచి యార్చుచు, మెఱసిరి నీ తనయు.
లుబ్బుమిగిలి నరేంద్రా.

ద్రోణ 3-271

ఏపారు చే. అ. క్రి. (ఏపు + ఆరు)

విజృంభించు, చెలరేగు

క. చాపాచార్యుడు సాత్యకి, చాపము దునుమాడి సూతు సమూహ
ర్చితుఁగా, నే పారి యేయ రథ. వ్యాపారము దాన నడపి యతఁ
డని సేసెన్

ద్రోణ. 4-52

క. ఆపన్నద్దలు నై న్యాయోప సమేతముగఁ గవియుడును బాంచాల,
జ్ఞాపాలనుతుఁడు భీముఁడు, నేపారిరి నీదుసేవ యెసకం బడఁగన్.

భీష్మ. 2-878

2. అతిశయించు, ఎక్కువగు

క. ఏపారి తొల్లి త్రేతా, ద్వాపరముల సంధి నొక్క వటపుఁ ధరిత్రీ,
తాపంబుఁ జేసె జనముల, పాపంబున వత్సరములు పండ్రెం డధిపా.

కాంఠి. 3-279

అ. దై వ విహిత మగుటఁ దప్పింపరాకున్న, యట్టి యల్పదుఃఖ మను
భవించి, తింక నిట నుఖంబు లేపార నాతోడ, విహరణం బొనర్చు
విమల చరిత.

స్వర్గ. 42

కా. ఈడం బోవక వీరమై బొడువఁగా నేపారు ఘోరాజి.

అది. 1-89

3. శోభిల్లు, ప్రకాశించు.

సి. దీని వసించుటఁ దా నొప్పి పెంపున, నేపారు మండిరం బెద్దియొక్కొ.

విరా. 2-30

సి కిసలయహస్త కెంగేల నేపారు క్రొమ్మించను లేయెండ మిగులఁ
బర్చ

విరా. 2-37

4. ఒప్పు.

కా. ...ఇ, ట్లేనుం గేనుగుఁ దాఁకునట్లు సమరంబేపారఁగా నయ్యెడన్.

విరా. 5-191

5. అధికముగాఁ గలుగు.

మ. ...అప్పు మండపము సఁజొలింపఁగా నేతుఁ గ,ట్టలుకన్ బెబ్బలి
గోల వేసినటు లుగ్రాకార మేపారఁగన్. విరా. 2-281

ఏపు దే. వి.

1. ఔర్ధ్వము, గర్వము.

సీ నేలయు నింగియుఁ దాళముల్ గాఁజేసి, యేపునరేఁగి వాయించి
యాడ. విరా. 2-184

కా. ఈకారవ్యుల నెల్లఁ గాచికొవవే యేపొప్ప దెందుం దుశిన్, శోకం
బొందక వేగమై గడలి కృష్ణం గూడఁబోవే నృపా. ఉద్యో. 4-24

2. పరాక్రమము.

క. .. నరుఁ డేపున ముట్టిన నతని పొంతఁ బోదుమె యధిపా.

విరా. 4-198

3. బలము, శక్తి.

అ. యోగబలము లేని యొకభంగియోగి బల్, ద్రోపులేని, మీరు నేపు
లేని, మృగము వలయుఁ నురియు దెగిపోవ నుఱుకంగ, లేనియట్ల
భవము లోన నడఁగు. కాంతి. 5-578

4. ఆధిక్యము, అతిశయము.

సీ. ఏకారణంబున నేమయ్యెనో వానయేపునఁ దెగియెఁగా నోపు
నకట. కాంతి. 8-810

ఉ యుద్ధముమీఁది వేడ్కయు మహోగ్ర విరోధుల నల్కఁజేయు ధ
ర్మోద్ధతియున్ సుయోధనుని యున్నతి నై పని యేపు. ఉద్యో 3-55

5. ఉత్సాహము.

అ. అప్పు దేవదంగి యన్ని సేనలు భీష్మురథము పొంత, కొదిగె.

విరా, 5-154

తే. ఏచి దుర్యోధనుండు చేపిచి యెబగు, నూపి పురికొల్పి నెంతయు
నేపు మిగిలి, మనజలంబులు పాండుకుమార సైన్య, పమితితోఁ
దాఁకె నత్యంత సంకులముగ. భీష్మ 2-28

తే. అబ పృత్రాంత మరయంగ ననుదినంబు, దగిన, వారల
బుచ్చుచుఁ దలఁకుచుండు, నేను నదియాదిగాఁ జింత నేపునక్కి,
స్రుక్కియుండియు రాజుల నక్కుమడఁతు. ఉద్యో. 4-161

6. విజృంభణము.

ఉ. ఆ పరమేశ్వరుం డితని కిప్పుడు దివ్యరథోత్తమంబునుం, జాపము
నస్త్రుకోటియుఁ బనన్పత నిచ్చి రణంబునందు నీ, యేవున కోర్వ
దేవశల కేనియు దై త్యుణకేని రాదు పా, మ్రేపగఱేని గెల్వము
మహిం జరణం బిడకుండు మాజిలోన్. కాంతి. 2-437

7. విరము.

ఉ. ఇమ్మెయిఁ దమ్మనిం దునుము నేపు గనుంగొని యోహటించి
శీఘ్రమ్మైనఁ జెంపఱం దొలఁగెఁ గర్ణుడు ద్రోణ. 2-56
మ. ...కుంభజుండు విలసద్దోర్దండ చండాకృతిం, దెరలం బైఁ జను
దెంచు నేపు మనలం దీర్చంగ నోపుం దుదిన ద్రోణ 5-303

8. ఆనురక్తి.

క. పాపంబులు కర్ణము లతి, యేవునఁ జేయంగ నవియు నింపగు
ధర్మ, వ్యాపారంబు అకార్యమ, లై పరిణతిఁ బొందెనేని నట్టుల
చెల్లన్. ఉద్యో. 2-69

9. వాఁడిమి.

వ. ...కృపాచార్యుల తూపుల యేపు రథ్యంబుల పొంచి సారథి
క్రొవ్వడంచి యాద్రుపద నందను శనుపు నెత్తుటం ద్రోచి
యుల్లంబు గలంచె. కర్ణ. 1-155 (చూ-కర్ణ. 1-168)

10. శీఘ్రము.

తే. చేసినది నేయుచున్నది నేయవలయు, నది యనంగల కార్యంబు
లందుఁ దగులు, వాని మృత్యు నేపునఁ దనవశముఁ జేయుఁ, గాన

కాలంబు నేమనఁగాదు తండ్రి.

కాంతి 4-28

నీ దుఃఖంబు సుఖమును దోడివ సంసారమునకుఁ దద్వ్యకగతిఁ బోవు.
నరుని, యాశ్చ నంబుదము గాడ్చపహరించిన విధంబునన నవి
సెఱుచు నేవున.

కాంతి. 1-218.

శ్లో. తదస్య చేతనామాకు హరత్యభ్రమివానలః.

సం. భా. కాంతి. 28-8

ఏపుటడవి వి. (✓ఏపు + అడవి)

ఘోరారణ్యము.

నీ ఆరులునేసిన మహా పరిభవక్లేశంబు, వాపంగ నోవక యేపుటడవి,
నురు దుఃఖతుల సహోదరుల నందఱఁ బెట్టి, చనుదెంచి మిన్నక
చనిననన్నుఁ, దగువారు జగము లోఁ దెగడరే.

ఆర. 1-294.

“శ్రాత్యూస్తాన్ వివిశే త్యక్తాన్”

సం. భా. 37-86

(నార్పంగ కడగి యాయడవిలోన - అనుపాకాంతరమే సరిపోవు
చున్నది).

ఏపుడుపు దే. స. క్రి. (✓ఏపు + ఉడుపు)

జయించు నిర్జించు, శ్రుంచు.

ఉ. ...శత్రు నేపుడిసి పోయెడు వాడవు గావు.

విరా. 4-192

ఏపుమాపు దే. స. క్రి. (✓ఏపు + మాపు)

1. గర్వముడఁచు, స్రుక్కించు.

నీ. ఏడింట సాత్యకి యేపుమాపి

ద్రోణ. 1-205

2. చంపు, సంహరించు,

వ. ఇట్లంద్రపౌత్రుండు గోసలేంద్రునిం దెగఁజూచినఁ జూచి యేచి
తడియ బంధుభూపతు లొక్కమొగి నురవడించిన నతండు వారల
యేపు మాపి.

ద్రోణ. 2-98

ఏపురేగు దే. అ. క్రి.

విజృంభించు, చెలరేగు.

అ. తండ్రి పుత్తుఁ డన్నదమ్ముఁడునాక యయ్యిరు దెఱంగు వారు.

నేవురేగి, మడియమోడఁ గాలిబడు ప్రమాకుగముల తెఱంగు
దోచెనే మనంగఁ గలదు. మాస. 5-8

ఆ కౌరవేంద్రుఁ డాదిగాఁగల భూపతు, తెల్ల నలిగి కలయ నేవు రేగి
అది. 7-188

ఏప్రొద్దు వి.

ఎల్లప్పుడు, ఏనాఁడు.

క. సౌబలు నీతియుఁ గర్ణభు, జాబలమును గూడి తనకు సామ్రాజ్యం
బీఁగా బలసి వెలయువాడై, యాబే లూఱడు మనంబునం
దే ప్రొద్దున్. కర్ణ. 1-222

ఏమఱు దే. స. క్రి.

1 మఱచు

అ. ...వాదుపతులు వెరపు లాపు, నలఘు విక్రమంబుఁ గలుగు గంధ
ర్వు లే, మఱదు నన్ను నొక్కమాత్రయైన. విరా. 1-328

2. ఉపేక్షించు, అలక్ష్యము చేయు.

సీ, ...చేరు నృపులకు వైరబంధ-అ-మెట్లు గలుగు దాని నేమఱకుం
డుము. వారి యపులనున్న వారు మిత్రులగుదు రెల్లభంగి నధిప
యదాసీను, లట సమీప వరులైన విభులు. అశ్ర. 1-86

ఉ. భీముఁడు ధార్తరాష్ట్రకుల భీషణ రోషుఁడు చిత్రమెప్పు డెట్టై
మదమెత్తువో యతని యాగ్రహ వృత్తికి లోనుగాక మీ, రేమెయి
నైన వంచన వహించి తొలంగుట మత్సమీహితం, జేమఱకుండఁ
గావలయు నివ్వవమాబ్ధములోన వాతనిన్. విరా. 1-177

క మఱచు నొకొ మఱవకుండియు, నెఱుంగక యుండునొకొయనలు.
డెఱిగియు నెడ నే, మఱునొకొ పుత్తులఁ గావగ. అది. 8-814

అ. క్రి.

ప్రమాదపడు, మైమఱచు, జాగ్రత్త లేకుండు.

క. మన వంశంబున వృత్తం, బును జెవును గానఁజాలు పుణ్యసతివి దు,
ర్జనులగు తులువం తలఁపులు, గమఁ గొని యేమఱక మెఱుంగఁగాఁ
వలయుఁజుమీ. విరా. 1-112

తే. మరగి నీమూర్తిపైఁ గన్న మనముఁ దగిలి, యుండనేమటి యుండి
యొక్కమాటు, దలచికొని వారిదెస మదినిలుపు నప్పు, డెఱుగ
నగువారు తెఱఁగెఱుగుటెల్ల. విరా. 2-202

చ. ఏమటి శయనింతురే కడుఁబ్రమాదము సేసిరి బుద్ధిహీనులై.
ఆది. 6-194

ఏమి దే. సర్వ. ఏ. భావ. అనౌ.

(ఇది వాక్యముచివర నున్నపుడును దీనికి హల్లుపరమైనపుడును వైకల్పిక
ముగా 'మి' లోపించును)

1. యత్కిమర్థకమా, ఏది, ఏ.

సీ. ...తానుబరుల...గీ...దిక్కు పలుకక దివియెల్లఁ బిక్కటిలఁగఁ,
దానయున్నట్లు గనుచు నేమేని గుడిచి. శాంతి. 5-142

క. ఏమి కులంబున వాఁడొక్కొ, వామం బెద్దియగు నొక్కొ.

విరా. 1-216

క. చీకటి రేయొదవ నేమిసేసెదొ చెపుమా.

విరా. 2-271

క. నన్నడుగనేల నీవును, నన్నీచుడు నేమి మాటలాడితిరి.

విరా. 2-278

ఉ. ఇయ్యరవిందగంధి కులమేమి చరిత్రము చందమెట్లు పేరె
య్యది. విరా. 2-40

అ. తనది యనక యేమి ధనమునఁ బ్రయమందు, నెద్ది కుడువకుండ
నెసఁగు దృప్తి. శాంతి. 5-198

క. పురుషుం డేమిట సుఖయగు. (ఏమిట = దేనిచేత) శాంతి. 4-39

వ. అశ్వకు లొక్కమొగిఁ జెక్కినం దునిసిపడి యేడింటి యంగంబులో
యను సందేహంబుగకుం బట్టయి యున్న పదాతి గాత్ర ఖండంబు
లును. (ఏమిటి = ఎవరెవరి) ద్రోణ. 1-877

క. మనకడకు నేమిటికి వచ్చెనొకో.

విరా. 1-187

(ఏమిటికిన్ = ఎందులకు - అని భావము)

ఉ. ఏమిర కర్ణ భీము నటు లేటికిఁ దిట్టతి.

ద్రోణ. 4-288

(ఏటికిన్ = ఎందులకు - అని భావము)

సీ. అర్థముల్ దుఃఖదోషాకరంబులు విను మేమిటివై నాశ లేమిజేసి,
పొరయపు నను దుఃఖములు మునినాయక మిథిల గాలంగ నేమి
యును నాకుఁ, గాలని యట్లుండె. కాంతి: 5-875

(పమిటివై = దేని మీదకు అని భావము)

2 ఎట్టిది, ఎంతటిది.

క. పమి తపం బొనరించితి, భూమీశ్వర. ఆది. 3-208

(పమితపము = ఎంత యత్కిష్టమైన తపము)

క. పదివేపురు రాజులు దస, కెదిరి పొలిసి రాశిఖండి యేమిటివాడై,
తుదిబోయి తన్ను నాటిం, గదియుచుఁ బొలియించె నియతిఁ గడ
వగ వశమే. భీష్మ. 1-48

(పమిటివాడు = ఎంతటివాడు అనఁగా కొఱగానివాడు
స్వల్పుఁడు అని భావము.)

సీ. పమిటివాడవై యిచ్చితి వుడమి నీకనియెడు మాట యిట్లాడె
దివుడు. శల్య. 2-74

(పమిటివాడవు = పమి యధికారము గలవాడవు - పమి
మార్గము పట్టినవాడవు)

ఉ. (కర్ణుడు దుర్యోధనుం జూచి యిట్లాయె) కర్ణము దప్పె నీ
యెదురఁ గప్పపు మాటలకేల యొర్తు రీ, దుర్జనుడైన శాంతఃపు
దోర్బల మేటిది. ఉద్యో. 4-242; విరా. 3-225

(పటిది = పమాత్రపుది - ఎందుకుఁ గొఱగానిది)

3. సందర్భాన సారముగా దీని తర్వాత నుండదగిన విశేషము ఆధ్యా
హారమగును.

క. నరవాఘుఁ గొలిచి యలవడఁ, దిరిగితి నాకేమి యనుచుఁ దేకువ
లేమిన్, మరియుదదప్ప మెలఁగినఁ, బురుషార్థంబునకు హాని పుట్టక
యున్నే. (పమి = పమి భయము) విరా. 1-122.

ఉ. ... ఈతఁ డొక్కడున్, పర్జితుడైన నేమి ఉద్యో. 4-242

(పమి = పమి తక్కువ)

సి. (అర్జునుడు) రామకృష్ణులు తపోరతులై ప్రవర్తించు, వనభూమి
యారసికొని తదీయ సందర్శనమునకుఁ జనియెదనని వారి, నా
మంత్రులకుఁజేసి యేమి యనుచు - అ- టకును శోక మార్చుటకును
చారుకుఁడాది, యయిన తగిన వారి నర్హవచన, రచన మెఱయఁ
బనిచి యుచితాప్త కతివయ, జనులు దోడరాఁగఁ జనియె నధిప.

మౌస. 155

(పమి యనుచుటకును. ఏది కావలసిన నది పంపుటకు)

అవ్య.

ప్రశ్నార్థకము.

1. (ప్రశ్న).

వ. కురువంశ నిస్తారకా, నీరాకకుం గారణమేమి. అవ్య 4-89

వ. మహాత్మా నీతలం వేమి యని యడిగిన. కాంతి. 3-288

2. 'లేదు' అని అర్థము.

క. మును లోకము ధర్మవరుం, డనఁ జరఁగినవాడ విట్టు లనుచిత
కృత్యం, బునకుఁ జనుదగునె దీనం, గనియెడు ఫలమేమి దూవ్య
గర్వఁజేలా. శల్య. 2-289 (ఫలములేదు అని భావము)

ఉ. ప్రైవడిపోయెఁగాక దృతరాష్ట్రుడు గన్నదియేమి (కన్నది లేదు
అని భావము) కర్ణ. 3-224

3. నిర్లక్ష్యమును చెల్పును.

ఉ. అర్జునుఁడైన వేమి సురలైనను వేమగు విద్విషచ్చిరో, పార్థివమైన
గోధనముఁ బట్టితిమి, విరా. 4-186

4. అవసరములేమిని చెల్పును.

వ. ఇది నేసిరేమి నేయరై రేమి యమ్మహాత్ము నెడ నీ యవకారంబు
విచారించిన దుష్టాత్ములు నష్టాత్ములకాక యని వలకఁ

ఉద్యో. 8-172

5. ప్రశంసను చెల్పును.

ఉ నీవును జూచి తట్టిసభనేని వినంబడ దేయుగంబులన్, భూవలయం

బులో నది యపూర్వము సర్వమనోజ్ఞ మిష్టభోగావహ మేక్రియం
బడసె నయ్య మహాత్ముడు దానసేమి సంభావిత భాగ్యుఁ
డయ్యెను బ్రథాకర తేజుడు ధర్మజం డిలన్. సభా. 2-95

(ఏమి భాగ్యుడు = ఎంత ప్రశంసనీయమైన భాగ్యముగలవాడు)

క. ఏమితసంబోరించితి, భూమీశ్వర పుణ్యలోక భోగంబులఁ దేజో
మహిమ ననుభవించితి. ఆది. 3-208

(ఏమి తపంబు = ఎంత ప్రశంసనీయమైన తపస్సు).

6 ఆశ్చర్యమును దెలుపును.

వ. ధృతరాష్ట్రం డిది యేమి రథసంబలి విదురు నడిగిన.

ఆది. 6-21; విరా. 5-272

7. ఏ మాత్రమును ఆను నర్థము నిచ్చును.

ఉ. భీముఁ దలంచినన్ మనము భీతిఁ గలంగుచునుండు నాకురే, లేమి
యు నిద్రరాదు ఉద్యో. 2-185

క అనుజులకు నడ్డపడి యేమినిజేయఁగ నేమిజూచి మెచ్చితిఁ గాక.

(ఏమియు = ఏ మాత్రమును, ఏ కొంచెమైనను.) ఉద్యో. 2-13

8. విధి ఆశీరాద్యర్థకంబగు 'కాక' ప్రత్యయంబువైఁ జేరి కార్యసిద్ధి
యందు నిశ్చయ భావమును దెలియఁజేయును. నిశ్చయార్థద్యోతకము

క. ఆయైశ్వర్యము గ్రమ్మఱు, మాయటక్కురి గారణంబు మాన్యచరిత
తే,దే యొక్క దుష్కృత మది యటు, నేయుం గాకేమియేల
చిఁతంపంగన్. (నేయుం గాక—నేయును)

కాంతి. 5-204; ద్రో. 1-85

ఏమని

ఏమి కారణము చెప్పి. ఏ కారణమున.

క. ఎవ్వరు నెఱుంగక యుండఁగ, నివ్వనమున దపమునేత యిది
నిర్ణయ మే, నెవ్వారికడకు నేమని, యెవ్వరిఁ జోనేర్చుదాన నేటికి
బంధుల్. ఉద్యో. 4-287; (ఇది లజ్జను నూచించుచు)

ఏమిగ; ఏమిగా ఎట్లుగా, ఎట్లు

చ. ...ఈతనిఁ జంపకుండ నేమిగ నమయంబు నేనితి. శల్య, 2-125

చ. ...వార్తలేమిగా, బరవరః బొక్కుచున్ వినఁగ బుద్ధిఁ దలం
చెడ. ద్రోణ. 1-102

ఉ. చిక్కని పోటుమాసిని విసీ వినువారలు నవ్వ నేమిగా, నెక్కుడు
మాటలాడెదవు. ఉద్యో. 1-253

ఏమిర ఓరీ

ఉ. ఏమిర కర్ణ భీము నటు లేటికిఁ దట్టితి, ద్రోణ. 4-288

క. ఏమిర పసులని యార్వపు కర్ణ. 3-221

ఏమీ ఏమి. సర్వ. (ఏమి + ఈ)

కిమర్థకము.

1. ప్రశ్నమును దెలుపును,

క. తామరసనేత్ర నీ పే, రేమీ యెవ్వరి తనూజ విట్లేల మహా, వ్యా
మోహితవై తనవుడు, గోమతి సురరాజపుత్రకున కిట్లనియెన్.
ఆద. 8-128

2. సందేహమును సూచించును.

కా. ఏమీ నిక్కమే మున్నెఱుంగఁడె త్రిగరైతుండు మద్గోధన స్తోమం
బుం గొనిపోవు తెంపునకు నుద్యోగించెనే. విరా. 3-189

3. కౌతుకమును దెలుపును.

క. ఏమేమీ యి గోప, స్తోమముఁ బలుమాటు నడుగుచున్ మెయి
వొదలన్, భూమీశుఁ డవుడు మంత్రుల, మోములు గనుఁగొని సగ
ర్వమున నిట్లనియెన్, విరా. 5-241

4. మేల చూడుటను (పరిహాసమును) దెలుపును.

కా. ఏమీ పార్థుఁడు నీవు దండిమగలై యీవచ్చు కౌరవ్యసం, గ్రామ
తోభము కాహుదర్శమునఁ దీర్పం బెద్ద మిట్టెక్కి మి. మేమెల్లన్
వెఱుగఁగది చూచెదముగాక. ఉద్యో. 3-65

5. అనాదరమును దెలుపును.

క. ఏమీ తగనుమ ధర్మము, నీమనమున నేడ పుట్టెనే గర్వము ను,
ద్దామ దురభిమానము, లా మఱచితి కర్ణ యాచలం బెటు
వోయెన్. కర్ణ. 3-358

8. క్రోధమును నూచించును.

క. ...ఏమేమీ నొంచెనె, యినుడు నినుం దత్పలంబు నిప్పుడ
కుడువంగనియెడుగా కస్త్రానల, మునఁ బొదివెన నతని ననియె
ముని గోపమున్. అను 8-259

ఏమొ; ఏమొకొ; ఏమొకో (✓పమి)

ఊహను దెలుపును

క. వెడ తంత్రిపాలుం డనఁ, గడుహీనత విరటు పసులఁ గాచితి నౌ నీ,
పుడమిగలదేమొ యను మా, నడి కోర్పితిగాక నీకు శార్యము
గలదే. ఉద్యో. 4-201 (పాఠాం).

క. ఇట్టివి యెల్లను గనుఁగొను, కట్టిడితన మొందునట్లుగా నేమొకో
తొల్పుట్టువునం జేసితి నీ, చుట్టల నిటు సూడకుండఁ జొప్పుడ
దయ్యెన్. స్త్రీ. 2-24

నీ. ... మోదమగ్గలమయి మీయందుఁ గానబడయె - తె. గారణం
జేమొకోయని గారవమున, నాతఁ డడిగిన. అను. 4-349

ఏమో (✓పమి)

1. సందేహమును దెల్పును.

క. ...మీ, లో నభిమన్యుఁడు లేడె, మో నాకుం జెప్పఁడేల యూరక
యుండిన్. ద్రోణ. 2-283

2. ఎందుచేతనో.

క పై నికులు నన్నఁ గనుఁగొని, యాననములు వాంచి తొలఁగి
యరిగెడ రదియే, మో నేఁడు వేణువీణా, గాన స్వరములును వీటఁ
గలుగవు కృష్ణా, ద్రోణ. 2-228

ఏయది ఏది (ప+అది)

క. ఏయది భవదీప్సిశార్థ మెఱిగింపవనా. కాంతి. 8-315.

ఏయించు దే. స. క్రి.

1. కాణములచేఁ గొట్టించు.

వ. ...శిఖండింబురికొల్పి కొని మీ తండ్రి నేయించుచు నతం డెన్ని
విండ్లెత్తిన నన్నింటిం దోడ్తోన తునుమాడుచుండె. భీష్మ. 8-394

2. చంపించు

క. భూరిశ్రవుఁ డొక్కనితోఁ బోరంగ నేయించితి. శల్య. 2-328

ఏయు దే. స. క్రి.

1. (బాణాదులను) ప్రయోగించు.

నీ పాణి నొచ్చిన తేరును గడపుచు, నేయుచుఁ గయ్యంబు నేయు
వారు. విరా. 3-170

2. (బాణములతో) కొట్టు.

క. శదవనరంబున నొక్కఁడ, బదియమ్ములు దొడి త్రిగ ర్తపతి వఱం
బున్, వదనంబు నేసి విరటుఁడు, మదముఁ దురగముల నేసె
మఱియుఁ బదింటన్. విరా. 3-188

ఏయూరికిఁబోవు దే. జాతీ.

[ఎక్కడనుఁబోవు, (కనఁబడకుండఁ బోవు, నశించిపోవు అని భావము)

ఉ. కూరుడ వండ్రు నేన్ మడుపు సొచ్చుట శార్యము చొప్పె
మాన మే, యూరికిఁబోయె. శల్య. 2-55

శ్లో, సతే దర్పి సరశ్రేష్ఠ స చ మానః క్వ తే గతః॥

సం. భా. శల్య. 32-20

వీరి

ఎ గ్గడనున్నారు.

వ. ఇతండు ధగ్ర్యతనయుండ యేని భీమార్జున నకుల సహదేవులుం
బాంచాలియు నేరి యని యడిగిన. (పాఠాం) విరా. 5-822

ఏరు దే. వి.

నొప్పి

క. తలయేరును నుక్కినయు నుదల కొనుదెంచెన్.

ఆది 8-191 ఆశ. 7-270

ఏరునేల దే. వి.

రెండుకొసుల దూరము.

అ. పరు నేల కొలఁది నెడనెడ విడియుచు, బోవవలసియుండె భూమి
భార,వహుల దప్పి యెఱుఁగువాఁడగు నాధర్మ,నందనునకు ధరణి
నాధవద్య. అశ్వ. 3-158

శ్లో. గోరుతే గోరుతే చైవ న్యవసత్పురు పర్వభః,
సా పురాభిముఖా రాజన్నవాహ మహతీ చమూః
కృచ్ఛార్ధ్యవిణ భారాంతా హర్షయంతీ కురుద్వహోన్,
సం. భా. అశ్వ 65-21,22
(ఒకనాగటితో దున్నదగిన నేల-అని సూ.అ.ని)

ఏర్పికూర్పు దే. స. క్రి.

ఏటిఏటి ఒకచోటికి జేర్పు, వేటుచేసి యొకచోఁ జేర్పు.

సీ. చందుడు మనుఁగాంతి కందేర్పికూర్చి వా,గునకుఁ దెచ్చిన యట్లు
గొమరు మిగిలి. విరా. 2-52

ఏర్పికొను దే. స. క్రి.

ఎన్నికొను, ఏటి తీసికొను (కావలసిన దానిని)

అ. మనము పూచిపట్టి మొనలేర్పికొన పోవఁ, భాండురాజ సుతుల
బలము గవిసి, గాసి చేయు. భీష్మ. 3-5; ద్రోణ. 2-270

ఏర్పు¹ దే. స. క్రి.

1. మండఁజేయు.

ఉ. ...ఆతఁడుం, జిచ్చున నేయి వోసిన విశేషము దోషగఁ భీమునొంచి
ముచ్చిచ్చును నేర్పునట్టులుగఁ జేసెఁ దదూర్జిత సేన.
భీష్మ. 2-277

2. దహించు, కాల్పు.

ఉ. భాండవ మేర్చె దేవతలు గానని యీశ్వరుఁ గాంచె. విరా. 1-85
క. కార్పిచ్చు గవిసి మృగతతి, నేర్పు కరణి నేడు భీష్ముఁ జేదిన కడి
మిం, జేర్పి మనసేనఁ బొదివె. భీష్మ. 3-277; విరా. 4-37
క. రయమున మ్రింగుడు గాలము,క్రియ నెవ్వఁడు కంఠబలము
క్రిందికిఁ జన క,గ్నియపోలె నేర్పుచుండును. అది. 2-90

3 ధ్వంసముచేయు, నాశనముచేయు.

తే. వినుము ప్రాగ్జ్యోతిషాధీశుఁ డనుపమాన, శక్తి యీ భగదత్తుండు
సమరంధుండు, గజమునెక్కి తా నేనికకయ్యమైన, నేర్పు నైరా
వణము మీఁది యింద్రుఁడొలి. ఉద్యో. 4-232

పర్వ² దే. స. క్రి. (పలు)

1. (కావలసిన దానిని) పలు, ఎన్ను, నిర్ణయించు.

సీ. గోడిగ జాతిలోఁ గొదమపెంటుల నేర్చి, మావుల హత్తించు.
మార్దవంబు. విరా. 1-95

2. తీసికొను, కూర్చికొను.

క. అనుమాటకుఁ గాలానలఁ,మును బోలెను మండి కయ్యమున కాఱు
తమై, మొనలేర్చి వేగ యిచటికిఁ, జనుదెమ్మని భార్గవుండు సరం
భమునన్. ఉద్యో. 4-310

శ్లో. గృహాణ సర్వం కౌరవ్య రథాది భరతర్షభ.

సం. భా. ఉద్యో. 179-48

3. (పూహముగా) పన్ను, నిర్మించు, పర్పఱచు.

ఉ. అందఱు నింతకున్ వెనుకయై మొనలేర్చిచనంగ. విరా. 4-184
చ. ...భూవర భవదీయమైన బలవర్గము నొడ్డన మేర్ప వీరకమై, బుఠి
కొల్లుపంగ నిర్భయతఁ బోరెడు నట్లుగఁ దాను ముందరై,తిర
ముగఁ జేయఁజాలు నొకధీరు నొనర్చుము సై న్యనాథుగన్.

శల్య. 1-75

తే. భీష్ముఁ డొడ్డన మేర్చిన బెడఁగు సాల, నొప్పెఁ గౌరవయోధుల
యుంబు మెఱసె. భీష్మ. 3-11

5. వేలుసేయు, తొలగించు.

సీ చఁదురు నునుఁగాంతి కంచెర్చి కూర్చి బాగునకుఁ దెచ్చిన యట్లు
గొమరు మిగిలి. విరా. 2-52

6. పొందు, చెందు.

వ, విను దుఃఖంబులఁ దెగద్రోచిన పురుషుండు సౌఖ్యసక్త చిత్తుండు.

గాకా,రిన వైరాగ్యము జెందిన, నమపమమగు పరమపదము
నమ్మెయి నేర్చున్. కాంఠి. 4-105

పర్వడు దే. అ. క్రి.

1. తేటపడు, స్పష్టమగు.

ఉ.నీ, విట్టి తెలుగు సేయుమని యేర్పడఁ జెప్పిన వానిక త్తఱిం,
బుట్టిన సంతసంబుననువుం బరికించియు కాదె. విరా. 2-278

వ. అని యేర్పడం బలికిన. విరా. 2-159

క. జననుత కృష్ణ ద్వైపా,యన మని వృషభాభిపాత మహాభార
దీయు క్రిమెయిన్. ఆది. 1-16

2. కంటికి గనఁబడు.

ఉ. ఎక్కడనుండి యెక్కడకు నేగెడినో యిది యొక్కకాంత రూ,
పెక్కుడు పెంపుసొంపు మనకేర్పడుచున్నది. విరా. 1-303

క. వడిఁబడియెఁ బిడుగు లుడుగక, వడఁకె మహీతలము పాంసువర్షము
గురిసెం, గడునెఱ్ఱినయ్యె దిశ లేర్పడకుండె వినుండు తిమిరపటలా
వృతుండె. ఆర. 8-369

తే. ఊరు మూల మేర్పడఁగ నయ్యువిద వలుపు, దొలఁగె ననిలంబు
చేత విధూతమగుచు, నమరులెల్లఁ బరాబ్రుకులైరి దాని, సాఖిలా
మండై చూచె మహాభిషుండు. ఆది. 4-122

3. తెలియు

క. ... కీచకుఁడు స,చ్చిన విమృటఁ బుట్టినవ్విశేషము తెల్లన్, విను
వేడుక మన మలచెడు, ననఘా యేర్పడఁగఁ జెప్పమనుటయుఁ
బ్రీతిన్, విరా. 2-362

సీ. ఆఖిలాప మేర్పడు నట్లుండఁగా బిల్కు, వేడ్కతో మఱుమాట
వివరఁగఁ దివురు. ఆది. 8-88

వ. ఆకేళినిం బూచి యిక్కుమారు లిద్దఱు నా కొడుకునుం గూఁతు
మం బోలిన వీరి నెత్తికొని దుఃఖించితి నని తన్నేర్పడకుండం
బలికి దాని కిట్ల నియె. ఆర. 2-199

4. వాసన గొలుపు, పరిమళించు.

వ. దాని శరీర సౌగంధ్యంబు యోజనంబునం గోలె జనులకు నేర్పడు
నట్లుగాఁ బ్రసాదించిన నది గంధవతి యనియు యోజన గంధి
యనియుఁ బరఁగి. ఆది. 31-41

5. ప్రకటితమగు, బయల్పడు.

క. అడరిపడి రథచతుశ్శ్రుతి, పొడిసేసి పరాక్రమం బహుర్వంశైయే,
ర్పడఁ గరి హయ నర నికరము, బడలువడం దటిమె నలి నభశ్చరు.
లార్జన్. విరా. 31-174

వ ఇల్వలుండును మునివరు శక్తికి భయంపడి విషణ్ణుండయ్యెను బ్రస
న్నుండ పోలెఁ దన వంచన యేర్పడకుండఁ గృతప్రచాముండై
తదాగమన ప్రయోజనం బడిగిన వానికి నగస్తు్యం డిట్లనియె.
అర. 2-343

6. కలుగు సంభవించు.

చ, ...కౌతుక, స్ఫురణఁ గరంబు దత్కరముఁ బొంద నయంబునఁ
జేర్చి వాక్య విస్తర చతురత్వ మేర్పడఁగ నల్లిపనం బొనరించు
నర్థితో. విరా. 1-209

వ. గర్భయోని యందు ఋతుపుష్పరస సంయుక్తం బగుచు రేతంబు
గాడ్చుచేతం బ్రేరితం బయి కరిసిన నందుఁ బంచతస్మాత్రలు పొడ
వయి క్రమంబున నవయవంబు లేర్పడి లబ్ధిజీవులయి యుద్భవిల్లి
ఆది. 3-221; కాంఠి. 6-209

7. ఒప్పు.

క. రాజవాహనములగు, వారువముల నతయ నేర్తు వల నేర్పడఁగన్
విరా. 1-281

8. సందేహము తీయు, అనుమానము తొలగి.

ఆ. అనిన నీ తలంచినట్ల కాచేర్పడ, వినుము నాదుపతులు వెరవులావు
నలఘు విక్రమంబుఁ గలుగు గంధర్వు లేమఱు నన్ను నొక్క
మాత్రయైన. విరా. 1-328

9. వేటుపడు, వేరుగాఁ గనఁబడు.

వ. కృష్ణ ద్వైపాయనుం డను బ్రహ్మర్షి తొల్లి వేదఁబు లేకీభూతం
బులై యేర్పడకున్న ఋగ్వేదస్సామాధర్వణ్యములుగా విభాగించి.
ఆది 1-30.

10 ప్రతిబింబించు.

వ తన విమల విజ్ఞానమయంబైన వాగ్దర్పణంబునం దేర్పడ వెలుఁగు
చుండు
ఆది. 1-30

ఏర్పడుదెంచు దే. అ. క్రి. ఏర్పడు (ఏర్పడు + తెంచు, స్వార్థ
మున 'తెంచు')

1. స్పృష్టపడు

సీ వెడవెడ మాఁగారి వింతయై యేర్పడు దేరని వకులలో నారు.
నిగుడ.
విరా 1-145; కా 3 1-248

2. కలుగు

వ. ...వనంత సమయంబు నఖిల జీవలోకానంత జననంబై యేర్పడు
దెంచిన.
ఆది 5-187

ఏర్పరించు దే. స. క్రి. (1/ఏర్పడు) ఏర్పరుచు

1. నిరూపించు, నిర్ణయించు.

క. మనలోన నెవ్వఁ డెమ్మెయి, పనివెంటను విరటు మనము నడఁచుద
మదియెల్లను వేర్పరించి యందఱు, దినతన మదినున్న తెఱఁగు
తథ్యమ చెప్పుదా.
విరా. 1-65.

క. వినుమా భూతం బిట్టిది, యని కల రూపేర్పరింప నమగులకు
వశంబె సరేంద్ర బాహుళిఁ, గమఁ గొనినన్ భేదిల్లివలయుఁ
గొండకునై నన్.
సూప్తి 1-98

ఉ. ... బంధు సంఘస్థుల నిందుఁదెల్లమొ విచార విచార
యుపేంద్రు భవ్యదే, హమ్మట గొంచుబోదమొ నమర్హ పథం
బొకఁ డేర్పరింపుమా.
మా. 167

2 విరజించు, వేర్పరుచు

క. తను నేర్పరించి కేవలమును శాంతమునైన తత్త్వమును సంత.

తముంగనుచున్న దన్ను నెఱుగం, గనుఁజీకటిఁ బాపు వెఱుగు
గలుగుం బుత్రా. అశ్వ. 1-224

3. వివరించి చెప్పు.

తే. విధివశంబున మృతీ బొందు వివిధజంతు, నిచయమం దనహంకార
నిఘఁడైనఁ, బురుషుఁ గల్మషమేమియుఁ బొందనేర, దెట్టులఁజేసి
విను మది యేర్పరింతు. ఆను, క్-57

4. విమర్శించు, యోజించు,

మత్తకోకిల. ఈ వికర్ణుడు బాలుఁడయ్యును నేర్పరించి యథా
విధిన్, దేవమంత్రియ పోత ధర్మపుఁ దెల్పు. సఖా. 2-288

5. ఎఱుగు, గుర్తుపట్టు.

సీ. నలుపురు వేల్పులు నలుదొట్టి యప్పు డే, కాకారులై యున్న
నందు నలుని, నేరర్పింపఁగ నేర కింద్రాదులను నలు, నెఱుగు ను
పాయ మింకెద్ది యొక్కొ. ఆర. 2-58

పర్వణుచు దే. స. క్రి. పర్పరించు

1. విభజించు.

తే. ఊరము నక్షరమును ననఁ గలుగు రెంటి, నేర్పణచి మున్ను నెప్పితి
నింక నొకటి నెప్పఁ గందు. కాంతి. 6-48

2. నిర్ణయించు, స్థిరపఱచు.

క. మొగమొప్పుదు నాదెస నీ, జగతీనాథునకు నే విచారించియునుం,
దగ దీనికిఁ గారణమిది, యగునని యేర్పఱుపనేరనయ్యెద నెట్లున్.
విరా. 5-308

3. కనఁబఱచు, చూపు, తెలియఁబఱచు.

ఉ. ... అ, బ్రాహ్మనఁ బట్టితెచ్చి హృదయం బలరంగ ననంగతంత
విద్యా నిపుణత్వమేర్పఱిచెదం బ్రమదాంబుధి నోలెల్పెదన్.
విరా. 2-298

4. చక్కఁబఱచు.

క. నడిపింపఁగఁ బొడిపింపఁగ, నెడమదువై కలఁగినప్పు డేర్పఱుపఁగ

నేఁ, గడునేర్తుఁ బేర్చునాదగు, కడిమియు నీ నై న్యమునకు గౌసెన
గాదే. ఉద్యో. 4-214

5 (పూహము) పన్ను.

క. ... మొనలేర్పఱచెఁ గౌరవాన్యముఖ్యా.
భీష్మ, 2-23 (పాతాం)

(ఏర్పఱచె — అని పాఠము)

6. పంచు.

వ వారల జీవనంబునకుఁ గొన్ని యలంతి పల్లియలైనను దుర్యోధను
నొడంబఱచి యేర్పఱచి తెఱంగు పఱచిన లె స్సయని చూచెడు.
ఉద్యో. 2-91

ఏఱు దే. స. క్రి.

1 మంచివిగాఁ జూచి గ్రహించు.

చ. వనిత మనోహరంబులగు వస్తువులెల్లను వేడ్కనేటి వీ, కని నియ
మించి తెచ్చితి, విరా. 2-384

2. ప్రోవునేయు.

వ. అక్కునుమకోమలి సని యమ్ములేటికొని వచ్చి యిచ్చుచుండు.
ఆను. 3-255

3. (క్రింద నుండి గింజలు మున్నగు చిన్నచిన్న వస్తువులను) ఒక టొకటిగా
ఎత్తు

గీ. తారు నలుపురుఁ జని తృణధాన్య మల్పు, మేటికొని వత్తురాఁకలి
దీజకుండు. అశ్వ. 4-120

సీ. ... కొంద జాకులెండినవి యేటికొని ఆను. 5-28

4. (కావలసిన వానిని) ఎన్ను, ఎంచు, గ్రహించు.

తే. ఏటికొను మీవు నొకని మాయేవురండు, వాఁడు నీతోడఁ దగఁ
బోరువాఁడు వానిఁ, జంపి మహి యేలు వానిచేఁ జచ్చి త్రిదివ,
సౌఖ్య మొందుము చేసితి సమయ మేను. శల్య. 2-108

వ. మన బలంబులలో మేలేటి పదునాలుగు వేలేనుంగులును.....

గై కొనుండు,

ద్రోణ. 3-31

5. ఎంచి ఖండించు, నఱకు, భేరించు,

(ఈ యర్థమున 'తలలు' అను పదముతోఁగలసియే ప్రయోగములఁ గన్పట్టుచున్నది.)

సీ. ... అడియాస దొడ్డకుఁ జొచ్చినఁ, దలలేటి యుర్వికి బలియెనర్తు.

మాస. 185

సీ మనమోపి సర్వ పాండవులను జంపితిమేనిఁ బ్రచండ చక్ర,
ధారఁ గౌరవకోటి తలలేటి రాజ్యంబు గోవిందు డీకున్నె గొంతి
కయిన.

ద్రోణ 1-111

ఏఱు, దే. వి. డా.

నది.

క. అనదతనంబును బెడిదపుఁ,దనమును లేకుండఁ బరఁగి దరియొత్తెడు,

నేఱునుబోలె నొత్తవలయును, మనుజేంద్రుఁడు మార్తరం

గ్రమంబున నధిపా.

కాంతి. 8-24; కాంతి. 4-358

ఏఱుపఱుచు; ఏర్పఱుచు దే. స. క్రి.

ఏర్పరించు, ఏర్పఱుచు.

1. వేఱునేయు, విభజించు.

శే. అర్జునుం డను పర్జమ్య నస్త్రువృష్టిఁ, బల్లమును విఱ్ఱునని యేఱు
పఱుపరాక, యుండ నెత్తురువెల్లు లొండొండ పెరిగె, నుల్పి
భూతజేతాళంబు లోలలాడ.

ద్రోణ. 3-103

2. కల్పించు, కూర్పు.

క. విను మా బీజము విండము, తనవునఁ జైతన్యదూపతం బరఁగి

శిరంబును గేలుఁ గాలు నుదరం,బు సరము వెన్ను నంగముం

నేర్పఱుచున్.

అశ్వ. 1-188

శ్లో॥ తతిః స్పందయతేఽంగాని సగర్భశ్చేతనాన్వితః.

సం. భా అశ్వ. 18-8

సూ. తం చేతనావస్థితం వాయుర్విభజతి తేజ ఏనం పచతి ఆహా
క్లేదయన్తి పృథివీ సంహన్తి ఆకాశం వివర్ణయతి, ఏనం వివర్ణితస్స యదా

హస్తపాద జిహ్వో మూఢ కర్ణ నితంబాదిభి రంగై రుపేత స్తదా శరీర
మితి సంజ్ఞాం లభతే.

సుశ్రుతము - శారీరస్థానము - పంచమాధ్యాయము 2వ సూత్రము.

8] నియమించు.

సీ. ఆమరాధిపతి దొల్లి యాగంబుసేయంగఁ దొడఁగ మహాముని
ప్రోమములును, సురసంఘములుఁ గూడి కురుముఖ్యు బుద్ధిగ్గణ.
ముల నేర్పఱచి సొంపడర వేదిఁ గల్పించి. అశ్వ. 4-256.

ఏలుపాటు దే. వి.

విభజనము, స్పష్టపడుట.

వ. కాలు చేయి తల దొక్క యని యేలుపాటు లేక వండం దఱిగిన
యట్లున్న యొడలును. భీష్మ. 3-248.

ఏల¹; ఏలా దే. అవ్య. ఎందులకు

1. ఏకారణముచేత.

కా. ... నీవ పాండు సుతులం గుండింపఁగా సత్యముం, కాడిం
దప్ప దొకప్పుడుం గినియరా బంధుత్వ మే లొల్లవో.

ఉద్యో. 3-384

క. ... మీ, లో నభిమన్యుఁడు లేఁ దే,మో నాకుం తెప్పఁ జేల
యూరక యుండన్.

ద్రోణ. 2-283

వ. వారలట యెవ్వలనికిం జని రేల మగిడిరి.

స్త్రీ. 1-8

2. వలదు, కూడదు, అనావశ్యకము మున్నగు భావములను దెల్పును.

ఉ. కావలివారిఁ దోలి యెరకంబున గోవులఁ బట్టికొంటినం, చీవెడ
మాట లేల ధరణీశ్వర యింతకు మున్ను విటికిం, తోవవు.

విరా. 4-192

ఉ. కర్ణుఁడు దుస్ససేనుఁడును గల్గఁగ నాకొరులేల సద్భటా, కీర్ణ
విరోధి నైనవ్రముల గెల్వఁగఁ జాలుదు మేము. ఉద్యో. 2-296

క. జనములకు స్పృహఁ జదువఁగ, విని మొక్కిన యంత్యజునకు
విశ్రుత గతి గల్గననిన సద్భక్తి జపించిన యుత్తమ జాణిజనకుఁ

జెప్పగ వేలా,

కాంతి. 4-258

3. ఏమి, ఏమిప్రయోజనము.

తే ఇంత ప్రహేలీ యిచ్చోటి కేగుదేరఁ, గారణం జేమి యెవ్వరుఁ
గానకుండు, నట్లుగాఁ జనుదెంచితె. విరా. 2-188

ఉ ... పతిసెప్పెడు వారల బుద్ధి నాడ మన్నింపఁడ యింక నేల
యగు నీ వడియాసల ఎచ్చి రిత్తగా,రింపక సూనుము.

ఉద్యో. 1-814

ఆ. నీచేతఁ, భంగపడితి మింకఁ బలుకు లేల. భీష్మ. 2-121

తే. ఎవ్వరికిఁగాఁగ రాజ్యంబు నెల్ల భోగ,ములును గోరుదు రక్కు-
మాదులును నాదు, తమ్ములును లేరు తురగరథద్విప్రప్రహీన
యయ్యె నీహోడియు నేల పెనఁగ. శల్య. 2-88

ఉ. ఈమునివల్లె నుండు టిదియేల కరం బనురాగ మొప్పగా, భామిని
నాకు భార్యవయి...సౌఖ్యముల మేలుగ నందుము ఉద్యో. 4-58

4. ఎట్లు.

తే. కొయ్య, కోలఁద్రవ్విన మాత్రఁ బాతాళయాన, మేల సిద్ధింప
నేర్పు. ఆశ్వ. 8-105

ఏల2 సం. వి.

ఏలకి, ఏలకుల తీరగె.

మ. వివిధోత్తుంగ తరంగ ఘట్టన చలద్యేలా వనైలావలీ, లవలీలుంగ
లవంగసంగతలకాలాస్యంబు రక్షించుచున్.

ఆది. 2-30; సభా. 2-110

ఏలకో చే. అవ్య. (✓ఏల)

ఎందులకో-

క. కురుసతికి జయముగోరెడు గురువుత్రుడు మున్నయేలకో యిటు
తటికిం జొరక. సా 1-207

వ. ఏడ్చుచున్నం జూచి యేలకో యిప్పుడు నైరంధ్ర యేడ్చుచున్న
యది. ఆర. 2-145

ఏలాపుత్రుడు సం. వి. అ. పుం.

నాగరాజునకు తమ్ముడు.

వ. ఆనిన విని నాగరాజునుజుండైన యేలాపుత్రుం డిట్లనియె.

ఆది. 2-188.

ఏలించు దే. స. క్రి.

ఋషిపాలింపఁ జేయు.

క. గురుఁడును నీవును మద్రే, శ్వరుఁడును గద్దుండు గృపుఁడు సౌఖ
లుఁడు ననున్, ధర యేలింపఁగనున్నా, రరు. ద్రోణ. 5-111

ఏలిదము దే. వి.

ఎల్లిదము.

ఉపేక్ష, నిరసనము.

క. బాలుఁడని నమ్మి రిపుతో, నే పిదమునఁ గలసియునికి యిదికార్యమె
ఆది. 8-116

శ్లో. తాలవత్కురుతే మూలం బాలః శత్రురుపేక్షిణః,
గహనేఽగ్నిరి వోత్స్పృష్టః తీవ్రం సంజాయతే మహాన్.

ఆది. 1-103

ఏలినది (✓పలు)

యజమానురాలు, ప్రభిజి.

వ. ఇన్నాతిం దక్కటి యెలనాఁగ లేలినదానిఁబోలె బొదవికొని
యున్నవారు, స్త్రీ, 2-185

ఏలినవాఁడు వి. (✓పలు)

ప్రభువు.

వ. సుశగృయు నేలినవాని పనిఁబూని.

విరా. 8-131

ఏలినాతఁడు వి. (✓పలు)

ఏలిక, రాజు.

ఉ. ...ఏలినా, తండోక చాయ చూపినను దత్పరతం బనిసేయు
టొప్పగున్. విరా. 1-185.

ఏలిమాట దే. వి.

1. స్తుతి వాక్యము పొగడ్త.

సీ. పాలు పంపని యీక యేలిమాటల న, మృదుక దీర్చెదరు.

ఉద్యో. 3-6

చ. కురువతి నిర్జితుండగుటకుం బవనాత్మజ యేను బూట పో, టరితన
మెల్లఁ జూపుము కడంగుము నీవని యేలిమాటమై, నరవర ధర్మ
మానుడు వినన్ విజయం బొసఁగెన్ మఱుదికిన్.

శర్క, 2-129 (మేలుమాట అని పాఠాం)

ఏలు దే. స. క్రి.

1. (రాజ్యాధికము) పాలించు, శాసించు.

తే. ఏలు మీలోకమెల్ల నీకేల రాధకొడు కితండను తక్కువ కొడుకుఁ
గుఱ్ఱు.

ఉద్యో. 4-59

ఆ. ... జనులనేలఁ గాని యెన్నందును, నొరులఁ గొల్చి తిరుగ
వెరపులేని, యట్టి నీవు.

విరా. 1-97

క. ... జగమెల్లను నేలఁగఁదగు సముజ్జ్వలత యూహింపన్.

విరా. 4-258

ఆ. దీని పాలు ద్రావి మానవుల్ పదియువే, లేండ్లు జరయు రుజయు
నెఱుంగ కమర, భావమున సుఖంబు జీవించురటె దీని, నేలఁగనిన
వాఁడ యెందుఁ బెద్ద. (స్వామ్యమున నుంచుకొను) ఆది. 4-158

2. పరిగ్రహించు, చేకొను.

తే. అనితంబిని మక్కువ ననఁగిపెనఁగి, యింపు పొంపిరి వోవ నన్నేలి
కొనఁగఁ, దలంచి పొందిన నది జన్మ ఫలముగాదె.

విరా. 2-86

(ఏలు = భర్తగాఁ గైకొను)

క. అని హర్షోత్కర్షంబున, మనమలరఁగఁ బల్కి మత్స్య మనుజాదీకుం,
డనిలసుతు నేలె. (ఏలు = సేవకునిగాఁ గైకొను) విరా. 1-227

క. ఉత్తమ కన్యాజనులకు, నృత్తము గణపంగ నాకు సేర్పు గలదు
త, ద్వృత్తమునకు నన్నేలుము, చిత్తమునకు నెక్కఁ బనులు సేసెన
నందున్. (ఏలు = సేవకునిగాఁ గైకొను) విరా. 1-88

చ. మనమున నూఱడిల్లు మనుమానము మానుము నన్నునేలు మే,
పనులు నుదాత్తనాగరికభంగుల విమది కెక్కునట్లు నేర్పుచు

భయభక్తులున్ మెఱయ రూపుగఁజేసెద.

విరా. 1-828

(ఏలు = సేవకురాలుగాఁ గైకొను)

3. సేవచేయించుకొని, పనిగొను

అ. పను గట్టువాలుదాన నాకెవ్వరు. గడపు కూడు వెట్టి కట్టఁజీర,
యిచ్చి సాకతమున నేలుదు రట్టివాఁరలకుఁ బనులుసేసి మెఁగు
బద్ధి.

విరా. 1-298

4. పోషించు.

తే. భార్యయును దాను బుత్రుఁడఁ బంచికొన్న, వాఁడు పనులఁబెక్కిటి
నేలువాఁడు కపట, కృత్యముల ముచ్చిమిని శిల్పకృతుల బ్రదుకు
వారు, పంక్తిదూషకు లంద్రు పౌరవేంద్రు.

అను. 3-175

ఏలుకొను దే. స. క్రి. (√ఏలు)

లోబఱచుకొను, సశము సేసికొను.

తే. ఇట్లు నీ వొక్కతెవె నన్న నేలుకొంటి, గాక మాటలింకేటికిఁ గమల
హస.

విరా. 2-385

ఏలుతీపు దే. వి. (√ఏలు)

పాలింపవలయునను చేరాన.

వ. అనినీతులైన నీ కొడుకులు పుడమియెల్లను దార యేలుతీపుఁ
జూచెరు.

ఉద్యో. 2-279

ఏలుదెంచు దే. స. క్రి.

జయించు, అణచు.

సీ. కేలిమై నొక్కట లీలఁ గ్రేళ్ళుఱిగెడు వాలుగు సోగల నేలుదెంచి.

విరా. 2-83

ఏలూకొ, ఏలూకో, ఏలూకోన్, ఏలూక్కొ దే. అ. (√ఏల)

ఎందులకో.

క. నన్నెఱిగి యెఱిగి యిట్లనఁ, జన్నే నీజిహ్వా పెక్కు శబ్దములై
పో, కన్నది యేలూ.

కర్ణ. 3-82

చ. ఇది మునికనన్య యేని మఱి యేలూకొ యీలితాంగి యందు

నా, హృదయము దద్దయుం దవితె.

ఆది. 4-30

సీ. కరచణాద్యంగకంబు లేలొకో రత్న, భూషణ ప్రకరంబు పొందు
దొఱగె...ఏలొకో చనుచేవు... ఏలొకో తోడురాదు... ఏలొకో
పట్టరు.

విరా. 1-188

తే. ఏలొకోయిప్పుడి విప్రునింట నార్త, రవము వీతెంచె ఆది. 6-289

తే. విభుడ వజ్రనుల కిట్టు, లేలొకో నన్య చరితంబు తెన్న నీకు.

కర్ణ. 2-111

మ. ...ఇతం డేలొక్కో యత్యంతనిష్ఠుర కాశ్యోన్నతి నిన్నుఁ
దాఁకఁ దలఁపం జోద్యంబు.

ద్రోణ. 3-185

ఏవగించు దే. అ. క్రి.

రోతపడు, అసహ్యపడు.

తే. చందనార్ద్ర కుట్టమములఁ జరణతలము, లొందుటకు నేవగించు
నయ్యవిద లిపుడు, నెత్తురుల తేవ మెక్కిన నేల బొరలుచున్న
వారేమి సెప్పుదు నుడుకు వేరి

స్త్రీ. 2-50; కాం. 1-383

గీ. కూడి లోనఁ దునిసివడి యున్న ప్రేరే పుచ్చి తోయజాఱి, యేవ
గింపక యుచ్చిష్ట మిష్ట లీలఁ, దగిలి కుడుచుచున్నంత తత్తరుణిఁ
జూచి.

ఆది. 7-258

2, రోషపడు

సీ. ఆయ్యలము భుజుడు, ద్రోణ భీష్ములు తనతోఁబాటి యను
పలుకున కోర్వఁ డచ్యుతార్జునులు అనకు, నెక్కుడు నా విన్న
నేవగించుచునుండు.

కర్ణ. 2-818

3. తిరస్కరించు, త్రోసివైచు.

మత్తకోకిలము :- ఈ వికర్ణుడు బాలుఁడయ్యును నేర్పరించి యథా
విధిన్, దేవ మంత్రియపోతె ధర్మపుఁదెల్పె నీతని బుద్ధి మీ, రేవ
గింపక చేకొనుండు.

సఖా. 2-288

ఏవపడు దే. అ. క్రి.

రోతఁచెందు, అసహ్యించు.

అ. కిల్బివంటు గోళకృన్మాత్రములకేవ,వడుట. అను. 3-32

క. నీవు బతిమాలి కొడుకుల, చావునకును జేటునకును జాలక యిమ్మై,
వావిడిచి యుచినం గడు, నేవపడరె జనులు నిన్ను నేమననేర్తున్.
ఉద్యో. 2-216

ఏవము వి.

జగుప్ప, రోత.

చ. అధిపు మఱుది సింహజలుఁ డప్పకు మ్రొక్కగ వచ్చి...మాన
ధన విహీనతంజెనకినం గడునేవము పుట్టి యయ్యెడన్.
విరా. 2-170

విణ.

1. నీచమైనది, నికృష్టమైనది.

చ. ... పేరు కంకుఁ డే,వపుఁగొలువైన నాకు నిలువన్ మడిగొల్పుడు.
విరా. 1-197

2. రోత గలిగించునది, అసహ్యమైనది.

క. నాయున్నాకాము దలఁపవ, యీ యొడ లీ చీర యిట్టి యేవపుఁ
జందఱ, బోయన్న మదని ికృతిం, జేయుననుట యెంశయును
నిషిద్ధము కాదే. విరా. 2-49; విరా 3-50

తే. ప్రయతులై పుట్టి యేవంపుఁ బనులఁ గడుపుఁ, బ్రోచికొను
నా రసంకారమునకు గర్వ, మాన మది దంభములఁ దొల్లి
మాన్యజనులఁ, బరిభవించిన తుచ్చులు పద్మినయన. అను. 5-108

ఏవల దే. వి. టా. అనౌ. ఎవ్వల (ఏ+వలను)

ఏప్రక్క, ఏవైపు.

క. ... మీరలందఱు, నేవలఁ జూచిన శిఖండికెదురుం దెప్పుడున్.

భీష్మ. 1-81

ఏవాడు దే. సర్వ.

ఎవ్వఁడు.

క. ఏవాఁ డెమ్మెయిఁ తెప్పిర, నావనుధాదిపుఁడు దాని ననుమోదిం
చున్.
రాంలి. 4-341

ఏవురు చే. సర్వ. ఏగురు

అయిదుగురు.

క. మనమొక యేవుర మీ యొకనము దో నరుగుచేరగా
నెయ్యెడ బోయిన నెటుగ కుండుదురె విరా. 1-59

వీష్ణ సం. వి. ఋ. పుం.

జ్ఞానుగంధిలి యొకావొక ఋత్విక్కు స్థానము.

న ... వగల పుత్ర శిష్య గణంబులు క్రమంబున మైత్రావరు
ణు గుణ...ప్రశస్థాతయు, నేష్టయు, మన్నేతయు, సుబ్రహ్మ
ణ్యుడనుగా. సఖా. 1-292

వీసి చే. అవ్య.

1. వ. శు.

తే. అందు మూడేసి బుతువుల కయన నామం బగు.

కాంతి. 5-41; ద్రోణ. 3-78

2. పరిమాణమును చెలుపును.

మ. తాతం గూగునె యింతలేసి దొర లీచైన్యంబు చుట్టంబులు,
జెలులుం దిట్టరె ఉద్యో. 3-95

ఐ

ఐ

ఒకానొక యక్షరము.

(అక్షరమేతర పదముల యందుఁ బెక్కు తావుల 'ఐ' కారము 'అయి' గాను 'అయి' 'ఐ' గాను వికల్పముగా మాటును.)

ఐదు — విరా. 2-27; అయిదు-ఉద్యో. 1-877

కైకొను - విరా. 1-114; కయికొను - విరా. 2-12

పైచీర - విరా. 1-211; పయిచీర. శల్య- 2-874

ఐ అవ్య. అయి.

1 అగుధాతువు యొక్క క్త్యార్థకరూపము.

క. నిర్భర విధ్వంసదళా, విరాభవము దెచ్చికొనుట వెరనైయున్నే.
విరా 1-822

వ అర్జునుడును బ్రీతుండై. విరా. 5-96

వ. క్రోదాయత్తచిత్తులై యున్నం గనుంగొని ఉద్యో. 4-202

2 చతుర్థి విభక్త్యర్థములగు, 'కి', 'కు'-లు చివరగల పదములకు అను ప్రయుక్తమగును. (సూ. ఆ. ని)

గీ. నేను వారలందఱును మఱచు, నట్లు సేయుదు నరునకునై కుమార.
(నరునకునై = నరుని నిమిత్తము.) ద్రోణ. 6-250

ఆ దాత నిన్న నేమి ధర్మంబు నడపుట, కై స్పృశించె దాని నాచరించి,
యొందు నీవు నీకయ్యునయ్యుండవే దానృ, నోదిత ప్రవర్తనండవు
గాఁ. (ఁడపుటకై = నడపు నిమిత్తము) శాంతి. 1. 209

విరాటుఁడు పిల్వఁబంచె నర్తవమునకై. విరా. 1-248

ఆతనికై వగపేటికి స్త్రీ. 2-85

ఉత్తమగతకై తార చనుదేర విశసించుచు శాంతి. 1-241

3. ననంతట తాను. స్వయముగా

క. దుష్పరవగు నినుఁ గర్కటి, గర్భము ధరియించునట్లు నైకొని
నాకై, నిర్భర విధ్వంసదళా, విరాభవము దెచ్చికొనుట వెరనై
యున్నే. విరా. 1-822

(నాకై = నాయంతట నేను-స్వయముగా)

క. ఏనై మేల్కొను నంతకు, భూనాయకవర్య నన్న బోధింపకుడి.
(ఏనై = నాయంతట నేను) అను. 2-801

ఐందవము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

చంద్రునకు సంబంధించినది.

ఉ. గుమ్మడిపువ్వుఁ దేనియయుఁ గూపము నైందవరేఖ కాంతియుం,

జ మృరయంగఁ గర్మఫల శోభన సంపద. కాంతి. 5-128.

బందవాతపము సం. వి. అ. పుం.

చంద్రుని కాంతి.

సీ. ... పరమ ధర్మము - అ - మన్నరేంద్రునందు వా పూర్వతర శర,

దైంద వాతపఁబునందుఁ బ్రీతి, సమమకా సమస్త జనుల చిత్తంబు.

లా,నంద రసభరంబు నొందఁ దాల్చె. ఆది. 8-82.

బంద్రము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఇంద్రునకు సంబంధించినది.

ప. నివాత కవచు లనియెడు దైతేయుల మాతవి సారథికంబగు

నైంద్రస్యందనం బెక్కి యొక్కడన మూఁడు కోట్ల నిర్జించితి.

విరా. 4-149.

వి. అ. పుం.

జ్యేష్ఠానక్షత్రము

సీ. ... బంద్ర, మనఁ బ్రభుత్వము పెంపు.

అను. 8-169

బంద్రాస్త్రము సం. వి. అ. న.

ఇంద్రుఁడు అధివేవతగాఁగల యస్త్రము.

(అర్జునుఁడు) బంద్రాస్త్రంబు ప్రయోగించి నది నానాప్రకార

క్రూర శరకలాప రూపంబునం గవిసి కౌరవనైన్యంబు నొప్పింప.

భీష్మ. 2-184.

బకాక దే. అవ్య.

అయికాక, అగుట చేతఁగాని (లేకపోయినచో అని భావము)

మ. భవరాజ్ఞా దృఢ బంధ సంయమితకుంభద్యేగమై కాక నాఁ డవలీ

లన్ మనయర్జునద్విపము కౌరవ్యాంబుల శ్రేణిఁ జిక్కువడం

జేయఁచె.

విరా. 1-56

బక్యము సం. వి. అ. న.

పకమగుట, ఒక్కటి యగుట.

చ. ...నే, బరువడి, దెల్పి యైక్యపరిభావ నిరూఢముగాఁగఁ జేసి

నన్

శ్లో. 2-845

తే. ఏన నీవను నై క్యంబు తెఱుకవొడముఁ, గాత గమనాగమనములు
గ్రాగిపోవ. కాం. 4-248; కాం. 5-110

ఐతిహాసికుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ఇతిహాసము (పూర్వచరిత్రము) తెలిసినవాఁడు.

సీ. ఐతిహాసికు లితిహాస మనియు.

ఆది. 1-81

మదు దే. సర్వ. జా.

1. అయిదు. నాలుగును ఒకటియును గలసిన సంఖ్య.

తే. కుసుమకాణుని కాణముల్ గూడ నైదు, గరగి నేరిమి వాదించి
కరువు గట్టి, పోసి చేసి చైతన్య సంపుటము దిగ ము, తించిరో
కాక యిట్టి. చేడియలు గలరె. విరా. 2-27

క. సూతుఁ బడింటను నైదిట, నాతని యంగంబు నొంచి.

విరా. 5-77

2. 'యే యజామహే'-అమ నై దక్షరములు గల మంత్రము.

గీ నాలుగింటను వెండియు నాలుగింట, రెంటు నైదింట మఱియును
రెంటు వేల్చి, యజ్ఞశీలు రారాధించునట్టి విష్ణుఁ, డిష్టదాయి వ్రస
న్నుడయ్యెడును నాకు. కాం. 4-222

వివరమునకై చూ-నాలుగు

3. కామము, క్రోధము, భయము, నిద్ర, లోభము.

తే. అనఘ విను కామమును క్రోధమును భయము, నిద్రయును
లోభమును జాల నిందితములు, యోగిజనులకుఁ గావున నుడుగ
వలయు, వీని నైదింటి నచలావధాన వృత్తి. కాం. 5-115

4. జ్ఞానేంద్రియములు. 1) శ్రోత్రము (చెవి) 2) తృక్కు (చర్మము)
3) చక్షువు (కన్ను) 4. జిహ్వ (నాలుక) 5. ప్రాణము (ముక్కు).

తే. ఇంద్రియములతో నొక్కటి యేనిఁ బట్టు, వడక వెడలిన నాగంబిఁ
బ్రజ్జగాలు. నట్లు గావున మనసు మున్నాగి వినికి, యాదియగు
నైదుఁ గ్రమమున నాగవలయ, కాం. 5-119

ఐన విణ.

అనుధాతువు యొక్క భూతార్థక విశేషణము. అయిన.

వ. నిశ్చంకంబైన యంతఃకరణంబుతోడ. విరా. 1-173.

వ. జీర్ణంబులైన వస్త్రంబులు విడిచి. భిష్మ. 1-198

అ. ఉచితమైన పాలు, పంచియిండు. ఉద్యో. 2-25.

అవ్య. ద్రు.

అగుధాతువు యొక్క శేదర్థక రూపము.

1. అయిన యెడల.

తే. ...అద్దేవి యెదురుచూచు, అలుగుడదడవైన మగుడఁ బోనలయు
ననివ. విరా. 2-120

సీ ...చక్కటితోడి కయ్యమైన, లీల మిమ్మందఱ నేల పాలుగఁ
జేయవే. శల్య 2-325

2. అయినప్పటికిని

తే. ...భవదీయ దేహమునకు, నింత వెలయన వచ్చునే యేరికైన.
అను. 2-275

వ. తీరునకుం జొచ్చియున్నవారి నైనం గాచికొనునొకొ యని
యూహించుచు. ద్రోణ. 4-158

క. తానైన నపుడు వక్రం,దై నీతిపథంబు విడిచె నక్కట పతి
మమ్మైనను జక్కిని తెరువునఁ, బూని నడపుడనుచు నిపుడు బుద్ధులు
నెప్పెన్. ఉద్యో. 1-811

(తానైన = తాను మాత్రము) (మమ్మైనను = మమ్ముమాత్రము.)

3. కాని, ఏని (వికల్పమును దెలుపున.)

ఉ. ... జనంబు లిట్టియందక్కట భీష్మఁడైన మన యర్జునుఁడైనను
మాద్రి పుత్రులం, దొక్కరుఁడైన నీ పగఱ మక్కడగింపఠె
యొక్క ప్రేల్పిడిన్. ఉద్యో. 1-287

అ. పరమ కరుణనైన బంధు భావంబున, నైన భుజబలంబు నశిశయా
మున, నైన నెల్లభంగి నర్జును రక్షింపఁ బోవఁదిగు మహానుభావ

నీకు.

ద్రోణ. 3-286

తే. అన్నమున దుగ్ధమునఁ బండ్లనైన మూలకోటిపైనను దగు
పారు నీటనైన, నిత్యమును జేయునది పితృకృత్య మోపి, నైశ్య
దేవ మవశ్య నిర్వాహ్య మనఘ. ఆను. 8-837

(ఇచ్చట పూర్వపూర్వము ప్రాధాన్యము గల వికల్పము.)

4 పూర్వోత్తర కార్యములకుఁ గల విరుద్ధ భావమును దెలుపును.

ఉ వారు మహాబలుల్ హరియు వారికిఁ బాపు గలఁడు వారలం,
బోర జయింప రామియు బుద్ధి నెఱుంగుదు నైనఁ గౌరవ,
జ్వాలామణుండు నేయఁ గను మన్నెల్లఁ దలంచి చూచినన్,
భూరి వివే యే విడిచిపోవుట ధర్మమె వీరఁ బ్రామె. భీష్మ. 5 448

క. తనఁ దాన చెప్పికొనఁ బూర్వ విషయగు నైనఁ బండి పరిభవ
మునకుం. గనలు గదిరి యిట్లంటిని, విను మేనేమనిన నేమి వ్యవహా
రధిపా ద్రోణ. 5 340

వ. ఇట్టి సంబంధ మెవ్వరికిఁ బడయనగ.

క. విను మైనను సావత్సరిం, బను దోషము కలదు

ఆది 4-183; 189

6. ఆధిక్యమును దెలుపును.

క ఉక్కటి సురపతికైనను, మ్రుక్కము నృపధన్యమూఁది మొన
తలఁ బడినన్, మిక్కిలి పేరును నిట దివి, నక్కజముగఁ బెంపు
బడయనగుట నుచేందా. ఉద్యో. 8-360

క. గురు పుత్రుఁడు తేజోనిధి, సురాసురులకైనఁ దేజిమాడన గిది.

విరా. 6-8.

8. హైన్యమును దెల్పును.

ఆ. మత్స్యజనపాలపుత్ర యే నట్టిదైనఁ బనమనయ్య నిన్ను

విరా. 4-111.

7. నిర్ధారణము లేమిని దెల్పును. (ఈ యర్థమున 'ఏ', ఎవఁడు ఎవతె)
మొదలగు వానితో సంబంధించి యుండును.

ఉ. నేఁడు పోరికిం, గవ్వడి రాకయండఁ దొలఁగం గొని పోవఁగఁ

జాలు వారి నీ, వెవ్వరి నైనఁ బంపుము.

ద్రోణ. 1-391

క. తాన సుతుడగుట తెలియం, గానగు మును లాత్మ వీర్యకలనం
బెచ్చి, నైనం జేయఁగ ముని భా, వానూనత ఋశ్యశృంగుఁ డా
దిగఁ గనుటన్.

కాంతి. 5-505

ఐరావణము సం. వి. ఆ. పుం.

ఐరావతము ఇంద్రుని యేనుఁగు.

ఉ. ... ఐ, రావణ దంతి నెక్కి యమరావతికిం జని యింద్రుఁ డా
శవీ దేలియుఁ డాను మోదమునఁ దేలె.

ఉద్యో 1-205

ఐరావతము సం. వి. ఆ. పుం.

1. ఐరావణము, ఇంద్రుని యేనుఁగు.

వ. ఇంద్రుం డై రావతారూఢుండై లీలం దైలోక్యంబును జరించు
చుండి.

కాంతి. 4-422

2 దిగ్గజము, తూర్పు దిక్కున నుండు పనుఁగు.

వ. ఐరావత సుప్రతీకంబు లను దిగ్గజంబు లయ్యగ్నిభవుమీదం
బుఱతెంచిన.

ఆర. 5-207

ఐరావతవర్షము సం. వి. ఆ. పుం. న.

ఉత్తర సముద్రమునకు శృంగ వంతంబునకు మధ్యగల భూభాగము.

వ ఉత్తర సముద్రంబు శృంగవంతంబు మధ్యమం దై రావత వర్షం
బున నొప్పు.

భీష్మ 1-25

ఐరావతుఁడు సం. వి. ఆ. పుం.

1. తక్షకుని కొడుకును బెంచినవాడు, తక్షకుని తమ్ముఁడు.

వ అట్టి యెడఁ దక్షకు నపత్యంబై శక్సోదరుండగు నై రావతుండు
పెనిచి యుపలాంఘన నుల్లసిల్లిన యశ్వసేనాభిధానుడగు నాగ
కుమారుండు.

కర్ణ. 8-316

2. నాగరాజు.

వ. కుండలంబులు గొనిపోయిన భుజంగం దై రావతావగ్యం బనిన
విని యమైనిశిష్యుండు.

అశ్వ. 3-108

ఐరావతి సం. వి. ఈ. స్త్రీ.

ఒక నది, పంజాబు నందలి రావి యనునది (సూ. ఆ. ని.)

సీ. కాళింది నర్మద ... పెన్న యైరావతి యనగ బ్రసిద్ధంబు లయిన
నదులు. సశా. 1-71

ఐలుఁడు సం. వి. అ. పుం.

పురూరపుఁడు, వైవస్వత మనువు కూఁతురైన ఇలకును చంద్రపుత్రుఁ
డైన బుధునకును బుట్టిన వాఁడు.

ఇతని కార్గురు కొడుకులు గలరు. ఇతని వంశీయులు 'ఐలులు' అని
పిలువబడిరి.

వ తొల్లి యైలుండను పురూరపుండ వసుధ విప్రక్షత్రియులం
దెవ్వాని ధనంబై యుండునని వాయుదేవు నడిగిన

శాంతి. 2-802

ఐలులు సం. వి. బహు.

కౌరవులు, పాండవులు (ఇలా పుత్రుఁడైన పురూరపుని వంశమువారు.
చూ ఐలుఁడు.)

క. వీ రైలులుఁ జౌరవులను, భారతులును గౌరవులును పాండవులు
ననన్, వీరులయి పరఁగిరి ఆది 4-118

ఐశ్వర్యము సం. వి. అ. న.

1. సంపద.

తే. ఆయురైశ్వర్య కీర్తుల నపహరించు, పరసతీ సంగమము.

విరా. 2-69; శాంతి. 5-404

2. ప్రతిష్ఠ.

మ. కరు నైన్యంబుల ముట్టి గెల్చి యెలమిన్ గోవర్గముం దెచ్చె
ను. త్రరు కాచోబల శౌర్య సారము లుదాత్తంబుల్ గడే యెందు
నె వ్వరు నెక్కాలము నిట్లు నేసిరె కులై శ్వర్యం బవార్యంబుగన్.

విరా 5-247

3. శక్తి, సామర్థ్యము, పరాక్రమము.

మ ... చటులాస్త్రదీయ విశిఖాన్ని జ్వాలలం దాహుతుల్, వరుసం

బెట్టుదు ధార్తరాష్ట్రతతి నై శ్వర్యం బవార్యంబుగన్.

ఉద్యో. 2-801

ఐషికము సం. వి. అ. న.

సంస్కృత భారతము నందలి సౌప్తిక పర్వమందలి అవాంతర పర్వము.

వ. సౌప్తిక పర్వం, బైషికంబు - అను శతపర్వంబులు గలిగి.

ఆది. 1-82

ఐషికము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఇహలోక సంబంధమైనది.

వ. ఎయ్యది యాచరించి పురుషుఁడైపికామప్రిక సుఖంబులంబొందు.

కాంతి 3-42

ఓ

ఓ అవ్య. ఓ.

1. ప్రశ్నార్థకము.

చ. (అశ్వశామ దుర్యోధనునితో) ... హరికల్మి నారథికు దోర్బలన్.
లీల నడఁగిపోయె, యచ్చంమొ ఫలంబొ యింకయిన సంధి యొ
ర్చుట మేలు వారితోన్.

కర్ణ. 8-280

క. పప నకును నీకును కాంధవము గలదొ యతఁడు నిన్ను దయ
రక్షింపన్, సవినయ వృత్తిని బ్రతికితో, చెవులకు నింపెనఁగ నిజము
సెప్పము వాకున్.

కాంతి. 3-384

ఉ. సందియమేల సర్వగుణ సంపదఁ జూడఁగ కామకుండు భూవం
దితుడైన నైషధుఁడవశ్యముఁ దానగు నామనంబు వానందముఁ
బొందుచున్నది ఘనంబుగ వాడిట వచ్చువాఁడొ యే నందులకేగు
దాననొ రయంబున నాతని నెశ్వయింపఁగన్.

ఆర. 2-20; ఆర. 2-98

2 సం దేహమును దెలుపును.

క. విహరింప మానవాకృతి, సహితంబుగ మహికి నర్థిఁ జనుదెంచిన
పద్మహితుఁడో హిమకరుఁడో శచీ, గృహమేధియై కాక యితఁడు
కేవల నరుఁడే విరా. 1-215

క తుతండు శాలిహోత్రుఁడో, మాతలియో నలుఁడో యొరులు
మానవులు జవో, పేతముగ విట్లు రథహయ, నీతి యెఱుంగుదురె
ధారుణీవలయమున్, ఆర. 2-171

3. సంభావన (క్షిపా)ను దెలుపును

క. నిమిషాంతరమున నిట్ట, శ్రమమున మర్త్యులకు నే... సమకూరునె
యు, త్తమఁ డీతఁడు బ్రాహ్మణ రూపమున సురేశ్వరుఁడో
హరుఁడో భాసిఁడో గుహఁడో. ఆది 1-164

4. ఆశ్చర్యమును దెలుపును.

క. తలఁకక మును సౌగంధిక, మలు గొని యిప్పుడును దర్పమున
నిందుల పువ్వులుగొని మణిమత్ప్రభృతులఁ, బలుపుర వధియించె
నెట్టి బలియఁడో యనుచున్. ఆర. 4-25

5. నిశ్చయమును దెలుపును.

ఉ. ... లఘుసారు లధీరు లసాహసుల్ నిరు,త్సాహులు ద్రోహులై
యెదిరి చత్తురొ మందురొ మానవేశ్వరా. ఆది. 8-48
(చత్తురు = చచ్చెదరు)

6. అనాదరమును దెలుపును.

ఆ. వరదుఁడైన యీశు వరమున నిది యొక్క, వదరు పుట్టె నెట్టి
వరమొ యనుచు, దానిఁ బాటవైవఁ గానున్న నాకాశ, వాణి
యిట్టు లనియె వసుమతీశ. ఆ ర 1-5

7. కాశ్చర్యకము.

ఉ. ... లఘుసారు లధీరు లసాహసుల్ నిరు,త్సాహులు ద్రోహులై
యెదిరి చత్తురొ మందురొ మానవేశ్వరా. ఆది. 8-46
(మ. దురొ = మనరు-బదుకరు అని యర్థము)

.ఒంటమి దే. వి. (✓ఒంటు)

పగ, వైరము.

క. ఒంటమిని లేని యొంటర, మి-టరములు పలుకుటచితమే యర్థ
రఘుండ, టి నను నేమి తక్కువ, గంటి చెవును దీని నీవు గన్నది
గలదే. ఉద్యో. 4-287

శ్లో॥ ఏకామహ యథేష్టం నూమ్ వాక్పరై రుపకృంతసి,
అనాగసం సదా ద్యేషా దేవమేవ పదేపదే. సం భా. ఉద్యో. 167-11

.ఒంటరమింటరములు దే. వి. బి.

ఎక్కువ శక్కువ మాటలు, పరుషవచనములు.

చూ. ఒంటమి.

ఉద్యో. 4-287

.ఒంటి దే. విణ. (✓ఒండు)

ఒంటరి, తోడులేనివాడు, ఏకాకి.

చ. అసమున మీఁదెఱుంగక మహాగ్రహ వృత్తి గడంగి చెచ్చెరం,
బసులకుఁ గూయిగాఁ జనియెఁ బాపండు కౌరవసేన యెడ
యొంటి ననుటయెడ. విరా. 5-284

చ. ఇది గడు ముద్దరాలు పనులేమియుఁ జేయఁగ నేర దెంతయున్,
మృదు వొక కిడుపాటునకు మేకొనఁజూ దురాత్తచిత్త యొంటి
దిరుగు దాని కోర్వదు, విరా. 1-103

విణ.

ఏకాకిత్వము, ఒంటరితనము, తోడులేమి.

క. ఒంటిమెయిఁ దాఁక నా ముక్కుంటికి వశమగునె కృష్ణ గాంధీవుల
కర్ణ. 2-85

వ ఎల్లవారిం గలయంగమంగొని క్రమంబున నొంటిమైఁ జనుదెంచని
నియోగించి యతండు. విరా. 1-184

ఒంటికంటము వి.

అవిద్యా రూపమైన స్తంభము, అవిద్య యొక్క అధారము చేతనే శరీ
రము నిల్చుటచేత అవిద్య శరీరమను ఇంటికి ఒక్కటే స్తంభముగాఁ
జెప్పఁబడినది.

క. ఏను వేదు అగుడు వాని నివ్వేదుట, పట్టఁ జదురుగలదె త్రాంతి
దొఱఁగి, యొంటికంబి మొప్పు నింటి వాకిలులు దొమ్మిదియు
నెఱయ మూసి నిదురువోదు. రాం. 4-17

ఒంటికిఁజూచు దే. అ. క్రి.

వేటొక విధమునకుఁ బూనుకొను.

క. ఏచి చలంబున నొంటికి, జూచిన నప్పటికి మనకుఁ జూడం గార్యం,
జేచందమునం దెఱఁగగు, నా చాలుట కోర్వవలయు నది యట్లుం
డెన్. విరా. 3-110

ఒంటివడు దే. అ. క్రి. (✓ఒండు)

ఏకాకియగు, సహాయము లేనివాడగు.

తే. ... అభిమన్యు వీరుని నతని తమ్ముఁ, గుఱ్ఱులను గర్జు నాఱడిఁ
గోలు పోయి, యొంటి వడితి మనియుఁ గడు నుమ్మలంపు మాట
లాడదు ర్పురిజనలో మఱుఁగు చుండ. అశ్ర. 2-15

ఒండను దే. స. క్రి. (✓ఒండు)

1. నిందించు.

ఉ. పాండవ పక్షపాతమునఁ బల్కుదు నోరికి వచ్చినట్లు నిన్నొండన
రామిఁజేసి యిది యొప్పునె విరా 4-98

2, వేటు మాట పలుకు.

చ. మనం, బనవరితానురాగముగ నంగజకేళి భజింపు మింక
నొండని యెడసేసి తేని కుసుమాస్త్రుఁడు నైవఁడు సన్నుఁ జావకా.
అర. 5-201

ఒండు సర్వ. ఔ. (బహు) ఒండులు, ఒండ్లు

1. ఇతరుఁడు (ఈ మహాదిర్ఘమున బహువచనమునందే ప్రయోగములు
గన్పించుచున్నవి.)

చ. విరటుఁడు దక్షిణంబునకు వీరుల సారథులన్ నిజాజితై, పురిఁగల
వారివెల్లఁగొని పోయిన నొండులు లేమిఁజేసె యుత్తరుఁడిట వచ్చు
చుండి యరదంబు దగం గడవంగ నెవ్వరుం, దొరకొనకున్న దా
నితనిఁ దోడ్కొని వచ్చినవాఁడు సూడగన్. విరా. 4-77

చ. ... తగ నొండులం గొలువఁగా వెర వెమ్మెయిఁగల్గు నక్కటా.

విరా. 1-108

వ. ఇట్లు సృజించి యన్నిరించి యతిని (దక్షుని) నాలోకించి ప్రజల
సృజియింపుమని పంచిన నతండు పెద్దవా రొండ్లు లేరై రేనియు
సృజియించెద ననిన నప్పరమేష్ఠి... పెద్ద లెవ్వరునులేరు సృజియిం
తువు గాక యనవుడు, సాప్తి. 2-112; ఉద్యో. 1-278

2. ఇతగఁబు, అన్యము.

ఉ. (కర్ణుఁడు కుంతితో) నీ పలు కెంతవోలినను నిర్ణయమిట్టిర కాని
యొండులే దీపసిమిది భారమున నీవిట పచ్చితిగాన చాండవుల్,
నేపడిరేనిఁ జంప నటసేయక చెప్పెద సవ్యసాచిపైఁ, గోపము
పెద్ద వాఁడు సమకూరిన బిట్టఱఁ జంపుదుఁజుమి, ఉద్యో. 4-68

క. యోగంబుఁ దపంబుఁ బరి, త్యాగంబును గాక యొండులగునె
హేలంబుల్, రాగము సరి దుఃఖంబును, ద్యాగముఁ జోలెడి
సుఖంబు నరయం గలవే. కాంతి. 5-888

తే. ... సౌఖ్యత సంవేదనంబు, మనసు కృత్యంబి యిక్కార్యము
నకు నొండ్లు, సొరపు. ఆశ్వ. 2-29; కాంతి. 6-168

క. ఈ వ్యాధి యొంటఁ దీఱదు, దివ్యోపధ యుక్తమైన దివిజ వనం
బున్, హవ్యాళన భక్షింపు న, హావ్యాధిశమంబు దాన నగు నీ కని
నన్. ఆది. 8-248

ఉ. ... మీ, రొండు విధంబు సేయు దీది యు కమె బ్రహ్మనియు క్తి
యు.డఁ న్. ఆది 2-87; ఆది. 4-95

సీ. భూసుర ప్రవరులు భూతబలుల్ దెచ్చి, పెట్టు నీవారాన్న విండ
తతులు - తే - గడఁగి భక్షింప నొక్కటఁ గలసి యాడుచున్న
యెలుకలుఁ బిల్లులు నొండు సహజ,వైరి వర్గంబులయు సహవాస
మపుడు, సూచి మునిశక్తి కెంతయుఁ జోద్యమంది. ఆది, 4-28

(ఒండు = ఒక్కట అని యరము)

3. ఒకటి.

వ. ... అప్పదాతి వర్గంబులు దివియలు దెచ్చిన నద్దరణివరుండు రథం

బునకైదును గరికి మూడును దువంగుబున కొండును నియతం
బుగాఁ బట్టించి. బ్రోణ 5-144

క. విను జీవముతో సన్నుం, జననిచ్చుట యొందుదక్క సమరంబునఁ
గోరిన యది నీ కొనగెద నిం, అన చెడియెనె యకట యన్న
సముద్రల కూర్పుల్. శల్య. 2-110

4 ప్రతి పదరము

అ. ...అతఁడు వేఁడెడుఁగానకు, నేఁగుచుండి మనల నిప్పుడింత,
నూడవలదె యొందులాడక యప్పని, నలుపు టొప్పు బాహుళాలి
నీకు. ఆశ్ర. 1-111

గ. అనిన విని యొండు పలుకక, వనుజాధీశ్వరుఁడు వోయె గడ్డిగా
దశకుం, జనియె నబ్జుఖుండై దివి, కనిమిష నాథుడు గౌర
వాన్వయముభాగి శాంతి. 4-410

ఒండుమెయి, ఒండుమై దే.

వేలు విధము, వటి యొరీతి

తే. వినుము నృపరత్నమును రజస్సును కమస్సు, ననఁగ గుణములు
మిప్పిరి గొనుచు నాత్మఁజుట్టుకొను నొండు మెయిఁదెగ నిట్టల
ముగ, నొలయు వై రాగ్యమను కొడవలిని కాని. శాంతి. 4-162

కా. దేవా నాలవజాతి వాడ నిను నర్థిఁ గొల్వఁగా వచ్చితిన్, నేవా
దక్షుని యొండుమై నెఱుంగ నీ చిత్తంబునన్ మెచ్చునట్లే నాడం
గడు నేర్తు. విరా. 1-218

ఒండె అవ్య. ద్రు.

పఞాంతరమును దెల్పును

వ. ...ఇది మనము మోహంబునం గానమి నొండె వారు లోభ. బున
వచ్చుట నొండె సగు. విరా. 4-185

నీ. ...గుప్త నివాసమొండె, మాడుపు మీఁదొండె మాటులేని
యరణ్య, తలమొండె మంత్ర విధానమునకు నర్హముల్.

ఆశ్ర. 1-58

వ. ఎడనేయక ద్రువదుండు పాండవులను విడుచునట్లుగా భేషింత

మొండెవలను గల వారలం బంచి శౌంశేయ మాచేయులను.
దమలో విరక్తులగునట్లుగాఁ జేయింత మొండె నతిలిత ప్రమదా.
జనంబులఁ బ్రశ్నేకంబ యేపురకుం బ్రయోగించి ద్రౌపదివలన
విరక్తిఁబట్టింత మొండె నేపురకు నొక్కతియు యాలగుట
కష్టంబు. ఆది 8-22

సీ. ఆయంబునందు నాల్గవ భాగమొండె మూడవ భాగమొండె
సందర్శమొండెఁగాని మిక్కిలి నేయఁగా దువ్యయంబు.

సభా. 1-48.

ఓండొండ దే. అవ్య. (ఓండు + ఓండు + అ)

1. వరుసగా, యథాక్రమముగా, క్రమక్రమముగా.

సీ. గాండివ గుణరవం బొండొండ చెఁగంగ శరపరంపర లాకసంబు
గుప్పఁ. ఉద్యో. 2-144

తే. అర్జునుండును పర్జన్య నస్త్రవృష్టిఁ, బల్లమును మిఱ్ఱునని యేఱు
పలుపరాక, యుండ నెతురు వెల్లువ తొండొండ పెరిగె. నుబ్బి
భూత బేతాళంబు లోలలాడ, ద్రోణ. 3-108

క. పాండవుల విభవమణియా, ఖండలు విభవంబుకంటె గడు మిక్కి
లిఁద్రై, యుండొండ పెరిగి దిక్కులు, నిండె దదీయ ప్రతాప
నిర్మల రుచితోన్. సభా. 2-104

2. తోడ్తో, వెంటనే.

సీ. వెఱవక ననుఁ జూచె వీడని యెవఁ గలు, మించివ నొండొండ చెమట
వొడను. విరా. 2-33

వ. ...నెత్తుకొండొండ పరఁగి పరశురాము శరీరంబుఁ జోకిన నతండు
మేల్కొని. కాంతి. 1-22

వ. ...సముదిత సాంద్రసంరావంబు రోదసీ కుహరంబు నిండిన
నొండొండ మట్టలెత్తుకొని నేరమట్టవియుచు నద్రవం బనులు
వెసం దిరిగి మున్ను వివ్వచ్చుండు ఎచ్చిన జాడం గైకొని.

విరా. 4-265.

ఓండొండు దే. సర్వ. ఔ (ఓండు + ఓండు)

అన్యోన్యము, పరస్పరము.

సీ. కవట లొండొంటితోఁ గదియుచు నెడములు, మ్రొంగి ప్రబ్బంగ
సొంపు మిగులు దాని. విరా. 1-162

సీ బహుళపదాతి దుర్భర భారమడరిన, మరగ కూర్మంబు లొండొం
టిఁ బొంద, విరా. 3-156

సీ. ధర్మ విదుండవై ధర్మార్థ కామంబు లొండొంటి బాధింపకుండ
నుచిత, కాల విభక్తముల్ గాఁ జేసి. సభా. 1-25; కాంతి. 2-314

ఓండొక సర్వ. (ఓండు + ఒక)

మరియొక, వేటొక.

తే. కౌరవాన్యయ సంజాతులై గారవమునఁ, బెరింగినట్టి మీ రొండొక
నగునిఁ గొలిచి, మనలి వర్తిల్లి మానావమానములకు, నోర్చి యడ
కువతోడన యునికి యరిది విరా. 1-118

క. మనకేటి రాజ్య మొండొక, జనపదమున కేగి బైక్ష చర్యా విధి
జీవనము నడపికొని యుండుదము. కాంతి. 1-48

క. దీపంబువలన నొండొక. దీపము పుట్టించినట్లు. ఆది. 4-88

ఓండొకటి సర్వ. (ఓండు + ఒకటి)

1. ఇతరము, మఱియొక్కటి.

ఉ. నెయ్యము దప్ప నొండొకట్టి నీ చెవి నోకెనె నాదు పల్కులం
దీయ్యెడ సంజయా. ఉద్యో. 1-304

2. వేఱు విధము, విఘాతపద్ధతి.

చ. అని శిశుపాలుఁ డొండొకటి నప్రియముల్ హరిఁ బల్కుచున్నచో.
సభా. 2-88

ఓండొకండు; ఓండొకఁడు డే. సర్వ. (ఓండు + ఒకఁడు)

1. ఇతరుఁడు.

కా. రాధేయుండును దుస్ససేనుఁడును బోరం బ్రాపుగాఁ బాండవ
క్రోధజ్వాలల నార్తు నొండొకఁడు నాకుం దోడె నీ విక నన్న్
బాధం బెట్టకు. ఉద్యో. 2-251

ఉ. వేర్చిన మూఁక గూడ నడపింపఁగ గోల్తల వేయఁ దీవ్రతా, చా
ర్పుల మార్పులంబుల రయంబున నీటుగఁ గాల్చ నాజి నీ, వేర్చిన
భంగి నొకడొకఁడు నేర్చునె
ద్రో. 1-42

2. ఇతిరము, మఱియొకటి (ఈయర్థమున బాపవిభక్తికము)

తే. దినము వంధ్యంబు గాకుండఁ దివిరి యన్న, పానదానంబు లోదవిన
భంగిఁ జేసి, మఱి భుజించుటఁ బోలెడు మహితధర్మ, కార్య
మొండొకఁ డెందును గలదె యరయ.
అను. 4-278

చ. ...ఉద్ధవుండు దా, నలఘు తపం బొనర్చుటకు నై విపినంబున కేగు
వాఁడుగాఁ, బలికిన దాని కొండొకఁడుఁ బల్కఁడ కృష్ణుఁడు,
కాలవేదితన్,
మాన. 1-38

వ. అవ్వసిత యవ్వనం బెట్టిదని యడిగిన నమహ్మద్విజం డిట్లనియె.

ఉ. అంతకుఁ బిన్నలున్ పెదక నంతకుఁ బెద్దలులేవు దుఃఖ మ, త్యంశ
ముఁజేయ సౌఖ్యమెనలార నొనర్చఁగ నొండొకంటి యం, దంతటి
నేర్చులేదు.
ఆశ్వ. 2-54, 55

ఓండొకరుండు దే. సర్వ. (ఒండు + ఒకరుండు)

మఱియొకఁడు.

ఉ. ...మత్స్యభూమిభృ, ద్గేహమునందుఁ బేడియనఁ గిడ్పడి యుండెనొ
కాక యీ కుదు, వ్యాపాముతోడి కయ్యమున కొండొకరుం డిటు
లొంటి వచ్చునే.
విరా. 4-76

ఉ. ...వీరలకాక వీరితో, నొండొకరుండు మార్కొ నఁగ నోపునె.
భిష్మ. 2-47

(భూరిశ్రవుఁ డగునునితో)

ఉ, నీ దెహ జూడ నొండొకరునిం దగ మార్కొని పోరుచుండఁ బె,
పేద విసీచకర్మమున కియ్యకొనిం దగునే భవాభ్యుగండు.

ద్రో. 4-288

ఓండొరుండు దే. సర్వ. (ఒండు + ఒకరుండు)

ఆనోవ్యము, పరస్పరము

(ప్రథమైక పతనాంతముగకు మాత్రము ప్రయోగము కానంబడదు)

ఉ. ఓండోరు మీటు కోర్కి మెయి నొక్కట కాసలవారు సొచ్చినన్.

విరా. 3-186

ఉ. ఓండోరు మీద సాయకము లొక్క మొగిం బరగింతు రేపుమై,
నొండోరు కాణముల్ నఱకి యుర్విపయిన్ నెఱయింతు రుగ్రులై
యొండోరు మేనులన్ శరము లుచ్చిచనన్ నిగిడింతు రిట్టులుద్దం
డతఁ బోరి రాజనిమదంబుల నొండోరు మీటు వాసలన్.

ద్రోణ. 4-218

వ. ...అమ్మహా వీరులు దలపడువారై వీరోద్రేకంబునం జేసి యతి
లోకంబగు నవవృంభంబున విజృంభించి యొండోరుల నవలోకించి రట్టి
యెడ.

శల్య. 2-188

వ. అని యిట్లు గంగావసువు లొండోరులు సమయంబు సేసికొని చనిరి.

ఆది. 4-188

క. ఓండోరులకు రక్షకులై యుండుదురు.

కాంతి. 2-200

వ. ఉబ్బినందలపడివ బెబ్బులుల కరణి నొండోరుల మేనులు నెత్తుట
జొత్తిల్లం జేసి.

ద్రోణ. 8-268

ఓండోరువుఁడు దే. సర్వ.

ఓండోరుఁడు.

తే. భూరేణువు కతన రాత్రి, గాక మున్న యొండోరువులఁ గానరై రి

విరా. 3-190

చ. ఆరదము మీదఁ మున్ బొలుచునాతఁడొ యిప్పటి యాతఁడో
దివా, కరుడను సందియంబు భుజగంబుల చిత్తములందుఁ బట్టి
యొండోరువులతోడ వారు కడు నొయ్యనఁ బల్కంగ.

కాంతి. 6-608

క, అనిమిషవరుఁ డివ్విధమున, జనియింపఁగ జేసెఁ బగయ సంగతులై
వారును దెగి యొండోరువులతో, నని బెట్టుగఁ జేపి చచ్చిరందఱు
నధిపా.

ఆమ. 1-298

క. ఇరువురు నొండోరువులఁ గడు, సురుచిరముగఁ జూచి వాఁడి
చూడ్కులు దనకున్, శరములుగాఁ గొనియేసెను, మరుడయ్యిరు
వుర మనోభిమాన చ్యుతిగాన్.

ఆది. 4-146

ఒందించు దే. స. క్రి. ఒందఁజేయు

1 కలిగించు.

క, తానును గాంధారియునెద్దానిం గార్యంబుగాఁగఁ దలంచి పనిచి-
నన్, దానికిఁ గాదనవలదు, పూని యనుష్ఠిత మదియ పొగడొం-
దించున్. సౌప్తి. 1-48

2. పొందించు,

సీ. ...వసంతంబు తానుని చాడ్చునఁ దగియెడు పాటితో ధరణి-
ప్రజలనుచిత వర్తనముల నొందించునది యిది, రాజ ధర్మములకు
రాజసుమ్మ. శాంతి. 2-178

క. ఇందుల తాత్పర్యము నీ, డెందము నొందించి యతి దృఢీకృత శీలా,
స్పందితుడవగుము తిరమై, యిందిర నీకడవసించు నిభపురనాధా-
శాంతి. 517

వ. నీవ యేల వివాళంబు నొందించికొనియెదవు- ఆను. 1-97

ఒందు దే. అ. క్రి.

కలుగు, ఏర్పడు.

క. వేగిన గౌరవ సేవలు, వేగము కై పేసి యనికి వెడలెందో, వో, దోగత-
భీష్ముని మున్నిడి, సాగరములు మేరదప్పు చందం బొందన్.
భీష్మ. 2-274

చ, అనుడు విషణ్ణమైన హృదయంబున గారవమొంద.

విరా. 1-243; ఆను. 1-25

వ. అవిలఁ బప్పురిఁ బౌరచిత్తముల కత్యానంద మొందంగ నందిని
యన్నేటితరంగలం బెరఁగుచున్. ఆది. 8-79

శ్లో. నది చ నందినీ నామ సా పురీ ముపగూహతే

అను మూంమునుబట్టి “నందిని యన్నేటి తరంగల” అను పాఠమే
యక్రమముగా నున్నది, “ఆర్థిని మిన్నేటి” అను పాఠాంతరము పొసఁగదు.

“విలసత్కూల ఘనవల్లి, యన్నిష్టసఖ నూడి యున్నదాని.

ఆది. 8-140

“వృక్షుడన్నసుర గర్వించి” అర. 8-8 వలెనే ఇచ్చట ‘అన్నేటి
తరంగల’ గ్రహించునది,

2. ఒప్పు (ఈ యర్థమున గొన్నివట్ల వాక్యాలంకారముగా నుపయోగింపబడును)

సీ. ...అయ్యయి బంధుల నందు నిందు, నందును నిలుచునట్లొందగ
నియమించి...(వాక్యాలంకారము) మౌస. 198

సీ. అందు ఋచీకున కొందంగ జమదగ్నియను మునిపుట్టె.

ఆది. 3-70

ఉ. ...వారలఁ జంపి తెచ్చి నా, కొందఁగ వండిపెట్టుము రసోత్కట
మానవ మాంసఖండముల్. ఆది. 6-186

స. క్రి.

1. పడయు, పొందు.

క. మన్నన కుబ్జక యవమతి, దన్నొందిన స్రుక్కుఁబడక ధరణీకు
కడన్, మున్నున్నయట్ల మెలఁగిన, యన్నరునకు శుభము లొదవు
నావద లడఁగున్, విరా. 1-138

క. ఘృత మర్చిస్సంపదయయి, ఘృతార్చి రభిధాన మొందె.

కాంతి. 8-435; కాంతి. 5-607; స్వర్గ. 39

2. తాఁకు, అంటు, స్పృశించు.

తే. పద్మాక్షుఁ డవ్వెరూపాక్షునకు ధ,రాతలము బామపాణి శిరంబు
లొంద, మ్రొక్కి నిలుచుండి. ద్రోణ. 5-406

క. పద్మపత్రంబు నీరంబొందని యట్లు. అర. 1-24

3. జనించు.

ఆ. సకల జీవరాశి సుకృత దుష్కృత ఫల,మెఱిగి నడపుకున్న యిట్టి
ధర్ము, డొంద శూద్రయోనియందు మాండవ్యుడే, శత్రుఁడై య
దేల సంభవించె. ఆది 4-260 (చూ. 258)

శ్లో. కిం కృతం కర్మధర్మేణ యేన కాపముపేయివాన్,
కస్య కాపాచ్చ బ్రహ్మర్షేః శూద్రయోనావజాయత.

సం.శా. ఆది. 107-1

(రతియందు) కలియు. కూడు.

సీ, పనవ నాఁడొంద నింతియు పష్టాహ,మునఁ బొంద మగవాఁడొంద
బుట్టు. అను. 4-126

ప. ...అట్లాందిన యయ్యిరుపురకునుం బ్రభవించిన సౌరభేయీ కులం
తాకమలాసను నిర్దేశించినట్టిదై సురాసుర ప్రముఖ నిఖల జనం
బులకు నమస్కార్యంబును సపర్యాభాజనంబును నయి రాజిల్లు.
అను. 3-52

5. చేరు.

క. తనుఁ గాచి వెనుకవచ్చిన, దనుజ మహాబలము తనదు తను వొంది
న నా,తనిచే విదిల్చి రథసం,బునఁ దనన్మందిరము ద్రుపద పుత్రిక
వెడలెన్. విరా. 2-126

6. ఊను, పూను.

ఉ. ...మహాకవిత్వ దీ,తా విధిసొంది పద్యమున గద్యములన్ రచియిం
చెదం గృహుల్. విరా. 1-30

ఒక సర్వ. (సం. ఏకః)

(వృత్తియందుఁ బ్రత్యయము లోపించిన రూపము)

1. ఏకార్థము.

చ. వెఱచితిరేని నిల్వఁడొక వీరున కొక్కఁడ చాలు. విరా. 4-201

క. ఉడిగి మడుగవలసె నిప్పు డొక సాత్యకిచేన్. ద్రో. 4-89

చ. సుతజం పూరితంబులగు మాతులు నూటిటికంటె సూన్యత, ప్రత
యొకతావి మేలు. ఆది. 4-93

2. ఒకానొక.

ఉ. తమ్ములు ధౌమ్యుడున్ సతియు చా నరదంబులతోడఁ గ్రోక
నూ,త్రమ్మొక చోటి కల్లఁ జని. విరా. 1-68

క, విలువిద్య నొరులు నీకగ్గంముగ లేకుండ నిమ్నఁ గఱపుదు నని
మున్, పలికితిరి నాకకాదీ, త్రిలోకముల కధికుఁ జూచితిమి యొక
యెఱుకున్, ఆది. 5-289

3. సామాన్యము, సాధారణము.

ఉ. ...అ,ఖండబుఁ డన్న గద్దీయ సగంబుననుండె మహానుభావుఁ
డీ,శం డొక మర్త్యుఁడేరి యనుదాత్తత నెమ్మెయిఁ గొల్చువాఁడొకో
విరా 1-85

క. నరుఁ డొక రథికుని యనుమతిఁ, జొరఁ దలఁచునె మనుజుసేన సుర.
బలమైన, నైరలిచికోని నిచ్చల విడి, సరుగుం దన వలచినెడకు నడి
యట్లుండెన్. ద్రోణ. 4-147

ఆ. యోగబలములేని యొక భంగి యోగి బల్, ద్రోపులేని మీను నేవు
లేని, మృగమువలయు నవియుఁ దెగిపోవ నుఱుకంగ,లేని యట్లు
భవము లోన నడగు శాంతి. 5-578

4. అన్యము. వేరైనది.

ఉ. ఏ నిటుంటినా వలవ దింకను నీవును రాజుఁ దమ్ములుం, గా మచి
తంబు నూచి మన కార్యము మీనుజనత్వముం జెడం,గా నొక
భంగి సేయక తగుం గురువర్గముతోడి సంది మీ,కైన తెఱంగునన్
వలచినట్లుల చేయుఁడు నేర్పు లేర్పడన్. ఉద్యో. 8-105

(ఒకభంగి = కాని విధము, భిన్నమైన పద్ధతి)

గీ. ...భీముఁడెవట నున్నాఁడు నాయొడలెట్లు ప్రాణ, సహితమై
యుండు నతఁడొక చందమైన, సేమిగతిఁ బోదు నక్కట యెఱుఁ
గఁ జెపుమ. (ఒక చందమైన = మరణి చిర) భీష్మ 2-286

5. అనిర్వాచ్యము, ఇంతయని వివరించి చెప్పుటకు వీలులేనిది

తే. అనివ విని కిస్కఁబూనిన యలఁతినగవు, చెలువు మొగమున కొక
క్రొత్తపాలు పొనర్పఁ, బుండరీకాక్షుఁడను తెల్లఁ బోయి యస్స,
డరుణ కమలాక్షుఁడగుచు మురాంతకుండు. ఉద్యో. 8-864

6. తెగలు తెగలుగా విభజించునప్పుడు మొత్తమునకు వాడఁబడునది.

క మన మొక యేవుర మీ యంగనయుం దో నరుగుదేరఁగా నెయ్యో
డఁ బోయిన నెఱుంగకుండుదురె. విరా. 1-59

7. కొంచెము, అల్పార్థము.

చ. ఇది కడుముద్దరాలు పనులేమియుఁ జేయఁగనేర దెంతయున్.
మృదు వొక కిడుపాటునకు మేకొనఁజాలదు విరా. 1-108

చ. ...అక్కట యింతకుముంద రేమియున్, మనల నెఱుంగఁ దప్పి
భుని మాటునఁ బూనిక దీర్చికొంటి మా, శనికొక యెగ్గుసేతఁ యుచి
తంటె విరా. 5-313

8. కొన్నిపట్ల వాక్యాలంకారముగా నుపయుక్తము.

చ. నలవదు రోయఁ శాండవుల వారొక యూటటలేని త్రిమ్మటన్,
బలమటి వన్యసత్త్వముల పాల్పడి చచ్చినచోటఁ బూరియు, న్నొల
వదె. విరా. 3-95

క. వెలివిరిసి వచ్చు జలనిధి, పాలుపునఁ దోతెంచు ధర్మపుత్రుని బలు
గో, ల్లల నిలువరింప నీవొక, చెలియలి కట్టవయి మమ్ముఁజేకొను
మిచటన్. భీష్మ. 3-241

ఒకండు; ఒకడు సర్వ. ఒక్కఁడు (ఇది అమహదర్థకమున జౌప
విభక్తికము)

1. ఒకటి.

అ. అనిన ధౌమ్యుఁ డిట్టులనియె నీవత్సర, మొకఁడు నెట్టులయిన
నుడిగినుడిగి, సంకటముల కోర్చి చరియించి యాపద, నిస్తరించి
పిదప నెగడవలయు. విరా. 1-148

తే. అతఁడు నీ టొమ్ము ద్రొక్కిన యపు దొకండు, శేయఁజాలవ
యగ్గురు సాయకములఁ, శాండవానీకములు విచ్చి పాట నెన్ని,
యెడల మార్కొంటి వాతని నెఱుంగవెట్లు. ద్రోణ. 5-389

తే. అందు మూఁడేసి ఋతువుల కయన నామ, కంబులగు సుత్రరాఖ్య
మొకండు దక్షి, చాళిధాన మొక్కటియు గుణాళిరామ, యవి
యహస్సును రాత్రియు ననఁగఁ బరఁగు. కాం. 5-41

గీ. ఒకటవై నను వారియం దొకరిలోని, చిదురపాలును బోలండు.

చ. ఒకటను మేలుసేయని సుయోధనుఁడు.

స్వర్గ. 25

(ఒకటను = ఒక విషయమందైనను)

2. అనుభవం, ఇతరులు.

ఉ. ...న, నీటిగుండ్ల తాననీని నొకనిం బురిగానని యట్లుగాగ మేన్,
గాఢియ పెట్టియైన నొడికంబుగ వండుదు నెల్లగూరలున్.

విరా. 1-77

3. ఒకానొక పురుషుడు, అబ్బుడు.

సీ. ...ఎందు నుతికినెక్కి - తే - యున్న గంధర్వు లేవురు నమ్మ
నిట్టు లొకడు పఱుపంగ నూరక యునికి నూడ, నచ్చెరుపుగాడె
యెవ్వరి యాండ్రురింక, బరిభవంబున బొందక బ్రదుకువారు.

విరా. 2-140

ఉ. ...ఇట్టి నను బంకజనాభ యొకండు రాజసూ, మావభృథంబు
నందు శుచియై పెనుపొందిన వేడి వట్టె యీ, యేవురు జూడఁగా
సభకు నీడ్చె గులాంగన నిట్లానరురే.

ఉద్యో. 8-110

4. ఒక పురుషుడు.

(అర్జునుడు తుల్యునితో గర్జుని జూపి)

క. వీడొకడు కురుబంబున, వాడి మగండనఁగ జూలువా డిబ్బం
గిం, బోడిమినెడియెను ద్రోణు, వేడిమి యిట మనకు మునుము
విక్రమమునకున్.

విరా. 5-110

5. ఏకీకరణం, కలిసినవాడు.

ఉ. ఏ మునుకాండునందనులు నేక కులంబున బుట్టి యొక్కచో, నే
మొకడై నఁజేసి గెడనెట్లు చరించిన యట్టి వార ము, ద్రామ బంబు
కార్యమును దర్పము వారిక కల్గివారసం, గ్రామమునన్ జయింతు
రనఁగా నొక నిశ్చయమెట్లు గల్గెదున్.

ఉద్యో. 2-239

6. ఒక వ్యక్తి (ఎంతటి గొప్పవాడైనను లేక ఎప్పుడైనను అనుభవము సూచించును)

ఉ. వారిని వారి వారి నిటువర్ణన పేసెదగాని మమ్ము మా, వారి
దలంప విప్పుడమి వారికిఁ తాయను మాకు నంతయు. తేరను
మన్ సృజించె విధినిర్దము దీని నొకండు మాన్పఁగా, నేరఁ డకార
ఁబ మది నెవ్వగ లేటికిఁ బట్టుకొల్పఁగన్.

ఉద్యో. 2-240

7. కీడు, హాని.

క. అది యొకఁడుఁ జేయఁజాలక, విదళితకై లమగు తనదు విలసన
మచటం, గుడియుట దనకుం దెలిసిన, మదమఱి గిరిభేది కడకు
మగుడం జనియెన్.

ఆను. 1-258

ఒక కాలము వి.

ఏ కాలమందును, ఎప్పుడును.

(ఇది ఈ యర్థమందు సముచ్చయము గలిగి వ్యతిరేకార్థకముతోఁ గూడి
యుండును.)

చ. ...నరేంద్ర యవ్వు సం, గరమతి ఘోరమయ్యె నొక కాలము నట్టి
వి సూడ మెయ్యెడన్.

ద్రోణ. 3-117

శ్లో. కదాచిన్మాస్మాఖిర్దృష్టం తాదృజ్న చ శ్రుతమ్.

సం. భా. ద్రోణ. 95-4

ఒక కొండ వి.

మిక్కిలి గొప్ప పదార్థము (అలంకారికము)

చ. కుడువఁగఁ గట్టబంధులకుఁ గోటి విధంబులఁ బెట్ట జన్మము, ల్పదు
ప ననేక ధర్మవిధులం బొగడొందఁగఁ జాలు నట్టియె, క్కుడు సీరి
యిచ్చి పేర్చి నొకకొండగ మన్నిన వీవు సావఁగా, నొడ లిటు లో
మిలిం గురుకులోత్తమ యేనొక పేవకుండవే.

సౌ. ప్తి. 1-224

ఒకట; ఒక్కట అవ్య. ద్రు.

ఏక కాలమున, ఒక్కమాటుగా.

క. ఒంటిమెయి నుండఁగా ముక్కుంటికి నాకచ్చవంబు గౌరుం బట్టం,
గంట యరిది యొక్కొకటన, రెండిం బొరువంగవలయు రేవెర
వారన్,

ఆను. 1-223

ఒకటి సర్వ. ఒకటి (సం. ఏకః)

1. ఏకము, ఏకత్వ సంఖ్యకము.

తే. మడిగ జోజ్జ్వలమైన విమానమొకటి, యంబరంబునఁ గాంచి.

భీష్మ. 2-268

క. .. ఇతిహాసమొకటి సెప్పెద వధిపా.

కాంతి. 3-470

2 ఒక సంగతి, ఒక విషయము.

అ. ఏను బుట్టి వేయు నిన్నూలు మున్నూలు, గలపు వత్సరములు
గాన నెందు, నాలు యావనస్థుఁ బ్రౌఢుని వృద్ధుని, జచ్చిపోయి
మగిడి వచ్చువాని.

క ఒకటి గలదు వత్తురు వేఱొక గర్భంబునకు మృతులు.

కాంతి. 3-375, 376

ఆ. ఒకటి దెసను దృష్ట యొలయదు గావున. కాంతి. 1-127

చ. కడు పనిబిడ్డ వీడొకటి గాదవునా నెఱుంగఁడు. విరా. 2-218

క, తన మదిఁగదిరిన తమకం బున జిడిముడి పడుచు ద్రుపవ పుత్రిక పై
నూ, నిన వేడ్క దిగువ నొకటియుఁ, గనుఁగొన వినలేక మదన
కంసితుఁ డగుచున్. విరా. 2-243.

(ఒకటి = ఒక వస్తువు, ఒక విషయము)

3. అన్యము, భిన్నము, వేఱైనది.

క. వేఱుగఁ గనినం బ్రకృతికిఁ, జాతివిడిచి నట్ల తనదు సుజ్ఞానము
నక్కాఱు విడిచి తన కంటెను, మీఱ నొకటి లేమి, గాన్పుమెయి
కొన వంయున్. ఆను. 4-207

వ. మిత్రుని కోరిన యది యిచ్చుచుండి దానికి మాఱుగా పొకటి
పుచ్చుకొనుట పురుషార్థంబు తెరువే. సూప్తి. 2-48

4. ఒక పని.

చ. —యొంటి దిరుగు దానికోర్వ దొకటిం దనుదా సవరించు
చొప్పెఱుంగదు తగనొండొరులం గొలువఁగా వెరవెమ్మెయిఁ
గల్గు నక్కటా విరా. 1-108

5 బుద్ధి

తే ఒకటిఁ గొని రెంటి నిశ్చలయుక్తిఁజేర్చి, మూఁటి నాల్గింటిఁగడు
వశ్యములుగఁ జేసి, యేటిని గెల్చి యాటింటి నెఱిగి యేడు
విడిచి వర్తించువాఁడు వివేకధనుఁడు. ఉద్యో. 2-87

ఒకటిన్ = బుద్ధిన్; కొని = గ్రహించి, పూని; రె టిన్ = పుణ్యము
పాపము అనువాని రెండింటిని, నిశ్చలయుక్తిన్ చేరి = అచంచలముగా

బుద్ధియందు నిలుచు నటులజేసి అనగా ఏది పుణ్యము ఏది పాపము అను విషయము నెల్లప్పుడు బుద్ధియందు విచారణలో నుంచి; మూటిన్ = శత్రువులు, మిత్రులు, బాంధవులు అను మువ్వరను; నాగ్గిందేన్ = సామము, దానము, భేదము, దండము అను నాలుగు ఉపాయములను; కడువశ్యములుగన్ + చేసి = తనకు మిక్కిలి స్వాధీనములో నుండునట్లు చేసి అనగా శత్రుమిత్ర బాంధవులు తవకెప్పుడు మిక్కిలి లోబడియుండు వారుగను నామభేద దండోపాయములను బాగుగా నెఱిగి వాని వానిని ఆయా సమయములందు ఉపయోగింపవలసినంత వఱకు ఏమఱక ఉపయోగించి; ఏటిని గెల్చి = పంచ జ్ఞానేంద్రియములను (1. తృక్కు, 2. చక్షువు, 3. శ్రోత్రము, 4 జిహ్వ, 5. చూడము) జయించి; అటెంటిన్ + ఎఱిగి = సంధి, విగ్రహము, యానము, ఆసనము, రైస్థిభావము, సమాశ్రయము అను నాఱు విషయముల యందు సంపూర్ణ జ్ఞానము గలిగి యాయా సందర్భముల యందు వానివాని బ్రయోగించుచు. ఏడు + విడిచి = సప్తవ్యసనములను. 1) ద్యూతము, 2) వేట, 3) స్త్రీ, 4) మద్యపానము, 5) అర్థదూషణము, 6) వాక్పరుష్యము, 7) దండ పారుష్యము అను వానిని పరిత్యజించి; వర్తించువాడు = ప్రవర్తించు వాడు; వివేకధనుడు = విజ్ఞానమను ధనము గలవాడు.

6. హాని, కీడు, ఉపాయము.

క. హితుడగు మంత్రిం గుటిలుల, యతి కపటోపాయములకు నగవడి చెలుపన్, మతిఁ దలఁతురె పతి సుపరీక్షితంబు గావింప కొకటి నేయం దగునే. కాం. 8-78

వ. కురుబలంబున కొకటి పుట్టినం బ్రసిద్ధులరు గావున నది మీ తలన నిలుచు నట్లగుటంజేసి. విరా. 4-224

ఆ. వాసనాశ్రయంబు వసుధేశ నందను, ముట్టికొనిన నొకటి పుట్టె నేని, మన ప్రయోజనంబు మఱియేమి వసులవి, యేటికొందు ధనము తెల్ల నేల. విరా. 4-261

7. మేలు, ఉపకారము.

చ. అన విని నన్నుఁగాంచితి ప్రయత్నమునన్ వినిపింపు మీవు వచ్చిన

పని నాకు నీ కొకటి సేసితినే యిటు వృక్షమూల వాసుని క్రియ
లేచిపోక తగు చొప్పుగునే థవదీయనాంఛ సెప్పిన నది యేను
దీర్తు మఱి పెంపెసంగం జను భూసురోత్తమా. కాంతి. 6-613

8. ఒక విధము.

క. అనవుడు భీష్ముడు ధృతరాష్ట్రున కిట్లను నీవుచుం గొడుకు
నేమే నిచ్చిన నొకటి యీగి లేకున్నను వేటొక్కటి దలంచు నా
కేశవుడున్. ఉద్యో. 3-165

9. ఒకానొకటి.

క. ఒకనాడు గోవొకటి లేగకుం జన్నిచ్చుచును దానిఁ గనుఁగొని
నీ వింకకటా యొక్కడఁ జేరెద, వక్రపులు వచ్చెదరు చంప నని
పల్కుటయున్. ఆను. 3-85

క. శకట పథంబునఁ గీటం, బొకటి వెసం బాటఁ గాంచె యోగీం
ద్రుఁడు జంతుకలాప మానస దళా, ప్రకార సంవేది బాదరాయ
ణుఁ డధిపా. ఆను. 4-816

క. ...ఐనను, వినినది కథయొకటి నీకు వినిసింతుఁ దగన్.

ఆను. 2-181

ఒకటియగు; ఒక్కటియగు అ. క్రి.

1. అన్యథా యగు, వేటొక విధముగా నగు.

క. అతఁడొకటి యైన నేనే, గతిబోదుం జెపుమ యెల్లకార్యంబులలో,
నతనికిఁ దోడ్పడఁ బోవుట, యతిముఖ్యము దానిజేయు మనఘ
విచారా. (ఒకటియగు = మరణించు అనిభావము) ద్రోణ. 3-287

2. ఏకమగు.

వ. కాంతిప్రకారంబునం గార్యంబు నడపి యొక్కటియై మనుట
యెడఁగూర్చి రమ్మై. ఉద్యో. 1-272

వ. మీగును వారును నొక్కటియై యున్న మీ దిక్కు దేవతలకుం
దేటి చూడరాదు. ఉద్యో. 2-49

ఒకత వి.

ఒకతె.

క. నీ నొకతవేలఁ బదివేవురనే వలచి పట్ట వెరకిన నడ్డంబై వచ్చి
వలదు నా నిం,దేవాఁడు మగండు. విరా. 2-256

క. పని పంపఁగాని యొకతకుఁ, బనిసేయ నెఱుంగ నన్నుఁ బనిగొను
నెడఁ బాం,డుని యగ్రమహిషి గొంకుచుఁ, బనిగఱపెడు చందము
నన పనుచు టెఱుగవే. విరా. 2-219

ఒకతల; ఒక్కతల వి.

1. ఒకవైపు, ఒక పక్షము.

క. ఆ యిరువురు నొకతలయై, యాయోధమునకు నడచు నట్టిద
యేనిన్, వేయేల మనక కాదెదు,రై యేడైఱఁ దాఁక హరున
కై నను వశమే. ఉద్యో. 2-151

2. ఒక ఎత్తు.

క. ఇది యెల్లను నొకతల యీ, పదుమూఁడేడులును నాకు కావ
కొడుకచే, నదయమగు కూడు గుడుచుట, యది యొకతల
యయ్యెనేమి యనఁగల దనఘా. ఉద్యో. 3-192

సీ. ఇది యెల్ల నొకతల యేపు మీఱఁగ నన్నుఁ తెనకుట యొకతల
సెప్పనేల. ఆర. 7-81

3. ఒక మొత్తము, ఒక గుంపు

వ. ...అయ్యెడకు వచ్చు కాంఠేయులతో వీడెల్ల నొక్క తలగా
వెడలి వేడుక జూడం జనుచేర. శల్య. 2-852; శంఖ. 1-100

ఒకనాఁడు; ఒక్కనాఁడు వి.

1. ఎప్పుడైన ఒకప్పుడు.

క. ఒకనాఁడేమును నావద,లకు విడుమరఁగాంచి విప్రులం జుట్టలఁ
బెట్టుకొని సుఖముండఁ బడయుదు,మొకొ యిప్పాఁటెందుఁ గలదె
యొరు లెవ్వరికిన్. విరా. 1-49

2. ఒకానొక దినము.

సీ. అరయంగఁ దప్పలేదంటి నీవలనఁ గీ,దొక నాఁడుసేసియు నొక్క
నాఁడు సేయవె. ఉద్యో. 8-388

నీ ఒకనాఁడు పెనువానయును గాలియును ముట్టి సకల జీవులకు
నాశంబు పుట్టు,నట్టిదియై. కాంతి. 3-307; కాంతి. 8-392

క. అనవిని యొకనాఁడొక్కెడఁ గనుంగొంటి గృష్ణ మౌన. 1-161

వ. ఒకనాఁడక్కొరవేశ్వరు పేరొలగంబున సమస్త సేవాపతులం గల
యం గనుంగొని. ఉ. 1-230

3, ఏ దినమునందును, ఎప్పుడును.

(ఈ యర్థమందు ఇది సముచ్చయము గలిగి వ్యతిరేకార్థముతోఁ గూడి
యుండును.)

ఉ. ఆక్కట ధర్మనందనుని యాస్యమునం దొకనాఁడుఁ గీడుప,
త్తొక్కఁడు తేదు. ఉద్యోగ 2-68

నీ. అల్లనవ్వుచు నయ్యింతి యతనితో నాథ నీయందొకనాఁడు నెగ్గు,
గలదె ఉద్యోగ. 4-87

చ. అలిశయ రూపయేవన గుణాధిక సుందరమైన యాసతీ, ద్విత
యమునందు సంతతరతిన్ వివశుండయి రాజ కృత్యముల్, మతి
నొకనాఁడుఁ జేయక. ఆది. 4-104

ఒకపెట్టు; ఒక్కపెట్టు విడ.

1. ఒక్కసారి, ఒక పర్యాయము.

చ. అనిన సుయోధనుండు దమయ్యయ్యకు నిట్లను నిజగంబు లన్నిని
నొకపెట్ట మ్రింగినను నెట్టన సర్వముగాచె నేనియు, నిన్మము
ముకుందుఁ డర్జునుని నెచ్చెలినాఁ జెవులార వించు నింక నతని
నొక్కతామనకుఁగా భృతి పెంపట నాశ్రయింతునే
ఉద్యోగ. 2-822; విరా. 8-181

2. ఆకస్మికము.

వ. అందొక్కపెట్ట యార్తధర్మని యెగసిన విని కుంతిదేవి యెంతయు
సంతాపించి. ఆది. 6-240

ఒక పోకకుఁబోవు జాతీ.

ఎందుకుఁ గొఱకాకుండు

చ. వినయము విద్యయుం గలుగు విప్రనియందును గోవునందు నొ,
ప్పు నెఱయు హస్తీయందు నొకపోకకుఁబోవని కుక్కయందుఁ
దాని నడిచి తెచ్చి వండి తిను నీచపు మానిసియందు దుర్బుధుర్య
నులు దదంతరాత్ముని నిరంజనునిం గననట్టి పండితుల్.

కాంతి. 5-109

ఒక భంగి వి.

ఒక విధము.

సీ. అకట మాతో మీరు నడవుల నిడునులఁ బొందితి రొకభంగి బోయె
గాలము. (ఒక భంగిన్ = ఒకానొక విధముగా, సామాన్యముగా)

విరా. 1-47

క. మన శస్త్రోత్త్రంబులు దక్కిన యవియొక భంగి పీటెని గాండి
వము, గొవి పోయితిమేని సుయో, భనునకు నగపాటు నిశ్చితం
బూహింపన్. (ఒకభంగి = ఒక విధమైనవి ఎక్కువగాఁ బరిగణింపఁ
దగినవి కావు)

విరా. 1-158

అ. యోగబలములేని యొకభంగి యోగిబల్, ద్రోపులేని మీను నేవు
లేని, మృగమువలయు నురియుఁ దెగిపోవ నుటుకంగ, లేని యట్ల
భవములోన నడఁగు. (ఒకభంగియోగి = శక్తిచాలని యోగి).

కాంతి. 5-578

ఒక మందు వి.

ఒక యుపాయము.

చ. అని మొన దేవదానవులకైనను గెల్వ నశక్య మిమ్మహాత్ముని
నొకమందు నెప్పెద సుతున్ హతుఁడయ్యెననంగ విన్నయం, తన
యితఁ డాయుధంబు దిగద్రావి యచేష్టతఁ బొందునప్పు డీ, తనిఁ
బరిహర్షవచ్చు నిది దప్పనుసాయము గల్గి దెమ్మెయిన్.

ద్రోణ. 5-806

ఒకమాటు వి.

ఒక్క పర్యాయము, ఒక్కసారి.

చ. ...వారతెల్ల నెమ్మనమున శంకలేక యొకమాటును నిక్కడఁ
జేరరెవ్వరున్.

శల్య. 2-403

('ఒకమాటును' - అనందవారి పాఠము | పమాదపతిరమేమో)

ఒకమొగి; ఒక్కమొగి వి.

1. ఒకే పర్యాయము-ఒక్కట (యుగపదార్థము)

క. ఒక మొగి నఱువది యమ్ముల, బ్రకట బలుండైన పరకు
రాముడు నాయం, గకములు చాకంగ నశ్య, ప్రకరము వానాట
సూతువై బడనేసెన్. ఉద్యో. 4-317

చ. ...వా, డుటక నిశాతసాయకము లొక్కమొగిం బది మేని
యందు గిక్కిరియంగ జేసి. విరా. 3-215

2. ఒకకంఠము, ఏకగ్రీవము.

వ.అవ్వపురిందఱు నొక్కమొగిన మీ తలంబునకు దైవంబు
కూలంబుగాపుతమని పొండుపుత్రుల దీవించి. విరా. 1-57

ఒక యింత; ఒకింత సర్వ. ఔ. అనౌ.

1. కొంచెము సేపు.

ఉ. ఇంతకు నేర్పు నీకు నొకయితటిలోన మదీయ వాణి నత్యంత
విభూతి బెంపెనగునట్టి నినుం గొనియాడజేత చా, నెంకటి పెద్ద.
విరా 1-21

చ ఉఱక నరుండు ద్రోణసుతుయుగ్యములన్ వెన నొకచె నాతడం,
దెఱపి యొకింత గాంచి ఘనతీవ్రశరంబున వారిఁ ద్రుంచి.
విరా. 5-141

2 కొంచెము.

మ. అరయం దప్పొకయింత వా వలన లేడు. ఉద్యో. 3-358

ఆ. ...నీకు నరయం గీడొకింతయైన లేదు. అను. 2-826

వ. ఇట్లుభయవై నికులు సాంద్ర సంతమనంబునం జేయునది లేక
సంగ్రామంబు దక్కి తమకం బెక్క నొక్కొంగనే పూరకన్పంత.
విరా. 8-186

ఒకింతయేని ద్రు. కళ.

చా. ఇంతయేని.

ఒకరు సర్వ.

('ఒక్కడు'-నకని మహానృపాత్యర్థక ఏకవచన రూపాంతరము. బహు
96)

వచనమునందుఁ బ్రయోగము గానరాదు ఏకవచనమందైనను ఈ క్రింది తావునందు మాత్రమే కన్పించుచున్నది.)

ఒకఁడు, ఒకతె.

తే. ఒకటనైనను హరియం దొకరిలోని, చిదురపాలును బోలండు
సిగ్గులేక, పాండవుల గెల్పు నేనని పలుకుచుండు, వీని రిజ్జలు దులు
వలు విండు తగిలి. ఉద్యో. 2-160

ఒకరుడు; ఒక్కరుడు సర్వ. బహు. ఒకళులు, ఒకళ్లు
(ఇవి మహాశ్యర్థికములు కూడ నగును)

1. ఒక పురుషుడు, ఒకానొకఁడు.

తే. అరులు మిత్రు లుచాసీను లనుచు సంధి. విప్రహాస పద్ధతిముల
వెరపు లొకరు, డలవరించుచు విజయము నాపపమచు నుండు
నలె ముక్తి తెలుఁ గిటులున్నె యరయ. కా తి రి-197

క. కడుఁడడవు నిద్రవోయితి, బడఁతీ ననుఁ దెలుపవలదె బలియుఁ
దొకరుఁ డెక్కడు జవమునఁ బట్టి బలఁ, బెడలఁగ ననుఁ దిగిచె
పాఁటఁ దెవ్వఁడు నెపుమా. ఆర. 7-25

క. అమలోన నూటలాడెడు, సమయంబున నొక్కరుండు వికాలోర
స్కుం, డమిఁబలుఁడు పంచాంగ, సమమూర్తి స్ఫూర్తి యధిక
సంరంభమునన్.

సీ. రాజ్యాధిపత్య సామ్రాజ్యశ్వాస ధృతి, రాష్ట్ర పాండు సుతాం
తరంబు గాన, రొంతులు జానపదోద్ధరమునఁ బో, వర్గంబు
నడును వసుమతీశ. ఆశ్ర. 1-16

క. ఒక మఱికిరీటి కట్టెదీరికి నులుముఁ బోయిరే రెడవ మాటి,
య్యకొనుట కోర్చిగలేరై, రొంతు గురురాజుసేన యోధులలో
నన్. విరా. 5-15; మహా 1-20

2. అన్యుడు.

చ. ఒకరుని చేతిప్రపుమ దద్దుతి | ప్రపుమ గాంచి యెల్లవెంటకును
గొఱంతలేక పొగడం దగు సుప నొంది. ఉద్యో. 2-77

ఒక విప్రుడు వి.

చూ. సముద్రము.

ఒక వెంటన్

1 ఒక విధముగా.

ఉ వీరులు పెద్దద్రవ్య కొకవెంట నొడంబడి తేటి కాంతులై, కౌరవ
కోటిఁ గూడి మనఁగా మది గోరుట వెంపుఁదాల్చియుం, గారుణి
కత్వముం దగవు గాదె. ఉద్యో. 1-341

వ. వినతకు దాస్య మొందె నొకవెంటఁ దదీయ నిరాసహేతువై,
యనఘవిచార వాకు నమృతాహరణంబు విధేయమయ్యె.
ఆను. 1-251

2. ఒకానొకపని మీద-పదియేవి కార్యార్థములు.

చ. నరుఁ డొకవెంట నెన్నఁడు ప్రవాసగతుండగు నాటగోలె న, పృ
రుఘుఁడు వచ్చునంతకును బూవులు పూతలు మేలి చీర లా, భర
ణము లెక్కుడుం జవుల పాక విశేషము లాదరింప ఆను. 4-359

శ్లో. ప్రవాసం యది మే యాతి భర్తా కార్యేన కేసచిత్...

సం.భా. ఆను. 186-19 (నిర్ణ)

ఒక శ్లవారు సర్వ.

ఒకరిపై పక్షపాత బుద్ధి గలవారు.

వ. కావున వారొకళ్ళ వారుం గా రట్లుగాక పక్షపాతులై పూని
పత్తురయేని నదిచేవత్వంబుగా దట్టి చేవత్వంబున నద్దునుండు సుర
క్షితుండు గానేరఁడు. ఉద్యో. 2-262

ఒక శ్లులు; ఒక శ్లు

చూ. ఒకరుఁడు.

ఒక శ్లోకము

ఒకరొకరు.

వ. గాండిచి గాంగేయు లొండొరుల చండ కాణంబులఁ ద్రుంచుచు
వర్షంబులు సింఁచుచు నొకొక్కొకళ్ళ పెలి మాపురిం బదగలం
దాఁక నేయుచుం జేరి పోరు సమయంబున. భీష్మ. 2-42

వ. మన మొకళ్ళొకళ్ళకుఁ బ్రాపగుచు నేపారి పోరినం జుల్గున గెల్పు
గొనవచ్చు. శల్య. 1-101

ఒకొ; ఒకొ అవ్య.

1. సందేహమును దెల్పును.

క. వెఱవక సంకేతించిన, తెఱఁగున నయ్యెడకు నరుగుదెంచునొకొ
కొం,దఱఁ దెచ్చునొకొ వెడఁగై. యఱిముఱి వెలిపుచ్చునొకొ
రహస్యంబెల్లన్. విరా. 2-277

క. ఒకనాఁడేమును నాపద,లకు విడుమరఁ గాంచి విప్రులం జుట్టలఁ
బెట్టుకొని సుఖముండఁ బడయుదు,మొకొ యిప్పొలె దుఁ గలదె
యొరు తెవ్వరికిన్. విరా. 1-49; ద్రోణ. 2-229

2. ప్రశ్నను దెలుపును.

తే. పాండు సుతులు శిఖండియుఁ జండశక్తి, మెఱయ నొకొ టఁ బైబడ్డ
వెఱచి తాత, విడిచి నా పుత్రులంబులు విఱిగి యడవిఁ, గలసి
రొకొ యాతనికిఁ బడవలసె నకట. భీష్మ. 1-58

క. అవుడు దుర్యోధనుఁ డా,శని మీరు వధింపవనికి గతంబేమి
యొకొ, వినఁదగునేనిం జెప్పుడా, యనటయు నిట్లనియె భీష్ముఁ
డతనికి నెమ్మిన్. ఉద్యో. 4-271

3. ఊహను దెలుపును.

ఉ. ...మీ,యన్న పరాక్రమంబు వలనన్నొకొ దయమాలి తక్కుటా.
విరా. 2-166

క.కర్ణుడు పుట్టె సూర్యమం,దలమొకొ భూతలంబున బెడం
గయి దీప్తి సహస్రకంబుతో, వెలిగెడు నా నెజదుర్తి సవిస్తర
లీల వెఱఁగుచుండఁగన్. ఆది. 5-29

4. వ్యతిరేకార్థము నిచ్చును.

చ మనజులు నేయ నెవ్వరు సమస్తమునీళ్ళరు నాజ్ఞఁజెల్లెడు, నివను
మూ కుతారపాణి ధరణిరుహముల్ నఱకంగఁ తాప మొందునొకొ
క తారమున్. (ఒందునొకొ = ఒందదు) కాం. 1-277

చ. ...నీవు సమాధిఁ బ్రాణిరో, ధనము మనోలయంబు సుకృతంబు
లుగా నొనరించి వెండి యో, గనిరతిఁ బొందెద తైఱఁగు గాదోకో
హింస. (కాదోకో = అవును) ఆశ్వ. 2-73

6. నిశ్చయార్థమును చెలుపును.

వ. కొడుకులు జయింప నోవుదురోకో యను నా సంజయు దిక్కు-
మొగంబు నేసి. ఉద్యో. 1-256

జిక్కొందు సర్వ.

ఒకటి.

వ. నాలుగువేలున్ మున్నూట పదునొకండు శ్లోకములు గలిగి.
అది. 1-36

చ. ... మీర లీ, యొనరిన పై న్యమున్ పదునొకంటికి.

ఉద్యో. 4-140

జిక్కొందు సర్వ.

ఒకఁడు

క. ఉరు శస్త్రవృష్టి నాపైఁ గురిసినఁ దక్షణమె యొక్కొకొని పయి
నేనున్, వరుసఁ బదినేసి కాణము, లరుదుగ నేనితి మహాభయంకర
భంగిన్, ఆర. 4-61

జిక్క ఒక

1. ఏ కార్తిము, ఒక్కదానిని చెల్పును.

వ. నియమాచరణంబునకు నొక్క సంవత్సరంబు గొఱంత గలదు.
విరా. 1-818

2. ఒకానొక, నిర్దేశము లేమిని చెలుపును.

సీ. అగ్గోవు లివ్విభు నధ్వరంబునకుఁ బో, నుత్సహించుటయు నందొక్క-
గోవు, మనము సుమిత్రుని ధనమాతఁ డనుమతి, నేయక యెట్లు
వోఁజెల్లు ననిన. ఆను. 8-74

3. ఏకీభూతము.

ఉ. ఉడుగక యొందోరుం జఱచి యొక్క బలంబున దేవదానపుర,
వడిగొని వార్తి నిట్లు దరువం దరువన్ విష ముదృవిల్లి. అది. 2-15

4. అన్యము, వేతై నది.

వ. మఱియు నొక్కమహానీయ కార్ముకంబు గొని కట్టుండు గడంగె.

కర్ణ. 1-129

5. అనిర్వాచ్యమై నది, చెప్పుటకు వీలుగానిది.

వ. ఏమయ్యెడ నేకాంతిక జనుల కింత నంత నున్నంత భానుసహస్ర
ప్రభా భాసితంబగు నొక్క దివ్య తేజోహాసంబు వారి యగ్ర
భాగంబునం దోచిన. కాంతి. 8-267

6. వాక్యాలంకారము.

సీ. అజః డధ్వరంబు వేయంగఁ దలంచి ఋత్విజు నాత్మసదృశుని వెద
యెందుఁ, గానక తానొక్క గర్భంబు ధరియించి వెయ్యెండ్లకును
దుమ్మి వెలువరించె. కాంతి. 8-116

(ఇది పెట్ట, మాటు, మొగిన్, ఉమ్మడి మున్నగు శబ్దములకు ముందు
చేరి యుగపదర్థకమగును. ఆయాపదముల నాచూతావులఁ జూచునది.)

ఒక్కమహాద్విజుండు

ఒక గొప్ప బ్రాహ్మణుడు.

చూ. దండక విషయము.

అర 5-16

ఒక్కంత(లు) (ఒక్క + అంత)

1. సమానము, ఒకేరీతి.

క. సంతోషామృత సుఖత, స్వాంతుండగునేని నట్టి వాఁడు గృహంబుం,
గాంతార దేశమ ను నొక్కొంతగ నిచ్చింత వృత్తి నజ్ఞోభ్యుఁ
డగున్. కాంతి. 5-877

క. విని పృథివియును సరస్వతియును గోవును దానవిధికి నొక్కంత
లుగా, వినియుండుదు వీనిం దో, లిన దాతవ్యములు నొందులేవని
విందున్. అను. 2-411

2. కొంచెము.

ఉ. స్వాంతము కావగుగర్వ ఘనసంతమసాంధముగాఁగ శంక యొ,
కొంతయులేక కీచకుఁ డహంకృతి ముంగలిగాఁగ మండపాభ్యం

తర భూమిఁ జొచ్చి.

విరా, 2-381

3. ఒక మొత్తము.

వ. శిశుపాలు సేనాపతి సునీధుం డనువాఁ డతిరోష వదుషవచనం.
 డగుచు స్వః ష ష్రియుఁనెల్లి నొక్కంశం జేర్చి కొని శిశుపాలు
 ననుమతంబున యర్థ సన్నద్ధుండయి యున్న సమయంబున.

సభా. 2-32

ఒక్కడు; ఒక్కండు సర్వ. (✓ఒక్క. చూ. ఒండు - అమహా
 దర్థమున జౌపవిభక్తికము) బహు. ఒక్కండు

1. ఒకటి.

వ మఱియ నొక్కండాకర్ణింపుము భువనబ్రవర్తకుల డయిన కృష్ణుండు
 సారథ్యంబు సేయుట సప్పార్థ పరాక్రమం బసాధ్యుఁడై యుండు.

కర్ణ. 1-237

వ. గురువాన గృహవాన వనవాన పరులగు బ్రహ్మణుల కెల్లనుశ్రేయః
 ప్రాప్తికిం దెరు నొక్కండ.

ఆశ్వ. 2-98

సీ. ...నీ నాలుక యొక్కఁడయ్య. ఆ వ్రయ్యవలయు నూలు
 వ్రయ్యబాగాఁగ, వత్తెనఁగాని చాల వశనిఁ బొగడ సభా. 2-41

వ. ఎదిరి రూపంబులం బెక్కింటి నొక్కబాణంబునం బెక్కు బాణం
 బుల నొక్కంటి గూర్చి కేలి నలుపుచు భీష్మ. 2-187

మ. గురువుత్త్రుండు గడంగి...శరమొక్కంటన మూర్ఖపుచ్చి వెఱ
 ధృష్టద్యుమ్న ఫాలంబు నిఘ్నర నారాచహశంబు సేయుటయు
 వాడుం దేరిపై సోలిన్.

ద్రోణ. 5-397

వ. పాండవ పుత్రులైన పదునొక్కండ్ర యందును వంశకరుండైన
 యభిమన్యునకు విరాటపుత్రియయిన యుత్తరకుం బరిశీతుండు
 పుట్టె.

అది. 4-115

2 అభిన్నము. ఏకీభూతము. సమానము.

చ. ఆ,హవఖరులైన భోజులును నంధక వీరులు నొక్కడై దెసల్.
 సెవుడు వడంగ వార్చి యటిశ్రుత సాత్యకిఁ బట్టుముట్టిరి.

మాస. 1-50.

క. మనో బుద్ధులు వా, రరయఁగ నొక్కండ యందు రదియట్లుండెన్.

అను. 4-174

సీ. వీరుల పలుకులు వేల్పుల మతమును నొక్కండ. అది. 7-254

౩. ఒకానొకఁడు. నిర్దేశము లేమిని దెలుపుచు.

క. ఆపదఁబడి యొక్కఁడు స, ద్వాప్యపారముగాఁగఁ జూచి దాని నడపు. సాప్తి. 1-48

ఆ, ఎఱిగియైన వెలుఁగ కేనియు నొక్కని, భంగపెట్టి విదప సంగతుఁ డుగఁ, జేసికొనుట మేలె, కాంతి. 8-78

4. ఒంటిరివాఁడు, ఏకాకి.

చ, ...ఒక్కండన యెట్లాకోయనక కార్యముముట్టినచోట నేలినా, తఱదొక చాయ చూపినను దత్పరతం బనిసేయు బొప్పగున్.

విరా, 1-184; విరా. 2-279

5. ఒక పురుషుఁడు.

క. ఈ నెలపులఁ దోచును హరి, దా నొక్కండ యింద్రియ ప్రకతి కందందు. కాంతి. 6-502

తే. ఒక్కడై వెలిగెడు పురుషోత్తమాభిధాన వాచ్య విసమ్ర వాత్స ల్యకల్య. కాంతి. 2-10

సీ. కాస్త యొక్కండ తచ్చాసనంబునన యే, జరియింతు నొక్కండ' ఆశ్వ. 2-553

ఒక్కట ఒకట అవ్య. ద్రు. ($\sqrt{\text{ఒక్క}}$)

1. ఒకే పర్యాయము, ఒక్కమాటు

సీ. కేలిమై నొక్కట లీలఁ గ్రేట్లఱికిడు, వాలుగు సోగం వేలుదెంచి. విరా. 2. 83

తే, పాండుసుతులు శిఖండియుఁ బండకై మెఱయ నొక్కటిఁ బైఁ బడ్డ. భీష్మ. 1-58

సీ. ద్రోణుండు మఱి పృథకున కుద్భవించిన ద్రుపదుండు నొక్కటఁ దొడఁగి యిష్ట. సఖుఁయి నేరముల్ నదివి. అది, 7- 6

2. కూడ, కలిసి.

వ. ...బాస తప్పక తారును కాంచాలియు నొక్కటఁ బండ్రెండేడ్లు
వనంబున వసియించి. విరా. 4-138

వ మీరును వారి జూడ వచ్చెదరేని యొక్కట బోదమొరండు.

ఆది. 7-160; ఆది. 8-12

3. ఏకత్ర, ఒకచోట.

తే. కడఁగి భషింప నొక్కటఁ గలసియాడు, చున్న యెబకల పిల్లల
యొందు సహజ, వైరివర్గంబులయు సహవాస మవుడు.

ఆది. 4-23

ఒక్కటి ఒకటి సర్వ. ఏ. (✓ఒక్క - చూ. ఒండు)

1. ఏక సంఖ్యావాచకము.

వ. ...ఒక్కనాఁడు పెక్కుమృగంబుల నెగచి యొక్కటి నేనియు
నేయం గానక. ఆది. 5-48

వ. ...కాదేని మఱియు నెందేనియు నొక్కటియగునట్లుగాఁ దనతోడఁ
బుట్టవులేపురకు నిలువ తావులయి దిచ్చిన సర్వశాంతియగు
ఉద్యో. 1-377; విరా. 2-200

2. అభిన్నము. ఏకీభూతము,

క. దేవాసురవరు లొక్కటి, యై వచ్చినఁ జిక్కువఱచు నాహవమున
నా, దేవవ్రతుఁడు. భీష్మ. 1-51

వ. ...మీరును నాడును నొక్కటియైయున్న మీదిక్కు దేవతలకుం
దేటి చూడరాదనిన. ఉద్యో. 2-49

3. ఒకానొక్కటి.

సీ. గ్రద్ద యొక్కటి వచ్చి.

కాంతి. 31-366

4. ఒక సంగతి, ఒక విషయము.

వ. నాకు నొక్కటి వినుటకుం గుతూహలం బెప్పుడుం గల్గియుండు.
ఆను. 2-291

ఒక్కటియగు అ. క్రి.

ఏకమగు, ఏకమత్యమును బొందు.

వ శాంతి ప్రకారమునం గార్కంబు నడపి యొక్కటియై మనుట
యొడఁ గూర్చి రమ్మై ఉద్యో. 1-272; ఉద్యో 2-49

ఒక్కత ఒక్కతె. సర్వ.

ఒక స్త్రీ.

వ. సుర గరుడ ఖచర విద్యాధర కిన్నర యక్ష సిద్ధ తరుణులలో
నీ,వరయంగ నొక్కతవగు ది,ప్పురికిం జనుడేరఁ గలము బొంకక
చెవుమా, విరా 1-314

ఒక్కతి ఒక్కతె సర్వ.

ఒక స్త్రీ.

అ ...ఏకాంతమునఁ బిన్ని, యొక్కతియును గోల్ప నూరకుండె.
ఉద్యో. 4-381

ఒక్కతె సర్వ. ఒక్కత

ఒక స్త్రీ.

క. తరుణుల నజాతపడులఁ, జరణజులు లేనివారి శాస్త్రేయుల
న,బుద్ధర నొక్కతె యెట దోడ్కొని, యరుగంగా నేర్చు జరిత
యాపద గడవన్. ఆది. 8-313

ఒక్కనాఁడు

చూ. ఒకనాఁడు.

ఒక్కపెట్ట

చూ. ఒకపెట్ట.

ఒక్కమాటు వి.

ఒకప్పుడును, ఎల్లప్పుడు.

అ. దీరఁడై యభేద దృష్టియ పాటించు,చుండునట్టి పురుషు నొక్క
మాటు, విడువ దర్కు నఁజు విభవంబు చాడ్చున బోధలక్ష్మిపెంపు
భూవవర్క. శాంతి. 5-588

ఒక్కమెయి; ఒక్కమై

1. ఒక విధము.

ఉ. ఇచ్చదలంచి యొక్కమెయి ని త్తటిఁ బొందగు శేఁత యందగున్
(ఒక్క మెయిన్ = పదియో ఒక్కవిధముగా) విరా. 4-284

2. ఒకేసారి,హతాత్తుగా.

ఉ. చిత్తము లుల్లసిల్ల నల నింహకిశోరము లొక్కమై మదో,స్త్రోత్ర
గజావళిం బొడవు మాడ్కి నరాతిబలంబు ముట్టి. ఉద్యో. 2-140

ఒక్కమొగము వి.

ఏకీ భూతము, కలసికట్టు,

వ. అందఱు నొక్క మొగంబై త్రోచి నడచిన సవ్యసాచి నొక్కరునిన
కాదు పాండవుల పెల్ల నొక్కెత్తున వై చికొన నోపుదురు.

ఉద్యో. 2-222

ఒక్కమొగి

చూ. ఒక మొగి.

ఒక్కయుమ్మడి; ఒక్కుమ్మడి వి.

ఏకకాలము, ఒకేసారి, ఒక్కమొగి (యుగపదర్థకము.)

చ. గగన తలంబు నెత్తురులు గండలు నెమ్మలు నొక్క యుమ్మడిన్.

మొగికులు లేకయుం గురిసె, ద్రోణ. 1-182; ద్రోణ. 2-92

వ ఇవ్విధంబున విరాటుండు దానును సేనయుం జేయంగల వారును
బరవసంబుసేసి యొక్కుమ్మడి నడరుటయు. విరా. 3-182

ఒక్కరు సర్వ.

('ఒక్కడు'-నకు మహాన్మహాత్యరక్త ఏకవచన రూపాంతరము. బహు
వచనమున నిందుఁ బయోగములు గానరావు.)

ఒక్కఁడు.

చ. ...కుంభజుఁడు బాలుని నొక్కరుఁ జంచలాశ్వు వెం,గలిఁ గడు
బెద్దఁ జేయుచుఁ బొగడ్లకుఁ తొచ్చె. ద్రోణ. 2-45

క. ...మాయం దొక్కరు నభీష్టమతి వరియింప, దోయజముఖఁ
బ్రార్థింపుము అర. 2-45

తే. మేలుసేసితి రొక్కరిమెచ్చి వారి, కోర్కి దీర్చుట పెద్దల గుణము

కాదె.

ఉద్యో. 1-109

ఒక్కరుడు సర్వ. (బహు. ఒక్క-కులు, ఒక్క-ళ్లు - ఇవి మహా తల్లిర్థకములు గూడ నగును.)

చూ ఒక్కరుడు.

1. ఒక్క పురుషుడు.

చ. విరటుడు సూచుచుండ నను వేపురముందట నట్లు ద్రోవ నొ,
 క్కరుడును గాదు గూడ దనగల్గెనె పోటరులైన భర్త లే పురు
 గలరంటి, విరా. 2-257; విరా. 2-5

క. కడవగ నొకళ్లు పసరము, నడచిన నొక్క-కులు బెయ్య నడువ వల
 యునే. ఉద్యో. 8-81

2. ఏకాకి, ఒంటరి.

మ. ...ఒక్కరుడున్ గోపురిలోనఁ బొచ్చు పలుసింగం బొక్కొనా
 నట్లు పొచ్చి రయంతార ననేకవీరశిరముల్ చెండాడె నుద్దండులై
 (చూ. ఒక్కొక్కరుడు) ఉద్యో. 2-188

ఒక్కర్లు సర్వ. ఒక్కతె

తే. బాలనొక్కర్లు నిక్కాన పాలుపేసి, నిష్ఠురుండనై యేనెట్లు నేర్పు
 బోవ. ఆర. 2-79; ఆర. 8-288

ఒక్కరూపు వి.

1. సమానము,

క. వారలును వీరలును నా, కారయంగా నొక్క రూప యైవము
 గార్యం, బీరెఱిఁగింప వలయునని, కౌరవపతి నన్ను నడిగెఁగాన
 నతనికిన్. విరా. 3-100

క. సరసాన్నముఁ బిఱ్యాకము, సరిగాఁగ భుజింతు మృదుల శయ్యా
 తలమున్, ధరణియు శయనరుచికి నా, కరయంగా నొక్క
 రూప యసురప్రవరా. కాం. 4-59

2. ఒక్క ప్రాణి, ఒక్క వ్యక్తి.

ప. వారివారి బలంబులను మాతాన్యసిక ప్రభృతి సై న్యంబులను

నొక్కరూపేనియుఁ ద్రిక్కకుండ నొక్కరుండవ రెండు జాము
లలో నేలం గలిపితి. సాప్తి. 1-106

ఒక్కరొకరుఁడు

ఒకరినొకరు-అన్యోన్యము.

ఆ. ...ఒక్కరొకరునిఁ నొంపన్, జ్ఞాప, జాతము. కర్ణ. 1-229

ఒక్కళ్లు

చూ, ఒక్కరుఁడు.

ఒక్కళ్లు

చూ. ఒక్కొక్కరుఁడు.

ఒక్కించుక అవ్వ.

మిక్కిలి కొంచెము.

తే. చెలువ యింక నొక్కించుక సేపు నీ వ, నాదరంబున నెప్పటియట్లు
యన్న. విరా. 3-47

ఒక్కొడ్లవారలు సర్వ.

పరిజనుల యందలి గణములైనవారు. చూ. గణము.

క. విను మృగక్షతులును గా.ర్య నిపుణ మానసులు నాయుధాజీవులు
దక్షిణమ గల సనుల జనులుఁ గల, రసిఘా యొక్క డ్ల వార
లైన జనంబుల్. కాంతి. 3-48

ఒక్కంత సర్వ. ఔ. అనౌ.

చూ. ఒక యింత.

ఒక్కంతసేసికొను

కొంచె మూట గల్గించుకొను.

ప. అనిన విని సంచయుండు వెచ్చనూర్చి తిచ్చవడి మూర్ఛవోయిన
చ. దంబున డెందంబు మగుడం జేష్టలు దక్కియండి కొండొక
సేపునకుఁ జిత్తం బొక్కింత సేసికొని. ఉద్యో. 2-169

ఒక్కమృడి వి.

చూ. ఒక్క యమృడి-

ఒక్కెడ వి. (ఒక్క + ఎడ)

1. ఒక్క సమయము.

ఉ. అక్కట మోసపోయి యడియాసలఁ జావక యున్నదాన మున్నొక్కెడ నే దురంత దురిహోతకట బాధలఁ బెట్టియున్న.

విరా. 2-228

2. ఒక చోటు.

తే. నీవుఁ దమ్ములు నొక్కెడ నిలిచి చూచు, చుండుఁడని పల్కుటయు

విరా. 8-206

ఒక్కెత్తు వి. (ఒక్క + ఎత్తు)

ఒకే పర్యాయము, ఒకేమాటు.

వ ఆందలు నొక్కమొగంబై త్రోచి నడచిన సవ్యసాచి నొక్కరునిన కాదు పాండవుల నెల్ల నొక్కెత్తున వై చికొన నోవుదురు.

ఉద్యో. 2-222

క. మన సేనల నొక్కెత్తునఁ, గొనఁదలచి కడంగివచ్చు గురువుత్తుని మార్కొన భృష్టద్యుమ్నునిఁ గా, వనుశక్యమే నీకు నిచటి వారికి నధిపా.

ద్రోణ. 5-855

ఒక్కెఱ క్రి. విణ.

హతాత్తుగా, ఆకస్మికముగా.

క. వెఱ చఱవ నీరిలో నొక్కెఱగా నొకమొసలి చూడ్కికి నగో చరమై, వఱతెంచి కుంభ సంభవు, చిటుదొడ వడిఁ బట్టుకొనియె శిష్యులు బెదరన్.

ఆది. 5-258

చ. వఱలఁగి రాముఁడంత ననవద్యుఁడు వచ్చి బహుప్రలాపయై, యఱ చుచు నున్న తల్లిని గృతాంత విశస్థితుడై వ తండ్రి నొక్కెఱఁ గని తీవ్రశోక పరిభేదహతుఁడయి.

ఆర. 8-153

ఒక్కొక్క ఒక

చూ. ఒక్క మొగి.

ఒక్కొక్క; ఒక్కొక్క ఒకొక్క

1. సందేహమును దెలుపును.

సీ. కర్ణాధ్యక్షుల యందు ఘనుఁ డెవ్వఁడగు నొక్కొక్క, యను జనంబుల
సందియంబు మాన్పు. విరా. 4-205

సీ. పడతి నన్నూఁడఁ బలికిన భంగిన, నిచ్చమై నిక్కకు వచ్చునొక్కొక్క
పొందునొక్కొక్క - నిక్కమొక్కొక్క - విడుచునొక్కొక్క - అనుచు
నొక్కొక్క. విరా. 2-294

క. మా మనోరథమునకు, సీమాట విరుద్ధమయ్యె నిదియెట్లొక్కొక్క.
విరా. 1-286

2. ఊహను దెలుపును.

అ. దివమ కాని యింక భువనంబు సందిట, వట్టి రాత్రిలేని యట్టు
గాఁగఁ, జేసెనొక్కొక్క విధి. విరా. 2-318

క. శంకర నిభుఁడగు విప్రుభ, యంకర కోపాగ్నియొక్కొక్క యనుచును
జాతా, తంకుడయి. ఆది. 1-112

3. ప్రార్థనమును దెలుపును.

చ ... దీక్షిత్ నిష, వ్యవగతమైన జీవనుది వచ్చు నుపాయము సేయ
రొక్కొక్కా, శపము ఫలంబు నధ్యయన దానఫలంబులు నిత్తు
వారికిన్ ఆది. 1-149

ఒక్కొక్కండు ఒక్కొక్క (ఒక్కొక్క¹)

1. ఒక్కొక్క

క పొడవుల వలని కీడొక్కొక్కండును లే దధిప నీదు కొడుకులు ధరణి,
మఁడల మగతయు మ్రింగిరి. స్త్రీ. 1-83

అ. కిమో భవుఁడు వారి కమరత్య మొక్కొక్కండు, దక్కఁ గోర్కులెల్ల
నక్కొక్కముగఁ గరుణ సీచ్చె. ఆది. 8-94

2. ఒక్కొక్క, పురుషుడు.

క. పొండు స్వపుసుతులలో నొక్కొక్కండైనను మోహ్యఁ డింతకును.
కర్ణ. 1-225

ఒక్కొక్క; ఒక్కొక్క (ఒక్కొక్క + ఒక్కొక్క) (ఒక్కొక్క + ఒక్కొక్క)

ఒకానొక.

త. దేవతలకైన నొక్కొక్క, చో నలయునకాచె శత్రుసూదన విధి
కా,లావాప్తికి మును దమప,ద్యావంబులడంచి యుడుగఁ బడి
యుండంగన్. విరా. 1-83

వ. ధర్మసూసుండు...ఒక్కొక్కమాటు మధుర ప్రసంగముగా నాడిన
నెత్తంబున గెలిచిన విత్తంబులు దమ్ముల కొసంగుచుండు.
(ఒక్కొక్కమాటు = అప్పుడప్పుడు అని భావము) విరా. 2-2

ఒక్కొక్కరుఁడు (బహు) ఒక్కొక్కళ్లు

ఒక్కొక్కఁడు, ఒక్కొక్కఁడు.

వ. ...ఇయ్యవ్వమ పుత్రుండు వసువులయం దొక్కొక్కళ్ళ చతుర్థా
ర్థంబులు చాల్చి సకల ధర్మమూర్తియయి పుట్టినవాఁడు.
(ప్రతివాని యొక్క అని భావము) అది. 4-116

ఒక్కొక్కఁడు

ఒక్కొక్కఁడు, ఒక్కొక్కఁడు

క. ఉరు శత్రువృష్టి నావైఁ గురిసిన దడుడమె యొక్కొక్కటి వయి
నేమన్, వరుసఁ బడినేని భావము,లరుదుగ నెనితి మహాభయంకర
భంగిన్. (ప్రతివానియొక్క అని భావము) అర. 4-81

ఒక్కొక్కటి ఒకటి (1/ఒక్కొక్క)

ఏకకాలమున, ఒకేసారిగా.

క. ఇట పాండవ కౌరవు లొక్కొక్కట నందఱు గరునఁ జ్ఞగొని మృగ
యాలం,పటులై వనమున కరిగిరి. అది. 5-288

చ. ...ఇట్లు లొక్కొక్కటఁ బడియెన్ హరార్జున,ల ఘోరశరంబులు
పదివై. అర. 1-305

ఒక్కొక్కటి ఒకటి (ఒక్కొక్కటి)

ఏకము.

సీ. హరిహరబ్రహ్మ మహానుభావంబు లొక్కొక్కటిగాఁగఁ గరఁగిన
గుటిక యనఁగ-తే-భావులి బంబు పుర్యా దివై వెలింగె,
(ఒక్కొక్కటి అని సం.ము. ఒక్కొక్కటి అని వాచిక్కప్రతి) విరా. 2-141.

యుర్వ,ర్వనమునగుఁ బెరుగు సంతతి, యనవరతము ధరణిఁ బ్రజకు
నభివృద్ధి యగున్. ఆది. 8-25

ఒచ్చెము దే. వి.

అవమానము పరాభవము.

క. అని విదుగు చెప్పిఁ ట్టిన, తుదిఁ గృష్ణుఁడు పాండుసుతులతో వేఱ
గునే, పడనే యీగకి నిచ్చిన, బెరి రనరె యొచ్చెమైనఁ బిమ్మట
నగరే. ఉద్యో. 8-163

శ్లో. అవమానశ్చ యత్ర స్వాత్ క్షత్రియస్య విశాంపతే,
న తత్కుర్యాత్ బధః కార్యమితి మే నిశ్చితామతిః
సం. భా. ఉద్యో. 87-4

చ.మానిఁ కిం దినుదాన కాచికో, లొదివిన దానఁజేసి సభ నొచ్చెము
దిక్కినఁ బాడునందనల్, బ్రదికిరిగాక యయ్యెడదు రాచకొనూ
రుల కోర్కునట్టదే. ఉద్యో. 1-348

ఒజ్జ వి.

(ఉపాధ్యాయ శబ్దభవమని నైఘంటికములు అడర సామ్యము అర్థ పరి
పూర్ణతలేని 'ఉపాధ్యాయ' శబ్దము 'ఒజ్జ'కెట్లు ప్రకృతియో యెజ్జ
లకే యెఱుక.)

1. ఒజ్జ పంటిది,

సీ. ఎవ్వని చారిత్ర మొల్ల లోకములకు, నొజ్జయై విరయంబు నొఱపు
గఱపు. విరా. 2-91

2. ఉపాధ్యాయుఁడు.

తే మఁనుఁడింతికి నొజ్జయై మతకములును, నదను నెఱిగించి నాకడ
కనుచు నొక్కొక విరా. 2-295

3. గురువు.

చ. పలుకలు విటిరే ధనవువట్టెడి వారికినెల్ల నొజ్జ దోర్బల విది
తుండు గుంభజుఁడు. ద్రోణ. 2-45

4. ఉపదగ్ధుఁడు, ఉపద్రవ్వు.

చ. విసి ధిషణుం డమర్తులకు విన్నను వొప్పుఁగకు ప్రయోగముల్,

మనము దలిర్పఁగా నడపి మర్త్యనియాగము నొజ్జఁగాఁగ జూలనిది నిజంబయింక ననులాప మొనర్పక పొమ్మ వేఱ యొక్కని నుప దర్శనంబునకుఁ గైకొను మారసి నీవు నాపుడున్. అశ్వ. 1-41

5. ఋత్విజుఁడు.

ఆ. భక్ష్యభోజ్య లేహ్యపానీయముల మీఁద, సదములోని విప్రజనుల మీఁద, వెగడు పడఁగఁ జాటి వెఱపింత మొజ్జలు, తత్ప్రయోగ విధులు దప్పి పఱవ. ఆది. 2-131

—
ఋజ్ఞతనము వి.

ఋజ్ఞనము, ఉపాయత్వము, ఉపదర్శనము.

ఆ. అన్న నాకు మాన్యుఁ డాతండు ననుపంగ, నాచరింతు నీదు యాగ మునకు, నొజ్జతనము వేగ ముర్విక యగ్గురుఁ, గని యనుజ్ఞ వడ యుము. అశ్వ 1-54

ఒట్టిడు దే. అ. క్రి.

శపథముచేయు, ఒట్టుపెట్టు.

వ. అందొకం డేనట్లుపేసితివేనిం బరలోకంబున విపులునిచన్న గడికిం జనుదునని శపథంబు పేసిన నమ్మాట వినుచు విపులుం డట సనం జన మఱియు మార్గంబున నార్వరు జూదం జాడుచుండ వాడైన నొకం డట్ల యొట్టిడిన. ఆను. 2-210

ఒట్టినమంట దే. వి.

ప్రజ్వలించిన యగ్ని.

ఉ. పెట్టనికోట నీకు హరి భీముఁడు నర్జునుఁడున్ రణంబునం,దొట్టిన మంట లా కొలఁది యోధుల సాత్యకియున్ విరాటుఁడున్.

ఉద్యో. 1-297

ఉ. అర్జునుం,దొక్కఁడ వైరిసేవలకు నొట్టిన మంట. ఉద్యో. 2-194

ఒట్టు దే. అ. క్రి.

ప్రజ్వలించు, మండు.

చూ. ఒట్టినమంట.

స. క్రి.

ఉంచు, పెట్టు.

ఉ. ఇట్టిది క్రూరకర్మమని యించుకకొంకక లక్కయింటఁ జిచ్చొట్టితి.

శ్లో. 2-184

వి.

శపథము, ప్రతిజ్ఞ.

వ. మార్గంబున నార్వురు జూదం కాదుచుండ వాడైన నొకం డట్లు
యొట్టిడిన. ఆను 2-210

ఒడంగూడు; ఒడంగూడు దే. అ. క్రి.

1. కలసి మెలసియుండు, స్నేహముచేయు.

క. ఊరోదక గతిఁ బాండవ, కౌరవు లొడంగూడి మనికి కార్యంబిది
నీ, వారసి నడపుము వారన, వీరనఁ గురుముఖ్య నీకు వేటుం గలదే.
ఉద్యో. 8-258

తే. అనుజతనుజులుఁ జెలులు వియ్యములు నడుగు, మాలిపోదురు.
నీకుఁగా మనుజనాథ, దొరకుఁ గులనాశనుండను దూలు మేలె,
పాండవులతోడ నొడంగూడి మనుము. ఉద్యో 8-347

సీ. తద్దయు కాంతుఁడై తక్కువ కోర్చి శత్రుని గని యొడంగూడి
మనఁగవలయు. కాంతి. 3-38

క. ధృతరాష్ట్ర నెయ్యమున సం, తతపర్థితులగుచుఁ బాండు శనయులు
వినయాన్వితులు గుమార క్రిడా, రతులయి యొడంగూడి ధార్తరా
ష్ట్రులతోడన్. ఆది. 5-183

2. కలుగు, సిద్ధించు; లభించు, ప్రాప్తించు.

క. కడువడి నీవరుగఁగ వడ, ముడియును నీ వెనుక శీఘ్రమున నెయి
దుం గ, వ్వడి కుశలియైన విజయం, బొడంగూడును మనకు దీని
కొడబడు మనఘా. ద్రోణ. 8-297

ఉ. అట్టిద యేల చేయు ననయంబు నయం బొడంగూడఁ బల్కి-
నీ, విట్టి తెలుంగు సేయుమని యేర్పడఁ జెప్పినవాని కత్తఱిం, బుట్టిన
సంతనంబు ననువుం బరికించితి కాదె. విరా. 2-218

వ. అనవుడు సంజయుండు దేవా నీ చిత్తంబున నిడి దీని నింతం గొని
యాడినఁ గర్జం, బొడంగూడునే యనిన వాసుదేవుం డిట్లనియె.

ఉద్యో. 1-845

క. ఒడంగూడిన సామ్రాజ్యము. నడలున దిగద్రావి చనిన కఖిలజనులు
నిన్, గడుఁ జేదమనసువాడని, చెడ నాడుదురనిన మము నిసీ
యనుటదుజే.

శాంతి. 1-117

శా. (గరుఁడుడు)...దు,ర్వారసైర్వర విహారమొప్పు నమృత గ్రాహం
బొడం గూడుడుం, దారావీధిఁ జనం దొడంగె మగడన్ దర్పం
బెలర్పన్ వడిన్.

అను. 1-255

3. వర్తిల్లు, ఉండు.

క. నడవడియను మున్నీంటిం, గడవం బెట్టంగ నోడకరణిం దగి శా,
నొడంగూడు ననిన సత్యము, గడచిన గుణ మింక నొండు గలదే
యరయన్.

ఉద్యో. 2-89

4. సమావేశమగు, ఒకచోటికిఁ జేరు.

క. అమవస గావున నేడ, క్కమలఱఁ గొలువంగ మహర్షి గణములు
ఏకృ సంఘములును బోదురు బ్రహ్మాం, డమునంగల వారం దొడ
గూడంగాన్,

ఆది; 5-66

ఓడంగూరు దే. అ. క్రి.

సిద్ధించు, కలుగు, లభించు, ప్రాప్తించు.

క. పడియేడ్చినఁ గృష్ణుడు తగు, నుడువుల నూరార్చితన మనోరథ
మిమ్మై, నొడంగూడిన మానుషమగు; నొడలు విడిచి నిజపదంబు
నొందుట కరిగెన్.

మౌస. 85 (పాశాం)

ఓడంగూర్పు దే. స. క్రి. (✓ ఒడంగూడు) ఒడంగూడఁజేయు

1. లభింపఁ జేయు.

క. అపదఁ గడవం బెట్టఁగ, నోపి శుభంబైన దాని నొడంగూర్పును
మా, కీపుట్టువునకుఁ బాండు, జ్ఞాపాలుఁడు నిన్నుఁజూపి చనియె
మహాశ్వా.

ఉద్యో. 3-8

క. రాజు యుధిష్ఠిరుఁడై హరి, దా జయమొడంగూర్పు నున్న తత్తై

నృమురా,రా జిట్లు సరకునేయమి; వా జన్మము దుఃఖ భాజనం
బగుటం జుమి. ఉదో. 2-286

ఉ.భక్తజనాభిమత ప్రదాన విద్యాదయితత్వి మేర్పడ జయం
బొడగూర్పుము. శల్య. 1-275

2. సిద్ధపఱచు, అమర్చు.

వ.వాసుదేవుండు రేవకడయ వచ్చు నంతకుమున్ను పురంబున
నుత్పవంబు సాటుండని నియోగించి వివిధ గంధమహిత మాల్యం
బులు సంపాదించను మణిభూషణ చిత్రాలబరంబులు సమకట్టమ
సరసాన్న స్వాదుపాన ద్రవ్యంబు తొడఁగూర్పును నేర్పురులగు
తజ్జుల నియమించె. ఉదో. 3-155

సీ. మణిగణోజ్జ్వలమైన మన యరదంబున, జవనాశ్వములఁ బూన్పు
చాపబాణఖడ్గాది సాధనోత్కర మొడఁగూర్పుము.

ద్రో. 1-38

సీ. ఆకొనియొడఁగూర్చి యన్నంబు తళియకు వచ్చిన గుడువని
వాని భంగి. కాం. 1-64

చ. వల నధికంబుగాఁ గలుగు వైద్యులు కాస్త్రము లభ్యసించి మం,దుల
నొడఁగూర్పు నేర్చి తమ దోషములారయు బుద్ధిగల్గి యా,ర్దులకుఁ
జికిత్స సేసెదరు. కాం. 1-215

3. సిద్ధింపఁజేయు, నెఱవేర్చు.

చ. ...ఏ,యనువున నెప్పు డెయ్యెడ నిజాభిమతం బొడఁగూర్చు
చెప్పమా. విరా. 2-288

క. స్వాగతమే మీ యిద్దఱ, యాగమనంబునకు పేతువగు కోర్కి
యను,ద్యేగంబున నెఱిగింపుడు, వేగమ యొడఁగూర్చు నెల్ల విధ
ముల దానిన్ ద్రో. 2-882

4. సమకూర్చు, కలిగించు.

క. చిడిముడిపడుచు నెదురునశఁ గడఁగుచు హారములు చక్కఁగాఁ
ద్రోచుచు మ,ల్లడిగొనుచు దుర్విలాసం, బొడలికి నొడఁగూర్చు,

చుండ నుగ్మలి యంతన్.

విరా, 2-114

వ. శాంతి ప్రకారంబునం గార్యంబు నడపి యొక్కటియై మమట
యొడఁగూర్చి రమ్మై. ఉద్యో 1-272

ఒడంబడు; ఒడఁబడు దే. అ. క్రి.

1. అంగీకరించు, అనుమతించు, ఒప్పుకొను.

సీ. ఒడఁబడ్డయ్యైన నడరి వైకొనఁజూచి, చెన్నటి యగుట నిశ్చేష్టఁ
బొరయు విరా. 2-301; విరా. 4-24

క. కడువడి నీ వరుగఁగ వడఁముడియును నీ వెనుక శీఘ్రమున నెయి
దుం, గవ్వడి కుళలియైన విజయం, బొడఁగూడును మనకు దీని
కొడఁబడు మనఘా ద్రోణ. 3-297

క. ...మేము వెలిగ నట వో, నొడఁబడనని పలికె బ్రాహ్మణోత్తముఁ
డధిపా. శాంతి. 4-189; శాంతి. 3-167

చ. ఎడవక యర్హ్యమచ్యుతున కిచ్చితి మిచ్చిన దీనికిం దొడం, బడమని
దుర్జనత్వమునఁ బల్కెడు వీరుల మస్తకంబుపై, నిడియెద నంచుఁ
దాఁ జరణమెత్తె సభన్ సహదేవుడు. సభా. 2-80; సభా. 2-9

2. సంతోషించు.

మాలిని : తమ్ములుఁ దానును ధర్మతనూజుడు ... అమ్మునినాథ
వరేణ్యునకున్ వినయమ్మున మ్రొక్కి సమున్నత పీఠమ్మున నుంచి
యథావిధి పూజ లొడంబడఁజేసి... ఆది. 8-91

3. మైత్రిసేయు.

చ. కడుఁ జనువాఁడునై పురుషకారియు దడుఁడునై న మంత్రి పెం.
పడరఁగ రాజపుత్రుల మహాధనవంతులఁజేసి వారితో, నొడఁబడి.
పక్షమేర్పడఁగ నుండఁడుగా. సభా. 1-31

(మైత్రియేఁడు దుర్యోధనునితో)

వ. వారికి నాసుదేవ భృష్టద్యుమ్నులు సంబంధ సహాయులు జరా
మతజవంతులైన మనుజులు వారిం జెనకి యెట్లు జీవించురు నీవు
వారితో నొడంబడియుండు మిది కార్యంబు. ఆర. 1-103.

స. క్రి.

సహించు; ఓర్పు.

ఉ. అక్కట మందశాగ్రునకు నట్టి తనూభవ రత్నమెవ్విధిన్, దక్కు
విధాత నిర్దయుఁ డొడంబడునే కడుమేలి వస్తువుల్, పెక్కు దినం
బు లున్కి. [దోఁ 2-240

ఒడంబటుచు; ఒడంబటుచు దే. స. క్రి. (✓ఒడంబడు) ఒడంబడఁ
జేయు

ఒప్పించు, ఆమోదించఁజేయు.

వ. అమ్మొలుకుల నెమ్మొయి నయినను.

క. ఒడంబటచి మాకు వారికిఁ, ఒడమి సగము గాఁగఁజేసి పొందు
పొసఁగి యుం, డెడు నట్టి తెలుగు సేయుట, కడుమేలది గౌరవము
సుఖంబును జేయున్. ఉద్యో. 8-77, 78

క. అనుజం దతనికి నను పెను, పొనరిన సంవర్తు భక్తి నొడంబటచి
తగం, గొనివచ్చితి మత్కతుయా.జన మీ యోగీశ్వరుండ చాలుం
జేయున్. అశ్వ. 1-76

ఒడంబటుచు; ఒడంబటుచు దే. స. క్రి. (✓ఒడంబడు) ఒడంబడఁ
జేయు

ఒప్పించు, ఆమోదించఁజేయు.

తే నాకుఁ గర్తవ్యమగు పని నీకుఁ జేయఁదగవు గావున నెల్లవిధ
ములఁ బూని, పాండవార్థంబు ధృతరాష్ట్ర పాలి కరిగి, నేర్పు
వాటించి కార్యంబు దీర్పవలయు.

వ. అని చెప్పి యొడంబటచి యశనితో మఱియు నిట్లనియె

ఉద్యో. 1-54, 55

క. ఒడంబటచి మాకు వారికిఁ, ఒడమి సగము గాఁగఁజేసి పొంది
పొసఁగియుం, డెడు నట్టి తెలుగు సేయుట, కడుమేలది గౌరవము
సుఖంబును జేయున్. ఉద్యో. 3-78

వ. ...దుష్కంతుండు గాంధర్వ వివాహ స్వరూపంబు నెప్పి శకుం
తల నొడంబడిచిన. ఆది. 4-58

(“ఒడఁబఱచు” - “ఒడఁబఱుచు” అను రెండు రూపములు భారతమునందుఁ గనఁబడుచున్నవి. సూ. ఆ. ని. వారు “ఒడఁబఱచు” ఈయ లేదు, ముద్రిత ప్రతులయందు ఒడఁబఱచు ఒడఁబఱుచు - అను పదములు విచక్షణ లేకుండ నుపయోగింపఁబడినవి. కొన్నిట ‘ఒడఁబఱుచు’ ఉన్న తావుల ‘ఒడఁబఱచు’ కనుసట్టుచున్నవి)

ఒడఁబాటు చే. వి. (✓ ఒడఁబడు)

1. సమ్మతి, అంగీకారము.

క. అనుచు నొడఁబాటు లేకున్నను నయ్యుత్తరుని నొగల నడుకొన నిడి తా, నును రథమెక్కి రథికుడయి, చనియె నరుడు జమ్మిసేర సమ్మదలీలన్. విరా. 4-84

వ. ...అక్కుంభ సంభవుండును వసిష్ఠుండును శ్రేష్ఠులగుట రాజుల కొడఁబాటు గాదో కదే యనిననుం బలుకకున్న యన్నరవతి తోడం బవమానుండు మఱియు నిట్లనియె. ఆను. 5-846

2. ఒప్పుదల, ఒడంబడిక.

మ. జననీ నీవమృతంబు దెమ్మనిన యాసత్యోక్తి వాటించి యే, జని నానావిధ కర్మకర్మరుడనై సాధించి వేతెచ్చితిన్, విను నా నీ యొడఁబాటు సెల్లజనులన్ వినించితిం దెల్లగా, వినతం దోడ్తాని పోయెదన్ మనమునన్ విశ్రాంతి లేకుండుమి. ఆను. 1-288

3. సంధి.

ఆ. మేలు గాక నీకుఁబోలి నట్లయిన నం, దరిగి యేము వారు నర్థిం బొంది, యుండు నట్లుగాఁగ నొడఁబాటు గావింపు, మెల్లభంగి మనకు నిదియ లెస్స. ఉద్యో. 3-88

క. అనినను వెండియు నొడఁబాటునకుఁ జొరని దానికిం గొడుకు తోడఁ గడుం, గినిసి ధరణీశ్వరుం డి, ట్లనుఁ గొలువుననున్న వార లందఱు వినఁగన్. ఉద్యో. 2-283

ఒడమి చే. వి.

ధనము, సొమ్ము, సంపత్తు.

అ. ఒడమి లేనివాఁడ నడపీనుఁగను నహఁజీక్తి వినమె దాని నూఁడ
వలదె. ('ఒడమె' - అనియు నూ. అ. ని.) కాంతి. 1-49

ఒడయఁడు దే. వి.

1. ప్రభువు, రాజు.

తే. శేషజనరక్ష కొడయని జేయవచ్చు, వాసుదేవుని మనుమని వక్ష
దేవు. మౌన. 138

2. అధిపతి, ఆజ్ఞాపకుఁడు.

సీ. నీవు రాజువుగాక నీకేసు రాజునే, గురుని మహారాజుఁ గురువ
రేణ్యు, నిటుసేయునుని పంప నే నొడయందనే. ఆశ్ర. 1-84

తే. ఇవ్విధంబున నఖిషేక మెలమిఁజేసి, పరమభక్తి నఁజేపిడిపతులఁ
జూపి, వీరికిని సైన్యములకును మీగ యొడయ, లనుచుఁ బట్టంబు
గట్టె శంతనుతనూజు. (ఒడయఁడు = సేవాధిపతి) ఉద్యో 4-159

3. కర్త.

తే. ...జగత్ప్రాణుఁ డొడలు, మనుషఁ జెఱువంగ నొడయందు సనుట
మగుడ, నరుగుదెంచుట వింతగా దతని కెందు. ద్రోణ. 2-176

4. అర్జుఁడు, యుక్తుఁడు, తగినవాఁడు.

అ. అందు నెలవాళ్లు, లున్ననరుఁడు ముక్తి కొడయ డండ్రు.
అను. 2-83

సీ. ...నీవు దక్కఁగ నాకు పితముసెప్ప, నొడయఁ డెవ్వఁడు భవ
దుపదిష్ట పథమున, నిష్టమై నడచెద. ఆశ్ర. 1-80

తే. ధర్మజుఁడు మాకుఁ బ్రభుఁడె యాధర్మకవయు, నాజ్ఞనేమేల
యొనరింతు మనిమిషేంద్రుఁ డొక్కరుఁడ మమ్ము కాసింప
నొడయఁ డన్యు, లెందు నెవ్వరై నను భయమేమి మాకు.

(కాసింపనొడయఁడు - 'కాస్తా' అని మూంము)

ఒడయఁడు; ఒడయుండు దే. వి. ఒడయఁడు

రాజు, ప్రభువు.

వ. వికృతవేములగు పురుషు లిరువురు దమలో వివాదంబు సేయుచు

వచ్చి యవ్విభుండు మనల కాసింప నొడయుండు పొమ్మనుచు
నిజ్ఞాకు ముందట నిలిచిరి. కాంతి. 4-154

శ్లో. ఇహో స్తి నౌ వివాదోఽయ మియమ్ రాజాఽనుకాసకః
సం. భా. కాంతి. 198-85

ఉ. ఐనమ మత్స్యదేశమున యాజ్ఞ కితం దొడయుండు గాన నా, కీనర
నాథు దూఱదగు. విరా. 2-148; కర్ణ. 2-109

2. స్వామి, యజమానుడు.

ఆ. ...గృహ, యుక్తుఁ డోషధులకు నొడయుఁడగుట. కాంతి. 5-312
(గృహయుక్తుఁడు = గృహస్థుఁడు)

3. ఆజ్ఞాపించువాఁడు, కాసించువాఁడు.

ఆ. దాత నిన్ను నేమి ధర్మంబు నడపుట, కై స్మజించె దాని నాచరించి
యుండు నీవు నీకయొడయుండవే, ధాతృచోదిత ప్రవర్తనుఁడవు
గాక. కాంతి. 1-209

వ. ఉత్తమక్షితిపతు లనేకు లీ కయ్యంబున మృతులైరి నిజప్రాణం
బునకు నొక్కరుఁడు నొడయుండు లేక తక్కె. కాంతి. 5-201

4. కర్త.

తే. ...జగత్ప్రాణుఁ డొడలు మనుషఁ జెలుపంగ నొడయుండు సనుట
మగుడ, నరుగుదెంచుట వింతగా దతని కెందు. కాంతి. 5-214

(ఈ పద్యము ద్రోణ. 2-178 గాఁ గూడఁ గలదు. అక్కడ 'ఒడ
యండు' అని యున్నది.)

తే- ఎవిను గ్రహచారంబు పేతువులుగ, నశుభములు శుభములు నరుఁ
డాచరించు, గ్రహము సేయించునే తాన కానిచేత, కొడయుఁ
డటె గాన ఫలములు గుడవ వలయు. ఆను. 5-128

5. హక్కు గలవాఁడు, అధికారి.

సీ. బ్రాహ్మణు నర్థంబు పదిపాళ్లుగాఁజేయ నాలుగు బ్రాహ్మణీ నంద
నుండు, ఊర్తియొత్మజుఁడు భాగములు మూఁడును వైశ్యతన
యుండు రెండు శుద్రాతనూజుఁడొకపాలు గొనుటకు నొడయులు.
ఆను. 2-285; ఆను. 5-286

ఒడయురాలు దే. విణ. ($\sqrt{\text{ఒడయుడు}}$)

స్వామిని, యజమానురాలు.

సీ. ...తల్లిదండ్రులును శాంధవ జనులును, గారు నిన్నీగిరి గర్తలు
విను సీవ యొడయురాలవు. ఆర. 7-387

ఒడలు దే. వి. ఔ. బహు. ఒడకులు, ఒడళ్లు

దేహము.

క. నా యున్నశాము దలఁపవ, యీ యొడ లీచీర యిట్టి యేవపుఁ
జందం, తోయన్న మదన వికృతిం, శేయుననుట యెంతయును
నిషిద్ధముగాదే. విరా. 2-49

తే. సగము చచ్చిన యొడకులు జలచరములు, రక్తపూరంబు దో
యంబు ప్రచుర మాంస, పటలి పంకంబుగాఁగల బహునదీ ప్రవా
హములు వాతె సంగరావని నృపాల. భీష్మ. 2-135

వ. ప్రొద్దెక్కిన నెండతాఁకును రేయింటి యలజడియు నప్పటి యాఁత
రియు నొడళ్లు డిల్లపడం శేసినను మొగంబులు వెడంగు పఱపినను
బొలివోని పొరుపంబుల నయ్యిరువాగుమం గడంగి కలయన్ తెరసి
పెనంగె. ద్రోణ. 5-286

ఒడి దే. వి.

ఒడివైఁ గట్టుకొను బట్ట, వస్త్రపుటి.

ఉ. నెట్టన యిట్టి యల్కమది నిల్పతి రక్కెన తాల్మిఁ జిచ్చొడిం,
గట్టిన యట్లు పెద్దయును గాలము. ఉద్యో. 8-118

(ఒడి = తొడ వైభాగము, పొత్తికడుపు వైభాగము)

ఒడికము దే. విణ.

1. మనోహరము, రుచికరము, కమ్మనైనది.

ఉ. ...న, న్నితఁగ శాసనీని నొకనిం బురిఁ గానని యట్లుగాఁగ మేన్,
గాతీయ వెట్టయైన నొడికంబుగ వండదు నెల్లగూరలున్.

విరా. 1-77

2. సుఖకరము, హాయి గొల్పునది.

చ. కుడిచిన పిమ్మటం గునుమ కోమలి విస్తృత సంస్తరంబుగా, నొడి

కవు నెజ్జివేసి వ్రయుఁ దొయ్యన యందు శయింప. ఆర. 5-11

ఒడియు దే. న. క్రి.

1. హతాశ్చగార బట్టుకొను.

నీ. ఘోరగృధ్రము సుకుమార నాగాంగనఁ బటుగతి నొడియంగఁ
బాటుకరణి. విరా. 2-128

2. ఒడుపు వేసి పట్టుకొను, తఱిమి పట్టుకొను.

క. ఎఱిగి పిటువచిన వెనఁ బై కుటుకుదు సాళువము గాకి నొడిసిన
భంగిన్, వెఱచఱవం బొదువుదు. విరా. 2-281

వ. కర్ణుండు శక్తివై వ మలంగి వెరవున నొడిసికొని దానిన యవ్వడ
ముడి యతనిపై వై చిన.

(ఒడిసికొని = ఒడుపు వేసి పట్టుకొని — కొను స్వార్థము)

ఒడుచు దే. న. క్రి.

1. ఒడించు, జయించు, గెలుచు.

అ. అమరులకు నశేయులగు కాలకేయుల, నొక్కరుండకాడె యొడి
చె గర్జ. విరా. 4-208; కర్ణ. 2-24

చ. ...వన్నిదము గెల్చిన కద్రువ వేను మాటమై నొడిచితి.

ఆను. 1-266

గీ. మదముఁ గామంబుఁ గ్రోధంబు మత్సరంబు, లోభమును మోహ
మును ననులోని సహజ, వై రివర్గంబు నొడిచినవాడ యొడుచు,
నశ్రమంబున వెలుపలి యహిత తతుల. ఆది. 3-206

క. కడు నధికుతోడఁ దొడరినఁ బొడిచిన నొడిచినను బురుషు పురుష
గుణం బేర్పడుఁగాక హీను నొడుచుట, కడిదియె పౌరుషము
దానఁ గలుగునె చెప్పుమా. సఖా. 1-123; ఆది. 8-256

2. ఆడఁచు, నశింపఁజేయు.

నీ. ...పుణ్యపాప బంధంబుల నోపి బంధింపంగఁ బడక మనోవృత్తి
నొడిచి. ఆది. 5-60

3. వధించు, చంపు.

తే. ఆతిథులకెల్లఁ దలదండ్రీ యట్టివాడ, యసురవిభుఁడు ఘటోత్క

చుం దాహిడింబ, కొడుకు మాయా బలంబున నొడుచుం బగలు,
నతనికడ దానవాసీక మగ్గలంబు. ఉద్యో. 4-268

4. బలాత్కారముగా గ్రహించు, అపహరించు.

తే. నా తనూజులు దుర్బుద్ధు లీ తెలుగు, నీవుం దలంపవ యాశక్తి
నీరజాతుఁ డొడిచి కొనియెనె మొఱకు చేనున్న తియ్యింపండు
వెస నాచికొనిన నేర్పరియుఁబోలె. ద్రోణ. 5-248

సీ. గాఁడీవ మాదిగాఁగల యాయుధావలు, బుక్కివంబున నప్పు
డొడిచి కొనఁగ, మఱచిన వాడయ్యు మంచాత్ముఁ డాధార్తి
రాప్తుఁడు గాంధార రాజతనయు, వచనముల్ విని యక్షవతి
నెవంబున వానిఁ గప్పుడైకొన సమకట్టి మనల, మగిడింపఁగా
దుష్టమతిఁజేసి విదురుఁ బుత్రెంచె. ఆర. 1-55

5. గెంటు, పూనిత్రోయు, పడఁద్రోయు.

వ. ...మల్లయుద్ధ సన్నద్ధులై కిట్టుచుం బట్టుచుం బాయుచు వ్రేయుచు
నొడుచుచుం బొడుచుచు మఱియు ననేక ప్రకారంబుల వీరత్వం
బును వికారదత్వంబు పేసలకు వెఱఁగు పుట్టింపం బోరాడిరి.
ద్రోణ. 3-268

6. కలిగించు, ప్రసరింపఁజేయు.

సీ. సమర వికాసంబు చెమట నొప్పఱకుండ హేతిధీధికులు రేయెండ
నొడుచు భీష్మ. 1-119

ఒడుపు దే. వి. (✓ఒడయు)

పట్టుకొనుట యందలి యనుకూలస్థితి.

వ. ఒడుపు దప్పిన మహానాగంబునుం బోలె నిట్టూర్పు నిగుడ నిట్టలం
బగు కోపంబు పెల్లిన మల్లడి గొనుచుండె. విరా. 2-181

ఒడ్డగెడపు దే. విణ.

ఒక ప్రక్క కింది కొఱగి మఱియొక ప్రక్క పైకి లేచినది, తలక్రిందై
నది, విపర్యస్తము.

ఆ. పుడమి యెల్ల నొడ్డ గెడవయి గజవాణి, యుతముగాఁ గడంగి
యుగ్రమృత్యు, ముఖము మొరంగఁ దివురు మూర్ఖత మాన్పుట,

యధికమైన పుణ్య మనఘచరిత.

ఉద్యో. 3-238

శ్లో. పర్యస్తాం పృథివీం సర్వాం సాశ్వాం సరథకుంజరామ్.

అ. కెడనె హయములొడ్డ గెడవయ్యె రథములు, చాపకట్టు వడియె
సామజములు, భీష్మ. 2-165; భీష్మ. 3-819

వ. కొండొక క్రుంగిన చక్రంబు కుండమునుంగం దిగబడిన నొడ్డ
గెడవై యరదం చేటునకు ననువీక తక్కిన నుక్కటి యక్క
ర్దుండు. కర్ణ. 3-850

ఒడ్డనము దే. వి. (✓ఒడ్డు)

1. పూహము.

వ. ఒక్క యడోహిణి యొడ్డనంబు దీర్చి. ఉద్యో. 1-221

క. అనురూపములగు మా తొడ్డనముల్ ప్రస్ఫురితములు ధృడం
బులుగాఁ దీర్చినఁగాక తెఱంగగునే, యని మొరలేర్పఱచెఁ గౌర
వాన్వయముఞ్చా. భీష్మ. 2-26 భీ. 3-12.

సీ. అనఘ సంతక హననంబునకు నీవు, సనిన నొడ్డన కడంగి, నడచి
ద్రోణునిఁ దలపడితిమి. 2-270.

2. ఒడ్డుట, అడ్డుపెట్టుట.

క. చేరి బహు చిత్రగతులం బోరంగా నొడ్డనములఁ బొలిసెం బలకల్.
కర్ణ. 1-94.

మ. ఒకదిక్కుద్ధతిఁబూన్చి యొండుదెసప్రేయన్ మేను వంచించి
ప్రేతకు దప్పన్ వడిప్రేయ నొడ్డనమునం దప్పించి వేగంబుగం,
దక నొప్పించు. శల్య. 2-57.

3. చక్రాకార ఫలశాస్త్రము, ఒకరకమైన తుక్కెము.

(ఈ యర్థమున తదృశము. సం. అడ్డనమ్)

పీ... క్రమమొంగదిన పలకలు పడియలు గావించి యలుగుల నొడ్డ
నంబుల నంగవంచనంబులను వ్రేటు పోటుల సవరింపకుండం గాచి
గాచికొనునోజ మెఱయుచుండిరి. ద్రోణ. 4-262.

శ్లో. అసిఖ్యామ్ చరన్తణి చిత్రే శతచంద్రే నరాధిప
నికృత్య పురుషవ్యాఘ్రా కాహయద్ధం వ్రచక్రతుః.

సం. టా. ద్రోణ 142-40.

ఓడ్డారము దే. వి. (✓ఓడ్డు)

పంశము. పోటీ

సీ. ...అవ్యధూటి, కేవల ధవళంబు నా విని యొడ్డారమునకు నేనదె
నల్లదనము కంటె...తే... వెనుకదెస నన్నవాదయ్యె.

అను. 1-198

ఓడ్డిమి దే. వి. (✓ఓడ్డు)

జూదమునఁ బందెముగాఁ జెట్టిన వస్తువు

వ, ఆ శకుని యాడి యుధిష్ఠిరుఁ డొడ్డిన యొడ్డిమియు గెలుచుచు
వచ్చిన.

ఉదోగ. 1-22

ఓడ్డు¹ దే. స. క్రి.

1. (వల మున్నగువానిని) ఒగ్గు. పఱచు, పచ్చు.

తే. ఇందఱకు నిన్ని భంగుల నిడమ గుడువవలసె ధర్మశమాభవు
వలనఁజేసి. దాయలొడ్డిన మాయజానంపు టురులఁబడి కులంబున
కాతఁ డిప్పాటు దెచ్చె.

విరా. 2-225

వ. అప్పు డా భీషణారణ్యంబున నేదిక్కు చూచినమ దఱచుగా
నొడ్డిన యురులు దోచె,

స్త్రీ. 1-47; కాం. 8-208.

2. పందెముగాఁ జెట్టు, పెట్టు.

తే. అనఘ మామామ శకుని నాకై కడంగి, జూదమాచెడి సితోడఁ
గాదు నాక, యీతఁడొడ్డిన ధనరాసు లెవ్వయైనఁ, తోడిగా నీకు
నీగలవాడ నేను.

సభా, 2-174

ఆ. జూదమాడి ధర్మసూనుండు రాజ్యంబు, ననుజాలను బ్రియాంగనను
పణంబు, గాఁగనొడ్డి యాడికాఱియఁ బడఁడె యట్లగుట దీని
తోడి యర్థిగీడు.

విరా. 5-245

3. అడ్డముగాఁజెట్టు.

క. నా కొలఁది విచారింపక, నీకి ట్టనఁదగునె మిన్నునేలయు నిమ్రైఁ,

గాక తిరుగంగఁబడినం, బోకే ముంజేతు లొడ్డి పోవఁగఁ ద్రోతున్.

ఉద్యో. 3-80

క. కౌరవవాయక పాండుకు, మారులు నీతోడి వాత్తు మనియెన
మనఁగా, శ్రీ రామోకాలోడ్డిన వారి విధమకాదె నీవు వలదను
తెల్లన్.

ఉద్యో. 3-343

వ. అయ్యనిల తనయుండు సాధనవైకల్యంబున వెడంగు వడియును
వెన్నీకమున్ను విన్యచ్చుచేతంఁజచ్చిన సామజంబుల హయంబులఁ
బుచ్చికొని దాచేత నొడ్డుకొనుచు వలచేత వైచుచుఁ బెసంగె.

ద్రోణ. 4-288

4. గుటిచేయు, బలియిచ్చు.

క. అనిమిషనాథుం డిచ్చిన, ఘనశక్తికి నసురవొడ్డి గాండివిఁ దొలఁ
గించిన హరివంచన పదపడి, మనమెల్లను దెలియ వినమె మను
జాధీశ.

కర్ణ. 1-218

5. ఏర్పఱచు, అమర్చు, సిద్ధపఱచు.

సీ. విసు మట్టి ధృతరాష్ట్ర తనయులు గారె యీ, యొడ్డిన మొస
లలో నున్న నారలు.

భీష్మ 1-198

6. (ధానాదికము పుచ్చుకొనుచుటకు) హస్తాదికము చాచు, పట్టు.

తే. అసిన నాతఁడు భయమంది యాత్మలోన. నొరుల యీగికి నకట
చే యొడ్డకుండు, నట్టి నాకిది వలనెచే యనుచుఁ గరము, సాఁచె
నవ్విప్పు దెసకు నిశ్చయము తోడ.

కాంతి. 4-158

7. (చెవి) ఒగ్గు

అ. ఇట్టు లాడఁదగునె యిది నీక పోలు ని, న్నేమనంగనేర్తు ని తెఱంగు,
పాడిగాఁగఁ బూని పలుకంగఁ తెవియొడ్డి, యాదరించువారి నందుఁ
గాక.

ఉద్యో. 1-28; ద్ర్య. 1-29

వ. (యద్ధమునకు) పూను.

తే. పుడమిపాలు పాండవులకు నడుగఁబోయి, నీవు ధృతరాష్ట్రతో
ధర్మ నిష్ఠమైన, యుచిత మాడిన నందుఁ బోటొడ్డియున్న, దొరల

భృత్యుల మనములు దిరుగఁబడవె

ఉద్యో. 1-57

(పోతొడ్డు = యద్ధమునకు సిద్ధపడు)

వి.

1 పందెముగాఁ బెట్టిన సొమ్ము.

వ. విరోచనుఁడును నంగిరసుఁడన వి పుని కొడుకు సుధమ్యుండును
దమతమ ప్రాణబలొడ్డుగా నొడ్డి యొక్క ధగ్ధగంచేపాంబునకు
ఁగ్నిగంబు నలుని చచ్చి ఉద్యో. 2-68

క. సురుడొడ్డుగఁ గనుకంబు గ, గురువీరులు పాండుపు శకుల యోధు
లు గిర్భర సమదూత కళా, విరతిం గీడించి రుద్ర నిపుణు మెఱ
యన్. ద్రోణ. 1-867

క. మనకును సతనకి నై ధపుఁ, డను తొడ్డున నయ్యె జూఁము.

ద్రోణ. 3-182

2. పూహము, ఒడ్డాము

ఉ. తేగ్గులు నించి కఠమున తేలువాపి శిరంబున్రచ్చివే, రుక్కునఁ
గ్రాంచచంద్రమగు నొడ్డు గలగఁగఁ జేపి భిష్ముఁ డే, దిష్కున
దానయై. భిష్మ. 2-80

సీ. పొరట మున్నర్ధచంద్రాకృతిగ నొడ్డు న ఘోరిని.

ద్రోణ 1-285

వ. భారద్వాజుండు పద్మపూపాంబు గాపంచనం గౌ తేయాగ్రజ
ననుమతి నిభిమన్యుఁ డయ్యెడ్డు భేరించి ద్రోణ. 1-394

3. అడ్డుకొనుట, ఘనము.

మ. పరిహాసంబునఁ దే భృత్యులయెంబ బ్రహ్మాముం బొందు టు, పరు
నాజ్ఞం జన రీగి మెచ్చరు పఃన్ వంచును రెగ్గాడఁ జొత్తురు
కౌతూహల వేషభాషణులం గుల్మత్వముం బొంగియే, పరు
వారెల్ల వదంబు వేడదురు సింతుర్ భూమి మాతొడ్డులన్.

కాంధి. 2-180

శ్లో. జర్జరం చాన్య విషయం కుర్వంతి ప్రతిరూపకైః

సం భా. కాంధి. 58-51

ఒడ్డు² దే. విణ.

పెద్దది, విశాలమైనది. ఆధికము.

వ. (సంజయుండు) మఱునాడు ధర్మతనయుం డొడ్డోలగంబున్న సమ
యంబు వేచి. ఉద్యో. 1-272

ఒడ్డు³ దే. సర్వ. బహు. ఒడ్డులు. ఒడ్లు

అన్యుడు, అన్యురాలు.

(బహువచనమునందే దీని ప్రయోగము)

ఉ. ...నృపాలుండు...వ, యోజ విగర్భుడై పలుకునొడ్డులకుం చగదట్లు
సేయఁగన్. విరా. 1-128

తే. కుడుపునకు ముందరొడ్డుల గోవునకు స, మంచిన గ్రాసముష్టి
నిత్యంబు నేడ, గాలమిచ్చిన నలఁదెల్ల కామ్యములును, కాహ్వా
నుల కర్మనొసఁగిన ఫలము వడయు అను. 2-415

ఉ. ఉత్పలఁగి నన్నుడుగు మొడ్లనా బంపుము కల్లుచేర.

విరా. 2-98; కాం. 2-302

ఒడ్డోలగము దే. వి. (ఒడ్డు + ఓలగము)

పేరోలగము, నిండుకొలుపు

సీ. మణిమయాఁబైన భూషణజాలగుల నొప్పి, యొడ్డోలగంబున నుండఁ
గలదె. విరా. 5-204; ఉద్యో. 1-272

ఒత్తరించు స. క్రి. (సం. ఒత్తరము)

1. అతిక్రమించు మించు.

సీ. విశేష వీరాగ్రహవేశాశిదర్శితచిత్తులై యొందారు నొత్తరించు
నుగ్రహహోర్ధతి మధ్యటాటోపతీవ్రములగు సమర నిభ్రమము
లంగ, సంగతంబులుగాఁగ. శబ్ద. 2-283

2. ఉద్రేకించు.

క.అఫలునుం బొదివిన నమ్మహాభుజుండు సారథుల సమయించియు
దత్సేనాతురంగంబుల బడలు వజచియు నబ్బలుమగలం దెరల్వి
యొత్తరించి కెలనన దురంబుసేయు సమ్మరుత్తనయు జేరంజని.
కర్ణ. 3-179

ఒత్తి దే. అవ్య. ($\sqrt{\text{ఒత్తు}}$) గట్టిగా

1- నిర్బంధ పూర్వకముగా.

క. అనుడు విదురుఁ డాతని కిఁట్లను నిమ్రొయి వమ్మ నొత్తి యడిగినఁ జెప్పం,జను నున్న రూపు నెప్పెడ, విను మవధానంబుతోడ విమల విచారా. ఉద్యో. 2-51; కాంతి. 2-334; ఆశ్వ. 3-84.

వ. నేను దైవాధీనతకతంబున బిడ్డల నొత్తి చెప్పను నియమింపనుం జాల. (ఒత్తిచెప్ప = నొక్కిచెప్ప) ఉద్యో. 2-198

2. హృదయ పూర్వకముగా.

ఉ. అత్తటి భీష్మమ ఖుల్లలగు నచ్చటి స్పృద్ధజనంబునెల్ల వోరెత్తక యూరకుండిరి మహీశ్వరు చిత్తమెఱుంగకున్కిఁ దా, నొత్తి కుమా రులం గినియ నోవిడ యక్కట. ఉద్యో. 1-848

ఒత్తికొను దే. న. క్రి. ($\sqrt{\text{ఒత్తు}}$)

1. ఆక్రమించు వశముపేసికొను.

మ. ఒకనాఁడా తమ ముందటం బలుమఱున్ హోరాటమై నేం యొత్తికొనంగా బసరంబులన్ గెలువఁగాఁ దెల్లంబుగాఁ జూచి పాఠ,దుకుమా రాని నుతింపకుండుదురె. ఉద్యో. 1-279

వ. కొందఱు కొందఱ నివేశనంబు లధికాభిలాషంబున నొత్తికొనుట కారణంబుగా వివాదంబు పుట్టిన. మహా. 19; ఉద్యో. 2-204

ఒత్తిలి దే. అవ్య. ($\sqrt{\text{ఒత్తిలు}}$)

బిగ్గఱగా, గట్టిగా.

ఉ. అందలివారలెల్లను జయంబునఁ బొంగుచుఁ జేరెలుంగు లందంద చెలంగఁగాఁ బలుక నార్యుఁగ నొత్తిలి నవ్వ నాకొం,బంధిని యట్టి మ్రోత విని యక్కడ వోవఁగ నుల్కి రపు. సౌప్తి. 1-6

ఒత్తిలు దే. అ. క్రి.

తప్పుకొను.

(శ్లేషము) క. కత్తుకకు నడ్డపడు నూ,స్పొత్తిలి పోనీక యాగు సూర్యవ్యాసఁ, బెత్తఁగఁ జేయును. ఆశ్వ. 1-173

అత్తు దే. స. క్రి.

1. అదుము, అణచు.

సీ. ఒత్తిన బెగ్గలం బొందక యొందొరు, బలువిడి నొత్తుచు నలవు
మిగిలి. విరా. 2-347

2. నొక్కు, బలవంతపెట్టు.

క. అనుడు విదురుఁ డాతని కిట్లను నిమ్మెయి నన్ను నొత్తియడిగినఁ
తెప్పం, జను నున్నరూపు నెప్పెద. ఉద్యో. 2-51; స్త్రీ. 2-157

3. (శంఖము మున్నగునవి) ఊదు.

చ. ...మనమునన్ రణకౌతుక విల్లునిల్లుగాఁ, విడుగుల పిండు బిట్టు
లియు పెల్లునఁ బార్థుఁడు శంఖ మొత్తినన్. విరా. 4-171

ఉ. శాంతనవుండు నపు నిజశంఖము కౌరవరాజు నైన్యముల్, సంపన
మంద నొత్తుచు. విరా. 5-164

తే. విడియుటకు సూచకంబుగ విష్ణుఁ డొత్తె, బాంచజన్యంబు ధర్మజు
పార్థులాది, గాఁగఁ దమదమ వీరశంఖంబులెల్ల దొరలు నొత్తిరి
దివిమోఁతఁ దూఱుగట్ట. ఉద్యో. 4-181

4. అడ్డు.

వ. అన్నారీతన్నంబును రయంబునం జేరి వ్రేటు గంటిం దొరఁగు రుధి
రంబుఁ దనయుత్తరీయంబున మెత్తన యొత్తి యచ్చేరువనున్న
కనక కలశ జలంబులం గరతంబులం తడిపికొని తుడుచునప్పుడు.
విరా. 5-260

5. ఆక్రమించు, వశపరచుకొను.

తే. ...కవలు మహోగ్రరిపుల, భూము లంతంత కొత్తుట పొగడఁ
బడునె. బ్రదోణ 1-278

వ, కొందఱు కొందఱ నివేశనంబు లధికాభిలాషంబున నొత్తికొనుట
కారణంబుగా పివాదంబు పుట్టిన. మహా. 19

సీ. గరుసులు గడవంగఁ గదలి యల్లల్లనఁ యొత్తుచు నెడముల నుత్త
రించి. అర. 4-228

6. చక్కఁజేయు.

అ. వెలరు వాఱు దీనియల నల్ల నల్లార్లు, సోర్ల గండ్లయందుఁ జొచ్చి
నుడిసి, తిరిగి వేఁగుఁబోక తెమ్మెగ తెలదీగ, కొనలవంక లొత్తు
నవలఁ బ్రోచు. ఉద్యో. 2-112

7. పాదాదులు పట్టు, పిసుకు.

వ. ఏమింక వారి యడుగులొత్తను బాటిపోవనుం జాంము.
ఉద్యో. 2-214

తే. నాళి యూరులు జఘనము మెత్తమెత్తన యొత్తి ముదంబున
నుల్లమూన్పు. స్త్రీ. 3-188

తే. అతని చరణయుగము, గరయుగంబున నొత్తుచు.

కాంతి. 5-137; అను. 2-200; మౌ. 78

8. తుడుచు.

ఉ. దానికి నీవొడంబడితి ధర్మజుఁ డంతయుఁ జూచి గవ్యముం,
బూని వృకోదరాష్ట్రములు బొంగులుగాఁ జెడచేసఁ గన్ననీ, రూసఁగ
నొత్తుకొంచుఁ జని. ఉద్యో. 8-281

క. నరవతి యానందాశ్రులు, గరనరసిరువాముల నొత్తి కనుదని
యఁగ న, య్యిరువురఁ జూచుచు. ద్రోణ. 5-17; ద్రోణ. 5-884

శ్లో. పరివృజత్ తదా కృష్ణా వానందాశ్రుపరివృతః

ప్రమజ్జి వదనం శుభ్రం పుండరీకసమప్రభమ్. సం. ద్రోణ. 149-4

క, అశ్రులు మఱియును గ్రమ్మిం గరలలమున నొత్తుచుఁజూచున్.
మౌ. 1-164; అది. 4-108

9. తఱుము, పెంటాడు, వెంబడిపడు.

అ. అతని కప్పు డెదుర నమ్మెనఁనెవ్వరు, జాలరైతి నవ్యపాచి
యొకఁడనిశిత విశిఖవంత్రి నిగిడించి నొప్పించి, యొత్తి భిష్ము
వెనుక కొదుఁగఁజేసె. భిష్ము. 3-878

శ్లో. ఆర్జునం ప్రాప్య గాంగేయం వీడయన్నిశితైశ్చలైః,

అభ్యుద్రవత సమ్మృతో వనే మత్తమివ ద్వివమ్.

సం. కా. భిష్ము. 117-51

10. ప్రశంసించు, అగ్గించు.

సీ. సంగరఃఖం దన్విసని శాలికా బొందిన చిత్తబుతోఁ దమసేన
దిక్కు, గనఁగొని వెలుచ నో కర్ణయో శృవ యో సు, యోధన
పోర నవ్విత్తి యెపుడు, జెప్పుదు రేను నాచే నయినంతయుఁ
జేసితి. ద్రోణ. 5-322

11. మందలించు

మ.దుర్బుధ సందర్భ వికత్తనుండయిన తొరవ్యాధముం డెట్లు
నా, కెదురై ప్రాణముతోడఁ బోవు నృపు నిల్లెలోతై వీహాత్ర
కున్. శల్య. 2-118

ఉ. నీకెనవచ్చు రాజరమణిన్ ధర నెందును గంటిమే నృపా, నీకము
వించునుండ సుతునిం దగు పల్కెల నంత యొత్తుదే, నాకది
సిక్కెఁ జిత్తమున. శల్య. 2-370

(ఒత్తు = కఠినము గా మందలించు; నిర్బంధించు అని సూ-అ-సి)

12. నిర్బంధించు.

క. మతి మంతులైన వారికి, హితులగు వెరవుగలవార లెఱిగించురు
దుస్థితి గాకుండఁగి గార్యము, గతియొత్తియుఁ దప్పలిడియుఁ
గడఁ బలికియున్. సాప్తి 1-80

చ. ...నాకు భీష్ముడు, నుడుడును దోడుచెప్పిరి మునుల్ బహుభంగుల
నొత్తిర త్తణిన్. ఆశ్వ. 8.31

13. తెగఁగోయు, ఒరిసికొనిపోవు.

క. అనదతనంబును బెడిదవు, దనమును లేకుండఁ బరఁగి దరియొత్తై
డునే, టును బోలె నొత్తవలయును, మనుజేంద్రుఁడు మార్తరం
గ్రమంబున నధిపా. కాంధి. 3-24.

14. రాపిడిపెట్టు, బాధించు, పీడించు.

క. అనదతనంబును బెడిదవు, దనమును లేకుండఁ బరఁగి దరియొత్తై
డునే, టును బోలె నొత్తవలయును మనుజేంద్రుఁడు మార్తరం గ్రమం
బున నధిపా. కాంధి. 3-24.

అ. క్రి.

1. గ్రుచ్చుకొను, ఓత్తుకొను.

సీ. శయన తఱుబున శయనించియును నిద్ర, వోవనియది డప్పిఁబొంది
కటికి -౪- నేలఁ గండ్లు లొత్త నిద్రవోయిన యది. అది. 6-178

2. పుట్టు, జనించు, కలుగు.

తే. ఉత్తమం బెద్ది నీ చిత్తమొలయు నెందు, బురుషుఁ డెయ్యది
గల్గినఁ బొందు నఖిల, కర్మబంధ మోక్షము నట్టి ధర్మమెఱుంగఁ
జెప్పవే కరుణాలత చిగురులొత్త కాంతి. 5-542; ఉద్యో 1-328

వి.

1. ఓత్తుకొనుట వలనఁ గలిగిన ముద్ర, నొక్కి.

క. వెడలునెడ గాఢ పీఠం, బడి నుడిపడి యోగి నొత్తువడి యొక
భంగిన్, వెడలఁగ గ్రహభూతము లిచ్చుడు నొడిఁగి యనేక దురి
తములు గల్పించున్. స్త్రీ. 1-87

2. పీడ, బాధ.

వ. కౌశపులుం కాండపులు నొండొరులకుఁ బ్రాప్తై పొదలిన నెదిరికి
నజయ్యు లగుదురు పరుల యొత్తులేని రాజ్యము పూజ్యమహిమం
బరఁగు. ఉద్యో. 2-89

ఓత్తుకాడు దే. వి. (✓ఓత్తు)

సుతిపోయువాడు.

వ. ...అతండును గుణధ్వని తలఁపిసారంబుగా నావిండ్లవా రొత్తు
కాటుగా గాండివంబు వీణగా వినోదంబు సలిపె. విరా. 5-78

ఓత్తుడు దే. వి. (✓ఓత్తు)

పీడనము, బాధ.

సీ. ...ఓత్తుడు నొరువుల వలనఁ బట్టదుకదా. ఉద్యో. 1-278

(పాకాంతరము)

ఓత్తువడు దే. అ. క్రి. (✓ఓత్తు)

పీడితమగు, రాపిడిచెందు.

క. వెడలునెడ గాఢపీడం, బడి సుడివడి యోని నొత్తువడి యొకభం
గిన్, వెడలంగ గ్రహభూతము ల, పృథు దొడగి యనేక దురిత
ములు గల్పించున్. స్త్రీ. 1-37

ఒత్తొరపు; ఒత్తొరుపు దే. వి. (✓ఒత్తు)

ఒత్తుడు, స. పీడనము, పీడనము, కాఢ.

క. అత్తటి సురభిచరాదుల, చిత్తములనిఁ జూచు వేడ్కఁ జిడిముడి
వడఁదా, నొత్తొరపున నిరుదెఱఁగుల, నుత్తను వీరులును దాఁక
నుంకింపంగన్. భిష్మ. 1-151

సీ. ఒత్తొరు వొండుల, వలనఁ బుట్టగుగదా. ఉద్యో. 1-278

ఒత్తొరుపు దే. వి.

మల్లబాధ విశేషము.

సీ. ఒత్తొరుపున వలచిన యప్పుడు, గొనిపోవు నవలీలఁ గూలవైచు.

విరా. 2-15

(మూడు తావులయందే యీ శబ్దము గలదు. (విరా. 2-15; ఉద్యో. 1-278; భిష్మ. 1-15) భిష్మ. 1-151 లో మాత్రము 'ఒత్తొరపు' అని యున్నది. దానికి పాఠాంతరముగా ఒత్తొరుపు గలదు (సం.ము) మిగిలిన రెండు తావుల 'ఒత్తొరుపు' అనియే గలదు. 'ఒత్తొరపు' పాఠాంతరము గాఁ గూడలేదు సూ.అ.ని. 'ఒత్తొరపు' అను శబ్ద మొక్కటియే చూపి భిష్మ. 1-151 ఉదాహరణమిచ్చెను.

ఒదరు దే. అ. క్రి.

1. విజృంభించు, చెలరేగు.

వ. దైత్య నై న్యంబులు నిలువనోర్యక నలుదెసలం జెదరిన నొదరి
యదల్చి మహిషాసురుం డొక్క మహాశైలంబు జెఱికి యిరుగేరి
నమర్చికొని యరుల మీదం గవినన. ఆర. 5-277

సీ. హుంకార ఘోరమై యొదరు బెప్పులి మీస, లుఱక యెవ్వఁడు
నేఁ దూఁచికొనియె. ఆర. 6-315

స. క్రి.

నిందించు.

ప. దుర్యోధనుండు విదురుఁ దూల నొదరి ప్రాతికామియను వానిం
బలిచి. సభా 2-205

ల్లో ధిగస్తు హతారమితి బ్రువాణోదర్పేణమహ్లో ధృతరాష్ట్రపుత్రః
సం. భార. సభా. 66-1

ఒదవించు చే. స. క్రి.

కలిగించు.

సీ. లోని జొంపము పవలును బెను జేకటి నొదవించి పొదలంగ
నొప్పుదాని. విరా. 1-162; కర్ణ. 1-288

ఒదవించుకొను చే. స. క్రి.

సంపాదించుకొను,

క. ఇది దప్ప నిప్పు డియ్యెడ, నొవదా ప్రాణంబు గాన నొడొర డి
యున్, మది నూహింపంగ న్రూచ్చిమి, నొదవించు కొనంగ వలసి
యున్నది నాకున్. కా. తి. 9-288

ఒదవు అ. క్రి.

(ఉద్భవ శబ్ద భవమని నూ.అ.ని. అక్షర సామ్యముచే గాబోలు)

1. కలుగు, పుట్టు, జనించు.

క. అతనితో నొక్కొక మరి, కౌతూహం వృత్తి క్రింద గందోడగి
మృదు, ద్యూతంబున గ్రీడింతుం, జేతో మునిమొరవ నక్షత్ర
ప్రౌఢిన్. విరా. 1-71

క. ఒదవెడు తృప్తపెల్లెడిమున, వదనము పలుట్లు వట్టె. విరా. 3-88

క. వనితకుం బురుషునకుం దన, తనయంతన రూపాక డొదవఁ జేయ
గ విన్ననువు గలుగ దొండొర పుల, నెనయుటగాని శుభిమగము
నిట్లు మహాశ్రా. కా. తి. 6-22

2. ప్రాప్తించు, లభించు, దొరుకు.

క. మన్నన కుబ్జక యవమతి, దన్నొందిన సుక్కులదక ధరణికు
కడన్, మున్నున్నయట్ల మెలగిన, యన్నరునకు శుభము లొదవు
నాపద లడగున్.

(కుక్కమాంసము ను తాచి విశ్వామిత్రుఁ డనుకొనిన మాటలు)

క. ఇది దప్ప నిప్పు డియ్యెడ, నొడవదు ప్రాణంబుగావ నొడొకండు.

కాంతి. 3-286

సి. భరతకులోత్తమ ఫలమూలముల మప, యోగంపు మెనఁగెద
మెదవి తమకు, నెయ్యది యాహారమయ్యె నాశిథ్యంబు, దానన
నడవుట ధర్మసరణి. అశ్ర. 2-85; మాస. 191

3. వచ్చు.

తే. చాలఁగాలంబు వోవక చతురులైన, వృద్ధజనముల బుద్ధులు విండ్రు
గాక, ముదియ మతిదప్పి నోరికి నొడవినట్లు, పలుకు వెడఁగుల
మాటలు పాటియగునె. ఉద్యో. 4-243

క. ఎదురున్న రూపు వలుకఁగఁ, దుదిఁ గటకటఁబడవు నీవు దుర్జయ
మును బెట్టిదమును బెండును నను పలు, కొదవదు వీ నాలుకకు
నయొన్నత యెప్పుడున్. ఉద్యో. 1-383

క. నా కొఱఁతఁ దీర్చి వచ్చితి, నీ కొఱఁతయ యింక సూతునిందెఁ
జూడన్, లోకము వంచినను దగు, చీకటియే యొదవ నేమి
సేసెదు చెప్పుమా. విరా. 2-271

4. తగు, యుక్తమగు, అర్హమగు.

వ. రథంబెక్కిన యవనకంబున కొదవ నపరివారంబుగా నరుగుదెంచిన
సాత్వికిం దన రథం బెక్కించుకొని, ఉద్యో. 3-132

వ. తేరు తత్కాలంబున కొదవం దెచ్చిన నయ్యెచ్చుతుండు మెచ్చుచు
ద్రోణ. 4-217; శల్య. 2-332; అను. 4-36

(ఒదవన్ = తగునట్లుగా, యుక్త మగునట్లుగా)

5. నెఱవేలు, సిద్ధించు.

క. మనఁజేపిన సుకృతంబుల, వినుతఫలమునెల్లి నెల్లి వివచ్చుఁడు సింధు
నరేంద్రుఁ జంపునట్లుగ, నొనరి యొదవవలయునని దృఢోక్తిఁ బలు
కుచున్. ద్రోణ. 2-344

6. తోడ్పడు, ఆదుకొను.

ఆ: నిన్నుఁ దృణముఁజేసి నన్నా దురాత్ముండు, బంధుహీనుఁ బోలె,

బలువ నెడగు, దోచినప్పు దొదవి తొలగించు వానిగా, కన్య
నేల బంధుఁ డందు జనులు. కర్ణ. 8-44

7. ఏర్పడు.

క. ఈ సర్వము దేహశ్శాసిత విది దేహియైన పరమాత్ముని వి,
వ్యాసమునకుఁగా నొదవి యుపాసించుం గరణరూపమై యా
కర్తన్. కాం. 4-274

8. ఉద్గమించు, బయలునెడలు

తే. ఒదవు వృక్ష రక్తమున బుద్బుదము లెసఁగి, పుట్టుకొక్కులై యవి
జన భోజ్యభావ మొంది. కాం. 5-438

9. ఉపయోగపడు, ఉపయోగించు.

సీ. గోవులెక్కుడు తపోభావితాత్ములకంటె...వినుత హోమముల
కెల్లను బాలుఁ బెరువు వేయును నిచ్చుఁ గర్షనంబునకు నొదవు.
అను. 2-397

10. చనుదెంచు, ఏతెంచు.

సీ. ...అమ్మ, హాత్ముఁ డందఱఁ బాచి యానృపాలు, కేలు దెమల్చుచు
మేలు సేసితి దైవయోగంబుగాదె నీ వొదవు టరయ.
అను. 5-458

శ్లో. దిష్ట్యా ప్రాప్తోఽసి కాంతేయ సహమాశ్శ్చ యుధిష్ఠిర.

సంభా. అను. 278-28

11. తలపడు, పూను.

క. జఖల వానరేంద్రుఁడైన సుగ్రీవుతో, తెలిమి సేసి యివుడు
శ్రీమమునన. వీరవరుఁడు నిన్ను విడిపించు పనికిచై, యొదవి
యుత్సహించి యున్నవాడు. అర. 8-394

12. పెరుగు, వృద్ధిపొందు.

క. క్రమమునఁ గామము రాగము, దమమనముల నొదవఁగా మదం
తెక్కిన విశ్రమమొందుచు విచ్చలవిడి, విమార్గచరితముల వేద
విధ్యంబులై. కాం. 2-201

13 ఆమరు, ఒప్పు

క. అదె పార్థుడు దన మునుమువ, కొదవిన నేలఁ గలంచు నుతి
వతఁ డితనిం, గదియఁగ రాకుం డిక మును, పొదవుదమే సాత్వ
కిం బ్రభూతబలముతోన్. ద్రోణ. 5-178

ఒదిగించు దే. స. క్రి.

1. ప్రక్కకుఁ దొలగించు.

క. తక్కుటి రథికజనులు వేరుక్కన నయ్యిభవయంబు నొదిగించి
యునుం, జిక్కువఱచియుం దునిమియు, నెక్కడు ముద మొప్పు
మెఱసి రిభపురనాథా. కర్ణ. 3-236

2. ప్రవేశింపఁజేయు, చొనుపు, చొప్పించు.

సీ. పంచాత్మకంబైన పవనంబు నిగృహీతమైనది భవదండ్రుములు
మనము, సందాఁగఁబడ్డ యవియును నిదియును బుద్ధియం దొది
గించి. కాంతి. 2-8

శ్లో. వాక్సత్త్వం చ గోవింద బుద్ధే సంవేశితాని తే.

సం.భా కాంతి. 46.4

3. లీనముచేయు.

సీ. ఇల జలంబుల జలంబులు శిఖ శిఖ వాయువున వాయు వంబరంబు
నగు నంబ రంబు చిత్తమునఁ జిత్త బహంకృతి నహంకృతి బుద్ధిఁ
దగ నొదిగించి. కాంతి. 4-243; కాంతి. 6-414

4. లయముచేయు.

క. మనసుగొని మనసుబుద్ధి, గొని బుద్ధి నిదర్శనంబుగొని ధర్మనమున్,
విను క్రమమున నొదిగించినఁ, గను బుధుఁ డక్షరుని విష్ణు ఘన
బోధమయున్. కాంతి. 4-200

ఒదిగిలు దే. అ. క్రి.

ప్రక్కకొఱఁగు, ఒత్తగిలు.

సీ. (కుంభార్జుడు) యొదిగిలి కనువిచ్చి హూయని బిట్టాపులించి
కొండొక దేటి లేచి నీలి. ఆర. 7-95

ఒదుఁగఁబాటు ఒదుఁగు

తొంగిపోవు.

చ. తలకెడు వానికిన్ మగఁడ జానఁబె నన్నడకింసువాఁ డిసీ పలుకకు
భీతున ట్లాదుఁగఁబారునె శూరుడు. విరా. 3-25

చ. పలికిన బ్రాహ్మణుం నొదుఁగఁ బాటు నిల్చి. అను. 8-261

ఒదుంగు; ఒదుఁగు దే. అ. క్రి.

1. అడకువతోఁ బ్రక్కుకుఁ దొలఁగు, అవయవములు ముడుచుకొని యో
సరిల్లు

తే. మట్టబడి మేనఁ గంపంబు పుట్టి నొదిగి, యుండునారుఁ గిరం
బున మదరమప్పు, శించి యమ్మరొ రక్కెసయించు నుల్ల ములుకు
వారు నై పురజనంబులు దులంకి. విరా. 3-38

2. తొలఁగు, వెనుకకుఁ దొలఁగు, వెనుదీయు.

చ. శినిమనుమండు నర్దమజా శీఘ్రమ సాలుగు నారసంబులన్, వెనుక
కొదుంగఁ జేసి... భీష్మ. 2-223; భీష్మ. 8-78

క. పలిసవాని ధనంబులు, బాలురు బంధువులుఁ దారు బ్రదికిన దిన
ముల్, వ్రేలారిచి తిండాతని, యోలముగని విధివ భీతి నొడు
గుడు రాజిన్. విరా. 4-217; విరా. 5-154

మ. హరియుం బాండవులున్ మడిచిపట్టుకాహోళ క్షిదివ్యాస్త్రుని, ర్భర
సంతాప పరీతులై యొదుఁగ...విజృంభించెన్. ద్రోణ. 5-319

3. దాఁగియుండు.

ప. త్రిగర్తపతి మొదలయిన యమ్మహీనులుం దెరలి తమతమ
పై నర్థంబులు నన్న నెలవులకుం జని యొదుఁగుటయు గాంగే
యుండు గడంగుటయుం గన్. భీష్మ. 3-18

ప. అతండు కేతనంబునకుం గుడురుగాఁ జెనుపొనరం గావించిన పీఠం
బు నడుగున నొదింగినం దేరివయి నతనిం గానక భీమపేనుండు.
ద్రోణ. 4-288; భీష్మ 4-188

ప.చిత్తంబు గలంగినం జనం జాలక యరణంబు దిగ్గి యచ్చట
నొక్కయెడ నొదిగి నిలిచెదనని వారలకుం జెప్పి యమ్మడుమ

నటుత నొక్క-పలుపుగల పొద యీటమిం దూటి పొంచియుండితి.

శ్లో 2-48

4 లీకమగు.

క. మొగ్గల గలిగించి జనములఁ బదిలంబుగ నునిచి వానిఁ బదపడి
నిన యం, దొదిగించి మఱియు నెమ్మెయి, నుదారగతి నడపు చిన్న
యుని గొలుతు హరిన్. కాంతి. 6-414; కాంతి. 4-243

ఓ. పాటిపోవు, యుద్ధము నుండి తొలఁగు.

.. నిట వోవవచ్చు నిను న్నుం,దట నిడుకొని పోదమన్న తగు రాజుల
నెక్కటి దోలెడి సాత్యకి నీ,వట పలుముదుగాక యొదుఁగ
నగు నీకున్. ద్రోణ. 4-94

ఓ. అడఁగు, నశించు.

సీ. లోక, బు తెల్లఁగల్గుట నిట్లుఁబొందుఁగుట, తనయంద యగు మహా
త్తురుని గొలుతు, కాంతి. 2-20; కాంతి. 5-120

తే. స్వస్థతయు దుఃస్థతయు జడత్వమును గ్రమవిగఱన సత్త్వరజస్తి
మో గణములవి స,మీరితమ. లగు టడఁగుట యింగ్రియంబు,
లడరు తొడగుట బుద్ధిక్రమముల పుత్ర- కాంతి. 5-167

ఓద్ద దే. వి. జౌ. అనౌ.

సమీపము, దాపు, దగ్గఱ,

అ. రాజునొద్దఁ బలుపురకు సంకటమఁగాఁగఁ, దిరుగు పనుల కెంత
తేజమయిన, వాని బుద్ధిగలుగు వారొల్ల రది మీదఁ జేటు చెచ్చు
తెట్లు సిద్ధమగుట. విరా. 1-128

తే. యాజకులు దార యక్కురు రాజు క్రిక్తి, యక్తి నొద్దమండగ
గ్నిహోత్ర హోమ, మాచరితు రొక్కొక మరి యతఁడు పర్ణ
శాల వెడలి శూన్యాటని సంచరించు. ఆశ్ర. 2-149

తే ఒక్క పుణ్యాశ్రమంబున యొద్ది యేట,విడిసి దివస ప్రవర్తన
విధులు నడిపి. ఉద్యో. 3-148

ఓద్దివారలు వి. బ.

సమీపమునందుంచారు.

వ. మత్స్యజనవిభుండు తన యొద్దీవారితో నిట్లనియె

ఉద్యో. 1-280

జనంగూడు దే. అ. క్రి.

సిద్ధించు, వెలువేలు.

ఉ. భారత మర్రితో వినిన భక్తిఁ బఠించిన శ్రీయు నాయువున్, భూరి
యశంబునుం బ్రమదమున్ వృధవిద్యయుఁ గల్గువారితే, కోరిక
తైన వేగ మొనఁగూడు. స్వర్గ. 90

(నిర్బిందుకముగ శ. ర. సూ. అ. ని.)

జనంగూడు దే. స. క్రి. (జనంగూడు) జనంగూడఁజేయు

సిద్ధింపఁజేయు, పొందఁజేయు.

వ. ధర్మనందనుండు మద్రపతిఁ బ్రస్తుతించి ... సంభాషించి యతనికి
సముచితంబులగు మజ్జన భోజనంబు లొనఁగూర్చి, ఉద్యో. 1-214

(పాఠాంతరము)

జనరించు దే. స. క్రి. జనరుచు, జనరఁజేయు

1. కావించు, చేయు.

క. ...ప బృహన్నల, యను నామముతోడఁ గన్పఱకాంశరవ, ర్రన
మొనరించుచు లాసిక, సనమన నిపుణుడనై యతని మెచ్చింతున్
విరా. 1-49

చ. ...శిశుపాలుఁ డెంతయును భక్తిపరుడగు రాజమాయ మున్నెరి
నొనరింపనున్న యమనంగను యత్నమెఱింగి రత్నతో, వి. ధన
రాసు లిచ్చె. సభా. 1-242

2. నిర్మించు.

ఉ.కైదువులెల్లఁ గేశ చ, రాష్ట్రవృత్త సంచయంబుగ శవాకృతిగా
నొనరించి కట్టినం, భోవరు దీని దిక్కురులు. విరా. 1-166

క. నురువున నొనరించిన పంజరంబులోనున్న ఘలుఁగు చాడ్చిన
మేనం, బురుషవర జీవముండుట, పరికింపక యేమిఱంగఁ కాడియె
సికున్. కాంధి. 6-228

తే. వరము పడసిన యాచైత్యవరులు దమకుఁ, బురము లొనరింప

దానవి పూజ్యమయ్యని, వేడికొనుటయు.

కర్ణ. 1-262

3. సిద్ధపఱుచు, సిద్ధము చేయు.

క. ముదము నఁ గృష్ణుఁడు గుంతి, సదనమునకుఁ జనియె నవుడు సమ్మ
దమున నెఱ్ఱిదురుం డోగిర మొనరించెదనని తన్నడుగ నట్ల
చేయుం డనుచున్.

ఉద్యో. 3-181

వ. అనిన విని కీచకుండు ముదిత హృదయుండయి నిజసదనఁబునకుం
జని వివిధ మధురసంబు లొనరించి సముచిత భాద్యంబులు సమకట్టి
విరా. 2-82

4. కలిగించు.

తే. అర్జునునకు భాండవ దహనాదులై న, విక్రమము లాబృహన్నల
వెంపు లావు, గాదె జయ మొనరించె లోకంబు లెఱుంగ.

విరా. 4-16; ఉద్యో. 1- 37

5. పూను, వహించు.

క. ధైర్యధనుఁ డితఁడు ద్రోణా, చార్యుల కెనవచ్చు దివ్యశరవిదుఁడు
కృపా, చార్యుఁడు మత్పితృసఖుఁ డా, చార్యక మొనరించె మాకు
శ్రవము తఱిన్.

విరా. 6-9

6. పర్వఱుచు, నియమించు.

క. అనఘుల శాస్త్ర విధిజ్ఞుల, ననురక్తులఁ బితృపితా మహాక్రమముని
వచ్చిన పిప్రుల మంత్రులఁగా, నొనరించితె కార్యసంప్రయోగము
పొంచెన్.

సభా. 1-26

క. ఇతని సమయింప నయ్య, చుక్తుఁడు ననుంబించె నాకు నొనరించిన
పా, లితఁ డని తలంచి మొగ ము, గ్రత నొందఁగ శక్తిమీదఁ గను
దో యొలయన్.

శల్య. 1-274

7. కల్పించు.

ఆ. తనకుఁ దాన బంధ మొనరించు కొనియెడు, పొత్తి మాలికాయ
పురువు భంగి.

కాంగి. 6-19

వ. ఒనఁగూర్చు, చేయించు

వ. ధర్మతనయానుమతంబున సంజయునకు సవరిచారంబుగా సముచిత ప్రకారంబున మజ్జన భోజనంబు తొనరించి మాల్యాకు లేప నా దుష్టవచారంబులు సేయించి. ఉద్యో. 1-380

ఓనగు దే. అ. క్రి.

1. కలుగు.

ఉ. ఒల్లరు రాజు దేవులును నొడ్డులు రాచిన చందనంబు మే నెల్లఁ జెమర్చఁగా నలయ కేను శ్రమంపడి నిల్చి నిల్చి యల్లలల మార్దవం బొసరు నట్లుగ నెట్టక నేని రాచి మీ, లిల్లకి భక్తిఁ జెట్టెను విధంబునఁ జెట్టుదు బ్రహ్మఁ దిట్టుదున్. విరా. 2-220

ఆ. ఇట్లు లాడఁదగునె యేనేమి సేసితి, గొలిచి కుడుచు పాడి నలవుఁ జలముఁ బలుకులెందు నెగ్గె పరికిఁ బుత్రులఁడు, మమమలగు హితంబ యొనర నడుమ. ఉద్యో. 2-157

క. పిను బి దారము పెరుగని, జనపతికి బంబు మిన్న గంపదయును గల్గునె బంబు త్త్ర విహీను న, కొనరునె రాజ్యము విభవమున్నత మగునే. కా. తి. 8-171

క. యాంబునందు శ్రద్ధా, మోగము నల యకుని శ్రద్ధ యొనరని కుడి పు ఛాగము సంపదఁ దుల్యులుగా నెటుంచిన నిరూపకత నమగవరున్. కా. తి. 5-247; కా. తి. 4-82

2. పొసఁగు, అనుకూలపడు.

మ. జనకుండన్ గరు భీష్ములుం దగిన కర్ణఁ కావులై సీఁద్రీ, తి నెటి గి చు తెలుంగఁగాదు తమ బుద్ధి బోయి సంభాగ మిట్లానగా జేయుకయున్నఁ బ్రేష్టునకు నెన్నొప్పించు వారిగన వట్లు నెజం విచ్చట నింక నీ యునికి నెట్లుం గిడుపుట్టుంజుమీ. ఉద్యో. 2-872

3. ప్రోగగు, కూడు, ఒక చోటికిఁ జేరు.

చ. అందఱఁ బిల్వగఁ బంచి వారితో, నని పని మాటలాడి విస యంబునఁ బ్రార్థనసేసి మీగతీ, యొనరిన నై న్యమున్ పడునొ కొ డికిఁ ప్రాభవ మాచరింపఁ జొచ్చిన సకలంబు నొప్పు నభిషే

కము గైకొనుఁ దుత్సవంబుగన్.

ఉద్యో. 4-140

4. దృఢమగు, దిటవగు, పదిలమగు.

క. అని యొకగుడిమీల నడుమ, నెనయంగా దూటికఱచి యిరు దో
డలఁ ద్రా, దొనరంగఁ బట్టుకొని క్రుచ్చిని చందము దోచ
మూర్ఛితైందిన భంగిన్.

కాంతి. 3-195

5. ప్రస్తుతికెక్కు, కీర్తిపొందు.

క. జనర జరక్కారు మునీం, ద్రునకు జరక్కారునకు సుతుండై న
మహా, మునివరు నా స్తీకుని ముద, మునఁ దలఁచిన నురగ భయముఁ
బొందదు జనులన్.

ఆది. 2-286

6. ఒప్పు.

(ఇది 'ఒప్పు' పలెనే కొన్ని యెడల వాక్యాలంకారముగా నుండును)

క. ఒనరుఁదయోదళ పర్యంబునగా - అనుకాసనికపర్య మిలన్.

ఆది. 1-59

క. ...నా మేల్కను నంతకు నుండక యినుఁ దొనరంగ నస్తాద్రికేగ
నోడఁడె చెవుమా.

ఆది. 2-159

సీ. (యయాతి కొడుకులం జూచి) తన జవ్వనంబు నా కొనరంగ
నెవ్వఁ డీ, నోపు నాతండ సదీప సకల, ధారుణి సామ్రాజ్య భార
యొగుండగు.

ఆది. 3-95; ఆది 4-128

మ. ...ఎస్వడే నొక జగత్పూజ్యుండు గ్రీడార్థ మిట్లానరం చాల్చిన
రూపు గావలయు మీరూహింపుఁడా యట్లగున్.

విరా. 1-281

7. లభించు, ప్రాప్తించు.

సీ. ...అనావృష్టి దోష -తే- మావహిల్లిన నతని కాహార మొనరఁ
జేసికొనుట దుర్వృత్తమయి చెల్లుచుండ.

అశ్వ. 4-220

ఓనరుచు; ఓనర్చు స. క్రి. ఓనరించు (✓ఓనరు)

1. కావించు, చేయు.

క. సన్నాహివేషమున రా, జన్మనిఁ గని యెపుడఁ గొలిచి నభ్యత్య
మునన్, మాన్యుడనై పుణ్య కథా, విన్యాస మొనర్తు నతని వేడు

కకుఁ దగన్.

విరా. 1-89.

క. కని భక్తిం బ్రణమిల్లుడు, ముని యాతిభ్యం బొనర్ప మోదంబున
నా,తని పాల ధర్మఫణితులు, విమచండంగ నొక్కధరణివిధుఁ దే
తెంచెన్. కాంతి. 8-158

క. దీనికి నదృశముగా మఱియే నేమి యొనర్తు నీకు నిష్ఠం బనినన్,
మానుగ నాతోఁ జెలిమి మ,హీనుతముగఁ జేయు మిదియ యిష్టము
నాకున్. ఆది. 6-58.

2. రచియించు.

ఉ. ...అం,దాదిఁ దొడంగి మూఁడు కృతు లాంధ్ర కవిత్వ విశార
దుఁడు వి,ద్యావయితుం దొనర్చె మహితాత్ముఁడు నన్నయభట్టు
దక్షతన్. విరా. 1-7

3. నిర్మించు, కట్టు.

వ. పసిడి యిట్టికలం జతుశ్చిత్రంబు నప్టాదశ కరాశ్చక్రంబును గరు
డాంతియునుగా యజనం బొనర్చి. ఆశ్వా. 4-180

4. ఇచ్చు, అర్పించు.

క మునివరుడైన యగస్త్యుఁడు, ననుచెంచిగ శతమఘంకుఁడు సమృద్ధి
నుచితా,సనమిడి యర్ఘ్యముఁ బాద్యము నొగిరిచి యిట్లనియె
నవినయొక్తి నతనితోన్. ఉద్యో. 1-99

5. కలిగించు, తెచ్చిపెట్టు.

తే. అసిన విని కిస్కంబూనిన యలఁతినగవు, చెలువు మొగమున కొక
క్రొత్తపాలు పొంగుఁ బుండరీకాకుఁ దగుఁజెల్లఁ బోయి యప్పు,
దరుణ కమలాకుండగుచు మురాంతటందు. ఉద్యో. 3-884

తే. సొమ్మగోరినయంతన సుఖముగలుగ, దది యుపాస్థింపఁగా సిద్ధి
యగుట నిజమె,కలిగెనేని యనేక చింతల నొనర్చుఁ, తెనుట
చావుతోఁ దుల్య మయ్యిడుమయేల. కాంతి 4-47

క. సురతంబు గుప్తమగుటయు, గురకుశ్రూషయును బ్రహ్మకుల
భజనము నా,యరవాప్తిఁ జేయు లక్ష్మీ,కరంబులగు మార్గ్యలోక

గతియు నొనర్చున్.

కాంతి. 4-116; విరా. 2-286

6 వర్షము, పంచు, విభజించు.

ఉ ...వాడి నూదిమొన యించుక మోపినయంత మాత్రయున్,
భూమి యొనర్చి పాండునృపపుత్రుల కిట్టునె. ఉద్యో. 3-383

7. ఒనగు, పెట్టు, ఇడు.

వ. అతం డాచన పాద్యార్చనంబు లాచరించి మహనీయంబగు భోజనం
బొనర్చిన సంతృప్తి బొంది యవ్వదేహపతికి నానన్దంబగు నుచితా
ననంబున నాసీనయైయుండి. కాంతి. 6-171

8. సిద్ధముచేయు.

సీ. సమకట్టికొనుచు భోజ్యములు భక్ష్యంబులు, నానావిధముల నొనర్చి
కొనుచు. మాస. 29

ఊప్పగించు వి. అప్పగించు (సం. అర్పణమ్)

వశపఱచు, అధీనము చేయు.

వ. అక్కుమారుండు నీవేర సారస్వతుండనం బరంగుఁ బదంపడి పండ్రెం
దేం డ్లనా వృష్టియైన నయ్యావదఁ బొంపకుండఁ జెక్కండ్రు
మునుల రక్షించి వేదాధ్యయనంబులు నేయించునని చెప్పి యొప్పు
గించిన సరస్వతి ప్రీతయై తనయుం గొని చనియె. శల్య. 2-208

ఊప్పనితనము దే. వి. (✓ఊప్పు)

అపచారము, తప్పు.

క. ... ఊప్పని మనవారల యొప్పనితనమున మూఁడె నని వంతఁ
దలపోయకుడి. మాస. 12

ఊప్పనివాడు దే. వి. (✓ఊప్పు)

1. శత్రువు.

ఉ. ఒప్పదె కూడి మన్ని మన కొప్పనివాతల యుక్కునక్కఁగన్.

ఉద్యో. 1-871

క. విను మేను గల్గిసారెలు, గొని కపటపు నెత్తమాడు కుశలతఁగా
దొప్పనివారి నేపడంచుట, ఘనబాహునైర్వరణఁ గొని దురాత్మా
శల్య. 2-281; కాంతి. 1-54

2. కురూపి, చక్కదనము లేనివాడు.

క. ధని యధనుడు రూపసి యొప్పనివాడు వివేకి మూఢభావుఁ
డరోగుం, డనుగతరోగుఁ డనక యంగవ పతిఁ కాటంపవలయుఁ
గామధ్యంసీ. ఆను. 5-295

ఓప్పమి దే. వి. (4 ఓప్ప)

1. కీడు, కష్టము, ఆపద.

క. మన్నన మానిసివైసి, పున్నం గడు మేల కాక యొప్పమి గలదే.
విరా. 1-288

ఉ. ఇప్పు డుపేక్షపేసి కృపయేమియులేక విహీనవృత్తి వా, రొప్పమిఁ
బొందఁ జూచుటిద యొప్పనె. ఉద్యో. 1-371

ఉ. ... గౌరవేవి యట్లాప్పమి దండ్రీకై నఁగని యుల్లము తెగ్గిల నీట
నంఘరిం, గప్పఁగమోళి భూషణము కాంతి ప్రణామము పేసెఁ
జేసినన్. ఆను. 4-420; ద్రోణ. 3-206

2. ద్వేషము, పగ, వైరము.

తే. చుట్టములలోన నొప్పమి పుట్టినప్పు, డద్దపడి వారితోడఁ గొట్లాడి
యైన, చాని మడుపంగఁ జొరకున్నవానిఁ గ్రూర, కర్మఁడని
చెప్పుదురు కర్మకాండ విదులు. ఉద్యో. 3-242

శ్లో జ్ఞాతీనాం హి మిథోభేదే యన్విశ్రం నాతిపద్యతే,
సర్వయత్నేన మాధ్యస్తం స తస్మిశ్రం విదుర్బుధాః.

సం. భా. ఉద్యో. 62-15

3. అప్రియము.

సీ. ... మీ మహాన్వయంబున మహి, విభులయం దొప్పమి వెదకియైనఁ
గానము. ఆశ్ర. 1-38

శ్లో. న జాత్యస్య చ వంశస్య రాజ్ఞాం కల్పితకదాచన.

రాజాఽసీద్యః ప్రజాపాలః ప్రజానా మప్రియోఽభవత్.

(తప్పు, దోషము-అని మా-అ-ని) సం. భా. ఆశ్ర. 11-15 నిర్ణయ)

4. పరాభవము.

ఉ. అప్పుడు నీవు గట్టుదును నాటిన మాటలు గొల్వలోపం, తెప్పెడు

నట్టివే కలము శీలముఁ గల్గిన పుణ్యకాంత కట్టొప్పమి నేయు
తెల్లఁ గనియున్న జనంబులు వించునుండఁగాఁ, దప్పొకయింత
లేదను విధంబది నీక చనుం గుమారకా. ఉద్యో. 8-868

ఒప్పరికించు దే. న. క్రి. (✓ఒప్పరికము)

1. ఉపేక్షించు

నీ. అడరి పోరాడ, యన్నియతాహిణు లొప్పరికించెనె యొకనిఁ
గలన. భీష్మ. 1-58

చ. కొడుకుఁ గానఁరే నృపు లకుఁగిరీ లేజుల నెందు నిమ్మెయిం, తెడు
తెరువై నచోఁ దగవు నెప్పక యొప్పరికించి చూతురే.

ఉద్యో. 2-10

2. తృజించు, విడనాడు.

ఉ. అప్పుడు నీవు సూడఁగ ననంతము లై ఖచరేంద్ర నై న్యముర్,
గప్పె ననేకసాయక నికాయములన్ వడి నన్ను నేచునుం, గుప్పనఁ
గూరలేసి రిపుకోటి వధించితి నంతలోన న, నొప్పరికించె నై న్యతతి
యొక్కఁడనై రణభూమి నొచ్చితిన్. ఆర. 6-7

ఒప్పలు దే. అ. క్రి. (✓ఒప్పు)

1. చెడు.

నీ. నవర వికాసంబు చెమట నొప్పటకుండ, హేతిదీధితులు రేయొడ
నొడుచు. భీష్మ. 1-118

2. చేడ్చుడు, వివశత్వమొందు.

ఉ. ...వారు వాఁడొప్పరి తేరి కూబరమ యూతగ వ్రాలఁగనేసి
యార్చినన్ భీష్మ 3-167

3 భంగవదు, వికలత్వము నొందు.

ఉ. అప్పుడు ధృష్టద్యుమ్నుఁడు, నిప్పులురలు చూపులదర సిశిశాస్త్రు,
ములం, గప్పె గురునిఁ దత్తై న్యం, బొప్పటి తన బెట్టిదంపు టుర
వడిఁ దెరలన్. ద్రోణ. 1-158

4. భగ్గుమగు.

ఉ అప్పుడు చేకితానుఁడు శతానుగముర్ గురుమేన గ్రుచ్చి తే రొ

వృణ మాతునాంచి తురగోద్ధతి మాన్వ.

ద్రోణ. 4-125

5. మఱుగుపడు, కాంతి చెడు.

తే. నివుణు గప్పిన నొప్పణు నిప్పువోలె

శల్య. 1-868

ఒప్పారు దే. అ. క్రి. (ఒప్పు + ఆరు)

ఒప్పు.

సీ. వీతంపురోమంబుచేత నొప్పార నా విష్ణుండగుట శివవిష్ణుడనియు
కాంతి. 8-432; ఉద్యో. 1-88; అను 2-318

కా ఆరూఢస్థితి నెల్ల దేశములు నొప్పారుం బాకంబుగన్.

ఆర. 4-318; చూ. ఒప్పు. ఆశ్ర. 2-88

ఒప్పించు దే. స. క్రి. ఒప్పగించు

1. స్వాధీరపఱుచు, అధీ-ము చేయు.

క. రుచిరమణిభూషణంబులు, నుచిత విహార ప్రకారయోగ్యాగార,
ప్రచయము సుందరగణికా, నిచయము నొప్పించువాడ నీకుం
దరుడే.

విరా. 2-128

2. ఒసఁగు, ఇచ్చు, అర్పించు.

క. (తనుతాదము) తెప్పించి తొడుగు మీవని, యొప్పించిన నిట్టనట్టు
నొటవలుగా మ్రే, గప్పికొని యాబృహన్నం

విరా. 4-39

సీ. ...ఆతఁడు (ఉద్యుడు) సర్వజలంబు, ద్రావిన వరుణపురంబు
ధూళిమయమైన భయమండి మానినిఁ గొనివచ్చి, యొప్పించి ప్రణ
మిల్లి తప్పు వాపికొని మునిక్ప గాంచి చనియె. అను. 5-345

మ. జనకుండన్ గురుభీష్ములుం దగిన కర్ణం కావులై నీకుఁ బ్రితి
నెఱింగించు తెఱఁగు గాదు తమ బుద్ధి బోయి పంధాన మిట్లొ
నరం తెయక యన్నఁ గృష్ణునకు నిన్నొప్పించువారు.

ఉద్యో 8-872

శ్లో. న చేతనందావ్యతే రాజన్ ప్లేన కామేన పాండవై :

విద్యా కి ల కాన్దా రావ్యంతి కుంతిపుత్రాయ తౌరవా :

సం భా. ఉద్యో. 127-28

ఓప్పిదము దే. వి. (౪౬వపు)

1. చక్కదనము, సౌందర్యము.

సీ. కాళ్ల యొప్పిద మాడుకట్ట సుజ్జ్వలము నేయంగ సంకుల బాహు
లంద మెడల. విరా. 1-228

2 వేడుక, ఉప్పవము.

తే. పెండ్లి కని విల్వబంచినఁ బ్రియము తోడ, నేగుదెంచితి మిన్న
ళ్లు నెల్ల యొప్పిదములఁ జూచితి మియ్యెడఁ దడవుగాఁగ, నిలువ
దీటదు పోయి రావలయు మాకు. ఉద్యో. 1-47

3 విధము.

క. తిదవనరంబున సాత్యకి, మదమునఁ గౌంతేయుఁ గడచి మంత్రం
బున బెట్టిరముగఁ బడవై చిన యొప్పిదమున నస్త్రమునఁ గూల్చె
భీష్ముని సూతున్. భీష్మ. 2-80

చ. ఉదిత నమగ్రబోధుడగు యోగికి నిశ్చల దీపరూప సంపద సుఖ
సుఖ భగి ఘన పంక్తులు లేని వియత్తలంబు నొప్పిద మొదవుం
దరంగమల పెల్లునఁదాఁ జలితంబు గాని వా,ర్ధిదళ నతం
డకంపుడగు భీపరివృత్తులు గల్గెనేనియున్. కాంధి. 6-119

విధి.

1. యోగ్యము, తగినది.

క. బలిభిక్షము గడప కిడ, న్వలయును దేవపితృ పూజనంబుల కాలం,
బులఁ బతి శుభమందుటఁ ద, తృలంబుగాఁ గోరు టొప్పిదము సతికి
శివా అను. 5-296

మ. ఇది యిట్లాని బంధులం దొఱఁగి తానీ యగ్నిలోఁ గూలె నొప్పి
దమై యుండఁగ నిట్టి తెంప యులయం బెంపారు వైరాగ్య
సంపద. కాంధి. 8-327

క. అది లేనివాడు నరకా,స్పదుడగు నటుగాన ధర్మపరుఁ డగుటయ
యొప్పిదము మనుజునకు నేఁ, తెప్పెద మఱియును వలయు వాని
ప్రీతి నడుగుమీ. అను. 4-252

2. ఓప్పునది, మనోహరము.

మ. మదిరాళ్ళుండు గడంగి యన్నకు బలోన్దాప-బు రెట్టింప స,ప్ర
దర జాగ్గిలతికా క్రియా సమఖిహార క్రిడనిం బప్పు డొప్పిదమై
యోగ వియోగసంధులు నిరూపించంగ రాకుండఁ గ,ర్లదళోపాం
తము వింతసేయ నడరెన్ రొద్రంబు శోభిల్లఁగన్. విరా. 3-178

క. విదితంబై యుద్యోగము, మొదలుగఁ బదునొకఁడు పర్యమం
నెంతయు నొప్పిదమై యెవ పర్యం విడిచా మద్యోగపర్య
మిమ్ముగు సఖలన్. ఆది. 1-48

ఓప్పు చే. అ. క్రి.

1. తగు, కూడు, ఉచితమగు.

మ. పదియేనింటిఁ దెనుంగుకాసి జనసంప్రార్థ్యంబులై పెంపునం, దుది
ముట్టన్ రచియించు తొప్పు బుధసంతోషంబు నిండారఁగన్.

విరా. 1-7

క. అప్రయుఁ బరిజనములుఁ దనుఁదిప్పుక కనుగొనుచు నుండఁ దగ
చేది కరం,బొప్పని తమకము చిత్తముఁ గప్పికొనుట నుత్తలంబు
గదురఁగ నచ్చొన్.

విరా. 2-38

తే. తప్పుసేసితి రిట్టులు దగునె వీర,లేమిగతిఁ బల్కినను నదియెల్ల
మనము, గై కొన వలయుఁ గాకిట్లు గాదు గూడ,దని నిషేధించు
తొప్పునె మనుజునాథ.

విరా. 5-276

ఉ. కాంతనవుండు సర్వకురు సంతతికిం గలవాఁడు గాఁడె య,త్యంత
హితంబు లీ పలుకు లాహవ మొప్పుదు ధర్మసూతితో

ఉద్యో. 2-184

2. ఓప్పిదమగు, శోభిల్లు, ప్రకాశించు.

సీ. ప్రథమాద్రీ దోతెంచ భానుబింబమునా ను,రమ్మునఁ గొత్తుక
రత్న మొప్పు.

విరా. 1-12

సీ వత్సస్థంబున వసమాల గ్రాలంగ, వెలిమాపు గెడల వాగెలు
ధరించి, వొగలనై హరి యొప్పు నగచర కేతువు, మెఱయంగ నర
దంబు మెఱుగు లడర.

ఉద్యో. 4-126

క. తను మోప్పెడునది యోవన,మును నూతన మిట్టి నీకుఁ బొలఁత
యోగం,బున నింత చొరవ యెమ్మెయిఁ, బనుపడియెం జెపుమ
దాఁపఁ బనిలే దింకన్ కాం. 6-187; విరా. 2-136

3. ఉండు తనరు.

వ చీఁటి వాపినం బ్రభాతంబను వింత మానిసి మెలంగి మునుంగు
పుచ్చినట్లు మేలుకని యెఱకలు వొదల విడిర్చి కూర్చికొని కల
గొనం బలుకు పులుగుల యెలుంగుల వలన నొండొటిం దెలుపు
కరణి నొప్పు ధరణిరుహంబులును విరా. 2-240

కా. ద్రోణాచార్యు విటుందనొప్పి కృతహస్తుల్ బద్ధగోధాంగుళి త్రా
యిల్ ...రంగ మధ్యమున నంతన్ నిల్చి రుద్రద్గణ, శ్రేణిరముగ్ధుల
ధర్మజ ప్రముఖులై జ్యేష్ఠానుపూర్వంబుగాన్.

ఆది. 8-9; విరా. 8-236

4. ప్రకృతమగు, ఉత్తమమగు.

ఉ. అటు రసంబులం జవుల యందలి క్రొత్తలు పుట్ట నిచ్చులున్, నే
తొక భంగిఁ బాకములు విన్నను మోప్పఁగ జేసిదేసి. విరా 1-77

వ. అవ్వరుణాభిషేకంబు కంటె కుమారాభిషేకం బొప్పె.

శం. 2-188

తే. దీని కంటెను మోప్పెడి వాని నొక్క లక్ష మొదవుల నిచ్చెద నక్ష
యముగ. ఆది. 7-100

క. ఒప్పుని గుణములఁ బరఁగెడు, నిప్పురుషాధములలోన నెల్లఁ గృత
ఘ్నం, దొప్పఁడు. కాం. 8-470

(ఒప్పుడు = అధమమగువాడు, నీచుడు అని భావము)

5. అందమగు, సుందరమగు.

ఉ. ఒప్పెడు మేనుఁ బెపుగల యుల్లము నాగరికంపుఁ జందముం,
జెప్పక చూప కీతని విశేషముఁ దెల్పెడు. విరా. 1-92

6. మెచ్చు, సంతోషించు.

ఆ. నారచీర యేనిఁ జారు చీనాంబరం,తై నఁ గట్టికొనిన యవుడు

హృదయ, మొప్పు దొప్పుననక యుండు రూపాదుల, నలమిఁకొనవు
చతురాదికములు. కాం. 4-80

7. కాగుపడు, జీవించు.

ఉ అక్కట వానుదేవు పను పాదరఱుంబునఁ జేయరైరి వీ, రెక్కడి
బుద్ధిమంతులని నిందును నందును లోకమెల్లఁ జేరుక్కున మ్రగ్గుటం
దలచ నొల్ల కపాయము సేసిరట్టె యీ, యుక్కివు లెందునుం
గలరె యొప్పుదువో ధృతరాష్ట్రసిందనుల్. ఉద్యో. 4-20

8. ఒదవు, ఒడఁగూడు.

ఆ ఒంటిమై గళింగు నురవడిఁ దలవడి, పుత్రసోనరావ భూరి
నై న్యహినుఁజేసి కౌరవానికములు నూడ, నుఱక భంగపెట్టి
పలుపుటొప్పె. భీష్మ. 2-84

9. తోచు, స్ఫురించు.

ఆ. పొదివి పలువు రేయఁ బొడువ వ్రేయఁగ భగ, దత్తుదంతి రక్తచార
లొప్పెఁ, తెలుపు రెట్టిగాఁగ జేవురు నెలయేఱు, లున్నతాచల
మున నురలునట్లు. భీష్మ. 3-148

10. ఉప్పతిలు, కలుగు.

ఉ. తెల్లని జోడు వెట్టుకొని తీవ్రగణిం జనురెంచె మత్స్యభూ, వల్లభు
నగ్రనందనుఁడు... శఙ్ఖుఁడు విభీషణ శంఖనిచార మొప్పుగన్.
విరా. 3-148

11. అంవియగు. సాధ్యమగు.

ఉ. నైదిక ధర్మచారి జనవత్సల నీమదిఁ బట్టుకొన్న యు, న్నాదమము
హీనమానవు మనంబునఁ బుట్టిన వెట్టివోరె న, స్వాదులఁ దీర్పు
టొప్పుదు. కాం. 1-101

12. రాజించు.

వ. ...సుదేవుం డను బ్రాహ్మణుండు... రాజగృహంబు సోద్యి...
దాని దమయంతిఁగా వెఱింగి... అపేత భూజంబైన వనభూమి
యుం బోరె నొప్పుకుండియుఁ దన పతివ్రతాగుణంబున నొప్పు
చున్నయది. అర. 2-141

13. ఇంపగు, ఇష్టమగు.

తే. ఒప్పుకున్నను నాత్మకులోక్త కర్మమూర్ధ్వగతిఁ జేర్చుఁ బరకర్మ
మొప్పెనేని, నార్యజనములు గిల్చిపమండ్రు దానిఁ గాననడపుము
నిజవంశకర్మ మధిప. కాంతి. 1-279

మ.ధర్మరతుండైన యజాతశత్రునకు నింద్రప్రస్థ మిమ్మర్థ
రా, జ్యరమం బొందుముమీరు గొందఱయినంతాకున్న నీ కొప్పుదే.
భీష్మ. 3-434

14. పూను, వహించు, పెట్టుకొను.

ఉ. ...అనపై, తప్పు ఘటించి నీవునొక తాలిమిగల్గిన వాడవై నెసం,
బొప్పినఁ తెల్ల నీదు నిలుబోవును జాతముగాక యిచ్చటన్.
విరా. 5-98

15. (పెద్దలయెడ) మర్యాదగలుగు, సాధునగు.

ప. ...గురుకృపగాంగేయులకుఁ జరణ సమీపస్థలంబులంబడ రెండును
గర్హాభ్యర్థ ప్రదేశంబులం జనరెండునుగా నాలుగేసి యమ్ములేసిన
నా సవ్య సాచిం జూచి యాచార్యుండు పరిసరవర్తులగు
నాప్రజనంబులతో నిల్లిన యర్జునుం డింత యొప్పియుండునే యని
యగ్గించి వెండియు. విరా. 4-250

వి.

1. చక్కఁదనము, అందము, కాంతి, శోభ.

తే. తాను జొచ్చినకతన మత్స్యక్షితీకు, నింటనిమ్మెయిఁ గ్రొత్త
యొప్పుక మెనఁగఁ నమ్మహదేవి యన్నెడ కల్లఁల్లఁ, కాండు
రాజతనూభవపత్ని యరిగె. విరా. 2-208

సీ. తన యొప్పెదురఁ గన్నఁ దగిలి యెవ్వరికైన మలఁగి క్రమ్మఱఁ
జూడవలయువాడు. విరా. 2-208

తే. దుఃస్థుఁడై యుండియును నొప్పు దొరుగకున్న, యన్నరేళ్వరుఁ
గనుఁగొని. శల్య. 2-399

మ.... పొల్చె దుర్యోధనండును రాజవీధు నొప్పువర్మదకుఁ గామావే
శముం జేసెన్, పనితారూపముదాల్చి పొందె సతనిన్ వైద్యుని

హృద్యంబుగన్.

అను. 1-44; భీష్మ. 2-87

1 విధము, రీతి.

ఉ. ఆ, మ వుర్త తోడి జోడియగుమూర్తి యశింద్రుని యొప్పు
గంటిరే. విరా. 1-185

సీ. తఱచునాఁ దెగిఁడ్డ ధవళచామరములు, డిండిరముల యొప్పుఁ
బుండరిక, మలు పొలుపును గర వాలములు మీనభంగియు.

ద్రోణ. 1-148

ఉ. తారక శోభితాంబర విధంబునఁ బొల్పెఁగింగ వాశ్రమోదార
తలంబు బంధు జనతాకలనంబునఁ దాను జందు నొప్పురవహించి
విస్ఫురితుఁడై వనరెం గురు భర్త. ఆశ్ర. 2-38

(ఒప్పుర = విధము పూర్తిగా)

2. మేలు,

తే. తగిన వేషంబు దనుఁదాన పొగడుకొనమి, నొచ్చియును గీడువలు
కమి యిచ్చివగవ, కునికి దనకెంత నడవకయున్నఁ బథము, దప్పకుం
డుట నడువడి కొప్పువేయు. ఉద్యో. 2-45

4. మర్యాద, గౌరవము.

సీ. అడరి పోరాటకు నడవైనచో నొప్పు, పాలివోవఁ బోవుట వోలు
నొక్కొక్క. భీష్మ. 1-154

5. అలంకారము.

క. కలిమికి నొప్పుగు నీగియు, బలిమికిఁ దొడవైన యట్టి బలఁగము
నైలో, కుల చిత్తములకు ప్రేగను, కొలఁది మనన్ గొంతి పెద్ద
కొడుకున కమరున్. విరా. 2-190

6. సుందర వస్తువు.

వ. మయుండు లోకంబులం గల యొప్పులందెల్ల నుత్తమ సారంబులు
దిలప్రమాణంబు లాహరించి. అను. 4-425

7. గొప్పదనము.

చ. వినయము విద్యయుం గలుగు విప్రునియందును గోవునందు

నొప్పునెఱయు హస్తయందు నొకపోకకుఁ బోవని కుక్కయందు
దాని నడిచి తెచ్చి వడి తిను నీచవుమాలని యందుఁ దుల్వద,
రృక్షలు దమంతరాత్ముని నిరంజనని గనునట్టి పండితుల్.

కాంతి. 5-109

8. పెంపు

క. కనకమయ యూపమొప్పుగ, నమాన విభవమున నీవు యాగం
బొనరించిన యొప్పును నిప్పటిసీ, యునికియునుం జూచి నాకు
నుమ్మల మయ్యెన్.

కాంతి. 4-890

9. ఐశ్వర్యము.

తే. ఆతుల సౌభాగ్యభోగ నమగ్రమహిమ, నొప్పుచున్న నీ దేవుల
యొప్పుసూచి, ధృతి దీక్షిగి తమ్మదాన నిందించుకొనుచు,
హృదయమునఁ బాండవాంగన యెరియవలదె

ఆర. 5-850

శ్లో. దారాదాం తేక్రియం దృష్ట్యా వీప్రామద్య జనాధిప.

సం.భా ఆర. 238-22

10. వాక్యాలంకారము.

సీ. కౌరవ సేవాముఖంబునఁ దిలకమై, యొప్పి రాధేయాది యోధవ
రులఁ, గొని పాండురాజనందనులనై న్యములతోఁ దొడరి.

ద్రోణ. 1-75

మ. ...వికటాకారంబులై యుండ నొప్పి రణోర్వింబడియున్న భూప
తులఁ జూపెన్.

కర్ణ. 8-879

విణ.

మందిది, యుక్తమైంది.

ఉ. ...వలినా, తండోకచాయ చూసినను దత్పరతం బనిసేయు టొప్పు
గున్.

విరా. 1-185

డి ...చారికొక యాపద పుట్టకయుండఁ గాచుటొ,వై ధరఁ గీర్తి
కెక్కదె యపాయము సేసిన సంతపుట్టచే.

విరా. 2-85

ఓప్పుగందు దే. అ. క్రి.

అందము చెడు.

సీ. ప్రస్వేదమునఁ దోఁగి ఫాలంబుతో నంటి, యుగ్మలి నీకురు లొప్పు
గండె. విరా. 2-156.

ఒప్పుగొను¹ దే. అ. క్రి.

అరోగ్యమునుబొందు; రోగము లేమిని బొందు.

క. ఇంతకుమును సూచితి నతఁ, డెంతయు నొప్పుకొనియుండె నిదిగడుఁ
చిత్రం, బెంత వెనఁజచ్చెననుఁ దినుఁ, జింజింపఁడు జనుఁడు మూఢ
చిత్తత్వమునన్. కాం. 4-445

ఒప్పుగొను² దే. స. క్రి.

స్వీకరించు, గ్రహించు.

అ. ఒప్పు గొనుము వీని నుర్వీశయని సుతు, నిచ్చి గంగ ననిన.

ఆది. 4-188

శ్లో. గృహాణేమం మహారాజ, మయాసంవర్తసిం సుతం

సం.భా. ఆది. 107-85

ప. ధృతరాష్ట్రుండు...యధిష్ఠితు రావించి నీవు సర్వసంపదలు స్వరా
జ్యంబును నొప్పుగొని యొప్పటియట్ల యింద్రప్రస్థపురంబున కరిగి
సుఖంబుండుము. సభా. 2-254

వ. ఇక్కుమారుండు మేరుగిరి శృంగంబును బోలె నాకెత్తికొన నశ
కుండయ్యె వీని నొప్పుకొను మనిన విని బృహద్రథుండు ముదిత.
హృదయుండయి దాని కిట్లనీయె. సభా. 1-151

శ్లో. బృహద్రథ సుతస్సోయిం మయా దత్తః ప్రెగృహ్యతాం.

(ఒప్పుకొను-అని సూ.ఆ.ని)

సం.భార. సభా. 17-50

ఒప్పుమిగులు దే. అ. క్రి. (✓ఒప్పు)

ఒప్పారు.

తే. సమర కాతుకియైన యజాతశత్రుఁ, డొప్పు మిగిలెడు మైదులు
వూడ్చి. (ఒప్పుమిగులు = అంబుషింగ్ యించు) విష్ణు. 1-152

ఒప్పుమెఱయు దే. స. క్రి. (✓ఒప్పు)

ఒప్పారు.

సీ చక్రవాకంబుల చందంబుగొని వచ్చి, కుప్పలు సేసిన ట్టొప్ప మెఱసి.
(ఓప్పమెఱయు = అందగించు) విరా. 2-52

ఓప్పెసంగు దే. అ. క్రి. (✓ఓప్ప)

ఓప్పారు.

క. తొమ్మిది ఖండములైన వర్షములనం జాల నొప్పెసంగు జంబూ-
ద్వీపమున. భీష్మ. 1-24

ఓయ్య దే. అవ్య. ద్రు.

మెల్లగా, తిన్నగా.

తే. ధర్మనందను పలుకులు దనకు హృదయ, తాప మొసరింప మోము న
దైన్యమొంద, నున్న పాంచాలి యిట్లని యొయ్యఁబలికె, గనలి
కారితో గర్గదకంఠి యగుచు. ఉద్యో. 8-100

చ. కృపుని శరీరమొయ్య నొఱగెన్ రుధిరచ్యుతి మూర్ఛ వచ్చినన్-
ద్రోణ. 5-5

తే. అవని బడసీక కాఖఁ జంచువునఁ బట్టి, పట్టి వారల సుస్థితుల్
పల్లటిలక, యండ వెరవున థరియించి యొయ్య నెగయఁ, జూచి
యవ్వాలఖల్వలు చోద్యమంది. అను. 1-238; ఆర, 7-398

2. శీఘ్రముగా.

సీ. అంతః బులోముఁడన్ వింత రక్కసుఁ డగ్నిహోత్ర గృహంబున
కొయ్య వచ్చి. ఆది. 1-120

అ. శబ్దఁడట్లు నేలఁదెల్లి చెచ్చెర లేచి, యొకలు దుడిచికొనుచు
నొయ్య. జనియె, వానిఁజూచి నగుచు మానుగా విప్రులు, భూరి
సత్త్వ భీముఁ బొగడి రంత. ఆది. 7-202

ఓయ్యన దే. అవ్య. ఓయ్య.

1. తిన్నగా, మెల్లగా.

క. పొందైన లెప్పు విరసపుఁ, గ్రందయ్యెడు చందమైన రాజలవెల్లన్
ముందఱ రావించి క్రమం, బొందగ మముఁ బిలువఁబంపు
డొయ్యని పిగపన్. ఉద్యో. 1-46

వ. (దౌపది) అరుగుదెంచి యంతంత నవనీకాంతుఁగాంచి యధిక
 శోకాక్రాంతయై యార్తింగూరి యాక్రందనంబుసేచు నమ్మా దీ
 పుత్తుని డొయ్యన యయ్యంగన నరదంబు డించె సొప్తి. 2-28
 . జడనిధి చంద బున నిమ్మడు వొప్పఁగ నిప్పుడేమి మఱదెనె
 యిమ్మై, నడచిపడ రీత నెవ్వగ, లుడఁగఁగ మఱి చూచికొంద
 మొయ్యన తఱితోన్. కాంతి. 8-189

క. కడుమేలు నేయుగమని, యెడుకాటు లులుపలికి యొయ్యన
 పిదపన్.

అశ్వ 1-151; అశ్వ. 1-171; అశ్వ 3-181 అర. 8-212

2. శ్రీమమ గా.

చ. ఇది ప్రళయగ్ని వోలె దెరలెల్లను గప్పఁగ నిప్పులింగుల్, వద
 లక వాయుసాధి జలంబునఁ దానిటపచ్చె నేమిసేయుదు సుతు
 లార యీ బిలము నొయ్యనపోయి చొరుండు దీనిఁ గప్పెద ఘన
 పాంసు జాలమ. ల భీను శిఖనశి దాఁకిగుండఁగన్. ఆది. 8-804

శ్లో. ఇనమాఖ్యోర్బిలం భూమా వృక్ష స్యాస్య సమీపతః,
 తథా విశద్ధం త్వరితా వహ్నేరత్ర సవోదయః

సం. భా ఆది. 258-18

ఓయ్యనొయ్యన దే. అవ్య.

మెల్లమెల్లగా. క్రమక్రమముగా.

తే రక్తసంసిక్తమైన ధరాతలమున, నార్తి బొరలుచు నూర్పు లం
 దఁదసంద,డింప జీవంబు వెడల నుంకింపఁ జేవ్వు, తొయ్యనొయ్యన
 యడఁగంగ నున్నయధిపు. సొప్తి. 1-218

(ఓయ్యనొయ్యనన్-అని ద్రుతప్రకృతికముగా నూ.అ.ని.
 భారతేతర ప్రయోగములు చూపెను.)

ఓయ్యారము దే. వి.

పిలాసము.

సీ. హోరమల్ మెలియ నొయ్యారంబుగా గ్రుచ్చి యందంబు వింతగా
 నలవరింతు. పితా 1-107

శ్రీర దే. వి.

సామ్యము, సాటి.

క. అప్పుడు మధ్యందిసమున, నొప్పిన యిగు తోడఁ జాల నొరవచ్చి
గురుం, డప్పాండవ బలములవై, దెప్పుదొరలఁ గురిసె శరణతిం
దీవముగాన్. భీష్మ. 2-381

శ్రీరగు దే. అ. క్రి.

ప్రక్కకు వ్రాలు.

క. అందొరగి కీచకుం డా, యిందీవరనయన నాత్మనిడి వేడక-మెయిన్,
డెందము చని విచ్చలవిడిఁ, గందర్పుడు వెట్టి జేయఁగా నిట్లని
యెన్. విరా. 2-309

సం.ము. అకాడమి తి ప.ప్ర.కో-పాఠములు లఘురేఖలు ఆనంద

(ప్రతిపాఠము శకటరేఖము)

శ్రీరము దే. స. క్రి.

1. ఎదుర్కొను, డిక్కొను.

అ. ఎలమిఁగడచిపోవు బిలుచుఁ గమ్మఱివచ్చి, ముక్కుముక్కుమీఁద
మోపుఁ జుట్టునెంచి తిరుగు నీక విఁకలతో రాయుఁ, నొరయుఁ
జిత్రగతుల మురియు నవ్వు. కర్ణ. 2-86

2. రాచు, సంఘర్షణము చేయు.

అ. వాని రసముపొంగి వాహినీమూర్తి నన్నగమునకుఁ బ్రదక్షిణంబు
గాఁగ, నొరసికొనుచుఁ దిరిగి యుత్తరకురుభూము, లందుఁ జొచ్చి
పారు సంబుధికిని. భీష్మ. 1-19; ఆర. 7-377

3. (ఒకరినొకరు) అతిక్రమించు, చాటు-తలకడచు.

సీ. మెఱయు తేజంబున మెఱమిట్లుగొన నిద్ద, అచ్చట నొరసికొొ చ
రుగఁ జూచి. ఉద్యో. 2-147

శ్లో. తేషాం మనశ్చ తేజశ్చాప్యదదావా దివౌజనా,
పూర్వదేవౌ వ్యతిక్రాంతౌ నరనారాయణా నృషీ.

సం.భా. ఉద్యో. 48-5

ఒరలు దే. అ. క్రి.

అఱచు, విఱపించు.

క. ...మనసై న్యమైల్లఁ జదియఁబఱచె భయమ్మొన మొగ తిరిగి
దిక్కు లద్రువ నొరలుచున్. భీష్మ. 2-248

ఒరుడు దే. సర్వ. (బహు.) ఒరులు

అన్యుడు, ఇతరుడు.

క. నరుండొక్కరుండు దక్కఁగ, గురుడు గడగినవుడు మాఱుకొనఁ
జావధరుం, దొరుడు గఱచె. విరా. 5-128

సీ. ...ఒరుని, పనిఁ దొల్లొక జూచినవాడు ఆను. 5-89

క. నరులకు నాకుం దక్కఁగ, నొరులకు మీరూపు నూపకున్నది.
విరా. 1-178

చ .. ఇట్టియొకఁ డెట్లొక యొరు నాశ్రయించు. విరా. 1-98

క. ఇప్పా పెండు గలదె యొరులెవ్వరికిన్. విరా. 1-49

ఒరులు దే. సర్వ. ('ఒరుడు'-నకు బహువచన రూపము)

ఒక్కొక్కరు

తే. శౌర్యవై భవ ప్రాభవశాచములకు, నొరులకైనఁ గైవారమై
యుల్లిల్లు, నొక్కరుని కివి యెల్లను నొక్కమట్టై విరా. 2-204

ఒరువుడు దే. సర్వ. (బహు. ఒరువులు - బహువచనమునందే ప్రయోగము)

ఇతరుడు.

అ. ధనము గలిగి యుండి ధనశాఖి హడ వక, పట్లగుండు ధనమొకవ్వ
జనము, లొరువులొ తి చెప్పవపశారులై తొలుపుట్టనందు మనన
యట్టివారు. ఆను. 5-84; ను. 5-89

ఒరువులవాడు దే. వి.

ఇతరులకు సంబంధించిన మనుష్యుడు.

క. నేడింక నెఱిగి యొరువుల, వాడఁగగా ననుచు నేను వారిఁ
దొఱఁగినం, బోడిమిసెడదే మదఁ గిడు, బాడిగలదె నాకు నకట
వారిజనాథా ఉద్యో. 4-85

ఓట దే. వి.

ఖడ్గాది కోశము.

వ. కరవారంబు దాన యొట వెలికి నిగుడ చున్నయది.

ఉద్యో. 2-146

ఓటగనాడు దే. అ. క్రి. (✓ఓటగు)

తొలగఁగఁ దోసికొనుటకై పలుకు.

క. నీవును మృత్యువుఁ బాప సమావేశితమతుల కొటగ నాడిన యం
తంబోవునె మీపై దోషము, లే వెటకునె యిట్టులనిన యంతన
మీకున్.

అను. 1-29

ఓటగు దే. అ. క్రి. ఒరగు

1. వంగు, వాలు, వ్రేలఁబడు, పడ.

సీ తన యూర్పుఁజెలుఁగునఁ దలఁకు నైరులు వొంగ, నొటలుచు
నేలకు నొటగె నేడు.

భీష్మ 1-47

మ. ...కరివ్రాతముల్, ధరదంతంబుల యూతగా నొటగె నుద్య
ద్బాహు దృష్ట్యృట్, త్కరముల్ దిట్టినయట్లు గూడఁ గలయం
దదాణ పాతంబులన్.

విరా. 5-290

క. అటకడ నిడి ప్రాబ్ధుఁడై, పటచి జలధిలోనఁ జదలఁ బాటెడు
నెరఁ జె య్యటి దప్పి నిలువఁజాలక, యొటిగిన గాలవుని డింపె
నొకగిరి మీదన్.

ఉద్యో. 3-310; ఉ. 4-385; కర్ణ. 2-89

2. క్రిందఁబడు, నేలకు వాలు.

క. ఓరదము లొటగెడివియు నెత్తురు గ్రక్కఁచు గూతెడివి...
అయ్యెఁ బవనపుత్రు ముచుమునన్.

భీష్మ. 2-213

క. మీరెల్లఁ జూచుచుండఁగఁ, గౌరవ నికురుంబమునకుఁ గన్పాకై
యొప్పారిన భీష్ముఁడు వడియెను, మేరువొటగినట్టు లనముమిగుల
నరునకున్.

ద్రోణ 1-31

అ. ఆయుధములు విడిచి యంగముల్ సోంగఁ, దలలు మెడలుఁ
జక్కనిలువ కొటగ, నెల్లవారు నెఱకవెడలి చొక్కెక్కి నిద్రా

తిశయము గూరినట్టులై రి.

విరా. 5-208

3. పక్షపాతము వహించు, ఒకరిపై నిభిమానము వూను

అ. ఒంటిగల బలికి తేని నుండుదు ప్రజ డేగ, గనిన పులుగువిండు
కరుణిం జెవరు.

కాంతి. 2-874

ఒంటిటు దే. విణ.

మూర్ఖుడు, మొఱకు.

అ. అలు బిడ్డ లొంటిటులై తేమి గుందుచు, దెవులుచేత బడుచు నవ
యు జనులు, మున్నుక్రోధ లోభముల నాస్తికతఁ బగ, పిడనంబు
సేసి పేర్చినారు.

అను. 5-98

ఒంటిపిడి దే. విణ. (ఒంటిపు + పిడి)

అయోగ్యుడు.

క. అన్నలుఁ దమ్ములు గలుగుట, యున్నతఁ జేయు నృపు నెంత
యొంటిపిళ్ళయినన్, మన్ననయు నీగియును సంపన్నంబులు గాఁగ
వారిఁ బాటించుటరున్.

కాంతి. 2-358

ఒంటిపు దే. వి.

1. నేర్పు, నైపుణ్యము.

క. వెఱవారలుఁ దమ మెలఁగెడు, తెఱఁగుల దొరకొన్న పింత తెరు
వుల నేర్పుల్, మెఱయుచుఁ బనిచి న్నము గొన, నొంటిపు గలిగి
మాన్యవృత్తి నుండుదురు దగన్.

విరా. 2-21

2. పద్ధతి, విధము, రీతి. మార్గము.

సీ. ఎవ్వని చారిత్ర మెల్లలోకములకు నొజ్జయై వివరంబు నొంటిపు
గఱపు.

విరా. 2-191

3. బాధ, తాపము.

సీ. అడవులఁ దిరిగెడునపుడు దుష్టదైత్యులచేత నైంధపునిచే నొంటిపు
లఁబడ్డ విషాదంబు.

కాంతి 1-120

క. అఱిపొంటి కురుచ చేతులు, నొరవ శరీరంబు గలిగి యొరులకుఁ
బాదం, గొఱిగాకుండియు మన్నఁడు, నొంటిపుల బడియెడు నితండు.

యువతీ ప్రీతిన్.

ఆర. 2-184

4. ఉపాయము.

గీ. శక్రకుతేరైన నడవంగఁ జాలువాడ, నొటపు నెప్పుడు రథికు
నేమటంగ నీను. కర్ణ. 1-814; (పాఠాంతరము).

విణ.

యుక్తము.

క. మొఱలొటపుగఁ దీర్చికొనుడు, దనతన వాహనము లాయుధము
లెల్ల జనంబును ననువునేసి కొనుఁడో, విన యంతయు గాచి
కొనుడు బెదరక పసులన్ విరా. 4.89

ఓటలు దే. అ. క్రి.

అటచు, విరిపించు, ద్వనిసేయు.

క. నెఱి దప్పబడి పెల్లుగ, నొటలెడి గరవాజి కరల యలి వభిమ
న్యం, డఱిముఱిఁ బడుటకు వగ మడి, బఱిగొన నిటపెలుచ నటచు
భంగిఁ జెరింగెన్. ద్రోణ 2-182

నీ. తనయార్పులెలుగునఁ దలఁకువైరులు మోగ, నొటలుచు నేలకు
నొటగె నేడు. భీష్మ. 1-47

2. క్రిందఁబడు.

తే. కూరి రయ్యనునఁ గూలు మహీరుసంబు; తెలుగు దోప నుకడి
లుఁ దొటలి కెడసె ద్రోణ. 3-95; శల్య. 1-385

శ్లో. పసాతాభిముఖశూరో యంత్రముక్త ఇవ ద్భజః,
శేతస్మ నిహతో భూమౌ. సం.ఖా. ద్రోణ. 92-72-73 శ్లో

ఓటవ దే. విణ

వక్రము, వికృతము.

అ. ...పంగు మొటవగఁ గాలుసే, విటిచి సాధుజనులఁ బటిచినాడు.
అను 5-100

క. అటపొటడు కుటుచచేతులు, నొటవ శరీరంబుఁ గలిగియొరులకుఁ
జూడం, గొటగాకుండియు మన్మథు, నొటపులఁ బడియెడు నితంకు
యువతీ ప్రీతిన్. ఆర. 2-134

2. కాటుమాటు, వ్యత్యస్తము, తలక్రిందు.

క. తెప్పించి తొడుగు మీవని, యొప్పించిన నిట్టనట్టనొణవలుగామై,
గప్పికొని యా బృహన్నల,యప్పుడు నగుపించె నచటి యబ్జా
జనమున్. విరా. 4-39

శ్లో. ఊర్ధ్వముష్ణి పథ్య కవచం శరీరేప్రత్యముచత.

సం.భా విరా. 38-25

ఓణవతనము దే. వి.

వక్రత్వము, కుటింత్యము,

తే. విటికితనము నేమటుటయు నొణవతనము, మెత్తఁగాటురఁ
గార్థులు నత్తెఱంగు, నేరమియు శవయంబులఁ గూరుటయును,
గలుగు పతికి మండదు సిరి దొలఁగిపోవు. ఆర. 8-84

ఓణవలువోవు దే. అ. క్రి.

వంకరలు వోవు.

వ. ఉబ్బిన గుఱ్ఱుగలుల కఱికి బదలువడ నఱిమఱి విరిసిన నొణవలు
వోయిన సురియం తెరివి. (పాతాంతరము) భీష్మ. 2-71

ఓలయించు దే. స. క్రి.

1. నిలువు, ప్రదర్శించు.

తే. ఆచలభక్తి నిత్యంబునా యందు నీకు, గలిమిఁజేసి వీయంతరంగ
మున నాదు, దివ్యరూపంబు నొలయించితిం బ్రమోద, భాజనం
బైతి భీష్మ తపస్వరూప. కాంధి. 2-110

శ్లో. యతః ఖలు వరాభక్తి ర్మయి తే పురుషర్షభ,

తతో మయా వపుర్దివ్యం త్వయి రాజన్ | పగర్భిశమ్.

సం.భా కాంధి. 50-10

2 కలిగించు, పొందించు.

క. బలసి మనో వాక్కాయంబుల ద్రోహాభావ మఖల భూతముల
యెడం,గలిమి విను శీల మది మే,లొంయించును రాన మల్లి
మూన్పుము పుత్రా. కాంధి. 3-147

క. అనిన విని ప్రీతుడై యజ్ఞనవిధుఁడు గృహస్థధర్మ సాకంఠ్య

జ్ఞానని రూఢి నాదు చిత్తంబున నొలయింపు భవదీయ పుణ్యఫణి
తులన్. ఆను. 3-838

8. వై చికోను, వహింపఁజేయు

క. పలుకువడి నతనిఁ బాపంబులు విడుచుం బలికి నతనిఁ బొందును
బాపంబులు నొరుపాపము దనపై, నొలయింపఁగ నేల నిందయుడి
గినఁగాదే. కాంధి. 5-558

ఓలయు దే. అ. క్రి.

ప్రకాశించు.

సీ. తెలిగన్నఁ గవకు నెచ్చెలియై న లేతఁన వ్యోలయంగ నరనంపుఁ
బలుకు పలికి. విరా. 2-64

సీ. అరదమల్ దెరలించునప్పుడు నటమొగుల్ నిరియించు బలు
గాడ్పు విధమ మెఱయు, హయములఁ జెండాడ నరుగు చోట్లను
లేళ్ళమీఁ గిట్టు కోల్పులికరణి యొలయు శల్య 1-282

2. కలుగు, జనించు,

చ. అనుడు విరాటు డల్లమున నక్కటికం బొలయంగ నంగనం, గనుఁ
గొని కీచకుం గినియఁగాఁ దగు సత్త్వము లేమిఁ జేసి సాం,త్వన
ములు పల్కి. విరా. 2-144

క. అని యిట్లొలయు వితర్కంబునెడ హృషీకేశుడైన పురుషో
త్తము ద,గ్ధనమును క్రమమున నెఱిగినఁ, మునివర్గము శిష్యవర్గ
మున్ బోధించున్ కాంధి. 4-828

అ. పౌర్ణమాసిఁ బూర్వపక్షాష్టమీ చతు ర్దశుల నుభయపక్షవశత వచ్చు
వష్టిఁ బంచమిని సునిష్ఠమై నుపవాసమున్న, వివిధ శుభములొలయు
నంద్రు. ఆను. 4-147

ప. అతని తోయ స్తంభన వై దగ్ధ్యం బెఱుంగుట నొలసిన యూటను
ముంగటి యట్లవారలతోడం జని చని. శల్య 2-46

3. ఆరికయించు.

క. పేరుక్కునఁ బొదివిరి నరు నతఁ దెక్కుడు మదమొలయఁ జేరి

యే దైత సూపెన్.

ద్రోణ. 3-41

4. స్ఫురించు, తోచు.

తే మోక్షపరులు శుచిస్థానముగఁ బ్రశంస, నేయుదురు విజనత్వ విశేష
మెఱిగి, కాన యింపై శ్రమకానంబు మానసమున, నొలపెఁ గావున
నయ్యెడ నునికి గలిగె. ఆను. 4-487

క. (నూతాత్మజుఁడు) మనమునఁ గుంతి వాక్యంబును నొలపిన
నేయుటుడిగిపోయి కదిసి న వృషమో మొప్ప నశకితి, ట్లను వింటఁ
గడుపు లీల నల్లఁ బొడచుచున్. ద్రోణ. 4-288

జ్ఞో. వ్యాయుధం వావధీచ్ఛైనం కర్ణః కుంభావచః స్మగన్.

ధనమోఽగ్రేణ శంకర్ణః స్వభిశ్చవ్య పరామృశత్.

సం. కా ద్రోణ. 139-87

4. వ్యాపించు, ప్రసరించు.

చ. అతని మొగంబుమీఁద నొలయన్ మదురంబగు చూడ్కి పాగ్వతి,
పతి మృదురీతి నిట్టులను. సా. పి. 1-181

వ. అత్తపోధనవద్యుం డాదరమెదురావలోకనం బాటూపాలుఁమీఁద
నొలయ నిట్లను. కాం. 3-880

వ. ఆ సర్వలోక శరణుండు గారుణ్యావృణ మయంబైన చూడ్కి
చా మీద నొలయ నిట్లనియె. ఆను. 1-377

6 ఉన్మథమగు, ఇష్టపడు.

నీ చెప్పిన విని యుధిష్ఠిరుఁడు ప్రస్తావించునకు మది యొలయ నన్న
రుని తోడ. మహా. 4

7. పరివేష్టించు.

ఆ. ... (దమయంతి) మరసిద్ధ, సాధ్యకన్య లట్టి సఖులు నూర్చు,
రొలసి తన్నుఁ గొలుచుచుండఁగ మహి నొప్పుచుండ, ఆర. 2-4

నీ. సకల భూపతులుఁ బాయక భక్తియుక్తులై, యొలసి నీ పగులు
నేయుదురు వేర్చి. సభా. 2-102

8. కదలు, చలించు.

వ. దుశ్శాసనకరా కృష్ట విక్రీర్ణవేడి భరంబు వెనువెంట నొలయం
కాంచాలి పంచపర్వతంబుల నడిమి నదియుఁ బోలెఁ బతులనడుమ
భయవ్యాకుల చిత్తయైస. ఆర. 1-107

9. ఉండు, వర్తిల్లు.

తే. ఊరము నక్షరమును ననం గలవు రెండు, మూర్తు లాత్మ కళం
భూతములను బూర్వ, మొలయు మృతమన దివమున నుండు
నమృత, ముగ్ధ నపరంబు రెంటిని గను బుధుండు. కాంధి. 5-111

తే. ఆముల ధర్మార్థ కామమోక్షముల గుఱిచి, యొలయు తేరువెద్ది
యును నిందుఁగలుగు నదియ, యొడెడలఁ గల్గి దీన లేకుండు
చొప్పు, దక్కొకంటను లేదు వేదజ్ఞులార. స్వర్గ. 82

శ్లో. ధర్మే చార్థే చ కామే చ మోక్షే చ భరతర్షభ,
యదిహోస్తి తదన్యత్ర యన్నేహోస్తి న కుత్రచిత్.

సం. భా. స్వర్గ. 5-50

10. కలియు, కూడు, ఏకమగు.

తే. ఒలసి నీ పుత్రులెల్ల నొండొరుల తోడ, నెట్లాడంబడి యుండుదు
రట్ల చేయవలయు. సభా. 2-181

ఆ. ఒలసి లోభమోహములు దోషసంసేవ,నం బొనర్పఁగా ఘనత్వ
గాఢ,యగు నవిద్య భూమియై బహుకర్మ బీజముల కంకురాది
కత్తు లొసంగు. కాంధి. 4-344

క. అలఘులు రై శ్రవ భరద్వాజులు దమలో సుహృదులై విశుద్ధత
పోని, శ్చిలితమతు లివ్వనంబున, నొలసి తపబొప్పఁ జేయుచుండిరి
నెమ్మిన్. ఆర. 3-252

11. దిగు, అవతరించు.

ఆ. విష్ణుపదము ఎలన విధుని వలన సూర్యు,వలన మేరు రూపకలితుఁ
డైన, విష్ణువలనఁ ద్రిపుర విజయమౌ? వలన, నుండి హిమనగమున
నొలసె గంగ. అను. 2-118

12. సిద్ధించు, సమకూరు.

తే. గోవులకు మేలు సేయంగగోరు నాదు, చిత్తమున మన్వరంబున
సిద్ధమైన, తెలుగ యొలసె దైవికమయి దీని పెంప, యావ
హించెదనని యిచ్చె నన్వరంబు. అను. 8-128

13. వశమగు.

తే. ఇంద్రియంబుల నాటింటి నిట్లు విషయములకు నొంయకయుం
డంగ నిలువరించి, తలపు లుడిగి తేనియఁ బ్రమదమున నాను,
భంగిఁ దృప్తుడవై యుండు పరము గాంతు. కాంఠి. 5-181

14. సత్తమగు, తగులువడు.

క. ధనమేటికి నీ విప్రుని, మన మొలయఁగవలయు ధర్మహర్షంబున
దానన సర్వసంపదలునగు, నని నిశ్చయమొంది వినయ మతిశయ
మందన్. కాంఠి. 5-348

శ్లో. ధర్మైశ్వరమతాం బుద్ధిర్ధర్మం చైవోపశీనతు

సం. కాంఠి. 271-26

తే. ఉత్తమంబెద్ది నీ చిత్తమొలయు నెందుఁ, బురుషుడెయ్యది గల్గినఁ
బొందు నఖిల, కర్మబంధ మోక్షము నట్టి ధర్మమెఱుగఁ, తెచ్చి
కరుణాలత చిగురులొత్త. కాంఠి. 5-542

15. ఆవేశించు, ప్రవేశించు.

వ తేజోరూపంబున నతని తనువున వావేశించె నిట్లు రుద్రుం డొలసిన
యగ్గురునందనుఁ డమంద హర్షమయ మూర్తియై.

సా. ప్రి. 1-184

శ్లో. అథావిష్టో భగవతా భూయోజి జ్వాల తేజసా.

సం. కా. సా. ప్రి. 7-66

16. ప్రతిష్ఠితమగు, స్థిరపడు.

క. నిర్మలమగు వేదాంతిక, ధర్మము వారాయణోదీశంబై క్రియలం,
గర్మతుడగు బ్రహ్మమతిని, దార్మికవర యొలసె నతఁడు దయ
నిగురొత్తన్

కాంఠి. 6-495

17. అలవడు.

క. ఏనును నిట్టుల మోహా,ధీనుడనై యాత్మగాంచు తెలుగొల
యటకుం, బూని పడుదు వెయ్యది యో,కానం దెరువా శుభప్రకల
నంబునకున్. కాంతి. 6-551

18. విజృంభి చు, చెలరేగు.

క. ...భేదము గలిగిన నలఱు రొలసి దస్సులు ప్రజలన్.
కాంతి 2-815

స. క్రి.

1 పొందు.

క. అమలంబగు నీ యితహా,నము భక్తిబలింబినం బ్రకాంతి యొని
దుఃఖములం దొఱగి మనస్సుం, డమృతత్వావాప్తి మహితుడై
వెలుగొందన్. కాంతి 4-860

తే. ...వినుము నాదు, బుద్ధి యనవుడు నతఁడు ప్రబోధ మొలసి.
ఆను. 5-858

చ. అనఁడు నజాతశత్రు డిటులన్నలు దమ్ములు లోనుగాగ గృష్ట
నఖల బంధుకోటులను జంపెడు తెఱవలసెన్. కాంతి. 5-872

మధ్యాహ్నం :- తిలలందుఁ దైలంబు కాన్తముల యందుఁ దిరముగా
నగ్ని,గలుగు తెఱిగి యుపాయ పూర్వమునఁ గడగి తప్పిద్ది,
యలయక యుత్సాహవంతుడు వడయు నట్లనుత్సాహ, మొలసి
దైవపరాదర్శి వడయంగను నోపునె యెందు. ఆర. 1-34

2. అభిలషించు, కోరు

తే. శక్తి రాక్షసి నిహతుడై చసిన శోకి,గహన హతుడై వసిష్ఠుడు
దాసిం దలచి, కిడుఁ బ్రకాంతాత్ముడయ్య రాక్షస సాళ, మొలసి
మనుమని వారింపకుఁడె నగా. ఆది 7- 49

ప్రహరణ కలిగివృత్తము :- ఇది యిటుగు ఓఱెఱిగి పలికెనా,
ఏదురుడు సఖఁ గోపదులు నొడఁగా, ఎది వినియును నే నడవన
దరిం, బొందె గలకనే తొలయ కుడుగనే స్త్రీ. 1-185

3. కొన్ని యెడల వాక్యాలంకారముగా మహాయోగపడి 'ఇష్టపడు, సమ్మతించు, కలుగు' అను నర్థముల సూచించును.

క. ఒలియు జరావ్యాధి ప్రశ్న, మలు కారీరములు గాఢహృదక శోకాదులు నూనసములు. కాంతి. 4-103

ఁ. ఒలిసి మనోవాక్యాయోగముల ద్రోహభావ మఖల భూతముల యెడల, గలిమి విను శీలమది. కాంతి. 8-147

ఆ. ఒలిసి యెంత కాల ముండిన నేను మీ, దానఁగాన యెరుల ధనమన్నను, సన్నఁడయిన వారుల కిచ్చుచో సురకు, భోజనముగ నిచ్చి పుచ్చుఁ డివుడ. ఆది. 6-257

తే. ...అడవిలోన, నొలిసి పదునాల్గు వర్షంబు బుండ వాన, తిమ్మరాముని. ఆర. 6-802

ఒలిపించు దే. స. క్రి. (✓ఒలుచు)

(చరమము, బట్ట మొ) ఊడదీయించు.

వ. సహదేవుం బనిచి ధర్మకనయండు దాని చరమం బొలిపించి.

విరా. 1-160

తే. అన్నదమ్ములు నెత్తంబులాడి సతులఁ, దలలు వట్టి సభాస్థంబులకు నీడ్చి, చీరలొలిపించురే. ఉద్యో. 3-867

ఒలియు దే. అ. క్రి.

(చరమము మొ) ఊడినదగు.

క. వదలక పెనఁగి పరుండ్రం, బదియేపుర నొక్కపెట్ట వట్టి ధరితిన, జెదరఁ బడవైచి నవనఱ, దగయుండయి వీర్యలొలియ నందబు నీడ్చున్. ఆది. 5-165

ఒలుకు; ఒన్ము దే. అ. క్రి.

1. స్రవించు, కాలు, ప్రవహించు.

అ. ...ముక్కున వాతను, నెత్తురొలక మల్లునెత్తివైచె. విరా. 2-17

తే. ఉచ్చిరోయిన యేటుల నొలుకు శోడి, తమున సర్వాంగకంబులుఁ దడిసి యొప్పె. ఉద్యో. 4-821

చ. ...గజంబుల వ్రేసిన నెత్తురొక్కగా, నతి పడె.

భీష్మ. 2-380; శల్య. 2-285; స్త్రీ. 1-77; ఆది. 2-24.

స. క్రి.

చల్లు.

తే. ...విప్రులును వసిశాజనంబు, నేరలోలుక సింహాసనాసీనుడయ్యె.

విరా. 1-232; ఉద్యో. 3-132

వ. ఉమా శ్రీ సరస్వతీ శచీప్రమాఖాలైన పుత్ర్యాంగులు దీవనలతో
నేరలోలుర.

శల్య. 2-183

వ. దాని నోడకుడుమని మునివరుండు హుంకారంబున రాక్షసు
నారించి వానిపయి మంత్రఘోషంబులైన కమండలు జలంబు
తొలికి.

ఆది. 7-125

ఒలుచు; ఒల్చు దే. స. క్రి.

1. (చర్మము, బట్ట మొ) ఊడ(దీ ము, ఊడుచు.

ఆ. పసులు మరలె శత్రుబలములు పీనుంగు, పెంటలయ్యె రాజుబెద్ద
దొరలు, జీరలోలువబడిరి.

విరా. 5-222

కా. నారీగత్నము నట్లుదెచ్చి సభలో నవ్వారలుం జూడఁగాఁ జీరలో
ప్రోవులుగాఁగ నొల్పుటయు.

ఉద్యో. 1-232

వ. తగునుపాయంబు చింతించువాఁ డప్పుడ చంపి తిత్తోలిచి గాలి
గోఁ వై చిన కక్కడిమంబు గనంగొని.

కాంతి. 3-285

2. పెలుకు, పీకు.

నీ .. లోచన, గుళికల నొలిచి మ్రింగుచును.

స్త్రీ. 2-9

ఆ. ...గ్రద్ధిలోలిచి తినంగ నీ, సుకృతపరుని నిట్లు సూడనలనె.

స్త్రీ. 2-125

3. (మనుష్యులను) దోచు (ధనాదులను) ఆపహరించు.

నీ ...వా రణవాయి గొనక యప్పులుకు లన్నియును రజ్జులుగఁ
గొనుచు, జామల నచట నచ్చట నొల్చికొనఁగ నా,లోకించి
యప్పీర లోకవరుడు.

మౌస. 185

ఒల్ల బాటు దే. వి. (ఒల్లమి + పాటు - అని శ. ర.)

ఒల్లమి, అపేక్షింపమి. ఉపేక్ష, నిర్వేదము.

ఉత్సాహ వృత్తము :- ధరణీనాథ వినుము మధువు దార తెల్లపొద్దు.
నుం, దొరగుచుండ నతడు వాని దోహదమున నానుచుం,
జొరయఁజెప్పు దృప్తి వగల ప్రోకయైన యట్టి దు, స్తరపు టున్ని
కొల్లబాటు దక్కఁ డిచ్చుకేనియన్. స్త్రీ. 1-48

శ్లో. న చాస్య జీవితే రాజన్ నిర్వేదస్య మజాయత.

తత్తైస్ర చ మనుష్యస్య జీవితాః ప్రతిష్ఠితా.

సం. భా. స్త్రీ. 5-20

తే. ఎవ్వరికిఁగాఁగ ధరణీయు నెల్లఋణము, గోరెకము వారలందఱు
వీరె వచ్చి, ప్రాణములు నర్థములు నొల్లబాటుపేసి, కయ్యమునఁ
జావ నఱుముట గంటిగాదె. భీష్మ. 1-182

విణ.

అనపేక్షితము, ఉపేక్షితము.

క. ...ఉ ద్వైత శక్రియ రర్థో, పాత్రంబగు తేజ మొల్లబాటు
తోచెన్. ఉద్యో. 4-822

ఒల్లబోవు; ఒల్లంబోవు దే. అ. క్రి. (ఒల్లమి + పోవు - అని శ. ర.)

1. (దుఃఖ కయాదులచే) వివశస్యమును బొందు, ఒడలు తెలియమిని
బొందు.

తే. ఇట్లు ప్రాప్తించి పాంచాలి యెట్టకేని, సింహబలు మగిరిం బల్లఁ
జేరనరిగి, యొల్లబోవుచు జెప్పలి యున్న బొగరు సొచ్చు తేడి
చందంబునఁ జొచ్చుటయును. విరా. 2-122; భీష్మ. 1-50

2. వైకల్యమును బొందు, వికలత్వమును బొందు.

చ. వెరవును లావునుం గలుగు వీరులు పోదుం బద్ధ హీనం, బొర
సితి ముద్రశస్త్రహతి భూవం చ్ఛీనచారు నొల్లబోయిరి.

శబ్ద. 1-45

తే. పలక వటియలుగాఁజేసి యెఱుగు దునిమి, యెడల వాలంప
పొదింప నొల్లబోక, ద్రువదపుత్రుండు గరవాలు దునియ

వైవ, నడుమఁ బొడిసేసె నాచార్య నందమండు. భీష్మ. 3-28

(ఒల్లఁబోక = తెనుదీయక - అని యర్థము)

3. మూర్ఖవోపు, స్పృహతప్ప.

చ. తలరు నలందురున్ సవయుఁ చాపభరంబున వెచ్చనూర్పు మే,
నలయఁగ నొల్లఁబోవు వెగడందుఁ గలంగుఁ బరిభ్రమించుఁ గొం,
దలపడుఁ దల్లిడం బడరి దైర్ఘ్యముఁ దూలిన బెగ్గడిల్లు విచ్చలవిడిఁ
జేర్చు నెవ్వగల సందడి డెందముగంది చేడ్పడున్. విరా. 2-29

అ. అడ్డపడి గురుండు దొడ్డనారసము వ, తుంబు దూఱనేయ సవ్య
సాచి, యొల్లఁబోయి తెలిసి పెల్లెసె నక్కుంభ, జన్మమీద నిశిత
సాయకములు. ద్రోణ. 8-63

ఒల్లమి దే. వి. (✓వలచు)

1. ఇచ్చగింపకుండుట.

తే. అని సహోదరు లాజి నాయాసపడుట, కోర్వమియుఁ గౌరవులఁ
జంపనొల్లమి యును, గలుగు నెయ్యంబు పెంపునఁ గరుణ నార్పి,
దైన పవనఁ బురికొల్పు నాత్మఁ దలచి. ఉద్యో. 3-53

ఉ. ఆక్రమ మున్న పాండవుల కల్లఁగ నొల్లమి నెప్పరై తిరే.
భీష్మ. 2-11

చ. ...రాజనీతి యిట్లాడఁబడి చేయవచ్చి వధకొల్లమి యొప్పునె.
ద్రోణ. 5-35

2. అనాదరము

తే. బ్రహ్మచర్య భిక్షాశన పరత గలిగి, జటితయొండె ముండియొండె
సంభరించి, మును నాయంద తిరముగా నునిచి యొండు, వస్తువుల
దెస నొల్లమి వర్తిలంగ. ఆను. 5-209

ఒల్లియ దే. వి.

వస్త్రము, ఒట్ట, చీర.

ఉ. శృంగములేస నీలగిరి చెల్వనఁ గ్రీడి కిరిటహీనుఁడ, య్యం గను
వట్టె వెల్లతలయొల్లియ మో? దృఢంబుగా నను, ర్చెం గురునాథ
(తలయొల్లియ = తలపాగ, తలగుడ్డ) కర్ణ. 3-82

ఓవ్వనిజనము

సరిపడనివారు, గిట్టనివారు, శత్రువులు.

సీ. ...రంధ్రమొవ్వని జనంబు-తే-వేచు: ఆశ్ర. 2-188

క. ద్యౌః క్రిడఱు గొండొక, నేతుం గపటమున నొవ్వని జనంబులు
నాచేతి ధనమెల్లఁ గొని పరిభూతి యొనర్చిన విరక్తిపుట్టి నెడలి
అన్. విరా. 1-186

ఓవ్వనివాఁడు దే. సర్వ.

సరిపడనివాఁడు, గిట్టనివాఁడు, శత్రువు.

సీ. సంధిమై, నొవ్వని వారెల్ల నివ్వఁ బరిలు, పంపి కౌరవులలో
వర్తింపనేలని, హరినోడ నాడితి. ఆశ్ర. 1-186

క. ఓవ్వని వారల యెదురన, యవ్విధమున వంగుడితి. ఆర. 8-18

ఉ. ఓవ్వనివారు నవ్వ మహిమోదధి ధర్మసుతుండు. విరా. 2-216

ఓవ్వమి దే. వి. (✓ఓవ్వ)

1. గిట్టమి, ద్వేషము.

ఉ. ఎవ్వతెనేని ధాత సృజియించె దగన్ మగవానిఁ గాఁగనా,
కొవ్వమిఁ జేసి యట్టి నిను నుగ్మలి నేయఁగ నొల్ల నాసయిం,
గ్రొవ్వెసలార నీవు శరకోటి వెను బరఁగించితెని నే. 7వ్వరుఁ
గాని కోపము మనంబుగఁ బట్టదు నూ శిఖండినీ. భీష్మ. 8-332
ఓవ్వమి, కౌరవులకుఁ గడు, నివ్వయి మఱి వి పవేషధారుల
మయి మ. మౌన్యరు నెఱుంగుండఁగ, నివిధమున నున్న నెట్టు
నెఱిగితి రీరల్. ఆది 7-217

ఓవ్వ దే. అ. క్రి.

(దీనికి పృథిరేశ్వరముననే ప్రయోగములు గలవు.)

సరిపడఁ, గిట్టు, అనుకూలించు.

ఉ. ఓవ్వనివారు నవ్వ మహిమోదధి ధర్మసుతుండు దీనికి, న్నెవ్వఁ
బొంద (ఓవ్వనివారు = మగవారు) విరా. 2-286

సీ. ...కూర్పువా రొవ్వకుండు, వారని తనకు నెవ్వరును గల్గక త్రివర్గే

చ్చ యెవ్వని చేత నీడవిడువఁ-తే-బడు.

అశ్వ. 1-208

ఓసంగు; ఓసంగు దే. స. క్రి.

1. ఇచ్చు.

వ. (బృహన్నలకు) చిత్రంబులగు బీనాంబరంబులిచ్చి మణిమయంబు
లగు నాభరణంబు లొసంగి

విరా. 1-248

ఆ. అఖిల రత్నపూర్ణ యగు వసుంధరయైల్లి, నొసంగితేని యొసంగు
యోగ్యతాభియుక్తిలేని వాని కొసంగకు మీ విద్య, లగిన పాత్ర
మైనఁ దడయ కిమ్ము.

కాంతి. 6-88

ఉ. ...సుయోధనుండు సంభావననేని పాలొసంగు పాడియ కల్గిన
బాల్యమాదిగా, నేవిధి నైనను తెలుప నింతలు పాపము లాచ
రించునే.

ఉద్యోగ. 8-88

2. అర్పించు.

వ. అప్పరమ పతివ్రత భక్తి ప్రీతి వినయంబులు మనంబున నంకురింప
లుదంకునకు నక్కుండలంబు లొసంగినం బ్రమోదం బెసంగ నాశీర్వా
దంబునేని యాసంయమివరుండు.

అశ్వ. 8-98

వ. ఔశీఃరుండగు శిఖి యాశ్మాంగంబుల నొరసపుత్రునిని బ్రాహ్మణా
ర్థంబుగా నొసంగె.

కాంతి. 5-82

3. కలిగించు, కావించు, చేయు.

క. ఇతఁడెవ్వఁ డొక్కొ రూపు నిరతిశయమై మనకును బ్రിയం బొసం
గెడుఁ జూచితరే.

విరా. 1-258

వ. అమ్మేటి పలుకాఁ డలుకనూనిన యలంతి నవ్వుచెలువంబు మొగం
బునకు వింత చెన్నొసంగ విజృంభించి.

కర్ణ 1-176

ఓ అవ్య.

1. సంబోధమును చెలుపును.

(ఇది సంబోధనాచకమునకు ముందే ప్రయోగింపఁబడును)

క. ...ఇట్టి యేవపుఁ జందంబోయిన్న మదన వికృతిం, శేయుననుట
యెంతయును నిషిద్ధము గాదే. విరా. 2-49

సీ. ...ఓ కర్ణ యోక్యప యో సుయోధన పోర నన్నొత్తి యెపుడుఁ
తెప్పుదురు. ద్రోణ. 5-822

2. విలిచినపుడు మాటుపల్కుటయం దువయుక్తమగును.

వ. ...శుకుండు మృగపక్షిశైల సరిత్సరసీతరుగుల్మలతలం గలయం
గమంగొని మా తండ్రి నా వెనుకం జనుదెంచి నాదగు పేరం
విలిచెనేని మీరెల్ల నో యనవలయుంజుండి యనిన నవి యట్లచేసెద
మనియె. కాంధి. 6-880; కాంధి. 8-334; కాంధి. 8-335

సీ. పేర్కొని పలుమాటు విలిచి యోయనుట లేకున్న నయ్యింటిలోఁ
గన్నువఱపి. ఆసు. 1-78

3. ఆర్తిని చెలుపును.

తే. ఒక్క దనుజాధముండు మొట్టోయనంగ, నన్నుఁతెఱగొని పో
యెడు నన్నలార, యెవ్వరిట విడిపింపరే యింత వట్టుపుణ్యమునఁ
బోవరయ్య కారుణ్యబుద్ధి. ఆర. 5-177

(ఒక్క దనుజాధముండు మొఱయో కడంగి - అని ఆనంద వారి
పాఠము)

4. సందేహమును చెలుపును.

క. ఉపకారమొ బంటుతనమొ, కృపయో పెంపో సమగ్ర కీర్తి
ప్రియమో, రిపు దుస్సహమగు నీరణ, నిపుణతకుం గారణంబు
నెయ్యమొ యెఱుగన్. విరా. 3-227

ఆ. అతఁడు సమయకాల మంతయుఁ గడచిన వచ్చెనో యెఱుంగ
వలయు నిజము. విరా. 5-872

క. ...ముక్తి గలదో లేదో, జనకున కరసెదఁ గాకని.

కాంతి. 6-214; సఖా. 1-212

5. ప్రశ్నమును దెలుపును.

చ. ...పను జెచ్చెరఁజని కోటరంబు దగఁ జేయుదునో యటుగాక
పాడిమై, వరపుడ మోపి చేయుమనో వారికి మాధవ నిశ్చయిం
పుమా. ఉద్యో. 8-112

క. కర్ణు వినమో,యడి మీరపుడులువ గెలుచునటె పాండవులన్.

ద్రోణ. 4-184

తే. అతివ సేమమె తగ దేవతాఙ్గి ప్రహజనంబులు నడచునే పూర్వ
వృత్తి, యెడలి యేను లేకునికి నేమేమి వికల మయ్యెనో చెప్పు
మనపుడు నా మృగాఁడి. కాంతి, 6-576

6. కావ్యర్థము.

ఉ. అప్పుడు ధర్మహానికి భయంపడి నిల్చితివో కడంకతో, నిప్పుడు వచ్చి
నాడవు. విరా. 5-93

7. ఊహను దెలుపును.

ఉ. ...నన్ను తలమందఁ జేయుటకునో తలపోసి యెఱుంగ నయ్యె
దున్. విరా. 2-84

ఉ. ...అసితచ్చవిఁ బొల్పు మహాభుజంగమో, నా విలసిల్లి ప్రేలఁగ.
ఉద్యో. 8-114

ప. పరమోపకారియైన యీ బ్రాహ్మణునకు నేమి ప్రియము సేయ
నమకూరునో యని చింతించుచున్నచో. ఆది. 6-240

8. ఎంత, ఎన్ని - అను సర్వనామములతోఁగూడి పరిమాణాతిశయమును
తెలుపును.

ఉ. ...ద్రోణుని పాటుగాంచి యా.వంతయు వాళ్ళలోనఁ దెలియందు
సుయోధనుఁ దెంత మూర్ఖుఁడో. శల్క. 1-352

ఉత్సాహవృత్తము :- శోకవహ్ని తాప మూర్ఛితముగాఁగ బంధు
జనుల చిత్త మెంతగుందువో. స్త్రీ. 2-152

9. ఎట్లు, ఏమి మొదలగు పదములతోఁగూడిన వాక్యములందు ప్రయుక్తమగును.

క. నై నికులు నన్నుఁ గనుఁగొని, యాననములు వాంచి తొలఁగి యరిగెద రదియే, మో నేఁడు వేణువీణా, గానస్వనములును వీటఁ గలుగవు కృష్ణా. ద్రోణ. 2-228

క. ...ఎమ్మై వ్రాలెదనో రివులెట్టులు, గూలెకరో చూడు వాకుఁ గురుజల మెదురే. ద్రోణ. 2-850

క. ...వృథా, నూనల నెట్లు జయించెదనో నమ్మము నా బలంబును గలితనంబున్. శల్య. 1-22

క. దానికి రోసి బృహస్పతి.తో నమరేంద్రుండు మేలు దొరకొను విధమెట్లో నావుడు భార్గవునిం, గానఁగఁ జను మతఁడు నెప్పుఁ గరుణాన్వితుడై. కాంధి. 3-128

వ, ఇది యేమియో కాని నీవు త్రమ క్షత్త్ర ధర్మంబున సముపార్జిం చిన యుజ్జ్వల శ్రీ సుస్థిరతం బొందెనుమని యతనికి నాశ్వాసం బొనర్చి. కాంధి. 1-366

10. ఆశ్చర్యమును దెలుపును.

తే. కరము లెయ్యవి శిరమేది గాళు లెచటఁ, జొచ్చె గంధర్వవరులచేఁ జచ్చువారెల్ల నిట్టుల యగుడరో యితనితోడి, యజకఁజేసిరో యిది కడు నక్కజంబు. విరా. 3-8

అ, ఇతఁ డపూర్వమనుటఁ దెందుడి వచ్చెనో, యనుచు నదరిపడి లతాంగులెల్ల, నాననములు దిగ్గి యప్పు డభ్యుద్గత, లైరి మనము లందు హర్ష మెసఁగ. ఆర. 2-39

11. కాలనిర్ణయము లేమిని దెలుపును.

క. అని యతని జత్రుదేశంబున నొక వాలమ్ము వక్షముకఁ దెక్కును గ్రుచ్చినఁ ద్రెల్ల యెన్నఁడో చచ్చిన యట్లు రథంబు మీదఁ జేడ్చడి యుండెన్. ద్రోణ. 2-61

(ఎన్నఁడో = ఎంత కాలము క్రిందటనో)

చ. .. ఇద్దరవ్వ యెన్న డో, తెగుటని సంతతంబును మదిం దలపో
యుడ, నేమిసేయుడన్
విరా. 2-207

(ఎన్నఁడో = ఎంత కాలమునకో)

ఓంకారము సం. వి. అ. పుం. (అ+ఉ+మ్)

ఓమ్' అను ప్రణవాక్షరము - ఇది వేదవేదమునకు ముందును చివరను,
ఉచ్చరింపఁబడును.

క. ఓంకారవాచ్యునకు నసహంకార నిరూఢ భావనారాధ్యునకున్.

విరా. 1-82

ఓంకారవాచ్యుడు సం. వి. అ. పుం.

ఓంకారముచే జెప్పబడువాడు, పగమాత్ముడు, సర్వేశ్వరుడు
చూ. ఓంకారము

ఓమ్ నమో భగవతే వాసుదేవాయ

ఇది ద్వ్యాదికాక్షరీ మహామంత్రము (భగవంతుడైన శ్రీమన్నారాయణుని కొఱకే పేరు. నా కొఱకుఁగాడు. ఆయన కొఱకే సర్వకర్త మల నాచరించెదను నా కొఱకుఁగాదు నాకు నేను రక్షకుఁడగాను ఆయనయే నాకు రక్షకుడు - అని భావము)

వ. ఓన్నమో భగవతే వాసుదేవాయ నమః పురషోత్తమాయ ...

నమో విష్ణవే ప్రభవిష్టవే యోగి చట మహాజనంబు.

అను 1-81

ఓకన్సు సం. వి. స్. న.

ఆశ్రయము, స్థానము, శరణము.

క. ఏక ద్విత్రిచతుర్వాప్యహాకారతః దోచుచుండు హరిభక్త జవా,
లోకమున వాసుదేవా,దోగ్ధః ప్రాప్తముగఁ దత్తదుచిత స్సూ
త్రిన్.
కాంతి. 8-500

ఓగిరము వై. వి. (సం. ఆహారః)

అన్నము, ఆహారము.

క. ముదమునఁ గృష్ణుడు గుంతి, సదనమునకుఁ జనియె నపుడు సమ్మ
దమున న,వ్విదురుం డోగిర మొసరించెదనని తన్నడుగ నట్లు

చేయుం డనుచున్.

ఉద్యో 8-181

ఓఘమాల సం. వి. ఆ. స్త్రీ.

సరస్వతీనదిరూపము - సప్త సారస్వతములలో నొకటి,

చూ. సప్తసారస్వతము.

శల్య. 2-159

వ. ఒకమటి యాపరమేష్ఠి యజ్ఞంబున...సుప్రభయు...ఓఘమాలయు

...అను నామంబుల నా రీవేషయు క్తమై సరస్వతి చని.

శల్య. 2-159

ఓఘము సం. వి. అ. పుం.

1. సమూహము

మ. ...ఘోటకవ్రజము శుంభత్స్కందనౌఘంబు.

ద్రోణ. 2-307

2. ప్రవాహము.

అలిగి నరుడు భీముడు నిరుగైలఁకుల నయ్యున్ గురునిఁ గిట్టి

శరాఘంబులఁ జేల్చిన.

ద్రోణ. 5-132

ఓఘరథుడు సం. వి. అ. పుం.

ఓఘవంతుని కొడుకు.

అ. అతని కోఘవంతుఁ డనువాఁడు జనియించె, నుదిత యకుఁడు

వాని కోఘరథుఁడు; నోఘవతియు ననఁగ నుదయించి రయ్యోఘ,

వతికి నావిధుండు వరుని నరసి. చూ. ఓఘవతి. ఆను. 1-82

ఓఘవంతుడు సం. వి. త్. పుం.

ఓఘరథుని తండ్రి, ఈతని కూతురు. ఓఘవతి.

చూ. ఓఘవతి.

ఓఘవతి¹ సం. వి. తి. స్త్రీ.

ఓఘవంతుని కూతురు. సుదర్శనుని భార్య. కురుక్షేత్రమునఁ తపస్వి-
భక్తాదేశము ననుసరించి యీమె తన భర్తయింట లేనప్పుడనైత మతిథి
పూజనము చేయుచుండెను. ఒకనాఁడు సుదర్శనుఁ దాశ్రమమునందు
లేగి సమయమున రథమధేవత విప్రాకారము దాల్చి యోఘవతి వలన
నతిథి పూజ కోరెను. ఆమె విపులుగనే భావించి యాతిభాగ్యులు తొనంగి
యర్పించెను. అతిథి యేదికోరిన దానిఁ గావింపుమని భర్తృ కాననము.

ఈ మాయావిప్రు డీమె శంగమము కోరెను. అనుమానించియు, వెనుకాడియు నామె భక్తాశ్రిత దలంచి యంగీకరించినటులఁ గన్పించెను. కపటవిప్రుఁ డామెను చేతులతో స్పృశించెను. ఇంతలో సుదర్శనుఁడు వచ్చి విషయము గ్రహించి భార్యయతికి కఠిన్వము తీర్చుటయే తన నీక్షయు సంతోషము నని పల్కెను. విప్రుఁడు వెలువలికి వచ్చి తన నిజస్వరూపమును జూపి సుదర్శనుని యచంచలత్వానికి సత్కారదీక్షా వ్రతమునకు మెచ్చుకొని స్మృత్యువును జయించు నటుల వరమిచ్చెను. ఓఘవతి పతి వ్రతాత్థమునకు భంగము గామిని ప్రసాదించి ఆమె శరీరము నుండి ఓఘవతియనునదియై యాకురుక్షేతమునఁ బ్రవహించుచుఁ దనయాదు స్నానముచేసిర వారి సర్వవిధ పాపములు బోగొట్టి పవిత్రులను జేయు నటులను ఓఘవతి రూపముతోడ వరలోకమున సుదర్శనునకు సేవచేయు నటులను వరమొసంగి యాశర్వాక్షుఁడయ్యెను.

సుదర్శనుఁడు అగ్నిహోత్రునకు సుదర్శనకుఁ బుట్టినవాఁడు చూ. సుదర్శనుఁడు.

తెలుఁగు భారతమున సుదర్శనుని కుమారుఁడు ఓఘవంతుఁడు అతని కూఁతురు ఓఘవతి — ఓఘవతి సుదర్శనుని భార్య.

క. అనలునకు సుదర్శనకును, జనియించె నుదాత్త గుణవికాలుండు సుదర్శన నామధేయుఁ డాన్మపు డనూన ధర్మమునఁరాల్చె నవనీ భరమున్ -వ- (ఆ సమయంబున) ఆ. అతని కోఘవంతుడను వాఁడు జనియించె, నుదిత యకుఁడు వాని కోఘరథుఁడు, నోఘవతియు ననఁగ నుదయించి రయ్యోఘవతికి నావిభుండు వరుని నరసి. వ. ఒరుల మెచ్చక. క. ఆలేమ సుదర్శనునకు, నాలింగానిచ్చె నద్దహన నంబనుఁడున్, లోలతఁగై కొని పరిణయ, కేలి నడపి ఏమల బుద్ధిఁ గృతనిశ్చయుఁడై. అను. 1-80, 81, 82, 83, 84

దీనిని బట్టి తాతకు మనుమరాలు పెండ్లానును అపభ్రంశత గానవచ్చుచున్నది- సంస్కృతమున నిట్లున్నది.

గ్గో. ప్రతిజ్ఞగాహ చాగ్నిస్తు రాజకన్యాం సుదర్శనమ్,
విధినా వేదద్యుష్టేన వసోర్ధారామిచాధ్వరే ||

తస్యా రూపేణ శీలేన కులేన వపుషా శ్రియా
 అభవత్ప్రీతిమానగ్ని ర్గర్భేచాస్యా మనో దధే
 తస్యాం సమభవత్పుత్రో నాన్నాగ్నేయ స్సుదర్శనః
 సుదర్శనస్తు రూపేణ పూర్ణే దుశశ్శశోపమః
 శకురేవాద్యగాతస్సర్వప్రరంజమాన్ సనాతనమ్
 అథాఘవాన్నామ నృపో నృగస్యాసీ త్పితామహః
 తస్యాథాఘవతీ కన్యా పుత్ర కామరథోఽభవత్
 తామోఘవాన్ దదౌ తస్మై స్వయ మోఘవతీం సుతమ్
 సుదర్శనాయ విదుషే భార్యార్థే దేవరూపిణీమ్
 సగృహస్థాశ్రమరత స్తయాసహ సుదత్తనః

సం. భా. ఆను. 2-35, 36, 37, 38, 39, 40 శ్లో.

దీనినిబట్టి సుదర్శనుని కొడుకుగాడు ఓఘవంతుడు ఓఘవంతుడు
 నృగుని తాత.

ఓఘపతి² సం. ఈ. స్త్రీ.

కురుక్షేత్రమందిరి ఒక నది.

అను. 1-82

చూ. ఓఘపతి

ఓచెల్ల దే. అవ్య.

సంతాపార్థకము.

క. నా చేసిన కిడునఁ గడు, నీచుడగు నా తనూజ నేరమి నిమ్మై,
 నోచెల్ల పార్థులకుఁ బుణ్యాదారుల కెందులేని యాపక వచ్చెన్.

ఆధ. 5-827

ఓజ వి.

విధము, పద్ధతి, రీతి, పోలిక.

కా. సింగం తాళటితో గుహంశరమునం శేర్పాటుమై నుండి మా,
 తంగ నూర్జిత యూథదర్శన సమాద్యక్తోద్ధమై వచ్చు నోజం
 గాంతార నివాసభోగముతి నన్మలేనిపై వీడె వచ్చెం గుంతిసుక
 మధ్యముందు.

విరా. 4-95

క. శేతోధనుడగు నరుఁడు, ద్రాక్షశిశుగతి నడుమ మెఱసి బడతాగ్ని
 దళం, వైజయినిధిఁ బ్రెక్కినియెడు, నోజం గురులము చేర్చి

యుడిపెం దోడ్తోన్.

విరా. 5-58

ఉ. రాజులకెందు నారయఁ బరాక్రమ జీవనవృత్తి దక్క నొండోజ
నిషిద్ధమండ్రు. ఉద్యో 4-14

ఁ. మేలు దనకుఁ గోరు మేదిసీకుఁడు మున్ను, దేవతలకు భూమి దేవ
తలకుఁ, బూజ యాచరించు నోజ యత్నముఁ జేయవలయురెండుఁ
గార్య ఫలకరములు. కాం. 2-186

క రాజోచిత ధర్మంబుల, యోజ విశదభంగిఁ జెప్పితి. కాం. 4-8

2. కౌశలము, నేర్పు.

వ. వజ్జీయు ననేక గతుల యోజలు మెఱయుచుఁ గొండొకసేపు
విరాటునకు వినోదంబు సలిపి. విరా. 2-16

క. రాజునకుఁ దియ్య మెసఁగెడు, పూజావచనముల నెయ్యపుం బలు
కులఁ బే,రోజమెయి బంధు మిత్ర స,మాజములకు మేలములఁ
గుమారులకుఁ దగన్.

వ. ఇంపు వుట్టించుచు. ఉద్యో 3-179,180

3. ఉత్సాహము.

సీ. ...ముంద, రోజమై బ్రాహ్మణ భోజనం బొసరించి, సపరివార
ముగ విశాలరమ్య, పూత స్థలంబునఁ బుండరీకాక్షుడు, దమ్ముండుఁ
దాను నుత్సవ మెల్లర్ప. ఉద్యో. 3-229

తే. ఏనుండ వెఱవేల నాపగా త,నూజుఁ బొదువుఁడు మీరని యోజఁ
జెప్పె, శక్ర తనయుండు తనయోధ జనులకెల్ల, భీష్మ. 3-406

క. రాజు గురుఁ డెల్లవారికి, రాజోత్తమ గురునియాజ్ఞ రంజిల్లఁగఁ
బే,రోజం జేసిన కృత్యము, సూ జగములు రెండియందు శోభన
మిచ్చున్. ఆశ్ర. 1-28

వ. హలికుండెంతయు నోజతో దునఁగ నీరాగ్రంబునం జోకి ప్రాణు
లనేకంబులు సచ్చు. ఆర- 5-57

4. పాడి, నీతి, ధర్మము, తగవు.

సీ. ధైర్యంబు వచనమాధుర్యంబు శాత్రు ధైర్య క్రోధ లోభ నిరాస

కత్వ-అ-మోజ యతనియందు నై జంబులు.

కాంతి. 5-82

ఓజ² దే. వి.

ఉపాధ్యాయుడు. గురువు.

సీ. శకునిఁ జూచితె మురసంహార యితఁడు మా, యాజాలములకు
నాఁ డోజ సకల, మాయలు నీచేత మడిసె. (స్త్రీ). 2-138

ఓజస్సు సం. వి. స్. న.

బలము, శక్తి.

రసధాతువు మొగలు శుక్రధాతువు వర కుండు ధాతువులయొక్క
ఉత్కృష్టమైన తేజస్సే ఓజస్సు, దీనివలన శరీరమనకు హృదయము
నందుడి సర్వవ్యాపియై బలము స్థైర్యము శక్తి మొదలగు గుణములు
గల్గును. శుక్రము యొక్క స్వచ్ఛత, ఆధిక్యమును బట్టి దీని బలాబలము
లుండును.

సీ. శశితారకమున నోజః ప్రాప్తిః.

అను. 8-168

శ్లో. ఓజస్తు తేజో ధామానాం శుక్రాంతానాం పరంస్మృతమ్
హృదయస్థ మపి వ్యాపి దేహస్థితి నిబంధనమ్

ఓట దే. వి. ఓటమి, ఓటము (✓ ఓడు)

1. భయము, వెటపు.

(ముని కుక్కకు శత్రుజంతువుల వలన భయము లేకుండఁ రత్త
ద్రూపముల నిచ్చట)

సీ. ఒక మత్తకరిఁ జూచి యోటమై నొడిగిన నుద్దత కరిఁజేసి యొసఁగె
జయము. కాంతి. 3-98

2. వినయము.

అ. మాట పొందెఱింగి యోటమై నల్లన, తేరి శారవేంద్రు చిత్త
వృత్తి, కనుగుణంబుగాఁగ నానతుండగుచుఁ బ్రార్థించి యడుగ
కున్నఁ దెఱుగుపడదు. ఉద్యో. 1-21

3. అపజయము.

అ. ...అక్కి, రీటి కోలుతలకు నోట లేక, దుష్కరంబు నేసి తుది గన్న

పుణ్యాత్మ, కలితగతుల మేలుగలుగు మాకు. |దోణ. 1-221

4. కొంకు, సంకోచము.

ఉ. ఓటయొకింతయేనియు సుయోధను చిత్తమునందు లేదు నీ, మాట
లఁ బోవునే దురభిమానము యెక్కుడు పూనుఁగాక.

ఉద్యో. 3-104

అ. వీడె వచ్చుచున్నవాఁడు పార్థుఁడు మన, మేమి సేయువార
మీవు దక్క, నొరులు నిలువరింప నోపెడు వారులే రోట లేక
తాడి యోర్వవలయు.

విరా. 5-181

ఓటమి దే. వి. (✓ఓడు)

1. అపజయము.

క. వినుము యుధిష్ఠిరు సైరణ, మనవారలు వెఱపుగా సమర్థింతురు
డి, కొనఁగాఁ దగరని వానినఁ, గని యోటమి వెట్టివట్లు కౌరవ
నాథా.

ఉద్యో. 2-12; ఉద్యో. 4-355

క. గెలుపును నోటమియును ననిఁ గలుగవె యెడపెట్టి యెట్టి ఘను
లకు.

ద్రోణ. 4-289

2. భయము, వెఱపు.

అ. ఒరుల వలనఁ బుట్టు నోటమియును నెగ్గుఁ, బొరయకుండ నరసి
పుత్త్రవరుల, దగిలి కాచునట్టి తల్లి సర్పములకు. నేల యలిగి
కాపమిచ్చెనయ్య.

ఆది 1-159

ఓటము దే. వి.

భయము, వెఱపు.

గీ. అశ్వమేధమునకు నర్చితంబైన యీ, యశ్వరాజు నిట్టు లపహరించి,
ముచ్చుగొఱక యీ సముద్రదేశంబున, నోట మెడఁద లేక
యున్నవాఁడు.

ఆర. 8-68

ఓటలు దే. అ. క్రి. ఓటాలు

1. ఓడిపోవు, పరాజయ మొందు.

ఉ. ఇంతకుమున్న నీజనకుఁ డెంతయు నోటఱిపాఱె నీవునా, పొంతకు
వచ్చి తింక నెటవో నగునంచు.

|దోణ. 2-99

2. భయపడు.

ఉ. ...వే,కప్పె శరాశి సూతుడు దెగన్ హరు లోటటి గ్రేళ్లు
వాలుగన్. ద్రోణ. 4-125

గీ. అధిపతియు నస్త్రగురుడు బేరగ్గలికలఁ, నలుమఁ జతురంగములుఁ
బేర్చి యుటక వారి, మొనలతోఁ దాకి గాండీపముక్త విశిఖ,
శిఖర వేడిమి కోటటి చెనరి పఱచె ద్రో. 5-138

ఓటాలు దే. అ. క్రి. (ఓట + అలు)

నిస్సత్త్వదగు.

క. వేటొక విలుగొలి యెచ్చుల, గీట మెఱుగు నారసములు గిటి
కొలిపిన నోటాటి మెయిం గ్రొన్నెత్తురు, వాట నెఱడు చేరి
మీఁదఁబడి మూర్చితైన్. ద్రోణ. 5-188

క. కిమ్మిర మర్దనునిచే, నిమ్మెయి నోటాటఁ బెక్కు తేటులువడి న,ర్ప
మ్మెడలి మూర్ఛనునిఁగియుఁ, గ్రప్పెఱు గురువాడుఁ దెట్లు
గడఁగెనొ యనికిన్. భిష్మ. 2-408

ఓటుప(ప)డు దే. అ. క్రి. (ఓటు + పడు)

1. అపజయమునొందు, ఓడిపోవు.

వ. రేకకడయ కద్రువయు వినటయుం జని యత్తురంగంబుఁ జాచి
వినత యోటువడి కద్రువకు దాసియై నోపి పనులు సేయుచు
న్నంత. ఆది 2-37

ఆ ...మన్నతార్తు నన్ను,నొడిచి తిందు రాత్రి యుద్ధంబుసేసి,
కా,మోపభోగ నిరతుఁ డోటు వడఁడ. ఆది 7-82

వ. ఏ నోటువడితిసేని నఖరి మహారాజ్యంబు నీ యది నీ నోటు వడితేని
దమయంతి నా యది యని పలికి యొడ్డి నలునితో జూదమాడి
యోటువడిన. ఆర. 2-228

2. తీచ్చవడు, మ్రాన్నడు, నిశ్చేష్టితుడగు.

వ. ఇట్లతని రూపాతిశయంబున నోటువడి చూచుచు నిజాంతర్గతం
బున. విరా. 1-214

వ. తదుత్సాహంబున కోటువడి యానై న్యంబు జనంబులు హాహా
కారంబు లెసంగ దీనదశం బొంది. కర్ణ. 3-15

ఉ. ...వారలు పోర వారి దో,ర్ణిలలు మాచి రోటువడి రెండు బలం
బుల యోధవీరులున్. శల్య. 1-822

3. మోహపడి, వలపుగొను.

వ. అదియు నమ్మహితి రూపయావన సౌందర్య విలాసంబులు కోటు
వడి మహాసురాగంబున వానిన చూచుచున్నంత. ఆది. 4-145

వ. సహజ కుడల కవచాభిరామం బయిన తదీయమూర్తి విభవంబున
కోటువడి దేవా భవత్సమాన రూప సుందరుండగు నందనుం గరు
ణింపివేయని మనంబునఁ గోరుచు మంత్రోచ్ఛాతణంబు నేయు
చున్. ఆర. 7-827; ఆర. 8-311

4. భంగపడు, వై పల్యమునొందు.

క. త్వరితము నేయక కార్యము, చిగంతన విమర్శనముగఁజేసి యొన
ర్చన్, ధరణీశ్వర యోటువడఁడు, పురుషుఁడు సిద్ధియును వానిఁ
బొందు పృథముగన్. కాంతి. 5-282

స. క్రి.

(ద్యూతాదులఁడు) కోలుపోవు, పోగొట్టుకొను

సీ. (శక్తిని) అనియను జూదంబునందుఁ బ్రాణ,మోటు పడియె.

స్త్రీ. 2-136

ఓడ వై. వి. (సం. హోడః ప్రా.వేడో, బేడో)

వావ, పడవ.

క. నడవడియను యన్నిటింగడవం బెట్టంగ నోడకరణి దగి కా,నోడఁ
గూడు నెసిన సఖ్యము, గడచిన గుణ మింక నొందు గలదే యర
యన్. ఉద్యో. 2-89

క. వినుమయ్యేఱులలో వా,హనములె యోడలుగఁ జూడ నక్కజ
మగు నుక్కున నచ్చామ విహారం, బొనరించిరి వీరయోధు లుర్వీ
నాథ. శల్య. 1-181; కాంతి. 1-585

ఓడరేవు వి. (✓ఓడ)

సముద్రమునందుఁగాని నదియందుఁగాని ఓడలు నిలుచు రేవు.

చ. ...పరాశరుడన్మృసిన్మ్రుడ డయ్యతివఁ దలోదరిం గనియె
నయ్యమునానది యోడ రేవునన్. ఆది. 3-36

ఓడసల్పు

పడవ నడపు.

ఉ. ఎందులదాన వేళతమ యియ్యమునానది నోడసల్పుచున్, సుందరి
నీకు నున్ని యిది సూడఁగఁ దా నుచితంబె. ఆది. 4-172

ఓడి దే. వి.

రయము-వేగము.

సీ. బెడిదంపు వట్టోడిఁ బడిన వేరడవి చందంబున బహుళ పదాతి
చయము.

(వట్టోడ్డి, దావాగ్ని మొదలగునని పాతాళరములు)

ఓడిపోవు దే. అ. క్రి.

పరాయ మొందు.

అ. ఓడిపోయి డప్పిచూని గట్టును బెట్టు జేరి యొదిగియున్న వారిఁ
గాఁగఁ, మనలఁ దలఁతు రరులు. సౌప్తి. 1-51; విరా. 5-205

ఓడు దే. అ. క్రి.

1. (యుద్ధాదులందు) ఆపజయమునొందు, పరాజితుఁడగు.

క. ...నిలువక వెలునుటికెం దన రథముమీది కోడితి పోపో, పిలికి
యని పలికి నులుముగ, నటికెం దత్సేరఁ బార్థనందనుఁడు వడిన్.

ద్రోణ. 1-174; ద్రోణ. 1-301

క. పాండునాగ్రజుఁ డయ్యె, ర్థుఁజూచి వీని విడవును, యని నోడిన
వాని హేను నయశోవిర్యున్. ఆది. 7-48

2. శంకించు, అనుమానించు, వెనుదీయు.

సీ. సుగతి నీమై చక్కఁ జూచుట కోడెనఁ, గనుఁజూచు వారయనో
యని తలంచి. విరా. 2-48

3. భయపడు, వెఱచు.

వ. నీ వోడకు మీ కూడిన కురుబలంబులం గెలిచి కర్ణ గాంగేయ కృప,
ద్రోణ ద్రౌణి దుర్యోధనులు గనుగొనుమండఁ గదుపులం
గ్రమ్మటించెద. విరా. 4-149

క తనుఁ జూపి యోడ కోడకు, వినతాసుత యనియె. ఆను. 1-575

ఉ. అ న్నవవారి నాహ నివహములఁ జూచి భయప్రశ్నఁడై,
యున్న హుతాశనున్ విజయుఁ డోడకుమంచును మారుతాస్త్రమ,
తున్నొత్తచిత్తుఁ డేసె. ఆద 8-276

క. తన వెనుక కోడిపాతీగ, ఘనయోధులఁ జూచి తాహు గర్వ
స్ఫూర్తిం, దనరుచు నోడకుఁ డోడకుఁ, డని పెలుకుచుఁ దాఁకె
గర్జుఁ డమరేంద్రసుతుసె. ద్రోణ. 1-388

శ్లో. తమాధి రధిరాశ్రందం విజ్ఞాయ శరణై పిణామ్,
మా వై ప్రేతి ప్రతిశ్రుత్య యయా వభిముఖోర్ధునమ్.
సం.భా. ద్రోణ. 32-51

నీ ...వాసని వోడి కయ్యంబుఁ కివఁ డోడె నరె కాంధి. 1-8
శ్లో. భీతో రణే శ్వేతవాహో దిమాం మంస్యతే జనః
సం.భా. కాంధి. 1-30

4. పాటు, పరుగెత్తు.

త ధూళిపెల్లుగ నెయ్యగ నేని గోడివడఁ జయముఁగఁ గని పడవడ
పడికి, పాటుదేరింగి నమ్మహాభాగుఁ డప్పుఁ, డోడ కోడకుమని
నమ్మఁ గూడవచ్చి. విరా. 5-186

5. లొంగు, వకుడగు.

ఉ. పొడియు పల్కయుం గలరు పాండుశనూజులు నీరు పుత్తుల ప్పా
డికి నోడ రత్నెఱంగు పాపము నేయఁగఁ జూచి తీవు నక్కిడిటు
నేయి కేలుదుగు గెల్వదె ధమ్మపు. భీష్మ. 2-200

6. కోపించు, కినియు, కలుపించు.

చ. కనుకనిఁగూడి దుర్జనులు గానక చూడక యేమొ హవ్యవా,హ
నునకు నిన్నుఁగఁటిమని యాడిన నందుల కోడి మమ్ముఁ జ య్యనఁ
బతు లుజ్జగించిరి ప్రియంబున నింకిట నీవు మాకు నందనుడవు
మమ్ముఁ బోవ విహితంబు గుమాగక నీకవశమున్. ఆర. 5-241

శ్లో. పరిత్యక్తా భర్తృభిర్దేవ సంమతైః,

అకారణా ద్రుపాతైస్తు పుణ్యస్థానాత్ పరిచ్యుతాః

సం. భా. ఆర. 229-8

7 తుమున్నంత హతురూపముల చివరఁజేరి వ్యతిరేకార్థమును సూచిం
చును.

వ. ఎద్దానినేని తాల్చిన నాయుధంబులు రాక నోడునట్టి వాడని
వనజంబులు గలిగిన యంద్రమాల యను కమలమాలికయును.

ఆది. 3-24

(తాకనోడు = తాకని, తాకుటకు చాలని అని యర్థము)

స. క్రి.

(ద్రూహాగుల యందు) కోల్పోవు, పోగొట్టుకొను.

క లేరికట మగలు సేకును, వీరలు జూచమున నోడి విడిచిరి నిన్నున్,
వారిజలోచన నీవై, గూరిమిగల మగని వెడకికొను మొరు
ననఁడే. ఉద్యో. 1-850; కర్ణ. 2-128

విణ.

(స్మృతియందు మాత్రమే బాపవిభక్తికముగాఁ గన్పట్టుచున్నది.)

ఉదీది. బీటలు వాటిసది.

తే ప డనకు బిడ్డ నిచ్చిన చాగమోగు, బూదిలో నేయి వేల్పుటఁ
బోలు నోటి,కడవ నీళ్లులు వెట్టిన కగణియగు న.పాత్ర జనులకుఁ
బెట్టుట కౌరవేంద్ర. కర్ణ. 1-882

ఓదనము సం. వి. అ. పుం. న.

అన్నము, వంటకము.

క. మునిపతి విశ్వామిత్రుడు, దనయాత్రలి కెందు మెలగి ధైర్య
మెడలి యోదన మాంస మూలఫలములు, జనుల నడిగి యెందు
బడయఁజాలక డప్పిన్. కాం. 3-288

క. గృత నదులును నోదన వర్షతములు దధికుల్యములు నవారిత రస,
పూరిత బహు విధోపదంశోన్నత పుంజంబులును తత్త్వణంబున
గురిసెన్.

ఆది. 7-96

ఉదము వి.

ఏనుఁగులను బట్టుకొనుటకై త్రవ్వెడు గొయ్యి, అవపాతము.

క. వలయురి యోదము గాలము, గలిగిగదా మృగముఁ బక్షి గజము
ఝషము ద,తులు వట్టుదు రట్టుల త,జ్జులు పిజ్జానంబు కలిమిఁ
జాతురు పురుషున్. కాం. 4-181

ఉపమి దే. వి. (✓ఉప)

అసామర్థ్యము.

న అర్జునుండు...యాదవ కళత్రంబులనెల్లఁ దోడ్కొని వచ్చుచో
గాండీవ దివ్య బాణంబుల శక్తి దఱిగిన వనచర భయంబు వలనఁ
దత్త శత్రంబుల రక్షింప నోపమియు.

ఆది. 1-84; ఆను. 4-884; ఆది. 1-84; ఆను. 4-884

ఉపిక దే. వి. (✓ఉప)

ఓర్పు, తాలిమి, విసుగుతేమి.

సీ. ...విప్ర,భిష యోపికగల్గి పెట్టుచు వర్తించు. ఆను. 4-853

ఉప దే. అ. క్రి.

1. చాలు, సమర్థమగు

మ. ...రణలీలా దక్షతన్ మన్మతో,రథముం దీర్చగ వీర లోపుదురు
దోర్గర్వం బఖర్వంబుగన్. విరా. 154; విరా. 1-78

అ శుక్లమునకు మనసు మాశ్చర్యరూపము మనో,బలము నిల్వరించఁ
బక్ష్మబుద్ధి, యోపుఁ దరుణవృద్ధు లోప రజ్జున దౌర్బల్య మూడ

వికలభావు లగుట.

కాం. 4-808

ఉ. ...విప్రుఁ డోపు నో, నం డతికాంతుఁ డయ్యు నరపాలుఁడు కాపము
గ్రమ్మఱింపఁగన్.

ఆది. 1-100

2. ఇష్టపడు, నమ్మఱించు.

ఉ. అక్కట యేను వేడ్కవడి యానెడు నానవ మర్థిఁదేరఁగా, నొక్క
నిక్కష్టఁబంచుటకు నోపక చెప్పిన దీని నీవు గో, నెక్కఁగఁ జేసి
నిన్ను నతిహీన విధాన నియుక్తఁజేతగా, నిక్కమ యుమ్మఱించి.
తిది నెయ్యము తియ్యము కల్పియే సఖి.

విరా. 2-88

సీ, ...నాదగు జరాభారంబు దగిలి తాల్చి, తన జవ్వనంబు నాకొన
రంగ నెవ్వఁ డీనోపు నాతండ సదీప సకల, ధారుణి సామ్రాజ్యభార
యొగుగ్గండగు.

ఆది. 8-95; ఆది. 5-218

3. శ్రద్ధ గలుగు.

ఉ. ...యజ్ఞములుం దపంబులుం, జేసిన పుణ్యముం బడయుఁ జేయుము
దాసము లోపి నిత్యమున్.

ఆను. 2-847

ఉ. మానవుఁ డోపి యాశ్చర్యముజమానము రెండవ నష్టమిం దగఁగి
బూని దినత్రయంబు పరిపూజిత గోష్ఠతలంబునన్ ప్రతా,ధీనతఁ
జెడయన్నమును ధేనువు మూత్రముఁ జాలుఁ తానగుం, గా
నియతిన్ వసించి బహుకామ్య ఫలంబులఁ బొందు భూవరా.

ఆను. 3-18

4. ఏమఱుపాటు లేకుండు, అప్రమత్తతనో గుండు.

తే. అగ్ని యోపి రక్షింతు రహస్యమైన, దాని వెలిఱుచ్చ గగ్గంబు
దాల్చియున్న, యపుడు వాచపుల్లను నవులఁబెట్టి, దాని కెయ్యది
పథ్యముల్ వానిఁ గొందు.

ఆను. 4-381

5. పనివడు, అక్కఱపట్ట.

సీ. దివియ రాఁబడుఁ బ్రువ్యు దివియయెత్తినవారిఁ కాపంబు వొం
దునే యోపి దున్న, నాఁగేదీమొనఁ జచ్చు నావావిధ ప్రాణు

లన్నరుఁ బొందునే యఘము.

ఆను. 5-58

6. ఇది తుమున్నంతముల కనుప్రయుక్తమై తద్గర్భావస్థకమగును.

సీ రాజ నామమునకు భావనంబై మహోద్భుత చరిత్రుండగు పురుషుఁ
డొకఁడు, గలిమికి మూలంబు ఘన విశేషము గల్గినోపుఁ గౌరవ
రులదీక్షనన. (కల్గినోపు = ఉండవచ్చును) కాంతి. 2-197

ఉ. ఆనతి ద్రౌపది గాఁగనోపు.

విరా. 3-116

(కాఁగనోపు = కావచ్చును)

స. క్రి. ఆ. క్రి.

సహించు, ఓర్పు, నై శు.

సీ తెవులుగొఁటులనైనఁ దీర్పు సంకటమున, కోపి ముందటి యట్లు
రూపునేయ. విరా. 1-101

తే. ఎన్నఁడును మున్నవారల యేపునోసఁ, గాన మెట్లు సముద్రంబు
లోన బుట్టివైనఁ గొన్నంత గొనుఁగాక వారి గెల్వ, మాకు శక్యం
బె చవిగాని మాటలేల. భీష్మ. 2-282

వి.

ఓపిక, బలము, శక్తి.

ఉ. ...అన్నవై, దప్పుఘటించి నీవు నొకతాలిమి గల్గిన వాఁడనై
నెవం, బొప్పినఁ తెల్ల నీదు నిలుపోపును జాతముగాక యిచ్చటన్.
విరా. 5-98

శ్లో. యోశ్చ్యవే హి మయా పార్థ మత్ర వశ్యామి తే బంమ్.

సం. భా. విరా. 58-58

శ్రీము దే. స. క్రి.

1 రహించు, కాపాడు, పోషించు.

చ. కొడుకులుఁ దమ్ములుం గలన ఘోరపుఁ జావులు సావజూచి యె,
ట్లాడఁబడె నీదు బుద్ధి యొడ లోముటకై నెను రాజరాజ యి,మ్మ
దువున కీడ్చితెచ్చె విధి. శల్య. 2-57

ఆ. ధర్మసాధనంబు దనువు ధర్మము పరిజ్ఞానదాయి యట్లుగాన
తనువు, నోమవలయు మర్త్యుఁ డేమిట నేమట, కాశ్రమిహము గోరి
యనఘచరిత. ఆశ్వా. 1-184

సీ.పుత్రుల రాజ్యవైభవంబు విడిచి మేమోమక యడవికిఁ
బోయిన, తల్లికి వగచెద ధర్మసుతుఁడు, భీమసేనుండును వీభత్సుఁ
డును దన కడువునఁ బుట్టిన కొడుకులటై. ఆశ్వా. 2-188

2. దాచు, పంచించు.

(భీష్ముఁడు దుర్యోధనునితో)

క. అనిన విని నవ్వి యతఁ డిట్లను నింతననేల నన్న నని నాయొడ
లో, మిన చోటుఁ గలదె పెఱయో, ధనికాయఁదై న నకిట తలఁకదె
చెవుమా. భీష్మ. 8-7

3. నిలుపుకొను, ఆదీయుంచు.

చ. ...నీవు సావణా, నాడ లిటు లోమిశిం గడుకులోత్తమ యేనాక
సేవకుండనే. సాప్తి. 1-224

ఓయన దే. అవ్య.

ఓయన, మెల్లగా, తిన్నగా.

క. ఈయన్నిదేవుఁ డనురకు, నోయనఁ జెప్పటచట విని మహోగ్రా
కృతితో, నాయసుర నన్న నూకర, మై యప్పుడ యెత్తుకొని
రయంబునఁ జనుచోన్. ఆది. 1-188

“భీతోఽస్మతాచ్చ కాపాచ్చ భృగోరిత్యబ్రవీచ్చవైః”

సం. భా. ఆది. 5-32 (నిర్ద్వ)

ఓర అవ్య.

ప్రమత్తత, వెనుదీయుట.

ఆ వీడె వచ్చుచున్నవాఁడు పార్థుఁడు మన, మేమిసేయు వార మీవు
దక్క, నొరులు నిలువరింప నోపెడువారు లే, రోరలేక తాఁకి
యోర్వవలయు. విరా. 6-181 (పాశాం)

ఓరగించు దే. స. క్రి. (✓ఓర)

తిరస్కరించు.

చ. అని యని యుగ్గడించు ధృతి యల్లలనాడినఁ దల్లిడించుఁ జై,
కొను తలఁపొరగించు మదిఁ గోర్కులు పేర్చిన నప్పళించు.

విరా. 3-31

ఓరగిలు దే. అ. క్రి. (✓ఓర)

1. ఒదుఁగు, తొలఁగు, వెనుదీయు.

గీ. కల్లు భూపాలకోటి మొగ్గరములెల్లఁ, గఱఁగఁ దిరుగుడు వడ నోర
గిలఁగఁ జెల్లఁగిల్లఁ దల్లడపడ రణక్రిడ నల్పె. భీష్మ 1-288

2. ఒఱఁగు, వ్రాలు, పడు.

చ. ఆయన్మయుం దమ్ముండును గివిబలంబు లడల ధరణీ తలంబునకు.
నోరగిలి విలయకాలపతితుఁయిన సూర్యేందుల చందంబున
నన్నం గని ఆర. 7-126

ఓరలువాఱు దే. అ. క్రి.

ప్రక్కలకు ప్రసరించు.

చ. లలిత తనూవిలాసముల లజ్జకతంబునఁజేసి మున్నువి, చ్చలవిడిఁ
బట్టఁగా వెరపుపాలక యోరలువాఱు చూపులన్, లలిఁదలఁజాఱు
వోయునెడలం దగవొందిన నూలుకొల్పి యి, మ్ములఁ బచరింతు
రొండొరుల మోహనమూర్తులవై వధూవరుల్. విరా. 5-898

(ఓరలువాఱు చూపులు = క్రేగంటి చూపులు వాలుచూపులు)

చ. ...న, వ్వాదవెడు మోముతో నతని నోరలు వాఱఁగఁ జూచు.
వాఱఁడె, య్యది గత మొక్కొ నవ్వునకు నంచు మదిం దలపోయు
భూవరా. ఆను 1-281

(ఓరలు వాఱఁగఁజూచు = ప్రక్క చూపులు చూచు)

ఓరవాఱు

కనుకొలఁకుల చివరల నుండి చూచు, కడగఁటి చూపు చూచు.

వ. ఒక్కొక్క మరి వారి పిలుంద నోరవాటం దోచు జయద్రథు
నేయం దీటకున్న. [దోచ. 8-228]

(ఓరవాటం దోచు = కొంచెము ప్రక్కఁగాఁ జూడఁగాఁ గనఁబడు)

ఓరవోవు దే. అ. క్రి. ($\sqrt{\text{ఓర} + \text{పోవు}}$)

1. ఒరగు

తే. అతనిఁ గాంచితి నతఁ డశులడర నడలు, చూడ్కి నామోము
చక్కఁగాఁ జూడ కోర, వోవఁజూచుచు దీపతఁబొంది యునికి, గని
మనంబున శోకంబు గదుర వేను. శంక. 2-9

2. వంకరపోవు.

వ. ఓరవోయిన సురియం జెరివి యవలీలం గాల బలంబులవైఁ బడి
చక్కం జేయుచు. భీష్మ. 2-71

ఓరి దే. అవ్య.

నీచులను సంబోధించునపుడు ఉపయుక్తమగును.

తే. ఓరి ధాత్రీసురాధమ క్రూరకర్మ, కవటధార్మిక. సూప్తి. 2-59

వ. కర్ణు కొడుకుం గని యోరి సుషేణా పాలిసిరి పొమ్మచుచు.

కర్ణ. 2-169

ఓరోరి దే. అవ్య. ($\text{ఓరి} + \text{ఓరి}$)

నీచార్థక సంబోధనము.

సీ. కనుఁగొని జంభారి శనయుం దోరోరి యీ, ప్రజాశేనచుండు సంతక
కుండ. మాన. 185

ఓరుచు; ఓర్పు దే. స. క్రి. అ. క్రి.

సహించు, సైఁచు, తాళు.

తే. నీవు దుష్టాతిగామికి నీవసాక్షి, పరసతీ సంగమున వచ్చు పాపము
నకు, నోరుతునుగాని నై రింఁనోవఁ బచ్చ, విలుతు తూపుల తాఁతున
కలరుఁబోడి. విరా. 2-58

క. ఒకమఱి కిరీటి కట్టెని,రికి నులుమునఁ బోయిరేని రెండవమా టి,
య్యకొనుట కోర్వఁగ లేరై,రొక్కఁ గురురాజుసేనయోధుల
లోనన్. విరా. 5-55

ఆ. ...నీవును నాపద,కోర్చి భంగపాటు దీర్చికొనుము.

సీ. ...తాఁ,కోర్తురు పరులకు నోర్వరాని కోల్తల గలరు.

ఉద్యో. 4-257

2. ఉయించు, ఓడించు.

సీ. నై ంధవ యక్షపాంచాలత్రికర్షుల, దీననయోర్పితి మానధనుడ.
(దీనన = ఈ గాండివముచేత) విరా. 1-172

ఉ. రాజులనెల్ల సుగ్రసమరంబుల వ్రేల్చిడి నోర్చివేర్చి యీ, భూజన
కోటి నాదగు విభుశ్వ సమగ్రత నాదరించి. విరా. 2-254

వ. ...అర్జునుండు...సురగణంబులతో సురపతి నోర్చి ఖాండవ దహ
నంబున నగ్నిదేవుం డనిపె. ఆది. 8-17

ఉ. పాండవ వీరులం గలన బాహుబలంబున నోర్చి యే సముద్ధండత
నీవు దొల్లి ద్రుపదశితిపాత్రుఁ గొల్వలోనికిం, రెండని పుచ్చి
తద్దెసకుఁ దెచ్చుట సౌఖ్య నీతిఁగాదె యా,తండ మరల్చుఁగాక
సముదగ్రత వచ్చు విరోధి నివృడున్. విరా, 4-164

క. మన బానసీండు వలలుం,డను కూర్చుండు నాకుఁ దెల్ల మధికబలుల
నోర్చినవాఁ డనేకమల్లం, నిను మెచ్చింపంగఁ జాలు నిజమది
యధిపా. విరా. 2-10

3. అనుభవించు.

ఉ. ...పురాకృతకర్మభావ్య మె,వ్యాదును నేర్చునే తొంగవైవఁగ
నోర్వకపోవ చ్చునే. విరా. 1-238

4. సంహరించు, చంపు.

తే. ...ఎక్కటి కాలకేయ వర్గములఁ బరిమార్చె నివాత కవచ,సంఘ
ముల నోర్చె గంధర్వ సమితి గెలిచి, ధార్తరాష్ట్రాగ్రజుని దెలు

దలిగె నితఁడు.

విరా. 5-888

ఆ. వనధివాసులగు నివాత కవచులను, దినుజు లాపురందరు నజయ్యు,
లైన సతఁడు వనుప నర్జునుఁ డోర్చితఁమెచ్చి యక్కిరీట మిచ్చె,
నధిప. కర్ణ 3-824

తే. అర్జునుఁడు నన్నునోర్చిన యట్టలైన, నెట్లునెప్పుడు యనుడు
మద్రేకుఁ డేను, గృష్ణలిద్దఱు నొక్కటఁ గిట్టి తీవ్ర, బహుళ శరజాల
ముల పాలుపలుకు ననియె కర్ణ. 8-258.

శ్లో. యది పార్థో రణే హన్యాదద్యమామిహ కర్షించిత్,
కిం కరిష్యసి సంగ్రామే శల్య సత్య మథోచ్యతామ్.

సం. భా. కర్ణ 88-108.

5. తొలఁగించుకొను, నివారించు.

ఆ. ...వృథివి యిట్టులను విప్రసేవను, విప్ర పూజనమున, విప్రహిత
విధానమునను బాపతతి నోర్చు మానవ, ప్రతితి యెందు నివి నృపాలు
పనులు. అను. 2-148

ఆ. క్రి.

1. సమకట్టు, సిద్ధపడు.

ఉ. (భూరిశ్రవుఁడు) నీదెఱఁ జూడ నొండొకరునిం దగ మార్కొని
పోరుచుండఁ జెం, వేది వినీచ కర్మమున కియ్యకొనిం దగునే తవా
దృకుం, డీ దురుపాయ మగ్గురుఁడొ, యింద్రుఁడొ, రుద్రుఁడొ
నీకుఁ జెప్పె రా, మోదరుఁ డింత పాపమున కోర్వంగఁ జెయునె
నిన్ను నర్జునా. ద్రోణ. 4-268

ఉ. ...ఆ, యన్నయుఁ దమ్ములుం దమకు నయ్య సగం లిలవేడి కాన
కిట్లున్నను వారి మార్కొనుట కోర్చితి నేనొక బ్రాహ్మణుండనే.
ద్రోణ. 5-82

సి. పాండుసూనుఁతోడి పగకోర్చె నెవ్వని యుత్సాహ మూది
సుయోధనుఁడు కర్ణ. 1-21

ఉ. ఆవలవచ్చు నావదల కన్నిటి కోర్పి లతాంగిఁ గూర్చికా, కీవెడ
మాటలన్ మరలఁ డెన్నివిధంబులఁ జూపి చెప్పినన్. విరా. 2-78

2. ఓపు, చాలు, సమర్థమగు.

క. సేనాధీపత్యమును దగఁ బూనెన నను మార్కొనంగఁ బురుషుల
మర్విం, గాన గిరిటికి నొక్కని, కేసోర్వ సతండు శరము లెక్కు
డెఱుంగున్. ఉద్యో. 4-148

క. ఇన్నగమునందు గాండివ, మున్నది యదిగాని మద్భుతో, దేక విలా,
సోన్నతి కోర్వపు పెద్దయు, నన్నున లీవిండ్లు గుఱుచ లలఁతిబలం
బుల్. విరా. 4-105

చ. ...ఆ, యెడ కరుగంగ నోర్వక మహిం బెఱచోటఁ బలించు
వారునై (ఓర్వక = రై ర్యసాహసము లేక-అవి భావము)
ఉద్యో. 3-5

3. నిలువరించు, నిబ్బరించు

తే. దొరలు దలపడ్డ నాహవదోహలచున, నుభయఁబలములుఁ దమ
కించి యోర్వలేక, కలయజెరసి భూరేఱువు కడన గాత్రి, గాక
మున్న యుండొరువులఁ గానరైరి. విరా. 3-190

4. సమ్మతించు, అంగీకరించు

చ. ...అ, చ్చలమున నీ సుయోధనుని చావున కోర్పుట కాదె యింత
యున్. ఉద్యో. 2-287

ఓర్పు దే. సర్వ. ఏ.

1. ఒక స్త్రీ.

సీ. ఆతఁడు సరస్వతి నవగాహనము పేయుచుండి యాచేరువ నోర్పు
తడుపు, గట్టక నీళ్ళాడఁగాఁ జూడ. శల్య. 2-160

తే. .. అద్దేవతయు, మునివతయుఁ జూచుచుండ గ్రక్కున విమాన,
మవతరించి యాసన్నయై యతివయ్యెరు. కాం. 5-6.

2. అన్యస్త్రి

ఆ ..విధవ దొంటి, జన్మమువయందు తర్జనవంచన మొనర్చి ధనము
గూర్చిన యదియు మదంబుపేష్ట, నోర్తు మగని హరించిన యుగ్మలి
యును. ఆను. 5-105

ఓర్పు దే. వి. (✓ఓర్పు)

క్షమ, సహనము, నిబ్బరము.

సీ. . .రేయు బగులు నిద్రయు నోర్పు వెఱుగక దయమంతి నలుండను
ధరణినాథు-ఆ-మద బుద్ధి నిలిపి కందర్పబాధిగ యగుచునున్న
యది, ఆర. 2-28; ఆను. 5-215

ఓర్వమి దే. వి. (✓ఓర్పు)

సహంపమి, సైంపమి,

తే. అని సహోదరు లాతి నాయానపడుట, ఓర్వమియుఁ గౌరవుం
జంప నొల్లమియును. ఉద్యో. 8-58

ఓల దే. వి.

జలక్రీడా సమయమున 'పట్టుకో చూతము' అని యికరుని, జేరేచుటకై
యుపయోగించు శబ్దము.

ఉ. రక్తనదులలోన రథయాన పాతముల్, వఱపి యోధవరులు
బాహుబలము, వెలయ సమరకేళి సలిపిరి శూరత, నేవి కడఁగి
యోల రాచిరాచి. భిష్మ. 2-895

ఓలగము దే. వి.

కొలుపుకూటము, ఆస్థానమండపము.

(ప్రత్యేక ప్రయోగముగానరాదు. పేరోలగము, బడ్డోలగము అను
ప్రయోగములు మాత్రము గలవు)

చూ. పేరోలగము, బడ్డోలగము.

ఓలమానగొను (ఓలము² + అస + కొను)

దేహము నపేక్షించు, యుద్ధమునకు పెనదియు.

వ. మాహిష్మతి పతియగు నీలుం డతిరథుం డితనికి సహచేవునకుఁ
దెగని పగయైయుండు దానంజేసి యాలంబున నోల మాస
గొనండు. ఉద్యో. 4-223

వ. ఆ సూతనందన దృష్ణదుగ్ధములట్లు దార్కొనిన నయ్యిరువాగు
నందు నొక్కరుండైన నోలమాసగొనక కడంగినం బోరు ఘోరం
బయ్యె. కర్ణ. 2-272

2. సందేహించు, వెనుదీయు.

క. అతిథి నినుఁ గోరెనేనిని, మతిఁ గింకిరిపడక యోల మాసగొనక నీ,
వశనికీఁ బ్రియంబు సల్పము, సజికిం బతివనువు పేయఁజను నెల్లది
యన్. ఆను. 1-88

ఓలము¹ దే. వి.

1. రహస్య స్థానము, మఱుగు చోటు.

క. జనములు సూచుచునుండఁగి, జనదు మలము మూత్రమును విశిష్టం
పఁగ న,ప్రసూలకు శౌచాచరణంబున నవశ్యంబు నోలములుగా
వలయున్. ఆను. 8-282; విరా. 2-321

2. చాటు, మాటు, మఱుగుపాటు.

తే. భావజన్మని పూనికి పారమెయ్య,నన్న బంటుగా నేలుము నలిన
వదన, యింక నీ సిగ్గుదెర యోలమేల నీకు. విరా. 2-118

వ. (భీముఁడు) అర్జునాస్త్రి పతితంబులైన చతురంగంబుల తిట్టల
యోలంబు సొచ్చిన. ద్రోణ. 4-238

3. అపద, కీడు, నాశము.

క. ఏలినవాని ధనంబులు, బాలురు బంధువులుఁ దారు బ్రసికిన దిన
ముల్, ప్రేలావరిచి తిండాతని, యోలముగని పిదప భీతి నొదుఁ
గుదు రాజిన్. విరా. 4-217

4. మూలము, జన్మస్థానము.

క. శోక శ్రమ తృష్ణంకున్, నీ కలిమియ యోలమగుట నీ కగపడు

నాఁడే కర్తవ్యము గానం, దోకామమ నిన్నుఁ దొలుఁగియుండెద
సుఖి నై. కాంఠి. 4-49

శ్లో. తృప్తికోశశ్రమానాం హి త్వం కామప్రభవస్సదా.

సం.భా. కాంఠి. 177-88

[“మూలము”-అని పాఠాంతరము. ఆనంద (1915) ప్రతిలో
‘మూలము’ అనియే పాఠము గలదు]

ఓలమ్ము² దే. వి.

దేహమ -చూ ఓలమాస గొను.

ఓలరాచు దే. అ. క్రి.

జలక్రిడయందు పంచెమువేయు, ఓలశబ్దము ప్రయోగించు.

చూ. ఓల.

భిష్మ. 2-395

ఓలలాడు దే. అ. క్రి. (ఓలలు + ఆడు)

జలక్రిడచేయు, ఈడు, మునిగితేలు, స్నానముచేయు.

గీ. ...సంభృతోత్సాహ లీల, నుబ్బి భూత భేతాళంబు లోలలాడ, నిట్ట
లంబగు నెత్తురు తేలునటపె. ద్రోణ. 1-148; కర్ణ. 2-227

ఓలలార్పు దే. స. క్రి. (ఓలలాడు)

ఓలలాడించు, ముంచితేల్పు, (నీరు మొదలగు వానియందు) విహరింపఁ
జేయు, స్నానమాడఁ జేయు.

ఉ. ...అ, క్షాననఁ బట్టి తెచ్చి హృదయం బలరంగ ననంగ తంత
వి, న్యా నిపుణత్వ మేర్పఱిచెదం బ్రమదాంబుది నోలలార్చెదన్.

విరా 2-298

వ. రక్తనదీ ప్రవాహంబు భవదీయ నేవా మధ్యంబునం బలవి భేతాళ
క్రవ్యాదాది భూతంబుల నోలలార్చె.

భిష్మ. 2-186

వ. నిర్జర విహరస్థానంబుల ననవరత సురతకేళి సౌఖ్యాంబుధి నోల
లార్పు మనన.

అర. 1-368

ఓలాకు దే. వి.

జోభము, వ్యాకులత.

చూ. ఓలాకుపడు.

ఓలాకుపడు దే. అ. క్రి.

జోభపడు, వ్యాకులపడు.

వ. సుశర్మయు...గోగణంబుల యగపాటూహించి జతనంబుతో నడచు
చుండియు వెను గుండక వేగిరంపుఁ బఱచునంబులయ్యును బ్రజల
నోలాకు పడనీక...వేగులవారి వలన విరాటు తొట్టులున్న యెడ
యెఱిగి కదుపులం గార్చిచ్చుచందంబునం బొదివి వెలిచిన.

విరా. 3-181

ఓలి వి. (సం. ఆళిః -ప్రా- ఓలి)

1 వరుస. క్రమము, సొరిది

నీ ఏమేమయని యోలి నెత్తిన పరదేశిదొరల పావడములు తోరణ
ముగ.

విరా 3-74

నీ, శాస్త్రాచారికముగఁ బరఁగు నన్నాలుగు జాతుల యుజ్జ్వల
చ్చాయ లోలి, సొంపారు దెలుపును గెంపును బనువుచాయయుఁ
గప్పనయ్య నండార్య వరులు.

కాం. 4-97

మ. అమితోగ్రాటవిలోనఁ గ్రుమ్మరు వరాహవ్యాళ శార్దూల విధ
మదేళాదులఁబట్టి తెచ్చి ఘనుడై కణ్వాశ్రమోపాంత భూజ
ములం దోలిన కట్టుచుం బలిమియై కాకుంతలుం దొప్పె.

ఆది. 4-83

ఉ. అమ్మెయి, కానముల్ నొలియునంతకు దుఃఖములంది కీట జ,నన్మ
ములఁ బక్షియోనులఁ గ్రమంబునఁబొంది మృగత్వ మానుష,త్వ
మ్మల నోలిఁ బొందుదురు వా రిను మెంతయుఁగ్రాఁగి కల్పప్ర,త్వ
మ్మదొఱంగు మాడ్కి.

అను. 5-172

2 వాక్యాలంకారముగా నుపయోగింపఁబడి కొన్నిపట్ల కాగు, పెల్లు,
అధికము మున్నగు నర్థముల నిచ్చును.

మ. ధరణీచక్రము దిద్దితందిరిగె మారాండుండు గుంతీభవత్కింజం.
డయ్యె దిశావితానము వడంకెన్ మిన్న దిర్చెన్ మహీశర సంతా
నము లోలి గ్రక్కదలె. ద్రోణ. 6-877

సీ. తటిమి సుశర్ముండు చాకి యర్జును నొంచి, కృష్ణువై నమ్ములు
గీలుకొలుప, నలిగి యన్నరుడు వారింప కాలువ లోలి నడరించు
టయు. భిష్మ. 8-234

క. ధరణీయుఁ గాశ్యప వైశ్యాసర మార్కండేయు లోలిన జగద్ధిత
వా, కృరులై రి. ఆను. 2-88

చ. అవని యరాజకంబయిన యప్పడ భూప్రజలందు సర్వధర్మపురు
దొంగు దేవమునిముఖులు వాయ దు రోలి వృష్టిలే, వు మఱి
యర్జువుల్ దజుగు నందురు. ఆది. 4-249

ఓషధి సం. వి. ఇ. ఈ. (స్త్రీ).

1. మందున కుపయోగపడు వనమూలిక.

వ. ...మంగళ తరుత్వక్రచణుంబున మహాషధి నిచయంబున
విహిత మంత్రతంబుల నుచిత తంత్రంబుల ఋత్విక్కురోహిత సహ
తుండై తత్సంస్కార ప్రకారం కాచరించి. ఉద్యో. 4-157

2. ఫలింజుట తోడనే నశించు మొక్కలు పరి మొ.

సీ. ...గోరూపయైన యవ్వసుమతి సమత గజము, బుచ్చి యోష
ధులను బహురత్నములు విసకించి జనంబు లోపించె బృథుడు
ద్రోణ. 2-211

ఆ. ...గృహయుక్తుఁ డోషధులకు నొడయుఁ దగుట. కాంతి. 5-312

3 వృక్షలతాదులు.

సీ. ఓషధు లమృత మయ్యుత్తమ వస్తు సంతతిలోనఁ బుష్పవంతములు
మేలు. ఆను. 4-5

ఓషధినాథుండు సం. వి. అ. పుం.

చంద్రుండు.

వ. అమ్మహాత్ముండు గోపించి యఱుఁదెవులు గొనుమని శాపంబిచ్చిన
నయ్యోషధి నాధుండు నానాటికిఁ గృతండుయ్యె. శల్క. 1-148

ఓషధీశుండు సం. వి. అ. పుం.

చంద్రుండు.

క. జనులకు నింద్రుండు గ్రహముల, కినుఁడును విశరులకు నోషధీ
శుండుఁ బోలెన్, మనుకోత్తమ కడునెక్కుడుఁ వినుము నదుల
కెల్ల జాహ్నువి మహాత్వమున్. అను. 2-115

ఓష్ఠము సం. వి. అ. పుం.

పెదవి.

మ. ...చల,ద్వికృ తోష్ఠద్వయుండు.

విరా. 3-21

ఓసరించు దే. అ. క్రి.

1. ప్రక్కకుఁ దొలఁగు, తొలఁగు పోవు.

వ. భయంకరంబగు నతి సంకులంబున సామజ వాజి రథంబుల యురవ
డికి నోసరింపని కాలుబలంబులు. భీష్మ. 1-287

వ. తడసిన కర్ణంబు దప్పు నితనికి నోసరించి పోవలయు. ద్రోణ. 4-12

వ. ఆశినివరుండు భూవరు విల్లు ద్రుంచి మేను గొంచిన నోహటించి
యోసరించి డప్పి దీర్చికొని మగుడ నమ్మాధవానఁజుం దలసడి.
ద్రోణ. 5-800

2. పాటిపోవు.

వ. ఆకై నేయుండు దురంగంబులం జదిపిన నరదంబు డిగ్గమటికి
యోసరించి నగ్గంధారవిభుం గని యులూకుండు. కర్ణ. 2-363

ఓసరిలు దే. అ. క్రి.

1. ఒదుగు, చాగు, నక్కు.

వ. ఇట్లు సొచ్చి తఱియంజని మధ్యప్రదేశంబున విరాటనందన లీలా
పర్యంకం బరసి చాని కనతిదూరంబునం శాంచాలి నోసరిల నునిచి

తానా తల్పంబున నుండె.

విరా. 2-828

2. తొలగెను, ప్రక్కకు తొలగెను.

క. ఇంతయుఁ గనుంగొనియును శత్రుంతపుఁ డోసరిల కాజి దోహల
మలరం, గొంతేయులతోడఁ దలవడి, వింతలయిన కూర్మనఖర
విశిఖము లేసెన్.

విరా. 5-75

క. ఓసరిలిపరచు మృగముల, నేసియు దానిన మృగముల నెగిచి భుజా
సిన్, ప్రేసియుఁ జంపెను మృగయా, వ్యాసక్తి నపారఘోరవన్య
మృగాలిన్.

ఆది. 4-18

చ. (అశ్వత్థామ) కుంతిభోజతనూజు లొక్కపెట్ట పదుమువ్వు రతనిం
బొదివినఁ బదుమూఁడు మేటికూపులం గీటడంచి కెరలి జము
చందంబున గర్జిల్లి ఘటోత్కచుం గాల దండంబుబోని కోం
దేరిపై ద్రెళ్ళి మూర్ఛిల్ల నేసిన నోసరిల నయ్యరదంబుఁ దోడన
ధృష్టద్యుమ్నుండు గొనిపోవుటయు

ద్రోణ. 5-84

శ్లో. తం హతం పతితం జ్ఞాత్యా ధృష్టద్యుమ్నో మహారథః,

ద్రోణేస్సకాకాత్ రాశేంద్ర అపనిన్యే రథాంతరమ్.

పం. భా. ద్రోణ. 156-189

ఓహటించు దే. అ. క్రి.

1. వెనుదీయు.

చ. నెపమిడి యోహటించి యిటు నీవు దొరింగినఁ బోవ వచ్చునే.

ఉద్యో. 4-249

తే. ఆహవంబున నీవోహటించి, పోవనడివచ్చు నడికంటఁ జూపు మేలు
శస్త్ర జీవికఁ బరలోక సౌఖ్య మమథ,వింపు మమరత్న సంపద
వెలయు మంచి.

స్త్రీ. 2-88

చే. ఈ తియుండు...యుద్ధ తంత్రములకు నోహటింప కుండెడు మదిఁ
జేర్చి.

ఆను. 4-124

2. జంకు, బెడరు, వెఱచు, భయపడు.

అ. అనుచు సంచలించు నడియాసఁ గ్రమ్మఱు, తానఁ దలఁచి ధృతికిఁ బట్టువెట్టు. మరుని కోహటించి యురియాడుఁ దుదిముట్టు, గాన నిశ్చయించుఁ గలఁగు దేఱు. విరా. 2-299

ఉ. (కద్దుడు ద్రోణునితో)...కౌరవపేన కెల్ల నొక్కండవ మేటి పి బలము గర్వముఁ గుండఁగ నిట్లు శత్రుదోశ్చండిమ కోహటించితి నిజంబునకున్ నరు డింత యెక్కుడే. విరా. 4-98

ఆ. మర్మభేదులైన మార్గణంబుల కోహటించి సిగ్గుఁ జలము డిగ్గుఁ బ్రాచి, యెల్లజనులుఁ జూడఁ బొల్లఁదనంబున, కోర్పి యెక్కు మారుఁ డోడి పాఱె. కర్ణ. 1-188

వ. చిత్తంబులు గలంగ రాత్రి యుద్ధంబునకు నోహటించుటం జేసి మన దొరలఁ బాండవ నై నికులు దఱిమినం దాల్చి వాటింపక తిరిగి పోయిరి. కర్ణ. 1-208

శ్లో. తే త్రస్యంతో మహేష్వాసా రాత్రి యుద్ధస్య భారత
అపయానం తతశ్చక్రస్సహితా సర్వయోధిభిః॥

సం.భా. కర్ణ. 81-89

3. భంగపడు.

క. గాంగేయుచేత నెంతయు, భంగపడితి మనుచు వగచు పార్థాదులు ద,న్నుంగొలిచి చనఁగ విడి దల,కుం గడు విన్ననయిపోయెఁ గురు పంశనిధీ. వ. ఇట్లు పాండవ పూహంబు లోహటించిపోయిన.

భీష్మ. 8-272; 274

4. అలయు, స్రుక్కు.

వ నిజ జనకునకు నర్జునుం జూపి యుత్తరుం డిట్లనియె

చ. తము నెఱిగించి యల్ల సుచితప్రియభావలనున్న మాత కృత్య మునకుఁ తొన్న నేను బ్రమగంబున నప్పటి కియ్యకొంటి లోకము సమరంబు నట్లయని కయ్యము తీవ్రతకుం దగంగ ర,థ్యములఁ

జరింపఁజేత భరమై తుదిఁ బల్కలు నోహటిందిచిన్.

విరా. 6-884, 887

ఓహరిసాహరి దే. అవ్య. ద్రు.

అహమహమికతో, సాహంకారముగా.

వ. ...ఉభయ బలంబులుం బురికొని యోహరిసాహరిం బెనంగు
చుండె. ద్రోణ. 3-140

సీ. ఓహరిసాహరి నుయ్యాల చేరుగా, వెనుకొంచుఁ దెరలుచు బెనంగు
నెడలు. విరా. 3-164

క. పురికొనుచుం దెరలుచు నోహరిసాహరి నొక్కచోట నలవడు
నొకచో, విరియు నొకచోటఁ దిరుగుం, దిరుగక యొకచోట రెండు
తెఱంగులు నొచ్చున్. భీష్మ. 2-173

(గుంపులు గుంపులుగా-అని భావము)

ఓహో దే. అవ్య. (అహో శబ్దభవమని కొందఱు)

1. సంబోధమునందు వచ్చును.

వ. అద్దేవి దీపింపనొల్లకి యుల్లంబు నిజతనూజుల మరణంబునకుం
చాపంబునొంద కావంబిచ్చ నదియై యజాతశత్రు నుద్దేశించిన
నత్రైఱుగు...సత్యవతీసూనుం డెట్టిగి తన్నణఁబ నన్నిహతుం
డయ్య నక్కోడలిం జేరి యోహో శపింపకు శమింపుమని పలికి
మఱయు నిట్టనియె. క్రీ. 1-150

క. ...ఓహో తక్షక క్రమ్మఱుమని, యాతతథయుఁ గ్రమ్మఱించె
నాస్తీకుఁ డెడన్. ఆది. 2-284

2. ఆశ్చర్యము, సంతాపము, అక్షేపము మొదలగు చానిని చెల్పును
(ఆశ్చర్యమునకు)

క. అతిభీషణ మిది యత్యద్భుత మోహో చాలు భూనభోమధ్య
వా,పితమయ్యె భవద్దేహో,యతత్వ ముపసంహరింపు మనవుడుఁ
గపియున్. ఆర. 3-844; ఆర. 1-384

(సంతాపమునకు)

కా

వ. అతి ఘోరంబగు నవ్విచారంబునకు నమాత్య సహితంబుగా
సంతప్త చిత్తుండై వైచిత్ర విద్యుండు గొడుకున కిట్లనియె.

క. ఓహో యిట్లనుట జగద్దోహం బిమ్మాట మఱపు
ఉద్యో. 3-169, 170

వ. కాంతేయాగ్రజుఁ డోహో యెంత బెట్టిదంబులైన యిడుమల-
బడియెదరో వీరలని కారుణ్యం బొలయ నిలిచి.
స్వర్గ. 23; ద్రోణ. 2-184

(అశేషమునకు)

క. ఓహో యిట్టివిగలవే, వాహదర్పమునఁ బరులఁ బరిమార్చి పదిన్,
మాహాత్మ్యం బెడలఁగ భిక్షాహారత వొందఁ దలఁపవగునె
నరేంద్రుడా.
శాంతి. 1-48

కా

కా ఉభ - ఒకానొక యతురము

(కొన్నిపట్ల తత్సమేతర పదముల యందలి 'కా'కు అవు 'అవు'నకు కా
వచ్చును.

కానా.

కాదు.

శాంతి. 2-394; అవు. భిష్మ. 3-423

అది. 6-291; అవుదు. భిష్మ. 1-267

యు నందురు ఈయన భార్య ప్రద్యోషిణి-చరిత్రకై చూ.

అది. 4-226; మొ 228 పటకు.

ఔత్సుక్యము సం. వి. అ. న.

ఉత్సుకత్వము, ఉత్కంఠ, ప్రియస్థగణాదుల వలనఁ గాల విలంబనమున
కోర్వలేమి.

క. అని యడిగిన వై శంపా, యనుఁ డమ్మనుజేంద్రచంద్రు నధికౌత్సు
క్యంబున కలిమికిఁ దన హృదయంబున గాఢాదరము భరితముగ
నిట్లనియెన్. విరా. 1-45

ఔదల దే. వి. (ఔ+తల)

అవుదల, తలముందటి భాగము.

సీ. ...మోడ్పుఁగే తాదల, గదియించి మిమ్ము వేఁడెర. ఆ. శ. 1-97

ఔదాత్త్యము సం. వి. అ. న.

ఉదాత్తమైనది, ఉదాత్తత.

క. సత్య సరస్వతి వగు మౌ, చిత్య విశారదము నీదు చిత్తము నియ
మౌ, దాత్త్యంబు మెఱయ నాకు న, మాత్యుఁడవై పూని నడపు
మత్తై న్యంబుల్ ఉద్యో. 1-95; కాం. 3-448; ఆను. 4-352

ఔదార్యము సం. వి. అ. న.

ఉదారత్వము.

సీ. ...అనివార్య కార్యంబు దోర్పతాదార్యంబు మెఱయ.

[దో. 1-76

ఔదుంబరము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

మేడి చెక్కతోఁ జేయఁబడిన.

వ. నమున్న తాంబర పీతంబునం బరమాస్తరణం బొసర్పి యంగవతి
నందు నిలిపి. కర్ణ. 1-56

ఔద్దాలికి సం. వి. ఇ. పుం.

ఒకముని, శ్వేతకేతువు, అష్టావక్రుని మేనమామ, నాచికేతుని తండ్రి.

వ. ఇది యాద్ధాలకియైన శ్వేతకేతు తపోవనం బిందు సరస్వతి మనుష్య
 స్త్రీ రూపధారిణియై శ్వేతకేతుని సేవించె. ఆర. 3-237
 విషయమునకై చూ. ఆను 2-448; మొ. 482 వరకు

జౌధేయుడు సం. వి. అ. పుం.

ధర్మరాజునకు దేవికయను దానియందుఁ బుట్టినవాడు.

వ. ధర్మరాజునకు స్వయంవర లబ్ధియైన దేవికయను దానికి యాధే
 యుండు పుత్రు. ఆది. 4-115

జౌద్ధత్యము సం. వి. అ. న.

ఉద్ధతి.

క. సత్యపరాక్రముడగు నీ, సాత్యకి శాహాబలంబు సమర విహా
 రౌద్ధత్యమునుఁ జూచెదుగాదే, యత్యాశ్చర్యంబు లితని యస్త్ర
 విదంబుల్. భీష్మ. 2-12

జౌనది దే. వి.

భవిష్యత్కాలము, రా.బోవు కాలము.

వ. ఇంక నౌదానికి నీట్టి కొఱగాములు సేయక బుద్ధిమంతుండనై
 యుండు మనిన, నతండు లజ్జావనత వందనుం డగుచు నచ్చోటు
 వాసి గంగాద్వారమున కరిగి యందు. ఆర. 6-258

(జౌదానికిన్ = ముందుఁబరుగఁ బోవు కాలమునందైనను)

జౌపనిషదము సం. విణ. (అ. ఈ. అ.)

ఉపనిషత్సంబంధమైనది.

అ. శ్రుతులు నౌపనిషదనూక్తులు గోప్యరూపంబు లని సరోజభవుడు
 నెప్పె. ఆను. 8-98

జౌపరిమికము సం. వి. అ. న.

జౌపరిమికము, నిరుపకరణము, సోమకరణము - అను సుకృతములలో
 నొకటి—పావవర్జనము (పాపములు చేయకుండుట)

ఔపరిమికము (పాపములను వదలిపెట్టుట) అనునది అజ్ఞానులు తెలిసికొనలేరు. దీనికి యత్నముతోఁ బనిలేదు. వ్యయమేమియులేదు, పరలోక భయముచేఁ జాపములను వదలిపెట్టినంత మాత్రమున సుగతి సౌఖ్యము చేకూరును-అది ఆత్మాధీనము అట్టిదాని యందలి సుకరత్వము తెలిసికొనఁ జాలక మానవులు వరకము పాలగుదురు. బుద్ధిశీలురు వేదము వలనను వృద్ధసేవవలనను ధైర్యముపూని యింద్రియముల నిగ్రహించి యీ యాపరికమును బొందుదురు దీనివలన స్వర్గమును బడయవచ్చును.

అను. 5-178-179

ఔపాసనము సం. వి. అ. పుం.

గృహ్యగ్నియందు ప్రాతస్సాయంకాలములలోఁ జేయు హోమము.

సీ. అగ్నిహోత్రములందు నౌపాసనాది సా,యంప్రాత రాహుతు లంత నుడిగె.

ఆది. 1-140

ఔరసుఁడు సం. వి. అ. పుం.

ధర్మపత్నియందుఁ బుట్టిన కొడుకు.

వ. ...ఔశినరుండగు శివి యాత్మాంగంబుల నౌరసపుత్రునిని బ్రాహ్మ చాక్రంబుగా నొసంగె.

కాంతి. 5-82

తే. పరమ సంస్కృతయగు నాత్మభార్యయందు, ధర్మవిధిఁ గలిగించిన తనయుఁ డనఁగఁ, దానయౌరసుఁడను నభిధాన మొప్పుఁ, బరఁగు నుత్తముఁ దాతఁడు ప్రథముఁ డధివ.

అను. 2-248

మా. కొడుకు.

ఔర; ఔరా దే. అవ్య. అగుర. అవుర

1. ప్రశంసను చెలుపును.

తే. అంబకై పూని వచ్చి బలాధికుండు, జామదగ్నుంగు సాధింపఁ జాలకున్న, వాని భీష్ముఁ కాండపులకై పూనివచ్చి, కడిమి సాధించి తొర శిఖండి పోర.

భీష్మ. 1-85

క. అమృతీ మగఁడు దనచా,పమ్మూతగ నిల్చి సోలి పడవడి తెలి పుల్లమ్మైన నొలసిన నౌరా, యిమ్ముడి యని పొగడఁ గొడుకు నెంతయుఁ బ్రితిన్.

అశ్వ. 4-80

2. ఆశ్చర్యమును చెలుపును.

క. అతఁ డొండాక విత్తైత్తిన్, నతిరయమున నదియుఁ దునుమ నాతం
డౌరా, శతముఖనందన యనుచును; ధృతి వేటొక వింట శరత
తిం బరఁగించెన్.

భీష్మ. 3-257

ఔర్వుదైహికము సం. వి. అ. న.

ఉత్తరక్రియ, పరలోకక్రియ.

వ. ఇంతయు నెఱింగి శాంతిసొంది పుత్రాధిజ్ఞాతులకు నౌర్వు దైహి
కంబులు సేయించి సుఖవిగమమ్మ.

స్త్రీ. 1-61

విణ (అ. ఈ. అ)

ఊర్వుదేహ ప్రాపకమైనది. చనిపోయిన వానికిఁ జేయు కర్మము మొద
లగునవి.

వ. దుర్యోధనాదులకు నంతకంటె విభవంబెనంగ ధృతరాష్ట్రం డౌర్వు
దైహిక విధు లాచరించునట్లుగా నొనర్చి.

శాంతి. 1-882

ఔర్వానలము సం. వి. అ. పుం.

బాదబము.

వ. ఔర్వుండు పితృదేవతా దేశంబునఁ దనకోపానలంబు సముద్రం
బులో వై చిన నది యౌర్వానలంబు నా నశ్వముఖంబున నబ్ధి జలం
బులు ద్రావుచుండు.

ఔర్వుడు సం. వి. అ. పుం.

శృగువునకుఁ గుమారుడు చ్యవనుడు చ్యవనునకు మమపుతనయ యగు
ఆరుషియందు నూరుపులనుండి యుగ్భవించినవాడు ఔర్వుడు.
ఊరుపులనుండి పుట్టుటచే నీతనికి 'ఔర్వుడు' అని పేరు వచ్చెను. ఇత
నికి ఋచీకాదులు నూర్వురు సుతులు గలరు. ఋచీకునకు జమ
దగ్ని పుట్టెను-జమదగ్నికి పరశురాముడు జనించెను.

ఆది. 8-20; విరా 1-54.

చరిత్రకై చూ. ఆది. 7-132 మొ. 148 వరకు.

ఔషధము సం. వి. అ. న.

తీర్థ ప్రదేశము.

చూ. మాహాత్మ్యము.

శల్య. 2-168

ఔషధన తీర్థము సం. వి. అ. న.

ఔషధము అను తీర్థము. ఇందు స్నానముచేసి పాపవిముక్తులయి బ్రహ్మలో

కంటు వడయుదురు.

ఆర. 2-265

చూ.

శల్య. 2-168

ఔషధన పూహము సం. వి. అ. పుం.

ఒక రకమైన పూహము.

శ్రీరామునితో బోరునపుడు రావణుడు పన్నిన పూహము. దీనికే
బ్రతిహతముగా శ్రీరాముడు కార్తవీర్య పూహమును
పన్నెను.

ఆర. 7-74

ఔశీసరము సం. వి. అ. పుం.

'ఔశీసరము' అనుపేరుగల ఒక దేశము ఉశీసరము.

క. ద్రవిడ కళింగాశీసర, యవన శక పుళింద నృపతు లవనిసుర వరా,
భవమునఁ గాదే ధరణి, ధవ పొందిరి తొల్లి కూద్రతా దైన్యం
బుల్.

అను. 2-143

ఔశీసరుడు సం. వి. అ. పుం.

ఉశీసర దేశస్థుడు.

వ. ఔశీసరు తెల్లకైదుపులకు నేర్చి సత్త్వవంతులై యుండుదురు.

కాంఠి. 8-11

వ. ఔశీసరుండగు శివి యాశ్వాంగంబుల నారసపుత్రునిని బ్రాహ్మ
చార్యంబుగా నొసంగె.

కాంఠి. 6-82

ఔశీసరి సం. వి. ఇ. స్త్రీ.

కూద్ర స్త్రీ. గౌతమునివలనఁ గాక్షికాదులఁ గనెను. గిరివ్రజనివానిని.

వ. దాననచేసి యిప్పురంబు గిరివ్రజంబునా బరగె నిందుఁ దొల్లి గౌత
ముం దెఱివరియను శూద్రయందుఁ గాక్షివాదుల సృజియించె.

సఖా. 1-175

ఔషధము సం. వి. అ. న.

మందు.

ఉ. యక్షుఁ డెఱింగి వచ్చి యిటు లాఱడి చావఁగనేల చెప్పుమ, జ్ఞాక్షి
భవన్మనోరుజకు నౌషధమే నొనరింతు నన్న. ఉద్యో. 4-385

మ. ...ఔషధ మూఁదిచేసి తెవులు న్నర్థింపకున్నం దుది, స్థరమై
యుండఁదె. కర్ణ. 2-307

ఆంధ్ర మహాభారత నిఘంటువు

ప్రథమ సంపుటము

సంపూర్ణము